

СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

X

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ ДЕСЯТИЙ

Т—Ф

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

академік І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук
А. А. БУРЯЧОК, В. О. ВИННИК, Г. М. ГНАТЮК, С. І. ГОЛОВА-
ЩУК, доктори філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, М. А. ЖОВТО-
БРЮХ, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, В. П. КОЗАЧЕНКО,
доктор філол. наук Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), кандидат
філол. наук Л. О. РОДНІНА, чл.-кор. АН УРСР В. М. РУСАНІВ-
СЬКИЙ, доктор філол. наук Л. Г. СКРИПНИК, кандидати філол.
наук Т. К. ЧЕРТОРИЗЬКА, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Редактори тому:

А. А. БУРЯЧОК, Г. М. ГНАТЮК

Редакція мовознавства

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Десятий том Словника уклали: П. С. Лисенко (то — трéфи, крім слова той, яке уклала Г. Н. Демчик), Б. М. Радченко (трут — тьхúкнути, уж — умíти), Л. М. Стояк (т — темяк, уніát — уярмáтися), В. Д. Цвях (у — уельський, уміпáти — унібкнути, флер — ф'ю-ф'ю), Г. Т. Яценко (терако́та — тнúтися, грефо́вий — трусько́м, ф — флекти́вний).

Том відредагували: А. А. Бурячок (т — тихéнько, топографі́чний — трі́скотіння, тру́бковий — трусько́м, ф — флекти́вний) і Г. М. Гнатюк (тихе́сенький — топо́граф, трі́скотіти — тру́бковéрт, трут — тьхúкнути, у — уярмáти, флер — ф'ю-ф'ю).

Частину тому доопрацювали А. А. Бурячок (т — темяк, топографі́чний — трéфи) і Г. М. Гнатюк (то — топо́граф, уніát — уярмáтися).

Помічниками редакторів тому були: Г. Н. Демчик і Н. І. Швидна.

Над технічною підготовкою рукопису працювали: Т. М. Башловка, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло, Н. П. Рабенко, Т. О. Федоренко та Н. Ю. Шиян.

Коректуру прочитали: Г. Н. Демчик, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло та Н. Ю. Шиян.

Матеріали тому рецензував доктор філол. наук М. М. Пиливський.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: 252004, Київ-4, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або: 252004, Київ-4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

Т, *невідм.*, с. Двадцять друга літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «т» (вимовляється «те»); уживається як умовне скорочення в сполученнях: і т. ін. (і таке інше); і т. д. (і так далі).

ТА¹ *див.* той.

ТА², *спол.* І. *вднальний*. Уживається для поєднання двох рівноправних синтаксичних одиниць; за значенням відповідає спол. і. 1. Поєднує однорідні члени речення. *Поки хліб та вода, то ще не біда!* (Укр., присл., 1963, 62); *Тулиться Чіпка до баби та стиха шепче: «Я, бабуся, добрий... я злого не робитиму»* (Мирний, І, 1949, 145); // Поєднує в інтонаційне ціле два слова, що виражають єдине поняття або коло близьких понять. *Спершу стара лані тішилась велико тими гостями, а далі, як почались між ними сварки, стала думати та гадати: — не рада вже їм, да не одбити* (Вовчок, І, 1955, 112); *Не день, не годину, в журбі та в печалі, Прожив той співець, як в пустині* (Л. Укр., І, 1951, 344); // З'єднує повторювані слова з метою підсилення вислову. *А ворон спускається все нижче та нижче* (Кочуб., І, 1955, 221); — *Ой, далеко, браття, до когось [Беріна] йти... Буде ще крові та крові...* (Гончар, ІІІ, 1959, 123).

2. Поєднує речення, які виражають одночасність дій. *Ще треті пісні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та аsep раз у раз скрипів* (Шевч., І, 1963, 3); // Поєднує речення, у другому з яких є вказівка на несподіваність, раптовість дії, події. *Було тихо. Та от почали долітати крики* (Довж., І, 1958, 237).

Та й: а) поєднує однорідні члени речення й цілі речення. *Він тільки рукою махнув та й зарився у сіно* (Вовчок, І, 1955, 74); — *Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема* (Тют., Вир, 1964, 9); б) указує на несподіваний перехід від однієї дії до іншої. *Придає [придає] Постіля пішли слаги У колоду, а молода Вийшла мочки з тати, Та й пропала* (Шевч., ІІ, 1963, 242); в) поєднує однорідні члени речення або цілі речення, що виражають причинно-наслідкові відношення. *Пригадав батька.. та й заплачу сердцем одиноким* (Мирний, V, 1955, 323).

ІІ. *присднувальний*. Присднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку. — *Чи ти ба, як голуби обвіси хреста? Та самі в себе білі!* (Н.-Лев., VI, 1966, 61); *Віля призьби в нього [хлопчика] і тата своя, і ціле завітство, та не якесь злодарське — в загоні не одна пара волів крутєрозит* (Голодар, ІІ, 1957, 190); // У сполученні з прислівником ш е уточнює та підсилює виразність раніше висловленої думки. [П р о ч а н и п:] *Ти мене не бійся. Я не такий, щоб зрадити людину, та ще таку добрячу* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 127); *Він мав у підлеглих і в начальства значний авторитет як знавець совєт справи та ще як людина суворо принципова* (Гончар, ІІІ, 1959, 198); // Уживається в значенні, близькому до к р і м т о г о, до т о г о ж (із підсилювальним відтінком). *Все, що тут написано, в майбуттєво кінокартину, звичайно,*

не ввійде, та навряд чи воно там і потрібне (Довж., І, 1958, 67).

Та й: а) присднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку. *Данило Підпригора сходить з дороги і прямує напростець на болото: так набагато ближче додому, та й коли га ним вдумують познатися Погиба в Бараболю — сюди не наважаться піти* (Стельмах, ІІ, 1962, 67); б) на початку питального речення підсилює думку попереднього речення. *Він любив землю, як пташка повітря, риба — воду. Та й ще варт селянин без землі?* (Кочуб., І, 1955, 110).

◇ Та й гóді *див.* гóді; Та й по всьóму *див.* весь!; Та й у (в) *добрій час див.* добрий.

ІІІ. *протиставний*. 1. Присднує речення або члени речення зі значенням протиставлення, невідповідності або обмеження попереднього; за значенням близький до спол. а л е, п р о т е. *Світить місяць у віконце, Та в очах темніє!* (Г.-Арт., Байки..., 1953, 154); *Широкє, рязькоє поле, та не людське воно, а панське* (Кочуб., І, 1955, 110); *Вже й по тюрмах їх [співців] саджали, Та ніщо не помагав. Іх пісні ідуть по людях* (Л. Укр., І, 1951, 380); *Тату мій... Мій добрий дід був трохи злий на тебе, ну, а ти на нього. Та він любив тебе* (Сос., ІІ, 1958, 357); // Уживається в обмежувальним значенням; за значенням близький до спол. т і л ь к и. *І загаду Україну, І загадат боюся, І там стени, і тут стени, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії* (Шевч., ІІ, 1963, 64).

2. Уживається в протиставно-допустових конструкціях на початку головного речення, підкреслюючи логічну невідповідність між змістом головного та підрядного речень. *Хоч тайшлися і рапенко, Та пан Еней наш опізнєсь* (Котл., І, 1952, 146); // З обмежувально-допустовим значенням уживається для сполучення однорідних членів речення. *До того, й самі достатки його не які були, щоб можна було розкидатися, як дурів, хоч і прости, та багатурі-дуки* (Мирний, І, 1954, 150); — *Ну, так што козо? — не обертаючись, щоб не розсміятися з гороб'ячої завязтості Кушира, питає Свирид. — Обов одик відмоє. — неохоче відповів Степан. — Хоч і гладкий, та жиливий, чорт* (Стельмах, ІІ, 1962, 13); // Разом із спол. з а т е вживається з відтінком компенсаційного протиставлення. [Співєць (Торкає струни, щоб показати їх голос);] *Слабенько вратють. Та вате є струни калєсь бриніли у руках пречестих святих співаць* (Л. Укр., ІІ, 1951, 154).

◇ Та ба — уживається для вираження заперечення сподіваної дії. *Полетів би, послухав би, Заплавав би з ними...* *Та ба, доля приборкала Меж людьми чужими* (Шевч., І, 1951, 68); — *Хот і дасться, що нас одна ледоля спіткала, та ба!* (Барв., Опов., 1902, 226); Та й то — поєднує речення або члени речення зі значенням протиставлення, невідповідності або обмеження попереднього. *Декотрі вачіпали його, наговорювали з п'ям; він обзивався до їх одним словом, та й та вгзєтєя* (Н.-Лев., VI, 1966, 303); *Загадаймо, нарешті, що збір-*

ники творів Пушкіна, які тоді виходили, містили в собі знов-таки тільки безліч речі, та й то покалічені царською цензурою (Рильський, X, 1962, 17).

IV. *перелічувальний*. Поводжує слова або цілі речення в переліку. Тільки й мрії було, щоби клаптик малесенький поля, Дім, та город, та крилиця в веселим стружком біля дому (Зеров, Вибр., 1966, 259); Запала осінь в'ялим тютюном. Та яблуками, та тонким туманом (Рильський, I, 1956, 63).

ТА³, част. підсил. 1. Уживається на початку речення для посилення висловлюваної думки; адже, таж, тож. *Моядуванки [молдавани] обурились. Хто має право рубати їх виноградники? Та воки на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем* (Кочуб., I, 1955, 194); — *Воля?.. Може, ти ще й побачиш, а вже мені то не доведеться. — Як-то не доведеться? Та як ми сюди перетопили, то сам управляючий нам казав, що трошки поробимо на пана, а тоді воля буде!* (Хотк., I, 1966, 95); // Разом із часткою та к підсилює слово, перед яким стоїть (найчастіше прислівник, уживаний як обставина способу дії). *Глянув він на мене — та так жалібно, аж за серце вхопив* (Кочуб., I, 1955, 304); *І тоді лише саженився* [Кльон], *як щемило його порядно. Та так порядно, що нема як уже й зорухнутися* (Хотк., II, 1966, 329); // Уживається в питальному та окличному реченнях при слові, на яке падає логічний наголос. *Катря втихомирилася. Та як же було й не втихомиритися, коли син обіцяв такі багаті приносити* (Мирний, IV, 1955, 298); — *Товариші, та неже ви не розумієте, якого лиха ми можемо накоїти своїм виступом?* (Головко, II, 1957, 469); *Як забуть пристань запальних малит, Романтиків у трусики і майка!* *Та що малит! Кого вона не забуть!* (Рильський, III, 1961, 111); // Уживається з дієсловом наказового способу для підкреслення прохання чи спонукування. — *Та ти хоч скажи, в чім річ. Перестань плакати* (Хотк., II, 1966, 59); *Уже на горбі Артем. оглянувся назад і ще гукує неологічно: «Та вертайтесь уже, мамо!»* (Головко, II, 1957, 425); // Перед часткою та і підсилює заперечувальний зміст речення. *Та ці не годен я списать цвітін твою* [Прованс]; *Коли ж я мушу жити у іншому краю* (Зеров, Вибр., 1966, 491).

2. Уживається в різних мовних ситуаціях, коли немає можливості чи бажання точно відповісти на поставлене питання. — *Чого ти не поспідав, тату? — поспішавши за батьком, питає вона. — Та-а, — мавав рукою Полікарп* (Зар., На. світі, 1967, 86); — *А чому ви, Ганю, довогосилим [яйцям] не підсилаєте? — аж присіє* [дядько Микола] біля решета, на яке вже мостилася кочка. — *Та, — відмахнулася мати рукою* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 48).

3. Уживається в середині речення перед присудком чи групою присудка для підсилення їх значення. *Тільки тепер згадала, що вона не за мужиком, а за дворянином, і що справді добре б було, якби Кирило та був паном* (Мирний, I, 1954, 150); *Якби мої думи німі та пісню стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довага розмова* (Л. Укр., I, 1951, 198); // Уживається в народній поезії та в стилізації від народнопоетичну мову. — *Не хочу я женитися, Не хочу я братися... А піду я одружусь з моїм вірним другом, з славним батьком запорозьким Та в Великим Лугом* (Шевч., II, 1963, 169); *І ти пісню [наспівував батько], де розповідається, як на горі удівонька та пшениченьку сіє, і ще багато-багато сучасних і задушевених пісень* (Мас., Життя..., 1960, 5).

ТАБАКА, и, ж., розм. нюхальний тютюн. *Коли б мені такий млдий... Щоби мольки не курив, табаки не нюгав* (Чуб., V, 1874, 488); *Чижик понюхав табаки,*

чжув (Мирний, I, 1949, 384); *Він витягав табакерку, і понюх табаки приховує його роззубленість* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 498).

Нюхальна табак див. нюхальний.

◇ Зім'яти (стєрти і т. ін.) на табаку кого — жорстоко розправитися з кимсь; знищити. *Я тебе зімну на табаку* (Сл. Гр.); *Проп'ясти ні за понюх* (понюхую) *табаки див. обнюх, понюшка; Темний* (слійий і т. ін.), *як табак в розі — неосвічений, некультурний. — Що мені рідний батько? — пустив на світ темного, як табак в розі, та й звікуй отак...* (Кочуб., I, 1955, 298); [П е р у н:] *Та що ви її, дурної баби, слухаете?.. Сліпа, як табака в розі, а плете щось про податки* (Фр., IX, 1952, 407).

ТАБАКЕРКА, и, ж. Коробочка для тютюну, перевнюхального. *Коли нагнувся табаки понюхатъ, — вона й побачила табакерку* (Сл. Гр.); *Маркіз Шоньйо.. став заклопотано шукати чогось у кишені і, зрадівши, що знайшов, з пестливою ніжністю розкрив на долоні табакерку* (Рябак, Перекл. Рада, 1953, 535); *Дід витяг табакерку і подав лікареві* (Трубл., Шхуна..., 1940, 283).

ТАБАКЕРОЧКА, в, ж. Зменш.-пестл. до табакерка. *У порівн. — *Ну, мої грибочки, лізте в козубочки!.. А ось павчочка-золубіночка, кругленька, мов табакерочка!* (Кол., Терев..., 1959, 11).

ТАБАНЕННЯ, я, с., мор., спорт. Дія за знач. табанити.

ТАБАНИТИ, ю, ниш, недок., мор., спорт. Веслувати в проплекний бік для руху кормом наперед, гальмування або повороту човна.

ТАБАСАРАНЕЦЬ див. табасаранці.

ТАБАСАРАНКА див. табасаранці.

ТАБАСАРАНСЬКИЙ, а, в. Прикм. до табасаранці. *Табасаранська мова.*

ТАБАСАРАНЦІ, ів, мн. (одн. табасаранець, нпн, ч.; табасаранка, в, ж.). Народність, що живе в Табасаранському та Хівському районах Дагестану.

ТАБАТИРКА, и, ж., діал. Табакерка. *Дід війняв луб'яну табатирку, понюхав табаки* (Мирний, I, 1949, 159).

ТАБАЧИТИ, чу, чинш, недок., заст. Нюхати табаку.

ТАБАЧНИК, а, ч., заст. Той, хто нюхав табаку. *О. Антоній був старий чоловік старої школи, завзятий табачник* (Март., Тв., 1954, 62).

ТАБЕЛЬ, я, ч. 1. Список, перелік предметів разом з даними щодо них, розташований у послідовному порядку. *Табель майна установи.*

Табель про ранги, дорев. — законодавчий акт Петра I, за яким в армії, флоті та урядовому апараті була встановлена послідовність, ієрархія чинів (посад).

2. Допка з жетонами або книга для обліку виходу на роботу робітників і службовців та закінчення ними роботи. *У тракторній бригаді постійно ведеться табель якби на роботу трактористів, причіплювачів і інших працівників* (Орг. та техвод. тракт. робіт, 1956, 19).

3. Відомість про успішність учня за чверть навчального року або за рік. *Я вирішив підтягтися, щоб в останньому за цей рік табелі були в мене тільки четвірки й п'ятірки* (Смил., Сашко, 1954, 32); *Наприкінці травня екзаменів закінчилися, а другого черня Олександра Василіяна роздала п'ятикласникам табелі* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 180).

ТАБЕЛЬ-КАЛЕНДАР, ~ я~ я, ч. Таблиця, в якій записані всі дні тижня, місяця й числа року. *Любочко перш ніж погляд на секретарський стіл... настільки сміло. Під склом табель-календар* (Логв., Літа..., 1960, 154).

ТАБЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до табель. *Табельне майно; Тоня, як завжди, пішки дісталася до заводу,*

вляла з дошки табельний номерок (Собко, Матв. затока, 1962, 86); // Здійснюваний за допомогою табеля (у 2 знач.). Табельний облік.

△ Табельний годинник — автомат, що фіксує поточний час; застосовується для обліку виходу на роботу робітників і службовців та закінчення ними роботи. Наручні, кишенькові... сигнальні, процедурні, табельні — яких тільки годинники не існує! (Наука., 4, 1963, 59); Табельний день, дорев. — святковий день, визначений державою як вільний від праці, навчання тощо.

2. у знач. ім. табельна, вої, ж. Приміщення, де ведуть облік виходу на роботу та закінчення роботи за табелем (у 2 знач.). Голосно дзенькнув годинниковий металізм у табельній, точно відбивши на картці його [Івана] присутність на завод (Кучер, Трудна любов, 1960, 393).

ТАБЕЛЬНИК, а, ч. Працівник підприємства, установи, який веде облік виходу на роботу та закінчення роботи за табелем (у 2 знач.). Він три дні не виходив на роботу. Отаж йому кортіло заглянути в табель, — чи не пройшли, часом, ці три дні непомітними для табельника (Добр., Тече річка., 1961, 279).

ТАБЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до табельник. Іван поклав картку на місце, щоб табельниця її одмітила, потім зайшов у цех (Кучер, Трудна любов, 1960, 393).

ТАБІВКА, и, ж., діал. Гупульська шкіряна торбина з орнаментом, яку носять на ремені через плече. Витягало найкраще судинь (одже), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом (Коцюб., II, 1955, 310); [Ю р а с и к:] Ми зберемо і підємо від тати. Я покладаю кресало у табівку. Та ще свою мерехтану денцівку (Воронько, Казка., 1957, 27).

ТАБІН, у, ч., заст. Цупка шовкова тканина. Спідниця багатих виготовлялася з дорожніх.. спідниця шовкових матеріалів (табін, китайки, атласу) або дорогого сукна (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 92).

ТАБІР, бору, ч. 1. Місце тимчасового розташування військової частини населеним пунктом. — Пробрався [Шрамченко] у людський табір, убив хорунжого й корохов його приїс до гетьмана (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); — Телер свій Данило щез десь, і, хто знає, може, незадовго його побачите в таборі монгольського зана яко його вірного підданця (Фр., VI, 1951, 51); Командир роти Антонович ще доволу снував по своєму табору, перевіряючи пости (Гончар, III, 1959, 308); // Укріплене місце тимчасового розташування козацького війська з обозом. У запорозькому таборі все стало. І нітщо не чує, як підкресля польський загін (Довж., I, 1958, 246); // Військо, розташоване в такому місці. Де з'являвся Вишневецький між збройним людом, там робилося весело, табір запалювався його вогнем (Ле, Наливайко, 1957, 48); // перев. мн. Місце тимчасового розташування військових з'єднань для проходження тренувальних занять. Останній вечір перед виходом до таборів біля казарми було особливо людно (Смил., Зустрічі, 1936, 60); На передмісті — гук горніста і майоріння прапорів: То повертається до міста Червоне військо з таборів (Вирган, В розп. літа, 1959, 35).

Табором стояти (ставати, стати, розташовуватися, розташуватися і т. ін.): а) робити тимчасову зупинку в певному місці для відпочинку, ночівлі, підготовки до бою тощо (про військо). В Яру колись гайдамаки Табором стояли, Лагодили самопали, Ратища стругали (Шевч., I, 1963, 336); Дивізій стала табором у горах (Гончар, Новелл., 1949, 45); б) зупинятися просто неба для перепоїнки, ночівлі тощо (про гурт людей). Се та знаменита криниця, до якої з'їздять люди з далеких сіл і стоять табором в ніч під десяту п'ятницю

(Коцюб., II, 1955, 238); Поспішився [Семен] за волами, котрі саме збігали з гори в долину, де табором розташувалися на ніч парубки (Коцюб., I, 1955, 96).

2. Кілька або більше родич циган, що кожукть разом, а також їх стан, обоз. Вони наблизились до підвід, які здалися їм циганським табором (Ю. Янов., Мир, 1956, 110); В циганському таборі — тривога. Хто скаже так шалено до їхнього табору? Яке ще лихо впаде на їхні голови? (Тют., Впр., 1964, 69); *Образно. Що мене найбільше вразило тут [у Неаполі], то вуличне життя. Скрізь — і в Венеції, і в Флоренції, і в Римі — життя європейське, більш-менш спокійне. А тут пекло, циганський табір (Коцюб., III, 1956, 270).

3. Місце тимчасового розташування великої групи людей; група людей, що перебуває в такому місці. Табір ще спить. Тільки не спить човось чумацький отаман... не спить, по табору ходить... (Коцюб., I, 1955, 179); Проминули [комсомольці] три полотняні намети — табір експедиції — і пішли вгору, до стрімких скель (Донч., II, 1956, 46); Табір у степену. Обід..., коло вогнища — сім'яники обідають (Головко, I, 1957, 310); // Літня будівля, загін для худоби поблизу пасовищ, випасів. — Так де, по-твоєму, краще закладати літній табір для худоби: на Данцелешчині чи на Грузькій? — переїде розмову Дорош на господарські справи (Тют., Впр., 1964, 172); Влітку поросят утримують у таборі і вони користуються пасовищем не менше 3—4 годин на день (Свинар., 1956, 236).

△ Польовий (стеновий, бригадний і т. ін.) табір — місце тимчасового поселення польових бригад на час сезонної роботи. Надвечір у польовий табір приїхав Прокоп Гетеря., він годів із сажнем по полю, заміряв вогране (Тют., Впр., 1964, 14); Тут-там розкидані по степу бригадні табори (Головко, I, 1957, 332); Піонерський табір — оздоровчо-виховний заклад для піонерів і школярів у РСРС. Повернулись хлопці до школи з піонерських своїх таборів (Мур., Піонер. слово, 1951, 44).

4. Місце, де перебувають військовополонені, в'язні. — А що вже на Холодній горі [у Харкові] в таборі робиться — не переказати. Щодня машинами вивозять м'язит полонених (Гончар, IV, 1960, 72); Вони були в подертих брудних шинелях і озброєні чим доведеться — більшість із німецькими гвинтівками в руках — це були наші полонені, яких тільки-но вивозили із табору (Тют., Впр., 1964, 500).

Концентраційний табір див. концентраційний.

5. перек. Суспільно-політичне угруповання; течія, напрям. А наша правда, наш визвольний прапор і наша кров, проліта в різний час, Іще міцніше згуртували табір Демократичних сил навколо нас (Вирган, Квіт. береги, 1950, 72); // Група людей, що мають однакові погляди, переконання. Перебуваючи в одному таборі з Чернишевським, Добролюбовим, Шевченком і іншими революційними демократами, він [Писарев] закликав до революційного повстання самодержавства (Наука., 12, 1958, 50); Майнула янесь тасмею крило — і розділило людей на два ворожих табори. Чому? згурдулися легіні і одна половина гостей коло Маруська, і чомусь друга половина оступила стілі Срібнарчуків (Хотк., II, 1966, 198).

ТАБІРНИЙ, а, е. Прикм. до табір 1—4. Скочив [Тодосій] на коня і поїхав по табору. Яке рідне табірне повітря, яка звична метушня! Он дружинники ведуть коней..., а інші біля зброї возяться (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 565); Гляласяв строката юрба жінок... блискотить очима... і браслетами, і всі вони кричать щось і з рішучістю старих вояцьких стають на чатах біля незгаслих табірних вогнищ (Тют., Впр., 1964, 69);

Крім мене та зоотехніка, табірний цехтат складався ще з доярки (Мур., Бук. повість, 1959, 280); Ці росіяни ділові хлопці. Вони наказали одійкнути табірний склад продуктів і везели у'явленням заявляувати самим (Ю. Янов., II, 1954, 48); // Який здійснюється в таборі (у 3 знач.). Табірне утримання худоби; // Власт. для табору (у 1—4 знач.). Табірний режим.

ТАБІРНИК, а, ч. Той, хто перебував в таборі (у 1—4 знач.). — Група військовополонених систематично працює на каменоломні. Можна заховати там з ночі ващих людей, вони поміщаються в табірниками і так потраплять до табору... (Ю. Янов., I, 1954, 200); Потайки [дівчата] підготовують табірників, не шкодять для них додаткових порцій супів із шрапнеллю (Гончар, Циклон, 1970, 50).

ТАБЛІТКА, и, ж. Доза ліків у вигляді спресованого в кружальце порошку. Він випив таблетку пірамідону і ліг на свою каналу (Жур., Звнч. турботи, 1960, 169); В окрему приміщенні працює три автоматичних преси для виготовлення таблеток глюкози в аскорбіновою кислотою (вітаміном «С») (Веч. Кнів, 19.VII 1957, 4).

ТАБЛІЦЯ, і, ж. 1. Відомості, цифрові дані, розташовані в певному порядку за графами. Коли цифрових даних дуже багато і їх неможливо зобразити діаграмою, вдаються до складання таблиць (Ком. Укр., 2, 1966, 57); У сучасній фізиці на основі математичних методів будується щось на зразок періодичної таблиці Менделєєва: спроба розташувати відомі науці елементарні частинки в стрункій системі (Наука., 11, 1962, 33); У комерційні, де звичайно стояли бідони з молоком та висли білі халати доярок, сидів Дорощ, звіряючи таблицю надобів (Тют., Вир, 1964, 133); // розм. Таблиця множення. — А вже перший клас закінчив. І писати емю, і читати, і таблицю висиче (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

△ Математичні таблиці — математичні довідники, у яких подано сукупність значень якої-небудь функції для деяких значень змінних (напр., таблиця логарифмів і т. ін.). — Більшість, закінчивши гімназію... за рік-два забудуть читати не-зречки, а на таблицю логарифмів дивитимуться, як теля на нові ворота (Кол., Терен., 1959, 99); Таблиця множення — перелік усіх чисел у межах першого десятка, помножуваних одне на одне, із лобутком від кожної пари. На останній сторінці обгортки [зошита] надруковане таблицю множення (Донч., Ю. Васюта, 1950, 67).

2. рідко. Класна дошка. Сам [О. Телесницький] півбі до таблиці, вгупи крейду (Фр., IV, 1950, 221); Вчитель почав читати якийсь уривок з книги, а школяр писав на класовій [класній] таблиці (Гр., I, 1963, 246); Поставив мовчки на кафедрі, учитель круто повернувся ліворуч, зробив два кроки влиз до таблиці (Кол., Терен., 1959, 23); // заст. Дерев'яна, грифельна й т. ін. дощечка, на якій учні писали грифелем або крейдою. Отаж узяв вік [Тарас] свій каалмар, та липову таблицю, та крейду, — пішов до школи (Вас., Вибр., 1950, 204).

3. рідко. Те саме, що вівієка 1. — Уже то нема що казати, наш нам тою своєю коршмою [корчмою] так звалиться! То у него [нього] не коршма, а вясноса,— і таблицю таку кавав прибити (Фр., II, 1950, 364); З хвіртки мурованого двору, що понад нею вдені можна ледве прочитати поржавілу таблицю «ІІІпримство сунталів Солейль і К^о», висунулось кілька постатей (Досв., Вибр., 1959, 163).

4. Дощка, пластикна з пам'ятним написом тощо. Стрункий той міст переїздив я тижє з товаришами. Враз одия із них, Півівіши руку, показав мені Таблицю й написі Спорудили міст з наказу Кєвєва бійці радян-

ські. А вижче — місяця число і рік (Рильська, III, 1961, 7); — У просторій палаті побачив Ти невчисленні події на різьблених мідних таблицях (Зеров, Вибр., 1966, 330).

ТАБЛІЧКА, и, ж. Зменш. до таблиця. Для зручності користування сітвовий графік комплексу має таблицьку. Вона наче поділяє його на окремі графіки, не порушуючи при цьому технологічного зв'язку (Роб. газ., 16.III 1965, 2); А я... все в таблицьку дивлюся, поки він усіх перепитав (Барв., Опов., 1902, 404); Все там [у школі] було чудне, незвичайне, якісь таблицьки в гачках та закарлючками (Коцюб., III, 1956, 27); Сапфо шовє лише на востокій таблиці (Л. Укр., III, 1952, 722); Хє наблизився, аглянув на таблицьку й прочитав: «Школа» (Коцюб., I, 1955, 173); Дверей двос. На одних стандартна таблицька з написом: «Головний редактор» (Лєв., Нові п'єси, 1956, 7).

△ Таблицька множення — те саме, що Таблиця множення (див. таблиця). А покине [о. Телесницький] сього [Козакевича], дивись... чепитесь [учепитесь] Мороза за якусь помилку в таблиці множення (Фр., IV, 1950, 224).

ТАБЛІЧНИЙ, а, е. Прикм. до таблиця. Табличний номер; Таблична перфокорта.

ТАБЛЮ, невід., с., спец. Сигнальний щит із світловими чи електромагнітними показниками, що відбивають стан контрольованого устаткування, хід технологічного процесу, результати змагання тощо. Праворуч, у торці цеху, на великому світловому табло лабораторія висвітлює показники аналізу взятої Горбачевим проби [металу] (Рад. Укр., 15.VII 1962, 3).

ТАБЛЮДОТ, у, ч. У Західній Європі — харчування за спільним столом у готелях, пансіонах і ресторанах, коли свідавок, обід і т. ін. подають у певний час за єдиним для всіх меню; // розм. Стіл для такого харчування. Поки служниці розкладали Ізні рєш по каютах, вони [дами] намагалися якомога вигідніше влаштуватися на чардак [горіщі], а дєкто вже нагянуло собі місце за табльдотом (Полт., Повість..., 1960, 602).

ТАБОРЕЦЬ, бірйя, ч. Зменш. до табір 1—3. *У порівн. Темрява обступила наше сєлицє, стоже на таборець експедиції серед арктичного моря (Хор., Ковила, 1960, 62).

ТАБОРИТ див. таборітв.

ТАБОРИТИ, ів, жн. (одн. таборіт, а, ч.), іст. Представники революційно-демократичного напрямку в антифеодальному національному русі чеського народу в XV ст.; учасники гуситських воєн (1419—1434 рр.) у Чехії. Ше в свої шкільні та студентські роки Володимир Галч міг читати в бібліотеці батька книжки і про Яна Гуса, і про таборитів (Рад. літ-во, 2, 1965, 32).

ТАБОРИТИСЯ, рієся, рієша, недок. 1. Розташовуватися табором для перепочинку, ночівлі тощо (про великі групи людей). Скільки видно, таборяться по нісках наїжджі, білють ятки та намети (Гончар, Таврія, 1952, 33); В сиву давнину біля цієї могили таборилися стійбища кочівників (Добр., Тече річка..., 1961, 11); Хоч земля ще й не протряла після дощу, протє карсарі, поспішаючи вгоратись в урєсєає,— уже таборились (Ваш, Надія, 1960, 238).

2. перен. Збиратися групами; скупчуватися. Дівчата співають і славять вєсну, а парубочья табориться окреує них (Ю. Янов., II, 1958, 183); Все місто в ці дні пропало кияками та плазневим сіном. Всюди гамірливо таборяться війська, іржуть коні (Гончар, II, 1954, 102); // Розташовуватися у великій кількості на невеликій площі одия біля оаого (про предмети тощо). — А наші татки на колесах, правда, гарнецькі? — ки-

вас Василинка на яскраві жовто-червоні та голубенькі вагончики, що, наче автобуси на стоянці, табораються внизу (Гончар, Тронка, 1963, 191); На схилах таборилися змари (Скл., Помилка, 1933, 104).

ТАБОРІЩЕ, а, с. 1. Місце, де розташований або де був колись табір (у 1—3 знач.). [Гелен:] Підійти за браму — зник агейський табір [табір], лиш кінч один стоїть на таборищі, — богам троянським в дар дали агейці того коня (Л. Укр., II, 1951, 302); А над радгоспним степом тим часом згирюється клубочком курява, мчить звідти величчя директорська «Шобода», підкочує, зупиняється перед таборищем каналобудівників (Гончар, Тронка, 1963, 79).

2. Збільш. до табір 1—3.

ТАБОРОВИЙ, а, е. Те саме, що табірний. Блажен, хто оддалік від гоминок турбот... Його не будить таборових сурем звук, Ні моря рев бурзливого... (Зеров, Вибр., 1966, 262); Після роботи на сіновал приходить в гармошкою молодий таборовий машиніст із матросів Леонід Бронников (Гончар, Таврія, 1952, 227); Машинка довезла нас до Сирецького табору.. і викинула в обійми таборової адміністрації (Ю. Янов., I, 1954, 27).

ТАБОРУВАТИ, үю, үеш. Те саме, що таборітися 1. *У порівн. Сутінки лютяться проти ночі; Желці прибрались за пори... Снопів наставлено копиці, Мов таборувають козаки (Граб., I, 1959, 448).

ТАБОРЯНИЙ, а, ч. Те саме, що табірник. Стогла погода, йшов дощ, і таборяни майже весь час провели в наметі клубу (Трубл., Шхуна., 1940, 199).

ТАБУ, невідм., с. У первісних та відсталих племенах і народів релігійна заборона певних дій, слів тощо, порушення якої, за забобонними уявленнями людей, неминує спричинити тяжке покарання. Табу — своєрідна заборона вживати за певних умов ті або інші слова, зокрема власні імена. Навіще «табу» поширене у багатьох відсталих племенах і народів — полінезійців, австралійців, зулуців, ескімосів тощо (Сл. лінгв. терм., 1957, 192); // перен. Взагалі яка-небудь заборона. Негаритяно! Задумлива ноче, Забудьмо сьогодні про всі табу, Серце мов виспівати точе Твоїм рукам золоту завабу (Павл., Пальм. віть, 1962, 82).

◇ Накладати (накладст) табу на що, книжн., ірон.—заборонити певні дії, слова тощо. Глядач просто не бачить науково-популярних фільмів. На ці короткометражні фільми кінопрокат наклав свяченне табу (Вітч., 2, 1967, 174).

ТАБУЛЯТОР, а, ч., спец. Один із головних блоків лічильно-аналітичної машини. До комплексу лічильно-аналітичних машин входять сортувальна машина і табулятор (Наука., 12, 1957, 10).

ТАБУН, а, ч. 1. Гурт копитних тварин (кошей, оленів, верблюдів і т. ін.). Там по лузі гонить табун кошей (П. Куліш, Вибр., 1969, 160); Світає. Глушак веде білиць тайговою стежкою.. Зникає табун плямистих оленів (Довж., I, 1958, 120); Раз він [Авт] натрапив на цілий табун веррів.., але не став знатись за ними, бо стикатись одному з цілим стовпищем цих хижих звірів було небезпечно (Скл., Святослав, 1959, 14); *У порівн. Реуєть заіпаніє порою, Як стрих турія табуні (Рильський, II, 1946, 42); // Зграя диких або свійських птахів. Високо-високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси (Копюб., I, 1955, 142); Восени, перед відлітом у вирій, тривожиться й табунами збирається птаство (Стельмах, I, 1962, 612); // Скупчення риб, морських тварин. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів (Копюб., I, 1955, 288); Коли табун білух іде коло берега, то неодмінно газодить у кожну бухту (Трубл., I, 1955, 274).

2. перек., розм. Про велику, звичайно неорганізовану групу людей. Вона [Катря] миттю стрибнула з печі додола й побачила табун посинальників, що товпились біля порога (Мирний, IV, 1955, 304); Стояли грізні дні війни. Від Волги без упину фашистів бігли табуні степами України (Рудь, Дов. зорі, 1958, 88).

БІГТИ (ходіти, жити і т. ін.) табуном (табунами) — пересуватися, жити і т. ін. великою, звичайно неорганізованою групою. Забили [екскурсанти] весь пароплає, не протовпилися на станціях, ходять цілими табунами на дорогах... (Еллан, II, 1958, 37); Кажуть, люди жили табунами, Спали покотом в млі печер (Спм., Земле тяжіння, 1964, 30).

ТАБУНЕЦЬ, нпч, ч. Зменш.-пестл. до табун. Никали невеличкі табунці молодих турів (Загреб., Диво, 1968, 61); Близенько біля хат Хуркоче табунець проворних курп'ят! (Рильський, II, 1946, 162); А ось в'юнкими табунцями маленькі рибки мерехтять (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 83); На галлеюну, виповнені квітми й сонцем, вибігає табунець дітей (Збан., Бдіва, 1959, 44).

БІГТИ (ходіти, жити і т. ін.) табунцем (табунцями) — те саме, що Бігти (ходіти, жити і т. ін.) табуном (табунами) (див. табун). Мовчазними табунцями вертаються люди до сумного подвір'я (Мушк., Серце., 1962, 257); З гілки на гілку перелітають табунцем синиці (Збан., Сеспель, 1961, 380).

ТАБУНИТИСЯ, ніться, недок. 1. Збиратися, абиватися в табун (про тварин, птахів і риб). Евакуйована худоба, виснажена, табунилася у дворах (Тют., Вир, 1964, 460); *Образно. На передньому плечі, попід плаваннями, спокійно саяла річка, а вповоож неї табунилося білими хатками село (Гончар, I, 1954, 505).

2. перек., розм. Збиратися в гурт (про людей). Стали «табунитись», за висловом Калістрата Івановича Берестенка, люди, зупинялись купами на вулицях, вигонках (Крот., Сини., 1948, 202).

ТАБУННИЙ, а, е. Прикм. до табун 1. Коні були баскі і добре виждені. Рівним, широким клусом плавно домчали вони Ісмагула до табунного стану (Тулуб, В степу., 1964, 357); В Забайкалі, особливо в Бурят-Монголії, а також у Туві і Хакасії, де зими майже безсніжні, розвинені вівчарство і табунне конярство (Ек. георг. СРСР, 1957, 254).

ТАБУННИК, а, ч. Той, хто наглядає за табуном (у 1 знач.) на випасі. — Навіщо ти їх годуваш? — здивувалися табунники. — Що це? — Овес. Росіяни завжди годують коні вівсом. Він ситніший за сіно. Від нього коні міцнішають, — відповів Рахім (Тулуб, В степу., 1964, 352).

ТАБУННИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до табунник. Табунницький одяг.

ТАБУНОК, нка, ч. Зменш.-пестл. до табун. Табунок риб.

ТАБУНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до табунок. Летить каченят табуночок (Укр.- казки, 1951, 183).

ТАБУНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до табун.

ТАБУРЕТ, а, ч. Стілець без спинки з квадратним або круглим твердим сидінням. Почалася робота. Столяри, табурети, навіть підвіконня в майстерні заставлено різаними приладдями (Вас., II, 1959, 231); Сидіє він [голова] за розкішним, старовинної роботи під мореним дуб столом, і можна було б подумати, що цей здоровань закозаний у дорожній річці, коли б не влостився на звичайному, по-сільському збитому табуреті (Збан., Сеспель, 1961, 320).

ТАБУРЕТКА, в, ж. Те саме, що табурет. Сідав [Любов] проти бюста на табуретці, що до піаніно (Л. Укр., II, 1951, 35); Попід стінками стояли стільці й табуретки (М. Ол., Леся, 1960, 145).

ТАВЕРНА, и, ж. Невеликий швидко, корчма в Італії, Швейцарії та деяких південних країнах Європи. [Д. Ж у а н:] *Ти собі в таверну підеш, вона ж до чоловіка* (Л. Укр., III, 1952, 346); *З грецьким матросом Кандалакі ми зустрілися в таверні в одному з портів Середземного моря* (Мокр., Сто., 1961, 63).

ТАВЛИНКА, и, ж., заст. Табакерка. [К у к с а:] *Чи не хочете пожити свіженької? (Підносе [підносять] тавлинку).* [Д р а н к о:] *Добре! Вже я чаю і без табаки* (Кроп., I, 1958, 178).

ТАВОЛГА, и, ж. (*Spigaea L.*). Чагарникова рослина родини розовитих із колючими пагонами та білими, рожевими або червоними квітками, зібраними в зонтикоподібні суцвіття; виростають як декоративну рослину для живоплотів, групових посадок; спірей. По три пучки тернини, По чотири червоної таволги У руку набирали [туркв],... По трічі в одім місці бідного вовальника затинали (Укр. думя., 1955, 13); *Кіннота в нагайми і різками з таволги стояла навкруги ясиру, не пускаючи за визначену межу* (Мак., Вибр., 1956, 559); *Спірей (таволга). Ї дуже багато видів і сортів спірей, що займають першорядне місце серед красиво квітучих кущів* (Озелен. колг. села, 1955, 90).

ТАВОЛГОВИЙ, а, е. Те саме, що таволжанний. *Таволговий кущ.*

ТАВОЛЖАННИЙ, а, е. Прикм. до таволга. *Таволжанний живопис; // Зробл. з таволги. Погримувала* [Лукія] *на якусь дівчину, що не зміла вдержати, як було слід, козацьке таволжане ратище* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 332).

ТАВОТ, у, ч., спец. Те саме, що солідол.

ТАВОТНИЦЯ, і, ж., спец. Посудина для тавоту. *Спершу шестиміметровим свердлом просвердли в одній насос. Потім у водяному просторі поставив перетінну трубку, у верхній частині її встановив тавотницю. А вранці трактор уже вирушив з поліпшеним водяним насосом* (Хлібороб Укр., 2, 1964, 21).

ТАВР *див. тавра.*

ТАВРИ, ів, мн. (одн. тавр, а, ч.), іст. Племена, які в першому тисячолітті до н. е. населяли гірські та прибережні райони Криму. *Найдавнішими жителями Кримського півострова, про які в письмові записки в історичних документах, були кімерійці, таври і скіфи* (Наука., 12, 1966, 40); — *Які племена тут жили до нас — ось це хотілось би з'ясувати. — роздумливо мовить Брага. — Племена таврів чи хто?* (Гончар, Трояк, 1963, 273).

ТАВРИЧАНИ, *ів, мн. (одн. тавричанин, а, ч.; тавричанка, и, ж.).* Мешканці колишньої Таврії й Таврійської губернії, тепер — Кримського півострова й прилеглих до нього районів Херсонської та Запорізької областей. *За рішенням херсонської властей і за бажанням самих тавричан загін незабаром було перейменовано в Перший Таврійський революційний полк* (Гончар, II, 1959, 102); *Культурно, можливо живуть наші колосопони, як і всі мої земляки — тавричани* (Рад. Укр., 4.IV 1971, 3); *Веселу пісню тавричанки Узбережний загонів вишняк* (Мас., Сорок., 1957, 53).

ТАВРИЧАНИН *див. тавричанин.*

ТАВРИЧАНКА ¹ *див. тавричанка.*

ТАВРИЧАНКА ², и, ж. Вид великого воза на півдні України.

ТАВРО, *а, с. 1.* Мітка, яку виписують на шкірі, рогах чи копитах свійських тварин. — *Наш, вітчизняний, — визначи Хаєцький, як цуган, обходять коника навколо і старанно заглядуючи застрижене тавро* (Гончар, III, 1959, 88); // *Мітка на тілі людини (звичайно невеличка, злочення тощо). Тяжко, важко по світу удитись із срамотним тавром на чолі* (Стар., Поет.

тв., 1958, 70); *Біля мосту ще одна партія колодників зі спотвореними тавром обличчями лагодила дорогу* (Тулуб, В степу., 1964, 99); *У порівн. *Вийняв [Грецьку] цигарку і, схилившись над столом, вапав її. Червоний п'ятичок відблиску застріпоти у нього на лобі, наче випечене тавро* (Ю. Бедзін, Полки., 1959, 101); // *Особливий знак, помітка на виробі, товарі, що вказує, хто їх зробив, виготовив або кому вони належать; клеймо (у 1 знач.). — Та тут ось ізсередики на лантусі помітка якась накараякана. Бублик якийсь, начебто як «О»... Стривай, Митрофане, чи не твоє це тавро? — Ні, не моє, — відвернувся Огієнко* (Гончар, II, 1959, 153); // *означ. і чога, перен. Ознака, свідчення чогось (перев. ганебного, принизливого). А картярський борг треба сплатити за добу, бо інакше він [Горленко] буде знеславлений — і тоді ніщо в світі не зміє з нього ганебного тавра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 279); *На величких нерухомих кручах... загололо важко і немиучо вкоє тавро старовини* (Забіла, Поезії, 1963, 100).

◇ **Накладати (клясти, накладсти) тавро на кого** — що — залишати помітний слід, впливати, діяти на когось, шось. *Звичайно ж, тільки десятиліт боротьби наклала своє тавро і на вдачу, і на зонтичність* (Ле, В скопі., 1960, 328); *На вигляд було йі років за тридцять. І час поклав уже своє тавро: втома в очах і ледве помітні зморшки в куточках різко окресленого рта* (Головко, II, 1957, 451).

2. **Знаряди, яким роблять таку мітку; клеймо** (у 2 знач.). *Ще кума була на місці заводу, а вже верба росла, до неї в'язали ковалі коней... перебували на корі розпечені кіські тавра* (Ю. Янов., I, 1958, 328); — *Оце печатка Істала, — показала Гаєрило зубові маленьку дірочку, пробиту на вусі таврини. — А оце буде наша. — І оровиття з торбинки тавро в формі п'ятикутної зірочки* (Багмут, Шасл. день., 1959, 229); *Він запропонував негайно вестися для робітників провідних спеціальностей особисте тавро, яким вони позначали б те, що ними зроблено* (Ком. Укр., 6, 1965, 52).

ТАВРОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теу. і мнн. ч. до таврувати. *І от зішлись, тавровани і гнали Царем проклятим, партії сини, Що в Черкинську змирили на засланні, В Уржумі волочили кайдани...* (Мал., Народноження., 1939, 6); // *тавровано, безос. присудк. сл. Лиша доля чекла втікача: його обдавало в некрути, вASILANO на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу* (Кодоб., I, 1955, 335).

2. *у знач. прикм.* Який має на собі тавро. *Таврований жовнірський тівк водив вугали, щупали їх за кожним рухом чужий йому людей* (Ле, Налявайко, 1957, 300); — *За що ж вас мусили скарати? — спитав Сагайдачний строкату куклу стратенця, де тавари і в'язновідпущені стояли всуніи з таврованими галерниками* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 146).

ТАВРОВИЙ ¹, а, е. Прикм. до тавро. *Тавровий знак.*

ТАВРОВИЙ ², а, е, спец. Який має попередний черепів у вигляді літери «Т». *Дивлячись на Хрещатик, якось аж не вірилося тепер, що колись тут лежали гори битої цегли і каміння, скручені у вогні таврові балки* (Кучер, Дорога., 1958, 55); *Таврове залізо.*

ТАВРСЬКИЙ, а, е. іст. Прикм. до тавра. *Тепер відомо більше 90 місць таврських поселень* (Нарисн стар. іст. УРСР, 1957, 201).

ТАВРУВАННЯ, и, с. Дія за знач. таврувати. *Турецькі власті мали передати його [Остала] російській поліції, а це зарожувало покаранням канчуками, тавруванням і відправкою назад до пана* (Укр. літ., 9, 1957, 200); *Народні пісні ечений* [М. Драгоманов] *використовує для таврування українських буржуазних псевдопатріотів* (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 43).

ТАВРУВА́ТИ, ую, уєш, недок., *перех.* 1. Впікати тавро на шкірі, рогах чи копитах свійських тварин. Одні [гуцули] робили позначки своїм віццям, щоб їх восени можна було розвизнати серед інших дроб'ят [овець] на полонинах, други таврували для того ж самого корів, телиць (Гжицький, Опришки, 1962, 7); Коней породи таїран також таврували заводськими та породними таврами (Ковярство, 1957, 55); // Впікати мітку на тілі людини (звичайно невільника, злочинця тощо). Багато селян, зізнавши із своєї землі, ставало бродягами.. Закони наказували суворо переслідувати бродяг — таврувати їх або ж збити батогом, ноги плачі не візьмуться кров'ю (Нова іст., 1956, 6); Тим часом нагадав розжарив на вогні залізне тавро і почав таврувати невільників (Тулуб, Людолови, I, 1957, 219).

2. *перен.* Суворо засуджувати когось, шось; карати, викривати чийсь дії, вчинки. *Бо те, про що колись ти [О. Пушкін] мріяв, у сто раз більше розцвіло!* зерно ж і ти своє тут сіяв, тавруючи царизму зло (Гич., II, 1957, 242); Володимир Ілліч нещадно таврував і такі пережитки старого ладу, як лицемірство, неправдивість, нечесність, зазайство, розходження слова і діла тощо (Ком. Укр., 2, 1966, 52); *Образно. Тут кожна рідна, здіймаючи вгору обгріті уламки стін, таврувала війну (Жур., Опов., 1956, 225).

Таврува́ти ганьбою (презирством і т. ін.) — суворо засуджувати когось, шось; викривати чийсь дії, вчинки, вказуючи на ганебність їх. Підтримуючи боротьбу трибунації України проти націоналістичної контрреволюції, В. І. Лєвти, ЦК РСДРП(б) в своїх листах і зверненнях таврували ганьбою Центральну раду, викривали її зрадницьку роль (Ком. Укр., 3, 1966, 69).

ТАВРУВА́ТИСЯ, ується, недок. Пас. до таврува́ти. В маларетві спроби відобразити дійсність деякими чудожниками розглядалися як ліуюнізм, таврувалися як пасивне наслідування тощо (Гич., III, 1957, 49).

ТАВТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е, літ., лінег. Який повторює те саме поняття без уточнення його змісту; який є тавтологією. Для посилення емоціональності мови Панас Мирний користується народними тавтологічними виразами: «слуга-наймичка», «вірка-віркова» (Іст. укр. літ., I, 1954, 400); Коцбинський рішуче й послідовно усуває випадки повторення в межах однієї фрази чи неширокого контексту тих самих або тавтологічних слів (Мовозн., XIII, 1955, 114).

ТАВТОЛОГІ́Я, і, ж., літ., лінег. Повторне позначення вже названого поняття іншим словом або виразом без додаткового уточнення його змісту; використовується як стилістичний засіб. Найуживанішими формами повторів у поезії І. Манжури в кореніслівна та синонімічна тавтологія (Рад. літ-во, 7, 1965, 39).

ТАГАН, а́, ч. 1. Залізний обруч на трьох ніжках, на який ставлять казан, чавун і т. ін., готуючи їжу на багатті. У здоровенних казанах варять на тагані.. кашу (П. Куліш, Вибр., 1969, 138); *Ото розклала я під вербами багаття, поставила таган* (Н.-Лєв., II, 1956, 13). 2. Трипіджок, до якого підвішують казан над вогнищем. *Ось кухар напина тагана, повісив казан і.. нагнувся над чумацьким сніданням..* (Кожуб., I, 1955, 179); *Збоку від неї, на сучку, вийдає каска, як казанок на тагані* (Лє, Мої листи, 1945, 69).

ТАГАНЕ́ЦЬ, ня́, ч. Зменш.-пестл. до тага́н. **ТАГАНО́К**, ня́, ч. Зменш.-пестл. до тага́н. *І опівдні, і вечері, бувало, На таганку кипить маленький казанок* (Гл., Вибр., 1957, 247).

ТАГАНО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до тагава́к. *Промовив Лис і зирк на таганочок, А там карасики шкарчать* (Гл., Вибр., 1951, 113).

ТАГАНЧИ́К, а, ч. Зменш.-пестл. до тага́н.

ТАГАНУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Готувати їжу на тагані. *Косарі, бувало, захочуть юшки на обід, то, недовго думаючи, й пускають у діло сорочки: за'в'яжуть рукава, ковчир — тай у річку. Наловлять отак рибки — і таганують собі на березі* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 96).

ТАДЖИ́К *див.* таджі́ки.

ТАДЖИ́КИ, ів, мн. (одн. таджі́к, а, ч.; таджі́чка, ц, ж.). Народ, що становить основне населення Таджикиської РСР. *Вачиш — руський з тобою [Україно], лавкир і таджик, Друзі, браття твої, громокосна лавина* (Рильський, II, 1960, 179); *До іранської групи населення належать таджикі — найдавніше хліборобське населення Середньої Азії* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363).

ТАДЖИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до таджі́к і Таджикистан. *Успішним зростанням розвитку національної культури таджицький народ завдячує передусім великому російському народові* (Мист., 6, 1957, 25); — *Марш!* — з характерним таджицьким акцентом жоландував Самієв і йшов далі (Гончар, III, 1959, 104).

ТАДЖИ́ЧКА *див.* таджі́ки.

ТАЄ́МНИЙ, а, е. 1. Який навмисне приховує від інших, відомий небагатьом або тільки кому-небудь одному. Вони [Галія і Христя] *ще дужче затоваришували. Почалися таємні сповіді важких думок та гадок* (Мирний, I, 1949, 366); *Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах.. Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя, про яке могли здогадуватися лише друзі* (Тулуб, В степу.., 1964, 124); *Таємний намір; // Який діє приховано, замасковано. Таємний ворог.*

2. Який не підлягає розголошенню; секретний. *Потім служниця кілька раз кудись бігала, знов викликала паків і знов були таємні наради* (Л. Укр., III, 1952, 707); *Фрунзе наблизився до Оленочки. — Вважаю зайвим попереджувати вас, Іване Івановичу, що розмовляли ми тут про справи цілком таємні. — За це будьте спокійні, товаришу командувач..* (Гончар, II, 1959, 399); // Призначений для ведення справ, які не підлягають розголошенню. *Задумано попрохався [Варавв], ще не знаючи, що йому робити з ступ'ям Миколаєм: чи грати перед ним дурника, чи наодичі так пригрозити, щоб у того надовго одпала охота строчити доноси в таємну поліцію* (Стельмах, I, 1962, 336).

Тає́мне голосува́ння — подавання голосів на виборах чи при розв'язанні якогось питання бюлетенями без підпису або опусканням кульок. — *Таємним голосуванням обирали? — Староста зкусив хвостину дивився на Івана невисисим оком, потім враз посміхнувся недоброю посмішкою* (Збав., Єдина, 1959, 164); *Вибори партійних органів проводяться закритим (таємним) голосуванням* (Статут КПРС, 1971, 12); *Таємне письмо — те саме, що криптографія. — Пале підполковнику, ви криптографію добре знаєте? .. Коли щось забули, підучіться в Бараболі. Для зв'язку вам необхідно знати таємне письмо* (Стельмах, II, 1962, 258); **Таємний на́гляд** *див.* на́гляд.

3. Не висловлений, не виявлений зовні, загасний (про думки, почуття, переживання). *Скочив Олексій із свого місця, немаче зразу виріс, скрутив куляки, зціпив зуби од таємної радості* (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); *У темну ніч я містом тижо брів і в серці ніс своє таємне горе* (Фр., XIII, 1954, 234); *Ще одна таємна думка мучила хлопця. «Що в тій кімнаті?»* (Мвк., II, 1957, 324); // Невизнаний, не цілком усвідомлений. *Наближалася різдво. У кожного мимоволі заворушилася таємна журба. Згадувалося дитинство, різдвяні колядки й щедрівки, ялинки, згадувалися рідні й близькі* (Тулуб, В степу.., 1964, 308).

4. Те саме, що тасмнічій 1, 2; незбагнений. *Виноград уже достигає. Цілий день, під палючим серпневим сонцем, поволі ішов тасмний процес наливання язід* (Коцюб., I, 1955, 278); *Біля моря добре думається, і зичайні слова набирають тасмного й великого змісту* (Ю. Янов., II, 1958, 48); *Йди під час в діврову тасмну, Де та папороть росте, Що на Йвана в ніч тасмну Сутим золотом цвіте* (Шог., Поезії, 1958, 241); *Щось сержу овекло, — То виросла якась побіля мене жінка, Граційна, і легка, й тасмна, як сніжинка* (Рильський, II, 1946, 223); *Якою ж ви силою володієте, сині небесні потоки, ви, білі змари, і ти, пахуча земля, що з одного робши звіра, а з другого голуба? Отже, в в тобі тасмні чари?* (Тют., Вир, 1964, 377); *// у знач. ім. тасмне, ного, с. Те, що перебуває за межами людського розуміння; незбагненне. Фантастичне, божемо легкокрила, .. Ти світлоє з'єднала з тасмним* (Л. Укр., I, 1951, 463).

5. Не дозволений законом; конспіративний, підпільний. *Ми знаємо, що про тасмний від'їзд за кордон Пушкін дійсно мріяв* (Рильський, III, 1956, 173); *Пригадав, як збиралися вони, робітники порту, на тасмні слодки, як врятували потім одного зовсім юного матроса — віткіача з військового корабля* (Гончар, II, 1959, 45).

Тасмна організація — організація, існування якої не дозволене законом; Тасмне товариство; Тасмний гурток — товариство, гурток, існування яких не дозволене законом. *Тасмне товариство ми заклали, і ніхто з вас не міг до нього доступу не муси мати* (Л. Укр., I, 1951, 187); *1816 року в Кам'янці-Подільському виникає тасмний політичний гурток «Залізні перстні»* (Наука..., 7, 1970, 42).

▲ Тасмний радник — у дореволюційній Росії — третій цивільний чин за табелем про ранги, який відповідає генерал-лейтенантові; особа, що мала такий чин.

ТАСМНИЦЯ, і, ж. 1. Те, що приховується від інших, відоме не всім; секрет. — *Не тільки бабські тасмниці мені відомі, а часом і про поліцейські заходи догадуємося...* (Мирний, IV, 1955, 366); *«Греба одружити Йона воєсеня», — поклав він [мош-Костака], а цю замір його не був тасмницею, то Йон хутко довідався про батькову волю* (Коцюб., I, 1955, 246); *// Те, що не підлягає розголошенню. Сашко був свідомий того, що таке партійна тасмниця, і вмів не довірити безоглядно навіть батькові рідному, коли йшлося про революцію* (Смолич, Світаво..., 1953, 439); *// чого та з означ. Відомості, знання про щось, способи досягнення чого-небудь, невідомі іншим. Я знав уже всі тасмниці кіновиробництва ще до мого приїзду на фабрику* (Ю. Янов., II, 1958, 18); *Процес поетичної творчості в складним і багатограничним, і кожен поет має свої творчі тасмниці* (Рад., літ-во, 2, 1965, 14).

Вдавати (в'їдати, викривати, в'їкрити) тасмніцю — вказувати комусь те, що не підлягає розголошенню. *Не боячись вогню і кричі, хай навіть прийде смерті жах, — ніхто не видасть тасмниці і чесно пройде зрізний шлях* (Сос., II, 1958, 485); *Йому [посередникові] дозволяється дати пораду, але ні в якому разі не заступати ініціативи когось з командирів і не викривати жодної тасмниці супротивної сторони* (Труба., I, 1955, 66); *Військова тасмніця — відомості про військові дії, плани тощо, які не підлягають розголошенню. — Тільки про це нікому нічирк, — суворо попереджує Хома. — Наша розмова з американом — це поки що військова тасмніця...* (Гончар, III, 1959, 387); *Довіряти (довірити), звіряти, звірити) тасмніцю кому — зізнаватися комусь у тому, що раніше приховувалося. Христинка навіть подумати боялася, що вона кому-небудь звірить свої тасмниці* (Стельмах, I, 1962, 278); *Зберігати (зберегті, ховати і т. ін.) тасмніцю; Три-*

мати (задержувати, задержати) в тасмніці — не розголошувати того, що приховується від інших. *Зажили всі обітницю вчисту ховати тасмницю до загину* (Л. Укр., I, 1951, 187); *Люба нарочуд чесно уміла зберігати тасмниці* (Гончар, Земля..., 1947, 78); *Він.. гляв з бригадира теверду й непорухли обіцянку тримати все, що він скаже, в тасмниці* (Ю. Янов., II, 1954, 103); *[М в е к д у г е л:] Якщо ви погодитесь задержати в тасмниці наше відкриття, ви одержите 150 тисяч доларів* (Грчан, I, 1958, 237); *Не в тасмніцею для кого, кому — комусь відомо. Правда, нікому з «товариств» не було тасмницею, що брати Калиновичі походили з низького роду* (Фр., VI, 1951, 202); *Для нього [Врангеля] не в тасмницею, чому американці так зацікавлені в цій операції: з захопленням Кубані вони сподіваються заволодіти Північним Кавказом, де найбільше зосереджено капіталовкладень їхніх монополій* (Гончар, II, 1959, 318).

2. Те, що не пізнає, не стало відомим або ще не доступне пізнанню. *Скільки тасмниць він оповів мені Про звичай качок, про голоси їх ріжні [різні]...* (Рильський, II, 1946, 167); *Школярочка іде у перший клас.. Настав для дівчинки жадалий час Півнати дивні тасмниці світу* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 65); *Навіть коли людський геній збагне й підкорить собі всі її [природі] тасмниці, й тоді не стане вона менш прекрасною* (Довж., I, 1958, 484); *// чого. Прихована внутрішня суть явища, предмета; прихована причина. Бо така тасмниця агаши: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти* (Коцюб., I, 1955, 421); *Весь свій вільний час він [батько] витрачав на розгадування тасмниць тих сортів скла, яких у нас до революції ще змілі виробляти* (Шовк., Іженери, 1956, 283); *// перек. Про що-небудь незвідане, непереките, привабливе своєю загадковістю. І страшно тут — і любо. Чорно під шмереками і повно тасмниць* (Хотк., II, 1966, 317); *Обов вони саме входили в найкращу пору молодечих мрій, обое тягнулись до якоїсь чудесної, нерозгаданої тасмниці, обое сподіялись того когання, яке буде найкращим у світі* (Стельмах, I, 1962, 130).

◇ Покривати (укривати) тасмніцею — такий, про якого нічого або майже нічого не відомо; загадковий. *Я любила відк лицарський. Тільки дивно, що не приници, Тасмницею укривті. Не вродили королівни Розум мій очарували* (Л. Укр., I, 1951, 152).

◆ Відкривати (відкривати, розкривати, розкрити) тасмніцю: а) (кому, перед ким) вказувати комусь те, що приховувалося. *Одну тасмницю треба вже тепер відкрити. Слава не вдав ані одного іспиту* (Март., Тв., 1954, 236); *Хотіла [Люба] ще сказати слово, ще переверити людину. Аж тоді розкрити перед ним свої тайні тасмниці* (Ле, Міжгір'я, 1953, 53); *[К а т я:] Степане Івановичу, пробачте, може, я тасмницю розкриваю? І що в мене за язик такий скажений!* (Собко, П'єса, 1958, 278); б) (чого) виявляти внутрішню суть явища, предмета. *Справник Хренов почав розкривати перед професором тасмницю варіння Йоржової юшки* (Довж., I, 1958, 441); *Лише комюнасти зможуть остаточно розкрити тасмниці Місяця та інших планет сонячної системи* (Наука..., 8, 1960, 12).

ТАСМНИЧЕ, присл. Те саме, що тасмнічо. *Вона одні тасмниче шептала часом, другим кивала головою або робила якісь знаки* (Коцюб., I, 1955, 275); *Вдалі тасмниче джуркотила річка* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206); *Микула сів біля вогнища, схилив голову на руки і задивився на жар, що тасмниче, з легким тріском дотлівав на камінні* (Скл., Святослав, 1959, 28).

ТАСМНИЧИЙ, а, е. 1. Сповнений тасмниць (у 2 знач.); загадковий, невивчений. *Манія до себе [сад]*

розкритим голодом, темною зеленню, живим запалом та лесеєньком, темничним шелотом листя (Фр., V, 1951, 342); Настала тиха українська ніч... — всі речі стали незнайомими, набравши вовсім іншого узагалненого нічного вигляду і почавши жити якимсь окремим темничним життям (Довж., I, 1958, 85); Сиваши, оце емле темничне море, не перестають дивувати Дьяконова. Диво природи. Геологічна загадка (Гончар, II, 1959, 59); // Оповитий темничцею (про людину). Ця розмова... загострила цікавість до темничної постаті еченого (Смоляч, I, 1958, 49); В судових документах раз у раз задується цей темничий демократ у шкряпаному картузі (Кучер, Дорога..., 1958, 8); // у знач. ім. темничце, чого, с. Про що-небудь, сповнене темничць, загадок.

2. Якого не можна забавити, зроумити, осягнути; потовбичний. Темничца доля судила Олені опинитись на чужій стороні аутко (П. Куліш, Вибр., 1969, 278); Ввесь світ був як казка, повна чудес, темничца, цікава й страшна (Коцюб., II, 1955, 307); // Який має чудодійну силу, чудодійні властивості; чарівний. Імператори Візантії... мали численне наймане військо і флот, страляли своїм сорогом темничним грецьким воєном (Скл., Святослав, 1959, 144); Вчитель нахилився до ступи й рукою вигортає відіти жменьку грубо сточеного боршна із темничного зілля (Стельмах, I, 1962, 587).

Темничча сила — про щось загадкове, недоступне людському звичаю, потовбичне. Первісне людство... пояснювало явища фізичного світу впливом вищих, темничних сил (Белів., Вибр. статті, 1948, 95).

3. Який свідчать про наявність темничці (у 1 знач.); який містить темничцю. — Не забудьте ж, що умова... — боком повернувшись до Михайла, темничним тоном промовив Юлій і подав нам свою голодну долоню (Досв., Вибр., 1959, 35); Натискає [Врангель] пальцем на пелюстки і, коли кулька розкрилася, знов починає уважно розглядати оті темничні знаки, яких удень так і не розгадав. Що вони мають значити? (Гончар, II, 1959, 381).

4. рідко. Те саме, що темничний 1. З матір'ю держав він [Ласкаро] раду Темниччю, на миват, Як би того Агта Троля Приманити і забити (Л. Укр., IV, 1954, 167).

ТЕМНИЧІСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до темниччий. Село стало... Щось нагадувало клябощиче в його тишечу, темничністю, надмогильними зрестами (Коцюб., I, 1955, 240); В ті дні все, що робилося на полігоні, було оповите особливою темничністю (Гончар, Тронка, 1963, 309); Карпо довго тиснув Орестову руку, і в його погляді світлилася ніжковість, прихована темничність (Досв., Вибр., 1959, 381).

ТЕМНИЧО. Прасл. до темниччий. Сусана тим часом темниччо щось прикривала в кутку на канані — та тривожно поглядала на двері (Коцюб., II, 1955, 368); — Цитте! — темниччо, нішком сказала Женя. Прощенко осміхнувся, замовк (Вас., I, 1959, 193).

ТЕМНИСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до темничний. Минає день, минає дека, Мина за ранком ранок; Безвісну будучність крива Темності серпанок (Граб., I, 1959, 416); Признала [жорнову] додому Оксана — на обличчі темність така! А дід на призьбі — люльку палив, гляну примружено: — О, вже, мабут, натворила щось? (Головко, I, 1957, 115); Він [Кость] і сам не розумів, чого його так злило та стара стодола й Рожкова робота в ній. Неваже тільки через те, що все це зануто якоюсь темністю (Довж., I, 1956, 66).

ТЕМНО. Присл. до темничний 1, 2, 4, 5. [Я в д о х а:] Краще темно нам повічатися та тоді вже й батькові сказати (Мирний, V, 1955, 193); Капітан розповів, що багато в його товаришів-офіцерів уже темно носять при собі цивільний одяг на випадок оточення Будапешта

(Гончар, III, 1959, 214); Там десь, глибоко, під сірим дзвоном коріння, щось вистигав темно, витягаючи силу з серця землі (Коцюб., I, 1955, 421); За вікнами вітер темно гіллям і снігами шумить (Сос., I, 1957, 114); — Мене познали в Освенцім за те, що я темно очив дітей, коли гітлерівці спалили школу (Жур., До вих іде..., 1952, 18).

ТАЖ¹, рідко ТАЖЕ, част. підсил. Уживається на початку речення для підсилення висловлюваної думки; адже (див. адже¹ 1), тож. — Тату, — обізався Василько тремтливим голосом, — таж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене позвали учителю (Коцюб., I, 1955, 78); — Андрію, таж ми і до зачрього не скінчили. Чого ж ти не плаещ [шлуга]? (Д. Бедзак, Студ. Води, 1959, 16); // Уживається для підсилення експресивності висловлюваної думки в сполученні з іншими частками. — Паюе! Таж-таки у світі правда єсть! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 226).

ТАЖ², рідко ТАЖЕ, спол. 1. Служить для поєднання речень, що виражають причинно-наслідкові відношення. — Дивись! А ти відіди знаши бабульські приговірки? — Таже я заше між гуцулками, бабцю! (Хотк., II, 1966, 13); Далека, небезпечна путь, — Гей, не вагайся, матросе! Таж зливі прияно гудуть, Міцні, надійні треси (Рильський, I, 1960, 298).

2. Уживається для поєднання речень, одне з яких пояснює думку іншого; адже (див. адже²). — Як же ми його одіб'ємо? Таже його турки везимуть, гей' — налякався котигорошок (Коцюб., I, 1955, 384); — Ви думаете, йому [Левіну] нема чого робити, у нього гібрид в голові? Таж країна яка — пісвітну! Революція! Дигати йому ніколи! Як же я [Мічурін] з'яляю до нього й відбратиму дорогий час? (Довж., I, 1958, 470).

ТАЖЕ¹ див. таж¹.

ТАЖЕ² див. таж².

ТАЗ¹, а, ч. Неглибока кругла або овальна посудина (найчастіше металева) для вмивання, правня тощо. Христа мерці ухопила таз в воду і вибігла у кухню (Мирний, III, 1954, 155); Курбала довго востузилося на кухні... потім злюпотівся у тазі (Досв., Вибр., 1959, 314); — Щось хочете сказати? — Хочу, — відповіла мати, зодіймаючи в крає мідного таза рожеву, тремтливую від кипіння пірку (Шван, Балада, 1957, 181).

ТАЗ², а, ч., анат. Частина скелета людини й тварин — кістковий пояс, що спирається на нижні (у тварин — на задні) кінцівки і є опором для хребта. Розвиток кісток таза у дітей, особливо у дівчаток, має важливе значення (Шк. гігієна, 1954, 69); Пряме ходіння викликало у двоногих мавп переміщення центра ваги тіла, в результаті чого хребет ставав більш вгнучим, таз ширшим (Наука., 8, 1963, 33).

ТАЗИК, а, ч. Зменш. до таз¹. Вона щось прала, прижмивши широкий цинковий тазик на табуретці (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

ТАЗОВИЙ¹, а, е. Прикм. до таз¹. Тазова мідь.

ТАЗОВИЙ², а, е, анат. Прикм. до таз². Розвизається [випадіння прямої кишки] при слабості м'язів тазового дна і прямої кишки (Лікар. експертиза., 1958, 77); Тазова кістка; Тазовий пояс.

ТАЗОК, зка, ч. Зменш. до таз¹. *У порівн. Омелья Іванович засяв, як тазок на сонці (Павч, II, 1956, 379).

ТАЗОСТЕГНОВИЙ, а, е. Розташований в місці з'єднання стегна з тазовою кісткою; кульшовий. Тазостегновий суглоб.

ТАЙНА, й, ж., поет. Темничця. Соловейко, мій сусідо, Ти не твохай у гаю, А коханому повідай Про любов святую мою, Про рожеві, світлі мрії — Моє серця тайну (Стар., Вибр., 1959, 499); Все ніби в колі віковім: Любов,

розлука, весни, грім, Все ніби вічності луна, Пра-
даєня тиха тайна (Мал., Віщій голос, 1961, 123).

◇ **Ховати тайну** — те саме, що **Зберігати таємницю** (див. **таємниця**). *Що зі мною таке, я ніяк не збагну... Мов я в серці ховаю якусь тайну* (Вороний, Вибр., 1959, 152).

ТАЙННЯ, я, с. Дія за знач. **тайти**. *Тайння пристрасі. Тайнство*, а, с. 1. Церковно-культурний обряд (хрещення, вінчання топо), який нібито має чудодійну силу; священнодійство. З мужиками тримається [о. Вікентій] як з рівнею, тільки не вміє за трести і тайнства; *правити постійну ціну* (Стельмах, I, 1962, 266); — *Почекай-но, почекай... Блисею. Я, здається, ще не забув чину тайнства священства. Хіба миряни висвячують будь-кого, а тим наче владик?* (Тулуб, Людолов, II, 1957, 308).

Справляти (справити, вершити і т. ін.) тайнство (тайнства) — виконувати, здійснювати церковно-культурний обряд. *Тайнство хрещення справив священник Павло Котляревський з пономарем* (Думки про театр, 1955, 23).

2. *перен., книжн.* Про щось незрозуміле, загадке. Він уже не відповідає. Та й пощо? Вершилося вже велике тайнство. *Закриті очі вже бачили той бік, і вся істота переживала щось невідоме, незрозуміле, щось вище* (Хотк., I, 1966, 130); *Мабуть, немає нічого чарівнішого в світі за осінній ліс, тихий, задумливий, сповнений незбагненого тайнства матерії-природи* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 195); // *чого*. Про який-небудь складний, прихований процес. *Дівчата-опилювачі перегукувалися з пташками на своїх високих драбинах серед запашного цвіту, допомагаючи квітам творити тайнство свого буття за розумною волею людини-творця* (Довж., I, 1958, 433); *Ареною найбурхливіших у сучасній біології подвій стала жива клітина. Саме в її надрах відбувається тайнство синтезу білка — основа основ усіх життєвих процесів* (Наука..., 10, 1973, 32).

ТАЙТИ, таю, тайш, *недок.*, *перех.* 1. Тримати щось у таємниці, приховувати від інших. — *Опріч любові, що к тобі маю. Я всім убога — того не тайю!* (Чуб., V, 1874, 77); — *Я своїх думок не маю потреби тайти...* (Коджуб., II, 1955, 387); — *Ми запевняємо вас, що з замк не вийде протягом ночі ніяка жива істота. А ранком ми перешукаємо вашу фортецю. Присягаюся вам, що ми вміємо шукати, тому раджу не тайти нічого...* (Ірчан, II, 1958, 43).

◇ **Нічого гріха тайти див. гріх; Тайти в (на) душі (серці) що** — глибоко приховувати від когось почуття, думки й т. ін., не виказувати їх. *Щось тайть він* (Прохор) *на душі своїй, ходить часом то, як злара, лютий, то сумний-сумний* (Шиял, Балавда, 1957, 177); *Він тайть у серці єнів На кумів наших* [царевих] — *панів* (Перв., Райдуга, 1960, 92); **Тайти в пам'яті** — довго пам'ятати, зберігати в пам'яті. *Не забудеться правда Ляскова, Лебедине м'ячина і спів З чарівничих бубальщин Ляскова, Що у пам'яті друг наш тайв* (Перв., I, 1958, 411).

2. **Мати, містити в собі щось зовні непомітне або не вважене.** *Карпати в своїм гірським рікам тайть неощерні егеретичні джерела* (Цюпа, Україна..., 1960, 274); *Нетлінне вийшло «Слово о полку Ігоревім» в золоту скарбницю людства, бо тайть воно неув'ядної [нев'яучої] краси поетичні образи* (Рильський, III, 1956, 33).

Тайти відних див. відних; Тайти в собі — мати, містити, приховувати щось зовні непомітне, але важливе, суттєве. *В. І. Ленін завжди застерігав, що відри від мас, від життя тайть у собі велику небезпеку* (Рад. Укр., 19.VII 1957, 1).

ТАЙТИСЯ, тайбся, тайшся, *недок.* 1. *перев. в чим.* Приховуючи що-небудь від когось, мовчати; тримати щось у таємниці. *Відний козак тайсь од усіх із своїм козакням* (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); *Дома падала коло чоловіка, розпитувалась: — Що тобі, Семене? Чого сумуєш? Не тайся з лихом передо мною!* (Кожуб., I, 1955, 112); [Я р ч у к (сердечно):] *Знаєш що, Романе... Ми друзі. Ми не можемо тайтись один від одного* (Мик., I, 1957, 399).

2. *в кому — чому.* Бути непомітним, не виявлятися зовні; існувати в прихованому вигляді. *І нікто й не підозріває, що в нім дрімає і тайтсь такий адміністративний геній!* (Фр., III, 1950, 81); *Народе мій! В далеких листопаді, за Леніним шикуючись в полях... Відчує ти грізну, титанічну силу, Яка в тобі тайлась в давнини* (Гірник, Соняч., 1958, 5); *Під думи народні настрював свою ліру Кобзар, тому й оживало в його піснях все, що тайлось в серці народу* (Слово про Кобзаря, 1961, 43).

3. **Ховатися де-небудь, намагаючись бути непомітним.** *Хоч прієва знову, зоча в чагарнику тайтсья вовкулака, олівничі вейду туди* (У. Кравч., Вибр., 1958, 291); *Ніколи я не знав, що так люблю — До болю, до смертельного жалаю — Попад Дніпром сріблисті верболози... Бур'ян в напівзаспанім рову, Де часом вальдишпен, поетична птиця, Між листям жовтим від стрільця тайтсья* (Рильський, II, 1960, 278); // **Бути десь захованим, непомітним.** *У холодку, поміж горбами, тайсья монастир святій* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 187).

ТАЙГА, я, ж. Смуга важкопрохідних хвойних лісів, що займає великі простори в північній частині Європи, Азії та Північної Америки. *За морем холодним, в далекій чужині, Де сонця ніколи не видно з тайги... Де тьма та неволя одвіку й довкі, .. Там, сестронею любба, конаси і ти* (Граб., I, 1959, 70); *Ось подивись: цей край — Сибір. Одянений у зноу, шумить дрімучий темний бір, що зветься тут тайгою* (Забіла, У.. світ, 1960, 108).

Розчипати (розчиєтяти) тайгу див. розчипати.

ТАЙГОВИЙ, а, е. Прямк. до тайга. *Світає. Глушак веде бійців тайговою стежкою* (Довж., I, 1958, 120); *У тайгових нетрях, у запальній темряві, виростають з фантастичною швидкістю великі міста* (Рад. Укр., 17.X 1957, 1); // **Який знаходиться, розташований у тайзі.** *Тайгові промисли;* // **Який водиться в тайзі, живе або росте в ній.** *Іван Іванович полював на колонкіє, борсука, білку та іншу дрібну тайгову дичину* (Довж., I, 1958, 109); *Тайгові рослини;* // **Власт. для тайги.** *Тайгова ніч насувалася швидко. Враз упала темрява, чорна, густа* (Донч., III, 1956, 285).

ТАЙГОВИК, а, ч. Той, хто живе в тайзі або займається тайговим промислом, полюванням. *Ось вони обидва стоять перед нами пліч-о-пліч, один в маузером, другий з берданкою — тайговіки* (Довж., I, 1958, 105).

ТАЙКОМ, присл., розм. Те саме, що **п'отай**; **крадькома, потайки.** *Вона [Вевера] тайком к Нулкаму красась* (Котл., I, 1952, 206).

ТАЙКОМА, присл., розм. Те саме, що **п'отай**; **крадькома, потайки.** *Так старенький із старою Деню у день свариєся, А козак із їх дочкою Тайкома любився* (П. Куліш, Вибр., 1969, 411); *Після школи, вибравши слушну хвилинку, я тайкома од батьків чкурнув на ковзанку* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 157).

ТАЙМ, у, ч. Частина спортивної гри, що відбувається протягом певного встановленого часу (у футболі — половина призначеної для гри часу). *Як тільки починали [хлоп'ята] із школи, сразу ж із сумочок, портфель і картузі будуються «ворота» і моментально починається перший «тайм»* (Вишня, I, 1956,

401); Уже закінчувався перший тайм, а рахунок все ще не був відкритий (Веч. Київ, 1.Х 1957, 3).

ТАЙМЕНЬ, я, ч. Велика риба роднини лососевих, півна своїм м'ясом та ікрою. За п'ять місяців мені тричі вдалося вирватися ловити рибу.. До півдня насмажак низку харіусів і на одного з тих же харіусів вилосив тайменя, котрого ледве виволок на берег (Мухк., Серпе..., 1962, 237); У Пруті й Черемозі живуть особливо цінні види риби — таймень, харіус і дунайський лосось (Наука..., 10, 1960, 31).

ТАЙНА, я, ж., розм., рідко. Те саме, що таємниця. Намалася [Васильюк] розгадати таємницю дорослих, бо всі вони, починаючи із старших дітей, мали якесь тайни (Стельмах, II, 1962, 74); Ось місце те, зв'язане з історією усієї Гуцульщини.. Дійсно, тут [у Сокольському] може розбуджуватися фантазія.. Звідси близько до якого тайни природи (Хотк., II, 1966, 408).

◇ Заховати в тайні див. заховувати.

ТАЙНИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що таємний. І тебугу з її дитяточком мали І посадили їй провали. Вночі тайніми манівцями (Шевч., II, 1963, 364); Тайна дрозж пронимає [пронимає] народи, — Мільйони чеканять щасливої змін (Фр., X, 1954, 10); Хтис гажувати я кров Силою тайних загов... (Крим., Вибр., 1965, 240).

ТАЙНИК, а, ч. 1. Те саме, що схованка; сховок, по-тайник. У лісі Петро в глибокого тайника, що віє перед-стінною проходом, дістає обмотаний плацу-папатою автомат (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 592); [Д о л р е с:] Дон Жуане, тут є тайник під церквою, сховається (Л. Укр., III, 1952, 340).

2. тільки мн., чого, перек. Про що-небудь верогадане, нез'ясоване; місце, куди немає доступу іншим; найпотаємніше. Його вабили тежні тайники творого мозку, нерозвідані висоти вищої нервової системи (Вол., Місячне срібло, 1961, 17); З тонким проникненням у найглибші тайники психології селянина малює письменник [В. Стефанюк] усі ті суперечливі почуття, які переживав Іван Дідух, їдучи в далекий край (Іст. укр. літ., I, 1954, 679); Велич Т. Г. Шевченка у тому, що він глибоко проник у тайники народної душі і в своїй пам'ятній поезії вібрав прагнення трудівника до волі (Вітч., 2, 1964, 151).

ТАЙНО, розм., рідко. Присл. до тайний. Десь же беруться й тепер ті робітничийкі зурти в російській державі, що ми спогадували! Нехай тим часом вони собі вибираються й крадькома, — перше буде тайно, а потім буде явно (Л. Укр., VIII, 1965, 28).

ТАЙНОПИС, у, ч. Те саме, що криптографія. Якщо вам доведеться коли-небудь побачити в лондонському архіві у Лентнераді лабораторні журнали геніального російського вченого і поета, вам здасться, що вони написані нікому не зрозумілим тайнописом. Справа в тому, що в ті часи хімічних формул ще не було і різні речовини вображалися умовними позначками (Наука..., 4, 1965, 25).

ТАЙНОЩІ, ів, мн., рідко. Таємниці. Шо за місце оті Чари-Комиші? Буду там вперше, для мене вони повні тайнощами, усє там незвіданість (Гончар, Маша..., 1959, 26).

ТАЙСТРА, я, ж., діал. Гуцульська торбина, яку носять через плече. Харчі гарненько склали [Парасочка] в писану тайстру, додала чистий шматок сала і, як зачало розвиднятися, пустила чоловіка в дорогу (Стеф., I, 1949, 250); І в кожного, навіть у дітей, через плече писана тайстра (Кучер, Дорога..., 1958, 144); Він [І. Франко] бачив, як на пагорбі крутому Селянський син згинався, як Микула; А другий, тайстру взявши, йшов із дому В Ажеричу чужу (Забанга, Калин кетяг, 1956, 12).

ТАЙСТРИНА, я, ж., діал. Зменш. до тайстра. Він збирався на горі вирушати в дорогу. Мати поклала йому в тайстрину ерудку сиру і окрасує кукурудяного хліба (Томч., Закарп. онов., 1953, 13); У одного з пастушків знайшовся шматок кулеши в тайстрині... Він розломив на три частини й мовчки давав (Хотк., Довбуш, 1965, 77).

ТАЙФУН, у, ч. Ураган величезної руйнівної сили, що виникає в південно-східній Азії та в тропічних широтах західної частини Тихого океану. В Японському морі бушує тайфун. Шумить на сотні кілометрів приморська тайга. З тріском падають на землю високі кедр (Довж., I, 1958, 101); Були шумли, були тайфуни, чув [капітан], як щогли тріщать, шов, як у бій, на гуркотняву, на стоїти ревутих сорокових широт... (Гончар, Трояка, 1963, 152).

ТАК. І. присл. 1. Означає спосіб дії; таким чином, таким способом. — А от мені [Щуцику] — зоч і довіку б так... Живу у горниціях, на килимах качаюся (Гл., Вибр., 1951, 115); На лови він їдучи удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей славний дід (Ю. Янов., II, 1958, 49); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні способу дії. Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей (Шевч., I, 1963, 142); Клянусь боротися до загину так, як борюся батьки (Сос., II, 1958, 486); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному порівняльному реченні. Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посипуючи плечима, так, ніби по ній раптово вдарив струмів голоду (Тют., Вир, 1964, 38); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні часу. Мати як зачула його [сина] голос, так прожого і кинулась до його в зату (Мирний, I, 1954, 158); Як тільки літо, так я й в дорогу! (Л. Укр., V, 1956, 144); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні умов. Як роблять укупи, так не болять у луці (Номис, 1864, № 10764); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в додатковому підрядному реченні. Часто бував так, що мені мало 24 годки на добу (Кочуб., III, 1956, 369); [К і ч у в о в:] На жаль, світ побудований так, що щастя людства здобується ціною чийсь страждань... (Довж., I, 1958, 469); // Подібно до того, як раніше. Отак-то, лаше, друже, брате. Неситіі ксьондзи, магнати нас порізили, розвели, А ми б і досі так жили (Шевч., II, 1953, 33); Наче нічого не одмінилось за цей короткий час, а човес очі не так дивились і думки були не ті (Кочуб., II, 1955, 210); Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла (Сос., II, 1958, 181); // Таким чином, як сказаво далі. А розсудимо ще й так: за гріхи наші поставила нас кара божа? Еге! (Кв.-Осн., II, 1956, 121); Мар'янівцани коталися у волаз, а не в конях: конем так — поїзати куди, прозулятися, а волом — робити (Мирний, III, 1954, 8); // Уживається для зв'язку з попереднім, підсумовуюча його зміст і виражаючи ставлення мовця до висловленого. Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона... так з передвіжжа було і так воно буде довіку (Л. Укр., I, 1951, 189); Ні, треба змінить олівець на перо, так буде міцніше (Сос., I, 1957, 452); Війна не може і не повинна бути способом розв'язання міжнародних спорів. Мирне співітвення або катастрофічна війна — тільки так поставила питання історія (Прогреша КПРС, 1961, 51);

// Уживається перед обставиною, яка уточнює його значення. Річка Біла неширока. Он через неї перекинулись кладочки, позвалявані де вірвовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави (Хотк., I, 1966, 93); // Як належить, як має бути, як треба (звичайно з запереченням). Прийду було її [напоючку] вбирати, то вже якої нарузи я од неї не натерплюся!.. Запалімо коси — не так! Знов розплітую та запалімо, — знов не так! (Вовчок, I, 1955, 109); — Козак-то козак, тільки чуб не так, — кине Іскра (Морд., I, 1958, 121); — І жте, і жте, Левку, не сумлівайтєся [сумнівайтєся], — припрошує Сердючиха. — Може, щось у нас не так, то вибачайте (Стельмах, I, 1962, 60).

◇ Давно б так див. давно; і так дали див. дали; [і] так і перетак; [і] так і сак; [і] сак і так — і таким і іншим способом. Знайшовся божественний Шпак, і брата меншого він став дурить брешнею і так і перетак (Гл., Вибр., 1957, 113); Пан міркував про своє положення сак і так, та не міг надумати нічого ліпшого понад те, що прирадив візник (Фр., III, 1950, 294); [з а б о л о т н и й:] Я оце і так думав і сак — все виходить на одно. (Лев., Драмв., 1967, 346); Кольві вже так пішлоє див. пітійєся; Саме так — як треба, як належить, як має бути. Доки Шура перебувала на воєнній, жодне позане слово не зривалося ні в кого з уст.. Найпримітнішим для Івана Антоновича було те, що злочинці нікого не попереджав звдалегідь, щоб вони поводилися саме так (Гончар, III, 1959, 199); Так [би] мовити див. мовити; Так [воні] і є (єсть) — справді, правильно. [Олімпіада І в а н і в н а (Поглядає на дзигар, сердито здвигає плечима):] Сьома година! Так і єсть! (Л. Укр., II, 1951, 6); Так званий див. званий; Так [мовляв.] і так; Отак і так; Так і отак — уживається як вказівка на передачу чужих слів, чужої мови, вкладаю суті справи. А жіночка молодая Нікулєса до пана, Розказала — отак і так (Шевч., II, 1963, 128); З тим вернулись вірні слуги до Бертольда і сказали: «Так і так поет відмовив, Ми даремно намовляли» (Л. Укр., I, 1951, 384); — Я й кажу товаришу Сазону, що так, мовляв, і так, куркуль живе там і там. «Веди, — каже Сазон, — покажуй дорогу» (Тют., Вир., 1964, 167); Так йогб (ІІ, Іх)! — уживається в значенні вигуку, яким заохочують до якоїсь дії (лайки, бійки тощо). — Так іх [ворогів], Олежик! Давай іх, проклятий, огнем (Сос., II, 1958, 462); Яким стоїть посеред двору, приказує: «Так її, так. Бреше, скаже». А Ольга мовчить (Тют., Вир., 1964, 373); Так [йому], тобі і т. ін.] і треба! див. треба!; Так не піде див. пітій; Так сáмо: а) таким же чином. [з в в а р т о в и й:] Ба, даюдаєся! (Здіймає з голови шолома, наливає вина й п'є). Чим не фіал? (За його прикладом інші роблять так само) (Л. Укр., II, 1951, 321); Підійшовши до столу, він непомітно сунув під руку Олені якийсь папірець. Олена так само градькома пробігла той папірець очима (Головко, I, 1957, 489); б) також, теж. Нимидора мусила йти на панцину. Вона йшла на панцину — плакала, йшла з панцинки — так само плакала (Н.-Лев., II, 1956, 242); Так сáмо, як...: а) точно, як...; подібно до когось, чогось. Шість років Левкові минуло, а мало змізу на його обличчі, навіть вітхав частю, так само, як мати (Стельмах, II, 1962, 105); б) як і раніше. Жили вони так само вбого, як і перш (Вовчок, I, 1955, 314); Вікну сіріє. В заті все так само, як і досі було: так само нагинається од руку повітря жовте полузія сівки, так само гилитаються тілі й висить морок (Коцюб., I, 1955, 417); Так чи (абó) інак (інакше); Так чи так — у той чи інший спосіб. Мені вже хотілось би так чи сак заспокоїти зрозумілу цікавість авторову (Коцюб., III, 1956, 155); У кожному значному творі нашої прози, нашої драматургії так чи інакше зачіпається велика

й велична тема дружби народів (Рильський, IX, 1962, 114); То сак, то так; То так, то сак: а) то одним способом, то іншим. Азеєт примовочками, смішком.. то сак, то так підкочується до дядькіє, втирається в довір'я, але не квапиться розповідати про Америку (Стельмах, I, 1962, 195); б) хоч таким способом, хоч іншим. Отже, то сак, то так, а кожному розкаже, що вона князька дочка (Вовчок, I, 1955, 258); Як би не так див. як; Як.., так [і]... — уживається в головному реченні у функції співвідносного слова, вказуючи на відповідність зіставлених дій чи станів у головному та підрядному реченнях. Як дуба не налилиши, так великого сина на добров [добре] не навчиши (Номис, 1864, № 6006); З очеретя чутиє голос соплки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі (Л. Укр., III, 1952, 196).

2. У такому стані, вигляді й т. ін., як є, без змін. Так, з побитими вікнами, стояла вона [хата] на край села пусток (Мирний, I, 1949, 265); Він затуляв вузь і так лежав, аж поки не заснує (Коцюб., I, 1955, 40); Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова український (Л. Укр., V, 1956, 20); Про себе одне знала, що як не судилося їй життя щасливе, то буде вже так (Головко, II, 1957, 191).

3. У такій мірі, до такого ступеня; настільки. І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів..: так вони багато нашкодили йому (Н.-Лев., II, 1956, 261); Тим-то Франко так цинить, так дорожить тим святим непокоєм, що живе в душі лаборюючих натур і не дає їм заснути (Коцюб., III, 1956, 41); Я завтра їду в Україну, Яку покинує так давно (Гончар, IV, 1960, 26); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні міри та ступеня. Він моря так уже боявся, Що на богів не полагаєся [покладаєся] і батькові не довіряє (Котл., I, 1952, 112); Так притємом забалоєся Семенові читиєся, що відійти злочець не міг докعاتи, аж поки сонечко закотиться за обрій (Коцюб., I, 1955, 100); Ненависть воєнчик була такою великою, незліченні маси обох сторін так пристрасно жадали загибелі одна одній, убитих було так багато, що смерть часом ніби відмовлялась приймати загиблих (Довж., I, 1958, 355); // заст. У знач. т а к и й уживається після означення та вказує на ступінь впливу якості. Цікавий, Мовчуна зустрівши раз, спитав: «Від чого голосний так дзвін той на дзвіниці?» (Г.-Арт., Байкп., 1958, 66).

Не так — не в такій мірі, як раніше. Здається, я не потовчає, але зміцниєся, ходжу краще, ляжу навіть по горах і хоч задихаюся часом, але вже не так (Коцюб., III, 1956, 335); Він почуває задоволення від того, що погодив кабелі, і навіть не так лякається снарядів (Гончар, III, 1959, 57); Не так щоб, а... — не падо, не дуже; Не так..., як... — не настільки, як... Не так тії вороги, Як добрії люди — І окрадути жалкуючи, Плачути судять (Шевч., II, 1963, 154); [X у с а:] Публій сам не так мені потрібен, як горда Марція, його жона, — вона в родині цезаря і має велику силу там у Палатині (Л. Укр., III, 1952, 151).

4. Без наслідків, даремно. Певне, [лікарі] назначать яку-небудь довжелезну кирацію, а може, знов у ліжку покладуть на довгий час, а вже мені так не миється! (Л. Укр., V, 1956, 25); // Безплатно, даром, без винагороди. — Піду завтра до Грицька.. Коли йому не продам [хліб], то хоч так віддам... — Тю-тю! Та ти краще мені так віддай, — каже Лушня (Мирний, I, 1949, 269).

◇ За так [грóшеї]; Так за так — безплатно, даром, без винагороди. — Що ж ти думала: я так за так дам

тобі позичку ще й дякувати буду? (Стельмах, I, 1962, 312); Так на так [мінити] — без додачі, одне на одне.

5. Без застосування спеціальних засобів, без особливих зусиль. [Острожани:] *Що вам? Помогти що-небудь?* [Орест:] *Ні, ні, так пройде* (Л. Укр., II, 1951, 85).

6. Без певної мети, потреби; без причини, без наміру. *Все заснуло, і не знаю, Чи я живу, чи доживаю, Чи так по світу волочусь, Бо вже не плачу й не сміюсь...* (Шевч., I, 1963, 349); [Прочавин:] *А ти, мій сину, ерусалимський? [Чоловік:] Ні... (Поспішно). Брусалимський! авжеж!.. Хіба, ти думаєш, я звідки? [Прочавин:] Та я не думало нічого. Так от спитав собі...* (Л. Укр., III, 1952, 125); // Уживається як коротка відповідь, коли немає можливості чи бажання точно й повно відповісти на питання. — *Чому ти не вчишся, дочко? — питає він її. — Не хочу, — одказала, почервонівши, Явдоха. — Чому? — Так (Мирний, I, 1954, 155); // Уживається перед іншою обставиною, що уточнює його зміст. Під тиним Півень, біля хати, Зниче'я світний розгрібав... — Найдку не було, а так — аби клювати (Гл., Вибр., 1951, 102); Вона сидила виноград... а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? (Коцюб., I, 1955, 194); // Випадково, не навмисне. *Лочас (Василь) збивати бовдур. Розмазнутися було няк... Та й гуку не хотів великого робити, бо, може, сторожі недалеко або так хто почує* (Хотк., I, 1966, 188).*

◇ Просто так — випадково, не навмисне, без певної мети, причини. — *Чого ти на мене так дивишся? — питає він, усміхаючись. — Хто, а? Я нічого. Я просто так... — паленіла вона обличчям, товаючи під догві віт тую своїх очей* (Тют., Вир, 1964, 264); Тільки так див. тільки.

7. розм. Указує на відсутність того, про що йшла мова раніше. *У мого батька було три стодолі: в одній був мак, друга була так, а в третій миша з розуму зійшла, що їжі не знайшла* (Укр. присл., 1963, 68); *Кому смак, а кому й так* (Укр. присл., 1963, 68).

◆ А (ак), так — уживається для вираження обурення чимось учинком, поведінкою. [Йоганна:] *Не бешти заодійкою, я могла б узяти з дому едесатеро більше, ніж я ввела. [Хус:] А, так? То ти мені ще й очі вибиваєш своїм багатством?* (Л. Укр., III, 1952, 161); [Й] так — уживається в знач.: і (й) без того. [Хус:] *Не картай. Довелі з мене й так...* (Л. Укр., III, 1952, 149); — *Гов-гов-гов! Давай перевезу! — Я, Матію, поїду за чоловіком, ти й так намагався веслом за цілий день* (Стельмах, I, 1962, 455); Так собі: а) ні добре, ні погано; середньо. *Почуваю себе так собі. Не застудився, стіло не дуже добре* (Коцюб., III, 1956, 318); *Вчилася вона так собі і завжди жляничила, щоб їй підкизували* (Гончар, Тронка, 1963, 39); б) у знач. *присудка*. Нічого особливого собою не являє. *Не те, щоб він був так собі: розумна в його [нього] голова була, а проте дивний, який дивний з його чоловік був* (Вовчок, I, 1955, 280); *А якщо ви... скажете, що Одеса «так собі» — він олягне вас презирливо [зневажливо]* (Ю. Янов., V, 1959, 118); в) без особливої причини, наміру. *А коли, траплялося, вивпав [Бідочук], то не було біди гіршої від його... заводи біжку вже без найменшої причини, от так собі* (Хотк., II, 1966, 162); *Каленика Романовича так собі не викликали. Лише дуже велика непрявка могла змстити адміністрацію цеглу... звернутися до авторитету коваля відставного* (Сенч., Опов., 1959, 14); Так чп інак (інакте): а) у тій чи іншій мірі. *Від сучасного старі січовики перейшли до минулого... задали все, що так*

чи інак впливало на долю Запорізької Січі (Добр., Очак. розмир, 1965, 36); *Він знає: про що б не почав мову, все їй болітиме, бо все так чи інакше буде стосуватися Юрія, буде проїтати Юрієм* (Гончар, III, 1959, 217); *Нема пісні, нема витоюру народної творчості, які б не були так чи інакше пов'язані з історичним періодом, що породив їх* (Рильський, IX, 1962, 223); б) все одно, однаково. *Вони [фашисти] знали, що він [хорват-боєць] загине так чи інакше: або сконас сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями* (Гончар, III, 1959, 110).

II. част. 1. ствердж. Уживається під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність факту чи явища; виражає згоду на якусь дію або ствердження раніше висловленого; за значенням близька до слів: а в ж е ж, с п р а в д і; протилежне н і. *Вона.. почала пригадувати, де вона, що з нею... Це ж її тата? Так, її...* (Мирний, IV, 1955, 57); [Р у ф і н:] *Ти знов була сьогодні [сьогодні] в катакомбах?.. [П р і с ц і л а:] Так, я була сьогодні в катакомбах і завтра знов підю* (Л. Укр., II, 1951, 342); — *Як ви про мене гадали?.. — Що з училища? — Так* (Гончар, III, 1959, 10); // Уживається як підтвердження думок співрозмовника, згоди з ним; правильно, справедливо. [Сотник:] *Ні, трохи треба подождать. Воно б то так! та от що, брате: Літві не ждуть! літві летять* (Шевч., II, 1963, 190); [А е ц і й П а н с а:] *Тепер усе дрібніше стало в світі. [Р у ф і н:] Либонь що так! Дрібниша стала й мірка, якою міряють і честь, і цноту* (Л. Укр., II, 1951, 361); — *Ото, пане-товаришу комісар, як хочете, то повім, як було, — починає він... Товаришу, без «пане», — поправаля йде Костюченко і посміхається. — А, так, так* (Тют., Вир, 1964, 356); // Уживається для виділення окремого слова чи групи слів з метою вираження їх підтвердження. *Так! я буду крізь сльози сміятися, Серед лиха співати пісні, Без надії таку сподіватися, Буду жити! — Геть думи сумні!* (Л. Укр., I, 1951, 42); // Уживається для вираження підсумку роздумів з приводу чогось; справді. *Так, ти [Т. Шевченко] живеш у наші дні, Ти з нами в праці і в борні* (Рильський, III, 1961, 34); *Почулися їх! Леніна, Мічурін зняв капелюх і якусь мить був ніби відсутній. — Так, — сказав він тихо в задумі, — перед його величчю схилилися не тільки люди, а й природа* (Довж., I, 1958, 485); // Уживається на початку речення, яким продовжується перервана розмова. *Так ото слухай, скінчу вже в двох словах: По оглядинах царського двірка подались ми назад у монастир* (Коцюб., III, 1956, 143); — *Сідай, Семеновичу. Я зараз, — і звернувся до Діденка. — Так я вас слухаю* (Головко, II, 1957, 481); // Уживається в значенні: ні чого особливого у відповідь на запитання. [П р і с ц і л а:] *Ви про що там змагалися? [Р у ф і н:] Та так, пуста розмова, ти не турбуєся...* (Л. Укр., II, 1951, 442); // Уживається в значенні еквівалента слова, словосполучення чи цілого речення як відповідь на запитання. [Л ю б о в:] *Значить, недавно приїхали? [М и л е в с ь к и й:] Сьогодні рано. [Л ю б о в:] І Сана, звичайно, з вами! [Милевський кивав головою, що так]* (Л. Укр., II, 1951, 72); // у знач. ім. так, невідм., с. *Дві сили, що одна росте дедалі, За найдорожчі борються скрижалі, І кожне ні — воєнне чує так...* (Рильський, I, 1960, 321); *Люблю тебе, доба переходова... за рух юрби і за воєнне слово, за владне «так» і непокірне «ні»...* (Сос., I, 1957, 169).

◇ Так точно, військ. — уживається у функції словачення як стверджувальна відповідь на запитання. — *Комсомолец? — запитав Воронцов, хмурячись. — Так точно, комсомолец, товаришу ескадрі майор! — сповився Черниш зі стільця* (Гончар, III, 1959, 21).

2. *питальна*. Уживається на початку питального речення, надаючи йому відгінку сумніву, здивування, недовіри; за значенням близька до слів: *х і б а, н е в ж е, ч п.* — Так се шаях у Хрумова? — спитав це раз Михайло (Вовчок, I, 1955, 324); (Н а т а ш а Ж у к о в а): Ми, Іване Володимировичу, прийшли сказати, що ми мріяли про зустріч з вами багато років.. Тільки ми спочатку від хвилювання розгубились. [М і ч у р і в:] Так? Знаєте, я це відразу помітив (Довж., I, 1958, 481).

3. *підсил.* Уживається для посилення виразності слова, біля якого стоїть. Ясногорська, захоплена його мужнім вчинком... зазирає, вражена, в очі: «Так ось який ти, Маковей!.. Ти, виходить, герой!» (Гончар, III, 1959, 408); // Уживається перед питальним словом для посилення виразності питального речення. Так чом же ні світів не чути, ні музики, а зрідка чувати приглушений крик? (Л. Укр., I, 1951, 438); — Так як же я буду у них [офіцерів] вчитися перемагати, коли я їх сам перемагаю! — майже заплакав від обурення Боженко (Довж., I, 1958, 169); // Уживається на початку окличного речення для посилення почуття гніву, радості та ін. До обличчя прилила кров, і він рвучко подався до стола й крикнув хрипко: — А! так ти власть підривати! (Головко, II, 1957, 133); // Уживається з наказовим способом для посилення побажання, спонукування. Так доверши ж [боже] до краю твою зраду, розбий, розсій н-з єсть по цілм світі (Л. Укр., I, 1951, 257); Так буломе ж єдині! Ми — квіти життя (Сос., I, 1957, 145); // розм. У сполуч. зі словами *от, оце й т. ін.* виражає здивування, захоплення кимось, чимось. Другий [спаряд] шарпанув у саму дзвіницю, з курявою розломив її надвоє. — Оце так есаділ! — в газеті загомоніла молодь (Гончар, II, 1959, 81); // Уживається перед заперечувальною часткою *не* для посилення заперечення дії. Недільський так і не прислав мені обіцяних фотографій. Певно, забув (Коцюб., III, 1956, 369); Інститут відвідував до тисяча дев'яносто двадцятиого чи двадцять першого року, так і не закінчивши його (Довж., I, 1958, 17).

◆ Так і знай (знайте) — уживається як попередження в знач.: *ма й (ма й те) на увазі. Ото як побачать його односельчани, то вже.. знають, що потяг або на хуторі на вечорниці, або десь яка чужур, на грища. І вже так і знай, щось натворить* (Тют., Вир, 1964, 21).

4. *обмежувальна, розм.* Уживається для приблизного позначення виміру. Чю, так надвечір, брат іде (Вовчок, I, 1955, 6); Проїхали так з кілометр до наступного повороту, і тут Козаків, нарешті, дав команду зупинитись (Гончар, III, 1959, 435).

5. Уживається в знач. вказівного займенника *т а к е* (див. *такий* 1). Увесь час у Львові було дуже погано надворі: голодно, вошко, дощ, навіть щось так ніби сніг (Л. Укр., V, 1956, 337).

◆ Так і...: а) уживається для підсилення енергійної дії. Як же почула Леся Кириля Тура голая, то так і затрусилась (П. Куліш, Вибр., 1969, 95); б) указує на мимовільну або несподівану дію. — А-а-а! — почулося різьничо сонне бурчання. Йш так і скаменів, так і заляк з протязненою над бородою рукою (Коцюб., I, 1955, 241); в) виражає скептичне ставлення до можливої чи допустової дії. — Знаєте що: та торба буде наша! — рішив він [Дмитрик]. — Еге, так тобі дід і дасть (Коцюб., I, 1955, 134); Так і підкидає див. підкидати; Так і повірять (повірив) див. повірити⁴; Так от: а) уживається на початку речення, яким продовжується перервана розмова. — Вам, мабуть, важко це зрозуміти. А для мене мережа була всім.. Так от, як стала діяти мережа «Дніпроенерго», то й мов сесь змінилося образу (Гончар,

III, 1959, 281); б) уживається для уточнення чого-небудь; а саме, як-от, наприклад. В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать. Так от, вишиватиму на дозвіллі (Л. Укр., V, 1956, 17); Так шкура й закипить див. закипяти.

III. *спол. 1. протиставний.* Уживається для преднанія слів і речень із значенням протилежності чи невідповідності до попереднього; за значенням близький до слів: *а л е, п р о т е, т а.* Вичуняла Катерина.. Пішла б в садок поплакати, Так дивляться куде (Шевч., I, 1963, 24); Самотне життя скоро докучило Олександрі. «.. Коли б уже хоч гірше, так інше!» — думала Олександра (Коцюб., I, 1955, 67); Що б він тепер дав, коли б можна було її [правду] викинути з пам'яті, забути.. Так ні!.. Таке не забувається!.. (Мирний, I, 1949, 391); // Виражає протиставлення з відгінком компенсуванія чогось; за значенням близький до слова *з а т е.* Знає Кармелюк отаману.. Й не один попадавсь тоді бідак, який одержиоу драгий, так постаттю багатий (Вовчок, I, 1955, 366); — Хоч ти і вищий, так я товщий! (Багмут, Опов., 1959, 6); — Давайте складчину зробимо, — похвещався Озрім. — Ваше сало, а мій хліб. — Хоч дурний, так хитрий (Тют., Вир, 1964, 288); // Приєднує речення, що виражає обставину, яка перешкоджає здійсненню того, про що йдеться в попередньому реченні. Він, Йон, і радніший би посплатив Гашицу, так що ж, коли батьки ворогують поміж собою і нізачо не пристануть на це (Коцюб., I, 1955, 245); — Браття, в когє є на цыварку? — Так не дозволять же.. — Я в рукав... (Тют., Вир, 1964, 346); // Прив'язує речення, яке виражає те, що відбувається як наслідок висловленої в попередньому реченні умови, обставини тощо; у такому разі, за даних обставин, умов. Мовчи, так подумают, що ти розумний (Номис, 1864, № 6281); Поговорити [хлопець] з дівчиною — вже й каже, що полюбить.. А як це в неї на ший намиста разків десять.. так тут вже вовсім ємира.. (Кв.-Осн., II, 1956, 306); — Затримай колонну! Зупини, кажу тобі, — кричав конвоїр угорської групи. — А ти же кричи, — відповів старший по німецько-фашистському конвою. — Так я за своїх мадарів не ручуся, розумієш! (Довж., I, 1958, 367).

◆ Так де тобі (мені, вам і т. ін.); Так куди [ж пак] — виражає незгоду з чим-небудь, заперечення чогось. Не то розумний — дурень знає і скаже світові всьому, Як скрізь Ведмідь той мед знає. — Так де тобі! І же кажи (Гл., Вибр., 1951, 56); Шрап не раз починав говорити, так куди! Галас той так і покривав слова його (П. Куліш, Вибр., 1969, 73); — Змалечку не вчилися, бв не до наук було, а вирости, уже б і вчилися — так куди ж пак — ми й так уже письменні (Збан., Передннів'я, 1960, 387).

2. Уживається в складному сполучникові *н к.., т а к* (і), прив'язуючи однорідні члени речення. Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги (Коцюб., III, 1956, 238); // При повторюванні присудка підкреслює тривалість дії, стану. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Уживається для приєднання підрядних наслідкових речень; тому. Бує я трохи спочив на селі літом — та як вернувся додому та ескожию образу у всякий клоніт на працю, так здоров'я й пропало (Коцюб., III, 1956, 314); — Юра писав їй [матері] про мене, яка в мене історія з рідними... Так вона в кожнім листі і мені привіт передавала (Гончар, III, 1959, 126); // Входить до складу підрядного сполучника *т а к щ о*, вказуючи на причиново-наслідкові відношення між реченнями. Підійшов [циган] до печі і присунуся до вогню, так що його суворо

обголене обличчя заблищало міддю (Коцюб., I, 1955, 368); Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Тют., Впр, 1964, 494).

4. Уживається між двома однаковими словами у фувчій співвідносного слова при вираженні умовного зв'язку. *Певз Черниша пробіг сстиглований Козаков.. — Гайда по коней! Роздумувати було ніколи: — Гайда так гайда!* (Говчар, III, 1959, 74); *Що ж. Бої — так бої. Нам не вперше страждать* (Сос., I, 1957, 228).

ТАКАННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. **ТАКАТИ¹**.

ТАКАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. **ТАКАТИ²**. *Сидів він тихо, перелаяно вслухався в глухі вибухи гранат і такання кулеметів* (Збан., Т. Шашло, 1949, 20).

ТАКАТИ¹, аю, аш, недок., розм. 1. Погоджуючись із співрозмовником або потверджуючи його слова, говорять так. *Пигуля шов поруч мочки і тільки зрідка такає на ковалеву мову* (Головко, II, 1957, 349).

2. кому. Схвалювати, підтримувати чийсь дії, вчинки. *Хто всім такає, тому нікто не дякує* (Укр. присл.. 1955, 388).

ТАКАТИ², ає, недок., розм. Видавати розмірені, короткі звуки (про механізми). *Дзвінок такає годинник на руці в Прохоренка...* (Смолич, День..., 1950, 233).

ТАКЕЛАЗ, у, ч. і. мор. Загальна назва судових трюсів, блоків, талів, гаків і т. ін., призначених для кріплення корабельного оснащення. *Хвилі перекочувалися через палубу, і матроси хопалися за борти й такаєж, щоб якось утриматися на кораблі* (Тулуб, В степену..., 1964, 276); *Під могутніми ударами води тріщать шпангоути, а нестримний вітер грізно висвистує в такаєжні...* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 157).

2. спец. Механізми й пристрої з трюсами й ланцюгами, якими підіймають великі вантажі. *Такелаж підіймає великого крана.*

ТАКЕЛАЗНИК, а, е, спец. 1. Прикм. до **такелаж**. *Забороняється установлювати такелажні пристрої безпосередньо під проводами діючої лінії високої напруги* (Сіль. ліній електропередачі, 1956, 139); *Такелажне обладнання.*

2. Здійснюваний за допомогою такелажу. *Такелажні роботи.*

ТАКЕЛАЗНИК, а, ч. Робітник, що виконує різні такелажні роботи. *Баштовий кран повільно піднімає цегляні блоки й обережно ставить на місце монтажу, саме туди, куди показує.. такелажник* (Веч. Київ, 31.III 1961, 2).

ТАКЕЛІННИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **такелажний**.

ТАКІННИЙ, а, е, розм. Підсил. до **такий**. *Жаба такінна велика лізе через дорогу* (Сл. Гр.); *Тут лежить такінна диня — Не підійме господина!* (Стельмах, Колосок..., 1959, 44).

ТАКЕНЬКІ, присл. Пестл. до **так** 1. *Прожила Галя такеньки цілу зиму холодною* (Вовчок, I, 1955, 315); *Останю звали зодягненого такеньки.. полизача* (Барв., Опов., 1902, 22); *Самій мені чудно стало; чого се я такеньки і чим зажурилась?* (Вовчок, I, 1955, 199).

ТАКЕЧКІ, присл. Пестл. до **так** 1. *Посідали дівчата на самі [сані], Олексій провів ще трохи коні, поки вони звернули на дорогу, пробіг такечки коло коней та й пустився тоді повод [повід]* (П. Куліш, Вибр., 1969, 290); *А й в людяк такечки буває.. Поки ти чим кому страшний, Усях тебе і поважає* (Гл., Вибр., 1951, 15); *Прийшла з череди Галка. Це я такечки свою хорошу проваала. Вона бо чорна, як галка* (Вирган, В розп. літа, 1959, 279); *— Не займайте її, це Лукія-стопанниця. Вона стоять такечки, аж доки не згинє стовп* (Донч., III, 1956, 33); *Нікто ще такечки не нарікав на його долю кедобру.. як ся дівчина* (Вовчок, I, 1955, 151).

ТАКІ, част. 1. ствердж. Уживається пренозитивно й постпозитивно в значенні *справді*. *З ким це вона [Гафійка] забалакалась? Либонь Прокіт Кандзюба? Таки він* (Коцюб., II, 1955, 10); *— Нема, нема порядку, Полікарне, — зітхнула Побережний, вибиваючи кресалом вогонь. — Таки нема, — охоче поводжується Полікарп* (Стельмах, II, 1962, 42); *Підійшли вони [жінки] ближче й стали несміливо. Все незнайомі люди. Двоє селян-таки, а то міські* (Головко, II, 1957, 169).

2. Уживається в значенні: *в а р е ш т і, з р е ш т о ю*. *Через місяців три написав [Шавкун] сестрі вже з Києва, що він таки свого доскоchia, зробив студентом* (Мпрний, I, 1949, 372); *Порамено було й самоде Гармаша в руку.. Так і стріляв одною рукою, доки були в магазині гвинтівки патрони. Потім довго морочився з новою обоймою. І таки заляв* (Головко, II, 1957, 571); *Пристаркуватий ротний кравець довго вагався, доки.. зважися-таки запропонувати Ясногорській свої послуги. — Давайте, я вам шинельку... трошки підправлю, перероблю* (Говчар, III, 1959, 199).

3. *рідко*. Уживається в значенні протиставного сполучника; але, проте, однак. *Так! я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! — Геть думи сумні!* (Л. Укр.) I, 1951, 42); *А серце, хоч б'ється в мужичьких грудях, таки бажає щастя, таки рветься до кращого життя* (Коцюб., I, 1955, 22); // Уживається з часткою *ж* для підсилення протиставлення. *Ой, розбила вінка буря, таки ж не втопила* (Л. Укр., I, 1951, 203).

Все [ж] такі — уживається (перев. зі сполучниками *а, і, т, а, л, е*) для поєднання речень (або їх членів) із протиставно-допустовим значенням; однак. *Грубе мое слово було, бо я козак, а правда, як сіль, солона, а все ж таки ти мені син* (Тют., Впр, 1964, 542).

4. *підсил.* Уживається перев. при прислівниках, підкреслюючи їх значення. *Того ж таки тижня самого занебужала панночка* (Вовчок, I, 1955, 113); *Зараз-таки заходилась Настя порядкувати в Гнатовій хаті* (Коцюб., I, 1955, 53); *В тихій бесіді.. минула ще яка година, аж сама Маруся згадала нарешті, що таки треба йти додому* (Хотк., II, 1966, 30); *— Я таки справді не хочу заізнитись* (Головко, II, 1957, 489).

◇ **Де ж такі видано, щоб..? див. де².**

ТАКИЙ, а, б, займ. 1. *вказ.* Уживається в значенні: саме цей, про який йшла або йде мова, вказуючи на властивість особи, якість предмета тощо; вишезгаданий. *Ще треті півні не співали, Нікто нігде не гомонів.. В таку добу під горою, Біля того гаю, Що чорніть над водою, Щось біле блаукає* (Шевч., I, 1963, 3); *Пан гуляв у себе в замку, У ярмі стогнали люди, І здавалось, що довіку Все така неволя буде* (Л. Укр., I, 1951, 380); // у знач. ім. **такий**, *кого, ч. Той, про кого йшла мова. Невопризначеному голові трояківці були раді: слогіць молодий, з розумом, такий діло поведе* (Тют., Впр, 1964, 25); // *Указує на загальну якість, властивість і т. ін. чого-небудь. — Стара, темна личакова Росія померла і не воскресне. Такий закон природи* (Довж., I, 1958, 460); // *Подібний до цього, до інших. — А виноград же то який! У вашому гаю не виросте такий!* (Гл., Вибр., 1951, 138); *Коли б цензура пустила його [альманах] в світ, маємо замір зараз же скласти другий такий альманах* (Коцюб., III, 1956, 201); *Де країна є така, Щоб рука трудівника Все, що зла розбила сила, Ніби чаром воскресила..?* (Рильський, III, 1961, 18); // у знач. *прикм.* *Який був раніше. Гине хист... Уже б тепер не вдав різьби такої, хоч би хто й замовив, минулось..* (Л. Укр., I, 1951, 442); // *перев. із запереч. п е. Невідповідний для чогось. [О р е с т.] Мамо, якраз ти вибрала невластивий час для розмов, я тепер*

не в такому настрою (Л. Укр., II, 1954, 56); — Не такі мої літа, щоб гаятися за татарами, — говорив старий Бовдюк купці зажурених козаків (Довж., I, 1958, 256).

◇ В (у) такє рання див. рання; В (у) такіму різі див. різ; З таким розрахунком див. розрахунок; З такого ж тіста див. тісто; З такого погляду див. погляд; І (ї) такє іше (і (ї) т. ін.) див. і; Кольї [вже] на такє пішлося див. пітійся; Не ждати такого див. ждати; Не з таких хто — те саме, що Не з тих (див. той). Дянько не з таких, щоб поєрнуту свої гроші тільки на себе, він і сестрі щось купить... (Гончар, I, 1959, 44); Він не з таких, щоб уклонятися перед багатіями (Бармут, Опов., 1959, 5); Не з такого тіста див. тісто; Не на такого (таких, таку) натрапив (натрапіла, нарвався і т. ін.) див. натрапліти, цариватися; Не такі заспівати — щось іще сказати, по-іншому повестися за певних обставин. — *Вач, зголоднів [вок]!* — з співчуттям обізвалася Соломія — .. це й не такої заспівали, як живіт присоєне до спими... (Коцюб., I, 1955, 349); *Отакі й такє див. отакій; Платіти (відплатіти) такію самію монетою див. монета; Співати такію див. співати; Такя правда, як на вербі гріші див. гріша; Такій самий (самієнікий) [...], як; рідше Такій же [...], як* — схожий на когось, щось, подібний до когось, чогось, однаковий з кимось, чимось. *Сонячне проміння пригадало йому один щасливий день в його житті. Це було торік у такій самій веселій майовій [травневій] день* (Коцюб., I, 1955, 21); *За дверима на нього чекали товариші, такі самі робітники, як і він* (Довж., I, 1958, 42); Такій, що здерє з [живого ї] мертвого див. здирати; Такій, що купять і продаєть див. купувати; Такій як слід — який задовольняє потреби когось, чогось; добрий, гарний. — *Другим бог і квартиранта пошла такою як слід, — одказав Рубець. — А в мене чеклюди якийсь: есе сидити у своїй хаті* (Мирний, III, 1954, 145); *Такім рббом див. роб; Такім способом; У такій спосіб* — те саме, що Такім чином (див. чин). — *Цивітєсь, земітка! — гукав Маковей товаришам, сподіваючись таким позитивним способом привертнути увагу Ясногорської* (Гончар, III, 1959, 421); *Такім чином див. чин; Такобо роду див. рід; У такому ж дусі див. дух.*

2. *вказ.* Уживається перед переліком або поясненням, розкриттям змісту чогось у знач.: саме цей, про який буде мова далі; наступний. *Ігра [гра] їх [дівчат] такє: беруться клачеж за руки і, співаючи, пробігають повід руками першої пари* (Мирний, V, 1955, 340); *В хаті у мене ставлять такі квіткі: ірис, фіалки, фрезія, гвоздики і т. інше* (Коцюб., III, 1956, 428); // у знач. ім. *такє, кого, с. Те, що далі розкривається, пояснюється. Було й такє, що під тином З сином ночувала...* (Шевч., I, 1951, 38); — *В обстановці багато ще неясного і перш за все — чи долежить зброя до ночі. Може, заберуть її до себе в ешелон. Або такє: чи не переведуть з ешелону в казарму і ті сотні* (Головко, II, 1957, 470).

3. *означ.* Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стапу когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до слів: *дуже, великою мірою*. — *Се Шраменко, що переплив Случ під кулями? Йй-богу, а й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле!* (П. Куліш, Вбр., 1969, 61); — *І як ти тую Пріську носиш? вона така важка!* — *так само забудливо говорила панна* (Л. Укр., III, 1952, 633); *Як вона раніше не помічала, що в нього таке симпатичне обличчя, такі добрі, лагідні очі!* (Гончар, III, 1959, 169); б) перед іменниками, виступаючи в значенні: *великий, сильний і т. ін.* — *І куди ти, сину, підеши по такому голоду?* (Мирний, IV, 1955, 288); [М и л е в с ь к в и ї:] *Довген-*

ко блукати прийшлося би Сані, а сьогодні ще така спека (Л. Укр., II, 1954, 72); — *Хіба можна в таку далек Ізти з Ізними лахами і нещасними копійками?* (Стельмах, I, 1962, 13); в) після прикметників, підсилюючи їх значення. *Старший [хлопець] — поважний такий. Стоїть і цигарку крутить* (Коцюб., I, 1955, 460); — *Я тоді держав собак тройко, зборюих таких, гарних* (Хотк., I, 1966, 89); // Уживається у функції означення іменників головного речення, які конкретизуються підрядними означальними реченнями. *Яке життя, таке й товариство. Жаже тепер Чінка з Грицьком душа в душу* (Мирний, I, 1949, 325); *«Яке коріння, таке й насіння», — говорить в народі. А народ — то розумний чоловік* (Літ. Укр., 13.X 1967, 1).

◇ *Говоріти [казати, плесті і т. ін.] такє, що й на голову (на вуха) не налізе див. налізати; Такє радієть, такє радієть див. радієть; Такє, що й купи не держитесь див. держатися.*

4. *означ., розм.* Уживається перев. в окличних реченнях, указуючи на надзвичайність когось, чого-небудь. *До самозабуття був у долоні й Дянько, проваджаючи Нонну зі сцени.. Така дівчина! І скільки вона вірши тил знає* (Гончар, II, 1959, 244); [Г о р л о в:] *Ви [кореспонденти] більше б на передоду їздили. Там такий матеріал...* (Корн., II, 1955, 10); // у знач. ім. *такє, кого, с.* Щось надзвичайне; те, що викликає подив. *Карпо Петрович раптом засяв.. — Я йому [синові] цяцьки не подарую...* *Я для нього таке придумав...* (Коцюб., II, 1955, 371); — *Олено, а скажи: як ти полюбила Сергія свого? Чи теж з першої зустрічі? — і насторожилась.* — *Таке скажеш!* — *знизала плечима Олена* (Головко, I, 1957, 486).

◇ *Нічого такобо — нічого особливого; Що [ж] тут такобо? — уживається в знач.: що тут особливого (доброго чи поганого).*

5. *означ.* у поднакві з питальними займенниками х то, що, як и й та ін. утворює складне питання, вказуючи: а) на особу чи предмет, про які запитують. [Д і в ч и н а:] *А хто вона така?* [Х л о п е ц:] *Моя товаришка з дитячих літ* (Л. Укр., II, 1954, 97); *Щорозлянує лави полонених суворим гнівним поглядом.* — *Звідки? Хто такі будете?..* (Довж., I, 1958, 161); *Як діти всі, він був цікавий...* *Про все питає: «Ще що таке?»* (Сос., II, 1958, 433); б) на суть предмета, явища тощо, про які запитують; що значить, що являє собою. *«Ти не маєш права сидіти. Ти мусиш завжди діяти безпомилково. Що таке безпомилково?»* (Гончар, III, 1959, 367); *Він [Блюм] цікавий знати, хто такий Фраерман* (Кол., На фронті.., 1959, 120); — *Хочеться мені перед боєм сказати вам, панове, що таке є наше товариство* (Довж., I, 1958, 258); // Уживається в значенні уточнювальної частки *с а м е*. *Не русалонька блукає: То дівчина ходить, Я сама не зна (бо причинна), Що таке робить* (Шевч., I, 1963, 3); *По ночах його [Кирила] мучили сни. Уперто спилося, .. що він щось мусить... мусить і не має сил, і сам не знає, що таке мусить...* (Коцюб., II, 1955, 219).

6. *розм., рідко.* Уживається в значенні неозначеного займенника, виражаючи невизначену якість предмета, стану; якийсь. — *Ви не спите, мало? — Ні, сину.. усе думки такі лізуть у голову...* (Мирний, I, 1949, 356).

7. у знач. *присл. такобо, розм.* Указує на велику кількість когось, чого-небудь; стільки. *А по обіді понаходило такого людей; розлієся голін; музики зарали* (Вовчок, I, 1955, 193); *А це по правді, що один мав такого землі, що й за день не об'їдеш, а другий — на яму лише на кладовищі?..* (Коцюб., I, 1955, 111).

8. у знач. *євг. такє!* Уживається для вираження здивування. [М а л о ш т а в:] *А знаєте, куме, чого це*

а прийшов? Хочу завтра поїзати на Зелений Кут. [Чл р я а:] *Take! Чого це вам?* (Мпк., I, 1957, 38); — *Може і ти, Кулино, думаш, що в нас що було з ним.* — *I take! Чого б я думала!* (Головко, II, 1957, 113).

◆ [I] сякий і такий; [II] такий і сякий див. сякий; Такий собі — звичайний, не особливий, нічим не примітний. [Р і ч а р д:] *Хай згине світ, а хист хай буде.* [Д е в і:] *Хто ж се так сказав?* [Р і ч а р д:] *Та се було таке собі прислів'я* (Л. Укр., III, 1952, 16); — *Яка ж то робота?* — *Так... служба така собі...* (Коцюб., II, 1955, 242); *Я не майстер мартена, а такий собі сталевар, майстром у нас Фрідріх Іванович* (Ю. Янов., II, 1958, 241); *Та й (і) був (була) і т. ін.) такий (така) і т. ін.), рідко — зник (зникла й т. ін.) безслідно.* *Пурхун* [Горобець] — *та й був такий* (Гл., Вибр., 1951, 24); — *Шурх* [Гарасько] *поміж соснами — і був такий.* *А я стою — а місяця не врушу* (Тют., Впр., 1964, 345); *Як такий, канц.* — узятий сам по собі, безвідносно до іншого. *Матерію як таку не можна відшукати... тому що не існує жодних способів бачити, відчувати на дотик, чути, тобто пізнавати почуттєво абстракцію матерії* (Рад., літ-во, 6, 1968, 46).

ТАКПІЙ-СЯКИЙ, така-сяка, таке-сяке, займ. означ. 1. розм. Не високої якості; який-небудь, поганенький. — *Таке-сяке [ліжко] злянав, а все ж буде краще на йому, ніж долі* (Вас., II, 1959, 73).

2. жарт., лайл. Уживається в значенні: нога пій, негідний, ледачий, нікчемний і т. ін. (про людину). *Клим аж ніяк не виправдує сина.* *Такий-сякий.* *Не годен він жінки своєї* (Горд., II, 1959, 288).

ТАКИЙ-ТО, така-то, таке-то, займ. означ. 1. Уживається замість слова, що означає якість, властивість і т. ін. предмета, явища; ось який. *Бо відомого, бачиш, сина В прийом громада погнала.* *Таки-то темні діла творяться нишком на сім світі!* (Шевч., II, 1953, 52); — *Здаюся мені, ніби посеред поля могила; на могили стоїть пампа, а од панни сьє, як од сонця.* *Такий-то був мені сон...* (П. Куліш, Вибр., 1969, 68); [Р у ф і в:] *Таки-то «добрі рижські громадяни» колись наш Рим до зугби доведуть!* (Л. Укр., II, 1951, 361).

2. Указує на високій ступінь вияву ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось. *Ранок такий-то тихий та ясний* *придався; ні втірець не війне, ні змарка не збіжиться* (Вовчок, I, 1955, 48); *Він [лікар] каже, що се річ [істерія] не така-то страшна, хоч і загайна* (Л. Укр., V, 1956, 227); // Указує на надзвичайність, особливість когось, чогось. *Старий Якименко оженив сина, та таку-то вже невідсточку собі взяв, що й не сказати!* (Вовчок, I, 1955, 65).

3. Уживається замість конкретного означення, яке не називається з тієї або іншої причини. *Брянський нерідко саме так і висловлюється: — Знищення такої-то групи противника в тім-то переліску було проведено рішуче, точно* (Гончар, III, 1959, 52); — *Прокурор не буде з ними демократію розводити, — звалився Пилип... — Він одразу заведе діло номер такий-то* (Кучер, Трудна любов, 1960, 140); // у знач. ім. *такий-то, такого-то, ч.* Уживається замість імені чи прізвища особи, яких не називають з тієї або іншої причини. *Посилалися запитання, вигуки, сміх і знову розпитування.* — *А як той? А той? А чи живий такий-то?* (Довж., I, 1958, 385); *Він так і доповів, що «мобілізований такий-то на ваш вихлик з'явився»* (Тют., Впр., 1964, 343).

ТАКИЙР, у, ч. Глиняста рівнина в пустелях і напівпустелях Середньої Азії та Казахстану. *Васейни, в яких височде дно став шльовим і глинистим, у Середній Азії називаються такирами* (Курс заг. геол., 1947, 94);

Що таке такири? Це — рівне, мов асфальт, тверде глинисте поле, на якому, крім деяких найпростіших форм моху, нічого не росте (Наука., 4, 1966, 25).

ТАКІВСЬКИЙ, а, е, займ. еказ., розм. Те саме, що такий 1. *Ляхи розвиті втікали, а інші погляли голодні... таківська була їм заплата* *За те, що шкури лупчили з людей та пекли на залізі* (Кост., I, 1967, 42); [Т е т я н а:] *Що це ти, Домко, зупинилась проти хати, а в хату боїшся зайти?* [Д о м к а:] *Боюся? Таківська я!* (Кроп., III, 1959, 258); — *Не віддасться вона в руки живою.* — *запевня він себе.* — *Не таківська вона, батькова дочка!* (Стар., Облога., 1961, 69).

◆ Не з таківських хто — те саме, що Не з такий (див. такий). *Вона догадалася, що її свекруха недобра.. Але Мотря була не з таківських, щоб комусь покарятись* (Н.-Лев., II, 1956, 284); *Не на таківського (таківську, таківських) напав* (натрапно, насобчів, напали і т. ін.) *хто — хтось не такий, за якого його вважають.* *Не один батькіє син і худобу б своєю уся віддав... аби б його полюбила Тетяна!* *Так-бо ні, не на таківських напали* (Кв.-Осн., II, 1956, 310).

ТАКІСІНЬКИЙ, а, е, займ., пестл. 1. еказ. Цілком такий, точвісінько такий. *Слухали і проникалися до свого бригадира якомсь рідичною любов'ю.* *Адже він таківсінський, як і вони, тільки неспокійний, тільки непримирений* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 203).

2. означ. Дуже маленький. *От мені на очі викидають, що в нас хати нема, у сусідях живемо.* *Щоб, — кажуть, — їм ізбити хоч таківсінку!* (Барв., Опов., 1902, 433).

ТАКІСІЧКИЙ, а, е, займ. еказ. і означ., пестл., рідко. Те саме, що таківсінський.

ТАКНУТИ¹, ву, непл, док., розм. Однокр. до та-кати¹. — *Так чого ж ти мовчала?* — *Так...* — *такнула Галинка...* (Випня, I, 1956, 381); *Мовчаня знітило, і вона так, аби що сказати: — Кінчили повітку Химці?* *Тиліні хмуру такнуло по паузі* (Головко, II, 1957, 117).

ТАКНУТИ², не, док., розм. Однокр. до та-кати².

ТАКОЖ, і. присл. Так само, таким же чином. *Він копає та копає, не розгинаючись.* *Вона також узялась до копання* (Коцюб., I, 1955, 39); *Виїздили ми зранку на машині, оглядали всі цікаві місця.. Учора також, як усіма цими днями, ми вирядилися в мандрівку* (Ю. Янов., II, 1958, 88).

2. присл. Разом із тьм, одночасно. — *Радянська Україна піднімає прапор визвольної Вітчизняної війни!* *Так, Михайлюк, і передай німцям.* *Передай також, що вся Росія і Ленін з нами* (Довж., I, 1958, 142); *Насамперед із захоплених запасів було виділено зерно напір-пролетарському населенню Хорліва.* *Вирішено було також надати допомогу бідності Чаплицьки, Каланчака та інших сіл* (Гончар, II, 1959, 54); *Тут же прийняли ухвалу — про ставлення до Центральної ради та про утворення на Україні партійного і радянського центрів.* *А також намічено було тактику на наступному з'їзді Рад* (Головко, II, 1957, 432); — *Так вона в кожному листі і мені привіт передавала.* *Також називала... сином* (Гончар, III, 1959, 126).

3. спол., перев. у сполуч. з а. Уживається для приєднання однорідних членів речення або цілих речень у значенні: крім того, разом із тьм. *Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі* (Коцюб., III, 1956, 361).

ТАКСА¹, и, ж. Офіційно визначена стабільна розцінка на товари або визначений розмір оплати за той чи інший вид праці, уостлути. *А він регоче з їх молитви, їх кривого прозання.. І хто ж це? Колясник, що торгував колись м'ясом і гнувся і терся перед Рубцем, запрошуючи надбавити таку...* (Мирний, III, 1954, 310); *Батько такси ніякої за роботу не мав, «що людьм*

[людям], то й мені» (Фр., IV, 1950, 189); [П я с а р:] Такса.. за прочитаніє [прочитання листа] десять копійок (Крон., I, 1958, 187).

За таксою — згідно з визначеною розцінкою на товари або визначеним розміром оплати за певний вид праці, послуга. *Небіжчик Денис був майстер чесний і хороший.. А головне — старий брав дешевише за цехових, що мусили працювати за таксою* (Тулуб, Людолов, I, 1957, 112); *Колосний разівник обчислює запас деревини і її вартість на пні за сортиментними таблицями та місячними таксами* (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ТАКСА², н. ж. Порода мисливських або кімнатних собак, що мають короткі криві ноги й довгий гулуб; // Собака такої породи. *Такса Софії Петріани лизала тарілку* (Коцюб., II, 1955, 388); *Чорна, з рудими підпалінами такса заливається гавканням, поспішаючи на кривих ногах свіж* (Полт., Повість..., 1960, 396).

ТАКСАТОР, а, ч., спец. Фахівець із таксації. *Таксатор складає також схематичні плани окремих частин масиву [лісу], які мають назву абрисів [Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174]; — Мій чоловік.. захопився лісом, вступив заочником в інститут, і тепер він уже таксатор* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 73).

ТАКСАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до таксації. *Ріст насаджень на еродованих землях по берегах водоймища.. характеризується високими таксаційними показниками* (Хлібороб Укр., 6, 1969, 29).

ТАКСАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Визначення такси, розцінок на що-небудь. *Таксація товарів.*

2. Матеріальна оцінка лісу (визначення запасу та якості деревини, приросту, об'єму лісоматеріалів і т. ін.). *Лісова таксація вивчає способи і методи визначення об'єму дерев, їх частин [Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 161].*

3. Визначення кількості та якості чогось. *Без чіткого обліку — не полювання. Тому щороку, після таксації, спеціальна комісія узгаює, скільки і якого звіра можна відстріляти* (Літ. Укр., 24.XII 1968, 2); *Таксація врожаю; Таксація земель.*

ТАКСИСТ, а, ч. Водій таксі. *У багатьох випадках таксисти дають перші інтер'ю гостям столиці України* (Веч. Київ, 21.XI 1969, 2).

ТАКСИСТКА, н, ж. Жін. до таксисто. *Якось навіть непомітно, але все ж таки до жінок-таксисток прийшла заслужена слава правобланзових* (Веч. Київ, 11.I 1972, 1).

ТАКСІ, невідм., с. Легковий або вантажний автомобіль із лічильником для визначення віддалі та оплати за проїзд за таксою. *Щоб не гаяти й хвилини, використовують [громадяни] усі тролейбуси, веломашини, і мотоцикли, і таксі* (Уп., Вірші..., 1957, 16); *Марина перейшла площу, сіла в таксі і сказала шоферові їзати в готель* (Собко, Зор. крила, 1950, 170).

ТАКСОВИЙ, а, е. Прикм. до такса¹. *Таксова ціна; // Признач. для визначення такси. Таксова комісія.*

ТАКСОМЕТР, а, ч., техн. Лічильник на таксі, що показує оплату за проїзд за таксою.

ТАКСОМОТОР¹, а, ч. Те саме, що таксі. *Сьогодні киян обслуговують тисяча автобусів, півтори тисячі трамваїв і тролейбусів, 175 вагонів метро, близько трьох тисяч таксомоторів* (Літ. Укр., 3.XII 1974, 1).

ТАКСОМОТОРНИЙ, а, е. Прикм. до таксомотор. *Таксомоторний рух; // Пов'язаний із виготовленням, використанням таксомоторів. Таксомоторний парк.*

ТАКСОФОН, у, ч., спец. Телефон-автомат. *З кожним роком збільшується у місті кількість таксофонів* (Веч. Київ, 14.X 1958, 1).

ТАКСУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для таксування. *Таксувальний прилад.*

ТАКСУВАЛЬНИК, а, ч. Службовець, який таксує що-небудь.

ТАКСУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до таксувальника.
ТАКСУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. таксувати.
Таксування товарів.

△ **Таксування вантажів** — вирахування плати за доставку вантажів.

ТАКСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., Perez., спец. Здійснювати таксацію. *Таксувати заробітну плату; Таксувати товари.*

ТАКСУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до таксувати.

ТАК-СЯК, присл., розм. 1. З великими труднощами, ледве, насилу; сяк-так, якось. *Так-сяк скінчив [Абібула] науку, був уже майстром* (Коцюб., II, 1955, 122); *Поки мати Марусина жила була, — вони так-сяк господарювали, а вже як вона вмерла..., то тоді господарство зовсім занепадо* (Гр., I, 1963, 371); — *Тут і душу протудиш, — вітхнула мати й подивилася на мене. — Ми це так-сяк пережучимось. А як дитина?* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 8).

2. Абіяк, погано, як-небудь. *Розглядаю папір. В кінці — незграбним дрюччям так-сяк зляпано безграмотний підпис: «Дуяд Волинський»* (Вас., I, 1959, 256); *Мені здається, що до людей, які працюють так-сяк, ледарюють, роблять брак, сліди ставитись як до розкрадців нашого багатства* (Рад. Укр., 6.X 1972, 3); *Як негарно чути слова про те, що син бешкетник, що чититься він так-сяк* (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 54).

3. Усіляко, по-різному. *Так-сяк утішити когось.*

4. у знач. присудок. сл. Допустимо, можна. — *В домі такої страшної людини їсти ше так-сяк, а пити... Звідки я знаю, що ти в калганівку отрути не підсилав* (Головко, II, 1957, 484).

ТАКТ¹, у, ч. 1. Метрична музична одиниця — кожна з ривків за тривалістю частин, на які поділяється музичний твір за числом ритмічних ваголосів у ньому. *Від перших тактів увертюри до останніх акордів опери чуємо ми оригінальні, високохудожні мотиви українських колядок* (Іст. укр. музики, 1922, 239); *Музикант легко й безтурботно брав по кільках тактів то з того, то з іншого твору світових композиторів* (Собко, Скеля..., 1961, 104); // *Графічне зображення меж такої одиниці (ноги між двома вертикальними рисками). Розбиті ноти на такти.*

2. Ритм якогось руху, дії; кожен із рівномірно повторюваних рухів, ударів.

3. спец. Частина робочого циклу якогось механізму. *Тактом зветься хід поршня від однієї мертвої точки до другої, протягом якого відбувається частина робочого процесу [циклу] двигуна* (Зерн. комбайни, 1957, 150).

◆ **Вибивати (відбивати) і т. ін.) такт:** а) розміреними ударами або замахами руки відтворювати ритмічний малюнок мелодії. *Зразу вродився веселий настрій. Деякі стали притоптувати ногами, інші вибивали такт нісній рукою* (Вас., I, 1959, 101); б) розміреними ударами вказувати на ритм чогось (про рух механізму годинника, двигуна, про біг людини тощо). *В столовій малюнок старомодного годинника гуно чокає, неначе вчотмірно вибиває такт* (Н.-Лев., IV, 1956, 122); *Вони бігли, .. рівно й розмірено відбиваючи такт своїми важкими чобітьми* (Смоляч, I, 1958, 95); *Збивати (збити) з такту кого — побічними звуками, рухами порушувати ритм руху, дії когось, чогось. Мовульні звуки вальсу приглушили патефон і вбили в такту танцюристів* (Трубян., Мандр., 1938, 8); *У (в) такт чому й без додатка; Під такт чого; До такту чому — відповідно до ритму чогось; Ритмічно. А коло танцюв. Тупають під такт мовдува-*

няски ноги (Жоцюб., I, 1955, 232); Одна з них [бавів] ляскала в долоні до такту музиці (Март., Тв., 1954, 259); Ось схилюлись вони над станками, підіймаються руки в такт... (Сос., I, 1957, 485); Грамвай злегка похитувало, і в такт гуркоту коліс кожен пасажир снував свої думки (Довж., II, 1956, 100).

ТАКТ², у, ч. Почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності. Кільки [скільки] зручності і такту потрібно, щоб кожді сцену зробити разом і звичайною, немов щоденною, а при тій і характеристичною! (Фр., I, 1955, 351); При перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт (Рильський, IX, 1962, 133); // Культура поведінки, уважне ставлення до когось. Довго вони йшли мовчки. Такт підказав Ганні ні про що більше не розпитувати (Ю. Янов., Мир, 1956, 96); Почуття такту примусило його сказати ще кілька слів перше, ніж попросити Каргата передати трубку Петушекові (Шовк., Інженери, 1948, 23).

ТАК-ТАК. 1. част. Уживається в реченні для підсилення ствердження чогось. — Меласю! — обернувшись до жінки. — От нам ваявокі Лесю, от жених тобі під пару, так-так! (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); — Всіх перебивавеш, не даеш людям закінчити думку.. Помовч. Так не можна. Потім ти звалякуватий, так-так. Хвалякуватий і зрубий в людські (Довж., I, 1958, 478).

2. виг. Уживається як звуконаслідування. Гупали ціпи по дворах найбідніших, гуркотили віялки й терниці так есесо по дворах — трр-ах... так-так... трр-ах... так-так... (Головко, II, 1957, 24); Годинник вистукував на стіні, наче одинокий кінг серед тихої ночі вибивав копитами по кам'яному бруку: «Так-так, так-так» (Томч., Жменяки, 1964, 253).

ТАК-ТАКИ, част., розм. Уживається перев. перед присудком для підсилення заперечення або ствердження чогось. Грицько так-таки і не смотів знати до водопою Василевого товару (Мирний, IV, 1955, 20); Але чим допологити справі, Марусе так-таки й не знала (Хогк., II, 1966, 61); Саїд Алі уладів на кілочку скрипку. Так-таки раптом охляв, внемігся, опустили руки (Ле, Міжгір'я, 1953, 332); // Уживається в опитальних реченнях для підсилення запитання, здивування. [Б о ж е н к о:] Микола, ти нічого не чує? [Щ о р с:] Ні. А що? [Б о ж е н к о:] Так-таки нічого? (Довж., I, 1958, 145).

ТАКТИК, а, ч. 1. Фахівець із тактики (у 1 знач.); // Той, хто досконала опанував прийоми та способи ведення суспільно-політичної боротьби.

2. перен., розм. Той, хто вмilo обирає лінію поведінки.

ТАКТИКА, и, ж. 1. Складова частина військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою. Запорозьці пам'ятали, не зводячи духу. Задні заряджами рушмиці переднім.. Вржежний запорозькою тактикою, французький інженер Болан верещав.. намазався налагодити артилерійський згоноь (Довж., I, 1958, 259); В степу спалазнує лютий зустрічний бій — одна з найгостриших форм бойових дій, які знав військова тактика (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 379); — Ми переходили до нової тактики. Досі ми билась з ворогом у степах і на рівнинах, а сісаз і болотах. Віднини ми будемо битися з ним високь в горах (Гончар, III, 1959, 96); // Навчальний іредмет із теорії та практики ведення бою. Після уроку топографії починається урок тактики (Вагмут, Службу Рад. Союзу, 1950, 77).

△ Лінійна тактика див. лінійний.

2. Сукупність прийомів і способів ведення суспільно-політичної боротьби. Під тактикою партії розуміється

й політична поведінка, або характер, напрям, способи й політичної діяльності (Левіп, 11, 1970, 8); Вони були розподілені на кілька гуртків для вивчення марксистських законів, революційної тактики, різних мов та спеціальних наук (Досв., Вибр., 1959, 137); // Прийоми та способи змагаюся в спортивних іграх. Шахова гра має свою стратегію й тактику. Під стратегією звичайно розуміють методи вироблення загального плану гри.. Способи здійснення цього плану, розв'язання окремих завдань, що впливають з нього, — це вже тактика шахової гри (Перша книга шахіста, 1952, 83); Вони інколи разом розробляли тактику заїзду [на спортивних човнах] (Собко, Матв. затока, 1962, 14).

3. перен. Способи, прийоми досягнення певної мети; ліній поведінки когось. Управитель Кароль вирішив змінити тактику. Досить сваритися. Він буде тепер чемний і довідливий (Рибак, Помилка..., 1956, 250); Обрала за «тактику» Клава Той хитрий дівочий підхід: Сьогодні — хороша, ласкава, А завтра — холодна як лід (С. Ол., Вибр., 1957, 140); *Образно. Справила [корова] лорд просто на собаку: або еступись, або смерть твою! Лорд волів вибрати першу тактику (Март., Тв., 1954, 249).

ТАКТИЛЬНИЙ, а, е, біол. Те саме, що дотиківий. Тактильний відчуття виникають унаслідок дії механічних подразників на поверхню шкіри й відображають різні властивості: твердість, м'якість, сугість, вологість тощо (Знання..., 11, 1968, 21).

ТАКТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до тактики. Ходив [Володя] на тактичні заняття. Вивчав гвинтівку, автомат і слухав бесіди (С. Крапч., Квіти..., 1959, 34); Наша боротьба за мир — не тимчасовий тактичний прийом, а генеральна лінія зовнішньої політики СРСР, яку визначає сама природа соціалізму (Літ. газ., 23.IV 1961, 2); Ніщо не знав, що ці обережні залюти були звичайними тактичними заходами у тій великій стратегії козання, яка підказується самою матір'ю природою (Кол., Терев., 1959, 116).

2. Стос. до провадження бою, бойовий; який має значення для здійснення певної бойової операції. Хмельницький уміло використовував найрізноманітніші тактичні прийоми, залежко від співвідношення сил і конкретної обстановки [бою] (Іст. УРСР, I, 1953, 250); Виглядаючи з своїх тактичних міркувань, він [комбат] хотів захопити готель цілком (Гончар, III, 1959, 248); Вогневу силу наших сухопутних військ становлять оперативнотактичні й тактичні ракети (Наука..., 2, 1966, 22).

ТАКТИЧНО. Присл. до тактичний. Наша боротьба на Україні тактично нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм (Компартія України в резолюції рішен., 1958, 18).

ТАК-ТО. 1. присл. Підсил. до так і 1, 3. Так-то вони собі там гуторять, а вдова-небова всталою й лагаючи, покони б'є перед образом (П. Куліш, Вибр., 1969, 272); Мій жених був горший такий, господи! Чорнявий, ставкий... Так-то вже я його сподобала! (Вовчок, I, 1955, 3).

Не так-то — не дуже, не зовсім, не настільки. Я в Гадячі свого літа не буду, але ж се нічого, жива буду, ще не раз приїду, а за границю не можна відкладать, бо люди не так-то легко зібратись, як в Гадяч... (Л. Укр., V, 1956, 144); — Фашизм не так-то престо здав позиції. Міняв шкіру, заловзає в нори (Гончар, III, 1959, 172).

2. част. ствердж. Уживається для вираження підсумку роздумів з приводу чогось; сиравді. — Лебідь бачить тільки свою пару, своє өзерецько, а людина — ого-го! Їй видно куди ширші обрії! І назад, і вперед.

Самі подумайте: хіба є хто на землі крилатіший за людину? Так-то, дочко... (Гончар, III, 1959, 196).

ТАКТОВИЙ, а, е. Прикм. до такт¹. Існують різні тактові розміри. Їх називають відповідно до того, із скількима та в яких ритмічних вартостях вони складаються (Осн. дярґув., 1960, 8).

ТАКТОВНИЙ, а, е. Який володів почуттям міри, такту (див. такт²). Він є тонкий, тактовний мужчина (Коб., III, 1956, 324); Я оцінив його делікатність. Що не говори, людина тактовна, вмів сказати слово, доторкується до живої рани обережно (Збав., Малан. дзвін, 1958, 118); // Який здійснюється з дотриманням такту (див. такт³). Павло Тичина — незрівнянний майстер цілого, розумного й тактовного використання елементів народної мови (Рильський, III, 1956, 404).

ТАКТОВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тактовний. Всі умні знають її тактовність, чутливість і обережність в поводженні з школярами (Коп., Десятикласники, 1938, 126); В. І. Ленін показав неперевершений зразок тактовності й обачливості, терпеливості й наполегливості в розв'язанні великих і малих національних проблем (Рад. Укр., 18.II 1967, 2); Молодцев Штукеренко. Тактовність і розуміння внутрішнього стану людини — ось за що його можна поважать (Голов., Тополя., 1965, 195).

ТАКТОВНО. Присл. до тактовний. Брати всюди і супроти всіх тримався згідністю і тактовно (Фр., VI, 1951, 204); — А наступ скоро, товаришу гвардії підполковник? — не тримався Черниш, хоча розумів, що питати про це не зовсім тактовно (Гончар, III, 1959, 21); Вдало знайдена й тактовно вжита пауза в пісні часто важить більше, ніж якась хитромудра фразка (Рад. літ-во, 5, 1958, 24).

ТАЛ¹, у, ч., рідко. Те саме, що таловіна.
ТАЛ², у, ч. (*Salix pentandra* L.). Те саме, що верболіз. Талани вийду понад Уралом На степ широкій (Шевч., II, 1963, 64); З далеких гір потягло вітром — листя талу зашелестіло тихо, сумно (Десяняк, II, 1955, 29).

ТАЛА, талі, ж., рідко. Те саме, що верболіз. Ростуть над пясом вільхи І гнучка тала (Кост., I, 1967, 63); *У порівв. Висока й гожа, мов тополя, Гнучка, як восени тала, Ти серед пишного роздолля До мене руки простягла (Шов., Поезії, 1958, 189).

ТАЛАБАН, у, ч. (*Thlaspi* L.). Трав'янистий бур'ян родини хрестовитих, що цвіте білим, рідше рожевим цвітом; з його насіння добувають олію. Талабан польовий. Цей бур'ян так само, як і грицики, в одному з найпоширеніших по всій Україні бур'янів (Бур'яни., 1957, 52).

ТАЛАЛАН, я, ч., зневажл. Той, хто багато, безмістовно говорить. — Оце привезли талалая! Цей навки заб'є баки людини, — озвався позадку Роман Волошин. — Від його панського слеза золоті верби ростуть (Стельмах, I, 1962, 373).

ТАЛАЛАНКА, в, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що балаляйка. — Старі на словах, — як на цимбалах, а на ділі — як на талалайці (Н.-Лев., III, 1956, 70).

2. зневажл. Жін. до талалій.

ТАЛАН, у, ч. 1. Доля, життєвий шлях когось-небудь. Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний! (Укр. лір. пісні, 1958, 269); — Пожила я з ним два роки та й одволила. Отакий мій талан (Н.-Лев., II, 1956, 111); // Щаслива доля, шастя. Нудно йому На чужому полі! Всього надбав, роботажа, Та не придбає діла! Талану того снятого... (Шевч., II, 1953, 106); [Г а н в а:] Наклихай талану, а безталання й само тебе боїба! (Кроп., II, 1958, 36); — Та незабаром гине я Конецьпольський і подався до Києва, до

Аксака. Але й там не знайшов я талану... (Тулуб, Людопова, I, 1957, 70); // Усеїх, удача. Старший брат і ні гадки собі: лежить та загіба гроші лопатою — усе йому бог дав, а менший працює, як риба об ілід побивається, а нічого не вдіє, ні в чому нема йому талану (Стор., I, 1957, 31); — Ні, немає шастя й талану бідним на світу світі і не буде ніколи! — рішила зона (Мирний, III, 1954, 78).

2. Те саме, що талант 1; хист. — А ти прочитай [«Кобзаря»], то сама побачиш, як чоловік з таланом може орудувати тією простою мовою (Мирний, IV, 1955, 340); Десь, колись, в якийсь крайні Провував поет нещасний, Тільки й мав талан до віршів Не позичений, а власний (Л. Укр., I, 1951, 363); — Максиму бути головою, — Казали люди у селі, — Талан у хлопця до землі (Стельмах, V, 1963, 55).

ТАЛАНІТН, іть, недок., безос., кому. Щасливо складатися (про життя, долю когось); шастити, фортувати. Грицькові справді не таланило. Все було йому якесь лихо: то в його конячку вкрадено, то він здох (Гр., II, 1963, 345); Доярку та конюха називали залізними закозаною парою. — Що ж, — відповідали купівельники, — зай їм таланить у житті! (Рудь, Гомін., 1959, 71).

ТАЛАНЛИВИЙ, а, е, розм. Щасливий, удачливий. А та [циганка] йому і почала: «І щасливий, і таланливий, і у шасті, у багатстві поживеш» (Кв.-Осн., II, 1956, 231).

ТАЛАНОВИТН, а, е. 1. Який має великі здібності, талант (у 1 знач.). Треба сказати, що д. Коцубинський дуже талановитий чоловік і дуже живе питання захоплює своїми творами (Мирний, V, 1955, 402); [О л я:] Сошньо побачив, що Тарас талановитий хлопець (Вас., III, 1960, 278); Український народ висунув із свого середовища багато талановитих народних поетів-співців, музикантів, художників (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 11).

2. Який виконано з талантом (у 1 знач.); який відзначається високою майстерністю. Спасибі Вам, добродію, велике спасибі за ті неказано любі і милі халявки, які довелось мені пережити, читаючи Ваші талановиті твори (Мирний, V, 1955, 378); Переклад поетичного твору повинен бути з першу через талановитим (Рильський, IX, 1962, 67); Відбуком на народні думи і запиту часу була зокрема талановита творчість О. П. Довженка (Мист., 6, 1958, 7).

ТАЛАНОВІТЬ, тості, ж. Властивість за знач. талановитий 1. Перше місце [шодо].. талановитості між українськими ученими тепер треба признати д. Потєбні за його праці про мову й народну словесність українську (Драг., II, 1970, 342); Оригінальні образи, художність малюнка .. говорять про талановитість автора (Еллав, II, 1958, 88); З давніх-давен складав народ приказки, засвідчуючи свої великі духовні багатства й талановитість (Вітч., 4, 1964, 204).

ТАЛАНОВИТО. Присл. до талановитий 2. Уже вам не стане часу першому зачинати ти бог, котрі велич так талановито жали (Мирний, III, 1954, 284); Оркестрові ти диригенту пощастило талановито передати госторальні образи, нестримний танець тритонів та наяд, урочистий рух колісниць Нептуна (Літ. Укр., 29.V 1962, 4).

ТАЛАНТ, ч. 1. род. у. Видатні природні здібності людини; хист, обдаровання. Я такий призмилник Нашого [Л. Мартовича] таланту, так люблю перо Ваше (Копюб., III, 1956, 241); Найбільшу користь своєму народові принесе той художник, у якого талант поєднується з передовим світоглядом (Рад. літ-во, 2, 1958, 6); Франко повднував у собі великий талант художника в глибоким аналітичним розумом ученого (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 18); // Здібність до чогось, уміння робити

щось. — Наша Настя має талант і охоту до музики (Н.-Лев., III, 1956, 215); Пан Турковський щось не має таланту бавити гостей (Л. Укр., III, 1952, 501); — Кажуть, що в мене талант є. — До вишивання? — До пісен'я (Чорн., Потік., 1956, 191).

Виявляти (виявити, відкривати, відкрити і т. ін.) [свій] талант — розкривати свої здібності до чогось, уміння робити щось. Під час відходу 5-ї армії до Царицини Ворошилов виявляв великий організаторський і воєнний талант, уміння керувати масами (Іст. укр. літ., II, 1956, 453); В «Червоному вінку» були надружані також окремі вірші В. Кобилянського. Рання смерть, на жаль, не дозволила поетові ширше розкрити свій талант (Поезія., 1956, 72).

◇ **Закопувати** (закопати, заривати, заріти) [у землю] [свій] талант див. закопувати, заривати.

2. род. а. Людина з видатними природними здібностями. Ви не знаєте кілько [скільки] то у нас талантів молодих (Стеф., III, 1954, 80); Збірка [П. Тичини] «Сонячні кларнети» свідчила, що в радянську літературу прийшло видатний талант (Іст. укр. літ., II, 1956, 57); Лунали пісні, виступали танцюристи, де-монстрували своє мистецтво аматори драматичних колективів, музиканти. То природні таланти змагались у ювілейному показі творчих досягнень (Рад. Укр., 30.VI 1967, 3).

3. род. а. У стародавній Греції, Месопотамії, Сирії — вагова та грошова одиниця. Ще її подарунків, як востю належить, йому набавя я — Золота гарного виробу сім йому дав я талантів (Гомер, Одиссея, перекл. В. Тена, 1963, 402).

ТАЛАНТИЩЕ, а, ч. Збільш. до талант 1, 2. Невже Микола Васильович [Гоголь] утворив у свій талантище увесь сміх, всі чари, всю красу, всі барви життя? (Вишня, II, 1956, 351).

ТАЛАП, виг. 1. Звуковаслідування, що означає характерний звук під час ходіння в розтопаному або великому взутті. Йде хлопчик. Ноги в старих калошах. Талап, талап! (Стеф., II, 1953, 45).

2. Уживається як присудок за знач. галіпнути. Він його талап долонею по щіці (Сл. Гр.); [Ш в а д е л ь с ь к ь в й:] Будемо оба пасти очима свого вовка [Лихваря], а в відповідній хвилі талап на нього! (Фр., VII, 1951, 359).

ТАЛАПАННЯ, я, с., розм. 1. Дія за знач. таліпати та звуки, утворювані пією дією. Чуті таліпання кімнатних тубель.

2. Дія за знач. таліпатися і та звуки, утворювані пією дією.

ТАЛАПАТИ, аю, аєш, недок., розм. Утворювати характерні звуки під час ходіння в розтопаному або великому взутті. Таліпати чоботищами по підлозі; // Іти, тягучи по дорозі взуття. Чорні, замашені в смолу люди таліпають розтопаними постолами за стадом, випасаючи зголоділого маржиною кожне стебельце придорожжя (Хогн., II, 1966, 267).

ТАЛАПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Хлюпатися, плавати, плескати й т. ін. у воді. Бродять [діти] по калошах, таліпаються, мов купа жаб (Фр., VIII, 1952, 331); Всі вони [рибальські дітя] вирости на березі моря, таліпалися у воді з ранньої весни до пізньої осені (Трубл., Шхупа., 1940, 21); // Виконувати якусь роботу, рухаючись у воді, болоті. — Святі апостоли були рибаками, і ми, їх заступники, — рибаки. Ціле тіло таліпалося в Ред-Рівері, і працю нашу забирають пани залідувню (Ірчан, II, 1958, 124); На її мочарі тось і зараз таліпається. Ага, то Давид копас рови, щоб вигнати з болота.. воду (Стельмах, I, 1962, 541).

2. рідко. Те саме, що возітися 2. — А мені: і наго-

дуї, і емїї, і сорочку пошій, і таліпайся з ним [па-спиком], і няньки його (Коцюб., I, 1955, 433).

ТАЛАПНУТИ, ну, неш, док., розм. 1. неперех. Однокр. до таліпати.

2. перех. Ударити когось чимось. Підійшов медвідь до вепра, як таліпав його позаду (Сл. Гр.).

ТАЛІБ, розм., заст. Але. Хоч правду женуть люди, там же правда завжди буде (Номпс, 1864, № 6887).

ТАЛІЕР¹, а, ч. Те саме, що таліяр.

ТАЛІЕР², а, е. Металева плита на друкарському верстаті, на якій установлюють друкарську форму.

ТАЛІЙ, а, е. Який трохи розтанув під впливом тепла; не мерзлий. Калюжки, що зечора замерзали, одтали, тихо вода дзюрчить поміж талим снігом (Мирний, III, 1954, 61); Кардаш.. глибоко вдихнує вологе повітря, наповне гострими пахоцями талої землі (Жур., Вестр., 1958, 31); // Такій, який буває під час танення снігу, льоду; пасичений вологою. Земля розмерзається, і талий вишний дух поля.. уже виразно чується в повітрі (Гончар, II, 1959, 39).

Тала вода — вода, що утворилася внаслідок танення снігу, льоду. Весна іде. Сніги чорніють; ..скрізь леліють Озера талої води (Стар., Вибр., 1959, 6); Талі й дощові води, де стік їх не регулюється, змивають верхній шар ґрунту (Ком. Укр., 8, 1966, 23).

ТАЛІК, у, ч. Ділянка талої землі в зоні вічної мерзлоти. Іноді серед вічної мерзлоти бувають ділянки ґрунту, де ґрунтового льоду немає. Температура цих ділянок може бути вище нуля. Вони зветься таліками, або талим ґрунтом (Курс заг. геол., 1947, 135); Головний корпус [ТЕЦ] споруджено на так званому таліку — одній в ділянок талих порід в районі вічної мерзлоти (Веч. Клів., 11. I 1966, 4).

ТАЛІНА, й, ж., розм. Савніні шлях, на якому розтав сніг. Не хоче талиною ітати, а щоб я ітав (Сл. Гр.).

ТАЛІ, ів, мн., техн. Судновий вантажондіймалый механізм, що складається з системи блоків. На при-стучених таліях звисає над бортом найкраща шлюпка, в якій своєодні ітдили на берег (Трубл., Ляхтак, 1953, 45).

ТАЛІСВІЙ, а, е. Прикм. до талій. Після накладання талісвеного пластиру волосся добре відростає, навіть стає густішим (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 87).

ТАЛІЙ, ю, ч. М'який блискато-сірий хімічний елемент, у сполуках огружній. У вільному стані галій, індій і талій яляють собою сріблясто-білі м'які метали з низькими точками плавлення (Заг. хімія, 1955, 568); Сірчаноокислий талій.. застосовується для отруєння гризунів як у містах і населених пунктах, так і в польових умовах (Піпручник дезинф., 1953, 338).

ТАЛІР, а, ч., заст. Тарілка (у і знач.). Винесли три таліри червінці (Сл. Гр.).

ТАЛІРКА, в, ж., заст. Тарілка (у і знач.). Талірки бувають плиткі, плескати й глибокі (Сл. Гр.); — З тієї [срібної] талірки нарблено крейцарів, і хто матиме в гаманці хоч один, той завжди щастимиме (П. Куліш, Вибр., 1966, 294).

ТАЛІРОЧКА, в, ж., заст. Зменш.-пестл. до талірка. От і поставили йому на таліроці кашкет з ялівичиною (Кв.-Осн., II, 1956, 242).

ТАЛІСМАН, а, ч. Предмет, що, за марновірними уявленнями, має чудодійну силу й приносить його власникові щастя, удачу, оберігає від небезпек. Ну та й цей обважний лицар Якош вибрався до бою і вернувся живий, здоровий, — Талісман він має з собою (Л. Укр., I, 1951, 377); Володя зрозумів, що не взяти зараз талісман — значить тяжко образити мисливця (Донч., III, 1956, 341); — Та не забудь же стрічку з безвозирки взяти. Вона мені як той талісман.. (Кучер, Трунда любов, 1960, 305).

ТАЛІСМАННИЙ, а, е. Те саме, що талісмановий.

ТАЛІСМАНОВИЙ, а, е. Прикм. до талісман.

ТАЛІЯ¹, і, ж. 1. Найвужча частина тулуба; місце, де носять пояс. *Становий... скочив, як тигр, в очерет і зголює Олесь за талію* (Н.-Лев., III, 1956, 127); *У білій сукенці, тонесенька в талії, під хвилями буйного волосся, скидалася [Олена] на велику ромашку* (Вільде, Сестри., 1958, 4); *В гімнастерці, перетягнутій в талії командирським іа вірком ременем, у чобітках... він виглядав ще меншим і ще тендітнішим* (Тют., Вир, 1964, 103); // *Частина сукні, одягу, що облягає це місце. Царниця... та, у відкритій сукні, з високою талією... з захопленням і любов'ю дивилася на сина-імператора* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 171).

2. *Рідко*. Частина тулуба від паха до стегон. *Старші панки скопа поглядали в дзеркало на свої талії, на білі та рожеві сукні* (Н.-Лев., I, 1956, 142).

ТАЛІЯ², і, ж., заст. 1. Комплект гральних карт із двох колод.

2. Коло картярської гри до закінчення колоди карт біля банківника. *Талія закінчилася*.

ТАЛМУД, у, ч. Збірка релігійних, правових і побутових правил іудаїзму, що ґрунтується на тлумаченні книг Старого завіту. — *Закопи, як равін в талмуді*, — зна (Мирний, I, 1954, 278); *Можна б не тільки «Життя святити», але й товстезелений Геризів талмуд прочитати на такому дозвілі* (Коал., Ю. Крук, 1957, 399).

ТАЛМУДИЗМ, у, ч., розм. Некритичне та неуважливе дотримання догм; схоластици розумування, буквобіство. *Вся історія марксизму-ленінізму вчить, що небезпечними ворогами революційної теорії в кожного роду догматизм, талмудизм, відрив теорії від життя* (Рад. Укр., 11.XII 1956, 2).

ТАЛМУДИСТ, а, ч. 1. Знavecь, тлумач талмуду. *І коє тільки тут не було... ратмани, бургомистри, судді, прокуратори в пером за вулком, довгобороді талмудисти в оксамитових кафтанях* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

2. *перен.* розм. Той, хто сприймає будь-які теоретичні положення як догму без перевірки та доказів. *Талмудист сліпо чіпляється за кожну букву теорії, ігноруючи суть теорії, вважає кожне положення теорії придатним для всіх часів і всіх обставин* (Рад. Укр., 20.VI 1951, 1).

ТАЛМУДИСТСЬКИЙ, а, е. Властивий талмудистові.

ТАЛМУДИЧНИЙ, а, е. Прикм. до талмуд.

ТАЛОВИНА, іній, ж. 1. Частина землі, з якої зійшов сніг. *На нагорбах і вдовож вибів — великі чорні плями таловин*. Вони нарцують презорою перлистою парю (Тулуб, В степу., 1964, 7); *Сонце все їло й їло сніг, і вже скрізь, куди не глянь, — уєсть степ чорніє латками таловини* (Довч., Ю. Васюта, 1950, 163).

2. *Тала вода*. *День вивавсь сонячний, була відага, і з ринки бляшаневе сльбудицькего даду стікала таловина* (Вир., Вибр., 1960, 364).

ТАЛОВИНКА, и, ж. Змеш. до таловина 1. *Аби таловинка була десь маленька — Там їм [пташкам] і розкіш, і сити вони* (Манж., Тв., 1955, 112).

ТАЛОВИНА, і, ж., розм. Те саме, що таловина 2. *Почали [Пилип із Наталюю] череа яр борсатись, а там не пройдем: уже натекла вниз повно таловиці, жонца в голову гулькнати* (Гуп., З вірчих., 1967, 157).

ТАЛОВІРКА, и, ж., діал. Дрібна засолена рибка, сорт оселедців. *Іде чумаки, іде козак Дорогою а Доу; Везе рибку-таловірку На продаж додому* (Щог., Поезія, 1958, 66).

ТАЛОН, а, ч. 1. Документ у вигляді певеличкого контрольного аркуша, що дає право одержати щось або дозвіл на що-небудь. [Т о н я:] *До побачення,*

фрау Ланге. Заходьте за талонами на вугілля (Собко, П'єси, 1958, 178).

Відкріпний талон — документ про відкріплення, зв'язаний з якоюсь обліку; **Посадочний талон** — контрольний квиток, що дозволяє посадку у вагон. *Щоранку Даша, взявши на станції плацкарті і посадочні талони, виїздила нааустріч поїздам* (Жур., Даша, 1961, 42); **Прикріпний талон** — документ, що дає право стати на якійсь облік.

2. Дублікат документа, що залишається в корінці чекової, ордерної й т. ін. книжок.

3. Основна частина цівного папера (акції, акредитива тощо).

ТАЛОННИЙ, а, е. Прикм. до талон. *Талонна книжечка*.

ТАЛОНЧИК, а, ч. Змеш.-пестл. до талон. *Диспансерним творим талончики на прийом до... лікаря вчуває патронажна сестра задалегідь* (Рад. Укр., 19.I 1965, 3).

ТАЛРЕН, а, ч., спец. Пристрій для натягування судових свастей під час кріплення їх. *Взяли вони трос, зачепили за верх щогли й почали натягувати його талреном — це такі натяжні гвинти* (Роб. газ., 14.XI 1962, 2).

ТАЛУВАТИ, їю, їєш, *недок., перен., діал.* 1. Топтати, вигопгувати. *Свині город талують* (Сл. Гр.).

2. Небало ставитися до чогось, не берегти речей. *Талують, нехтують одержину* (Номис, 1864, № 11133).

ТАЛІПАТИ, аю, аєш, *недок., перен., діал., зневаж.* Ляпати (язиком), молоти (у 2 знач.). *Підходить [Безбородько] до стайні, звідки чути голоси конюхів, витягується біля брами й дослухається, чи не таліпає чогось про нього навсезнцій дід бжеи і його братія* (Стельмах, Правда., 1961, 101).

ТАЛІЯР, а, ч. Старовинна срібна монета, що була в обігу в Німеччині, Чехії, Італії та ін., а також в Україні. *У туркені у кишені Таліяри, дукати* (Шевч., I, 1951, 200); *Давали Надарелне сто таларів За ведмежу пишну шкуру* (Л. Укр., IV, 1954, 138); *Максім Кривоніс уніс до хати торбу з грішками і сказав: — Тут тобі, пане Трохиме, і арабські чехіни, .. биті талари й червінці* (Павч., Гомон, Україна, 1954, 157).

ТАЛІЯРИК, а, ч. Пестл. до таляр. *Ой на ж тобі, старий Бондар, Таліяриків бочку, — Оце тобі, старий Бондар, За хорошу дочку!* (Нар. лірика, 1956, 104).

ТАЛЬ, я, ч., техн. Підвісний механізм, яким підіймають вантажі на певелику висоту.

ТАЛЬВЕГ, у, ч., спец. 1. Найнижча частина долини, балки, річища; лінія, що з'єднує ні ділянки. *Верх вхідної стінки водобійного колодчя розташовують на рівні найнижчої відмітки тальвега балки* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 92).

2. Старе річище, дво річки. *Подекуди, на долиніх частинах схилив та в тальвегах річок і взагалі на краєвих ґрунтах, дубові лісостани в стиглому віці (120—140 років) досягають висоти 37 метрів* (Наука., 4, 1958, 24).

ТАЛЬКА, у, ч. Шаруватий м'який мінерал білого або блідо-зеленого кольору. *До природних силікатів належать польові шпати, слюди, глина, азбест, талька* (Зав. хімія, 1955, 447); // *Порошок із цього мінералу, що застосовується в техніці та медицині. Роббі стис кулаки, шкіра у нього на вилицях напнулася і стала сіро-графітного кольору, як автомобільна резина, переслілана тальком* (Перв., Материн.. хліб, 1950, 62).

ТАЛЬКА, в, ж., заст. Моток пряжі, вигот. *Хатинка господаря.. На зволоці висять повісма прядива та вовни. Кошки з тальками стоять перед верстатом* (Л. Укр., IV, 1954, 211); *Знала [Чайчиха], що хліба не вистачить до нового, що знову доведеться цілу зиму випрядати на чужих тальках* (Стельмах, I, 1962, 290).

ТАЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до тальк. *Залязас [тальк] шарали, зміздами, часто створює гірську породу — талькові сланці* (Курс заг. геол., 1947, 58).

ТАЛЬМА, и, ж., заст. Жіноча довга закидка без рукавів.

ТАЛ'ЯНКА, и, ж., розм. Однорядна російська гармонія. *Звичайна гармошка — тал'янка. Потертий, поношений віз, Та хлопцев на ній на гулякках Виконував танці для всіх* (Шпорга, Ти в серці..., 1954, 72).

ТАМ. 1. присл. Уживається при вказуванні на місце більш віддалене порівняно з іншим, ближчим; у тому місці, у тих місцях; протилежне т у т. / там степи, і тут степи, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії, Зелені (Шевч., II, 1963, 64); *Деся там, не в нашій стороні... Поїшли добре, Лев лежав* (Гл., Вибр., 1951, 132); — *Чи далеко пізота? — розпитували з кожного. — Там! — ласали їм зв'язкиці в чисте поле* (Гончар, III, 1959, 167); // Уживається в поєднанні з питальними займенниками хто, що. *Двері тихо рипнули. — Хто там? — закричала спрощення Кавунца* (Н.-Лев., II, 1956, 177); *Що там таке? Сміються всі: «Знов над верстатом Зов дримає...»* (Сос., II, 1958, 372); // Вживається у функції співвідносного слова в головному реченні, якому в підрядному реченні відповідають сполучні слова де, к у д и в. *Любов к отчині де героїть, Там сила вража не стоїть* (Котл., I, 1952, 227); *Що слови там, де навіть крові мало?* (Л. Укр., I, 1951, 107); *А він пригадує село, в садку жалити сонцем слави, там, де дитинство протекло* (Сос., II, 1958, 436); // Уживаються на початку повторюваних речень або перед однорядними членами речення, означає: в одному місці..., в іншому місці... *Сонце саме заходило. Там воли ревали; там овечата мекали; там жінки сивей каикали...* (Мирний, I, 1949, 390); *Яке просторе, велике життя відкривається попереду! Там, чуши, пущено ще одну долму, там задиміть трубами ще один завод...* (Гончар, II, 1959, 441); // Уживається в значенні вказівного слова, що замінює відповідний йому член попереднього речення, переважно обставини місця. *Багатство в домовину не забереш, а хоч би й забрав, нащо воно тобі там?* (Укр. присл., 1963, 114); *Микола пішов на вигін, де стояли старі верби: там його ждав Кавун* (Н.-Лев., II, 1956, 194); *Тверді стеблини пирію потрапляли між спиці коліс, валутувалися там* (Смоляч, I, 1958, 45).

[I] сям і там; [II] там і сям; [I] тут і там; То там, то сям (там, тут); То тут, то там — у різних місцях; подекуди. *Я чула скріб, і тут, і там, як люблять вас, як вірять вам* (Сос., I, 1957, 414); *То там, то сям простяглися до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит, а між ними польово м'ята кожну лару листочки прибрала в поле в геліотропів* (Кочуб., II, 1955, 215); *Там і сям... на сонці грілися жовті гадюки* (Крив., А. Лаговський, I, II, 1905, 102); *Перепели тавдали, то там, то там, перекликаючись один з одним* (Тют., Вир, 1964, 289); *То там, то тут поскрипували чорні, мов з каменю вирізані, верби* (Стельмах, II, 1962, 398); *Сіре туманисте поле закипало боєм, то тут, то там зблискували, речучи землю, снаряди* (Гончар, III, 1959, 138); *Там же; Там само — у тому самому місці, де й раніше. Дія н'ята. Там же на курорті. Великий балкон, з нього вид на море* (Л. Укр., II, 1951, 82); *Там же на Поділлі новоспечений дворянин був урочисто вписаний у дворянську родословну книгу* (Стельмах, I, 1962, 15); *Там і там — у якомусь певному місці. Хтось передає, що бачили Юрчика там і там: уже наїнявся ватагувати* (Хотк., II, 1966, 152); — *Я й кажу товарищу Сагану, що так, мовляв, і так, куркуль живе там і там* (Тют., Вир, 1964, 167).

◇ **Одні нога тут, [а] друга там** *див. нога; Що ти (він, вона і т. ін.) забув (забула, забули) там див. забувати.*

2. присл., розм. Потім, згодом, незабаром. *Він гаря пішов у танець і взяв перше Катрю, там Марусю, там мене, там і других дічат* (Вовчок, I, 1955, 193); *Незабаром і день настає, змурий, веселлий; а там і ніч налягає* (Мирний, I, 1949, 328); *От зайшла в низ жвава супережка, Що незабаром в сварку перейшла, А там перекотилася і в бійку* (Рильський, III, 1961, 172).

3. част., розм. Уживається під час переліку для заповнення паузи перед однорядними членами речення з відтінком невизначеності, довільності. [Г е б р е й:] *Нехай би се був дім, чи там дверець..., а то — каміння купя величезна* (Л. Укр., II, 1951, 243); *Треба притомом Лиску там чи Мадьку Сьогодні знати аж на Поліє ланок* (Рильський, II, 1960, 304); *Гості вели не буденні розмови — про ярмарки чи там трами, а голоніки про полатику, про землю* (Горд., II, 1959, 120).

4. част., розм. У сполуч. із займенниками я к и й, ш о та прислівниками де, к у д и, к о л и: а) послідо заперечення члїхось слів, звичайно з повторенням заперечуваного слова в значенні: з о в с і м н і.— *Чи добре ж вам жилось без мене? — спитав Джеря. — Ет! яке там добро! Відували та побивали в матерю до останнього часу, — сказала Любка* (Н.-Лев., II, 1956, 257); — *Що ж ви нічого не робите слабій? Замфір махнув рукою. — Де там нічого... Ворожок та шептук була повна зата...* (Кочуб., I, 1955, 229); [Х о м а:] *Що мені борці, я сам борець* [Ж і в к а:] *Ось годі, Хомо, який там з тебе борець* (Вас., III, 1960, 103); *До клубу й не добігла [Ліна], який там клуб, коли весь шарварк біля контори* (Гончар, Тронка, 1963, 173); — *А тобі, ірде, й смішно?* — *Та де там: печалося, чим беззубу жінку буду годувати* (Стельмах, I, 1962, 378); б) виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь. *Напрямяв [Семен] свої думки на щоденну роботу. Скільки-то ще доведеться виорати панського лану? Чи встигне за два дні?.. Де там, де там!* (Кочуб., I, 1955, 97); в) надає відтінку невизначеності. *Тим тальки було й дитин одводити, що годить з ризикуєть та коли там з дівчатами побалакає* (Мирний, I, 1949, 203); *Кови б же хоч тих бесять мірок змолоти — усе було б хліба на якийсь там час* (Кочуб., I, 1955, 87); // Уживається в сполуч. з неозначеними займенниками для вираження зневаги до когось, чогось або сумніву, впевненості. — *Все ж таки він знав, я не міщанка якась там, а херсонська дідка* (Н.-Лев., VI, 1966, 21); — *Треба не пустити козаків у село й край! Як трудно прийдеться, піцани допоможуть, а може, й Глибока Долина. Це ж яка сила! А їх — сотня якась там* (Головко, II, 1957, 312); // У сполуч. з означальним займенником т а к и й підкреслює високий ступінь явну певної якості, властивості когось. *Мотря думала теж про Галу. «Можє, там така, що й не пристуляйся»* (Мирний, I, 1949, 356); — *Приїхали мої з ярмарку і з одну душу до мене: — Йди та й іди до Тетяни. Там така дівчина виросла, мов тополя* (Стельмах, I, 1962, 59).

◇ **Чого (кого) там нема (немає) див. нема.**

5. част., розм. Уживається в спонукальних реченнях, відсилюючи спонукування або надаючи йому грубувато-фамільярного відтінку. — *Жінко, давай, що там намажила* (Кочуб., I, 1955, 299); — *Та кажи вже, що там коїться?.. — Та я думаю... — Що ти там думаєш? — зовсім уже розсердився козак* (Довж., I, 1958, 236); — *То скажи хоч, за що ви веселися? За який там картуз?* (Головко, II, 1957, 243).

6. част., розм. Уживається в допустових конструкціях при вказівці на умову, всупереч якій відбувається

сказане в головному реченні. *Аби кого побачив [Охрім] у біди, зараз вирятує, хоч там як утратиться* (Вовчок, I, 1955, 95); *Ну, та вже як там буде, а я поїду додому* (Коцюб., III, 1956, 158).

◆ **А там ще** — уживається в ролі предпонуального сполучника в значенні: крім того, до того ж. — *Та напирать здорово, чорти.. А там ще Матко збутивався* (Гончар, II, 1959, 89); [Та] де [вже] там: а) уживається для цілковитого заперечення того, чого можна було сподіватися; зовсім ні. *Пишов брат випроводити бабу. Баба й слухати не хоче.. Пішла жмама: де там!* (Коцюб., I, 1955, 457); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел.. Мурко вже закрадався до хвоста І сях, і так, неначе справжній злодій, — Та де там! Раз — і знявся, й полетів* (Рильський, I, 1960, 251); б) виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь. — *А як багатими станемо, то, гляди, і в школу пошлем [сина]. — Де вже там нашому про школу думати.. — махає рукою Явдоха* (Стельмах, I, 1962, 454); [Та] що там — не варто турбуватися, соромитися, нічого. [Олімпіада Іванівна]: — *Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич* (Л. Укр., II, 1951, 39); *Хай там що; Хоч там як* — за будь-яких умов і обставин; неодмінно. — *Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Хай там що, а наш час вимагає нового [певченківського] бібліографічного покажчика* (Вітч., 4, 1964, 203); *Хто б там не був див. бути; Щоб там не коштувало див. коштувати; Що там не кажіть (не кажіть) — те саме, що Що не кажіть (не кажіть) (див. казати); Як би там не було; Шо б там не було; Хоч би там що було див. бути.*

ТАМА¹, и, ж., заст. Гребля, гатка. — *Я під тамою, мов в ямі, А Свиня з дітьми на тамі Хрюка, плюска, муркотить* (Фр., XII, 1953, 51).

ТАМА², присл., заст., діал. Там. — *Ну, що, стара? Час би вже й поспидати, а тама і в богом в дорогу* (Л. Укр., III, 1952, 552).

ТАМАДА, я, ч. і ж. Господар, розпорядник товариської вечери, бенкету. *За столами гості. В кожну мить хтось говорить для всіх, хтось звертається з реплікою, із запитанням. Особливо в цьому відзначається гарячий Геловадзе, прийнявши на себе обов'язки тамади* (Ле, Право..., 1957, 339).

ТАМАДУВАТИ, үю, үсш, недок., розм. Бути тамадою, виконувати обов'язки тамади. *Видно, він тамдував за столами, бо кожного разу, коли дзвонив виделкою об тарілку, гамір за столами прижовкав* (Кучер, Трудна любов, 1960, 214).

ТАМАРИКС, у, ч. (*Tamarix L.*). Південна кущова рослина з дрібними лускоподібними листочками й дрібними, зібраними в мітелюк квітками; росте на піщаних і засолеваних ґрунтах. *Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відцуканих окоренків проглядали цупкі зелені хвощики барв'янки або червоної прутки тамарису* (Стельмах, I, 1962, 217); *На барханях добре ростуть саксаул, тамарикс і деякі трави* (Фіз. геогр., 5, 1956, 111).

ТАМАРИКСОВИЙ, а, е. 1. Прікм. до тамарікс. *Тамаріксовий кущ.*

2. у знач. ім. тамаріксові, вих, мн. Родина двосім'ядольних роздільно-пелюсткових рослин.

ТАМАРИНД, у, ч. (*Tamarindus indica L.*). Тропічне вічнозелене дерево родина бобових, плоди якого використовують у медицині та кондитерській промисловості; індійський фінік. *За ключами червоних гусей Він носився по луках услід, .. Де зелений росте тамаринд* (Граб., I, 1959, 473).

ТАМАРИНДОВИЙ, а, е. Прікм. до тамаринд. *Тамариндіві плоди.*

ТАМАРИКС, у, ч. Те саме, що тамарікс. *Музи Сіцілії! Нині почнем поважнішою пісню; Куш тамаріксу, гаї та діброви не всім до вподоби: Вже як співать про ліси, хай той спів буде консула гідний* (Зеров, Впбр., 1966, 211); *Частіше траплялися гаї й кущи кизилу та тамаріксу* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 183).

ТАМАРИКСОВИЙ, а, е. Прікм. до тамарікс. *Клубок червоного сонця палав крізь туманно-м'які тамаріксові зарослі, небо над стеною чисте* (Гончар, Тронка, 1963, 199).

ТАМБУР¹, а, ч. 1. Прибудова біля входу в приміщення; сівн. *При вході до будинку аби в самій роздільній повинен бути тамбур, заведки якому, коли відчинять зовнішні двері, холодне повітря не проникає до вестибюля, де роздгаються діти, а спочатку змішується з нагрітим повітрям тамбура* (Шк. гігієна, 1954, 180); *Зібравшись біля бокового тамбура, де зберігалися всякі доярські причандали, доярки перешіптувалися* (Добр., Тече річка., 1961, 29).

2. Закритий майданчик пасажирського залізничного вагона. *Він стояв у тамбурі, .. нетерпляче чекаючи тащили, коли поїзд зупиниться* (Рибак, Час., 1960, 771); *Микола Щорс стояв на східці вагона, поки поїзд не рушив від станції, а тоді ступив у тамбур вагона* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 16).

3. арт. Те саме, що барабан 3.

ТАМБУР², а, ч. Вид вишивання або плетіння, коли кожна наступна петля нитки протягається гачком або голкою через попередню.

ТАМБУР, а, ч., муз., заст. Барабан (у 1 знач.). **ТАМБУРИН**, а, ч. Музичний ударний інструмент; вид бубна. *І одна з них, мов Дебора, Танцювала з тамбурином І Ласкара вихвляла, Що забив гедмеда злого* (Л. Укр., IV, 1954, 197); *Сопілки й тамбурини Глухий одмінюють мотив, Дівча з серпом блискучим лице, Увінчуючи свято жнив* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 84).

ТАМБУРМАЖОР, а, ч., військ. Головний полковий барабаник у французькій армії XVII—XIX ст. і в російській армії XIX ст.

ТАМБУРНИЙ¹, а, е. Прікм. до тамбур¹. *Тамбурний двері.*

ТАМБУРНИЙ², а, е. Стос. до тамбура (див. тамбур²); виконаний тамбуром. *Річ, вив'язана тамбурною гладдю, красива, міцна* (В'язання., 1957, 19); *Тамбурний шов; // Признач. для вишивання або в'язання тамбуром. Тамбурна голка.*

ТАМГА, я, ж., іст. 1. Тотемний родовий, а згодом сімейний знак власності у вигляді тавра, мітки, яким кочові народи (переважно кочівники Центральної Азії, Сибіру, Причорномор'я) позначали своє майно. *Народи самодійської групи — нганасани, окрім звичайного таврування тамгами власності, ставили на лопатках оленів і знаки іншого господаря — господаря духу тварин* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 39).

2. Герб, печатка або відпис. *Ротмістр подивився на пергамент, списаний чорними гачками сіднього письма; на тамгу та мидальовату печатку й лютю кинув ярлик отаманові в очі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 385).

3. Внутрішнє торговельне мито на Русі в добу моголо-татарського ярма. *Воло [руське населення] повинно було виконувати інші тяжкі повинності і платити: поплужне (поземельна подать від плуга), корм (утримання ханських чиновників), .. тамга (мито)* (Іст. УРСР, I, 1953, 103).

ТАМЕНЬКІЙ, присл. Пестл. до там 1,2. *Тамечки — таменьки, де він [шлях] обіга на гору та де вже улиці*

будинків купами до нього приступають, який же він гучний, та людний, та порожній! (Вовчок, I, 1955, 288); *Не шкодує пишна [кнітка], що назад восталось, Чим вона колись-то таменьки отшалась: Зорі, соловейки...* (Маяж., Тв., 1955, 108).

ТАМЕЧКИ, присл., част. Те саме, що там. — *От тамечки під дзвіницею під низом є три малесенькі кімнаточки* (Н.-Лев., IV, 1956, 278); — *Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там галабівська толока і щоб я тамечки пас* (Тют., Вир, 1964, 65); — *Спіть мені тамечки!* — *м'яко звучить подільська говірка* (Стельмах, Вел. річка, 1951, 553).

ТАМКИ, присл., діал. Там. На цвинтарі росли високі дерева, тамки, де всіх клен один, кризь сухі віти обчалось церковне віконечко (Вовчок, I, 1955, 302); — *Ну то як же ви там [у місті], мої дітоньки? — як бідалась старенька тітка, аж слюзу пустивши. — Чи живі ж ви тамки?* (Баш, Надія, 1960, 241).

ТАМОВАНІЙ, а, в. I. Дієпр. пас. теп. і мн. ч. до тамувати. *Лишившись на сцені сама, весь тамований при людях біля вкладає Аза-Заньковецька в свій монолог* (Минуле укр. театру, 1953, 116).

2. у знач. прикм. Стриваний, приглушений.

ТАМОЖНЯ, і, ж., розм. Те саме, що митниця. *Він довго блукав, поки розшукав старого бсцмана, який працював на таможні* (Кучер, Зол. руки, 1948, 152).

ТАМОШНІЙ, я, в, діал. Тамтешній. — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала, Я знаю тамошний народ* (Котл., I, 1952, 126).

ТАМПЛІЄР, а, ч., іст. Член католицького духовно-лицарського ордену, заснованого 1118 р. в Єрусалимі для захисту т. зв. святих місць і скасованого в 1312 р.; храмовець.

ТАМПОН, а, ч. Шматочок стерильної марлі чи ват, що його вкладають у рану або якусь порожнину організму, щоб спинити кровотечу, ввібрати гній. *Щоб зменшити крововтрату, накладають притискувальну пов'язку з тампоном, змоченим розчином адреналіну* (Хвор. дит. віку, 1955, 37); *Олег миттю витер тампоном рану біля входу і виходу кулі, примотав поверх подшумечки з марлі* (Ле, Клен. лист, 1960, 93).

ТАМПОНАЖ, у, ч., ірн. Заповнювання цементом тріщин і порожнин у гірських породах, щоб запобігти просочуванню з них води в гірничі виробки, свердловини тощо. *Найбільш позитивні наслідки тампонажу одержують при застосуванні сумішей, які швидко тужавіють і створюють камінь відразу після закачування у поглинаючі горизонти* (Наука..., 4, 1958, 19).

ТАМПОНАЖНИЙ, а, в, ірн. Признач. для тампонажу. *На Івано-Франківському приладобудівному заводі освоєно випуск комсистомерів — приладів, які допомагають буровикам визначати час тужавіння тампонажних розчинів* (Рад. Укр., 9.I 1971, 2); *Тампонажний агрегат*.

ТАМПОНАЦІЯ, і, ж., мед. Те саме, що тампонування.

ТАМПОНУВАННЯ, я, с., мед. Дія за знач. тампонування.

ТАМПОНУВАТИ, үю, үєш, недок. і док., перек., мед. Вкладати тампон, тампони. *Тампонувати рану*.

ТАМПОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тампón. *Для мазування шкіри слід користуватися так званим тампончиком* (Як запоб. зарази. хвор., 1957, 44).

ТАМ-СЯМ, присл., розм. Подекуди, у різних місцях. **ТАМТАМ**, а, ч. Ударний музичний інструмент — опуклий металевий диск, підвищений до рами або стовпа; видає довго вібруючий звук; різновид гонга. *Торжнуть бойові тамтами Над прозорим дитячим сном* (См., Земле тяжіння, 1964, 93); *Життя багатьох африканських племен не можна уявити без тамтама. Він звучить повсякчас, не змовкає навіть уночі і служить не лише музичним інструментом, а й... сповіщає новини, чулки* (Веч. Клів., 8.I 1972, 3).

ТАМТАМОВИЙ, а, е. Прикм. до тамтам. *Із покоління в покоління передавалися тамтешні тамтамові мови. Їх розголошення каралося смертю. Ця традиція існує й тепер* (Знання..., 10, 1971, 20).

ТАМТЕШНІЙ, я, в. I. Який в там, у тому місці, у тій місцевості, про яку йде мова. — *Зустрівся мені на Волни здоровенний такий чоловіча, активісти нового життя в Галичині, учитель тамтешньої польської гімназії* (Смолич, Розм. з чут., 1953, 128); *Ісво Устина можа.. метнутися кудись по інших селах і закупи на тамтешніх базарах стільки худоби, скільки треба* (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 78); // *Який живе там, у тому місці, у тій місцевості, про яку йде мова, або походить звідти; місцевий. — Ні, Христе... Овтам, я тобі скажу, добрий чоловік... Усі його тамтешні люди шкодують...* (Мирний, I, 1949, 270); *Юрчик розказував дуже цікаво про те, як ловлять рибу в Білому морі і взагалі про той край, і про тамтешніх рибалок* (Смід., Сашко, 1954, 283); // *Власт., притаманній людям тієї місцевості, того середовища, про які йде мова. — Цей чоловік уже не раз їздив до царського двору і всі порядки та звичаї тамтешні знає* (Добр., Очак. розмир, 1965, 406); *Хома.. визнавав, що хлопці бачили світи і можуть чимало цікавого розповісти йому про балканські краї, про тамтешні порядки* (Гончар, III, 1959, 343).

2. у знач. ім. тамтешній, нього, ч. Той, хто мешкає там, у тій місцевості, про яку йде мова; місцевий. — *О, тайга в нас мовуча, це вірно. Коли знали Колчака, в лісових пуцах на такі села натрапляли, що тамтешні не знали, яка зараз і влада на світі...* (Гончар, II, 1959, 307).

ТАМ-ТО, присл. 1. У якомусь певному місці. *Коли розговорившись, Христя сказала, що знає її, бачила там-то, — Мар'яна тоді тільки згадала...* (Мирний, III, 1954, 149).

2. Саме в цьому місці. *Під Очаков Погнали й Максима. Там-то його й скалічено* (Шевч., II, 1963, 273).

ТАМТОЙ, а, (б), займ. еказ., діал. Той. *Болить мене головоюна як взимі, так вліті, Нема мого парубочка, дець на тамтій світі* (Коломійки, 1969, 177); *Одві по цей бік ріки сидить, а другий на тамтій боці* (Хотк., II, 1966, 40); *Я забула тобі в тамтому листі написати, що я передала тобі через Камєнського всі томи Толстого, окрім «Войни і мира»* (Л. Укр., V, 1956, 127); — *Тамтої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечорниці без мене не обійшлися* (Фр., II, 1950, 348); *Всє стадо [гавелів].. це стоїть, мов вакаменіле, тільки одна, найбільша — видко, мати тамтїш — повагена зоями еужа* (Фр., VIII, 1952, 328); — *А рєшта? — зєрнєся він до тєвстєна. Той.. сказав: — .. Тамтої третій і чорний, як смола, то — Дмитро, гордієвський цєган* (Галав, Горн..., 1956, 10); // у знач. ім. тамтє, тамтб, тóго, с. Узагальнено вказує на щось під час переїзку. — *Сиплються в парламенті запитання одне за одним, і про це, і про тамто* (Гашек, Пригодн., Швейка, верекл. Масляка, 1958, 66).

ТАМТУДИ, присл., діал. Туди. *А що дорога тамтуди найближча, то жандарм кавав взяти себе в той бік* (Фр., II, 1950, 35); *Тамтуди мають вигіді на своє поле* (Сл. Гр.).

ТАМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тамувати. *Сцена мужьвого тамування сліз — сліз від болю, образи й неспроможності допомогти — завжди потрясала своєю художньою правдою* (Збірник про Крощ., 1955, 273).

ТАМУВАТИ, үю, үєш, недок., перек. 1. Зупинити,

затримувати відкритий рух, плив чогось. Андрій розстебнує на грудях френч і підніс високо вгору поранену руку... це він тамував кров (Ю. Янов., II, 1958, 172); — Живемо... Започай і сім'я рана... Ага, друга. Уз, ти!.. Тамуй криві Замискуй! (Довж., I, 1958, 290); // у сполуч. зі сл. поривав, бажання, прагнення тощо. Стримувати чіпсі дії, угамовувати, заспокоювати когось. — Та я і [і] вб'ю!.. Та я різати буду й душі надслухати! — але Катерина тамувала всі його корисні одним поглядом (Хотк., II, 1966, 85); // Спричиняється до стримування, уповільнення якогось процесу, дії тощо, робити малопомітним, майже нечутним і т. ін. Страш! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіткою пошестю, робить потугу, що тамувє вічний поступ усього живучого... (Коцюб., I, 1955, 150); Йі [внесі] добають сили й краси не самі соло'їні співи, але й пагоці, що забивають дуг, тамують биття серця і паморочать свідомість (Смолич, Мир., 1958, 77).

Тамувати віддих (дихання, дух і т. ін.) — певний час затримувати дихання або дихати дуже тихо, звичайно від хвилювання, напруження тощо; Тамувє віддих (дихання, дух і т. ін.) кому, безос. — комусь став важко дихати. Слухав Тарас, серце, як камінь, б'є в грудях, аж віддих тамувє (Ков., Світ., 1960, 40); Дух йому тамувало (Смолич, Рече та стогне., 1960, 544).

2. Стримувати вияв мимовільних дій (плач, кашель, сміх і т. ін.). І в горлі вже не плач, а крик Тамувє гірко мати (Перв., I, 1958, 232); Нагаїть поранені тамували стогін у собі, вслухаючись у наростаюче залізне скреготіння (Гончар, III, 1959, 371); Він важко перевів дихання, тамуючи трикий кашель, що равєвє з грудей (Жур., Нам годі., 1968, 38); Вона... кусала губи, тамуючи сміх (Мухк., Чорний хліб, 1960, 8); // Стримувати вияв якихось почуттів, угамовувати їх. Ульяна зробила невеличку паузу, тамуючи хвилювання (Довж., I, 1958, 294); Він навчився тамувати у серці те зловісне горе, котре паринило разом з війною на міста і села його Вітчизни (Рибак, Час., 1960, 56); Чим ближче підходила вона до чорної смуги лісу, тим ставало їй страшніше. Та вона тамувала в собі отой мимовільний страх (Шияв, Балавда, 1957, 229).

3. Задовольняти потребу в чомусь, якесь бажання (звичайно про голод, спрагу). Нізкийний суп майже не тамуєвє голоду. Сеспель посвякає відчував себе голодним (Збан., Сеспель, 1961, 265); * Образно. Привели моряки його [судно], кинули в затоці й пішли собі, розпавивши апетити степових шукачів пригод. Не тільки такі, як Віталік, тамували тут пригодницьку свою жагу, а й серйозні дядьки (Гончар, Тронка, 1963, 239).

ТАМУВАТИСЯ, утєсь, недок. Утрачати силу вияву; зменшувати; притулюватися (про почуття, бажання тощо). З уявлюю часу всі ті давні урази і криди... не тамуються (Вовчок, VI, 1956, 303); // у чому, рідко. Вгамовуватися, заспокоюватися, знаходити своє задоволення. У сліві тамуваєис поетичні забарвлення юнацьких пристрастей, гарячих поривань (Ле, Право., 1957, 41).

Тамується дихання (віддих і т. ін.) — переходить в когось дихання під впливом якихось почуттів. Недарма ж так... тамується дихання, коли вони вчитуються в ті рядки (Ле, Міжгір'я. 1953, 26).

ТАНГЕНС, а, ч., мат. Одна з тригонометричних функцій гострого кута, що дорівнює в прямокутному трикутнику відношенню катета, протилежного даному куту, до катета, прилеглого до нього. Відношення катета, протилежного куту, до катета, прилеглого до нього, називається тангенсом кута (Геом., I, 1956, 130).

ТАНГЕНСОДА, я, ж., мат. Крива лінія, що графічно відображає зміни тангенса залежно від зміни кута.

ТАНГЕНТАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що тангенціальний. Радіальним називається поздовжній переріз, що пройшов по радіусу через серцевину. Тангентальний — поздовжній переріз, що пройшов поза серцевиною (Столябуд, сирава, 1957, 41).

ТАНГЕНЦІАЛЬНИЙ, а, е, спец. Сирямований по дотичній до даної кривої в горизонтальному напрямі. Основними формами прояду ендогенних процесів є різні рули земної кори — повільні й раптові, радіальні (вертикальні) й тангенціальні (горизонтальні) (Курс заг. геол., 1947, 175); Тангенціальний переріз.

ТАНГО, невід., с. 1. Повільний танець чотирчасткового такту з рядом складних па, що довільно чергуються між собою.

2. Музика до цього танцю з розміром чотири чверті такту. Намі Тереза на роаялі грає танго. На веранді рухаються пари, танцюють... (Чорн., Визвол. земля, 1950, 25); У Вольдемаровій кімнаті то тихо, то голосно грає радіола. Линуть звуки танго (Мороз, П'єси, 1959, 341).

ТАНДЕМ, ч., спец. 1. род. у. Послідовне розташування однакових машин або їхніх частин в агрегаті на одній геометричній осі, лінії.

2. род. а. Парова машина з таким розташуванням робочих циліндрів.

3. род. а. Велоспед із двома ведучими механізмами й двома сідлами, розташованими одне за одним.

ТАНДИТА, в, ж., заст. 1. Товкучка. Амтосьо, взявши її [шпелю] крізь вікно, пішов... на тандиту, додав скілька карбованців і взяв шинелю на славу (Свидн., Люборайні, 1955, 181).

2. Старі носильні речі; дрантя, лахміття. Цюю тандиту вже пора б пороздарувати вбогим (Сл. Гр.); Сиди, манджуй тандитою — аби день до вечора (Хотк., II, 1966, 328).

ТАНДИТНИК, а, ч., заст. Лахмітник (у 1 знач.).

ТАНДИТНИКУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Торгувати старими носильними речами.

ТАНДИТНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до тандитник.

ТАНЕННЯ, я, с. Дія за знач. танути 1—5. Мчали з гір бурхливі потоки від танення льодовиків (Тулуб, В степу., 1964, 114); В період танення снігу вода стікає в лужи і затримується в них (Хлібороб Укр., 9, 1965, 16).

ТАНЕЦЬ, танцю, ч. 1. тільки одн. Вид мистецтва, у якому художній образ створюється пластичними та ритмічними рухами людського тіла. Збірників етнографічних записів музики і хореографії, в яких знайшло б відображення все багатство народної танцю, ще немає (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 137); Теорія танцю; Історія танцю.

2. Сукупність пластичних і ритмічних рухів певного темпу й характеру, що їх виконують у такт певній музиці. — А я ж у танцювальному гуртку! Я багато танців знаю: і польку, і краков'яка, і позачка, і гопака, і леггилку (Вішня, II, 1956, 291); Балні танці; Гуцульський танець; * Образно. Вони танцювали смертельний танець, оті червоні маски, з яких парувала гаряча кров (Коцюб., II, 1955, 343).

Крутий танець див. крутіи; Ритмічний танець див. ритмічний.

3. Виконання таких рухів. Чайченко став коло Катрі і взяв її у танець (Вовчок, I, 1955, 190); Всі рухи його, важкувати звичайно, ставали у танці легкими й повабними, ноги ледве торкалися землі, руки гнулись, як гумові, вся фігура його нагадувала тонку й гмучку ло-

лику (Кочуб., I, 1955, 375); *Вона встав з-за столу і.. підходить до капітана: — Чи можна вас запросити до танцю?* (Гончар, Тронка, 1963, 158).

Грaти (співати, приспівувати і т. ін.) до танцю (до танців) — виконувати танцювальну мелодію на музичному інструменті або наспівувати її. *Музики грають до танців. Бояри й друзи танцюють. Свaшки приспівують до танців* (Н.-Лев., II, 1956, 430); [Г а р а с в м:] *Та ну й [пісню] к бісу, це нудна! Співай до танців* (Мярвий, V, 1955, 90).

◇ **Ітi** (пiтi), пускaтися, пуститися і т. ін.) в танець (до танцю) — почивати танцювати, виконувати танець. *Еней і сам так розходився.. Що троти не увередився, Пішовши з Гаджею в танець* (Котл., I, 1952, 73); *Сотничка.. встав, стука корками і теж пускається у танець* (Стор., I, 1957, 301); *З усіх дівчат за столом зосталася сидіти тільки Ліна, вона чомусь не пішла до танцю* (Гончар, Тронка, 1963, 158); *Ніби аж затрусілися (затрусілися) до танцю див. затрусілися; Повесть в тaнeць див. поводити*¹.

4. Музичний твір у ритмі, стилі й темпі музики до гачих рухів. *У неділю на селі.. Сиділи лірники та грали По шелягу за танець. Кругом аж курява вставала. Дівчата танцювали* (Шевч., II, 1963, 98); *Він любив музику веселу і знав напам'ять багато [багато] танців і народних пісень* (Фр., VII, 1951, 243); *Кинеш копійку на шиккoас — і Лукаш прокрутить на грамофоні одну пісню чи танець. А ти роби, що хочеш, — аби слухай, або танцюй* (Стельмах, I, 1964, 194); *Оркестр грає морський танець* (Корн., I, 1955, 49).

5. тільки мн. Розвага, учасники яких танцюють. *На гурті Танці та музики — аж до піночі* (Шевч., II, 1963, 212); *Обід мав бути далеко пізніше і дуже парадний, а потім бабави, танці та урочиста вечеря* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Неподалік, біля сільбуду, заграла музика; вулицями поспішала молодь на танці — вдовмиці й невеличкими гуртками* (Стельмах, II, 1962, 411).

6. рідко. Те саме, що танок 1. [Танок] «Веснянка» дуже поширений на Україні. Цей здебільшого плавний, ліричний танець виконуються дівчатами (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

Виводити (звестити) танець оця. виводити¹.

7. спец. Однотипні ритмічні рухи бджіл-розвідниць, якими вони вказують іншим бджолам родини вапрям польоту за ваятком. *Напрямок польоту — тепер це введено — бджоли-вербувальниці перебають також у фігурах свого танцю* (Бджоли, 1955, 163); *І ритм, і кількість поворотів, і швидкість бігу бджоли від час танцю мають, як стало ясно, певне значення* (Бджоли, 1955, 162).

▲ **Тaнeць** святiгo Вітта — те саме, що Вітова хвороба. *Книжка була маленького формату... на обложці [обкладинці] в червоному тоні якісь фігури.. у викручених позах, з дикими виразами, так, немов вони кудись хечуться несамовито, чи корчаться в танці св. Вітта* (Л. Укр., III, 1952, 617).

ТАНЕЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до танець. *І враз — танецяна плетениця Під монотонний тамбури.. Дівчата юні — і гробниці, Краса й логила, цвіт і плін!* (Рильський, III, 1961, 253); *Всім тілом Здаєсь поет танечний теїв, Стисши руку нецену її* (Бажан, Роки, 1957, 274); *Танечний рух; // Признач. для танцю. Танецна музика; // Власт. танцеві, танцяма. Тров кол [кіл] танечним кроком, юрмами оточені.. на.. свято йдуть* (Зеров, Вибр., 1966, 369); *// Створений у ритмі танцю (про мелодію, пісню, музичну п'єсу). Навіть серед фанівців мало хто знає про збірку танечних п'єс для фортепіано, видану в Японії С. Накамураю 1931 року, де..*

міститься «Український танок» Василя Барвінського (Вітч., 8, 1968, 208); // Який супроводжує танець. *Танечний спів.*

2. Який складається з танцюристів. *Танечне коло. ТАНЕЧНИК*, а, ч., заст. Танцюрист. *В товаристві [пан Цапцяланський] дуже милий, особливо при дамах, добрий танечник* (Фр., III, 1950, 244).

ТАНЕЧНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до танечник. — *Чужинко, не дивись! Засиплю очі! — І задрозаворнує Хамсин полюк усіх своїх танечниць* (Л. Укр., I, 1951, 303).

ТАНИЙ, а, е, діал. Дешевий, недорогий. *Гризє мене жінка: «..Там [у Любачові] тамі хати, і там тана земля»* (Фр., X, 1954, 233).

ТАНН, у, ч. Органічна дубильна та в'язуча речовина, яку добувають із кори та листя деяких рослин і використовують у медицині, текстильному й чинбарному виробництві. *З листя скумнії добувають також танін і галову кислоту, необхідні для фармацевтичної, текстильної та хімічної промисловості* (Наука.., 7, 1956, 21).

ТАНК¹, а, ч. Бойова броньована всюдихідна машина на гусеницях, озброєна гарматою та кулеметами, естаповленими на башті, що обертається. *Плацдарм відбив усі атаки, захопив дванадцять танків та панцирники, розгромив ущент білий корпус* (Ю. Янов., II, 1958, 229); *Як і слід було чекати, шосту контратаку почали танки. Вони виповали з широкої улоговини, що тяглася перед дамбою, і, ставши в ряд, відкрили шалений гарматний вогонь* (Гончар, III, 1959, 370); * *У порівн. Повазуть у полі трактори, Неначе танки..* (Сос., I, 1957, 468).

ТАНК², а, ч., спец. Спеціально обладнаний бак, цистерна, відсік для зберігання або транспортування рідких. *Спіймані тунці потрапляють до танків з охолодженою до нуля — мінус двох градусів морською водою* (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4); *Молоко закритою системою трубу потрапляє в танки-охолодники, розміщені в молочному відділенні* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 16).

ТАНКЕР, а, ч., мор. Самохідне наливне судно для перевезення рідких вантажів без тарн. *Він прийшов на корабель.. з танкера* (Ткач, Моряк, 1948, 35); *Суднобудівники Балтійського заводу споруджують океанський танкер водотоннажністю 22 тисячі тонн* (Веч. Київ, 8.II 1968, 1).

ТАНКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до танкер; який є танкером. *Танкерне обладнання; Танкерний корабель; // Який складається з танкерів. В Баку народився танкерний флот. Першою ластівкою серед суден такої тилу був пароплав «Зороастр»* (Наука.., 11, 1961, 31).

ТАНКЕТКА¹, в, ж. Невеличкий півдвохідний танк, оснащений кулеметами. *В маневрові бої Нудь танкетки* (Ус., Вибр., 1948, 82); *Виглянула танкетка на рівне і швидко полетіла до командного пункту* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 12).

ТАНКЕТКА², в, ж. 1. Супільна відошва, що потовщується від носка до п'ятки. *Туфлі на танкетці.*

2. перев. мн. Легке жіноче взуття на такій підшві. *Пілися дівочі розмови про.. розцітки привезених у сльмаж крестанів та крещоркетів, про фисони босоніжних танкеток..* (Вол., Дві.., 1958, 118).

ТАНКЕТНИЙ, а, е. Прикм. до танкетка¹. *Танкетний броня.*

ТАНКІСТ, а, ч. Той, хто служить у танкових військах. *На вулиці невеличкого міста стоїть колона танків. Біля машин — танкісти* (Головко, I, 1957, 438); *Перемога!.. Радянські танкісти, зупинивши танки біля підніжжя Берлінської Колони перемоги, жбурали в повітря вузати шоломи* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 95).

ТАНКІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до танкіст. *Вишню підполковник Кустов, намагаючи на голові танкістський шолом. Він легко вискочив на броню танка* (Перв., Дивий мед, 1963, 438).

ТАНКО... Перша частина складних слів, що відносяться до танка, напр.: танкодекант, танкодоступний, танкозахисний, танкоремонтний і т. ін.

ТАНКОБУДІВНИЙ, а, є. Який будує танки. *Само-віддана праця всього колективу вивела завод у число передових танкобудівних заводів* (Іст. УРСР, II, 1957, 572).

ТАНКОБУДІВНИК, а, ч. Той, хто працює в галузі танкобудування. *Радянські танкобудівники.. робили все, щоб фронт був забезпечений необхідною кількістю бойових машин* (Рад. Укр., 8.ІХ 1957, 1); // *Фехівець із танкобудування.*

ТАНКОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь оборонної промисловості, що випускає танки та устаткування для них. *31 серпня 1920 року перший легкий радянський танк вийшов з воріт заводу.. Трудовий подвиг робітників заводу «Красное Соржово» поклав початок вітчизняному танкобудуванню* (Знання., 10, 1969, 3).

ТАНКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до танк¹. *Хоч немало бійців полягло від танкового возю., артилеристи знищили ще шість танків і чим врятували фланг* (Довж., I, 1958, 286); *Чути гудіння танкового мотора* (Собко, П'єси, 1958, 62); // *Оснащений танками; який складається з танків. Коли танкова колона на хвилину чомусь зупинилася, я непомітно відсунувся на броню величезного танка* (Сміл., Сашко, 1954, 207); *Танкові війська; Танковий корпус; // Який виробляє танки. Танкова промисловість; // Признач. для виробництва танків. Танкова сталь; // Який здійснюється за допомогою танків. Про можливість танкової атаки на плацдарм бійці були попереджені задалегідь* (Гончар, II, 1959, 375); *Танковий бій між генералом провадить на скаженому темпі* (Ю. Янов., I, 1958, 341).

2. Який готує танкістів. *Танкове училище.*

ТАНКОВИЙ, бв́а, бв́е. Прикм. до танок. *Танкова гра; Танкові рухи; // Власт. танкові. Покута не переставала молитися. Але щодня поклоні його все більше й більше наближались до танкового ритму* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 100); // *Признач. для танку. Танкова музика.*

ТАНКОДРОМ, у, ч., військ. Спеціально обладнане місце для випробування танків, самохідних артилерійських установок і т. ін., а також для навчання танкістів. — *А що то там наш Сашко робить? .. — А що робить, — відповідаю, — танки по танкодрому ганяє* (Збан., Мор. чайка, 1959, 125); *Михайленко згадав, як деякий час тому він прийшов на танкодром. Того дня молодий солдат уперше в житті побачив так близько танки* (Рад. Укр., 23.ІІ 1961, 3).

ТАНО, діал. Присл. до таній. — *Небагато варта, — сказав я, премудро оглянувши скриньку [січкарку].. — Ну, я вже.. тано в́ам нуцу* (Фр., II, 1950, 40); — *Тай тоді була тана худоба.. — Тано продавалося та й тано купувалося, але ліпше було* (Стеф., Вибр., 1945, 60).

ТАНОК, танк^а і танку, ч. 1. Народна гра, учасник якої, узявшись за руки, ходять по колу, співаючи й танцюючи або тільки танцюючи; хоровод. *На Радянський Україні побутує багато танців, як .. танки, веснянки, гайки тощо* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 138); *Я хотів би вам дівчаток українських показати, Як вони, руками сплівшись, виступають у танок* (Сам., I, 1958, 69); // *Танець навколо чого-небудь, який звичайно супроводжується пісню, піснями. Гарно зивши рученьки з руками, У танок круг алтаря [віггара] ви йшли* (П. Куліш, Вибр., 1969, 394); *Мама влаштовує танок*

навкруг ялинки (Ів., Опов., 1949, 100); *Все швидше крутиться навколо старої церкви весняний танок, і радугую мерехтять.. спідниці і матроски* (Стельмах, II, 1962, 331).

Водіти танок див. водіти.

2. Те саме, що танець 1—4. *Історія танків; Пісня й танок в опері Лисенка служать засобом правдивого відтворення своєрідності життя й побуту народу* (Мист., 2, 1955, 22); *Вони [молоді робітники] не збирають, а закупають, хватають художня слово, пісню, музику, танок* (Вишня, I, 1956, 334); *Люди було любують ся на них [Наталю та Михайла], як зійдуться де на веселі, або в танку до купи* (Вовчок, I, 1955, 96); *Під час танку, коли траплялися перерви й переходи, вона любила зайвий раз увеселитися, що ми сидимо в залі* (Ю. Янов., II, 1958, 53); *Заграв патефон, і почалися танки* (Трубіл., Мандр., 1938, 11); **Образно. Хвилюється ліс в чорній бурі, вигинається на всі боки в лютому танку* (Вас., II, 1959, 7).

Іті (йти, піти і т. ін.) в танок (до танку) — починати танцювати. [Х и м к а:] *Так би, здається, і пішла в танок, якби було з ким, і без музики танцювала б!* (Мірний, V, 1955, 223); *Гайдамаки йдуть у танок* (Довж., I, 1958, 60); *Оддавши голові свій білет, пішов [Олексієй] до танку* (П. Куліш, Вибр., 1969, 301); **Крутий танок див. крутий; Повість в танок див. поводити; Ритмічний танок див. ритмічний.**

ТАНОЧОК, чка, ч. Пестя. до танок. *Посередині в таночку, У зеленому віночку, Танцює Будяк* (Гл., Вибр., 1957, 271); *Недовго й ти, моя панно, Будеш утішатись, Та по балах у веселі Таночкач зивотись* (Л. Укр., I, 1951, 7); *Молодиця не втримується від спокуси загадати молодість і взяти участь у таночку* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 75); *На клавішах твоєї швидкої, гучний таночок Чиясь весела виграва рука* (Л. Укр., I, 1951, 32); **Образно. Промови Лис і зирк на таночок, А там карасики шкварчать, Справляють, бідненькі, таночок* (Гл., Вибр., 1951, 113).

◇ **Водіти (вести, повести) таночок** — те саме, що **Водіти танок** (див. водіти). *Все те для тебе дам я, козаче, Тії палати й віночок, Всіх зберу подроз, будем для тебе Легкий водити таночок* (Л. Укр., I, 1951, 330); **Іті** (піти і т. ін.) в таночок — те саме, що **Іті** (йти, піти і т. ін.) в танок (до танку) (див. танок). *Бойка іде у таночок, З хустки зробивши віночок* (Воронько, Драгі., 1959, 31).

ТАНТАЛ, у, ч. Рідкісний дуже твердий блискучий метал сірого кольору, який легко піддається механічній обробці і є тривким проти дії кислот. *Найбільш стійкими в хімічному відношенні з недорогими металів є ніобій і особливо тантал* (Цікава хімія, 1954, 83); *З танталу, що є дуже твердим, роблять деталі приладів, хірургічні та зуболікарські інструменти* (Слос. справа, 1957, 13).

ТАНТАЛІВ: ◇ **Танталові м'яки, книжн.** — нестерпні муки, страждання, спричинені спогляданням бажаної мети та усвідомленням неможливості досягти її.

ТАНТАЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тантал. *На геологічній карті Забайкалля з'явилося нове танталове родовище* (Веч. Київ, 19.ІІІ 1969, 4); // *Зробл., вигот. з танталу. Танталова нитка; Танталовий сплав; Танталова кислота.*

ТАНУТИ, ну, неш; мин. ч. тав і танув, ла, ло; недок. 1. Перетворюватися на воду внаслідок дії тепла (про свіг, лід і т. ін.). *Сніг дедалі все більше тав, брався водою* (Мірний, III, 1954, 68); *Весняний подих тоця зашкарублю крижану кору, що скрила землю, і вона танула* (Досв., Вибр., 1959, 156); *Під його руками на корі тило шиплять і тануть синюваті зернятка наморозі*

(Стельмах, I, 1962, 263); *Люда бігла, на її обличчя падали лапати сніжинки, танули і котились по щокат, як сльози* (Зар., Світло, 1961, 14); // *Переходити з твердого стану в рідкий внаслідок дії тепла; топиться. Теллий дух воску, що танує, стікаючи вниз, підняв у його грудях гірке щось і каламутне, яке не мало слів* (Коцюб., II, 1955, 279); *Золото твердість свою утрачає, стає рідкою* [у вогні], *Мідь переможена тане* (Зеров, Вибр., 1966, 138); // *Рідкості під впливом тепла. В торгових рядах — гори товарів.. Величезними білосніжними пластами тануло сало на куркульських возах* (Гончар, I, 1959, 37).

2. Розчинятися в рідині (про сіль, цукор і т. ін.). *Іван спостерігав, як у скляниці танув цукор* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 20).

◇ [Так і] **тане** (тануть і т. ін.) в (у) роті що — про щось дуже смачне, перев. солодке, яке швидко розчиняється в роті. *Нарешті подали пиріг.. Солодкий, начинка в варення, а в роті так і тане* (Багмут, Опов., 1952, 7); *Вистояні, прибиті морозцем* [ягоди оживи], *були такі смачні і холодні, що так і танули в роті* (Тют., Вир, 1964, 437).

3. Згоряючи, топлячись, зменшуватися (про свічку). *Уже лежало татуня тіло на столі, і свічка танула поміля над ним* (Сос., II, 1958, 379).

◇ **Танути**, мов (на́че, як і т. ін.) свічка (свічечка) — швидко втрачати сили, здоров'я від хвороба, горя; марніти. *Дивалося я — тане, тане моя Одарка, як воскова свічечка. Сидить було ціліснийкий день, і словечка не промовить* (Вовчок, I, 1955, 45).

4. *перен.* Зменшуватися в кількості, числі, об'ємі. *Пише він листа в Берліна,.. Що долари і фунти Тануть* (Олесь, Вибр., 1958, 322); *Юрба танула, і незабаром нікого не лишилося біля ковбара* (Рибак, Помилка.., 1956, 157); *Ворожі сили в знемоєй тануть у бою* (Гонч., Вибр., 1959, 194); *Стадо потроху тане, розтікається по вулицях, дворах і завулках* (Тулуб, В степу.., 1964, 42); // *Поступово зникає з поля зору, стає непомітним, невидимим. Прудко плыве човен, тане вдальні й обертається в цятку..* (Коцюб., I, 1955, 387); *Без кінци жрячило,.. далекі дерева, телеграфні стовпи, скирти — все розчинялося в імлі, тануло* (Гончар, III, 1959, 215); // *Розвіюватися в повітрі* (про дим, хмар, туман, і т. ін.). *Хмарок рожевих цілий рій В безодні синій тане, гасне* (Стар., Поет. тв., 1958, 25); *Дим од мазорки волохатий плыве і тане* (Сос., II, 1958, 445); *Туман тікає і танує на очах* (Смоляч, Світанок.., 1953, 601); // *Поступово затихаючи, стає нечутиєм* (про звуки). *Пливають і тануть передзвони, Байдуки дві житийські справи..* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 85); *Із голубого неба долітає певний жалю журавлиний трубний клич, який то гучить, то замирає, танучи в голубій бевастії* (Тют., Вир, 1964, 11).

5. *перен.* Поступово зменшуватися, слабшати, зникати (про почуття, силу тощо). *Чув [Іон], що в його серці тане звязність, поступаючись місцем згоді зі своєю долею..* (Коцюб., I, 1955, 251); *До берега лишалося ще миль во три. Але сили Гейкові танули* (Ткач, Жди.., 1959, 23); *Видчу [Юрко], як ота перша ніжність почала танути, розпливатися* (Коз., Вибр., 1947, 11); // *Розвіюватися* (про сумніви). *Сумніви Маркові танули під одвертим поглядом бригадира* (Кир., Вибр., 1960, 378).

6. *перен., розм.* Розчулюватися, зворушуватися, мліти. *Христя запримітила, як від того погляду [на вича], наче сніжинка від теплою душу, тала пані* (Мирний, III, 1954, 159); — *А ми вас тут ждемо, ждемо, — танучи від хвилювання, каже вона* (Гончар, II, 1959, 89); *В запалі суперечок Надія ставала особливо гарною: щокі рум'янилися, очі палажкотили, — і Лебідь*

часом, здавалося, танув під вогнем її погляду (Баш, Надія, 1960, 130).

◇ **Серце** (сёрдєнько) **тане** (тануло) *чия, рідко в кому — хтось розчулюється, мліє. [Поет (З болем):] Та гарні тії мрії. Такі гороші та знадні, аж тане сёрдєнько в мені!* (Л. Укр., I, 1951, 302); *Олімпіада Никанорівна любила красивих людей, а Чумак вилыся якраз таким парубком, перед яким в молодості тануло її серце* (Збан., Передкниж'я, 1955, 40).

◆ **Танути**, мов (на́че, як і т. ін.) сніг (лід) на сніжці (від снїжнї); **Тануть**, мов (на́че, як і т. ін.) віск на вогні (на снїжці): а) втрачати сили, здоров'я; марніти. *Втрапивши майже всю кров, він [Орлюк] якось немовби втрапив зіст, засушував і, танучи, як віск на сонці, улав* (Довж., I, 1958, 287); б) розчулюватися, зворушуватися, мліти. *Од його погляду дівчата тали, як весною од сонця сніг* (Стор., I, 1957, 135).

ТАНЦАЛ, у, ч. Скорочення: танцювальний зал. — *Танцал.. матиме площу 800 квадратних метрів. Отже, на ній одночасно зможуть танцювати 500 чоловік* (Веч. Київ, 18.II 1967, 4).

ТАНЦІВНИК, а, ч. Те саме, що танцюрист. *Вилетів один танцівник, пішов наперед, а за ним земля матицею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47); *Під час 20-денних гастролей українські танцівники виступили у 18 концертмах* (Вітч., 9, 1970, 222).

ТАНЦІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до танцівник. *В цю хвилину заграли музиканти. Одва за одною немовби вилыли танцівниці* (Шляп, Іван — мужичкий сніг, 1959, 76); *В «Голубому Дунаї» Валя [Калиновська] виконує партію прославленої танцівниці Віденського театру Франціски* (Рад. Укр., 8.III 1963, 3).

ТАНЦІКЛАС, у, ч., *васт.* Скорочення: танцювальний клас (школа, клас, де вчили танців). *Три дні вона вчилася, а на четвертий день мама возила її в танцювальний клас танцювати в дітми* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Василь протанцював уже три вулички. Отак, певно, й народжувалися народні танці. Не по танцюласах, не на паркетах сиділи іх святкові рузи* (Довж., I, 1958, 89).

ТАНЦІМАЙДАНЧИК, а, ч. Скорочення: танцювальний майданчик. *Міський парк.. Грає симфонічний оркестр. На танцмайданчику кружляють пари* (Головко, I, 1957, 482).

ТАНЦЮВАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до танець. *Балетмейстер і художник спільно погоджують співзвучність танцювального малюнка з динамікою декорацій* (Мист., 4, 1960, 3); *Павло Вірський своїм винятковим щедрим талантом підніс українську радянську танцювальну культуру до рівня найкращих зразків світового мистецтва* (Літ. Укр., 9.III 1965, 1); // *Привнача, об'являв для танців. Хлопці вчили в танцювального залу раяв* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179); *Був тихий літній вечір.. Може, тому музика, яка линула в танцювального майданчика, видавалася надзвичайно мелодійною* (Панч. В дорозі, 1959, 206); // *Власт. танцеві, гацяям. В танці «Гонак» можна бачити танцювальні рузи, характерні для танців «Метелиця», «Коломийка»* (Нар. тв. та етв., 2, 1957, 137); *Починається горювид* («Веснянка») *престим танцювальним кроком* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3); *Танцювальний характер вправ, .. зв'язок із музикою надають заняттям з художньої гімнастики життєрадісною, емоційальною масиченості* (Худ. гімнаст., 1958, 3); *Танцювальний ритм; // У якому навчачуть танців. — А я ж у танцювального гуртку! Я багаті танців знаю: і польку, і крокову, а, і козачка* (Вішня, II, 1956, 291).

Танцювальне мистецтво — те саме, що хореографія. *Соковите, барвисте танцювальне мистецтво українського народу* (Нар. тв. та етв., 2, 1962, 53).

2. Який відповідає вимогам хореографічного мистецтва. *Музика А. Кос-Анатольського* [у балеті «Орфей»] виразно танцювальна, мелодійна (Мист., 1, 1965, 4); // Створення у ритмі танцю. *Бубон, барабан, джмбра та дві дудки виконували веселий танцювальний мотив* (Тулуб, В степу..., 1964, 222).

3. у знач. ім. танцювальна, ної, ж. Музика, пісня до танців. *Козловський.. повернувся з Яшкою-гармоністом, який з порога вдарив веселої танцювальної, а Глоба з Степановим.. пішли навприсядки* (Тулуб, В степу..., 1964, 222).

4. Який складається з танцюристів. *Приємне враження справляє майстерність солістів танцювальної групи ансамблю* (Рад. Укр., 23.III 1961, 3); *Танець [колягоспін полька] виконувався на республіканському огляді сільської художньої самодіяльності.. танцювальним колективом села Мигалки* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 18).

5. У якому основне місце займають танці; багатий на танці. *Танцювальна вистава.*

ТАНЦЮВАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до танцювальний 2, 5. *У Лисенка ми знаходимо.. і імпровізаційну свободу, і чіткість, властиву танцювальності* (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 57); «Відтанцювати» можна кожну мізансцену, проте велика кількість танців далеко не завжди ознака танцювальності [балетної] вистави (Мист., 4, 1965, 5).

ТАНЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. перех. і неперех. Виконувати танець (у 2, 3, 6 знач.). *Юля Жукова танцювала з Віктором вальс* (Донч., V, 1957, 460); *І от музики заглули!.. І хлопці жваві танцюють* (Рудан., Вибр., 1949, 62); *Як почали братчики танцювати під бандури, він і собі пішов навприсядки* (П. Куліш, Вибр., 1969, 148); [П е р е л е с н я к:] *Линьомо, линьомо в гори! Там мої нестриці.. будуть танцювати кміло по травичці* (Л. Укр., III, 1952, 206); *Образно. *Було колось в Україні — Лито танцювало, Журба в шинку мед, горілку* (Поставець кружала (Шевч., I, 1951, 60); *У порівн. *Вітер міцнішав і весь час змінював напрямом, наче танцював над сніговим степом якийсь дикий танець* (Тулуб, В степу..., 1964, 203); // неперех. *Брати участь у танці, у танцях. — А що ж ви не танцюєте, вражі діти? — гукнув він на людей* (П. Куліш, Вибр., 1969, 201); *Тільки розтяг Віхтір гармошку — пішла зовсім інше діло.. Хто зроду не танцював — і той пішов виглядом* (Тют., Вир, 1964, 208); // Уміти виконувати танець, танці. *Зоя знала стільки веселих, дотепних краков'яків, уміла так гарно танцювати* (Л. Укр., III, 1952, 647).

[Аж] танцює хто — хтось дуже радіє з якогось приводу. *А Тимоха ж то аж танцює, що зівів Лева, і вже господарює усім* (Кв.-Осн., II, 1956, 265); **Танцювати від печі** — робити щось, починаючи зі звичного місця або із самого початку; **Танцювати під чим-небудь дудку** див. дудка; **Танцює, як не перерветься див. перериватися** 1.

2. неперех. Виступати в балеті, бути артистом балету. *Балерина танцює вже багато років; // перех. Виконувати певну роль у балеті. Танцювати Одету в «Лебединому озері».*

3. неперех., перен. Робити рухи, що нагадують танець; підстрбувати. *Усі [діти] танцювали на морозі, поки зникли з очей і мати і брат* (Вовчок, I, 1955, 293); *Юра танцював на одній нозі, диким вереском оглашаючи подвір'я* (Смолич, II, 1958, 20); *Образно. *Карасиком сердешним довелось На сковородці [сковорідці] танцювати* (Гл., Вибр., 1957, 150); // Грайливо або неспокійно танцювати, підстрбувати на місці; гарцювати (про коней). *Притулилася [турчанка] до грици, од острог*

танцює кінь... (Сос., I, 1957, 385); *Кобила здригалась від вигуків, напорошено поводила вузлами, танцювала на сильних красивих ногах* (Шиян, Балайда, 1957, 137).

4. неперех., перен. Тремтіти, дригати, хитатися. *Повітря тремтіть від смеху, і в сріблїм мареві танцюють далекі тополи* (Коцюб., II, 1955, 229); *І суддя, який саме поправляє неспне, що танцювало у його тремтливих пальцях,.. наказав Душці повторити останні слова Галі Очеретної* (Коз., Листи..., 1967, 300); *Міст танцює під ними* (Ю. Янов., IV, 1959, 75); // Швидко рухатися в різних напрямках; бурхати. *Он там товариші багаття розпалили.. возонь танцює...* (Л. Укр., I, 1951, 234); *В руки візьмуть [дівчатка] вінички і ну мести по таті! Танцюють у проміньчяку Смітинки волозати* (Бичко, Вогнище, 1959, 218); // Мерехтіти, миготіти. *Танцюють гори — на мороз чималий Показують* (Рильський, III, 1961, 118).

5. неперех. Виконувати танець (у 7 знач.). *Мічені бджоли, що прилітали на годівницю, брали сироп, поверталися у вулик і тут бурхливо танцювали на стільниках, висилаючи в політ нових збирачок* (Бджоли, 1955, 163).

ТАНЦЮВАТИСЯ, юється, недок., безос. Хотітися танцювати або вдатися комусь (про танок). *Йому не танцювалося.*

ТАНЦЮЛЬКА див. танцюльки.

ТАНЦЮЛЬКИ, льок, мн. (одн. танцюлька, и, ж.), зневажл. Вечірка з тавцями. — *Ну, що можна завоїти за два вечори, коли весь семестр його тягло на танцюльки* (Ю. Бедзик, Альма-матер, 1964, 123).

ТАНЦЮР, а, ч., заст. Танцюрист. *Музики змовкають. Танок припиняється. Танцюри зитують піт* (Вас., III, 1960, 190); // Партнер у танці. *Вуйко звернувся увагу на Маниного танцюра і рішив, що він або гуляти не зміє, або упився* (Мак., Вибр., 1954, 31).

ТАНЦЮРА, и, ч. і ж., розм., заст. Танцюрист, танцюристка. З усімком старий танцюра Звяду, як світ танок Уявля він перед людом (Л. Укр., IV, 1954, 142); — *Подивись, як дівчата танцюють. Ну що вже Кубраківна вдрала [віддрала], так там вже за всіх. Що за танцюра!* (Кв.-Осн., II, 1956, 32).

ТАНЦЮРИСТ, а, ч. 1. Той, хто бере участь у танці, у танцях. *Кармелюк, захоплений, слідкує за танком, піддає танцюристам та музикам охоти* (Вас., III, 1960, 190); *Вихором мчали по колу танцюристи, пускаючи по вітру чуприни і віддираючи веселого буйного гопака* (Тулуб, Людолови, I, 1956, 458).

2. Той, хто вмє та любить танцювати; аматор танців. *Він мав славу видатного танцюриста* (Трубл., Мандр., 1938, 6); 26 областей України послали на республіканський фестиваль більше п'яти тисяч кращих своїх співаків, танцюристів, музикантів (Рад. Укр., 25. V 1957, 1).

3. Той, хто постійно або професійно займається танцями. *Скоморохи, музиканти, танцюристи, акробати й фокусники були дуже характерним явищем давньоруського життя* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 524); *Мене [А. Бучму] було прийнято до лівівського театру.. як хориста і танцюриста* (з глибокої душі, 1959, 7); // Артист балету. *За останні роки на українській сцені з'явилось чимало талановитих балерин і танцюристів* (Мист., 4, 1965, 4).

ТАНЦЮРИСТИЙ, а, е. 1. Прикм. до танцюрист. *Танцюристий гист підняв я Сам висбо* (Л. Укр., IV, 1954, 144); // Який складається з танцюристів. *Ударять бубни кличем до весіль. І заклопоче коло танцюристе* (Мал., Звенигора, 1959, 136).

2. Який любить, уміє танцювати, охочий до танців. [Т е т я н а:] *Заграйте, дідусю, такої, щоб я дослочу*

танцювалася. [Я в д о к и м:] *Комись не таких танцюристів перегравав* (Кроп., V, 1959, 170); *Зібралися.. ковалі й теслі, шофери й даярки, та все танцюристи, та все співачі та балакучі* (Рад. Укр., 9.ІІ 1964, 2); // Який бере участь у танці. *Розігнув танцюристу молодіж, крикнуче: «Грай, музико!»* (Мирний, I, 1949, 358).

3. Який виконується в ритмі танцю, призначений для танцю. *Недалечку чутино сопліку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію* (Л. Укр., ІІ, 1952, 224); // у знач. ім. танцюриста, той, ж. Пісня, мелодія до танців. [К о б з а р:] *Ну, якої ж вам, діточки мої, заспівати? [І в г а і д е х т о з д і в ч а т:] Танцюристой! Весело, відцую, заспівайте!* (Гр., ІІ, 1963, 551).

ТАНЦЮРИСТКА, я, ж. Жін. до танцюрист. *Танцюристки рум'янець горять молоді.. То пливуть по траві.. То летять, як метелиця, з хлопцями в колі..* (Мур., Ліряка, 1954, 42); [К а р м е л ю к:] *А паненка [панночка], видно, очола до танку? [М о ш к о:] Еге! Панна Зося на всю округу танцюристка* (Вас., ІІІ, 1960, 188); *Грає гармошка, бубонить бубон. Катрі здригнуться коліна [танцюристка була замолоду], у грудях став тісно* (Головко, ІІ, 1957, 234); *Убрання її було схоже на ті квітчасті азійські убори, в яких виходять на сцену актриси й танцюристки* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 389); *Пропливав дівчина в біосніжнім сарі.. То нової Індії славна танцюристка* (Шер., Інд. зошит, 1958, 8); *У порівн. *Пієнч, мов танцюристка в двабній личині, Скаче, світить очима* (Л. Укр., ІV, 1954, 263); // Бджола, що виконує танець (у 7 знач.). *Чим довший політ, в який кличе бджіла танцюристка, тим швидше, тим частіше вона під час танцю виляє черепацем* (Бджоли, 1955, 162).

ТАНЦЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до танцювати. *Граф в'їздив несподівано в залі серед танцюючих гостей* (Донч., ІІІ, 1956, 16); *Дивлячись на танцюючу бджолу, без грубої помилки можна визначити, з якої підстані вона принесла свій взяток* (Бджоли, 1955, 162).

ТАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до танець 2—5. *Образно. *Місяць танчик заводить, Все за жару заводить.. То прогляне, то зайде — без ліку..* (Крпж., Срібве весілля, 1957, 281).

ТАПЕР, а, ч., заст. Піаніст або баяніст, що грав за плату на танцювальних вечорах; // Піаніст, що грою на піаніно супроводжував показ німих кінофільмів. *Фільм шуркотів на темному екрані, Рудий тапер за ширмою в кутку Троцив старий роаяль, а ми сиділи на кляшоновит лавках, наче нас.. тут прицякували* (Перв., ІІ, 1958, 104).

ТАПІР, а, ч. Великий непарнокопитний ссавець тропічних лісів Південної Америки та південно-східної Азії з невеликим хоботом. *Найбільш поширеним видом тапірів у Гвіано-Бразильській півобласті є тапір зичийний* (Посібник з зоогеогр., 1956, 37).

ТАПОЧКА *див. тапочки.*

ТАПОЧКИ, чок, мн. (одн. тапочка, я, ж.), розм. Легкі домашні або спортивні туфлі перев. без підборів. *Дівчина стояла перед ним у синьому домашньому халатіку і папочка на босу ногу* (Собко, Звич. життя, 1957, 122).

ТАПЧАН, а, ч. Вид ліжка з дощок без спинки. *Тато сидів коло вікна на тапчані* (Свидв., Люборацькі, 1955, 10); *Він встопи.. свій величезний і тяжкий сінник і кинув його на тапчан* (Фр., ІV, 1950, 489); *Було далеко за пієнч, коли Франтішек.. приліг на дощану своєму тапчані* (Скл., Карпати, ІІ, 1954, 120).

ТАПЧАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тапчан. — *В мене є ліжко; стоїть і тапчанчик* (Н.-Лев., ІV, 1956, 279); *Марія встеляє своїм рядном тапчанчик, що стоїть біля вікна, кладе подушку й друге, грубіше рядно* (Стельмах, I, 1962, 650).

ТАРА, я, ж. 1. Те, в що унаковується товар для зберігання або транспортування; пакувальний матеріал. *В таку пору [під час війни] людям не до порожніх ящиків. Може, й справді ніхто не звернув би уваги на те, що він залишив свою тару* (Гончар, ІІІ, 1959, 417); *На час збирання потрібна тара, в яку безпосередньо знімають плоди і в якій їх перевозять* (Колг. Укр., 7, 1956, 38); *Діжки різної форми й величини, скриньки, мішки, гончарський і металевий посуд служили за тару для продуктів [у наших предків]* (Літ. Укр., 17. ІХ 1968, 4).

2. спец. Вага пакувального матеріалу, а також вага вагона, автомашини, у яких перевозять товари.

3. спец. Вантаж, що править за рівновагу до посуду, у якому зваяжують товар.

ТАРАБАН, а, ч., розм., рідко. Те саме, що барабан 1. *При кім [комісарі] вайдук шов, щосили Торозтчи по тарабані* (Фр., X, 1954, 339); [Г о л о с н (за вікном:)] *Військо їде! стережіться! (Всі раптово замімили. На велику чути здалека сурми й тарабани..)* (Л. Укр., ІV, 1954, 256).

ТАРАБАНИТИ, яю, виш, недок., розм. 1. *неперех., рідко.* Те саме, що барабанити 1. *Барабан не оглядався. Ішов і тарабанив щосили* (Фр., VII, 1951, 348); // також *перех., перен., зневажл.* *Голосно й без будь-якої майстерності грати на роаялі, піаніно. [О л і м п і а д а І в а н і в а:] Вона [пані] вже й так скаржиться, що ми не даєм їй займатись музикою.. [Л ю б о в:] А втім, нехай тарабанить, що ж, все одно вже* (Л. Укр., ІІ, 1951, 67); *Він увесь вечір тарабанив полечки, салєси.. на розладнаному піаніно* (Перв., Дикий мед, 1963, 32).

2. *неперех.* Часто й гучно стукати (у двері, вікно тощо). *Григорій Химочка скочив із свого ослама.. Знавору хтось настирливо та негавно тарабанив* (Епік, Тв., 1958, 157); *Розлюція я очі — хтось у шибку тарабанить* (Мур., Бук. повість, 1959, 220); // *Утворювати короткі, переривчасті звуки під час руху, дії* (про машину, мотор і т. ін.). *Моторка високо несла перед собою ліжтар, як факел. Мотор луко тарабанив* (Донч., ІІ, 1956, 185); *Дорога гуркоче, колеса тарабанять* (Гуд., Скузана.., 1965, 205); // *Дрібно стукати по чомусь; барабанити* (у 2 знач.). *Карло Петрович жував і в задумі м'яко тарабанив пучками в стіа* (Копюб., ІІ, 1955, 367); *Тарабанив Об шибку скіє, сухий, дрібний, як сіль* (Бажап, Нашому юнацтву, 1950, 91).

3. *перех. і неперех., перен., зневажл.* Швидко й невразно говорити, читати; базикати. — *Добра баба в гаті, як добра квочка: вона і дітей доглядить, і курчата добре висидить, і курчата добре вилупить.. тарабанила свага, залуптуючись у дужках* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 55); [С а м о п а л:] *Забирай оці скарби та за розум візьмиш. [Р и н д я:] Візьміться, візьміться. [К р я ж:] Не тарабань, Риндя!* (Зар., Антеї, 1962, 216).

4. *перех., перен.* Взяти, нести щось важке й велике. [Д а р и н а:] *Та вам же їх [відра] тарабанити на гору тяжко* (Стар., Вибр., 1959, 264); *Гнав [Шембек] двогот, випалював потахи і скипидар. І теж кидусь тарабанив — до Кисва і далі Дніпром* (Смоляк, Мир., 1958, 179).

ТАРАБАНИТИСЯ, нюся, вишся, недок., розм. Іти, їхати далеко. — *Масло доволі грошей в кишені, то таки зараз принаймні хоч наберім на обшиття та на гардини.. — сказала Мелася. — І то гаразд: щоб по дічі не тарабанитися до Кисва, — обізвалася Текля Опанасівна* (Н.-Лев., VIII, 1967, 270); — *Та чого тобі тарабанитися до тієї.. оселі аж на край села? — Кортить, Василюно* (Стельмах, I, 1962, 222); // *Іхати повільно, довго, з труднощами.*

ТАРАБАНИНЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. тарабанити 1—3. *Істерика, тарабаниня і вишуканість форми прикривають часто і часто емлізму і любов до.. «культури буржуазії»* (Еллан, II, 1958, 182).

ТАРАБАРСЬКИЙ, а, е, розм. Незрозумілий для сприймання. Він лаявся всякими тарабарськими словами, щось мимряв (Іяч., Козацьк. роду., 1958, 467).

◇ Тарабарська грамота: а) (іст.) один із видів тайнопису в південнослов'янських та давньоруських кирилических рукописах; б) щось безглузде; зовсім незрозуміле.

ТАРАБАРИНА, и, ж., розм. Що-небудь сказане або написане іншою, невідомою чи незрозумілою комоусь мовою. — Я не розумію твоєї тарабарщини, говори по-англійському (Кулик, Записки консула, 1958, 95); // Щось безглузде, незрозуміле; неясно виражене; несенітниця. За «вченою» тарабарщиною і словесними викрутасами Ленін розкрив класову роль емпіріокритицизму як зняряддя в руках імперіалістичної буржуазії (Біогр. Леніна, 1955, 103).

ТАРАДАЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тарадайка. А шляхом, таким вузесеньким-вузесеньким, тарадаєчка, така, як коробочка од гліз, котить... (Вишня, I 1956, 210).

ТАРАДАЙКА, и, ж. Легкий двоколісний візок. — Чому додому не їдизти? — питають Антося.. — Як мені їдизти на чужизі? або й на своїй тарадайці? Як пришло мати коляску, то поїду (Свидн., Люборанькі, 1955, 128); — Вам, певне, обридло тіпатися на поштової тарадайці (Кюцуб., I, 1955, 254); Довелося поліцейським тягти обох по тих сходах.., уплати їх до поліцейської тарадайки і кинуті в арештавську Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 533).

ТАРАН, а, ч. 1. Старовинне зняряддя у вигляді колоди з металевим ваконачником для руйнування мури, воріт і башт фортеці під час облоги. Приставив [Турн] тарани до брами. В ворота зачали гатити (Котл., I, 1952, 235); Ударами тарани, тобто важких колод, підвішених на ланцюгах, воїни [римські] руйнували мури ворожих міст (Іст. стар. світу, 1957, 151); В Турново казковим і тепер На камінні видно давні рани, Де гриміли варварські тарани (Воронько, Драгі., 1959, 13); *У порівн. Він .. держав його [Бурунду] в запасі на найтяжчу, рідшу хвилю, немов непоборний залізний таран (Фр., VI, 1951, 71); Юрмою посунули [хлопи] до виходу, розвалюючи, мов таран, панське стовпище в проході і в дверях (Кол., Терен., 1959, 170); Великий Жовтень відкрив нову еру в розвитку людства — еру соціалізму.. Він могутнім тараном врізався в твердиню світового капіталізму і розколов його (Рад. літ-во, 6, 1956, 3).

2. перен. Те, чим можна завдати сильного, вирішального удару; те, що править за головну пробивну силу. Буржуазія не завжди, зичайно, чітко розуміє, але загалом і в цілому дуже добре споляє класовим чуттям, що .. пролетаріат і «нярод» корисний для її революції, як варматьє м'ясо, як таран проти самодержавства.. (Левін, 11, 1970, 102); Рушили в невідому путь броненядди — ці зріані тарани революції (Гончар, Таврія., 1957, 398).

3. військ. Удар гвинтом або корпусом літака (танка, корабля тощо) по ворожому літакові (танкові, кораблеві й т. ін.); застосовується як бойовий засіб здебільшого годі, коли не стає боєприпасів. Подив Миколи Гашекло, який обрушив палаючий літак на фашистську танкову колону, повітряний таран Віктора Талаїт'на.. все це було яскравим вираженням полум'яного радянського патріотизму (Рад. Укр., 16.IV 1959, 4).

◇ Іті (піті, весті, повесті і т. ін.) на таран — задавати ворожому літакові, танкові, кораблеві тощо удар корпусом своєї машини. Ідуть на таран танки на танки, літаки на літаки (Довж., Зач. Десна, 1957, 524); — Ось вам, прокляті! — кричав Юхим Бура, спітнілий, чорний від диму і згару, ведучи могутній «КВ» на таран (Цюпа, Назустріч., 1958, 183).

4. мор. Зміцнена підводна частина носа бойового корабля, якою задають удару по ворожому кораблю.

5. військ. Ударна група бойових машин для здійснення прориву фронту. На шляху танкового тарана невідміжно створювався нездоланний бар'єр могутнього артилерійського й танкового вогню. Всі наполегливі спроби гітлерівців прорвати зовнішні кільце в смугі нашого фронту зазнали краху (Ком. Укр., 2, 1969, 66).

Іті (наступати і т. ін.) тараном — те саме, що таранити 4.

6. розм. Довбня, якою товчуть піджарене насіння в ступі олійній, видавлюючи олію; говкач. Велик [Турн] везти во всіх олійниць, Де тільки єсть, із воскобийниць [воскобовень], Як можна швидше тарани (Котл., I, 1952, 234); Незай в олійниці олійник тараном Макухам завдав якмога гіршу муку (Г.-Арт., Байки., 1958, 45).

7. діал. Шрам від віспи. Хоч тарани на виду, але маслах до ладу (Номис, 1864, № 7317).

▲ Гідравлічний таран — технічна споруда для подавання води нагору. У тих місцях, де в перепад води, рекомендується застосовувати для її подавання гідравлічний таран, що являє собою автоматично діючий водопідійомник (Механ. і електриф., 1953, 457).

ТАРАНЕННЯ, я, с. Дія за знач. таранити. Таранення ворожих літаків.

ТАРАННИ, цю, впп. недок. і док., перен. і тільки недок., іст. Бити тараном (у 1 знач.). Таранити фортечні мури.

2. тільки недок. Пробивати що-небудь наскрізь; трошити. Маковейчик.. радісно вигукнув: — Самохідки! Самохідки ідуть на поміч! Таранитимуть стіну! (Гончар, III, 1959, 242).

3. військ. Розбивати, трошити, застосовуючи таран (у 3 знач.). Безстрашні льотчики радянські таранили літаки ворожі (Тич., III, 1957, 164); *Образно. Слова відгукнулися у нир з швидкістю надзвичайною. Один проти одного. Здавалося, вони на льоту таранили одне одного (Довж., III, 1960, 357); *У порівн. Він крокус, винищуєши еруди в такою силою, ніби збирається когось таранити (Добр., Ол. солдатика, 1961, 42).

4. військ. Проривати фронт ворога тараном (у 5 знач.). Пошкодував Леонід, що нема зараз при ньому отих славетних його «сусупутних крейсери» [бронеподів].., які так чесно таранили своїми лобами.. шлях вперед (Гончар, II, 1959, 281).

ТАРАНКУВАТИЙ, а, е, розм., рідко. 1. Те саме, що вісупуватий; рибий. Таранкувате лице мов це дуже порябіло (Мирний, II, 1954, 142); Із заплачених очей [Спалантія] по таранкуватому, високо в дитинстві скаліченому обличчі потекли сльози (Ле, Хмельницький, I, 1957, 108); // З вісупуватим обличчям. Він улядів між молодичами найпоганішу, оярядчу, таранкувату (Н.-Лев., III, 1956, 362); У кузні Василь Кир, чорний таранкуватий чоловік років сорока, бив молотком розпечену залізку (Тют., Вир, 1964, 36).

2. перен. Який має верівну поверхню, дірчастий. Цьохнує [Хведько] батогом по таранкуватому навколо еруші снігу (Стельмах, Правда., 1961, 15).

ТАРАННИЙ, а, е, спец. Те саме, що тарановий 2. Таранний удар.

▲ Таранна кістка, анат. — надп'яткова кістка стопи.

ТАРАНИК, а, ч. Те саме, що тараня 1. — А яка у вас риба?.. — Корон, таранник. Всяка риба (Тулуб, Людолови, I, 1957, 411).

ТАРАНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до таран. *Таранове вістря; Таранові ланцюги.*

2. *слєц.* Признач. для таранення. *Таранові торпеди; Таранова група; // Здійснюваний за допомогою тарана (у 1, 3—5 знач.). Тарановий удар; Таранова атака; Таранова тактика.*

ТАРАНТАС, а, ч. Чотирьокілісний візок на довгих розворах для далекої дороги. *Отут побачили б ви у неділю.. скільки вирається народу!.. Ідеши було, дивився-дивився та й не втерпиш: вилізеш з тарантаса і підійдеш до якого-небудь позариства (Стар., I, 1957, 76); [К у ш в і р у к:] За три дні.. ні один тарантас не проїзав — нами тепер бояться цього шляху, як огню (Вас., III, 1960, 410); Никі й Дикамка не та, і шляхи де неї не ті, якими колись їздили на скрипучих возах і тарантасах (Цюпа, Україна... 1960, 170).*

ТАРАНТЄЛА, и, ж. 1. Швидкий італійський народний танець. *Європейські костюми так не підходять до тарантели, що роблять танець смішним (Коцюб., III, 1956, 426); // Музика до такого танцю. Грати італійську тарантелу.*

2. Музичний твір у темпі такого танцю. *Тарантєла Лєста.*

ТАРАНТУЛ, а, ч. Великий огрувний павук, що живе в землі. *Збирали вони і препарували риб, раків, змії і личок... навіть отруту тарантулів (Тулуб, В стеці..., 1964, 278); Більшість людей панічно боїться тарантула. Отрута цього великого волосатого павука сильно діє на комах, птахи і дрібніш ссавці, прате для людини він безпечний (Наука..., 6, 1971, 63); * У порівн. Постать Шестірного ворухилася проти вікна — чорна і неприєтна, як тінь павука-тарантула (Мирний, I, 1954, 337).*

ТАРАНТУЛІВ, лова, лове. Прикм. до тарантул; належний тарантулові. *Три дні тому на постоялці потрапила вона вогно в тарантулово море, і від його укусу нога розпухла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).*

ТАРАНЯ, і, ж. 1. Невелика промислова риба водни коропових, поширена в опріснених ділянках Чорного та Азовського морів, яка іноді заходить у пониззя Дніпра, Дунаю та ін. річок; різновид плітки. *Майбородка вийняла з гроби таряку з холодною вареною таранєю (Н.-Лєв., IV, 1956, 284); Ходив чужак до голубого Дону... Сузу таряку, жовту і солону, Возня (Рильський, Поеми, 1957, 9); * Образво. Понід дїбровою стоять Вози валівної тарані (Шевч., I, 1951, 100); * У порівн. Вийшла якась жінка, довга й суза, як таряка (Мик., II, 1957, 343).*

2. *перек.* Про худу, високу людину. *Ввійшла якась тараня у віцмундирі й сузо.. почала вичитувати список прийнятих і неприйнятих (Хотк., I, 1966, 161).*

ТАРАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тараня 1. *Тараняча ікра.*

ТАРАНЬКА, и, ж., *розм.* Те саме, що тараня. *Івась порився у торбі, витяг чималий шматок хліба, невеличку тараньку і, зайшовши у тїнь... почав тараню чистити (Мирний, IV, 1955, 20); Стецюра послужливо простяг йому ребере тараньки (Дмит., Наречена, 1959, 188).*

ТАРАПАТА, и, ж., *діал.* Колотнеча, халепа, клопіт. — *Ох, а ми за нимішніми пригодами й тарапатами вдорозі-таки вапізлилися на обід,— скрикнув Томьо (Фр., III, 1950, 362).*

◇ *Потрапати в таранату (тараніти) — опанитися в скрутному, безвихідному становищі.*

ТАРАРАМ, у, ч., *розм., рідко.* Те саме, що буча. *Здавалося б, що після такого тарараму у хаті чоловік*

і жінка будуть кілька днів думити (Козл., Ю. Крук, 1957, 470).

Наробити тарараму — зчинити галас. — *Пам'ятаєш, якого наробити ти колєс тарараму, коли виїздила екекція у Григорієву? (Вас., I, 1959, 146).*

ТАРАРАХ, виг., *рідко.* Те саме, що таріах. *Тарарах дурня по ногах, то він і присяде (Номис, 1864, № 3951); * У порівн. Читаючи ту статтю, почували, що кожний абзац ніби — тарарах голобляю, тарарах! (Вишня, II, 1956, 399).*

ТАРАС, у, ч., *рідко.* Те саме, що хмиз; хворостиння. *По один бік греблі смугою стримів свіжий тарас, неначе колочки на іжакові (Н.-Лєв., IV, 1956, 98); — А чим загати, зміцнити його [лаз]?.. Та й де на ту гатку добуть тарасу? (Стар., Поет. тв., 1958, 207).*

ТАРАТАЙКА, и, ж. Те саме, що тарадайка. *Коліник, котячи у штучній таратайці... все.. прицмокував, кажучи: ну, ну, вивозь, вивозь, жеребчику! (Мирний, III, 1954, 284); У двір з торохтінням вкотилась таратайка (Еллан, II, 1958, 33).*

ТАРАХ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає сильний, розкотистий звук від удару, падіння, пострілу.

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. таріахнути. *Надїбала качалку, за качалку — таріах по віконцю, випитав солону (Вас., II, 1959, 217); — Ми зразу ж таріах пляшкою у вислячу лампу (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 306).*

ТАРАХКАЛО, а, с., *розм.* Те саме, що брязкало. **ТАРАХКАЛЬЦЕ**, я, с. Зменш. до таріахкало; брязкальце.

ТАРАХКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. таріахкати та звуки, утворювані цією дією.

ТАРАХКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що торіахкати. *Тепер собі таріахкай із гармат (Сл. Гр.).*

ТАРАХКАТИ, коту, ч., *розм.* Те саме, що таріахкотіння. *Як із пїтьми почувся таріахкат зброї нового полку, лїнія заметушилася, відїїла (Гричан, II, 1958, 228).*

ТАРАХКОТАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. таріахкотіти та звуки, утворювані цією дією.

ТАРАХКОТАТИ, очу, бчеш, **ТАРАХКОТІТИ**, очу, отїш, *недок., розм.* 1. *неперек.* Підсил. до таріахкати. *Лижки [ложки] таріахкотять, громада споживає мамину страву (Стеф., II, 1953, 40); Візок підскакував по каміннях... коєса голоєно таріахкотїти (Кобр., Вибр., 1954, 112).*

2. *перек. і неперек., перек., зневажл.* Те саме, що таріахкотіти 3; таріахкотіти. [Л ю д м и л а:] *Таріахкотїть... Таріахкотїть... Лєвєє розтовмачїла їй (Мороз, П'єси, 1959, 296).*

ТАРАХКОТІЛКА, и, ж., *розм.* 1. *Поганенький візок. Ізала Хїма в Єрусалїма: таріахкотїлка теркоче, а конїк бігїти не хоче (Номис, 1864, № 11439).*

2. *перек.* Жінка, яка говорить швидко, багато й часто, звичайно про те, що не варте уваги. — *Ох, кого же це він задумав брати?.. Якусь дїзгу, якусь крутїлку [крутїлку], голоєну, як дзївн, крикузу, таріахкотїлку. А я люблю спокїї, щоб у хатї було тихо (Н.-Лєв., VI, 1966, 319).*

ТАРАХКОТІННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. таріахкотіти та звуки, утворювані цією дією. *Він [літак] кружляє над околицьною місцевїстю, сповїщаючи таріахкотїнням мотора про своє наблїження (Трубіл., I, 1955, 54); Малюкам, судячи з веселого гомону, що перекривав таріахкотїння трактора, було тепло і радієно, хоч.. шалєкий донєцький вітер знав площєю крижану крупу і сутий нєласкавий снїг (Рад. Укр., 8.II 1967, 2).*

ТАРАХКОТІТИ див. таріахкотіти.

ТАРАХКОТНЯ, і, ж., розм. Те саме, що тарахкотіння. *По сезу, мов ударив сухий град, пішла тарахкотня* (Вас., II, 1959, 9).

ТАРАХНУТИ, ну, веш, док., розм. 1. неперех. Однокр. до таракати. Яким, буючи вже напідпитку, тархнув кулаком по столі, аж пляшки задзвеніли (Н.-Лев., I, 1956, 193); *У ту ж хвилину блиснула блискавка й тархнув уперше грим* (Л. Ялов., I, 1959, 318); *Рушницю до вуха [козак] Мерцій притуляв... ой пробі! Тархнує з запалу... та слабиє* (Стар., Вибр., 1959, 113).

2. перех., фам. Застрелити, вбити пострілом. — *Тікай, Іване, поки тебе не тархнули* (Чаб., Катюпа, 1960, 91).

ТАРАХНУТИСЯ, нуся, веш, док., розм. Із шумом, гуркотом упасти; // Сильно вдаритися.

ТАРБАГАН, а, ч. Гриваун родина білячих ряду бабакових; поширений на Алтаї, у Забайкаллі, Монголії та Північному Китаї. *Заболотний доєв, що чужу в Маньчжурії, Монголії... поширюють тарбагани, ховрашки та інші степові гризуни* (Знання., 12, 1966, 26).

ТАРБАГАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тарбаган. *Тарбаганяча нора*.

ТАРГАН, а, ч. Прямокрила комаха чорного чи бурого кольору з довгими вусками, що живе в житлових приміщеннях і пошкоджує харчові продукти, а іноді переносить збудників різних захворювань людини; прусак. *Під лавками пищали миш, ... та таргани шаруділи у миснику* (Коцюб., II, 1955, 74); *Ще грим — життя в казармі. Цей жалювий бруд... і мільйони блохичь та мух тарганів і прусаків* (Тулуб, В стежу..., 1964, 136); *У порівн. *Мамій нетерпляче ворухну вусиками, як тарган, що потрапив на розпечену сковороду* (Добр., Тече річка..., 1961, 21).

ТАРГАНЕЦЬ, ня, ч. Зменш. до тарган.

ТАРГАНИТИ, ню, ниш, недок., діал. Тягнути, волонти. *В хату вбігав задиханий і переляканий Петро. Поперед себе він тарганить за попереk Степанка* (Вас., III, 1960, 254).

ТАРГАНИТИСЯ, нюся, вишся, недок., діал. Волочатися (у 2 знач.). *Куди мені тарганитися старому, по бабу?* (Сл. Гр.).

ТАРГАНОВІ, вих, мн. Назва ряду комах, до якого належать різні види тарганів.

ТАРГАНЧЕК, а, ч. Зменш. до тарган.

ТАРГАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тарган. *Тарганяча ніжка*; // Такий, як у таргана. *Тарганячі вуса*.

ТАРИ-БАРИ, невідж., розм., рідко. 1. Те саме, що теревені.

2. Уживається як присудок за знач. теревенити. — *Ну, десить тари-бари, — поклав кінець балачкам Лейте* (Трубл., Лахтак, 1953, 39).

ТАРИФ, у, ч. Офіційно встановлений розмір оплати, оподаткування чогось. *Після війни Тадей Вілнський до тебе знадобив, що відмовився платити кваліфікованим робітникам... згідно з тарифом, передбаченим колективним договором* (Вільде, Сестр., 1958, 118); *Аерофлот наваб пільги для придбання авіаквитків за зниженими тарифами для багатьох категорій пасажирів* (Веч. Київ, 8.X 1975, 4).

△ Мітні тарифи див. мітний.

ТАРИФІКАТОР, а, ч. Той, хто визначає тариф.

ТАРИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до тарифікації. *Тарифікаційна відомість*.

ТАРИФІКАЦІЯ, і, ж. Визначення тарифу за тією чи іншою класифікацією об'єктів оподаткування або оплати. *Розроблення технічне обґрунтованих норм виробітку... правильна тарифікація робіт забезпечують*

зростання трудової активності колгоспників (Колг. Укр., 9, 1960, 7); *Відповідно до рішень XX і XXI з'їздів КНРС систематично поліпшується нормування, тарифікація праці і заробітної плати, скорочується робочий день* (Ком. Укр., 4, 1960, 44).

ТАРИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати тарифікацію. *Тарифікувати рівні види праці*.

ТАРИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тарифікувати.

ТАРИФНИЙ, а, е. Прикм. до тариф. *У зв'язку з урядкуванням заробітної плати запроваджується нова тарифна система* (Ком. Укр., 11, 1960, 84); *За виконання норми виробітку колгоспник одержує стільки грошей, скільки передбачено тарифним розрядом* (Наука., 3, 1960, 34); // *Передбачений тарифом. Тарифна ставка*; // *Пов'язаний з визначенням тарифу. Тарифна угода; Тарифна політика*.

ТАРІЛКА, и, ж. 1. Кругля посудина з широким плоскатым дном і низькими висями, куди наспивають або накладають страву. *Поставила тарілку з хлібом Перед старим Богом-відом* (Котл., I, 1952, 66); *Нахилився [Карпо Петрович] над тарілкою і потику почав свербіти шишку* (Коцюб., II, 1955, 367); *На столі стояли глибокі тарілки, по вінці налиті сметаною, пахучим медом* (Кучер, Полтавка, 1950, 113); // *чого. Кількість страви, що вміщується в цій посудині. Стара «матушка» прислала якось їй тарілку малини* (Коцюб., I, 1955, 314); *Тарілка борщу*.

◇ *Почувати себе не в своїй тарілці див. почувати*.

2. *перев. мн. Ударний музичний інструмент у вигляді двох тонких металевих дисків, один із яких звичайно прикріплений до барабана. Бубон, як грим серед літа, бухтіє, мідяні тарілки бражчали та цокали* (Мирний, I, 1949, 358); *Гріжко їй глузо бив барабан, вишлююючи мідними тарілками* (Кучер, Трудна любов, 1960, 211).

3. *слєц. Назва якої-небудь деталі, що має форму плескатого диска. Торозкотили тачанки... дзелєнчали стальними тарілками вози степового краю* (Ю. Ялов., II, 1958, 248); *Возони закрєсотили заліжками... Поїзд різко зупинився, застоєнавши тарілками буберів...* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 79); *Висівні тарілки в сівалці*.

ТАРІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до тарілка. *Тарілкова форма*; // *Признач. для тарілки. Тарілкова гушарка*; // *Формою схожий на тарілку, плескатый диск. Тарілкова сочевиця*.

ТАРІЛОЧКА, а, ж. Зменш. до тарілка. *Сала кучочками нарізали і крапанок облупили і порізали на тарілочці* (Кв.-Оска., II, 1956, 68); *Вони сіли до столу, де стояла сковорідка з молодюю смаженою картоплею, цибулькою й сало на тарілочці* (Коцюба, Нові береги, 1959, 232); *Не втертія Кируша і торознує так бубонем, що мідні тарілки весело забриньчали* (Кучер, Трушна любов, 1960, 462).

ТАРІЛЧАСТИЙ, а, е. Формою схожий на тарілку, плескатый диск. *Для приготування консервів використовують молоді дрібні плоди патисонів (тарілчастих гарбузів) з недорозвиненим насінням* (Укр. страви, 1957, 66); *Тарілчастий клепан*.

ТАРІЛЬ, рєля, ч. 1. Велика тарілка, кругле блюдо. *В шинокчу, ... Де в жовтих глеках подають вино і на тарєлях — рибу та креветки. Сиділи ми з компанією франузів* (Ряльський, III, 1961, 285); *Батько до гати вносить таріль щільникового меду* (Нех., Під зорею, 1950, 154); // *Декоративна тарілка. От гуцульський таріль різьблений, з писанками гуцульськими на нім* (Хотк., II, 1966, 59); *Тут [у заводському музеї] були*

150-літньої давності тарелі, розписані місцевими народними художниками (Вол., Дні., 1958, 23).

2. **рідко**. Те саме, що **тарілка**. Столи заставлені чарками й тарелями (Фр., X, 1954, 358); Папа за той час помила тарелі (Март., Тв., 1954, 382); У низенькій, довгастій ідалній було повно люду.. Люди навшвидку спорожняли тарелі й поспішали до виходу (Досв., Вибр., 1959, 302); Брязкає з усієї сили тарелями гарнізонний оркестр (Ю. Янов., II, 1958, 193); Оркестр Ковальчука гримів бубнами і тарелями в такт відомій мелодії (Смолич, Театр., 1940, 83); У цей час тарелі на буферах брязнули, колеса завищали, і поїзд став (Панч, I, 1956, 191).

3. Те саме, що **та́ця**; піднос. Уже Пилипівна пошла Гизенку двері відчинила, Несе їй на тарелі чай (Пупнін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 86); Павло попросив ще чаю. Лікар знову подав йому той самий келишок з темними гронами винограду на склі.. Що ж ти кльаха квітків? Йому б отого мідного чайника, що стояє на тарелі! (Кучер, Голод, 1961, 340); Я кинув кельнеру на таріть свої 200 рейс [розмінна монета в Бразилії до 1942 р.] і взяв куволь з лимонадом (Мур., Бук. повість, 1959, 87).

ТАРКА́НИСТИЙ, а, е, **рідко**. Те саме, що тарка́тий. **ТАРКА́ТИЙ**, а, е. Спрокатий, плямистий; пятаковий. Не було тут [у хаті] ані килижів,.. ані мальованого комина, ані навіть таркатої верені [веретні], як по інших українських селах (Март., Тв., 1954, 313).

ТАРКА́Ч, а, ч., **розг.** Білий ківч із чорними або рудими плямами.

ТАРЛА́ТА́Н, у, ч., **заст.** Легка, прозора бавовняна тканина, схожа на серпанок.

ТАРНИ́Й, а, е. Прикм. до **та́ра**. Робітник підходить до верстата, змикає струм, натискує на педаль, цвях легко прошиває дощички [дощечки], і через хвилину-два тарний ящик готовий (Рад. Укр., 10. II 1972, 2); // Пов'язаний з виробництвом тари. Проблеми тарного господарства надзвичайно серйозні (Роб. газ., 5. III 1966, 2); // Який виготовляє тару. Є в когоспні.. тарний цех, який виготовляє триста тисяч ящиків у рік (Хлібороб Укр., 8, 1969, 26); // Признач. для зберігання тари. Тарний склад; // Який упаковують у тару. До тарних належать вантажі, упаковані в ящики, бочки та інші тари (Підручник шофера., 1960, 304); // Признач. для виготовлення тари. З нього [конопляного волокна] виготовляють тарні тканини (Техн. культ., 1956, 122); Тарний картон.

ТАРНИ́ЦЯ, і, ж., **діал.** Дерев'яне сідло. Останнім нервовим поглядом пробігають кожний по своїм ріді [ряду]: чи все в порядку, чи не сповзе тарниця.. А потім.. жакують на сідла один з другим. Революці коні! (Хотк., II, 1966, 41).

ТАРОВА́НИЙ, а, е, **спец.** Діспр. пас. мн. ч. до тарува́ти.

ТАРПА́Н, а, ч. Дикпй ківч. Влизько ста років тому на півдні України в степах були дикі коні — тарпани (Зоол., 1957, 187); — Ще за мові пам'яті сайгаки, тарпани в степах водились (Гончар, I, 1959, 29); *У порівн. — Ого-го-го, дуже ж ти гонориста! Але знай одно: як прийдеш по добрій волі, як тарпана, на аркані поведемо (Добр., Очак. розмпр, 1965, 26).

ТАРС, у, ч. Скорочення: Телеграфне агентство Радянського Союзу.

ТАРСУВА́ТИ, ую, уєш, **недок.**, **перез.**, **розг.**, **рідко**. Те саме, що **термосвати**; **торсати**. Вони давай його тарсувати (Сл. Гр.).

ТАРТА́К, а, ч. Лісопилльний завод; лісопильня. На Поточи стоїть водяний.. тартак, чорний, невисокий (Н.-Лев., II, 1956, 391); Цар явора дав ісрубати, по-

везти на тартак і порізати на дошки (Калив, Закарп. казка, 1955, 13); Біля тартака метушилися люди, швидко, із довгим висистом чазкали пилки (Десняк, II, 1955, 331).

ТАРТАКОВИ́Й, а, е. Прикм. до тарта́к. *Тартакосі* пили.

ТАРТА́ЛЬНИК, а, ч., **спец.** Той, хто добуває нафту тартаньям.

ТАРТА́ЛЬНИЦЯ, і, ж., **спец.** Жін. до тарта́льний. **ТАРТА́ННЯ**, я, с., **спец.** Старий спосіб добування нафти зі свердловин великим відром (із клапаном). Підвішенням на канаті.

ТАРТА́Р, у, ч., **міф.** Те саме, що **пéкло 1**. [А н т е й:] Квітки бували в нас лише в ту пору, коли.. ціали в садках та в полі, а як верталась в тартар Персефона, то забирала нам усі покраси (Л. Укр., III, 1952, 428).

ТАРТА́ТИ, аю, аєш, **недок.**, **спец.** Добувати нафту тартаньям.

ТАРТА́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до тарта́к; // Який працює на тартаку. По-грабіжницькому рубали й вивозили [закордонні капіталісти].. карпатський бук, кедр, явір, смереку та ін. Лісоруби.. й тартачні робітники «заробляли» тут буквально копійки (Козл., Сонце., 1957, 4).

ТАРТА́ЧНИК, а, ч. Робітник тартака. Чутка про трагічну смерть тартачника.. облетіла всю околицю (Добр., Ол. солдатик, 1961, 169).

ТАРТА́ЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до тарта́чник.

ТАРТА́ЧОК, чка, ч. Зменш. до тарта́к.

ТАРТИ́НКА, и, ж., **заст.** Скибочка хліба, намазана маслом. Вона обернулась до нього, поправила бант на собачі.. і дала Мильтону тартинку з маслом (Кочуб., II, 1955, 387).

ТАРТУ́Ф, а, ч. Святеник, ханжа, лицемір. [Г а л і м а:] А! То ви он як! Сватаєте очку, и злицяється до матері? Ах ви ж тартуф!.. (Сам., II, 1958, 197).

ТАРУВА́ЛЬНИЙ, а, е, **спец.** Признач. для тарування. *Тарувальні* прилади.

ТАРУВА́ННЯ, я, с., **спец.** Дія за знач. тарува́ти. Відновлено Полтавський тарувальний басейн, який забезпечував тарування гідрометричних вертушок для України (Розв. науки в УРСР., 1957, 510).

ТАРУВА́ТИ, ую, уєш, **недок.**, **перез.**, **спец.** 1. Визначати вагу тари (у 1 знач.). *Тарувати* вантажну машину.

2. Перевіряти показання приладів (для зважування тощо) за допомогою контрольних приладів. *Тарувати* ваги.

ТАРУВА́ТИСЯ, ується, **недок.**, **спец.** Пас. до тарува́ти.

ТАРХА́Н, а, ч. У період феодальної Русі — представник монгольської світської та духовної знаті, а також володар вотчини, який був звільнений від податку й користувався особливими привілеями.

ТАРХА́ННИЙ, а, е: Δ **Тарханий грамоти** — за часів середньовіччя правові акти в Золотій Орді та в інших тюркських країнах, за якими хани звільняли окремих представників феодальної верхівки від податків, повинностей та надавали їм інші привілеї.

ТАСЕ́МКА, и, ж., **рідко**. Те саме, що **тасе́ма 1**. М'які речі (білізна) вкладаються [у рюкзаки] згорнутими, об'язуються тасемкою, щоб із легше було ви́ямати (В дорогу, 1953, 25).

ТАСКА́ТИ, аю, аєш, **недок.**, **перез.**, **розг.** 1. **фам.** Те саме, що **тяга́ти**; тягти, тягнути (у 1, 4, 12 знач.). *Слав-слав, аж ось чує, що його спають і таскають то сюди, то туди* (Кв.-Осн., II, 1956, 118); *Довелось-таки нам Над тим Доном стати Робітницькими валками Байдаки таскати* (Фр., XI, 1952, 283); *Сивилла в*

дальший путь таскала [Енея] (Котл., I, 1952, 129); Була в Охрімá сіра Свита, Так хороше пошита:.. Дурний Охрім не вмів її глядіти, Таскав, коли й не слід таскати (Гл., Вибр., 1951, 31); Таскають [гуси] гряди і глей зо два Да мажуть Лебеда, щоб пір'я посіріло (Греб., I, 1957, 44); Максим на вулиці з хлопцями навукачки б'ється або братів за зуби таскав (Мирний, II, 1954, 113); Я, неначе той вовк, таскав ягнят (Стор., I, 1957, 348).

2. рідко. Те саме, що нестї. 1. Бачу: бідний таскав убогий окулнок (Шог., Поезії, 1958, 308); В селі Іван Сікар зупинявся біля дворів своїх родичів. Як напоказ, таскав поперед себе сулію і, випивши по чарці, знову петляв вулицями (Стельмах, II, 1962, 170).

ТАСКАТИ́СЯ, аюся, а́вшася, недок., розм. 1. фам. Те саме, що волочітися 2, 3; вештатися, тягатися (у 1—3 знач.). Жінки з Аматою з'єдналися, По вєсьму городу таскались І підмовляли воювати (Котл., I, 1952, 191); Повісилась [Оксана] на шию капітанові [капітанові],.. таскалась з ним по усьому світу (Кв.-Осн., II, 1956, 456).

2. рідко. Гти, іхати, ходити кудись далеко або неохоче. — Тобі нічого в город таскатись: розледачієш, розпустиєш (Л. Янов., I, 1959, 193); А козаки роздирать його (підкоморія) на шматки своїми скаргами й примушують таскатися в погоду й не погоду чортзна-де (Тулуб, Людолюба, I, 1957, 247).

ТАСУВАТИ, ую, у́шп, недок., Perez. 1. Перемішувати карти в колоді перед грою. Селезньов.. згопив карти у руки, почав їх шпарко тасувати (Мирний, III, 1954, 147); Офіцер помаху випивав з фляги вина, тасує карти (Ю. Янов., IV, 1959, 59); *Образно. — Сюжет — це не збірка подій, які можна тасувати як загодно (Донч., VI, 1957, 622); Як не розкидав, як не тасував Мусій свої здогади. але нічого путнього в нього не вишло (Реч., Весн. грози, 1961, 138).

2. кого, розм. Бити, сильно штовхати. А вона його б'є, а вона його тасує та знай приворожує: — Не пий,.. сиди дома, заробляй чим-небудь (Кв.-Осн., II, 1956, 104); Жандарми кинулись вуртом на матроса. Вони згопили його,.. почали тасувати кулаками й ногами (Досв., Вибр., 1959, 110).

3. діал. Тягнути, захоплюючи зі собою. Вода так її в пріву й тасує (Сл. Гр.).

ТАСУВАТИ́СЯ, у́гсья, недок. Перемішуватися, змінюючи порядок свого розташування (про карти). *Образно. Велетєнські тіні від.. постаті гасали по стінах,.. насувалися одна на одну, тасувалися, нов зимерні карти (Загреб., Шепіт, 1966, 408).

ТАСУН, а, ч., розм., рідко. Те саме, що стусан; штовхан, штурхан. Погуляв деньки зо два по селу Денис, повертаючись на вулиці, не одній дівчині тасун дав з любові (Кв.-Осн., II, 1956, 400).

ТАСЮ-ТАСЮ див. тась-тась.

ТАСЯ, і, ж., дит., пестл. Качка.

ТАСЬКА, в, ж., дит., пестл. Качка.

ТАСЬКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Кликати качок, повторюючи вигук «тась-тась».

ТАСЬМА́, тасьмі, ж. 1. Вузька плетєва або тканá стрічка з бавовняних або шовкових ниток, що використовується для оздоблення одягу, обшита білизни тошо; лямівка, облямівка. Галля була одягнута повєсьяному:.. коротенька спідничка та біла матроска з синім вкото́м [коміром] та трьма білими тасьмами по його бережках (Смолич, V, 1959, 783); *Образно. Від неї [ялиці] зеленою тасьмою вни́з тасьє поперек п'я́в невеличкий ярк (Фр., VIII, 1952, 365); Він думає, чи то не син пролетів [літаком] та й розписався тасьмою в не́бі над рідним ерані́нім степом (Гончар, Тронка,

1963, 14); // Шворка, поворозка. І Войський взяв тоді ловецький ріє крутий, На тасьмі припнутий (Міцк., П. Тадеуш, перека. Рильського, 1949, 138).

2. діал. Стежка. Хлопець швидко промигнув луки і ви́йшов на тасьму, що вєла до старого вітряка (Зар., На.. світі, 1967, 51); Звернувши з казенної дороги.. на тасьму, він змушений був уже кілька разів сказати «боже поможи» (Ішук, Вербічани, 1961, 10).

ТАСЬМИСТИЙ, а, е. Зробл. із тасьми. Тасьмістий оздобі; // Схожий на тасьму. Тасьмістий глисти.

ТАСЬМОВИЙ, а́, ё. Прикм. до тасьма́. Тасьмове виробництво; // Зробл. із тасьма. Тасьмовий пояс.

ТАСЬМОЧКА, в, ж. Зменш.-пестл. до тасьма́.

ТАСЬ-ТАСЬ, ТАСЮ-ТАСЮ, розм. Вигук, яким кличуть качок. Качала мати Качки скликати: «Тась-тась, каченьки! Тась-тась, любовьки! Ходіть до хати!» (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 388); Тасю-тасю, качуре, додому! (Сл. Гр.).

ТАТ див. тата́.

ТА-ТА́, ТА-ТА-ТА́, виг. Звуковаслідування, що означає розмірені, уривчасті звуки від ударів, пострілів і т. ін.

ТАТАКА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тата́кати та звуки, утворені цією дією. Після вибухів почували дрібні рушничні постріли, швидко надсадні татакання кулеметів (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 101); За Бугом протяжно прозвув паровоз, з повороту донеслася чітке татакання порожніх вагонів (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 98).

ТАТАКА́ТИ, аю, аеш, недок., розм. Утворювати розмірені, уривчасті звуки «та-та» під час дії, роботи, руху. В землянці стало тигло.. Тільки надворі тупо татакав кулемет і десь у горіг узлама одинока гармата (Кучер, Голод, 1961, 121); За стінами теплушки скаженіє вїтер.. Татакають на стиках розхитані колеса (Збан., Сеспель, 1961, 244).

ТАТА́Р див. тата́ри.

ТАТА́РВА, я́, ж., збірн., вневажл., васт. Татари (у 2 знач.). Було, як почути хуторяни, що йде татарва, то.. зовоуться по байраках і колючинах (Стор., I, 1957, 203); — Набігла татарва на нашу сторону, що попала, що порубала, а що того полону набрала? (Мирний, I, 1954, 182); І горло їй [Україні] уже не стисне Ні шляхта, ані татарва (Павл., Бистрина, 1959, 26); *У порівн. — Ото нападуть [жандарми] на нас татарвою, сплюндрують та змісять все село (Козл., Ю. Крук, 1957, 356).

ТАТА́РЕНЯ́, я́ти, с. Татарська дитина.

ТАТА́РЕНЯ́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до татареня́. Татаренятко любє мов, щиро цілюю і приаортаю і ще батчисарайську знову сумку обіцяю (Л. Укр., V, 1956, 54).

ТАТА́РІ́ЛЛЯ́, я, с., розм. Те саме, що Татарське вілля (див. татарський). 3 раздісь ми пташним шєбетом і вереском Люда, Наталя, Галочка і Віра сідали у хиткий, але надійний плоскодо́нний човен і плавали по річці повз зарості латаття, лепєзи, татарілля... (Вол., Дні.., 1958, 117).

ТАТА́РИ, ів, мн. (одн. тата́рин, а, рідко тата́р, а, ч.; тата́рка, в, ж.). 1. Народ, що становить основне населення Татарської АРСР. Галичани Прокочук і татарин Азметка зайшли у найближчий двір (Тюг., Вир, 1964, 351); Білогород сидів біля водія, молоденького беручого татарина (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 316); // Назва окремих груп тюркської народності, що живуть в інших республіках та областях Поволжя, Приуралля тошо. В мизах; в розмові венеріє було видно щось східне, дуже нагадує.. жєавиє та крикливих татар (Н.-Лев., II, 1956, 395).

2. іст. Назва різних тюркських, монгольських та ін. племен, які в XIII—XV ст. об'єдналися в єдину дер-

жаву — Золоту Орду — й нападали на Київську Русь, а пізніше — на Україну, Росію та ін. Виступили з-за лиману з турками татари. Із Полісся шляхта тізе, .. Вкрили Україну, Та й клюють (Шевч., II, 1963, 181); За козака рушник дала, за татару заміж пішла (Сл. Гр.); Грабунком, гвалтом і пожегом На Україну орди йшли, Та кару яструбам-татарам Одважні мески несли (Рильський, III, 1961, 144); [Г а й в о р о н:] Пробачте, не в пору вість — гірше татарина (Зар., Андріє, 1962, 104); *У порівн. Ще й злодіяка був [Тимоха] добрий. Ізга його було стережеться, як того татарина (Кв.-Осн., II, 1956, 255).

3. перек., розм. Про злу, грубу, невідчливу людину. Молодиці кинулися до неї. — Що з тобою, дитино? Не плач, .. жито ми вижнемо, не дамо вам згинуть з голоду, — ми ж не татари... (Коцюб., I, 1955, 18).

ТАТАРИН *див.* татарин.

ТАТАРИННЯ, я, с., розм. Те саме, що Татарське зідля (*див.* татарський). У клечальну суботу в Сокиринцях, за стародавнім звичаєм, квітчали хати зеленим віттям, устеляли татаринням (Бурл., О. Вересай, 1959, 118).

ТАТАРКА *див.* татарин.

ТАТАРНИК, у, ч. (*Onopordon* L.). Бур'ян із колочим листям і стеблом з червоно-бузковим суцвіттям; чортополох. І кричали над ними орли в дикім полі, І татарник палає, мов на плечах козацьких шики (Нагн., Зустрічі..., 1955, 35); Татарник звичайний — сильно колюча дворічна рослина з стеблом заввишки 50—200 см (Лікар. рослини..., 1958, 171).

ТАТАРОЧКА, я, ж. Зменш.-пестл. до татарка.

ТАТАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до татарі 1, 2; [Т о м л о:] Ми пошлемо навздогінці за ними сотню козаків на прудких конях, одніємо наших дітей, нашу худобу і вкріємо степ татарськими головами (Н.-Лев., II, 1956, 435); Татарський хан в залачною ордою, Здолавши далеч степових доріє, Своє шатро поставив під скалою (Перв., II, 1958, 97); Татарська мова; // Належний татарам. От і завтра лагодиться в далеку дорогу — на татарські виноградники (Коцюб., III, 1956, 149); // Власт. татарам; такий, як у татар. Матня обрідняється од усього товариства й моровом, і околм.. Голова величезна, обличчя татарське (Мирний, I, 1949, 260); Хотіла б я одну річ видати, се, власне, узори татарські, що я .. збирала (Л. Укр., V, 1956, 63); Вона в татарському убранні... (Сос., I, 1957, 358).

△ **Татарське зідля** *див.* зідля.

ТАТАРЧА, яти, с. Татарська дитина. І з неї [саклі] вибігли на шлях, Як неприборкані орята, Дякались коней і в кущах Ховались гожі татарчата... (Шог., Поезія, 1958, 232); Як і вели хан, татари і татарчата кидали в невідомих сміття, засипали їм очі пороком (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 347).

ТАТАРЧАТКО, а, с. Зменш.-пестл. до татарча.

ТАТАРЧЕНЯ, яти, с. Те саме, що татарча.

ТАТАРЧУК, а, ч., розм. Син татарина, татарки.

Тим часом хлопчик-татарчук привіз з Отузької долини дини (Тулуб, Людолов, I, 1957, 217); // Парубок-татарш. Перед ним зенацька, ніби з землі, виріз знову той, спантеличений боєм, татарчук. Щось кричав, магав руками (Гончар, II, 1959, 328).

ТАТАРЩИНА, я, ж., іст. 1. Період поневолення Київської Русі татарами, а пізніше — період татарських нападів на Україну, Росію та ін. — А що коли ворог вдереться в край і знищить його.? Так уже не раз було і за часів татарщини, і пізніше (Гжицький, У світ., 1960, 12).

2. розм. Територія, земля, де проживали татари. — У своїх, значить, набридли, до чужих повістесь?

В татарщину за довгим карбованцем? (Гончар, Таврія, 1952, 19).

ТАТАРЮГА, я, ч. Збільш.-зневажл. до татарин. Там [під Цодорою].. згинув [Жокевський] від шабляки. І досталось його тіло Татарюзі в руки (П. Куліш, Вибр., 1969, 418).

ТА-ТА-ТА *див.* та-та.

ТАТАХКАТИ, кає, *недок.*, *розм.* Те саме, що татякати. Чути було, як татахкають кулемети, автомати, гранати рвуться (Збан., Старший брат, 1952, 178); Показала [Оленка] рукою на поїзд, що віддалявся, татахкаючи вже здалека колесами (Турч., Зорі..., 1950, 140).

ТАТИ, ів, мн. (*одн.* тат, а, ч.; татка, я, ж.). Народність іранської мовної групи, що живе в Азербайджанській РСР і Дагестанській АРСР, в Ірані.

ТАТІВ, това, тове, *розм.* Прикм. до тато; належний татові. Він теж горів бажанням помститись за татовею бартку (Коцюб., II, 1955, 310); Чистила я татовею Лампочку-шахтарку (Бойко, Ростіть..., 1959, 35).

ТАТКА *див.* тати.

ТАТКІВ, кова, кове, *розм.* Прикм. до татко; належний таткові. Таткова постать порушувалась, немов у тумані, голос долітає уривками (Л. Укр., III, 1952, 635).

ТАТКО, а, ч. Пестл. до тато. Татко наказав посилати своїм піском усі стежки коло будинку (Л. Укр., III, 1952, 663); Як вона [мачуха] пішла, вони [діти] всі до татка (Гр., II, 1963, 406); — Татку, татку, змож тарабанити у вікно, — тремтіть біля сонного батька дівка (Стельмах, II, 1962, 70).

ТАТО, а, ч., *розм.* Те саме, що батько 1. І вчила княгиня [дитину] Гілко «мамо» вимовляти, А «тато» не вчила... (Шевч., II, 1963, 28); — Виблагай у батька дозвіл побратись — і мій тато пристане на це (Коцюб., II, 1955, 157); Оленчук надів кожушок.. Діти, відчуєши якусь тривогу, обліпили його: — Тату, куди ви? (Гончар, II, 1959, 412); // Ввічливе звертання до тестя, свекра. Там [на пасіці] усе просто й більш зрозуміло, ніж дома, де чомусь нема братолов'я між синами, на яких він здав господарство, і не чується злагоди між Терентієм і Дариною.. — Тату, ви їсти будете? — підходить до старого Дарина. — Ї толокно з в'юні (Стельмах, I, 1962, 316).

ТАТОНЬКО, а, ч. Пестл. до тато. Ой, чого плачеш, чого жалуєш, Молода Ярино? Ой, чи жаль тобі татонька свого Чи повір'яча його? (Укр., лір. пісні, 1958, 105); Вишшов батько двері одчиняти, я йому в ноги, кланяюсь та плачу: — Татоньку ріднесенький (Вовчок, I, 1955, 62).

ТАТОЧКО, а, ч. Пестл. до тато. — Ходім лишень полудновать. Чи ти вже, Ярино, Змайструвала нам щонебудь?.. Уже, таточку! — озалась із хати Ярина (Шевч., II, 1963, 332); Вернись, мій таточку, приходи та подивися, яку я терплю муку люту... (Мирний, IV, 1955, 75).

ТАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тати. Ось татська легенда про Леніна. В ній він виступав як титан, що перемагає злого духа Ешмедєя — .. найзлішого ворога бідняків (Нар. тв. та еп., 2, 1962, 3).

ТАТУЙОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до татуювати; // у знач. прикм. Наперед вирвалась із натовпу людина в жайці, з голими татуйованими руками (Ю. Янов., I, 1954, 139).

ТАТУНЬ, я, ч. Пестл. до тато. — Певно, пише твій татунь з Канєва (Н.-Лев., IV, 1956, 329); З усіх своїх маленьких ніг побіг з шаблякою, ханюній, і притулює до татуня, до рук суворих і міцних (Сос., II, 1958, 350).

ТАТУНЬО, я, ч. Пестл. до тато. — Покійні татуньо все знали, з якихось книжок вичитували (Свєдн., Любо-рацькі, 1955, 53); — Умієш читати, писати?

— Вмію. — Хто тебе навчив? — Мої татуньо (Фр., III, 1950, 305).

ТАТУСЕНЬКО, а, ч. Пестл. до татусь. Не виглядай, матусенько, в віконечко в поле. Не кляч дарма татусенька: Не вернеш ніколи!.. (Г.-Арт., Байки..., 1958, 173); Рятуй мене, татусеньку коханий, Забудь мій гріх, мій розум окаляний! (П. Куліш, Вибр., 1969, 384).

ТАТУСИК, а, ч. Пестл. до татусь, татусьо.

ТАТУСІВ, сева, сева, розм. Прикм. до татусь, татусько; належний татусеві. *Tatusiv* синок.

ТАТУСЬ, я, ч. Пестл. до тато. Вибравсь татусь, вибравсь рідний в далеку дорогу (Г.-Арт., Байки..., 1955, 173); Синочок дивиться крізь тижий сун на мене: «Як ти змінився, татусь! Як слуд...» (Сос., II, 1958, 471).

ТАТУСЬО, я, ч. Пестл. до тато. І щобетала дівчинка мала: «Кукі, кукі! а де ти? тут, татусько...» (Л. Укр., I, 1951, 31).

ТАТУЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. татуювати. Відомі два способи татуювання: рельєфне і малюнкове. Перший більш поширений у народів Африки (Знання..., 3, 1966, 26); Для татуювання треба мати спеціальний прилад, що складається з щипців і набору окремих цифр (Свиляр., 1956, 105).

2. збірн. Візерунки, малюнки й т. ін. на тілі людини, зроблені наколюванням і втиранням під шкіру барвників. По татуюванню на руці і опізнали. «Шурто», — було витатуювано там... (Гончар, Тронка, 1963, 250); Одні з них [повстанців] ішли або їхали верхи напівголі, ... строкати від барвничого татуювання (Тулуб, Людолюби, II, 1957, 466).

ТАТУЮВАТИ, юю, юеш, недок., перех. Робити візерунки, малюнки й т. ін. на тілі людини наколюванням і втиранням під шкіру барвників. Японці татуювали на своєму тілі птаців і тварин (Знання..., 3, 1966, 26); // Таким же способом робити цифрові знаки на шкірі тварин. *Tatuyovati* свиней.

ТАТУЮВАТИСЯ, ююся, юешся, недок. 1. Робити собі татуювання (у 2 знач.).

2. тільки 3 ос. Пас. до татуювати. У берберів [корінного населення Північної Африки], наприклад, татуювалися щокі, лоб, підборіддя та руки (Знання..., 3, 1966, 26).

ТАТЬ, я, ч., заст. Злодій, грабіжник. — А Судислав чим дитше? Як в'юн, викручуться.. У очі ж не скажеш, бо тоді тать, коли за руку ввійманій (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 46); *У порів. Напала ти [фашістська Німеччина] на нас... як та злодюжка. Як тать. Вночі (Тич., II, 1957, 103).

ТАТЬБА, й, ж., заст. Крадіжка, грабунок. Той замає житницю й уволік міх жита, той піймав чужого коня... — скрізь татьба (Скл., Святослав, 1959, 53).

ТАУ-САГІЗ, у, ч. (*Scorzonera tau-sagu* L). Багаторічна гірська трав'яниста або напівкущова рослина родини складноцвітих, молочний сік коренів якої містить близько 20% каучуку.

ТАФТА, я, ж. Цулка глянсувата шовкова або бавовняна тканина.

ТАФТОВИЙ, а, е. Зробл. із тафти. Він зіскакує з ліжка, підходить до вікна, відкидає тафтовою фіранку і бачить досвітню засніжену землю (Стельмах, I, 1962, 8).

ТАФТЯНИЙ, а, е. Зробл. із тафти. *Тафтяне* плаття.

ТАХЕОМЕТР, а, ч., спец. Геодезичний прилад для визначення взаємного положення точок місцевості та обчислення віддалі між ними.

ТАХЕОМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до тахеометрії.

ТАХЕОМЕТРІЯ, і, ж., спец. 1. Далекомірне топографічне знімання для складання плану рельєфу місцевості. Проводити тахеометрію.

2. Розділ геодезії, який вивчає методи такого знімання.

ТАХІКАРДІЯ, і, ж., мед. Значче прискорення серцевих скорочень, спричинене різкими фізіологічними та патологічними явищами. Ознакою недостатності серця часто є прискорення числа серцевих скорочень — тахікардія (Заг. догляд за хворими, 1957, 77); *Тахікардія* виникає при різних серцево-судинних захворюваннях (Наука..., 10, 1966, 40).

ТАХІНА див. тахіни.

ТАХІНИ, ів, мн. (одн. тахіна, и, ж.). Родина двокрилих комах. Знищують [плодових] шкідників і.. деякі мухи з групи сірфід, мухи-тахіни, ізоці, яйцеди та ін. (Сад. і ягідн., 1957, 304).

ТАХІНОВИЙ, а, е. Який виготовляють з очищеного насіння, кунжуту. *Халева*, приготована на кунжутовому насінні, називається тахіновою (Укр. страви, 1957, 333).

ТАХАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тахкати та звуку, утвореної цією дією. *Ледве стемніло* — в селі заторозтіла машина. *Тажання* прокотилось сулицями, ярами (Коп., Лейтенанти, 1947, 226).

ТАХКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Утворювати розмірені, уривчасті звуки «тах-тах» під час роботи, руху (про мотор і т. ін.). *Лунко тахкали мотори* вдаліні (Горд., Дігн., 1937, 247).

ТАХЛІ, ів, мн. (одн. тахля, і, ж.). 1. заст. Кахлі. 2. перен., розм. Про те, що має форму квадратів або прямокутників. *Мокрий сніг шелестів*, обліплюючи тахлі шибок (Н.-Лев., VI, 1966, 356); *Тахлі шоколаду* «Гвардійський» і «Дитячий» валялися поміж коробками цигарок (Загреб., Шеніт, 1966, 329).

ТАХЛІЯ див. тахлі.

ТАХОМЕТР, а, ч., спец. Прилад для вимірювання кутового швидкості обертюого тіла. *Кутову швидкість* обертюого тіла (обертюю частин машин, коліс, валів та ін.) вимірюють спеціальним приладом — тахометром (Курс фізики, II, 1956, 28).

ТАХТА, й, ж. Широкий низький диван без спинки. *Зліва в простірку біля вікна* — тахта з двома долоробними вкривалами (Вол., Сади., 1950, 114); *Мама заснула на старій широкій тахті* (Перв., Дивкий мед, 1963, 395).

ТАХ-ТАХ, виг. Звуконаслідування, що означає розмірені, уривчасті звуки мотора, кулемета тощо. *Вперед, вперед!*.. *Тах-тах...* кулемет!.. *І знову тихо* (Сос., I, 1957, 264).

ТАЦЯ, і, ж. 1. рідко. Те саме, що ідінце 2. *Кругом стім полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кришталеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина* (П. Куліш, Вибр., 1969, 60); *Вбілає Катя, за якою лакей несе тацю з ласощами й вином* (Коч., III, 1956, 186); *Тодоска на срібній, з позолоченими наконечниками таці вносить хліб* (Стельмах, I, 1962, 81).

2. Те саме, що таріль 1. *Стія був заставлений тарьками й тацями з їжею* (Собко, Стадіон, 1954, 21); *Сніданок обіцяє бути розкішним. Овари на порцеляновий тацяц, голландський сыр у срібних коритках, паштет з гусячої печінки* (Загреб., Європа 45, 1959, 297).

ТАЧАНКА, в, ж. На Україні та Кубані — ресорний чотириколісний візок із відкритим кузовом для шарної упряжі. *На станції їх уже чекала запряжена тачанка* (Юхвід, Оля, 1959, 203); *Гасанчук приїзав до нього вдруде. Приїзав новою тачанкою на гульових дужих колесах* (Гончар, Новели, 1949, 78); // Такий візок із кулеметом (у кавалерії часів громадянської війни). *А командир лежав на тачанці й дивився в небо, його голова потитувалась в такт ресорам* (Ю. Янов., II, 1958, 230); *Переганяючи бійців, у шаленому люті промчала тачанка з кулеметом* (Стельмах, II, 1962, 171).

ТАЧАНОЧКА, в, ж. Зменш.-пестл. до тачанка. *Тачаночка проїздала, надгосаняй, ганяй!* (Перв., I, 1947, 55).

ТАЧЕЧКА, и, ж. Зменш. до тачка.

ТАЧКА, в, ж. Ручний, звичайно одноколісний візок, яким перевозять вантажі на невелику відстань, тримаючи за ручки й штовхаючи поперед себе. *Микола, кречучи та надсаджуючи, погнав на тачці мої речі* (Коцюб., III, 1956, 130); *Носили пісок і в кошках, і на носках... возили в тачках* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Під час окупації майже в кожній нашій сім'ї завелися отакі двоколісні тачки, на яких люди привозили з сіл картоплю або перевозили речі* (Сміл., Сашко, 1957, 185); **Образно. Доки мій, то я тяг сю тачку життя* (Фр., XI, 1952, 48).

ТАЧКАР, я, ч. Робітник, що перевозить вантажі на тачці.

ТАЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до тачка. *Тачкове колесо.*

ТАШ, у, ч. діал. Балаган; намет.

ТАША, і, ж., діал. 1. Балаган; намет.
2. Брезент, полотно, яким обтигують, укривають що-небудь. *Лозові дузи, що я витяг із чопа... ніяк не потрапляли до кільчиків* (кілець) *облавка і раз у раз вислизали з рук; потім я зауважив, що й ташу натяг не тим кінцем* (Досв., Вибр., 1959, 410).

ТАШКА, в, ж., ейск., заст. Шкіряна сумка, яку носили на ремені через плече. *Ремені від порохівниці і ташки... перетрещували могутні груди* (Довбуш) (Хотк., Добуш, 1965, 219).

ТАШНИЙ, а, е, діал. Балаганний; // Наметовий. *Ташна повозка.*

ТАШУВАТИ, ю, уєш, недок., Perez., ровм., рідко. Розміщувати; розташовувати.

ТАШУВАТИСЯ, ується, недок., рідко. Бути в якому-небудь місці; міститися. *Біля річки на крутому березі ташувалася розкішна садиба з двірцем* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 387); *На березі Дніпра ташуються друге селище чи, може, продовження першого* (Вітч., 4, 1964, 218); // *Розташовуватися. І зараз стали* (тройяці) *розкладатись, копати, стройть, ташуватись* (ташуватись) (Котл., I, 1952, 164).

ТВАНІСТІЙ, а, е, Такий, у якому можна загрузнути, який засмоктус. *Автомашини, погасивши фари, гурали в тваністій землі* (Рибак, Час., 1960, 55); // *Багвинстий. Він бачить широке тваністе озеро, попросе низькою осокою* (Досв., Вибр., 1959, 216).

ТВАНЮКА, в, ж. Збільш. до твань. *Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку* (Коцюб., I, 1955, 361); *По її [річки] берегах тяглися непрохідні лощари і людей поглинала холодна тванюка* (Чорн., Пісні., 1958, 53).

ТВАНЬ, і, ж. 1. В'яке болото, грязь, рідке багно (у 2 знач.). *Надвір вийдеш — дощ та твань, та туман непроглядний* (Мирний, III, 1954, 198); *Стежки ці залиті водою, вони грязькі, твань хлюпа під ногами і мулю влямає, коли витягнеш із неї ногу* (Сенч., Опов., 1956, 356); // *Драговина, трясовина, багно* (у 1, 2 знач.). *Ноги все частіше провалюються, в'язнуть до колін у густій холодній багнюці. Чвакає і чвакає без кінци хлипка засмоктуюча твань* (Гончар, II, 1959, 416).

2. *Тонкі густі водорості; баговиння* (у 1 знач.). *Прикро вражає нас Запаш убивчий толеніє, що жиляється тванню морською* (Гомер, Одиссея, перекл. В. Тена, 1963, 84).

3. *перен. зисважл. Про розпусну або мерзенну, підлу людину чи середовище з таких людей. Невже вона справді козав його? Невже може козати твань, грязюку, тьмю застеленої алкозасливим туманом психіки?* (Гончар, Тренка, 1963, 129); *Але ж занадто багато трап-*

лялося серед чудес такої твані, як Ситник, убивці віда Родима (Загреб., Диво, 1968, 153); // *чого. Про те, що засмоктус, облутус, позбавляє волі, свободи дій. Вона стане матір'ю, обсядуть її діти, щоденні турботи, або грязьке болото, засуть її, і гнила твань дрібниць покриє всі надії* (Кол., Терен., 1959, 362).

ТВАР¹, і, ж., заст. 1. книжн. Будь-яка істота, живе створіння; тварина. *Одним Комарик молодий Роззвастався перед старими: «Ом, — каже, — як розтягся біс рудий [Лев]!.. Аж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним усяка твар тремтить»* (Гл., Вибр., 1951, 132); — *У морі, кажуть, ні щук, ні карасів не водиться... Ці тварі солодководні* (Досв., Вибр., 1959, 290); // *збірн. І покладено відові пасти твар, що сумирна вдачаю, врозтіч не кидатесь* (Сміл., Зустрічі, 1936, 25).

2. *лайл. Підла, мерзенна людина. За що пак милує господь Лизуку твар такую, Як цей правитель?..* (Шевч., II, 1963, 114).

ТВАР², і, ж., заст. Обличчя. *Руки [Параскіш] жимозить здіймались до обличчя та розгляджували дрібненькі зморшки, що, мов легким паутинням, заснували її твар* (Коцюб., I, 1955, 267); *[Хведора:] Вернувся? Вся твар подряпана, руки закривавлені! Хіби що сколось лизе?* (Кроп., V, 1959, 361); *Його червона твар у чорних окулярах, його педантична акуратність... — все це було незвичайне, незрозуміле і вратувало* (Смоляч, I, 1958, 85).

ТВАРИНА, и, ж. 1. Будь-яка істота на відміну від рослини чи людини. *Так орел, осягши скельної вершини, Дивиться зневажно на малі тварини!* (Щог., Поезії, 1958, 273); *Всяка тварина має свою обережність щодо життя* (Горький, Йгітга К. Самгіна, перекл. Хугоряна, I, 1952, 249); *На голос я намагався розпізнати породу качок, курочок, інших пір'ястих тварин, що зняли галас* (Досв., Вибр., 1959, 411); *У морі живуть різні морські тварини* (Вишня, I, 1956, 175); // *Худоба, звір і т. ін.; ссавець. — Гляди мені, дівко, щоб чисто годила біля свиней... Тварина любить, щоб бдали за неї* (Коцюб., II, 1955, 51); *Директор дав маматок м'яса котові, що сидить поблизу. Це матроська зичка — любити тварин* (Ю. Янов., II, 1958, 36); — *Корову вбили!.. — закричала Зінка, підбігаючи до тварини* (Шняв, Балайда, 1957, 34).

Свійські тварини — приручені, не дикі звірі та ігачи, що живуть в домашніх умовах і служать людині. Серед тварин є багато корисних. Особливо корисні свійські тварини (корови, віці, свині, кури та ін.) (Зоол., 1957, 4).

2. *лайл. Груба, підла людина. Щодня п'яний капрал приходив до примаря доповідати про все, що діється в селі. І щоразу примар мусить пригощати цю тварину* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 77).

ТВАРИНА, я, ж., збірн. Тварини.

ТВАРИНКА, в, ж. Зменш.-пестл. до тваріна. — *Вони [оленьята] народилися в пурі, — промовив Юра, роздивляючись маленьким тваринком* (Багмут, Шасл. день., 1959, 250); *Тяжко боролися за життя Данищукі в першу зиму. Якби не білі зайчики й білки — загинули б з голоду. Оті дрібні тваринки вирятували їх* (Ірчан, II, 1958, 187).

ТВАРИННИЙ, а, е. 1. *Прикм. до тваріна 1. У тваринному і людському організмі білки не можуть утворюватися з вуглеводів та жирів* (Метод. вкл. анат., 1955, 146); *До кормів тваринного годоження належать: молоко незбиране й збиране, молочні відходи* (Свинар., 1956, 161); // *Пов'язаний із зображенням тварин. Сучасні майстри [гуцульської кераміки] дали розвивають традиції... рослинного орнаменту, зате мало вживають мотивів тваринного* (Гуцульська кераміка, 1956, 42);

// Добутий з органічних речовин; органічного походження. *Тваринне вугілля; Тваринний клей.*

△ **Тваринний світ** — сукупність усіх видів тварин на відміну від рослин. *Тваринний світ морів Тихого океану багатіший, ніж Північного Льодовитого океану* (Фіз. геогр., 7, 1957, 17).

2. *перен.* Власт. тварині, тваринам; такий, як у тварин; сучо фізіологічний, не контрольований розумом. *І часто у них [хлопців] виникало тваринне бажання текти подаль від цієї пуги на знайомі стежки* (Мик., II, 1957, 472); *Вершини на момент круто збили коней і потім з тваринним криком кинулись у різні кінці* (Панч, В дорозі, 1959, 36); *Сліпий, тваринний жах знає їх [панів] геть, обливає сльози дрижаками й золотим потом* (Тудуб, Людолови, I, 1957, 21); // *Грубий, низький. Тваринне почуття.*

ТВАРИННИК, а, ч. Той, хто доглядає й вирощує сільськогосподарських тварин. *З нею був дід Петро Онисимович, старий тваринник, якого тепер було призначено завідувачем фермою* (Збан., Передзвін'я, 1955, 91); *Треба вчитися, як доглядати худобу, багато читати літератури, слухати бесіди зоотехніка, агронома і т. д., ... щоб стати справжніми тваринниками* (Тют., Впр, 1964, 130); // *Фахівець із тваринництва.*

ТВАРИННИЦТВО, а, с. 1. Галузь сільського господарства, що займається розведенням корисних свійських тварин. *Збільшення грошових надходжень від тваринництва та інших галузей колгоспного господарства дає нам можливість добре оплачувати працю колгоспників* (Колг. Укр., 7, 1957, 5); *Плани [в артілях] — переорієнтовані: і в рільництві, і в тваринництві, і в пташарстві [пташівництві]* (Вяшня, I, 1956, 412).

2. Наука про розведення сільськогосподарських тварин. — *Я трохи знаю агрономію і тваринництво. До армії я вчився в сільськогосподарському інституті* (Тют., Впр, 1964, 101).

ТВАРИННИЦЯ, і, ж. Жін. до тваринник. *Для молодих досвідчена тваринниця Марія Бакан, що працює дояркою в колгоспі червот століття, стала доброю порадицею* (Вол., Місячне срібло, 1961, 221).

ТВАРИННИЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до тваринництва, пов'язаний з ним. *Без достатку кормів неможливо добитися збільшення поголів'я худоби і виробництва тваринницької продукції* (Хлібороб Укр., 9, 1963, 8); — *Споживачі продукції нашого заводу — це інші тваринні заводи та тваринницькі господарства* (Шовк., Інженери, 1956, 123); *Тваринницька ферма; // Признач. для тварин. Тваринницькі приміщення.*

2. Прикм. до тваринник. *Бригад у колгоспі п'ять: три польових, одна городня та одна тваринницька* (Вяшня, I, 1956, 365).

ТВАРИНОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Який має вигляд певної тварини. *Широко відомі «лембиків» — твариноподібні посудини у вигляді лева або барана, півня чи козла* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 127).

2. Грубий, низький (про дії, вчинки людини або про саму людину). *Помісні дворяни і марно базікаючи ліберали інтелектуали постають у її [Марка Вовчка] повістях і романах як... твариноподібні істоти* (Радліт-во, 18, 1955, 81).

ТВАРИНАЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до тварина 1. *Він одчує, як ніби наростає на ньому якась твариняча шкура* (Вас., Ввбр., 1950, 226).

2. *перен.* Те саме, що тваринний 2. *З кожної пари очей холодними зміями впинаяся в її [Юлі] класичне тіло твариняча пристрась* (Тют., Впр, 1964, 446).

ТВАРЮКА, а, ж. Збільш.-зневажл. до тварина. — *Ох ти, бісова тварюко! Тпру-у!* — і чимдуж замацає руками [Яким] (Мирний, IV, 1955, 318); *Мар'ян і йому*

[собаці] відщипує шматочок ковбаси і переходить на собі презирливий погляд Плачунди. — *Балуші тварюку* (Стельмах, I, 1962, 28); **У порівн. Потля здригнувся, напружився й клацнув зубами, як страшна тварюка, що збирається стрибнути на ворога* (Мик., II, 1957, 211); // *Уживається як лайливе слово. — І знов лізе якась тварюка! Ото лиха година! Піду та добре вилаю, щоб одучити ту мужжу лизити суди вчечері, — подумав писар* (Н.-Лев., IV, 1956, 158).

ТВЕРДЕНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Досить твердий. — *Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і лімба кусень вріж* (Швян, Балавад, 1957, 89); **Образно. Кайдашица не зводила з Мотрі очей, немаче хотіла випитати всю її душу. Її очі з м'якеньких стали зразу тверденькі* (Н.-Лев., II, 1956, 280).

ТВЕРДЖА, і, ж. 1. *рідко.* Те саме, що твердий 2. *Під колесом [мотоцикла] тверджа вікова. Маючи під собою таку твердь... могли б звідси набирати розгін міжпланетні кораблі* (Гончар, Тронка, 1963, 227).

2. *заст.* Фортеця. *На південь від Мозилева... на високій скелі лівого бережжя притулилося містечко Буша з тверджею-замком* (Стар., Облога..., 1961, 4); *Ось підходять до Арсеналу солдати. Це Тиміш Стоян веде всю свою казарму на допомогу обороні робітничої тверджі* (Довж., I, 1958, 51).

3. *чого, перен., заст.* Твердия (у 2 знач.). *Колишня тверджа мусульманського дуїстиництва [Самарканд]... стала нині центром туризму, освіти і науки* (Наука..., 9, 1969, 48).

ТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Думка, положення, вислів, що доказує, підтверджує щонебудь, лежить в основі чогось. *Твердження природознавства, що земля існувала до людства, є об'єктивна істина* (Ленін, 18, 1971, 113); [Семпроній]; *Хоч ти собі чимало сам пошкодив, боронячи в розмові християн... але ти можеш оправдатися, — тільки скажи виразно: «я не християнин» і доведи се твердження на ділі* (Л. Укр., II, 1951, 470); *Твердження, ніби суцільна письменність стоїть на заваді народній творчості, прийняти не можна* (Рильський, IX, 1962, 196).

ТВЕРДИЙ, а, е. 1. Здатний зберігати в сталих умовах свою форму та розмір на відміну від рідкого та газоподібного; протилежне рідкий, газоподібний. *Тіла, які зберігають свою форму, ми називаємо твердими тілами* (Фізика, I, 1957, 28); *В надрз твердого тіла призовано ще багато тасмичів* (Ком. Укр., 2, 1969, 55); *Вічне злагання провадили: все, що холодне, — з гарячим..., все тверде — з рідким і текучим* (Зеров, Ввбр., 1966, 299).

2. Який важко піддається стискуванню, згинанню, різанню тощо; протилежне м'який. *Вона почувала, що ніби стала на якийсь твердий ґрунт* (Н.-Лев., IV, 1956, 254); *Слово, чому ти не твердає криця, Що серед бою так ясно іскриться?* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Тажко стомилися гребці... та по лаваз твердих полягали* (Зеров, Ввбр., 1966, 244); // *Який затвердів, загужавів. По твердому, рилісовому скігу стелились довгі тіні* (Коцюб., I, 1955, 70); *Лише в одному місці він натрапив на польову більш-менш тверду доріжку між виноградниками* (Гончар, III, 1959, 223); *Земля була мерзла і тверда, як бетон* (Тют., Впр, 1964, 481); // *Міцний, не мулястий (про ґрунт). Це не було болото, це були орані поля, але так наповні безперервними дощами, що під ними годі було добути твердого дня* (Гончар, III, 1958, 222); // *Жорсткий на дотик. Мацаю стіни... так, стіни, тверді, холодні...* (Коцюб., II, 1955, 190); // *Черствий, не свіжий (про хліб і борошняні вироби); // у знач. ім. тверде, діго, с. Іжа, для пережовування якої потрібні певні зусилля. Зуби потрохи гаяться,*

але дуже помалу — я все ще запух і не можу їсти твердого (Коцюб., III, 1956, 446); // у знач. ім. тверде, дото, с. Про міцний, не мулястий ґрунт. Третину шляху пройшли вони майже по твердому, і тільки тут.. мулясте дно запружинило під ногами (Гончар, III, 1959, 222).

Тверді земля — суша. А матрос ітиме від літара до літара. Йому залишилася година стояти на твердій землі (Ю. Янов., II, 1958, 34).

△ Тверді вуглекислота див. вуглекислота; Тверді пшениці — сорт пшениці, що має зерно найвищої якості. Зерно твердих пшениць містить на 2—4 проценти більше білка, ніж зерно м'яких пшениць.. воно складніше, з еластичною клейковиною (Хлібороб Укр., 2, 1965, 7); Тверде паливо — дерево, кам'яне вугілля, торф і т. ін., що під час спалювання дають тепло. Для печі-сушарні можна використовувати будь-яке тверде паливо (вугілля, брикети, дрова) (Наука., 9, 1956, 22); Тверде покриття — асфальт, бруковий камінь і т. ін., якими покривають шляхи. В багатьох селах вулиці мають тверде покриття, водопровід (Хлібороб Укр., 3, 1967, 5); Тверді породи — породи дерев з особливо міцною деревиною. До категорії твердих листяних порід відносять дуб, ясен, клен, бук (Лісвн. і полезах. лісорозв., 1956, 52); Тверді сплави — металеві сплави високої міцності та стійкості проти спрацювання. Радянські учені.. працюють над поліпшенням якості твердих сплавів і інших інструментальних матеріалів (Різальні інстр., 1959, 3).

◇ Бүти (стояти) на твердому ґрунті — мати стійке становище, бути певним у собі, у своїх можливостях. — Поки ще змога твоє і поки ще ти на твердому.. Не шукай собі згуби... (Зеров, Вибр., 1966, 316); Горішок твердій був (видався і т. ін.) див. горішок; Стати на твердій ґрунт — здобути стійке становище, почути себе певнено; Твердій, як (мов, немов і т. ін.) камінь — дуже щільний, затверділий. — Схилює я старенькі ботиночки, посівив через плече, іду. Сонце пече, дорога тверда, мов камінь (Тют., Вир, 1964, 29); Гірська земля тверда, мов камінь (Чорн., Визвол. земля, 1959, 48).

3. перен. Фізично витривалий, сильний, дужий. Надто твердій Уже ти, Одиссею! Ні дум, ані тіло в тебе не слабнуть, Неначе усе воно в тебе з заліза! (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 218); Хай живуть тверді, мов крем'я, наші старики! (Рудь, Дон. зорі, 1958, 69); // Який має велику силу або свідчать про неї (про частини організму людини або тварини). Потиснує командир тверду руку Тимофія (Стельмах, II, 1962, 202).

4. перен. Непохитливий, духовно сильний, зі стійкими переконаннями (про людину). — Я в правді твердій так, як дуб (Котл., I, 1952, 70); Потураичин заїкхався, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти насупроти цілої громади (Март., Тв., 1954, 285); Тарас бачив цей виїзд. І хоч він почував, що вже тверді дулом його козаки, йому загорілося цієї урочистості до шляхти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 432); // Незламний, рішучий, стійкий (про характер людини і його риси). Мусиш бути творець, мусиш бути певним своїх сил, мусиш мати і волю тверду, і сильні руки (Хотк., II, 1966, 312); Діти зразу ж оцінили твердий характер хлопця і його рішучість (Багмут, Щасл. день., 1951, 60); // Який виражає рішучість, незламність, стійкість. Його слова палили кристалевою, чистою гвелею, були спокійні, розумні і тверді, як сталь (Фр., VI, 1951, 36); Вони [очі Тараса] і кату, й смерті в вічі Дивились з-під навислих брів, Тверді, уперті, бунтів-

ничі (Бажан, Роки, 1957, 241); Голос у нього рівніший став і твердій (Головко, II, 1957, 90); // Позбавлений чуйності, лагідності, сердечності; суворий (про серце, душу). Музики заграли жалібну українську думку, ту думку, що може зворушити найтвердіше серце (Н.-Лев.-I, 1956, 144); [Р у ф і в:] І не дав я лікві моїй слабій, замученій дружині. Ох, ся тверда душа! Упертий розум! Чом я не міг зломити їх? (Л. Укр., II, 1951, 509).

Тверді рука: а) (у кого) хтось має здатність підкоряти своїй волі інших, управляти; наполегливість, владність як риса чийого характеру. — Знай, Семєне, — казав Мирослав, — такої твердой руки, як у князя Романа, не буде (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 47); Він добрий і простий, але рука у нього тверда... Таким має бути кошовий... (Добр., Очак. розмир, 1965, 115); б) про сильну людину, що вміє організувати інших, повести за собою. А на давнім пожарищі Іскра братства тіла, Дотлілаа, дожидала Рук твердих та смілих, — І дождалась... (Шевч., I, 1963, 261);

Твердій на слово див. слово.

5. перен. Який визначився остаточно; без вагавь, сумнівів. Ми, радянські перекладачі, прийшли до одностайної твердой думки: ми вважаємо, що переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий (Рильської, IX, 1962, 60); Делегати, які виступали на конференції, заявляли про тверду рішучість колгоспників і працівників радгоспів добитися нових трудових перемог (Рад. Укр., 11. I 1959, 2); Щоб не хвилювати матір, Ляля поки що не казала їй про свій твердий намір залишитися в Полтаві (Гончар, IV, 1960, 43); // Цілеспрямований, певний. Комуністична партія.. взяла твердий курс на наукове управління економікою (Ком. Укр., 9, 1963, 29); Я слухав його мовчки.. думав про невтояну заваську інтелігента, про болючість його нервіа та про відсутність твердой лінії життя (Ю. Янов., V, 1959, 121); // Переїнятий упевненістю; чіткий. Нікому не хотілося починати розмову, бо ні в кого не було якоїсь твердой відповіді на те, що сталося (Мик., II, 1957, 367); Я сподівався почути від вас тверду думку спеціаліста і знайти спільника, але, здається, помилився (Собко, Біле цюлум'я, 1952, 164).

◇ Тверде слово — слово, обіцянка, що не розходиться з ділом. Вільшовицьке тверде слово — Хто не робить, той не їсть (Нар. тв. та епн., 4, 1958, 36); Закарпатські шахтарі дали тверде слово всі завадні.. виконувати достроково (Рад. Укр., 5. XI 1952, 1).

6. Непорушній, стійкий, не хисткий. Тверда точка опори; Тверда опора; // Який вимагає цілковитого підкорення, неухильного виконання. І знову лється на Обушого пекучий струмінь скаре на безладдя, на відсутність твердого керівництва (Кпр., Вибр., 1960, 354); Тверда влада; Твердій наказ; // Який міцно встановився; без порушень, без відхилень. На залізницях України діє тверде правило — вантажі селу відправляти на першу вилізу, в першу чергу (Рад. Укр., 30. III 1968, 3); Твердій порядок; // Який доволі не змінюється; сталий (про ціни, податок). Бідняцьке серце вже з перших днів збануло, що нова [Радянська] влада стоїть на його боці.. Встановила твердій податок замість продрозверстки (Речм., Весн. вода, 1961, 85); [Д у д а р:] Держава потребує зліба ..Ви мусите його продати не спекулянтів, а державі за тверду ціну (Мик., I, 1957, 62); // Який не підлягає змінам, постійний. Бдиною твердою річчю.. чула Маруся, було почуття старої ілюсті. Тільки бабця одна цюсю знала певно, ніби посідала тайну життя (Хотк., II, 1966, 16); Усе було таким твердим і надійним, заміреним, ніби на тисячоліття... (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Певний, надійний. Твердою гарантією і заворукою

перемоги комунізму над капіталізмом в мудре і прозорливе керівництво Комуністичної партії на чолі з лєнінським Центральним Комітетом (Ком. Укр., 1, 1959, 11).

7. Стийкий, впевнений (про ходу, рухи й т. ін.). — Процавайте, мамо! — раптом сказав він хрипло.. і твердою зодю подався услід за товаришами (Л. Укр., III, 1952, 568); У коридорі кроки, тверді, впевнені. Знаймо постать у білому халаті (Дмит., Обпалені., 1962, 6).

8. у чому, перен., рідко. Який добре знає що-небудь, володіє чимось. Пани перекидалися французькими фразами, хоч оба в французькій мові були не тверді і ширшої конверсації [конверзації] сею мовою не могли провадити (Фр., III, 1950, 265); // Глибокий, міцний (про звання). Тверді знання.

9. Різко окреслений. Над нашими головами, проти синього неба, вирізувались зубцями круті гострі верхи, полагані косогори з твердим верхнім обідком (Н.-Лєв., II, 1956, 351); // Виразний, чіткий (про риси обличчя). Бере (Шешєня) фотографію молодої жінки.. енергійної, з великими темними очима, з твердим і водночас ніжним малюнком міцно стиснутих губ (Ю. Янов., IV, 1959, 70); На вулгастому обличчі [Гриця] з твердим підборіддям виступав прями́й ніс (Панч., В дорозі, 1959, 103); // Прямий, рівний, розбірливий (про почерк). Я любив твої листи.. вони були писані твоїм енергійним [енергійним], твердим, буйним почерком (Л. Укр., III, 1952, 689).

10. перен. Важкий, обтяжливий. Руїни перебув [народ], татарські михоліття і панцини ярмо тверде (Фр., X, 1954, 43).

11. рідко. Міцний, глибокий (про сон). Заснула [Варвара] на ноді таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудишся (Март., Тв., 1954, 319); Голодуха не відповів. Очі йому склепилися, він.. заснув твердим сном (Довж., I, 1958, 253).

▲ Тверді вода — вода, що містить у собі велику кількість вапняних чи магнезійальних солей. Вода, в якій розчинений двовуглекислий кальцій, називається твердою (Тазма. вапапа, 1957, 21); Тверді група — група іменників або прикметників, основа яких закінчується на твердий приголосний. До т в е р д о в і г р у п и і відміни належать іменники, що в називному відмінку однини перед закінченням -а мають твердий приголосний звук (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 83); Тверді піднебіння — утворена черепними кістками і вкрита слизовою оболонкою верхня нерухома частина ротової порожнини; Твердий знак — назва літери «Ъ» в російській абетці; Тверді приголосні [звук] — приголосні звуки, під час вимови яких середня частина язика не наближається до твердого піднебіння.

ТВЕРДИНЯ, і, ж. 1. перен. уроч. Те саме, що фортеця. Над самим лиманом стояла давня Генуезька твердиня з високими, довгими, темними стінами (Н.-Лєв., II, 1956, 219); Брязне кинжол об залізо кайдани, Пидє луна по твердинял тиранів (Л. Укр., I, 1951, 126); Вставлені в два ряди гармати захищали міцну твердиню (Кач., II, 1953, 455); *Образно. Наступ на таємниці плазми розгорнувся широким фронтом. Але ця хистка, майже безплінна матерія виявилася неприступною твердинею (Наука., 8, 1962, 13).

2. чого або з означ., перен. Надійна опора, заслона, захист. Мій брате могутній, Львове, Твердинею правди стій! (Забашта, Вибр., 1958, 92).

ТВЕРДИТИ, джу, дїш, недок., перех., із спол. щ о. Впевнено висловлювати що-небудь, настійливо говорити, запевняючи в чомусь. Побитий змагався з селянами, твердячи, що виплатив їм усе, а вони твердили, що не

дістали нічого (Фр., VIII, 1952, 383); У долину Стрию на великі води прилітало багато журавлів. Очевидці мисливіці твердили, що зрідка зустрічалися й лебеді (Чорн., Визвол. земля, 1959, 143); Він [В. І. Ленін] відстоює законне право українського народу на самовизначення.. І це в той час, коли царські сатрапи продовжували.. твердити, що ніякої України немає (Цюпа, Україна.., 1960, 36).

ТВЕРДИТИ, джу, дїш, недок., перех. 1. Говорити, повторювати те саме. Ротний так і накинусь на нит звіром. Стоять москалі та одно твердять: «винуваті!» (Мирний, I, 1949, 223); Жінка з дивовижним терпінням слухала і знов рівним, ласкавим голосом твердила своє, запевне, видно, назажди (Жур., Вечір., 1953, 213); Пожмуру твердив [Лєвоко] своє: — Зробимо з панів юшку (Стельмах, I, 1962, 604).

2. заст. Багато разів повторювати що-небудь, щоб вивчити, запам'ятати. — Твердив, сину, вивчене, щоб не забути? — стріча Параска Василя у заті (Мирний, IV, 1955, 80); Ніхто не питає, чи розуміють вони [учні] те, що твердять (Тулуб, Людолови, I, 1957, 316).

ТВЕРДИТИСЯ, ться, недок. Пас. до твердити.

ТВЕРДІННЯ, я, с. Дія за знач. твердити. Перехід з рідкового стану в твердий при охолодженні називається твердінням (Підручник дезинф., 1953, 13); Твердіння бетону — тривалий процес. Він забирає 80 процентів часу, що витрачається на виготовлення виробів (Знанця., 11, 1965, 8).

ТВЕРДІНЬ, і, ж. 1. кмижн. Небесне склепіння, небозвід; небо. Випалило сонце, прекрасну покинувши моря затоку, В неба твердінь міжяну (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тєна, 1963, 57).

2. чого або з означ. Тверда поверхня чогось; маса, товща чогось твердого. *Образно. Склитися над сегом Сонячна твердінь, Ластівка крилом Розтинає тінь (Рильський, I, 1960, 277).

Земні твердінь — земля, суходіл, земна куля.

ТВЕРДІСТЬ, дості, ж. 1. Якість за знач. твердий 2, 3, 5—8. Десять чорних кімнат, налитих пильною по самі вінця.. Я чую твердість і форму затоплених на дні чорної пільми меблів і скрип помосту під їх вагою (Кочуб., II, 1955, 224); — Сонце, великий, прясний володарю світа [світу]!.. Помози нам [тухольцям] у тім страшному бою! Дай нам твердість, і ємість, і згоди! (Фр., VI, 1951, 118); І в кам'яному віці існували «тири», де наші предки виробляли твердість руки і гостроту зору (Веч. Київ, 15.XII 1966, 4); З'їзд [дев'ятих з'їзд КП(б)У] з задоволенням констатує твердість ліній партії в проведенні монополії зовнішньої торгівлі (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 256); «Слово честі» для Завадки — це закон, твердість якого вимірюється хіба що життям (Вільде, Сестри., 1953, 563).

2. Душевна стійкість, непохитність. Говорить [Панса] голосом тремтячим, з видимим зусиллям удавати твердість і суєрність (Л. Укр., II, 1951, 456); — Я не вернусь, Маню.. — сказав відтак, вкладаючи насилу суконий і твердість у свій голос (Коб., III, 1956, 27); В ньому [образі Юрія Брянського] поєднуються практицизм і героїка, діалогічність і революційний розмах, щирість, задушевність і твердість характеру та сила волі (Лєт. укр. літ., II, 1956, 268); // Рішучість. У Олександра Олександровича не вистачило твердості відправити хлопчика додому до батьків (Багмут, Опов., 1959, 96).

3. фіз. Здатність тіла чинити опір змінюванню форми та розміру. Твердість речовини, як відомо, визначається здатністю протистояти зміні форми під впливом прикладених сил (Наука., 1, 1957, 23); Гарпуванням

не тільки підвищуємо твердість сталі, але й поліпшуємо її механічні властивості (Метод. викл. фрез. справи, 1958, 173).

△ **ТВЕРДІСТЬ ВОДИ** — особливий стан води, що характеризується наявністю в ній солей кальцію та магнію. При оцінюванні якості води надається також неабиякого значення наявності в воді вапнякових і магнезіальних солей, які зумовлюють так звану твердість води (Шк. гігієна, 1954, 207).

ТВЕРДІТИ, ів, *недож.* Ставати твердим (у 2, 4 знач.); міцніти; тужавіти. *Камеді виділяються з дерева у вигляді густої клейкої рідини, що швидко твердіє на повітрі* (Стол.-буд. справа, 1957, 31); *Найвигідніше починати збирання [кукурудзи] тоді, коли зерно щойно мицло всоково стиглість і почало твердіти* (Рад. Укр., 3.VII 1961, 3).

ТВЕРДІШАТИ, ав, *недож.* Ставати твердішим (*див.* твердий 2, 4). *Грунт під ногами загону твердішає. Бойчук спливає, спрямовуючи бічція по обидва боки від себе* (Бойч., Молодість, 1949, 326); *Голос Кузьміна спочатку був неспівний, ніби винуватий, потім він все міцніє і твердішає* (Збан., Сесель, 1961, 42).

ТВЕРДНЕННЯ, я, с. Дія за знач. *твёрднуть*. *Перезід.. тіла з рідкого стану у твердий називається твердненням* (Фізика, II, 1957, 40); *За допомогою датчиків спостерігали [вчені та інженери] за поведінкою пластмаси під час нагрівання, твердіння* (Наука., 2, 1964, 14).

△ **Температура тверднення** — температура, при якій речовина переходить із рідкого стану в твердий (кристалічний).

ТВЕРДНУТИ, не, *недож.* Те саме, що твердіти. *Живця, що текла з потрісканої кори дерев, твердла* (Коб., Вибр., 1949, 302); *Ще купався в повені теплої Олекса, ранній жайворонок натягує струни над полем, а земля вже старіє, твердне* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 197).

ТВЕРДО. Присл. до твердий 2—8, 11. *Черемош низу шумів. Йому твердо було лежати на скелях і він перескакував з каменя на камінь* (Коцюб., II, 1955, 340); *Що за чортівщина! — промовило мій друг. — Ти розумієш, з бока і не просунеш веслом — твердо, а спереду вільно. Мабуть, вузенький рігачок* (Досв., Вибр., 1959, 408); *Твердо гордий дуб стоїть: Ані люті морози, Ані бурі, ні погрози Не змогли його звалити* (Гр., I, 1963, 125); *— Для заступу своєї Радянської влади до жовту не беруть, — серйозно і твердо відповів [Бондар] (Стецьмах, II, 1962, 190); Член партії повинен: ..твердо і незгладно проводити в життя рішення партії, роз'яснювати масам політику партії (Статут КПРС, 1961, 4); Багато малював [О. Довженко], особливо карикатур, і твердо вирішив перейти вчитися до архітектурного інституту (Довж., I, 1958, 18); Хто в світу безоднях Віжки тримає в руках і керує розважно і твердо? (Зеров, Вибр., 1966, 191); — Я думаю, що Сомжо вже твердо сів на гетьманстві, — а в нього душа щира, козацька, — так міркував я (П. Куліш, Вибр., 1969, 59); Круста трохі напідпитку, але держиться ще досить твердо на ногах (Л. Укр., II, 1951, 390); Товариш Данило веде батальйон .. моряків.., ідуть влад і твердо ставлять ногу (Ю. Янов., II, 1958, 194); — Коли режисер ставить сценарія, — кажу я, — він мусять твердо за своїми основні авторську думку (Ю. Янов., II, 1958, 23); Передусім став [Хома] екзамінувати новотрибулш, чи твердо завічили вони напам'ять номери своїх автомобілів та карабінів (Гончар, III, 1959, 326); Перший раз тої ночі від нечасної смерті свого батька спав [Тарас] твердо (Ков., Світ., 1960, 47).*

◇ **Стояти твердо на ногах** *див.* нога.

ТВЕРДО... Перша частина складних слів, що віднодіє слому твердий у 2 знач., напр.: *твердошкірий, твердолистяний і т. ін.*; у 4 знач., напр.: *твердоухий, твердосердий і т. ін.*

ТВЕРДОГОЛОВИЙ, а, е, *розм.* 1. Розумово обмежений, дурний. *Твердоголова людина*; // Відсталий, консервативний.

2. у знач. ім. *твердоголові, вих, мн.* Про консерваторів.

ТВЕРДОКАМ'ЯНИЙ, а, ів. Дуже твердий. *Твердокам'яна порода*; // *перен.* Стійкий, непохитний. *Невидаково комуністів прозвали твердокам'яними. Вони знають, що хоча фізично людину можна знищити, але ніколи не можна забити і знищити її ідею* (Ком. Укр., 4, 1967, 25).

ТВЕРДОКОПЧЕНИЙ, а, е, *кул.* Твердий внаслідок тривалого копчення, вудження. *Твердокопчені ковбаси.*

ТВЕРДОКРИЛИЙ, а, е. 1. Який має тверді крила.

2. у знач. ім. *твердокрилі, лях, мн.* Назва ряду комах, які мають тверді передні крила; жуки. *До ряду жуків, або твердокрилих, належать комари, що мають твердий зовнішній хітиновий скелет та дві пари крил, з яких нижня пара — прозора, тонка, а верхня — тверда* (Шкідл. поля., 1949, 70).

ТВЕРДОЛОБИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що твердоголовий. *Хоч ти [сноб] й освічена особа, Але, по суті, — твердолоба* (Мур., Осінні сурми, 1964, 46).

ТВЕРДОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання твердості речовини. *Олександр Бутюв.. доручено відповідальну справу — перевіряти заговимірні прилади, манометри, твердоміри* (Рад. Укр., 15.III 1968, 2).

ТВЕРДОПАЛІВНИЙ, а, е. Який працює на твердому паливі. *Твердопаливна ракета.*

ТВЕРДОПІДНЕБНИЙ, а, е. △ *Твердопіднебінні* приголосні — приголосні, при вимові яких середня частина спинки язика підіймається до твердого піднебіння, змикаючись із ним або утворюючи щільну.

ТВЕРДОСПЛАВНИЙ, а, е, *спец.* Пов'язаний з виробництвом та обробленням твердих сплавів. *Твердосплавна промисловість; Твердосплавні інструменти; Твердосплавні фрези.*

ТВЕРДОТА, й, ж., *рідко.* Те саме, що твердість. *При всій густоті і твердоті Первісних тілець.. може матерія легко Твердість і вдачу соєю відмінати, ставати водою, Жаром, землею, повітрям, залежно від внутрішніх рухів* (Зеров, Вибр., 1966, 140).

ТВЕРДУВАТИЙ, а, е. Трохи твердий (у 2—4 знач.). *Недостатньо розмочені гриби при варінні не розварюються, залишаються твердоуватими, шкірястими* (Україна, 1957, 219); *Твердуватий характер*; **Образно.*

Вітер у лісі вшух, та коли прожджжжали широкі галля, він налітає справа і біє по конях та по Семенові твердоуватим крилом (Гуп., Скупана., 1965, 107).

ТВЕРДУВАТИСТЬ, тості, ж. Якість і властивість за знач. *твердуватий*. *Твердуватість шкіри.*

ТВЕРДУЧИЙ, а, е, *розм.* Дуже твердий (у 2, 3 знач.). *Спробували наші руки й твердоючі грабової породи. Хто вперше в житті заходить коло неї з пилкою, напевне, думає: чи то часом не обернулася на камінь ця деревина?* (Мур., Бук. повість, 1959, 54).

ТВЕРДЬ, і, ж., *заст.* Твердинь. *Летим ми за зоряну твердь* (Сос., II, 1958, 483); *І знав почулися, немов залли гармат, тяжкі мішки вибухи.. В уяві [Олега] малювалося, що й твердь острівця вже ворухиться під ногами* (Ле, Клен. лист, 1960, 163).

Земля твердо — те саме, що *Земля твердинь* (*див.* твердинь). *Він ще міг свій літак підбитий на земну посадити твердо, та обрав.. героїчну і славу смерть* (Гонч., Вибр., 1959, 168); *Небеса твердо — небесно*

склепіння, небозвід, небо. *Вогонь злетів в небесну твердь* (Перв., I, 1947, 113).

ТВЕРЕЗІЙ, а, е. 1. Не п'яний (про людину, її стан). *Ой ти ж мене сватає Не п'яний — тверезий* (Чуб., V, 1874, 160); — *Я із [сватів] і наозорю, й напою. Од мене не пойдуть голодними та тверезими* (Н.-Лев., III, 1956, 61); *Голову туманим легкий хміль, але Тарас, бажачи з'явистись на Клавині очі тверезим, глибоко вдихав і видихав повітря* (Ткач, Плем'я..., 1961, 174); // *Власт. не п'яний людині; такий, як у неп'яної людини. Сьогодні він сидів коло столу й говорив до дружини тверезим голосом* (Ю. Янов., Мир, 1956, 236); *Коли зібрались їхати, Іван хотів ще взяти з собою і пляшку горілки для годиться. Та Мармур розрадив, бо п'яна голова завжди дурніша тверезої* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 206); // *рідко. Який не сприяв сп'янінню; не п'яний. Геть воду тверезу, Давайте вина* (Черв., Поезії, 1959, 70); // *у знач. ім. тверезій, зого, ч. Не п'яна людина. Недурно те ж кажуть: що в тверезого на умі, те в п'яного на язичі* (Вовчок, I, 1955, 242); *Бачачи, що кошовому загрожує велика небезпека, група тверезих кинулася наперейми п'яним* (Довж., I, 1958, 232).

◇ *Дивіться (глядіть, глявуть) тверезими очима на кого—що — сприймати, оцінювати кого-, що-небудь правильно, реалістично, критично. [Б а у н я:] Стережися, моя доню! Гляди на твою будучину і твою частя тверезими очима* (Коб., II, 1956, 331); *Пора тверезими очима глянути на цю обманщицю [свободу]... так услесну й приймну на перший вигляд* (Хотк., I, 1966, 177).

2. Який не вживає спиртних напоїв; непитуший. — *Людина він тиха і, якщо порівнювати з іншими, твереза і ввічлива* (Тулуб, В степу..., 1964, 138).

3. *перен.* Який має здоровий глузд; розсудливий. *Спокійна, твереза натура, при тім глибока, здатна до триєких почування [почувань]* (Л. Укр., III, 1952, 718); *Я добре знаю, що читачі тепер занадто тверезі, позитивні, аби слухати наївну казку* (Рильський, Бабине літо, 1967, 15); *Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в каючок, якби її не штовхало оте... жадання торкнутися чогось забороного...?* (Гончар, Тронка, 1963, 243); // *Який ґрунтується на розсудливості, здоровому свігосприянні; практичний. Твереза логіка зловила справля враження на його опонента* (Дмит., Розлука, 1957, 299); *Партія поводить розумний ризик із тверезим розрахунком, справжнє новаторство з використанням уже нагромадженого практичного досвіду* (Ком. Укр., 2, 1966, 3).

◇ *Твереза голова; Тверезій голос* — про розсудливу людину. *Що нам ті слова мудреці, Що тверезі голоси! Почування молодечі Нам казали: «Все неси... Все віддай на житоку люду...»* (Граб., I, 1959, 397); *Нездорова атмосфера в домі після смерті батька... містично настроювала й таку тверезу голову, як Ольгу* (Вільде, Сестри..., 1958, 367); *Тверезій розум* — розум, здатний сприймати, оцінювати що-небудь правильно, реалістично, критично; розсудливий розум. [Петро:] *Добре серце положили йому в груди; та й розуму не задурили багачеськими витребеньками... тверезій розум має* (Мирний, V, 1955, 184); *Стояли в уяві жінка та діти, рідна батьківська хата... Але тверезий розум весь час нашіптував йому: «Остань, не розкасай!»* (Головко, II, 1957, 572).

ТВЕРЕЗІТИ, ежү, езіш, *недок.* 1. *перез.* Робити когось тверезим після сп'яніння; протверезувати.

2. *перез. і неперез., перен.* Повертати здатність тверезо мисляти, діяти, сприймати що-небудь. *По обличчі в Мартинка потекли патьоки роси, охолоджували і тверезили йому голову* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 302).

ТВЕРЕЗІТИСЯ, ежүся, езішся, *недок., рідко.* Те саме, що тверезіти.

ТВЕРЕЗІСІНЬКИЙ, а, е, *розг.* Зовсім, цілком тверезий (у 1 знач.). *Він став за-за стола тверезісінький* (Н.-Лев., VII, 1966, 106).

ТВЕРЕЗІСТЬ, зості, ж. 1. Стан за знач. тверезий 1. *Поступово зникав хміль, світлішали очі... В тоні голосу його вже почувалася тверезість і Ганна Федорівна слухняно одійшла, сіла на лаві* (Шиял, Баланда, 1957, 18).

2. *Невживання спиртних напоїв. Він і жінка, як видно, помилися на ярмарку... Видко було, що тверезість не дуже процвітає в Карпатах...* (Н.-Лев., II, 1956, 408); *Там [у церкві] на казаннях раз у раз Пін про тверезість промовляв* (Фр., X, 1954, 291); *Там тверезість у новазі, Видно скрізь тверезу спілку. Всі там п'ють саму воду* (Сам., I, 1958, 148).

Братство (товариство) тверезості — у дореволюційній Росії та в інших капіталістичних країнах — організація, спілка людей, які пропагують відмову від уживання спиртних напоїв. — *По інших краях, у Чехії та Моравії, засновують при кожній [кожній] церкві братство тверезості... мовля Дум'як* (Фр., VIII, 1952, 25); — *Потім зачали [мужики] заводити товариства тверезості, бо дуже стали ґрунти тратити* (Стеф., I, 1949, 258).

3. *перен.* Здатність бути розсудливим, реалістично, критично сприймати та оцінювати дійсність. *Володимир Ілліч був народжений для революції, був її стратегом, сміливим і обачливим її вождем, що умів зберігати тверезість у період перемог і не розублюватися в період невдач* (Ком. Укр., 4, 1970, 78); // *чого. Відповідність життєвій правді; розсудливість. Базатою сумасникі А. П. Чехова вражав гострий, аналітичний склад його розуму, тверезість його суджень* (Наука., 1, 1960, 54).

ТВЕРЕЗІТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати тверезим (у 1, 3 знач.). *Він раптом тверезів, і відразу міняється очей померкла масть* (Голов., Близьке..., 1948, 120); *[Ж е я я:] Я п'яна була! Козанням упилася та незбутими думками і охмеліла!... Тепер тверезію* (Кроп., II, 1958, 458).

ТВЕРЕЗІШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати більш тверезим (у 1, 3 знач.). *Тільки-но він помічав, що зтоє із дорослих бачить його, він сразу ж тверезішав через поборовання, що захоплення грою зводив його в ряд звичайних дітей* (Горький, Життя К. Самгіва, перекл. Хуторяна, I, 1952, 22); *Тернер проходить весь цег. Думки починають мінати напрям. Думки починають тверезішати* (Собко, Любов, 1935, 128).

ТВЕРЕЗЮ. Присл. до тверезій 1, 3. — *Пане богослове, та то ж ви! — вигукнув зтоє не зовсім тверезо* (Вільде, Сестри..., 1958, 3); *Я вже не в літах наївених і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо* (Фр., I, 1955, 27); *Зараз тверезо оцінював [Захар] труднощі конкурентів іспитів... був вибагливий до себе* (Ле, Право..., 1957, 73); *Через страх, який гнав його якомога далі від міста, Вадим Успенський був уже не здатний мислити тверезо* (Панч, В дорозі, 1959, 58).

ТВІН, у, ч. Гладкофарбована напіввовняна чб бавовняна тканина з діагональним переплетенням ниток, з якої швють сукні та верхній одяг.

ТВІНОВИЙ, а, е. Пошигий із твіну. *Твінове пальто.*

ТВІЙ, твоя, твоє. 1. Займ. присв. до ти. *Я стояла біля тебе, Не зважилася ані за руку взяти, Ані схилити до тебе чола* (Л. Укр., I, 1951, 210); *Кіль стрижано стогнав крізь зуби. «Коли б не твоє нога, друже, поплатився б я своєю», — думав Вася* (Гончар, III, 1959, 223); // *Належний тобі. Коли чоге в руках не маєш, Ти не зважася, що твоє* (Когл., I, 1952, 166); *І, може, в ти-*

твій твоїй зати Я буду знову розмовляти з тобою, друже мій (Шевч., II, 1963, 66); — Забув сказати, що перекинув також столик.. — і розсилав твої папери (Ю. Янов., II, 1958, 62); // у знач. ім. твоєї, твоєї, с. Те, що належить тобі. — У нас не було мого і твого. У нас було тільки наше (Гончар, III, 1959, 79); // Який виходить від тебе; зроблений, створений, написаний, сказаний і т. ін. тобою. — Залюб — і вродиться все зразу, Все в світі жде (жде) твого приказу (Котл., I, 1952, 261); Твої листи завжди пахнуть зов'язаними трояндами (Л. Укр., I, 1951, 205); Над книжкою твоєї [Л. Котляревського] «Енеїди» нащадок схилять радісне чоло (Сос., II, 1958, 48); — Ні, неправдива твоя рада, кошовий! — промовив Бульба (Довж., I, 1958, 254); // Який стосується тебе. [Л і с о в и к:] Згадай, якою ти була в ту ніч, коли твое кохання розцвіло: була ти наче лісова царівна (Л. Укр., III, 1952, 244); Тільки б погодилась Доля, Орфей би нещасний подвоїв Міру твоєї бідувальні за смерть Еврідіки дочасну (Зеров, Вибр., 1966, 218); // Такий, як у тебе, власт. тобі. Прийняти Зволь оцю рибу,.. що до віку твого дожила (Зеров, Вибр., 1966, 357); — Ох, не бачили, Никаноре, нажти грошей на пошти: хіба ж ми не знаєм твоєї адачі (Стельмах, I, 1962, 9); // Признач. тобі. Твое місце; Твоя доля; // У якому чи поблизу якого ти живеш. Твое місто (село); Твій край; // У якому ти береш участь, вчашся, працюєш і т. ін. Твої змагання; Твій інститут; Твій колектив; // До якого ти належиш. [Л у к а ш:] А хто ж твоїй рід? чи ти його зовсім не мав? (Л. Укр., III, 1952, 200); Твій народ.

◇ Аби (якщо) твоя згода див. згода; Вбля твоя див. вбля; Кудий твоє діло див. діло; Матері твоїй дуля див. дуля; На твій рбзсуд див. рбзсуд; На твоєму місці — будучи в такому самому становищі, як ти, маючи можливість, як ти. — Що бубляк? — встрау розмову Нестір.. Я б на твоєму місці добру скибку життєвця вмолов з гарячою стравою ... (Гончар, I, 1959, 44); — А ти, видать, хлопець крінкий. Смерть мовчки приймав. Другий би на твоєму місці горланів (Тют., Вир, 1964, 122); На твоєй голові див. голова; Не твій клопіт див. клопіт; Тільки [й] твоєб — сдине, що належить тобі, що ти можеш собі дозволити, на що маєш право. [О р и ш к а:] На яку злинку приляжеш після обід, — ото тільки й твого!.. (Кроп., V, 1959, 96); Не твоє діло див. діло; Не твоєй вбса (умі, розуму) діло див. ніс, діло; Не твоєй печаль див. печаль; Річ твоя див. річ; Твоє здоров'я див. здоров'я; Твоє вбля воліть див. воліти; Твоє мйлість див. мйлість; Твоє персбна див. персбна; Щастя твоє див. щастя; Щоб твоєй ногі тут [більше] не було! див. ногі.

2. Який перебуває в родинних або дружніх, близьких стосунках із тобою. — Так він став у службу, заробив грошей, купив хату та й одружився з твоєю матір'ю (Мирний, I, 1949, 159); О тату мій, якби ти знав, що твій Володька на Україні вже став улюблений поет (Сос., I, 1957, 283); — Що, синку, помогли тобі твої ляхи? Андрій мовчав (Довж., I, 1958, 264); // у знач. присудка. Який кохав тебе, належить тобі. — Ти моя. Тоді її очі.. твердо говорять: — Твоя (Коцюб., II, 1955, 419); В садах криві листя й вітві грати такі ж слова: «люблю... твоя» (Сос., I, 1957, 142); // Уживається в кінці листа в знач.: відданий тобі. — Вступила я до комсомолу, як ти писав мені в листі, і вчує потроху... Пиши ж мені. Твоя Марія (Сос., II, 1958, 407).

3. у знач. ім., рож. твій, твоєї, ч. Чоловик, одружений з тобою; // твоя, твоєї, ж. Жінка, одружена з тобою; // твої, твоїх, мн. Батьки, родичі або інші близькі тобі люди.

ТВІР, твору, ч. 1. Те, що зроблене, створене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій формі; виріб, витвір. — Дам.. найкращий тобі подарунок: Дам дорогої роботи кратери — уся вона з срібла Вилита, вінця ж у неї оздоблені золотом чистим. Твір то Гефеста (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тева, 1963, 88); У безмежному Всесвіті два космічні кораблі — твір розуму і рук радянського народу (Веч. Київ, 23.I 1969, 2); *Образно. Весно, ти мчиш мене! Мільонами кольорів, тонів, ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя! (Фр., XIII, 1954, 304); // кого, чий і без додатка. Продукт творчої діяльності людини. [Р і ч а р д:] Хто вам сказав, що я свій твір доваю? Ось він, мій твір! Дивіться! (Раптово скidas покривало з великої статуї) (Л. Укр., III, 1952, 83); Мине кілька тижнів, і.. готівий килим ляже перед вами. Чудовий мистецький твір, над створенням якого працювали золоті руки народних умільців (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 98); // кого, чий і без додатка. Наслідок літературної, наукової, музичної творчості людини. Коцюбинський дуже талановитий чоловік і дуже живі питання захоплює своїми творами (Мирний, V, 1955, 402); На його [І. Франка] творях, а його ідеї виховались уже ціле покоління (Коцюб., III, 1956, 35); Перечитуючи прекрасні твори Пушкіна і Шевченка, ми не можемо не сказати, що вони обидва своїми серпами — кожен на своєму полі — жали на один сніп. Сніп народної волі, народного щастя (Рильський, X, 1962, 22); — Це полонез Огієнського.. Правда, чудовий твір? (Кочура, Зол. грамота, 1960, 47).

Збірка творів див. збірка; Збірник творів див. збірник.

2. Самостійна шкільна або домашня робота у вигляді письмового викладу учнями своїх думок на задану тему. — Що ж ти здавала? — Твір, — засміялася Тоня і дала багатозначно: — На вільну тему! (Гончар, Тронка, 1963, 68); Вдалою формою закріплення засвоєної учнями теми.. в підготовка і написання самостійних домашніх творів (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 81).

ТВІРНИЙ, а, є. 1. Який утворює або на основі якого утворюється що-небудь.

△ Твірніа лінія, мат. — лінія, що своїм рухом утворює яку-небудь поверхню. Поверхню обертання називається поверхня, яка утворюється від обертання якої-небудь лінії, що називається твірною, навколо нерухомої прямої, що називається віссю (Геом., II, 1954, 67); Твірніа основа, лінгв. — основа, від якої утворюється похідне слово. Усі похідні слова утворюються від певних мовних величин, які називають твірними основами. Наприклад, у слові косар твірною основою є кос- (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 21); Твірніа тканіна, бат. — тканина, з якої утворюються всі постійні тканини рослинного організму. У дорослому стані стебло конопель має чотири основних типи тканин — кору, твірну тканину, деревину й серцевину (Техн. культ., 1956, 126).

2. у знач. ім. твірніа, вбі, ж., мат. Те саме, що Твірніа лінія.

ТВІСТ, у, ч. 1. Швидкий танець з імпровізаційними рухами партнерів у позиції один навпроти одного.

2. Музика, пісня в ритмі цього танцю.

ТВІСТОВИЙ, а, е. Стос. до твісту. Твістова музика. ТВОРЕНИЙ, а, є. Дієпр. пас. теп. і мн. ч. до творити 1, 2, 4. Справжній актор.. повинен уміти підняти себе до рівня характеру твореного образу (З глибини душі, 1959, 28); Давногрецькі поеми «Іліада» та «Одіссея», приписувані сліпому співцеві Гомеру, є, власне, зведенням пісень, творених безмежними співцями протягом багатьох століть (Рильський, IX, 1962, 191); Творена дружніми зусиллями майстрів слова всіх поколінь,

українська радянська література постійно зростає і вдосконалюється (Літ. Укр., 28.III 1967, 1).

ТВОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. творіти 1, 2, 4 і творітися 2. Саме вживому процесі творення матеріальних цінностей.. родяться й викристалізуються ті риси народного світогляду, з яких і виникає народна творчість (Рильський, IX, 1962, 139); В наші дні, коли гранично загострилася боротьба між силами творення і силами руйнування, доля цивілізації на Землі хвилює людей все більше (Рад. літ-во, 3, 1964, 132); На що не глянє [Артем] — на багатоповерхові кам'яниці, на брук під колесами.. — не міг уже, щоб сразу ж не уявити собі разом і самий процес творення цього сього (Головко, II, 1957, 405); Ця невелика книжка [«Русалка Дністрова»] по-революційному розв'язала питання про творення нової літератури в Галичині (Рад. літ-во, I, 1957, 109); Наука не може відмовитися від творення абстракцій (Рад. літ-во, I, 1961, 24); На відміну від напруженої.. артикуляції у ряду західних.. районів, центральноукраїнське, наддніпрянське і в типовій його вимові в звук легкого, н е н а п р у ж е н о г о т в о р е н н я (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 161); Всі наші успіхи в результаті творення невиспущеного розуму, роботязки рук великого радянського народу (Рад. Укр., 3.I 1962, 1).

ТВОРЕЦЬ, рій, ч. 1. Той, хто створює матеріальні або духовні цінності. Творцем усіх матеріальних і духовних цінностей на землі є трудящий народ (Вол., Сади.., 1950, 185); Найбільше жемі до еподоби руки творця (Ю. Янов., II, 1958, 43); Для творця найвищою насолодою є сам процес творення (Ком. Укр., 4, 1969, 61); /чого. Той, хто творчо здійснює, виконує щось. Найвища функція, найвищий обов'язок артиста—бути артистом, творцем (Фр., IV, 1950, 37);— Для мене в театрі,— заявляє Саксаганський,— завжди був і є в на першому плані актор як головний творець вистави (Життя Саксаганського, 1957, 277); Новизну і неповторність у художньому кіно визначають основні його творці — сценарист, режисер, оператор, актори (Мист., 6, 1962, 13); // перев. чого. Той, хто в автором чогось. Молодий хорунжий був творцем пам'ятника (Кобр., Вибр., 1954, 188); Служачі щедро нагороджували виступаючих алодисментами — на жмоці діяло те, що самі творці читали власні творіння (Збан., Сеспель, 1961, 93); За традицією на борту лайнера піднімається в повітря його творці — люди крилатої мрії (Веч. Київ, 19.I 1967, 1); // чого. Засновник, основоположник чогось. 22 квітня 1970 року минає сто років з дня народження Володимира Ілліча Ульянов-Леніна.., творця Комуністичної партії Радянського Союзу (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 3); Гм'я К. С. Станіславського — ..творця системи — науки про закони сценічного мистецтва — широко відоме всьому світові (Мист., 6, 1965, 38).

Творець історії (життя, майбутнього і т. ін.) — той, хто своєю діяльністю впливає на хід історії, зміни в житті й т. ін. — Що діяти з грядущим? Бо ми його творці; За стязом волі невмирущих Всі вийдемо в руці! (Грєб., I, 1959, 514);— Ви, каже [Михайло Іванович], з'явитесь додому новими людьми,.. які усвідомлюють свою безпосередню участь у творенні світової історії.— Чувш, Романе? — штовхнув земляка Хома.— Творець світової історії (Гончар, III, 1959, 294).

2. За релігійними уявленнями — надприродна істота, що вібито створила світ; бог.— Тож творець Нам створив сей світ великий! (Л. Укр., IV, 1954, 150); Вийшов чернець поглядом святим на море позирнути, господа-бога й творця славославити [прославити]... (Вишня, I, 1956, 172).

ТВОРИВО, а, с., заст. Твір (у 1 знач.). [А в те й:] Та хто ж тобі натгне вогонь живий, коли з творця ти творивом збився? (Л. Укр., III, 1952, 440); Навіть і сонце, з небесних шпильів обліваючи світлом Твориво скрізь світові і рілля озріваючи жаром,— Униз назиляє і сонце пожежу свою променисту (Зеров, Вибр., 1966, 164).

ТВОРИЛО, а, с., спец. Скриня або яма, в якій гасять вапно. І до цього часу на невеликих будовах вапно ще часто гасять на тісто в дерев'яних ящиках — творилах (Гамн. вапна, 1957, 51); Час блакитне вапно у основних творилах творити, Класти камінь на камінь — для людства будуючи дім (Перв., I, 1958, 405).

ТВОРИТЕЛЬ, я, ч., заст. Творець (у 2 знач.). А кругом тебе Творилося, росло, ціло, І прощитало, і на небо звалу творителю несло (Шевч., II, 1963, 417).

ТВОРИТИ, творю, твораш, недок. 1. перев. У процесі творчої праці викликати до життя що-небудь, давати існування чомусь.— Будемо творити літературу, організувати інтелігенцію, міську і сільську (Коцюб., II, 1955, 138); Нам дано ні з чим незрівнянну радість — творити новий світ, здійснювати тисячолітні мрії людства (Рильський, Веч. розмова, 1964, 91);— Я творитиму нові дерева,— сказав Мічурін (Довж., I, 1958, 432); Український радянський народ вільно творить нову культуру — соціалістичну за змістом, національну формою (Іст. укр. літ., I, 1954, 8); // ким, яким. Робити когось тим, на що вказує іменник в орудному відмінку. [Неофіт-раб:] Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами (Л. Укр., II, 1951, 240); // Виробляти що-небудь. Були хлібороби батько й мати, що весь вік творили хліб і мед для людей (Довж., I, 1958, 325); // Будувати. Той, хто творив собі зграми,— де він тепер? Де поділись його всі діла? (Л. Укр., IV, 1954, 278); Дороги обкуляла згариче, сів.. Невже самі люди, що це творили, пустили з вітром і димом? (Тют., Впр, 1964, 367); // Писати (науковий, літературний, музичний твір), малювати (картину тощо). Якби ви знали, панчі, Де люде плачуть живучи, То ви б елегій не творили (Шевч., II, 1963, 252); // Накреслювати плани й т. ін. Творив він плани організування експортної торгівлі (Фр., VI, 1951, 236); // Вигадувати. Я почав уявляти собі нових дзаків. Себто творити, бо я їх ніколи не бачив (Коцюб., I, 1955, 244).

2. перев. Викликати появу чого-небудь, бути причиною виникнення чогось; утворювати. Рокіш творить біль: як приходить — смакує, як виходить — катує (Номіс, 1864, № 1710); Ранок у гаю і в полі творить чари (П. Куліш, Вибр., 1969, 368); Під водопадом творив потік просторий, спокійний і чистий, мов слюза, ставок (Фр., VI, 1951, 24); Колір Наталчиних очей творила прозора сльоза, що набігала на сіре тло (Вол., Озеро.., 1959, 162).

3. неперез. Займатися творчою діяльністю (літературною, мистецькою, науковою тощо). Вміти творити — це не означає вміти лише добре малювати чи добре ліпити.. Це означає бути також мислителем своєї епохи, свого часу (Довж., III, 1960, 14); Треба було творити, треба було піднести майстерність акторську на таку височину, на яку піднесла його славетна артистка Г. І. Борисоглабська (Вишня, I, 1956, 244); Вчений повинен не тільки творити в науці, тісно пов'язаній з практикою, а й пропагувати знання, поширювати їх у масах (Наука.., 8, 1963, 4).

4. перев. Виконувати якусь роботу, дію. Менше говори, а більше діла твори (Укр.. присл., 1955, 389); Кожен творить щось своє, робить ніби мале жесь діло: той звярує шви,.. той столярює, той фарбує (Гончар,

Тронка, 1963, 341); // Робити щось погане; коїти, чинити. *Такії, боже наш, діла, Ми творимо у наших раї. Ми в раї пекло розвели* (Шевч., II, 1963, 253); [Р і ч а р д:] *Сам не відає, що творить* (Л. Укр., III, 1952, 12); *Служайте! Це ж ворог творить! Це ж над нею [країною] він у брані надсміхав [насміхається]... Та не озвучає* (Тяч., I, 1947, 200); // У сполуч. з іменником означає — виконувати дію, виражену цим іменником. *Всі свої підлі глодіяння творять [вороги] уночі* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 359); *Бутурлін довго це стояв перед чудотворною іконою, творив молитву* (Рябак, Переясл. Рада, 1953, 78); // Здійснювати, робити. *Родилась [княжна] на світ жить, любить... І всякому добро творить* (Шевч., II, 1963, 34); *Моя пущена ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл* (Тяч., I, 1957, 121); *Записники міста-героя творили нечувані подвиги* (Скл., Орл. крила, 1948, 29).

◇ **Творити диво (два)** — викликати подив, захоплення незвичайними або визначними вчинками, діями. *Чує я, що врожай Зібрали ви багатий... Що пасічник Панько Рудий Дива в колосі творить...* (Рильський, III, 1961, 51); **Творити життя (історію, майбутнє і т. ін.)** — активно впливати своєю діяльністю на зміни в житті, на історію, характер майбутнього тощо. *Люди самі творять свою історію.* (Ленін, 26, 1972, 51); **Творити суд над ким, кому** — судити когось. *Тим часом в своїй столиці Цар засів поруч цариці, Щоб творити звірам суд* (Фр., XII, 1953, 7); **Творити суд і розправу див.** розправу¹.

5. *перез.*, що. Утворювати; становити, являти собою. *Профіль був у неї, справді, чисто класичний. Чоло й ніс творили одну м'яку лінію...* (Коб., Вибр., 1949, 372); *Несамовиту картину творили босі, ..насуплнені чоловіки з свіжозрубаними ломаками* (Вільде, Сестри..., 1958, 260); *Висловлювання Шевченка творять цілу систему естетичних уявлень* (Рад. літ-во, 6, 1966, 33).

ТВОРИТИСЯ, творяться, недок. 1. Те саме, що **відбуватися 1**; **робитися**. *А що там поза мурами творилося...* *Проте не знали ми та й знати не хотіли* (Фр., XIII, 1954, 298); [К а р п о:] *Піду в шиньок [пшавок], загляну, що там твориться* (Кроп., II, 1958, 165); *Що творилося в багатих квартирах, нікому не відомо. Штори були спущені* (Довж., I, 1958, 165); // Діятися, чинитися (про щось погане, страшне, незвичайне); **коїтися**. — *В Сицилії таке твориться, Що вам би треба подивитися, — Там крик, мов підступа Орда* (Котл., I, 1952, 96); *Вона не пам'ятає, що робила, не розбирила, що з нею творилося* (Мирний, IV, 1955, 65); *Кілька хвилин над лісом творилося щось страшне, а потім вітер почав ушухувати* (Шиян, Переможці, 1950, 33).

Творитися (творилося) на серці (в душі) в кого, чому, чий — хтось глибоко переживає (переживав) щонебудь. *Ніхто ніколи не міг би вгадати, що твориться в дітях на серці* (Собко, Біле полум'я, 1952, 172); *Гордее спокійно вислуховував його, розуміючи, що творилося в його душі* (Цюпа, Назустріч..., 1953, 266).

2. **рідко.** Те саме, що **виникати 1**; утворюватися. *Катерина глянула знадобор мукою своїх очей на вичат, .. слюдою... нерівно затікали в землісті зморшки, начеб вони творились тільки для скорботи* (Стельмах, Хліб..., 1959, 7); *Не встигала Орися нахилуватися, наглядітисся, як річка вже мінjala видива, там щось перелаштовувалося, творилося, шукало свої форми* (Тют., Впр, 1964, 520).

3. **Пас.** до **творити 1, 4.** *Почав діяти канавокопач. Твориться молоде місто* (Довж., III, 1960, 453); *Закарпаття — це край, у якому чудово збереглися старі фольклорні традиції, а зараз продовжують активно творитися нові пісні, коломийки, співанки, балади тощо*

(Нар. тв. та етн., 5, 1966, 50); *До ленінського ювілею твориться серія кінопортретів видатних діячів нашої партії і держави* (Вітч., 2, 1969, 220); *Вдовиного, бачиш, сина В прийом громада повезла. Гант-по темній діла Творяться нишком на сім світі!* (Шевч., II, 1953, 52); *Страшний суд творився тоді серед голит, беззагисних таврійських степів* (Гончар, Таврія, 1952, 3).

ТВОРІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **творити 1, 4**; будування. *Щасливий... Хто креслив сміливий склепіння, Хто різав литво голубе, Замисленим шастям творіння Звеличуючи себе* (Бажан, Роки, 1957, 281); *Фантастичний, казковий елемент майже зовсім відсутній у думках, тоді як у російських балагах, сербських та болгарських піснях йому відведено чимале місце. Це, безперечно, пояснюється часом і умовами творіння* (Рильський, IX, 1962, 231).

2. **Продукт творчості, діяльності людини.** — *Прости, що я все життя належав деревам... Вони — мое творіння* (Довж., I, 1958, 439); *Ця непоказна на вигляд скрипка була величчям творінням Страдіваріуса* (Збан., Малін, дзвін, 1958, 187); *Коли настає день спучу [судна] — він виллюється тут у справжнє свято труда, тисячі людей напружено стежать за творінням рук своїх* (Гончар, Тронка, 1963, 342); // *Те, що створено природою. Базато написано про квіти — чудові творіння природи* (Літ. Укр., 29.V 1962, 4); // *перев. мн.* **Твори літератури, мистецтва.** *Шуми, шуми, музичний дубе, вітням! Творіння великих слуха ти рядки...* (Забашта, Вибр., 1958, 112); *Радянським людям дороги здобутки культури всіх народів, видатні творіння письменників, композиторів, художників* (Ком. Укр., 5, 1967, 8); *Творча індивідуальність митця неминуче відбивається в його творіннях* (Мист., 1, 1956, 9).

3. **розм.** **Жива істота.** *Як і куди просуваєтся могли б лусконосні творіння [риби], Які вода не давала їм місця* (Зеров, Вибр., 1966, 134); // *Про людину.* — *Чи розумієш ти мене, нещасне творіння?* (Вас., I, 1959, 187).

ТВОРЦІВ, цєва, цєе. **Примк.** до **творєнь**; належний творцеві. *Хто будує, — лиша по собі будування... В тій будівлі людське покоління зростає, І творецьє ім'я йому буде святє* (Гр., I, 1963, 125); *І як небесний простір, Так і огорнену небом твердиню земну розділила Мудра творцева рука на п'ять поясів розмаїтих* (Зеров, Вибр., 1966, 300).

ТВОРЧИЙ, а, е. 1. **Стос.** до **творчості** (у 1, 2 знач.). *І все було палким в годину творчу: І небо, і земля, і камінь, і різець, І серце майстра* (Л. Укр., I, 1951, 422); *Партія жеру великою творчою діяльністю радянського народу* (Статут КПРС, 1961, 3); *Для творчої роботи кращі умови важко собі й уявити: чудова бібліотека, івовий парк...* (Головкин, II, 1957, 488); *Творчий доробок письменника; // Власт. творчості. Для творчої манери П. Панча властиве й уміле використання... образно-словесних засобів і лексем* (Рад. літ-во, 1, 1963, 19); *Горький був основоположником нового творчого методу — методу соціалістичного реалізму* (Мист., 1, 1955, 5); // *Який містить елементи нового, щось удосконалене, розвиває, збагачує; проінятий творчістю* (у 1 знач.). *Великий вклад у творчий розвиток марксизму в сучасних умовах несуть революційні партії робітничого класу* (Ком. Укр., 6, 1966, 29); *Бажано... щоб перекладач не був ремісником, який перекладає все, що йому замовляють перекласти, щоб тут докопче був момент творчого вибору* (Рильський, IX, 1962, 21); *Змагання розбудило творчу ініціативу мільйонів трудящих* (Рад. Укр., 9.I 1948, 1); // *Який буває в процесі творчості, зумовлений нею.* [К о в ш и к:] *Уже вчорів. Кидайте роботу [малювати].* [В е р б а:] *Зараз. Я сьогодні в такому твор-*

чому настрої, що одірватись не можу (Корн., II, 1955, 230); *Не знає ніяких творчих мук Цей кандидат Данило Жук* (С. Ол., Вибр., 1957, 333); *Творчим піднесенням охоплені працівники літератури й мистецтва України* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 1).

Творча лабораторія — про безпосередню роботу митця над своїм твором; процес творчості. *Ви перший критик мій, якому я дозволяю перейти через поріг моєї творчої лабораторії* (Кач., II, 1958, 81); *Творчий вечір кого, чий — вечір з участю автора, огляду творчості якого він присвячений; Творчий звіт див. звіт.*

2. **Здатний до творчості** (у 1 знач.); який творить. *Ваша творча душа, наповнена народними голосами, Ваше чує серце.. поривали Вас на інші праці* (Мирний, V, 1955, 372); *[В о л ь д е м а р:] Я творча натура,.. природженій танцюристі* (Мороз, П'єса, 1959, 318); *Творча уява — процес значно складніший і важчий, ніж відтворююча уява* (Психол., 1956, 108); *Треба піднімати народ з вікового сну, будити творчі сили його* (Кол., Терен., 1959, 206).

Творчий колектив — колектив, що займається художньою самодіяльністю. *В окремих селах є досить міцні творчі колективи, талановиті солісти* (Рад. Укр., 25.I 1954, 1); **Творчий працівник** — той, хто працює в галузі літератури та мистецтва. *Партія чекає від творчих працівників нових значних творів, які покоралять глибини і правдивістю відображення життя* (Резол. XXIII з., 1966, 23).

3. **Примр. до творець 1.** *Я був головою Всесоюзної творчої секції працівників кіно* (Довж., I, 1958, 27); *// Власт. творцеві; такий, як у творця. Руки мені розповідають про труд і людське горе. Я бачу творчі пальці — тремлячі і нервові* (Ю. Янов., II, 1958, 43); *Творче чуття.*

Творче обличчя кого — сукупність рис, що характеризують манеру творчості митця. *У 90-х роках уже остаточно визначилося творче обличчя Іжакевича, наділеного яскравими самобутніми індивідуальними рисами художника* (Мист., 1, 1955, 36).

ТВОРЧИСТЬ, чості, ж. 1. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. *Я змінив свою манеру і се дивувало мої знайомі та критики, що шукали усяких «кормадських» причин до моєї нової фази творчості* (Л. Укр., III, 1952, 690); *Справжнє мистецтво вимагає творчості, а творчість — це створення не тільки нового змісту, але й відповідної йому художньої форми* (Мист., 2, 1956, 18); *Художня творчість — глибоко свідомий, осмислений процес* (Рад. літ-во, 3, 1958, 22); *Образно. *Розцітайся ти, веснонько красна, Духом творчості все онови* (Граб., I, 1959, 330); *// Діяльність, прийнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку. Творчість — ось що найточніше характеризує працю радянського робітника* (Вітч., 3, 1968, 210); *У роки п'ятирічки жива творчість мас народила й розвинула такі форми мазання, які допомагають вести в дію налені резерви, забезпечують найширший простір ініціативі кожного трудівника, дають змогу найбільш об'єктивно оцінювати результати його внеску в підвищення ефективності виробництва* (Ком. Укр., 6, 1975, 62).

Будинок творчості — заклад для відпочинку й творчої праці літераторів, художників і т. ін. *Чимало визначних творів нашої літератури написано саме в будинках творчості* (Літ. Укр., 26.V 1967, 2).

2. Те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного вмісту. *Народна пісня — то ж вона Устій землі окраса, Вона, як сонце, вирина У творчості Тараса* (Рильський, III, 1961, 36); *Геніальна творчість Руставелі з великою любов'ю оберігалась народом*

понад сім століть (Корн., Разом із життям, 1950, 53); *Радянські вчені дослідили зв'язки Шевченка з творчістю Сквороди* (Рад. літ-во, 11, 1949, 72).

Народна творчість: а) вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та ін. видах мистецтва. *Народна творчість — це той ґрунт, на якому виростають і література, і театр, і музика, і образотворче мистецтво — і без якого вони б засохли* (Рильський, IX, 1962, 190); *В радянських умовах народна творчість, як і професіональне мистецтво, реалістично відображає соціалістичну дійсність* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 22); б) сукупність творів, що виникли в результаті такої діяльності народу. *Я часом з головою пірнаю в етнографічні записи, в те чисте й свіже джерело народної творчості* (Коцюб., III, 1956, 344); *Пильно студіюючи свій предмет, повні любові до того трепетного організму, що зветься народною творчістю,.. радянські фольклористи спільними зусиллями покажуть світові красу, силу й велич творчості українського народу* (Рильський, IX, 1962, 214).

3. **Здатність творити** (у 1 знач.), бути творцем (у 1 знач.). *Самієвські майстри сьогодні замагаєлі в творчості. Сапери і візотинці.. в'язали плоти* (Гончар, III, 1959, 342); *Думаю про творчість: Про дикуну, що.. гострим камінцем Накарбував серед стіни в печері Йогось мамонта або ведмедя* (Рильський, II, 1960, 60).

ТВОРЧО. **Присл. до творчий 1, 2.** *Геніальний продовжуєч справи Маркса, Володимир Ілліч Ленін в нових історичних умовах творчо розвинув марксизм, підніс його на вищий ступінь* (Ком. Укр., 4, 1960, 3); *І. Котляревський і М. Гоголь відібрали і творчо використали ті теми, образи, прийоми давньої української драматургії, які виявилися найбільш вдалими, найбільш життєвими* (Рад. літ-во, 1, 1963, 113); *Треба творчо підходити до застосування того чи іншого авіотехнічного заводу, перевірити окремі положення у виробничих умовах* (Хлібороб Укр., 2, 1954, 8); *Творчо обдарована людина.*

ТЕ див. той.

ТЕАТР, у, ч. 1. Вид мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами. *На відміну від літератури, музики, живопису, скульптури мистецтво театру є насамперед мистецтвом живих діючих сценічних образів* (3 глибин душі, 1959, 66); *Історія театру, живопису, скульптури, музики, літератури обчислюється багатьма сотнями років* (Мист. кіно, 1955, 5); *Велике значення мають численні висловлювання і статті Франка про український театр* (Наука., 8, 1956, 6).

2. Установа, організація, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів. *Видавались з маси співу такі чисті та дуже голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах* (Н.-Лев., II, 1956, 403); *Настала така тиша, якої не створював ні один артист від самого початку заснування театру* (Довж., I, 1958, 167).

Академічний театр див. академічний; Ляльковий театр; Театр ляльок — вид сценічного видовища, в якому діють ляльки, що їх рухають актори; **Пересувний театр** — театр, який не має сталого місця перебування, а переїжджає з одного населеного пункту в інший, даючи там вистави; **Тиньовий театр див. тиньовий.**

3. **Приміщення, будинок**, у якому відбуваються вистави. *В кімні вулиці стояв високий будинок; то був театр* (Н.-Лев., II, 1956, 206); *Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли* (Коцюб., II, 1955, 189); *Наші місця були в першому ряді.. Заду шуміло море глядачів, театр зутко сповнювався публікою* (Досв., Вибр.,

1959, 99); // Присутні на виставі; глядачі.— *Що це? Не може бути?* — Здивування, розгубленість скрізь — в партері, в ложах.. Тривога й страх опанували театр (Довж., I, 1958, 49).

Зелений театр *див. зелений*; **На театрі, заст.** — на сцені, у театрі. *Буде [«Назар Стодоля»] на театрі після великодня* (Шевч., VI, 1957, 28); — *Може, він нашим буде, ловецького Половецького роду,.. дарма що по провістах в Одесі на театрі грав* (Ю. Янов., II, 1958, 175).

4. *заст.* Вистава, спектакль. *Ніколи було удень, а в нічну добу чимало часу тратив на театр* (Мирний, V, 1955, 385); [Л ю б о в:] *За тим театром та лотережми страх скільки часу змарнувалось* (Л. Укр., II, 1951, 35).

5. *чого, перен.* Місце, де відбуваються значні події (воєнні дії тощо). *Армія не мала загального керівництва, не було ніякого певного плану ведення війни.. Не вистачало навіть карт театру воєнних дій* (Нова Іст., 1957, 5).

6. Сукупність драматичних творів того чи іншого автора, жанру тощо. *Театр Миколи Садовського.*

▲ **Анатомічний театр** *див. анатомічний.*

ТЕАТРАЛ, а, ч. 1. Амадор, любитель театру (у 1 знач.); частий відвідувач театру. *Мій сусід Руденко.. завязаний український театрал* (Л. Укр., V, 1956, 211); *Київський оперний не обмежується тим, що запрошує театралів до себе, він сам їде до них, щоб в усі куточки нашої республіки нести людям радість живого спілкування з майстрами сцени* (Мист., 6, 1967, 13).

2. *розм.* Артист театру. *Театрالی чекали грози. Він не терпів, коли хто-небудь наважувався грати ролі з його репертуару* (Ільч., Серце жде, 1939, 270); — *Якщо ви заочете в Полтаві дістати нових п'єс, то я до ваших послужу. У мене там серце театралів давні знайомства* (Гончар, II, 1959, 169).

ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. театралізувати. *Історія грузинського театру знав чимало спроб театралізації поеми [«Витязя у тигровій шкурі»] Шота Руставелі* (Вітч., 12, 1968, 167); *Театралізація роману*; // *Виведення елементів сценічної вистави в певний вид мистецтва. Розширювався репертуар капели [«Буковина»], в якому значне місце посіли хороводи, грайливі колодійки.. Виконання їх вимагало певної театралізації, елементів хореографії* (Мист., 6, 1965, 33).

ТЕАТРАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до театралізувати; // у знач. прикм. *Діалогічна персоналіфікована мова, доповнена відповідними інтонаційними моментами, а також театралізована дія в значній мірі унаочнюють відображення дійсності в казках, надають їм певної динаміки і сценічності, що й робить їх легкими для сприймання* (Нар. тв. та етп., 2, 1957, 33); *Ансамбль [«Балет на льоду»] почав працювати над театралізованою виставою, в якій вдало поєднувались спорт, хореографія,.. музика* (Мист., 1, 1963, 33).

2. *рідко.* Те саме, що театральний 2, 3. *Молоді митці [царку] удосконалили номер, внесли в нього багато хореографічних та театралізованих елементів* (Веч. Київ, 28.II 1964, 4); *Попереду театралізованою ходю неначе вбіг, як циркач, досить молодий ще з вигляду маестро* (Ле, В снопі.., 1960, 270).

ТЕАТРАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перес. Пристосовувати літературний (не драматичний) твір для вистави в театрі, вносити до твору елементи драматичної дії, сценічної гри. *Спроби театралізувати «Витязя» [Шота Руставелі] робили .. багато .. драматургів і режисерів* (Вітч., 12, 1968, 167); *В часи громадянської війни серед бійців Червоної Армії виникла і досить широко побутувала така своєрідна форма дра-*

матургії, як «жива газета» або «живогазетний театр». Червоноармійці інсценізували, театралізували.. газетні повідомлення та статті (Нар. тв. та етп., 3, 1961, 45).

ТЕАТРАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до театралізувати.

ТЕАТРАЛКА, п, ж. Жін. до театрал 1.— *От і ти, театралко,— звернувся батько до мене,— нарешті побачиш надзвичайно талановитого актора й видатну людину* (Збірник про Кроп., 1955, 343).

ТЕАТРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до театр 1—3. *В пам'яті працівників українського театрального мистецтва завжди житиме образ одного з видатних діячів української театральної культури — Йосипа Стадника* (Рад. Укр., 9.IX 1962, 3); // *Пов'язаний з театром, його діяльністю, присвячений театру. Садовський має замір прохати видавати «Театральний вісник»* (Мирний, V, 1955, 419); *Рожний театральний сезон за традицією відкривався «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського і «Вечорницями» П. Ніщинського* (Мист., 1, 1959, 40); *Далеко zostалися позаду мої театральні інтереси, нові ролі, публіка* (Ю. Янов., I, 1954, 60); // *Який працює для театру. Особливість роботи театрального композитора полягає в тому, що свої творчі задуми він має узгоджувати з хронометражем даної сцени, з її ритмом* (Мист., 3, 1969, 33); // *Який має в своєму складі артистів театру, театралів (у 1 знач.). Люба мамочко!.. Про театральний гурт Миша тобі писав, отже, тепер сей гурт якийсь більш організується і, здається, будуть правильно від часу до часу давати спектаклі* (Л. Укр., V, 1956, 28); *Величко чотирьох тисяч працівників сцени об'єднує нині Українське театральне товариство* (Вітч., 5, 1969, 219); // *Написаний для вистави. Створити добрий сценарій так само важко, як і добру театральну п'єсу* (Довж., III, 1960, 148); *Театральна музика*; // *Признач. для здійснення вистав. Весь театральний зал і вся сцена прикрашені були багато й щедро квітами* (Довж., I, 1958, 496); *Театральні костюми*; // *Який готує працівників театру, артистів. [Ю л я:] Але, коли б не ви, не студія нашого театру, то, може, і зрелася б я мрії про театральний інститут* (Мороз, П'єса, 1959, 156); *Театральна студія*.

2. Який відзначається театральністю (у 1 знач.), у якому наявна театральність. *Опилившись у костюмі, він мимоволі замилювався з театральної пишності відправи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 149).

3. Сповнений театральності (у 2 знач.); неприродний, награвний. *Мені чужа бундючність пишних поз І театральні вивірені жести* (Криж., Срібне весілля, 1957, 34); — *Літа, літа! О, що ви дієте зі мною! — .. став у театральну позу Круп'як і засміявся* (Стельмах, II, 1962, 181).

ТЕАТРАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Сукупність специфічних засобів і прийомів, властивих театрові як особливому виду мистецтва. *З Петрицьким на українську сцену знову прийшла саяткова театральність. В його декораціях багато сонця і повітря* (Веч. Київ, 6.II 1964, 4); // *Елементи сценічної вистави в чому-небудь. Театральність українського весільного обряду відразу ж впадає у вічі* (Від давнини.., I, 1960, 139).

2. Награність, штучність, афектація в чомусь; поведінка, розрахована на зовнішній ефект. *Белов легко переборює театральність, став простим і переконливим у грі. Образ [Мічуріна] розвивався, поглиблювався* (Довж., III, 1960, 139).

ТЕАТРАЛЬНО, прист. до театральний 2, 3.— *Постій, постій,— повільно зівся за столом Гнат і чинно, децю театральню заклав праву руку за борт кітєля* (Тют., Вир, 1964, 98); *Хоткевич виїзав наперед і звер-*

нувся до війська з промовою. Барвисто і театральньо бриніли його слова (Тулуб, Людолови, II, 1957, 528).

ТЕАТРАЛЬЩИНА, ж., розм. Неприродність театральної гри, її показна ефектність. *Питання боротьби за ідейну свідому творчу діяльність, за осмислену майстерність, проти.. награвання, пози — всього того, що ми називаємо ремісництвом, театральщиною, в.. одною з корінних умов подальшого розвитку радянського сценічного мистецтва* (З глибої душі, 1959, 30).

ТЕАТРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до театр 2, 3. Страшний гуркіт потряс маленьку залу нашого провінціального театрика (Смолчя, Театр., 1940, 42).

ТЕАТРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову театр у 1 знач., напр.: театрознавство і т. ін.; у 3 знач., напр.: театробудівництво і т. ін.

ТЕАТРОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із театрознавства. *Акторів, режисерів і театрознавців на Україні готують два театральних інституту* (Мист., 3, 1962, 11); *У рукописних фондах Інституту МФЕ [мистецтвознавства, фольклору та етнології] АН УРСР зберігаються.. нотні записи Софії Тобілевич, що являють собою цінний матеріал для театрознавців* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 54).

ТЕАТРОЗНАВСТВО, а, с. Галузь мистецтвознавства, що вивчає театр, його теорію, історію та значення в житті суспільства. *Радянська критика й театрознавство останнім часом зробили чимало у дослідженні всього творчого і життєвого шляху І. Карпенка-Карого як драматурга, актора, театрального і громадського діяча* (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 31).

ТЕАТРОЗНАВЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до театрознавця. *Театрознавчі кадри; // Який готує театрознавців. Театрознавчий факультет.*

2. Стос. до театрознавства. *За роки свого існування українське театральне мистецтво нагородило багатьох творчих досвід, вивчення і висвітлення якого з марксистсько-ленінських позицій в найважливіших завданнях театрознавчої науки* (Мист., 4, 1959, 4); *Левада більше відомий як драматург, але він також.. автор літературознавчих та театрознавчих розвідок, праць в кінознавстві* (Рад. літ-во, 3, 1965, 56).

ТЕАТРОМАН, а, ч. Людина, що надмірно захоплюється театром і часто відвідує театральні вистави. — *Мені розповідали, що один театроман проміняв велике село на двох акторів* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 169).

ТЕАТРОМАНІЯ, і, ж. Надмірне захоплення театром. **ТЕВКАТИ**, аю, аеш, небок., діал. Плямкати. *Як прихилився чоловік до борщу, як узяв тевокати* (Март., Тв., 1954, 37).

ТЕВТОН *див.* тевтбін.

ТЕВТОНЕЦЬ *див.* тевтбніц.

ТЕВТОНІ, ів, мн. (одн. тевтбн, а, ч.; тевтбнка, н, ж.), іст. Стародавній германський плем'я; // книжн. Уживається іноді як загальна назва германців.

ТЕВТОНКА *див.* тевтбнка.

ТЕВТОНСТВО, а, с., збірн., вневажл. Те саме, що тевтбін. *Нова доба в івоєм соціалізмі Тевтонство — виведм, як той лишай!* (Тич., II, 1947, 197).

ТЕВТОНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тевтбні й тевтбніц. *В Галицькому літопису.. описана битва Данила Романовича з тевтонськими рицарями під Дорогичином, під час якої Данило розгромив хрестоносців-завойовників* (Іст. укр. літ., I, 1954, 52); *Тевтонські племена.*

Тевтонський брден — католицький духовно-рицарський орден, що виник у Палестині наприкінці XII ст.; військова організація німецького рицарства в XIII—XVI ст. *Суперечки й конфлікти між єпископством і Тев-*

тонським орденом часто кінчалися військовими сутичками (Знання., 2, 1973, 20).

ТЕВТОНЦІ, ів, мн. (одн. тевтбонець, нця, ч.), іст. Рицарі Тевтонського ордену. *У 1521 році, коли у Вармю вдерлися тевтонські рицарі і всі каноніки поетикали за кордон, Коперник очолює оборону однієї з фортець. Тевтонцям так і не вдалося її здобути* (Наука., 2, 1973, 28).

ТЕС, част. Те саме, що той 11. *Мати бачить, що я не тес, да з сватами й розійшлася* (Барв., Опов., 1902, 230); — *Та таки й справді виголодався. Хліба не стало, випросити був краєць у чоловіка, та перехопив трохи... А тепер, немовби й тес...* (Мирний, I, 1949, 271); — *Звильяйте, тіточко, а... тес... вашу ласку, Щоб помогли мені підняти на плечі в'язку, Як не во гніє се буде вал* (Гл., Вибр., 1957, 123).

ТЕЖ, 1. присл. Те саме, що також 1, 2. *Брати дивували, яка-то Галя гарна у чоботях, і мати звалила теж* (Вовчок, I, 1955, 291); *Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в тумані. Потерчата теж зникають* (Л. Укр., III, 1952, 220); *Що відіш? У прикмети й забобони Рибалки вірять, та й мисливці теж* (Рильський, II, 1960, 122); *Ходив теж по Алушті — по самих глухих євдикках* (Кочуб., II, 1956, 132); *Роман довго розмовляв із старою і теж, як міг, утішав її* (Стельмах, I, 1962, 611).

2. част., розм. Уживається для вираження несхвального, іронічного або негативного ставлення до кого-, чого-небудь. — *Теж арижметик! [арифметик!] — напалась на чоловіка Сусана, — не міг розділити кілька рублів...* (Кочуб., II, 1955, 370); — *Я її [швиелю], тітонько, в скриню замкну, щоб діти мої й онуки дивились... — А, вигадуй! Стара швиеля, побита кулями, теж мені згасотці* (Довж., I, 1958, 332).

ТЕЗА, и, ж. 1. Положення, висловлене в книжці, доповіді, статті тощо, правдивість якого треба довести. *А вже я в питанні абстракції.. тут я не один раз повинен був.. признати першество своєму євхастому учневі, коли він починав розправляти про яку-небудь тезу* (Хотк., I, 1966, 147); // *Положення, що коротко й чітко формулює основну ідею чого-небудь або провідне завдання, що стоїть перед кимсь. В Квітневих тезах Ленін вперше в історії зробив прямий висновок про Ради як про державну форму диктатури пролетаріату* (Рад. Укр., 17.IV 1957, 1); // *перев. мн.* Коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо. [М а р к о в:] *Я просто переказую важтези майбутньої доповіді* (Собко, П'єси, 1958, 123); *Писати промову всю і в усіх деталях не завжди обов'язково. Досить буває підготувати план, тези* (Наука., 6, 1969, 39).

2. лог. Вихідне положення, що вимагає доведення. *Тезою називається судження або положення, істинність якого треба довести* (Логіка, 1953, 139); *Нема сумніву, що в самому характері Лесі [Українки].. був дуже сильний нахил до мислення тезами й антитезами, до гострої філософської діалектики* (Рад. літ-во, 1, 1964, 63).

3. У філософії Гегеля — вихідний пункт процесу розвитку, перший ступінь тріади.

ТЕЗАВРОВАНІЙ, а, е, ек. Дієпр. пас. мнв. ч. до тезаврувати.

ТЕЗАВРУВАННЯ, я, с., ек. Дія за знач. тезаврувати. *Державне тезаврування в капіталістичних країнах.*

ТЕЗАВРУВАТИ, ю, уш, небок., перех., ек. Нагороджувати золотом як скарб.

ТЕЗАУРУС, а, ч., лінгв. Словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі.

ТЕЗИС, у, ч., рідко. Те саме, що теза.

ТЕЗИСНИЙ, а, е. Те саме, що тезовий.

ТЕЗКО, а, ч. Той, хто має з ким-небудь однакове ім'я. [Храпко (нише):] А батька як звати? [Пе-репадя:] Трозим. [Храпко:] Тезко мойому (Мирний, V, 1955, 128); Було в нашій селі кілька багатих шляхтичів, це й тезки Довбанюкові (Фр., II, 1950, 85); — Ми з вами вже стільки часу розмовляємо, а як вас звать, а це й досі не знаю. — Я тезко вашому батькові, Сергій Петрович (Собко, Справа., 1959, 199).

ТЕЗОВАНИЙ, а, в. Дієпр. час. мін. ч. до тезувати.
ТЕЗОВИЙ, а, в. Який містить коротко сформульовані основні положення, твердження. Тезовий виклад доповіді.

ТЕЗОІМЕНІТСТВО, а, с., заст., книжн. Іменини членів царської родини та інших високих осіб. 6-го грудня, в день зимового Миколая — день тезоіменитства царя — студенти, .. гімназисти і реалісти вийшли на вулиці, несучи лозунги: «Геть поліцейський режим!» (Бурл., Напередодні, 1956, 351); // Вагалі чийсь іменини. Помічено, однак, було, що Василь Васильович волею приїжджати до Опанасовича не в дні свят і тезоіменитства, а в будні (Поляг., Дит. Гоголя, 1954, 157).

ТЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек. Складати тези до статті, доповіді тощо. Тезувати доповідь.

ТЕІЗМ, у, ч. Антинаукове релігійно-філософське вчення, що визнає існування бога як окремої істоти з розумом і волею, що створила світ і керує ним.

ТЕІН, у, ч. Речовина, що міститься в зернах кави, чайному листі й застосовується в медицині як збудливий засіб; кофеїн.

ТЕІСТ, а, ч. Прихильник теїзму; віруючий.

ТЕІСТИЧНИЙ, а, в. Стос. до теїзму, прийнятний ним. Теїстичні погляди.

ТЕІСТКА, н, ж. Жін. до теїст.

ТЕЙЛОРІЗМ, у, ч., ек. Капіталістична система організації праці, що полягає в максимальному підвищенні інтенсивності праці робітників і раціональному використанні засобів виробництва з метою одержання підприємцем найбільшого прибутку.

ТЕКА, н, ж. 1. Те саме, що папка. Від себе й від усіх причасня до альманаху прошу Вас, велимишановний Панасе Яковичу, пришліть нам що-небудь з своєї теки (Кочуб., III, 1956, 200); Титулярний советник [радник] Каганець.. жав шапку в одній руці, теку з паперами в другій (Сам., II, 1953, 311); Він жвацнує замками портфеля і витяга стру м'яку теку (Коп., Навколо полум'я, 1961, 95); Дарка з цікавістю.. дивиться на виповнену Стефину теку з рисунками (Вільде, Б'є восьма, 1945, 73).

2. Рідко. Те саме, що портфель 1. — Коли міністерську теку бере до рук чесна людина, то всім легше живеться (Хотк., I, 1966, 153); Марко відчинив теку, витяг з неї якийсь вчетверо складений папірець і подав Павлові (Кир., Вибр., 1960, 69).

ТЕКІНЕЦЬ¹ див. текінці.

ТЕКІНЕЦЬ², нпя, ч. Назва степового коня для верхової їзди.

ТЕКІНКА див. текінці.

ТЕКІНСЬКИЙ¹, а, в. Прикм. до текінці.

ТЕКІНСЬКИЙ², а, в. Прикм. до текінець². Він гадував про славетні текінських жеребців. Часто вони в радгоспах стережуть табуни не гірше пастухів (Мас., Життя., 1960, 73).

ТЕКІНЦІ, ів, мн. (одн. текінець, нпя, ч.; текінка, н, ж.). Одні з великих племен, що стало частиною туркменського народу.

ТЕКСТ, у, ч. 1. Відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо. Друже мій єдиний, пришли мені текст С л о в а

о п о л ю к у И з о р я (Шевч., VI, 1957, 86); Нерідко можна було бачити біля цього пам'ятника ..архітектури і туристів, які, приваблені написами на цій споруді, намагалися прочитати стертий дощажми та людськими пальцями текст (Вільде, Сестри., 1958, 516); Рідко можна зустріти літературний текст, так навантажений змістом, як у драматургії Горького (3 глибока душі, 1959, 64); Навчання нішло так швидко, що за місяць обидва хлопчики вже читали друкований текст (Тулуб, В степу.. 1964, 141); // Папір із написаними на ньому авторськими словами. В машині ївав офіцер-парламентер з текстом ульяматуму, підписаного командувачами обох Українських фронтів (Гончар, III, 1959, 236); Рубанюк скінчив, ступив кілька кроків до президії і поклав на стіл текст історичної Декларації (Цюпа, Навзустріч., 1958, 153).

2. Зміст певного словесного твору. Відна Целя пріла при тій розмові, бо тексту листів, писаних у значній часті [частині] віденським діалектом, не могла добре зрозуміти (Фр., II, 1950, 308); Я їх [переклади] переглянув би, може зробив би деякі авторські зміни в самому тексті (Кочуб., III, 1956, 359); Семен дістав шкільний зошит і сів за стіл, щоб написати текст першої листівки (Д. Бедак, Дніпро., 1951, 17); Шпинський голосно передає текст телефонограми (Мик., I, 1957, 379); // Словесна частина альбомів, ілюстрованих видань. Сторінку за сторінкою переглядав він.. Раз уже бачені барвисті малюнки будили в серці радість упізнання.. А це до них і текст (Головка, II, 1957, 392); // Слова до музичного твору. Опанас Маркович нерідко записував не лише тексти пісень, а й їх мелодії (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 32); Найбільше шансів на успіх має пісня, в якій тісно, органічно поєднуються краса мелодії з повноцінним.. текстом (Рад. літ-во, 5, 1958, 23).

3. Основна частина друкарського набору без коментарів, вивосок, приміток, малюнків і т. ін. Я гочу сказати про один прийом, який гостро й категорично засуджує К. І. Чуковський: примітки в самому тексті (Рильський, III, 1956, 114); Мандичевський приміс.. переклад праці Шеля — «Суспільно-політичні стороництва в Німеччині». Переклад як переклад, але всі обурили примітки до тексту (Кол., Терен., 1959, 344).

4. Літературний чи інший твір або його уривок для читання, аналізу тощо. Видані мною два томи «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» подали вже досить значне число текстів і дозволяють робити деякі виводи [висновки] (Фр., XVI, 1955, 313). Навколо альтанки кружляє з книжкою Марко., гриве він текст із книжки уперто й енергійно (Вас., II, 1959, 312); // Уривок із біблії, євангелія тощо для проповіді, бесіди, що його наводять як вислів, цитату. Проводів була довга, на дашній, церковній слов'янській мові, пересипана текстами (Н.-Лев., III, 1956, 62); Тексти й пророцтва з корана переплітались у бесіді .. з казками люду (Кочуб., I, 1955, 292); Годвінсон переоротає біблію і зазначає закладками якісь тексти (Л. Укр., III, 1952, 71).

5. Друк. Шрифт, розміром близько 8 мм.

ТЕКСТИЛЬ, ю, ч. Загальна назва ткацьких виробів з натуральних і хімічних волокон, а також пряжа та сировина для них. Вони розгорнули поход з великий текстиль, за те, щоб радянські тканини стали найкращими в світі (Рад. Укр., 16.I 1972, 1).

ТЕКСТИЛЬНИЙ, а, в. Прикм. до текстиль. Текстильний виробництво; // Зробл. з текстилю. Споконвіку текстильні матеріали виготовлялись методом ткацтва або плетіння (Рад. Укр., 15.II 1962, 3); Текстильні тканини; Текстильні товари; // Який виробляє текстиль. Текстильна промисловість виробляє тканини з

волохистий речовин рослинного походження (бавовна, льон, прядиво і т. ін.) (Ек. геогр. СРСР, 1957, 74); У хаті — справжня текстильна фабрика. Як тільки виплолять жінки, мерці за прядки сідають (Головка, II, 1957, 89).

ТЕКСТИЛЬНИК, а, ч. Робітник текстильної промисловості. І ось івановські текстильники, переважно ткалі та прядильниці... з'являються в степовому селі Виноградів (Вол., Самоцвіт, 1952, 110); Текстильники, швейники, вуттєвники республіки не раз доводили, що вони можуть нароцувати потужності підприємств, знижувати витрати на виробництво виробів і в той же час підвищувати їх якість (Рад. Укр., 21.I 1972, 3).

ТЕКСТИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до текстильник. У воровому [цеху] є на кого рівнятися. Тут трудиться чимало досвідчених текстильниць (Веч. Київ, 31.I 1969, 2).

ТЕКСТІВКА, и, ж., розм. Короткий пояснювальний напис під малюнком, знімком. Вже стали традиційними й популярними ці вікна фотозагати «Київ сьогодні на Хрещатику». Кожне фото, коротенька текстівка актуальні й злободенні (Веч. Київ, 13.I 1972, 3).

ТЕКСТОВИЙ, а, б. 1. Прякм. до текет 1—4. Тут [у журналі «Кругозор»], крім звичних текстових сторінок..., ви знайдете зброшуровані тонкі диски-пластинки — звукові сторінки (Рад. Укр., 14.II 1984, 1); Народні мелодії періодично виявляються цілком придатними для втілення нового соціалістичного змісту. Навіть більше того — деякі з цих пісень («Куди ідець, орле», «Ой, у полі півка», «Дівчино моя, переяславко» та ін.) здобули всенародну популярність саме в нових текстових варіантах (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 38); Належність прикметника до тієї чи іншої групи часто може змінюватись залежно від текстового оточення (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 151).

2. друк. Який є текстом (у 5 знач.). Текстовий шрифт; // Виконавий текстом. Текстовий набір.

ТЕКСТОВІНІТ, у, ч., спец. Вид штучної шкіри. Набагато зростає випуск різних галатерейних виробів із поліетиленової плівки, пластикату, текстівніту (Рад. Укр., 8.I 1964, 3).

ТЕКСТОВІНІТОВИЙ, а, е, спец. Прякм. до текстівніту; // Зробл. з текстівніту. Текстівніттове взуття.

ТЕКСТОЛІТ, у, ч., спец. Пластмаса з багатощарової спресованої тканини, просоченої штучними смолами. Текстоліт — це пластмаса, виготовлена з багатьох шарів тканини, просоченої бакелітом і спресованої під тиском у 100—200 атмосфер при температурі 150° (Метод. вкл. фрез. сирава, 1958, 184); Текстоліт застосовується для виготовлення підшипників прокатних станів і пропелерів літаків (Наука..., 6, 1958, 11).

ТЕКСТОЛІТОВИЙ, а, е, спец. Прякм. до текстоліту. Текстоліттове виробництво; // Зробл. з текстоліту. Текстоліттова шестірня; Текстоліттові підшипники.

ТЕКСТОЛОГ, а, ч. Фахівець з текстології. Назріла необхідність готувати фахівців бібліографів, джерелознавців, текстологів (Рад. літ-во, 4, 1963, 39).

ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Слос. до текстології. Сучасна текстологічна наука за канонічний текст вважає авторський текст у його останній редакції (Рад. літ-во, 5, 1969, 11); Запропоновані читачеві тексти творів М. Коцюбинського в результатом великої текстологічної роботи, вислідок якої з усієї маси прижиттєво виданих творів письменника відібрано тексти видаць, які виходили за участю автора (Рад. літ-во, 4, 1963, 132).

ТЕКСТОЛОГІЧНО, присл. За принципами текстології. Перед Великою Вітчизняною війною було вже визначено основні критерії вивчення п'єс Карпенка-Карого,

укладено текстологічно перевірені корпуси його творів (Рад. літ-во, 10, 1971, 78).

ТЕКСТОЛОГІЯ, і, ж. Галузь філології, що займається встановленням точного тексту літературних пам'яток та історичних документів. Робота над текстами Шевченка поклала фактично початок українській радянській текстології (Рад. літ-во, 5, 1957, 22); Франкові належить ряд важливих праць із текстології (Наука..., 8, 1956, 5).

ТЕКСТУАЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що текстовий 1. Текстуальної точності від поетичного перекладу можуть вимагати лише люди, які не розуміють суті справи (Рильський, IX, 1962, 108); Синоніми поділяються на дві основні групи: так звані словникові... і так звані текстуальні синоніми, які тільки в певному контексті виступають як синоніми, а поза контекстом становлять слова цілком різного значення (Сл. лінгв. терм., 1957, 152); Текстуальні варіанти художнього твору.

2. Який точно відтворює певний текст; дослівний. Текстуальний переклад.

ТЕКСТУАЛЬНО, присл. Стосовно тексту; точно за текстом. Визначний український поет-революціонер [Грабовський] добре передає загальний колорит славетного послання... Близький його переклад і текстуально (Рильський, III, 1956, 105); Народні пісні про видатного героя гайдамацького руху лягли в основу оригінальної поеми Шевченка «Шашка», текстуально далекої від народних зразків (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 320).

ТЕКСТУРА, я, ж., спец. Характер будови твердої речовини, розташування її частин, шарів. Сланцювата... текстура утворюється під впливом змінання пластичних і верстових порід (Курс заг. геол., 1947, 67); // Природний малюнок на поверхні перерізу деревини, що його утворюють волокна, сердцевинні промені, річні шари тощо. Вся обкладинка виготовлена з дерева груші, рівної та м'якої текстури, коричневого кольору (Матеріали з етногр., 1956, 7); Деревина його [волоського горіха] надзвичайно красивої текстури і високо ціниться в меблевому виробництві (Хлібороб Укр., 10, 1966, 17).

ТЕКСТУРНИЙ, а, е, спец. Прякм. до текстура. До текстурних ознак осадових порід належать: .. а) сланцюватість, б) шкаралупчаста будова і крижквата текстура вапняків (Курс заг. геол., 1947, 67).

ТЕКТИ, тече; жм. ч. тік, текла, лб; накал. сп. течіть недек. 1. Перемішати свої води в певному напрямі (про річку, струмок і т. ін.); плисти. Тече річка все тихенько і моря шукає (Г.-Арт., Байки..., 1958, 153); — Не плачте, дурні! — кажуть їм запорожці. — Дніпро тече просто до Січі... (П. Куліш, Вибр., 1969, 78); На полях сніги, як дими, та під ними в глибині десь течуть струмки незримі, щоб проснутись повесні (Сос., II, 1958, 58); Струмочок тік ледь-ледь, не журчав і не сміявся (Ів., Вел. очі, 1956, 39); // Проходити своєю течією, протікати де-небудь. Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка — Раставиця (Н.-Лев., II, 1956, 167); Праворуч, за низьким степовим обрєм, текла могутня й повновода Сирдар'я (Тулуб, В степу..., 1964, 95); // Впадати (з річку, море й т. ін.). Тече вода в синє море Та не витікає (Шевч., I, 1963, 9); В Азовське море з Кримських гір тече найбільша річка Криму — Салгир (Геол. Укр., 1959, 584).

2. Струменіти, литися (про рідну). Над річкою, в цистім полі, Могила чорніє; Де кров текла козацька, Трава зеленіє (Шевч., I, 1963, 45); Сльози течуть по його облччю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нікого не бачить перед собою (Ко-

поб., I, 1955, 135); *Господарка раптом побачила, що з крана тіх тоненький, блискучий струмочок води* (Досв., Вибр., 1959, 232); *При високим температурах деформація металу в одному якомусь місці призводить до того, що він починає текти* (Наука., I, 1972, 3); *// безос. По бороді скло, а в роті сузо було!* (Укр. присл., 1955, 224); *Змогла [Маруся], як хлюща, так з неї і тече* (Кв.-Осв., II, 1956, 80); — *Прийшла додому — гарба соломи на подвір'ї, наче вродилася. Сам бригадир зверху на хаті.. А то вже і стеля падала, і по стінах текло...* (Гончар, III, 1959, 204); *// перен. Поширюватися в повітрі (про світло, запах тощо). Од каганця проміння в'яле тремтить, хитається й тече* (Сос., I, 1957, 348); *Зорю, з міста, текли до води запахи вечірніх лип, солодкі, моторошні* (Ю. Янов., II, 1953, 197); *Після чорних бур, у погожі, переповнені сонцем дні, весняне марево текло перед ними [заробітчанами]* (Гончар, I, 1959, 5); *// перен. Звучати плавно, рівно та безперервно (про звуки, слова тощо). Неначе наш Дніпро широкий, Слова його лились, текли, І в серце падали гайбоко!* (Шевч., II, 1963, 122); *Пісня текла, мов джорчанка кляча* (Вичко, Вогнище, 1959, 17); *// перен. Вивкати в певній послідовності, іти одна за одною (про думки). Орест іронічно усміхається сам до себе.. Думки течуть йому, не залишаючи сліду в свідомості* (Досв., Вибр., 1959, 377); *Думки текли швидко, як літні сні* (Ю. Янов., I, 1953, 99); *// перен. Відбуватися, проходити (про розмову, бесіду). Тече розмова незграбля Довкола дружнього стола* (Дмит., Осінь., 1959, 5); *Бесіда текла вільно, невимушено* (Ткач, Плем'я., 1961, 359); *// перен. Хвилеподібно спадати (про волосся). Течуть ті коси з лляч, мов ручай* (Гонч., Вибр., 1959, 309); **Образно. Витяг [Блаженко], став розгортати [хустину], розпускати її. Приемно тече під шортками пальцями тканина, м'яка, ласкава* (Гончар, III, 1959, 154).

◇ [Безневійна, невійна] *кров течє* (текля і т. ін.) *див. кров; Блакитна (голуба, дворянська) кров у кого* (течє в жилах кого, чий) *див. кров; Крізь палець (пміж пальцями) тектї див. палець; Кров чия, яка течє в колу — хтось кровно споріднений з кимось, походить від когось, належить до певної нації, релігії тощо. В них кров текла зоть не Троянська, Якась чужая — бусурманська, Та в службі вірні козаки* (Котл., I, 1952, 220); *Сліва (слінка) течє* (текля) *див. сліва, слівка; Тектї бурлом див. бурло.*

3. *перен. Іти, рухатися суцільною масою, лавиною, безперервним потоком (про велику кількість людей, тварин). Посередині ярмарку народ тече, як в берегах річка* (Коцюб., II, 1955, 240); *Юрба текла, текла і раптом стала* (Л. Укр., I, 1951, 443); *Уважно стежать [Ворошталов і Будьований] за безконечним рухом кінних локвіч, що течуть і течуть через Дніпро по вузькій смужці потонного мосту* (Гончар, II, 1959, 382); *Йому довелося трохи притримати Ластівку, щоб дати дорогу пастушак, що зганяля.. отару овець, яка текла чорною овняною рікою* (Тют., Вир, 1964, 203); *// Надходити у великій кількості. Потокотечуть з них [пароплавів] на берег гарматні, паровози, різне спорядження...* (Гончар, II, 1959, 300).

4. *Минати, проходити, збігати (про час і те, що триває, відбувається в часі). Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини* (Коцюб., II, 1955, 226); *Бувають дні й роки, що в'яло, Немов осіння мла, течуть* (Рильський, II, 1960, 160); *Життя в будинку текло мирно і спокійно* (Ів., Опов., 1949, 34).

◇ *Все [на світі] течє, все мінється — все на світі змінє, мінливе. — Так оце, Сергію, вона і є, ота філо-*

софська вода, в яку не можна двічі вступити? — Вона самістнька. Якраз з оцього каменя помітили колісь, що все на світі тече, все мінється (Гончар, Циклон, 1970, 147); [С а ш к о:] *Все тече, все мінється... Ти провжджас її додому, а тепер я її провжджатииму. Я люблю її, а вона — мене* (Зар., Антеї, 1962, 232).

5. *Сипатися цівкою, потоком (про пісок, зерно тощо). Із сошників тече добірке зерно У теплу землю* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 14); *В млинці поскрипує немудра снасть Й мука тече* (Стельмах, Жито., 1954, 77); *Знову розгортала [Марія] золоте зерно, що текло в засіки* (Цюпа, Назустріч., 1958, 420); *// розм. Обсипатися (про хліб на пні). Сонце текло, пшениця сохла, от-от буде текти* (Коцюб., II, 1955, 62).

6. *Проускати рідину крізь дірки, щілини (про несправні будівлі, предмети). Під дощ хати не криють, а коли ясно — і сама не тече* (Укр. присл., 1963, 456); *В великі дощі та заливи готелі течуть, як старі діжки* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Мусив у Лубнах купити калюші, бо старі розлізалися, текли і набрали болюта* (Коцюб., III, 1956, 308); *Та ж він весь, чисто весь залився гасом! Прокляті бідони течуть!* (Смолич, II, 1958, 79).

ТЕКТОНІКА, н, ж. і. геол. Будова земної кори; процеси, які відбуваються в земній корі. *Геологічна історія, складність тектоніки і широке розмаїття форм рельєфу дна в районі Карібського моря визначаються його розташуванням на стику континентів Північної й Південної Америк* (Наука., 12, 1972, 34); *Ось появилися куски керну, розбиті тріщинами.. Це перші ознаки тектоніки, перемищеня породи* (Вітч., 10, 1961, 175).

2. *Галузь геології, що вивчає будову та розвиток земної кори. Причини і результати рухів земної кори досліджує окрема галузь геології — тектоніка* (Наука., 7, 1961, 52).

3. *архт. Особливості взаємного розташування частин будівлі, споруди та співвідношення їх форм і пропорцій.*

ТЕКТОНІЧНИЙ, а, е, слюц. 1. *Стос. до тектоніки. Тектонічні гіпотези; Головні риси геологічної структури України представлені на тектонічній карті* (Розв. науки в УРСР., 1957, 264); *В сучасний період розвиток природного середовища визначається головним чином трьома основними чинниками: поглинанням земною поверхнею сонячної радіації, тектонічними процесами й розширенням суцільного виробництва* (Вітч., 4, 1974, 168); *Тектонічна основа будівлі.*

△ **Тектонічні рухи** — рухи земної кори, спричинені глибокими силами. *Мантія і процеси, що в ній відбуваються, є джерелом і речовини, з якої складається земна кора, і енергії тектонічних рухів, що формують усі структури та родовища корисних копалин* (Рад. Укр., 26. X 1965, 3).

2. *Зумовлений, спричинений тектонікою* (у 1 знач.); *утворений внаслідок тектоніки. Найчастіше зустрічаються землетруси третьої групи — тектонічні, які пов'язані з процесами гороутворення* (Наука., 6, 1958, 55); *Сталактитова печера.. являє собою гігантську тектонічну тріщину, що розсіла гірський масив* (Наука., 3, 1962, 49); *Тектонічні гори.*

ТЕКУЧИЙ, а, е. 1. *Проточний, який тече* (у 1, 2 знач.). *Ксеня задумано дивилася в текучу воду* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 128).

2. *рідко. Який рухається суцільною масою, лавиною. Нарешті, зібравшись з дужом, він шугнув у текучий напов* (Гончар, I, 1959, 45).

3. *Те саме, що пливаний 1; рідкий. При такому величезному тискові метали змінюють свої механічні та*

фізичні властивості і стають текучими, як рідина (Наука..., 12, 1964, 17).

ТЕКУЧІСТЬ, ж. Стан і властивість за знач. текучий 1,3. Підживляють рис до періоду кущення, використовуючи для цього літаки. Шар води в цей час треба зменшити до 5—10 сантиметрів і обов'язково припинити текучість (Хлібороб Укр., 4, 1964, 18); Якщо воду охолоджувати до нуля градусів, вона перетворюється в лід, втрачає текучість (Рад. Укр., 18.І 1963, 3).

ТЕКУЧКА, п, ж., розж., рідко. Дрібні, повсякденні справи, які заступають головне, основне. Багатою молодих спеціалістів зазлостує текучка, і вони втрачають орієнтування в роботі, уникають самостійних рішень (Рад. Укр., 10.І 1969, 2).

ТЕЛЕ... Перша частина складних слів, що: а) відповідає слову телевізійний, напр.: телеантена, телебашта, тележурнал і т. ін.; б) означає: який діє на далеку відстань або здійснюється на відстані, напр.: телебінкль, телекомандування.

ТЕЛЕАВТОМАТИКА, п, ж. Галузь автоматки, що охоплює теорію та принципи побудови систем керування, які вимагають застосування методів і засобів телемеханіки; // Сукупність телемеханічних пристроїв.

ТЕЛЕАТЕЛЬСЬ, невід., с. Скорочення: телевізійне ательє.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ, я, с. 1. Передавання зображень на відстань за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Велику допомогу морякам подає підводне телебачення під час огляду підводної частини кораблів (Веч. Київ, 11.VI 1957, 1); Супутники, устатковані телевізійними ретрансляторами, позички відіграють велику роль у розвитку телебачення — одного з найближчих винаходів ХХ століття (Рад. Укр., 4.XI 1962, 3); // Радіомовлення з передаванням зображень із телевізійного центру. Телебачення стає могутнім засобом популяризації технічного прогресу, досвіду передовиків (Наука..., 2, 1958, 27); Телебачення — мистецтво, в якому є базато снільного і з кіно, і з театром (Мист., 2, 1963, 26).

2. Галузь радіотехніки, що досліджує і розробляє технічні засоби передачі зображень на відстань. Практичне використання електричної енергії привело до створення ряду спеціальних галузей техніки... телебачення, телемеханіки й автоматики (Курс фізики, III, 1956, 3).

ТЕЛЕВИМІРЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до телевізювання, признак. для нього. Інститут машинознавства й автоматики АН УРСР виготовив чотириканальну телевізювальну систему для... досліджень свердловин (Наука..., 1, 1960, 10); Телевізювальні пристрої.

ТЕЛЕВИЗЮВАННЯ, я, с., спец. Вимірювання рівних величин на відстані засобами електро- або радіозв'язку.

ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до телебачення (у 1 знач.), пов'язаний з ним. Телевізійна техніка; Телевізійне знімання; // Признач. для телебачення. За допомогою телевізійної апаратури з Землі було встановлено безпосереднє спостереження за космічними мандрівниками (Наука..., 9, 1961, 10); Вечірнє сонце освітлює кийські гори... і, здавалося, ще вище підняло ажурну телевізійну щоглу (Жур., Вечір..., 1958, 382); // Який здійснюється за допомогою телебачення. Телевізійне зображення космонавта і передачі на землю повідомлення свідчать про його добре самопочуття (Рад. Укр., 12.VIII 1962, 2); // Який передається по телебаченню. Телевізійна програма.

Телевізійне ательє — майстерня, що встановлює та лагодить телевізори;

Телевізійний центр — установа з технічним обладнанням для телевізійних передач. Він... заплановано дивитись на височенну щоглу телевізійного центру (Сміл., Крыла, 1954, 20).

ТЕЛЕВІЗІЙНИК, а, ч. Майстер телеательє.

ТЕЛЕВІЗОР, а, ч. Радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач. На вітрині крамничі електророзбиту виставлено телевізор з широким голубим екраном (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 215); Лукії відома ця бабина пристрасть — щовечора чатувати перед екраном телевізора (Гончар, Трояк, 1963, 93).

ТЕЛЕВІЗОРНИЙ, а, е. Прикм. до телевізор. Телевізорний екран; // Який виготовляє телевізори. На телевізорному заводі будуть випускатись нові типи телеприймачів (Цюпа, Україна..., 1960, 262); // Признач. для телевізора. Телевізорний столик.

ТЕЛЕГЕНІЧНИЙ, а, е. Який має властивість добре відтворюватись засобами телебачення. Телегенічна зовнішність.

ТЕЛЕГЛЯДАЧ, а, ч. Той, хто дивиться телевізійні передачі. Мільйони телеглядачів Радянського Союзу і Європи бачили на екрані своїх телевізорів спокійні, усміхнені обличчя космонавтів (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 2).

ТЕЛЕГРАМА, в, ж. Повідомлення, що передається телеграфом. Він має опис до шостої бути в друкарні для перекладу нових телеграм (Фр., VI, 1951, 244); — Я пошлю телеграму таткові! — пронеслась у неї думка (Л. Укр., III, 1952, 515); Цей дріт приносить телеграми Хтозна в якої даліни (Рильський, III, 1961, 120); // Бланк із таким повідомленням. На телеграмі кілька слів: «Стричай двадцятого. Марія» (Сос., II, 1958, 430); Якось увечері прибіг із сілради виконавець і приніс телеграму, в якій сповіщалося, що Федот сидить у Полтаві на вокзалі в надії на попутний транспорт (Тют., Вир, 1964, 210).

Давати (дати, посилати, послиати) телеграму — відправити якесь повідомлення телеграфом. Тим часом начальник станції теж дав телеграму, щоб наші речі скинули на одній станції по дорозі (Коцюб., III, 1956, 338); [В е р б а:] Сестра дала телеграму, що виїздить до мене на два-три дні (Корн., Калин. гай, 1950, 58).

◇ Бити телеграму див. бити.

ТЕЛЕГРАМКА, п, ж. Зменш.-пестл. до телеграма.

ТЕЛЕГРАМНИЙ, а, е. Прикм. до телеграма. Телеграмний бланк.

ТЕЛЕГРАФ, у, ч. 1. Вид зв'язку, що забезпечує швидко передавання та приймання повідомлень на відстані (по провадах, по радіо або оптичними засобами). Полив дощ як з вітра... Не видно було навіть понад шляхом стовпів телеграфу (Н.-Лев., II, 1956, 390); Підвоя до Ворохти, яку я замовив по телеграфу, не прийшла, і я мусив ночувати в Ворохті (Коцюб., III, 1956, 365); По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Поліцуквої звання Героя Радянського Союзу (Гончар, III, 1959, 35).

2. Апарат, що передає та приймає такі повідомлення. Гарячково стукає, поспішає телеграф (Еллан, I, 1958, 76); Ширить тривогу телеграф. У телеграфісті швидкі руки (Довж., I, 1958, 53).

3. Установа зв'язку, що приймає та передає такі повідомлення, а також будинок, у якому вона міститься. Вона швиденько написала кілька слів на клаптику паперу, хутенько вбралась і поїхала сама на телеграф (Л. Укр., III, 1952, 515); Вийшовши з університету і шукаючи посади, потрапив у телеграф, де й прослужив... коло 2 років (Сам., II, 1958, 389); Перед дверима телеграфу, за низенькою огорожею, цвіте дбайливо викопаний квітник (Коз., Нові Потоки, 1948, 3); // Працівник

такої установи.— Уряд не зможе їм [козакам] часно подати допомогу. Та це саме тепер, коли.. страйкує телеграф — не передає накази (Головко, II, 1957, 312).

△ **Бездротівний телеграф** — те саме, що радіотелеграф; **Машинний телеграф** — пристрій, за допомогою якого здійснюється зв'язок командних пунктів корабля з машинним відділенням. Командир корабля береться за.. ручку машинного телеграфа і ставить стрілку на цповний вперед (Ткач, Крута хвиля, 1956, 299).

ТЕЛЕГРАФІСТ, а, ч. Особа, що приймає та передає телеграми. З вікна видно телеграфний апарат, коло нього телеграфіст і Басов (Корн., I, 1955, 151); **Черговий телеграфіст повернув важільок [важільець]**, і з апарата виповзла списана стрічка (Бойч., Молодість, 1949, 65); * У порів'я. Виступув дятел, мов телеграфіст... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 49).

ТЕЛЕГРАФІСТКА, ж. Жін. до телеграфіст. *Сестра пані Левуцької Віра поїхала в Умань телеграфісткою* (Л. Укр., V, 1956, 290); *Він бачив, як знизала плечима телеграфістка, прочитавши їх [літери]* (Мушк., День..., 1967, 10).

ТЕЛЕГРАФІЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що телеграфний. *Вітри ревали понад Львовом, щоночі приходили відомості про.. перерви на телеграфічних дротах* (Фр., IV, 1950, 45); *Телеграфічний апарат.*

ТЕЛЕГРАФІЯ, і, ж. Галузь техніки, що займається передаванням і прийманням телеграфних повідомлень на відстані. У 1955 році в Києві було засновано філіал Центрального науково-дослідного інституту зв'язку. Основний напрямок робіт цієї установи — розробка проблем сучасної телеграфії (Знання..., 6, 1966, 12).

ТЕЛЕГРАФНИЙ, а, е. 1. Прикм. до телеграфу. *Грім падав на телеграфні стовпи* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Вітер б'є обірваним телеграфним дротом* (Мяк., I, 1957, 142); *Начальник відділу.. прочитає наліплену на сірий папір телеграфну стрічку* (Перв., Дикий мед, 1963, 472); // Здійснюваний за допомогою телеграфу. *Тепер за допомогою космічних апаратів можна здійснювати не тільки наддалекі телепередачі, але й телеграфний і телефонний зв'язок* (Наука і культура..., 1970, 93); // Переданий телеграфом. *Телеграфний наказ; // Признач. для телеграфування. Другий урок відбувався в класі зв'язку. Столи з телефонними апаратами, телеграфні ключі, скатки проводу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); // Який займається передачею повідомлень по телеграфу. *Телеграфна контора.*

△ **Телеграфне агентство** — організація, що постачає пресі інформацію з економічних, політичних, культурних та інших питань життя своєї країни та з-за кордону. *В мене був знайомий кореспондент телеграфного агентства* (Сам., II, 1958, 359).

2. *перен.* Подібний до повідомлень, що передаються телеграфом; який характеризується стислістю. *Стиль зміток, статей і нарисів був [під час війни] гранично короткий, майже телеграфний* (Кучер, Голод, 1961, 162).

ТЕЛЕГРАФНО, присл. Телеграфом. *Телеграфно повідомляти.*

ТЕЛЕГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. телеграфування. Принцип телеграфування за допомогою цього апарата [Морзе] полягає ось у чому. Спеціальним ключем змикають і розмикають електричне коло з різною тривалістю періодів замикання і розмикання, внаслідок чого на рухомій паперовій стрічці друкуються короткі (крапки) і довгі (тире) сигнали (Наука..., 8, 1963, 52); У телеграфі широко використовувалися мультислужбові апарати з підвищеною швидкістю телеграфування, що забезпечить передачу газетних полос та іншої інформації (Знання..., 7, 1970, 5); *Вночі було довге телеграфування по*

всіх поверхах криміналу, аж до діда дійшли одержані від арештантів звістки, які цілком ствердили те, що оповідали Владко й Начко (Фр., VI, 1951, 194).

ТЕЛЕГРАФУВАТИ, уо, уєш, недок. і док. 1. Надсилати повідомлення телеграфом. *Не знаю, що сталося вдома.. Турбуюся дуже — і як це сьогодні нічого не буде, доведеться телеграфувати* (Кочуб., III, 1956, 444); — *Телеграфую, — звернувся Шорс до своїх командирів: — «Військо босе, виснажене. Тільки свіжі сили можуть врятувати становище...»* (Довж., I, 1958, 212); [О л ь в а:] *Коли ти приїдеш? ..[К у н и ц я:] В вісім тринадцять. Я ж тобі телеграфував* (Коч., II, 1956, 315).

2. *перен., розм.* Повідомляти що-небудь на відстані за допомогою певних знаків. *Тієї самої ночі він довго телеграфував у різні сторони* (Фр., VI, 1951, 189).

ТЕЛЕКЕРОВАНИЙ, а, е, спец. Керований на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. *Для пошуку нафти в морі французький інститут нафти.. сконструював телекерований підводний прилад* (Наука..., 6, 1967, 17); *Телекеровані літаки.*

ТЕЛЕКЕРУВАННЯ, я, с., спец. 1. Керування машинами та механізмами на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. *Телекерування дасть змогу значно збільшити пропускну спроможність електрифікованих дільниць магістралі* (Рад. Укр., 29.VIII 1962, 3).

2. Технічний пристрій, за допомогою якого здійснюється таке керування. *В Радянському Союзі в усіх видах електричного транспорту широко застосовуються автоматичні підстанції з телекеруванням* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 316).

ТЕЛЕКІНО, невідж., с. Демонстрування фільмів засобами телебачення на великому кіноекрані.

ТЕЛЕМЕТР, а, ч., спец. Те саме, що далекомір.

ТЕЛЕМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до телеметрії. *З борту станції [«Марс-1»] одержано телеметричну інформацію* (Веч. Київ, 2.I 1963, 1); // *Признач. для телеметрії. Наукова інформація з ракети реєструвалася.. за допомогою приладів, встановлених на наземних телеметричних станціях* (Наука..., 3, 1959, 9).

2. Здійснюваний за допомогою телеметра. *За доповідями майора Титова і за даними телеметричних вимірювань, усі бортові системи працюють нормально* (Рад. Укр., 8.VIII 1961, 3).

ТЕЛЕМЕТРІЯ, і, ж., спец. Вимірювання на відстані фізичних, технічних та інших величин і передача їх значень на відстань. *Передача на відстань значень вимірюваних величин називається телеметриєю* (Наука..., 2, 1958, 4); *Застосування в геофізичній практиці телеметрії; // Технічні засоби такого вимірювання. Телеметрія дасть нам змогу.. математично і з великою точністю реєструвати сейсмічні сигнали у найвіддаленіших пунктах міста* (Веч. Київ, 2.I 1969, 2).

ТЕЛЕМЕХАНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Застосування телемеханіки у виробничих процесах. *Проект [шиного] заводу передбачає також високий ступінь телемеханізації виробництва* (Знання..., 3, 1971, 8).

ТЕЛЕМЕХАНІКА, ж, ж. 1. спец. Керування механізмами на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. *Винятково великі можливості для широкого впровадження автоматики відкривав радіоелектроніка, телемеханіка — управління й контроль на відстані* (Наука..., 2, 1962, 8).

2. Галузь радіотехніки, що вивчає засоби та методи такого керування. *Бурхливо розвивається в Казанській наука, включаючи і такі її галузі, як ядерна фізика, електроніка, автоматика, телемеханіка та ін.* (Ком. Укр., 9, 1965, 68).

ТЕЛЕМЕХАНІЧНИЙ, а, е. Стос. до телемеханіки. Широко починають застосовуватися на Україні розроблені Інститутом використання газу автоматичні й телемеханічні пристрої, зв'язані з використанням газу (Вісник АН, 4, 1957, 41); Телемеханічне обладнання електростанції; // Здійснюваний за допомогою телемеханіки (у 1 знач.). Телемеханічний контроль.

ТЕЛЕМОВЛЕННЯ, я, с. Радіомовлення з одночасною передачею зображення з телевізійного центру.

ТЕЛЕНКА, п, ж., розм., рідко. Те саме, що зубівка. Зубівка, або теленка, різниться від сопліки способом згукодобування, яке вимагає від виконавця відповідного тренування, бо в цьому процесі беруть участь не тільки зуби, а й губи (Укр. нар. муз. інструменти, 1967, 38).

ТЕЛЕНОМУС, а, ч. Невеличка комаха, що паразитує на комах-шкідниках сільськогосподарських культур і використовується для боротьби з цими шкідниками. Яків Семенович тепер обмірковує плани розширення дії лабораторії, хоче .. виробувати теленомус, який відкладає свої яйця в яйця найбільш поширеного шкідника зернових — клопа-черепашки і тим знешкоджує його (Хлібороб Укр., 6, 1971, 16).

ТЕЛЕНЬ, **ТЕЛЕНЬ-ТЕЛЕНЬ**, виг. Уживається як звуконаслідування для відтворення звучання дзвона, дзвінка тощо. Телень-телень-телень! Доктор іде! (Фр., 1, 1955, 351); Випливаючи з-за рожевого громаддя церкви, .. полинуло густе «Бом-м!» і до нього прилучився дзвін, .. «Телень» (Загреб., Диво, 1968, 105).

ТЕЛЕНЬКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. теленькати та звуки, утворювані цією дією. Він так любить.. слугати, як зрупотить сніг під кіньськими копитами й теленькання дзвінків розсипається широко по білих нивах (Кобр., Вибр., 1954, 29).

ТЕЛЕНЬКАТИ, аю, аеш, недок., розм. 1. неперез. Дзвонити уривчасто, неголосно. По тім боці Твердины й дзвіниця.. І дзигарі теленькають (Шевч., 1, 1963, 246); [Н а с т я:] Га, чуєш? Мабуть, дзвінок теленькає. Певно, наші ідуть (Фр., IX, 1952, 98); З вулиці до вух Жмєняччи донісся знайомий голос дзвоника, який теленькає теж по-весняному (Томч., Жмєнячки, 1964, 19).

2. перех. і без додатка, зневажл. Говорити не подумавши, наважняя; говорити дурниці.— Що ти там теленькаєш? — як можна садити зварену бараболу і сіяти вже зварене жито! (Казки Буковини.., 1968, 15);

Теленькати язиком — те саме, що Ляпати язиком (див. ляпати). — Ти не теленькай поки що язиком, бо я тобі його обценьками висмикну (Чаб., Катюша, 1960, 93).

ТЕЛЕНЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. 1. Однокр. до теленькати 1. В коридорі теленькнув дзвоник, і Михайло поспішив відчинити (М. Ол., Леся, 1960, 129); Не встиг теленькнути дзвінок, як нам назустріч вийшли батько й два сини (Літ., Укр., 3.ІІ 1970, 4).

2. Здрингнутися, стиснутися від радості, страху тощо. А там футбол [м'яч] десь за ворітьми на вивозі бєтє, аж у хлопців серце теленькнуло (Головко, 1, 1957, 191); Коли його привезли на станцію, а потім, після огляду лікаря, віднесли на носилках у вагон, він одразу ж побачив тут вартового.. Серце боляче теленькнуло (Збан., Сеспель, 1961, 251).

ТЕЛЕНЬ-ТЕЛЕНЬ див. телень.

ТЕЛЕОБ'ЄКТИВ, у, ч. Фотографічний об'єктив для знімання віддалених предметів великим масштабом. Щоб одержати зображення у великому масштабі, треба фотографувати фотоапаратом з подвійним розтягненням мікша, а при фотографуванні малобороматним апаратом — телеоб'єктивом (Довідник фот., 1959, 96); Мені пощастило: з телеоб'єктивом у руках я натрапив на єніздо синчики-режеза. І якраз тоді, коли вона його будувала (Наука., 9, 1969, 66).

ТЕЛЕОЗАВР, а, ч. Величезний викопний морський крокодил.

ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ, а, е, рел. Стос. до телеології. Телеологічні догми; Телеологічні погляди.

ТЕЛЕОЛОГІЯ, і, ж. Релігійно-ідеалістичне вчення, згідно з яким уся історія світу в здійсненні наперед визначеної, даної богом мети, й усе в розвитку природи та суспільства доцільне. І. Франко відкидає ідеалістичну та релігійну телеологію (Вісник АН, 4, 1949, 48); Телеологія — релігійно-ідеалістичне псевдовчення, за яким все в природі влаштовано доцільно і ця доцільність визначена богом (Наука., 1, 1958, 38).

ТЕЛЕП, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від падіння кого-, чого-небудь, особливо в якусь рідину.

2. Уживається як присудок за знач. телєпнути 1.

ТЕЛЕПАТ, а, ч. Той, хто начебто може передавати та сприймати думки, почуття на відстані. Він [Вольф Мессінг] телепат. Він уміє читати думки (Наука., 8, 1966, 46).

ТЕЛЕПАТИ, аю, аеш, недок. 1. неперез., розм. Іти повільно, важко переставляючи ноги. І не телепати тут козлогоні лісовики, трави притоптуючи, а лиш ельфи веселі водять беззвучні танки (Хотк., 11, 1966, 305).

2. перех. і ким, діал. Трясти. — Де гроші? — цосили верескнув драб, телепаючи князем, .. так що мало дуз з нього не витрас (Фр., III, 1950, 151); // безос.— Сів я на якусь бочку під самою стіною просто вікна, сиджу — а ту [тут] мнов [мвою] аж телепає (Фр., V, 1951, 316).

ТЕЛЕПАТИСЯ, аюся, аешся, недок., розм. Те саме, що телепати 1. Та доки ти там будеш телепатися, іди швидше (Сл. Гр.).

ТЕЛЕПАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до телепатії.— Телепатичні явища не можуть бути виключно в людській сфері. Навпаки, у людини це лише атавізм. А от телепатія в нижчих живих організмів — це чи не істотна частина їх адаптивного апарату (Знання., 5, 1965, 29).

ТЕЛЕПАТІЯ, і, ж. Психологічне явище начебто безпосереднього передавання на відстані думок, почуттів однієї людини іншій; однак достатні наукових даних про це явище поки що немає. Вчені шукали таємничу телепатію — передавання думки на відстань (Знання., 1, 1966, 8); Зауважимо також, що в науковій літературі наводяться й приклади так званої спонтанної телепатії, коли одна людина передчуває надзвичайні стани іншої (Наука., 6, 1967, 42).

ТЕЛЕПЕНЬ, пня, ч., розм. 1. непер. лайл. Нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тухтії. Мовчій був незграбний сльський телень (Смгл., Сад, 1952, 52); Підвієся я і хотів сказати на весь голос: «Люди добрі, оця дівчина мене ума-розуму вчила, а я, старий телень, ще й носом крутив!» (Жур., Опов., 1956, 192); *У порівн. Гляне [Уляна] на тебе, то неначе по коліна в землю вєонить; стоїш, як телень, та тільки очима лупавш (Стор., I, 1957, 188).

2. рідко. Серце дзвона.

ТЕЛЕПЕРЕДАВАЧ, а, ч. Радіопередавач із телевізійним обладнанням.

ТЕЛЕПЕРЕДАЧА, і, ж. 1. Передавання зображень за допомогою телебачення. Тепер за допомогою космічних апаратів можна здійснювати не тільки наддалекі телепередачі, але й телеграфний і телефонний зв'язок (Наука і культура., 1970, 93); Телепередача з театру.

2. Те, що передається по телебаченню з телевізійного центру. Тепер трудящі Одещини мають можливість дивитися телепередачі з Москви, Ленінграда, Києва (Рад. Укр., 22.І 1965, 3); Програма телепередач.

ТЕЛЄПНУТИ, ну, неш, док., *перех. і без додатка*, розм. 1. Ударити чим-небудь по чомусь. Йому адалося, що то за ним гониться десятикий, і він підняв уже важке весло, щоб телєпнути його по голові (Н.-Лев., II, 1956, 235); // Ударивши, підкинути, жбурнути. Море дуже грас, так що вейти в нього і не думай... так телєпне, що й не стямнися (Л. Укр., V, 1956, 193).

2. *фам.* Виятити (алкогольні вапи). От і живицю принесли. Телєпнули ми по красовулі, не кожен і закусив... як під вікном застугоніло, залягало (Свидн., Люборацькі, 1955, 152).

ТЕЛЄПРИЙМАЧ, а, ч. Радіоприймач із телєвізійним обладнанням. На телєвізійному заводі будуть випускатись нові типи телєприймачів (Цюпа, Україна.., 1960, 262).

ТЕЛЄСКОП, а, ч. 1. *астр.* Оптичний прилад для спостереження за небесними світилами. У 1610 році був побудований і спрямований у небо перший телєскоп. Його творець Галілео Галілей одержав можливість вивчати небесні тіла більш детально, ніж це було можливо досі (Наука.., 2, 1963, 23); Телєскопи призначені для того, щоб діставати яскравіші зображення небесних світил, розглядати їх у збільшеному вигляді, фотографувати (Астр., 1956, 48).

2. *іст.* Акваріумна рибка з виряченими очима та подвійним шлейфовидним хвостом.

ТЕЛЄСКОПІЧНИЙ, а, е, *спец.* 1. Прикм. до телєскопів 1. Неподалік від Харкова, на степовій річці, стоїть невеличкий будиночок. Біля нього високо до неба здіймається телєскопична башта (Знання.., 4, 1966, 2); Телєскопична труба; // Який видно тільки через телєскоп. Телєскопичні планети; // Здійснюваний за допомогою телєскопа. Галілей із своїми телєскопами звертається до явищ неба. 7 січня 1610 року відбулися перші телєскопичні спостереження в історії Землі (Рад. Укр., 15.II 1964, 6).

2. Який має здатність дуже збільшувати. Телєскопичне скло; Телєскопичні окуляри.

3. Який підіймає свої та опускається внаслідок повороту навколо своєї осі; обертально-висувний. Пич шириною 3,6 м проходили по підняттю пласта (вугілля) із застосуванням телєскопичного конвейєра КС-ІЗ (Нова техн. і технол., 1961, 30); Телєскопичний кран.

ТЕЛЄСКОПІЯ, і, ж., *астр.* Спостереження за небесними світилами за допомогою телєскопа.

ТЕЛЄСКОПНИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що телєскопичний. Криворізькі випустили телєскопний перфоратор (Роб. газ., 25.IX 1966, 1).

ТЕЛЄСТУДІЯ, і, ж. Спеціально обладнане приміщення, з якого ведуть передачі, організовані телєцентром. В телєстудії відбувається екранізація вистави (Маст., 6, 1955, 24); // Установа, що організовує телєпередачі.

ТЕЛЄСУВАТИСЯ, ўося, ўешся, *недок.*, розм. Совался, кидатися то в один бік, то в другий. На другий день він на горі Заліє, нудивсь, телєсувався, Затоду сонця дождивався (Укр. поети-романтики.., 1968, 587); Пияк телєсується вже на всю чайну... Іди... Відчуйсь, — відмагується він від Тамари (Гончар, Тровка, 1963, 129); *Образно. Телєсується, він поїд горами зуртовива (Літ. Укр., 1.IX 1967, 1).

ТЕЛЄТАЙП, а, ч. Літеродрукувальний телєграфний апарат із клавіатурою типу друкарської машинки. Щодня в Арктичний і Антарктичний інститут Ленінград по радіо, телєтайпаз, телєграфу і телєфону надіють відомості про погоду більш як із тисячі синоптичних пунктів північної півкулі (Веч. Київ, 20.IX 1958, 1); Над сценою зависає земля куля, оперзана телє-

графною стрічкою, відстукую телєтайп, і на стрічці проєктуються рядки депеш (Міст., 5, 1968, 16).

ТЕЛЄТАЙПІСТ, а, ч. Той, хто передає текст телєтайпом.

ТЕЛЄТАЙПІСТКА, а, ж. Жін. до телєтайпіст. Важливі урядові повідомлення, весь інформаційний матеріал, який читаєте щодня в республіканських, обласних газетаз,.. прозодити.. через швидкі і справні руки телєтайпісток (Веч. Київ, 7.III 1961, 1).

ТЕЛЄТАЙПНИЙ, а, е. 1. Прикм. до телєтайпа; // Признач. для телєтайпа. Телєтайпна стрічка.

2. *у знач. ім.* телєтайпна, ної, ж. Спеціально обладнана кімната, в якій установлено телєтайпи. Восьма година ранку. У телєтайпній вузла зв'язку Телєграфного агентства України — РАТАУ — всі на місцяз. Почався робочий день (Веч. Київ, 7.VIII 1961, 1).

ТЕЛЄУПРАВЛІННЯ, а, с., *спец.* 1. Управління машинами та механізмами на відстані з допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Протягом найближчих років основні енергетичні системи й великі підстанції перейдуть на телєуправління (Наука.., 8, 1958, 19).

2. Технічний пристрій, за допомогою якого здійснюється таке управління. Система телєуправління дає змогу провадити з обслуговуваної станції ряд операцій (Наука.., 5, 1958, 10).

ТЕЛЄУСТАНОВКА, а, ж. Телєвізійна апаратура для передавання та приймання телєпрограм, установлена на місці її постійної експлуатації. Крім загальної кабін, на «Актеї» планується ще салон, бар,.. будуть установлені кіно- і телєустановки (Наука.., 9, 1965, 40).

ТЕЛЄФОН, у, ч. 1. Вид електрозв'язку, що дає змогу передавати та приймати мовлення на великій відстані по дротах. І коли вже від тебе до мене телєфон проведуть? (Л. Укр., V, 1956, 113); Недавно я подзвонив телєфоном до одного знайомого артиста. Жіночий голос одповів мені, що артиста нема вдома (Рильський, Веч. розмови, 1964, 132); Корнієнко стояв біля столу.., розмовляв з кимось по телєфону (Тют., Впр, 1964, 308).

2. Апарат із сигнальним дзвінком і трубою для розмов за допомогою такого виду зв'язку. Прокидаюся в незрозумілій тривозі.. Телєфон дзвонить сильно і уперто. Може, яке нещастя, потоп, землетрус? (Коцюб., II, 1955, 407); [Т а в я:] Така досада — зіснувався телєфон. Уже скільки разів намагалася подзвонити — і все марно (Собко, П'єсв, 1958, 105); [Д у б в а:] Дозвольте, професоре Кравченко, записати номери ваших телєфонів (Мороз, П'єсв, 1959, 159).

Телєфон-автомат — телєфонний апарат для загального користування, який включається, коли вклинити в нього монету певної вартості.

◆ Вісіти на телєфоні див. вісіти; Не злізати з телєфону див. злізати.

3. розм. Номер телефонного апарата.

ТЕЛЄФОНІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. телефонізувати. — Телєфонізацію зараз міжколгоспну здійснюємо, ні зв'язки вільного часу (Смольч, День.., 1950, 24); Телєфонний зв'язок на селі у нашій республіці існує вже давно. До 1964 року була закінчена телєфонізація сільських Рад, правальні колгоспів та радгоспів (Знання.., 7, 1970, 5).

ТЕЛЄФОНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мив. ч. до телефонізувати; // у знач. прикм. Такий, у якому встановлений телефонний зв'язок. Значно збільшилась кількість телефонізованих радгоспів і колгоспів (Іст. УРСР, II, 1957, 674).

ТЕЛЄФОНІЗУВАННЯ, а, с. Те саме, що телефонізація.

ТЕЛЄФОНІЗУВАТИ, ўо, ўеш, *недок.* і *док.*, *перех.* Встановлювати телефонний зв'язок. — Ти міг би телєфонізувати нам увесь район?.. — А чому ж ні? Звчай-

но, міг би. Але де ти стільки апаратів та кабелю на береш? (Гончар, III, 1959, 406).

ТЕЛЕФОНІЗУВАТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до телефонізувати.

ТЕЛЕФОНІСТ, а, ч. 1. Працівник телефонної станції; особа, що обслуговує телефонний апарат (апарати). *Сосюра Які!* Ти в ті дні зробив мене телефоністом в дванадцять років. Треба їсти, а значить — і робити жіні (Сос., II, 1958, 364).

2. Військовий зв'язківець, що встановлює телефонний зв'язок і лагодить телефонну лінію. *Поки встановили гармати, телефоністи провели лінію до спостережного пункту на передовій* (Головко, I, 1957, 286); // Зв'язківець, що сидить біля апарата й здійснює зв'язок між окремими пунктами, військовими підрозділами тощо. *Телефоніст у землянці припав до трубки, затулюючи друге вухо, щоб чути, що передає Брянський з НП* (Гончар, III, 1959, 41).

ТЕЛЕФОНІСТКА, а, ж. Жін. до телефоніст. *Соломія працювала телефоністкою на новоселицькій пошті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 134); *Сидорчук скося зиркну на телефоністку, яка клопоталася в кутку біля апарата* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 158).

ТЕЛЕФОНІЯ, і, ж., *спец.* Галузь техніки, що займається прийманням і передаванням мовлення, музики тощо на відстані.

ТЕЛЕФОННИЙ, а, е. Прикм. до телефон. *Його погляд.. спинився на телефонному апараті* (Досв., Вибр., 1959, 224); *Орляк сидів у гнізді навідинка й кричав у телефонну трубку* (Довж., I, 1958, 285); *Бойчак помітив на стіні телефонний провід і пішов за ним у білу нішу, де сидів телефоніст, притиснувши до вуха трубку* (Кучер, Голод, 1961, 116); *В кабінеті різко задзвеніла телефонний дзвінок* (Донч., VI, 1957, 327); *Телефонний номер; // Який здійснюється за допомогою телефону. Телефонний зв'язок з штабом батальйону обірався. Телефоніст, тримаючись рукою за провід, проповз назад до села шукати обрис* (Трубіл., I, 1955, 43); *Хвилюнку вгадала* (Олена) *та й не могла далі чекати, поки закінчать телефонну розмову. Підійшла до Марини* (Головко, I, 1957, 473); // *Признач. для зв'язку за допомогою телефонів. На проспекті Леніна в місті Миколаєві височить новий 4-поверховий будинок. У ньому розмістилася міжміська телефонна станція* (Рад. Укр., 14.I 1965, 4).

Телефонна книжка; Телефонний довідник — покажчик номерів телефонів окремих осіб, установ, підприємств і т. ін.

△ Телефонний крос *див. крос.*

ТЕЛЕФОНОГРАМА, а, ж. Коротке офіційне повідомлення, передане по телефону й записане під час приймання. *Шпінський голосно передав текст телефонограми* (Мик., I, 1957, 379); *Дівчина, секретар., саме приймала телефонограму* (Собко, Нам сюкій., 1959, 91); // *Архув паперу з таким повідомленням. В учительській лежала телефонограма* (Збав., Малин, давн., 1958, 147); *Гнат сидів за столом і.. перечитував телефонограми, прислані з району за ніч* (Тют., Вир, 1964, 98).

ТЕЛЕФОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. телефонувати.

ТЕЛЕФОНУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.* 1. Викликати до телефону дзвінком телефонного апарата. *Дивуючися, хто ж це може тут й уночі телефонувати, Сашко взяв трубку* (Смолиць, I, 1958, 84); — *Мушу бути в канцелярії, ану ж хочь телефонувати* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 351).

2. Повідомляти про що-небудь по телефону. *Телефоную в Москву.* — *Синку, море підходить до грині* (Довж., III, 1960, 509).

ТЕЛЕХНУТИ, ну, неш, *док.*, *перех.*, *діал.* Ударити. *Коли б хто не телехнув із-за вугла по голові* (Сл. Гр.).

ТЕЛЕЦЕНТР, у, ч. Скорочення: телевізійний центр. *Хлопець мусив переробити антени й направити її на свій обласний телецентр* (Гончар, Тронка, 1963, 29).

ТЕЛЕЦЬ¹, льця, ч., *заст.* Теля, молодий бачок. *Чабани, Веніамінові внучата, Тельця отрбкам принесли. Щоб їм дозволено співати У сінях царських* (Шевч., II, 1963, 406).

◇ **Золотій теліць**, *книжн.* — золото, гроші; влада золота, грошей.

ТЕЛЕЦЬ², льця, ч. Одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку.

ТЕЛІТИСЯ, теліється, *недок.* Народжувати теля (про корову, самиць оленя, дося тощо). — *Продавай к літній годині ялявок та купуй таких, щоб телілися* (Тют., Вир, 1964, 131); *Вже не один рік у нас заведено такий порядок: корови теліться в спеціальному приміщенні* (Рад. Укр., 24.I 1969, 2).

ТЕЛІЦЯ, і, ж. Молода корова, яка ще ні разу не телілася. *Онися Степанівна обділила дочку й зятя всім, що було потрібно в господарстві: дала три пари волів, дві корови й теліцю* (Н.-Лев., III, 1956, 198); *У загоні батько наливав теліцю і вивів.. А мати підійшла до неї й тижо гладила рукою.. Два роки доглядла, раділа — корівка, думала, буде...* (Головко, II, 1957, 121).

ТЕЛІЧКА, а, ж. Зменш.-пестл. до теліця. *Гнат обійшов село — теліти не було. Змучений, впріямі, вернувся він додому без телічки...* (Кощуб., I, 1955, 31); — *А чом з економії не взяв собі хоча б лошати чи бичка? — Мені телічка припала, породиста. Може, боджуся якось ложки молока* (Стельмах, I, 1962, 631).

ТЕЛІЖИТИСЯ, жуся, жипся, *недок.*, *діал.* Повільно їхати возом. *Не день не два теліжилися о. Яким, ніж забригло перед ним кам'яницьке кладбище* [кладовище] (Свидн., Люборацькі, 1955, 90).

ТЕЛІЖКА, а, ж. Те саме, що колішній, колісні. *Тут [у кузні] кувалися вози, тачки та теліжки* (Фр., VII, 1951, 50); *Знову перелаялася [жінка], коли він зніс теліжку і плуг на її поле.* — *Що ви хочете робити? — скрикнула, раптом подумавши, що в неї відб'рають шматок її наділу* (Стельмах, II, 1962, 274).

ТЕЛІЙ, я, ч., *розм.* Те саме, що сибірка.

ТЕЛІМБАТИСЯ, аюся, аєшся, *діал.* Теліпатися (у 1 знач.). — *Штанці нічого, — лекше [легше] йти, як на чоловіці того палотнища небогато [небагато] телімбается* (Фр., I, 1955, 285).

ТЕЛІП, *виг.* Уживається як присудок для вираження однократного руху того, що колихається, хилляється, метляється.

ТЕЛІПАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* 1. *перех.* і *неперех.* Часто махати, хитати то в один бік, то в другий. *А наступного дня дивлюсь — бредє він із школи сирдитий.. теліпас сужкою з книжками* (Донч., VI, 1957, 271); *Антін перелів погляд на ліжку, де старше дівча з усієї сили теліпало колиску з малям* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 11).

◇ **Теліпати** *язиком* — те саме, що Ляпати *язиком* (*див. ляпати*). *Марко говорив і говорив.., а Тимко мовчав тому, що треба було робити діло, а не теліпати язиком* (Тют., Вир, 1964, 488).

2. *перех.*, *рідко.* Те саме, що трястї 1. *Обома руками він.. теліпас svojого помічника, як грушу* (Фр., IV, 1950, 304); // *також ким, безос.* [Баба Олена]: *До самого.. ранку теліпало мною від страху* (Галав, I, 1960, 487).

ТЕЛІПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Колихатися, хилитися, метлятися (про висячі, гучкі й т. ін. предмети). *На йому бує.. мундир.. Мівні гудзики блищали*

на сонці, а на грудях теліпалось дві медалі (Н.-Лев., 1, 1956, 75); При боці у нього теліпався в тізві тяжкий бойовий меч (Фр., VI, 1951, 45); Всі воми послужали одну її, маєнчку, майже непомітну Яринку Коваль, у якої.. дві косички ще дитячі теліпався (Кучер, Прошай.., 1957, 227); // Вільно звисаючи, погойдуватися від руху (про одяг). Тією стежкою йшов.. не так старий, як знесилений дід.. Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у розпирках, теліпалася, ніде не прилягаючи до судлого тіла (Л. Янов., 1, 1959, 301); // розм. Хитатися, коливатися. Майже ніколи не тверезий Василь сидів на фірі й, як дзвін, теліпався на всі сторони (Коб., II, 1956, 9).

◇ Язик біза вухами (вущіма) теліпається див. вуха. 2. розм. Іти кудись повільно або довго, з труднощами. — Птіти б до Петра та до Якіма, — подумав він. — Так же не близький світ: треба аж на Побиванку теліпатися... (Мирний, I, 1949, 347); — Ступай вщюю дорогою. Там менше собак і ближче. Нема чого селом теліпатися, щоб кожне тебе бачило (Мик., II, 1957, 419); // Іти повільно за кимсь.

ТЕЛУР, у, ч. Хімічний елемент — крихкий метал сріблясто-сірого кольору. У земній корі селен і телур постійно виступають як супутники сірки (Вісник АН, 3, 1971, 80); Докладно вивчено сполуки селену й телуру з вісмутом та сурмою, які застосовуються в термоелементах і в холодильних установках (Веч. Київ, 14.X 1968, 4).

ТЕЛУРИСТИЙ, а, е, зм. Який містить телур. Бдиною природною сполукою золота є телуристе золото (Заг. хімія, 1955, 529); Телурист мінерали.

ТЕЛУРИЧНИЙ, а, е, спец. Земний. Колектив Інституту розробив.. двоканальний автокомпенсатор ЕДА-57 для електророзвідування методом телуричних (земних) струмів (Наука.., 8, 1958, 20).

ТЕЛУРІЙ, я, ч., астр. Прилад, який наочно зображує рух Землі навколо Сонця та добуває обергання Землі навколо своєї осі.

ТЕЛУРОВИЙ, а, е, зм. Прикм. до телур. Телурова кислота.. є дуже слабкою кислотою (Заг. хімія, 1955, 339).

ТЕЛЮЩИТСЯ, шуща, шуща, недок., фам. 1. Іти, іхати кудись далеко, з труднощами й без бажання, без потреби; теліпатися (у 2 знач.). Або з чим ще можна зрізняти таку дурість: поїхати на свої негусті гроші на Камчатку і телющитися за сотні верст від одного жителя до другого, щоб описати життя.. тубільців (Стельмах, I, 1962, 42).

2. Лізти, вилазити на що-небудь із труднощами, без бажання. — «Борітеся з гусеницею, бо садки пропали!.. Вишкучте винищуйте гнізда на деревах!..» Ой, мудрі! Вишуть.. Ото, щоб я змижу на яблуню телющися? (Вишня, I, 1956, 109).

ТЕЛЯ, яти, с. 1. Маля корови. Іван хотів Теля від вовка боронити (Бор., Тв., 1957, 164); На козаковому дворі десь далеко зарева корова і до неї обізвалося теля (Н.-Лев., VI, 1966, 386); — Корова, сама знаєш, шорьку приводить теля, конячка — дає лоша, віаця — очокується ягнятком (Стельмах, I, 1962, 314); *У порівн. Стаче, як теля на улоні (Номис, 1864, № 12492); // Маля лосиці, олевиці та деяких інших великих копитних тварин. Рукави молоді олені — вже не телата, але ще й не дорослі (Трубіл., Вовки.., 1936, 37); Одна антилопа приносить за своє життя 10—15 телат (Наука.., 3, 1968, 66).

2. перен., розм., зневажл. Про молоду, недосвідчену або несприятку людину. Безтурботні телата, думав Петру про свою дочку та зятя, вони нічого не хочуть знати, не хочуть подумати про те, що бентежить душу старої людини (Чаб., Балкан. весна, 1960, 461);

Пішов [Асеня] до себе в кабінет і лг. Задалася Ніна. Де вона зараз? Дурне теля, отак усе сколошкала, отак усе споганила (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 279); // Про того, хто має спокійну вдачу; покірний. — Спочатку поштивою навчися, — не пожаляй парубка Гаєншин. — Не всі ж телятами народилися, — озригнувся Клим (Стельмах, II, 1962, 363).

◇ Дай бже нашоуму теляті вівка з'їсти! див. вовк; Де Макар телят пасе дівє. пасті!; Дивітася (вирячатися, витріщити очі), мов (як, ваче) теля на [нові, мальовані] ворота — дивитися з великим подивом. Гаїнка, дивуючись, глянула на батька. — Ну, чого вирячилася, як лисє теля на нові ворота? (Гр., II, 1963, 458); Крук.. дивився на Луця, мов теля на ворота (Козл., Ю. Крук, 1957, 378); — Чого очі витріщила, як теля на нові ворота? — замагнувся гаранником Карло. — Відчиняй браму! (Стельмах, II, 1962, 367); Куді (де) Макар телят не ганяв див. ганяти; У ббга теля з'їсти — провинитися в чомусь. {А б л а к а т:} Що ж то я у бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взяв? (К.-Карий, I, 1960, 182); — Всі кинулись по інститутах, по тезникумах, всі заяви подасте, а я що: з бога теля з'їв? (Гончар, Тронка, 1963, 173).

ТЕЛЯТИНА, н, ж. 1. М'ясо теляти. — Паничу. Телятина свіжа... Йй-богу, різали нині... (Кочуб., II, 1955, 362); Гостей запрошує до столу. Крім традиційної баранини, подали молочну телятину, дичину й рибу (Тулуб, В степу.., 1964, 343).

2. Вичищена теляча шкіра. Баба Палажка.. все нашіптувала: — Пом'яни, господи.. ще й тую [книжку], що телятиком обшита (Н.-Лев., II, 1956, 350).

ТЕЛЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до теля. Найбільш любив Олексій тільки корову. Вигодував її він з телятка (П. Куліш, Вибр., 1969, 288); От трохи на боці стоїть руда корова, а коло неї — маленьке телятко. Воно протягає шию й ніжитьсь коло матері (Хотк., I, 1966, 136); — Та й дурне ж ти телятко, Василю, — вимовила вона, ледве стримавши сміх. — Тобі, видно, ні до чого відпустка (Кочуба, Нові береги, 1959, 334).

ТЕЛЯТНИК, а, ч. 1. Хлів для телят. Нема панських дворів, .. а єть колгоспні двори, де під просторими навісами — різноманітний сільськогосподарський реманент, а по краях того двору — величезні стайні, коріньки, телятники... (Вишня, II, 1956, 8).

2. Той, хто доглядає телят. В армії створено з відібраних теличок ремонтну групу, яку доручено доглядати одному з кращих телятників (Колг. Укр., 2, 1959, 24).

ТЕЛЯТНИЦЯ, і, ж. Жін. до телятник 2. Молодийк приймають телятиці. Вони доглядають його до шестимісячного віку (Хлібороб Укр., 9, 1963, 8); Приїжджайте на ферми.. Допитливі і цікаві телятиці, свинарки, доярки не дадуть вам сумувати, не дозволять нудьгувати (Ковінька, Чому я не сокил.., 1961, 48).

ТЕЛЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до телятко. *Образно. Не вік же ягоди на гілці червоніти, Не вік при матері і дівці дієувать... Ой, час теляточко від матки одаучити!.. (Г.-Арт., Байки.., 1958, 183).

ТЕЛЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до теля 1. Готова страва вся стояла.. Юшка з галками, з кишками, Телячий лизень тут лежав (Котл., I, 1952, 205); Він поклав у торбу дві товстенні книги, телячою шкурою обшиті (Гльч., Козацьк. роду.., 1958, 417); // Признач. для теляти, телят. Телячий хлів; // Зробл. із шкіри теляти. Осв'їн, круглоплечий, невисокий, стоїть зараз перед парубком в рябій телячій шапці, в селянській свитці й чоботях (Стельмах, I, 1962, 126); // Пригот. з м'яса теляти. Теляча ковбаса; Телячі котлети.

Телячий вагон — вагон товарного поїзда для перевезення худоби. [Г а н а:] *Загнали їх [бранців] у телячі вагони, мов скотину, і повезли...* (Мороз, П'єси, 1959, 21).

2. *перен., розм.* Такий, як у телят (у 1 знач.). — *І поб'юти! А ти терпи та знось мовчки, бо ти наймичка? — перекинула Прієска Степана. — Коли б'я знала вашу телячу едачу, то я б вас і до порога свого не допустила* (Л. Янов., 1, 1959, 234); // *Бурхливий, нестримний* (про вияв радісних почуттів тощо). *Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи... з радісними вльсками став [Василько] товктися в ній та перекидатися, тішачи дорослих своїми телячими пустоцями* (Гончар, II, 1959, 161).

◆ **Телячі віжності див. віжність**; **Телячі радіші див. радіші**.

◆ **Моє (твоє, ваше і т. ін.) діло теляче** — мене (тебе, нас і т. ін.) це не стосується, я (ти, ми й т. ін.) не повинен (не повинні) втручатися. — *Нехай про це, пане підполковнику, думає політичний відділ, а наше діло — теляче* (Стельмах, II, 1952, 54).

ТЕЛБЪАТІЙ, а, е, *діал.* Тельбухатий, череватий. Дівчину теплим диханням зустрічає низькоросла тельбата колячка (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 34).

ТЕЛБЪУХ *див. тельбухи*.

ТЕЛБЪУХАТІЙ, а, е, *розм.* Який має великий відвслый живіт; череватий.

ТЕЛБЪУХИ, ів, *мн.* (*одн.* тельбух, а, ч.). Внутрішні органи вбитої тварини (шлунок, кишки тощо). *Іванов здер з птаха шкіру, вирвав і викинув геть тельбухи* (Багмут, Онов., 1959, 45); *Собаки з гарчанням волочать по садку свинячі тельбухи* (Тют., Впр, 1964, 328); // *зневажл.* Про внутрішні органи людини. [В а с п л ь:] *Дай води написись.* [Л у к і я:] *Хіба так дуже пишуть у тельбухат? Написий* (Кроп., II, 1958, 117); *Лікар, як на біду, прописав йому блювотне. Від цього вивертало геть усі тельбухи* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 64).

ТЕЛБЪУХУВАТІЙ, а, е, *розм.* Який має велике відвсле черево.

ТЕЛБЪУШІТІ, шү, шійш, *недок., перек., розм.* Виймати внутрішні органи вбитої тварини. *Орися хуленько присіла до мочов із водою і заходила тельбушити рибу* (Тют., Впр, 1964, 511); *Одна господарка несподівано знайшла у шлунок гуски, яку вона тельбушила, кілька шматочків золота* (Наука., 1, 1966, 9).

ТЕЛБЪУШІННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. тельбушити. *Як же людина заражається від птахів? Найчастіше — через повітря. Руки, забруднені вмістом кишечника при тельбушінні птиці, — також джерело інфекції* (Наука., 7, 1968, 46).

ТЕЛБЪУШОК, шкя, ч. Змеш.-пестл. до тельбух. **ТЕЛБЪОМ**, присл., *діал.* Швидко, миттю. *Він тельбом кицує на шию Ленкові і обцілує його не раз та й не десять* (Фр., VIII, 1952, 317).

ТЕЛБЪФЕР, а, ч., *сنع.* Пересувати вантажопідіймальною машиною, пересувний підіймальний пристрій. *Завантажують у ванку деревину і вивантажують її підіймальним пристроєм, наприклад, тельфером, телями або лебідкою* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 96); *Гує тельфер, що піднімає на естакаду турбіни* (Хор., Мисто., 1962, 115).

ТЕЛБЪФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до тельфер. *Для вивезення породи вже готується цілий комплекс споруд. Поруч споруджено тельферну та бункерну естакади, копер* (Веч. Київ, 12.II 1966, 1).

ТЕМА, н, ж. 1. Коло життєвих явищ, подій, що становлять зміст твору літератури, образотворчого мистецтва тощо. *Які теми цікавили мене, можете бачити*

самі з моїх оповідань (Коцюб., III, 1956, 282); *Темою називаємо основний предмет оповідання, життєвий матеріал, обраний письменником і розроблений ним у художніх образах* (Укр. літ., 8, 1957, 41); *Праця протисті людей-трудівників, їхнє життя стали основною темою нашого мистецтва* (Мист., 5, 1957, 3); *Тема трилогії. — село, селяни напередодні Жовтневої революції і перших пореволюційних років* (Вітч., 12, 1969, 195); // *чого. Питання, що лежить в основі наукового дослідження. — Темою мого дипломного проекту була первинна обробка легко-середнього масла* (Шовк., Інженери, 1956, 84); *Важливою темою науково-дослідної роботи лабораторії є вивчення ефективності застосування гербіцидів у боротьбі з бур'янами* (Хлібороб Укр., 9, 1969, 15); // *Предмет розмови, лекції тощо. Розмова з Аллою Михайлівною почала етопляти мене, теми у нас мінялись часто, швидко й без мети* (Л. Укр., III, 1952, 607); *Року 1895 він [І. Франко] блискуче прочитав у Львівському університеті вступну лекцію на тему «Наймичка» Тараса Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 35); *Теми були дуже різноманітні; він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво* (Март., Тв., 1954, 407); *Буває, що заведеться в хаті суперечка на міжнародні теми чи й на інші — Багато є животрепетних тем!* (Рильський, III, 1961, 118); // *Те, що є змістом навчального або контрольного завдання. Олег Денисович оголосив теми екзаменаційної роботи і записав їх на дошці* (Донч., V, 1957, 544); *Слід детально вивчити перші дві теми червоних занять у політиколах, гуртках* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

Перемінити тему розмови див. перемінити 1.

2. Музична побудова, що в основний мотивом музичного твору або його частини й служить предметом дальшого розвитку.

3. *літєв., рідко.* Те саме, що основа 8.

ТЕМАТИЗМ, у, ч., *сنع.* Зіставлення тем, що застосовується в будові музичного твору та при його аналізі. *В основу тематизму Першого концерту для фортепіано з оркестром Чайковського значною мірою лягла українська народна музика* (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 27); *Характером тематизму Перша симфонія Б. Лятошинського впливає значною мірою з творчості О. Скрабіна* (Мист., 6, 1966, 7).

ТЕМАТИКА, в, ж. Сукупність, коло тем (у 1, 2 знач.). *Багатство тематики, різноманітність жанрів і віршових форм його [І. Франка] поетичних творів воістину дивовижні* (Рильський, IX, 1962, 37); *Нова тематика увійшла в пісню* (Мал., Думки., 1959, 71); *Він [О. Г. Венеціанов] перший почав брати за тематику для своїх картин побутові сцени з селянського життя* (Ів., Тарас. шлях, 1954, 91); *Одним із провідних напрямів у тематиці робіт учених, які працюють у галузі технічних наук, були дослідження з проблем міцності матеріалів і елементів машин та конструкцій* (Наука., 12, 1957, 8); *Симфонії Лятошинського вражають широтою тематики, настроїв, багатством і справжньою новизною засобів мистецької виразності* (Мист., 5, 1965, 10).

ТЕМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тема і її тематика. *Поєми Франка позначені величезною жанровою, стилістичною і тематичною різноманітністю* (Рильський, III, 1955, 277); *Тематичний обсяг повісті [«Сонячна долина»] Слободянюка дуже широкий. Маємо і тему дружби народів, і роль партії, і освоєння цілих нових земель* (Смолнич, VI, 1959, 250); // *Який містять перелік тем. Тематичний план журналу; // Присвячений певній темі, пов'язаний з певною тематикою. Вібліотека Жовтневого палацу культури проводить щіка*

тематичних вечорів з історії Києва (Веч. Київ, 20.ІІІ 1968, 1).

2. спец. Стос. до теми (у 2, 3 знач.). Тематичні повтору; Тематичні суфікси.

ТЕМАТИЧНО, присл. За тематикою. «Адвокат Мартіан» — драма [Лесі Українки] з життя християн Римської імперії III ст. н. е. — тематично неможливо дуже далека від сучасності, а насправді наскрізь співзвучна цій добі [1909—1910 рр.] своєю проблематикою та ідейною спрямованістю (Вітч., 2, 1961, 145); З гордістю бачиш, якою повнокровною, базисною тематично і художньо є наша поезія (Мал., Думки..., 1959, 40).

ТЕМБР, у, ч. Характерне забарвлення звуку, за яким розрізняють звукові тони однакової висоти й завдяки якому звучання одного музичного інструмента або голосу відрізняють від іншого. Сукупність усіх додаткових тонів, їх характер та взаємозв'язок з основним тоном надають мовному звукові певного забарвлення, утворюють тембр звучання (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 44); — Чи є хто в хаті? — почувся ніжного тембру високий голос (Вас., I, 1959, 79); Останній дзвінок, гасне світло, короткий удар гонга — народився і погас звук надзвичайного тембру, і завеса розкривається (Мартія, Други..., 1962, 167); Краси надає декламуванню тембр голосу..., його гнучкість і різноманітність тону, що має відповідати почуттям, вираженим у словах (Від давнина..., I, 1960, 189); // перен. Про характер, своєрідну особливість чого-небудь. Кінчилась війна, відірвали пережожені салюти... Життя набирило мирного тембру (Гончар, I, 1954, 444); Кожна новела «Вершники» має свій тембр (Рад. літ-во, 2, 1958, 27).

ТЕМБРАЛЬНИЙ, а, в. Те саме, що тембровий. Леонтович тут [у пісні «Заніс мене чужий розум»] досягає органічним пунктом певного тембрального забарвлення всього відтінку мелодії (Укр. муз. спадщ., 1940, 118); Вражала його [М. Кропивницького] тембральна зміна голосу (Збірник про Кроп., 1955, 262).

ТЕМБРАЛЬНО, присл. За тембром. Мужні тембрально насичені голоси використовують переважно грудний регістр (Худ. чтт., 1955, 62).

ТЕМБРОВИЙ, а, в. Стос. до тембру. Осолодівають музичністю мови, щоб кожна буква, склад, слово здобували своє, лише їм притаманне звукове темброве забарвлення (Худ. чтт., 1955, 60); В кантаті «Кавказ» Людкевич виявив себе прекрасним знавцем хорového письма. Різноманітні барви хоровой палітри, темброві властивості окремих голосів використані з максимальним розумінням їх природного багатства (Мист., I, 1963, 6).

ТЕМІНЬ, мені, ж., розм. 1. Те саме, що темнота́ 1—3. Надворі панувала така темінь, що годі було предмет розрізнити (Коб., III, 1956, 188); Сильний сухий тріск... розривав тишу і темінь ночі (Смолич, I, 1958, 97); Немало людської крові пролита за неї [землю], а чи стане вона щедрішою, чи покращають люди після цього, чи ще більше оздобляться в своїх нестатках і теміні? (Стельмах, II, 1962, 68).

◇ Темінь, хоч бво віколи — те саме, що [Темно,] хоч бво віколи (див. ви́кбловати).

2. зневажл. Те саме, що темнота́ 3. Раніше просту селянку пани людиною не вважали: попишачка, темінь, робоче бидло... (Гончар, I, 1954, 490).

ТЕМКА, в, ж. Зменш.-пестл. до тема́ 1, 2. Поживитися б десь темкою, Підходящою мені (Ус., Лпстя..., 1956, 180).

ТЕМЛЯК, а, ч. Петля з китицею на ручці холодної зброї, в яку засовують руку під час користування зброєю. Кілька уланів повернуло назад, щоб тікати. Цок! цок! цок! — узявши на темляк винятую шаблю, із на-

гана вистрілював наздогін по них кучерявий Оксєн (Тяч., I, 1957, 262); Сіаши на коня, Набутидзє взяв ч руки чорний темляк від шаблі (Панч, I, 1956, 100).

ТЕМНАВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що темнуватий. Довкола ліс гуде тужний, таємний спів, Що ще круг мові коліски гомонів, Тебе мов обтулює в полі свою темнаву (Фр., X, 1954, 60); Камера... була подоговаста, темнава, з одним заготованим віконечком під стелею кімнати (Вільде, III, 1968, 180).

ТЕМНЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Досить темний, грохи темний (у 1, 2 знач.). Ой не тьожкай, соловейку, Проту ніч темненьку (П. Куліш, Вибр., 1969, 361); Ой, піду я в бір темненький, там сула смерека, Як розпалю ясну ватру, видно всім здалека (Л. Укр., I, 1951, 203); На їй [матушці] була темненька пласта, темненька запаска (Н.-Лев., III, 1956, 16); Темненькі очі її сяяли за скельцями окулярів ласкаво (Горький, Діло Артам, перекл. за ред. Варкентін, 1950, 67).

ТЕМНЕНЬКО, пестл. Присл. до темненький. Місяць в тмари закотился, Та й стало темненько (Г.-Арт., Байки..., 1958, 153); У коморі темненько, в саду тьмо (Вас., Вибр., 1954, 26); — Іду я ранком раз, це темненько. Не скажуть тьмо, а темненько собі, розвидкуються (Хотк., I, 1966, 88).

ТЕМНИЙ, а, е, 1. Позбавлений світла; погано освітлений. Її взяли під руки і повели. Двері од темної хати зашмирили отвором (Кожоб., II, 1955, 176); Місяця круга зацербитись і знову пливе, повновидий, — Смертним віконю нема. В темній хаті, де владика Еней, де Анк і Гостілій, Будем ми — пороз і тьм (Зеров, Вибр., 1966, 283); Дарма що живе він внизу дому; дарма що не світла, а скорше темна його кімната; вона ж [Любка] тут, вона освітить, вона окрасить усе (Хотк., I, 1966, 43); Я присівши електричним ліжтариком, оглядаючи кутки і темні місця: на палубі не було нікого (Ю. Янов., II, 1958, 160); // Уживається як постійний епітет до слова в і ч і т. ін. Він без сну сидів усю ніч темну до білого світу (Вовчок, I, 1955, 157); // Поринулий у темряву, темноту. Лопух край берега наїшла, Лопух зорвала [зірвала] і накрила, Неначе бриликом, свою, Своєю головоюку смутною... І зникла в темному гаю (Шевч., II, 1963, 356); Вона зітхнула... встала і вийшла з хати у темний садок (Л. Укр., III, 1952, 583); Яж часто хочеться іще хоч раз мені... Рибалити з тобою до світання І розвести багаття в темній борі (Забашта, Вибр., 1958, 31).

Темна темнота́ див. темнота́.

2. Кольором близький до чорного; не яскрий. Всі люди гарні, чорняві, з темними очима (Н.-Лев., II, 1956, 28); На темній одежі [жінки] світилися руки, проворі й молочні (Кожоб., II, 1955, 377); Сидів він [метелик] сумно, стуляючи свої темні крильця (Л. Укр., III, 1952, 474); — Восени ж тільки у вулицях заміни було кілька рамок з білою вошиною на темну, — по-господарськи радить Терентій (Стельмах, I, 1962, 595); // Смаглявий, темноволосий, темноокий. Проводять нерозлучні Блаженки, обидва темні, засмазлі й хитрі (Гончар, III, 1959, 46); // Густий, більш насичений, ніж звичайно. Він іде, а вітер свище, буркові ліси колише, темні тмари наганяє на самий гори вершечок (Тяч., II, 1957, 18); Ріка лише днями скинула крижаний панцир, і від неї віяло холодом, а вода була темна й каламутна (Тулуб, В степу..., 1964, 486); // Тьмянний, неясний. Срібна поря та настала, Гіриша від золота, але цінніша від темної міді (Зеров, Вибр., 1966, 302).

Темні окуля́ри — окуляри з кольоровимп (чорними, зеленими, синіми тощо) скельцями для захисту очей від променів сонця тощо. Від вагонів прямує до перону сіпа жінка в темних окулярах (Мороз, П'єса, 1959, 25).

3. перен. Тяжкий, безрадісний, сумний. Без жалю, без туги, скоріше радіючи, кинула в вона сей світ: такий він їй гіркий та обридлий, темний та непривітний... (Мирний, II, 1954, 14); З темними думками і стривоженим серцем під'їздив на світання до Києва Данило Гармаш (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 153); // Який виражає сумний настрій, стан. *Едіта застаться над книжкою, але не читає, дивиться поперед себе сумним, темним поглядом* (Л. Укр., III, 1952, 57).

◇ Темна туга; Темний сум — перозважна, дуже сильна туга, сум. *Світ потемнів у її очах... на серці туга нерозважна, у душі сум темний...* (Мирний, I, 1954, 289); *Скільки днів пролетіло над нами! Серце тугою темною б'є...* (Сос., I, 1957, 201).

4. перен. Який приносить лихо, спричиняє зло; злий. *Я голос подаю за те, що небаремно Визвольницею зветь негласну нашу Рать, Що в прірву скинули ми лихолітня темне, Щоб знову щастя дім на згарах будувать* (Рильський, Мости, 1948, 3); *Так дай же все темне загине в немерклому сяйві побід. Ми з вами, як тіло єдине, керуєм у вічність свій літ* (Сос., II, 1958, 483); // Лютий, жорстокий (про сильне недобре почуття). *Усе одбивається в пісні, як в морі,— Рожєва зоря і червоная кров, І темна ненависть, і ясна любов* (Л. Укр., I, 1951, 111).

5. перен. Невідомий, незвіданий. *Тоді я лиш зрозуміє, що Тимофій попросту не орієнтувався в годинах. Дзигаркове лице завжди було для нього темним і загадковим* (Хотк., II, 1966, 386); *Темна справа; // Неусвідомлений, невпразний. Серце щось недобре віщує, страх — не страх: якесь темне почуття холодить серце...* (Мирний, I, 1949, 288); // Прихований, таємний. *Ти [Афродіто] розв'язаня всіх загадок темних часу і простору,— Вірно складаю до ніг тобі дань дивування й пожори* (Зеров, Вибр., 1966, 426); // Давній, минулий. *Наче промінь місяченька Криж серпанок змар блищить, Так для мене сяє завжди Ясний спогад з темних літ* (Л. Укр., IV, 1954, 102); *Чуєш — криж ніч, перевити вогнями, Голосу дає відповідь? Чуєш — іде перегук понад нами, Темних вікні потрясє граніт?* (Рильський, II, 1960, 175).

◇ Темний літ див. літ.

6. перен. Який важко зрозуміти; неясний. *Псалтир здався йому темнішим од темної ночі: він не знайшов у йому поради й відповіді на свою важку думу* (Н.-Лев., II, 1956, 190); [Л и ц а р:] *«Хто визволиться сам, той буде вільний, хто визволить кого, а неволю візьме». Речення се мені здавалося темним, тепер я глядз його аж надто тямлю* (Л. Укр., II, 1951, 198); // Позбавлений чіткості; неясний. *У роботі над прислів'ями й приказками, примітками до них Маркович керувався засобами випробування їх правдивості й точності серед народу, де шукав пояснень до деяких темних місць, а також нових варіантів* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 30).

7. перен. Відсталый, вултурний; неписьменний. [О л я:] *Темні, невілвні люди починали розуміти, яка тяжка неправда чиниться над ними* (Вас., III, 1960, 279); — *Коліска.. русалки були .. — Забобони темних людей, Бабарихо, — сучоро сказав Пронька* (Донч., VI, 1957, 20); — *Вчися, Михайлику, вчись, дороженький, може, хоч ти не будеш таким темним, як ми* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 113).

Темний рбзум див. рбзум.

8. перен. Непорядний, недобрый. *Один бог знає, скільки та тата переждала всякого темного й лихого люду* (Мирний, I, 1949, 234); *Взагалі при ньому [губернаторові] катам, казнокрадам та різним темним людьцям жилося як у бога за пазухою* (Тулуб, В степену.., 1964, 410); // Який викликає недовіря, підозріння.

Темна особа; Темне минуле в когось; // Який викликає осуд; негативний. Надто добре знає [Невелічний] слабі і темні сторони Аронового життя (Фр., VIII, 1952, 252); *Куржукенко Палого не стотів чесно трудитися, а вдавсь до спекуляції, до якихось темних махінацій* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

◇ Темне діло — справа, що викликає осуд; погана справа. *Такі-то темні діла Творяться нишком на сім світі!* (Шевч., II, 1953, 52); *Темне царство див. царство.*

9. розм. Сліпий, незрячий. *Завяв божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а зодив без проводира* (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); *Відійшов уже чимало, як загада, що при ньому ж була дідова коза, а тепер немає. Шукають? Як же її знайдеш, коли темний* (Бурл., О. Вересає, 1959, 21).

◇ Ходити з темними очима див. око 1.

10. у знач. ім. темна, ної, ж., заст., розм. Приміщення для тимчасового утримання заарештованих. *Забрали їх [москалів], позачиняли в темну. Сумують вони* (Мирний, I, 1949, 223).

ТЕМНИК 1, а, ч., розм. Список або збірник тем для рефератів, досліджень і т. ін. *Ще в 1958 році, коли на «Укркабелі» склали темник для раціоналізаторів і винахідників, включили до нього й таку тему: «Запропонуйте спосіб пофарбування лаків для одержання кольорових світлостійких лакованих дротів»* (Рад. Укр., 20.VIII 1961, 3).

ТЕМНИК 2, а, ч., іст. Татарський військовий начальник, який командував десятитисячним військом. *Кожне володіння повинно було давати Чингіс-ханові певну кількість воїнів. Тому володінця ці мали назви за чисельністю загонів, що вони виставляли: сотня, тисяча, тьма (десять тисяч), і васали подіялися на сотників, тисячників і темників* (Іст. СРСР, I, 1956, 74).

ТЕМНИК, а, ч., розм. Погріб, винний лях. *Вона, трирожачись, тепер побується йти до зимарки, на другій половині якої в темнику стоїть дев'ятиденний навар із вочого лика* (Стельмах, I, 1962, 540).

ТЕМНИК, темнік, ч. Те саме, що змівітик 1.

ТЕМНИСТІЙ, а, е, рідко. Те саме, що темнуватий. *Сонце а-над лісу поливає теплим золотом зелені поля, вони починають палати жовто-зеленим вогнем. В долину — темниста сіль* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 60).

ТЕМНИСТО, рідко. Присл. до темністий. *В затишних долинах темнисто сріблились тилі стави* (Стельмах, Правда.., 1961, 292).

ТЕМНИТИ, ніб, ніш, недок., перек., розм. Робити темним (у 1, 2 знач.) або темнішим; затемнювати. *Тихий став віддзеркалював високе блакитне небо. Хмари, занурені в його спокійні води, темнили його* (Рибак, Помелка.., 1956, 118); **Образно. Кучерявий дим фабричного димаря темниє все накручи смутком та нудотою* (Горький, Діло Аргам, перекл. за ред. Варкентів, 1950, 92); // Робити малопомітним; затуляти. *Навіть сад за вікнами темнить Тремляєї воєники на оболоні І затіняє кожну ясну мить* (Зеров, Вибр., 1966, 52).

ТЕМНИЦЯ, і, ж., заст., поет. В'язниця. — *І в темній темниці Мене, вольного гетьмана, Голодом замучив [цар]* (Шевч., I, 1963, 248); *Темниця без вікон, без дверей. Лицар-в'язень лежить у кутку на соломі* (Л. Укр., II, 1951, 185); — *І-і-і,— зараз же заголосила баба.— Ой забрано ж його, забрано. Сидить він во темниці сирій [сирій], світла-сонця не бачить* (Тют., Впр, 1964, 304); **У порівн. — Я за слізюньками світа не бачила, сидіти сама собі у хаті, як у темниці* (Кв.-Осн., II, 1956, 105).

ТЕМНИЧНИЙ, а, е, заст., поет. Прикм. до темниця. *Спалахнула ясна блискавиця, посліпни всі турецьку*

варту, пропала всі темничні двері, просвітила вілі шлях до брата (Л. Укр., I, 1951, 392); Темничні мури; // Який відбувається в темниці. Каткування темничні страши Не лякали: умла терпіти! (Вороний, Вибр., 1959, 48).

ТЕМНИЧОК, чкв, ч., розм. Погрибець, винний лях. Витяз [Охрім] з якогось темничка барильце, — ставити скляночки, силпе... Випили (Вовчок, VI, 1956, 282).

ТЕМНІСІНЬКИЙ, а, е. Дуже темний, зовсім темний. Всі покрила темнісінька [ніч], Як діточок мати (Шевч., I, 1963, 30).

ТЕМНІСІНЬКО. Присл. до темнісінький. Огонь у печі потроху погасає, наче сам почина дрімати, гасне вогніс — у хатці темнісінько, й усі засипають (Вовчок, I, 1955, 290).

ТЕМНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що темнота 1, 2. Стає йому діачина за світло і за темність — що як вона тут, то все сяє й виблискує, а як її нема, то наче хто сонце зняв (Вовчок, I, 1955, 310); Вбачали йому патріоти із купою слів голосних, А поруч мільйони голоти, І темність, і обожество їх (Сам., I, 1958, 172).

ТЕМНІТИ, ію, івш, недок. 1. Ставати темним або темнішим (у 1, 2 знач.). Гихо в полі, гай темніє, Наступає літній вечір (Л. Укр., IV, 1954, 111); Небо непоітло темніло разом із дощем, поки сірість не перейшла в темну (Хотк., II, 1966, 273); Коли ж навколо все темніло, додому йшов він... (Сос., II, 1958, 344); Підкривавсь ближче до місяця, вони [хмарни] образи підплавали блисковою водою.. і, переплавши, знову темніли (Вас., I, 1959, 357).

◇ В очах темніє див. око 1.

2. безос. Вечоріти, сутеніти. Вечоріє і темніє, По землі лягає мла (Щог., Поезії, 1958, 112).

3. перен. Ставати похмурим; злішати. Третій день її [висоту] штурмує піхота і не може взяти.. Командир пошуку Самієв, розмовляючи по рації з вищим начальством, тільки ще більше темніє і коротко повторяє крізь зуби: — Бсть... Бсть... (Гончар, III, 1959, 112); // Набратити похмурого, непривітного виразу (про очі, обличчя). Його очі темніли, і грук топирець в землю (Кочуб., II, 1955, 315); Мар'ян задає біжку з Плачидою і не дивується, й не лякається, що підняв руку на дукача: так йому й треба, ще більше темніє погляд (Стельмах, I, 1962, 182).

4. Виділятися темним кольором; видітися (про що-небудь темне). За могилою могила Зелене-місє, І далеко поміж ними Битий шлях темніє (П. Куліш, Вибр., 1969, 406); Буденна одіж.. темніє серед ясних шат святкоцх (Л. Укр., I, 1951, 441); Як придивився до дерева — асиди на молодому листі темніють жовтоокрілі жуки (Довж., IV, 1957, 102); — Прощу суди, — додає він, екававши на двері, що чорною плямою темніли в куті крамниці (Досв., Гюлле, 1961, 112).

ТЕМНІШАТИ, ає, недок. 1. Ставати темнішим. Рівнина поволі темнішала, укринаючись присмерком (Кочура, Зол. граматка, 1960, 108); Давид дивися, як малюток та молот місяли червоної шмат заліза. Вже буржаківий він, темнішає (Головко, II, 1957, 15); Володимир іронічно посміхається, потім очі його темнішають, до нього повертається гнів (Довж., I, 1958, 125).

2. безос. Вечоріти, сутеніти. Темнішає. Степи й ліси криються фіолетовою імлою (Н.-Лев., III, 1956, 306); Наворі темнішає й темнішає. Знов здіймається щось таке, наче завірюха (Крам., Вибр., 1965, 393).

ТЕМНО. Присл. до темний 1—3. Бує гай великий.. темно зеленіє та шуміє (Вовчок, I, 1955, 366); Під місяцем, то темніючи, то просвітлюючись, рудалися сиви

хмари, темно хвилювалося жито (Стельмах, I, 1962, 539); // у знач. присудк. сл. Було хмарно й темно, а тепер хмари порозтодилися й випустили на волю місяць (Гр., I, 1963, 410); Наворі ще темно, але світанок наближається (Гют., Вир, 1964, 532); У Терезки в душі було темно: здавалось, Бобалька плюнує їй в душу й погасив той вогнік, що там досі горіє (Томч., Готель.., 1960, 223).

◇ Темно, хоч око віколю див. вкільовати; Темно, хоч очі повикільолю див. повикільовати.

ТЕМНО.. Перша частина складних слів, що: а) відповідає слову темний у 2 знач., напр.: темн о б о р б о д и й, темн о в о д н и й, темн о к р і л и й, темн о л і с т и й; б) вживається на позначення відтінку кольору в знач.: більш насичений, більш густий порівняно з основним кольором; із темним відтінком, напр.: темн о - б л а к і т н и й, темн о - б у р н и й, темн о - в и ш к є в и й, темн о - г н і д и й, темн о - з е л є н и й, темн о - к а р і й, темн о - с і з и й, темн о - с і н и й, темн о - с і р и й, темн о - ч е р в о н и й.

ТЕМНОБАРВНИЙ, а, е. Який має темне забарвлення. Темнобарвні маки.

ТЕМНОБРІВНИЙ, а, е. Те саме, що темнобрівий. Темнобривий хлопцев.

ТЕМНОБРОВИЙ, а, е. Який має темні брови. Темноброва діачина.

ТЕМНОВОЛОСИЙ, а, е. Із темним волоссям. Голоса в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі (Довж., Зач. Десна, 1957, 477).

ТЕМНОКОЛІРНИЙ, а, е. Який має темний колір. Темноколірні ґрунти.

ТЕМНОЛІЦЦЙ, я, е. Із темною шкірою обличчя. За ним, озируючись з острахом щирим, Хлопчак темнолиций ступив на поріг (Бажав, Роки, 1957, 277).

ТЕМНООКНИЙ, а, е. Який має темні очі. Темноока діачина.

ТЕМНОТА, оті, ж. 1. Відсутність світла, освітлення; темніє. Любе місяця сіяння Прожене темноту ночі (Л. Укр., IV, 1954, 111); І враз — з постелі в темноті недремний дух мене підкинув (Глч., II, 1957, 105); // Темне, не освітлене або погано освітлене місце, не освітлений простір. А тут ще почало темніти, так Солкове військо — наче те море, що спереду ще хоч видно, як хвилі ходять, а далши, у темноті, так уже тільки реве да буржав (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір з подвизими (Вовчок, I, 1955, 289); Погасає свічка, — тільки кінчик аюту Червоноу іскру кидас в темноту (Граб., I, 1959, 312); // перен. Про втрату свідомості, несприятливий стан. Закрутилося, заходило колом все кругом мене... Не-проглядна темнота очі криє... (Мирний, I, 1954, 94); // Час, коли не світлять сонце; пізній вечір, ніч. Життя стало нестерпним, з настанням темноти на вулицю не вийдеш, місто як вимерло, тільки новані підбори [інтервентів] по бруку клацають (Гончар, II, 1959, 35).

Темна темнота — абсолютна відсутність світла. Коли вона лягла, то перед її очима у темній темноті засунених сіней все стояло його біле обличчя і стила усміталася до неї... (Мирний, III, 1954, 151).

2. перен. Неосвітченість, відсталість, неуптво. Хай загине Слід по підлості і злобі, Слід по темноті й безумстві [безумству] (Фр., XIII, 1954, 20); Він [лікар] веде боротьбу з темнотою, з забобонами, з ворожуванням селянина до інтелігентна (Кочуб., I, 1955, 172); Злидні, безправ'я, темнота, нещадна експлуатація, моральне знущання — от риси галицької, буковинської, закарпатської минушчини (Рилський, III, 1956, 41).

3. *зневажл.* Про неосвічену, необізану з чим-небудь або відсталу людину. *Хтось зашипів на нього, оскі зразу: — Ех ти, темнота! Не в грошах діло* (Кучер, Трудна любов, 1960, 478).

4. *заст.* Сліпота. — *Шкода мені, дідусю, твої темноти, — каже [Черевань] кобзареві. — Ось на лиш по-лапай, яке тут диво* (П. Куліш, Вибр., 1969, 62).

ТЕМНОШКІРИЙ, а, е. 1. Який має темну шкіру; кольоровий (у 3 знач.). *Темношкіре населення Африки*.

2. *у знач. ім.* темношкірий, рога, ч.; темношкіра, рої, ж. Чоловік (жінка) з темним кольором шкіри.

ТЕМНУВАТИЙ, а, е. Трохи темний (у 1, 2 знач.). *Перед ним тільки вертілись ніжки в якомусь дивному лісі в темнуватій печері, над тихою прозорою водою* (Н.-Лев., III, 1956, 19); *Щось темнувате і легке, як тінь, заходило по йому [віконечку], забігало* (Мирний, I, 1954, 321); *Темнувати, аж чорні, кошлаті змари залпнули видкокруг суцільною завісою* (Хижняк, Кілямок, 1961, 3).

ТЕМНУВАТО. Присл. до темнуватий. *Серед ясного дня в церкві було темнувато* (Н.-Лев., III, 1956, 23); *Тут [у лісі] було затишно, темнувато* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 187).

ТЕМП, у, ч. 1. Ступінь швидкості виконання музичного твору. *Оркестр грав в шпаркому темпі, і звуки його ялось надто швидко пропливали вулицею* (Смолтж, II, 1958, 38); *Він штовхнувся під бік Кирушу... й той наче пробудився, одразу змінив темп і удари балабайкою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 178); // Ступінь швидкості виконання танцю, художнього читання тощо. Вони [танцюючі] *усе прискорювали темп, вабили один одного руками й очима... гойдалися у танці, як чорні лебеди на халлях* (Коцюб., I, 1955, 376); *У кожного народу у свої особливій власливості і риси, темперамент, жестукуляція, ритм, темп... Звідси у кожного народу в галузі мистецтва — своя «школа»* (Про мист. театру, 1954, 342); // Ступінь швидкості вимовлення слів у мовному потоці. *Темп мовлення залежить від тривалості окремих звуків і сукупності їх* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 206); — *Ти, шайтан турецький, — почав він таким тоном, мовби адмірал Янкоста і справді міг його чути в цей час, — проклятого чорта брат... Вавилонський ти куцар, — читав він дедалі все енергійніше, в наростаючому темпі* (Гончар, II, 1959, 52); // У спорті — ступінь швидкості розмірених або повторюваних рухів, з яких складається та чи інша вправа. — *А як бути з такими снарядами, як кільця, на яких одним лише темпом нічого не відіш?* (В ім'я Вітч., 1954, 23).

2. Швидкість здійснення, виконання або інтенсивність розвитку чого-небудь. *В пекарні... кипіла робота й святочним прискоренням темпом сповняла весь дім* (Коцюб., II, 1955, 359); *Високі темпи індустріалізації дали можливість нашій країні доbitись велетенського промислового піднесення* (50 р. Вел. Жовт. соц. рев., 1967, 29); *За темпами промислового розвитку й абсолютним рівнем виробництва Україна випереджає багато високорозвинутих капіталістичних країн* (Ком. Укр., 6, 1966, 63); // Швидкість перебігу дії, процесу, явища. *Надворі вітер притишав, а дощ м'яв спокійнішим темпом* (Коб., III, 1956, 194); *Може, тому, що полк зустрів наступалою весну в поході, у бічціві складалося враження, що саме поняття часу залежить від них, від темпу їхнього наступу* (Гончар, III, 1959, 298); *Життя пішло своїм звичайним розміреним темпом* (Збан., Єдина, 1959, 192).

Темно життя — хід, ритм життя. *Тут [у Чернівцях] і тепло і гарно. Темно життя багато тихіший, ніж у Львові* (Л. Укр., V, 1956, 337).

ТЕМПЕРА, и, ж. 1. Фарби для живопису, приготовлені на яєчному жовткові або на суміші клейового розчину з олією тощо. *Багатогранність [творчості художника Ф. Г. Кричевського] виявляється не тільки в жанрі, а й у техніці, матеріалі — олія, темпера, акварель, офорт, рисунок* (Вітч., 2, 1961, 171); *Оформлення обох залів ідеально виконано яєчною темперою у традиційній народній манері розпису петриківської хати* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 80).

2. Картина, малюнок, виконані такими фарбами. *Пошук живописний і кольоровий притаманний роботам П. Сулименка. У його «Землі» (темпера, 1965)... відчувасться вся широчінь безмежного світу* (Мист., 2, 1966, 7).

ТЕМПЕРАМЕНТ, у, ч. 1. Сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які виявляються в її поведінці, в ступені її життєвої активності. *Темперамент є найзагальніша характеристика кожної окремої людини, як і тварини, основна характеристика нервової системи, яка надає певного обличчя всій діяльності кожного індивідууму* (Фізіол. вищ. нерв. діяльв., 1951, 142); *Любила [стара] сина, але не могла не бачити, що для поривчастого й поетичного темпераменту Марусі треба би було іншого чоловіка: розумного, твердого і трошки романтичного* (Хотк., II, 1966, 16); *А все ж таки які протилежні темпераменти мали старий та стара: Войчица була балакуча й жотерна, а сам господар мовчазний і невоороткий* (Кпр., Вибр., 1960, 157); // *з знач.* Сукупність психічних особливостей людей певного фаху, покликання. *Це [М. Л. Кропивницький] був художник великого сценічного темпераменту, майстер тонких психологічних нюансів* (Минуле укр. театру, 1953, 34); *Пропангандистський темперамент*.

2. Життєва активність, здатність до внутрішнього піднесення. — *У неї стільки енергії, стільки сили, такий темперамент, що біля неї, здається, і сам заряджався, мов акумулятор* (Томч., Готель..., 1960, 309); *Воронцов дружив з командиром полку, любив його за рішучість та чесність в бою, за гарячий темперамент* (Гончар, III, 1959, 349); *Для артиста шлях і знаряддя до справжнього мистецтва в темперамент, чуйність, сила відчуження* (Думки про театр, 1955, 84).

3. *темпераментом* — темпераментно. [Ю р і й:] *На ось, читай...* (Дав журнал). *Це стаття Лесі. [Г е н н а д і й:] Г м... Справді цікаво. З темпераментом і до-тепом* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 42).

3. *розм.* Підвищена чуттєвість, пристрасність. *Жа-доби любові і відповідний темперамент зуміла [вдовця] переховати аж до своїх цілком поважних літ* (Хотк., II, 1966, 161); *Вони сиділи на возі, оточені кіньототою і безтурботно розповідали про темперамент слухачки шляхтянок* (Ле, Нальвайко, 1957, 256).

ТЕМПЕРАМЕНТНИЙ, а, е. Дуже запальний, пристрасний. *Темпераментна, непосидяча Таля була протилежністю спокійній, розудливій Ніні* (В ім'я Вітч., 1954, 15); *У навчанні і в роботі Серга був пристрасний і темпераментний до краю. Почувши на лекції якусь нову, свіжу думку, він не міг всидіти на стільці* (Гончар, IV, 1960, 65); // Виконуваний темпераментно. *На ній [естраді] витанцюює темпераментну легітку група танцюристів у національних костюмах* (Веч. Квів., 18.X 1958, 4).

ТЕМПЕРАМЕНТНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. **темпераментний**. *В його зовнішності відчувались енергійність, наполегливість і в той же час темпераментність* (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 160); *Виконавську манеру піаністки відзначає романтична схильованість, темпераментність, глибоке розкриття образів* (Рад. Укр., 20.XII 1962, 4).

ТЕМПЕРАМЕНТНО. Присл. до темпераментний. *Поема.. написана темпераментно, з піднесенням, на доброму матеріалі (Мал., Думки..., 1959, 53); Темпераментно, з запалом і художнім азартом виконувались «Гуцульський танець» і «Веселі чабани» (Рад. Укр., 28.V 1963, 2).*

ТЕМПЕРАТУРА, и, ж. 1. Ступінь нагрівтя чого-небудь; тепловий стан тіла, речовини. *Нічого нового він [лікар] мені не сказав: ванни ті ж самі, температури тієї ж самої (Л. Укр., V, 1951, 13); Коли прийшов час заварювання, температура металу вже сягала майже двохсот градусів (Собко, Біле полум'я, 1952, 314); Температура води 20° С; // Ступінь прогрівання повітря в приміщенні або надворі. Вчора привезли для мене з Неаполя керосинову грубку, .. і я, коли сточу, можу підняти температуру повітря в хаті до +16, 17° (Коцюб., III, 1956, 408); Незнайомі гори зустріли із різкою зміною температури (Гончар, III, 1959, 75); // чого. Ступінь теплоти тіла, речовини, який зумовлює в них певний процес. Температура розжарення металу.*

Кімнатна температура див. кімнатний.

△ **Абсолютна температура див. абсолютний;** **Критична температура див. критичний²;** **Температура плавлення див. плавлення;** **Температура тверднення див. тверднення.**

2. Ступінь теплоти тіла людини, що характеризує стан її здоров'я. *Вона плакати почала. Зміряла їй температуру, а в неї 40,2° (Л. Укр., V, 1956, 304); — Ну, що тут у вас? — підійшла Тоня. — До Марини. — Температури не міряли? — Наче нормальна, — сказала Марина (Головко, I, 1957, 466); Щось мені погано, і, напевне, трохи підвищена температура (Докч., V, 1957, 340); // ром. Підвищений ступінь теплоти тіла при захворюванні; жар. Раз у раз я почував її руку на своєму чолі. Видно, в мене була температура (Сміл., Сашко, 1957, 25).*

ТЕМПЕРАТУРИТИ, рю, рипш, *недок., ром.* Мати відставити температуру тіла (про людину). *На станції Південів Шорс зовсім залг. Він температуриє, кашляє (Скл., Легенд. начдив, 1957, 63); Перед тим, як самому лягти, батько обходить свої чада, .. мацає малі голівки, чи не надто гарячі, чи не температуриють котре (Гжицький, У світ..., 1960, 83); // безос. — Що за вами? — Не знаю, Шуро, щось так ... розумієте... — Температуриють? — Здається, температуриють (Гончар, III, 1959, 195).*

ТЕМПЕРАТУРНИЙ, а, е. Стос. до температури. *Відсутність різких температурних змін [у сосновому лісі] полегшує можливість цілодобового лікування в теплий період року (Наука..., 9, 1956, 19); Рано зоране коле завжди затримує більше вологи, в ньому кращий температурний і повітряний режим (Хлібороб Укр., 1, 1968, 20); Багато які захворювання мають типову температурну криву, за якою нерідко можна розпізнати зваробу (Курс патології, 1956, 198).*

Температурний аркуш — аркуш, на якому записують чинсь температуру. *Він поглянув на температурний аркуш і радісно закивав головою — температура була майже нормальна (Смолич, Розм. з чит., 1953, 30).*

ТЕМПЕРАЦІЯ, і, ж., муз. Точно встановлена кількість тонів та їх співвідносність за висотою в музично-звуківій системі. *Запровадження темперції [в європейській музичній] створило величезні можливості для розвитку інших музичних жанрів, зокрема інструментальної музики (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 108).*

ТЕМПЕРНИЙ, а, в. Прикм. до темпер. *Темперні фарби не піддаються руйнуючій дії часу (Вітч., 7, 1964,*

156); Темперна техніка малювання; // Виконаний темперою (у 1 знач.). Темперний живопис.

ТЕМПЕРОВАНИЙ, а, е, муз. Дієпр. пас. мнв. ч. до **темперувати**; // у знач. прикм. *На її [бандура] грифі під струною «до» малої октави є темперована скала. За цієї скалою можна легко й точно настроїти всю бандуру без допомоги додаткового інструмента (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 108).*

ТЕМПЕРУВАТИ, ую, уеш, *недок. і док., перек., муз.* Здійснювати темперацию.

ТЕМПОВИЙ, а, е. Стос. до темпу. *Темпові особливості танцю; Було заздалегідь сплановано точки, в яких має перебувати «Луноход-1» наприкінці кожного сеансу руху по Місяцю. Так народився темповий графік переміщення апарата (Рад. Укр., 22.I 1971, 3); // спорт. Виконуваний у певному темпі. Темпова гра; Темпові вправи.*

ТЕМРЯВА, и, ж. 1. Відсутність світла, освітлення; п'яма, темнота. *А на світ насувала темрява. Зайшло сонце за обрієм, покинуло землю (Гр., II, 1963, 431); Панько вийшов на двір, а там така темрява, толь око викили: носа свого не видко (Март., Тв., 1954, 158); Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці. Маючи добру заслону у темряві чорної ночі (Зеров, Вибр., 1966, 256); // Темне, не освітлене або погано освітлене місце, не освітлений простір. *Із темряви раптом виринула жіноча постать (Головко, II, 1957, 575); Козлядоу побіг у темряву (Тют., Впр. 1964, 528).**

◇ **Кромішня темрява див. кромішний.**

2. *перен.* Щось незрозуміле, невідоме. *Перші кроки українського театру, як і слід чекати, поки що для нас оповиті темрявою (Від давнини..., I, 1960, 159).*

3. *перен.* Відсталість, некультурність, неписьменність. *Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втрапив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом (Коцюб., III, 1956, 281); У Мар'яніці ми тяжко бідували, жили в найменшій хаті, на чужій садибі — поміщика Бредюкова. У самому селі — лядині, темрява, варварство, з горілкою, бійкою (Минув укр. театр, 1953, 11); Народ потягся до книжки, до світла, прагнути якнайшвидше покінчити.. з неписьменністю і темрявою (Цюпа, Україна..., 1960, 66); Безпросвітна темрява тяжіла над трудомим людом. Можливість вчитися мали лише діти заможних (Ком. Укр., 6, 1968, 24).*

ТЕМРЯВИЙ, а, в, *рідко.* 1. Те саме, що **темпуватий**. *При темрвовому світлі від маленької лампочки його обличчя здавалося ще блідішим (Гр., II, 1963, 481).*

2. Те саме, що **темний** 1—3. *Сів до стерна [Евей] і повів карбелів свій по темрвях хвилех (Зеров, Вибр., 1966, 245); Розложиста темрва пуца: кругом велетенські дуби, смолиста ялинова гуца, і вглиці опалії — гриби (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 136); Карі очі з-від дозвиг темрвях вїй палають вознем (Стар., Облога..., 1961, 7); Були темрвї дні, повні жалу та мли (Граб., I, 1959, 446).*

ТЕНДЕНЦІЙНИЙ, а, е. 1. Який характеризується дослідним проведенням певних ідей; ідейно спрямований. *Радянська література тенденційна й цілеспрямована (Деякі пнт. поет. майстерн., 1956, 45); Наша поезія пристрасно тенденційна, їй притаманна висота політичного і громадянського мислення (Наука і культура., 1972, 251); // Який створює ідейно спрямовані твори. *Шеєченко — поет наскрізь політичний, тенденційний, народний у найвищому й найкращому значенні цього слова (Вітч., 3, 1964, 119).**

2. Упереджений, необ'єктивний. *Ставлення В. І. Леніна до народної творчості і використання її в політичній боротьбі відзначається глибоко творчим характером. Він.. виступає проти тенденційного її*

трактування (Нар. тв. та етв., 3, 1964, 86); Закордонні літературознавці широко користуються методологією фальсифікації фактів, із тенденційного добору й підтасовування (Рад. літ-во, 10, 1971, 61); Тенденційний підхід до чого-небудь; // Який має яскраво визначене спрямування. Мені її [казку] розповідав малий сільський хлопчина без тенденційної мети (Л. Укр., I, 1951, 457).

ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ, ності, ж. 1. наявність певної ідеї, тенденції в художньому, публіцистичному й т. ін. творі; ідейна спрямованість. Маркс і Енгельс вперше висунули ідею партійності літератури, яку вони розуміли як найвищу форму вияву ідейності, тенденційності (Рад. літ-во, 7, 1968, 93); 3 творчості українського народу ясно дається бачити властиву йому комуністичну ідейність, тенденційність у найкращому, найбагатшому розумінні цього слова (Рильський, III, 1956, 149).

2. Упередженість, необ'єктивність. Реакційна преса.. завжди відзначалася своєю необ'єктивністю, тенденційністю (Веч. Київ, 25.XII 1968, 3).

ТЕНДЕНЦІЙНО, Присл. до тенденційний 2. Про анти розповідає також готський історик VI ст. Йордан, який жив у Візантії. Проте до повідомлень цього автора слід ставитися з обережністю, бо викладені вони тенденційно (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 328).

ТЕНДЕНЦІЯ, і, ж. 1. Напрям розвитку чого-небудь. Основною провідною тенденцією в розвитку міжнародного комуністичного руху є його подальше згуртування на принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму (Ком. Укр., 3, 1969, 29); На основі глибокого аналізу закономірностей капіталістичного виробництва К. Маркс розкрив історичну тенденцію капіталістичного нагромадження (Колг. Укр., 6, 1966, 26); А над простором чистої води Родючі заколюються сади, Мов килими, розстеляться городи Наперекір тенденціям природи (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 37); Революційна ситуація передбачає збіг двох тенденцій у житті країни: небажана «низів» жити по-старому і неможливість для «верхів» по-старому утримувати (Ком. Укр., 1, 1967, 32).

2. Прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь. Дрібні партизанські групи.. мали тенденцію захопити залізничний вузол Вірзулу (Смолич, V, 1959, 618); Революційні тенденції селянства; // Потяг, схильність до чогось. Сучасну лірику всієї жанри характеризують тенденції до філософичності, інтелектуального збагачення (Вітч., 11, 1963, 175).

3. Провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування. Часом у неї [О. Кобилянської] тенденція надто чистує червоною ниткою і разить очі, мов дисгармоній барв (Л. Укр., V, 1956, 43); Він малював у своїх творах позитивні образи селян і показав їх людяність, моральну чистоту, чесність і працьовитість. У цьому виявилась гуманна тенденція творів Квітки (Укр. літ., 8, 1956, 82); У комедії «Мартин Боруля» сатира становить не окремі елементи, а провідну тенденцію твору (Життя К.-Карго, 1957, 108).

4. Упереджена думка, ідея, теза, що не впливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві. — Ах, ви не можете собі, дорога пані, уявити, як граф Адольф обурений цією новою газетою!.. Що за тон, що за тенденція, що за цинізм у порушуванні найнебезпечніших справ! (Фр., VI, 1951, 226).

ТЕНДЕР, а, ч. 1. Причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила. Обчистивши і втараши машину, вони помагали накидати вугілля

в тендер (Фр., III, 1950, 327); В тендері було дров досить (Бурл., М. Гонч., 1959, 69); Дея стрибки — і Льоля біля паровоза. Схопився обома руками за поручні, підстрибнув, легко підтягнувся і вмиг опинився на тендері (Коз., Блпскавка, 1962, 178).

2. Однопоглове морське спортивне судно з косими вітрилами.

ТЕНДЕРНИЙ, а, в. Прикм. до тендер. Помічник сповізня за ручку тендерного гальма (Донч., VI, 1957, 177).

ТЕНДІТНЕНЬКИЙ, а, в. Зменш.-пестл. до тендітний. — Оце бачи Катерину, що в школі ото порядкує. Каже, сьогодні нова вчителька з Києва приїздила. Молодесенька, каже, зарнесенька, тільки, ніроку, занадто тендітненька городяночка (Коп., Земля.., 1957, 49).

ТЕНДІТНИЙ, а, в. 1. Тонкий, ніжний своєю будовою (про людину і тварину, їхнє тіло або частини тіла; про рослини та їх частини). При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здався мізерним та тендітним (Копюб., I, 1955, 195); Олена стояла перед ним, знизговіла й тендітна, як травинка. У білій сукенці, тонесенька в талії (Вільде, Сестри.., 1958, 4); — Будь здорова, — стиснув руками тендітні доньчині плечі (Стельмах, I, 1962, 539); Тендітні, положиві носулі, прекрасні, як статуєтки, на мить замерли на тлі озимини (Веч. Київ, 14.XI 1967, 4); Він повільно розплющує очі і радісно вразився: просто над ним, вся в цвіт, розкинулася віттям тендітна яблунька (Гончар, III, 1959, 315); З'явилися проліски, ніжні, тендітні.. (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 219); // Призмний на вигляд завдяки тонким рисам, досконалий форми; витончений. — І що там мити? — подумала Христя, дивлячись, як і без того тендітні та білі руки натуря панич лизали милом (Мирний, III, 1954, 154); Королева була ніжна, тендітна, дуже тонка, з невисокими зрідьми, вузькими стегнами, білою шкритою тіла (Скл., Вростослав, 1959, 229); Фрося — тендітна, зустинною білою усе обличчя закрила, лиш очі блищать — не загорти б! (Головко, I, 1957, 212).

2. Фізично нерозвинутий. Вона здавалась занадто вже тендітною для занять таким важким видом спорту (В ім'я Вітч., 1954, 55); // Слабкий, неміцний. Зелене обабчк дороги перша ніжна весняна травинка, молодесенька, тендітна, ще не налита густиим соком (Тют., Впр, 1964, 137); // Уразливий, ніжний. [Д р е м л ю г а:] А що сталося після засідання з Вернигорово? Чому він вийшов із кабінету, мов п'яний? [П и л я о:] Серцевий припадок, знеритомніє у прибожній... [Д р е м л ю г а:] Невже? ..От тендітна душа!.. (Корн., II, 1955, 292); Не зрауміла [мати], що в Михайлика тендітна, жіноча вдача (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354); // Із слабким здоров'ям. Праця була тяжка, .. та Левайтина хоч і була собі утла й тендітна, але не боялася ніякої праці (Гр., II, 1963, 260); Виснажлива хвороба зробила його ажмию крижким, тендітним — в обличчі ні кровинки, руки, мов тріски (Гончар, II, 1959, 132).

3. Який має легкі, немасивні форми; зробл. з неміцного матеріалу. Обережно, немов бере якусь надзвичайно тендітну річ, виймає старшина жереба (Л. Укр., III, 1952, 557); Лесь обережно сідав на кравчок тендітного крісєлка і чогось вітхав (Стельмах, I, 1962, 271); Гострі черевички на високих каблуках під широкими шароварами видавались особливо тендітними і легкими (Гончар, IV, 1960, 58).

4. Незначний, слабкий за ступенем вияву; ледь відчутний. Між гіллястими липами густіє темін, і в ній кілька обмерзалих гіллячок колишуть тендітний кришталевий передзвін (Стельмах, I, 1962, 125).

ТЕНДІТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тендітний. [П о л і н а:] Жінка мусить зберігати свою жіночу тендітність (Собко, П'єси, 1958, 337).

ТЕНДІТНО, Присл. до тендітний. В його чорній жамшій руці тендітно тремтять червона веснянкувата гілочка, густо усіяна цвітом (Стельмах, I, 1962, 19); Середньою евриці, підсакаючи на вибоїнах, мчали санки, покрикували візники, тендітно дзвеніли дрібні дзвіночки на упряжі (Збан., Сеспель, 1961, 258).

ТЕНЕТА, нєт, ж. 1. Сітка для ловлі звірів, птахів. Раз Лев пішов поживи розглядати Та у тенета і піймаєся (Гл., Вибр., 1957, 54); В лісі ж то все там тебе [зайця] й стереже: Сова, тенета, вовки і лисиці... (Щог., Поезія, 1958, 121); Особливо запирятелював він з одним підстаркуватим табунником, що майстрував кіатки й тенета, в які ловилися і.. дрозди, і вільшанки, і золотаві іволги (Тулуб, В степу..., 1964, 145).

◇ **Наставляти** (наставити, розкидати, розкінути), розставити, розставити, плести і т. ін.) [свої] тенета на кого і зі слог. щ о б; Обплутувати тенетами кого — хитрошами, підступністю примушувати когось до певних дій, підкоряти собі. [К а й Л е т і ц і й:] Друже, ми не знаєм, які та секта наставля тенета на неопітїв (Л. Укр., II, 1951, 369); Таким чином фінансовий капітал в букаваліному, можна сказати, розумінні слова розкидає свої тенета на всі країни світу (Ленін, 27, 1972, 34f); Помочая трохи і знову плете хитро тенета, щоб спіймати довірливу жінку (Щюпа, Назустріч..., 1958, 312); ..війна між імперіалістськими (тобто такими, що зноблять цілий ряд чужих народів, обплутують їх тенетами залежності від фінансового капіталу та ін.) великими державами або в союзі з ними в імперіалістська війна (Ленін, 30, 1972, 80).

2. рідко. Те саме, що павутина. 1. Гонко заводить вориння, як муха в тенетах (Коцюб., II, 1955, 321); Досить чутливі до змін, що відбуваються в атмосфері, різні павуки. Якщо вони плетуть свої тенета — слід чекати доброї погоди (Наука..., 7, 1956, 24).

3. чого, перен. Безладне перецелення чого-небудь. Лукія ледве продиралася крізь гушавину. Дихий хміль левє її в тенета повзучих і чіпких стебел (Допч., III, 1956, 74); Кові плуталися в тенетах обрванних телеграфних проводів (Гончар, III, 1959, 377).

4. чого та з означ., перен. Те, що заважає, позбавляє свободи дій, ставить у безвихідне становище. — Ти отрудила [оточила] мене з усіх боків тенетами брезнії (Фр., VI, 1951, 476); Нічим криком кричу до себе: ..Скни з себе тенета, в яких заплутався (Коцюб., II, 1955, 266); Цупкі поміщицькі тенета, захопивши Дарька хлопчиком на казовському людському ярмарку, так уже відтоді й не відпустили його назад у рідні Крикичи (Гончар, II, 1959, 28); Увесь свій великий авторитет, свої знаностя використовувала артистка [М. Заньковецька], намагаючись витягти з цензурних тенет новий тайр [М. Мирного «Лімерівна»] (Мартич, Повість про вар. артиста, 1954, 102).

ТЕНЕТКА, в, ж., діал. Дуже поношена сорочка. Тенетки нема на гребті, а це й комизиться (Укр. присл..., 1963, 120); Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у розпірках, теліпалася, ніде не прилягаючи до судлого тіла (Лі. Янов., I, 1959, 301).

ТЕНЕТНИЙ, а, е. Прикм. до тенета.

ТЕНЕТНИК, а, ч. Павук, що снує павутину. Особливо.. любить він ранню осінню пору... коли ясно-гладурве небо заглядав в туже плесо артільного ставу і все навкруги посповане тенетником (Рад. Укр., I. II 1964, 3).

ТЕНЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до тенета.

ТЕНІС, у, ч. Спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою невеликого м'яча через назьку сітку

від одного гравця до іншого. Поруч із національними видами спорту успішно розвиваються легка атлетика, гімнастика, баскетбол, теніс, бокс (Рад. Укр., 19. I 1956, 4).

Настільний теніс — спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою целулоїдного м'ячика через сітку, натягнуту поперек невеликого прямокутного стола; пінг-понг. У серпні в Кіровограді проходили республіканські юнацькі особисто-командні змагання з настільного тенісу (Спорт..., 1958, 106).

ТЕНІСІСТ, а, ч. Гравець у теніс. Вона невідривно стежила за поведінкою двох тенісистів (Веч. Київ, 3. I 1969, 4); Розмови тенісистів точились, головним чином, довкола Анкет, під якою розумілося просто Ганцу Лавренку (Гончар, Таврія, 1952, 377).

ТЕНІСІСТКА, и, ж. Жін. до тенісист. Цікаво пройшли поединки тенісисток (Веч. Київ, 2. II 1966, 3); На стіні.. висіла велика .. фотографія, на якій зафіксовано молоду тенісистку під час гри (Вільде, III, 1968, 97).

ТЕНІСКА, и, ж., розм. Спортивна сорочка з короткими рукавами, звичайно трикошаста. Михайло справді був гарний. Біла теніська окреслювала засмаглу шю і широкі груди спортсмена (Кочура, Родина..., 1962, 28); // Верхня легка чоловіча сорочка такого типу. Ново догостелеса постать у синій тенісіці зирнала.. то тут, то там у фестивальному вирі (Літ. Укр., 3. X 1967, 4).

ТЕНІСНИЙ, а, е. Прикм. до теніс. Тенісні змагання; // Признач. для гри в теніс. Тенісний майданчик; Тенісний м'яч.

ТЕНОР, а, ч. 1. Високий чоловічий голос. Високий тенор почина пісню — веселу, бадьору, ясну (Коцюб., II, 1955, 132); Який се в нього, властиве, голос? Здається, баритон, чи низький тенор (Лі. Укр., III, 1952, 679); І знову дядько Себастьян повія мелодію своїм мугутнім баритоном, а горою пішов тенор Федоренка (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 184).

2. Співак із таким голосом. Пристрасний любитель співу і пісень, і сам досить хороший тенор, був Александр іще більшим любителем товариства (Фр., VIII, 1952, 121); Наші тенори люблять виконувати пісню «Ніч яка зоряна, місячна, ясна...» (Рильський, Веч. розмови, 1964, 252).

ТЕНОРИСТИЙ, а, е. Високий звучанням (про голос, звук), схожий на тенор. — Небо наче на вітер показує, — невдоволенням бричить тенористий голос Гайшука. — А я завтра зотів рибалити (Стельмах, Правда..., 1961, 235).

ТЕНОРОВИЙ, а, е. Прикм. до тєнор; який є тенором. Вагалі пишуть про надзвичайно широкий діапазон його голосу, свідчать, що він [Артемівський] міг брати вільно високі тенорові ноти (Рильський, III, 1956, 356); Теноровий голос; Тенорова партія.

ТЕНОРОК, ркб, ч. Зменш.-пестля. до тєнор. Дуже приємним, дзвінким тенорком заспівав Іван Шасний (Збан., Єдина, 1959, 153); — Добрий тютюн. — Еге, — протяг тоненьким тенорком кошовий (Довж., I, 1958, 230).

ТЕНТ, у, ч. Накриття, звичайно парусянове, для захисту від сонця й дощу. По другий бік вулиці видно було будинок з червоної цегли і балкон з жовтогарячим тентом (Панч, Ерік..., 1950, 8); Він сидить на кормі в паетеному кріслі під широким брезентовим тентом (Ю. Бедзак, Вогонь..., 1960, 4); Під полотняним тентом стояли столики, за ними чоловіки пили пиво (Гуц., Скупана..., 1965, 173).

ТЕНТОВИЙ, а, е. Прикм. до тент. Тентові оболонки можна застосовувати також і для влаштування сонце-

захисних польових станів і для тимчасових покриттів на театрально-циркових фермах (Хлібороб Укр., 3, 1966, 35).

ТЕНЬ, *виз.* Звуконаслідування, що означає звук від удару дзвона, дзвінка; дзень.

ТЕНЬКАННЯ, *я, с., розм.* Дія за знач. тенькати та звуки, утворювані цією дією. *А трохи перепада, коли від пожежі залишилися тільки червоні вітки на марах, з шляху почулося шалене тенькання дзвоників. То зі свого стану мали на пожежу пристав і судовий слідчий* (Стельмах, I, 1962, 623).

ТЕНЬКАТИ, *ая, аеш, недок., розм.* 1. Те саме, що тенькати 1. *На монастирській дзвіниці тенькали жалобні дзвони...* (Мик., II, 1957, 314); *Складали [телефонні] напивою у вагони, а дзвоників тривожно тенькали різким, попереджувачим дзвонком...* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 154).

2. Битися, здригатися, стискатися від хвилювання, радості, страху (про серце). — *Знаю, що лісовничка [лісовничка] не зла личина — аби ти її не займав, то вона тебе зроду не зачепить...* А протє серце тенькає (Вовчок, VI, 1956, 318); *Доля моя піонерка — Галстук пов'язує вперше. Серце від щастя тенька* (Воронько, Тепло..., 1959, 119).

◇ **Тенькати в серці** (в серцях, в грудях) *кого, кому, безос.* — хвилювати, тривожити когось. — *Ідть, хлопці, додому і пером напишіть — але по-польськи — замовлення до фабрики на цьому чистому боці...* Трохи їм тенькало в серцях, де вони дінуть цю картку на пошті (Козл., Ю. Крук, 1950, 137).

ТЕНЬКІТ, *коту, ч., розм.* Те саме, що тенькання. *У грудях спів, У серці тенькіт: Вока з Миколою іде* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 63).

ТЕНЬКНУТИ, *ву, веш, док., розм.* Однокр. до тенькати. *Дома застав [Карпо] у дворі панського дозорця. Ніякої прокики за собою не помічав, але щось тенькнуло в грудях* (Ле, Україна, 1940, 274); *Терентій, мов заворожений, обережно скрадається до вогнища. Тріске суза залуєчка — і серце тенькне, мало не обірветься в чоловіка* (Стельмах, I, 1962, 501).

ТЕНЬ-ТЕЛЕНЬ, *виз.* Звуконаслідування, що означає звук від удару дзвона, давовника; дзень. *Тень-телен, добрий день* (Номис, 1864, № 10918); — *Тень-телень...* Тень-телень... — безтурботно починає наслідувати Мажковей, наслідуючи звуки веселих чабанських дзвіночків... (Гончар, III, 1959, 59).

ТЕОБРОМІН, *у, ч.* Лікарський препарат, алкалоїд, що міститься в чаї, бобах какао й горіхах кола; застосовується як судинорозширювальний і сечогінний засіб. *Шоколад і какао містять алкалоїди — теобромін і кофеїн, які справляють збуджуючу дію на нервову систему і м'яз серця* (Наука..., 3, 1972, 51).

ТЕОДОЛІТ, *а, ч.* Геодезичний прилад для вимірювання на місцевості вертикальних і горизонтальних кутів; застосовується в геодезії, астрономії, авіації, артилерії. *При застосуванні теодоліта похил труби уточнюються за допомогою мікрометричного гвинта* (Інж. геод., 1959, 315); *По полю ходять землемери — теодоліт ставлять* (Ю. Янов., IV, 1959, 15); *Висоту [світила] визначають за допомогою приладу, який називається теодолітом* (Астр., 1956, 22).

ТЕОДОЛІТНИЙ, *а, е.* Прикм. до теодоліт.

△ **Теодолітне знімання** — метод знімання плану земельної площі, за яким кутові вимірювання роблять теодолітом, а лінійні — міряною стрічкою, сталевую рудеткою або оптичними далекомірами; **Теодолітний прилад** — те саме, що теодоліт.

ТЕОДОЛІТОВИЙ, *а, е.* Прикм. до теодоліт. *Теодолітова труба.*

ТЕОКРАТИЧНИЙ, *а, е.* Стос. до теократії. *Теократичний лад.*

ТЕОКРАТІЯ, *і, ж.* Форма державного правління; при якій політична влада належить духовництву. *Життя в давній Елладі складалося вільніше, веселіше, ніж в давніх східних державах, пригнічених теократією на десятиліття* (Л. Укр., VIII, 1965, 145); // *Держава з такою формою правління.*

ТЕОЛОГ, *а, ч.* Те саме, що богослбв 1. — *Коли б це життя якоюсь примхою історії могло повернутися на кілька віків назад і зупинитись під змурами склепіннями середньовіччя, тоді і він би міг стати теологом* (Стельмах, I, 1962, 282); *Спінозу зображували теологом, а його атеїзм використовували для виправдання бога й релігії* (Наука..., 4, 1958, 43).

ТЕОЛОГІЧНИЙ, *а, е.* Стос. до теології й до теолога. *Ідея абсолютизму... схоластицизм, теологічний та догматичний спосіб дукалізм — от чим характеризується подішля, навіть краша, частина галицької інтелігенції* (Коцюб., III, 1956, 29); *Психологія християн... завжди осноувалась на двох супротивних принципах: етичному і теологічному* (Л. Укр., VIII, 1965, 240); — *З вас шитрий діалектик! Вам виступати на теологічних диспуах* (Кол., Терен., 1959, 100); // *Признач. для вивчення теології, для підготовки теологів. — Брасє читати книги теологічні... Чи то оці у мене слабі, чи то пам'ять притупилася: ні в зуб не розумію* (Фр., II, 1950, 190); *Адже він також кінчив університет — теологічний факультет* (Март., Тв., 1954, 237).

ТЕОЛОГІЯ, *і, ж.* Те саме, що богослбв'я. *Він сам вичив німецьку мову... тоді як його товариш Водвуженський... вчив теологію* (Н.-Лев., I, 1956, 341); — *Ти мочніший [міцніший] від мене в теології, а я далі тебе бачу в справі політичній* (Сгор., I, 1957, 380); *Відкриття Коперника Енгельс назвав революційним актом, що поклав початок визволенню природознавства від теології* (Наука..., 7, 1967, 21); *Скінчивши теологію, він оженився* (Фр., VII, 1951, 296).

ТЕОРЕМА, *п, ж.* 1. *мат.* Твердження, правильність якого встановлюється доведнням. [М а г і с т е р:] *Архімед убитий був рукою невільна, не встигнувши теорєми докінчити* (Л. Укр., III, 1952, 97); *На дошці рисунок піфагорової теорєми* (Вас., III, 1960, 307); *Він сідав за книги, погнав їх одну по одній, наполегливо очив формули, теорєми* (Трип., Дорога., 1944, 21).

2. *Висновок, який можна зробити з основних положень логіки. Наукові висновки даються у вигляді логічних, абстрактних категорій — законів, гіпотез, проєктів, планів, теорєм* (Деякі шт. поет. майстерн., 1956, 58).

ТЕОРЕТИЗУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. теорєтизувати. *Марксизмові є чужий і односторонній повзучий емпіризм, який зневажливо ставиться до абстракцій, і порожнє теорєтизування, не зв'язанє з фактами* (Ком. Укр., 4, 1960, 31); *Скільки ж наївного теорєтизування було в його виступі! Але молодечий запал компенсував усе* (Кол., Терен., 1959, 155).

ТЕОРЕТИЗУВАТИ, *ю, уш, недок.* 1. Займатися питаннями теорії (у 1—4 знач.).

2. *Розумувати на теорєтичній темі, не підкріплюючи своїх висловлювань конкретними фактами. — Щасливий ви в Лідю, — позаздрия Андрій. — А я гадаю, — теорєтизував хлопець за прикладом Дениса, — що коханія — це самозречення* (Дмит., Наречена, 1959, 184); — *Ти розпалівся через якісь фантазії і вдаєся в теорію; тобі хочеться теорєтизувати марно, без ніякого застосування до діла* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 272).

ТЕОРЕТИК, *а, ч.* 1. Той, хто розробляє теорєтичнї питання певної галузі знань. *Мама помиляється, єсть і там [у Швейцарії] лікарі не гірші віденських, і теорє-*

тики і практики (Л. Укр., V, 1956, 409); У XVIII ст. український шкільний театр висуває такого видатного теоретика й практика драматургії, як Теофан Прокопович (Укр. клас. опера, 1957, 47); Ленін був гідним наступником Маркса і Енгельса не тільки як геніальний теоретик, а як великий організатор революційної боротьби (Ком. Укр., 5, 1968, 18).

2. Розм. Про людину, що любить абстрактно розумувати, теоретизувати. — Ти його просто мало знаєш, — заперечив Сагайда. — Він лише на вигляд теоретик.. А що любить на кожному кроці світової проблеми вирішувати, то це вже в людини такий характер (Гончар, III, 1959, 336).

ТЕОРЕТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до теорії (у 1—4 знач.). *Ленінська спадщина є теоретичною основою для розробки економічної й технічної політики партії на різних історичних етапах* (Наука і культура., 1971, 29); [К і ч у н о в:] *Я стверджую, що його [І. В. Мічуріна] практика — вища за наші теоретичні знання* (Довж., I, 1958, 427); *Обов'язок радянських учених — постійно підвищувати теоретичний рівень і ефективність наукових досліджень* (Ком. Укр., 3, 1966, 18); *Словникова справа має не тільки величезну практичну вагу, а й не менше теоретичне, пізнавальне, філософське значення* (Рильський, III, 1956, 82); // *Пов'язаний з питаннями теорії. Розв'язуючи теоретичні проблеми, він [І. П. Павлов] завжди бачив перспективи їх практичного застосування* (Вісник АН, 5, 1949, 5); *Своїм майбутнім учням вона не тільки даватиме теоретичні пояснення, а вмітиме все показати, продемонструвати* (В ім'я Вітч., 1954, 18); // *Який розглядає, висвітлює питання теорії певної науки. Що стосується теоретичної фізики, то без неї будь-який дослід перетворюється на емпірику* (Наука., 5, 1969, 15); — *А коли буде теоретична конференція, до якої я хотів доповідь? — спитав Мороз* (Багмут, Службу Рад. Союзу, 1950, 39); *Теоретичні праці В. І. Леніна є непереверженим зразком найтіснішого повданія теорії з практикою соціалістичного будівництва* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 14); // *Який відзначається нахилом до абстрактно-логічного мислення. Тут [у суперечці], може, говорить більш почуття, ніж теоретичний розум* (Л. Укр., V, 1956, 99); *Його [В. І. Леніна] глибокий теоретичний розум, здатність швидко схоплювати суттєвіший зміст суспільних подій., дивовижна працездатність створили особливий ленінський стиль партійної й державної роботи* (Ком. Укр., 5, 1960, 45).

2. Одержаний шляхом абстрактно-логічних операцій або математичних розрахунків. *Зміну густини і температури в середині Сонця вчені встановили теоретичними обчисленнями* (Астр., 1956, 96); *Теоретичні розрахунки; Теоретичні побудови.*

3. Пов'язаний з теорією (у 5 знач.). *Християнські прокльони і громи на багатих і сильних були теоретичні, а практична «політика» була така: ударять в одну щок, підстав і другу* (Л. Укр., VIII, 1965, 238); *Одне тільки ясно було йому, що се [стосунки з Любкою] треба якось порвати, якось скінчити, бо не на сьому він має будувати своє майбутнє життя, своє щастя. Але далі в сім напрямку думка не йшла, не знаходилося ані одного практичного виконання цієї теоретичної гадки, свого рішення* (Хотк., I, 1966, 42).

ТЕОРЕТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до теоретичний. *Неважливо на незворушній спокій і суху на вид теоретичність докторського дискурсу [міркування]. Целя кілька разів вибухла сіткою* (Фр., II, 1950, 309).

ТЕОРЕТИЧНО. Присл. до теоретичний. *Вперше в історії визвольного руху неминучість загибелі капіталізму та перемоги комунізму теоретично обґрунтували*

ідеальні мислителі й революціонери К. Маркс і Ф. Енгельс (Наука і культура., 1970, 64); *Названня партії комуністичною — теоретично правильне* (Ленін, 31, 1973, 240); *О десятій годині вечора має бути бенкет у Будинкові армії і флоту, і я хотів.. дати готовий фільм на початок бенкету. Теоретично це було цілком можливе* (Ю. Янов., II, 1958, 111).

ТЕОРІЯ, і, ж., *неважл.* Недостатньо обґрунтована або шкідлива теорія. *Розбиваючи погляди революційних демократів на ідейність і тенденційність мистецтва, В. І. Ленін заперечував теорії буржуазних індивідуалістів, декадентів про абсолютну свободу мистецтва* (Іст. укр. літ., II, 1956, 13).

ТЕОРІЯ, і, ж. 1. Логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності. *Узагальнення і тлумачення, відкриття нових законів (тенденцій) і передбачення — ось функція, ось специфіка теорії взагалі* (Рад. літ.-во, 6, 1971, 9).

2. Учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення. *..без революційної теорії не може бути і революційного руху..* (Ленін, 2, 1969, 441); *Марксистсько-ленінська теорія — це керівництво до революційної дії* (Наука., 10, 1958, 8); *Будуючи нові теорії, миємо відходити від існуючого — і тільки так* (Еллан, II, 1958, 66); *Якщо наукова гіпотеза підтверджується великою кількістю фактів, допомагає зрозуміти явища, то вона стає теорією* (Хімія, 1956, 16); *Вчення про будову речовини, в основі якого лежать уявлення про молекули та їх рух, називається молекулярно-кінетичною теорією* (Фізика, II, 1957, 17).

△ **Еволюційна теорія див. еволюційний.**

3. Сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки. *Межи іншим говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: мужик усе порозумів!* (Март., Тв., 1954, 290); *Як озброєний мічурінський теорією та новітньою технікою землероб, люблячи природу, підкоряє її собі, так і поет підкоряє собі мову* (Рильський, III, 1956, 72); *Сучасна фізика має експериментальні докази наведених висновків теорії відносності* (Наука., 2, 1959, 16); // *Сукупність наукових положень, необхідних для опанування певного ремесла, мистецтва, розуміння чого-небудь тощо. Дуже багато працював я з своїми співробітниками над проблемами, зв'язаними з теорією і практикою переливання крові* (Вибр. праці О. О. Богомоляца, 1969, 375); *Знання окремих питань теорії літератури, звичайно, не зможе замінити письменницької талант* (Деякі п'ят. поет. майстерн., 1956, 8); *Вивчення історії художнього переказу може дати дуже багато для побудови його теорії* (Мовозн., XVIII, 1963, 70); *Теорія держави і права; Теорія машин і механізмів; Теорія музики; Теорія пілотування; // Припущення, згодом подо певного явища науки; гіпотеза. — Є теорія, що квіти занесені до нас з інших планет. Що колись на землі були тільки папоротники* (Гончар, Тронка, 1963, 168); *Хлопчик чув десь розмову про нову теорію утворення Землі* (Донч., V, 1957, 497); *Вірусна теорія походження раку.*

△ **Мутаційна теорія див. мутаційний; Теорія імовірності див. імовірність.**

4. Загальні засади певної науки, ремесла, а також абстраговане знання цих засад. — *Так ось що, юначе, — почав дідуся: — наука (так само як і мистецтво) повинна бути зв'язана з практикою. Але в той час ні на хвилину не треба забувати й про значення теорії* (Тич., III, 1957, 15); *Теорія... Здавалось б, це те, що відірване від життя. Насправді ж те, що сьогодні являє собою*

теорію у чистому вигляді, завтра обов'язково набуде прикладного значення (Знання., 8, 1968, 6); — *Строїтова підготовка — відмінно, фізична підготовка — відмінно.. А теорія... Одна двійка ще тримається* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 57).

5. Сукупність поглядів, суджень кого-небудь, з яких випливають певні правила поведінки. *Пан Адам спокійним тоном викладає свої педагогічні теорії* (Коцюб., II, 1955, 245); // *Загальні міркування, що не ґрунтуються на реальній дійсності. Хоч він сам часто любить говорити, що лікар мусить професійно.. відноситись до своїх слабих, але у нього самого се тільки теорія, а на практиці...* (Л. Укр., V, 1956, 226).

◇ **Розвiдати (розвести) теорію** *див. розвiдати.*
ТЕОСОФ, а, ч. Прихильник, послідовник теософії.
ТЕОСОФІЧНИЙ, а, е. Стос. до теософії. *Теософічна література.*

ТЕОСОФІЯ, і, ж. Релігійно-містичне вчення, що проголошує предметом пізнання «божественну мудрість», а джерелом його — містичну інтуїцію. *Прагматизм не бачить різниці між містикою і наукою. Він утверджує релігійні забобони, містицизм, теософію й інші «науки», що сприяють єднанню реального й загробного світів* (Мист., 3, 1961, 34).

ТЕОСОФСЬКИЙ, а, е. Стос. до теософії й теософа. *Кустар-окулярник з офіцерської кузні пише докладно листа своїй жінці, яка під час його відсутності почала видавати новий теософський журнал* (Гашек, Пригоди.. Швейка, черекл. Масляка, 1958, 379).

ТЕПЕР, присл., 1. У даний час, у момент висловлювання; зараз. *Як тепер його бацю: у синій юнці, тяжких широких штанях, каламайковим поясом нуво підперезане, а зверху китавка черкеска* (Кв.-Осн., II, 1956, 6); *Як умирає, покликає дочку та й каже: — Доню моя мила..! послухайся мене хоч тепер, не пиши в пани, не гордий своїм родом* (Вовчок, I, 1955, 16); *От уже весна справжня* (Л. Укр., V, 1956, 333); *Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки [будуть] летіти в невідомий час* (Сос., II, 1958, 104); // *у сполуч. з підсиленн. частками с а м е, а ж і т. ін.* *Якраз у цей час, у даний момент. Саме тепер друкує у Києві* (Видавнича спілка) *шосту книжку моїх оповідань, куди ввійде те, що написано в останні часи* (Коцюб., III, 1956, 458); *Дорошенко аж тепер згадав про цигарку, що м'яв у пучці, — запалив жадібно* (Головко, II, 1957, 196); // *З моменту, коли відбулася якась дія, подія тощо; з цього часу, з цієї пори. Отак і зостався Сіренський сам. Звалилася тепер на нього вся й важка й легка робота* (Хотк., I, 1966, 128); — *Товариші, сьогодні повітком затвердивши розподіл. Тепер ви за всіма законами справжні господарі землі* (Стельмах, II, 1962, 17); // *Поки що. — Та й виписи як такому молдуванові, темному, неосвіченому, що філософера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видно ще руйнівної сили того маленького, а сильного ворога!* (Коцюб., I, 1955, 200); // *Уживається при зіставленні з тим, що минуло, що було раніше. Сама тата, колись висока, тепер понижчала-присіла* (Мирний, IV, 1955, 249); *Був він колись молодим, сидів при місяці під каминою в парі.. А тепер ось закінчений долею за тридцять земель від рідного краю..* (Гончар, III, 1959, 152).

◇ **Не тепер, то (так, а) в четвер** — однаково коли, але буде здійснено, зроблено що-небудь; будь-коли, хоч коли. — *Хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром* (Кв.-Осн., II, 1956, 177); [Б о б (До Анни):] *Той твій кривий тут ще ввечері не об'являвся?* [А н н а:] *Ні!*

[Б о б:] *Не тепер, то в четвер ребра йому поламаю. Так і скажи!* (Галан, I, 1960, 399).

2. У сучасній мовцеві період; у наш час. *Чого тепер не роблять люди!* (Гл., Вибр., 1951, 63); — *Ти хотів би жити тут не тепер? За княгині Ольги, при Ярославі, при Хмельницькому? Або через сто років?* — *Тепер* (Довж., I, 1958, 390); *Тепер наука реально відчула атом, показала його будову, шляхи його руйнування й перетворення одних атомів в інші* (Наука., 10, 1956, 9).

3. Уживається в знач. спол. слова при переході до дальшого викладу, опису подій, до нової теми в розмові тощо; після цього, далі. *Жінки покойника обмисли, Нове обрання [вбрання] наложили.. Тепер би треба опитати Евандра баткиську печаль* (Котл., I, 1952, 268); *Молодий пасажир тепер у свою чергу оглянув старого* (Панч, Синів., 1959, 6); *Оксен на хвиляку замовк, одвернувся до вікна, — щоб стаєнь, корівників, свинарників не палили.. Тепер ще. Кидаю я тут свою сім'ю..* (Тют., Вир, 1964, 329); // *На цей раз. Вдруге розлучаючися з товаришами, тепер уже щоб іти в тил, Шовкун знову підійшов до Брянського* (Гончар, III, 1959, 115).

ТЕПЕРА, присл., розм. Те саме, що тепер. *Гетьте, думи, ви, змарці осінні! Тож тепера весна золота!* (Л. Укр., I, 1951, 41); — *Невже ж він загине? О швидше за ним!.. — Ридас Марина, тепера — ханым* (Сос., I, 1957, 363); *Не дивлячись на таку твань та негодю, земський наїзд ще ні одного разу не був такий людний, як тепера* (Мирний, III, 1954, 386); *Підемо далі тепера. У віршах тобі доведу я, Що лиш числом безкошечним підтримують переопчатки Всесвіту цілість* (Зеров, Вибр., 1966, 174).

ТЕПЕРЕНЬКА *див. тепереньки.*
ТЕПЕРЕНЬКИ, рідко **ТЕПЕРЕНЬКА**, присл., *пестл.* Те саме, що тепер. *Стара дуже скучас, та й каже одного разу, важко зітхнувши: — Де тепереньки Катря моя мила?* (Вовчок, I, 1955, 98); — *Е-е!* — *філософує дід під дубом. — Тож було колись роси які та води, та болота довог стояли. А тепереньки вже скоро, видно, геть чисто все повисихає* (Довж., Зач. Десна, 1957, 493); — *Ой мов нещастя! Що теперенька ви скажете мені, Онисіє Степанівно?* — *бідкався отець Харитин* (Н.-Лев., III, 1956, 169).

ТЕПЕРЕЧКА *див. теперечки.*
ТЕПЕРЕЧКИ, рідко **ТЕПЕРЕЧКА**, присл., *розм.* Те саме, що тепер. *Навряд чи в хто у нашому селі самий старий, щоб тямля, як [видовище] теперечка буде у Конопоті..* (Кв.-Осн., II, 1956, 173); — *Певно ж я дуже змінився теперечки, коли мої давні колеги мене не визнають* (Н.-Лев., VII, 1966, 40); *Відіслав би тобі гроші, та не знав куди. Теперечки знавиму* (Логв., Давні рани, 1961, 28); — *Вже десятий місяць творюму козакові. «Малом вимовляє, а коли б ти був, говорив би й «тато».* *Діти теперечки теж розумнішими пішли* (Стельмах, II, 1962, 73).

ТЕПЕРІШНІЙ, я, є. 1. Який є, існує, відбувається зараз, у момент мовлення; *випішний*. *Повна перемога теперішньої революції* (1905 р.) *буде кінцем демократичного перевороту і початком рішучої боротьби за соціалістичний переворот* (Ленін, II, 1970, 113); *Трое завели річ про теперішнє життя трудяче* (Мирний, I, 1949, 336); *Про ярмарок гомоніли.. А Огіря саме цікавили ціни теперішні на воли* (Головко, II, 1957, 65); *При теперішній системі контроль за якістю будівництва здійснює безліч різних організацій* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2); // *Здійснюваний, виконуваний тепер, зараз. Не знаю, коли настане той час, щоб я міг змінити свою теперішню працю на більш відповідну і продукційну [продуктивну]* (Коцюб., III, 1956, 283); *Саме життя вже навчило і Лялю, і її товариші цінувати людяно*

не лише за минулі її заслуги, а, головним чином, за її теперішні дії, що вона робить і як поводиться в оточенні ворогів (Гончар, IV, 1960, 92).

△ **Теперішній час** — дієслівна категорія, що означає дію, яка відбувається зараз, у момент висловлювання. У сучасній мові розрізняють форми теперішнього, минулого, даюаноминулого і майбутнього часу (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 325).

2. Який живе тепер, у сучасній мовцеві період. *Старий пан, як і теперішній, був маркотний* [маркитний] *дуже і дражливий* (Вовчок, VI, 1956, 336); *Вона, пригадуючи свої молоді літа, судила теперішню молодіж* (Мирний, IV, 1955, 145); *Він спочатку в присмерку ніяк не міг второпати, з ким же старий Юхим так ганить теперішню молодь* (Стельмах, I, 1962, 337).

3. у знач. іж. **теперішнє**, нього, с. Те, що є, існує, відбувається тепер, у сучасній мовцеві період. *Теперішнє, що колезить кругом його [юнацтва], таке непривітнє, таке темне, безрадісне!*.. (Мирний, I, 1954, 347); *Шкода за минулим, річ відома, Та й теперішнє колезить мене*.. (Рильський, III, 1961, 317); // *чиз.* *Життя певної країни, народу, людини в момент мовлення або в період життя мовця. В світле ми йдемо Майбутнє. В нас теперішнє могутнє!* (Тнч., II, 1957, 282); *Хлопці тепер майже не вміазили з сидла: на спарені їдні пікети лягла відповідальність за цілий край.. з його теперішнім і майбутнім* (Гончар, II, 1959, 72).

ТЕПЕРІШНІСТЬ, ності, ж., *заст.* Теперішні часи; події, пов'язані з ними; сучасність. *Його* [М. Драгоманова] *критичні статті скидали нове світло на нашу минулишню.. очли розумити нашу історію і нашу теперішність*.. (Коцюб., III, 1956, 31); *Я лежу довог.. Якісь картини, з давна й теперішності, перепливають і мішаються в голові* (Коб., III, 1956, 153); // *чиз.* Події теперішнього життя певної людини, людей.

ТЕПЕРКА *див.* теперка.

ТЕПЕРКИ, **ТЕПЕРКА**, *присл.*, *діал.* Тепер. — *І що ж, мамо, — питає середній брат, — чи ї досі ті розбійники там засідають? — Теперки не чути про їх нічого* (Вовчок, I, 1955, 308); *Збруч тече теперка вільно. Радіють Карпати, Нашу землю шаятчицям Вільше не топтали!* (Укр.-думя., 1955, 461).

ТЕПЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до теплий. *Тихенько нива шелестіла, Вітерець тепленький подихав* (Гл., Вибр., 1951, 209); *Я подам тобі водиці Не з крилиці, А тепленької З горнятка* (Стельмах, V, 1963, 371); *Болить воно [серденько], утленькек, Не радує весна його. Ні сонечко тепленькек, Ні квіточка, краса всього* (Манж., Тв., 1955, 38); *Намокли сукні оторочені, Тепленькі кофти на дівчатах* (Шпорта, Вибр., 1958, 53); *Питається сон дрімочи: «Де ти будеш почувати?» Там, де хата тепленька, Де дитина маленька, — Там я буду почувати, Дитинионьку колихати»* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 6); [М і р і а м:] *А може, потім відбудеться докупі тепленьким словом задуваєт про того, про кого за життя так мало дбали* (Л. Укр., II, 1951, 121).

○ **Тепленьке місце** *див.* місце.

ТЕПЛЕНЬКО, I. Присл. до тепленький.

2. у знач. присудк. сл. Про настання тепла. *Прийшла весна.. стало тепленько* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); *Пазуче так усюди, зелено, тепленько, гарно!* (Мирний, I, 1954, 82); // *кожу.* Про відчуття тепла ким-небудь. *Йонці тепленько і спосібненько, він позронує в бороду і бачить сон* (Тют., Впр, 1964, 435).

ТЕПЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тепленький. *Зима люта перестане, Вітерок [вітерець] повіє Теплесенький, гармесенький, Все зазеленіє* (Укр. поети-романтики., 1968, 406); — *А дівоче серце Як весняне сонце, — Ой, гоц воно та й змарнесеньке, А все теплесеньке!* (Укр.

лір. пісні, 1958, 207); — *А де хатка теплесенька І дитина малесенька — Туди піду почувати І дитину колихати!* (Укр. дят. фолькл., 1962, 19).

ТЕПЛЕСЕНЬКО. Присл. до теплесенький.

ТЕПЛІЦЬ, ю, ч., *заст.* Невагома речовина, що, за помилковими уявленнями фізиків XVII — поч. XIX ст., вбито входить до складу кожного тіла і є причиною його теплоти.

ТЕПЛИЙ, а, е. 1. Нийий має досить високу температуру; середній між гарячим і холодним. *Тепла пазуча пара од поросятини страшенно дратувала в них апетит* (Н.-Лев., III, 1956, 377); *Вода чиста-чиста та ніби аж срібна. І така тепла, як купіль* (Вас., III, 1960, 167); *Вує теплий дощ, в траві стоїть вода* (Рильський, III, 1961, 183); // *Який дав тепло, є жарелом тепла. А осіннє, ледве тепле сонечко.. кинє скупим снопочком — і знов сховається у сірість бездонну* (Хотк., II, 1966, 267); *Весна пройшла веселий Крим, Пройшла Одесу й Миколаїв, Проміням теплим, золотим у дрезній Київ заглядає* (Гірник, Стартують..., 1963, 27); // *Який має тепло, властиве живому організму. Зона лягла коло Юзі, покляла її голову собі на плече, обляла голими руками її худеньку постать і пригорнула до свого теплого, повного здоров'ям тіла* (Л. Укр., III, 1952, 659); *Денис взяв його [ворона] за теплі, але вже холодніччі лапки і.. став шукати місця, куди поцілила дробинка* (Тют., Впр, 1964, 139); // *З досить високою температурою повітря. День був ясний, сонячний та теплий* (Н.-Лев., II, 1956, 183); *Осіннь тепла. Коли б посіяти жито, це б встигло зійти і закущитися* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179); // *З високою середньорічною температурою повітря. Дитячий вік (до 7 літ) пройшов у м. Вінниці, а відтак довелося жити то на селі, то знову у місті, все на тій же, багатім природою, теплім, прекраснім Поділлі* (Коцюб., III, 1956, 286).

Теплий Олексій (Олексє), *церк.* — назва християнського свята, період відлиги. *На теплого Олексє (17 березня) шука-риба лід звозом розбиває* (Номис, 1864, № 416); *Девці на год були ярмарки у тій слободі: одна об тепляму Олексю [на теплого Олексє], а друга об перших Парасках [на перші Параски]* (Кв.-Осн., II, 1956, 470); *Ще купається в новені теплий Олексє, ранній жайворонок натягує струки над полем, а земля вже старі, твердне* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 197); *Теплі краї (країни) — південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи; вирій. Життя уткнуло з степів та лісів; зовалося по людських оселях та по теплий краях* (Мирний, III, 1954, 255); *Налетіли птази з теплий країв, заспівали й защебетали* (Вовчок, I, 1955, 316).

○ **Тілька (лédве) живий та теплий** — у дуже тяжкому фізичному стані. *Біда тая зовсім його скрутила.. Зане-дужає тяжче, гірше — тілька живий та теплий* (Вовчок, I, 1955, 248); *Роздратували її [Савку] якось хлопці на вулиці, стопила вона одного в такі обійми, що ледве живого та теплого із рук вирвали, вже і лице було посиніло* (Тют., Впр, 1964, 155).

2. Який добре захищає від холоду, зігриває. *Як же по такому холодові їти в город? У неї ні одежі теплої, ні вуття як слід* (Мирний, III, 1954, 22); *А неня вже постіть постелити, теплий ліжничок приготувала — і спить так солодко-солодко* (Хотк., II, 1966, 104); *Ліс і вітер. Ніч зимова.. В лісі йде маленький Вова в теплий шубі зутряній* (Сос., I, 1958, 44).

3. Який добре зберігає тепло, наповнений теплом (про приміщення). — *Тяжко, Катре, умирати В чужій теплій хаті!* (Шевч., I, 1963, 320); *Вітер з години на годину дужчал, рав сніг з землі.. Добре тому, хто тепер дома, в теплій господі!* (Мирний, III, 1954, 11); *Із*

звичайної невинпаленої глини можна збудувати будинок сухий, теплий і довговічний, нічим не гірший від цегляного (Ком. Укр., 5, 1958, 13).

4. *перен.* Який виражає доброзичливе ставлення, прихильність, приязнь і т. ін. Чи хто скаже ж мені тепле слово коли, Чи діждусь я хоч трошечки згляду.? (Граб., I, 1959, 362); Кілька разів читав і перечитував Шевченку теплі рядки Лизогубового листа — перший привіт з рідного краю (Тулуб, В степу..., 1964, 184); // Який відзначається внутрішньою теплотою; широсердний, душевний. Шевченка зворушила її розгвилювала така тепла зустріч і те, що вперше після нестерпної важкої подорожі і огидного каземату він нареши її знов опинився в затминій кімнаті, серед земляків (Тулуб, В степу..., 1964, 43); // Переїзний добрим, любовним ставленням до когось; дружній. Дорогий пане Володимире! Я досі під враженням Вашої гостинності і теплий відносин до мене (Коцюб., III, 1956, 324); В кожній людині мусить бути якесь тепле почуття (Сам., II, 1958, 306); Як завжди, був він [листв] повний теплої турботи за бідного вигнанця (Тулуб, В степу..., 1964, 482); // Відвертий, пярій. Зустріч і прийом у Сильвіна та загальний настрій Саїда цілком не сприяли теплій розмові (Ле, Міжгір'я, 1953, 58); // Який виражає душевну теплоту. Тепер до вікна припадає вона. Довго стоїть ладізна, усміхнена, теплим поглядом проводить сина (Ряб., Жайворонки, 1957, 4).

5. *перен.* Присвійний для зору, слуху і т. ін.; м'який (у Знач.). Тепле.. світло вповнило зату, і глянула у вікна широка блакить неба (Коцюб., I, 1955, 310); Шумить заводий теплим передзвоном Нова, жива, весела Білорусь! (Рильський, III, 1961, 285); Де цюка твоя гаряча, теплий голос і коса? (Сос., II, 1958, 77).

◇ Тепла компанія *див.* компанія; Тепле місце *див.* місце.

ТЕПЛИНА, *й, ж.* 1. *діал.* Тепла погода. Ще скрізь сніг білий, а весняна теплина вже орудує (Вовчок, VI, 1956, 304).

2. *розм.* Місце на річці, болоті, де ваньку не замерзає вода.

ТЕПЛИТИСЯ, *иться, недок., рідко.* 1. Слабо світитися; жевріти (у З знач.). Сонце вже стовалося за лісом, а навколо ще було видно, небо теплює в сонячній позолоті (Збан., Ліс. красуня, 1955, 8).

2. *перен.* Те саме, що жевріти 4. Ішли хутко. Теплилась надія, та ковальська, така божка — все труситься; а спідність, а інші надійдуть — понаймаються? Треба хутчіш (Головко, I, 1957, 124).

ТЕПЛИЦЯ, *і, ж.* Засклене опалюване приміщення для вирощування в закритому ґрунті ранніх або південних рослин, а також розсади; оранжерія. І я [лілея] процвітає Стала в саї, і в теплиці, І в близк палатах (Шевч., I, 1951, 357); — Чи є в сій теплиці весняний квіток? — Питав дівчина його (Л. Укр., I, 1951, 45); — У мене ж і свіжа полуниця знайдеться... Заберемося до теплиці і там будемо бенкетувати (Стельмах, I, 1962, 336); При правильній експлуатації парників і теплиць можна вирощувати достатню кількість розсади і набагато збільшити виробництво рамків овочів (Хлібороб Укр., 7, 1966, 14).

ТЕПЛИЧИНА, *п, ж., діал.* Впрій. Птиці з теплички летять (Сл. Гр.); Вернули пернаті з теплички (Ков., Світ., 1960, 151).

ТЕПЛИЧКА, *п, ж.* Зменш. до теплиця.

ТЕПЛИЧНИЙ, *а, в.* 1. Прийм. до теплиця. Під промінням люмінесцентних ламп досягають овочі, в тепличних городах навколишніх радоснів (Рад. Укр., 7. I 1969, 2); Теплична температура; // Признач. для теплиці. Там, де теплиці засклені товким віконним склом,

його замінюють тепличним чотириміліметровим (Колг. Укр., 8, 1956, 35); // Пов'язаний з вирощуванням овочів у теплицях. Тепличне овочівництво дуже трудомістке (Колг. Укр., 1, 1962, 33).

2. Який вирощують у теплиці. В кімнаті багато предивних тепличних квіток (Л. Укр., II, 1951, 190); — Яке ж я маю право їсти тепличну полуницю, коли в людей і чорного хліба нема!? (Стельмах, I, 1962, 337).

◇ Теплична рослина (рослина) — про виніжену, мало пристосовану до життя людину. — Я — теплична рослина... вибула в штучному теплі, в душний атмосфері теплиці... (Коцюб., I, 1955, 158).

3. *перен.* Далекий від життя; штучний, виніжений. Розвій народності.. без розвою живого народу, його добробуту, освіти.. в або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним світлом (Фр., XVI, 1955, 133); Не можна закривати очі на випадки створення штучних, тепличних умов для окремих передовиків (Рад. Укр., 1. X 1960, 1).

ТЕПЛИЧНИК, *а, ч.* Той, хто займається вирощуванням рослин у теплицях. Тепличник радіосну «Казаровичський».. вирости у теплиці на площі 308 квадратних метрів по 21,8 кілограма огірків з квадратного метра інвентарної площі (Колг. Укр., 2, 1962, 31).

ТЕПЛИЧНИЦЯ, *і, ж.* Жін. до тепличник. Радгоспні тепличниці вваляся вирощувати рамні овочі (Хлібороб Укр., 3, 1968, 21).

ТЕПЛИЧНІСТЬ, *мост, ж.* Якість за знач. тепличний 3. Тепличність умов виховання.

ТЕПЛИНЬ, *і, ж., розм.* 1. Дуже тепла погода. О ніч чудовна і чудова! Ще вчора сіяв сніг ясний, — Сьогодні ж теплінь і покова, І проріст трав, і день ясний... (Олень, Вибр., 1958, 32); Ранок був ладісний, вітру — аніч [зовсім немає], теплінь — як у спасіку (Смолч, Реве та стогне.., 1960, 160); За вікном ціли садки. Надворі стояла теплінь (Цюпа, На зустріч..., 1958, 162).

На теплінь — на теплу погоду. Прокимували вже зоврази і свистять на теплінь (Донч., VI, 1957, 279).

2. Відносно висока температура у приміщенні. Узим така теплінь у хаті (Сл. Гр.); На вулиці мороз, а в теплицях Херсонського радгоспу «Декоративні культури» теплінь (Рад. Укр., 5. I 1973, 4).

3. *перен. чого.* Те саме, що теплі 2. По теплому дощі взувають босі ноги В м'яку, живу теплінь піщаної дороги (Рильський, I, 1946, 133); Басиліна відчиняє сніжні двері, шуляться від холоду і його наголової руки, що обвається навколо її шиї, опускається на теплінь великих сонних грудей (Стельмах, I, 1962, 377); Лець чутна передсвітанкова прохолода вливається в оксамитову теплінь ночі (Тулуб, В степу..., 1964, 284); Від стерна і снопів підіймаються нахочі відволоженого жита, а зверху снується солодка теплінь липового цвіту (Стельмах, I, 1962, 580); Приєдна теплінь розливається по тілу (Хвжвкяк, Тамара, 1959, 54); Поступово члени мої втрачають напругу, зникає біль, дивна солодка теплінь проходить моїм тілом (Кол., На фронті., 1959, 108).

4. *перен.* Душевна теплота, доброзичливість. Яка теплінь у нього до людини, Як ніби він торкається до ран Найтяжчих! (Рильський, II, 1956, 203); Прилинь, моя пісне, до мене, прилинь, Як радість весняна, як серця теплінь (Забашта, Нові береги, 1950, 69); Хороший у них тато!.. з-під попелястих вусів посмішка так і сль, так і летється, а в очах теплінь, ладісність (Речм., Весн. грозн, 1961, 432).

ТЕПЛИСТЬ, *лості, ж., рідко.* Те саме, що теплі 2, 3. Після цілого місяця ідеальної ясності й теплості почався вітер, а далі, — як і слід було по такому початку сподіватись, — дощ (Л. Укр., V, 1956, 392); Пелюстий

нюжливю поведови носом, вловляючи запахну теплість, випромінювану людиною (Загреб., Шепіт, 1966, 8).

ТЕПЛІТИ, іс, недок. 1. Ставати теплим, теплішим (див. теплий 1). Як руки на скізу В мене заколіють, Худне теплая душа — І руки тепліють (Рудан., Тв., 1956, 135); Камінь почав утрачати властиву йому неподатність, Став розм'якати, тепліти (Зеров, Вибр., 1966, 311); Повітря тепліє; // Зберігати тепло. Тепер він з Романом заходить до кімнати, тисячем скидає чоботи і виймає листівки, ... зовсім їх під подушку, на якій ще тепліє слід його голови (Стельмах, I, 1962, 438); // безос. Про настання теплої погоди. Надворі тепліло. 2. Горіти слабким, неясним полум'ям. В хаті при браку, мов на великдень, перед образами тепліє лампадка (Стельмах, I, 1962, 424).

3. перен. Виявлятися слабо, в незначній мірі; жевріти (у 4 знач.). Голос у нього лагідний, батьківський. У зломі вуст тепліє радісна, горда усмішка (Бабляк, Вишв. сад, 1960, 21).

ТЕПЛІШАТИ, ає, недок. 1. Ставати теплішим. Земля, м'яка, як губка, теплішала під ними, нагріваючись від їхніх тіл (Гончар, III, 1959, 135); // Про настання теплої погоди. Коли вже воно буде теплішати? Уже ось благовіщення сьогодні! (Тесл., 3 книги життя, 1949, 85); Починало теплішати (Ле, Міжгір'я, 1953, 244).

2. перен. Ставати м'якшим, ласкавішим, втрачати суворість (про очі, погляд і т. ін.). Не раз... твій голос теплішав на задріхах про далекі вже роки дитинства (Коцюб., II, 1955, 356); Очі дітей теплішають, коли дивляться вони на свою улюблену вчительку (Хлібороб Укр., 7, 1969, 17).

◆ Теплішає (теплішало) на серці (на, в душі) в кого, кому — хтось відчуває душевну, сердечну теплоту, радість. Олязі теплішало на серці — свої люди, друзі стрічаються тут, дома. Не всієї поглинула, розкидала війна... (Дор., Не повторю..., 1968, 61); — Запівай, братику. Дуже гарні твої пісні. В душі од них теплішає, і життя твоє здається не таким сумним (Тулуб, В степу..., 1964, 237); Коли ми бачили, як наші молодята про щось розмовляють удвох біля колодязя, ... всім нам ставало гарно, теплішало на душі (Гончар, Маша..., 1959, 5).

ТЕПЛО. 1. Присл. до теплий 1, 2, 4, 5. Як чудно, тепло сонце сяє, Як зелень розквітло блиць (Фр., XIII, 1954, 439); Діти спали на руках у матері, тепло вкриті ватяними ковдрами (Тулуб, В степу..., 1964, 70); Підпалковник говорить приязно, лагідно, тепло (Хижняк, Тамара, 1959, 278); Тургенєв завжди дуже тепло ставився до українського народу, глибоко шанував його культуру, літературу (Веч. Київ, 8.XI 1968, 4); — Спасибі, дякую, за вечерю. Рости велика, — тепло дивиться на своє дитя (Стельмах, II, 1962, 106).

◆ Тепло (тепліше) на душі (на серці) в кого, кому — хтось відчуває душевну, сердечну теплоту, радість. Тепліше стає на серці, коли бачиш, що ти не цілком одинокий на світі (Коцюб., III, 1956, 339); Квітнув сад. Це я його садив. І на душі у мене тепло й гарно, Що недарма я на землі ходив, Що народився я на світ не марно! (Дягт., В обіймах сонця, 1958, 44).

2. у знач. присудк. сл. Про настання теплої погоди. Тепло було, й вишні цвіли рясно (Вовчок, I, 1955, 38); // Про підвищення температури повітря де-небудь. Йому так приємно, ... що в хаті тепло і тихо, коло нього красуня-дочка (Коцюб., II, 1955, 186); Опівдні зробилося зовсім тепло (Тют., Вир, 1964, 12); Було тепло, весна розливалася навкруги (Гончар, II, 1959, 226).

3. у знач. присудк. сл., кому. Про відчуття тепла (у 2 знач.) кем-небудь. Тепліше буде й веселіше, Як

блисне сонечко мені (Гл., Вибр., 1951, 189); Демидові стало тепло (Довж., I, 1958, 313); Земле! як тепло нам із тобою! (Рильський, I, 1960, 127).

◆ Ні зіймо, ні тепло див. зіймо!.

ТЕПЛО, а, с. 1. Те саме, що теплота 1. Від висоти Сонця над горизонтом залежить кількість тепла, що надходить на дану площу (Астр., 1956, 33); Під час різання металу виділяється багато тепла (Різальні інстр., 1959, 5); Іонний промінь, розжарена плазма, нарешті, тепло приборканої термоядерної реакції з часом також увійдуть до арсеналу зварювальної техніки (Наука..., 4, 1963, 10); Теорія тепла; Одиниця тепла.

2. Нагрів кого-, чого-небудь; підвищена температура чогось. Сонце обмалювало його рожевим світлом; ... гріло-пестило теплом свого проміння... (Мирний, I, 1954, 318); На вузьких стежках він тулювся до Мартики, аби йти рядом, аби не лишилося заду, і чує тепло її тіла (Коцюб., II, 1955, 345); Птахи затихали і... сідали на м'які екізочки, гріючи свої худенькі від роботи тільця... ніжним теплом розігрітої за день землі (Тют., Вир, 1964, 289); // Нагріте повітря, що йде від когось, чогось. Діж з усіх щіль, видимає з-під блаженкої ковдри та шинелі останнє тепло (Гончар, II, 1959, 130); // Порівняно висока температура повітря де-небудь. Ніч була тиха, тепла... Од тепла майло тіло (Н.-Лєв., VI, 1966, 57); — Я все літо казала йому: візьми відпустку, їдь на Кавказ до сонця й тепла, до цілющих вод (Тулуб, В степу..., 1964, 186); // Тепле повітря, що поширюється від чогось нагрітого, гарячого. Віє теплом, із стріж вода капле, сонечко веселенько світить (Вовчок, I, 1955, 17); Вогні палають, розростаються, од них іде тепло і зоріває Остапа (Коцюб., I, 1955, 367); Трикутче соснове багаття обдавало ласкавим теплом (Гончар, III, 1959, 79); // Температура повітря вище нуля. Вчора подув сирок, приніс змари, блискавку і дощі. Надворі 11 градусів тепла (Коцюб., III, 1956, 404); Рано, до 9-ої год., так холодно (ступенів 6—8 тепла, а часом і 5) (Л. Укр., V, 1956, 387); // Про відчуття внутрішньої теплоти. Теплом розіллалося вино по тілу (Коцюб., I, 1955, 243); При задуці про матір Порфірової всю душу залило теплом (Гончар, Бригантіна, 1973, 10).

◆ Забирається за тепло див. забирається.

3. перен. Доброта, ширість; доброзичливе ставлення до когось. — Так, — сказала їй нараз її очі стрімнулися до когось. Скільки тепла й любові виявили вони мені... (Коб., III, 1956, 260); Соромилась дівчина цієї полоти, соромилась спочатку ніби й самого Гордія: надто ж не звикла взагалі до людського тепла (Крот., Спни..., 1948, 19).

◆ Дихати теплом див. дихати.

4. роім. Тепло приміщення, місце. В теплі та в добрі вона задувала ті літні години, що їй приходилось переживати (Мирний, IV, 1955, 255); Мусила баба змазати з печі: онука заслабла і потребувала тепла (Коцюб., II, 1955, 271).

5. Тепла пора року; тепла погода. Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом... будинок (Мирний, I, 1949, 367); — Славний [дош], коли б іще тепло потраплялось, — теж поглянув на потемніле небо Іван Руденко (Стельмах, II, 1962, 212); Дітворяє. раділа весні, теплу і звільненню від затнього ув'язнення (Довж., I, 1958, 173).

За тепл — в теплу погоду. Вирвалися ще за тепла на мотоблу (Головко, II, 1957, 8); На тепло — на теплу погоду. На подвір'ї зараз тихо (школярі пороз'їжджалися по доміках), і тільки голуби воркуют на тепло (Стельмах, Щедрий вечір, 1967,

226); — *Нездужається... Бік болить... На тепло, мабуть, бо вітер із Чорномор'я повернувся* (Тют., Впр, 1964, 166).

◇ Циганське тепло *двіє*. циганський.

ТЕПЛО... Перша частина складних слів, що відповідає: а) слову тепло у 1 знач., напр.: тепло в промінюванні, тепло втра́та, теплоепро́вник ий; б) слову тепловий, напр.: тепло-тра́са, тепломере́жа.

ТЕПЛОВИЙ, а, е. 1. Стос. до тепла (у 1, 2 знач.). Якщо на шляху теплового проміння поставити дзеркало, то можна помітити, що дзеркало відбиває проміння й само дуже мало нагрівається (Фізика, II, 1957, 28); *Теплове відчуття вже є в новонародженого* (Шк. гігієна, 1954, 60); *Теплова енергія; Теплової одиниці; // Який використовує для роботи енергію тепла. На теплових станціях за допомогою парових двигунів-турбін теплова енергія перетворюється на механічну* (Знання., 9, 1965, 2); *За потужністю ракетні двигуни не мають собі рівних серед інших теплових двигунів* (Наука., 8, 1958, 17).

△ Тепловий мере́жа — сукупність трубопроводів і допоміжних конструкцій та приладів для постачання тепла споживачам від одного або кількох джерел тепла.

2. Спричинюваний дією тепла. *Існує температура, при якій атоми майже припиняють свій тепловий рух* (Наука., 8, 1962, 22); *При розгляді основних властивостей металів учитель повинен уточнити, що до фізичних властивостей належать: питома вага, колір, блиск, теплове розширення* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 33).

△ Тепловий удар, мед. — хворобливий стан людини, спричинений перегрівом організму. *Тепловий удар розвивається в результаті дії високої температури й вологого повітря* (Профіл. захвор., 1955, 185); *Зараз у нашій країні немає випадків теплових ударів серед так званих «гарячих» професій* (Знання., 12, 1965, 24).

ТЕПЛОВІДДАВАННЯ, я, с., спец. Те саме, що тепловіддача. *Тепловіддавання радіаторів парового опалення.*

ТЕПЛОВІДДАЧА, і, ж., спец. 1. Віддавання тепла нагрітим тілом у навколишнє середовище. *Підвільні опочесовища найбільш економічні щодо опалення, бо зменшується тепловіддача через стіни* (Колг. енци., II, 1956, 168); *З допомогою іоніту очищають воду для парових котлів, щоб у них не було накипу, що утруднює тепловіддачу* (Наука., 11, 1956, 33).

2. Виділення тепла людським або тваринним організмом у процесі його життєдіяльності. *Під впливом високої температури шкірні судини розширюються, до них приливає кров з внутрішніх органів, тепловіддача тіла збільшується* (Фіз. вихов., 1954, 55); *Якщо теплотворення посилене, наприклад, при важкій м'язовій роботі, то одночасно з цим рефлекторно збільшується й тепловіддача в зовнішнє середовище* (Заг. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОВИЙ, ю, ч., поет. Теплий вітер. *Несуть весняні теплові на крилах своїх пробудження, небагом забуває земля і квітом рідна земля* (Літ. Укр., 18.II 1969, 4); *Палне десь дощем, Тепловіями...* (Нех., Ми живемо..., 1960, 80).

ТЕПЛОВИЙНИЙ, а, е, поет. Який віє теплом. *З теплового ступу до берегів напростець сунуть гурти недавніх переселенців* (Рудь, Гомін., 1959, 37); *Тепловийні вітри.*

ТЕПЛОВОДИЙ, а, е. Який містить у собі теплу воду (теплі води). *Може, то казка знадлива тії смарагдо-*

ві луки, плеск тепловодої річки...? (Л. Укр., I, 1951, 309).

ТЕПЛОВОДНИЙ, а, е. Який живе, росте в теплій воді (теплых водах). *Тепловодні риби; Тепловодні рослини.*

ТЕПЛОВОЗ, а, ч. Локомотив з поршнеvim двигуном внутрішнього згорання. *Ритмічно виступуючи колесами, мчить голубий тепловоз, набирає швидкість* (Автом., В. Кошук, 1954, 295); *Електровоз прив'язаний до контактної лінії, і в разі обриву її чи якоїсь аварії локомотив стане. Це не загрожує тепловозові, де встановлено генератор, який перетворює енергію механічну в електричну* (Знання., 3, 1972, 17); *Паровозам прийшли на зміну електрички й тепловози* (Наука., 11, 1973, 21).

ТЕПЛОВОЗНИЙ, а, е. Прикм. до тепловоз. *Науковцями Харківського політехнічного інституту у співдружності з працівниками раднаргоспу сконструйовано новий високоеконімічний тепловозний двигун* (Наука., 11, 1963, 21); *На залізницях завершено в основному замину парової тяги електричною й тепловозною* (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 265); // *Признач. для тепловозів. Колектив заводу тепловозного електроустантування освоїв виробництво сучасних турбо- й гідрогенераторів* (Рад. Укр., 11.II 1955, 3); // *Який працює на тепловозі, обслуговує його. Тепловозні бригади депо заощадили минулого року 2 700 тонн палива* (Роб. газ., 16.I 1963, 1).

ТЕПЛОВОЗБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до тепловозобудування; // *Признач. для будування тепловозів. Тепловозобудівний завод.*

ТЕПЛОВОЗБУДІВНИК, а, ч. Робітник тепловозобудівного заводу. *Почався випробувальний пробіг першого серійного тепловоза «ТЭ-3» потужністю 4000 кінських сил, виготовленого харківськими тепловозобудівниками* (Наука., 2, 1956, 11); *Життя ставить перед тепловозобудівниками все нові й нові завдання. Головне з них — підвищення надійності й потужності локомотивів* (Знання., 9, 1976, 5).

ТЕПЛОВОЗБУДУВАННЯ, я, с. Галузь транспортного машинобудування, що виробляє тепловози.

ТЕПЛОДАЙНИЙ, а, е, рідко. Який дає, приносить тепло. *Щоб рясні дозріли і хліба й плоди, теплодайний дощик, лийся з висоти* (Тер., Правда, 1952, 56).

ТЕПЛОЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ, і, ж. Центральна теплоелектростанція, що виробляє одночасно електроенергію й тепло у вигляді гарячої води та пари для промисловості й побутових потреб. *Крім гідроелектростанцій, скрізь, де тільки доцільно, у нас будують теплоелектроцентралі (ТЕЦ). ТЕЦ разом з електроенергією дає великим підприємствам і місту тепло у вигляді гарячої води* (Вк. геогр. СРСР, 1957, 33).

ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКА, я, ж. Теорія й практика одержання та застосування теплової енергії. *Технічний прогрес радянської теплоенергетики, який дає змогу одержувати великий економічний ефект від теплових електростанцій, насамперед в прогресі радянського потужного паротурбобудування* (Наука., 5, 1959, 15).

ТЕПЛОСМНИЙ, а, е. 1. спец. Який має велику теплобійність.

2. Який потребує великих затрат тепла, палива. *Теплосмне виробництво.*

ТЕПЛОСМНІСТЬ, ності, ж., фіз. Кількість тепла, потрібна для нагрівання тіла на 1°С або яку виділяє тіло при охолодженні його на 1°С. *Кількість теплоти, яку треба передати тілу, щоб підвищити його температуру на 1°С, називається теплоємністю цього тіла* (Курс фізики, II, 1956, 130).

△ **Питома теплоємність** — кількість теплоти, потрібна для нагрівання 1 грама речовини на 1° С.

ТЕПЛОЗАХИСНИЙ, *а, е*. Який захищає від надмірної дії тепла. Теплозахисний костюм..., який застосовують у гірничо-рятівній службі, дозволяє людям у виконувати роботу при температурі від 50 до 125 градусів (Знання..., 12, 1965, 24); Теплозахисне скло.

ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНИЙ, *а, е*. Стос. до теплоізоляції. Теплоізоляційні роботи; Теплоізоляційні властивості матеріалу; // Признач. для теплоізоляції. Піноскло є чудовим теплоізоляційним матеріалом (Цікава хімія, 1954, 92); Повітря давно застосовується в будівельних конструкціях як теплоізоляційний прошарок (Знання..., 9, 1965, 8).

ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЯ, *і, ж*. Захист будинків, теплових установок, трубопроводів і т. ін. від тепловтрат або теплових впливів. Освоєно масовий випуск ефективних будівельних матеріалів: гіпсоблоків для перегородок, сухої гіпсової штукатурки, мінеральної вати для теплоізоляції та виробів з неї (Наука..., 3, 1953, 7); До Антарктиди відправлено... збірні будинки з підвищеною теплоізоляцією, розраховано на 60—70-градусні морози (Наука..., 4, 1957, 13).

ТЕПЛОКРОВНИЙ, *а, е*. 1. Який має відносно високу й стійку температуру тіла, майже не залежну від температури навколишнього середовища (про тварин). Організм людини, як і всякої теплокровної тварини, має порівняно постійну температуру..., незалежно від зміни зовнішніх кліматичних умов (Шк. гігієна, 1954, 105); Дельфіни — не риби. Це теплокровні ссавці, що дихають повітрям (Наука..., 1, 1967, 48).

2. у знач. ім. теплокровні, вих, мн. Група тварин, які мають таку температуру тіла.

ТЕПЛОЛЮБ, *а, ч*. Тварина або рослина, що любить жити, рости в теплом середовищі, не витримує низької температури. Не скрізь ці ніжні теплолюби [виноград, абрикоси, персики, інжир, хурма та ін.] залячуть рости (Юний мічур..., 1955, 92).

ТЕПЛОЛЮБНИЙ, *а, е*. Який любить тепло, не витримує низької температури. Рицина за своєю природою — теплолюбна рослина. Насіння її починає проростати при температурі 10—12 градусів. Вона не витримує заморозків навіть мінус 1—3 градуси (Хлібороб Укр., 4, 1965, 19); На низьких, порізаних численними затоками берегах [водоймища в кімерійській вік] водяться теплолюбні тварини (Знання..., 3, 1966, 4); На півдні — на узбережжі Чорного моря і в Криму... ростуть теплолюбні рослини (Щопа, Україна..., 1960, 87).

ТЕПЛОМІР, *а, ч*. 1. Лічильник для вимірювання кількості теплоти, яку одержують споживачі від теплофікаційної мережі.

2. заст. Термометр.

ТЕПЛОНОСІЙ, *я, ч*, *спец.* Газ, пара або рідина, які передають тепло в системах побутового або промислового теплопостачання. Залежно від виду теплоносія центральні системи опалення називаються паровими, водяними й повітряними (Довідник сіль. будівельника, 1956, 388); Тантал і особливо ніобій можуть служити конструкційним матеріалом для ядерних реакторів, у яких роль теплоносія відіграють розплавлені натрій та калій (Наука..., 6, 1963, 51).

ТЕПЛОБІМН, *у, ч*, *спец.* Поширення тепла від одного тіла до іншого, зумовлене різницею температур між ними. Вивчення умов тепловідведення й теплообміну в шахтах... має винятково важливе значення в комплексі заходів щодо забезпечення нормальних гігієнічних умов праці гірників (Вісник АН, 12, 1957, 46); Причиною відсутності теплообміну буває погана теплопровідність повітря (Нар. прикмети... погоди, 1956, 132).

ТЕПЛОБІМНИЙ, *а, е, спец.* Стос. до теплообміну. Теплообмінний процес; // Признач. для теплообміну. Хімічне машинобудування повинно створити нові конструкції теплообмінної апаратури, агрегатів розподілу газу (Знання... 5, 1966, 10).

ТЕПЛОБІМНИК, *а, ч*, *спец.* Апарат, у якому відбувається теплообмін. Повітря, потрапивши до компресора, стискується й нагрівається, а потім надходить у теплообмінник, охолоджується там, віддаючи тепло воді (Ком. Укр., 12, 1958, 46).

ТЕПЛОПЛАВ, *а, ч*, *рідко*. Те саме, що теплокід. Вночі теплоплав покинує порт і виїшов у відкрите море (Рад. Укр., 17.IV 1946, 4).

ТЕПЛОПРОВІД, *оводу, ч*. Сукупність труб, нагнітальних установок і т. ін. для переміщення гарячої води або пари від теплоелектроцентралу до споживачів.

ТЕПЛОПРОВІДНИЙ, *а, е, фіз.* Стос. до теплопровідності.

ТЕПЛОПРОВІДНІСТЬ, *ності, ж*, *фіз.* Здатність тіла передавати тепло, що ґрунтується на теплообміні між атомами й молекулами тіла. Теплопровідністю називається здатність матеріалу проводити тепло через свою масу (Довідник сіль. будівельника..., 1956, 363); Яeszcze передавання теплоти від однієї частини тіла до іншої називається теплопровідністю (Фізика, II, 1957, 22); Теплопровідність сирої деревини вища, бо порожнини її заповнені водою, а вода кращий провідник тепла, ніж повітря (Стал.-буд. справа, 1957, 29).

ТЕПЛОПРОДУКТИВНІСТЬ, *ності, ж*, *спец.* Найбільший вихід тепла при згорянні певного палива. Брикет бурого вугілля має теплопродуктивність значно вищу, ніж вихідне буре вугілля, внаслідок видалення в процесі брикетування води (Сіль. тепл. електроставці, 1957, 25).

ТЕПЛОПРОДУКЦІЯ, *і, ж*, *спец.* Тепло, що утворюється в процесі життєдіяльності живого організму.

ТЕПЛОРЕГУЛЯЦІЯ, *і, ж*, *спец.* Підтримування рівноваги в утворенні й віддаванні тепла живим організмом. Регуляція тепловіддачі й теплотворення, так звана теплорегуляція, здійснюється центральною нервовою системою (Згт. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОСИЛОВИЙ, *я, є, спец.* Признач. для переробки теплової енергії в механічну. Теплосиловий двигун.

ТЕПЛОСТІЙКИЙ, *я, є, спец.* Здатний витримувати високу температуру або значну різницю температур, не втрачаючи своїх якостей. В річках Середньої Азії і в Арабському морі поширені кілька видів промислових риб—маринок, в ікрі і яєчниках яких є отрута. Проте вона не теплостійка і при тривалому кип'ятінні розкладається (Наука..., 7, 1956, 27); Застосування в автомобільних шинах теплостійкого корду з капрону (замість бавовни) вдвоє підвищує строк їх служби (Наука..., 12, 1960, 12).

ТЕПЛОСТІЙКІСТЬ, *кості, ж*, *спец.* Властивість за знач. теплостійкий. Чим вища теплостійкість інструмента, тим вищу температуру нагрівання може витримати його ріжуча крошка, не втрачаючи своєї початкової твердості, тим вищі можуть бути швидкості різання металів під час їх обробки (Різальні інстр..., 1959, 9).

ТЕПЛОТА, *я, ж*. 1. *фіз.* Форма руху матерії, що являється собою безладний (хаотичний) рух частинок (молекул, атомів, електронів і т. ін.), з яких складається тіло; вид енергії, утвореної цим рухом. Теплота

завжди переходить від більш нагрітих тіл до менш нагрітих (Фізика, II, 1957, 19).

△ **Теплота плавлення** — кількість тепла, необхідна для переходу тіла з твердого стану в рідкий при температурі плавлення.

2. Те саме, що **тепло** 2. *Не дивлячись на літню теплоту... змерзла вона, тремтить уся* (Мирний, III, 1954, 302); *Дай [земле] теплоти, що розширює груди* (Фр., X, 1954, 12); *Ходи знайомий, рідний звук, і поцілунки губ гарячих, і теплота дівочих рук...* (Сос., II, 1958, 436); *Густа, медова теплота Високи налива жита* (Рильський, III, 1961, 49).

3. *перек.* Доброта, сердечність; добре ставлення до кого-, чого-небудь. *Хто знав його* [Янку Купалу] — *ніколи не забуде Очей його людської теплоти* (Рильський, II, 1960, 307); *З особливою теплотою згадує я завжди Ганну Петрівну Затиркевич — видатну актрису, що належить до славної плеяди корифеїв українського театру* (Миньке укр. театру, 1953, 61); *В словах Гармашити сьогодні чомусь бракувало звичайної душевної теплоти* (Головко, А. Гармаш, 1971, 450); — *Спасибі за сліз, за сльозу, — промовив він зі щирою, промикаючою теплотою в голосі* (Гончар, II, 1959, 160); *Прийом прохолоди у взаємній виявляв теплоти і пошани* (Ле, В споці..., 1960, 264).

ТЕПЛОТВОРЕННЯ, я, с., *фізл.* Процес утворення тепла в живому організмі. *Якщо теплотворення посилене, наприклад, при важкій м'язовій роботі, то одночасно з цим рефлекторно збільшується й тепловіддача в зовнішнє середовище* (Заг. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОТВОРНИЙ, а, е, *фіз.* Який має теплотворність; здатний утворювати тепло (в 1 знач.).

△ **Теплотворна здатність палива**, *фіз.* — кількість тепла в калоріях, що його виділяє 1 кг твердого чи рідкого палива або 1 м³ газоподібного палива при повному згорянні. *У нафти дуже висока теплотворна здатність: 10 тонн нафти дають стільки ж калорій, скільки 34 тонни дров* (Наука., 5, 1964, 9).

ТЕПЛОТВОРНІСТЬ, ності, ж., *фіз.* 1. Здатність тіла утворювати тепло.

2. Те саме, що **Теплотворна здатність палива** (див. **теплотворний**). *Теплотворність бурого вугілля.*

△ **Теплотворність палива** — те саме, що **Теплотворна здатність палива** (див. **теплотворний**).

ТЕПЛОТЕХНІК, а, ч. Фахівець із теплотехніки. *Винахідником першої парової машини був знаменитий російський теплотехнік Іван Іванович Ползунов* (Фізика, II, 1957, 63).

ТЕПЛОТЕХНІКА, и, ж. Галузь техніки, теорія й практика одержання й використання тепла в промисловості, сільському господарстві, побуті; комплекс навчальних дисциплін, що вивчають одержання, перетворення та використання теплоти.

ТЕПЛОТЕХНІЧНИЙ, а, е, 1. Стос. до теплотехніки. *При теплотехнічних розрахунках слід орієнтуватися на температуру, потрібну для вирощування огірків як найбільш теплолюбної культури* (Овоч. закр. і відк. ґрунту, 1957, 14); *Теплотехнічні якості вугілля.*

2. Який готує теплотехніків. *Теплотехнічний інститут; Теплотехнічний факультет.*

ТЕПЛОФІКАЦІЯ, ї, ж., *спец.* 1. Централізоване постачання житловим будинкам і промисловим підприємствам тепла, виробленого на теплоелектроцентралі. *Проектом передбачено [в селі] теплофікацію, газифікацію, забезпечення квартир гарячою водою* (Хлібороб Укр., 4, 1966, 29); *Деякі курорти.. вже давно користуються термальною водою з надр для теплофікації господарства* (Наука., 6, 1959, 21).

2. Одночасне вироблення теплової та електричної енергії на теплоелектроцентралях. *В галузі теплофікації наша країна зайняла перше місце в світі. Близько 35% всієї потужності теплових електростанцій тепер припадає на ТЕЦ* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 33).

ТЕПЛОФІКУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перек.* Здійснювати теплофікацію чого-небудь. *Теплофікувати місто.*

ТЕПЛОФІКУВАТИСЯ, ується, *недок.* *Пас. до теплофікувати.*

ТЕПЛОХІД, хода, ч. Морське або річкове судно, що рухається за допомогою двигунів внутрішнього згорання. *Вийшли у рейс теплоходи, Хвиля хлопче в борти* (Мал., За.. морем, 1950, 114); *Кременчуцьким морем цією теплохід «Бнісей» з баржею на буксирі і плавучим краном* (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

ТЕПЛОЦЕНТРАЛЬ, і, ж., *розм.* Те саме, що **теплоелектроцентрль**.

ТЕПЛУВАТИЙ, а, в. Трохи теплий. *Кажуть, що навіть Нерей і Доріда.. Десь у печерах підводних, уже теплуватий, зовалися* (Зеров, Вибр., 1966, 319); *Увечері, перш ніж піти спати,.. корисно також мити ноги теплуватою водою з милом, що особливо важливо літньої пори* (Шк. гігієна, 1954, 91); *В одному місці я виявив слабодузість: зматнув у себе з щокви звичайну теплувату слюзу й не збентежився від цього* (Ю. Янов., II, 1954, 271).

ТЕПЛУВАТО. Присл. до **теплуватий**.

ТЕПЛУШКА, и, ж., *розм.* Те саме, що **тепліак** 3. *Пролунав гудок паровоза. Таращанці посипали в теплушки, ешелон заласяк буферами і рушиє вперед* (Довж., I, 1958, 203).

ТЕПЛЯК, ч. 1. *род. а.* Тимчасове опалюване приміщення для робітників на будівельних майданчиках у зимовий період. *Під помостом стоїть величезна бетономішалка.. і біля неї бригада робить тепляк* (Собко, Любов, 1935, 99); *Для опалювання тепляка застосовують опалювальні печі з нижнім обігрівом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 432).

2. *род. а.* Теплий хлів для худоби. *У вічарнях повинні бути окремі приміщення для маток та їх приплоду (тепляки) і для молодняка* (Колг. епц., I, 1956, 197).

3. *род. а.* *розм.* Опалюваний товарний вагон, пристосований для перевезення людей. *На запасній колії стоїть невеличкий поїзд: арештантський вагон з загратованими вікнами, два тепляки і класний* (Донч., II, 1956, 235).

4. *род. у.* *діал.* Теплий вітер. *У хаті буть не хочеться. Тепляк дмухнув, Крилом мазнув, По бороді лискочеться [лоскочеться]* (Гл., Вибр., 1957, 267).

ТЕРАКОТА, и, ж. 1. Випалена кольорова високоякісна гончарна глина. *Деякі гліни фарбовані теракотою майже під стрізу* (Довж., III, 1960, 514); *Для статуєток і скульптурних композицій малих форм застосовують неглазуровану глину — теракотою* (Матеріали з етногр., 1956, 16); *Композиції та рельєфи з фаянсу, теракоти, шамоту відзначаються багатством фантазії й вигадки, творчим переосмисленням традицій народного мистецтва* (Мист., 4, 1968, 40).

2. Неглазурований керамічний виріб з такої глини. *Особливо проявили себе ольвіополіти як майстри теракоти. Сотні цих маленьких глиняних фігурок, знайдених при розкопках, свідчать про тонкий художній смак місцевих скульпторів* (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 258); *// збірн.* Вироби з цієї глини. *Великі розкопки давнього святилища в Піргах.. Розчищали вузький простір між залишками стін двох храмів, де було виявлено склад фігурної теракоти* (Знання., 1, 1966, 29).

ТЕРАКОТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до теракота. *Теракотова глина; Теракотове виробництво; // Зробл., вигот. із теракоти (у 1 знач.). Цех підготував до масового випуску велику серію теракотових портретних бюстів класики російської й української літератури та мистецтва (Матеріали з вистогр., 1956, 14); Теракотові статуєтки.*

2. Який має колір теракоти (у 1 знач.); червонувато-брунатний. *Теракотова сукня.*

ТЕРАПЕВТ, а, ч. Лікар, фахівець із внутрішніх хвороб; спеціаліст у галузі терапії. *Лікар-терапевт Бублак за двадцять п'ять років своєї чесної роботи прийняв дев'яносто тисяч хворих (Укр. літ., 1957, 144); Тут [у заводському пункті охорони здоров'я] приймають лікарі всіх спеціальностей: невропатолог, гінеколог, окуліст, фтизіатр, терапевт (Веч. Київ, 4.IV 1958, 3).*

ТЕРАПЕВТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до терапевта. *Об'єднання лікарень з поліклініками відіграло величезну роль у першу чергу в поліпшенні терапевтичної допомоги населенню області (Матеріали охор. здоров'я., 1957, 134); Терапевтичний симпозиум; Терапевтичне товариство.*

2. Стос. до терапії. *Здійснені дослідження з метою в'ясування терапевтичного ефекту кофеїну, нітроглицерину та інших фармакологічних засобів виявили їх неоднакову дію (Наука., 5, 1959, 27); Проблема лікування раку останнім часом починає розв'язуватися завдяки появі нового терапевтичного методу так званої хімотерапії, застосування ліків (Рад. Укр., 18.VIII 1965, 4); Терапевтичне відділення лікарні.*

ТЕРАПІЯ, і, ж. 1. Лікування внутрішніх хвороб лікарськими засобами або фізичними методами (без хірургічного втручання); сукупність таких методів лікування. *Що ж до віри, то я досі навчилася вірити тільки в кліматично-гігієнічну терапію... та в хірургію, а всяка терапія для мене рід неперва (Л. Укр., V, 1956, 408); В терапії і профілактиці ревматизму дуже велика роль належить курортному лікуванню (Наука., 2, 1958, 27); Вітамінна терапія; Терапія сном.*

2. Галузь медицини, що вивчає методи розпізнавання й лікування внутрішніх хвороб, причини їх виникнення, характер перебігу. *Перед нею стояв керівник кафедри загальної терапії професор Хроменко (Рибак, Час., 1960, 417).*

...**ТЕРАПІЯ**. Друга частина складних слів, що означають спосіб лікування, вказаний у першій частині, напр.: *бадь в еотерапії, рентгенотерапії, фізіотерапії та ін.*

ТЕРАРІЙ, я, **ТЕРАРІУМ**, а, ч. Спеціально обладнане приміщення або скринька для тримання різних наземних хребетних тварин (перев. земноводних і плазунів), за життя яких ведуть спостереження. *Вічні стінки тераріума, а також верх і нижні частини передньої й задньої стінок роблять із дощечок товщиною 10 мм (Гурок «Умні руки.», 1955, 164); Один із пійманців малих варанчиків живе й досі в тераріумі Інституту зоології АН УРСР у Києві. Він підріс і почуває себе незалежно (Знання., 3, 1966, 29).*

ТЕРАРІУМ див. *терарій*.

ТЕРАСА, н, ж. 1. Природний або штучно створений горизонтальний чи трохи похилий уступ на схилі, який використовують під сільськогосподарські та лісові культури, для боротьби з ерозією ґрунту тощо. *Подступи на половині високості гір виступали тераси, на котрих стояли рядями білі хати в садках (Н.-Лев., II, 1956, 382); При вирощуванні дерев на терасах горизонтальні дороги прокладають по полотну тераси (Колг. Укр., 5, 1962, 35).*

2. *перев. мн., геол.* Горизонтальні або трохи похилі уступи земної поверхні (на схилах гір, річкових долин і на узбережжях озер та морів), що розташовані один над одним і показують рівень води в минулому. *Дорога лісом тяглася доволі, підіймаючися більше або менше стрімкими терасами все вище й вище (Фр., III, 1950, 84); 1931—1932 рр. були роками напруженої роботи вченого [Добривіна] по дослідженню природних ландшафтів Закавказзя й терас Чорноморського узбережжя Кавказу (Видатні вітч. географія., 1954, 138); Дністер у межах Причорноморської западини має широку долину з добре виявленими терасами (Геол. Укр., 1959, 312).*

3. *у знач. присл. терасами.* У вигляді уступів, розташованих один над одним. *На схилах розкинулося велике село. Воно терасами спадало вниз (Жур., До них іде., 1952, 149).*

4. Літня (неопалювана) прибудова до будинку, відкрита або закрита; веранда. *Скляні двері на маленькій терасі одчинились (Н.-Лев., VI, 1966, 18); Маю чудесну кімнату на сонці, з видом на море, з окремим ходом і терасою (Кочуб., III, 1956, 406); На столиках на терасі кафе стояли свічки, і полум'я їх було немов вилите з гарячого золота (Смолиць, II, 1958, 114).*

ТЕРАСКА, н, ж. Зменш.-пестл. до *тераса*. *Площі під лісові насадження підготовляють у вигляді вузьких терасок або лунк (Колг. Укр., 5, 1959, 41); Кімната, яку ми вирішили здати в найми, — одна з найкращих. Окремий вхід, вікна на південь, тераска (Вільде, Сестри., 1958, 296).*

ТЕРАСОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнн. ч. до *терасувати*; // *у знач. прикм.* У колосі імені Мічуріна площа терасованих схилів становить майже 60 гектарів (Хлібороб Укр., 7, 1966, 23).

ТЕРАСОПОДІБНИЙ, н, е. Схожий на терасу, на тераси (у 1, 2 знач.).

ТЕРАСОПОДІБНО. Присл. до *терасоподібний*. *Новітні археологічні розкопки, які розкрили один з кварталів, показують, що Гіра була збудована за певним планом — терасоподібно, у відповідності з особливостями рельєфу місцевості (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 271).*

ТЕРАСУВАЛЬНИК, а, ч., спец. Зваряддя, за допомогою якого роблять тераси (у 1 знач.). *Добре було б, якби в нашому районі був спеціальний потужний тракторний терасувальник, а також оборотні тракторні плуги, які край необхідні при терасуванні крутосхилів (Хлібороб Укр., 1, 1967, 38).*

ТЕРАСУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. *терасувати*. — *Ви були коли-небудь в Дубових грядях? — Був... — Помітили, як там розв'язано проблему терасування подвійники (Чаб., Тече вода., 1961, 51); Наш колгосп почав освоювати малопродуктивні еродовані схили шляхом терасування (Хлібороб Укр., 11, 1969, 27).*

ТЕРАСУВАТИ, їю, їш, *недок. і док., перев., спец.* Робити тераси (у 1 знач.). *Щоб зробити сади продуктивнішими, вирішили терасувати схили. Це стримує розширення крутосхилів, поліпшує водний режим земель, сприяє підвищенню їх продуктивності (Хлібороб Укр., 1, 1965, 31).*

ТЕРАСУВАТИЙ, а, е. Те саме, що *терасоподібний*. *Вершок вулкана — обширне плато, в середині якого великий кратер з терасуватими схилами (Курс заг. геол., 1947, 219).*

ТЕРАСУВАТИСЯ, їється, *недок., спец.* Пас. до *терасувати*.

ТЕРАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із тератології.

ТЕРАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до тератології. *Тератологічні явища.*

△ Тератологічна орнаментика; Тератологічний орнамент — тип орнаменту, що характеризується стилізованим зображенням казкових звірів і птахів, тваринних і рослинних мотивів, що химерно переплітаються; широко застосовувався в рукописах і в декоративно-прикладному мистецтві середньовіччя, у давньоруській мініатюрі XI—XIV ст. Основним видом декоративного оздоблення української рукописної книги в XIV ст. став, як відомо, тератологічна орнаментика, в XV—XVI ст. — плетінчаста (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 109); Соковичий, життєрадісний рослинний і навіть тератологічний орнамент, який широко представлений в рукописах XIV ст. і почасти зберігся аж до XVIII ст., ніколи не відповідав реакційному вченню церкви і не був пов'язаний з релігійною тематикою (Матеріали з етногр., 1956, 33).

ТЕРАТОЛОГІЯ, і, ж. 1. Наука, що вивчає вроджені вади, виродливості організмів або окремих органів людини, а також тварин і рослин.

2. Особливий стиль у мистецтві, що бере свій початок із глибокої давнини; був дуже поширений у графічному мистецтві середньовіччя, зокрема в давньоруській мініатюрі XI—XIV ст. Тератологія в давньоруських рукописах.

ТЕРАТОМА, я, ж., мед. Пухлина складної будови, що виникає внаслідок порушення зародкового розвитку організму.

ТЕРЕБИТИ, блю, бїш; мн. тереблять; недок., перек. 1. Чистити, звільняти від лущини плоди, овочі; очищати, оббирати. — Картопля була в лущині, її треба було теребити (Фр., VII, 1951, 74); // Звільняти від лущини, лущити тощо зерно, бобові й т. ін.; лущити. Теревів наполовину вимолочені колоски жита і почорнілими зернами вгамовував різкий голод (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 581); Теревити квасоллю, горох, кукурудзу.

2. розм. Перебирати пальцями, злегка смикаючи; м'яти. Поки виходили люди, усі стояли, немов залякли, тільки Аркадій Петрович теревів в руці серветку (Коцюб., II, 1955, 391); Бовдюг теревить рукою рижого вуса, поважно киває головою (Тют., Вир, 1960, 208).

3. розм., рідко. Те саме, що термосити 1. — Почали ми його [непритомного] знову теревити. Аж уже й ніт нас проймає (Хотк., I, 1966, 168); Дядько Трохим з усіх боків починає оглядати її теревити Обміню [коблуду], а тато не тримувє насмішки: — Дивись, чи не обернулася перед торгом на коня? (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 140).

4. вульг., рідко. Те саме, що жерти 1. Кім вишов поді з своїй байдужості, скочив до ринку, сіє спокійненько і даєть теревити сало на всі застави (Н.-Лев., IV, 1956, 147); Дивлячись збоку на те, як їв Бовдур, можна було подумати, що сей чоловік страшенно голоден, — з такою ненажерливою зазланністю теревів він свій хліб (Фр., I, 1955, 301).

5. діал. Тягти, нести щось важке. — Он яку туру теревила на собі! — вказала Мар'я на корзину (Мирний, III, 1954, 153).

6. діал. Горочити. Що кому треба, той про те теревить (Номче, 1864, № 9753).

◆ Теревити [собі] зуби над ким, діал. — розпускати плітки про когось, глузувати з когось. [Є в г е н і й:] Приятелі мої любі і дорогі приятельки! Думаю, що досить уже вам теревити собі зуби надо мною (Фр., IX, 1952, 16).

ТЕРЕБИТИСЯ, блюся, бїшся; мн. теребляться; недок., розм., рідко. Те саме, що вилізати 2; видиратися кудись нагору. Теревиться [Славка] до мене на віз

(Вас., II, 1959, 300); *Образно. Вище, над урвищем, теревиться плазом розкарякувата груша, розставивши в боки своє пазуристе гілля (Кол., На фронті..., 1959, 41).

ТЕРЕБІЙ, я, ч., фам., зневажл. Неважера. Лиш недоїдки свідчили, що тут були люди, та ще й добрі теревії (Свидн., Люборацькі, 1955, 152).

ТЕРЕБІНЯ, я, с., рідко. Дія за знач. теревіти 1—3. Теревінья кукурудзи.

ТЕРЕВЕНИТИ, цю, вып, недок., перек. і неперек., розм., зневажл. Говорити дурниці, нісенітницю. — Огонь спадає з неба, і самі свічі запалюються, — теревеніє далі Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 375); В Христини глибоко забилось серце. — Годі, кажу, теревенити! — сердито проказала вона і, ображена, вийшла з кола дічат (Збав., Переджнів'я, 1955, 87); // Говорити що-небудь незначне, несерйозне, пусте. Кованько торкну Радюка й сказав йому: «А ходім і ми в ту гостинну [вітальню] та послужаємо, за що то теревенять оті сиві голови та духовні персоні!» (Н.-Лев., I, 1956, 563); Він вічно теревеніє, розповідючи веселі «віци» — анекдоти, співав коломийки (Тют., Вир, 1964, 352); — Ви працюватимете зі мною, в цій лабораторії, теревенити з працівниками в інших лабораторіях у вас не буде часу (Рибак, Час., 1960, 167).

ТЕРЕВЕНІ, ів, мн., розм., зневажл. Дурниці, нісенітниця. — Читає [стражник], не втне. — Писано, — каже, — як слід, а виходить — якісь теревені по-мужицькому (Мирний, IV, 1955, 385); Якщо навіть не вважати за звичайні теревені такої писанини, як от «холодніша воля», дика буря, що придавлює лісу: т. п., то все-таки можемо з них вичитати, що віра автора в народ. не була в нього вироблена життям (Фр., XVI, 1955, 110); // Пусті, марні розмови, балачки. Не дошла Стега урочної роботи — рукавички, — Ульяна винна: вона своїми реготами та теревеннями не дає дічатам діла робити! (Мирний, II, 1954, 102); Дарка слухала, слухала його теревені, а далі повернулася до нього спиню і стала роздивлятися краєвиди, що пропльвали за вікном (Вільде, Повнол. діти, 1960, 264); Він [Т. Шевченко] вже не раз бачив, чого були варті теревені ліберальних базік про волю, братерство й добро для «рідних братів» (Слово про Кобзаря, 1961, 63).

◇ Теревені правити (гнути, розв'язати, розвесті, розпускати, розпуштати, точити, городіти, плесті і т. ін.): а) говорити дурниці, нісенітниця. — Хто? Ти? — Не заревіє, — така позана? Мене, такого пана, Сюди задурюватъ прийшла?.. Пішла! Бач, теревені розпустила! Тикай, поки ще ціла! (Гл., Вибр., 1951, 26); Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, яка городить теревені (Вільде, Сестри..., 1958, 572); б) говорити щось незначне, несерйозне, пусте. [Д ж е н і:] А што ж мене рівня і до принцеси і до русалки... і... і вже не знаю, до кого ще? Хто править теревені, аби мене барити? (Л. Укр., III, 1952, 72); — Годі вам теревені гнутъ, — гукнує Барило, прислухаючись. — Чи чувте, здається, у рози трублять? (Стор., I, 1957, 390); Мітинг тягся недого. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревенів розводити (Ю. Янов., I, 1958, 107); Пасажири точили теревені про цю станцію, про потяг, про ціни на борошно й залізничні квитки (Досв., Вибр., 1959, 102).

ТЕРЕВЕНІ-ВЕНІ, невідм., мн., розм., зневажл. Те саме, що теревені; базікання.

◇ Теревені-вені правити (розв'язати, точити і т. ін.) — те саме, що Теревені правити (гнути, розв'язати, розвесті, розпускати, розпуштати, точити, городіти, плесті і т. ін.) (див. теревені). — Тут треба

щось робити, а не теревені-вені правити... (Коцюб., I, 1955, 113); Точили всякі теревені-вені (Сл. Гр.).

ТЕРЕЗИ, ів, мн. 1. Важільні ваги; вага (у 5 знач.). Поламалися терези, Сіль важачи на вози (Чуб., V, 1874, 1035); На дворі караван-сараю, на високому стовпі, флюкою літери «Г» висіли терези (Тулуб, Людолови, I, 1957, 225); Меси двоє тля вважають рівними, якщо вони зрівноважують одна одну на важільних терезах (Фізика, II, 1957, 30); *Образно. — Очевидячки кінець нам прийшов! — Все зважено на відвічних терезах, — відповів стиха отець Василь (Стар., Облога., 1961, 66); Сьогодні Сергій Юлійович, як ніколи, відчуває, що його доля зависла на хитких терезах (Стельмах, I, 1962, 620); *У порівн. Коромисло з шматками полотна крутнулось на її широкій плечач, немаче почеплені на бантих терези з двома шайками (Н.-Лев., IV, 1956, 214).

△ Аптекарські терезі — вага для розважування малої кількості або малих доз лікарських речовин. З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні сірки й солодкі мікстури, важке на аптекарських тендітних терезах білі порошки (Ів, Вел. очі, 1956, 31).

◇ **Переважувати (переважити) терезі (чащу терезів) дві, переважувати.**

2. Одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку. Біля сузір'я Діви міститься сузір'я Терезів (Бесіди про всевіт, 1953, 8).

ТЕРЕЗКИ, ів, мн. Зменш. до терезі.

ТЕРЕМ, у, ч. 1. У Київській Русі та феодальній Русі — високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку. — Снитися, — каже він, — .. Що в моїм теремі златоверхому Лежало балки не позмикані (Мирний, V, 1955, 269); Зап у теремі Ярослав одвоплений мармуром і позолотою у візантійсько-романському стилі (Коч., П'єсв, 1951, 85); *У порівн. Полюск оголений скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереми, дерев'яними будинками трансальпаянці — все побудувалося у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю (Гончар, III, 1959, 173); // Верхня частина такого будинку, де жили (звичайно під наглядом) жінки родини боярина, князя, царя. {Д у д а р:} Так немаче всі хочуть нагору лізти до цієї красуні, яку цар замкнув у теремі, власне, в тюрмі, на вершечку гори (Сміл., Черв. троянда, 1955, 69); Московські царівни вели самотнє життя в палацових теремах, вони були малоосвічені й ніколи не показувалися при народі (Іст.-СРСР, II, 1957, 6).

2. заст. Багатий поміщицький будинок. Та ж то кріпак, зневажений і голий, Своєю кров'ю, потом і сльозми Скряпала оті блискучі тереми, Де панство у шовках та в оксамитах Музик наслухувало знаменитих, У карти граю і вино пило (Рильський, Марина, 1944, 94).

ТЕРЕМКОТІТИ, очу, отіш, недок., розм., рідко. Те саме, що **терохтіти**. 1, 2. Війт озлобився: — Мовчи, бабо, не теремкоти мені тут! (Март., Тв., 1954, 70).

ТЕРЕМОУ, мкі, ч. 1. Зменш.-пестл. до **терем**. В теремку було тежко, а вікно з різнобарвними шибками було трохи одхилене (Вас., II, 1959, 60); Сніг. Сніжок. На княжий теремок (Тяч., I, 1946, 105).

2. Маленький, іграшковий будиночок. Дитяча кімната., на стіні годинник із гогулею, яка визирнула з теремка і застигла (Тют., Вир, 1964, 351).

3. діал. Вінок із штучних квітів для носіння на голові й для прикрашання образів.

ТЕРЕН, рну, ч. 1. Колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком. На одному косогорі розрослася густа-

прегуста дерева, терен та шипшина, немаче тонке зелене рудо (Н.-Лев., III, 1956, 127); Куці терну й черемхи на схилах берега були вже вкриті білим цвітом, як наморозозу (Павч, Ерік., 1950, 45); Шипшина й терен при дорозі, а в далині — поляки дубів (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 63).

◇ **Заріє (позаростаів) шлях терном (терніами); Зарослі (позаростаів) шляхі терніами** — неможливо піти, поїхати кудн-небудь. Заросли шляхи тернами На тую країну, Мабуть, я її навкі, Навкі покинув (Шевч., II, 1963, 213); Хочу я ридати — та не маю сліз, Хочу в даль поплинуть — терном шлях заріє (Рильський, I, 1960, 116); Стéжка (доріжка і т. ін.) поросла терном див. поростаів; Шлях, устелений терном чий — про чий-небудь життєвий шлях, словнений труднопів, страждань, горя й т. ін. Та ж, що козаням братернім Шлях мій, устелений терном, Легко б мола озарити, — Більше немає її... (Граб., I, 1959, 353).

2. збірн. Плоди цієї рослини. Чорний терен красувався з-під зеленого листу, а покоштував [покуштував], такий-то вже кислий прийшовся! (Вовчок, VI, 1956, 223); — Тату, застра я з Левком думаю піти в ліс по терен. Я знаю, як ви любите кашену ягоду (Стельмах, II, 1962, 106); *У порівн. Вид [жінки] болісний, жовтий, тільки одні очі, чорні як терен, бачили якимсь божєвільним світлом (Мирний, I, 1949, 247); Усіма грудьми п'є [Давид], заглиблюючись, терпке, як терен зеленуватий, осічне степове повітря (Головко, II, 1957, 10).

3. Окрема колючка, шпичка такої або іншої колючої рослини. Заскалить собі дитина ногу Кілька раз на день, як ходить, Вийме терен та й гадки не має (Фр., XIII, 1954, 455); З розбігу Сажно шубовснула в самісіньку гуцу колючого чагаря. Десятки тернів в'їлися в її тіло (Смолич, I, 1958, 90).

ТЕРЕН, у, ч. 1. Місцевість, територія. Коже місце довкола тих млинів, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обмишпорювали ми зовсім докладно (Фр., III, 1950, 250); Цього ж дня в Криничках набирали добровольці до лав новостворюваного червоного полку, що мав завданням боротись з куркульськими бандами, нести внутрішню охорону на терені повіту (Гончар, II, 1959, 227); Карпати — одна з найдавніших слов'янських етнографічних територій. Тут живуть українці, словаки, поляки, чехи. Цей стародавній слов'янський терен здавна цікавив дослідників багатьох галузей наук (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 155).

2. перен., заст. Грунт, основа розвитку чого-небудь. Тут насувається питання: який був кінець свого письменства? Чи підготовило воно терен для нової народної літератури, чи перетворилося органічно в нові, вищі форми? (Фр., XVI, 1955, 328).

ТЕРЕНЕЦЬ, нці, ч. Зменш.-пестл. до **терен**. Під тим теренцем Стоїть дівка з молодцем (Укр. нар. пісні, I, 1964, 337).

ТЕРЕНОВИЙ¹, а, е. Те саме, що **тернівий**¹. Теренова наливка.

ТЕРЕНОВИЙ², а, е. Прикм. до **терен** 1. Тереновіє говору.

ТЕРЕНОК, нкү, ч. Зменш.-пестл. до **терен**.

ТЕРЕНЯК, ү, ч., розм., рідко. Те саме, що **тернівка** 1.

ТЕРЕШ, **ТЕРЕШ-ТЕРЕШ**, виг. Покрик, яким відганяють овець. Грицько бачить, що за рудою і друзі [вівці] повертають з шляху, — пустився підтюпцем, раз по раз вигукуючи «тереш! тереш!» (Мирний, I, 1949, 150).

ТЕРЕШ-ТЕРЕШ див. **тереш**.

ТЕР'ЄР, а, ч. Порода невеликих собак, яких використовують для полювання на звірів, що живуть у норах, а також собака такої породи. Існують породи ма-

леньких салонних песиків, карликові тер'ери, завбільшки з рукавичку, які вміщуються в кишені пальта або у дамській муфті, їх там і носять (Гашек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 175).

ТЕРЗАННЯ, я, є., книжн., рідко. Дія за знач. терзати і стан за знач. терзатися. Сидорчук ніби вгадав душевні терзання комбрига (Ю. Бедзик, Полкн., 1959, 8).

ТЕРЗАТИ, аю, ашш, недок., перек., книжн., рідко. Те саме, що мучити. Уляна кинулась до сина, виплилася мученими очима у його, мов прогала. Господи! Зніми з його точ половину його лиха і дай мені, — а його носитиму з радістю, — не муч тільки його, не терзай отак! (Мирний, I, 1954, 304); Через короткий час знову потьмарені очі говорили про біль, що терзав її (Коп., Вибр., 1953, 386); Був час, коли Клава боялася аустриці з Тарасом, її терзали сумніви, мучило звір'я, вона передбачала тяжку розмову, душевні страждання (Ткач, Плем'я., 1964, 165).

◇ Терзати душу (серце і т. ін.) — примушувати страждати, викликаючи важкі спогади, негативні емоції тощо. Скрипка в руках Русака ридала, терзала душу, відкривала завісу в таємничий світ (Збан., Малін. дзвін, 1958, 189); — Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе, Прозоре (Шиян, Баланда, 1957, 178).

ТЕРЗАТИСЯ, аюся, ашся, недок., книжн., рідко. Те саме, що мучитися 1. Я терзался кілька днів і врешті надумав викласти всі свої почуття до неї на папері (Мякко, Моя Мінківка, 1962, 130).

ТЕРИГЕННИЙ, а, е, геол. Який утворився в морі чи океані недалеко від берега за рахунок знесених із суходолу уламків гірських порід; принесений із суходолу. Серед теригенних покладів у морі найбільше поширені глина, пісок, конгломерати і брекчії (Курс заг. геол., 1947, 166); Теригенний матеріал рудних шарів Керченського півострова виявлений дрібними заокругленими зернами кварцу й окремими зернами ортоклазу (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 39).

ТЕРИГЕНОВИЙ, а, е, геол. Те саме, що теригенний. Матеріалом для утворення морських осади є теригенові продукти руйнування гірських порід, що попадають у море внаслідок розмивання берегів (Курс. заг. геол., 1947, 163).

ТЕРИКОН, у, ч. Конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти, копальні. За заволоді розлігся пустельний степ, і тільки де-не-де на горі височили конуси териконів коло далеких шахт... (Шовк., Інженери, 1956, 5); Ярина все ближче підходила до терикону старої шахти — високої рудувато-чорної гори породи, вишньої глибоко з-під землі (Собко, Стадін, 1954, 19).

ТЕРИЛЕН, у, ч., текст. Різновид синтетичного волокна; тканина з цього волокна. Терилен набагато краще пропускає повітря, ніж його синтетичні «побратими». Він такий же гігієнічний, як натуральна бавовна (Рад. Укр., 6. II 1965, 1).

ТЕРИЛЕНОВИЙ, а, е, текст. Прікм. до терилен; // Вигот. з терилону. Териленовий трикотаж — остання новинка таллінської фабрики «Марат». З нього виходить красива, міцна, м'яка блузна й верхній одяг (Рад. Укр., 6. II 1965, 1).

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до території. Відносні погодження, співзна історична доля, територіальне сусідство.. пов'язують російський і український народи (Рильський, III, 1956, 84); Вона [конкурентна боротьба] набирає тим гострішого характеру, що територіальна сфера панування капіталізму різко зужилась (Програма КПРС, 1961, 24); Територіальна цілісність; // Пов'язаний з певною територією; місцевий. На те засідання, крім членів правління та активу,

прийшли секретар територіальної партійної організації, голова виконкому (Вишня, I, 1956, 365); Територіальні діалекти.

△ Територіальні води — смуга моря чи океану надовж узбережжя, що перебуває під суверенітетом прибережної держави й входить до складу її національної території. П'ятора року в іспанських територіальних водах Гібралтарської протоки стояло навізатоплене торговельне італійське судно «Олтерра» (Знання., 1, 1966, 25).

2. Який комплектується з мешканців даної території (про збройні сили). Територіальні формування.

ТЕРИТОРІАЛЬНО, присл. Стосовно території. Трести, охоплюючи цілі групи капіталістичних держав, почали економічний поділ світу, поділеного вже територіально між найбагатшими країнами (Програма КПРС, 1961, 8); Перш за все друкарня розрослася територіально за рахунок двох квартир, де за часів Завадки жили осілі ковалі-цигани з родинами (Вільде, Сестри., 1958, 122).

ТЕРИТОРІЯ, і, ж. 1. Частина земної кулі (суходіл, вода й повітряний простір над ними), що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. Про пригоди в дорозі знаєте десь од д. Крип'якевича, з яким ми бідували разом, та й з моїх двох карток це в австрійській території (Коцюб., III, 1956, 439); — Все ж я не такою уявляю собі Герону, — признався Козаков. — Думаю, що тут суцільні міста і села, де з людьми не розмиєшся, — так скрізь перенаселено. Все їм території не вистачає... А в них, здається, села рідкі, ніж у нас в Добзасі (Гончар, III, 1959, 13); // Частина якої-небудь країни (область, район і т. ін.). Її звали Світлана Остапівна, і вона була добре знала на території цілого району (Ю. Янов., II, 1954, 131); Вся величезна територія Північної Таврії, захоплена противником протягом літа, після кількадемних боїв була очищена від його військ (Гончар, II, 1959, 388); Героїчна праця радянських людей, і насамперед нашої чудової молоді, дасть змогу оволодіти нові величезні території і природні багатства на сході країни (Ком. Укр., 6, 1975, 11).

△ Вільна територія — частина певної області, певного міста тощо, яка підлягає особливим міжнародним законам. Вільна територія Трієст.

2. Земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо. — На луках бродять чийсь коні, по травах стелються дими, на зеленому роздоллі... шатра. Що? Цигани? На території нові сільради?... (Тют., Впр, 1964, 69); Вся величезна територія станції була в цей день переповнена військами (Гончар, Таврія., 1957, 414); Я вийшов на вулицю й переліз на територію фабрики через паркан (Сміл., Сашко, 1954, 63); // Простір, на якому поширені певні явища. Територія змішаних говорів.

ТЕРКА, я, ж. 1. Сільськогосподарська машина для видушування насіння з головок конюшини, льону тощо. Для повного виділення насіння пшеницу [вид бобової трави] треба пропускати через терки або повторно обмолочувати (Хлібороб Укр., 7, 1966, 10).

2. Мулярський інструмент — дощечка з ручкою для розгладжування штукатурки. Для затирання мучеяльного шару штукатурки використовують дерев'яні терки (Колг. енци., I, 1956, 109).

3. біол. Гострі, тверді зубчики на язичку деяких видів молюсків, якими вони захоплюють і подрибують їжу. Рот виноградного сльмака міститься під першою парою щупалець. У роті є язик, вкритий кількома рядами гострих, твердих зубчиків, які утворюють терку (Зоол., 1957, 32).

ТЕРКІТЛІВИЙ і ТЕРКОТЛІВИЙ, а, е. 1. Який багато, безупинно теркоче. *Теркотлива пташка.*

2. Який нагадує теркотіння. *Сусідки та своячки частенько навідувалися до Василя... непокоячи його своїм теркітливим жаромом та часом що-де-що заладжуючи [залагоджуючи] та попрятуючи у хаті* (Фр., I, 1955, 141).

ТЕРКОВИЙ, а, е. Признач. для розтирання, подрібнення чого-небудь. *Терковий пристрій.*

△ **Терковий апарат** — пристрій, за допомогою якого вилущують насіння з головок коношини, льону тощо. У терковому апараті [коноплеомоларки] насіння витирається з головок, після чого воно разом з половиною подає на решето першої очистки (Техн. культ., 1956, 201).

ТЕРКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. *теркотати* та звуки, утворювані цією дією. *Знову теркотання, знову завої цюркунові* (Мирний, I, 1954, 270); *Здалека то там, то там доносилось до їх теркотання парубків, котрі розподілялись з улиці по домиках* (Мирний, I, 1954, 219).

ТЕРКОТАТИ, очу, бчеш і **ТЕРКОТИТИ**, очу, отіш, недок. 1. Утворювати часті уривчасті звуки під час руху, роботи тощо (про віа, млин і т. ін.); *горохтіти. Ізала Хима з Грусалима [Грусалима]: таразкотіла теркоче, а коник бігати не хоче* (Номис, 1864, № 11439); *Широким полем, безлюдною дорогою сунеться і теркоче маленький візок* (Фр., VIII, 1952, 78); *Теркотить терлиця // безос. *Образно. Людям рота не заткаєш, а частенько вони навіть не такі залі, як би се з їх салі здавалося. От, мелють собі, щоб теркотіло, хоч муки з того млива ніякої нема* (Фр., III, 1950, 117); // *Деренчати* (про телефон).

2. Вдавати часті різкі шумові звуки (про птахів); *цвіркати, цвіркотати* (про комах). *Пташки ляцять, теркотять* (Мирний, III, 1954, 137); *Цюркун теркоче; // перен., розм. Швидко, без ушину говорити; цокотіти. Дядина, як та чечітка, теркоче та вичитує, а дядько коли-не-коли проведе товстим озриплим голосом* (Мирний, I, 1954, 90); *Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї: — Дай спокій, сестрице! Мама все мусьят теркотати* (Фр., I, 1955, 61).

ТЕРКОТІННЯ, я, с. Дія а знач. *теркотіти* та звуки, утворювані цією дією. *Коли ж Холода забрало нервово теркотіння телефонного дзвічка, Логвин устав із свого місця, підійшов до Голубенка* (Епик, Тв., 1958, 33).

ТЕРКОТИТИ *див. теркотати.*

ТЕРКОТЛІВИЙ *див. теркітлівий.*

ТЕРЛІКАТИ і *рідко ТИРЛІКАТИ*, аю, аеш, недок., *неперез. і перез., ірон., зневажл.* Невміло, невправно грати на смичковому інструменті, на гармонії тощо. *Тут я задумав зорганізувати квартет; сам я трошки терликав на скрипці* (Збірник про Кроп., 1955, 60); — *Коли генерал-губернаторів син женився з дочкою графа Потоцького, то під вечеро терликали їм самі скрипали з Купецького зібрання* (Смоляч, Мир., 1958, 58); *Скрипаль смичком терликає давно набридлу річ...* (Шер., Дружбою., 1954, 90); *Баян зітхнув легко, наче зрадів, що йому більше не доведеться тирликати набридливого одноманітного ритм фокстроту* (Ткач, Арена, 1960, 44); // *розм. Відтворювати мотив, мелодію голосом, допомагаючи собі язиком, губами тощо. Терликаючи якийсь оперетковий мотив, Оленка пробігла коридором до кімнати* (Кучер, Прошай., 1957, 43); *Ніна... тирликаючи якусь французьку пісеньку, крутилася по сусіднім покою* (Фр., III, 1950, 167).

ТЕРЛИЦЯ, **ТЕРНИЦЯ**, і, ж. Знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т. ін. — *Хіба я не брала конопель, не мочила, не била на бительні, не терла на терниці...?* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Тіпас* (Мотря) *плоский*

або матірку; скрипить терлиця під повіткою... (Мирний, I, 1949, 209); *З ранку до вечора скрізь біля хат теркочуть терлиці, немов сваряться зуб за зуб* (Фр., VIII, 1952, 73); *Тражкотіли терниці, сипалась костриця на землю* (Головко, II, 1957, 28).

ТЕРЛИЧ *див. тирліч.*

ТЕРЛИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до *терлиця*.

ТЕРЛО, а, с. 1. Те саме, що *тірло* 4. *Мов риби на терлі, спешилися в тісній шипоті... тонули й габли сотки, тисячі монголів* (Фр., VI, 1951, 131).

2. Час, коли ряба нереститься. *Пані дбала особливо о те, щоб їх [псгругів] не виловлювати в часі терля; в інших місцях в ту пору найбільше гине тої гарної та смачної риби* (Фр., III, 1950, 453).

ТЕРМАЛЬНИЙ, а, в, спец. Те саме, що *тепловий*. *Термальна перекристалізація мінералогічного складу порід; // Пов'язаний з теплом вулканічних надр. Ростуть [тропічні орхідеї] на термальних площадках, підігрітій вулканічними надрами* (Наука., 5, 1963, 16).

△ **Термальні води; Термальні джерела, геол.** — *теплі та гарячі підземні води й джерела, що виходять на поверхню землі. Насичені газами й мінеральними речовинами, термальні води мають дуже цінні властивості й використовуються з лікувальною метою* (Наука., 1, 1962, 46); *Камчатка... Тут і справді все нагадує про вулканічні процеси: і будова ландшафту, і безліч термальних джерел та гейзерів, і багатство на різноманітність мінеральної сировини* (Наука., 9, 1965, 51).

ТЕРМИ, терм, мн. 1. іст. Громадські лазні в стародавньому Римі з приміщеннями для гімнастики, гри в м'яч, бесід і т. ін. *Всі, всі упали до землі Перед Петром. І повели До себе в терми на вечерю Того апостола...* (Шевч., II, 1963, 283); *Наше діло було б: прогулянки, книги, Поле, терми, гаї та джерела дальні. Ото б радість була, безтурботна вітиха...* (Зеров, Вибр., 1966, 342).

2. *геол.* Теплі та гарячі підземні води й джерела. *Джерела з теплою водою називаються термами* (Курс заг. геол., 1947, 127); *Сірацкі терми.*

ТЕРМІДОР, а, ч., іст., політ. 1. *Одинадцятий місяць (із 19 липня по 18 серпня) французького республіканського календаря, встановленого Конвентом у 1793 році. У термідорі 1794 р. в середовищі буржуазного «болота» і частини якобінців визріла змова проти Робесп'єра та його прихильників* (Нова іст., 1956, 79).

2. *Буржуазний контрреволюційний переворот 27 липня 1794 р. (9 термідора 2-го року за республіканським календарем) у Франції, внаслідок якого було повалено якобінську диктатуру.*

ТЕРМІДОРІАНЕЦЬ, нпя, ч., іст., політ. Учасник або прибічник буржуазного контрреволюційного перевороту 27 липня 1794 р. (9 термідора 2-го року за республіканським календарем) у Франції. *Першим завданням термідоріанців, що прийшли до влади, було розгромити апарат якобінської диктатури* (Нова іст., 1956, 81).

ТЕРМІДОРІАНСТВО, а, с., іст., політ. 1. Час панування термідоріанців у Франції.

2. *Ідеологія та політика термідоріанців.*

ТЕРМІДОРІАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до *термідоріанець*. *Термідоріанська змова.*

2. *Стос. до термідоріанства. Термідоріанський конвент.*

ТЕРМІН¹, у, ч. 1. Відтинок, проміжок часу, визначений, установлений для чого-небудь; *строк. Не раніш як за два місяці я зможу прислати дещо на Ваші руки. Постараюся зробити це скоріше, але як крайній термін — визначаю два місяці* (Коцюб., III, 1956, 203); [Р о м о д а н:] *Я теж вважаю, що нараду треба від-*

класти... [Дремлюга:] На який термін? (Корн., II, 1955, 318); Термін служби відпалної [рентгенівської] трубки в нормальних умовах експлуатації становить близько тисячі годин (Рентгеногр. мет., 1959, 15).

Річний (місячний і т. ін.) термін — відтинок часу, що дорівнює року (місяцеві тощо). Павлик тільки-но відсидів тримісячний термін за першу книгу «Громадського друга» (Кол., Терен., 1959, 318).

2. Призначений, установлений момент, час виконання або настання чого-небудь. Пропустив я термін держання іспитів.. Тепер мені доведеться.. починати всі предмети з початку (Сам., II, 1958, 453); — Мені здається, що ви собі вже занадто дозволяєте. Термін мого вінчання вирішувати му я (Вільде, Сестри., 1958, 422).

На визначений (певний і т. ін.) термін — у визначений, домовлений час; до визначеного, домовленого моменту. Дякую за запитання взяти участь [участь] в ювілейному числі «Свободи». На визначений термін поспіраюся вислати, що зможу (Коцюб., III, 1956, 248); Я вже понаписувала листи і мене ждуть і в Чернівцях і у Львові на певний термін (Л. Укр., V, 1956, 334).

ТЕРМІН², а, ч. 1. Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Русин умер.. Причини були дуже глибокі і висловлені [лікарями] дуже вченими термінами (Фр., II, 1950, 119); У нас якось майже вишлов з ужитку термін сл о в е с н і с т ь. Тим часом це дуже місткий і дуже точний термін. Іноді його нічим і не заміниш. От, наприклад, заголовок відомої праці Потєбні: «Из записок по теории словесности». Як його перекладеши? (Рильський, IX, 1962, 192); Пожежу, висловлюючись пожежним терміном, локалізовано (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 78).

2. розм. Будь-яке слово, будь-який вислів. От не люблю свого терміну [терміна «бабська пакость»], але тут ніякий інший не підходить (Л. Укр., V, 1956, 213); — Ви невизвоаний. — Давайте не будемо висівати таких термінів. Вони мені нічого не говорять (Вільде, Сестри., 1958, 518); // Слово або вислів, що вживається в тому чи іншому середовищі, на певній території, людьми певного фаху. Ранком пишу не в хаті, а на дворі, як тільки нема «кляпавки» (чудовий буквописний термін для дощу) (Л. Укр., V, 1956, 339); Пізніше спав обов'язок на нього Короу, васті. Це не проста річ! Хто знає термін «згедзакалась корова», Хто чує страшні слова — «зайшла у шкоду», ...Хто розуміє речі ці складні, Той.. пригадає свій дитячий вік Не завжди ідилічними словами (Рильський, II, 1960, 303).

ТЕРМІНАТОР¹, а, ч., астр. Межа між освітленою Сонцем і темною частинами небесного тіла. Загальну картину підвищень і западин на поверхні Місяця можна одержати, спостерігаючи лінію термінатора (Наука., 9, 1965, 14).

ТЕРМІНАТОР², а, ч., діал., васт. Учень, що вчиться ремесла в майстра. — Один з між ними старший, якийсь термінатор, прогнаний від майстра (Фр., IV, 1950, 42); У кузні був термінатор, що дує у між ковальський (Март., Тв., 1954, 194).

ТЕРМІНІЗМ, у, ч. Ідеалістичне філософське вчення, яке твердить, що всі загальні поняття — це слова, найменування, породжені лише людським мисленням і не співвідносні з об'єктами реальної дійсності.

ТЕРМІНОВАНИЙ, а, е, спец. Названий якоюсь терміном; визначений певною науковою назвою.

ТЕРМІНОВИЙ, а, е. 1. Який вимагає негайного виконання, вирішення; спішний. Ніч стояла, на жаль, місячна, але доручення було термінове, ніколи було че-

кати тежних ночей (Ю. Янов., I, 1954, 150); Тато був зайнятий якоюсь терміною роботою (Забіла, Катруся., 1955, 78); Термінова справа; // Який потребує негайного доставлення або відправлення. Одного дня воля.. послали на станцію возити якісь термінові вантажі (Гончар, II, 1959, 354); З Турки він приніс термінову пошту (Чорн., Визвол. земля, 1959, 208); // у знач. ім. терміновий, вога, ч. Лист, пакет і т. ін., що потребує негайного доставлення або відправлення. Як куди швидко треба термінового або телеграму, так я коги на плечі і прудкіше за машину доставлю (Ів., Таємниця, 1959, 62).

2. Обмежений певним терміном (див. термін¹ 1), який триває певний строк. Термінова позика; Термінові вклади.

ТЕРМІНОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до терміновий. **ТЕРМІНОВО.** Присл. до терміновий. Мене увечері терміново викликали в редакцію газети «Вісті» (С. Ол., З книги життя, 1968, 141); За'язкіця Галю і надіслали під час погоду в штаб. Треба було терміново змінити маршрут погоду (Ів., Вел. очі, 1956, 52).

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ, і, ж. Процес перетворення слів або словосполучень у терміни (див. термін² 1).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до термінології, пов'язаний з нею. До літературної мови потрапляла також певна кількість лексики термінологічної, зокрема публіцистичної (Пит. походж. укр. мови, 1956, 24); Важливо відзначити, що термінологічна робота С. Подольського йшла в руслі принципів своєсної творчості письменників Східної України: над нею не тяжіло заохплення іншомовною термінологією і надмірним калькуванням (Курс істр. укр. мови, I, 1958, 54); В термінологічні суперечки я.. не вступав (Рильський, IX, 1962, 173).

2. Який містить терміни (див. термін² 1), пояснює їх. Термінологічний словник — словник, що містить у собі терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва, виробництва, розташовані в алфавітному порядку (Сл. лінгв. терм., 1957, 196).

ТЕРМІНОЛОГІЯ, і, ж. Сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови. Оперуючи науковою термінологією, він твердив, що лісосмуги нераціонально займають частину посівних площ (Жур., Зв'яз. турботи, 1960, 11); У процесі вироблення суспільно-політичної термінології української літературної мови відбиралися з мови ті слова, які найбільше відповідали вимогам терміна (Вісник АН, 1, 1957, 47); Народжувалась нова техніка, а з нею й нова термінологія (Рад. Укр., 25.VI 1959, 2).

За термінологією чиею, якою — як прийнято називати в когось, десь. За термінологією старих морських боів, відбувалося таке: корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся вплає (Ю. Янов., II, 1958, 200).

ТЕРМІНУВАННЯ, а, с., спец. Дія за знач. термінувати¹. Морфологічне термінування здійснюється переважно префіксально-суфіксальним засобом (Мовознав., XVІІІ, 1963, 24).

ТЕРМІНУВАТИ¹, їю, їеш, недок. і док., перел., спец. Називати що-небудь якимсь терміном; давати певну наукову назву чому-небудь.

ТЕРМІНУВАТИ², їю, їеш, недок., діал., васт. Учтися певний час у ремісника. — Досі ми термінували, тепер мусимо майстрами зробитися (Фр., III, 1950, 397).

ТЕРМІСТ, а, ч. Фахівець із термічної обробки металу. Металознавці й термісти інституту успішно працюють над вивченням термічної обробки рейок (Розв.

наука в УРСР., 1957, 444); *Виробництво в нас складне*, поруч трудяться жерстяники, ковалі, термісти, зварники (Веч. Київ, 4.I 1967, 2).

ТЕРМІСТОР, а, ч. Напівпровідниковий опір, величина якого в значній мірі залежить від температури. Основна властивість термістора — велика залежність його опору від температури. Термістори реагують на зміни температури всього на 0,0005 градуса (Наука., 12, 1956, 34).

ТЕРМІТ¹ *див. термітн.*

ТЕРМІТ², у, ч., спец. Пальна поршківата суміш алюмінію з оксидами деяких металів, при реакції горіння якої виділяється багато тепла. Суміш магнітного оксиду заліза Fe₃O₄ з алюмінієм, відома під назвою терміту, успішно застосовується на практиці для зварювання залізних предметів (Заг. хімія, 1955, 489).

ТЕРМІТНІ, ів, мн. (одн. терміт, а, ч.). Перетинчастокрилі комахи теплих країн, які живуть сім'ями у великих гніздах і є шкідливиками деревини. Терміти живуть великими сім'ями. Вони будують з глини міцні споруди, які підносяться над травою, наче невеликі замки або фортеці (Фіз. геогр., 5, 1956, 140); Тут у яру жетушилися білясті терміти (Знання., 3, 1966, 29); В Лосі йдуть у їжу гусениці, в Австралії — м'ясо кенгуру, ящірок, жаб, черепах і навіть величезні мурашки — терміти (Веч. Київ, 2.X 1968, 4).

ТЕРМІТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до терміт². Термітна суміш; // Який містить терміт. Шість багатових гармат ударили термітними снарядами, і два наші танки, як підстрелені коні, завмерли на повному зоду (Ю. Бедзак, Полька., 1959, 231); Термітна бомба; // Який здійснюється за допомогою терміту. Термітне зварювання відбувається за рахунок тепла, яке виділяє терміт при згорянні (Метод. викл. фрез. сир., 1958, 183).

ТЕРМІТНИК, а, ч. Гніздо термітів (*див. терміт*¹). Деякі термітники мають круглу форму й до 15 метрів у діаметрі, інші нагадують велетенський гриб із двома шапками, розташованими одна над одною (Веч. Київ, 8.XII 1967, 4).

ТЕРМІТНА, я, с. Внутрішня адерев'яніла частина стебла волокнистий рослин (льону, конопель і т. ін.), що подрібнюється й відокремлюється від волокна під час м'яття, тіпання тощо; костриця. По вулицях, замощених нетесаними колодами, вітер носив сміття багарів, солому, сіно, термітня з конопель (Гльч., Козацьк. роду., 1958, 535); Воно [слово «паздерник»] утворилося від спільнослов'янського слова «паздер» — костриця, термітня, що лишається після тертя конопель чи льону (Наука., 10, 1973, 46).

ТЕРМІЧНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з теплою, з використанням теплової енергії; тепловий. З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яноугольну смолу (Наука., 3, 1958, 14); Основний спосіб сушіння кукурудзи — термічний (Колг. Укр., 11, 1961, 43); Властивості більшої частини сплавів можна значно поліпшити, застосовуючи нагрівання та охолодження, тобто термічну обробку (Токарна справа., 1957, 38); // Признач. для теплової обробки металів. Шість вольтових дуг ясними, блакитно-фіолетовими сонцями одночасно плавили в термічному цеху (Собко, Біле подум'я, 1952, 311); Труби, оброблені в новій термічній печі, витримують високий тиск — до 200 атмосфер (Роб. газ., 18.IV 1962, 1).

△ Термічна стійкість — здатність матеріалів витримувати різкі коливання температури, зберігаючи незмінними свою структуру та властивості. Підвищена термічна стійкість цих вогнетривів дає змогу з успіхом застосовувати їх у печях з інтенсифікованим тепловим

режимом, наприклад, при кисневому дутті (Наука., 11, 1956, 13).

ТЕРМІЧНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. термічний. Низька термічність — дуже важлива властивість бетону, які вкладають у масивні частини гідротехнічних споруд (Довідник сіль. будівельника, 1956, 165).

ТЕРМІЧНО, спец. Присл. до термічний. Колегія Міністерства чорної металургії УРСР розглянула питання про дальший розвиток виробництва термічно зміцненого прокату (Роб. газ., 17.II 1966, 1); Водяна пара має цілий ряд цінних якостей: термічно стійка й хімічно інертна, зовсім не токсична, не вибухає й не горить (Наука., 3, 1963, 16); Термічно обробити сталь.

ТЕРМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову термічний, напр.: термоактивний, термобарометр, термобу́р, термоімпульсний, термоіонний, термостерілізація і т. ін.

ТЕРМОБАТАРЕЯ, і, ж., фіз. Кілька з'єднаних послідовно або паралельно термоелементів (термопар). Напівпровідникові термобатареї мають коефіцієнт корисної дії 8—10% і застосовуються для прямого перетворення теплової енергії в електричну (Наука., 3, 1962, 26).

ТЕРМОГЕНЕРАТОР, а, ч. Машина для безпосереднього перетворення теплової енергії в електричну. Напівпровідникові термогенератори застосовуються для одержання електроенергії у важкодоступних місцях, де можна використати місцеве паливо (Наука., 3, 1962, 26).

ТЕРМОГРАФ, а, ч., метеор. Прилад для безперервного автоматичного запису змін температури; самописний термометр. У великих тепличних господарствах треба мати термографи й гігрографи, які механічно записують температуру та вологість повітря протягом доби (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 34).

ТЕРМОГРАФІЧНИЙ, а, е, метеор. Признач. для автоматичного записування змін температури. Термографічний апарат.

ТЕРМОДИНАМІКА, и, ж. Розділ фізики про закони теплового руху та про вплив його на фізичні властивості тіл. Під станом тіла розуміють сукупність величин, що характеризують його фізичні ознаки. У термодинаміці звичайно ці величини такі: тиск, об'єм і абсолютна температура (Курс мат. апал., II, 1956, 205).

ТЕРМОДИНАМІЧНИЙ, а, е. Пов'язаний з тепловим рухом і його впливом на фізичні властивості тіл. Вдало використавши метод Гіббса, Планк одержав загальне рівняння термодинамічної рівноваги для речовин з будь-яким числом компонентів (Наука., 4, 1953, 47).

ТЕРМОЕЛЕКТРИКА, и, ж., спец. Безпосереднє перетворення теплової енергії в електричну в ланцюгу з різнорідних провідників. У термоелектриці обачаю невичерпні джерела дешевої енергії (Знання., 9, 1967, 20).

ТЕРМОЕЛЕКТРИЧНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до термоелектрики. Термоелектричний струм; Термоелектричне явище.

2. Робота якого ґрунтується на дії двох різнорідних провідників, що становлять замкнутий ланцюг. Працюючи від автомобільних акумуляторів, термоелектричний прилад може стати чудовим дорожнім холодильником (Наука., 7, 1967, 59); Термоелектричний термометр.

ТЕРМОЕЛЕКТРОННИЙ, а, е: △ Термоелектронна емісія, фіз. — випромінювання електронів розжареними твердими й рідкими тілами. Метали у розжареному стані мають властивість випромінювати вільні електрони;

це явище має назву термоелектронної емісії (Осн. радіотехн., 1957, 9).

ТЕРМОЕЛЕМЕНТ, а, ч., спец. Те саме, що термопара. Однією з найприближачивіших властивостей термоелементів є те, що той самий пристрій може служити одночасно й джерелом електроенергії, і холодильником, і нагрівачем (Знання., 9, 1967, 21); Напівпровідникової термоелементи можуть перетворювати в електроенергію близько 10 процентів теплової енергії (Наука., 1, 1960, 11).

ТЕРМОЗИТ, у, ч., буд. Пористий ступчастий заповнювач для легких бетонів, який виготовляють із розплавлених доменних шлаків, діючи на них водяною парою; шлакова пемза. Розпочали переробку шлаку на термозит — найцінніший будівельний щебінь для блоків і панелей (Роб. газ., 27. II 1962, 2).

ТЕРМОЗИТНИЙ, а, е, буд. Прикм. до термозиту; // Вигот. із термозиту. Зараз у будівництві застосовуються кераміко-бетонні, термозитні, шлакобетонні та інші панелі (Наука., 1, 1963, 16).

ТЕРМОІЗОЛЯЦІЙНИЙ, а, е, техн. Стос. до термоізоляції. Термоізоляційний шар; // Признач. для термоізоляції. В республіці вперше освоєно випуск сантехнічних виробів з пластмас, термоізоляційного матеріалу (Роб. газ., 23. I 1962, 2).

ТЕРМОІЗОЛЯЦІЯ, ї, ж., техн. Термічна ізоляція. Термоізоляція теплової і холодильних установок.

ТЕРМОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, ї, ж., фіз. Світіння деяких речовин при слабкому їх нагріванні. Тільки після відкриття радіоактивності з'ясувалося, що мінерали, котрим властива термолюмінесценція, містять радіоактивні елементи, які і спричиняють свічення при нагріванні (Наука., 11, 1967, 39).

ТЕРМОМЕТР, а, ч. Прилад для вимірювання температури в певних одиницях (градусах); градусник. Скрізь зелено, свіжо, цвітуть квітки., за сей місяць, що я тут пробуваю, термометр ніколи не показував нижче $+10^{\circ}$ (Кочуб., III, 1956, 414); Ви не маєте поняття, яка тут страшна спекота: в понеділок було 43° , а сама на термометрі бачила (Л. Укр., V, 1956, 14); Лікарка мовчки вийшла з-під пази хворі термометр, мружачи проти світла, довога прилядалась до блискучої шкали (Збан., Між. людьми, 1955, 165).

△ Максимальний термометр — прилад, що показує за певний проміжок часу найвищу температуру; Мінімальний термометр — прилад, що показує за певний проміжок часу найнижчу температуру.

ТЕРМОМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до термометрії. Термометрична шкала.

△ Термометричний годинник — спеціальний годинник, що показує середню температуру дня.

ТЕРМОМЕТРІЯ, ї, ж. 1. Розділ фізики, що вивчає методи вимірювання температури, способи складання й градування температурних шкал. Курс термометрії.

2. Книжка. Вимірювання температури. Перед щепленням провадять термометрію всієї прищеплювальних тварин (Профіль. захвор., 1955, 148).

ТЕРМООБРОБКА, в, ж., техн. Термічна обробка. В індукційній камері можна сушити деревину у 1,3—1,5 рази більше, ніж у паровій. Процес термообробки відбувається у 2 — 2,5 рази швидше (Наука., 8, 1963, 15); Розповідаючи про способи термообробки сталей, слід звертати увагу учнів на всі зміни в будові сталі, що відбуваються під час її нагрівання й охолодження (Метод. вкл. фрез. сир., 1958, 172).

ТЕРМОПАРА, в, ж., спец. Пристрій (спай дрітників або стрічок із різних матеріалів), за допомогою якого перетворюють теплову енергію на електричну; живива-

ється як прилад для вимірювання температур. У верстат вмонтовано шість термопар, які вимірюють температуру в шести точках (Верстати-гіганти, 1958, 86); Найзручнішими приладами в термоелектричні вимірювачі температури, так звані термопари, які з'єднуються з гальванометром і дають можливість точно і швидко визначити температуру навіть у центрі обсмажуваного куска (Технол. пригот. їжі, 1957, 72).

ТЕРМОПЛАСТИЧНИЙ, а, е, спец. Здатний багаторазово ставати пластичним під впливом тепла й тиску. Термопластичні синтетичні волокна.. і смоли зв'язують усі волокна в неткалий матеріал (Наука., 1, 1964, 29).

ТЕРМОРЕГУЛЮВАННЯ, я, с. 1. фізл. Те саме, що терморегуляція. Старанне вивчення показує, що під впливом специфічних умов підводного середовища змінюється кровообіг, дихання, терморегулювання, слух і зір (Знання., 5, 1967, 13).

2. техн. Регулювання температури в певному приміщенні. Підтримання заданого температурного режиму [космічного] корабля в польоті здійснюється системою терморегулювання (Наука., 5, 1961, 17).

ТЕРМОРЕГУЛЯТОР, а, ч., спец. Пристрій, який автоматично встановлює або підтримує потрібну температуру в різних теплових установках, приладах. Температуру паяльника регулюють терморегулятором (Монтаж і ремонт., 1956, 69); Зараз заводи виготовляють утюги з терморегуляторами. Теплове реле автоматично виключає утюг, якщо температура піднімається вище припустимої (Наука., 11, 1961, 39).

ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЙНИЙ, а, е, фізл. Стос. до терморегуляції. Терморегуляційна здатність людського організму має межі (Шк. гігієна, 1954, 107).

ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЯ, ї, ж., фізл. Сукупність фізіологічних процесів, спрямованих на підтримання відносно постійної температури тіла людини й теплокровних тварин. Найбільш чутливі до опромінення й найбільш схильні до надмірного підвищення температури є органи і тканини із слабо вираженим механізмом терморегуляції (Фізіол. ж., VI, 5, 1960, 625).

ТЕРМОС, а, ч. Посудина з подвійними скляними стінками всередині, яка запобігає охолодженню або нагріванню поміщеного в ній продукту. Незалежно від форми, термоси мають подвійні стінки, між якими є бавовна, вата або який-небудь матеріал, що погано проводить теплоту, або просто повітря між стінками викачується (Фізика, II, 1957, 28); Він мовчки з'їв шматок ковбаси з хлібом, яку Ксеня лишила йому на вечерю, налив із термоса чашку чаю і випив (Голов., Тополя., 1965, 143); Термосом. називається така посудина, яка зберігає напої та їжу в перервній температурі (Гапек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 109).

ТЕРМОСИТИ, бшу, бсип, недок., перех. і неперех., розм. 1. Трясти, смикати, шарпати. Люди задержали, а Іван термосив жінку, як би не має вже гадки пустити її живу з рук (Стеф., 1, 1949, 71); Кузьма чував потлищю, глибоко зітхав і знову починав його термосити: — Вставай, вставай, синку, а то білі течуть, як будемо вилежуватися (Панч, II, 1956, 185); Вона прокинулася від того, що хтось термосив її за плече (Загреб., Шеніт, 1966, 96); Як шапелний вибіг [Забейко] на сході — термосив кляккою, дзвонив і гатив носом черевича в двері (Вільде, На порозі, 1955, 40); // Торгати, тріпати, потрясати, хитати (про вітер, бурю й т. ін.). Грудневий вибор із протяжним стононом задержується біля запи, термосить вікном та дверима незачиненими (У. Кравч., Вибр., 1958, 403).

2. рідко. Те саме, що теревіти 2. Стяг [Іванька] свою обдулену шапку з голови й, термосючи її в рукал,

стає жалібною просити (Григ., Вибр., 1959, 36); *Мидайло, повернувшись до клучочка на канані, дивися на нього й нервово термосю свою бороду* (Досв., Вибр., 1959, 177).

ТЕРМОСІННЯ, я, с., розм. Дія за знач. термосити. **ТЕРМОСНИЙ**, а, е. Прикм. до термос. Термосний корок; // Який виробляє термоси. Термосний цех.

ТЕРМОСНУТИ, ну, вєш, док., перез. і неперез., розм. Однокр. до термосити. — *Куди тягнеш, собако? — і пробує сирвати в нього з рук хустку. Солдат не віддає. Дівчина, термоснувши раз і вдруге і зрозумівши, що не впервє, нагинається і випивається зубами в його руку* (Коз., Гарячі руки, 1960, 173).

ТЕРМОСТАБІЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що термостійкий. З .. біологічних і екологічних особливостей збудована бактеріозу баовнику треба задати.. те, що ця бактерія надзвичайно термостабільна (Хвор. с.-г. рослн., 1953, 371); *Отрута міноги термостабільна і не руйнується при кип'ятінні, тому аживання юшки із свіжої риби приводить інколи до отруєння* (Наука.., 7, 1956, 27).

ТЕРМОСТАТ, а, ч., спец. 1. Прилад, у якому підтримується постійна температура за допомогою автоматичних регуляторів. *Проєктувати насіння найзручніше в зовнішній термостат* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 267); *Після 12-денного витримування в термостаті міцелій гриба кожної колбочки відфільтровували, промивали, висушували до постійної ваги і зважували* (Мікр. ж., ХХІІ, 1, 1961, 13).

2. Прилад для підтримування постійної температури в термічній печі, холодильному апараті тощо.

3. Пристрій для підтримування постійної температури води, що охолоджує двигуни внутрішнього згоряння (автомобільний, тракторний і т. ін.). *Термостат.. регулює інтенсивність циркуляції охолодної рідини залежно від ступеня її нагрівання* (Підручник шофера.., 1960, 44); *Трапляються випадки, коли водії, побюючись, що вода в радіаторі замерзне, здимають термостат і тим самим набагато зменшують довговічність двигуна* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 24).

ТЕРМОСТАТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до термостат. Термостатна камера.

ТЕРМОСТІЙКИЙ, а, б, спец. Який добре витримує високу температуру. *Продукти високотемпературної переробки кам'яного вугілля широко застосовуються у промисловості високоякісних і термостійких пластичних мас* (Наука.., 12, 1958, 20); *Із (меблі) еквіають поліефірними лаками, в результаті чого поверхня меблів стає не лише дзеркально-блискучою, а й термостійкою: на стіл можна ставити, скажімо, гарячу каструлю* (Веч. Київ, 20.ІІ 1967, 2).

ТЕРМОСТІЙКІСТЬ, кость, ж., спец. Властивість за знач. термостійкий. *Воєнтриєви, виготовлені з ропи, за термостійкістю та міцністю набагато перевищують воєнтриєви з природного магнетиту* (Знання.., 2, 1966, 2).

ТЕРМОСУВАТИ, ю, уєш, недок., перез. і неперез., розм. Те саме, що термосити. *Ванька почав термосувати батьківську бороду, куйовдити йому волосся, реговатися* (Григ., Вибр., 1959, 368); // *безос. Старого Левка вже термосує, як у пропасниці* (Драч, Іду.., 1970, 30).

ТЕРМОТЕРАПІЯ, ї, ж., мед. Лікування теплом.

ТЕРМОТРИВКИЙ, а, б, спец. Який може витримувати сильне нагрівання. *Мартенівський цех «Запоріжсталь» одним із перших у Радянському Союзі перейшов на термотривкий склепіння робочого простору печі* (Наука.., 1, 1957, 10); *Термотривке скло вариться при значно вищій температурі, ніж звичайне* (Рад. Укр., 25.І 1961, 3); *Термотривкий посуд.*

ТЕРМОФІЛ, а, ч., біол. Організм, що нормальню розвивається тільки при високій температурі. *Рибн-термофіли; Бактерії-термофіли.*

ТЕРМОФІЛЬНИЙ, а, е, біол. Прикм. до термофіл. *Після термофільного зброджування осад стічних вод міста Києва перекачується для обезводнення й утилізації на мулові поля* (Хлібороб Укр., 10, 1974, 19); // *Який є термофілом. Термофільні бактерії — це такі бактерії, які можуть жити й розвиватися тільки в умовах температури вище +50° С* (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 393); *Термофільні гриби; Термофільні організми.*

ТЕРМОФОБ, а, ч., біол. Організм, що не витримує високої температури. *Гриби-термофоби.*

ТЕРМОФОБНИЙ, а, е, біол. Прикм. до термофоб; // Який є термофобом. *Термофобні організми.*

ТЕРМОФОСФАТ, у, ч., хім. Фосфорне добриво, що його виробляють сплавленням або спіканням фосфоритів чи апатитів з лужними солями, природними силікатами, шлаками, вапном. *Термофосфати утворюються при сплавленні або спіканні фосфориту з содою, потешом, вапном, піском* (Колг. емп., ІІ, 1956, 655).

ТЕРМОХІМІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до термохімії, пов'язаний з нею. *Значно підвищують роботоздатність машин сучасні методи зміцнення деталей термохімічною обробкою* (Ком. Укр., 11, 1964, 15).

ТЕРМОХІМІЯ, ї, ж., спец. Розділ фізичної хімії, що вивчає теплові явища, які супроводять хімічні реакції. *Кількісне вивчення теплових змін, що супроводжують хімічні реакції, в завданні спеціального розділу хімії, який називається термохімією* (Заг. хімія, 1955, 396).

ТЕРМОЯДЕРНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на зіткненні ядер атома в їх безладному русі при надвисокій температурі; зумовлений цим зіткненням. *Успіхи у використанні атомної та термоядерної енергії зумовлені насамперед досягненнями в дослідженні радіоактивних елементів* (Наука.., 11, 1956, 14); *Термоядерний вибух.*

Δ *Термоядерна реакція — реакція перетворення ядер водню (літію) в ядра більш важких елементів, що відбувається при надвисокій температурі й супроводиться виділенням величезної кількості енергії. Розв'язання проблеми керування термоядерними реакціями відкриє для людства нове джерело енергії* (Наука.., 4, 1963, 3); *Термоядерна зброя — вибухова зброя, дія якої ґрунтується на використанні енергії, що виділяється під час термоядерної реакції.*

2. Пов'язаний з використанням термоядерної зброї. *Завдання миролюбних народів полягає в тому, щоб пильно стежити і викривати підступні плани міжнародної реакції, всіма силами боротися за відвернення загрози світової термоядерної війни* (Колг. Укр., 11, 1961, 2).

ТЕРН, у, ч., рідко. Те саме, що терен. *На возорді калинонька, по дорозі терн, Любю же я дівчинонку, люблю і тепер* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 455); *Ласощі ось тільки їли [праведників], Сластиони, коржики, стовпці, Варенички пшеничні, білі..; кислиці, Козляці, терн, глід, полуниця* (Котл., І, 1952, 149); *У порівн. *Як увійде [Олена] та поведе очима, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстаний* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 156).

ТЕРНИ, ів, мн. 1. Зарості колючих рослин. *Одецьким, закуреним шляхом тижо посуватися валька.. Голова занурилась у придорожні терни, а хвіст ген-ген зникає в густиій змарі куряка* (Коцюб., І, 1955, 180); *Понад яругами костричаться дикі терни* (Тют., Впр, 1964, 526); *Образно. *Ти [О. Пушкін] був супутником суворим подорожнім, Що кляли крізь терни путі в життя*

нове (Рильський, III, 1961, 38); *У порівн. *Затятий у своїй зневажисті до ворогів Вітчизни, ти з вічною підозрою проходиш крізь чужі люди, як крізь колючі терни, покладаючись лише на себе, на товаришіє, на зброю* (Гончар, III, 1959, 328); // Місце, заросле колючими кущами. *Повертала [відьма] в Україну Степами, тернами* (Шевч., II, 1963, 310); // Гілки з колючками, шпичаками або вінок із таких гілок як символ страждання, мучеництва, алигоднів. *Чола не вінчали лаврові віти, Тернів не скрашали ні золото, ні квіти, Страждали свіці в самоті* (Л. Укр., I, 1951, 172); *Крізь темряву віків, як світоч негасимий, Жадобу вольності ти [Вірменія] гордо пронесла; Коли й терни вились навкруг тебе, Безсмертний спів лунає над горами твоїми* (Рильський, III, 1961, 157).

◇ **Зарослі шляхї тернами див. заростати; Тернами поростї** — занепасти, занустїти. *Стоїть нива народна обловом, Відний край мій тернами порїс* (Граб., I, 1959, 534).

2. перек., нар.-поет. Про труднощі, злигодні, страждання на життєвому шляху людини. *Зажитчав він мій вік колючими тернами* (Барв., Опов., 1902, 101); *Думки зробились ясні і освітили розлого поле життя з його тернами, камінням та будяками* (Копюб., II, 1955, 156); *Мене сповила мати на стерні І під копою в спелеку годувала, І, знавши терни у житті одні, Терновим іменем мене назвала* (Мас., Сорок., 1957, 45); // чого. Прикромї, які щось завдає кому-небудь. *Безглуздї язик сльозотї розгородити нас тернами всяких поговорів* (Фр., VII, 1951, 335); *Як леви, боролись вони [герої] за народ, За правду народного діла, Життя їх стрївало тернами негод, А смерть їх безсмертям зустріла...* (Олесь, Вибр., 1958, 64).

◇ **Тернами вкрита (встелена і т. ін.) чия дорога (чий шлях)** — на чнемсь життєвому шляху є труднощі, злигодні, страждання. *Перед ним лежить дорога, Вкрита тернами, убога, Повна крем'яха, курна, І далека, і страшна* (Щог., Поезії, 1958, 192); — Терни, якими буде встелена моя дорога, я передбачив (Гончар, Таврія, 1952, 255).

ТЕРНИК, *у, ч.* Заростї терну. *Десь у тернику один [солоней] старанно повторює якийсь етюд* (Вас., I, 1959, 292); — *Обережно, Михайлику, — тут подряпаться можна, — розводячи обома руками цупкі гілки, Люба зайшла в терник* (Степьях, Щедрий вечір, 1967, 61).

ТЕРНИНА, *н, ж.* 1. Те саме, що терен 1, 3. *Тернина грушок не родить* (Номіас, 1864, № 9305); *Сумув тернина і, немов слізми, осипав засмучену пару своїм білим цвітотом* (Вас., I, 1959, 114); *Застава була обгороджена невисокою цегляною стїною, перед якою росла низькоросла жовта акація та колюча тернина* (Збап., Між. людьм., 1955, 11); *У порівн. *Якесь глухе почуття [почуття], що блуджу, що не бачу виходу перед собою, мучило і болало мене нечестанно, моя тернина, острожлена в ногу* (Фр., II, 1950, 93); // Гілка цїєї рослини. *По три пучки тернини... У руку набирали [турки]... По тричі в однім місці бідного невольника ватинали, Кров християнську неповинно проливали* (Укр. думи..., 1955, 13).

◇ **Любіти, як сіль в оці [і терніну в бці] див. сіль.** 2. перек., нар.-поет. Про відчуття болю, страждання, прикромї, образн. *Я марила весь час про вороття звилку Серед чужого, іншого життя, І завжди першю колючою терніну Приносила звилку вороття* (Л. Укр., I, 1951, 176); *З життям усякі болї нерозлучні, і кожного в п'яту своя тернина коле* (У. Кравч., Вибр., 1958, 90).

3. Одна, окрема ягідка цїєї рослини. *Образно. *В процїлину на чужинця дивились двї чорні тернини...*

очей (Досв., Гюлле, 1961, 23); *У порівн. *Галля мала густу, темну косу, чорні, як двї тернини, очї з довгими стрїчатими віями* (Вас., I, 1959, 153).

ТЕРНИНКА, *н, ж.* Зменш.-пестл. до терніна. *Молода задирилива тернинка... без турбот за власну повединку, росте щосили й захватно цвіте!* (Забїла, Поезії, 1963, 17); *У порівн. *Пішла до джерей, ота хутка Яринка, строга, як ялинка, струнка, як хвоїнка, гостра, як тернинка* (Ільч., Козачк. роду..., 1958, 146); *Очі Данилакові чорніли тернинками, рум'янились щони* (Хвизняк, Д. Галицький, 1958, 46).

ТЕРНИННЯ, *я, с., збірн.* Терни, гілля терну. *Денис, хекаючи, принїс із балки оберемок сухого терниння, вицїлюєвав губами подряпанї колючками пальці* (Тют., Вир. 1964, 288).

ТЕРНИСТИЙ, *а, в. 1.* Вкритий тернами, колючими заростями. — *До побачення, гори, полянини, тернисті відроги* (Забашта, Вибр., 1958, 233); // Вкритий колючками, шпичаками (про рослину). *Тепер поставало питання, як вернутися назад, щоб не дертися знову крізь тернисті чагарї* (Смолч., I, 1958, 90).

2. перек. Сповнений труднощів, злигоднів, страждаль; важкий (у 5 знач.) (про життєвий шлях людини). *Вона любила сю дївчину, немов свою рїдну дитину, і думала, що вона ні за що в світі не повинна далї ступати тою тернистою й небезпечною дорогою* (Коб., I, 1956, 93); *Присягався [Сагайдачний] не відступити з своєї п'їти, хоч яка б терниста їй важка вона не була* (Гулуб, Людолови, I, 1957, 126); *Це був точнісінько такий же драматичний гурток, в якому не далї як рокї шість тому починає і свій тернистий артистичний шлях* (Смолч., Театр..., 1946, 140); *Тернисту стежку болїсних шукає Проїшов усю від краю і до краю* (Дмнт., В обїямах сонця, 1958, 79).

◇ **Терністе поле** — важка, складна галузь чїєїсь діяльності. *Наука — тернисте поле! Але зїба він коли-небудь говорив, що наука забавка?* (Рибак, Час., 1960, 429).

ТЕРНИСТО. Присл. до тернистий 2. *Крутилася стежечка барвисто, та крутилася й тернисто* (Ковівька, Чому я не сокл..., 1961, 41).

ТЕРНИЦЯ див. терляця.

ТЕРНИЧОК, *чкү, ч.* Зменш.-пестл. до тернік.

ТЕРНИЩЕ, *а, с. 1.* Місце, поросле колючими кущами, терном. *Ми йшли тернищами, та з кровї, Що на шляху лишали ми, Ростимуть квіти пурпуровї* (Павл., Бистрина, 1959, 8).

2. тільки мн., розм. Збільш. до терні 1. *Піднімає і я цілину! По чотири пари волів запрягали в один плуг. Кріпка була клята ковила! А по балках тернища, бур'яни* (Хор., Ковила, 1960, 12).

ТЕРНІВКА, *н, ж. 1.* Наливка, приготовлена з ягід терну. *Була і вишнівка, і тернівка, і дулівка* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Найкраще йому смакувала тернівка з медом. Міцна, в міру терпквата, вона розливалася в ротї приємну прохолоду* (Кучер, Трудна любов, 1960, 99).

2. бот. (*Prunus insititia* L.). Те саме, що терніселів. *Діти прирадили власне цього дня зробити собі спільну прозулянку на Печелинські гори — на терніаки, печериці* (Фр., VI, 1951, 140).

ТЕРНІВОЧКА, *н, ж.* Пестл. до тернівка 1. — *Може, наливочки, вишнівочки або тернівочки, — промовила Онісія Степанівна солодким голосом* (Н.-Лев., III, 1956, 185).

ТЕРНО¹, *а, с., розм., рїдко.* Те саме, що терен. *Сухо шарудїло обабіч дороги кучерява колюче терно* (Степьях, Вел. рїдна, 1951, 769); *Та урве собі чорноз терно* (Сл. Гр.).

ТЕРНО², *невідм., с., заст.* Шерстяна тканина, черев. чорного кольору, схожа на кашемір.

ТЕРНОВИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до *тєрева*. На її очах виступили дві сльози, як дві росинки на чорних тернових ягідках (Н.-Лєв., IV, 1956, 18); — От ноги порепалися, болять... Руки чорні, а на душі ще чорніше. І всю мене зранили сі тернові колючки, гостре каміння (Хотк., II, 1966, 232); Всі повизодили з саду Віття тернове збирати, щоб плотом увесь виноградник обгородити (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тєна, 1963, 400); // Зробл. а терну (у 1 анач.). Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі (Кочуб., I, 1955, 180); Терновий вінок; // Вігот. з ягід терну. *Тєрнова наліцка*; // Зарослий терном, колючими кущами. [М а в к а:] Я ще до мови не прийшла, як він стопився на рівні ноги, і від мене тремтлячими руками заслонився, і кинувся, не мовлячи ні слова, в байрак терновий, там і зник з очей (Л. Укр., III, 1952, 250); Ми попрощалися з Усачовим — його поклядали з полка, а я пішов ярком терновим (Гонч., Вибр., 1959, 175).

Тєрновий вогонь (огонь), нар.-поет. — велике, яскраве вогнище. Стали козаки вєчора дожидати, Стали тернові огні розкладати (Думи., 1941, 39); Вабилла мене осінь тими жаркими терновими огнями, височеними, кучеравими, тріскачними, що ми, сільські пастушата, розкладали в полі холодного, позмурого ранку з сльозю картоплиння (Вас., II, 1959, 262).

◇ **Тєрновий вібок (вінець) див. вібок, вінець.**

2. Колором схожий на терен (у 2 анач.); темно-синій. Сніги виблискували на сонці, сніпили очі, далекі байраки оєртналися терновою сльозю (Тют., Вир, 1964, 539).

Тєрнові очі (очиці, оченята) — чорні з сивнярем видливом очі, схожі на стиглі ягоди терну. Малаяренкова — маленька, з терновими очима... єсе підбивас дїчат заснівати на прощання (Кос., Новела, 1962, 172); Міня, прядучи з-за столу терновими очичами, хихикала (Кол., Терен., 1959, 98).

ТЕРНОВИЙ², а, е, васт. Зробл., пошптий з терно (див. тєрно²).

Тєрнова хустка (хустїна) — перев. квітчаста хустка, зроблена з шерстяної тканини, схожої на кашемір. Молодиці, гарно вив'язані квітчастими терновими хустками, несли клауночки та вузлики (Дн. Чайка, Тв., 1960, 39); Я одразу пізнав би її сорочку грубу, полотняну, і потерту корсетку, її тернову хустку стару (Мал., Запов. джерело, 1959, 115); — Хто ти? — запитає [Платон].. — Я — Стежка! — втрєла з голови квітчасту тернову хустку. — Не впізнав? (Зар., На. світі, 1967, 4).

ТЕРНОВИЩЕ, а, с. Те саме, що *тернійше* 1. Тільки за ровом, де було велике терновище, Павло почав заспокоюватись після непримної розмови в кабінї машини (Кучер, Прощай., 1957, 71).

ТЕРНОК, рєнку, ч. Зменш.-пєстл. до *тєрева*. А я той тернок може вирїжу, Червоною калиноньку в приїї вилаамю [вилаамю] (Барв., Опов., 1902, 278); *У порївн. Хвалїлася дїточина: «..В мене очі як тернов...» (Укр. лір. пісні, 1958, 96).

ТЕРНОСЛИВ, а, ч. 1. Плодове дерево або кущ, що є природним гібридом терну та сливи. У резултатї [схрещування терну зі сливою] вивїв [I. В. Мічурїн] для Серєдньої Росїї сорти: Терен солодкий, Терен дєсєртний і Рєкклад терновий.. У природї є ще й інший жорговстїйкий вид — родич сливи — тернослива (Юним мічур., 1955, 35); В першій декадї травня тут [на Дніпропетровщинї] зацїтають барвінок, грицики, черешні, вишня, груша, тернослива (Лїт. Укр., 15.VIII 1969, 4).

2. Солодкий темно-синій плід цього дерева або куща. *У порївн. Він вибрав кілька пригорцїв самих до-

стиглих вєприн, великих, як тернослива (Фр., V, 1951, 342).

ТЕРНОСЛИВА, н, ж. Те саме, що *тернослив*. Тернослива — плодове кїсточкова порода з родини розових, підродни сливових. Ростє компактним кущем або невеликим деревом, з короткими опушеними пагонами (Виробн. вєп. сад., 1969, 374).

ТЕРНОЧОК, чку, ч. Зменш.-пєстл. до *тернок*. *У порївн. Очі чорні, як терночок, Брови рівні, як шнурочок (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 391).

ТЕРНУТИ, ну, нєш, док., перєх. і неперєх. 1. Однокр. до *тєрти*. Кожар йому на лобї сїв, Лев лапоу тернує по пиці, Бо аже були такі дурниці (Гл., Вибр., 1951, 133); Василь пішов до умивальника, брызнув собі в обличчя води, тернує щїточкою до зубач (Загреб., Спека, 1961, 337); — Гїть, я дожену, треба щї тюнку тернути в кїсет (Головка, II, 1957, 252).

Тєрнути сїрнік (сїрнік, сїрнічок) — потягнути сїрняком по вкритій сїркою поверхні, щоб запалити його. Лукина.. тернула сїрничок і запалила солому (Н.-Лєв., III, 1956, 358); Тернула сїрника, спалачує синїй вєщик. Незабаром примус зашїпїв (Донч., II, 1956, 193).

2. перєн., фам. Швидко, з великим апєтитом аїсти. — Так би нам хотїлось тернуть борщу або чогось тєрнового! (Н.-Лєв., I, 1956, 592); З халяйкою така умова: хата, снідання, обїд, а лишки — на вєчєру. Але сьогоднї якраз і тернули хлопці за обїдом, аж об дно ложками пошкрябали (Головка, I, 1957, 145).

ТЕРНУТИСЯ, нуся, вєшєа, док. Однокр. до *тєртися* 1. Гнїдко наблизився до Якіма, скося блиснує на нього своїм червоним оком і тернується об бїк жордою (Мирний, IV, 1955, 319); Сталєві гори [танки] стоять на майданї — така, як тернєтьєа об хату, то й хату розвалить, не то що солдатський окї (Гончар, II, 1959, 374).

Тєрня, я, с., збїрн. 1. Те саме, що *терві* 1. Чий дїт обваживєа б їти за ним блукати По тїй дїбровї, якви там між тернями Катїки барвєстї вічнї не цвїли? (Л. Укр., I, 1951, 174); Так стїзав буйний вїтер, що краєж лїєу лопотїть лїщиною, свїще терням (Март., Тв., 1954, 276); Зелене терня звисало гїрляндами з-за плотїє, а в багатвот мїєцїа і само служило живоплотом (Вїльде, Сєстри., 1958, 260).

◇ **Бутї (матїєа, сидїти і т. їн.) як (мов) на (у) тєрно** — страждати фїзично або морально, перебувати у неспокої. Маюся як в тєрню (Номис, 1864, № 2144); Зїбрано грошей так мало, що стїд було давати їх Грїцєві, що весь той час сидїв мов на тєрню і не знає, де подїтїє з заклопотання (Фр., III, 1950, 319).

2. Колючки, шпичка терну чи якоїсь їшої колючої рослини. Якщо в квітнику ти шукаєш принади, То знай, що і терня буває в троянди (Крим., Вибр., 1965, 247); *Образно. Ой ти, дївично, з горїза зерна, Чом твоє серденько — колочє терня? (Фр., XI, 1952, 24).

ТЕРНЯКА, я, ж. Збїльш. до *тєрен* 3. Хтось кинує сузу тернову гїллячку, і я саме на неї наскоки босою ногою, і здоровєнна терняка вбїлася в н'яту (Фр., IV, 1950, 395).

Тєрєр, у, ч. Найгострїша форма боротьби проти політичних і класових супротивникїв їз вєстосуванням насильства аж до фїзичного знищення. Він був одним з тих численних мешканцїв уєорської столицї, які, рятуючись від терору салаштєських банд, тисячами залишали рїдне мїсто і мандрували в сїльські провінцїї (Гончар, III, 1959, 227); — Обваживєа [Романк], прощу я Вас, лєйбєгардїєу — шайкою таких авантюристїє, як і він сам, і терєром, нечувана рїч, терєром! — змушує громадськїєа визнавати його за політичну фїгуру (Вїльде, Сєстри., 1958, 462); // Помилкова й шкїдлива для революційного руху тактика, що полягає в орга-

візації вбивств державних діячів і не пов'язана з революційною боротьбою мас. Частина народників закликала зовсім відмовитись від боротьби за землю, перейти виключно до терору і організувати насамперед вбивство царя (Іст. СРСР, II, 1957, 243); // Жорстока, масова розправа ворожої армії над мирним населенням на окупованій нею території. Наш партизанський загін, ще не встигнувши оформитись і організуватись, розсіявся, довелося потім, у важких умовах терору й переслідування, збирати людей поодиночі (Збан., Єдина, 1959, 252).

Білий терор: а) жорстокість і насильство французького уряду під час панування реакції в 1815—1816 рр. (назва походить від білого кольору прапора Бурбонів); б) розгром революційних організацій робітничого класу, масові арешти, вбивство революційних і прогресивних діячів як метод боротьби буржуазної контрреволюції з революційним рухом. На село налетіли білогвардійці розбитого полку на чолі з капітаном Бугровим; іде грабунок і білий терор (Мик., I, 1957, 279); В тяжких обіймах білого терору тремтіло місто... (Сос., I, 1957, 474); Червоний терор — крайні заходи, до яких вдається революційна влада у відповідь на жорстокі й підступні дії контрреволюційних сил. Наш червоний терор є захист робітничого класу від експлуататорів, є придушення опору експлуататорів... (Ленін, 41, 1974, 119); — Знайте, що ми, неможливі, не будемо ждати. Годі вам [глитаям] знати з хліба самогон та геоцати банди! Відсьогодні червоний терор на вас по всій Україні оголошуєм! (Гончар, II, 1959, 227).

ТЕРОРИЗМ, у, ч. Здійснювання, застосування терору; діяльність і тактика терористів. Дрібнобуржуазний тероризм.

ТЕРОРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мін. ч. до тероризувати. Поцятило [Ставіславові] натрапити на своїх людей в окупованій і тероризованій гітлерівцями Польщі (Ле, Клен, лист, 1960, 180).

ТЕРОРИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тероризувати.

ТЕРОРИЗУВАТИ, уо, уш, недок. і док., Perez. 1. Залякувати терором, насильством; застосовувати терор, насильство. Бандити [отамана Зеленого] вбивали партійних і радянських працівників, тероризували населення, зривали роботу радянського апарату, грабували державні склади товарів і хліба (Іст. УРСР, II, 1957, 157).

2. Залякувати чим-небудь, домагаючись потрібних свідчень, дій і т. ін. [Б е н т л і:] Зважте, фрау Мільз, що в ваших руках життя людини! (Фрау Мільз ридма заридала). [Ш е т е р с о н:] Такі методи неприпустимі, Бенні! Ви тероризуєте свідків (Галан, I, 1960, 415).

ТЕРОРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тероризувати.

ТЕРОРИСТ, а, ч. Прибічник тактики терору; учасник терористичних актів. Це були терористи, для них убити людину — звична справа (Ю. Янов., II, 1954, 63); В неспокошену, голодом зчавлену душу якось відразу увірвались слова революціонера, і бомба терориста, і восковий трепет церковної свічки, що застергала християн від бунту (Стельмах, I, 1962, 612).

ТЕРОРИСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до терору, пов'язаний з ним. Небезпека [імперіалістичної агресії] особливо посилюлася, коли в Німеччині захопив владу фашизм — скаженіла терористична і шовіністична диктатура найбільш реакційних сил імперіалізму (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 17); Терористична діяльність народволюців.

Терористичний акт — убивство чи замах на життя державного або громадського діяча. Терористичні акти проти феодалів і млодійство були в центрі уваги за-

конодавства Київської Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 461).

2. Прямк. до терорист; // Який складається з терористів. Має [Махно] потайний намір розправитись і з Петлюрою, та, на жаль, не вдалось, хоч для цього й була ним створена особлива терористична група (Гончар, II, 1959, 335).

ТЕРОРИСТКА, н, ж. Жін. до терорист.

ТЕРОРИСТСЬКИЙ, а, е. Те саме, що терористичний 2. Терористська група.

ТЕРПЕЛИВИЙ, рідко **ТЕРПІЛИВИЙ**, а, е. Те саме, що терпильчий. Хазяїн був задираливий і середливий... і ціліснийкий день він не так щиро працював з кожухами та ковбачками, як в тям, як билуче [краще] дойти терпеливого хлопця (Вовчок, I, 1955, 296); Через дві години вчитель був як звичайно добрий, терпеливий, діти не завважали нічого суворого на його лиці (Ков., Світ..., 1960, 110); Люба шле листи, дивується, що б ото могло так затримати чоловіка, у якого є діти, сім'я. Вона була, як завжди, мила у своїх листах, терпелива і розсудлива, однак Вачура вчував у її словах і тіню тривоги, і розчарування (Чаб., Тече вода..., 1961, 110); Холодна сірість, мовчазна й недобра. Здавалося, кінця не буде й краю Тому стоянню при порозі міста Терпеливому, жebraцькому, нудному (Рильський, II, 1960, 198); Вона.. говорила про любов до ближніх, про щиросердну добрість і сама була втіленням безмірної, терпеливої і всепрощаючої доброти (Жур., Вечір..., 1958, 213).

ТЕРПЕЛИВІСТЬ, рідко **ТЕРПІЛИВІСТЬ**, вості, ж. Властивість за знач. терпеливий, терпильчий. Була се перша і дуже досадна лекція терпеливості і старанності в дрібницях, яку дала їй поштова служба (Фр., II, 1950, 315); Безмірна терпеливість людини. Життя може забрати у неї найближчих, розбити козання, украсти щастя, але людина лишається людиною (Стельмах, II, 1962, 226); Броню не розсердився на неї, а, навпаки, з приємною терпеливістю, не нав'язуючи їй тєї товстої книги, почав випитувати, що їй подобається читати (Вільде, Сестра..., 1958, 384); На який часок переставали вони пориватися, наче заспокоювалися, троти набиралися терпеливості (Вовчок, I, 1955, 313).

Трвратий (втрачати, втратити і т. ін.) терпеливість (терпильвість) — не маючи більше змоги терпіти, втримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги; роздратовуватися. [О р е с т (тратити терпеливість):] А се уже против чого? Чи не собі самому ви читаете мораль, вам воно якраз такі афоризми тепер потрібні! (Л. Укр., II, 1951, 29); Юрко втратив терпеливість, і часто-густо доходило до пльчів (Козл., Ю. Крук, 1950, 117).

ТЕРПЕЛИВО, рідко **ТЕРПІЛИВО**. Присл. до терпеливий, терпильчий. Насміх твій і власне горе я терпеливо переніс (Фр., XI, 1952, 16); Терпеливо зносила [невістка] дорікання, щоб не озлит матері (Горд., II, 1959, 236); Той чоловік ждає терпеливо на сам кінець, а дждавшись, заговорив до Потурайчина (Март., Тв., 1954, 285); Як Зося зважиться чекать мене терпеливо, Як із походу я прийду сюди щасливо... — Тоді проситиму, упавши на коліна, Руки дівочі (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 295); Саїд Алі терпеливо й навіть з підкресленою цікавістю вислухав пояснення кондуктора (Ле, Міжгір'я, 1953, 56).

ТЕРПЕН див. терпіння.

ТЕРПЕНИ, ів, мн. (одн. терпінн, у, ч.), спец. Ненасичені вуглеводні, які є складовою частиною рослинних ефірних олій. В повітрі основного лісу озону в десять раз більше, ніж у повітрі листяних паркових насаджень, оскільки живиця під впливом сонячного проміння виділяє терпени (Наука..., 9, 1956, 18).

ТЕРПЕНТИН, у, ч., спец. Смолиста пахуча рідина, що виділяється із стовбура хвойного дерева при його надрізуванні і складається зі смоляних кислот та скипидару; живиця. З м'якоті одержують венеціанський терпентин, дубильні речовини (Колг. Укр., 4, 1958, 39); Дослідженням встановлено, що терпентин не має будь-яких подразних і токсичних властивостей і стимулює впливає на ріст тканин і загоєння ран (Наука..., 11, 1963, 59).

ТЕРПЕНТИНА, в, ж., спец., рідко. Те саме, що терпентин. Вийшли ми, йдемо до столярського цехмістра. Сей політурував [полірував] якийсь стіл і весь був замазаний терпентиною (Фр., II, 1950, 134); — Це.. модрина звичайна.. Одиноке шпильчасте [хвойне] дерево, яке на зиму рокиє свої шпильки! З нього дістають так звану венецьку терпентину (Вільде, III, 1968, 64).

ТЕРПЕНТИННИЙ, а, е, спец. Те саме, що терпентиновий. У Криму й на Кавказі можна побачити цікаву рослину — дику фісташку, відому ще під назвою терпентинного, або скипидарного, дерева (Наука..., 5, 1958, 40).

ТЕРПЕНТИНОВИЙ, а, в, спец. Прикм. до терпентин. В медицині вона [живиця] має кілька назв: терпентин, терпентиновий бальзам, сосновий бальзам або просто природна соснова смола (Наука..., 9, 1956, 18); // Який містить терпентин. Серед парку красується тисячолітнє терпентинове дерево... (Вишня, I, 1956, 180); // Який добувають із терпентину. Терпентинова кислота.

ТЕРПЕЦЬ, пдб, ч., розм. Здатність довго та спокійно витримувати щось нудне, непрємне, небажане і т. ін. [В о я к:] Ну, що вони там жмуться? Голосніше! [Т а б у л я р і й:] Та май терпець — поклякх перекаже (Л. Укр., II, 1951, 536); — На цей час двері замикаються і вивішуються друкована табличка: Десять хвилин терпцю. Заряджасмо касети. Зараз відчинимо (Ю. Янов., I, 1954, 196); Ше й тепер хвилин з двадцять жине, поки прибуде [поїзд], та не було терпцю чекати, — став виходити народ на перон (Головко, II, 1957, 385).

◇ Виводити (вивести) в терпцю кого — сильно роздратувати кого-небудь. Патер Гаудентій знов усміхнувся іронічно, немов почував доволення [доволення] із-за того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора (Фр., II, 1950, 173); Втрачати (втрратити і т. ін.) терпець — те саме, що Трратити (втрачати, втрратити і т. ін.) терпелівість (терпелівість) (див. терпелівість). Матвій спочатку заспокоював їх, а далі й сам почав втрачати терпець (Мик., II, 1957, 374); — Але ж, прошу пані, — стратила терпець Олина співрозмовниця, — новинна педагогіка надає дуже великої ваги дошкільному вихованню (Вільде, Сестри..., 1958, 533); Терпець уривається (уриває, увірвався і т. ін.) кому; Терпцю немає (немає, нестає, не стало і т. ін.) в кого — не маючи змоги більше терпіти, витримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги. Давид... хоч він і дуже погане діло зробив, підпав, — так же його призведено до того! Нащо ж його стільки кривджено, що вже й терпець утриває чоловікові? (Гр., II, 1963, 452); Терпіла, терпіла, а далі й терпцю не стає!.. Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й сами не заженеш (Коцюб., I, 1955, 29); Треба сказати правду, — слухати доволі і терпяче Микола Васильович не вмів, йому не ставало терпцю чекати, поки безділних його маніями добереться до своєї мети (Л. Укр., VIII, 1965, 206); Коли уриває терпець, переповнювалася чаша народного гніву, вбухали стихійні бунти проти жорстоких недолюк і кривд (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 7); Ганжі зрештою, видно, таки уриває терпець. — Гові! — стукає кулаком по столу. — Досить з мене ваших нотацій!

(Гончар, II, 1959, 103); Уривати (урвати, увірвати) терпець кому — доводити когось до втрати терпіння. — Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним [Дідусем], ох і намучилась.. — Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому уриває терпець (Збан., Мор. чайка, 1959, 116).

ТЕРПИМИЙ, а, е, розм. Такий, з яким можна мпритися; терпий. Більшість інших валок теж наймалася в цей день, до того ж за досить терпиму плату (Гончар, Таврія, 1952, 100); // Поблажливий.

ТЕРПИМІСТЬ, мості, ж. Здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін. Він [генерал] так не хотів загострення пристрастей в своєму салоні.. У всіх кагалні діла, у всіх неспокій на серці, варто вивити деяку обмірковувану терпимість (Ю. Бедак, Полки..., 1959, 69); // Поблажливе ставлення до когось, чогось. Його одвічною вадою була.. якась байдужа терпимість і до злих, і до нездатних (Загреб., Диво, 1968, 133).

ТЕРПИМО, присл. Поблажливо.

ТЕРПІНГІДРАТ, у, ч. Лікарський препарат, що його добувають із скипидару й застосовують як відхаркувальний засіб. Сучасна наукова медицина визнає користь від .. продукту соснової живиці — скипидару, його кристалічної модифікації — терпінгідрату (Наука..., 9, 1956, 18).

ТЕРПІННЯ, я, с. 1. Здатність стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання, життєві злигодні тощо. Зоставишся на самоті, Гнат трохи етиломирився.. Він перебуде біду, він перемаже її терпінням та завзяттям (Коцюб., I, 1955, 39); Скільки пережив він за ці роки, скільки виявив він упертості, терпіння, скільки зазнав принижень, поки, нарешті, пощастило йому влаштуватися на французький пароплав (Цюпа, Назустріч..., 1958, 449); // Уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, непрємне, небажане тощо.

◇ Втрачати (втрратити і т. ін.) терпіння — не маючи змоги більше терпіти, витримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги; Переповняти чашу (чарку, міру і т. ін.) [терпіння] див. переповняти; Чаша (чарка, чарка, міра і т. ін.) [терпіння] переповнювалася див. переповнятися.

2. Здатність довго й наполегливо робити що-небудь, займатися чимось. Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою.. Корабель на березі, як і хвора людина, потребує нашої безмежної вибачливості й терпіння (Ю. Янов., II, 1958, 141); Скільки треба вміння і терпіння, А чимало треба теж і літ, Щоб дало коричневе насіння Цей медовий, цей чудовий пшід! (Рильський, III, 1961, 79); — Ніколи розвідникові доведеться пролежати на снігу і день, і добу, чекаючи слушного моменту. Чи вистачить у вас терпіння і витривалості для цього? (Багмут, Записки..., 1961, 4).

◇ Запастіяся (озбріється) терпінням; Набратьяся терпіння — проїнятися стійкістю, почуттям морально-фізичної витримки, виконуючи що-небудь або готуючись до діяльності, пов'язаної з труднощами, до якихось випробувань у житті. Мічурін подивився на сад. Його обличчя набрало звичайного виразу заклопотаності й суворого замислення. — Тут, напевне, розрадунок на досвід і терпіння. А терпінням я запасся на сто років! (Довж., I, 1958, 407); Підірвалася [дівізійна редакція] досить вдало, бо журналісти тільки погузгли, але осталися живі. Тепер оце вони, озброївшись терпінням, заважають вибирати з багнюки розкидані вибухом шрифти (Гончар, III, 1959, 182); — Ну, що ж, Василю, наберишся терпіння. Катерина Іванівна, мабуть, говорила тобі про нашу силу. Ми незборимі, хлопче (Д. Бедак, Дніп-

ро.., 1951, 113); Терпіння немає (нема́, не стає, не ста́ло і т. ін.) якого — хтось не може більше робити що-небудь, чекати чогось і т. ін. — *От я почала читати в торішній «Ниві» повість Еберса «Ісус Назим», та, їй-богу, не стало терпіння її скінчити, — сказала Актося (Н.-Лев., IV, 1956, 74); — До землі потягнуло? — Еге ж. Думає, що нині й нам наділять. — Потерпи ще. — Та вже, тату, терпіння нема (Стельмах, II, 1962, 152).*

3. розм. Те саме, що страждання. У тім часі в ньому розвивалися жорстокі інстинкти, любив мучити звірів і людей, дивитися на терпіння і конання (Фр., VII, 1951, 315); Довго не хотіла вона сказати, в чому річ, але її посиніле від страшних терпінь обличчя свідчило, що з нею трапилося нещастя (Грчан, II, 1958, 10); Не власні боління, терпіння народу Ти в слово безсмертне хотів перелить (Зеров, Вибр., 1966, 434).

ТЕРПІТИ, терпію, терпіш; жм. терпіять; недок. 1. *перез.* і *неперез.* Стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання; витримувати (у 2 знач.). *Левко терпіє усю напасть, і хоч як було старий Макуха його лас і коренить, то він усе мовчить та знайтако робить своє діло (Кв.-Осн., II, 1956, 257); У Кайдашизи виступили слюзи на очах, защемило коло серця, але вона мусила мовчати й терпіти (Н.-Лев., II, 1956, 318); Краще кривду вже терпіти, ніж самим її чинити, А ще краще, пане-брате, Ні чинить, ні зазнавати (Гр., I, 1963, 123); Сонце б'є в очі. Ми спочатку терпимо, кліпаємо очима, а далі повертаємось до сонця спинами (Ю. Янов., II, 1958, 48); Від надміру води криничани терпіли часом справжнє лихо (Гончар, Таврія, 1952, 16); // тільки *перез.* Не протидіючи, покірюючи зносити всілякі життєві злигодні, труднощі й т. ін. *Не плач, Катерино, Не показуй людям слюзи, Терпи до загину!* (Шевч., I, 1963, 32); Терпіла [пані], поки була на руках дитинка, а змерла дитинка, втекла (Вовчок, VI, 1956, 301); — Не вбивайся, Супруне. Більше твого люди терпіли, більше твого мучились (Стельмах, II, 1962, 136); // Миритися з чим-небудь неприємним, важким, сподіваючись на краще. *Сказав товаришам, що тікати вже роздумав і що рішив терпіти до кінця. А сам тільки й жив, що надією на скору етечу (Хотк., II, 1966, 103); // розм. Чекати на що-небудь без ремствування, нарікання. — Як вам жалування вирвати з повіткою? Не одержували ж за три місяці? — Інші й перкою терп'ять (Стельмах, II, 1962, 98); // від кого. *Зазнавати прикостей, образ, утисків і т. ін. Івась, як менший, завжди терпіє від Карпа (Мирний, I, 1954, 244); — Зосталась я сама, ні з ким слова промовити. Тільки на його втішаюся мовчки, хоч знаю, за що й од кого терплю (Барв., Опов., 1902, 273); // від чого. *Зазнавати шкоди. В певні сорти культур, які менше терплять від неметоди, і їх ширше слід запроваджувати (Шкідн. поля., 1949, 10); В окремі роки дерева дуже терплять від посухи, бо опадів на рік буває всього 340—350 міліметрів (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30).****

Терпіти аварію — цсуватися внаслідок несправності якогось механізму, машини, зіткнення транспортних засобів під час руху тощо. *Полтава, Харків, Київ — і туди Біла Церква, де терпіє аварію найближчий по номеру локомотив (Еллан, II, 1958, 11); Терпіти нужду (злидні, нестатки і т. ін.) — переживати скрутне матеріальне становище. Жила собі удова коло Києва. Терпіла вона превелику нужду та збожество (Вовчок, I, 1955, 287); [Р і ч а р д:] Так, мрія нас вела за океан, до неї ми кризь нуці пробивались, для неї ми терпіли тяжкі злидні (Л. Укр., III, 1952, 93).*

◇ **Терпіти крах** — зазнавати невдачі, провалу, катастрофи в якійсь справі. *Вороги Радянського Союзу намагалися й намагаються підірвати дружбу народів.*

Та вони завжди терпіли крах (Рад. Укр., 25.XI 1956, 2); Терпіти поразку — не мати успіху в якомусь заході, зазнавати невдачі. *На мить того [Кульчицького] проймає неясний здогад, що він, не розбираючись у механіці керівництва й планування, переносить оцю механіку, як на кальку, і на людську душу, і тому нерідко терпить поразки (Стельмах, II, 1962, 320).*

2. *перез.* Миритися з існуванням, наявністю кого-, чого-небудь; поблажливо ставитися до когось, чогось. — *Ти не можеш бути нашим громадянином, а ненавистного до громади громада й терпіти у себе не змоче!* (Фр., VI, 1951, 52); [К а й Л е т і ц і й:] *На бенкетаз Крістінович, се правда, нема смаку правдивого; і сам я ті бенкети терплю, як обов'язок (Л. Укр., II, 1951, 360); — Нечувано! — обурювався Масло. — На збораз терплять хулігана (Хижняк, Невгамовна, 1961, 19); // Довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане. — Ти нам будеш цілу годину розповідати про свої плани. Чому ми маємо терпіти твою уїдливу балаканину (Досв., Вибр., 1959, 223); // також кому. *Вибачливо ставитися до чийось провин, недолків і т. ін. Там-то, матінко, нечупара, там-то ледащо! Всі молодіці дивують, як він терпіє її (Копюб., I, 1955, 32); // тільки з ос., *перез.* із запереч. част. н. е. Не допускати наявності, можливості чого-небудь або бути несумісним із чимось. *Ідейне виховання людей не терпить кампанійщини. Воно посвячає позицію бути в центрі уваги кожної партійної організації (Рад. Укр., 11.IX 1962, 1).***

Як земля терпіть кого? — як можна миритися з існуванням на світі такої (поганой, лихой, недоброї) людини? — *Як вас тільки жінка й земля терплять?* — *Якось уже терплять, — по-дурному засміявся управитель (Стельмах, I, 1962, 583).*

3. *перез.*, із запереч. част. н. е, розм. Дуже не любити кого-, чого-небудь, почувати неприязнь, відразу до когось, чогось. — *Таж і по сонці всі годять! — не одержалась-таки Дарка, хоч знала, що мати не терпить «язикатил» (Л. Укр., III, 1952, 632); — В моїм ділі, — додав він трохи згодом, — я не терплю якоїсь іншої ініціативи, крім моєї власної (Смолянч, I, 1958, 64); Стави поміж козаками великим паном, Памтушка вже не терпіє, щоб йому перебаранчав хтось у будь-якому ділі (Льв.-Козацьк. роду., 1958, 35).*

Не терпіти [завіть] сліду (духу і т. ін.) чийого — дуже не любити, ненавидіти когось. — *Кажуть, треба любити чоловіка і більше нікого. А я.. не терплю його сліду (Н.-Лев., I, 1956, 89); — Я навернувся б туди [в школу], але учитель навіть духу мого не терпить (Стельмах, I, 1962, 487); Терпіти не міжу (не міг і т. ін.) кого, що або з інфій. — дуже не люблю, не переносю. — Та не кисни, бо терпіти не можу романця! — гризнув лікар, хоч у замітлої Гаїнки й слюзи на очах не видно було (Гр., II, 1963, 480); Він терпіти не міг систематично студіювати граматику нової для нього мови (Сам., II, 1958, 395); Роман терпіти не міг тих людей, які, гублячи гідність, вивертали напоказ кожну свою невдачу (Стельмах, I, 1962, 126).*

4. *неперез.*, розм. Страждати, мучитися. *Нестор здіймив [здійняв] капелюх і почав прощатися... Бує дуже блідий, як полотно.. Він терпіє (Коб., III, 1956, 260); Чого даром сидіти? Краще за народ терпіти, щоб не лаяли і діти дармоїдом, лікнежом (Мак., Вибр., 1954, 434); — Я повинна дивитися, як чадо моє найдороще В морі бжуває, терпить, до краю підземного слодить, з Турком змагати мусить (Зеров, Вибр., 1966, 329); // від чого. *Зазнавати прикостей, злигоднів і т. ін., переживати щось важке, неприємне. — Можє, хоч на старість не прийдеться до кривавого поту робити, терпіти від**

голоду й голоду та од лiтньої спеки палючої! (Мирний, I, 1949, 146); *Марксизм учить нас, що вiрбобуржуазнi маси неминуче, поки iснує капiталiзм, терпiтимуть вiд антидемократичних прилежнiв.* (Левiн, 20, 1971, 125); // вiд чого, дiал. на що. Страждати вiд хвороби, немощiв i т. iн. Дiд Гарасим ждав смертi. Вiн терпiв на дивацiю, на безсонницю, на старече вичерпаннiя сил (Фр., IV, 1950, 182); *З перших днiв свого iснування на землi людина, як i всяка iнша iстога, терпить вiд тяжких хвороб* (Лiкар. рослиннi., 1958, 14); *Там, де автономiвання вiдсутнє, треба розробити точний графiк напування...*, щоб худоба не терпiла вiд спраги (Рад. Укр., 14.XI 1956, 1).

ТЕРПIТИСЯ, пiться, *недож.*, *безос.* Вистачає терпiвня комуся, у когось в терпiння. Терпи, поки терпiться.

Не терпiтися (терпiлося) кому: а) у когось немає, не вистачає терпiння чекати чого-небудь. *Галинi Горленко не терпiться — давно вже винесла в вагона чмодан, стоить у тамбурi, припала обличчям до вiкна, вдивляється в сiрi, глухi поля* (Крот., Сини., 1948, 40); *Людам не терпiлося, людам не сидiлося, а бiльше всiх кортiло Гната, що i спав i бачив рублену хату з поцiцькованими одвiрками та своєю низьку золоту* (Григ., Вибр., 1959, 289); б) (з iнфiн.) комуся хочеться якнайшвидше зробити, виконати, отримати що-небудь, доводитися преще що i т. iн. *Хоч матерi самiй не терпiлося розпитати його, не зумiла вiдмовити, стала розповiдати про те, про що розповiдала тiльки-но Марусi та братовi* (Головко, II, 1957, 509); *Йому так не терпiлося отримати свiй надiл, що вiн iз жiнкою виїхав на нiч на Созоненкову землю* (Стельмах, II, 1962, 136).

ТЕРПIКIЙ, *а, ё. 1.* Який викликає вiдчуття стягування в ротi (про смак деяких плодiв, вин тощо). — *Ще грушки зеленi. А поки зеленi, то вони терпiкi* (Фр., IV, 1950, 330); *Справдi, ти духом великий: вiд чорного хлiба, соломи Та вiд терпючого вина хочеш навiк одiйти!* (Зеров, Вибр., 1966, 345); *Кочубей забiщає очима, наче вкуси терпюкi кислiци* (Донч., III, 1956, 8); *Смак рослиннi [приворотня звичайного] iнодi гiркуватий, а здебiльшого терпюкiй, в'яжучий* (Лiкар. рослиннi., 1958, 25); // Який сильно дiє на органи чуття; гострий (про запах, аромат i т. iн.). *Терпюкiй солодкуватий запах цiтлу груш i яблуку приємно лоскотав у нiздрях* (Кач., Вибр., 1947, 45); *Високе небо незнайомого пiднiя, терпюкiй аромат близького поля дiють на бiйцiв, мов якiсь чаривний трунок* (Гончар, III, 1959, 31); *Терпiкi осiннi пазюцi прослались полем* (Горд., Сильнiше смертi, 1946, 12); // Який має гострий, iдкин запах. *Дорожнiм вiдвоженим пилотом, терпюкими коноплями i дозрiлими садами пахне нiч* (Стельмах, II, 1962, 26); *Бiйцi виїжджали, i конi iржали* (Стрижано в стременях сталь дзвенiли, А дим терпюкiй у полi, а в полi дим iржавий, I сина з мiксюкiх губ — немов ковильна нить (Бажан, I, 1946, 39); *Вiд нього тлiло гаром доморобного пiттюю i терпюкi чоловiчим потом* (Вильде, Сестри., 1958, 8); // Сповнений гострих, iдких пахощiв. *Була це весна, вечiр, каштани вповоєж вулицi, зоряне небо i терпюкi повітря надморського пiднiя* (Смолич, Сорок вiсiм., 1937, 352); *Знову лягла на землю терпюка червенева нiч* (Дмит., Обпаленi., 1962, 23); // Пронизливий, дошкульвий (про вiтер, мороз, холод i т. iн.). *Довкола цюи рiдний шумовинням придеснянськi бори, зривався на урействiх берегах терпюкiй вiтер i туманили од снiгових завоiв битi шляхи* (Кучер, Дорога., 1958, 128); *Було тепло i пазло юною весною, коли забуваютьсi лютi змети, зла вiхола i терпюкiй холод мпуючої зими* (Досв., Вибр., 1959, 333).

△ Терпiкi вода — вода, у якiй розчинено багато гашпа.

2. *перен.* Який завдає болю, гiркоти; грубий, ущипливий, дошкульвий (про слова, мову тощо). *Ти добра жiнка, слiв терпюкiх нема у тебе для таких, що впади нязько* (Л. Укр., I, 1951, 284); *Деришкур, завязаний штуркуатур, умiв кинуть терпюке слово* (Горд., II, 1959, 297); *Григорiй Косинка нiби написав з потоку Стефанiка суворо, гiрко i терпюкi правди життя, i вiдкрилося йому, як треба цiнити слово* (Лiт. Укр., I.III 1963, 2); // *Кругий, велагiдний* (про людину, людськiй характер). *В розмовi була [Наталка] бистра i дотепна, часами трого терпюка, ущиплива, навiть подразнююча* (Коб., III, 1956, 160); // *Рiзкий, удлиний* (про тов., голос i т. iн.). — *То се тiй батько бунтує туюльцiв против мене i против князя? — ситав вiн нараз терпюкi, рiзким тоном* (Фр., VI, 1951, 24); — *От не знає кожмола про такий вiтер у твоiй голови.* — докриливо вiдповiдала мати терпюким голосом (Досв., Ввбр., 1959, 242); // Сповнений гiркоти, страждання. *Терпюка усмишка.*

3. *перен.* Який не дає насолоди, втiхч; важкий. *Наталка виросла i зросла В життi гiркому i терпюкому* (Рильськiй, Поєми, 1957, 156); *Ставав день коло дня рядком, кожен день був.. терпюкий та пожежний* (Ю. Янов., I, 1958, 51); *До сумiшi терпюкiх почуттiв несподiвано впала краплина чогось схожого на вдоволення* (Шовк., Людина., 1962, 304); // *Гострий, сильний* (про бiль, жаль i т. iн.). *Терпюкi бiль сiпнує за серце, i тодi з пальчика [Ольги] пiшла червона кров* (Кач., II, 1958, 24); *Великого гнiву Катря на нього не мала. Було, що i княля в мислi., потiм одгодила i вже себе княля, а на Юлима — нiчого, окрiм терпюкого жалю в серцi* (Головко, II, 1957, 204); // *Шемливий, бевтежний, а долею гiркогий* (про радiсть, насолоду i т. iн.). *Вона черпала сили в тiй покори, знаходила в нiй терпюку насолоду, високу поезiю* (Кочуб., I, 1955, 331); *Якiсь дивний спокiй проiняв його всього, i в грудях повно терпюкi радостi* (Головко, II, 1957, 299); *На серцi вже з'явилосi терпюке, сложе на чекання першого удару грози, почуття розставання* (Собко, Нам спокiй., 1959, 5); // *Гiркий, пекучий* (про слюзи). *В життi горю... Життя люблю — I лоскiт слiзу, i терпюкi слюзи* (Еллан, I, 1958, 49).

ТЕРПIКIСТЬ, *костi, ж. 1.* Якiсть за знач. **терпюкiй 1.** *Плоди [сибирської яблунi].. через надмiрну терпюкiсть майже непридатнi для споживання* (Сад. i ягiдн., 1957, 12); // *Терпюкiй смак, запах чого-небудь. Терпюкiстю живий, солодкою гiркiстю верболозу сповнилося повітря* (Коз., Сальвiя, 1959, 193); *Кiтана вiдчує за своєю спиною легкий рух. Лiза пiдiйшла i почала мовчки дивитися на вулицю. Рука її тихо лягла йому на плече.. Дивний екстаз коливався в кiмнатi. Не збагнути нiкому ані вiтровинних [вiтрянних] терпюкостей весни, ані народжування вiбруючого голосу* (Ю. Янов., I, 1958, 184).

2. *перен.* Вiдчуття болю, гiркоти й т. iн. *Кленуци когось, наче одурiвши, бiгала Олена. — Ти чого так заранню почала? — хотiв гримнути на дружину й вразенно осiкся.. по плечах поповала холодна терпюкiсть* (Стельмах, I, 1962, 575); *[Никифор] Вичок до терпюкостi в грудях задрiв тому незнайомому спритниковi, що вступився розумнiшим та вiдавнiшим од нього* (Гуп., Скупана., 1965, 9).

ТЕРПКО. 1. Присл. до **терпюкiй 1, 2.** *Терпюко, задушливо пазло сiно, пазло дощем i перестилим лiтом* (Мушк., День., 1967, 27); *Покiрно шестистiв пiд ногами i золотиться свiжий снiжок. Мороз терпюко щипав за щоки* (Коп., Сусиди, 1955, 40); — *I ти, з такою податливою натурою, смiєш думати, що моя дочка буде любити тебе? — скрикнув гнiвно боярин.* — *Боярине, — вiдказав терпюко Максим, — не загадуй про неї* (Фр., VI, 1951, 120).

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття терпкого смаку. У роті терпко.

3. у знач. присудк. сл. Про почуття важкості, гіркості, бентежності. Приходилося не раз і солоно й терпко (Фр., II, 1950, 15); Рідкозув загадав свої парубочькі літа, сучору наймитську долю, — і стало терпко в грудях і голодні спині (Кир., Вибр., 1960, 163); Ходила Антоніна по садку, а в ній бродив змільний настрій, на душі було замряно й терпко (Гуц., Скунана., 1965, 268).

ТЕРПКУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка терпкий. Дарма що дички, а солодші за медяницю (сорт груші), троти терпкувати, та від того ще приємніші (Юхвід, Оля, 1959, 30); Говорив один тільки Глоба, водолаз лише притакував, зрідка коштаючи терпкувате вино (Собко, Скеля., 1961, 54); Любить іноді дядько Шуряк проїхатися неспішно на коневі, відчуті під собою його труську зоду, зловити терпкуватий запах кіньського поту (Гуц., З горіха., 1967, 122); День же такий ясний та сонячний, і повітря морозне терпкувате (Головко, II, 1957, 138).

ТЕРПКУВАТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. терпкуватий; // Терпкуватий смак, запах чого-небудь. Приемна терпкуватість зразу їй підказала, з яких квіток носили його [мед] бджоли (Стельмах, II, 1962, 238).

ТЕРПКУВАТО. Присл. до терпкуватий. Терпкувато всмигнувшись, Калитка пішов до трибуни (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 279).

ТЕРПЛИВИЙ див. терпеливий.

ТЕРПЛИВІСТЬ див. терпелівість.

ТЕРПЛИВО див. терпеліво.

ТЕРПЛЯЧЕ. Присл. до терплячий 1, 2. Маковей, сидючи над апаратом, досить терпляче зносиє незлобливій насмішці товаришів (Гончар, III, 1959, 59); Вікторія кричалася, але терпляче переносила біль, не вимовила жодного слова (Хижняк, Тамара, 1959, 221); — Я вірю, — коли візьмемося за діло терпляче, уперто і уважно, ми доведемо його до краю (Вас., II, 1959, 227); Толя ретельно допомагав Грицеві. Він терпляче пояснював йому кожну задачу (Збан., Старший брат, 1952, 25).

ТЕРПЛЯЧИЙ, а, е. 1. Здатний стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання. — Дядьку лікар, мені вже не буде боляче? Мама каже, що я терпляча (Ю. Янов., I, 1958, 266); Мете заметль... Ми терплячі в житті, Наевичилися на фронті до всього звикати... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 154); // Здатний витримувати важкі умови, велике фізичне напруження; витривалий. В ім'я цього вічного щастя терпів Абдул усе сорок років свого життя. Мовчав. Скорявся. Працював, як вірський осел, як терплячий сумирний верблюд (Тулуб, Людолови, I, 1957, 384); // Вибачливий до чийсь недоліків, слабостей, провнів і т. ін. Терплячий чоловік мій дядько. Мама його, котру він.. содержував [утримував] при собі, була страшно вередлива, злослива (Коцюб., I, 1955, 465); Завжди урівноважений і терплячий, капітан Чумаченко ставав нещадним, коли виявляло, що якась рота зазнала марних втрат людьми (Гончар, III, 1959, 282).

2. Який вимагає терпіння (у 1, 2 знач.), витримки. Три місяці терплячого лежання у ліжку, лікування і дбайливого догляду лікаря Ле-Куртьє — все наче зміло водою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 586); Шляхом тривалого й терплячого розвідування він з'ясував, що на території табору проходила схована каналізаційна труба (Ю. Янов., II, 1954, 29).

3. Який виражає терпіння, сповнений терпіння (у 1 знач.). Ця офіціантка Клава, старша дочка Горпищенкова, тільки й скрашує цей погмурий заклад своїми плавними рухами та терплячою до всього привітною усмішкою (Гончар, Тронка, 1963, 126).

ТЕРПЛЯЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. терплячий 1. Стриманість Олега здавалась терплячістю, мовчазністю — невдоволенням і затамованим гнівом (Голов., Тополя., 1965, 143); Хвороба привчила її до терплячості (М. Ол., Леся, 1960, 100); [Орест:] Що ж, навчитесь іще [малювати]. Ви ж не так уже давно почали. [Любов (махає рукою):] Шкода, на се треба хронічної терплячості — не має (Л. Укр., II, 1951, 10).

ТЕРПЛЯЧКА, и, ж., розм. Те саме, що терпіння 1, 2. Галі зостається тільки терпті та плакати. Та й терплячи є свій кінець (Мирний, IV, 1955, 72); Мушка [собака] виявила безліч настирливості й терплячки, знання психології, орієнтування (Ю. Янов., Мир, 1956, 250).

ТЕРПНУТИ, ну, неш, недок. 1. Утрачати чутливість; дерев'яніти, німіти (про тіло або його частину). Холоду він не почував, руки й ноги терпли-німіли (Мирний, IV, 1955, 304); Іван відчує, як усе його тіло почало терпнути (Кол., Тереп., 1959, 80); [Р о м а н:] Треба щось говорити, а в мене язык терпне... (Зар., Антеї, 1962, 241); // безос. Спочатку навіть в жижака йому терпало й хотілося сісти (Гончар, III, 1959, 412); // Стигуватися, дерев'яніти від чогось терпкого. Я дружбу не забуваю, як од кислиць нам терпало губи за голубим Дінцем в гаю, як ми гуляли часто в полі й опеньки рвали у бору (Сос., II, 1958, 369).

◇ Шкіра (шкіра) терпне — страшно, лачно комуся. [Р я б и в а:] Пробував бити [жінку], та сам такого облизня стіймав, що й досі шкура терпне (Фр., IX, 1952, 410); — Василю, не дуже мені подобається ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то аж шкіра терпне на мені (Вільде, На порозі, 1955, 246).

2. перен. Завмирати, холодути (про серце, душу). Васичко серце спиналося і терпало від сорому й образи (Смолич, I, 1947, 8); — А як дізнається хтось? — терпне Левкова душа (Стельмах, I, 1962, 446); З горя все в грудях терпне (Ющ., Люди., 1959, 167).

3. Втрачати здатність рухатися, говорити й т. ін.; завмирати, обмілівати. В оці [мачухи] було стільки лізої втіли, знаєш та видимої знаєш, що Параскіца терпала вся (Коцюб., I, 1955, 268); Вона підводить голову, розпулює уста, щоб щось випалити, та, глянувши парубкові у вічі, відразу терпне (Стельмах, I, 1962, 158).

ТЕРПУГ, а, ч. 1. Сталевий брусок із насічкою, вид напилка. Де-не-де в порожнім корпусі цеху, скреголючи, пилали терпуги (Ле, Мої листи, 1945, 212); Складні деталі, які можна було виточити лише на спеціальних станках, він виточував та полірував терпугом у лецатах (Вітч., 4, 1962, 202); *У порів. Язик теці за працював, як терпуг (Дмит., Розлука, 1957, 22).

2. Шеське зваряддя для згладжування квітів пвахів у середній взуття.

ТЕРПУГОВИЙ, а, е. Прикм. до терпуг. Терпуговий ручка.

ТЕРПУЖОК, жск, ч. Зменш.-пестл. до терпуг. Сидить [син].. під трактористською будкою, терпужок по якийсь залізачи чиркає (Вол., Озеро., 1959, 61); Він жваво скреготів терпужок, облизуючи затиснуту в лецатах шестірню (Рад. Укр., 5.IV 1959, 3).

ТЕРТИ, тру, треш; мин. ч. тер, ла, по; наказ. св. три, тріть; недок., переш. 1. Натискуючи чимось, водити туди й сюди по якійсь поверхні. Пацюк та Маття поїждолилися, терли спрочоня очі (Мирний, I, 1949, 279); Хлопець то червоніє, то біліє, він тремтячою рукою тре чоло (Гр., I, 1963, 245); Старий чинювник розгублено забігав по килиму,.. тре скроні (Довж., I, 1958,

53); // Такими ж рухами очищати що-небудь від бруду, різних нашарувань і т. ін. *Килина довго терла його цеглою, шарувала піском у березі, поки таз не залиснів* (Н.-Лев., III, 1956, 216); *Тумко не міг стати, чуже усе, що вона робила: виносила надаір воду, терла ганчіркою підлогу* (Тют., Вир, 1964, 477); // Розтирати тіло людини або яку-небудь його частину. *Так мене б'є [масажист], так лупить і тре, що я аж зуби часом сти-скаю з болю* (Коцюб., III, 1956, 182); *Положили ми того чоловіка, роздягли усього як єсть і давай снігом терти* (Хотк., I, 1966, 169); // Піддавати механічній дії; м'яти. *Що їй [шкурі] мук.. задають! І крутять, і вертять, і пруть... і пруть* (Г.-Арт., Байки., 1958, 44); *Дівчата ходили од однієї матерії до другої, лупали руками, слинили крадькома й терли в пальцях* (Н.-Лев., I, 1956, 45); *Він кидав недокурки на палубу і довго тре його ногою* (Ю. Янов., IV, 1959, 55).

Тёрти руки — проводити кілька разів долонею по долоні, виражаючи радість, хвилювання тощо. *Батьюшка стояв і, не знаючи, що казати, тер руки* (Мирний, III, 1954, 84); *Ставало помітно, як інспектор починав нервуватися, терти собі руки* (Вас., I, 1959, 138); **Тёрти сирнік** (сирнік) — потягнути сирніком звичайно по вкритій сирною поверхні, щоб запалити його. *Мати її.. терла сирніки й ніяк не могла засвітити світла* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 15).

2. **Побрібіювати** що-небудь на тертіці. *Це вона тре грін на тертіці* (Ю. Янов., IV, 1959, 135); *Терти моркву*; // Натискуючи на що-небудь, подрібнювати його на найдрібніші часточки, перетворювати в суцільну масу; розтирати. *Василько сидів долі та тер мах до куті* (Коцюб., I, 1955, 78); [Я р ч у к:] *Я тут, розумієш, зайнятий. Гірчицю примусили терти* (Мик., I, 1957, 414); *Вставати дуже не хотілося, але вставали одразу, і хлопці зразу ж бралися до роботи — терти фарбу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 61).

3. **Очищати** волокно на тервиці від косягріці. — *Хіба я не брала конопель, не мочила, не била на бительні, не терла на терниці..?* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Згада-лося — тоді ж під повіткою, як терли прядиво, як же він Зінць й наказував, щоб нікому ні словечка* (Головко, II, 1957, 145); *У порівн. *Деруть гора неспокойні деркачі. Че-че-че! Свєру!* *Немов хтось неадекватно тре льонки на тисячолітній манюсінській терниці (Збан., Єдина, 1959, 6).

4. **Також без додатка.** Спричиняє біль, пошкодження шкіри внаслідок частого дотику (про тісний або грубий одяг, взуття тощо). *Суконний комір тер шлю* (Коцюб., II, 1955, 366); *Ми — на коні.. І карабкає тре мече в огні безсонної погоні* (Сос., II, 1958, 415).

5. **розм., рідко.** Викликає хворобливі відчуття, дошкуляти. *Одного разу цілий такий день я перебувала на довір. Увечері щось мене тре, жне, руки і ноги судожит, уся докучи зводиться, а голова так кругом і ходить* (Мирний, I, 1954, 91); *Ніколи его [його] зуби не боліли, ані ніяка слабкість не терла, і через ціле життя [життя] не бачив він коло себе ворожки* (Стеф., I, 1949, 113).

◆ **Дні тёрти** — вести жалюгідне життя; жвотити. *Всє живе, а тільки дні тре* (Номис, 1864, № 8208); **Тёрти лямку** див. лямка.

ТЕРТІЙ, а, в. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до тёрти 1—3. *Образно. *Він пильно оглянув обох військових, на зовнішності видно тертих у боях вояк* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 98).

2. у знач. прикм. Подрібнений на тертіці. — *На лисень, поюхай свого. Та й піднесла [Явдох] йому під ніг тертого хріну* (Кв.-Осн., II, 1956, 202); *Годувала сина тертим яблуком* (Томч., Готель., 1960, 221); *Тер-та картопля*; // Потовчений, розім'ятий. *Він упав коло*

самого порога на купу тертої соломи, що слали замість постелі (Мирний, I, 1954, 269); *Щоб зовсім збити ціну, непомітним рухом.. обивав [Терентій] в нідрю борозного пучку тертого тютюну* (Стельмах, I, 1962, 497).

◆ **Піднести** (піднести) тёртого хріну див. хрін.

3. у знач. прикм., перек., розм. Який багато бачив, пережив; бувалий, досвідчений. *Прямий [Еней], як сосна, величавий, Бувалий, здатний, тертий, жвавий* (Котл., I, 1952, 290); *Важ як скаже що — немов примаже, Зразу видно: тертий чоловік* (Перв., II, 1958, 274).

Тёрта людина див. людина.

ТЕРТИСЯ, трюся, тріється; мн. ч. тёрся, тёрлася, лося; наказ. сп. трись, тріться; недок. 1. об що. *Рухаючись туди й сюди, черкати, зачіпати собою інші предмети. Ліщина об ліщину терлася-скринала, а вітер поміж гілками так завивав, що в Пилипка аж у вузлах пищало* (Мирний, IV, 1955, 303); *Потовчена скар'ядами крилка хрига третється об береги!* (Гончар, III, 1959, 285); *Кілька дубів уже терлося своїми бортами об борта шебек, і козак.. дерлись на турецькі судна* (Добр., Очак. розмир, 1965, 113); // Торкаючись, притискуючись до чогось головою, спиною, боком і т. ін., водяти туди й сюди. *Насамперед вони побачили білу козу. Вона терлася об стовбур сухої верби і жалібно мекала* (Коцюб., I, 1955, 380); *Коні мирно терлися мордами й дзвеніли гудилами* (Панч, Вибр., 1947, 376); // Робити такі рухи, пестячись, ластячись до когось, виявляючи радість, відданість і т. ін. *Собача замолло хвостиком, підбігаю й почало тертися коло ніг* (Вас., I, 1959, 341); *Женя нагадувала мені зараз кошеня, яке третється об ногу, щось випрошуючи* (Сміл., Сашко, 1954, 62).

2. **перен., розм.** Бути, перебувати десь, у якомусь середовищі, перев. із певною метою, добиваючись чогось. *Вона довго терлася коло панів і набралася од їх трохи панства* (Н.-Лев., II, 1956, 267); [М а р т и в :] *Трись, трись меж людьми, і з тебе будуть люди [люди]* (К.-Карий, I, 1960, 330); — *Ти будеш тертися біля вчених, де-небудь у великому місті, та гроші в кишені ербимеш, а побачиш у трамваї двійка з мішком — сазатимешся, як від чуми, щоб він тобі чистенької сорочечки не замазав* (Тют., Вир, 1964, 42); // Ходячи туди й сюди, послібно перебувати де-небудь, біля чогось із певною метою. — *Вийшла, каже, смерком на двір, аж щось під повіткою третється, востується щось..* (Барв., Опов., 1902, 291); *Коло грубки хлопчик-поводир третється, теплого місяця шукає* (Тесл., Вибр., 1950, 45); // *коло кого.* Намагатися бути весь час поблизу когось. [М а с л я к:] *Іди, Макаре, відчиняй хейртку, — твоя черва. А то все коло Палазі трешся* (Мик., I, 1957, 299).

3. **розм.** Нереститися (про рибу). *Почав тертися короп.*

4. **Пас. до тёрти 1—3.**

◆ **Тёртєся та м'ятєся; Тёртєся-м'ятєся** — наважуватися, вагатися, зволікати. *Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє мило..* (Мирний, II, 1954, 241); *Третється-мьється [голова сільради], що збрехати начальству — не знає* (Мур., Бук. повість, 1959, 220).

ТЕРТИЦЯ, і, ж., діал. Дошка. *Коло тартака складені купи претовстих колодок ялини та тертиць* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Серед зати з тертиці збитий, Білим обрусом прикритий. Вманий кетками стіа* (Фр., XII, 1953, 387).

ТЕРТКА, и, ж. 1. Кухонний предмет — металева пластинка з густо пробитими дрібними отворами, об гострі краї яких труть що-небудь. *Це вона тре хрін на тертіці* (Ю. Янов., IV, 1959, 135); *Домна Кирилена начистила картоплі і взялася за тертку: вирішила*

з Христею картопляників на салі напекти (Грим., Незакінч. роман, 1962, 62).

2. Укритий сіркою вузький бік сірнкової коробки, об якій тругь сірником. *Всю коробочку брати не можна. Також одразу ж почне її шукати — він часто курить. Треба взяти кілька сірників і відламати невеличкий шматочок тертки...* (Ткач, Гриць., 1955, 15).

ТЕРТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тертка 1. *Тертковий* твору.

2. Обладнаний терткою, тертками; признач. для розтирання або подрібнення чогось. *Щоб виробити крохмаль, у великих підприємствах лупинайки від ручного обчищення картоплі й технічну картоплю переробляють на терткових машинах* (Технол. пригот. їжі, 1957, 26).

ТЕРТУХА, ш, ж., діал. Напій із суниць, розтертих із цукром і змішаних з горілкою. *Почали готувати так звану тертуху: сипали в миску перебрані ягоди й цукор, ложкою переминали все, а потім добавляли туди горілки* (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 89).

ТЕРТУШКА, ш, ж. Те саме, що тертка 1. *Вона знайшла рину, натерла на тертушку [тертушки], обліпила Христі червоні пальці* (Мирний, III, 1954, 77); *Тато приносить йоржів та окунів, чистить саж на тертушці, а мати доводить усе до пуття* (Гуц., З горіха..., 1967, 151).

ТЕРТЯ, я, с. 1. Рух предмета по поверхні іншого предмета, який шільно до нього прилягає. *Патик, застукнутий між одвірком і дошкою, жалісно заскрипів і вже за кілька хвилин почав від тертя запалівати* (Гжицький, Опрішки, 1962, 13); *З доісторичних часів відомо, що від тертя тіла наєривається* (Фізика, II, 1957, 55); *Краї льодовика завжди екриті камінням різного розміру. Каміння являє собою уламки скель, які утворилися внаслідок вивітрювання або тертя об них льодовика, що рухався* (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

2. фіз. Сила, що протидіє рухові одного тіла по поверхні іншого. *Притягання земних тіл можна виявити в тих випадках, коли сила тертя не може бути перешкодою, тобто у випадках рівноваги* (Цікава фізика., 1950, 91); *Коефіцієнт тертя*.

3. *перев. мн., перек. Незгоди, суперечки, сучічки, що заважають правильному ходу справ, нормальним взаєминим. Неплачове, безсистемне перекидання та розподіл членів партії, що мали місце, зумовлювалися такими причинами: внутрішніми відносинами в організації, які полягають в діловій непереводженості, тертя, що виникають часто на особистому ґрунті* (Компартія України в резолюції рішен., 1958, 133); *Образно. *Із музою у мене є тертя. Вона мовля мені, що я її обуза, і все життя очікає опертя* (Воскр., Цілюком., 1947, 87).

ТЕРТЬОВИЙ, а, е, техн. Який зазнав дії тертя. *Мастило заповнює всі нерівності тертьових поверхонь і розміщується тонким шаром між ними* (Курс фізики, I, 1957, 82); *У машинобудуванні кольорові метали, зокрема бронза, широко застосовуються для виготовлення тертьових деталей* (Веч. Київ, 3.I 1960, 2).

ТЕРХ, а, ч., діал. 1. В юж. Як робить [гуцул] — то остро робить: *внесе такий терх мукі на свій верз, що у коня спина згинається* (Хотк., II, 1966, 355); *Як конина, двигає [Юра] ціле своє життя повні терзи чужого добра і йшов туди, куди поганяли* (Круш., Буденний хліб., 1960, 190).

2. Стара міра ріднини. *Шинкарі посідали з повними тергами* (Сл. Гр.).

ТЕРЦЕТ, у, ч. 1. муз. Ансамбль із трьох виконавців, перев. вокальний; тріо. У «Сватанні на Гончарівці» дуже багато вокальних ансамблів: *дуети, терцети* (Укр. клас. опера, 1957, 90).

2. Музичний твір або частина такого твору для трьох виконавців. *Композитор [Г. І. Майборода] показав себе талановитим майстром музичної сатири, яка межує іноді з еротеском. Це стосується, зокрема, терцету «Залотників» з другої картини [опери «Арсенал»]* (Мист., 2, 1961, 29).

3. літ. Трирядкова строфа в сонеті. *Терцети у віршах Рильського*.

ТЕРЦІНА, ш, ж., літ. Віршова форма з трирядкових строф, у якій римується між собою перший і третій рядки, а другий рядок римується з першим і останнім рядками наступної строфи; вірш, написаний у такій формі. [В а с і л ь:] *Це людина, не знайома з версифікацією, не пам'ятає, що таке терцина, а що таке октава* (Сам., II, 1958, 100); *Для виявлення гостросучасних тем удається Павло Тичина до тої віршової форми, якою написано середньовічну «Божественну комедію» Данте — до терцин* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 15).

ТЕРЦІВБИЙ, а, е, муз. Стос. до терції (у 1, 2 знач.). *Українська народна поліфонія характеризується такими основними рисами. Обмежена кількість голосів... створює умови для вільного мелодичного розвитку, не зв'язує багатоголосся пісні обов'язковим повнозвуччям терцевих повдань* (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 24).

ТЕРЦІЯ, і, ж. 1. муз. Третій ступінь діатонічної гами. *Презаюючим акордом супроводу є безперечно тонічний тривук, то в повному своєму викладі, то (частіше) без терції* (Іст. укр. музики, 1922, 70); *Дуже яскраво й оригінально звучить гор русалок [у «Купальній іскрі» Б. В. Підгорецького]... що передається паралельними терціями, на які у викладі верхнього підголоса нашаровуються витримані ноти* (Укр. клас. опера, 1957, 270); *Пісня «Ох, у неділеньку рано-пораненьку» складається з двох фраз. Друга фраза являє собою повторність першої терцією вище* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 55).

2. муз. Інтервал, вимірюваний трьома ступеннями діатонічної гами. *У розділі пальчової техніки Л. Ревуцький з великою вишуканістю вживає свої улюблені комбінації подвійних нот: терції, кварта, квінти, терції-квінти* (Мист., 1, 1969, 24).

3. Третя нога, струна.

4. Друкарський прифт, розмір (негли) якого дорівнює 16 пунктам (6 мм).

5. *заст.* У математичі та астрономії — одна шістдесятя частина секунди.

ТЕРЯТИ, яю, яєш, недок., *перек.*, діал. Утрачати. *Є такі люди, що і до смерті не терять краси* (Н.-Лев., I, 1956, 129).

ТЕС, у, ч., збірн. Тонкі дошки. *Широке подвір'я було завалене деревиною, тесом, в'язками дубової кори* (Стельмах, II, 1962, 367); *Свіжим тесом жовтіють серед наметів дахи приміщень для зброї* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72).

ТЕСАК, а, ч. 1. Теслярська сокира з широким лезом, якою тешуть дерево. *Ізв'язана мотузками [соха], побита об валуни, Обтесана тесаками, Збережена з давнини* (Шпорта, Мужність, 1951, 77).

2. *заст.* Холодна зброя з широким двосічним кляком на хрестоподібному державці, якою рубали та колоди. *Тузальські пасемці [тубільці] й собі готовились, острячи [гострячи] ножі та тесаки* (Фр., VI, 1951, 10); *Бфрейтор... пожуро колола німецьким тесаком дверцята розстроєної на друзки шафи й кидала в вогні шматки дерева* (Ю. Янов., II, 1954, 69); *Саморобний спис або тесак — і весь козак* (Кач., II, 1958, 429).

ТЕСАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається тесавням чого-небудь.

ТЕСАН, а, ч., діал. Обтесана колода. Як був собі, та не має собі, та пішов собі, та витесав нетесаного тесана (Укр. присл., 1955, 316).

ТЕСАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до тесати. На тлі чорного неба вирізнявся тесаний з товстелезного дуба Перун (Скл., Святослав, 1959, 29); Сядеш під нависом за один із грубо тесаних саморобних столів і, доки обідати неш, над твоім обідом весь час роїтимуться голодні стелові мухи (Гончар, Тронка, 1963, 259); *У порівн. Широке вилицювате обличчя, немов настіж сокирою тесане, вийшло від поту (Головко, II, 1957, 61); Коли хлопці вантажили брили, ноги в них ставали мовби тесані з каменю, як у античних героїв, що піднімали небо (Мухк., Девь., 1967, 173).

2. у знач. прикм. Оброблений або виготовлений тесанням. — Отсе все ми стига говорили, Сидячи на тесаний колоді Коло хати (Фр., XIII, 1954, 334); Теслярі пахли тесаним деревом (Гомч., Готель., 1960, 100); У вилрку скоро на видному місці вони відшукали Складений з тесаних брил кам'яний будинок Кіркеї (Гомер, Одісея, перекл. Б. Тена, 1963, 178).

ТЕСАНИЯ, я, с. Дія за знач. тесати. Знов робота, кипіння, тесання, виростає, осміхається дім (Рильський, II, 1956, 12); Всі муляри, заняті кругом на широкім плацу: хто тесанням каміння на фундаменті, хто гашенням вапна., — усі зупинилися і перестали робити (Фр., V, 1951, 258).

ТЕСАТИ, тешу́, тешеш; наказ. сп. теші; недок., перех. і без додатка. 1. Рубачи впродовж дерева, знімати верхній шар деревини. Ой рідю я в лісок-трисок, там люди явори тешуть (Чуб., V, 1874, 143); П'ять день [днів] на тиждень ходили вони на панцину, возили цеглу й камінь, місили глину, пиляли дошки, тесали колоди (Тудуб, Людолови, I, 1957, 48); Він дав мені поцерблену сокиру, якою не те що тесати, а й рубати лажко (Ю. Янов., II, 1958, 69); // Рубачи, обрубуючи і т. ін., виготовляти що-небудь із дерева. Один-однісінький, було, Сидить собі [Івас'] у бур'яні Та клепку теше (Шевч., II, 1963, 369); — Тесеа вісь та якось і вищербив сокиру (Копюб., I, 1955, 301); Біля школи дзвять сокири, то майстри тешуть нові партії, лавки, столи (Кучер, Дорога., 1958, 198).

◇ Хоч кіл (кілб, воляку) на голові теші див. голова́, коляка.

2. Обробляти гострим знаряддям (пеглу, камінь і т. ін.), рівняючи, зглажуючи, надаючи потрібної форми. Я вспокоююсь, дивлячись, як муляри тешуть цегли, допасовуючи їх до належного місця (Фр., I, 1955, 226); Раб копав землю, теше камінь і носить мул з ріки (Л. Укр., I, 1951, 253); П'ять синів пішло в життя. Пішло в життя — на сталь варить руду, Тесати камінь, розщепляти атом (Мал., Полудень., 1960, 112).

ТЕСАТИСЯ, тешеться, недок. Пас. до тесати. На колеску бильця З явора тесались, Щоб, немов на крильця, Дня колисалась (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 99).

ТЕСЕЛЬСЬКИЙ, а, е, васт. Прикм. до тесія. Вовкун прїстає до другої тесельської компанії, що в однім лісі в глибоких горах робила гонти (Фр., III, 1950, 47).

ТЕСИТУРА, я, ж., муз. Висотне положення звуків у музичному творі відносно діапазону голосу або музичного інструмента. Намагаючись підкреслити драматичні характеристики Насті [в опері «Тарас Бульба»], Лисенко пише її партію у теситурі, властивій скорій драматичному сопрано, ніж мецо (Укр. клас. опера, 1957, 218).

ТЕСИТУРНИЙ, а, е, муз. Стос. до теситурі, пов'язаний з нею. Незважаючи на численний склад виконавців,

вона [кантата М. І. Вериківського] написана простими й виразними засобами, тут є мелодична випуклість і теситурна зручність (Мист., 1, 1967, 35).

ТЕСЛА, я, ж., рідко. Те саме, що тесло. Тесляр на наймичку свою, Ненає на свою дитину, Теслу, було, і струє покине Та й дивиться (Шевч., II, 1963, 354).

ТЕСЛИЦЯ, і, ж. 1. Різець кустарного виробництва для вирізування дерев'яних ложок, ножів і т. ін. — А який же струментів уживаєте? — Та який би? Крім сокири й пилки, хіба теслиці, різця і вісного ножа [струга] (Фр., II, 1950, 134).

2. Те саме, що тесло. Гунає батько теслицю, і шматочки дерева розлітаються по всій хаті (Стельмах, I, 1962, 135).

ТЕСЛЮ, а, с. Вид сокири з лезом, розташованим перпендикулярно до топоріща (як у мотигі, кирці). При кістаку.. виявлено мідний постріблений кинджал, мідні тесло і шило (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 70).

ТЕСЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. Те саме, що теслярувати. В он ту весну в сусідів у них на хуторат теслювали з Обухівки, і Тизин з ними — хату будували (Головко, II, 1957, 109).

ТЕСЛЯ, і, ч. 1. Те саме, що тесляр. І мировую тут зробили [латинські посли],.. І в договорі положили, Щоб теслі і другі майстри Латинські помогли Троянам.. Достроїть [добудувати] новий городок (Котл., I, 1952, 271); Теслі жукали рівностайно [одностайно] своїми топорами о дерево, мов великі жовни (Фр., V, 1951, 221); Витесали.. теслі з дубового стовбура пам'ятника з п'ятикутною зіркою вгорі (Збан., Сеспель, 1961, 447).

2. рідко. Те саме, що стбляр. На розі.. своєї тесля робітнику відчинив (Л. Укр., I, 1951, 441); Від зарібок він залишав в магазині, вишукуючи нових кольорів [фарб], і в низькій залуці теслі, що робить йому рами до полотен (Ю. Янов., I, 1958, 133); Прийшли теслі й встановили вікна високі й широкі, щоб через них у кімнати сонце потоком лилося (Рад. Укр., 25. II 1962, 3).

ТЕСЛЯР, а, ч. Робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів і т. ін. Без сокири не тесляр, без голки не кравець (Укр. присл., 1963, 95); Тесляр колючко дебели Майструє в сінях (Шевч., II, 1963, 361); Будинок ставлять теслярі (Забіла, Одна сім'я, 1950, 79).

ТЕСЛЯРІВНА, я, ж., розм. Дочка тесляра. Сподобалась ковалю Дієка-теслярівна (Коч., П'єси, 1951, 204).

ТЕСЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до тесляр. Теслярни праця; // Признач. для грубої обробки деревини. Він біжить в теслярний цех, До начальника наверх (Воронько, Три покоління, 1950, 46).

ТЕСЛЯРНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що століяря. Це була невеличка теслярня, в якій мали роботи речі для власного вжитку [комуни] — столи, табуретки, основи тощо (Мик., II, 1957, 463).

ТЕСЛЯРСТВО, а, с. Робота, заняття тесляра. До заріччя він прибувся колись із дружиною, жив з бондарства та теслярства, часом шевцював (Ю. Янов., II, 1954, 157); Добре знав дід теслярство, ще за молодих літ теслярував (Донч., IV, 1957, 258).

ТЕСЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до тесляр. Рівняє роботу теслярську до косарської (Номис, 1864, № 10037); Хату садівникові Олексієві Михайловичу ставила колгоспна теслярська бригада (Донч., IV, 1957, 258); // Признач. для теслярування. Гетьман сидів біля важкого стола, недоробленою льялкою в задумі стукав об нього. Поруч лежало теслярське й різьбярське начиння (Ле, Наливайко, 1957, 400); Теслярський олівець.

2. Стос. до теслярства. Добре інструвані бруси й дошки, складні дерев'яні конструкції зрубниць свідчать

про значні успіхи теслярського ремесла [в скіфський період] (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 193).

ТЕСЛЯРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. теслярувати.
ТЕСЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Виконувати роботу тесляра; бути теслярем. В свої двадцять п'ять років він уже встиг і теслярувати на далекому Закарпатті, і ходив до Монгольської Народної Республіки за гуртами худоби (Гончар, III, 1959, 186); На залу сидить літня людина, ловко тесляруючи (Шиян, Переможці, 1950, 156).

2. рідко. Те саме, що столярувати. Гриць у білій полотняній сорочці стояв біля верстака з рубанком у руках і теслярував (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14).

ТЕСОВИЙ, а, е. Придатий для виготовлення тесу. Тесовий ліс; // Зробл. із тесу; критий тесом. Де колись був переїзд через старий тин, тепер там стояли нові тесові ворота (Н.-Лев., I, 1956, 82); Це був довгий новий будинок з низько насуленим тесовим дахом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 129); Машиніст Мармура у конторі заводу сидить за тесовим бюрком (Чорн., Визвол. земля, 1959, 156).

Тесовий камінь — камінь, витесаний у формі квадрата або прямокутника.

ТЕСТ, у, ч., спец. Коротке стандартне завдання, метод випробування, що застосовується в різних галузях науки для одержання кількісної характеристики певних явищ. Один із методів у системі засобів пізнання людини — застосування тестів. Тест — це спеціалізована задача цифрового, словесного, графічного характеру. Залежно від того, як індивідуум її розв'язує, можна висловлювати про ті чи ті психологічні особливості, про рівень його знань, професійної підготовки (Наука., 3, 1972, 43); Сила м'язів вимірюється динамометром і силовими тестами. Її збільшення в результаті правильного тренування (Знання., 4, 1967, 31).

ТЕСТАМЕНТ, у, ч., заст. Заповіт. — Знаєте, старий чоловік, а говорити з ним прямо про те, щоби зробити тестамент, якось не впадає. Ну, та я не трачу надії (Фр., VII, 1951, 112); Передза [писар] судді дарчий лист і книгу, до якої вписували не тільки судові вирокі, але й різні акти, дарчі, тестаменти, угоди та інші документи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 310); Свій політичний тестамент народові («Заповіт») Т. Шевченко написав 25 грудня 1845 року (Вітч., 3, 1962, 194).

ТЕСТОНЬКО, а, ч. Пестл. до тесьт.

ТЕСТІВ, тева, тева. Прикм. до тесьт; належний тесеві. Колись п'яний узяв [Матюха] руку тесеву, розмазнув, по лицю себе виставив і кричав: «Я сволоч [сволота]!» (Головко, II, 1957, 47); Тестева хата.

ТЕСТІВЩИНА, и, ж., заст. Майно, успадковане від тестя.

ТЕСТОНЬКО, а, ч. Пестл. до тесьт. — Що ж, дорогий тестоньку, — сказав Тимко, затримуючись у дверях. — Не хочеш по-доброму, візьму силою (Тют., Вир, 1964, 97).

ТЕСТЬ, я, ч. Батько дружини. Сердитий калесь [Латин] од душі, Що тесем не зробивсь Енею (Котл., I, 1952, 278); Тесьт поставив йому клуню, дав за Ганьку пару волів і корову (Н.-Лев., III, 1956, 355); Безбородько, дізнавшись про зазворавання свого майбутнього тесьтя, дуже стурбувався цією вісткою (Вільде, На порозі, 1955, 311).

ТЕТА, и, ж., діал. Тітка. Моя тета.. виїжджає на кілька місяців (Коб., III, 1956, 125).

ТЕТАНІЯ, і, ж., мед. Хвороба, що виникає внаслідок порушення обміну речовин або порушення функції паразитовидних залоз і виражається в приступах загальних або місцевих корчів. Тетанія розвивається внаслідок видалення невеликих, включених у тканини

щитовидної залози паразитовидних залоз (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 294); Яскравим свідченням того, що креатину належить певна роль у хімічній динаміці м'язів, є результати дослідів з експериментальною тетанією (Розв. науки в УРСР., 1957, 273).

ТЕТАНУС, у, ч., мед. Те саме, що правець 1.

ТЕТ-А-ТЕТ, присл. Удвох, віч-на-віч; сам на сам, на самоті. — Я хотіла б поговорити з ним одна. — Хочете тет-а-тет заадати свої колишні подвиги? — лукаво сказав Мойер (Собко, Стадіон, 1954, 33).

ТЕТЕРВАК, а, ч. Те саме, що тетерук.

ТЕТЕРЕВ, а, ч. Те саме, що тетерук. Особливу цінність становлять види курячих: глухар, рябчик, тетерева, сіра курітка, перепел (Наука., 9, 1960, 35).

ТЕТЕРЕВ'ЯТНИК, а, ч. Великий хижий птах родини яструбових, якого використовують під час полювання на тетеруків та іншу дичину. Протягом цілого року мисливці винищують.. пернатих хижаків — яструбів тетерева ятників і перепелятників, болотяних лунів, а також сірих ворон (Наука., 9, 1960, 35).

ТЕТЕРІН, а, е. Прикм. до тетеря 1. Тетерин виводок.

ТЕТЕРІЦЯ, і, ж. Те саме, що тетерка. На токовищі гарцювало, боролось п'ять пар хвостатих тетеруків, а побіля них колом підстрибувало з десятком безхвостих тетеріць (Літ. Укр., 28. II 1969, 2).

ТЕТЕРІТИ, ію, ієш, недок., розм. Раптово бентежитися, віяковити, розгублюватися. Вороги на мить тетеріють. Вони стоять розгублені, а роззявленими ротами (Коз., Гарячі руки, 1960, 214); Вона [хмара] прийшла з пієночі і так зненацька, що Андрійко з Оксанкою тетеріють. Якщо піде дощ, їм зовсім нема де словатись (Бабляк, Літопис., 1961, 90).

ТЕТЕРКА, в, ж. 1. Самця тетерука.

2. Страва з тетерячого м'яса. Узяв своє вузький жар: збудивши апетити, дві тетерки і наш глухар запали соковито (Гонч., Вибр., 1959, 280).

ТЕТЕРУК, **ТЕТЕРЮК**, а, ч. Великий лісовий птах ряду курячих із чорним (у самці — пістрявим) оперенням, який є цінною дичиною. З свистом від розмаху дужих крил проноситься між деревами важкі тетеруки, приліплювались до міцних гілляк дерев, топталась незграбно, насторожено поводили повстими лискучими шиями (Збан., Над Десною, 1951, 34); Найчастіше тетеруки живуть у мішаних або листяних лісах, де базують галляки, порубів та полів (По заповідних місцях., 1960, 62); Блискучий птах з хвостом, подібним до музичного циструмента — ліри, тетерук належить до найкрасивіших птахів нашої фауни (Корисні птахи., 1950, 23); * У порівн. Глухий, як тетерук (Номис, 1864, № 8556).

ТЕТЕРУКОВИЙ, **ТЕТЕРЮКОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до тетерук, тетерюк. Тетеруковий виводок.

2. у знач. ім. тетерукові, тетерюкові, вих, мн. Родина птахів ряду курячих, до якої належать тетерук, рябчик, курітка та ін.

ТЕТЕРЮК див. тетерук.

ТЕТЕРЮКОВИЙ див. Тетеруковий.

ТЕТЕРЮЧКА, и, ж. Те саме, що тетерка.

ТЕТЕРЯ 1, і, ж. 1. Те саме, що тетерук, тетерка і. Тетеря й рябчик, що колись, Було, і ліку їм не знали, Як мир наможився, кудись У інший край позалітали (Щог., Поезії, 1958, 359); В Карпатських і Крижських горах можна зустріти.. з птахів — тетерів [тетер], рябчиків, глухарів, лебедів (Цюпа, Україна., 1960, 88); * У порівн. Глухий, як тетеря (Укр. присл., 1955, 300).

2. перен., розм. Про нерозумну або вайлудату, неповоротку людину. Горлиця вона [наймичка] зразу не подобалась. «Ну вибрав тетерю», — подумала вона.. Ро-

боти то з неї як з козла молока, гладка, неповоротка, печуларна (Мирний, I, 1954, 232); — Директор троса до колодязя ніяк не випише. Посікся, порвався, днями як аґачило мого тетєрю, мало з цебром в колодязь не потягло! (Гончар, Тронка, 1963, 16).

◇ Глух (чєртова і т. ін.) тетєря, лайл. — про глуху, ледачу й т. ін. людину. — Та це вчитель? — питає [Прокип]. — Глуха тетєря... не чує вов (Тєсл., Вибр., 1950, 42); — А ти ж чого мовчиш, чєртова тетєря? — ераз почулось над головами вершників, і крива локмака полєтила в Прїлого (Панч, Гомон, Україна, 1954, 59).

ТЕТЄРЯ², і, ж. 1. Справа з борошна та шпона. Тетєрю варили з борошна полам з пшеном і вчиняли розчиною, як і пісто на хлїб (Стор., I, 1957, 266); На столї з'явилися ковбаси, миски галушок, бринзи, сала-маги, пшеноної тетєрі, смаженої риби, солоних овєр-кїє та інші улюблені козацькі страви (Тулуб, Людоловн, I, 1957, 461).

2. Страва із сухарів або хлїба з водою, сіллю, цибулею та олією. Так отам ми пополюєм, Може, що і загорюєм, Де ласїше за тетєрю На козацькому вечерю (Манж., Тв., 1955, 169); На столї, накритому скатєркою, стояла миска з тетєрю (Панч, Гомон, Україна, 1954, 23).

ТЕТЄРЯ, яти, с. Пташа тетєрки. Він [ведмїдь] зігнав вєвдок молодїш тетєрат і з жєлєм споглядає, як здїї малась цєору лжєлива зеря (Гжипцький, Чорне озеро, 1961, 67).

ТЕТЄРЯЧИН, а, є. 1. Прикм. до тетєря¹ 1.

2. у знач. ім. тетєрячї, чих, мн. Те саме, що тетєр-куві (див. тетєрुकівї 2).

ТЄТИН, а, є, діал. Прикм. до тєга; належний тетї. Вона не пускала [Миколи] і кочке тягла його через мїст-ток натєтєниє подвєря (Фр., I, 1955, 363).

ТЕТІВКА, и, ж., рїдко. Те саме, що тятїва. Як напне стрїєць тетїєку, як безбєне, — устрєлиє (Сл. Гр.).

ТЕТРА... Перша частина складних слів, що означає «чотири», напр.: тетр аспєри, тетрафтєре-тилєя і т. ін.

ТЕТРАЄДР, а, ч., мат. Правильний чотиригран-ник, кожна грань якого явлєя собою трикутник; три-кутна піраміда. Трикутна піраміда називається інакше тетраєдром; усі чотири гранї такої піраміди — три-кутники (Геом., II, 1954, 38); В день перекриття [Дніпра] з обох берегів почали скидати в прорак, під-готовлений заздалєгїдь, кам'яні брили, залїзобетонні тетраєдри (Наука., 9, 1963, 11).

ТЕТРАЛОГІЧНИЙ, а, є, спец. Стос. до тетралогїї.

Тетралогїчна форма твору; // Який має форму тетралогїї.

ТЕТРАЛОГІЯ, і, ж., спец. Чотири літературні або музично-драматичні твори, об'єднані спільною ідеєю та послїдовністю сюжету. Передчасна смерть не дала Ю. Яновському завершити розпочату ним драматичну тетралогїю про Шевченка, перша частина якої опу-бликована посмертно під назвою «Молода Воля» (Укр. рад. драм., 1957, 109).

ТЕТРАМЕТР, а, ч., літ. В античному віршуванні — чотиричастковий вірш.

ТЕТРАМЕТРИЧНИЙ, а, є, літ. Стос. до тетраметра; який є тетраметром. Тетраметричний вірш.

ТЕТРАРХ, а, ч. Правитель тетрархїї (у 1 знач.). [Х у с а:] А полиця до риби щоб була така, як отодї, коли сам прєтор до мене застав з тетрархом (Л. Укр., III, 1952, 146).

ТЕТРАРХІЯ, і, ж. 1. У Стародавній Греції — чет-верта частина області, якою керував тетрарх.

2. У Рвмській імперїї — розподїл влади між чоти-рма співправителями, які керували різними частинами імперїї; чотирицарство.

ТЕТРАЦИКЛІН, у, ч., фарм. Лікувальний засїб, ан-тибіотик, що застосовується в таблетках при запалєнні

легєнь, дизєнтерїї, гонорєї, бруцєльозї тощо. Велику помилку роблять і ті люди, які, зазєрївши на грип, одразу ж починають приймати тетрациклїн (Рад. Укр., 9. II 1969, 4).

ТЕТРИЛ, у, ч., зім. Вибухова рєчовина у вигляді блїдо-жовтих, нерозчинних у водї кристалів, що вико-ристовується для виготовлєня детєнаторів.

ТЕТРИЛОВИЙ, а, є, зім. Прикм. до тетрїл; // Ви-гот. з тетрїлу. Тетрїловий детєнатор.

ТЕТРОД, а, ч., радїо. Електронна лампа з чотирма електродами: катодом, анодом та двома сїтками.

ТЕУРГ, а, ч. Маг, що займається теургїєю.

ТЕУРГІЧНИЙ, а, є. Стос. до теургїї, пов'язаний з нею. Теургїчне вєчєня.

ТЕУРГІЯ, і, ж. Вид магїї, що виникла в сиву дав-нину в країнах Сходу й за допомогою якої вважалось можливим підкоряти своїй волї дїї богів і духів.

ТЕФ, у, ч. Однорїчна трав'яниста теплолюбна рос-лина родини злакових; абїссїнська трава. Тєф — оди-рїчна теплолюбна злакова рослина. Дас дуже ніжну зелену масу, яку оточе поїдають єєї тварини свїжою ї ї виглядї сїна (Колг. енци., I, 1956, 629); Цей район [Аб-сїнїя] є батьківщиною хлїбного злака тєфу (Хлїбороб Укр., 4, 1968, 35).

ТЕФЛОН, у, ч., зім. Високомолекулярна пластична рєчовина (штучна смола), що відзначається найбіль-шою стїйкістю щодо дїї концентрованих кислот, лугів і розчинників. Пластмаса тєфлон, не розпадаючись при нагрїваннї до 300 градусів, витримує дїю сїрчаної, оцтової та інших кислот (Наука., 12, 1962, 8).

ТЕХ... Перша частина складних слів, що вїдповідає слову техвїчний у 1, 2, 5 знач., напр.: тех в ид і в, тех в и ко н а в е ц ь, тех г у р т ь к, тех до по м о б г а, тех ж е р і в н і к, тех ко н т р о л ь, тех о б г л я д і т. ін.

ТЕХВІДІЛ, у, ч. Віддїл (на фабрицї, заводї або в конструкторському бюро), що вїдає техвїчними пи-таннями виробництва й стєжить за впровадженням їх у життя. [Б е р е ж и и й:] Задовольняє ваше бажання. Завтра переходьте в техвїдїл (Баш, П'єсен, 1958, 135).

ТЕХМІНІМУМ, у, ч. Сукупність знань, досвїду в певній галузї техвїки, необхідних для робїтників від-повідного фаху. Четверо терноградцїв уже складають спеціальний гїрничий техмїнімум (Собко, Нам спокїй..., 1959, 113); // Виробничо-техвїчне навчання робїтників на підприємствах без вїдчурї від виробництва, що дає таку сукупність знань. Курси техмїнімуму.

ТЕХНЕЦІЙ, ю, ч. Радїоактивний хїмїчний елемент VII групи перїодичної системи Менделєєва, який у пра-родї не зустрічається, а утворюється внаслїдок рїзних ядерних реакцїй. У своїй групї головку підгрупу становлять метали — фтор, хлор, бром і йод, у побїч-ний жє є елементи парних радїє — марганець, технецїй і рєнїй, у яких переважають металїчні властивостї (Заг. хїмїя, 1955, 85).

ТЕХНІЗАЦІЯ, і, ж. Оснащення техвїчними засоба-ми, впровадження техвїчних засобів. Технїзацїя наук.

ТЕХНІК, а, ч. 1. Фахївець із певної галузї техвїки, що має середню техвїчну освїту. З'їздїлися люди, ін-женери, техвїки, утворилося господарство, бухгалтерїя, канцєлярїя (Ле, Мїжгїр'я, 1953, 73); Данило Ми-китович з техвїком заміряв глибину фундаменту... за-зираючи в розгорнутий тиловий проект (Кучер, Трудна любов, 1960, 407); // Вїйськовий фахївець із середньою техвїчною освїтою. Коло яструбка вєшталїсь техвїки, обдїляючись, запроваляючи, заряджаючи, випробовуючи (Ю. Янов., I, 1958, 272); Якви артилерїйський техвїк був говїркіший, єн розповїє ви, якою цїною здобула дивїзія ту золоту далеку сонку (Гончар, III, 1959, 172);

// Працівник із середньої спеціальною освітою в деяких інших галузях народного господарства. *Технік-товарознавець.*

Зубний технік — фахівець, що виготовляє зубні протези.

2. Той, хто працює в галузі техніки, технічних наук. — *Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними аргументами!* (Фр., IV, 1950, 34); // *розм.* Учень технічного навчального закладу. *До процесії приєднався натовп учнів технічного училища. Техніки тримали великий вінок з гілок маслини* (Смолич, II, 1958, 121).

ТЕХНІКА, в, ж. 1. Сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей. *Техніка капіталізму з кожним днем все більше й більше переростає ті суспільні умови, які засуджують трудящих на наймане рабство* (Левін, 23, 1972, 91); *Матеріальною основою зростання продуктивності праці є технічний прогрес, впровадження у виробництво найновіших досягнень сучасної техніки* (Вісник АН, 1, 1957, 20); *Новітня техніка, зрозуміло, скоротить живу людську силу бодай на п'ятдесят, а то й більше процентів* (Вільде, Сестри., 1958, 19); *Він міг до самозабуття віддаватися справі, зв'язаній з технікою, роботі в радіо-гуртку чи в гуртку авіамоделістів* (Гончар, IV, 1960, 78); // *Галузь людської діяльності, пов'язана з вивченням, застосуванням і вдосконаленням засобів і знарядь праці.* — *У вас [професорів] на техніці повинен дещо розуміти, що се не все одно: збудувати локомотив до порушення корабля і збудувати апарат, котрий може перервати ток [струм] електричний — ну, візьмім, мільярд разів на секунду* (Фр., IV, 1950, 34); *Радянські наука і техніка займають передові позиції у світовому науково-технічному прогресі* (Ком. Укр., 5, 1966, 21); // *Галузь застосування засобів і знарядь праці того чи іншого виду. Тільки розвиток радіолокаційної техніки дав змогу побудувати досить чутливу апаратуру, придатну для проведення радіоастрономічних спостережень* (Наука., 1, 1958, 9); *Електронно-обчислювальна техніка; Заарювальна техніка.*

△ **Техніка безпеки** *див.* безпека.

2. Сукупність машин, механізмів, механічних пристроїв, апаратів. *Дороги розбазилло: ні проїхати, ні пройти; евакуйована техніка — трактори, машини, комбайни, намотавши на колеса десятки тонн густої, як смола, багнюки, забризкані, чорні, мокрі, чаліли по стелу, проносяючи повітря бензиновим смородом* (Тют., Вир, 1964, 459); *Поблизу будинку механізаторів — фруктовий сад, парк. Обсажені деревами доріжки і майданчик, де зберігається техніка* (Рад. Укр., 4.VII 1962, 2); // *розм.* Окрема машина або механізм. *Біля нього [трактора] два трактористи у ватяних штанях і фуфайках, обличчя в грязюці. Вони просять проїжджих і перерожки: — Допоможіть виізати. Що ж, отак зай і пропадає техніка?* (Тют., Вир, 1964, 358); // Сукупність зброї, транспорту, засобів зв'язку, радіолокації, протихімічної оборони й т. ін., що є на озброєнні або в розпорядженні армії. *Неважаючи на пізній час, війська продовжували прибувати. Йшли люди, ругалась техніка. Попід лісом до самого села буркотіли в п'яній мотори* (Гончар, III, 1959, 407); *Поглядаючи назад, на Схід, на чорні поля й розмиті дороги, де залишилась вся їх техніка, вони [шімепькі солдати] не раз падали долілиць куди попало, рятуючись від авіації* (Довж., I, 1958, 358).

3. *перев. чого, яка.* Сукупність прийомів, навиків, що застосовуються в певній діяльності, певному ремеслі, мистецтві. *Стефанік, хоч і подібний до Федьковича*

літературною технікою, але дуже не подібний настроєм і еражливістю (Л. Укр., VIII, 1965, 260); *Техніка перекладів дослела у нас височини, незнані до Жовтня* (Рильський, III, 1956, 97); *Кожний вид спорту має свою специфічну техніку виконання вправ* (Худ. гімнаст., 1958, 6); *Техніка вишивання дуже різноманітна* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5); // *Володіння такими прийомами, навиками; професійне вміння, майстерність.* *Дякую щиро за згоду перекласти деякі мої оповід[ання]. Я рішуче проти «П'ятизолотника». Краще «Дорогою ціною», там є техніка, .. правдива (не видумана) екзотика* (Коцюб., III, 1956, 458); *І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промисловця мистецтва та тонкощай логіки й казуїстики* (Тулуб, Людолова, I, 1957, 152); *Багатогранність [творчості художника Ф. Г. Кричевського] виявляється не тільки в жанрі, а й у техніці, матеріалі — олія, темпера, акварель, офорт, рисунок* (Вітч., 2, 1961, 171); // *Спосіб створення художнього зображення в живопису, скульптурі, вишиванні тощо. Народні майстри показали велику майстерність у виготовленні окремих деталей панно різними техніками (інкрустація, плоска і барельєфна різьба)* (Матеріали з этногр., 1956, 11); *Крім олійного живопису, С. Васильєвський добре володіє техніками акварелі, пастелі й часто користується ними* (Мист., 1, 1966, 26).

ТЕХНІКУМ, у, ч. Середній технічний або взагалі професійний навчальний заклад, що готує фахівців із середньою спеціальною освітою. *З нього, з цього струмочка, вони й піли разом з молодими кубинцями-студентами Казовського технікуму механізації сільського господарства...* (Гончар, Тронка, 1963, 248); *А щоб здолати смуток свій, живу в труді, завзягати, Скінціна технікум лісний Заочок, тут, у заті* (Нагн., Зустрічі., 1955, 9); // Будинок, де розміщений цей навчальний заклад. *Технікум — нова п'ятиповерхова будова — вінчає собою широку вершину високої гори* (Коз., Сальві, 1959, 4).

ТЕХНІЦИЗМ, у, ч. 1. Надавання надмірного значення зовнішньому, формальному боку справи на шкоду її суті. *Часто вона [молодь] або чисто зовнішньо трактують тему, або, захоплюючись техніцизмом, забуває про основне завдання мистецтва — художність* (Літ. Укр., 7.XII 1962, 2); *Літературний техніцизм.*

2. Надмірне захоплення зображенням у художньому творі техніки, процесів виробництва тощо. *Представники естетики техніцизму намагалися поставити техніку на місце мистецтва як вирішального чинника у формуванні естетичних смаків і поглядів людей* (Рад. літ-во, 3, 1962, 93).

ТЕХНІЧКА, в, ж., *розм.* Те саме, що *привіральниця*. *В двері тихенько постукали. — Прошу, — сказала вчителька, і на порозі з'явилася технічка* (Кучер, Дорога., 1958, 72).

ТЕХНІЧНИЙ, а, в. 1. Прикм. до *техніка* 1; пов'язаний з технікою. — *Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними аргументами!* (Фр., IV, 1950, 34); *Аерум служив на заводі і дуже цікавився всякими технічними питаннями* (Хотк., I, 1966, 151); *Технічний прогрес — це закономірний історичний процес удосконалення знарядь праці й методів виробництва* (Ком. Укр., 8, 1960, 27); *Поява кібернетичних машин знаменуєвала собою початок другої технічної революції* (Наука і культура., 1970, 98); // *Пов'язаний з вивченням, впровадженням і науковою розробкою техніки; який зумовлює ці процеси.* *У нас більше, ніж у будь-якій країні, людей з вищою освітою. Середня освіта стає загальною, політична стала всенародною, технічна —*

немигуче обов'язковою (Довж., III, 1960, 8); — *Неутильно зростає загальноосвітній, технічний і культурний рівень трудівників села* (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 26); *До процесії приєднався навіть учнів технічного училища* (Смолич, II, 1958, 120); // Який працює в галузі техніки. *Технічна інтелігенція.*

△ **Технічна рада** — консультативний орган з питань техніки (при міністерстві, науково-дослідному інституті, конструкторському бюро). *Технічна рада ствердила Павла розрахунки* (Мух., Серце., 1962, 243); **Технічний мінімум** — те саме, що **технімум**.

2. Який стосується роботи машин і механізмів, пов'язаний з їх використанням, обслуговуванням, збереженням і т. ін. *Бригада тракторної бригади зобов'язаний.. забезпечити своєчасне проведення технічного огляду за машинами* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 15); *Говорив він про технічну і комерційну швидкість. Це різні речі. Технічна швидкість — коли поїзд проходить якусь відстань без зупинок* (Рад. Укр., 18.XI 1962, 2); *Технічні засоби записування діалектного матеріалу.*

△ **Технічний контроль** — нагляд за якістю промислової продукції, за відповідністю її встановленим зразкам. *Збільшення довговічності деталей і машин вимагає переглянути й поліпшити їх конструкцію, розробити і впровадити досконаліші технологічні процеси, посилити технічний контроль* (Рад. Укр., 23.V 1962, 2); **Технічна норма** — норма виробітку, встановлена з урахуванням оснащення технікою, умов праці.

3. Признач. для використання або дальшої обробки в промисловості. *Колоси хазяїнку добре, збирає рясні врожаї зернових і технічних культур* (Вишня, I, 1956, 422); *На спускових доріжках невдовзі уже змашуватимуть половзя сажом.. технічним, що його привозять сюди в бочках і на території [суднобудівного] заводу перетоплюють* (Говчар, Тронка, 1963, 341); *Технічне залізо — це малоуглецева сталь з вмістом вуглецю до 0,2% (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 37).*

△ **Технічна стиглість** — готовність до використання або дальшої обробки в промисловості. *Збирати тютюн необхідно тоді, коли листя матиме найбільшу вагу.., тобто в стадії технічної стиглості* (Техн. культ., 1956, 380); *Віком технічної стиглості лісу називають той, коли в результаті його розробки одержують найбільшу кількість необхідних сортиментів* (Лісівн. і полесн. лісорозв., 1956, 108).

4. Стос. до техніки (у 3 знач.), пов'язаний з нею. *Тепер же щодо «технічного виконання» свого роману, то мені здається, що він трохи розтягнений* (Л. Укр., V, 1956, 43); *Костомаров, хоч і мало знає музику, розуміє, що Аліна грає щось надзвичайно складне з технічного боку* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 390); *Слід відзначити різноманітність технічних засобів, що ними користуються художники: граюра на дереві, офорт, акватинта, літографія, літографія* (Мист., 3, 1959, 29).

5. Пов'язаний із зовнішнім, формальним боком справи; не основний. *Технічні деталі питання; // Який виконує допоміжні роботи, що стосуються перев. зовнішнього боку справи. Тут були численні комісії з листа й рудної управи.. декілька осіб технічного персоналу* (Досв., Вибр., 1959, 340); *Технічний секретар.*

Технічний редактор — видавничий редактор, що займається поліграфічним оформленням книжки, газети тощо.

6. Який позначає спеціальне поняття, що стосується певної ділянки техніки й науки (про слово, вислів і т. ін.). *Технічний термін.*

ТЕХНІЧНО. Присл. до **технічний** 1, 2, 4. За останні роки у вугільній промисловості Донбасу сталися значні

зміни.. *Шати переозброїлися технічно, одержали багато нових, досконалих машин і механізмів* (Рад. Укр., 6.I 1965, 2); *Тепер він думає тільки про те, як технічно забезпечити це зобов'язання* (Собко, Біле подум'я, 1952, 114); *З 1925 р. почав виходити на Україні кіножурнал «Кіноміждень».. який з кожним роком художньо й технічно удосконалювався* (Укр.. кіномист., I, 1959, 33).

ТЕХНОКРАТ, а, ч. Завзятий прихильник техніки й технічних наук, що намагається протиставити їх наукам гуманітарним. *Авторитетів світової науки останнім часом непокоїть тенденція.. протиставлення в країнах капіталу точних і гуманітарних наук, зростання еліти технократів* (Літ. Укр., 6.IX 1968, 2); *В технократіє перероджується душа, вони втрачають відчуття фантазії. Голий реалізм проймає все їхнє стов* (Цюпа, Країни, 1971, 309).

ТЕХНОКРАТІЯ, і, ж. Сучасна буржуазна соціологічна концепція, яка, зосереджуючи головну увагу на проблемі управління виробництвом, твердить, що основна роль у суспільстві має належати технічній інтелігенції.

ТЕХНОЛОГ, а, ч. Фахівець із технології в певній галузі виробництва. *Ескізи на різальний, вимірний інструмент, спеціальні пристрої та контрольні прилади складає технолог* (Технол. різального інстр., 1959, 36); *Коллектив технолога.. розробив серійну систему спорудження риболовних траулерів поточним великобочним методом* (Наука.., 2, 1957, 17); *Агрономи й зоотехніки — це технологи сільськогосподарського виробництва, їх роль така ж велика, як роль інженерів у промисловості* (Ком. Укр., 4, 1965, 17).

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до технології (у 1 знач.); пов'язаний із способами та методами промислової обробки матеріалів, виробів. *Виробництво смальти, поливи й емалі в технологічному відношенні було близьке до виробництва скла, і тому, очевидно, всі ці декоративні матеріали вироблялися певною групою скарлярів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 430); *В порошковій металургії дуже поширений технологічний прийом просочування пресованої деталі рідким металом* (Наука.., 3, 1959, 22); *Важлива роль у впровадженні нової техніки і прогресивної технології належить проектно-конструкторським технологічним інститутам* (Ком. Укр., 6, 1960, 18).

2. Пов'язаний з обробкою або переробкою матеріалів і виготовленням виробів за суворо встановленою технологією (у 2 знач.). *Технологічна дисципліна — це точне виконання на виробництві вимог рисунка і технічних умов.. під час обробки деталей і складання машин* (Слюс. справа, 1957, 275); *Технологічні стандарти нової сталі.*

△ **Технологічний процес** — процес обробки або переробки матеріалів і виготовлення виробів за суворо встановленою технологією. *Технологічний процес гартування полягає в нагріванні деталей або інструмента.. і в наступному швидкому їх охолодженні* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 174); *Технологічним процесом виготовлення будь-якого столярного виробу називається сукупність послідовних операцій, які треба виконати, щоб дістати з сировини готовий виріб* (Столяр.-буд. справа, 1957, 207).

3. Який легко піддається обробці, придатний для обробки; який можна виготовляти найпростішим та найекономічнішим способом. *Деревино пнів з успіхом переробляють на смолу, скипидар, каніфоль, технічну тріску для виробництва деревинно-стружкових плит* (Рад. Укр., 8.I 1955, 2); *Технологічні конструкції.*

ТЕХНОЛОГІЧНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. технологічній 3. *Сільськогосподарська техніка майбутнього характеризуватиметься високою технологічністю, надійністю і довговічністю* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 24).

ТЕХНОЛОГІЯ, і, ж. 1. Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь. *Технологія — прикладна наука про методи перетворення сировини або напівфабрикатів у готовий виріб* (Техвол. різального інстр., 1959, 7); // Навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості. *Лекція з технології сталі; Викладач технології металів.*

2. Сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо. *Технологія відпалювання сталі полягає в нагріванні її до температури вище критичної... витримці при цій температурі та поступовому охолодженні разом із пічкою* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173); *Черкащина — батьківщина нової технології вирощування цукрових буряків* (Ком. Укр., 2, 1966, 21); *В Асканії-Новій... розроблялася технологія масових посадок великих масивів, вивчалася заходи до максимального приживлення висаджених дерев* (Ле, Право., 1957, 6); *Наш завод недавно покентію аміни технологію виготовлення кефіру* (Веч. Київ, 3.1.1967, 3).

ТЕХПЕРСОНАЛ, у, ч. Працівники, що обслуговують технічно якість виробництва, підприємство, установу, заклад. *В першій кімнаті було світло: тут завжди залишався працювати техперсонал* (Коп., Вибр., 1948, 22); *Техперсонал фабрики; Техперсонал театру.*

ТЕХПРОПАГАНДА, и, ж. Пропаганда технічних знань, досвіду, популяризація досягнень науки й техніки. *Відділ техпропаганди.*

ТЕХРЕД, а, ч. Скорочення: технічний редактор. **ТЕХРІВІТНИК**, а́, ч. Працівник, що виконує різні технічні роботи. *Він працює техривітником у місцевій восьмилітній школі* (Літ. Укр., 22.XI 1968, 1).

ТЕХРІВІТНИЦЯ, і, ж. Те саме, що привіральниця. *Техривітниця жінці сказала, що завуку школи живе в тому будиночку, який стояв під крилатими грушами* (Збав., Мадив. дзвін, 1958, 16).

ТЕХСЕКРЕТАР, а́, ч. Секретар, що виконує допоміжні роботи, які стосуються перев. зовнішнього боку справи. *Леся тільки подивилася на Майю. — Чого ти так дивишся, наче я пропача людина? Якщо техсекретар, то й поважати не треба?* (Хижяк, Невгамовна, 1961, 194).

ТЕХСЕКРЕТАРКА, и, ж. Жін. до техсекретар. *До кабінету редактора, на виклик, увійшла техсекретарка* (Автоп., В. Кошик, 1954, 3).

ТЕЧА, і, ж. 1. Протікання рідини через отвір, пробіну в чому-небудь. *Основні заводи зводяться до того, як забезпечити більш економічну роботу паливного насоса (трактора ДТ-20), як збільшити строк служби окремих вузлів і деталей, як усунути течу по всіх роз'їманнях, поліпшити ущільнення* (Рад. Укр., 6.III 1964, 2); — *Варабаш узня мого човна, того довгоносова... Відкрилася на ньому теча* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 370).

2. рідко. Те саме, що течія 4.

3. діал. Рідина. *Він нетерпляче кашляє, налив з зелено-темної пляшки у прозорий бокальчик мінеральної води, і зить споглядає течу, як вона шипіла* (Досв., Вибр., 1959, 254).

ТЕЧИВО, а, с., розм. 1. Те, що тече. *Музей відчув біль і тепле течиво в халатній хобота, але не стигши ходу, — покумаєв вздовж вулиці до школи* (Речм., Весн. грози, 1961, 24); *Основна частка поверхневого стоку — пасовкові води. За короткий відмінок часу таке течиво*

поглинається морем, не втрапивши в обіг народного господарства (Літ. Укр., 10.IX 1968, 2).

2. рідко. Те саме, що рідина. *Платон рвучко метнувся до комірки й за момент повернувся з пузатою пляшечкою зеленуватого течива й брудненьким келишком* (Досв., Вибр., 1959, 218).

ТЕЧІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до течія 1, 4, 6, 8. *Понад берегом течійки Пишло квітматся [квітують] зілля* (Крим., Вибр., 1965, 231); *Зійшла [Марія] з долину, привіталась до дічат і приставила до течійки відра* (Тудор, Народження, 1941, 6); *Маленька пожарка бризкала на неї [клубну] тоненькою течійкою води, і та вода, нічого не погасивши, зараз же бралася паром і зникала акулі з димом у повітрі* (Гр., II, 1963, 303); **Образно. З правого боку збігала вниз з нами течійка кривавих маків* (Кочуб., I, 1955, 290).

◇ **Нова течійка** — те саме, що **Нова течія** (див. течія). *В його давній і безпричинній смутку влилась нова течійка* (Кочуб., II, 1955, 312).

ТЕЧІЯ, і, ж. 1. Рух води в річці від верхів'я до гирла; плив. *І шумлять, і дзвенять їх пісні над неспинною течією Дніпра-Славути, як голос правди і слави...* (Рильський, III, 1956, 26); *Річка була тут вузьенька, течія бистра, човен несло швидко* (Грим., Спн., 1950, 93); // *Напряж потоку води в річці від верхів'я до гирла. Нацяючи руками перед собою, подався Герман вниз ярм, за течією невеличкого потічка* (Фр., VIII, 1952, 369); *Повернувши праворуч, пішли проти течії річкової, надіючись, що якась автомашинка наддожене нас і підвезе до греблі* (Томч., Готель., 1960, 11); *По течії завжди можна визначити, в яку сторону знижується місцевість. Чим крутіший схил, тим бистріша течія* (Фіз. геогр., 5, 1956, 41).

◇ **Пливті** (плистяті, попливтяті, іті, піті і т. ін.) за течією — пасивно підкорятися обставинам, не вміючи обрати свого шляху в житті. *Сидір Сидорович тим часом уже втягнувся [у крадіжку], зав'язав сумнівний знайомства, заплутався, пустився зовсім берега і поплив за течією* (Коз., Листи., 1967, 261); **Пливті** (плистяті, попливтяті, іті, піті і т. ін.) проти течії — діяти самостійно, всупереч установленню поглядом, звразком і традиціям. [В а к у л е н к о:] *Тоді скажіть, Надте Іванівно, чого він так проти течії іде. Чого?* (Корн., II, 1955, 202).

2. чого, перен. Плавне, безперервне звучання (про звуки, слова, мову). *Кожний тишився не тією правдою, про яку говорили уста його, а тільки голосом своїх власних речей, легкою течією своєї мови* (Сам., II, 1958, 226); // *Розвиток у певній послідовності* (думок, образів і т. ін.). *Поправляти давно написану і скінчену річ дуже трудно, бо вже ніяк не можна погодити тодішньої течії думки з теперішньою* (Л. Укр., V, 1956, 101); *Думки зупинилися, течія образів у фантазії зупинилася, воля лежала зоміла* (Фр., VII, 1951, 271).

3. у сполуч. зі с. ч а с, рідко. Переріг, плин часу. *Розмова затягулася далеко за північ, але Тур не помітив течії часу, який наче втрапив зараз астрономічний вимір* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 706).

4. Маса води, що рухається в річці, струмкові тощо. *Як плітка, він перекинувся лицем уперу. Течія несла його тило за собою* (Мирний, I, 1954, 248); *Сіро-руба широка течія вповняла балку, текла прудко і протяглася аж геть-весь у степ* (Гр., I, 1963, 425); *З ревом летить течія і котить каміння коритом* (Зеров, Вибр., 1966, 131); // *Маса води в морях і океанах, що рухається в певному напрямку. У літній час на Охотському морі впливає холодна океанічна течія, яка з півночі йде на схід від Камчатки і Курильських островів* (Фіз. геогр., 7, 1957, 16); *Тепер неважко дізнатися про спосіб життя*

тієї або іншої тварини, з'ясувати, в якій воді вона жила: теплої, прохолодної чи, може, віддавала перевагу холодним течіям (Наука., 10, 1968, 35); // Рідина, що струмує, тече в певному напрямку. Антибіотики з лімфатичних вузлів потрапляють у течію крові через цитоплазму — лімфоцитів (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 66).
Струмівні течії див. струмивний.

△ **Верхня течія** — частина річки, близька до початку, а також місцевість, що прилягає до неї; верхів'я. Вивчено райони, що прилягають до верхньої течії Західної Дніпи та її притоків (Літ. газ., 14.IX 1950, 4); Нижня течія — частина річки, близька до гирла, а також місцевість, що прилягає до неї; пониззя. На нижній течії ріки Амудар'я був розташований Хорезм (Іст. СРСР, I, 1956, 27); Стічна течія див. стічний.

◇ **Підводна течія див. підводний.**

5. **перек.** Велика кількість людей, тварин, що рухаються в певному напрямі суцільною масою. З туману лютєтьє в лїс жива течія люду, як вода в долину (Копєб., II, 1955, 70); З людською течією звернула [Галина Горленко] на бульвар (Крот., Сяни., 1948, 5).

6. **розм.** Невелика річка, струмок. Всєсь яр був закиданий гіллястими вербами, неначе гілками, понад тихою течією, що плинула в крикиці до Росі (Н.-Лєв., II, 1956, 93); Втіши дїзнаєшся ти, в запашних простелившись травах Край течії журкотливої [Джуркотливої], у холодку садовому (Зєров, Вїбр., 1966, 158); //заст. Струмивь. Він тоді лїг врудьми на греблю і перетились у прїву, шукаючи, чи не намаєас, двє течє.. Холодна течія обляла йому руку (Гр., I, 1963, 416); Козаки наступають на ворога, б'ються.. Кров лєтьєся й течє течїями, смизить по траві (Н.-Лєв., V, 1966, 170).

7. **Маса повітря**, що рухається в якомусь напрямку. Мерестляве повітря м'яко стружувало, наче підлизуючи своїми ружливими течїями потойбічній висоти, блїндажі, далекі дерева (Гончар, III, 1959, 391); В експериментальній кімнаті протягом дослїду не повинно бути течїй, що приносять будь-які запахи (Фізіол. вїзної нерв. діяльн., 1951, 60).

△ **Електрична течія**, **заст.** — електричний струм. Легенька електрична течія від батарей нещєдрит наших урядів телеграфїчних лєдєвє давала рух апаратам (Сам., II, 1958, 237).

8. **перек.** Напрямок у певній галузі діяльності (політиці, мистецтві, літературі тощо). Він [І Інтернаціонал] невпинно борюєся з усїма чужими пролетарїатівї політичними течїями, особливо з прудонїзмом і бакунізмом (Нова іст., 1957, 22); Дуже важливим у «Слові» є повднання двох мєсєних течїй — традиційної літературно-книжної і другої, що в іїшій творчїз мєло вижїлась, — народно-поетичної (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 34); Була в Малому театрі.. течія романтико-героїчна (Рильський, II, 1956, 332); Починаючи з дожовтєвої пори, вїс [М.Горький] непримиренну боротьбу проти реакційно-буржуазної критики і декадєнтських течїй в літературі (Ком. Укр., 3, 1968, 84).

Життєва течія; **Течія життя** — певний розвиток подій у житті окремої людини. Все неначє ждєв [Герман] чогєсь незвичайного, дивного, що мало раптом і дєразу змїнити його життєву течїю (Фр., VIII, 1952, 360); Своїм життєм я невільно граю ролю в житті других людей, мєні невїдомим, так само як ті невїдомі або малєвідомі направляють течїю мого життєя, являютьєя його елемєнтам (Копєб., I, 1955, 426); **Нова течія** — те, що покєвалює, урізноманїтнює, робить цікавїшими що-небудь. Він так рад би внєсти нову течїю в те лїжє, монотоннє життєя (Фр., III, 1950, 93); В її козахня до Тимофія якось непєжитно влилась нова течія. Чоловік

став для неї не тільки батьком сина, а начє і її батьком (Стєльмах, II, 1962, 171).

ТЕЧКА, **ж.** 1. Змєнш. до **тєка**. Вона йшла швидко, вимажуючи правою рукою і притискуючи лїктем лївої руки шкїрну течку, звичайнієнїку течку з жовтої шкїри (Загєб., Дєш., 1964, 207); Щодня йдуть до школи діти, багато з них — з нотними течками (Наука і культура., 1971, 333).

2. **діал.** Портфель.

ТЕЧКІЙ, **а, є, рідко.** Те саме, що **текучий**.

ТЕША, **і, ж.** Черевна частина туші риби, що використовується для виготовлення страв. Балюком називають спинну частину риби, зрізану нижче основи ребер, тєшею — черевну частину (Укр. страви, 1957, 69).

ТЄШКА, **и, ж., рідко.** Те саме, що **тєша**.

ТЄША, **і, ж.** Маги дружини. Будь здорова ти, матуєю, Я прїїтає по Настєю, Хочу бути вєм рїднею, Будь ти тєшею моєю! (Чуб., V, 1874, 233); Грїзла його тєща його, що він не мєв мастку, як побравєся з її донькою (Коб., III, 1956, 191); Дмитро, не глянувши на тєщу, підїїшов до дружини: — Катю! Ходїм звїдєси... (Збєв., Переджнїв'я, 1960, 58).

ТЄЩИН, **а, в.** Прикм. до **тєща**; належний тєщі. — То пан дуже його влодобав? — перєзоплюю, бо мєні не до тєщиної розмови (Вовчок, VI, 1956, 316); Зєтє взяв молотка й цєпїкїє і забив дєєрїє в тєщину кімнату, щоб тєща до їз не ходїла.. щодня змєгатиєся та лєятиєся (Н.-Лєв., III, 1956, 200); Медовим духом тихої домїєки Пєтїлки смачно тєщїні наливки (Мур., Осїнїє сурми, 1964, 102).

◇ **Тєщїн зяїк див. зяїк.**

ТІ, **тєбє** (з **прїїйм.**: від тебе, до тебе і т. ін.), **займ. особ. 2 ос. одн.** 1. Уживається при звертанні до однієї особи (звичайно близької, а також до будь-якої особи в грубому, фамільярому плаві). Гей ти, проклятий стариганю! На зємлю з неба не зиркнєш, Не чєшє, як тєбє я ганю, Зєвєє! (Котл., I, 1952, 104); — Чого ти стєжєш, синю? — питєс журливо Мотря.. — Чи ти нездїжєши? (Мирний, I, 1949, 161); — Ти хто? Чого тобі? — воєк верєснєв (Л. Укр., I, 1951, 445); — Що з тобою балакати: ти чоловік тємний, відсталий, — казєв на рєшитї боєць і скруєшо мєзєв рукою (Гончар, III, 1959, 222); // Вживається у внутрішньому мовленні при звертанні людини до самої себе. А думка гєворить: «Куди ти йдєш, не спитєвєшиє? На кого покинує Батька, нежєку старєнєчку, Молоду дїєчину?» (Шєвч., I, 1963, 9); // Уживається при звертанні до тварини. Розплющити Дмитро сонні очі, глипнє на тєлятку, стєпнєтє в руки бєгоє та: — А куди ж то ти, щоб ти йому здоєло! (Збєв., Переджнїв'я, 1960, 11); Вийєся, жайворонку, вийєся Над полями, Розєвайє лубєжєку тєує Ти пїєнєями (Рильський, I, 1960, 107); // Уживається в риторичному звертанні до кого-, чого-небудь. Вїтєре буйний, вїтєре буйний! Ти з морєм гєворїш.. — Збуди його, заграй ти з ним, Спитай сине морє.. (Шєвч., II, 1963, 11); Ти занурєєся в гєвалю, чєвєне. Тєпер ти стєиши на берєзї, і ми не бачимо на тобі гєрдїх слєв (Ю. Янов., II, 1958, 46).

Бўти (говорїти, перєкєднїти і т. ін.) на «**тї**» **перєв.** з **ким**; Звєртєтїєся до кого на «**тї**» — перєбувати з кимось у таких стєсунках, коли один одному гєворять «**тї**», а не «**ви**». [Лі у б о в:] Та я не можу сказати, щоб вона була менї дуже близька. Сю ілюзію робить бїльєше звичай гєворити на «**тї**», затриманий з дїтєчїх лїт (Л. Укр., II, 1951, 38); — Шєш [що ж] ти, лубєчєко, дєлєєнь [далї] будєш робити? — питєла вона ілюдї Марусю, звєртєтаючись до неї по-матєринському на «**тї**» (Хотєк., II, 1966, 170); Пїтїє (вїпїєтїє, заїпїєтїє і т. ін.) з **ким** на «**тї**» — те саме, що Пїтїє [на] брудєршїфт

(див. брудершафт). Славко щиро відпрошувався. Тоді Крапцьовський його цілував і немилосердно ципав.. Коли й це не заохотило Славка до пиття, то Крапцьовський заявив, що хоче з ним запити на «ти» (Март., Тв., 1954, 262).

◆ **Бодай** на тебе болячка див. болячка; **Бодай** тобі заціпило див. заціплювати; **Бодай** (щоб) ти злох див. здихати¹; **Бўти** з чим на «ти» — добре розумітися на чомусь, досковало знати якусь справу. Знання, уміння, навик, набуті в процесі навчання, допоможуть бўти з трактором, комбайном, а чи ще з якоюсь реманентом на «ти» (Знання., 8, 1968, 8); **Вибивати** (вїбити) з тебе дур див. дур; **Враг** тебе бері див. враг; **Враг** тебе не ввзя див. враг; **Добра** б тобі не буди! див. бўти; **Дўля** тобі пїд (в) нїс див. дўля; **Задавїсь** ти див. задавлюватися; **Не бўде** добра з тебе див. добро; **Не во** (у) гнїв тобі див. гнїв; **Охота** тобі див. охота¹; **Погїбелі** на тебе немєє (немє) див. погїбель; **Щоб** (бодай) ти зслиз! див. зслизати; **Щоб** тебе занїмїло див. занїмити; **Щоб** тебе мўха (гўска, кўрка, жєба і т. ін.) вбрикнула див. вбрикнути; **Що** ти забўв тут (там і т. ін.)? див. забувати; **Я** тобі дам див. давати.

2. розм. У реченнях неозначено-особових і з узагальненим значенням уживається при позначенні людини ввагалі. *Не шукай лиха — само тебе знайде* (Укр. присл., 1963, 31); — *І я люблю Соломію, — доддала Настя, — господи, яка проворна та весела!* і наговорить, і накаже, і наспїває тобі повні вука! (Н.-Лєв., V, 1966, 313); — *Колїсь наші баби отак созу полозались, а нимки попробуй... Ти їз нимки водою не розїлєш!* (Гончар, III, 1959, 221).

3. у знач. част. **тобі**, розм. Уживається для вираження здивування, роздратування, погрози тощо. — *Глянє: як одно тобі зерно. Чисте, повне... немолоте б їє!* (Мирш., I, 1949, 267); — *Юрій!* — *згукнув він, лежачи над струмком. — Справжній тобі наравн!* *Покунтуї!* (Гончар, III, 1959, 90); // Уживається для підсилення заперечення в заперечних реченнях або протиставлення в реченнях із протиставним значенням. *А у будень, то він тобі Не посидить в хатї, Все кишпорить по надвїр'ю* (Шєвч., II, 1963, 275); *Нї душі тобі живої! Хїба вуж зав'ється* (Рудан., Тв., 1956, 84); *Не було ні великого вїтру, ні дощу, а так собі щось таке, як не раз буває чоловік: нї він тобі добрий, нї він тобі злий — не розбереш нїяк* (Хотк., I, 1966, 35).

4. у знач. част., розм. У сполученні з вигуками вживається для підсилення вираженого ними значення. — *Ти дивись, як вїрно, — неждано промовив і зїтхнув Тиможїй, увесь поринувши в пїсню* (Стельмах, II, 1962, 228); — *Ох ти ж горенько... — і Марко знову вискочив із хати, як на пожежу* (Тют., Вир, 1964, 356).

◆ **Авў тебе!** — уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості; **А щоб тебе!** — уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості або захоплення, подиву тощо. — *А щоб тебе! Пізнаю свого правдивого брата, — засміявся дяждко* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 134); **Вий тебе лїка годїна** (єїла бєжа, коцюба!) див. бити; **Бог** (госєбд) в тобою! див. бог, госєбд; **Де тобі!** — уживається для вираження неможливості щось зробити. *Ревє, свище заверєжа [завїрюха]. По лїсу завєло; Як те море, бїє поле Снїгом покотилось. Вийшов з хати карбїонїчий, Щоб лїс оглядати, Та де тобі! Таке лихо, Щоб не видно й свїта* (Шєвч., I, 1951, 42); *Надбїє [Лїс] до калюжї, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, де тобі! Фарба оїїйна, через нїч у теплї заохла добре, не пускає* (Фр., IV, 1950, 93); **Кудї [ж] тобі!** — уживається для вираження подиву, захоплення, роздратування тощо. *Куди ж тобі — як задрєв нїє!* (Укр. присл., 1963, 129);

На тобі! Ось (от) **тобі [ж] ва!** — уживається для вираження подиву з приводу чогось несподїваного. — *Ой боже мїй єдиний! З усіма дїтьми менї добре повелось, а з цїми на тобі на старїсть такий клопїт!* (Н.-Лєв., VI, 1966, 401); — *Е, Орїми вже не почувє! — з жалєм сказав Дїденко. — А скїльки морочивєсь, поки умовїє-таки виступити на сценї. І як блискучє дебютувала! І на тобі. Все наївєць звєла Кїндраїтица* (Головки, II, 1957, 475); *Позадў галасували погонїчї з їнїши санєй: нажерєлись... а тут на тобі, застряли перед самим подвїр'єм* (Мущк., Чорний хлїб, 1960, 141); **От тобі [ї] маїєн!** див. маїє; **От тобі ї раз!** див. раз¹; **Оцє** тобі нї та рїдудїє! див. рїдудатися; **Самї** тобі дїрка див. дїрка; **Ти ба!** див. ба¹; **Хоч** бї [тобі] вўсом (ўсом, вўхом, бровїю) повїв (повелїв) див. повїдати¹; **Хоч** бї [тобі] слўво див. слўво; **Чи** ти ба! — те саме, що **Чи ба!** (див. ба¹). — *Цей молодий слєпєць подобаеться Марусї, — думала Марта Кирилївна. — Чи ти ба! Як в неї заблищали очї!* (Н.-Лєв., VI, 1966, 30).

ТИБЕЛЬ, бля, ч., розм. Дерев'яний цвях, кїлочок. *Скрипило і гудє журавель, пїдїїмаючи угору свос пїколосє та чималу довбню. Червоними, начє буряки, руками вже скїдєє молодїця дужку з тїбля* (Миршїй, II, 1954, 402); *Їого велика, заросла від самих очей сїрою густою щетиною, куштрата голова сидїла просто на печєє, нїби взєта на тїбель, шїї не було звєсїм* (Зван., Малин. дєвїв, 1958, 5).

ТИБОН, у, ч. Лікувальний антибактерїальний засїб, що застосовується при лікуванні туберкульозу. *З... протїбактерїальних засїбїв при туберкульозї застосовується парамїносалїцилова кїслота (наск), тїбон, фтївазид* (Хвор. дїт. вїку, 1955, 256).

ТИВЕРЕЦЬ див. тїверці.

ТИВЕРЦІ, їв, мн. (одн. тїверець, рця, ч.). Племїнна група схїдних слов'ян, що населяла територїю в понїз'ї Днїстра, Пруту й Дунаю. *До утворєння Київської Русї на територїї Схїдної Галичини жили схїднослав'янські племена — дулїби, бїлї хорвати й тїверцї* (Наука., 12, 1966, 39); *Тїверцї були одним із мовитїх слов'янських племен, що мали... багато укрїплєнь — єградїєв* (Ком. Укр., 1, 1968, 38).

ТИВУН, а, ч. Те саме, що **тїўн**. *І княжї тївунї ярилєсь, щоб свїчку-красуню згаситє, Та ми і од них одкупїлиєсь, А свїчка і досї горить* (Коч., П'єси, 1951, 122); *Мусїй зрадїє, що, певнє, недовго буде морочитисє із рїбою, і вже прицїлювавєсь, де стати, коли тївун, який збирає мїтнє, зупинїє їому конєй* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 381).

ТИГЕЛЬ, вля, ч., спец. 1. Посудина з вогнетрївких матерїалїв для плавлення, нагрївання або сплавлення рїзних речовин (перев. металїв). *Вїля тїгелє поралиєсь. лїдники, перелєзючи на гармати казани, свїчники, дзвони* (Льч., Козацьк. роду., 1958, 329); *З великих кристалїв алмазу виготовлятимуть тїгелї і чашки для плавлення цїркону і кварцу* (Наука., 2, 1960, 14).

2. Масивна металєва плїта друкарської машини для прїтїскування шєперу до вкрїтої фарбою друкарської форми.

ТИГЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **тїгель** 1. *Тїгельнє плавленє металїв*.

△ **Тїгельна пїч** — промїслова пїч для плавлення або нагрївання матерїалїв (виробїв) у тїгелях. *Лїтї твердї слави виплавляють у тїгельних та електрїчних печєх* (Слюс. справа, 1957, 48).

2. Який має тїгель (у 2 знач.). *Недавно верстатїний парк поповнїєєсь плоскодруквальним тїгельним автоматом* (Вєч. Київ, 29.XII 1966, 1).

ТИГІТКА, и, ж., діал. Чайка звичайна. Над обрєм прозора хмарка сить, У вислаті балці — тоский плач тигітки (Мисяк, Верховіття, 1963, 54).

ТИГЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тигель 1. На столі вже парувала кава по-турецькому, у шести мідяних тигликах (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 557).

ТИГР, а, ч. 1. Великий дикий звір родини котячих жовтогоарного забарвлення з чорними смугами. Вдарив страшний грім... Наставало одно з тих в'ялиць натури, перед котрими в Індії леви та тигри стають смирніші од лянат (Н.-Лев., II, 1956, 390); В пролом той половеці опали і тут тільки показали Хижасть тигра й силу льва (Фр., XIII, 1954, 372); Дивлюсь — аж ось жирафи, і тигри, й крокодили... Це піді мною Африка, велика річка Ніл (Забіла, У.. світ, 1960, 41); *У порівн. Хазяїн кав'ярні встав і нечутно підійшов до дверей, прислухаючись. Потім він, як тигр, опинився на середині кімнати (Ю. Янов., II, 1958, 86); // перен. Про людину, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра. У галасі мені хтось показав Край столу місце і значучо мовив: Тут за часів Паризької комуни Промову вимовляв Клемансо. «Тигр Клемансо!» Тоді він був не тигром, А радше лисом (Рильський, III, 1961, 265); — Гедьа? Це тигр, а не гедьа! Він же мені кату розваляв! — Оце-от, бачите, його ж це робота! Ой, лишенько мені! — сказала Бовкуниха, коли обеззброєний Тарас стояв перед начальником конвою (Довж., I, 1958, 370).

2. перен., розм. Назва німецького важкого танка періоду другої світової війни. Валько зарядив гармату бронейішми. Удар був точний. «Тигр» сердито загаряв, закрутився і... запалазкотів, знесилений, посеред степу (Літ. Укр., 21.VI 1968, 1); Натова людей, що розглядали тигра, збільшувалася. Іх цікавив не тільки танк, а й палка розмова молодих лейтенантів (Мокр., Сто..., 1961, 48).

ТИГРЕНЯ, яти, с. Маля тигриці. Муркет [кіт].. був трохи схожий на малесеньке тигреня: у нього темної смуги пережались а золотавими, тільки кітчик хвоста був чорний (Коп., Подарунок, 1956, 78); 17-річний звіролово... з любов'ю доглядав тигреня (Вез. Клів., 17.I 1968, 4); *У порівн. Побачивши Мцуріна, злопеч зaborося в руках Терентія, як тигрєня (Довж., I, 1958, 409).

ТИГРИЦЯ, і, ж. Самця тигра. Знави, надто вже ти — поет, Лігурине! То велика біда, страшна небезпека: Ні тигриці, як діти їй повбивають, Ні гадюки, як літне сонце пригрів, Скорпіона страшного так не бояться (Зеров, Вибр., 1966, 341); *У порівн. Очі її стали гострі, сама заметушилась [Наталя], заметлялась по кімнаті, легко, як тигриця... (Вас., II, 1959, 61); Олімпіада Никанорівна... повернула додому сердита, як тигриця (Зван., Передзвін'я, 1955, 41); // перен., розм. Про жінку, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра. — Тигриця, — подумала я мижовою. І справді! Вона мала в собі щось із... скритої сили того звіра (Коб., Вибр., 1949, 294); — Вандя! — в захопленні подумала вона, жадібно, із знанням буялої... тигриці, промажуючи очима міцний, загорілий стовбур Денисової шії (Тют., Вир, 1964, 231).

ТИГРІВ, рова, ровє. Прикм. до тигр; належить тигрові. Тигрів слайд.

ТИГРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тигр 1. Тигр був надзвичайно всякий, а з жадливици, ніби поліроганими, іклами, з жовтогоарною шкіурою в чорні оксамитові смугах..., з тигровою шкірою вишюв чудовий килим (Тулуб, В степу..., 1964, 296); // Такий, як у тигра, власт. тигрові. Комендант оглянув Тодося і залишився задоволений: такий битиме морди і роз'юшуватиме носи, е

собача відданість і тигрова злість (Тют., Вир, 1964, 412).

2. Який має колір шкіри тигра; жовтий з чорними смугами; // із смугами, як у тигра. Хлопці стояли на розі... під аркою з прозорих, зелених віт, крізь які пробивалося сонце і тріпотіло тигровими плямами на тротуарі (Коп., Тв., 1955, 399).

3. Уживається як складова частина деяких зоологічних і ботаничних назв, термінів. Рятуючись від тигрової акули, морський лев виліз на борт радянського судна..., яке плавало у водах Південної Атлантики (Веч. Київ, 1.XII 1967, 4); Тигровий пітон; Тигрова млія.

ТИГРЯ, яти, с. Те саме, що тигреня. *У порівн. Четверо смугастий, як тигрята, кошенят із різних вулякки кинулись до Горобця, довіраючи терлись об його вухляки (Зван., Передзвін'я, 1955, 268).

ТИГРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тигр 1. Жоден сук, жодна гілляка не зрухнула під його чобітьми, наче ті чоботи були підбиті шкірою з котячих або тигрячих лап (Гончар, IV, 1960, 60); // Такий, як у тигра, власт. тигрові. Муркет [кіт] тигрячим кроком, весь напружений, поволі посувався, ніби збирався зробити стрибок (Коп., Подарунок, 1956, 78); Є щось дике і свавільне у із [Гамаліїв] характері, тигряча кров тече по їхніх жилах (Тют., Вир, 1964, 21).

ТИЖБА, и, ж., діал. Юрба, натовп.

ТИЖБІР, бора, ч., діал. Товкач. Носиться, як баба з тижбором (Гал.-руські.. приповідки, I, 1901—1905, 14).

ТИЖДЕНЬ, жня, ч. 1. Одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно. — А давно ж вони [Ляці] померли, бабусю? — Давненько... На одному тижні її померли (Вовчок, I, 1955, 8); — Напрацюєшся цілий тиждень — в неділю хочеться відпочити, розвеселитися... (Кощуб., I, 1955, 451); — Краце я вас на тому тижні вярдажу на Запорожжя. От де наука! От де школа! (Довж., I, 1958, 218); // Одиниця виміру часу, що дорівнює семи дням; семиденний строк. Ідеш на один день, а зліба бери на тиждень (Номис, 1864, № 9929); Вже більш як тиждень почалися заняття в школі (Сміл., Сашко, 1954, 286); // чого, який. Семиденний строк, призначений для проведення якоїсь громадської роботи, кампанії. Я не один про щастя марив, коли пішов під гуд стиглий у світлі лапи кожунарів в партійний тиждень бойовий (Сос., II, 1958, 431); Угавалили затим Пропозицію Каті, Щоб негайно районом усім Тиждєнь саду почати (Кржж., Срібне весілля, 1957, 304); Тиждєнь книжки.

Білий тиждень — те саме, що Страшний тиждень (див. Страшний); Великбдній тиждєнь див. великбдній; Вербний тиждєнь див. вербний; З тиждєнь — близько семи днів. — Уже з тиждєнь, як росту я [русанка]. З сестрами гуляю Опіночі. Та з будинку Батька виглядаю (Шевч., I, 1963, 358); Батько вже з тиждєнь як косить у поміщика сіно (Багмут, Опов., 1959, 10); Робочий тиждєнь див. робочий; Страшний тиждєнь див. страшний.

◇ Без року тиждєнь див. рік; Без тижня дєнь — дуже короткий, малий строк. — Без тижня дєнь живемо, а він уже з бродячим каторжанином зв'язався (Тют., Вир, 1964, 270); Погубити тижні див. погубити; Сім неділь (вихідних) на тиждєнь справляти (мати і т. ін.) — нічого не робити; байдикувати. — Там, у горді, розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти, по сім неділях на тиждєнь справляти! (Мирний, III, 1954, 72); Сім п'ятниць на тиждєнь див. п'ятниця.

2. у знач. присл. тижнями. Протягом тривалого часу, що в кілька разів перевищує семиденний строк. Кам'ялярська робота.. була такою непрямною і нудною, що я не виходив з будинку посольства тижнями (Довж.,

I, 1958, 18); В деяких місцях Сибїру або в тайзі Північної Америки можна тижнями ходити по лісовим нетрах і не зустріти людини (Фіз. геогр., 5, 1956, 130).

ТИЖНЕВИЙ, а, е. Який триває, продовжується протягом тижня. На такий просторак, як від Києва до Сан-Ремо, всяке слово може читатись, поки доїде, що вже з нього сподіватись після тижневої мандрівки (Л. Укр., V, 1956, 391); Семен Омельянович після тижневої відсутності повертаєся додому (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 30); // Розрахований на тиждень. Бійці щедро кадили козячим ніжками — видано тижневу норму маргар (Тют., Вир, 1964, 488); // Одержаний, зароблений за тиждень. Йосиф ніколи не забуде того вечора, коли Бронко- поклав перед мамою, як це колись робив батько, свій перший тижневий заробіток (Вільде, Сестри., 1958, 151); // Який видається, виходить кожного тижня; щотижневий. В Москві якийсь адвокат.. надрукував оповістку про те, що з 1 січня 1906 р. видає газету «Україна» з ілюстраціями тижневим додатком «Зоря» (Копюб., III, 1956, 284).

ТИЖНЕВИК, а, ч. Те саме, що щотижневий. Ім'я Руданського вперше з'явилося на шпальтах двадцятого числа петербурзького тижневика «Русский мир» за 1859 рік (Вітч., 9, 1968, 185); Читачі вже звикли зустрічати на сторінках тижневика [журналу «Україна»] імена майстрів слова (Літ. Укр., 17, V 1966, 3).

ТИК¹, у, ч. Нервово захворювання, що проявляється в мимовільних смиканнях м'язів обличчя, шві, рук і т. ін. Також засмикаєся чока у Шулака (Головко, II, 1957, 625); Крулікевич заволок, але нервовий тик доводив смака його тонкі губи (Тулуб, В степу., 1964, 130).

ТИК², у, ч. Цупка бавовняна або льняна тканина (звичайно смугаста), що вживається для оббивання матраців, виготовлення чохлів і т. ін.

ТИК³, а, ч. Велике дерево родини вербенових з міцною деревиною, що дико росте в лісовій смузі Індії й на острові Яві.

ТИК⁴, виг. Уживається як присудок за знач. тїкати¹ 2 і тїкнутися².

◇ Тик-мик; Тик та мик — те в один, то в інший бік; туди-сюди. Дивується від та під ніч — тик та мик — І справді немає цїпочка. Зник (Нех., Казки., 1958, 67).

ТИКА, и, ж., діал. Тичина. Чи не той то змієв змелевий, що по тиках в'ється? (Сл. Гр.); *У порівн. Високий, як тика (Гал.-руські. приповідки, I, 1901—1905, 189).

ТИКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до тїкати¹ 1, 2, 5—7. Високий по коліна мого буває, ніколи не тиканий (Коб., Вибр., 1949, 301); // тїкаво, безос. присудк. сл. Вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано (Фр., II, 1950, 45).

ТИКАННЯ¹, я, с. Дія за знач. тїкати¹ 1—3, 5 й тїкнутися¹ 1.

ТИКАННЯ², я, с. Дія за знач. тїкати². Анна почувалася в душі враженою тиканням несимпатичної дівчини. Вони були вправді в однаковій віці, але... (Коб., II, 1956, 158).

ТИКАТИ¹, тїкаю, тїкавш і тїчу, тїчеш, недок., **ТКНУТИ**, ткну, ткнеш і **ТІКНУТИ**, ну, веш; наказ. сл. тїкай і тич; док. 1. *перех. і неперех.* Встромляти, втикати щось колюче, за загостреним кінцем. Паличку мідну у паламар тиче [суддя], Двох чоловіків до столу каиче (Шог., Поезії, 1958, 477); Щілини між колодками були позатикані мотом.. Я тикнув зонтиком в мор, і кінець зонтика пробив дірку наскрізь (Н.-Лев., II, 1956, 413); Есесівка робила ретельний обшук. Вона хитро заглядала в вуха, в ніс, тикала паличкою в волосся, зривала з голови і кидала на підлогу гребінці, куйовдила волосся

(Хижняк, Тамара, 1959, 168); // Колоти, проколувати кого-, що-небудь, наносячи удар чимось гострим. Рано збудять.. Переключуть, до майдану поведуть; Стануть вчить, як в турка тикати ружжом [рушницєю] (Шог., Поезії, 1958, 108); Генка ще не підіймає голови, стоє, мов бичок, що збирає тикнути роком свого недруга (Автом., Щастя., 1959, 128); // Вкладати, засовувати щось у (за) що-небудь, у середину чогось. Він добує з-за пазузи емилічкі і тикає її Прїєці в рот (Л. Укр., III, 1952, 639); Як учу вояк про тес, — Не скавав нічого. Тїльки ткнув у зуби лоплюк, Лягнув горного (Шог., Поезії, 1958, 92); Показано.. ткнув [моряк] за пояс кілька протитанкових гранат (Ле, Мої листи, 1945, 184); // Встромляти, вшхати в глибо чогось; саджати. Вона знов опинилася коло гучноговця «Весна» і знов тикнула чорний штенсель у розетку (Загреб., День., 1964, 321); Думаєте, що це дурниці — посадити саджанець! Треба ж не так собі тикнути в землю — ростити Ні, треба й корінці, які пошкоджені, різненько підрізати, зрізняти (Донч., V, 1957, 202).

◇ Глибоко (шїлом, вальцем) віде (нікуди) тїкнута: а) дуже багато, у великій кількості. Як Софія з барнесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть: віде й голько тїкнута (Л. Укр., III, 1952, 541); — Привезли нас [новобранців] у Полтаву, а там народу, як ото в покрову на ярмарку: шилом нікуди тїкнута (Тют., Вир, 1964, 50); б) дуже тісно. Перші пропустили було його, так що він зібрався було аж на рундук, зате далі — і пальцем нікуди було тїкнута (Мирний, IV, 1955, 141); Не тїкай ніса до чужого прїса (у чужє прїсо) див. прїсо; Пальцем тїкати (тїкнута) в бчі див. бчо²; Тїкати (тїкнута) [свогб] ніса див. ніс.

2. *перех. і неперех.* Короткими, різкими ударами, поштовхами торкатися кого-, чого-небудь; штовхати кіпане чогось. Мелашка виїзла на стїльчик, занунившись білою фантиною, неначе боролася з здоровою дїжєю, тикаючи в тісто маленькими кулачками (Н.-Лев., II, 1956, 323); Товсті засмазі купці.. раз у раз грубо тикали рабіє цїпком або чоботом (Тулуб, В степу., 1964, 52); Всі стали в коло, і Толя, тикаючи кожкою пальцем у груди, лічив (Коп., Сов. рапок, 1951, 112); Не розжувавши гаразд, зотів проковтнуть та й подавився. Тут інші старці почали його в спину штовгати — хто кулаком стусоне межі плечі, хто костилем тїкне під ребра (Стор., I, 1957, 34); // безос. Перед сажим носом запашила гаряча головешка. Похололо в грудях у Андрія Петровича, зажмурих очі. Тїкнуло гарячим у чоку, помїж усами у губи, аж немов зашкварчало (Вас., I, 1959, 297).

3. *неперех.* Показуючи на кого-, що-небудь, кудись, робити різкий жест у цьому напрямі. — Он, он мої вороше! — тикаючи пучкою на ніс, із дикою зневажністю приговляла Катря (Вас., I, 1959, 301); Зібрався комсклад.. Сажбїрський пояснював задання, тикаючи пальцем у карту (Трубл., I, 1955, 59); Мокрієвська тикнула рукою на шинк і одразу заплакала (Н.-Лев., IV, 1956, 299); Вартовий нервово смикнув Рємо за кунтуш і тїкнув рукою ліворуч (Досв., Гюлле, 1961, 63); Він виступив з-за вола й пужалом тїкнув у простір, де за ріллями, за облогами в балці хутір визирає (Головко, II, 1957, 11).

Тїкати (тїкнута, тїкнута) дулю (дулі) кому — показувати дулю (дулі) на знак зневажливого ставлення до кого-небудь. — Дожидайся тепер, брехуно, хустки від невістки! — чую, кричить вже біля воріт Петренчица та дулі мені тиче... (Л. Янов., I, 1959, 88); — Не попадайся ж і ти мені.. — Ось тобі! — і Іась тїкнув йому дулю (Мирний, IV, 1955, 98); Палажка виїшла

з волости в Кайдашами, скрутила дві дулі, тикнула їм у очі й пішла додому (Н.-Лев., II, 1956, 339).

◇ Пальцем (пальцями) тікати *див.* палець; Тікати (ткнути) носом *див.* ніс; Тікати (ткнути, ткнути) під (сідній) ніс (в обличчя, в очі, перед очі, у вічі) що, чим; а) показувати що-небудь, звичайно різким рухом, жестом наближаючи його до обличчя співбесідника. — Глянь! Що це таке! — сказала Кайдашиха, тикаючи під самий ніс Кайдашеві горня з кашею (Н.-Лев., II, 1956, 303); Він тиче мені перед очі мускули своєї правиці (Вільде, Пов. і опов., 1949, 63); — У мене пропуск є, — жартував Юхим, тикаючи їй в обличчя пляшкою. — Мене молодий і молода просили (Кучер, Трудна любов, 1960, 167); Він витяг з кишені півжака четверо складеного папірця і тикнув в обличчя Іванові (Собко, Звич. життя, 1957, 27); Може, так і до застра не помітить він [вартовий], який напис на стовні, поки йому хто не тиче в очі (Турч., Зорі..., 1950, 12); б) уперто намагатися звернути чиюсь увагу на щось; нагадувати, часто повторюючи. [Р о м а н ю к:] Що ви мені все Дубковецького та Посмітного під ніс тичете? ..Я дев'ятнадцять років головою (Кора., II, 1955, 240).

4. *перех., перен., розм.* Дуже часто вживати (слово, вираз і т. ін.). [Милевський:] Перевтома — се тепер модне слово і скрізь його тичуть... (Л. Укр., II, 1951, 74); // Пропонувати, нав'язувати комусь що-небудь неприйнятне. — Сказав був [голова]: «Холо, може тебе вибрати собі як заведено по батькові. Може тебе вибрати Хома Іванович або навіть Хома Геннадійович». То мені навіть кривдно стало. Ну, що він мені тиче? Геннадія якось (Збан., Малих. давн., 1958, 9).

5. *перез., розм.* Різким, рухом давати, подавати комусь що-небудь. — Сам розкоштую [рокоштую], що нам доводиться їсти! — казали йому обраджені, тикаючи Уласові шматок хліба, сухий та чорний, як кізляк (Мирний, IV, 1955, 257); Панна Аняля закривав долонями очі і вибігав з кімнати... За хвилинку вертає і тиче щось в руки (Коцюб., II, 1955, 261); Заклопотана і вартчаня, і жартчаня, і прибирчаня, мати ткнула батькові й мені шапки в руки... й витурила нас із хати (Стельмах, Шедрий вечір, 1967, 170); Горобець привітався, ткнув велику, розпарену в кишені руку (Збан., Переджнів'я, 1955, 171); // Поханцем або кривдом давати комусь що-небудь. — Він один ніколи не тиче мені і карбованця в руки за послугу (Н.-Лев., IV, 1956, 138); Потім втратила Неля й апетит. Мало що допомагало зитрування Марині, яка від когось часу систематично цокрадала стіл Безбородька і нишком тикала Нелі всякі делікатеси (Вільде, Сестри..., 1958, 424); // Давати хабара комусь. — А як же ти думає? ..поїзати туди та звідти, а там прозати. Та не без того, щоб там кому не ткнути, — почав вилчувати Дюба (Мирний, I, 1954, 299).

◇ Тікати (ткнути) [куку] в руку кому — давати комусь хабара.

6. *перез. док., перех., розм.* Недбало, без розбору або наспівку розмістити, заховати десь; запхати, засунути. — Певно, ти, Грунько, прибираючи в кабінеті, згля-ла її [квічку] з столу й ткнула куди між друзі! (Мирний, IV, 1955, 343); Кинувся [Захар], тільки по голошу півня дорогого гостя, мотався по хаті з мішком, пене секретним, не знає, куди ткнути (Горд., Чужу виву..., 1947, 157); // *перен.* Послати, направити когось кудись-небудь; дівати. — Я ще не знаю, що з мене буде; куди тебе ткну (Мирний, I, 1954, 351).

7. *перез.* Різким рухом від себе бити, ударяти. Все веслом магає [Харон] і в морду тиче хоч кому, Од каюна всіх обганяє (Котл., I, 1952, 131); В пані Федори вже борються два почуття: чи притумити до себе цю важку

голову, чи ткнути між очі кулаком (Стельмах, I, 1962, 90); — Дурень! — Геалерфорт стопив палицю і тикнув нею в фізіономію Довговуха (Хлжвяк, Тамара, 1959, 145).

8. *перех., діал.* Займати, чіпати. — Не тикай, боярине, наших земель і наших людей, а тоді, може, ми прийдемо тебе до своєї громади (Фр., VI, 1951, 52); Ого! Вони мають свій закон: забалакає він з рушницю до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні! (Коцюб., I, 1955, 194); // *перез. док., перен.* Вплинути на кого-небудь, схвилювати, зачепити когось. Сей звичайний арештантський жарт, бачиться, ткнув і його неприємно, немов дотик леду [льоду] (Фр., IV, 1950, 491).

ТИКАТИ², аю, аєш, недок., розм. Звертатися до когось на «ти». — Як тільки будеш на мене викати, то я тебе присилую тикати; буду за вуза скубти (Н.-Лев., III, 1956, 84); — Слухай-но ти, Грицю (пан-отець кождогу тикав), питаюся я тебе, чою ти розлицився? (Март., Тв., 1954, 63); — А ти хто такий? — прикидаючись незнайком, залитав Дорош. — Прошу не тикати. Я — голова сім'яди. — Ну то й що? — Сказано — документні давай, а не розбалакуй! — Гнат підозріло глянув на Дорошеві окуляри, обміряв його очима з ніг до голови (Тют., Вир, 1964, 117).

ТИКАТИ³, ає, недок., розм. Те саме, що цокати¹. Вона час від часу позирала на годинник, що тикав обчї неї (Фр., V, 1951, 419).

ТИКАТИСЯ¹, тикаюся, тикаєшся і тичуся, тичешся, недок., ТКНУТИСЯ¹, ткну́ся, ткну́єшся і ТИКНУТИСЯ¹, нуся, нешся; наказ. сл. тикайся і тичся; док. 1. Різко торкатися чого-небудь, штовхатися чимось у що-небудь. Коли голова колони безшумно зупинялась, задні з розгону набігали на передні, тикались носами у спину товаришам (Гончар, Новели, 1954, 71); Встав [Потан] на коліна, просто у сніг, і ткнувся лицем в зложені руки (Коцюб., II, 1955, 279); Задоволено повискуючи, намагався [собака] тикнутися холодною чорною цяточкою носа просто в обличчя дівчини (Коз., Сальвія, 1959, 224); // Рухаючись, ударятися об що-небудь; наштовхуватися на щось. Керманічі направляють даробу на берег, і вона тикається носом у каміня (Хотк., II, 1966, 393); Він схоплюється і розуміє, що човен ткнувся в прибережний пісок (Довч., V, 1957, 13); Незабаром пліт знову шаркнуло, і він ткнувся у щось тверде (Голов., Тополя..., 1965, 106).

2. *перен., розм.* Безладно рухатися, кидатися, метатися. «Москвич» ігній, тикаючись між комбайнами та старими сівалками, поволі вибирається на просторе (Гончар, Тронка, 1963, 181); Повернулася [Майя] хвилин через п'ять — скулена й поспиняла від холоду. Ткнулася до етажерки, до вікна, ніби щось шукала наосліп (Тур., Друзі..., 1959, 118).

3. *перен., розм.* Настярило йти, проникати кудись-небудь; лізти. *Образно. Всюди він тикався, у найменшу щілину пробивався, мовби на те, щоб скрізь люди відчували — він перший вітер весни (Грим., Подробічці..., 1956, 152); // Втручатися в чужі справи, в чуже життя. Був він ще сам не старий і адоровий та й не любив, як хто-небудь втручається та тикається в його роботу (Григ., Вибр., 1959, 267).

◇ Куді (де) не ткаяся — скрізь. — Куди не ткнуся, всюди він [Колісник] устряє і завжди його верз і затичка (Мирний, III, 1954, 274).

4. тільки недок., кого, чою, до кого-чого, перен., діал. Стосуватися. Там зайшли невеликі зміни, котрими, однак, молода дівчина мало займається, бо вони цілком її особи не тикаються (Коб., III, 1956, 343).

Що тічється кого, чого, до кого — чого, заст. — щодо кого-, чого-небудь; що слюсється когось, чогось. *Що тичється до статей про театр, то я за це діло наважу [навіть] кі вільню, бо я не теоретик і виконую так, як бог на душу покладе* (Збірник про Кроп., 1955, 356).

ТИКАТИСЯ ², аюся, ається, медок., розм. Звертатися один до одного на «ти». *Ми давні друзі, то чому б нам і не тикатися.*

ТИКВА, и, ж. 1. (*Lagenaria Set.*). Рослина родини гарбузових.

2. Грушоподібний довгастий або плескуватий плід цієї рослини, що має дуже тверду шкірку; вирощується перев. з декоративною метою. *У порівн. *Він з усього розмазу чюкнюво його [ведмеда] згори в золотов, аж череп розколовся надвоє, мого розвита тиква* (Фр., VI, 1951, 14); // розм. Посудина для води, зроблена з такого плоду; // зневажл., лайл. Голова. [С т е п а в:] *А тут у тебе у цій тикві [показує на його голову] ключчя чи пір'я?* (Кроп., I, 1958, 409).

3. розм. Череп'яна посудина, подібна до глечика, з дуже вузьким горлом, у якій носять або тримають воду, вино тощо. *Барилця, пляшечки, носатку, Сулії, тикви, баклажки, Все висушили [троянці] без остатку, Посуду потовкали в шматки* (Котл., I, 1952, 168); *Сидить там пасичник з білою бородою, в білій сорочці, чюкас сокирою або дубас старечю ступною попід гачем з тиквою по воду до копанки* (Н.-Лев., I, 1956, 154); *Вони жадібно пили воду, заложивши голови й переливши тикви до рота* (Смолич, I, 1947, 118); *Пані Оборська оступилася, сіла з другого краю стола. Потім підвелася, відсунула венецьку тикву з.. угорським вином* (Ле, Навляйко, 1957, 212).

ТИКВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тиква. *Гляняла тиквочка.*

ТИКНУТИ *див. тікати* ¹.

ТИКНУТИСЯ *див. тікатися* ¹.

ТИКОВИЙ ², а, е. Прикм. до тик ²; // Зробл., пошпий з тикю. *Тиковий чюкол.*

ТИКОВИЙ ³, а, е. Прикм. до тик ³.

△ **Тікове** *дерево* — те саме, що тик ³. *Бірма потачас на світовий ринок тикове дерево* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 202).

ТИКОВКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тиква. *Дядя Груша з тиковки помочия ганчірочку й викрутив її* (Головко, I, 1957, 362).

ТИКОЗНИЙ, а, е, мед. Стос. до тикю (*див. тик* ¹). *Тиковна судома.*

ТИЛ, у, ч. 1. Задня, зворотна частина, сторона чюго-небудь; бік, протилежний передньому, лицювому. *Семінарія тилом виходить у цюкитар до собору* (Свидн., Люборацькі, 1955, 179); *Дежким [панам] не вистачило стільця, так вони зірвали зі стін схизматські образи, положили їх тилом на зруби там на них і розсілисі* (Стар., Облога., 1961, 24).

З тилу, присл.: а) ззаду. *Спереду сідла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в торокас ув'язувалася бурка і інше до треби козакові* (Стор., I, 1957, 265); *Бабуся б'є поклони і попід руку позирає, щоб дід не потяг її з тилу батогом* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 45); б) задвірками, через чорний хід. *До зали, прослизнувши десь через кухню, розбентежено влетіла Тамара-зоотезнічка.. Не вперше її суди так заходили — з тилу, через кухню, щоб і люди не бачили* (Гончар, Тронка, 1963, 128).

2. Територія, розташована звичайно далі від лінії фронту. *Втихожирив вибух пристрасті солдат Королевич. Посмітаючись, він закинув про те, що тут же, товарши, не позиції, а глибокий тил* (Смолич, Мир., 1958, 47); *Вікторія розповіла, як їхню групу скинули*

у ворожий тил для налагодження зв'язку з партизанами (Хижник, Тамара, 1959, 228); // Територія, розташована позаду ділянки, зайнятої яким-небудь військовим з'єднанням. *Рота пробіла ще кілька метрів, як несподівано з флангу заюкотило кулемет, а слідом за ним затріщали постріли ще й з тилу* (Панч, В дорозі, 1959, 119); *Буваючи в батальйонних тилах, Ясногорська ніколи не минала володінн Васи Базірова. Її тягнуло додому, як у рідний дім, з рідними звичаями, спогадами, запашками..* (Гончар, III, 1959, 199).

3. *перев. мн.* Сукупність допоміжних військових частин і з'єднань, які розташовані за діючими частинами й забезпечують їх усім необхідним для життя та бою. *Хутір Дергачі стояв у глибокій долині, край Сеаастопля, і там містилася частина тильї бригади Горпищенка. Різні майстерні, склади, кузні* (Кучер, Голод, 1961, 83); *Ворожі тили без будь-якого порядку тикали, обіравачись від своїх частин* (Петльов., Хотинці, 1949, 222).

4. Уся територія й населення країни, що воює, на відміну від фронту. *Радянський тил дав на фронт усе, що фашистам смерть несе* (Укр. присл., 1955, 417); *Хмельницький вживав заходів для ослаблення і дезорганізації тилу польської армії. З цією метою він звернувся з універсалом до польських селян, закликаючи їх повставати проти шляхти* (Іст. УРСР, I, 1953, 246).

ТИЛОВИЙ, а, б. Прикм. до тил. *В задній стінці житла робили віконце на одну шибку для огляду садиби за хатою, але, як правило, в тилловій частині кімнати вікон не було* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 9); *Минали міські лікувальні, строювої та політичної підготовки в тиллових батальйонних інженерних військ* (Ле, Правко., 1957, 159); *Резерви й тиллові частини не встигали підтягатися до діючих лав* (Еллан, II, 1958, 246); // Який знаходиться, перебуває в тилу (у 2, 4 знач.); який обслуговує тил. *Коли його перевезли в тилловий госпіталь, він був уже без пульсу* (Довж., I, 1958, 319); // Який відбувається, проходить у тилу (у 2 знач.). *Коли царський уряд оголосив мобілізацію казали на тиллові роботи, десятки аулів узялися за зброю* (Донч., I, 1956, 127).

ТИЛОВИК, а, ч., розм. Той, хто відбуває військову службу або працює в тилу (у 2—4 знач.). *Це був уже підстаркуватий солдат-тиловик, веселий і неспокійний* (Тют., Вир, 1964, 516); — *Наші війська вимушені тепер займати еластичну оборону, наша тактика повинна бути гнучкою.. Це стосується і нас, тилловиків* (Петльов., Хотинці, 1949, 160).

ТИЛЯГІЙ, ів, жн., заст. Лати. — *Бач, у яких пани кармазинах, які тилляги під золотом та під сріблом понадітали!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 165); *Зранку.. якісі полупанки в срібних тиллягах на баски і убранні коняч роз'їжджали геть по околиці* (Стор., I, 1957, 370).

ТИЛЬБЮРІ, невідж., с. Старовинний легкий відкритий двоколісний екіпаж. *У нього було два візди — кабріолет і тильбюрі, та двоє коней* (Рибак, Помилка., 1956, 269).

ТИЛЬДА, и, ж. Друкарський знак, що має форму вигнутої риски (∞).

ТИЛЬНИЙ, а, е. Задній, зворотний, протилежний передньому, лицювому. *Матвій Матвійович сидів на балконі з тильної сторони будинку, нічого не чує і не бачить* (Вол., Місячень сріблом, 1961, 48); *Визирнув з віконця, що у тильній стіні: місячно, ясно надвір, видно все, як удень* (Мур., Бук. повість, 1959, 171); // Обернений назовні, зовнішній. *Голова [засідання] підвієся, оглянув уважно присутніх у залі засідань, зняв окуляри і, протираючи тильною стороною долоні чола, оголосив перерву* (Рибак, Час., 1960, 732).

ТИМ, *заст.* 1. присл. Через те, тому. — *Ти мого Вуляевича не знаси. Ніхто краще [краще] його не зміє заговати [гамувати] козаків: тим я й дав на сей день йому бунчук, а не іншому* (П. Куліш, Вибр., 1969, 155); — *Йому, мабуть, ніяка жінка не одчиняє... тим він і не жениться* (Мирний, І, 1949, 326).

2. спол. Уживається в складі складеного сполучника для зв'язку головного речення з підрядним реченням причини. — *Щось моя невестка не одчиняє при мені свої скрині; мабуть, тим, що порожня* (Н.-Лев., II, 1956, 288); *Якось не дуже запались хлопці святати її, мабуть тим, що вона сама липла до них* (Кочуб., I, 1955, 28).

ТИМБЕРС, а, ч., мор. Дерев'яний брус (перев. кривого профіль), що використовується для виготовлення шпангоутів.

ТИМОЛ, у, ч., зім. Кристалічна речовина, яку добувають з ефірної олії деяких рослин; використовується для виготовлення зубних еліксирів, а також як дезінфікуючий засіб. Вона [материнка] містить багато ефірної олії, до складу якої входить антисептична речовина тимол (Знання., 8, 1971, 29).

ТИМОЛОВИЙ, а, е. Який містить тимол, із тимолом. *Тимолове мило; Тимоловий зубний порошок.*

ТИМОФІВКА, и, ж. (Phleum L.). Одно- або багаторічна трав'яниста злакова рослина з колосоподібною волоттю; вирощується на корм. Береги ставу й уся балка нижче екриті були.. трав'яним килимом. Саже цілих костриця, тимофієнка, білі ромашки (Минко, Ясні зорі, 1951, 87); *Пласт зорали й посіли тимофієку з вісничкою лушкою. На диво всім вродила трава — по 45 центнерів хорошого сіна дав кожний гектар* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 18).

ТИМΠΑН¹, а, ч. Стародавній ударний музичний інструмент; вид литавр. *Настане час, і в тим новим псаломом [псалом] Ми підемо по стогнам городів і воздамо з тимпанами та дзвоном Хвалу йому, заступнику рабів* (Стар., Вибр., 1959, 37); *У порівн. Сито, мов тимпан, звала над головою — *І поміж птицями танечкою додору Побігла* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 157).

ТИМΠΑН², а, ч., арт. Трикутне поле фронтову з живописними або скульптурними оздобами.

ТИМПАНАЛЬНИЙ, ент.: Δ Тимпанальні органи — органи слуху деяких комах. У нічного метелика — *чутливі вуш.* Вони не дуже схожі на наші, і називають їх тимпанальними органами (Наука., 6, 1967, 22).

ТИМПАНІТ, у, ч., вет. Те саме, що тимпанія.

ТИМПАНІЧНИЙ, а, е, вет. Стос. до тимпаніту, тимпанії.

ТИМПАНІЯ, і, ж., вет. Хвороба жуйних тварин, що виражається у великому здутті газами рубця та сітки шлунка. *Щоб тварини часом не захворіли на тимпанію, на сизага, де переважають бобові трави (коношини, люцерна), худобу випасать, коли спаде роса або трава підсохне після дощу* (Хлібороб Укр., 8, 1967, 15); *Згодовування еспарцету в зеленому вигляді не викликає загорювання жуйних тварин на тимпанію* (Колг. епл., 1, 1956, 387).

ТИМПАННИК, а, ч., *заст.* Той, хто грає на тимпані. *Сашко звелів ударити своїм тимпанником у срібні бубни* (П. Куліш, Вибр., 1969, 167).

ТИМ-ТО, спол. Уживається у складносурядних реченнях, причому друге речення має значення висновку або наслідку; може поєднуватися з іншими сполучниками сурядності, а також уживається після паузи, що позначається крапкою. *Сьогодні великий день у Тополівській школі: в цей день має відбутися екзамен, а на йому [йому] повинен бути член ради шкільної. Тим-то в*

школі ще в учора все готується (Гр., I, 1963, 241); *Миру над світом сіяє маяк, Тим-то спокійно свій невід рибак Кидас в море* (Рильський, III, 1961, 230); // *Уживається для підпорядкування підрядного речення причини головному. — Йй-вогу, сі ідеалісти нікуди не годяться!.. живуть рослинним життям. Ба — не подумайте сміятися! На мій погляд, тим-то і недивижні рослини, що багато думають, життя в них нема* (Хотк., I, 1966, 39).

ТИМ-ТО Й БА — уживається для підтвердження правдивості висловлювання, що має звичайно повчальний або докірливий характер. *І раніш не одне чисте серце зогрівалося такими ж ідеями... Та тим-то й ба, що тоді тільки ідея набуває вартості, коли поростає тілом, переводиться в життя* (Кочуб., I, 1955, 170).

ТИМУРІВЕЦЬ, вця, ч. Учасник дитячого патріотичного руху подання допомоги родинам фронтовиків, інвалідам, пенсіонерам, багатодітним матерям і т. ін. *У порівн. — *Я так люблю читати твори Аркадія Гайдара.. А ми в себе, знаєте, теж робимо, як тимурівці* (Збав., Таємниця., 1971, 373).

ТИМЧАСОВИЙ, а, е. Який триває, існує або діє протягом деякого часу; протилежне по с т і й н и й. *Каса вазичена в зв'язку з тимчасовим припиненням руху на залізниці* (Сміл., Сашко, 1957, 154); *Зараз треба ще розчистити площі для майбутніх будов і поставити тимчасові бараки для будівників* (Еллан, II, 1958, 102); *Окружний, міський, районний комітет має позаітативні інструкторів, створює постійні або тимчасові комісії в різних питаннях партійної роботи* (Статут КПРС, 1961, 21); *Третій батальйон стов'я у тимчасовій обороні серед степових горбів та балок* (Гончар, III, 1959, 193); *З допомогою Окуневського Леся взяла в тимчасове користування піаніно* (М. Ол., Леся, 1960, 176); // *Непостійний, мінущий, скороминущий. Труднощі, злигодні після трьох років війни — справа, кінець кінець, неминуча і тимчасова* (Головко, II, 1957, 511); — *Ну, у хлопця, мабуть, тимчасове захоплення [йти працювати на завод сталеваром]. Він піде в інститут* (Довч., V, 1957, 411).

Тимчасовий уряд — контрреволюційний буржуазно-поміщицький уряд, створений у Росії після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. й повалений Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Розпочатий Тимчасовим урядом наступ на фронті не відповідає інтересам широких трудящих мас і тому дуже швидко провалився (Ком. Укр., 12, 1966, 54).

ТИМЧАСОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до тимчасовий. *Так сходить день за днем у полоні якоїсь тимчасовості, якій не видно кінця-краю* (Вільде, Сестри., 1958, 513).

ТИМЧАСОВО. Присл. до тимчасовий. — *Якби так пані дозволила, то я могла б тимчасово знайти відповідне товариство для паненки [паночки]...* (Л. Укр., III, 1952, 645); — *Прозраму із штабу oberжал, — рапортував Козаков. Він тимчасово заступав командира взводу* (Гончар, III, 1959, 209); — *Ву тільки не западайте духом. Це все тимчасове! Все минеться! Не може не минутися. Тримайтесь!* (Тулуб, В степу., 1964, 34).

ТИМЧАСОМ, спол., *перев. у сполуч. з я к. 1. часо-вий.* Указує на одночасність, паралельність дій головного й підрядного речень. *Тимчасом як інші хлопці билися із собою, немог нієні.., Остан тим часом усе походжав, та поглядав, та замисляв* (Вовчок, I, 1955, 328).

2. *протиставний.* Виражає протиставний зв'язок між сурядними реченнями; а, але, проте, однак. *..вони [орєди] розглядаються тільки як частина селянського господарства, тимчасом як вони являють собою часто*

окремий спосіб ведення приватновласницького господарства (Ленін, 1, 1969, 4); Писав я Луцькому, щоб мені вислав сюди 5—6 примірників нові книжки «З глибини», тимчасом ні слуху, ні духу (Коцюб., II, 1956, 330); // У поєднанні зі сполучником а підсилює протиставлення. Чи знає вона мене? Вона думає, що знає, а тимчасом помилується (Коцюб., II, 1955, 436); Знаю, що рр'я та могла б мене тоді хтозна-куди завести. А тимчасом — не завела ж (Тич., II, 1957, 31).

ТИН, у, ч. Огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля; пліт. Та вже ж наші слобожани Тини городили; Із-під луку, із-під гаю Лозу волочили (Щог., Поезії, 1958, 130); Ось і хата. Мелькнули голубі віконниці, недавно загороджені тин, на якому ще не просяло ліщинове листячко (Тют., Вир, 1964, 211); Темніли круто заплетені високі тини (Жур., Звич. турботи, 1960, 41); // Огорожа з очерету тощо. Вся Колонтаїака рябіла й чорніла серед степу чорними покриваєми хат, жовтіла очеретяними тинами (Н.-Лев., II, 1956, 218); Сонце весело осміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тинів, арибито росю дорози (Коцюб., I, 1955, 205); // Огорожа з жердан, покладених горизонтально й закріплених між стовпцями. Обабіч стискали нас дошки й жердини тинів та парканів, а над нами нависали стелею ети густих волоських горізія (Мур., Бук. повість, 1959, 15); *Образно. О, забув я про тин той спижевий, Що між нами границею став, І тебе я, мій цюте рожевий, Як лиш міє, як умів, показав! (Фр., XIII, 1954, 149).

◇ **Нашому тинюві двоюрідний пліт** — те саме, що **Сьоба (десять) вода на киселі** (див. вода). **Одного прекрасного вечора** приходить у гості до **Скоробатки** якась далека.. родичка, того ступеня родичання, що називається **десятою водою на киселі**, або — **нашому тинюві двоюрідний пліт** (Хотк., I, 1966, 123); **Ні в тині ні в ворота див. ворота**; **Під (побід) тинюм (тиняма)** — просто неба; надворі. — Се біди ніщі, навіженні,.. Старці, хрмі [кульгаві], сліпорожені, З яких був людський глум і сміх, Се що з порожніми сужками Жили голодні під тинами, Собак дражили по дворах (Котл., I, 1952, 151); **Пішла [Олександра] найматися; та щось із тиждень побід тинюм чучуала, поки собі місце знайшла в якогось ковала** (Вовчок, I, 1955, 33); **Під (побід) чужим тинюм** — між чужими людьми, серед чужих людей. Кинула [доля] малою На розпутьті, та й бай-дуже, А воно, убоге.. І подибало тиженько Побід чужим тинюм Аж за Урал (Шевч., II, 1963, 78); **Вона була задоволена й цим, бо мала для себе й дитини свій куток і свою десятину землі, а це вже, чуєте, не те, що під чужим тинюм умирати** (Стельмах, II, 1962, 275); **Під чужий тин** — до чужих людей.. — **Поки в мене руки дужі та сила служить, то я важ і потрібна. А якби, — не доведи господи! — я захорчила, або сили позабулася, то тоді під чужий тин іди** (Мирний, IV, 1955, 359); **Тин у (об) тин (тин з тинюм) жити (бути і т. ін.)** — бути сусідами; жити поруч, по сусідству. **Жив [дав Лукаш] тин у тин із братом, у своїй хаті з одніським [одніським] віконечком** (Вовчок, VI, 1956, 223); **Рядом з панським двором, — тин з тинюм, — жив батюшка, отець Іван** (Мирний, I, 1954, 304).

ТИНДИ-РИНДИ, виг. Уживається в знач. присудка на позначення пустої, беззмістовної розмови. **Тинди-ринди за три зроби** (Номіс, 1864, № 6442).

ТИНИНА, в, ж., розм. Кілок або лозина з тиню. **ТИ-НИ-НИ**. Вигуковий приспів у танцях. **У ріднихі ростуть діти, А козак співає: «І по хаті ти-ни-ни, І по сідях ти-ни-ни, Вари, жінко, лини»** (Шевч., I, 1951, 106).

ТИНІВКА, в, ж. Співоча пташка ряду горобиних.

ТИНКТУРА, в, ж. Настоянка лікувальної речовини на спирті або ефірі. **Йод широко еживають у медицині у вигляді так званої йодної тинктури (10-процентний розчин йоду в спирті), чудового антисептичного і крово-спинного засобу** (Заг. хімія, 1955, 286).

ТИННЯ, я, с. Збірн. до тин. **Наліталося по світі, Натомлювало паветиння — Почіпалося на вітті, Побобнувало тиння...** (Вирган, В розп. літа, 1959, 115); **В повітрі вже тепліло. Навкруги Вода сліпила очі, а під тинню Вже стежка протрягала** (Мисик, Біла кривіці, 1967, 120).

ТИНОК, нкв, ч. 1. Зменш.-пестл. до тин. **Знайду я плець [садибу] над озерком, Загороджу курінь лісковий! Поставлю вулики рядком, А повзбіч [біля] із тинюк Лозовий** (Щог., Поезії, 1958, 301); **Ход гурту одділявся Грицько.. та ще декілька старших хлопців, перелізли, через тинюк, пішли ставищем** (Вас., I, 1959, 152).

◇ **Під тинюком** — те саме, що **Під (побід) тинюм (тиняма)** (див. тин). **Хома з Паньком живуть було паньками. На старість — прожились: обидва з торбинками Снівали Лазаря — і змерли під тинюком** (Бор., Тв., 1957, 143).

2. Щит, сплетений з лози, очерету тощо, яким щось загороджують або перегороджують. **Кефаль вже почала вертатися з озера в море. Загородчики ловили її в ерички, заставляючи ерички очеретяними тиньками** (Н.-Лев., II, 1956, 239); — **Ось і наша хата, — показав провожатий ветхенький бліндажик, обставлений тиньками, плетеними із лози** (Тют., Вир, 1964, 313).

3. Па в українському танці. **Стоючи півоколом у глибині сцени і тримаючись за руки, дітвата на сім тактів музики виконують дуже стримано рух «тинюк»** (Збірник укр. нар. танців, 1957, 22); **Розширився діапазон і в середніх та високих тиньках, які в поєднанні з іншими рухами чи окремими їх деталями прикрашають український танець** (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 42).

ТИНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до тинюк 1, 2. **Якби мені не тинючки Та не перелазі, Ході би я до діточки По чотирі рази** (Укр. нар. пісні, I, 1964, 180); [Д о м а х а:] **Чого ж тая хмелинонька На тинючок похилилася, Чого ж тая діточинонька Та тяженько засмутилася?** (Кроп., II, 1958, 125).

ТИНУТИСЯ, ұся, ёшся, док., діал. 1. Ударитися. **Дивись на дитину, а то як тинеться, то ще лоба розів'є** (Сл. Гр.).

2. **перев. безос. Трапитися. Все отак заведуться ласкавими словами одно одного шпигати. Тинеться інша шпилька і така, що Пилипиза не стерпить** (Вовчок, I, 1955, 185).

ТИНЯННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тинятися. **Іноді запитання шматували його, швертали, розтинчали, четвертували, і тоді він відповідав у знеможі короткими: так, було, так. Поступово з нього видобули всю його біографію, всі тиняння, зради, всю аморальність** (Довж., I, 1958, 380).

ТИНЯТИ, яю, ёшч, недок., розм., рідко. Те саме, що **блукати**. **Тиняючи на чужині Понад Елеком, стрів я діда Вельми старого** (Шевч., II, 1963, 80).

ТИНЯТИСЯ, яюся, ёшся, недок., розм. 1. **Ходити сюди-туди без певної мети й напрямку; бродити, блукати де-небудь. Чіпка сидів на триніжку. Порог тинявся з кутка в кутку. Обидва мовчали** (Мирний, I, 1949, 248); **Бідолашине се чадо моє не при собі по його подвір'ю тиняється. То сюди Настусенька прийде, то знов туди метнеться** (Барв., Опов., 1902, 453); **Розтровоженій, він до самого ранку не склепив очей і, тільки стало світати, вийшов на подвір'я. Сусідові теж, мабуть, не сталося, бо він уже тинявся по двору** (Панч, В дорозі, 1959, 132); // **Довгий час ходити, бродити, перебувати**

де-небудь. *Двері риннули і в хату увійшов тихо Микита — І де хоч ти там тинявся? — сразу повернулася до його Настя, — не бачиш, що тут таке чиниться?* (Вас., I, 1959, 288); *Це був відомий і досвідчений прокуратор і кривокодер, який вже років з тридцять тинявся по судах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 141); // *Ходити, гадати куди-небудь без особливого бажання або результату. Погінчики, брудні і сердиті, в мокрих брезентових плащях, .. тинялися від хати до хати з погнутими відрами і мінjali молоко на корм худобі* (Тют., Впр, 1964, 460); // *Блукати без догляду* (про тварин). В *Морозовій квартирі завжди тинялося більше десятка різноманїтних, зажерливих, крикливих котів* (Собко, Біле полум'я, 1952, 161).

Із кутї (куткї) в кут (кутїк) тягнїтися див. кут, кутїк; **Тягнїтися без діла (дарма)** — марно гаяти час, байдкувати. *Мені шаноба скрізь була, Бо я без діла не тиняюсь* (Гл., Байки., 1959, 115); *Щоб дарма не тинялася Оленка, без діла не була, не нудьгувала, мати її засадила за веретено* (Горд., Заробітчани, 1949, 23); **Тягнїтися мов (немїв, як) неприкїяний див. неприкїяний**.

2. **Переходити, переїздити з одного місця в інше; провадити мандрївний спїсїб життя.** [Микола:] *Та що ж ти за чоловік? [Петро:] Як бачиш: бурлака на свїті; тиняюсь од села до села* (Котл., II, 1953, 26); *Вже мало не рік тинявся Селїм перськими пустелями і горами і марно благає, щоб відпустили його до Каффи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 418); // *Вештатися, блукати по свїту, не маючи власної хати й засобів для існування. Розуєте, голє та слабе Тягнїтїся хлоп'я. — Що з дому вигнало тебе? — Звернуєсь до його [нього] я* (Грб., I, 1959, 479); — *А що ж, Мотре, — каже її мати, — їди [замїж]! Хоч хата своя буде, доч не тинятимешся на старість, як от я, стара...* (Мирний, I, 1949, 133); *Прекрасний новелїст і сатирик Лєсь Мартович тинявся всє життя обїреаний і напївеголдний* (Козл., Відродження., 1950, 78).

◇ **Без арїстанївнїца тягнїтися див. приставнївище; Тягнїтися по (в) наймах (по заробїтках)** — служити в наймах, ходити на заробїтки. *Їм усїм здавалося, що вони не жили, а тїльки животїли на чужинї, тиняючись в наймах по усяких мїсцях* (Н.-Лєв., II, 1956, 255); *Марїа, обливачючись слїзми, оповїдала йому про свїй сорж несвїтський, про те, як вона з дитиною малою, боячись вернутїсь додому, тинялась по наймах* (Коцюб., I, 1955, 146); **Тягнїтися попїдтївнїю (пїпїд тївнїми)** — жити не дома, ночувати просто неба, жебрачити. *Пїшла тинячись попїдтївнїю, Аж поки, поки не дїйшла Аж до Голгофи* (Шевч., II, 1963, 370); — *А всє, кажу, шкода дївки. Пропадє її за цїпову дїшу! Лїчєне тинячись попїд тївнїми, на когач зогнє!* (Мирний, III, 1954, 218); **Тягнїтися по свїту** — бувати в рїзних мїсцях; мандрувати. — *Самому остовїadlo вже бурлакувати її тинячись по свїту* (Н.-Лєв., VI, 1966, 82); *Про бажаннє ослїпати просту людину наших днїв говорить і вірш [М. Рильського] про дядюшку Тодосю, що колись тинялась по свїту, шукаючи долї і частя* (Крїж., М. Рильський, 1960, 68); **Тягнїтися по товаришїх (еусїдах і т. їн.)** — шукати притулку в товаришв, сусїдїв і т. їн. *Кїждїсь час я жив на кредит у наборщика [друкаря] пок. Даниляка, тинявся по товаришїх* (Фр., XVI, 1955, 368); *Три ночї мусїв тинячись по сусїдах. Добре, що лікар наводився та розтлумачив її, що це таки я, а не сатана* (Баш, На землї., 1957, 79); **Тягнїтися по чужїх [людах]; Тягнїтися між чужїми [людьми]** — жити і працювати в чужих людей, у наймах. *Вона як стала, як глянула — чи ж пїзнати її було! От наче довго та довго тинялася по чужїх*

та разом несподївано родину усю свою знайшла — застїокєна та радїсна (Вовчок, I, 1955, 230); *Мотря, вмивачючись слїзозами, стала ганьбити сина. — Чи тобі не соромно? чи тобі не гріх?... мене на старість пустив по чужїх людах тинячись...* (Мирний, I, 1949, 321); [Б у р л а к а:] *Бачите, я їшов додому спочивати, на старість наводїло менї між чужїми людьми тинячися* (К.-Карий, I, 1960, 45); **Тягнїтися по чужїх хатах** — жити в чужих людей. — *Через сїни у їз зайєва гата...* *Чого Параска буде по чужїх хатах тинячися? Тут, дома, її і покїйнїше, і безпечнїше* (Мирний, IV, 1955, 51); — *Хїба я не знаю, що ї Ви бїдуетє, тиняючись по чужїх хатах* (Коцюб., I, 1955, 42); **Тягнїтися по шинкїх** (по корчмїх, з шїнку до шїнку, з корчми в корчму) — пїячити. — *Вїн і з людьми не знаєтьє, всє б по шинках тиняєтьє!* (Мирний, III, 1954, 229); — *І чоловік вїн добрий, бозобовїячий, не гордий; часом вряди-годи вип'є з нами по чарцї, але не п'ястєвє, не тиняєтьєся по корчмах* (Н.-Лєв., III, 1956, 9); *От так жила я лїт двадцять. І не жила, а тинялась, їз коршми [корчми] в коршму тинялась* (Фр., X, 1954, 211).

3. **Ідучи, хитатися, похитуватися** (вїд утоми, хвороби тощо). *Другий же брат Пандаром зєвася І вицїий од верстої здавася, Та в'їлий, мов верблюд, тиняєтьєся* (Котл., I, 1952, 238); *Хлопєць лєдєє сунєтьєся, тиняєтьєся, але ми вже ї не кажемо йому нїчого — аби їшов. — Очі, — каже, — злипаютьєся...* (Хотк., I, 1966, 167).

ТИНЬК, у, ч. **Розчин** ваша, змїшаного з пїском, яким покривають поверхню стїн, стелї тощо; штукатурка. *В кїмнатї пазло вогким вапном. Тиньк висилєв надто повільно через таку ранню мокру осїнь* (Коп., Вїбр., 1948, 82); *У свїтлїй, сонячнїй... і просторїй залї для засїдань, де пазло вогкїстю і свїжїм тиньком, збралися видатнї інженери, начальнїки робїт..., найлїпшї знавцї гїдротєхнїчних споруд* (Коцюба, Новї береги, 1959, 28); // **Затвердїлий шар** такого розчину на стїнах, стелї або якїї обшивався, обвалївся. *Зї стїн руїни з галасом знялось вороннє, а всередину з лоскотом посипались тиньк і цєгла* (Коцюб., II, 1955, 7); *Андрїй виламує прутинку з дєрева, що звязало ростї з-пїд купї тиньку ї цєгли* (Ю. Янов., IV, 1959, 14).

ТИНЬКАР, я, ч. Те саме, що штукатур. *Сивий, волосатий дїд у брезентовому фартусї тинькарєя. стоїть на тлї неба в просвітї забитого нахрєст вїкна* (Кундзїч, Пов. і нов., 1938, 215).

ТИНЬКАРСЬКІЙ, а, е. **Прикм. до тинькар.** *Мутька взяв одного чорноробочого вичити тинькарської справи* (Коп., Вїбр., 1948, 63).

ТИНЬКОВАНИЙ, а, е. 1. **Дїспр. пас. мнв. ч. до тинькувати.**

2. **у знач. прикм.** **Покритий тиньком.** *Вузькї вїкна нерївно лїпилися на площинї свїтло-сїрїх тинькованих стїн* (Перв., Опов., 1970, 32); *Тинькована хата.*

ТИНЬКУВАННЯ, я, с. **Дїя за знач. тинькувати.** *Кожин та переднє частини печї пїд час тинькування орнаментованї ялинками та їншїми нескладнїми малюнками* (Нар. тв. та етв., 3, 1965, 65); *Тинькування стїн.*

ТИНЬКУВАТИ, їю, їєш, **недок., Perez.** Те саме, що штукатурити. *Хата була старєнька ..Алє Ганна завжди тинькувала та мазала її, на зиму обставляла кукурудзиннєм* (Зар., На. свїтї, 1967, 33); *Здебїльшого такї озорожї [парканї з глївнї] тинькують глїннїм розчином і потїм бїлять крїждоу ч з вапном* (Живнї буд. колгоспника, 1956, 21); ***Образно.** *Щє тїльки сїрї смужка тинькувала схїд небозводу, як в селї торжм загавкали собаки* (Ірчан, II, 1958, 89).

ТИНЬКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тинькувати.

ТИП, ч. 1. род. у. Зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ. *Все одно мама і сестри звичок своїх і тилу господарства не змінять* (Л. Укр., III, 1952, 686); *Покад сто типів сільськогосподарських машин працюють у соціалістичному сільському господарстві* (Вишня, II, 1956, 11); *Відповідно до трьох основних способів подачі звука існують для відображення їх три типи диригентського жесту, або штриха* (Осян. диригув..., 1960, 38); *Заміна приватної власності суспільною означає виникнення нового типу виробничих відносин* (Ком. Укр., 2, 1965, 34); *За останні роки значно змінилися типи будинків і планування кварталів* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); *Виражаючи волю і пристрасте прання всієї радянської людини, ми будемо добиватися обмеження і припинення гонки озброєнь усіх видів і типів, неухильного просування до загального й повного роззброєння* (Ком. Укр., 6, 1975, 5).

2. род. у, спец. Найвища категорія в систематичній тварин і рослин, що об'єднує споріднені класи. В основну класифікації [комахи] покладено одиницю — вид. Схожі види дають рід, роди складають родину, родини — ряд; ряди утворюють класи і типи (Підручник дезинф., 1953, 160); *Тип членистоногих об'єднує ракоподібних, наукоподібних, комах* (Зоол., 1957, 191); *Тип квіткових рослин; Тип молюсків; Тип гардових*.

3. род. у. Характерна будова тіла, зовнішність людини, пов'язані з її належністю до певної етнічної категорії. *Перший забрав голос Пета, головний начальник свого відділу, чоловічок літ коло сорока, тип монгола* (Фр., VI, 1951, 68); *Першою зайшла худенька смуглява жінка снідного типу* (Дмит., Розлука, 1957, 293); // *Характерні риси обличчя, пов'язані з етнічною належністю. Марція немолода вже пані, обличчя суворого римського типу, руки повільні* (Л. Укр., III, 1952, 176); *Мурашкова була красуня широго класичного типу. Матосе біле лице було ніби виточене з слонової кістки; нічні великі темні очі були блискучі* (Н.-Лев., V, 1966, 101).

4. род. у. Художній образ у літературі та мистецтві, у якому узагальнено найхарактерніші риси певної групи людей. *Його [М. Гоголя] навіть невмирущі типи з «Мертвих душ» — це зразки з наших панів* (Мирний, V, 1955, 410); *Літературним типом і в створеній письменником такій характер, який відображає риси, властиві багатьом людям* (Укр. літ., 8, 1957, 254); *Позитивний тип повинен цілком відповідати епосі, відображати її, провіщати майбутнє й наближати його* (Рад. літ-во, 4, 1968, 57).

5. род. у. Категорія людей, об'єднаних якимиись характерними рисами (соціальними, національними, професійними тощо), а також яскравий її представник. *Я знов спускала очі до роботи і, різняючи рукава та припасовуючи комір, вкуні з тим розважала, що за тип моя бесідиця?* (Л. Укр., III, 1952, 599); *Змінився характер фольклору, змінився й тип фольклориста як наукового робітника* (Рильський, III, 1956, 145); *Літня жінка, тип учительки, шие на ручній машині, хлопчик.. порається біля акваріума* (Ю. Янов., I, 1954, 207); *Шеєченко знав, що більшість армійських офіцерів — п'яниці, картярі і бретери, і хоча Долгов ніби й не був схожий на цей ходячий тип арміяця, Гарас Гризорович намагався стушуватися і на запитання відповідав якомога лаконічніше* (Тулуб, В степу..., 1964, 86); *Формуються трудові типи нового типу — людина з високою політичною свідомістю, широким професійним кругозором і майстерністю, глибоким знанням політехнічних основ сучасного виробництва* (Ком. Укр., 6, 1975, 61).

6. род. а. Людина, що відрізняється від інших якимиись характерними особливостями (у зовнішності, поведінці, напрямі думок і т. ін.). *Учителів і в Богуславі і в суміжних селах було багато, а охоче знакомився [знайомився] з ними.. Яких тільки типів не надбав я там* (Вас., IV, 1960, 35); — *Це ви в книгах вчитали? — Ні, розмовляв з найстарішими людьми села.. Надзвичайно самолюбні в типи. А скільки життя, живої історії зберглося в їхній пам'яті! В книжках не знайдеш такого..* (Стельмах, I, 1962, 275); — *Тут один мій давній приятель повернувся. Цікавий тип. Я тебе з ним познайомлю* (Дор., Не повторю..., 1968, 188); // *розм. Хтось, невідома людина; індивід. Озброєний тип зупинив хлопця, вимагаючи від них документи* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 275); *Розштовхуючи ліктями матосів, до хлопців підходив той самий тип, що наймав їх своєю ні на роботу* (Кол., Терен., 1959, 211); // *зневажл. Людина з дивними або негативними рисами. — Товариші, — позлуро сказав Сагайда, звертаючись до бійців. — Гляньте на цього типа. Це — дезертир. Да, да, тип це з нами, але ти вже дезертир і зрадник* (Гончар, III, 1959, 148); — *То байдуже, Гнате, — озвався Заруба. — Така в нас робота, нічого не відіши.. От коли б цих типів менше було, Перегуд...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 266).

ТИПАЖ, у, ч. 1. Людина з характерною зовнішністю, що служить моделлю для художника, скульптора, фотографа. *Він захоплювався людьми, замальовував типи, планував цілу картину* (Ле, В снопі..., 1960, 132); *З дванадцяти задуманих картин [серії «Блудний син» Т. Шевченка] перші чотири на замалюні не могли бути виконані через відсутність типажу — російського купця* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 396); *У роботі над цим полотном [«Солдати»] художник доводив шукати типаж. Численні рисунки та етюди дозволили йому створити переконливі характеристики своїх героїв* (Образотв. мист., 2, 1974, 19); // *кін. Актор, що за своїми зовнішніми даними підходить для виконання певної ролі. Поняття типажу.., як його розуміли в період німого кіно, де типаж був вирішальним фактором, повністю зникло з появою в кінематографії живого слова* (Мист. кіно, 1955, 14).

2. Художній образ, тип в образотворчому та сценічному мистецтві. *Щодо з'ясування типів і того, як розбиратися в них, то треба мати на увазі, що майже в кожній п'єсі можна знайти характеристику того чи іншого типажу* (Думки про театр, 1955, 89); *В силу своєї специфіки мистецтво показує життя суспільства через розкриття особистості. Для нас позитивний герой — духовно багата, ідейно переконана людина, якій властиві широта мислення, глибина емоціональних переживань. У зв'язку з цим відповідним має бути і типаж* (Образотв. мист., 3, 1975, 5).

3. Збірн. до тип 4. Був у романі [«Бур'ян» А. Головка] багатовидий соціальний типаж українського села тих часів (Не ілюстрація..., 1967, 177); *Дослідник [О. І. Білецький] характеризує особливості розповіді, типажу, соціальних конфліктів в оповіданнях Марка Вовчка* (Рад. літ-во, 18, 1955, 24).

4. збірн., техн. Сукупність типів, зразків, моделей яких-небудь виробів. *Типаж тракторів; Розширення типажу металообробних верстатів.*

ТИПАЖНИЙ, а, е. Стос. до типажу (у 1—3 знач.), власт. йому. *Італійські фільми робляться в інших соціальних умовах, мають цілком інші завдання, і типажні трактовки там зовсім в іншому плані* (Довж., III, 1960, 333); *Типажні дані; // Який має яскраву, характерну зовнішність, може бути типажем* (у 1 знач.). *Людина типажна.*

ТИПАЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість ва знач. **типажний**. Часто [молоді режисери] в гонитві за типажністю зводять в один фільм акторів, які іноді просто не розуміють один одного (Літ. Укр., 14. IX 1965, 4).

ТИПЕЦЬ, типці, ч. Те саме, що **типча́к**. *Шлях шово просто на схід серед сухозною ковилам, типцюю ї пирцю, виплоающених [виполосканих] осінніми дощами і прив'язлених теплим південним сонцем* (Добр., Очак. розмир, 1965, 19); *На цяц горах [Кременецьких] багато реліктових і ендемічних рослин, серед яких найбільш цікавими є костриця, або типець пізвєстий, ..цибуля волінська* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 8).

◇ **Вхопіти типцю** — натрапити на потрібний шлях, ва потрібну дорогу; натрапити на слід. Як погнався за їм [злочинцем], то зразу попав на слід і гнався до переправи, а далі не вхопив типцю ї через те не довгав (Сл. Гр.); **Дати типцю кому** — побити, відшмагати когось; дати перцю комусь.

ТИПИК, а, ч., *звєзжл.* Людина в дивними або негативними рисами; тип (у 6 знач.).

ТИПИК, а, ч. Церковний устав. *Що піп, той типик* (Сл. Гр.)

◇ **Вказати типик кому, заст.** — провчити когось; **Тямти всі типики, заст.** — знати весь порядок чого-небудь, бути добре озайомленим з якоюсь справою.

ТИПІЗАЦІЯ, і, ж. 1. Втілення засобами мистецтва, літератури загального, типового в частковому, індивідуальному, у конкретних художніх образах, формах. Під реалізмом Шевченко розуміє не рабське копіювання природи, дійсності, а широкє узгаальнення, типізацію (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 241); *Реалізм музичних образах Чайковського, як і всієї художників-класиків, є наслідком творчого узгаальнення, типізації явищ дійсності* (Мист., 4, 1956, 22); *Завданню типізації життєвих явищ І. Франко підпорядковує всі художні засоби, .. діалоги, портрети, внутрішні монологи та ін.* (Укр. літ., 9, 1957, 126); *Типізація є вищим досягненням мистецтва в процесі його розвитку і вміння сприймати образ як образ типовий — найвищим ступенем розвитку художнього сприймання* (Рад. літ-во, 1, 1976, 14).

2. Спец. Зведення великої кількості зразків машин, деталей, будівель, технологічних процесів і т. ін. до обмеженої кількості вибраних типів; уніфікація. *Найважливішою передумовою дальшого поглиблення спеціалізації та кооперування в широке здійснення нормалізації, типізації і стандартизації як у середині країни, так і в міжнародному масштабі* (Ком. Укр., 6, 1965, 38); *Типізація споруд і будов.*

3. Віднесення до певного класифікаційного типу. *Радянські вчені, розвиваючи лєнінські ідеї, створили типізацію мїст, яка ґрунтується на їх функціональному значенні* (Ком. Укр., 1, 1970, 51); *Типізація ґрунтів; Типізація озер.*

ТИПІЗМ, у, ч., *рїдко*. Те саме, що **типізація** 1. *За алучним висловом В. Р. Беліцького, «типїзм» є один з основних законів творчості і без нього нема творчості* (Рад. літ-во, 3, 1964, 27); *В розумінні соціально-психологічного типїзму образи людей є «Fata morgana» [М. Коцюбинського] не мають собі рівних в усій українській прозі* (Не ілюстрація., 1967, 195).

ТИПІЗОВАНИЙ, а, в. Дїспр. пас. мнч. ч. до **типїзувати**. *Тисячні факти ї події власного життя, потрапляючи до творчого горнила письменника [І. Франка], виходили звідти вже узгаальнені, типїзовані* (Рад. літ-во, 7, 1966, 81); // у знач. прикм. *Настя — типїзований, узгаальнений образ простої сільської жінки, щирої, сповненої материнської любові* (Укр. клас. опера, 1957, 216); // у знач. ім. **типїзоване**, ного, с. Про щось загальне, типове, яке втілено художніми засобами в част-

ковому, конкретному. *Справжнє мистецтво є витором високохудожнього синтезу, органічного поєднання загального ї конкретного, типїзованого та індивідуального* (Укр. літ. критика., 1959, 46).

ТИПІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **типїзувати**. *Типїзування явищ дійсності.*

ТИПІЗУВАТИ, ую, уеш, недок. і док., *перез.* Здїйснювати типізацію. *Реалістичне мистецтво, на відміну від натуралізму, не фотографує поверхові життєві факти і явища, а відбиває суттєве, типїзує риси життя* (Худ. чит., 1955, 11); *У всякого мислєця у полюванні єсть свій стиль, отже, трудно мені все це так типїзувати, щоб зрозуміло було всім* (Вишня, II, 1956, 181); *З самого початку існування української опери в нїй спостерігається прагнення типїзувати образи і драматичні ситуації* (Укр. клас. опера, 1957, 308); *Типїзувати машини; Типїзувати рослинність.*

ТИПІЗУВАТИСЯ, ується. Пас. до **типїзувати**. *Реальні риси.. більшовиків Панфьоров типїзував, створюючи образ більшовика Сивашова в романі «Бруски».. Прототипи були лише поштовом жа творчості, носіями окремих рис, які потім відбивались ї типїзувались* (Рад. літ-во, 6, 1957, 92); *В образах представників радянського народу в творах С. Олійника типїзуються риси народного ідеалу* (Рад. літ-во, 4, 1976, 25).

ТИПІЗУЮЧИЙ, а, е. Дїспр. акт. теп. ч. до **типїзувати**. *У центрі роману «Юрко Крук» П. Коляничока — сит бідняка Юрко Крук, образ великої типїзувальної сили, автобіографічні моменти в творі тільки підкреслюють широту узгаальнення* (Рад. літ-во, 3, 1957, 15).

ТИПОВИЙ, а, е. 1. Який відзначається ознаками, властивими якій-небудь сукупності осіб, явищ, предметів і т. ін. *Дружина його, Софія Іванівна, була типова полячка: білява, з світлочно-білим, наче фарфоровим, обличчям і ніжним рум'янцем* (Тулуб, В степу., 1964, 79); *Шофер Микола, маленький, худоблячий, бистрокий чернігівець, типовий поліщук, не може втриматися від сміху* (Загреб., Шеціт, 1966, 305); *Надворі було суро і холодно—типові зими на Криворіжжі* (Гур., Життя., 1954, 36); // *Яскраво виражений, справжній. — Це типовий істерик! — з науочною [науковою] поважністю докинув їм* (Крїм., А. Лаговський, 1905, 51); *Коронський район — типове Полісся з бідними піщаними ї дерново-підзолистими ґрунтами* (Колг. Укр., 8, 1956, 21).

2. Який часто зустрічається; характерний, звичайний, природний для кого-, чого-небудь. *Перед очима розгорався типовий для Угорщини халястий степовий ландшафт: вибалки, пагорби, рівнини і знову пасма горбів* (Гончар, III, 1959, 218); *Мотиви різьби [ва коморах] є класично народними і типовими для дерева* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 25); *Типова помилка.*

3. Який виявляє загальне в частковому, індивідуальному. *Саме життя ставить перед письменником вимогу: людський образ має право на життя тільки тоді, коли він типовий* (Смоліч, Розм. з чит., 1953, 168); *Правдивість зображення типових характерів у типових обставинах, як і правдивість деталей, залишається законом для кожного драматурга, який вважає себе реалістом* (Літ. газ., 25. XI 1953, 3); // у знач. ім. **типове**, вого, с. Те, що є загальним у частковому, індивідуальному; єдність загального та індивідуального в художньому образі. *Я маю на увазі обов'язкове для поета вміння підмічати типове в житті, я маю на увазі вміння так розміщувати в творі своїм образи та ідеї, щоб із них в кінці можна було б вивести синтез* (Тич., III, 1957, 147); *Особливої уваги заслуговує, на нашу думку, естетична природа типового в літературі та мистецтві* (Рад. літ-во, 1, 1962, 17).

ТИПОВИЙ, а, е. Який є зразком, стандартом для ряду однорідних явищ, фактів і т. ін.; зразковий. *Поряд з вивченням досвіду спорудження жилих будинків для колективних за типовими проектами, дуже важливо також узагальнити досвід народного будівництва, тобто будівництва, здійсненого самими колективними, без типових проектів (Жилий буд. колективника, 1956, 5); Нині сталися відчутні зміни в містобудуванні. Тепер кожна республіка має свої серії [будинків] — від 5 до 10 типів різних проектів, а всього по Союзу налічується 98 серій типових проектів (Веч. Київ, 15.ІІ 1975, 4); Типова модель; Типовий трудовий договір; // Який відповідає певному типу, зразкові, зроблений за певним зразком, типом; стандартний. — В першу чергу мене цікавлять графіки напруж у типових сифонах периферійних систем каналу (Ле, Міжгір'я, 1953, 13); Типовий районний Палац культури; Типові меблі; // Установлений, прийнятий для всіх установ, підприємств і т. ін. певного роду. Типові норми виробітку й розцінки встановлюють із таким розрахунком, щоб їх можна було застосувати на будь-якій шаті (Техн. нормув., 1958, 59).*

ТИПОВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. типовий 1, 2. *Типовість обличчя; Бліткою називають здорову налітну картоплю, що має стовпроцентну сортову чистоту, найбільшу типовість для даного сорту й високу врожайність (Колг. Укр., 7, 1957, 40).*

2. Поєднання в одній особі, в одному явищі індивідуальних, своєрідних рис, ознак і властивостей, характерних для сукупності осіб, явищ; єдність загального та індивідуального в художньому образі. *Свідоме перебільшення, заострення образу не виключає типовості, а повніше розкриває і підкреслює її (Рильський, III, 1955, 159); Життєздатність і колосальна сила естетичної дії народної музики пояснюється передусім типовістю її музичних образів (Мист., 6, 1955, 7); Велике життя кращих творів наукової фантастики — в перспективності наукової мрії, в соціальній насиченості, в типовості характерів, у тонкому психологічному аналізі (Вітч., 8, 1961, 208); Правдивість художніх деталей, поряд із типовістю характеру та обставин, є важливою рисою реалізму (Рад. літ-во, 5, 1967, 59).*

ТИПОВО. Присл. до типовий 1, 2. *Типово український склад обличчя, різне високе чоло, а найбільше — то довгі сині вуса, що мальовничо спадали униз, завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини (Хотк., I, 1966, 80); Сідаючи, вона приязно посміхнулася до Маріет, з типово жіночою, майже задрібною чуйністю похвталася по-мадярськи її рум'янощому донечку (Гончар, Новели, 1954, 51).*

ТИПОГРАФ, а, ч. Невеликий темно-бурого забарвлення жук родини короїдів, який завдає шкоди хвойним деревам.

ТИПОЛІТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до типолітографія. *Типолітографічна справа.*

ТИПОЛІТОГРАФІЯ, і, ж. Друкарня з літографічним цехом.

ТИПОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стосує до типології, який ґрунтується на типології. *Археологи України, звернувшись до типологічного аналізу речових матеріалів, розробили досконалий за деталями періодизацію культур епохи бронзи (Літ. Укр., 11.ІІ 1969, 4); Типологічна класифікація мов; Типологічний метод дослідження.*

2. Пов'язаний з певним типом організму; власт. певному типу. *Строки відновлення [кров'яного тиску] залежать від типологічних особливостей вищої нервової діяльності (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 23).*

ТИПОЛОГІЧНО. Присл. до типовий 1. *Майже сьрізь у слов'янських народів в роки війни [другої світо-*

вої] поширилися типологічно подібні імпровізовані пісьми, що супроводжувалися танцями або грою на музичних інструментах — частушки, колодійки, куплети (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 33).

ТИПОЛОГІЯ, і, ж. Вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками. *Досить важливими питаннями сучасної геоботаніки є питання. типології рослинного покриву (Бот. ж., X, 2, 1953, 10); Якщо прослідкувати типологію авторської праці [Рильським перекладу вірша болгарського поета Христо Смирненського «Гладіатор»], то побачимо — вона відбувалася в напрямку піднесення експресивності, уточнення деталей обстановки, характеристик героїв вірша (Рад. літ-во, 2, 1974, 72); В інструментознавстві є ряд проблем, які досі ще остаточно не з'ясовані. Зокрема, це стосується питань типології і технічної термінології (Нар. тв. та етн., 3, 1976, 91).*

ТИПОМЕТР, а, ч. Прилад для визначення розміру друкарських літер.

ТИПОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Признач. для лінійного вимірювання елементів набору (у друкарні). *Типометрична лінійка.*

ТИПОМЕТРІЯ, і, ж. Друкарська система мір для лінійного вимірювання елементів набору (літер, рядків, шпальт і т. ін.).

ТИПОРОЗМІР, у, ч. Скорочення: типовий розмір (верстатів, інструментів, деталей і т. ін.). *Велика кількість типорозмірів виробів утруднює роботу підприємств, знижує рівень індустріалізації будівництва та збільшує його вартість (Роб. газ., 21.X 1965, 2); — Ми нуло небагато часу, а наш колектив [сєванського заводу «Алмаз»] випускає п'ять марок синтетичних алмазів, 170 типорозмірів інструментів (Рад. Укр., 2.XII 1973, 1); Верстати малих типорозмірів; Типорозміри балконних дверей.*

ТИПТИСЯ, пчуся, пчєся, недок., діал. Трястися (на возі і т. ін.). *Доведеться типтисся до Володарки або й далі (Сл. Гр.).*

ТИПЧАК, а́, ч. (*Festuca sulcata* L.). Багаторічна пасовищно-кормова рослина родини злакових із цвітнявистим сіро-зеленим листям і вузькою волоттю; вівсяниця борожиста. *Поміж ковилою наливається темною зеленню типчак. Він росте невеликими круглими куртинками, які складаються з пучків тонких шпильчатих стебел-листочків (По заповідн. місцях., 1960, 78); Степ в усі боки рівний-рівніський.. поки що дикий типчак тут свистить та незворуц срібляється (Гончар, Трояк, 1963, 227).*

ТИПЧАКОВИЙ, а, е. Прикм. до типчак. *Типчакове сіно, скошене в стадії цвітіння й добре зібране, теж охоче поїдається всіма видами худоби (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 40); Типчакова рослинність; // Порослий типчаком. Типчаківий степ.*

ТИПЧИНА, і, ж., бот. Те саме, що типчак.

ТИР, у, ч. Закрите або напівзакрите приміщення, спеціально пристосоване для навчальної й тренувальної стрільби з ручної вогнепальної та пневматичної зброї. *Майдан невідомого містечка.. Праворуч карусель, тир (Олесь, Вибр., 1958, 413); Вони вже вивчили звичку, прийоми стрільби і чекали практичної перевірки своїх знань у тирі (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 23).*

ТИРАДА, и, ж. Довга фраза, багатослівна репліка в діалозі, виголошені в піднесеному тоні. *Висказавши цю довгу тираду, граф аж відсалтував (Фр., VI, 1951, 221); Каргат в цю мить почав свою останню тираду з поклонами й прикладанням руки до серця (Шовк., Інженери, 1935, 133); Вірші мимоволі диктували штучний, неприродний ритм, ґрупувалися у фрази, шикую-*

валить у тиради, тягли на фальшиву патетику, сценічний трафарет (Дмит., Наречена, 1959, 125); // Монолог такого характеру в романі, п'єсі. У вільний час я виголошував цілі тиради з ролей Кропивницького, намагаючись точно скопіювати його своїм напівазлов'ячим голосом (Минуле укр. театру, 1953, 83); Десянадцятий вечір актори безсонні і готують «Десянадцяту ніч». Щоб дзвінок їй іскристо летіли тиради Під оплески олімпіади (Бажан, Рокит, 1957, 201).

ТИРАЖ¹, *у, ч.* 1. Розиграш державної позики або лотереї. Другий тираж державної позики; Таблиця тиражів грошово-речової лотереї.

2. Погашення облігацій позик або інших паперів установою, що їх випустила.

◇ **Виходити (вийти і т. ін.) в тираж** — переставати задовольняти потреби в чомусь, ставати непридатним для чогось; виходити з ужитку, цуватися. — Вам не здається, що ми з вами вже, так би мовити, виходимо в тираж, і треба на наші місця пропустити молодих інженерів... (Собко, Срібний корабель, 1961, 15); Він.. заглиблювався в малювання карт, які дуже швидко виходили в тираж (Збав., Єдина, 1959, 124).

ТИРАЖ², *у, ч.* Кількість примірників друкованого видання одного випуску. На Україні «Маніфест Комуністичної партії» видавався українською мовою багато разів і великими тиражами (Вісник АН., 1, 1957, 42); На те, що лист був друкований в друкарні в тиражі щонайменше тисяч двадцять, баба не звернула, та й не зуміла б звернути уваги (Смолич, II, 1958, 95); // розм. Усі примірники такого видання. У друкарні пораяв наймит Ярема. Він закінчував друком невеличкий тираж газети і старанно складовав його в «порці», щоб ще зрання рознести по кутках (Епик, Тв., 1958, 163); — А що робити нам з третім ножем? Заріжуть же... не дадуть і надрукувати! Іван уже думає про це і, здається, знайшов вихід... поки цензори розшолопають, в чім річ, значна частина тиражу встигне вислизнути з-під їхніх рук і дійти до читача (Кол., Терев., 1959, 310).

ТИРАЖНИЙ¹, *а, в.* Прикм. до тираж¹. На столі дві таблиці ножерів серій та облігацій: список облігацій, якими в цьому тиражі грав Сана, і тиражна таблиця на останній сторінці газети (Ле, В своні., 1960, 112); // Признач. для проведення тиражу. У зал, де відбувається тираж, доставлять 4 металевих тиражних колеса (Вєа. Київ, 5.IV 1958, 3).

ТИРАЖНИЙ², *а, в.* Прикм. до тираж². Тираж «Перця» складає тепер більше двох мільйонів примірників.. вже цей тиражний феномен «Перця» вартий того, щоб його осмислила критика (Рад. літ-во, 2, 1971, 17).

ТИРАЖУВАННЯ, *я, с., спец.* Дія за знач. тиражування. Графічні (рисовані й гравіровані) портрети Григорія Савича набули поширення ще до масового тиражування літографських зображень Сквородю того ж типу в журналі «Утренній вєззда» (1833) та книзі «Изображение людей знаменитых... Малороссии» (1844) (Образов. мист., 6, 1972, 27); Багато виробів, сваяєних зудожеюю радою фабрики, образу ж надходить у тиражування. Інші складови копіюють кожну річ, виконуючи ті ж самі операції, що й автор (Наука., 11, 1964, 35); Тиражування кінофільмів на кінокопіювальній фабриці; Тиражування книжок.

ТИРАЖУВАТИ, *ую, уєш, недож. і дож., перек., спец.* 1. Встановлювати тираж книжки, журналу, газети тощо. Делегати відмічали, що книжоторці, не знаючи запитів читача, неправильно тиражують і замовляють книги у видавництвах (Літ. газ., 10.X 1958, 1); // Платувати випуск продукції певного зражака на виробництві.

Нема потреби без міри, наосліп, тиражувати старі вірці, часом не кращого гатунку, посилюючись на те, що «товар іде» (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 50).

2. Робити потрібну кількість копій кінострічки, платівки тощо. «Весну на Зарічній вулиці», «Висоту», «Баладу про солдата», «Іванку», «Надзвичайну подію», «Підняту цілину» доводиться тиражувати по два-три, а то й більше разів, і ми чуємо від глядачів теплі слова на адресу їх творців (Мист., 3, 1961, 29).

ТИРАЖУВАТИСЯ, *ується, недож., спец.* Пас. до тиражувати. Тиражуються короткометражні фільми: «Задумано Леніном», «Ми на батьківщині Ілліча», «Ленін і Крупська» (Рад. Укр., 19. I 1971, 2).

ТИРАН, *а, ч.* 1. У Стародавній Греції та в Римі, а також у містах-республіках Італії XIII—XVI ст. — правитель, що прийшов до влади насильницьким шляхом і керує одоособово. [Л ю ц і я:] Коли в нас буде цар один на небі, то на землі вже місця не достане [не вистачить] тиранам-цезарям, і церква наша республіку міцну заложить в Римі (Л. Укр., II, 1951, 418).

2. Жорстокий правитель, дії якого ґрунтуються на свавіллі та насильстві; деспот. Озвєж-свозово Уладє колєсь [дума] на землю і притчею стане Розпинаємєлєм народним, Грядущим тиранам (Шевч., II, 1963, 279); В.. Івана IV рано почали проявлятися риси жорстокого тирана-кріпосника (Іст. СРСР, 1, 1957, 113); Схопився Тухохопилый як опшарєний.. В Петрограді скинули єсєдержавну корону. Нєма царя! Генєву голоєний тиран (Ков., Куця., 1960, 115); *Образно. Коли людина мудиться від неробства, для неї час — тиран, що мордує її, як отруєна стріла (Добр., Очак. розмвр, 1965, 200); *У порівн. [В і р а:] Любо! Вона приходить у душу, як неспівий гість, а згодом починає панувати, як жорстокий тиран. Вона вже ставить свої закони і вимагає, щоб її насильство всі назвали правдою! (Коч., II, 1956, 205); // перек. Той, хто підкоряє собі кого-, що-небудь, диктує свою волю. Татьяно, друже мій Татьяно! З тобою разом словою ллю, У руки модному тирану Ти долю віддала свою (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 74).

3. *перек. кого або для кого, перек.* Жорстока, деспотична людина, що зловживає своїм впливом, ставовищем, своєю владою над ким-небудь; мучитель. — Але я смію думати, що не буду для вашої дочки ні варваром, ні тираном, ні деспотом..—обізвався Ломицький (Н.-Лєв., VI, 1966, 54); Юрішко, злий тиран людей, нєлюбимий, остогидлий, Юрішко-пушкар, озлоблений на весь світ, одурєний,— і той змилосердився (Хотк., II, 1966, 253); Батальєоний ординарець дістав наказ викликати фєльдфєбєлєя 12-ї роти Насєкєлє, який має рєпутацію найбільшого тирана (Гашєк, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 458).

ТИРАНИТИ, *ую, виш, недож., перек.* 1. Виявляти деспотизм, жорстокість стосовно когось. Вище духовенство — єпископи і священики — позодили виключно з монахів.. тому й не диво, що нижче світське духовенство воки тримали в тежоті і убоготі і різкими способами його принижували і тиранили (Фр., XVI, 1955, 141).

2. Завдавати страждань, мук кому-небудь; зумислєвє мучити когось. Заговорили [опришки] про Дїдушка, як він дішив базатства, як швидко навчився панувати, як тиранив жінку і знуцався з наймитів (Гжицький, Опришки, 1962, 203).

ТИРАНИВ, *нова, новє.* Прикм. до тиранив; належливий тиранові. Вже пізно було, сутєніло, Як повстав я цара Лїкаєна житло негостинне. Зразу ж я дав зрозуміти,

кто я, і тиранові слуги Переді мною схилились (Зеров, Вибр., 1966, 305).

ТИРАНИ́ЗОВАНИЙ, а, е, рідко. Діспр. пас. мнч. ч. до **тиранізува́ти**. Ні, не дні, а довгі-довгі літа пробує він в тій клітці, не тільки держаний взаперті, але тиранізований на кождім [кожнім] поступі (Фр., I, 1955, 339).

ТИРАНИ́ЗУВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. **тиранізува́ти**. Страшні надужиття власті [влади], тиранізування та висисання італійського люду, огидні прощупки пап..., все те підкопало моральну силу католицизму (Фр., Публіцистика, 1953, 33).

ТИРАНИ́ЗУВАТИ, ́ю, ́єш, *недок.*, *перех.*, рідко. Те саме, що **тиранізувати**.

ТИРАНИ́ЧНИЙ, а, е. I. Прикм. до **тиран** 2 і **тиранів** 2. Тиранічна влада; Тиранічні закони.

2. *перен.* Свавільний, деспотичний. За багато десятиріч свого тиранічного управління колонізатори прищепили поневоленім народам страшенні злидні і безправ'я (Ком. Укр., 2, 1961, 42).

ТИРА́НІЯ, і, ж. 1. У Стародавній Греції та в Римі, а також у містах-республіках Італії XIII—XVI ст. — одноособове правління тирана. Приводом для приведення херсонесців до присяги була невдала спроба вчинити державний переворот — повалити демократичний лад і встановити тиранію (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 300).

2. Правління, влада, що ґрунтується на свавіллі та насильстві. Він [Гарібальді] висадився 11 травня 1860 р. на крайньому західному пункті Сіцилії і був зустрінутий народними масами як визволитель від тиранії Бурбонів (Нова іст., 1956, 198); Кожляк між ніччями, завжди п'яним поручиком Кампіньйоні і сміливим, благородним поетом-революціонером [Т. Шевченко] характерний для пошмури епохи Миколи I з її бездушною тиранією (Веч. Київ, 7. II 1964, 4).

3. *перен.* Деспотизм, жорстокість стосовно когонебудь. [Л в а:] Аже їй діло, на яку п'єсу я йду дивитись? Се тиранія! Я сьогодні не терплю! (Л. Укр., III, 1952, 721); Чоловік Кошицької, покірний, як віл, і безсловесний, як риба, своєрідно виявляє протест проти жіничної зацпанної тиранії (Кол., Терев., 1959, 25); // Деспотична влада когонебудь над кимось. Суліман їмоді нагадував Славі.. собаку сейбєрнара, який спокійно, ба, навіть поблажливо зносить тиранію дітей, коли ті тягають його за вузд чи їздять на ньому верги (Вільде, Сестри., 1958, 400).

ТИРА́НКА, в, ж., *розм.*, *перен.* Жін. до **тиран** 3. Правду кажучи, боялися вони [заробітчани] всіляких святенниць, які потім, у буденному житті, найчастіше виявляються особливо жорстокими та в'їдливими тиранками (Гончар, Таврія, 1952, 148).

ТИРАНОБО́РЕЦЬ, рця, ч. Політичний або громадський діяч, який бореться проти абсолютизму, тиранії (у 2 знач.). Поет-революціонер, поет-тираноборець., він [Т. Шевченко] зоставив нам у своїй творчості найкращий вики́т своєї душі — нездоланну волелюбність, гуманність, чисту, як сонце, мрію про всеюдське братерство і щастя (Літ. Укр., 30. V 1964, 2); Переважна більшість авторів-самоуків, які писали про Леніна, змальовували його передусім як тираноборця, визволителя народів світу, вождя світового пролетаріату (Рад. літ-во, 11, 1971, 23); Нам дорогий в її поезії образ Прометей, який Леся Українка підносить, ідучи за Шевченком. Прометей! Божоборець, тираноборець — образ волелюбного народу, символ його духу (Рад. Укр., 25. II 1971, 2).

ТИРАНОБО́РЧИЙ, а, в. Власт. тираноборцеві. Для кращих поезій Костомарова 40-х років характерні ти-

раноборчі мотиви (Рад. літ-во, 5, 1967, 46); // Спрямований на боротьбу проти тиранії (у 2 знач.). Друга зустріч [Т. Шевченка] з Україною була ознаменована тираноборчю поемою «Кавказ» і безсмертним «Заповітом» (Рад. літ-во, 8, 1968, 87).

ТИРА́НСТВО, а, с. 1. Те саме, що **тиранія** 2. Добрий правник і доглядач закону, Пезаз і в нестерпні Роки тиранства давав, що законі додержувати треба, Хоч би закони були і беззбройні (Зеров, Вибр., 1966, 357).

2. Жорстокість, свавілля. І ще тоді в дитячій душі Франка зродилася вічна вражда проти усякої неволі та тиранства, проти насильства людини над людиною (Коцюб., III, 1956, 27); [Д а р ' я І в а н і в н а:] Поки ви не поїдете до графа та не привезете пунтивої відповіді, — не відстанете від мене ні шипки вашої поганой табакки.. [Д з ю б а:] Та що же це за тиранство таке... (Коч., I, 1956, 79).

ТИРА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **тиран**. Там вулицями ступонить Ріка народу і валить Тиранський трон! (Фр., XIII, 1954, 144); Свобода, друже мій, то давня притишниця. І от, озброївшись праправдідним мечем, Прийшла затерти слід тиранської в'язниці, І Рівність з янгольським в'явилася лицем (Зеров, Вибр., 1966, 460); // Власт. тиранові (у 2 знач.); жорстокий. Ми сонна, лінька, швидна сила, що до терпіння звикла,.. однак, подразнена раз до крові і введена в захват, зломить тиранську руку раз назавжди [назавжди] (Коб., I, 1956, 250); — Дворянство поєзуло в розкошат, розпусти.. І з жахом дивиться на немилучність — втрапу свого тиранського панування! (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 251).

ТИРЕ, *невідм.*, с. 1. Розділовий знак, що має форму прямої горизонтальної риски (—). Мотивування чи попередження може передаватися на письмі замість двокрапки також і знаком тире (Худ. чит., 1955, 117).

2. Знак такої форми в азбуці Морзе, а також звуковий сигнал, що відповідає цьому знакові. — Разом з твоєю телеграмою листа ось одержала.. Чудася — не лист: одні крапки та тире! — Азбукою Морзе? — догадався брат. — Це здорово (Гончар, Тронка, 1963, 17); З цілим світом говорить рука худорлява радистки іскрометним ключем своїм: цятка-тире, цятка-цятка-тире (Важав, Політ., 1964, 22).

ТИРИ́РИ, *виг.* Уживається як присудок на означення розмови, бесіди. Кума з кумою тирири — свині моркву порили (Номіс, 1864, № 12950).

ТИРИ́ТИ, рю, рш, *недок.*, *перех.*, *розм.* 1. Тягти, волочити (звичайно понад силу, повільно). Упоралася Хома і з вечерю; доволі усе, що постановила жінка: і борщик, і каші, і рибки, і млинців, і бузаців, а далі тири́ть і вареників макітру (Кв.-Осн., II, 1956, 478); Бредуть вони [невольники] — піздоба голо:.. Сторожа додержує кроку; Деї шкани віз тири́ть слідом (Граб., I, 1959, 306); Воак оєчку тири́ть (Сл. Гр.).

2. Те саме, що **тікати** 1 5; совати. — Як прийде до мене в гості [Хоцінський], в'ється коло моїх дітей, тири́ть їм у руки польські книжки (Н.-Лев., I, 1956, 125).

ТИРКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **тіркати** та звуки, утворювані цією дією. У зеленій листві напередім одна друїтй щєбетали пташки. Скільки їх і які вони? Цюмкання, тиркання, ячкання мчалось гонля за хвилєю (Мирний, III, 1954, 314); Зрідка, кожен раз, як пролітають світлячки трапуючи куль, лунає тиркання автоматів (Багмут, Записки., 1961, 22).

ТИРКА́ТИ, аю, аш, *недок.* 1. Вивідати звуки, схожі на «трр» (про деяких комах, птахів і т. ін.). Тільки тут і там зтхають важко корови у стайнях і цєтрукни тиркають зрідка (Козл., Ю. Крук, 1950, 71); Берег

дигає болотом. Тиркає деркач, аж на зубач проступала оскока (Гуц., Скупана., 1965, 261); // Створювати шум, схожий на «трр» (під час стрільби, праці мотора тощо). — Жінки плачуть, діти плачуть,.. у сплині [фашисти] штурхають, з автоматів понад головами тиркають. Страх такий — не доведи господні (Коз., Листи., 1967, 64); // Видавати звуки, схожі на «трр» (про людей). Вона — то біла гонака., аж луна кругом гоготіла, то тиркала, то висвітлювала, мов п'яний галамидник (Мирний, III, 1954, 234).

2. рідко. Черкати крилом об землю (про птахів). Пієнь тиркає по землі коло курки крилом (Сл. Гр.).

ТИРКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тіркати. В одному кутку тиркнула жаба, у другому ударив цвіркун... (Мирний, I, 1954, 269); Коротко й різко тиркнє відбійний молоток. Гучні звуки, сковавши по крутих стінах тунелю, завихрились (Хор., Місто., 1962, 21).

ТИРКОТАТИ, оту́, бчеш і **ТИРКОТИТИ**, оту́, отіш, недок. Підсил. до тіркати. За танками з'явилися мотоциклісти, тиркочучи автоматами, зевисто мчали по дорозі (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 535); // безос. На вулиці дирчало й тиркотіло — з того боку робітники розбирали цегляну стіну (Мушк., День., 1967, 173).

ТИРКОТИТИ див. тиркотати.

ТИРЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до тирло. Аж ось і тирлечко... Та не дійти, шкода! І враз палкий ловець, нестримний, як дитина, У воду кражану заводить по коліна (Рильський, Поеми, 1957, 258).

ТИРЛІКАТИ див. терлікати.

ТИРЛІЧ, **ТЕРЛІЧ**, ́, ч. (*Gentiana L.*). Одно- й багатрочна трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синніми або жовтими квітками, яка росте переважно на високогірних луках. Базатая доля, — Весела воля, Одна стежечку топтала, Друга тирлич розсіпала, Куди вона йшла (Гл., Вибр., 1957, 162); Бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіт пaporоти, терличу (Кв.-Осн., II, 1956, 198); Вона знайомила його з деревами, з кущами, як зі своїми меншими братами. — Тирлич трещатий. Зячка криєця, — красиво? (Мушк., День., 1967, 24); Коли була вже мова про лікувальне зілля, то треба було і терлич вадати (Вільде, Троянди., 1961, 266).

ТИРЛИЩЕ, а, с. Місце, де колись було тирло. Дід Інокентій разом із Кузем насли колгоспну худобу на тирлищі (Тют., Вир, 1964, 271).

ТИРЛО, а, с. 1. Місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою. [С е м е н:] Як був це за підпаша біля панського ялівника, то як приженем було ялівник на тирло, то я як улізу в ставок та плаваю аж до полудня... (Крон., III, 1959, 89); І полягли [люди] самі, Немож на тирлі пії віці (Сам., I, 1958, 187); Південьна спека. Над водою тілі сонцем ліс стоїть, горить. Пастух — на тирлі з чередою Ужлався в затінку і спить (Черв., Поезія, 1959, 204); // Вибите, витолочене ким-небудь місце. Самі газзі [партизани] не дуже руйнували рослинність, не вибивали тирла, щоб не давати знаків німецькій авіаразвідці (Ю. Янов., Мир, 1956, 150); І пале докопав здалося тирлом. Де жодна травинка новік не воскресне (Воронько, Коли я., 1963, 97).

Вибавати (вибити, витолочувати, витолочити) тирло (тірла) — постови, ходінням робити витолоченим яке-небудь місце.

2. Лівго, кубло звірів. Отут саме вочче тирло (Сл. Гр.); // перен., розм. Місце зосередження, притулок антигромадських або злочинних елементів. [К л и м (до Панька):] Стривай! Перед світом краще всього наскочить на їх [заодів] тирло (К.-Карий, II, 1960, 461).

3. Місце, де токують птахи або де вони збираються для відпочинку, на віч. Журавлідесь курлякоють на тирлах (Сл. Гр.); Тирло — невеличкий, порослий травною остролецею посеред Ташані. Кубляться та чепуряться на ньому домашні гуци та качки, сідають на спочинок перелітні журавлі, в'ють гнізда музоті чайки (Тют., Вир, 1964, 47).

4. Місце, де нереститься риба. Коли ж заходила розмова у братів.. Про тирла, про таку принаду для ливів, Щоб звідусіль плила та риба вайлувата До вашого гачка, — а просто завмирав (Рильський, Поеми, 1957, 255).

5. заст. Місце тимчасового поселення. Старе заповізьке тирло.

ТИРЛОВИЩЕ, а, с., рідко. Те саме, що тирлище. Шляшок побіг через якісь тирловища, солончаки (Гончар, Маша., 1959, 30).

ТИРЛУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. перен. Зупиняти, зганяти до купи стадо худоби для відпочинку, водопою тощо. Незабаром почнеться і літня спека. В такі години не можна овець тирлувати на сонці. Ім важко у тоєстих шубах, воки втрачають вагу (Рад. Укр., 16.V 1961, 2); *Образно. Вітер збирає змаровиняні, тирлуєчи його, як вігвар отару (Літ. Укр., 4.VII 1967, 2).

2. перенез. Відпочивати, збившись до купи (про худобу, звірів і т. ін.). В долині, за турецькими могилами, попередю свої тіні, тирлує отара (Стельмах, I, 1962, 43); Підставивши вітрові плечі, почали проситати горби, на лисих шипах яких тирлували зайці (Логв., Літа., 1960, 158).

ТИРЛУВАТИСЯ, ується, недок. Збиватися до купи для відпочинку, водопою тощо (про худобу, звірів і т. ін.). Весною, коли спадає вода, забродить туди [на острів] настися худоба, тирлується там (Тют., Вир, 1964, 47); З віку в вік там тирлувались віці, Гніздилися по будяках джмелі (Вирган, Квіт. береги, 1950, 7); // перен., розм. Стояти, збившись до купи, у тісну групу (про людей). Селяни.. тупають босими широкими підшовами, бредуть ватагою, тирлується і бубонять хто й зна що (Мик., II, 1957, 13); Звідки оці кучугуристі мустирі перед нами, де ото ярмаркові своїми вовами тирлується? (Гончар, Таврія, 1952, 112).

ТИРОЗИН, у, ч. Амінокислота, що входить до складу майже всіх білків; в організмі людини й тварин є видіною речовиною для синтезу гормонів тироксину та адреналіну. На повітрі очищені бульби (картоплі) темніють, пояснюється це окисленням речовини — тирозину, який міститься в них (Фоч., 1956, 255); Особливо багатий гречаний мед на феніламін, тирозин, лейцин, ізолейцин, глютамінову кислоту (Наука., 1, 1973, 27).

ТИРОКСИН, у, ч. Гормон щитовидної залози — амінокислота, що містить великий процент йоду (стимулює обмін речовин, ріст і диференціацію тканин в організмі людини й тварин). Твердо встановлено, що взагалі при введінні тироксину (незалежно від дози) спостерігається підвищення основного обміну (Мед. ж., XXII, 2, 1953, 21); Тироксин — високоактивна сполука з широким спектром біологічної дії. Він впливає на перебіг окислювальних процесів у тканинах, на обмін білків, жирів, вуглеводів, води (Наука., 4, 1973, 26).

ТИРОЛЬКА, и, ж. і. Сорт яблуні, а також її плід довгасто-ковічкої форми з гладенькою тонкою шкіркою та соковитою духмяною мякоттю. Тиролька звичайна.. Походження невідоме, в підставі вважати, що це український сорт [яблуні] народної селекції (Сад. і ягід., 1957, 68).

2. Капелью із невисокою тулією та невеликими по-

ТИРС, а, ч. У грецькій міфології — жеза бога виноградарства й виноробства Діоніса (у римській — Вакха) та його супутників, уватий плющем і виноградним листям, із шишкою ціці на верхньому кінці. *Всі [німфи] увітані вінками, Всі одкинулись зухвало, В гордовитих смілих повах, А в руках держали тирси* (Л. Укр., IV, 1954, 174); *Я снів, немов боги овалися до мене:.. І цей — з лицем, повитим в чорні шати, І цей, що в пісню в устах збирає Ситняк на дудки І братки темні І на своєму золотому тирсі в'яже На в'єр.. патерлиці дів гадюки...* (Зеров, Вибр., 1966, 482).

ТИРСА¹, я, ж. Дрібні частинки деревини, що опадають під час різання її пилюкою. *Вачила вона колось великі купи білої-білої тирси біля теслярів. Пиляли вони дерево, дивлячись пилюка, і на землю сипався біленький порох* (Хижняк, Тамара, 1959, 184); *У пиленій стожло кілька мармурових століть, підлогу густо посилаю тирсою* (Ю. Янов., I, 1958, 539).

ТИРСА², и, ж. (*Stipa capillata* L.). Трав'яниста степова рослина родини злакових з вузьким листям і квітками, зібраними в пухлясту волоть; ковила волосиста. *Нагинає [вітер] верби в гай, А тирсу на полі* (Шевч., I, 1963, 141); *А пісня.. розлягається по тих степах, де колось тирса шуміла* (Н.-Лев., III, 1956, 315); *Дене-де попадає під ноги безсмертних і стирчали біляві пухлясті вінички тирси, свіжучі степової трави, що від найлегшого подуху вітерця починає тонко бриніти, як жива* (Говчар, III, 1959, 62); *Основи травостою становлять тут [у Хомутівському степу] злаки — тилчак, тирса, або ковила волосиста* (Наука.., 5, 1967, 9); *У порівн. — *Добре сказав Данило, — стила зауважили старі, хитаючи сивими, як степова тирса, оселедцями* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 55); // *Насіння цієї рослини. — Ой коли ж тебе, серденько, ждати? — Як стана на степу вітер повівати, Очерет та тирсу по степу розсилати* (Чуб., V, 1874, 880).

ТИРСОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тирса¹. *Тирсовий пил; // Витог з тирси. Тирсова плита.*

ТИРСОВИЙ², а, е. Прикм. до тирса². *Міради таких тирсових штопориків, роздмухуваних вітром, ворушились тепер цілими ділками по степу* (Говчар, Таврія, 1952, 346); // *Порослий тирсою. Колось безлюдний тирсовий степ радянська людина перетворила на неозоре море золоті пшениці* (Ком. Укр., 9, 1965, 63).

ТИРХАТИЙ, а, е, діал. 1. Крилатий, розлогий (про дерево).

2. Розтрінаний, розкуйовджений. *Розлого балка, Всюди до схилів туляться тісно ліплянки — Достоту тирхати перепологани дрозди* (Вирган, В розп. літа, 1959, 190).

ТИРЧАК, а, ч., діал. Стирчак. *У порівн. *Тепер тої долини й не видно; невеличкі гіллячки височенні верб, мов тирчаки бур'яну, визирають з-під снігу* (Мирний, III, 1954, 8).

ТИРЧАТИ, чү, ч'ш, недок., діал. Стирчати. [Л у ч и ц ь к а:] *Шкода, що на веранді виноград і кручені паничі пожовкли...* [П а л а ж к а:] *Не диво, бо вже осінь, годі їм і крутитися: он як це морозом приб'є, то тільки бадилля тирчатиме* (Стар., Вибр., 1959, 426); *В хаті було душно. Штукаренко лавки підійшов до вікна і витягнув подушку, що тирчала в рамі валястих вибитої шибки* (Голов., Тополя.., 1965, 290).

ТИС, ч. 1. род. а. Хвойне вічнозелене дерево або чагарник із твердою бурувато-червоною деревиною, що росте переважно в південних країнах. — *Давайте сюди сосну зимової рубки, давайте сюди дуба, давайте бука й горіха. Хай принесуть тиса, що негідні-деревом називається в народі* (Ю. Янов., II, 1958, 125); *В ущелинах, на неприступних скелях [Кримських гір] ростуть по-*

одинокі тисячолітні тиси, оригінальні хвойні дерева з темно-зеленою хвоєю (По заповідних місцях.., 1960, 139); *З групи вимираючих деревних порід насамперед треба назвати релікт (залишок) третинного періоду — тис ягідний, який має важливе наукове, господарське й декоративне значення* (Наука.., 4, 1961, 36).

2. род. у. Деревина такого дерева. *Меблі з тису.*

ТИСК, у, ч. 1. Дія ваги на кого-, що-небудь; натискання, стискання. *Салом натертий кінь [кораблі] слизнув по кругляках, і роздалася під його тиском вода на боки* (Ю. Янов., II, 1958, 78); *Там [на морському дні] тріщить у вухах від величезного тиску води* (Собко, Скеля.., 1961, 19); *При великому тиску гірських порід застосовують фонтанний спосіб видобутку нафти* (Гірн. пром., 1957, 92).

Тиск руки — стискання чибісь руки на знак привітання, під час знайомлення або вираження якихось почуттів; потиск руки. *Денецькі далі неозорі, і тиск руки, і частя в зорі, і сміх, як молодість, двітний* (Сос., II, 1958, 18).

2. фіз. Сила, що діє на одиницю площі перпендикулярно до поверхні тіла. *Коли говориться про тиск, завжди треба, крім сили, брати до уваги також і площу, на яку ця сила діє* (Цікава фізика, 1950, 47); *Водяні паровоз, Маржуря очив свого помічника підтримувати у котлі потрібний тиск пари* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53); *На такій висоті [4,5 км] тиск повітря приблизно вдвоє менший, ніж на рівні моря* (Фіз. геогр., 6, 1957, 68); *Що ж до тиску сонячного світла, то його встановлюють за допомогою спеціальних дослідів* (Наука.., 5, 1963, 32).

△ **Атмосферний тиск** дієв. атмосферний; **Кров'яний тиск** дієв. кров'яний; **Парціальний тиск** дієв. парціальний; **Пластовий тиск** дієв. пластовий.

3. Рішуча, енергійна дія, рух, спрямовані на кого-, що-небудь; стрімкий натиск, напад. *Дружній тиск, Зброї блиск, В серці знів І з ним свободний спів* (Вороний, Вибр., 1959, 70); *Та крізь ворожий тиск мене пром'яв Меркурій, Він змарюю поєви і врятував мене* (Зеров, Вибр., 1966, 274); — *Вже тиждень стоїмо так. — Чи витримаєш тиск атак?* (Бажан, Вибр., 1940, 27); ***Образно.** *Одступають поля полохаві перед тиском квартилі твоєї* [Харкова] (Сос., I, 1957, 237); // *перен.* **Насильство** над чиясь волею, переконанням; примус. *Маркіян Шашкевич, Вагилевич, Головацький.., незгажаючи на цензурні тиски, пробували класти основи нової, народної літератури* (Фр., VIII, 1952, 35); *Для всієї епохи імперіалізму характерним є зростаючий тиск держави на робітничий клас* (Ком. Укр., 4, 1965, 35).

◇ **Під тиском кого, чого:** а) внаслідок насильницьких дій, застосування сили. *Під тиском сарматів частина скіфів та інших кочовиків пересунулась на захід і досягла Дунаю* (Іст. СРСР, I, 1956, 18); б) внаслідок впливу певних умов, обставин, доказів. *До моря сліз, під тиском пересудів Пролитих, і моя вплила краплина* (Фр., X, 1954, 24); *З кожним роком рух народів за мир посилюється, став більш дієвим. Під тиском громадськості уряди імперіалістичних держав змушені відмовлятися від агресивних планів* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 50); *Під тиском умілих доказів Гуркала пішов [Кульницький] на компроміс: — Відступавмо рішення про повернення Варчуку частини його землі* (Стельмах, II, 1962, 219).

4. розм. Штовхання в тісноті, у натовпі; тиснява. *На плацу страшний тиск* (Н.-Лев., VII, 1966, 356); *Де Льольо? Ніхто не знав.. Перед дверима вробився тиск, а знизу все напирало* (Коцюб., II, 1955, 87); *Люд на плацу поспівав, — Переяслав аж гуде... Знав*

війна? Та ні, — братерство! — А на площі гомін, тиск... (Тич., II, 1957, 292).

Тиск нарбду (людей і т. ін.) — величезна кількість людей, ватовп. А в Римі свято. Велике свято! Тиск народу, Зо всього царства овождо (Шевч., II, 1963, 286); На річці тій жили батьки мої І панства чортів тиск (Греб., I, 1957, 75); Людєй на базарі — тиск: те продає, те купує — кожний заклопотаний (Вас., II, 1959, 461).

ТІСКАННЯ, я, с. Дія за знач. тіскати.

ТІСКАТИ, аю, аеш, недок., перек., розм. Те саме, що тіснути 2. Гнат стояв у кутку й тискав у руках кудлату свою голову (Панч, В дорозі, 1959, 44); Гості буйно тискали актора в обіймах (Ільч., Серце жде, 1939, 238); // Надавалючи, натискаючи, прошговхувати. — Що то таке? — питаю людєй. Шинкар з жінкою забився! Почали мені усе розказувати молодіці; тискають мене подивитись на обох... (Вовчок, I, 1955, 247).

Тіскає рўку — те саме, що **Тіснути рўку** (див. тіснути). — Дуже радий, дуже радий! — мимриє лисий, тискаючи руку Ясочці (Вас., I, 1959, 349).

ТІСКАТИСЯ, аюся, ашся, недок., розм., рідко. Те саме, що протіскуватися. Знов [молодиця] хустку поправила і до писаря тискалась з криком та писком (Вовчок, VI, 1955, 233); Вік почав тискатися поміж натовп, шукаючи ту щирю душу для своєї останньої листівки (Турч., Зорі..., 1950, 87).

ТІСНЕНИЙ, а, е. 1. Виконаний тисненням (у 3 знач.). Редактор війсьня кишеньковою записку книжечку в чорній палітурці, з золотом тисненнями літерами свого прізвища і офіціального звання (Д. Бездик, Дніпро..., 1951, 212).

2. Який має на собі тиснення, з тисненням (у 4 знач.). Віє красавди стєпу, укріплєнь, мого батирів і річок, берегів Аральського моря з його островами та прибережними скелями наклеїли на ватман і віддали оправити в розкішний альбом з палітуркою із тисненою шкіри (Тухуб, В стєпу..., 1964, 431); Треба було це вкладати і вкладати. Теори Лєсі Українки, Лялині університетські конспекти, тиснену золотом грамоту Костю Григорівичу (Гончар, IV, 1960, 46).

ТІСНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. тіснути 1—3 і тіснутися 1. [Орленко:] А от коли бувало [у шахті] порода насуне та загальне тиснення утвориться, ну тоді, дійсно... (Коч., II, 1956, 547); На біса йому здаєш отє неприємне тиснення у скронях і погані сні по ночах! (Вільде, Сестри..., 1958, 87); При обмацуванні кіньми пальців потиличної і задньої частини тім'яних кісток виникає відчування пережмету або тонкого аркуша картону, що поступається тисненню пальців (Хвор. дит. віку, 1955, 124); До нього [графу] тиснулось, але вживаючи тисячниць стратегічних формул, щоб приховати це тиснення та заскаквання (Фр., VI, 1951, 230).

2. *фіз.* Те саме, що тиск 2. Раптом йому здалося, що вони [шахтарі] піднімаються вгору. «Не обдуриш, — подумав він, — я про це читав, це від зміни тиснення...» (Ю. Янов., II, 1954, 146); Робота йшла, як ніколи. Тиснення повітря в молаткає не зменшувалося проти норми й на одну атмосферу (Ткач, Плем'я..., 1961, 239).

3. Видавлювання на шкірі, металі та інших матеріалах рельєфних зображень. З Х ст. почав розвиватися спосіб тиснення срібла й золота на спеціальних штампал — матрицях (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 118); Багатовікові традиції та досвід поколінь дозволили майстрам виробити багато способів художньої оздобки шкрянних виробів. Але найбільшого поширення серед населення набула техніка гарячого й холодного тиснення (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 66).

4. Рельєфне зображення, візерунок, одержаний таким способом. Він висмикує з купи книжок фоліант з тисненням «Вавилон» і хутко-хутко перегортає сторінки непевної давнини (Досв., Вибр., 1959, 235); На її [шафі] полицях стояло лише одинадцять книжок — у розкішних сап'янових оправках з золотим тисненням на коріцях (Смолич, Мир., 1958, 81).

ТІСНУТИ, ну, веш; мин. ч. тїс, ла, ло і тіснув, нула, ло; недок. 1. *перек.* і на кого — що. Налягати, давити своєю вагою, масою; натискати. Кожний предмет має свою вагу і тисне на предмети, що лежать під ним (Фіз. геогр., 5, 1956, 83); *У порівн. Важкі й пошмурі Карпати ніби тиснули на озеро брилами холодного каменя (Кучер, Зол. руки, 1948, 81); // Діяти силою пружності на що-небудь. — Інша в нього звороба. Забула назву.. На вітні, каже, найбільше на цю зворобу зворіють. Кров якось у жилах тисне дуже (Головко, II, 1957, 441); // *безос.* — А це правда, Петре, що і кров із шкіри виступає, так тебе тисне на тиж швидкостя? — нарешті запитує він. — І що, буває, й непритомніє ваш брат? (Гончар, Тронка, 1963, 13); // Натискувати, надавлювати на когось, щось. За пльгом, згорблений теж і спотілий, орач поступає, Тисне чєтєв грудьми, істикою скибу труча (Фр., XII, 1954, 305); Задні тиснули на передні. Кожному хотїлося бачити поле змаганя (Дєсяк, Онов., 1951, 14); Просто не вірилося, що тварина сама стане тиснути мордою на клапан [автопілкі], з-під якого б'є свіжа вода (Горд., Цвіті..., 1951, 37).

Мороз (морозець) тисне — великий мороз ще посилюється або тримається, не послаблюючись. Вечорїло. Небо вияснилось після кількадемої снігової заметі. Тис мороз (Фр., III, 1950, 269); Захід сонця полум'яний, надвечір знову морозець тисне (Вільде, На порозі, 1955, 196).

2. *перек.* Здавлювати, стискати, обхопивши пальцями, рукою або руками. Не раз обходила [Гінда] перекупок, що сидять із садовоюю, та втягала в ніс приємний запах доспілих яблук, а крєйчєр так тиснула, що аж прилипає до руки (Кобр., Вибр., 1954, 71); Юрині пальці аж терпнуть — так міцно тиснуть вони рущиничний приклад (Смолич, II, 1958, 45); — Дилати вам дуже тяжко буде зі мною, — безжурно заповниє учитель. — Ого! — повеселїє Мірошниченко. — Будете нас за горло тиснути, чи як? (Стезьмах, II, 1962, 98); // Пристискувати кого-, що-небудь до чогось. Славя Гриць Прутик тил дурниць і не раз аж кулаки з досади один до другого тисне, бо аж сверблять, таку озоту має троти повбавитися товстим черевом пана писаря (Ков., Світ., 1960, 79); До серця тисну з теплим боєм я пальці радісні твої (Сос., I, 1957, 152).

Тіснути рўку (долоню, пальці) перек. кому — здавлювати, стискати чїєю руку, вітаючись, прощаючись, знайомлячись і т. ін. Роман прощасться з учителем, з почуттям тисне йому руку (Стезьмах, I, 1962, 255); — Віктор, — він каже. Кажу я — Дмитро. — Тиснемо дружньо долоні (Павл., Бистрина, 1959, 79).

◇ **Тіснути кого, що, аж кості (кістки) трїщать (затрїщати, затрїщати) див. кістєк, кістка.**

3. *перек.* і *неперек.*, *перен.* Несправедливо обмежувати когось у правах, діях, жорстоко пригнічувати, не давати вільно жити; гнобити. — Князь не дав нам ніякої оборони, а бояри, що тисли нас в часи спокою, зрадили нас у потребі (Фр., VI, 1951, 55); [Т р о х и м:] Тепер проміж людми ширитьсь рєжтво. Чули ви, що подекуди коять з тими, що тиснуть людєй?.. Краєць б не накликає того лиха вам!.. (Кроп., IV, 1960, 224); — Тепер уже нема тієї сваєволї й мордобою. Зате тиснуть нєлюди штрафами (Кол., Терев., 1959, 200);

// Примушувати когось діяти, чинити проти його волі. — *Майте на увазі, що зрубо тиснути на хлопця, ламати його самолюбство не годиться* (Донч., V, 1957, 451); // Справляти негативний вплив на когось; тяжити над кимось. — *На справжнього воїна найменше тисне та овидна сила, яка зветься пережитками капіталізму в свідомості людей* (Гончар, III, 1959, 283).

4. *перех.* і *неперех.* Примушувати відступати; тіснити. *Троянці сильно наступали і тиснули своїх греків [вбогів], Не раз Латинці проганяли До самих городських валів* (Котл., I, 1952, 279); *Козаки раптом гаряче кинулись у битву. Довго... тиснули їх [жовніврів] до річки, билась завзято й таки одтиснули їх до самого берега* (Н.-Лев., VII, 1966, 243); *Під'їздили кінні жандарми і стали тиснути на юрбу* (Мур., Бук. повість, 1959, 124); *Вони триматимуться ще годиноу, добу, тиждень. Триматимуться, скільки буде потрібно. І скільки б не тиснує ворог — перелом станеться* (Коз., Гарячі руки, 1960, 141); // *перен.* Затамувати щось у собі, приглушувати. *Не доміркувався [Вовк] зради, А Микита на межі аж у собі радість тисне* (Фр., XII, 1953, 9).

5. *перех.* і *без додатка.* Бути тісним, стискувати (про взуття, одяг). *Душно в шаткомю кунтуші, облямованому кунцею. Тиснуть гостроносі чоботи останньої моди. Але Горленко повний пихи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); *Сесень посилає до казарми. Свогодні навіть столтані черевки не тиснули пальці* (Збан., Сеспель, 1961, 266); *Тисла тісна кофточка. Вона стягла її з себе, розірававши під рукавом* (Головко, II, 1957, 111).

6. *перех.* і *неперех.*, *перен.* Спричиняти фізичні страждання, викликати важке, болісне почуття; гнітити, непокоїти когось. *Я кілька разів запитував її, благав щоб відкрила мені свою душу, поділилася зо мною всім тим, що тисне й турбує її* (Фр., IV, 1950, 298); *Страшний біль важким каменем тисне мені на голову, а ушах дозвентить щось і дзвонає, а скронях бухає кров...* (Кол., На фронті..., 1959, 43); *А горе тисло, як обценьки, його і їх* (Сос., Солов. далі, 1957, 89).

Тіснутя [за] **сёрце** (кблo сёрця, грúди, в грúдях і т. ін.), *також безос.* — спричиняти відчуття фізичного або душевного болю, стискання в грудях, у серці. — *Мене отут тисне коло серця, немаче гадина ссе* (Н.-Лев., VII, 1966, 144); *Далше поплентався відусь, — Журна думка тисла груди* (Граб., I, 1959, 370); *Сам собі ходжу я по кімнаті, задушо товаришів, стівую або граю на скрипці, а за серце щось по маленьку тисне* (Вас., IV, 1960, 19); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, йде обертом голова, тисне в грудях* (Хижняк, Тамара, 1959, 257).

7. *перех.* і *неперех.*, *розм.* Запихати, засовувати. *Свій своєму лиха не мислять: як побачити на сучую, то в болото тисне* (Номив, 1864, № 9443); *Стає [Іван], два пальці в рота тисне Та як сависне ще й присависне* (Перв., Райдуга..., 1960, 156).

ТІСНУТИСЯ, нуся, вешся; *мин. ч. тісся, лася, лося і тіснувся, нулася, лося; недок. 1.* Протштовхуючись, намагатися бути якнайближче до кого-, чого-небудь. *Чайченко став коло Катрі і взяв її у танець...* *Скоро Чайченко пустив Катрю, усі дівчата так і тиснуться до неї* (Вовчок, I, 1953, 190); *З радісними криками, з блискучими очима тиснулись люди до них [партизан]* (Головко, I, 1957, 104); *Нікому не стоялося на місці, всяк тиснувся ближче до переправи, щоб першим вирватися на плацдарм* (Гончар, III, 1959, 354); // *Щільно, тісно притулятися до когось, чогось. Коням не стоялося на місці, Семен сердито хльоснув крайнього кінцем ременя від вуздечки. Коні почали тиснутися один до другого* (Сміль., Зустрічі, 1936, 209); *Хлопець тиснувся до*

матері, але вона, здавалось, його не помічала (Шиян, Магістраль, 1934, 210); // *Притулятися, притискуватися до чогось з переляку або намагаючись сховатися, не привертати до себе уваги. По ночах біля вікон бовваніли якісь темні фігури і тислись повід парками, коли на них зєртали увагу* (Коцюб., II, 1955, 165); *Смирна конячина... ляжливо тиснулася до огорожі* (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 102); **Образно. Вони [меблі] панічно збились в кутках, налазали одно на одне, тиснулись до залісніваних стін* (Кол., На фронті..., 1959, 167); // *перен.* Відчувати погяг до когось, чогось; прагнути вступити кудись і т. ін. — *Я бачив учителів, що перед молодіжжю опльовували й гидили науку і лаяли саму ту молодіж, яка тиснеться до шкіл і задає їм клопату* (Фр., IV, 1950, 323).

2. Збираючись, скупчуватися в одному місці, збиватися в гурт, у натовп (про людей). *Портів булькота щось грізно по-мадярськи...*, *публіка тислася довкола, одні балакали, другі кричали, треті сміялися* (Фр., III, 1950, 219); *Солона прохолода [моря] приладжує гостей, і вони, замовивши собі каву, тислись біля вікон* (Коцюб., I, 1955, 389); *Вони тиснулись в невеличкий гуртки, переходили до інших, підходили оглянути місце великого пожежища* (Епін, Тв., 1958, 273); *Посеред парку, біля басейну, оглядаючи твір столичного скульптора, тиснулося багато колосників* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 506); // *Збиватися до купи, виявляючи ознаки занепокоєння (про тварин). У дворі стоїть підвода. Прикриті пономая, тиснуться коні. Вони вже чули чужинців, шулять вуша, сторожко витягують шиї* (Тют., Вир, 1964, 494).

3. Штовхатися, давяти один одного в тісноті (про натовп, гурт людей). *Валять [пасажири] у вагон з безкнечними клунками, лантухами, спотикаються на рейки, тиснуться, чіпляються на буфери* (Мик., I, 1957, 103); **Образно. Тільки букви, крочки чорні Скачуть ось поперед очі, Гинуть, тиснуться, мішають, — У очаз аж світ померк...* (Фр., XIII, 1954, 23); // *Розташовуватися, бути розміщеними тісно, один біля одного на невеликому просторі. За півгодини в задній кімнаті три десятки старих і малих тупилися один до одного й тислися в невеличкій дитячій спальні* (Смолнич, II, 1958, 33); *В бункері було повно мешканців — дітей, жінок, старих. Вони виглядали зідбусіль: з кучугур шмаття, з пуховиків, тиснулись по нараз, настилені в три ряди* (Гончар, III, 1959, 243); // *Знаходитися, бути розташованими на близькій відстані один від одного або дуже близько від чого-небудь. Хатки й позаненкй обшарпані будиночки тислися в яру повід глинистою кручею* (Гр., II, 1963, 275); *Якось не тішили мое око... шпильасті гори, що тиснуться понад Прутот з свого боку...* (Коцюб., I, 1955, 177); // *Рости тісно, впритул один до одного (про рослини). Старі груші та яблуні буйно росли на волі, як хотіли, попереплутувались гіллям, вгниділись верхами одні над другими, тислись, зчіпляювались* (Н.-Лев., I, 1956, 617); *Тиснулося бадилля високих зірських лопухів з білявим листям... та ще якось високостеблого зілля з пучками здоровит жовтих квіток на вершкю* (Фр., III, 1950, 10); // *перен.* *Переповнювати собою, з'являючись у великій кількості (про думки, почуття тощо). Під впливом бабиних слів почали вже розм тиснутися [у голівці Петруса] картини високих-високих домів, великих вікон, блискучих вистав* (Фр., IV, 1950, 30); *Торножор мовчить. Він вдихає запашну солому, випростує зомлілу ногу. Думки наперевіш тиснуться в голові* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 86).

4. Штовхуючись, розштовхуючи когось, пробиратися куди-небудь. *Гаяне Петро, аж тут між мужиками*

тиснеться й Тарас Сурмач (П. Куліш, Вибр., 1969, 165); *Не кожний і пхався досередни, хіба вже як відбувалося там [у церкві] щось занадто урочисте, — тоді тислися, завіваючи в притворі на колічках [кілочках] крыси й топирці (Хотк., II, 1966, 65); [В а р к а:] Тислася наушнице туди, аж де пані стоять: посереоша, полковниця, попієни (Кроп., II, 1958, 219); — Дивомось — коло яток людей — тьма-тьмуца, наче на великдень. Тиснемось і ми туди (Стельмах, I, 1962, 361); *Образно. Вузька вулиця завітчалася зеленню, мов пастушка, й тиснеться поміж хати (Козл., Ю. Крук, 1950, 7); // Натовпом, штовхаючись, проходить куди-небудь через вузькі ворота, двері. Коли ми під'їзали до господині о. Козорізьчука і стали тиснутися у двір, то нам назустріч вишшла наймичка й заявила, що панотця немає дома (Сам., II, 1958, 399); Аж не терпиться людам: тиснулися у сіни і зазирали в намералі шибки (Головко, II, 1957, 323); // між кого, перен., розм. Намагати зайняти вище становище, місце в суспільстві, долаючи труднощі, перешкоди. Син простого одеського міщанина, він із в пани в усієї сили, тисся між багатирів, шукав з багатирями знайомості (Н.-Лев., V, 1966, 140); // перен. Настирливо, невідступно з'являється в пам'яті, свідомості (про думки, гадки і т. ін.). «Нащо ж ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна!» Такі гадки тислися їй до голови (Фр., I, 1955, 64); «Що то буде, що то буде?» — тислось йому в голову (Хотк., I, 1966, 49); Мучили чорні думки Матвія, багато-багато думок. Тиснулися з усіх боків на нього, як тиснеться темна ніч в хату (Ірчан, II, 1958, 318).*

5. Прямувати, іти кудись великою масою, натовпом. Купали тислися люди, старі й молоді, за село, до тугольської тіснини, за котрою так близько стояв страшний із вороз (Фр., VI, 1951, 89); // Просочуватися, пропикати кудись у великій кількості (про дим, світло і т. ін.). А дим чимраз густішим клубами тисся в хату (Фр., III, 1950, 43); // Перебуваючи під тиском, підійматися, підступати до чогось (про рідину, кров і т. ін.). Розігріта кров мов мотами стукала у жилки, до війків тислась (Фр., XIII, 1954, 207); // Підступати (про слізи). Сльози тиснулися їй до очей з жалаю й зневоги (Марг., Тв., 1954, 272).

ТІСНЯВА, в, ж. 1. Безладний рух, штовхання у великій тісноті, у натовпі. Ніхто вже не керував переправою. На мосту панували тиснява, безладді і лайка. Вози наскочували на вози, в бічці зчеплювалися стрійці й погоничі, хури й худоба летіли у воду (Стельмах, II, 1962, 243); Тиснява у дверях. Витодили люди з хати: насулені чолов'яки, нарубки з сучорими лицями і з скорбними обличчями баби, молодичі, дівчата (Головко, II, 1957, 319); «Чаянята» [дітлах-футболісти], мов бджоли, кидаются до воріт і починають бити Бориса Кулика. Тиснява, метушня, кров на губах... (Чаб., Катюша, 1960, 35); // Скупчення величезної маси людей або предметів де-небудь. Тиснява була така, що гусли від стелег випари капали на людей (Тулуб, Людолови, II, 1957, 259); Попереду, в густих тисняві рейок, колій, вертунгів шпал — скільки видно було — безліч покальчез і уцілжих вагонів (Ков., Листів..., 1967, 14); // кого, заст. Велика кількість людей; натовп. На першому місці король євсїда, Ляворуч посланник турецький... А далі магнати, лицарство й навкруг — Ватаги придворців і тиснява слуг (Стар., Поет. тв., 1958, 211).

2. Відсутність простору, нестача вільного місця; тіснота. Пісня бриніла і в об'явному вітрами нагірному старому місті, і на привільній степовій Шулявці, і в відшумілій тисняві Подолу (Смолч, Мир., 1958, 68); Покоче знамено то шугало червоною птицею в тисняві

метрів зеленого лісу, то знову виривалося на простори (Гончар, III, 1959, 442).

ТІСОВИЙ, а, е. Прикм. до тис 1. Тисова деревина; Тисовий лісок; // Зробл. з тису. — Снитись, — каже він [Святослав], — що у Києві. Чорним коцом мене вкивало На жому ліжку на тисовому (Мирний, V, 1955, 269); До дверей його тисових Покрутилась стежка бита, Взяли й літнюю порою Люди йшли до ворожбитів (Шер., Дорога..., 1957, 43).

ТІСЯЦЬКИЙ, кого, ч., іст. 1. У Стародавній Русі — начальник тисячі військового ополчення. Старші дружинники [в Київській Русі] посилювали свій вплив на великокнязівську владу. Великий князь призначав їх тисяцькими-воєводами й посадниками-намісниками в окремі міста й землі (Іст. УРСР, I, 1953, 69); // Помічник посадника в Новгородській феодальній республіці. На допомогу посадникові вибирали тисяцького, на якого покладалось командування новгородським військом і суд у торгових справах (Іст. СРСР, I, 1956, 66).

2. Виборча службова особа в селян; сільський старшина (до реформи 1861 року); // Старший над соцькими (у Запорізькій Січі). З Запорожжя поназдождо-таки чимало братчиків-січовиків. Давали вони військової поради, збиали народ докупи і наставляли сотників і тисяцьких (Стор., I, 1957, 364).

ТІСЯЧА, і, ж. 1. числ. кільк. Число, що дорівнює десяти сотням; назва числа 1000 і його цифрового позначення. — Так то ж Левко. Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить (Стельмах, II, 1962, 107); // Кількість із 1000 одиниць. — Коли хочеш одкупитись — одкупляйся скоріше за тріста, бо втослі [потім] й за тисячу не одкупишся (Вовчок, I, 1955, 76); Ходила чутка, що за нею обіцяно було дати масток у тисячу десятин (Мирний, IV, 1955, 334); — Гуси, гуси!.. Потрібні мені твої гуси! Краще б зайву тисячу курей розгледіти! Довгоносик, кажуть, загрозює! (Вишня, I, 1956, 347); // Уживається в складеному числівнику. Перед нами за поємом сопок океан, позаду дванадцять тисяч кілометрів Старого Світу. Навколо дрімуча тайга (Довж., I, 1958, 106).

Не вербері і в тисячу днів. вобрати!.

2. ім., перев. мн. Велика кількість, сила кого-, чого-небудь. Приплила із Сіракуз і та небога Благати кесаря і бога. І чи одна вона? Мій боже! Прийшло їх тисячі в слюзах (Шевч., II, 1963, 287); Молодші, коли хотіли поздоровити й потішити старого і хорошого поета, то могли знайти до того тисячу інших нагод (Л. Укр., V, 1956, 428); Нам сонце правди і свободи Засяє в тисячах огнів (Вороний, Вибр., 1959, 201); Коли було подаси знак до бою, то аж горить увесь, і думки тисячами пролетять у голові (Ю. Янов., II, 1958, 251); // тільки мн., розм. Велика кількість людей. На широкі бессарабські степи, віяні, без пана й панщини, реалась гаряча уява й тьма за собою сотки й тисячі (Кожуб., I, 1955, 334); // тільки мн., розм. Великі гроші, капітал. [Г о р и н а:] Тисячі та сотні ніколи в дітках не посяють. Не бієся! Пошиодять швиденько (Н.-Лев., II, 1956, 478); Чи то дума безтакалною, у котрого недавно тисячі поміж пальцями упили, чи гадка щасливого, що вже половиною міста володіє та наміряться якнайшвидше і другу заграбастати? Хто знає? Хто вгадає?.. (Мирний, III, 1954, 262).

З тисячами подробиць див. подробиця; Сто тисяч див. сто; Тисячу разів (раз) — багато разів, неодноразово. Слухай тисячу разів, а говори один раз (Укр. присл., 1955, 186); — Вернеться до заводу, проходить в ворота, де тисячу разів проходить (Гончар, III, 1959, 30); У (в) тисячу крат див. крат; У (в) тисячу разів (раз) (з порівн. ступенем прикм.) — у багато разів, значно.

Свято було. Синь глибоких провалів на далеких вершунках радісно сміялася до Марусі, лист тріпотів у захваті, і потоки, і Черемш — все святкувало, все стало прекраснішим в тисячу разів (Хотк., II, 1966, 124); Мені а думки не сходять Оксана з її істерією, часом така турбота за неї бере.. Вже в тисячу раз краще, коли я сама слаба! (Л. Укр., V, 1956, 414).

◇ Тисячу крот (болячок у печинці) див. крот.

3. ім. У Київській Русі — загін ополчення, що поділявся на сотні.

ТІСЯЧКА, п, ж. Пестл. до тисяча 1. — А мені би-сьте не позичили з тисячу?.. — Тобі? А тобі нащо? Що хочеш купити? (Коб., III, 1956, 536).

ТІСЯЧНИЙ, а, е. і. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тисяча 1. Тисячну з початку року плавку видано вчора на печі № 1 першого мартенівського цеху Макіївського заводу ім. Кірова (Роб. газ., 31.VII 1965, 1).

◇ Тисячна частка (доля і т. ім.): а) частка, доля чогонбудь, одержана від ділення на тисячу; б) дуже мала частина чогонбудь. Здійснить хоч одна тисячна доля її побажань — ні Григорію, ні коневі, ні Султанові не бачити б яких берегів Тихого океану (Довж., I, 1958, 76); Спеціалісти.. створили прилад, який дає змогу самостійно читати книжки, журнали навіть людини, у якої збереглися тисячні частки зору (Веч. Київ, 14.III 1969, 2); В(у) тисячний раз — без ліку, багаторазово. Поліцейський в чорній плащі.. сонно мала прутиком у повітрі і, може, в тисячний раз поглядає на ті ж самі доми (Копюб., II, 1955, 412).

2. Який складається в тисячі яких-небудь одиниць. — Нас уже не може задовольнити той тисячний загін козаків, який нам досі пощастило зібрати, — він далі Потьомкін, прихильно зазираючи у вічі Головатому (Добр., Очак. розмир, 1965, 8); // Який складається з величезної кількості кого-, чогонбудь, який обчислюється тисячами. Вони стояли перед тисячним наповом (Ю. Янов., II, 1958, 226); Доць напущався, крапотів наче з ясного неба. Зашумів понад лісом, наближався тисячними кришталевими шергоном (Гончар, III, 1959, 393); Найкращою порою року в Чорногорському заповіднику є рання весна, коли сюди прибувають тисячні зграї птахів і повітря сповнюється незвичайним пташиним співом (По заповідних місцях.., 1960, 11).

3. Численний, незліченний. Він, мов справжній суддя саїдний, не переставая плагти з нього жили тисячними питаннями (Фр., III, 1950, 78); Я очі розплющу — і тисячні очі Засяють зі мною, мов краплі роси (Мал., Запов. джерело, 1959, 41); Тисячні факти і події власного життя, потрапляючи до творчої горнилки письменника [І. Франка], виходили звідти уже узагальнені, типізовані (Рад. літ-во, 7, 1966, 81).

ТІСЯЧНИК, а, ч. 1, розм. Особа, відряджена куданбудь у числі тисячі (тисяч) інших. — Так він же, наш тисячник Заруба, у партії з того часу, коли тебе і на світі ще не було (Кучер, Трудна любов, 1960, 245).

2. розм. Передовий робітник або колгоспник, який впровадив рекордну норму в тисячах одиниць (напр.: 1000% норми виробітку, 1000 центнерів буряків з гектара тощо). З ініціативи комуністів і комсомольців на фабриках і заводах.. розгорнувся рух двоохстенників, тисячників, багатостатників (Ком. Укр., 5, 1965, 33).

3. заст. Багатій, що володіє тисячним капіталом. Він єдиний син тисячника-багатія (Досв., Вибр., 1959, 16).

4. іст. Начальник тисячі війська (зокрема у війську Чингісхана). Війська Чингісхана виступали поділені на десятки, сотні й тисячі під командуванням своїх

десятників, сотників і тисячників (Іст. СРСР, I, 1956, 74); Тисячники сиділи, склавши руки на животі. Субудай мовчав, поглядаючи на них своїм гострим, мов шабля, правим оком (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 383).

ТІСЯЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до тисячник 1, 2. Синь небо, сонце раннє, Трактори в степу гудуть. Переможне союзнавання Ланки тисячниць ведуть (Укр. думи.., 1955, 406); В її [України] шахта в Донбасі народилася сталежарський рух, а на колгоспних плантаціях — перші п'ятисотницьі і тисячницьі збирання цукрового буряку (Панч, В дорозі, 1959, 267).

ТІСЯЧО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тисяча у 1, 2 знач., напр.: тис я ч о б а р в н и й, тис я ч о г е к т а р н и й, тис я ч о г р а м о в и й.

ТІСЯЧОВЕРСТНИЙ, а, е. Те саме, що тисячоверстовий. Так почалася їхня тисячоверста страдницька епопея (Гончар, Таврія.., 1957, 399).

ТІСЯЧОВЕРСТОВИЙ, а, е. Який має в довжину тисячу або тисячі верст. Тисячоверстова дорога.

ТІСЯЧОГОЛОВИЙ, а, е. З тисячєю або з величезною кількістю голів. Пливе та й пливе обабіч вулиці.. тисячоголовий людський галасливий напов (Головко, II, 1957, 385); Тоді зала здалася професорові тисячоголовим звіром, перед пацею якого він, маленький музикант, стояв беззахисний (Собко, Скеля.., 1961, 72).

ТІСЯЧОГОЛОСИЙ, а, е. Утворений тисячею або величезною кількістю голосів; який складається з тисячі, з величезної кількості голосів. Гучне тисячоголосе «ура», безперестанні оплески, музика, радісні вигуки, сповнені вдячності й зворушливої шаноби, гриміли, аж стугою стіни (Довж., I, 1958, 496); // Виконуваний тисячєю або величезною кількістю голосів. Військо верталоса на Україну з великими звитягами, і ранкову тишу просторого осіннього степу .. краля тисячоголоса пісня (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 561); // Який відзначається великим розмаїттям звуків, складається з багатьох розмаїтих звуків. Ніжне, найтонші мелодії і відтінки, тисячоголосе бриніння зливалось слух (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 63); // Сповнений багатьох розмаїтих звуків, голосів. Здавалось, ніби увесь ліс очив після зимньої смертності та дозого зимнього сну, зрадів, прокинувшись.. став тисячоголосим і на radoщаз засіяв тисячею усяких голосів (Н.-Лев., VI, 1966, 385).

ТІСЯЧОГОЛОСО. Присл. до тисячоголосий. Тисячоголосе вибухнуло і покотилося луною: — Слава-а-а!.. (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 7); Тисячоголосе було підхоплене Кобзареве ім'я, радки його творів у буремний 1917 рік (Вітч., 3, 1969, 167).

ТІСЯЧОКІЛОГРАМОВИЙ, а, е. Який важить тисячу кілограмів, з вантажем у тисячу кілограмів. Тисячокілограмова брила.

ТІСЯЧОКІЛОМЕТРОВИЙ, а, е. Який має в довжину тисячу або тисячі кілометрів. Йому уявився весь величезний фронт від Балкан і до ніжньої Норвегії .. і в цілому залізному тисячокілометровому ланцюгу маленькою ланкою стоїть його «крейсер» (Гончар, III, 1959, 162); Бачив зарослі лісом яри, верби.., зрошувальні канали. Бачив алеї шовковців та яблунь, безкраї, тисячокілометрові алеї (Жур., Вечір.., 1958, 37).

ТІСЯЧОКРАТНИЙ, а, е. Те саме, що тисячоразовий.

ТІСЯЧОЛІТНІЙ, я, е. і. Який триває тисячу років; тисячорічний; // Який триває дуже багато років. Протягом своєї тисячолітньої історії Київ багато страждає, але часто бує і щасливий. Сьогодні щастя Києва — в його невпинній розбудові (Загреб., День.., 1964, 61); Не так це базато літ минуло, як умер Довбуш і народилася його пісня, а от ввібрала вже в себе тисячолітню скорботу народу, сльози гір і осінню печаль осін-

ніх полонин (Хотк., II, 1966, 158); Тисячолітня робота гайль розбила виступ [скелі] на окремі шматки (Багмут, Щасл. день..., 1959, 117).

2. Який існує, нараховує тисячу років. Тисячолітній дуб, що виростає з маленького жолудя, — звичайне природне явище (Жур., Зв'язч. турботи, 1960, 10); За легендою тисячолітньої давності, жили тут колись троя братів-молодців (Знання., 7, 1966, 11).

ТИСЯЧОЛІТТЯ, я, с. 1. Проміжок часу в тисячу років; тисячоріччя. На початку I тисячоліття до н. е. степові райони північного Причорномор'я заселяли племена кімерійців (Іст. УРСР, I, 1953, 24); Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена, як греки називали наш Дніпро, мандрював історик Геродот (Жур., Зв'язч. турботи, 1960, 17); // перев. мн. Надзвичайно довгий проміжок часу; сотні віків. Тисячоліття шумів тирса в степах, тисячоліття пішли на утворення чорнозему (Наука., 5, 1967, 8).

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або розпочалося тисячу років тому. Виставка, присвячена тисячоліттю з дня народження видатного діяча культури Сходу Авіценни, користується великою популярністю (Рад. Укр., 19.VII 1952, 2).

3. у знач. присл. тисячоліттями. Надзвичайно давно. Тисячоліттями звичку [хлібороби] сіяти, стверджувати життя в усьому, що може жити й рости (Довж., I, 1958, 368).

ТИСЯЧООКІЙ, а, е. Із тисячею очей. Звідки у силі наберу? Я не стерплю, коли б навіть був я Тисячоокій і міг, ніби Ареус, дивитись позмінно (Зеров, Вибр., 1966, 339).

ТИСЯЧООКО. Присл. до тисячообкий. І тисячооко в'ялися в неї, в Галину Горленко, з величезної зали делегати — прислухаються до її голосу (Крот., Сини., 1948, 6).

ТИСЯЧОВУДОВИЙ, а, е. Вагою в тисячу чудів. Поважно бажав важенний тисячовудовий дзвін, найстарший (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 372); Доляючи бруствер перед Яреською, так всією своєю тисячовудовою масою сталі здивився над ним, затулюв усе небо... (Гончар., II, 1959, 375).

ТИСЯЧОРАЗОВИЙ, а, е. Який повторюється, повторений тисячу або дуже багато разів.

ТИСЯЧОРІЧНИЙ, а, е. 1. Який тривав тисячу років; тисячолітній. Тисячорічна історія; // Який тривав дуже багато років. Тисячорічна неволя; Тисячорічне вистропання скель.

2. Який існує, нараховує тисячу років. Найстарішим є тисячорічний дуб, який росте поблизу міста Мазоплаца (Колг. Укр., 8, 1961, 41).

ТИСЯЧОРІЧЧЯ, я, с. 1. Проміжок часу в тисячу років; тисячоліття. Перше тисячоріччя до нашої ери; // перев. мн. Дуже, надзвичайно великий проміжок часу; сотні віків.

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або розпочалося тисячу років тому. Тисячоріччя створення церковнослов'янського письма.

3. у знач. присл. тисячоріччями. Дуже, надзвичайно давно. Тисячоріччями живуть на своїх землях слов'яни.

ТИСЯЧОТОННИЙ, а, е. Який важить тисячу тонн або дуже багато тонн. По дну міжгір'я, між тисячотонними камінними надовбнями, крізь колючий чагарник пробралися білці (Гончар., III, 1959, 104); Тисячотонні шаланди на товстелезних залізних тросах поверталися важко, як потворні морські дива (Донч., II, 1956, 88).

ТИСЯЧОУСТИЙ, а, е. поет. Утворений тисячею або дуже великою кількістю уст. Легкий тисячоустий прозорий гамір у залі коливається... (Тич., III, 1957, 468).

ТИСЯЧОУСТО, поет. Присл. до тисячоустий. Слово, повторене Тисячоусто, В горах і долах Відлукює густо (Мал., Серпе., 1959, 204).

ТИТАН¹, а, ч. 1. У старогрецькій міфології — божество з числа велетнів, які повстали проти богів Олімпу. [Н е о ф і т - р а б:] Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами, що просвіщає не словом, а вознем (Л. Укр., II, 1951, 240); *У порівн. Хай буде кожний, як титан! Нам треба сили, сили, сили! (Сос., I, 1957, 413).

2. перев. чого, перен. Людина, що відзначається надзвичайною, величезною силою розуму, таланту; винятково видатна, героїчна особа. Великий вождь і вчитель всіх трудящих, такий титан революційної мислі і дії, як Ленін, ніс марксистське вчення в маси (Цюпа, Україна., 1960, 32); Величний, хвилюючий образ Т. Г. Шевченка — титана поетичного слова, філософської мислі та революційної дії — постає перед поколіннями нової, вільної сім'ї радянських народів-братів (Мист., 2, 1961, 1); Іван Франко належить до тих титанів людського духу, котрі становлять цілу епоху в культурному житті народу (Літ. Укр., I. III 1966, 1).

ТИТАН², у, ч. Хімічний елемент, твердий метал сіро-сталевого кольору, який завдяки його високим механічним та антикорозійним властивостям використовується в авіа- та ракетобудуванні, суднобудуванні тощо. На хімічній карті — періодичній системі — у 22-й клітині Д. І. Менделєєва розміщені елементи титан (Знання., 3, 1972, 14); У сталі недавно з'явився суперник — титан. Це справжній скарб для кораблебудівників. Міцний, як сталь, але легший від неї, титан не боїться морської води. У нього дуже висока стійкість проти корозії (Наука., 11, 1961, 57).

ТИТАН³, а, ч. Великий кип'ятильник особливої конструкції. — Тоді поганяй до титана і неси окріп (Рибак, Час., 1960, 281).

ТИТАНІВ, нова, нова. Прикм. до титан¹; належний титанові. Тисячі тронів упало і людських і божих, але титанова круча стоїть (Л. Укр., I, 1951, 190).

ТИТАНІТ, у, ч. Мінерал бурого або жовтого, рідше зеленого кольору, що зустрічається у вигляді дрібних зерен або складних кристалів і з якого одержують хімічний елемент титан (див. титан²).

ТИТАНІЧНИЙ, а, е. 1. Власт. титанові (див. титан¹ 2). Титанічна сміливість; Титанічна натура.

2. Величезний, надзвичайний своєю силою, розмахом, напруженістю. Вони [верхівки гір] були схожі на якісь чорні гостровергі оксамитові шапки, розкидані навкруги по гребенях гір, немаче їх роззубили якісь велетні-силачі після титанічної боротьби (Н.-Лев., II, 1956, 409); Титанічною силою свого генія мене, ще юнака, потряс Лев Толстой (Рильський, III, 1956, 14); Володимир Ілліч Ленін над усе цінував людину. Всю свою титанічну діяльність, своє велике життя він віддавав народові, боротьбі за його щастя (Хлібороб Укр., 6, 1964, 1).

ТИТАНІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. титанічний. Ще сучасники поета відзначали титанічність постаті великого Кобзаря (Рад. літ-во, 3, 1966, 46); Титанічність праці, яка провадиться щорічно геологами Донбасу, добре видно з такого прикладу: з 1964 року по 1970 рік з метою розвідки всіх видів корисних копалин буде пробурено близько 5 мільйонів метрів розвідувальних свердловин (Знання., 12, 1965, 8).

ТИТАНОВИЙ, а, е. Прикм. до титан²; який містить у собі титан. Є на Україні і титанові руди, і ртутні руди (Цюпа, Україна., 1960, 89); Вона [фабрика] даватиме збагачений титановий концентрат для нових

лімічних підприємств України (Роб. газ., 10. III 1966, 1); *Титанове біліло*; *Титанові слави*.

ТІТАР, я, ч. Церковний староста. *Ударивши скільки поклонів, вона підвелася і пішла до титара, де продаються свічі* (Мирний, III, 1954, 349); *Віддав [Ярош] поклони землі й підвієся вже в пустій церкві, яку пішов зачиняти зсередини титар* (Стельмах, I, 1962, 429).

ТІТАРЕНКО, а, ч., розм. Сын титара.

ТІТАРІХА, я, ж., розм. Дружина титара.

ТІТАРІВ, рева, реве. Прикм. до титар; належний титареві. *В титаревій хаті патрали птюцю та поросята, а на гордії смалили кабана* (Н.-Лев., III, 1956, 74).

ТІТАРІВНА, я, ж., розм. Дочка титара. *Раз увечері зимою, У одній свитині, Іде боса титарівна І несе дитину* (Шевч., II, 1963, 102).

ТІТАРКА, я, ж., розм. Те саме, що титаріха. *А матушка це частіше вешталася із покові до кухні, частіше шепталася із титаркою* (Н.-Лев., I, 1956, 141).

ТІТАРНЯ, і, ж. Столик, де продають церковні свічки; комора церковного старости. *Я до титарні протіснився, на п'ять рублів свічок купив* (Сл. Гр.).

ТІТАРЮВАТИ, юю, юши, недок. Бути титарем. *Мій дядько тоді титарював* (Сл. Гр.).

ТІТІВКА, я, ж. Сорт яблуни, а також її великі кисло-солодкі яблука. *Титівка літня* (Титівка розписна). *Старовинний російський сорт* [яблуни] *народної селекції* (Сад. і ягідв., 1957, 59).

ТІТІЛА, я, ж. Те саме, що тітло. *Прочитайте знову Тую славу. Та читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми, Все розберіть...* (Шевч., I, 1963, 333); *Образно. *І в тишині, у тьмі, без світла Шукаю олівець, папір — Півслова, натяк, перша титла, Осколок неба, промінь зір...* (Дор., Тобі, народе., 1959, 65).

ТІТЛО, а. с. У стародавній і середньовічній грецькій, латинській і слов'янській писемності — надрядковий знак над скорочено написаним словом або над літерою, вжитою у значенні цифри. *Над самою криничкою, на кам'яній річній стіні, було видно стерті сліди якогось напису слов'янськими буквами, од котрого залишились тільки титла* (Н.-Лев., II, 1956, 125); *Читаймо давні титла й коми, Життя будуючи нове!* (Рильський, Весн. пісня, 1952, 86).

ТИТР, у, ч., спец. 1. У кінофільмі — напис на кадрі, що повідомляє назву фільму, дає перелік дійових осіб, містить пояснювальний текст і т. ін. *Велика кількість написів у фільмі вважалась недоліком.. Глядачі читали титри кожен на свій лад, кожен із своїми інтонаціями* (Довж., III, 1960, 149); *Митять на екрані початкові титри. На них звернені кілька десятків нар допитливих очей. Ось, нарешті, появилсь перше зображення* (Літ. Укр., 7. II 1964, 4).

2. В аналітичній хімії — концентрація розчину, який застосовують для титрування.

3. У текстильній промисловості — товщина шовкової нитки, що визначається вагою мотка; ваговий номер. *Титр шовку*.

ТИТРОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнн. ч. до титрувати.

ТИТРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається титруванням.

ТИТРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до титрувальник.

ТИТРУВАННЯ, я, с., спец. 1. В аналітичній хімії — визначення кількості речовини, що є в якомусь розчині, шляхом порівняння його реакцій з реакціями розчину, концентрація якого відома. *Під час мочіння [льопосоломки] пильно перевіряють кислотність рідини* (титруванням сантинормальним розчином ідокого натру) (Колг. Укр., 7, 1957, 26).

2. У текстильній промисловості — визначення титру волокон і ниток.

ТИТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек. 1. тм. Робити титрування (у 1 знач.). *Титрувати розчин*.

2. текст. Визначати титр волокон і ниток. *Титрувати шовк*.

ТИТРУВАТИСЯ, ується, тільки недок., спец. Пас. до титрувати.

ТІТУЛ, у, ч. 1. Спадкове чи надане монархом почесне дворянське звання (князь, граф, барон, віконт і т. ін.) або звання володаря держави (король, цар). — *Не хочу я ні трону, ні корони, Ні титулів величизн* (Крим., Вибр., 1965, 206); *Пан Зефірин був простий шляхтич і навіть свого рода [роду] доробкевич* [вискоцка], а такі високі титули, як князь і граф, робили на нього якийсь магічний вплив (Фр., II, 1950, 384); *Пана [римський] ще в 1246 р. встановив зв'язок з галицько-волинськими князями; він запропонував Данилу королівський титул і прислав королівську корону* (Іст. УРСР, I, 1953, 105); // кого, чого або який. Найменування, звання, що дається комусь на знак визнання його заслуг, високого громадського становища тощо. *Шевченко з убивчим сарказмом висміював тих, хто високо називав його «жужжівським поетом», і носив цей титул гордо й достойно* (Рильський, III, 1956, 396); *Напередодні першої світової війни, одержавши титул доктора прав, він [І. Мартович] не мав уже змоги скористатися своїм дипломом і вести самостійно канцелярню* (Письмен. збірка, 1958, 99); *Спортсмени нашої Батьківщини завоювали титули чемпіонів світу й переможців олімпійських ігор з гімнастики, важкої атлетики, боротьби, волейболу* (Рад. Укр., 12. VIII 1961, 1); // розм. Назва якої-небудь посади, чину тощо. *Перш усього, Зона не звалася зневажливым словом «увернантка», вона отримала скромний титул «панни гардероб'яної»* (Літ. Укр., III, 1952, 647).

2. Назва, заголовок книжки. *Ви, певно, дістали вже мою відкритку, в якій я згоджувався на порядок III томика новел і прозав би дати титул книжки до першого оповідання* (Коцюб., III, 1956, 229); *Загальний титул «На крилах пісень» посилав* (Літ. Укр., V, 1956, 79); // Перша сторінка книжки, на якій надруковано заголовок, ім'я автора, рік і місце видання тощо. *Титули, як правило, в кінці XVII—на початку XVIII ст. дуже переважалися різноманітними, часто не зовсім пов'язаними між собою сюжетними й орнаментальними зображеннями* (Матеріали з етногр., 1956, 46); *Титул, шмуцтитул, заставки* [збірки «Україна сміється»] *вигравіювані на дереві в дусі українського рослинного орнаменту* (Нар. тв. та етн., 2, 1958, 25).

3. У буржуазній юриспруденції — підстава якогось права. *Комісар похилився над папером і, розмахнувшись, написав титул, номер [номер] і вступив формулу протоколу* (Фр., III, 1950, 305); *Титул власності; Титул купівлі-продажу*.

ТІТУЛКА, я, ж., розм. Те саме, що Тітульна сторінка (див. тітульний). — *Я навіть ту присвяту з сонета переніс на титулку. Більш за те: хочу розшифрувати ваші ініціали у нове ім'я* (Головко, II, 1957, 489); *Бува, на титулці написано: роман, Насправді ж це... обман!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 165).

ТИТУЛОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до титрувати; // титуловано, безос. присудк. сл. *Титуловано його [Г. Сковороду] і українським Сократом, і українським Платоном, називано і дійстом, і пантеїстом, і спиритуалістом, і психологічним моністом* (Літ. Укр., 4. XII 1962, 3).

2. у знач. прикм. Який має титул (у 1 знач.); вельможний. *Він [Жан-Жак Руссо] писав, що справді де-*

стойних і чесних людей, справжню добросесність треба шукати серед простого народу, а не серед титулованої й багатой знаті (Наука., 6, 1962, 26); // Який одержав найменування, що свідчить про визнання заслуг, високих якостей; визаний. *Титулований поет.*

ТИТУЛУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. титулувати. — Я вас розумію, товаришу... — Гречкуч загнувся на слові, не знаючи, як назвати свого співбесідника, бо по нове титулування здалося йому якимсь неприродним і полезним (Ю. Бедзик, Полк., 1959, 109).

2. Слово, словесна формула, якими йменується особа згідно з її почесним званням, службовим становищем і т. ін. — Не вірю, памочко, .. що першу людину на землі бог створив з глини, а жінку — з чоловічого ребра і процай, і процай, як любить кімчати своє титулування російський цар (Кол., Терен., 1959, 234).

ТИТУЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Називати згідно з титулом, званням, чином і т. ін. У царській армії мав бути генеральський смотр (огляд) військ. А там один солдат дуже погано знав службу. От його азводний і ротмій підбачають, як кого титулувать (Україна., 1, 1960, 25); Митрополит Славостр змушений був виконувати вимоги Хмельницького й титулував його: «нашей землі начальник и повелитель» (Іст. УРСР, I, 1953, 241); // Називати, іменувати когось за родом занятя, діяльності тощо. [Ж і р о н д и с т:] Що вам треба, мій пане? [М о н т а в ь я р:] Се чому так титулуєш? [Ж і р о н д и с т:] Бє «геромадянин» — недоречний титул: шилг і тюрємижик — пан тепер над нами (Л. Укр., II, 1951, 165).

ТИТУЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Називатися, іменуватися згідно з титулом, званням, чином і т. ін. — Є тут один старий скупиндряга, головний вчитель князя. Бароном титулується (Фр., III, 1950, 156); Пізніше Вітолом почав титулуватися великим князем (Іст. УРСР, I, 1953, 110).

2. Пас. до титулувати.

ТИТУЛЯРНИЙ: Титулярний радник — у дореволюційній Росії — цивільний чин (9 класу), який надавав право на особисте (неспадкове) дворянство. *Одинадцять років він дістає чин титулярного радника* (Полт., Дит. Голяда, 1954, 49).

ТИТУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до титул 2; // Признач. дія титулу. *Титульні шрифти.*

Титульна сторінка; Титульний аркуш — перша сторінка книжки, на якій надруковано заголовок, ім'я автора, рік і місце видання тощо. У 1893—1896 роках вийшов у Львові «Словарь російсько-український». На титульній сторінці цього «Словаря» стоїть: «Зібрані і впорядковані М. Уманець і А. Спілка» (Рильський, IX, 1962, 136); На місці старого одноповерхового будинку школярі знайшли стереотип титульного аркуша брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти», яка була видана в Женеві 1903 року (Веч. Київ, 14.XI 1967, 4).

△ Титульний список — перелік об'єктів капітального будівництва, на які затверджено проекти та кошториси. Було прийнято окремих титульний список найважливіших об'єктів (Рад. Укр., 24.XII 1960, 3).

ТИФ, у, ч. Загальна назва гострих інфекційних захворювань: висинного, поворотного й черевного тифу та паратифу. — Мій тато, а зараз по нім моя мама, зведужали на тиф (Фр., IV, 1950, 292); Втрачаючи свідомість, Чубенко провалився усі тифи на світі і скопився руками за гриєчу, сподіваючись, що кінч доведе до ягону (Ю. Янов., II, 1958, 215); На платформі ешелонів лежать покатом зворі, поранені. Сотні, тисячі їх, покриває вених у боях, скошених тифами, мучаться на возах, на відкритих платформах (Гончар, II, 1959, 128).

△ **Висинний тиф** див. висинний; **Поворотний тиф** — гостра інфекційна хвороба людини й тварин, що проявляється в нападах пропасниці, які періодично повторюються. Лікується або значно обмежено такі інфекції, як висинний і поворотний тифи, малярія... кишкові та дитячі інфекції (Наука., 12, 1957, 12); **Черевний тиф** див. черевний.

ТИФЛОПЕДАГОГІКА, и, ж. Наука про виховання та навчання сліпих і слабозрячих. Шкільна гігієна зв'язана із спеціальною педагогікою (тифлопедагогікою, сурдопедагогікою...) при розробці гігієнічних вимог до будівки шкіл та інтернатів для сліпих, глухих і розумово відсталих дітей та підлітків, до обладнання цих закладів, до їх режиму і т. ін. (Шк. гігієна, 1954, 12).

ТИФЛОПЕДАГОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до тифлопедагогіки. Трапилося велике нещастя: малий Кость осліп. У той час не існувало тифлопедагогічних учбових закладів для сліпих дітей, і тому хлопчик ріс незграбною, напівазбутою дитиною (Нар. тв. та етп., 1, 1964, 60).

ТИФОЗНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тиф. Розбургалась води, розлилась річка І ниви, і села руйнують навіки, — У краю й куточка сухого нема — Вже голод шириться й зараза тифозна (Фр., XIII, 1954, 168); *Тифозна паличка.*

2. Хворий на тиф. *Тифозні діти*; // Признач. для хворих на тиф. — Чи не вже ж ми отак цілу осінь та зиму в цьому барачі тифозному й будемо пропадати?! (Головок, II, 1957, 96); *У порівн. Сиділа згодом [Тетяна Василівна в перукарні] з головою, обтягнутою кожиресним папером, плоскоголова, мов у тифозній палаті (Загреб., День..., 1964, 107).

ТИФОЗНИК, а, ч., розм. Людина, хвора на тиф. — Мій брат там у вас в лазареті лежав. Яресько — не чула такого? — Яресько? Ні, не чула... Поранений? — Ні, він тифозник (Гончар, II, 1959, 167).

ТИФОЇД, у, ч., спец. Легка форма черевного тифу.

ТИФОЇДНИЙ, а, е, спец. Прикм. до тифоїд. Залежно від того, яким шляхом проник мікроб в організм людини, розрізняють дві основні форми тифоїдів: тифоїдну й бубонну (Підручник дезинф., 1953, 102); *Тифоїдна гарячка.*

ТИХЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тихий. А я, з того дива, до неї на сміх і собі тихеньким голоском: — Доброго здоров'ячка, Палазю! (Н.-Лев., II, 1956, 12); Дарчі стало шкодо ладівної тихенької паночки (Л. Укр., III, 1952, 633); Повазі день погасає. Тихенький вітерець дилжує на діл (Гонч., Вибр., 1959, 373).

ТИХЕНЬКО. Присл. до тихенький. Груша з зломленою верховиною біля хатки обралася у листеу й почала тихенько шелестіти ранками (Вовчок, I, 1955, 316); Діденко нават засоває на стівці й тихенько чортвищує (Голованко, II, 1957, 522); Сніжок води злякається, Тихенько тануть стане (Гл., Вибр., 1951, 231); Я дуже втомився, ведучи догу розмову. Тому я залплюю очі і став тихенько дрімати (Ю. Янов., II, 1958, 132).

ТИХЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тихий. Од заводу потягло тихесеньким, свіжішим вітрцем (Н.-Лев., I, 1956, 457); Місяць яснесенький Промінь тихесенький Кинув до нас... (Л. Укр., I, 1951, 49); Морозець легенький, Тихесенький сніг (Вороцько, Мирний неспокої, 1960, 37).

ТИХЕСЕНЬКО. 1. Присл. до тихесенький. Вітер в гзі не гуляє — Вночі спочиває; Прокинеться — тихесенько В околі литає: «Хто се, хто се по сім боці Чеше косу?» (Шевч., I, 1963, 158); Тихесенько воли [квіти] гойдалися на вітрі, Радіючи весні (Гл., Вибр., 1951, 63); Одного ранку встала Горпина вдосвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печі пора-

тися (Гр., I, 1963, 249); Він, постогнуючи, згріб рукою за леу сторону грудей, тихесенько стис її. І бля ніби влякався його і теж затих (Тют., Вир, 1964, 198); // у знач. присудк. сл. На лотках водця цідиться і мовить нищечком казку каже, що так і дримається, а то усюди тихесенько... (Кв.-Осв., II, 1956, 40).

2. Потай, непомітно, криючись. Тихесенько, щоб ні-хто не бачив, дала [Зубиха].. дружці якусь кісточку та якийсь-то реп'яшок і навчила її, що і коли з ними робити (Кв.-Осв., II, 1956, 241); Ежені тихесенько, навшпиньках почала закрадатися до одинокої, як і вона, ронузи (Коцюб., I, 1955, 285).

ТИХИЙ, а, е. 1. Який звучить не сильно, не голосно. Він [вітер] несе в собі весь годин землі, од тихого бриньки мушки до гуркоту грому (Коцюб., I, 1955, 358); За вітком знизу чути тихий свист (Л. Укр., II, 1951, 178); Чути тихий плач матері (Довж., I, 1958, 223); // Який майже не утворює звуків, не робить шуму. Пішов дощ, дрібний та тихий, мов крізь сито засів (Мирний, I, 1954, 355); Вночі повалив сніг, тихий, густиий (Тют., Вир, 1964, 460); // Ледве чутий. У траї потонуть тизі кроки (Сос., I, 1957, 368); Тепер, коли в хаті стало тихо, ми почули від забитих дверей ледве чутий браакіт зброї, тизе тупання ніг (Досв., Вибр., 1959, 73).

2. Сповнений тиші, без голосних звуків. Була холодна, тиза і темна ніч (Фр., VI, 1951, 425); Тизими вересневими світанками господар, що виганяє худобу на пасовисько, прислухається, чи не гуркоче де-небудь далі, чи не відходить фронт, чи не гонять назад германця (Тют., Вир, 1964, 390); Занімає, поникає, погасили ліси, і людські, і пташині мовчати волоси, і проходили ти в тихих, морозних лісах: Тамниця сіє й згасає в очак (Рильський, I, 1960, 177); Його голос далеко чути серед тихого степу (Ю. Янов., I, 1954, 73).

Тиза година — година післяобіднього відпочинку, сну (у дитячих садках, лікарнях, санаторіях і т. ін.). Після обіду в будинку відпочинку наступав тиза година (Мокр., Сто..., 1961, 30).

3. Без руху, непорушній. Сонце сховалося за гори, а тихих вечірніх тінах закурилися гуцульські хати (Коцюб., II, 1955, 344); Маруся слухала, прижмуривши очі. В тихім повітрі кожне слово було чути, як коло вуха (Хотк., II, 1966, 131); // Безвітряний. Ранок тихий-то тихий та ясний придає: ні вітерець не віє, ні жмарка не збіжить (Вовчок, I, 1955, 48); Бує прекрасний той день. Небо — тизе та чисте. Але щось відчувалося у настроях ерочище (Тяч., II, 1957, 13); Погода була по-серпневому тиза й сонячна (Тулуб, В степу., 1964, 278); // Без течії, без хвиль (про воду, озеро, став і т. ін.); спокійний, без хвиль, штильовий (про море). В тихій воді було видно синє глибоке небо (Н.-Лев., II, 1956, 52); Цар Одисей признав свої човни На сонні плеса тихого лиману (Зеров, Вибр., 1966, 25); Чим довше десь я мандрував Країнами далекими, — Частіше в пам'яті зривав Вишневий сад І тихий став, Покрієлі хат з лелеками... (Нек., Чудесний сад, 1962, 85); Поїдемо, певно, човном, коли море буде таке тизе, як нині (Коцюб., III, 1956, 140); // Захиснений від дії зовнішніх сил (вітру, хвиль і т. ін.). Отак живе собі село мало не спокійно, притулюючись десь понід горою край тизої затоки (Довж., I, 1958, 70); Сюди, до причалів тизої гавані, потекло збіжить з широким і родючим простором української і російської чорноземі (Смолич, V, 1959, 7).

◇ У тихому болоті чорті водяться (плідяться); Тиза воді грєблі (берегі) рве — про спокійну на вигляд людину, здатну на вчинки (звичайно негативні), яких від неї важко сподіватися. Гайсина Горобець уже бля-

ше не цікавив. Залишилися регент і Розач. Перший на вигляд був тихенький, боязливий. Але саме в тихому болоті чорти водяться (Панч, На калин. мості, 1965, 150); [В а с и л и в а:] Вона у нас сумирна. [С а в к а:] Кажуть — тиза вода грєблі рве (Вас., III, 1960, 62); Славоко присягався, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знав, що тиза вода береги рве (Март., Тв., 1954, 258).

4. Такий, де немає шуму, метушні, руху. Схилилася [Катря] на тин і подивилась у тихий та пустий двір (Вовчок, I, 1955, 216); В тихих кімнатках, схожих на чернечі келії, було дуже душно (Н.-Лев., VII, 1966, 188); На тихій, порослій травою вулиці, проти відчинених воріт.. зупинилась візничка прольотка (Довж., I, 1958 398); Сьгодні Супрунові село здавалося страшним; тизе, забуте людьми, воно лежало, мов цимчар (Стельмах, II, 1962, 113); 6 таке тизе узбережжя, де дримає собі під козирком черепиці одна рибальська хатина (Гончар, Тронка, 1963, 229); // Віддалений від неспокійного, бурхливого життя. Неначе виганець з чужини, Неначе в'язень з тяжких пун, Так я, о друже мій єдиний... Душею раус в твій тихий кут (Фр., XIII, 1954, 303); Гризельді здалося, що якась сила перенесла її в далекий тихий край (Н.-Лев., VII, 1966, 42); Як би і йому, Данилові, хотілося зараз із веслом у руці сісти на свій вербовий човен, прибитися ним до свого тихого дому, до братів і дружини (Стельмах, II, 1962, 55).

5. Без напруженої діяльності, бурхливого перебігу, без тривоги і струсів. Твоє життя буде тизе та безжурне (Н.-Лев., III, 1956, 349); З новим роком побажаю я нам долі тизої, погожої та роботящої (Коцюб., III, 1956, 128); Ледве дїтиля я додому. Ляля і довог згоріла. Ну, потім тиза наша обстановка, тизе життя підняли мене на ноги (Хотк., I, 1966, 68); // Спокійний, безтурботний (про сон, старість і т. ін.). Тільки перед світлом заплюючись [Чіпка] очі й заснує тихим, одрадним сном (Мирний, I, 1949, 335); — Пошли вам, боже, в мойї хаті тихую старість, як погожої вода в криниці (Коцюб., I, 1955, 44); // Без бурхливих веселощів, розваг. — Весілля буде тизе, не бучне (Н.-Лев., VI, 1966, 84); // Скромний, не пишаний. Похорони князя були тизі, не дуже бучні (Л. Укр., III, 1952, 514).

6. Який звичайно не проявляє різко або бурхливо своїх почуттів; спокійний, лагідний. Він був тихий та слухняний ще змалку, слухав матері й тепер (Н.-Лев., VI, 1966, 311); [Х о т и н а:] Розпитувала я по людях: всі Романа шанують і почитають. Кажуть, що тихий, і вичливий, і розсудливий (Кроп., II, 1958, 67); Тиза, покїрлива, всі слухала [Маланка] і плакала по закутках (Коцюб., II, 1955, 13); // Для якого характерні врівноваженість, лагідність. Крієн надїодить, Милый дїдок, красномовства ласкавого, тизої вдаті (Зеров, Вибр., 1966, 357); Мені теж хотілось хвалитися своєю бабою, але вона мала тиху вдату і з вигляду була непомітна (Панч, На калин. мості, 1965, 6); // Який виражає спокій, лагідність. Чайченко став кола Катрі і взяв її у танець. Маруся їм у слід дивилась своїм поглядом тихим (Вовчок, I, 1955, 190); Вона глянула на мене своїми тихими очима і посмітнулася, але не весело (Грим, Подобиці., 1956, 8); // Приязний, доброзичливий. А душу треба розважати, Бо так їй хочеться, так просить Хоч слова тихого (Шевч., II, 1953, 154); Він чекав, що його вилають, проженуть, а тут тизе, ласкаве слово... (Коцюб., I, 1955, 447); — Хай ваша малеча, блявлячись після війни під цими зеленими деревами, спом'яне і час незлим, тихим словом (Гончар, III, 1959, 245); Із обличчя не сходив тихий усміх (Головко, I, 1957, 340); Тихим рухом обняв [опришок].. і вписав губами в губи... (Хотк., II, 1966, 122).

7. Слабкий, незначний за силою вянуч. *Удосвіта його дихання зробилося таке рідне й тише, що Гайці здалося, мов уже він перестав дихати...* (Гр., II, 1963, 482); *Пробісний світла спочатку такі бліді й тихі, чимдалі розросталися, потужніли* (Кочуб., I, 1955, 315); // *Спокійний, не буряний, не сильний. Вітер тихий з України Понесе з росю — Мої думи аж до тебе...* (Шевч., I, 1963, 328); *Від тихого подику вітру гулає стиглими яблуками сад* (Цюпа, На крилах..., 1961, 119); // *Не різкий, не надто яскравий. На парк, на ліс, на всю землю лився тихий молочно-білий світ. День ні жаркий, ні сонячний, не золотий, а якийсь ніби срібний* (Н.-Лев., VII, 1966, 285); *Тихий возник. Чорні силуети Чотирьох людей у темноті* (Рильський, III, 1961, 44); *В небі тихий місяць лине* (Сос., II, 1958, 64); *Він говорить про чудесне літо і про тихі зорі одної в світі батьківщини* (Ю. Янов., II, 1958, 205); *Мла впала. Лише у вікно лилася тихий світ сонного міста...* (Головко, I, 1957, 168); // *Який проявляється не бурхливо, стримано.— Діду! відді! здрастуйте, дідуся! — закричала радісно дитя. Дід зиркнув... по старому виду провізла тита одрада* (Мирний, I, 1954, 286); *Деякий час троянці ігали в тихій жалобі. Усі думали про те, що жив чоловік і — нема* (Тют., Вар, 1964, 337).

Тіхі слівози див. слівоза.

◇ Тіхою сапою див. сапа.

8. Повільний, нешвидкий. *Він і пішов буцімто у горад, тихою ступою, похиливши голову* (Кв.-Осн., II, 1956, 42); *Швидко біжать легкі саночки, як тільки можна швидко, — але якою тихою здається та їзда молоденькому вадрівникові!* (Л. Укр., III, 1952, 473); *Знизу з городу підходить Скиба. Пожалу їде. Але, знати, не легко дається йому оцей спокій і тиша года: напружений увесь* (Головко, I, 1957, 350); // *З повільною течією (про річку, струмок і т. ін.). Ой, там, за Дунаєм, Та за тихим Дунаєм Молодець гуляє* (Укр. лір. пісні, 1958, 135); *Похилились верби в воду Тихої ріки* (Фр., XIII, 1954, 179); *Прут під самими Чернівцями тихий, в зелені берегах в'ється собі поміж галями* (Л. Укр., V, 1956, 338); *Шовечора дзвенить прозорий дзбанок тайї Нав тихим джерелом, що в теплій мураві Дзюркоче й пеститься* (Рильський, I, 1960, 266).

9. перен. Безмовний, сумний. *Негороджена затинка, і нема сіней, ані комори, нема сабочка, ані городка коло неї, тільки стари тиза груша з зломленою верховиною* (Вовчок, I, 1955, 288); *Все кругом неї [тюрми] було тише, мертве* (Мирний, I, 1954, 319); *Я знав шолома. Все чорніло, коли наваляшки я став і тизу братика моголу, проціаючись, поцілував* (Сос., II, 1958, 428); *Просьо [Гарасько] Тимка залишитися, щоб підійти, що воно буде далі під тихими вербами* (Тют., Вар, 1964, 41).

ТИХІСІНЬКИЙ, а, е. Дуже тихий. *Тихісінський зайшій вітрець, пахоці лісу й ночі, світ од зірок, і вели музики* (Н.-Лев., I, 1956, 437).

ТИХІСІНЬКО. Присл. до тихісінський. *Соломія тихісінсько зайшла поза куцями і зирнула в куточок промисли* (Н.-Лев., VI, 1966, 384).

ТИХІСТЬ, хості, ж. Стан і властивість за знач. тішій. *Панталаза, порозрізувавши штаби, що оперізували пч., у найбільшій тихості здійняв верхню половину кві* (Фр., II, 1950, 258); *З усією тихістю й обережністю, на які була здібна, почала [Єлена] стеження. Як безлюдна тінь, висувалася за Олексою, коли він куди виходив* (Хотк., Довбуш, 1965, 9); *Навакло стояла відомлена векорова тихість* (Стельмах, Правда..., 1961, 24); *Мир тобі, стомлена земле ласкава, Вільна від напастей, тьми і знегод! Слава червоності прапора, слава Яснесті зір і тихості воді!* (Виргав, В розп. літа, 1959,

76); *Могутній хор потрясає тихий, прозорий спокій свіжого літнього дня. Він руйнував тишість сумирного провінціального міста* (Смолянч, II, 1958, 120); *Добрість і тишість вдачі світилися в її яскри оченятах* (Н.-Лев., I, 1956, 620); *Сам не знав [Брайко], заідки в нього ота тишість, оте небажання щодня йти на бій, відстоюючи високі ідеали* (Загреб., День..., 1964, 160).

ТИХІШАТИ і **ТИХШАТИ**, аю, аеш, недок. Ставати тихішим, тихшим. *Гомін з-наді хати одходив далі, тихішав, потім зовсім не стало його чути* (Вас., I, 1959, 199); *Оце дівчина співав-співав своєю любих пісень; а там — дивись: обіравався голос... слабшав... тихшав...* (Мирний, I, 1949, 327); *Прислухався [Річард], як тихшав года Джонатана надворі* (Л. Укр., III, 1952, 110); *Що далі тихшав Семен. В цей момент голова його потребувала мислення* (Сміл., Зустрічі, 1936, 134).

ТИХІШЕ, **ТИХШЕ**, присл. Вищ. ст. до тіхо. *Гости заговорили тихіше: очевидячки, вони тайлись од Тодозі* (Н.-Лев., VII, 1966, 131); *Тихо, тихо Дунай воду несе, А це тихіше дівка косу чеше* (Укр. вар. пісні, 1, 1964, 288); *Чоботи гунали, і Корнієві доводилося здержувати ноги, щоб тихіше йти* (Гр., I, 1963, 416); — *Тихіше їдеш, далі будеш. Прислів'я старе, але до цього випадку дуже придатне, і я не боюся його процитувати* (Собко, Справа..., 1959, 172); *Незабаром він виїзав на степову дорогу, що вела до Троянців, і пустий коня тихіше* (Тют., Вир, 1964, 187); *Там і вбрат переможеючий млас свої води тихіше* (Зеров, Вибр., 1966, 258); *Ставало все тихіше й тихіше навкруги* (Гончар, III, 1959, 90); *Тихіше стало на серці. Я вже й не знала, чи люблю його, чи ненавижду* (Барв., Опов., 1902, 395); [М а р у с я:] *Цсссс... мамо, тихіше! Бога ради, тихіше! Вже наближаються... Я бачу човни* (Н.-Лев., II, 1956, 464); *Усі зареготали.— Тихіше! — роздався голос учительів згаду* (Мирний, IV, 1955, 109); *Тихіше... Мовчійть... Погасили вогні!.. Цитють, скрипки навіжені!* (Рильський, I, 1956, 118); // *у знач. присудк. сл. Я прислухаюсь до клуні й двору, але там тихіше, ніж у моєму вусі* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 131).

ТИХІШИЙ, **ТИХШИЙ**, а, е. Вищ. ст. до тіхий. — *Я привела на світ дитину, — говорила Броня ще тихішим голосом, як досі* (Март., Тв., 1954, 449); *Нецікава стала Тетяна: і погляд боязкий, мова тихіша, ніби й сама понижчала, з лица спала* (Вас., II, 1959, 104); *Голда протискувалася крізь людей, маючи намір знайти тихішу місцину, щоб побути на самоті, помріяти* (Ткач, Арена, 1960, 61); *Спустило панське подвір'я; не тупочуть коні, не торохтять коляски. І паночка тихіша: не лас, не б'є, не обскаржує, — все сидить та думає* (Вовчок, I, 1955, 113); *Коли піднялися всі бійці і витягли озброєння, тоді підійшов, нарешті, і Хома, який в міру наближення його черги ставав все тихішим, малопомітним* (Гончар, III, 1959, 102); *Килина в відром у руках шарко пробівав до лісового потоку, з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихішою зодою* (Л. Укр., III, 1952, 255).

◇ **Тихіший** (тіхийший) [від] воді, ніжчий [від] траві див. траві; **Тихіший** (тіхийший) воді (за воду) — те саме, що **Тихіший** (тіхийший) [від] воді, ніжчий [від] траві (див. траві). *Стала вона тихіша води, у всьому догоджав чоловікові, а він ніяк не прощав зради* (Шнян, Балада, 1957, 177); *Для Федора Іполитовича теж було новою, що тихіший за воду Сергій сміє, та ще так нечужно, перебивати відповідальнішого колегу* (Шовк., Людина..., 1962, 315).

ТИХНУТИ, ну, неш; мим. ч. тих, ла, ло і тихнув, нула, ло; недок. 1. Ставати тихішим, тихшим. *Я вже не той, що колись.. Гасне мій погляд, і тихне мій голос, А зморшки покрили чоло...* (Пісні та романи..., II,

1956, 257); // Робитися тихим (у 6 знач.). Буйний був хлопець Дмитро, а при ній якось тих, благий такий робився (Хотк., II, 1966, 83).

2. Переставати звучати; переставати видавати або утворювати звуки. Сонце заходить, гори чорніють. Пташечка тихне, поле німіє (Шевч., II, 1963, 37); Сосни шумлять під вітрами, Тихнуть у лагідну днину, Серце ж має із вами Мову веде бездумну (Нагн., Слово..., 1954, 130); І де пролетить він [голуб] — там тихнуть зармати, І мати виходить синів зустрічати (Шпорта, Твої літа, 1950, 138); // Слабшаючи, зникаючи. Ми солдати справді, та зовсім беззбройні, Коли ворог — тиф. Пульсик, наче нитка, на руці, на скроні Обривався, тих (Боровнюк, Коли я..., 1962, 116); Тихли в йому [серці] боля, в душі роздощилися туми, Як ніко та розвиднялося (Мирний, I, 1954, 214).

ТИХО. 1. Присл. до тихий 1, 3, 5—8. — Уейди та одпочинь, дитино, — промовив тьох тихо й поважно (Вовчок, I, 1955, 10); Хлопці трохи помовчали, але перегодя знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно (Н. Лев., II, 1956, 265); У вікна знову стрепенот б'ється пісня, і від неї тихо бринять нижні шибки (Стельмах, I, 1962, 577); Баба лежала вже тихо і спокійно щось говорила до себе, наче крізь сон (Коцюб., II, 1955, 274); — Треба ж мені посидіти тихо, а то знову кірало зложу (Ю. Янов., II, 1958, 62); У зазоні батько налігав теляцю і евелі. А мати підійшла до неї й тихо гладила рукою (Головко, II, 1957, 121); Пляве ніч люблю, тихо, славно; Від мук забулася земля (Граб., I, 1959, 202); Так і дожив він до восьмого — тихо та мирно — десятка (Зеров, Вибр., 1966, 358); Овонь не догорів, А тихо пригаса (Рильський, II, 1946, 144); Йому вподобались здорові сині очі, що тихо сяли з-під догвиз вії (Коцюб., I, 1955, 233); Дехто мріє: вік свій тихо й лагідно прожити (Воскр., Цікаком., 1947, 51); Аж ось і сам старий іде З ціночком тихо повід тином; Носив у грід шапличок Продав (Шевч., II, 1963, 365); Слівали солов'ї в кушач. Тихо палинула Воронеж-ріка (Довж., I, 1958, 488); // Без розмов, співу і т. ін.; мовчки. Тихо йшли вони [новобранці], не співали, не доносили вітер прощального співу родині (Л. Укр., III, 1952, 568); Вона випровадила його далеко за село... і тихо, без слів прощалася з ним (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 20); Господарка поставила чайник, філіжанки, а потім принесла хліба і сала. Ми тихо трапезували (Досв., Вибр., 1959, 73).

Сидіти тихо див. сидіти.

2. у знач. присудк. сл. Про тишу, про відсутність голосних звуків. Вже в хатах все поспуло, всюди стало тихо, тільки годинник на стіні цокає, мляво й ліниво гойдаючи маятник (Н. Лев., I, 1956, 118); В класі тихо, що чути, як муха летить (Свидн., Люборацький, 1955, 112); Тихо на селі. Навіть собак не чути (Головко, II, 1957, 353).

3. у знач. присудк. сл., у сполуч. із сл. на душі, на серці. Про стан душевного спокою. Вже після першої розмови з Марусею їй стало на душі якось тихо і лагідно (Добр., Очак. розмир, 1965, 30).

4. у знач. присудк. сл. Про спокійне мирне життя; про відсутність соціальних струсів, зіткнень і т. ін. У всякого своє лиха, І в мене не тихо; Хоч не своє, позичене, А все-таки лиха (Шевч., I, 1963, 336); Ніхто не хоче прямо міряться силою! Всюди тихо, хоч умирай... (Мирний, I, 1949, 183); Все буде, як було досі тихо і мирно, бо щоб у нього хто звачився одібрати землю... У нього? Ха-ха! (Коцюб., II, 1955, 395).

5. у знач. присудк. сл. Про відсутність вітру. День бог дав жаркий, і вітерець не дмухне — тихо (Вовчок, I, 1955, 8); Тихо в лісі: повітря не дихне, ніщо не ш-

бергне, жадна рослинка не схилиться, не злякає маленької комашки (Коцюб., I, 1955, 35).

6. у знач. виг. Уживається як заклик до мовчання, додержання тиші. — Тихо, — каже пані. — Подивись, що вона робить. Стали вони підкрадатися... (Вовчок, I, 1955, 46); — Що, Павле, вбивати збираєшся? Підожди, встигнеш, — сказав Шорс і раптом перебив гвалт голосним: — Тихо!! Натопи язву притих (Довж., I, 1958, 205); // Уживається як заклик до обережності. [М а к с и м:] Цить, Галю, тихо! Світло погаси мерцієї, Та й гайда звідціль хутчії! (Кроп., II, 1958, 94); — Тихо, синочки, не зитайте чоена... (Довж., I, 1958, 331).

Тихо (тіхо-тіхо), як (немів і т. ін.) у вусі (в усі): а) про повну тишу, про відсутність будь-яких звуків. — Хто то? — почувся з різних кутків, і зразу стало тихо, як у вусі (Мирний, IV, 1955, 112); Саранчук... наче тягар важкий, що ледве доніс оце, впустив. — Погані вісті! — І стало в кімнаті тихо-тихо, як в усі (Головно, II, 1957, 325); б) про відсутність найменшого вітру; в) про відсутність сварок, бійок і т. ін. — Коли та сварка була, а ви все згадуєте й досі. Тепер на вашому кутку, звалити божа, як у вусі тихо... (Л. Янов., I, 1959, 83); Тихо, хоч мак (ма́ком) сій див. мак.

ТИХО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тихий у 1 знач., напр.: т и х о г о л о б с и й, т и х о д з в о н и й; у 4 знач., напр.: т и х о б е р б ж н и й; у 6 знач., напр.: т и х о з б р и й; у 8 знач., напр.: т и х о д ў м н и й і т. ін.

ТИХОВІЙНИЙ, а, е, поет., рідко. Який тихо віє, слабо коливається. І чайка повільно летить... Між мляво позилених віт димком тиховійним розтавши (Бажан, Роки, 1957, 191); *Образно. Були в житті мої хвилини, Коли коє і потайне, Щось невідоме, поставало В душі стурбованій моїй І тиховійним чаром мрій Жадливе серце напувало (Черн., Поезії, 1959, 96).

ТИХОВОДІЯ, я, с. Місце з тихою, без хвилі, водою; місце річки з повільною, спокійною течією. Вони вже стояли на березі річки, перед ними спалося широке, майже неосяжне тиховоддя (Чаб., Тече вода..., 1961, 11); // перен. Про середовище без високих ідеалів, поривів, боротьби і т. ін. Кожному хотілося висловити свої гарячі почуття, вирватися із того тиховоддя, в якому досі жила Севаст'яницька, туди, де буває, кипить море (Скл., Хазяїни, 1948, 66).

ТИХОВОДИЙ, ТИХОВОДНИЙ, а, е. З тихою, без хвилі, водою. Вертаюся на тиховодий став, До гри метеликів, до сонних синіх квітів (Рильський, Поеми, 1957, 216); Відкривається дивовижна картина: тиховодде, вкриті килимом з ряски озеро, оточене зеленими, як рутяний вінок, берегами (М. Ол., Леся, 1960, 110); // З повільною спокійною течією. Село притулилося над берегом вузької, тиховодної річечки (Ков., Серце матері, 1947, 37).

ТИХОВОДНИЙ див. тиховодий.

ТИХОВОДЬ, і, ж. Те саме, що тиховоддя. З торбинкою через плече, заходив У тиховодь романівського ставу Із удочкою Дмитрик у рука (Рильський, II, 1960, 303).

ТИХОМИРИТИ, рю, ршн, недок., перен., розм. Заспокоювати, угамовувати кого-, що-небудь. Андріїві страх прикро було слухати сю сварку. Він почав тихомирити її (Фр., I, 1955, 290); Чіпці хоч і гірка була материна догана, та недавня радість тихомирила його серце (Мирний, II, 1954, 241); Підіймили [підняли] діти Івасика, пообтирали кров, повитягали зруці з кучерів, стали його тихомирити (Ков., Світ..., 1960, 156).

ТИХОМІРИТИСЯ, рюся, ринься, недок., розм. Заспокоюватися, угамовуватися. *Бодіки поважністю і тихомиряться* (Черемш., Тв., 1960, 89).

ТИХОМІРНИЙ, а, е, розм. 1. Тихий, сумирний. *Нас троїхом тихомирний у хаті. Всі скупи робимо* (Барв., Опав., 1902, 372); *Якою тихомирною дівчинкою була лісовичка!* (Донч., V, 1957, 71).

2. Спокійний, неквапливий. *Розмовами з Смотрицьким він жив навіть і тоді, коли лише сподівався на них, вступався до них. А в тихомирній розмові — спочивав душою в тілом* (Ле, Наливайко, 1957, 120); // *Який навівася спокій. І тихомирний сонячний пейзаж Кругом нас непомітно обступає...* (Криж, Срібне весілля, 1957, 53); // *Який умиротворяє. Гнат.. відчує, як спадає йому на серце тихомирний спокій* (Панч, В дорозі, 1959, 49).

ТИХОМІРНО, розм. Присл. до тихомирний. *Тепер я зняв шинель. У пильнім Бравані Ходжу я радісно і тихомирно так* (Рильський, Мости, 1948, 47); *Мати, нарешті, підвелася на лікоть і тихомирно зашамотіла* (Панч, II, 1956, 435).

ТИХОНЯ, і, ч. і ж., розм., рідко. Те саме, що тишкó. [М и к и т а:] *Розумний парубок!.. І такий вже тихоня: хоч проти шерсті його гладь* (Кроп., I, 1958, 74).

ТИХОПЛАВ, а, ч., розм. Про того, хто поволі, неквапливо рухається. *Кінь у мене тихоплав — скоро не побіжить, хоч як його жести* (Сп. Гр.); *Не обіцав із своєю увагою й куценський ченчик, тихоплав і маруда, отець Зосима* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 248).

ТИХОПЛИННИЙ, а, е, поет. Який тихо плине. *Тихоплинна річка; Тихоплинні розмови.*

ТИХОСТРУННИЙ, а, е, поет. З струнами, що тихо звучать. *Моя ти вітхо, кобзо тихострунна! Одна ти в мене із утій зісталась* (П. Куліш, Вибр., 1969, 364).

ТИХОСЯЙНИЙ, а, е, поет. Який сяє тихим, рівним, спокійним світлом. *Смились їй ночі в серпанках сріблястий, Зір тихосяйні лампади* (Олесь, Вибр., 1958, 222); // *З таким світлом. Блакитна тихосяйна ніч стояла в своїй довершеної красі над лісовим хліборобським краєм* (Стельмах, I, 1962, 473).

ТИХОХІД, хода, ч. 1. розм. Про пароплав, літак і т. ін., що мають невелику швидкість. *Небесний тихохід*; // *Про того, хто поволі, неквапливо рухається.* *Образно. *Б.. керівники, які люблять все робити тихо, помалу, їх називають тихоходами* (Рад. Укр., 19. IV 1961, 2).

2. зоол. Безхребетна тварина (до 1 мм завдовжки), поширена в прісних і морських водах усіх частин світу; здатна витримувати тривале висихання.

ТИХОХІДНИЙ, а, е. Який має тихий хід, невелику швидкість, протилежне ш в и д к о х і д н и й. *При русі транспорту на широкій вулиці у кілька рядів ближче до тротуару повинен розміщуватися тихохідний транспорт, а ближче до середини — швидкохідний* (Автомоб., 1957, 275).

ТИХОХІДНИСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. тихохідний. *Тихохідність річкових суден обумовлена природними причинами — надто великим опором води* (Наука., 11, 1962, 36).

ТИХЦЕМ, присл., розм. 1. Потихеньку, неголосно. *Голова звертає тихцем увагу бесідики на те, що має повертити про крамницю на селі, а не в столиці* (Мак., Вовор., 1956, 230); *Михайло тихцем вилаявся: який уст-таки незграбний цей богослов!* (Загреб., Європа 45, 1959, 257); — *Денисе, діло во.. — тихцем говорить Шмалій* (Стельмах, I, 1962, 366).

2. Намагаючись не створювати шуму. *Раптом в коридорі почулись обережні ледь вловимі кроки. Хтось шов тихцем, прислухаючись, вичікуючи, тамуючи по-*

дих (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 162); *Підвела* [Ольга] *голову — в кімнаті не було нікого. Встала і тихцем почала одягатися* (Галан, Гори., 1956, 41).

3. Потаї, непомітно, кричущись. *Гроші старав із двоох джерел. Мати йому дала та й брав тихцем від батька* (Март., Тв., 1954, 264); *Стежками, просілками і без просік, Ішли, пробиралися в ліс комуністи. Тихцем, щоб ніякий шпигун не засік...* (Нех., Хто сів вітер, 1959, 50).

ТИХШАТИ див. тихіпати.

ТИХШЕ див. тихіше.

ТИХШИЙ див. тихіший.

ТИЦЯТИ, яю, яеш і рідше **ТИЦЬКАТИ**, аю, аеш, недок., **ТИЦЬБУТИ**, яу, неш, док., розм. 1. *неперех., чим, у що.* Різко торкатися когось, чого-небудь чимсь. — *Мастел — гукав Горочиць, тицяючи пальцем у жирні рядки тісного набору прокламації* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 16); *Не зважав [Мамай] і на Песика Ложку, що тицяв носом у коліно* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 402); *Геннадій од жаху витріщив очі і тицявав пальцем у дзеркало: — Це я чи не я?* (Вол., Місячне срібло, 1961, 108); *Варава підійшов до стіни, бережно тицяв палець в шматок старого, аж побабченко оксамиту, в який було вишто шістнадцять наконечників стрілі. — Ось кого можна героєм назвати. Шістнадцять ворожих стрілі попали в тіло козака!* (Стельмах, I, 1962, 444); *Він тицяв кілька разів своїм сукуватим костюром у землю і знову звернувся до молодиці* (Ткач, Плем'я., 1961, 15).

2. *перех.* Різким або недбалим рухом подавати, віддавати щось кому-небудь. *Він тицяв із [склянки] в руки жінкам* (Коцюб., II, 1955, 405); *Зяв тицяв Марії до рук дитину й подався вулицю* (Ю. Янов., I, 1954, 122); *Він мочки тицяв Гречаному газету* (Панч, В дорозі, 1959, 163); // *Всовувати, засовувати куди-небудь, у що-небудь. Коли дітей відялося попритумляти, пані тицяла пакунки і все квоктала* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 24); *Вхопила [Олександра] полумисок з стравою та тицяла його під лаву; потому вснула в ніч пляшчу в горлячку і хліб* (Коцюб., I, 1955, 66).

3. *неперех., чим.* Різким рухом показувати, вказувати на когось, що-небудь, кричись. *Він навіть підняв ціпок і, трясучи ним, тицяв в напрямку, стайні* (Коцюб., II, 1955, 397); — *Я он того мишастого вловлю, — тицяв пучком [козак] на верболіз, де ніхав чи то турецький, чи козацький неосідланний кінь* (Добр., Очак. розмір, 1965, 235); *Дід батогом показує на небо і пояснює, як він без годінника знає, коли північ, а коли зорити має. Бабуся сердилася і кричала на дідуся: мовляв, не тицяй батогом у небо, бо рука тобі скривиться!* (Томч., Готель., 1960, 57).

◇ **Пальцем (пальцями) тицятя на когось** — те саме, що **Пальцем (пальцями) тикати** (див. палець); **Пальцем тицятя (тицяють) в бчі див. бчо**.

4. *перех.* Підносити, наближати що-небудь до когось рвучким рухом (звичайно для того, щоб привернути увагу). *Кожному стрічному Андрій тицяв скалічену руку* (Коцюб., II, 1955, 50); *Садівник, щоб підперти свої слова якоюсь доказом, тицяв Йосипові перед очі книжку: «Оце читає?»* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 14).

Тіцятя (тицяють, тицяють) під [самий] ніс (межі бчі) — підносити, наближати що-небудь дуже близько до когось. *Як прийшла на нього черга голосувати, то Коваленко вицяв картку, розложив її та і тицяв самою старості під самий ніс* (Март., Тв., 1954, 179); — *Ось гляньте... О! О! — і тицяла йому межі очі папірець.* — *Читайте!* (Речч., Твій побратим, 1962, 57).

5. *перех. і неперех., чим.* Бити або штовхати різким рухом. *І вже тоді тицяв [Пауль] мене кулаком під*

ніс так, що четверо моїх зубів упали в один бік, а сам я — в другий... (Жур., Опов., 1956, 182); Злегка, не боляче тицьнув [Григорій Іванович] коневі носком чобота у живит (Смолич, V, 1959, 698).

ТИЦЯТИСЯ, аюся, аєшся і рідше **ТИЦЬКАТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **ТИЦЬНУТИСЯ**, нуся, нешся, док., розм. 1. Натикатися, напшовхуватися на кого-, що-небудь (під час руху, пересування) «Москвич».. незадоволено гарчав, шарпався і тицьняв своїм тупорилем передом куди тоти (Зар., На. світі, 1967, 8); Чайка [рядовий] ніяк не може добратися кроку з сержантом, тицьнявся йому в широку спину, відстав, губиться в божевільній п'янці (Загреб., Шепіт, 1966, 345).

2. Рвучко притягується до кого-, чого-небудь, ут-кається, заривається (головою, лицем, носом і т. ін.) у щось. Стара мовчки спочила тоді кочерга, — маткува нею щосили, ударила Леся по голові.. Леся тицьнувся обличчям просто в діда й затих (Ю. Янов., I, 1954, 116).

3. Метушливо кидатися куди-небудь. Пошарпаний, потовчений, закіптюжений, Сивок тицьнявся то в одну пожежу, то в другу, когось рятував (Загреб., Диво, 1968, 187); Він шкутильгнув був до поліція, і той не витримав палючого погляду офіцера, зніяковіло оглянувся, тицьнувся з дороги в сніг (Збав., Єдина, 1959, 76).

ТИЦЬ, виг., розм. 1. Уживається як присудок за знач. тицьнути, тицьнутися. Знаєте, що таке крапка? Думайте, тиць пером — і все.. Ні Одим мудрий письменник сказав: ніяке залізо не може з такою силою оп'ястися в людське серце, як вчасно поставлена крапка (Жур., Нам годі.., 1968, 29); [Ф е д і р (запахавшись, подає лист сотнику):] Якийсь козак, неначе січовик,.. убіг у двір, тиць мені у руки сю цидукаку: «Віддай, — каже, — сотникові, та й чекай (Стор., I, 1957, 295); — Я слухала, слухала, а далі встопила дзеркальце та тиць й під самісінький ніс (Н.-Лев., II, 1956, 12); Хома зараз тут свою кирпу тиць! (бо він у нас кирпатий на всю околицю) (Барв., Опов., 1902, 191).

2. Уживається на означення раптової, несподіваної дії, коли хто-або що-небудь кидатється, потикається кудись, а'являється десь, раптово зупиняється і т. ін. Недбгарок в куточку засвітив [Оверко] І над вогнем давай Яйце вертіти, — ..Аж тут хаяїн тиць у двері (Гл., Вибр., 1957, 135); Шукав [Кузьма] роботи, кочує. То в трест, то на шахту він — тиць.. Куди не поткнеться, і чує: «В забій не приймем п'яниці!» (С. Ол., Вибр., 1959, 215); Петро мчав на його з шаблею. Уже близько. Як ось кінь — тиць! Зупинився над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп (П. Кудіш, Вибр., 1969, 104); Завернула [дубогрійка] на розі ділянки суди. Друга за нею, і тільки завернула, як раптом — тиць, і ні з місця: не потягнуть коні (Головко, I, 1959, 295); *Образно. А тим часом сонце крадькома нализ — тиць, як у скриню, та й сховалося (Вас., II, 1959, 155).

ТИЦЬКАТИ див. тіцятвся.

ТИЦЬКАТИСЯ див. тіцятвся.

ТИЦЬНУТИ див. тіцятвся.

ТИЦЬНУТИСЯ див. тіцятвся.

ТИЧБА, и, ж., заст. Юрба. Із чийогось двору виспала тичба тіней... часто рипить сніг від ногами, давінок лунають тоненькі голоси, сміх (Вас., I, 1959, 230); // Зграя. Тичба горобців; // Тиснява, штовханяна. Тут така була тичба, що розозочені підлітки залюбки навіть топтали панські вазони безкарно (Козл., Ю. Крук, 1950, 220).

ТИЧІНА, в, ж. Те саме, що тічка 1, 3. Як хмелині вгору витяся? Тичини немає! Як дівчині не журиться? Козак покидає! (Укр. нар. пісні. I, 1964, 300); Отут,

бувало, із-за тину Вилась квасоля по тичині (Шевч., II, 1963, 187); Біля ганку рясно ціла квасоля й вилась по тичині кручені паничі (Донч., Секрет, 1947, 93); Обтяжені віти плодами, де-не-де повідпірані тичинами. Жінки знімають урожай (Головко, I, 1957, 442); Тарантас спустився в долину і наближався до самотньої хатинки, над якою стирчала висока тичина з жмужом солом. Це був дорожній прикордонний козацький пікет (Тулуб, В степу.., 1964, 92); Колесо крутилося на зморженому в лід грабовому кілку і розкручує на довгий-предовгий тичині гнучі санчата (Стельмах, I, 1962, 52); *У порівн. Сам то який собі удася: як тичина, високий, худорлявий (Барв., Опов., 1902, 81).

ТИЧІНКА, и, ж. 1. Зменш. до тичина. По невеличкі тичинках висів горюк, квасоля (Мирний, IV, 1955, 205).

2. бот. Чоловічий орган розмноження квіткових рослин, в якому утворюється пилок. Діловито він [джміль] халяйнував між тичинок, потім виліз звідти, весь у золотому пилку, і, знявшиш у повітря, зник за кущами (Донч., VI, 1957, 195); Я вже вивчала ботаніку і тому легко знаходила і тичинки і маточки (Чаб., Стоїть явір... 1959, 41).

ТИЧІНКОВИЙ, а, е, бот. Пракм. до тичінка 2. Тичинкові трубочки; // Який має тичинки. Квітки [жостери] жовтуваті-зелені, тільки тичинкові або тільки маточкові, і ті й другі найчастіше на різних особинах (Лікар. рослини.., 1958, 101).

ТИЧІННЯ, я, с., розм. Збіра. до тичінка. Поза кашичами йшли скопані грядки з фасолею й горохом, що висіли вгору по тичинню (Фр., VI, 1951, 27).

ТИЧІНОЧКА, и, ж. Пестл. до тичінка. *Образно. — Ти стяглася зовсім, ізвелася на тичиночку (Барв., Опов., 1902, 126).

ТИЧКА, и, ж. 1. Довга палиця, жердина для підтримання витких рослин, підпирання гілок плодних дерев, для розвішування рибальських сітей і т. ін. Ось і півнич вже минає, і півні свіають, і рибальки свої сіті із тичок знімають (Гр., I, 1963, 28); Подивись на виноград, Як з тичок він ізвисав (Крим., Вибр., 1965, 100); Мама послала мене того дня знімати квасолю з тичок на городі (Вільде, Пов. і опов., 1949, 64); Я блуни треба було підпирати тичками, бо ніяк вони не могли втримати свого віття (Ів., Вел. очі, 1956, 41); *У порівн. Потроху [Ярина] зовсім заспокоїлась, далі навіть заснівала, спершу стиха, а то вже й голосно. Ой сонна, сонна тонка виросла, гей! Не піду замжж, бо це не зросла. І трохи засміялася собі: «Добре не зросла! 22 роки, а висока, як тичка...» (Л. Укр., III, 1952, 737); Писар почервонів: козацький жулан висів на ньому, як на тичці (Панч, Гомон. Україна, 1954, 371).

2. Одна з довгих палиць, жердин, що, застромлені в землю у певній кількості, вказують напрямом шляху, межі земельних ділянок, планування чого-небудь на місцевості і т. ін. Понад шляхом дбайливо виставлені тички з вітками вгорі не витримували вітрів і здебільшого лежали (Ле, Право.., 1957, 248); Любка Сонечко ходила за свіалкою, а її дівчата розставляли на ділянці тички, щоб радочки були, як шнурочки (Минко, Вибр., 1952, 74); Чорніють рибальські ополонки, позначені тичками (Кучер, Трудна любов, 1960, 356).

3. Взагалі довга палиця, жердина, що використовується з різною метою. [Г о т і б (вертається, задивляючись. Говорить ще з «хатини»):] Тату, вони вже тут, вже тут. З тичками, з ровчачами, з кочерачами (Л. Укр., IV, 1954, 250); Ми вилізли на плати, бо тепер уже можна було відштовхуватися тичками (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 200); Найкращий спосіб підняти вилеглий левон — струшувати гайбу воду на рослинах довгими тичками, стараючись трохи підняти із (Техн.

культ., 1956, 64); // *чого*. Про високе голе стебло якої-небудь рослинки, що пагадає таку палицю. *Сумно загиблилися голі тички соняшників біля тину* (Ірчан, II, 1958, 36).

ТИЧКОВИЙ, а́, е́. Який росте, в'ючись по тичці. *Тичкова квасоля*.

ТИЧКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тичкувати. **ТИЧКУВАТИ**, үю, үшш, *недок.*, *перех.*, спец. Ставити тички (у 2 знач.) для позначення чого-небудь.

ТИЧОК, чќа, ч., розм., рідко. Те саме, що стусан. *Тут Даг, Рутулець прелукавий, Пінава одразу новичка, Хотів попровобавь [попробувать] для слави Палантові віддати тичка; Но наш Аркадець ухилився* (Котл., I, 1952, 256).

◇ **Тичкі подутьі** — помірятися силою з ким-небудь. — *Чи не схотілося тобі, козаче, тичка подутьі? — спитав чоловік... — Я тебе так подму, — гукнув сичовик... — що аж на тій могилі опинишся* (Стор., I, 1957, 336).

ТИШ, і, ж., поет. Те саме, що тіша. *На брижім бувало пролетіш, — прочешеш раз, прочешеш знов удруге, синіше свинцю: стає і гладь і тиш...* (Гонч., Вибр., 1959, 155); *Умирив жажрене літо. Так прозоро... покора і тиш...* (Сос., I, 1957, 226); *Про що ти спогави? ..Про друзів лагідну розмову, про тиш дніпровську вечорову* (Мал., II, 1948, 111); *Степів ранкова тиш, і міста пізній гомиң... Все будить у душі непереможний спомин* (Перв., I, 1958, 473).

ТИША, і, ж. 1. Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму. *Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодох дише* (Вовчок, I, 1955, 142); *Зненацька Софія кинулася. В нічній тиші виразно загалоу з міської бапти: боє!.. се пізній* (Л. Укр., III, 1952, 535); *Орляк оглянувся навколо — станціі нема. Тиша. Така тиша, що в нього задзвеніло у вухах* (Довж., I, 1958, 323); // Відсутність розмов, мовчанка. *Шестірний припрорглянув на Жука і, посухнувши руки в кишені, заходив по хаті. Настала тиша* (Мирний, I, 1954, 333); *Біля стола, накритого червоним полотнищем, стояв Бондаренко і стиска стукотів олівцем об скло, заклакочучи до тиші* (Головко, II, 1957, 519); *Між людьми запала тиша: відверте повідомлення Оксена приголомшило їх* (Тют., Вир, 1964, 179); // Відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом. *В тиші, на селі, ходячи по газах, гуляючи по садку, по стелу, він усе думає про Ольгу* (Н.-Лев., I, 1956, 547); *У селі теж залягла тиша, подвір'я позаростало бур'янами, мешканці звиділи було евакуйовано в тил* (Гончар, III, 1959, 18); *Коли ми найманого турю італи пристанційним присяжком — здавалося, все змерло. Така тиша буває тоді, коли всі селяни виїздять на жнива* (Досв., Вибр., 1959, 38).

◇ **Дзвінка тіша** — майже повна відсутність звуків, коли здається, що дзвенить у вухах. *І ось раптом, з сій дзвінкої тиші, почує він тишу музику, яка так дового і невагомно вилася круг його вуха, що навіть справляла муку!* (Коцюб., II, 1955, 309); — *Перший час я почував себе так, ніби мені було проколото вуха. Дзвінка тиша гір здавалася мені вічною мовчанкою пекла* (Ю. Янов., II, 1958, 103); *Мертва (могільна, гробова, смертельна, вікі і т. ін.) тіша* — повна відсутність будь-яких звуків, шуму. *Тричі стукаю в двері, стукаю і, затіеши віддих, прислухаюся. Але за замкненими дверима — мертва тиша* (Кол., На фронті., 1959, 165); *Почує [Маруся] нараз звуки серед могильної тиші... Це були кроки... На бога — це були кроки!* (Хотк., II, 1966, 286); *Італи мовчки серед настороженої, гробової тиші* (Тют., Вир, 1964, 398); *Лазар побачив поле й почує тишу, якусь незвичайну, смертельну тишу* (Коцюб., II, 1955, 198); *Смертельна тиша опанувала весь будинок* (Собко, Зор. крпла, 1950, 90); *Первоздінна тіша див. перво-*

здінний; Рвати тішу див. рвати; Різати тішу див. різати; Сколихувати (сколихнути) тішу див. сколихувати, сколихнути; Тіша, як у вусі — про відсутність будь-яких звуків. Кругом така тиша, як у вусі: ні людина не заговорить, ні собака не гавкне... (Мирний, II, 1954, 182).

2. Стан у природі, коли зовсім немає вітру; безвітряна погода. *І тиша — наче кожнісінький листочок, кожнісінька білиничка спочива* (Вовчок, VI, 1956, 318); *Тихо. І земля, і вода, і повітря — все послудло. Однак та нічна тиша повна всякими гзуками* (Коцюб., I, 1955, 31); // Відсутність великих хвиль на морі; штільова погода. *Тиша в морі... ледве-ледве Колигас море хвилі; Не колишуться од вітру На човнах вітрила білі* (Л. Укр., I, 1951, 64); *Вітер ушуч; несподівана тиша лягає на море* (Зеров, Вибр., 1966, 254).

◇ **Тіша, хоч мак (маком) сій див. мак.**
3. перен. Душевний спокій, умиротворіння. *Іноді, втомлений гнівним і жагучим сарказмом своїх рядків, кобзар жадав тиші і м'якої ніжності ліричних поезій* (Тулуб, В степу., 1964, 481); — *Спокій, тиша, достаток — ось що для людини треба* (Гончар, Тронка, 1963, 59).

Тіша в душі і т. ін. — стан умиротворіння. *Він звівся в темряві, відлягнувшись у білу постать Марійну в ногах. Гнів увсе не було. Була .. надзвичайна тиша в душі* (Головко, II, 1957, 119).

4. Відсутність ворожнечі, сварок, зіткнень, бойових дій; загнуща. *Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує тиша, що навкруги* (Коцюб., II, 1956, 196); *Гарматна канонада поступово замовкла, і нарешті настала врочиста тиша — мир* (Кач., Вибр., 1947, 163).

ТИШИНА, а́, ж., рідко. Те саме, що тіша. *Це було рано. Всюди панувала ще поранкова тишина* (Коб., II, 1956, 25); *Стигав шепіт. Урочиста на парти падав тишина* (Гонч., Вибр., 1959, 67); *Сині гори, далина. І на морі тишина* (Сос., II, 1958, 33); *На берегах — життя і гаганяня, і крики. А в серці тишина незаймана живе* (Рильський, I, 1960, 153).

ТИШКО, а́, ч., розм. Тиха, сумирна людина. *Та й Забродо добрий тишко. Скільки разів приходив до них у госпіталь, а й натяку не подав про свою Оксану* (Кучер, Голод, 1961, 35); *У казармі обурювались: — От тобі й тишко, от тобі й базікало... Чукурце з-під носа, тільки його й бачили* (Збан., Сеспель, 1961, 227).

ТИШКОМ, присл., розм. 1. Не голосно, без шуму. *Два поранені із бою До медсанбату йшли тишком І говорили між собою, Щоб не ятрити ран, тишком* (Мал., Чотири літа, 1946, 30); *Розмовляти тишком*.

2. Потай, непомітно, крадькома. [М а т р о н а:] *Вони ще й не одно лихо тишком коять* (Фр., IX, 1952, 403); *Двадцять вісім літ прожив Георг, а ніколи не носив за пазухою каменюк, ні на кого не нападав тишком* (Шовк., Людина., 1962, 313).

ТИШКОМ-НИШКОМ, присл., розм. 1. Тихо, без шуму. — *І що я людям заподіяла? Сиджу собі в хаті тишком-нишком та богу молюся* (Н.-Лев., II, 1956, 17).

2. Потай, непомітно, крадькома. *Не пустила вєднь їх мати, І маленькі втікачі Тишком-нишком із кімнати Подалися уночі* (Перв., Райдуга., 1960, 51); *Недавно Магда пропонувала їй тишком-нишком лавровий лист, вріжджі і скаржилася на фейлетон в газеті* (Томч., Готель., 1960, 27); *Ковалишину хату, кухню і кусень городу купив тишком-нишком Микита* (Козл., Ю. Крук, 1957, 360).

ТИЩЕЧКОМ-НИЩЕЧКОМ, присл. Пестл. до тишком-нишком. — *Ну я пішла, Степане Петровичу, по-*

біжу Семена Яковича пораду, що опритомнили ви... А ви ж глядіть тут, лежить тищечком-тищечком (Цюпа, Краєви, 1974, 40).

ТІАМІН, у, ч. Вітамін, який в організмі людини й тварин бере участь в вуглеводному обміні (відомий під назвою В.). Багато тіаміну синтезують зелені рослини, відкладаючи щороку сотні тонн його в насінні (Наука..., 9, 1962, 47).

ТІАРА, я, ж. 1. Головний убір стародавніх східних царів, жерців, який був символом вищої влади, високого становища. *Бачив він (Михайлик) уні сні Кіра, персія у високих тіарах, крилатих бікіє...* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 147); *Скіфські царі прагнуть оточити себе не тільки предметами розкоші, а й особливими атрибутами, які підкреслюють їх високе становище і знатність роду (скіпетри, тіари)* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 154).

2. Триярусний головний убір римського папи. Серед римських пап були морські пірати, розпусники і злочинці, про яких ідентифікована людина не може інакше говорити, як про легалізованих розбійників у тіарах (Мелья., Обличчя..., 1960, 50); *То не рубини в папі на тіарі — То краплі крові (Павл., Бистрина, 1959, 47); // перен. Символ папської влади. Кардинали, Як гадюки, в'ються Круж тіари (Шевч., 1, 1963, 265); Гривалі сумнів його святість: неже не судилося йому, монархові католицької церкви, під своєю тіарою зібрати всі землі?* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 109).

ТІБЕТЕЦЬ див. тибетці.

ТІБЕТКА див. тибетці.

ТІБЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тибетці і Тибет. *Одне тільки слово — мир — привело сюди, в Париж, у цей зал, невра з далекої африканської країни, бедуїна у білій чалмі, старенького індуса, тибетського ламу* (Рибак, Час..., 1960, 860); *У народній, зокрема тибетській, медицині плоди та листя обліпихи здавна застосовувалися для приготування ліків проти захворювання шлунка, шкіри, від ревматизму* (Веч. Київ, 28.IX 1962, 4).

ТІБЕТЦІ, ів, мн. (одн. тибетець, тця, ч.; тибетка, и, ж.). Один з найстародавніших народів Центральної Азії, корінне населення Тибету; окремі представники цього народу. *Свого часу тибетці в боротьбі проти англійських колонізаторів застосовували бамбукові гармати* (Наука..., 10, 1973, 48).

ТІК, тóку, ч. 1. Розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотиль, очищення і просушування зерна. *Чіпка на току, коло хліба порастає: молотить та віє та околот в'яже...* (Мирний, 1, 1949, 240); *Ціпи влад токотили по току: так-так-така!.. так-так-така!* (Гр., II, 1963, 426); *Перейшовши через ясний двір і вступивши на тік у темну клуню, Дарка одразу не могла розгледіти, де сидів батько* (Л. Укр., III, 1952, 637); *Маленький двір під тік поструєно, біля повітрянки старенької — стіжок початий* (Головко, II, 1957, 19); *Серед поля виднілась дова будова, крита важкою шапкою соломи. Низ її просебчувався. То критий тік* (Збан., Над Десною, 1951, 189).

2. Скірти, стіжки, ожердяді і т. ін., що стоять на такому місці. *Козаки підпалали бремійні тік. Безліч довших ожередів та стіжків нового, тільки що зведеного хліба запалили разом* (Н.-Лев., VII, 1966, 207).

ТІКАНИНА, и, ж., розм. Часте тікання. — *Та хліба же се жите (життя): вічно, мов звір в барлогах, в бруді, вічно пиятика, лайка, .. тіканина, а решті — шибениця. Таже ти дня не перебудеш, ночі не переспши спокійно* (Хотк., II, 1966, 202).

ТІКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тікати. *В кімнаті ставало тихо й тихіше, лиш хляпання дощу й.. тікання великого стінного годинника переривали тишину* (Коб., III, 1956, 193).

ТІКАННЯ, я, с. Дія за знач. тікати 1—6. *Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, змари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів* (Коцюб., I, 1955, 364); *Против того дня, що їм саме тікати, він розговорився з попадею про тікання* (Україна., I, 1960, 154); *Радить (Сіхей) покинути край і тікання своє присіпити* (Зерв, Вибр., 1966, 231).

ТІКАТИ, ає, недок., розм. Рівномірно, розмірено постукувати (перев. про годинник, годинниковий механізм). *Тихо-тихо так у кімнаті; тільки годинник тикає та іноді скрипить перо на папері...* (Хотк., I, 1966, 43); *Тиша заколисувала думки, увагу, змінила. чулося навіть, як у кишені тикає годинник* (Минко, Повна чаша, 1950, 244).

ТІКАТИ, аю, ашш, недок. 1. Бігти, намагання уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування і т. ін. *Він тикав тепер щосили, немов сповнивши якийсь страшений злочин, бажав сховатися десь* (Фр., VII, 1951, 351); *Всі тікали, хто куди. Я теж не дурний чекати дядька Логовника, який так хотів підписатися комусь з нас на спині, й побіг борозною* (Томч., Жменяки, 1964, 190); *Щосили кинулись тікати олені* (Трубл., Вовки., 1936, 38); *У порівн. *Нікто не примічав, що Йосип, як тільки вийшов з двору, то, не озирнувшись, подрає чимдуже, наче тикав від кого* (Марний, IV, 1955, 38); // перен. Швидко віддалятися від чогось на значній швидкості (про машини, судна і т. ін.). *Віле горішній вітер, і лодії [повні з вітрилами] швидко тікали від Вітачевої зори* (Скл., Святослав, 1959, 125).

2. Поспішно відступати. *Козаки кинулись і швидко надознали польське військо: шляхта дійшла до такої безладдя, що покидала ридвані й вози, шаблі та рушницю й тікала сест за очі* (Н.-Лев., VII, 1966, 253); — *Еге ж, страх неприємна річ.. Інакше, звідки, скажімо, паніка на війні, коли цілі полки, корпуси тікають, як череда?* (Головко, II, 1957, 586); // Врятуватися втечею, маючи страх перед ким-, чим-небудь. *Пани тікали, никли перед лицем народу, як солома в огні* (Коцюб., II, 1955, 78); — *Треба глянути, чи на конях збрюга справна, а то, може, назад тікати доведеться*, — *капотався Озрім* (Тют., Вир, 1964, 174).

◇ *Душа тікає в п'яти — те саме, що Душа у (під) п'яти ховається* (див. душа); *Хоч з (із) хати тікай — нема сили терпіти щось; нестерпно. — Така в мене нечиста завелася на горіщі, стати не дав, жити зважає, зміучила мене, заморочила, хоч із хати тікай* (Тют., Вир, 1964, 85); *Хоч тікай на край світу — заходити кудись дуже далеко. — Ох! Доленько моя! А мій! Як оце він'є, то й не приведи господи... хоч тікай на край світу* (Коцюб., I, 1955, 438).

3. Самовільно, потай залишати кого-, що-небудь, привертатися до когось, направлятися кудись. — *Добрий вечір, Василю! Куди це ти йдеш проти ночі? — слухав у неї Лейба. — Може, тікаєш од папа?* (Н.-Лев., II, 1956, 84); *Маруся не встала й до вечері. Важко було би бачити мужа. Він ще міг би запитати, чого вона така смутна, а вона могла би відповісти: «Бо сеї ночі тікаю з опришкою у гори»* (Хотк., II, 1966, 132); *З околиць сіл без кінця раз у раз озброєні хлопці тікали до нас* (Сос., I, 1957, 451); *Козаков. тишов, ступаючи на п'яти, подавшись усім корпусом вперед, і розповідая, що він тикає з госпітальною* (Гончар, III, 1959, 9); // Здійснювати втечу з тюрми, каторги, 3-під варті і т. ін.

Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тормі, і що він ладен хоч зараз тікати зеть під три чорти (Досв., Вибр., 1959, 136); // Залишати яку-небудь справу, заняття, припиняти свою роботу, діяльність де-небудь. — З вашого села я нікуди не піду. Мене ніхто сюди не посилав, я прийшов добровільно, а добровольці не тікають (Тют., Вир, 1964, 142); // Залишати місцезнаходження, направлятися кудись через певні обставини. Як у неклі жилося тоді Тарасові в батьківській хаті... іноді тікав на кілька днів аж у друге село (Мирний, V, 1955, 309); Вона все тікала з хати, щоб не бути вкупі з старими (Коцюб., II, 1955, 26); — Сядь, Юрку, хоч на хвилинку.. Коли не сядеш, квочка буде тікати з гнізда, курчат не висидить (Томч., Жме-яки, 1964, 177); Шевченко ходив мовчазний, насупивши свої кошлаті брови, або тікав у кубрик, до матросів (Тулуб, В степу., 1964, 267).

4. *перен.* Швидко переміщуючись, віддалятися, зникати. Заспокоювалася [Маруся] поволи. Неможливо тікали маленькі хвилі пересохлаго потоку, і кожна з них уносила з собою крапельночку дівочого гору (Хотк., II, 1966, 120); Був захід весь од вибухів багарій, — і навіть змарі, й ті корились нам, тікали вдаль, розвіяні в покорі (Сос., II, 1958, 325); // Швидко зникати з поля зору (про предмети, повз які хто, щось рухається). Прудка течія зносила їх [Івана і Соломію] аніз, і відко було, як тікали од них білі береги з чорними вербами (Коцюб., I, 1955, 385); Телеграфні стовпи нескінченним струнким рядом тікали вдалину (Довж., I, 1958, 75); // *перен.* Простягатися, пролягати кудись. Каро відхилює на повні груди висте осіне повітря і пише товстечкою, що тікала в гліб лісу (Рибак, Що сталося..., 1947, 28); // *перен.* Швидко зникати, пропадати. Влідніть, зорі зелені, зойкає, місяцю ясний, тікай, нічний тумане! (Донч., VI, 1957, 43); Річка набрякала туманом, піони скльовували зорі з неба, а по Бевейї горі на півчч тікали тні (Тют., Вир, 1964, 304); // *перен.* Не триматися в пам'яті, не пригадуватися в потрібний момент. Одна думка обаяла другу; одна одну випереджала, наче гравали наввипередки; .. вони од його [Чіпки] тікали, зникали (Мирний, I, 1949, 385); Вона хвилювалася, говорячи. Слова тікали від неї, мова плуталася і переривалася (Собко, Справа., 1959, 244).

◇ *Земля тікає (тікала)* з-під ніг у кого: а) про стан, коли хтось не може стояти, падає. Земля тікала з-під ніг, і Хмельницький упас горілиць, уп'явшись в чорні волоки степу широко розплаченими очима, котрі вже тепер нічого не бачили (Рибак, Перелес. Рада, 1953, 632); б) про чийсь хитке, непевне становище. Імперіалісти США бачать, що земля тікає у них з-під ніг, що зникають їхні надії на прибутки (Смолиць, VI, 1959, 473); Сон [десь] тікає (тікав) від кого *днв.* сон; Сон тікає (тікав) з очей — те саме, що Сон [десь] тікає (тікав) (*днв.* сон²). Сон тікає з очей. Напаяки, свіжість і запашність ночі бадьорила нерви (Смолиць, I, 1958, 81).

5. *від кого* — чого, *заст.* кого, чого. Уникати кого, чого-небудь, уникати зустрічі з ким-небудь; ухляятихся від чого-небудь. — Чого це він неначе одмикує та тікає од мене? (Н.-Лев., III, 1956, 340); Зо мною холодні, од мене видимо тікають, а я втрачаю пошалу дар слова і всю вимогність слова вкладаю в очі, у вираз обличчя. Я зв'язав свої очі з життєвими панци Анелі, з її найменшим рухом (Коцюб., II, 1955, 256); [В а с и р а:] Чого ж ви любей чураетесь, світу тікаєте? (Мирний, V, 1955, 98); — Дай же, мій батьку, обняти тебе... Не тікай від обіймів (Зеров, Вибр., 1966, 251); [В а т у р а:] Роман я напишу, неодмінно напишу, але щоб не стати героєм власного твору, та ще в надто поганому світі, я мушу якнайшвидше звідси виїзати.

[В е р б а:] Розумію! Тікаєш від того, чого шукає роки... (Корн., II, 1955, 249); *Образно. Лишь тікає діла, Як сонечка тьма; Лїнь — се одур тіла; Одур — лїнь ума (Граб., I, 1959, 567); // *перен.* Не зосереджувати свою увагу на чомусь неприємному, обтяжливому, гнітючому. І думається мені: коли такий наш фатум неминучий, то даремне й тікати від нього (Л. Укр., V, 1956, 436); Чомусь саме сьогодні нараз перед ним з'явилось те питання, від котрого він так ніби тікає досі, хоч і передчував, що воно колись прийде (Хотк., I, 1966, 42); Став тоді хлопцеві в самій уяві своїй вигадувати всякі пригоди й переживати їх, тікаючи од неприємної дійсності в привабні мрії (Головко, II, 1957, 375).

6. Припиняти спільне життя з ким-небудь, покидати своє подружжя. А що, як і тут їй скажуть.. Таких, мовля, що від чоловіків тікають, нам тут не треба (Хотк., II, 1966, 176); — Скільки разів сама тікала до батька від свого Тимоша, а ще говорив про любов (Гончар, Тронка, 1963, 128).

7. тільки наказ. сп., також у сполуч. зі сл. з м о і х о ч е й, мені з о ч е й, розм. Уживається як наказ або прохання відступити, відійти, завернути, піти назад і т. ін. — Тікай, бо, їй-богу, пхну. Я не подивлюсь тобі в вічі, — крикнула Мотря й замазнула на Карпа візтем (Н.-Лев., II, 1956, 273); — Мамо, тікайте, не завжайте, мамо! (Довж., I, 1958, 369).

ТІКАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що утікач.

ТІКАЧКА, н, ж., рідко. Жін. до тікач. Увечері перешовна тікачка сиділа в хаті Убийцовік і ввечеряла, розповідаючи про себе (Гончар, Земля., 1947, 121).

ТІК-ТАК, ТІК-ТІК, *виг.* Звукослідування, яке відтворює рівномірне, розмірене постукування, перерв. тикання годинника. Прикладали [жівки] годинника до вуза і слухали незрозуміле їм «тік-тік» (Багмут, Щасл. день., 1959, 133); Маятник стінного годинника повільно, розмірено оббивав секунди — тік-тік... (Головко, II, 1957, 582).

ТІКТАКАТИ, *ас.* недок., *розм.* Те саме, що тікати. Маленький годинник на столі тиктакає (Донч., IV, 1957, 22).

ТІК-ТІК *днв.* тік-так.

ТІЛЕСА́, лєс, мн. 1. *заст.* Тіло.

2. *ірон.*, *жарт.* Тіло гладкої людини. Тіlesa його жіночки колотились перед ним від поштовхів ридвана (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11).

ТІЛЕСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тіло 1. Чуття та свідомість землі не властиві одвіку, А як багато речей розмаїтих вона породила. То лиш тому, що багата була на тілесні начатки (Зеров, Вибр., 1966, 178).

△ Тілесний кут, *мат.* — частина простору, обмежена кінцевою поверхнею.

2. Стос. до тіла людини або тварини і його фізичної будови; фізичний. Хто спляє розвій вільної думки, хто вбиває життя душі, той не менший проступник [злочинець] від того, що відбирає тілесне життя (У. Кравч., Вибр., 1958, 244); — Ваші м'язи, — Гальванеску зневажливо вицигнув Сашио за руку, — ваші м'язи, вся ваша тілесна структура тенденція (Смолиць, Прекр. кастр., 1956, 90); // Який заповідюється, завдається тілу (у 2 знач.). Дурниця всі рани й душевні, й тілесні, З нудною чи з кров'ю: Бо знаю я, серце, що всі жой болі Поготів любов'ю (Крим., Вибр., 1965, 65); Широ вірили [учителі братських шкіл], що без тілесної хари годі стати чесною і освіченою людиною (Тулуб, Людолови, I, 1957, 316); // Власт. тілу (у 2 знач.). Бідність психічних і тілесних проявів.

3. *розм.* Який має не худе, достатньої повноти тіло. [Т і п к а:] Перш які були з себе показні, тілесні, а тепер немов з оску зміплені... (Кроп., II, 1958, 404).

4. Жовтувато-білий з рожевим відтінком, як тіло людини. *Тілесний копір; Тілесна фарба.*

ТІЛЕСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тілесний 2.

ТІЛЕЧКИ, присл., розм. Те саме, що стілечки. [Г а л я:] Ви вольніте мою волю?.. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] А базато ти в мене попросиш? [Г а л я:] Не багато, от тілечки! (Сам., II, 1958, 134); Що ж бо, сонцю, ти можуче, Затялося, йдучи вперед? Ну, нехай би грози, тучі Брали там тебе в обруччя, А то ж тілечки, ледь-ледь... (Ус., Листя., 1956, 192).

ТІЛЕЧКО¹, а, с., рідко. Зменш.-пестл. до тіло 2, 4. Все щупленьке, рівненьке тілечко, вся оця мила істота до того стала нараз дорогою Василеві, що, якби хто сказав умерти, — умер би за неї (Хотк., I, 1966, 101); Наші тілечка з ефіру, Наші крильця з вітерків; Відкіля ми прилетіли — Ми не знаєм од віків (Щог., Поев., 1958, 310).

ТІЛЕЧКО², присл., діал. Зменш. до тількио. — Нема Охріма Горобця. Тілечко був тут і як крізь землю провалився (Тют., Вир, 1964, 315).

ТІЛІСТИЙ, а, е. 1. Огрядний, повний тілом (про людину). Вона піджидала Христі, важкої тілистої Христі, що повагом спускалася з гори (Мирний, IV, 1955, 175); Памі тая, молода й прехороша, товстою ще не стала в свої вісімнадцять років, але вже була тілиста (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 12); Ненадійний пристрій не витримає ваги тілистого запорожця, і він камінем шубовснувся в воду (Добр., Очак. розмир, 1965, 111); У Годовавий, ситий (про тварину). Поез вікно промчав тілистий вороний коник, запряжений у колгоспні козирки (Добр., Тече річка., 1961, 22); Широким колом розбрелися по пасовиську дубелі, тілисті корови (Крот., Сини., 1948, 292); // Міцний, кременний. — Ах ти, псяко, — вигукнула теща. — і лясє його по образі і подобію божому. А в неї рука тілиста, владика тільки застогнав і повалився на долівку (Мельн., До раю., 1961, 57).

2. рідко. Те саме, що тілесний 4. На руках тілистої барви рукавички аж по лікті, на ногах білі атласові черевочки — така увійшла Регіна до салону (Фр., VII, 1951, 268).

ТІЛІКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тілікати.

ТІЛІКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Утворювати високі уривчасті звуки, а також грати на музичному інструменті, який видає такі звуки. Бубонові підспівувала.. балабайка: вона тілікала тонким голосом і, здавалося, не в силі була задушити голосні удари бубна (Кос., Новели, 1962, 159).

ТІЛО, а, с. 1. Матерія, речовина, що так чи інакше обмежена в просторі; окремий предмет у просторі. Шапоновий доктор має в собі щось подібне до наелектризованої палички лаку: зразу притягне до себе деяке легеньке тіло, а потім зараз відітхне (Фр., III, 1950, 256); — Бачите, діти, — казала вчителька, — від нагрівання тіла розширюються, збільшуються, а від холоду стискаються (Ів., Тасмніня, 1959, 12); В надрах твердого тіла приховано ще багато тазмиць (Ком. Укр., 2, 1969, 55); // мат. Частина простору, обмежена з усіх боків; те, що має довжину, ширину і глибину. Геометричне тіло.

△ Абсолютно чорне тіло див. абсолютно; Небесні тіла — планети, зірки, комети і т. ін. Наука про небесні світила розповідає нам, що в небесні тіла, зовсім не схожі на нашу земну кулю (Аср., 1956, 4); Серед багатьох небесних тіл особливу увагу вчених завжди привертало Сонце — далека і загадкова зірка (Наука., 10, 1962, 6).

2. Організм людини або тварини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами. Він почутиє [відчув], що його тіло трусується од голови до самих пальців на ногах (Н.-Лев., II, 1956, 301); Літнє тіло лева простяглося, Мов стекао пригнічене в поалудне (Л. Укр., I, 1951, 422); Зморене цілоденним блуканням тіло [Павлуся] вимагало відпочинку, здорового, життєдайного сну (Донч., II, 1956, 65); [К р е ч е т:] Греки любили людину, вони перші досконали вчили форми людського тіла (Корн., I, 1955, 113); Більш-менш водянистий нектар, високотаний з квіток, уже в тілі бджолок під час польоту починає змінюватись у медовий пісфабрикат, який у вулику буде доведений до стану меду (Бджолки, 1955, 25); // тільки одн. Умовна назва матеріальної оболонки людини як протилежності її духовному, психічному світу. Дивись же на мене, сонце, й засмай мою душу, як засмало тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Кодюб., II, 1955, 229); Перед ним стояв засмаглий руский хлопцев у звичайній шкряній тужурці — один з тих типових дужих тілом і духом людей, яким судилося увійти в історію з ім'ям покоління переможців (Довж., I, 1958, 454); // Останки померлої людини; мрець. І на возах, на колесницях Із Колизея.. вивезли тіла; І повезли за Тібр (Шевч., II, 1963, 294); Як обмивали тіло, то знайшли в діді на шії замалець, а в гаманці дві сотні грошей (Мирний, IV, 1955, 258); Потім невдово батьки померли на однім році, а згодом і чоловіка не стало (за межу завієся з Гмирею та й... привезли вже з степу тіло саме). Лишилася сама з дитиною (Головка, II, 1957, 191); Не знайшли ні друзі, ані крехні Рицарського тіла молодого, Щоб землі його предати [віддати] чесно, Щоб могилу насипати високу (Рильський, III, 1961, 241).

◇ Віддавати (віддати) тіло землі див. віддавати; Грішне тіло — організм людини з усіма його фізіологічними проявами як протилежність її духовному, психічному світу. Всередині чоловіка все тоншає і тоншає та ниточка, що з'єднує душу з грішним тілом, і Кузьма вже чуже на спині смертельний ніт, а на очах волюгу (Стельмах, II, 1962, 295); Душа з тілом розлучається (розлучилася) див. розлучатися; Душа прощатися з тілом; Прощатися з тілом і душею див. прощатися; Душею і тілом див. душа; [3] тілом і душею — цілком, повністю. Інший побит, вищі звичай міські заповнюють її зовсім, з тілом і душею (Мирний, V, 1955, 360); Мурашки (комашки, мурахи) бігають (бігали, забігали, пішли, ползли й т. ін.) по тілу див. мурашки, комашки, мураха; Промочити до тіла див. промочувати; Тільки душа в тілі див. тільки.

3. Тулуб людини або тварини. Прив'язано човен до темного коріння. Замокли сугарі і цукор одмокрів, І згорбилися тіла завязті мандрівці (Рильський, I, 1960, 230); У Романа було красиве тіло, розвинуте, біле, м'язисте, значно молодше за його порів'яне глибокими зморщинами обличчя (Гончар, III, 1959, 43); Її дужі, сильні ноги, що так легко носили її тіло по землі, тепер претіли і підгиналися (Тют., Вир, 1964, 511); Ворона.. скіннула, незаче підіймаючи на чорні крилах своє важке попеласте тіло (Стельмах, I, 1962, 525); // Звичайно про наймасивнішу частину рослини (стовбур дерева, надземну частину гриба тощо). — Ще одного [дуба] звалили, — святкував Денис, загаяючи гостре вістря в тверде тіло деревини. Розсістихся на траві, хлопці загодилися обідати (Тют., Вир, 1964, 244); Плодові тіла вищій грибів переважно м'ясисті.

◇ Грішним тілом світійти — ходити в поганому, подертому одязі. — Чим же невдоволені козаки? — спитав Чепіга. — Голі ходимо, зрішним тілом світіймо, — надирився чийсь голос. — Навіть сорочки на пережину не-

має (Добр., Очак. розмвр, 1965, 123); *Поки були малі діти, менше було й того клопоту. Не голодні, не світять перед людьми грішним тілом — то й добре* (Іщук, Вербіччани, 1961, 6); *Засвітять [голім] тілом див. засвічувати 1; Прикріпть [грішні] тіло див. прикривати.*

4. *тільки одні.* Шкірно-м'язовий покрив людини або тварини; м'язи, м'ясо. *Пазуха трохи розійшлася, і крізь ту невеличку прорішку біліло тіло* (Мирний, III, 1954, 281); *На добрім хазяйстві Палагна набралася тіла, стала повна й червона* (Коцюб., II, 1955, 334); *При повному місяці купують малу Вустю й приказують: «місяцю Адаме... дай тіла на ці кості, а як не даси, то прийми мої!»* (Ю. Янов., II, 1958, 183); *І бачило печальне віття в холоднім світлі дальніх зір худеньке тіло крізь ляміття, упертий рот і карий зір...* (Сос., II, 1958, 81).

Повиступали (повиступають) сіроти на тілі див. повиступати.

◇ **Бути в (при) тілі:** а) бути не худим, достатньо і повноті. — *А яка вона з себе? — запитав я. — Діака, як діака. З ногами, руками, косами. При здоров'ї і в тілі* (Б. Кравч., Квіти., 1959, 102); *Сам він був середнього росту, не те, щоб гладкий, але при тілі, збирався чисто* (Мур., Бук. повість, 1959, 9); б) бути вгодованим, ситим. *В гарній армії й худоба в тілі* (Укр. прясл., 1955, 362); *Вбіватися (вбівтися) в тіло див. збіватися 1; Набиратися (набратіся) тіла див. набиратися; Спадати (спадіти) з тіла (в, у, на тілі) див. спадати; Схвуднути на тілі див. схвуднути; Тримати (держати) в чорному тілі козо — суворо поводитися з ким-небудь, примушувати багато працювати, погано годувати і одягати. *Тримав [Юхим] її в найчорнішому тілі і водночас тремтів і божесволя від однієї думки, що зтось загине на вдніне його багатство — на вроду дружини* (Речи., Весн. грози, 1961, 22).*

5. чого. Основна, наймасивніша частина чого-небудь; корпус чого-небудь. *Тіло греблі протинали два суцільні кутюрні тунелі, що йшли крізь товщу бетонного масиву від берега до берега* (Голов., Тополя., 1965, 37); *Потушки, що створюють обертове магнітне поле, розміщують у тілі статора* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 154); // *Про корпус судна, літака і т. ін. Взяло повертат своє металеве тіло теплохід «Марафон»* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 417); // *Ствол артилерійської гармати або кулемета. Кулеметники обмотали жарю станки й тіла своїх кулеметів* (Перв., Атака., 1946, 12).

6. перен. Про що-небудь єдине, що складається з поодиєво діючих частин. *Ви почуваєте, що ви — частина того світу, невеличка цяточка його живого тіла, неармітний куточок його безмірної душі* (Мирний, IV, 1955, 308); [К о м б л ь:] *Громада — вільне й незалежне тіло* (Л. Укр., III, 1952, 26); *Зв'язок фактів мовно-етнічних і долею політичних тіл — держав зазвичай не є прямим* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 104); *У порівн. *Так хай же все темне загине в немерклому сяйві побід. Ми з вами, як тіло вдніне, керуєм у вічність свій літ* (Сос., II, 1958, 483).

ТІЛОГРІЙКА, ж. 1. Тепла куртка без рукавів. *Під ватяночку в нього була цигейкова армійська тілогрійка, і вітер йому не дошкрявав* (Кучер, Прощай., 1957, 100).

2. Стьобана ватяна куртка; ватник. *Сапери й ліжотинці, скинувши тілогрійки, поплювавши в долоні, в'язали влати* (Гончар, III, 1959, 342).

ТІЛОРІЗ, а, ч., бот. (*Stratiotes* L.). Багатолітня водна рослина з пупким колочим листям, яка під час цвітіння спливає на поверхню; водяний різак.

ТІЛЬ, прясл., розм. Те саме, що тільки. *У ділі ж ми реєні, Лиш тіль грубуваті* (Ус., Листя., 1956, 170).

ТІЛЬКИ. 1. прясл. Майже зараз; щойно. *Було ще не пізно — тільки починало смеркати* (Мирний, IV, 1955, 286); *Чую, як мої очі, ось тільки холодні й сердиті, раптом загарали від почуття, голос м'який став і теплий* (Коцюб., II, 1955, 266); *Він оце тільки повернувся з тунелю, де спостерігав останні роботи, що збудували північний вхід в підземним* (Лев, Міжгір'я, 1953, 256); *Він, здається, одним з перших помітив прапороносців, коли вони тільки з'явилися на узліссі* (Гончар, III, 1959, 369).

Тільки що: а) зовсім недавно; щойно. *Я тільки що знов прочитала Ваш дужий, неначе у крицю закований, Міцно узбровий вірш* (Л. Укр., I, 1951, 150); *Акин пощипував струни добри, співучим речитативом імпровізуючи пісню про тільки що прибулий караван* (Тулуб, В степу., 1964, 53); *Ніч тільки що огорнула небо, й будинок, і двір, і сад, і ставок, і тополі... Спить Остап* (Довж., I, 1958, 222); б) у поєднанні з дієсловом недоконаного виду вказує на початок дії, вираженої цим дієсловом. *Раз Нимидорі приснилося... Одно сонце серед неба, а друге тільки що сходить в червоних хмарах* (Н.-Лев., II, 1956, 245); *На каумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускалися* (Коцюб., II, 1955, 392).

2. прясл. *Ледве, трохи. Сльози утирив [Ярина], На шлях поглядав; Із куряви щось вигляне і знов пропадає, Ніби шапка через поле Котитесь, чорніє, Пропадає мотечкою Тільки, тільки жріє, Та й пропало* (Шевч., II, 1963, 336); *Те, що місяць назад тільки залянулося у серці, тепер уже снувало перед його очима, заволоділо його думками* (Мирний, I, 1949, 384).

3. част. обмежувальна. Вказує на певне обмеження в кількості, віддалі, величині; всього, не більше як, всього лише. *Вже вина в бутлі залилося тільки на дні* (Н.-Лев., III, 1956, 256); *Я маю в селі Красилівці — три милі відси, тільки три милі — молоденьку небогу, сирітку по небжжичі сестри* (Л. Укр., III, 1952, 645); *А шинеля в Вані тільки до хаяя* (Сос., I, 1957, 334); *Коли поїзд посує дакі, на мокрому пероні залишилася тільки один пасажир із дитячою валізкою в руках* (Панч, Синів., 1959, 3); // *Уживається з обмежувально-відільням відтіном, у значенні: лише; ніхто інший, ніщо інше, як; ні в якому іншому місці, ні в який інший час і т. ін., крім. Софія Петрівна сердито обвела оком цілу родину... але співчував їй тільки Антоша* (Коцюб., II, 1955, 388); [О р е с т:] *Ви не любите лотерей? [С а н я:] Я люблю тільки таку гру, де я певна, що виграву* (Л. Укр., II, 1951, 32); *Дурні дядьки! Ні один з вас не розмовляє: Який там в біса зір! На Вояка тільки поговор, А овечок Тарас запар!* (Гл., Вибр., 1951, 47); *Та скажи мені, друже, нащо все в житті приходиться тільки тоді, коли ми переставмо бажати цього?* (Ю. Янов., II, 1958, 75); *В кімнати було тепло, шкварчала кухня, і тільки тут Шура відчула, що вона перемерла до кісток — все тіло на ній тіпалося* (Гончар, III, 1959, 190); *Кожний вишукував товариша по своєму пір'ю: пани втілювали тільки до панів, купці — до купців* (Мирний, III, 1954, 258); *На хуторянських волях теж марні надії. Отже, надія, все-таки, тільки на себе та на своїх коней* (Гончар, III, 1959, 224); // *У поєднанні з часткою х і б а, л и ш е (л и ш) посилює обмеження. Кругом така тиша, як у вусі: ні людина не заговорить, ні собака не гавкне... хіба тільки трісне суха дровиначка під важкими ступнями товариства* (Мирний, I, 1949, 286); *За ними [молодицями] видно було громаду чоловіків, старих і середніх, і лиш тільки один Йон Галган залишився полжж жінок та про щось жваво балакав* (Коцюб., I, 1955, 281); // *У поєднанні*

з часткою ще або без неї вказує на обмеження дії, явища початковим або попереднім етапом. *Мотря того лішого дня прокинулася, ще тільки на світ стало благословитись* (Мирний, I, 1949, 291); *А ще тільки середя, 2 дні до п'ятниці* (Коцюб., III, 1958, 149); // *Не раніше, як. Тільки через неділя п'ять, після довгої слабості, опам'ятався Андрійко, почав підзавати дядька, тітку, людей...* (Коцюб., I, 1955, 444); *Тільки в четверт на дванадцятку — як посвідчив годинник Сазно — авто з шорткиж вереском зарипіло по прибережному піску* (Смолич, I, 1958, 45).

I (та й) тільки; Та (й) тільки всього; [Та] тільки й діла — і все, більше нічого. *Щоб не зробити знов помилок, прийшов до вас. Козак я і тільки — прийміть мене до ваших лав* (Сос., I, 1957, 446); *Та й чудний же він. Як вийдешесь було у нову свою халяמידу...*, примаже височки оливою, візьме парасоль у руки — ну прямо роготачка з нього, та й тільки (Хотк., I, 1966, 76); *Полізе [Чіпка] в розвалений погріб, назбирає ще тарішньої ріпи, .. качистить, зварить юшки — та й тільки всього!* (Мирний, I, 1949, 299); — *Махнути б на неї [Тару] рукою, та тільки й діал!* (Гончар, III, 1959, 417); *Тільки й (й) — виражає посиленій відтінок обмеження. Тільки мені й потіхи, що коли присняться мої дітки* (Вовчок, I, 1955, 278); *Тільки й щастя, тільки й жити, Покіля буде сонце гріти* (Гл., Вибр., 1951, 242); *Тільки й мрії було, щоби клаптик мажесенький поля, Дім, та город* (Зеров, Вибр., 1966, 259); *Тільки й Йогб (Йі, Іх, твого, вашого і т.д.), що... — уживається при вказівці на дуже маленьку частку радості, щастя і т. ін., що випала на чужос долю.* [Г р у і ч е в а:] *Та вже звично, ви й змалку балуєте.* [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] *А що ж з нею робить? Правду кажучи, тільки й йі, що погуляє бідна дитина* (Л. Укр., II, 1951, 6); *Тільки йогб (йі і т. ін.) й бачила див. бачити; Тільки й різниці, що... див. різниця¹; Тільки й розмови див. розмова; Тільки так; Так тільки — без потреби, без певного наміру, без серйозних підстав або наслідків. Сусід до себе кликає кума: «Приходь лиш, брате, на часок: По чарці вип'ємо, сальця з'їмо шматок». А справді — так не те він думає: То кумові сказав він тільки так* (Гл., Вибр., 1951, 28); — *Ну, як же тобі там, Василю, живеться у своїх хазайнін?* — *Та нічого поки що. Старий тільки все бурчить, але то так тільки* (Хотк., I, 1966, 106).

◇ Не тільки світу (сонця), що у вікні див. вікно; Тільки бровобою (рукою і т. ін.) поведіть див. поводити¹; Тільки душа в тілі — про серйозно хвору, вкрай виснажену або дуже втомлену людину; ледве живий. — *Отак увесь вік свій прожила, — дума дали баба Сихлата, — тільки душа в тілі, .. все дома сиділа, діло робила, а долі своєї не дивдала!* (Григ., Вибр., 1959, 29); *Тільки жмурки пішли див. жмурки²; Тільки й думки (на думці) див. думка; Тільки тинь залишилася [зосталася і т. ін.] від [рідко з] кого див. тинь; Тільки цюгб [це] бракувало! див. бракувати¹.*

4. част. видільно-обмежувальна. Служить для логічного виділення певного слова (певних слів) у реченні, до якого (яких) вона стосується. *Усі вони знали, який суд буде, і тільки дожидали того дня, коли скінчаться* (Вовчок, I, 1955, 363); — *Вчора я признався до його в королівському палаці, як до давнього свого колеги, а він чи не впізнав мене і справді, чи тільки віддав так, бо не хотів впізнати* (Н.-Лев., VII, 1966, 50); *Він живий, той вітер... Треба тільки уміти слухати. А дід навчився* (Коцюб., I, 1955, 388); — *Ходім, Марусю... — Вони пішли, а вслід їм: — Стережи, стережи! Чи встережеш тільки* (Хотк., I, 1966, 108); *У юрбі моя сестра... Та тільки чому така бліда вона?* (Сос., II, 1958, 416).

5. част. підсилювальна. Уживається для підкреслення крайнього напруження дії. *Сава Петрович аж трусився весь від злості. Але стримавсь. Як тільки міг спокійно, витяг цигарку, сірники і, вдаючи, що не хоче накурювати в кімнаті, вийшов за двері в коридор* (Головко, II, 1957, 196); // *Уживається у заперечних реченнях при займенниках і прислівниках для посилення уявлення про велику кількість, об'єм, повноту охоплення і т. ін. чого-небудь. Він слухав, облизуючи щожилі сузі губи, .. слухав усе, що я тільки не розповідав, — аби звідти, аби з гір, про гори...* (Хотк., II, 1966, 372); — *Ех, де нас тільки не було!*.. По таких горах носило, на такі верховини виносило.! (Гончар, II, 1959, 89); // *Уживається з відтінком підсилювального і модального значення: а) у поєднанні з часткою б вносить елемент бажаності. Тільки б хвороба не мучила тіла і твоя минала Душу, позбавлену прихрип турбот та нестерпного жазу!* (Зеров, Вибр., 1966, 158); б) при формах наказового способу дієслова уживається для виділення, підкреслення значення, вираженого дієсловом. [О р е с т:] *Моя скабисть, мов нещастя мене, змижне раптом, тільки скажи мені слово, одно слово!* (Л. Укр., II, 1951, 90); — *Ну, ти його тільки торкни, котигорошка, то він зарая і розсиплется, — певоволо! Про мовив Остап* (Коцюб., I, 1955, 349); — *Мамол! Ти тільки не хвилюйся. Райдамаки! — Де? — Обмерла мати* (Головко, II, 1957, 594); // *У поєднанні з займ. щ о уживається як допоміжний засіб при оформленні окличного речення. — Господи! що тільки робиться на вигоні! — аскочивши в хату, замість привіту, прокричала сусіда* (Мирний, I, 1949, 318); *Що ж воно тільки робиться на світі божому! Яка рука підвала темну селянську стихію на бунт?* (Стецьмах, I, 1962, 565).

◇ Подумати тільки; [Ти] подумай тільки; [Ви] подумайте тільки див. подумати; Тільки [і, й] подавай (подай) див. подавати¹.

6. спол. часовий. Указує на те, що дія головного речення настає одразу після того, як здійсниться дія підрядного речення; відповідає за знач.: л е д в е, щ о й н о. *Тільки свисну — миттю кінч прилине. За звилу ми вже в горах будем!* (Л. Укр., I, 1951, 391); *Тільки діддав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найзав майстрів і заложив над самим шляхом не хату, а цілий невеличкий будинок* (Мирний, I, 1949, 367); *День ввійшов просто через вікно — враз і прекрасно — тільки мати розсунула віконниці і розчинила раму* (Смолич, II, 1958, 7); // *У складі парних сполучників т і л ь к и..., я к т і л ь к и щ о..., я к підкреслює швидке безпосереднє настання іншої дії. Тільки Кузнєцов почав розповідати, як у двері зтось постукав* (Головко, II, 1957, 467); *Тільки що він, набравши повну жемло [мідників], ховав у кишеню, як його зтось легенько взяв за плечі* (Коцюб., I, 1955, 446); // *У складі сполучників я к т і л ь к и, т і л ь к и л и ш підкреслює швидке настання наступної дії, певного стану. Як тільки що почнеш співати, Не хочеться й пишешеньки клаювати* (Гл., Вибр., 1951, 24); — *Завтра, як тільки зійде сонце, почнемо нове жужування [землі]* (Стецьмах, II, 1962, 17); — *А так, дивись, Романе, тобі всюди і шана, і звала. Тільки лиш глянуть на твої погони, на п'ятикутну зірку, на твій ППШ — одразу капелюхи з голів...* (Гончар, III, 1959, 192).

7. спол. протиставний. Сполучає речення, одне з яких виражає невідповідність тому, про що говориться в іншому; відповідає за значенням сполучника: а, а л е, п р о т е, о д н а к. *Управитель став диким, — тільки не зміг пізнати того, хто до його озвався* (Вовчок, I, 1955, 176); *Не юнак лежав там молоденький, тільки дід старий, як голуб сивий* (Л. Укр., I, 1951,

392); Він щось їй крикнув, тільки вона недочула (Григ., Вибр., 1959, 36); Він крикне: — По зрадниках!.. — тільки були слова ці для нього останні (Сос., I, 1957, 453); // У поєднанні з іншими протиставними сполучниками а, л, е, т, а і т. ін. підсилює їх значення або таку невідповідність. Як же роздвигнеться наша Ядота, що се жана, що се не справжній солдат [солдат], а тільки його парсуна, — засоромилась (Кв.-Осн., II, 1956, 12); Але тільки тіль впаля, або шебурнуло щось — вже вона [шпірка] зникла у непомітній шпарті (Кочуб., I, 1955, 290); «Яка погана, — Муха каже, — На світі долечка твоя...» На річ таку Бджола сказала: «Нехай воно і так, Та тільки он що я чувала, Що Муху зневажає всяк» (Гл., Вибр., 1951, 65); // У складі протиставного сполучника т і л ь к и щ о приєднує речення з протиставним значенням. Вже давенько палички приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий горючий...! Тільки що гордий дуже, — на жадну не погляне, не заговорить (Вовчок, I, 1955, 112); I хитається, все хитається степовий бурлака, здається, наспівує ту ж пазучу, сумно-спокійну мелодію; тільки що не чути її за вітром (Вас., II, 1959, 22).

8. спол. еднальний. У складі парних сполучників не тільки..., але і (ї); не тільки..., а і (ї); не тільки..., та і (ї); не тільки..., ще і (ї) підкреслює те, що якесь діє переходить через вказані межі. Він часто так лежав не тільки в сьомо, як то всі добрі люди роблять, — але і в будень (Л. Укр., III, 1952, 637); Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а і вивіз собі матеріал для роботи (Кочуб., III, 1956, 345); Живуть як у раю: не тільки сарки і лайки меж ними нема, та й думки протиліжної одно проти другого не зна (Кв.-Осн., II, 1956, 308); «Усе ти [Ластівко] між людьми і не боїшся їх, Пройдешівіє таких; Не тільки що під стріхою співаєш, Ще й у вікно літаєш...» (Гл., Вибр., 1951, 131).

9. У складі складених умовних сполучників як тільки..., коли тільки..., коли б тільки..., якщо тільки..., якби тільки та ін. уживається при вираженні готовності, прагнення до чогось. А такий [Максим Гримак] був: нехай тільки станеться кому з нашого села пригода — головою ляже, а вирятує (Вовчок, I, 1955, 89); Коли тільки річ у грошах, — вона застapiaє себе, а роздобуде їх (Кочуб., I, 1955, 383); // Уживається як умовний сполучник і приєднує підрядне умовне речення. — Гляди мені: тільки будеш мене зобичати, то я тебе покину... (Мирний, I, 1949, 351); — Тільки б дав нам біг часливо Повернутися додому, — Срібла-золота насиплю Я співаєві дорогому!.. (Л. Укр., I, 1951, 379).

10. присл., рідко, розм. Те саме, що стільки 3, 4. Петрик ще ніколи не бачив тільки незнайомих очей, щоби на нього дивилися (Черемш., Тв., 1960, 35); — Ні-то би тобі за нього тільки не дав (Март., Тв., 1954, 69).

ТІЛЬКИ-НО. 1. присл. Саме зараз; щойно. Дівчата й хлопці тільки-но збирались, наче птиці злітались (Н.-Лев., II, 1956, 173); Шаптарі, які тільки-но закінчили пічну вагату, неквапно, повагом прямували до вилуду (Рад. Укр., 3.VI 1967, 3).

2. част. обмежувальна. Всеюго; не більше, як; всього лише (лиш). Тільки-но четвертий Минає місяць, як у рік новий Ми запалили, — а скільки зміг, диви, У неквапливій відбулось природі! (Рильський, II, 1960, 51).

3. спол. часовий. Указує на те, що дія головного речення настає одразу після завершення дії підрядного речення; відповідає знач. л е д в е, щ о й н о, с к о р о. Степ посивів від паморозі, але тільки-но відірвалося сонце від краю землі і попливало все вище й вище, сивина

одразу зникла (Тулуб, В. степу., 1964, 39); Раз і навзажди Юра вирішує, тільки-но виросте і стане великим, зразу ж зробити так, щоб бідних не було і всі були ситі (Смолич, II, 1958, 12); // Входить до складу парного сполучника т і л ь к и - н о..., як з тим самим значенням. Та тільки-но він спустився, як гучно загугли сирени (Баш, Вибр., 1948, 47); Тільки-но Сіверця пресвітіла від самою його головою і знесла щит (Гончар, III, 1959, 264).

ТІЛЬКИ-ТІЛЬКИ, присл. Те саме, що тільки 1, 2. До Гернів вчашало багато знайомих, від старих відставних генералів до молоденьких прапорщиків, які тільки-тільки закінчили юнкерську школу (Тулуб, В. степу., 1964, 418); Від столу, де Христа сиділа, союло ліжко! тільки-тільки манячило а-за груби (Мирний, III, 1954, 301).

ТІЛЬКО, заст. і діал. Тільки. Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послы (Котл., I, 1952, 169); Корівка стоїть, потягнулась, — тільки жива (Гр., I, 1963, 445); Один тільки брат названий Остаєш в есім світі (Шевч., I, 1963, 140); Тільки ж мені до любові, що чорні брови! (Чуб., V, 1874, 2); Мабуть, Параска хоче, щоб я заглядала в церкву тільки на різдво та на великдень, як вона заглядає (Н.-Лев., II, 1956, 18); Значні козани. Держать коло себе хлопців із бандурками, що тільки й знають різати до танців (П. Куліш, Вибр., 1969, 60); Тільки й чути було в хаті сьорбаня та гучне плямкання золотих гостей, котрі може вже тиждень не їли гарячої страви (Н.-Лев., VII, 1966, 132); Сили за вечерю, аж ось ізнов іде Кирило Тур, тільки вже без побратима (П. Куліш, Вибр., 1969, 95); Не хотілось мені писати до Вас, бо настрої був такий, що я б тільки сум на Вас нагадала (Л. Укр., V, 1956, 185); Що ж Хідря? — Рюсасі!.. А що чинить небозі? Як тільки задріла роззяву на порозі, Зняла торбинку дві новісінькі з кілака (Г.-Арт., Байки., 1958, 62); [О л е к с а:] Дожидайся мене: тільки погод кінчиться, остануться живий — соколом прилетчу... (Вас., III, 1960, 21); Видно, люблять сю дівчину усі — так ласкаво до неї усміхаються, так приязно підштовхують. Воно лізе на сіно, зашарене, засоромлене. Де ж пах! Тільки молодіць, гадзиль, а їй дали вершити (Хотк., II, 1966, 341).

ТІЛЬКО-ТІЛЬКО, заст. і діал. Тільки-тільки. Той не втече, сей не догонить, От тільки-тільки не виплине (Котл., I, 1952, 263).

ТІЛЬНА, прикм. Яка виношує в собі плід (про корову, буйволлицю, самицю лося, оленя і т. ін.). — Уда-ря (пастух) тільки корову, та й скинула теля (Март., Тв., 1954, 250); Телічка тільна і к великодню телятко приведе, буде коровою (Л. Янов., I, 1959, 54); — Ти гуляй тут, — сказала Оля, — а я навідаюсь до когось з корівницю. Корови тільні на фермі, овечки, коли б лиха не сталося (Мушк., Чорний хліб, 1960, 27).

ТІЛЬНИК, а, ч., розм. Матроська спідня сорочка (з білими й синіми смугами) звичайно трикожака. Опукли груди його під бушлатом облягає смугастий матроський тільник (Смолич, Світаноук., 1953, 381); Плід сорочкою він носив смугастий тільник і дуже гордився ним (Ткач, Гриць., 1955, 5).

ТІЛЬНИСТЬ, ності, ж. Стан за знач. тільна. За останні два місяці тільності вага приплоду в утробі матері майже подвоюється, отже, корова витрачає багато поживних речовин (особливо білка і мінеральних речовин) на ріст теляти (Хлібороб Укр., 3, 1966, 31).

ТІЛЬНЯШКА, и, ж., розм. Те саме, що тільник. На березі зійшов сухорявий матрос з підстриженими вусами. Із-під чорної куртки вилядала смугаста тільняшка, а на ногах металася широкі штани-лябош

(Панч, I, 1958, 45); Він шов рієно і тєрдо, високо підляши голову, відкривши лєкчому вітрової свою розхристану душу, де синіла морська тільняшка (Кучер, Прошай., 1957, 100).

ТІЛЬ-ТІЛЬ, присл., розм. Те саме, що **ТІЛЬКИ-ТІЛЬКИ**. А он тіль-тіль проклюнувся зрибочок, у нього ще й ніжки нема, а шапочка навіть не встигла почервоніти (Стельмах, Гуси-лебеди..., 1964, 147); Літом я робила (Стельмах, Гуси-лебеди..., 1964, 147); Літом я робила в полі, а як встигло тіль-тіль, я товаришок питала, поступала уя артіль (Тич., I, 1957, 169); Цієї неділі він прокинувся зарані: ще тіль-тіль почало розвиднятися (Збан., Передзвон'я, 1960, 209).

ТІЛЬЦЕ, тільця, с. 1. Зменш.-пестл. до тіло 1—5. Ти зауважити можеш, як тільця, зазнавши удару, Ледеве полетіло окові, напрямком руку змінюють, Кидатись влево і вправо, вперед і назад починають (Зеров, Вибр., 1966, 161); Лево прокидається, розплющує очі і образу ж холоде: біля нього нема Настечки. В тиші маленьке серце вистукує острах і розносить його по всьому тільцю (Стельмах, II, 1962, 124); Мені стало невимовно шкода її, так як бувало шкода малих дітей в церкву, коли вони показують чужим людям свої тоненькі виламні тільця (Л. Укр., III, 1952, 600); Ніколи я не знав, як тяжко жить Без солов'я, що в пісні аж тремтить Тільцем своїм маленьким і гарячим... (Рильський, II, 1960, 278); Йї ввижалося вже навіть, як задоволеній синок її розкидається на білих пелюшках, сміється, гузука на всю хату... та все набирається тільця (Л. Янов., I, 1959, 45); Сергій стріляв, нові вкладав набой, Стискаючи холодні їх тільця (Бажан, Вибр., 1940, 113).

2. Певні утворення у складі якої-небудь живої тканини. Відомо, що в ядрі клітини в видоєжені темні тільця — так звані хромосоми (Знання., 2, 1966, 11); У тканині мозку зворих на сказ тварин є особливі вклюдчення, що дістали назву атільця Нєгрів (Підручник дезинф., 1953, 104).

Δ Білі кров'яні тільця — складова частина крові; лейкоцити; Червоні кров'яні тільця — складова частина крові; еритроцити. Праця м'язів позитивно впливає і на процес утворення в кістковому мозку червоних кров'яних тілець, поліпшуючи тим самим склад крові (Шк. гігієна, 1954, 76).

ТІМАХА, и, ч. і ж., заст. 1. Той, хто щось добре знає, уміє; майстер якоїсь справи.— Ну!.. Уміли готувати і на стіл давати! Знать, тімахи коло печі і дочка і мати! (Укр. поети-романтики., 1968, 555); // Спрятна, брала людяна, молодець.

2. Нетяга, бадолаха. Знайшли Ентелла-сіромату, Що він під тином гарно спав; Сього сердечного тімазу Будити стали, щоб устав (Котл., I, 1952, 94); Жене його із краю, тімазу, Людське лукавство да схиждство пляте (П. Куліш, Вибр., 1969, 365).

ТІМЕНІЦЯ, і, ж., заст. Кірка з відмерлих часточок шкіри й бруду, що утворюється на тімі у немовлят; іноді — на тілі в дорослих. Тіменіци повно й на шії й на руках; ноги попухли (Барв., Опов., 1902, 241); У нього був біленький цуцик, і він завжди забавляв;.. І пльї лязав од скуки Частенько ноги скрізь і руки, І тіменіци вигризав (Котл., I, 1952, 181).

ТІМЕННИЙ, а, е, діал. Тямущий; здібний. Він до пісень тіменний (Сл. Гр.).

ТІМ'Я, род. тім'я і тімені, с. 1. Верхня частина голови людини від лоба до потилиці. Чоботи на височенні коркак пошис, щоб не швидко зносилась. Мабуть, і тім'я неба досягає,— такі високі... (Барв., Опов., 1902, 516); Сажно шарпнулася, удар у тім'я засліпив її і ослухив (Смоляч, Прекр. катастр., 1956, 86); Нічим нібито непримітний хлоп'як... з вузлами, геть віддив-

леними картузом, з непокірним вихром на тім'ї... (Гончар, Таврія, 1952, 69); // розм. Волосся, що росте на цій частині голови. Виски й тім'я [Миколи] ще чорнілі й лисіли, і тільки ніби блим пилком припали (Н.-Лев., II, 1956, 252); // Частина черепа хребетних тварин між лобною і потиличною кістками; взагалі верхня частина голови будь-якої тварини. Розізнався з дуба крук Та kota по тім'ю стун! (Біл., Пташ. голоси, 1956, 8); На голові Чива, над дзьобом, на тім'ї кілька пір'їнок стирчали чубчиком (Коп., Як вони., 1948, 76); На тім'ї бджоли містяться трє прості маленькі очей (Бджоли, 1955, 26); // розм., рідко. Взагалі голова. Стань же братом, хоч одури. Скажи, що робити: Чи молотись, чи журитись, Чи тім'я розвитути?! (Шевч., I, 1963, 256); А мату з Турном я з'єднаю І сям Енея укараю, Латину ж в тім'я дур пуцу (Котл., I, 1952, 177).

Тім'я не заросло: а) про немовлят, у яких ще не зовсім сформувалися кістки черепа і на верхній частині голови є м'яке місце; б) (жарт.) про людей, у яких нема волосся на верхній частині голови.

Δ Бітій у тім'я: а) про дуже досвідчену людину, здатну знайти вихід з найскрутнішого становища. Штефан і тжак Сидір говорили, що Крук уже битий у тім'я, цей, мовляв, вирється і з пєла (Козл., Ю. Крук, 1957, 373); б) про нерозумну, дурнувату людину.— А, господи, чи ти не докопаний, чи в тім'я битий? — обурюється тітка Ликерія (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 108); Не в тім'я бітій див. бітій; По тім'я — дуже багато (справ, клопоту і т. ін.). Вона соромилася писати про особисті почуття, про те, як спочатку боялась смерті, а потім стало ніколи, справ було по тім'я (Ю. Янов., II, 1954, 9).

2. перен., рідко. Верхівка гори, горба і т. ін. Одна хмара ніби впала з неба й зачепила вершок найвищої гори; друга хмара сіла на тім'я другої гори (Н.-Лев., II, 1956, 389); Іван леко йшов угору крутим паєм,.. забирався все вище й вище, аж на самітєнке полісіє тім'я гори (Кол., Терен., 1959, 294).

ТІМ'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до тім'я 1. Здебільшого опух бував один, але їх може бути два і три на різних місцях тім'яних і потиличних кісток (Хвор. дят. віку, 1955, 12).

ТІМ'ЯНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що тім'я 1. Інженер низько вклонився, і робітники побачили, що вся голова в нього на тім'яниці вже сіра від сивини (Кучер, Прошай., 1957, 52).

ТІМ'ЯЧКО, а, с. 1. Зменш.-пестл. до тім'я 1.

2. анат. М'яке місце на верхній частині голови немовляти, де кістки черепа ще не зрослися. Між ними [перетинками] на черепі новонародженого є місця, ще не вкриті кістковою тканиною; перетинчасті проміжки — велике і мале тім'ячка, вкриті в'єднувальною тканиною (Шк. гігієна, 1954, 71).

ТІНИСТИЙ, а, е. 1. Від якого утворюється густа тінь. Мовчки переходили вони попід тінисті дерева, штучні гаї та переповнені квітами клумби (Кобр., Вибр., 1954, 84); Верба була широка, тіниста, дуже красива (Сенч., На Бат. горі, 1960, 27).

2. Такий, де багато тіні, де переважає тінь. Жара стояла на землі страшна, Коли тінистий, темний ліс прийняв Валентія в свої воєки обійми (Фр., XIII, 1954, 206); Вгорі, де тіниста вулиця уривається і входить у могутній потік зеленої повені бульвару... літтар вибуває пучками сліпучого проміння (Кол., На фронті., 1959, 59); // Такий, де є тінь, затінений. Від того, що сонце ніколи не заглядало у се тінисте місце, дощова вода нікуди не стікала, тут завжди було воєко, аж холодно (Мирний, IV, 1955, 14); Тополі й осокори.. тепер

розрослися, кидали на футбольне поле довіг тіні. Тут, на тінністій стороні, підіймалася невеличка трибуна (Мивко, Ясні зорі, 1951, 125).

ТІНІСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тінністий. Тінністість паркіа.

ТІНІТИ, нію, ниш, недок., перек., рідко. Те саме, що затіяти 1. Тинили світлу течю Крислаті берестки та буки (Бернс, Вибр., перекл. Мисика, 1959, 136).

ТІНІТИСЯ, тінтяться, недок., рідко. Бути в тіні; вкриватися тіннями; виднітися, будучи затіненим. *Вбалині.. височіли вершини гір. До половини вони тинились синюватістю, а вище знову контрастно блищали золотавим склом* (Баш, На.. дорозі, 1967, 45).

ТІННИЙ, а, б, рідко. Те саме, що тінністий. *Зелені строї, світла хода — Марія тобою В тінних садах* (Ус., Дорогами.., 1951, 162).

ТІННИК, а, ч., рідко. Тінністе місце. **ТІНЯВА**, и, ж., рідко. Те саме, що тінь 1—5. *Важке щєбро на сталевому тросі раз у раз опускається в тінляу* (Гончар, Тронка, 1963, 54); *Утмен не міг не помітити, як тінлява смутку ковзнула по її обличчю* (Баш, На.. дорозі, 1967, 131).

ТІНЯВИЙ, а, е. Те саме, що тінністий. *Гілля протжнула Ільма тінява, гігантська* (Зеров, Вибр., 1966, 246); *Не пройшли й десяти років, а якими розкішними та тінявими аллеями вкрились вулиці молодого міста* (Цюпа, Україна.., 1960, 216); *Я бачу, як доброго ранку Ми входим на тінявий двір* (Уп., Вірші.., 1957, 217).

ТІНЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. тінявий. **ТІНЯВО**, присудк. сл. Про наявність тіні. *В хаті у Меланії було як у віночку: тіняво, зелено, чисто* (Гончар, I, 1954, 499).

ТІНЯСТИЙ, а, е. Те саме, що тінністий. *На цвинтарі цвітуть старі тінясті липи* (Вас., II, 1959, 23).

ТІНЬ, і, ж. 1. Темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку. *Сонце вже клонилося до заходу, а дерев і гір лягали довіг тіні і закривали долини* (Фр., VIII, 1952, 364); *Місяць викочувався все вище і вище; осяяні дерева дивилися на свої тіні* (Коцюб., I, 1955, 213); *Коли хто-небудь підводився, то з ним підводилася і розпрямлялася його тінь і ставала такою довгою, що переполювала весь луг* (Тют., Вир, 1964, 253); *У порівн. *Нарешті він заснув. Тоді я тихо, мов тінь, підвісяв з своєю місяця* (Мик., II, 1957, 59); *Скарбун нервово ходить по дорозі, за ним тінню — Качан* (Зар., Антєй, 1961, 91); // *Зображення такого відбитку в живопису; місце, що зображує на малюнку, картині найменш освітлену частину, ділянку чого-небудь. Він точно оловлявав контурні лінії і тушкував тіні так м'яко й рівно, ніби працював не олівцем, а тушшю і пензлем* (Тулуб, В степу.., 1964, 420); *Малювати оті білі зіпсові фігури було не так просто. Адже головне полягало не в тому, щоб нанести на папір точні контури фігур, а в тому, як покласти на малюнкові тіні* (Зван., Сеспель, 1961, 198); // *кого, чия, перен. Про того, хто ніколи не покидає іншого, завжди буває з ним разом. Щось таємниче, містичне таїться в нашій зв'язку так, наче один з нас — тінь другого: поки один з нас живе, другий теж мусть жити* (Коцюб., II, 1955, 187); — *Що ж тепер будемо робити, Олесю? — вперше за все життя радиться з нею. І вона, його тиха тінь, його ніякова усмішка, його сумна задума, теж вперше етішає чоловіка* (Стельмах, II, 1962, 117).

Світло (світло, проміння і т. ін.) і тіні — чергування освітлених і затінених місць (перев. різке, контрастне). *Як прийшли нові місяці — Бистрець з його водоспадами, вузькі щілини гір з ревучим потоком на дні, нові верхи, нові комбінації світла й тіней, — скрикувала* [Маруся] *від радості на кожному кроці* (Хотк., II, 1966, 142); *А*

місяць і залупників жалів: так розсівав своє туманне сяєво і тіні,.. що більше вірилось у людське щастя, аніж його було на землі (Стельмах, II, 1962, 113).

◇ **Кидати** (кінути, навалити, навести і т. ін.) тінь на кого — що: а) наговорювати на кого-, що-небудь; *ославляти когось, щось. Бурляві супречки, пристрасті мов минали голову, хоч недружн намагалися накинати і на нього тінь — гудили комірника, загоспа, чи до того голова причетний?* (Горд., Дівчина.., 1954, 280); б) виявляючи себе негативно з якогось боку, створювати негативне враження про інших. *Справжнім ліриком сьогодні я схвильовано кажу: — Хто посмія його пустити Разом з вами на Парнас? Верхогляд той дловитий — Тінь лиш кидас на вас!* (С. Ол., Вибр., 1959, 171); в) негативно впливати на що-небудь, затьмарювати щось. *Доля світла та грала й не давала простору та волі смутній думці кинуту темну тінь на їх щастя..* (Мирний, I, 1949, 362); *Кали ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тіні на наші відносини* (Л. Укр., V, 1956, 242); *Тіні боїться своєї (або чийсь) — бути дуже боязким, першущим. — Ну, що ти, Сєвєриносє, тямши? ..Або ти, Ступо? Жінчиної тіні боїться, до ладу не вмє слова вимовити, а теж і собі між люди.. в гласні!..* (Мирний, I, 1949, 380); — *Ху!.. Бодай вас, Хомо, як налякали.. Дай, боже.. Я, знаєте, тепер такий положивий, що й тіні своєї боюся* (Коцюб., II, 1955, 34).

2. *Тільки оди. Місце, закрите чим-небудь від променів сонця, сяйва місяця або іншого джерела світла; затінений простір. Польова білина, вона не привієчасна до густої садової тіні* (Мирний, IV, 1955, 294); *Міріам нишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно Мєссію в місячному світлі* (Л. Укр., II, 1951, 118); *Як дружно ми лєгкєм дерева Для цєту й плоду, для краси й для тіні* (Рильський, III, 1961, 308); *Виставивши дозорця, бійці всією купою розташувалися в тіні під кожорами* (Гончар, II, 1959, 282); // *чого. Місце, затінене чим-небудь. Марія відступила в тінь куці, щоб її не помітили з вулиці* (Смолич, Ми разом.., 1950, 130); // *Частина приміщення, куди не доходить світло. У кутку, де тінь і вогкість сина, — Павук розкинув паутиниця* (Нєх., Ми живемо.., 1960, 33).

◇ **Бути** (залишатися і т. ін.) в тіні: а) не привертати до себе уваги, лишатися непоміченим. *Фольклористична спадщина Федьковича не може залишатися в тіні, оскільки вона часто стає ключем до розв'язання багатьох питань.. тогочасного фольклорного і літературного життя західноукраїнських земель* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 74); б) займати другорядне місце. — *А ми з Левченком тут ось за вами, — сказав він і пожартував до своїх: — Нам із ним не зикати бути в тіні* (Гончар, II, 1959, 177); *Відійти в тінь — відступити на задній план, зайняти другорядне місце. Письменниця [Л. Українка] бачила й те, що Долорєс не змогла стати головною героїнею драми.. а мусила відійти в тінь перед Анною* (Рад. літ-во, 2, 1965, 30).

3. *Темрява, морок. Зразу померкло, тінь прикрила усе* (Мирний, I, 1954, 168); *І озортала ніжна тінь Поволі, а не зразу Славєтне сєлище Іртінь* (Рильський, Зин. запіска, 1964, 21); // *чого. Темрява ночі, вечора і т. ін. Сіло сонце. Легенько тінь ночі упала на землю* (Мирний, III, 1954, 140); *Хитаються й повзуть голодні тіні ночі, і зорі дивляться на місто без вєні* (Сос., II, 1958, 186).

Вечірні тіні; Вечірня тінь — сутінки, присмерк. *Бачу, вже вечірня тінь сходить — хутко до вечєрєнь вдарять* (Вовчок, VI, 1956, 253); *Сонце сховалось за*

гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські тати (Коцюб., II, 1955, 344).

4. Темний відтінок на чому-небудь. Між бровами було знать дві зморшки, в котрих чорніла густа тінь (Н.-Лев., II, 1956, 287); *Бліде світло це чорніші тіні погламо на її білому виду, широко відкриті жахом очі заблищали, як скляні* (Коцюб., II, 1955, 26); // перен. Непорозуміння у взаєминах між ким-небудь. Так уперше в житті між сином і матір'ю впала тінь (Б. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 22).

5. перен. Відбиття внутрішнього стану (турботи, тривоги, гніву, смутку і т. ін.) на обличчі, в очах людини. Її повіки злегка тремтять... під тонкою шкурою на лиці бликають тіні (Коцюб., II, 1955, 249); *І раптом Вася зняковіє і замовк. Якесь тінь набила на його ясне обличчя* (Ів., Тарас. Шляхи, 1954, 136); *На обличчі Пілюєвського знизу вверг забігали лілі темні тіні, але, розуміючи, що знівом йому не переважить Матвія, він замовкає* (Стельмах, I, 1962, 89); // чого. Вираз, зовнішній прояв якого-небудь почуття, стану людини (звичайно смутного, тривожного). Він дуже змінився, згояв бороду, вуса, постарів. Тінь тривоги і турбот весь час набила на його обличчя (Коч., II, 1956, 120); *Ступакова щиро раділа щастю цих двох хороших людей. Але часом в її темних очах — ні-ні, та й пробіжить тінь затамованого смутку* (Ткач, Плем'я., 1961, 171).

6. перен. Ледве вловимий слід, найменша ознака чого-небудь, натяк на наявність чогось. — *Мама зовсім перестудилася! У мами лихорадка! — промовив він з тією докору в голосі* (Фр., VII, 1951, 124); *Заснув [поранений] сном змореної дитини... Квола тінь посмішки так і залишилася на його вислялих устах...* (Коз., Гарячі руки, 1960, 128); — *Ви хочете сказати, що мною керує особиста неприязнь до Марії Іванівни?* — Ні, навіть ти такої думки у мене нема (Собко, Справа., 1959, 137); *Тепер він вислухав тих слів [ті слова] спокійно, мов закам'янілий, не тільки без сліз, але й без тієї рум'янці на лиці* (Фр., IV, 1950, 45); — *Цілий день отак виходив. Аж сміються вже всі з мене в дворі. — Але сказав це без тіні невдоволення, а навпаки — навіть усмігнувшись* (Головко, I, 1957, 375).

Ані тіні (її тіні) чого — авіскільськ, зовсім. *Тепер знову ходжу за нею. Де вона — там і я невідступно. На британця — ані тіні уваги* (Коцюб., II, 1955, 420); *Майор Сербин глянув на Варвару — обличчя її, сумне й добре, не виказувало їй тіні злилювання* (Перв., Дякий мед, 1963, 95).

7. Невиразні в темряві, при поганій видимості образи людини, тварина або предмета; силует. *Незабаром замаячили в сивому тумані якісь темні тіні... Видно стало людську постать* (Мирний, I, 1949, 348); *Тіні за фіранкою у вікні замутушилися, забігали частіше, збилися гуртом докупи* (Кач., Вибр., 1953, 277); *Ця згадка на якусь мить відволікає думки Христини від дійсності... по вулиці її досі бродить чиясь тінь. Це Юрко виглядав її* (Стельмах, I, 1962, 577); *У порівн. А ще далі, де лиш око сягає, — не знать, чи по воді, чи по небу, — легко тінню просувяється пароплав (Коцюб., I, 1955, 289); *Вок підстрибнув, вискунув від болю і беззвучною тінню розтанув в імлі* (Тулуб, В степу., 1964, 10).

8. Привид, примара. *Люди зомніли, що кожної ночі якась біла тінь виходила з Федорової тати й прямувала до панського будинку* (Мирний, IV, 1955, 236); *Якесь тінь в тому світі [місяця] з'явилася, Легка, блакитна, прозора і так невиразна, як мрія* (Л. Укр., I, 1951, 22); *У порівн. *Всі прожиті радощі, Всі пробуті муки йдуть, мов тіні тихії, Держачись за руки* (Фр., XIII, 1954, 308); *Всі стихли, спинились, бліді, скупді, зів'ялі,*

мов тіні (Коцюб., II, 1955, 133); // міф. Дух, душа померлого. *Еней, знаменитий мечем і побожністю знаний, Сходить до батька свого під землю до тіней Ереба* (Зеров, Вибр., 1966, 250); // перен. Про кого-небудь виснаженого, дуже блідого, схудлого, хто нагадує привид, примару. *Галочка, а ще лучче [краще] сказати, тінь її — так то вона змінилася ує один час! — виїшла, ледве ступаючи* (Кв.-Осв., II, 1956, 357); *То не чоловік, а тінь чоловіка слонялася по таті* (Мирний, I, 1954, 339); // перен. Образ кого-, чого-небудь, що тримається чи з'являється в пам'яті. В нього ж подружнє життя складалося, мов у добрій пісні. Спочатку він дуже побоювався, що тінь Нечуйвітра буде затьмарювати його радість (Стельмах, II, 1962, 148); // перен. Уживається як символ незабутих дій, досягнень чи здобутків діяльності кого-небудь померлого, загиблого. *Та з палицею підтарима У нові села й городи Пряме тінь неумолима Григорія Сквороди* (Рильський, I, 1946, 112); *Куди не подайся — в зеленім прибої Віцяя революції тінь. Іде, як супутник душі молодой, Супутник високих стремлінь* (Нагн., Слово., 1954, 253).

Тіні минулого (дávнього і т. ін.) — згадки про минуле, образи колишніх часів. *Чого це згадалось йому? То просто в канву його щастя вкрапалася шматки тіней минулого, вкрапалася і остраж майбутнього* (Стельмах, II, 1962, 164); *Царство тіней, міф.* — загробний світ. *Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адоніса, його підземну мандрівку по царству тіней і його воскресіння в постаті Діоніса* (Л. Укр., II, 1951, 385).

◇ Одна (тільки) тінь залишилася (зосталася і т. ін.) від (рідко з) кого — хтось дуже виснажився, схуд, зблід. *Антон ледве впізнав сина, від якого залишилася одна тінь* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 140); *А з блени вже тільки тінь зосталася.. Не було пощо жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж!* (Хотк., Довбуш, 1965, 362).

ТІНЬОВИЙ, а, ё. 1. Прикм. до тінь 1; який є тінню. *Тіньовий візерунок на підлозі.*

△ **Тіньовий театр** — вид театру, в якому дійовимі особами є плоскі ляльки, тіні яких проєктують на спеціальний екран. З великим смаком, у витонченій формі, уміло використавши і збагативши засоби тіньового театру, розкрив режисер моцартівську оперу «Аполлон і Гіацинт» (Мист., 6, 1958, 45).

2. Стос. до тіні (у 2 знач.); від якого утворюється густа тінь. *Затінювати ґрунт можуть і широколисті дерева з густою кроною, які в мішаних насадженнях називаються тому тіньовими* (Озелен. колг. села, 1955, 121); // *Який знахорилос в тіні, не освітлений сонцем. Злежані шари похорилового снігу це де-не-де затримались на тіньовому схилі бурчака* (Гончар, Земля., 1947, 101); *Телевізійні пристрої та інфрачервона апаратура, розміщені на супутниках, дають метеорологам картини змарності, снігового і льодового покриву не тільки на освітленому, але й на тіньовому боці планети* (Рад. Укр., 27.VII 1967, 3); // *Який добре росте, розвивається в затінених місцях; який не любить сонця (про рослини). Прикладом тіньової рослини може бути копитень. Ця рослина розвивається в тінистих листяних лісах* (Практ. з анат. рослин, 1955, 192); *Щоб одержати тіньові.. паростки, бульби картоплі пророщують у темному і теплому приміщенні* (Картопля, 1957, 171).

◇ **Тіньові сторона; Тіньовий бік** — зворотний, негативний бік якого-небудь явища. *Послідовно обстоювати принципи соціалістичного реалізму сьогодні — це значить боротися як з рештками безконфліктності і лакування дійсності, так і з спробами оморнити наше*

життя, бачити й показувати в ньому лише тіньові сторони (Про багатство л-ря, 1959, 87).

ТІНЬОВИТРИВАЛИЙ, а, е. Здатний рости в затіненнях місцях, таких, куди не досягають сонячні промені або досягають частково (про рослину, водорості). К. А. Тімірязєв показав, що світлолюбні породи мають, як правило, меншу концентрацію хлорофілу у злоростах, ніж породи тіньовитривалі (Лісівні і полезах. лісорозв., 1956, 34); Деякі тіньовитривалі водорості зустрічаються на глибині 500 метрів, куди проникають лише фіолетові промені (Наука., 3, 1961, 27).

ТІНЬОВИТРИВАЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. тіньовитривалій. Відзначаються доброю тіньовитривалістю, вже збірна з люцерною створює густий траєвий (Колг. Укр., 3, 1957, 40).

ТІНЬОЛЮБ, а, ч. Рослина, яка добре росте, розвивається в затіненнях місцях; яка не любить сонця.

ТІНЬОЛЮБНИЙ, а, е. Який добре росте, розвивається в затіненнях місцях; який не любить сонця (про рослину).

ТІОКСЛОТА, й, ж. Сірчана сполука, що становить аналогію до кисневих кислот, але в якій кисень замінений сіркою. Речовини, що утворюються із звичайних кислот при заміщенні у них усього або частини кисню сіркою, носять загальну назву тіокислот (Заг. хімія, 1955, 323).

ТІОКОЛ, у, ч. 1. Синтетичний матеріал, подібний до каучуку; застосовується для виготовлення плангів, труб, ізоляції проводів і т. ін.

2. Лікарський препарат для дезінфекції й очищення дихальних шляхів.

ТІОСІЛЬ, солі, ж. Сіль тіокислоти, що становить аналогію до кисневих солей, але в якій кисень замінений сіркою.

ТІОФС, у, ч. Складна фосфорорганічна сполука для знищення шкідливих комах. Проти попелиці рослини обприскували розчином тіофосу (100 грамів на 100 літрів води) (Хлібороб Укр., 12, 1964, 22).

ТІП, **ТІП-ТІП**, виг., розм. Уживається як присудок за знач. тіпати 1 і тіпатися 1—3. Він очі вирячає і дуд у собі затіає, а руки об стіл тільки тіп-тіп-тіп! — аж склянки дзеленчать на столі (Мирний, IV, 1955, 370).

ТІПАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до тіпання, пов'язаний з тіпанням волокна; // Признач. для тіпання волокна. Всу ніч Стійвода не спав, готувався прийняти замисловичьких тіпальниць. Разом з бригадирами затуляв вістрями підтрішшия в тіпальному пункті, щоб не було протягів (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 382); Треста спочатку буде надходити на м'ялці, звідти потоковим способом на тіпальну машину (Колг. село, 6.VII 1954, 3).

ТІПАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається тіпанням волокна. То було не наше свято. Починали тіпальники. Нам ще належало пройти усю прядильну фабрику (Роб. газ., 14.IX 1966, 3).

ТІПАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до тіпальника. І як затражотіли знов обидві терниці, пригнїлились обов, Зінька й він, дв битки і загворили пошепки, скоса дивлячись на тіпальницю (Головко, II, 1957, 28).

ТІПАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мнв. і теп. ч. до тіпати.

2. у знач. прикм. Який вже тіпав. Підперезані ці елегантно-грубі капоти були звичайними мотузяками з тіпаннє конопель (Смолян, Мвр., 1958, 112); Йі чубок білявий, аж білий, наче льонок тіпанний (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 525).

ТІПАНИНА, п, ж., розм. Те саме, що прочухан.

Олекса не міг примиритися з думкою, що стільки трудів, стільки боротьби, голоду, страху, ризику та ще впереди [попереду] батькова тіпаннина — і все те за нуто-дурно (Хотк., Довбуш, 1965, 75).

ТІПАННЯ, я, с. Дія за знач. тіпати і тіпатися.
ТІПАННЯ, я, с. Дія за знач. тіпати. Йі [жорнову] купили восени на все, що зібрав батько в полі, заробила мати на мочінні та тіпанні конопель (Рудь, Гомін., 1959, 15); У добре вилежаного льоноку під час м'яття і тіпаннє деревина (хостриця) вільно і повністю відділяється від волокна (Техн. культ., 1956, 84).

ТІПАТИ, аю, аеш, недок. 1. *перез.* і *неперез.*, *тим.*, *чим.* Короткими ривками, поштовхами хитати з боку на бік або зверху вниз; трясати, стрясати. В колісці пранилась дитина. Незабаром у тату було повно плачу. Плакав Петько, тіпаючи коліску, плакала дитина (Вас., I, 1959, 217); Як узяли ми його [непритомного] під паху, як стали по снігові гасати, як почали його тіпати, таскати то взад, то вперед (Хотк., I, 1966, 168); // Хитати, махати, часто рухати чим-небудь. Знову всі закомелли біля столу; поміж друзими й старий дяк тіпає головою (Мирний, III, 1954, 85); // Ухопивши кого-небудь за плечі, руки і т. ін., з силою штовхати, смикати, трясати. Але Замфір не слухав його: він тільки тіпає бідним циганом та кричає йому просто в обличчя (Копюб., I, 1955, 212); Доньку має дуже строго. Як ввійде, кажуть, за бороду — у Ятуха борода довжелезана — та як почне ним тіпати! (Ю. Янов., II, 1954, 202); // Викликати здригання, стрясання чого-небудь (про плач, судорогу, кашель і т. ін.). Нестримне ридання тіпає її тіло (Коз., Сальвія, 1959, 411); Йі холодні очі зовсім скрижанили, а тонкими устами тіпає нервова судорога (Стельмах, I, 1962, 620); Кашель тіпає Микитю довог, струшуючи тілом і роздираючи груди (Коз., Гарячі руки, 1960, 29); // Розвівати, тріпати, шарпати (про вітер і т. ін.). Розгатований вітер нещадно тіпає буйні, роками не миті мажновські зуби (Гончар, II, 1959, 430); // безос. — А гу, гу-у!.. Страшним голодом переукувалось щось у степу.. А коло вікон щось жалібно вило, просило, тужило. На напільному вікні одірвало од ступу край матки й тіпало цю, як щось живе рукою (Вас., I, 1959, 305).

◇ Мійшка тіпає (тіпала) що, діал. — судорога зводять (зводила) що-небудь. Тіпка пильно дивилась на діда — очей не спускає... Лице аж пополотніло; .. верхню губу мійшка тіпала (Мирний, II, 1954, 62).

2. *перез.* і *ким.* Викликати сильне тремтіння, дрижання, озноб (про хворобу, сильне нервове збудження). Уляні так страшно, так страшно, й сама не знає чого; якась трясця тіпа її, цокотить зубами, волосся лізе вгору (Мирний, I, 1954, 309); Наступною тіпала пропасниця, йі то жаром обсіпало, то проймало холодом (Збан., Сеспель, 1961, 343); Плечі Нестора тіпала лихоманка, обсіпаючи їх впереміжку то колючою крупною вітлою, то вогнистими спелами іскор (Вол., Озеро., 1959, 88); // безос. Про відчуття ким-небудь сильного дрожу. Мене тіпало, як у лихоманці. Чи правильно зробив? Чи треба було так робити? Виріши — треба (Збан., Малин. дзвін, 1958, 216); // Ослабляти, знесилувати, мучити частими нападами ознобу (про хворобу). Ось уже близько двох місяців тіпає його ця виснажлива неподатлива хвороба (Добр., Очак. розмир, 1965, 388); // Викликати сильне нервове збудження аж до тремтіння, дрожу (про почуття, переживання). В одній гаті жили два вороги... доволі було якоїсь дрібнички — і злість тіпала обома, немов пропасниця (Копюб., II, 1955, 21); Віталій Стратонович, ледве перемагаючи гнів, бере з рук панотця пропахлу церквою і потом камилавку і не знає куди її подіти — так обурення тіпає

чоловіком (Стельмах, I, 1962, 334); «Відзначся хоч тут! Відзначся, бо такої нагоди не скоро дочекався» — підстрибувала совість Федора Свербика, аж тіпала ним (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 105); // безос. Взагалі викликали здригання тіла. Захеканий, уткнувся [Іван] дідові в коліна й не міг передихнути.— Та вгажується,— казав йому дід,— хай не тіпає тобою (Гуц., Скупана..., 1965, 68).

3. Те саме, що тіпатися 2. Тіпають плечі.

ТІПАТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.* і *без додатка*. 1. Очищати волокно конопель, льону і т. ін. від костриці, вбиваючи на терниці та витрігуючи. Я все повимнювала: то за пиною труджене, то відпряду, то поможу конопель тіпати (Барв., Опов., 1902, 484); Зінька глянула скоса на Омиську й почервоніла. Навнулася до терниці і тіпала старанно (Головко, II, 1957, 25).

2. *перен.*, *розм.* Бити кого-небудь, бити по чомусь; лупцювати. Зрештою Андрій не витримує: підбіг до дітей, вихопив у одного гарбузячу дудку й почав їх тіпати нею по плечах (Вас., II, 1959, 241); — А Мартина торік не тіпає на леваді той паршивий Комлик? Спасибі, люди розборонили, а то на місці поклав би... (Кос., Новели, 1962, 108).

ТІПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Хитатися, колпчатися. У неї тіло тремтіло й самовар у руках тіпався (Мирний, III, 1954, 76); Річко мая, зоре ясна!.. Давно вже тіпався, і тремтить, і грає тичка моїх ятерів, поставлених біля очерету (Чаб., Тече вода..., 1961, 8); // Розвиватися, мелятяться. Спішіть [Юлча] по пасовиську, Аж під серце коле, Й на спідниці-складаниці Тіпаються поли (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 56).

2. Тремтіти, дрижати всім тілом; бути охопленим тремтінням, дрожем (про тіло та його частини) від холоду, хвороби і т. ін. Гафійка мовчала і тіпалася, як у пропасниці. Маланка завела її до хати і кинулася світлим світлом (Коцюб., II, 1955, 26); Невгамовний творий тіпався (Кач., II, 1958, 326); — А вони [коти] не кусаються? — поцікавився Сашко, обережно поглядаючи на рудого kota, що вже перестав тіпатися (Чаб., Катюша, 1960, 52); Тільки тут Шура відчула, що вона пережрла до кісток — все тіло на ній тіпалося (Гончар, III, 1959, 190); Руки батька.. у п'ятдесят його літ тіпалися, мов прив'язі лопухи на вітрі... (Вол., Озеро..., 1959, 69); *Образно. Стояли [танки] кілька хвилин на пагорбі, заглинаючись спалатами, тіпаючись усіма своїми сталевими мускулами (Гончар, III, 1959, 370); // Здригатися від сильного нервового збудження, викликаного певним почуттям (страху, гніву, досади, радості і т. ін.).— Хто там? ..«Господи! Розбишаки це»,— подумала Приська, вся тіпаючись (Мирний, III, 1954, 123); Тепер тіло Успенського тіпалося од хвилювання, але хвилювання солодкого, як трюнок. Тільки з чемності він не вистрибує наперед і не крикне: — Я ж ренетитор небожа вашого, Вані (Панч, II, 1956, 445); Роксана зблідла і вся тіпалася від образи (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 89); Мавра не приловувала свого одволення: Саливониха аж тіпалася, аж пінилася з досади (Горд., Дівчина., 1954, 282); // Судорожно сіпатися, смикатися. Сач [Віктор] мовчав, а губи і щокви все ще пересмикувались, тіпались, ніби продовжували говорити (Ряб., Жайворонки, 1957, 128); Василь помітив, як злегка тіпалася права брова Рундіна (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 76).

3. Сильно, прискорено битися (про серце). Серце,— як не вискочить,— тіпається, шпарко ганяє гарячу кров по жилах (Мирний, I, 1954, 359); Куди ж її було співати, коли сльози душили в горлі, а серденько тіпалося від тяжкої образи та несправедливості (Збан., Сеспель, 1961, 369).

4. *перен.*, *розм.* Відчувати страх, боязнь; трепетати. Він любив, щоб усі перед ним тіпалися-маїли, падали ниць-хилилися (Мирний, III, 1954, 186).

5. *розм.* Хитати на чому-небудь труському; трястися. — Вам, певне, обридло тіпатися на поштової тарадайці (Коцюб., I, 1955, 254).

ТІПАТИСЯ, ається, *недок.* Пас. до тіпати. Коноплі, льон тіпаються для очищення від костриці.

ТІПНУТИ, ну, неш, *док.*, *перех.* і *неперех.* Однокр. до тіпати 1, 2. Літка тіпнув вусами, пильно подивився на свого співрозмовника (Епк., Тв., 1958, 63); Тіпнувся плечем, з якого звисав порожній рукав солдатської гімнастерки, Кузьма став доповідати про стан і завдання дружини (Іщук, Вербівчани, 1961, 465).

ТІПНУТИСЯ, нуся, нешся, *док.* Однокр. до тіпатися 1—4. Катря тіпнулася і очунила з хвилювання забуття (Головко, II, 1957, 369); Від несподіванки і раптового збудження я аж тіпнувся (Мякко, Моя Мивківка, 1962, 133); Та ось тіпнулася в нього права рука, наче вперотилася трохи (Коцюб., II, 1955, 259); Василь здригнувся, коліна його тіпнулися, мов по них стукнулися молотком (Автом., Так народж. зорі, 1960, 252); В Доролтея тіпнулася брови й повіки, гостро звужились гарячі очі (Стельмах, I, 1962, 50); Вони обидві заспівали на голос краков'яка такий діалог... що в Юзі серце тіпнулося і замерло (Л. Укр., III, 1952, 657).

ТІПНУТИ, ну, неш, *док.*, *перех.* і *неперех.*, *однокр.*, *розм.* Підсил. до тіпнути; // *безос.* Дике собаче сквачання розітнулося ту же мить — аж старого Бриля з переполоху тіпнуло (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 11).

ТІПНУТИСЯ, нуся, нешся, *недок.*, *однокр.* Підсил. до тіпнутися. Виструнчився стражник, відразу аж тіпонувшись, тільки почув грізний начальницький тон (Смолич, II, 1958, 59).

ТІП-ТІП *див.* тіп.

ТІПУН, а, ч. Хвороба птахів — хрящуватий нарост на ківчику язика. Привикли люди потурати, Розкукурікався співун, І стали інші дорікати, Щоб присмирить його тіпун... (Гл., Вибр., 1951, 195).

Тіпун тобі (вам, йому, їй і т. ін.) на язик (на язика, на язикі) — недобре побажання тому, хто говорить щось неприємне або погане. — Та хіба ж ви інозад вертатиметесь! — Бабусю так і кинуло: — А тіпун тобі на язик! (Головко, I, 1957, 439); — Тю на вас, розумні, та тіпун вам на язикі! — наче від осі відмазулася [баба]. — І скажуть таке — хату валити... (Козл., Сонце..., 1957, 46).

ТІРОЛЕЦЬ *див.* тірільці.

ТІРОЛЬКА *див.* тірільці.

ТІРОЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тірільці і Тіроль; власт. жителям Тіроля.

ТІРОЛЬЦІ, ів, мн. (*одн.* тіронець, льця, ч.; тірілька, в, ж.). Жителі Тіроля.

ТІСНЕНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Досять тісний. Помешкання вчителя було також тісеньке. Ще для Броні воно вистачало, але жонатий чоловік не мав би де поміститися з родиною (Март., Тв., 1954, 454); Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ю, по всіх закутках, портах, лютахт... — Лиса ані сліду нема (Фр., IV, 1950, 92); Що значить — в якомусь куточку Бути господарем справжнім, хоча б і тісненького зрунну! (Зерв., Вибр., 1966, 353).

ТІСНЕНЬКО. Присл. до тісенький. В кімнаті було хоч тісненько, але чисто, тепло, привітно (Н.-Лев., IV, 1956, 136); Троє чоловіків тісненько обіслись і мовчать (Головко, I, 1957, 373).

ТІСНИЙ, а, ё. 1. Такий, у якому мало вільного місця, недостатньо простору через невеликі розміри; проти-
лежне п р о с т о р и й. Соловейко в квітці тісний Пісні

вистіпує... (Г.-Арт., Байкн., 1958, 175); *Ми пустили коні на леваду, А самі ввійшли в тісне подвір'я* (Фр., ХІІІ, 1954, 332); *Про що шумлять ліси пророче, Коли гуцул заснує не хоче В тісній колибі на горі...?* (Забашта, Вибр., 1958, 188); // Не досить просторий для вміщення чого-небудь, розташування когось. Лікар впадує до кімнати великий дерев'яний ящик.. Почали еклатитись. І тут виявилось, що який занадто тісний, бо треба було приховати майже все, що містилося в кімнатах (Гончар, ІV, 1960, 45); *На пишнім святі за тісним столом Ми зніmemo прострелений шолом* (Нех., Сонц., 1947, 15); // Не досить широкий, вузький, або взагалі невеликий. — *Я його стріла там, у тісній сулиці біля староства* (Март., Тв., 1954, 266); *Через кілька хвилин двадцять постатей ліпилося в тісному окопчику, розмовляючи нівогосом* (Тют., Вир, 1964, 314); *Образно. *Не полем чистим, що весною В квітти, безжар, одялось, — О музо, стежкою тісною З тобою йти нам довелося* (Черн., Поезії, 1959, 136); // Який займає невелику площу. — *То ти і своїй тік закладаєш? — У нас ґрунт такий тісний* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 306); *По голій, тісній толоці Знов худоба худа шкандибала* (Фр., X, 1954, 12); // Розташований на невеликій відстані один від одного. *В Стеблеві, де кінчається містечко, де Рось виривається з тісних берегів, обтавлених скелями, є дуже гарне місце* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 199).

◇ **Загнати** (завесті) в тісний кут *див.* кут; **Тісна** баба *див.* баба¹.

2. Який має менший, ніж потрібно, розмір; який занадто щільно прилягає; вузький (про одяг і його деталі, вузтти). *Мені видно було його величезну «фігуру» у чорній суконній парі, тісній і рудуватій* (Кочуб., ІІ, 1955, 425); *Тісний комір мундира стиснув і без того тонку його шию* (Хижняк, Тамара, 1959, 106); *Андрій нарешті пережіє тісні чоботи, виптер їх суконником до блиску і вже аж тоді сіє до столу* (Кир., Вибр., 1960, 370); // *перен.* Короткий, малий (про час, термін дня і т. ін.). [Світловидов (вітаючись):] *Коли справи не терпяться, то й час тісний, батеньку твої* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 52); — *Ніколи мені, дівоко. Я обробити не можу, день для мене тісний. Не маю часу і хребет випростати, не те, щоб по хатах бігати!* (Томч., Жменяки, 1964, 127).

3. Який складається з осіб або предметів, що стоять, садять, містяться, пересуваються на близькій відстані один біля одного; щільний. *Душно зробилось Палажці у тісному натовпі* (Барв., Опов., 1902, 150); *Ряди джочків, як коробки з макаронів, маленькі, тоненькі, без вікон, тісні, так що чути, що говорять в десятого сусіда* (Кочуб., ІІІ, 1956, 354); *Школярі.. метнулись до любимої вчительки, оточили її тісним колом* (Мокр., Острів., 1961, 3); *Люди, сперечаючись, тісним чорним щільником сунуть до розправи* (Стельмах, І, 1962, 364); // Який міцно охоплює або щільно з'єднаний, злипливий. *Чи стріну там тісні обійми, Колишній чи знайдю привіт, І як братерство давне прийме Товариша забутих літ?* (Зеров, Вибр., 1966, 401); *Як трісне брунечка тісна й листочок перший виткне, То по землі двениць весна* (Бячок, Вогнище, 1959, 304).

4. *перен.* Який охоплює, включає в себе небагато осіб, обмежений кількісно; вузький. — *А то ще у вас гарна звичка: уводити в нашу тісну.. компанію все нових та нових людей...* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); *У тісному чоловічому колі найближчі друзі святкували весілля Михайла Гліньки* (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 101); // *заст.* Позбавлений широчини (про погляди, кругозір і т. ін.); обмежений. *Оті люди доброї волі, але тісного погляду, судять про нашу новішу поезію все ще так, як коли б ми жили в 40-х чи 60-х роках* (Фр., ХVІ, 1955,

333); [Магістер:] *Ви, майстре Річарде, дивіться ширше. Ваш кругозір тісний* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 96).

◇ **В тісному розумінні** [цього слова] *див.* розуміння.

5. *перен.* Близький, безосередній, зі спільністю ідей, інтересів, з почуттям симпатії і дружби (про взаємини, стосунки). *Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісній взаємозв'язці* (Рильський, ІІІ, 1956, 15); *Довголітня тісна дружба, плідні співробітницьтво встановилися між науковою громадськістю столиці і українськими вченими* (Ком. Укр., 5, 1967, 38).

6. *заст.* Важкий, несприятливий (час, становище, обставини і т. ін.). *У часі тісних років, часто їздив [Яць] на Поділля по пшеницю* (Фр., VІІІ, 1952, 19); — *Тепер настали дуже тісні часи: як не маши саєго, то при чужім не притулиши* (Март., Тв., 1954, 338); *Тепер такі тісні роки настали, що й одержини не придбаєш нової...* (Круш., Буденний хліб., 1960, 176).

ТІСНИНА, и, ж. Вузька річкова долина з дуже крутими, іноді прямовисними схилами. *Дніпро, з тісними вириваючись на простір Низу, кипів і нуртував між чорним каменюччям* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 7); *За Траяновими воротами була ще одна тіснина — глибоке гірське долище, на дні якого звивалася шумна річечка* (Загреб., Дяво, 1968, 263); // Вузький прохід між горами, скелями, стрімчачаками. *Поїзд летів божевільною скорістю, висів тісними, моя змія* (Коб., І, 1956, 457); *Тайжан не вперше бував у цих тіснинах і упевнено йшов попереду. Він пильно відбивався в гребені скелі, але не забував і про її підніжжя* (Тулуб, В степу., 1964, 120); // Вузький прохід між чим-небудь; взагалі місце, де розташовано багато чого-небудь, густо розміщене щось. — *Чи вже вертаєш додому? — спитала вона.. — Проведи вас ще через тіснину до вашого двора* (Фр., VІ, 1951, 28); *Перепочинку мурашка собі не дозволяла.. Коли насінина, здавалося, безнадійно застрягла поміж паличчям,.. з розгому смькала свій скарб, якимсь неймовірним зусиллям видирала його з тіснини і, торжествуюча й невтомна, тягла далі* (Загреб., Девь., 1964, 112).

ТІСНИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тіснина. *Засинилось озеро, гурчить вода по арах,.. шумує по тіснинках* (Вовчок, VІ, 1956, 311).

ТІСНИТИ, ня́, ня́ш, недож., *перех.* 1. Робити тісним, вузьким, позбавляти місця, простору те, що пролягає де-небудь. *Вузьку, покручену вулицю, глибоку й каменючисту, як дно вислої річки, тіснили крамниці, маленькі, темні* (Кочуб., ІІ, 1955, 124); *Образно. *На захід річку тіснило безмір'я неозорих полів пана Стадницького* (Стельмах, І, 1962, 224); // *перен.* Позбавляти відчуття легкості, невимушеності, містяться близько біля когонебудь, бути завадою, перешкодою для когось. *Кругом життя кипіло, наче море, і блискіт ламп мене дразнив, тіснило* (Фр., ХІІІ, 1954, 234).

2. Наближаючись, підходячи близько, випитул, примушувати відходити, відступати з певного місця; відтісняти. *І почалося полювання. Судна тіснили дельфінів на малі глибини* (Наука., 2, 1967, 20); // *Примушувати* (ворога) відступати, відходити з зайнятих позицій. *Яничари вихопилися з рову й кинулися на козаків, що дерлися по стілу кааальбуру, й почали тіснити чорноморців* (Добр., Очак. розмир, 1965, 355); // *перен.* Обмежувати сферу розповсюдження, заміняти собою, результатами своєї діяльності. *Людина інтенсивно створює нову, не бачену досі на землі штучну природу. Вона тіснить органічну природу і, ясна річ, несе із собою нову атмосферу, нове середовище* (Наука., 7, 1968, 41).

3. *перен.* Переслідувати, гнітити (у 2 знач.). *За ту ж бо матерізну її й тіснили, щоб скоріш [скоріше] із*

світу зійшла (Барв., Опов., 1902, 371); Все перепробував я, щоб од серця його [Ерота] одізнати, Але зусуди мене бог неблаганний тісна (Зеров, Вибр., 1966, 295); // Гнобити. — Пацові, звісно, така річ не полюбилася. Почав нас тіснити, почав давити, — нежа життя нашому братові (Мирний, I, 1954, 183).

Нужді (бідність, убожество і т. ін.) тіснить — про скрутне матеріальне становище, нестатки, злидні. Мати побивалася, жалуючи їх [братів]..., а убожество це скрутніш тіснило й давило (Вовчок, I, 1955, 309).

4. Стискати (груди, серце і т. ін.), спирати дихання, не давати, заважати вільно дихати. Понад травою стиха жар німий.. Тіснить у грудях дух і сліпить око (П. Куліш, Вибр., 1969, 401); // безос. В хаті душило, тіснило його (Фр., II, 1950, 382).

ТІСНИТИСЯ, віся, вішся, недок. 1. тільки з ос. Стояти, міститися де-небудь близько один від одного, торкаючись один одного, щільно притулившись один до одного (про велику кількість людей). Там крик, тут галас, там клапало, Тіснитися люд і все трицало (Котл., I, 1952, 192); Церква не могла вмістити так багато парафіян, люди тіснилися, щільно приставши один до одного (Коцюб., I, 1955, 276); // Знаходиться, бути розташованими на дуже близькій відстані один від одного (про велику кількість предметів). Ряди величезних албарів та лабазів тіснилися понад берегом (Гончар, II, 1959, 9); На пагорбах білями невеличкі хати, а в долині тіснилися кучерявими отарами скам'яні верби (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 839); // перен. Віникати, з'являтися у великій кількості, переповнювати кого-, що-небудь (про думки і т. ін.). Цілий рій зворушених, розбурханих думок тіснився в його посивілій голові (Довч., Шахта., 1949, 156); Вона мовчала. Це зовсім вибивало його з рівноваги. В голові тіснилися тисячі рипушень, одне за друге зірші (Збан., Сеспель, 1961, 192).

2. Штовхатися, відстороняючи кого-небудь, пробиратися, продиратися кудись. Народ за військом копошиться, Всяк товпиться, всяк ліз, тіснився, Побійцу щоб зрить кінець (Котл., I, 1952, 282); Біла прикриничних жолобів тіснилися справжні, незагарчовані коні (Стельмах, Правда., 1961, 218); // рідко. У великій кількості направлятися куди-небудь. — А скажи нам, чого це від вас, з Туреччини, тіснитися до нас така сила обертотого робучого люду..? (Коцюб., I, 1955, 294).

3. Перебувати, жити в малому, тісному приміщенні. Після виходу переселенців стало на селі трохи просторіше, тільки не для бідних людей, у котрих було по багато дітей: вони, як і раніше, тіснилися в своїх старих хатах (Григ., Вибр., 1959, 302); Янята й козята в стійлах тіснилися вузьких (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 151).

4. Пас. до тіснити 1—3.

ТІСНИШАТИ, ас, недок. Робитися тісним, тіснїшам; // безос. Ставати тісніше.

ТІСНО. 1. Присл. до тісний 1—3, 5, 6. Позаду на десятки кілометрів стелилося озеро, спереду і в боків тісно зарудилися прибережні круті скелі (Смолиця, I, 1958, 99); У загальному, тісно набитому пасажирами вагоні стояв годин, чулися збуджені голоси (Кучер, Голод, 1961, 383); — Не жаль би було, якби не кавав кравців...: не ший же щільно та тісно! Ший якмога ширше! Коли вчора дивлячи, — на плечач чисто порозлазилося шитво (Н.-Лев., I, 1956, 121); Вона стояла в нових чобітках з високими каблучками, в темно-зеленій армійській сукні, що тісно облягала її стан (Гончар, III, 1959, 396); У вітальні було повно люду... кріселок, канап не вистало [не вистачило], і люди стояли тісно, зуртом (Досв., Вибр., 1959, 384); Стіни чотири тісно оточили

Мене навколо: се ж увесь мій світ (Л. Укр., I, 1951, 145); Народ обіграв зборню так тісно, що селти зализались в одну суцільну лаву і не було чим дихати (Коцюб., II, 1955, 76); Стрічаю я Солов'їху; йде вона з церкви — така свята та божка, згорнула руки, губи тісно стулила, аж ніби запишалаєь (Н.-Лев., II, 1956, 12); Одшматувала [Соломія] довелй нас од своєї підтички і з помічю Остапа тісно зав'язала йому рану (Коцюб., I, 1955, 357); Особливо тісно в революційним рухом Росії була зв'язана Піснїчна Буковина (Ком. Укр., I, 1968, 42); Ось тільки [Гордію] й утїхи з цими молодятами, з якими зжисся так тісно, що й уявити не в силі життя без них (Д. Ведзик, Серце., 1961, 89); // васт. Важко. У хаті наче туга даєть усього. Чогось наче темно, наче душно, наче тісно дихати (Барв., Опов., 1902, 391); Цілу ніч писала в ліжку, почала невеличку поему і, адасться, по їй не видно, як мені приходилось тісно при писанні (Л. Укр., V, 1956, 19); — Тепер на нашу тісно в наших сторонях, за тридцять ринських можна коня купити (Фр., II, 1950, 69).

Тісно зв'язувати (пов'язувати і т. ін.) з ким-чим — твердити про безпосереднє взаємозалежність між ким-, чим-небудь. В. І. Ленін завжди тісно зв'язував будівництво комунізму з завданнями виховної роботи партії серед трудящих мас (Наука., 6, 1959, 1); Труд Франко тісно пов'язував з боротьбою в ім'я кращого майбутнього (Рильський, III, 1956, 109).

2. безос., у знач. присудк. сл. Про відсутність або обмаль вільного місця, простору де-небудь; про тісноту від скупчення кого-, чого-небудь. — Йдїть, бабо, трохи далі: там хаті — там приймуть вас; там тепло приймає: а в нас і холодно, й тісно (Коцюб., I, 1955, 456); Дош мрячив, то й найзірше було тим, що сидїли зверну вогі, хоч і всередині так тісно було, що не можна було обернутися (Кобр., Вибр., 1954, 202); [Г о р п а н а:] Слухайте: тут тісно нам удвох. Посуньтесь трохи (Вас., II, 1960, 154); Ідемо ми. Не шляхом, ні — тісно. Розалися, як повідь, по всьому степу, аж за обрїй (Головко, I, 1957, 64); Тісно стало на грєбї від людей і возів (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 64); // Про відчуття стиснення одягом, взуттям і т. ін. — В мундирі, бачите, тісно... а то... щоб вільно було... (Мирний, IV, 1955, 351); Безперестанку встаю, тождо по хаті і знову важко сідаю. Мені тісно в мойй одежі, незручно у хаті (Коцюб., II, 1955, 410).

3. безос., у знач. присудк. сл., перен. Про відчуття стиснення (у грудях, серці і т. ін.), про утруднене дихання. В грудях стало якось тісно... Я швидко пішов прямо на голос (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 67); // Про відчуття скованості, пригніченості. — На серце мов, на голову, на всьєке тіло вагою налягало лихо, гнітило мене, я чув, що мені тісно й на просторі (Коцюб., I, 1955, 144); // Про відсутність простору, свободи дій для кого-небудь, для прояву чого-небудь. Тобі [кою] тісно у леваді, — Мені душно жити в хаті. Ой пора нам погуляти. До козатства звітати (П. Куліш, Вибр., 1969, 352); Там і жетелиці було тісно. Важкі дубові будівлі... уперто затискали розгалуження замітїлі (Стельмах, II, 1962, 394).

ТІСНОТА, бтї, ж. 1. Властивість за знач. тісний 1. Вечір — після тісноти та мороку приміщення — здаєся особливо хорошим (Гончар, II, 1959, 181); Тут було справжнє середньовіччя. Високі будинки зі стрімкими гостровержими дахами і вежами.. Галаслива тіснота завулкає (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

2. Нестача вільного місця, відсутність простору. Ряди домочків [у новій Мессїні], як коробки з макароні, маленькі, тоненькі, без вікон... Тіснота і убожество (Коцюб., III, 1956, 354); Випало мені жити самому

в хатині селянина. Велика сім'я, страшenna тіснота і понад усім — нужда (Кол., На фровті., 1959, 75); // Про скучення людей або нагромадження речей, предметів де-небудь. [Хведоска:] Яка тіснота в церкві: миру, миру, миру, має дождя у вулицу (Кроп., II, 1958, 7); Тут [на грядках] і жито, і картопля, і квасоля — така тіснота, що й клям не проткнеш (Мур., Бук. повість, 1959, 9); Де бродявський майдан, хмарочосів важка тіснота, Ти [дубе] затиснутий в камінь стоїш, мов юнак-сирота (Мал., Звенигора, 1959, 219).

3. *заст.* Важке становище; нестатки. Вдові убогій поможіте, Не осудіте сироти І виведіть із тісноти На волю тихих, заступіте Од рук неситих (Шевч., I, 1963, 343); — Радо би те бідачтво і між людей показати, а тут обставини на припоти держать, дома біднота та тіснота (Фр., II, 1950, 303).

4. Відчуття стиснення (у грудях, серці і т. ін.), утрудненість дихання. Болярин чимраз виразніше починає почувати якусь тісноту, немов ось-ось доволка нього стояли і чимраз тісніше аступалися штаби залізної клітки (Фр., VI, 1951, 106); В легенях з'явилася добре відоме йому почуття тісноти. Не став повітря (Собко, Скеля., 1961, 119).

ТІСНУВАТИЙ, а, е. Трохи, дещо тісний (у 1, 2 знач.). — Чи не думаєте до куди, — вона в вас тіснувата, — прибудувати прикуленок? (Барв., Опов., 1902, 378); Лице сгудло, а в чорних очах залягла печаль, хоч мати й сміялася заклопотано, стягуючи з сина тіснуватий кожухок (Кол., Терен., 1959, 20); Морщачись, Погиба скидав з правої ноги тіснуватий чобіт (Стельмах, II, 1962, 63).

ТІСНУВАТО. 1. Прясл. до тіснубатий.

2. *безос.*, у знач. присудк. сл. Трохи, дещо тісно (у 2, 3 знач.). — Тісно в одній кімнаті? — Та воно так, — нерішуче відповів Василь. — Тіснувато (Хижняк, Невгамовна, 1961, 73); В човні було тіснувато, але хлопці розмістилися непогано (Трубіл., Шхуна., 1934, 26); *Образно. Все одно й за рядками тими тіснувато новим думкам (Уп., Вірпі., 1957, 100).

ТІСНЯВА, п, ж. *розм.* 1. Те саме, що тіснота 1, 2, 4. Ми йшли то великими вулицями, то вулицями завулками, то перезодели майдани, то поринали в тіснуву старих закамелів (Смолян, III, 1959, 485); За стінами-перегородками.. сиділи над паперами в неймовірній тісноті заклопотані люди (Чаб., Тече вода., 1961, 34); Відходить останній поїзд. Тіснява у вагонах (Донч., VI, 1957, 626); Він почував утому, задуху, йому здавалося, немаче щось тисне на нього з усіх боків, — почував тісняву майже фізично: ліктями, головою, грудьми (Мухк., День., 1967, 31).

2. Тиск, давка. Раніше, коли бувало на маршах або еnoch під час тісняви на переправах викидали зєичайні в таких випадках сучики між іздовами різних частин, Хома тримався подає від гріха (Гончар, III, 1959, 202); Місто! Шалений поспіх. Тіснява. Штовханина (Загреб., Дев., 1964, 292).

ТІСТЕЧКО, а, с. 1. Кондитерський виріб із здобного солодкого тіста, звичайно з кремом, помадкою, цукатами і т. ін. Обидь вишнов дуже смачний. Бульбон з пирогами, печеня з зайців та баранини.. тістечка з горіхами та родзинками (Тулуб, В степу., 1964, 220); Кіра.. випила стакан води в сиропом та з'їла два тістечка з накрученим, як черепашка, рожевим, пухким кремом (Коп., Десятькласники, 1938, 69).

2. *розм.* Пестля. До тісто 1. Загадав собаці млинці пекти! Він і тістечком пролине (Номис, 1864, № 6574).

ТІСТЕЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до тістечко; // Признач. для виготовлення тістечок. Кришквої [з кришви] тістечка являють собою вироби, приготовлені з протер-

тих обрізків випеченої тістечкової маси, перешаровані кремом і покриті зерну глазур'ю (Укр., страви, 1957, 342).

ТІСТО, а, с. 1. В'язка маса різної густоти в борошна, замінаного на воді, молоті і т. ін. часто з додаванням дріжджів. Видно, що Гамна млинці пекла, бо й ворота в тісті (Номис, 1864, № 7336); Грицько своїми отаманськими руками замісив тісто на галушки (Барв., Опов., 1902, 139); Хляляла діжа, Параска місила круте тісто (Горд., II, 1959, 345); Мама.. невдоволено сунуть брови. Видно, тісто не сходить так, як їй хочеться (Збан., Єдина, 1959, 40); *У порівн. Сусана від невдоволення скисла й осіла, як тісто в діжі (Коцюб., II, 1955, 371); // Зварена, спечена така маса у варениках, пиріжках і т. ін. Ой ти знав, на що брав міщаночку з міста, Я не їла і не буду гречаного тіста (Чуб., V, 1874, 685); Кайдашита полизала вареники, виїла полуницю, а тісто покинула в полумиску (Н.-Лев., II, 1956, 320); Вісквітні тістечка мають пишше, ніжне тісто (Укр. страви, 1957, 341).

◇ З м'якого тіста — про слабовільну, нестійку людину; про людину без твердих переконань і поглядів. Я вже знайома з сим паном і правду ти кажеш, що він з м'якого тіста (Л. Укр., V, 1956, 259); З одного (такого ж) тіста хто; Одного тіста книш — про людей, схожих між собою поглядами, ставленням до життя, становищем і т. ін. [Катерина:] Всі ви [хлопці] з одного тіста. Мабуть, помру і не побачу справжнього коханья... (Корп., I, 1955, 311); Не з такого (з іншого) тіста [зліплений] хто; Не того тіста книш — про того, хто відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем і т. ін. Та що це? Куди він її втосає? Тікати з Ковалівки? О, цій Заруби не з такого тіста (Кучер, Трудна любов, 1960, 276); [Йосип:] Пани б то недоторканні.. [Дмитро (режис):] А звісно, воки з іншого тіста!.. (Кроп., IV, 1959, 258); Та Сьрид Костомаза не того тіста книш. Мій батько.. не брєгає і синові не звеліє (Вовчок, VI, 1956, 260).

2. Будь-яка густа маса, що утворюється внаслідок змішування якої-небудь сипкої речовини з рідиною. Любаша видала цементне тісто у залізну діжу, Яків уцепив ту діжу до гака (Вол., Озеро., 1959, 6); Щоб збільшити міцність глиняного тіста, до нього почали додавати солому та інші волокнисті речовини, а також пісок (Тасмя. вапна, 1957, 9).

ТІСТОДІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для поділу тіста на шматки певної ваги. Готове тісто ділять на куски потрібної ваги вручну або на тістодільній машині (Технол. пригот. їжі, 1957, 226).

ТІСТОМІС, а, ч. Робітник, який працює на тістомісильній машині, тістомісильному апараті. Тістоміс.. за точними дозами додає в чан першосортного пшеничного борошна, солі, теплої води, і машина замішує тісто (Веч. Київ, 12.IV 1957, 3).

ТІСТОМІСІЛКА, п, ж. Тістомісильна машина, тістомісильний апарат.

ТІСТОМІСІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для змішування, місины тіста. Переворм нижче розміщені тістомісильні апарати. В кожному з них замішується 25 тонн тіста (Роб. газ., 16.X 1962, 3); Тістомісильна машина.

ТІСТОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на тісто (безформний, м'який). Передо мною стоїть.. ні не стоїть, а вицільється зосім безбарвна і навіть безформна, якась тістоподібна фігура (Вол., Дні., 1958, 44); Ковальське зварювання — це з'єднання двох частин металу, нагрітого до тістоподібного стану ударами молота (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 182).

ТІСТУВАТИЙ, а, е. Те саме, що тістоподібний. Мала піч, щоб отож і топлива багато не пішло, примітивний

формувальний станок і тістувата глина, з якої хоч горючки ліпи. Осв-осв уже почнуть випалювання цегли (Ю. Янов., Мир, 1956, 32).

ТІТКА, в, ж. 1. Сестра батька або матері. Мати наша вмерла молодюю. Я востався у сповиточку, і випестила мене батькова сестра, а моя тітка, стара Мокриша (Вовчок, VI, 1956, 297); Раз, а іколи й дівчі на рік прибувала до нас десь із-під Миргорода наша тітка, материна сестра, Ганна (Вас., II, 1959, 459); Оселились Ораюк і Уляка в Орлюкової тітки Антоніни (Довж., I, 1958, 328); // Те саме, що дідина. — Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодіці, а вона біжить (Н.-Лев., VI, 1966, 98); Ото й Зарванці. Тут живе й мій дядько та тітка (Коцюб., I, 1955, 459).

2. розм. Доросла жінка взагалі. [К о б з а р (до поведаря):] Микола! Хто се за Броварки питає. [Х л о п ц е п ь:] Яксь старенька тітка... У чорному вся, наче черниці (Мирний, V, 1955, 80); У безперервній скорбній русі... Дядьки в брилях суворовські в огнем докору у очах... Тітки, бабусі та дічата. Вони спокійні: «Цоб, чабе»... Прощай, моя Україно-мати, чи знов побачу я тебе?.. (Сос., II, 1958, 459); Тітки-санітарки... чомусь вважали його далеким, може тому, що жарив він Кримом та кримським небом (Гончар, II, 1959, 131); // Звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Будь ласкава, тітко, не сердься на мене і вибачай, що так з тобою прийшло... (Кв.-Осн., II, 1956, 190); — Не злібом єдиним жов буде чоловік, тітко Марино (Головко, II, 1957, 182).

ТІТОНЬКА, в, ж., розм. Пестл. до тітка. Я хотів це словечко сказати, та ва мене заступилася рідна тітонька Явдоха (Ковінька, Кута., 1960, 5); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. Висхла жінка сиділа на краєчку ліжка і часом важко зітгала, поглядаючи на мене. — Що це ви, тітонько, зітгасте? — звернувся до неї Мизайло (Досв., Вибр., 1959, 41).

ТІТОЧКА, в, ж., розм. 1. Пестл. до тітка. Почули дітки. Боже! як кинулись до мене та в плач. — Тіточка наша любенька! хоче нас кидати! не кидай, ми тобі будем годити, ми тебе шануватимем! (Вовчок, I, 1955, 7); [Л ю б о в (обіймає тітку):] Здорові, тіточко! (Л. Укр., II, 1951, 7); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Тіточко, матіточко! — аж в ноги унав сердешний Микита Уласович та кістляві руки відьомські цілує та просить (Кв.-Осн., II, 1956, 196); — Ви, тіточко, певне, до Терентія Дорожтейовича? Добрий вечір вам (Стельмах, I, 1962, 307).

2. ірон. Зневажл. до тітка 2. [С т е х а:] Ну, вже я за себе дитя, то отому Павлові прямо виколупала б очі з лоба! [П а в л о (убій):] Сердитенька ніероку тіточка!.. (Кроп., II, 1958, 375); Обтрушуючи сніг і Рябкову шерсть, дивуюсь я і не дуже приязно поглядаю на витрєньку й задеркувату тіточку, яка ніколи не проспить ні чужої, ні своєї гришки в попелі (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 101).

ТІТУНЯ, і, ж., розм. Пестл. до тітка. [Л і н а:] Чудово! Чудово, моя любя тітуню (Мам., Тв., 1962, 213).

ТІТУСЕНЬКА, в, ж., розм. Пестл. до тітка.

ТІТУСИН, а, е, розм. Прикм. до тітуся; належний тітусі.

ТІТУСЯ, і, ж., розм. Пестл. до тітка. Дівчатка і почали збиратись. «А чи мені гарно, тітусю?» — «А мені?» (Вовчок, I, 1955, 5); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Та вже тітусю, годі об сім, — поклонивсь пан Забрюха і став гостиниць доставати (Кв.-Осн., II, 1956, 190); — Ой, чогось-то, ви мене, тітусю, та й незлюбили! —

зітхнула Пріська. — Може, вам що набалакано про мене? (Л. Янов., I, 1959, 213).

ТІТЧИН, а, е. Прикм. до тітка; належний тіті. Не доїхавши до тітчиної хати, Гриць спинив воли (Вовчок, I, 1955, 38); Веселий, ніби дитячий сміх розтуляє тітчині уста й розляєся по хаті разом з дядьковим сміхом (Коцюб., I, 1955, 464); На цьому проклятому зілі й коза — уся тітчина зудоба — не насеться (Стельмах, I, 1962, 138).

ТІУН, а, ч., іст. У Київській Русі, в українських і російських землях періоду феодальної роздробленості та в Російській централізованій державі (до XVI ст.) — господарський управитель князя, боярина або іншого феодала, суддя нижчої категорії і т. ін. Коло взоду до підквітлі одень і вночі стовбичили суворі варязькі воїни з оголеними мечами, ані ввійти, ані вийти без дозволу тіуна (Загреб., Диво, 1968, 233); Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктуює кров (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 28).

ТІЧКА, в, ж. 1. Зграя собак із сукою або зграя вовків з вовчицею. На попієській леваді почулося валування і грізня собак, незабаром вулицю перетнула роз'ярена тічка і злобним засніженим клубком покотилася на городи (Стельмах, I, 1962, 66); А на близькому полі починала вити і свелити тічка голодних вовків (Н.-Лев., I, 1956, 317); *У порівні. Наче тічка сіроманця, Ворог стік лукавий (Мас., Сорок., 1957, 443); // рідко. Взагалі зграя тварин. [Л і с н я к:] В лісі — жодної живої душі, якщо не разувати трюх ведмедів, тічку диких кабанів і в нісотні вовків (Мокр., П'єси, 1959, 94); У лісі козулі — мовчазні, як тиша. Та й лисиці в ярах тічками бродять (Гуд., Скупана., 1965, 261).

2. Період статевої активності у самиць ссавців. Тічка і парування у диких свиней відбувається в першій половині зими (Звірі.. Карпат., 1952, 55).

ТІЧНЯ, і, ж., розм. Те саме, що тічка 1. І треба ж біди напхнутися під вечір на тічку собак у ярку.! (Козл., Ю. Крук, 1957, 439).

ТІЧОК, чка, ч. 1. Зменш. до тік 1. Працювали обидва заваято. До сидінали все скінчили, щоправа — лишилось ще тічок постругати (Головко, II, 1957, 244).

2. Утоптане, вирівняне місце. Тічок під нею [вщинею], як і завжди, посланий білим піском, стіл вискреблений (Сенч., Опов., 1959, 76).

◇ Дүти (подүти) тічок — пробувати силу в боротьбі, в бою. «Дми ж тічок», — Загримав Змій (Манж., Тв., 1955, 176).

ТІШТИТИ, шу, шип, недок., перек. 1. Робити комусь приемність, бути комусь втіхою; радувати кого-небудь. Дічинка тішила своїм щеветанням, принесила часом якісь ласочки (Вовчок, I, 1955, 367); Партизани справді були неоложи. Кляма це особливо тішило (Грим., Сін., 1950, 178); Як тішать нас озера, гори, квіти, Роса і теплий ґрім, і шепіт віт (Зеров, Вибр., 1966, 49); Недавня війна завдала слабоді немало шкоди..., але тішило те, що серед старих будівель уже то тут, то там стояли нові хати (Добр., Тече річка., 1961, 12).

◇ Тішити бо (вүхо, зір, слух і т. ін.) — викликати приемне відчуття своїм виглядом, звучанням і т. ін. Якось не тішило мов око ані розлогі, яро-зелені, порізани блакитними озерами та вирлами плавні... ані жовті.. шиплясті гори (Коцюб., I, 1955, 177); Нова Катюшка стала дійсно новим містом, яке тішило зір усіх прижджів (Довж., III, 1960, 88); Тішати самолітство — викликати почуття задоволення собою, самовдоволення. В талантах хлопця Матвій бачив себе замолоду. Це.. тішило батьківське самолюбство (Вол., Місячне срібло, 1961, 15); Тішити серце (дүшу, дух) — радувати

когось; давати вітху. *Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розвивало туги* (Н.-Лев., II, 1956, 383); *У пустелі палкій тішать душу джерела води* (Стар., Поет. тв., 1958, 147).

2. Розважати, звеселяти. *Поки баба тішила гостей, отець Мельхіседек убрався й вийшов у двір* (Н.-Лев., III, 1956, 115); *Чумака тішила та самовпевненість, з якою говорив Обуз, смішила та бойовничка невдоволеність, яка бриніла в його оповіді* (Збан., Переджнив'я, 1960, 75).

3. Те саме, що **плекати** 1. [В а с п л ь:] *Не в той бік тепер життя тягне, не так воно складається, щоб одну тільки силу тішити, лицарство до гори здіймати...* (Мирний, V, 1955, 113); *Серед лук у жовтих дроздах тішать між собою бики* (Зеров, Вибр., 1966, 371); // *Бавити, пестити, доглядати (дитину). От тобі, мамо, Митрику! Нянчись з ним, тіш його* (Кв.-Осн., II, 1956, 456); *Дід Микита сидів на призьбі.. Він тішив Захарка, гоїдаючи його на колінах* (Граг., Вибр., 1959, 60).

4. Розраджувати кого-небудь, розвіювати сум, погані настрої і т. ін. *А музика лється, мов теча вода, колише мої нерви, заспокоює, тішить* (Н.-Лев., III, 1956, 304); *Вона дозволо що говорила з сестрою, тішила її, розповідала випадки, подібні до цього, що вона знала їх* (Головко, II, 1957, 148).

Тішити себе думкою (надією, мрією і т. ін.) — заспокоювати себе, сподіваючись на краще; покладати певні надії на щось у майбутньому. *Тішию* [Василь] *себе думкою: попроси зарпенок, може, й не відомить. Хоч і пан він, але з своєї* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 18); *Він уже тішив себе надією, що в серці хлопця його відомося посіяти зернятко, з якого могло вирости примиренька* (Петльов., Хотинці, 1949, 156); *Вона відчувала його радість і жила нею, як і він, і тішила себе його ж прагненнями* (Рыбак, Пересл. Рада, 1948, 586).

ТІШИТИСЯ, шуся, шився, недок. 1. без додатка *ким, чим, заст. з кого-чого, на кого-що*. Мати приємність, вітху; радіти, бути радим. *Тут вмиг [умить] байдак заворушився і сам, одчаливши, поплив, А Турн скрізь бігав і хробрився і тішився, що врага настиг* (Котл., I, 1952, 264); *Цілий Майдан тішився, що старому Гриневі Воробцеві Трудолюб знайшов сина і привів до хати* (Ков., Світ., 1960, 31); *Катруся тішилася своїм новим убранням і гордо споглядала на запинані гудаккали рукавички сорочки* (Кобр., Вибр., 1954, 87); *Першими грушами сад нас порадує нині, — Разом садили і разом скуштуємо їх, .. Тішимося разом на юний волоський горіх* (Рильський, III, 1961, 200); *Семен Семенович догого.. тішився приємною класичною музикою* (Баш, На землі., 1957, 81); // *Милуватися чимсь, відчувати задоволення, насолоду від чого-небудь. І знов я тішусь полем, самотністю і власним дахом бідним, задимленим* (Зеров, Вибр., 1966, 337); *Все найкраще, створене Ференцом-художником, народилося у Будапешті і для Будапешта.. Правда, тішилася ними [картинами] переважно пилата аристократія, але художник не втрачав надії, що бачитиме їх колись і весь трудящий Будапешт* (Гончар, III, 1959, 246).

◇ **В душі тішитися** — мати задоволення з чого-небудь, від чогось, не виявляючи його. *Вдавала [мати], що не бачить нічого й не розуміє нічого, а в душі тішилася молодим щастям* (Хотк., I, 1966, 102); *Шумейко.. в душі вже тішився з тієї переменою* (Швян, Балацда, 1957, 136); *Душі (серце і т. ін.) тішиться* — хтось має задоволення від чогось. *Та отамо солодка, після неї тішиться душа, а натружене тіло краще спочине, коли настане коротка ніч* (Цюпа, На.. півні, 1958, 33); *Тішитися надією* (мрією, думкою і т. ін.) — мати, пле-

кати надію, сподіватися чогось. — *Пишлася я вами, дітки, тішилася надією, що мою старість зірпете* (Панч, В дорозі, 1959, 104).

2. без додатка і ким, чим, з кого — чого. Розважатися, мати з чогось забаву (у 1 знач.). — *Все село тішилося своїми вигадками, всі хлопці й дівчата носили прізвища, що я їх бувало надаю* (Мирний, III, 1954, 162); *Візник тішився з нетерплячості словненого цікавості до своєї особи пасажира* (Досв., Вибр., 1959, 300); *Дівчат з села для свої [свої] вітхи він [пан] глину заставляє місити і тішився, як по пояс в глині весь день ся мусили крутити* (Фр., XIII, 1954, 108).

3. без додатка і ким, з ким. Нянчитися (з дитиною), одержуючи радість, задоволення. *Вичунала [Уляна] і серце і душу віддала своїй дитині.. З рук не спускає, не дає порошині упасти. Так уже тішиться та доглядивелі* (Мирний, I, 1954, 301); *Гільки Горпина троту веселецька, тішиться малою донечкою, та й про громадське лихо забуває* (Вовчок, I, 1955, 66); [Д о к і я:] *Після нього годів з шість не було дітей, то й тішилися з ним, мов з одинчиком!* (Кроп., II, 1959, 203).

4. чим, діял. Користуватися, послугуватися. *Селяни зараз у першій розмові назвали мені цілий десяток сіл, де, як кажуть, віттами є самі слаєні злодії, ошуканці, .. що тішається очевидно протекцією властей* (Фр., III, 1950, 241); *Шенд поінформував Гютля, що близькість із присутніх — то власники великих готелів, які тішаються міжнародною славою* (Загреб., Європа 45, 1959, 203).

ТКАЛЯ, і, ж. Робітниця, майстриня, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті. *Молодичі обцільували Онисю й на радощах обцільми напрятися матушці по півмітку, а ткаля й сама не зозлядилась, як її язык обціль виткати матушці дурнички полотно* (Н.-Лев., III, 1956, 109); *Тихо гудуть ткацькі верстати. Ткаля уважно стежить за їх роботою* (Веч. Київ, 13.VII 1961, 3); **Образно. Ткаля зима не жаліла свого добра, і під її тиле снування глибоким сном заснуло намчене село* (Стельмах, I, 1962, 641).

ТКАЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **ткацький** 1. *Якось я стояв, задумавсь Коло ткацької машини: Що за зори, Що за тонкість У шовкової тканини* (Крим., Вибр., 1965, 108).

ТКАЛЬНЯ, і, ж., заст. Ткацька майстерня. *Видачи гірке і нечасливе становище селян та бажання прийти їм з допомогою у біді, засновано в Тернополі ткацькою* (Козл., Ю. Крук, 1957, 347).

ТКАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до **ткати**. В просторій модуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово тканими рушниками, блимає перед образом лампадка (Кочуб., I, 1955, 228); *Розвіттають мої зорі, Милою ткани килими* (Ус., Вибр., 1948, 33); *Пропасниця б'є тебе з тим же завяттям, Чи спочиваєш на красних, узорами тканих покривах, Чи на звичайнім лхлім укривалі маш лежати* (Зеров, Вибр., 1966, 158).

2. у знач. прикм. Виготовлений способом ткання (у 1 знач.). *Що в Шавниці жили колись русини, це може бути й правда, бо тут я бачив на рукавах сорочок у дівчат червоні ткани служки й свитки українські* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Килими ткани красуються скрізь багрянцем найдороччим; Срібне начиння столи обтяжає* (Зеров, Вибр., 1966, 240).

ТКАНИНА, и, ж. 1. Виріб, виготовлений в процесі ткання на ткацькому верстаті. [П р и в ц е с а:] *Навіщо прости! Хто се буде ткати? Та й нащо ткати? Он їх, цілі стоси тканин, мережанок та гаптування, а хто їх носить?..* (Л. Укр., II, 1951, 191); *Одягнута [княгиня Ольга], як належало, — у білій сукні тонкого*

шовку з срібними пальметами по всій тканині (Скл., Святослав, 1959, 30); Вона показує тканину — Смуґасте лодзинське сукно (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 48); *Образно. Та тут у пишнотарану тканину його мрії замішалась якась нова нитка (Фр., III, 1950, 93); *У порівн. Над тихою водою річки золотиться прозорою тканиною шовку райовий туман (Збан., Між.. людьми, 1955, 16); // Різновид такого виробу, вигот. перев. з синтетичного волокна, що застосовується в техніці. Скляні тканини застосовуються в кабельній промисловості як ізоляція (Рад. Укр., 3. IV 1962, 3).

2. біол. Система одворідних клітин і неклітинної речовини, які пов'язані між собою і виконують спільні функції. Виходить, що жили, і кров, і кістки, всі тканини Нашого тіла вбирають багато часток чужородних (Зеро, Вибр., 1966, 149); За його словами, рана була пустяшною [взначною]: куля пройшла через які тканини, так що через тиждень заживе (Тют., Вир, 1960, 188); Проникнення грибниці всередину рослини може відбуватися по-різному. Найчастіше грибні нитки проходять у тканині рослини через природні їх отвори (Шкідн. і хвор.. рослини, 1956, 12); Кісткова тканина; Сполучна тканина; *Образно. Вже колі! трамвая з обок боків, ледь безмежний плин і вибухи... Хрещатик оживає... Іде грануляція розірваних тканин... (Сос., II, 1958, 315).

3. чого або яка, перен. Те, з чого складається щонебудь (звичайно художній, музичний твір і т. ін.). Викрихальний, революційний характер «Неофітів» [Т. Г. Шевченка] виявляється в усій художній тканині твору (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 461); Стислість.. повинна мати межі, бо часто її позитивні якості можуть обернутися проти неї самої: схема нездатна передати живу тканину слова (Ю. Янов., II, 1954, 83); Музика композитора О. Муравльова наспівна, символічна. Музична тканина органічно зливається з роззортаням сюжету фільму [«Будинок з мезоніом»] (Мист., 1, 1961, 3).

ТКАНИННИЙ, а, е. 1. Прикм. до тканина 1. Найдодатить для продажу клейонка.. з матовою або блискучою поверхнею на тканинній основі, різної ширини (Роб. газ., 14. IV 1976, 4).

2. Прикм. до тканина 2. У мороженому м'ясі тканинні соки майже цілком перетворилися в лід і утворили кристали між волокнами м'яса (Технол. пригот. їжі, 1957, 43); Якщо взяти шматочок живої тканини і зберігати його в культуральних рідинах, то така тканинна культура проявляє добовий ритм (Знання., 12, 1968, 7).

△ Тканінна терапія — метод лікування деяких захворювань за допомогою пересадки тканини або підшкірного введення їх препаратів. Тканінна терапія означає застосування з лікувальною метою тканин, збагачених біогенними стимуляторами (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 7); Академік В. П. Філатов розробив теорію тканинної терапії, яка дає блискучий ефект не тільки в медицині, а й у тваринництві та рослинництві (Рад. Укр., 13. XI 1962, 2).

ТКАНИЦЯ, і, ж. 1. заст. Вид жіночого головного убору. Заміжня жінка ще в XIX ст. не мала права навіть вдома ходити з непокритою головою. Головні убори заміжньої жінки, які безпосередньо надівали на волосся, — це.. кибалка, тканка, тканиця (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 16).

2. діал. Жіночий плетений пояс з китицями. ТКАНИЧКА, и, ж., діал. Плетена стьожечка для одвоби.

ТКАНКА, а, ж. 1. поет. Те саме, що тканина 1. До світлиці притикає скільки бічних кімнат, відділених від неї не дверима, а важкими заповни з дорогий

тканок (Л. Укр., II, 1951, 341); Червону тканку владно і ласкаво Валя Осип Кононов і розгорнув її (Бажан, Вибр., 1940, 111); *Образно. Мережав на шибках крижану тканку мороз (Вас., II, 1959, 571); Вже неба тканка побіліла, і гаснуть зорі сребристі (Шпорта, Вибр., 1958, 236); *У порівн. Світ сонця лився через білий цвіт абрикосів, і по синьому небі, як по шовковій синій тканиці, ніби були рокидані білі, обсипані цвітами гілки, білі букети, білі віночки (Н.-Лев., V, 1966, 313); На землі тканками прозорими Лягли осінні дерева (Вороний, Вибр., 1959, 62).

2. діал. Густа тканя сітка для ловлення дрібної риби. До революції, коли дід був молодий, він частенько вуджував своєю поганенькою тканкою у пана Безбородського карасів (Добр., Тече річка., 1961, 277).

3. заст. Жіночий головний убір, оздоблений кораллами або перлами. Головні убори заміжньої жінки, які безпосередньо надівали на волосся, — це.. кибалка, тканка (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 16).

ТКАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ткати. Лядою гунав [Давид], кидав човник, а десь думками не тут, не біля тканья (Головко, II, 1957, 83); З 12 років заробляла вона собі на шматок хліба доступною їй працею — художнім вишиванням, плетінням і тканням килимів (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 11).

2. Все те, що виткане; тканина (у 1 знач.). А інша [мати] жде — з годин, хвилин Пасмус дні і тиждні. Вони немов нитки в ткані Тоненького току (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 76); // Тканій візерунок. Під ноги стеляться їм луки, Мов килим дивного тканья (Воскр., 3 перцем!, 1957, 448).

3. Поперечні нитки ткання, що перехресно переплітаються з поздовжніми (основою); утік. Основа нитяна, а тканья вовняне (Сл. Гр.).

ТКАНЬ, і, ж., рідко. Те саме, що ткацтво 1. Входить батько Еней, за ним товариство троянське, і на простелених тканях пурпурних місця обіймають (Зеро, Вибр., 1966, 241); *Образно. У задумі сиджу я вночі і думок сную чорную ткань (Фр., X, 1954, 30); Він чародієм Музику й спів єднав у ткань тонку (Рильський, II, 1960, 167).

ТКАТИ, тчу, тчеш; наказ. ст. тчи; недок. 1. перек. Виготовляти (тканню) способом цільного приєднання перехресно переплетених ниток — поздовжніх (основи) і поперечних (утоку). Старий Василь тче на верстаті полотна (Н.-Лев., III, 1956, 325); Вона зміла ткати килими,.. найкраще виводили в неї шатні казахські килими з нашитими на білу поєсть аплікаціями (Тулуб, В степу., 1964, 174); *Образно. Звернула [Зоя] до Павла, що сидів мовчки під пичю і ткав зокрема свою думку (Коб., III, 1956, 481); Чисті, немов змій і джерельною водою зорі тчуть над землею мережляне покривало (Ю. Беданк, Полка., 1959, 187); // Пласти, виті павутину (про павуків). В повітрі літало серпанковне тонесеньке павутиння. Ткали його павуки (Ів., Опов., 1949, 191).

2. перек. Виготовляючи тканину таким способом, робити на ній певні візерунки. *Образно. Наворі шестістим листом дрімотної осики, і місяць крізь віття ткав у клуні на долівці якісь хижерні узорі (Головко, I, 1957, 135); Вийшла осінь у намисті, в черевичах золотих, візерунки тче на листі (Рудь, Дон зорі, 1958, 109).

3. перек. Займатися ткацтвом, бути ткачем, ткалею. І собака б ткав, якби хто нитки в'язав (Укр. присл., 1955, 241); Дождеться ж Малуші десь працювати, а що вона знає, крім того, що прости й ткати (Скл., Святослав, 1959, 62).

ТКАТИСЯ, тчється, недок. 1. Утворюватися, з'являтися в процесі ткання. Всі на мене залицались і сватати стали; А у мене, як на тебе, й рушники вже тка-

лись (Шевч., I, 1963, 292); Я не дуже полюбляю роботу біля терниці, бительниці, прядіння, снування, зоління, але дуже любив, як ткалось і вибілювалось полотно (Степяха, Щедрий вечір, 1967, 153); *Образно. Під ногами приємно шелестить листя, на носках моїх напівстоптанних черевиків тчеться біле плетиво літа (Збав., Доля, 1961, 5); // перен. Виникати, довільно поєднуючись (про думки). Орел плаве у чистому небі... Глибокий спокій стовить у степу. Тчуться і тчуться журливі думи... (Гончар, Таврія, 1952, 295); // перен. З'являтися, переплітаючись (про зморшки). Вона вже була пристоаркувата, на негарному, вилицюватому, монгольського типу, обличчя вже сікались і ткалися перші глибокі зморшки (Збав., Єдина, 1959, 355).

2. Пас. до ткаїти 1.

ТКАЦТВО, а, с. 1. Виготовлення, виробництво тканин; галузь текстильної промисловості, пов'язана з виробництвом тканин. Ткацтво на території західних областей України і, зокрема, Львівської області, має давні традиції (Матер. з етногр., 1956, 21).

△ Художнє ткацтво — виготовлення, виробництво декоративних тканин і художньо оформлених тканих виробів. Ткани перебором рушники, різноманітні плахти, смугасті записки, різнобарвні крайки, хустки та інші тканини XVIII — початку XX ст. дають повну уяву про мистецтво художнього ткацтва на Україні (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 35).

2. збірн. заст. Ткачі. Все ткацтво зійшлося (Сл. Гр.).

ТКАЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до ткацтва; пов'язаний з ткацтвом, ткацтвом. Цехи: різницький, ковопальський, Кушнірський, ткацький, шаповальський Кипіли в пеклі всі в смолі (Котл., I, 1952, 137); — От закінчимо війну, матінко, — заговорив політрук, притримавши рукою ляду, — пустимо ткацькі фабрики (Цюпа, Три явори, 1953, 10); // Признач. для ткацтва, ткацтва. Нудьга Явнові сидіти за ткацьким верстатом (Март., Тв., 1954, 140).

2. у знач. ім. ткацька, кої, ж., заст. Майстерня для ткацтва. [Т е т я н а:] Я вчилась ткать скатерки, килими, рушники... Я буду скоро вчить діточок рукоділля і шити. [1-а -д і в ч и н а:] От коли б і нас почили. [Т е т я н а:] Може, удасться мені заснувати тут і ткацьку (Кроп., III, 1959, 233).

ТКАЧ, а, ч. Робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті. Виписав я йому також.. ковалів, шевців, ткачів, теслів та інших ремісників (Фр., II, 1950, 136); Прядуть на прядкач молодіці й дівачата, баби на веретенат. А коли в ще в хаті ткач — дід сивий, — то в нехитру мелодію прядок це й верстат, немов барабан, гукає і новий по основі кларнетом: сюр, сюр... (Головок, II, 1957, 89).

ТКАЧЕНКО, а, ч., заст. Син ткача.

ТКАЧІХА, и, ж., розм. Дружина ткача. Праворуч теж скляні двері, кудюю раз у раз входять і виходять ткачі, ткачизи й діти (Л. Укр., IV, 1954, 210).

ТКАЧІШИН, а, е, розм. Прикм. до ткачїха; належний ткачіві.

ТКАЧІВНА, и, ж., заст. Дочка ткача. [В і т г і г:] Тяжко жити на світі отакому жандарові: то йому треба якесь голодне старченя в буцегарню захвати, то знов мусить якусь гарненьку ткачівну з ума звести... чи то ж мала робота? (Л. Укр., IV, 1954, 231).

ТКАЧУК, а, ч., заст. Син ткача.

ТКНУТИ див. тїкати 1.

ТКНУТИСЯ див. тїкатися 1.

ТЛІТИ, глґю, тліш, недок., перех., розм., рідко. Швидко й жадібно їсти, поглинати. — Давай хліба! — налягав уперто Бовдур, не слухаючи ніяких доказів. — Та

кажу тобі, що й у мене самого мало. — Але-бо в мене й кришки нема, а я голоден! — Було не тліти весь раню, було собі лишати й на вечір! — сказав дід Панько (Фр., I, 1955, 290); *Образно. — Мене, мамо, вононь знає, Той, що тліть створіння ковалі. Ось він серце настигав, Моя осінню скирту в полі (Перв., II, 1958, 122); // Точити, гризти (про комах і т. ін.). Минуло все, та не пропало, Осталися шашелі: гризуть, Ж[е]рут[ь] і тлять старого [дуба]... (Шевч., II, 1963, 416); // перен. Роз'їдати, сушити (про почуття смутку, журби і т. ін.). Журя душу тліть, Живе серце болить (Фр., X, 1954, 18).

ТЛІЛИЙ, а, е. Який зітлів. І дивання, тода її [всень] в ці дні відчувають всюди: в сизому тумані над рікою, в прозолоті світань, в пагоцат повітря, що має особливий присмак тлїлого листя і налитих соком бруньок (Грим., Незакінч. роман, 1962, 185).

ТЛІН, у, ч., книжн. Те саме, що тлінь. Зійшли галаниські слова, Живе в них серце б'ється, І дух живий, і міць жива, Що тліну не дається (Брат., Пора., 1960, 14); Він [поет] зробить їй [Вітчизні] з пісень намисто, І сляв його не рушить тлінь (Павл., Вистрипа, 1959, 116); Люд.. і поночі простує На зору ту, де мученика тлінь (Стар., Вибр., 1959, 37); Де верби віття знурт своє позиле... Проречисті підносять мозили [партизанів]. Жили, ціли, сміялися, любили Веселі хлопці — молодість сама, — І смерть. І тлінь. І голосу нема, Ні рук міцних, що діля і творили (Рильський, III, 1961, 279); — А оте все, — Роман магнув в напрямі вигорілої вулиці, — все тлінь, мотлох... Хіба це ... не довіж ж під стріхом та стріхом. Хіба це житаю? (Довж., I, 1958, 344); На схід, на схід... Огонь навали за нами повз, як тліну чадь... (Сос., II, 1958, 459); Все — тлінь. Лиш хист танує. довіку процвіта (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 249).

ТЛІННИЙ, а, е. 1. книжн. Який піддається тліню, руйнуванню; тимчасовий, минулий. Він знав кожного селянина, його життя, характер і думки, знав його зінку і дітей, його скарб тліний і нетліний (Коцюб., I, 1955, 322); Тлінна оболонка може і одцвісти, звичайно, ніщо живе під місяцем не вічне... Але те, що ми веємо внутрішнім духовним світлом, душею, натурою, світиться і кризь вицвілі очі, проміниться в кожній зморшці (Вол., Місячне срібло, 1961, 329).

2. книжн. Власт. тліві, тліну, викликаний ними. Тліний запах; Тліні рештки.

3. перен. Який має негативний, розкладницький вплив на кого-, що-небудь; шкідливий, згубний. Бува, як недруг тліним духом тобі нащепче щось у вухо, — одплень, працюю, будуй і рий... Ми сокрушили світ старий! (Тич., До молоді..., 1959, 12); Тліний вплив поганого оточення «дружків»? Від чого ж воно нагнолює це згубне «оточення», за яких буржуазних скотомогильників набралось трупного яду? (Вол., Місячне срібло, 1961, 14).

4. діал. Виснажений, знесилений; ледве живий. — Чого ви, люди добрі, такі замлілі, залялі, миршаві, аж тліні...? — спиталась Богзга (Н.-Лев., III, 1956, 296); — Уступис від мене ти, побожна, най я трохи очі прижмурю. Тобі однако молоти, а я ледве тліний (Стеф., Вибр., 1945, 45).

ТЛІННІСТЬ, ності, ж., книжн. 1. Властивість за знач. тліний 1. Вона не наважувалася заговорити голосно тут, де відбувався такий видатний акт, акт відважної боротьби із смертю, із одвічними законами тліності живою (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 204).

2. рідко. Те саме, що тлінь 2. Світ [у склепі] мене зустріє скупий, сірий. У ніс піднявся пах давньої тліності (Ю. Янов., I, 1958, 88).

ТЛІННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. тліти 1, 2. *Маосний солодкуватий сморід тління стояв над руйнами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 152); *І образ генія лишився поколінням, Величним і живим серед людьї живих, Не маючи кінця, не відаючи тління* (Ус., I сьгодні.., 1957, 210); *Горіть, а не тліти! Від тління — лиш дим...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 324).

2. Те, що тліє, розкладається або зотліло; прах. *Жив, розгортаясь, липкий зелений листе, Буай, нове життя, серед могил і тлінь* (Рильський, I, 1956, 102); *Землею стали відаки давно вже, А з неї вирости в стрункі дерева, Лиш паньске тління навть бур'янами Кризь грубе плиття прорости не може* (Павл., Бистрина, 1959, 37); *Пашло передвечірнім степом, і, може, навть пашло зовсім по-мирному, якби до запавї землі.. не мішалась легкі запавї тління* (Ю. Ведзик, Полки.., 1959, 39).

3. Те, що ледве горить, догоряє. *На вогонь ішов мочутній.. бульдозер. Він горнує землю, попів, жар.. Бульдозер сунуся кризь дим і полум'я. За ним лишилося саме тління, і люди затоптували його* (Хор., Ковила, 1960, 85); *Образно. — *Треба, щоб у серці твоєму завжди горів вогонь жадоби до життя, а не жевріло якесь тління, без справжнього горіння немає життя* (Цюпа Вічний вогонь, 1960, 30).

ТЛІНЬ, і, ж., книжн. 1. Те саме, що тліання 1. *На те й уваги їм [юнакам] нема, Що їм дорогу перейма Нещадно смерті грізна тіль І жде в землі холодна тлінь...* (Щог., Поезії, 1958, 355); *Я трудиця, і ріс, і летів у бою, А тебе [комсомольський квіток] я зберів, наче совість мою, На майбутні літа, на горіння, — не тлінь, На труди, на стремління нових поколінь* (Мал., Звенигора, 1959, 176).

2. Те, що тліє, розкладається або зотліло; прах. *Віс тліною повішений і загиблих від золота, від злочинної [фашистів] кулі* (Довж., III, 1960, 45); *І де б я не була, я згадую з тепліною Моїх братів сердечних із Москви. Була б я попелом, була б давно я тліною, Коли б не ви!* (Забашта, Вибр., 1958, 116).

3. рідко. Те, що догоряє. *Провіть, мій коню, спроквала Поез чорне згарище села. Таким десь в й мов село, Що тліною й попелом лягло* (Бажан, Роки, 1957, 234).

4. перен. Про щось нетривке, скороминуще, що не має сили або справжньої цінності. *Знаю я друзів своїх, що не мали хвалби, а чи зради, Бо хвалба — то є тлінь, а від зради немає поради* (Мал., Запов. джерело, 1959, 176); *Я вже дід і скоро вжру, Ні сердитись, ні мститись не стану; Одно скажу: багатство — тлінь та порох* (Крим., Вибр., 1965, 201).

ТЛІТИ, ію, ієш, недок. 1. тільки 3 ос. Руйнуватися, розпадатися від часу, від довгого вжитку, псуванья. — *Вона з першої годичи мене не злюбила. Запаски мої найкращі шовковії пошувала, що везьму [візьму] — вони в руках тліють* (Вовчок, I, 1955, 81); *Снівай же, Десно, в веснянці простораз, Ростиць, будови, гомонить, мости! Старому — тліть, новому — процвісти* (Рильський, II, 1960, 87); // *Розкладатися, гнити. Чого ти, паньматують, так зітхнула, Мов радощі задала молодії! Або в той край душею позирнула, Де тліють кости предків дорогії?* (П. Куліш, Вибр., 1969, 420); *Під ним [хрестом] тліє вісім безневинних душ, згублених в одну ніч естрашим чоловіком* (Мирний, I, 1949, 415).

2. Повільно, без полум'я горіти. *І поки тлітимуть скіпки Під тазанком, сиди, звичайно, Та й причувайся, як пташки Почнуть трітати одностапно* (Щог., Поезії, 1958, 302); *В залізній пічці посеред приміщення тліли головошкки* (Сміл., Зустрічі, 1936, 219); *На Гарасимові тліла сорочка в кількох місяцях, і він тушив її, мнучи полотно чорними руками* (Кочура, Зол. грамота,

1960, 314); *Там [у хижі] було дуже тепло, парко. Посередині, у викладеній камінням ямі, тліло вогнище* (Скл., Святослав, 1959, 7); *Образно. *Бунти тліють, мов та підсушена губка, спалахують з найменшої причини...* (Кач., II, 1958, 411); // *Догоряти. Догна* (Ярма) *своїх. Боровиків Вже хутір минають. Корчма тліє з столою* (Шевч., I, 1963, 115); — *Тут пожарище тліло й стояла руйна* (Перв., I, 1958, 211); // *Ледве горіти, зберігаючи жар; жевріти. — Як же ти його візьмеш? — скрикнув Грицько, показуючи рукою на купу попелу, в котрому тліли іскри* (Мирний, III, 1954, 13); *Неподавкі ще тліла кучугура попелу, і тільки уцілілий комин, біліючи серед нього, свідчив, що вчора тут стояло людське житло* (Гончар, I, 1954, 75); *Де кілька разів він, сидючи, засинав, вогонь заснув, він мусив був ще й це видмухувати його з вугілья, що заледве тліло* (Ю. Янов., II, 1954, 51); *Образно. *Згоріла тата. А душа.. Не згоріла, а осталась, Тліє, й досі тліє!* (Шевч., II, 1963, 271); *Щастя — не тліть, а горіти В світлому сьвіті землі* (Мас., Сорок .., 1957, 118); // *Ледве горіти, даючи слабке, тьмяне світло. У кутку тліє свічка перед матір'ю божою уквітчаною; під божничком стіє, застеляний [застелений] скатіркою білою* (Вовчок, VI, 1956, 221); *Недогарок жовто-зеленої лийової свічки, урвалений в пляшку, ледве-ледве тліє і давав якийсь змурилий світ* (Мирний, I, 1954, 293).

3. перен. Бути, існувати, проявлятися звичайно в незначній мірі (про життя, почуття, свідомість, думку і т. ін.). *Перша його розмова з Густею показала йому, що в тій лялечці є жива, чутка душа, що в тій прекрасній голові тліє думка, працює дум* (Фр., III, 1950, 376); *Стомиця, падаю з ніг, а думка така вже в мене: «Коли діти замерануть, краще й мені б не вертатися». Одна тліє надія: здатися, їхали з базару — може, їдучи, хто взяв [дітей] на сани* (Вас., II, 1959, 315); *Давно вже тліло в душах [хлопців] незадоволення Марусяком, лиш не було моменту тому проявитись* (Хотк., II, 1966, 213); — *Він уже мариє.. Крихітний шматочок життя тліє у нім, ми намагалися не дихнути, щоб не заасити* (Ю. Янов., II, 1954, 13); // *Страждати морально, переживати. — До іншої [Василь] ходить.. А моя дочка єдина тлумить-тліє, убивається* (Барв., Опов., 1902, 539); *Тебе когас я в серці потасмно, Ти зрадила... і тлію я даремно...* (Граб., I, 1959, 312); // *Жити без руху вперед, без розвитку. Блажен, хто горить, бо він попів лишає, а хто тліє тліє — обид тільки єній* (Сос., II, 1958, 125); *Професія обирається раз і на все життя, тому дуже важливо людині попастись в свою точку, щоб потім не тліти все життя, не думати про роботу, як про важку повинність* (Хлібороб Укр., 10, 1968, 8).

◇ **Душа (серце) і т. ін.) тліє; Душею (серцем) і т. ін.) тліти** — хтось зазнає моральних страждань, тяжко переживає. — *Думати? Се ти думатиш, коли в мене серце тліє!* (Вовчок, I, 1955, 159); *Од сліз би стало, може, легше! Не так душа пеклась в огні, Не так би тліло бідне серце!* (Укр. поети-романтики.., 1968, 437); — *Тліє він серцем, гляючи на мене* (Барв., Опов., 1902, 90).

4. перен. Відсвічувати червоним, рожевим колором, освітлюючись сонячними променями. *На крайнебі, за яром, легкі хмаринки займались, як од воєно солома, а важкі червоно тліли, наче дубовий вузліє* (Кочуб., II, 1955, 377); *Над горою зависла хмарина, що знизу зарожевілась, а потім уся спалахнула вогнем. Червоним згорявали запалали ліси, а нижче жевріли, тліли куці ялівнику* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 50); // *Світлитися, відбиваючи внутрішнє напруження (про очі). Сам [старець] білий, як крейда, тільки очі тліли синюватим вогнем, як горить стрка* (Стор., I, 1957, 342); *Лице її було біде,*

руки й ноги трусились, очі, як вугілля, тліли (Мирний, III, 1954, 125).

ТЛІЮЧИЙ, а, в. Дієпр. акт. теп. ч. до тліти. В куцязі, серед кісток забутих, У купі тліючих колючих, Мечі і шоломі погнутіх Собі шукає зброю він (Пушкін, Руслан і Людмила, перекл. Терещенка, 1949, 48); Роман кинув тліючу губку на ожерд соломи, що лежав коло стодоли, і поважився тікати ... (Коцюб., I, 1955, 120); Люди.. обтрусувались, гасили один на одному тліючий одяг (Гончар, Південь, 1951, 99); Перед ним відкрився глибока яма, в якій ледь виднівся тліючий вогник (Цюпа, Назустріч..., 1958, 291); Я закрила очі руками, а він з'явився перед моєю душею. З'явився блідий, з тліючими очима, в старій одежі, голодний! (Коб., I, 1956, 178).

ТЛЮ, а, с. 1. Основний колір, тон, на якому зроблено або робиться малюнок, візерунок і т. ін.; фон. В другому місяці картина — бабука і дітка сидять під рядном, між ними свічка. Світиться профіль старої восоки, а колоді — листом троянди. Тло чорне (Коцюб., II, 1955, 239); Тьмяне світло його [ліхтарика] падає на бляшану вивіску, написану місцевим малярем. Острою по вогню тлі розкидано кришталісті літери (Шиня, Баллада, 1957, 83); Вона була в гарному ситцевому платті, із темного його тла падали у вічі якісь сині тони (Сегч., На Бат. горі, 1960, 44); Для гуцульських орнаментів характерне брунатне й темне тло. На ньому добре укладаються найрізноманітніші кольори (Знаван., 3, 1975, 32); Чорним по білому тлу — ось той обмежений арсенал засобів, який має у своєму розпорядженні графік (Веч. Київ, 19.VI 1971, 2).

2. Задній план картини, малюнка і т. ін., який підкреслює, виділяє основні елементи зображення. Агату Ускову намалювано на тлі кімнати, прикрашеної великим сідним килимом (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 369); Живописець [М. Вокій] любить, тонко відчуває природу, але якими б хорошими не були його пейзажі, вони тіляки тло. Головне в картині — людина, її почуття, її діла (Мист., 2, 1962, 21); // Те, що міститься звичайно далі, на чому вмальовується, виділяється хто-, що-небудь. На тлі вечірнього неба пролітають чотири жінки з кошачками на голові (Коцюб., II, 1955, 406); Вона в чорному, з чорним хутром коло шиї — очі горять з-під оксамитового тла крис брися (Коб., За ситуаціями, 1914, 158); На тлі вір, то тут, то там уже екшнціє світами, город [Переяслав], як на долоні (Скл., Святослав, 1959, 214); Там, на небосхилі, силует кололи ледве синіє, тягнучись по рожевому тлі, як нерухома смуга лісу (Гончар, III, 1959, 303); // Взагалі будь-що, на чому що-небудь вирізняється. Зчинився зрешті злат, на тлі якого чутно було, з одного боку, плав, з другого — лайки й прокльони (Коцюб., I, 1955, 256); Падає світло з розчищеного вікна на згмло, видно в спину воста і чути мандолину, на селі оддалік дець гармошка грав, творячи для неї своєрідне звукове тло (Головка, I, 1957, 301).

Бутн (служити) тлом кому, чому, для кого — чого — знаходячись на задньому плані, робити кого-, що-небудь особливо помітним, виразним. Лиця та вбрання робітників, що виходили з робітень, якнайповніше підходили до того оточення, якому тлом служили брудні.. пообдирані стіни фабричних будинків (Фр., III, 1950, 186).

3. перен. Середовище, оточення, загальні умови і т. ін., де хто-, що-небудь виділяється. — Коли вже не поїзди на сьогодні нікуди, пропав у вас вечір, так нехай пропаде до кінця, нехай буде чорною плямою на тлі всіх веселих, бучних ваших вечорів... (Хотк., I, 1966, 52); Зненацька почав падати, кружляючи, спокійний

лапастий сніг.. Жінки в осінніх, легких костюмах, діти з великими литками озирали одне одного, сльозяться: як же вони виглядають на тлі цієї раптової зими? (Вільде, Сестри.., 1958, 510).

4. перен. Грунт, основа чогось. На потвердження своїх загальних уяв він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла (Фр., IV, 1950, 192); Я потрошки збираю матеріали для повісті на тлі газетного (Коцюб., III, 1956, 166); — Я зочу намалювати спершу історичне тло, і тільки на цьому тлі буде видно тему (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 320); Для постаті героя комедії, виниклої на тлі споминів про батька, автор [І. Карпенко-Карий] не пошкодував каміньних мазків (Рильський, III, 1956, 342); // Загальна основа, на якій щось здійснюється. Дослідження надбань національних літератур ведеться на актуальному тлі всього світового мистецького процесу (Літ. Укр., 20.VI 1967, 3).

ТЛЮМ, у, ч., розм. 1. Натоп, юрба. Слухав дзвону колокольного, бачив тлум львівський, як зродились і розодились (Вовчок, VI, 1956, 251); Його не пустили даєт густі львівські тлуми (Загреб., Європа. Захід, 1961, 263); Дець із-за возів у ярмарковий тлум несподівано врізались два вершники (Добр., Очак. розмір, 1965, 44); // Метушня, шарпаньва. Багато часу минуло в суєті та тлумі, поки, зрештою, молоді та весіляні батьки.. сіли за чільний стіл (Дмит., Наречена, 1959, 201); // Величезна кількість кого-, чого-небудь; сила, безліч. Дрібні камінці безсило торозіали. Нещасні камінці! той бережний тлум ні море, ні гора приймати не хотіли (Л. Укр., I, 1951, 184); // перен. Скупчення, рій (про думки і т. ін.). Поїзав [Андрій] в тлумом гадок і надій в душі, бо там на забаві сподівався застати графіку (Фр., VIII, 1952, 235); Втішаю серце.. Але прикрих дум Не сходить поні — як прогнати тлум Пердчував і всі страхи басонні!.. (Зеров, Вибр., 1966, 52).

2. у знач. присл. тлүмом, заст. Всі разом, спільно; гуртом, юрбою. Шпак його визволяти — та обое до куцязя, до челяді, та усі тлүмом у повоі рятувати панів (Вовчок, VI, 1956, 333); Доля яка перестрїла мандрівників, де валичились із кораблі, і для чого суди прибувають? Бо ж тлүмом Сходяться від кораблі і грам виповняють благанням (Зеров, Вибр., 1966, 236).

ТЛЮМАК, а, ч., розм. Те саме, що тлүнок 1, 2. Приїхали у місто. Ну хвала-бо! Ідуть, ідуть, дивуються: хлопці трохи віз не переїзав, а Сачиха трохи тлүмака не згубила — тяжкий такий! (Мак., Вибр., 1954, 101); Раз їзав мужик дорогою, а жінка йшла до міста і несла на плечач спорий тлүмак (Україна.., I, 1960, 282).

ТЛЮМАЧ, а, ч. 1. Той, хто пояснює, витлумачує що-небудь, дав тлумачення певного явища, тексту тощо. «Слово о полку Ігоревім», одним із геніальних тлүмачів якого був Пушкін, а одним із найпроникливіших перекладачів Шевченко, становить законом гордість і росяна, і україніці, і білорусів (Рильський, III, 1956, 15); Патентований тлүмач із [снів] дід Кияшко в своїй фактазії не йшов далі трьох висноктів: «далека дорога», «казенний дім» і «додом» (Збан., Єдина, 1959, 152).

2. заст. Перекладач. [Чернов:] Дорогі друзі! Я не знаю сербської мови, але я думаю, що ви зрозумієте мене.. [М а к с м:] Не треба тлүмача! (Лев., Нові п'єси, 1956, 191); Акакал вже послав до Хотана.. посланця по тлүмача, щоб порозумілись і пильно дізнатися: що воно за чужинець (Досв., Гюлле, 1961, 21)

ТЛЮМАЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. тлүмачити. Я вам яскраво намалюю цю машину. Правда, це міг би зробити й художник.., але я боюсь, що він, не бачивши на власні очі Павликового винаходу, припустить невірне

тлумачення (Довч., VI, 1957, 67); Його [Максима Грека] обвинуватили в єресі, тобто в неправдивому тлумаченні християнської віри, і засудили (Ів., Таємниця, 1959, 170); Не прислухався [Михайло] й до тлумачень підполковника, який перекладав генеральські слова німецькою мовою (Загреб., Європа. Захід, 1961, 33).

2. Текст, який містить пояснення, трактування чого-небудь. Всякий закон, чи розпорядження, чи відозва, чи щось інше про той чи той захід доходить до сільради з відповідними інструкціями, роз'ясненнями, тлумаченнями (Вишня, I, 1956, 356); Пушкин дає ряд коментарів і тлумачень «Слова» [о полку Ігоревім], які не втрапили своєї цінності й за нашого часу (Рильський, X, 1962, 7).

ТЛУМАЧИТИ, чу, чеш, *недок.* 1. *перех.* Визначати зміст, роз'ясняти, а'ясовувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення. А коли при самім кінці тлумачив і вишкював [прокурор] ім закони, які вимагають покарання підсудних, його голос звучав суворо і майже наказуюче (Фр., VI, 1951, 277); — Моє життя проходило з книгами. Я переписував, перекладав, тлумачив книги (Ів., Друкар..., 1947, 4); Перші дні старий догма тлумачив синови, що робити в тому чи іншому випадку, але згодом побачив, що Жайсах добре на всьому розуміється (Тулуб, В степу..., 1964, 9); Довго ще йому тлумачив Лейба, доки Павло нарешті зрозумів, що він таки потрапив у Троянську, тільки другого уїзду [повіту] (Тют., Вир, 1964, 287); // Висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати. — Самому ніколи і на думку не спало б, що мої наміри відносно Людмили можна і так тлумачити (Головко, II, 1957, 477); Ні, Каргат зовсім не збирається так тлумачити догвоір з Петушеком, додержувати кожної літери, як це робить чомусь головний інженер (Шовк., Інженери, 1956, 18).

2. *перех. і неперех., заст.* Перекладати з однієї мови на іншу. [Магістер:] То мишу я зібрав їромату нашу, щоб зараз про гандльові [гендлярські] пункти вродити. Я мишу там з латинського тлумачити, бо в нас не всі освічені в сій мові (Л. Укр., III, 1952, 112).

ТЛУМАЧИТИСЯ, читься, *недок.* Пас. до тлумачити. У всіх підручниках з теорії словесності за часів Шевченка і в сучасних підручниках елегії тлумачитися як ліричний вірш, перейнятий сумним настроєм (Рад, літ-во, I, 1962, 86); Боротьба боєтирів з їх супротивниками тлумачилася [в міфах] як уособлення боротьби світлиці і темних сил природи (Від давнина..., I, 1960, 32).

ТЛУМАЧКА, и, ж. Жін. до тлумач.

ТЛУМАЧНИЙ, а, в. Який містить пояснення, трактування чого-небудь. Вихід «Енеїди» в перекладі Г. Бражника, добре оформленої і з скрозним за розміром, але вельми хорисним тлумачним апаратом, можна і слід привітати (Рильський, IX, 1962, 112).

△ **Тлумачний словник** — словник, який містить пояснення, трактування слів. Тлумачний словник — одомовний словник, в якому з більшою або меншою повнотою охоплюється загальноживана лексика тієї чи іншої літературної мови, пояснюється значення слів та відтінки їх значень (Сл. лінгв. терм., 1957, 196).

ТЛУМАЧНИК, а, ч. Те саме, що тлумач 1. I в наш час документальна література — художня, мемуарна, епістолярна, публіцистична — здійснює почесну місію пропагандиста й тлумачника важливих подій дійсності (Літ. Укр., 18.VI 1971, 2).

ТЛУМАЧОК, чкіа, ч. Зменш. до тлумач. Востаннє глянула на діток, на брата. І братової жалко стало.. Взляла свій тлумачок та тихенько й вишила з хати (Вовчок, Вибр., 1937, 3).

ТЛУМІТИ, млю, мяш; мн. тлумлять; *недок., перех.* 1. Знищувати, півечити.

2. Те саме, що заглушати. *Леле! Хвиля тлумить крик рибалки гучний* (Л. Укр., IV, 1954, 263); // *перен.* Тамувати, угамовувати почуття. [Прісціла:] *Та й не судила я. Хіба то суд? То стогін болю. Я його тлумила, поки могла...* (Л. Укр., II, 1951, 504).

3. *розм.* Те саме, що бити 2; лущувати. *Сьогодні неприємний день. Там Віра, у віталні, тлумить непокірного Слаєка* (Кач., II, 1958, 20).

ТЛУМІТИСЯ, ться, *недок., діал.* 1. Товпитися, скупчуватися, крбитися. *На розі головної Фортшадської вулиці і провулка, що спускався до пристані, в святкові дні завжди тлумився портовий люд* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 154).

2. Пустувати. Хлопчаки тлумляться на березі моря. **ТЛУСТИЙ**, а, е, *розм.* 1. Гладкий, оградний, опасистий (про людей). *Молодиця молодая, Тлуста, уродлива* (Рудак., Співомовки..., 1957, 5); I *не занадто вже тлустий Гераасій Салован, тільки темні щокі трохи розпухли внизу* (Стельмах, I, 1962, 22); // *Жирний, вгдоуванний (про тварин). Осінь сипала важкими росами, а віці ходили тлусті, ліниві* (Літ. Укр., 26.II 1965, 1); // *перен.* Дуже повний, наповнений до самого верху. *Гудуть машини по шляхах, і мішки з зерном, тлусті, зав'язані.. лежать у кузовах сито, заколисано* (Гуц., З горіха..., 1967, 145).

2. Ситий, родючий, багатий на перегній (про земля, грунт і т. ін.). *Тут, на тлустій землі, врієнь з людиною ростуть ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки* (Стельмах, II, 1962, 80); — *Один поет співав нам оду.. Коли ми [черв'яки] зрунт кривь себе перенустим.. То зрунт став родючим, тлустим..* (Год., Заяча математ., 1961, 27); // *Рясний, врожайстий (про лан, поле і т. ін.). — Шлязетський гонор і шлязетні жалі без тлустих ланів нічого не важать* (Стельмах, I, 1962, 39); // *Жирний (про страву). З кутні несло густиим думом смаженого м'яса й картоплі, що був перемішаний з пацоцями тлустого борщу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 250); — *Марто, чи це гусак, чи гуска?* — *строгово допитувався Карпо, роздираючи руками тлусту гусятину* (Стельмах, II, 1962, 369); // *перен.* Забезпечений, ситий (про життя). *Не один проїжджий гладкий пан, котрому приїсь і його розкішні будинки, і його тлусте життя, з газдрістю дивиться на таке сільце* (Коцюб., I, 1955, 436).

3. у знач. ім. тлусте, того, с. Їжа, в якій переважують жири або яка сама є жиром. *Фершал-п'яничка, озлянувши та обстукавши його, сказав, що найголовніше для нього — добре їсти та дихати свіжим повітрям. — Їжте, добродію, більше тлустого.. Ну, там сальца, масла...* (Речм., Весн. грозн, 1961, 4).

ТЛУСТО, присл., *розм.* Жирно. *Образно. *Тут, біля плеса, під крякання свійських качок Сафрон усе розказав Яремі Гуркалу. — Що ж, твоєму горю, напевне, трохи зараджу. Всієї землі не повернуть — тлусто буде при новій владі, а десятинах з десятих можна буде виманчати* (Стельмах, II, 1962, 218).

ТЛЯ, і, ж. 1. Дрібна паразитична комаха, яка живиться соком рослин. За звилину Тихович дивився на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менший за рослину тлю, спакійно сидів жовтими купками на корінцях винограду (Коцюб., I, 1955, 209); // *збірн., розм.* Про різніах комах-шкідників. *Дарма, що вітер чубик підла, — Тук-тук! Тук-тук! — Шукає [дятел] тлю...* (Нех., Ми живемо..., 1960, 94); *Образно. *Надії відцїтали, мов сади, тільки з тією різницею, що сади на рік знову закрасують цвітот, а надії все більше заїдає тля нестатків, родинного дріб'язку і буденщини* (Стель-

мах, I, 1962, 203); *У порівн. *Повсюди чад, а ворог лютий Пекельні бенкету справля, Гнітить скрізь сили некуті I точить мозок, наче тлє!* (Стар., Поет. тв., 1958, 37).

2. *перен., розм.* Про когось незначного, нікчемного. Я [Еней] у розкошат ненастанних Провадив дні, як дивний сон. I як дозволяли богове Блаженство нам, наземній тлє,— В ті дні жаги, в ті дні любові, Я був щасливим на землі (Зеров, Вибр., 1966, 423).

3. *книжн.* Те саме, що тлє 1. — *Чи відчуває ти на своїм чолі Той дотик мозолястої долоні, Що живить душу й береже від тлє?* (Рильський, Поєми, 1957, 207).

ТМН, у, ч. Те саме, що кмин. Багато рослин вирощують для одержання в насіння ефірних [летючих] олій, як, наприклад, коріандр, тмин, фенхель (Ол. та ефір. культ., 1956, 4).

ТМННИЙ, а, е. Прикм. до тмин. Тминне насіння; // Настоявий на тмині. Тминна горілка; // Який одержуєть з тмину. Тминна олія; // Який в шкідником тмину. Тминний кліщик пошкоджує листя [тмину], а особливо квітки (Ол. та ефір. культ., 1956, 286).

ТНУТИ *див.* тати.

ТО¹, *спол.* 1. *розділовий.* Уживається при переліченні фактів, явищ, дій, об'єктів і т. ін., що чергуються: а) на початку кожного простого речення, що входить до складу складносурядного. I відпочинку не знає [хлібороб]: то сад позилися гілками, То розрадилися вітці, то коли нажатою хліба Звозити треба з рілля, виповняючи збіжжям комори (Зеров, Вибр., 1966, 247); Оригінальності від них не ждїть: Шаки — це імітатори веселі; То івола у пісні їх дзвенить, То хлопчик, друзі квітччи, свистить, То соловейко розсїає трелі, То колесо немазане скрипить (Рильський, III, 1961, 178); б) на початку самостійних речень, пов'язаних між собою якимсь одним членом речення. Про батькове ослє питас [дар]. То возьме [візьме] скінєтр і загарас, Мос на соплиці (Шевч., II, 1953, 353); Вона бачить, як він їде на коні помїж зеленими ялинами, з біноклем на грудїх. То їде на чолі роти в кам'яних бескеттях, пірнаючи й виринаючи, як у хвилях. То вночі край шляху розмовляє з товаришами хрипким голосом (Гончар, III, 1959, 170); в) між однорідними членами речення. Довго вони, як бачите, Меж мови-розмови Цїлувались, обнімались З усієї сили; То плакали, то божились, То ще раз божились (Шевч., I, 1963, 90); Паничі скуцати їй не давали: щодня, щовечора з нею бавились, то в карти грали, то пісенько співали... (Вовчок, I, 1955, 259); Собака на прив'язі — як не розірветься! То кинеться в один бік, то стрибе вперед, аж вірвока трїщить (Мирний, III, 1954, 41); А в серденьку твоєму цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоный віночком зацїйте (Л. Укр., I, 1951, 228); Тетяна судила то ту, то іншу наймичку, то одну, то другу господиню (Л. Янов., I, 1959, 208); А човен колидається й колидається, вигонлює з пожмакованих зелья то плєстїт, то зітханя, то клєкїт, то гнїє (Стельмах, II, 1962, 57).

То сїак, то так; То так, то сїак *див.* так; То там, то сїам (там, тут); То тут, то там *див.* там; То тудї, то сїудї *див.* тудї.

◇ То снї, то тнм бїком *див.* бїк.

2. Уживається в складі складених розділових повторюваних сполучників вє то... не то, чи то... чи то, які вказують на непевність, невиразність, сумнів стосовно того, що є названого є справжнім, а що — уявним. На поличках стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарїаки ї зеленї та снїї тарїлочки, якась чудернацька зелєна пляшка, стояли стародавні не то два чайники, не то жбани з червоної мїдї (Н.-Лєв., VII, 1966, 266); Отже вони [селєнянї] ще бїльш — не то зді-

вувалися, не то перелєжались, як увечерї бородастий прикажчик ходив від хати до хати — загадував, щоб на завтра жїнки були той палац магати (Мирний, I, 1949, 194); Тиховичу теж погано почувається. Йому не то соромно, не то жалко (Коцюб., I, 1955, 218); А як нагадаю Козака в могилі, то ї досї не знаю, Чи то було справдї, чи то було так, Мара яка-небудь (Шевч., II, 1963, 233); Якїє перестрєтєся як то на трєст, чи то на узор черешні, розвіє руки, збираючись поговорити з матір'ю, і в цей мєнт почує моторошний крик (Стельмах, I, 1962, 486).

3. Уживається в складі складених протиставлених сполучників а то, а не то, а то не у знач.: а) інакше, у протинному разї, бо. — Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубайте. Вїжїть мерщїй, а то весь вирубають та сплять... (Коцюб., I, 1955, 215); Цїть же, музо навїсна, Не співай, а то весна Нам добуде кари (Сам., I, 1958, 222); — Ти своєю силою не задавайся, а то був одиє такий, та без печїнок залишився (Тют., Вир, 1964, 36); «Треба Гонту [шокликати]...» «Потїм, потїм, А не то сячє-ниж...» (Шевч., I, 1951, 441); б) насправдї ж, а в дійсності. Якби були батько, мати Та були багатї, Було б кому полюбити... А то нема, сиротко Отак ї загину (Шевч., II, 1953, 124); в) у сполуч. із запереч. част. вє надає висловленню стверджувального значєння. — Це ж нашї конї, чи то я вже не годєн їх пізнати? — Це, положим [правда], ще треба довєстї... — А то я не довєду? Сам їм кїлчки давав... (Гончар, III, 1959, 69).

Не то; Не то що — уживається в знач. заперечєння обмежєвостї чим-небудь. Оце три днї панькї вбудєш, а четвертї за подушє, п'ятниця ї субота якїсь толочнї повїдужували. А яка толока? Не то страви, та ї хліба не дають (Вовчок, I, 1955, 66); Обома руками за його ї держитєся, щоб хто не то що штовогну, а ї не доторкнєся б (Стор., I, 1957, 56); Не то щоб — уживається в знач. заперечєння тотожності, схожостї з чим-небудь. Поганий день: не то щоб скучно, а якась апатїя, пригнобленїсть. Так, наче мене обїрали, ув'язнили — абощо (Коцюб., III, 1956, 130).

4. Уживається в ролї сполучника-відповїдника, що виступас на початку одного (звичайно головного) речєння для підкрєслєння його спїввідносності з попереднім (перев. підрядним): а) із знач. умови. Якби жєні черевки, То пішла б я на музику (Шевч., II, 1953, 116); Попороби до поту, то ї поїси в охоту (Укр. присл., 1963, 275); — Доки, ви думаєте, зброя ця буде лежати на складї? Не ми будємо стрїляти з тїх зєнтївок, то вони — по нас (Головко, II, 1957, 468); Коли б своєчасно з'явився до школи Фред Квач... то неприємність звалїлась би на Фредова, а не на Миколину голову (Збан., Куріл. о-ви, 1963, 3); б) з наблїжєнням до висновкового значєння. Бог їм зєвидить, нехай я буду ї мужицький поет, аби тїлько поет, то жєні бїльшє нічого і не треба (Шевч., VI, 1957, 27); Коли чоловік пише для себе, вилїває своє горе ї радощї, то йому легше стає (Коцюб., III, 1956, 276); в) з часовим знач. Було як поїде [тато] в Кїїв, то ї навєзє нам гостинїцє хороших (Вовчок, I, 1955, 57); Домашнї знали добре всі порови Кирила Івановича і коли наставляли такї часи, то всі куди можна зовалися, щоб не стрїтєся з ним, не підбїтїти під гарячу руку (Мирний, I, 1954, 148); — Ранїше, коли було бїльшє риби, то браласї і вєдєнь (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 8); г) з відтїнком наслідковостї, результативностї. Лежить Карпо на лавї плагом... А молодїця, що не глянє на Карпа, то так ї заголосить (Коцюб., I, 1955, 303); — Ранєнько встала, то ї побазарувала (Тют., Вир, 1964, 67); д) з причиновим знач. Нєхай собї тїї людє Що хотять говорять: Вона любить, то ї

не чує, *Що вкралось горе* (Шевч., I, 1963, 22); *Мій батько був дідич, то й нештучка ремесло* [ремесло] (Н.-Лев., VII, 1966, 279); *Тільки ж чому це стало все бліде і на мить, на зивильку зупинилось? То Трясило йде, аж земля гуде, і лани хитаються зомліло...* (Сос., I, 1957, 369); е) із знач. зіставлення. — *Що дальше [далі] в ліс, то більше дров* (Номис, 1864, № 3530); *Ці плани.. родились у нього [старшви] в голові один за одним. І що більше складшали обставини, то більше було планів* (Гончар, III, 1959, 223); *Що більше серце б'ється і горить, то більше хоче в тиші відпочити* (Рильський, I, 1960, 168); е) за допустовим знач. *Сова хоч би літала по-під небеса, то соколом ніколи не буде* (Номис, 1864, № 3210); *Може, вернеться з дороги пані, то ще мене за лінощі скарає* (Л. Укр., III, 1952, 157); ж) із знач. мети. *Гурті спав. Йому, сердешному, й не снилось, Що дома нищечком робилось. Що з дому цар його украє.. Його Вірсавію.. А щоб не знав він тії шкоди, То цар убив його, та й годі* (Шевч., II, 1953, 70); *Коли він дізнався, що перед ним стоїть суджена його любимого командира, то, щоб втішити її в горі, у нього не знайшлося нічого впереконливого, окрім слів, що рота Брюського є, що вона жива* (Гончар, III, 1959, 190).

ТО², част. 1. *вжас. Уживається при вказуванні на особу, предмет, явище, дію і т. ін. Хліб та вода — то козацька іда* (Укр.. присл., 1963, 209); *Тодозя втізнала князя, жажнулася і ніби отомола. Бремля, очевидачки, зацікавився дізнатись, хто то стовбичить під гатою* (Н.-Лев., VII, 1966, 110); *Що мені нині, то тобі завтра* (Укр.. присл., 1963, 290); *Маруся вибігла з лісу. Що буде, то буде, але в ліс вона більше не піде. Тут хоч видно далеко* (Хотк., II, 1966, 217); *Народна пісня — то ж вона Усій землі окраса* (Рильський, III, 1961, 36); *Те останнє літо, коли дідусь сторожував, Порфир частко бігав до нього на виноградники, і то були, може, найкращі дні його життя* (Гончар, Бригантина, 1973, 174); // *Уживається в складнопідрядних або в самостійних реченнях, одне з яких в поясненні, тлумаченні іншого, у значенні, близькому до це. Ще здалеку втізнає Гнат чималий будинок під зеленим залізним дахом, за пообшираними дощем стінами. То була волость* (Кочуб., I, 1955, 36); *Хто збив той напис, чи сперечник-владар, чи просто час потужною рукою, то невідомо* (Л. Укр., I, 1951, 252); *А в центрі без кінця шугнуть протуари, то в ланцюгах огні зазеканий Париж...* (Сос., I, 1957, 279).

Не ..., то; То не... — *уживається при заперечному протиставленні. Не сон-трава Вночі провітає, То дівчина з каліною Плаче, розмовляє* (Шевч., I, 1951, 387); *То не вітру долонь оксамитова, не проміння далеких очей, — по воді золотой молитвою тихий місяць до мене тече...* (Сос., I, 1957, 78).

2. *підсил.* Уживається для підкреслення, виділення в реченні якогось слова. *Не спить Рябок, та все так гавка, скаучить, Що сучий син, коли аж в узах не ячшить, Все дума, як би то підобрить під пана* (Г.-Арт., Байка., 1958, 50); *Мати стояла коло хати і певно вглядяла батька, щоб швидше довідатись, навіть що то брали в двір документи* (Н.-Лев., VII, 1966, 273); — *То коли, кажете, прийти? — Увечері, як доїтимуть корів* (Л. Укр., III, 1952, 652); — *Не слухайся тих, що по-пустому героїсткують: ось то я, нікого не боюсь, піду ларьок пограбую, з когось годинник зніму!.. Нема в лавчині героїства. Є тільки сором і ганьба* (Гончар, Бригантина, 1973, 82); *Дівчинка, видимо, сама зачотіла переконатися, чи то справді так, і заляпала босими ніжками по долівці* (Тют., Вир, 1964, 104); // *Для підсилення якогось слова, зосередження на ньому уваги вживається у складі цього слова. Під*

Очаков познали й Максима. Там-то його й скалічено, Та й на Україну Повернено з одставкою (Шевч., II, 1963, 273); *Як ми ходили до церкви, а його не було — він-то у ярмарку був, — говорив, що туга його обіймає...* (Вовчок, I, 1955, 196); // *Уживається для підсилення емоційної виразності в окличних і питальних реченнях. — От до чого дійшлося вже! Шляхта мусить зарчуватись мужицьким поживком.. — промови Тишкевич. — Ой, що то далі буде? Що то далі буде!* (Н.-Лев., VII, 1966, 177); *Пропав би був Віцар, Та визволив комар. Куди ж він з переляку дівся? Отож то й що!* (Гл., Вибр., 1951, 89); *На слодах Артем перший обізвався: — Мир-славо! То неже ви так нічого й не скажете мені? На дрову. На щастя!* (Головко, II, 1957, 539); *А Окум [староста] жваво запитав: — А ти, Любо, знави, де він був? — То чом не знаю? (Стельмах, I, 1962, 466); // Уживається при повторенні слів як співвідносне слово до спол. що, я к, вказуючи на незаперечність, немнявність чого-небудь. [С и д і р С в и р и д о в и ч:] Коли правду сказати,.. наша Європа не така гарна, як розумна. От уже що розумна, то розумна, ще й до того вчена* (Н.-Лев., IX, 1967, 222); — *Коли ми свої задавлені злидні розіб'ємо? Іх рушницею, надійсь, не подолати. — Що правда, то правда, — погодився Мірошніченко. — Наугом їх можна тільки золотити* (Стельмах, II, 1962, 28); *У момент ловецького екстазу медсестра зайшла й нагадала Кульбаці, що пора йому закрулятися. Як так, то й так — хлопець сповився* (Гончар, Бригантина, 1973, 127); // *Уживається при повторенні слів, вказуючи на ствердження названого поняття. — Витиме, — весело сказав Брюський. — Академік то академік, а відлунує — будь здоров* (Гончар, III, 1959, 90).

І (й) то — *уживається для підсилення якоїсь думки. — Маруся! Я вбів князя. Мені тут місяця нема. Я мушу тікати, й то зараз... далеко...* (Хотк., I, 1966, 119); *Та й то — уживається для підсилення протиставного значення. Сирота Ярема, сирота убогий.. Трапляється, часом тількино заплаче, Та й то не од того, що серце болить* (Шевч., I, 1951, 85); *Чи то ж — уживається для підсилення непереносливості, сумніву в чому-небудь. Розказав би про те лихо, Та чи то ж повірять!* (Шевч., I, 1963, 30); *Колосочками [нива] тихо так: ш...ш... А жати чи то ж доведеться?* (Головко, I, 1957, 94).

◇ *То ж то й вонб див. вонб; Що б то не коштувало див. коштувати; Що то за звір див. звір¹; Як то говориться див. говоряться.*

3. *спонук.* Уживається при проханні, пропозиції виконати якусь дію. — *То принеси ще топлява, — зточь мовив* (Л. Укр., I, 1951, 293); — *Ну, то попрощайтесь одим з одним, бо востодь знає, чи доведеться на цім світі побачитись. Слушайте свого отамана, а робіть те, що самі знаєте, що велить козацька честь* (Довж., I, 1958, 256); — *Чого їм треба? — Гвардії старшого лейтенанта. — То розбуди його* (Гончар, III, 1959, 27).

ТОБТО. 1. *спол. поясн.* Уживається для предпідання речень або членів речень, що доповнюють або розкривають висловлену думку, у знач.: а) *саме, це значить* — *Я недавно блукав полід Прилуками; і там вже наші прихильники поховались по дібровах та живуть в печерах, тобто, бач, спасаються в скитах* (Н.-Лев., VII, 1966, 138); *Ця невеличка робота носили ми назву Чдень у дорозі, тобто буде малювати подібні картини від ранку аж до ночі* (Мирний, V, 1955, 386); *Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, тобто командувати з'єднанням вогнем усіх трьох мінрот* (Гончар, III, 1959, 389); *Гідроекструзія — то пластична деформация матеріалів з допомогою рідини високого тиску. Тобто вичавлювання виробів з металу,*

який під дією високого тиску стає м'яким (Наука., 1, 1974, 9); // Уживається для приєднання слів і речень, що уточнюють яку-небудь назву чи якийсь поняття, у знач.: а б о, і н ш и м и с л о в а м и. Ми зустрілися з ним на березі Азовського моря — поблизу Матроської слобідки під Маріуполем, тобто нинішнім містом Жданов (Смолич, VI, 1959, 11); Цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думках це їх супроводжує кобач, багато втрачають (Рильський, IX, 1962, 205); // Уживається для приєднання слів чи речень, що вносять у попереднє висловлення яку-небудь поправку. [М і ч у р і в:] Це плоди мої. Наказую... Тобто, щиро прошу всіх присутніх в'їсти по пів-яблука ножер один і при цьому дивитись на мене... (Довж, I, 1958, 465).

2. част. У сполученні з питальним прислівником як або без нього уживається у відповідях для вираження здивування, нерозуміння чогось. — Пане професоре, я прошу вас негайно відвезти звідси цих людей. — Тобто, як відвезти? — здивувався Карташов (Довж, I, 1958, 475).

ТОВАР¹, у, ч. 1. тільки одн., ек. Признач. для обміну продукт праці, що має споживну вартість і вартість (див. вартість 3). Капіталізм є товарне виробництво на найвищому ступені його розвитку, коли і робота сила стає товаром (Ленін, 27, 1972, 337); Що ж являють собою гроші з точки зору політекономії? Це особливий товар, у якому всі інші товари виражають свою вартість (Наука., 3, 1961, 8).

2. Все те, що становить предмет торгівлі. Хороший товар сам себе хвалить (Укр. присл., 1955, 284); Похався ярмарок. Купці порозкладавали свій товар, повідчиняли лавки (Кв.-Осн., II, 1956, 404); По тій бік химеріза пройшов до гавані пароплав.. Висівся на щоглу прапор, запрошуючи себе оглянути перед тим, як причалити з закордонними товарами до берега (Ю. Янов., II, 1958, 49); В торгових рядах — гори товарів. Не було, здається, такої речі на світі, що її не можна було б купити на цьому багатющому ярмарку! (Гончар, I, 1959, 37); // тільки одн., заст., жарт. У народних обрядах сватаання — про дівчину. Тепер дівчат, хоть гать гати; Тепер на сей товар не скудно (Котл., I, 1952, 281); [Х р а п к о:] Та й то ще: все це чужий товар [дочка]. Його гляди, кохай, вигодуй, викохай, а все за люди оддай (Мирний, V, 1955, 122).

Товари першої необхідності див. необхідність.

◇ Живий (людський) товар — про людей, якими торгували й торгують в експлуатарському суспільстві (рабів, невільників-половнатар, кріпаків та ін.). — У них там [в Америці] теж ярмарки є? — поцікавився бід.. — Ще й які! Людський товар у них здавна в ходу. Вони собі, замість строкочиків, незрівняно понавозили кораблями з Африки (Гончар, I, 1959, 31); Панський товар — про кріпаків. Коли б вони [Остап і Соломія] не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана (Коцюб., I, 1955, 339); Показати товар лицем див. лице; Чи варт товар робити? — про невигідну справу, яка не виправдує затрачених на неї часу, зусиль.

3. тільки одн. У шевській, чоботарській справі — готова шкіра для виготовлення взуття. Шевці, підобивали ноги під себе, ледве помітні з-за купу товару, гоптували капці сріблом та золотом (Коцюб., II, 1955, 124); [Г а л у ш к а:] Добре [живеться]. Тільки з матерію скрутнувало, а особливо товар на чоботи дістають важко (Корн., I, 1955, 318); Учинив їх [чоботи] Степан Ціпцюра — шевць добрий.. Юстинчин був товар: підшови, халави, пришиви, а Степанів доклад: полотно, ранти, обцеси й інший дріб'язок (Бабляк, Жванчяк,

1967, 43); // Взагалі шкіра для виготовлення чогось. Віктор.. просив попередити зшити йому кобурку на совість, не шкодуючи товару (Збан., Таємниця., 1971, 264); // Хутро, з якого шують верхній одяг. І тепер вони на пару із найкращого товару Шують шуби (Стельмах, V, 1963, 357).

ТОВАР², у, ч. Переважно велика рогата худоба. За табором понід нісом паслися цілі череди товару, свиней та овець, лежаче в якоїсь кочової орди (Н.-Лев., VII, 1966, 232); Більша хата була гарно обгороджена, у дворі було повно повіток та хлівів, а в їх товару та коней багато (Гр., I, 1963, 402); [К и л и н а:] Проженья на яр товар, На гору телята, Стану, гляню-подилюся, Де милого хата (Кроп., II, 1958, 424); Через дорогу гнали господарі на водоній свій товар (Мяк., II, 1957, 44).

ТОВАРИНА, я, ж., розм. Одна тварина великої рогатої худоби. Де-де на стерні і будяк стоїє сиротою.. Повів вітер, зажег снігом, коли ще яка товарина не зломить, не вкоротить віку (Свидн., Люборацькі, 1955, 32).

ТОВАРИСТВО, а, с. 1. збірн. Група людей, що перебувають в тісних стосунках; найближчий комусь колектив; середовище, коло знайомих. Гризельда швидко звикла до нового краю. Поважна та розумна, вона не любила забавок, не любила веселого шумливого товариства, хоч була ще й молода (Н.-Лев., VII, 1966, 94); У товаристві лад — усяк тому радів. Дурне безладдіє лото дів. І діло, як на гріз, Не діло — тільки сміх (Гл., Вибр., 1951, 10); Лягаючи спати, Гриць ніяк не хотів вірити, що завтра вранці він розпроцається з рідним селом, з любим товариством (Добр., Ол. солдатки, 1961, 6); // Коло або група людей, взагалі пов'язаних певною спільністю (походженням, становищем у суспільстві, інтересами тощо). [Д ж е н н і:] О, пане майстре, ви звикли дамам працює комліменти. [Р і ч а р д:] Чому гадаєте, що звик? [Д ж е н н і:] А ежеж, ви все були в блискучім товаристві, часами й при дворі у короля (Л. Укр., III, 1952, 18); Вражена тим [вбивством чоловіка Сіхея], товариство собі добирає Дідона. Всі, кого жаж, і ненависть, і лютя поведлаи, Сходяться (Зеров, Вибр., 1966, 231); Княгиня Волконська та княгиня Трубецька кинули виклик цареві, залишивши вище товариство, звичну розкіш і веселе безтурботне життя, щоб розділитися з своїми чоловіками із страдницьку долю (Тулуб, В степу..., 1964, 182); Коли діналася, що хлопця затягує злочинне товариство, батько, не вагаючись, пожертвував посадою, ставовицем, сам попросився перевести його на периферію (Гончар, Бритагитина, 1973, 116); // Близькі товариші, приятелі, друзі. І отакто без товариства, без ласки, привіту виростає дуренька Солошка, самотньо, як звіря яке (Мирний, I, 1954, 55); «За товариством скучає», думала мати. І вже, щоб потішити сина, то ввечері, коли хлопці забідали провідати товариша, допізна не заганає Артема до хати (Головко, II, 1957, 241); // Уживається як звертання в знач.: т о в а р и ш і. «Точка, хлопці!» — механік зітхає.. «ми до фінішу вчасно прийшли. З честю виконали, товариство, завдання, що на себе взяли» (Сос., I, 1957, 498).

2. тільки одн. Теплі, товариські взаємини між кимсь, між членами якого-небудь колективу; близькість, заснована на прихильності, довір'ї, взаєморозумінні; дружба. [П е т р о:] Ми ще величичкими гралися, малими товаришували; зай те дитяче товариство повернеться тепер у побратимство... (Мирний, V, 1955, 182); Дружба, товариство, вдність, одностайність — це ж основна тема непогасного «Гараса Бульби» [М. Гоголя] (Рильський, III, 1956, 7); Передерій був людиною замкнутою

і не вояди тут ні з ким товариства (Цюпа, Крайни, 1971, 73).

3. Група осіб, які в даний момент, в якийсь період часу разом проводять дозвілля. Отут побачили б ви у неділю і по празниках, скільки збирається народу!.. Йеш було, дивись-дивись та й не етерпши: вилизеш з тарантаса і підійдеш до якого-небудь товариства (Стор., I, 1957, 76); *Надія, що панна Анеля часом заскочить до зали... — мирила мене з мало цікавим для мене товариством (Коцюб., II, 1955, 253); Аж ось він опинився у великій кімнаті; — там сиділо за столом велике товариство (Л. Укр., III, 1952, 475); Після закінчення запросив мене панотчик на склянку пива. Пристав до нашого товариства той другий червоний панотчик та ще один навчитель (Март., Тв., 1954, 214); Вти зайшов у сад і очима знавця подивився на молоде товариство (Мак., Вибр., 1954, 240).*

4. кого або яке, тільки одні. Спільне перебування з кимсь (де-небудь, під час чого-небудь і т. ін.); присутність кого-небудь. *Мажмо ще одну товаришку, панну Гасель.. Всі, і я в тім числі, одволені з її товариства (Л. Укр., V, 1956, 392); Опанас озирнувся: Василь. В товаристві таких, як сам, з Кравчиною чи Чуприною, звичайно, на чолі, з торбинками за плечима. «Шішли до столиці по трактори. От голови!» (Довж., I, 1958, 75); Я хотіла чим швидше позбутися товариства Ривки (Вільде, Гі а Ковальської, 1947, 47); Міг би розповісти, як жеде свого сокола у відпустку і як святкує нарешті душа його, коли син отак, як зараз, сидить під тополями у чабанському товаристві, самою своєю з'явою змінивши одноамітність батькового життя (Гончар, Тронка, 1963, 14).*

5. Організація, об'єднання людей, які ставлять перед собою спільні завдання, мету, програму дій і відповідно діють для їх виконання, здійснення. *Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали [селяни] ґрунти тратити (Стеф., I, 1949, 258); Маркс і Енгельс вже давно підтримували зв'язок з такимим революційним робітничим товариством — «Союзом справедливих», організованим в Парижі в 1836 р. (Нова іст., 1956, 128); «Наука і життя» — щомісячний науково-популярний журнал товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР (Наука., 5, 1959, 1); // Назва однієї з форм об'єднання селян для спільного обробітку землі в часи колективізації сільського господарства, що існувала в СРСР до 1938 р. І які тільки поголоски не полетіли з хати в хату про товариство спільного обробітку землі (Стельмах, II, 1962, 410).*

△ Споживче товариство див. споживчий.

6. іст. Вільше чи менше військове угруповання козаків-запорожців (кіш, курінь і т. ін.) з своєю системою управління, законами, звичаями тощо. *У неділю ранці-рано Симе море граю, Товариство кошового На раді прозало. — Благослови, отамане, Байдаки спустати, Та за Тендер погуляти, Турка пошукати (Шевч., II, 1963, 339); — Ченці звали мене у монастир, бо я таки й письменній собі трошки; низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гуляв, як свої п'ять пучок, знаю (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); Кобза дзвеніла у тихе набвечір'я і то роконала, як зрім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу стихляя порубану, в шрагат, голону, з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафюю або Трапезундом (Тют., Вир, 1964, 73); — Мудро сказав кошовий як голова козацького війська. Ну, велику правду сказав і полковник Тарас.. Перша честь козака є шанувати товариство (Довж., I, 1958, 255); // Козаки, що не належали до старшини. Дивиться Васюта,*

аж за міщанами сунуть і козаки ніжинські; і все тільки товариство: жодного сотника, ні отамана (П. Куліш, Вибр., 1969, 156).

ТОВАРИСЬКИЙ, а, в. 1. Прикм. до товариш 2 і товариства 2. — *Сказати щирю правду, і я ніколи не любила товаришити та приятелювати з такими паннами, — обізвався Маруся, — моя товариська компанія зовсім не таківська (Н.-Лев., VI, 1966, 46); Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам. Товариські оточення, безкорисна мета... (Ю. Янов., II, 1958, 51); // Власт. товаришеві, товаришам; такий, як у товариша, товаришів. Я хотіла б показати Раді наші товариські звичаї та й взагалі нас всіх (Л. Укр., V, 1956, 153); Максим устав. За ним прокинулись други; почалась товариська розмова (Мирний, I, 1949, 224); Його мова всім припала до серця. І припала саме тиж, що це була весела, товариська мова, пересилана лагідними жартами (Мик., II, 1957, 400); Цієї турботи товариської і непозитивної дружби ні з чим зрівняти не можна (Ткач, Моряки, 1948, 51); // Приязний, доброзичливий. Пова приятелів пронеслася оградна дівчина, осяяна здоров'ям і юною силою. Вона жимовідь обдала приятелів товариською усмішкою й хряпнула дверима (Досв., Вибр., 1959, 325).*

Товариський суд — виборний орган трудящих на підприємствах, в установах, при будинкоуправліннях і т. ін., який діє формами громадського осуду. *Бдіне, ково бизпта побуюється, так це товариського суду, що його з волі механізаторів очолює Левко Іванович Брага (Гончар, Тронка, 1963, 261); Головне в роботі товариських судів.. в попередження аморальних вчинків, виховання людей шляхом переконання й громадського впливу, створення обстановки нетерпимості до будь-яких антигромадських вчинків (Нар. тв. та етн., I, 1961, 78).*

2. Який любить і уміє спілкуватися з людьми; незамкнутий, привітний. *Він був чоловік товариський, громадський. «З людьми і для людей» — се був девіз його життя (Фр., IV, 1950, 195); По характеру була [Горпина] балакучою і товариською, але від заборони їй виходити з двору (Тют., Вир, 1964, 74); Коли підріс Василько, хлопчина здібний, товариський, в класі обрали його старостою (Грим., Незакінч. роман, 1962, 15); // Який характеризується такими рисами. Радісно защебетали дівчата. Вони полюбляли Юрка за товариську вдачу (Стельмах, I, 1962, 55).*

3. Стос. до товариства (у 5 знач.). *Я все-таки думаю, що і се видаництво краше було б вестти на товариські гроші, так було б навіть справедливіше (Л. Укр., V, 1956, 68); Найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 35).*

4. Який не входить до системи офіційних (про спортивні змагання). *Футболісти збірної СРСР провели у Мексичі четвертий товариський матч, у якому знову зафіксовано нічию (Веч. Київ, 15.III 1968, 2).*

ТОВАРИСЬКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. товариський 1, 2. *В дорозі Тоня виявила себе такою заводійкою, що Ліна часом аж задріла її кипучості, товарищескістю, умінню не звертати уваги на прикри дрібниці (Гончар, Тронка, 1963, 170); Але масові прогулянки завжди мали якийсь напівофіційний характер, що вбивав дух товарищескістю між учителями і учнями (Кол., Терен., 1959, 32); В цьому слові «товаришів» він почував повагу і товарищескість, приємну теплоту, близькість до інших [курсантів] (Коцюба, Нові береги, 1959, 108).*

ТОВАРИШ, а, ч. 1. Людина, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихсь діях, співучасник чого-небудь; компаньйон, спільник. *Екей Евандрові сказав: «Хоть ти і Грек, та цар правдивий,*

Тобі латинці вороги; Я твій товариш буду щирий, Латинці і мені враги» (Котл., I, 1952, 202); *Зажурились чумаченьки, Тяжко зажурились. «Благослови, отамане, Коло села стати, Та понесем товариша В село причащати»* (Шевч., I, 1963, 253); {Ж і р о н д и с т.:} *Чи він мене прийняв би товаришем з собою у дорогу?* {Ж і н к а:} *Я думаю. А то й спитати можна* (Л. Укр., II, 1951, 183); *Знаходився й товариш на втечу, і Маруся на початках був арабіє, але потім почав роздумуватися — і взяв його сумніви* (Хотк., II, 1966, 103); // *Член якогонебудь товариства; // перен.* Про того, хто в супутником людини або про те, що супроводжує її в діях, діяльності. *А тим часом із діврови Козак виїзжав [виїжджав]; Під ним коник вороненький Насилу ступав. «Ізнеміся, товаришу! Сьогодні спочинем: Близько хата, де дівчина ворота одчинить»* (Шевч., I, 1963, 7); *Жако кидати тих змалечку виплеканих воликів, тих вірних товаришів у дороги, що так розуміють смуток і роботи глядачів...* (Коцюб., I, 1955, 182); *Бурга вал за валом; слухави та жарив; Киди човном вітер, мій лизий товариш ...* (Граб., I, 1959, 253); *Перед кожним із нас кулемет, що розстрілює ворога в дим, наш товариш і брат наш «максим»* (Сос., I, 1957, 492); // *перев. з означ. або по чому.* Людина, зв'язана із іншими спільною професією, місцем роботи, навчання, службою в армії і т. ін.; колега. *Як понесуть товариша В нову ю світлицю, Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці* (Шевч., II, 1953, 182); *Десятий рік тому пішов, як батько вярдав його з двору у город з письмом [листом] до знайомого товариша по службі* (Мирний, III, 1954, 184); — *Вам обом буде веселіше в мене. Ви ж, здається, товариші по школі; разом вчилися* (Н.-Лев., VII, 1966, 50); *Кілька машин під'їхало до хати. На порозі стаяв Орляк з бойовими товаришами* (Довж., I, 1958, 532); *І знов Західна Україна, кордон німецький. Дні в тиші, і по полку товариші* (Сос., II, 1958, 440); // *Людина, що посідає рівне з іншими становище в суспільстві, колективі.* [Н е о ф і т - р а б:] *Мені казав товариш-раб, що десь над Тибром... є табір потайний рабів-повстанців* (Л. Укр., II, 1951, 238).

Товариш по нещастю — той, хто потрапив у біду, у безвихідно-скрутне становище так само, як і інші.

2. Людина, зв'язана з ким-небудь дружбою, щирий друг, приятель. *Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш!* (Укр.. присл., 1955, 217); *Коло діда, на старожу блудневою мні, сибію його давній товариш і побратим Григорій* (Довж., I, 1958, 65); *Хто ж не мріє мати вірного товариша й самому бути таким!* (Гончар, Бригантина, 1973, 55); * *У порівн. Останови стало жако Соломію .. Вона така добра, так козала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожагувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш* (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Людина, ідейно зв'язана з іншими людьми, яка разом з ними бере участь у спільній справі, боротьбі; соратник, одновдумець. *Безсилій поодинці, робітників, об'єднавшись із своїми товаришами, стає силою..* (Ленін, 2, 1969, 89); — *Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні й чотири ночі нікому, не заливаючись... товаришів розпустили...* (Вовчок, I, 1955, 362); — *Поспішайте товати товариша нашого, славною бітцян революції!* (Довж., I, 1958, 57).

4. Про людину нового, соціалістичного суспільства, про радянську людину. — *І воскресне ми, — сказав Щорс. — Пройдемо за Леніним достойними, прости ми товаришами* (Довж., I, 1958, 188); *Будь-які репресії проти товаришів за те, що вони є інакомислячими в тих чи інших питаннях, вирішених партією, недопустимі* (Компартія України в резол. і рішен.,

1958, 78); *Юнак, як і багато хто з чехів, досить вільно говорив по-російському. — Правду каже радянський товариш, що тоті [капіталістичні] підприємства з них [чехів] жили витягували. Було таке, витягували. Але всіє не витягли, ще й для нас залишилось* (Гончар, III, 1959, 425); // *Про представника певної радянської установи, підприємства. Раз прийшов із району один товариш читати лекцію: «Релігія — опіум»* (Тют., Вир, 1964, 174).

5. Уживається перед прізвищем людини для підкреслення приналежності її до свого радянського чи партійного середовища. — *Що нам потрібно в першу чергу? Якнайтісніше зв'язатися з масами. Так нас учить товариш Ленін* (Головко, II, 1957, 465); — *Слово для пропозиції має командир Таращанського полку товариш Боженко* (Довж., I, 1958, 166); // *Перед прізвищем, іменем, званням і т. ін. чи без згадування прізвища, імені, звання і т. ін., а також у звертанні — з тим же значенням. Гнат бере стакан в руки.. і говорить, відкашляючись: — За від'їзд нашого дорогого товариша Дороша. Хай він чесно служить на благо нашої Батьківщини!* (Тют., Вир, 1964, 207); *Товариш Данило поїзжав до Дніпра, де готувалось нічну експедицію* (Ю. Янов., II, 1958, 196); — *Я теж вважаю, товаришу Смирнов, що треба втрутитися, — сказав грузин* (Головко, II, 1957, 530); — *Як ідуть тут кілька полків маршем, то ніяк обомити передніх, товаришу геардії майор* (Гончар, III, 1959, 207); *Пождіть, пождіть, товариші, це буде істи й тиши, Коли б ви нам допомогли капіталістів бити* (Тич., I, 1957, 70).

6. *заст.* У назвах звань і посад — помічник, заступник. *Зажриборці, підсміюючись, підходять до Мірошніченка, здоровкається: — Послали, Свириде Яковлевику, по вашу душу. — Негайно, кажуть, привозь — і ніякої гайки. — Хто сказав? — Товариш голови повіткому* (Стельмах, II, 1962, 129).

△ **Товариш прокурора див. прокурор.**

7. *у сполуч. з прикм.* бунчуковий або значковий, іст. Назва старшинського звання, що надавалося у рестровому козацькому війську полковий старшині та козакам з 2-ої половини XVII ст. Він не крився ні від кого, що сам вийшов з давнього козачого роду, що його прапрадід Лошак служив колись за бунчукового товариша у якомусь козацькому полку (Мирний, III, 1954, 259); // *без прикм.* Скорочена назва цього звання. *Добре господарство було у пана Антона Головатого, колишнього, товариша і отамана Куцуського куреня* (Добр., Очак. розмир, 1965, 28); *У 1624—1626 рр. в Києві, крім лаврської, працювала друкарня товариша Війська Запорізького Тимофія Вербицького* (Наука., 1, 1970, 16).

ТОВАРИШЕНЬКИ, ів, мн., пестл., розм. Товариші (див. товариш 1, 2).

ТОВАРИШИТИ, шү, шпш, недок., кому, з ким, діал. Бути товаришем (у 1, 2 знач.), створювати товариство (у 1, 3 знач.). *Олексій.. ішов трохи похитуючись між парубками. Ще ніколи він так не товаришив з ними* (П. Куліш, Вибр., 1969, 295); — *Сказати щирю правду, і я ніколи не любила товаришити та приятелювати з такими паннами, — обізвалася Маруся* (Н.-Лев., VI, 1966, 46); *Численні пари панночок, побраючись за руки, ходять по залі, розмовляючи те з собою, те з кавалерами, що їм товаришать* (Фр., VI, 1951, 225); *Та вналі пенью всі тільки те, що Гутювський товаришить комісарові [приставу] на всіх бенкетат, гулянках* (У. Кравч., Вибр., 1958, 385).

ТОВАРИШІВ, пена, шеве. Прикм. до товариш 1, 2; належний товаришеві. *Волили чумаченьки товаришеву волю. Он там, в долині, під білими берегами, копають уже діл глибокий, довичну хатину чумаків* (Коцюб.,

І, 1955, 182); *А Валька, працюючи, весь час бубонів баском з-під стала, мовби звертаючись до журавлиного Борисового носа, освітленого каганцем. Валентинові тільки й видно було той гострий товаришів ніс* (Гончар, IV, 1960, 82).

ТОВАРИШКА, і, ж. Жін. до товариш 1—5. *Я знов живу сама, — моя товаришка по мешканню виїхала вчора* (Л. Укр., V, 1956, 200); *Та ось сокира готова.. невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плугі, чи при фірманці* (Фр., IV, 1950, 193); *А тут ще стривають мої товаришки, — одні вже жінками стали, другі ще діють, — зупиняють, розпитують* (Мирний, I, 1954, 89); [Е ф р о с и в а:] *От уже кожух'яцька протопта! Що ж то скажуть мої товаришки, що вчилися зо мною.. у пансіоні* (Н.-Лев., II, 1956, 480); *Не забули будівники про юну свою товаришку* (Гончар, Дорога., 1959, 69); — *До побачення, — закінчив я розмову, — завтра уможовню. До побачення, товаришко* (Ю. Янов., II, 1958, 39); *Товаришка Горленко була знаня в місті як відомий хірург* (Панч, В дорозі, 1959, 205).

ТОВАРИШОК, шкв, ч., розм., рідко. Пестл. до товариш 1, 2. [С т е ф а н:] *Ану, розкажи мені, товаришочко, все-все про своє життя* (Вас., III, 1960, 297); *Приймайте гостей до хати. Нас двоє — я та мій товаришок* (Донч., VI, 1957, 97).

ТОВАРИШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. товаришувати. *Вона в останніх [останніх] днях нашого товаришування любила називати себе сійкою* (Фр., IV, 1950, 350); *В місті товаришування не порвалося: хоча хлопці жили не в одній домівці, але в класі сиділи поруч на одній лавці і щодня бігали один до одного* (Гр., II, 1963, 19); *Головними рисами взаємн між членами бригад комуністичної праці в дружба, товаришування та взаємодопомога* (Наука., 9, 1960, 3).

ТОВАРИШУВАТИ, ую, уєш, недок., з ким і без додатка. Бути товаришем, товаришами (у 1, 2 знач.), перебувати в дружніх, приятельських стосунках з ким-небудь. — *Ти знаєш: ми з ним колись товаришували, як ще одвоє вітці пасли* (Мирний, I, 1949, 271); [Г а н в а:] *Я й кажу..: чи не забігти мені до Зіньки та одвідати? Колись, кажу, товаришували* (Кроп., II, 1958, 25); *Учителі звалили її, товаришки також, а найбільше товаришувала з ученицею Галею* (Ков., Світ., 1960, 64); *Роткий розпитував фелдфебеля, з ким товаришує Павр і які розмови проводить із солдатами* (Донч., III, 1956, 118); // *кому. Бути спільником в діях, супутником у подорожах. Макарій двічі приїздив до Росії за царюванню Олексія Михайловича. Перше подорожування патріарха описав його син Павло, який товаришував батькові в його подорожі* (Наука., 6, 1970, 45); **Образно. Привиди мільйонів замордованих фашистами товаришували нам у тяжкій дорозі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 70).

ТОВАРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до товар¹ 1, 2. *Запальною обсяг товарообороту забезпечується відповідними товарними ресурсами* (Наука., 1, 1960, 7); *При запізненні із збиранням в суху і жарку погоду насіння сочевиці стає червокуватобурим, що знижує його товарні якості* (Зерн. обб. культ., 1956, 54); *Кожне яблуко треба зріпати так, щоб його кісточку не пошкодити, зберегти товарний вигляд і смакові якості* (Хлібороб Укр., 11, 1966, 12); *На протязі двох років рибу вирощують від ікри до товарних розмірів* (Колг. Укр., 2, 1957, 30).

2. Признач. для зберігання або перевезення товарів, вантажів. *Проїжджаючи повз товарний пакгауз, Савайдак побачив великий штабель паперових мішків, складених поруч колії* (Добр., Тече річка., 1961, 125); *З товарної станції щодня вирушали на захід довгі еше-*

лони (Гончар, I, 1954, 163); *Метелик довго стояв біля відчинених дверей товарного вагона* (Шиян, Вибр., 1947, 29); // у знач. ім. **товарний**, ного, ч. *Поїзд, яким перевозять вантажі, товари. Товарним Іван добирався до Торжка* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 138); [Г а н в а:] *Незабаром пройде пасажирський, а після нього прибуде товарний* (Мороз, П'єси, 1959, 20); // у знач. ім. **товарна**, ної, ж. *Залізнична станція, де здійснюється приймання і відправлення вантажів, товарів*. [Ф е д я:] *Вчора, очився! — тепер всі на берег [будувати дамбу], а мене знову на черговий кран, на товарній пихкати!..* (Баш, П'єси, 1958, 94).

Товарний поїзд — поїзд, яким перевозять вантажі, товари. *Пройдуть товарний поїзд, вантажений гарматами, машинами* (Ю. Янов., I, 1954, 220).

3. Який є товаром (у 1, 2 знач.), признач. для продажу (перев. про продукти сільського господарства). *Протягом цього року радгосп зібрав понад сто тонн товарного меду* (Рад. Укр., 11.VIII 1949, 1); *В господарствах, що спеціалізуються на вирощенні товарного хліба, сутунькою галуззю є молочне господарство* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 6).

4. Який виробляє продукти для продажу на ринку. *Розвиток капіталізму іде разом з розвитком товарного господарства..* (Ленін, 2, 1969, 127); *Елементи товарного виробництва, властиві феодальному суспільству, в межах пануючого натурального господарства склалися поступово, в процесі становлення феодалізму* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 373).

△ **Просте товарне виробництво див. простій.**

ТОВАРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. товарний 1; належна якість, що робить предмети, продукти, матеріали придатними для продажу. *Важливим резервом збільшення продажу молока державі є підвищення його товарності* (Рад. Укр., 23.III 1963, 1); *Товарність зерна тут, у відносному ступені, була найвищою, бо родили нечувані врожаї* (Літ. Укр., 22.XI 1968, 1); // *Здатність виробляти товари. Зростала товарність старшинського господарства [на Україні у XVIII ст.]* (Іст. УРСР, I, 1953, 337); *На основі збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів зросла товарність колосів* (Колг. Укр., 4, 1959, 9).

ТОВАРНЯК, а, ч., розм. Товарний поїзд. *Проходять поїзди — і пасажирський одим пройшов, і товарняки* (Головко, А. Гармаш, 1974, 330); *В ріденських сутінках червеної ночі ім [партизанам] добре було видно насип, де мав спіткнутись товарняк* (Іщук, Вербічани, 1961, 268).

ТОВАРНЯЧОК, чкв, ч., рідко. Пестл. до товарняк. *Посадив її [дочку] на товарнячок, в порожній тамбур; радяні не висовувались, щоб незаконного пасажиря не помітили* (Земляк, Гвінвий Стратіон, 1960, 413).

ТОВАРОВИЙ, а, е. Те саме, що товарний. *Обійшовши своє товарове господарство, Дорош десь після сніданку з'явився в контору* (Тют., Вар, 1964, 193); *До станції приповз довгий товаровий потяг* (Досв., Вибр., 1959, 35); *Товаровий вагон на станції. Товариші, раді й веселі, грузять у його свої речі* (Вас., III, 1960, 337); *В те літо мій батько водив товаровий* (Перв., II, 1958, 336).

ТОВАРО ... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слова товар¹ у 2 знач., напр.: **товаро** **р** **о** **б** **р** **а** **к** **у** **в** **а** **л** **ь** **н** **я** **і**, **тов** **а** **р** **о** **в** **л** **а** **с** **н** **и** **к**, **т** **о** **в** **а** **р** **о** **с** **т** **а** **ч** **а** **н** **н** **я** **і** **т** **і** **н**.

ТОВАРОВИРОБНИК, а, ч. Той, хто виробляє товар, товари (див. товар¹ 1, 2). *Рідкий землероб при капіталізмі стає — точе він цього чи ні, помічає він чи ні — товаровиробником* (Ленін, 27, 1972, 207); *Цехи у містах Західної Європи являли собою об'єднання ремісників однієї професії з метою захисту їх спільних інтересів*

та інтересів кожного майстра як самостійного дрібного товаровиробника (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 472).

ТОВАРОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з товарознавства. — Знов у підкидного врате? — жартома гримнув [Грім] на двох молодих товарознавців, що вибігли назустріч (Жучер, Трудна любов, 1960, 264); — З освіти я — агроном-товарознавець (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 160).

ТОВАРОЗНАВСТВО, а, с. Сукушність знань про товар як предмет торгівлі, про його властивості, сорти і споживне значення. Почав [Вольф] з Германом проходити практичний курс товарознавства (Фр., VIII, 1952, 358); Технологія приготування їжі тісно зв'язана з рядом суміжних дисциплін — товарознавством, фізіологією харчування, санітарією та гігієною (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

ТОВАРОЗНАВЧИЙ, а, е. Прикм. до товарознавства і товарознавець.

ТОВАРООБІГ, у, ч. Те саме, що товарообірот. Спираючись на золотий запас, наша держава успішно розвиває зовнішню торгівлю, поширює внутрішній товарообіг, який за останній час досяг величезних розмірів (Наука.., 3, 1961, 9).

ТОВАРООБМІН, у, ч. Обмін товарами. Метою зовнішньої торгівлі соціалістичних держав є не одержання прибутку, а взаємоєдиний товарообмін в інтересах розвитку економіки окремих країн і всієї світової соціалістичної системи (Ком. Укр., 9, 1965, 42).

ТОВАРООБМІННИЙ, а, е. Стос. до товарообміну. Державна і товарообмінна робота повинна провадитись через кооперацію, як через основного найкращого і переважного контрагента (Компартія України в резол. і рішен.., 1958, 161).

ТОВАРООБОРОТ, у, ч. Рух товарів у народному господарстві. Товарооборот Радянського Союзу з соціалістичними країнами неухильно зростає (Ком. Укр., 10, 1967, 41); Запланований обсяг товарообороту забезпечується відповідними товарними ресурсами (Наука.., 1, 1960, 7).

ТОВАРОПРОВІДНИЙ, а, е. Признач. для просування товарів від виробника до споживача. Об'єднання «Україноспетстеліка» впорядковує товаропровідну мережу, будує та реконструює постачальницькі склади, впроваджує централізовану доставку товарів у колгоспи і радгоспи тощо (Наука і культура.., 1971, 189).

ТОВАРЯКА, п, ж., розм. Одна тварина великої рогатої худоби; товарина. — Як тільки смеркне, то де тільки ходить товаряка коло лісу, зараз з чагарника десь візьметься вовк та й душить худобу (Н.-Лев., VII, 1966, 284); Мабуть.. Михайло так прив'язав його [вола] і не довлякся, що налігач який обкрутився кругиш, та й задавилася товаряка (Гр., II, 1963, 457); Спершу покропила [знахарка] корозу водою, потім напояла настоєм свого зілля і все зрестилася та відпльовувалась, озиваючи відьомську силу, що зіпсувала товаряку (Добр., Тече річка.., 1961, 214); // збірн. Велика рогата худоба; скотина, скот. Ярмарок у Конотої. Воли, ятки, рундуки, крамничі, горшки, колеса і всяка товаряка (Кроп., V, 1959, 325); Годувати [худобу], моваля, треба не абияк, а за певним планом, та корма давати такі, які для товаряки найпридатніші (Вишня, I, 1956, 75); *У порівн. Бува, що і її [Добрість] зле панство знаєажав, Мов товарякою, так нею повертає (Г.-Арт., Байки.., 1958, 43).

ТОВАРЯТКО, а, с., розм. Те саме, що тел'я 1. Та не питай, гуцулку, чо [чо] гуцулка красна, Бо гуцулка ціле літо варяятко пасла (Коломийки, 1969, 51).

ТОВАРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до товар'я 2. Шелестіли торішнім листям тисячі товарячих ніг та дзеленькали

мосяжні дзеліночки (Гжицький, Опришки, 1962, 20); // Стос. до товару (див. товара'). [Степанида:] Я думала, що він людський знахар, а він товарячий!.. (Кроп., IV, 1960, 38).

ТОВК¹, у, ч., діал. Глузд, роаум. [Захарко:] От за те я тебе й був, що ти п'єш без товку, що дуже ласа до чарки (Кроп., II, 1958, 141); // Толк. Який ум, такий і товк (Укр.. присл., 1963, 395); Бачив я, живучи стільки на світі, усякі любові і який з них товк бува (Кв.-Осн., II, 1956, 307).

Давати (дати) товк: а) (чому) давати пораду, як діяти. Приліг [Хома] на присні [призбї] та тут і заночував, дожидаючи, хто-то завтра прийде і який йому товк дасть, що як би то той скарб знайти (Кв.-Осн., II, 1956, 234); б) (чому) робити лад, порядок. Настановили до магазів [амбарів] начальних [начальників], та усе з панів, та письменних, щоб і цот [лічбу] знав, і товк дав (Кв.-Осн., II, 1956, 137); Розуміти (знати, бачити) товк у чому — те саме, що Знати толк (див. знати).

ТОВК², виг., розм., рідко. Уживається як присудок за знач. товкити 3. А старша дружка мерщій тим реп'язом, що відьма дала, та її [Олену] у спину товк! (Кв.-Осн., II, 1956, 213); Це ти в мене коня окрає? Тепер товасиш? [питає Йонька міршошка]. І тільки нахилитися до лантуха, а його щось іззаду — товк. «І що воно таке? — думає Йонька. — Ану ж давай підстерези!» (Тют., Вир, 1964, 435).

ТОВКАЧ, а, ч. 1. Товстий дерев'яний стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь. Біля рукавів, звідки силється кружачка, стоять чоловіки і, не квалячись, товкачами туго набивають мішки (Шиян, Балайда, 1957, 30); При звичайному способі квашення капусту обов'язково трамбують, поки не виступить сік. Роблять це товкачами з довгими ручками (Колг. Укр., 8, 1957, 37); Тоді помічники його беруть дубовий товкач, довог розтирають суміш [селітри, вугільного порошку і сірки], потім пересипають її під прес (Тулуб, Людолови, II, 1957, 427); За відсутності спеціальних винокробних плодобробок подрібнення можна провадити в місцях дерев'яних діжках дерев'яними товкачами (Сад. і ягідн., 1957, 291); *У порівн. Стара почала вмояяти: останься та й останься, бо жауувала мене, що я їй щиро робила, не лінувалася й служиня була, — от як той товкач: що мені загадають, те й зроблю (Вовчок, I, 1955, 18); // Заокруглений на кінці стрижень, яким товчуть, розтирають що-небудь у ступі, ступці. — Жарти жартами, а я, їй-богу, трохи чи не правду кажу, що не знайдете ні товкача, ні ковганки, бо ці київські ледащіні не затовкують салом борщу (Н.-Лев., I, 1956, 602); // Спеціально оброблений камінь, яким товчуть, розтирають що-небудь. Ми в чотири руки запали кам'яний товкач і доти водили ним з притиском по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко незготовленої та немозеленої фарби (Фр., IV, 1950, 211).

2. перен., розм. Нерозумна людина; дурень. «Та й дурень ти який, як бачу!» — На те мені він [сват] відказав, — «Як хочеш, то й тебе, товкачу, Я поведу на той базар» (Мирний, V, 1955, 285).

ТОВКАЧИК, а, ч. Зменш. до товкач 1. Картоплюю чистять, варять і обсушують, зливши воду, протирають на протиральній машині, через сито, або товчуть спеціальними товкачками (Технол. пригот. їжі, 1957, 129); Марганцевокислий калій не можна товкти або розтирати в ступці разом з вугіллям: від тертя товкачика розвивається тепло, суміш нагрівається і може спалахнути (Уроки.. хіміка, 1956, 36).

ТОВКАЧКА, и, ж. Те саме, що товк'яч. У кутку ушат [дебер] стояв, де картопля товклася свин'ям, і така товк'ячка здорова (Україна., I, 1960, 51); Побачивши мене, Маргарита Василівна випрямилась, на її величюватому нехрасивому обличчі спалахнув сором'язливий руж'янець. Вона, видно, не знала, де подіти в'язку, відшліфовану руками не одного покоління Кужелів, товк'ячку (Збан., Малин, дзвін, 1958, 199); Був час, коли аптекар мав бути дужою людиною: не кожний міг підняти пудову товк'ячку, якою товкли у величезній ступі лікарську траву, квіти й насіння (Наука., 9, 1971, 36).

ТОВКМАЧИТИ, чу, чпш, недок., розм. 1. перех. Докладаючи зусиль, заштовхувати, закурювати кого-, що-небудь у щось. Ставши край роу і весело орудуючи рогачиком, він став товкмачити овечат, щоб аж пірнали у той підтертий каламутний рочиш (Гончар, Тронка, 1963, 327); Він підсолював корми, разів чотири на день товкмачив Аїстрину морду у відро з водою (Добр., Тече річка., 1961, 64).

2. перех. Бити кого-небудь. Вже вдесяте товкмачив [Халаський] себе по голові, то по грудях кулаччям і тільки що надумав було головою об стіну товкчесь... аж... рип! .. і увійшла у хату бабуся (Кв.-Осн., II, 1956, 209); — Гажелити [панів], — підказав Покиван. — Товкмачити, — підказали з юрби. — Дубасити! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 368).

3. перех. і неперех. Уперто намагатися роз'яснити що-небудь, настирливо примушувати зрозуміти щось. — Неже мені треба в'яз товкмачити таку просту психологічну річ, що коли людина клопочеться про ту особу, яку кохає, вона не думав за себе...? (Л. Янов., I, 1959, 443); // Пояснювати щось, повторюючи те саме. Шеф викидав нас [футболістів] до контори й нудно товкмачив, яка наж, мовляв, випала честь і як ми повинні пишатися (Ю. Янов., II, 1954, 24).

ТОВКМАЧИТИ голову кому чим — часто повторюючи, примушувати когось засвоїти, запам'ятати що-небудь. 4. рідко. Те саме, що тлум'ячити. Критик часто-густо ламає голову, відшукуючи ключ до темного місця, дво-значного виразу, цілком суб'єктивно товкмачачи його (Еллан, II, 1958, 86).

ТОВКОТНЕЧА, і, ж., тільки одн., розм. Тиснява, штовхання у ватовпі. Цілий день тривав суд. І весь день біля сльбуду товкотнеча, а на ганку і в деєряж — пробка. Так увесь день надвірні двері в залу й не зачинялись (Головою, II, 1957, 184); І ось цей світ рожевого цвітту і гарячого бджолиного дзвону з жалюивою швидкістю замінила тяжка цілоденна товкотнеча людей, дзвін грошів, шелест розписок, зітхання боржників і гризота з людською бідністю (Стельмах, I, 1962, 321).

ТОВКТИ, вчу, чещ, недок. 1. перех. Пом'якшувати, дробити, розтирати що-небудь у ступі, ступці і т. ін. товк'ячем, товк'ячком, макогоном. Валя в клуні товче пшоно в ступі (Вас., III, 1960, 320); Сало товчуть у ступці разом з часником, борошном, цибулею чи зеленню (Укр. срави, 1957, 88); Марганцевокислий калій не можна товкти або розтирати в ступці разом з вузіллям: від тертя товк'ячка розвивається тепло, суміш нагрівається і може спалахнути (Уроки.. хіміка, 1956, 36); // Б'ючи товк'ячем (звичайно в ступі), обдирати лузгу, шкірку з проса, пшениці і т. ін. [С в а ш к и:] Поглядає дружю скоса, Чи немає на печі проса; Коли б як утєкти, Щоб проса не товкти! (Н.-Лев., II, 1956, 434); // перен. Лучи, пересуваючись, м'яти, давити ногами; топтати. Сеспель шов разом з усіма [червоноармійцями]. Товк багноку, перелазив через снігові замети (Збан., Сеспель, 1961, 223); Різномасті коні товкли копитами м'яку степову землю (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 223).

◇ Товк'ті воду в ступі див. вода; Товк'ті воду — те саме, що Товк'ті воду в ступі (див. вода). Була я тут [в Софії] і в їхньому парламенті.. Більш там воду товкли, ніж діло робили (Л. Укр., V, 1956, 157).

2. перех. Розбивати, розколювати що-небудь, б'ючи об землю або тупим зваряддям (молотком і т. ін.). Щира товаришка услужила своїй подрузі, і всі далекі і близькі сусіди розказували та реготалися, як Параска горшки товкла від нещаді (Мирний, IV, 1955, 65); Або вчесь б [Славко] до іспитів, або пішов би хоч каміння товкти. То йому все одно (Март., Тв., 1954, 242).

3. перех. і неперех., розм. Бити кого-, що-небудь у щось, по чомусь. — Що ти, сестричко, мене в спину товчеш? — Та то я, панночко, пір'ячко зняла, на кутуші було прилипло (Кв.-Осн., II, 1956, 212); Вітер злодний повіяв від заходу і почав товкти о шиби вікон грубими краплями дощу (Фр., V, 1951, 176); Лезить [лев], одкинув хвіст і смерті дождає.. Кабан кликом під боки стусоне; Жаднюга-Вовк ревно його зубами; Бугай товче рогами (Гл., Вибр., 1951, 103); — Серце б'ється, живий, — відповів перший. — Видно, гадюки ті рогами його товкли: весь одяг і обличчя в піску (Шовк., Інженери, 1956, 348); // безос. Скомандували привал. Сагайда прокинувся від того, що підводоа зупинилась і його перестало товкти в голову металевою ніжкою лафета. Якби ще товкло, то спав би (Гончар, III, 1959, 78); // перен., рідко. Завдавати ударів у бок. Старик згадав, як з міста тікали білі, коли Червона Армія їх так товкла, що вони ледве добрались до моря (Собко, Скеля., 1961, 43).

◇ Хоч головою товчи об стіну — про неможливість вплинути на вперту або нетямущу людину. Нічого не тямти [Коритний]. Хоч ти головою товчи об стіну, а він своє — своє (М. Ю. Тарн., День., 1963, 163).

4. перех. і неперех., перен., розм. Говорити, повторювати те саме. — А почому чіпчики продає? — По двадцять нових, або що?.. — Що спустите, як усі візьму? — товк своє Гава, всім'ятаючись (Фр., III, 1950, 56); Довго слугала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина (Кв.-Осн., II, 1956, 34); — Я тебе до себе в куми прошу... Чує? У куми! Бог послав мені сіна. Прошу тебе охрестити. І дочку прошу, — товче йому Олексій Іванович (Мирний, IV, 1955, 225).

5. перех., перен., розм., рідко. Механічно вивчати напам'ять що-небудь; зубрити. Деякі [школярі] складалися по копійці купити булку, бо за печінку тягло; дежто ходив по хатах з кутка в куток і товк урок (Мирний, IV, 1955, 112).

ТОВК'ТІСЯ, ч'єся, ч'єся, недок. 1. Битися чим-небудь з ким-небудь. Тут їх чиновники тувчилися, Як півні за зрєбні возились; Товклись кулаччям по зубам (Котл., I, 1952, 279); Партоме, в щасті не брикай!.. Чи н'який під тином зрєпеш, Чи до господи лізеш рачки І жінку макогоном б'єш, Чи сам товчесь навкулачки, — Орі і засей лани, Коси широкі перелози, І грошки за баштани Луни — та все одкинеш ноги! (Г.-Арт., Байки., 1958, 82); // Битися об щось. Великі, зрісні хазлі серед того каміння ревли та товклися сердито (Фр., IV, 1950, 419); Шелестить, плюскочється сніг, трясуться колеса, товчуться об твердий клінкер (Збан., Сеспель, 1961, 367); // Швидко, посилено битися (про серце). [Р я б и н а:] Серце товчється, мов навіжене.. Пропаду, пропаду я тепер! (Фр., IX, 1952, 83); Коли ж вона обізвалася, що батько кличе його [Славка], то він жазнувся. З перелазу товклає йому в грудях серце, аж дуж заперало (Март., Тв., 1954, 230).

2. Вертітися, соватися на невеликому просторі; лежачи або сидячи, часто змінювати положення тіла.

Через годинку пам'ятець хрін, а паніматка товклає по перині (Свідн., Люборацькі, 1955, 42); Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломки, кинула з розгону серед хати, аж морозний дух пішов від неї на ніч до Василька. Хлопець, здасться, цього тільки й ждав: стрибнув десь згорі просто в золоту кучугуру, з радісними вилясками став товкється в ній та перекидатися, тішачи дорослих своїми теллячими пустощами (Гончар, II, 1959, 161); Вночі парубок не заснує жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, .. виходив надвір, тинявся навколо бурдюка, прислухавшись до нічних шумів (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

3. Неспокійно поводитися, щось робити, зчиняючи шум. Часом хазяїн вибирає на ніч на поле, під клуні. Тоді знов хазяйка товклає цілісіньку ніч, боялась, стогнала, ахала і човгала шкарбунами од вікна до вікна (Копоб., II, 1955, 74); Син товкся в своїй кімнаті, наміснице тряпає там чимсь, стукав (Загреб., Спека, 1961, 291); Петро.. шмигнув у двері. Сергій Іванович прокинувся, звів голову. До кімнати входить Петро. — Що ти товчешся, як домошок. Цілу ніч! (Головко, I, 1957, 457).

4. Старанно, заповідливо займатися чим-небудь (звичайно в домашньому господарстві). А той, про кого дівчина думала, тим часом товкся та клопотався по господарству (Гр., II, 1963, 118); Данилкова мати, точ і бідна господиня, .. той дівр обмете і обмие, і хату обмережить цяточками й рожами, коло печі цілісінький день товчеться, і нема ні в кого на селі тако-го хисту прикрасити ніч (Ю. Янов., II, 1958, 184); Від світанку до глухої ночі товклає [Христя] у Жежериньому обійсті то біля свиней, то біля корів, а то — на кутні, де поралась неговірка, висушена працею і зворобами господина (Речм., Веся. грози, 1961, 69); День і ніч Антон і Катерина, недосипаючи та недоїдаючи, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7).

5. розм. Перебуваючи де-небудь, топтатися на місці або ходити в різних напрямках на невеликому просторі. Та не прийшов [Дідупок] і десяти кроків, як знов доелось зупинитись. Біля воріт товкся гурт людей (Гжицький, Опришки, 1962, 8); В цьому павільйоні з ранку до вечора було завізно, — товклися люди, шумно виявляла своє заповнення молодь, під ногами дорослих шмизала галаслива дівчора (Д. Бедзик, Серце., 1961, 111); // перен. Перебувати в кого-небудь довгий час; стирчати. Маловає картини [Сава Петрович]. Пік, як коржі. Цілими днями товклися в нього натурщиці з місцевих дачниць (Головко, II, 1957, 411); Цілими днями товчуться в нього на подвір'ї його шкільні товариші, яким він допомагав, особливо з фізики та математики (Гончар, Тронка, 1963, 87); // перен. Літати, кружляти над чим-небудь, перебуваючи в безперервному русі. Зараз мати й син дивляться одне на одного, потім на ріку, над якою товчуться клубки комат і пролітають птаці (Стельмах, II, 1962, 240); * Образно. Не чути було мінометів, танків, літаків. Знадобили мессери товклися буквально над головами (Коз., Гарячі руки, 1960, 140).

◇ Товкяться на [одному] місці — не просуватися вперед у якій-небудь справі. Не зовсім він [Мартян] і дурний, усяке майстерство знає, — не вчиться, а хату собі укрит сам, не вчиться, — а плотичить [теслярує].. Правда, робив він це непропорно, мляво, довго, або товчеться на одному місці, — шкарбається, як курка лапою, або стоїть — потилицю чухав, поки надумався, що робити (Григ., Вибр., 1959, 346); Товкється, як Марко в пеклі (по пеклі, по пеклу) два пекло.

6. Пас. до товктя 1, 2.

ТОВКУЧКА, и, ж., розм. Скучення приватних осіб, що торгують різними, перев. приношеннями речами (рід-

ко продуктами), де звичайно буває товкотнеча, штовхання; товчок. Вона до того заkostenіла в шкаралупі зажерливості, що змушувала няньку носити на товкучку і продавати стоптани черевки, старі поберті костюми і пальта (Хижняк, Невгамовна, 1961, 157); [Т а р а с:] Добре. От скажіть, тьотю, скільки разів на тиждень ви возите в місто на товкучку борошно, коли революція голодує? (Мик., I, 1957, 107); За пожежею, біля річки — базар і товкучка. Там може трапитись машина до села (Мушк., День.., 1967, 49).

ТОВКУЩИЙ, а, в, розм. 1. Неспокійний, рухливий, непосидючий. — Та який товкучий [о. Тарасій], непосидючий, що все товчється то по келії, то по садку (Н.-Лев., II, 1956, 365); — Мати любе [любить] клопін, їй без клопоту, як салдатові [солдатові] без війни! — Він любить її лякати і трошки глумуват, що була така товкуча (Гр., II, 1963, 58).

2. Западалий від роботи, роботячий, дбайливий. — Мати тож хазяйка добра, чесна і товкуча, і на полі, і в господі, і в торгу тямуча (Укр. поети-романтики., 1968, 552); Товкуча жінка.. лишилася одна з дочкою, і сама хазяїнує не гірше чоловіка (Чорн., Визвол. земля, 1950, 8).

ТОВМАЧ, а, ч. 1. заст. Той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу під час бесіди, офіційних переговорів і т. ін.; перекладач. Тоді взялись за діло товмачі й писці. Озброївшись дощечками, екритими тонким шаром воску, писці заходились питати й записувати імена купців (Скл., Святослав, 1959, 138); В'юнький, низенький товмач.. скоромовкою переказував слова посла (Рибак, Перелес. Рада, 1953, 44); Пашке з'явився у повному параді: нес, товмач, кийок і задалегідь розстелена кобура парабелума (Коз., Гарячі руки, 1960, 93); Великий князь московський Іван Васильович у 1496 р. спорядив до датського короля посольство на чолі з товмачем Григорієм Истолюю (Видатні вітч. географи., 1954, 5).

2. Той, хто тлумачить, роз'яснює що-небудь. — Але ж я не пожежа, щоб мене гасити! Що за злочин, коли все хочеш сам, без товмачів обміжувати! Для чого живи? Для чого житиму? Це мене цікавить (Гончар, Тронка, 1963, 113).

ТОВМАЧИТИ, чу, чин, недок., перек. і неперек. Те саме, що тлумачити. — Та ви не дуже кваптесь товмачити, щоб часом лиха не набратись: хто товчить, той двоє навчає, — бо вже одим батюшка за це вияснїня [вияснення] втратив парафію (Н.-Лев., III, 1956, 174); Узья я адвоката набік, товмачу йому: — Зле, пане, робите: у бабів є гроші.. Дадуть ціну, яку поставите (Март., Тв., 1954, 208).

ТОВПА, й, ж., розм. Те саме, що ватовп 1. Латинці перлися товпами, Шпурляти згору всі шапками, Кричати волюю на весь рот: «Війна! Війна! Війна! проти Троянців. Ми всіх Енеєвих поганців Поб'єм, — іскореним із роду» (Котл., I, 1952, 184); Серед криків і хвилювання товп, серед салів рушничних, звуків якісь музики, показалася княжа коляска! (Хотк., I, 1966, 111); Давид іще пробіг очима по товпі (Головко, II, 1957, 127).

ТОВПИГА, и, ч. і ж., діал. Про товсту, везграбну людину. А вже товпига і та (Сл. Гр.).

ТОВПИТИСЯ, плюся, пишся; мн. товпляться; недок. 1. тільки мн. Скупчуючись в одному місці, збиваючись докупці, створювати ватовп, юрбу; стояти, топтатися ватовпом, врбою. Серед клуні дружки почали танці. Коло обох широких дверей товплилась велика сила народу з цілого села (Н.-Лев., III, 1956, 75); На розіз ринку товпилися купи народу, гомоніли прожови, лунали голосні оклики (Фр., VI, 1951, 338); Хлопці й дівчата, що стояли в хаті, сиділи на лавазі і товпилися в сінях,

тихо гомоніли (Кучер, Прощай.., 1957, 79); Знайоми Килигесеві дядьки в кудлатих чабанських шапках товпляться край дороги (Гончар, II, 1959, 41); *Образно. Я ще раз глянув на чудовий амфітеатр гір: гори товпились кругом могили (Н.-Лев., II, 1956, 386); // перен. Вивикати, з'являтися безладно у великій кількості (про думки, плани, мрії і т. ін.). Думки за думками, невеселі, образливі товпилися в його голові й давили одна другу (Вас., I, 1959, 97); Яшка замовкає, озираючись. В його голові товпляться плани — один фантастичніший од другого — бігти, стріляти, рятуватися! (Ю. Янов., I, 1954, 234).

2. Ходити, рухатися на невеликому просторі близько один від одного, торкаючись, штовхаючи один одного. Скрізь народ товпиться; під боки його штовхають; неборах тільки сопел! (П. Куліш, Вибр., 1969, 172); Біля каліти [рудні] було, як завжди, ясно, світло, привітно. Тільки робітники напружено товпилися, збившись поміж вагонеток, і намагалися бочком, один поперед одного, протиснутись уперед, ближче до каліти (Досв., Вибр., 1959, 199); Зараз ця фотокартка ходила в бойці по руках. Біля столу аж товпляться. Усім хлопцеві подобався дуже (Головка, I, 1957, 278); Люди товпилися біля автобусної каси (Томч., Готель., 1960, 229); // Іти кудись, до чогось, скупчуючись, або рухатися в натовпі, натовпом. Машина сивить, і ми товпимось до вікна. Це наш роз'їзд, треба вилазити (Кюцюб., II, 1955, 235); [К л ю ч а р:] Не товптеся! Я кажда вал: по черзі! Не есі гуртом! Гей, вижнеж назад! (Л. Укр., II, 1951, 479); Всі товпляться туди [на майдан], і кожний хоче в сотий раз щось почути (Ю. Янов., IV, 1959, 27); З криком, галасом і сміхом всі товпилися швидше геть (Смолич, II, 1958, 73).

ТОВПИЩЕ, а, с., рідко. Збільш. до товп'я. Ціле село стовпилося докола Юрішківської гати величезним, утолпленим в зробинок мочалним товпищем (Хотк., II, 1966, 256); На кладовищі за селом — товпище (Мик., II, 1957, 14); Із сумливого товпища вчорашніх невілнників знову виголпилися дзвінкі голоси, в яких чулося безмежне захоплення (Жур., Вечір., 1958, 288).

ТОВСТЕЛІЗНИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелізний. Старий зупинився. Витяг шкуратаючого хиста, скрутив товстезну цигарку (Ю. Янов., II, 1954, 143); І школярів дзвінка юрма, Немож у читанці, заліпила Товстезну жабу (Рильський, II, 1946, 24); Юра притискається животом, охоплює товстезне дерево ногами і руками і тихенько поже вгору по стовбуру (Смолич, II, 1958, 48).

ТОВСТЕЛІЗНИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. Шапку ламає уже голову, нишпорив по товстелізним томам законів, чи не знайдеться чого, щоб випроводити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі (Мирний, I, 1949, 384); Коло похідної, на колесах, кухні Андрій зустрів не тільки товстелізного п'яного чоловіка, а ще й знайомого вже йому пана Броніслава, того самого білогого сержанта, що розсік йому канчуком щок (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 29); Тисячотонні шаланди на товстелізних залізних тросах поверталися важко, як потворні морські дива (Доңч., II, 1956, 88).

ТОВСТЕЛЮЩИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелізний. Зоставившись надовинуці, Гуцалюк скрутив товстелющу цигарку, запалив (Добр., Тече річка., 1961, 142).

ТОВСТЕННИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелізний. Садно метнулася... Якийсь час бігла вона вздоже муру, поки з роззону вдарилися об товстений дуб (Смолич, I, 1958, 95); Катя Несміян сиділа на товстений стіні старовинного замку (Собко, Нам спокій., 1959, 4); — Та покиньте ви цю дурну книгу! — сказала дівчина і закрила товстений фоліант (Вол., Озеро., 1959, 75).

ТОВСТЕНЬКИЙ, а, е. Який трохи перевищує звичайну товщину; досить товстий. Посеред стагу убито чотири палі товстеньких, а угорі позв'язано вірвовками (Кв.-Осв., II, 1956, 174); Отець Степан був невеликий на зріст, присадкуватий, товстенький та кудлатий (Н.-Лев., III, 1956, 21); Хлопчик у самій горочці сидів на руках у Олі, ручки у нього товстенькі; ніжски так само (Сенч., Опов., 1959, 42).

◇ Товстенький сон див. сон¹.

ТОВСТЕНЬКО. Присл. до товстенький. «Садок вишневий коло хати»... співають десь там між хатками; так гарно: тоненько й товстенько — видно, хлопці й дівчата (Тесл., 3 книги життя, 1949, 100).

ТОВСТЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до товстенький.

ТОВСТЕСЕНЬКО. Присл. до товстесенький. Діти наші, квітоньки, Хлопчики і дівоньки! Нум гуртом співають; Ви тягнеть тонесенько, Буду я товстесенько Окселентувать (Гл., Вибр., 1957, 269).

ТОВСТІЙ, а, є. 1. Який має велику, значну товщину; протилежне тонкий. Світ потемнів у її очах, велике блискуче кружало засало його, мов кризь товсте скло, дивиться на світ Горпина (Мирний, I, 1954, 289); Перед товстим монастирським муром крутий берег усеє поріс бур'яном (Довж., I, 1958, 243); М'яко ступаючи по настилу з опалого листу, який товстим шаром лежав під деревами... він слухав, чи не почує десь риків оленя (Скл., Святослав, 1959, 14); Його жилаве тіло прикривала тільки сорочка з товстого полотна (Панч, Гомон. Україна, 1954, 232); // Який складається з великої кількості аркушів (про книгу, зошит і т. п.). А то [хто] сидить в брилі, в киреї, 3 товстою книжкою в руках, і всім, бач, гонить азінеї, і спорить о своїй правді? (Котл., I, 1952, 251); [О л і м п і а д а Г в а н і в н а:] Все читає [Люба] книжки, он очора купила оту товсту [показує на сляну шафу], випиши з неї робить (Л. Укр., II, 1951, 39); У товстому черв'яку змичку розгорнуто останню сторінку (Ю. Янов., IV, 1959, 265); // Дуже наповнений, набитий чим-небудь. Угорці вишикувалися у чергу, і Гриша відміряв кожному по півчерпака.. Серед інших в черзі стояв, відкотивши кожир, літній мужчина в драповому пальті, з товстим портфелем під пазою (Гончар, III, 1959, 270); Покинчивши з столом, Роберт перейшов до шафи, там лежали, акуратно покладені, товсті папки з різними справами (Хижняк, Тамара, 1959, 121).

Товстий журнал — великий за обсягом періодичний літературно-художній або громадсько-політичний журнал.

◇ Товст'я калітка (кшиєня) у кого — про багату людину. В кого калітка товста, у того мова проста (Номис, 1864, № 12919).

2. Який має значний діаметр поперечного перерізу; великий в обхваті. Внизу над самим шосе зеленіють товсті столітні граби та буки (Н.-Лев., II, 1956, 415); Довелось будувати мист.. Матеріалом був корабельний ліс та бутти товстий морських канатів (Тулуб, В степу., 1964, 252); Німці, шалено відстрілюючись, відступали за гранітні товсті колони (Гончар, III, 1959, 287); // Ситий, гладкий, з тілом, що має більшу, ніж звичайно, повноту (про людину) або вродованість (про тварину). А Мар'яна Не до пана Виходила гуляти, Не до пана старого, Усамого, товстого... (Шевч., I, 1951, 155); Кужю Антон Петрович давно вже намітив товсту купчу, що так любила чайку попити, добре поїсти, уволой поспати (Мирний, III, 1954, 19f); Був на селі Квачан-собака, Кудлатий та товстий (Гл., Вибр., 1951, 68); Розходились по дворах куркульські корови, дубелі та товсті, вистрибувала молода кров у дурних телят (Ю. Янов., I, 1958, 54); // М'яси-

тий, жирний, округлий (про окремі частини тіла людини та тварина). *Життя товстий, та лоб пустий* (Укр.-присл., 1963, 112); *Товсті зуби Січкаря блищать, наче смальцем тхоть із помазає, тьажка голова соняшником назирає плечі ближче до землі* (Стельмах, II, 1962, 36); *Обвітрене засмагле обличчя, товстий ніс і маленькі сірі пронизливі очі — ось такий був Яків Бородавка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 431).

Товстє намисто, *заст.* — коралі з великими в поперечному перерізі намистинами. — *Йди, дочко, та причепириє!* — сказала мати, — *надінь товстє намисто та квітки на голову* (Н.-Лев., III, 1956, 14).

Товстá кишка, *анат.* — частина кишкового каналу людини й хребетних тварин, що починається безпосередньо за тонкою кишкою.

3. *розм.* Значний завширшки, широкий (звичайно про брови, вуса і т. ін.). *На широкому жовтому лобі чорні товсті чорні брови* (Н.-Лев., III, 1956, 342); *Каленик Рожанович, з чорною, дбайливо підстриженою бородою, з товстими, теж чорними, вусами, у новій костюмній парі, нагадував багатих синків з кінофільмів про старе життя* (Сенч., Опов., 1959, 9).

4. *розм.* Низький, густий, басистий (про голос, звук). — *Чорта з два просватає!* — *зукнує тут, як із бочки, чийсь товстий голос.* — *Уже кому що, а Череванина моя буде* (П. Куліш, Вибр., 1969, 176); — *І якщо тобі чорта треба?* — *grimує під вікном просто Левантини сердитий товстий голос* (Гр., II, 1963, 291); *А змія підслухала, як жати какаала Телесика, прийшла до берега та давай зукать товстим голосом.* — *Івасику Телесику, приплинь, приплинь до бережка* (Тич., I, 1957, 151).

◇ **Товстій сон див. сон¹.**

ТОВСТІТИ, товстять, *недок., перек., розм.* Робити когось-небудь товстішим на вигляд (про незграбно поштаній одяг).

ТОВСТІНЬКИЙ, а, е. Пестл. до товстєнький.

ТОВСТІТИ, ію, ісп, *недок.* Ставати товстим (у 1, 2 знач.); товщати. *Рибалка рибку дбав і у мішках носив, А старшина товстіє і багатіє на диво...* (Гл., Вибр., 1957, 148); [Г а в н а:] *Вам борщу? [Н а д і я:] Ні, ні, тільки не борщу! І так уже товстяті почала* (Мороз, П'єси, 1959, 248); *Обидва [ковалі] літні, сучорляві, міцні, стрункі — професія коваля не дає людині товстяті* (Літ. газ., 27.III 1959, 1).

ТОВСТІШАТИ, аю, аеш, *недок.* Ставати товстішим; товщати. *Спізнав би [Ленський] світ цей без омані, Пив, іє, товстішав, спав, потів* (Пушкін, Є. Овєгін, перекл. Рильського, 1949, 159).

ТОВСТО. Присл. до товстій 1, 4. *Проходячи мимо вітрини напхетного магазину, стала [мати] й стояла злину, а потім зайшла й звеліла собі зробити три бутерброди, товсто намазані маслом* (Хотк., I, 1966, 174); *Літом вона ходила у ватнику, зимою — в старобабьому некритому... кожусі, в руці — неодмінна, схова на віварську гирлигу кривуцаята палиця, кінець її завжди височить над головою, товсто і незграбно закутаню в хустки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 328); *Грицько помовчав, обдивився ще раз дудку, потім тиенько подув, — товсто і хрипко загула дудка* (Мирний, IV, 1955, 23); *Баба така чорна, так і скидається на гаву, а як заговорить товсто та голосно, ну гави тобі та й годі!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 24).

ТОВСТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову товстий у 1 знач., напр.: товстошаробий; у 2 знач., напр.: товстобогий, товсторубий; у 3 знач., напр.: товстовусий, товстобровий; у 4 знач., напр.: товстоболбосий і т. ін.

ТОВСТОБОКИЙ, а, е. Який має товсті боки, з товстими боками. — *Зимонько-снігурчко, Просимо, голубочко, Щоб мороз стояв. Бабу товстобокую, Відьму вирлокою, Пильно доглядає* (Гл., Вибр., 1951, 237); *Окремі дельфіни були якісь кумедно товстобокі* (Трубл., Шхуна., 1940, 173).

ТОВСТОГУБИЙ, а, е. Який має товсті губи, з товстими губами. — *Коли б жєні воля, то я б паничів з п'ять до себе прийняла, — сказала товстогуба Приська, граючи до хлопців масляними очима* (Мирний, IV, 1955, 165); *Устим Ревенко, задерши дурну голову, спритно кидав насіння в роззялений товстогубий рот* (Довж., I, 1958, 79).

ТОВСТОДЗЬБОВИЙ, а, е. Який має товстий дзьоб, з товстим дзьобом. *Він ламає хліб і, кидаючи великі шматки за поруччя товстодзьобим сизим голубам, дивився, як жадібно вони розкльовують скоринку* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 11).

ТОВСТОЗАДИЙ, а, е, *розм.* Який має великий, товстий зад, з товстим задом. — *Ну-ну ж ти, попадя. Ножку! — крикнув він на борозну, товстозаду коняку* (Мік., Кадильниця, 1959, 20); — *Коли б то з ними був Гейне, а ще краще злий-презлий Салтиков-Щедрін! Скинули б тоді товстозадим панам.. штани та всипали березової каші в те місце, звідки ноги ростуть* (Кол., Терен., 1959, 294).

ТОВСТОКОРИЙ, а, е. Який має товсту кору, кірку, з товстою корою, кіркою. *Забаранила наша картч [зерно] по таріакоз, по графинах, по головах гостей. Од бритої голови Адама Антоновича, як град од пудового товстокорого кавуна, одскакує* (Ряб., Жайворонки, 1957, 151); *Образко. — *З чого б ото сміятись? Весело тобі, радіше, пень товстокорий.* — *третячими губами прошипіла Мотря* (Кол., Вибр., 1953, 433).

ТОВСТОЛИЦІЙ, я, е. Який має товсте, м'яксте обличчя, лице, з товстим лицем. *Кремежий, товстолиций лейтенант хрипким басом доповідає командиріві мікроти, що перший взвод повернувся з роботи* (Гончар, III, 1959, 24).

ТОВСТОЛЮБИК, а, ч. Промислова риба родини коропових, що водиться в річках Південно-Східної Азії й живиться здебільшого водоростями. *У Київському морі з'явилось багато новосельців. Тут акліматизувались волзька стерлядь, амурські коропи, товстолобики та ін.* (Веч. Київ, 10.I 1966, 2).

ТОВСТОМОРДИЙ, а, е. 1. Який має велику, товсту морду, з товстою мордою (про тварину).

2. *розм.* Який має товсте, м'яксте обличчя, з товстим обличчям (про людину). — *Ах ти ж, бугаю товстомордий. Та що це за життя таке настало? На землі не сиди, бо земля панська. Робити не смій, бо пани цехмістри не дозволяють* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 141).

ТОВСТОНІЖКА, и, ж. Перетинчастокрила комаха — насіннеїд, поширена в Південній Америці і Європі. *Із спеціалізованих шкідників на бобових травах зустрічаються листові довгоносики-фітономи, товстонижки* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 242).

ТОВСТОНОГИЙ, а, е. 1. Який має товсті ноги, з товстими ногами. *Все курортники до моря везуть [експрески] та різні машини синків товстоногих, в коротеньких штаних, які хоч ростом вищі за матері, а їх за ручку ще водять* (Гончар, Бригантина, 1973, 165).

2. З товстими ніжками (про меблі). *Я сїдаю за товстоногий графський стіл, а голова комбїду з шудляди дістає червону китайку, розстелює її, і в комбезамі і в мене на душі стає образу урочисто* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 155).

ТОВСТОПАЛІЙ, а, е. Який має товсті пальці, з товстими пальцями. — *Спокійно! — підніс обидві товстопалі руки Озолс. — Знаю, що говорю* (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 392).

ТОВСТОПІКНИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстомбрдний 2. *В хату увійшов товстопікий, кривоносий дячок, гостро зиркнув на Дмитра і розгачує усмішкою уста* (Стельмах, II, 1962, 401).

ТОВСТОПУЗІЙ, а, е, розм. 1. Який має велике, товсте черево, пузо. *На гладкому глинястому дні дримає ціла череда товстопузих ковблів [ковблників] (Фр., III, 1950, 332); Ше ніколи півчани не зазнали такою лиха, як тоді, коли ними правила тілиста рука товстопузого Потаповича* (Мирипій, II, 1954, 105); // *лайл. Багатий, заможний. Відібрати в них товстопузих дармодів фабрики, заводи, шахти, друкарні й дати в руки трудового народу? Задача перший за це!* (Вільде, Сестри..., 1958, 154); // у знач. ім. **товстопузій**, зого, ч., товстопузї, их, мн., *лайл.* Про багатого, заможну людину. *Пустився наперейми панові Степан Гуска. От би накинує панові на ший аркан і зірвав його з гоня. Підлетів Гуска до товстопузого і простромив його списом* (Довж., I, 1958, 261); — *Ач, товстопузій. Хоч би раз проснав, дав людям відпочити, — бурчали вони [хлопці], коли Печанський відійшов* (Тулуб, Людолова, I, 1957, 82).

2. перен. З вигуклими, широкими боками (про автомобіль, меблі та інші предмети). *Взор праворуч, зникаючи в піднебесі, простягався Лівнезтова вулиця, по обох боках якої тяглися ворушливі тежні сажуки люди, а бруком несали жовті й червоні товстопузї автобуси, мерехтливі таксі* (Досв., Вибр., 1959, 240).

ТОВСТОСТЕБЛИЙ, а, е. Який має товсте стебло, з товстим стеблом. *Товстостеблу соломку завантажувати окремо від тонкостеблої, бо для вимочування їм потрібна неоднакова кількість днів* (Колг. село, 6.VII 1954, 3).

ТОВСТОСТІННИЙ, а, е. Який має товсті стіни, стінки, з товстими стінами, стінками. *В XV—XVI ст. місцеві гончарі [на Покутті] виробляли грубий обжурений посуд — товстостінні горщики* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 97).

ТОВСТОСУМ, а, ч., розм. Багатир, багатий ділок, підприємець. *Майерсу було, мабуть, соромно за свого товстосума. Він був справжній ешеній, закоханий в науку. Йому хотілось відвернути розмову* (Довж., I, 1958, 407); *Товстосумів і апологетів капіталізму особливо лякає те, що в свідомості мільйонів людей марксизм-ленінізм, будівництво соціалізму і комунізму нерозривно зв'язується з боротьбою за зміцнення миру і безпеки народів* (Ком. Укр., 1, 1963, 61).

ТОВСТОТІЛИЙ, а, е. 1. Який має товсте тіло, з товстим тілом. *Грав джаз-оркестр. Кілька молодих пар і між ними літній, товстотілий стилляга з високою і тонкою, як жердина, амазонкою танцювали вальс-бостон* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 196).

2. З випуклими широкими боками. *Тут звук стає стрясанням вод і суші, Дагтініям надр і поштовгом глибин, — Розкотистий, широкий грім «Катюшів», Квапливий крєкїт товстотілих мін* (Бажан, I, 1946, 138).

ТОВСТОШІЙ, я, с. Який має товсту ший, з товстою шиєю. *А товстощій фанатики [муллїн, ченці] прийшли й сюди [до гирла річища]. О, тут право не шанське. Тут ті, що своїми м'язами видушують собі воду, видушують нові порядки на землі, вони господарі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 251).

ТОВСТОШКІРИЙ, ТОВСТОШКУРИЙ, а, е. 1. Який має товсту шкіру (шкуру). *Морем плає тюлень... Вода була холодна. Але товстощуруму тюленеві було бай-*

дуже (Трубл., I, 1955, 141); *У дворі стояли ситі коні, Лаялись дебели куркулі, В товстощурї дублені долони Затискали пагони землі* (Перв., I, 1958, 167).

2. Зробл. з товстої шкіри. *Товстощкірий пояс.*

3. перен., розм. Який ні на що не звертає уваги, якого нічим не можна проінняти; грубий, печуїний. — *До вас можна? — Та заходьте ежє, коли в дверях стоїте, — неласкаво обізався тато. Але це не дуже збен-тежило товстощкірого дядечка* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 32); // у знач. ім. **товстощкіри, товстощкури**, их, мн. *Ті, кого нічим не можна проінняти. Ех, не для мене цей світ!.. Нехай живуть на йому [ньому] товстощкури, тупі, — він для їх* (Тесл., Вибр., 1950, 166).

ТОВСТОШКУРИЙ див. товстощкірий.

ТОВСТУВАТИЙ, а, е. Трохи товстий; трохи товщий, ніж звичайно або ніж треба. *Чомусь оці згризені на козачці підкієки найбільше дивували й гнівали батька. Він.. націлював на підкієки й очі, й товстувати губи* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 129).

ТОВСТУЛЯ, і, ж., розм. Товста, повна жінка, дівчина. *Незабаром у дверях з'явилась не дуже молода, але гарна з лиця така добра товстуля, низька, кругленька* (Н.-Лев., III, 1956, 374).

ТОВСТУН, а, ч., розм. Товстий, повний чоловік, хлопець. *Так ми кибалися камінням, може, з півгодина. То товстун мене перемаєє, то я товстуну* (Збан., Мор. чайка, 1959, 15); *На веранду, навстіж розчинивши двері, зайшов Роман Петрович і з ним один з новоприбулих, певне його товариш. — Низенький товстун у парусиновому костюмі* (Коз., Сальвія, 1959, 54).

ТОВСТУНЕЦЬ, вця, ч., розм. Зменш.-пестл. до товстун. *Він підвієє за столом — намотуєватий, туго затягнутий поясом товстунець* (Гончар, Людина..., 1960, 20).

ТОВСТУХА, и, ж., розм. Товста, повна жінка, дівчина. *Сніткала раз товстуха нашу наймичку та й питає: — Чи твій хазяїн відпочивав після обід?* (Барв., Опов., 1902, 260).

ТОВСТУШКА, и, ж., розм. Зменш.-пестл. до товстуха. *Низенька товстушка Ніна поруч високої й худой Шепель здалася ще нижчою й круглішою* (Донч., V, 1957, 234).

ТОВСТЮЧИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. [В а с и л ь:] *Сядеш собі почитати щось цікаєє або щось написати, а він тобі претьєє з товстючим зшитком — новою поєюю або низкою віршів, — та як почне читати, як почне!..* (Сам., II, 1958, 94); *Що за диво? Ви в лісі. Серед товстючого високого дерева ген на гору коритом потяєєє шлях* (Мирипій, IV, 1955, 314); *Він [агноном] сердито розпакуєєє обзортку товстючого качана [кукурудзи]* (Вол., Дні., 1958, 157); *Зате ж, як розкуражиться [скрипочка], Уся біда уляжетьєє: Такий жармидер заведе, Що й бас товстючий загуде* (Гл., Вибр., 1957, 293).

ТОВСТЮЩИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. Дуже б хотїєєє я написати як скоріше свою брошурку, але не можу обцяєєєє дуже скоро, бо треба ще прочитати дві товстючі німецькі книги та одну англійську — се же жарти! (Л. Укр., V, 1956, 161); *Праворуч, за огородю, розкинуєєєє старий сад, з товстючими деревами* (Кол., На фронті., 1959, 58); [Г а в е н д а:] *Два невідомі мені товстючієєє пани прийшли з оцим листом* (К.-Карий, II, 1960, 12); — *Здорово, бурса! — гукнув Павло, радісно всміхавсьєєє. — Ну, як дома гуляєєєє? Диви, як підгодуєєєєє... А Надійка яка товстюча, — жартуєєєєє Павло* (Кпр., Вибр., 1960, 79).

ТОВСТЯНКА, и, ж. (*Pinguicula*). Комахоїдна рослина родини пухирникових. У нашій вітчизняній флорі групу комахоїдних рослин представляють росичка,

товстянка і пузирник, що «поїдає» водних тварин (Веч. Київ, 25.III 1966, 4).

ТОВТРИ, тр, мн., геол. Ванякові пасма, що являють собою залишки рифів та атолів морів далеких геологічних епох. Наука визнає Подільські товтри унікальною пам'яткою геологічного минулого, подібної якій немає в Європі (Наука., 2, 1972, 36); *Прощайте, товтри круглозубі, і ти, зніздо Кармелюка* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 29).

ТОВЧ, і, ж., діал. 1. Дерть. Хитра [Воробейха],.. мало не щодня приходив за чим-небудь. Коли привезли її дров, нагадала про сіно для корівки, а привезли сіно, то нагадала про товч, а привезли товчі поросятку, то нагадала про себе (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 182); *Базар був завалений пшеницею, борошном, житом, цукром, горохом, товчею* (Кучер, Трудва любов, 1960, 154).

2. Те, що потовчено. І на морді, і на ратицях свині густе картопляне товч (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 63).

ТОВЧА, і, ж., розм. Те саме, що штовханіна. Спершу базато було товчі — декого стоптали кінцями в темряві (Головко, Мати, 1940, 104).

ТОВЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до товкть. Коли він заходить у кімнату, Марфа вже насипала кулешу в миску, що густо парувала, заповнюючи приміщення дужмяким запахом старого, товченого з цибулею і часником сала (Коп., Земляк., 1957, 157).

ТОВЧЕНИЙ, а, е, прикм. Пом'якшений або подрібнений унаслідок товчіння. Приносили [баби] на продаж і масличку, і сметану, і яєчок, і буханчик, і солі товченої (Кв.-Осян., I, 1956, 470); *Мати поставила на стіл ринку з товченою картоплею і миску сметани* (Тют., Впр., 1964, 8).

ТОВЧЕНИК, а, ч., перев. мн. товчєники, ів. 1. Куліварний виріб у формі вареної кульки з січеного, а потім потовченого м'яса, до якого додається борошно, сіль, перець. — Скажи ласка, дочко, куховарці, щоб зараз сікла м'ясо на товчєники та заходилає варити горошок (Н.-Лев., VI, 1966, 16); *Жінки розставляють на майдані столи .. Ставлять сметану, сир, вареники й товчєники, і мед прями мисками — гречаний, темний у сотах і просто мед, і яблука, й сливи* (Довж., I, 1958, 191).

2. розм. Удар кулаком. Під сердитую годину, Одна [рука] смиче за чукрину і товчєники дає (Гл., Вибр., 1957, 319); — *Ти що, парубче, може, товчєників загоїти?* — *нарешилі вирвалося у Левка.* — *А то нам втроє не довго ребра полоскотати* (Стельмах, I, 1962, 53).

◇ Нахапяться товчєників див. нахапуватися.

ТОВЧЕННЯ, я, с. Те саме, що товчіння. Як основний метод визначення міцності вугілля він запропонував метод товчення, при якому куски, відбиті в різних місцях забоя, розтовчують у спеціально сконструйованому приладі (Техн. нормув., 1958, 51).

◇ Товчення води в ступі — те саме, що Товчіння води в ступі (див. товчіння). Таку роботу можна без образи порівняти з товченням води в ступі (Л. Укр., V, 1956, 88).

ТОВЧІННЯ, я, с. Дія за знач. товкть і товктьєса. На поселенні виявлено численні кам'яні знаряддя праці — розтирачі, пести [товкачі] для товчіння, зернотерки (Нариса стар. іст. УРСР, 1957, 77).

◇ Товчіння води в ступі — про некорисне, марне заняття. Адже добре знає [Турбай], у чому притичина, — думка Ярослава, — навщо ж і розмову затівати?! Поки комсомольці-десятикласники не підуть на ферми, доти приватиме пустопорожнє товчіння води в ступі (Вол., Місячне срібло, 1961, 216).

ТОВЧІЯ, і, ж., розм. Найявіність де-небудь значної кількості людей, що зміщують одні одних. А кузня, з постійною товчєю народу в ній, хоч і добра була школа [для Артема], та до якогось часу, поки менший був (Головко, Мати, 1940, 246).

ТОВЧОК, чкя, ч., розм., рідко. 1. Те саме, що товкучка. Найбільш турбувала мене одежа. Шоколадна, в розіжку, перероблена з старої панської, купленої на товчу (Кочуб., II, 1955, 244); *На станції та ж сама жетушня, той же товчок* (Скл., Шлях., 1937, 15); *У друзів празник ще й великий: Сьогодні на товчку вони купили Жозу черевки, А Стьопі Богові — штани* (Воскр., I всеріоз., 1960, 61).

2. част. Різкий рух; поштовх. Копі шарпнули і товчок кляну [кляпан помпи] зломив (Фр., II, 1950, 375); // *перек.* Внутрішній або зовнішній поштовх до якоїсь дії, певного вчинку, прояву і т. ін. *Моє відкриття — Се не мета, лиш шлях, котрого краю Не видно; — Школі для атолаєних, Але товчок мозучий для міцних, Для руху й поступу* (Фр., XIII, 1954, 194); *Зовнішня ж сила товчків розмаїтих сама неспроможна Сумі речей забезпечити життя без занепаду й шкоди* (Зеров, Вибр., 1966, 155).

ТОВЩ, у, ч., діал. Жир. Хмара суне по небі, як та розплила з товщу молодичі (Коб., III, 1956, 467); — *Навіть голодний мусить пам'ятати, що послух дорожчий од баранячого товщу* (Загреб., Шепіт, 1966, 152).

ТОВЩА, і, ж. 1. Маса якої-небудь речовини, якогось тіла від поверхні у глибину, шар чого-небудь. Вас так і потягло до води. Заклекотіла, потемніла її прозора товща, широкі круги зникли по версту і.. покотили один за другим, здіймаючи невеличкі бульби (Мирний, IV, 1955, 316); *Під величезною товщею геологічних нашарувань виявлено гігантські пласти кам'яного вугілля* (Цюпан, Україна., 1960, 191); *Товщу снігового покриву вимірюють снігомірною рейкою* (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Образно. *Напроти красива була Мар'яна, і через товщу років ніс її образ Пилип Йовка* (Вітч., 7, 1948, 105); *Його [М. Коцюбинського] цікавить не екзотика, а ті струмені живого життя, що пробиваються крізь товщу релігійних умовностей, соціальні процеси, типові для тодішньої дійсності* (Іст. укр. літ., I, 1954, 611); // *Велике скугчення людей, тварин від країв у глибину. Наші намагання пробитися до дверей, за лаштунки, крізь густу товщу людей, були зовсім марні* (Смолич, Театр., 1940, 32); // *рідко.* Те саме, що жир¹. *Папір, яким була обвинена [свічка], загорівся. Полум'я вибухнуло догори та почало коптити. У ліхтарі шкварчить стоплена товща* (Круш., Буденний хліб., 1960, 89).

△ *Продуктивна товща див. продуктивний.*

2. *перек.* Про широкі народні маси, про народ. Футбол прити у гуцу народну, у вському її товщу, без якого вже життя нема! (Вишня, I, 1956, 402); *Що може бути вище, грандіозніше за сьогоднішній день? Залізні кроки п'ятирички — історія не знала нічого подібного. Переворот у житті столітньої селянської товщі. Життя вирве, кипить* (Жур., Нам тоді., 1968, 86).

ТОВЩАННЯ, я, с. Дія за знач. товщати.

ТОВЩАТИ, аю, аеш, недок. Робитися товстим або товстішим; товстішати. Падав, падав [світ]. Пухнастий білий килим виткався різно та гладко і все товщав (Дор., Не повторю., 1968, 68); *Змарнів Йосип, постарів, аж зігнувся мов, а вона — ніеркою: молодіє та все товщав* (Мирний, IV, 1955, 41); *Карпо Палаженко сказав: жовтях — це вітрок, якого забули в огудинні, і він з часом товщав як жовтис* (Чаб., Тече вода., 1961, 90).

ТОВЩЕННИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. Без надмірного зусилля він шари товщенні б'є, та нестримно

йде вулиця: п'ять хвилин — і тонна є (Уп., Вірші., 1957, 180); *Наближається літо, а Братське море ще не збільшилося від свого зимового збрання — товщенню кржаного панцира* (Рад. Укр., 1.VI 1963, 3).

ТОВЩИЙ, а, е. Вищ. ст. до товстий. *Купка трісочок уже розворілася, почали обгорати й товщі шматки дерева* (Ю. Янов., II, 1958, 155); — *Хіба то пан?* — *Ожтаб зневажливо торкається рукою до.. верхньої товщі еуби, і все його суше обличчя.. кривиться презирством* (Стельмах, I, 1962, 88).

ТОВЩИНА, й, ж. 1. Величина, розмір поперечного перерізу предмета, тіла; відстань у глибину від поверхні якоїсь маси до іншої маси або до якогось предмета. *Тож і каблучка, що носили на пальці ти протягом років, Децо (не знати коли) на своїй товщині утрачає* (Зеров, Вибр., 1966, 132); *Через деякий час він уже знову ніхав біля заглушених танків, спокійно постукував по них пужалом і допитувався в танкістів про товщину броні* (Гончар, I, 1954, 370); *Його пальці бігали по ній [деталі] сміливо, спритно, залізали в отвори, що, здавалося, були меншими в діаметрі за товщину самих пальців* (Гончар, IV, 1960, 82); *Він тверезими очима і розважливыми думками оцінював товщину важкого шару води над язтою* (Собоко, Скеля., 1961, 111); *Знаючи цільність і товщину снігового покриву, легко визначити і запаси води в снігу* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 15).

2. Оглядність, повнота.

ТОВЩИНИЙ, а, е. Прикм. до товщина.

ТОГА, и, ж. Чоловчий верхній одяг громадян у стародавньому Римі. [Л ю ц і й:] *Нащо у вавілонців мав би я учитися таким зачіпляючостям, що не годиться не тільки заду в гостях починати, але й до сварки допускати інших? Се й в Римі всяк, хто носить тогу, знає* (Л. Укр., II, 1951, 404); *Цезар у власному місті став богом. Великий у тозі, Бує і при зброї великий* (Зеров, Вибр., 1966, 328); **Образно. Сонце-золото, сміх і жемчуг Я знижу в разки намиста, Для забутих, для найменших* *Понесу в велике місто.. Я розсиплю сонце-золото, Женіи променя ясного.* — *Раптом високе болото, І замість ганчірок — тоги Зодягне невідьник праці..* (Чумака, Черв. заспів, 1956, 117).

Убратися (убратіся, одягтися, одягнутися і т. ін.) в тогу кого, чого — удавати з себе кого-небудь або намагатися створити собі певну репутацію без достатніх на те підстав. Убираючись у тогу марксистів, ревізійності на ділі виступають проти революційного вчення, підривають його силу і цим самим роззброюють партію, робітничий клас (Ком. Укр., 9, 1968, 39); *Спроби деяких письменників нарядитися в тогу древніх мудреців, які зустрічали з коліски людину багатозначним «пам'ятай про смерть», виявилися смішними* (Талант., 1958, 221).

ТОГДІ, заст. Тоді. *Ентелл був тяжко смілий, дужий, Мужик пвчистий і невялюжий [незграбний], Тогді він п'яний вкладає спать* (Котя., I, 1952, 94); *Тогді неси мою душу Туди, де мій милий; Червоною каліною Постає на могилі* (Шевч., I, 1963, 10); *Тогді чоловік весело співає, Як п'ятериком позаняє* (Номис, 1864, № 1408).

ТОГДІ, **ТОГДІ**, присл., діал. Минулого року, то-рік. — *Тепер ти [Авиця] мені і з цим і з тим, а як я тогді посилав за тобою на толоку, то ти ще й писок розпустила* (Март., Тв., 1954, 41); — *О, давно я вже був тут, Іване.. Ше, коли б не збрзати, тогді перед жнивами* (Козл., Сонце., 1957, 36).

ТОГІДНИЙ, а, е, діал. Торішній, тогорічний. *Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідний білий, а сьворчаний жовтий, як віск* (Слеф., Вибр., 1945, 125); — *Ти нам*

поверни паї! — загомоніла громада. — *Сьгоднішні й тогідні* (Круш., Буденний хліб., 1960, 234).

ТОГІДЬ *див. тогді.*

ТОГО, 1. присл., розм. Уживається як співвідносне слово із сполучником що з причинним значенням; тому. *І ти заплакала! Чого? того, що тяжко полюбилася Микиту бідного.. Диво дивнее на світі З тим серцем буває!* (Шевч., II, 1963, 99); *Чого ж тепер вони такі Смутні та невеселі? Того, що серце їм гризе І сором і досада, Здається, гори всі кругом Гукують: «Зрада, зрада!»* (Л. Укр., I, 1951, 358).

2. част., у знач. присудка, розм. Уживається на означення дій, властивостей, стану, перев. якоюсь мірою негативних. — *І в кого ж ти їз [патрони] поцупиш? — з веселим докором дивиться на чоловіка.* — *Свириде Яковлевичу, а ти за нікому?.. — благає віддано собачими очима.* — *Нікому.* — *В Ларіона Денисенка я їз... того. В тій кімнаті, де святий живе* (Стельмах, II, 1962, 316); — *Ну, це вже ви того... прокинулася рибалка.* — *Це брелія.* — *А хіба тобі не однаково, — гаряче обізвався хазяїн трамвая* (Ю. Янов., II, 1958, 85); *Офіцери тим часом роздмухували над тим, що полковник Шредер таки зовсім з'їзав з глузду. Він вже давно був «того», але ніхто не передбачав, що його так нагло візьме* (Гашек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 385).

ТОГОБІЧНИЙ, а, е, розм. Який проживає чи міститься на іншому березі, по той бік річки. *«Ти тутешній?» — питає [незнайомий]. «Ні, — кажу, — отче, я тогобічний»* (Морд., I, 1958, 101); *Дніпрове плесо тече й сине, далеко чути кожен звук. Ось на човні копцю сіна везуть із тогобічних лук* (Забіла, Поезії, 1963, 20).

ТОГОДЕННЯ, я, с., поет. Те саме, що тогочасність. *Давні муки тогодення.*

ТОГОЛЕЗЕЦЬ *див. тоголезці.*

ТОГОЛЕЗКА *див. тоголезці.*

ТОГОЛЕЗЦІ, ів, мн. (одн. тоголезець, зяч, ч.: тоголезка, и, ж.). Населення Того.

ТОГОЛІТНІЙ, я, с., розм. Те саме, що тогорічний.

ТОГОРІЧНИЙ, а, е. Який існував, відбувався або відбувся минулого року; стосується минулого року і т. ін.; // Який зберігся, залишився з минулого року. *Поле внизу, неприємна стерна, тогорічне будячка, Пара зудих шкапенят тягне, згнущисся, плагу* (Фр., XIII, 1954, 305); *Я спинився. Суха, товорічна ковила, трава прадівних степів тріпотіла на вітрі* (Хор., Ковпала, 1960, 56).

ТОГОСВІТНІЙ, я, с., розм. Який перебував за межами цього світу; власт. тому світові; потойбічний. *А без частя життя здавалося Гордієві зовсім нерозумним, не мало мети. В мету тогосвітню він не вірив* (Гр., II, 1963, 46); *Не думай про рай тоосвітній, А тим утішайся, що є* (Крим., Вибр., 1965, 275).

ТОГО-ТАКІ, присл. Саме в той час у минулому чи майбутньому. *Того-таки року на канікули з Одеси в Херсон приїхала моя знайома* (Вітч., 8, 1958, 92).

ТОГОЧАСНИЙ, а, е. 1. Який був, існував раніше, в минулому, за тих часів; колишній; протилежне сьоточасний, теперішній. *Видолячи з інтересів народу, Сковорода осуджує тогочасне сусільство, сатурнично змальовує життя поміщиків, чиновників, охочених жадобю наживи, чинів, високих посад* (Рад. літ-во, 11, 1971, 65); *Автори давніх українських драм часто вводили в свої п'єси монолози, в яких герої висловлювали свої погляди на тогочасне життя України, розповідали про себе, про свої природи тощо* (Рад. літ-во, 1, 1963, 112); // *Власт. минулому, тим часам. Одна з найдавніших дум, знаменита дума про Самійла Кішку, виявляє в авторі неабиякого знавця тогочасного козацького побуту, умов турецької неволі, форм боротьби козаків*

з турецькими феодалами (Рильський, IX, 1962, 205); // у знач. ім. тогочасне, того, с. Те, що було, існувало раніше, в минулому, за тих часів. *Літа минають — озорь не гасне: Пісні лунають про тогочасне* (Уп., Вірші..., 1957, 139).

2. Який жив раніше, в минулому, за тих часів; сучасний кому-, чому-небудь у минулому. *Польські тогочасні пани, край вищепені та без міри спанілі в розкоші, не могли знести недовгого військового таборового життя й їхали на війну, неначе на якийсь бенкет, в дорогих каретах, з великою силою усяких служників, слідком за ними йшли валяки хур, навантаженіх усяким незліченим добром* (Н.-Лев., VII, 1966, 217); *Надзвичайно гостро сатиру на тогочасне панство звучала в п'єсаві М. Л. Кропивницького комедія Кайткі-Основ'яненка «Шельменко-денщик»* (Минуле укр. театру, 1953, 55).

3. Такий, яким хто-небудь був або що-небудь було раніше, в певний момент чи період в минулому. *Не дивно було й те, що тогочасна Любка не захопилася бодай якимись ідеями часу чи громадською діяльністю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 23).

ТОГОЧАСНІСТЬ, ності, ж. Час, період в минулому, позначений певними історичними подіями, явищами або життям і діяльністю кого-небудь. *Драма Лесі Українки [«Руфін і Прісцилла»], написана в роки спаду революції і настання реакції, наголошувала на багатьох актуальних питаннях тогочасності* (Рад. літ-во, 18, 1955, 218).

ТОДІ, предсл. 1. В той час, колись у минулому чи в майбутньому; не тепер. *Його батько чумакував, і бере було його з собою малого, то ще тоді він закохався у дорозах* (Вовчок, I, 1955, 181); *Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Як тоді шумлять верби над рікою, як світяться зорі, як сніг цвілі... Од твого волосся віяло весною. В ніч ту над рікою ми одні були* (Сос., II, 1958, 101); *— Настане час, — думав у голові Авоша, — і ми прибудемо одним од одного не як вороги, а як друзі, як брати. Побачимо зблизка тоді Олімпі, і древні Афіни, і знесений в небо Акрополь, і дивною буде оця ворожнеча...* (Гончар, II, 1959, 71).

2. Одразу після якої-небудь дії або одночасно з нею. *Бремлі з усієї сили одарив острогами коня під боки.. Кривоніс почав обстаєвати. Тоді він кинув списом наздогінці за Бремлію* (Н.-Лев., VII, 1966, 180); *Я гащу електрику на монтажною столі, і тоді ми обоє помічаємо, що надворі вечір чи ніч* (Ю. Янов., II, 1958, 26); // У названий період, час. *Особливо похмурий та незадоволений тодішній Григорій живив. Бозна-коли він тоді те і коли спав* (Тют., Вир, 1964, 34); *— Чмизавки?.. Чи не ці чмизавки тоді вам шлях торували? Безводдя та спена, аж сліна в роті зваплювалася! Коней кинули, шинелі кинули, а мпокетів не кидали. Йшли та йшли, аж гори друготіли від наших залпів!.. Де ви тоді були, я вас питаю?* (Гончар, III, 1959, 405); // у сполуч. зі сл. а м е. У той самий момент. — *Що се таке? — спитала вона, бо тоді саме щось стукнуло й грюкнуло десь* (Вовчок, I, 1955, 362); *Олександра говорила з зазяттям, наче сварилася. Саме тоді вийшов з канцелярії десятник* (Коцюб., I, 1955, 37).

3. У такому разі, за таких обставин, умов. *Коли чоловік пише для себе, виливає своє горе й радіощі, то йому легше став. Чому ж тоді не писати?* (Коцюб., III, 1956, 276); *Зійшлись бійці... А там летить Марина, вже видно на дорозі пил... «Не може бути, щоб він загинув, кого ж мені тоді любити?»* (Сос., I, 1957, 365); *Бійці повернулися і доповіли, що дорогу знайдено. — Тоді несіть мене, несіть на той гомін* (Тют., Вир, 1964, 322); *— Та й не знаю, чи зможу до ладу розповісти? — Тоді*

ми пособижу, — пообіцяв Дзвонар (Стельмах, I, 1962, 58).

4. Уживається в головному реченні у знач. співвідносного слова до сполучників коли, як, як б і або без сполучника в підрядному умови. *Тоді сироті неділя, як сорочка біла* (Номіс, 1864, № 700); *Якби мої думки німії та пісню стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя доога розмова* (Л. Укр., I, 1951, 198); *Коли шумує в серці кров і прагне радісної муки, — Який широкий світ тоді — Ніяким не окинуть оком* (Рильський, II, 1960, 284); *Мати тоді сита, коли діти не голодні* (Горд., II, 1959, 19); — *Гляди, Маковею, одруже розгубишся: тоді амінь тобі!* (Гончар, III, 1959, 59).

◇ **Тоді**, як (колі) на долбні волбєся віросте див. волбєся.

5. Уживається як частина складеного підрядного сполучника то ді як у часових підрядних реченнях, що мають відтінок допустовості або протиставлення; тим часом як. *Молодиця сумна-зажурена, життя, видно, глибоко чіпало її серце... тоді як від словає своє серце від злих і добрих ураз життя під суворою запоною старості* (Мирний, I, 1954, 166); *Тоді як у дрібних оповіданнях ми найчастіше бачимо селян, робітників, ремісників... в повістях своїх Франко займається вже тими, на кого працюють ті люди* (Коцюб., III, 1956, 39); *Фантастичний, казковий елемент майже зовсім відсутній у думках, тоді як у російських билинах, сербських та болгарських піснях йому відведено чимале місце. Це, безперечно, пояснюється часом і умовами творіння* (Рильський, IX, 1962, 231).

6. Те саме, що потім 2. *На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись* (Вовчок, VI, 1956, 248); *Минеться літчко, тоді по божевій волі Ми [коріння] заснемо до другої весни. А ви поживкнете, лежатимете долі, Дурненські Шелестуни* (Гл., Вбр., 1951, 85); *Політрук запалив цигарку. — А важ зібати ніколи не хочеться отак... вирестись! — сказала вона, трюзи заспокоївшись. — Мені хочеться... Ходити, — просто відповів політрук. — А тоді? — Тоді? В пітоту...* (Гончар, III, 1959, 178).

ТОДІШНІЙ, я, с. 1. Який був, існував раніше, в минулому, тоді; протилежне сь о г о ч а с н і й, т е п е р і ш н і й і й. *Битва розпочалася, по тодішньому звичаю, герцями.. На всю лінію війська вповоєж берегів почалися герці. Там вискакував з ряду шляхтич, а проти нього з верболозу виплигував козак* (Н.-Лев., VII, 1966, 239); *Був старий неписемний, і.. життя тоді не давало йому ніяких знижок, тодішня наука — порад, держава — підтримки* (Ю. Янов., II, 1954, 118); // Який був трохи раніше. *Справді, наче недавно це було, а вже шелестить віттям густий сквер. Це вони зробили, їхні школярські руки. Немож вібчула Лєся тодішні пухирці і пальчики провела по доломж* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 4); // у знач. ім. тодішнє, нього, с. Те, що було раніше, в минулому, тоді. *Ми були впенені, що все тодішнє: ота маленька пошта, маленькій комунатор і візок з добрим, старим конем... — що все це тмчасоєє, скороминуще* (Жур., Звич. турботи, 1960, 40).

2. Який жив раніше, в минулому, тоді; сучасний кому-, чому-небудь у минулому. *В своїх оповіданнях «Schönschreibens» і «Олівець»... що мають автобіографічний характер, Франко описав варварство тодішніх учителів* (Коцюб., III, 1956, 27).

3. Такий, яким хто-небудь був або що-небудь було раніше, в певний момент чи період в минулому. *Може, се залежало від того тодішнього настрою, що власне «Князь-журин» так розвеселив мене* (Л. Укр., IV, 1954, 134); *Контррозвідки розривалися, шукаючи нас, і в такому перепльоті [клопоті] точилося наше партійне життя тодішньої Одеси, та ми не кидали дла*

(Ю. Янов., II, 1958, 252); *Печаль Іспанії ятрила нам серця. Ми сивіли у битвах під Мадридом, Довіку нам нести звання бійця, Хоч став тодішній комсомолец — дідом* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 116).

ТОЖ. 1. спол. Уживається звичайно на початку речення, в якому підсумовується щось, робиться висновок з попереднього, з якогось повідомлення, а чогось сказаного; наближається за знач. до спол. т а к и м ч и н о м, о т ж е. *Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов налявся [найнявся], не рушай, мовчи та диш!* (Л. Укр., I, 1951, 274); *Тож він дуже зрадів, коли матушка Прозіра прийшла до нього на пораду, ще й чоловіка свого.. привела з собою* (Коцюб., I, 1955, 274); *Тож, як нашілють голяки у Понтіни, на збір Галлінарських, — Все розбишацтво у Римі збирається повним зєрилицем* (Зеров, Вибр., 1966, 355); *Тож як мудрості дододши, — хочеться і жити, і жити!* (Тяч., II, 1947, 8); // Уживається для приддання речення, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому; відповідає знач. спол. т о м у, ч е р е з т е. *Праця тут [на пошти] збірна, тьж помилки одичні стаються помилками цілого бюра* [бюро] (Фр., II, 1950, 313); — *Але дуже мене скртіло послухати [промову]. Тож я словаче під дошки, аби не донеслося до старости, що я був на вічу [вічі]* (Март., Тв., 1954, 185); *Ти [Лєся Українка] йшла проти бурі, Мірялась силою з нею, Проти надії надіалась ти, Тож годиться тебе, непоклінну, Слово твоє, що міцніше за кричу, Називать Ложикамінь!* (Рильський, III, 1961, 46); *Вийшовши на вал городища, Ант довго дивився й прислухався. Усе віщувало добру днину.. Тож Ант вирішив, що йому не слід ждати, й одразу повернувся до хижі* (Скл., Святослав, 1959, 7).

2. част. Уживається для логічного виділення певного слова або для підсилення загального змісту всього висловлювання. [И о г а н в а:] *Як я могла забути?! Тож учитель наказував повік не розлучатись, тіба що зрада станеться* (Л. Укр., III, 1952, 164); *І тож треба таке: з учительюванія уєльнили, заарештували, потім заслали, а за віщо? За те тільки, що книжки селянам читав* (Тесл., З книги життя, 1949, 85); — *Тож я хотів біа... як найде дванадцята година — самовар щоб був готовий, хліб... ну, все, що треба!* (Тяч., I, 1957, 293); *Ластівки завжди дивають його своїм інженерним умінням, — тож треба зуміти так зробити, щоб гніздо не відліглось від жмуття проводів, не спало* (Гончар, Тронка, 1963, 40).

Тож-бо; Тож-бо і (й)є; Тож вовб і (й)є — уживається для підсумування висловленого кимсь. — *Ти, Серьожо, як той стручок перцю: ще не пом'яв його, а він уже очі велика. Ще не встиг я подумати, що тобі говорити, а ти вже сердилась. А того й не знавш, що в житті людини можуть траплятись такі випадки, що без болю їх згадувати не можна. — Це правда, — з вином в гололі погодився Сергій. — Тож-бо* (Тют., Вир, 1964, 166); — *Де це ти забарилася, дочко? — загусь він, підлодячи. — Давенько вже виглядаю. — З новобранцями прощалася. — Тож-бо, бачу, що вже зарожсана* (Баш, Надія, 1960, 171); *Тут перебігли крики Старого: «Знаєм! чуєм!» Тож-бо й е! Так жіркування ви дослухайте мов* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 220); *Чи тож — певже, хіба. Ішов він та думає, дівчину згадав: чи тож і своєдні плаче вона? (Вовчок, I, 1955, 149); Тож тільки подумати — виражає здивування, подив. — Еге, — говорила Антоніна до своєї сусідки, сіючи мак. — Заодити до мене генерал. Генерал! П'є молого й питає: «Скажіть, тітонько, коли ця проклята війна кінчиться?» Тож тільки подумати, — самі генерали не знають! А я ж, кажу, звідки знаю? (Довж., I, 1958, 368).*

3. присл., діал. Також, теж. *Оженись він із Оксаною, — Яковенка старого дочка, тож козацького хорошого роду* (Вовчок, I, 1955, 72); *Пізнає пан Турн пана Енея, А Турна тож Еней пізнав* (Котл., I, 1952, 280); — *Гнидині сини обидва, як хмара, а нічого — мовчать, тож хитрі. Хуторян за себе, мабуть, думають наукувати* (Головко, II, 1957, 85).

ТОЙ, того, ч., та, тієї, рідко тої, заст. тії, ж., те, того, с.; жн. ті, тих; займ. 1. вказ. Указує на щось, більш віддалене у просторі, ніж інше подібне (перев. парне); протилежне ц е й (у 1 знач.). *Прилинь, сизий орле, бо я одинокий, Сирота на світі, в чужому краю. Дивлюся на море широке, глибоке, Поглянь би на той бік — човна не дають* (Шевч., I, 1963, 19); *З того берега річки почувалася густи стрлянина* (Панч, Син Тараш, полку, 1946, 38); *По той бік халлеріза пройшов до гавані пароплава* (Ю. Янов., II, 1958, 49); *Увечері по той бік муру слов'ї витюжкують, повно їх там у вербаз* (Гончар, Бригагтяна, 1973, 110); // Указує на відрзок часу, який передував безпосередньо такому самому відрзку, моменту або внасте після нього. *Раз у бабусі Шелестихи Я на тім тижні гостював* (Гл., Вибр., 1951, 195); *Коли не обіцяєте [В. М. Гватюк] поправити на той рік [здоров'я], то не поїду з Вами в гори* (Коцюб., III, 1956, 278); *На тім тижні чотирьох із їхнього загону бандитня [бандити] під Ліщинівкою порубав* (Гончар, II, 1959, 159).

◇ **Виходець з того світу див.** виходець; **Відправляти** (відправити) **на той світ див.** відправляти; **Заганяти** (заганяти) **на той світ див.** заганяти¹; **Іті на той світ див.** іті; **Переступати на той світ див.** переступати; **Той світ див.** світ²; **Хай (най) йому лєгко згадається на тім світі див.** згадуватися.

2. вказ., також у сполуч. із част. о н, о с ь. Указує на який-небудь предмет, якусь особу (перев. супроводжується вказівним жестом), що їх виділяють з-поміж інших; не будь-який (будь-яка), а саме даний (дана), що на нього (неї) вказує мовець; про який (яку) йдеться; цей (у 2 знач.). [К л і є н т (Показує в далечині):] *Та, висока, Макарію зограла [зіграла] б на кострищі чудово!* [М о л о д і й р и м л я н и н:] *Що ти плещеш? То ж мотрона! Йї тільки можуть голозу зрубати* (Л. Укр., II, 1951, 514); — *Знаєте що? Ходімо ми повід ту стіну. Там на ослончику [осліничку] постановимось — не так буде жарко і все видно, — сказав Количник* (Мирний, III, 1954, 272); — *Колєго Савченко! Он гляньте краще на той табун диких гусей, — аж злість бере, що не можна дістати* (Коцюб., I, 1955, 196); *Он та галлявина, де ми Количсь удвох годили. І ви казали: «Я з людьми Не шкодував тут сили...»* (Нагв., На полі битви, 1974, 80).

3. вказ. Указує на предмет, особу, явище і т. ін., які були названі у попередньому викладі, про які вже йшлося раніше. *Горить Микита в сірій свиті! Шелєга виймає І за того остатнього Музику наймає, І нерівно титарієну У танець вітає!* (Шевч., II, 1963, 99); *Був вчир. Танки йшли на захід з важким гуркотом та виском. Під хатами, що аж стуючили від того гуркото, прощалися танкісти з дівчатами* (Довж., I, 1958, 346); *Події тої осені і зими взагалі були якісь особливі* (Смолич, II, 1958, 65); *Була весна. Сонце ніжно й тепло усміталось з блакитного неба, і від усмішки тої земля цєла* (Головко, I, 1957, 92); // у знач. ім. **той, того, ч.; та, тієї, ж.; те, того, с.; ті, тих, жн.** Уживається замість предмета, особи, які були названі в попередньому викладі, про які вже йшлося раніше. *Зараз за ворітьми показалося, що Рудик забув луну, а Тихович — нотатник з планами — і всі мусили затриматися, аж поки робітників не приніс те й друге* (Коцюб., I, 1955, 205);

Любов склоняє голову тітці до плеча, та гладить її волосся (Л. Укр., II, 1951, 69); А він було й молотити лінувався:.. ходить з Одаркою [калікою] по миру, набирав шматків гліба доволі, тії і їсть із дочками своїми, а після знову їде збирати (Григ., Вибр., 1959, 59); Є жмарні душі, ті завжди повиті смутком і журбою. Вони йдуть в житті, як дим, як тихий човен за водою (Сос., I, 1957, 409); Глянує на сонце [Явтушок], те опинилося над вітраками (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 72); // у знач. ім. той, тогб, ч.; та, тібі, ж.; те, тогб, с.; ті, тих, мн. Уживається замість когось останнього із названих у попередньому вкляді й відповідає за зваченням особовому займенникові 3-ї особи в і н, в о н а, в о в н. Часто Карпо перелазив через тин до Іваса грається, часто і Івас кричав крізь тин Карпові, коли той не показувався, щоб ішов скоріше (Мирний, I, 1954, 244); Економський фурман Беген Колоасюк стишує загнудані коні, щось гукає Христині, та озирвається, швиденько вискакує на віз (Стельмах, I, 1962, 520); Сазно змужена була вдатися за поясненнями до Чінартіу. Але той не міг базато розповісти (Смолич, I, 1958, 48); Біля ганку стояв гурт чоловіків, бороданів. Саме дядько Гордій щось у колі їх промовляв. А скоро вгледів Давида з Тихоном, як ті підійшли, спершу тільки був глянув на обох і чомусь зрадів (Головко, II, 1957, 125); // у знач. ім. той, тогб, ч.; та, тібі, ж.; те, тогб, с.; ті, тих, мн. Уживається при переліченні або зіставленні названих раніше осіб, предметів і т. ін. Ой привезли до прийому Чуприни голими; Усе дрібні, усе малі, Все багатих діти. Той каліка недоріка, Той не зміг стати. Той горбатий, той багатий, Тих чотири в хаті. Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдові одим син, Та й той якраз під аршин (Шевч., I, 1963, 229); Козаки змішались [у таборі], як у бразі гуца; той туди, той туди їде, а жодного порядку між ними немає (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); Павлуся побачив велике місто, широкі вулиці. Люди метушаться, — ті сюди, ті туди, аж в скарж мовити! (Л. Укр., III, 1952, 490); Орав [Іван] поле, сів, косив, жав, молотили, складав зерно — те на посів, те на поживу (Мирний, I, 1949, 209).

До тих пір див. поря; 3 (від, од) тогб [ж] часу; 3 тих пір; 3 тієї (тої, тії) поря; Від тієї (тої, тії) поря — вказує, що якась дія починається, почалася від періоду, про який йшлося, повідомлялося раніше або повідомляється; відтоді. Поки мати шукала [на-речену], їм собі сам знайшов. Бує у Вишневах на ярмарку й з того часу став учацати щовечора (Вовчок, I, 1955, 80); Князь Заславський перечує через приятелів, як глузував з його Вишневецький на терциї. Од того часу вони знавиділи один одного і стали заляжати ворогами (Н.-Лев., VII, 1966, 65); Вже люди, певне, від тії пори Тут не живуть, як в разж попровалясь (Л. Укр., I, 1951, 69); Князь Куракін урпачує цареві життя, і вже з тої пори цар із ним не розлучався (Хотк., I, 1966, 97); З тих пір, як її батьки — лікарі одного районного містечка — навчили її ходити, вона жила в розкошах і достатках (Тют., Впр, 1964, 449); 3 тими словами; При тіх сліві; При тих слівях див. слівбо; Тим часом; У (на, під) той [самий, саме, же] час — вказує на одночасність якоїсь дії з іншою, про яку йшлося, повідомлялося раніше або повідомляється. Розбрелись [розбрелись] конфедерати По Польщі, Волині, По Литві, по Молдаванях і по Україні.. Руїнували, мордували, Церквами топили... А тим часом гайдамаки Ножі осважили (Шевч., I, 1963, 80); Що то за дічина [Марта] під той час стала, бже мій, світе мій! (Вовчок, I, 1955, 72); — Якї вже там з мене веселоці? Од моїх веселоція молоко, кисне в глечиках, — промовила Тодозя. — Мої веселоці такі смачні, як кислиці. Он баба Ганна

вже й скривилась од їх... Усі засміялись. Саме в той час князь Бремія вернувся з муштрі і переходив через світлиці (Н.-Лев., VII, 1966, 118); Чорногорець зараз кинувся до свого побратима, а Леся до Петра. Забула сердешна на той час і стид, і двоцький сором; затумула йому хусткою глибоку рану, а сама так і впала на його; плаче, голосить (П. Куліш, Вибр., 1969, 108); Часом уві сні збачалось йому, що соцький приніс так довго очікувану бомагу [бумагу] — і Семен зіскакував з полу, вибігав на повір'я. А то видається йому, що незабаром або й зараз-таки мають покликати його до станового. Він сідав тоді на лаві й чекав. І досить на той час стукнути кому-небудь сінешніми дверима, щоб серце Семенове зупинилося в грудях, перестало битися (Коцюб., I, 1955, 117); Я вийшов з інституту в 1914 році з уміньям учити школярів.. В той час я крізь статки художником, я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств хоч вільним слугачем (Довж., I, 1958, 14); Марися підхопилась, щоб подати келешки та ще там щось приготувати, а гість тим часом, віджоркувавши пляшку, у вільній позі сів на стільці (Гончар, Бригантина, 1973, 140); Тієї (тої, тії) нбчі; Тогб [ж, ж такі, самого, такі] див (вечора і т. ін.); У той [же] день (вечір і т. ін.) — вживається на позначення того, що певна дія відбувається в якійсь ніч, якийсь день (вечір і т. ін.) одночасно з іншою або після дії, про яку уже згадувалося, повідомлялося раніше. Якось-то вирвалася Олеся, пішла до тітки одвідати стару в недузі; а того дня був у селі ярмарок (Вовчок, I, 1955, 289); — То я, мабуть, стану тепер за хліб [робити на току]. А там, як зороблю, — тоді й за гроші. — Добре... Хоч і так зроби, сину. Того ж таки дня, надвечір, Чінка зібрався, пішов у Крутий Яр (Мирний, II, 1954, 215); Неспокійно сталося Тиховичеві тої ночі (Коцюб., I, 1955, 220); Згадала [Люда], як минулого літа, коли жила в таборі, до неї приїздив батько. Того дня стояла погана погода, йшов дощ (Трубл., Шхуна., 1940, 199); Було якесь свято. Того ж дня Яшко пізно повертав додому. Повагом ішли корови в пилу вулицю (Головко, I, 1957, 133); Ломичийкий і справді перемучився того вечора... Зібравшись в дорогу й вклавшись, він сів пити чай (Н.-Лев., VI, 1966, 73); Невдової по цьому.. прийшли німці з гайдамаками. В той же день переїхали робіткомівці на чолі з механіком Приваловим і, відправивши їх під посиленим конвоем у Генієськ, вчинили там над ними звірчу розправу (Гончар, II, 1959, 32); В той вечір [коли Сергій привів у хату Дороша] Санька приймала гостя з особливою пошаною: застала Сергя зарізати півня і цілий вечір пекла, варила і смажила (Тют., Впр, 1964, 157); Тієї ж [самої] хвилини (міті); У той [самий] момент (мент); У ту ж [саму] хвилину (мить) — уживається для підкреслення підковитого збігу в часі якихось двох дій; одразу ж, зараз же. Ось він [співець] руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо, немаче в моголі (Л. Укр., I, 1951, 348); Човни.. заводалися т.. турки з лайкою нагнулися, щоб одіхнутися, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез [турка]. У той мент між них блиснув нострі і зилася жмарка диму (Коцюб., I, 1955, 386); Черниш бачив це, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнув гранату, вишлюючи в ту ж мить пістолет (Гончар, III, 1959, 119).

◇ З тією тільки (лише) різницею що див. різніці; 3 тогб погляду див. погляд; Не стільки тогб діла див. діло; Платіти тим самим див. платіти; Платіти (від-платіти) тією самою монетою див. монета; Співати тібі [ж] див. співати; Співати не тії (не тії) див. співати; Тією абб (чи) іншою мірою; У тії абб (чи)

іншій мірі *див.* міра; Вста́ти (ступі́ти) не на ту но́гу *див.* нога́; Чи́м бага́ті, тим і ра́ді *див.* бага́тий.

4. *каз.* Уживається для вказівки на один предмет, одну особу і т. ін. із двох або кількох подібних, з ряду одпорідних, коли їх перелічують або зіставляють. В *плаванні* було тихо, як у лісі, лиш горою шелестіла куща, раз в той бік схилиючись, раз в інший (Коцюб., I, 1955, 359); // у знач. ім. той, тогб, ч.; та, тієї, ж.; те, тогб, с.; ті, тих, мн. Узагальнено вказує на предмет, особу, явище (без попередньої згадки про них) при переліченні або зіставленні в якомусь відношенні. Поприєкали дітки, що нема старшого брата, та не перестали про його думати, і сливе щогодинки його гадували то чим, то тим, то знов другим (Вовчок, I, 1955, 294); — Оттак товчує сливе цілісінський рік, то тим, то сям заробляю; сказано, треба чимсь жити й дітей годувати (Н.-Лев., VII, 1966, 276); Шилок ніколи не пустує: то той, то другий... І наші хлопці там! (Мирний, I, 1949, 263); Стояє, і непевний осміє блукає йому по губах — зараз це був осміх погорди й самозастути. Тут [в спецшколі] захищаються, хто чим може. Той мочанкою. Той покурить. Той спляном, якщо маму загадують (Гончар. Бригантина, 1973, 43); // у знач. ім. те, тогб, с. У сполуч. зі словом в с е вказує на перелічувані предмети, виконуючи функцію узагальнюючого слова. І білі черепи, такі лянчі мики, і чорні голодні куці з покрученими лозами... — усє те обняло її [Параскію] жажом (Коцюб., I, 1955, 279).

Той абб (чи) іншій *див.* іншій.

◇ Не з тих хто — хто-небудь має сили утриматися від чогось, не здатний на які-небудь вчинки, дії і т. ін. Кому там діло — чи він найєва, чи він не голодний, чи, може, воші дитину напали, чи, може, щось болять. Аби робив свою роботу. Не обходилося і без бійки. Але щоб плавав — не з тих хлопцець був (Головко, II, 1957, 389); Немá (немáс) тогб, щоб... *див.* немá, немáс; Не на тогб напáв (напáла)! *див.* нападáтя; Не на тогб царя́вся *див.* нарыва́тися; Ні в сиз ні в тих; Ні в тих ні в сиз — зніяковіло, відчуваючи невручність. Приська стояла ні в тих ні в сиз (Л. Янов., I, 1959, 223); А Гвинтовка остась тепер перед Шрамом ні в сиз ні в тих (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); Артем почував себе ні в сиз ні в тих (Підс., Віч-на-віч, 1962, 161); Сер Іє вийшов з дому Сагорів ні в сиз ні в тих і дуже жалостися на себе та на місці Лялан (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 289).

5. *каз., у знач. ім. те, тогб, с.* Уживається для вказівки на що-небудь висловлене раніше, на якісь факти, обставини, припущення і т. ін. Олександра перебралась до знайомої жінки. Вона ходила копати буряки і з того добувала прожиток для себе (Коцюб., I, 1955, 66); Заворушився люд, загомонів; піднявся по всьому полю галас. Тільки нічого з того не вишло (П. Куліш, Вибр., 1969, 174); Це вони хотять згубити з світу князя, — мигнула в Годоаї думка, — це вони, мабуть, задла того й приблукали до Лубен (Н.-Лев., VII, 1966, 132); [X в о р а:] Дарма! Незай умру, та думка не умре! В таке безсмертя й я привикаю вірити. Адже і в вас в сповідь перед смертю... Мене жде шибениця — а те знаю (Л. Укр., I, 1951, 118); Набечір до мене зійшли товариші. Наш єість перед тим трохи відпочив. Його красиве й поважне обличчя оживилося (Мас., Життя..., 1960, 29); Співав щось сумне татарка під цидрою, й од того вся вона така близька мені (Сос., I, 1957, 100); Готували [лісоруби] дню під затоплення, валили верби вікові в три обхвати, після того ще взяли і за комиші, косили їх для целюлозного (Гончар, Бригантина, 1973, 84); // у сполуч. зі сл. ж, с а м е. Уживається при вказівці на тотожність чого-небудь з чимсь висловленим,

повідомленим раніше. — Оце недавно ми не загнали телиці в двір, а вояк вискочив з ліска та й обериз бік. Теличку не обрятували од смерті, — пропала. Те ж саме роблять вояки з графськими сернами й зайцями, котрі йдуть на годівлю... воякам (Н.-Лев., VII, 1966, 284); Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів..., що завтра про це довідатся увесь світ і, вражений розумом, що осяє нас, зробить у себе те ж саме (Довж., I, 1958, 15); І він на всяк випадок знав із плача карабін. Те ж саме зробив і Янош, мовчки переглянувшись із Яреськом (Гончар, II, 1959, 67).

◇ Більше (більш) то́го, що... *див.* більше; В тім-то й річ, що... *див.* річ¹; До то́го — настільки, так сильно, у такій великій мірі. — *Офіцери*, — сказав головнокомандуючий, і холодний дроз пробіг по офіцерських спинах, до того неспівзвучний був голос генерала (Довж., I, 1958, 140); До то́го [ж] — з наявністю додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; крім того. Максим отой, брате. А трудячий, роботящий, Та й тизий до того, Та ласкавий... (Шевч., II, 1963, 274); [Сидір Свиридович:] Коли правду казати, то наша Бефросина не така гарна, як розумна. От уже розумна, то розумна, це й до того вчена (Н.-Лев., IX, 1967, 222); Блакитний ерот робить надзвичайне враження — це величезна блакитна зала, в якій неможливо блакитна вода, як скла самого чистого блакитного кольору, до того бризки світяться вогнем (Коцюб., III, 1956, 325); Комбайн працює безвідмовно. Ішли помалу на першій швидкості і захоплювали не на весь зердер: зліб важкий і роса до того ж (Головко, I, 1957, 434); З тим і піті (розійтися, роз'їхатися); На то́му і розійтися (роз'їхатися) — піті, розійтися, роз'їхатися, сказавши що-небудь, вирішивши щось або не дійшовши згоди у чомусь. Петро стиснув Череваня, прощаючись, а той, мов догадався, да й каже: — Ой багатку [братку]! Чи не лучше б було, якби ми не ганялись за гетьманами? З тим і роз'їхались. Шрам повернув коня на Козелецький шлях; Черевань із Василем Неволянником вернуся до свогового хутора (П. Куліш, Вибр., 1969, 178); Часом таки й не утримав — дорікне: — І де твоя совість, Южине! Дома жінка теора, води кудля немає кому подати, а ти ось парубкувати зо мною. На тому й розійдуться до нової зустрічі (Головко, II, 1957, 191); І без то́го — без додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; і так, і так вже. Цей покривавлений вид розп'ятого Христа був виставлений на ефектований [ефектний] показ, щоб вражати і без того враливі та прийнятливі молоді душі студентів [езуїтської] колеї (Н.-Лев., VII, 1966, 11); Гаїдамаки... це ті ж самі солдати й офіцери російської [парської] армії... Тільки націоналістичний туман замутив їхню і без того затмарену свідомість, розбуджену в огні (Довж., I, 1958, 37); Колі (як, раз, якщо) [вже] на те пішло *див.* піти; На те... — уживається при поясненні, мотивуванні чого-небудь. Гірко було кидати [хлопцям], як не є, своє, а йти до чужого, до панського... Та що ти вдиш супроти панської волі? Панові треба... на те в його й кріпаки (Мирний, I, 1949, 261); — Мій лицарю, любий пане, не боюсь я поговору, — все чиню по власній волі, бо на те я королівна... (Л. Укр., I, 1951, 435); На то́му (тім) [і] ста́ти — зупинитися на якомусь конкретному рішенні. — Порадилися ми з дівчиною, побідкались і стали на тому, що вона піде в найми (Коцюб., I, 1955, 140); Не без то́го [щоб] — уживається для висловлення певної згоди в чомусь у знач.: так, можливо, може статися. — Усім, значить, добре... обізвався Чіпка. — А ти думав, ні?... У кожного — не без того... (Мирний, I, 1949, 248); Не без того, щоб коли й погуляти, погарцювати — на те молодість. Але ж не так, як оце (Головко, II, 1957, 96); Вчитель

смітливо наморщице чоло: — Ти вдень бачи свою милу? — Та бачив... — занусясь парубок. — А увечері теж хочеш зустрітись? — Не без того... (Стельмах, I, 1962, 141); Не від того (бути, щоб) — не мати нічого проти, бути згодним на що-небудь. — Ну, а тепер, Артеме, твоя черга. Розкажи ти про себе. Артем не від того був (Головко, А. Гармаш, 1971, 521); А коли у Георгі настрій хороший, він не від того, щоб і поговорити (Чаб., Балкан. весня, 1960, 272); Не до того кому — хтось не має часу, можливості думати про кого-, що-небудь, приділяти увагу кому-, чому-небудь і т. ін. Добре мати діток Багато, хвалить бога В рокошас! А вбогій Вдові не до того, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала (Шевч., II, 1963, 268); — Не пошкодило б Корюхій хоч показатись на тупораз. Ти таки, Павле Макаровичу, так йому й перекажи. — Переказати не штука, та який у цьому сенс! — знаєш плечима Павло. — Не до того їм зараз (Головко, А. Гармаш, 1971, 424); Не те що (щоб)..., [а]: а) уживається для заперечення якогось припущення перед викладом справжніх фактів, обставин тощо. А земля з кожним роком усе меншає. Не те щоб менше ставало її на світі, а ділять її межі собою мало не на градки, бо на світі дедалі стає людинше... (Коцюб., I, 1955, 110); б) для заперечення тожності чого-небудь з чимсь у знач.: не такий (так), як. Величезні вибухи один за одним спалахують на паубаз, димом обволакають судна. Хоч би швидше знімалися, бо там не те що від стенових партизанських бомб — злетши у повітря від вибуху своїх же власних, начинених боєприпасами трюмі! (Гончар, II, 1959, 48); Нехай по тому буде; Та й будь по тому; Так тому й бути — уживається для вираження угоди в чомусь, ствердження чого-небудь; нехай так і буде. — Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судить, як самі знаєте; а мов діло мазнути булавою, да й нехай по тому буде (П. Куліш, Вибр., 1969, 143); — Е-ех, куди нам обдиватися? Рятуйтеся, хто як зуміє, та й будь по тому! (Головко, II, 1957, 380); Чим робити на мачушницях дітей, звичайно, краще на себе, на своїх дітей. Так тому й бути! (Головко, II, 1957, 517); Ні з того ні з сього; Ні з сього ні з того — без будь-якої причини, без жодного приводу або несподівано. Була се неговтана, неокресана якась натура. Він ніколи сам не знав, чого він хоче. Заводив нараз ні з того ні з сього бійку в найбільшим своїм побратимом — і тут же підліщувався до ворога (Хотк., II, 1966, 162); Миронов, здавався, уважно слухав його, а як скінчив Давид, затягся цигаркою й спитав ні з того ні з сього: — Ви от що, товаришу, краще скажіть: у дев'ятнадцятому році, до Червоної Армії, де ви були? (Головко, II, 1957, 81); Якось зайшов Кирик до Василяни і почав скаржитися на своє безголов'я: давши єдина корова і та ні з сього ні з того перестала давати молоко (Добр., Тече річка., 1961, 214); Охрім, що трусив на світанку ятері, бачив, як на Гуському острові ні з сього ні з того заворушилася колія і зейти виліз якийсь чоловік (Тют., Вир, 1964, 258); Ні се ні те; Ні те ні се — щось невизначне, неясне, не зовсім зрозуміле; хтось, щось не має виразних ознак, особливостей. Балаш одказував старостам ні се ні те (Н.-Лев., II, 1956, 315); [Л ю б о в:] Що ж кажуть лікарі? [М и л е в с ь к и й:] Як завжди при нервових зворобаз — ні те ні се (Л. Укр., I, 1951, 74); Різом з тим див. різом; Різ у тому (тм), що... див. річ¹; Тим більше (заст. паче); І тогб більше — уживається для підкреслення значимості наступного повідомлення або перед заключним і більш важливим твердженням. Проклиивий і тонкий Брикун відразу довадується, що каляччя кинуто в його город, тим паче, що при завітці про прибувних псів більшість людей обернулась в його

бік (Довж., Зач. Десна, 1957, 545); Опинилась [Тоня] у воді по шию. Проте й це не вибило її з радісного настрою, тим паче, що далі море знову мілішало, ставало під руки, стало по пояс (Гончар, Тронка, 1963, 225); До Кузнецова підійшла Супрун і сказала тиго: — А ви, Василю Івановичу, здається, маєте рацію: раз тут і Федір Іванович, то перше ніж говорити на комітеті, слід обговорити в більш вузькому колі. — Безперечно, — відповів Кузнецов. — Тим більше, що це ж не просто «більш вузьке коло», а Бойовий штаб (Головко, II, 1957, 466); — І вже, дочко! — одказує Мотря, — не зажалиши батька в наймах, так і мене... Коли замолоду ніхто не жалував, то на старість — і того більше (Мирний, I, 1949, 360); Тим краще див. краще; Тільки й тогб, що... — уживається при вказівці на що-небудь невзначне, обмежене, яким хтось користується, володіє. Щоб перервати німоту, Чіпка запитав: — І це ви так живете? — Отак, як бач. Тільки й того, що хата своя (Мирний, I, 1949, 248); Тільки те й робити, що... див. робити; Тогб й гляді (дивись), рідко — про можливість якої-небудь події, дії, якогось вчинку. Натури доброї відь москаля набрався, Того й гляді, щоб це у море не похався! (Г.-Арт., Байки., 1958, 144); — От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці. Далекий світ, щоправа, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть (Добр., Очак. розмір, 1965, 181); У тому (тім) числі див. числб; Що [ж] з того? — звичайно риторичне запитання, близьке значенням до висловів: нічого не вдієш, все одно; чи має це значення? Іноді серед роботи, заложивши руки, він [Чіпка] задумався, питає сам себе (Мирний, I, 1949, 325); Товариші не люблять його тверезим, а п'яним здебільшого зв'язували. Раніше то били його немилосердно, але що з того: зіб'ють його..., а тільки пустаєт — хидается з сокірою, стріляв з пістолета (Хотк., II, 1966, 162); Було важко працювати, Піт котилась... Та що в того? Понад нами Той спів лився! (Рильський, I, 1960, 162); Що тобі (мені, йому і т. ін.) до того — указує на непричетність когонебудь до чогось або небажання втручатися у чужі справи; яке твоє (моє, його і т. ін.) діло. [О р е с т:] Забудь ти сю нещасну розмову, що тобі до того! Я ж тебе люблю, як і перше, ні, більше, ніж перше! (Л. Укр., II, 1951, 58); «Мені ще добре, — думав Семен. — А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них ніщо скробка того поля, а сім'я велика... А що мені до того?.. Що мені чужа біда?» (Коцюб., I, 1955, 109); [Та] як на те (тєс) у знач. встанн. сл.: а) якраз, до речі. Всі на мене заличилися і сватами стали; А у мене, як на тебе, Я рублики вже ткались (Шевч., I, 1963, 292); Як на те, і день видався тихий, ясний та погожий; на небі — ні зжариночки (Мирний, III, 1954, 257); б) недоречно, як на зло, як навмисно. Не знав, не знав, та як на те, й забув! (Укр.-присл., 1963, 277); До города дорова й недалека, Не забаритися б перейти. Та як на те, така стояла спека, Що й місця не знайти (Гл., Вибр., 1951, 79); Малий у чо мить, як на тебе, обвізався радісним голосом. — Оце екби [якби] на них Довбуш! (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 37).

6. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на ознаку, за якою хто-, що-небудь виділяється із ряду подібних і яка розкривається у підрядному. Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує (Помис, 1864, № 10752); Верба таля, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купас... (Гр., Без хліба, 1958, 38); Він уже давно забув той день, коли весело, від усього серця сміявся (Тют., Вир, 1964, 87); Це був вже не той Максим, яко-

му все в навколишньому світі уявлялося сонячним, чистим і легким (Рибак, Час., 1960, 56); Люблю я ті часи, як сонце вже встало і промінь свій прозорий На села, на поля так вільно, ніжно лас (Рильський, I, 1960, 95); // Уживається в складі співвідносного словосполучення ч и м..., т и м, указуючи на залежність якогось явища, якоїсь дії тощо від чого-небудь, на більший ступінь виявлення ознаки у другій частині речення. Чим далі я посуваюся, тим частіше стрічаю цей люд у жалобі (Коцюб., II, 1955, 402); [Л і к а р:] По-можу, чим менше панночка книжок читася, тим краще (Л. Укр., II, 1951, 40); Чим вище підіймалися білий, тим зазвеза перед ними ширшала, розросталась (Гончар, III, 1959, 78); Чим більше він прилягався [до хлопців], тим ясніше бачив ізню глупоту (Тют., Вир, 1964, 57); // у знач. ім. той, тоб, ч.; та, тієї, ж.; те, тоб, с.; ті, тих, мн. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на особу, що виділяється із ряду інших з якоїсь причини, за якоюсь ознакою, розкритою у підрядному реченні. Лиша тому зима, в кого кожа нема, щоботи ледяці, а їсти нема що (Укр. присл., 1963, 51); Хто щиро поважа родину, Свій рідний край, Тому не всюди рай: Чужина в'ялить, як Вилну (Гл., Вибр., 1951, 48); Слава тому, хто в бою за Вітчизну твердо тримав окрилений стяг (Сос., II, 1958, 234); Той, кому тяжко буде прочитати до кінця, може відкласти книжку. Я не образюся так, як образився б романіст (Ю. Янов., II, 1958, 31); — Он у Пилипів, у тих, що млин, кабан ще товщій за тебе (Багмут, Ошов., 1959, 6); // у знач. ім. те, рідко тес, тоб, с. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на предмет, дію, явище і т. ін., які пояснюються у підрядному. Нащо йому про тес знати, Що, може, плаче бідна мати Та побивається, як рибонька об лід: Він Вовк, він пан... йому не слід... (Гл., Вибр., 1957, 70); Семен не розумів того, що стояло в книжці, а Романко чи не тяжко сам, чи не хотів розповісти до ладу (Коцюб., I, 1955, 400); [И о г а н н а:] Та я не зміла брати нічого, крім того, що залишилось у тебе з мого посаяу (Л. Укр., III, 1952, 161); Дещиць покинує смажити ковбасу і швидко переклав офіцерові те, що сказав Джмелик (Тют., Вир, 1964, 536); Марксистсько-ленінські партії і народи соціалістичних держав виходять з того, що від влади і зусиль кожної країни залежать успіхи всієї світової системи соціалізму (Програма КПРС, 1961, 20).

7. означ., перен. із запереч. част. н.е. Такий, як треба, як має бути. Глушак дивиться на друга з дуже складним почуттям задоволення, суму і співчуття і говорить наче у відповідь своїм думкам і міркуванням: — Так, старію... Не те вже око... (Довж., I, 1958, 104); — Тепер я знаю, Холо, чому наш Брянський так сердився, коли ми натягали собі на голови трансільванські чабанські шапки... Вияждь на той (Гончар, III, 1959, 192); — Не розбавляй, чоловіче, горілку водою, не той смак буде, — повчально говорить Гуркало (Стельмах, II, 1962, 216); // Такий, як звичайно, до якого звикли; такий, як раніше, як завжди. Не та тут [в Бразилії] риба й мова, Не та вода, не той пейзаж, Але та ж сама хіть спадкова, І людська усмішка — така ж (Рильський, III, 1961, 298); // Який не змінився, залишився незмінним. Не дуже змінилася Босвіна... Ті ж зелені садки, ті ж веселі левади (Коцюб., I, 1955, 449); Не той тепер Миргород, Хорол-рідка не та (Тют., I, 1946, 200); Воронцова Шура втілювала образ. Він зовні не дуже змінився за ці роки. Ті ж сірі, завжди насторожені очі під рубини кошлатими бровами (Гончар, III, 1959, 193); Дома він показав червінця батькові. Дорожтей, покусу-

чи потріскаму до крові нижню губу, уважно вислухав сина, на кутнік зубач спробував золото, кинув його з цяткою крові на стіл і одвернувся. — Не ті гроші, хоч і золоті (Стельмах, I, 1962, 50); Я прочитав твого листа, Моя ти сестро претороша... І я не той, І ти не та, А все ж Нас не зігнула моша, Яку поклато нам життя 3 дитячач літ на колає тіло (Нагн., На полі битви, 1974, 127); // у знач. ім. те, тоб, с. Про що-небудь небажане, непотрібне, не таке, як хотілось би. Я почував, що..я кохав не те (Коцюб., I, 1955, 420); Хто тільки не пробував рух пісків цих зупинити, але нічого не виходило, бо садили не те, або не так, або не тоді (Гончар, Бригантіна, 1973, 86).

◇ Зайті (увійті) не тіми дверима — те саме, що Не в ті двері піті (потрапіти і т. ін.) (див. двері). Ук-раїнський сепаратистський буржуазний рух здався мені тобі найреволюційнішим рухом, найліпшим, отже, найкращим. Таким чином, я ввійшов у революцію не тіми дверима (Довж., I, 1958, 16); Не в ті вузькі див. взува́тися; Не в ті двері піті (потрапіти і т. ін.) див. двері; Не з то́го тіста кнши див. тісто; Не тим вітром повіяло див. повіяти; Не той став; Не та стала — хтось дуже змінився. Назар уже не той став, уже й він кось поник (Вовчок, I, 1955, 130); — Що в тебе на серці? Ти нечаче вже не та стала, — промовила до Соломії баба Зінька. — Не та стала? Я, мамо, однаковієнька і тепер, як і колиш була (Н.-Лев., VI, 1966, 387); Тільки ж Горпина мов не та до його стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві, — тепер вона в чоловіком іноді й слова не промовить за день (Гр., I, 1963, 257).

8. означ., а також у сполученнях той же, той [ж] е сам и й, та (те) ж, та [ж] сама, те [ж] с а м е. Який вже був, мав місце, згадувався, зустрічався раніше. Служу таки в тил самих панів. Іще два місяці мені до року осталося (Вовчок, I, 1955, 20); Парське убрання Шерстю його [Лікаона] облягало, і руки змінилися на лапи. Але й у вовчому тілі зберіг він первісну вдачу: Та ж сивина, як була, і лютя на обличчї та сама (Зеров, Вибр., 1966, 306); І не пройшло кількох годин, як Шовкун знову спускався на возгезу тією самою стежкою, між бурими кущами і величезними брилами каміння (Гончар, III, 1959, 115); // Не будь-який, не якийсь інший, а саме цей. А за віщу, За що люде [слов'яни] гинуть? Того ж батька, такі ж діти, — Жити б та брататься. Ні, не зміли, не хотіли, Треба роз'єднатися! (Шевч., I, 1963, 114); Але по-малу-малу, коли негтіть до Гашіци зростала в серці Йонович, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явився на очах Йонович його рятівником у прикрій ситуації (Коцюб., I, 1955, 245).

◇ О́дін і той же; О́дін і той са́мий див. оді́н; О́днє (однó) і те ж; О́днє (однó) і (й) те са́ме див. оді́н.

9. означ. Уживається для підкреслення емоційного ставлення до осіб, предметів, явищ і т. ін. Не так ті вороги, Як добрі люди — І окрадуць жалкучи, Плачучи осудять, І попросять тебе в хату. І будуть вітати І питатимуть тебе про тебе, Щоб потім сміятися (Шевч., II, 1963, 154); А паміччи що то в нас перевернулось! Аж роєм коло нашої панночки звиваються, — так, як ті джмелі гудуть! (Вовчок, I, 1955, 107); Треба Кирилкові учити сестер грамоти. Далася ж уже їм та грамота! Досталося і вузам, і рукам, і голові (Мирний, I, 1954, 154); Всі злетілись, наче галич, Наче тес зиче птаство на порубаного трупа, щоб розшарпати до краю (Л. Укр., I, 1951, 395); Бував й таке, що з великих любовців, з коханця того йдуть сидіти на віру, бо звичається не можна (Коцюб., I, 1955, 45); Мій предок був Густав Сосюр, що йшов до нас крізь сніжні далі і

на Москву під скрегіт сталі й наполеонівських побід зробив безславний той похід (Сос., II, 1958, 355); *Порубав батько хустку сокирою, дочку ту бив уже, бив. Слава по всьому селу* (Головко, II, 1957, 192); *Деякі [білці] сіли на буреломі, деякі слугали стоячи. Борончові говорив, походжачи між ними.. Майор говорив не голосно, а майже шепеліть, як те листя. Проте всі чули кожне його слово* (Гончар, III, 1959, 96).

10. Уживається як складова частина складених сполучників: Унаслідок того, що; Для того, щоб; З тим, щоб; З того часу, як; Мало того, що; Між тим, як; Незважаючи на те, що; Перед тим, як; Після того, як; заст. Тим, що; У той час, як і т. ін. *Перед тим, як одхилити лягу, вона закриває літтар, прислухавшись* (Л. Укр., II, 1951, 189); *З того часу, як почалися бої в Будапешті, гармати супроводження йшли поряд штурмових груп* (Гончар, III, 1959, 262); // Уживається у складі словосполучень, перев. вставних, які з'єднують різні частини висловлення. *Жив собі бідний чоловік.. Дітей мав багато, до того ж жінка померла* (Назкя Буковини.., 1968, 54); *Пропозицію [ватажка] стріли [опришки] повним мочальним, що граничило вже з ворожістю. Мало того — появилася опозиція* (Хотк., II, 1966, 227); *Отже, щоб поправити переклад, я мусив сидіти 4 дні та мучитися. Опріч того, пропав у мене один день. Приїздив Шалаян (Кочуб., III, 1956, 425); Народ — великий художник, він завжди мислить конкретно. Співаючи про Леніна, він разом з тим співає і про створену Леніним Комуністичну партію, про побудовану ним багатонаціональну соціалістичну державу* (Рильський, IX, 1962, 224); *Дивним було, що вона [висота] ще існувала. Більше того, і доти стояли ще на своїх місцях, тільки зовсім були тепер оголені* (Гончар, III, 1959, 44); *Покриваючи дітей, Олена відійшла до печі, щоб розпочати свій звичайний трудовий день.. Між тим Оксен ішов селом, дразливий і гнівний, і цей гнів члпався до нього кожного ранку, як тільки він прокидався від сну* (Тют., Вир, 1964, 27).

11. **той, част., розм.** Уживається для заповнення паузи при запинці у мові, при наявності труднощів у добірї слова, а також замість якого-небудь слова або словосполучення; того (див. тобг 2). — *Ти б же той... — звернувся Іван до мене, перебодр.. — Що-небудь про Матвіяку. Поєму! Обов'язково напиши, поря!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 216); — *Одним словом, нараджуся зі своїм напарником та й той... завтра ні, а післязавтра прийдемо* (Збан., Малюв. дзвін, 1958, 60); — *Ти, дівоко, той, піди, мабуть, напий коня.. Яриха слухливо попросувала до дверей* (Павч, Гомон. Україна, 1954, 418); // Уживається як евфемізм при повідомленні про що-небудь. [Д е н и с:] *Син мені не дозволяв вже його повати, каже, якщо той, то я і за груди візьму* (Кроп., II, 1958, 477); // у знач. присудка. Уживається перев. на позначення негативних дій, властивостей, стану тощо; поганий, посередній, не дуже добрий і т. ін. *Пан Стремжинський застрілює козла. Щасливий старичок. Такий собі вже той... недолугий, а так стріляє...* (Рильський, Бабине літо, 1967, 67).

ТОЙДІ, присл., васт. Тоді. В яру колись гайдамаки Таборно стояли.. У Яр тойді сходилися, Мов із хреста зняті, Батько з сином і брат з братом — *Одностайке стали на ворога лукавого* (Шевч., I, 1951, 337).

ТОЙОН, а, ч. В дореволюційний період — у якутів та інших північних народностей — титул князя, а також назва старости, представника влади з місцевого населення. *«Хто ж не дав ходити і робити?.. Хіба тойон? Так він коли приїде! а ти собі тим часом скрізь*

ходи і все роби, що хочеш, ми не скажемо тойонові» (Л. Укр., I, 1951, 402).

ТОК¹, у, ч. Потік, струмування рідини. *Під сонцем Криму, під сліпучим оком, П'янке вино біжить жертвоним током, І від багать синіє фіміам* (Зеров, Вибр., 1966, 22); **Образно. Той щасливий, Хто творить і працює, Кого життя включило в ток Непереборного рязону* (Сос., I, 1957, 468).

ТОК², а, ч., заст. Тока.

ТОКА, и, ж., заст. Жіночий головний убір, круглий, прямиий, без крисів. *Вбрана пір'ям тока Хилитсья а чола, — Пишна, возкоока [графиня], Гордо увійшла* (Бажан, Роки, 1957, 273); *Двері до вітальні розчинилися. Вся в чорному, а білим комірецем і в тоці на сивому волоссі вплигла Любина мати* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 26).

ТОКАЙ, ю, ч. Те саме, що **Токайське вино**. *Неважко додуматись, що з агентом та інспектором Дрешер зустрічає не раз у каварні [кав'ярні] за угорським токам і преферансом* (Козл., Ю. Крук, 1957, 490); *Токай. Виготовляється так само, як і мускат білий, але з відповідних сортів винограду* (Укр. страви, 1957, 383).

ТОКАЙСЬКИЙ: Токайське вино — сорт десертного угорського вина. — *Я шампанського не дуже люблю. Я люблю старе токайське, — сказала Бородавкіна з удивлено великопанською міною* (Н.-Лев., V, 1961, 183).

ТОКАН, у, ч., діал. Мамалига. *Час від часу він кидає у воду токан з кукурудяної муки і чекає* (Томч., Закарш. опов., 1953, 196); *Сли за стіл вечерати. Іван узяв ложку, набрав токану* (Літ. Укр., 28.IV 1970, 1).

ТОКАНИТИ, вю, ниш, недок., діал. Перебиватися, ялось животиги. *Невеликий то з того й заробок, то три, чотири крейцари за мітлу. Але що діяти, треба заробляти, треба як можна своїм світом токанити* (Фр., I, 1955, 370).

ТОКАР, я, ч. Робітник, фахівець з механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті. *Був колись Павло Жуков не останнім токарем...* (Догч., Вибр., 1948, 39); *Наші токарі працюють на швидкохідях, яких раніше не могла собі уявити найлажлива фантазія — 1500 метрів за хвилину!* (Літ. газ., 7.IX 1960, 1); **У порівн. — Від нас передусім залежатиме успіх цього бою, — говорив Воронцов, виточуючи кожне слово, наче токар біля верстата* (Гончар, III, 1959, 97).

ТОКАРЕНКО, а, ч., розм. Син токаря.

ТОКАРІВ, ева, еве. Прикм. до **токар**; належний токареві.

ТОКАРІВНА, и, ж., розм. Дочка токаря.

ТОКАРНИЙ, а, е. Пов'язаний з обточуванням металу, дерева й інших матеріалів на верстаті. *У 1929—1930 рр. в СРСР для токарної обробки металів почали застосовувати вітчизняний твердий сплав, який дістав назву «победит»* (Різальні інстр., 1959, 10); // *Признав. для такого обточування матеріалів. Очі його [полковника] дивилися завше на руки, наче він і зараз думає, що поправляє різець на супорті токарного станка* (Ю. Янов., I, 1958, 202); *В довгий майстерні шипить ручний токарний станок, величезне колесо якого крутить злопчак років дванадцяти* (Стельмах, I, 1962, 113); *На Краматорському заводі важкого машинобудування.. спроектували й виготовили унікальний токарний верстат з програмним керуванням, призначений для обробки атомних турбін* (Наука., 8, 1974, 2).

ТОКАРНЯ, і, ж. I. Токарня майстерня. *Терентію не хочеться самому розшукувати Омеяна, бо до токарні треба йти через кузню, де працює Роман* (Стельмах, I, 1962, 112).

2. *діал.* Токарний верстат.—*А ви при своїй роботі оживаєте токарні?* (Фр., II, 1950, 134).

ТОКАРСТВО, а, с. Токарна справа, токарне ремесло. *Він мав велику охоту до різних механічних праць, до токарства... до пасічництва і садівництва* (Фр., VII, 1951, 296); *Як спеціаліст токарства по металу* [Іванов] *був відкликаний на оборонні заводи* (Смолич, Мир., 1958, 51).

ТОКАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до токарство.

ТОКАРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, розм. Працювати токарем, займатися токарською роботою. *Довелося (Курінному) йти у відставку за станом здоров'я. Вдома, однак, після відставки сидіти не захотів... сам попросився в майстерню: я, каже, люблю токарювати... І таки любить, нічого не скажеш* (Гончар, Тронка, 1963, 179); *Вони [хлопці] слюсарюють, токарюють, виготовляють меблі, чаклюють над гармоніями і дзеркалами, лагодять телевізори, вчаться* (Літ. Укр., 24.VI 1966, 1).

ТОККАТА, и, ж. Віртуозна музична п'єса для фортепіано чи органа, витримана в швидкому, чітко ритмованому безперервному русі. *Наполегливий, рішучий біг токкати «Біля стін Арсеналу»* [Ю. Іщенко], *побудованої на інтонаціях революційних пісень, змальовує героїчні події минулого* (Мист., 3, 1958, 29).

ТОКМА, й, ж., *діал.* Угода. *Зроби вже яку токму з чоловіком* (Сл. Гр.).

ТОКМО, прися., заст. Тільки, лише.—*Нам, християнам, соромно й страшно про це [танки й світські співи] говорити, а не токмо робити* (Довж., I, 1958, 118); —*Вип'ємо за якнайшвидшу перемогу над антихристом! За те, щоб не токмо помисли наші, а й усі зусилля скеровані були до цієї високої, священної мети!* (Полт. Повість..., 1960, 11).

ТОКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тік.—*Оттепер буде чим токову куряву обмітати,— казав Тупотун, прибравшись в гарні подарунки,— таких рушників і наш соціальні не давав за своєю одиначкою* (Барв., Опов., 1902, 330).

Токві кормі — відходи при молотібі, що використовуються для годівлі худоби. *Щоб барда не псувалась, рекомендується силосувати її з токовими кормами* (Проф. захвор..., 1955, 188).

2. Який працює на току. *Жіноцтво токове разом кинуло роботу. Бригадир Вікола змушений був зупинити молотарку. Всі поглядали на шлях (Гончар, Циглон, 1960, 43); // у знач. ім. токовий, вого, ч.; токова, вбі, ж. Особа, відповідальна за роботу на току. Та й перебрав же, вражий син, до гасида грошей, і пообманював-таки невеликого і клашніка, і токового, і деяких прочих [інших] приказник (Кв.-Осн., II, 1956, 244); Яось на тік привезли засмічене бур'яном зерно і його довелося кілька разів пережати на сортировці. Токівий Кость Попля сердився, бо треба було поспішати з хлібодачею* (Мяшко, Повна чапа, 1950, 98).

ТОКОВИЩЕ¹, а, с. Місце, де токують птахів. *Глухарі прив'язуються [звикають] до своїх токовищ, і єдиний поки що шлях до збереження цих птахів — не займати тих місць, де вони перебувають* (Веч. Київ, 15.I 1966, 3).

ТОКОВИЩЕ², а, с. Те саме, що тік. *Оксен, що сидів поцурий і неговіркий, зробив собі круг і врізав такого гопака, що повтягало пилкою вікна, і лампа жевріла, як би десь на токовищі* (Тют., Вир, 1960, 209); *Скоро жовтогаряча кушпела огорнє ці стени, і золотий потік зерна попливе на токовища та на елеватори* (Цюпа, Краєви, 1971, 286); // Місце, де був тік. *Заорювання токовищ.*

ТОКОТАТИ, *коче і ТОКОТІТИ*, тять, *недок.*, *діал.* Розмірено й часто стукати. *Одного разу він молотив. Ціпи глад токотили по току: так-так-така! так-так-така!* (Гр., II, 1963, 424); *Ніч пройшла. Токочуть ятеат!*, і світання весело віщуть слов'ї в прозірчастій імжі (Забіла, У. світ, 1960, 177); // *Битися, калататися (про серце). [О л е с я:] Вся немов отерла і тильки чую, щось стука, спершу тихо, далі все дужче; прислугалась, аж то мов серце токотить* (Крон., II, 1958, 341); *Душа мліє, серце труситься, токотить, буцім що до тебе промовляє* (Стор., I, 1957, 77).

ТОКОТІТИ *див. токотати.*

ТОКСИКОГЕННІСТЬ, ності, ж. Здатність паразита виробляти ті чи інші отруйні для рослини речовини. **ТОКСИКОЗ**, у, ч., *спец.* Хворобливий стан, що виникає внаслідок дії на організм людини або тварини токсинів і отрут. *При вірусному грипі превалюють явища загального токсикозу, менш виражені катаральні явища* (Лікар. експертиза..., 1958, 43); *Не можна забувати і про безпосередню шкоду, якої завдають отруйні амії людини та свійським тваринам (жукуси, тяжкі токсикози, випадки смерті)* (Вісник АН УРСР, 2, 1971, 59).

ТОКСЯКОЛОГ, а, ч. Фахівець з токсикології. *Детальний опис лікарських речовин з точки зору токсичної і патофізіологічної дії на організм людини входить в компетенцію токсикологів, фармакологів, патофізіологів* (Знання..., 10, 1965, 14).

ТОКСИКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до токсикології. *Токсикологічна бригада швидкої допомоги; Токсикологічна лабораторія.*

ТОКСИКОЛОГІЯ, і, ж. Наука, яка вивчає фізичні і хімічні властивості токсинів і отрут, їх дію на організм людини або тварини та досліджує засоби запобігання й лікування отруєнь. *Ріки, водоймища, озера в нашій країні повинні бути чистими. Такою є головна мета всесоюзної наукової конференції з питань водної токсикології* (Рад. Укр., 1.II 1968, 4).

ТОКСИН, у, ч., *спец.* Отруйна речовина, яку утворюють хвороботворні мікроорганізми, а також деякі види тварин і рослин. *Бактерії здійснюють своє хвороботворне діяння переважно шляхом виділення отруйних речовин, що звуться токсинами* (Курс патології, 1956, 61); *Хворобу [стовб'як] викликає стовб'ячна паличка... яка в буквальному скрізь — у ґрунті, у вуличному пилу. Потрапляючи у рану зворого, мікроб розмножується і продукує токсин* (Наука..., 8, 1974, 3); *Відома й так звана теорія токсинів, яка виродження картоплі пояснює нагромадженням у маточній бульбі отруйних для рослини речовин* (Картопля, 1957, 151).

ТОКСИЧНИЙ, а, е, *спец.* Який є токсинним; отруйний. *Ефір, хлороформ токсичні й небезпечні в дозах, які викликають м'язове розслаблення* (Знання..., 5, 1963, 3); *Буряки виділяють у ґрунт токсичні речовини, які найбільше шкодять картоплі* (Рад. Укр., 20.VII 1967, 2); *Відпрацьовані гази цих [дизельних] двигунів набагато менш токсичні, ніж у бензинового мотора* (Наука..., 3, 1975, 15); // *Зумовлений діянням токсину. У теплокровних тварин ми зустрінаємо всі види інфекційного процесу, причому токсичні заворювання частіше спостерігаються у ссавців* (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 8); *У наші дні практично повністю ліквідовані скарлатини і дифтерія, які часто призводили до токсичних уражень серцевого м'яза* (Веч. Київ, 28.VII 1975, 2).

ТОКСИЧНІСТЬ, ності, ж., *спец.* Властивість за знач. **ТОКСИЧНИЙ**. *Вже при перших спробах внутрішнього введення очищеного ферменту глютамінкодексакарбоксилази була встановлена висока токсичність його* (Мікробіол. ж., XXII, 1, 1960, 55); *Слід підкреслити відсутність явної*

токсичності чинну для людини, якщо порівняти з токсичністю інших глістоцидних засобів (Лікар. рослинн., 1958, 61).

ТОКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **токувати**. *Одної ночі Фока, стоячи на варті, почує токування гошура. Вранці сказав про це мисливцям, і Пугач зразу ж пішов ставити силуця* (Гжицький, Опришки, 1962, 211).

ТОКУВАТИ, ус, недок. 1. Особливим криком, що супроводжується відповідаюми рухами, відлікати самоз (про самців глухарів, тетеревів та ін. подібних птахів у період парування). *На лісових проталинах токували вже ранніми ранками глухарі і косачі* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 86); *Ми підбираємося до автоматника, як мисливець до глухаря на току: швидкий крок, поки глухар «токує», — і повна непорухливість під час паузи* (Багмут, Записки., 1961, 25).

2. *рідко*. Цокати, стукати. *Тиша. Навіть чути, як жолудь, токуючи по гілках, падає на кореневища, коником одскакує од трави і зручніше припадає до землі* (Стецьмах, II, 1962, 179).

3. *рідко*. Литися, струмувати (про рідину). *А Тимофіїв і досі здається, що кров командира токує по узбережжю, втіскається в пісок, як неглибокі жолудеві наперстки* (Стецьмах, II, 1962, 202).

ТОЛ, у, ч. Вибуху речовина; скорочена назва тривітролоулу. *Сапери-підричники підкладали під порожні доти десятки кілограмів толу, і доти в веселим ревом піднімалися з землі і майже цілі ставали на дуби* (Гончар, III, 1959, 60); [Без смертн:] *Присяга [командир загону] медикаментів і розвідати, де толу добути* (Баш, П'єси, 1958, 27).

ТОЛІАЙ, я, ч. Вид зайців піщано-сірого кольору з дуже довгими вухами.

ТОЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **толь**; // Зробл. із толю. *Денис змайстрував саморобну астрономічну трубу, провівав у толевій покрівлі круглу дірку і почав подорожувати на небо* (Севч., На Бат. горі, 1960, 101); // Признач. для виробництва толю. *Раз у раз доповідати: — Затопляю шкірколбінат. Толевий завод. Під загрозою лікарня* (Гончар, Циклон, 1970, 188); *В першу чергу зв'язалися за толевий цех.. Частково замінили устаткування, механізували подачу смоли з цистерн, капітально відремонтували котельню* (Роб. газ., 11. II 1965, 2).

ТОЛЕРАНТНИЙ, а, е, книжн. Поблажливий, терпильний до чийсь думок, поглядів, вірувань тощо. *Толерантний був [редактор] — для виду* (Фр., X, 1954, 115); *У мене є один дуже близький друг.. і він мириться з моїми виступами.., хоч я виражаюся перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні?* (Л. Укр., V, 1956, 266); — *Він.. чоловік толерантний, більше, мабуть, ніж моя Таня..* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 193).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **толерантний**. *Страж, як вони [редактори] вграють такими словами, як «толерантність», «моральна тиранія», «патріотизм», «українство» і т. п., обертають їх на всі боки, як самі зотять* (Л. Укр., V, 1956, 139); *Спочатку він [шляхтич Лівандовський] закликав панів до толерантності, стриманості, бо терпіння пригнобленого народу не безмежне* (Рад. літ-во, 3, 1971, 37).

ТОЛЕРАНТНО, книжн. Присл. до **толерантний**. *Під час «замирення» власті досить толерантно відносилися до опришків* (Хотк., II, 1966, 181); *Нагадуванням про неї [Тосю Трохимівну] Музтаров дуже толерантно підкреслює свої симпатії головному лікареві і голові кон'фактної комісії голодностепського будівництва* (Ле, Мікгір'я, 1953, 184).

ТОЛЕРУВАТИ, рую, руюш, недок., перех. і неперех., васт., книжн. Виявляти толерантність до кого-, чого-небудь; терпіти. — *А не можна би знати, що ви, товариші, говорите про мене? — Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе далше в своїм товаристві, чи ні?* (Фр., VI, 1951, 420); *Тобі моя «друга манера» більше подобалась, себто ти дозволила собі толерувати сю [цю] манеру* (Л. Укр., III, 1952, 691).

ТОЛІВНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє толь. *До дня відкриття XXI з'їзду дарницькі толівники вирішили за рахунок економії сировини випустити понад двох ще 250 тисяч квадратних метрів покрівельних матеріалів* (Веч. Київ, 22. X 1958, 4).

ТОЛК, у, ч. 1. тільки одн., розм. Те саме, що **розум**, **глузд**. *Немає тебе толку — хоч запали, так не трісне* (Номис, 1864, № 6265); [Недоросток:] *Ну, скажи, чи єсть оце у тебе толк — лити холодну воду за шию?* (Вас., III, 1960, 94); — *Але не думай, Федоре, що як баби, то вже й без толку* (Головко, II, 1957, 496).

В'яти в толк; **Добрати толку** — з'ясувати для себе, зрозуміти, усвідомити. [Н а т а л к а:] *Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річ вашей [вашої] в толк собі не вожму [візьму]* (Котл., II, 1953, 7); *Ні як я не візьму в толк з маминих листів, чи витримала ти закон божий* (Л. Укр., V, 1956, 180); *Максим здогадався, що Оринка таки закохалася в Романа. Про це він наодиноці візьмає та й ляпни братові, а той цитєкнує на нього, витріщить очі і зв'язє за попуру. От і довери толку після цього, що таке любов?..* (Стецьмах, I, 1962, 434); **Збивати (збіти)** з толку **дво**. **збивати**; **Знати (розуміти)** толк у чому — бути знавцем чого-небудь, добре розумітися на чому-небудь. *Плачинда недолюблює Давида, однак терпить його, бо парубок робить за двоє і в усякій роботі знає толк* (Стецьмах, I, 1962, 100); — *Буду просити тебе, Платоне, коли що — порадь, підкажи, бо ти ж знаєш толк в агрономії..* (Зар., На .. світі, 1967, 238); 3 толком: а) розсудливо, розумно. *Боеприпаси, доставлені Хомою до роти, були розподілені порівну між усіма міжометними підрозділами полку. Хома не жалював. Хай усі користаються, аби з толком* (Гончар, III, 1959, 362); — *Треба було не звалитися, а діло робити, та з толком, з толком, а не язичком..* (Тют., Вир, 1964, 303); б) так, щоб можна було зрозуміти. *Заробітчани відразу, наче бджоли біля матки, з'ормулись навколо Білоуса, і той докладно, з толком розповів, що сьогодні з Білої Церкви на фаетоні приїзав якийсь пан. Зупинився він в світлиці Лукаша Кондри і тишком-нишком записує людей в Америку на роботу* (Стецьмах, I, 1962, 194).

2. тільки одн., розм. Користь; добрий наслідок. *Бияє коник в останній сил., вилізав із свого язматого жомута, але толку було мало* (Хотк., I, 1966, 129); *Марко підсувався до земляка, гомонів та гомонів, що аж язик ставав колесом, а толку з того мало* (Тют., Вир, 1964, 488); [А р к а д і й:] *Скільки я вас не крию, товаришу Бублак, і скільки ви не даєте обіцянок брати активну участь у громадському житті лікарні — і ніякого толку..* (Корн., I, 1955, 120); — *А я вже, правду кажучи, й не думала, що з тієї хати якийсь толк буде* (Кучер, Трудна любов, 1960, 283).

Без толку: а) даремно, марно, без потреби. — *Пощо [для чого], кажу, дівку держити у себе? Аби про тебе не знати що казали? — А щоб їм язик повідсигали! — не витерпів лавушник [крамар]. — Та ти не лайся без толку, не лайся* (Хотк., I, 1966, 124); *Зайдіть — регіон: Недолюблять їхон, Але без толку тежнік не дражнити* (Еллан, I, 1958, 150); б) безглуздо, безладно. — *Батько п'єте без толку, а вона слухає, якби що доброго* (Л. Укр., III, 1952, 669); — *Щастя ми обіруч узяли. Треба не*

розв'язати його.., не стати рабом землі, отим жаднюгою, що в ґрунт без толку зажене і своє життя, і життя дітей своїх (Стельмах, II, 1962, 178); **Буде толк а кого** — хтось стане добрим службовцем, працівником у якійсь галузі, займе належне місце в суспільстві. **Я говорю так дово й щиро, що вонком мені повірив, сказав, що буде з мене толк, і записав до себе в пок** (Сос., I, 1957, 446); [О к с а н а:] **Як Павло? [М а к а р:] Злитися. Визодить, ще толк буде з нього** (Корв., II, 1955, 146); — **Хоч він і не відмінник, скажу я тобі, жінко, а толк з нього буде** (Мокр., Острів., 1964, 17).

3. **перев. одн., заст.** Суть, смисл. **Друкарю! Не дрімай: де треба, точку став, Щоб мокрим нас рядном злий критик не напав, Бо є й такі: не найде толку — буде тихо; Не найде ж точки — лиго!** (Бор., Тв., 1957, 130); — **Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро** (П. Куліш, Вибр., 1969, 149).

4. **рідко.** Напря́м, спрямування. **«Зв'язок» фізіології з філософським ідеалізмом, переважно кантіанського толку, довший час потім експлуатувався реакційною філософією** (Ленін, 18, 1974, 298); **Прийшлося мені раз показати незалежність думки при меценатах та при батьках України — бідна вона з такими «батьками» правдяньського толку** (Л. Укр., V, 1956, 139).

5. **розм.** Лад, порядок де-небудь. **У нашому полку чортма толку** (Укр. присл., 1955, 222); **У волюсних інстанціях і такого толку не добереш. Батько метрики здав на сховище у волюсну шафу. Кинулися віддавати в школу — годів нема. Почали шукати метрики — нема** (Ковінька, Кутя., 1960, 12).

6. **перев. мн., рідко.** Пересуди, розмови. **Мені часто різні наші громадянські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються бурями в шклянці води** (Л. Укр., V, 1956, 62).

ТОЛКОВИЙ, а, е, розм., рідко. 1. Розумний, розсудливий; діловий, тямущий. **Опонентів було аж п'ять, з них толкових два** (Л. Укр., V, 1956, 380); — **Вона [земля] не дорожче людей, — відповів Тимофій.** — **Ти ж, Супруне, толковий чоловік, зрозумій усе** (Стельмах, II, 1962, 136).

2. Змістовний, слухний; зрозумілий. **Толкова доповідь; // Добрий, майстерний (про твір мистецтва).** [К а л и ч:] **Це ваша музика, товаришу Павелко? Толкова музика** (Мик., I, 1957, 266).

ТОЛКОМ, присл., розм. 1. Так, щоб було зрозуміло; виразно, ясно. [Г р и ц ь к о:] **Сказано — баби!.. Цитуйте! Дайте отій тітці толком розказати, що тут заводиться?** (Мирний, V, 1955, 251); — **Сядьте, мій любий, заспокойтеся і толком розкажіть: хто вони, що за білети? Я нічого ніяк не розумію** (Добр., Очак. розмир, 1965, 53).

2. Як слід, так, щоб була користь. **В такому способі життя єсть багато вигоди, але разом з тим воно якось робиває час і мислі людини, не дає їй толком ні за яку роботу взятись** (Л. Укр., V, 1956, 40).

ТОЛКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм., рідко. 1. Пояснювати, роз'яснювати. **Другим ми часто проорокуєм, Як знатури [знахарі], чуже толкуєм, Собі ж шукаєм чужеянок** (Котл., I, 1952, 225); **Даремно ті, що стояли на каменю, толкували їм [погопаємим], що купя не може помістити всіх** (Фр., VI, 1951, 130).

2. Говорити, розмовляти; розповідати, роз'ясняти; висловлювати свою думку. — **Що мені з тобою, дурною, толкувати?** — **призро, крилячиш мов від великої боля, сказав Василь, повернувся і побіг вздовж огороду** (Мирний, IV, 1955, 82); — **Він сам зрадить себе, як його не відшукать!** — **толкував чоловік дальше** (Коб.,

II, 1956, 187); **Дядина моя толкує: «Ото, що наче копн здаються, то паски розставлені»** (Барв., Опов., 1902, 70); **І вона почала толкувати, що привезла дівчат у місто «дизхнути» трохи культурною атмосферою, бо на селі вони «просто» нидіють** (Вільде, Сестря., 1958, 458).

ТОЛКУВАТИСЯ, ується, недок., розм., рідко. Розмовляти між собою, з ким-небудь; радитися. **Як умію, так і навчаю.. Розказую їм [синам] і про те, і про друге — толкуюся з ними** (Вовчок, I, 1955, 274); **Цілий день тупцювалися та толкувалися обрадiani, не знаючи, що їм робити** (Мирний, IV, 1955, 244).

ТОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тол. **Ти ж не замовкла, о, ні, Пісне моя комсомольська, Так, як звитяжна Нікольська В толовім чорнім воєні** (Воронько, Тепло., 1959, 50); // **Зробл., вигот. із толу.** [В а й с а в (розглядаючи рейку):] **Щоб таку штуку підірвати, не дуже багато й треба: три толових шашки, і все полетить шкереберть** (Гончар, Партиа. іскра, 1958, 54).

ТОЛОК, у, ч., діал. 1. Пристрій, зваряддя для трамбування.

2. Поршень. **В один з циліндрів компресора під толк потрапила (а може, хто кинув) малесенька, але тверда стружка і поспеуала його** (Трубі., I, 1955, 137).

ТОЛОКА¹, бки, ж. 1. Залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби. **Та орая мій милий у ярині, та й став у толоці, Випалака карі очі за чотири ночі** (Укр. лір. пісні, 1958, 157); **От скоро вже і журавлі Поприлітають в степ широкий; Забаванні у брлі Вівчар в степу серед толоки** (Гл., Вибр., 1957, 236); **По голій, тісній толоці Знов худоба худа шкандибас** (Фр., X, 1954, 12); **Череди звернула з толоки на шлях, простяглася до села і підняла за собою куряву** (Н.-Лев., I, 1956, 71); **Щедро пекло сонце, толока яскрава диким маком, деревієм, собачим милом** (Чаб., Тече вода., 1961, 9).

2. діал. Взагалі вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти. **Но тім боці, у толоці, Та й гуляли хлопці. Мене ж мати не пустила, Що в чорній сорочці** (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 26); **Чому мене не пускають, через яку біду? Та я таки викрадуся, на толоку піду** (Коломийки, 1969, 76).

ТОЛОКА², лбій, ж., розм. 1. Звичайно одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку сбликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування). [Т р о х и м (до косарів):] **Спасибі вам, люди добрі, що вибрались до мене на толоку. Чи й тепер паложите весь луз, як торі?** (Кроп., V, 1959, 130); **В індивідуальному будівництві [у нових селах] побутує традиційна форма взаємодопомоги — толока** (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 87); // **Люди, сбликані для такої роботи. Після того, як будинок Варчука згорів до самого підмурка, Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів сбликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці** (Стельмах, II, 1962, 402); // **перен.** Про скупчення людей, які щось роблять. **Всюди купіла праця.. — Що це у вас така толока нині? — не втернів таки Гриб Капельюшник з цікавості** (Козл., Мандриники, 1946, 24).

2. у знач. присл. толкуванню. Спільно, гуртом (працюючи без оплати, а за частування). **Та й викопав при долині Глибоку криницю. (Не сам один; толком Юному помагати й добрі люди приходили Криницю копати)** (Шевч., II, 1953, 257); **Андрій був трохи лінивий, робив тільки те, що непременно [неодмінно] вже треба: сіяти, косити, молатити, а більше вже — ні, тільки любив він толокою робити в кумпанії** (Григ., Вибр., 1959, 258);

— Хату доводиться ставити. Робимо це, звичайно, — тлокою, тобто всі сусіди разом (Голобок, II, 1957, 501).

ТОЛОКНО, а, с. Борошно із підсушеного і трохи підсмаженого зерна вівса, а також товчена суха риба із ів. — *Тату, чи ти їси бубет?* — підходить до старого Дарина. — *Є толокно з в'юнї* (Стельмах, I, 1962, 317).

ТОЛОКНЯНКА, и, ж. Чагарник з біло-рожевими квітками і червоними ягодами. В лісі по лікарські рослини Ми годили так далеко. Назбирали повні торби, Тож приймай тепер, аптеко, — І ромашку, І валер'янку, Материнку І толокнянку (Бичко, Вогнище, 1959, 289).

ТОЛОКУВАТИ¹, ус, недок. Бути толокою, гуляти (про землю). *Всі городи поворані, лиш мій толокує* (Коломийка, 1969, 214); *Вона замірляла в агрономом клин під ярою, сперечалася з відом Кушкою, яке поле нехай толокує, а на якому посіяти люцерну* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 145).

ТОЛОКУВАТИ², ую, усш. недок., заст. Працювати толокою (див. толокніб²). *Як толокують, то гарно й убирають* (Барв., Опов., 1902, 146).

ТОЛОЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. і теп. ч. до толочіти. *І козакі, припаши до коней, зникли в траві. Вже й чорних шапок не стало видно. Один тільки струмій толоченої трави показував слід їх бистрого бігу* (Довж., I, 1953, 226).

ТОЛОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. толочіти і толочітися.

ТОЛОЧІТИ, очу, бчип, недок., перех. 1. Приймвати, надломлювати трав'янисті рослини, пошкоджувати посіви, городину і т. ін., ходячи, їздячи, пасучись на них тощо. *Воли ревуць, води не п'ють, А працю толочать* (Чуб., V, 1874, 1040); *На коні сидів пан Бжозовський і дупив коня батогом. Осаула ледве естигав бігти за ним і немилосердно толочив жито* (Н.-Лев., II, 1956, 186); — *Васько — твій товариш? — Ще ні. А коли і його виженете з школи, тоді буде! — засміявся хлопць.* — *Тоді двоєх вашу клубу толочитимемо* (Збав., Малин. дзвін, 1953, 85); *На ниві саме біло-рожевою піною квітнула гречка. І Давид посовістився толочити цвіт, хоча й ніде нікого не було навкруг. Тому й засіли по самій драбняк у чорному, як дьоготь, болоті* (Стельмах, I, 1962, 100); // *Топтати, наступати вогами. Потому [діти] спиналися до жисника, толочили ніжками [бабині] груди і засипали очі кришками з хліба* (Коцюб., II, 1955, 273); *Толочя віч старечими ногами шляги українські, сіяє, мов зерна, слова чужих і своїх пісень* (Рибак, Помилка., 1940, 326); *Влітку на ту толопу завладується сонечко, восени збираються навколо неї тумани. Взимку — сусідують скирти, толочать навколо сніг зайці* (Логв., Літа., 1960, 18); **Образно. Тах он яка вона [Марина]!.. На своєму городі насіння для колгоспу виела, добилася чогось.. І таку дішу толочили чісь копита!* (Жур., Опов., 1956, 78); // *Нищити, псувати. [Годвін с он:] Палить усю видоту ідоланьску, що зібрана в сій заті! [Р і ч а р д:] Я не дам! (-Громадяни закупають де тільки під руку попадається все належне до скульптури: ескізи, бюсти., навіть знаряддя, толочать, троцять)* (Л. Укр., III, 1952, 84).

2. Те саме, що бити 1, 2. *Та й мордувалося ж сважене бісєня!.. Копитцями і толочить, і рие* (Вовчок, VI, 1956, 271); *Лемко.. піймав.. Сука, повалив на землю і ну ж колінами толочити, вулакувати понід ребра!* (Ков., Тв., 1958, 59); *Максим, що зитро підсміхався, поки запальний Боженко толочив його друга об стінку, спробував стушкуватись, коли Боженко кинув на нього лютим поглядом* (Смолич, Мир., 1958, 66).

3. Тягти ного-, що-небудь по землі, підлозі і т. ін.; волокти. *Листоношу водили [кайзерівці] селом, як зли-*

дарське горе, його толочили по дорозі й нівечили чобітьми (Ю. Янов., I, 1954, 281).

ТОЛОЧИТИСЯ, лочуся, лочипся, недок., рідко. 1. Вести бродяче життя; блукати по світу. **Образно. Села здебільшого були поруйновані; тут, по цих місцях, вже три роки толочилася війна* (Смолич, Мир., 1958, 363).

2. Пас. до толочіти. *Про великий трагічний відхід наших армій в Україні буде написано багато томів історичних книг.. Як горіло жито, куди око гляне, і толочилося людьми, машинами і мільйонами бездомних коней і корів* (Довж., III, 1960, 53); *Жаркі бої Гули над Ворсклою по полю: «За волю-волю — Нашу долю!» І толочилися пирії* (Воронько, Три покоління, 1950, 69).

ТОЛОЧІННЯ, я, с. Те саме, що толочення.

ТОЛОЧНИЙ, а, е. Прикм. до толокніб² 1. *Оце три дні панські оббудеж, а четвертий за подушне, п'ятиниці й субота якісь толочні повідумували* (Вовчок, I, 1955, 66).

ТОЛСТОВЕЦЬ, вця, ч. Послідовник релігійно-етичного вчення Л. М. Толстого. *Суперечності в творч., поглядах, оцєнках, у школі Толстого — дійсно кричущі.. З одного боку, надзвичайно сильний, безпосередній і щирий протест проти громадської брєжні і фальші.. з другого боку, «толстовець», тобто потасканий, істеричний хлюпик, що називається російським інтелігентом, який, прилюдно б'ючи себе в груди, каже: «я поганий, я гідкий, але я займаюся моральним самовдосконаленням; я не їм більше м'яса і живлюся тепер рисовими котлетками»* (Лєнін, 17, 1971, 197); **У порівн. Кому, наприклад, має імпонувати те, що і перші християни були загорілими фанатиками? Хіба тому, що, як толстовці, марить про відродження примітивно-християнських ідеалів і практики* (Л. Укр., VIII, 1965, 236).

ТОЛСТОВКА, и, ж. 1. Довга верхня чоловіча сорочка зі складками й поясом, яку носили поверх штанів (за прізвиськом письменника Л. М. Толстого). *Микола Садович — білявий, низько підстрижений, років за тридцять, одягнений у темну толстовку та сірі в смужечку штани* (Коз., Сальвіа, 1956, 122); *У зовнішньому вигляді [Макара Івановича] нічого не лишалося від толстовства: зникла борода віником.. Замість довгоголої толстовки, одягнутий був у сорочку в крапної матерії, і поверг неї — піджак жиського крою* (Головко, А. Гармаш, 1971, 405).

2. Жін. до толстовець. *Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт».. шкода, справді, що я не фаталістка або не «толстовка»* (Л. Укр., V, 1956, 33).

ТОЛСТОВСТВО, а, с. Релігійно-етичне вчення письменника Л. М. Толстого, в основі якого лежать християнські ідеї непротивлення злу насильством, пропаганда морального вдосконалення, ідеалізація селянського побуту поряд з різкою критикою й запереченням сучасного письменникові суспільного ладу та негативним ставленням до цивілізації. — *Що ж, одначе, їх [толстовок] так приваблює в цьому віроученні? — Очевидно, те, що в толстовських обичаях все-таки існує рівність, мужчина не панує над жєнщиною [жінкою]... — Отже, можна вважати, що толстовство хоч би в чому відношенні явище прогресивне?* (Бурл., Напередодні, 1956, 66); *Статтю «Лєв Толстой», що найповніше розкриває ставлення Франка до Толстого, написано, як відомо, 1892 року. Документи пізніших років свідчать, що Франко дедалі ближче підходив до правильного визначення класової природи толстовства* (Радліг-во, 4, 1964, 53).

ТОЛСТОВСЬКИЙ, а, е. Стос. до толстовства, толстовців; власт. толстовцям. *Маючи спільну класову природу, толстовський протест і толстовське смирення нерозривно пов'язувалися як в художній творчості, так і в публіцистиці Толстого* (Рад. літ-во, 4, 1964, 57).

ТОЛСТОВЩИНА, ш, ж. Те саме, що толстовство. *...саме ідеологією східного ладу, азіатського ладу і є толстовщина в її реальному історичному змісті* (Ленін, 20, 1971, 96); *Російські революціонери менше всього навіязують свій рух до імені Толстого, навпаки, вважають толстовщину сектарством* (Л. Укр., VIII, 1965, 246).

ТОЛУОЛ, у, ч. Рідний вуглеводень, безбарвна органічна сполука з своєрідним запахом, яку добувають із кам'яновугільної смоли та нафти і використовують для виготовлення вибухових речовин, лікарських препаратів, барвників і т. ін. З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яновугільну смолу, з якої виділяють такі продукти, як бензол, толуол, ксилол, нафталін, фенол та ряд інших (Наука..., 3, 1958, 14).

ТОЛУОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до толуолу.

ТОЛЬ, ю, ч. Покрівлевий матеріал, виготовлений з товстого картону, просоченого кам'яновугільним дьогтем. За плетивом колючого дроту вишукувалася ряд низеньких бараків, наповнену копаних у землю, виднілися лише позилі дахи, криві чорним поелем (Збан., Єдина, 1959, 289); *В деяких місцях толь було прорвано... і дах світвся дірками* (Хижняк, Тамара, 1959, 176).

ТОМ, у, ч. Частина якогонебудь твору, збірки творів, видання, яка становить окрему книжку, а також окрема книжка якогось твору, збірки творів, видання. *Не знаю, чи вже скінчили вони друкування першого тому, чи й досі тягнуть?* (Мирний, V, 1955, 433); *Посилаю Вам твори Горького, лиш перший том можна було дістати* (Стеф., III, 1954, 189); *Прочитавши в газеті про остаточне приборкання бурських повстанців... батько війняє четвертий том енциклопедії* (Смолич, II, 1958, 9); *// Окрема книжка (в якомуся зібранні книжок, бібліотеці і т. ін.) — Людмила Леонідівно, до речі: здається, це цього року ваша розкішна бібліотека збагатиться ще на один том... Сьогодні здав до друку останню коректуру своєї збірки лірики* (Головок, II, 1957, 488); *// розм.* Взагалі велика, товста книга. *Сьогодні стрінемося... Ми станемо знайомі... Для вас це зайвий епізод... Для мене ж день думок, турбот, Яких не спишеш в цілмі томі* (Ольсє, Вибр., 1958, 329); *Образно. *Люби його [життя], люби, як я любив, дитя, Як знову я ладен — і можу ще любити! Перед тобою світ — великий том розкритий, І перші букви в нім тобі лише дались...* (Рильський, III, 1961, 88).

ТОМАГАВК, а, ч. Ударна кидальна зброя північноамериканських індіанців, що має форму топирця з довгим державком. *Яско готує томагавки і бурмане, чистячи гвинтовки [гвинтівки], Що, мовляв, бізон — не для забавки, А Палмаси — не Криє й не Бровки* (Рильський, I, 1960, 140); *У порівн. [Д же в н і:] *Геть звідси, геть, бо я тебе уб'ю!* (Халас кия, що попався під руку, і заміряється на індіанку. Та в різким криком халас скульпторський молоток, вимахує ним, мов томагавком, і собі наступає на Джениі) (Л. Укр., III, 1952, 55).

ТОМАСІВСЬКИЙ, а, е, мет. Стос. до томасування. Фосфорний шлак, який утворюється після переробки руд у мартенівських або томасівських печач, в цінний добривом для сільського господарства (Наука..., 8, 1959, 8); *Томасівський конвертор; // Одержаний способом томасування. Томасівська сталь.*

ТОМАСУВАННЯ, я, с., мет. Переробка рідкого фосфористого чавуну в сталь способом продування через

нього стисненого повітря або суміші кисню з вуглекислим газом чи водяною паром, внаслідок чого окислюються й перетворюються на шлак домішки.

ТОМАСШЛАК, у, ч., мет. Багато на фосфор відходи, які утворюються під час переробки чавуну в сталь томасівським способом; після розмелювання — важкий темно-сірий порошок, що застосовується в сільському господарстві як фосфорне добриво. *Томашлак в нашій країні використовували ще до першої світової війни. Тоді він був найпоширенішим фосфорним добривом* (Колг. Укр., 6, 1956, 26); *Під мажорку можна використувувати різні форми фосфорних добрив, а саме: суперфосфат, томашлак* (Техн. культ., 1956, 327).

ТОМАТ, ч. 1. род. а. Помідор. *Плоди томатів, що достигли при штучному освітленні, містять сухої речовини у два в лішкомо рази, вітаміну С в два рази, цукру в півтора рази більше порівняно з томатами, вирощеними у звичайних умовах* (Хлібороб Укр., 11, 1968, 5).

2. род. у. Соус, паста з помідорів. *Я відкрив бляшанку бичків у томаті, нарізав хліба; Марія вимостила з дощок стіл і заслала газетою* (Хор., Ковила, 1960, 63).

ТОМАТНИЙ, а, е. Прикм. до томат; // Пригот. з томатів. *Томатний сік люблять і охоче п'ють діти і дорослі* (Веч. Київ, 5.X 1957, 1).

ТОМАТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову томат, напр.: т о м а т о т е р к а, т о м а т о в а р к а і т. ін.

ТОМБУЙ, я, ч., спец. Великий поплавок, що вказує місцезнаходження кинутого якоря.

ТОМИК, а, ч. Зменш.-пестл. до том. *В останні часи я щось розписався, за пірроку написав цілий томик* (Кочуб., III, 1956, 223); *Каламарчики та корбочки з дівочими чарами, томики віршів та романів, дзеркальце в квітках — все кудись сплигло з маленького столика, а на їх місці темніла тепер гора шкільних книжок* (Вас., I, 1959, 219); *Іван мовчки дістав полотняну торбу з широким ляжком, викнув туди томики «Фауст» і «Возаря»* (Кол., Терен., 1959, 52).

ТОМИЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для томління яких-небудь матеріалів, виробів. *У невеличкому ливарному цеху виконуються всі процеси від приготування сучасної для форм і стержнів до відливання і вибивання заготовок. Тут і бігуни, і вагранки... і формувальні площі. і томільні печі* (Роб. газ., 23.XII 1962, 2).

ТОМИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається томлінням чавуну, сталі і т. ін.

ТОМИТИ, томліти, томіти; мн. томлять; недок., нерез., рідко без додатка. 1. Доводити до втомі кого, що-небудь. *Потягло на захід військо... А поперед, мов крук, Провідник, що зна дороги, На коні, не томить ноги, Чорний постава Клобук* (Фр., XII, 1954, 368); [С т е х а (до хлопців):] *Завтра знов за тяжку працю: на гаряче сонце, на спеку, спину гнути, ніженьки томити, рученьки мозолити, кривавим потом умиватися...* (Кроп., I, 1958, 485); *Насамперед не турбуйся, я здоров, хоч трохи втомлений, бо хоч сплю і бережусь, а все-таки дорога томить* (Кочуб., III, 1956, 320); *Мая [Дорко] гвалтну зичку не кидати не зробленого, що бувало сидів ніжно поза північ при лампі і томив свою сивіючу голову і короткозорі очі* (Мак., Вибр., 1954, 38); *Вдруге тут його зустріла, Томить очей не довелось, Все як не в багато діла, Шукає ж молодість знайома* (Ус., Шість, 1940, 55); *На вози присідає Кагора не велів, щоб не томить коней* (Загреб., Диво, 1968, 144).

2. Мучити, знесилювати, виснажувати. *Сни страшні есю ніч його [Кайна] томил. Він кидався і кричав* (Фр., X, 1954, 376); *Чи вловивас тінь, чи томить нас промійня. Чи впаде сарана. глаури палять дім. Усе німуши*

ти [Чатир-Дар] в замисленні тяжким (Зеров, Вибр., 1966, 433); Ряд мислей голоду томию, Мішались думоньки безсилі (Граб., I, 1959, 206); З самого рання летять чайки в поля, у глибоку судоу, летять, мов на роботу, і трудяться, аж поки спека не вдарить. Працювали б і далі, якби було до написання.— А щоб їх згави не томила, розставили б ви їм там, у степу, коритця з водою,— поради якось Горнищенко-чабан голові робіткому (Гончар, Тронка, 1963, 25); // Болісно турбувата, гнітити (про почуття, переживання).— Я шість літ мучився, шість літ томила мене ненависть, хоч той чоловік нічого не зробив мені... (Гричан, II, 1958, 302).

3. спец. Витримувати в певних умовах, переробляючи на щось, надаючи відповідних якостей. З пнів та коріньки томию [Шембек] угулілля, знав довготь, випаляював поташ і скипидар (Смоляч, Мир., 1958, 189).

4. мет. Піддавати тривалому нагріванню (напр., чаюну) для надання більшої в'язкості.

ТОМІТИСЯ, томлюся, томишся; мн. томляться; недок. 1. Зазнавати втоми. Гадка... гадка збстить дома, Там, де браття рідні, милі Також томяться в тій землі Над роботою тяжкою І не знають судокою! (Фр., XIII, 1954, 407); Хто наказав мені: не кидай зброї, не відступай, не падай, не томись? (Лі. Укр., I, 1951, 195); *Образно. Сила життя не томиться висухають все нові й нові продукти своєї творчості (Хотк., I, 1966, 136); За жаром! де сонце блискавче живе [живе], Не томлячись сяєво лить... До світу набрав би я в серце своє І сам уже зміг би сестити (Олесь, Вибр., 1958, 54).

2. Зазнавати мук, страждань; мучитися.— Ой дієчно, дай нам, серце, Водиці написись. Годі заогоу у полі Козакам томитись! (П. Куліш, Вибр., 1969, 336); Цілих дев'ять місяців томиюся Франко в тюрмі, серед модіїв і волюцюг, при найгірших санітарних умовах, іноді й голодний (Крим., Вибр., 1965, 445); І томиюся [Маруся], і мучила сама себе. Не було куди йти, не було смислу життя. Ставала не раз над пропастю і дивилася в імлісту глибину (Хотк., II, 1966, 268); У глибоких лідах, куди не проникав промінь світла, томиючись у кайданах ув'язнені (Іст. середніх віків, 1955, 32); Життя кудись іде, звільнюється, як море, І манять до утіх нас устоньки дівоці... А серце обвилло золотне, чорне горе, А серце томиться в обіймах чорних ночі (Рильський, I, 1960, 114); // Знемагати від чогось обтяжливого, одноманітного; худіти. [М о л о д и й х л о п е ц ь:] Ти втомлений? З якої ж то роботи? [Л і п ц а р:] Ох, без роботи томляться ще гірше (Лі. Укр., II, 1951, 217); Не читав [Славко], але козав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томився й мучився (Марг., Тв., 1954, 237); Були й інші [абітурієнти], які шукали абиякої заціпки, щоб не лишатися самим з собою, не томитися цоцхилимим очікуванням почуття своє прізвище з дверей кабінету (Ле, Право., 1957, 82).

3. Пас. до томіти 3, 4.

ТОМІЩЕ, а, ч. Збільш. до том. Послідня іскра інтересу до світа загасла: світ не міг йому дати вже нічого нового; все, що він міг йому дати, замикалося в тім грубевнім.. томиці, на котрого зрести золотими буквами витиснений був його титул (Фр., III, 1950, 443); Від однієї бабусі, якщо її добре розпитати, можна записати томище пісень, томище казок (Літ. Укр., 11. IV 1967, 2); Одні залоблені в старі листи. Ти — в музику, а ті — в руді томища (Б. Ол., Рух, 1973, 10).

ТОМЛЕНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мнн. і теп. ч. до томіти. Жінка, зв'язавши останній сніп, бере з кошика на томлені руки дитину (Вас., II, 1959, 168); Оленка стояла на прозорій млівині, вода плюскала під руки.. Так би вік простояла, томлене тіло відходило, спочивало

після тяжкої роботи (Горд., II, 1959, 66); Ти не казав ні словечка мольби, лиш руку в мене палко взяв рукою й поклав на серце, томлене жагою, в очах твоїх палав огонь любові (У. Кравч., Вибр., 1958, 141); // у знач. прикм., мет. Томлена сталь.

ТОМЛІВИЙ, а, е. 1. Який примушує томитися, мучитися, страждати. Ось від якогось часу їй почав відкриватися ще один світ, повний неясних, томливих тривог (Мик., II, 1957, 519); Уже і на заводі починають шушукатися про мої стосунки з Лідою.. Правда, офіційно.. ніхто мене не чіпає, бо ж моя жінка не подає заля на свого чоловіка.. Але доки може тягтися ця томлива, страшна гра? (Вільде, Вишек., 1959, 7); Сонце некуче підбивалося до підня, в лісі пахла томлива задуха, і подорожнім аж ніт з лоба лялася (Козл., Мандрівники, 1946, 13); В ці обінабидь місяці томливої облоги [Севастополя в 1854—1855 рр.] проявилася залізна витримка і стійкість російських солдатів, які із спокійною свідомістю.. виконували свій обов'язок (Іст. СРСР, II, 1957, 176); // Який викликає знемогу (про щось обтяжливе, одноманітне). Почалися злидини томливого чекання. Час тягся нестерпно повільно (Загреб., Європа 45, 1959, 222).

2. Який викликає млість, почуття приємної розслабленості. Скрипка заграала.. Саїд забув про все. Невичерпний сум озопив його, і потягло якоюсь музикальною інтуїцією на томливу елегию (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); // Густий, наморочливий. Із сабу долинали томливий запах нічних фіалок (Донч., III, 1956, 198).

ТОМЛІВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. томлівий. У кожного на обличчі були томливість і острах (Вовчок, Вибр., 1937, 131).

ТОМЛІВО. Присл. до томлівий. Вадим та Текля Григорівна нетерпляче й тривожно очікували Василя. Томливо минав час (Бойч., Молодість, 1949, 86); За вітнями, на егорді, томливо пагнув кріп, пахла м'ята й нічна матіола (Донч., VI, 1957, 80); *Образно. Сонце підбивалося уже височенько, й пекло мов із печі. Зелені трави в'яли озляло, квітки томливо жручили свої очі від сілінучого жару (Козл., Мандрівники, 1946, 37).

ТОМЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. томіти 1, 2 і став за знач. томітися 1, 2. От вирухав ми. В томлінях і тривогах Горять у нас серця... (Зеров, Вибр., 1966, 473).

2. спец. Дія за знач. томіти 3, 4. Для томління пюток складають щільними шарами у приміщенні на підстилку, уважно стежачи, щоб температура в шарі не перевищувала 35° (Колг. енци., II, 1956, 633); Замочене насіння висипають у купу й, окриши брезентом, залишають на дві години для томління, яке підвищує ефективність протруювання (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 140); У зв'язку з тривалістю процесу нагріву при одержанні ковкого чаюну називають томлінням (Токарна справа.., 1957, 53).

ТОМЛЯЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до томіти 1, 2. По довгий злидини томлячої мовчанки дівчина нарешті промовила дзвінким, енергійним голосом: — Де мій батько? (Фр., VI, 1951, 163); Якась томляча туга заєніздила мені в серці (Коб., I, 1956, 149).

ТОМНИЙ, а, е, рідко. Сповнений легкого безпричинного смутку, легкої втоми, знемоги; млюсний.— Я завжди бувало на балі в білому.. Я тоді така біла, томна (Лі. Укр., III, 1952, 601); Не прижмо мліардера, Не на потіху томних дам, Не сон, не мрія, не зимера.. Ні! Гордий вицвіт мускулятих, Смаглявих одностайних рук В сплетіннях круглих і гранчастих Піднісся над шумливи брук (Рильський, II, 1960, 11); // Який виражає душевне томління, легкий смуток. З-під них [брів], прикриті густими й неправдоподібно довгими,

однаке зовсім натуральними, віями, миттю блискали і зразу ж меркли — щоб за мить знову блиснути і знову померкнути — двійко швидких, гострих, але zarazом і томних очей (Смоляч, Мир., 1958, 85); *Він руку їй подав. Печально (Як то говорять, машинально) Татяна сперлась і пішла, Не звіши тьомного чола* (Пушкін, 6. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 98).

...ТОМНИЙ, а, е. Друга складова частина складних слів, першу частину яких становить числівник, що означає кількість томів, напр.: три то м н и й, два на д ц я т и то м н и й і т. ін.

ТОМНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість і стан за знач. томний.

ТОМНО. Присл. до томний. — *Як він [М. Гоголь] незрівняно оспіває наші степи, наші українські прерії, — томо сказала Софія* (Гончар, Таврія, 1952, 136).

ТОМОГРАФ, а, ч. Спеціальний апарат для поширеного рентгенологічного дослідження організму. Крім апарату для рентгенологічного дослідження загального характеру, є й спеціальні. Серед них значний інтерес становлять томографи (Наука., 1, 1959, 33).

ТОМОГРАФІЯ, і, ж. Поширене рентгенографічне дослідження організму людини, зокрема легень, мозку, кісток, суглобів і т. ін. Переворот у розуміх викликала томографія, фантастична ідея «розрізати» легеню променем, сфокусувавши його так, щоб вихопити з тканини потрібний шар, а решту ніби витерти (Наука., 8, 1968, 29).

ТОМПАК, у, ч. Золотистого кольору сплав міді з цинком, різновид латуні; використовується для виготовлення дешевих прикрас, господарчо-побутових предметів і т. ін. Томпак має красивий золотистий колір, дуже в'язкий і добре штампується (Токарна справа., 1957, 60).

ТОМПАКОВИЙ, а, е. Прикм. до томпак; // Зробл. з томпаку. Томпаківий ланцюжок.

ТОМУ. 1. присл. Унаслідок чого-небудь; через те, того. *Непомітно оку і тому надвичайно небезпечні мілини оточували їх [острови] і відходили далеко у відкрите море* (Тулуб, В степу..., 1964, 391); *Я ще не знав права і тому, як мені здавалося, не робив помилок* (Довж., 1, 1958, 22); *Усім хотілося чимось видішити вібрації із смердючих мочарів, і тому пішли працевроти, бо здавалося, що там суздо* (Гют., Вир, 1964, 321); *І ти, як море те, то лагідна й ласкава, то ралтом, як грози двигінний сил саїпе, і наче в блискавках золівка кучерява... Тому й люблю, мій друг, я море і тебе* (Сос., II, 1958, 115); // Уживається в головному реченні як співвідносне слово із спол. що в підрядному причини. — *А що старі люди не бачили її [філоксеру], як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бессарабію шкідника цього з-за кордону на лозах винограду* (Кочуб., 1, 1955, 203); — *Он ти яке! — вигукнула чумак до моря. — Тому тебе багато й в, що тебе ніхто не п'є!* (Гончар, Тронка, 1963, 247); // у сполуч. зі сл. о т, с а м е, т і л ь к и, і. Уживається для підсилення зв'язку на причиновий зв'язок. [О н о м а й:] *Жінок я досить знаю. [К а с с а н д р а:] Та Кассандра ще не була між ними. [О н о м а й:] От тому я й хочу взяти [заміж] її* (Л. Укр., II, 1951, 286); *Коли Володимир Маяковський задумався на самоті з самим собою про Пушкіна, то він збагнув, що автор «Онегіна» завжди був йому близьким і рідним. І саме тому з такою ненавистю говорив він про епігонів Пушкіна* (Рильський, X, 1962, 23); — *Отакто, мамо, — ясно подивився [Дмитро] і примирливо додав: — Чого з языка не зірветься, коли не вмівши до пуття говорити. — Значить, ти скриню віддав тому, що говорити не вмівши? — потверджує голос Докії. — Тільки тому, — озоче поводився* (Стельмах, II, 1962, 406).

2. присл. Указує на час, що минув від якоїсь дії, події, стану, в якому хто-, що-небудь перебував (перебувало) і т. ін. до моменту мовлення про них (у поєднанні з словами, що вказують на проміжний час). *Обідав у касині [казино], яке... оснувалося два роки тому в Бориславі* (Фр., VIII, 1952, 380); — *Не далі як тиждень тому, на міській партійній конференції скільки голосів збрали ваші поправки до наказу делегатом на Всеукраїнську партійну нараду?* (Головко, II, 1957, 464); *Знову затупотіли коні і знову завуркотіли колеса, наче кіт на колінах, але чомусь не так мелодійно, як два дні тому* (Панч, На калин. мості, 1965, 60); *Гі, цю пішницю, знали люди ще тисячі років тому* (Вол., Сади., 1950, 7); *Кілька мільйонів років тому територія сучасного Туркменістану суціль була окрита морем* (Наука., 11, 1967, 48); *Це була двигінна редакція. З одинок тому вона підірвалася на міні* (Гончар, III, 1959, 182).

3. спол. У поєднанні зі спол. що оживається для приєднання підрядного речення причини до головного. *«Ура» не кричать [бійці] тому, що «ура» для них не парадна розвага, а теж зброя, і її, як усяку іншу зброю, треба економити на слухний час* (Гончар, III, 1959, 219); — *Чайка квітить над ним [морем] тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось* (Ю. Янов., II, 1958, 40); // Уживається в складі складного сполучника т о м у щ о для приєднання підрядного речення причини до головного. *Він хосоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона корейка* (Довж., I, 1958, 111); *Хоч нічого особливого в Марисиній мові не було, — були то звичайнісінькі, майже сентиментальні слова вітхи, але, може, тому що йшли вони від серця, і чула мати в них щире вболівання за свого сина* (Гончар, Бригантина, 1973, 100).

ТОН, у, ч. 1. фіз., муз. Звук, що утворюється періодичним коливанням повітря і відзначається певною висотою; музичний звук. *Усліши, випилася [Оля] очима в оркестр, котрий розпочав гру... Від першої хвилі вона чула себе мов причарованою тими тонами* (Фр., II, 1950, 72); *Орфей бере флейту, притуляє до уст і видає такий тремтливий, жалібний тон, що дужий Зет не витримає і заливається сльозами, як дитина* (Л. Укр., I, 1951, 453); *Цвіркун вилаяв із душі своє горе і взявся знов за гітару. У спокійну вечірню тишу полягався легенько ніжні тони музики, які ніби плакали стигли туюго за втраченим...* (Козл., Мандрівники, 1946, 21); *Головною відмінною існування музики є, як знаємо, музичний звук, або тон* (Іст. укр. музики, 1922, 23); *Кого не чарує звучний і мелодійний спів солов'я! Але не всім відомо, що в його «репертуарі» до двох тисяч мелодій. Людське вухо не спроможне вловити всі ці мелодії, бо соловей співає дуже швидко — відтворює близько 130 різних тонів на секунду* (Наука., 9, 1961, 54); // Вагальні звук, певне звучання, викликаючи періодичним коливанням повітря. В кімнаті — як в улику: *звучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку* (Кочуб., I, 1955, 169); *Надворі все дужчала зуга; голосне виття змінило інтонацію і замість тихої пісні білосніжної царичі зими зазвучала на високих тонах якась інша, бурзлива й грізна музика* (Хотк., I, 1966, 70); // Характер, якість звучання чого-небудь. *Деся за вокзалом над містом озвалися розривані, не разом і в різних тонах багато гудків: на заводі, на тютюнових фабриках, на парових машинах, — творчачи довгий і неладний, але й у своїй неладності дивно могутній величний акорд* (Головко, II, 1957, 367); *Різані тони, різні звуки, кожен таявляв свого вова по голосу серед тисяч пізнав* (Ю. Янов., II, 1958, 248).

2. муз. Співвідношення двох звуків, що охоплюють 1/6 октави і є мірою для визначення розміру якісної

величини інтервалу; складається з двох півтонів. Почати пісню на тон вище.

3. *муз.* Те саме, що *тональність* 1. Серед *натовпу* і *шуму* *Сів* собі *я* на *ослоні*. *Грав оркестр в мінорній тоні, Наівіаючи задуму* (Вороний, Вибр., 1959, 123); *Образно. *Нові вірші поета характеризуються радісними барвами, мажорним, піднесеним тоном. У поезії Тичини з'являється грандіозний образ радянського народу — океану, з могутністю якого не може порівнятися ніщо в світі* (Іст. укр. літ., II, 1956, 374).

4. *мед.* Звук працюючого серця, його клапанів. [В а л я:] *Пульс зник, і сердечних тонів не стало... Платон Іванович зовсім зблід, швидко закрив рану і зробив укол в серце... (Корн., I, 1955, 135); На операційному столі лежав літній солдат... Васадзе рагував пульс... Тони були глузі і повільні, але серце билось ритмічно (Голов., Тополя., 1965, 424); // Звук, що утворюється при простукуванні порожнинних органів людського тіла.*

5. Характер звучання голосу людини за висотою та силою під час мовлення. *Голос в Антона міцнішає, ріє, і він не помітив, що вже кричить... Йому нарешті упала в око жіночка постать і знизилась тон. Він став спокійнішим (Коцюб., II, 1955, 295); Усі за столом стали шумніші. Кожен говорить вищим тоном од звичайного, і говорять базато (Головко, II, 1957, 48); Іван тільки добродушно посміхався та дивився на дівчину покірними й зачудованими очима, особливо коли їй доводилося підвищувати тон (Ткач, Плем'я., 1961, 74); — Ангеля ще спить після балу, — відпові Грохольський. — Так, так! Нехай відпочине, — підхлипів Бжеський, знижуючи тон, ніби Ангеля могла його почути (Тудуб, Людолюбів, I, 1957, 8); Перед кожною виставою необхідно призачалась репетиція на повний тон (Минуле укр. театру, 1953, 32); З розвитком і подовженням справжніх голосових зв'язок, а також зміцненням хрящів гортані посилюються тони голосу (Шк. гігієна, 1954, 82).*

6. Характер звучання мови людини, манера висловлювання, що виражають різні емоційні відтінки, ставлення до об'єкта мовлення, настрої того, хто говорить, риси його вдачі і т. ін. *Марта Кирилівна поддала йому руку і ще холоднішим, неначе льодовим, тоном промовила: — Сподівайось... що ви в нас... не останній раз? — Але в думці вона заряє бажала, щоб то був останній раз, були останні його відвідини (Н.-Лев., VI, 1966, 32); Явдохя Купер'янка... в сварчі не так груба, як уциплива (говорить здебільшого в іронічно-звічливому тоні), і через те її всі бояться (Л. Укр., III, 1952, 722); Вона наче їй всі потішала. Здивований лагідним тоном, злопонець мочає (Коцюб., II, 1955, 311); Старому, цілком очевидно, було приємно почути таку відповідь. Він знову вернувся до дружнього тону (Смолич, I, 1958, 48); — Інтенсивна годівля ялоє інтенсивне доіння — ось наш метод, — лекторським тоном підкреслила вона (Жур., До них іде..., 1952, 56); Кульницький різко обернувся до Свирида Яковлевича, зміряючи його войовничими очима і холодним прокурорським тоном запитав: — Товаришу Мірошніченко, чого ви зацікавилися? (Стегельмах, II, 1962, 140); // Манера, стиль викладу письмової мови кого-небудь. *Поважно настроєний поет [М. Філянський]... впадає однак у доволі фрівольний тон (Коцюб., III, 1956, 24); «Слово о полку Ігоревім» — безсмертне. Воно в восьмі новому тоні й плані прозвучало у Павла Тичини (Рильський, III, 1956, 31); Лист був написаний в найперейшньому тоні (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 42); Взагалі, слов'янізми в російській і українській літературі яляють собою елементи стилю, вони дають тон — урочистість, глузливисть і т. ін. (Кундзич, Дієзн., 1956, 95).**

◇ *Відповідати* (відповісти, говорити, сказати і т. ін.) в *тон* — відповідати (говорити) співрозмовникові з такою ж інтонацією, з таким же настроєм і т. ін., як говорить він. — *Ну, здрастуй, Гришо! — схвильовано і тріпоті ніжковіти перед присутніми за своє хвилювання, привітає Артем, як тільки міг стримано. — Здрастуй, Артеме! — в тон йому відпові Саранчук (Головко, II, 1957, 446); Хлоп'я ловило іронію, відповіло в тон (Гончар, Бригаданти, 1973, 4); Настроювати (настроїти) на тон який кого — викликати в кого-небудь певний настрій. *Щоб коломом співали струни нив, Щоб злий кукіль не забивав пшениці, — На вірний тон настроюй колектив (Рильський, Мости, 1948, 74); Лобанов піднявся на-гора, а Сиводан лишився у шасті до кінця зміни. Розмова з керуючим настроїла і його на хороший тон (Ткач, Плем'я., 1961, 60); Підвищувати (підвищити і т. ін.) тон див. підвищувати.**

7. Манера поводитися, стиль і характер поведінки людини. *Її поважність, природжена спокійність і навіть її неповорухливість... ще більше надавали їй саловного поважного тону та солідності (Н.-Лев., IV, 1956, 44); Зберіє в неї (Татьяна) різкий тон, Смаку хорошого закон (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 204); Манери і розв'язний тон Козловського драгували і коробили Тараса Григоровича (Тудуб, В степу., 1964, 30); До всього Загрід ставився з поблажливою пошмішкою: доброю, незлобивою, доброзичливою іронією. Майже протягом двох років, принаймні в її [Надійчому] товаристві, він ніде й ніколи не зрадив цього тону (Коз., Листи., 1967, 112); Режисер... була актриса московського театру і зараз же взяла столичний тон (Смолич, Театр., 1940, 67).*

В *тоні* що — щось відповідає прийнятим правилам. — *Обід такий тривав зо три години, і йшли розмови всякі за столом: Пані своєї знайомих тут судили, Пани хортів і коней... Лиш часом На політичне поле заходили, Та й то несміло якось. Загалом За паніцини була політика не «в тоні» (Фр., X, 1954, 203); Добрій тон — те саме, що Правила доброго тону (див. правило). *Все було, як добрий тон велить (Рильський, I, 1956, 157); Задавати (задати) тон див. задавати; Потрапляти (поурапати, попадати, понасти) в тон кому — говорити або робити що-небудь доречно чи приємне комусь. *Лише той, кого Тяня назвала Левицьким, стояв у куточку, замислений, і не пробував понасти в тон іншим (Панч, На калин. мості, 1965, 55); Правила доброго тону див. правило.***

8. Колір, забарвлення або відтінок якогось кольору. *Хата Гоциньської, салон... Загальний тон убрання хати темно-червоний (Л. Укр., II, 1951, 5); Все зелене доокола. По-весінньому яскраво-зелене. Навіть небо набиралося зелензаві тонів — мов уся земля окуталася надією (Хотк., II, 1966, 63); Скажи: ця змара жовта чи рожева? Як зовуть художники цей дивний тон? (Рильський, II, 1960, 82); Вона була в гарному ситуєвому платті, із темного його тла впадали у вічі якісь сині тони (Сенч., На Бат. горі, 1960, 44); Малювали [учні] лочки, прикусивши язика, старанно виводили лінії, накладали тони й пітони (Збан., Сеспель, 1961, 199); // Вихідний, найпростіший колористичний елемент чого-небудь; // Загальний кольоровий лад художнього твору. *Килим спокійного коричнево-пісочного тону; // Ступінь яскравості, насиченості кольору або сукупності відтінків на певній ділянці малюнка, фотографії, картини. *Яскраві барви, повні тони! Нюанси прім і геть пітони! Рожеве амерло, і червоне Горить огнями винозрон (Рильський, I, 1960, 282).***

9. *перек.* Загальна спрямованість, характерна особливість чого-небудь. — *А в яким же тоні провадити*

розмову з нею? чи в ліберальному, чи в консервативному? — спитав Ломицький (Н.-Лев., VI, 1966, 24); Загальний тон корчми — було першенство [аверхність] чорних хлопців [опришків], їх вищість над силами «домаретами» [домосідами], що ради вигід спокійного життя терплять стільки понижень, що не знають вільних бажань і вільного їх задоволення (Хотк., II, 1966, 185); Вірменський коняк поклав початок конякам південного типу — з ванільним тоном, ніжним ароматом і чарівним букетом, в якому дуже багато сонця (Наука., I, 1972, 16).

ТОНАЛЬНИЙ, а, е. 1. фіз., муз. Стос. до тону (у 1 знач.), власт. йому. В основу формотворення веснянок «Коло млина» та «Селецький став» покладено метод тональних варіантів. Запроваджуючи варіаційний метод, Л. Ревуцький розширює побудову куплета (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 26).

2. Стос. до тону (у 8 знач.), оснований на застосуванні тонів. У софійських [Софійського собору] мозаїках дрібненькі кубики смальти мають величезну тональну градацію кольорів (до 150 відтінків!) (Знання., 8, 1970, 18); Однією з умов використання народного орнаменту в художньому оформленні книг є збереження базистива його кольорів. Проте деякі художники прагнуть знайти лише тональну інтерпретацію кольорових орнаментів (Укр. рад. граф., 1957, 121).

ТОНАЛЬНІСТЬ, носгі, ж. 1. муз. Характерне звукове забарвлення, конкретна висота звуків гами, що визначається положенням головного тону. В українській народній музиці часто зустрічається співставлення двох тональностей, тоники яких перебувають у квартосому або квінтосому співвідношенні (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 126); Радянська музична наука збагачується і конкретними відкриттями в галузі теорії тональності та її невід'ємної властивості — модуляції (Мист., 6, 1965, 35); Мажорна тональність; Міжорна тональність.

2. Характер, сила звучання тону, голосу. Не завжди однаково треба було заставляти звучати свій голос. Це залежить від специфічних умов театральної зали. Велике приміщення, мале приміщення, сцена зала публіки, напівнона або зовсім порожня — це все відіграло роль в звучанні, і треба було до цього пристосовуватись і міняти тональність часом на протязі одного спектаклю (Думки про театр, 1955, 133).

3. літ. Основна емоційна настроєність твору. Деся Українка була глибоко ліричним поетом. Незалежно від того, якою була загальна тональність її твору (епічна, пафосна, трагедійна, політично-бойова, лірична, сатирична і под.), потужний струмінь лірики... сповняє живим трепетанням усі її твори (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 571); Кожна мисливська усмішка написана [О. Вишнює] в своїй тональності, що виявляється в добрі подій, в характері оповідача, у тоні розповіді (Рад. літ-во, 4, 1966, 22); Ми маємо різні засоби творення певної тональності, стилістичного забарвлення тексту (Літ. Укр., 25.II 1969, 2).

4. мист. Переважаючий колір, поєднання основних тонів на картині, що створює відповідну емоційну настроєність. Насичені сонячним світлом, виконані просто, в приємній мажорній тональності, вони [етюди О. Л. Кульчицької] будили у глядача бадьорі емоції (Мист., 5, 1957, 48).

ТОНЕВИЙ, а, е. Прямк. до тона. Довелося [при створенні Кременчуцького моря] особливо старанно очищати територію від залишків лісу і чагарників, тим більше, що ці місця призначалися також для активного лову риби (тоневі ділянки) (Наука., 10, 1960, 23).

ТОНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до тонкій 1—5. Вночі і ожеледь, і мряка, і сніг, і голод. І Нева Тихесенько кудась [кудись] несла Тоненьку кригу попід мостом (Шевч., II, 1963, 411); В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87);—В горобцях же пір'я зріє, а в телятка що? Шкурочка на ньому тоненька, шерсть блаженка,— погібель та й годі при морозах (Тют., Вир, 1964, 112); Так-то гарно убралась [Катря]! Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіткованим, черевички високи (Вовчок, I, 1955, 93); — Лежку, дороженький, ну, розкажи,— жартома вклонилася йому Христина, реучко випросталась, і тоненька літня спідничка, на мить зойднувшись над колінками, виразно обвилась навколо її проворний ніг (Стельмах, I, 1962, 54); Кирило Іванович прихараджуєся, надів усе новеньке, узяв тоненьку палочку,— так і зветься на всі боки,— і пішов прямо у двір (Мирний, I, 1954, 160); Тоненькі ялинки розбрелися по схилах гір (Гончар, III, 1959, 104); Він взяв клепку від розсохлого барильця з-під огірки, обстругав її приблизно в формі скрипки, вбив кілька гвіздків і напхав на них тоненький дріт з пляшчок від солодового квасу (Смолич, II, 1958, 16); Маруся була невеличка на зріст, сухорлява та тоненька (Н.-Лев., III, 1956, 323); Шийка в неї була тоненька, так що через платтячко проступали зрешті (Тют., Вир, 1964, 473); Як сон, одлетіли тривоги, хоч сніг, а кругом солоєї. І тисну до серця мройою а пальці тоненькі твої (Сос., II, 1958, 50); [Г е л е в:] Тоненька смужка брегню від правди ділить (Л. Укр., II, 1951, 297); Сіла [мати] картоплю.. чистити.. З-під її метких рук тоненьким шнурочком в'ється лушпинка, шелестить, падає в корзину (Збан., Єдша, 1959, 37); У розчинені двері було видно, як на подвір'я падали скалки від снарядів. Вони гунали, як ґруші, і там здіймався тоненький пилко (Панч, Гарні хлопці, 1959, 56); Ти соловей маленький, В тебе голос тоненький (Чуб., V, 1874, 463); Тоненьким голосом він понукає собаку, і той летить стрілою (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 106); Ратом до нього долітає якийсь тоненький плач, ледь чутиє схлипування (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 384).

Тоненький сон див. сон¹.

ТОНЕНЬКО. Присл. до тоненький. Ніч. Тихо. На вікнах усе хтось малює, квітки з білого мерезить, а золотом крайки тоненько облямовує (Вас., II, 1959, 147); Бджілка тоненько забриліла, ніби завела тиху, жалібну пісеньку (Кобр., Вибр., 1954, 36); Був серед нас Степан Макошій. Він дежим нагадував дітчину і говорив тоненько (Минко, Моя Мінківка, 1962, 111); Він ступив на поріг і вийшов на зянок. Деся над головою тоненько писнула пташка, немов привітала Тараса з добрим ранком (Ткач, Плем'я., 1961, 157).

ТОНЕСЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже тонкий (у 1—5 знач.). Дивилась вона на його, слухала, та як листочок тонесенький трусила (Вовчок, I, 1955, 163); Стінки їх [фарфорових чашок] такі тонесенькі, що провічуються наскрізь, і білі, наче сніг (Наука., 8, 1960, 18); Мов тонесенька струна деся глибоко під землею ледві [ледве] чути задзвенить — то металевий дзвоник на ший у корови, що деся у лісі на пляк пасеться (Фр., II, 1950, 8); Білі ругливі дзвонички ковалей висять на тонесеньких ніжках (Коп., Як вони., 1961, 43); Чутиє тихий стук і шерепотіння над стелею. Тонесенька смужка світла зникає, настає позна тьма (Л. Укр., II, 1951, 186); В молодіці брови тонесенькі, неначе карандашем [олівцем] наведені (Н.-Лев., II, 1956, 412); — Як гляну на тебе — така ти невеличка, Моя перепеличко, А золосочок-то який! Тонесенький, милесенький такий... Куди той соловей годиться? (Гл., Вибр., 1957, 52); На-

решті дзвіночок тонісенський з-за завіси задвенькав: дали подася кудись кущами. Дзвеніє, скликає. З устх боїє так і валіє народ на прогалину. Завіса біла з простирадла це тремтіла (Головко, I, 1957, 195).

ТОНІСЕНЬКО. Присл. до **ТОНІСЕНЬКИЙ.** Сорочечки точ і сама тонісенсько прала, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна (Кв.-Осн., II, 1956, 313); На льон, правши, заробляла [бабуся], Та тонісенсько вночі У почкини переклала, — Судий виткали ткачі (Граб., I, 1959, 505); Де не взявся із-за лісу Невідомий птах.. Я — на ніч та у куточку Зігнувся, притаїєсь, І щоб птах той не надібає — Раденцем укривсь. Наїжений птах літає, Не найде ніде І тонісенсько виводить: «А де дідок, де?» (Гл., Вибр., 1957, 284).

ТОНЗИЛІТ, у, ч., мед. Запалення глоткових мигдалків. При маленості місцевих військх воєниці, наприклад, при загостренні хронічного тонзиліту, застосовують антибіотики (Наука., 2, 1960, 46); Гострі тонзиліти (ангіни) є однією з найчастіших причин тижчасової непрацевдатності (Лікар. експертиза., 1958, 116).

ТОНЗУРА, и, ж. Виголене місце на маківці голови у католицьких духовних осіб. Чернець у коричневій рясі, підперезаний обтіраним мотушком, схилиючи перед Кисельовим опуклу з тонзурою голову, стою на жовтій кабак, показав йому дорогу до покоїв настоятеля (Рибак, Помилка., 1956, 54); А тонзура блищить, Мов гадючий той прут. Патер людям говорить Про божий стапт (Гойда, Сонце., 1951, 86).

ТОНІНА, і, ж. 1. заст. Тонкість. Він вичерпно поясню дію фосфориту, пов'язавши її з властивостями рослин, особливостями ґрунту та тонкою розмелювання фосфоритного борошна (Хлібороб Укр., 11, 1968, 43).

2. спец. Діаметр поперечного перерізу окремої волокниці вовни, бавовни, витки і т. ін. Тонина бавовни.

ТОНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Дія за знач. тонізувати. Для оптимальної тонізації нервової системи і достатнього насичення організму киснем рекомендуються прогулянки на свіжому повітрі, туризм, регулярне заняття спортом (Наука., 4, 1962, 50).

ТОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек., спец. 1. Поліпшувати функціональний стан органів, тканин і т. ін. живого організму. Збудження диганія, кровообігу і загального обміну речовин у зв'язку з гімнастикою дів підбадьорливо, тонізує організм (Фіз. вихов., 1954, 41); Він [неоцвід] тонізує весь організм у цілому (Наука., 2, 1960, 40); // перек. Підвищувати життєвий тонус, підбадьорювати.

2. Робити тонічним, наближати до тонічного (вірш) (див. тонічний 2). Зберігаючи рівноскладовість, Скоорода вносить у вірш [«Всякому городу нрав и права»] певні елементи новаторства, тонізує його, наближаючи до дактиля (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 82).

ТОНІЗУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тонізувати.

ТОНІЗУЮЧИЙ, а, е, спец. Діспр. акт. теп. ч. до тонізувати. Експерименти показали, що препарат із золотого кореня має високу біологічну активність і як тонізуєчий засіб багато в чому перевершує женьшень (Рад. Укр., 13.VIII 1965, 1); Хвойний настій завжди і скрізь можна застосовувати як тонізуєчий напій і як ліки від багатьох захворювань (Наука., 2, 1965, 20).

ТОНІКА, и, ж., муз. Головний, основний тон, звук ладу, до якого тяжіє решта звуків ладу. В пісні «Про Некаю». Лисенко наближається до характеру ліричного супроводу завдяки педальному звучанню тоніки протягом усієї пісні (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 53).

ТОНІСІНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже, зовсім тонкий (у 1—5 знач.). Вона була легка, як туман, тільки здо-

рові чорні очі блищали, неначе два діаманти, закутані в тонісіньку мушлінову [муслінову] тканину (Н.-Лев., III, 1956, 291); Федора тихо зайшла до церкви. Трепачкою рукою заплала і поставила свічку. Ніяково було ставити маленьку і тонісіньку, як соломинку (Цюпа, Назустріч., 1958, 21); Змійка підвела свою вутячу голівку, роззявивши пащу, де тремтіє тонісінькою стьожечкою її гострий язичок (Досв., Вибр., 1959, 56).

ТОНІСІНЬКО, пестл. Присл. до **ТОНІСІНЬКИЙ.** [Т і м і ш:] Там скрипочка, тітко, скрипочка! Як душа! Як заграв дрібнісінько та тонісінько, то всього тебе і підіймає, так і тягне до танку! (Вас., III, 1960, 68).

ТОНІЧНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до **ТОНІКА.** Зміна тонічного устою може супроводжуватися і зміною структури звукоряду, що викликає появу хроматизмів на відстані (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 49).

2. Побудований з дотриманням певної кількості наголосів у рядку при довільній кількості ненаголошених складів між наголошеними.

△ **Тонічний вірш** — вірш, в якому зберігається стала кількість наголошених складів незалежно від кількості ненаголошених; **Тонічне віршування** — система віршування, що ґрунтується на дотриманні певної кількості наголосів у рядку; **Тонічний наголос** див. наголос.

ТОНКИЙ, а, ё. 1. Який має невелику, незначну товщину; протилежне т о в с т и й (у 1 знач.). А зелено ї пахучо, й свіжо! З лісового зруба молоді паросточки пустились, вигналась високо берега, і шелестять осика тонким листом (Вовчок, I, 1955, 100); Лукаш — дуже молодий хлопцев, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще в щось дитяче; убраний так само в полотняну одягу, тільки з тоншого полотна (Л. Укр., III, 1952, 193); — Ми як форсували Дунай взимку, по товквій кризі, то доводилось за руки братись, чоловік по двадцять (Гончар, III, 1959, 347); Біля скронь, з-під її [дівчини] тонкої шкіри, просвічувався голубий прожилок (Томч., Готель., 1960, 6); // Зробл., вигот. із нетовстого, нецупкого матеріалу. У голову йому зміла, І ноги умила, І в сорочці тонкій білій За стіла посадила (Шевч., II, 1963, 341); О. Хведор зареготався, аж канана задвентіла на хисткому тонкому помості (Н.-Лев., I, 1956, 120); Тонкі дверцята не витримали розбухлого стиглі дитячої цікавості (Довч., VI, 1957, 15); // перек. Не густий, з невеликою щільністю, прозорий. Скрізь, де не вляку, сухі тумани розляглись, поле і гай у серпанки тонкі повилась (Л. Укр., I, 1951, 251); Бує вовкний день, немовби талій, Коли, прорвавши між тонку, Чирки і крижні наїтали На ерізній Каспій під Баку (Рильський, III, 1961, 255); Звідусюди залунає шум і регіт. В тонкому срібному тумані мелькали дівчата, легкі, ніби тіні; намісто, дукати блищали на їхніх шиях (Полт., Повість., 1960, 310).

2. Який має невеликий, незначний діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті; протилежне т о в с т и й (у 2 знач.). — Плавай, плавай, лебедонько, По синьому [синьому] морю, Рости, рости, тополенько, Все вгору, та вгору! Рости тонка та висока До самої змари, Спи-тай бога, чи діжду я, Чи не діжду пари? (Шевч., I, 1963, 59); Почала [Оксана] прятти — аж хуртять веретено, а вона нитку виводить, тонку та дову, а тут пісеньки-весняночки співа (Кв.-Осн., II, 1956, 424); Сонце вже заходило, .. а Черний все ще не досягнув гребеня. Тонкий, міцний канат, що спускався від нього [Черниша], вже кінчився, і його мусили доточувати іншим (Гончар, III, 1959, 401); Сів [Авт] біля вогнища, взяв ніж, заходився, готуючи стріли, стругати пруття; на один, тонкий, кінець кожного пруттика насаджував жолобчасте залізе з вістря, на другому робив ви-

різку або доточував костяний зуб (Скл., Святослав, 1959, 8); // Не повний, вузький у кості (про людину, її стан, частини тіла). *Лаврін обняв її тонкий стан, і вона схилила йому на плече голову, закітчану маком* (Н.-Лев., II, 1956, 312); *З другого боку стояв другий полковник — невеличкий, увесь висохлий. Показуючи жваво тонкою рукою, він оддавав накази* (Довж., I, 1958, 249); *Я бачу тонкі пальці рук надзвичайної краси* (Ю. Янов., II, 1958, 128); *Високий [Тимко], тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі* (Тют., Вир, 1964, 6).

△ **Тонка кішка, анат.** — частина кишкового каналу людини й хребетних тварин, розташована між слухом і товстою кишкою.

◇ **Кішка тонка див.** кішка; **На тонку пр'ясти див.** пр'ясти¹.

3. Невеликий завширшки, вузький. *Повний місяць освічував білде обличчя з тонким чорним вусом, широко розкриті, блискучі очі та розкуйовджене волосся* (Коцюб., I, 1955, 25); *Вся юрба людей розтягнулася в довгу стрічку, потім стрічка посередині робилася все тонша й тонша і розірвалася* (Вас., I, 1959, 116); *Які тонкі й тригрозні брови, а щокі, як сукний нарцис...* (Сос., I, 1957, 312); *Під склепінням черемхи й дикої яблуні глибоко дихало лісове джерело..., обабіч нього зеленим пушком кучерявилася дрібненька й напроцуд тонка травиця, для якої і краплина роси була вагою* (Стельмах, II, 1962, 144); *Він драгувався тонкими смугами, квадрантами та клинами полів, що, здавалося, немовби ковдри, були пришиті до гірських схилів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 164); // Не широкий, не грубий, гарно окреслений (про риси обличчя). *Було, як здвигне старий брови, стисне уста тонкі та блискоче оком своїм чорним — ми вже з паніматкою ледве дишемо* (Вовчок, I, 1955, 182); *Прийде нечутно біла сестра з тонким профілем і покладе руки на гаряче чоло...* *Сніть уже!* (Головко, II, 1957, 167); *Чорні кучері, підібрані під білу хустину, тонкі, мов виточені риси обличчя...* *робили цю дівчину дуже привабливою* (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 20); *Ного ступняк вищепурена постать і тонке усмігнене обличчя виявляло послужливість і добрий... настрій* (Добр., Очак. розмпр, 1965, 7).

4. Який складається з дрібних або дуже дрібних, ледве помітних часточок. *На вулиці було страшенно гаряче; тонкий, пухкий, білий пороз вставав над дорогою, мов дим, навіть від найменшого доторкання* (Л. Укр., III, 1952, 604); *Білий мішок з мукою важко розсієся коло буфета... і в широкому промінні сонця крутився борошняний тонкий пилок* (Коцюб., II, 1955, 359); *Ти [дзяміль] по житах літаєш тонким пилом, Запліднюючи теплі колоски* (Рильський, I, 1960, 265).

△ **Тонкий помел** — спосіб виготовлення борошна, в результаті якого одержують масу з дуже дрібних часточок. *Борошно тонкого помелу.*

5. Високий за звучанням (про голос, звук). *Марина співала, а її тонкий та дзвінкий голос доноситься через стіну до Олексія Івановича, нестих його звуку, всесвітє серце* (Мирний, IV, 1955, 232); *Почувши домівку, коні заржали. Високим, тонким металевим іржанням їм одукувалась луна* (Тич., I, 1957, 245); *Офіцер подавав команду, і голос його був тонкий і сердитий* (Тют., Вир, 1964, 533); *Було жарко й задушливо, як перед дощем. І, незважаючи на пекельний гуркіт, вухо вловляло тонке, проникливе дзиччання комарів* (Коз., Гарячі руки, 1960, 144); *Тонкий дзвінок утретє даєнька... Завіє згору відплива...* (Гонч., Вибр., 1959, 363).

6. Пріємний своєю вишуканістю, не різкий, ніжний (про запах, колір, смак чого-небудь). *В кімнатці, у килими вбраній, Там пахощі млілі, тонкі, Там люба мене дожидав* (Л. Укр., IV, 1954, 90); *Весна була тепла: па-*

рувала земля, від перших листочків тилов тонкий аромат (Панч, Гомон. Україна, 1954, 267); *Запахні величезні яблука підденних сортів сповнюють повітря тонкими пахощами лікери* (Гончар, III, 1959, 128); *Її просто хочеться отак сидіти поряд з капітаном, слухати його тиху мову, відчувати тонкий запах парфумів* (Гончар, Тронка, 1963, 157); *Її [Марії] не спустошена ні роками, ні злиднями уява находить і тонкі барви, і світанкову щедрість на розлогіх нивах, де поруч спочивають і переплелка і сонце* (Стельмах, I, 1962, 226); // Який має пріємний смак (про їжу). *Коліс по книзі чій, Що назву Кухаря Довершеного йї Дотепно надаю, — вечерю зготували, Що папа сам Урбан і всі з ним кардинали Для Осолінського добрати не могли За тонкі ласощі належної хвалы* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 280); // Добре розвинений, здатний відчути й належно оцінити справжню красу, естетичну вартість чого-небудь. *Неначе картини, признані для всього замку, зібрано сюди, щоб засліпити гостя тонким смаком господаря* (Ле, Наливайко, 1957, 30); *Вона добре малувала, мало тонкий художній смак, розуміла все прекрасне* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 270); *За багато років його захоплення літературою у нього виробився добрий смак, висока вимогливість, тонке почуття красивого* (Дмит., Розлука, 1957, 206); // Вишуканий, виточений (про виховання, манеру поведінки, розмову і т. ін.). // Не грубий, не прямолінійний, уміло завуальований (про гумор, іронію, дотеп і т. ін.). *Ти ще стінава його всесвітє пустошаву І лестоці тонкі, земних богів поживу* (Зеров, Вибр., 1966, 393); — *Я ж ото вчора, як ви прийшли, ще вночі йї [спідниці] витріпала, а сьогодні раненько опідшивала та й повстала; вже ж у мене все в порядку буде.* — *Тонкий натяк, — шепнула мені панночка* (Л. Укр., III, 1952, 602); *Письменник [П. Панч] володіє майстерністю мовної характеристики негативних образів, уміням через тонку іронію розкрити їх внутрішню суть* (Рад. літ-во, 1, 1963, 21); *Я був зачарований культурністю, тонкими дотепами і тою особливою простотою майора, що буває у неабияких натур* (Багмут, Записки..., 1961, 77).

7. Здатний глибоко розуміти приховані, не відразу помітні деталі чого-небудь; досконалий. *Відмінний шпурга, тонкий і вдумливий дослідник, — інших думок про нього не було ні в кого* (Шовк., Людина..., 1962, 299); *Никодим Онуфрійович захоплено подивився на сина: цорт забирай, він ніколи не думав, що його Сашуцька такий тонкий дипломат* (Смолич, Світанок..., 1953, 617); *Черкашину було прикро, що його не почує старик — тонкий знавець музики* (Дмит., Розлука, 1957, 226); // Якому доступне відчуття прихованих, не відразу помітних деталей. *Мати з більш сталим характером, з складною, тонкою і глибокою душевною організацією, добра, незвичайно любляча, здатна на саможертву, особливо для мене, якого дуже любить* (Коцюб., III, 1956, 286); — *Петро Артемович за складом натурю своєї — художник тонкого і глибокого сприймання* (Вол., Озеро..., 1959, 30); // Гострий, проникливий (про розум, мислення і т. ін.). *Наступа своїм тонким здогадом та міжкуванням образів втямила цю всю діяльність кождю* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); [К а с с а н д р а:] *Гелене, торкнувся ти до виразки палкої, але стерплю обажно, хочу щиро порадитись тебе [з тобою], — ти наймудріший з усіх братів, знучий і тонкий розум у тебе, як вогонь* (Л. Укр., II, 1951, 294); // Такий, в якому проявляється глибоке розуміння чого-небудь, спостережливість, проникнення в приховані деталі. *Навіщо Ви, добродію, серед тонкого та правдивого нариса краси світової, або горя чи радощів людських додасте ще й від себе своїх думок...?* (Мирний, V, 1955, 383); *В тих опо-*

віданнях («Бориславські оповідання» І. Франка).. про-
ходять живі люди, ядро змальовані, в світі тонкого
психологічного аналізу (Коцюб., III, 1956, 38); Я не
збираюся давати характеристику всій творчості поета
[М. Рильського] — .. тонкий і багатобарвний, але хочу
відзначити її життєво стійкість, її органічний зв'язок
з життям (Мал., Думки.., 1959, 12).

8. Якому притаманна здатність швидко й легко роз-
биратися в людських стосунках, бути особливо чутли-
вим до різних проявів чийогось ставлення і делікатним
у ставленні до інших. Женья — розумна, тонка, чуйна
до найменшої фальшивої нотки (Мур., Свіже повітря..,
1962, 186); // Який має гарні манери, чемний, ввічли-
вий. Він є тонкий, тактовний мужчина, чоловік науки
й праці (Коб., III, 1956, 324).

◇ Тонкий на слів'язі — який плаче з будь-якого прив-
воду; плаксивий. [Х а і м:] Вельможний пан тонкий
на слів'язі (Кроп., V, 1959, 274).

9. Дуже чутливий, який сприймає найменші, ледве
відчутні подразнення (про нюх, слух, зір і т. ін.).
Мав він [Денис] такий тонкий нюх, що по запаху диму
міг безпомилково визначити, у чийй хаті смажиться са-
ло, а в чийй печеться свіжий хліб на капустяних листках
(Тют., Вир, 1964, 240); Виняткова інтуїція і тонкий
слух допомагали Петрикові вести мелодію за скрипалем
(Дмит., Розлука, 1957, 321); Хацький, маючи напроцуд
тонкий слух, завжди перший ловив наростаючий свист
снаряда або шавкотіння важкої міни (Гончар, III, 1959,
47); *Образно. Критик-фахівець бачить глибше, і зір
його тонший (Смолич, VI, 1959, 108).

Тонке вухо див. вухо; Тонкий сон див. сон¹.

10. Який важко розрізнити, сприйняти; в якому
важко розібратися. Головним почуттям моїм до нього
були жалюці, якісь тонкі, некучі (Л. Укр., III, 1952,
687); Мабуть, Антон ніколи не зрозумів тонких пору-
хів жіночої душі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 146);
// Слабкий, легквий, ледь відчутний. Прокопович поод-
чявся усі вікна. В хату полилась тонка прохолода сухої
теплої осені (Н.-Лев., III, 1956, 72); Почала [Маруся]
зірватися. Вогке тепло окутувало все тіло, і лиш
ноги ще в жадець спосіб не хотіли зіртітися. Якесь тонке
було це тепло (Хотк., II, 1966, 222).

Тонка усмішка; Тонкий усміх — легка усмішка, що
виражає проникливість, іронію, лукавство і т. ін. Як
живе ставало перед нею обличчя її чоловіка з тонким ус-
міхом на устах (Л. Укр., III, 1952, 592); — Як ви мене
тут і розшукали, — сказав син незнайомий їй, удавано
веселим баском, і тонка, по-хлоп'ячому соромлива усміш-
ка, загравши на устах, одразу скрасила його всього,
ще більше наблизилася до матері (Гончар, II, 1959, 132);
Тонка усмішка ниточкою викручується по вузьких, при-
мхливо вигнутих устах Аркадія Валеріановича. Його сірі,
з прозеленню, синцями підведені очі насміхувало об-
мацують Тадея Станіславовича (Стельмах, I, 1962, 36).

11. Складний, делікатний, який вимагає глибокого
розуміння або обережності та майстерності, умілого
підходу до нього. Самоаналіз така тонка і хибка річ,
що, на мою думку, її не варто починати прилюдно
(Л. Укр., V, 1956, 174); В саду колосистому допитливий
якак Опиленья тонкі досліджує закони (Рильський, III,
1961, 199); — Тут річ тонка, пане слайчий, сердечна,
можна сказати (Збав., Єдина, 1959, 109); Хто вже хто,
а він добре розуміється на такій тонкій справі, як фо-
топортрет (Перв., Дикий мед, 1963, 373); Руки май-
стра працюють віртуозно. Та воно й зрозуміло: випалю-
вати голкою по дереві — справа тонка і, раз помилу-
вшись, можна звести нанівець багато зробленого (Нар. тв.
та етн., 2, 1966, 49); // Задуманий або здійснюваний
хитро, приховано, так, що має впливати або робити

щось непомітно; який не розгадується просто й легко.
[Р у ф і н:] То ж скільки треба тонких софізмів сласт-
ти, щоб вловити у християнський невід римську душу...
(Л. Укр., II, 1951, 508); — Тут, пане, треба бути
дипломатом.. I, якщо дозволено вжити аналогії з на-
шою святою церквою, одверту тактику інквізиції тут
мусять заступити тонкі заводи отців св'ятіс (Тулуб,
Людолова, I, 1957, 23); Чула [мати], що логика цієї
хитрої людини облуптує її. Сама повторювала не раз:
«Бійся дарів данайців», сама знала, що не треба слу-
хати нічого, що говориться «звिति», але тут гра була
занадто тонка, сітка дуже пророчиста й облуптувала
непомітно (Хотк., I, 1966, 173).

12. Виконаний майстерно, зі смаком, з врахуванням
найдрібніших деталей. Милувала [п'єса] яскравими по-
становами, будила у душі кращий смак до тії [тієї]
тонкої іри [грі] (Мирний, V, 1955, 387); Заадки давніз
років глибше залгають на обличчі прочанина. Він..
щось думас, потім рішуче лізе до своєї тарби і.. виймає
звідти тонкої роботи свічник (Стельмах, I, 1962, 294);
З невисоких нар чайтани зіскочив на вуличну пилую
середніх літ деджан, без чалми на голові, а лише в новій,
підкреслено ферганській, з білим тонким заптованням,
тубетейці (Ле, Міжгір'я, 1953, 19).

ТОНКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. тонкий.
Якось я стоюв, задумався Коло ткацької машини: Що
за взори, що за тонкість У шовкової тканини! (Крим.,
Вибр., 1965, 108); При виробництві цементу надзвичай-
но важливе значення має контроль за тонкістю його по-
мелу. Від цього залежить міцність виробів (Рад. Укр.,
1. III 1974, 4); Глиняна пластика тріпильців і середньо-
стозівців кажує на високий рівень зрілості та тонкість
художніх смаків первісних землеробів та скотарів
нижньої території України (Нар. тв. та етн., 1, 1968,
75); В народному характері — говоримо про нашу су-
часність — Гончара особливо валять такі риси, як
повна віддача душевних сил загальній справі.. все зро-
стаюча інтелектуальна тонкість (Про багатство л-ри,
1959, 232); — Деякі його [Боккаччо] оповідання слід,
на мою думку, поставити поряд з кращими Шекспірови-
ми драмами щодо глибини й тонкості психологічного
аналізу (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936,
393); Поезія Тичини відзначається надзвичайною тон-
кістю сприйняття зовнішнього світу, чим обумовлено
багатство його барв, тонів і звуків (Іст. укр. літ., II,
1956, 377); Жінка, мати дітей, повинна мати цей дар
тонкості [відчуття правди] (Вільде, Вянен., 1959, 51).

ТОНКО. Присл. до тонкий. Брала дієка льон дріб-
ненький, Брала, брала, тонко вистеляла (Укр.-лір-
пісні, 1958, 516); Звісно, не зміла вишивати Соложа,
як її сестри, не зміла прости так тонко, як вони, а
все ж хоч полотнище до полотнища пристебне, хоч пе-
реділку перепраде — і за те добре (Мирний, I, 1954,
60); Обличчя дівчини пашло жаром.. Тонко вигнуті
брови то остро згурлилися, то ласдіно розбігалися, на-
даючи одразу всьому обличчю виразу спокою, задоволення
й сердечності (Гончар, III, 1959, 320); При згодовуванні
тваринам тонко розмелене зерно сорго дає гріш резуль-
тати, ніж плющене (Хлібороб Укр., 9, 1964, 37); Аро-
матизувати тісто можна ванільном, тонко розтертою
корицею, дуже подрібненими смаженими горіхами, миз-
далем та ін. (Укр. страви, 1957, 320); Аркадій Петро-
вич прислухавсь мимоволо, як стукали там чийсь каблу-
ки, пересувались стільці, тонко дзвеніла склянка (Ко-
цюб., II, 1955, 397); Застігуюв хтось тонко, дзвінко,
розчулено (Збав., Єдина, 1959, 313); Деся угорі тонко
видзвонює жайворонок (Ткач, Ждн., 1959, 61); Хай
запахнуть тонко Маслюки жовтаві, І з-під дуба глянє
боровик, Зашумлять під вітром Сосни зеленаві, Про-

луна журавки тихий крик (Забашта, Квіт., 1960, 76); В очах жодного з них Дорош не прочитає прихованої переваги здорового над творим або, ще гірше, отого за людським обов'язком співчуття, фальш якого так тонко відчувають тяжко згорі люди, навпаки, вони трималися, як рівні з рівними (Тют., Впр, 1964, 200); Важливого значення у творчій роботі письменника Маркс і Енгельс надавали світоглядючій митці, його ідейним переконанням, тонко враховуючи при цьому специфіку образного мислення (Рад. літ-во, 5, 1968, 13); Прекрасно розуміючи і тонко відчувуючи мистецтво, Чернишевський дійсно все робив для того, щоб зруйнувати побудовану естетиками стіну між мистецтвом і реальним життям, між мистецтвом і іншими формами суспільної свідомості (Талант., 1958, 52); Іноді, от так по обіді, вільно хвиляму підсідала до Марусі стара Імось [попада] і починала розмову, але тонко, політично, здалека (Хотк., II, 1966, 43); — Він досить приємний, той князь. По всьому видно, що аристократ; і манери, і вирази, і поведіння [поводження], все те в нього так тонко, аристократично виходить (Л. Укр., III, 1952, 504); — Наскільки мені відомо, тут сидять найбільшій поселенці? — Найбільшій, що правда, то правда, — погодилися люди. — Оті, що живуть на воді та біді? — навіть приказку загадує Тугаевич і тонко посміхається (Стельмах, I, 1962, 374); Я не могла одрвати очей від тих сторінок з тонко розмальованими заставками (Л. Укр., III, 1952, 741); Надія довго млувалася фантастичними візерунками паперових завісок на вікнах. Вони були вирізані так тонко й витюваті, аж не вірилось, що паперові (Баш, Надія, 1960, 24).

◇Грошей тонко, заст. — мало грошей у кого-небудь. Догадується Василь Іванович, чого так тилиться перед ним Литовка: підходить строк векселя, а грошей, мабуть, тонко... (Вас., I, 1959, 66); Тонко прійсти див. прійсти 1.

ТОНКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тонкий у 1 знач., напр.: тонколезий, тонкошаровий й; у 2 знач., напр.: тонковітий, тонкогіллястий, тонкопористий; у 3 знач., напр.: тонкобосий; у 4 знач., напр.: тонкомеленый, тонкоподрібнений; у 5 знач., напр.: тонкоглобий; у 12 знач., напр.: тонкобавний і т. ін.

ТОНКОБРОВИЙ, а, е. Який має тонкі брови, з тонкими бровами. — Все тут маши перед собою, все для тебе виставлено: вина панські, картинки сорожіцькі, чайки тонкоброві... Бери, Маковею, втішайся! (Гончар, III, 1959, 301); Синьоюкою мля, тонкоброва, В шинельчичні на праві плечі. Вилядаси, чекаши, я знаю По очах, по ночах, по війні, Хоч би звістку з дніпрового краю Од мої простої рідні (Мал., Звенигора, 1959, 156).

ТОНКОВЕРХИЙ, а, е. Який звужується догори, з гострою верхівкою. Межи білих хаток цвіте й вишня рясна, й тонковерха тополя пахучим листом шелестить (Вовчок, I, 1955, 180).

ТОНКОВИДИЙ, а, е. Який має тонкий вид, з тонкими рисами обличчя. Дуже білявий, доовгообразий, тонковидий, гострорободий — він [дидяков] весь був ніби обмазаний «елеєм» (Н.-Лев., IV, 1956, 126); Десь ізза возів у ярмарковий тлум несподівано врізались два вершники. Один, ще не такий і старий, білявий, тонковидий, .. другий уже літній, горбоносий (Добр., Очак. роампр, 1965, 44).

ТОНКОВОЛОКНИСТИЙ, а, е. Який має тонке волокно; який складається з тонкого волокна. Найголовніше багатство [Вахпської] долини — знаменитий тонковолокнистий бавовник радянських сортів, найцін-

ніша сировина для легкої промисловості (Ком. Укр., 2, 1966, 70); Розвиток льонарства має велике значення для забезпечення промисловості тонковолокнистою сировиною, з якої виготовляються вироби підвищеного асортименту (Техн. культ., 1956, 8).

ТОНКОГОЛОСИЙ, а, е. 1. Який має тонкий, високий голос. Синагоги блищали підвісничками, верещали тонкогласі раввіни (Ю. Янов., I, 1958, 63); *Образно. Іде землемо рання осінь, І жайвір в небі не співає, — Лише вітрець тонкогласий На хлопця смуток навіває... (Воскр., I всерйоз., 1960, 46).

2. Який має високе звучання. Від пожежі, заглушений садами, скакав одинокий, тонкогласий жіночий зойк (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 54).

ТОНКОГОЛОСІЙ. Присл. до тонкогласий 2. Владно і розкочисто співала «Ленінська кузня», за нею високо й тонкогласо, наче паровоз, гудіє «Трансигнал» (Кучер, Прошай., 1957, 39).

ТОНКОГУБИЙ, а, е. Який має тонкі губи, з тонкими губами. Судорога знову пройшла по устах цариці, спотворила її тонкогубе обличчя з тям застарілим владним злом, яке вже не можуть прикрити ні витримка, ні усмішка (Стельмах, I, 1962, 621); Він намагався знайти гоч що-небудь приємне в обличчі своєї дорогої дружини і не міг. Худа, вилицювата, з великим тонкогубим ротом, довгі кістляві руки, плоскоруда, як дошка... (Зар., На. світі, 1967, 58).

ТОНКОДЗЬОВИЙ, а, е. Який має тонкий пзюб, з товким дзюбом.

ТОНКОЗЕРНИСТИЙ, а, е, спец. Який складається з дрібних, тонких зерен. Крейда — тонкозернистий, м'який, білий вапняк (Колг. енци., II, 1956, 113).

ТОНКОКОРИЙ, а, е. Який має тонку кору, з тонкою корою. Як гудко павичі кричать Над синім озером край моря, А поруч пальми тонкокорі, Безшумні пальми височать (Мур., Осінні сурми, 1964, 96).

ТОНКОКРИЛИЙ, а, е. Який має тонкі крила, з тонкими крилами. Побіється, що за сила над водою зорі довоношил, довоносил, тонкокрилий комарик! (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 50); *Образно. Хто ж ти єсть такий сміливий? Що за дух в тобі живе? Ти [початкуючий поет] лажий ще, тонкокрилий, а вже щось в тобі й носе (Тяч., II, 1957, 237).

ТОНКОЛИСТИЙ, а, е. 1. Який має тонке листя, з тонким листям. *Образно. Два серця трепетні, високі два уми [М. Горький і М. Коцюбинський] — Широковитий дуб і ясен тонколистий — Не слави жарної, не ситої користі Вони, страждачучи, шукали між людьми (Рильський, II, 1960, 116).

2. Уживається як складова частина ботанічних назв, термінів. Виця тонколиста; Пігонія тонколиста.

ТОНКОЛИСТОВИЙ, а, е, спец. Який складається з тонких листів. Зварювання тонколистових конструкцій у місцях, де немає доступу з двох боків, — справа копітка (Знавця., 6, 1965, 9); // Признач. для виготовлення тонких листів. Тонколистий цех.

ТОНКОЛИЦІЙ, я, е. Який має тонке лице, з тонкими рисами обличчя. Юнак обернувся. Він був тонколиций, чорнявий (Загреб., Спекта, 1961, 178).

ТОНКОНІГ, нбога, ч. (Роз Л.). Багаторічна або однорічна посухостійка злакова трава з волотистим суцвіттям; використовується як корм для худоби. Найцінніша пасовищна трава — тонконіг лучний, через 3—4 роки з'являється самосівом (Колг. Укр., 10, 1960, 30); Ще недавно між високих хлібів спокійно дримали степові дороги, зарослі спорішем і тонконогом (Цюпа, Україна., 1960, 158).

ТОНКОНОГІЙ, а, е. 1. Який має тонкі ноги, з тонкими ногами. На шаблі виблискує сонце.. І кінць тонко-

ногий здибався, срібляні двезьяті стремена (Мал., Звенигора, 1959, 102); Віянує вітер, розриваючи димову хмару, і з неї виповз тонконогий Ничипір (Добр., Очак. розмир, 1965, 148).

2. Який має тонкі віжки, тонку віжку. Він одвіє машину до обочини шляху, а Мірошниченко вийшов на узлісся, збиваючи носком чобота відьмине коло тонконогого ербиша (Стельмах, II, 1962, 144); Раптово на чийсь несподіваний жарт Всміється тилцем чоловік срібночолоий. І знов над столом тонконогом своїм уперто нахилить він голову сиву (Бажан, I, 1946, 144).

ТОНКОПРЯДИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тонкопрядіння.

ТОНКОПРЯДИННЯ, я, с. Заключний процес прядального виробництва, що надає оброблюваному матеріалові вигляду її властивостей пряжі.

ТОНКОРОГІЙ, а, е. Який має тонкі роги, товкий ріг, з тонкими рогами, тонким рогом. Сіле місяць тонкорозий; Реветь залінені пороги, Як сірих турів табуни (Рильський, II, 1946, 42); Тонкороза сименталка.

ТОНКОРУКІЙ, а, е. Який має тонкі руки, з тонкими руками. Приська.. сибіла «по-турецьки» на полу, держачи на руках.. тонконогу й тонкоруку Гапку (Л. Укр., III, 1952, 666); Хоч сама [лікарка] тонкорука, а як вхопила [зуб] за корін, то так скрутила, мов добрий дядько (Гончар, Тронка, 1963, 67).

ТОНКОРУННИЙ, а, е. Який має тонке руно (про вівцю). Помад 20 тисяч гектарів землі в однім господарстві, 30 тисяч тонкорунних овець бродять отарами по степових відділках — такі тут маситаби, такі простори (Гончар, Тронка, 1963, 27); // Який складається з тонких волосюк. Халяї та служники в смугастих строкатих халятах знімали з них [верблюдів] великі важкі в'юки з бавовною, килимами, паки шовку, тонкорунної вовни (Тулуб, В степу.., 1964, 52); З року в рік безконечними валками рухались сюди зі степових екокомій рипучі чумацькі мажари, навантажені відбирним експортним зерном та токами тонкорунної вовни (Гончар, II, 1959, 9); *Образно. Заходила вже ніч. Над видолінками і над рікою клубочилися сині хмари. Тут, у низинах.., беззоряна ніч розпускала свою тонкорунну пряжу (Кочуба, Нові береги, 1959, 267).

Тонкорунне вівчарство — галузь тваринництва, пов'язана з розведенням овець, які мають тонке руно. На півдні України може успішно розвиватися тонкорунне вівчарство (Рад. Укр., 23. IX 1950, 2).

ТОНКОСЛІЗКА, и, ж., розм. Людина, схильна до плачу, яка може легко розплакатися. [Текля (до Катрі):] Заплач, тонкослізко (Крон, I, 1958, 381); — Ну, що тобі? Це тільки, щоб не плакала [дружина]. Страх не любить [Білоград] сліз. І послає же йому бог тонкослізку (Мушк., Чорний хліб, 1960, 147).

ТОНКОСЛІЗНИЙ дис. тонкослізбий.

ТОНКОСЛІЗБИЙ, рідко **ТОНКОСЛІЗНИЙ**, а, е, розм. Схильний до плачу, який може легко розплакатися. [Каленик і Горніна (обнімають Данила):] Дитино наша мила! Пошли тобі, господи, віку і щастя! [Михайло (набік):] Тонкослізбий.. (К.-Карий, I, 1960, 218); Що жати була дуже тонкослізко, ми знали всі добре. «Але чого її зараз плакати?» подумав я. — Чого це ви, мамо?.. (Довж., Зач. Десна, 1957, 479); Раптово Оля підвела голову, втерла слюзи і посміялась — батько не любить тонкослізбий (Зар., Світло, 1961, 33); Солодкі слюзи непрогано набігали на очі, але він у думці посміявся сам над собою — дивись ти, який тонкослізбий сержант (Собко, Нам спокій.., 1959, 14).

ТОНКОСТАННИЙ, а, е. Який має тонкий стан, з тонким станом. Ось вона, тендітна, тонкостанна,

квапливо підійшла до нього, нахилилась, як до хворого, і вже умовляє його проникливим, стиглим золотом (Гончар, Тронка, 1963, 129); Він бачив перед собою струнку, тонкостанну дівчину, таку, яка досі з'являлась до нього тіла що в юнацьких снах (Речм., Весн. грози, 1961, 266).

ТОНКОСТВОЛІЙ, а, е. Який має тонкий ствол, з тонким стволем. Мисль ясна, мов плуг у полі, Важку з орала цілюю. — За мир, за труд, за гомік волі, Щоб сурми грали тонкоставлі Проти війни. — не на війну! (Мал., Звенигора, 1959, 204); Тонкоставлі молоді горобини обчї дороги розвішують на своєму гіллі такі базалі убори, що несла відірвати від них погляду (М. Ол., Чувш.., 1959, 3).

ТОНКОСТЕБЛИЙ, а, е. Який має тонке стебло, з тонким стеблом. Нараз спилився смічок і знову рушиш, пробіє по струнах подих заспокоєння, і ніжна, осяяна теплою радістю, заколивалася тонкостеблом квіткою пісня (Кол., На фронті.., 1959, 63); Тонкостебла повтиця характеризується дуже тонкими стеблами жовтувато-червоного кольору і дуже дрібним насінням (Захвст рослин.., 1952, 336).

ТОНКОСТЕБЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. тонкостеблій. Вивести стійкі проти вилягання сорти льону-довгуця — справа нелегка: з одного боку, тонкостеблїсть зв'язана з високою якістю волокна, а з другого — з нестійкістю проти вилягання (Техн. культ., 1956, 22).

ТОНКОСТІННИЙ, а, е. Який має тонкі стіни, стінки, з тонкими стінами, стінками. Неможливо назвати зараз таку галузь виробництва, де б не застосовувалися тонкостінні металеві труби (Наука.., 4, 1963, 17); Тонкостінний фарфор, звичайно, прикрашає не тільки музеї. Він пішов у серййне виробництво (Рад. Укр., 8.VII 1956, 3).

ТОНКОСТРУННИЙ, а, е. Який має тонкі струви, з тонкими струнами.

ТОНКОСУКНЯНИЙ, а, е. Те саме, що тонкосуконний. Тонкосукняні вироби.

ТОНКОСУКОННИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням тонкого сукна; признач. для виготовлення тонкого сукна. Тонкосуконний комбінат; // Зробл., пошитий з тонкого сукна. Тонкосуконна ковдра.

ТОНКОХВОСТІЙ, а, е. Який має тонкий хвіст, з тонким хвостом. *Образно. Ховрах тримає йому поза пачима смолоскипа, і мені добре видно було, як над очима гарного вершника сердито звивались тонкохвості чорні гадючки (Мур., Бук. повість, 1959, 223).

ТОНКОШАРОВІЙ, а, е. Який складається з тонких шарів.

ТОНКОШЕРСТИЙ, а, е. Який має тонку шерсть, з тонкою шерстю (про тварину); // Зробл., вигот. з тонкої шерсті. Тонкошерсті тканини.

ТОНКОШІЙ, я, с. Який має тонку шия, з тонкою шиєю. Біля нього стояв невисокий юнак, худенький, тонкоший і стружений (Коз., Листя.., 1967, 86); Це ота тонкошия і витрішквата Оріся, щ. в очах льон цїте, а в губах черешнева зїдка грав, ота, зяката, що вчора на нього грудью шпурляла (Тют., Вир, 1964, 472); Високо над грядю гір ключем пролітали в сонячному небі якісь бистрі тонкоший птахи, витягнувши голови вперед (Гончар, I, 1954, 104).

ТОНКОШКІРИЙ, **ТОНКОШКУРИЙ**, а, е. 1. Який має тонку шкіру або шкірку, шкуру або шкурку. Закуски з полідорів готують в червоних стиглих плодах з круглою поперечною, бо вони білий м'ясисті і тонкошкірі (Укр. страви, 1957, 37); Ми довог плавали, ми бачили уяч Гарячі кактуси, банани тонкошкурі, Легку блакить лагун на чорнім фоні бурі І темну, як графіт,

над океаном ніч (Рильський, I, 1956, 145); Підмазана, тонкошкура жіночка, її голос, яким говоряться банальні, незначущі слова, на якийсь час заволоділи мозком, затиснули серце (Ле, Міжгір'я, 1953, 55).

2. перен. Слабий, легко вразливий, надто чутливий. — Тонкошкірий ти, Тарасе, інтелегент. Покритикували, а він і з лиця змінюєся (Збан., Малив. дзвін, 1958, 50); — Чи я схожий на.. тонкошкірого джеджика, який одягається на траві і їздить через день до лісу, щоб послужити пташиного спію! (Загреб., Шеніт, 1966, 206).

ТОНКОШКУРІЙ *див. тонкошкірий.*

ТОНКОШІ, ів, мн. Найменші подробиці, деталі чого-небудь; малопомітні, але важливі риси, особливості якоїсь справи, галузі знань, поведінки в певній ситуації і т. ін. — Вимагають [майстри], щоб кожен підмайстер вентрував [мандрював] п'ять років по чужих країнах, вивчаючи тонкощі ремесла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 116); Всі хлопці люблять репетиції на Рівняцькій. І я теж. Звичайно, особливих художніх тонкощів мама навчити не могла. Найголовніше, їй здавалося, це щоб вигодило з почуттям і зворушливо (Ів., Таємниця, 1959, 155); — Запам'ятайте: вас викликано на офіційну розмову, і тут немає Миколи Гилоновича, а є прокурор. — Пробачте, — підхопився з стільця Масло. — Я цих тонкощів не знаю. Не був ніколи під судом і слідством (Хижняк, Невгамовна, 1961, 310); Барабаш у «Богдані Хмельницькому» [М. Старицького] — це поважна особа, довірений короля, старий селянин і п'яниця, що добре знається на дорожніх винах і тонкощях упадання кола жінок (Збірник про Кроп., 1955, 305); Чи йому добрати сенсу в таких тонкощях політики, якою спокушений уже бувалий воєнка Жолкевський (Ле, Україна, 1940, 158); Лікар, як нікто інший, має змогу бачити людину розкритою перед ним і в усіх тонкощях плутаної людської психіки (Смолич, День., 1950, 169); Для Гутбродта душевні тонкощі залишалися недосяжними (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 131).

До тонкощів — до найдрібніших деталей, досконало. Він [письменник] знає до тонкощів усе в початку до кінця, що хотів сказати своїм улюбленим читачам, — а він дуже любив дітей (Донч., VI, 1957, 625).

ТОНКУВАТИЙ, а, в. Трохи тонкий; трохи тонший, ніж звичайно або він треба. — Може, для зручності накажеся встати? — на тонкуватій, закинутій шві судорожно.. рухається адамово яблуко, і здається, наче воно допомагає Поєбві викидати з грудей важкі слова (Стельмах, II, 1962, 66).

ТОНКУВАТО. Присл. до тонкуватий.

ТОННА, и, ж. Міра ваги, яка дорівнює тисячі кілограмів; що-небудь, що має таку вагу. Дівчина засміялася і мазнула рукою: — Ми самі спочатку не вірили. Хвилину струже [струг], а сиплється тонна вугілля (Ю. Янов., II, 1954, 148); Сто батарей Жбурицили у ворога тонни металу! (Нех., Хло сіє вітер, 1959, 158); Триста тонн взяв він їх [кавунів] на борт і править з низов'їє угору, настріч течії, може, аж до столиці (Гончар, Бригадина, 1973, 187).

ТОННАЖ, у, ч. 1. Водотоннажність судна або вантажопідйомність судна, автомобіля та інших транспортних засобів, виражена в тоннах. На рейді стоять чотири військові кораблі середнього тоннажу (Рад. Укр., З. VII 1946, 3); // Водотоннажність групи суден в цілому (ескадри, флоту і т. ін.). — Ви приїхали на крейсери, я одяг військової форми. Чи не значить це, що я хотів підкреслити свою силу на суходупті? Ні, не значить, бо й флот мій стоїть по військових слованках і ви знаєте, на якому місці в світі його тоннаж (Ю. Янов., II, 1958, 114).

2. Вага якоїсь продукції, виражена в тоннах. Випуск прокату в загальному тоннажі; Збільшення випуску паперу не тільки в тоннажі, але й в метражі.

ТОННАЖНІСТЬ, пості, ж. Те саме, що водотоннажність. Бригада Сагайдака складає і зварює існі [траулерів] корпуси, монтує в них потужні точні машини, оснащує тонкими навігаційними приладами.. І став траулер самостійною поважною одиницею радянського морського флоту. Його комер, імя і тоннажність заносяться в усі реєстри світу (Собко, Матв. затока, 1962, 15); Будівництво суден збільшеної тоннажності.

ТОННИЙ¹, а, в, заст. Який дотримується світського тону поведінки, має вишукані манери. — Наші вельможні панни такі маніри, такі тонні та скучні! (Н.-Лев., II, 1956, 63); Не думає Ігор, що його сестриця, з недалекого минулого жінка неймовірно тонна, стримана з кожною новою людиною, так легко приверне до себе Надійчину симпатії (Шовк., Людина., 1962, 232).

ТОННИЙ², а, в. Який має вагу, що дорівнює одній тонні. Тонна бомба рознесла шкент будинок, стала вогненною косяю і спопелила весь густиий сад (Кучер, Голд, 1961, 138); Ось він [метал] летється у ванни, де у воді ернулюється, ось тонні злипки його лежать ще гарячі, пахкі, недоступні (Літ. Укр., 14. VI 1968, 2).

ТОННО, заст. Присл. до тбнний¹. Балабушица встала й дуже тонно до його привіталась (Н.-Лев., II, 1956, 217).

ТОННО-КІЛОМЕТР, а, ч., спец. Один із вимірників первіної роботи автомобільного, залізничного та іншого транспорту, що обчислюється добутком ваги вантажу, який перевозиться, в тоннах на довжину дороги в кілометрах. Тепер бригадир або обліковець щодня подає рахуноківі по обліку трудоднів відомість виконаних робіт і маршування трудоднів, у якій зазначаються також затрати людиноднів по кожному виду робіт, а де потрібно — конеднів, володнів і тонно-кілометрів (Колг. Укр., 4, 1957, 7).

ТОНОВИЙ, а, в, спец. Прикм. до тон 1, 8. Для портретів його [Т. Шевченка] роботи характерна старанна ліпка форми, світлотіньове моделювання, вміле використання тонових градацій і контрастних сполучень білого та чорного (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 24).

ТОНОМЕТР, а, ч., спец. Апарат для вимірювання артеріального тиску.

ТОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тонувати. Проблема реалістичного, художньо впливового звучання, зокрема голосу людини з екрана, ще не знята з порядку денного.. І хоч наша звукоапаратура дозволяє синхронно записувати діалоги водночас зі зйомкою — провадиться наступне тонування людської мови (Мист., 5, 1964, 16); Для тонування деревини (підсилення кольору) використовуються готові порошки-байці або відвари кори дуба, вільхи, шкірки (зеленої шкаралупи) волоського горіха (Стол.-буд. справа, 1957, 237).

ТОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., спец. 1. *перез.* і без додатка. Відтворювати повне звучання музичного або мовного тексту (при співанні, читанні і т. ін.).

2. *перез.* Покривати фарбою, надаючи потрібного тону; робити декоративне забарвлення з метою імітації. Докладно пророблені деталі ескіза дозволили тонувати рисунок (Мист., 1, 1959, 38).

ТОНУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тонувати.

ТОНУС, у, ч. 1. *фізл.* Стан, коли тривале збудження нервової або м'язової тканини не супроводиться стомленням і зумовлює добре функціонування організму. Восени у людини полінується обмін речовин, підвищується загальний тонус організму, посилюються життєві процеси, зростає споживання кисню (Наука., 10, 1973, 25); [З е р с ь к и й:] Ви нічого не чули про останню

регіету Василя Фомича? [По ліна К.:] «Про зміни вегетативного тонусу у нервових хворих?» (Коч., II, 1956, 86).

2. Життєва активність, рівень життєдіяльності. Навіть короткочасне перебування людини в горах на висоті 1,5—2,5 тисячі метрів приводить до значного підвищення життєвого тонусу, посилює обмін речовин в організмі (Рад. Укр., 20.VI 1967, 1); — Література — могутній фактор у вихованні людей. Вона настільки відіймає, тонує, як кажуть лікарі, підвищує, так? (Збан., Сеспель, 1961, 90).

3. перек. Загальний рівень настроєності, характер настрою чого-небудь. Скрізь [на Далекому Сході] відчували [ми] один тонує бурхливого соціалістичного наступу на старбі цього юного багатого краю (Довж., III, 1960, 127); Відмінність загального характеру і музичного стилю радянських пісень від традиційних польових на-самперед в більш піднесеному емоційному тонує, в переважній бадьорості, енергійній інтонації і ритмі (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 19); // Мавера, стиль виконання, що виражаються в характері емоційного навантаження. У н'єсах історично-побутових та мелодрамах Марко Лукич [Кропивницький], добираючись трохи піднесеного тонує всієї вистави, разом з тим нещадно борюєся з фальшивим пафосом (Минуле укр. театру, 1953, 31).

ТОНУТИ, тону́, то́неш, недок. 1. Завурюються у воду, опускаються на дно під дією сили ваги; потопати. Лебеді плиють, віночки тонуть, Віночки потопають (Чуб., V, 1874, 349); Хотілось мені почванитися перед хлопцями, так я й не знав, де та сміливість узялась. Спочиває в воді; думає, буде мені по шию, але притримую, що ногами dna не достає та все тону глибше (Н.-Лев., VI, 1966, 94); Пароплає швидко нахилився на бік і почав тонувти (Сміл., Сашко, 1954, 197); Я кидаю камінець у воду — він підскакує на воді й тоне (Ю. Янов., II, 1958, 32); // Мати властивість опускати на дно, не тримаючись на поверхні води. Заізо тоне у воді; // Завурюються у воду, в грясовину і т. ін., гинуть, вмирати. Онда нещаслива жінка, вона тоне в болоті, болото її засмоктує (Л. Укр., III, 1952, 731); Вода яккотла й пилчалась від кулі. Освітлені вибухами, водяні смерчі від мін та снарядів розтікали пітьму й спалили на тих, хто плає і тонув, важкими студеними потоками (Довж., I, 1958, 317); Провалилась ішня тачанка на мосту. Що там коїлось? Дішло поламня, збрюя пореана, кінч один тоне, а інший на живіт йому копитами став (Гончар, II, 1959, 263).

2. Завурюватися, провалюватися у що-небудь в'язке, силке, м'яке; грузнути. Він увійшов у маленьку в'язальню. Нога тонула в м'якій дорогім килимі, блідоревее світло потику тилося з літтаря, покриваючи всю кімнату якоюсь темною напівтемрявою (Хотк., I, 1966, 49); Найбільше страждала тут віці: вони по черво тонули в піску і на відйомі безпорадно борсалися в ньому, та й люди насилу витягали ноги (Тудуб, В степу., 1964, 70); Взявши на руки телятко, поніс [Кеня] його за першим оленем. Тонучи в сілеу, стрибаючи і падаючи, вона [олениця] бігла за ним (Багмут, Щасл. день., 1959, 250).

3. перек. Ставати або бути ледве видним, заволокаючись, огортаючись чим-небудь. Потемнів і ставок, потуєніла словоба, вилискуючи блими хатками, здавалося — все те тудо тонуло у якомусь рідкому тумані (Мирный, III, 1954, 299); Засліпили небо змари, Тоне сонечко у млі (Граб., I, 1959, 289); Було вже нерано. Селище тонуло в темряві. Тільки шахта і естакада рясно світилися воєнями (Гуац, Плем'я., 1961, 215); Сиваши тоне у мороці, не видно, в там вода чи нема (Гончар,

II, 1959, 426); // Бути серед великої кількості чого-небудь, бути прикритим або укритим чимсь; утопати. Сторожки тонули в вишнях та черешнях, ніби по пояс стояли в орехній, малви, маківках, згоддиках та чорнобривцях (Н.-Лев., VII, 1966, 260); В золоті парк осінній тоне, небо синє, повеє дум... (Сос., I, 1957, 350); Палає тонує у величезних вікових тополях (Жипський, Чорне озеро, 1961, 35); // Бути мало чутиним або ставати нечуваним серед сильніших звуків, шумів. Голоси дітяток тонули в хлоп'ячому гармидері, ставали все неслівливішими, а згодом і зовсім зникли (Збан., Курил. о-ви, 1963, 127); І знову ясно почує [командир] голоси своїх гармат. Вони тонули в суцільному гулі, стократ пережречені несамовитими вигуками «полудра» (Кучер, Голод, 1961, 140).

4. перек. Повністю віддаватися чому-небудь (почуттю, мрії, праці, справі і т. ін.); мати багато, вдосталь чогось. І я вірю, мріяє, любив, Тонує душою в розсвіт тумані, будувал золоті замки на вітрі (Фр., IV, 1950, 344); Ах, коли б же то нам, Марціале любий, Довелось дідчати хоч на старість щастя! По вподобі своєї укладати дозілля, У правдивих тонуть життєвих годлах (Зеров, Вибр., 1966, 342); В праці радісній тону я.. Від душити червоної Вітер пісню приніс (Рильський, II, 1960, 26); Тону в журбі, в задуми димі... Не вже й для мене доля ця? (Сос., I, 1957, 168).

◇ **Тоне зір (побгляд, око); Тонуть бчі в чому** — про неможливість охопити щось в деталях через його глибину, широчину, далечінь. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкрай далечі, скритий лісами (Н.-Лев., II, 1956, 384); Тоне зір у небозоді, він такий широкий (Сос., I, 1957, 196); **Тоне зір у зорі (побгляд у побгляді)** — про неможливість відірватися очима від очей коханої (коханого). Любов, краса вікі! Чудні твої закони. Нікому не збагнути страшних глибин твоїх. Освітлілася вона — і зір у зорі тоне і впасти хочеться до любов ніжний ніс (Сос., II, 1958, 158); Вечірна радість, мов далекі дзвони, Мов відголос, мов спомин, мов думка... До стоженого підійшли вікна, І в погляді, як в морі, погляд тоне... (Рильський, II, 1960, 271); **Тонуті в крові** — здійснювати масове кровопролиття; купатися в крові. В той великий час тирані Бачать сльози мліонів, Чують болі мліонів І тонуть у людській крові (Фр., XIII, 1954, 21); **Тонуті в розкошах** — жити в надмірному багатстві й пишноті. А вельможне паєство тоне в розкошах, марнує час у звастовах (Кач., II, 1958, 411).

ТОНУЧИЙ, а, е, рідко. Дієпр. акт. теп. ч. до тонучи; // у знач. ім. **тонучий**, чого, ч. Той, хто тоне; потопуючий. Тонучий і бритви топиться (Номис, 1864, № 9784); — То я топився, Тоню? ..І ти врятуєш мене? — Се ж обов'язок, Мундзю, тонучого рятувати (Фр., III, 1950, 13).

ТОНФІЛЬМ, у, ч. 1. Назва звукового кінофільму, яка виїшла в ужитку.

2. слєч. Стрічка із записом звуку. Рада Міністрів СРСР запропонувала... забезпечити виготовлення звичайних і довогограючих грампластинок і тонфільмів для тих, хто вивчає іноземні мови (Рад. Укр., 4.VI 1961, 1).

ТОНШАННЯ, я, с. Дія за знач. тоншати.

ТОНШАТИ, аю, аеш, недок. Ставати тоншим, меншим за товщиною в процесі якоїсь дії. Були в мовну дитинстві мрії про срібну гору. Однаке чим реальніше підходить я до зимерної своєї мрії, тим більше доводилося обмежувати її. Гора в моїх мріях уже тоншала й нижчала і, арештую, перетворювалась у невеликий обеліск завбільшки в аршин (Вас., Незібр. тв., 1941, 158); Від залізної шматини відскакують іскри, вона розтягається в довжину, тоншає (Хвжнєк, Д. Галицький,

1958, 200); // Бути тоншим, вужчим де-небудь, у якому місці. *Вузька крижана смуга вздовж берега швидко тоншала і, нарешті, зникла зовсім* (Трубл., Лахтак, 1953, 194); *Широкий в плачаз, він немов сховився і тоншав до ніг і справді всією будовою тіла нагадував рибу* (Собко, Скеля..., 1961, 13).

ТОНШЕ, присл. Вищ. ст. до **ТОНКО**. *Грицько піддержав брата, і обидва закричали, Грицько товще, Івась тонше: — Сонечко, сонечко!* (Мирний, IV, 1955, 9); *Після героїчного подвигу космонавтів все навколо нас наче змінило свій ритм, тональність і колір. Людина навчилася глибше бачити, тонше відчувати* (Мист., 1, 1963, 13).

ТОНШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **ТОНКИЙ**. **ТОНШИТИ**, шү, шійш, *недок., переш., розм.* Робити тоншим, меншим за товщиною.

ТОНЮСІНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже, зовсім тонкий (у 1 — 3, 5 знач.). *Паленючки від сорому, рвучко хлопця [Ганна] рукою тонюсінкйи зшиточок своїх немудрих документів* (Ков., Сальвія, 1959, 3); *Біля входу в печери стояв столик, на якому лежали смюпки тонюсінкйиз, як солома, свічок* (С. Кравч., Бувалящина, 1961, 72); *А ось равлик, — він втявся з своєю шкаралупу, тільки двом тонюсінкйих рижків стримлять, і хоч би що* (Донч., V, 1957, 16); *Кривими гарячої крові палали на ньому [памісті] рубіни, а тонюсінкйи ланцюжки з'єднували їх і закінчувалися підвісками-підмісяцями* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 60); *Тонюсінкйе, ледве вловиме, кришталеве дзорчання води на перекаті лоскотало слух* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 128).

ТОНЯ, і, ж. 1. Ділянка водоймища, звичайно з розчищеним двом для ловлення риби неводом. *В прозорій тоні цілими стадами плавали велика великі клені* (Фр., VI, 1951, 309); *В шинку вже пиячили нетяги, що працювали в будень по топях, і жава обговорювали останні події* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 459); *Ми, скориставшись запрошенням ланкового, вирішили пройти тоню в їх човні* (Рад. Укр., 17.V 1961, 3).

2. Невід з рибою; улов риби, добутий під час одного закидання невода. *— Я було й собі йду з рибалками, сплю в курені, а цілий день вештаюсь, кмічу, як рибалки тягнуть тоню, гуляю на волі* (Н.-Лев., V, 1966, 165); *— Отам далі починається вже Дніпро, а от, бачите, ледве мріє церква — то Білозерка, а ото — Станіслав. Колись тут батько з сином рибалили та зачепили таку тоню, що ледве витягли* (Думки про театр, 1955, 45).

◇ **Красна тоня див. красний**. **ТОП**, а, ч., мор. Верхній кінець щогли або стеньги (на судні).

ТОПАЗ, ч. 1. род. у. Мінерал із класу силікатів, звичайно прозорий, безколірний або блакитний, солом'яно-жовтий, червоноуватий, окремі камені якогось завдяки своїй красі використовуються як коштовні.

2. род. а. Один камінь, кристал цього мінералу. *Хвиля коси розпукає, Увирьється в каміни, — В перли, ягонти, топази, В срібло, золото, смарагд* (Одесь, Вибр., 1958, 45); *Волинські топази знає весь світ вже півтораста років* (Знання., 2, 1967, 3).

△ **Димчастий топаз див. димчастий**. **ТОПАЗОВИЙ**, а, е. Прикм. до **топаз**; // Зробл. з **топаз**; оздоблений топазом, топазами.

ТОПАТИ, аю, аеш, *недок.*, *звичайно наказ. сп., розм., рідко*. Іти. [К ле о с а т р а:] *Топай, стара баржо, подертий парус!* [Б а р б а ш:] *Іду, йду...* (Корн., Чому посміє. зорі, 1958, 81); [Ш м е т е л ю к:] *Та йди ти зі своїм додом до чорта!* [І через тебе на Чайченка спіяньсь. Забирай свої шахи і топай скоріш!..] (Мик., I, 1957, 204); *— Хто йде?.. — Та це я. Свої. Фієра в сірлячці з гвинтівкою «на руку» ближче підійшла до тебе*

і випилася очима. — А — ти? Утік? Ну, топай же в ар. Наші там (Головко, I, 1957, 75).

ТОПЕЛЬНИК, а, ч., *діал.* Утопленик. *Тепер уже нікто не іде купатися, нікто і не ходить тудя [туди], боячися топельників* (Фр., VIII, 1952, 194).

ТОПІЛЬНИК¹, а, ч. Робітник, що опалює приміщення; опалювач.

ТОПІЛЬНИК², а, ч., *рідко*. Те саме, що **плавильник**. *Топильники зробили те, що можна назвати тільки подвигом* (Рад. Укр., 31.III 1946, 2).

ТОПІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до **топильник**¹ і **топильник**².

ТОПИТИ¹, топлю, тóпиш; мн. тóплять; *недок., переш. і переш.* 1. що, у чому, чим і без додатка. Розпалювати й підтримувати вогонь у печі, грубці і т. ін. *Розібралась [Маруся], роздалась, давай піч топити і вечерть наставляти* (Кв.-Осн., II, 1956, 27); *Вона була гірше наймички; вся важка робота була на їй; і в печі топилася, і воду носила, Горпина ж тільки коштівала, чи смачне вариво* (Мирний, I, 1954, 61); *Катра сидить біля грубки на ослинчику, топить* (Вас., III, 1960, 118); *Біля залізної пічки сиділи Котигорошок, Мишко Цимбал, Стюпа Шандрук і топилу сужим бур'яном* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 76); *В хаті солодко. Ще грубки не топилу. Тому, як дмузнути, — пара сивенька з рота* (Головко, I, 1957, 149); *В селі могому топлять: Ясні дими стоять, І пахощі картоплі Дітаюру веселять* (Рильський, I, 1960, 187).

2. *переш. з дієсл. в а р и т и*. Палити дрова, солому і т. ін. в печі, плиті для приготування їжі. — *А я, — каже [кума], — почула, догадалася, що се ви... Мабуть, атомилася. Може, голодні? А я сьогодні й не топилася! Чим прийматиму?* (Вовчок, VI, 1956, 286); *Приходжу я додому, а хазяїни ждуть мене з базару. Не топилу й не варили* (Н.-Лев., III, 1956, 265); *Прийшов бурлак та до хати, Чи нема що вечеряти? Господина не топилу, Вечеряти не варила* (Фр., XIII, 1954, 37); *Збіжжя — на горішце, дітей на піч, від столу до порога настеляють дошки... і так живуть [мешканці Криничок], не топлячи, не варячи, доки річка вгамується, доки повінь спаде* (Гончар, Таврія, 1952, 16).

3. Обігрівати (приміщення), розпалюючи й підтримуючи вогонь у печі, грубці і т. ін. або включаючи опалювальну систему; опалювати. *Клим хати не топилу і дві зими [зимы] й дві літи [два літа], Від того, бач, що дорозі дрова; І Клим мій одубів...* (Бор., Тв., 1957, 165); *Пані Констанція має свої фантазії — в неї топлять соломую* (Кочуб., II, 1955, 254).

ТОПИТИ², топлю, тóпиш; мн. тóплять; *недок., переш.* Нагрівати, робити м'яким, рідким. *З тіста бгали [дівчата] шишечки; Оливо топилу* (Бор., Тв., 1957, 60); *Вона, ота Урака, Біля комишка присіла Вкуні з сином, з тим Ласкаром, Топлять олово, лють кулі* (Л. Укр., IV, 1954, 168); *Весняне сонце ясніло у всій красі, топилу сніг, сушило волюта і етихалося до кожного куттика, .. будило найменшого черв'ячка, найдрібнішу мушкету до нового життя* (Кобр., Вибр., 1954, 103); *На деяких вулицях міста топилу у великих казанках смолу і заливали нею вибоїни в тротуарах* (Томч., Готель..., 1960, 286); *Образно. *І щось у грудях топить лід В любові неказанній, І я дивляю тобі услід, Як сонцю в день останній* (Мас., Сорок..., 1957, 257); // Добувати плавленням; виплавляти, витоплювати. — *Я керую великим комбінатом. Ми топилу чауну і варилу сталь* (Рибак, Час..., 1960, 797); — *На завод піду, алюміній буду топити* (Кочуба, Нові береги, 1959, 463); *Герої нашого часу приборкують сили космосу й атома, сіють хліб і топлять метал, підіймають цілину і*

підкоряють Антарктиду (Літ. Укр., 30. IV 1963, 1).

◇ Лій топіти див. лій.

ТОПІТИ², топілю, топіши; мн. топлять; недок., перек. і без додатка. 1. Силою занурюючи в воду, змушувати опускатися, падати на дно; затоплювати. *Броньові кораблі там на морі — рекеєм для піратів морів, тих, що ємють топити та бити лиш безбройних* (Сос., I, 1957, 494); [Б а л т і в ц ь:] *Щоб не дісталась могутня зброя — Чорноморська ескадра — в руки ворога, треба негайно топити бойові кораблі* (Корн., I, 1955, 60); // *Покриваючи хвилею, заливаючи водою або кидуючи, затягаючи у воду людину, тварину, змушувати тонутися.* [С п і в е ц ь (кидається до Тірці, за ним юрба розбуджені люди):] *Та я ж тебе, злочиннице, втоплю!* [Ю р б а:] *Топіть її топіть!* *Вона посміла втопити наші святощі сіонські!* (Л. Укр., II, 1951, 155); [Д і в ч а т а:] *Прощайте, соколи наші... Нехай вас сонце не пече, нехай вас дощі не мочать, нехай вас море не топить* (Вас., III, 1960, 23); — *Божевільний, що ти робиш? Мого чоловіка... Не смій! Не смій топити! Але Прозор знову пірнув під воду і, вхопивши Карпа за ногу, потягнув у глибину* (Шиян, Балайда, 1957, 154); — *Топіть їх, клятих шкідників (жучків кузьки), топіть!* (Дояч., VI, 1957, 57); **Образно. Правда з моря вирятовує, а неправда в калюжі топить* (Номас, 1864, № 6689).

Топіти погляд (око, очі, зір) у що, в чому, куди, де — спрямовувати погляд (очі, зір) на що-небудь; втулюватися поглядом (очима, аором) у щось. *Дарма топлю очі в крайнебо блакитне; Усім воно ясне, ласкаве, притімне; ..Від його ж на мене недолею віс, Як гляну в крайнебо — серденько зане* (Пісні та романси.. II, 1956, 31); *Любо звуки пити і пісні гірського потоку, безмірних життя упиватися, топити око в ніжних розмірних світлах!*.. (Хотк., II, 1966, 49); *Дзвіниця... ні, друає: ця на стовпач, А та була.. висока; Зейдіть не раз топив я своє око По темрявіз, замислених лугах* (Стар., Поет. тв., 1958, 173).

2. в чому, перек. Заглушати, тамувати в собі думки, почуття, переживання, заважаючи знегод, горя і т. ін. *Роби на других дні та ночі, На згилю праці не засни; А візьме сум, заплачуть очі, — У чарці горенько топи...* (Грб., I, 1959, 51); *Тож у горіліці здебільшого топили [селяни] тоді свої численні біди, своє безземелля, образи та кривди* (Крот., Сини.. 1948, 19).

◇ Топіти в крові — здійснювати масове кровопролиття, ліквідувати щось. *Кругом клетоті і сміявся вогонь, валились будівлі неначе живі, страждання братів ми топили в крові* (Сос., I, 1957, 451); *Топіти гóre див. гóre.*

3. Заливати, покривати (про воду, хвилю і т. ін.). *У старовину, як води в річці було мало, то й в балці суто було; а як її більшало в річці, то вона заливала й балку, а в великі дощі розливалася широко й далеко по степу, топлячи хліб* (Гр., I, 1963, 402); **Образно. Віса, тишениці, ячмені — все це зіллялось в одну мазунтну згилю; вона все топить, все забирає в полон* (Коцюб., II, 1955, 227).

4. перек., розм. Ставити кого-небудь у безвихідне становище, робити когось до краю нещасним. *Вишов батько двері одчиняти, я йому в ноги кланяюсь та плачу: — Татоньку ріднесенький, не топіть своєї дитини!* (Вовчок, I, 1955, 62); — *Може, в йому обрік грав, бо він багатого батька син. Може, цей обрік переграє в йому, і він осядеться. Тоді я прийму його за зятя.. Хіба я не мати, щоб топила свою дочку?* (Н.-Лев., VI, 1966, 365); — *Дочка, зяєно, не хотіла [заміж], цілий тиждень від заручин до весілля все було плаче та просить: «Матіночко рідна, не топіть ви нові головоньки!»*

(Л. Укр., III, 1952, 470); // *Зводити наклеп на кого-небудь; обмовляти, видавати когось. — На каверзи пускаєшся, п'янице? Не тільки себе губиш — других топиш!* (Мирний, I, 1954, 284); *Шугаля стодівася на овог підтримку, а коли Перегуда умив руки, то Пилип, видно, плямоче на все й почав топити [на суді] і його* (Кучер, Трудна любов, 1960, 594).

ТОПІТИСЯ¹, топітися, недок. 1. Мати в собі розпалений вогонь (про піч, грубку, плиту і т. ін.). — *Ке сюди й бомагу [папір]! — сказав він [староста] паламареві, взяв у руки, підійшов до печі, що топилася на той час, і кинув бомагу в огонь* (Мирний, IV, 1955, 258); *У передній було порожньо. В кухні топилася плита* (Ю. Янов., II, 1954, 68).

2. безос., перек. з дієсл. в а р т и с я. Мати розпалений вогонь в печі, плиті для приготування їжі. *А на тупорі я знаю Хату бідну, хату скраю; Там своєодні не топилося І вечерять не варилась* (Щог., Поезії, 1958, 83).

3. Вагалі мати розпалений вогонь (про піч, грубку і т. ін., а також про прямищеня, його господарів). *Ото у нас хата топитися, і дим видно* (Морд., I, 1958, 60); — *Та одчиняй, спасенице! Хіба ми не знаємо, що ти дома. Он з вивода дим іде: не само ж воно в печі топитися! — кричить Хаброня* (Н.-Лев., III, 1956, 254); // *безос. Стіла засаєно, у печі топитися* (Барв., Опов., 1902, 37); *Топилося майже в усіх хатах, і бузоква тільдула б салася снігася* (Тют., Вир, 1964, 481); — *Вицелянула б, дочко, чи не топитесь там у кого з сусідів, — звернулася гранці мати до Вутаньки, що саме вмивалася коло порога. — За жаром треба збігати* (Гончар, II, 1959, 148).

ТОПІТИСЯ², топітися, недок. 1. Робитися м'яким, рідким при нагріванні. *Грубі свічі тихо топились, опливаючи воском, неначе сльозами* (Коцюб., II, 1955, 353); *Топилася зимовий сніг і болотними швидкими струмками [струменями] збігав до сумного потоку* (Кобр., Вибр., 1954, 83); *При температурі близько 40° валий починає топитися* (Стол.-Буд. справа, 1957, 224); *Калій гарячі піняться у маслі, ступається і топитися бабіт. Машина йде, піднявши фари згаслі* (Воровько, Коли я.., 1962, 94); **Образно. Вся дівоца наслідкуватість і недоевіра стали топитися, мов крижинка на весняному сонці. І де ззяєса на лихо їй оцей Роман?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 160).

2. Пас. до топіти².

ТОПІТИСЯ³, топіюся, топіашся; мн. топляться; недок. 1. Занурюючися у воду, опускатися, падати на дно. *І за соломину топитися, што топитися* (Укр. присл., 1963, 46); — *Будь же проклята оця додла! — каже тоді запорожець. — Хто в неї народиться або зачне яже діло, щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротях!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 190); *Я роздяєна [роззяєвив] рота й хотів дихнуть, а вода пішла в рот.. Я втямив, що топляюся, що я тут сяду на дно та й не вирну більше наверх з води і тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно, почав борстатися в воді* (Н.-Лев., VI, 1966, 94); *З корми в наш бік було направлено, очевиднока, не менше чотирьох еєнтівок.. — Не стріляйте, — крикне я, — варає вийде на палубу тільки четверо, щоб стати до помпи, — вже повен трюм води. Не в ваших інтересах топитися разом із нами* (Ю. Янов., II, 1958, 72); // *Позбавляти себе життя, кидуючися у воду.* [М а р н я:] *Хоча б намисто було взятт, Оце б повісилась.. От бачиш, Тепер і шкода.. Хоч топись!* (Шевч., II, 1963, 120); [П е т р о (до Грицька):] *Такі мене гіркі думки взяли, така несамовита туга обляла мою душу — .. хоч топися!* (Мирний, V, 1955, 183); *Я нам'ятаю, адмірале,*

Як мучивсь ти в своїй ганьбі, Як індіани помирали,
Щоб не скоритися тобі; Як пікилась вода зелена, Коли
топивсь за родом рід (Павл., Пальм. віть, 1962, 55).

2. Пас. до **ТОПІТЬ**². *Образно. Неймовірні чутки розколюють... людей, вселяють їм критичні надії повернутися на Україну чи хоча б щось правдиве почути про неї. А поки що ця правда топиться повністю фантастичної брехні (Стельмах, II, 1962, 254).

ТОПІКА, и, ж. 1. У риторичі — мистецтво користуватися загальними місцями, загальними судженнями при викладенні якоїсь теми.

2. Загальний доказ, загальне судження, застосовані до всіх однакових випадків.

ТОПІНАМБУР, а, ч. Багаторічна трап'явиста рослина родини складнопвітних із бульбамі, які використовуються на корм худобі, а також для добування цукру й спирту; земляна група. За своїм складом топінамбур близький до картоплі (Свинар., 1956, 154); Багато колосків і радоспів використовують посіви топінамбура для ранньовесняного.. випасання свиней (Колг. есп., II, 1956, 599).

ТОПІР, порб, ч. 1. Іст. Сокира з довгим держаком, що використовувалась як зброя. Пішов же Мартин По чужих містах, — Три сокири за поясом, А топір у руках (Перв., 3 Глибини, 1956, 98).

2. діал. Сокира. Хату буде гуцул. Взявши у руки топір, Теше старанно старий ріану, струнку деревину (Шер., Дорога..., 1957, 39); Солдат пройшов славетну путь До краю і до дня. І знов пройде, коли пошляють, Коли гукне війна. Отак і ти, мій любий друг, — Чи тесля, чи коваль, Гостри топір, бери терпуг І йди із далі в даль (Воронько, Три покоління, 1950, 59).

ТОПІРЕЦЬ¹, рідко **ТОПОРЕЦЬ**, рій, ч. 1. Зменш. до **ТОПІР**. Гуцул промовля шепітком: — Що ж ти йдеш у парламент за ціпком? Ти захисник наш, воїн, борець, — Ось для битви візьми топірець (Шпорта, Вибр., 1958, 381); Розчищають ліси у Карпатах, Чуть розмову милай і топірець (Мур., Ідуть..., 1951, 113); І з топірем тесляр-бувалець, Старий вояка — весь в хрестях, І мисливець, отой страждаець, Завжди з рушничкою в руках;.. І зто там [в кузні] тільки не буває! (Мал., Серце..., 1959, 214); Він обхопив рукою топірець за своїм поясом і пустився йти далі (Фр., IV, 1950, 414).

2. діал. Сокирка на довгому держаку, звичайно прикрашена інкрустацією, різьбленнями і т. ін. Ой попід зай зелененький Ходить Добощ молоденький, На ніженську налігас [налігас], Топірець ся підперас [підпірас] (Думв., 1941, 209); Гуцул.. гордий, гарячий, твердий, як сталь на його різьбленому топіреці (Ірчан, II, 1958, 210); Легко, свобідно, мов граючися, перескакує [легів] з каменя на камінь, рубас топірець гілки по дорозі і свистить (Хотк., II, 1966, 138); // Така сокирка з металу або дерева як сувенір. — Ї дець у мене гуцульський топірець, цяцькований міддю і бісером (Козл., Ю. Крук, 1957, 440).

ТОПІРЕЦЬ², рій, ч. Північний морський птах, який має добре розвинений дзьоб.

ТОПІРЧИК, а, ч., діал 1. Зменш. до **ТОПІР** 2. Те саме, що **ТОПІРЕЦЬ**¹ 2. На.. плече [легеня] накинутий був червоний заптований сардак, в руках сядливий, дорого битий топірчик (Хотк., II, 1966, 51).

ТОПІЧНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з певним місцем, локальний. Особливий інтерес становить результат психологічного експерименту для так званого топічного діагнозу, який допомагає визначити, де саме в головному мозку локалізується осередок хвороби (Наука..., 6, 1968, 35).

ТОПКА, и, ж. Пристрій в печі, котельній установці і т. ін. для спалювання твердого, рідкого чи газоподіб-

ного палива. Матрос уперся ногами в купу вугілля і почав підкладати те вугілля до топки, звідки кочегар жбуравля його в криваву горлянку паровоза (Мпк., II, 1957, 251); У топці парового казана палали сухі дрова (Чорн., Визвол. земля, 1959, 124); Марко, забувши про втому, кидав вугілля в топку, хотів, щоб пароплав плив швидше до берегів Європи (Цюпа, Назустріч..., 1958, 449).

ТОПКИ, а, е. Який легко топиться (див. **ТОПІТЬ** ся² 1).

ТОПКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ТОПКА**. Відкриті в Паньківці і Фаназорії випалювальні печі.. складались з двох камер: топкової і випалювальної (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 289).

ТОПЛЕНИЙ¹, а, е. Діспр. пас. мін. ч. до **ТОПІТЬ**¹. Під під стінкою, брудний — страх! Під другою — комини невеличкий, цілою світить. Піч у ньому тлознакою й топлена, мабуть: на прип'ічку куряві, куряві (Тесл., 3 книги життя, 1949, 146); Сива пелена диму висіла під сволоком, у корчмі було холодно і вошко, як у давню не топленому житлі (Кочура, Зол. грамога, 1960, 390); // топлено, безос. присудк. сл. У нас не холодно.. Але ся благодать почалась тільки з вчорашнього дня. Тепер у мене ще не топлено, а вже 12°! (Л. Укр., V, 1956, 218).

ТОПЛЕНИЙ², а, е. Діспр. пас. мін. ч. до **ТОПІТЬ**²; // у знач. прикм. М'який, рідкий внаслідок нагрівання, плавлення. Молода, білоголова красуня відчула, що могла б змусити кожного з них вилити жбан топленої смоли, не те що горілки (Ле, Наливайко, 1957, 239).

Топлене масло — масло, приготовлене за допомогою топлення, нагрівання звичайного масла і виділення з нього залишків сметани. Привітавшись, заходилась [Меланія] разом з Онуфрієм викладати заговане під сидінням добро: горщик з топленим маслом,.. кошк з яйцями у січці, обгорнені шматтям слоїки з варенням, бідон з медом і ще якісь пакуночки та пакуната (Вільде, Сестри..., 1958, 457).

ТОПЛЕНИЙ³, а, е. Діспр. пас. мін. ч. до **ТОПІТЬ**³. Обернувшись, комшанець побачив над собою смачне, повнощоче обличчя дядька Івана, його очі, переповнені чорним іскристим сміхом. Топлений, та не втоплений, обиваний, та не свіжий... (Гончар, Бригантина, 1973, 172).

ТОПЛЕННЯ¹, я, с. Дія за знач. **ТОПІТЬ**¹.

ТОПЛЕННЯ², я, с. 1. Дія за знач. **ТОПІТЬ**². Перед інститутом 202 стояло завдання впровадження нового методу топлення металів (Рибак, Час..., 1960, 746); Повітря, яке продувається через усю суміш — шизму, почало проходити значно краще, топлення прискорилось (Рад. Укр., 31.III 1946, 2); На лварному дворі долов чавун попереднього топлення, ругався кран,.. дожна у гуду різким робочим голосом (Ю. Янов., II, 1954, 11f); *Образно. Думаю, що найсильніше в моєму романі — це показ величезного топлення людського матеріалу і розгорнуті картини будівництва (Довч., VI, 1957, 584).

2. Те, що одержано внаслідок нагрівання, плавлення. [Р а я:] Вам довірили варити топлення для першої турбіни. Про таку працю всі сталевари Радянського Союзу мріють, а ви... (Собко, П'єси, 1958, 307); Перше топлення нова піч видала сьогодні вночі (Рад. Укр., 18.VI 1946, 1).

ТОПЛЯК, а, ч., спец. Колода, дерево, що затопили під час сплавання. Сом — риба тепловодна, не стайна, тримається глибоких місць, завалених топляком (Веч. Київ, 14.IV 1966, 4).

ТОПНУТИ, ну, веш, недок., заст., розм. Те саме, що **ТОПІТЬ**. Сумно сонце з неба світе [світить], Степ безкрайній топне в маї... Мати-Сча! Поклонитись Я

прийшов твоїй землі (Щог., Поезії, 1958, 203); З того часу над дверима, Мов примара неможлива, Крук накуплений сидить.. Горить світло; тремтять тіні Від дверей, галлюють доли; Топнуть очі в тім тремтінні: Мре від нього дух мій кволий (Граб., I, 1959, 466).

ТОПОВИЙ, а, е, мор.: Тбіловий вогонь — білий сигнальний вогонь, що встановлюється на верхівці топа. На щоглах світили топові вогні. Одна по одній злітали вгору ракети (Трубл., I, 1955, 394).

ТОПОГРАФ, а, ч. Фахівець із топографії (у 1 знач.). В 1943 році експедиція геодесистів і топографів відкрила в горах Тянь-Шаню пік висотою в 7439 метрів (Відатві геогр. відкр., 1955, 23); Федір Прохорович — колишній топограф. Часто вечорами він розповідає про свої колишні пригоди (Трубл., I, 1955, 90); — Тепер я набираю для експедиції топографів, штурманів, гідрологів та геологів — увесь персонал (Тулуб, В степу., 1964, 231).

ТОПОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до топографії. Радянський Союз у справі топографічного вивчення своєї країни залишив далеко позаду всі капіталістичні країни, в тому числі й США (Наука., 4, 1961, 10); Зміни в господарстві приводять до змін у матеріальній культурі, в способі життя. Насамперед змінюється характер планування поселень і жител, топографічні умови їх розташування (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 38); Топографічне знімання.

Δ Топографічна анатомія — розділ анатомії людини, що вивчає взаємне розташування органів і тканин у кожній ділянці тіла; Топографічна карта — географічна карта, що дає точне й детальне зображення місцевості (розташування водойм, населених пунктів, пляжів сполучення, характеристики рельєфу тощо). Вік сидить у кутку, в своїй незмінній плац-палатці, в шапці із спущеними вузлами, і розглядає топографічні карти (Гончар, III, 1959, 275); Умінню орієнтуватися в дорозі, користуватися топографічною картою, знаходити найкоротший вірний шлях у пересіченій місцевості, правильно організувати дорожній режим — слід вчитися саме на близьких маршрутах (В дорозі, 1953, 7); Топографічна номенклатура — сукупність назв, термінів, уживаних у топографії (у 1 знач.).

2. Який складається з топографів. Мов за труди нагородби — Ризки лягли на карті, — Дальні, важкі перегоди Топографічних партій (Нагн., Вибр., 1957, 143).

ТОПОГРАФІЯ, і, ж. 1. Розділ геодезії, що вивчає земну поверхню, способи її вимірювання та зображення на плані або карті. Сьогодні курсанти другого взводу сидять у класі, і викладач топографії.. перевірє, наскільки міцно засвоїли юнаки те, про що він читає їм ушумку (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 76).

2. Сукупність географічних ознак певного населеного пункту, адміністративно-територіальної одиниці тощо. Розповідь про пошту Ольги деревлянам у 945 р., занесена в літопис, мабуть, в 60—70-х роках XI ст., містить деякі дані про стародавній Київ і його топографію (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 378); Сучасна місцян картаграфія розвивається по трьох головних напрямках. Найбільш давній і розвинутий з них — топографія Місяця (Знання., 1, 1969, 7).

ТОПОГРАФОАНАТОМ, а, ч. Фахівець із топографічної анатомії. Розліл пережаних Рубашову до свого відділу. Йому був потрібний досвідчений топографоанатом (Наука., 8, 1968, 29).

ТОПОЛІВНИЙ, а, е. Прякм. до топліа. Вітерець в пшеницю шепоче, Тополеве листя колива (Мур., Весілля., 1949, 30); // Який складається з тополів. Геть-геть за жовтими лапами, Проміж тополіах рядів Обляжувалось берегами Широке озеро (Щог., Поезії, 1958, 376); Внизу ліворуч, за тополевою алеєю, весняним

клекотом буринуть, мерзнуть, мінуться вогнями велике місто (Коз., Листа., 1967, 318).

ТОПОЛЕНЬКА, и, ж. Пестл. до топліа. — Плавай, плавай, лебедонько, По синьому [синьому] морю, Рости, рости, тополенько, Все вгору та вгору! (Шевч., I, 1963, 59); Постилалась в тривозі ромашка, Засмутилась весела пташка, Зашуміла тополенька в тузі, Нахлилась вербичка в лузі (Забашта, Пісня., 1961, 98); *У порівн. Молода [дівчина], напрочуд гарна, Кароока та струнка, Швидколетна, наче сарна, Мов тополенька гнучка (Граб., I, 1959, 350).

ТОПОЛІНА, и, ж. 1. Одне тополеве дерево. На дніпровській долині ромашка зі'яла побита. Тополина скрипить (Мал., Чотири літа, 1946, 126); Не верба, не лямка тополіна, — шпилькувата гілчаста ялина сизе віття здійма на зорі, коли з лямками йдуть шахтарі (Рудь, Дон. зорі, 1958, 24); *У порівн. Висока та пряма, як молода тополіна, гнучка, як лозина.. на личку рум'яна, вона була схожа на матір (Мирний, IV, 1955, 115).

2. Тополеве дерево як матеріал; деревина тополі.

ТОПОЛІННИЙ, а, е. Прикм. до тополіна. Океан місячної ночі розливається навкруги. І глибину тиші не зменшує ні стурчання коника десь у траві, ні шелест тополіного вершечка... (Гончар, Тровка, 1963, 20); Над лиманами шум проплива тополіний (Рудь, Дон. зорі, 1958, 9); // Який складається з тополів. Я мріяв колись Тополину алею Посадити на великим шляху Від Інгулу до Нового Бугу (Криж., Срібне весілля, 1957, 303); // Власт. тополіні. О Вкраїно, Удар ще піснею з Дніпра, Віійни це думом тополіний Та блиски золотом з копра (Забашта, Квіт., 1960, 9); // Своєю будовою, стрункістю схожий на тополіу. Обві'ю я зорею, котана, молодий тополіний твій стан (Сос., II, 1958, 37).

ТОПОЛІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тополіна.

ТОПОЛІНОНЬКА, и, ж. Пестл. до тополінка.

ТОПОЛІНОЧКА, и, ж. Пестл. до тополінка.

ТОПОЛІЦЯ, і, ж., спец. Жіноча особина тополі, що дає насіння, коли поруч із нею ростуть чоловічі екземпляри. Ще в передвоєнні роки комсомольці й піонери, лісоводи й агрономи на заклик учених старанно розшукували тополіці на Україні (Наука., 4, 1961, 39); — Ми прийшли шукати тополіці (Чаб., Стоїть лвір., 1959, 82).

ТОПОЛОГ, а, ч. Фахівець із топології. Перша половина XX століття й особливо останні 10—15 років були для топології епохою бурхливого розвитку. Правда, топологам дуже часто довікали за відрив від практики (Наука., 2, 1962, 13).

ТОПОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до топології. Введення топологічних концепцій у фізику ставить перед математиками й фізиками сотні нових проблем (Наука., 8, 1963, 27).

ТОПОЛОГІЯ, і, ж. Розділ геометрії, що вивчає якісні властивості геометричних фігур, незалежні від їх розмірів. Рішення найбільш складних проблем теорії функцій багатьох комплексних змінних виявилось неможливим без використання методів і результатів одного з найбільш красивих розділів «чистої» математики — топології, основним алгебраїчним апаратом якої є.. теорія груп.. Говорачи популярно, мета топології полягає в тому, щоб створити апарат, який дозволить «бачити» в просторі, число вимірів якого більше трьох (Наука., 2, 1962, 13).

ТОПОЛЯ, і, ж. Дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, глянсуватими листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок. Вітер в гаї нагинає Лозу і тополіа, Лам дуба, котить полеж Перекотиполе (Шевч., I, 1963, 145);

Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі (Н.-Лев., III, 1956, 337); Зашуміла вітами стара тополя (Шняв, Вибр., 1947, 138); *У повір'ї. Дітчина стояла нерухомо, мов тополя, позилена осіннім вітром (Гончар, III, 1959, 184); // у знач. збірн. На сучітанніх ґрунтах, каштанових і південних чорноземях для садів і виноградників можна рекомєндувати узліскі смуги з тополі (Колг. Укр., 9, 1961, 37).

△ Пірамідальна (італійська) тополя — вид стругкої високої тополі, крона якої має форму піраміди. Сонце сідало, і останні його проміння ледь на мить затрималося ще на самісіньких верхів'ях пірамідальних тополь, що оточували наше футбольне поле (Смоляч, II, 1958, 131); Вулиці і сквери нашого міста прикрашають чарівні алеї українських пірамідальних тополь (Веч. Київ, 31. I 1961, 1); Чорна тополя — те саме, що осокір; Топбля Максимівча — швидкоросла порода тополі, що в 70—80 років дає до 800 кубометрів деревини з гектара.

ТОПОЛЬКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до топлбля. Навпроти садочок за лісою: тополька, груша, слива (Вас., Вибр., 1950, 90); *У порівн. Подекуди по жоєто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені куці верболозу, то крузельські, наче м'ячики, то гостровержі, неначе топольки (Н.-Лев., II, 1956, 167).

2. Стовбур або стебло якої-небудь рослини. Лежали [Кирило з Устю] у високій траві, серед моря квіток, і роздівлялись: там, на самому споді, жоєтіли черевички..., а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то вуєто-сині (Копцуб., II, 1955, 214).

ТОПОЛЬНИК, а, ч., збірн. Зарості тополь. Ой, гуділи вітри на паромі, і топольник розлукою пах... (Нех., Під. зореку, 1950, 18); В долинах річок і ручаєі ростуть куці лози, вільшини та топольника (Багмут, Опов., 1959, 47).

ТОПОНІМ, а, ч., спец. Власна географічна назва. Словник топонімів України.

ТОПОНІМІЙНИЙ, а, е. Стос. до топонімії. Топоніміїний матеріал; Топоніміїні назви.

ТОПОНІМІКА, и, ж. Розділ мовознавства, що вивчає топонімію. Топоніміка.. вивчає походження, значення, а також прависні власнік географічних назв (Літ. газ., 30. V 1961, 3); Топоніміка.. вивчає географічні найменування та назви населених пунктів (Наука., 7, 1966, 53).

ТОПОНІМІЧНИЙ, а, е. Стос. до топоніміки. Топонімічні дослідження.

ТОПОНІМІЯ, і, ж. Сукупність географічних назв населених пунктів, гір, рівнин, озер, річок, лісів і т. ін. певної території. З усіх категорій лексикки саме топонімія найвиразніше зберігає безпосередні й реальні стієвідношення між явищами мови і різними сторонами суспільного життя (Мовозн., XIV, 1957, 63); Притчі й легенди [І. Франка] становлять інтерес своєю топонімією та антропонімією, що вказує на літературно-мовні джерела цих творів (Курс ієт. укр. літ. мови, I, 1958, 504).

ТОПОРЕЦЬ див. топірець¹.

ТОПОРИСЬКО, а, с. Те саме, що топоріще.

ТОПОРИЩЕ, а, с. Держак сокири. Ще звила, і їй довелося би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топоріще було закоротке супроти лап величезного звіра (Фр., VI, 1951, 19); Довбуши, озброєний рупницією, ножем і сокирою на короткому топоріщі, пішов схилом гори до букового лісу (Гжицький, Опришки, 1962, 204).

ТОПСЕЛЬ, я, ч., мор. Косе, трикутної форми вітрило, яке підіймають над іншим вітрилом.

ТОПТАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до топтати. І стежечки, доріженьки Яром та горою, Що топтані

до ворожки, Поросли травою (Шевч., I, 1951, 284); Довго сиділа [Маруся]. Не помітила, як і сонце зайшло, як темніти почав потік, як зникла, словавшись, мало топтана стежка у лісі (Хотк., II, 1966, 121); Все серцеж молодий [ваш народ], думками вже високий, Хоч топтаній судьбою (Фр., X, 1954, 43); Япоцєм топтаній Сеул тривожно слухає, що танки несуть американський гул (Уп., Вітчизна миру, 1951, 81); // у знач. прикм. Стоптаній. — Пан би має на себе глянути та до соєі ноги топтаного чобота взувати (Ле, Нальвайко, 1957, 212); // топтано, безос. присудк. сл. І кождий бгуд слівцями я полоскає, І топтано мене, і знаю, й каєто, За зло й добро докори я спіткає (Фр., XIII, 1954, 177).

ТОПТАЙНА, и, ж. Ходіння на одному місці.

ТОПТАННЯ, я, с. Дія за знач. топтати й топтатвєл. Ах, та тюрежна служба!.. Вітний вид позання перед влаєто, сцен брутальної самоволі, топтання людєкої відності (Фр., II, 1950, 272).

◇ Топтання на [одному] місці — відсуність руху, дії, розв'язку.

ТОПТАТИ, топчу́, топчеш, недок., перех. 1. М'яти, приминати ногами під час ходіння, бігання. Зайсно, їз дієоча натура: сьоеодні уподобала червону скиндячку, а заєтра зелену, а червону під ногами топче — і байдуже (Кв.-Осн., II, 1956, 429); Люди лаяли..., бо, баєче, Спать їм не давала [дітчина] Та кропшу під їз тижмо І бур'ян топтала (Шевч., I, 1951, 236); Заєщо б ті кеїти карали мене, я же не буду їз рвати руками, ні під ноги топтати, мов зілля дрібне, тільки злега торкнусь устами (Л. Укр., I, 1951, 222); *Образно. — Доля мене, діду, онде садила, — показав він на свій ґрунт, — та рідний дяждко вирвав мене з того ґрунту та й кинує при дорозі... Візьміть же мене на річку, де хоч люди не годитимуть та серця мого не топтатимуть (Л. Янов., I, 1959, 307); // розм. Ходити, йти по чому-небудь. Я ніби чую, як над чими велетнями [горами] витає дит Байрона, Гете, Руссо, Вольтера, цих велетнів людського дуза, котрі топтали стежки на цих горах своїми ногами (Н.-Лев., II, 1956, 399); Ми повертаємось додому, Покриті шрамами від ран, І топчем вулицю знайому Ходою мирних городян (Дмит., Вітчизна, 1948, 81); // розм. Ідучи, уторовувати стежку, шлях.

◇ Мишій топтати — без потреби гинятися, ходити туди й сюди. Годі тобі мишею топтати! (Сл. Гр.); Не близький світ топтат див. близькій; Недовго рясет топтати див. рясет; Нбги топтати — нагруджувати, втомлювати ноги. Прийшов ні за чим, пішов ні з чим: нічого і питать — шкода ноги топтать (Номіє, 1864, № 7640); Пустіти рясет топтати див. рясет; Топтати землю (рясет) див. земля, рясет; Топтати порбги — те саме, що Оббівати порбги (див. оббівати). В дєржєх показалась вїєськова фігура, що вже давно не топтала сиз пороєі (Фр., VI, 1951, 409); Топтати слід (сліді) див. слід; Топтати стєжку (стєжечку, стєжину, доріжку): а) (де, куди, до кого, до чого) часто ходити куди-небудь, часто навідувати когось, щось. Ой я свого чоловіка В дорозу послала, А од шинку та до шинку Стежечку топтала (Шевч., II, 1963, 141); — Знаєте що, Фєсенку? Ви дурнісінькою топчете стежку до Сані (Н.-Лев., V, 1966, 241); Я приходив до них [до друзів], як до свого, до рідного дому, і воки в мою тату топтали доріжку відому (Мал., Звенигора, 1959, 248); б) (чий) іти чимісь слідом, наслідувати когось. Вона вже знала, яка доля чигала на її дитину. Доведеться їй топтати материну стежку... (Копцуб., II, 1955, 31); Топтати чоботи (вауття, підшви): а) зношувати, стоптувати чоботи (вауття, підшви). [Х р а п к о:] Так і годити меш, чужі пороги оббіватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаші (Мирний, V, 1955,

127); б) ходити, добиваючись чого-небудь; Чужі дворі-ща топтати — блукати, тинятися по чужих дворищах.

2. Навмисно давити, м'яти, бити ногами. Вона ду-мала про сьогоднішній день. Чим-то він скінчиться? Мало ще топтали людей кіними, не доволі пролили кро-ві,— треба було ще нацькувати темний народ на інте-лігенцію (Коцюб., II, 1955, 164); Ще вчора їх могли топ-тати і сікти дротом батогів — Раби — сьогодні не ра-би: Шумлять знамена боротьби! (Олесь, Вибр., 1958, 63); Андрій вірвав осоружний аркуш паперу й лю-то топтав його ногами (Дмит., Наречена, 1959, 191); // Знищувати, придавлюючи, приминаючи ногами. Діти біжать на вогонь, топчуть його ногами (Коцюб., III, 1956, 412); // перен. Виразити зневагу до чого-небудь; ганьбити, знеславлювати кого-, що-небудь. Не хо-вайте, не топчіте Святого закона [закопу], Не зовіте преподобним Лютого Нерона (Шевч., I, 1963, 337); — У кожній хаті свої звичаї,— продовжував Захар Ма-ксимович.— Поважай їх, сину, не топчи (Кучер, Трудна любов, 1960, 312); Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих,— рідна мова.. Царіві блазіні і хати, Раби на розум і на вдачу, В ярмо хотіли запрягати її.. Топ-тали під шалений крик, В'язчили, кидали за ґрати (Рильський, III, 1961, 302).

◇ Топтати в болото (в грязь): а) (кого або голову чий) принижувати чимось гідність, знеславлювати когось, ганьбити. — Чи чули ви, як тільки що говорили там, як картали нас, як топтали нас в грязь? (Н.-Лев., I, 1956, 565); [М и к о л а:] Не показуєш прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови (Фр., IX, 1952, 132); [П а в л о:] Ідеш мене ганьбити, топтати в болото... (Корн., II, 1955, 163); б) (що) опоганювати, принижувати щось. Революційний масовий страйк не давав ворогові ні спочину, ні строку. Він був ворога і по кишені, він топтав у грязь перед лицем усього світу політичний престиж нібито «сильного» царського уряду (Ленін, 23, 1972, 285); Топтати під ногаи див. ногаи.

3. розм. Запліднювати самку (про птахів). Поверт купи зною півець курку топче (Довж., Зач. Десна, 1957, 482).

4. розм., рідко. Будувати хату з глини. Неділею все село вишло голові хату топтати (Курс сучасної укр. лит. мови, II, 1951, 137).

ТОПТАТИСЯ, топчусь, топчешся, надок. 1. Пере-ступати з ноги на ногу. Дме патлатий у трубу, на-дуєся, топчешся ногами, як коняка в топчаку, й весе-лим оком підморгує танцюрам (Вас., I, 1959, 243); Хазяїн важко злізати із полу й починає, як ведмідь, топтатися по соломі, весь час про щось бубонячи (Епік, Тв., 1958, 395); Хвилину топтаєся матрос на місці, не знаючи, що робити (Голов., Крапля., 1945, 9); // без-ог. Ходити по чомусь, наступати на щось. — Насте,— обурився від,— чи не собаки завелися у нас під столом? То все по ногах топталось, а це вже кусається... (Гон-чар, I, 1959, 35); // розм. Ходити, пересуватися з місця на місце на невеликому просторі. Деякі [гості] топ-тались коло чарівного ліжтаря, інші пробували гра-мофон, перебирали книжечки (Вас., I, 1959, 87); Актори і статистки соромливо топчуться якупі коло дверей (Ю. Янов., V, 1959, 119).

◇ Топтатися на [одному] місці — те саме, що Тупцю-вати (тупцюватися) на [одному] місці (див. місце). Підказав [Іван] ...вечірню кинуть школу! Посміявся — юність промайне! Сам на місці топчешся відколи, а берешся ще почати мене... (Шер., Дружбаю., 1954, 85); Окремі, до того ж провідні галузі промисловості на Україні [в роки сталиністської реакції] помітно скор-очували своє виробництво або топталися на місці (Іст. УРСР, I, 1953, 638).

2. коло (біля)кого — чого, розм. Крутитися (у 3 знач.), проявляючи турботу про кого-, що-небудь. Біля нього [Оксена] топчешся зануна у чорну хустку Олена (Тют., Впр, 1964, 328); І нат провиклило щось мурмотів, топтався коло жінки, не знав, що порадити і як згаму-вати її (Горд., II, 1959, 239); // ірон., жарт. Зали-цятися до когось. {Х р а п к о (до Явдохи:)} Тільки побачу я його у своєму дворі, тільки дійде до мене чутка, що він топчешся біля тебе — не жалкуй тоді на мене, як доведеться тобі черницею вік спокуювати... (Мир-ний, V, 1955, 176).

3. розм. Перебувати де-небудь без діла; товктися (у 5 знач.), стовбичити, стирчати. — Не зяк я в чоти-рех стінах топтатись та хатніх клопотів слугати, — казав від Улас Марині (Мирний, IV, 1955, 240); Нещоно розходилися люди, довог же топталися на курній вул-ці, димили люльками, про щось глуго гомоніли (Чаб., Балкан. весна, 1960, 116).

4. Пас. до топтати. На подвір'я двоповерхового буди-ну, до якого топталися дороги з усіх кінців міста про-тягом трьох років, зійшлися [студенти] значно раніше шостої години (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 19); Закри-вавлені, розтерзані, замучені спрагою, знали із [половняк].. з України на Крим. Топталася краса, честь, козання, над усім панувала саваоля та культ кри-вави брутальних ханів (Гончар, Тронка, 1963, 177).

ТОПЧАК див. тупчак.

ТОПЧІЙ, я, ч. 1. розм. Той, хто топче, утоптує що-небудь. Топчійми ставили тільки важких, шестипудо-вих дядьків (Гончар, Таврія, 1952, 155).

2. заст. Те саме, що тупчак.

ТОР¹, а, ч. Геометричне тіло, утворене обертанням круга навколо осі, що лежить у площині цього круга й не перетинає його. Хмарі дозорної матерії стиску-ються не у сферу, а через обертання — у тіло, що приби-рає форми тора, або, просто кажучи, бублика (Наука., 7, 1969, 12).

ТОР², у, ч., заст. Колія. *Образно. Отець Кравелич скіпно переводив розмову на інші теми (Хотк., Довбуш, 1965, 145).

ТОРА, я, ж. В іудаїзмі — назва першої частини біблії — П'ятикнижжя Мойсея, а також пергаментний сувій з цим текстом, що зберігається в синагозі. Коли на початку 30-х років римський папа Пій XI проголо-сив хрестовий похід проти Радянського Союзу і ко-мунізму, сіоністи Англії, Франції, Італії, США та інших капіталістичних країн висловили свою повну со-лідарність з Ватиканом і подарували тору.. главі іта-лійських фашистів Муссоліні (Ком. Укр., 9, 1967, 75).

ТОРАКАЛЬНИЙ: △ Торакальна хірургія — розділ хірургії, що вквчає операції на органах грудної клітки (на легенях, серці тощо). Грудна, або торакальна, хі-рургія, тобто хірургія органів грудної порожнини, є наймолодшою галуззю медичної науки (Наука., 3, 1957, 14).

ТОРАКОПЛАСТИКА, и, ж. Хірургічне видалення певних ділянок ребер. При торакопластиці видаляється кусок в 10—12 см від кількох ребер на ураженій сто-роні, внаслідок чого досягається спадання відповідної сторони грудної клітки і обмеження дихальних рухів легені, ураженої туберкульозом (Хвор. дит. віку, 1955, 255).

ТОРАКОСКОП, а, ч. Інструмент з оптичною та ос-вітлювальною системами для дослідження плевральної порожнини людини.

ТОРАКОСКОПІЯ, і, ж. Метод дослідження плевраль-ної порожнини за допомогою спеціального приладу — торакоскопа; плевроскопія.

ТОРБА, и, ж. Вид дорожнього мішка, що його носять звичайно за плечима. *Взяла [мати] торбу, пішла селом, На вигоні сіла і в село вже не верталась* (Шевч., I, 1963, 230); *Андрій збирається йти на нічну зміну. Бере торбу з їжею, шапку і виводить з хати* (Ю. Янов., IV, 1959, 17); *У торбі за плечима в нього лежали шматок оленячого м'яса та кілька сугарів* (Трубл., Вовки., 1936, 44); *У порівня. *Діти все дивуються. «І де ви, бабо, виграли такіх казок та приказок» — «Е, голуб'яточки! Голова, як торба; що знайдеш, то й покладеш»* (Дв. Чайка, Тв., 1960, 27); // у знач. присл. **торбу, розм.** Багато чогось. — *Чи ж треба, хлопці, випускати паня? Йй-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (Стельмах, I, 1962, 629).

◇ **Вішептався**, як рак у торбі *див.* **вішептатися**; **Іти** (ходіти, піти) з торбамі (з торбою) — займатися жебранням; старцювати. *Ще змалку з матір'ю старою Ходив з торбами цей козак, Отак і виріс сиротом, У майнах* (Шевч., II, 1963, 126); **Не вартій [і] торбі січки** (торбі з січкою) *див.* **січка**; **Носітися** (панькати) *і т. ін.*, як з пісаною торбою *див.* **пісаній**; **Носітися**, як дурень з пісаною торбою *див.* **носітися**; **Повна торба див.** **повний**; **Півну торбу розказати див.** **розказувати**; **Пускати** (пустити) з торбою *див.* **пускати**; **Розноситися**, як старець з пісаною торбою *див.* **розноситися**?; **Торба лиха і мішок біди див.** **мішок**; **Торбі начепити** (почепити) — дійти до жебрання. — *Он, казав Гудзя, — швидко сахарню будуватимуть. — Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...* (Коцюб., II, 1955, 11).

ТОРБАН, а, ч., *заст.* 1. Український народний струнний щипковий музичний інструмент, близький будовою до бандури. [Х а н е н к о:] *З торбана голосного Помилися звуки добрі* (Фр., XII, 1954, 364); *Форма торбана має багато спільного з формою бандури. Корпус його видовжений і вузький від бандури. Гриф у торбана довший, ніж у бандури, і має дві головки* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 104).

2. Вид народного танцю. [Р а д ь к о:] *І на співі митець [Павло]. Або нехай хто проти нього витанцює: гайдюка, чи торбана, чи хоч і запорозького козака?..* (Кроп., II, 1958, 370).

ТОРБАНІСТ, а, ч., *заст.* Музикант, що грає на торбані. *Серед видатних торбаністів називають Івана Кошового з Полтавщини* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 102); *Із українських співців-торбаністів найбільш відомими були Григорій Відорт та син його Каетан* (Іст. укр. музики, 1922, 93).

ТОРБАР, й, ч., *розм.* Те саме, що **жебрак**. — *Треба доброї голови... аби не зробити з усіх нас торбарів!* (Круш., Буденний хліб., 1960, 192); *Пустили бідних на погали займанців і капіталу. Самі ж на троні, як царі. «Ми тут євнуз, боги — єгори. Ідвіти на фабрики й копальні, нещасні торбарі!»* (Тяч., I, 1957, 63).

ТОРБЕГА, и, ж. Збіліш. до торба. *Раптом Степан хутко кинувся вбік... Але зістрок миттю сховався в нору. — Не наздогнав, торбега заважає...* (Коп., Подарунок, 1956, 22).

ТОРБЕШКА, и, ж., *розм., рідко.* Те саме, що **торбінка**.

ТОРБЕШНИК, а, ч., *розм., рідко.* Те саме, що **жебрак**. — *Все їм мало, оцим голодранцям.. Пропадом би ви пропали, торбешники вичі!* (Гончар, II, 1959, 214); — *Торбешники твої родичі, які не мають за що приїзати до нас* (Стельмах, I, 1962, 286).

ТОРБИНА, и, ж. Невелика торба, мішечок або сумка. *Чого ж смутна [Катерина], невесела, Заплакані очі? У латаній свитинючі, На плечах торбина, В руці ціпок, а на другій Заснула дитина* (Шевч., I, 1951,

38); *Баба покляла на скрині торбину, сіла під грубку й почала грітися* (Коцюб., I, 1955, 453); *Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сів. Торбина з зерном тягне її донизу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 6).

ТОРБІНКА, и, ж. 1. Зменш. до **торбіна**. *Ішов козар до Києва Та сія спочивати. Торбінками обвішаний Його повожатий* (Шевч., I, 1951, 46); *По вулиці йшли школярі з сірими полотняними торбінками через плече* (Головко, II, 1957, 78); *Наввір вийшла мати з торбінкою наспінні в руках* (Тют., Вир, 1964, 92).

2. Жіноча сумочка для грошей, хустинки, парфюмерії та інших дрібних речей. — *Устел Устел — крикнула Вата до найлички.. — а принеси мені.. ту торбінку, що лежить в моєму «будуарі» на столичку!* (Н.-Лев., IV, 1956, 118); *Убрала [дячка] свої найліпший.. капелюх, узляла рукавички, торбінку зі срібними застілками, дві парасольки — й пішла* (Хотк., II, 1966, 365); *Тільки-но прозвонив дзвінок.. Марина схопила свою бісерну торбінку і.. поспішила додому* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 96).

ТОРБІНКУВАТИЙ, а, е, *рідко.* Подібний до торбінки.

ТОРБІНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **торбінка**.

ТОРБІНОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **торбінка**. *Ізляла [Орися] з плеча свої пожитки, Що везла в торбіночці ляльки* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 54); *Кожен, крім торбіночки з ласоцями, одержав чи книжку, чи фарби* (Ів., Тасмниця, 1959, 37).

2. Те саме, що **капшук** 1. *Вай розв'язав шкряну торбіночку й показав Юлдашеві якийсь білий порошок* (Довж., I, 1956, 141).

ТОРБІНУВАТИЙ, а, е, *рідко.* Подібний до торбінки.

ТОРБОТРАС, а, ч., *розм.* Жебрак, голодранець, обідранець. — *Запишіть [до червоного полку].. Саме отаких нам і треба. Хто на заробітках біля батрацьких казанів виростає, кожен раніш волоцюгами та торботрасами дражнили* (Гончар, II, 1959, 228).

ТОРБОХВАТ, а, ч., *незв'язл.* Злодій, шахрай. — *На возі сокири не кидай, бо ще зтось вночі поцупить та й на торжок однесе. Адже ж тут у Києві тих злодіїв та торбохватів, хоч греблю ними гати! — гукнула Лекеря Петрієна до свого наймита* (Н.-Лев., I, 1956, 577); — *Ми не пустим на поріг [Ногого року].. Торбохвата і ханузу, Що таская у свій баріг Безсоромно все, що мі!* (С. Ол., Вибр., 1959, 250).

ТОРБОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **торба**. *Як часом на горі пташка сидить, так у його за плечима вбачалася маленька торбочка з сугарцями* (Вовчок, I, 1955, 332); *Коли Омелькова торбочка спорожнилась, ніхто вже й розмовляти не хотів з молодиком* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516).

ТОРБУК, а, ч., *руб.* Те саме, що **хв'ятка** 3.

ТОРГ¹, у, ч. 1. Дія за знач. **торгувати** 1. — *Мені здається, що торг виними тупечки пішов не непогано, — сказав Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 372); *Не тільки для такого обмінного торгу була вигідна тухольська дорога; вона була також провідом для всіляких вестей про життя громад по однім і по другим боці Вєскада* (Фр., VI, 1951, 38); *Він склав найдокладніший звіт про свій торг, а Уляна Григорівна підраховала кількість товару, прикинула, що по чім, перелічила гроші* (Добр., Очак. розмир, 1965, 191); *Перший раз торг закінчився невдало: у нього відібрали рибу і виштовзнули втришия з казино* (Тют., Вир, 1964, 454); // тільки ж. *Зав'язати купівлю і продажем; торгівля. Він почав гендіювати кіньми, завів торги і дружбу навіть з перекопськими татарами* (Стельмах, I, 1962, 14).

◇ **Красний торг див.** **красний**.

2. Дія за знач. торгуватися 1. Він зліз з тих під'їв, поторгувався і вдарив Вовковському по долоні, скінчивши торг на двадцяти п'яти карбованцях (Н.-Лев., III, 1956, 168); Тут чекала її ще немала несподіванка, бо хоч знала, що кошчюк коштує десять кривчерів, то купчиха зацінила [назвала ціну] п'ятнадцять, і щойно по великим торжам вийшло знов на десять (Кобр., Вибр., 1954, 72); Армарок гуде й далі. Вже закінчено торг за поросля, продавця із покупцем заідають кауном гендель (Ю. Янов., I, 1958, 584); Духий і червоний від торгу, він [батько] гразу ж витурив її, тряснув дверима... і знову почав збивати заломлене, як за рідну матір, він... (Стельмах, I, 1962, 320); *Образно. Незай буржуазія затіває ганебну жалюгідну гризню і торг за кордоні, а робітники всієї країні і всієї нації не розвідуться на цьому мерзенному ґрунті (Ленін, 35, 1973, 111).

Без торгу — не торгуючись. Супрун без торгу купив половину добрячого середового слупця (Стельмах, II, 1962, 114).

◇ Добивати (добіти) торгу див. добивати.

3. заст. Ринок, базар. Прийде хазяїн з торгу, то було й кличе: — А йди лишень, невого! ось тобі новенький карбованець, поміняймося на старого (Вовчок, I, 1955, 35); Щодень вивозили [селяни] на торг цілі мішки раків, так що швидко раки стали зовсім ні по чому (Фр., III, 1950, 52); Існувала армаркова торгівля, коли в певне місце і в певний час згодилися усі, кому потрібно було збути свої вироби або придбати вироби інших. Такі ринки називали торгами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 436).

◇ Не поспішай (не поспішайте, встїгнеш і т. ін.) з козача на торг див. козїа; Не хоче (не рада і т. ін.) козїа на торг, та [її] ведуть див. козїа; Я (ти і т. д.) до того (до цього) торгу й пішки — я (ти і т. д.) дуже радий цьому; я (ти і т. д.) з задоволенням погоджуюся з цим. — Ні, нехай вже вип'є за мене панич, — одмагався Ватя. — Як панич, то й панич! Я до того торгау й пішки, — сказав Леонїд Семенович (Н.-Лев., IV, 1956, 102).

4. перев. мн., заст. Аукціон. Він з торгів законно купує ділянку і за могоричі вирубував навколо стїльки дерев, що не вмістились би і в р'яти ділянказ (Стельмах, II, 1962, 35).

Ітї з торгів див. ітї; Продавати (продати) з торгів — те саме, що Продавати (продати, спрідати, пускати і т. ін.) з молотка (див. молоток). Описав [судовий пристав] усю мою рухомість, якої набралось по оцінці руб. на 40, і має в 20-х числах.. продавати з торгів (Сам., II, 1958, 474); Публічний торг див. публічний.

ТОРГ², у, ч., розм. Торговельна організація, установа, що відає торгівлею або певною її галуззю в якомусь районі. На посади керівників торгів, завідувачів мавазінами, ідальниками у нас підібрано досвідчених, здібних організаторів, які поведуть у собі риси умілих господарників і дбайливих вихователів (Ком. Укр., II, 1964, 19).

ТОРГ³, присудк. сл., розм. Уживається за знач. торгнути й торгнутися.

ТОРГ... Перша частина складних слів, що відповідає слову торгівий, напр.: торгвідділ, торгфлбт і т. ін.

...ТОРГ. Друга частина складних слів, що відповідає слову торгівля, напр.: в і й с ь к т б р г, к у р о р т б р г і т. ін.

ТОРГАННЯ, я, с. Дія за знач. торгати й торгатися. Сторожан почув одноразового торгання [дзвінка] (Фр., VI, 1951, 428); Чулося — грукіт чимсь важким у двері десь усередині, торгання, скрегіт меблі, бряжчання шибок і глухий гул... (Головко, I, 1957, 67).

ТОРГАТИ, аю, аеш, недок., перек. і неперек. Тягнути ривками, посмикаями, різкими рухами; шарпати. Тітки довего стукотїли та торгали дверима, аж замок та засує джжжач (Н.-Лев., IV, 1956, 239); Наполеон перестав писати і замислює. В голові настирливо дзвенїло, ніби хтось торгав туго натягнуту струну над вузлом (Кочура, Зол. грамота, 1960, 90); // Ворушити, смикати, термосити. Застогнала Елена й обвисла на воринню [воринні] непристойна. Прибїв малий Олексик, торгоє... (Хотк., Довбуш, 1965, 175); // Тріпати, шарпати (про вітер). На вулиці вітер ухотїє її в свої холодні обійми, торгоє поли її кафтана, сипав її у лице грудками глини, але вона не чула нічого (Фр., I, 1955, 78); І торгоє [вітер], і підносїє криси високих капелюхів та розгортає поли одягу парубків, що йшли вулицею (Кобр., Вибр., 1954, 164).

ТОРГАТИСЯ, аюся, аешся, недок., рїдко. Робити рагтові, різкі рухи. Вазла я торгатися. Торгаю я двері, тискаю з усенької сили, аж нарешті вибила засув (Крим., Вибр., 1965, 383).

ТОРГАНШ, а, ч., розм. 1. також зневажл. Дрїбний торгівець; гендляр. Якїсь підозрїлі торгаші сповігали між людьми і худобою, прудивлялись до них,.. з-під поли показували свій товар (Стельмах, II, 1962, 155); // Торгівець, купець взагалі. Під умінням бути торгоашем я розумїю вміння бути культурним торгоашем. Це тай намотають собі на вує російські люди або просто селяни, які думають: якщо він торгоє, значить, уміє бути торгоашем (Ленін, 45, 1974, 354).

2. перек., зневажл. Лїпцемїрна, безпринципна людина, що торгоє своєю честю, совїстю, переконаннями, талантом. Ліберали і до питання про мови, як і до всієї політичних питань, підходять як лицемїрні торгаші, що простягають одну руку (відкрито) демократїї, а другу руку (за спиною) крїпосникам і полїцаям (Ленін, 24, 1972, 115).

ТОРГАНШЕСТВО, а, с., розм. 1. також зневажл. Заняття торгаша; гендлярство. Розмови про вільне торгоашество, як і всі інші нишчимоїні фрази наших буржуа про свободу, мають взагалі смисл тільки щодо невільного торгоашества, щодо поневоленого городянина середньовїччя, а не щодо комунїстичного знищення торгоашества, буржуазних виробничих відносин і самої буржуазїї (Комун. манїф., 1963, 45).

2. перек., зневажл. Поведїнка торгаша; прагнення до важиви, до особистої вигоди. ..пролетарїатові вїгідно підтримати ту частину буржуазної демократїї, яка стилється до революційного способу дїї, а не торгоашества.. (Ленін, 11, 1970, 176).

ТОРГАНШЕСЬКИЙ, а, е, розм., зневажл. Стос. до торгоашества. Буржуазїя всіх націй і в Австрїї і в Росїї під лозунгом «національної культури» проводить на Дїлі роздроблення робїтників, знесення демократїї, торгоашеські уводи з крїпосниками про продаж народних прав і народної свободи (Ленін, 24, 1972, 115).

ТОРГІВЕЦЬ див. торгівець.

ТОРГІВЛЯ, і, ж. Купівля й продаж товарів. Творив він плани організування експортної торгівлі (Фр., VI, 1951, 236); Щира козацька душа гаряче зневажала не торгівлю, а будь-яке гендлярство (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 176); Торгівля — і держава, і кооперативна — то не тільки посередник між підприємством — виробником і споживачем, а й активний поперед споживача (Рад. Укр., 13.II 1969, 2); Тепер активніше впроваджуються нові, прогресивні форми торгівлі книгою (Ком. Укр., 10, 1965, 30).

ТОРГНУТИ, ну, веш, док., перек. і неперек. Однокр. до торгати. Торгнує [капітан] дзвінок, щоби розбудити сторожа (Фр., VI, 1951, 428); Сергїй Іванович кинув перо, торгнує стїльцем і звїєся з-за столу (Головко, I,

1957, 453); *Кляцнунь замок, торгнунь паровоз, поїзали...* (Ю. Янов., I, 1954, 81).

ТОРГНУТИСЯ, нуся, нешся, док., рідко. Однокр. до торгати́ся. *Ціка розірвало на штики, і тільки його руда голова немов торгнулася раптово наперед і.. оточилася [вкотилася] до Германової штовальні* (Фр., VIII, 1952, 415).

ТОРГОВЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до торгівлі. — *Я купець.. маю діла торговельні: скуповую та перепродую пшеницю*, — сказав Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 366); *Хазяїн забриватів перед високом турком, почав кланятись, бідкаючись на війну, що тяжко прикрутила і його торговельні справи* (Кучер, Голод, 1961, 376); *Ленін надавав особливого значення торговельним відносинам Радянської держави з буржуазними країнами, як одному з найважливіших факторів, що сприяють тривалому мирному співіснуванню двох систем* (Рад. Укр., 22. I 1954, 2); // *Признач. для торгівлі. З підлітка працюючи на торговельних суднах, він нібито встиг уже побувати в далеких плаваннях* (Гончар, Таврія, 1952, 227); *Зарілося на напашковий подвір'ї, немов на торговельному майдані* (Ков., Світ., 1960, 115); *Торговельний пункт*; // *У якому зосереджена торгівля. За своїм державним устроєм Дубровник був схожий на торговельні міста на узвозі Венеції чи Новгороду* (Мист., 4, 1956, 35); *Торговельний центр*.

Торговельна мережа — сукупність магазинів, рундуків, палаток і т. ін. у якійсь місцевості, у якомусь районі. *Надіток, вчачайно, знала Юлія Віталійовича, хоч сказати певно, що він, так і не змогла б.. Чула: обіймає якусь чималеньку посаду в органах міської торговельної мережі* (Ков., Листи., 1967, 176); **Торговельна палата**: а) у СРСР та інших соціалістичних країнах — громадська організація, створена для сприяння розвитку економічних, зокрема зовнішньоторговельних, зв'язків між країнами; б) у капіталістичних країнах — одна з форм об'єднання торговельно-промислової буржуазії; **Торговельний капітал** — частина суспільного капіталу, зайнята в сфері обігу товарів.

2. Який займається торгівлею. Це [виконання наказів виборців] сприяло розширенню мережі комунально-побутових і торговельних підприємств, шкіл, медичних і дитячих дошкільних закладів (Ком. Укр., 6, 1975, 45); **Торговельна компанія**; **Торговельний працівник**.

3. Який є предметом торгівлі. **Торговельний хліб**; **Торговельна вузіля**; // **Який виробляє продукцію для торгівлі, ринку; товарний**.

ТОРГОВЕЛЬНИК, а, ч. і ж. Працівник торгівлі. *На виставці зустрічали виробничники. Свої претензії їм пред'являли торговельники* (Веч. Київ, 18.XII 1968, 3).

ТОРГОВЕЦЬ, вця і **ТОРГІВЕЦЬ**, вця, ч. 1. Той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар. *Звідки так гвалтовно перейнявся Юрич такою любов'ю до Косова, де на три чверті, а то й більше, було ненависний йому торговіць, — бог його святий знає* (Хотк., II, 1966, 227); *Сінкар.. брав у сілкомі чи в продрозверстку.. А потім тихцем збував торговіцям хліб* (Стельмах, II, 1962, 36); *Конкуренція кооперативної і державної роздрібноі торгівлі з приватним торговцем на ярмарках повинна стати могутнім засобом зміцнення amicchi міста з селом* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 230).

2. перен., зневажл. Лицемірна, безпринципна людина, що торгує своєю честю, совістю, переконаннями, талантом. *Не спиться вам, панове в Вашінетоні, Людською кров'ю й честю торговіці, Що посадили золото на троні, Що й родиться в отрутою в руці* (Рильський, I, 1956, 390).

3. розм. Те саме, що торговельник. — *Хай у нашій кооперативній крамниці будуть такі люди, яким можна довіряти. Хоч би Василіу Вертран. Чим не торговець? Грамоту знає — хай працює!* (Чаб., Балкан. весн., 1960, 267).

ТОРГОВИЙ, а, е. Те саме, що торговельний. *Під час торгових криз кожного разу знищується значна частина не тільки виготовлених продуктів, але навіть створених уже продуктивних сил* (Комув. маніф., 1963, 36); *У торгові дні воно [місто] оживає* (Стеф., I, 1949, 166); *Салоніки розкинулись на горі.. Великий торговий порт* (Кочуб., III, 1956, 350); *Величезні бариси давали англійській буржуазії торгові компанії* (Нова іст., 1956, 18); *..спеціалізація торговельної (і капіталістичного) землеробства проявляється в усіх капіталістичних країнах..* (Левін, 3, 1970, 23).

ТОРГОВИЦЯ, і, ж. 1. заст. Торгівля. *Нинька [сьогодні] щось мала торговіця була* (Сл. Гр.).

2. Місце, де відбувається торгівля; базар. — *А що, жінко? завтра, — каже [чоловік], — Тра [треба] скриню продати. Коло нас тут недалеко Торговиця буде, Повезу її до літа. Може, куплять люди!* (Рудан., Співомовки., 1957, 9); *Торговиці аж десь коло дев'ятої почали потрога [потроху] запояюватися приїжджими на ярмарок селянами* (Фр., VII, 1951, 426); // *Місце, де торгують худобою. Кози нікали по майдану, чи не лишились де на торговіці хоч стебла сіна від учорашнього ярмарку* (Кочуб., I, 1955, 129); *На худобі Антон розумієся і до корів прудилася так, ніби у Турці на торговіці вибирає собі корову першого класу* (Чорн., Потік., 1956, 200).

Кінська торговіця див. кінський.

ТОРГОВИЩЕ, а, с., заст. Торг (див. торг¹ 3). В кожному місті на Русі було місце, спеціально відведене для торгівлі — *торг*, або *торговище*, яке відігравало важливу роль у житті городян (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 470); *В тупику привокзальної площі, серед останніх залишків старого торговіща, вже зводилась будівля наземної станції метрополітену* (Хор., Місто., 1962, 84).

ТОРГОВКА, п, ж., розм. Жінка, що займається дрібною приватною торгівлею; крамарка. *Побачила раз жінка, що торговиці коло церкви буганці та коржі продають та добрі гроші беруть, дай, думаю, і я* (Україна., I, 1960, 237); — *Подумавши, господарина: за літо сорок один трудовдень заробила в жнива. Аби-то в коласіні дічитися, торговка нещасна* (Ле, В снопі., 1960, 54).

ТОРГОНУТИ, ну, нєп, док., розм. Підсил. до торгнути. *Казанцев торгонує дверима так, що трощі із не виставля* (Н.-Лев., III, 1956, 158).

ТОРГОТІТИ, оту, отіш, недок., розм. Те саме, що торохтіти; торохкати. *Замок торговітв, гарчав.. Двері роччинились, і в хату, колаючи, ускович чоловік* (Мирний, I, 1954, 272); *Василь та Іван перестали торговітти січкарнею, і в стодолі стало тихо* (Чорн., Потік., 1956, 355); *Я довго дивився на міст.. Мостом торговітти вагонетки* (Літ. Укр., 17.V 1968, 1).

ТОРГПРЕД, а, ч. Скорочення: торговий представник СРСР в іноземній державі; голова оргпредства. *Він готується присвятити себе справі зовнішньої торгівлі. Навчався у вузі, з якого виходили майбутні оргпреди* (Вітч., 7, 1967, 159).

ТОРГПРЕДСТВО, а, с. Скорочення: торгове представництво СРСР в іноземній державі. — *Я з дитинства ріс поміж німців.. Мій батько декілька років працював у відділенні нашого оргпредства..* (Ю. Янов., I, 1954, 229).

ТОРГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. торгувати й торгуватися. [Петро (сам):] *От і починаються ті пуж-*

мірки [жмурки], де немає місця ні добрій думці, ні чесному змірові... де одні ошукують та обдурюють, торгують людьми, перепродують всього святого!.. (Мирний, V, 1955, 159); Мовчали боги, мовчав і Родим. Тільки вже як починали занадто докучати з своїм торгуванням йому купці, то відбуркував їм глухим басом: «Так» або «Ні» (Загреб., Диво, 1968, 34).

ТОРГУВАТИ, *ую, ўш, недок. 1. неперех.* Проводити торгівлю, мати торгові відносини з ким-небудь; професійно займатися торгівлею. — Я родом з острова Пароса і вже давненько торгую в Росії (Н.-Лев., III, 1956, 368); Пан Куценко років 25—30 був волосним писарем, а жінка його торгувала бакалією (Гр., I, 1963, 244); — Не вперше ми [купці] іздимо цим шляхом, як і батьки наші. діди й прадиці, з добром усім — торгувати, з мечаем — захищати межі (Скл., Святослав, 1959, 39); // Відпускати товар покупцям. Кав'ярня торгувала сьогодні добре (Коцюб., II, 1955, 126); З великою натугою Юля закінчила десять класів і на запитання батьків, чи хоче вчитися, відповіла, що жадає на вокзалі торгувати селитерською водою (Тют., Вир, 1964, 450); // Бути відчиненим для торгівлі. Торгують магазини, кіоски, чайні... (Вишня, I, 1956, 327).

◇ Торгувати зубами *див. зуб.*

2. *неперех., перек.* Давати когось, що-небудь у чисть розпорядження за гроші; діставати з чогось матеріальну вигоду. По якому правдивому, Святому закону і землі, всім даною, і сердешним людям Торгуєте? (Шевч., I, 1951, 338); Знаючи красі своєї ціну, вона торгувала нею (Мирний, I, 1949, 235); Я — син Країни Рад. Ви чуєте, іуди, Ви всі, що Каїна горить на вас печаті? Отчизні іншої нема в нас і не буде, Ми кров'ю матері не вмієм торгувати! (Рильський, II, 1960, 187).

◇ Ліхом торгувати *див. ліхо 1.*

3. *перех., заст.* Збираючись купити що-небудь, добиватися зниження ціни; виторговувати. Оттак наварякала наше Маруся, що трохі й сам Василь їй у віні не насміявся, ще то добре, що не чула свого Олена, торгуючи у перекунки шпильки (Кв.-Осн., II, 1956, 44); Певно баба має гроші, та лише тайтється з тим, бо все вешталась по ярмарку та торгувала підсвинка... (Коцюб., II, 1955, 25).

ТОРГУВАТИСЯ, *уюся, ўшся, недок. 1.* Домовляючись про ціну під час купівлі та продажу, укладаючи торгові або іншої угоди, добиватися взаємних поступок. З Тимошею нікто ніколи не торгувався; бо всі зникли до того, що коли він скаже яку ціну, то вже не скине й копійки (Гр., I, 1963, 283); Вона запевняла, що він має добрий смак і вміє торгуватися (Коцюб., I, 1955, 405); Петро Оболюський з жартами і примовками торгувався за кожен свій горщик, загинаючи таку ціну, щоб не збути товару з рук (Збан., Переджив'я, 1955, 141).

2. *перен., розм.* Сперечатися, домагатися поступок собі в чомусь або поступаючись комусь чим-небудь. Всі товпилися коло одяжі, одягалися, торгувалися, кому з ким сідали та ізати (Вас., I, 1959, 89); Кілька хвилин вони торгувалися перед дверима, кому постукати й кому першому зайти (Собко, Скеля..., 1961, 94).

ТОРЕАДОР, *а, ч.* Головний учасник бою биків в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару; матадор. — Сей тореадор вже надто старий для своєї ролі (Н.-Лев., IV, 1956, 100); Пішов [Улас] до сіяради в настрій молодого тореадора, перед яким хоч і небезпечний, а все ж таки цікавий бій (Тют., Вир, 1964, 151); *У порівн. — Іду степом, аж гуляк — бугай величезний людину топче... Я, мов тореадор, скрепером на нього, а він тільки сопє, зацінівся, очі кров'ю налиті... (Гончар, Тронка, 1963, 284).

ТОРЕАДОРСЬКИЙ, *а, в.* Прикм. до тореадор; належний тореадорові. Тореадорський плац.

ТОРЕВТИКА, *п, ж., спец.* Мистецтво рельєфної обробки художніх виробів з металу. Художня обробка металу, або мистецтво тореветики, зародилося в глибокій давнині (Наука..., 8, 1968, 16); В галузі художньої обробки металу (торевтики) в Ольвії працювало чимало справжніх художників (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 259).

ТОРЕЦЬ, *ч. 1. род. рій.* Поперечна грань предмета (колоди, стрижня, цеглини тощо). Трикотіли дрота, сичали, і закипала на торцяч пічка (Шиян, Вибр., 1947, 226); Спилявши верхню частину дерева, торець зрізу старанно захищають садовим ножом (Колг. Укр., 11, 1956, 36); Шеи між віцями зрубу, а також торці колод тут примазують глиною або вапняним розчином і фарбують у різні тони (Жвильй буд. колгоспника, 1956, 143); Порошкова суміш потрібного складу заправується в залізну гільзу, торці якої потім заварюються (Наука..., 6, 1956, 10).

2. *род. рій, буд.* Бокова (коротка) сторона прямокутного в плані будинку, споруди. На торці жилого приміщення, зверненому завжди до вулиці, верхні вікні подobaють стін випускаються у вигляді консолі (Дерев. зодч. Укр., 1949, 17); На торці приміщення київського готелю «Інтурист» мозаїка — «Народне мистецтво» (Веч. Київ, 26.VII 1971, 2).

3. *род. рій.* Короткий, звичайно шестигранний, дерев'яний брусок, призначений для підлоги або для покриття дороги. Машина м'яко слалась по шестесткому бруку, По восьмигранних шашках накованних торціє (Бажан, Вибр., 1940, 141); Колісники проторожкотіли по торцяч (Ільч., Серце жде, 1939, 444).

4. *род. рій.* Брунька з таких брусків.

ТОРЖЕСТВО, *а, с. 1. кнжн.* Свято на відзначення якоїсь видатної події, ювілейної дати. Всі запрошені радо дали згоду шанувати своєю присутністю їх родинне торжество (Смолич, Мир..., 1958, 39); В Москві — торжество всенародне сьогодні: Розбили фашистів, жемем з-під Москви (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 81); Шевченківські ювілейні торжества перетворились на могутню демонстрацію дружби й інтернаціонального вдання народів різних країн світу (Літ. Укр., 26.III 1965, 3).

2. *уроч.* Повний успіх, перемога в чому-небудь. Чулася якась напружена робота в організації свєтїту, якась боротьба і якийсь нове торжество нової правди (Хотк., II, 1966, 21); В 1911 році Леся Українка створює драму-феєрію «Лісова пісня», проявляту оптимізмом, вірою в торжество прекрасного у житті людей (Іст. укр. літ., I, 1954, 669); Кожна радянська людина своєю працею наближає торжество комунізму (Колг. Укр., 9, 1961, 3); // Найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь. Кожну нову справу він виконував так легко і спритно, наче це не вимагало від нього жодних зусиль. То було торжество сили, краси, пластички, грації (Ткач, Арена, 1960, 174).

3. Почуття радості з приводу успіху, удачі в чому-небудь. Марусякові почало здаватися, що така дійсно там Юриштан сидить.. Злобою і торжеством переповнилося серце опришка (Хотк., II, 1966, 248); Було щось незвичайне, майже фантастичне в цьому видовищі поверженого Берліна, з якого виривалися на світло денне різномовні товпища його рабів. Вони з торжеством топтали руйні совіє тюрми, реаліся з душних цегляних нір на простір (Жур., Вечір..., 1958, 287).

ТОРЖЕСТВУВАТИ, *ую, ўш, недок. 1. уроч.* Здобувати перемогу, брати гору над ким-, чим-небудь. Данілова мати поспішала до Галича. Їй хотілося скоріше

побачити, як Данило торжествує над ворогами (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 270); *Він ніяк не міг відірвати очей від охопленої вогнями ріки, де розум людини торжествував над силами стихії* (Баш, На землі.., 1957, 27).

2. Радіти з приводу своєї перемоги над ким-небудь, успіху в чому-небудь. *Федір Рибка торжествував, а Буваець лише посміхався у свої довгі вуса: подивимося, мовляв, що з того вийде* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 161); *Віктор торжествував. Він відчував, що у нього наче виростають крила*, — так радісно, сонячно було на душі (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 193).

Торжествувати перемогою — радіти з приводу успіху в чомусь. — *Я вже знаю, по тобі бачу, що ти торжествуєш перемогою* (Довч., V, 1957, 239).

ТОРЖЕСТВУЮЧЕ, книжн. Присл. до торжествуючий. *Стадницький ближче підходить до діда Дуная, довго дивиться на нього і торжествуюче запитує: — Попаяв?* (Стельмах, I, 1962, 430).

ТОРЖЕСТВУЮЧИЙ, а, е, книжн. 1. Всеперамагаючий, переможний. *XX століття — це століття переможного походу на землі торжествуючих ідей Леніна* (Ком. Укр., 5, 1960, 34).

2. Який виражає радість. *За хвилину чути його торжествуючий вигук: — А-а, ось де ви поховалися [поховалися]!* (Кол., Терен.., 1959, 10).

ТОРЖИЩЕ, а, с., заст. Місце торгівлі, торгова площа. *І на торжищі і в чертогах Живого істинного бога Ти слово правди почесла* (Шевч., II, 1963, 295); *Рипили вози, іржали коні на торжищі* (Загреб., Диво, 1963, 102); // *Ведка торгівля в такому місці. Колишня дореволуційна Катоква славилась величезними торжищами, під час яких тут зміщалося кілька тисяч людей* (Дмит., Розлука, 1957, 188).

ТОРЖНИК, а, ч., рідко. Те саме, що покупець.

ТОРЖОК, жкв, ч., заст. Зменш. до торг¹ 3. *Старі сидули й перекупки гнали із [пашів] кочергами через торжок і вигнали за браму з города* (Н.-Лев., IV, 1956, 35); *Раніше [до XVII ст.] дрібні торжки, що виникли в містах та деяких великих селах, були мало зв'язані один з одним* (Іст. СРСР, I, 1956, 172).

ТОРИГАТИ, аю, аеш, недок., перек., діал. Торгати. *Одразу починає некти й торигати в грудях* (Вас., II, 1959, 24).

ТОРИГНУТИ, ну, неш, док., перек. і неперек., діал. Однокр. до торігати. *Під хатою загомоніли парубочі голови.. Щось скільки разів торигнуло дверима* (Вас., I, 1959, 199); *Прожогово кинувся [Павло] до воріт.. Торигнув звірткою, а на ганку вже й почулося: — Ой, Павлику!* (Кучер, Трудна любов, 1960, 78).

ТОРІЗМ, у, ч., іст. Ідеологія та політика торі.

ТОРИСТИЙ, а, е. Який має в своєму складі торій. *Тористий вольфрам*.

ТОРИТ, у, ч. Дуже радіоактивний мінерал, силікат торію. *Багато на торій мінерали (наприклад, торит..) зустрічаються надзвичайно рідко, а тому торій відносять до рідкісних елементів* (Заг. хімія, 1955, 583).

ТОРІ, невідм. 1. ж. Англійська політична партія в XVII—XIX ст., що була попередницею нинішньої партії консерваторів. *Партія торі в [англійському] парламенті представляла великих землевласників* (Нова іст., 1956, 18).

2. ч. Член такої партії або взагалі консерватор в Англії.

ТОРІСВІЙ, а, е. Який складається з торію, має в своєму складі торій. *Торієва руда*.

ТОРІЙ, ю, ч. Сірувато-білий, блискучий, відносно м'який радіоактивний метал. *В кожній речовині, в якій є уран або торій, є й гелій* (Трубл., Шхуна.., 1940, 47);

Торій — радіоактивний елемент, що міститься в земній корі (Заг. хімія, 1955, 583).

ТОРІК, присл. Минулого року, у минулому році. *Спала [дівчина] й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув* (Шевч., I, 1963, 3); *Думає я про Криво-річню, та лякає мене, що й там буде холодно й воєно, як торік* (Коцюб., III, 1956, 315); *Ще торік на сгилаз вона нарвала зілля, висушила, склала в торбинку й повісила на сухому місці* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 103).

ТОРІЧЕЛІСВІЙ: Δ Торічелієва порожівча (пустота), *фла.* — безповітряний простір над вільною поверхнею рідини в закритій зверху посудині. *Образно. [Н а з а р П е т р о в и ч:] *А як же чез?* [Н е с м і я н:] *Не бієся, без начальника не залишеться. Життя, голу-бе, не любить торічелієвої порожівчи* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 13).

ТОРІШНІЙ, я, в. 1. Стос. до минулого року. *Усю торішню зиму Рибалка ятером ловив в тій річці рибу* (Греб., I, 1957, 75); *Знов прибули до нашої шпанівні її, мабуть, торішні хазяї і зразу співі почали свої* (Рильський, III, 1961, 178); // *Який був, відбувся, трапився минулого року. Переможці торішніх змагань відкривають спартакіаду* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 86); — *Торішня дискусія ще більше переконала мене, що саме я маю рацію* (Шовк., Імженер, 1948, 55); // *Який зберігся, залишився від минулого року. Приходила весна.. Серед пучечків торішньої трави де-не-де визирали вже блакитними оченятами проліски* (Гр., II, 1963, 477); *В печі палали торішні головки соняшника* (Перв., Дикий мед, 1963, 45f).

\diamond *Боятися, як торішнього снігу див. сніг; Було (буде, є) [стільки] корісті (потіхи і т. ін.), як із торішнього снігу див. сніг; Потрібний (потрібен), як торішній сніг див. потрібний.*

2. у знач. ім. торішнє, нього, с. Те, що було, відбувалося в минулому році. *Лікар знаходить, що легке жбо [легеня моя] статкує.. що против торішнього багато ліше* (Л. Укр., V, 1956, 427); *До Давида [Гвида] лисицею: «Значить, свіженького, Давиде, змелемо?» Зняв мійки той. «Вже ж не торішнє»* (Головко, II, 1957, 30).

ТОРК¹, присудк. сл., розм. Уживається за знач. торкнүти. [З і л я:] *Де ж він, той Панас?* [К а т р я:] *Та там же в коридорі біля грубки. Почала я перегортати жар, подула на голівешку, коли це торк мене щось за плече, торк..* (Вас., III, 1960, 127).

ТОРК² див. торкн.

ТОРКАНИЙ, а, е, перек. із запереч. част. н е. Дієпр. пас. мин. ч. до торкати. *Весь час робили [білці] на деревах зарубки для зв'язківців. Зіструзували ніким не торкану, зарослу хомом кору стовбурів і виртзбляжвали* Л → (Гончар, III, 1959, 99); *Одна Гола гора.. так і стріла не торкана лемешем плуга* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

ТОРКАННЯ, я, с. Дія за знач. торкати і торкатися. *Йдемо серед урочиствої ночі, і груди п'ють сводке повітря, і мозок хоче запамятати на все життя зоряне небо, торкання трави об ноги, краплі роси* (Ю. Янов., I, 1954, 73).

ТОРКАТИ, аю, аеш, недок., **ТОРКНУТИ**, ну, неш, док. 1. перек. Доторкатися до кого-, чого-небудь, злегка натискувати на щось. *Прийшов мій миленький та й торкає: — Вставай, моя мила, вже світає* (Чуб., V, 1874, 541); *Моя бесідниця часто торкала мене за плече або нахилилась, щоб заглянути мені в очі* (Л. Укр., III, 1952, 598); *Пальці владно торкали струни* (Рибак, Опов., 1949, 174); *Ведмежа торкнула лапою ногу сурмача* (Ю. Янов., IV, 1959, 45); *Знайшла Катря кнопку, торкнула. На дзвоник не скоро вийшла служниця* (Го-

ловко, II, 1957, 384); *Образно. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сльозом торкає вершечки чорного лісу... (Коцюб., I, 1955, 148); Торкне берізку білоручу Раквовий промінь, і дивись — Ще й сонце не підблосило вітру, Берізки й інші зайнялись... (Воскр., Поезії, 1951, 306); *У порівп. Настя Григорівна, погасявши огонь, хотіла вже лягати в постіль, коли її немов торкнуло щось: здалося — чогось іще не зробила (Вас., I, 1959, 219); // Доторкаючись до чогось, виводити зі стану спокою, верухомості. Показати б Наталці оцей — в неї — ліс... І торкати його не можна: здасться, зачепи одну оту крайню гілку, — і весь ліс... осиплеться вміть, розкришиться на скалки (Гончар, II, 1959, 137).

2. *перех.*, *перев.* у сполуч. зі сл. серце, душа, перен. Зворушувати, хвилювати. Лагодилась буря. Але я байдужно дивилась на ерміні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі... (Коцюб., I, 1955, 177); // Далєких арф незнаний перебір Поетові торкає душу чулу... (Рильський, Поема, 1957, 15); // Не залишати байдужим, викликати інтерес, цікавість. Чинку все заціпало, все торкало. Він про все баби розпитував (Мирний, II, 1954, 49).

3. *перех.* Заціпати кого-небудь, порушувати чийсь спокій. Не гавкайте, собаченки, я вас не торкаю (Сл. Гр.); Оля, яку я досі не поєдна торкнути й словом, засміялася і показала гарні біленькі зуби, чисті, як її напрасована блузка (Томч., Готель., 1960, 7); — Ну тебе, досить, — зупини його Каринський, нерпуродно сміючись. — Тебе торкнули тільки... (Шовк., Інженери, 1935, 83).

◇ І палець [вє] торкати (торкати) див. палець.

4. *перех.*, *перев.* з запереч. част. не, розм. Те саме, що торкатися 3. Річард сидить, не торкаючи страви (Л. Укр., III, 1952, 38); — Відчепи-но, — буцімто сьдяться [на бабу] дів Василь... — Хай попоїсть парубок... Торкай, торкай пиріг, Грицю (Мик., II, 1957, 29).

5. *перех.* Те саме, що птовхати 1. Дієчата торкали одна одну ліктем і сміялись у рукава (Н.-Лев., II, 1956, 124); Хома торкає Андрія в плече і повертає наліво (Коцюб., II, 1955, 55); Хмельницький торкнув ногою дубові дверцята і, згинаючись глибоко, ввійшов до затчини (Фр., IV, 1950, 175); Тільки озирнувся і зотів запитати, куди він його веде. Бовць ошкірився і легенько торкнув Тимка багнетом під лопатку (Тют., Вир, 1964, 342); *Образно. Під конвою я в степ іду сумним селом. Голосить вітер наді мною, в плече торкаючи крилом (Сос., II, 1958, 402).

6. *перев.*, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що ударити 1, 2. Я кинулась між їх, щоб розборонити, взотила залізну кочергу та й торкнула поналецьку дядька по голові (Н.-Лев., II, 1956, 16); Каліка... сплюс камінь і торкнув неї бабу в лоб (Хотк., II, 1966, 66); Тут Артем і скинів: виступив із кузні та ніби ж не дуже й торкнув прикажчика у вухо, а він і скрутився (Головко, II, 1957, 423).

7. *неперех.*, *розм.*, *рідко.* Злегка стукати. Хто торка, тому відчинять (Номис, 1864, № 7197).

8. *перех.* Ворухити віжками, поводом, острогами, примушуючи коня рушити з місця або прискорити рух. Варка, випроставшись, торкає віжками коней, і бевтарка з торожатінням віддаляється вуличкою в степ... (Гончар, Тронка, 1963, 213); Богун злегка торкнув повід, і вірний кінь, товариши ерміних сід і славних перемог, смугляно рушив уперед (Кач., II, 1958, 466).

9. *неперех.*, *наказ.* сп. торкай (торкайте), *розм.* Рушай (рушайте) з місця, їдь (їдьте). Вивернеться [Антосю] на бричці й гука: «торкай!» (Свидн., Люборянькі, 1955, 116); — Торкай! — сказала Тоня кучерові (Головко, I, 1957, 467).

10. *неперех.*, *діал.* Вищивати (у 2 знач.). [Старшина]: От і хороший чоловік, тільки торка багатол! А голова золота! (К.-Карий, I, 1960, 42).

ТОРКАТИСЯ, *аюся*, *ається*, *недок.*, **ТОРКНУТИСЯ**, *нуся*, *вється*, *док.*, *кого*, *чого* і *до кого—чого*. 1. Доторкатися до кого-, чого-небудь. Тільки там, де плече торкалось плеча, або чулось заду тепло дилання, люди напевно знали, що вони не самі (Коцюб., II, 1955, 70); Стеля зисала так мязько, що Люда відчувала, як торкається її волоссям (Трубл., Шхуна., 1940, 143); Тизо руками до струн променистих Співець яснокрилий торкнеться (Л. Укр., I, 1951, 341); Тремтліві руки матері лягли на його плечі, холодні губи торкнулися чола (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

2. *перев.* у сполуч. зі сл. серце, душа, перен. Хвилювати, зворушувати. Журавлина пісня, пролітаючи над селом, торкалася серця (Стельмах, На..землі, 1949, 362); Тривожна восторога читателя мимоволі торкнулася душі кожного (Гончар, Тронка, 1963, 37).

3. *перев.* з запереч. част. не. Брати щось до рук для користування або споживання. Лакей вносила все нові й нові блюда французької кузні, але цар майже не торкався їх (Кочура, Зол. грамота, 1960, 69); В ідальні Рубін не торкнувся до їжі, на уроках сидів понуро, важко зітхаючи й сльозуючи (Сенч., Опов., 1958, 26).

◇ [І] палецем не торкатися (не торкнутися) див. палець.

4. Доторкнувшись, змінювати попередній вигляд, первісний стан або порушувати цілісність чого-небудь. Покришки з бляком впали з цистерн, вогонь торкнувся спирту, і легка блакитна хмарка вся попливла над ним (Коцюб., II, 1955, 91); Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено, перш ніж коронки бурів торкнулися руди (Ткач, Плем'я., 1961, 134); // Уперше починають обробляти що-небудь (перев. землю). В асканійському заповіднику вільно розростається своєрідна степова зелен. Ще ніколи плуг не торкався цієї землі, що взята державою під охорону (Наука., 6, 1963, 61); // тільки *док.*, *чим*, *перен.* Злегка змінити колір, вигляд чого-небудь на той, на який вказує непрямий додаток. Глибока осінь пройшла лісами, торкнулася червоною позолотою кремезних дубів (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 66).

◇ Мороз торкнувся; Приморозки торкнулися чого — мороз, приморозки трохи пошкодили, покусували щось. Солодко пахне прілим листом і травами, пізними ербачи, що їх уже торкнулися перші приморозки (Кучер, Прошай., 1957, 70); Осінь торкнулася лісу (садків і т. ін.) — прихід осені позначився на вигляді лісу, дерев, садків і т. ін. Вже осінь торкнулася садків. Люди скопили останню траву на луках, сунули отаву (Томч., Жменяки, 1964, 141).

5. Звертати увагу в розмові, у викладі чогось тощо на певне питання, якусь тему. Салтиков у своїх художніх творах, критичних і публіцистичних статтях виступав проти монархічної реакції, викривав великодержавний шовінізм, торкався різних боків культурного й суспільного життя України (Рад. літ-во, 8, 1965, 45); В другій частині я зазопую революційні часи, а в третій думаю торкнутися «заспокоєння» села та здичиння його (Коцюб., III, 1956, 344); Отакі дужки виникли в мене в приводу питання про слов'янські взаємини в галузі літератури, точніш — у галузі художнього перекладу. Багато чого я не торкнувся, дечого торкнувся побіжно (Рильський, IX, 1962, 92).

6. *перен.* Мати відношення до кого-, чого-небудь, бути зв'язаним з кимось, чимось; стосуватися когось, чогось. Парастіца прийняла підслухану новину байдужно, наче вона не її торкалася (Коцюб., I, 1955, 275); Генерал, видно, був чимось не зовсім задоволений. Його мовби

не торкалася та загальна радість, той піднесений.. настрої, що панував зараз у військах (Гончар, III, 1959, 421).

7. діал. Цокатися. Усі три товариші сиділи при столі, торкались сльнянками, пили і закусували (Фр., VII, 1951, 352); — *Опріч двох тостів — за сміливість і за працю — п'ю ще й третій: за єдність! — За єдність! — торкнулись усі чарками* (Коцюб., I, 1955, 171).

ТОРКІЙ, ів, мн. (одн. торк, а. ч.). Тюркські племена, які кочували в південпоруських степах у X—XIII ст. Половці вперше з'явилися на Русі в середині XI століття, витіснивши з причорноморських степів своїх попередників — торків (Наука., 3, 1968, 34); Князь Ярослав розбив наважди печенігів (1036 р.), а Ізяслав поклав до коги їхнього ворога — торка (1060 р.) (Літ. Укр., I, X 1968, 2).

ТОРКНУТИ *див.* торкати.

ТОРКНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до торкнуті. Торкнуті клавші угадувались під його тонкими, меначе пазурі, пальцями (Н.-Лев., IV, 1956, 241); *Повітря, мов струна, пропелером торкнуте, Бринить навкруг* (Бячко, Простота, 1963, 3).

ТОРКНУТИСЯ *див.* торкатися.

ТОРКОТАТИ, *очу́, бчеш і ТОРКОТИТИ, *очу́, отіш*, *недок., діал.* Торхотіти. *По дорозі від Серебрії до міста парю, жишаємми кіньми.. Ізала зелена брчка, присадковата [присадкувата], черевата, і страх торкотала* (Свид., Люборацькі, 1955, 51); *Далеко.. торкотить млин, і в тиші передвечірній широко розноситься його ритмічне тараракання* (Хотк., II, 1966, 55); *Ставав собі [Грицько] коло калабани, що з неї кури воду п'ють, та й торкотів* (Март., Тв., 1954, 58).*

ТОРКОТИТИ *див.* торкотати.

ТОРКРЕТ, у, ч., *слец.* 1. Пневматичний апарат для подавання цементного розчину на якусь поверхню сильним струменем стисненого повітря.

2. Шар цементного розчину, нанесений на якусь поверхню за допомогою такого апарата. Зовнішню і внутрішню поверхню оголовка [водопріймальної башти] з будовою її особливо з цегляної кладки необхідно захищати цементною штукатуркою або торкретом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106).

ТОРКРЕТНИК, а, ч. Фахівець із торкретування. *Враження таке, немов навколо шумить морський прибіт. Це працює цемент-зармат, яка надсилає бригадам торкретників.. цемент, змішаний з водою* (Веч. Київ, 8. II 1964, 1).

ТОРКРЕТУВАННЯ, я, с., *слец.* Дія за знач. торкретування. *Треба з першого дня пуску батарей ставити шамотніки для регулярної профілактичної замазки й торкретування порожніх швів і розколин у печях* (Рад. Укр., 13. VIII 1946, 3); *Впровадили торкретування задніх стінок печей [мартенівських]* (Рад. Укр., 5. II 1969, 1).

ТОРКРЕТУВАТИ, *ю, уеш, недок. і док., перех., слец.* За допомогою торкрету наносити на якусь поверхню шар цементного розчину.

ТОРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до *торувати*. *Образно. *Пішов [Рясов] в життя не торованим розумними людьми чесним шляхом, а бійним, криуцлястим* (Мельн., До раю., 1961, 58); *Будуть вчитись [хлопці], трудитись у дні і світанки, Торувати ніким не торовану путь, і Вітчизні усе віддадут до останку, І з Вітчизною горді до сонця зростуть* (Шпорта, Ти в серці., 1954, 64); // у знач. прикм. *Мотоцикли тим часом уже виїхали знову на торований ґрунт і були вже зовсім близько від Сахо* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 66).

ТОРОК, у, ч., *розм., рідко.* Те саме, що *торбчка*. *Та хустка завжди висіла в кутину на жердці, і її Мак-*

сим пізнав би, хоч би сотки були дівок, так знав на ній кожний листок, кожну квітку, кожний торок (Кобр., Вибр., 1954, 114).

ТОРОКІЙ, ів, мн. 1. Ремені заду сидла для прив'язування речей або прив'язаний до сидла дорожній мішок. *Гой, козачейку [козаченьку], пане ж мій, На чім же буде поїзд мій? — Посаджу тя [тебе] за бедрами, Прив'язу ту тороками. Бог над нами, Кінь під нами* (Пісні та романси., I, 1956, 131); *Спереду сидла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в тороках уявлялась бурка і інше до тебе козакові* (Стор., I, 1957, 265); *Приторочила тороки, Від копит знялась луна* (Мал., Книга., 1954, 28).

2. *рідко.* Те саме, що *торочкі* 1. *Вілі рушники — шовкові тороки* (Сл. Гр.).

ТОРОПІТИСЯ, *плбся, пішся, недок., розм., діал.* Боятися, торопіти. *Чого він торопиться, оцей тороплений кінь?* (Сл. Гр.).

ТОРОПІТИ, *ію, іеш, недок.* Відчувати незручність, зніяковіття, побоювання від невпевності; розгублюватися, бенгежитися, соромитися, ніяковіти. *А Трохим що — він.. уперше.. у губернії.. так він і торопів, і не зна, як за що уявиться* (Кв.-Осв., II, 1956, 403); *Ось із юрби вишло їх двоє: Іван з Семеном — статні, сильні й молоді ковалі.. Вони трохи торопіли перед людьми, обмислювали великими руками сорочки, ніяково посмігалися* (Шиян, Балада, 1957, 132); // *Боятися, відчувати страх. Лінійий п'явскіт згаль.. Суха морська трава чорніє, шестистий під ногами.. Навіть і Віталік трохи торопів: ні живої душі ніде* (Гончар, Тронка, 1963, 229).

ТОРОПКИЙ, *а, е, розм., рідко.* Те саме, що *квавлівий* 1, 2.

ТОРОПКО, *розм., рідко.* Присл. до *торопкий*.

ТОРОПЛЕНИЙ, а, е, *розм.* Який перебуває в стані дуже великої розгубленості, замішання; приголомшений, очманілий, божевільний. *То бігала* [Дидова], *якби шалена, Стояла дого тороплена, Кусала ноги [нігті] на руках* (Когл., I, 1952, 84); — *Ей, люде добрі! — кричать інші селянам, що, мов тороплени овецьки, блукають по полю. — Рятуйте нас, а то й вам те буде!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 175); *Скулився [Бекір] долі біля порога і цюгалими скакував — заспаний, калеканий і тороплений, хоч його поміч не була потрібна* (Коцюб., II, 1955, 155); — *Чого нас якяксі Заткині казку, ми не торопаєні! — гримжує на нього Лесь Якубенко* (Стельмах, Хліб., 1959, 645); * *У порівн. Із келіі ма-тущині-ігумені вискочила келейниця і кидалася по подвір'ї, мов тороплена* (Коцюб., II, 1955, 109); // *Який виражає розгубленість, замішання. Тороплений очі.*

ТОРОПЛЕНО. Присл. до *тороплений*. *Раптом між ними, між їхніми головами дзвинуло щось. Куля дзвинула! Не встигли й злякатись. Схвемнулись лише опісля, коли, інстинктивно присівши, переглянулись, тороплено дивлячись один на одного* (Гончар, Людина., 1960, 109).

ТОРОС, а, ч. Нагромодження уламків криги на замерзлих морях і річках, що утворюється внаслідок стаскавання льоду. *Загалом, велетенські тороси значно прикрашали суворий ландшафт закрижаного моря* (Трубул., Лахтак, 1953, 86); *Позжурі козаки швидко крокували, спотикаючись на льодових торосах, що приж-ливо погорбили крижану поверхню лиману* (Добр., Очак. розмир, 1965, 167); * *Образно. Кілька бібліотека-рок стояли на видачі, швидко знаходили те, що їх про-сили, зникали на короткій час серед книжкових торосів* (Загреб., Шеніт, 1966, 355).

ТОРОСИСТИЙ, а, е. Покритий торосами, з торосами. *По нерівній торосистій кризі ходити важко — наче по якийсь руїнах* (Трубул., I, 1955, 170).

ТОРОСИТИ, *іть, недок., перех.* Нагромаджувати торося. *Здавна сонце сія, здавна дикі льоды торосила природа стосила* (Гонч., Вибр., 1959, 104).

ТОРОСИТИСЯ, *іться, недок.* Нагромаджуватися торосями. *Затрісяла кількамісячна крига, торосилася й спадала* (Ле, Мої листи, 1945, 12); *Майже щодня чужою підводні розриви криги, що торосяться через різке пониження температури повітря* (Веч. Київ, 31.XII 1957, 2).

ТОРОСІННЯ, *я, с.* Дія за знач. торосяти й торосятися. *Крізь тонкі стіни будиночка чувся скрегіт торосяння, сунжий свист вітру в телефонних проводах, шерхаті снігу, глухі удари крижин* (Знання., 7, 1967, 16); *Не раз вона [крижина] ламалася і занавала торосяння* (Веч. Київ, 31.XII 1957, 2).

ТОРОХ, *виг. 1.* Звуконаслідування, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо.

2. розм. Уживається як присудок за знач. торохнути й торохнутися. *Гуде, свистить, несеться піка, Як зверту за курчач шупльіка, Торох Рутульця в лівий бік!* (Котл., 1, 1952, 294); *Коли це вчора, тільки що щедричківі та Меланку обдули, чую — щось торох у вікно* (Л. Янов., 1, 1959, 463).

ТОРОХАТИ *див.* торохкати.

ТОРОХКАЛО, *а, с., розм. 1.* Дерев'яний пристрій, що, обертаючись, утворює різкі переривчасті звуки. *Торохкало, або калатало, — це інструмент, яким колись користувалися нічні сторожі. Його використовували як ударний інструмент в ансамблях, коли не було бубніста [бубняра] або барабанщика* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 22); *Гирчи запропонував, за його власним виходом, імітувати торохкалом у порожній бочці кулежет* (Панч., 1, 1956, 455).

2. також ч. і ж., перен. Той (та), хто багато, безперестанку говорить; балакун, базіка. *Та ще прислали з міста завідуючу клубом — оту есенайку, оте торохкало — Вальку Цокоту* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 598).

ТОРОХКАННЯ, *я, с.* Дія за знач. торохкати та звук, утворювані цією дією. — *Чорний Брід, половина дорощи, — пробився голос шафера крізь торохкання кузова на виблат* (Перв., Опов., 1970, 114).

ТОРОХКАТИ, ТОРОХАТИ, *аю, аеш, недок., розм. 1.* Утворювати різкі переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху, а також під час руху, роботи тощо. *Штуна, торохкаючи мотором, проходила лівою бортом на віддалі півтора метра від берега* (Трубл., Шуна., 1940, 110); *Торохкають снаряди; // Стріляти з вогнепальної зброї. Одного морозного ранку околиці Гродна стрясали од дружної стрілянини. Гупали з рущиць, торохкали з кулежета* (Досв., Вибр., 1959, 169).

2. Сильно, з гуркотом ударяти, стукати. *Лютю заскрипів зубами [Василь] і вдарило по бочці кулаком. Цеглина впала в колін і, торохкаючи об край бочок, розбіглася на вріб'язок* (Хотк., 1, 1966, 117); *Доки торохкає посудом біля печі, а сказати Катрі й слова не може, бо накинуться усі на неї, затюкують, заклоють* (Кучер, Прошай..., 1957, 347).

ТОРОХКІТЛІВИЙ *див.* торохкотливий.

ТОРОХКОТАТИ, *кофү, кбчеш і торохкотіти*, *кофү, котіш, недок., неперех. і перех., розм.* Підсил. до торохкати й торохтіти *1. 2. В стодолі пусто, серед локю ядл, Зачинений, не торохкоче млин...* (Фр., X, 1954, 207); *Мотор торохкотів, здавалося, на всю бучку. Хляпа легко гойдала човен* (Довч., II, 1956, 82); *Торохкотили колеса брочки по бруку* (Рибак, Помилка..., 1956, 45); *Третю годину ажорено торохкотить наш візок шлягами злібосольної Таярті* (Хлібороб Укр., 10, 1969, 9);

Треба вичекати... нім наймички перестануть торохкотіти ложками, посудом (Хотк., II, 1966, 133).

ТОРОХКОТІННЯ, *я, с.* Дія за знач. торохкотіти та звуки, утворювані цією дією. *День-другий, і мури та грати, миська гуркотнява, дразливі дзвінки, торохкотіння, метушня... все лишилося десь за мною* (Вас., Вибр., 1950, 46); *За нашою машиною, як і раніше, торохкотить мотоцикл. Десь на піддорозі не чути стало торохкотіння* (Панч., На калин. мості, 1965, 290); *Десь здалека зачулось торохкотіння кулежета* (Досв., Вибр., 1959, 16).

ТОРОХКОТІТИ *див.* торохкотіти.

ТОРОХКОТЛИВИЙ і ТОРОХКІТЛІВИЙ, *а, е.* Який торохкоче, торохкотить. *В їхніх [турецьких] возах навіть колеса були тяжкі й старовинні, як і саме їхнє життя: з суцільного шматка деревини. Скрипучі, торохкотливі, громіздкі* (Кучер, Голод, 1961, 379).

ТОРОХКОТНІЯ, *і, ж., розм., анеажл.* Дія за знач. торохкотіти, торохкотіти та звуки, утворювані цією дією. *У Ніни ляцало в ухах [у вухах] від цієї [Софійної] торохкотні* (Коп., Земля., 1957, 171).

ТОРОХКОТЮЧИЙ, *а, е, розм.* Те саме, що торохкотливий, торохкотіливий. *Напомацьки знайшов [Кукулик] на тумбочці електричну бритву «Харків»,... устроїв штепсел в розетку і притумив торохкотючу машинку до ж'якстної шокі* (Загреб., День..., 1964, 9).

ТОРОХНЄЧА, *і, ж., розм.* Дія за знач. торохкати та звуки, утворювані цією дією. *Ну, та й не торохнєча у вас у городі, аж у голові гуде* (Сл. Гр.).

ТОРОХНУТИ, *ку, веш, док., розм. 1. перех. і неперех.* Однокр. до торохкати, торохтати. *Торохнув постріл, і темна хвиля небуття поплинула Христю* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 326); *Найцікавіший спосіб полювати дрохву — це підкрастись до табуна на пострілі і торохнуть* (Вишня, II, 1956, 225); *// Із силою вдарити чимось кого-небудь, влучити в когось — шось. Зажмурив повіки Змії, а Іван як торохне його палицею, мало з ніг не вбив* (Шиян, Іван—мушкетерський сян, 1959, 68).

2. неперех. Голосно відповісти, заспівати тощо (звичайно про гурт людей). — *Здоров, батьку! — торохнула йому [сотникові] громада* (Кв.-Осн., II, 1956, 162); *Наш Омелько ненароком торохнув серед притихлих на світанній вулиці на звес свій дужий голос [пісню]* (Льч., Цоцаньк. роду..., 1958, 583).

3. перех. Пострілом, громом і т. ін. убити. *[Сотник:] Чи правду кажеш, пане халолофе [філософе]? [Хомя:] Та щоб мене тут перед вами небесний грім торохнув...* (Кроп., V, 1959, 230); *Зайчишки [зайчики]... попадаються. І густенько... Лисичку іноді торохнеш...* (Вишня, II, 1956, 147).

ТОРОХНУТИСЯ, *куш, вешл, док., розм. 1.* З розгону впасти, з гуркотом, із шумом звалитися.

2. Сильно вдаритися об що-небудь. *Як кинуться вони з гати! Один раб божий так об одвірок торохнувся лобом* (Хотк., I, 1966, 92).

ТОРОХНЯВА, *в, ж., діал.* Дуже великий шум (часто з гуркотінням). *А степом котиться пагуца пара, Рілля підходить, як розкішне тісто, І все село триожно гарячку, Торохнявою, ежмоном повите* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 12).

ТОРОХТІЙ, *я, ч., анеажл.* Той, хто багато, безперестанку й швидко говорить; базіка, балакун. — *Тітка цикава на явик, та й дядько добрий торохтіий* (Н.-Лев., III, 1956, 52); *Я вже варав не якийсь шибеник, а ліхотворець [лиходій]... торохтіий... а батькові-матері помічник який може і на людей подивитися і себе показати* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 114).

ТОРОХТІЙКА, и, ж., *зневажл.* Жін. до торохтіїв. — *Дражне [Дражнить] мене в віці торохтієюю й заприятелює од мене* (Н.-Лев., IV, 1956, 299); *Не ввійшла, а як вітер влетіла Химжа Цвіркунига, худя, незаробна молодичя років тридцяти п'яти, відома на весь колгосп торохтійка* (Добр., Тече річка., 1961, 29).

ТОРОХТІЙКА, и, ж., *розм.* Торохтієлива дитяча іграшка або торохтієлівий пристрій в іграшці. *Потім Марко показував свого нового вітрячка з торохтієлкою: вітер дме, млинок крутиться і торохтієть...* (Коп., Вибр., 1953, 458).

ТОРОХТІННЯ, я, с. Дія за знач. торохтієти та звуку, утворювані пією дією. *Дальші слова заглушило громове торохтієння праників* (Фр., VII, 1951, 348); *Мати жетнулася. Своє волосся вибилося пасмами з-під тустки. — Сину! І в торохтієні коліс оймів її крик* (Головко, I, 1957, 58); *Вже стемніло, коли Олена почула торохтієння воза і дзеленькання дзвоників* (Томч., Жменяки, 1964, 152); *Він заплющив очі. Відчує, як зразу, з місця, сінула і з торохтієнням почала машина* (Дор., Не повтори., 1968, 245); *Торохтієння цвіркуни.*

ТОРОХТІТИ, хчү, хтіш, *недок.* 1. *неперез.* Утворювати різкі, гуркітливий звуки. *Гримів, торохтієв грім, далі став стизати* (Кв.-Осв., II, 1956, 415); — *Попереду підмажемо колеса, Щоб млин не торохтіє і шестерня довготелеса Не дряпала боків* (Гл., Вибр., 1951, 155); *Десь далеко торохтіє на рейках поїзд* (Шовк., Інженери, 1948, 85); *Торохтієли колеса, ритмічно тупотіли коні, бражчали на возах похідні казани* (Десняк, Десну., 1949, 394); // *Рухатися, котитися з гуркотом, шумом. Віз торохтієть по камінні та підкидає на змжак — аж не всидиш* (Гр., II, 1963, 261); *Згаду долинули якісь вигуки. Скаженим галопом мчали вершці, торохтієли тачанки, маяли строкаті килими на них* (Ю. Янов., II, 1958, 240); // *чим і без додатка. Голосно стукати. Коли чує, знов торохтієть* (Петро) у вікно так, що аж шибки дзвенять (Н.-Лев., III, 1956, 282); *Прокидають серед ночі.. Кішка хазайчина забралає до нас і торохтієть нашим посудом* (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); *Біля нечі заклопотано торохтієли кочергами сусідки* (Панч, II, 1956, 434).

2. *перез.* і *неперез.*, *перен.*, *розм.*, *зневажл.* Голосно й швидко, іноді безладно говорити, розмовляти; базікати. *Отсе було сидить він в мене або в кума, — Віз торохтієть, а він тизеснемо... все дума!* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 36); — *Що це ти торохтієш там, мов навіжена? — гримнула на неї Пистина Іванівна* (Мирний, III, 1954, 222); *Вона жавоє торохтієла про свою подорож, про зустрічі з колгоспниками, та Гавриш неуважно слухав її* (Коцюба, Нові береги, 1959, 333); — *Та не торохтіє! Дай послужати розумного чоловіка, — зупинила Векла Гетьманузу* (Цюра, Вічний вогонь, 1960, 85).

3. *перез.* і *неперез.* Цвірчати, співати, утворюючи переривчасті звуки (про деяких комах і птахів). *В кімнатці було душно і жарко. Цвіркунець невгамовно торохтіє свій єдиний мотив, яким його обдарувала природа* (Коп., Земля., 1957, 94); *А Соловей аж горло надриває І на всі заставки співає; Шебече і свистить, І тьожкає, і торохтієть* (Гл., Вибр., 1951, 105).

ТОРОХТІЙВИЙ, а, е. Який торохтієть. *А ось він сам — в труській колієч Чи в торохтієвм тарантасі В'їздить бундючно на майдан, Владар кріпацької душі, їх лам* (Бажан, Роки, 1957, 242).

ТОРОХТЮЧИЙ, а, е. Те саме, що торохтієлівий. *На великому чмзії в бамбукових тичох та брезентових парусів, але з маленьким, зрипким і скажено торохтієчим моторчиком, злетіє [Уточків] над полем на п'ять сажнів угору і беркицьнує уяр* (Смолич, Світанок... 1953, 21).

ТОРОЧЕННЯ¹, я, с., *розм.* Дія за знач. торбчяти. **ТОРОЧЕННЯ**², я, с. Дія за знач. торочієти й торочієтня 1. *Щоб зберегти тканину від торочення, витирати.. в українському народному одязі висточувалися різні обшивання* (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 33).

ТОРОЧИТИ, чу, чий, *недок.*, *перез.*, *розм.* 1. *також без додатка.* Говорити одне й те саме, повторювати щось кілька або багато разів. — *Він усім же сам торочить, а ти його, Романе, не дуже слухай та свій розум май, — обізвався один староста* (Н.-Лев., VI, 1966, 346); *Я тобі сто разів торочила* (Сл. Гр.); — *Га всі ви мені дорогі. — Всі та це всі, — торочила своє Галина* (Збав., Малин. дзвін, 1958, 31); // *Говорити комусь про щонебудь (завжди, постійно). Користаюбець цюзяєлиця Торочить про свої права, А от про те, що сам повинен Зробити людям — забує* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 373); *Справді! Як поводить себе оцей Віктор. Вона б хотіла з ним поговорити щиро, а він торочить про електрику* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 214).

2. *зневажл.* Говорити пісенітниць, вести несерйозну, цуство розмову; базікати. [Н а с т я:] *Та отяжє-бо, кумо! Що ти торочиш?* (Фр., IX, 1952, 97); — *Що оце ви торочите! Оце б то я, стар [старший] чоловік, заналастяє молодий вік дівочий!* (Барв., Опов., 1902, 10); *В лікарів, що зшилися до хворого, нічого не залиалося від того балакуна, який п'ять хвилин тому торочив абощо, не думаючи* (Шовк., Людина., 1962, 167).

ТОРОЧИТИ, очү, очий, *недок.*, *перез.* 1. *Висмакувати, витягати нитки з країв тканини, роблячи торочки.* *В сусідоньки я була, Рушнички торочила* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 165); — *Ну, чого розслаєся?.. Збирай зо стола та помози Ярині рушнички торочити* (Л. Укр., III, 1952, 669).

2. *Обшивати облямівкою країв одягу, порт'єр і т. ін. для оздобы; оторочувати.*

ТОРОЧИТИСЯ, бчяється, *недок.* 1. *Обтріпуватися по краях* (про тканину). *Тканина торочиться.*

2. *діал.* *Снуватися* (про нитки). **Образно.* *Гадки торочилися разом з ниткою, що тягнулася з клубка* (Кобр., Вибр., 1954, 12).

ТОРОЧКА, п, ж., *розм.* 1. *див.* торочки.

2. *Те саме, що облямівка 1.* *Все, що про неї мів би я сказати при початку, це був би опис її одягу — високі чоботи, рясна спідниця з торочкою, ватяна юбка і тепла хустка* (Смолич, День., 1950, 14); *До столу підійшла Маруся, стала перед паном Костуром, гарно прибрана: .. оксамитова в безлічю складок спідниця, шовковою торочкою облямівана* (Юхвід, Оля, 1959, 275).

ТОРОЧКИ, чок, мн. (*одн.* торочка, и, ж.). 1. Суцільний ряд кінціє виток, що вільно звисають із країв тканини; тасьма з таким рядом виток; бахрома. *Вата стояла на березі під лозами .. з розпуценим блакитним зонтиком, обляміваним наокруги червоними торочками* (Н.-Лев., IV, 1956, 119); *Я сумно слугаєз товаришки розпбєвд І безуважно торочки сплїтала На обрусі* (Л. Укр., I, 1951, 106); *Вона [мати] хутко нахилилась і почала сушити пальцями скубти торочки на скатерці* (Панч, В дорозі., 1959, 136).

2. *Те саме, що торочки 1.* *Марина забирив качку, швидко надівав її на торочки і ще швидше кладе рушницю до плеча* (Епик, Тв., 1958, 591).

ТОРОЧКУВАТИЙ, а, е. Із торочками (у 1 знач.) або обтріпаній по краях. *Обіраване, замураване злог'я, без шапки та в важким торочкуватим шарфом на шиї оддирило серед залу чечткую* (Ле, Вибр., 1939, 199).

ТОРОЧЧЯ, я, с., *збірн.* *Те саме, що торочки 1.* *Мати, мовчазна й позмура, об'язавши голову старов хусткою з довгим тороччям, безкінечними хвилинами дивилася в вікно* (Десняк, Опов., 1951, 106).

ТОРПÉДА, в, ж. Саморушний і самокерований підводний снаряд сигароподібно́ї форми, яким озброєно підводні човни, військові кораблі та торпедоносці. *Торпéда, справді, пройшла в кількох метрах від млого борту (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); Фашисти з неба цілили по ньому, підводні підкрадалися човни, торпеди запускаячи на нього [моряка] (Гонч., Вибр., 1959, 377); *У порів'я. Дельфіни, ці віртуози надшвидкого плавання, жуть, як бойова торпéда, не повернувшись при цьому жодним своїм плавець (Знання., 1, 1966, 6).*

ТОРПЕДИСТ, а, ч. Військовий моряк, що обслуговує торпедний апарат. *Три доби торпедиста чекала сестра (Нагн., Слово., 1954, 40).*

ТОРПЕДНИЙ, а, в. Прикм. до торпéда. *Командир розпорядився спробувати випустити стиснене повітря з балона при торпедному апараті (Трубл., Шхуна., 1940, 223); Торпедний механізм; // Здійснюваний торпедями. Повернулись на базу після виконання торпедних і артилерійських стрільб (Логв., Давні рани, 1961, 11); Торпедна атака; // Який має на озброєнні торпеди. Проносяться по морю наші торпедні катери, валішаючи за собою довгі пінняві сліди (Довж., 1, 1958, 100).*

ТОРПЕДНИК, а, ч. Те саме, що торпедист. *Старший лейтенант Завірюха — справжній торпедник: енергійний, винахідливий, спритний, витриманий (Ткач, Крута хвиля, 1956, 254).*

ТОРПЕДО, невідм., ч. Риба родини скатів, що має круглу форму і здатна утворювати електричні розряди. *Розміри дорослих торпедо коливаються від 30—40 сантиметрів до 1,5—2 метрів у довжину. Вага окремих екземплярів досягає 100 кілограмів (Веч. Київ, 4.III 1958, 4).*

ТОРПЕДОВАНИЙ, а, в. Діспр. пас. мнн. ч. до торпедувати. *Під час першої світової війни один з найбільших британських лайнерів був торпедований німецьким підводним човном (Наука., 1, 1966, 11).*

ТОРПЕДОНОСЕЦЬ, сця, ч. Бойовий літак, озброєний торпедями. *Багато чого жде корабель у відкритому морі, коли він востанєтьє сам єдин, а малі кораблі коєвоє зав'язуть керівний бій з ворожими торпедоносцями (Кучер, Голод, 1961, 23).*

ТОРПЕДОНОСНИЙ, а, в. Озброєний торпедями. *Торпедоносна авіація.*

ТОРПЕДОПОДІБНИЙ, а, в. Схожий на торпеду; сигароподібний. *Минає кілька хвилин, і в прозорій воді єже біля самої поверхні виразно видніється велике торпедоподібне тіло з поплавками (Знання., 7, 1965, 6).*

ТОРПЕДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. торпедувати. **ТОРПЕДУВАТИ**, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Атакувати торпедою, завдавати ударів торпедями. *Одного разу він [есмінець] вдало торпедував крейсер, одночасно витримав бій проти трьох міноносців і вернувся неушкодженим (Трубл., Шхуна., 1940, 15); Він розповів, що наші підводний човен торпедував два німецькі транспортні (Ткач, Моряки, 1948, 15).*

2. *перен.* Ворожими діями, протидіями зрявати щонебудь, не допускати здійснення чого-небудь. *Торпедувати наряду у верхах.*

ТОРС, а, ч. Тулуб людини. *А на тому фоні майже чудовий двочий торс, пише лице з оглястими очима (Н.-Лев., III, 1956, 311); Од білого під'ясника, що загортає сливе жіночий торс., втілює таким спокоєм, що Раїса не могла пустити його так швидко од себе (Коцюб., 1, 1955, 317); Орлюк стояв.. в забинтованому голім торсом (Довж., Зач. Десна, 1957, 292); //Скульптурне зображення тулуба людини. Коли дверцята відчинились, криваві баки [відблиски] освітлювали на мить бронзовий мовутній торс Жака (Донч., VI, 1957, 479).*

ТОРСАННЯ, я, с. Дія за знач. торсати. *У відповідь на Гнатове бруталне торсання в актриси [М. Заньковецької] чути якийсь істеричний чи то плач, чи то сміх (Минуле укр. театру, 1953, 109); Звичайно, я враз засну. Прокінувся від енергійного торсання за плечі (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 116).*

ТОРСАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. 1. Смикати, шарпати, трясти когось. *Вона торсала Остапа за одєжу, таяла його з собою (Коцюб., 1, 1955, 356); — Петрик, а Петрик! — легенько торсаючи хлопчика за плече, унівожоло сказав Клим (Вас., 1, 1959, 97); Він так зачитаєся, що Володьці довелося цілу хвилину торсати його (Сенч., На Бат. горі, 1960, 20); // Тягнути щонебудь посмиками, ривками. *А Бекір грав. Бив струни, торсав, тупав ногами (Коцюб., II, 1955, 148); Чує Панай: хтось торсав двері (Трубл., 1, 1955, 279); Льонька урочисто вмовстився на сидінні й почав щосили торсати важелі управління (Донч., VI, 1957, 135); *Образно. Від усієї батькової постаті, вдається, так і від солоним морським вітром, який торсав корабель десь у далеких морях (Донч., Ю. Васюта, 1950, 146); // також ч.м. Трясти. Не торсай столом, бо я на його пишу (Сл. Гр.).**

2. *Штовхати, пхати.* *Взяла ту прислужницю та й плнула. Баба то і вгледіла: «Що це ти її торсавш?» (Сл. Гр.).*

ТОРСОНУТИ, ну, нєш, док., перех., розм. Одвокр. до торсати. — *Василино! Вставай-бо та жєми віці до череди! — сказала мати і торснула Василю рукою (Н.-Лев., II, 1956, 34); Вона торснула його так, що мусив почути (Гр., II, 1963, 299); Він підбіг до хвіртки.. і торсонує її рукою, але вона не відчинилась (Добр., Очак. розмир, 1965, 87).*

ТОРТ, а, ч. Кондитерський виріб переважно круглої форми з бісквітного, пісочного та ін. тіста, покритий кремом, цукатами тощо. *Навроцька ждала гостей коло столу. На столі стояв великий пiднос з абрикосовим варєнням і тарілка недорогого торта [торта] (Н.-Лев., V, 1966, 209); З нагоди наших заручин одержала я від групи товаришів і товаришок Казимира коломасальний торт (Вільде, Пов. і опов., 1949, 71); Ніколи не залежуються на прилавках магазинів київські торти. Смачні вироби користуються заслуженою славою, попит на них зростає (Веч. Київ., 21.II 1967, 1).*

ТОРТНИК, а, ч. Зменш.-пестл. до торт.

ТОРТНИЦЯ, і, ж. Тарілка для торта. *Увагу привертать легкі та елегантні різноколірні господарські сумочки, корзини, тортниці, упаковка для посуду, пляжні набори (Веч. Київ., 8.X 1968, 1).*

ТОРТОВИЙ, а, в. Прикм. до торт. *Тортівий крем.* **ТОРТУРА**, п, ж., рідко. Те саме, що тортурá. *Де-в'ять місяців, пробутши у тюрмі, були для мене тортурою (Фр., 1, 1955, 15).*

ТОРТУРИ, ур, мн. 1. Фізичне насильство, катування від час допиту обвинуваченого, щоб домогтись від нього зізнання. *Мій батько вмер за вас,.. умер за всіх у муках, у тортурат (Метл. і Кост., Тв., 1906, 165); [Т у р.] Я не боюсь возню і тортур, я в радістю прийму в пекельних муках смерть, коли хоч трохи допоможу батьківщині (Корн., I, 1955, 243); Учитель завав страшних мук... але ніщо, ніякі фашистські торттури не могли вирвати зізнання (Д. Бєдик, Плем'я., 1958, 38).*

◇ **Брати (взяті) на тортурі, заст.** — катувати. {Д я к о н:} *Щось довго не приводять їх назад. {Ф о р т у в а т:} Либом їх знову на торттури взято (Л. Укр., II, 1951, 424).*

2. *Сильне моральне страждання, муки.* {П а р в у с:} *Геть, сатано-спокуснику! Геть, кате! Се ти прийшов торттури завдавати стражденим душам! Ти привести хочеш до зради нас! (Л. Укр., II, 1951, 476); Ота роз-*

мова, що відбувалася під час сніданку, була для Івана суцільними тортурями (Гончар, Південь, 1951, 137).

ТОРТУРНИЙ, а, е. Стос. до тортур. Тортурні муки; Тортурні прийоми; // Признач. для тортур. Тортурні кліщі.

ТОРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. торувати.

◇ **Торування шляху** (шляхів) у чому, до чого — створення сприятливих умов для досягнення чого-небудь, для утвердження чогось. *Кіурнберзький процес буде ще однією перевіркою виконання узвал Кримської та Берлінської конференцій. І — торуванням шляху Об'єднаним націям в їх боротьбі за мир в усьому світі* (Смолич, Після війни, 1947, 29); *Велике значення в торуванні шляхів до марксистського літературознавства мали праці Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського* (Рад. літ-во, 4, 1968, 3).

ТОРУВАТИ, ую, уєш, недокл., перех., перев. у сполуч. зі сл. д о р о г а, ш л я х, п у т ь, с т е ж к а. Те саме, що прокладати 3. *По річці вилася пливуть [скіфі] І по льоду двіткім торують тижку путь...* (Зеров, Вибр., 1966, 394); *Торувати новий шлях завжди важче, ніж їти вже пройденою дорогою* (Літ. газ., 2.XI 1946, 2); *В ім'я щасливого майбутнього Нечуй-Левицький сатиричним пером викривав усю неодоливість і нікчемність тогочасної дійсності, торував шляхи до кращого майбутнього* (Вітчн., 1, 1964, 147); **Образно. Вони [отрумки] дзвенять за темним бором, За горизонтом неозорим. В стариз, розквашених полях Собі торують дальній шлях, Щоб потім вилитись у ріку І в синє море потекти ...* (Шпорта, Вибр., 1958, 333).

◇ **Торувати** між дв. межа; **Торувати** собі дорогу (шлях, стежку, путь) — те саме, що прокладати собі дорогу (стежку, шлях і т. ін.) (див. прокладати). *Іван Іванович це малолітком Лишився сам — батьки поумирали, І сам собі дорогу життєву Він торував* (Рильський, 11, 1956, 207).

ТОРФ, у, ч. Суцільна маса, що утворюється в болотах і являє собою скупчення напіврозкладених рослинних решток із домішкою мінеральних частинок (піску, глини тощо); належить до горючих корисних копалин, а також використовується як добриво. *Україна має величезні запаси торфу, загальна площа якого перевищує 2—2,5 млн га* (Вісник АН, 4, 1949, 11); — *От ми і знайшли торф біля Морозького озера* (Стельмах, 1, 1962, 348); *Ефективність торфу як добрива залежить від наявності в ньому певних поживних речовин, а також від його кислотності* (Колг. Укр., 9, 1959, 20).

ТОРФИЩЕ, а, с. Те саме, що торфвище. — *Кле-кле-кле! — клекоцуть вгорі лелеки. Вони прямують аж он туди на торфища, де зеленіс лужок* (Збан., бдина, 1959, 6).

ТОРФО... Перша частина складних слів, що відповідає: а) слову **торф**, напр.: т о р ф о в и д о б у в а н н я, т о р ф о д о б у в н и й, т о р ф о у т в о р е н н я; б) слову **торфовий** у 1 знач., напр.: т о р ф о а м і а ч н и й, т о р ф о б е т о в, т о р ф о б о л о т н и й, т о р ф о б о л о т о, т о р ф о б р и к е т н и й; у 2 знач., напр.: т о р ф о а г р е г а т.

ТОРФОВАНИЙ, а, е, с.е. Дієпр. пас. мин. ч. до торфувати.

ТОРФОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до торф. *Торфовий порошок*; // Який містять у собі торф. *Як показала практика, не можна добитись постійної і високої родючості торфових ґрунтів без травосіяння* (Хлібороб Укр., 8, 1968, 12); // Такий, де в покладі торфу. *А на спадистому березі, недалеко від торфових островів, ховалась зграя журавлів* (Труби., 1, 1955, 80); *На торфових болотах добувають торф* (Фіз. геогр., 5, 1956, 54); // Зробл. із торфу, з домішкою торфу. *Одним із найважливіших*

заходів догляду за посівами льону є мульчування їх торфовою кришкою, щоб залобіти утворенню ґрунтової кірки (Техн. культ., 1956, 61); *Торфовий брикет; Торфовий компост*; // *Добутий з торфу способом перегонки. Торфовий двозьм; Торфові смоли.*

2. Стос. до добування й перероблення торфу. *Збільшити за п'ятиріччя виїзск устаткування для механізації торфової промисловості не менш як у 2 рази* (Директ. ХХ з., 1956, 19); *У Житомирській області торфоаміачні (гумінові) добрива виготовляють на торфових підприємствах* (Колг. Укр., 5, 1962, 22); *Торфове господарство*; // *Признач. для добування й перероблення торфу. Торфовий комбайн.*

3. Який працює на торфі. *Торфова електростанція. ТОРФОВИК*, а, ч., рідко. Те саме, що торф'яник. **ТОРФОВИСЬКО**, а, с. Те саме, що торфвище. *Та ось він на самому дніщі Лисової балки. В темному болоті борсаються коні. «Торфовиськов», — з жатом подумав Коропов, зіскочив з самей і заводився рятувати коні* (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 166).

ТОРФОВИЩЕ, а, с. Поклади торфу, торфове болото. — *Гвилиця — широке, розгалужене торфвище, величезне болото* (Чаб., Тече вода., 1961, 96); // Місце, де видобували торф. *Осушені болота і торфвища цінні тим, що на них можна одержувати високі і сталі врожаї щороку, за будь-якої погоди* (Хлібороб Укр., 5, 1966, 17).

ТОРФОГНІЙ, гвіюб, ч. Суміш торфу та гвію як добриво. *Над водою, над рікою У горщикач з торфогою Огородницька бригада Розсадила всю розсаду...* (Стельмах, Жито., 1954, 196); *Дуже ефективним добривом в також торфогній* (Колг. Укр., 9, 1959, 21).

ТОРФОГНОВІЙ, а, б. Прикм. до торфогній. *По торфогноєвих компостах, приготованих з 69 процентів торфу, 23 процентів гвію, 8 процентів погачі, навішшка врожаю дорівнює 35 процентам* (Колг. Укр., 7, 1957, 31); *Вплив на врожай органічних добрив, зокрема торфогноєвих компостів, великою мірою залежить від якості їх виготовлення* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 9).

ТОРФОКРИШВО, а, с. Подрібнена маса торфу. *Транспортувати торфокришво на великі відстані справа нелегка. Для цього найкраще було б мати спеціальні механізми* (Хлібороб Укр., 9, 1963, 25); *Цей [міжколгоспний] заєін ваготовляє торфокришво і компостує його з мінеральними добривами* (Хлібороб Укр., 1, 1963, 13).

ТОРФОКРИШКА, и, ж. Те саме, що торфокришво. *Просушену торфокришку завогають у стаїні й кошари, компостують в гвіюм і мінеральними туками* (Хлібороб Укр., 1, 1962, 10); *Якщо в господарстві немає світлого приміщення, картоплю можна пророщувати у вогкій торфокришці або тирсі* (Наука., 3, 1958, 30).

ТОРФОПЕРЕГНІЙНИЙ, а, е. Торфоперегнійні горщикачки — виготовлені із суміші торфу, перегною, дернової землі та мінеральних добрив циліндри або кубини для вирощування в них розсади капусти, помідорів і т. ін. *Розсаду капусти рекомєндується вирощувати в торфоперегнійних горщикачах* (Колг. епц., II, 1956, 105); *Торфокостности, торфоперегнійні горщикачки, підстилка для тваринницьких ферм — на все це йде фрезерний торф* (Роб. газ., 30.III 1965, 2).

ТОРФОПІДПРИЄМСТВО, а, с. Підприємство, що видобуває торф. *На торфопідприємстві прийде досконалиша техніка* (Роб. газ., 30.III 1965, 2); *До Великої Жовтєвої соціалістичної революції торф видобувався в дуже незначній кількості і торфопідприємства були підсобними промислами при спиртних і цукрових заводах* (Шляхи розв. пал. пром., 1958, 110).

ТОРФОПОРОШОК, шкў, ч. Подрібнена на порошок торфова маса. *Якщо заводського гранульованого суперфос-*

фату в господарстві немає, то можна виготовляти органічно-мінеральні гранульовані добрива безпосередньо на місці, використовуючи для цього звичайний суперфосфат та органічні добрива (перезній-сипець, пташиний послид, торфопорошок тощо) (Добрива., 1956, 109).

ТОРФОРІЗ, а, ч. Машина для різання торфової маси.

ТОРФОРОДОВИЩЕ, а, с. Родовище торфу. У моговому болоті торф утворюється так: мох відмирає з нижнього кінця, а верхній продовжує рости. Через це моговий покрив на торфородовищах росте вгору і перетворює болотні низини на горбкуваті підвищення (Курс заг. геол., 1947, 124).

ТОРФОРОЗРОБКА, и, ж. Місце добування торфу; торфодобувне підприємство. Екскаватор [МТК-14] пройшов випробування на торфдорозробках Черкащини і дістав високу оцінку спеціалістів (Веч. Київ, 14. V 1971, 4).

ТОРФОСІС, а, ч. Машина для добування торфу гідравлічним способом.

ТОРФОФЕКАЛІ, ій, мн. Добриво, що становить суміш торфу та фекалій. Найкращим добривом під картоплю є перепрілий гній, комости, торфокости й торффекалії (Колг. Укр., 5, 1958, 35).

ТОРФОФЕКАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до торффекалії. Високий ефект дав внесення під картоплю торффекального комосту (Картопля, 1957, 56).

ТОРФУВАННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. торфувати. **ТОРФУВАТИ**, ую, ўш, недок., Perez., с. г. Удобрювати ґрунт торфом.

ТОРФ'ЯНИЙ, а, е. Те саме, що торф'яний. М'яка з торф'яною кришкою земля пружинила під колесами (Стельмах, II, 1962, 83); Гітлерівці знали, що надходить Жовтнєве свято, і, певно, наміснє загадали всім селянам вилодити на торф'яні розробки (Панч, В до-рози, 1959, 124); Торф'яна промисловість; Торф'яний масос.

ТОРФ'ЯНИК, а, ч. 1. Поклади торфу, торфове болото. Свєен говори некапливо, наче хотів утмяжувати ій, що вяляе собою Ізній район. Болота, торф'яники, дрібноліс, а орні землі зовсім нікудишні (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 234); Бригада працює на торф'яниках колгоспу імені Калініна. Торф добувають пошаровим способом (Хлібороб Укр., 8, 1966, 40).

2. Робітник на торфдорозробках; // Фахівець із торфодобування.

ТОРФ'ЯНИСТИЙ, а, е. Який містить у собі торф. Торф'янистий ґрунт.

ТОРФ'ЯНИСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. торф'янистий.

ТОРФ'ЯНИЦЯ, і, ж. Жін. до торф'яник 2.

ТОРФ'ЯНИЩЕ, а, с. Те саме, що торф'янище. Щороку розливалася Прип'ять і заливала ці родючі торф'янища (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ТОРЦЕВИЙ, а, е. 1. спец. Прикм. до торцець 1. Для остаточної обробки торцевих поверхонь у насадних фрез, а також для шліфування отвору у фрез, розверток. — застосовують цангові патрони (Технол. різального іастр., 1959, 50); // Який міститься на торці. Для того, щоб фреза не поверталася на оправці, в ній роблять шпонковий паз. Шпонковий паз може бути поздовжнім або торцевим (Фрез. справа, 1957, 33); // Пристосований для оброблення поперечного зрізу чого-небудь, для роботи по торцю. Характеризуючи торцеві фрези, треба еказати увагу на їх переваги (Метод. вкл. фрез. спр., 1958, 50); // Який полягає в обробленні поперечного зрізу чого-небудь, у роботі по торцю. Торцеве фрезерування.

2. Зроблений з торців, покритий торцями (у 3 знач.). Чудові ворони і білі коні, з сітками і блискучою збруєю,

нетерпляче були копитами об торцеву мостову (Кочура, Зол. грамота, 1960, 257); Вони [силі] окривляли юнака, пробуджені величним містом, яке котило, немов хвилі, натовп на обох боках Невського, екіпажі, санки по торцевому брукові (Полт., Повість..., 1960, 374).

3. буд. Поперечний, боковий. У торцевих стінах стовищу прибудовують тамбури з подвійними зовнішніми дверима (Колг. енци, II, 1956, 169); На торцевій частині житла було одне вікно проти столу, рідше два (Дерев. зодч. Укр., 1949, 9); В більшості районів північної та лісостепової частини України на торцевому фасаді («примілку»), що виходить на вулицю, роблять два вікна (Жилий буд. колгоспника, 1956, 55); // Розташований на поперечному боці чого-небудь. Торцеві двері вагона; Торцеве вікно.

ТОРЦІВКА, ц, ж. 1. розм. Торцювальний верстат.

2. Торцевий брук.

ТОРЦЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для торцювання. Торцювальний верстат.

ТОРЦЮВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається торцюванням.

ТОРЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. торцювати. Стругання торцевих поверхонь деталей з деревини, коли волокна перерізуються під кутом 45—90°, називається торцюванням (Гурток «Умліі руки..», 1955, 56).

ТОРЦЮВАТИ, юю, юш, недок., Perez., спец. 1. Обробляти торці (в 1 знач.). Ролики для транспортерів раніше виготовлялися так: газозварники різали труби на частини, токарі торцювали крайки до необхідних розмірів (Роб. газ., 26. II 1963, 2).

2. Покривати торцями (у 3 знач.). Торцювати бру-хяку.

ТОРЦЮВАТИСЯ, цб'ється, недок., спец. Пас. до торцювати.

ТОРЦЮВАННЯ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнв. ч. до торцювати.

ТОРЧКУВАТИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що сторчкуватий. «Неодмінно щось буде. Гадюка є в пазусі. Може й не Одарка, а оцей рідкобровий Шарпа з торчкуватим вуом? Іч, як скалється усмішкою» (Ле, Ю. Кудря, 1956, 20).

ТОРЧМА, присл., розм., рідко. Те саме, що сторч. Люди, облнччя, одержина .. Поверх усього того в'ються по вітру стрічки діючі різноцвітні [різнокольорові],.. сиві та чорні шапки козацькі, верховими високопонаде-ного веза то бочками, то знов сіном, з вилами торчма у йому [ньому] (Вовчок, I, 1955, 303).

ТОРШЕР, а, ч. Світильник на високій підставці, який стоїть на підлозі. Ніяка бура не може одертися в цю велику кімнату, де освітлений лампою великого торшера зараз непоручно сидить, читаючи газету, старий Комаренко (Собко, Срібний корабель, 1961, 161); У куточку для відпочинку добре поставити торшер (Веч. Київ, 4. II 1961, 4).

ТОРШЕРНИЙ, а, е. Прикм. до торшєр. Новою гордістю Брунєльді Сак була велика торшерна лампа (Загреб., Європа 45, 1959, 112).

ТОСІ, дит. Вгук, яким супроводжують плескання в долоні, граючись із дитиною та приспівуючи: «Тосі, тосі лапки — поїдем до бабки»; // у знач. ім. тосі, с., невідм. Давно тобі тосі плескали? (Сл. Гр.).

ТОСІНЬКИ, виг., дит. Пестл. до тосі.

ТОСКА, і, ж., рідко. Те саме, що туга. — То оце вже, всьому між нами край! всьому? — з тоскою запитує він (Вас., Вибр., 1944, 132).

ТОСКНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тужний, тужли-вий. Дні тягнулися тоскні і безпросвітні, і саме в один з таких днів біля вокзалу зустрівся Клаві Андрій Пере-кат (Собко, Нам спокій., 1959, 22); Все сидить коло

вікна, — на руку схилялась, тоскними очима дивиться в степ (Вас., Вибр., 1954, 43); Повертаючись до монастиря, почули вони тоскний рідкий дзвін (Тулуб, Людоловн., I, 1957, 130).

Тоскний біль — щемливий біль. Йому стало холодно. Задріботили зуби, тоскний біль здушив.. голову (Мик., II, 1957, 216).

ТОСКНІСТЬ, ності, ж., рідко. Стан і властивість за знач. **тоскний**; туга. Жамойський, вловивши в погляді дружини надзвичайну тоскність, лише гетьмана і рушив до графині (Ле, Наливайко, 1957, 20).

ТОСКНО, рідко. Присл. до **тоскний**. Лиш ген-ген.. тужно, тоскно, мелодійно грав гуцул на трембіті... (Хотк., II, 1966, 33); // у знач. присудк. сл. Од того жалбного витья і явчання тоскно стало на серці у Марка (Трубл., Мандр., 1938, 98).

ТОСТ, у, ч. Коротка застільна промова з побажанням чогось і пропозицією випити чарку на честь кого-чого-небудь. Пан радник був відомий своєю слабкістю виголошувати тости (Фр., VI, 1951, 214); Зейльнена від пунт гімназичного режиму, жлодь поводилася буйно.. Спітали пісень, виголошували тости (Ком., Терен., 1959, 146).

Запропонувати тост див. запропонувати.

◇ **Підіймати** (піднімати, підійняти, підняти, підносити, піднести і т. ін.) тост — висловлюючи певне побажання, пропонувати у зв'язку з цим випити, а також пити після такого побажання. Коли піднімали тост за здоров'я молодих, він [Альфред] зводився, обтирає серветкою губи, уклонявся на всі боки і знову брався за їжу (Вільде, Поввол. діти, 1960, 323); Підношу з повним кулєм Я тост за береги Дніпра (Рильський, II, 1960, 46).

ТОТ, тотá, тотó; жн. тоті, тотіх; займ. вказ., діал. Той. Тільки руки і ноги, мускулісти, рапаві та сильно розв'язі, свідчили, що тот хороший злочинець не в добрі проказя, але ріс серед важкої праці (Фр., I, 1955, 274); Зробив [Ардінки] .. скрулки і грає, а візці пасуться. Побачив бог та й вкрав того в него [в нього] (Коцюб., II, 1955, 329); Уважай на тому дитинку, Маріє (Коб., III, 1956, 424); Дівчино моя, Будем слухати з тобою в парі солово'я. Всі рудиди перелємо в серденька свої, Все життя вчуватися будуть тоті солово'ї (Ус., Листя., 1956, 47).

ТОТАЛІЗАТОР, а, ч. 1. На перегонах механічний лічильник, що показує грошові ставки, зроблені на якогось коня.

2. Бюро, що приймає грошові ставки на коней і сплачує винаги.

3. Гра на гроші під час таких переговорів.

ТОТАЛІТАРИЗМ, у, ч., книжн. Тоталітарний режим; //Пряхивність до цього режиму, захист його.

ТОТАЛІТАРНИЙ, а, е, книжн. З відвертою терористичною диктатурою монополістичної буржуазії; фашистський. Поряд з придуренням демократичних сил і насадженням тоталітарних порядків правлячі кола імперіалістичних держав шукають виходу в зовнішніх авантюрах, у загостренні міжнародної напруженості (Ком. Укр., 8, 1968, 4).

ТОТАЛІТАРНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **тоталітарний**.

ТОТАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Який стосується всіх, охоплює все, всіх; який поширюється на всіх; загальний, всеосяжний. ЗД тварин дослідної групи піддавали тотальному одноразовому опромінюванню рентгенівськими променями (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 63).

Тотальна війна — імперіалістична війна, що характеризується підкоренням діяльності всіх галузей народного господарства потребам війни й застосуванням

на війні всіх засобів масового знищення не лише проти збройних сил противника, а й проти мирного населення. Не засобами війн, тим більше тотальних, мусять сьогодні люди завойовувати собі щастя (Довж., III, 1960, 31).

ТОТАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **тотальний**; загальність, всеосяжність. Тотальність оборони.

ТОТЕЖ, присл., перев. у спол. з на, діал. Зненацька. А люде Підстерезуть вас на тотєж, Уловлять і судить не будуть, В кайдани туго окутуть, В село на зрище приведуть (Шевч., II, 1953, 328).

ТОТЕМ, а, ч. У первісних релігіях — тварина (рідше рослина, явище природи й т. ін.), що вважалася родоначальником і охоронцем роду або племені й була культовим об'єктом. Час сарматських знаків, які дійшли до нас, був часом, коли тотем-тварина відступав на задній план, а на перше місце висовуються предмети кочового ладу (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 40); Суть тотемізму полягає в уявленні, нібито кожна родова група людей мала свого предка — тварину або рослину.. Така тварина або рослина була тотемом для роду і об'єктом культового поклоніння всіх його членів (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 21).

ТОТЕМІЗМ, у, ч. Одна з первісних форм релігійних вірувань, за якою нібито існує надприродний зв'язок між давою родовою групою людей і тотемом. Найдавнішими формами релігійних уявлень і вірувань були тотемізм, жазія й анімізм (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 21); Суть тотемізму полягає в уявленні, ніби кожна родова група [первісних] людей мала спільного предка у вигляді тварини або рослини, якого вона вважала своїм родоначальником і покровителем. Така тварина або рослина була тотемом для роду.. і об'єктом культового поклоніння для всіх членів роду (Іст. УРСР, I, 1953, 15).

ТОТЕМІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до тотемізму. Тотемістичні обряди.

ТОТЕМНИЙ, а, е. Стос. до тотема, властивий йому. Час сарматських знаків, які дійшли до нас, був часом, коли тотем-тварина відступав на задній план, а на перше місце висовуються предмети кочового ладу, губляться тотемні назви родів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 40); Тотемний культ.

ТО-ТО, част., розм. 1. Уживається в прямиї мові в знач.: саме так, у цьому-то й суть.

◇ **То-то** [воно] і (й) е — у цьому-то й справа. — **То-то й сі** — додає Грицько Куцицько, і всі зареготалися (Мирний, IV, 1955, 31); **То-то й сі** поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журиться ні об чім, і не готує собі нічого (Кв.-Осн., II, 1956, 137).

2. Уживається в окличних реченнях для підсилення захоплення, подиву, невдоволення тощо в знач.: от уже справді, от де. — **Привидиш лише до мене добре: то-то ж гарний! то-то ж хороший!** — **Хіба помочи!** — одмовила йому весело молодичка (Вовчок, I, 1955, 124); **Не можна й розказати, як зрадоцили [зрадливі] і Василь і Маруся!**.. Довго дивися на них Наум, та все нишком сміється та дума: **«То-то діти!»** (Кв.-Осн., II, 1956, 70); **Діти .. сидять та слухають.. Не дай же, боже, вітрові зрюкнуть у двері або в стіну чим-небудь, або собаці шкрябнуть у двері — то-то ляку!** (Дв. Чайка, Тв., 1960, 27); **Витіпала жемчу [плосконі] Онисья, потім гарненько повією нею зв'язала та аж головою потитала, і з усім-то і з досадою: — То-то, прядива отакого!** (Головко, II, 1957, 24).

3. Уживається для підтвердження здогаду про причину певних дій, поведінки кого-небудь у знач.: так ось чому. [П а л а ж к а:] **З банку?** ..Ну, так і в. **То-то**

Хвєнка позавчора звалилася, що їй треба з Іваном до банку їти (Мирний, V, 1955, 250).

4. Уживається для посилення певного твердження, висновку в знач.: звичайно, так і повинно бути. — Ну, то-то ж. У мою хату вступив — мою й волю чини, — промовив він, відходячи (Мирний, I, 1954, 161).

ТОТОЖНИЙ, а, е. Такий самий, однаковий з чимсь, цілком подібний до чогось, схожий один з одним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом. *Тотожним бути й відрізнятися* — в цьому життєві живого суть (Тич., II, 1957, 143); *Переломні моменти в розвитку культури та в економіці й суспільних відносинах не завжди тотожні* (Еллан, II, 1958, 176); *Так от і в віршах моїх тає всюди побачити можеш Спільних багато значків і висловів навіть тотожних...* (Зеров, Вибр., 1966, 148); *Які ловить себе на тому, що його думки про економію збігаються з думками старшого брата. Невже ітні погляди цілком тотожні?* (Стельмах, I, 1962, 326); // *Відповідний чому-небудь, цілком схожий на щось. Скрізь розкотився сток [слогін] тяжкий, Сток, грозові тотожний* (Граб., I, 1959, 420); *Твої [Джамбула] слова уста шептали кожні, народній правді рівні і тотожні* (Голов., Поезії, 1955, 49).

ТОТОЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Цілковита схожість чого-небудь, подібність одного до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом. *Ніколи до цієї хвилини Бронко не припускав, що психічні переживання можуть відтворитися [відтворюватися] з такою тотожністю* (Вільде, Сестри., 1958, 396); *Сам факт популярності того чи іншого поета завжди засвідчує певну тотожність його емоцій із загальнопоширеними настроями* (Вітч., 5, 1968, 145); — *Я не маю права викадати чужі погляди, але якби ви, Петрусь, довірили мені свої, то я могла б судити про тотожність або відмінність їх* (Бурл., Напередодні, 1956, 91).

△ **Зако́н тото́жності** — один з основних законів формальної логіки, що відображає відносну стійкість і якість визначеності явищ об'єктивної дійсності, згідно з яким поняття в процесі мислення повинні бути точними, визначеними та недвозначними й зберігати певні, їм властиві ознаки. *Змішування понять, одночасне ежвання їх у різні розуміння призводить до плутанини, суперечливих, невизначених суджень, до хибних висновків. Додержання закону тотожності забезпечує визначеність і точність наших думок* (Логіка, 1954, 82).

2. *мат.* Рівність, що дійсна при всіх числових значеннях літер, які входять до неї. *Якщо в будь-якій рівності обидві її частини становлять тотожні алгебраїчні вирази, то така рівність називається тотожністю* (Алг., I, 1956, 80).

ТОТОЖНО, присл. до тотбюний, *Однорідні додатки і обставинні слова переважно виражаються в морфологічному розумінні тотожно* (Мовознав., IV—V, 1947, 188).

ТОЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мін. ч. до точіти¹ 1—4. *Добрий розум в голові, Гострі ножі у траві, Гострі ножі точені, В крові панів точені...* (Пісні та романси., II, 1956, 138); *Приложила [Мпрослава] гарно точений ріє до своїх коралевих уст і затрубила на весь ліс* (Фр., VI, 1951, 17); **Образно. Яка принижена, облягована Вона [мова] в твій [Шевченків] час була.. З любов'ю точені, леліані Тобою ті слова, Були в людські серця засіяні — І мова та жива* (Турч., Земле моя., 1961, 32); **У порівн. — Красень! Батькова дитина! А носик, як точений!* — *відповідає Мірошниченко* (Стельмах, II, 1962, 249).

2. у знач. прикм., перен. Доведений до найвищого ступеня виразності, чіткості, досконалості. *Жарт любив [батько], точене, влучне слово* (Довж., Зач. Десна, 1957, 478); *Ні вісті, що приходять через море, Ні*

строф любовних точені рядки, Ні в ароматах свіжої луки Співання дам, що тишає наших зорі [очі], — Ніщо мого вже серця не торкне (Зеров, Вибр., 1966, 442).

ТОЧЕНИЙ, а, е. 1. Виготовлений, оброблений точіням. *Кругом стала були поставлені непомальовані точені стільці з високими, грубо повітряними спишками* (Н.-Лев., VII, 1966, 12); *Вона ж тут живе, як у в'язниці.. без садка, без піддашків з точеними ґратками* (Л. Укр., II, 1952, 711); *Довгий будинок з малими вікнами і високим дахом був укритий мережаючою гонтою, точені колони спиралися на пофрбований рундук з приступками* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82); *Яворіська скульптура йде від точеної дерев'яної іграшки* (Літ. Укр., 3.І 1969, 4).

2. *перен.* З правильними, чітко окресленими обрисами, вигонченою, досконалою формі (про частини людського тіла). *Крутилася [Мар'яна] по хаті, і а-під розвистреної спідниці проглянули її точені литки і ямки під коліньми, а від цієї постані повіяло свіжістю весняної землі* (Стельмах, II, 1962, 293); *Тоді Катря сумно похилила голову, тримаючи рукою важку догу косу, мов точе закрутить її кругом білої точеної ши...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 300); *Зблідла, з великими карими очима під мармуровим точеним надбрів'ям, у коштовному тупрі.., вона скидалась на царівну* (Рибак, Помилка., 1956, 176).

ТОЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тчка 1, 2. *Який був дужий і чистий [батько]. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, тхлясте, руки широкі, щедрі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 478).

ТОЧІЛО, а, с. Каміний або наждачний круг, а також наждачний верстат, за допомогою якого гострять різальні й колючі інструменти. *Під жузнем в невеличкім піддашку обік точила стоїть пара вовозит коліс, які принесено до ковання [кування] (Фр., IV, 1950, 188); Проти куки — добре утолтанний майданчик. На нім — кілька возів, перевернутих вверх колесами, точило, джежа з водою, конов'язь* (Кол., Терен., 1959, 18); *Корисно продемонструвати учням характер іскроутворення при обточуванні на точилі сталей різних марок* (Метод. видг. фреа. спр., 1958, 38); **У порівн. На зоряне небо виплила місяць і станув [став] срібним точилом* (Коб., III, 1956, 460).

ТОЧІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для гостріння різальних і колючих інструментів; гостральний. *Над зрубом, в насипу кураана, вилітаєо сади багаття, череп бика, посудину і точильний камінь* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 98); // *Признач. для виготовлення чого-небудь точінням. Точильний верстат.*

ТОЧІЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто займається гострінням різальних інструментів; гостральник. *Мічурін шов жістом і вищував деревчаним голосом, наслідуючи точильників ноже* (Довж., I, 1958, 440); *У правому залубі корми точильник гострив ножі, а проти збоку від нього сиділа група коломоят* (Епік, Тв., 1958, 300); // *Робітник, що виготовляє що-небудь точіням.*

2. *Жук, шкідник деревини. Столярні вироби й кімнатні меблі пошкоджуються личинкою жука — мелевого точильника* (Стол.-буд. справа, 1957, 52).

ТОЧІЛЬНЯ, і, ж. Майстерня для гостріння різальних і колючих інструментів або для виготовлення чого-небудь точіням.

ТОЧИТИ¹, точу́, то́чиш, *недок.* 1. *перех.* Те саме, що гострять 1. *Враже поле кров'ю мочить І об камінь шаблю точить Палай!* (Бор., Тв., 1957, 120); *Ми млієли з мамою нашу тхну розмову, а в кузні із свистом і скреготанням точили об макітру ножі* (Коцюб., II, 1955, 357); **Образно. Беркут, в повітрі натрудивши крила, Тут [на скелі] спочивав і пазури точив*

(Перв., II, 1958, 97); *У порівн. Сніг не скріпів нід ногами, а вищує, наче об нього мечі точили (Тют., Вир, 1964, 461); // Надавати потрібної форми, сточуючи, спалюючи край або виступи чого-небудь. — А там — камінь обробляють — точать, пиляють, виструпують з нього всякі виробки (Мирний, IV, 1955, 330); Поруч з ним [ковалем] молодий хлопчина Точить сталь на новім верстаті (Забашта, Нові береги, 1950, 60).

◇ Точіти зуби див. зуб; Точіти ніж на кого — те саме, що Гострити ножа (сокіру, меч і т. ін.) (див. гострити). — Не помічав, щоб Віктор точив на тебе ніж (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 584); Точіти язик: а) те саме, що Ляси точіти (див. ляси). Біля крамничі. Чоловік зо три іще й досі точать язика на цю ж таки тежу — про ступи, а то всі в крамничі вже (Головко, I, 1957, 312); б) лихословити на чийсь адресу. Юлька мовчки пішла дорогою вниз, пригнічена і безпорадна. Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село точить язика на ній (Томч., Жмеяки, 1964, 135).

2. *перез.* Те саме, що виточувати¹ 1, 2. Він так точив ту деталь, що смужка Поту лягла на лиці (Шпорта, Запоріжці, 1952, 80); Кував в арсеналах він [майстер] зброю, Точив за снарядом снаряд. Висяв в лісах під Москвою, В сталь одявав Сталінград! (Нагв., Вибр., 1957, 133); Увійшов Павло у їх хату — Лукаш сидів на печі, точив веретено (Вовчок, I, 1955, 167).

3. *неперез.* Виконувати роботу токаря. На верстатах точим, точим ми, Уміло вже й майстерно (Ус., Вибр., 1948, 14).

4. тільки з ос., *перез.*, *перен.* Поступово псувати щось, гризучи, проїдаючи, роблячи дірки; поїдати, гризучи (звичайно про гризунків, хробаків і т. ін.). Гидкий черв'як почав точити глуту домовину (Мирний, IV, 1955, 332); Зійде завтра день бласкучий, Та не всієї відпочить, Як той [царя] труп, у мєлі енлючий, Робаки [хробаки] почнуть точить (Граб., I, 1959, 228); Ще он тоді явори Юхим попилав, лежали-лежали, шашіль точити вже став, а таки долежали (Головко, II, 1957, 233); Лісова миша рудувата і черево в неї біле. Живе вона собі в лісі, тільки на зиму часто в клуні перелазить та зерно точить (Коп., Як воли..., 1961, 46); *Образно. Повсюди чад, а ворог лютий Пекельні бенкету справляв, Гнітить скрізь сили неокуті І точить мозок, наче тма! (Стар., Поет. тв., 1958, 37); // Поступово руйнувати щось (про дію води, вітру тощо). Сава Петрович пенсий себе. «Вода й камінь точить, то гроші й подарунки дівочу епертисть і поготів» (Головко, II, 1957, 192); *Образно. По війні ти [пророк] на заливачих міста лишився один, І палкі твої сльози точили холодне каміння (Л. Укр., I, 1951, 183).

Точіти нори — рити нори. Се той звірок, що нори точить (Сл. Гр.).

◇ Точіти серце див. серце; Точіти хліб — незаслужено, даремно їсти чийсь хліб. А ще мене просили хлібороби — Коли писатиму, так прямо натякнуть, Щоб не точили їхній хліб нероби, Як і не сють, не кують, не жнуть! (Нагв., Гірські вершини, 1960, 52); Точіти кого, як (мов, наче і т. ін.) іржкі залізо див. іржкі.

5. тільки з ос., *перез.*, *перен.* Настирливо мучити когось, поступово позбавляючи здоров'я, сили (про тяжкі почуття, сумні думки, турбота, горе і т. ін.). Колишні думки знов турбують Семена, знову точать його, мов шашіль дерево (Коцюб., I, 1955, 117); Перестало бідну одвою Горенько точити, Йі синок вже не наймит, А радянський вчитель (Укр. лір. пісні, 1958, 591); Софрон, коли його точив смуток, клав перед Харві на столик кілька центів і просив: — Постає, Харві, мою пісню (Рибак, Час., 1960, 87); У палатах є чимало зворих,

та немає серед них такої, як вона. Іх не точить червоточина сумнієвіа, невідомості (Ле, Ю. Кудря, 1956, 289).

6. *перез.*, *перен.*, *розм.* Постійно ляяти, сварити когось, вадокучати докорами. Вона [Кайдашиха] напалася на Мелашку сльве кожного дня, точила її, як вода камінь (Н.-Лев., II, 1956, 325); — Куди ж се вона? — Піде другу невістку золити. Мене оце точила, а то ще по другу пішла (Мирний, III, 1954, 73); Згадуючи батьківські достатки, по-качиному мидючилися [Олена] перед чоловіком і щодня точила його, мов шашіль деревину (Стельмах, Хліб..., 1959, 234).

7. *перез.*, *діал.* Котити (у 1, 2 знач.). Скаже мені робити — під гору камінь точити (Сл. Гр.); Крутячись, мов могутній вулж, точив Сян свої бистрі води (Фр., VI, 1951, 303).

Точити валою — те саме, що Валою валіти (див. валою). Ёй, доню, доню, бач, з півночі Чорная хмара валою точить...? (Фр., X, 1954, 75); Точити піски — навівати, наносити піски. Буйний вітер піски точить... (Бор., Тв., 1957, 78).

◇ Бали точіти див. бали; Баяндраси точіти див. баяндраси; Баяльс точіти див. баяльс; Брєні точіти див. брєні; Ляси точіти див. ляси; Побрєхєньки точіти див. побрєхєньки; Теревєні точіти див. теревєні; Точіти балачку — вести тривалу розмову, багато балакати. До столу.. знов сіли старі, точили не закінчену за вечерею балачку (Головко, II, 1957, 65); Точіти брєхню — брєхати, робити наклепи на когось. — Ти на його почав брєхню точити по всьому повіттю... (Мирний, I, 1954, 162); Точіти війну — провадити війну. — Кажуть, заporожці з турком війну точить прибралися (Панч, Гомон. Україна, 1954, 17); Точіти розказ див. розказ.

ТОЧИТИ², точу, тóчиш, *недок.*, *перез.* 1. Повільно або кризь вузький отвір випускати рідину, іноді сипку речовину; виточувати, підіти, випіджувати. А він оббив барильце, простелив серед хати свиту, сія сам, взяв горнятко та й давай точити горляку (Н.-Лев., II, 1956, 285); З одной бочки точать вже [сірчанік] вуглець у мідяні «бідонів», звідти він піде в резервуари інжекторів (Коцюб., I, 1955, 226); // Повільно, по краплі виділяти якусь вологу. Сук лежав усе ще в балоті, не ругався, точив пилу, жаркотів (Ков., Тв., 1958, 61).

2. Змушувати текти, литися звідкись повільно, падати по краплі (про кров, сік і т. ін.). На куці сидить молод сиз-орел, В кістках реє чорного ворона, Точить кривцю на сирю землю (Перв., Слов. балади, 1946, 25); Тут з віда-прадіда, із віку в вік Збирали мед, з беріз точили сік (Нех., Дорога..., 1945, 21); *Образно. А той, щедрий та розкошний, Все трами мурує; Та отчество так любить, Так за ним бідкує, Так із його, сердешного, Кров, як воду, точить... (Шевч., I, 1963, 236); // безос. Замикаєся тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою [Катерини], гострими ранами, замість цвітів, силало, кров точило з серця (Хотк., II, 1966, 94).

◇ Точіти грóші з кого — постійно забирати в когось гроші. [М а р і я:] А коли знавиш, так що ж ти з мене гроші, як ту воду, точиш? (Собко, П'єси, 1958, 256); Точіти кров (крівцю) [з жил чїх:] з ково — експлуатувати, виснажувати когось тяжкою працею. В нужді та в утисках ми бились, А з наших жил точили кров (Воровий, Вибр., 1959, 200); Точіти свій піт на кого — тяжко працювати на когось. [Щ е п к о:] За вами панство цілого світу, з нами нікого. Ми самі Робітники й селяни, що вже сотні літ точимо свій піт на вас (Ірчан, I, 1958, 70); Точіти сльбзи див. сльбзи.

ТОЧИТИ³, точу, тóчиш, *недок.*, *перез.*, *розм.* Просівати, очищати обмолочене зерно, горох і т. ін. кризь

решето, сито тощо. — А як ходить [Химка], то неначе решето горю точить, такі викрутаси виробляє (Н.-Лев., II, 1956, 265); Порався [Давид] по господарству, з батьком у куку зерно точили на решето (Головко, II, 1957, 83).

ТОЧИТИСЯ¹, точітисся, недок. 1. Довго тривати, продовжуватися, тягтися (про дію в часі). А він і очей з неї не веде, — аж спотикається на ході. Гульба точилася до самого світу (Вовчок, I, 1955, 116); — Вже, мабуть, з пізгодини точиться стрілянина. Не одірвуться, видно, ніяк од погоні (Головко, II, 1957, 574); Суперечка про те, чи обертається Земля навколо Сонця, чи, навпаки, Сонце навколо Землі, — точилася понад тисячу років і розв'язана була в XVI сторіччі відкриттями Коперника (Знання..., 1, 1966, 4); // Проходити, протікати певним чином (звичайно про процес, проміжок часу). Життя точилось своєю чергою і мов тікали од нього вгору стрункі мінерети, що підпирали блакитну бамбу, як мармурові коломи (Кожуб., II, 1955, 159); Процайте ж ви, ріднесенькі краї, Осляні, оздоблені красою, Де в боротьбі точились дні мої, Де ворог наш знущався наді мною... (Стар., Поет. тв., 1958, 196).

2. Те саме, що відбуватися 1. У світі точиться непримирна боротьба двох ідеологій: соціалістичної і буржуазної (Ком. Укр., 5, 1963, 4); Між сучасними російськими перекладачами точиться дискусія, як відтворити умовно звану силабічну частину віршової спадщини Шевченка (Рильський, IX, 1962, 75); Місто на Міусі, за яке два дні і дві ночі точилася жорстокий бій, було взято на світланні 23 липня 1943 року (Дор., Не повторя..., 1968, 11); Точилися жорстокі війни — князь Ігор кілька разів ходив на Царгород (Скл., Святослава, 1959, 95); І вставала тоді в дитячій уяві слава бойових козацьких походів, оживали грізні сімі, що колись точилися на цій землі (Цюпа, Назустріч..., 1958, 6).

Розмова точиться (точилася) див. розмова.

3. розм. Те саме, що заточуватися² 1. Вона [голова] йому закрутилася, то він так і точиться (Кв.-Осн., II, 1956, 293); [Д. Ж у а в:] Де я? мене нема... (Точиться од саїчада вбік до стіни і притупляється до неї плечима) (Л. Укр., III, 1952, 413); — Іде конем Гаврило — через ідеальника на коневі нема, зомут шию давить, а Гаврило ще й ножи на голоблі положив, затяг коня, що аж точиться... (Горд., Дівчина..., 1954, 285); Аж тоді, аж сідас сам [Мілокостов], помітив, що точиться, немов н'який, і в очак чорні плями пропльивають (Ле, Мої листи, 1945, 101); // рідко. Повільно посуватися назад. На гору... йде [Мармурин поїзд]. Він пнїжає парюк, пнїється, але йде, не зупиняється, не точиться назад (Чорн., Визвол:земля, 1950, 55); [М а р і й к а:] Такі руйни... жах!.. [О к с а в а:] Мені страшно!.. Тут задавити може... [К л а в а:] Ой мамуно... (І всі злякано точиться назад) (Баш, П'єси, 1958, 76).

4. діал. Котятисся (у 1 знач.). Точилися вози з гори (Сл. Гр.); *У порівн. Здавалося, що вона не йшла, а неначе точилася, така дрібна й легка була у неї похода (Л. Укр., III, 1952, 712).

5. Пас до точіти¹ 1—3. Раз зробив коваль сокиру в цародійську, дивану зівлю... Ще точилася на точилі, А вже равалася — самостійно Проявистися в повній силі, — Своєю майстра цюк в коліно! (Фр., XIII, 1954, 238).

ТОЧИТИСЯ², точітисся, недок. Те саме, що текти¹ 2. Поповздили укупи по гаю, послужали, як листя шумлять, як вода точиться, та й додому прийшли (Вовчок, I, 1955, 194); І вдруге римська кров точилася червона Під мурями Філіпп (Зеров, Вибр., 1966, 213); Відрадна пролода точилася на землю з далеких верховин Ала-Тау (Вітч., 7, 1947, 117); // Втікати (у 1 знач.). Прийшла до берези, сік точиться, пити хочу, та й не н'ю (Барв.,

Опов., 1902, 73); Всі пішли до заводу, де точився з бака спирт (Шиян, Партиз. край, 1946, 68).

ТОЧИТИСЯ³, точітисся, недок., розм. Просіюватися, очищатися на решеті, ситі (про зерно, сипкі речовини). — Не із суржикю [шищкі] ліпили.. Із пишиці, що точилася у решетах, милаєсь, Поки чистая, як сонце, й світла становилася (Укр. поет-романтики..., 1968, 565).

◆ Точітисся, як через (крізь) решето — поступово зникає (про майно, багатство і т. ін.). Погосворе добро точилася, як через решето (Н.-Лев., II, 1956, 58).

ТОЧІННЯ¹, я, с. Дія за знач. точіти¹ 2. Треба підкреслити, що фрезерування по праву займає друге місце після точіння в обробці металів різанням (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 12); Точіння застосовується для того, щоб дістати форму тієї обертанні циліндричну або профільну (Стол.-буд. справа, 1957, 102).

ТОЧІННЯ², я, с. Дія за знач. точіти², точітисся². [Д о м а х а:] Треба б ось зерно переточити. [1 - а м о л о д и ц я:] Яке там точіння? Вітер вже, мабуть, сів обідати (Кроп., II, 1958, 161).

ТОЧКА, и, ж. 1. Графічний значок (.) як умовне позначення чого-небудь в алгебрі, ватному писемі, телеграфному коді, на географічних картах і планах). Точка на карті.

2. Те, що схоже на такий значок, здається пятаком на певному тлі. Аж ось, немов два очка, заглипили [замигали] дві ясні точки... (Фр., XIII, 1954, 53); Високою високо, під змарами, летів чар птицю, ледве примітною точкою чорніючи в синяві (Хотк., II, 1966, 78); Маленька аскава точка дедалі збільшувалася, і, нарешті, величезна заграва охопила велику частку неба (Собко, Шлях..., 1948, 61); *У порівн. Як темна, Рухома точка — лис із комишів По полю котиться (Рильський, II, 1960, 94).

◆ Бити в [одну] точку — постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії тощо для здійснення певної мети. Він не любить заробітчан, зате любить і поминає настирливих, з характером, таких, хто в точку б'є і б'є (Дор., Три богатирі, 1959, 7); В саму точку бити (попадати) — робити, казати саме те, що потрібно. Спочатку вони [артилеристи] висміювали її [цієї людини] дикий вигляд. Але промова припала їм до серця. — В саму точку б'є! (Панч, На каїши. мості, 1965, 89); Точка в точку — абсолютно точно. [Ф е н ь к а:] Товариш Заєр'юха? [З а в і р ю х а:] Він самий, точка в точку! (Мам., Тв., 1962, 317).

3. Одне з основних понять геометрії, фізики — місце, що не має виміру, межа відрізка лінії. Відрізок, що з'єднує центр кулі з точкою, в якій куля дотикається до площини, перпендикулярний до цієї площини (Наука..., 12, 1971, 51); Точка перетину ліній; // У механіці — місце, пункт, де зосереджується якась дія або виявляється певна властивість чи якийсь стан. Нерухома точка; Точка прикладання сили.

4. перев. чого або з означ. Певне місце, пункт у просторі, на місцевості, у середині або на поверхні чогось. Київ лежить у тій точці земної кулі, де зустрілися й переплелися між собою північ з півднем і з заводом сід (Дмит., Розлука, 1957, 156); [Т е р е ш к о:] Мені і з районом треба радитись, і зв'язок з усіма точками треба підтримувати (Зар., Антєй, 1962, 11); Юля дивиться в одну точку позаслими очима, без почуттів, без бажань, байдужа до всього (Тют., Вир, 1964, 448); // Географічний об'єкт або предмет на місцевості, що є орієнтиром, позначенням певного місця в просторі або на поверхні землі. Найвища точка [Карпат] — гора Говерла (2061 метр) знаходиться серед зеленого масиву в Чорногорі (Цюпа, Україна..., 1960, 87); // Місце, використовуване з певною метою, обране для певної мети. Я пізнавав

оператора.. в карколомних точках змінення (Ю. Янов., II, 1958, 118); *Образно. Ласій побачив, як ґрунт поповз у нього з-під ніг, відчув, що втрачає точку опори. І почуття його не обдурило (Збав., Переджвнв'я, 1960, 320).

△ Мертва точка див. мертвий; Точка росту — ділянка тіла рослини, в якій здійснюється її ріст. Перехід [рослин] від стану спокою до росту обумовлений змінами в якості складі нуклеїнових кислот, які зосереджені в точках росту (Рад. Укр., 6.1 1965, 1).

◇ Зрушити з мертвої точки див. мертвий; На мертвої точці див. мертвий.

5. чого, яка, перен., розм., рідко. Певна позиція, ставлення до когось—чогось; основа поведінки когонебудь. Лиш не могли обидва порозумітися на тій точці, чи воляк відповідала коли на сарку старшому. Неважук кавав, що ні, а панотець уперся, що це не може бути (Март., Тв., 1954, 422); Розповідаючи.. [історії про папів], [Серафіам] додавав завжди в виразним жалем: — Ну, однак, їм — кінець! З точки життя з'їзали, самі себе не розуміють (Горький, Діло Артам., перекл. Варкентів, 1950, 103).

◇ З точки зору див. зір; Точка зору див. зір.

6. перев. з означ. Місце розміщення пункту певного призначення, а також будівля, укріплення, пристосування й т. ін., що є таким пунктом. На греблі, на найвищій будівельній точці.. працює крановий машиніст (Довж., Зач. Десна, 1957, 588); [Н е ч а й:] У нас в наказ: бійцям зайняти вигідні точки, чекати і вступити в бій, коли почнеться наступ (Коп., Навколо полум'я, 1961, 235); — Сідайте, — сказав шофер. — З таких плати не берем. Заробляти на освіті і вважали на культурі сором. Це не торгова точка і не якась товарна база (Кучер, Трудна любов, 1960, 206); Радіотрансляційна точка.

△ Вогнева точка див. вогневий.

7. чого, фіз. Температурна межа, коли речовина з одного агрегатного стану переходить в інший. Температура 0° називається точкою танення льоду (Фізика, II, 1957, 9); Всяка чиста речовина має постійну температуру плавлення, або точку плавлення (Хімія, 7, 1956, 8); Точкою роси називається температура повітря при повному насиченні водяною паром (Довідник сіль. будівельника, 1956, 463).

△ Точка замерзання див. замерзання; Точка кипіння — температура, при якій кипить рідина; Точка плавлення див. плавлення.

8. з означ. Певний рівень, фаза, межа чогось, що вимірюється, обчислюється. Під час відпалювання (нагрівання вище критичної точки і поступового охолодження) сталь набуває дрібнозернистої аустенітної структури (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173); Точки 0° і 100° називаються сталими точками термометра (Підручник дезинф., 1953, 11); // Ступінь, що характеризує якість, рівень розвитку чогонебудь. Напруженість розвитку дві поступово наростає, досягає своєї кульмінаційної точки (Вітч., 8, 1958, 171).

◇ До точки — до кінця. — Боявся, що часу не вистачить. А воно якраз. Договорилися дві точки (Головко, II, 1957, 449).

9. Момент, пункт у розвитку, перебігу чогонебудь. Розкладка елементів на фази допомогла вивчити критичні точки в найважливіших елементах на різних [гімнастичних] снарядах (Наука.., 5, 1968, 43); // Пункт, питання, об'єкт уваги, інтересу. — Все те, що сказав речник людей, зводиться до двох точок (Фр., IV, 1950, 121); Така ситуація, коли нове раз у раз відкривається спільними нині зусиллями вчених різних галузей у точці вітчення наук, законодавча (Літ. Укр., 17.X 1967, 4); // у сполуч.

зі сл. в н х і д н и й, в і д п р а в н и й. Те, з чого щось веде свій початок, служать основою, підставою чогонебудь. Нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не поняття краси, а чуття естетичного улюблення (Фр., XVI, 1955, 291).

◆ І [на цьому (тому)] точка — і по всьому, і кінець. — Так що підпишіть, товаришу, цього акта, і на тому точка (Головко, II, 1957, 164); — А на мою думку, — сказав другий, молодий хлопець у військовій шинелі.. — дочекайтесь ночі, раптово налетіти, закидати гранатами, обстріляти з кулеметів — і точка! (Збав., Таємниця.., 1971, 165).

ТОЧКОВИЙ, б'ва, б'вє. 1. Який складається з точок (у 1 знач.). Точкова лінія; Точковий орнамент.

2. спец. Який має вигляд точки (у 1 знач.), точок; дуже малий за розміром. Сила, з якою взаємодіють дві точкових заряди, прямо пропорційна величинам зарядів, обернено пропорційна квадратові віддалі між ними (Курс фізики, III, 1956, 9); Точкова корозія.

3. спец. Спрямований на окремі місця, точки поверхні; який діє або виявляється в окремих місцях, точках. Точкове зварювання.. застосовується для зварювання точкових листів, коли немає потреби в щільності шва (Практ. з машинозн., 1957, 172).

ТОЧНИЙ, а, е. 1. Вимірний, вирахований з максимальним наближенням до об'єктивних даних; протилежне п р и б л и з н и й. Московська радіостанція для сигналу точного часу рівно о 19 год. 00 хв. (Астр., 1956, 38); Точна вага; Точний розмір; // Який установлює об'єктивне число, кількість і т. ін. чогонебудь. Точне вимірювання; Точний підрахунок; // Який об'єктивний, правильно показує число, кількість і т. ін. чогонебудь. Точні ваги; Точний годинник; Точні вимірні прилади; // Пов'язаний з вимірюваннями, обчисленнями; який ґрунтується на математичних розрахунках. На підприємстві цієї галузі [машинобудування] повільно застосовується холодне і гаряче точне штампування, точне литво (Ком. Укр., 6, 1960, 14); Точні методи дослідження.

△ Точні науки — науки, основні методи яких у більшій чи меншій мірі пов'язані з вимірюваннями величин, напр.: математика, фізика, хімія та ін. Протягом останніх п'яти років точні науки, і насамперед фізика й хімія, ведуть наступ на корінні проблеми, які постають перед природодослідниками при вивченні світу живих істот (Наука.., 8, 1965, 2); Гармата знову ожива. Комісар садив із неї сам, як професор точних наук (Ю. Янов., I, 1954, 54).

2. Який у подробицях і деталях відбиває певний об'єктивний зміст; не приблизний, не загальний. Оце точний науковий нарис Чорного моря на підставі власних спостережень ... (Вишня, I, 1956, 177); Про укріплення противника ніхто не мав точного уявлення, але .. війська з гуду пішли на штурм (Гончар, II, 1959, 40); Співробітники станцій «Північний полюс» складають точні карти Північного Льодовитого океану (Фіз. геогр., 5, 1956, 7); // Який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища. У нас яким майже вийшло з ужитку термін словесність. Тим часом це дуже місткий і дуже точний термін (Рильський, IX, 1962, 192); А вже він сам колиш навчав Жукову знаходити точне, найрадізніше слово, щоб воно звучало в цілі (Довч., V, 1957, 483); // Який цілком відповідає певному зразкові, оригіналові, першоджерелу тощо. Він повторює напам'ять точні вислови циркуляра (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 282); Точна копія; Точний переклад.

◇ У точному розумінні [цього слова] див. розуміння.

3. Який цілком відповідає певним вимогам, потребам тощо. Тільки точне виконання кожним загоном свого

завдання могло забезпечити загальний успіх (Гончар, ПІ, 1959, 98); // Виконуваний, здійснюваний у повній відповідності з розрахунком; доцільний, такий, як треба, як передбачено, намічено. Кожний робітник.. виконував якусь певну й обмежену частку загальної роботи.. Можна було помітити точні, добре вивірені й вимірні рухи (Смолич, I, 1958, 75); Точний вогонь артилерії; Точний захист у шаховій грі.

4. Вичерпно визначений, конкретний. Опіядні Бутакос визначив координати своєї стоянки від Грінвічського меридіану, потім вирахував точне місце, де знаходиться дельта Ажубар'ї (Тулуб, В степу..., 1964, 280); Точна адреса; Точний строк; Точні відомості; // Розроблений, опрацьований у всіх подробицях, деталях; докладний, вичерпний. «Правдизм» — це течія, яка дала точні марксистські відповіді, резолюції.. в усіх питаннях тактики і організації і програми (Левін, 25, 1972, 209); Полювання й підполковники пояснили солдатам наказ командувача. Полюки стояли в їмлі. Наказ був точний, і кожен давно вже знав свій маневр і передумав безліч думок, вступивши до переправи (Довж., I, 1958, 316); Від Кротова Кочубей виїжджав уже з точним планом дій. Два місяці він побуде в кращій армії району на практиці, а потім райком партії пошле його в іншій колегосп (Зар., Світло, 1961, 39); Точна інструкція.

5. Який суворо дотримується встановленого порядку, певних строків, термінів; акуратний, пунктуальний. Його ексцеленція [величність] був дуже точний. Скоро тільки одарила дев'янка година, був він уже в урядовім будинку (Фр., IV, 1950, 164); Він [О. Вишня] до того точний, що можна перевірити годинника по тому, як акуратно з'являється в редакцію (Вітч., 8, 1958, 97); // Який дотримується об'єктивності, правдивості в обчисленнях, підрахунках і т. ін. Бути точним у розрахунках з ким-небудь; // Який дотримується вичерпної визначеності, конкретності в словах, виразності, чіткості у висловлюваннях, повідомленнях і т. ін. [С у с а н а:] Шастя? А що ви звете щастям? Адже ж ви поет, а поет повинен бути точним. І знати ціну словам (Коч., II, 1956, 450).

ТОЧНІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже точний. А ще було як намалює що-небудь та підпише.., що се не кажу, а слуха, так такі точнісінька слуха (Кв.-Осн., II, 1956, 5); [Х м а р а:] Характер у вас — точнісінька копія... [К л е о п а т р а:] Це все від моого діда, адмірала... (Корн., Чому посміх., 1958, 28).

ТОЧНІСІНЬКО, розм. Присл. до точнісінький. — Та що ж то за дівчата красиві були, так і сказати не можна було! Таки точнісінько, як намальовані (Кв.-Осн., II, 1956, 309); [М а р ц я:] У тому гурті я жінку ввела з таким волоссям, — але ж точнісінько! — як от у тебе (Лі. Укр., III, 1952, 179); Хтось точнісінько передає панський голос. І якову регочуть люди (Стельмах, I, 1962, 561); Медунка зробила точнісінько так, як її навчили (Ів., Про бджілку.., 1949, 15); З усіх дворів дивились, як упертий світлячок [супутник], точнісінько в ті години й хвилини, що про них задалегідь повідомляло радіо, з'явився й рухається просто через небо... (Гончар, Тронка, 1963, 105).

ТОЧНІСТЬ, ності, ж. 1. Якість за знач. **т́чний** 1—4. Точність ваги; Точність обчислення; На мене навіть скаржаться часом, що я пдую «точність вислову» своїми «стилістичними покрасами» (Лі. Укр., III, 1952, 692); Від якості перекладу залежить точність передачі змісту (Мовозн., VI, 1948, 84); Вже накреслено кілька шляхів підвищення надійності деталей. По-перше, це точність і якість їх виготовлення (Наука., 8, 1963, 17).

2. Високий ступінь відповідності об'єктивним даним, дійсності. В перекладі додержано якнайближчої точнос-

ті щодо тексту, поданого у проф. Відемана (Лі. Укр., IV, 1954, 274); А ще важче розповісти вам з історичною точністю й датами деталі тодішнього київського життя (Ю. Янов., II, 1954, 15); // Ступінь об'єктивності у вимірах, в обчисленні величин. Мене на заводі і в цеху величають майстром високої точності (Вітч., 2, 1956, 106); Вчені можуть тепер на тисячі років наперед і з точністю до кількох секунд розрахувати час початку й закінчення сонячних і місячних затемнень (Наука., 2, 1958, 48); Математики задалегідь з великою точністю обчислюють висоту і тривалість припливів в океані (Наука., 10, 1965, 12); — Мені здається, — говорить Брянський, — що ці спостереження я обгрунтував досить переконливо. З математичною точністю (Гончар, III, 1959, 84); Задана точність виміру — 0,5 мм; // Висока міра правильності в діях, рухах, розрахунках і т. ін. Слуга рухався плавно і зовсім беззвучно. З максимальною точністю рухів і жестів (Смолич, I, 1958, 64); Наша робота слюсарів-складальників потребує точності. Відрегулюєш правильно барабан, то й верстат працюватиме догого і безвідмовно (Веч. Київ, 2.IV 1968, 1).

3. Суворе, ретельне дотримання необхідних норм, вимог; акуратність, пунктуальність. Було їй [Тамарі] від Кирила Васильовича за те, що прийшла раніше призначеного ним часу! ...— Точнісінь Точнісінь! Ти що, забула про нашу виміру? Забула, що ми в підпіллі (Хяж-няк, Тамара, 1959, 104); Від кожного партійного і радянського працівника Ленін вимагав бездоганної точності у виконанні своїх обов'язків, дисциплінованості, високої відповідальності за доручену роботу (Ком. Укр., 4, 1960, 62).

ТОЧНО. 1. Присл. до **т́чний** 1—4. Ноги все одбивають сильно той самий такт, одлічують точно, немов годинник хвиліни (Кочуб., II, 1955, 241); Ось місце, точно визначене за планом, виміряне для нової будівлі (Коп., Вибр., 1953, 10); Знав і точно описував кілька десятків таких [з грошима] кожор, але чомусь сам не користав з них (Хотк., II, 1966, 163); Дума про Хмельницького та Барабаша.. передає досить точно історичний факт (Рильський, IX, 1962, 231); Так точно, було, національ гармату, Що дрантя з фашиста летить, як трава (С. Ол., Вибр., 1959, 75); Товариш Швед розгорнув батальйон точно за уставом і повіє на Олешки (Ю. Янов., II, 1958, 198); Вже можна визначити точно свої плани (Лі. Укр., V, 1956, 409).

2. Цілком, зовсім; абсолютно. Всі люди розрізняються за зовнішнім виглядом. Немає людей, точно схожих один на одного (Фіз. геогр., 5, 1956, 152).

3. Якраз, рівно. Сергій, туго перетягнутий брезентовим пасочком, забавкуєтато викручуєтато на одному каблучку, обскикуєтато гімнастерку, поправляє пілтку, щоб сиділа точно на два пальці від брови (Тют., Вир, 1964, 341); Точно о шостій Сажно збудив гуцномовець (Смолич, I, 1958, 68); — Добре. Не турбуйте: наш політ рушить точно за графіком Ставки (Гончар, III, 1959, 22); // Акуратно. На вічну крейсер цей [«Аврора»] стоянку Зостаєтато на Неаї. Щоранку б'ють склянки. Точно (Нех., Ми живемо.., 1960, 129).

4. розм. Уживається як стверджувальна відповідь: справді так, дійсно. [Б а т ь к о:] Справді-бо, синку, інвалід ти. Тепер вже ти не протєтато людина, а людина безвога. [С и н:] Точно (Довж., I, 1958, 346); // переу сполуч. зі сл. т а к. Уживається в знач. стверджувальної частки (звичайно у військовому побуті); саме так. Кожісар говорить в навушники: «Водій, у вас все в порядку?» Цюпа відповідає: «Точно!» (Ю. Янов., I, 1954, 53); — Ви що, з одного села? — Так точно. Він голова колегосу, а я голова сільради (Тют., Вир, 1964, 333).

5. точніше, *вищ.* ст. Уживається для уточнення сказаного, перед правильнішим визначенням, позначенням. Цікавою особливістю дум є її граматичні не-правильності, точніше — відхилення від загальноживаних мовних норм (Рильський, IX, 1962, 228); — А як же це трапилось? Невже проспави? — Атож. Точніше сказати, дали себе пристати (Головка, II, 1957, 460).

ТОЧОК¹, чкя, ч. Зменш.-пестл. до тик 1. *Василь Петрович взяв мітку, розміє сухий сніжок на точку, до якого, мабуть, вже звикли птази, і сипнув з кишені суміш проса,.. кризт і ще там чогось* (Коп., Як вони., 1961, 178); *Данько молотить на точку жито* (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 32).

ТОЧОК², чкя, ч., *розм., заст.* Базар, де торгують приношеними речами; товчучка, товчок. *Ходжу, ходжу, тільки вулиці й закули перезрежу. Увійшла в базар, сей таки точок Подольський, — стоїть купочка молодичу і дівчат* (Вовчок, I, 1955, 14); — *Степане Івановичу! І де це ви її [книжечку] достали?.. — Купив на точку!* (Н.-Лев., I, 1956, 395).

ТОЧОК³, чкя, ч., *діал.* У косарів — видовбана з дерева невеличка посудина, куди наливають воду й кладуть брусок для гострішого коси. *Майжайо нічого не сказав. Взявся набивати косу. Налив води в точок, глечик поставив у траву під вербою і почав гострити косу* (Томч., Жмєняки, 1964, 113).

ТОЩО, *невідж.* Уживається в кінці переліку чого-небудь як вказівка на його неповноту, на можливість його продовження; і таке інше. — *Піду вбиратись. Мені треба сьогодні в різні магазини бути, вибрати матерії, та потім треба до модистки заїзати тощо* (Л. Укр., III, 1952, 510); *Маруся пішла до хати, а стара почала поратися по господарству, догововувати курей, виганяти гусей та вутят до річки, робити жисиво для свині тощо* (Хотк., I, 1966, 103); *У степовому селі був ярмарок, на чотири боки куріло, куріли степові розлажисті шляхи тощо, торожкотили тачанки* (Ю. Янов., II, 1958, 248).

ТОЯ, і, ж., *бот.* (*Aconitum L.*). Те саме, що аконіт. Он і ярдочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема, і чорнобризці, і тоя, і любисток, і рута, й канупер (Л. Укр., III, 1952, 493); *Під самими вікнами коло дому цілими куці рожі, бузку, жасмину.., синіми квітками тої* (Н.-Лев., I, 1956, 349); *Вона.. нарвала квіту в часнику, тої, оману їй одоляну, та пішла з тим до машини* (Кобр., Вибр., 1954, 150); *Зірчасто ясніє між травами пахуча тоя* (Турч., Зорі., 1950, 5).

ТПРУ, *виг.* Окрик, яким зупиняють коня або іншу робочу тварину. — *Тпру, сірий! тпру, моругий,.. — кричав Кайдаш і сам летів з гори з усієї сили, незгрібів волів* (Н.-Лев., II, 1956, 317); — *Гей! соб, сиві, соб, бодай ви скрутилися! .. Тпру!* (Коцюб., I, 1955, 111); — *Тпру! Приїхали. Біля ганку стояли підводи, на ганку багато селян* (Головка, II, 1957, 79).

◇ Ні тпру ні ну — про неможливість завершити щось, діяти, робити. *Почався отой нудний торг .. Торг завис на дьвіжності карбованця і далі — ні тпру ні ну* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 36).

ТПРУКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. тпрукати та звуки, утворювані цією дією.

ТПРУКАТИ, аю, аеш, *недок., розм.* Гукати «тпру», зупиняючи коня або іншу робочу тварину. *Тільки з'їхали на місток, що йде під башту, а москаль і гука: — Ей, ти.., їдь шагом [кроком]! Тягну за віжки, тпрукаю.. нічого не відію* (Стор., I, 1957, 108); — *Дідько їх знав, що вони [мадяри] там гелзочуть своїм волам! — сердилися гармаші. — Може, тпрукають..* (Гончар, I, 1954, 202).

ТПРУКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до тпрукати. *Дон не встиг навіть тпрукнути на коні* (Коцюб., I, 1955, 238); *Сергій розгладив аркуша і приколов на дощці. Почув, що хтось під'їхав до стайні, тпрукнув на коні* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 44); *На останньому заході перед обідом Марко тпрукнув на воли* (Тют., Вир, 1964, 11).

ТПРУСЬ, *виг.* Окрик, яким відганяють kota; дзусь. *Дід його [кота] потизеньку за вуха: — Га-га, когась котяча.. Тпрусь, грішне створіння..* (Мик., II, 1957, 27).

ТПРУСЬКАТИ, аю, аеш, *недок., розм.* Гукати «тпрусь», відганяючи kota від чого-небудь. *Вона чистить біля порога рибу, тпруськаючи на кішку* (Донч., V, 1957, 13); *За дверима навшпиньки ходила матуся. Чуті, як вона обережно переставляла посуд і пошенки тпруськала на кошени, яке від залуху ласощів безперестанку нязчало* (Ваш, Надія, 1960, 23).

ТПРУСЬНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до тпруськати.

ТПРУТЬКИ, *виг., діал.* Зась, дзуськи. — *Ну, що їм [панам] кобза? Кому вона мішає [заважає]? Так ні, на скрипці грай скільки хоч, а на кобі — тпрутьки..* (Бурл., О. Вересай, 1959, 72).

ТРА, *присудк. сл., діал.* Треба (*див. треба*¹). *Трозим від страху задрожав [задріжвав], Та годі! .. Тра відповідає* (Рудан., Тв., 1959, 65); *Дві ночі мчалися черкеси, пробираючись краєм кордонів: тра було проїзати з 200 верстов арями та балками, ховаючись від людського ока* (Коцюб., III, 1956, 50); *Не вернуся до днів далеких я ніяк. Ну й що ж? Не тра. Нехай і так. Ми ще зустрінемося, відусю!* (Сос., I, 1958, 357).

ТРАВА, і, ж. 1. Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінями, які не дерев'яніють. *Іду шляхом; сонце сяє, Вітер з травами говорє; Перед мною і за мною Степ колишется, як море* (Щог., Поезії, 1958, 106); *Повідає [пріади] Данилкової казки й приказки, як зається кожна трава і яка квітка на яку користь* (Ю. Янов., II, 1958, 186); *Я візьму той рушник, простелю, наче долю, В тихім шестелі трав, в щетанні дібров* (Мал., Серце., 1959, 110); *Багаторічні та однорічні трави; Стебло трави; // збірн. Над річкою, в чистім полі, Могила чорнів; Де кров текла козацькая, Трава зелені* (Шевч., I, 1963, 45); *На лугах ще трава не кошена, У полях красуються жита* (Воронько, Тепло., 1959, 150); // *Уживається в складі наукових і народних назв таких рослин. Не сон-трава на могилі Вночі проїцаєш, То дівчина заручена Калину сажає* (Шевч., I, 1951, 386); — *Але спогадайте про нецьку сюю, Про вічне над нею закляття: Коли вже останніх синів позова, Похилився з туги і тирса-трава!* (Стар., Поет. тв., 1958, 206); *Жовтий-прежовтий металек мов дражниться: сяде на буркун-траву і гоїдається, а коли до нього підійдеш — летить собі геть* (Ю. Янов., I, 1954, 104); *Трохи вище, на стілі, починався вже ліс, де у тіняві з-під крайніх куціх виглядала трава-копитняк* (Мур., Бук. повість, 1959, 305); *Морська трава; Суданська трава; Шовкова трава; // Зелений покрив землі з таких рослин. Обідали Добрі молодці на траві* (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); *Літом крутили [кіно] прямо надворі, в садку. Глядачі розлягалися прамісінько на траві* (Тют., Вир, 1964, 40); // *перен.* Про кого-небудь скромного, нічим не помітного, про щось невзначне, скороминуще. — *Ще, може, коли-небудь і нас хто згадає.. — Таких, як ми, не задувають, — пробубонів Корній.. — Ми — трава* (Гончар, Тронка, 1963, 56); *Чи хоче, не хоче, — старе істлява. Лиш Правда є вічна, а то все трава* (Тят., II, 1957, 222).

Лікувальні (лікарські, цілющі і т. ін.) трави — рослини, які мають лікувальні, цілющі властивості. Ста-

рий лікар сушиє на плиті якісь лікувальні трави (Грвм., Син., 1950, 113); Повітряним лікарям ніяких асигнувань у ті часи не відпускалось, і їм нерідко доводилося обмежуватись застосуванням лікарських трав, збираних по лісах і балках (Матеріали. — охор. здоров'я., 1957, 25); Дружини ж, законами. — Ой, скільки справ! — Збираєм цілі тонни ми Цілющих трав (Нех., Ми живемо., 1960, 92).

◇ Зрощувати (зросіти) [власною (своєю)] кров'ю трави *див.* зрощувати; Кісткі трав'ю пороєлі (пороєстуть) *див.* пороєстати; Ніжкє траві ходіти; Нижчий [від] траві, тихіший [тихший] [від] воді; Тихіший [тихший] [від] воді, ніжчий [від] траві — про того, хто поводитьсь дуже скромно, виявляє покірність, є тихим, непомітним. Тверезий — він був тихий годі, ніжчий трави (Мирний, III, 1954, 87); Присмирів відводи Віктор. Стає тихіший від воді, ніжчий від трави (Речм., Твій побратим, 1962, 9); — Якби тебе чоловік бив, або знущався з тебе., а то ж він перед тобою ніжкє трави ходити! (Л. Янов., I, 1959, 183); Пороєст трав'ю — давно перестатє жити, загинути, лежати в могилі. — Нема Кирдяги. — А Прокопович? — І Прокоповича, і Череватого, і Нареченого, і Деміда.. Погуляли, зай царстають... — Пороєли трав'ю (Довж., I, 1958, 265); Стежка (доріжка і т. ін.) пороєла трав'ю *див.* пороєстати; Хоч трава не рості — цілком байдуєжє. [К о в а л е н к о:] Заваятий конюх у тебе, Іване Петровичу. Шкода тільки, що він лише за свій колгосп думає, а далі хоч трава не рості! (Мам., Тв., 1962, 483); Як віростє трава на помості — ніколи. — Не вбивайсь, паніматко, — каже тобі Петро, — може, ще все гаразд буде.. Кирило, може, зутко й вернетсья. — Як віростє трава на помості, — шепче сама собі сестра Кирилова (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); Як трава — немачий (про їжу). — Погана у тебе й лешня! Як трава! Мов я віл, що ти мене трав'ю годуваш! (Мирний, I, 1954, 297).

2. *перев. мн., розм.* Настій, відвар і т. ін. з лікарських рослин або самі ці рослини, що їх застосовують як ліки. Які села проходила [проходила] — Волящих пшала, і трави ми пшала і всім помагала (Шевч., I, 1951, 537); — Вони, як могли, лікували його [пораненого], прикладали до рани різні трави (Д. Бедзак, Дніпро., 1951, 11).

ТРАВЕНЬ, вия, ч. П'ятий місяць календарного року. От увє 2 травня, а я і забує про свій журнал (Мирний, V, 1955, 323); З Василем Трохимовичем, як бачивсь у трави, та й досі (Кочуб., III, 1956, 121); І місяць травень надходив, і зацвітає щедро густий терен (Ю. Янов., II, 1958, 186); У трави на вулицях Києва зацвітають каштани (Собко, Зор. крила, 1950, 5).

Перше травня; Свято Першого травня *див.* перший.

ТРАВЕРЗ *див.* траверс¹.

ТРАВЕРЗА *див.* траверса.

ТРАВЕРЗНИЙ *див.* траверсний¹.

ТРАВЕРС¹, ТРАВЕРЗ², у, ч. 1. тільки траверс, вієськ. Поперечне прикриття (насіп) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу. І там, де за годину же красувались чітко окресленими лініями ворожі траверси, бруствери, бійниці й самі окопи, тепер вашилась, як шашелем сточена, як чорною вісною побила, до нутра розвернута земля (Панч, I, 1956, 124).

2. *ав., мор.* Напряж, перпендикулярний до курсу судна, літака; // Взагалі напрямок, перпендикулярний до чого-небудь. Як свідчать історичні хроніки, західний берег острова в минулому находився на траверсі гори Лакшань поблизу міста Наньтунь (Наука., 8, 1963, 24).

Бути (опинитись і т. ін.) на траверсі (траверсі); Вийти на траверс (траверс) чого — мати якийсь

предмет у напрямі, перпендикулярному до курсу судна, літака. Ось корабель вийшов майже на траверс маяка (Гкач, Жди., 1959, 29); Зійшло трохи більше години — і запаровська флотилія опинилася на траверсі острова, огинаючи його з лівого боку (Добр., Очак. розмир, 1965, 141).

3. тільки траверс. Гідротехнічна споруда у вигляді дамби, що тягнеться від берега до середини річки й захищає берег від руйнівної дії течії.

4. тільки траверс, мор. Поперечна перегородка, стінка на судні.

5. *тежн.* Те саме, що траверса, траверса. Під замуленим світлою вікном шуміли старі осокори, і тонко гули телефонні дроти на відножю траверсі, під стрізою (Кучер, Трудна любов, 1960, 134).

ТРАВЕРС², у, ч., спорт. Перехід альпіністів по гребені гірського хребта, що об'єднує кілька гірських вершин. Траверс тривав дев'ятнадцять днів і проходив у важких метеорологічних умовах (Веч. Київ, 22.VIII 1957, 4).

ТРАВЕРСА, ТРАВЕРЗА, п, ж., спец. 1. Поперечна перекардина в машинах, верстатах, спорудах, а також бантина для підвішування вантажів у вантажозахватних пристроях. Уявлять собі майданчик великої новобудови. Одна за одною з'являються на ньому автомашини із залізобетонними конструкціями. Щоб зняти їх і поставити на місце, до баштового крана чіпляють спеціальну поперечну перекардинку — траверсу (Наука., 8, 1967, 3).

2. Поперечна балка для кріплення ізоляторів у верхній частині стовпа електричної або телеграфної лінії. Опускають стару траверсу і піднімають нову за допомогою блоків. Раціональнішим є спосіб замінити траверс з опусканням їх на землю разом з проводами та ізоляторами (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 108); Комсомольц., відстебнувся від траверсі і спускається домигу (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 320).

ТРАВЕРСНИЙ¹, ТРАВЕРЗНИЙ, а, е, спец. Прикм. до траверс¹, траверз і траверса, траверса. Траверсний пристрій.

ТРАВЕРСНИЙ², а, е, спорт. Прикм. до траверс²; який є траверсом. Траверсний маршрут.

ТРАВЕРСУВАННЯ¹, я, с., вієськ. Дія за знач. траверсувати¹. Траверсування траншеї.

ТРАВЕРСУВАННЯ², я, с., спорт. Дія за знач. траверсувати². Траверсування гірського хребта.

ТРАВЕРСУВАТИ¹, ую, уєш, недок. і док., *перех., вієськ.* Робити траверс (*див.* траверс¹ 1).

ТРАВЕРСУВАТИ², ую, уєш, недок. і док., *перех., спорт.* Здійснювати траверс (*див.* траверс²). Траверсувати гірське пасмо.

ТРАВЕРТИН, у, ч. Вапняковий туф, що його відкладають вапністі мінеральні джерела; використовується як будівельний матеріал і т. ін. Вапнякі відклади з джерел завжди мають численні порожнини, відбитки рослин, залишки тварин тощо. Їх називають вапняковими туфами, або травертинами (Курс заг. геол., 1947, 132); Травертини годують свиням замість крейди і в тих же кількостях, що й крейди (Свинар., 1956, 165).

ТРАВЕРТИНОВИЙ, а, е. Прикм. до травертин.

ТРАВЕСТІ, *невідм., с. 1.* Одне з театральних амшлу, чоловіча або хлоп'яча роль, яку виконує переодягнена жінка; // Актриса, що виконує таку роль. Для театрів юного глядача особливо важливо мати в своєму складі артисток травесті, які могли б виконувати ролі юних героїв (Мист., 3, 1962, 22).

2. *літ., рідко.* Те саме, що травестія.

ТРАВЕСТІЙНИЙ, а, е. Стос. до травестії, травесті (у 2 знач.). Незважаючи на велику відмінність світо-

глядів і поетичних темпераментів, ми бачимо у Шевченка і сліди впливу травестійної манери Івана Котляревського (Рильський, III, 1956, 237); // Який пише травестію, є автором травестії. Він [І. Котляревський] не тільки продовжив традиції російських травестійних поетів та українських бурлескних віршів, а й вніс у бурлеск ті нові якості, що підняли цей жанр на певний ступінь розвитку реалізму (Рад. літ-во, 5, 1964, 119).

ТРАВЕСТІЯ, і, ж., літ. Вид гумористичної поезії, близької до пародії; характеризується тим, що поважний зміст набуває комічної, жартівливої форми вираження. *Наявність елементів сатиричного викривлення також підносить твір Котляревського над іншими травестіями* (Рад. літ-во, 5, 1964, 125); *Гумористичність у травестіях досягала звичайно тим, що персонажі, заповнені з героїчної поеми, переносилися в обстановку, їм не властиву, і тому їх вчинки набирали комічного характеру* (Іст. укр. літ., I, 1954, 157).

ТРАВЕСТОВАНИЙ, а, е, літ. Діспр. пас. мн. ч. до травестувати.

ТРАВЕСТУВАННЯ, я, с., літ. Дія за знач. травестувати. *В основі цього жанру [бурлескної поеми] лежало жартівливе травестування (переробка, «перелицювання») якогось епічного твору або міфу давнини* (Іст. укр. літ., I, 1954, 154); *Котляревський своєю «Енеїдою» гідно завершив травестування видатного твору Вергілія* (Вітч., 9, 1969, 161).

ТРАВЕСТУВАТИ, їю, їєш, *недок.* і *док.*, *перех.*, літ. Переробляти художній поетичний твір, звичайно надаючи йому жартівливо-комічної форми. *В XIX ст. перекладав Овідія Осип Маковей, але надто довільно; насправді він травестував Овідія* (Вітч., 9, 1962, 207).

ТРАВИЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для травлення (див. травлення¹). *Травильні розчини, які містять сірчану кислоту і залізний купорос, утворюються в результаті обробки металопрокату сірчанюю кислотою для видалення окалини* (Ком. Укр., 1, 1964, 29); *Удосконалив він також конструкцію травильних ванн для сірчаної кислоти* (Веч. Київ, 2.ІІ 1968, 2).

ТРАВИЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається травленням металів. *Григорій працював у металургійній лабораторії спочатку травильником, потім лаборантом* (Ле, В снопи..., 1960, 155).

ТРАВИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до травильник.

ТРАВИНА, н, ж., *розм.* Одна стеблина, один пагонець трави. *Туман тоненькими ниточками піднімався з кожної трави, з кожної билини* (Мирний, I, 1954, 174); *І ось уже всі квітки й травини видаються Семенові височеним та густим чи то лісом, чи садом із диких, невідомих квіток-дерезин* (Вас., I, 1959, 328); *У порівн. — *Живеш, як травина: сьогодні є, завтра, може, десь на отакій галлявній шаблямі такі, як Данько ваш, посічуть* (Гончар, II, 1959, 258).

ТРАВИНКА, н, ж. Зменш.-пестл. до травина. — *То нащо вчитися, як так? — Слівце пошепки спитала Дарка, скоса дивлячись на Юзю і ципаючи якусь травинку* (Л. Укр., III, 1952, 642); *Ще холодно, трава росляна, і корови стоять, зрівка лише якась нетерпляча смикне найшшу травинку* (Хотк., I, 1966, 136); *Малесенька пташка шукає в зарослях рогозу, тримаючи у дзьобі травинку* (Чаб., Тече вода..., 1961, 7); *У порівн. *Олена стояла перед ним, зніяковіла й тендітна, як травинка* (Вільде, Сестри..., 1958, 4).

ТРАВИНОЧКА, н, ж. Зменш.-пестл. до травинка. *А вплив ні травиночки, ні грибка, ні стебелця — все покрите грубою передічною верствою червоної фой [хвої]* (Хотк., II, 1966, 106); — *Наші коні голодні, з ніг падають. Пісвітю проїхали — травиночки не бачили* (Тют., Впр, 1964, 70).

ТРАВІСТИЙ, а, е. Те саме, що трав'янистий і, 2. *Став я під ворітьми, — ворота були розчинені, — бачу дворочок чистенький, травистий і багато стежечок проходжено перетресних* (Вовчок, VI, 1956, 236); *Булані мають пастись на травистій стерні своїх ниви* (Шук, Вербівчани, 1961, 11); *Трависте листя*.

ТРАВИТИ¹, травлю, травлюш, *недок.*, *перех.*, *спец.* Обробляти поверхню металу, скла тощо розчином кислот або іншими спеціальними сполуками. *В цеху, де трубили дрот, він домігся, щоб зробили вентиляцію* (Бойч., Молодість, 1949, 320); // *Витравлювати* (у 4 знач.).

ТРАВИТИ², травлю, травлюш, *недок.*, *перех.* Засвоювати в процесі травлення; перетравлювати. *Нічого її не болить, їсть добре, спить добре, травить добре, а все-таки чує в кожній хвилі, що нерви її страшно напружені* (Фр., II, 1950, 375); *Він травить їжу, бо цього вимагає шлунок і занадто запопадлива мати* (Кач., II, 1958, 297); *Образно. *Іскія у спокої травила свою вечерю* (Коцюб., II, 1955, 296).

ТРАВИТИ³, травлю, травлюш, *недок.*, *перех.*, *мар.* Потроху відпускати, послаблюючи натягання канату, снасті тощо. *Доки трувили причалок, доки спукали сходні, — ми мали досить часу, щоб спокійно дійти до берега* (Кулик, Записки консула, 1958, 79).

ТРАВИТИСЯ¹, травиться, *недок.*, *спец.* Пас. до травити¹.

ТРАВИТИСЯ², травиться, *недок.* Засвоюватися в процесі травлення. *Ще чує [шука] решту вчорашньої платиці [в шлунку], а в холодній воді вона не травиться так швидко* (Фр., III, 1950, 332).

ТРАВИЦЯ, і, ж. Зменш.-пестл. до трава. *Чи я в полі не травиця була, Чи я в полі не зелена росла? Взяли ж мене покосили і на сіно посушили!* (Нар. лірика, 1956, 291); *Молода травиця пробилася з-під землі й окрила, ніби щілкою, долими, яри, поля та гори* (Л. Янов., I, 1959, 31); *На втоптаній травиці сидів глухий чоловік і, обтопши руками коліна та стиливши на них голову, спав чи дримав* (Досв., Вибр., 1959, 416); *У порівн. — *Ви не сердитесь? — Ні, — тихо, мов травиця прошелестіла, промовила Галя* (Мирний, IV, 1955, 150).

ТРАВИЧЕНЬКА, н, ж. Зменш.-пестл. до травичка. *Росла, росла травиченька Та й посухата стала, Ждала мати з війська сина Та й палкати стала* (Укр. лір. пісні, 1958, 520); *Висохне водиченька, Виросте травиченька, Розцвіте сабок* (Гл., Вибр., 1957, 270).

ТРАВИЧКА, н, ж. 1. Зменш.-пестл. до трава. *Весна йде та йде.. Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою* (Вовчок, I, 1955, 183); *По дорозі блискую дзеркальце маленької водиці. Вленьке, срібляне з зеленою травичкою посередині* (Стеф., III, 1954, 45); — *Присів я на травичку та незчуєся, як і заснує* (Тют., Впр, 1964, 30); *У порівн. *Маруся вже стомилася.. Висла на руках у опришка, як травичка скошена* (Хотк., II, 1966, 142).

2. Те саме, що травинка. *Вона почала роздвигатись кожну травичку коло свого носа* (Григ., Вибр., 1959, 315).

ТРАВКА, н, ж. Зменш.-пестл. до трава. *Вітер віє, вітер віє, Трава зелена, А в козака чорні брови, В діки серце мліє* (Укр. лір. пісні, 1958, 297); *Отак, бував, в темну яму Святес сонечко загляне, І в темній ямі, як на те, Зелена травка поросте* (Шевч., II, 1953, 199); *Потім, коли Жабі замовкла, ми всі слухали її [Геленів] голос, що ляскає тизеньким струмочком по травці* (Досв., Вибр., 1959, 162); *У порівн. *Як травка, скошена в полі, Ув'яв Паламт* (Котл., I, 1952, 258).

ТРАВЛЕНИЙ¹, а, е, *спец.* Діспр. пас. мн. ч. до травити¹.

ТРАВЛЕННИЙ², а, е. Діспр. пас. мін. ч. до травити².

ТРАВЛЕННЯ¹, я, с., спец. Дія за знач. травити¹. Сірчана кислота йде на травлення металу й виробництво барвників (Наука., 9, 1964, 12); Травлення [виробу] провадять зразу після гравірування; у протичинному разі пересохлий лак починає тріскатися (Технол. різального інстр., 1959, 199).

ТРАВЛЕННЯ², я, с. Дія за знач. травити². Всякий розлад травлення веде до гострого розладу живлення (Хвор. дит. віку, 1955, 60); При лікуванні іонізованим повітрям у хворого поліпшується апетит, кращим стає процес травлення (Наука., 4, 1961, 50).

△ **Органи травлення** — органи для переробки їжі у тваринному організмі. Частину енергії, що її виробляє організм, .. дають процеси розщеплення їжі в органах травлення (Наука., 5, 1963, 4).

ТРАВМА, и, ж. Пошкодження тканин або органів тіла внаслідок удару, поранення, опіку тощо. [Те рентг і й Й о с и п о в и ч:] Становище наркома критичне. Дві травми, проламано череп і удар у живіт... (Корн., 1, 1955, 130); Серйозної травми в Кузьми Кириловича не було: його Сарданал [бугай] тільки трохи помяв, більше було переляку (Вишня, II, 1956, 90); Опією з найтяжчих травм очей є їх опіки (Наука., 3, 1959, 28); // *перев. з означ. п с и х і ч н и й, д у ш е в н и й*. Перше потрясіння. У ровитку базедової хвороби велике значення має психічна травма, що вказує на важливу роль кори великих півкуль у регулюванні функцій щитовидної залози (Курс патології, 1956, 345); Ремінь зробив свою огидну справу: відність школяра розгонтана, либожа травма потрясла всю душу хлопчика (Донч., V, 1957, 521).

ТРАВМАТИЗАЦІЯ, і, ж., рідко. Те саме, що травмування. Завдання акушера полягає в тому, щоб оберігати дитину під час внутрішньоутробного життя.. і запобігти травматизації її при родах (Хвор. дит. віку, 1955, 10); В експериментах на пацюках при хронічній травматизації нервової системи одержано експериментальну модель старіння (Наука., 5, 1959, 27).

ТРАВМАТИЗМ, у, ч. Травматичні пошкодження, пов'язані з певним видом професії, з якимось середовищем діяльності. [О л ь г а:] У мене план — закласти тут [на шахті] науково-дослідний інститут травматизму (Корн., II, 1955, 173); Фігультурні паузи впливають і на зниження виробничого травматизму (Наука., 8, 1960, 40).

ТРАВМАТИЧНИЙ, а, е. Який виникає внаслідок травми, спричинений травмою. На грязьових курортах успішно лікують захворювання суглобів — артрити, поліартрити... травматичні остеомиєліти (Наука., 7, 1956, 13); Профілактика травматичного шоку в однієї з актуальних проблем сучасної хірургії (Фізіол. ж., II, 5, 1956, 82); Травматичний невроз.

△ **Травматичне пошкодження** — травма. Погана збрюл викликає травматичні пошкодження і призводить до втрати працездатності коней (Рад. Укр., 3, X 1948, 1); Травматичні пошкодження периферичних нервів.

ТРАВМАТОЛОГ, а, ч. Лікар, фахівець із травматології.

ТРАВМАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до травматології. Травматологічний інститут; Травматологічне відділення лікарні.

ТРАВМАТОЛОГІЯ, і, ж. Галузь медицини, що вивчає травматичні пошкодження, хвороби, пов'язані з ними, а також розробляє засоби лікування й профілактику травм. Ризький інститут травматології та ортопедії має свою славу (Наука., 3, 1967, 40).

ТРАВМОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мін. ч. до травмувати. Дівчатка почали плакати. Всі вони були трав-

мовані війною (Довж., I, 1958, 366); // у знач. *прикм.* Ще в середньовіччя травмований череп пробували «залатати» пластинкою з слонової кістки або золота (Знапня., 5, 1965, 16);— А батько ж досі витунда?— прорвався тьох із принижлого залу, безжално раничи й без того травмоване серце сина (Ле, В сноші.., 1960, 156); // *травмовано, безос. присудк. с.* Якщо за роки другої світової війни було вбито і поранено 929 тисяч американських солдатів та офіцерів, то на виробничій за той самий період було вбито і травмовано в 15 раз більше робітників (Рад. Укр., 20. III 1963, 4).

ТРАВМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. травмувати. Особливо багато випадків травмування очей уламками стружки при обробці крихких матеріалів (Метод. викл. фрез. снр., 1958, 225).

ТРАВМУВАТИ, *ю, уєш, недок. і док., перех.* Завдавати травми комусь, чому-небудь. Вона [машина «Запорожець 968 А»] має травмобезпечне кермо. В разі зіткнення, удару воно не травмує водія (Роб. газ., 14. XII 1974, 2); Травмувати нервову систему; Травмувати ногу; Вперше її обпалила страшна думка: а може, й справді її батько чимсь залямує себе? Може, дядько навмисне, щоб не травмувати її, приховав це від неї? (Баш, Надія, 1960, 183); В багатьох випадках така подія [розрив між батьком і матір'ю] в житті сім'ї травмує дітей (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 34).

ТРАВМУВАТИСЯ, *ується, недок.* Діставати травму; пошкоджуватися.

ТРАВНІВНИЙ, а, е. 1. Прикм. до травень; // Який відбувся, трапився у травні. Догорять промені останні у базового обласкає заграв. Милій дівчині в травневому повстанні З барикади в ворога стріляв (Дмит., Вірші.., 1949, 180); // Який буває в травні; весняний, теплий. О, як цвіте оця земля травнева, Ця батьківщина людська весні! (Бажан, Вибр., 1940, 94); [Л і д а:] Травнева ніч і яблуки... Сп'яніти можна... (Корн., I, 1955, 98); Травнева гроза; Травневий дощ.

2. *рвжм.* Те саме, що *перитравнівний* 2. Ото був день, єдиний день святковий, Коли на сонці він [випитий узір] заплеміє, Осяяний, співучий, пурпуровий, Немов маленький стая травневих днів (Бажан, Роки, 1957, 251); Травневе свято.

ТРАВНИЙ, а, в. Стос. до травлення; який здійснює травлення. Вживання м'яса спинорога [риби] викликає важке отруєння з бурхливими явищами з боку травної, кровоносної і нервової систем (Наука., 7, 1956, 27); Полин уживається всередину в порошках, настої.. і відварі як засіб, що збуджує травну діяльність шлунково-кишкового тракту (Лікар. рослини.., 1958, 32); Районний лікар прийшов до висновку: старий майстер завдав своєму травному апаратові надсильної роботи, і його захворювання викликане кишковою інтоксикацією (Шевк., Людiana.., 1962, 80); // Який сприяє травленню. У стовбурі мозку лежать центри.. жування, ковтання і виділення травних соків (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146).

△ **Травні органи** — те саме, що **Органи травлення** (див. **травлення**²). Наприкінці 90-х років минулого сторіччя Павлов переходить до вивчення травних органів (Мед. ж., XIX, 3, 1949, 6); В Інституті [фізіології] провадяться успішні роботи в галузі.. регуляції секреторної та моторної діяльності травних органів при нормальних і патологічних умовах (Наука., 4, 1961, 45).

ТРАВНИК, а, ч. 1. Те саме, що **гербарій** 1.

2. *заст.* Книжка, в якій спочатку описувались лікувальні рослини, а згодом давались поради, як їх використовувати. У Стародавній Русі укладали спеціальні збірники, травники.., а в XVI—XVII ст. вже

з'явилися численні «лікарські порадики», в яких наводилися відомості про цілющі властивості рослин, що зустрічалися на терені давньої Русі (Наука., 7, 1968, 24); У XVII ст. в Московській державі вишло в світ багато медичних книжок (лікарські порадики, травників і т. п.), у яких було чимало гігієнічного матеріалу (Шк. гігієна, 1954, 17).

3. Птах ряду кулікоподібних. На острові квартирують два цікаві кулики. Одного називають куліком-соркою. Другий кулик — травник, а в народі його ще звуть червононіжка або тюлююкалка (Знання., 8, 1969, 111).

ТРАВНИК, ч., розм. 1. род. ў. Настоянка на травах.

2. род. ь, рідко. Місце, поросле травою. Мати не дивилася на дорогу, не зважала на травники і квіти, а бігла просто, зачіпаючи сукню за корчі (Кобр., Вибр., 1954, 88); Добираються [розбійники] до краю грядок, розривають нагло стіну квасолі і з шумом виплигають на травник перед хатою (Тудор, Народження, 1941, 214).

3. род. а. Лікар, що лікує травами.

ТРАВ'ЯНИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трав'яністий.

ТРАВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову трав'я в 1 знач., напр.: т р а в о л і с, т р а в о р і з к а, т р а в о с і я н н я.

ТРАВОЇД, а, ч. Тварина, що годується рослинною їжею. Серед свійської птиці особливе місце займають гуся. Це справжні травоїди (Наука., 4, 1958, 29).

ТРАВОЦІННИЙ, а, е. 1. Який годується рослинною їжею. З великих травоїдних тварин трапляються [в тайзі] лосі, багато лосових птахів — глухарі, рябчики (Фіа. геогр., 6, 1957, 40).

2. у знач. ім. травоїдний, ного, ч. Те саме, що травоїд. Майже всі корми рослинного походження бідні на натрій і хлор, а потреба всіх травоїдних у цих речовинах дуже велика (Хлібороб Укр., 6, 1969, 22); Взимку лєнники підгодовували травоїдних запашиим сіңцеж (Загреб., Пеніт, 1966, 220).

ТРАВОНЬКА, я, ж., нар.-поет. Зменш.-пестл. до трав'я. Сламенилась травонька, як скропила її небесна росока (Кв.-Осн., II, 1956, 41); В останню ніч вийду в поле і біля травоньки впаду (Олесь, Вибр., 1958, 380).

ТРАВОПІЛЛЯ, я, с. Особлива система сівозміни, при якій поля періодично засівають кормовими травами для поліпшення родючості ґрунту. І вже голові артілі доводиться думати... про травопілля, про зелений конвейер (Вишня, I, 1956, 410); Цілкож зрозуміло, що в рамках травопілля не можна домогтися високопродуктивного використання землі, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції (Колг. Укр., 4, 1962, 2).

ТРАВОПІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до травопілля. Чому врожайні ярі хліба — пшениця, гречка, просо? Бо травопільною сівозміною збагатили ґрунт (Горд., Цвіти., 1951, 32); Травопільна система, звичайно, знищує бур'яни на наших полях (Вісник АН, 4, 1949, 18).

ТРАВОСІЙНИЙ, а, е. З посіяною травою. Травосійна ділянка.

ТРАВОСІЯННЯ, я, с. Вирощування сіяних багаторічних та однорічних кормових трав на полях або на природних сіножатях і пасовищах. Половина галляжу травосіяння, заважає поширенню удобрення, затримує застосування кращих с.-г. знарядь (Ленів, 17, 1971, 72); Щоб повністю відновити травосіяння й щороку засівати травами заплановані площі, насамперед треба налагодити їх наслідництво (Хлібороб Укр., 6, 1966, 24).

ТРАВОСТІЙ, тбю, ч. Трав'яний покрив природних або сіяних луків, сінокосів, пасовищ. Розгульний ві-

тер ворухив білі шовкові коси ковили, і вони то виринали, то зникали серед рудого травостою (Добр., Очак. розмир, 1965, 19); Хороший травостій на луках багатьох господарств Житомирщини, Вінниччини та інших областей (Рад. Укр., 21.VI 1963, 4); Продуктивність насіння трав на орних землях і природних сіножатях буває досить високою тільки при наявності у травостой бобових і злакових трав (Хлібороб Укр., 1, 1975, 35).

ТРАВОСУМІШ, і, ж. Змішаний посів різних видів кормових трав. Травосуміші дають вищу врожай, ніж чисті посіви (Хлібороб Укр., 1, 1965, 12); // Суміш насіння для такого посіву. До складу травосумішей входить 3—4 компоненти, зокрема два бобових — конюшина, люцерна або еспарцет (Колг. Укр., 4, 1961, 28).

ТРАВОСУМІШКА, и, ж. Те саме, що травосуміш. За нашими дослідями в травосумішки з бобових трав поряд з конюшиною доцільно вводити й люцерну (Хлібороб Укр., 10, 1966, 9); На зелений корм і сіно в Лісо-стену і на Поліссі багаторічні злакові трави висівають у бобово-злакових травосумішках (Колг. енци., II, 1956, 602).

ТРАВ'ЯНИЙ, а, ё. 1. Прикм. до трав'я. Під ногами стелеться зелений трав'яний килим (Н.-Лев., I, 1956, 154); Природна трав'яна рослинність збереглася в Проліській діброві, на крутосхилих берегах Дніпра (Тр. бот. саду, I, 1949, 11); Коли він глянє на машину, то побачив, що капот увесь усеїний трав'яним насінням (Тют., Вир, 1964, 458); Під'їжджаємо до нього [острова Орлів] з боку коси, де багато солончаків і дуже незначний трав'яний покрив (Наука., 11, 1965, 15); // Власт. траві. Кругом косарі розкладають трав'яні пахоти (Барв., Опов., 1902, 146); Над копчами стрункими Голубий, смугастий дим. Тихе озеро незримо Віє дугою трав'яним (Рильський, I, 1956, 134); // Зробл. із трави. Приєорлі або присокалі залишки їжі не слід шкрябати а посудини, а треба налити в неї теплої води і дати їй відмокнути, після цього посудину легко вимивати трав'яною щіткою (Укр. страви, 1957, 32); // Пригот. із трави, на травах, із домашньої трави. Приїде [капітан Дорошенко] додому, вип'є ще склянку материного трав'яного настою, вгамується, перепочине під захистом цілющої материни турботи (Гончар, Тронка, 1963, 213); // Вигот. з насіння багаторічних трав. В останні роки з бобових багаторічних трав виготовляють трав'яне борошно, яке є повноцінним концентрованим кормом для свиней і птиці (Хлібороб Укр., 6, 1972, 47).

2. Який заріс травою; порослий травою. Слуги та джури пустили коней самобілих, знаючи, що в цьому трав'яному лісі побояться вони вовків і ні кроку не ступлять кудись далі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11); Трав'яні або осокові болота бувають у долинах рік та в місцях, які щороку залягаються повіддю (Курс заг. геол., 1947, 122); // Засіяний травою. Трав'яне поле.

△ Трав'яний хокей — гра в хокей з м'ячем, що відбувається на майданчиківі, зарослому травою.

3. Який водиться, живе у траві. Слизмак, що живе на скелі, став сірим, трав'яна жаба — зеленою (Хотк., II, 1966, 352); Військо йде — курить шляхами І вбаче у шиллі Сміттані вали і брами, Трав'яний табір млі (Зеров, Вибр., 1966, 461); Трав'яний коник; Трав'яні клопи.

4. Призначений для сівби трави. Трав'яна сівалка. **ТРАВ'ЯНИСТИЙ**, а, е. 1. Порослий травою; з густою травою. Берег тут [на р. Бузі] чорноземний, трав'янистий, і вода не шипить, як на піску, а глухо клеоче (Стельмах, II, 1962, 57); Орест походив по острові — ніде ні душі. Набрів на трав'янисту галлячку і став вирізувати ножем скибки дерну (Вол., Самоцвіт, 1952, 26); Жвавішала [Олевка], із цікавістю стежила,

як локатор .. кладе рухливу тінь на трав'янисту глобальну опуклість хургану (Гончар, Тронка, 1963, 302).

2. Подібний до трави виглядом, будовою тощо. Гороз посівний — однорічна яра рослина зі стриженевим густо розгалуженим корінням і трав'янистим стеблом (Зера. боб. культ., 1956, 14).

3. Те саме, що трав'яний 1. Дернові ґрунти утворились під трав'янистою рослинністю і найчастіше зустрічаються по долинах річок (Колг. енци., 1, 1956, 568); Трав'янистий покрив на відкритих місцях [у парку Олександрії] складається, головним чином, з осоки волохистої, костриці, тонконогого лугового.. та інших видів (Парк Олександрія., 1949, 99).

ТРАВ'ЯНИЦЯ, і, ж. Назва кількох видів невеликих метеликів-спідняків.

ТРАВ'ЯНКА, п, ж. (*Dianthus deltoides* L.). Рослина родини гвоздикових; польова гвоздика. Діюча.. плає вінок з рожену, сокирок, трав'янок і других [інших] польових квіток (Мирний, I, 1949, 164).

ТРАВ'ЯНОЧКА, п, ж. Зменш.-пестл. до трав'янка. До зблідлого личка, чорного волосу і темних очей так їй личилі запанні фіалочки, закрашені червоними трав'яночками! (Мирний, III, 1954, 348).

ТРАГЕДІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трагедія 1. Трагедійний репертуар; // Який грає у трагедії. 16 листопада 1800 р. народився Мочалов Павло Степанович — великий російський трагедійний актор (Мист., 6, 1955, 46); // Власт. трагедії. На небі відбувалося трагедійне видовище, на небі сумулися з гір льодовики і криваві цілі континенти (Ю. Янов., II, 1958, 210); Трагедійний пафос; Трагедійна ситуація.

2. Сповнений трагізму, трагічності. Ще в передароззя Жюєтня геній Володимира Ілліча орлино прозирає крізь трагедійну ніч Русі й освітлює шлях її відродження (Рад. Укр., 25.VII 1963, 3).

ТРАГЕДІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. трагедійний. Трагедійність змісту «Землі» не позбавляє фільм оптимізму (Укр. кіномист., II, 1959, 22); Важка, позжюра музика другої частини [Четвертої симфонії Б. Лятошинського] ґнітить своєю трагедійністю (Мист., 5, 1965, 10); Баладність Драчевих творів у загостреній чутливості поета, в трагедійності його світовідчуження, в суворій і мужній музиці бою, яка завжди звучить у його віршах (Вітч., 1, 1968, 194).

ТРАГЕДІЙНО. Присл. до трагедійний. — Проклятий Поцілюшко отруїв мов щастя, — трагедійно зламалися брови у жінки (Стельмах, Правда., 1961, 160); Майже завжди ситуації [у ранніх поезіях М. Ваяна] трагедійно напружені, завжди перемагає самовіддана вірність революції (Літ. газ., 17.I 1946, 2).

ТРАГЕДІЯ, і, ж. 1. Драматичний жанр, творя якого відзначаються гостротою та непримиренністю конфлікту особистого чи громадського характеру й закінчуються звичайно тим, що герой гине. [М о н т а н ь я р:] Сі декламації, мій пане, зайві, трагедія класична вийшла з мови (Л. Укр., II, 1951, 176); Слово «драма» живе.. також і у вузькому значенні — як назва окремого драматичного жанру, поряд із такими жанрами, як трагедія, комедія, водевіль (Деякі цит. поет. майстерн., 1956, 152); Що розвивається в трагедії? Яка мета її? Людина і народ. Доля людська, доля народна (Про мист. театру, 1954, 6); // Окремий твір цього жанру. Мені здається, що дуже трудно цю трагедію [«Гамлет»] перекласти на нашу мову (Мирний, V, 1955, 379); У Байрона єсть переклад Євріпідового «Прометей», а я їменно [саме] думала, де б мені взяти сю трагедію (Л. Укр., V, 1956, 222); // Вистава на сцені такого твору. Грали історичну трагедію на п'ять дій з життя перського царя Кіра, з балетами й інтермедіями (Тулуб,

Людолови, I, 1957, 147); Дивитися трагедію; Ставити трагедію.

2. перек. Велике горе, нещастя, загальнонародне чи особисте, спричинене гострим, непримиренним конфліктом. Була якась тиша, мовчазна трагедія в його сімейнім життю [житті] (Фр., IV, 1950, 251); Війна в усі віки була трагедією людства, трагічним перехрестям у житті солдата (Ле, В снопі., 1960, 299); Трагедія Стефанових героїв — це трагедія людей, які під впливом тяжких обставин життя змушені приглушувати, давити в собі людське начало (Рад. літ-во, 5, 1971, 70); // Нещасний випадок, приголомшлива подія. Описувати не буду, що се було, — нехай колись при нагоді розкажу, — але вірте на слово, що се була страшка трагедія, не кожний може таке витримати (Л. Укр., V, 1956, 354); Тут [у Помпеї] сталася трагедія, якої Не міє створити навіть і Шекспір (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 101).

◇ Робити (зробити) трагедію з чого — уявляти собі щось надто важким і безнадійним; безпідставно впадати у відчай. Десяток тисяч наших дічат воюють, і не тільки в медсанбатах, а й на передовій, і не роблять з того трагедії (Перв., Опов., 1970, 157).

3. кого, чого, в чому. Те саме, що трагізм 2. Сіверцев свого часу багато розповідав Чернишеві про любиймі свій Ленінград, про трагедію блокади (Гончар, I, 1954, 219); Трагедія в тому, що та його добра, по-своєму розумна мама надто вже затуркана життям, надто вже обмежена в силу обставин у своєму світогляді, щоб зрозуміти пориви сина (Вільде, Сестри., 1958, 258).

ТРАГІЗМ, у, ч. 1. Трагічний елемент у драматичному, музичному творі, а також у виконанні такого твору. Завдання театру — виховати свого глядача так, щоб він розумів.. всі ті моменти, коли комізм уже стикається з трагізмом (Думки про театр, 1955, 85); — Ні, Грицька ти не вдереш... То дуже трудна роль... Там трагізму з драматизмом базав... Тобі більше Потан підходить... (Вишня, I, 1956, 242); // Трагічний елемент у таланті актора.

2. кого, чого, в чому. Трагічний, надто важкий стан кого-, чого-небудь; жахливість, безвихідність. Трагізм особистого життя часто влітається в терновий вінок життя народного (Копюб., III, 1956, 41); Стефанів малює сільський пролетаріат або стач., близький до повної пролетарізації, що найбільше, як видно, займає молодого письмення трагізмом свого становища (Л. Укр., VIII, 1965, 260); У своїх творах Скворода відбив уєсь трагізм життя подільної України, уєсь трагізм покріпаного люду (Тич., III, 1957, 103); В пожеарицах, у смертях людських, у трагізмі верівної боротьби поставала перед ними країна з Клавдичих розповідей (Гончар, Людина., 1960, 59); У долі Шевченка, Руданського, Свидницького, Федьковича, Манжури, Лесі Українки, Тесленка було багато вірності й справжнього трагізму (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 55); // Похмура безнадійність, приреченість. Безвихідний трагізм — головний настрій, що паує в циклі віршів [П. Тичини] «Скорбна мати» (Поезія., 1956, 49).

ТРАГІК, а, ч. Актор, що виконує провідні ролі в трагедіях. Коротким помахом трагік відкинув кучму волосся в високого чола (Смолиць, Театр., 1946, 61); Катенька вдрує вже переказувала трагікою все, що знала про Шевченкове вірке та героїчне життя (Ільч., Серце жде, 1939, 302).

2. Автор трагедій. В голові слова зринали в нас, тишачолтніи слова грецького трагіка Есхіла: «Ми в Скїфії, ми на краю землі, дійшли пустель ми непрохідних» (Тич., III, 1957, 39); Захоплюючись правдивістю зображення і глибоким реалізмом п'єс англійського трагіка

[В. Шекспіра], Шевченко вважав їх взірцем майстерності, критерієм художньої правди (Літ. Укр., 27.V 1964, 8).

ТРАГІКОМЕДІЯ, і, ж. 1. Драматичний твір, у якому поєднано риси трагедії й комедії. Від початку нашого століття був і в Києві польський театр. Представлено драми, мелодрами, трагедії, трагікомедії (Фр., XVI, 1955, 225); Драми називаються то діалогами, то комедіями, то трагікомедіями, але все це не заважає успіхові, і в Німеччині, за часів Лютера, шкільна латинська драма став одним з істотних знарядь полеміки і боротьби з папстами і Римом (Від давнини..., I, 1960, 156).

2. перен. Історія, подія, становище, у яких сумне переплітається із смішним. По її [книжечки] вилгоді почалася правдива трагікомедія, котрої кінець [кінець] був такий, що книжку.. забрали і уміщено.. в пивниці консисторській, де лежить і досі (Фр., XVI, 1955, 37); Він почав згадуватися про те, як його ошукали, але це не міг збагнути свої прикрої ролі в цій трагікомедії (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 128).

ТРАГІКОМІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до трагікомедії (у 1 знач.). Трагікомічний сюжет; // Власт. трагікомедії. Трагікомічна роль.

2. перен. Сумний і смішний одночасно. Всім була звісна трагікомічна історія, як заграничний політик прийшов до наступника престолу (Фр., IV, 1950, 38); Трагікомічні пригоди Мартина Борулі викликають уїдливій сміх так само, як симпатію викликає наймит Омелько (Мартин, Повесть про нар. артиста, 1954, 119).

ТРАГІКОМІЧНО. Присл. до трагікомічний. Я бо це емірати не збираюся, а тільки якщо прийдеться..., то се вже трагікомічно буде (Лі. Укр., V, 1956, 70).

ТРАГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до трагедії (у 1 знач.). Трагічна п'еса; Трагічний жанр; Трагічний актор; // Який лежить в основі трагедії, становить її суть. Трагічний конфлікт; // у знач. ім. трагічне, ного, с. Те, що лежить в основі трагедії, становить її суть. Читайте все підряд — там так переплелось Трагічне й радісне з сатурою їдкою (Бллан, I, 1958, 244); Драматичне, як і трагічне, виникає.. внаслідок конфлікту між ідеалом (носієм, поборником його) й обставинами (Рад. літ-во, 10, 1968, 12).

2. Власт. виконавцям трагедії, трагікам; здатний виражати сильні почуття, пристрасті. Трагічний талант; // Розрахований на ефект; удаваний, штучний, театральний. — Як підете туди, між мій народ, розкажіть, якою ви бачили його королеву, — тут її величність показала трагічним жестом на свої стоптні черевички і подерту сукню (Лі. Укр., III, 1952, 577); Трагічна поза; Трагічні інтонації.

3. Який призводить до великого горя, нещастя, смерті; страшний, катастрофічний. Потім усе пережить немов заляхвонуло її сповід про трагічне повстання, спровоковане ділками підступного Лондона, і жертвенний пошви обманутих і наперед приречених людей (Жур., До них іде.., 1952, 29); Той [із в'язнів] розповідає історію свого життя, той пригадує якись смішний або трагічний випадок (Збан., Єдина, 1959, 168); Трагічна помилка; // Який закінчується смертю. Він добре знає, що кораблі вже не придуть, і трагічна доля решток війни, що обороняли Херсонський мис, вирішена (Кучер, Голод, 1961, 182); // Надто важкий, жахливий, безвихідний. Акрі-Жак розумів, що нещастя підняло його на самому початку вільного життя, та стан не здався йому таким трагічним, щоб варто було через нього зпадати в розпач (Ю. Янов., II, 1954, 53); В одноклітці «На волю» [Д. Бедзика] розкрито трагічне становище дітей Західної України під владою панської

Польщі напередодні визволення (Іст. укр. літ., II, 1956, 225); // Сповнений великого горя; сумний, нещасний. Життя моє тут досить трагічне (Лі. Укр., V, 1956, 325); Всі ці трагічні оповідання Шевченко не забував. Вони стали тим невичерпним джерелом, з якого до самої смерті черпав він теми для своїх повістей і поем (Тулуб, В степу.., 1964, 214); Сама дійсність примушувала його [В. Стефаніка] звертатись переважно до трагічних ситуацій (Іст. укр. літ., I, 1954, 680); // Який виражає важкий душевний стан, страждання, свідчить про них. Потім ти зняла шапочку і обтрясла сніг, від якого твоє чорна коса здавалася посивілою і надавала тобі трагічний вигляд (Лі. Укр., III, 1952, 682); З ними була й Поля Каракута — дівчина первісної ероди, з двома довгими русими косами і трагічними очима (Смолич, Мир.., 1958, 71); Трагічний голос.

Трагічна смерть — смерть, що настала в результаті нещасного випадку. Яків Гарасимович [Кухаренко] багато збирався писати й певно лишив би чимало цікавих праць, коли б нагла й трагічна смерть не забрала в нас ще одного вірного сина України (Коцюб., III, 1956, 49).

ТРАГІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. трагічний. Я знаю вас, Гамлете, спробе дволичності, Я знаю ваш звичний і змучений грим, І ваші гримаси та риси трагічності, І весь ваш нехитрий буденний режим (Банжак, Вибр., 1940, 71); Дійсно, «Дикий медь» [Лі. Первомайського] нагадує чимось баладу з її неквапною манерою розповіді, з трагічністю зображуваних подій (Рад. літ-во, 5, 1965, 6); — Сьогодні підірвуть завод. — Він прислухався до своїх слів, і сам здивувався трагічності інтонації (Собо, Запорокка., 1952, 146); Трагічність сюжету; Трагічність образу.

ТРАГІЧНО. Присл. до трагічний. — Ой, мати божая! — тихо промовив Бонковський, приклавши трагічно руку до серця й підвівши солодкі очі до неба (Н.-Лев., II, 1956, 58); Він любив висловлюватися абстрактно і трагічно високим стилем (Кир., Вибр., 1960, 209); Другим разом його проєкт знищення Врангеля мало не закінчився трагічно для нього самого (Ю. Янов., II, 1953, 234); // у знач. присудк. сл.— Панно Галино, — почав я, зібравшись на сили і навіть силкуючись усміхнутись, — не так уже все це трагічно, як вам здається (Лі. Укр., III, 1952, 686).

ТРАДЕСКАНЦІЯ, і, ж. Рід багаторічних трав'янистих рослин із прямими або повзучими стеблами; культивуються як декоративні й кімнатні рослини. Лейкопласти можна дослідити на препаратах, виготовлених з листка традесканції (Практ. з анат. рослин, 1955, 19); Скромному кущику традесканції дуже пощастило: він може вважатися себе однією з найзнаменитіших рослин на Землі. Ця багаторічна декоративна квітка зростає в домашньому подорож (Веч. Київ, 8.X 1968, 4).

ТРАДИЦІЙНИЙ, а, е. Який є традицією (у 1 знач.); який ґрунтується на традиції й закріпленій нею. Заохочена мимовільним порятунком бідних зворих, вона стала думати, чи не можна заєсти традиційну аптечку, якою прабабки славилась (Кобр., Вибр., 1954, 105); // Такий, що відповідає ustalеним нормам, зразкам, звичаям і т. ін.; звичайний. Килина Іванівна не була такою традиційною мачухою, яка поїдом їсть пасербиць та пасинків (Дмит., Наречена, 1959, 147); // Який відбувається за встановленою традицією, який влаштовують за прийнятим звичаєм. Під Новий рік у клубі письменників відбулася традиційний вечір (Панч, В дорозі, 1959, 330); Пізньої московської осені відбулася традиційний матч гребців (В ім'я Вітч., 1954, 63); // Прийнятий за традицією, який став звичайним, обов'язковим. Широкою алеєю постішали робітники-металісти в своїх синіх одягах, муляри, теслярі, аж до підборіддя замо-

тані в традиційній сірі фартухи (Досв., Вибр., 1959, 369); Ми були в червоних майках — нашій традиційній одезі, німці — в білих із свастикою (Ю. Янов., II, 1954, 25); Залізобетон замінив цеглу — обв'язаний традиційний матеріал. Він дозволив одвічі зменшити вагу будинків (Вітч., 9, 1964, 203).

ТРАДИЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. традиційний. Традиційність обряду; // Наслідування попередніх зразків. Своєрідність «Тронки», звичайно, не в традиційності, а в тих нових рисах змісту і формі, якими збагатив жанр О. Гончар (Рад. літ-во, 4, 1964, 10); Однією з істотних прикмет фольклору вважається традиційність (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 4).

ТРАДИЦІЙНО. Присл. до традиційний. Згадай: теж-ла земля осім, Як хвилі мертвої ріки. Копаки папські буряки Дічата, традиційно босі (Рильський, II, 1960, 35); Матроське резюме з цього приводу [втечі Керенського] було традиційно коротке: — Пацюки першими залишають потоплюючий корабель (Вітч., 11, 1967, 196).

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ, у, ч., книжк. Дотримування традицій, перев. віджилих, консервативних. Його [Панаса Мирного] традиціоналізм свій яскравий вираз знайшов не в одній формальній ознаці.., а й в ідейних засадах (Рад. літ-во, 12, 1968, 29); Картини Марії Приймаченко не експлуатують цілком у канони народномистецького традиціоналізму, вони ще й витвір яскравої індивідуальності (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 22).

ТРАДИЦІОНАЛІСТ, а, ч., книжк. Прихильник, прибічник традиціоналізму. Будучи новатором у виборі і художній розробці життєвого конфлікту, підказаного новою дійсністю. Мирний водночас залишався й традиціоналістом (Рад. літ-во, 12, 1968, 29).

ТРАДИЦІЯ, і, ж. 1. Досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Та хата й справді була колісць школою, але вже давно в тій хаті ніхто не чився й вона звалася школою по давній на Україні традиції (Н.-Лев., III, 1956, 104); Хоч у нашій родині все жили українські традиції, та національна свідомість прийшла до мене аж на 12 році життя (Копюб., III, 1956, 280); За давньою традицією, яка збереглася ще в селах, — називав [сина] батька та матір на «ви» (Зар. На. світі, 1967, 117); Дуже важливим завданням радянської історичної науки є вивчення молоді на героїчних традиціях минулого (Ком. Укр., 10, 1966, 26); // Передача досвіду, звичаїв, культурних надбань із покоління в покоління. Традиція — неодмінний закон спадковості, без якої не може бути розвитку культури (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 8).

Входити (увійти) в традицію — усталюватися, ставати загальноприйнятним звичаєм.

2. перев. мн., чого. Звичаїна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось. Сільрада обернулася на оперативний штаб розгорнутої наступу на віковічні традиції селянської обмеженості (Епік, Тв., 1958, 208); — Традиції гостинності, які сягають шанув народ... не дозволяють мені відмовити вам (Смолич, I, 1958, 59); За Байдою пролягло південь. По Україні лунають пісні про його геройські діла і смерть за рідний край, за його волю. Байда лише традиції честі і любові до батьківщини (Ле, Наливайко, 1957, 43); // кого, чого. Ідейні засади та стилістичні особливості творчості письменника, художника тощо. У своїй драматургічній діяльності Карпенко-Карий продовжував традиції творчості Котляревського й особливо Шевченка (Укр. літ., 9, 1957, 80).

ТРАЄКТОРІЯ, і, ж. Безперервна лінія, яку описує тіло або його точка під час руху. В атмосфері Сонця по різних валлутаних траєкторіях з великими швид-

костями рухаються величезні змари світної сонячної речовини (Наука., 7, 1958, 45); Якщо безперервно відмічати положення рухомого тіла в просторі точками... то відстанемо лінію, яка називається траєкторією руху (Курс фізики, I, 1957, 13); // У балістичі — лінія польоту снаряда, кулі, міни тощо. Торрчеллі вивчав рух тіл, кинутих під різними кутами до горизонту, і довів, що траєкторії гарматних ядер, викинутих з однаковою швидкістю, але під різними кутами, є параболою, описані в іншу параболу (Наука., 10, 1958, 46); Максим Колиберда натрапив-таки каменюку і пошпурив на Данила. Камінь виписав круту траєкторію в чистому небі і случив Данилові в брову (Смолич, Мир., 1958, 10); Було видно, як міни, мов чорні риби, зриваючи в блакиті найкрутішу траєкторію, шурнули в саму гуцул німців (Гончар, III, 1959, 117); *Образно. Їх життєва траєкторія раптово піднялася вгору на височині, про яку ніхто з них не мріяв (Сміл., Зустрічі, 1936, 207).

ТРАЄКТОРНИЙ, а, е. Прикм. до траєкторія. В результаті обробки траєкторних вимірювань після виведення станції на міжпланетну орбіту було встановлено, що траєкторія станції «Венера-2» близька до розрахованої (Рад. Укр., 6.III 1966, 3).

ТРАЙЛЕР, а, ч., техн. Тягач із візком-платформкою для перевезення великих, громіздких предметів. Блоки кімнати доставляють трайлерами, і монтаж будинків провадиться безпосередньо «а коліс» (Наука., 6, 1969, 19); В управлінні в трайлер для перевезення екскаваторів (Рад. Укр., 13.VII 1961, 2).

ТРАК, а, ч., спец. Кільце гусениць трактора, тавка тощо. Клацаючи матеріями до блиску траками, вони [танки] летять на батарею (Стельмах, Бел. рідня, 1951, 534); Від озера до озера, з села і до села Під траками бульдозера дорожа пролягла (Дор., Єдність, 1950, 71); Трактор гірко вижджає з розчигнених навістіж дверей майстерні. Він весело вицокує траками гусениць (Рад. Укр., 11.I 1973, 1).

ТРАКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до трак. Тракові ланцюги маврового й ромбовидного типу складаються з окремих траків, виготовлених із профільної сталі і з'єднаних між собою (Автомоб., 1957, 300).

ТРАКТ, у, ч. 1. Те саме, що шлях 1. Йдуть вони [брати] день, вийшли на великий тракт (Н.-Лев., III, 1956, 289); Ізали [повстанці] битим трактом, на котрім голосно роздавався тупіт їх коней (Фр., VIII, 1952, 288); Під час вітру падали у нас сніги... В горах, на сімферопольському тракці, пошта два дні стояла в снігу, поки її відкопали (Лі. Укр., V, 1956, 219); До Москви, як відомо, він [Т. Шевченко] їзав поїздом, а звідти поштовим трактом (Літ. Укр., 8.III 1968, 2).

2. спец. Сукупність технічних засобів для передавання, переміщення чого-небудь. У стрібокпротивний тракт заряджають повну частину фільмокопії і після розвертання механізму проектора вмикають електродвигун (Пересувні кінопр., 1959, 218).

Δ Травний тракт — сукупність травних органів людини й тварин. Складний процес травлення й засвоєння їжі відбувається на всьому протяжі травного тракту, починаючи від порожнини рота (Курс патології, 1956, 284); Шлунково-кишковий тракт — шлях, що його проходять їжа в організмі людини й тварин від шлунка до відхідникового отвору. Регулярні приймання їжі сприяють регулярній діяльності шлунково-кишкового тракту (Заг. погляд за хворими, 1957, 60).

ТРАКТАТ, у, ч. 1. заст. Договір, угода між державами. З величезними зусиллями, віроломно ошукавши Хмельницького так званим Зборовським трактом, володарі Польщі зібрав нові сили й через рік знову вдерлися в межі України (Довж., III, 1960, 77).

2. Наукова праця, де докладно розглянуто якусь конкретне питання чи окрему проблему; міркування на спеціальну тему. — Ви, професори, пишуть свої книги і трактати прозувало, бо ви промовляєте до розуму (Фр., IV, 1950, 34); Чому у наших поетів нема середини між дитячою пісенською і політичним або філософським трактатом?.. (Л. Укр., V, 1956, 176); Своєрідний трактат про любов до книги написав ерудований вчений Річард де Пері на початку XIV віку (Вітч., 1, 1969, 206).

ТРАКТАТНИЙ, а, е. Прикм. до трактат. Трактатні положення; // Власт. трактатові (у 2 знач.). Перші 15 байок Г. Сквороди, справді, характеризують фабулярний спосіб викладу моралі, а решту — параболічний або трактатний (Рад. літ-во, 8, 1965, 27).

ТРАКТИР, у, ч. 1. У дореволюційній Росії — будинок для зупинки та ночівлі проїжджих із шинком, де можна поїсти, випити. Розвиріме підніжжя гір, Пройдем зухвало під водою, І заведе зрешений мир На кожній станції трактир (Пушкін, 6. Овсгін, перекл. Рильського, 1949, 180).

2. заст. Ресторан нижчого ґранджу; закусочна. У городі Львові усього в гук [багато], А найбільш сміття й трактир, — У них дають їсти за гроші (Фр., XIII, 1954, 422); Трактир «Під золотим орлом» фрау Брігітти Мільх. Ліворуч подвійні скляні двері. В глибині — сидіти до квартири фрау Мільх.. Посередині кілька круглих столів, за ними стійка з порожніми склянками та касою-автоматом (Галан, I, 1960, 359).

ТРАКТИРНИЙ, а, е, заст. Прикм. до трактир. Коли екіпаж займає на подвір'я, пана зустріє трактирний слуга (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмигівського, 1948, 305).

ТРАКТИРНИК, а, ч., заст. Власник, господар трактиру. У городі Львові в трактирників тих і пива за гроші [можна] дістати (Фр., XIII, 1954, 422).

ТРАКТИРНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до трактирник.

ТРАКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до трактувати¹. Образ Богдана Хмельницького привертає увагу багатьох письменників кінця XVIII — початку XIX ст. і був трактований ними по-різному (Рад. літ-во, 10, 1968, 47); Характерною рисою скіфського мистецтва є зображення звірів, трактованих в особливому стилі, названому звіриним (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 173); // безос. присудк. сл. трактовано. Дев'ять місяців, пробитих в тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волююг (Фр., I, 1955, 15).

ТРАКТОВИЙ, а, е. Прикм. до тракт 1. Кармелюк перейшов через трактовий шлях на другий бік лісу (Кучер, Пов. і опов., 1949, 89); В долині, на трактових шляхах вітер знімає стовпи рудної пилюки і знає їх на слід (Чорн., Визвол. земля, 1959, 120).

ТРАКТОР, а, ч. Гусенична або колісна самохідна машина для переміщення та приведення в дію сільськогосподарських та інших знарядь. Пропає пан — золотиться лан, землю трактор крав — селянин співає (Укр. присл., 1955, 350); Я до трактора підходжу — сонце ясне! світе мій! Ой, як хочеться учитись, щоб вести його самій! (Тич., I, 1946, 201); Над хутором залягав тиша, тільки десь далеко у степу, чути було, погуркував трактор (Тют., Впр, 1964, 187); Колісні трактори для багатьох видів робіт мають значні переваги перед гусеничними (Рад. Укр., 30-III 1957, 2).

ТРАКТОРЕЦЬ, рій, ч. Зменш. до трактор; // розм. Невеликий, слабосильний трактор. На шосе, наближаючись до підводи, низька синім димком, хажотить звичайний латаний-перелатаний тракторець і тягне за собою справжню велику гармату (Коз., Гарячі руки, 1960, 137).

ТРАКТОРИЗАЦІЯ, і, ж. Впровадження тракторів у певну галузь народного господарства. Машинізація і тракторизація сільського господарства.

ТРАКТОРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до тракторизувати.

ТРАКТОРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., Perez. Здійснювати тракторизацію чого-небудь.

ТРАКТОРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тракторизувати.

ТРАКТОРИСТ, а, ч. Водій трактора. У борозні стоїть трактор, а біля нього тракторист порастає (Головко, I, 1957, 296); До війни чився [Денис] разом з ним на курсах трактористів (Гончар, III, 1959, 35); Працював він до війни комбайнером, працював трактористом (Збан., Єлена, 1959, 215).

ТРАКТОРИСТКА, и, ж. Жін. до тракторист. Тракторами трактористки вижджали у поля..! (Тич., II, 1957, 317); Ти в колосні на ділянці краща трактористка (Коломийки, 1969, 407).

ТРАКТОРНИЙ, а, е. Прикм. до трактор. Він [марш] в плаві комбайна, в тракторному громі, В шумі обважнелих урожаєм хвиля (Бажан, Роки, 1957, 220); Розтривожить [весна] запахами зерна, Парою солодкої ріалі, А, бува, й негодюю заверне — Лиш тримайся в тракторнім сідлі! (Гірник, Стартують..., 1963, 28); Тракторна колона; // Признач. для трактора, тракторів. Одночасно з поліпшенням використання тракторного парку підвищується й урожайність (Хлібороб Укр., 11, 1957, 13); Тракторний двигун; // Здійснюваний, виконуваний за допомогою трактора. Тракторна сіялка; Тракторна оранка; // Такий, що його рухає, приводить у дію трактор. Оруть під горох обов'язково на заб тракторними плугами в передплужниками на глибину близько 26 см (Зерн. боб. культ., 1956, 27); Тракторний культиватор; // Признач. для виробництва тракторів, який виробляє трактори. Радянський уряд будує тракторні заводи (Ле, Опов. та нариси, 1950, 168); Тракторна промисловість; // Стос. до роботи на тракторі. Тракторна бригада двічі Героя Соціалістичної Праці т. Гіталова витрачає тепер на вирощування гектара кукурудзи в 5 раз менше праці, ніж витрачалося раніше за звичайною технологією (Ком. Укр., 5, 1960, 60).

ТРАКТОРО... Перша частина складних слів, що відповідає словам трактор і тракторний, напр.: тракторозб'ют, тракторопоставлення, трактороремонтний і т. ін.

ТРАКТОРОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до тракторобудування. Тракторобудівний завод.

ТРАКТОРОБУДІВНИК, а, ч. Фахівець або робітник, що працює в галузі тракторобудування. Великий потяг до наслідування методів роботи радянських тракторобудівників я з радістю спостерігав ще три роки тому на Варшавському тракторному заводі «Урсус» (Тич., III, 1957, 437); Приймаючи прапор слави і честі [перехідний прапор ВЦРПС], директор ХТЗ.. знову нагадає тракторобудівникам про головну рушійну силу в житті заводу (Вол., Самоцвіти, 1952, 91).

ТРАКТОРОБУДУВАННЯ, я, с. Виробництво тракторів. Піонер радянського тракторобудування — ленінградський завод «Красний путилловець» (тепер завод імені Кірова) в 1928—1929 роках дав країні більше трьох тисяч тракторів (Хлібороб Укр., 4, 1970, 2); // Галузь промисловості, що виробляє трактори. За радянським часом на Україні з'явилася нова галузь промисловості — тракторобудування (Колг. Укр., 12, 1951, 13).

ТРАКТОРОПРОХІДНИЙ, а, е. Такий, по якому може пройти трактор. Технологія рядового садіння лісу по глибокій частковій підготовці ґрунту на тракторопрохідних місцях не складна (Колг. Укр., 2, 1961, 39).

ТРАКТОРОСКЛАДАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для складання тракторів. З воріт трактороскладального заводу вийшла незвичайна машина (Роб. газ., 7.VIII 1965, 1).

ТРАКТОРОСКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Фахівець або робітник, що працює на трактороскладальному заводі. Харківські трактороскладальники.

ТРАКТУВАТИ¹, я, с. Дія за знач. **трактувати**¹ і **трактуватися**¹. У *Трактуванні й оцінці «Правдою» творчості великого поета [Т. Шевченка] найбільш виразно розкрились головні засади її естетики* (Укр. літ. критика., 1959, 147); *Розмови пастухів.. при загальнім веселім настрою [настрої] сього [різдявного] празника салі напрошувалися на кожне трактування* (Фр., XVI, 1955, 214); *Грецька легендарна література взагалі не мала такою великою називою, як орієнтальна, до песимістичного трактування сучасності в порівнянні з минулим* (Лі. Укр., VIII, 1965, 145); *Своїм трактуванням ролей Риндички вона [Г. П. Затиркевич-Карпинська] вибивала тип темної сільської жінки, скам'яної тяжким життям* (Минуле укр. театру, 1953, 64); *Журі мало змогу обізнатися із ставленням молодих вокалістів до трактування художніх образів, з їх відчуттям стилю виконуваних творів* (Рад. Укр., 25.XII 1960, 4).

ТРАКТУВАТИ¹, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* Витлумачувати, розглядати якусь проблему, висловлювати свої погляди з приводу певного питання. З того, як *художник трактуює свої мотиви, можна пізнати його душу* (Коцюб., II, 1955, 433); *Теоретикам занепадницького буржуазного мистецтва вигідно трактувати реалізм як тилкасову течію, яка ніби «віджила» свій кім* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 21); *Частина буржуазних етнографів, перекинувши зміст весільної драми, майже всю її трактувала як релігійну, що не відповідає дійсності* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 95); // *Характеризувати, зображувати образ, сюжет, тему тощо згідно зі своїми поглядами, розумінням. Берис або розвивав сюжет, який йому подобався, в душі даної народної пісні, або по-своєму оригінально трактував події, про які в ній говорилось* (Рад. літ-во, 5, 1958, 84); *І Хоткевич у повісті «Камінна душа», і Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» трактують образи гуцулів у романтичному, баладному дусі* (Рад. літ-во, 1, 1961, 68); *Кожну тему можна трактувати по-різному. Один вдається до сатиричних засобів, другий користується гумором, інший висміює в жартівливій тональності* (Вітч., 10, 1963, 111).

2. *перех., рідко.* Кваліфікувати, оцінювати, характеризувати певним чином. *Арештантів з «нижчих верств» — селян, ремісників... він [ключачик Панвло] трактував як псів* (Фр., IV, 1950, 485); — *А воки [фашисти] нас трактували нижчою расою...* (Гончар, III, 1959, 294); *Той [емісар] завжди поважно трактував власну особу, аби встрахити в дрібні суперечки чи виявити непотрібну амбітність* (Загреб., Шеніт, 1966, 61); — *Оце бордо, третього літа, іноді його трактують як каберне* (Довс., Вибр., 1959, 423).

3. *неперех., заст.* Вести переговори, домовлятися на певному рівні з представниками іноземної держави. [Хмельницький:] *Був час зі мною трактувати, коли мене Потоцькі ганяли за Дніпром* (Корн., П'єса, 1947, 235); *Смерть гетьмана коронного Станіслава Конецпольського, що знав козаків і вмів з ними трактувати, вибила з королевих рух найсильнішу зброю* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 41).

ТРАКТУВАТИ², ую, уєш, *недок., перех., заст.* Частувати, пригощати. *І побавився Іван в місті добре. Трактував і напоював знайомих ще ліпше, оповідав бо-*

гато [багато] про свою пригоду (Стеф., I, 1949, 251); — *Сьогодні моя жінка, певне, трактуватиме мене куркою... а може... й горіакою...* (Сміл., Сад, 1952, 53); // *Приймати (гостей). — Здоров був, братику! Бач, як гарно в нас трактують гостей?* (П. Куліш, Вибр., 1969, 145).

ТРАКТУВАТИСЯ¹, ується, *недок.* 1. Бути предметом обговорення, опису, витлумачення тощо. *Тут [на Одеській кіностудії] закінчується робота над повнометражною кінокартиною «Водня поїзди машиниста».. У фільмі трактуються проблеми гармонійного подання особистих інтересів в громадських* (Мист., 1, 1961, 4); // *Характеризуватися, зображатися певним чином. Сюжет [у легендах] трактуються поважно, епічним, об'єктивним стилем, без прикрас* (Лі. Укр., VIII, 1965, 138); *У багатьох театрах Михайло Гурман трактувався як людина адеморалізована, без честі й сорому і окрай егоїстична* (Мист., 4, 1956, 14).

2. *Пас. до трактувати*¹, 2. *Роль Наталки трактувалась М. Л. Кропивницьким як високий класичний зразок розумної, вольової, чесної і правдивої української сільської дівчини* (Минуле укр. театру, 1953, 53).

ТРАКТУВАТИСЯ², ується, *недок., заст.* Частуватися, пригощатися. — *Не досить, що Соляниця Отут трактуються, сваюлять, як п'яниці, — Ще й давнього слугу узято тут на сміх!* (Мішк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 175).

ТРАЛ, а, ч. 1. Велика сітка, що має форму мішка, для ловлення морської риби з невеликих суден — траулерів. *Закинули [матроси] в море трал. Це сіть така, якою рибу ловлять. Потягли трал за собою* (Трубл., I, 1955, 219); *Рибна промисловість, як відомо, використовує велику кількість синтетичних матеріалів. З них виготовляють трали, неводи, деталі механізмів* (Роб. газ., 21.II 1964, 2); *Тепер світлоелектролов широко застосовується на промислі сайри, причому такі з'являть лову, як трал, стали зайвими* (Хлібороб Укр., 4, 1966, 47).

2. Пристрій для виловлювання та знищення підводних мін.

3. Прилад для виявлення підводних перешкод, а також для дослідження рельєфу дна, його флори та фауни.

ТРАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **тралити**. *Тралення — це не просто важка, а дуже небезпечна робота, зв'язана з великим ризиком* (Ткач, Моряки, 1948, 124); *Тралення сайри.*

ТРАЛЕР, а, ч. Те саме, що **тральщик** 1, 3.

ТРАЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех.* 1. Ловити рибу за допомогою трала (у 1 знач.). *Тралити оселедці; Тралити тріску.*

2. Виловлювати та знищувати підводні міни за допомогою трала (у 2 знач.); тралом звільняти, очищати водний простір від мін. *Команда жила напруженням.. життям. Тралити по квадратах* (Ткач, Моряки, 1948, 124); *Тралити міни; Тралити тріску.*

3. Досліджувати дно тралом (у 3 знач.).

ТРАЛІТИСЯ, яться, *недок.* *Пас. до тралити.*

ТРАЛІМЕНІСТЕР, а, ч. Фахівець, який керує траловим ловленням риби; тральщик (у 2 знач.).

ТРАЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **трал** 1. *Траловий трас; // Здійснюваний за допомогою трала. Бурхливе зростання радянського тралового промислу почалося після визволення Мурманська від інтервентів у 1920 році* (Наука., 2, 1958, 18); *Траловий лов тріски; // Оснащений тралами; який займається траленням. Тралове судно.*

2. *Стос. до тральщиків* (у 1,3 знач.). *Траловий флот; // Признач. для тральщиків. Тралова база.*

ТРАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що тральщик.

ТРАЛЬЩИК, а, ч. 1. Риболовецьке судно, оснащене тралами (у 1 знач.). *Тральщик рушив у море по рибу* (Трубіл., I, 1955, 218).

2. Факівець, який керує траловим ловленням риби; тралмейстер.

3. Військове судно для виловлювання та знищення підводних мін тралами (у 2 знач.). *Попереду, розсікаючи дзеркальне плесо бухти, мчали торпедні катери й мічкі тральщики* (Кучер, Чорноморці, 1948, 21).

4. Військовий мінер на судні, який займається виявленням та знищенням підводних мін.

ТРАМ *див.* трям.

ТРАМБ'ЯК, а, ч., рідко. Невелике вітрильне каботажне судно на Азовському морі. *Він тотіє, нікого, звичайно, не попереджаючи, посадити свій полк на рибальські шхуни й трамб'яки, переплавити море й висісти вночі біля Севастополя* (Ю. Янов., II, 1958, 234).

ТРАМБІВКА, и, ж. Знаряддя, машина для трамбування. *Трамбівки.. використовують для ущільнення бетону вручну* (Колг. енци., II, 1956, 108); *Не одразу все вдалося. Здається, вже й гладилка мов до рук приросла.., і пневматична трамбівка служливішою стала, — а брак ні-ні та й арипе* (Веч. Київ, 3.X 1968, 2).

ТРАМБОВАННЯ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до трамбувати. *За стежкою, трамбованою крупною річкою з dna гірської ріки, одна біля одної, нудним геометричним рисунком, розкинулись клуби* (Вітч., 7, 1947, 64).

ТРАМБУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до трамбування; признач. для трамбування. *Є тут [на трасах] і скрепер, і бульдозер, і трамбувальний коток та багато інших машин* (Наука., 12, 1960, 27); *На силосуванні пустили трамбувальну машину, і ручна праця вже й тут зникла* (Рад. Укр., 5.IX 1964, 3).

ТРАМБУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який трамбує що-небудь. *Помічник секретаря райкому партії.. очолює групу трамбувальників* (Рад. Укр., 2.XI 1960, 2).

ТРАМБУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до трамбувальник.

ТРАМБУВАННЯ, и, с. Дія за знач. трамбувати. *Трамбування маси в силосних ямах здійснювали тракторами* (Колг. Укр., 3, 1959, 8); *Суть нової технології виготовлення форм і стрижнів полягає ось у чому. Замість ущільнювання синопці сумішею трамбуванням, пресуванням тощо, розчин швидко розливають у стрижневі ящики та опокі* (Наука... 10, 1965, 37).

ТРАМБУВАТИ, *ую, уєш, недок., Perez.* Тисненням або ударами ущільнювати, пресувувати яку-небудь пухку, розсипчасту масу (землю, силос тощо), вирівнюючи її поверхню. *Тихович мусив доглядати, як засипали землю пеньки та трамбували землю* (Коцюб., I, 1955, 219); *При звичайному способі квашення капуста її обов'язково трамбують, поки не виступить сік* (Колг. Укр., 8, 1957, 37); *Трамбують силосну масу в буртах тракторами* (Соц. твар., 7, 1956, 62); *Образно. *А сучасний розгойдував їмлю, висмоктував з землі останній сік, Все трамбував стени, немов під тік* (Воронько, Тепло., 1959, 39); *У порівн. [М и к о л а:] *Йди до сипай. [Ю р і о в:] Спробуй. Може, й засну. Бо голова — наче цілу ніч трамбував нею бруківку* (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5); // *Топтати ногами. Сніг трамбуючи зернистий, Не вгаваючи й на час, Біля танка два тактисти Гріють ноги про запас* (Воскр., Взагалі.., 1948, 118).

ТРАМБУВАТИСЯ, *ується, недок.* 1. Піддаватися трамбуванню.

2. *Пас. до трамбувати.* *Гіло стіни чи насипу зводиться поступово з ґрунтових шарів певної вологості, товщиною не більше 0,25 метра. Кожний шар добре трамбується* (Наука., 5, 1962, 29).

ТРАМВАЙ, я, ч. Міський рейковий електричний вид транспорту. *Поміж руїн лежить мій скорбний шлях... Та що це, що?.. Вже колії трамвая з обох боків, людей безмежний плін і вибухи...* (Сос., II, 1958, 315); *Київський електричний трамвай — перший у Росії. У Петербурзі, Москві та інших містах ще довгий час існували «конки»* (Наука., 7, 1967, 48); // *Вагон або поїзд такого транспорту. Всі посідали на довгий лавка і.. ждали, коли прибуде трамвай* (Н.-Лев., V, 1966, 149); *Ідучи в трамвай, я познайомився з якимсь італійцем [італійцем], який обіцяв показати Салоніки* (Коцюб., III, 1956, 350); *Робітники ще розбирали останні барикади, підводили повалені трамвай* (Гончар, III, 1959, 460).

Річковий трамвай — невеликий пасажирський пароплав або катер, що курсує по річці в приміській смузі. *На Слобідку і Труханів острові увесь час.. ходили річкові трамвай* (Собко, Стадіон, 1954, 342); *На Дніпрі почалися регулярні рейси річкових трамвай* (Рад. Укр., 14.V 1957, 4).

ТРАМВАЙНИЙ, а, е. Прикм. до трамвай. *Дзвінки трамвайні дзвонять на Сирці, Ідуть з кіно призовники-бібці* (Мал., II, 1948, 120); *Погадали вогні. Спишилися трамвайний рух* (Сос., I, 1957, 476).

Трамвайна зупинка — спеціально визначений пункт, місце, де постійно зупиняється трамвай, щоб пасажир могли вийти з нього або зайти до нього; **Трамвайне депю** — підприємство, що керує експлуатацією трамвайних вагонів на лініях і здійснює їх профілактику, ремонт; **Трамвайний парк**: а) те саме, що **Трамвайне депю**. *Робота Сірка полягала в тому, що він мав їздити в різних справах у трамвайні парки міста* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 105); б) сукупність трамвайних вагонів.

ТРАМВАЙНИК, а, ч. Робітник або службовець трамвайного транспорту. *Номери вагонів трамвайники замалювали якоюсь брудною фарбою* (Жур., Звич. турботи, 1960, 172).

ТРАМВАЙНИЦЯ, і, ж. Жін. до трамвайник.

ТРАМВАЙЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до трамвай. — *Чапай, — скажеш поруч обова трьох-чотирьох років віку.. — тобі трамвайчик ніжку одрізав?* (Ю. Янов., I, 1954, 11); *З вокзалу Платон відізва маленьким чепурним трамвайчиком до готелю «Україна», а там показали йому і вулицю Котосовського* (Зар., На.. світі, 1967, 164).

ТРАМОК *див.* трямок.

ТРАМОНТАН, у, ч. Те саме, що трамонтана. *Море виштовхувало на землю шматки криги, холод проймав до кісток, трамонтан дмухав широкою, рівною зливою* (Ю. Янов., II, 1958, 189).

ТРАМОНТАНА, и, ж. Назва холодної північної і північно-східного вітру в Італії, Північній Іспанії, а також у південних морях СРСР. *Тут раптом подув холодний вітер, трамонтана, і стало холодно* (Коцюб., III, 1956, 405); *Притуляючись чолом до залізного дощовижи краплями скла, вслухався в.. трамонтану* (Рибак, На світанку, 1940, 62).

ТРАМПЛІН, а, ч. 1. Спеціальне пристосування (іноді природна гірка) для відштовхування під час спортивних стрибків, що збільшує їх довжину та висоту. *Крім лижних зонек, у 20-х роках почали провадитися змагання із стрибків з трампліна і салама* (Спорт.., 1958, 102); *Цікаво проходили змагання із стрибків у воду з трампліна* (Рад. Укр., 20.VIII 1951, 4); *У порівн. *Максим коротко розбігся і в дивовижною легкістю піднявся з повітря. Бокове сальто — одне, друге і навіть третє! Маркові перехопило подих. Сам він робив цей важкий номер дуже рідко.. Але робив він його на тирсі. Тирса пружинить, як трамплін* (Ткач, Арена, 1960, 72).

2. перен. Опора, вихідний пункт для яких-небудь дій. *Мачки його [будинок готелю] в своїх руках, батальйон, власне, мая би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом* (Гончар, III, 1959, 248); *Крим був йому [ворогові] потрібен як трамплін для дальшого стрибка на Кавказ і Закавказзя* (Кучер, Голод, 1961, 140).

ТРАМПЛІНОВИЙ, а, е. Прямк. до трамплів. *Трампліновий майданчик.*

ТРАМПЛІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до трамплін. *Ще один трамплінчик, і Віктор підскочив на мить угору. Та тіло його було нахилене вперед, лиші покійно скорювались кожному рухові ніг* (Автом., Коли розлуч. двос., 1959, 148).

ТРАНДАФІЛЬ, і, ж., діал. Троянда. *Посередині трандафіль там ціла, Хороша, повна — люблю подивитись* (Гл., Вибр., 1957, 201).

ТРАНЗИСТОР, а, ч. 1. Напівпровідниковий прилад для підсилення, перетворення та генерування електричних сигналів. *Останніми роками на шахтах, небезпечних за пилогазовим режимом, впроваджено іскробезпечні диспетчерські комутатори на транзисторах* (Роб. газ., 29.IV 1966, 2).

2. Портативний радіоприймач, зроблений із застосуванням таких приладів. *Вбігав Гарасим. У руці транзистор з витягнутою антеною* (Підс., Жарти., 1968, 22); *Дніпропетровський радіогазов почав серійний випуск мініатюрного радіоприймача «Юнітер»*. Транзистор добре зарекомендував себе і користується великим попитом (Рад. Укр., 9.I 1965, 1).

ТРАНЗИСТОРНИЙ, а, е. Прикм. до транзисторів. *В післявоєнні роки почався бурхливий розвиток радіоелектроніки, транзисторної техніки* (Знання., 2, 1968, 4); *// Зробл. із застосуванням транзисторів* (у 1 знач.). *У Угорщині випущено транзисторний магнітофон із стрічкою заширшки у два сантиметри* (Наука., 2, 1966, 23); *Частка праці Горлівських хіміків є і у транзисторних приймачах «Снідола», і в холодильниках, і в інших предметах побуту* (Роб. газ., 7.V 1965, 1).

ТРАНЗИТ, у, ч. 1. Перевезення вантажів або пасажирів з однієї держави до іншої або з одного населеного пункту до іншого через проміжні пункти. *Транзит товарів через сусідню країну; Правила транзиту пасажирів через територію СРСР; // Перевезення вантажів без перевантажування або зупинки на проміжних пунктах. Всі вантажні товари .. оптові бази, замість того, щоб ганярядити їх транзитом, завозять до себе на склади, а потім уже відвантажують універмагу* (Рад. Укр., 3.VI 1961, 3); *// Перегін транспорту без зупинки на проміжних пунктах. На нових автомобілях, які своїм ходом рухаються з автозаводів до місця призначення, повинні бути спеціальні номерні внахи з написом «Транзит»* (Автомоб., 1957, 296).

2. у знач. присл. транзитом. *Переїжджаючи (або перевозячи щось) куди-небудь без пересадки (без перевантаження) на проміжних пунктах. Проектувальники передбачають зробити канал Дніпродзержинське море — Донбас судноплавним, щоб транзитом перевозити з Донбасу вугілля, метал тощо* (Наука., 9, 1963, 11).

ТРАНЗИТНИЙ, а, е. Пов'язаний із транзитом, який ґрунтується на транзиті. *При транзитній формі руху засоби виробництва надходять до споживача безпосередньо від поставщика, минаючи склади, розташовані на шляхах руху товарів* (Матер.-техн. постач., 1959, 14); *Біля ідальні, особливо, якщо вона міститься на транзитному шляху, що перетинає село, доцільно обладнати спеціальний майданчик відпочинку* (Хлібороб Укр., 4, 1957, 137); *Транзитна торгівля; // Який має прямий вивток до місця призначення. До розмови*

друзів уважно прислухалася транзитна пасажирка, яка теж чекала подачі петербурзького поїзда (Бурл., Напередодні, 1956, 38); *// Признач. для транзитників. Транзитний зал; // Пов'язаний із транзитом* (у 1 знач.). *Коли фронт несподівано наблизився, озвірілі есеїсти перезнали їх [невільників] сюди, на станцію, утворивши нашідикурч транзитний табір в оцих сараях* (Гончар, III, 1959, 381); *// Який надає право транзиту, дозволяє транзит. Транзитна віза; Транзитна країна; // Який перевозять, надсилають транзитом до місця призначення. Іван з нетерпінням виглядав у віконце, щоб не прогавити, встигнути передати Франці свій транзитний багаж* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 60); *// Без перевантаження на проміжних станціях. Транзитне перевезення вантажів.*

ТРАНЗИТНИК, а, ч., розм. Транзитний пасажир.

ТРАНС, у, ч. Форма ісихічного розладу, що проявляється в затьмаренні свідомості та в автоматичному здійсненні різних учинків, дій. — *А це не містифікація? — Можна перевірити! — Анатоль певний. — Це в справжній транс, глибокий сон — наслідок навільня (Кач., II, 1958, 335); // Дресьвогребцькі лікарі описували випадки, коли людина вночі при повному Місяці піднімалася в ліжка і з закритими очима, немов залишаючись у стані сну чи якогось трансу, виходила з дому, з неймовірною легкістю вилазила на дахи будинків, вертхівки дерев* (Наука., 9, 1965, 30); **У порівн. Увесь цей день Коломицька перебувала наче в якомусь трансі. Робила все, що потрібно. Але робила це все якось бездумно, машинально* (Рад. Укр., 24.XII 1971, 4); *// Підвищене нервеве збудження з втратою контролю над своїми вчинками. У якомусь звороблюемому трансі Марія поставила бідон під деревами й повернулася назад, до обитого ворува* (Ле, Клен. лист, 1960, 41).

ТРАНС... Перша частина складних слів, що означає: а) рух через якийсь простір, перетинання його, напр.: трансарктичний, трансєвропеїський, трансполлярний, транссибірський і т. ін.; б) проходження, розташування відповідно до того, що виражено в другій частині слова, напр.: трансальпійський, трансураловий і т. ін.; в) передачу або позначення за допомогою чогось, напр.: транслітерація.

ТРАНСАРКТИЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через арктичну область. *Трансарктична повітряна лінія.*

ТРАНСАТЛАНТИК, а, ч. Пароплав, що курсує через Атлантичний океан.

ТРАНСАТЛАНТИЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через Атлантичний океан. *Трансатлантичний переїзд; // Признач. для плавання через Атлантичний океан. Трансатлантичний корабель.*

△ **Трансатлантичний кабель** — підводний кабель зв'язку, що з'єднує Європу з Америкою.

ТРАНСГРЕСИВНИЙ, а, е, геол. Пов'язаний із трансгресією. *Головна маса залізрудних родовищ знаходиться в тісному зв'язку з радіальною кінематикою рухів земної кори і в часі збігався з трансгресивними морськими епохами* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 4); *// Який виник унаслідок трансгресії. Трансгресивні гірські породи.*

ТРАНСГРЕСИВНО, геол. Присл. до трансгресивний. *Значний інтерес являють породи, що знаходяться вище крейди і залгають на ній трансгресивно* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 35).

ТРАНСГРЕСІЯ, і, ж., геол. Наступ моря на суходіл. *Нова незначна трансгресія моря була зумовлена не тільки приливом талих льодовикових вод, як проривом у Чорне море вод з Середземного моря* (Геол. Укр., 1959, 634); *Паж'тками датської трансгресії в крейдова галь-*

ка і велика кількість гладеньких (добре обкатаних).. фосфоритів у піску, що підстилав пісковик (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 40).

ТРАНСГРЕСУВАТИ, *у́с, недок. і док., геол.* Наступати на суходіл (про море).

ТРАНСЄВРОПЕЙСЬКИЙ, *а, е.* Який проходить через Європу, перетинає її. Містер Бібл стояв біля вікна у вагон-салоні трансєвропейського експреса (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 17); Спорудження трансєвропейського нафтопроводу «Дружба» — яскравий прояв співробітництва і братерської взаємодопомоги соціалістичних країн (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 3).

ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ, *а, е.* Який проходить через увесь континент, перетинає його. Під час будування трансконтинентальних залізничних колій капіталісти пограбували державу і народні маси на мільйони доларів (Нова іст., 1957, 91); Велетенська, створена в дев'ятій п'ятирічці споруда — трансконтинентальний газопровід — бере свій початок у Середній Азії (Роб. газ., 4.IV 1973, 3).

ТРАНСКРИБОВАНИЙ, *а, е, спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **транскрибувати**; // у знач. прикм. Щоб відрізнити транскрибований текст від орфографічного запису, його звичайно подають у дужках (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 424); Транскрибована фортепіанна п'еса для скрипки.

ТРАНСКРИБУВАННЯ, *я, с., спец.* Дія за знач. **транскрибувати**.

ТРАНСКРИБУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок. і док., перек., спец.* Робити транскрипцію чого-небудь. Транскрибуючи [іншомовне] ім'я, ми ніби зрікаємось зробити його морфологічно своїм (Кудачич, Дієсл., 1956, 75).

ТРАНСКРИБУВАТИСЯ, *у́ється, недок., спец.* Пас. до **транскрибувати**.

ТРАНСКРИПЦІЙНИЙ, *а, е, спец.* Прикм. до **транскрипція**. Транскрипційні знаки; Транскрипційна система.

ТРАНСКРИПЦІЯ, *і, ж., спец.* 1. Точне передавання на письмі звуків якоїсь мови або музичних звуків за допомогою умовних літер або спеціальних графічних знаків незалежно від графічних і орфографічних норм, що історично склалися в даній мові; система таких літер і знаків. Знаком транскрипції для визначення довгих приголосних є риска над буквою: *д̄ь, т̄ь, н̄ь та й̄.* (Худ. чит., 1955, 28); Фонетична транскрипція.

2. *рідко.* Те саме, що **транслітерація**. Забув згадати про транскрипцію «Лєлє». Пишіть, як хочете, се не важно (Коцюб., III, 1956, 384).

3. Перекладання музичного твору для виконання на якому-небудь інструменті або для іншого голосу. Він [Ф. Ліст] був.. активним пропагандистом творчості російських композиторів, зокрема М. Раїнки, О. Даргомижського.., написав ряд транскрипцій для фортепіано за композиціями цих авторів (Мист., 5, 1961, 38); // *рідко.* Творче опрацювання, своя інтерпретація народної пісні тощо. Я буду Вам [О. Кобилянській] грати Шумана і Шопена.., окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії (Л. Укр., V, 1956, 277).

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ, *і, ж., лінгв.* Заміна літер однієї писемності літерами іншої писемності, незалежно від їхньої вимови. Транслітерація — передача тексту, написаного тим чи іншим алфавітом, засобами іншого алфавіту (Сл. лінгв. терм., 1957, 198).

ТРАНСЛІТЕРУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок. і док., перек., лінгв.* Передавати літери однієї писемності за допомогою літер іншої писемності.

ТРАНСЛІТЕРУВАТИСЯ, *у́ється, недок., лінгв.* Пас. до **транслітерувати**.

ТРАНСЛЮВАТИ, *ю́ю, ю́єш, недок. і док., перек.*

Здійснювати трансляцію (у 1, 2 знач.). Всі радіостанції транслюють радянські жарші (Гончар, III, 1959, 458); З поля вже вертали перші вози з качанами кукурудзи, до школи бігли учні, торожті движок на радіо-вузлі, радист транслює останні вісті з Москви (Кучер, Дорога.., 1958, 219); Щодня [під час фестивалю «Дніпрові зорі»] українське радіо й телебачення транслювали виступи столичних митців по республіці і за її межами (Мист., 6, 1965, 29).

ТРАНСЛЮВАТИСЯ, *ю́ється, недок.* Пас. до **транслювати**. Прибуття Юрія Гагаріна [в Токію] і його презентація на аеродромі транслювались найбільшими радіостанціями й по телебаченню (Рад. Укр., 22.V 1962, 4); Незважаючи на важкий тлаєр війни, в нашій країні продовжували відбуватися численні огляди й олімпіади народної творчості.. транслювалися по радіо численні народнопісенні передачі (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 22).

ТРАНСЛЮТОР, *а, ч.* Проміжний пристрій для підсилення, перетворення та передавання електросигналів зв'язку, які несуть різну інформацію (звук, зображення тощо). Програма, записана алгоритмічною мовою, з допомогою транслятора перекладається [електронно-обчислювальною] машиною на її мову при вводі завдання (Знання., 2, 1971, 9).

ТРАНСЛЮЦІЙНИЙ, *а, е.* Стос. до трансляції. Включила [Ярослава] радіо, трансляційний вузол підідає передає грамофонний запис народних пісень (Дієсл., Розлука, 1957, 239); У Радянському Союзі нині налічується понад 28 мільйонів трансляційних точок (Ком. Укр., 4, 1960, 68).

ТРАНСЛЮЦІЯ, *і, ж. 1.* Передавання на далеку відстань програм по радіо або телебаченню безпосередньо з місця дії (з театру, аудиторії, стадіону тощо). Використовуючи високо підняті супутники, можна здійснити трансляцію [телевізійної програми] відразу по всій країні (Рад. Укр., 4.X 1962, 3); Трансляція токейної гри із стадіону; Трансляція концерту.

2. Передача радіомовних і телевізійних програм через мережу проводів. Під час трансляції телеглядач дивиться на дію очима досвідчених режисерів, телеоператорів і бачить їх у різних ракурсах та планах (Літ. Укр., 7.VI 1968, 3).

3. Те, що передається в такий спосіб. Слухати трансляцію.

ТРАНСЛЮВОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до **транслювати**.

ТРАНСМІСІЙНИЙ, *а, е.* Трансмисійні хвороби — паразитарні та інфекційні захворювання людини й тварин, які передаються кровосисними кліщами та комахами. Природні розсадники хвороб, поширених кліщами й комарами (такі хвороби зовуться трансмісійними), сформувалися у процесі еволюції географічних ландшафтів, із тваринного населення, рослинного покриву і ґрунтового ім. клімату (Наука.., 5, 1959, 14).

ТРАНСМІСІЙНИЙ, *а, е, спец.* Стос. до трансмісії. Трансмисійна передача; Трансмисійний вал гнєтварки.

ТРАНСМІСІЯ, *і, ж., спец.* 1. Механізм, за допомогою якого передають на відстань механічну енергію від двигуна до робочих машин, верстатів і т. ін. Типовим передавальним механізмом минулого віку в заводських умовах була трансмісія — довгий вал із шківками, підвішений під стелею вздовж усього цеху. Трансмисія приводилася в рух безшумно, а потім з допомогою спеціального обладнання — контрприводів і пасів — механічна енергія підводилася до машин-знарядів (Практ. з машинозн., 1957, 4); Я став на шкурту і кинув перший золотий сніп на полях. Зашумли паси, трансмісії, загула молотарка, а я все кидав і кидав снопи (Цюпа, На крилах.., 1961, 114).

2. Передавання хвороб (трансмісивних) через кліщів і комах.

ТРАНСМІТЕР, а, ч., спец. Апарат для автоматичного передавання електричних сигналів, перфорованих на спеціальній стрічці.

ТРАНСМОРСЬКИЙ, а, б. Пов'язаний із сполученням через море. *Трансморський поїзд.*

ТРАНСОКЕАНСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через океан. *Трансокеанський рейс; // Признач. для плавання через океан. Трансокеанський пароплав.*

ТРАНСПАРАНТ, а, ч. 1. Прозора тканина (папір) з лозунгами або з певним зображенням, натягнута на раму й освітлена ззаду. *Під світлом транспаранта стоїть замислена Олена (Мик., I, 1957, 180); // Вагали натягнута на раму або прикріплена до держаків тканина (чи папір) із текстом чи з певним зображенням. Хлопці тримали моделі літаків, човників з вітрилами, довгі транспаранти з написами (Панч, Ерік., 1950, 48); Музикою та сонцем, та гарячим кумачем транспаранти зустріла делегатів закучузурена снігом Полтава (Гончар, II, 1959, 175); * У порівн. За ніготици над другою лінією гвардійських окопів звисяв білий стяг — на двох бакетах, наче транспарант в час вуличної демонстрації (Смолич, Мяр., 1958, 168).*

2. Аркуш компактного світлого паперу з чіткими чорними лініями, який підкладають під вельнований прозорий папір, щоб написані на ньому рядки були рівні.

ТРАНСPIРАЦIЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до транспірації.

△ **Транспіраційний коефіцієнт** — кількість вагових одиниць води, що їх витрачає рослина під час утворення одиниці ваги сухої речовини. *Він [соняшник] дуже неохотно витрачає воду. Його транспіраційний коефіцієнт значно вищий, ніж багатьох інших рослин (Ол. та Фір. культ., 1956, 24).*

ТРАНСPIРАЦIЯ, і, ж., спец. Фізіологічний процес випаровування води живими рослинами. *Останнім часом відомості про водоохоронну роль лісу вдалося істотно уточнити завдяки поглибленому вивченню закономірностей випаровування (транспірації) у деревних рослин (Наука., 7, 1967, 59); Тепер висвітлюється безпосередній зв'язок рослин від надмірної транспірації ними води в умовах зрошення (Хлібороб Укр., 7, 1967, 14).*

ТРАНСPIРОВАТИ, ус, недок., перех. і неперех., спец. Випаровувати, віддавати вологу (про рослини).

ТРАНСПЛАНТАТ, у, ч., спец. Орган або ділянка живої тканини чи рослини, призначені для трансплантації. *Успішні результати дають експерименти по склеюванню трубчастих кісток при переломах, шкірних трансплантатах.. і навіть судин та нервів (Наука., 2, 1959, 33); Пересаджена тканина — трансплантат — гине не тому, що порушується її живлення чи нервові зв'язки з організмом, який прийняв трансплантат. Причому — у загисній реакції організму (Наука., 10, 1968, 24).*

ТРАНСПЛАНТАЦIЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до трансплантації. *Трансплантаційна хірургія.*

ТРАНСПЛАНТАЦIЯ, і, ж., спец. 1. Пересаджування частини рослини на інше місце цієї ж рослини або на іншу рослину; прищеплення. *Трансплантація рослин, крім значення в плодівництві..., має ще велике значення для вивчення ряду важливих питань як практичного, так і теоретичного характеру — просування ряду культур на північ (Укр. бот. ж., XVII, 3, 1960, 19).*

2. Пересаджування та приживлення органів або окремих ділянок тканини живого організму. *Професор тим часом листовно консультувалася з академіком Фі-*

латовим, винахідником і віртуозом в справі трансплантації рогівки з ока на око (Смолич, День., 1950, 258); Пересадку (трансплантацію) кісткового мозку почали застосовувати для лікування недокрі'я (Наука., 2, 1973, 60).

ТРАНСПЛАНТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнн. ч. до трансплантувати; // у знач. прикм. *У клініці [Ризького інституту] було двічі прооперовано одного звороси — і обидва рази трансплантована кістка розмокнувала. У таких випадках доводиться ампутувати ногу (Наука., 3, 1967, 41).*

ТРАНСПЛАНТУВАТИ, ю, усн, недок., перех., спец. Здійснювати трансплантацію. *Ця операція [пересадка волосся] полягає в тому, що ділянку шкіри з густим волоссям трансплантують на лисе місце (Наука., 3, 1967, 28); З інтересом спостерігав світ за першими спробами лікарів трансплантувати людині чуже серце та інші внутрішні органи (Веч. Київ, 31.VIII 1971, 1).*

ТРАНСПІАНТУВАТИСЯ, усється, недок., спец. Пас. до трансплантувати.

ТРАНСПОЗИЦIЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до транспозиції.

ТРАНСПОЗИЦIЯ, і, ж., спец. Дія та її результат за знач. транспонувати. *Б у «Вершниках» ряд виразних розгорнутих метафор, які змальовують соціальні відносини на Україні часів громадянської війни. Частина з них є індивідуальною творчістю письменника, частина становить ту чи іншу транспозицію образів фольклору, народних прислів'їв і стійких висловлень на цю тему (Мова і стиль «Вершників», 1955, 33).*

ТРАНСПОЛЯРНИЙ, а, е. Пов'язаний з пересуванням через полярне коло. *Трансполярний переліт між Європою та Америкою; Трансполярна траса.*

ТРАНСПОНОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнн. ч. до транспонувати. *Захоплення і неуправдане оперування найновішою термінологією в мовознавстві, часто почерпнутою і транспонованою з різних технічних, кібернетичних, біологічних, а також філософських наук, непомірно її ускладнення не може компенсувати безлічності, безефектності деяких «досліджень» і їх результатів (Розв. мов соц. націй, 1967, 13).*

ТРАНСПОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. транспонувати. *Слід також розвинути навички підбирання мелодій по слуху і транспонуванню (Мист., 6, 1963, 22).*

ТРАНСПОНУВАТИ, ю, усн, недок. і док., перех., спец. 1. Перекладати музичний твір з однієї тональності в іншу.

2. Переносити що-небудь (ідею, образ, термінологію тощо) з одного жанру в інший, з однієї науки в іншу, відповідно змінюючи, пристосовуючи.

ТРАНСПОНУВАТИСЯ, усється, недок., спец. 1. Піддавати транспонуванню.

2. Пас. до транспонувати.

ТРАНСПОРТ, у, ч. 1. Галузь народного господарства, що різними видами засобів здійснює перевезення пасажарів, доставляння, переміщення вантажів і т. ін. *Сучасний транспорт поділяється на п'ять видів: залізничний, водний, автомобільний, трубопровідний та авіаційний (Вк. геогр. СРСР, 1957, 82); Співробітництво Радянського Союзу з афро-азійськими країнами у створенні основ їх національної економіки охоплює і таку галузь суспільного матеріального виробництва, як транспорт (Ком. Укр., 12, 1965, 45); // Той чи інший вид перевізних засобів. У транспортній системі нашої країни одне з провідних місць займає автомобільний транспорт (Автомоб., 1957, 3); Залізничний транспорт; Водний транспорт; Підземний транспорт; Повітряний транспорт; // Будь-який засіб перевезення, а також сукупність таких засобів. — Тобі який транспорт*

треба? Лінійку запрягти? Не хочеш? Ну, поді я звелю засідлати Ластівку. Коника смирна, якраз для такого кіннотника, як ти (Гют., Вир, 1964, 193); *Між підводами метушиця Маковейчик. Він шукає собі транспорту, щоб везти катушки в кабелю* (Гончар, III, 1959, 72); // *Перевізні засоби певного територіального підпорядкування. Особливої уваги вимагає робота місцевого транспорту в зимовий період* (Рад. Укр., 9.I 1954, 1); // *Певна ділянка перевезень, а також сукупність перевізних засобів, що обслуговує її. Пасажирський транспорт; Вантажний транспорт.*

Δ Промисловий транспорт див. промисловий.

2. Партія вантажів, доставлених або призначених для доставки куди-небудь. *Оглядючи транспорт, Галкін сплився біля брочки, накритої брезентом* (Петльов., Хотинці, 1949, 188); *Про ці події нагадують, зокрема, і вулиці у Кам'янці-Подільському, через які йшли з заворотку транспорту з ленинською «Іскрою»* (Визначні місця Укр., 1958, 23).

3. Обоз із військовим вантажем або сукупність перевізних засобів спеціального призначення. *На сайтанку Будапештське шосе було вже загане гарматами і важкими транспортами в боєприпасами* (Гончар, III, 1959, 224); *В переліску, майже біля залізничної колії, роту очікував збіднілий у відступах ротний транспорт* (Ле, Право..., 1957, 166); *Неважаючи на воєнну метушню, на перші транспорти поранених і біженців з Познанщини, в нашій майстерні на перший погляд все йде по старому* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 79).

4. Вантажне судно морського флоту. *Як трофеї повстанцям дісталися кілька бронекатерів з цілком справними англійськими кулеметами, баржа з воєнню на вантажних пішеницю океанський транспорт, що так і не встиг зрушити в місця* (Гончар, II, 1959, 49); *З Новоросійська конвоїні кораблі повели транспорт «Фелікс Держинський»* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); *Пізнаючи писали, що він працював на транспорті, який морем возив боєприпаси і людей до фронту* (Вітч., 8, 1948, 24).

ТРАНСПОРТ, у, ч., бугг. Перенесення суми на другу сторінку.

ТРАНСПОРТАБЕЛЬНИЙ, а, е. Зручний, придатний для транспортування; такий, що його можна перевозити транспортом. *Ягоди [суниці] досить транспортабельні і не так швидко перестигають* (Колг. Укр., 5, 1959, 37); *Найбільші труднощі виникають і щодо реалізації врожаю літньо-осінніх сортів плодів та ягід, які є менш транспортабельними* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30); *Транспортабельне устаткування; Транспортабельний поранений.*

ТРАНСПОРТАБЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. транспортабельний. *У віддалених від міст районах слід віддавати перевагу вирощуванню зимових сортів яблуні та груші, плоди яких відзначаються доброю транспортабельністю і можуть доволу зберігатись* (Колг. енци., II, 1956, 321); *При збиранні врожаю ні в якому разі не слід допускати забруднення продукції і механічного пошкодження оочків, які знижують транспортабельність* (Овоч., 1956, 133).

ТРАНСПОРТЁР, а, ч. 1. Пристрій для безперервного цереміщення вантажів на велику відстань; конвейёр. *І транспортер відразу Вугілля підбира, А потім — в вагонетки, А потім — на-гора!*.. (Бойко, З Дон-краю, 1952, 56); *Вивантаження силосу з ям і траншей успішно проводять з допомогою транспортера, який легко пересувається з місця на місце* (Колг. Укр., 9, 1957, 45); *Від елеватора берегом Дніпра тягнеться довгий транспортер, що доставляє пшеницю на потужний*

млинарський завод, який виробляє три сорти борошна і манні крупни (Рад. Укр., 18.VII 1959, 2).

2. Багатососова залізнична платформа для перевезення великовантажних вантажів.

3. військ. Те саме, що бронетранспортер. *За вікномдесь близько заскреготав транспортер, і прасуючі кулі полетіли в залу, як куці блискавки* (Гончар, III, 1959, 147).

ТРАНСПОРТЁРНИЙ, а, е. Прикм. до транспортер. *Василева пучка торкнулася до кнопки — транспортерні стрічки зупинилися* (Вол., Місячня срібло, 1961, 286).

ТРАНСПОРТІР, а, ч. Креслярський прилад, що має форму півкола, поділеного на 180°, з лінійкою; за його допомогою будують і вимірюють кути на кресленнях. *Для вимірювання кутів застосовується особливий прилад — транспортір. Цей прилад.. являє собою півколо, дува якого поділена на 180°* (Геом., I, 1956, 12); *При вимірюванні кута транспортір накладають так, щоб ребро лінійки його сумістилось з однією стороною вимірюваного кута* (Кресл., 1956, 19).

ТРАНСПОРТИРНИЙ, а, е. Прикм. до транспортер. *Транспортирна лінійка; // Здійснюваний за допомогою транспортира. Транспортирне вимірювання кутів.*

ТРАНСПОРТНИЙ, а, е. Стос. до транспорту (у і знач.). *Транспортні лінії поблизу містечка відтепер повинні особливо пильно охоронятись* (Ле, Клеп. лист, 1960, 150); *Москва — найбільший транспортний вузол Радянського Союзу і один з найбільших у світі вузлів повітряних сполучень* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 125); *Транспортна система; // Признач. для транспортування; який в засобом транспортування. Морське транспортне судно; Транспортний літак; // Який працює на транспорті або забезпечує транспортування. Сьогодні я вислала вінок на твоє [сестрині] ім'яння через транспортну контору «Надежда», оце посилаю квитанцію* (Л. Укр., V, 1956, 209); *Базіров, діставши знову підводи в транспортної роти, вкладався в матеріальну частину* (Гончар, III, 1959, 293); *Транспортний робітник; // Пов'язаний з виробництвом машин і устаткування для транспорту. В галузі транспортно-машинобудування, яке швидко розвивається, Україна посідає видатне місце* (Рад. Укр., 4.VIII 1946, 2); *Казахстан займає перше місце в СРСР за розмірами транспортно-будівництва* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 358); // *При якому можливе транспортування. Для перевезення лущильників з однієї ділянки на іншу їх встановлюють в транспортне положення, при якому диски котяться паралельно колесам рами* (Механ. і електриф., 1953, 28); // *Стос. до використання чогось для транспортування. Транспортне освоєння річок.*

ТРАНСПОРТНИК, а, ч. Робітник транспорту; той, хто обслуговує транспорт (у 1 знач.). *Він щойно повернувся з Москви, з десятого з'їзду РКП(б) і з'їзду транспортників* (Бойч., Молодість, 1949, 4); *У відбудові народного господарства особливо великою була роль транспортників* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 85).

ТРАНСПОРТНИЦЯ, і, ж. Жін. до транспортник. **ТРАНСПОРТОВАНИЙ**, а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до транспортувати; // *безос. З номерів готелів було введено всіх офіцерів, і тих із них, у кого не було відпускних з фронту документів. Тут же роззброєно й під конвоем транспортовано на гауптвахту* (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 100).

ТРАНСПОРТУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для транспортування. *Транспортивальне полотно з людською бережливістю і акуратністю несло колоса в приймальну камеру молотарки* (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2); *На готелі конишу вже працюють ІЗ збиральних і ІЗ транспортивальних машин* (Роб. газ., 31.I 1962, 1).

ТРАНСПОРТУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, який займається транспортуванням.

2. Робітник, що працює біля транспортера (у 1 знач.).
ТРАНСПОРТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до транспортувальника. *За свій робочий день вони вивантажують сотні тонн зерна. Вміло й вправно навчилися працювати транспортувальниця Людмила Кушнір, вагар Олена Булах та інші* (Роб. газ., 11.VIII 1965, 1).

ТРАНСПОРТУВАННЯ, я. с. Дія за знач. транспортувати. *Майже півтори тисячі тонн добірної пшениці, яку призначалося для транспортування на захід, лежало на дні глибокого затону (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 190); Транспортування газу по трубопроводах дуже економічне* (Наука., 12, 1957, 3); *І. Франко та його дружина Ольга Федорівна брали активну участь у транспортуванні до Російської імперії не лише прогресивних львівських видань, а й марксистської літератури* (Рад. літ-во, 4, 1967, 37).

ТРАНСПОРТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., Perez. Перевозити кого-, що-небудь з одного місця в інше, доставляти, переміщати вантажі тощо з місця на місце або на місце призначення. *Він мав із [коней] у себе адекватні тиждів, доки у нового властителя не буде готова стайня, і власне в понеділок мав їх уже транспортувати* (Фр., VIII, 1952, 271); *В порту раз у раз вантажать його [Гальванеску] товари. Він їх транспортує через Белград* (Смолич, 1, 1958, 49); *Копиці зібраного сіна треба розміщати так, щоб їх потім зручно було транспортувати до скирт* (Орг. і техвол. тракт. робіт, 1956, 246).

ТРАНСПОРТУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Піддаватися транспортуванню. *Газ легко транспортується по трубопроводах і може бути швидко поданий до місць споживання* (Вісник АН УРСР, 4, 1957, 49).

2. Пас. до транспортувати. *В першій половині XIX ст. на Україні ще не було залізниць, і вантажі транспортувались волами і кінями, а також водою* (Іст. УРСР, 1, 1953, 398); *Із сходу нашої республіки на захід простягається унікальна електрична ріка — ЛЕП напруженою 750 тисяч вольтів. Її руслом транспортуватиметься енергія маршрутом Донбас — західні області України* (Рад. Укр., 21. XII 1971, 1).

ТРАНССИБІРСЬКИЙ, а, в. Пов'язаний із сполученням через Сибір. *Транссибірська магістраль; Транссибірський переліт.*

ТРАНССУДАТ, у, ч., мед. Рідина, що скучується в тканинах і порожнинах організму людини та ряду тварин унаслідок просочування плазми крові крізь стінки капілярів.

ТРАНСУРАНИ, ів, мн., зім. Штучно одержані радіоактивні хімічні елементи, що розташовані в кінці періодичної системи Д. І. Менделєєва після урану.

ТРАНСУРАНОВИЙ, а, е, зім. Прикми до трансуранив. *Великі завдання стоять перед хіміками у справі вивчення деяких трансуранових елементів: нептунію, плутонію, америцію, каліфорнію* (Знання., 8, 1971, 5).

ТРАНСФЕР, **ТРАНСФЕРТ**, у, ч., фін. 1. Переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої.

2. Передача права володіння цінними іменними паперами іншій особі.

ТРАНСФЕРКАР, у, ч., спец. Електромоторний або причіпний вагон-самоскид, яким доставляють руду, вапняк і вугілля із складів до доменних печей.

ТРАНСФЕРНИЙ, **ТРАНСФЕРТНИЙ**, а, е, фін. Стос. до трансферу, трансферту. *Трансферні (трансфертні) операції.*

ТРАНСФЕРТ див. трансфер.

ТРАНСФЕРТНИЙ див. трансферний.

ТРАНСФОРМАТОР, а, ч. 1. Перетворювач чого-небудь з одного виду, стану в інший вид, стан. *Образно. *Не проблема «героя» і «орби» ставиться і вирішується в поезії [І. Франка «Мойсей»], а проблема співвідношення між народом і його вождем — акумулятором і трансформатором духовної енергії, прихованої в масах* (Від давнини., 1, 1960, 470).

2. Прилад для збільшення або зменшення напруги змінного струму. — *Ні, турбіна прибуде своєчасно. А ось — трансформатори, мотор, вимикачі...* (Донч., V, 1957, 37); *Електричний струм підводять до електродів від трансформатора, який знижує напругу з 220 до 50—60 вольтів* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 25).

ТРАНСФОРМАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до трансформатора. *Трансформаторна обмотка; // Признач. для трансформатора. Трансформаторне приміщення; // Який здійснює трансформацію струму. На трансформаторній підстанції напругу підвищують до 10 кв* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 5); *// Який виробляє трансформатори. Продукція Запорізького трансформаторного заводу відома в різних кутках нашої країни і за рубежом* (Роб. газ., 26. II 1966, 1).

ТРАНСФОРМАТОРНИК, а, ч. 1. Фахівець із виготовлення трансформаторів.

2. Фахівець з обслуговування та експлуатації трансформаторів.

ТРАНСФОРМАТОРОБУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Який виробляє трансформатори. *Трансформаторобудівельний завод.*

ТРАНСФОРМАТОРОБУДУВАННЯ, я, с. Виробництво трансформаторів. *Інженери відділу механізації.. вперше в практиці трансформаторобудування розробили вертикальний намотувальний верстат для намотування обмоток на великих агрегатах* (Рад. Укр., 12. VII 1962, 3).

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до трансформації.

ТРАНСФОРМАЦІЯ, і, ж. 1. книжн. Зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь. *Перетодили з уст в уста, із доби в добу, твори ці зазнавали різних трансформацій* (Рильський, III, 1956, 155); *Енергія.. необхідна йому [організму] для здійснення всіх обмінних процесів, серед яких основне місце належить трансформації, або перетворенню речовини в тло організму* (Знання., 12, 1968, 4); *У справах поетів трансформація цих [Шевченкових] образів і мотивів відбувається творчо* (Літ. Укр., 9. III 1964, 11).

Δ **Трансформація повітряних мас** — поступова зміна властивостей повітряних мас (кількості тепла, вологості тощо).

2. *фіз.* Перетворення електричного струму низької напруги на струм високої напруги (або навпаки) за допомогою трансформатора.

3. У театральному, царковому та естрадному мистецтві — спенічний прийом, який полягає у швидкому перевтіленні артиста (зміна зовнішності, голосу, манер, поведінки тощо). *Мені довелося.. знову побачити Марка Лукича [Кропивницького] в двох майже епізодичних ролях. Це була неймовірна трансформація, блискавичне й цілковите перетілення з образу в образ* (Минуле укр. театру, 1953, 133).

ТРАНСФОРМІЗМ, у, ч. Позбавлене елементів історизму вчення про зміну її перетворення одних видів організмів на інші, що передувало дарвінізму. *.. трансформізм претендує зовсім не на те, щоб пояснити «всю» історію утворення видів, а тільки на те, щоб поставити способи цього пояснення на наукову височину..*

(Левіа, 1, 1969, 134); Уже сучасники К. Ліннея — в Росії М. В. Ломоносов, у Франції Ж.-Л. Бюффон — виступили з твердженням про те, що в природі під впливом зовнішніх умов відбувається перетворення одних видів в інші (трансформізм) (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 440).

ТРАНСФОРМІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до трансформізму. Трансформістські ідеї широко використовуються французькими матеріалістами XVIII ст. у боротьбі з релігійними забобонами (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 440).

ТРАНСФОРМОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до трансформувати. Хтось з оркестрантів співав, і голос його, трансформований через мікрофон, нагадував мурикання сірого пухлястого kota (Дмит., Розлука, 1957, 41); В хореографічні на можуть бути трансформовані елементи трудових процесів (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 44).

ТРАНСФОРМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. трансформувати та став за знач. трансформуватися. Переважно більшість фізичного матеріалу в Концерті [Л. Ревуцького] побудовано на трансформованні основних мелодичних послівок, зворотів, чим досягається інтонаційна цілісність, органічність розвитку матеріалу (Мист., 3, 1966, 34); Трансформування іменника в вигук досить часте (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 341).

ТРАНСФОРМУВАТИ, ю, уєш, недок. і док., перег. Перетворювати, змінювати вигляд, форму, істотні властивості й т. ін. чого-небудь. Відмовившись від етнографічної недоторканності мелодії, Л. Ревуцький сміливо трансформує і розробляє тематичний матеріал у найрізноманітніших гармонічних та поліфонічних комбінаціях (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 25); Трансформувати світлою енергію в теплову.

ТРАНСФОРМУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Видозмінюватися, перетворюватися. Любов Шевченка до людей завжди трансформувалася в дію. І саме ця любов привела його на тернистий і славетний шлях революційного діяча, поетичного трибуна (Літ. Укр., 3.IV 1962, 4); Противники марксизму намагаються довести, що капіталізм нібито трансформувався в щось середнє між капіталізмом і соціалізмом (Рад. Укр., 3.I 1962, 1).

2. тільки недок. Пас. до трансформувати. У мистецтві, літературі життєвий матеріал не існує в своїй первісній формі, він трансформується в явище естетичного порядку (Рад. літ-во, 1, 1961, 45); З допомогою узагальнених рис фольклорних персонажів Основ'яненко типізує факти дійсності на основі народних понять, узагальнює явища сучасного йому життя. Фольклорний матеріал трансформується ним дедалі рішучіше (Рад. літ-во, 11, 1969, 41).

ТРАНСФУЗИЯ, і, ж., мед. Переливання крові. — Сучасна радянська медицина встановила потребу в користі трансфузії, тобто переливання крові, не тільки у випадках втрати крові та кровотечі різного походження (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 207); Трансфузія не тільки поповнює нестачу крові в організмі, а й посилює роботу кровотворних органів — кісткового мозку, печінки, селезінки (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 291).

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ, у, ч. Ідеалістичне філософське вчення, згідно з яким форми свідомості передують досвідові і є його умовами. Трансценденталізм Канта.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ, а, е. В ідеалістичній філософії — абстрактно-логічний, незалежний від досвіду. Дашкович думає, думає та під шум і лепетіння [лепетання] жіноче зовсім задумався і перелетів думкою в трансцендентальний світ філософії (Н.-Лев., I, 1956, 398); Трансцендентальний ідеалізм.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНІСТЬ, пості, ж., філос. Абстр. ім. до трансцендентальний. Те вчоловічення надприродного [в літературі] було найбільшою побідою [перемогою] новішого часу над середньовіковою трансцендентальністю (Фр., XVI, 1955, 45); Трансцендентальність логіки.

ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ, а, е. 1. В ідеалістичній філософії — який перебуває поза досвідом, неприступний для людського пізнання.

2. мат. Який не може бути обчислений алгебричним способом або бути вираженим алгебрично. Трансцендентне число; Трансцендентні функції; // Який вивчає такі величини, поняття. Трансцендентна математика.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ, пості, ж., спец. Абстр. ім. до трансцендентний.

ТРАНСШЕКОПАЧ, а, ч. Машина для копання траншей.

ТРАНСШЕКОПІВНИЙ, а, е. Який має форму траншеї; подібний до траншеї.

ТРАНСШЕЙКА, я, ж. Зменш. до траншея.

ТРАНСШЕЙНИЙ, а, е. Прикм. до траншея. В твою тісну траншейну тижю, Де сам від смерті лиш за крок, Тобі несуть гарячу їжу І наість в термост чайок (Мал., Серце., 1959, 227); Траншейний ріє; Траншейний зід; // Здійснюваний за допомогою траншей, у траншеях. Траншейна оборона; Траншейний спосіб вирощування овочів; Траншейне силосування кукурудзи; // Вирощуваний у траншеях. У Таджикистані набула великого розвитку дуже прибуткова галузь траншейної культури лимона (Ком. Укр., 2, 1966, 74); // Признач. для копання траншей. Для будівництва дренажу широке застосування одержали траншейні екскаватори ЕТН-171 та ЕТН-142 (Наука., 9, 1963, 9).

Траншейний стед — майдачник для стрільби і траншея, з якої підіймають або викидають угору мішені. Уже в першому виді програми — стрільби на траншейному стеді — лідерство захопили кияки (Веч. Київ, 7.XII 1968, 3).

ТРАНСШЕЯ, і, ж. 1. Вузкий глибокий рів із бруствером, що з'являється в одну лінію всі вогневі точки оборонних позицій. Вони [солдати] перехопились на шинелі через п'ять рядів дротяної загорожі..., здерлись у ворожий окоп і повернули першу німецьку траншею бруствером із сходу на захід (Смолич, Мир., 1958, 153); На ворога-напасника з боями йшли бійці і в темній ніч вирили траншеї довіє ці (Забіла, Одна сім'я, 1950, 92); Брянський стрибнув у глибоку траншею, що вела до стрілецьких рот (Гончар, III, 1959, 40); *У порів. Стежка вузька, прокидана у високому снігу, наче в траншеї, йти удвоє незручно (Кучер, Трудна любов, 1960, 331).

2. Довгий, вузький рів, віймка для зберігання, укладання, укриття або вирощування чого-небудь. Коли в господарстві немає готових словиць, зберігати люди, як вимушений захід, можна у звичайних траншеях (Колг. Укр., 8, 1956, 39); Каналізаційні труби укладають у траншеї (Довідник сіль. будівельника, 1956, 348); Силосна траншея.

3. Канавоподібне місце відкритого добування корисних копалин.

ТРАП¹, а, ч. Сходи або драбина на судні. Хитало досить нашого човна.. Путь дуже боялася і плакала, і потребувала [вимагала] вертатись з підороги, а ще нам догдо якийсь гатер заважає лізти на трап пароходи [пароплава], то вона вже розкричалась, що кинеться в море (Л. Укр., V, 1956, 402); Добу стояла шхуна в бузті, але матросам і рибалкам відпочинку не було. Вони лагодили снасть, скребли й мили палубу, трапи, пере-

чищали мотор (Донч., III, 1956, 349); Віталій уже чітко подражався вгору і вгору по стрімкій щоглі, по облямках трапа на ній (Гончар, Тронка, 1963, 241); // Драбина, що опущається за борт для входу на судно або спускається з нього. Матроси на пароплаві приготувалися викинути за борт трапи (Трубл., Шхуна..., 1940, 275); Контрадмірал Баєров, неважливо на свій похилий вік, жваво підійнявся по трапу на міноносець (Кучер, Чорноморці, 1948, 6); *Образно. Іскрилася золотий трап, перекинутий місяцем через море (С. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26); // Пристосування для входу пасажирів із пристані на борт судна й виходу з нього. По трапу побіг [Томмі] на пристань, угору дитя лідніс, Рукою обняв дружину (Бажан, Роки, 1957, 194); Олексій Максимович вправно зсипав зерно з брезента в мішки, і вахтарюшки носили їх по трапу на судно (Літ. газ. 21.VI 1951, 2); // Приставка драбина для входу в літак і виходу з нього. Подають парадний трап. У дверях літака показується Георгій Тимофійович Береговий (Веч. Київ, 2.XI 1968, 1).

ТРАП², у, ч. 1. У нафтовій промисловості — герметизований сталевий циліндричний резервуар, куди надходять гази від добутої із свердловини нафти. На сучасних нафтопромислах передбачена така схема. Нафта з цілої групи свердловин тече по трубах у збірні пункти. Вони складаються з так званих трапів, резервуарів, насосної, кофегарки та інших споруд (Рад. Укр., 11.I 1963, 2).

2. Отвір для стікання води в каналізацію (у лазнях, пральнях та інших виробничих приміщеннях). Внутрішня каналізація корінників, сепараторів і конюшень складається з лотків, відвідних труб, трапів, випусків і зноскозбірників (Довідник сіль. будівельника, 1956, 353).

ТРАПЕЗА, н, ж. 1. У монастирі — обідній стіл, стіл з їжею та частуванням. — Не стерпши, коли Аркадія на всіх набріхує матушці-ігумені. Та на роботі стояла, а та лікується, а та їсти не хоче за трапезою, окремо в келії своє їсть... (Кочуб., II, 1955, 111); // Обід, вечеря за таким столом; // заст., також жарт., ірон. Прийняття їжі взагалі; обід, банкет. Поблаговословие ото батько Пузач до трапези (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); А як йому живвати страву, коли чоловік, сівши до трапези, зараз благовословиться, охреститься (Барв., Опов., 1902, 194); Ми, лагідно посміхаючись, невпинно жемемо із [мух] і не хочемо ділити з ними нашої трапези (Ю. Янов., II, 1958, 35); У Гершка Мідника придбавши наука, Ми десь ховалися поміж гілля нависле, І йшла тоді у нас трапеза негучна (Рильський, Поеми, 1957, 226); Калитка діла з бузгалтерською точністю. Він майже безпомилково вираховував, скільки часу потрібно Усті, щоб спекти пороса, а Талимону Івановичу — щоб зібрати свою компанійку, і з'явився саме в той небажаний момент, коли все було готове для цієї потаємної трапези (Земляк, Гвінвіл Стратіон, 1960, 225); *Образно. Десь тьось умер і лишився непохованим, десь гайвороння вже справило свою трапезу, і тому легкий вітерець навіяв на Білогорда не радість і не відчуття миру (Ю. Бедзін, Покл., 1959, 39); На білій.. галечині мутна-перельтували свої сліди голоднілі за зиму зайці, з лісових хатів і нетрів час від часу долиная якийсь стогін і звірине ричання, може, то вовки там справляли свою хриваву трапезу (Збан., Малви, дзвін, 1958, 342).

2. У монастирі — страва, їжа. — Умиватесь, трапеза чекає за столом, — клопоталася вона [ігумені] (Мик., II, 1957, 289); // заст., також жарт., ірон. Страва, їжа взагалі. Восени, в один невеличкий празник, він зелів старості постановити коло церкви столи, зготу-

вати закуску й випивку.. О. Артемій вийшов з церкви, поблаговословив трапезу (Н.-Лев., IV, 1956, 188); У дві каяття він пив тільки воду і їв житній хліб. Дружина вранці ставила біля дверей його кімнати великий графин води, фуктів німтора хліба і сіль. Він, відчиняючи двері, брав цю трапезу і знову замикався (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 302).

3. заст. Трапезна (див. трапезний 2, 3). Пішли ченці й Ге деит співали, Розійшлися по трапезах І трапезували І день і ніч, аж попузли (Шевч., I, 1951, 271); Ті олив'яні тарілки пригадували столи в монастирських трапезах або на Запорозькій Січі (Н.-Лев., VII, 1966, 230); Та й їсти ж таки! В животі аж пищики гратуть. І це доведеться говіть, аж поки трапеза одчиниться, поки аж служіння відійде (Тесл., 3 книги життя, 1949, 142).

ТРАПЕЗАР, я, ч., церк. Те саме, що трапезний.

ТРАПЕЗНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трапеза 1, 2. Трапезна пора; // Признач. для трапезування. Вистрипили слова Хмельницького хміля з голів комісарів. В напруженій тиші виходили вони з трапезної палати (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 601); // жарт., ірон. Якого дотримуються під час трапези. Люди зворушливо поглядали на худобу, що припадала до землі мордами і змищувала.. царину з пристрасною, властивою лише створінням, що не дбають про трапезний етикет (Добр., Тече річка..., 1961, 190).

2. у знач. ім. трапезна, ної, ж. Монастирська їдальня. Наприкінці серпня в приміщенні монастирської трапезної було відкрито генетичну лабораторію Мічурина (Довж., I, 1958, 604); Перші два роки в монастирі допомагала вона куховаркам на кухні, прибирала трапезну, мила підлоги в келіях (Донч., III, 1956, 164); В монастирській трапезній на стіні картина страшного суду, де карають єршиників (Загреб., Диво, 1968, 255); // заст., також жарт., ірон. Їдальня взагалі.

3. у знач. ім. трапезна, ної, ж. Західна частина церкви; притвор. Монотонно читав черговий чернець твори святих отців, і голос його лунав під склепінням трапезної (Тулуб, Людолови, I, 1957, 130).

ТРАПЕЗНИК, а, ч. У монастирі — монах, який слідкує за трапезою, а також відає продуктами.

ТРАПЕЗУВАННЯ, я, с., заст., також жарт., ірон. Дія за знач. трапезувати. Вони [хлопці] в той день і не снідали, і не обідали, по сонцю визначали час трапезування (Збан., Курял. о-ви, 1963, 78).

ТРАПЕЗУВАТИ, їу, їеш, недок. У монастирі — їсти, приймати їжу. Пішли ченці й Ге деит співали, Розійшлися по трапезах І трапезували І день і ніч, аж попузли (Шевч., I, 1951, 271); // заст., також жарт., ірон. Їсти, приймати їжу взагалі; обідати, бенкетувати. Посідали люди на гробак трапезувати і пожимати родичів, а Марусі вже не до того (Кв.-Осн., II, 1956, 78); — Як.. козаки прийдуть з отаманом обідати, то.. отаман сіда на покуті, а там з ним і козаки, та й починають трапезувати (Стор., I, 1957, 257); Піп.. подякував за честь і висловив надію, що він не помішав трапезувати добросердечному.. товариству (Стельмах, I, 1962, 335); Надвечір зійшлися перекусити. Сіли на уліссі — трапезуємо.. Уже й сонце за Гулеву гору словалося, а ми трапезуємо (Вишня, II, 1956, 156).

ТРАПЕЦЕДАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що трапезієподібний.

ТРАПЕЦІЄВДІЙНИЙ, а, е, спец. Те саме, що трапезієподібний. Зонні цимбали яляють собою трапезієвидний резонансний ящик (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 108).

ТРАПЕЦІЄВИЙ, а, е, мат. Прикм. до трапезія; // Який має форму трапезії (у і знач.). Пишні, але

й строгі фронтони... кімнати з трапецієвими стелями, двері, які відчиняються з наугою, — все це дивно поєднується.. з цією вишуканою чистою заліз [музею] (Наука..., 6, 1969, 15).

ТРАПЕЦІЄПОДІБНИЙ, а, е, спец. Схожий на трапецію; який має форму трапеції. Верхня частина силуета автомобіля [«Фіат-124»] має лонду трапецієподібну форму (Наука..., 3, 1967, 26).

ТРАПЕЦІЯ, і, ж. 1. мат. Чотирикутник, у якому дві протилежні сторони (основи) паралельні, а дві інші (бічні) — не паралельні. Паралельні сторони трапеції називаються її основами, непаралельні — боками (Геом., I, 1956, 58); // Про те, що схоже на цю геометричну фігуру. Недалеко від шляху миготіла зоряна трапеція. Сажоки вишки в темряві було не видно. Але електричні лампочки світилися в небі, ніби спущена на парашути вельетєнська люстра (Цюпа, Крайчи, 1971, 362).

2. спорт. Гімнастичний прилад, що складається з горизонтальної поперечки, підвішеної на двох тросах або мотузках. Юрко пішов у фізкультурний зал, де на трапеціях і брусах вправлялися школярі (Донч., Ю. Васюта, 1950, 72); Акробати бігали по канатах і дротам над юрбою, вигиналися на трапеціях (Тулуб, Людолови, II, 1957, 290).

ТРАПЕЦІОЕДР, а, ч., мат. Многогранник, грані якого мають форму трапеції; // Кристал з такими гранями.

ТРАПЕЦІОЇД, а, ч., мат. Геометрична фігура, подібна до трапеції, але без паралельних сторін.

ТРАПЕЦІОЇДНИЙ, а, е, спец. Подібний до трапеціоїда, який має форму трапеціоїда. Трапеціоїдна різьба гангта.

ТРАПІК, а, ч. Зменш. до траїк¹. Схвильовано забилось у Вакулєнка серце, коли він наблизився до вузького дерев'яного трапика, покладеного з борта корабля на причал (Ткач, Моряк, 1948, 51).

ТРАПИТИ див. трапляти.

ТРАПИТИСЯ див. траплятися.

ТРАПІЯТИ, яю, яєш, недок., **ТРАПИТИ**, плю, пиш; мн. траплять; док., діал. 1. череп. Потрапляти (у 1—3 знач.). Цей удар трапив у саму точку (Фр., VI, 1951, 241); Барки щасливо пройшли через Ненацитець, а один із пловців, збившись з бистрини (фарватеру), трапив між каміння, і тисячі колодок в лікоть застовили потрошцло і розметало на дрібні тріски (Стор., I, 1957, 241); Ми були Під самим Києвом, та капітан Велів спикнитись, бо в ім'я не можна Було дійти до приплавня як, На мліну не трапиши лукаву (Рильський, II, 1960, 198); Вона підійшла до Марії й взяла її за руки: — Прийди до мене в неділю. — Чи траплю... (Тудор, Народження, 1941, 16); Од сестри вона від'їхала давненько, ще коли малою трапила до дитбудинку в Умані (Нар. тв. та етн., I, 1967, 54); Як же до серця твоего у цю пору скрадається інша, Хай до несити звірив в пазури трапить вона (Зеров, Вибр., 1966, 289).

◇ Трапила кося на камінь див. кося².

2. тільки док., череп. Спіткати (у 2 знач.). А господня й питає мене: — Чого се ти, Варко, так тяжко зітхавш? Чи не трапило тебе що нічками тежми? (Мирний, I, 1954, 85).

ТРАПІЯТИСЯ, яється, недок., **ТРАПИТИСЯ**, яться, док. 1. Відбуватися, діятися, ставатися. Так отакот Трапляється в світі: Думає жити, поживати Та бога звалити, А довелося на чужині Тільки сльози лити! Більш нічого (Шевч., II, 1953, 106); Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко (Н.-Лев., II, 1956, 329); — В житті людини можуть траплятися такі випадки, що без болю їх згадувати не можна (Тют., Вир, 1964, 166); Тило й нудно і спека некальня... Нікуди вже далі —

ось-ось має щось трапитись (Вас., I, 1959, 123); Коли було розвантажено вже більше половини ешелону, несподівано трапилася затримка (Собко, Серце, 1952, 8); // Бувати, бути (не раз, іноди). Останніми днями я менше буваю на людях; хоч трапляються вечори, коли Олексій Максимович читає свої нові речі — і тоді я знову у товаристві (Коцюб., III, 1956, 410); // безос. Хати стоять густо, неначе туляться одна до одної. Трапляється, що хата од хати стоїть на аршин довжини (Н.-Лев., II, 1956, 401); // тільки мн. ч., безос., у знач. вставн. сл. бувало. А коли, траплялося, випивав, то не було біди гіршої від нього. Кидався на людей з сокирою, заводив бійку вже без найменшої причини (Хотк., II, 1966, 162); // Випадати, видаватися. Рідко траплявся такий щасливий рік, щоб не було пожежі в місті (Н.-Лев., I, 1956, 50); — Передає, що за годину її [вогвєву точку] буде знищено, — наказував Козаков посильному.. Він просто саж ласий був до такою шматка. Він аж тремтів увесь, коли траплявся такий небезпечний випадок.. де можна було дати волю своїй винахідливості, умінню, хоробрості (Гончар, III, 1959, 105); — А тут, коли б ти знала, Ядоло, яка нам пригода трапилася, — перервав Кирило нудне мовчання (Мирний, III, 1954, 72).

2. Випадково виявлятися, бути; зустрічатися, попадатися. Траплялися нам чудові воли — Ярема Неділька продавав (Вовчок, VI, 1956, 276); — У таких хлопських тостах трапляється якась найва поезія, щось таке щире, дитяче... (Л. Укр., III, 1952, 673); Знову виїхав на дорогу. Тепер за селом їм раз у раз траплялися назустріч румуни й бессарабці, що везли волами наших поранених (Гончар, III, 1959, 14); Трапилося сніпій курці зерно, та й те порожнє (Укр.-присл., 1955, 280); — Жіночка трапилася ласкава, просто-таки вєскова, теща — золото (Збан., Єдина, 1959, 137); // безос. Скільки Степан Васильович не перечитав книг, скільки не чув легенд, а щоб так тяжко і потворно сзодились поетична вигадка й жорстокість життя — не траплялось (Стегьмах, I, 1962, 586).

◇ Траплятися (трапитися) під руку (руки) див. рука.

3. тільки док. Несподівано з'явитися, прийти. Тут самим нічого їсти, а, борони боже, трапляється геть, тоді чим точ приймай... (Коцюб., I, 1955, 90); А то перед вечором раз трапився у хату до нас книгоноша (Тєсл., З книги життя, 1949, 172); Ант одіклав свої стріли й залізця, встав і пішов до дверей хижки, розчинив їх і вступив набік, щоб кожен, хто трапився б у цю годину, міг зайти й сісти до вогнища (Скл., Свято-слав, 1959, 9).

4. безос., череп. з инфіж. Мати нагоду, можливість; доводитися, приходиться (у 6 знач.). Ніде мені не траплялось бачити такої ясної зеленої трави, такого густого зеленого листу на дереві, як у Карпатах (Н.-Лев., II, 1956, 389); [В а х а р к о:] Балакає ти коли з Степанидою? [В а с н л ь:] Траплялось... (Кроп., II, 1958, 136); Ще не траплялось бачити ніколи, Як плачуть, опладуючи, квітки (Воронько, Тепло..., 1959, 171); Не п'яю в колодязь: трапиться води напиться (Номас, 1864, № 4478); — У мене нема ніякого вулика! — пружливо майнула крильцями бабка. — Це тільки ви, присти робочі бждоли, примушені працювати дець і ніч, а я літаю, де зсочу, засну, де трапиться (Ів., Про буджірку..., 1959, 16).

ТРАПУНОК, нку, ч., розг. Те саме, що випадок 1. — Пригадуєш, Владе, як ми колись іменем революції пошатали до стінки одного..? ..Та не може цього бути, щоб ти, Владе, забув цей трапунок (Д. Бедзик, Серце., 1961, 45); «Домошу до вашого відома, що в селі Горбки,

в комуни Червоний Цвіт, трапився трапунок.» (Кундач, Пов. і нов., 1938, 186).

ТРАС, у, ч. Гірська порода вулканічного походження з групи туфів, яку домішують до цементу для надання йому щільності та пластичності. В природі зустрічається багато порід, які, будучи змішані з вапном, надають йому гідравлічні властивостей. До них належать: *трас, діатоміти* (Компл. використ. вапняків., 1957, 56); Під впливом різних процесів під час утворення туфоїди змінюють свій вигляд і залежно від цього мають окрему назву: а) пуцолани — крихкі туфоїдні породи; б) траси — цілісні тверді породи (Курс заг. геол., 1947, 65).

ТРАСА, и, ж. 1. Лінія, що вказує напрям проходження, пролягання чогось. *Грандіозне будівництво має розвинути і наслідок прокладення каналу Казовка — Крим, який уже почали будувати. Вдвоєж його траси висичнуть нові селища і міста* (Довж., III, 1960, 88); *Високі місця серед височинних вітчизняних дослідників морів Північного Льодовитого океану і траси Північного морського шляху належить Андрію Іполитовичу Вільницькому* (Видатні вітч. географі., 1954, 112); *Будівельники завершили прокладання траси газопроводу до шаттарського міста Краснодона* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 2).

2. Широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо. *Рівною стрілою пролягла так звана Нова траса, вкрита асфальтом, обсаджена квітами та декоративними рослинами* (Дмит., Розлука, 1957, 98); *Жив він на краю лісу при трасі, біля шляхової ділянки* (Ле, Клев. лист, 1960, 13); *Машина виглядає на Хрещатик... а там височили новою трасою на вулицю Артема* (Кучер, Трудна любов, 1960, 580); // *Повітряний, водяний і т. ін. шлях. Над нашим домом пролягає траса. Тут на Москву, на Бухарест, на Прагу Шумляки пролітають літаки* (Рильський, III, 1961, 222); *Матвійська затона постає перед очима діточки.. Цікаво, скільки разів пропливала Тоня Турбай цю чи не найкращу в Радянському Союзі двокілометрову трасу на своєму легесенькому чоуніку?* (Собко, Матв. затона, 1962, 5); * *Образно. Життя йшло по власній трасі* (Воскр., I всеріоз., 1960, 72); // *Смуга землі, по якій проходить лінія електропередач.*

Сталєва траса *див.* сталєвий.

3. Світний або димний слід, що вказує траєкторію сваряда, кулі, реактивного літака тощо. *Нікому не вупинити блискавиць, нічим не відвернути оті високі, летючі, воєнисто-червоні траси «катюші»!* (Гончар, III, 1959, 42); *Але кулі не завдавали шкоди літакові, знизу видно було, як нитки трас вгиналися на фюзеляжі і далі тяглися кудись убік від літака в надвечірньому повітрі* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 79).

4. *спец.* Головна вісь деяких споруд, що являє собою ламану лінію або ряд прямих ліній, з'єднаних кривими. У деяких видів споруд головна вісь являє собою ламану лінію або ряд прямих ліній, з'єднаних кривими. Цю вісь.. називають трасою, а розпланування її — *трасуванням* (Інж. геод., 1959, 125).

ТРАСКАЛО *див.* тряскало.

ТРАСКАТИ *див.* тряскати.

ТРАСКІГ *див.* тряскіг.

ТРАСНУТИ *див.* тряскати.

ТРАСОВАНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до *трасувати*¹.

ТРАСОВАНИЙ², а, е. *фін.* Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до *трасувати*².

ТРАСОВИЙ, а, е. Прякм. до *траса*. У Києві завершилися вперше організовані на Україні.. особисто-

командні змагання *трасових* автомобілей (Веч. Київ, 10.I 1972, 3); *Трасовий знак.*

ТРАСОВИК, а, ч. Той, хто прокладає трасу (у 2 знач.). **ТРАСОЛОГІЯ**, ї, ж., *спец.* Галузь криміналістики, предметом якої є вивчення слідів злочину.

ТРАСОШУКАЧ, а, ч., *спец.* Прилад для шукання підземних комунікацій, зроблений із металу. *Трасошукач* точно визначає глибину залегання труб, кабелів, повідомляє про місце аварії. Принцип роботи приладу заснований на визначенні змінного електромагнітного поля, яке штучно створюється генератором навколо трубопроводу або кабелю (Наука., 7, 1964, 17); *Дослідний зразок нового трасошукача важить близько 12 кілограмів. Випробування його показали високу точність визначення комунікацій* (Веч. Київ, 6.XII 1967, 1).

ТРАСУВАЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до *трасування* (*див.* *трасування*¹). *Трасувальні роботи*; // *Признач. для трасування. Трасувальна вітка.*

ТРАСУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто визначає трасу (у 1 знач.). *Він сам сказав, що, можливо, повернеться лише завтра: коли він зайде далеко від палаток, то переночує в топографічній загоні трасувальників, який стоїть на 15—20 кілометрів спереду по трасі* (Багмут, Опов., 1959, 44).

2. Прилад для визначення траси (у 1 знач.), розбивання площі під сад і т. ін. *Розбивку [площі під сад] проводять і за допомогою спеціального приладу — трасувальника, що являє собою рівну дерев'яну рейку, закріплену нерухомо на двох ніжках заввишки 60—70 см* (Вироби. снц. сад., 1969, 185).

ТРАСУВАННЯ¹, а, с., *спец.* Дія за знач. *трасувати*¹. 1. *Трасування шляху полягає у виборі напрямку осі шляху по карті або місцевості* (Інж. геод., 1959, 260); *Трасування ліній електропередач; Автоматизована система трасування БАМу.*

ТРАСУВАННЯ², а, с., *фін.* Дія за знач. *трасувати*². **ТРАСУВАТИ**¹, *ю, уєш, недок. і док. 1. перех. і без додатка, спец.* Визначати трасу (у 1 знач.). *Дуже зручно трасувати за матеріалами аерофотоозйомки. Можна також трасувати за стереомоделями місцевості* (Інж. геод., 1959, 267).

2. *неперех.* Летіти, залишаючи світний або димний слід (перех. про *трасуючі* кулі, сваряди). *Землі Франка — покритий, нетлінний — він [такіст] возієтис: — Життя прийшло нове! — Трасують кулі, та бочує піднявся на повний зріст в ту урочисту мить* (Брат., Вересень, 1949, 28).

ТРАСУВАТИ², *ю, уєш, недок. і док., перех. і неперех., фін.* Переводити оплату грошей на іншу особу, *вдавати* тратту.

ТРАСУВАТИСЯ¹, *ується, недок.* Пас. до *трасувати*¹.

ТРАСУВАТИСЯ², *ується, недок., фін.* Пас. до *трасувати*².

ТРАСУЮЧИЙ, а, е. Який має видиму траєкторію польоту, який під час польоту лишає світний або димний слід. *Вислі сліпучі літатари, біли зенітки й кулети, трасуючі кулі простягали до неба золоті шмури..* (Вишня, I, 1956, 313); *Трасуючі сваряди прошивали повітря* (Ткач, Моряки, 1948, 43).

ТРАТА, а, ж. 1. Дія за знач. *тратити*¹; витрачання, розтрачання. *Чи зиск, чи трата — одна заплата* (Номис, 1864, № 10525).

2. Витрата (грошей), *видаток. Виявилось, які порядки заведено в земстві, скільки перейшло через Колясничові руки грошей, які трати оправдані, які ні* (Мирний, III, 1954, 382); *Він ще не стільки знав господарство, щоб помітити, де і скільки Галушківський зменшує прибуток та побільшує трати* (Гр., II, 1963, 92);

— До речі, що мені тепер робити з цим зшитком? — Ви вмієте малювати? — сказав редактор, — то можете його заповнити котиками, собачками або записуйте в йому [ньому] ваші щоденні трати... (Сам., II, 1958, 257).

3. Дія за знач. **тратити** 2. *Спали [опришки] добами... Іли... до одуріння, вишежуючися потім горіхерева на сонці — словом, винагороджували себе за безумні трати енергій й сил в біганинах і нападах* (Хотк., II, 1966, 160); *Сташка досить скоро усвідомила, що чекаєти, поки хтось з хлопців перший зверне на неї увагу, це даремна трата часу* (Вільде, Сестри..., 1958, 379).

ТРА-ТА-ТА, виг. Уживається як наслідування звуків музики або розміреного, ритмічного туноту, стукну тощо. *Вся напружилася Маруся... В висказ стукало молотками, мозок вертів шалений вир обірваних слів, проскакував глухий мотив глупої польської пісеньки, а все покривав, все давав собою трикутний топінг [тупінг]: Тра-та-та! Тра-та-та!..* (Хотк., II, 1966, 134).

ТРАТИТИ, трачу, тратиш, *недок.*, *перех.* 1. *перев.* із сл. *м а р н о, д а р е м н о*. Витрачати, розтрачувати (гроші). — *Не годиться сих грошей марно тратити. Тяжко він їх заробляє* (Барв., Ошов., 1902, 256); *І він почує, якась завина [вина] утопила його за серце від тих згадок, якась пекуча загага запекла. Йому шкода стало грошей, що він тратив оце* (Мирний, III, 1954, 285); [А н д р і й:] *Я думаю, що коли людина тратить гроші, щоб дивитись на те, чого не пам'ять і пам'ять не може, то се марний перевод грошей* (Л. Укр., III, 1952, 721); // Використовувати, вживати (перев. марно) щонебудь для чогось, на щось. *Не трать, куме, сили, спускайся на дно!* (Укр.-присл., 1963, 46); *Я пишу поволі, трачу багато часу* (Кочуб., III, 1956, 138); *Легше б звинувити враз було в борбі [боротьбі], Аніж тратити день за днем в журбі...* (Граб., I, 1959, 343); — *Не для того ми за тим деревом їздили за тридцять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному* (Тют., Вир, 1964, 119).

◇ [Марно, даремно і т. ін.] **тратити** пірощ — даремно говорити, робити що-небудь, без потреби витрачати на щось свої сили, енергію тощо. — *У мене, на щорічний приклад, всі корови високоудійні. А ви нас.. вилякали серед ночі, агітуєте, накачуєте. Тратите пірощ, лямасте, як ото кажуть, двері...* (Ряб., Жайворонки, 1957, 28); [М а к а р:] *Іди, Оксано. Я з Артемом хочу поговорити. Не трать пірощу, на шахті завтра про це скажеш* (Корн., II, 1955, 147); *Папір тратити див. папір; Слова дурно (даремно, марно) тратити див. слово.*

2. Втрачати кого-, що-небудь, позбуватися когось або чогось. *Вона [удова] усе старіла, слабла, все більш тратила міць і прудкість* (Вовчок, I, 1955, 314); *Я так би хотіла Вас ще зовсім здоровим побачити, що не трачу сії набії* (Л. Укр., V, 1956, 79); *Біда, хто тратить сон і апетит, Кому життя немов бурлацькі лями, На кого скрізь чигають вовчі ями І жалити сумнівну дрібний москіт* (Зеров, Вибр., 1966, 65); // *Марно проводити (час, життя тощо). «Таж десь милій хороброший По поля гуляє, А я плачу, літа трачу, Його виглядаю.»* (Шевч., I, 1963, 60); *Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу, Тільки тоді і полегла, як нишком поплачу* (Пісні та романси., II, 1956, 5); // *Ронити, лити, проливати (сльози). А я, юродивий, на твоїх руйнах Марно сльози трачу* (Шевч., I, 1963, 223); — *Не плач, мене: дурно сльози тратиш... сказав батько Пугач* (П. Куліш, Вибр., 1969, 136).

◇ **Тратити** владу над собою — втрачати здатність володіти собою; **Тратити** голову — те саме, що **Глобу** втрачати (див. голова). «*Дивна жінка ота моя мама!* —

міркував Адаш, чвалаючи гостинцем до Львова. — Я голоу трачу, весь мов розбитий... а вона тільки тепер відискала спокій...» (Фр., VII, 1951, 183); **Тратити** голос — утрачати здатність говорити (внаслідок хвилювання, простудя тощо). *Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять виченого* (Фр., IV, 1950, 224); **Тратити** розум див. розум; **Тратити** терпеливість (терпеливість) див. терпеливість.

ТРАТИТИСЯ, трачуся, тратишся, *недок.* 1. Витрачати свої гроші, майно, робити витрати. — *Не бивайся, не траться, не давай мені наміста і дукатів* (Кв.-Осп., II, 1956, 263); [С т е п а н и д а:] *А скільки ми тратимось задля бога і на оливу, і на свічі?... Хоч би й були які гріхи, то вже ми їх замолили...* (Крон., I, 1958, 125); *Ніяковий, сутулий, в гімназичній Наївній формі, мрійник і позер, Що тратився в компанії незвичній... — Такий я був у Корсуні, над Росєю* (Рильський, II, 1960, 125); // Використовуватися, вживатися. *Бачимо ми. Як тоді [під час росту] легко пожива вбирається кров'ю, і жили Ще не поширені так, щоб підживлення тратилося марно, І не доводиться тілу губити замість набувати* (Зеров, Вибр., 1966, 192); // *безос.*, *розм.* Витрачатися (про зусилля, розум, енергію тощо). *Деякі мої товариші й товаришки, замість того, щоб оглянутись навколо себе на живі справи, на живу роботу, звертають всю свою розумову силу на рішення філософських питань [питань], не маючи самі ніякого філософського виховання. Тим часом при тому тратиться багато запалу і розумової праці, що може би здалося на що інше* (Л. Укр., V, 1956, 62).

2. *тільки 3 ос.*, *рідко*. Те саме, що **губитися** 1; втрачатися, зникати (у 4 знач.). — *Земля була вокруги немаче обголена, і сліди тратилися на ній, як на льоду* (Коб., II, 1956, 181).

3. *Пас.* до **тратити** 1. *Тепер я кинув своє нікчемне втручання, французький язик [французька мова] убива мої зайві часи [години], що тратились на його [нього]* (Мирний, V, 1955, 348).

ТРАТА, н, ж., *фін.* Переказний вексель, у якому одна особа (векселетримач) наказує другій особі (платникові) сплатити третій особі (ремітентові) відповідну суму грошей у певний термін.

ТРАТТОРІЯ, і, жс., *заст.* У Західній Європі — реґоран, трактир (у 2 знач.).

ТРАТУВАТИ, ую, уеш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Топтати, витоптувати. *Тратує озимину худоба, бо земля мокра* (Сл. Гр.).

ТРАУЛЕР, а, ч. Морське судно для механізованої ловлі риби тралом та первісної її обробки. *Вже не один десяток київських траулерів ходить у моря, це надійні судна, працювати на них безпечно і зручно* (Собко, Матв. затока, 1962, 37); *Колектив технологів.. розробив серйозну систему спорудження риболовних траулерів поточним великоблочним методом* (Наука., 2, 1957, 17).

ТРАУЛЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **траулер**. *Траулерний флот.*

ТРАУР, у, ч. 1. Глибока скорбота, спричинена смертю когонебудь або суспільним, загальнопопулярним лихом, яка виражається певними загальноприйнятими знаками. *26 січня 1924 р., в дні глибокого всенародного трауру, відкрився II з'їзд Рад СРСР. Перше засідання з'їзду було присвячене пам'яті В. І. Леніна* (Іст. УРСР, II, 1957, 256); *Чорний колір у багатьох народів символізує смерть, траур* (Наука., 2, 1958, 46).

2. Чорний одяг або особливі знаки на одязі, прапорах, портретах та ін. як символ глибокого суму. *Проти мене сиділа якась.. удовиця в траурі* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Ти була в білій сукні, а на рукаві чорніла пов'язка... А по кому ви носите траур? — По нашому*

Францішеку (Гончар, I, 1954, 426); В уяві знов стоїть та чорна дата і образ твоїй [С. М. Кірова], до болю рідний нам, і траур над снігами Ленінграда й над краєм сім, і гнів в серцях до дна (Сос., I, 1947, 98); *У порівн. Графіяля, вся в чорному, наче в траурі по своїй минулій красі, мовчки дивилася на Лукію (Донч., III, 1956, 44); Нерівна чорна лінія валяки, мов траур, розсікає синювато-рожеве безмір'я снігів і наближається до вершинків (Стельмах, I, 1962, 45).

ТРАУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до трауру, пов'язаний з трауром. Нарешті цей мотив переходить до басів, а слідом за ним з'являються сумні акорди траурного маршу тромбонів (Мист., I, 1959, 27); Портрет генерала у траурній рамі — Обличчя спокійне, вродливе, ясне (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 86); Усе ж тривога являлася в ньому тільки тоді, коли вечірні газети вийшли з траурним повідомленням (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 179); Вони [вельможні пані] сушили очі хустинками з чорними траурними березками (Смоляч, II, 1958, 118); Траурні ризи; *Образно. Зривається листя і падає, падає... Це осінь танцює свої траурний вальс... (Нех., Хто сів вітер, 1959, 316).

2. Те саме, що похоронний 1. Набальзамоване тіло царя возили на спеціальній колісниці по всіх підвладних йому племенах. Кожне плем'я приєднувалося до траурної процесії, проясляючи при цьому всі вишви скорботи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 160); Під'їхав секретар райкому Петро Йосипович Бунчук. Знявши капелюха, приєднався до траурного походу (Зар., На. світі, 1967, 47); Траурний мітинг.

3. перен. Сумний, сумний, скорботний. В хутір Ковбики приїздили в траурному мовчанні, один Тимко весело підморгував хутірським дівчатам, що, розпалені цікавістю, в'їлися на тини, та чарував їх своїми бісичими очима (Тют., Вир, 1964, 91); // Який виражає скорботу, тугу. Траурне обличчя.

ТРАУРНО. Присл. до траурний. Дихнула смерть: привіт... привіт... пішла в танок у гроби брами... І йде розв'язний бандит... І кроки траурно гудуть: остання путь, остання путь (Сос., I, 1957, 419).

ТРАФАРЕТ, у, ч. 1. Платівка з картону, металу тощо, у якій прорізано малюнки, літери або цифри для їх швидкого відтворення на якійсь поверхні. Здавалося, із [людей у сірому] за одним трафаретом вирізували з паперу і розфарбували сірою і чорною фарбами (Ів., Вел. очі, 1956, 22); Всі ці способи декорування виконують художники цеху індивідуально, від руки і без застосування будь-яких трафаретів, що підвищує художню цінність виробів (Матеріали а етногр., 1956, 17); Цей процес [гравіювання] здійснюють на гравірувальних верстатах. На станках верстата змонтований пантограф, за допомогою якого наносять зображення в трафарету на виріб (Технол. різального інстр., 1959, 198); // Малюнки, літери тощо, зроблені за допомогою такого приладу. По трафарету впізнав [хлопець] червоноармійця свого наляку (Сміл., Зустрічі, 1936, 8); Господарка запрошує в дім. Тут все миме око. На вікнах — толкві занавіски, на стінах — трафарет (Рад. Укр., 19.VI 1959, 4); *У порівн. Сотні тисяч звуаєних людей — оце Хіросіма. Хіросіма — це коли балки сталеві плавились, і черепиця скипалась у груддя шлаку, і вишви відбилася, мов трафарет, на живих жіночих плечах... (Гончар, Тронка, 1963, 216).

2. перен. Загальноприйнятий або визваний зразок, що його наслідують звичайно сліпо; шаблон, штамп. Халуни скрізь однаки [однакові]. Збудовані по трафарету [за трафаретом] (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); Не треба розуміти слово постійний епітет в негативному розумінні, як щось застигле, як ворожий справж-

ньому мистецтву трафарет (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 30); Грамоти звичайно писалися за певним трафаретом (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 48); Де трафарет — там поезія глухих, думка в'яне, почуття зника (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

ТРАФАРЕТИТИ, речу, ретіш, недок., перен., спец. Наносити малюнки, літери або цифри за допомогою трафарету (у 1 знач.). Трафаретити стіни; Трафаретити виріб.

ТРАФАРЕТКА, я, ж., розм. Те саме, що трафарет 1. Офіцери [фашистські] з'явилися на вечерю в новиз.. мундирах з сяючими трафаретками — орен і свастика — на правому боці грудей (Хор., Незакінч. політ, 1960, 25).

ТРАФАРЕТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трафарет 1; який є трафаретом. При створенні трафаретних малюнків слід враховувати прийоми композиції, колорит та інші особливості орнаменту тих чи інших районів Української РСР (Жилий буд. колгоспника, 1956, 128); Трафаретна платівка; Трафаретний проріз; // Призвач. для роботи з трафаретом. Трафаретний пензель; Трафаретна фарба; // Вигот., зробл. за допомогою трафарету. Трафаретний напис.

2. перен. Який є трафаретом (у 2 знач.), ґрунтується на трафареті; зайнятий, шаблонний. Українські драматурги інколи вдавалися до трафаретних, не раз уже використаних, повергових засобів комедійності, і це знижувало викривальну силу сатири (Укр. рад. драм., 1957, 37); Трафаретна мова; Трафаретні порівняння.

ТРАФАРЕТНИК, а, ч. Той, хто працює з трафаретом (у 1 знач.).

ТРАФАРЕТНИЦЯ, і, ж. Жін. до трафаретник.

ТРАФАРЕТНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. трафаретний 2; сліпе наслідування загальноприйнятого або визаного взірця; шаблонність. Трафаретність, як і епігонське копіювання кращих професійних постановок, веде до втрати самобутності, нівелювання стилістичних особливостей хорографії (Нар. тв. етн., 3, 1968, 40); Лірика Е. Межелайтіса не знає відтонності, одноманітності, сірості барв і трафаретності (Літ. Укр., 24.IV 1962, 4).

ТРАФАРЕТНО. Присл. до трафаретний 2.

ТРАФИТИ див. трафляти.

ТРАФИТИСЯ див. трафлятися.

ТРАФЛЕННИЙ, а, е, діал. Діспр. пас. мн. ч. до трафляти. Грюкне вистрілі, і трафлений в саме серце Никодим Пшестшельський на лице повалився з барикади (Фр., III, 1950, 324).

ТРАФЛЯТИ, яю, яєш, недок., **ТРАФИТИ**, флю, фш; мн. трафлять; док., діал. 1. Попадати, влучати. — То куді ту [тут] все трафляли, подзьобали стіну, як ворони (Ю. Янов., I, 1954, 29); Василько .. шурхав дрюком. Десять раз збитий, раз трафляти (Хотк., II, 1966, 325).

2. Пограпляти (у 2, 3 знач.). Може, скажете, що я й без того був би трафля на цю саму стежку? (Март., Тв., 1954, 213); Багато міст, містечок, сіл зайдів Яким, мандруючи з церковною трупою, та все ще якось не міг трафити до свого гуляка (Ков., Світ..., 1960, 16).

ТРАФЛЯТИСЯ, яється, недок., **ТРАФИТИСЯ**, иться; мн. трафляються; док., діал. Трафлятися, бувати. І якого тільки два Між людьми я наглядісь! Правда, і добро трафлялось, Та сліз, горя, кривди більш (Фр., X, 1954, 235).

ТРАХ, ТРАХ-ТРАХ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо; торох. Раптом т-трах!.. трах-трах!.. Віконна рама затремтіла, і всі шибки дико задергачили (Коцюб., I, 1955, 403); Враз у віконницю знавору — трах! —

видно, цеглиною. Трах! — десь у двері на тім кінці будинку (Головко, II, 1957, 177).

2. розм. Уживається як присудок за знач. трэхнути і трэхнутися. Вилляти молотникової не можна: молотник не косар, — той саде наострити косу та й одпочине; молотник і не жнець. — той сам гонить поstattь. А тут трах-трах, трах-трах, — не оставайсь! (Барв., Опов., 1902, 305); Тільки хотів парубок цощь відповісти, як Матюшина важка долоня з усього розмаху у висок його — трах! (Головко, II, 1957, 144); [К а з и д о р о г а:] Та й ваяв [Рябина] громадську печать, розпик на огні та й трах! Аж м'ясо зашкварчало! (Фр., IX, 1952, 390).

ТРАХЄЇ, хєй, мн. 1. У членистоногих тварин — дихальні трубки, які відкриваються на поверхні тіла. Від дихалець жука всередину тіла йдуть тоненькі трубочки — трахеї (Зоол., 1957, 45).

2. У рослин — трубки для руху води й розчинених у ній поживних речовин; судини. До провідних тканин [рослин] належать трахеї і трахеїди. Трахея являє собою трубку, що складається з поздовжнього ряду клітин — члеників трахеї; у перегородках між члениками розміщені отвори — перфорації (Виробн. епн. сад., 1969, 103).

3. див. трахєя 1.

ТРАХЄЙДИ, їд, мн., бот. Відвожені з загостреними кінцями клітина деревини рослини для руху води з розчиненими в ній поживними речовинами.

ТРАХЄЙТ, у, ч., мед. Запалення слизової оболонки трахеї, що супроводжується запаленням верхніх дихальних шляхів. У хронічних алкоголіків відбуваються різкі й тяжкі розлади в роботі внутрішніх органів, настає катаральний стан дихальних шляхів — трахеїти, бронхіти (Наука., 10, 1958, 32).

ТРАХЄЙНИЙ, а, е. Прикм. до трахєя і трахеї. Трахєйне дихання; Трахєйна трубка; // Який має у своєму організмі трахеї. Кліщя можна розділити на дві групи: трахєйних і безтрахєйних (Підручник дезинф., 1953, 176).

ТРАХЄЙНОДИШНІ, них, мн., зоол. Підтип членистоногих тварин, що дихають за допомогою трахєй.

ТРАХЄТОМІЯ, ї, ж., мед. Хірургічний розтин трахєї з наступним уведенням до неї спеціальної трубки для відновлення дихання. — Дитині, мабуть, потрібна допомога хірурга... трахєтомія, вона заглинається (Ле, Міжгір'я, 1953, 35); Щойно дівчину привезли, їй зробили трахєтомію — операцію підключення до горла апарата, який тепер за неї дихав (Наука., 4, 1974, 42).

ТРАХЄЯ, ї, ж. 1. Частина дихального шляху в людини й наземних хребетних тварин, через яку надходить повітря в гортані до легенів; дихальне горло. Виваюючи трахею, учні повинні звернути увагу на те, що це м'яка трубка, у стінці якої лежать неповні трахєові кільця, які обхоплюють її спереду і з боків (Метод. викл. анат., 1955, 111); Проїшовши гортань, повітря попадає в трахею. Це трубка близько 10—12 см завдовжки (Анат. і фізіол. люд., 1957, 72); Від ротової порожнини [траха] до легень веде уздовж усієї шиї довга трахея, яка розгалужується на два бронхи (Зоол., 1957, 109).

2. див. трахєї 2.

ТРАХІТ, у, ч. Світла вивержена гірська порода зернистої будови, що має в своєму складі головним чином польові шпати; вкоростовується як будівельний матеріал. Трахїт — це вулканічний аналог сієніту; утворюється тоді, коли сієнітова магма застигає на поверхні (Курс заг. геол., 1947, 65).

ТРАХІТОВИЙ, а, е. Прикм. до трахїт. Трахїтові брили; // Власт. трахїтові. Трахїтова структура.

ТРАХКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. трэхкати та звуки, утворювані цією дією. Несподівано в тихому доєї коридорі зчиняється страшний галас, трахкання дверей, тупотіння ніг, постріли (Кол., На фронті., 1959, 123).

ТРАХКАТИ, аю, аєп, недок., розм. 1. Утворювати різкі, переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху або під час роботи, руху тощо; торохкати (у 1 знач.). Трахкаючи колесами, пароплав поспішив до пристані (Кол., Вибр., 1953, 439); Трахкали розкотисті постріли; // безос. Стріляти. Трахкало десь збоку. Над головою хурчало осколки й опадали, гунаючи, мов груші (Гончар, III, 1959, 47).

2. Сильно, з гуркотом ударяти, стукати; торохкати (у 2 знач.). Трахкало в розмаху дерево об дерево (Хотк., II, 1966, 220).

ТРАХКОТІТИ, очу, отіш, недок., розм. Підсил. до трэхкати. Трахкотять тепер колеса. Я тіпаю воважно (Укр. думи., 1955, 402); Трахкотіли терниці, силалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки (Головко, II, 1957, 28); Катеринка ніби ще більше загрипла, а бубон трахкотів несповпад... (Чаб., Катюша, 1960, 11).

ТРАХКОТЛИВИЙ, а, е. Який трахкотить. Трахкотливий комбайн.

ТРАХНУТИ, ну, вєш, док., розм. 1. неперез. Однокр. до трэхкати. Он змара гуцається чорна, Край неба весь скоро обгорне... От блискавка блисне і грім як не трахне! (Фр., XII, 1954, 320); [П а в л о:] Стоци, візьму в жемлю піску, сплету навал, трахну трині, і кінць, як змії, зараз отут затупотить!.. (Кроп., II, 1958, 384); Він присунув до себе верхній папірець, ледє глянув на нього, і в ту ж мить губи його стали тонкими й блідими. Йому захотілося щосили трахнути кулаком по столу (Шовк., Інженери, 1956, 29); — Молодець! — трахну у долоні Левоко Обозний. — Штрафну йому за добре слово (Кучер, Трудна любов, 1960, 170); // безос. Ніби гаранник навєсний і дошкульний, трахнуло у двері, у ворота (Кучер, Пов. і онов., 1949, 7).

♦ Трахнути лихом об землю — те саме, що Ударити (кинути і т. ін.) лихом об землю (див. лихо¹). — Що буде, те й буде. Трахну лихом об землю і край! (Кучер, Прошай..., 1957, 324).

2. перез. і без додатка. Влучити, понасти, убити з вогнепальної зброї. На тому місці, де було очко ворона, віц знайшов малесеньку вірочку, з якої сочилась кров, і, врозуміши, що поцілів у око, дурнуватю уємінуєся: «Оце трахну!» (Тют., Вир, 1964, 139).

3. перез. Сильно вдарити кого-небудь, дати комусь стусана. — Цей сиволаній солдатон трахнує вас так, що ябхи не нагодиєся тут я, то після ще одного удару довелось б вєзти вас просто до моргу (Смолич, Прєкр. катастр., 1956, 88); — Ач, в'ється, як вуж. — За багетиря руку держити! — Аякже: кавуни їсти, то треба чимсь оддячувати. — Та трахни його, Артеме, щоб знав, як! (Головко, II, 1957, 247).

4. перез. і неперез. Уживається експресивно на позначення якоїсь сильно вираженої дії. — Виваляється..., що ті [чєські] заводи розбомбили зовсім не німці, а пани американці, — нарешити почав Хома про те, що гризало його всю дорогу. — Налетіли буціжто в останню годину і трахнули! (Гончар, III, 1959, 428).

ТРАХНУТИСЯ, нуєя, нєшєя, док., розм. 1. З розгону, з шумом уєзти. Трахнутися на підлогу.

2. Сильно вдаритися об що-небудь. Чиясь добра лемака, просвітєвши в цей час у повітрі, лунко трахнулось об Озєнків балкан (Гончар, Таврія, 1952, 20); Трахнутися об стіну.

ТРАХОМА, п. ж., мед. Хронічне інфекційне захворювання слизової оболонки очей. *Здоров'я наше дуже добре, Ліля з Тосєю біляш не простуджувались; од трахоми бережесь (Л. Укр., V, 1956, 124); В Узенбаєва була застаріла трахома. Його вивернуті червоні повіки надавали всьому обличчю неприємного, страшного вигляду (Донч., I, 1956, 114); На лаві біля ясел, накритий горою перин, лежав сам господар з запаленими на трахомою очима (Чорп., Визвол. земля, 1959, 16).*

ТРАХОМАТОЗНИЙ, а, е, мед. 1. Стос. до трахоми; пов'язаний з вивченням, лікуванням трахоми. *Трахоматозний інститут.*

2. Уражений трахомою. *Трахоматозний хворий.*

ТРАХОМНИЙ, а, е, мед. Уражений трахомою; хворий на трахому. *Підсліпувато моргали трахомні очі й завжди слезоточили (Донч., I, 1956, 114).*

ТРАХ-ТАРАХ, виг. Те саме, що трах-трах (див. трах). *Прибував кошовий В північну столицю Та й іде собі у двір Вітати царицю. Але тільки за поріг — Зачепився зразу І в цариці — трах-тарах! — Розчерпав вазу (Рудан., Тв., 1959, 239).*

ТРАХ-ТРАХ див. трах.

ТРАЧ¹, а, ч., рідко. Те саме, що паляр. — *Я торгував чіптями, кожухами... а ти виростає у лісах між гонтарями, трачами та телями, а далі пується торгувати деревом (Фр., III, 1950, 18); Зникли, назавжди зникли з гірських і підгірських доріг оті знайомі мені з юності вічні пролетарі-зидарі — коноварі, дьогтарі, решетарі, трачі... (Коал., Сонце..., 1957, 7).*

ТРАЧ², а, ч. Комаха ряду перетинчастокрилих, безбичевий шкідник рослин; пильщик (див. пильщик²). *Яблуничий трач зимую у фазі личинки останнього віку в щільному сіро-коричневому коконі в ґрунті пристовбурних круґів (Хлібороб Укр., 7, 1966, 31); Майже нічого не дають як запліювачі і численні мухи, а також такі комахи, як горіхотворки, трачі, наїзники (Бджоли, 1955, 109); Личинки трача [вишневого] завдають великої шкоди деревам вишні, черешні, а іноді й груші (Веч. Київ, 18.IX 1957, 4).*

ТРАЧАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал. Тратити. *Нехай мені [для мене] отець худоби не трачає, скарбіє не збуває, нехай мене молодці в неволі не викупає, бо я вже потурчилась (Сл. Гр.).*

ТРАЧИННЯ, я, с., діал. Тирса (деревна). Вони [робітники] зм'яли трачиння... вивозили його й висипували [висипали] в паці печей в приземнім забудуванні (Коб., I, 1956, 461).

ТРАЧКА, п, ж., діал. Лісоципня, тартак. В низині кипіло голосне життя. Там гомоніла велика парова трачка (Коб., Вибр., 1949, 313).

ТРАЧУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Розпльовати (колоду на дошки).

ТРЕ, присудк. сл., діал. Треба (див. треба¹). — *Тре тобі, Івасуно, прожити лико...! (Фр., IV, 1950, 482); Тре тиж роєм чєсатися, котрим можна дістатися (Сл. Гр.); — То скільки ж це вийде орендної плати з пана за сорок три роки, якщо по дев'ять карбованців в десятині лічисти?.. Певне, тисяч за тридцять. От скільки грошви тре виласт! (Стельмах, I, 1962, 357).*

ТРЕБА¹, присудк. сл., також в інфін. Потрібно, необхідно, слід. *Вона керміцій поприбирала що треба, думнула на світло і собі прилягла на лаві (Мирний, IV, 1955, 133); [П а в л о:] Е, сину, сину! Шоб научитись плавати, треба води набратись в уста; шоб научитись жити, треба настраждатись в житті... (К.-Нарій, II, 1960, 162); — Я теж оце недавно був у Полтаві, так теж усе в, що треба (Тют., Впр, 1964, 213); — Дядька, Іване, треба розуміти, не тільки лягати, а й жаліти (Стельмах, II, 1962, 144).*

Як і треба було сподіватися див. сподіватися.

◇ До скруту треба див. скрут¹; Так [іому, тобі і т. ін.] і треба! — цього й заслуговує хто-небудь. *Так тобі й треба, не зоди, де не треба! (Укр. присл., 1963, 493); Треба з свічкою серед дня шукати (вишпуквати і т. ін.) див. свічка; Треба [правду] сказати див. сказати; Хіба що рожня треба див. рожен; Що треба, рідко — дуже добре, чудово. *Ото було, як опівночі, то й пливуть човни Дніпром, та й пристають під старою вербою; а пан Максим їх веде до світилиці та приймає, що треба (Вовчок, I, 1955, 90); Як треба — належним чином, як потрібно, як слід. *Розпорядиши Турн як треба, Махнув. засаду шоб зробіть (Котл., I, 1952, 279); А як настали живи... то їй стало неміж: ..нагальна праця внігвалє, а нічка прийде, — зоста того важкого коротця, — ні випастися, ні відпочити як треба!.. (Мирний, IV, 1955, 295).***

ТРЕБА², п, ж. 1. заст. Жертвопринищення (у 1 знач.). *Приносити требу (треби).*

2. церк. Релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида тощо), який здійснює священик на замовлення віруючих. *Вікарій був неможливий, то мало не за кожною потребою мусили едаватись до сусідських поміт (Свидн., Люборачькі, 1955, 88); В кінци прошенія прикинули, що о. Артемій бере велику плату за треби (Н.-Лєв., IV, 1956, 168); Отець Сидір їздив тепер на треби, як церковний магнат (Донч., III, 1956, 104); // Плата священикові за виконання такої відправи. *Отець Орест Солоник... здирав в віруючих різні треби і подаяння не лише грошима, але й натурою (Мельв., До раю., 1961, 59).**

ТРЕБИЩЕ, а, с., заст. Місце, де відбувалося принесення жертви богам. *Київ почали забудувати кам'яними будівлями, прикрашеними живописом і мозаїкою; на місці язичеського «требища» (місця культу) збудували церкву (Іст. СРСР, I, 1956, 42); Жерці розпалювали вогонь на требищі (Скл., Святослав, 1959, 29).*

ТРЕБНИК, а, ч. Богослужбова книга, що містить молитви для трєб. *На вічні трєбник лежав з хрестом, в патразіль [євітрахиль] замотаний (Свидн., Люборацькі, 1955, 77); Лежали на столі книги церковні: трєбник митрополита Петра Могили... непогамовного борця проти унії (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 381).*

ТРЕБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Вимагати. — *Ходімо знову до пана требувати настоячої [справжньої] волі (Мирний, IV, 1955, 186); Пожиж так з півроку, прошу в батька на чоботи. Вік: — А жалування? Коли вже зоно буде тобі? Требуї! (Тєсл., Вибр., 1950, 161).*

ТРЕБУВАТИ, ую, уєш, недок., чого, рідко чим і без додатка, діал. Потребувати, мати потребу. *Його очі темніли, і зрус потірець з землю. — Я не требую їхню [їхню] згодою (Кочуб., II, 1955, 315); Дим'янушка кричала Оришці услід: — Прийди завтра будза їсти! — Не требую!.. Я гадівська дитина! — відькується Оришка (Хотк., II, 1966, 30).*

ТРЕБУВАТИСЯ, ується, недок., діал. Буги потрібним, необхідним. — *Вечором приходжу я на квартиру до комжора, він побачив мене, налив мені чаю і каже: «Ну, викладайте, що ви там таке придумали?» Я показав плає і говорю, що потребується мені форма фінського офіцера (Тют., Впр, 1964, 262).*

ТРЕД-ЮНІОН, у, ч. Назва професійної спілки у Великобританії та деяких інших країнах, що об'єднує переважно кваліфікованих робітників. *Програма Інтернаціоналу мала бути досить широка для того, шоб її вважали прийнятною і англійські трєд-юніони, і політовники Ірвудона у Франції, Бельгії, Італії та Іспанії, і лассальянці в Німеччині! (Комун. мавіф., 1963, 15).*

ТРЕД-ЮНІОНІЗМ, у, ч. Опортуністична течія в робітничому та профспілковому русі, що обмежує політичну боротьбу економічними вимогами, які не зачіпають основ капіталізму. Відомо, що «економісти» безперервно твердили про неартистичність робітничого класу Росії, заперечували необхідність політичної боротьби пролетаріату, штовхаючи російських марксистів у болото тред-юніонізму і ліберально-буржуазної політики (Ком. Укр., 7, 1966, 32).

ТРЕД-ЮНІОНІСТ, а, ч. Прибічник тред-юніонізму. **ТРЕД-ЮНІОНІСТСЬКИЙ**, а, е. 1. Прикм. до тред-юніоніста. *Тред-юніоністська боротьба*; // Власт. тред-юніоністові. *Тред-юніоністські погляди*.

2. Стос. до тред-юніонізму. *Стихійний робітничий рух сам по собі здатний створити (і неминуче створює) тільки тред-юніонізм, а тред-юніоністська політика робітничого класу є саме буржуазна політика робітничого класу* (Лецин, 6, 1969, 90).

ТРЕК, у, ч., спорт. Спеціальної будови доріжка для велосипедних (іноді мотоциклетних) перегонів. *Вперше на кильському треку будуть проведені змагання на тандемах — двомісних велосипедів* (Веч. Київ, 3.Х. 1957, 1); *На відміну від шосейних гонок і кросів змагання на треку проводяться на спеціально підготовленій кільцевій доріжці невеликих розмірів* (Спорт..., 1958, 56).

ТРЕКОВИЙ, а, е, спорт. Прикм. до трек. *Трекові перегони*.

ТРЕЛЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до трелювання. *Трелювальні роботи*; // Признач. для трелювання. *Трелювальний трактор — потужна хороша машина, яка дістала високу оцінку трудівників лісорозробок* (Рад. Укр., 17.VII 1962, 1); *Трелювальна лебідка*; *Трелювальний механізм*.

ТРЕЛЮВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що займається трелюванням.

2. Машина, за допомогою якої здійснюють трелювання. *Радомисльський машинобудівний завод імені Жовтєвої революції освоїв випуск нового потужного трелювальника лісу, який зможе одночасно транспортувати майже вісім кубометрів деревини* (Роб. газ., 24.III 1966, 2).

ТРЕЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. трелювати. — *Вас цікавить механізація трелювання — йдіть подивіться* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 150); *Якщо на вірських схилах вирубати ліси і неправильно провести трелювання дерев, почнеться процес ерозії* (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

ТРЕЛЮВАТИ, юю, їєш, недож., Perez. Підтягати, підвозити зрізані дерева з місця заготівлі до лісовозної дороги. *Люди, що трелювали ліс, бачили все це, і скоро на всіх дільницях лісорозробок знали: фон-Бера і шефа табору Калітеску стопили партизани* (Петльов., Хотинці, 1949, 171); *Рубку лісу треба провадити тільки வழьку, а деревину трелювати гужем* (Колг. Укр., 2, 1958, 38).

ТРЕЛЮВАТИСЯ, їється, недож. Пас. до трелювати.

ТРЕЛЬ, і, ж. Трельове, переливчате звучання, утворюване швидким багаторазовим чергуванням двох суміжних звуків. *Вона співала дуже добре. Ії.. soprano розливалася [розливалася] треллями .. далеко понад морем* (Н.-Лев., V, 1966, 183); *В верхіях дерев почали солов'ї виводити свої трелі* (Фр., VII, 1951, 120); *На каштані вдарили зяблик чисту, коротку, барвисту трель* (Колп., Як вони..., 1948, 6); *Старий Кучма, сільський пастух, буя, мабуть, колись горністом у війську. Іноді такі трелі виводить над селом, що аж мило послухати* (Томч., Жменяки, 1964, 48); // Швидко багаторазове чергування таких звуків у музичному творі. *І ще гучніш лунають співаючі трелі ноктюрна* (Коч., II, 1956,

34); *Найручніше на соплі виконувати мелізми (мелодичні прикраси) — форіагаги.. трелі.., а також подвійне й потрійне стаккато* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 36).

ТРЕЛЬЯЖ, а, ч. 1. Тристулкове дзеркало. *Лідія Павлівна примірювала перед трельяжем убрання* (Доля, Зоряна фортеця, 1933, 126); *Стефанія стояла перед трельяжем у спальні й уважно оглядала себе в дзеркалі* (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 56).

2. Легка ґратка, по якій в'ються рослини; // Сплетіння, сітка, що утворюється витками рослинами на легких ґратках. *А за зеленим трельяжем, по кутках, на затишних канапках.. сичить вишукана польська мова* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 212).

3. Рідко. Те саме, що альтанка. *Літнє мешкання. Проворуч будинок з верандою і садком. На авансцені, теж проворуч, алтанка, або трельяж, обернутий до публіки виходом* (Л. Укр., II, 1951, 45).

ТРЕЛЬЯЖНИЙ, а, е. Прикм. до трельяж. *В кімнаті в красивих клітках птахи, на столі і трельяжному столику — великі букети айстр* (Грим., Сив., 1950, 84); // У вигляді трельяжа (у 2 знач.); із легких ґраток. *Трельяжна алтанка*.

ТРЕМАТОДИ, ів, мн., мед. Клас паразитичних плоских черв'яків, які за допомогою присосків прикріплюються до стінок внутрішніх органів хребетних тварин і людини; присисні.

ТРЕМАТОДОЗИ, ів, мн., мед. Захворювання людини й тварин, спричинені паразитуванням трематодів.

ТРЕМБІТА, я, ж. Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентиля і клапанів. *Там то брукить трембіти звук* (Пісні та романси..., II, 1956, 67); *Тужливо і протязно лилися звуки вічарської трембіти, лунаючи від верха до верха* (Фр., III, 1950, 8); *Лиш ген-ген, не знає далеко, там, де в синьх верхи повіти, тужно, тоскно, мелодійно грає гуцул на трембіті..* (Хотк., II, 1966, 33); *Молодий пастух приграв на трембіті, триметровій берестяній дуді* (Ільч., Вибр., 1948, 51).

ТРЕМБІТАННИК, а, ч., діал. Трембітар. *Аж на горі зварилася вечеря. Поки гості попили, трембітанники загарили вже на вставання* (Гжицький, Опришка, 1962, 28).

ТРЕМБІТАННЯ, я, с. Дія за знач. трембітати та звуку, утворювані цією дією. *Тихо-тихо, нечутними кроками наближається вечір .. Повагом, в царствентій величі підіймається місяць в-за Сичиць, і невідомо звідки ледве-ледве доноситься трембітання..* (Хотк., II, 1966, 55); *Після переселення сюди, в степи, йому ще довго ночами чувалось трембітання трембіти в горах..* (Гончар, Тронка, 1963, 91).

ТРЕМБІТАР, я, ч. Той, хто грає на трембіті. *Здалека з супротивного боку знов васкилила трембіта; Юрі вдавалося, що незримий далекий трембітар подає йому просто до вуха вістку про чийсь смерть* (Фр., IV, 1950, 422); *Степан Чижмар чує.. як двезить близько між скелями потік, як реве десь на полонинах худоба, а ген далеко невидимий трембітар смуглими звуками виводає свою тушу..* (Скл., Карпати, II, 1954, 18); *На трембіті повідомляють населення про незвичайні події. Наприклад, коли до двору наближається група колядників, трембітарі грають закличні мелодії* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 27).

ТРЕМБІТАТИ, їю, їєш, недож. 1. Perez. і не Perez. Грати на трембіті. *Як поламаний патиц, стоєє коло майстра трембітар з довгою трембітою і трембітас сумними голосами* (Черемш., Тв., 1960, 66); *На високій горі.. стоїть у святкового одязі легінь і натяжено трембітас* (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 180); *Ярослав*

бере в руки трембіту, високо підіймає над головою — трембітає (Мокр., П'єси, 1959, 106); // Звучати, мулати (про трембіту). За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта, оповіщаючи горами і долами про смерть (Кожоб., II, 1955, 310); Чабан щодня гздує Москву і той день, коли так вільно й заливо трембітала його гуцульська трембіта (Рибак, Що сталося..., 1947, 39).

2. *перев.* і без додатка. Давати сигнал, оповіщати за допомогою звуків трембіти. Скотарки вже подоїли маржинку, і ватаз трембітає, що вже худобу пора гонити пастися (Турч., Зорі..., 1950, 40).

ТРЕМБІТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трембіта. Ци [чи] трембітки трембітають, ци голос овечий?.. (Коломийки, 1969, 64).

ТРЕМБІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трембітка.

ТРЕМБУХАТІЙ, а, е, діал. Череватий, пузатий.

ТРЕМЖИЙ, а́, ё, рідко. 1. Те саме, що тремт'ячий 2. Мов бачу тихую оселю В якомуся світлі чарівнім:.. На образах блискучі шати З рядками перлів по кутках, Тремжу, хи меристу веселку Окруж лампади на святках... (Стар., Поет. тв., 1958, 190); І нечутно торкнувся гарячими устами він до тремжих її губів (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 199).

2. Мелодійно-дзвінкий, високого тону (про голос). Тремжий [голос], як тонке срібло, як найтонший криштал (Сл. Гр.).

ТРЕМОЛІТ, у, ч. Мінерал білого або ясно-зеленого кольору, різновидом якого є нефрит; біла рогова обманка.

ТРЕМОЛО, невідм., с., муз. Швидке багаторазове повторення одного звука або швидке чергування двох несуміжних звуків чи співзвуччя в інструментальній музиці, що справляє враження тремтіння. Аким замовк, але довго дзвеніло піснєм вжирочим звуком ледьчутне тремоло дожбри (Тулуб, В степу..., 1964, 170); Важку ходу Ведмедя композитор [М. В. Лисенко] передає за допомогою громіздких октав і тремоло в нижньому регістрі (Укр. клас. опера, 1957, 225); *У порівн. І туркіт повозів, і людські голоси, Дзвінки трамвайів, гомін паровозів Зливаються в одну тремлячу ноту, Мов тремло великої оркестри (Л. Укр., I, 1951, 145).

ТРЕМТІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. тремтіти 1—3. Раїса ще не востім одійшла після грози: це було помітно з легкого тремтіння руки (Кожоб., I, 1955, 318); Його широка й густа борода тряслася від нервового тремтіння щелепів (Ле, Наливайко, 1957, 37); Справді, після того, як верстат було закріплено на міцному фундаменті, тремтіння припинилось (Донч., VI, 1957, 344); Гвинтівка не порушило застигла в руках, і око не могло вловити найменшого тремтіння мушки (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); Сузір'я літтарів на вулиці нагадало тремтіння ракет над фронтом (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 42); В його металевому голосі почувся ледь вловиме тремтіння (Кучер, Прошай..., 1957, 139); В думці її [княгні] розгортаю: тремтіння пролизує тіло (Зеров, Вибр., 1966, 378); Борджомела, Борджомела, Наче дівчина весела, ..І хлопочеш, і смієшся, Та словами дрібно ллєшся, Вся в тремтінні, у тривозі, Мов стомишиш у дорозі (Забашта, Вибр., 1958, 70).

Тремтіння проймає (примало, проймає) див. проймаєти.

2. Посилене биття серця, прискорене пульсування крові, спричинені хвилюванням, пероживанням; схвилюваний стан. [М а р т а н:] Я хтів би знов побачити те світло, що сяло у твоїх дитячих очах, почути тев рабське тремтіння, що й я від тебе переймав тоді, як ти сиділа на руках у мене (Л. Укр., III, 1952, 280);

Соначний погляд очей — чорних, променистих, гарячих і... загадкових. Той погляд кличе, тамтє тремтіння вливає у серце (Рильський, Бабице літо, 1967, 45); З тремтінням Тарас доторкнувся до поручнів на сході... Тут, по цих сходах, ступав сам Пушкін (Сміл., Крила, 1954, 99).

ТРЕМТІТИ, мчу́, мтіш, недок. 1. Трястися від холоду, страху, слабості, хвилювання тощо; дрижати (у 1 знач.).— Не раз як почне оповідати [дід] увечері, та ми аж тремтимо зо страху (Фр., VI, 1951, 183); Руки і ноги тремтіли у неї од слабості, проте вона уперто намагалася злізти з ліжка (Вас., II, 1959, 17); Вибієас Любуша. Вона напівроздягнена, з накинутою на плечі великою хусткою. Вся тремтіть від холоду й ляку (Коч., II, 1956, 36); Ступакова аж тремтіла від обурення. Ще ніколи досі Сивопан не був їй такий гидкий, як зараз (Ткач, Плем'я..., 1961, 93); У Шевченка тремтіли руки від хвилювання, коли він розривав конверти (Тулуб, В степу..., 1964, 184); Багачі обступили Мазуренка, а бідні Титаренка. І тільки дивились одні на одних. А від ненависті тремтіли (Грчан, II, 1958, 31); // чим. Солоза пішла, тремтіючи усім тілом, вона боялася, щоб її не били (Мирний, I, 1954, 65).

Тремтіти, як (мов, ніче і т. ін.) у пропасниці див. пропасниці.

2. *перев.* З ос. Трястися, коліватися, хитатися від чого-небудь. Як на осичі лист, тремтіть млинок од хвилі (Греб., I, 1957, 80); Грім — аж земля тремтіть — і гуляє і наводить страх на душу, обіймає холодом серце (Мирний, I, 1954, 306); Тихий вітерець подихав без шуму, Листя на яблунях спить, Тільки лїна думас думу, Тільки осика стиха тремтіть (Дн. Чайка, Тв., 1960, 324); На вікнах тремтіли тонкі білі фіранки (Коп., Лейтенанти, 1947, 139); *Образно. Колись було — і в жені кров кипіла, Тремтіли нерви, наче струни в грі...! (Фр., XII, 1954, 29); // Мигтіти, мерехтіти (про світло, вогонь і т. ін.). Зорі тремтіють в нічній прозолоті (Кожоб., I, 1955, 291); Тремтіть якийсь вогник здалека (Л. Укр., IV, 1954, 95); // Коліватися, дрижати (про нагріте повітря). Від спеки тремтіть голубе повітря (Корв., I, 1955, 151); // Переривчасто, нерівно звучати. Голос його тремтіє; лице горіло; очі світили радістю (Мирний, I, 1949, 383); // *перен.* Виразитися, виявлятися у чомусь, на чомусь і т. ін. (про почуття, переживання). Безмовне горе тремтіло в її очах і в міцно зціплених устах (Довж., I, 1958, 220); // *перен.* Буяти, вирувати. Молода сила тремтіть і поривав з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його ввати — плодючість (Кожоб., II, 1955, 227); // *перен.* Ледве помітно проявлятися; гліти. А ми ще все спимо, і міцно так нам спиться... Чи шкода нам себе будить? Чи досить нам того, як часом нам присниться, Що в нас іще життя тремтіть? (Сам., I, 1953, 110).

◇ Серце (душá) тремтіть (тремтіло, тремтіла) у кого, чие (чия) — в когось посилено б'ється (билося) серце, хтось хвилюється (хвилювався). [О р и с я:] Я коня напуваю, а сама боюсь і глянжу на його, а серце так і тремтіть... (Вас., III, 1960, 30); Серце її аж тремтіло з радості (Кобр., Вибр., 1954, 73); Перед скелею срібляється течія... Як тут гарно!.. Аж тремтіть душа моя! (Крим., Вибр., 1965, 120); Тремтіють (тремтіли) слізьми на очах див. слеза.

3. *перен.* Відчувати страх, боязнь перед ким-, чим-небудь, боїтися, побоюватися когось, чогось. Один Колярик молодий Розхвастався когось старими: «Ок,— каже,— як розтягся біє рудий [Лев]!.. Аж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним усюка твар тремтіть» (Гл., Вибр., 1957, 179); Сила й міць поезії Шевченка

така, що перед нею.. тремтять, жахаються наші воєводи (Тич., III, 1957, 46); Він пригортає до себе найдорожче, що є в нього, і тремтить, боїться, що зараз воно піде від нього (Стельмах, I, 1962, 469); Не раз у чварі злії великий Рим тремтів Перед оранською [арабською], дакійською ордою (Зеров, Вибр., 1966, 277); // за кого — що. Турбуватися, переживати за себе, за чийсь долю, чиясь життя. — Я це й дві в неслухності тремчу за долю свою... (Коцюб., I, 1955, 161); {Ж і р о н д я с т:} Негай би кидали [хвилі] мене та розбивали об гострі скелі, гуркотом валів глушили б голос мій. — змагався б я, борюся, поривався, тремтів би за життя своє таке, але я жив би (Л. Укр., II, 1951, 181); — Справді, ти тільки пригадай, тату: як вона [мати] все життя тремтіла за Гришу і за мене (Головко, II, 1957, 587); // над ким. Оберігати, стерегти когось від неприязностей, ляха, хвороб; побиватися за кимось. З дочкою відтепер бувала лише по неділях та під час канікул, не дуже турбуючись за неї в розлуччі, бо знала, як баба тремтить над нею (Головко, А. Гармаш, 1971, 416); Нежеж-таки не знайде він десь роботи? Коли не буде її в економії, то, може, щось трапиться в цукроварні.. Одні лише погано: мати буде тяжко журитися. Все тремтить над ним, наче над маленьким (Стельмах, I, 1962, 125); // над чим. Боятися втратити щось. — Ну і в'їдлива ж ти, сестро. Тремтиши над тим карбованцем, ніби в живих, в гарячу пору, породила його. Сказав пришло, то й пришло! (Стельмах, I, 1962, 10); // над чим. Опамідати, виражати, спонукати щось; скупитися. — Сідай, Гнате, повечеряємо! — подає парубкові маслакувати руку. — Засейти, Горпно, якогось мигунця. А то кат зна чим каларши, — говорить так, начебто не він, а дружина так тремтить над гасом (Стельмах, II, 1962, 348); Майнацькі соляні промисли відрозу ж після звільнення Криму були націоналізовані, і дорожочіна сіль стала надбанням всього народу, який протягом імперіалістичної і громадянської війни тремтів над щільною солі (Збан., Сеспель, 1961, 9); // за ким. Бути дуже прив'язаним до когось, любити когось; бажати постійно бути з кимось. Він мало не як дієчина любив свого Тимофія, плануєся до цього руського мовчазного красеня.. І Тимофій аж тремтів за Свиридом, але ніде й ніколи.. не перекинувся й словом про це зі своїм другом (Стельмах, II, 1962, 29).

◇ Тремтіти за своєю (власну) шкіру (душу) — дуже переживати, турбуватися за своє життя, благополуччя тощо, незважаючи на обставини, долю інших людей. Умерла людина — поговати її тишенько, зійтись по тому в гурточок.. посумувати.. і розійтись тишенько по хатах, не тремтячи за власну шкіру... (Коцюб., I, 1955, 168); Боротьба [з фашизмом] йде не на життя, а на смерть, і чимало влетить, очеюдию, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків, які, тремтячи за свою шкіру, разом з тим мріяли поживитися на народному нещасті (Довж., III, 1960, 58).

4. перен. в част. а ж, перен., роам. Дуже хотіти самому зробити що-небудь, ваяти участь у чомусь. — Передай, що за годину її [вогневу точку противника] буде знищено, — наказував Козаков посылному.. Він просто сам ласий був до такого шматка. Він аж тремтів увесь, коли траплявся такий небезпечний випадок, такий шанс, де можна було дати волю своїй винахідливості, умінню, хоробрості (Гончар, III, 1959, 105); // Прагнути до чогось, із нетерпінням ждати чогось. Все ти [Злець] довайся та гзори дивись; Тільки ж згадаєш, щоб як задріжати, А над тобою вже беркут повис: Так і тремтить, щоб тебе розідратил (Шог., Поезії, 1958, 120); {М о к р и н а:} Упіймала мене [Же-

ня] наодинці, почала розпитувати і прямо аж тремтить у село.. (Кроп., II, 1958, 295).

◇ [Аж, усі] жижкі тремтіть (тремтіли) у кого — те саме, що Аж жижкі трясуться (трусяться, трусливля, затрусілися, задріжали) (див. жижкі). [В е к л а Ц и н д р я:] У мене і в самої усі жижки тремтять позаручовати в червоних черевках (Укр. поети-романтики.., 1968, 475).

ТРЕМТЛІВИЙ, а, е. 1. Який тремтить (у 1, 2 знач.), здатний тремтіти, дрижати від чогось; тремтячий (у 2 знач.). Вілочка примотилася в душі тремтливої осики (Ів., Опов., 1949, 193); В тілі калини на зорі Нахилиш ти тремтливий зілук І з неї вир'їжеш сопілку... (Забашта, Квіт., 1960, 75); Десь угорі, мало не під самими зорями лопотіло його [осокофору] тремтливе листя (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 40); // Який нервово, від хвилювання, холоду тощо здригається, рухається. Тремтливими пальцями Максим потирає скроні (Рибак, Час., 1960, 433); Підступила [Гаяля] і подала, певне в холодю, тремтливою дівочу руку на приїтання (Ле, Прав., 1957, 156); // Миготливий, мерехтливий (про світло, вогонь і т. ін.). Немовби бачу я шушенську дозгу ніч, Бори, проназані тремтливими вогнями, І хату рублену, де молодий Іллія Пером безтрепетним писав «Проект програми» (Рильський, III, 1961, 309); Високе озвище валів тремтливим червоном світлом велику галлею (Коя., Сальвія, 1956, 120); За річкою у тремтливому мареві ростилася рідний край (Гончар, III, 1959, 10); // Переривчастий, дрижачий, нерівний (про голос, звук). Дід ішов і співав. І ся немудра стареча пісня, тремтливий голос, і сей темний силует церкви.. — все те творило гармонію тихої гуцульської ночі (Хотк., II, 1966, 136); І поїзд пішов. Відгуркотів. Стало тихо-тихо. І раптово, немов десь під землею, народився тремтливий звук.. То загав на шахті гудок (Ткач, Плем'я., 1961, 266); // Який посилено б'ється (про серце). Тремтливє серце.

2. перен. Боязкий, полохливий. Тремтливий козулі.

3. перен. Пройнятий внутрішнім, душевним хвилюванням; схвилюваний. Тремтливє чекання.

ТРЕМТЛИВО, присл. до тремтливий. Жита заваго-тіли тремтливо (Тич., III, 1947, 40); В саду ще тремтливо догорали останні промені, а вже в кутку полиж вишнями синіми надвечірні сутінки (Кочура, Родина., 1962, 7); Чоловіки й жижки, старі й підлітки стояли збитими гуртами на вулицях та воротах і тремтливо дивились на скривавлене небо (Козл., На переломі, 1947, 127).

ТРЕМТЮЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тремтячий 2. Повдоровкавись із сином, сплякється [батько] поглядом на змилених тремтючих конях: — Чого це гнали так? — Прикрутило, тату, — синове обличчя потемніло. — Гості в Хорлах, непрохані гості... (Гончар, II, 1959, 11); Бабуся, піймавши на базарі сусідку, помогоричивши, випула й сама і потанцювала з рабодією, держачи тремтючими руками чарку... (Барв., Опов., 1902, 500); Раптово блиснули в мороці вікна сонні будинки, пробудились на хвилину та одразу і загасли, тільки відблиском тремтючим ледве-ледве променють... (Дн. Чайка, Тв., 1960, 184); Писар засвітив свічки, старі батьки і Павло відступили даліше від стола, адеокати встали, а Настка почала тремтючим голосом повторяти за суддею слова присяги (Мак., Вибр., 1954, 231).

ТРЕМТЯЧЕ, присл. до тремтячий 2. І вже десь у кущах стоять капелани, моє діти, пошар запаливши тремтяче ноти в руках стискають (Вас., Незібр. тв., 1941, 66); Ти проводила лілицю по могому волоссі незручно і трошки тремтяче (Л. Укр., III, 1952, 683).

ТРЕМТЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до тремтіти. *Тарас, змагнувши тремтячою від звилювання рукою, став переортати так давно втрачені малюнки (Ільч., Серце жде, 1939, 203); Осенє сидів на своїх санях. Йому підвели тремтячою від голоду і пострілі профейного коня (Тют., Вир, 1964, 528); — Я був у Карла Павловича Брюллова. Він показав мій малюнок, — тремтячим від щастя голосом сказав Тарас (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 103); [Н е о ф і т - р а б.] Жабаю віри в ту святую силу, що розум просвітить у найтемніших, і всіх людей збере в грому вільну без пастыря, дозорця і без пана, а не в отару з пастухом свавільним, та з лютими собаками, тремтячу від голосу вовків, левів, шакалів.. і всякого змжацтва (Л. Укр., II, 1951, 238); *Образно. Одні робітники.. високо захидаючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі (Коцюб., I, 1955, 216).*

2. Який тремтить (у 1, 2 знач.); здатний тремтіти, дрижати від чогось; тремтливий. *Стояла тополя уся в серпанку, струнка і тремтяча, як наречена, що йде до шлюбу (Коцюб., II, 1955, 189); Рум'яні пиріжки на величезних блюдах горями здіймалися над жареними качками, фаршированими гусьми, над прозорими тремтячими золотцями в кружгих мисках (Донч., II, 1956, 436); // Який нервово, від хвилювання тощо здригається, рухається. Через якийсь час він вернувся із суду, блідий, тремтячий, немовби зламаний (Фр., VI, 1951, 186); Лукія моччала. Все її бліде обличчя з червоними очима, з тонкими тремтячими губами, виявляло велику борню душевну (Гр., I, 1963, 393); // Миготливий, мерехтливий (про світло, вогонь і т. ін.). З-за змар височенько Павле місяченько і силпе проміння тремтяче (Вороний, Вибр., 1959, 81); Мрійють у тремтячому мареві далекі села (Тют., Вир, 1964, 282); // Переривчастий, дрижачий (про голос, звук). Орфей бере флейту, притуляв до уст і видає такий тремтячий, жалібний тон, що дужий Зет не видержує і заливається слізьми, як дитина (Л. Укр., I, 1951, 453); *Образно. Я відчуваю біля себе тепле плече жінки, вона чудово пахне — якийсь солодкий, тремтячий запах, як звук віоліни (Ю. Янов., II, 1958, 42).*

ТРЕН, а, ч., заст. Шлейф. *Вона сиділа на найвищому щаблі сходів, але трен амазонки спускався далеко нижче, звіль часто обсилає його краплями (Л. Укр., III, 1952, 612); Коби так вільно мені убраться в адамашок або в оксамитну сукню в треню (У. Кравч., Вибр., 1958, 346).*

ТРЕНАЖ, у, ч., спец. Те саме, що тренування 1. *Лекції досвідчених викладачів змінювали заняттями по фізичній підготовці, тренажем з гвинтівкою і кулеметом, стройовою підготовкою (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); Треба напалегливо провадити систематичний тренаж, щоб досягти помітних результатів (Худ. чит., 1955, 18); // Комплекс вправ для тренування з чогось. Балетний тренаж.*

ТРЕНАЖЕР, а, ч., ав. Навчальний прилад, на якому вчать керувати літальним апаратом. *Комплекс спеціальних тренувань і випробування включає: польоти на літаках в умовах невагомості; тренування в макеті кабіни космічного корабля і на спеціальному тренажері (Наука., 5, 1961, 21); Починаються комплексні тренування екіпажів на наземному варіанті корабля «Союз» — тренажері (Веч. Київ, 19.VI 1975, 2).*

ТРЕНАЖНИЙ, а, е, спец. Стос. до тренажу; // Признач. для тренажу. *Тренажерна апаратура.*

ТРЕНЕР, а, ч. Фахівець, що керує тренуваннями спортсменів із певного виду спорту. *Хлопчик міг би тепер поновити працю фізкультурного тренера (Ю. Янов., Мир, 1956, 178); Петрусів вітчим був тренер із баскетболу (Дор., Не повторю., 1968, 179); Інституту*

фізичної культури готують викладачів фізичного виховання і тренера з окремих видів спорту для учбових закладів і спортивних організацій (Спорт., 1958, 174); Заслужений тренер.

ТРЕНЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до тренера; належний тренерові, тренерам. [О л ь г а:] *Я просила б вас для вияві свого хотання знайти місце подалі від стадіону. Говорю це вам цілком офіційно, як член тренерської ради (Собко, Б'єси, 1958, 331); // Признач. для тренерів. Тренерська кімната.*

2. у знач. ім. *тренера*, кої, ж. Кімната для тренерів у фізкультурному приміщенні, навчальному закладі. *На площі в 350 квадратних метрів розташувались зашитий басейн, зал розминок.., душові, роздягальні, тренерська (Рад. Укр., 22.I 1969, 4).*

ТРЕНЗЕЛЬ, я, ч. 1. Металеви вудлиа для управління конем за допомогою натискування на язик і кути рота, а також ланцюжок для утримання мундштука в роті коня. *Рудий ситий кінь водить мідними боками, перебирає ногами, випинає дугою лискучу шию, кусав трензеля (Тют., Вир, 1964, 70); І далі не та і ніч не та... Кубані звіль наліта, А за горбами, за степами Задво-нять коні трензелями, Аж захвилюються жита (Забашта, Квіт., 1960, 164); // Вузечка з вудлиами. Назустріч Чернишевці скавав на баскому коні якийсь пізотинець.. Трензель апали, і кінь уже обірає їх ногами — метлялись одні обривки (Гончар, III, 1959, 72).*

2. муз. Те саме, що трикутник 3.

3. спец. Механізм, що складається з чотирьох циліндричних зубчастих коліс із радіальним переключенням. У [токарному] верстаті ТС-135 з допомогою одного й того самого механізму трензеля здійснюється реверсування руху ходового гвинта й ходового валіка (Практ. з машинозн., 1957, 136).

ТРЕНЗЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трэнзель 1. *Ваяла коня за трензельку (Сл. Гр.).*

ТРЕНЗЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до трэнзель. *Трензельне кільце.*

ТРЕНІНГ, у, ч. 1. Тренування, а також спеціальний тренувальний режим. *Треба вчитися виховувати коня так, як це робить показаний у фільмі ветеран тренінгу коней (Вишня, II, 1956, 56); Стали застосовувати впроваджені молодняка, спрямовані на збільшення.. роботовадатності [коней], велич регулярний тренінг (Юнарство, 1957, 39); Дуже корисний душ.. Це гарт тіла, профілактика захворювань, тренінг для серцево-судинної системи (Наука., 12, 1973, 55).*

2. Спеціальне приміщення для тренування (у 1 знач.).

ТРЕНОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнч. ч. до тренувати; // тренувано, безос. присудк. сл. *Надто добре було тренувано Ніну, щоб вона дала обізнати себе в такому змаганні (Собко, Стадіон, 1954, 126).*

2. у знач. прикм. Який пройшов добре тренування; розвинений, вправний. *Тренована людина не тільки може довгий час існувати в умовах невагомості, а її зберігає працездатність (Рад. Укр., 5.IX 1962, 3); // Добре розвинений систематичним тренуванням. Найменшу зміну в навантаженні треноване вузо експлуатаційника помічав за гулом генератора (Рад. Укр., 30.VII 1962, 3); Тренована пам'ять.*

ТРЕНОВАНИСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. тренування 2. *При занятті улюбленим видом спорту організм спортсмена досягає стану тренованості за допомогою правильної систематичної форми тренувань (Знання., 4, 1967, 30); Вразовуючи порівняно швидко стямованість мускулатури в дітей і підлітків і недостатню їх тренованість, треба уникати довготривалих, а тим більше надмірних фізичних напружень (Шк. гігієна, 1954, 75).*

ТРЕНУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до тренування; пов'язаний з тренуванням. — Я сьогодні ж передам Софії Дмитрівні тренувальний план, щоб у вашій роботі не було ніякої перерви (Собко, Стадіон, 1954, 214); Спортивні товариства проводять численні змагання, ведуть серед шахістів тренувальну роботу (Перша книга шахіста, 1952, 12); Тренувальний біг; // Признач. для тренування. Широки тренувальні костюми робили із [спортсменів] ще масианішми, навіть незграбніми (Собко, Стадіон, 1954, 8); Ї в палаці ще один просторий зал. Але він уже суворо тренувальний: тут немає місць для глядачів, у ньому спортсмени лише вдосконалюватимуть свою майстерність (Рад. Укр., 9.І 1960, 4); Тренувальний майданчик; Тренувальний літак.

ТРЕНУВАННЯ, я, с. 1. Навчання, вправи для вдосконалення навички, майстерності. За місяць у Кудрейка не було вже жодного невлучання. Уперте тренування дало блискучі наслідки (Донч., ІІ, 1956, 289); Першими на тренування приходить повітряні гімнасти Борис і Ніна Білецькі (Гкач, Арена, 1960, 128); Тут [у спортмистецтві] в нас для змагань і тренувань майже з усіх видів спорту (Рад. Укр., 5.VIII 1956, 1); Систематичні тренування розвивають м'язи, зміцнюють суглоби, дихальну, серцево-судинну й нервову системи (Літ. Укр., 29.XI 1974, 4); // з означ. і чого. Розвиток, удосконалення шляхом систематичного виконання відповідних вправ. Його присвячують зосередженню все життя, добиваються досконалості, але для нас досить і відносно простого розумового тренування (Знання., 12, 1966, 22); Тренування тіла; Тренування пам'яті; Тренування воли.

2. спец., рідко. Те саме, що випробування 1. Конвейєр тренування телевізорів. Тут виявляють дефекти продукції (Рад. Укр., 7.І 1965, 1).

ТРЕНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Навчаючи когось, систематично вправлятися в чомусь, з'ячогось. Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах стокою. Навіть Сагайдак і Черниша він тренував годинами, привчаючи «дивитись по-новому» (Гончар, ІІІ, 1959, 114); Тренувати футболістів; // Систематично роблячи щось або виконуючи якісь вправи, розвивати, удосконалювати, привчати до чогось. З не меншою епертістю тренував я в собі і звучання голосу (Минуле укр. театру, 1953, 101); Молодий актор має старання тренувати свій голосовий апарат, щоб досягти мистецької виразності й сили впливу вучного слова (Літ. Укр., 25.III 1966, 4); Регулярна годба тренує весь організм. Завдяки цьому серце, судини, легені, м'язи навчаються переносити дедалі зростаючі навантаження (Наука., 8, 1973, 42); // Дресирувати (тварин). — Товаришу командир, — каже Кост, — ось у мене є військово-поштової голуб Літун, якого сам я тренував і вигодував (Донч., 1, 1956, 53).

ТРЕНУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Тренувати себе, займатися тренуванням. Ми тренувалися [з футболу] з усіх сил і мали відповідально виступити на відкритті новозбудованого стадіону (Ю. Янов., ІІ, 1954, 19); Марися гарна спортсменка, часто її після уроків адлишається тренуватися з художньої гімнастики (Гончар, Бригантіна, 1973, 32); Тренуватися із стрибків у воду.

ТРЕНЧИК, а, ч., спец. Вузкий ремінець для прив'язування, прикріплювання ремня до ложа гвинтівки, сидільних сумок і т. ін. Затягнутий тренчик [у шнелєвій скатці], мов чорна коса (Шпак, Вибр., 1952, 12).

ТРЕПА́Н, а, ч., мед. Хірургічний інструмент для свердління кістки під час трєпанациї; // Особливе свердло для прорізування отвору в рогівці враженого ока.

Разом з інженером А. П. Марцинковським він [В. П. Філатов] створює нарешті трєпан зовсім нової конструкції (ФМ-І) (Наука., 4, 1969, 35).

ТРЕПАНА́ЦІЯ, і, ж., мед. Операційне розкриття кісткової порожнини з метою проникнення до осередку хвороби. Галя лежала в лікарні. Після трєпанациї черепа кілька днів до неї не пускали нікого (Баш, Вибр., 1948, 102); Сажно не була дуже поінформована в справах медицини, і тому її все вражало на кожному кроці, — і трєпанация черепа, і резекція шлунок (Смолич, Прєкр. катастр., 1956, 145).

ТРЕПА́НГ, а, ч. Деякі істівні види морських безхребетних тварин — голотурій, уживаних переважно в Китаї та Японії. Особливо великий попит у населення мають трєпанги, мідії, морські гребінці, устриці та інші делікатеси моря (Вєч. Київ, 6.III 1968, 4).

ТРЕПА́НГОВИЙ, а, е. Прикм. до трєпанг. Трєпанговий промисел.

ТРЕПА́НОВАНИЙ, а, е, мед. Дієпр. пас. мн. ч. до трєпанувати.

ТРЕПА́НУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Робити трєпанацию. Трєпанувати череп; // Оперувати, роблячи трєпанацию. Трєпанувати хворого.

ТРЕПА́НУВА́ТИСЯ, ується, недок., мед. Пас. до трєпанувати.

ТРЕПЕ́Л, у, ч., геол. Осадова гірська порода білого, світло-сірого чи світло-жовтого кольору, що складається переважно з дрібненьких кульок аморфного кремнезему — опалу та невеликої кількості панцирів діатомових водоростей, зерен піску, глинистих частинок і т. ін. Коли черепашки діатомових водоростей осідають на дно, з них утворюється порода діатоміт. Ці поклади іноді зують ще трєпелом, або інфузорною землею (Курс заг. геол., 1947, 123); Аморфною видозміною кремнезему є трєпел, або інфузорна земля, — скупчення мінеральних панцирів кількох видів водоростей (Хімія, 9, 1956, 133); Околиці Кіровограда базати на покладі трєпелу (Вєч. Київ, 9.VIII 1957, 1).

ТРЕПЕ́ЛЬНИЙ, а, е, геол. Прикм. до трєпел; // Вигот., зробл. із трєпелу. Трєпельні вироби дають змогу знижувати вагу стін... і зменшувати транспортні витрати приблизно на 50 процентів (Ком. Укр., 3, 1961, 96); Трєпельна цегла.

ТРЕПЕ́Т, у, ТРЕПІ́Т, поту, ч. Те саме, що трєтїння. Стежис [Саїд Алі] за кожним рухом брови, за найнижчим, немов розквітання бутону, трєпетом її принадиж уст (Ле, Міжгір'я, 1953, 16); Петрові не сподобався пильний погляд Ольги та трєпіт її губів, що звали усмішку (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Баркентін, 1950, 98); Віти дерев легенько трєтїли; і від цього трєпету зайнялося і небо, і сонячне світло, і трави (Вільде, Сестри., 1958, 14); І вона понесла в тежін своє важке тіло і трєпет маленької свічки, що роняла на пальці і землю воскові слюзи (Стельмах, ІІ, 1962, 308); Війшовні сурми наповнювали помешкання важким трєпетом (Мик., ІІ, 1957, 60); З сердечним трєпетом наближався Максим до світлиці Мирослави (Фр., VI, 1951, 76); Брав [опришок] Марусину голову в руки і цілував.. у трєпоті, в безумстві (Хотк., ІІ, 1966, 123).

◇ Трєпет проїмєс (проїмєв, проїмєв і т. ін.) див. проїмєти.

ТРЕПЕ́ТА, и, ж., діал. Осика. Широкий лист на трєпеті, широкий та й буйний, Хоч мій любко невеличкий, Коли він розумний (Коломийки, 1969, 161); Я над Тисою йду, шелестить срібнолиста трєпєта (Турч., Земле моя., 1961, 38).

ТРЕПЕТА́ННЯ, я, с. Дія і стан за знач. **трепетати** і **трепетатися**. *Гріє нас далеко трепетання Вогника серед гірських узбіч...* (Рильський, III, 1961, 45).

ТРЕПЕТА́ТИ, печу́, печеш, *недок.* Те саме, що **тремтяти**. *Під його рукою трепетала юна істота, розчулена аж до сліз* (Ю. Янов., II, 1954, 144); *Земля тряслася, трепетала Од реву левичища твого* (Шевч., II, 1953, 325); *Під місяцем... ругалися сизі хмари, темно зівалося жито, а тіні дерев трепетали, немов чийсь заворожений душі* (Стельмах, I, 1962, 539); *Вгорі над ними трепетало шерше листя* (Рибак, Помилка..., 1940, 97); *Надворі Сніаєз травень; зайчик на стіні Трепече сонячно* (Рильський, II, 1956, 20); *Ой, яким же мені бути: з золоточком — м'яти-рути? Чи створим як той став, — щоб аж ворог трепетав?* (Тич., II, 1957, 7); *Образно. *Весь берег трепетав турецький Од запорозьких корогов* (Рильський, III, 1961, 144).

◇ **Серце трепече** (**трепетало**) *в кого, чия* — те саме, що **Серце (душа) тремтіть** (**тремтіло, тремтіла**) (**див.** **тремтіти**). *А як коли, то було заеселімо не знать чого. Веселенько нам [дівчатам], — аж серце трепече!* (Вовчок, I, 1955, 103); *А навколо неї в іскристій тиші ладівно кружляли дівочі надії, забувалися в серце, і воно трепетало, мов рибка на вулиці* (Стельмах, I, 1962, 554).

ТРЕПЕТА́ТИСЯ, печу́ся, печешся, *недок.*, *розм.*, *рідко*. Те саме, що **тріпотати**, **тріпотіти** 1, 2. *Ствожка, причіплена до намиста, трепеталась на грудях* (Барв., Опов., 1902, 218); *Катра, що все коло неї [старої] сиділа та трепеталась, при цім слові як кинеться, як обпотило її руки, як заридав* (Вовчок, I, 1955, 219).

ТРЕПЕТА́ЛИВИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **тремтливий**. *Гайворон дивився на трепетливі зорі* (Собко, Шлях., 1948, 39); *З трепетливим серцем Володя відшов трапом на палубу. За кілька хвилин «Сибіряк» вирушить у далеку путь* (Донч., III, 1956, 202).

ТРЕПЕТА́ЛИВО, *рідко*. Присл. до **трепетливий**. *Над низько спіленими пнями піднялася вінками буйна шумолодь, палло нерозквітлим чебрецем; трепетливо шумувала в безвітрі положлива осичина* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 896); *Моя душа трепетливо лізла в п'ятки* (Ковінька, Як мене купали..., 1958, 15).

ТРЕПЕ́ТНИЙ, ТРЕПІ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **тремтливий**. *Обабчч дороги кучерявляться молоді трепетні тополі* (Цюпа, На крилах..., 1961, 68); *У віно зазирають трепетні листочки жасмину* (Грим., Сив., 1950, 83); *Карпо рвучко обійняв, пригоорнує її, гарячу й трепетну, до своїх грудей* (Шиян, Баланда, 1957, 152); *Не раз зотілося мені Намалювати по-новому Вечірні трепетні вогні* (Рильський, II, 1960, 45); *Хоче [Герентій] скочити з коня, і враз його моторошно перемикує чийсь трепетний від радості й зглювання голос* (Стельмах, I, 1962, 499); — *Не хвилюйся, моя трепетна лань, — ладівно озвалася* (батько до матері) (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 145); *В одній котині, легка, трепетна від радості і щастя, вона перебігла в одну мить через двір* (Збан., Передзвін'я, 1960, 201).

ТРЕПЕ́ТНО, ТРЕПІ́ТНО. Присл. до **трепетний, трепітний**. *А було же воно [кохання], було, та й розійшлося, мов туман по долині. І вже не такими жаданими стали вечори, і не так трепетно сяють ворі* (Стельмах, I, 1962, 202); *Серце колотилося трепетно від солодких передчуттів...* (Смолиць, Театр., 1946, 122); *На душі було легко, трепітно, радісно...* (Ряб., Золотистячки, 1948, 134).

ТРЕПЕ́ТОВИЙ, а, е, *діал.* Осиковий.

ТРЕПІ́Т *див.* **трепет**.

ТРЕПІ́ТНИЙ *див.* **трепетний**.

ТРЕПІ́ТНО *див.* **трепетно**.

ТРЕПІ́Ю¹, *а, с.* 1. Довге весло для керування човном, плотом і т. ін.

2. Дерев'яне знаряддя, формою схоже на загострене весло з короткою ручкою, об яке тіпають волокно конопель, льону, очисаючи його від костриці.

ТРЕПІ́Ю², *а, с.*, *вульг.*, *рідко*. Базіка, базікало, хаустун. *Говорить, мовляв, одно, а робить зовсім інше. Репутація «трепла» йому цілком забезпечена* (Шовк., Починається юність, 1938, 101).

ТРЕСТ, у, ч. 1. Одна з форм монополістичного об'єднання капіталістичних підприємств, при якій вони втрачають свою виробничу, комерційну та юридичну самостійність і підпорядковуються єдиному централізованому управлінню, що сприяє одержанню надприбутків. *Імперіалізм, або епоха фінансового капіталу, є так високо розвинене капіталістичне господарство, коли монополістичні союзи капіталістів — синдикати, картелі, трести — набули вирішального значення...* (Ленін, 32, 1973, 137); *Капіталістичні трести і синдикати були знаряддям буржуазії, яка прагнула підпорядкувати своєму впливові абсолютно все* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 148).

2. У Радянському Союзі — одна з форм організації соціалістичної промисловості; об'єднання кількох виробничих підприємств (перев. однієї галузі) з централізованим управлінням. — *Коли нам удасться всю державу озонити радоснами і трестувати їх — об'єднати в гігантські трести, — ми позбудемося економічної залежності від дрібною власника! — От куди нам треба націлювати зір! — промовив [Кульчицький] в запалом* (Стельмах, I, 1962, 142); *На Україні [в період непу] було створено 19 трестів, які об'єднали 800 великих підприємств різних галузей промисловості: вугільної, металургійної та ін.* (Іст. УРСР, II, 1957, 233); // *Управління, апарат такого об'єднання. Вона [Уляна] теж була селянська дівчина, працювала дець у тресті за кур'єра* (Сміл., Зустрічі, 1936, 16).

ТРЕСТА́, *й, ж.* Оброблена біологічним (мочінням. розстиланням) або фізико-хімічним способом соломка льону, конопель та інших луб'яних культур, з якої за допомогою м'яття, тіпання й чесання одержують прядивне волокно. *Тепла сонячна погода дає змогу сушити тресту під відкритим небом, де вона краще відбілюється без додаткових витрат на її досушування в спеціальних сушарнях* (Наука., 10, 1956, 25); *Льняна соложка після мочіння чи розстилання або хімічної чи фізичної обробки її називається льняною трестю* (Техн. культ., 1956, 81).

ТРЕСТИ́ФІКОВАНИЙ, а, е, *ек.*, *рідко*. Дієпр. пас. мнв. ч. до **трестифікувати**; // у знач. *прикм.* **Трестифіковані виробництва**.

ТРЕСТИ́ФІКУВА́ТИ, ую, увш, *недок.* і *док.*, *перез.* і *неперез.*, *ек.*, *рідко*. Те саме, що **трестувати**. **Трестифікувати підприємства**.

ТРЕСТИ́ВСЬКИЙ, а, е. *Прикм.* до **трест**. **Трестівський капітал**; **Трестівський працівник**.

ТРЕСТОВА́НИЙ, а, е, *ек.* Дієпр. пас. мнв. ч. до **трестувати**; // у знач. *прикм.* *В той час, як при капіталізмі кожне трестоване підприємство могло діставати базисно які матеріали, робочу силу та ін. на найближчому ринку, ті ж підприємства в теперішніх умовах повинні одержувати все їм необхідне по нарядях централізованих органів об'єднаного господарства* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 56); **Трестована промисловість**.

ТРЕСТОВИ́К, *а, ч.*, *розм.* Працівник тресту (у 2 знач.).

ТРЕСТУВА́ННЯ, я, с., *ек.* Дія за знач. **трестувати** і **трестуватися**. — *У вашому трестуванні я можу за-*

плутатись, як в гарбузинні, — з прихованою насмішкою промовив Мірошникенко (Стельмах, II, 1962, 142).

ТРЕСТУВАТИ, ую, уеш, недок. і док., перех. і неперех., ек. Об'єднувати в трест, у трести; включати в трест. — Ви абсолютно не розумієте, що таке велике господарство! Коли нам удасться всю державу охопити радгоспами і трестувати їх — об'єднати в гігантські трести, — ми побудуємо економічної залежності від дрібного власника! (Стельмах, II, 1962, 142).

ТРЕСТУВАТИСЯ, ується, недок. і док., ек. Об'єднуватися в трест, у трести.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ, Третейський суд — суд, обраний за взаємною згодою сторін із представників третьої, неафілійованої сторони для розгляду конкретного спору, конфлікту. Щоб послихати демократичні засади у вирішенні господарських спорів, які іноді виникають між підприємствами та організаціями, Рада Міністрів СРСР передбачила можливість розгляду таких спорів третейським судом. Третейський суд обирають у складі одного або кількох суддів, він розглядає спори з участю керівників або інших відповідальних працівників господарських організацій, які виступають сторонами в справі (Рад. Укр., 8.VI 1962, 3).

ТРЕТИНА, и, ж. Одна з трьох рівних частин чогоньбуду. Треба було, щоб аж дві третини всієї громади згодилися продати землю, а коли до двох третин не ставало, то й не вільно продавати (Гр., II, 1963, 377); Зараз біля деревей направо стояла велика річ із прип'юком, що займала собою майже третину гати (Март., Тв., 1954, 312); А як лишалася ночі третина й заходили вори, Бурю жазливу неждано наслас із поривчастим вітром Зевс (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 219); Майже третина планети відкрилася буйними сходами нового життя (Рад. Укр., 1.I 1951, 1).

ТРЕТИННИЙ, а, е. Стос. До першого періоду кайнозойської ери, пов'язаний з нвм. Кайнозойська ера поділяється на два періоди: наймолодший, у якому ми живемо, — четвертинний, він тривав лише один мільйон років, другий, більш давній, період вється третинним, він тривав 54—58 млн. років (Нафта., 1957, 15); Третинний період [кайнозойської ери] — один з найбільш неспокійних періодів в історії Землі. Протягом нього утворюється більшість сучасних вірських країв (Курс заг. геол., 1947, 278); Кам'яновугільні відклади на території Дніпровсько-Донецької западини ваягають на значній глибині під товщею мезозойських і третинних відкладів (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 3).

ТРЕТИРУВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мнв. ч. до третірувати.

ТРЕТИРУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. третірувати.

ТРЕТИРУВАТИ, ую, уеш, недок., перех., книжн. Виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не рахуватися з кимось. — Росія не в французького колонією, і компанія не має права третірувати російських робітників (Бурл., Напередодні, 1956, 421).

ТРЕТИРУВАТИСЯ, ується, недок., книжн. Пас. до третірувати.

ТРЕТИЙ, и, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника три. За думою думи роєм вилітає; Одна давить серце, друга роздирає, А третя тихо, тихесенько плаче У самому серці, може й бог не бачить (Шевч., I, 1962, 257); Третій батальйон стояв у тимчасовій обороні серед степових горбів та балок по виноградних плантаціях (Гончар, III, 1959, 193); Третій радянський супутник Землі і досі якразово іскрою мережить небесні простори (Наука., 2, 1959, 21);

// Який перевищує два, наближається до трьох (про одиниці рахування часу). Третій рік він сидить вже у другому класі, до книжки, до уроків не приженеш (Мирний, IV, 1955, 115); Приїзав [Ф. І. Шалаян] ажтою з Монте-Карло, де він тепер співає, так щось коло третьої години адень (Кочуб., III, 1956, 425); Третю добу вже не спав із своїм виводом Яресько, мотачи по знайомих місяцях (Гончар, II, 1959, 268); // Який надходить, настає й т. ін. безпосередньо за чимось другим. Мині літо, мині й друге, А на третє линуть Преславіні компаніїці В свою Україну (Шевч., II, 1963, 61); — Йшли два дні, в степу кочували, на третій день приходимо в пугір (Тют., Вир, 1964, 30); // у знач. ім. третій, тього, ч.; трєтї, тьой, жс. Той (та), що йде, займає місце після другого (другої). Два третього не чекають (Номас, 1864, № 11955); Поховали третю, писав він супліку до архірея, щоб йому дозволено обружитися четверте (Кочуб., I, 1955, 41).

Дві третіх кого, чого — дві частини з трьох рівних частин; дві третини. Протягом минулого місяця сніговий покрив на території Київщини та сусідніх з нею північних областей зменшився на дві третіх (Веч. Кнів, 26.II 1971, 3); Одна трєтїя; Трєтїя частїна (чєсткє) когє, чєгє — однє з трєх рєвнєх частїн; трєтїнє. Он нє пєвїтєвєх з'їздєх єлєснєх з сїрєгє мужїччє бїльшє пєловїнє, а пє бєскїх пєвїтєх тїлькї трєтєя частїнє спрєвєжнєгє спнєжкєгє пєнєтєвє (Мирний, III, 1954, 258); Трєтї пївнї спївєтьє (прєспївєлї і т. ін.) двє пївєнє; Трєтїй вїдїл — заснованїй 1826 р. Микєлєю І вїдїл влєснєй їмперєтєрськєй канцєлєрїї, щє стєв оргєном полїтїчєгєгє розшукє та слїдствє в царськїй Росїї; Трєтїй Інтєрнєцїонєл — тє сємє, щє Кємунїстїчнїй Інтєрнєцїонєл (дїєв. кємунїстїчнїй); Трєтїй клєс: а) мїсцєя нє парєлєвї (дє рєволуцїї — і нє залєзнїцї), нєйдєшєвшї та нєймєнш зручнї; б) нєвїзкєсортнїй, нєвїзкєякїснїй (прє нєсїнєвє). Вїсївєтї нєсїнєвє трєтєгє клєсє в облєстї нє дєпєрєжєть (Хлїборєб Укр., 7, 1965, 18); Трєтїй стєн — у Францїї дє рєволуцїї 1789 р. — оснєвнє мєсє нєпрївїлєйєвєнєгє пєдєвєгєгє мїськєгє ї сїльськєгє нєсєлєннє (сєлєнєвє, рємїснїкї, буржєзєя), нє вїдїмїну вїд пєршїх двєх прївїлєйєвєнїх стєнєв — дєвїчнїцтєвє та двєрєчнєствє; Трєтєя осєбє, грєж. — однє з трєх фєрм грємєтїчнєй кєтєгорїї осєбї, щє вїрєжєтьсє вїдпєвїднїмї закїнчєннємї дїєслїв та осєбєвнїмї зєймєннїкєм. Зєймєннїкї трєтєгє осєбї; Трєтєя рєспєблїкє — буржєзєвє рєспєблїкє, вєстєновлєнє у Францїї внєслїдєк вєрєснєвєй рєволуцїї 1870 р.; прєїснєвєлє дє лїпнєя 1940 р.; Трєтєя рєкєткє дїєв. рєкєткє².

◇ До трєтїх пївнїв дїєв. пївєнє; Із трєтїмї пївнїмї — їз свїтєнкєм. Врєнцї вїн спєлєчєвєсє рєзєм їз трєтїмї пївнїм, прїходїє дє мєтєрї., скєржївсє, щє їмє мєрїлєсє вночї, нїбї щєсь лєкєлє нїд зєтєгє (Тют., Вир, 1964, 218); Нємєс (нє вїстєчєбє, брєкєтє) трєтєгє клєпкє [в голєвї] дїєв. клєпкє; Пїслє трєтїх пївнїв — нє свїтєнкє. Пєзєвчєрє пїслє трєтїх пївнїх бєндїтїє пєрєсїклї кулєжєтєм Вєсїлє Пїдїпрїгорє, нєйкрєщєгє Стєпєновєгє другє (Стєльмєх, II, 1962, 8); У трєтї пївнї — в чєс свїтєнкє. В слєтєу, зїмєлє мї прїєзнї: Стукнє гєстє [гїстє] в пєршї чї в трєтї пївнї, — Встєнємє, кїнємє сон ї рєбєтєу, Встєнємє, вїдчїнїмє гєстєу вєрєтє (Укр. пєтєя-рємєнтнїкє., 1968, 143); У трєтїй осєбї гєоворїтє (розповїдєтї, вїслєдєвєзєчєлї і т. ін.) прє сєбє — гєоворїтє прє сєбє нїбї прє стєорєнєю лєднєу. — Тї, сєржєнт, злєжжєвєшє свєїмї лїчкєм, — нєрїкєлї тєовєршїтї. — Зєждї сєм лїзєш чєрєтєвї нє рєсї! — Цє я дєю Кєзєкєвєу пє блєтєу, — вїслєвєлєвєсє сєржєнт прє сєбє в трєтїй осєбї (Гончар, III, 1959, 106).

2. у знач. ім. **третєс**, тього, с. Десерт, яким закінчується обід із двох страв. — *Годуйтеся, годуйтеся! Я на третє ще смачнішого принесу, — взявши з столу посудину з борщем і збираючись вийти, каже Параска (Мирний, IV, 1955, 364); Ми сиділи в шатавський ідалі: я, Ганна й вона. Я купив.. перше, друге, третє (Бабляк, Жванчик, 1967, 163).*

3. у знач. ім. **третєя**, тьой, ж. Година, що настає після другої. *Обідня перерва в другої до третєй.*

4. Який не повинен бути зацікавлений у тому, що стосується двох сторін, осіб; сторонній. *Матушка приїмчила, що третєя людина зайва там, де зійдеться хлопця в дівчину, встала й промовила: — Піду ж я в пастику та розбуджу свого старого: доки він спатиме! (Н.-Лев., III, 1956, 18); // у знач. ім. третій, тього, ч. Стороння особа. — І ще одну прикажу запам'ятать.. Двоє б'ються — третій не мішайся (Головко, II, 1957, 448); Третій зайвий.*

Із **третіх** рук одержати (отримати, дізнатися і т. ін.) — через ряд посередників, не безпосередньо одержати що-небудь, дізнатися про щось. *Продавши пасажирський, вони товарняком дісталися серед ночі до Харкова. Поки розвіднілось, човкнали в.. вокзалі, а вдень із третіх рук здобували квитки, щоб хоч здалеку побачити й почути Маяковського (Жур., Нам тоді.., 1968, 6); У третій руки віддати (продати, переїти і т. ін.) — віддати (продати тощо) сторонній особі чи установі; стати власністю сторонньої особи чи установи; Через третіх осіб брати (давати і т. ін.) — брати від когось, давати комусь і т. ін. не безпосередньо (із рук у руки), а через когось стороннього, підставного. *Хабарі беруть тонко, обачно, через третіх осіб, — про таких він читав у газетах і чув не раз (Гончар, Тронка, 1963, 163).**

5. у знач. *вставн. сл. третєс*, рідко. Те саме, що **по-третєс**.

ТРЕТЯК, а́, ч. 1. *розм.* Трирічна домашня тварина. *Корова здохла, третяк настромив на кілок і пропав (Барв., Опов., 1902, 202); — За нею Окуні дають тобі три з половиною десятини, воли-третяки, плуга, дрянак, борону і таку скриню, що пара коней в місяць не зрушить (Стельмах, I, 1962, 533).*

2. Третій за часом утворення, вильоту рій із старого вулика. — *Оце раз як обпали бджоли (третяк навесний!), то, їй-бо, думаю, пропаду на греші! (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89).*

3. *заст.* Потрійне притоптування в танці. *«Гон!» — гукав (Омедля Косюра), у боки взявшись, силає третяками, і насприядки пускає, й колесом крутиться, Поки дружку вибив з сили, а сам не втомився (Укр. поетиромантики.., 1968, 563).*

◇ **Зубами третяка вибивати** — дригати, тремтіти від холоду або страху так, що зуб на зуб не попадає.

ТРЕТЯЧОК, чка́, ч. Зменш.-пестл. до третяк. *Дали за нею корову і дві овечки і третячки (Барв., Опов., 1902, 202).*

◇ **Третячка на зубах вигравати (виграти) див. зуб.**
ТРЕТЬО... Перша частина складних слів, що відповідає слову третій у 1 знач., напр.: **т р е т ь о п р б н и й, т р е т ь о р я д н и й, т р е т ь о ч е р в е в и й** і т. ін.

ТРЕТЬОКЛАСНИЙ, а, е. 1. Признач. для місць третього класу на транспорті. *Третьокласний вагон.*

2. Невисокого розряду, не дуже добрий; посередній. *Третьокласний артист.*

ТРЕТЬОКЛАСНИК, а, ч. Учень третього класу. *Розійшлися з школи третьокласники, а вожата взяла з собою ланкового Пилипа Мороза, й пішли вони вдвоє додому до Олійника (Донч., VI, 1957, 491); Підмовив*

[Робізаю] одного третьокласника, щоб у П'ятницю перевірюся. Примуся того смолою вимаститися (Збав., Мор. чайка, 1959, 34).

ТРЕТЬОКЛАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьокласник.
ТРЕТЬОКУРСНИК, а, ч. Студент третього курсу. *Валерій завжди знаходить час, щоб над підручником посидіти, зробити креслення. Адже він — третьокурсник теплотехнічного факультету політехнічного інституту (Веч. Київ, 11.VIII 1962, 4).*

ТРЕТЬОКУРСНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьокурсник.
ТРЕТЬОРОЗРЯДНИК, а, ч. Спортсмен, що має третій розряд. *Значкіст ГНО, волейболіст-третьорозрядник, Георгій був одним із тих фізкультурників, яких у нашій країні мільйони (В ім'я Вітч., 1954, 46).*

ТРЕТЬОРОЗРЯДНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьорозрядник.

ТРЕТЬОРЯДНИЙ, а, е. Який не має великого значення; не дуже добрий, посередній; неосновний. *Не раз відзначалося, що Шевченко до Жовтня перекладали на російську мову майже виключно другорядні і третьорядні перекладачі (Рильський, III, 1956, 106); Численні персонажі, незалежно від того, були вони основними чи третьорядними, мають свою мовну характеристику (Рад. літ-во, 2, 1961, 64).*

ТРЕТЬОСОРТНИЙ, а, е. Який своєю якістю поступається перед другим сортом. *Брак у роботі, навіть третьосортна, другосортна продукція завдає величезної шкоди всьому народному господарству (Роб. газ., 3.III 1966, 2).*

ТРЕУГОЛКА, и, ж., *розм. заст.* Трикутний формений капелюх. *Дуже було смішно, як один слон представля пані в ресторані, другий кухаря в білій шапці і звартиці, третій поліцейського в треуголці і при шпалі (Л. Укр., V, 1956, 48); Наполеон підвіся, поправив на голові треуголку і, відстрігнувши шпагу, простягнув її капітанові (Рубак, На світанку, 1940, 65).*

ТРЕФ, у, ч. У віруючих євреїв — недозволена іудейською релігією страва.

ТРЕФА, и, ж. 1. М'яст у гральних картах, позначувана чорним хрестиком у вигляді стилізованого трилосника. *Трефи козири.*

2. Гральна карта цієї масті. *Піти тrefою.*

ТРЕФНИЙ, а́, е. Стос. до тrefу. *Тrefне м'ясо; // перек. Нечистий, брудний. — Ни [ну], чого знівався? Я тобі зверну кошті і дам п'ять шток відвінного. — Щоб тобі лязк відчепився від тфойого тrefного рота! (Фр., IV, 1950, 14); // у знач. ім. тrefніє, нфого, с. Те, що є тrefом. — Наш закон у крайній потребі дозволяє їсти й тrefне (Фр., II, 1950, 8).*

ТРЕФОВИЙ, а, е. Прикм. до тrefа. — *Вчора, Платоне, мене оцей боцюн, — тижкує Мізея берданкою Вигон, — дурнем лишив.. Якви ж я ото знав, що в нього це десятка чирова, а сімка тrefова, то не викрутилася б він.. (Зар., На.. світі, 1967, 168); Валет тrefовий; // розм. З темним волоссям (про людину). — Отже, виходить, що ви з тієї зустрічі нашої закам'ятали тільки.. мою масть! — і віркота звучала в голосі. — Тrefова дала та й все! (Головко, I, 1957, 484).*

ТРЕШКОУТ, а, ч. Невелике дерев'яне безпалубне річкове судно.

ТРИ, трьох, *числ. кільк. 1.* Назва числа 3 і його цифрового позначення. *Снідала-обідала — раз іла, полуднувала-підвечіркувала — два іла, вечеряла-повечіркувала — три іла (Номіс, 1864, № 14324); А далі, далі комсомольці ідуть у ногу: раз, два, три! (Сос., I, 1957, 177); Три рази по три буде дев'ять; Написати цифру три; // Уживається в складі багатозначного або дробового числа. *Сто двадцять три; Три п'ятих; Три десятих; // Кількість із трьох одиниць. Ой три шпалки**

широкій Дохупи вийшлися (Шевч., I, 1951, 388); Трьома струмцями піт в його взорив; Лиши роботу, побріє до хати (Граб., I, 1959, 332); Коли я вибіє на гору, побачив їй усіх трьох. Нея й Микола вели під руки Андрія (Збав., Незабутне, 1953, 23).

Два -три див. два; Не два, [і] не три див. два; Під (за) трьома замками держати (тримати і т. ін.) див. замок; Три-чотири — уживається для приблизного позначення невеликої кількості чогось; декілька. *Поговорив [хлопець] з дівиною — вже й каже, що полюбив.* А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотири, так тут вже зовсім ємира... (Кв.-Осн., II, 1956, 306); Три-чотири рази на день жінки ретельно перелопачували кукурудзу, щоб кожна зернина відчувала на собі проміння сонця (Рад. Укр., 14.VII 1961, 2); Трьома наворотами див. наворот; У три міги див. миг²; Як три дні [хліба] не їв (не їла): а) млявий, тихий, неговіркий. Чіпка, як три дні не їв... (Мирний, I, 1949, 274); хліба, тьхо, неголосно. Говорить так, як три дні хліба не їв (Номис, 1864, № 12928).

△ Три крапки див. крапка.

◇ Алір три хресті! — команда бігти поспили, їхати галопом, дуже швидко. — *Тепер хоч на край світу, товаришу гвардії підполковник! — не втерпів Хасецький, щоб і тут не висловитися. — Не втекти супостатам, доженем! Гаття, алір три хрестил..* (Гончар, III, 1959, 74); Без року три дні див. рік; В (у) трьох лицях див. лиця; Гнати (вигнати) у три вірви див. вірва; Гнати (виганяти, вигоніти, вигнати, витурити і т. ін.) в три шії кого — дуже грубо (з лайкою, побоями) проганяти когось. *Нащо обирали таких? Чи коли вже зробили помилку, був час виправити. В три шії давно треба було гнати і того ж Ряболяча, і Пожитька, а з сільської Ради — Кушкіренка-п'яницю* (Головко, А. Гармаш, 1971, 466); — *Сергей наслівся з тебє.. То зараз же, при тобі, в три шії витурю, в безвітть нажену його, псянжу такою!* (Стельмах, Хліб., 1959, 121); Дертти (драти) по три шкүри див. дертти; Згнати (згнүти) в три дуги (в три погібелі і т. ін.) див. згнати; Згнати (згнүти) в три дуги (в три погібелі і т. ін.) див. згнати; Згнати (згнүти) в три дуги (в три погібелі і т. ін.) див. згнати; Здрати (здрати, здртти, знімати, зняти, здіймати, здійснати, згупити, стягати, стягувати, стягнути, стягати, лупати, облупити і т. ін.) три шкүри див. шкүра; Зігнутий (зігнутий, зігнутий і т. ін.) в три погібелі (в три дуги) див. зігнутий; Іді (ідіть, пішов би ти і т. ін.) під три вітри (чорті) — те саме, що Іді (ідіть) [собі] геть (до ліха, до чорта, з очей, на чотирі вітри, під три чорті і т. ін.) (див. іті). [В а с и л и а:] А не пішов би ти, проходила людина-парубче, з-від вікна під три вітри? (Вас., III, 1960, 67); Комбінація з трьох пальців див. комбінація; Купити (роздобути) за три бляди див. бляда; Наговорити (набалбати, наказати, напестити і т. ін.) три мішки гречаної вівни (усячнин) — те саме, що Наговорити (напестити і т. ін.) сім мішків (пів) гречаної вівни (див. вівна). — *Вже й ти наговорив три мішки гречаної вівни, та ще й усі непоєні... — говорила вже сердито Онісія* (Н.-Лев., III, 1956, 106); — *Наговорили, набалакали важ три мішки усячнин про мене?* (Стельмах, Правда., 1961, 365); Скрчтисися в три погібелі див. скрчтисися; Скручувати (скрутити) в три погібелі див. скручувати; Спусгати (спускати) три шкүри див. шкүра; Три чісничці до смерті див. чісничця.

2. Те саме, що трійка 2. *І от видають раз на святки нам біаєти. Дивлюсь, у моему поведінку [моїй поведінці] замість п'ять стоїть три з половиною. — За віщу*

це? — *дивуваєсь я. — Щоб не мудрствував дуже, — отець завідуєчий жєні* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 66).

ТРИ..., ТРЬОХ... Перша частина складних слів, що означає; а) який складається з трьох частин, одиниць, відділів і т. ін., напр.: триверхий, тривершинний, тризальний, трикласний, трицверховий, тритомний, трьохактний, трьохатомний, трьохелементний і т. ін.; б) який має три однакових елемента, однакові ознаки й т. ін., напр.: трибунчужний, трибрусний, тригранний, триногий, трипалій, тристоронний, трищоголовий, тризарядний, трьохелектродний і т. ін.; в) який вимірюється мірою в три яких-небудь одиниць, напр.: трикілограмовий, триразовий, трижнєвий, трьохаршинний і т. ін.

ТРИБ¹, а, ч., техн. Те саме, що шестирій. *Скупе світло упало на горбату віялку, накруту брезентом, на блискучі триби січкарні* (Кос., Новели, 1962, 152).

ТРИБ², у, ч., вєст. Хід, порядок. *Лягаєм спати дуже рано, раніш II-тої, бо тут уже такий триб* (Л. Укр., V, 1956, 337); *Доїння відбувається бистро, раз заведе-ним трибом* (Хотк., Довбуш, 1963, 89); // *Спосіб життя. — Дасте ви жінці своїм трибом жити. і все пропало, рушиться сім'я* (Кол., Тереп., 1959, 229).

Іті (ітіг) своїм трибом: а) іті, відбуватися своїм ходом (порядком). *Справи пішли своїм трибом* (М. Ол., Леся, 1960, 175); б) іті своїм шляхом у житті. *Так і помер Сахно. А як помер, залишились сини, пішли своїм трибом* (Мик., II, 1957, 75); *Триб життя — те саме, що Спосіб життя (див. спосіб).* *Ярина знала вже, що батьки її бідніють і хоч не показують свого перед людьми, навіть триб життя не змінюють, але почувався вже потреба негайної ліквідації інтересів для забезпечення хоч несамої шматка хліба* (Коцюб., I, 1955, 156); *Поволі обертаєся знайомий вербівчанам, з року в рік повторюваний триб життя рідного села* (Ішук, Вербівчани, 1961, 40); *Триб мислення — напням, склад думок. Психологи-фізіологісти твердять, буцім наш істинний світ, як і триб мислення, характер та фаза лішають карб на нашій зовнішності* (Літ. Укр., 11.I 1968, 2).

ТРИБА¹, ц, ж. Класифікаційна одиниця в систематичі рослин і тварин, що посідає проміжне становище між родиною та родом; застосовується для поділу великих родин (об'єднує найближчі роди). *Головним об'єктом нашого дослідження був ячмінь, а також представники родів триби ячменевих і триби вівсових* (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 41).

ТРИБА², в, ж. У Стародавньому Римі у VIII—VI ст. до н. е. — кожне з трьох племен, що становили патриціанську громаду, а з VI ст. до н. е. — кожний із трьох його адміністративно-територіальних округів.

ТРИБАЛЬНИЙ, а, е. 1. Силою в три бали (про вітер, землетрус і т. ін.). *Трибальний вітер*.

2. Який ґрунтується на трьох балах (про систему оцінок успішності, поведінки тощо). *Запроваджено [на заводі] трибальну оцінку залежно від чистоти й порядку на робочих місцях* (Ком. Укр., 6, 1966, 49).

ТРИБАРВНИЙ, а, е. Який має три барви; зафарбований трьома різними кольорами. *Ми.. витягли на сонці .. трибарвних віолів, червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і коралєвських; ми збирали з дна моря ровкішні букети* (Коцюб., II, 1955, 300); *Піт обтер він Геть в чолі трибарвним шарфом* (Л. Укр., IV, 1954, 198).

ТРИБІЧНИЙ, а, в. Який має три боки; який відбувається, йде і т. ін. на (у) три боки, з трьох боків.

Квартальна забудова села може бути чотирибичною, трибичною і деобичною (Колг. епн., II, 1956, 292).

ТРИБЛІСТИЙ, а, е, діал. Який має запалі боки (про тварин). *Триблїстий вів* (Сл. Гр.).

ТРИБОЕЛЕКТРИКА, и, ж. Електричні заряди, що виникають під час тертя тіл.

ТРИБОК, бкв, ч. Зменш.-пестл. до триб¹. Іван відчинив дверцята годинника й підтягнув гири. На всю кімнату загурачили трибки (Чорн., Потік., 1956, 55); Давид крутив віялку. Гуркотіла стара, розбита, на в'їдених трибках, аж їй току мало (Головко, II, 1957, 77); *Образно. Бойові порядки військ з усіма насами до них, з усіма трибками і гвинтиками зараз сприймалися Хомою як одне нерозривне ціле, побудоване з біса мудро (Гончар, III, 1959, 413).

ТРИБОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, і, ж., фіз. Свічення тіл під час їхнього тертя, розлому, роздавлювання тощо. Якщо світіння виникає при терті, розриві, розломі.., то це явище називається триболюмінесценцією (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 63).

ТРИБОНІК, а, ч. Той, хто займається трибонікою. Великі надії спеціалісти покладають на розроблену трибоніками теорію використання повітря для змащування деталей (Наука., 1, 1971, 25).

ТРИБОНІКА, и, ж. Наука про тертя. Нещодавно народилася самостійна наука (її назвали трибонікою), яка спеціально займається питаннями тертя стосовно до потреб техніки (Наука., 1, 1971, 25).

ТРИБОРСТВО, а, с. Комплекс багатоборства, що складається з трьох видів фізичних вправ або з вправ із трьох видів спорту; спортівне змагання за програмою цього комплексу. Змагання з штанги проводяться за програмою класичного триборства: жим двома руками, ривок двома руками та поштовх двома руками (Спорт., 1958, 40); Закінчився розгарах першості світу в альпійського триборства, що складається з швидкісного спуску, гігантського і спеціального слалому (Веч. Київ, 26.II 1960, 3); Вчора зранку відбулись змагання з манежної їзди за програмою триборства (Рад. Укр., 17.VI 1967, 4).

ТРИБРАХІЙ, я, ч. В античному віршуванні — стопа, що складається з трьох коротких складів.

ТРИБУН, а, ч. 1. У Стародавньому Римі — назва різних державних і громадських службових осіб. У першій половині V століття до н. е. плебей.. добилися права обирати власних службових осіб, які могли б захищати їх від насильства патриціїв. Ці плебейські службові особи дістали назву народних трибунів (Іст. стар. світу, 1947, 147); *Військовий трибун*.

2. Громадський діяч, видатний оратор і публіцист. Він [В. І. Ленін] стоїть з простертою рукою На майдані наших сіл і міст, Повеяв вогняного неспокон, Вождь, трибун, мислитель, комуніст (Рильський, II, 1960, 256); *Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа ялібокого, і як півника ласкавого, і як трибуна зяного* (Тяч., III, 1957, 80); // Виражати чийось або являхось ідей, привчипів, прагнень. В своїм тіснім кружку [Гуртук].. вони [паньчі] не потребували ставати на катури і драпуватися в тоги людських трибунів (Фр., VII, 1951, 133); *Мені не пощастило в перші великі дні почути ні одного великого трибуна Жовтневої соціалістичної революції* (Довж., I, 1958, 16); *І урич-часто і зянено кидав він [І. Сагайдачний] примисшкому Свиридовичу: — Так... Але я вже донехочу наслухаєся нашого голотського трибуна* (Тулуб, Людолова, I, 1957, 442); *І зрозуміли вони, що вирок поетові продиктувала цареві не стільки особиста образа, скільки страх перед ним як перед народним трибуном* (Тулуб, В степу., 1964, 49); *Полум'яний трибун нашої партії С. М. Кі-*

ров говорив: — «Ми всі поставили перед собою завдання — оновлення всього життя людства» (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 1); // ірон. Про любителя говорити, ораторствувати.

ТРИБУНА, я, ж. 1. Підвищення для виступу промовців у залах громадських зборів, на майданах і т. ін. [В а л е н т.] *Був я у суді тоді, як ти там промовляв. Дивую, як міг ти говорити! Не зійшов ти ще й на трибуну, а вже там стояла класидра, той холодний часомір* (Л. Укр., III, 1952, 289); *У центрі площі утворилося ратом невелике каре з червоним прапором та трибуна з стола і двох скриньок для промовця* (Козл., Ю. Крук, 1957, 527); *У порівн. *На броню танка, мов на трибуну, піднявся радянський воїн з відкритим, обпаленим сонцем обличчям* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 139); // чого і яка, перен. Друкований орган, установа, сфера, де політичні діячі, публіцисти й т. ін. висловлюють свої погляди, ідеї тощо. *З перших днів війни царський уряд закрив газети й журнали, що виходили українською мовою, і українські письменники лишилися без своїх трибунів* (Поезії., 1956, 19); *Театр для Карпенка-Карого був не просто розвагою, а високою громадською трибуною, з якої можна було виволосити вогненне слово правди, розбудити в людях кращі почуття й поривання* (Літ. Укр., 28.IX 1965, 3).

2. Споруд на стадіонах, площах і т. ін. здебільшого з розташованими уступами вгору рядами місць для глядачів або осіб, що приймають паради, вітають демонстрантів тощо. *М'яч летався по стадіону, немов ошпарений, то потикався в одні, то в другі ворота, то летів кудись звідк, інколи досягав навіть трибун* (Збан., Курин. о-ви, 1963, 259); *Невеликі трибуни манежу були нагорі, ніби балкон у театрі, з них дуже добре видно все, що відбувається внизу на біговій доріжці* (Собко, Стадіон, 1954, 307); *Він дуже поспішав, щоб не спізнитися на демонстрацію. Катя теж заметушилася, васпїшила. Але мама сказала, що їй нема чого квапитись, — на трибуну треба йти о дев'ятій годині* (Забіла, Катруся., 1955, 100).

ТРИБУНАЛ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — підвищення, на якому високі урядові особи (консули, претори) публічно розглядали судові справи.

2. У деяких буржуазних країнах — суд першої інстанції та апеляційна інстанція для справ, розглянутих мировими суддями. *Увійшов голова трибуналу.., потім увійшли обидва адвокати* (Фр., VI, 1951, 267).

3. *перев. у сполуч. з військовий*. У СРСР — суд, що розглядає військові та інші злочини, віднесені законом до його компетенції. *Всі суди, від народних судів до Верховного суду СРСР, і в тому числі військові трибунали Збройних Сил і військові суди на транспорті, організовані у відповідності з єдиним загальносоюзним* (Як побуд. рад. суд, 1948, 4); *Військовий в офіцерському плащі без відзнак став на підвищення й голосно відчеканив присуд військового трибуналу* (Вільде, Сестри., 1958, 31); *Трибунал, виправдавши мене, не вважав за можливе залишити на фронті* (Мухк., Серце., 1962, 237); // *Розгляд судових справ таким органом. — Хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде...* (Гончар, III, 1959, 346).

△ *Революційні трибунали див. революційний*.

◇ *Стоїти перед трибуналом див. стояти*.

ТРИБУНАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до трибунал.

ТРИБУНАЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до трибуналу; здійснюваний трибуналом.

ТРИБУНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трибуна. *Генерал Гроулі підійшов до спеціально зробленої невисокої трибуни, зійшов на неї і прибрав величну позу* (Собко, Серце, 1952, 86); — *З усіх архітектурних споруд одна*

стойть... маленька дерев'яна трибунка, видно, до Жовтневих поставили (Гончар, Тронка, 1963, 210).

ТРИБУННИЙ, а, е. Власт., притамаваний трибунові (у 2 знач.). *Поетичне слово Рильського в ці роки [Великої Вітчизняної війни] набуло незвичайної класичної, трибунової, агітаційної сили* (Не ілюстрація..., 1967, 99); // Який має риси, властиві трибунові. *Молода поезія... прийняла з рук співця Жовтня В. Чумака й П. Тичини проф революційного романтизму... від трибунового А. Малишка почерпнула прометеївської непримиренності* (Вітч., 3, 1967, 154).

ТРИВАЛЕНТНИЙ, а, е, зім. Здатний приєднувати три атоми водню. Кюрії своїми хімічними властивостями це більше відрізняється від урану. У створенні ним соляк він лише тривалентний (Наука..., 3, 1960, 26); Азот — тривалентний, а вуглець — чотиривалентний (Хімія, 7, 1956, 66).

ТРИВАЛИЙ, а, е. 1. Який довго тривав або тривав, продовжується й т. ін.; довготривалий. *Тривала боротьба українського селянства з пансько-шляхетською Польщею була викликана нестерпним гнітом* (Рильський, III, 1956, 17); *Знову настала тривала пауза, і Никодим був злий на себе, що так нескладно пові розмову* (Гур., Новели, 1951, 40); *Спільний поїзд кораблів «Восток-5» і «Восток-6» був розархований на тривалий час* (Наука..., 7, 1963, 4).

2. рідко. Те саме, що тривкий 1. *Мій пам'ятник стоїть тривалийший від міді* (Зеров, Вибр., 1966, 281); *Колонки електричний грот В джотах прогрімотли. І лопає тривалий трос, Як лопаються жили* (Бажан, I, 1946, 59).

ТРИВАЛИСТЬ, дості, ж. 1. Абстр. ім. до тривалий 1. *Маши усе це признати, як хочеш на сталій основі Світ утвердити і вічну тривалість йому забезпечити, Щоб не згинулася цілість речей у підвалинах власних* (Зеров, Вибр., 1966, 184); *Досвід, набутий при космічних польотах товаришів Гагаріна й Титова, дав змогу всебічно підготувати космонавтів* (Ніколаса й Поповича до польоту значно більшої тривалості (Рад. Укр., 15.VIII 1962, 2); *А муж її теж, очевидно, пройнявся повагою перед глибокою й тривалістю такого почуття — він навіть прилягає з Яцьком-партизаном* (Крот., Сини..., 1948, 46).

2. Час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує. *Середня тривалість життя населення в СРСР різко збільшилась порівняно з дореволюційним часом* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 34); *Математики задалегідь з великою точністю обчислюють висоту і тривалість припливів в океані* (Наука..., 10, 1965, 12); *З розвитком техніки праця став дедалі легшою, скорочується її тривалість* (Ком. Укр., 12, 1967, 41).

ТРИВАЛО. Присл. до тривалий 1. *Щоб визначити тип нервової системи людини й темперамент, потрібно її тривало і різносторонньо вивчати* (Рад. психол. наука..., 1958, 351).

ТРИВАННЯ, я, с. Дія за знач. тривати 1. *Дієслова докананого виду, не визначаючи процесу тривання дії, не мають форми теперішнього часу* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 321).

ТРИВАТИ, аю, аєш. 1. тільки 3 ос. Відбуватися протягом певного відрізка часу. *Напад нервової слабкості і тривають лишень кілька годин* (Стеф., III, 1954, 229); *Усе це довго на письмі виходить і в пам'яті лишень довший слід, А лиш хвилину в дійсності тривало* (Рильський, II, 1960, 76); *Бій тривав дві доби. Потім грім перекотився ва Віслу* (Жур., Вечір..., 1958, 280); // Існувати, бути. *Біля кожної билени, під кожним листочком тривало своє маленьке, непомітне життя*

(Донч., Пісня..., 1947, 4); // *Продовжуватися. Тиша тривала, напружена тиша чекання* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 6); // *Бути, триматися (про погоду, явища природи тощо). В Бахчисарай тривала спека* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 290); *Тривала холодна полярна ніч* (Труבל., Крила..., 1947, 3).

2. діал. Жити, існувати. — *Він [цар велетнів] тривав в тім камені і пильнує сеї долини* (Фр., VI, 1951, 80); *Сніваки, щоб сто літ ви тривали, про концерт такий нам усім і не спалося* (Мак., Вибр., 1954, 381).

3. заст. Чекати. — *Тривай тобі, Катре, ще потрівати... — каже Маруся. — Вже не сила моя тривати* (Вовчок, I, 1955, 212).

Тривай (тривайте) [лиш (лише, лишень)]: а) уживається як прохання почекати, не поспішати з чимось. *От і визвалася з них Домаша та й каже: «А тривайте лишень, я піду побіля нього, та вже ж не я буду, щоб він мене не заняв»* (Кв.-Осн., II, 1956, 17); *Гануш задивився на неї й крикнув: «Замочишся, чорнобрива! Тривай, я тебе пересаджу на берег!»* (Н.-Лев., III, 1956, 225); б) уживається для вираження пригадування. — *Хто ж такий лякає так жінок? Але ж і в тебе, тривай, була мати: не вовчиця тебе на світ породила!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); [М а р у с я]: *І не була тобі хоч трохи смутно? [Г а л я:] Ні, не була... Е, ні, тривай! — буває* (Сам., II, 1958, 9); в) уживається для вираження погрози, понедерження. *«Тривайте ж, — так собі подумав раз уночі, як не спав з нудьги [Демко], — я вас усіх проведу»* (Кв.-Осн., II, 1956, 481); *На мене гримнула бабуся: «Тривай, старий ласун, тривай! Коли застукано... дідждуся...»* (Гл., Вибр., 1957, 289).

ТРИВАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до тривати.

ТРИВЕРСТНИЙ, а, е. 1. Який має довжину три верста. 2. Який має три версти в дюймі (про масштаб географічної та ін. карт тощо). *У перші радянські п'ятирічки на території Української РСР розгорнулися великі роботи по складанню геологічної карти в триверстовому масштабі* (Геол. Укр., 1959, 180).

ТРИВЕРСТКА, я, ж., розм. Географічна та ін. карти, що мають масштаб три версти в дюймі. *Він з Леніним схилявся вдовж до столу, Укритого триверстовою навішю* (Бажан, Вибр., 1940, 158).

ТРИВЕРСТОВИЙ, а, е. Те саме, що триверстий. *Поміж гір широкою, синьою биндою Дніпра та юрбою зелених гір побігла з Канева триверстова піскувата дорога до Шевченкової могили* (Кодюб., III, 1956, 43).

ТРИВИМІРНИЙ, а, е. Який має три виміри (довжину, ширину та висоту). *Прагнення створити найсприятливіші умови для вираженого руху акторів привело до використання станків, які б давали можливість користуватися тривимірним об'ємом сценічного простору* (Мист., 4, 1958, 8); *Майже сім років знадобилося американському дослідникові Макію Мюрабаймі, аби побудувати тривимірну модель молекули гемоглобіну* (Наука..., 7, 1969, 21); *Тривимірний простір*.

ТРИВИМІРНИСТЬ, ності, ж. Наявність трьох вимірів (довжини, ширини та висоти). *Тривимірність простору*.

ТРИВИМІРОВИЙ, а, е. Те саме, що тривимірний. **ТРИВІАЛЬНИЙ**, а, е, книжн. Позбавлений новизни; заляканий, не оригінальний. *Нема чого забувати бачи саможу собі тривіальними фразами та банальними, не потрібними думками* (Л. Укр., III, 1952, 680); // *Завадто звичайний, простий. Іти не хотілося. Він удався до тривіальної хитрості. — Я вам не заважаю?* (Мур., Свіже повітря..., 1962, 6); *Найбільше треба берестися, щоб не допуститись карикатури. Нічого не повинно бути перебільшеного або тривіального навіть в останні ролях* (Про мист. театру, 1954, 27).

ТРІВІАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. 1. Абстр. ім. до тривіальний. Розмова за столом не виходила за межі тривіальності, і Кіндрата це теж влаштувало (Ішук, Вербіваца, 1961, 208).

2. Заяложений, не оригінальний вислів, думка, по-збавлена новизни. *Шила в мішку не втаїш. Фу, які тривіальності лізуть в голову..!* (Л. Укр., III, 1952, 680).

ТРІВІАЛЬНО. Присл. до тривіальний. — *Не задайте, що я загрожувам особисто вам. Це було б тривіально і недостойно навіть* (Загреб., Диво, 1968, 356); *Щоб краще зрозуміти, як вивчають елементарні частинки, варто пригадати хоча б дослідження структури атома. Говорачи децю тривіально, очені його розвивають і дивляться, з чого він складений* (Звання., 6, 1973, 4).

ТРІВІКОННИЙ, а, е. Який має три вікна, з трьома вікнами. Вона жила в матір'ю поблизу авіаучилища, тривіконний будиночок було видно, коли стояти у воротах біля прохідної (Перв., Дикий мед, 1963, 176).

ТРІВІРІШ, а, ч., літ. Строфа з трьох рядків.

ТРІВІСНИЙ, а, е. Який має три осі, з трьома осями. Тривісний тролейбус.

ТРІВІСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тривісний. Російський учений Ф. Ф. Шуберт майже сто років тому висловив цікаву ідею про тривісність Землі (Наука., 4, 1961, 10).

ТРІВІСНИЙ, а, є. 1. Який важко зруйнувати, зіпсувати; який не можна легко зламати, розбити, порвати й т. ін.; міцний. *Бідні люди хотіли собі побудувати дім — тривівий, кам'яний, вигідний* (Фр., III, 1950, 113); *Любили ми броню міцнішу від вогню, Тривку, нежло граніт, як був снаряд у ню [неї]* (Шпорта, Запорожці, 1952, 10); *Тривке дерево; *Образно. Його м'яке серце в одній хвилині всі ті справи пов'язало докупити мічними і тривікими вулами* (Фр., II, 1950, 212); // *Тривідий. Було вже за північ, коли колона, минувши смугу трасовий та чаклаків.. відобулась, нарешті, знову на тривке, загукало дно* (Гончар, II, 1959, 418); *Образно. *Отак і йшло життя — в тоненькій якійсь гармонії. Не чулося твердого чогось, тривкого під столом. Все було, мов порцеляна, доконала: на око приємне, а операти не вільно* (Хотк., II, 1966, 16); // *Добротний, доброякісний. Мій небіжчик тато був коваль і славився на всю околицю не тільки хорошою та тривкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людською вдачею* (Фр., IV, 1950, 463); // *Стійкий, надійний. Грудьми й обличчям він приляг до костельного муру, ноги розставив широко, щоб мати тривку опору на неміцній барикаді* (Фр., VI, 1951, 157); // *Який довго зберігається, ве зипкає. Ні, на хвилях морських не залишиш сліду, На воді не проореш тривкої межі..* (Перв., II, 1958, 92); *Людина широких творчих інтересів, щедрої душі, гарячого темпераменту, Гнат Хоткевич залишив тривкий слід в історії української літератури й культури* (Літ. Укр., 29.XII 1967, 3); // *Здатий витримувати щось, зберігатися, існувати в несприятливих умовах; витривалий. — Циганочка, — пояснював Ковалів, — почувшуйте, дуже соковиті і надзвичайно тривке яблуко. Може лежати до самої весни* (Чаб., Тече вода., 1961, 68).

Тривий до (протів) чого — те саме, що **Витривалий** до (протів) чого (див. **Витривалий**). *Нащо вже кукурудза тривка до безводдя і тая рідка та дрібненька вродила* (Мур., Бук. повість, 1959, 297).

2. *перен.* Який не піддається змінам; сталий, стійкий. *Спокійна, твереза натура, при тій глибока, здатна до тривких почування (почувань)* (Л. Укр., III, 1952, 718); *І наука, і мистецтво прагнуть відкрити*

щось тривке, що зберігається, повторюється у всесвітньому заосі (Наука., 2, 1970, 32); // *Довготривалий, постійний, міцний. Якби знав я, що побачу усміх на твоїх устах, гордощі тривкого щастя, — я б злетів туди, як птах* (Фр., XI, 1952, 149); *Першого грудня 1618 року було підписано у селіщі Деуліні перемир'я на чотирнадцять з половиною років з надією, що згодом воно перетвориться на тривкий і справжній мир* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 339); // *Стійкий, непохитний (про волю, вдачу й т. ін.). Людина тривкої волі.*

3. *Міцно збудований, фізично витривалий; спільний, дужий. Чоловік, худий і звидлий, але в природі кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою* (Л. Укр., III, 1952, 124); *Руки стерплять — дубелі. Ноги несуть — тривки. Я недарма в шинелі скелі ламаю стрімкі* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 55).

4. *рідко. Поживний, ситний. — Що бублик? — стрія у розмову Нестрь. — То таке: кругом об'їж, а середину викинь... Чогось тривкішого треба. Я б на твоєму місці добру скибку житняка вмолов з гарячою травою..* (Гончар, I, 1959, 44).

ТРІВКІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тривкий. — *Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб заернує увагу.. на тривкість фундаментів* (будівничий) (Фр., III, 1950, 35); *За законами механіки тривкість вагонних осей можна підвищити, раціонально усунувши деякі частини серцевини* (Рад. Укр., 26.III 1946, 2); *Від азотної кислоти фосфорна кислота відіривається не тільки складом і будовою, а й більшою тривкістю* (Хімія, 9, 1956, 95); *Мама пише мені, що точ вона нескановно рада за поправку Оксани.., але що вона «Хома невірний» і боїться за тривкість поправки* (Л. Укр., V, 1956, 426); *Спритно й беззачуно виповнили вони келехи, і всі випили їх за щасливе завершення і тривкість миру між обома країнами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 562); *Що ж з тобою сталося? Чи студентські зарчі послабили тривкість твоєї волі?* (Рибак, Час., 1960, 183); *Зимові дні тягнулися безконечно довго і були переповнені нестійкістю і скорботою, вичерпувало часто всі її сили, всю її тривкість* (Коб., I, 1956, 362).

ТРІВКО. Присл. до тривкий. *Сама романтика в нашій літературі тим зріліша і крилатіша, чим тривкіше вона спирається на глибоке реалістичне проникнення в життя* (Про багатство л-ри, 1959, 157).

ТРІВНИЙ, тривна, тривнє. Який добре втамовує голод; поживний, ситний. — *Ну, це страва хоч і тривна, але така, що я її не сміла перетравити би: трохи важка* (Н.-Лев., IV, 1956, 79); *Ложки сходяться колом над мискою, цокаються злегка одна об одну і ворухаються в мисці, заерігаючи тривної гуці* (Мик., II, 1957, 81).

ТРІВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тривкий. **ТРІВНО**. Присл. до тривкий. *Голодні бурлаки улітали свіжо шуку, осетрику й білагу на всі заставки. Од того часу, як вони втекли в Вербіки, вони й рази не обидали так тривно й смачно* (Н.-Лев., II, 1956, 222).

ТРІВОГА, и, ж. 1. *Неспокій, збентеження, викликаєні якимсь побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного. Раїса все поглядала туди [на небо], з тривогою думуючи, чи втечуть вони од бурі* (Кочуб., I, 1955, 308); *Хоча плацдарм був уже досить широкий і вони становились здалося більш-менш нормальним, — Хому проймала дедалі гостріша тривога. По численні, на перший погляд заосі незначних прикметях він визначав, що справи тут кепські* (Гончар, III, 1959, 359); *Двоє крайніх вікон на третьому поверсі зустріли Юрка чорним мочанням. І одразу ж золотним крилом черкнула по серцю тривога* (Мушк., День., 1967, 163); // *перен. мн.* Хвилювання, переживання, що порушують душевний спокій. *Дізнала*

Гала теж усякі.. тривоги та роботи, та туго, та щастячко, невідомісінькі їй до того часу (Вовчок, I, 1955, 320); *Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу, Виростуть з тобою припані тривоги* (Сим., Земле тяжіння, 1964, 8); *Зоя, як більшість дівчат, в стани душевної тривоги була переконана, що коли вона любить хлопця, то й він має неодмінно любити її* (Стельмах, I, 1962, 277).

Життєві (земні, людські) тривоги — турботи, клопоти, хвилювання, що супроводжують життя людини. *Село моє, спокою мій улюблений, Далекий від тривоги земля!* (Зеров, Вибр., 1966, 383); *Вікові ялини й сосни позмура мовчали. Їм було байдуже до людських тривог* (Донч., II, 1956, 44).

◇ Тривога душу (сёрце) обгортає (обгорнула) див. обгортіти.

2. Метушня, шарпанина, переполох. *Закинїла по Україні Страшенна тривога, Як на шлагету піднялася Сірома вбога* (П. Куліш, Вибр., 1969, 307); *Уранці гоїмін та тривога по двору. Тетянка плаче, старий Гримач без шапки ходить, розхристаний та все питає: — Де моя Катра? Де моя дитина любя?* (Вовчок, I, 1955, 94); *Тут незаробом прилетів патруль, Знялася заметня, тривога, шуканина, І дівчину знайшли* (Л. Укр., I, 1951, 115); *Тривожно перебігають по ній [дарабі] гучули... Гук, і неспокій, і тривога на дарабі. Назриває трагедія* (Хотк., II, 1966, 324).

3. Стан, що вимагає активних дій; загроза, небезпека. *Мітинг триває. Але раптом — тривога!* Робітничі пости біля Арсеналу бачать: *наближаються до Арсеналу військової частини* (Довж., I, 1958, 51); *Переможі Вікон маскувати вже не треба... коли тривога...* (Нех., Ми живемо..., 1960, 85); *В садку з'явилася зусінь. Тривога!* (Донч., VI, 1957, 18); // Умовний сигнал, що сповіщає про небезпеку, загрозу або про битву, бій. *Трубить [Турн] в ріжок! — оп'ять [знову] тривога!* Кричать, *біжать, спішать якмога; Великаж настала січ!* Троянці *дуже славно бились, Рутульці трогои пожилились, Насилу розвела їх ніч* (Котл., I, 1952, 250); *Затрубили в труби, забили в бубни по всьому таборі. Тривога пішла по цілому таборі* (Н.-Лев., VII, 1966, 236); *Люди познімали з плечей торби, розташувалися на короткій відпочинку. Раптом атось крикнув: «Повітря!» Деякі попадали на землю, деякі застрибали в окопи. Тривога виявилася даремною* (Тют., Впр, 1964, 357).

△ Бойова тривога див. бойовий; Повітряна тривога див. повітряний.

◇ Біти (збиті, забиті, ударити, зняти, відняти і т. ін.) тривогу: а) сповіщати умовним сигналом про небезпеку, загрозовий стан, про нещастя де-небудь. [С т а с ь:] *Та не чинить паніки — будемо чекати. Ось Олізар прийде — скаже, в чім річ. Може, справді даром збили тривогу!* (Вас., III, 1960, 402); *Федір Гичка б'є тривогу, Калатас в рейку-двигні!* (С. Ол., Намі знайомі, 1948, 31); *Вартовий забув тривогу... Буде білі!* (Сос., I, 1957, 417); *На світанку перекопські вартові вдарили тривогу* (Гончар, II, 1959, 81); б) усвідомлюючи загрозу чого-небудь, закликати до певних дій, до вжиття певних заходів. *Хай колонізатор б'є тривогу — Хитається тюремних стін граніт* (Дор., Тобі, народе..., 1959, 84); *Якось винав сніг... Забили в колагосні тривогу. Треба було буряки рятувати* (Колг. Укр., I, 1961, 63); в) порушувати чийсь спокій, звичайний стан; завдавати клопоту, турбувати. *Я вивадає, що заслаб, що боюся вжити м'ясо. Підняв тривогу, мусив приймати краплі од живота* (Коцюб., II, 1955, 364); *В Генуї переночувала, щоб не в'явтигсь до Садовських серед ночі та не збивати тривоги* (Л. Укр., V, 1956, 419); *Пробіти бойову тривогу див. пробивати.*

ТРИВОЖИТИ, жу, жиш, недок., перек. 1. Викликати, вселяти тривогу, побоювання, хвилювання. *Тривожать сні і помисли мої Твої [народе] тисячолітні страждання* (Фр., XII, 1954, 414); — *Мене справді тривожило її лице, застигле в холоднім трагізмі* (Коцюб., II, 1955, 437); *Привид безробіття тривожив людей, змушуючи аталанів весь час бути насторожі* (Гончар, I, 1959, 38); // Бентежити, зворушувати. *Кого цнотливість яблувева Чи мрійність милова липнева, Мене ж тривожить восени Вогненний шал горобини!* (Мур., Осінні сурми, 1964, 66); // Виводити зі стану рівноваги. *Ярослав Громітчук і Корній Іванович Турбай думає над тим, як швидше призвичаїти тварин до механічного доїння, щоб їх перестали тривожити незвичні шуми струмуючого повітря, дотики металу, запахи гуми, цмокання клапанів, дзюркіт молока по рурках* (Вол., Місячне срібло, 1961, 264).

Тривожити душу (сёрце) — порушувати душевну рівновагу; хвилювати, збуджувати. [О л е к с а:] *Іди геть, не тривож вірш мого серця!* (Вас., III, 1960, 17); *З боку залізничні чути було гудки паровозів. Нічні гудки завжди тривожать душу* (Дмит., Розлука, 1957, 45); *Тривожити умі (уяву, фантазію і т. ін.) — зацікавивши когось, змушувати думати, фантазувати тощо. Білий світ ще ясніше розлився по лісі... фантастичний синюватий світ тривожив фантазю, будив мрії в гарячому серці* (Н.-Лев., III, 1956, 145); — *Ось уже одинадцять літ я господарюю тут, турбуючи й тривожачи умі ваших академіків* (Смолян, I, 1958, 61); *Попереду були незнайомі місця, невідомі пригоди і степовий шлях, який здався солодко тривожив Матвійкову уяву* (Донч., Дочка, 1950, 138).

2. Порушувати спокій, спокійний або звичайний стан кого-, чого-небудь; завдавати клопоту, турбувати. [П а р у с:] *Вибачай, Присілло, що я турбую...* [Л ю п і й:] *Схаменися, брате! Тривожити сю мученицю!* (Л. Укр., II, 1951, 443); *Марко справді не тривожив його вночі, і він прокинувся другого ранку пізніше від звичайного* (Мик., II, 1957, 324); *Гудки розпачливо тривожили околиці* (Кач., II, 1958, 357); *Осідлавши перешийок, загін Лиснобродського вже немало часу тривожив звітни степові села своїми татарськими набігами* (Гончар, II, 1959, 76); // Порушувати, переривати що-небудь. *Спи, сину мій... Тривожить сон не буду* (Забашта, Вибр., 1958, 34); *Під нічю сюрчав цвіркун, за хатю стигла червенева тиша, і нічого не тривожило її, тіба далекий, ледве зловимий гул літаків* (Тют., Впр, 1964, 267).

3. Позбавляти спокою, примушувати нервувати; драгувати. *Вже він хотів звернути навік, щоб не тривожити дурно чужих собак; коли ж гляне — іде супротив його од хати середнього віку чоловік* (П. Куліш, Вибр., 1969, 130).

4. Торкаючи, дотикаючись, увиходячи кудись, порушувати цілісність чого-небудь; рухати (у 1 знач.), ворухити. *Ми тривожим стратосферу, атомне ядро і сферу* (Тич., I, 1957, 168); *Юхим на тракторі, що дужко нема, Одвічну цілину тривожить і лама І скибу брилами позаду себе верне* (Год., Заяча математ., 1961, 40); *Іван узявся відразу й порядкувати. Зробив мішу, поешмітав пілюку, яку більше року нікто не тривожив* (Гжицький, Опрішки, 1962, 192).

ТРИВОЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок. 1. Відчувати тривогу, побоювання; турбуватися, хвилюватися. *Щодня, щогодини розбійнича зоря в Чорному лісі приблишувалась, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися* (Вовчок, I, 1955, 361); *Стара Щербатиза, тривожачися, що довог нежа*

дочки в річку, пішла шукати (Хотк., I, 1966, 101); *Командир слодить з корабля, а мишаюсь.. Аби не тривожила моя дружина, він провідає її* (Логв., Давні рани, 1961, 18); // *за кого — що, ким, чим.* Турбуватися про кого-, що-небудь, побоюватися. *Зроби щось, серденько, щоб тобі було легше, а я щоб не тривожилося тут тобою* (Кожуб., III, 1956, 188); — *А ти знаєш, сину, що стільки всього жога щастя, що ти і твоєї долі.* Я несказано тривожила за тебе (Коб., III, 1956, 32); *Турбуєш я не за доміаку, тривожиш я не за куток (ще буде й сонця і квіткої!)* (Гич., II, 1957, 109); — *А ходу жіні не дають через дружину.* Та, правду кажучи, я й не тривожишся цим (Збан., Малин. дзвін, 1958, 19).

Душа (серце) тривожи́ється в кого, чия (чий) — хтось перебуває в стані неспокою, хвилювання, бентежних почуттів. *Брюховецький сам не знає, чого злякаєш; так уже єришна душа його тривожила* (П. Куліш, Вибр., 1969, 185); *Землероби сиділи в бригадній хаті, курили, перемовляли, як застра виїзати в поле — в ці дні завжди чомусь душа тривожила* (Горд., Дівчина., 1954, 128); *Легко йдемо молодим кам'яним у роботі нощам по весняній землі.* А серце все до чогось прислухатся, тривожи́ється і чекає чогось (Стельмах, I, 1962, 400).

2. тільки з ос. Виявлять неспокій безладним перелітанням, криками тощо; полохатися (про птахів). *В нивці, за городом, по-осінньому тривожились перелітні птахи* (Стельмах, II, 1962, 27); *І от дістає паперу я і все у віір прикіє:.. і молаток, і ножичці, і ножик, і цыпки.* Завдалегідь тривожа́ться на дереві птахи (Забіла, У.. світ, 1960, 39).

ТРИВО́ЖНИЙ, а, в. 1. Сповнений тривоги, неспокою, хвилювання. *Від самого досвіта в ловецькій таборі великий рух і тривожене доживання* (Фр., VI, 1951, 10); *Містечко жило тривожним життям: двері магазинів показували, на базарі пусто* (Тют., Вир, 1964, 305); *Темрява, загальний тривожний настрій надавали голоси його незвичної суворості* (Гончар, II, 1959, 104); // *Який виражає тривогу, побоювання.* *Тривожний погляд Проценків стріся з її заплаканими очима...* (Мирний, III, 1954, 246); *Обличчя суворе й тривожне в бійця...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 261); *Орися схопила в постелі, спитала тривожним голосом: — Хто там такий?* (Тют., Вир, 1964, 268); // *Який виражає хвилювання, занепокоєння.* *Для мене, селянського сина, що прискі чути вічки побоювання та бачити тривожну увагу на погоду, на зжари, на вітер... було новою те річне, веселе життя міського ремісника* (Фр., IV, 1950, 203); // *Викликаний тривоною, турботами про кого-, що-небудь.* *Мати пішла добожу, Михайло знову залишився сам із своїми тривожними думками* (Томч., Жмєвняк, 1964, 42); — *Нашому татові все гірше й гірше, — відповіла вока нігволом на його тривожене запитання* (Тулуб, В степу., 1964, 186); // *Який хвилює, викликає тривогу, занепокоєння.* *Спало на думку, що це його хлопці прискакали з тривожними звітками* (Ле, Вибр., 1939, 43); *Може, тривожні новини? Наступ ворожий?.. Прорив? Ні.* У найаєжці хвилями спокою ти не губиш (Гонч., Вибр., 1959, 167); // *Який вселяє, навіває тривогу, неспокій.* *Було щось скрите, тривожене в її лиці, в її очах, у всій її постаті* (Фр., VI, 1951, 379); *Слухаччи Оленчука, Фрунзе в той же час не відривав погляду від протворів Гнилого моря, в яких зараз в щось тривожене* (Гончар, II, 1959, 410); // *Який сповіщає про небезпеку, оголошує тривогу.* *А над тижим жертвам селом вже почесало від давніци тривожене: бов, бов, бов...* (Кожуб., I, 1955, 120); *Старанно затив [козак] у тулумбаси.. Тривожний дроб розносился далеко по узбережжю* (Добр., Очак. роамир, 1965, 118).

2. *Який відчуває тривогу, турботу, хвилювання; неспокійний, бентежний.* *Катря стояла, дивилася і думала — неспокійна, тривожна...* (Вовчок, I, 1955, 230); *Хай птахи тепер тривожені, Хай і журно журавлю, Та в твоїй прикметі кожній Півонь щастя я ловлю* (Рильський, III, 1961, 65).

3. *Повний тривоги, неспокою.* *День відійшов. Тривоженний, неспокійний, в яскій одежі і галасливий* (Кожуб., II, 1955, 129); *Як настала тривожна година, Запалалося слово екїнець І спалило тонкий папірець...* (Л. Укр., I, 1951, 126); // *Повний небезпек, випробувань.* *У дні війни, у дні бої минулі, — У незабутній, у тривожний час, — Знаємо те не раз пройшли кулі, Осколко жін прорізали не раа* (Бичко, Вогиште, 1959, 29).

ТРИВО́ЖНИСТЬ, ності, ж. Стан за знач. **тривожний**. *Твій [поета] кожний віір, радок твій кожний Життя тривожністю пропах* (Рильський, III, 1961, 270); *Чубенкі кінь раптом зупинився, Чубенко машинально притис його шпорами.* *Тривожність передалася йому від коня* (Ю. Янов., II, 1958, 214); *Особливо подобалося Цимбалові в Мокеїчі те, що на нього мовби зовсім не діяла загальна гарячкова тривожність* (Гончар, I, 1959, 39).

ТРИВО́ЖНО. 1. *Присл. до тривожний 1.* *Вночі він спав тривожно, щось вигукував, стогнав* (Мик., II, 1957, 184); *Тривожно жилось ворогам, — що за знак? — То електростанція вибула з ладу, То склади горять, то палає тартак* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 245); *Тривожно негезиралися козакі, гуртуючись біля церковного ганку* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); *Хтось тривожно крикне: «Переймай!» — і кїлька чоловік протупотїло між корієника* (Тют., Вир, 1964, 114); *Серце тривожно калатало, у грудях щось розливалось неспокоюм* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 9); *А одної ночі загули гудки тривожно та єризно.* *На обрії палажкотїла загрова на кїсь копальні...* (Головко, II, 1957, 229); *Над головою недалеко проишувів знову табунець, і крижєно на плесї тривожно кахну* (Досв., Вибр., 1959, 411); *Тривожно затрубив ріє.* *Він будив лісову тишу, звідусіль кликав на допомогу полісовщиків* (Стельмах, I, 1962, 74).

2. *кому, безос. присудк. сл.* *Про почуття тривоги в когось.* *Давидові чомусь так весело. Трози й тривожно, але то — пусте.* *Ну, що вони йому зроблять? На людях не займуть, а підслідити ввечері — теж чорта в два!* (Головко, II, 1957, 135); *Він жартує, але без пошмішки.* *Невже і йому трішки-трішки лачно, тривожно? Ще б пак, така темна, лисноча стїлеться навкруги* (Гончар, Тронка, 1963, 235); — *Так човєсь на душі тривожно, неспокійно* (Стельмах, I, 1962, 276); // *Про відсутність спокою де-небудь; про стан тривоги, небезпеки, що накує десь.* *А надворі тїзо і тривожно, мов у кожнім серці козака...* (Сос., I, 1957, 371); *Хоч до Ламаншу не дождать бурі, Хребти ламаючи на мїлині, Але тривожно в Лондоні і в Дуері* *Всі ночі й дні, всі нощі й дні* (Дмит., В обїах сонця, 1958, 111).

ТРИГЕР, а, ч., спец. Пристрій з двома лампами або транзисторами, на виході якого струм і напруга можуть змінюватися стрибкоподібно.

ТРИГЛІ́ВНИЙ, а, в, ч.-с. Те саме, що **триголівний**. — *Фантазія була мій перший ворог, ..Зажмурю очі: .. У брам лежить триглавий смоків цар, Внизу ватага луцарів газаята...* (Фр., X, 1954, 205); *Мені іноді й досі немовби дзвонять у вузлах моїх дзвони в триглавої старезної церкви в селі* (Крот., Спївн., 1948, 114).

ТРИГЛІ́Ф, а, ч., архт. Прямокутна вертикальна кам'яна плита з трьома поадовжніми врізами, що є частиною доричного ордера.

ТРИГОДИННИЙ, а, е. Який триває (тривав) три години. — *Наша тригодинна подорож.. була чудова!* (Коб., III, 1956, 162); *Тепер — тригодинна перерва між уроками і самопідготовкою, але злопець не йде гуляти* (Багмут, Щасл. день..., 1951, 94).

ТРИГОЛОВИЙ, а, е. 1. Який має три голови. *Цербер потворний околицю гавканням всю ту сповняє, Звір триголовий напроти мандорічних в печері простертий* (Зеров, Вибр., 1966, 250).

2. Який має три вершини, три бані тощо. *Триголовая церква.*

△ **Триголовий м'яз** — м'яз плеча людини та ссавців, що має три головки й починається від лопатки, задньої поверхні плеча та міжм'язових перегородок. Розглядаючи м'язи плеча, що надають руху передпліччю, увагу учнів звертають тільки на два м'язи — двоголовий і триголовий (Метод. викл. анат., 1955, 78).

ТРИГОЛОСНИЙ, а, е. Який виконують у три голоси (у 4 знач.); признач. для трьох голосів. *Триголосний спів.*

ТРИГОНЕЛА, и, ж. Кормова бобова рослина. *На півдні УРСР у післяжнивних посівах у зрошуваних умовах добре вдаються чина і тригонела, які тут наріщують багато зеленої маси і не бояться морозів* (Добрина..., 1956, 82).

ТРИГОНОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до тригонометрії. *Тригонометричні ряди знаходять собі важливе застосування в численних відділах математики* (Курс мат. апал., II, 1956, 312); **Образно. Креслять тригонометричні фігури високо в небі заміняли журавлі* (Вишня, II, 1956, 129).

△ **Тригонометрична вежа** — споруда, яку встановлюють на місцевості в геодезичному опорному пункті. *У вікопному добу славної Січі Запорозької на ній [Гострій могилі] височі маяк кордонної сторожі січовиків, а тепер стоїть як символ миру і праці чотириногого тригонометрична вежа* (Добр., Тече річка..., 1961, 11).

ТРИГОНОМЕТРИЯ, і, ж. Розділ геометрії, що вивчає співвідношення між сторонами та кутами трикутника. — *А от, друзі, як ми сьогодні витримали марку на контрольній з тригонометрії? — засміялась Марійка* (Довч., V, 1957, 223).

ТРИГРАННИЙ, а, е. 1. Який має три грані, з трьома граплями. *Ліда піднесла руку до тригранної вази, що стояла біля неї, і повернула до себе троянду* (Тудор, Народження, 1941, 138); *Замість старих з тригранними багнетами вантажок.. для студбатиці привезли зброю найновішого зразка* (Гончар, Людина..., 1960, 76); *За допомогою тригранної призми.. світло можна розкласти в спектр* (Наука..., 2, 1957, 12).

2. *мат.* Утворюваний церетином трьох граней, що проходять через одну точку. *Найменше число граней у многогранному куті три; такий кут називається тригранним* (Геом., II, 1954, 21).

ТРИДАКНА, и, ж. Рід двостулкових молюсків, що водяться в Індійському й Тихому океанах. *Найбільший у світі молюск — тридакна гігантська. Її вага досягає 250 кілограмів* (Знання..., 3, 1969, 33).

ТРИДЕВ'ЯТИЙ, а, е, *заст.* Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тридев'ять.

◇ **Тридев'яте царство (королівство); Тридев'ята земля**, *нар.-поет.* — дуже віддалена країна, земля. *В тридев'ятім славній царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Л. Укр., I, 1951, 273); *Ці чужинці, ці гості далекі з тридев'ятої, мабуть, землі, Послішають одержати чеки Чи відстрочити старі векселі* (Дмит., Осінь..., 1959, 28).

ТРИДЕВ'ЯТЬ, тридев'яти і тридев'ятьбх, *числ. кільк.* У старовинній лічбі дев'ятками — число 27. *Усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете* (Са. Гр.); [Ю д а;] *Я б сам радніший більше вторгувати, так що ж, за мій товар більш не дали. Якби продав за тридев'ять талантів, то, звісно, се було б куди почесніш!* (Л. Укр., III, 1952, 130).

◇ **За тридев'ять земель:** а) (*нар.-поет.*) у дуже віддаленій країні, частині країни. *За тридев'ять земель... забув, признатися, де... Був собі Лев — король силений* (Гл., Вибр., 1951, 112); — *Все забрав від людей пан, ще й був їх здорово. А батька дідового десь за тридев'ять земель проміняв на собаку* (Збан., Тасмниця..., 1971, 43); б) дуже далеко. *Ім здалося, що вони заїздили за тридев'ять земель од свого Боусаава* (Н.-Лев., III, 1956, 233); *Гнат рипнув сідлом, і всі зашикали на нього, ніби те рипіння було чути за тридев'ять земель* (Тют., Вир, 1964, 338).

ТРИДЕННИЙ, а, е. Який триває (тривав) три дні, налічує три дні. *Попитрушувани пілом, стомаки дового триденного дорогою, вони сиділи мовчки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 327); *Вже з триденного віку [молодняк внутрі] починає їсти зелений корм* (Наука..., 5, 1958, 29); // *Розрахований на три дні. Триденний запас води.*

ТРИДЕСЯТИЙ, а, е, *заст.* Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тридцять.

◇ **Тридцятье царство (королівство); Тридцятьа земля**, *нар.-поет.* — дуже віддалена країна, земля. *За тридев'ять земель, у тридцятім царстві Та в іншій государстві [іншій країні], Якійсь-то хаворній [хоробрий] молодець.. Та що утвєл..* (Гл., Вибр., 1957, 60); *Тридцятьою дорогою (вўльцею і т. ін.) обминати (обходити) кого, що — свідомо уникати зустрічі з ким, чим-небудь; ігнорувати когось, щось. Дарка починає втіти, що музичність — не єдина запорука щастя.. Тільки воно одно знає, чому воно до декого навідується і непрохана, а іншого обминає тридцятими дорогами* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 22).

ТРИДЕСЯТЬ, тридесяти і тридесятьбх, *числ. кільк., заст.* Тридцять. *Іуа постройть Альбу-град, Як тридцять промчатся годи [промчяться років]* (Котл., I, 1952, 200).

◇ **За тридцять земель**, *нар.-поет.* — у дуже віддаленій країні, частині країни. *Єсть за тридцять земель полович Ясат* (Сл. Гр.).

ТРИДНІВКА, и, ж., *діал.* Проміжок часу в три дні. — *Іди, дурна. — відозвався [відзався] Клим... — сім триднівко би-сь постила, сім п'ятниць би-сь покони била, коби тя [тебе] такий чепурний молодець посватав!* (Фр., VII, 1952, 244); // *Про те, що триває три дні. Доц невава. Стали люди показувати своє невдоволення з нього здогадами, коли він уже раз перестане. — Це довевне триднівка! — здогадувалася* (Март., Тв., 1954, 412).

ТРИДОЛЬНИЙ, а, е, *літ.* Те саме, що тричастковий 2. *У традиції протяжної народної пісні, але з характерними для міської музики тридольними метром написано «За високий урожай» К. Домінчена* (Мист., 6, 1967, 9).

ТРИДЦЯТЕРО, тьбх, *числ. збірн.* Тридцять (уживається з іменниками чоловічого роду, іменниками, що означають сукупність істот різної статі, іменниками середнього роду, що означають назви істот і речей, а також з особовими займенниками в множині). *Тридцятеро козаків потрапило в полон, і турки замучили їх страшними муками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62); *Довго довелося бігати сільвиконавцям, доки до школи причувало з тридцятеро селян* (Кир., Вибр., 1960, 243).

ТРИДЦЯТИ... Перша частина складних слів, що відповідає слову тридцять, напр.: тридцятив'ятний, тридцятив'яковий, тридцятив'яденний, тридцятикілометровий, тридцятиповерховий і т. ін.

ТРИДЦЯТИГРАДУСНИЙ, а, е. 1. Який має температуру тридцять градусів. *Інші командири повели вже своїх на обід, .. а Гладун ще й досі тримає свій взвод на пустирищі, де спека тридцятиградусна і води ні ковток* (Гончар, Людвина., 1960, 67); *Стояли тридцятиградусні морози, та все ж це була вже весна* (Багмут, Шасл. день., 1959, 231).

2. Який має міцність тридцять градусів. *Тридцятиградусне вино.*

ТРИДЦЯТИ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тридцять. *Йй було вірхо. Прожила на світі до тридцятого року, а ні разу не довелося нічого такого побачити* (Коцюб., II, 1955, 372); *Тридцять листопада стоїть в календарі* (Бажан, Вибр., 1940, 133); *Тридцята річниця Перемоги.*

Тридцять років — десятиріччя від 30-го до 40-го року кожного сторіччя. *Тридцять роки ХХ ст.*

ТРИДЦЯТИЛІТНІЙ, я, с. Те саме, що тридцятирічний. *Відкрилися нові місця з великою платою, і на ті посади прислалися то безбороді, то в мозку учені хлопці, а який-небудь голений тридцятилітній служака обходився* (Мирний, III, 1954, 185).

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ, я, с. Те саме, що тридцятиріччя. *Тридцятиліття трудової діяльності.*

ТРИДЦЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває тридцять років. *В черні 1926 року я просидів ніч у своїй майстерні, підбив підсумки свого неважкого тридцятирічного життя* (Довж., I, 1958, 20).

2. Віком тридцять років. *Тридцятирічна жінка.*

3. Стос. до тридцятиріччя (у 2 знач.). *Тридцятирічний ювілей створення Радянської Армії.*

ТРИДЦЯТИРІЧЧЯ, я, с. 1. Проміжок часу, строк у тридцять років. *Минув тридцятиріччя.*

2. Річниця того, хто народився, або того, що виникло, відбулося й т. ін. тридцять років тому. *Артіль «Вільна праця» справляла своє тридцятиріччя* (Вол., Місячне срібло, 1961, 172); *Тридцятиріччя Української Радянської Соціалістичної Республіки — всенародне свято* (Рад. Укр., 11. I 1948, 2); *Тридцятиріччя Перемоги.*

ТРИДЦЯТКА, и, ж. Назва числа 30 і його цифрового позначення; // розм. Назва того чи іншого виду транспорту, нумерованого цифрою 30 (трамвай, автобус і т. ін.); // розм. Кількість із тридцяти одиниць. *Ось доведуться* (Славко) *від Сенька, що для парубка тридцять літ то вже старість. А Славкові тридцятка вже не за горами* (Март., Тв., 1954, 339).

ТРИДЦЯТОК, тка, ч., розм. Те саме, що тридцять. — *Ви вже нам хоч за поміч перекиньте що.. хоч карбованці п'ять... — А де ж ті п'ять карбованці — на смітнику знайдеш? — А зліба зліба трохи? Адже кіп більше тридцятка буде...* (Мирний, II, 1954, 176); [Г в р и л о:] *Я старостую більше тридцятка годів* (Кроп., III, 1959, 190).

ТРИДЦЯТЬ, ті і тьоб, числ. кільк. Назва числа 30 і його цифрового позначення. *П'ять помножить на шість буде тридцять; // Уживається в складі багатозначного або дробового числа. Сто тридцять тисяч; Тридцять соти; // Кількість із тридцяти одиниць. Свиню ударів під дубом білу, / тридцять білих поросят* (Котл., I, 1952, 200); *Чутка пішла, що з станції, десь аж за тридцять кілометрів заїде, прийде своїм ходом трактор* (Довж., I, 1958, 79); // Із попереднім іменником означає приблизну кількість із тридцяти одиниць. *Як доживе було которий запорожець до великої старості, що*

воювати більш не здужає, то наб'є черес дукатами, да забере з собою приятелів душ тридцять... да й іде з ними в Київ бенкетувати (бенкетувати) (П. Куліш, Вибр., 1969, 77); *Увійшла жінка років тридцять, забрала пакки, вийшла геть* (Тютт., Впр, 1964, 308).

◇ **Тридцять срібняків** (срібників) *див.* срібняк, срібник.

ТРИДЮЙМІВКА, и, ж., розм. 1. Гармата, що має калібр три дюйми. *Ленетиські партизани прикотили з собою навіть гармату-тридюймівку, і хоч було до неї всього кілька снарядів, завіч пережива неабияку радість: є тепер своя артилерія!* (Гончар, II, 1959, 76).

2. Дошка, брус і т. ін. завтовшки в три дюйми.

ТРИДЮЙМОВИЙ, а, е. 1. Який має калібр три дюйма (про гармату). *Та вже в балці виявилось, що є й «максимко» — кулемет бойовий, і навіть тридюймовою гарматою з двома коробами снарядів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 6).

2. Завдовжки або завтовшки в три дюйми. *Тридюймовий цвях; Тридюмова дошка.*

ТРИЕЛЕКТРОДНИЙ, а, е: Δ Триелектродна лампа — електронна лампа, що має три електроди: катод, анод і сітку. *Щоб підтримувати незатухаючі катодовня у контурі, а значить, і безперервне випромінювання його, застосовують триелектродні вакуумні електронні лампи* (Радіолокація., 1958, 9).

ТРИЄДНИЙ, а, е, книжн. Який становить триєдність. *Потребна обстоює гегелівську триєдну формулу побудови художнього твору: зміст, внутрішня форма — образ і зовнішня форма — мова* (Рад. літ-во, 2, 1961, 54); *Побудова комуністичного суспільства передбачає здійснення висунутого в Програмі партії триєдиного завдання — створення матеріально-технічної бази комунізму, формування суспільних комуністичних відносин, виховання нової людини* (Ком. Укр., 9, 1964, 22).

ТРИЄДНІСТЬ, ності, ж., книжн. Єдність трьох складових частин, ознак чого-небудь.

Δ **Драматична триєдність** — єдність часу, місця і дії, якої дотримувалась драматургія класицизму.

ТРИЗВУК, у, ч. Основний тип акорду, що утворюється з трьох розташованих за терціями звуків. *Стеценко огоче живає притаманну народному багатоголосцю гармонію тризвуків, із паралелізмів* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 59).

ТРИЗМІННИЙ, а, е. Який здійснюється в три зміни. *Основним режимом роботи шахт Донбасу був тризмінний при безперервному робочому тижні* (Гірн. пром., 1957, 48); *Усіх трактористів переведено на тризмінну роботу* (Хлібороб Укр., 12, 1969, 26).

ТРИЗНА, и, ж. 1. У стародавніх слов'ян — завершальна частина поховального обряду, що складалася з помпальної учти, військових ігор і різних змагань. *Насипали курган над померлим* (слов'яни), *на честь його справляли тризну, тобто влаштували військові ігри й частування* (Іст. СРСР, I, 1956, 35); *Ховали Анта. як старійшину. На дворі вже до полудня зібрався весь Любач. Жінки шили з плачем, несли страви для тризни. Чоловіки збиралися з щитами і мечами* (Скл., Святослав, 1959, 21).

2. уроч. Те саме, що поминки. *В світлиці цензурний коновик бряжчать На тризні сумній Василевій* (Сам., I, 1958, 159); *Віч підходить до кожного з намчених на тризну гостей, брав за руку чи лацкан піджака і просив, таки дуже просив не відмовитися від чого перекустити* (Вільде, Сестри., 1958, 176); **Образно. Щорс дивізії полями Вів у битву єрзну. Над побитими ляхами Ворон правив тризну* (Шпак, Вибр., 1952, 82).

ТРИЗНАЧНИЙ, а, е. Який складається з трьох знаків, має три знаки. *Тризначне число; Тризначна сигналізація.*

ТРИЗУБЕЦЬ, бця, ч. (*Triglochin L.*). Багаторічна, придатна для корму тваринам трав'яниста болотяна, лугова й т. ін. рослина, плід якої при дозріванні розпадається на три однакові частини. Фон рослини покрийся.. утворює тризубець морський. Це багаторічна кореневищна рослина. Стебло без листків, до 80 см заввишки. Листки прикореневі лінійні (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 112); *Тризубець болотний*.

ТРИЗУБИЙ, а, е. Із трьома зубцями. Взуття [високогірне] повинно добре чіплятись. З цією метою окоують підощи й ранти спеціальними тризубими шпалами (В. дорогу, 1953, 103).

ТРИКАМЕРНИЙ, а, е. Який складається з трьох камер, відділень і т. ін. Щоб порудити трикамерний шлюз і згреблю кілометрової довжини.. треба було вибрати 3, 4 мільйона кубометри землі (Знання., 4, 1968, 2); 3 давні-давні поширеним житлом на Україні, й зокрема у східній її районі, були двокамерні і трикамерні приміщення (Нар. тв. та етн., 1, 1955, 20); Серце [жаби] не дво-, а трикамерне і складається з шлуночка й двох передсердь — правого й лівого (Зоол., 1957, 90).

ТРИКІРІЙ, я, ч., церк. Свічник із трьома свічками. Є в запасі дві свічки. І він засвічує їх,— нехай горить хоч трикірій! (Кол., Терен., 1959, 334).

ТРИКІЛОМЕТРОВИЙ, а, е. 1. Завдовжки або завглибшки три кілометри. Наприкінці минулого року в Ташкенті почалося буріння трикілометрової свердловини (Веч. Київ, 9.XII 1968, 4).

2. Який має масштаб три кілометра в сантиметрі (про географічну карту).

ТРИКІМНАТНИЙ, а, е. Який складається з трьох кімнат. Трикімнатна квартира.

ТРИКІЛІНИЙ, я, ч. У давніх римлян — обідній стіл, оточений трьома ложами; // Приміщення, де стояв такий стіл. [М а р т і а я:] Ви будете вечеряти в кімнаті чи у трикіліній? (Л. Укр., III, 1952, 311).

ТРИКЛЯТИЙ, а, е, розм. Те саме, що проклятий (в'відтінком підсилення); який заслуговує прокляття. — Чого, Парасю, ти блідна? — Ох, неько! Домовий триклятий Мене все кликає до вікна (Габ., I, 1959, 445); Нема нічого страшнішого, ніж вночі опинитися в цьому триклятому тропічному лісі (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 27).

ТРИКЛЯТУЩИЙ, а, е, розм. Підсил. до триклятий. Він [спеціаліст-рослинник] прочитав цілу лекцію про ці триклятущі паразитарні рослини, що забивають наші врожаї (Вишня, II, 1956, 45); Нещодавно Яремчук подав заяву до партії.. І треба було, щоб саме тепер його зачепив отой триклятущий німецький осколок (Цюпа, Науєстріа., 1958, 224).

ТРИКО, невідм., с. 1. Вовняна чи напіввовняна тканина візерунчастого плетива для верхнього одягу. Він був убраний в піджак та панталони з дешевенького простого трико (Н.-Лев., IV, 1956, 506); Сором дивитися: костюм [у Крамаренка] дорогий, лєнінградське трико, а фасончик? ..Карикатура, гідна олієця Кукриніксів (Мур., Свіже повітря., 1962, 110); За останні три роки в легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. шерстяні тканини — драп-флаконе, трико костюмне, тканини пальтові (Наука., 1, 1957, 4).

2. Трикотажний театральний або спортивний костюм, який шільво облягає тіло. На арену вийшли морські гімнасти ..Мужчини й хлопці одягнуті в білі морські штани з лампасами, білі сорочки з чорненькими краватками. На дівчині рожеве трико (Ю. Янов., II, 1958, 139); Вона вийшла в роздільці у спортивному трико (В ім'я Вітч., 1954, 13); // Трикотажні жіночі штани, панталони. — О! Ви їх не знаєте, — озвалася й Сонечка.

що поралась біля чувалів, виймаючи зелені й сині трико в пачках (Кучер, Трудна любов, 1960, 127).

ТРИКОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із трико (у 1 знач.). До журту наближається молодий парубок в трикоємму жупані та в картузї (Н.-Лев., V, 1966, 385).

ТРИКОЛІРНИЙ, а, е. 1. Який має у своєму забарвленні три кольори; який складається з трьох частин різного кольору. Вони [котенята] вже вчилися ходити і все намагалися доповсти до матері, до гарної триколірної кицьки, що грїлася на сонечку (Коп., Подарунок, 1956, 100); Триколірні стрічки на їхніх рукавах свідчили, що це були француженки (Жур., Опов., 1956, 221).

2. спец. Який відтворює зображення за допомогою трьох кольорів. Триколірна репродукція; Триколірний друк.

ТРИКОЛІСНИЙ, а, е. Із трьома колесами, на трьох колесах. На повному ходу мчить триколісний мотоцикл, золотю світлячи чорним отвором автомата (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 578); Робітники заводу «Червоний прогрес» подарували комуністам чудо-машину, яка може виконувати будь-які роботи. То був триколісний трактор «Запорожець» (Хлібороб Укр., 11, 1966, 14); Триколісна тачка.

ТРИКОЛЬОРОВИЙ, а, е. Те саме, що триколірний. Скрізь — на балконі будинків, на дахах, на баштах — тріпотять вони [знамена]. Трикольорові чехословацькі, і поруч них.. — червоні радянські, з серпом і молотом (Гончар, III, 1959, 459); Трикольоровий літтарик; Трикольорове фото.

ТРИКОЇНЬ: У трикоїнь, розм. — трьома ківнями (про запряжку). З-за угла вийшла найтщанка [бричка], запряжена у трьома строкатами (Стор., I, 1957, 154).

ТРИКОРПУСНИЙ, а, е. Який складається з трьох корпусів (у 2—4 знач.). У сільському господарстві нашої країни найбільш поширеним є трикорпусний навісний плуг марки «ПН-3-35» (Наука., 5, 1956, 10).

ТРИКОТАЖ, у, ч. 1. В'язана машинною тканиною. Як в'язальний матеріал [для килимка] можна використати старий трикотаж, що зберіг свій колір, нарізаючи його різними смужками (В'язання., 1957, 98); Шовковий трикотаж.

2. збірн. Вироби з такої тканини. Швейники Київської фабрики спортивного трикотажу випустили дослідну партію спортивних костюмів з тканини, лівцова сторона якої з еластичу, а нижня — бавовняна (Рад. Укр., 2.II 1969, 4); Верхній трикотаж.

ТРИКОТАЖНИЙ, а, е. Прикм. до трикотаж. Трикотажні тканини; // Признач. для виготовлення трикотажу. Виготовляти штучне хутро можна на трикотажних машинах, ткацьких верстатах або клейовим способом (Наука., 1, 1964, 28); // Зробл., пошитий із трикотажу (в 1 знач.). Ніна незота полїзла в чедодан і витягла дві пари тонкої трикотажної білизни (Коп., Земля., 1957, 173); З віскозного шовку виробляють високоякісні тканини і трикотажні вироби (Наука., 7, 1958, 17); // Який виробляє трикотаж. Згодом я знав, що вона працює пакувальницею на трикотажній фабриці (Сміл., Сашко, 1954, 45); // Стос. до виробництва трикотажу. Трикотажна промисловість одержала більш досконале технологічне устаткування (Наука., 1, 1957, 4).

ТРИКОТАЖНИК, а, ч. Працівник трикотажного виробництва. Дуже добре, що.. житомирські трикотажники люблять своє підприємство і прищеплюють цю любов молодому поколінню (Роб. газ., 14.IX 1963, 1).

ТРИКОТАЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до трикотажник. Минуло лише півроку, а як помітно вирости дівчата, що прийшли в бригади досвідчених трикотажниць (Роб. газ., 12.I 1963, 2).

ТРИКРАТНИЙ, а, е. Здійснений, зроблений три рази; який повторюється тричі; триразовий. У відповідь на трикратне постукування з-поза дверей пролунав басовитий оклик: — Кого треба? (Рибак, Час., 1960, 157); Трикратною палубою з мушкетів і пістолів козак віддалі останню шану одному з найстаріших братчиків Січі (Добр., Очак. розмир, 1965, 116); // Збільшений утрос, потрошений. Точку фотографування треба розміщати від будинку на віддалі, не меншій від трикратної його висоти (Довідник фот., 1959, 71); // Який тричі добився чогось або тричі одержав шось. Трикратний чемпіон.

ТРИКРАТНО. Присл. до трикрáтний. Підбіг [Гуляй-День] до Чуйкова, обняв за плечі, притис до своїх широких грудей очманілого гармаша, поцлував трикратно: — Дяка тобі від козаків, брате! (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 460); У волзькі береги трикратно пролунала могутня сирена «Раїца» (Епiк, Тв., 1958, 255).

ТРИКУБОВИЙ, а, е. Ємністю в три кубічних метри. Кіш трикубового [екскаватора] «Уральця» зі скреготінням різьдиться в траншею й повертає величезні брили мерзлого ґрунту (Рад. Укр., 30.1.1954, 3).

ТРИКУЛАЧКОВИЙ, а, е, спец. Який має три кулачки (у 2 знач.), з трьома кулачками. На токарно-револьверному верстаті поковку затискують в трикулачковому патроні для обробки торця, отвору й виточки в отворі (Технол. різального інстр., 1959, 39).

ТРИКУТНИЙ, а, е. Який має форму трикутника, з трьома кутами. Ще в ту сувору мить буринку, коли на рідну Парткомуну з війни прибув трикутний лист, почує я вперше: «Комуніст» (Уп., Вірші., 1957, 67); Трикутний штамп; // Який формою нагадує трикутник. «Кіт» — це плескувата морська тварина.. Морда клась трикутника, з виряченими очима, а біля очей дірочки (Вишня, I, 1956, 186); Кулі чорнлого очерету, що кривали хату, були розсунуті, утворюючи великий, ширший донизу, трикутний отвір (Перв., Дикий мед, 1963, 436).

Δ Трикутна шапка; Трикутний капелюх — формений головний убір, що має форму трикутника. З'являються в дверяз пижні жандарми в трикутних шапках, в пальмажах і з густих сріблом на фраках (Коцюб., II, 1955, 412); Леся встигла.. перемовитися з швейцаром, старим чоловіком у голубій, розшитій золотом ліреї і трикутному капелюсі (М. Ол., Леся, 1960, 175).

ТРИКУТНИК, а, ч. 1. Геометрична фігура на площині, обмежена трьома прямими, які взаємно перетинаються й утворюють три кути. — А в голові так і мизотить: периметр, трикутник, гіпотенуза, кокус... (Донч., V, 1957, 436); Прямокутний трикутник; *У порівн. Лежачи горлиць, Аркадій уявляє собі вчення католицької церкви графічно, як трикутник, що основою спирається об землю, а гострим вістрям у небо (Вільде, Сестри., 1958, 26); // Вимірний прилад такої форми для креслення; // чого, який. Яка-небудь фігура, предмет або частина предмета, що має таку форму. Трикутник чинкового даху іскрився, переливався на сонці, як стелювий ставочок (С. Кравч., Квіти., 1959, 6); Черниш дістав з кишені трикутник листа і, нахилившись до багаття, розгорнув його (Гончар, III, 1959, 295); Токар позмурів ворухи трикутниками зламаних брів, невідступна думка не давала йому спокою (Донч., III, 1956, 385); // перем. Про любовну, сімейну пару, в якій чоловік або жінка закохані в іншу особу. Всі відомі з літератури закохані пари і трагічні трикутники товпилися в його пам'яті, як недосконалі аматорські маски на шкільному маскараді (Перв., Материн.. хліб, 1960, 123); [П р и а :] Вона прийшла. Тепер вона

вдова... Розпавсь трикутник звірено класичний... Чому ж у вас зазмерли всі слова, любовнику яскраво романтичний? .. (Лев., Драма., 1967, 455).

Δ Вершина трикутника див. вершина.

2. у знач. присл. трикутником. У формі такої фігури. Не скривнуть ні вітри, ні школярі, ні птиці В сиріє, безбарвнім сквері при каплиці, Яка трикутником затисла в глушину Сою, укриту кіпотно [кіптем] стіну (Бажан, Роки, 1957, 211); Харкевич перечатає листа, склав його трикутником, як робилося на фронті, надписав адресу (Головн., Тополя., 1965, 256).

3. Музичний ударний інструмент такої форми із зігнутого металевго прута, по якому б'ють металевою паличкою; трензель (у 2 знач.). Не виключена можливість, що підкова була прообразом сучасного металевго трикутника, який успішно застосовується в симфонічних оркестрах (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 23).

4. розм. Три особи, які очолюють установу, підприємство по адміністративній, партійній і профспілковій лінії. — Ну, тоді хай сам Русевич відповідає перед трикутником і об'єднанням за завтрашній день, — по зливинній наузі роздратовано сказав Петроп (Шовк., Інженери, 1935, 82); — Ми в робіткомі і в деяких бригадах проробляли це питання, — відповів Чемериця. — А ось дяки на виробничій нараді це профільтруємо його. Хотілося, щоб усім трикутником за одно виступало (Коцюба, Нові береги, 1959, 260).

ТРИКУТНИЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до трикутник 1, 3. Від батька регулярно надходили листи. На вім'ятих трикутничках стояли то номери польових пошт, то адреси тилкових госпіталів (Збан., Переджнів'я, 1955, 93); З трикутничком руської борідки і в своєму неажінному пенсне він був схожий на Чехова (Донч., V, 1957, 227).

2. у знач. присл. трикутничком, трикутничками. У формі невеликого трикутника (трикутничків). Лажечников склав лист трикутничком і зсвав у нагрудну кишеню (Перв., Дикий мед, 1963, 414); Огуриха в невідомою за столом вареники ліпили — чепурними біленькими трикутничками розкладали на ситі (Головко, II, 1957, 141).

ТРИЛІСНИК, а, ч. 1. Назва деяких болотних і прибережних рослин із трійчастим листям. *Образно. — Людина часто потрапляє в таку ситуацію, коли їй залишається тільки надія. Яке це чудесне сляце — «надіяся». Це один з листочків трилисника, які підносять людину з життєвого доосу вгору: «Віра, надія, любов» (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1968, 137); // Настій з цієї рослини. Яких вже мені ліків не завдавали!.. Павлютиха напувала гіркою полинню і трилисником (Вовчок, VI, 1956, 248); Нічого не їсть [старя], не п'є, зовсім журба зсушила, пила вже і трилисник — нічого не помаже (Горд., II, 1959, 19).

2. заст. Назва кар'ярської гри. Під каретами, поза сідчувавши ліхтарі, грають кучери в гавляк, у трилисника, або в джугта (Мирний, II, 1954, 99).

ТРИЛІСТИЙ, а, е. Який має листя, розділене на три частини; із трійчастими листками. Черевні полтони конюшини, немов їзачки, стовбурчили щетину в трилистяних підставок (Коцюб., II, 1955, 214).

Δ Трилістий бобівник див. бобівник трилістий.

ТРИЛІНІЙКА, я, ж., розм. Трилінійна гв'янтівка. Готовий стояти в борні до загибу, Вже п'терський, зяклий в боях, робітник В завод до станка посилав дружину І до трилінійки привезичує штик (Перп., II, 1958, 301).

ТРИЛІНІЙНИЙ, а, е. Який має калібр у три лінії (у 9 знач.), що становить три десятих дюйма. Колись даво якийсь солдат Деєв на одному з полігонів — У три-

лінійний апарат Обойму вклав з п'яти патронів (С. Ол., Вибр., 1959, 177); Ступнувши назад, Солдат набирав трилітнійну рушницю. У грудях у нього скипав гроза (Перв., II, 1958, 325).

△ Трилінійна лампа, заст.— газова лампа, у якій гніт завширшки у три лінії (7, 6 мм). Працюючи під землею на золотих розсипищах, в ледве освітленій трилінійною лампою глузкій шахті,— він чує биття серця землі (Вітч., III, 1957, 229).

ТРИЛІТНІЙ, я, в. Те саме, що трирічний. Після трилітньої науки він так читає, що й дяка заткне за пояс (Мирний, IV, 1955, 35); Дівчинка-восьмиліток забавляє свого трилітнього братика (Коцюб., I, 1955, 460).

ТРИЛІТОК, тка, ч. і ж., розм. Трирічна дитина, тварина або рослина. Дівчинка — білявський триліток. гралась в парку між веселих квіток (Забіла, Поезії, 1963, 49); Вичок-триліток; Дуб-триліток.

ТРИЛОБІТ, а, ч. Виконна морська ракоподібна тварина типу членистоногих, що була найбільше поширена на початку палеозойської ери. В її схожих форм трилобітів, мечозвистів, піднявшись вище по драбині життя, ми знаходимо моллюсків, подібних до спрутів (Знання., 4, 1968, 6).

ТРИЛОГІЯ, і, ж. Три літературні або музичні твори одного автора, об'єднані спільними героями, спільною ідеєю, єдністю задуму. Він [В. Гюго] сам називає три сніг романи («Знедолені», «Собор паризької богоматері», «Трудивники моря») своєю трилогією (Л. Укр., V, 1956, 23); Один із краєвих творів радянської літератури про події Великої Вітчизняної війни — трилогія Олеса Гончара «Прароносці» (Вітч., 6, 1966, 184).

ТРИЛОПАТЕВИЙ, а, е. 1. техн. Який має три лопаті навкруги спільної основи, спільного центру. У VII—VI ст. до н. е. жили бронзові дволопатеві та трилопатеві наконечники на довгій ступці, яка часто мала шип (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 144).

2. бот. Схожий формою на такі три лопаті. Для бордюрів та квіткових клумб придатна печіночниця звичайна, з трилопатевиими листками і гарними синюватоголубими квітками (Весн. флора, 1955, 143).

ТРИЛЬЙОН, а, ч. Число, що дорівнює тисячі мільярдів. Тисяча тисяч становить мільйон, тисяча мільйонів — мільярд (або більйон), тисяча мільярдів — трильйон (Арифм., 1956, 8); Ряд риб реагують на такий слабкий розчин пазучої рідини, при якому на сто трильйонів літрів води припадає всього один грам цієї речовини (Ком. Укр., 11, 1964, 52).

ТРИЛЬЙОННИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника трильйон. Герці, які мають вагу меншу за трильйонні часточки грама, стали видимі в електронному мікроскопі завдяки «вдачу», який підібрали для них учені (Веч. Київ, 9.XII 1966, 3).

ТРИМАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до тримати. Стара несла келих, для знатних гостей триманий. Цей келих зробили Авдівні його учні (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 524).

ТРИМАННЯ, я, с. Дія за знач. тримати і триматися. Сучасна металобробна техніка широко використовує електромагніт для тримання й просування сталевих, залізних і чавунних виробів (Цікава фізика., 1950, 197); Мені здається, що на Зорин розвиток мало фатальний вплив життя в «безтолковій сім'ї Гольштейнів». Але ідея тримання Зорі там належала, ніде правди діти, еласне, дяждкові, а не Людмилі Михайлівні (Л. Укр., V, 1956, 212); Тримання ушей у повній чистоті є одним з основних правил гігієни (Шк. гігієна, 1954, 64); Панич скоса глянув на Марину; видно, йому не полюблюся її тримання (Мирний, III, 1954, 183).

ТРИМАРАН, а, ч. Судно в трьома корпусами. Крім більшої швидкості, остійності, крейсерські катамарани й тримарани мають незрівнянно більшу комфортність, ніж звичайні яхти, навіть кильові (Знання., 1, 1968, 30).

ТРИМАТИ, аю, аєш, недок., перек. 1. Взявши щонебудь у руки, в рот, у зуби тощо, ухопившись за щось, не випускати, мати в руках, у зубах тощо; держати. Військові спіячі славутиці, всі вони були при зброї, а в руках тримали лютиці (Л. Укр., I, 1951, 376); Вона здивовано озирнулася на Йона, що, сяючи від поту й задоволення, грів до неї очима та міцно тримав за руку (Коцюб., I, 1955, 233); Безтрепетні руки тримають штурвал (Бажає, I, 1946, 122); Ворона тримала в дзьобі сир; *образно.— Не дешево коштує нам вольфрам. Тайга цунок його тримає, не хоче віддати (Дочч., II, 1956, 49); // Стискувати, затискувати щось губами, зубами, лапами тощо.— Я розповім вам, яких я люблю людей,— починає Сев, тримаючи цигарку в зубах і шукаючи сірників (Ю. Янов., II, 1958, 49); // Вдержувати, піддержувати щось руками, на колінах і т. ін. Хлопчик тримав на колінах миску і доїдав учорашию кашу (Тулуб, В. степу., 1964, 305); Попереду, переминаючись з ноги на ногу, стояв Хома Підситочок, тримав на рушницю хліб-сіль (Тют., Вир, 1964, 407); Поранена рука його була сповита великим бинтом, і він тримав її на грудях, наче сонне дитя (Довж., I, 1958, 189); // Обхопившись когось, мати біля себе. Він тримав її в руках міцно, безцеремонно. Музика гула, від шаленого кружляння наморочилася голова, один раз Ориса заточилася, але Тимко підтримав її рукою (Тют., Вир, 1964, 128); // Схопивши когось за що-небудь, не відпускати від себе; // За допомогою чогось стримувати, притримувати рух когось, чого-небудь.— Не користуйся бичем і міцніш натаяга очі віжки. З власної волі біжати свої коні, тримай їх цоцили (Зеров, Вибр., 1966, 315); // Піклуючись кимось, турбуючись, дбаючи про когось, не відпускати від себе.— Сім'ю свою треба зазіяці так тримати, як мак у жемці: а то розсипається все, порожек піде за вітром (Вовчок, I, 1955, 186); — Чого це ти так скипіла? — здивувався Григорій.— Що ж ти їх все життя тримала біля своєї спідниці? — показав головою на сина.— Скільки зможу, стільки й триматиму! (Стецьмах, I, 1962, 136); // перен. Зберігати за собою, не віддавати, докладаючи зусиль. Ми тримаєм уперто свої рубежі... (Шпорта, Запоріжці, 1952, 78); Хомі бродили перед очима страшні картини. Він знав, що то в тримати плацдарм без артилерії (Гончар, III, 1959, 356); У грізні роки, в грізні дні Ми проти чорної навали На всьому світі у війні Передню лінію тримали (Гірик, Друзі., 1953, 75).

◇ [Високо] тримати прапор чого — гідно продовжувати й розвивати що-небудь. Стомлені, але щасливі поверталися лисенкіці додому. Тепер їх знову чекає серйозна робота: адже звання лауреатів зобов'язує високо тримати прапор радянського музичного мистецтва (Мист., 1, 1964, 28); Зубами тримати див. зуб; Не тримати в руках див. рука; Тримати в руках: а) (кого, що) мати владу над кимось, чимось. В своїх дужих руках [Юра] тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини (Коцюб., II, 1955, 333); б) (кого) не давати комусь волі, поводитися з кимось суворо. Уміє [директор] тримати в руках і учнів, і вчителів, добре й господарював — школа мала величезний сад (Зар., На.. світі, 1967, 109); Тримати віжки в руках див. віжки; Тримати в кігтях див. кіготь; Тримати в кліщах див. кліщі; Тримати в кулаку (кулаці, кулачку) див. кулак, кулачок; Тримати владу — бути володарем, володіти, керувати кимсь, чимсь.— Та роз-

кажи ще про батька й про сина мого, що лишив я, — Владу почесну мою ще тримають вони, чи хтось інший *Мас II..?* (Гомер, *Одіссея*, перекл. Б. Тена, 1963, 196); Тримати марку *див.* марка¹; Тримати перехідний (червоний) прапор — утримувати перехідний (червоний) прапор, який вручає вища організація за високі показники в праці. *Працювали щиро, від усього серця, перехідний прапор обкому та облкомкомлю тримали* (Гончар, *Новели*, 1949, 71); *Червоний прапор серед трьох анім протягом цієї декади тримала друга — зміна Федора Кошика* (Автом., *Коди роздуч.* 1959, 115); У (в) поведіях тримати *див.* повід¹.

2. Бути опорою чомусь, держати щось на собі. *Дубовий сволок прокувся, потемнів від часу, але ще міцно тримає всю країну на своєму кривостому хребті* (Гончар, *Таврія..*, 1957, 433); *Сонце свідало на небі, як канарейка, вітер дмухав, як вентилятор, і земля тримала на собі Київ — велике місто* (Ю. Янов., I, 1958, 109); // Не давати упати кому-небудь; підтримувати, підтримувати. *Ми з Жабі йшли поруч, близько притиснувшись одно до одного, захищаючись од вітру та тримаючи одно одного по вибоїнах потрошеного бруку* (Досв., *Вибр.*, 1959, 174); // *перек.* Бути підтримкою в житті, в якійсь справі, в якомусь починанні. *Проводарем хай служить корововка, нехай тримає на слизькій дорозі, аж поки на верзіяї не замає, змагаючись проти гірського вітру* (Л. Укр., I, 1951, 196); [С е р г і й:] *Даруй мені, Лєсо. Бувають хвилини — гірката перемагає. Уже проїшло... пройшло. Одна ти тримави мене* (Сміл., *Черв. троявда*, 1955, 36); // Зупняти натиск когось, чогось. *Ітруд... птуду!.. Горляний поклик все навертає крайні [овепь:] в отару, тримав повід у берегах* (Коцюб., II, 1955, 324).

◇ Нбги не тримати *кого* — хтось дуже втомлений, відчуває слабкість; Тримати на плечах (на собі і т. ін.) *що* — відчувати відповідальність за щось. *Він [шахтар] бився з тьмою недарма. Це він на радість Батьківщині всю землю на плечах трима* (Сос., *Солов.* далі, 1957, 60); Тримати на світі *кого* — бути моральною опорою, підтримкою комусь у житті; підтримувати чиясь життя. *Хо має причину раїти, бо хто ж то, як не він, нарікає на положивість, що трима його на світі, не дає спокійно зложити кістки у домовину?* (Коцюб., I, 1955, 171).

3. Надавати чомусь певного положення, зберігати в ньому протягом якогось часу. — *Я своїх думок не маю потреби тайти... — Він вийняв палець і тримав на одишбі* (Коцюб., II, 1955, 387); *Виліз [опришок] із печери, тримаючи під рукою нерозлучний свій черес* (Хотк., II, 1966, 159); *Яресько вийшов на зорі засівати материчу ниву. Ніби протсе діло, а протсе спершу не давалося, поки дядьки-сусіди.. не показали кавалеристові, як треба ставати та як руку тримати, щоб зерно рівно лягало по ниві* (Гончар, II, 1959, 220); *Ходила [дівчина] швидко, легко, голову тримала рівно* (Тют., *Вар*, 1964, 182); *Тримати вікна відчиненими*; // Зберігати, підтримувати певний стан, вигляд, дотримуватись певної відстані тощо. *На шахті одній Говорив мені влітку Дбайливий господар віддусь-комендант: — Тримати чистоту й красоту В гуртожитку — Так само потрібні любові і талант!* (С. Ол., *Вибр.*, 1959, 211); *Він повеселішав, уважно слухав команду, чітко і точно виконував різні прийоми, добре тримав крок* (Багмут, *Служу Рад.* Союзу, 1950, 11); *Вони були в дорозі вже сорок хвилин. Розвишись на дві групи, розійшлись, тримаючи, одначе, певну віддаль, щоб не губити один одного з поля зору* (Тют., *Вар*, 1964, 494).

◇ Високо тримати *гблову див.* високо; Тримати слово (обіцянку і т. ін.) — виконувати обіцяне. *Ні як не мож-*

ла зловити сих пісень, що тепер посилаю, а ж Вам їх давно обіцяла. і точ, може, вони Вам і не дуже потрібні, однак слово завжди треба тримати (Л. Укр., V, 1956, 71).

4. Змушувати когось розмовами, справами тощо залишатись, перебувати де-небудь; затримувати, не відпускати. — *Ні, мені нічого не робиться. А що втомлена, то правда, — сьогодні чимало пройшла і в школі доволу тримали* (Л. Укр., III, 1952, 590); [С т е п а н:] *У кімну міліцію поступаю.. [Г а н н а:] Коли так вирішив, ну що ж, іди, я тримати не буду* (Корн., II, 1955, 116); — *Ти вже нас півгодини тримави, а про діло ні слова. А нам сидіти немає коли. Нас робота жде* (Тют., *Вар*, 1964, 171); // Змушувати когось залишатись, перебувати десь проти волі; не випускати звідки. [О к с а н а:] *Я пропоную заарештувати його і тримати, поки не прийде повідомлення з Москви* (Корн., I, 1955, 62); *Спочатку я тримав перенела в клітку, а зараз він бігав у мене по кімнаті* (Корн., *Як вони..*, 1948, 74); // Залипати щось у себе; певний час не віддавати. *Спомини Ковалевського тримайте в себе... а я їх, купит з своїми споминами про Ковалевського, сподіваюсь видати восени* (Л. Укр., V, 1956, 353); *Тримати двоє бібліотечні книжки.*

◇ Тримати в ліжку *див.* ліжко; Тримати в пам'яті (в голові, в умі, в думках) *кого, що* — не випускати з пам'яті, з думки; не забувати когось, чогось; думати, пам'ятати про когось, щось. — *Неграмотному треба все в голові тримати, часом і забувається, а грамотний записав — папір не голова — з нього не втече* (Коцюб., I, 1955, 451); *Чомусь адаловало, що поки вона тримати мене його в думках, з ним нічого не станеться* (Баш, *Надія*, 1960, 91); Тримати на язичі *див.* язик; Тримати при собі думки (думку, погляди і т. ін.) — мовчати, не висловлювати чогось уголос, публічно. *Микита поблажливо всімався, але свої думки тримав при собі* (Ле, *Історія радості*, 1947, 36); [О л е н а:] *Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії* (Мик., I, 1957, 174).

5. Вдержувати, не давати змоги зрушитися, відірватися, відокремитися. — *Якр, упаши на дно бутти, заристися в землю і тримати мє корабель* (Ю. Янов., II, 1958, 161); — *Відомо ж забави по всіх світах, що цяля підкоюу тримає* (Рибак, *Переясл.* Рада, 1953, 76); *Дуби змирають. Та й по смерті Коріна ітне розпростерте За рідну землю ні тримав, Немов і смерті в них немає* (Мур., *Осіпні сурми*, 1964, 16); // Вдержувати внаслідок свого в'язкого, твердого й т. ін. фізичного стану. — *Гниле дерево не тримало цяляв, і мої латки [на шхуні] одлітали під напором води* (Ю. Янов., II, 1958, 69).

6. Змушувати когось, щось перебувати в якому-небудь положенні, стані. *Хто каже, що буде дощ? Це той пєсиміст-барометр тримав нас все у тривої* (Коцюб., II, 1955, 236); *Цей запав [сірки] тримає у постільному напруженні Любов Степаніану* (Голов., *Тополя..*, 1965, 5); *На полі ратному бив він [князь Роман] верові, і великих боєв тримав у покори* (Хижняк, Д. *Галлицький*, 1958, 22); *Тримати місто в облозі.*

Тримати під вогнем *кого, що* — весь час обстрілювати з вогнепальної зброї. *Готель стацовий собою вигідну позицію. З неї противник має змогу прострілювати не лише дві вулиці, до яких підійшли стрілецькі роти, а тримав під вогнем і весь квартал* (Гончар, III, 1959, 248); Тримати під обстрілом *див.* обстріл.

◇ Тримати в страху *див.* страх¹; Тримати вухом *гбстро див.* гбстро; Тримати на віддалі *кого* — не допускати з ким-небудь близьких стосунків; Тримати на м'ящі (на прицілі) *див.* м'яшка², приціл; Тримати ніс

(поса) за вітром (по вітру) *див.* ніс; Тримати свої нерви в руках — не хвилюватися, не роздратовуватися; Тримати себе: а) мати певні манери (ходити, сидіти, розмовляти тощо певним чином). *Критикували в ньому все: і його ровгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги... і його манеру тримати себе, одним словом, усе, що тільки кидалося їм в очі* (Вільде, Повол. діти, 1960, 13); б) поводитися певним чином. [А д м і р а л:] *Лейтенанте!.. Ви розучилися тримати себе з гідністю морського офіцера* (Корн., I, 1955, 39); — *Дівчина тримала себе по-геройськи* (Ю. Янов., II, 1958, 74); *Улас відчував розгубленість перед великим містом і зовсім не знав, як себе поводити в ньому і як себе тримати* (Тют., Вир, 1964, 51); Тримати себе в руках (в шорах і т. ін.) — стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним, володіти собою в незвичайній ситуації, в нервовій обстановці тощо. *От з ними [лідарями] й воюми мало не щодня.. Кипши увесь, тамуш і собі лютий вогонь і боїшся, щоб не зівратися, не розійтись, і дуже дорогою ціною тримави себе в руках* (Кучер, Трудна любов, 1960, 5); *Не визнаючи провини й не няковість, а бажання приховати від батька, як завжди тримати себе в шорах, зігнуло синові шию* (Шовк., Людина..., 1962, 308); Тримати хвості (хвіст) трубно *див.* хвіст; Тримати язик (язик) за зубами (на прив'язі, на зашморзі, на заціпці) *див.* язик, зашморг, заціпка.

7. Мати в себе, при собі; посідати щось, володіти чимось, чимось. *Нащо мені собаки тримати, бест в мене сусідоньки, що єміють брезати* (Чуб., V, 1874, 126); *Нічим їй ніхто не бододить, ні з ким жити в покої, в лазоді не може [мама]. Було їй страшу собі окремо іншу варить, і цукор свій тримає* (Коцюбо., I, 1955, 465); *Не був він як кожний гуцул: поля не мав, маржини не тримав* (Хотк., II, 1966, 85); // *заст.* Бути власником шивку, кравчівці тощо, торгуючи в них. *Коло церкви тримав він шинок* (Павл., Вистрина, 1959, 109); // Утримувати когось, годуючи, виховуючи. — *Та й ото мацуха якось там ніби з ласки тримав ту бідну сироту* (Л. Укр., III, 1952, 645); // *Надавати комусь помешкання в себе (вдома, у квартирі тощо) за плату, за відробіток і т. ін.* — *Не хочу його грошей і тебе далі тримати не можу!* (Фр., IV, 1950, 30); // *Мати в себе, у своєму господарстві як робочу силу. Наймичку тримає? Ше будуть нею очі йому колоти? За те, що пригрів її, чаплинську безмелльницю..?* (Гончар, II, 1959, 214); *Він знає, чому Омелян тримав в своєму господарстві покалічених наймитів* (Стельмах, I, 1962, 115); // *заст.* Мати за дружину. *Микола мешкав недалеко, на горбку. Тримав він цибату полячку Зою, що колись працювала бібліотечкаркою при сільському клубі* (Гуд., Скупана., 1965, 233).

Тримати в оренді що — орендувати. *Було тихо. Та от почали долітати крики: — Як? Щоб шинкарі тримали в оренді християнські церкви? Щоб ксьондзи запрягали православних християн у голоблі?* (Довж., I, 1958, 237).

♦ Тримати банк *див.* банк.

8. Помістивши кудись, зберігати. — *Мій попередник тримав у сій сулій горілку, ну, а в мене вона, звісно, порожня стоїть..* (Л. Укр., III, 1952, 574); *Я механічно кивав йому, а сам весь поринав у книжку ту, що я тримав таямо під «богослов'єм»* (Тич., II, 1957, 30); *Мов за рідними дітьми, годить за ними [пораненими] Оленчук. Спеціально для них тримав під сидінням у запасі кілька кавунців, щоб, коли вже зовсім спека задушує, промочить бідологам спрагли попечені губи* (Гончар, II, 1959, 121); *Тримати гроші в ощадкасі; // Зберігати в собі, утримувати. *Образно. Ось і хвіртка, біля якої стояла Люба. Роман рукою торкається до вокиж дщюк,*

наче вони й досі повинні були тримати тепло діачини (Стельмах, I, 1962, 400).

Тримати в таємниці (в секреті) що — не розголошувати чогось, нікому не говорити про що-небудь. — *Ну, а те, що все це треба тримати в найсуворішій таємниці, ясно само собою. Ні слова нікому!* (Головко, II, 1957, 470).

♦ Під (за) трьомá (сімомá і т. ін.) замкáми тримáти *див.* замбк; Тримáти гнів (ало і т. ін.) у душі (у серці) *перев.* на кого — таїти в собі на когось гнів, обурення чимось, не виявляючи цього зовні. [К а р м е л ю к (сусоро):] *Пані, гріх тримати гнів і помсту дово у серці* (Вас., III, 1960, 218); *З великим трудом підіймала руку і гладила мужа по голові... Не тримаю я але на тебе у душі..* (Хотк., II, 1966, 260); *Тримати камінь за пазухою* — те саме, що Держати (носити) камінь за пазухою (*див.* камінь). — *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Навіщо камінь за пазухою тримати?* (М. Ю. Тарв., День., 1963, 238); *Тримати під спідом *див.* спуд; Тримати під сукніом *див.* сукніб; Тримати пірхox сухим *див.* пірхox.*

9. також без додатка. Спрямовувати, скеровувати те, що рухається; рухатися в певному напрямі. *Закуривши у воду широкий кінець [шалівки], він трошки вивертас його у руках, щоразу підгрібав угору, тримаючи пліт точно впоперек ріки* (Голов., Тополя., 1965, 387); — *Соб тримай, соб!* — *зуква щосили механікам.* — *Ручицю вломиш!* (Гончар, III, 1959, 404).

Δ Тримати курс на що: а) (мор.) рухатися в точво визначеному напрямі. *Морем плила навантажена ишунá і тримала курс на захід* (Ю. Янов., II, 1958, 187); *«Шейдкий» тримав курс на Новоросійськ. Він мав очолити групу кораблів конвою* (Гкач, Крута хвиля, 1954, 92); б) іти, їхати в певному напрямі. *Розвідники тиж часом припорили коней і понесали вчвал, тримаючи курс на далеку позмуру будіелю, що самотньо височіла серед осіннього степу* (Гончар, III, 1959, 209).

♦ Тримати руку за ким, за кого — бути чимось прихильником; підтримувати когось. *Терентій недоблюлював пана і, коли чув про подія поміщицької землі, тримав руку за людьми: наситяться дворянським, то менше зазіхатимуть на шлїщцьк* (Стельмах, I, 1962, 461); *Тримати слід* — іти слідом когось, чогось (про собак). *Собака прекрасно тримав слід* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 64); *Тримати стброну кого, чю* — те саме, що Бути на боці кого, чимку (*див.* бік). *При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневицьки проти Трищина, лиш Галя ні* (Март., Тв., 1954, 402).

10. У сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати те, що названо іменником. *Директор тримав відчит [звіт] о кладі в господарстві* (У. Кравч., Вибр., 1958, 449); *Як вони тільки й тримали оборону Севастополя аж вісім місяців, маючи перед собою першокласно озброєного ворога. А отже витримали* (Кучер, Голод, 1961, 436); — *Тримай зв'язок з Тесленком, — додав Кузнецов. — Він сьогодні чергує в комітеті* (Головко, II, 1957, 507).

♦ Тримати кого в кўрсі чого — постійно інформувати когось про хід, розвиток і т. ін. чого-небудь. — *Тримай нас у курсі, — сказав Боровому на прощання комсорг, — а коли щось, то й зови* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 179); *Тримати спілку *див.* спілка.*

11. рідко. Утримуватися (про мороз і т. ін.). *Замороз ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чоріла грудкувата земля* (Кобр., Вибр., 1954, 112).

♦ Тримати в полі збору кого, що — не випускати з уваги когось, не послаблювати уваги до чогось. *Народні*

контролери як дбайливі господарі постійно тримають у полі зору питання економії і бережливості (Ком. Укр., 8, 1969, 60); Тримати на біці *див. бко*¹.

ТРИМАТИСЯ, аюся, а́ся, а́шся, *небюк*. 1. за кого — що, кого, чого. Схопився, уцепившись за кого-, що-небудь, зберігати якесь положення; держатися. Великі каміня перетинали йому дорогу. Він їх обходив... спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву (Кочуб., II, 1955, 351); Донечка тримається за спідницю, сям третєся біля батька (Тют., Вир, 1964, 328); Він стояв на високій вищці, тримаючись обома руками за поруччя (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 3); Агент сердечно вітається з Погибою і, мов легковажна дівчина, все тримається його рукава (Стельмах, II, 1962, 59); // Притулившы руку до чогось або взявшись за щось рукою, залипати її в цьому положенні. Пані Солецька, постоюючи і тримаючись за голову, сіла на невеличку канавку (Кобр., Вибр., 1954, 103); Війці були знову в котельні. Намацали слюди і, тримаючись однією рукою за слизку стіну, а другою за автомати, стали підійматися по сходях (Гончар, III, 1959, 256); Запалакана Фросина Полярши, тримаючись рукою за серце, обернулася обличчям до села (Стельмах, I, 1962, 32); Пробираючись до каси, він міцно тримаєся рукою за кишеню, в якій були гроші (Тют., Вир, 1964, 52); // *перен.* Спиратися в своїй діяльності на когось, на чийсь підтримку. Скрізь гаряче [я] пропагандував [пропагував]... організувати своє життя сілського інтелігента-прелатара: учителя, фельдшера, дяка... тримаючись у той час обома руками за народ як за єдину нашу підтримку (Вас., IV, 1960, 35); // *перен.* Намагатися зберегти когось, щось для себе; утримати за собою. Сама орала й сіяла (Утина) ліпше за любого [будь-якого] господаря; трималася за хвостяку; яке не с, а своє тязло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); *Образно. Між тим спека палила, як і раніше. Відкриті гліба, здається, в останніх сил трималася за життя (Гончар, Дорога..., 1953, 24).

◇ Зубами триматися *див. зуб*.

2. Бути укріпленим на чомусь; утримуватися на якійсь опорі або за допомогою чого-небудь. Поліз, намацав цеглину в стіні — слабо трималася. Положиш у пазуку, поліз наверх (Хотк., I, 1966, 117); Дужі гілячки [дубів] в цілих кордубатих узлах покривали зверху місцину шатром, темню-буреє листя трималось, добре трималось, привисши до злих на світланку морозів (Тич., I, 1957, 240); У Хомі Білоконя на зрудах вишито цілий горб. На вижрястій голові казна-як тримається картуз старого фасону — тугим колесом (Довж., I, 1958, 79); Крижину, на якій тримаєся Валерій, хутко несло (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 62); *Образно. — Прямо не знаю, що вже робити з тим анархістом Мірошниченком! — Підрубув сук, на якому тримаєся ми! (Стельмах, II, 1962, 219); // *кж.* чим, на кому — чому, *перен.* Існувати, жити, діяти завдяки комусь, чомусь. Здається, тільки тим і тримається Дорошенчиха на світі, що жде сина в гості (Гончар, Тронка, 1963, 195); Передачі приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали обержану паянницю на єсіз — по шматочку. Тим і трималася душа в тілі (Збан., Єдина, 1959, 97); Послухати її, то могло скластися враження, ніби весь цех тримається на одному Борисі (Собко, Біле полум'я, 1952, 174); — Та він же тільки на каші й тримається, бо вже кусати нічим (Зар., На. світі, 1967, 268); До війни тримався колгосп, і не повано тримався на товариницьтві (Коз., Сальвіа, 1956, 14); // Грунтуватися на чомусь. — Тепер, коли наука так швидко пішла вперед і довела закони, на яких тримається всесвіт, біблія — це просто збірник казок, розрахованих на старих дітів (Тют., Вир, 1964, 42).

◇ На чесному слоні триматися *див. чесний*; Триматися на волосінні (на волосінці) *див. волосіна, волосінка*.

3. Мати, зберігати певне положення, рівновагу. З останніх сил тримаєся Ярецько в сідалі. Нудотна гаряча втома розламувала тіло (Гончар, II, 1959, 130); Діти посиніли від холоду, очі зробилися скляними, тоненькі ручки не мали сили триматися на воді (Тют., Вир, 1964, 404); Він ніколи не був військовим, але завжди ходив у напіввійськовому одязі, тримаєся рівно і молодод, не піддаючись першим атакам старості (Собко, Справа..., 1959, 23).

◇ Лёдке (ледь) триматися на ногах *див. нога*; Триматися на ногах — мати змогу ходити. Ходжу я доволі добре, тримаюсь на ногах. Ноги, здається, одтузли (Кочуб., III, 1956, 456).

4. *перен.* Поводити себе, діяти певним чином. А брати всіди і супроти всіх трималися з відністю і тактовно (Фр., VI, 1951, 201); Трималася вона так, наче хотіла займати як можна менше місця в світовім просторі, тільки вже на тому малесенькому місці мати певну повагу (Л. Укр., III, 1952, 543); Мовчав і поет, бо не знав, як триматися із своїм, мабуть, майбутнім командиром (Тулуб, В степу..., 1964, 85); Іван Ярош повільною ходю вийшов до стола. Тримається упевнено, навіть підкреслено упевнено (Головко, I, 1957, 400).

5. *перен.* Обороняючись, захищаючись, борючись, не відступати, не здаватися, міцно стояти. Твердо так трималось Місто гордеє, уперте (Л. Укр., I, 1951, 375); — Ці кравці молодці! — гукав зтось. — От тримайтеся, чортві рицарі нитки та голки! Третій тиждень страйкують, не поступаються нічим! (Смолич, Мир..., 1958, 50); — Хлопці, тримайтеся. — звернувся командир до своїх бійців (Шиян, Партиз. край, 1946, 79); // Стримувати себе, кріпитися (морально й фізично). Лістримув тримався, щоб не показати свого хвилювання (Ле, Історія..., 1947, 283); Старшина дивиться на носіїв і тримається зусиллям самої волі, щоб не схилятися на ногах (Гончар, Новели, 1954, 21).

6. Знаходитися, перебувати де-небудь; займати якесь місце, положення. Вони обов, Анатоль і Алла Михайлівна, трималися дуже близько один до одного, він притискав до себе ліктем її руку, а вона черкалаєся капелюшком об його жокейську шапку (Л. Укр., III, 1952, 609); Вони [кони] люто реаліза, ставали дибки і так зціпалися, що треба було триматися од них на відстані не менш як двох сажнів (Тулуб, В степу..., 1964, 320); *Образно. О, ці десять днів... Скільки передумано! Уже так болить голова, що й думки не тримаються в ній (Хижняк, Тамара, 1959, 115); // *перен.* кого, чого. Не покидати кого-, чого-небудь, перебувати біля когось, десь. Все залишилось, як було. Так само Палагна не трималася хати, так само жарні Іван (Кочуб., II, 1955, 343); Баби хотіли переконатися, чи попадає молодда, чи файна, отже, чи в надія, що він буде триматися жінки (Хотк., II, 1966, 7).

◇ Триматися за спідницю *див. спідниця*; Триматися купи *див. купа*; Триматися, як сліпий плоть (ціпка) *див. сліпий*.

7. *перен.* чого. Дотримуватися певного напрямку або орієнтирів у русі. Аул шов диким степом напростець, не тримаючись ані річок, ані караванних шляхів і навіть колодязів (Тулуб, В степу..., 1964, 40); Черниш, стоячи за гребенем, спираючись коліними в брилу, — тязнує обережно канат. Звідка він кидав униз короткі поради — лівіше чи правіше триматися, де краще ступати (Гончар, III, 1959, 102); Парубок схоплюється на ноги, і вони рушають лугом, тримаючись обч густого жита (Кучер, Пов. і опов., 1949, 114); // кого,

чого. Перебувати поблизу когось, чогось або де-небудь; йти поруч, слідом, не відстаючи. — Ну, добре. Ви вже тільки заждіть, поки я зроблю покупки... — І я з вами йду... я вже буду триматися вас, як сліпий цюпка, а то знов забуваю де... (Коцюб., I, 1955, 380); Вустимко якусь мить вагається — тікати від матері чи триматися її (Багмут, Опов., 1959, 13); Ми не лісники, щоб свої ділянки триматися (Шер., В партиз. загонах, 1947, 56).

◇ Триматися курсу — керуватися в своїй діяльності певними ідейними настановами. Театр ім. Т. Г. Шевченка триматися курсу на сучасність (Літ. Укр., 6. XI 1970, 2); Триматися нейтралітету — не втручатися в чужі справи, в суперечку тощо. Родинні цаари не дають спокійно дивитися. Сестра Надя проти вивідних дадька Прокопів. Бабуся і маюся — за. Батько тримався нейтралітету (Ковінька, Кутя., 1960, 142); Триматися осторонь дво. беторонь; Триматися своєї див. свій; Триматися свого берега — те саме, що Держатися свого берега (див. держатися); Триматися середня див. середина.

8. чого, перен. Чинити, діяти згідно з чим-небудь. На бога покладайся, а розуму тримайся (Укр. присл., 1963, 216); Триматися канонів, як сліпий цюпка, теж не слід, бо тоді ніколи не виростеш з школярських штанців (Загреб., Деня., 1964, 231); // Зберігати постійність у переконаннях, почуттях, учинках, діях і т. ін. Натурально, вони [музика] мають право на землю, він завжди тримався такої думки (Коцюб., II, 1955, 392); Друга частина [страйкарів] цюпко трималась свого: почали, мовляв, так кінчаймо, доводило до ладу (Головко, II, 1957, 238); — Що ж ти, брат, на одному місці не тримався? Електроварником тобі не подобається, муляром — теж. Приставай до якогось берега (Ткач, Плем'я., 1961, 57).

9. Утримуватися, зберігатися. Дух кінського гною і свіжих яблук міцно тримався в повітрі (Коцюб., II, 1955, 82); А надвечір між тополями, де затінок тримався цілий день і степова трава згивалими рунами лежить по землі, стоять столи на честь льотчика, а за столами сидять чабани (Гончар, Тронка, 1963, 10); Температура в корніюрат тримається та, яку він визначає: коцегари пообіцали «не підкачати» (Шовк., Інженери, 1956, 78); // розм. Залишатися в доброму стані, не псуватися. [К і н д р а т:] Вранці заморозок був. [О л ь г а:] Да. А жержини ще тримаються. Дивись, які вони пишні в цьому році (Корн., II, 1955, 166); Взути ще тримався; Яблука в льохові тримались до літа.

◇ Ледве триматися — про щось нетривке, старе, спрацьоване. Там, де ще стіни стояли [після землетрусу], вони ледве тримались, і крів'я широкі шпари синіло небо (Коцюб., II, 1955, 402); Сніг, що повільно наврождажується на крутих схилах, ледве тримався (Фіз. геогр., 5, 1956, 115); Ледве триматися квіти див. квіпа.

10. Пас. до тримата 1—10. За містом уже посуваєсь пригород аж до узбіччя: з двох боків його огортало провалля, з третього — вами, а з четвертого — великий ставок. який набрався з річки Бушки й тримався кам'яною загатою (Стар., Облога., 1961, 4); Розчинились клітки — щоб не тільки людям свято — звірів і птиць було випущено на волю. Як із Нойового ковчега, висипало все, що досі трималося по клітках (Гончар, II, 1959, 31).

ТРИМАЧ, а, ч. Пристрій для тримання чогось. Робочі органи на повідцях брусах і градівках [культиватора] розставляють в два ряди уступаами з допомогою коротких і довгих тримачів (Механ. і електриф., 1953, 108); Крапля розплавленого скла падає у форму. В цю

мить її охоплюють спеціальні тримачі, що нагадують металеві руки (Веч. Київ, 19. VII 1968, 2).

ТРИМЕСТР, у, ч. У вищих навчальних закладах Англії, США та деяких інших країн — частина навчального року, що триває три місяці.

ТРИМЕСТРОВИЙ, а, е. Стос. до триместру. Триместрові заліки.

ТРИМЕТР, а, ч. Трестопний вірш.

ТРИМЕТРОВИЙ, а, е. Довжиною, шириною, високою в три метри. Іван підсадив хлопця, і той, прикусивши язика, видерся аж на триметрову височину і зійшов гордо поглядаючи на своїх друзів (Зар., Світло, 1961, 4).

ТРИМІЛЬЙОННИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника три мільйонів. Продано тримільйонний білет першого випуску шостої лотереї ДТСАФ СРСР в 1971 року (Рад. Укр., 2. II 1971, 3).

2. Кількістю, чисельністю, вартістю три мільйонів. Тримільйонний бюджет; Тримільйонне населення.

ТРИМІРНИЙ, а, е. 1. рідко. Те саме, що тривимірний. Простір тримірний. Через будь-яку його точку можуть проходити тільки три взаємперпендикулярні прямі (Наука., 8, 1956, 38).

2. муз. Який містить у собі три ритмічні міри, долі. Тримірний такт.

ТРИМІСНИЙ, а, е. Який має три місяці. Глоба замовів на дев'ять годин ранку застряшнього дня маленького тримісного човна (Собко, Скеля., 1961, 92); У Радянському Союзі на орбіту супутника Землі новою потужною ракетою-носієм вперше в світі виведений тримісний пілотований космічний корабель «Восход» (Рад. Укр., 13. X 1964, 1).

ТРИМІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Який триває три місяці, вимірюється трьома місяцями. Затасканий, обшарпаний, тримісячної давності лист... ця дороговізна, обшарпана догодана звістка віллала нові сили в матір (Юхвід, Оля, 1959, 104); Тримісячні курси підвищення кваліфікації лікарів.

2. Віком три місяці. Тримісячна дитина.

ТРИМОВНИЙ, а, е. 1. Який постійно користується трьома мовами як рівноцінними, рівноправними. Тримовне місто (населення).

2. Складений, написаний трьома мовами. Тримовний словник; Тримовний підпис.

ТРИМОТОРНИЙ, а, е. Який має три мотори. Тримоторний літак.

ТРИНА, и, ж., збірн., діал. 1. Потерть. Треба було повітрятати приколотки, покладати їх на купу, підмітати вимолочене зерно, повносити трину до поляника (Фр., III, 1950, 271).

2. Тирса (див. тирса¹).

ТРИНАДЦЯТЕРО, тьбх, числ. збірн. Тринадцять (уживається з іменниками чоловічого роду, іменниками, що означають сукупність істот різної статі, іменниками середнього роду, що означають назви істот і речей, а також з особовими займенниками в множині); // у знач. ім. Про таку кількість людей різної статі. Постріли все рідшали, з-за тинів вибігло тринадцятеро і рідким ценом рушили до чубенківців (Ю. Янов., II, 1958, 220).

ТРИНАДЦЯТИ... Перша частина складних слів, що означає: який має тринадцять однакових ознак, предметів і т. ін., який складається з тринадцяти частин або є мірою в тринадцять одиниць, напр.: тринадцятиденний, тринадцятиметровий, тринадцятиповерховий і т. ін.

ТРИНАДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тринадцять. Мені тринадцятий минуло. Я пас ягята за селом (Шевч.,

II, 1963, 38); Тринадцятого вересня Перша Кінна вивиршила походом на південь (Гончар, II, 1959, 371); Тринадцята зарплата.

ТРИНАДЦЯТИЛІТНІЙ, я, е. Те саме, що тринадцятирічний. Дівчи́м голосом вона почала виспівувати про тринадцятилітню молодесеньку прачку (Мирний, III, 1954, 272).

ТРИНАДЦЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який тривав тринадцять років. Тринадцятирічне перебування Тичини у чернігівських духовних школах, бурсі та семінарії з їхньою столаскою, страхом перед живою думкою, системою шпигунства й лицемірства лягли тягарем на душу вразливого юнака (Рад. літ-во, 5, 1971, 49); Тринадцятирічний термін.

2. Віком тринадцять років. А Савочка, очевидно, не впізнав його. Та й як упізнати! Тринадцятирічним хлопцем сидів він востаннє біля його кашоварні (Мушк., Серце..., 1962, 6).

ТРИНАДЦЯТКА, и, ж., заст. 1. Тонка нитка з прядва.— Мені здається..., що тринадцятка снується, а то проста валовина,— перетопила Олександра (Коцюб., I, 1955, 62).

2. Полотно в тринадцять пасом.— І не мудра, здається, наука, а не всяка баба як слід виб'їть тринадцятку на сорочку (Стельмах, I, 1962, 311).

ТРИНАДЦЯТЬ, ти і тьох, числ. кільк. Назва числа 13 і його цифрового позначення; // Кількість із тринадцяти одиниць. Того цоква годинник, захрипів і вибив тринадцять (Хотк., II, 1966, 206); — Відступав він з нашими на схід, був в боях, а зараз спочиває... А йому лише тринадцять літ! (Сос., II, 1958, 481).

ТРИНДАТИСЯ, аюся, аешся, недок., розм. Вештатися, тинятися, бродити. Цигани триндаються від міста до міста (Сл. Гр.).

ТРИНДИКАТИ, аю, аеш, недок., розм. 1. перег. і неперех., ірон. Невміло або недбало грати на щипковому інструменті. «Гришка триндикає...» — подумав Гандзюк. Справді, на Василевій балалайці — усі знали — грає споводні найменший брат його (Кос., Новели, 1962, 159).

2. Відтворювати якусь мелодію без слів. Аж то шелеснуло по ліщині та хтось заспівав... голосно-голосно так, тільки не словами, а так «триндикаючи» (Л. Укр., III, 1952, 738); — Савенко в тормі «Ойру» триндикає (Чаб., Катюша, 1960, 140).

ТРИНДИ-РИНДИ, виг. Те саме, що тінди-рінди. Тринди-рінди — завтра празник! (Укр. присл., 1955, 317); // у знач. ім. Щоб мене лихо забуло, як я тії тринди-рінди забув! (Укр. присл., 1963, 34).

ТРИНДИЧКА, и, ж., фольк. Пісня, переважно жартиwego змісту, на жвавий, мажорний мотив. А тим часом Назар уже вертався з пастіянки, наспівуючи веселі триндички (Л. Янов., I, 1959, 427); Пісні мінялися, а співі все лились... Підряд співалися веселі і сумні, Старі і сьогоднішні, триндички й співожовки... (Вирган. В розп. літа, 1959, 181).

ТРИНІГ, шба, ч., рідко. Те саме, що триніжок. Ярослав блував безлюдним парком, йому хотілося пити, він помітив поставленого на триніг шланга, з якого пружинистою цівкою струменіла на квітник вода (Мушк., День..., 1967, 34); Кассандра пише Сієліньську книгу на довгому пергаменті. Коло неї великий триніг з запаленим куривом (Л. Укр., II, 1951, 255); Цар встав з триніга і пішов... до свого намету (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 485).

ТРИНІЖОК, жка, ч. 1. Підставка на трьох ніжках, а також пристосування різного призначення, що складається з трьох палиць, жердин і т. ін., скріплених в одному місці. Незабаром заблищало ознище коло ку-

рени; захитався казан на триніжку: варилось сніданья (Мирний, I, 1954, 350); Вийня я з брочки апарат, поставив на приладжений товаришем триніжок і тільки нап'яса чорним сукном, ... як серед танцюючих зробилась якийсь рух (Коцюб., I, 1955, 256); Поряд з етажеркою націлилась у стелю довжелезна підзорна труба на залізному триніжку (Донч., II, 1956, 350).

2. Столик на трьох ніжках, на якому запальювали священний вогонь або приносили жертву божеству, в стародавніх народів. Три гекатомби..., Три щирозолоті миски і дванадцять триніжків споживає — Дар королівський у храм світодержця Зевеса в Додоні (Фр., XIII, 1954, 316); *Образно. Ти [поете] сам свій вищий суд, Сам найсуворіше ти свій цінуєш труд... Нехай же люд його ганьбить І на вітар плює, де тей огонь горить, І прагне в нестями триніжок тей розбити (Зеров, Вибр., 1966, 396).

3. Стілець на трьох ніжках. Чіпка сидів на триніжку. Порог тинявся з кутка в кутку (Мирний, I, 1949, 248).

ТРИНІТРОТОЛУОЛ, у, ч. Сильна брвзавтна вибухова речовина, що застосовується в артилерійських снарядах, мінах і т. ін. Пітрюванням толуолу відстають вибузову речовину — тринітротолуол (Заг. хімія, 1955, 426).

ТРИННЯ, я, с., збірн., розм., рідко. 1. Те саме, що по́терть. Сидів [Стефан] весь день у хижі, помагав плести роїжки: прятав алічне триння, приносив лелегувати сніпки (Ков., Світ., 1960, 135); *Образно. Він почаркувався з усіма, не оминув і Левченка, навіть люб'язно щось сказав йому, хоча в думках на триння пережовував цього безбожного латуряку [лобуряку] (Стельмах, I, 1962, 335).

2. Те саме, що ті́рса (див. ті́рса 1).

ТРИНОГА, и, ж. Те саме, що триніжок 1, 3. Обіч стояв на масивній тринізі апарат для кінознімання (Ю. Янов., II, 1954, 30); За землеміром носили прилад для вимірювання землі; на межі встановлювали на тринізу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 198); Дуже бережно, як і скрізь в Карпатах, ставляться до кормія у Верхньому Вовчанюму. Сушать сіно тут особливим способом — на тринігах (Хлібороб Укр., 10, 1965, 20); Попереду всього на мальовничих тринігах виставлено по кілька барилець угорського вина та горілки, біля них шикувалися кришталеві чарки, бокали з позолотою, жбани (Ле, Хмельницький, I, 1957, 162).

ТРИНОГИ, віг, мн. Те саме, що триніжок 1. Другого дня Мелашка взяла на руки дитину, причепила на спині колицку й триніги для колицки (Н.-Лев., II, 1956, 345); Він встановив у stodолі триніги і велів негайно решетувати гречку (Добр., Очак. розмир, 1965, 192); Глянув [хлопчик] — айська, Як тієї сарани! Кони ржуть, реве худоба, На тринігах казани (Онесь, Вибр., 1958, 349); Скаав фотограф свої триніги і подався назад до станції (С. Ол., З книги життя, 1968, 149).

ТРИНОГИЙ, а, е. Який має три ноги, три ніжки (про предмети). Тринігий роляк, мов чорний казковий звір, одкрив широку пащу і скалив до світла білі здорові зуби (Коцюб., II, 1955, 87); Простий селянський стіл, ослін, піл, два тринігових стільці — ото й все умеблювання більш ніж скромної резиденції кошового (Добр., Очак. розмир, 1965, 263); // Який не має четвертої ноги або ніжки; з поламаного, скаліченого четвертою ногою (ніжкою) (про предмети, тварин). Несамовито знялася на дуби скалічена триніго коняка, захропла, гетнула набік (Мирний, I, 1954, 358); Іноді козенатко мжало швидше...; тоді триніго, безсила жати напружувала всі свої сили, щоб бігти врізень з козеням (Досв., Гюлле, 1961, 65).

ТРИНОЖИТИ, жу, жиш, недок., перег. Слутувати козеві, корові тощо передні ноги з однією задньою або

прип'язувати поводом (палігачем) голову до ноги чи до сдутаного віг. Щоб не втекла коняка, треба її треножити [триножити] (Сл. Гр.); *Всі троє коней мали пута на передній ногаз, а булавою ще й треножили татарським арканом* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 293).

ТРИНОЖИТИСЯ, ться, *недок.* Пас. до триножити.

ТРИНЬКАННЯ¹, я, с., *розм.* Дія за знач. **тринькати**¹.

ТРИНЬКАННЯ², я, с., *розм.* Дія за знач. **тринькати**² та звуки, утворювані цією дією. *Виймав [Кар-Функель] ще одного годимника з кишені — тринькання став гучнішим* (Коч., П'єси, 1951, 289).

ТРИНЬКАТИ¹, аю, аеш, *недок., перех. і неперех., розм.* Неосадливо, нерозумно витрачати гроші, майно тощо. [П е т р о:] *А то з ланочки, ти думаєш, буде помішниця [помішниця]? Тільки тринькатише добро, зароблене моїми руками* (Мирний, V, 1955, 190); — *З дитинства поневіряючись по наймах, багато літ працюючи на власницю-помішницю, названу в народі Фейншею, я, хоч не пив і не тринькав у житті, проте залишився й понині у великій злиднях* (Говчар, II, 1959, 55).

ТРИНЬКАТИ², аю, аеш, *недок., розм.* 1. *перех. і неперех., на чому, рідко.* Те саме, що **бринькати** 2.

2. *тільки з ос., неперех.* Видавати уривчасті дригачі звуки. *В тиші потемків байдуже тринькав цитрун* (Козл., Весн. шум, 1952, 103); // Видавати ритмічні, розмірені звуки.

ТРИНЬКАТИСЯ, ається, *недок., розм.* Пас. до тринькати¹.

ТРИНЬКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до тринькати².

ТРИОКСИ, у, ч. Хімічна сполука, у якій один атом якогось елемента сполучений із трьома атомами кисню.

ТРИЦ, у, ч. Шерстяна ворсиста тканина, шерстяний оксамит.

ТРИПАЛІЙ, а, е. 1. Із трьох пальцями, який має три пальці (про тварин, птахів і їх кіпцівки).

2. Уживається в складі деяких назв тварин і птахів. *Харчується двопалий лімшець листям, плодами, пташиними яйцями, а трипалий — лише тропічною рослиною цекропією* (Знання., 11, 1969, 14).

ТРИПАЛУБНИЙ, а, е. Із трьох палубами, який має три палуби. *Вони [козак] кинулися на великий трипалубний корабель, що перебував під обстрілом плавбатарей, бажаючі взяти його на абордаж* (Добр., Очан. розмр., 1965, 111); *Китобійна база... це океанське двоогонтове, трипалубне судно водотоннажністю 43 800 тонн, необмеженого району плавання* (Наука., 2, 1957, 16).

ТРИПАНОСОМА, н, ж. Найпростіший одноклітинний організм класу джугутикових, що паразитує в крові й тканинах людини та тварин і спричиняє важкі захворювання.

ТРИПАНОСОМОЗ, у, ч. Поширене перев. в тропічних країнах захворювання людини й тварин, спричиняване трипаносомами.

ТРИПЕР, у, ч. Те саме, що гонорей.

ТРИПЛЕЦЬ *див.* трипліці.

ТРИПЛІЛЛЯ¹, я, с. Застаріла система різниництва з поділом орної землі на три поля (клина), кожне з яких засівалося спочатку озимими культурами, потім яровими, а на третій рік залишалося під паром або толокою. *Триплілля, яке викликало в період дрезнської Русі, став основною формою обробітку землі* (Іст. УРСР, I, 1953, 122).

ТРИПЛІЛЛЯ², я, с. Те саме, що Трипільська культура (*див.* трипільський). *Землеробство в період раннього триплілля було одним з основних джерел існування людей* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 56).

ТРИПЛІЛЬНИЙ, а, е. Який ґрунтується на триплілі (*див.* триплілля¹); пов'язаний з трипліллям. *В епоху Київської Русі існували різні системи землеробства — вирубна, перелогова та парова з двопліллям і трипліллям сівоозміною* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 403).

ТРИПЛІЛЬСЬКИЙ, а, е. Трипільська культура — археологічна культура ранніх землеробсько-скотарських племен Південно-Східної Європи епохи переходу від неоліту до бронзи; залишки її вперше були знайдені під час розкопок на Україні в селі Триплілі, Київської обл. *Особливе місце серед археологічних пам'яток України кінця неоліту і раннього періоду епохи міді-бронзи належить пам'ятникам триплільської культури* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 20); *Триплільська культура залишила глибокий слід в історії племінних утворень не тільки на території України* (Розв. науки в УРСР., 1957, 116); *Триплільські племена — умовна назва найдавніших землеробсько-скотарських племен, які жили в кіпці IV — на початку II тисячоліття до н. е. на території Молдавії та Правобережної України, де в селі Триплілі вперше були виявлені сліди їх перебування. Триплільські племена... зупинили дунайські племена в їх просуванні на схід* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 50).

ТРИПЛІЛЬЦІ, ів, мн. (*одн.* триплілець, льця, ч.). Представники триплільських племен. *Триплільці розвинули велику рогату худобу, овець, свиней, займалися полюванням та рибальством, знали ткацтво і навіть уміли виготовляти деякі вироби з міді* (Наука., 9, 1962, 59); *Глиняна пластинка триплільців... вказує на високий рівень розумових здібностей і тонкість художніх смаків первісних землеробів та скотарів нинішньої території України* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 75).

ТРИПЛЕКС, ч. 1. *род. у.* Тришарове скло, яке складається з двох листів звичайного скла та з прошарку прозорого пластичного матеріалу, що склеює їх. *Полівінілацетати в сировинною для виготовлення триплексу — органічного скла, яке не дає при руйнуванні осколки* (Рад. Укр., 18. II 1964, 2).

2. *род. а.* Засклені таким склом віконця-щільня в танку тощо. *Тільки тоді, коли небезпечний танк підходив зовсім близько, він починав бити по триплексах, намаючись засліпити машину* (Перв., Дикий мед, 1963, 465).

3. *невідм.* Уживається як складова частина назв різного роду пристроїв, сполук і т. ін., які складаються з трьох самостійних частин, елементів. *Триплекс-процес.*

ТРИПЛЕТ, а, ч., *спец.* 1. Назва різного роду систем, пристроїв і т. ін., що характеризуються наявністю трьох частин.

2. Третій примірник якої-небудь речі (звичайно рідкісної).

3. У більярді — удар, при якому куля влучає в ціль, відскочивши спочатку від одного, потім від другого борту.

ТРИПОВЕРХОВИЙ, а, е. 1. Який має три поверхи, висотою в три поверхи. *Хлопець попростував до невеликого триповерхового будинку* (Зар., Світло, 1961, 12); *Незаваром батько з сном зупинилися перед триповерховою кам'яницею з ганком* (Добр., Ол. солдатика, 1961, 7).

2. Розташований у три ряди один над одним; потрібний. *Я побачив рівні ряди триповерхових стелажів, а на них щось акуратно загорнене в мішковину* (Кол., На фронті., 1959, 99); *По обох боках коридора тягнулися триповерхові дерев'яні нари, розділені вузькими проходами* (Хижняк, Тамара, 1959, 174).

ТРИПОВИЙ, і, е. Прикм. до трип; // Попитай із трипу. *Триповий картуз.*

ТРИПРОЦЕНТНИЙ, а, е. 1. Який становить три проценти чого-небудь. *Трипроцентний прибуток.*

2. Який дає приблизно три проценти. Дядько вручив Ллоці на значну суму облигацій трипроцентної позики (Мокр., Сто., 1961, 92).

3. Який містить три проценти якоїсь речовини. Після прання білі нитки іноді набувають сіро-жовтого кольору. Щоб одержати потрібну білизну, їх після прання обробляють трипроцентним перекисом водню (В'язань., 1957, 31); Трипроцентний розчин хлороформу.

ТРИПС *див.* трипса.

ТРИПСИ, ів, мн. (одн. трипс, а, ч.), ент. Те саме, що пухироніги. Внаслідок лузнення та ранньої оранки стержневих попередніх плузами з передплужниками знищуються трипси, злакова попелиця, зменшується кількість хлібних пильщиків та злакових мух (Хлібороб Укр., 8, 1967, 13); Трипс дуже небезпечний шкідник кімнатних, тепличних і парникових рослин (Озелен. колг. села, 1955, 253).

ТРИПСИН, у, ч., фізл. Травний фермент людини та ряду тварин, що міститься в соці підшлункової залози й бере участь у розщепленні білків і пептидів.

ТРИПТИХ, а, ч. 1. мист. Композиція з трьох картин, барельєфів, малюнків і т. ін., об'єднаних спільною темою, ідеєю. До теми любові художник [Ф. Г. Кричевський] знов повертається в 1925—1927 рр., створюючи вважаний триптих «Життя» (Вітч., 2, 1961, 175); У 1906 р. вона [О. Кульчицька] виконала в емалевій техніці алегоричну композицію-триптих: «Історія», «Мистецтво», «Музика» (Мист., 5, 1957, 47); Хореографічний триптих на музику «Партизанських картин» А. Штогаренка, «Поеми» Б. Лятошинського і «Карпатського концерту» М. Скорика поповнив репертуар Київського академічного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка (Веч. Київ, 23.XII 1974, 3); // літ. Певничий твір із трьох віршів, уривків і т. ін., об'єднаних спільним задумом. 9 лютого 1858 р. Шевченко записав у «Журналі» три вірші «Доля», «Муза» і «Слава», які мають спільну римську нумерацію і являють собою своєрідний ліричний триптих (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 475); Вершиною патріотичної лірики В. Симоненка, присвяченої рідній землі, можна вважати своєрідний триптих «Україні» — «О земле з перерораним чолом» — «Задіяляюся у твої зіниці» (Вітч., 3, 1967, 162).

2. церк. Складана ікона, що має три стулки.

ТРИПТОФАН, у, ч. Одна з незамінних амінокислот, що входить до складу багатьох білків, а в організмі людини та деяких тварин є вихідною речовиною для синтезу вітамінової кислоти. Якість протеїну визначається вмістом у ньому незамінних амінокислот (триптофану та лізину), тобто так званих воднорозчинних білків, що відіграють провідну роль в обміні речовин у рослин (Колг. Укр., 4, 1959, 23); До складу капустяного соку входить шістнадцять вільних амінокислот, серед них є конче потрібні організмові триптофан, лізин, метіонін (Наука., 4, 1974, 58).

ТРИПУДОВИЙ, а, е. Який важить три пуди. Всі [білий] знову встали, піддавши один одному трипудові ящики (Гончар, III, 1959, 51); Трипудовий гарбуз На горіди Загрус. А на цей гарбуз Сів з дітьми Чорногуз (Стельмах, V, 1963, 322).

ТРИРАЗОВИЙ, а, е. Учинений, зроблений три рази; який відбувається, буває, повторюється три рази; трикратний. Жваво взявся я до праці і зробив за час свого триразового перебування у [семі] Вікні в рр. 1883—1885 силу цікавих витягів з листів та щоденників Федорича (Фр., I, 1955, 37); В триразовому гудку пароплава звучала стурбованість (Вол., Озеро., 1959, 64); Протягом літа ланка провела на посівах триразове пасивкування рослин кукурудзи (Колг. Укр., 5, 1958, 18); // Признач., дійсний на три рази. Триразова перепустка;

// Який тричі завоював першість у змаганнях з якогось виду спорту. Триразовий чемпіон світу з гімнастики.

ТРИРАЗОВО. Прасл. до триразовий.

ТРИРАМЕННИЙ, а, е. Трираменне «т» — назва літери «т», написаної трьома паличками. Іноді треба закладати табір в формі серпа, в формі рогатки або трираменного «т» (Панч, Гомон. Україна, 1954, 319); Трираменний хрест — хрест із трьома раменами. Щит із трираменним хрестом.

ТРИРЕМА, и, ж. Давньоримський військовий корабель з трьома рядами весел, подібний до давньогрецької трієри. Та вім [Вергілій] живе, і дзвін гучний його поєм Донікі сниться нам риданнями Дідони, Бряжчанням панцирів і сплесками трирем (Зеров, Вибр., 1966, 79).

ТРИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває, продовжується три роки; пов'язаний із закінченням цього строку. Після трирічної перерви «Березіль» приїздить на гастролях до Києва (Мист., 6, 1967, 18); Трирічна громадянська війна; Трирічний стаж роботи; // Признач., розрахований на три роки. Трирічний запас продуктів; Трирічний план розвитку творинництва.

2. Віком три роки. Трирічна дитина.

ТРИРІЧЧЯ, я, с. 1. Період, час, що дорівнює трьом рокам. Навіжартама говорили собі, що голос Ліді це — найкращий наш здобуток за останнє триріччя (Тудор, Народження, 1941, 131).

2. Річниця події, що відбулась, або заходу, який проведено три роки тому. В квітні 1936 року на шахті Бутієка [Довбас] було урочисто відзначено триріччя існування так званої «Бутієвської п'ятишестинки» (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 25).

ТРИРЯДКА, и, ж., розг. Трирядна гармонія. Гармонія у Полікарпа колись була. Справжня тувальська трирядка, підбита шіроку, з розкішним лакованим поясом (Рибак, На світанку, 1940, 149); — Флегонте! — зукнув Харитон через паркан і, не дочекавшись відповіді, взяв на своїй трирядці акорд до-мажор (Смоляч, Мпр., 1958, 30).

ТРИРЯДКОВИЙ, а, е, с. г. Який утворює або обробляє три рядки одночасно (див. рядок 3). Трирядковий бурякокомбайн; // Який забезпечує обробіток, сібву тощо в три рядки. Чорні пари потрібні лише для ділянок розмноження, де світле насіння висівають стрічковим трирядковим способом із зменшеною нормою висіву (Хлібороб Укр., 8, 1964, 8).

△ Трирядкова строфа — те саме, що трівірш. Трирядкова строфа існує в сучасній українській поезії майже виключно у вишляді терцини (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 231).

ТРИРЯДНИЙ, а, е. Який утворює три ряди, розташований трьома рядами. Трирядний шов.

△ Трирядна гармонія — гармонія з трьома рядами клавішів. Другою різновидністю гармонії, що широко побутує в народі, є тротатична, де звукоряд правої клавіатури хроматичний. Вона буває дво- і трирядною (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 51).

ТРИСАЖНЕВИЙ, а, е. Який має довжину, висоту, глибину три сажні. І побіг він у хатину, За змилку вже драбину Трисажневою тащить [тягне], До верби пристає, лізе... (Фр., XIII, 1954, 251).

ТРИСВІЧНИК, а, ч. Свічник на три свічки. До глибокої ночі в опочивальні у Ярослава горів трисвічник (Загреб., Диво, 1968, 230).

ТРИСВЯТІЙ, а, е, церк. Який перевершує всіх (псі) у святості; пресвятий. Дяк отець Василь сердиться та косяка на нього дере, а Майстро наче й не бачить, наче так і треба: «Таїно образуюче, ану ешкварте, образуюче, трисвятую пісьнь...» (Хотк., I, 1966, 75).

ТРИСЕЛЬ, я, ч., мор. Косе трикутне або чотирикутне вітрило. — *Забрати марсели і поставити зарифлені трисели, штормову бізань..!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 402).

ТРИСЕРІЙНИЙ, а, е. Який має три серії. *Письменниця [Г. Серебрякова] працює над сценарієм трисерійного фільму про Маркса* (Рад. Укр., 5.V 1963, 3).

ТРИСКЛАДОВИЙ, а, е, грам., літ. Який має три склади, в якому налічується три склади. *Група трискладових повноголосних іменників і відмінки з наголошеним середнім складом характеризуються постійним наголосом* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 129); *Найрідше вживана в українських народних піснях трискладова рима з наголосом на третю складі від кінця римованих синтаксичних цілостей* (Муз. праці, 1970, 77).

△ **Трискладові [віршові] розміри** — у силабо-тонічному віршуванні — віршові розміри, що ґрунтуються на стопах, які складаються з трьох складів, а саме: дактиль, амфібрахій, анапест. *Розміщення наголосів у колодийковому розмірі — відома, не подібне ні до ямба, ні до хоря, ні до одного з трискладових розмірів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 51).

ТРИСТА, трьохсот, числ. кільк. Назва числа 300 і його цифрового позначення; // *Кількість із трьохсот одиниць. Нас тут триста, як скло Товариства лягалі і земля не приймає* (Шевч., II, 1963, 8); *У папи [тата] було триста десятин землі та душ із сорок кріпаків, а в мамі нічого не було* (Мирний, IV, 1955, 334); *Триста різних сортів [винограду] було в нього в колекції* (Гончар, Бригантина, 1973, 105).

ТРИСТОПНИЙ, а, е, літ. Який складається з трьох віршових стоп. *Використовуючи в одній байці чергування кількох розмірів ямба від шестистопного до тристопного, Гребінка підпорядковує це чергування розв'язку теми* (Рад. літ-во, 1, 1962, 61).

ТРИСТОРОННИЙ, я, е. Який стосується трьох юридичних сторін, який відбувається з участю трьох юридичних сторін. *Тристороння угода; Тристоронні женевські переговори.*

ТРИСТРУННИЙ, а, е. Який має три струни. *На стіні висів триструнний інструмент — пандури, що правдіще на ньому, певне, грав...* (Рильський, III, 1961, 163).

ТРИСТУЛКОВИЙ, а, е. Який має три стулки, який складається з трьох стулок. *До найчастіших природжених пороків серця належать... звуження легеневої артерії, недостатність тристулкового клапана* (Хвор. дит. віку, 1955, 178); *Тристулкове дзеркало.*

ТРИСТУПЕНЕВИЙ, а, е. Який складається з трьох ступенів.

△ **Триступеневі вибори** — у багатьох капіталістичних країнах непрямі вибори, під час яких громадяни обирають із свого середовища уповноважених, уповноважені — виборців і тільки останні обирають депутатів.

ТРИСТУПІНЧАСТИЙ, а, е. Який складається з трьох ступенів, частин. *По площі проходять міжконтинентальні триступінчасті раєти на нових високоєфективних паливах* (Веч. Кнів, 8.XI 1967, 2); // *Який здійснюється в три етапи. Метод триступінчастого скрепування у складних гібридах селекціонер може використати для усунення небажаних господарсько біологічних ознак* (Хлібороб Укр., 1, 1972, 27).

ТРИТАКТНИЙ, а, е. 1. муз. Який складається з трьох тактів, триває три такти. *Триактна науза.*

2. техн. Робочий цикл якого складається з трьох тактів, зроблених трьома ходами поршня (про двигун внутрішнього згоряння). *Радянські вчені сконструювали найкращий у світі триактний доільний апарат*

(Вол., Місячне срібло, 1961, 264); *Триактний мотор.*

ТРИТІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника три тисячі. *Ювілейний, тритисячний.. тролейбус зійшов учора з конвейєра заводу в чеському місті Остраві над Огрю* (Веч. Київ, 9.I 1971, 4).

2. Який складається з трьох тисяч одиниць, предметів. *Тритисячний загін.*

3. розм. Кількістю, чисельністю, вартістю три тисячі. *Горік доярки Червоноармійського району вперше в області добилися більш як тритисячного надобу молока від корови* (Рад. Укр., 25.II 1971, 1).

ТРИТІЙ, ю, ч. Надважкий радіоактивний ізотоп водню, ядро якого складається з протона та двох нейтронів. *Продукт цієї реакції [що виникає при бомбардуванні дейтронами важкого водню] ізотоп ^3H називається надважким воднем, або тритієм* (Курс фізики, III, 1956, 369); *Тритій безпосередньо утворюється в атмосфері в результаті руйнування атомів азоту космічними випромінюваннями* (Наука..., 9, 1961, 25).

ТРИТОМНИЙ, а, е. Який складається з трьох томів, виданий у трьох томах. *Тритомне зібрання творів Г. Шевченка; Тритомний «Російсько-український словник» видання 1968 р.*

ТРИТОМНИК, а, ч., розм. Твір, праця або зібрання творів у трьох томах. *Результати багаторічних [археологічних] досліджень.. узагальнені в тритомнику «Археологія Української РСР»* (Веч. Київ, 5.I 1971, 2).

ТРИТОН, а, ч. 1. У давньогрецькій міфології — син бога морів Посейдона — морське божество з людським тулубом і риб'ячим хвостом. *Оркестрові та диригенту почастило талановито передати пасторальні образи, нестримний танець тритонів та наяд* (Літ. Укр., 29.V 1962, 4).

2. Хвостата земноводна тварина родини саламандрових, схожа на ящірку; живе у воді, а зимує на суші. *Ярника одивлялася в темну воду. З-під широкого листа виплює жук-водолюб, майнує червоножовтими цятками тритон* (Донч., IV, 1957, 262); // *Скульптурне зображення такої тварини. Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплавав слюзи над чужим горем. Сузі роти тритонів умирили од справи* (Коцюб., II, 1955, 403).

ТРИТОН², у, ч., муз. Інтервал із трьох цілих тонів, тобто збільшена кварта або зменшена квінта.

ТРИТОН³, у, ч., фіз. Ядро атома радіоактивного ізотопу водню — тритію.

ТРИТОНКА, и, ж., розм. Автомашина, що має вантажність три тонни. *А по дорозі їзали тритонки, здіймаючи стовпи гарячі пилу* (Рильський, Сад., 1955, 100); *На подвір'я в'їжджають одна за одною чотири тритонки, під брезентами поблискує зерно* (Мартич, Друзі..., 1962, 16).

ТРИТОННИЙ, а, е. 1. Який важить три тонни. *Тритонні слони [морські] — найбільші представники сучасних тюленів* (Веч. Київ, 25.XII 1967, 4).

2. Признач., розрахований на три тонни вантажності. *«Опелель» різко звернує у якийсь перелісок.. Густий чазарникуватий лід був чудовою сховайкою для людини. Але великому тритонному «опелелю» пробиратися ним було важко* (Ле, Клен. лист, 1960, 146).

ТРИТРУБНИЙ, а, е. Який має три труби, з трьома трубами. *На рейді стояв тритрубний броненосець, з попереду, як оса, гостроносий міноносець* (Павч, II, 1956, 527).

ТРИУХ, а, ч., рідко. Те саме, що вушанка. *Повстали ковпаки, триухи, Хустки, скуйовджені шапки, Старі лакеї, молодухи.. Тяглись, плелись, шкандибали* (Бажан, Роки, 1957, 242).

ТРИФАЗНИЙ, а, е, спец. 1. Який складається з трьох фаз, етапів. *Трифазне розортання понять.*

△ **Трифазний струм** — сукупність трьох однофазних змінних струмів однакової частоти та амплітуди, але відмінних за фазою на 1/3 періоду. *Для сільських електроустановок застосовують асинхронні електродвигуни трифазного струму* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 236).

2. Стос. до трьох змінних струмів однакової частоти та амплітуди, але зі зсунутими на 1/3 періоду фазами. *Для рівномірного навантаження трифазної електромережі застосовують групове електропостачання по 12 карбовів у групі* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 25).

ТРИФОНГ, а, ч., лингв. Послання трьох голосних звуків в одному складі.

ТРИХІНА, ж, ж. Маленький круглий черв'ячок, личинки якого паразитують у м'язах свиней та інших тварин і в недостатньо провареному м'ясною їжею передаються людині, спричиняючи трихинельоз.

ТРИХІНЕЛІА, ж, ж. Те саме, що трихіна. *Через мало прожарене, проварене або недосить прокопчене м'ясо свині діти можуть заразитися трихинелями* (Шк. гігієна, 1954, 328).

ТРИХІНЕЛЬОЗ, у, ч., мед., вет. Тяжке глистяне захворювання людини й тварин, спричинюване трихінами. *Трихинельоз — дуже небезпечна гельмінтозна хвороба свиней, собак, кішок, щурів та інших тварин, а також людини* (Колг. енци., 1, 1956, 281).

ТРИХІНОЗНИЙ, а, е. Із трихінами, заражений трихінами. *Трихінозне м'ясо.*

ТРИХОГРАМА, ж, ж., ент. Рід дуже дрібних перелячохкрилих комах, які відкладають свої яйця в яйця інших комах; використовують їх у біологічному способі боротьби з деякими шкідливими комахами. *Самка трихограми відкладає свої яйця в яйця шкідника, змістом яких і живляться її личинки* (Наука., 10, 1969, 23); — *Відпустіть мені якусь затину під лабораторію. Для трихограми* (Донч., VI, 1957, 354).

ТРИХОДОВИЙ, а, б. 1. Який розв'язується трьома ходами (про шахові задачі). *У розв'язанні триходових задач треба проаналізувати всі основні варіанти, тобто такі, де в чорних є активний захист від білих* (Веч. Київ, 5. I 1971, 3).

2. Який забезпечує три робочі ходи (про коробки передач в автомобілі тощо). *На вантажних автомобілях установлюються чотири- або п'ятиступінчасті триходові коробки передач. Такі коробки забезпечують чотири чи п'ять передач вперед і дозволяють краще використовувати потужність двигуна* (Автомоб., 1957, 147); *Коробка передач самохідного комбайна — триходова. Вона має чотири передачі вперед і одну назад* (Зерн. комбайн, 1957, 255).

ТРИХОТОМІЯ, і, ж., книжн. Поділ цілого на три більш або менш рівні частини; // спец. Поділ поняття на три члени на основі їх протилежності.

ТРИЧАСТКОВИЙ, а, е, спец. 1. Який складається з трьох часток, розпадається на три частки. *Тричасткова насіннина; Тричасткова ряска.*

2. Який містить у собі три ритмічні міри. *Тричастковий розмір.*

ТРИЧІ, присл. 1. Три рази. *Тричі крига замерзала, Тричі розтавала; Тричі наймичку у Київ Катря провожала* (проджджала) *Так, як матір* (Шевч., I, 1951, 319); *Дехто каже, що кір раз буває. А воно виходить брегня. Я й сам пам'ятаю, що недоуєвав ним аж тричі* (Мирний, V, 1955, 404); *До Сергя Кочубея приходили старі друзі і товариші, тричі цілувалися за звичаєм, і починалася довга розмова* (Зар., Світло, 1961, 40).

◇ Будь тричі проклятий (проклят, проклята, прокля-

те); Хай буде тричі проклятий (проклят, проклята, прокляте) *див. проклятий*; *Щоб я (ти, він, вона, воно і т. ін.) був (була, було) тричі проклятий (проклят, проклята, прокляте) див. проклятий.*

2. Узявши три рази (про множення). *Тричі по три буде дев'ять.*

3. розм. У три рази; утричі. *Розумію й признаю я і те, що моя власна робота була б мені тричі тяжча тепер, якби прийшлося працювати на непочатому перелозі, на неораній ниві* (Л. Укр., V, 1956, 141); // *тільки в сполуч. із звичайним ступенем прикм. Указує на дуже високий ступінь ознаки; надто, дуже. Індивід, навіть тричі геніальний не здатен пізнати й відтворити усього* (Рад. літ-во, 9, 1966, 9); *На одному ярмарку на Петра я стріп жуківського поля; за попом й попадає йшла, за попадею попівни, аж шість, усі тричі рябенські* (Вовчок, VI, 1956, 255); *От чоловік він чудний.. Тричі чудний!* (Мирний, V, 1955, 326).

ТРИЧЛЕН, а, ч. Алгебраїчний вираз, що складається з трьох одвочленів, поєднаних знаками додавання або віднімання. *Вираз, що складається з двох членів, називається двочленом, з трьох членів — тричленом і т. д.* (Алг., I, 1956, 43).

ТРИЧЛЕННИЙ, а, е. 1. Який складається з трьох частин, елементів, членів. *Особова назва у нас, східних слов'ян, тричленна: складається з імені, назви по батькові та прізвища* (Знання., 11, 1965, 24); *Тричленна формула.*

2. Стос. до тричлена. *Тричленне рівняння.*

ТРИШАРОВИЙ, а, е. Який складається з трьох шарів, який має три шари. *Вітровоє скло виготовляється із спеціальних сортів — тришарового скла* (Наука., 10, 1961, 27); *Працівники інституту «Київпроект» створили нову тришарову пакець, яка зробить звуко-непроникими стіни наших квартир* (Веч. Київ, 24. XII 1971, 3); // *Який охоплює три шари. Акад. В. П. Мосолов запропонував застосувати тришарову глибоку оранку, при якій орний шар залишається на поверхні, а підзолистий заорюється на глибину 50—60 см* (Картопля, 1957, 39).

ТРИЩЕТИННИК, а, ч. (Trisetum). Рід багаторічних (рідше однорічних) трав'янистих рослин родини злакових, деякі види якого вживаються на корм.

ТРИЩОГЛОВИЙ, а, е. Із трьома щоглами. *Маленька ескадра в складі двох трищоглових шлюпів зараз виходить в плавання* (Довж., Зап. Десна, 1957, 381); *Сидячи на палубі трищоглового неаполітанського корабля «Нептун»,... легат Фабріціо Капп безжурно милувався прозорим виднокругом* (Рибак, Переляс. Рада, 1953, 391).

ТРИЯРУСНИЙ, а, е. Який має три ярусн, три горизонтальні ряди, розташовані один над одним. *Ви́сока триярусна стріла низько насувалася на вікна, і три димарі гордовито височили над нею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 402); *В її [пляшки] блискучих боках, як у зеленій воді, відбивалися триярусні люстри* (Панч, II, 1956, 83); *Триярусні міст.*

ТРИАДА, ж, ж. 1. книжн. Єдність, утворювана трьома окремими особами, предметами, поняттями або частинами, елементами. *Вони [психотерапевти] взяли на озброєння триаду Бестерова: навчання у гіпнозі, у бадьорному стані і самоаналізування* (Наука., 10, 1968, 42); *За Франком, виходить, що Скворорода належав до тієї триади, на якій трималася, в основному, давня література на Україні: автор «Слова о полку Ігоревім» — Іван Вишневський — Григорій Скворорода* (Рад. літ-во, 9, 1966, 26).

2. У філософській системі Гегеля — триступінчастий розвиток ідеї, що визначає три ступені в розвитку явищ дійсності: теза, антитеза й синтез. *Діалектична триада.*

ТРИАНГУЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.* і *док.*, *перех.*, *мат.*, *геод.* Здійснювати триангуляцію.

ТРИАНГУЛЯЦІЙНИЙ, а, е, *геод.* Стос. до триангуляції (у 2 знач.). *Державна триангуляційна сітка є головною геодезичною основою для проведення топографічних зйомок і інженерних розвідок на всій території Радянського Союзу* (Інж. геод., 1959, 19).

ТРИАНГУЛЯЦІЯ, і, ж. 1. *мат.* Метод визначення величин відстаней на земній поверхні, за яким остання розбивається, поділяється на трикутники; при цьому вимірюється сторона одного з трикутників і горизонтальні кути всіх трикутників безпосередньо, решта ж сторін визначається тригонометричними обчисленнями.

2. *геод.* Визначення положення опорних точок на земній поверхні для топографічного знімання місцевості. *Друга можливість використання штучних супутників Землі для геодезії — це космічна триангуляція* (Знання..., 11, 1966, 24); *Для вимірювання Землі у XVII—XIX століттях використовували точний метод триангуляції* (Наука..., 1, 1964, 38).

ТРИАС, у, ч. Перший із трьох періодів мезозойської ери геологічної історії Землі. *Відклади московського ярусу в районі між селами Губинихом і Голубіакою некретити потужною товщею гальки, яка являє собою базальтні утворення триасу* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 24).

ТРИАСОВИЙ, а, е. Стос. до триасу. *Триасові відкладення*.

△ **Триасовий період**; **Триасова система** (формація) — те саме, що **триас**. *Триасовий період — один із найспокійніших періодів мезозойської ери і в цілому в історії Землі* (Курс заг. геол., 1947, 270).

ТРІБНИЙ, а, е, *діал.* Потрібний. *Гай, гай! Не трібні тут мовали: Шукають іншого пани Неситим оком...* (Стар., Поет. тв., 1958, 30); *Ще мені самому ця книжка трібна* (Сл. Гр.).

ТРІБУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* і з *інфін.*, *діал.* 1. Називати, переживати. — *Що ж робити, братчики! — промовив Воек. — Негарно ж нам утікати з війни, навіть не трібувавши бою* (Фр., IV, 1950, 90).

2. Пробувати (у 1, 3 знач.). *Так вона (сліпа кобила), заки ступить, то все трібує — в ще земля, чи вже ні?* (Март., Тв., 1954, 44); *Ті люди снівають — мабуть, вони щасливі! І Іван трібував заглянути у власне нутро і спитав сам себе: «А я, чи ж я щасливий?»* (Фр., III, 1950, 147).

ТРІЄР, а, ч. Машина для очищення та сортування насіння. *У коморі біля трієри Оксанина ланка. Очищають пшеницю. Як ті кулети, строчать трієри* (Головко, I, 1957, 393); *Насіння льону від насіння амброзії очищають на льоновому трієрі* (Бур'яни., 1957, 122).

ТРІЄРА, п, ж. Судно з трьома рядами весел у давніх греків.

ТРІЄРОВАННИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **трієрувати**.

ТРІЄРУВАТИ, юю, уєш, *недок.*, *перех.* Очищати, сортувати на трієрі. *Трієрувати насіння*.

ТРІЄРУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **трієрувати**.

ТРІЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **трієра**. *Залишати дітей друзьорічниками не менш шкідливо, ніж натягувати їм рятівні трієчки* (Літ. Укр., 23.IX 1969, 4).

ТРІЄЧНИК, а, ч., *розм.* Учень, який постійно одержує трійки за успішність.

ТРІЄЧНИЦЯ, і, ж., *розм.* Жін. до **трієчник**.

ТРІЄЦІЛЛЯ *див.* трійцілля.

ТРИЙКА, и, ж. 1. Назва цифри й числа 3. — *Ось, — вчитель записав діда Сливу під номером другим... — За дійкою ж завжди слідує трійка* (Ю. Янов., II, 1954, 120); // *розм.* Кількість із трьох одиниць. *Гармаші довго*

оглядалися на нерухому трійку [Фелікса, Валю й Толо], і кожному хотілося підхопити їх, притулити міцно-міцно до серця (Ю. Янов., II, 1954, 46); *Яке ж нещастя пронеслося над лебедими ключем, що на воду опускається лише трійка птиць?* (Стельмах, I, 1962, 454); // *розм.* Назва різних видів транспорту певного маршруту, нумерованих цифрою 3.

2. Оцінка успішності учня, що в п'ятибальній системі означає «задовільно». *За одну хвилину вона встигла розповісти братові, що в школі отримала дві п'ятірки і одну трійку* (Зар., Світло, 1961, 7); *В мене були і трійки і четвірки. Була й одна п'ятірка — за читання* (Сміл., Сашко, 1957, 61).

3. Трос копей, запряжених поряд в один екіпаж. *Несеться Стрий у трійці, розтягнутий в лети струною* (Тудор, Народження, 1941, 125); — *Ми вийшли до річки, бачимо: мчать на запряженій трійкою бричці якесь пани* (Юхвід, Оля, 1959, 205); // *Екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми; трійка*. *Прикрашена квітлами й двійками, трійка птицею мчала по слобідських вулицях* (Шиян, Вибр., 1947, 5); *Летить, летить у ніч морозну трійка, І Пушкін в ній — граючого гонець...* (Шер., Щастя., 1951, 27).

4. Керівна група, комісія тощо з трьох осіб. *Стояров, Куропатенко і Галя Мірошніченко були керівною трійкою страйкового більшовицького центру* (Смолич, Світанок., 1953, 161); *Отут і дістав я директиву підпільної трійки обстріляти військовий поїзд* (Ю. Янов., II, 1958, 246).

5. *розм.* Чоловічий костюм, що складається з піджака, штанів і жилета. *Ласточкин.. обскигнув свою доброту купецьку трійку синього «бостону»*. *Піджак, жилетка і штани справді були в бездоганному стані — випрасувані й без порошочки* (Смолич, V, 1959, 438); *На той час зайшов Гілак. У корчовній випрасуваній трійці, при галстукі* (М. Ю. Тари., Дещ., 1963, 10).

6. Гральна карта з трьома вічками однієї масті. *Бубнова трійка*.

ТРИЙКАР, я, ч., *заст.* Візник на трійці (у 3 знач.).

ТРИЙКО, *невідм.*, числ. кільк., *збірн.*, *розм.* Те саме, що **трєб**. *Зосталося тепер у Одварчині гати тільки трійко* — Горпина, *Солоха та вона* (Мирний, I, 1954, 61); *Впіймалося з трійко окунці, і Миколина юшка лаяла з апетитом* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 74); *Катерина збрала хліба, врізала шматочок сала, з-під лави дістала трійко качиних яєць і подала дітям у відро* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 137).

ТРИЙЛО, а, с., *діал.* Отрута. *Він чув від неї страшну історію про те... як вона потім думала собі смерть заповідати, як налагодила собі трійло з сірників, але скляночка з отрутою розбилася* (Март., Тв., 1954, 448); *Лякаєся її [зради], — се джмон злий... розпука, що тискає в руки трійло* (У. Кравч., Вибр., 1958, 50); *У порівн. *А мелодія пісні — неначе солодке трійло, яким вона сама себе затрує* [затруєс], а більше нікого (Жоб., За ситуаціями, 1914, 141).

ТРИЙНИЙ, а, е: △ **Трійне правило** — правило для розв'язання арифметичних задач, у яких величини пов'язані прямою або оберненою пропорційною залежністю.

ТРИЙНИК, а, ч. Предмет, що складається з трьох якихось частин або який має три однакові частини. *Стояки полок до магістральної труби присиднують за допомогою трійників та сиделок, які додаються до комплекту автопоїлки* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 328); *Сьому сріберну пудову добре, друзі, поводити на гнучкому бамбуку, на співучому капроні, на сталевій трійнику* (Гонч., Вибр., 1959, 273); // *Частина трубопроводу — невелика трубка з трьома патрубками для*

з'єднання відгалужень. Трійники і хрести застосовуються при відгалуженні трубопроводу від магістрального під прямим кутом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 320).

ТРИЙНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до трійник.

ТРИЙНЯ, і, ж. Те саме, що трійнята. — Діло життєве... — *продовжував своє Андрусь. — За першим разом трійня — і всі хлопці* (Кол., Терноп., 1959, 372).

ТРИЙНЯТА, ят, мн. Троє дітей, народжених одночасно однією матір'ю; троє близнят. *Ти гостям підноси чарку і, звичайно, не пущу.. Щоб ціло здоров'я й сила, Мала б доньку десь до свят, А якщо б синів родила, То не менше, як трійнят* (Мал., Звенигора, 1959, 180); // Троє малят, народжених одночасно самою. 200 віцежатою привели дитинят. 9 — трійнят, а одна — четверо янят (Рад. Укр., 5.VI 1959, 2).

ТРИЙЦЯ, і, ж. 1. У християнській релігії — триєдине божество, у якому поєднуються: бог-отець, бог-син і бог-дух святий.

2. розм. Про трьох осіб, людей, що пов'язані між собою близькими стосунками, часто бувають разом і т. ін. *Оця трійця* [Янек, Владек і Адам] була серед чотирьох десятків ув'язнених, як сонячний промінь серед похмуро-сумних скель (Досв., Вибр., 1959, 133); *Ми з сестричкою.. спостерігали, як добродійна, благочестива трійця в ім'я святої правди на землі аж кривила та вижимала останні соки з богопротинного зеленого змія* (Ковінька, Кутя., 1960, 8); *Образно. *Найсильніше враження.. справила на мене ця трійця: Пісня, Кобзар і Гоголь, твори, яким я не знаю рівних в світовій літературі* (Вас., IV, 1960, 50).

3. розм. Те саме, що трібс. *Крізь бамбукові хащі неквапом просуються якісь величезні сірі громади.. Ціле стадо слонів. Шестеро старих і трійця підслоників* (Смолич, II, 1958, 45); *У тонах убивчої сатири малює драматург [М. Бірюков] .. трійцю колишніх голів колезів, що вважають нижче своєї відності піти працювати в поле і зранку до вечора грають у дурня* (Рад. літ-во, 3, 1962, 21); // у знач. присл. **трієюцею**. Утрох. *Нерідко вони ходили трійцею в степ виглядати Цимбала* (Гончар, Таврія, 1952, 386).

4. част. Трисвічяк. *На столі трійця в васильках, в калині, казанок з кропильцем, надпалена свічка воскова* (Сл. Гр.); // Три з'єднані разом свічки. *Став боярин, старша дружка і світилка стала, Шаблю й трійцю восковою у руках держала* (Сл. Гр.); *Кругом його [Василя] базато віечат-світилок і молодих сваток з за-свіченими трійцями в руках* (Н.-Лев., II, 1956, 425).

5. церк. Те саме, що трійця; зелені свята.

ТРИЧАКВ, ів, мн. Те саме, що трійчата. *Із-за останньої шкрити вишов чоловік у брилі з трійчаками на плечі* (Десняк, Десну., 1949, 295).

ТРИЧАСТИЙ, а, е. Який складається з трьох однакових частин. *Потрібно вжитися за металізацію ферми, бо досі найскладнішими «вузлами» її тепличного оснащення є дільниці і трійчасті вила* (Вол., Місичне срібло, 1961, 218); *Куш сумиць складається з кількох коротких стебел, які несуть на собі 8—10 трійчастих листків з короткими черешками* (Сад. і ягідн., 1957, 25).

△ **Трійчастий нерв** — п'ята пара черепномозкових нервів людини та хребетних тварин, що складається з трьох гілок: орбітальної, верхньощелепної та нижньощелепної. *Біль у дільці трійчастого нерва також, очевидно, має вегетативне походження* (Фізіол. ж., II, 6, 1956, 101).

ТРИЧАТА, ят, мн. Вила з трьома ріжками. *У руках у мене вила-трічата, залізні* (Вяшвя, I, 1956, 254); *Бере рибак трійчата-вила. — Траву на вилах просвіа* (Нех., Ми живемо., 1960, 104).

ТРИЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трійчастий. *З трійчатими вилами на плечі.. Люда брела на колгоспний двір... (Вол., Дні., 1958, 140); Над майдацом біло горіли трійчаті ліхтарі* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 91).

ТРИЧАТКА, и, ж., розм. Предмет, що складається з трьох однакових частин, який має три однакові частини. *Підвіз [управитель] увору правцю і по ній аж до стегна висунуло темне плетиво нагайки-трічати* (Стельмах, I, 1962, 23); *Ці незрозумілі слова — кажуть, ніякими в церкві службу править — підкріплювалися трійчаткою, трірежним батіжком* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 19).

ТРИЧАТКИ, ток, мн. Те саме, що трійчата. *Як ішов [Давид] у тату, взяв вила-трічатики й поставив у кочерах* (Головки, II, 1957, 135); *Тут він на мене зوجهм. Вибив я трійчатками з його руки ніж і зчепились ми, качавсь по землі* (Мур., Бук. повість, 1959, 171).

ТРИЧЕКИ див. тріньки.

ТРИНОЧКИ див. тріньки.

ТРИНЮНІ див. тріньки.

ТРИНЮСІ див. тріньки.

ТРИНЬКИ, **ТРИНЕЧКИ**, **ТРИНОЧКИ**, **ТРИНЮНІ**, **ТРИНЮСІ**, присл. Зменш.-пестл. до трішки. *Але як пісень не тягли, А молоді не могли Ні тріночки розвеселити: Да й як-таки з нелюбом жити? (Укр. поетиромантика., 1968, 286).*

ТРИО, невідм., с. 1. Музичний твір для трьох інструментів або трьох голосів із самостійними партіями в кожного. *Починається тріо: «Чайка скигить, літаючи, мов за дитми плаче»* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Тріо для скрипки, віолончелі та контрабаса.*

2. Ансамбль із трьох співаків або музикантів для виконання таких творів. *Кропивницький навчив Івана граци на секунді, Миколу — на віолончелі, і вони з глибоким почуттям виконували українські пісні, перекладені Кропивницьким для тріо* (Життя Саксаганського, 1957, 13); *Серед ансамблів найкращою художньою досконалістю відзначається тріо сестер Байко* (Мист., 4, 1960, 5); // Три співаки або музиканти, які виконують взагалі музичний твір. *Тріо-музики завзятю витинали новітній фокстрот* (Досв., Вибр., 1959, 393); // у знач. присл. Трьома голосами, на трьох інструментах. *Потім, що називається, таки розгойдали й Ростислава і заспівали тріо давно неспіваного Даргомижського* (Ле, Право., 1957, 44).

3. перек. Про трьох осіб, людей, що пов'язані між собою дружбою або завжди бувають разом. *Вони [хлопці] літали однакові з нашою Олесею (14—15 літ), і все тріо провадить життя досить веселе* (Л. Укр., V, 1956, 85).

4. Середня частина деяких видів інструментальних п'єс, танців і т. ін., більш спокійна та мелодійна, ніж перша та остання.

ТРИОД, а, ч. 1. Трьохелектродна електронна лампа, в якій є катод, анод і керуючий електрод (сітка); використовується в радіотехніці та інших галузях техніки для підсилення, детектування й генерування електричних коливань. *Тріод ніколи застосовується в усіх галузях електроніки, бо в кожній з них виникає необхідність підсилювати той чи інший сигнал* (Знання., 3, 1974, 29).

2. Трьохелектродний напівпровідниковий прилад (транзистор). *Кристалічні тріоди мають ряд переваг перед радіолампами. Вони значно економніші, бо не потребують струму на розжарювання* (Наука., 2, 1958, 9).

ТРИОДЬ, і, ж. Книга церковних пісень і молитов — тріп'єсенних канонів.

ТРИОЛЕТ, а, ч., літ. Написаний на дві рими вірш із восьми рядків, із яких четвертий і сьомий повторює перший рядок, а восьмий — другий. Невичерпно різноманітний був Франко і щодо форми. Ми знаходимо в нього і канонічні форми — терцини, сонети, октави, тріолети (Рильський, III, 1956, 268).

ТРИОЛЬ, і, ж., муз. Тричасткова ритмічна фігура в музиці двочасткового розміру; група з трьох ритмічно однакових нот, що дорівнюють за загальною довготою двом нотам того ж написання. Превалюючим елементом у них [думах] є музична декламація (речитатив), і лише в закінченні періодів мелодійний фактор переважає, даючи нам широко розвинену каденцію з бароистичними тріолями та мелізматичними прикрасами (Іст.-укр. музики, 1922, 69).

ТРИОЛЬНИЙ, а, е, муз. Прикм. до тріоля. Хор струнних інструментів відтіняє м'яке гудіння кларнета на тріольному рухові, що гармонізує зі звучанням струнної групи (Мист., 1, 1959, 28); *Тріольна нота*.

ТРИОЛЬНІСТЬ, пості, ж., муз. Абстр. ім. до тріольний. Велику роль у метричній структурі Концерту [Л. Ревуцького] відіграє тріольність: фанфарні заклики в першій частині й у вступі до фіналу, тридольний розмір другої частини (Мист., 3, 1966, 34).

ТРИПІ, присудк. сл., розм. і. Уживається за знач. **тріпнути** і **тріпнутися**. Дівчина стояла задумана. Потім віяма — *тріп...* (Головко, I, 1957, 218); **Образно. Оце й вечір... Він голубий... Він із Яйли голубою кадрюю на південній кримській березі тільки — тріп! і накрив...* (Вишня, I, 1956, 196).

2. Уживається за знач. **тріпнути**. — *Чого ти плакає? — Кирило йому: Га, чого? — Та тріп, та тріп по щічках його пальцем* (Тесля, 3 книги життя, 1949, 34).

ТРИП², у, ч., заст. Слід. Я у той тріп пішла до коршми [корчми] (Сл. Гр.).

ТРИПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мян. ч. до **тріпати** 2, 3. *Тоді дерево змурилося й сердитися, що світять на нього, волого [голе], смиканого [смикане] та тріпаного [тріпане]* (Вас., Незібр. тв., 1941, 47).

ТРИПАНИНА, я, ж., розм. Дія за знач. **тріпати** 1, 2, 4.

ТРИПАННЯ, я, с. Дія за знач. **тріпати** і **тріпатися** та звуки, утворювані цією дією. *Тихо підходили до озера. Прислухались. На озері жирувала дичина. Чулося тріпання пташиних крил* (Збан., Над Десною, 1951, 212); *В неї серце дуже тривожно тріпалося: вона почувала кожний рух його, чула кожне тріпання* (Н.-Лев., V, 1966, 125).

ТРИПАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **тріпати**. — *Іч, гарна яка! Іч, яка хороша стала! — хвалив він її, тріпаючи її своєю невеличкою білою рукою по її повнії щоді. Від того тріпання біла кров у Христине лице, приливала у голову* (Мирний, III, 1954, 181).

ТРИПАТИ, аю, аеш, недок. і. *неперез.* Часто робити рвучки, неширокі помахі чим-небудь; дрібно махати, трясти (у 3 знач.). *Десь узявся і комар і, тріпаючи крильцями, загзе у повітрі* (Мирний, I, 1954, 253); *Тріпала крильми [пташка] на місці накружено* (Коцюб., II, 1955, 231); *Броня.. ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спиналася в розмові й тріпала рукою, силуючись нагадати собі забуте слово* (Март., Тв., 1954, 442); *Мариня знову розлілася на танчани, розгустила коси, і вже не чесала — тріпала ними, як пряжею* (Вільде, Сестрин., 1958, 341); *Він витирав хустинною головою, ліз за шию, тріпав назувою сорочки, щоб якось остудитися* (Д. Бедзик. Серце., 1961, 171); // *Трясти, хитати (головою, часто на знак заперечення, негоди тощо).* — *Ні, ні! — кавав Сухобрус, тріпаючи головою*

(Н.-Лев., I, 1956, 360); — *Що за чорт! — голосно ласться Огей і тріпав головою, щоб збутився цього дивацького настрою* (Досв., Вибр., 1959, 205); // *Посилено, прискорено битися (про серце). Серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлився по всій її істоті* (Коцюб., I, 1955, 283).

2. *перез.*, *рідко*. Те саме, що **тріяти** 1. *Бодай тебе, дівчиночко, сім раз дідько тріпав, така нічка темньєнка, я до тебе сіпав* (Коломийки, 1969, 146); *Коли німець подав свою руку, то Івас пригнувся був, щоб поцілувати. — Не, не, не надо. Так прямо. За руки, отак, — і почав тріпати Івасеву руку* (Мирний, I, 1954, 201).

3. *перез.* Трясучи що-небудь, очищати від пилу. *Тріпай килим* (Сл. Гр.); *Посходили [дівчата] з соломоконителя [соломокопувача], розг'яували свої хустки і, віддижуючись, шумно тріпали їх від пилуки* (Д. Бедзик. Серце., 1961, 106).

ТРИПАТИ, аю, аеш, недок., розм. 1. *тільки 3 ос., перез.* Із силою смикати, шарпати, бити, надати що-небудь (про вітер, хвилі тощо). *Бачу, як тріпав вітер блакитний кінець вуалі* (Коцюб., II, 1955, 418); *А вітер волосся йому тріпав-чесав...* (Головко, I, 1957, 227); *Гордій ще здалеку побачив, як вітер тріпав хвіст диму з димаря бабиної тати...* (Коп., Вибр., 1948, 251).

◇ **Тріпати ім'я** іч *чис* — часто згадувати, повторювати чітко ім'я без особливої потреби, несерйозно або недобррозичливо. — *Це й я чує, — потопиєся Батулі і зовсім «байдуже» закінчить: — Моє ім'я тріпало, ледве обкараскає* (Ле, Міжгір'я, 1953, 473); **Тріпати нерви**, *рідко* — те саме, що **Псувати нерви** (див. **нерв**); **Тріпати язиком див. язик**.

2. *перез.*, *перез.* Трясти, тіпати, бити (про хворобу, дріж і т. ін.). *Мене почала тріпати лихоманка* (Досв., Вибр., 1959, 107); // *безос.* І хоч тріпало всю дріжджу під прокизлими ранніми дощами... а все же.. вільготніше дихалося їй навіть там, в отім стужнім, незатишнім полі, ніж в остогидлій Гандзінній таті (Крот., Сини., 1948, 26).

3. *перез.*, *рідко*. Те саме, що **попліскувати** 2. — *Іч, гарна яка! Іч, яка хороша стала! — хвалив він її, тріпаючи її своєю невеличкою білою рукою по її повнії щоді* (Мирний, III, 1954, 181); *На другий день Рустем не мав відбою від нових знайомих, що стискали йому руку, тріпали по плечах, хвалили та прохали книжок* (Коцюб., II, 1955, 142).

4. *перез.*, *рідко*. *Смикуючи, шарпаючи за що-небудь, завдавати комусь болю. Часом [Яків] очіпок стягне [з жінки] та за коси тріпав* (Григ., Вибр., 1959, 137).

5. *неперез.*, *фам.* Іти, бігти; поспішати. *За касалок кишки тріпай сім миль пішки* (Номпс, 1864, № 6473); *Із-за Комарна в куди тріпати до Губич — встали рано, уйшли кусник, аж от і Борислав перед очима* (Ков., Тв., 1958, 38).

6. *перез.* і *неперез.*, *фам.* Істи з апетитом. *Тріпай, Мартине, мати ще підкине* (Номис, 1864, № 11999).

ТРИПАТИСЯ, тріпаюся, тріпаєшся, *недок.* 1. Судорожно смикатися, битися. — *Щоглик! Щоглик! — Дітки раді! — Щоглик! — тільки і слізця. А він тріпаєся на припаді, Марно реваєся із сльוצя* (Граб., I, 1959, 141); *Біля її [баби] ніг стояв кошик, у якому тріпаєся зв'язана курка* (Тют., Вир, 1964, 67); **Образно. Шопи в неї горіли, в грудях тріпалося прикрі почуття несповненого обов'язку...* (Коцюб., I, 1955, 314); // *Кошувальськео здригати всім тілом. Риба блищала проти місяця білою, як срібло, лускою, тріпалася, повивалася в сітці* (Н.-Лев., I, 1956, 60); — *Джитрику, ріднесеньки! — шос-ес нарбади! — кричала. Кричала.. і тріпалася на постелі, розривалася в сухих рибачих...* (Хотк., II, 1966, 253); **Образно. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба* (Коцюб., I,

1955, 387); // Ширятн, рвучко махати крилами в повітрі. *Шукачі тріпались уже в височині. В траві гарячої шукаючи поживи* (Рильський, Поеми, 1957, 29); // Колыватися, тріпотіти (про крила птахів, метеликів і т. ін.). *Серед блиск наметів її [квітки] тріпались крильця синіх метеликів* (Коцюб., II, 1955, 214); *І кожного року з змісточка вилітатиме нове покоління, нові крильця будуть тріпатися в чистому, прозорому .. повітрі* (Тют., Впр, 1964, 202); // Посилено, прискорено битися (про серце). *В неї серце дуже тривожно тріпалось: вона почувала кожний рух його, чула кожне тріпання* (Н.-Лев., V, 1966, 125); *А Максим лишився сам у боярським наметі, в серцем, що тріпалось від якоїсь неясної мшанини радості, і тривоги, і надії* (Фр., VI, 1951, 107).

2. тільки 3 ос. Мерехтити, блимати, нерівно горіти (про полум'я, світло тощо). *Важким холодним сном за затию спала земля, а високо над нею тріпались зорі, немаче в небесному акваріумі грали золоті рибки* (Коцюб., II, 1955, 105); *Тут ні до чого була малярська свічка, бо й так було видно, як удень: бронетранспортери падали навпроти вікон. Мерехтливее сайево тисячами німиз крил тріпалося в залі* (Гончар, III, 1959, 160).

3. заст. Сердяться, гарячаться. *Не тріпайся, а попередь розпитайся, што винен* (Сл. Фр.); *Не тріпайся, Октаве, не тріпайся, не вводи мою душу в тяжкі гріхи* (Стельмах, I, 1962, 440).

4. Пас. до тріпати 3.

ТРІПАТИСЯ, ається, *недок.* Розвиватися, колыватися в повітрі, на вітрі тощо, рухатися від подуву повітря. *Да й страшна ж вона була! Без хустки, світі коси тріпаються по плечах* (Вовчок, I, 1955, 83); *Біла корова на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця* (Коцюб., I, 1955, 188); *Вігачючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папери тріпалися на бюрку* (Март., Тв., 1954, 253).

ТРІПАЧКА, н, ж., *розм., рідко.* Канчук, реміньний нагай. — *Шо, ти ще пащечку рознімаєш? — лютьєся канчал, замажучище здаєлка тріпачкою* (Фр., I, 1955, 303); *Уздів Яким, що зле: отець при дверях споглядає на кульку, де висіла реміньні тріпачка, котру ще з війська собі виміс* (Ков., Світ., 1960, 7).

ТРІПНУТИ, ну, неш, *док., перех. і неперех.* Однокр. до тріпати. *Підскокую [горобчик], тріпнує крильцем, чвірінькує та й єть полетіє* (Л. Укр., III, 1952, 480); *Щось холодне досягло неспіло її руки. У відної зітхало Від жаху серце. Тріпнула чимдуж. То був кленовий мертвий лист* (Мясик, Верховиття, 1963, 88); *Катя тріпнула червоными кісничками, замагала руками* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 32); *Ніца тріпнула головою. Цур їм пек а такими думками. Казна-що лізе в голову* (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 60).

ТРІПНУТИ, ну, неш, *док., перех. і неперех.*, *розм.* Однокр. до тріпати. *Старий тріпнує Семена по плечу, турнує від себе, щоб глянути, чи добре стоїть на ногах* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 15).

ТРІПНУТИСЯ, тріпнуся, тріпнешся, *док.* Однокр. до тріпати 1, 2. *Сажновський одімкнув двері й міцно взяв її об руку.. Була тріпнулась, та стиснула дуже й глянула з погрозою* (Головко, II, 1957, 176); *Вік прокракав [крук] так розгучно.. А сидів — не ворухнеться, Цером злегка не тріпнеться..* (Гр., I, 1959, 463); *Вона так прієтно виглядала своїми чорними очима, що й кал'яне серце тріпнулося б, уздрієши таку красуню* (Мирний, III, 1954, 286); * *Образно. Тепер навколо носа лаєка лишили аморішками тріпнулася зість* (Стельмах, I, 1962, 395).

ТРІПОНУТИ, ну, неш, *док., однокр., перех. і неперех.*, *розм.* 1. Підсил. до тріпнути. *Чайка тріпонула*

крилами і спала на сніг (Трубл., Крила., 1947, 6); *Зінько звацько тріпонує чубом* (Кучер, Прощай., 1957, 81); *Командуючий прієтно тріпонує його руку* (Лев. і Лев., Півд. захід, 1950, 285).

2. Підсил. до тріпаути. [Коломіїч х а:] *Пожалятися здумав! Та я тебе як тріпону!..* (Стар., Вибр., 1959, 354); *Комсомолец вхопів з голови промовеця гаптовану пливову тюбетейку і з усього розмазу тріпонує нею по його обличчю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 506).

ТРІПОНУТИСЯ, нуся, нешся, *док., однокр., розм.* Підсил. до тріпаути. *Тріпонуєсь Федір Пилипович, наче хлюпнує зтось холодним на нього [Іщук, Вербівчани, 1961, 344]; Тріпонуєсь орел крилами, Вгору голову підняв* (Щог., Поезія, 1958, 409); *Біла виохотана борода його тріпонулася, горіли в зніві слова і в бровях очі* (Ле, Наливайко, 1957, 122); *За дверима щось тріпонулося, ніби хто плазкою війнує* (Досв., Гюлле, 1961, 23).

ТРІПОТАННЯ, я, с. Дія та стан за знач. тріпотати й звуки, утворювані цією дією. *Я живу у минулому, я бачу, чує, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі перипетії тих почувань* (Коцюб., I, 1955, 178).

ТРІПОТАТИ, оту, бчеш і **ТРІПОТІТИ**, оту, отіш, *недок.* 1. Часто, дрібно колыватися, дрякати. *То комин [гуральні] упаде в око, то дим, як чорний кудлатий змії, тріпоче в повітрі* (Коцюб., II, 1955, 85); *Тріпоче сокір, сріблом потемнілим знімаючись у вогуку височинь* (Рильський, I, 1960, 219); *Високо підніс він [Мотор] праву руку, а в ній легенько тріпотів папирець* (Кир., Вибр., 1960, 344); // *Швидко махачючи крилами, тріпатися в повітрі (про птахів, метеликів і т. ін.). Взорі.. жайворон тріпоче* (Дор., Три богатирі, 1959, 83); // *Швидко, безперестанно рухатися, колывати, махати чим-небудь. Небо всміянулось до його, до Зінька, так саме.. як до тих метеликів, що тріпотали кольористими крильцями над зеленими хвилями [хлібів]* (Гр., II, 1963, 322); *Жайворонек в небо весело завивав, крильцями тріпоче, пісню залиєся* (Щог., Поезія, 1958, 102); *З кожним разом течія все скупіше тріпотіла золотими прожилками* (Стельмах, II, 1962, 186); // *Маяти, розвиватися (на вітрі, у повітрі тощо). Гуляють сіяєські чоботи, лопотять підтички і тріпотять на вітрі стрічки діачат* (Коцюб., II, 1955, 8); *Прапор над нашим сльббодом тріпоче, тріпоче* (Мал., Запов. джерело, 1959, 51); // *Мигтіти, мерехтити, блимати (про світло, вогонь і т. ін.). Чорні змари грізно йдуть від моря.. В них тріпочуть блискавиці сині..* (Забіла, У.. світ, 1960, 164); *Зорі мигтіли, тріпотіли по обрїю, мов живі* (Гончар, Новели, 1954, 171); *Увесь світ тріпоче-мічитьє в моїх очах і віддаєє та й віддаєє лебедів* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 8); // *Звучати тремтливо, перелякчасто (про голос, звуки). І поки грав Марусяк, поки тріпотіли в осіннім небі останні ридання лебединої пісні, — в великим очарованню [очаруванні] стояла товпа* (Хотк., II, 1966, 294); *Переличастий тенорок, незгольно тріпочучи, зразу ж бере за душу* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 553).

2. Судорожно здригатися всім тілом. *Біду собі купила Та й за свої гроші.. І кривий, і сліпий, Ще й до того горбатий, А як стане тріпотати, Треба з хати утікати* (Україна., I, 1960, 345); — *Катре! — почу, — а Катря як стисне мені руку: — Іде, іде [Чайченко], просто до нас іде! — шепче, а сама так і тріпоче* (Вовчок, I, 1955, 190); *А він [шупак] тріпоче та стрибає в кошику* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 75); *В руках Режо качка положливо тріпотіла, а його пальці відчували калатання вбентеженого пташинного серця* (Досв., Гюлле, 1961, 62); // *Часто й посилено битися*

(про серце). *Б'ється, тріпоче гаряче серце. Воно відчуло радість* (Чорн., Вязвол. земля, 1950, 101); *Серце тріпотить — бо ось перед очима низенькі хати, заснулі дерева, сіра коляя дороги* (Коп., Лейтенанти, 1947, 8); // *Злегка дрижати, тремтіти. Син третєся біля батька, мочить, тільки ніздрі тріпотять* (Тют., Вир, 1964, 328); * *Образно. Коли уся душа тріпоче, як білий парус на човні, — Тоді рука моя не хоче Пером виводити пісні* (Рильський, I, 1960, 138); // *перен.* Ледве помітно проявляється (про життя, усмішку тощо). *Життя тріпотіло, билося в ньому [пораненому] кволим возником в степу на осінньому вітрі* (Коз., Гарячі руки, 1960, 129); — *Яка ти слава, Уляно, при місяці, звісно. — Ну що ти вигадуєш? — ніяковіє від його слів дружина, а в пухки кучокха її уст спокійно тріпоче щаслива усмішка* (Степняк, I, 1962, 481).

3. *перен., рідко.* Те саме, що тремтіти 3; дрижати (у 3 знач.). *Ні, тріпотіть ви, людюди, І ви, ганебні зрадники! Ось вже помсти час надійде, Знайдуться на вас месники* (Пісні та романси..., II, 1956, 265); *Налялясь вже були кров'ю жили Ясенові, ось-ось вибухне страшний його гнів, що від нього завжди тріпотіло все навкруги, кидалось уривтці. Але все ж раптом ушух, підкорився жіноці* (Крот., Синь., 1948, 16); *Скільки ж треба сонця, ласки, квітів по останнім святі перелом, щоб одивили діти тріпотіти перед чорним привидом тривог!* (Забіла, Поезії, 1963, 50).

ТРІПОТАТИСЯ, *очу́ся, бчешся, недок.* Те саме, що тріпотіти 1, 2. *Лиш зелений листок перед бурею так тріпочеться, як її Катерина* (Стеф., I, 1949, 236); *А над головою Чайнятко [Чашнятко] кириче, Тріпочеться, в'ється І далі десь киче* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 231); *Зав'язав Кметик бугзькові крила, щоби не тріпотався, покладав після зламаної ногу, обв'язав кріпко шматинною і так поніс до себе* (Ков., Світ., 1960, 123); *До пана спершу прилетів гонець, А там і бранця привезли, бідашу, Що тріпотався од дурного страху* (Рильський, II, 1956, 25); *Серце мов, що було мов кедрина, Гнеться-тріпочеться, наче лозина* (Крим., Вибр., 1965, 286).

ТРІПОТІННЯ, *я, с.* Дія за знач. тріпотіти та звуки, утворювані цією дією. *На них [порохон] налітає вітер, міцно ханає за кінци, й тоді над коронами виразно чути сумне тріпотіння прапорів* (Епик, Тв., 1958, 417); *Маленька пташка уперто літала над головою в Дорі. То підіймалася, то опускалась з писком і з дрібним тріпотінням коротких крил* (Кочуб., II, 1955, 381); *Почувиши живого життя тріпотіння, Цілюються з сонцем гаї та поля* (Гр., I, 1963, 94).

ТРІПОТІТИ *див.* тріпотіти.

ТРІПОТЛІВИЙ, *а, е. 1.* Який часто, дрібно коливається, дрижить, тріпоче. *Свічка горіла, і вогник її покрученою ледь тріпотливою ціркою кіптяви тявса догори* (Смолич, I, 1947, 9); *Сіроокий парубок виходив з молодого жита і проткаєв Лукії тріпотливою червоною квітку* (Донч., III, 1956, 59); // *Який безперестанно здригається, рухається. Він і сам не знав, як користуватися цією тріпотливою стрілкою на круглому блискучому диску під товстим дзеркальним склом, а вже солдати напевно не зможуть користуватися компасом* (Тулуб, В степу..., 1964, 221); *Зуби його цокотіли, і руки зробилися тріпотливими, неспокійними, вони ніби шукали чогось* (Тют., Вир, 1964, 322); *У хвилину збудження її тріпотливі вії знімаються раптом угору, блискучі очі нерухомість* (Галан, I, 1960, 456); // *Який має, розвивається (на вітрі, у повітрі). Саме в цей час з-за лісу виглянує краєчок сонця, і перші промені заграли на хвилях мого тріпотливого прапора* (Сміл., Сашко, 1957, 73).

2. *Який судорожно здригається всім тілом. Мовчки поставив він на камінь сапет, повний тріпотливої риби* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 287); // *Який часто й посилено б'ється (про серце). Тріпотливе серце школяра наповнилося невимовною гордістю* (Донч., Вибр., 1948, 125); // *Який мигтять, мерехтять, блимає (про світло, вогонь і т. ін.). Благословен, хто вигадав маяк, Цей промінь, що спалає над морем, Надії й віри тріпотливий знак* (Рильський, III, 1961, 301); *Тріпотливий вогник визопів з темряви сонне обличчя Чернявої* (Донч., II, 1956, 50); // *Який звучить тремтливо, переливчато (про звук, голос і т. ін.). Звідкільсь із городу долинули до нього якісь хвилюючі, тріпотливі звуки* (Донч., VI, 1957, 115); *Замість мелодійних жайворонків, замість їхньої тріпотливої веселої пісні, степ сповнився криканням чорного жайворонка* (Д. Ведзик, Серце..., 1961, 257).

ТРІПОТЛІВО, *Присл. до тріпотливий.* *Він потрагався з величезним напруженням, дуже, тріпотливо* (Кудзич, Пов. і пов., 1938, 253); *Самий вигляд сина її сп'янив: мале, радісне, підбігло, плутаючись у бабиному ладмітті, тріпотливо припало до колін* (Гончар, II, 1959, 194).

ТРІПОТНО, *присл. 1.* Те саме, що тріпотліво. *Серце його тріпотно билося, як записнута в дологах птиця* (Рибак, Що сталося..., 1947, 3).

2. *рідко.* Те саме, що тріпетно. *З тієї пори не рік пробіг, В недолях сила надломилася; А я забудь твоє не зміг, Як мати тріпотно молилася* (Щог., Поезії, 1958, 261).

ТРІСК, *у, ч. 1.* Різкий звук, який утворюється, коли щось ламається, лопається, тріскає, розривається. *Чути було визуки, оклики, тріск ламаних мблів* (Фр., VI, 1951, 155); *Почує [Іван] ще тріск кості, гострий до нестерпучості біль, що скорчить тіло* (Кочуб., II, 1955, 351); *Пищиків зараз Андрійко не робить, бо стручки на акації вже засохли, покручуєвались, і з них із тріском вискакує дрібне насіння* (Донч., VI, 1957, 489); *Мороз вишкрібає землю так, що димом обгортається, дерева лопається з тріском* (Тют., Вир, 1964, 461); // *Шум від різких, коротких ударів, стуків, пострілів тощо. Переходять [процесії] через плащу, серед диму і тріску петард і цепають у церкви* (Кочуб., III, 1956, 413); *Навіть на плащу під сухий і залушаний тріск барабанів народжувалися в ньому іронічні рядки в ритмі цимклятих барабанів* (Тулуб, В степу..., 1964, 124); *Зірвав вітер і з тріском залюнув в'юнчицю* (Галан, Гори., 1956, 109); *І кулеметів злобний тріск В степу залякотів* (Мас., Сорок., 1957, 451); // *Шум, який утворюється під час згоряння чого-небудь. Весело, з тріском палає в печі сухий комши* (Кочуб., I, 1955, 387); *У кімнату еривається запах жареного м'яса й цибулі... тріск поліні під плитою і брязкіт посуду* (Собко, Скеля..., 1961, 19); // *Характерний звук під час електричних розрядів. Сахно згопила лопатку... і розлючено вдарило по дратві. Сильний сухий тріск із спалахом синіх іскор блискакою розірвав тишу і темніє ночі* (Смолич, I, 1958, 97); *Доц лиш як із відра, небо закалалупилося і зробилося глиняного кольору; раптом біле сіпуче світло різонуло по очах людей і почуся сухий тріск; ...враз заготовило по всіх небесах* (Тют., Вир, 1964, 84); // *Шум, що утворюється під час роботи деяких механізмів, зварядь, інструментів і т. ін. Міхи престрашні надимають [ковалі], Огонь великий розпалається, Нішов тріск, стуж од молотів. Вулкан потіє і трудиться* (Котл., I, 1952, 209); *Спаляти й тріск електрозварки, гуркіт пневматичних молотків — могутня симфонія, у якій народжуються морські судна* (Веч. Київ, 16. XI 1967, 1); [Р а л ь ф.] *В приймачі — тріск. Радіст ні як не може зв'язатися з командиром* (Собко, П'єси, 1958,

91); // Тріскотливі звуки, що їх видають деякі птахи та комахи. *Шебет в гаях солов'я, Коників тріск поміж трав...* (Нех., Чудесний сад, 1962, 24); *На городі.. заходилися два цвіркунки: то один суко стрекотів, то другий.. запонадливий стрекіт вилуцувався із них з болісним тріском* (Гуц., Скупана., 1965, 22).

2. перен., розм., рідко. Великий скандал. *Розлетівся і мій сурток, як кажуть, з тріском, а його ватажок вилетів з того села наавжеді* (Вас., IV, 1960, 25); *Чоловіка, який очолював бригаду до Георгія Петровича, зняли*. Причому, як ми інколи кажемо, з «тріском» зняли (Вітч., 12, 1958, 14).

◇ Провалітися з [великим] тріском — зазнати в чомусь ганебної поразки.

ТРИСКА, ж. Невеликий тонкий шматок деревини, який відколоти або відколосся від стовбура, колоди тощо. *Як дерево вітнуть, кожний тріски збирає* (Номіс, 1864, № 1249); *Відлітає за тріскою тріска, Шнур і крейда показують нам, Як сувору красу обеліска Надавати незграбним дубам* (Рильський, I, 1960, 316); * *У порівн. А жінка його асохла, як тріска, ледве встигаючи літати для його смачні вареники* (Вовчок, I, 1955, 332); — *Не розтравав мені душу цим Яковом, — образу змурнів Терентій. — Відщепився від нашого робу, мов тріска від дерева, і вже не прикладеш, не притулиш її* (Стецьмах, I, 1962, 114); // *Тонкий шматок сухого дерева; скіпка. Приносив [паймит] у хату дров на застра, щепав [скіпав] тріски на підпал* (Вовчок, I, 1955, 297); *Колода репнула, як гарбуз. За якусь хвилину Хома пощепив її на тріски* (Говчар, III, 1959, 226); // *Уламок чогось дерев'яного. Де ж човен дівався, де плавав [плаває] мій милий? Мабуть, він не плавав, бо онде по землі Біліють із його тріски* (Греб., I, 1957, 83); — *За що ви в'єтесь? — твердо одказав він, переломив палицю на три часті, кинув тріски під нід і тихо вийшов з хати* (Мирний, IV, 1955, 116); // *Стружка з дерева. То була страшна курна хата.. Стіни чорні, вкриті сажею. На долу грязь, якийсь бар'єр, тріски, шматки дерева, бо в хаті стояв верстат для стругання дерева* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Гриць.. теслярював. Він покакидав у хаті дудиць, понастругував трісок, що Антонові не було куди й ступити* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14); // *збірн., спец.* Деревообробні відходи, що їх використовують для різних виробів. *Деревину піле з успіхом переробляють на смолу, скипидар, каніфоль, технологічну тріску для виробництва деревинно-стружкових плит* (Рад. Укр., 8-I 1965, 2).

◇ *На тріскі розбивати* (троціяти, ламати і т. ін.) що — остаточно, зовсім знищувати щось. *Розбивав [поет] гітару на тріски і викидав їх у ґрубку* (Сам., I, 1958, 243); *Бачив лев, що розбиті кайдани!.. Виравав арфи в єгиптянок і на тріски поламав* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Троціла, мов грім, бляндажі на тріски Царця траншейного бою! — граната* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 260); *На тріскі розлітатися* (розпадатися і т. ін.) — остаточно, зовсім гинути. *Склали на тріски розлетівся барж — знали промисловці* (Рудь, Гомів., 1959, 29); *І де розсипалися окуви, Де трон розвалив на тріски, — Зросли поселми будови, Лани розквітли, мов казки* (Ральський, II, 1960, 210).

ТРИСКА, й, ж. Промислова риба північних морів. *Всі бочки і скрині були завалені рибою. Найбільше було великої.. тріски* (Трубл., Вовк., 1936, 12); *Основою сучасного промислу Баренцового моря становить тріска* (Наука., 2, 1958, 17).

ТРИСКАННЯ, я, с. Дія за знач. тріскати і тріскатися¹ та звуки, утворювані цією дією. *Аж ось над крижиною тріснули перші постріли. Вони не сполохали тюленів, бо нагадували легке тріскання криги в морозні дні*

(Трубл., Лахтак, 1953, 55); *Перед тим, як сушити заготовки для меблів, їх торці вкривають рібиною, що добре вбирається і «сковує» волокна. Випробування показали, що новий розчин цілком запобігає трісканню* (Веч. Київ, 10.II 1969, 1).

ТРИСКАТИ, аю, аеш, недок., **ТРИСНУТИ**, ну, неш; мим. ч. тріснув, нула, ло, розм. тріс, ла, ло; док. 1. *неперех.* Утворювати тріск, тріщати. *Тихо-тихо в лісі, хіба тільки трісне Суха вітка в нього [козак] під ногою* (П. Куліш, Вибр., 1969, 327); *На порожній вулицях, занесених снігом, пронизливі верещали конані колеса обову, тріскали безладні постріли* (Панч. В дорозі, 1959, 69); *Вогнище трясло Своїм витким жовтогарячим рогом, І сухо тріскало в диму вогне коло* (Перв., I, 1958, 194); // *ч.м.* Утворювати шумовий звук, схожий на тріск; ляскати, грюкати. *У руках Камчук держав [пав] і тріскав ним На вітер, ніби для іграшки* (Фр., X, 1954, 316); *Червоної, мов варений рак, інспектор висувано козирав й.. виходить з канцелярії. На вартіні ж він глісно тріскає дверима* (Козл., Сонце., 1957, 149); *Дід тріснув батогом* (Черемш., Тв., 1960, 236).

2. *неперех.* Розриватися, лопатися (перев. з тріском). *Летить така петарда в повітрі, тріскає над головою.. падає на землю, кружиться і стріляє, наче з рушниці* (Коцюб., III, 1956, 412); *Навіть пружини старого годинника тріскали й відлітали* (Кобр., Вибр., 1954, 9); *Раптом одна коняка застряла в багні по самі коліна.. Вона зігнулася і так наляглась, що, здавалось, ноги їй аж тріскали* (Досв., Вибр., 1959, 63); — *Ше якраз під парканом одна бочка трісла* (Фр., IV, 1950, 21); *Тріснув лід; // тільки док., з (від) чого, перен., розм.* Не витримати, не пережити чогось. *І здавила груди віла біла, щоб не трісло серце з туш-жалою* (Л. Укр., I, 1951, 393); — *Петрик трісне з задрожів, коли побачить мене у цих чоботах* (Багмут, Опов., 1959, 5); — *Облиште.. бо трісну зі сміху..* (Вільде, Вишен., 1959, 23).

◇ **Голова тріскає в кого, чия** — те саме, що **Голова тріщати** (див. тріщати). — *Аж голова тріскає від усіх тих дурниць* (Фр., IV, 1950, 31); **Серце тріскає** (трісне, тріскало) *в кого, чия* — те саме, що **Серце (душа) розривається** (розірвється і т. ін.) [на шматки (куски, шматки)] (див. розриватися¹). *Матвій збоку дивився то на дочку, то на жінку, і серце його тріскало* (Ірчан, II, 1958, 309); **Тріскати зі сміху** — нестримно, до знемоги сміятися; **Хоч трісни:** а) що не роби, як не старайся, а все даремно. *Покаятися можна, але обійдїться ви без клопоту на світі! Хоч трісни, не можна* (Козл., Ю. Крук, 1950, 73); б) що б там не сталося, будь що будь. *В тій [хаті] чоловік шкрябався в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту подат, що так міцно засіла йому в голову. Хоч трісни, а дай!* (Коцюб., I, 1955, 436).

3. *неперех.* Те саме, що тріскатися¹. — *Шкіра дещо вже починає тріскати* (Фр., III, 1950, 197); — *Ні, — кричить Микола, — не буде по-вашому! — і, мов той лев, кидается на них. Тріскають од ударів прикладом фашистські голови* (Вишня, I, 1956, 310); *Фронт був порваний, але стояв непохитний, мов скеля. Чи надовго стане цієї скелі? Адже й камінь тріскає у вогні* (Кучер, Голод, 1961, 165); *Шмагонує [Гват] нагайкою по перині, вона тріснула* (Тют., Вир, 1964, 70).

4. *перех., розм.* Бити, ударяти. *Совали [опришки] в бік кулаки, тріскали по спині і говорили ляскаві слова: — Сідай, Юрчику* (Хотк., II, 1966, 153); *Вона не тріскала доньку ложкою по лобі, не в'їдалася в Івана, а сумирно зітхала* (Стецьмах, II, 1962, 232); *Писарша тріснула kota по спині з усієї сили* (Н.-Лев., IV, 1956, 148); *Федір встав із-за стола і тріснув того озлочено в лице* (Стеф., I, 1949, 128).

◇ Як (мов і т. ін.) із багатого (батіжком і т. ін.) тріснути — дуже швидко, непомітно. *Тиждень минув, як із багатого тріснув, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться* (Мак., Вибр., 1954, 200); [М а р о:] *Прожили ми з тобою, стара, досгий вік, а мені, мов батіжком тріснув* (Мороз, П'єси, 1959, 64).

5. тільки *недок.*, *перех.* і *неперех.*, *вульг.* Ість або пить (звичайно жадібно чи багато). [М о л о д и ц я:] *Хіба такого ірода пропросиш, хіба його умолиши? Хай жере ненажерливий! Хай ість, тріскає!* (Мирний, V, 1955, 131); *Всі поклали ложки краєчками на вінець великої рудої миски і зиркнули на Тетянку.* — *Тріскало б жовчки* (Мик., II, 1957, 80); — *Ти от поїхав у місто, краватки носиш, а знойку понюхати боїсиш, хоча сало любиш тріскати* (Тют., Вир, 1964, 42).

ТРІСКАТИСЯ¹, ається, *недок.* 1. Утворювати, давати тріщини; репатися. *Розходився, сердитий* [Морозенко], *немилосердно давить, колеться від його натопну чорна земля, тріскається на її снігова кора* (Мирний, IV, 1955, 299); *Будинок був мертвий. Тріскалася обгоріла шпукатурка, вітер виламував шматочки вапна* (Жур., Вечір., 1958, 389); *Три дні його стека палила, аж тріскалася шкіра біла* (Нагн., Вибр., 1957, 167); *Ранком від холодної роси мерзла й тріскались ноги* (Хлібороб Укр., 10, 1968, 9).

2. Те саме, що тріскати 2. *Тихо незвичайно. Тільки й чути, як тріскаються й падають на землю буюві орішки* (Коцюб., III, 1956, 137); *Показує Іван на небо, де спалазують і тріскаються пукки, наче ватяні, кудя від розриву зенітних снарядів* (Кучер, Голод, 1961, 143).

ТРІСКАТИСЯ², аюся, ається, *недок.*, **ТРІСНУТИСЯ**, нуся, непись, *док.*, *розм.* Сильно вдарилися, забуватися. *Аж чую — щось зашелестіло і у віконечко — тук-тук... Се, мабуть, лобом тріснувся жук* (Гл., Вибр., 1957, 326).

ТРІСКАЧКА, а, ж. 1. Знаряддя, прилад, за допомогою якого утворюється тріск, стукіт, шум. *Проти зайці ми розвішували в садку паперові прапорці, млинки, тріскачки...* (Донч., V, 1957, 204); *Особливо увагу приділяли злові тріскачкам, домагаючись, щоб вони торохтіли, як справжні кулемети* (Багмут, Щасл. день., 1951, 138); *У порівн. *На темних лапатолістих фієат завязало, мов сотні тріскачок, до одуру, до самогабутьтя тріщать цікади* (Коцюб., I, 1955, 285); // *Ударний музичний інструмент різноманітних конструкцій. Вживаються в оркестрах [у Китаї] різні дзвонички та тріскачки (своєрідні настанисти)* (Нарт. та етн., 4, 1962, 112); *Серед них нерідко можна зустріти людей, які досягають чудових результатів у грі на бубні, тріскачці чи навіть на більш складному інструменті* (Веч. Київ, 23.II 1970, 4).

2. *техн.* Пристрій для свердління отворів у важкодоступних місцях або отворів із великим діаметром. *Тріскачка.. застосовується для свердління отворів великого діаметра (до 30 мм) у незручних і важкодоступних місцях* (Слюс. справа, 1957, 191).

3. Машина для очищення насіння льону. *Замість первісних тріскачок, що очищали насіння екраном поганю, Псковське земство почало запроваджувати удосконалені зерноочисні машини* (Лєнін, 3, 1970, 269).

ТРІСКІГ, коту, ч. Те саме, що тріск. *Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що значить оцеї глухий гуркіт у ямарі, грізніший і важчий від тріскоту громів та реву бурі* (Фр., IV, 1950, 338); *Мисливець перезарядив рушницю і швидко попрямував до неї [печери]. Але не встиг зробити й кроку, як у лісі почувся тріскіт гілок і вочче виття* (Наука., 10, 1974, 54); *Із тріскотом відчинилися двері.*

ТРІСКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тріска. *Вітамін А міститься головним чином у жирях тваринного позо-*

дження (вершкове масло, трісканий жир та ін.) (Шк. гігієна, 1954, 278); *Тріскова печінка; Тріскове філе.*

2. у знач. ім. трісківі, вих, мн. Назва родини риб із ряду тріскоподібних. *З печінки риб, особливо тріскової, акули, морського окуна, добувають медичинський риб'ячий жир* (Укр. страви, 1957, 22).

ТРІСКОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Подібний до тріски, схожий на тріску.

2. у знач. ім. тріскоподібні, них, мн. Назва ряду костистих риб, що розподіляються на 4 родини.

ТРІСКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. тріскотати та звуку, утворювані цією дією.

ТРІСКОТАТИ *див.* тріскотіти.

ТРІСКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. тріскотіти та звуку, утворювані цією дією. *Все навкруги було спокійне і ясне, ні гуркотняву гармат, ні тріскотіння рушниць не було чути* (Вас., II, 1959, 23); *Ми — степовики. Ви бачите, як наша думка по-степовому йде. Мовчазність степу, лише тріскотіння невагомних коників, клекіт угорі* (Ю. Янов., I, 1958, 195).

ТРІСКОТІТИ, бче і **ТРІСКОТІТИ**, отіть, *недок.*

1. Утворювати тріск злегка і безперервно. *В куточку тріскотить стиха лямпадка та відчувається часами стогін задавленого ридання* (Стар., Облога., 1961, 15); *Дем'ян перебирав пальцями. М'яв їх, чути було, як тріскотіли кісточки* (Хвиляк, Д. Галицький, 1958, 585); *Під чобітьми тріскоче сухий будяк* (Чаб., Тече вода., 1961, 16); // *Діючи, утворювати часті, короткі й сухі звуки, схожі на тріск (про зброю, механізми тощо). Бомбили вокало. Тріскотіли зенітки* (Нех., Хто сіс вітер, 1959, 11); *В голові й досі тріскотіли телефонні дзвінки* (Кучер, Трудна любов, 1960, 194); // *Звучати веначе тріск, подібно до тріску. Десь далеко, за кам'яним ґребенем, тріскотіли ностріли* (Донч., Вибр., 1948, 188); // *Вдавати характерні часті, короткі й сухі звуки (про деяких птахів, комах). Знав тебе я в ту ще пору, Вікоєвний, темний гіс... Як від ранку і до ночі Цілі безліки пташок Без увагу тріскотіли Між рясних твоїх гілок* (Щог., Поезії, 1958, 314); *Цикади тріскочуть; // З тріском розривався, рватися, лопатися. Як горобці у п'юлі, хлоп'ята — замурвані модерні дикунки На глині борюкаються завязало, Аж тріскотять нейлонові штани* (Драч, Поезії, 1967, 166); // *чим. Розгризаючи, лузаючи що-небудь, утворювати звуки, схожі на тріск. Гамір, сміх, голоси... А над усім — насінням, як коники в траві, тріскотять [дівчата]. І на велью лушпиння цвітом білим силється* (Головко, II, 1957, 125); * *Образно. Ліщина шелестіла й тріскотіла стилемими горіжками, немов охоплена полум'ям* (Вол., Озеро., 1959, 101).

2. *перен.*, *розм.* Швидко, безупинно говорити. — *Що, був би? — Може, битимеш? — Малі руки... руки не вирости! — тріскотала вона, соваючись на місці* (Мирний, IV, 1955, 51).

ТРІСКОТЛИВИЙ, а, е. Який утворює або видає тріск чи звуки, схожі на тріск. *Дубовий, глинями збитий стіл, і на ньому ледве блимає тріскотливий каганець* (Ле, Наливайко, 1957, 230); *Ті палили вогнища. Відгороджувалися тріскотливою запоною жовтого вогню від чорної вільності ночі, від остраху* (Загреб., Шеніт, 1966, 376); // *Який лунає сухо, різко, як тріск. Розвітнує тріскотливий вибух* (Коз., Зол. грамота, 1939, 94); — *Йому стало погано, — поаторила вона своїм сулим, тріскотливим голосом* (Рибак, Час., 1960, 807).

ТРІСКОТНЕЧА, і, ж., *розм.* Те саме, що тріскотів 1. *Грім вибухів, тріскотнеча розгріненх куль наростала* (Гончар, III, 1959, 141).

ТРІСКОТНЯ, і, ж., *розм.* 1. Безперервний або тріпалвий тріск. *Робітники.. з тріскотнею висвєтали не-*

дорубані гілляки, ламали тички (Коцюб., I, 1955, 246); — *Гасіть! Де Одарка?* ..Але за тріскотнею полум'я нічого не чує (Ле, Вибр., 1939, 150); *Тріскотня мушкетів* не долинала до них (Тулуб, Людолови, II, 1957, 111).

2. перен. Балаканива, письменний текст, розрахований на зовнішній ефект. Без художніх образів віри не має сили емоційного впливу, перетворюється в тріскотню й неприємно вражає читача (Деякі п'ят. поет. майстерн., 1956, 127); *Партія веде рішучу боротьбу проти неопотрібної тріскотні і парадності* (Ком. Укр., 11, 1965, 28).

ТРИСКОТНЯВА, и, ж., розм. 1. Сильний безперервний або тривалий багаторазовий тріск, утворюваний чим-небудь. *Тріскотнява залізних шин об каміницю [брук], гуркіт риданія, кресання копит і годин, мов у бджоляцтві...* (Мирний, III, 1954, 391); *Над містом лунала шамелна тріскотнява кулететів і автоматів* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 353); *Звідусюди неслася тріскотнява пневматичних молотів* (Донч., I, 1956, 159); *Над горою слався густий ядучий дим, наче горів кумеравий зелений ліс. Горів без полум'я і тріскотняви, а якось тихо й причаєно, наче тайло торішнє опале листя* (Кучер, Голод, 1961, 408).

2. перен. Ненгамовна балаканина, безперервний розмови. *І вони, язики, не витратили жарно ні секунди: цілий день у лабораторіях стояла така тріскотнява, якої, за авторитетним свідченням Петушека, тут ніколи не спостерігалося* (Шовк., Інженери, 1956, 432); *Чоловіки раптом замовкли. Поволі почала спадати тріскотнява жіночих голосів* (Кир., Вибр., 1960, 349).

3. перен. Те саме, що тріскотня 2. Хоч і поволі, але зникає сува абстрактна тріскотнява у доповідях у газетних статтях. *Поволенські вискакує й нуденьке з нарисів про передових людей* (Ковінька, Чому я не сокіл..., 1961, 128).

ТРИСКУЧИЙ, а, е. 1. Який тріщить, діючи, утворює тріск чи звуки, схожі на тріск. *Під дубом на снігу горить огонь — великий, веселий, тріскущий* (Вас., II, 1959, 303); *Літак висипав над подвір'ям дрібні тріскучі гранати. Пороснуло, залуцало скрізь, немов розсипалось на скалки висока скляна стіна* (Гончар, III, 1959, 277); *Федоська запалила і поставила на припічку, під коминьом, тріскучу скалку* (М. Ол., Леся, 1960, 84); *Не дратувала Крайнюка і тріскуча друкарська машинка, що зранку до пізньої ночі торозтила за стіню в сусідній кімнаті* (Кучер, Голод, 1961, 18); // Який при дотикку, натискуванні і т. ін. утворює тріск або звуки, схожі на тріск. *Під копитами в коней, замість тріскучої стерні, вже репалється червоне каууняччя* (Гончар, II, 1959, 123); *Поправив [Андрій] тріскущий брезентовий плащ, яким накрита була дівчина* (Дмит., Наречена, 1959, 153); // Який сильно й різко лунає, розлягається. *Вдарив влину ерім тріскущий — Луна розкришлась, і луна кругом по лісі Дико розкотилась...* (Рудан., Тв., 1959, 47); *Перекотилася луна по переліску, відгукувалася від горою і тріскущим ляском ще раз відкрила село* (Ле, Мої листи, 1945, 19); *Вибух був гучний і тріскущий* (Тют., Вир, 1964, 496); *Одна його постань на трибуні вирвала тоді з наповну бурю радісного галасу і тріскущий алодійментів* (Вас., II, 1959, 12); *Петушек поважно розпочав щось, а чийсь незнайомий, тріски тріскущий голос безцеремонно перебивав його* (Шовк., Інженери, 1956, 41).

Тріскучий біль [голові] — сильний головний біль, при якому здається, що голова тріщить, розламується. *Я прокинувся другого дня аж десь на дев'ятому [надвечір] з тріскучим болем голови* (Фр., IV, 1950, 287); **Тріскучий мороз** — дуже сильний, лютий мороз. — Або зимою... застукують тріскучі морози, знімається завірю-

ха, хуртовина... (Мирний, I, 1949, 360); *Надворі був тріскущий мороз, з вітром* (Грим., Сян., 1950, 205); **Тріскуча ніч** — ніч з дуже сильним, лютим морозом. *Вирушаючи з відрами на річку, Вутанька щоразу мужіє брати її сокиру з собою: після тріскучої ночі ополонки доводиться прорубувати заново* (Гончар, II, 1959, 163); *Надворі тріскуча морозяна ніч...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 190).

2. перен. Розрахований на зовнішній ефект, але пустий, беззмістовний. [Р о м о д а н:] *Ходім... і спитаємо всіх чесно і відкрито: за кого ви? За заслужених пусто-дзвонів чи за тих, хто бачить потреби держави, потреби людей і без тріскущих фраз, всім серцем, гарячим ділом хоче допомогти* (Корн., II, 1955, 345); — *Я дуже не люблю... тріскущих слів. Вони не мають смислу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 71).

ТРИСНУТИ див. тріскати.

ТРИСНУТИЙ, а, е. Який має тріщину. *Крізь вибиті вікна дивилася на мене пуста, забуті гардини у паутині, висяча лампа на тріснутий стелі* (Коцюб., II, 1955, 404); *Тут ми мусили перепочити, фурман зв'язував отоси, що їх, мов ножем, перетяло, і лагодив тріснутий томут* (Досв., Вибр., 1959, 64).

ТРИСНУТИСЯ див. тріскатися².

ТРИСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тріска. — *Назбирає [син] трісочок оце та й майструє затку чи там хлівець* (Тесл., З книги життя, 1949, 16); *Тражкотіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Лялька летіли легенькі біленькі трісочки* (Головко, II, 1957, 28); *Сірник ледве тремтів у руці Акселя, яка, схилившись на коліна, стежила за вогником, що поволенські скручував білу трісочку* (Досв., Вибр., 1959, 267); — *Я побюю на тобі оце мотовило на трісочки, як ти не впиши своїм жінки!* (Н.-Лев., II, 1956, 299); *У порівн. *Задня керма зхуснула, мов трісочка* (Хотк., II, 1966, 391); *Шхуну знов кидало з хвилі на хвилю, як трісочку* (Тулуб, В степу..., 1964, 288).

ТРИСТЯ, Я, с., діал. 1. Трясовина, драговина. — *Я тут-ко, життя постаралося В трістя його к чортам загнати* (Котл., I, 1952, 67); — *От вона [машина] тільки колесом наскаче, паличка переломиться, бойок ударить у капсулу — і полетить машина в безвість і трістя* (Стельмах, Вел. річка, 1951, 722).

2. Очерет. *А князь Ігор горюстаєм К трістю підбігає, Скопче голем на воду, На коня впадає* (Рудан., Вибр., 1949, 152).

ТРИСЬ, ТРИСЬ-ТРИСЬ, присудк. сл., розм. Уживається за знач. **трієнути** (див. тріскати 1—4). *Доля тило засмілялась... Торба трісь — і розірвалась...* (Гл., Вибр., 1951, 120); *Коромисло трісь, та й переломилося по половині* (Н.-Лев., III, 1956, 254); *От він [воєв] вліз зовсім у саночки, та тільки сів, а санки — трісь-трісь-трісь! Так і розсипалися* (Укр. казки, 1951, 29); *Зирнула блискавка, загуркотав ерім... еряк! трісь!* (Мирний, I, 1949, 239); — *Сьогодні тільки лягла, коли воно — трісь, трісь у саду, — по сухих вілках іде* (Гр., II, 1963, 355); — *Через піводини, чуя, щось потишеньку — трісь, трісь. Я тоді й шенчу командиріві полка на вухо. зараз, кажу, стіна завалиться, бо вже тріщить* (Тют., Вир, 1964, 261); *Раптом каштан зірвався в дерева і трісь по голові Гауриал* (Коп., Як воєв..., 1948, 67); — *У батька в руках ложка-добанка, тільки хто з малишні сьорбне дуже або засміється — трісь по голові, і зараз же тихо-тихо зробиться* (Тют., Вир, 1964, 216).

ТРИУМВІР, а, ч. Учасник тріумвірату.

ТРИУМВІРАТ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі епохи занепаду республіки — союз трьох впливових політичних діячів і полководців, що мав на меті захоплення

верховної влади в державі (перед цим — колегія з трьох осіб, що обиралася з певною метою).

2. *перен.* Про трьох осіб, що об'єднуються для якої-небудь спільної діяльності. [М е ц е н а т:] *Ся оргія моя, призначись мушу, нагадує щось трошки царство тінів [тіней] перед Наутоновим тріумфатором* (Л. Укр., II, 1952, 448); *Хто має змогу спостерігати життя мистецького Харкова наприкінці двадцятих і на початку тридцятих років, той напевно пам'ятає нерозлучний тріумфатор, що складався з режисера О. Курбаса, письменника М. Куліша і художника В. Меллера* (Вітч., 9, 1967, 177).

ТРИУМФ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — урочистий вступ доповідювання та його війська у столицю після переможного завершення війни, що супроводжувався виявом почесей. Далі, *потрійним тріумфом до Римського замка вступивши, Цезар боєм італійським обичаю почесу складає: Триста в великому місті присвячує храми обитих* (Зеров, Вибр., 1966, 258).

2. Видатний, блискучий успіх, перемога; торжество. [Н е р і с а:] *Якби ти в Рим дістаєся з Меценатом і там здобує заслужений тріумф, — .. то рідні лаври наче рясат весною, просялися б тобі попід ногами* (Л. Укр., III, 1952, 442); *Коли надійшла телеграма від уряду, все залунало з подовною силою, все підвелось, радіючи тріумфу вченого* (Довж., I, 1958, 496); *З дня на день усі чекали закінчення війни. Здавалось, водина розв'язки ось-ось настане і найпотужніші радіостанції світу нарешті привітають людство з великим тріумфом* (Гончар, III, 1959, 387); // *Взагалі перемога, успіх кого-небудь. Мужчина, певний тріумфу, зривається, випростовує руки і вже держить свою вибрану в обіймах* (Фр., VI, 1951, 224); *За столом здійснюється страшний заколот.. Кінчалось звичайно тріумфом слабшої сторони. та в ґрунті були задоволені всі* (Коцюб., I, 1955, 321).

З тріумфом — як переможець, з почуттям гордості й радості за свій успіх. [Х в о р а:] *Боролася воно [місто], змагалось, як уміло, А потім мусило одперти браму, І вороги ввійшли з тріумфом в неї* (Л. Укр., I, 1951, 119); *Дамаскін з тріумфом поглядав на капітана* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 233).

ТРИУМФАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тріумф 1. *Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона, завжди величисте нут'я на Голгофу, ніж хід тріумфальний* (Л. Укр., I, 1951, 189); *Переділіться знову — супокійний Хай буде кожному під сонцем кут. Не йдуть з царями в тріумфальній ході І власну нут'я до частя прокладіть* (Зеров, Вибр., 1966, 454); // *Побудований на честь якогось тріумфу, перемоги, торжества.*

Тріумфальна арка *див.* арка; Тріумфальні ворота *див.* ворота.

2. Який супроводжується надзвичайним успіхом, тріумфом (у 2 знач.); переможний, урочистий. *Тріумфальним маршем шли в ці дні червоні війська через весняний квітучий Крим* (Гончар, II, 1959, 84); *Радянська влада йшла тріумфальним походом по всій нашій землі* (Цюпа, Україна., 1960, 43); // *Який виражає тріумф, радість перемоги. Знов ріг мисливський грає над борами І киди в небо тріумфальний клич* (Рильський, I, 1956, 84); *Раптом хтось подав від дверей знак, і в оркестрі пролунав тріумфальний звук сурми* (Дмит., Наречена, 1959, 200).

ТРИУМФАЛЬНО. Присл. до тріумфальний 2. *Гастроль М. К. Заньковецької в театрі «Пассаж» закінчилась тріумфально* (Минуле укр. театру, 1953, 118); *Переможними залпами відгриміла Велика Вітчизняна війна. Тріумфально пройшли радянські танки по вулицях Будапешта і Праги, Варшави і Берліна* (Знавня.,

9, 1974, 3); *Якусь хвилину робітники дивилися на інженера захоплено, а інженер на них — тріумфально* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 313).

ТРИУМФАТОР, а, ч. 1. У Стародавньому Римі — полководець-переможець, який урочисто, з тріумфом вступає у столицю. — *Кожна зірочка снігу нам буде в очі Нале справжня зірка зоріти, Будуть зорі встигати розложистий шлях, Нале шлях тріумфатора квіти* (Л. Укр., I, 1951, 139).

2. Той, хто досяг надзвичайних успіхів, перемоги в чому-небудь. — *А що, не мови я вам? — обернувся чоловічок з видом тріумфатора до панночок* (Фр., VI, 1951, 462); *Після короткого жаркого бою мінометники поверталися з лісу тріумфаторами. Вони знали поперед себе відсятеро більше полонених, ніж було в роті самих бійців* (Гончар, III, 1959, 451).

ТРИУМФАТОРКА, и, ж. Жін. до тріумфатор 2. [Л ю б а (побачивши Миколу):] *Миколо! Ти тут? [М и к о л а:] Як бачиш. Вітаю тріумфаторку..* (Мик., I, 1957, 505).

ТРИУМФАТОРСЬКИЙ, а, е. Належний, власт. тріумфаторові. *Проходячи біля дочки, вона кинула на неї уважний погляд, Софія відмовила їй тріумфаторським поглядом* (Л. Укр., II, 1952, 502).

ТРИУМФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тріумфувати. *Чому так затяглося наше тріумфування з приводу набутого дару слова, що ми від першого до останнього кадру іноді не закриваємо рота?* (Довж., III, 1960, 169).

ТРИУМФУВАТИ, ю, увш, недок., неперех. і рідко перех. 1. Урочистим, всенародним святом відзначати перемогу; святкувати, радіти з нагоди перемоги. *Прага співає, дванить, тріумфує, впиваючись радістю весни й перемоги* (Гончар, III, 1959, 458); // *перен.* *Перемагати, брати гору над ким-, чим-небудь. Життя тріумфувало у добої, Життя крізь смерть Утвердило себе..* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 23); // *перен., рідко.* *Височити над чимось. Монументальна Софійська дзвіниця. Тріумфальна — так називали її в минулому. Вона й справді тріумфує над архітектурним ансамблем* (Знавня., 4, 1971, 16).

2. Радити, бути гордим з приводу якогось успіху. *Присуджувано премії. Я тріумфував, бо всі ті костюми, яким я присудив премії, якраз дістали їх* (Коцюб., III, 1956, 193); *Русевич одверто тріумфував: нарада нічого не змінила, директор виразно показав, що Каргатові та всім його однодумцям не пощастило підбити адміністрацію на ризикований експеримент* (Шовк., Інженери, 1956, 339); *Наталія глузував, тріумфуючи в серці перемозу, позитала головою* (Донч., VI, 1957, 79).

ТРИУМФУЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до тріумфувати. *За кілька хвилин оберемк бадила прудко летів у провалах, а за ним, обвалюючи глину й загорушуючи всім очі, скотися додолу тріумфуючий Іван* (Коцюб., I, 1955, 345); *Навіть уявивши на мить, що його, Аркадія Річинського, можуть вестися закутого, поміж шпалерами злорадно тріумфуючої голоти, відчував запаморочення в голові* (Вільде, Сестри., 1958, 22).

2. у знач. прикм. Який виражає тріумф, радість перемоги. *Благородний блиск його тріумфуючого погляду робив його [Мічуріна] подібним до короля, що ерматує від зм'я свої володіння* (Довж., Зач. Десна, 1957, 223); *І знову [солов'ї] кидали в безмежний простір .. нестерпно-звонкий, блазальний і тріумфуючий поклик коханця* (Смолиць, Мир., 1958, 74); **Образно. Червоне проміння зорі заливає кімнату яскравим тріумфуючим світлом* (Коч., II, 1956, 63).

ТРИШЕЧКИ *див.* трішечки.

ТРИШКИ *див.* трішки.

ТРИЩАННЯ, я, с. Дія за знач. **трищати** 1, 2 і звуки, утворювані цією дією. *Знадвору чутно крики й трищання. Двері падають* (Сам., I, 1958, 243); *Слабе трищання розпечених клепок було єдине, що порушувало тишу* (Труבל., Ляхтак, 1953, 80); *Треба очисти її [мову] від архаїзму, провінціалізму і того хвицького словесного вкоавторства, яке під маркою побутових слосечок заміщує нашу мову зовсім так, як шуми й трищання замінюють звучання радіопередачі* (Довж., III, 1960, 168); *Підростуть У лузі коники, і чуть далеко Суше трищання їхне...* (Рильський, I, 1960, 248).

ТРИЩАТИ, шү, шшш, медок. 1. Утворювати тріск при появі трищання, тріщин, лопаючись, розламуючись, розриваючись на частини. *Човни і байдаки палають, Соснові пороми тріщали* (Котл., I, 1952, 103); *Ролан йшов навкосою через городи, поміж соняшниками та кукурудзою. Соняшники гулились, кукурудза аж тріщала від його ногами* (Н.-Лев., VI, 1966, 314); *Раз Лев йшов поживи розглядати Та у тевета і піймався. Рвонув він раз — т-жета не тріщати; Удруге, втретє — ні...* (Пл., Вибр., 1951, 26); *Деє скішно дваяцла сокира; деє наступили на дошку, й вона тріщала як скажена, не зотячи ламатися* (Хотк., I, 1966, 105); *Мундир був тісний і короткий, від нього набрякала шия, різало під пахвами і спирало подих. Коли Гошка ворухився, шви тріщали і розпозавалися* (Тют., Вбр., 1964, 419); // *Видавати тріск або звук, схожий на тріск, під дією вогню, морозу і т. ін. У нас у грубіці дрова і палають, і тріщати* (Щог., Поезії, 1958, 187); *На морозі тріщати дерева* (Воровько, Славен мир, 1950, 33); — *Морози давають — аж тиши тріщати* (Тют., Вбр., 1964, 513); // *безос. Про дію сильного морозу. Не к різдав їде, а к великодню: уночі тріщати, а вздень плають* (Номис, 1864, № 518); // *Діючи, утворювати різкі, сухі звуки, що падають тріск (про зброю, механізми тощо). Над дівровою звідуєш волоса та шугало сполохане птаство. А рушниці бакали та тріщали то з одній місцині, то в другій* (Н.-Лев., VII, 1966, 92); *А з валу — тріщати кулетети, Гармати фугасними б'ють* (Кряж., Срібне весілля, 1957, 273); *Час від часу дзвонив телефон, безперестанку тріщала друкарська машинка* (Панч, О. Парком., 1939, 109); *Тріщати підземні телефони, пронизливо виють сигнальні сирени* (М. Ю. Тарн., Незгоризонт, 1962, 7); // *безос. На горіщі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати* (Стор., I, 1957, 352); // *Сповнюватися звуками, що падають тріск. Тріщати влоца, стріляють гори, а горі над нами такі великі, наче ракети* (Коцюб., III, 1956, 412); *Все село тріщало від пострілів* (Щопа, Гроші., 1961, 174); // *безос. [О л-в-га:] Треба зараз же покласти її [Ганю] в ліжку. [Га-а-я:] Знову тріщати... Ой, як тріщати кругом... Та-ту-а...* (Корн., II, 1955, 169); // *Видавати короткі, різкі й сухі звуки, схожі на тріск (про птахів, комах); скрекотати, скортати. І поки тліють шкірки Під таганком, сиди... Та й причувайся, як пташки Почнуть тріщати одностайно* (Щог., Поезії, 1958, 302); *Синиця, мов з ким лаялась, стрибала-тріщала* (Марвий, I, 1954, 174); *У травах тріщали коники* (Дмит., Наречена, 1959, 137).

Мороз [аж] **тріщати**; **Мороз** **тріщати** — дуже сильний, лютий мороз. *Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщати* (Вовчок, I, 1955, 118); *Навколо біло, морози тріщати, а в їхній, шкільній оранжереї, все квітнує, живе, сміється, тішить очі* (Збан., Курал. о-ви, 1963, 228); *Поблуж'я (вогбні) тріщати* (тріщало, тріщав) — про звуки, якими супроводжуються горіння. *Огок в печі палає: полум'я гуло та тріщало* (Н.-Лев., III, 1956, 73); *В печі тріщав вогонь та сичав борці* (Коцюб., I, 1955, 78).

◇ **Ість** (їдять і т. ін.), аж за вухами **тріщати** — те саме, що **Ість** (їдять і т. ін.), аж за вухами **лящати** (див. **вуха**). *Ів Іван, аж за вухами тріщало* (Фр., III, 1950, 143); *Тісноти (стїсноти і т. ін.) кого, що, аж ніякий (кбсти) тріщати див. кістка, кість; Цвіркуні тріщати в голові у кого — з'являються легковажні думки, бажання у кого-небудь. Забалакається [Хівря] з парубком — забудеться за діло.. Тож якраз був час, коли почали Хієрі в голові цвіркуні тріщати* (Григ., Вибр., 1959, 102).

2. *чм.* Утворювати короткі, різкі, сухі звуки, ламаючи, роздуплюючи, розгризаючи що-небудь. *Хлопці біля вогню заводять «Комара». Далі з гономом розбігаються по лісі. Звукуються, тріщати пальцями* (Вас., III, 1960, 111); *Черний шов тежний, як ніч. Тріщав чобітьми по зелені крижаніш шипкаж* (Гончар, III, 1959, 233); *Вони відкрили сундук, розломали навіть смажену курку і стали їсти її з великим апетитом.. Сонний голос сказав: — Перестаньте тріщати кістками. У мене неврастенія* (Тют., Вбр., 1964, 54).

3. *перен., розм.* Швидко, безупинно говорити. — *І тіточко, і голубчко, пошійте мені шоякнайшвидше.. — Та не тріщи, сороко, бачиш, скільки роботи* (Григ., Вибр., 1959, 255); — *Нехай буде й так! Я візьму й лисця. А сивобороди складемо в архів та й двері запечатасмо: чия і я не точу. Я наклікала таких Юлітерів Олімпійських, що ви з дива вмерете або... або... важи підете, — тріщала й реготалася весела безбортівня удовиця* (Н.-Лев., VI, 1966, 33).

4. *перен. від кого-чого, перен.* Бути переповненим чим-небудь, рідше ким-небудь. — *Одружись, Іване, бери Пастузіну — ваможна!.. аж скрия тріщати, вона тільки не признається...* (Барв., Опов., 1902, 10); *Тріщати од збіжжя в Опанаса Засіки, клуні і токи* (Г.-Арт., Байкн., 1958, 127); *Міщанські двори тріщати від постяльців* (Гончар, Таврія, 1952, 33).

5. *у сполуч. із сл. с п н н а, ш к у р а і т. ін., перен., розм.* Дуже напружуватися, надрагиватися від переважання, тяжкої праці. — *Вржась [дадькн] у господарство, аж шкура тріщати* (Стельмах, II, 1962, 283); — *Земля одна, а хазяїв коло неї аж два. Один світ, колгоспний, а другий з елтеєс. От вони й тягнуться, а горби в нас тріщати...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 55).

◇ **Голова тріщати**; **У голові тріщати** (*безос.*): а) дуже болить голова у кого-небудь; відчувається сильний головний біль. *Блідий, дрібно тремтячи, Давид провів по чолі рукою: аж голова тріщати, як ото вчадієш* (Головко, II, 1957, 23); *Сиволап прокинувся раптово, наче його хтось штовхнув.. В роті було погано, шалено калатало серце, тріщала голова. Вчора він знову тив* (Ткач, Плем'я., 1961, 56); *Крякання, кудкудакання, цвіркунотіння ливаються в один невагомий гор, від якого голова тріщати...* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 299); [Р о м а н ю к:] *Вибачайте, прийму пірамідон. Дуже в голові тріщати.* (Відкрив коробочку, взяв таблетку.) (Корн., II, 1955, 193); б) хто-небудь має багато клопоту, турбот, вражень. *Так бааато діла, що аж голова тріщати* (Номис, 1864, № 10045); *Голова тріщала від нових понять про світ і людей* (Ле, Міжгір'я, 1953, 71); *Хбчу (хбчуть і т. ін.) їсти, аж шкура тріщати; Хбчється їсти, [аж] шкура тріщати, безос.* — про сильне почуття голоду. — *Мало, давайте хоч шматок сала та хліба! Їсти так точу, що аж шкура тріщати* (Н.-Лев., III, 1956, 48); — *Шкура тріщати* — їсти хочеться (Головко, I, 1957, 453); *Чуби тріщати у кого — когось б'ють, карають; хтось зазнає неприємностей. Всі вони так — вигадують що-небудь, вигадрують, а потім у нас чуби тріщати* (Збан., Переджнив'я, 1960, 294).

6. перен. Дуже слабнути. Накидають на роботу, гору, а здоров'я трищать і сили вичерпуються (Копюб., III, 1956, 369); // Бути напередодні краху, розвалу, зникнення. В Берліні над рейхстагом уже майорів радянський червоний стяг. Від краю до краю трищала фашистська імперія (Гончар, III, 1959, 387); Груні видно — трищать давньовічні звичаї (Горд., II, 1959, 202).

ТРИЩИНА, и, ж. Щілина, місце розриву на поверхні чого-небудь, що покололось, лопнуло, тріснуло. Щось гуркнуло в синій пустелі. То від морозу лопнув лід. Свіжа трищина заграла проти місяця лавцевим п'р'ям (Тют., Вир, 1964, 506); Стіни, не прикриті килимами, були облуплені... а численні трищини в'юнились у всіх напрямках (Вільде, Сестри., 1958, 463); Ганна Лазаренко працювала, закутавшись по самі очі, задихаючись під хусткою, а ввечері, добувши через доярок ложечку вершків, мастилася ними на ніч, гоїла на губах криваві трищини (Гончар, Таврія, 1952, 222); Терентій помічав, що шийка шкалика нерівно відбита, а по ньому кривулюкою побігла трищина (Стельмах, I, 1962, 498); Зустрівши на своєму шляху валяк, гіпс, кам'яну сль. вода розчиняє їх, перетворює вузькі трищини на великі підземні порожнини, так звані карстові печери (Звання., 5, 1965, 40); // перен. Душевна рана, надрич. Була ти музою для мене, Та вдарила ранній морозець... Що ж, не спляти автозеном Болочі трищини сердець (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 56); // перен., між ким. Про погіршення стосунків між закоханими, друзями і т. ін.

ТРИЩИНКА, и, ж. Зменш. до трищина. Почав [Василько] хряпати затвором об зубок [гармат].. Зубок був уже в трищинку. За третім разом він хруснує і опав на землю (Панч, II, 1956, 164); Під час збирання врожаю картоплі часто привертало увагу окремі бульби, на поверхні яких помітні темні плями з трищинками (Наука., 8, 1958, 36); Він зустрічав сина поглядом і коротким кивком голови.. Невідомо, коли з'явилася між ними непотімні трищинка, яка зараз уже естигала вирости в широченну прірву (Собко, Срібний корабель, 1961, 161).

ТРИЩИНУВАТИЙ, а, е, спец. З трищинами (про гірські породи, сорти деревини і т. ін.). Піщано-галечникові відкладення, трищинуваті пухкі вапняки або крейди для збудування водопропускних непридатні (Довідник сільбудівельника, 1956, 20).

ТРИЩИНУВАТИСТЬ, тості, ж., спец. Властивість за знач. трищинуватий. Щоб зменшити газоносність розроблюваних пластів, треба вдосконалювати методи підвищення трищинуватості вугільного пласта незайманого масиву (Вісник АН, 12, 1970, 64); Практично незначні питомі дебіти свердловин.. зумовлені слабкою трищинуватістю водовмісних порід (Геол. ж., XX, 6, 1960, 95).

ТРОАКАР, а, ч. Хірургічний інструмент, що має форму трубочки з тригранною голкою всередині для проколювання і випускання гною чи іншої рідини з порожнини тіла. Макар протер спиртом троакар, потім підів узору руку, озброєну інструментом, і з силою ударив ним сторч у здухвину корови (Добр., Тече річка., 1964, 198).

ТРОГ, у, ч., геол. Гірська долина коритоподібної форми, утворена діяльністю льодовика. Розширюючі долину, льодовик надає їй характерної коритоподібної форми, яку називають трогом (Курс заг. геол., 1947, 148).

ТРОГЛОДИТ, а, ч. 1. Первісна печерна людина, яка не вмiла будувати житла. Над усім тяжіла незаймана природа. Таких ночей боялася первісна людина. В такий час троглодит теоріє недобрить боїє (Трубл., I, 1955,

121); // Взагалі людина, житлом якої є печера. Небагато на світі міст, мешканцями яких в троглодити (грецькою мовою — люди, що живуть у печерах). Одним з них в Каала Матмата в південному Тунісі (Наука., 12, 1965, 53).

2. перен. Про некультурну, відсталу, грубу людину. Я не знав, як же мені розтлумачити національне питання цьому троглодитові національної самопити і майстрові поневолення інших націй (Смолнич, Сорок вісім., 1937, 32); — Ну й троглодит! Дунав, його по голівці поглядять за узроблений елеватор (Мур., Свіже повітря., 1962, 111); І казаться, лютують людомори — життя, народів, жиру вороги, у фраках троглодити, а не люди... (Гонч., Вибр., 1959, 232).

ТРОГЛОДИТСЬКИЙ, а, е. Власт. троглодитові. Його цікавив цей троглодитський бік буття [вбивства, грабежі, насильства].. Він представник віджилого світу (Довж., III, 1960, 417).

ТРОГОВИЙ, а, е, геол. Стос. до трогу. Наслідки льодовикової діяльності у вигляді трогових долин мають значне поширення в гірських областях і в областях, окритих давнім заледенінням (Курс заг. геол., 1947, 148).

ТРОБ, трьох, числ. кільк. Збірн. до три. Троє людей різного віку підходять до Нарвала і Руфіна (Л. Укр., II, 1951, 488); За командиром їхало ще трое саней (Мик., II, 1957, 308); Бульба підійшов до возів: біля найбільшого воза сиділо трое слуг (Довж., I, 1958, 257); — Встати я не можу. З вас би хто поміг... Підійшли й обмерли: чоловік без ніг!.. Троє літ з тачанки другий мій не встав (Мал., Звенигора, 1959, 17); // у знач. ім. — Не йди од нас, Степаночку, Не кидай нас знову. Не покинеш? — Ні, Ярину! — І Степан остався. Зрадія старий, мов маленький.. під хатюю Усі трое сіли (Шевч., II, 1963, 342); Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узялись. От трое разом запрягались, Смикнули — катма тобу... (Гл., Вибр., 1951, 10); Там, у кутку, трое завели рч про теперішнє життя трудне; друзі зняли мову, як паніє дурили (Мирний, I, 1949, 336); Все життєве багатство її, вся її радість була в дітях. Двох ще маленькими поховала, трое ж, наперекір злидніям та кашлюкам, zostалися жити (Гончар, II, 1959, 198).

По троб, у знач. присл. — утрьох. Старші гімназисти ходять по двоє, по трое перед фасадом — хто з книжкою, хто просто так (Смолнич, II, 1958, 46).

ТРОЖЕНЕЦЬ, ипч, ч. Той, хто одружився втретє або перебуває в шлюбі з трьома жінками одночасно. Так вони у голодочку і проводили життя, — Обіймав троженця Ні дівчина, ні вдова... (Воскр., З перцем!, 1957, 159).

ТРОЖЕНСТВО, а, с. Одруження чоловіка втретє або перебування його в шлюбі з трьома жінками одночасно.

ТРОЄКРАТ див. троєкратно.

ТРОЄКРАТНИЙ, а, е. Те саме, що трикратний. — З цієї не виженеш, надурочно зостаються, троєкратні норми дають (Гончар, Таврія., 1957, 449).

ТРОЄКРАТНО, рідше ТРОЄКРАТ. Присл. до троєкратний. Панотець підніс кипарисовий хрест у золотій оздобі і троєкрат благословив січове товариство (Павч, Гомон. Україна, 1954, 256).

ТРОЄЧКА, и, ж. Пестл. до трійка.

ТРОІННЯ, я, с. Дія за знач. трітій.

ТРОІСТИЙ, а, е. Який складається з трьох частин, предметів, елементів, який має три джерела, який проявляється в трьох формах, який повторюється тричі; потрібний. Дикі гори і куці та нетрі обізнались з усіх боків трістою луною: віаат, віаат, віаат! (Н.-Лев., VII, 1966, 91); І кожний весь в крові, в слюзах його

[слов'янина] лице, *Троїстая* нагайка тіло крає (Л. Укр., I, 1951, 107); *Мовчазні дерев'яні мешканці старої хати..* почували себе у новій квартирі з троїстим вікном ніби ніяково (Томч., Готель.., 1960, 252); — *Дніпробуд* — це проблема троїста, — сказав я. — Будівництво на порогі Дніпра розв'язує три проблеми будованого соціалістичного господарства. Це — *Дніпрелвстан*, *Дніпрокомбінат* та *Дніпромагістраль* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 89); Вони були троїсті, ті думки: одні про *Евеліну*, другі про листи у *Петербурге*, треті про *Батайля* (Рибак, Помилка., 1940, 282); Троїстий склад пісенного вірша в'яляється насамперед у мелодії, причому від третю фразу підходить повторення першого або другого піввірша, а відтак утворюється окрема третя група — силлабічна (Муз. праці, 1970, 70); Троїста ланка вишнучачів зірвалася з аеродрому й пішла в молочну мау (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 87); // Укладений трьома державами, сторонами. В 1882 р. був укладений всенний союз між Німеччиною, Австро-Угорщиною й Італією, який дістав назву Троїстого союзу (Нова іст., 1957, 29).

Троїста музика; Троїсті музики — український народний ансамбль, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше з скрипки, бубна та цимбалів. *Троїста музика гра, що в дуку* (Кв.-Осп., II, 1956, 30); *По обіді на вулиці вдарили троїсті музики* (Н.-Лев., II, 1956, 277); *Музики сиділи на дубовій лаві на покуті, під образами. Музики троїста: широкі, схожі на цигру, гуцульські цимбали, скрипка, великий бубон, потушньому — бас* (Мас., Під небом., 1961, 35).

ТРОЇСТІСТЬ, тості, ж. Найявістія потрійного складу, потрійних джерел, зв'язків і т. ін. *Прійом троїстості, як відомо, характерний для багатьох жанрів усної народної творчості* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 194).

ТРОЇТИ, трюю, трюїш, недок., переж. 1. Ділитися натрое. 2. Збільшувати втрое; потроювати.

ТРОЇТИСЯ, троїтється, недок. 1. Ділитися натрое, на три; виявлятися в трьох частинах. *В деяких сторонах України співають народні пісні гуртом, хором, причому голоси двояться й трояться, вторять собі взаємно і доповнюються, творячи деколи гармонію* (Муз. праці, 1970, 444); *Возони вже гуркотіли на дальніх стрічках, коли роздвоювалася, троїлася, поїзд підходив до великої станції* (Кучер, Прощай., 1957, 23).

2. Здаватися потрійним; потроюватися. *У нього все то двоїться, то троїться* (Барв., Опов., 1902, 299); *Він викопав скрипку з Лукашевих рук.. Хлопчина аж не стягнувся; він дивився вслід батькові, і скрипка двоїлася і троїлася крізь слюзи в очах* (Довч., VI, 1957, 114).

ТРОЇЗІЛ, зєла, ТРОЇЗІЛЬ, зєля, ч., рідко. Те саме, що троїзілля. *Гей по горі, по високій, троїзіль постелився* (Пісні та романси., II, 1956, 157).

ТРОЇЗІЛЛЯ, ТРІЗІЛЛЯ, я, с. 1. розм. Народна назва деяких рослин (перев. конюшини лучної, братчиків та ін.). *Завтра свято Івана Купала, і Марилька прибирає, устеляє підлогу зеленою лепенхою, кладе на підйоконня троїзілля* (Забавита, Пісня., 1961, 192); *У порівн. *Мов прекрасне трійзілля, Поміж поїздам [мисливців] сіяли Три вродливиці* (Л. Укр., IV, 1954, 172).

2. фольк. Приворотень (переважно любка дволиста і любисток). — *Котрий мені троїзілля доставне. Той зо мною до шлюбу стане* (Чуб., V, 1874, 386).

ТРОЇЗІЛЛЯЧКО, а, с. Пестля до троїзілля. *Ой пусти мене, пусти мене в чисте поле погулять, Пусти мене в чисте поле троїзіллячка накопати* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 124).

ТРОЇЗІЛЬ див. троїзіл.

ТРОЙКА, и, ж. Троє коней, запряжених поряд в один екіпаж. *Бігла тройка холодом, Баска, — без стоми і упины* (Щог., Поезії, 1958, 375); *У порівн. *Ти казав: — Вітчизно любя, а ворогом я поборюсь! Буде мчать поміж народів мов та тройка — слава Русь..* (Тич., II, 1957, 283); // Екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми. — *Я було вимкнувся з братом і з його товаришами, нібито в театр, а самі замість того на тройках у Стрельну — весело так!* (Л. Укр., III, 1952, 600); *Батько скакав тройкою з кучером, маючи в бричці десять пудів покупок* (Збірник про Кроп., 1955, 9); *І мчитьсья божевільна тройка з Петербурга в Оренбург, несучи бентежного поета, рядового Тараса Шевченка* (Рильський, X, 1962, 38); *Захлинаючись від захоплення, вони напередки описували розкішні степові пікніки, катання на тройках* (Гончар, Таврія, 1952, 143).

ТРОЙКО, невідм., числ. кільк., збірн., розм. Те саме, що трє. *Синя — тройко, всі витязі й розумні.. Та ба! на двох ти подихнув, як змії, А третього підніс під саме небо* (Крим., Вибр., 1965, 198); — *Я тоді держав собак тройко, здорових таких, гарних* (Хотк., I, 1966, 89); *На дворищі біля крайньої хати стояло тройко дівчат, плели вінки* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 518).

ТРОЙЦЯ, і, ж. У християн — релігійне свято на честь трійці (у 1 знач.), яке святкують на 50-й день після великодня; зелені свята. *Перед тройцею з нашого села йшли баби говіти в Київ* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 9); *Незабаром ось тройця, дівчата хати качатимуть, доляки труситимуть луговою травою* (Гончар, II, 1959, 267).

ТРОК, у, ч. Широкий ремінь для закріплення сидла або попоны на коні; копруга. *Шапки, ситки, кулябки, троки, Онуці, постолі, волоки Шпурялись, як на тік снопи* (Котл., I, 1952, 272); *До складу предметів, що додаються до кавалерійського сидла, входять: аркан фуражний, сітка для сіна,.. попона з троком* (Конярство, 1957, 189).

ТРОЛЕЙ, я, ч. Роликовий струмоприймач в електричному транспорті (тролейбусі, трамваї і т. ін.); // Контактний провід, який здійснює живлення електродвигуна через роликовий струмоприймач.

ТРОЛЕЙБУС, а, ч. Безрейковий міський транспорт з електродвигуном, який живиться струмом від підвісних контактних проводів, признач. для масових перевезень пасажирів (іноді вантажів); // Багатомісна машина цього транспорту. *Василькові .. цікаво було слухати оповідання Ігоря про трамваї і тролейбуси* (Довч., V, 1957, 57); *По сусідній Петровці вже мчали блакитні тролейбуси* (Дмит., Наречена, 1959, 124); *В тролейбус [Оленка] не сїла, щоб у тісноті часом не роздушити пластинки* (Кучер, Грудна любов, 1960, 188).

ТРОЛЕЙБУСНИЙ, а, е. Прикм. до тролейбус. *На тролейбусній зупинці Ніна зайняла чергу* (Добр., Тече річка., 1961, 77); *Ну, ясно, що при такій організації тролейбусного руху місячний план перевозок виконується за п'ятора дні* (Вишня, I, 1956, 307).

ТРОЛЕЙБУСНИК, а, ч., розм. Працівник тролейбусного транспорту.

ТРОЛЕЙВОЗ, а, ч. Вантажний автомобіль з електродвигуном, що живиться струмом від підвісних контактних проводів, та з бензиновим двигуном, який вклучається там, де немає тролейбусної мережі. *Ось в один із тролейвоїв сів водій. Тихо, без ніякого реву, ніби в німому фільмі, 25-тонний гігант рушив з місця* (Звання., 10, 1966, 7).

ТРОЛЕЙВОЗНИЙ, а, е. Прикм. до тролейвбз. *Експлуатація тролейвозного транспорту економічніша від*

автомобільного на 40—50 процентів (Знання., 10, 1966, 7).

ТРОЛЕЙКАР, а, ч. Самохідний вантажний візок з електричним двигуном, що живиться струмом від підвісних контактних проводів. По сірому асфальту шинами шуршать блакитні тролейбуси і автобуси. Обіч плавають, мов баржі по річці, тролейкари, навантажені дровами чи головками капусти (Панч, На калин. мості, 1965, 273).

ТРОЛЕЙНИЙ, а, е. Стос. до тролей. Рудникові електровази бувають двох видів: тролейні і акумуляторні (Сигналізація., 1955, 5).

ТРОЛЬ, я, ч. У скандинавській міфології — надприродна істота, звичайно ворожа людям (найчастіше — велетень).

ТРОМБ¹, у, ч. Згусток крові, що утворюється у кровоносних судинах людини і тварини. Там же [в стінці судини] розвивається і щільна сполучна тканина, відкладається вана. В результаті цього нормальна будова стінки судини порушується, просвіт її звужується, в ній утворюються згустки крові — тромби, які можуть повністю закрити цей просвіт (Наука., 2, 1960, 41).

ТРОМБ², у, ч. Величезний смерч на суші з сильним вітром, опадами і грозовими явищами.

ТРОМБІН, у, ч., фізл. Фермент, який зумовлює зсідання крові. Тромбін — один з головних компонентів у механізмі склепання крові (Наука., 7, 1967, 29).

ТРОМБОЗ, у, ч. Утворення згустків крові — тромбів — у кровоносних судинах живого організму, що утруднює або припиняє місцевий кровообіг. Коли в крові багато протромбіну, то може виникнути тяжкий стан — утворяться згустки в кровоносному руслі — тромбоз (Рад. Укр., 4.VII 1965, 4).

ТРОМБОН, а, ч. Мідний духовий музичний інструмент, що являє собою складену циліндричну двічі зігнуту трубку, яка закінчується широкою горловиною; характеризується різким звуком. Любив він музику. Коли, бувало, Десь на весіллі голосно ударити Оркестр немудрий — скрипка та кларнет, Та барабан з тромбоном, та труба... Аж стрепенеться Дмитрик і біжить На скрипки голос (Рильський, II, 1960, 304); Кларнети аж вищали від захоплення, а тромбони поважно розжали прочисту звалу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 236).

ТРОМБОНІСТ, а, ч. Музикант, який грає на тромбоні.

ТРОМБОФЛЕБІТ, у, ч. Запалення вени, що супроводжується утворенням тромбу (див. тромб¹). Клінічними ознаками тромбофлебіту є: болісність за ходом вени, які промацуються в раді випадків у вигляді щільних тяжів, набрякатисть кінцівок (при ураженні великих вен), іноді синюшність (Лікар. експертиза., 1958, 71).

ТРОН, у, ч. Багато оздоблене крісло на спеціальному підвищенні — місце монарха під час урочистих церемоній у палаці. На золотому троні сидів старий цар Каралет з своєю дівочою бородою (Н.-Лев., IV, 1956, 23); Батий поклав руку на золоте поруччя трону. Він і трон собі зробив такий, як у Чингіс-хана (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 542); *У порів. Для Марусі накидали муну шкір, бесаєв, китпарів — мов трон зладодили для цариці (Хотк., II, 1966, 153); // перек. Влада монарха, монархічне правління. — Так-от, Орису, він разом з ключником впевишився, що я нащадок вельможного роду Корецьких, котрі стояли близько трону (Стар., Облога., 1961, 88); [Т а в я:] Все на світі минає і підуть жарно царства й панства, трони й корони, а любов щира останеться навіки (Вас., III, 1960, 122); Хто може скласти ціну маленькій листівці, яка зитав царський трон? (Стецьмах, I, 1962, 618).

Зіхідити (зійти, сідати, сісти і т. ін.) на трон — починати царювати, ставати монархом. Коли Уельський принц зійшов на батькіє трон, Він, як наказує традиції закон, Перд підданцями промову має поважну (Рильський, I, 1960, 233); — Цей лялей [Наполеон], ні в кого не спитавиш, прогнав Бурбонів і сія на королівський трон (Кочура, Зол. грамота, 1960, 330); Сидіти на троні — царювати, бути монархом. Десять літ уже минало, Відколі спокійно, жиро Князь сидів на своїм троні З гусачим пером в руці (Фр., XIII, 1954, 14); Утриматися на троні — зберегти владу, ставити монарха. — Та цар ладен пролити ріку народної крові, аби сажому йому. утриматися на троні (Головко, II, 1957, 310).

ТРОНКА, п, ж., діал. Дзвіночок, який чабана вшаюють на швид тваринам, щоб їх легше було розшукувати в темряві, в лісі і т. ін. Це найкращий час для чабана — вести отару, доки ще не жарко, по прохолодних випасах і слухати, як в тихім ражковім повітрі подзвонює тронка... (Гончар, Тронка, 1963, 254); Чабан по голосу тронки чує вночі віці, знає, як і куди вони йдуть (Рад. літ-во, 5, 1963, 3).

ТРОННИЙ, а, е. Стос. до трону; признач. для трону. Він зітанув і прикусив краєчок вуса, скопа позираючи на юрбу, що скучилась навколо тронного місця королів (Рибак, Помилка., 1956, 212); Тронний зал.

Тронне крісло — трон. Ярослав знову сів на своє тронне крісло, схиливши голову на руку (Коч., П'єса, 1951, 86); Тронне слово; Тронна промова — промова, яку виголошує монарх в урочистих випадках. — Я, — мимрить Бен, — стою здала Від Ізніх [джентльменів] дивних справ, Та тронне слово короля, Здається, які сказав (Бажає, Рокі, 1957, 182).

ТРОНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм., рідко. Стати трохи невормальним, психічно хворим. — Альошка тронувся. Побив вікна. Словом, із ним неблазотолучно. Одвезли в лікарню (Мик., II, 1957, 222).

◇ [3] ума тронуться — збожеволіти. Молився й хрестився Єремій й дивився на Копронідоє пригасилими, неначе дикими очима. «Ще ума тронеться або збожеволіє»... — ..подумав Копронідоє (Н.-Лев., III, 1956, 394); — Вона з нашого села, з ума тронулася, ходить по хатах та й по місту отак. Мене зве хресним сином... Звісно, божевільна! (Мирний, I, 1954, 158); — Хіба не бачиш: тронувся ума... (Кач., II, 1958, 326).

ТРОНЬКИ, присл., розм. Те саме, що троник. Троньки пройти; Троньки сала.

ТРОП¹, а, ч., літ. Слово або мовний зворот, вжиті в переносному, образному значенні. Властивістю поетичного стилю Рильського є багатство тропів — метафор, символів, алегорій, уявлень, багатство епітетів та порівнянь (Криж, М. Рильський. 1960, 179); Серед усіх засобів образності та емоційності мови найважливіша, найважливіша роль належить тропам (Рад. літ-во, 7, 1965, 36).

ТРОП², у, ч., діал. Кіньська рясь з підскакуванням. Грала [кобила] протяжними скоками; заднім тропом майже прилягала до землі з остражу, а переднім порою сів (Коб., До світа, 1905, 85).

Іти (бігти) у троп — іти (бігти) рясєю. Кінь іде у троп (Сл. Гр.).

ТРОПА, б, ж. Вузька пішохідна доріжка, проплетана людьми або тваринами; стежка. Наказав [грек] Але лагодити човен, а сам подався гірською тропою збирати по селах доведи (Кочуб., I, 1955, 393); За Яриною нікто не кинувся до самого ранку. Тим часом вона все дальше заглиблювалась у ліс, тримаючись звірачої тропи понад Дніпром (Панч, Гомон. Україна, 1954, 345); // Взагалі дорога, шлях. Треба мені йти на всі чотири

вітри. Тропа моя по всьому світу (Барв., Опов., 1902, 179); Далі йдуть подорожні, куди їх тропа закликає, і незабаром стають на горбі, що над містом панує (Зеров, Вибр., 1966, 233); Але душа народу не сліпа, вона стоюка; до могила героїв Поік-віків не заросте тропа (Рильський, III, 1964, 279); // перен. Життєвий шлях кого-небудь. Не знаю я, куди я йду. Куди прийду — того не знаю. Як тайна я те, в якого краю Тропу життя свого веде (Черн., Поезії, 1959, 296).

◇ В тропу ступати чийо — йти за ким-небудь, наслідувати кого-небудь; Збігти з тропи — втратити потрібний напрямок, збитися в дороги. Перезрестилася [Левантіва] і вступила в ліс. Тут уже не бігла, бо раз, що зтомилася, а вбрує, боляса збігти з тропи й згубитися (Гр., II, 1963, 292); У тропі (тропюю) йти (піти, прийти і т. ін.) у знач. присл. — слідом. Дворак верхи кудись скочив і повернувся незабаром, а за ім, у тропі лікар прибіг (Вовчок, I, 1955, 175); Сторож тропюю за ним, та й бачив, що боценок схований був у погребі (Сл. Гр.); Ухопити (ухопити, набігти і т. ін.) тропи: а) знайти дорогу, потрібний напрямок, потрапити на потрібну дорогу. Подався [Михайлик], моя той схожда, вниз до міста, шляху не вибираючи, але зразу не вхопив тропи і тришки поблукав (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 338); [Д і д:] От вошло, — так мов усі чорти позривалися з пекла. І знаю ж, що близько й хата, а не піймаю тропи та й годі... (Стар., Вибр., 1959, 656); Пливу по широкому світу, як човен без весельця, і не набіжу тропи (Барв., Опов., 1902, 300); б) обрати правильний шлях у житті. «Живеш, нудишся, тратиш силу, волю, щоб куди заловатися від неї [кривди], втекти від неї; плутатися в темряві, падаєш, знову встаєш, знову простуєш, знову падаєш... не вхопиш тропи, куди йти...» (Мирний, I, 1949, 395).

ТРОПАК, а, ч. Український народний танець, за характером виконання близький до гопака. — Постає мені закаблочки з високого лубка, Щоб я браво танцювала тропака (Чуб., V, 1874, 105); Одялася [Орися], як на свято, і почала танцювати перед своїм чоловіком. Він так втішився, так звеселів, що зразу скочив з печі і, здоровий, пішов тропака посеред хати (Казки Буковини., 1968, 121); // Музика до цього танцю. Настя сіла за фортеп'яні, поводячи на убрання, перебрала .. чотири польки та.. тропака (Н.-Лев., III, 1956, 244).

Вибивати (бити, садити, утніати і т. ін.) тропакá — танцювати тропака завзято, з запалом. Козацтво, ударивши лихом об землю, садило гайдука і вибивало тропака (Стар., I, 1957, 398); Ударити (утніти і т. ін.) тропакá — почати танцювати тропака завзято, з запалом. Іде [Матвій] й співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака (Кв.-Осп., II, 1956, 14).

ТРОПАР, я, ч., церк. Молявний вірш для співу на честь якого-небудь святого або святого у православному богослужінні. Доколя ові тисячі літ кипить життя, все змінилося, само обличчя землі стало іншим, а тропарі й кондаки співають усе на тих же вісім гласів, при тих же самих словах пліють на сатану по тричі, тільки се самими рудами творять обряд (Хотк., II, 1966, 352); Коли в монастирях був напірсу брак, Ченці з рукопису старе письмо змивали, Щоб написати знов тропар або кондак (Вороний, Вибр., 1959, 123).

ТРОПЕЧНИЙ, а, е, літ. Те саме, що тропічний². При розширенні значення слова дуже часто буває, що, крім свого прямого значення, яке воно мало раніше, слово набуває ще значення образного, тропечного (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 64); Художня майстерність мовної творчості Шевченка полягала, на думку Франка, в умінні.. створювати сильні музичні образи

не тропечним способом, а відповідним добром звичайних слів і словосполучень, що репродукують різноманітні відчуттєві враження (Мовозн., XVII, 1962, 100).

ТРОПЕЦЬ, пціо, ч., діал. Пестля до троп². Тежля попри сани біла зимова дорога. Скрипіли копила, стропували в лінивому тропці коні (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 352).

ТРОПИТИ, плію, пши; мн. тріблять; недок., перек., рідко. 1. заст. Протоптувати дорогу, стежку.

2. Висліджувати звіра, нападаючи на слід. В погожий день, коли було дозвілля, По пуцах звірину з рушницею тропив (Мірк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 208).

ТРОПІЗМ див. тропізм.

ТРОПІЗМИ, ів, мн. (одн. тропізм, у, ч.). Ростові рухи органів рослини (згини стебла, кореня, повертання листків), що спричиняються однобічним впливом факторів зовнішнього середовища — світла, температури, вологі тощо. Тропізми — рухи (згини) органів рослини, якими вона реагує на певні зовнішні умови. Позитивними називають тропізми, спрямовані в бік подразника (Наука., 3, 1957, 5).

ТРОПІК, а, ч. 1. Уявне коло на поверхні земної кулі, паралельне екватору і віддалене на 23° 27' на північ або на південь від нього. Між Ріо-де-Жанейро та Сан-Паулу ми перелетіли через південний тропік (Дмит., Там, де сяє., 1957, 50); Між тропіками цілий рік сонце стоїть високо над горизонтом і двічі на рік знаходиться в геніті (Фіз. геогр., 5, 1956, 78).

Δ Тропік Козерога — таке коло, розташоване на південь від екватора. Опівдні 22 грудня Сонце буває в геніті в місяць, що лежить на південній паралелі — 23° 27', яка називається тропіком Козерога (Астр., 1956, 31); Тропік Рака — таке коло, розташоване на північ від екватора.

2. тільки мн. Фізико-географічні зони, розташовані на північ і на південь від екватора до субтропіків; характеризуються жарким кліматом. Багато мочі і краси в орач сужного Тіроля; Таємні тропічні ліси й пустинь незміряне роздолля (Щог., Поезії, 1958, 213); Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так жарко, як тут в Одесі. Тропіки перейшли на лиман!.. (Л. Укр., V, 1956, 15); Земляни заселили свою планету і добре почувують себе як у низинах, так і на високогір'ї, на Крайній Пієночі і в тропіках (Наука., 3, 1975, 34).

ТРОПІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до тропіка, тропіків; розташований у тропіках. Була се досить гарна і вірно змальована картина тропічної індійської околиці (Фр., VIII, 1952, 328); Коні гинули від перевтоми і надмірного вантажю, а воїни з тропічних країн зворили від голодних і вогких ночей (Тулуб, Людолов, II, 1957, 525); Шмат справжнього коралового рифу — ось що він їй подарував. Дар океану, дар синіх тропічних вод... (Гончар, Тропка, 1963, 102); Квасоля походить з тропічних і субтропічних областей Америки і Азії (Зерн, боб. культ., 1956, 122); // Власт. тропікам; поширений у тропіках. Тропічна ніч мовазна і задумлива (Ю. Янов., II, 1958, 156); Нещодавно пройшла тропічна злива, й розмита земля щедро парувє, збільшуючи й без того високу вологість повітря (Дмит., Там, де сяє., 1957, 46); Розкішна тропічна рослинність казковим муром здіймається перед Костем (Дочч., I, 1956, 49); // Признач. для тропіків. Тропічний брил.

Δ Тропічна лихоманка — тяжка форма малярії, що характеризується неправильним чергуванням нападів, особливо поширена в тропічних країнах. Розхристанний, жовтий, в очі якійсь болісний сум, наче його біла тропічна лихоманка (Кучер, Трудна любов, 1960,

378); Тропічний рік — період між двома послідовними проходженнями Сонця через точку весняного рівнодення. Зараз, коли в розпорядженні вчених є найточніші астрономічні прилади, вдалося виміряти рік з максимальною точністю — він дорівнює 365 дням, 5 годинам, 48 хвилинам, 46 секундам і називається тропічним (Наука., 12, 1962, 27).

2. розм. Характерний для тропіків, такий, як у тропіках (жаркий і вологий, яскравий і т. ін.). На мові це означає впадіння пучок проміння гарячого тропічного сонця (Н.-Лев., III, 1956, 313).

ТРОПІЧНИЙ, а, е, літ. Прикм. до тропі; тропічний. **ТРОПКА**, и, ж. Зменш. до тропі. Щоб спуститися в долину, треба день, а щоб піднятися звідти, треба — і два. Заїсно, машинкою було б набагато швидше, але яка це машина пройде в гори козиною тропкою?.. (Гончар, Дорога., 1953, 58).

ТРОПОВИК, а, ч., рідко. Те саме, що тропка. Борсук виїшов із норі ще до заходу сонця. На тому місці, де троповик було посипано піском, темніє відбиток мали (Донч., IV, 1957, 51).

ТРОПОВИЧОК, чка, ч., рідко. Зменш.-пестл. до троповік. — Ач, який троповичок пропотає [борсук] до твого городу (Донч., IV, 1957, 50).

ТРОПОК, пка, ч., діал. Стежечка. *Образно. — Як підростеш, то терпи усе, що на тропку спіткаться (Барв., Опов., 1902, 358).

ТРОПОПАУЗА, и, ж. Перехідний шар земної атмосфери між тропосферою і стратосферою. Вчені з'ясували, що струминні течії повітря виникають на межі тропопаузи і стратосфери в середніх широтах земної кулі, там, де утворюється так званий розрив тропопаузи (Знання., 10, 1967, 20).

ТРОПОСФЕРА, и, ж. Нижній шар земної атмосфери, який лежить між поверхнею землі та стратосферою і для якого характерне зниження температури з висотою. До висоти приблизно 12 кілометрів простягається тропосфера, де відбувається циркуляція повітря, що визначає погоду (Наука., 2, 1957, 13).

ТРОПОСФЕРНИЙ, а, е. Стос. до тропосфери. Тропосферні радіостанції дають змогу здійснити телеграфний, телевізійний, телефонний зв'язок, а також і обмін інформацією у цифровій формі (Знання., 5, 1967, 20).

ТРОПОТЯНКА, и, ж. Український народний танець з музичним розміром $\frac{2}{4}$, який відзначається жвавістю й темпераментністю виконання і в якому бере участь парне число виконавців; // Музика до цього танцю. Погляди Петрик зелені смуги на своїй скрипці, утяє весело тропотянки (Казки Буковини., 1968, 116).

ТРОС, а, ч. Канат з росляного або штучного волокна, а також із сталевго дроту. Три машини, що поїхали повз озеро за спортивною машинкою, повернулися, ведучи її на тросі (Смолнич, 1, 1958, 100); Коли це ралтом обривався сталевий трос, і швидка течія понесла пором до страшного водоспаду (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 59); З висоти зогли спадая якийсь обірваний трос, бовтається в повітрі (Гончар, Тронка, 1963, 236); [В о л о ш а н:] Оці вагонетки на дамбі самі по тросі ходитимуть (Баш, П'єси, 1958, 100).

ТРОСИК, а, ч. Зменш. до трос. Тим тросиком буй прикріплявся до підводного човна (Трубл., Шхуна., 1940, 291).

ТРОСОВИЙ, а, е. Прикм. до трос. Тросові кінці; // Зробл. з троса. Тросова драбина; // Який прапорець, управляється за допомогою троса, тросів. Солоні стягували і скиртували тракторами з допомогою тросових волокуш (Наука., 8, 1956, 29).

ТРОСТЕВИЙ, а, е: Тростеві лялька — театральна лялька на трості. У своїй практиці Празький Централь-

ний театр ляльок використовує і принцип китайського театру тіней і різні види ляльок — маріонетки, ляльки на спиці, але переважно й найширше тростеві (Мист., 6, 1958, 45).

ТРОСТИНА, и, ж. 1. Стеблина очерету, комишу і т. ін. Твердіють гранчасті тростики (Бажан, Вибр., 1940, 100); *У порівн. Вона йде, позитуючись, як тростина, коло нього і все збиточило усміхається... (Коб., III, 1956, 388); Тяжко було дивитися на неї, колиш гожу дічинку, а тепер висохла, як суха тростина (Кобр., Вибр., 1954, 38).

2. рідко. Те саме, що очерет. Воно [озеро] було обведено розлогими соснами... буйними круглолистими баговинними рослинами й широкою тростиною (Коб., I, 1956, 453); На палях товстих, Побиваючи в дно озера, стоять Низькі затки, покриті тростиною (Фр., X, 1954, 388).

Δ Цукрова тростина — тропічна й субтропічна рослина родини злакових, яку використовують для виготовлення цукру. Я не перелітає над цілим островам — там далі, кажуть, колосальні поля, плантації какао, рижу.. Цукрова тростина, бавовна (Ю. Янов., II, 1958, 64); Приблизно п'яттори тисячі років тому в Індії вже вирощували цукрову тростину і виробляли з неї солодкий сироп і цукор (Хлібороб Укр., 1, 1966, 47).

3. Спеціально оброблена тонка довга палиця. Він сильно стріпнує пальцями, аби стрясти з них учений крейдяний порок, і замість нього ваяє у руки свою тростину (Фр., I, 1955, 250); — Писати! — крикнув [учитель], і в його руці, невідомо де взявшись, свиснула згучка тростина (Кол., Терев., 1959, 23).

ТРОСТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тростина. Йде дідусь по паркету. Обережно, немов не підлоги, А тростинок торкаються ноги (Дмитр., В обіймах сонця, 1958, 85); До неї підійшов хлопчець у картузі з блискучим козирком, у чорному френчі і в тростиночку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 205).

ТРОСТИННИЙ, а, е. Прикм. до тростина.

Тростинний цукор — цукор з цукрової тростини.

ТРОСТИНОВИЙ, а, е. Те саме, що тростинний; // рідко. Зробл., вигот. з тростини (у 2 знач.). На лівім березі Ніду показалося невелике єгипетське село..., а тростинових стріх висія вгорі дим (Фр., IV, 1950, 157).

ТРОСТКА, и, ж., рідко. Зменш. до трость 1. На тому крисілі сидить пан Іван... тонкою тросткою підпирається (Сл. Гр.).

ТРОСТЯНИЙ, а, е. Те саме, що тростинний.

Тростяний цукор, рідко — те саме, що Тростинний цукор (див. тростинний). Рабині ставлять напроти Назі-ханум низенький круглий стіл, на стіл — келегі шербету з кращиз конійських лимонів і кандійського тростяного цукру (Тулуб, Людолови, II, 1957, 234).

ТРОСТЯНИЦЯ, і, ж. Багаторічна трав'яниста рослина родини злакових. Що нагадує очерет і росте по берегах водоймищ та на болотах.

ТРОСТЬ, і, ж. 1. рідко. Те саме, що тростина 3. Він був одягнений для виходу і тримає у руці капелюх і трость (Смолнич, Сороч вісім., 1937, 384); Радик зм'яв і швидким поглядом і мовчки йде вперед, кидаючи перед собою трость із набалдашником (Тют., Вар, 1964, 423).

2. муз. Тонка, черев. очеретяна або комишова, пластикова в духових музичних інструментах, яка служить для видобування звуків.

ТРОТ, у, ч. Вид алюру коня, коротка рись. Молодник, який надійшов на іподром, перші дні тренують кроком і тротом на дистанції 4000—8000 м (Ковальство, 1957, 116).

ТРОТИЛ, у, ч. Те саме, що тринітролоубл. Все ніби в улажках скель, що звалилися з гір. В голову не кладеть-

ся, що все це лише робота моря — без тротилу, без динаміту... (Гончар, Циклон, 1970, 3).

ТРОТІЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тротіл. Вони [водолази] спускаються на дно, свердять каміння, закладають тротилові шашки, висаджують скелю в повітря (Рад. Укр., 27.IV 1964, 3).

ТРОТУАР, у, ч. Пішоходна доріжка (з кам'яних плит, цегли, асфальту, дощок і т. ін.) з боків вулиці, площі, троти вища порівняно з проїжджою частиною. Виразно стукують каблуки по сухих тротуарах (Коцоб., II, 1955, 363); Діврички в білих фартухах вишили з шлангами в руках — поливати сірий брук вулиць та жовту цеглу тротуарів (Смолич, Мир..., 1958, 80); Вона знає кожну дошку дерев'яного тротуару (Доч., III, 1956, 26); Зейди, з вищого берега, Тарасові було добре видно рівні викопані вулиці, гладенькі асфальтові тротуари (Ткач, Плем'я..., 1961, 157).

ТРОТУАРИК, а, ч. Зменш. до тротуар. В повній безпечі Валерик міг себе почувати лише на водоканалі та за металевою огорожею саду, в оцих надійних зеленіх хащах, подалі від тротуариків (Гончар, Таврія, 1952, 243).

ТРОТУАРНИЙ, а, е. Прикм. до тротуар. Вулиця йде акажано кришувською. Згубилась десь золота доріжка акажових листочків. Появилися голі тротуарні плити (Вільде, Сестри..., 1958, 535).

ТРОТУАРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тротуар. Я йду тижими тротуарчиками Тельстола, наче околицями далекого Києва (Кол., На фронті..., 1959, 1966); Автобуса... довелося чекати довенько, Петро похажав вузьким тротуарчиком (Хор., Місто..., 1962, 65).

ТРОФЕЙ, я, ч. 1. перш. мн. Зброя, військове майно і т. ін., захоплені переможцем у ворога під час війни; воєнна здобич. Серед трофеїв у хлопці був великий шовковий парашут. Крім того, вони дістали ще один пістоlet з чотирма повними обоймами патронів (Ле, Клев. лист, 1960, 94); — На моє щастя, стався на їхні позиції якийсь перелом, стрілянина. Вони пішли покинули — і... до себе в окопи. Ну, я, звичайно, виліз [з дупла] і прийшов до своєї частини, ще й трофей із собою приніс — фіньську пішку (Тют., Впр, 1964, 291); Як трофей повстанцям дісталися кілька бронекатерів з цілком справними англійськими кулеметами, баржа з вогню та навантажений пшеницею океанський транспорт (Гончар, II, 1959, 49); Дивіться — це день переможного жуну, Ці стяги — не просто воєнні трофеї (Бажан, Роки, 1957, 259).

2. Яка-небудь річ як пам'ятка, як свідчення перемоги, подвигу, успіху в чому-небудь. — От і добре зробили, що показали й нам ці Улясині трофеї [книжки], бо я, признатись по щирій правді, їх ніколи не дістала, — сказала Мокривська (Н.-Лев., IV, 1956, 338); Йон жимохіть спонисся рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию, немов боявся, що рука дівчини ось-ось простягнеться знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей (Коцоб., I, 1955, 235); Я дял вернулась додому з головою, оголошеною компліментами, з розм'яшеним серцем, з повними куврами [валізами] сукню... житиць і інших карнавалових [нариавальних] трофеїв (Кобр., Вибр., 1954, 91); *У порівн. Макар розстебнує польову сумку і витягнув з неї товстий том ветеринарного довідника. Тразнув долонею по книжці, потім, піднявши егору, продемонстрував її, моя якийсь незвичайний трофей (Добр., Тече річка..., 1961, 161); // У мисливців — забитий звір, птах; взагалі те, що здобує на полюванні. А ті, що несуть забитого кабана, — дуже веселі, бо такий мисливський трофей трапляється не дуже часто (Витшня, II, 1956, 163); Сьогодні хлопець має вже першого тро-

фея — забитий шуліка (Доч., II, 1956, 289); Любила [Клавда] розповідати про те, що роги, он ті, над бубетом егорі, подарував їй як трофей князь під час полювання (Вільде, Сестри..., 1958, 451).

3. Орнаментальна прикраса у вигляді військового спорядження.

ТРОФЕЙНИЙ, а, е. Який є трофеем; захоплений, відібраний у ворога. Відразу ж з-під ліска лумким таткаканям залився трофейний кулемет (Збан., Незабуттє, 1953, 31); За вліссом гуркотіла пара трофейних тягачів. Це генерал Глазунов прислав на посівну обіцяну допомогу (Довж., I, 1958, 385); Брат стрів мене rado (я в іншу частину Відрядження мав), приділив тютюну, Трофейного, звісно... (Перв., II, 1958, 428).

Трофейна виставка — виставка трофеїв. Десь уже наприкінці війни послав мене наш колезос у Москву на трофейну виставку (Мокр., Сто., 1961, 146); Трофейна команда — команда, яка займається збиранням і обліком трофеїв. — От би тобі, Хомо, та в королівській кареті... Ха-га-га... — Не остиг, братці: з-під носа трофейна команда вихопила... (Гончар, III, 1959, 70).

ТРОФЕЙНИК, а, ч., розм. Член трофейної команди. Противник, тікаючи, змушений був кинути чимало своєї техніки та боєприпасів... — Буде трофейником роботи, — перемовлялись біійці. — Попозбирають... (Гончар, III, 1959, 421).

ТРОФІКА, в, ж., фізл. Живлення і обмін речовин у тканинах організму. Вся сукупність хімічних процесів живлення й обміну, що протікають у живих тканинах і є умовою їх нормальної функції і будови, становить трофіку тканини (Курс патології, 1956, 119).

△ Трофіка нервової — вплив нервової системи на живлення органів і тканин, на обмін речовин і на життєдіяльність організму. I. П. Павлов встановив основні закономірності фізіології кровообігу, створив учення про нервову трофіку (Розв. науки в УРСР., 1957, 302).

ТРОФІЧНИЙ, а, е, фізл. Стос. до трофіки; який керує живленням і життєдіяльністю організму. Під трофічною функцією нервової системи розуміють її вплив на процеси обміну речовин і живлення (Курс патології, 1956, 119); Маточне молоко є чудовим біологічним стимулятором, справляє тонізуючу і трофічну дію, регулює обмін речовин і серцеву діяльність (Наука..., 5, 1968, 46).

△ Трофічна виразка — виразка, пов'язана з розладнанням живлення, обміну речовин у тканинах організму. На ерлязових курортах успішно лікують захворювання суглобів — артрити, поліартрити... трофічні виразки, радикуліти (Наука..., 7, 1956, 13).

ТРОФОНЕВРОЗ, у, ч. Захворювання вегетативної нервової системи, основною ознакою якого є порушення живлення тканин.

ТРОХА, присл., діал. Трохи. Вона обернулася і, звавши за плече Петруса, що тулилася до неї, посунула його троха наперед себе (Фр., IV, 1950, 39); Волоські Стебли [село] були троха ніби світліші — бо вони до сонця більше (Хотк., II, 1966, 108); На підйом до нас Ви забилися, панове, неблизько. Бійка буде лиха; Відпочиньте ж троха (Граб., I, 1959, 297); Кажуть, що колись-то колись, за царя Гороха, як людей було троха... блаука наш предкопрацур [предок] козак Савлук по горах (Вовчок, VI, 1956, 219).

ТРОХА: Трохі лиш (лишень); Трохі чи... а) навряд. У Олаві... Чи по знаку Кому цей Оглав білохатий? Троха лиш! Треба розказати (Шевч., II, 1963, 187); б) ледве, ледь. За його порядками, троха чи не проциндрили б швидко і усі худоби (Кв.-Осн., II, 1956, 254).

ТРОХЕЇЧНИЙ, а, е, поет. Стос. до трохея. *Трохеїчний ритм домінує в українських народних піснях. Рідшим є вже ритм ямбовий і анапестичний* (Муз. праці, 1970, 38).

ТРОХЕЙ, я, ч. В античному віршуванні — двоскладова стопа з першим довгим і другим коротким складом; хорей. [М е ц е н а т:] *Поезію латинську почав нам еллін-бранець, не римлянин. [П р о к у р а т о р:] Бо мусив мову пана перейняти, а пан как певне поважніші справи, ніж рідну мову сікти на трохей* (Л. Укр., III, 1952, 450); *Ту поему вірш по віршу Я складав старанно, пильно, Церелічував трохей, Розміряв їх так прихильно* (Сам., I, 1958, 149).

ТРОХИ, присл. 1. До деякої міри; дещо. *Як ось став вітер ушугати, І звилі трохи уляглись* (Котл., I, 1952, 159); — *Цей дощик — радість всім велика. Земля посхля була — от він її змочив; Травицю трохи піджиєш* (Гл., Вибр., 1951, 35); *Багіров почував себе трохи ешником перед командиром роти* (Гончар, III, 1959, 69); // *Злегка, не дуже свляво. Як дошкулить нессвітський біль, він [веде] трохи ворухнеться, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться* (Л. Укр., I, 1951, 460); *Міністр.. трохи гаркавив, вимовляючи французькі слова* (Ю. Янов., II, 1958, 110); — *Марусю, — припини її трохи за лікоть парубок. — Марусю.. Ти не виривайся вперед...* (Хотк., I, 1966, 108); — *А от і Мірошніченко! — посміхнувся йому трохи побитий віспою невисокий Іван Руденко* (Стельмах, II, 1962, 140); — *І зовсім тобі забаво паморочи чи так... трохи?* (Тют., Вир, 1964, 105); // *Протягом нетривалого часу, недовго. Трохи помовчали. Дали ніп питає мене: — Де твій рід і який твій рід?* (Вовчок, VI, 1956, 245); [В і д ь м а (співає тихо:)] *Ой у гаї погуляю, В Дунаї скупаюсь. В зеленому багвинні Трохи одточину...* (Шевч., II, 1963, 308); *Він подав Яшкові сопілку, і той пильно почав оглядати її. Узяв у рот і поссівистя трохи* (Головко, I, 1957, 130); // *Недалеко. Вона підвелася на весь зріст, трохи відійшла, схилила голівку набік і милувалася своєю роботою* (Тулуб, В стежу.., 1964, 176); *Протіахши трохи, вони оглянулись назад. Їх зупір немов у землю стовгаєся* (Довж., I, 1958, 226).

2. Небагато, мало; у незначній кількості. *З досади висунула вона галушки з печі, всипала трохи в миску, сама сіла вечеряти* (Мирний, I, 1949, 346); *Я дуже, дуже радий, що.. матиму хоч трохи вільного часу для себе і своєї роботи!* (Коцюб., III, 1956, 190); *Намаццали.. змизу трохи та ще того-сього наскубали; протдерли у стіні [курєня] дірку та й давай огонь розводити* (Хотк., I, 1966, 169); *І я подумав: хоч би трохи Його енергії мені — Всю велич і красу епохи Я перелив би у пісні!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 60); // у знач. неознач. кільк. числ. *Деяка кількість; кілька, декілька. Таких Ведмедів на примті Ще трохи є у нашому повіті* (Гл., Вибр., 1951, 57); *Герт подав команду, трохи людей одійшло ліворуч і стало, а решта пішла купують* (Ю. Янов., II, 1958, 178); // у знач. присудк. с.а. *Мало, не вистачить. — Сих грошей трохи; або давай усі, або геть собі..* (Кв.-Осн., II, 1956, 476).

І (й) **трѳхи** — вітрохи, зовсім. *Мати бурчала, гнівилася, а до Галі і трѳхи те не доходило, мов не до неї була річ* (Мирний, IV, 1955, 120); *Не вагаймось і трѳхи, що справді всі речі природні У світовому просторі додому тьжзять прямионо* (Зеров, Вибр., 1966, 163); *Не трѳхи — багато. — Відкляк такій се мандрьози, І так уже вас тут не трѳхи, Якого чорта ви прийшли?* (Котл., I, 1952, 132); *Там коло льоху Базар люду нахотилося Та й панства не трѳхи* (Шевч., I, 1963, 303); **Трѳхи віддалік** — на деякій відстані, не зовсім близько. *Дарка оглянулася. За нею, трѳхи віддалік, стояла*

Юзя і так жалібно-тужно дивилася... (Л. Укр., III, 1952, 650); **Трѳхи згодом** (розм. *перегодя, перегодом*) — через деякий час, через скількись часу. *Старі помовчали, зітхнули глибоко, а трѳхи згодом поснули* (Коцюб., I, 1955, 95); *Трѳхи перевода в тій самій світлиці, на тих самих місцях, як і ввечері, сиділи на канані панотці і мовчали* (Н.-Лев., I, 1956, 129); **Трѳхи на головах не ходити див. голові;** **Трѳхи не...** — уживається при вказуванні на якусь крайню межу (в дії, ознаці і т. ін.); *ледше ве..., мало ве...* [В і д ь м а:] *Трѳхи була не втопилася, Та жаль було кинуть Близняточок* (Шевч., II, 1963, 310); *Цвинтар заріс черешником да гіллям трѳхи не в пояс* (Вовчок, I, 1955, 70); *Після недалого сватання з Тимжком сталася пригода, яка трѳхи не коштувала йому життя* (Тют., Вир, 1964, 124).

ТРОХИ-ПОТРОХУ, присл., розм. *Поступово, поволі, помалу. Трѳхи-потрѳху піщани закричали, загавгували, що вони ляхкові довіку не покораються* (Мирний, II, 1954, 91).

ТРОХИ-ТРОХИ, присл., розм. *Зовсім мало чого-небудь, зовсім небагато. О, дайте людям трѳхи-трѳхи ласки* (Кор., Поезії, 1967, 20); // *Ледве-ледве. А щетом для склеювання шматків півки треба трѳхи-трѳхи нагріти в руці* (Ю. Янов., II, 1958, 116).

Трѳхи-трѳхи не... — те саме, що **Трѳхи не...** (див. **трѳхи**). — *Була без тебе [Енея] зла година, Трѳхи-трѳхи твоя дитина Не оддала душі божам* (Котл., I, 1952, 253); *На заручинах Максим так нализуєся, що трѳхи-трѳхи не побив свого нареченого тестя* (Мирний, I, 1949, 214).

ТРОЦЬКІЗМ, у, ч. Ворожа марксизму-ленінізму і міжнародному комуністичному рухові ідейно-політична дрібнобуржуазна течія, що прикривала свою опортуністичну сутність лівоірадикальними фразами. *Уся партія на чолі з її Центральним Комітетом піднялася на захист ленінізму. Вона ідейно викрила й організаційно розгромила троцькізм. Та сама доля спіткала правих опортуністів* (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 18).

ТРОЦЬКІСТ, а, ч. *Послідовник, представник троцькізму. Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога конгресу. Бо цим ми вищли на широкий шлях великої масової політики* (Тнч., III, 1957, 37); *Всупереч чітким вказівкам Леніна про створення в районі нейтральної зони регулярних, дисциплінованих частин Червоної Армії троцькісти, що пролізли до штабу дивізії й Реввійськбюро, намагалися за всяку ціну загальмувати формування цих частин* (Скл., Легенд. нахдів, 1957, 49).

ТРОЦЬКІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до троцькізму.

ТРОШЕЧКА, присл., діал. *Зменш.-пестл. до трѳшка. Два якісь панове.. майже на руках винесли його догори шодами і ввели до покою.. Нічого, нічого, — шепотом мовили панове. — Видно, пан добродій трѳшечка тес...* (Фр., IV, 1950, 49).

ТРОШЕЧКИ, рідко **ТРИШЕЧКИ**, присл., розм. *Зменш.-пестл. до трѳшки. Мусила таки й я трѳшечки випити* (Н.-Лев., III, 1956, 264); *Дядькові, здається, трѳшечки краще, грешти, се як до години* (Л. Укр., V, 1956, 170); *Ввечері сиджу за роляем і граю. Трѳшечки, трѳшечки розстронний роля, але дуже гарний — м'який співаючий тон* (Ринський, Бабине літо, 1967, 61); — *Я спочатку трішечки уповала на нього, а тепер не точу і дивитися в його бік* (Стельмах, I, 1962, 279); *Йонька взяв із собою трішечки [харчі], розраховуючи на те, що коли повертатиметься назад, то рідні не пожолобится рука, якщо дадуть йому шматочок сала та півпаяниці на дорогу* (Тют., Вир, 1964, 434).

ТРОШКА, присл., діал. *Трошки. Лікар, адвокат, інженер — кожий з них може винайти в глибинах*

життя, в тайниках природи ще одну якусь невідому тайну, котра покорить йому трощка світа, зробить життя ширшим, згострить переживання (Хотк., II, 1966, 353); Лис трощка з'їв, а решту зховає під себе (Фр., IV, 1950, 59); // у знач. присудк. сл. Де оре сошка, там хліба трощка (Номис, 1864, № 10144).

ТРОШКИ, рідко **ТРИШКИ**, присл., розм. Те саме, що трішки. Він хоче нас трощки розважити розмовою і підсідас (Коцюб., II, 1955, 242); Услішка його була знайома трішки... (Сос., II, 1958, 351); — Добре, дякую! Спочинь трощки... Чини ж мою волю (Шевч., I, 1951, 51); Поважніши ще трішки і викрутиши мюльки, козаки порозговдалися (Тулуб, Людолови, I, 1957, 22); Принесла [мати] хліба, картоплі, а коли ще трощки пшона на култи, та вже й хвалиться зараз дітям (Вовчок, I, 1955, 289); Юрба ще трішки, на чергті дитячого кроку, відступила до балки, задкуючи (Мур., Бук. повість, 1959, 224); Треба ж і в застрашці Нам зазирнути. Хоч трішки! (Вирган, В розп. літа, 1959, 135); // у знач. присудк. сл. От, боже, боже, трощки того віку, а як важко його прожити (Коцюб., II, 1955, 13).

І (ї) трішки (трішки) — те саме, що **І (ї) тріхи (див. тріхи)**. Увійшов я у кімнату, .. ходжу і стою, сидю і знов ходжу, як самий розумний чоловік і трішки не цікавий (Вовчок, VI, 1956, 244); Трішки (трішки) згбдом — те саме, що Тріхи згбдом (див. тріхи). Трощки зводом знов її [Марусю] шле: «під ворітьми зтось стоїть» (Вовчок, I, 1955, 246).

ТРОЩА, і, ж., діал. Очерет. Мов чайка, Що скиглить над дїтьми, понад багом Літаючи, о трощу б'є грудки, .. Отак і Кайнова дума-скрута В тім безконечнуй метадась, билась Без вилоду (Фр., X, 1954, 383); Збоєтаний чорний намал полама осідає дрібними пилинками на дні [джерела] і от на дрижачій, .. прозорій шибі [поверхні води] починають знову відбиватися найближчі предмети: зламаний пень, китиці проці, синя або жовта квітка (Кобр., Вибр., 1954, 11); *У порівн. Юдка був перекоканий, що на його голові буває волос, мов троща крам ставу (Март., Тв., 1954, 310).

ТРОЩЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до трощити; // у знач. прикм. Іван Федорович знову сіє далі, на трощене скло (Смолич, Мир., 1958, 236); Вулиці села вже обсаджено молодими деревами, та якими! Війна пощезла з її руйнаціями і трощеними садами (Ю. Янов., I, 1958, 575).

ТРОЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. трощити.

ТРОЩИТИ, шў, щипш, недок., перет. 1. З силою ламати, розбивати на частини, руйнувати. Удєксте оповідала [Мелася], як той [ведмідь] усе трощив і валив (Вовчок, I, 1955, 343); Бура вис, завивав і сосновий бір трощить (Укр. поети-романтики, .., 1968, 152); Хочє мове човна розламати, Трощить, ломить, піском засила (Л. Укр., I, 1951, 68); Там і там на берегах [Дніпра] трощили скелі, виймали граніт під котловою гідроелектриці (Коцюба, Нові береги, 1959, 141); Пому хотілося кинути до дверей — шматувати лапцюги, трощити двері, щоб звільнити ту.. невідлижну... (Досв., Гюлле, 1961, 37); Він щось кричав, .. відбивався, перекидав столи, трощив меблі... (Ю. Бедак, Полк., 1959, 62); *Образно. Ураган думок ламає, трощив усі збудовані до цього плани... (Качура, II, 1958, 344); // бевос. [К у к с а:] Та хай би мені щодня лотки трощило в цурки...! (Кроп., I, 1958, 177); // Ламати що-небудь крихке. Іван жетушився, .. шелестів суглим бабилляем, трощив його і складає на купу (Коцюб., I, 1955, 346); Кінь трощить і трощить копитищами зашерхлі калюжки (Стельмах, Правда., 1961, 197).

2. Завдавати ударів кому-небудь, бити що-небудь. Хаєська [ввійшла] — з жалобою на свого — хай посадять

на тиждень у чорну, щоб знав, як її боки трощити (Мирний, III, 1954, 48); Крига, улопиши довбню за одиє кінєць, пішов трощити ворожі голови (Гжицький, Опрішки, 1962, 185); Хазійка видалась мені справжній-спіркою відьмою. Щоранку вона трощить дітей чим попало (Кол., На фронті., 1959, 75); // перен. Завдавати пораки супротивників, перематати, нищити. В Аркадїях закипіла кров! Одні друзи випереджають, Брагів, як хлиз, трощать, ламають; Така підданцїв єсть любов (Котл., I, 1952, 256); [К о м і с а р:] Чому не вислаю підмоги, чому мовчати гармати лнкорї, коли нас трощили на фронті... (Корн., I, 1955, 31).

3. розм. Жадібно їсти, поїдати. Тут трощили все, чого понавозив Антось: кури, гуся, ковбаси (Свідв., Люборацькі, 1955, 161); Володї тим часом як довбав до чаю з черствими пирогами й трощив їх, аж глянути було страшно (Дн. Чайка, Тв., 1960, 128); Черва від святої води заворушилась, та як чесонула... Так то Іла листя, а то вже гіллячки трощить... (Вишня, I, 1956, 80); // Гризти, розгризати запопадливо, в шумом. Раз по раз насінику за насіниною вона [Мар'я] одно кидала у рот і, як миша, трощила своїми дрібними зубами (Мирний, III, 1954, 235); З правого боку жінки голосно трощили насіння (Енік, Тв., 1958, 226).

ТРОЩИТИСЯ, шиться, недок. 1. З шумом ламатися, розбиватися, руйнуватися. На очах згину міст. Бронників дивився, як трощитися, розвалюється на шматки сстанія дорожа його бітцїв на той бік (Гончар, Таврія., 1957, 572); Шторм неважав, крига трощилася одна об одну (Ю. Янов., II, 1958, 191).

2. Пас. до трощити. Я бачив, як лїси трощилися у вііну (Воронько, Тепло., 1959, 66); Чуті, як залепало рубались козаки в панамі, як брязкали шаблі й трощилися голови (Довж., I, 1958, 264); Їсти — страх хочеться.. І з яким смаком трощить їстице! Аж за ушами ллячть... (Коцюб., I, 1955, 459).

ТРОЮДИТИ, джу, дипш, недок., перет., розм. Ваклякати чим-небудь подразнення, запалення і т. ін.; ярити. Троюдити рану; // перен. Якимись діями, словами поповлювати, примушувати знову відчувати, пережити щось непрїємне. Я б мочав, я б нічого тобі не сказав, але мені не так було б трудно терпіти свій біль, бо його не троюдили б оті дикі приступи лютості... (Л. Укр., III, 1952, 681).

◇ Троюдити серце — посяквати чий-небудь душевний біль, завдавати комусь ще більших моральних страждань. Івась лежав, мочав. Зло, досада даєли його за горло, троюдили серце, точили слєози з очей (Мирний, I, 1954, 213).

ТРОЮДИТИСЯ, диться, недок., розм. Зазнавати подразнення, запалення і т. ін.; яритися. *Образно. — Може б, який заспокоївся в часом, може б, навіть і забула (в наші часи якого не випадає врити в вічну любов!), якби не тії ролі з їх брєхню і правдою, а так рана раз у раз трюдилась... (Л. Укр., III, 1952, 705).

ТРОЮРІДНИЙ, а, е. Який перебував в родинному зв'язку у третьому колїні по дідові або бабі. — Приїдуть до нас у гості сорочинські дядько й дядина.. Хоч вони нам і не дуже близькі родичі, якєсь там троюрідні, та проте родичі (Вишня, II, 1956, 346).

Троюрідна племінниця (небога) — дочка троюрідного брата, троюрідної сестри. — І в мене є новина: княгиня видає заміж за якогось доктора свою троюрідну небогу чи виліваницю (Н.-Лев., IV, 1956, 113); Троюрідна сестра див. сестра; Троюрідна тітка — троюрідна сестра батька або матері. Він послав нижайший поклін Грицькові Микитовичу і тітці троюрідній, Прїсці Панасовні (Н.-Лев., I, 1956, 106); Троюрідний брат див. брат; Троюрідний дядько — троюрідний брат батька або

матері; Троюбрідний племінник (небіж) — син троюбрідного брата, троюбрідної сестри.

ТРОЯК, а, ч., розм. 1. Те саме, що троячка. *Підійшов [Кесар] до пугатою комода, відкрив шухляду. Порисав серед яхиховь ганчірок, витягнув цілу пачку трояків. У Миколи дух переполю — він і вдома не бачив відразу стільки грошей* (Збан., Курня. о-ви, 1963, 31).

2. Те саме, що третяк 1. *Місяць марець з трояка бика ріг збивав* (Номис, 1864, № 412).

3. Те саме, що трійка 1. *Програвши в карти далеко за пієніч, чинояник стає прощатись. Перед рундуком стояв уже трояк самих кращих поштових коней* (Мирний, 1, 1949, 389).

ТРОЯКИЙ, а, е. Який проявляється у трьох різновидах; який стосується трьох сторін чого-небудь; по-трійний.

Трояке зілля, фольк. — те саме, що трійзілля 2. *Ой пошла я відвоньку по крутій горі, Щоб збирала трояке зілля на чари мені* (Чуб., V, 1874, 31).

ТРОЯКО. Присл. до трійної.

ТРОЯН, а, ч., заст. 1. Трое (коней). *На друге літо — обзавівся [Максим] трояном коней* (Мирний, I, 1949, 238); *Його примчав на мальованій таращанській бричці троян вороних коней* (Стельмах, I, 1962, 319).

2. Вид танцю з притупуванням правою ногою. *Пустиваєсь трояна, пристиєвуючи* (Барв., Опов., 1902, 45). *Давати (дати) трояна — танцюючи, притупувати правою ногою*.

3. Рід гри. *Хто у лозу, Хто в трояна, .. Хто в хрещик з дівоньками грає* (Укр. поети-романтики., 1963, 289).

4. Батько трьох близнят.

5. Коцюбівна лучна.

ТРОЯНДА, в, ж. 1. (*Rosa L.*). Багаторічна кущова рослина родини розових з великими запашними квітками червоного, рожевого, білого або жовтого кольору і з стеблами, звичайно викритими колючками. *Високими стебламими рожа червона стоїть а силенькі паничі кручені круг неї в'ються... он зірочки червоніють, а он троянди кущ...* (Гр., II, 1963, 372); *Над доріжжками гнулось рясне від цвітуту зілля троянд* (Шиян, Балайда, 1957, 220).

2. Квітка цієї рослини. *В локонах білів пучок білих троянд, котрий чудово приставав до її чорних брів* (Н.-Лев., III, 1956, 245); *Ох, розкрились троянди червоні, наче рани палкі, восени* (Л. Укр., I, 1951, 227); *Троянди — білу, кремову й червону — Я зрізав, не без жалю і вагань* (Рильський, II, 1960, 224); *Образно. *Кирило стежив творчі процеси, що відбувались на небі.. Валились розкішні грами, розтавали на альпах сієни, і з пишних троянд осипались рожеві платочки* (Коцюб., II, 1955, 212); *У порівн. — *Чого ти оце так вжарніла? Колись ціла як повна троянда, а тепер така стала, як рожа в'яла* (Н.-Лев., VII, 1966, 192); *У Валентина вуха палали великими трояндами, його сьогодні кожен тягав за вуха* (Гончар, IV, 1960, 91); // *перев. мн., перек., поет. Рум'янці. На обличчі її розквітають дві троянди* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 213); // *тільки мн., перек. Про благополуччя, щастя, радощі в житті. — Наш шлях, ласкавий пане, зовсім не встелений трояндами!* (Фр., VI, 1951, 206); *Він перемаже поглядом на Ковалів, а той ніби не бачив тих поглядів, одвертався: радити ще рано, бо на шляху в ідеї ростуть не тільки троянди, а й колючки* (Чаб., Тече вода., 1961, 76).

ТРОЯНДНИЙ, а, е. Те саме, що трояндовий. *І вся краса її трояндна Враз спалахнула, розцвіла* (Ус., Листя., 1956, 123); *І народилося з троянди почуття,*

Що над усе красивіше у світі, Воно вті живе в троян-нім квіті, Ім'я якому — вічність і життя (Забашта, Вибр., 1958, 53).

ТРОЯНДОВИЙ, а, е. Прикм. до троянда. *Міддю і зріблом її [богині] шлях устеляють [люди].. нижнім трояндовим цвітом, Мовбито снігом, на постах її і супутників силують* (Зеров, Вибр., 1966, 177); *Він ступив у сад. Біля піщаної доріжки стояли трояндові кущі* (Гуц., Скупана., 1965, 106); // *Зроби з квітів троянди. На голові [Париса].. трояндовий вінок, з-під нього спадають на плечі довагі кучері* (Л. Укр., II, 1951, 313); *По боках арки.. стоятимуть двоє дічат і трима-тимуть довгу гірлянду трояндову* (Хотк., I, 1966, 104); // *Вигот. з пелюстків троянди. У будуарі.. було зати-шно і тепло, як в оранжереї. Палло мускусою і троян-довою олією* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 10); *Люда знайшла на Марковому камбузі «чай» морквяний, шипшиновий, трояндовий і навіть лавровий* (Трубіл., Шхуна., 1940, 103); // *перен. Радісний, приємний, нічим не засмуче-ний. Падали колоски, і в шестітні їх — брякніт бока-лі вина.. Трояндовий сміх жінок-красунь...* (Головко, I, 1957, 51).

ТРОЯНДОЧКА, в, ж. Зменш.-пестл. до троянда.

ТРОЯНЕЦЬ див. троянці.

ТРОЯНИ, троян, мн. Те саме, що троянці. *Трояни, вилазку зробивши.. З Невом вкупу ізійшлись* (Котл., I, 1952, 260).

ТРОЯНКА див. троянці.

ТРОЯНСТВО, а, с., розм. Збірн. до троянець. *Го-рілку, пиво, мед і бразу, Поставивши перед ватагу, Для збору в труби засурмиє* [Еней]. *Троянство, знавши, все голодне Сипнуло ристю* [риссю] *на той клик* (Котл., I, 1952, 167).

ТРОЯНСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до троянці й Троя. *Троянське плем'я все застало Коло книжок, що аж потіло, І по-латинському гуло* (Котл., I, 1952, 168); [І ф і г е н і я:] *Чи він живий, Мій Ахіллес?.. Тепер уже не мій, Там, може, елічка або троянська бранка Зове його своїм...* (Л. Укр., I, 1951, 161); *Каже він [Еней] Також узяти дари, що в руїні троянській З полум'я винні* (Зеров, Вибр., 1966, 240).

♦ **Троянський кінь** — про хитрі дії, підступні за-собі боротьби тощо. *Троянським конем Імперіалістич-ної буржуазії є ревiзiонiзм, рекегатство, що доходить до прямого лiквiдатiвства* (Рад. Укр., 13.V 1971, 3).

ТРОЯНЦІ, ів, мн. (одн. троянець, вця, ч., троянка, в, ж.). Населення Трой. *Загляньмо, Турн що коверзує, Троянцям раті яку готує* (Котл., I, 1952, 193); *Човни Одисей тут різали плесо, Блукав тут по твлях троя-нець Еней* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 118); [К а с с а в д р а:] *Так, прожай на мене, бо я тепер побачила найгірше. Троянки у неволі — і живі!* (Л. Укр., II, 1951, 325).

ТРОЯЧКА, в, ж., розм. Грошовий знак вартістю три карбованці. *А Петрусь такий добрий, ширий... Оце що лист од його, то все: і татусю й матусю, при-шліть мені хоч троячку* (Барв., Опов., 1902, 499); — *Та гроші добре заговай. І не балуй ними Павла. Троячку на день давай і все* (Кучер, Трудна любов, 1960, 418).

ТРУБА́, а, ж. 1. Довгий воронястий предмет або пристрій, звичайно кільцевого перерізу, признач. для переміщення рідини, пари, газу і т. ін. *Де траплялось тільки переступити через рівачок під дощовими тру-бами на тротуарі, вона плигала через його* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); *Ось апаратна. Тепла, вся завита в за-лізані труби, колеса, машини, наче нутро живота, вона тряслась, як в трясці* (Коцюб., II, 1955, 90); *Вгорі зі стіни виглядала витяжна труба, закрита кришкою*

(Ю. Янов., II, 1954, 40); *За останній рік він і вулиці мостив... і муровав печі, і проводив газові труби...* (М. Ю. Таря., День., 1963, 23); // Порожниста споруда такої форми для відведення диму; димар. *Хата в його з рундучком і пів не з бовдуром, а так, як у панів, з бичком, з трубою* (Барв., Опов., 1902, 424); *Він [пароплав] кидає короткими вибухами дим з труби і розпускає сажу по всій пристані* (Л. Укр., III, 1952, 611); *Небо підперли заводів задимлені труби* (Дор., Єдність, 1950, 4); *У порівн. *Вниз по бнісею свистіли, як у трубу, вітри з Запояр'я* (Гончар, III, 1959, 180); // Порожниста споруда під дорогою, насипом і т. ін. для пропускання води. *З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підвизували греблі, у парку прощизали підземні труби задля фонтанів і каскадів і розчищали доріжки* (Стор., I, 1957, 370); *Вже гарячі віңці полетіли в дивізю. Вже в цементовій трубі, прокладеній поїд шосе, лікарі розгорнули медпункт* (Гончар, III, 1959, 447); // Оптичний прилад (або частина його) для спостереження віддалених предметів. — *Час не жде. король нервує, поглядаючи в трубу на той бік Дніпра* (Ю. Янов., II, 1954, 123); — *Він зараз на місяць і зорі у труби дивитись пішов* (Сос., I, 1957, 326); *У горизонтальну трубу [секстана] спостерігач бачить горизонт* (Астр., 1956, 41); // Порожнистий пристрій циліндричної форми, що є частиною деяких видів вогнепальної зброї, торпедних апаратів тощо. *Труби мінометів уже розпеклись так, що не можна було торкнутись рукою* (Гончар, III, 1959, 41); — *Тепер зачинять передню кришку торпедної труби, і я зовсім ізольований, — подумав [Рязанов]* (Логв., Давні рави, 1961, 45).

△ **Аеродинамічна труба** — лабораторна установка, яка створює сильний повітряний потік для експериментального вивчення явищ, що виникають при обтіканні твердих тіл повітрям. Найвигідніша зручності форма ракети визначається розрахунками і дослідним шляхом — під час продування моделі в аеродинамічних трубах (Наука., 8, 1958, 17); **Зорові (підзорна) труба** див. зоровий, підзорний.

◇ **Вилетати (вилетіти) в трубу:** а) марно витрачатися, зникати, не даючи користі (про кошти, майно і т. ін.); б) (тільки док.) розоритися, стати бідним (про людей). — *Я базато не прощу... Хай би надали вільготу біти колодязі до Перекопу... А то мислимо хіба: з тельбухами вилетів у трубу!* (Гончар, I, 1959, 34); **Пройти крізь вогонь, воду і мідні труби** — те саме, що **Пройти вогонь і воду** (див. вогонь). *Навіть він, Пушкар'ов, що пройшов, як говориться, крізь огонь, воду і мідні труби, не зміг би... заробити собі на прожиток* (Бурл., Напередодні, 1956, 227); **Пройти Крим і Рим і мідні труби** див. проходити.

2. **Духовий мідний музичний інструмент високого регістру з аїгнутим у кільце циліндричним або конічним корпусом і розтрубом на кінці; взагалі духовий інструмент різного призначення (для гри в оркестрі, подачі рівних сигналів і т. ін.). Еней.. Для збору в труби асируми (Котл., I, 1952, 167); *І вільсько, як море, з знаменами, з бунчуками [бунчуками] з лузу виступало Та на трубах вигравало* (Шевч., II, 1963, 158); *Лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства* (Фр., VI, 1951, 21); *Рано вільсько знялось... Жде хоробр, от-от газукає труба, — Не на жарт закипуть навкруги боротьба* (Граб., I, 1959, 239); *Гобої м'яко тремтять, їх підтримують кларнети й кокриває, вібруючи, звуками поважна труба — баритон* (Ю. Янов., II, 1958, 19); *Оркестр озвався міддю труб у парку молодім* (Гонч., Вибр., 1959, 321); *У порівн. *Серед навалу всіх тих звуків, мов труба, гримів дикий голос Юраша* (Хотк., II,**

1966, 262); // Розтруб грамофона, гучномовця і т. ін. *Вона дістає пластинку, повертає грамофонну трубу, розцяцьковану під квітку крученого панича* (Шиян, Баллада, 1957, 44); *А з труби з тої промови силляться, музика гримить, спів чується... То «голосноловець»...* (Вашня, I, 1956, 125).

◇ **Ієрихонська труба** див. ієрихонський.

3. *у знач. присл. трубно.* У формі розтрубу. *Іван гатає глибоко димом, випустив його трубою* (Смоляч, Мир., 1958, 42); // Прямо вгору. *Жеребчик.. задер голову, вигнув хвоста трубою і ронкує, як вітер!* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 176).

◇ **Тримати хвіст трубно** див. хвіст.

4. *анат.* Канал в організмі людини або тварини для сполучення між органами.

5. *у знач. присудк. сл., перен., розм.* Кінець, загибель; безвихідне становище. — *Стривай, Ганджібаса, — сказав Вілоурд... — тут труба нам буде! Зачекаймо роту* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 221); — *Аби ми тільки не зависли, — повторював водій, щосили газуючи і виграючи педалями, мов досвідчений піаніст. — Бо як зависнемо на цьому гребті, тоді труба* (Вітч., 9, 1970, 165).

◇ **Діло труба, фам.** — дуже погано, кепські справи. — *Кужа хоч і п'яний бує, але подумав трохи і бачить, що діло його труба* (Кучер, Трунда любов, 1960, 151).

ТРУБАДУР, а, ч. 1. *іст.* Середньовічний провансальський поет-лірик і співець. *Всередині [на килимі] був вишитий чорнявий трубадур — лицар. Він грав серенаду на якійсь чудернацькій бандурі, сидючи на камені під вікнами середньовікового шпичастого замку, а на балконі сидла лицарша, спершись на ґратки* (Н.-Лев., VI, 1966, 37); *Образно. *Хто я? Бідний трубадур, Ви — красуня богорівна; Я — ваш паж, ви — королева!* (Вороний, Вибр., 1959, 167); *У порівн. *А він любитьме її, складатиме на її честь пісні; він ходитиме по рідному краю, як середньовічний трубадур* (Кол., Терен., 1959, 132).

2. *перен.* Взагалі поет, співець або той, хто прославляв, звеличує кого-, що-небудь. *Стени, шлагли, Мов сарана, окрили Барони, герцоги і джки, Псарі, герольди, шинкарі, І трубадурі (кобзарі), І шляхом вільсько, мов гадюки* (Шевч., I, 1963, 266); *Над базарами з ранку до вечора лунали пісні доморослих трубадурів і менестрелів, кобзарів і лірників* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 42); *Привіт, молоді трубадурі, Привіт од гарячого духу містрала, Од свіжого моря. Од грон винограда, Од білих і чорних овець І від чорнявих та білих дівчат, що реуть виноград* (Рильський, I, 1960, 191); *Він [Т. Шевченко] батько наш, і ворог ваш, він трубадур нового класу, і спів його нас шле на ката...* (Сос., I, 1957, 403); *Образно. *Та, може, вітер, трубадур осінній. Від поля співом мудрим пропльє — Про те, що сховао в малім насінні Життя нове!* (Плужник, Вибр., 1966, 87); // *чого, зневажл.* Той, хто пропагує, вихваляє що-небудь історично або ідеологічно неприйнятне, реакційне, вороже, застаріле і т. ін. *Панове поставачальники зброї, трубадурі вибухових речовин і отруйних жмар! Не висотою жмарочисті вимірюється гідність народів, а високістю землі і намірлі!* (Довж., III, 1960, 70); **Трубадурі імперіалізму та їх апологети** — реакціоністи різних мастей, буржуазні націоналісти ведуть шалені ідеологічні атаки проти марксизму-ленінізму (Наука., 6, 1959, 3); **Трубадурі реакційної буржуазної естетики основні свої сили спрямовують проти творчого методу соціалістичного реалізму, проти ленінських принципів партійності і народності** (Радліт-во, 3, 1971, 6).

ТРУБАЧ, а, ч. 1. Музикант, що грає на трубі, або сигналіст, що трубить у трубу, ріг і т. ін., подаючи

якийсь сигнал. *Бремія звеліє трубачам трубити на влоші* (Н.-Лев., VII, 1966, 87); *В хату вступили слаські музиканти. Трубач, гармоніст, скрипаль та ще й бас* (Мик., I, 1957, 321); *Звеліє король своїм трубачам загерати в сурми* (Григ., Вибр., 1959, 446); *Час від часу лунає сигнал трубача* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72).

2. *розм.* Декоративна порода голубів, характерними ознаками яких є своєрідний голос і хвіст, схожий на розтруб. *Найкращі голуб'ятники у нас в Києві живуть на Подолі. Там можна здобути яких завгодно голубів або принаймні подивитись на рідкісних поштовиків, вертунів, трубачів, туркотів...* (Коп., Як вони., 1961, 159); *Голубів, що мають до 40 хвостових пір'їн, деякі аматори звуть павиними, а тих, що мають більше 40 — трубачами* (Знання., 8, 1970, 13).

ТРУБИТИ, трубі́ти, трубі́ши; мн. трубі́ть; *недок.* 1. *неперех.* Видобувати звуки, мелодію, сигнал, дучи в трубу (у 2 знач.), ріг і т. ін. *Три словаки сіли на човни. Два обпирались об дно пальцями, третій трубив у мідну трубу, закликаючи по дорозі пасажирів* (Н.-Лев., II, 1956, 416); — *Чи чуєте, дається, у роги трублять?* (Стор., I, 1957, 390); *Коли сонце заходить, ватаг виносить.. трембіту і трубить повібно на всі пустинні гори* (Коцюб., II, 1955, 326); *Чую... Омелько дав он «концерти» Там же, при конях — на фермі у нас! Ясла наповнені — і трубить уперто, Грає і там, щоб не гаяти час!* (С. Ол., Вибр., 1959, 100); // *Звучати* (про трубу, ріг і т. ін.). *На Дніпрі проти Києва.. ніби з води, вирнули лодії [човни], на них трубили труби, чулись гучні крики* (Скл., Святослав, 1959, 426); // *Видавати* або *утворювати* п'язькі чи пронизливі звуки, схожі на звуки труби. *Гу-гу!* — *трубить над ним вітер, бляхою гримить...* (Вас., II, 1959, 129); *В яру, де навіть у спекотливий день усе тіло обіймає прохолода, трубили дикі горлиці* (Донч., IV, 1957, 104); — *Невесело, Андрію, тут зимою. Тільки дерево шумить та вовки трублять* (Стельмах, I, 1962, 300).

◇ *Трубіти в кулак, фам.* — герпіти нужду, нестатки, голод. *Кожухи, свити поубили і з голоду в кулак трубили. Така нам лучилась пеня* (Котл., I, 1952, 72); — *Ой, правду дячина небога говорила, Що тільки на світі великим рибал жити! А нам, малим, в кулак трубить!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 81); *Хоч у кулак трубіти:* а) вираз на означення відчаю, викликаного нуждою, нестатками, голодом. *На дубі сидячи, Зозуля кувчала: «Одколи, як тепло вже стало, А гусені нема, черви зовсім так мало. Прийшлося із голоду хоч у кулак трубить»* (Греб., I, 1957, 46); б) вираз на означення відчаю, викликаного безвихідним становищем. — *Звісно, без газяїна двір плаче, а без хааяїки зата...* З виразом жакості сумовитий *приреченості оповідає про свою молоду долю Брачун.* — *Я все в сльозі та в роз'їздах.. Ще добре, що хоч корітчини якої немає, а то — хоч у кулак труби...* (Збан., Сеспель, 1961, 397).

2. *перех.* Звуком труби подавати сигнал до чого-небудь; виконувати на трубі що-небудь. — *Ну, Григорію Григоровичу, — сказав дід, — труби похід, будь ласка* (Ю. Янов., II, 1954, 109); *Крізь вітер уже й не розбереш: чи сурмять то ще, розходячись в різні боки, сурмачі, трублячи кожен своєю війську свою сувору й тривожну правду, чи це вже сурмить та сонце замість них пронизливий вітер* (Гончар, II, 1959, 406); **Образно.* *Юля дспалювала очима колючого ворога, а сонце їй трубило хорал, як молодий орлиці* (Тют., Вир, 1964, 459).

На присягну трубіти див. приступ.

3. *неперех., розм.* Розповідати скрізь про когось, щось, поширювати які-небудь чутки, звістки і т. ін. *Господар, від котрого Іван докедавна не чув ніколи доброго слова,*

тепер трубив о нім на всі боки, мов нанятий (Фр., III, 1950, 142); **Образно.* *Завивала [мати] пишну шляхту Під Корсунь в гостину...* *Про ту учту слава трубить На всю Україну* (П. Куліш, Вибр., 1969, 335); // *Надокучливо говорити, вагадувати, повторювати що-небудь.* *Всяк про правду трубить, та не всяк ту правду любить* (Укр. присл., 1963, 165).

Мов (на́че і т. ін.) у труби трубілять про кого — що — багато говорять, розповідають про кого-, що-небудь. *Іде [козак] за сто верст, аби тільки побачить, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Оріся, що всюди про неї мов у труби трублять!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 246).

4. *неперех., розм.* Довго займатися чим-небудь. — *Лікнебували його установу як непотрібну, де він трубив по-пустому двадцять років* (Довж., II, 1959, 96); *В лютьевому перевороті брав участь, потім у село своє повернувся, партизанів. У ревкомі був. — Отак і трублю все життя* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 138).

5. *перех.* Гривти що-небудь, поідаючи або подрібноючи, ісуючи (про гризунів). *Нам остовидли передіньки в байракал.. в невимолочених скиртах, де весь день над самим вухом шарудять, трублять зерно миші* (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 8).

ТРУБКА, и, ж. 1. Зменш. до труба́ 1; // Назва різних приладів або пристроїв чи їх частин, що мають форму невеликої труби. *Пильно обдилялись [чоловіки] водокачку і в якусь трубку на триніжку — на неї дивилися* (Головко, II, 1957, 169); *В руках Марини з'явилися еужові трубки. Вона спеціальними апаратами приладжувала їх коровам до діжок* (Чорн., Потік., 1956, 201); *Ртутний барометр має трубку, чашку і шкалу* (Фіз. геогр., 5, 1956, 84); *Біля стінки недбало лежали й стояли прихилені лопати, кайла, свердла і поруч їх трубка — пневматичний молоток* (Досв., Вибр., 1959, 195); — *Трубка нуль сім! — наказував командир батареї Петро Чиж* (Довж., I, 1958, 154); — *Обидва стоп! — наказує [командир] в машині відділення і через переговорну трубку запитує радіометриста: — А зараз як?* (Логв., Давні рави, 1961, 31); // Прилад для вислуховування тонів серця і легень; стетоскоп. *Ясь слузняк увяв сорочку, а лікар взяв трубку, звичайну лікарську трубку, і почав виступувати його* (Ів., Вел. очі, 1956, 35); *Тимжа оглядала молоденька, затягнута в білий халатик дівчина. Вона послужала його трубкою* (Тют., Вир, 1964, 293).

△ *Зорова́ трубка* — те саме, що *Зорова́ труба́* (див. зоровий). *Марсовий на щоглі в зорову трубку оглядав обрій* (Тулуб, В степу., 1964, 284); *Кімберлітова трубка, геол.* — природна надглибока заглибина (що утворюється від вибухів газів земної кори), заповнена алмазною породою.

2. Назва стебла злаків звичайно під час росту. *Бачив [Гаврило], як жито пускає трубку, як воно колючиться* (Тют., Вир, 1964, 397); // *анат., біол.* Назва різних порожнистих органів циліндричної форми. *Пилкові трубки; Серцевинна трубка.*

Вихід у трубку див. вихід; *Іті* (піті), *виходити, вийти і т. ін.* — у *тру́бку* — виростати, утворюючи стебло (про злаки). *Ячмінь скоро виїде в трубку — це вірніша прикмета, що літо й справді на порозі* (Жур., Вел. розмова, 1955, 54).

3. Частина телефонного апарата, через яку безпосередньо слухають і говорять. *Дивуючися, хто ж це може тут й уночі телефонувати, Сахно взяла трубку* (Смолич, I, 1958, 84); *Телефоніст сидів на низенькій колоді в кутку й безперервно жукав у трубку, щоб досягти особливо чіткого звуку в мембрані* (Ю. Янов., II, 1954, 8).

4. Згорток чого-небудь, чому надано циліндричної форми. *З автоматом за плечем, з трубками газет, які виглядали з кишень, він.. уважно оглядає бійців* (Гончар, III, 1959, 98); *Василь Архипович поклав на табуретку скручений у трубку журнал* (Дор., Не повтори.., 1968, 186).

5. у знач. присл. **трубкою**. У формі порожнього циліндра або невеликого роатруба. *Іван витяг з кишені згорнений трубку рукопис і поклав на стіл* (Кол., Терен.., 1959, 351); *Приклавши трубкою долоні до рота, Йосиф згукнув: — Та-а-ту!* (Д. Бездик, Студ. Води, 1959, 57).

ТРУБКОВИЙ, а, е. Прикм. до **трубка** 1.

ТРУБКОВУБ, а, ч. Африканський мурахоїдний ссавець, характерною ознакою якого є те, що кожен з його зубів складається з кількох з'єднаних між собою вертикальних трубочок. *Трубоклуб капський*.

ТРУБКОНОСІ, сих, мн. Ряд птахів, до якого належить кілька видів морських птахів, зокрема буревісник. *Альбатроси належать до роду буревісників (трубконосик).* Це великі морські птахи (Знання.., 4, 1970, 32).

ТРУБКУВАННЯ, я, с. Утворення стебел у злакових, вихід у трубку. *Вегетаційне підживлення азотними добривами у фазі трубкування рослин відіграє в системі удобрення озимої пшениці велику роль* (Хлібороб Укр., 3, 1970, 15).

ТРУБЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **трубити** 1, 2 і звуки, утворені цією дією. *Гай, гай, як почули про ту нову конституцію Медведев, Воєки і всякі інші драпіжники!* Такого року та трублення нарobili на всіх дебрях.! (Фр., III, 1950, 229).

ТРУБНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **труба** 1. *Трубну різьбу вастосовують, головним чином, для з'єднання труб за допомогою відповідної арматури* (Допуски.., 1958, 215); // *Який виходить із труби (про дим, пару тощо). Вітер почав крутити сніговий смерч, трубним димом згортаючи його в височині* (Тулуб, В степу.., 1964, 203); // *Який виробляє труби. А без тебе трубно нам — Ми й на зборах загадуєм На заводі трубному, У цеху прокатному* (Ус., 1 сьогодні.., 1957, 61); *Дніпропетровський завод імені Леніна — одне з найстаріших підприємств трубної промисловості* (Роб. газ., 30.I 1965, 2).

2. Прикм. до **труба** 2. *І в кій [симфонії] — ти сам [М. Д. Овсянников-Куликовський], твій поклик, подив тай. Ти — в трелях струнних, ти — в розкатах трубних...* (Бажан, Роки, 1957, 283); // *Тонем, силою схожий на звук труби. Гіперболізм [образів Маяковського] чудесно гармоніює з поетаттю самого поета, з його розмахистотою ходом, з його трубним голосом* (Рильський, III, 1956, 369); *З гірцями тупотом, з трубним ревом.. ринулися [здивалі гурти волів] на Перекоп* (Гончар, II, 1959, 83); *І золубого неба долітає поенний жаю журавлиний трубний клыч* (Тют., Вир, 1964, 11).

Трубний глас — за християнським віровченням — звук труби архангела в день страшного суду.

ТРУБНИК, а, ч. Робітник або фахівець трубного виробництва. *З кожним роком у нас зростає споживання суцільнолягнущих труб. Отже, трубники повинні неухильно збільшувати їх випуск* (Роб. газ., 1.VIII 1965, 2).

ТРУБНО. Присл. до **трубний** 2. *На першій світанковій зорі їх журавлів кличний переєук трубно луцує з незримой височини* (Рибак, Час.., 1960, 82); *І трубно Худоба тужить — Плаче на зорі* (Стельмах, V, 1963, 26).

ТРУБО... Перша частина складних слів, по відношенню до слову **труба** в 1 знач., напр.: **трубовоз**, **трубозв'язальний**, **труборізальний**, **труботримач**.

ТРУБОВОЛОЧІЛЬНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом волочіння. *Трубоволочильний цех; // Признач. для виготовлення труб способом волочіння. Пущений тут [у Дніпропетровську] зовсім недавно найбільший у країні трубоволочильний стан із тяговою зусиллям 150 тонн перевершив проекту потужність* (Роб. газ., 14.IX 1966, 1).

ТРУБОВОЛОЧІЛЬНИК, а, ч. Робітник трубоволочильного виробництва. *Трубоволочильники подали допомогу в опаленні теплиці, виготовили металокожухи для естакад* (Роб. газ., 1.II 1962, 1).

ТРУБОВЗВАРНИК, а, ч. Робітник, що зварює труби. *У трубозварників сьогодні звичайний трудовий будень..* (Рад. Укр., 1.III 1963, 2).

ТРУБОВЗВАРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до зварювання труб. *Комплексна механізація контролю зварних з'єднань — найважливіше завдання трубозварювального виробництва* (Веч. Київ, 10.IX 1974, 2); // *Який виготовляє труби способом зварювання. Великими споживачами металу в Донбасі є труболіварні та трубозварювальні заводи* (Чорна метал. Укр., 1957, 159); // *Признач. для зварювання труб. Заводські умільці переробили багато вузлів.., перебудували генератор на вироблення струмія потрібної частоти і пристосували їх до трубозварювального стану* (Роб. газ., 1.VIII 1965, 2).

ТРУБОКЛАД, а, ч. Робітник-будівельник, який будує заводські труби (димарі). — *Професія трубокладів — складна й небезпечна. І вони пишуться нею, тримають себе відно* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 129).

ТРУБОЛИВАРНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом лиття. *На Макіївському труболіварному заводі імені Куйбишева з кожного роком зростає кількість відцентрових машин — продуктивних, економічних* (Роб. газ., 18.II 1966, 1); // *Признач. для виготовлення труб способом лиття.*

ТРУБОНАРИЗНИЙ, а, е. Признач. для нарізання труб. *Трубонарізний верстат.*

ТРУБОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **труба** 2. *Гей! Засурмили кругом трубоньки срібні!* (Укр. думи.., 1955, 555).

ТРУБОПРОВІД, об'єду, ч. Система щільно з'єднаних труб і арматур для переміщення на віддаль рідин, газів, сипких тіл і т. ін. *Магістральний трубопровід, який підводить гарячу воду, укладають на глибині 60—70 см в дерев'яних або цегляних р'вчачах* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 22); *Транспортування газу по трубопроводах дуже економічне* (Наука.., 12, 1957, 3); *Трубопроводи бувають двох видів: напірні і самопливні* (Інж. геод., 1959, 284).

ТРУБОПРОВІДНИЙ, а, е. Прикм. до **трубопровід**. *Трубопровідна лінія; // Який здійснюється за допомогою трубопроводу. Трубопровідне транспортування нафти й газу; // Який будує або ремонтує трубопроводи. Іван Олександрович Румянцева. Уславлений бригадир монтажно-трубопровідної бригади* (Вишня, I, 1956, 339).

ТРУБОПРОВІДНИК, а, ч. Робітник-фахівець із будівництва та ремонту трубопроводів.

ТРУБОПРОКАТНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом прокату. *Трубопрокатне виробництво; Трубопрокатний завод; // Признач. для виготовлення труб способом прокату. Трубопрокатний стан.*

ТРУБОПРОКАТНИК, а, ч. Робітник-фахівець трубопрокатного виробництва. *Бригада трубопрокатників.*

ТРУБОРІЗ, а, ч. Ручний інструмент для різання труб. *При різанні труб великий діаметрів вастосовують спеціальні інструменти — труборізи різної конструкції* (Слюс. справа, 1957, 163).

ТРУБОУКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що укладає труби в трапезі трубопроводу. *Зварники, трубоук-*

ладальники, трактористи.. нарощують темпи, щодня переконають норми (Рад. Укр., 1.V 1961, 4).

ТРУБОУКЛАДАЧ, а, ч. Пересувний підйомний кран на гусеничному тракторі для укладання труб у траншеї. Сотні земляриних і будівельних механізмів — бульдозерів, трубоукладачів, екскаваторів.. діють на газопровідних і нафтопроводних трасах країни (Роб. газ., 3.XI 1962, 2).

ТРУБОЧКА, и, ж. 1. Зменш. до трубка 1, 3, 4. Десять саперів, упавши на коліна, припали губами до трубочок, вдихаючи через них повітря до полтавців (Донч., I, 1956, 71); Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок (Гашек, Пригоди. Швейка, переки. Масляка, 1958, 476); — Сто сорок кубометрів? — І, склавши губи в трубочку, [бригадир] провистить пронизливо, в розпачем (Кочуба, Нові береги, 1959, 286); — Щоб німі в мене не знайшли листа, я його скручував у трубочку і прив'язував корові до хвоста (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 19).

2. у знач. присл. трубочкою. У формі порожнього циліндра або невеликого розтруба. Несподівано через палець до мене падав записка, згорнена трубочкою (Кол., На фронті.., 1959, 150); Тіні склали трубочкою долонь, гукнула насторожено і дзвінко: — А-гей! (Мущк., Девь.., 1967, 24).

ТРУБОЧНИЙ, а, е. Те саме, що трубковий.

ТРУБЧАСТИЙ, а, е. 1. Який має форму труби, трубки, схожий на них. Отруйні губи [у гадюки] трубчасті (Визначник земноводних.., 1955, 131); Маленьке овальне личко сів під промінням золотих, може, трохи надто золотих трубчастих кучерів (Вільде, На порозі, 1955, 217); Трубчастий колодязь; Трубчасті кістки.

2. Який складається з труб, трубок. При осушенні (земель) тепер широко застосовують закритий трубчастий дренаж. Для такого дренажу найчастіше використовують гончарні трубки (Хлібороб Укр., 2, 1967, 9); Крім трубчастих радіаторів, на автомобілях застосовують і пластинчасті радіатори (Автомоб., 1957, 53).

ТРУБЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трубчастий. Пружно вигиналися рейки, дрижала земля, миготіли вагони, цистерни, платформи в тракторах, автомашинах, трубчатими котлами (Автом., В. Кошпін, 1954, 174).

ТРУБЧАТКА, в, ж. Установка з трубок для безперервної перегонки нафти, газу тощо. Хто з хіміків не знає такої трудомісткої роботи, як чищення трубочок газових холодильників? (Роб. газ., 13.II 1962, 2).

ТРУБЕР, а, ч. Середньовічний вуличний поет-співець у північній Франції. — Я пам'ятаю, що таку історичку обробив віршами й трувер Гекріз Анделійський.. Героїня у того трувера — не грекня Аггала, а індійська красавиця [красуна] (Крим., А. Лаговський, I, 1905, 244).

ТРУД, а, ч. 1. Наполеглива, старання праця людини. Не від бога те царство нам спаде, Не святі його з неба знесуть, Але власний наш розум посаде, Сильна воля і співільний наш труд (Фр., XI, 1952, 495); Лиш у труді живе любовна, а без труда й нема (Сос., Щоб сади.., 1947, 112); // Сила, енергія, витрачені на якусь роботу. [Х р а н к о:] Що ти будеш робити? Раз — лист бумаги [аркуш паперу] пропав, а вдруге — труда скільки! (Мирний, V, 1955, 121).

Армія трудів; Люди трудів, поет. — трудящі, пролетаріат. Лиш ми, робітники, ми — діти Святої армії труда Землею будем володіти, А паразитів жде біда!.. (Вороний, Вибр., 1959, 201); Образ Леніна у творах фронтників кликав воїна-читача ідеально служити людям труда (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 72).

2. Праця, що вимагає великої затрати фізичної або розумової енергії. — Роботи з вашим сином мені не труд, а спочинок (Хотк., I, 1966, 150); — Скільки ж вам, дядьку, за роботу? Павло подумав, дивлячись у землю і ніби питаючи в неї поради, скільки ж коштує його труд на ній, а тоді.. й скаже: — Та давайте, скільки дасте (Тют., Вир, 1964, 132); — Я тільки сказав, що ми не можемо більше платити за лекції, а ви самі знаєте, як це мало за такої труд (Хотк., I, 1966, 149).

Взяти на себе труд — зобов'язатися, погодитися виконати що-небудь. Коли б можна це зробити і Ви вгляди б на себе труд поговорити в цій справі з дирекцією Спілки, я був би дуже вдячний Вам (Кочуб., III, 1956, 224); Даремний труд — марно, даремно. Даремний труд — знатися. Маруся із власного досвіду знає, що в горах сто раз ліпше тікати, як знатися (Хотк., II, 1966, 286); З [великим] трудом — ледве, насилу. Воля в трудом перелітала через ріє (Фр., VII, 1951, 145); Утрьох тримали її [Олецьку] і з великим трудом вкинули в рот дві таблетки (Хижняк, Тамара, 1959, 189); Після трудів; По трудах — напружувались, закінчавши якусь роботу. Свекруха.. зирнула на старого, що лежав на полу, спочивав після трудів (Кв.-Осн., II, 1956, 236); Що було, як вже її сили перейметься — упаде по трудах тяжких, та тільки заплаче до бога (Вовчок, I, 1955, 180); Після трудів праведних, жарт.. ірон. — добре попрацювавши. — Ну, а тепер, тітко Маріє, після трудів праведних не грів було б і чарупинку перешлихти (Стельмах, I, 1962, 512).

◇ Гору (гори) трудів втрудити див. втрудити.

3. Наслідок діяльності, праці; твір, витвір. На чужий труд ласий не будь (Номіс, 1864, № 10373); Виходять разом на лани Селяни там і тут, І лютим палієм війни Не знищити їх труд! (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 58); // розм. Послуга. Приймій же золь тепер мов щире спасибі за Ваш труд (Кочуб., III, 1956, 116).

ТРУД.. Перша частина складних слів, що відповідає слову трудовий, напр.: т р у д а р т і л ь, т р у д и с ц и п л і н а, т р у д о л о б я і я.

ТРУДАР, я, ч., перев. уроч. Те саме, що трудівний. На Вастифії Филонія не може покаржуватись: доля не обійшла її хорощим чоловіком. Він трудар, який мало (Чорн., Пісні.., 1958, 12); Ми в кожмоляській бригаді Вийшли в степи на гори — Юні, веселі і раді Вільних полів трудари (Воронько, Вел. світ, 1948, 43); *Образ. Трудар Дніпра своєю гідроекспертною енергією зможе замінити фізичну силу понад 60 мільйонів робітників (Наука.., 2, 1965, 18).

ТРУДАРКА, и, ж., перев. уроч., рідко. Жін. до трударя. Зігнута горем, в горі посивіла, трударка бідна ти, трюх діток народила (Шер., Дружною.., 1954, 46).

ТРУДАРМІЄЦЬ, іяця, ч., іст. Солдат трудармії. Велику допомогу робітникам Донбасу подали частини Української трудової армії.. Трударміїці заготовили близько 150 тис. куб. сажнів дрів (Іст. УРСР, II, 1957, 177).

ТРУДАРМІЯ, і, ж., іст. Скорочення: трудова армія. — Ви хто такі будете?.. — Ми із трудармії (Тют., Вир, 1964, 467); Трудармія до земляних споруд Вкладала тязо титанічний труд (Криж., Під зорями.., 1950, 93).

ТРУДДИСЦИПЛІНА, в, ж. Скорочення: трудова дисципліна; ретельне виконання трудових обов'язків, суворе дотримання розпорядку праці.

ТРУДЖЕНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до трудити 1; натруджений (у 1 знач.). Вони починали відчувати, як устоювався ґрунт під ногами, але вже добре трудженими ногами.. (Ле, В свопі.., 1960, 149); // у знач. прикм. Щастя тепер на нашу долю випало, легкість трудженим рукам (Горд., Цвіті.., 1951, 37).

2. у знач. прикм. Здобутий працею; трудовий. Я все повишнювала: то за пісною труджене, то відпряду, то поможу конопель тіпати або мочити (Барв., Опов., 1902, 484); Дам я вам почути при цій нагоді... як я в числі авангарду робітничого класу здобуває це право — лити сталє не в капіталістичній кіш, а в світ — робочий, труджений і завоюваний (Ю. Янов., II, 1958, 242); Труджений ероші; // Сповнений праці. Я її [любів] прошу: — Гори, не гасни. Цвітом цвіти і зрозую шуми, Так, щоб життя своє труджене, щасне, Наче буквар, прочитали ми (Шпорта, Вибр., 1958, 69).

ТРУДИТИ, труджу́, труди́ш, недок., розм. 1. *перех.* Дуже стомлювати тривалою роботою, ходінням і т. ін.; натруджувати. Хаджі Абдула з тим і пішов. Даремне тільки трудя старі кости та важке тіло (Коцюб., II, 1955, 156); — Сідай, Катре.. Шо дарма ноги трудити, натрудиш і на роботі завтра (Головка, II, 1957, 199); Хотілося [Ярославові].. вчитися, працювати і водночас не сушити собі голови ні наукою, ні якоюсь іншою буденщиною, не трудити своїх рук терпугами (Вол., Місячне срібло, 1961, 195); // Напружуючи, стомлювати (очі). Чіпка не йшов. Вона марно трудила очі, виглядаючи його (Мирний, I, 1949, 350); // у сполуч. з займ. с о б е. Перевтомлюватися працею. — Привіт передавайте Маркові, нехай скоріше видужує та не трудить заранки себе, бо він у вас непосидючий (Стельмах, Правда., 1961, 117).

2. *перех., рідко.* Завдавати комусь-небудь турботи, клопоту, примушуючи щось зробити, виконати тощо. [О л е н а:] Зосю, а йди-но.. та вивеси дечого, щоби кума погостити. [З а в а д а:] Та що бо ти, кумо? Заходь собі робите, діачку трудите (Фр., IX, 1952, 343); Побачили ми, що видавати щось за кордоном і корегувати тут річ дуже затяжна, отож мушу я добрих людей трудити своїм виданням (Л. Укр., V, 1956, 77); // Втомлювати. — Будйте ласкаві, сядьте ще на тумачинку, я вас не буду нині довго трудити (Коб., II, 1956, 356); // *перех.* Турбувати. По скам'ялому виразу думки лиця [жінок] було не пізнати, які боліття трудили їм серце (Стар., Впр, 1964, 47).

3. *перех. і неперех., діал.* Викликати неприємні відчуття, спричиняти біль. Слова Зінки, наче молотком, били у її голову, у виски, трудили у вухах (Мирний, IV, 1955, 63); // *безос.* Баба обклала слухах ногу лопушиною, вже їй не так пекло-трудило (Дн. Чайка, Тв., 1960, 75); Вода була холодна; така холодна, що трудило зуби (Гют., Впр, 1964, 518).

ТРУДИТИСЯ, труджу́ся, труди́шся, недок. 1. Наполегливо, старанно працювати (про людину). Ми трудилися, кожен на своїй ділянці, допомагаючи своєю працею героїній боротьбі нашого народу (Тич., III, 1957, 293); У сільській бібліотеці позбирались читачі, Повернувшись із поля, де трудились до зорі (Шпорта, Твої літа, 1950, 54); *Образно. Трудилися [вітряки] з ранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх каміньних душ теплі струмочки запашної муки (Стельмах, I, 1962, 145).

2. *коло (біля) чого, над чим.* Докладати багато зусиль, щоб зробити, створити, розв'язати що-небудь. Легким способом прийти до мастки, похористуватися чужим, загарбати те, коло чого сам не трудися, — оце був його ідеал (Фр., VII, 1951, 125); Прийшов (зжився!) [Нестор] зарадитись в одній математичній задачі, котрої не міг розв'язати, хоч і як трудився над нею (Коб., III, 1956, 81); // у сполуч. зі с. р у к и. Старанно, дбайливо виконувати якусь роботу. [Ф а о н:] Та все ж над ним [подарунком] трудились любі руки (Л. Укр., III, 1952, 726); Все життя їхні чорні руки трудилися біля золотого зерна (Стельмах, II, 1962, 15).

3. *розм.* Завдавати собі клопоту чим-небудь; турбуватися. Він [дядько] може завестися в Криницю. Ми щиро дякуємо: не варто трудитись, підємо пішки... (Коцюб., II, 1955, 235); Першоцвіт.. рушив було до людей, щоб поклакати на майданчик, але Горечийки зупинив його: — Не трудіться, добродію, то прийшли міські гаволови... (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 10).

ТРУДИЛИВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що працюватий. Якщо ти не вібрав добра — Срібла-золота два відра, — Лише рід зростив труділивий, — Ти щасливий! (Бичко, Простота, 1963, 19); — Треба вмі знати, що у Загорулників не сім'я, а справжній вулик. Хто, хто, а я достеменно знаю. У тій хаті всі труділиві (Рад. Укр., 7. XI 1961, 2).

ТРУДИВНИК, а, ч. 1. Той, хто багато й старанно працює. Моя звала трудівникам незнаким, Шо дивились мисль по селах, гурораг... (Граб., I, 1959, 175); Мічурін усмігнувся. Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди пристного й доброзичливого (Довж., I, 1958, 417); *Образно. Невтомні трудівники [бджоли] приносять господарству подвійну користь — підвищують урожай фруктів і дають десятки пудів меду (Хлібороб Укр., 12, 1968, 32); // *перех. чого, який.* Той, хто вклав багато зусиль у якусь діяльність і т. ін. Він був скромний собі трудівник війни, сумлінний, завжди урівноважений (Гончар, III, 1959, 374); В Алушті, на високій горі над морем, стоїть невеликий будинок, а усеї бокі оточений кипарисами. Тут.. живе і працював великий трудівник російської літератури С. М. Сергеев-Ценський (Літ. Укр., 11.V 1962, 3).

2. Той, хто живе зі своєї праці; трудячий. — Наша партія — це сонце, що засвітило для мільйонів трудівників незгасаючий день (Ряб., Золототисячник, 1948, 204).

ТРУДИВНИЦЯ, і, ж. Жін. до трудівник. Ще світанок пливе за Карпатами, та уже трудівниця не спатиже: кличе знов даліна — молода і ясна забуляла артільна весна (Уп., Вірші., 1957, 111); Ольга Юліанівна Ковблянська.. була невтомною трудівницею на літературній ниві і за 55 років письменницької праці створила такі мистецькі перлини, які духовно збагачують наше сучасниця (Рад. літ-во, 11, 1969, 53); *Образно. Якесь він [дід] мав чародійне слово, що допомагає вилітати рафш ром, щедро збирати жовтий віск і тлустий мед.. З усякої квітки бере його крилата трудівниця (Стельмах, II, 1962, 259).

ТРУДИВНИЦЬКИЙ, а, е. Те саме, що трудівничий. Не так тії [тібі] праці, як шкода надії, Чим серце трудівницьке ерлось... (Манж., Тв., 1955, 57); Пушкинські творі галетіки, як ластівки, у всі трудівницькі хати (Рильський, X, 1962, 19); Владністю над речами, своїм буденним, трудівницьким умінням — ось чим вражають тут Ліну робітнички (Гончар, Троянка, 1963, 179).

ТРУДИВНИЧИЙ, а, е. Прикм. до трудівник. Кіле трудівничий шле Варшаві Потиск незрадливої руки (Рильський, III, 1961, 30); Що знаходять у суглалі Трудівничі руки вмілі? (Уп., Про Донбас, 1950, 24); // Власт. трудівникові, трудівникам. В його великих очах двома дузами спалагнули жаркі краплинки. — А ти й вроді? Гордість свою трудівничу на чарку проміння (Стельмах, II, 1962, 376); // Сповнений важкої праці, трудовий. Важке трудівниче життя було в машиніста (Скл., Легенд. нацдив, 1957, 3).

ТРУДНАЦІЯ, і, ж., розм. Те саме, що трудність. — Я, тату, в школі одвик і одбивсь од роботи.. Мені соромно якось оте все зробити, хоч чей не велика труднація (Н.-Лев., I, 1956, 178); З великим запалом узявся він до праці; усі труднації, всі перешкоди тільки заохчували його (Коцюб., I, 1955, 223); Його сильна, гнучка

постать біліла свіжою сорочкою в напівтемному квадраті сцени, то небезпечно пережилочись через драбину, то напружено застигаючи біля якоїсь труднаціі (Мик., II, 1957, 102).

ТРУДНЕНЬКИЙ, а, е. 1. Пестл. до трудній 1. — То тільки біда, — каже, — що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, як-то воно й буде (Вовчок, I, 1955, 77).

2. Досять трудній, труднуватий. — Що це у вас? — привидяється пристав до ступи. — Заїчавляється пристав. — В учителя ступа? — заїчавляється пристав. — І для чого вона вам? — Для науки. — Для якої? — Що етнографією зветься. — Етнографією? Трудненьке слово (Стельмах, I, 1962, 592).

ТРУДНЕНЬКО. Присл. до труднєвний. Рада все бігав по квартирах, забігав часто до нас; почала вже читать во мною по-українськи, спочатку йде трудненько, але все ж нічого (Л. Укр., V, 1956, 286); // у знач. присудк. сл. Трудненько було жить [челядкам]... І у недільку приходилось робить (Гл., Вибр., 1957, 153); — Де ж мені із [засоби до життя] знайти? Хіба виграю сто тисяч на лотереї. — Ну, се трудненько (Фр., II, 1950, 330).

ТРУДНИЙ, а, ё. 1. Який вимагає багато праці, великих зусиль, напруження для виконання, здійснення, подолання, опанування, втілення й т. ін.; важкий (у 4 знач.). Пита [дівчина]: чи трудна в їх панщина? Каже: трудна (Вовчок, I, 1955, 149); Дорога через ту пущу [на Петерській горі] була дуже трудна: то крутилась поміж деревом, то спускалась у байраки, то обходила кудлаті кучуєри (П. Куліш, Вибр., 1969, 79); Наука спочатку завяляла його, але потому щось ставала усе труднішою (Кобр., Вибр., 1954, 29); Жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр: робота в цьому жанрі вимагає не тільки знання життя, не тільки літературної майстерності, але й всебічної і ґрунтовної наукової підготовки (Смолич, Перша книга, 1951, 78); // Який важко заробити, який добувається тяжкою працею; незлегкий. — А на коняку, — ох, скільки тих карбованців треба! Та які вони і трудні нашому братові, біднякові... (Головко, II, 1957, 21); — Куди шматок хліба не пожене людину, — знову повторюю. — Ох, і трудний він, як саме життя (Стельмах, I, 1962, 33); // Утомливий, виснажливий. Ноги в неї [Соломії] тремтіли од трудної годні (Коцюб., I, 1955, 362).

2. Пов'язаний з великим фізичним чи розумовим напруженням, зусиллям. Прилизатися б у ватінку до зеленої землі, і вона б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень життя (Стельмах, II, 1962, 404); В ці дні трудні Петро Ковшар аж сльозу, зате на ділі всім показав, що він шазгар, що має руки змілі і добрі в голові думки (Дор., Три богатирі, 1959, 48); // Сповнений важкої праці, злигоднів, повенірянь і т. ін. Старість без подружжя трудна і гірка (Барв., Опов., 1902, 11); — Б'єшся-б'єшся, як та риба од ліді; а що того заробітку? Що заробив — те і віддав; а собі знову пощай... Трудне наше життя! (Мирний, I, 1954, 349); Цілою своєю істотою тишілася [Дарка] з свого молодого життя, з молодой, але вже загартованої сили, винесеної з трудного дитинства (Л. Укр., III, 1952, 664); — Слава, честь більшовику, що на труднім на віку був трибунож і бійцем. І (Тич., I, 1957, 183); // Сповнений багатьох труднощів, випробувань; критичний (див. критичний² 2). — Ленін нам казав дорогою в ті трудні, страшні дні. Переможе, переможе ми одержали в війні! (Тич., Комунізму далі..., 1961, 15); [Р о м о д а н:] Спасибі, що прийшла в трудну для мене хвилину... (Корн., II, 1955, 348); // Який важко витри-

мати, пережити (через матеріальні нестатки). Зима надходила трудна. Марія з літа не робила, бо на кого ж двох дітей покинути? (Мур., Бук. повість, 1959, 45); — Та воно, діти, рік трудний... — Ніхто не каже, що легкий, — все більше розпалювалося Вутанька (Гончар, II, 1959, 150); // Проїнятий багатьма турботами, переживаннями. Скільки турбот, сподіванок, скільки глибокої божественної, мов надра землі, і трудної любові батьківської може потрошити, обернути на пил, змішати з багном одиш недобрый син! (Вол., Місячне срібло, 1961, 6); Трудне щастя; // Складний для розуміння, сприймання, засвоєння. Олексій розпитує, якщо трудне та непонятне [незрозуміле] для нього у Четі-Мінеї (Кв.-Осв., II, 1956, 327); Йому так не хотілося учитися... і урок трудний такий... (Мирний, IV, 1955, 28); Як і кожного авторові, а значить, і мені, грішному, хотілось, щоб перекази виїшли найкращими, і я бився над трудними місяцями, часом надаремне (Коцюб., III, 1956, 386); // Важкий для здійснення, виконання, розв'язання. Просить [Котев] мене забрати свою платню з каси. Трудна річ доволі, правду мовити: кася порожня (Коцюб., III, 1956, 165); Він двоюса князеві, що пильшав службу через те, що літа й здоров'я не дозволяють йому клопотатись такими трудними справами (Л. Укр., III, 1952, 513); Трудне заведення.

3. Який важко звичається з іншими людьми, з яким важко порозумітися, знайти спільну мову; незлагодний у стосунках, важкий (у 9 знач.) (про людину та її вдачу). [В і п:] А мені потрібна співчутливість, жалісливість до моєї творчості! [В о н а:] Яка ти трудна людина (Довж., I, 1958, 438); — Неже ото все стирчить [Петру] у тій стайні? Маріора пошепки каже: — Все сіна підкидає своєму коневі, хоч сіна того повні ясла. Трудний чоловік (Чаб., Балкан. весна, 1960, 396).

4. розм., рідко. Стомлений, змучений роботою, ходінням і т. ін. — Кінчайте сіябу, Кифоре, та давайте ці коні під камінь на клуб! Живо! — Не горить тому ділові. Коні — трудні, бо з досвітку в роботі. А мені ще волючити ними треба (Бабляк, Вишп. сад, 1960, 371); // Який здається важким внаслідок утоми, слабості тощо (про частину тіла). Дай на своє рамя мені силити трудне чою (У. Кравч., Вибр., 1958, 175); *Образно. Степ мов помер — заплюючи трудні вії (Перв., I, 1958, 495).

Трудне серце — серце, змучене важкими переживаннями; набоділе серце. Серце має трудне. Чого ти бажаєш, що в тебе болить? (Шевч., I, 1963, 255); Вітри двадцятого століття Мое серце трудне підіймають (Драч, Поезії, 1967, 23).

5. розм., рідко. Тяжко хворий. Яковові трози покрацаю; зате мати така трудна, така страшна. Після водограєця і вона пішла за батьком (Мирний, I, 1954, 230); Раст у Данилка був дивним тройзіллям, і казав Данилка за всіма, калі хтось трудний одужував, — во, вже виліз на рясні! (Ю. Янов., II, 1958, 182).

ТРУДНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до трудній 1, 2. Д. Твердохліб у своїм переказі «Каменярів» ужив той сам тринадцятишклавдовий розмір... і омикує трудність римування (Фр., XVI, 1955, 402); До англійської мови ще дуже мало хто приступається, бояться її труднощі (Л. Укр., V, 1956, 143); В грудях незвично тамуючи подих, Серцеж вчуваючи трудність путі, Йшов я по темних, керяних сходах, З ним [Опанасом] і з собою на самоті (Перв., I, 1958, 527).

2. Перешкода, яку важко подолати; утруднення, складність. Мовбити їм подобається рано відсвіта. Підлітають до мети на пожежному льоті, з одного боку виходить несподіваність появи, а з другого боку — трудність для зенітників, бо швидко змінюється кут приці-

лювання (Ю. Янов., 1, 1954, 48); Прочитати труський текст легко. Трудність полягає в його розумінні (Знапня., 1, 1966, 28).

ТРУДНО. 1. Присл. до трудний 1, 2. Потім до огнища йде [Бавкіда] і в попелі ще незолотім жар вигрібає, кори докидає і листу сухо, Трудно і пильно старечим диханням огонь здобуває (Зеров, Вибр., 1966, 326); Нам же не в неба частя летіло, жи його важко ї трудно здобували (Ю. Янов., II, 1958, 253); — Є у вас, бабо, син, та ще й який син! Революціонерами звуть таких людей. — Еге ж, еге ж, так і він себе трудно назвав. Має їм я трудно і життя — таке ж... (Стельмах, I, 1962, 611); Очі їй знову загодили слізьми і вона боялася, коли б слюзи знов не зруйнували їй так трудно відбудованої краси (Л. Укр., III, 1952, 713); Хлопець квалісив, напивав повен рот і трудно котив (Вол., Озеро., 1959, 150); // Зазначи труднощі, страждань, мук. І росло ж воно [дитя] трудно...: усе нездужає, та нездужає, та кваліть (Вовчок, I, 1955, 268); В селі, коли хто трудно помирає, дзвонили на відхід душі (Стельмах, I, 1962, 168); // Долаючи матеріальні труднощі, нестатки й т. ін. — Не доведи, господні! На цього [коня] еге як і трудно стягалися, не дай бог заведуть, хоч тоді у яму лягай (Головко, II, 1957, 135); // Затамовуючи в собі якийсь почуття; стримано. За два кроки від нього стояв Шечук, затуманивши долоями обличчя, і теж нлякав, трудно, як плачуть звичайно чоловіки (Головко, II, 1957, 607); // Нерівно, з перебоями (про бійтя серця). Мати глибоко зітхнула; у неї чогось серце так трудно забилось... (Мирний, IV, 1955, 38).

2. у знач. присудк. сл., перев. кому. Тяжко фізично; важко. — Ох, трудно мені! Ватіночку рідненькій, матіночко моя, голубочко! Ратуйте!.. поможіть мені!.. Смерть моя!.. не дає... мені дихати!.. (Кв.-Осн., II, 1956, 82); Він дивився на все це, а серце його, наче хто давче у лещатах, так йому було боляче та трудно... (Мирний, I, 1949, 340); Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою (Коцюб., I, 1955, 367); // Сумно, гірко, прикро. Повернувся я знов у свою хату. Нудно, пусто, трудно мені, самотньому і самотньому (Вовчок, VI, 1956, 255); // Важко матеріально; сутужно, скрутно. — Гроші тягни з себе, мов жили: подати дай, мирське дай, сюди дай, туди дай.. Вже й тепер сутужно, вже й кині трудно (Коцюб., I, 1955, 113); — Та воно, діти, рік трудний... Нікто не каже, що легкий... все більше розпалювалося Вутанька. — Нам трудно, а робочим удівці трудніші! (Гончар, II, 1959, 150); // в ким — чим. Не вистачає когось, чогоньбудь. Він боявся порозгалять бурлак [бурлаків] з заводів. З робітниками було тоді дуже трудно (Н.-Лев., II, 1956, 214); // з інфін. Достяг важко, над силу. Мені так трудно справлятися з римою (Мирний, V, 1955, 384); — Я вже давно живу в Одесі і змію ї по-вашому говорити, — обізвалась Гайкеря, — трудно було навчитися, але я таки перемогла трудноту й навчилася (Н.-Лев., III, 1956, 390); // з інфін. Нелегко, складно. Спасибі Вам за вірші. Питаєте, чи добре. Це трудно сказати (Коцюб., III, 1956, 276); — Зайця тепер трудно зустріти: озмика піростає (Тют., Вир, 1964, 143).

◇ На сердньому трудно див. сердньому.

ТРУДНОДУСТУПНИЙ, а, е. До якого важко дістатися, недоступний; важкоприсутний. Данько.. теж не забарився ув'язатися в загальну катавасію, доймаючи стражників зі своєї труднодоступної позиції (Гончар, Гаври, 1952, 95); На західному краї Центральної Азії знаходиться гірська країна Памір. Це високе і труднодоступне нагір'я (Фіз. геогр., 6, 1957, 67).

ТРУДНОДУСТУПНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до труднодоступний. За оригінальність, рідкість і трудно-

доступність при збиранні едельвейс став емблемою альпінізму (Веч. Київ, 25.I 1966, 4).

ТРУДНОПРИСТУПНИЙ, а, е. Такий, до якого важко приступити.

ТРУДНОПРИСТУПНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до трудноприсутний.

ТРУДНОПРОХІДНИЙ, а, е. Який важко подолати, по якому або через який важко пройти; важкопрохідний. За Моравою образу починалися ліси та болота... Крім легких сорокап'яток, ніяка інша артилерія не переправлялась на цій глузкій ділянці фронту з труднопрохідним протилежним берегом (Гончар, I, 1954, 433); На південний захід від Альп розташовані стрімкі і труднопрохідні Піренейські гори (Фіз. геогр., 6, 1957, 17).

ТРУДНОТА, я, ж., рідко. Те саме, що труднощі. — Я вже давно живу в Одесі і змію ї по-вашому говорити, — обізвалась Гайкеря, — трудно було навчитися, але я таки перемогла трудноту й навчилася (Н.-Лев., III, 1956, 390); Він добре тямив, що Присташа без трудноти знайде собі другого пастуха (Крим., Вибр., 1965, 415); Але, як це буває завжди з людиною, що, трохи овогтавшись, нагло забаве всю небезпеку й трудноту становища і той єдиний, який уже не є, вихід, що тільки й лишився їй, — став ралтом рішучо, — отак зараз і вітробалчани (Головко, II, 1957, 348).

З великою труднотою — те саме, що з великими труднощами (див. труднощі). Матушка оберпалась обома руками об ручки крісла, підвела з великою труднотою своє оградне тіло (Н.-Лев., IV, 1956, 45).

ТРУДНОЩІ, ів, жн. 1. Перешкоди, які вимагають великих зусиль для переборення, подолання. Він довгі літа мусив боротися з різними труднощами, а почасті навіть з традиціями сусідськими, які виробились були за часів батька, а тепер підкопували господарство (Фр., I, 1955, 12); // з означ. Нестатки. Переборюючи матеріальні труднощі й перешкоди з боку поліції, Ленін організовує друкування і поширення більшовицьких видань (Бюгр. Леніна, 1955, 137); — Коли я борювався з фінансовими труднощами..., то що ви тоді робили? Спішили, може, мені на допомогу? (Вільде, Сестри., 1958, 147).

З великими труднощами — ледве, насилу, через силу. Вагон не мав ніяких приступок, і пасажири вазили до нього в великими труднощами (Панч, Синів., 1959, 11).

2. чого, які і без додатка. Скрутні, важкі обставини, умови, в яких щось відбувається, триває. Він чесно йшов дорогою життя, в пугі важкій у бурю і негодбу не скаржився на труднощі походу (Гонч., Вибр., 1959, 303); Неймовірні труднощі, невдачі і тяжкі втрати в перший період Великої Вітчизняної війни не зламали волю радянських людей до перемоги (Ком. Укр., 11, 1968, 38).

ТРУДНУВАТИЙ, а, е. Трохи трудний (у 1, 2 знач.).

ТРУДНУВАТО. Присл. до труднуватий. Навчання йшло труднувато; // у знач. присудк. сл., кому. Трохи важко фізично, морально, матеріально; важкувато. Ти все щецбеш, тпашенько чубата, Стриваєш, а мені вже труднувато, Хоч і живить мене твій щецбет-спів (Дор., Тобі, народе., 1959, 83); — Просто труднувато мені без вас, Василю Максимовичу. Боюсь, як відужаєте, стільки пилюки виб'єте з мене за кожну дрібницю... (Шовк., Людина., 1962, 164).

ТРУДНУЮЧИЙ, а, е, розм. Дуже трудний (у 1, 2 знач.). — Завжди я беру найважчу із усіх труднющих справ (Тич., Зростає., 1960, 43).

ТРУДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову труд у 1 знач. або трудовий у 1 знач., напр.: труд овятрати, трудоодивця і т. ін.

ТРУДОВИЙ, а, б. 1. Стос. до труда (у 1 знач.), пов'язаний з трудом, із працею. — При аступі до інсти-

туту тепер, як відомо, вимагається трудовий стаж... (Гончар, Тронка, 1963, 115); *Налагодження трудової дисципліни, — думає Дорош, — це організаційна справа, але в це й інший бік — економічний стан армії* (Тют., Впр, 1964, 138); *Трудова атмосфера мимоволі захоплювала й Олега (Донч., Вибр., 1948, 164); Казкові мрії — це не пуста вигадка. Мрії ці тісно пов'язані в тисячолітньому трудовому і суспільному діяльності людей* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 31); *Можна назвати велику кількість українських народних пісень, зміст яких зберіг давню трудову основу* (Мист., 6, 1955, 6); // *Який виявляється в праці. Усвідомлення трудящими того, що вони працюють не на експлуататорів, а на себе, на своє суспільство, народжує трудовий ентузіазм, новаторство, творчу ініціативу, масове соціалістичне змагання* (Програма КПРС, 1961, 13); *Письменники наші повинні сміливіше, ширше, глибше відображати риси нашої дійсності, трудові — найбільш в світі — подвиги радянського народу* (Рильський, IX, 1962, 174); // *Сповнений праці. Частиці та частиці почало западати йому на думку його трудове життя у своїй кривобокій хатині* (Мирний, IV, 1955, 230); *Як я люблю у години ясні на світанні з сонцем разом починаю свій день трудовий!* (Дор., Бдність, 1950, 3); *Ніколи жодним словом не покажув [батько] синові, лише своє правив, навертає його на свою трудову дорогу* (М. Ю. Гарн., День..., 1963, 295); // *Який супроводжує працю, викликаний працею. Дружно гуляють довбні та ломи, цюкають сокири й лункають притишені трудові крики: «ра-зом! ра-зом! гу-гу!»* (Головко, II, 1957, 348); // *Добутий, зароблений працею, одержаний за працю. Так отакомо [про скарбні] наш Мисляченко як наслагуєся, так йому вже і не хотілося трудову копійку заробляти* (Кв.-Осв., II, 1956, 229); *Людині страшно, коли горить її домітка. І її добро — чесне, трудове колгоспне добро — горить на землі* (Ю. Янов., I, 1958, 263); *В тата орден трудовий... От який він, тато мій!* (Нех., Хочу быть..., 1949, 7); // *Який ґрунтується на праці, на застосуванні праці. В соціалістичному саду зіжніється новий цикл людського життя — і благородне трудове виховання дитини, і відрадне, трудове в міру сил, буття старості* (Довж., I, 1958, 488); *Сергій закінчив трудову школу зі мною* (Голов., Крапля..., 1945, 53); // *Славний своїми традиціями в труді. — Ми працюватимем для фронту, не шкодуючи сил! А ви мусите повернутися до зими переможцями — їнакше трудова республіка вас не прийме!* (Гончар, II, 1959, 302); *Майже половину залізної руди, яка добувається в Радянському Союзі, дає трудовий Крибас* (Наука..., 9, 1962, 19); // *Працьовитий (про руки). П'ятдесят десятин одними молотвами ми засіємо, не заволочши. Треба рук, дбайливіх, трудових рук* (Ковінька, Кутя..., 1960, 26).

Трудова армія, іст. — з'єднання Червоної Армії, які тимчасово використовувалися на відбудові народного господарства в період 1920—1921 рр. Застосування цілих трудових армій, із збереженням армійського апарату, може бути виправдане лише остільки, оскільки необхідно зберегти армію в цілому для воєнних завдань (Компартія України в резолю. і рішен.,... 1958, 61); *На бій з розрухою йшла трудова армія* (Цюпа, Україна..., 1960, 54); *Трудова книжка — документ встановленого аразка, в якому записані відомості про стаж роботи, про нагороди за працю, заохочення й т. ін. кожного робітника, службовця чи колгоспника. Хай трудова книжка в фото, засвідчена підписом і печаткою, стане особистим посвідченням колгоспника, дзеркалом його трудової діяльності* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 23); *Трудова колонія — виправний заклад для неоповнітливих правопорушників, у якому перевихову-*

ють шляхом прищеплення трудових навиків і залучення до суспільно корисної праці. Найближча від Трояківки станція — Озтирка. Ізати треба через Грунь, ..даді — піски, соснові бори, Ворскла, монастир на горі, в якому розмістилася дитяча трудова колонія (Тют., Впр, 1964, 50); *Трудова угода — договір між підприємством і нештатним працівником про виконання якої-небудь роботи; Трудові резерви див. резерв.*

2. **Який живе зі своєї праці. За дружбу всіх народів щирю! За щастя сонячне — проти негод! Над людськістю вселюдський прапор миру Несе радянський трудовий народ! (Рильський, III, 1961, 72); *Свою військову роботу Фрунзе не уявляв без найтіснішого контакту з трудовим населенням тих місць, де доводилось діяти його військам* (Гончар, II, 1959, 407); *Грай, бандуро! Згадай командира Олександра Яковича, увесь рід його трудовий* (Павч., О. Пархом., 1939, 171).**

ТРУДОВИК, а, ч. у дореволюційній Росії на початку ХХ ст. — член дрібнобуржуазної політичної організації народницького напрямку в Державній думі. *Трудовики — це дрібнобуржуазні демократи, які хиталися в дули між кадетами і робітничою демократією [більшовиками]* (Іст. УРСР, I, 1953, 626); *Ми знаємо, що тобі [Думо] ніколи, що в усіх боках тебе будуть сміятися, як і твою першу сестру-покійницю сміяли.* *Трудовики — народними мукми їй надокучали* (Мирний, IV, 1955, 368).

ТРУДОВИТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що працюватий. — *Еге, пустить свою Настю до Гната, він чоловік тихий, трудовитий...* (Коцюб., I, 1955, 51); *Василь людина наполеглива, трудова* (Коп., Лейтенант, 1947, 82).

ТРУДОВАШТУВАННЯ, я, с. Державне забезпечення працею деяких категорій осіб (напр., демобілізованих, інвалідів і т. ін.). *Різноманітність професій і умов праці в одному і тому самому господарстві (колгоспі, радгоспі) створює широкі можливості для раціонального трудоваштування осіб обмежено працездатних* (Лікар. експертаза..., 1958, 11); *Велике значення у виховній роботі серед підлітків і молоді має своєчасне трудоваштування випускників шкіл* (Ком. Укр., 8, 1965, 15).

ТРУДОВНИК, а, ч., заст. Трудовик. *Не зібрав трудовик спадку Малим сиротам своїм, А воставив добру згадку, — Тяжко в світі битись їм* (Граб., I, 1959, 513).

ТРУДОДЕНЬ, дня, ч. Одиниця обліку праці в колгоспах, що визначає частку кожного члена в прибутках артілі. *Трудодень — одиниця, та за ним зліба кошиця* (Укр. присяг., 1955, 363); *А то вже щось та значить, коли колгоспник почав радувати, який зиск дав нині гектар землі, скільки коштує центнер пшениці й літр молока. Яка доля в тих загальних прибутках належатиме на трудодень* (Кучер, Трудна любов, 1960, 5); *Працю видно. Совіть чиста, Бо ніхто з нас не сидів. Заробили ми по триста Повноцінних трудоднів* (С. Ол., Вибр., 1957, 102).

ТРУДОЛЮБ, а, ч., рідко. Те саме, що працюлюб. — *В нас хлопці змілі, Кожең — трудолюб* (Мал., Серце..., 1959, 157).

ТРУДОЛЮБЕЦЬ, любця, ч., рідко. Те саме, що працюлюб. *Образ Максима Рильського в моїй уяві збігається з образом мудрого поета-садівника в гаю української літератури, нестожого трудолюбця, навки законного в народ і його землю* (Вітч., 5, 1963, 156).

ТРУДОЛЮБИВИЙ, а, е. Те саме, що трудолюбний. *У Лютенці.. хлопці і дічата на батьковій шні не сидять.. Пречудесна молоді, трудолюбива* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 40).

ТРУДОЛЮБНИЙ, а, е. Працьовитий, роботящий, працюлюбний. *Образно. *І світле сонце радісно сіяв*

В моїм прекраснім трудолюбнім краї (Гірник, Сонце., 1958, 9); // Сповнений праці. Шануючи його [І. Вишенського] щирість, прямоту і неустрашену [безстрашну] відвагу, а заразом його чисте й трудолюбне життя, назвали його святим чоловіком (Фр., XVI, 1955, 427).

ТРУДОЛЮБСТВО, а, с., рідко. Те саме, що працювистість; працелюбність. Все не міг тоді втямити Деміло, коли спить цей повільний в руках, сповнений неситимим трудолюбством колгоспник (Коч., Лейтенанти, 1947, 54).

ТРУДОМІСТКИЙ, а, б. Який потребує великої затрати праці. Велика кількість гірничої техніки дала можливість механізувати всі трудомісткі процеси (Пюпа, Україна., 1960, 187); Заліснення лісів і ярів — дуже трудомістка робота (Колг. Укр., 11, 1961, 36); Якщо раніше соняшник вважалося однією з трудомістких культур, то тепер його вирощування майже повністю механізовано (Наука., 9, 1957, 3).

ТРУДОМІСТКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до трудомісткий. Завод щороку економить десятки тисяч карбованців за рахунок зниження трудомісткості виготовлення мінералокерамічних різців (Різальні інстр., 1959, 85).

ТРУДШКОЛА, н, ж. Скорочення: трудова школа — школа, в якій навчання поєднується з виробничою працею учнів і в такий спосіб здійснюється їх підготовка до трудової діяльності. Я пам'ятаю, маму вибрали в комісію по організації загальноміського свята трудових шкіл і дитбудинків. Мама, учителька трудшколи, була дуже горда і щаслива цим (Ів., Таємниця, 1959, 166).

ТРУДЯГА, н, ч. і ж., розм. Той (та), хто багато й старанно працює; трудівник, трудівниця. В холодку, під крислатими горіхами волоськими, полягали розвідачі поспіять з робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осмілюється трудяга (Кочуб., I, 1955, 210); Стали вимагати [жінки], щоб послужали Буржаківській параді, обрали чесного трудягу Гната на бригадира (Горд., II, 1959, 250).

ТРУДЯКА, н, ч. і ж., розм., рідко. Те саме, що трудяга. Азрум Марчик, тихий трудяга-кравець, що в його завжди бадьорий вираз на марному, колому обличчі, тепер справді скидався на п'яного (Вас., Опов., 1947, 41); *Образно. Прибіг Пастух до Голови І каже: — Захистить хоч ви, — Укушено Коня-трудяку, що має не одну подяку (Дор., Літа., 1957, 176).

ТРУДЯЩИЙ, а, е. 1. Який багато працює й живе зі своєї праці. — Де куварка? ..Як ти годувати трудящих людей? (Кочуб., II, 1955, 250); Загальновідомо в марксистсько-ленінській науці про суспільство, що народ в русійнону сферу історії, що всі досягнення людства — це в першу чергу досягнення народу, тобто широких трудящих мас (Рильський, IX, 1962, 189); // Який складається з таких людей. Художник не втрачає надії, що бачитиме їх [картини] колись і весь трудящий Будапешт (Гончар, III, 1959, 246); Хочеться поговорити про.. ческу артілю, трудящю.. в хороших перспективами (Вишня, I, 1956, 362).

2. у знач. ім. трудящий, щого, ч. Той, хто живе зі своєї праці. Честь і шана всім трудящим В кузні, шасті чи в серпом (Граб., I, 1959, 511); Добробут трудящого визначається не тільки його заробіткою платою, але й радом інших факторів (Ком. Укр., 5, 1960, 6).

3. рідко. Те саме, що працювистий; роботящий, працелюбний. Невеселий був Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та тихий до того, Та ласкавий... (Шевч., II, 1963, 274); *Образно. Трудяща Ластівка край берега літала; Земельку мокрую збирала, Щоб затоньку собі заїпить (Гн., Вибр., 1951, 131).

ТРУСНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до труїти. 2. у знач. прикм. Який зазнав труїння. Всі були збентежені, мов трусні мухи, сновигали з кінця в кінець камери (Збан., Бдна, 1959, 274); // З отрутою, отруєний. Ось вона — весна остання, Мед гіркий зачарування. Труєне вино! (Рильський, II, 1960, 267); Жінки з місцевих, що принесли їм [пораненим] молока, жаліливо допитуються: — Чим же це вони вас? Отими кудлами трусними, чи як? (Гончар, II, 1959, 127).

ТРУЖДАТИСЯ, аюся, асьшся, недок., заст. Старавно працювати; трудитися. [Кіндрат Антонович:] Я цілий вік труждався, навколішках поважаю (Кроп., II, 1958, 328); Тут матінка безрадісна моя Та батько заплепотаний труждались, Від сина щастя ждали й не дїждались... (Перв., I, 1958, 317); // коло чола. Докладати багато зусиль, щоб зробити що-небудь. Комісію обрали, і знову.. найкращі грамотні комуни довго труждались коло телеграми (Мик., II, 1957, 561).

ТРУЖДЕННИЙ, а, е, заст. 1. Трудовий (у 2 знач.). Тружденна людина.

2. у знач. ім. тружденний, ного, ч. Трудовник, трудар. Місто спить.. Вже й тружденні залянули всі, Спочивають старі і малі (Стар., Поет. тв., 1958, 160).

3. Стомлений, натружденний. [Годвінсон:] Коли його безвільний, нищий вчинок не знайде осуду з руки громади, то я прийму собі се за ознаку, що час мені шукать деінде місця, де б голову тружденну прихилити (Л. Укр., III, 1952, 69); Всі ці змарнілі тружденні добрі обличчя були йому зараз однаково рідними (Гончар, Земля., 1947, 8).

ТРУІННЯ, я, с. Дія за знач. труїти. Звідтіля, з вершечків гір.. можна дивитись на труїння філософи (Кочуб., I, 1955, 226); — Незайно всім до одного вийти на боротьбу [з мишами]. Незайно! Завтра ж розпочати труїння (Донч., I, 1956, 93).

ТРУТИ, трую, труїш, недок., перех. 1. Знищувати, морити отрутою і т. ін. — Ми зрубуємо куці, палимо їх, а коріння з філософією труїмо отрутою в землі (Кочуб., I, 1955, 203); — Ну й тютюн у тебе, тільки задюк труїти (Панч, Гомон. Україна, 1954, 222); Твердили, ніби стось ту зворість насилас, труїть худобу (Скл., Карпати, II, 1954, 107); // Умертвляти когось отрутою. Казка про мачуху царичю.. що то труїла свою пасербицю (Л. Укр., V, 1956, 48); — Почнемо, — каже [вчителька], — з «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниць».. Маруся труїть Грицька, а сама співає... (Вишня, I, 1956, 240); *Образно. Щоб ви [слова] луну гірську будили, а не стогін, щоб краля, та не труїли серце (Л. Укр., I, 1951, 191); // Додавати до чогось отрути, просочувати, насичувати щось нею. — Чуєте? Вони рубають нам виноградники! Палать їх! Землю святу труять (Кочуб., I, 1955, 203); Труїти воду; Труїти повітря; // розм. Завдавати комусь шкоди, спричиняти захворювання. Хлопці [за угорсько-німецького панування в Закарпатті] калчили себе, труїли, аби не йти до армії (Кучер, Дорога., 1958, 187).

2. перех. Позбавляти когось душевного спокою, рівноваги; спричиняти страждання. От якби мати вірну дружину, тиху, сумирну, щоб перед нею можна було розкрити своє серце, показати, що там наболіло, заклелося, що труїть чоловіка (Кочуб., I, 1955, 22); Полязали спати. Тільки примовляли — знову кинулась, люту силнула з усіх кутків густа тумана, труїла, обмарювала: не там вікна, не туди стіни, вся кімната тоне кудись в чорне провалля (Вас., II, 1959, 114); // Хвилювати, бентежити. Той поцілунковий напій Мене труїв, труїв (Вороний, Вибр., 1959, 174); Знов-бо та соловка мука, Те зірке козання знов Труїть і небесно му-

чить У недужнім серці кров (П. Кудіш, Вибр., 1969, 392); І образа, і лютя, і гірке почуття власної немочи труїли йому душу, некли думки, не давали спокою зворому серцю (Тулуб, Людолова, II, 1957, 573); Гіркі мислі труїли їй мозок (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 318).

3. перен. Робити неприсвним, безрадісним. Найближча і найдорожча людина, його жінка, труїла йому найкращі і найлюбніші хвилини в житті (Мирний, III, 1954, 373); Минає осінь. Хоч надворі було ще тепло, але в душі крига сковувала думку, труїла молоде життя (Ле, Ю. Кудря, 1956, 210); // Послаблювати вияв якогось позитивного почуття. [П о л і к с е н а:] Ні, Касандро... Не винна ж ти, що згора..., що ти собі та й людям труїш радість (Л. Укр., II, 1951, 257).

ТРУІТИСЯ, труюся, труїшся, недок. 1. Приймаючи отруту, позбавляти себе життя. — Ну, а з чого ж ти, дочко, живеш? — Ходжу де підлоги мити, шмаття перу. Не знаю, що далі буде, та думаю так, що ні труїтисся не буду — дітей не посиротю [посирочу], та й на Катеринівську нехай не виглядають (Головка, II, 1957, 371); // Занавати шкідливої дії отрути, отруйної речовини тощо. Він не палив. У нього труїтисся організм від тютюну, як пояснив він (Досв., Вибр., 1959, 332); Довозджана пилкока квітневих доріг! Уперше в цьому році закурилася ти над військами. Не та, що роз'їдала нам очі в 41-му, не та, якою ми труїлись тоді в українських справах степів! (Гончар, III, 1959, 298); // перен. Занавати дії, впливу чогось грубого, руйнівного. Чи то осінні настрої в природі, чи одноманітність будівництва, — немов труїлися почуття і зворобливізм ниттям оповивалось серце (Ле, Міжгір'я, 1953, 216).

2. Пас. до труїти.

ТРУЙЗІЛЛЯ, я, с. Отруйна рослина.

ТРУЙНИЙ, а́, б, діал. Отруйний. Кругом болото — грузьке, широке, Труїне повітря вдихають груди (Граб., I, 1959, 341).

ТРУМБЕТА, я, ж., діал. Трёмбіта. Замаячили сільські хати, забілілася лісничівка під супротивною горою. почувся на сусідній колонії меланхолійний голос трумбети (Фр., III, 1950, 92).

ТРУМНА, я, ж., діал. Труна. Вози за возами тяглися вулицею довезеним рядом, навалени трумнами, наборзі повбиваними з наструганих дощок (Фр., VIII, 1952, 335).

ТРУНА, й, ж. Спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника. Везуть труну мальовану, Китайкою криту (Шевч., II, 1963, 61); Труна соснова в квітах потопає, а в ній з лицем усмітненим і ясним лежить гарман, неначе спочиває... (Гонч., Вибр., 1959, 202); *У порівн. Душа моя на мить, на мить одну розквітла і стала вночі, як труна (Олесь, Вибр., 1958, 53); // перен. Смерть. Як не живеш, а все ж труни не живеш (Номіс, 1864, № 8246).

◇ До труни — до кінця життя, до смерті. Поробляй, поробляй, поробляй! До труни не спочити срібні... (Граб., I, 1959, 236); Заганяти (загнати) в труну кого — доводити когось до смерті, прискорювати чиюсь смерть. Приходив на посиденьки і Андрій Блатулін-Латочка. Переступивши поріг, скаржився, що діти важенуть його в труну (Тют., Вир, 1964, 158); За труною ітї (ступати і т. ін.) — проваджати покійника на кладовище. А як його [Бойченка] зовали літком — ясно-зелено було. За труною з білим цвітом аж під-Кієва ішло... (Тич., II, 1957, 312); Настане мій час похоронний, То й ти ва труною ступай (Крим., Вибр., 1965, 275); Зводити (звесті) в труну див. зводити; Класти (покласти і т. ін.) вінки (квіти і т. ін.) на труну чю — вшакувати пам'ять кого-небудь. О, ви, що полягли в таку смутну

веску, як одарили недосвіти-морози, — нащадки не складуть вінця вам на труну, вам не квітки пристали, тільки сльози! (Л. Укр., I, 1951, 185); У битві, на пшеничному лану — Скрізь виростають велетні-герої, Кладь країна квіти на труну Дочки своєї — Ганци Кошової (Рильський, II, 1960, 331); Лягати (лягти) в труну див. лягати; Перевертатися (перевернутися б) у труні див. перевертатися; Стояти однією (одною) ногою в труні див. нога.

ТРУНАР, я, ч. Майстер, що робить труни.

ТРУНКОВИЙ, а, е. Стос. до трунок (див. трунок¹). Салпа, нездоланна любов зааркачила дівчину, як сарну, за ший і вела своєю, відомою лиш їй одній тропою, до великої перемоги, до трункового згубу (Бабляк, Вишсад, 1960, 307).

ТРУНОК¹, нку, ч. 1. Наній (перев. алкогольний).

Не жалуйте, діти, Трунку дорогого, Із двора не выпускайте Тверезим нікого (П. Кудіш, Вибр., 1969, 313); — Угорське, шалтан благородний, портвейн, бордо — от мої трунки (Коцюб., I, 1955, 138); Випили. Василь Степанович довго пльмав губами, розкуштувучи дорогоцінний трунок (Добр., Очак. розмир, 1965, 17); Березовий сік... Ніжний трунок весняний, Що годувє і поїть ледь помітні бруньки (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 39); *Образно. То перше козання, то щастя, найдорожче чоловікові в світі! ..Хай ушвається людина своєю оманю, хай вище [зніщить] до краю той трунок солодкий (Мирний, I, 1954, 58); *У порівн. А яка смачка була Василькові та вода! Ковтає її, ніби найсолодший трунок (Гурч., Зорі., 1950, 21); // П'янкий запах; пахощі. Димлять сужом чорні маки, надихають тоскним трунком німу кіч (Вас., II, 1959, 32); Над ланами гуляє вітерець, наватчений весняними трунками (Грим., Незакінч. роман, 1962, 213).

2. Відвар трав, коренів, лушпиння тощо для різних потреб (перев. для лікування). [М а р у с я:] Бабусь, дайте мені приороту! Я вам чим хочете віддячу... [В а б а:] Не треба мені нічого... ось тобі дві пляшечки: в одній червоний трунок, у другій зелений (Стар., Вибр., 1959, 278); Мати брала пахучого сіна, Шолушиння [лушпиння] з цибулі й насіння, Що зросло на твердій ціпці, І варила усе в казані. А аваривши всі трунки численні, Викладала у глечик тонкий Фіолетові, жовті й зелені, Як трава полвова, крашанки (Мас., Сорок., 1957, 320); *У порівн. Романик знову ковтує води, ніби цілющого трунку, від якого на його повоно вітти натхнення (Вільде, Сестри., 1958, 465); // Отрута. Що діється за муром неприступним? Які тортури вигадали ще? Кому у серце лізуть з трунком трупним? (Воровий, Драгі., 1959, 124); *У порівн. Її [Звенигорі] одягали пуга куті, Несли, як трунок, чорну ажу, На велелюдному розпутті Смертельну значили между (Мал., Серце., 1959, 5).

3. діал. Горілка. Не pomoже трунок, як прийде фрасунок [клопіт] (Гал.-руськ.). приповідка, III, 1910, 226); Його очі.. спимилася на фляшці [пляшці] з горілкою. Станув.— Є ще тут що? — спитав. А відтак, відкривши ще трохи трунку, привожив фляшку до уст і вплив усе до останньої краплі... (Коб., II, 1956, 166).

ТРУНОК², нка, ч., діал. Шлунок. Аби в трунок, а на плечай дарма! (Укр. присл., 1963, 50); [В і й т:] Я випити вип'ю, бо щось мене в трунку млоит (Фр., IX, 1952, 122).

ТРУНОНЬКА, я, ж. Зменш.-пестл. до труна.

ТРУНОЧКА, я, ж. Зменш.-пестл. до труна. Побігла [Настя], і до ночі не верталася. А ми тут розговорили труночку, прибрали, зіллячком уквітчали (Бовчок, I, 1955, 269).

ТРУНОЧОК, чка, ч. Пестл. до трунок¹. — От тут недалеко пивничка... Трунчок таж такий, що тільки коштай та бровами підкидай... (Вовчок, VI, 1956, 280).

ТРУНУТИ, ну, неш, док., перек., діал. Торкнути (у 1,5 знач.). Слуги побачили се, зирнулися поміж собою, трунули одно друге ліктями (Фр., I, 1955, 235); Він [камінь] все лежав, мочазливий, німий, поки от не прийшов опришок і не трунує ногою (Хотк., II, 1966, 204).

ТРУНЧИК, у, ч., діал. Пестл. до трунок¹. А я вишму горілочки фляшу [сулію], .. А він возьме, браття, похуштує... Та лиш цюкне: «.. Се ж то, куме, трунчик...» (Пісні та романси., II, 1956, 156).

ТРУП, ч. 1. род. а. Мертве тіло людини або тварини. Треба було оглянути місце, оглянути трупа, перелюхати свідкі... (Фр., I, 1955, 111); Козак Мітаа, тримаючи за повідки коня, ходив по долині між трупами і шукав свого побратима Півня (Панч, Гомон, Україна, 1954, 407); Кулі били в труп клячі, шматували її шию і спину, троцили кістки (Загреб., Шепіт, 1966, 130); *Образно. Дивлячись.. на сірий труп міста, я не міг уявити собі той страшний ночі, коли земля у грізнім зніві так легко струснула з себе величний город (Кочуб., II, 1955, 401); *У порівн. Кругом тебе простягалася Трупом безділаним Помарніла пустиня (Шевч., II, 1963, 234); Олеся лежала, як труп (Н.-Лев., III, 1956, 162).

◇ По трупах (через трупи) чий (чий) кидатися (іті, ринути, лізти і т. ін.) — не шкодуючи життя багатьох, просуватися до якоїсь мети. Ворог не шкодував нічого. Він кидався в атаку буквально по власних трупах і докотився до артилерії (Довж., I, 1958, 285); Ідуть братам на допомогу брати по трупах ворогів (Сос., II, 1958, 487); Через мій труп — форма категоричного протесту проти якихось передбачуваних дій. Розлючений учений, помятий, у роздертому костюмі, без капелюха, виврав у козака геємітку й, кинувши її кармичним жестом додола, з криком «через мій труп упас на землю перед ворітьми (Довж., I, 1958, 451).

2. род. у, збірн. Мертві тіла людей. Побіліла [долина] трупом панським (П. Куліш, Вибр., 1969, 419); Скрязь трупу, як жмизу! Весь день — контракти, і стогін, і кров... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 264).

◇ Клясти (поклести) трупом див. клясти, поклести; Трупом лягати (лягти, полягти, падати, упасти і т. ін.) — вмирати, гинути (в бою). [2-й запорожець:] Веде нас, Тарасе, куди хочеш, ми трупом ляжемо! (К.-Карий, I, 1960, 168); Не жарно стільки впало трупом! Весь світ поставили ми рубя (Сос., I, 1957, 470).

ТРУПА, и, ж. Колектив артистів театру або цирку. У нас тепер якраз прийшла трупа Саксаганського (Мирний, V, 1955, 385); Багато міст, містечок, сіл згидів Яким, мандруючи з цирковою трупою (Ков., Світ., 1960, 16); // Про ансамбль яких-небудь виконавців. В Севастополі на народнаа сіла трупа музикантів, що потім весь час розважала подорожніх (Скл., Помілка, 1933, 93).

Мандрівна трупа — група артистів, що переїздить із місця на місце, не маючи постійного театру для виступів. Один стаціонарний приватний театр, кілька мандрівних труп та аматорських гуртків — ось що являло собою українське театральне мистецтво напередодні Жовтневої революції (Мист., 4, 1959, 4).

ТРУПАРНЯ, і, ж. Приміщення для померлих при лікарні; покійницька, морг. Директор поспішив до трупарні, щоб бути присутнім при роздяганні трупа (Фр., II, 1950, 264); В лікарні діда пізнали, роздягли і віднесли до трупарні (Мик., II, 1957, 317); *У порівн.

В'язниця спала моторошним сном замкнутої на ніч трупарні (Кач., II, 1958, 348).

ТРУПНИК, а, ч. Зменш. до труп. Уявляла [Маруся] собі, як халатить маленьку дитиночку за ніжку, б'ють голіку об камінь... А вночі приходить вовк і жере трупник... (Хотк., II, 1966, 203); За хвилюю я вже побачив, як з лайкою несла [дівка] до пекарні в одній руці скривавлений ніж, а в другій трупник [поросятя] за задні ніжки (Кочуб., II, 1955, 358).

ТРУПКА, и, ж. Зменш. до трупа.

ТРУПНИЙ, а, е. Прикм. до труп. Володимир Петрович [Філатов] вирівав туберкульозну виразку, а напомиість пересадив шматочок консервованої за своїм методом трупної шкіри. І наслідки були чудові (Знання., 5, 1966, 16); // Власт. трупові; такий, як у трупа. Його руки були холодні, а обличчя страшно, майже трупної блідості (Фр., VI, 1951, 315); // Який утворюється внаслідок розкладання трупа. — Знаю, яким стравоущем для вас був тоді медичний інститут; .. від трупного духу.. вас навіть кудило (Головко, II, 1957, 583); // Який живиться трупом, паразитує на ньому. Румлер сидів скам'яніло на стільці, і липкі очі гестапівця ялязили по ньому, як трупні мухи (Рибак, Час., 1960, 38).

Трупна отрута — отруйна речовина (токсин), що утворюється під час розкладання трупа. Вони [щури] побачили портфель, прийшли, понюхали.. й здохли на місці. Може бути, що портфель був зроблений з певно вишкеної шкури і тому в йому була трупна отрута (Сам., II, 1958, 292); Трупні плями — плями, що з'являються на тілі померлого через кілька годин після смерті. Через 2—3 години після смерті на нижче розкритих частинах тіла появляються трупні плями й починається трупне заляккання (Заг. догляд за хворими, 1957, 136).

ТРУПОВИЙ, а, б. Те саме, що трупний. Та могила трупова (Сл. Гр.); Трупова кров; Труповий сморід; Трупові черв'яки.

ТРУПОПОКЛАДЕННЯ, я, с., арха. Обряд поховання померлих — закопування в яму в скорченому положенні або на спині з витягнутими ногами. У погорноному обряді плечем, які займали територію сучасної Молдавії, є риси, що вближують їх із західно-подільською групою.. Поряд із скорченими трупопокладеннями трапляються трупопалення в урнах (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 177).

ТРУПОСПАЛЕННЯ, я, с., арха. Обряд поховання померлих — спалювання трупів. Шар вугілля, полелу та куски опаленої глини з перепаленими людськими кістками свідчать про виявлення поховання з трупопаленням (Археол., IX, 1954, 148).

ТРУП'ЯЧИЙ, а, е, діал. Трупний. Він [дар] велиа зробити чотири дерев'яні скриньки: дві окувати золотом, вложити в них смердючі труп'ячі кості (Фр., IV, 1950, 138).

ТРУС¹, у, ч. 1. розм. Трясіння, здригання. *У порівн. А вниз, мов пурпуровий водопад, спадає вечірній сутінок і злізна Тонує у темряві, що ния встелала. І був сей вид для вандрівця німого Мов грім небесний і мов трус землі (Фр., X, 1954, 372); // Землетрус. Надто бурхливий у вас поривання: раз блискіє, пожежі, А за хвилюю вам бур, громе і трусу давай (Фр., XII, 1954, 305); — Митайле-архангеле, поможі мені, грішній рабі, оборонити цих дітей нерозумних від потопу і трусу, від жарної смерті і всякого зла... (Стельмах, I, 1962, 210).

2. перен., розм. Метушня, сум'яття; тривога. Заснує він [Рябко] смачно так, як сплять всі добрі люди, Що щиро стережуть добро своїх панів... Як ось — трус, галас, крик!.. весь двір загомоніє (Г.-Арт., Байки..

1958, 50); // *Страх, переляк. Братик Михайло козаний! Як тебе рятувати?.. І слюзи палючі капали на його від жаху та від трусу* (Вовчок, I, 1955, 341).

◇ **Нагаїти трусу** — вселити страх комусь; налякати. *Такого трусу назвали йому* (Сл. Гр.); *Підшійтий трусом див. підшійтий*.

3. Ретельний огляд офіційними особами кого-, чого-небудь для виявлення прихованого, недозволеного або вкраденого; обшук. — *Може, Гаммерштейн схопе робити трус по всіх домах, шукати вброї та слованих повстанців* (Фр., VI, 1951, 165); *Юнак вимагав від провідників, щоб вони зараз же зробили трус у поїзді і знайшли його чемодан* (Трубул., II, 1950, 134).

ТРУС², а, ч., розм., рідко. Те саме, що боягуз; страхополох. *Враги Троянські почивали, Од трусів вилазки не ждали* (Котл., I, 1952, 220).

ТРУСА, й, ж., діал. Метушня, сум'яття; тривога. *За тиж наповном, клопотом та трусою, то я не урвала й годинки в людми попрощатись* (Вовчок, I, 1955, 118).

ТРУСАНИНА, и, ж., розм. 1. Дія за знач. трусіти 1, 2, 4, 5, 7. *Грицко собі не одстав від брата, і незабаром увесь садок, мов від вітру, колишався від їх трусанини* (Мирний, IV, 1955, 96).

2. *перех.* Метушня, сум'яття; тривога. *Після затихла Гомін — не гоїни, а якась трусанина злялася* (Мирний, III, 1954, 203); *З самого світу у нас трусанина, приїхав мировий* (Сл. Гр.); *Отака-о Глибока Долина тепер — уся шкереберть: переполох та трусанина... з-від вітряка вишопилася ціла юрба в кілаж, з-відмаки* (Головко, II, 1957, 326).

ТРУСЕНЯТА, ят, ж. Зменш. до трусей. *Він перед нею щулься на чевні у своїх трусенятах, як хлопчик* (Гончар, Тронка, 1963, 230).

ТРУСИ, ів, ж. Короткі спортивні штани. *Вона й одягнена була як хлопчик: вітку — в труси й майку, взимку — в просторий лижний костюм* (В ім'я Вітч., 1954, 5); *Блакитні, білі й червоні майки колом заповнюють стрільбище. Миготять труси* (Донч., II, 1956, 310); // *Предмет чоловічої та жіночої нижньої білизни такого вигляду. Роздягнувшись у хаті, сив виходить на повітря в трусах, у майці. Без мундира такий простий, такий свій* (Гончар, Тронка, 1963, 19).

ТРУСИК, а, ч., розм. Те саме, що кролик. *Білі трусики з червоними очима Кумедно бігають між травами густими...* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 205); *Як мила ти розповідаєш нам про трусика, що пасся у горошку і що його за хвостика з-від муру, куди втекти він, аляканий, хотів, ти витягла* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 94).

ТРУСИКИ, ів, ж. Зменш. до трусей. *Борис Кулик стояв перед своїми воротами в смугастій футболці і в якийсь спеціальний спортивний трусиках* (Чаб., Катюша, 1960, 33).

ТРУСИТИ, трушу, трусиш, *недох.* 1. *перех.* Поштовхами, ривками колівати, розхитувати з боку на бік або згори вниз; трясти. *Хлопці полізли на грину та й давай трусити* (Н.-Лев., II, 1956, 377); *Віщі ліниво загинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять воynu* (Коцюб., II, 1955, 320); *Куц навропти шестстві і дрижав, ніби його зтось трусив руками знизу* (Коз., Зол. грамота, 1939, 88); // *Примувувати падати плоди коливанням, розхитуванням дерев, кущів. Все достоялось маслинами. Стала [я] їх трусити* (Крм., Вибр., 1965, 51); *На березі, в саду, Трусять яблука дієчата* (Нех., Сонце..., 1947, 105); // *Вхопивши когось за плече, рукав і т. ін., штовхати, смикати, термосити. Пішов товариш Рубан до пастухів. Балакав з ними, кулаком махав, заєрдуки трусив* (Ю. Янов., I, 1958, 125); *—Він говорив, що скарб за городищем, над Дніпром.*

— *Врешеш!* — кричав *Бравд і трусив Микулу* (Скл., Святослав, 1959, 28); // *Трасучи, намагалися повернути до притомності (утопленого, задушеного тощо). Як плюснули її [Устю] у воду, так тут їй і амінь!* *Хоч і трусили, та і не відкачали* (Кв.-Оси., II, 1956, 180); *Витягли Федора з гузиря, положили на рядно й почали трусити* (Мирний, I, 1954, 313); // *Обхопивши когось руками, трясти на знак привітання. Поки старий поєлював, де може бути зараз голова когоспу, Іван уже трусив в обіймах Павла Коваля* (Кучер, Трудна любов, 1960, 403).

Трусіти руку (руки) кому — стиснувши комусь руку (руки), трясти на знак привітання. *Почалося знайомлення. Попадає, як асочка, бгггга від одного до другого, заласала за руки, міцно здавлюючи їх, трусила* (Мирний, III, 1954, 192); *Данилаові трусила руку [Марина] кілька хвилин, а Тесою пообіцяла зацілувати до смерті* (Смолич, Мир..., 1958, 44).

2. *перех.* Трасучи, спорожняти що-небудь. *На свтанку Григорій з Володимиром Івановичем пішли трусити жаки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 674); // *Трасучи, висипати щось із чогось цілком або частково; витрушувати. Кожен вечір на лимані ставив [дід] ятірці, ранком трусив рибу і тут же її продавав грабарям* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 26); // *Стрінуючи, виделяти щільку з чогось. Балабуха став у ганку й почав трусити свою дову шикелю* (Н.-Лев., III, 1956, 29).

Трусіти сіāju (кбмиж) — очисити коман, димар від сажі. — *В цій хаті, мабуть, ніколи не трусили сажі...* *Можна згоріти!* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 175); *Хіба йому відговориш, що кожин чорний, як його трусять?* (Барв., Опов..., 1902, 109).

3. *неперех.* Робити помахив чим-небудь у повітрі. *А в самому наповні заивається дядько Володько, трусити якоюсь світлюшою* (Вовчок, VI, 1956, 295); *Офіцер-бухгалтер трусив брезентовий портфельчиком* (Ю. Янов., I, 1954, 126); // *Хитати, поводити в бок в бік або вгору та вниз. Шенгас [ксьондз] такі анекдоти: що білі лоби червоніли од сміху, і навіть солідний директор трусив своїм життям* (Коцюб., II, 1955, 253); *Кожка трусила задом, тразкала ногами в дощаний передок* (Тют., Вир, 1964, 272); // *Метляти, трясти чим-небудь. Сидить [Онисько] оце, слушає-слушає, хитає головою, трусить бородю, зітхне глибоко та важко...* (Мирний, IV, 1955, 54); *Тимко кладе біля себе на лаві картуа, трусить кучеряки* (Тют., Вир, 1964, 96).

◇ **Трусіти гаманцем** — витратити гроші, не шкідувати грошей на що-небудь, для когось. — *Трусити, трусити гаманцем. Учора ти говорив, що за селянина душу віддаси. А ми душі не просимо. Дай нам трохи грошенят* (Тют., Вир, 1964, 130); *Трусіти кулаком (кулаками) див. кулак*.

4. *перех.* і без додатка. Надавати тілу коливального руху; спричиняти трясіння кого-, чого-небудь. *Сміж трусити постаті хліборобів, веселими слювами наливає очі* (Стельмах, Хліб..., 1959, 398); // *Виклипати, спричиняти тремтіння тіла (про страх, хворобу, холод і т. ін.). Христия вискочила у сні. Слюзи давили її, страд трусив усе...* (Мирний, III, 1954, 118); *Адаменко кладе мене горілиць і тримає, мене трусять марення* (Ю. Янов., II, 1958, 247); **Образно. Двері враз залащали, кеначе готелем лизоманково трустити неслюїці* (Бажан, II, 1947, 23); // *безос. Сама [Маруся], як вогонь, гаряча, а її трусити так, що й сказати не можна!* (Кв.-Оси., II, 1956, 81); *Що не захопить [Петька] — проп'є, а потім приїде до хати, а ним як почне трусити...* (Зар., На.. світі, 1967, 67).

Трасця (пропа́сниця, лихома́нка) **трусіть** (трусіла) кого, рідко ким — хтось тремтить від страху, хвороби

тощо; когось морозить (у 4 знач.). [6 гор і в а н о в и ч:] *Хати горять, а людей трясця трусить* (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 11); *Його часто трусила лихоманка, а він казав, що та звороба має вийти з нього разом з потом* (Донч., IV, 1957, 18); *Саме тоді він занедужав, лежав у землянці, і його трусила пропасниця* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 369).

5. *перез.* і *без додатка*. Хитати, підкидати (під час їзди по нерівній дорозі, верхи галопом і т. ін.). *Драбинястий він, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив* (Кочуб., I, 1955, 307); *// безос.* *Одкинувшись тулубом назад на коні, щоб не так трусило без сідла на рясі, він увесь час сторожко прислухався назад* (Головко, II, 1957, 140); *Машина їздила важко й поволі, щоб їх [поравених] не трусило* (Кучер, Голод, 1961, 178); *// Perez.* Хитаючи, підкидаючи, везти когось. *Плохенький коник трусив його до станції, де перебував у ешелонах відділ постачання дивізії* (Панч, I, 1956, 591).

Трусити клясом (рісесо, рістю) — бігти дрібною ходю. *Коні трусили дрібною ристою, на возах сиділо повно людей* (Смоляч, Мир..., 1958, 191).

6. *неперез.*, *перез.* чим. Розсипати, розсипати; сіяти. *Шматки кулі летіли вгору й зоріли, розсипалися по повітрі й трусили іскрами доволу на полі* (Н.-Лев., II, 1956, 197); *Між небом і землею простяглися невидимі струни, і хтось тужливий грав на них слоюзі свої. Жалібним шумом вторгували йому дерева і трусили воякиним пілоом* (Хотк., II, 1966, 266); *// безос.* З неба трусило, як в решета (Вільде, На порозі, 1955, 239); *// у сполуч.* зі сл. *п і р'* а тощо. Губити, ронити. *Через двір проходили гуси, Злегка пір'ям білими трусять* (Шпак, Вибр., 1952, 68); *// також Perez.* Устеляти, посипати, розтрушуючи що-небудь. *Дієчата.. доліски труситимуть луговою травою* (Гончар, II, 1959, 267).

7. *перез.* і *без додатка*. Робити обшук, трус. Коли біжить Хаброня та й каже, що вже трусять у сусід на кутку, перетрусили усе в хаті в куми Марти, найшли якийсь лантух у краденим доброю (Н.-Лев., III, 1956, 277); *Кинулись трусить мене. Поперекидали, де що було й у хаті, й біля хати* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 69); *// Шукати, намагатися виявити що-небудь заховане, приховане.* [Д у д а р:] *Малоштане.. Іди трусити хліб у Чирви* (Мик., I, 1957, 72).

ТРУСИТИСЯ, трусу́ся, тру́сінся, *недок.* 1. Хитатися, коливатися; дрижати. *Збенгтежила ся річ Латиша, здавалося, близька за година; На лисині трусивсь вінець* (Котл., I, 1952, 275); *Машини в заводах стукотіли, аж стіни гули й трусились* (Н.-Лев., II, 1956, 207); *Гарячий кулемет трусився у ліцних руках Шестакова, мов хоче вирватися* (Гончар, Новели, 1954, 40); *Від гуркоту землі трусилися будинки* (Донч., III, 1956, 440); *// Здрогати всім тілом. Навколо розлягся регіт, трусилося од сміху навіть Мокрина Карпець* (Стельмах, II, 1962, 136); *// Відчувати тремтіння тіла (від страху, холоду, хвороби тощо). Еней спросоння як сповиєся, Дрижав од страху і трусився* (Котл., I, 1952, 109); *Слузга могодиця і вже не сміється.. на очах тремтять слоюзі; вся трусився і запантася за стіла, щоб не впасти* (Стор., I, 1957, 23); *Змерз подорожній, аж трусився бідний, Мороз витискав душу із тіла* (Кочуб., I, 1955, 430); *Старший лейтенант, командир роти, трусився під купою накидання на нього ковр та шинелей — у нього був приступ малярії* (Ю. Янов., II, 1954, 10); *// Дрижати, тремтіти (про руки, ноги, голову тощо). Лице її було біде, руки й ноги трусивлись, очі як вугілля тліли* (Мирний, III, 1954, 125); *Голова Петру гнієно трусилася, руки стискалися, наче він ладен був кинутися на зятя і побити його* (Чаб.,

Балкан. весна, 1960, 356); *У Олені губи трусився, слова сказати не можуть* (Тют., Впр, 1964, 24).

Трусітвся як у пропасниці *див.* пропасниця.

2. *перез.* Відчувати страх, переляк; боїтися. — *На те, — каже, — шука в морі, Щоб трусивсь карась* (Га. Вибр., 1957, 162); — *От, боже мій, — каже [жінка].. — Поки вже ми отак і трусився будем тебе?* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 39); *// над ким — чим.* Ретельно оберегати кого-, що-небудь, боїтися витратити когось щось. — *І яке їм діло до того, хто як живе? Коли самі не вмють в людсьи жити, коли самі трусився над усім* (Мирний, IV, 1955, 55); *Той над закопаним золотом трусився, чазне* (Зеров, Вибр., 1966, 217); — *А речі свої он як зберігають. Аж трусяться над кожкою ганчіркою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 85); *// Скупо витратити; боїтися витратити зайве.* *Густав обурений... Доки він в матір'ю буде труситися над кожкою кроною* (Хижняк, Кляшмок, 1961, 88); *// Скупитися, жаліти для когось. — А щоб ніхто не дждав, щоб я важений хліб їла! попідаюкням піду, а не хочу твого хліба, що ти даєш і трусишся* (Кв.-Осв., II, 1956, 131); — *У вас, каже, все погане, а самі ж завидючі, жадючі, аж трусяться* (Довж., I, 1958, 343).

◇ Трусітвся за себе (за [своєю] шкуру і т. ін.) — боїтися за своє життя, становище, за свій добробут. *Не так економію березуть, за себе трусяться* (Головко, II, 1957, 260); — *А мені страшно вато, — признаєся Степан.. — Не подумайте, що за шкуру трушуся.. от тепер.. страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити* (Стельмах, II, 1962, 194).

3. *до чого або в інфін.*, *перез.* в частк. в ж, *перез.*, *розм.* Мати велике, нестримне прагнення до чогось, якесь бажання. *Еней і сам трусивсь до бою* (Котл., I, 1952, 281); — *Я своєму чоловікові колись теж так відповідала, а сама, правду кажучи, аж трусилася заміж* (Добр., Тече річка.., 1961, 226); *Колишній червоногвардієць Миколок аж трусився в нетерплячки доідається від Марка про політику, про японця і про бурхливе столичне життя* (Кир., Вибр., 1960, 331).

◇ Аж жійккі трусяться (трусілися) у кого *див.* жійккі; Аж шкура трусився у кого — те саме, що Аж жійккі трусяться (*див.* жійккі). *Додав ще Лисенко-Вачура, — Усього лютисть скажена пройма, До бійки аж трусився шкура..* (Стар., Поет. тв., 1958, 206).

4. Трусучись, іхати на коні, на возі, у поїзді тощо. *Коні вчвал пішли — і лягну З пострімом Віляем величній, Як нешасний коментатор На осі за ним трусився* (Л. Укр., IV, 1954, 171); *Коли б позавчора вранці він.. відчує у собі таку певність, не довелося б сьогодні труситися в вагоні* (Рибак, Час.., 1960, 770); *За якусь хвилину ми вже трусилися на скрипучому возі* (Мур., Бук. повість, 1959, 233).

5. Сипатися, сіятися. *Сніг трусився в стріхи, наче сухий пісок* (Н.-Лев., II, 1956, 70); *Схляля голову до мучника. А в нього вже летить-трусився мука* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 122); **Образно.* *Прислухавсь кияниня — тільки сміх, Тільки трусився сміх* (Тич., I, 1946, 106).

ТРУСІННЯ, я, с. Дія та стан за знач. трусіти, трусітися 1, 2.

ТРУСК, у, ч., *діал.* Трусок. *Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випадє, то і труск, і обломки і доває до них цементу* (Фр., I, 1955, 30).

ТРУСЛІВИЙ, а, е, *розм.*, *рідко.* Те саме, що боягузливий; легкодухий. *Сам [Турн] як опарений кричає: «Сюди, трусливі Троянці,.. Зарились в землю нов кроти..»* (Котл., I, 1952, 215).

ТРУСНУТИ, в'у, в'єш, док., перех. і неперех. Однокр. до трусити. Намислив Івакко знову спробувати свою силу. Пішов та ще раз труснув ту грушу, і всі груші, що були на дереві, відразу попадали додолу (Укр. казки, 1951, 105); Шовкун підійшов упритул, опік жарким диханням і взяв Хому за барки. Він сильно труснув, аж зуби в Хомі цокнули (Грим., Незакінч. роман, 1962, 227); Підсунув [Каленик Романонович] до себе тарілочку з сметаною і труснув на неї солі з солянки (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33); Потім коц улопила [Параска], сиди-туди труснула і покрила ним зразу всю постелю (Мирний, IV, 1955, 355); Зійшовши на ганок, він, тримаючи на ремінцях через плече тарбинку, труснув нею легенько й заявив з урочистою міною, що він таки знайде багатющій скарб (Коцюба, Нові береги, 1959, 144); — Не привезете дров у школу — піду вашу хату розбирати. Не посміжайтесь — піду! — труснув кулаком (Стельмах, II, 1962, 98); Труснувши чубом, Кузьма розваблювався рушив до місця роботи (Гончар, Тронка, 1963, 189); — Не тряси лишень, бо трясця не розбирає, на кого нападисть. Часом як трусне тебе, — відказує Карпо (Мирний, III, 1954, 50); Потім до гайдамаків: — Ану, хлопці, трусніть! Досвід у «хлопця», як видно, був уже немалий. Один поперед одного кинулись по кімнатах (Головко, II, 1957, 595); // безос. Гудок паровоза. Смикнуло вагон, — труснуло сонного Петра (Головко, I, 1957, 438); Потому несподівано зразу труснуло сніжком (Коцюба, II, 1955, 249).

◇ Трусу́ти калітку (каліткою, каліточку, каліточкою) чю, чюю — те саме, що Потрусіти калітку (каліткою) (див. калітка). Як розгадасте ви казку, свою каліточку трусу́ть і бублики велику в'яку Веселій бабі перешають (Гл., Вибр., 1957, 282); Трусу́ти старіюно див. старіна.

ТРУСНУТИСЯ, в'уса, в'єша, док. Однокр. до труситися I. — Я ізлякався? — джигун підсмигнувся: — щоб я, пан Шешмицький, хлопа боявся? .. — од злості труснувся (Гич., I, 1957, 268).

ТРУСОК, ску, ч., збірн. Дрібний хмиз. Далі в ліс, більше труску (Номис, 1864, № 3530); Килина розіклала багаття з труску та трісок в тілі високого каменя (Н.-Лев., III, 1956, 216); // Сухі тріски; сківа. Не питаючись, чи Давид хоче вечеряти, тітка запалює на прип'ічку трусок, ставить на нього пательню (Стельмах, I, 1962, 139); *У порівн. Там, в кожній хаті, чомось чекають, зовові, як сучий трусок, що жде підпалу (Коцюба, II, 1955, 74).

ТРУСОНУТИ, в'у, в'єш, док., перех. і неперех., розм. Підси. до трусу́ти. Удар грому трусонув будинок, аж забряжчали шибки (Цюпа, Назустріч..., 1958, 30); Дієча слухливо видерлося на дерево, трусонув одну гілку, другу, і злива стиглих, соковитих груш поспіпалась на стівбесідників (Гулуб, Людолови, I, 1957, 169); Вони рішуче вхопила хлопця за плечі й трусонув його з силою (Кир., Вибр., 1960, 286); Серб Славоко, приязно посмінувшись, так потис і трусонув руку Галі, що дівчина мимоволі скрикнула (Смолич, Світанок..., 1953, 331); Юхим задоволено кренкув, трусонув пальтом, аж вітер пішов по хаті (Кучер, Прошай..., 1957, 214); Нама похлоп'ячому трусонув кучерями (Донч., VI, 1957, 128); // безос. — Мати пішла? — Пішла, — відповів Микола і сів на стільці біля ліжка. — Чого тебе так трусонувало? (Хижняк, Невгамовна, 1961, 280); — Ех ти, біда! — заклопотано чулувся Ярошенко. — Ну, та щось зробимо. Знову доведеться глатати трусонуті (Речм., Весн. грози, 1961, 26).

◇ Трусу́нути каліткою (калітку, каліточку, каліточкою) чю, чюю — те саме, що Потрусіти калітку (каліткою) (див. калітка). — Гони, Леваку, на

всі кланани, хай старий Коваль з Ковалихою трусонуть каліткою, бо недаром їм такого гостя дорогого веземо (Кучер, Прошай..., 1957, 67).

ТРУСЦЕМ, присл., рідко. Те саме, що труськом. Учора ворог кулемети Трусцем волик на переліг (Стельмах, V, 1963, 119).

ТРУСЬ, я, ч., діал. Кріль.

ТРУСЬКИЙ, а, ё. I. Який трусється, який під час руху легко піддається трусію. Простий візок був труський і почав підскакувати на межах (Н.-Лев., III, 1956, 204); Варвара сиділа біля Васькова в труській кабіні грузовика (Перв., Дикий мед, 1963, 304); // Хиткий, хитливий. Ось там, де глухо згулись труські покрови моги, ... Там город стає на палях (Важак, Вибр., 1940, 98).

2. Який викликає, спричиняє трусіня чого-небудь. У земської вчительки Раїси Левицької, що їхала на возі, почало від труської дороги боліти під грудьми (Коцюба, I, 1955, 307); Він їхав асфальтовим шосе, далі труською бруківкою (Мухк., День..., 1967, 145).

3. Супроводжуваний трусіням, із трусіням. Кожна... стишилася, дрібно перебираючи ногами, пішла поволі, хоч усе норювала зірватись на труську рись (Збав., Сеспель, 1961, 338); Любить іноді дябко Шуряк проїхатись неспішно на коневі, відчутти під собою його труську ходу (Гуч., З горіха..., 1967, 122).

ТРУСЬКО. I. присл. Не плавно, не рівно, викликаючи трусіня. Важко почмукує [паровоз], сонів, сунуєся трусько, як стара, що вже відбігала своє, коняка (Збав., Сеспель, 1961, 239).

2. безос. присудк. сл. Трусіть через нерівність дороги. Трусько їхати на возі (Сл. Гр.); Іхати треба було двадцять п'ять кілометрів. Сніг з дощем. У возі трусько (Довж., III, 1960, 398).

ТРУСЬКОМ, присл. Дрібним клусом, дрібною рисою. Кіль біжить труськом (Сл. Гр.); Білий кіль його йшов труськом (Смолич, Світанок..., 1953, 488).

ТРУТ¹, а, ч. I. Гніт або висупений гриб трутовик, який займається від іскри і використовується при викресуванні вогню. [Д я д'ь ко Лев (сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку);] Аажже! викрешеш! і губка змокла... і трут зубився... (Л. Укр., III, 1952, 210); Він кресав і кресав вогонь. Ось почав тліти, а далі спалагнув ясним вогником трут (Скл., Святослав, 1959, 106).

2. Те саме, що трутовік. З щілин дубової колоди пробивався трут.

ТРУТ², а, ч. Те саме, що трутець. Цар і трут на дурняк живуть: інші працюють, а вони мед їдять (Укр. присл., 1955, 3); Мов нараз світ погас, зблід наш Мирко, як хустина; вже сварить його й дітина, що він трут і залапає (Мак., Вибр., 1954, 433).

ТРУТА, и, ж., нар.-поет. Те саме, що отрута. Найшла [мати] відьму, І труту двстала, І трутою до схід сонця Дочку напувала (Шевч., I, 1963, 160); Ніч пише боярця, на дворі світла; Перо його ніжкою [помстою] дише; ..Аж ось зайнялася над миром зоря, — Година давно відітхнула: Лист — повний палючої труті! (Граб., I, 1959, 303); Колись царі йому [Т. Шевченкові] бажали долі — Труті душу трутою неволі, Лишень живим не встигли розп'ясти! (Мал., Полудень..., 1960, 94).

ТРУТА-ЗІЛЛЯ, ~и~я, ж., нар.-поет. Отруйна рослина. — Отак-то ти, кате! Знищуєшися над сестрами... — І пішли шукати Трути-зілля, щоб Івана Завтра отруїти (Шевч., II, 1953, 114).

ТРУТЕНЬ, тня, ч. I. Самець бджоли, який не виконує ніякої роботи. — Ти на п'їл [бджіл] поглянь: Є робукі, Але й трутні в Неминуці (Рудан., Тв., 1956,

67); Трутні значно більші за робочу бджолу, вони не мають жала і ніякої роботи у вулику та поза ним не виконують (Бджільн., 1956, 12).

2. *перен.*, розм. Людина, що живе за чужий рахунок, чужою працею; вероба, паразит. Комуністи завжди були і будуть проти того, щоб трутні сиділи на спинах селян і робітників (Вільде, Сестри., 1958, 266); *У порівн. [Я к і в:] Не будеш працювати — з колгоспу виженемо, як трутня. [Р я б п й:] Я не трутень, я несвідомий (Зар., Антеї, 1962, 414).

ТРУТИЗНА, и, ж., нар.-поет. Те саме, що отрута. [К а т р я:] Тут якійсь крапаї. Лікар казав, що страшна трутизна, — зразу може покласти... (Стар., Вибр., 1959, 217); Гадина має трутизну — Спалити її вогнем. Воров іде на вітчизну — Ми йому шлях перетнемо (Павл., Палым. віть, 1962, 91); Найстрашніший гріх. Найтяжча вина — Се погорди сміх, Зради трутизна (Вороний, Вибр., 1959, 140); Хлопець задумався, бо вже юнацька душа затруїлась трутизною успіху (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 244).

ТРУТИНА, їня, ж., нар.-поет. Те саме, що отрута. — Ой тіба ж би я розуму не мала, А щоб я тобі трутинки дала (Чуб., V, 1874, 435); Він же, руками упершись, даремно вузли розминав, Кров'ю і чорною скрізь трутиною по тілу обливий, Крики нелюдські, страшні до зір підіймає високих (Зеров, Вибр., 1966, 244).

ТРУТИНИ *див.* тручіти.

ТРУТІВКА¹, и, ж. Робоча бджола, що відкладає незапліднені яйця. З яєць, що їх кладуть такі [робочі] бджоли..., виводяться... тільки самці-трутні. Робочих бджіл, що кладуть яйця, і називають трутієками (Бджоли, 1955, 36).

ТРУТІВКА², и, ж., нар.-поет., рідко. Те саме, що отрута. Чи ти мене очарувала, чи трутієка дала? (Сл. Гр.).

ТРУТНИЙ, а, е, нар.-поет. Прикм. до трута. Пливе а озер мерезаний туман І думляють напороті трутні (Бажан, Вибр., 1936, 19).

ТРУТНИК, а, ч., рідко. Те саме, що трут¹ 1. Кремль давав дрібні іскри, і вогкий трутник довго не займався (Тулуб, Людоловиц, I, 1957, 322).

ТРУТНІВ, нева, неве. Прикм. до трутень; належний трутневі, трутням. Трутнева матка.

ТРУТНІВКА, и, ж. Щільник з комірками більшого розміру, ніж звичайно, а яких виводяться трутні; окрем таке комірка. Мій дід всі вулики огляне, Трутнівку зріжу я ножем (Стельмах, Жито., 1954, 61).

ТРУТОВИЙ, а, е. Прикм. до трут¹. Трутові гриби.

ТРУТОВІК, а, ч. Однорічний або багаторічний гриб, що паразитує на деревах. Для дуба найнебезпечніший гриб — трутовик. Поселяється він також на березі, осіці, маньчжурській вільсі та інших листяних породах (Знавич., 1, 1967, 27).

ТРУТОВИКОВИЙ, а, е. Прикм. до трутовік. Трутовиковий нартст; // у знач. ім. трутовикові, их, мн. Родня грібів, багато видів якої паразитує на деревах.

ТРУХА, а, ж., рідко. Те саме, що потерть. Малає вона [хата] будуватися на дві половини, та, видно, в господаря нестало достатку і він ледве спромієся на одну, та й то ще не зовсім. Про те говорила недокрита стеля, як-так прикидана бур'янами та трухою (Мирний, IV, 1955, 205); Хіба не тут ловив [Оксен] обличчя молоді тині від жмар у страшні липквієт спекі, коли весь степ пах зерном і соломяною трухою? (Тют., Вир, 1964, 526); // Те саме, що порохня. Міцним буюким ціпком Сагайдак почав штурхати в колоди, обдираючи з них кору, з-під якої сипалася бура труха — результат кількарічної праці нещажерливих короїдів (Добр., Тече річка., 1961, 294).

ТРУХАН, а, ч., діал. Індик. *У порівн. Тітка Кледа розсміялась, аж шкіра на її шиї затряслась, як у старого трухана (Вільде, Пов. і опов., 1949, 188).

ТРУХАТИ *див.* трюхати.

ТРУХІКАТИ *див.* трюхікати.

ТРУХІЙ-ТРУХІЙ *див.* трюх-трюх.

ТРУХЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до трюхлий. Сумненько трюхи у мой квартирі: голі стіни, голі стіла, три старенькіх стільці, ліжко дерев'яне, трухленьке — і більш нічого, а шкільні хати великі (Вас., IV, 1960, 17).

ТРУХЛИЙ, а, е. Те саме, що трухлявий. В стайні худібка стоїть, трухлу солому гризе (Фр., XIII, 1954, 306); Ми перейшли в другий куток саду. Посідали під зущавиною на старій трухлявій лавочці (Вас., II, 1959, 313); Він хотів відчинити вікно, торкнув рукою раму, але трухла кватирка впала на примілок і розбилася (Чорн., Визвол. земля, 1959, 148).

ТРУХЛІТИ, іє, недок., рідко. Те саме, що трухлявіти. Прілий дух згилити пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі, де трухляли жертві смереки (Коцюб., II, 1955, 347).

ТРУХЛЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до трухлявий. З сусідньої кімнати уїзходить трухлявенький генеральчик (Голов., Поезії, 1955, 278).

ТРУХЛЯВИЙ, а, е. 1. Який від давності, дії вологи, гниття і т. ін. зробився крихким, ламким; який перетворюється на потерть, порохню тощо. Вкупі з матір'ю він день у день порастає коло хати. Розкрив її, обвів зокола й всередині; трухляве дерево викидає... (Мирний, I, 1949, 324); Біля трухлявого пенька на кущі скрутвся чорний журак (Донч., IV, 1957, 41); Марія відійшла в куток клуні і сіла на трухлявому околоті соломи (Ю. Бедак, Полк., 1959, 122); *Образно. — Тільки турнули тоді петроградці царя Миколю разом з трухлявим тронем, то за кілька днів і вся Імперія його розвалилась (Головко, II, 1957, 616).

2. *перен.* Дуже старий (про людину). Передо мною була рідна моя земля, неорана, засмічена, із сплюснорваними селами. Скрізь жінки. Самі жінки та діти і дещо чоловік трухлявий, худий, згорблений (Довж., III, 1960, 391).

ТРУХЛЯВИНА, и, ж. Що-небудь трухляве. «Бач, тут цілий світ під корою... Акаріди [кліщі] та грибки розкошують собі у цій трухлявині...» (Коцюб., I, 1955, 208); Підмошували [жінки] під себе якесь драхтя, дріяві матраци, набиті колісь соломою, а тепер наповнені перетертою трухлявиною (Хижняк, Тамара, 1959, 129); Груша супилася перед ним пелізатом кроною. У її стовбурі.. було дупло, вигиниле в сучку, дупло з трухлявиною на дні, там жили світляки (Гуц., Скупана., 1965, 230).

ТРУХЛЯВІТИ, іє, недок. Робитися трухлявим. Всуваючи, вони [яблуні] розчалувалися на вітрах, трухлявіли, випадали з окоренків (Стельмах, II, 1962, 338); З усіх ознак було помітно, що стовпи пролежали не один рік. Найнижчий шар уже почав трухлявіти (Добр., Тече річка., 1961, 292).

ТРУХЛЯК¹, а, ч., розм. 1. Шматочок трухлявого дерева, який у темряві світиться. Сіє [Тихон] зразу з приполю блискучими трухляками! Всі з реготом кидаються врозтіч, збирають блистки [бліскітки] (Вас., III, 1960, 177).

2. *перен.* Про дуже стару людину. Поза столом сидить на лаві.. чоловічок — вже давненько не юнак, відколи.. й квіт а його опав, та ще й не трухляк: сивоусий, пикатий, броватий (Вовчок, VI, 1956, 281).

ТРУХЛЯК², а, ч. Жук, що живе під корою дерев і живиться комахами-шкідниками.

ТРУХЛЯТИНА, и, ж., рідко. Те саме, що **трухлявінна**. *Покої були дуже старі: в їх тхнуло трухлятиною* (Н.-Лев., I, 1956, 410); — *А з човнів підсунемо ми їм [павам] саму трухлятину, що й на дроба не придатна* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 221).

ТРУХНУТИ, не, *недок.* Те саме, що **трухлявіти**. *Образно. *Серце трунне, і не знаю, для кого і для чого я живу* (Барв., Опов., 1902, 278).

ТРУХНУТИ, ну, *неш, док.*, *перех.* і *чим, однокр.* Те саме, що **трусніти**. *Яблука поспіли; він труннує [дереву], — всі осипались* (Сл. Гр.); *Василь труннує головою, мав струхуючи [струхуючи] з себе важкі якісь, непривні думки* (Хотк., I, 1966, 100); *Командир з реміньцем через плече вийшов з-за столу, підняв нарівні з собою Василька й поцілував... а Стародубові потис руку. — За сина дякую! — сказав і ще раз труннує його руку* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 84).

ТРУХ-ТРУХ *див.* **трюх-трюх**.

ТРУХЦЕМ, *присл.*, *діал.* **Труськом**.

ТРУЧАТИ, аю, *аеш, недок.*, **ТРУТИТИ**, *трүчу, трүтиш, док.*, *перех.*, *діал.* **Штовхати**; **спихати**. *Вітер і не дунув, лише перелітаючи птахи тручали з дерев білі пушисті хусточки* (Кобр., Вибр., 1954, 106); *Я легенько тручаю її [матір] в бік і рішуче йду туди, звідки чути запахів заганяя захмеліх гостей* (Речм., Твій побратим, 1962, 206); *Анна, до крайності роздрознена і зворушена, трутила її майже з мужеською [чоловічою] силою в груди* (Коб., II, 1956, 160); *Злісний трутив її так, що вона упала* (Черемш., Тв., 1960, 38); *Ой маля я мильового на трошки, на трошки, Писала-м го [його] води брати, трутив дідько з дошки* (Коломийки, 1969, 102).

ТРУЧАТИСЯ, аюся, *аешся, недок.*, *діал.* **Штовхатися**. *Інші [школярі], сміливі, ходили по класу, билися, тручалися поміж лавками* (Фр., I, 1955, 239); // *Цокатися*. *Ще раз поцілувалися [спільники] і почали тручатися приязно чарками* (Круш., Буденний хліб..., 1960, 309).

ТРЮІЗМ, у, ч., *книжн.* Загальновідома, заяложена істина. *Те, що емоціональність є необхідною передумовою художньої творчості, в наш час сприймається як аксіома чи навіть трюїзм* (Рад. літ-во, 8, 1968, 40).

ТРЮК, у, ч. 1. Складний цирковий номер. *Світло-яскраве світло ари, бравурна музика, карколомні трюки, які часто виконувалися з великим ризиком для життя, — все це було для глядачів чимось таємничим* (Ткач, Арена, 1960, 67).

2. Вправний ефектний прийом у різних видах мистецтва. **Трюк** — найбільш характерний для буржуазних комедій прийом, щоб викликати сміх (Укр. кіномист., II, 1959, 87); *Самобільним митцем часто важко оволодіти високою культурою танцю внаслідок надмірного захоплення складними технічними рухами, так званими трюками* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 94).

Кінематографічний трюк — прийом в кіно з використанням різних технічних засобів, коли треба досягти фантастичного або комічного ефекту та коли звичайна зйомка небезпечна для життя акторів.

3. *перен.* Спритна витівка, хитрий несподіваний прийом, виверт. — *Цікаво, який вони [меншовики та есери] сьогодні трюк виконуть? — питає солдат Обуд. — Зрвуть засідання... — переконано сказав Кузнецов* (Головко, II, 1957, 543).

ТРЮКАЦТВО, а, с., *розм.* 1. Мистецтво виконувати трюки (у 1 знач.). *На арені Бова показував звичайні номери, хоч, правда, з деяким присмаком трюкацтва* (Ткач, Арена, 1960, 133).

2. Схильність до трюків (у 2, 3 знач.), використання їх у своїй роботі, діяльності. *У формалістичному трю-*

кацтві і безглуздіх викрутасях буржуазних псевдодокторів у літературі й мистецтві він [В. І. Ленін] *вбачав пряме заперечення правдивості, ідейності, художньої краси* (Літ. Укр., 19.IV 1963, 1).

ТРЮКАЦЬКИЙ, а, е, *розм.* Стос. до трюкацтва. **Трюкацькі** *прийоми*.

ТРЮКАЧ, а, ч., *розм.* 1. Той, хто володіє мистецтвом виконувати трюки (у 1 знач.).

2. Хто-небудь, схильний до трюкацтва (у 2 знач.).

ТРЮКОВИЙ, а, е. Стос. до трюку (у 1, 2 знач.). *Трюкові і комбіновані зйомки — справа складна, копійка, вона вимагає від майстрів великих знань, уміння* (Мист. кіно, 1955, 82); *Трюкові стрибки; Трюковий фільм*.

ТРЮМ, у, ч. Внутрішнє приміщення корабля між палубою і днищем, де встановлюють машини, механізми, поміщають вантажі і т. ін. *Ми зайшли до трюму, де вода вже стояла по кісточку* (Ю. Янов., II, 1958, 71); *Йому було і тісно і незвично у трюмі, в корабельній коцегарні* (Воронько, Тепло., 1959, 166); *Залека погойдувалась велетенське судно, а з берега, де на колії стояли ряди червоно-бурих вагонів, згнуті, надломлені постаті носили в його трюм тузі мішки* (М. Ол., Леся, 1960, 122); *Матроси швидко і вправно вантажать на корабель речі, заповнюють трюм та палуби різним крамом* (Ів., Друкар., 1947, 7).

ТРЮМНИЙ, а, е. Прикм. до трюм. *Тільки ступили вони на палубу паролави, як заштовхали їх у трюмні засіки, наче бидло* (Рибак, Час., 1960, 88); // *Який працює у трюмі, обслуговує трюм. Трюмний старшина*.

ТРЮМО, *невідм.*, с. 1. Високе стояче дзеркало. *Просто дверей — шикарне трюмо. Зараз перед ним Наталля, Дарюшина жінка, заіску поправляє* (Головко, II, 1957, 45); *Хлопець стоє перед трюмо з мохнатию рушником за плечима* (Вол., Місячне срібло, 1961, 7).

2. *арт.* Простінок між вікнами, звичайно прикрашений орнаментом.

ТРЮМОВИЙ, а, е. Прикм. до трюм.

ТРЮФЕЛІЙ, а, е. Прикм. до трюфель, трюфелі.

ТРЮФЕЛЬ, я, ч. 1. Схожий формою на бульбю коричнювато-чорний істивний гриб, який росте під землею і має високі смакові якості. *Я роздивилася знахідку, понохала і сказала: — Молодці! Ти знайшов трюфелі! Це рідкісний гриб, дуже дорогий і поживний* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 145).

2. **трюфелі**, *ів, мн.* Назва шоколадних цукерок, які формою нагадують ці гриби.

ТРЮФЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до трюфель, трюфелі; // *Пригот.* з трюфелів. *Трюфельна приправа*.

ТРЮХАТИ і рідко **ТРУХАТИ**, аю, *аеш, недок.*, *розм.* Бігти нешвидко, дрібною рисою (звичайно про коня). *Захуджені коні о. Хеддора зовсім потомилися, аж перелались.* *Конячата ледве трюхали* (Н.-Лев., I, 1956, 287); *Коні трюхали собі помаленьку по затужавій сніговій дорозі* (Речм., Весн. грози, 1961, 59); // *Повільно бігти* (про людину). *Христа, не примічаючи їх [сліз], налягав на ноги: не йде, а підтюпцем трюха...* (Мирний, III, 1954, 67); *За тарантасом пішки трюхав стражник, притримуючи збоку шаблю* (Панч, II, 1956, 520); // *Іхати верхи, трясучись від нешвидкого бігу коня. Попереду верхи трюхав конем Василь Назарович Боженко* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 441).

ТРЮХАЧКА, *присл.*, *розм.*, *рідко*. Нешвидко, дрібним кроком (бігти).

ТРЮХИК, *присудк. сл.*, *розм.* Уживається за знач. трюхати. *Кінь трюхик та трюхик, візок рип та рип*.

ТРЮХЯКАТИ і рідко **ТРУХЯКАТИ**, аю, *аеш, недок.*, *розм.* Те саме, що **трюхати**, **трюхати**. *Трюхикає Лиска, тільки та високо співають коліщата...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 262); *Коні легко трюхикали шлягом й не-*

терпляче одмахувалися хвостами на хазайський батіє (Епик, Тв., 1958, 416); *Ніхто не пам'ятає, щоб він за будь-яких обставин змінив свою поважну ходу і пробігся бігцем, як інші. Навіть під час останнього бою, коли підрозділи, рятуючись від танків, вітром летіли за дамбу, Кармазин лише солідно трюхкає у своїй плац-палатці* (Говчар, III, 1959, 374); *Асик.. весь час трюхкає за ним* [Косьюко] (Збан., Мор. чайка, 1959, 167); *Двоє гусарів трюхкало за мажею, купуючи в сідлі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 387).

ТРЮХИ-ТРЮХИ *див.* трюх-трюх.

ТРЮХ-ТРЮХ, ТРЮХИ-ТРЮХИ і ТРУХ-ТРУХ, ТРУХИ-ТРУХИ, присудк. сл., розж. Уживається за знач. трюхати і трюхкати, трухати і трухікати.

ТРИМ, ТРАМ, а, ч., *діал.* 1. Сволок у хаті або бантин на горинці, в повітці, клуні і т. ін. *Побігла* [Даринка] *в повітку, зняла його* [півника], *теж уже сонного, з тряма, зв'язала мотузкою ноги, посадила на возик* (Вирган, В розп. літа, 1959, 261); *Двоє кріпильників звичними рухами ставили раму, приладнювали трами, густо вкриваючи дошками стелю* [рудні] (Досв., Вибр., 1959, 348).

2. Вагальні колода, балка. *З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна жінчина* [жінка].. *поборювала всякі труднощі утяжливої дороги, як легко пере-скакувала.. величезні трами* (Фр., VI, 1951, 12).

ТРИМОК, ТРАМОК, трямк і трамк, ч., *діал.* Зменш. до трям, трам. *Марта дістає з трямка ситку й підстелює свекрусі під голову* (Вас., III, 1960, 77); *Онись двайливо вичистила засік у кожорі, зміла підлогу, принесла з когоспного саду кілька пучків червоної калини і розвішала під трямком* (Десняк, I, 1955, 442); *Перекинуті через трамок в'їмки вже тепіпалися серед сіней* (Гр., II, 1963, 410); *На трамках стояли готові до випалювання миски, горнята, гладилки й глечики* (Львч., Козацьк. роду., 1958, 327).

ТРИСАВІЦЯ *див.* трясовиця.

ТРИСІЛКА, и, ж., *техн.*, розж. Те саме, що Трясильна машина (*див.* трясильний).

ТРИСІЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для обробки чого-небудь трясовням. *Трасильний станок.*

△ **Трасильна машина** — машина для очищення ллявого волокна.

ТРИСІЛЬНИК, а, ч. Робітник, який очищає лляне волокно на трясильній машині.

ТРИСІНА, й, ж., *рідко*. Те саме, що трясовина. — *Одчини. — Свят, свят, свят! Згинь, нечиста сило! Згадю тебе на очерета та болота, на купину та трясину, звідкіля тебе й притаскала, — обізвалася Горпина з нечі* (Л. Янов., I, 1959, 340).

ТРИСІННИЙ, а, е, *рідко*. Прикм. до трясовині. *Вже гречка цвіте Запашиа, медяна, Картопля росте Із трясиного дна* (Воровько, Вел. світ, 1948, 34).

ТРИСІХВІСТ *див.* трясіхвістка.

ТРИСІХВІСТКА, и, ж., **ТРИСІХВІСТ**, хвоста, ч., *діал.* Трясогузка.

ТРИСІННЯ, я, с. Дія за знач. трястї і трясїся. *Дистанційні манометри.. майже не реагують на поштовхи і трясіння* (Автомоб., 1957, 245); *Все тіло вилло від восьмидобового трясіння без сну й відпочинку* (Тулуб, В степу., 1964, 23).

ТРИСКА, и, ж. Похитування вгору й вниз, з боку на бік, вперед і назад (під час їзди яким-небудь транспортом). *Можу їзати сама, бо там* [на пароплаві] *нема ні пересадок, ні тряски* (Л. Укр., V, 1956, 241).

ТРИСКАЛО і *діал.* **ТРАСКАЛО**, а, с., *рідко*. Те саме, що тріскачка 1. *Почав я фабрикувати траскала та скри-*

пучі опуди для відгонення [відганяння] *воробців із пшениці, проса та конопель* (Фр., II, 1950, 344).

ТРИСКАТИ і *діал.* **ТРАСКАТИ**, аю, авш, *недок.*, **ТРИСНУТИ** і *діал.* **ТРАСНУТИ**, ну, пещ, *док.*, *перех.*, *рідко*. Те саме, що ляскати 1, 2. *Батіє чудесно траскає на гнучкому пужалні* (Коал., Ю. Крук, 1950, 79); [М а т и:] *Оступися, лядино!* [Штурхав хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима] (Л. Укр., III, 1952, 261).

△ Як з батого тряснув; Як у батіг тряснув — про час, що пройшов дуже швидко, непомітно. *П'ять літ — як з батого тряснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш...* (Свидн., Люборацькі, 1955, 93); — *Ой, дитинко божа, минує вік, як у батіг трясну!* (Стеф., Вибр., 1945, 88).

ТРИСКІТ і *діал.* **ТРАСКІТ**, коту, ч., *рідко*. Різкий або сухий звук, що чується, коли ламається, тріскається, лопається що-небудь. *Кроха з траскотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору* (Л. Укр., III, 1952, 264); *В тій хвилі Іван почує справді в лісі страшений стукіт та траскіт* (Фр., III, 1950, 141).

ТРИСНУТИ *див.* тряскати.

ТРИСНУТИ, ну, пещ, *док.*, *перех.* і *чим.* Однокр. до трястї. *Першим познайомився Валерик, учтиво назвавши себе, а потім тряснув дієчницю руку й Данько* (Гончар, Таврія, 1952, 178).

ТРИСОВІНА, й, ж. 1. Дуже грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травою і мохом, що утворилося на місці колишньої водойми. — *Води! — попрохав ранений.. Серце Соломії реває та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! адже вони на воді! про це свідчить трясовина, що вгинається під ногами* (Коцуб., I, 1955, 357); *Почалася болота. Грунт дегнетіє під ногами. Володя знає, що це означає. Необережний крок — і можна загрузнути в трясовину* (Донч., III, 1956, 303); *Есесівець тим часом добіг до жінок і почав заштовхувати її в трясовину ще глибше* (Хижняк, Тамара, 1959, 247); *У порівн. *Середовище засмоктувє його* [Уляничка] *в себе, як трясовина...* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 329).

2. *перен.*, *чого, яка*. Те, що засмоктувє, губить творчі прагнення, позбавляє енергії, можливості розвитку тощо. *І в наші дні аполотеги буржуазної культури йдуть на всілякі підступи, щоб відірвати мистецтво від народу, заєсти його в трясовину формалістичного штуркарства* (Мист., 1, 1966, 4).

ТРИСОВІННИЙ, а, е. Прикм. до трясовині. *Горє.. тому, хто зажитьється їти через Сиваш, не знають бродів! Не один уже пішов з головою в смердючу трясовину твань* (Гончар, II, 1959, 397).

ТРИСОВІННЯ, я, с. Те саме, що трясовина. *У порівн. *Купина вблизика виявляється значно вищою. При-тримуючись за паркан, Неля видирається на неї. Струхлявілий бур'ян всумки з глиною западається під ногами, як трясовиння* (Вільде, Сестри., 1958, 437).

ТРИСОВІЦЯ, ТРИСАВІЦЯ, і, ж., *діал.* 1. Те саме, що трясовина. — *Всі ті страшні трясовиці, що блистали лісом і полями тут і там — треба було позасипувати, повичерпувати* (Коб., II, 1956, 22); *Поліз Кметик у трясовицю, застряг по пояс* (Ков., Світ., 1960, 122).

2. Те саме, що трясїна 1. — *Розжені тих сімдесят сім пропасниць-трясовиць* (Чуб., I, 1872, 120).

ТРИСОГУЗКА, и, ж. 1. Невеликий птах ряду горобиних з довгим рухливим хвостом. *Де не вгаляє трясогузка. Киваючи довгим хвостом, вона.. побігла стежкою, як миша* (Донч., V, 1957, 67); *З китиці очерету пужнула на траву трясогузка, підстрибом побігла бережком* (Стельмах, Вел. річка, 1951, 580).

2. *перен.*, *розж.* Про вертляву, несерйозну жінку. *Дівчата, вони ж, нехай там хоч що, — ..трясогузки!* (Смолич, Мир., 1958, 177).

ТРЯСОГУЗОЧКА, и, ж. Змеш. -пестл. до трясогозюка. У Змієві ви візьмете човна й попливете за течією Шаніч-ним Дікцем.. І скільки ви пливатимете, весь час вітати-муть вас своїм щербатанням веселі жоветобрушки, канарейкові трясогозючки (Вишня, II, 1956, 238).

ТРСОНУТИ, ну, веш, док., перех. і чим. Підсил. до тряснути. — А що...? — трясонує його [шімецького солдата] Кир за пательки (Тют., Вир, 1964, 534); Трясонути дерево.

ТРСЯТИ, сү, сеш; мин. ч. тряс, лә, лб; недок. 1. перех. Швидко й рвучко рухати, штовхати, хитати вгору й вниз, з боку на бік, вперед і назад. Він вгонив руку писаря в обидві свої широкі долони і почав трясати з усієї сили (Н.-Лев., IV, 1956, 64); Йон скопа поглядає уже на Гашіцу, на її сильні, жилаві руки, якими вона зручно трясла решето, віночі зерно... (Коцюб., I, 1955, 251); [П а н с а (Трясе Прісіцїллу за плече, мов хоче пробудити):] Прісіцїлло! Доцеко мої! Прокимься! (Л. Укр., II, 1951, 458); Кожедайт.. зачинає двері, а Юля різке залізком долоні, трясє грати (Тют., Вир, 1964, 451); // Хитаючи дерево, куп, викликати падання плодів, ягід, листя, крапель роси, дощу і т. ін. І, задуманий, велика бреду я, Розвертаю ожини вілки, Лист віт'ялий доволу трясу я, І хрусатє під ногою [ногою] сушники (Фр., XIII, 1954, 134); Хтось із хлопців повадився трясати ґрунті в садку у доброї бабки Лукери (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 3).

2. перех. і неперех., також безос. Хитати, підкидати когось під час їзди по нерівній дорозі або на розхитаному, погано налагодженому і т. ін. возі, автомобілі тощо. Їх нещадно підкидало й трясло — трактори йшли на максимумній швидкості (Гончар, Новели, 1949, 93); Наша гірська кибитка, вагтажне таксі, трясло нами, наче решето (Томч., Готель., 1960, 7); — Хіба з ним можна співати, коли він тьмає, як чапа за гоїст. — Бо трясє-є-є, — виправдовуваєса Охрім, не випускаючи з рук драбини та підскакуючи на полудрабку (Тют., Вир, 1964, 284); *Обравно. Як не трясла Антоном доля, а не витрясла з ґрудей душі хлібороба (Чорн., Потік., 1956, 14).

3. неперех., чим. Швидко рухати, робити чим-небудь дрібні, неширокі помахі. Слова заивались у неї в горлі у невиразний крик. Вона трясла руками і так стояла з відкритим ротом (Коцюб., II, 1955, 182); Він [кінь] трясє головою, просячи себе поглядити (Ю. Янов., II, 1958, 136); Стає Степан серед хати і, трясучи кулаком у повітрі, крикнє: «Ой не попадайсь мені більше, падлюке кодрло!» (Хотк., I, 1966, 70); Це прийшов фурман. Він довго морщить лоба, трясє кучмою і бородюю, вилічуючи, скільки буде верст до Медвина (Стельмах, I, 1962, 172).

◇ Руб'ям трясати — ходити в лахмітті, дранті. Треба трясати, щоб руб'ям не трясати (Номис, 1864, № 7199); Трясє косяю смерть — смерть наближається, близько. Спасибі, віронько! мицає Нєясний день мій; вже смернає, Над головою вже трясє Косою смерть (Шевч., I, 1951, 273); Трястї кулаком (кулаками) див. кулак.

4. перех. Викликати тремтіння, дроз (про холод, хворобу, нервовий струс, нетерпіння тощо). Юзя лежала, укрита двома ковдрами і хутром, вся посиніла від холоду, що проймає її і трясє до болю, до млаті (Л. Укр., III, 1952, 635); Одного куламетника довго ще трясла страшна лихоманка (Довж., I, 1958, 134); // безос. Матрос лежить, його трясє, він уже бачить десятий фантастичний сон, він мучиться неймовірно (Ю. Янов., II, 1958, 34); — В баби лице почорніло, в рота виступила піна і стало їй так трясати, що місяця собі не знайде (Тют., Вир, 1964, 16); Курки наганіє у нас були на-

півзведені. Мене всього трясло (Ю. Янов., I, 1958, 91); Від холоду і нервового напруження хлопчика трясло (Багмут, Щасл. день., 1959, 120).

5. перех. Перевертати, розтрушувати (сіно, солому і т. ін.) для висихання. Коли чоловік обідає, вона взяла вила і пішла трясати сіно (Калин, Закарп. казки, 1955, 208).

6. неперех., розм., рідко. Робити обпук, трус. {О б ж а л у в а н и й:} У Семєна пропав мішок, а в мене трясло шандарі, та й найшовся (Март., Тв., 1954, 90).

ТРСЯТИСЯ, сүса, сєнся; мин. ч. трясєся, трясєлася, лєся; недок. 1. Швидко й рвучко рухатися, хитатися вгору й вниз, з боку на бік, вперед і назад. [К а с с а н д р а:] На морі вже чорні кораблі багряню хвилю стернами різали, вітрила реалісь.. На шоломах у всякіє ахейськіх трясєлися грізно ґриши... (Л. Укр., II, 1951, 253); Жорна м'яко шамотлаи по верну: кіш трясєся, як у пропаниці (Коцюб., I, 1955, 353); Його борода трясєлася, а червоні очі сльозливо жоргали (Хотк., I, 1966, 159); Коні ходили навколо великих зубчастих коліс, обертали їх, молотарка трясєлася і клацала зубами, викидаючи з себе солому (Томч., Готель., 1960, 62).

2. Хитатися, підскакувати під час їзди по нерівній дорозі або будучи розхитаним, погано налагодженим і т. ін. (про віз, автомобіль тощо). Візок тепер ще дуже трясєся по дорозі (Чаб., Тече вода., 1961, 74); Палучі кучки трясєлися через подвір'я, гублячи за собою жар з піддувал (Гончар, III, 1959, 293); // розм. Іхати по труській дорозі або на чомусь труському (про людей). Восени ми трясєлись в таратайці в село; Вже на нивах нічого тоді не було (Укр. поета-романтики., 1963, 143); Охрім сидити, ечепіаишє руками за полудрабки, трясєтєся на ґрудді разом з гарбою (Тют., Вир, 1964, 282); Харкевич обійшов літак, маючи намір подякувати пілоту, що позваив його тяжкої необхідності трясєтися кілька днів у теплушках (Голов., Тополя., 1965, 8).

3. Дуже здригатися, дрижати, дивітїти. Дзвєніо скла вікон, трясєлася хатина, верби аж стогнали, і в березах скиглив протяглий стон [стогін] вітріп осини (Фр., XIII, 1954, 75); Хлопці дзвонили в дзвони, аж дзвіниця трясєлася (Н.-Лев., III, 1956, 104); Земля трясєлася.. Вибуги здогналися все ближче (Гончар, III, 1959, 86); // Бути охопленим дрозом, часто здригатися, треміти (від холоду, хвороби, нервового струсу, нетерпіння тощо). Тіло в неї трясєлося; очі помутилися, вона ними якось чудно дивила, на губах встала криваєа піна... (Мирний, I, 1949, 412); Все це гарячий, роз'юшений зістю, він насочіє в розгоону на маленьке дїточ, що трясєлось з жаху біля самого воза (Коцюб., II, 1955, 311); Не пошє і не напрядє [Грунє], в неї руки трясєтєся... (Горд., II, 1959, 217); // Здрігатися всім тілом (від сміху, плачу і т. ін.). На слово се прийшла А мата І зарєв в Турна і в'їлаєся; .. І од плачу над ним трясєлася (Котл., I, 1952, 281); Прикрисє долоцею старий, від сміху аж трясєтєся (Дор., Три богатирі, 1959, 32).

◇ Аж жийкї трясєтєся див. жийкї; Аж земля трясєтєся; Аж стїни трясєтєся; Аж хата трясєтєся — з великою силою, дуже сильно. Запорозєці ті хлоп'ята, Сини його, діти, Поміркую, загадав, Чи бити, чи нити, Чи танцюватє, то й ушкавартє, Аж земля трясєтєся (Шевч., I, 1963, 98); — Вісат! — гудє окрик, аж хата трясєтєся (Фр., VIII, 1952, 63); Як ґримне [Гроювик] — аж земля трясєтєся, Жажєтєся і зєвр, і чоловік (Гл., Вибр., 1951, 136).

4. перек., до чого, без додатка і в част. а ж, розм. Мати велике, нестримне бажання що-небудь робити. — Було, нужу світом, до діла так і трясєся, мов до меду, а тут оттаке лихо (Барв., Опов., 1902, 223); Аж трясєся [Йойна], щоб узяти лампу і при її світлі

заглянути в нутро ями, але се була небезпечна забава, міг зроби́тися вибух (Фр., IV, 1950, 17).

5. *перек.*, над ким — чим, розм. Дуже берегти, боя́тися втратити ко́го-, що-небу́дь. Мати любила його́ без пам'яті, трыася́сь над ним і у всім [всьому] волила його́ волю (Фр., V, 1951, 286); Трыася́ [Василь] над нею [дочкою] і просто дичіє, коли жінка натякала про віддання (Коб., II, 1956, 11); // Економічно витратити що-небу́дь.

Трыасу́н¹, а, ч., техн. Пристрій із жолобів, що трыасується, для транспортування сипких тіл.

Трыасу́н², а, ч. Член містичної релігійної секти п'ятидесятників. Ватажки антирадянської зграї трыасу́ні особливо яскраво показали своє справжнє вороже обличчя під час Вітчизняної війни (Наука..., 8, 1958, 50).

Трыасу́чий, а, е, розм. 1. Який трыасється або трысе під час їзди; трыасу́чий. Трыасу́ча бричка, бризки з-під коліє, Ду́х поту кінського, бі́де світанка, І ста́нція, і по́їзд залізничний, Ду́жкі безладні, як в болю́чій сні... (Рильський, III, 1961, 149).

2. Те саме, що трыасови́нний. Люди з сляким-таким скарбом за плечима, на візку чи в сакалах на засідланні коні втікали в густі хащі лісіє, ва трыасу́чі багна, куди б не спромієся бусурман ступити брудною ногою (Ле, Хмельницький, I, 1957, 191).

Трыасу́чка, в, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що трыасу́ця 1. Це ж добре, що в нього́ тут сестра, що всі вони трымаються гуртом, а якби він прийшов одинцем та затопиє собі десь трыасу́чку? (Гончар, Таврія, 1952, 108); То я почав був трохи нагріватись, а то віобразу мене така трыасу́чка вхопила, що склянка об блюдице тільки — цок-цок-цок! (Мирний, IV, 1955, 357).

2. (Врга L.). Одно- і багаторічна трава з розлогою волоттю.

Трыасу́ця, і, ж., розм. 1. Хворобливий стан, при якому людину морозить, кидає то в жар, то в холод; лихома́нка. Ці ласіньку́ ніч трыасу́ця його́ біла..., аж поки шамле́ї [шавлії] напився (Кв.-Осн., II, 1956, 6); — А ось як, милостива пані, — спокійно кавав ревіний чоловік. — Прийшов ото я додому в поля і не вечеряє, і не чув, що кажуть і що робиться. Ліг і всю ніч проплакав.. Зане́дужав я, розгорієся, якась трыасу́ця мене трыасла (Барв., Опов., 1902, 345); // Інфекційне захворювання, при якому періодично то підвищується, то знижується температура і людину дуже морозить; малярія. Людина відчуває озноб, шкіра синіє, стає, як кажуть, гусячою. Хворому стає дуже холодно і зіртіється він нічим же може. Звідси народна назва малярії — трыасу́ця (Наука., 12, 1963, 58); З пірною його́ раз у раз трыасла трыасу́ця (Бурл., О. Верса́й, 1959, 23); *У порівнян. [І в а н:] Щастя, як трыасу́ця, кого́ нападе, не скоро покине! (Кроп., I, 1958, 90); // Взагалі сильне тремтіння, дрож (від холоду, страху, першого струсу, нетерпіння тощо). Здається, перейшла вже лиха година, — а Улья́ні так страшно, так страшно, й сама не знає чо́во; якась трыасу́ця тіла її, цокотить губами, волосся лізе вгору (Мирний, I, 1954, 309); — Проклятий прокузан починає кидати мене в трыасу́цю. Та ось і моя гата. Засну, дак усе минеться (П. Куліш, Вибр., 1969, 150); [Д е л е г а т 2 - й:] Цікаво, як конгрес удасться... Мене й тепер трыасе вже трыасу́ця (Олесь, Вибр., 1958, 415).

2. Уживається як лайливе слово. — Чого це ти такій люкрий? Де це тебе трыасу́ця носила? — Ятері трыасу́є (Тют., Впр, 1964, 256); Трыасу́ці її [комаху] понесла сісти на висок меншому брату (Ковівька, Кутя., 1960, 24).

◇ Вий (бері) його́ (Ії, Іх і т. ін.) трыасу́; Трыасу́ йому́ (Ії, вам, тобі і т. ін.) в печівкі (в печівку, в пуп, у бік і т. ін.); Хай йому́ (тобі, вам і т. ін.) трыасу́, лайл. — уживається з недобрими побажаннями або

для вираження злості, досади тощо. — Ходім, ви́п'ємо, бий його́ трыасу́... (Коцюб., II, 1955, 9); — Слішиє ото і плауга взяв, а колишню від плауга, бий би її трыасу́, забудь до́жа (С. Ол., 3 книги жеття, 1968, 22); — Чорт з нею, з економією. Подумаши — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться! Мати... і собі ва ним ніби байдуже зауважила, що й справді — трыасу́ці її бери, саму економію (Голово, II, 1957, 423); — Що вони роблять, трыасу́ці їм у печінку! (Гончар, Тровка, 1963, 195); — Хай йому́ трыасу́! Ледве ноги витяг! (Чаб., Тече вода..., 1961, 108); Матері чийі трыасу́ці див. ма́ти!

3. *перек.* Нічого. [Д о р о ш:] На носі сап'ян рипить, а в борщі трыасу́ця кипить (Вас., III, 1960, 140); — За таким чоловіком лиду трыасу́цю матимеш, а не черевки (Степяха, II, 1962, 22).

Трыасу́цяма, присудж. с., розм. Те саме, що нема́. — Підсу́ває [Штепа] нам якийсь мартикул [матрикул], а документи справжніх трыасу́цяма (Гончар, Людiana., 1960, 38).

Трыасу́чий, а, б. Те саме, що трыасу́чий.

Трыасу́чість, кости, ж. Абстр. ім. до трыасу́чий.

Трыасу́ко, присл. Те саме, що трыасу́ко.

Трыасу́нути, не, недож. Підсяхати, тужавіти (про вологу землю, білизну і т. ін.).

Трыасу́нути, ну́, не́ш, док., розм., рідко. Те саме, що трыасу́нути. Рактом Анто́м Гимофійович обіраєв тужаву мелодію, трыасу́нув посивілим чубом.. і заграє веселої (Зар., Антеї, 1962, 222).

Трыасу́нутися, ну́ся, не́шся, док., розм. Однокр. до трыасу́єся.

Трыасу́... див. тры...

Трыасу́хатний, а, е. Який складається з трыох актів. Трыасу́хатна вистава.

Трыасу́харшінний, а, е, заст. Мірою в три аршини.

Трыасу́хатомний, а, е, фіз. Який складається з трыох атомів.

Трыасу́хелектродний, а, е, фіз. Який має три електроди. Трыасу́хелектродною лампою, або трыодом, називається електронна лампа, яка, на відміну від відод, має ще третій електрод — сітку (Осн. радіотехн., 1957, 15).

Трыасу́хелементний, а, е, фіз. Який складається з трыох елементів.

Трыасу́хзарядка, в, ж., розм. Гвинтівка, що заряджається трыома патронами. Довго трыасу́валися [хлопці], яку гвинтівку позичити, і зможали ва французькій трыасу́зарядці (Ю. Янов., I, 1958, 187).

Трыасу́хзарядний, а, е. Який заряджається трыома патронами. Трыасу́хзарядний револьвер.

Трыасу́хлінійка, в, ж.; розм. Трыасу́хлінійна гвинтівка. В стужу і холод трыасу́хлінійка мотається [катеринославець] в своєю старенькою трыасу́хлінійкою по глухих волостях, добуваючи хліб для свого залізного, впрогодо́в воюючого класу (Гончар, II, 1959, 160).

Трыасу́хлінійний, а, е. Калібром в три лінії (у 9 знач.), що дорівнює 3/10 дюйма. Там горіло світло — блимала з напірковитим склом, заклеваним газетою, трыасу́хлінійна лампа (Хижняк, Тамара, 1959, 79).

Трыасу́хлінійна гвинтівка (рушниця) — гвинтівка (рушниця) цього калібру. Одразу ж після запису в сільськоконкомі всім добровольцям було ви́дано зброю — старі трыасу́хлінійні гвинтівки та по п'ять штук патронів до них (Гончар, II, 1959, 229); Забутий спо́мин нас веде назад. Ми пам'ятаєм спалахи гримящіє, Як комер пам'ята старий солдат Своєї трыасу́хлінійної рушниці (Перв., I, 1958, 489).

Трыасу́хмільйонний, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три мільйони.

2. Кількістю або вартістю в три мільйони. *Трехмільйонне населення.*

ТРЕХМІЛЬЯРДНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три мільярди.

2. Кількістю або вартістю в три мільярди. *Трехмільярдна позика.*

ТРЕХОСКА, и, ж., *розм.* Тривісний віз, автомобіль, вагон і т. ін.

ТРЕХОСОБОВИЙ, а́, ё́. Те саме, що тривісний.

ТРЕХОСОТІЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику триста.

ТРЕХОСОТЛІТНІЙ, я, е. Те саме, що трьохсотрічний.

В тяжкі роки, роки трьохсотлітнього турецького іга, молдавський народ ніколи не втрачав надії на виводження до складу Росії (Ком. Укр., 11, 1967, 20); Усі зібралися під трьохсотлітнім дубом (Бура., О. Вересай, 1959, 131).

ТРЕХОСОТЛІТТЯ, я, с. Те саме, що трьохсотріччя.

І от в січневий день на трьохсотліття свято Ми ідемо в Москву крізь далі снігові, Нашадки тих, що в ту знаменну дату Присягу склали в вірності Москві (Забашта, Вибр., 1958, 97).

ТРЕХОСОТПУДОВИЙ, а, е. Вагою в триста пудів. *Понад десяток років уже артиль імені Чкалова вбирає на кукурудзяних полях трьохсотпудові врожайні зерна (Вол., Озеро., 1959, 57).*

ТРЕХОСОТРІЧНИЙ, а, е. 1. Який існує, триває триста років. *Трехсотрічна історія демографії; // Віком в триста років. Трехсотрічний дуб.*

2. Стос. до трьохсотріччя, трьохсоті річчя чого-небудь. *Трехсотрічний ювілей.*

ТРЕХОСОТРІЧЧЯ, я, с. Період, час, що дорівнює трьомстам рокам; // Річниця чого-небудь, що відбулося або почалося триста років тому. *Трехсотріччя славного воз'єднання України в Росію український народ відзначає в повному розквіті своїх матеріальних і духовних сил (Рад. Укр., 18.1 1954, 2).*

ТРЕХОСОТТИСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику триста тисяч.

2. Кількістю або вартістю в триста тисяч. *Краці в трьохсоттисячній армії трудових резервів представляють своє мистецтво на сценах столичних театрів, у парках, на стадіонах (Знання., 9, 1967, 1).*

ТРЕХОТІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три тисячі. *Трехтисячний відвідувач виставки.*

2. Кількістю або вартістю в три тисячі. *Трехтисячні надії молока.*

ТРЕХОЯРУСНИЙ, а, е. Висотою в три яруси. *Як смерглося, кожне вікно дового трьохярусного будинку освітлює (Мирний, III, 1954, 257); Грозозахисту на двічішій не було, бо сама її башта трьохярусна.. правила за ізолятор (Знання., 3, 1968, 14).*

ТС, **ТСС**, *виг.* Уживається як заклик до тиші, мовчання. *В сусідній хаті почується дитячий реєт і крик. Пані Чубинська кинулась туди. — Тсс! цит'їте!.. (Копюб., II, 1955, 164); — Тсс! — озирнувся на них з переднього ряду рудий солдат (Головко, II, 1957, 519); — Тсс... За дверима — нікого? (Рильський, I, 1960, 320).*

ТСОАВІАХІМ, у, ч., *іст.* Скорочення: Товариство сприяння оборони, авіації і хімії; масова добровільна громадська організація трудящих СРСР, яка існувала з 1927 до 1948 року. *Дочі Кость їздив до міста в Тсоавіахім і діставав там інструкції по військовому голубоводству (Доч., I, 1956, 54).*

ТСОАВІАХІМІВКА, и, ж., *іст.* Жін. до тсоавіахімовець. *Разом з ними залишилась тсоавіахімка — інструкторка гімборони (Труба., I, 1955, 57).*

ТСОАВІАХІМІВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Стос. до Тсоавіахіму. *Командантська відтепер іменуються штабом.. Старшим тут Спартак Павлуценко, член факультетського комсомольського бюро, відповідальний за тсоавіахімівську роботу (Гончар, Людина., 1960, 15).*

ТСОАВІАХІМОВЕЦЬ, мівця, ч., *іст.* Член Тсоавіахіму.

ТСОЗ, у, *іст.* Скорочення: Товариство спільного обробітку землі (існувало до завершення колективізації). *Ми твердо вирішили об'єднати свої клаті землі в один масив і організували товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ) «Червона Україна» (Рад. Укр., 19.1X 1961, 2).*

ТСОЗІВЕЦЬ, вця, ч., *іст.* Член ТСОЗу. *Рік видався ерожайний. Тсозівці зібрали в десятинні по 200 пудів пшениці (Хлібороб Укр., 12, 1967, 18).*

ТСОЗІВКА, и, ж., *іст.* Жін. до тсозівець.

ТСС *див.* тс.

ТСУГА, и, ж. (*Tsuga*). Вічнозелене дерево з ковусо-подібною кроною, з плескатою хвоєю. *В числі порід, що росли в Олександрії, були ще: смерека іспанська та каліфорнійська, японська софора, тсуга канадська (Парк Олександрія., 1949, 86).*

ТУАЛЕТ, у, ч. 1. Одяг, убрання (перев. жіноче). *Стележко раз у раз проходили пані, а найбільш пані в туалетах легки поранні, досить штучних (Л. Укр., III, 1952, 525); — Я прийду. Ви йдіть уперед, я доповім свої туалет й надійду за вами (Коб., III, 1956, 177); Ніна Дмитрівна весь туалет мужа взнаходила бездоганним (Десняк, Вибр., 1947, 19); Входить Ніна, помолоділа, прерасна, в ошатному вечірньому туалеті (Кочерга, II, 1956, 293).*

2. тільки оди. Наведення порядку в зовнішньому вигляді (вмивання, зачісування, одягання і т. ін.). *Юліан, молодий, вродливий пацан, власне кінчить (кіт'їчє) туалет перед дзеркалом, розвіє шіткою на голові рідке волосся і ровкішні бакі, підкручує вуси (Фр., IV, 1950, 444); Завжди пильна до свого туалету, вона й тепер була розчесана, начисто вижита (Тют., Вир, 1964, 424); Став дуже пахнути одеколон: Тайах посвіжила себе після води. Потім тиша. Жінка робила туалет (Ю. Янов., II, 1958, 159).*

3. Столик з дзеркалом, біля якого одягаються, зачісуються і т. ін. *Бузке дівоче ліжко, стіл, шафа і маленький туалет складали все ублаження (Собко, Граніт, 1937, 37).*

4. Убиральня (звичайно в громадських місцях). *Мене викликали по тривоги. Сталося неймовірне: шпигунів ламає в туалеті ерати і етік (Мушк., Серце., 1962, 222).*

ТУАЛЕТНИЙ, а, е. Стос. до туалету (у 2—4 знач.). *— Мамо, а це продаж між своїми товаришками, — сказала Гінда, оглядаючи кумедні еребені, криві шпильки та інші туалетні прибори (Кобр., Вибр., 1954, 73); Нерідко при розкопках знаходять предмети особистого користування: кістляні еребінці з пікруголюю орнаментованою спинкою, туалетні шпильки, намістичи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 323); Аркадій Петрович.. довед любовався сухим високим чолом та благородним панським обличчям, що одбивалося в синяві [синявих] водах туалетного дзеркала (Копюб., II, 1955, 384); — Я причепурювалась коло дзеркала. Коли дивлясь, десь повіялись в туалетного столика чисто всі мої еребінці й шпильки (Н.-Лев., IV, 1956, 264); На туалетному столику.. стояло кілька флаконів з духами (Собко, Зв'язиття, 1957, 85).*

Туалетне мило — очищене ароматне мило для миття рук і обличчя. *Вся кімнатчина пахтіла приємним туалетним милом і зубною пастою (Вільде, Сестри., 1958, 296).*

ТУАЛЬ, і, ж. Тонка шовкова тканина полотняного переплетення.

ТУАЛЬДЕНОР, у, ч. Легка бавовняна тканина полотняного переплетення сірого кольору, що використовується для чоловічих сорочок, спеодягу і т. ін.

ТУАРЕГ *див.* туарегі.

ТУАРЕГІ, гів, мн. (*одн.* туарег, а, ч.). Народність, що населяє Центральну Сахару і місцевість в середній течії ріки Нігеру.

ТУБА¹, и, ж. М'яка металева трубка для зберігання напірідких або в'язких речовин; тубик. *Юрій побачив на полиці велику тубу зубної пасти і щітку* (Собко, Граніт, 1937, 102); *Відповідаючи на запитання про харчування в космічному польоті, Титов сказав, що обід — космічна їжа — містився в тубі. З туб треба було її видалявати і коєвати* (Веч. Київ, 12.VIII 1961, 2).

ТУБА², и, ж. Найшижчого реєстру мідний духовий музичний інструмент, що складається з великої вигнутої труби, ряду циліндричних і конічних трубок та вентиляного механізму.

ТУБАЗИД, у, ч., *мед.* Синтетичний протитуберкульозний препарат у вигляді білого кристалічного порошку.

ТУБДИСПАНСЕР, у, ч. Скорочення: туберкульозний диспансер; медичний заклад, признач. для профілактики й лікування туберкульозу. *У молодому сосновому борі поблизу Житомира будівельники спорудили кілька світлих корпусів санаторного типу. Сюди, у лісове містечко, переселяється обласний тубдиспансер* (Рад. Укр., 21.I 1966, 4).

ТУБЕРКУЛА, и, ж., *мед.* Горбок, вузлик в тканинах організму, викликаний туберкульозною паличкою. *Не буде туберкула в організмі, значить, одною бідою менше буде* (Л. Укр., V, 1956, 250).

ТУБЕРКУЛІН, у, ч., *мед.* Препарат для діагностики й лікування туберкульозу. *Застосування фтывазиду, стрептоміцину, туберкуліну, а також хірургічне лікування збереже зір багатьом хворим* (Наука., 1, 1959, 31).

ТУБЕРКУЛІНОВИЙ, а, е. Стос. до туберкуліну. *У дітей старшого віку позитивна туберкулінова реакція може зустрічатися і без всяких ознак захворювання* (Хвор. дит. віку, 1955, 238).

ТУБЕРКУЛЬОЗ, у, ч., *мед.* Інфекційне захворювання, що викликається особливою бактерією, т. зв. паличкою Коха, і вражає різні органи (здебільшого легені) людини і деяких тварин. *Недавно оселився тут один галичанин, слабкий на туберкульоз, якого я знаю в Карпат (Коцюб., III, 1956, 408); Встиг він побувати у сажбівській в'язниці, де в'язнів коєє туберкульоз* (Чорн., Вавлов. земля, 1959, 98); *Соснові лісові масиви... буже добре позначаються на лікуванні таких захворювань, як туберкульоз легень* (Наука., 9, 1956, 18).

ТУБЕРКУЛЬОЗНИЙ, а, е. Прикм. до туберкульоз. *Пропасниць, почного [лічного] поту і т. ін. признакі туберкульозного процесу нема* (Л. Укр., V, 1956, 408); *Туберкульозні хвороби шкіри являють собою різноманітні ураження, викликані туберкульозною паличкою* (Як запоб. зарази. хвор., 1957, 381); *// Хворий, уражений туберкульозом. У туберкульозного хворого під впливом отруту [токсинів] туберкульозних бактерій розпадається обмін речовин* (Наука., 9, 1956, 18); *Туберкульозні нирки; // у знач. ім. туберкульозний, ного, ч., туберкульозна, вої, ж.* Людина, хвора на туберкульоз; *// Признач. для профілактики й лікування туберкульозу. Туберкульозний санаторій.*

ТУБЕРКУЛЬОЗНИК, а, ч., *розм.* 1. Лікар, спеціаліст з лікування туберкульозу.

2. Хворий на туберкульоз.

ТУБЕРКУЛЬОЗНИЦЯ, і, ж., *розм.* Жін. до туберкульозник 2.

ТУБЕРОЗА, и, ж. (*Polyanthes tuberosa*). Багаторічна декоративна рослина з білими, дуже пахучими квітками, зібраними в китиці; з квіток добувають ефірна олія, яка застосовується в парфюмерії. *Оглянемо зризантими, обняжемо геліотропи та туберози* (Фр., IV, 1950, 347); *Підійду я до віконця, — Пахнуть рожі й базиліки, Туберози і фіалки й наркотичні звоздики* (Крим., Вибр., 1965, 37).

ТУБЕРОЗОВИЙ, а, е. Прикм. до тубероза. *Туберозова цибулина; // Власт. туберозі. Туберозовий запах; // Який добувають з туберози. Туберозова ефірна олія.*

ТУБИК *див.* тубик.

ТУБІЛЕЦЬ, льця, ч. 1. Уродженець і корінний житель якої-небудь (перев. віддаленої від центрів цивілізації) місцевості або країни на відміну від приїжджого або іноземця. — *От і до берега я досягнув і вже був у безпеці, Але тубільці лихі, що мене уважали за здобич, Збройно напали на мене* (Зеров, Вибр., 1966, 248); *Захищаючись від смертоносної музи [це-це], тубільці палили ліси, нищили рослинність, вигублювали звірину* (Наука., 1, 1969, 38).

2. *заст.* Корінний житель будь-якої місцевості. — *Ведмеді ходили в степи Лажистану і жерли тубільців* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 26); *Ми розмовляли про ніжкі пахоці степів, які може відчувти лише чутливий ніс тубільця* (Ю. Янов., II, 1958, 51).

ТУБІЛКА, и, ж. Жін. до тубилець.

ТУБІЛЬНИЙ, а, е. 1. Властивий або належний даній (перев. віддаленій від центрів цивілізації) місцевості, країні, її жителям. *Грецьку поезію вони [греки з Ольвії] знають погано, грецькою мовою розмовляють не зовсім чисто, вживають тубільні слова і вирази* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 268); *Становище англійців стало небезпечним; тубільний військ було майже в 10 раз більше, ніж англійських* (Нова іст., 1956, 171); *// Який здавна, постійно проживає в даній (перев. віддаленій від центрів цивілізації) місцевості, країні. В Канаді І. Кулик написав декілька творів — у віршах і прозі, в яких відобразив життя канадського народу, канадських українців і тубільного населення — індіюців* (Рад. літ-во, 5, 1958, 17); *І жарив [вел вьможа] про країни.. Де надвечір жінки виходять на балкон І, зневажаючи чоловіків тубільних, Чужинців авабляють* (Зеров, Вибр., 1966, 394).

2. *заст.* Місцевий, місцевого походження. *На характер гармонії церковного співу найдавнішого періоду поліфонії української церковної музики впливали й свої власні, так би мовити, тубільні властивості тої музики* (Іст. укр. музики, 1922, 122).

ТУБІНСТИТУТ, у, ч. Скорочення: туберкульозний інститут; науково-дослідний інститут, де досліджуються проблеми профілактики й лікування туберкульозу.

ТУБО, виг., мисл. Слово, що вживається як заборона соціаль діяти у знач.: не можна! будь на місці! не читай! *Одрізає [Антоша] скибочку хліба і поклав поєси на ніс. — Тубо!* (Коцюб., II, 1955, 387); *Здалека тріскали постріли, чулися вигуки: «Ату його!», «Ату його!», «Шелкан, куш!», «Аполлон, тубо!»* (Бурл., О. Вересай, 1959, 156).

ТУБСАНАТОРІЙ, ю, ч. Скорочення: туберкульозний санаторій; санаторій, признач. для профілактики й лікування туберкульозу.

ТУБУС, а, ч., *спец.* 1. Труба в оптичних приладах. *Важливою частиною мікроскопа є тубус, або труба* (Практ. в анат. рослин, 1955, 4); *Усі елементи звуковідтворювальної оптики проектора, крім лінзи фотоселе-*

мента, розміщені в тубусі, який являв собою колінчасту трубку (Пересувні кінопр., 1959, 23).

2. У посудинах різного типу (ретортах, колбах тощо) отвір для пропускання рідини або газів.

ТУВИНЕЦЬ *див.* тувінець.

ТУВИНКА *див.* тувінець.

ТУВИНЦІ, *ців, мн.* (одн. тувінець, нця, ч.; тувінка, и, ж.). Народність тюркської мовної групи, яка складає основне населення Тувинської АРСР. Три десятиріччя тому тувінці ще не мали своїх музички, драматургії, писемності. А вині невеликий двоохсоттисячний народ знайомиться з видатними творами світової драматургії на рідній мові (Літ. Укр., 6.IV 1965, 1).

ТУГА, *и, ж.* Почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимось горем, невдачею і т. ін.; журба, сум. Засумував же тяжко наш Осауленко., занудив світом неказанно. З лица спав, аж почорнів од великої туги (П. Куліш, Вибр., 1969, 269); Тяжка, пекуча туга облягла її серце, важкі думки обсіли голову (Мирний, III, 1954, 14); Журавлі тяглися на південь довозими ключами, і їх журавиний гаркавий крик віддався в серці поета безмежною тугою (Тулуб, В степу., 1964, 160); Смерть Леніна викликала невимовну тугу по всій землі нашої радянської, а серед трудящих — і за кордоном (Тяч., II, 1957, 139); // *важк — чим, по кому — чому.* Це почуття, викликане відсутністю кого-, чого-небудь, хто (що) знаходиться десь далеко. Безліч не спала ночей мати у тугі за сином (Тер., Правда, 1952, 175); Говорили зразу, що він [тато] убив себе з туги по мамі (Фр., III, 1950, 97); Такий плач, сповнений любові до рідного краю і туги по ньому, міг вивратися з врудей людини, яка сама завдала всю гіркоту і паяр турецької неволі (Рильський, IX, 1962, 232); // Журливий вираз (обличчя, очей і т. ін.). Знати по очах було, що плакав чоловік, ще й варав туга стояла в очах (Головко, II, 1957, 323); Чернишеві хотілося багато чого сказати цій дівчинці-вдові... з очима, повними туги (Гончар, III, 1959, 217); Гриві відвів убік налиті тугою очі (Тют., Впр, 1964, 135).

◇ **Вдаватися (вдаться) в тугу** — впадати в стан глибокого жалю, дуже сумувати, журитися. — Ой, не туги, моя мила, в тугу не вдавайся, За ніщости неділеньки Мене сподівайся (Укр. думи., 1955, 152); Відводити (відвести) тугу [від серця] *див.* відводити; Душа (серце) обгортається (обгорнула і т. ін.) тугою *див.* обгортатися; Не сходить туга з серця *див.* сходити; Обгортати (обгорнути) душу (серце і т. ін.) тугою *див.* обгортати; Розважати (розважувати, розважити) тугу *див.* розважати; Темна туга *див.* темний; Туга душу (серце) обгортає (обгорнула) *див.* обгортати; Туга на серці *див.* серце; Туга розпирє груди (душу, серце і т. ін.) *див.* розпирати.

ТУГАІ, *ів, мн., геогр.* Густі зарості на берегах річок і озер в пустелях і напівпустелях Середньої Азії. По низьких берегах рік і озер [в Середній Азії] трапляються тугаї (Фіз. геогр., 7, 1957, 190); Тугаї — еусті, майже непрохідні зарості на берегах річки, буйні дикі оазиси (Веч. Київ, 3.II 1966, 4).

ТУГЕНЬКИЙ, *а, е.* Досить тугий. Я витяг гроші, тугеньку пачечку карбованців, заплатив жінці полатиник і пішов (Чаб., За півгодина., 1963, 3); Через півтора року повернувся додому Йосип, якого червоні брали в обоз, гуляк — а в колісці тугенький, мов гарбузик, хлопчик ейдається, ніжками на Йоньку савратиться (Тют., Впр, 1964, 7).

ТУГЕНЬКО. Присл. до тугенький. Враз сідла [Трьомсин] коня тугенько, В стремєна скочив легенько, Вправо, вліво повертає, В чисте поле виїжджав (Маяж., Тв., 1955, 175); Він не обачно прозговорився вчора, що тугенько посувається в нього алгебра (Д. Бедзик, Серце., 1961, 9).

ТУГЕСЕНЬКИЙ, *а, е.* Пестл. до тугенький. — Ой, царю ж мій молодесенький! Подай мені лучок та тугесенький, Подай мені тугий лучок і стрілочок цілий лучок! (Дума., 1941, 170).

ТУГИЙ, *а, б. і.* Дуже натягнений або стягнений. Поряд із луком тугим лежав сагайдак таж (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 353); Небо, хвилями і зголі, вітер, вітрило туге... Чайки мої сизокрили, хто вас покликав на герць? (Сос., I, 1957, 126); Спрожого він [ведмідь] необережно торкнувся приманки. Враз кілька мотузків оперезали його і зашморгнули в тугі петлі (Трубл., I, 1955, 176); // Міцно скручений, сплгнений; щільний. Яків ліниво аків з стій голодного, тугого околата (Коцюб., II, 1955, 434); — *Нол!* Та все це марно. Зрушити не в силі Коника ні крики, ні тугий батів (С. Ол., Вибр., 1959, 297); Лице засмале і туга коса, На мій зустинка біла повеса... (Шпорта, Ти в серці., 1954, 84); // Який щільно облягав, добре пригнаний. В тугому комірку, в тяжким портфелем, Охайний, чепурний і мочазний, Він перебує тут вік свій нелегкий Над статистичним ділом невеселим (Рильський, II, 1960, 88); А в неї від пазвою рана Кривавий пов'язку тугу. Але ж бо дочка партизана Й сама не лишалась в бореу (Бичко, Вогище, 1959, 70).

2. Щільно заповнений, набитий або добре наповнений, надутий. Мотря з павухи виймає тугий вузлик, зубами розв'язує його і витрушує в відвою шапку своє срібло і мідь (Стельмах, I, 1962, 387); Помахуючи тугим портфелем з книжками, Марійка Поліцук вийшла на вулицю (Донч., V, 1957, 219); А щедра осів в кожний дівр завозтив Валки возів з тугими лантухами (Вирган, Квіт. береги, 1950, 15); // Соковитий, мішаний, твердий. На кленах і каштанах стали тугими смолисті бруньки — оп ще тріхи приєрів сонечко, і вирветься з них на світ нестрижме велеке листя (Собко, Звчч. життя, 1957, 81); Вузлаті гілки грущі одвиг краєм повисають над городом, а другим над клужем, і в тиші час об часу чути, як зі стріли падають на землю і відскакують до дровітні невеликі тугі лоди (Стельмах, II, 1962, 33); // З налитим, пружним тілом (про людину, тварину). Прокіп обіймав оком Гафійку. Туга, доророва, чиста — вона світилась на сонці, як добра рілля, як повний колос (Коцюб., II, 1955, 41); Він [кінь] був маленький, незavidний, але на диво тугий і, видно, вестомний (Гончар, I, 1954, 79); // Налитий, пружний (про тіло та його частини). Вова побігла мочочки, швидко мелькаючи тугими, варно виточеними литочками (Тют., Впр, 1964, 14); // Сповнений сили, міці. — Отаким нам треба бути, — стисне й покаже [Артем] тугий, як виштий, ковальський кулак (Головко, II, 1957, 408); Шмалко, мов тур, наліг на неї своїм тугим плечем, і хвртка з гуркотом полетіла на землю (Добр., Очак. розмір, 1965, 87).

3. Який важко піддається стисненню, розтягненню, повертанню тощо. Денис зачина, приклада замки, закручує; ікий тугий, так аж крече, притлаючи та крутячи (Кв.-Осн., II, 1956, 406); [К р и в ц о в а:] Скільки не пробували відкрити [флакон], не піддається. Пробка надто вже туга (Коч., II, 1956, 433); // Повільний, важкий. Тугий ріст.

4. *перев.* Який важко піддається будь-якому впливу, умовлянню і т. ін.; який не має схильності до чогось, важкий у стосунках. — Покорись йому, серце! .Він, правда, тріхи який чупкий, тугий! Але до свого можна звикнуть (Н.-Лев., I, 1956, 390); Шрам сія кінець стола, підпер руками сиду голову і гірко валаєся. Усі засмутились. Здивовався [здивувався] ветьмак. Знає він Шрамову тугу натуру (П. Куліш, Вибр., 1969, 84); На що Скиба Іван — тугий до людей, а й його призи-

лив [Гармаш] до себе за один вечір (Головко, I, 1957, 325); — Шесть, який навчав мене, правда, був добрий, славились на все місто. На науку, правда, тугий був. У рік більше, як одної операції не навчав.. З порогом був дід (Збан., Єдина, 1959, 139); // Який погано розуміє, повільно засвоює.

5. перен. Міцний, сильний у своєму русі. Ще мить — і вибух, десь тут, вовсім поруч. На спину летять грудки землі, в лице б'є туго повітряна хвиля... (Коз., Гарячі руки, 1960, 137); Холодний душ стряс тіло, проте Катерина не закрутила крана, а навпаки — це більше підставила плечі під туї струмені (Вільде, Сестри..., 1958, 212); Марта, накриваючи землю спідницею, присідає біля вим'ястої Каліни, і туї струмочки то дзвінко б'ються в клепки ділянки, то глухо спінують надовне молоко (Стельмах, II, 1962, 310); Таля стояла біля самої кабини. Йй в обличчя був тугий, весняний вітер (Ряб., Жайворонки, 1957, 134).

6. перен., розм. Який важко дається, добувається; недостатній, поганий. Трудне життя, як не крутись... А ще й крутись не завжди в на чім та біля чого: туї заробітки (Головко, II, 1957, 397).

◇ Туге в'ухо див. в'ухо; Тугій на в'ухо — про людину, яка погано чує, глухувата. — Воно [дитя], звивляється, мамин з печі впало. З тієї пори і пішло... І на око стало сліпе, і на в'ухо стало туго (Ковінька, Чому я не сокіл..., 1961, 66).

ТУГІСТЬ, гості, ж. Властивість за знач. тугій 1—3. Тугість та пружність тіла.

ТУГІШАТИ, ав, недок., рідко. Ставати більш тугим, тугішим. В Азії, славу містами, м'ямо. Серце забилося, прагне дорожжю. Радо ступають, тугішають ноги... (Зеров, Вибр., 1966, 206); Тугішає поривчастий вітер (Баш, На.. дорозі, 1967, 63).

ТУГО. 1. Присл. до тугій. Мотузки були напнуті туго, немов струни (Смолиць, II, 1958, 42); Хвилю стеле він такий напнутий, мов туго натягнений лук; відтак ревує крисаяу кріпко на голову, шепотом швидко щось проговорив до Марусі і в два скоки цезь між сжерекана (Хотк., II, 1966, 53); Вітер туго напинає білі вітрила (Тудуб., Людолови, II, 1957, 4); Черний здаєка влізнав на підводі Шовкуня в аэтоматом за п'ячем. У руках Шовкун тримає туго напнуті віжки (Гончар, III, 1959, 233); В кайдани туго окують, В село на зрище приведуть, І на хресті отім без ката І без царя вас, бісмуватиз, Розпнуть, розтретуть, рознесуть (Шевч., II, 1963, 379); Сардак [у шарубка] був так туго натягнений на кожух, що на плечал жорницяся (Март., Тв., 1954, 435); Сервій, туго перетягнутий брезентовим пасочком, задавакувало викручувався на одному каблучку (Шоф., Вир, 1964, 341); Під стіною канцелярії стояла шата, туго напхана папками (Сміл., Сашко, 1954, 206); — Ідть у хату: я вже сама закручу завертку, бо вона з нас так туго ходить (Мирний, I, 1949, 271); Струмочки молока туго б'ють у клевоє дзвінке денце, підіймаються рожевим шумовинням (Стельмах, I, 1962, 156); Туго росла дитина, а все ж піростала, і не стямилась [мати] навіть, як довелося шити їй штани (Коцюб., II, 1955, 306); А земля родила туго — Та й те йшло до панської пельки (Еллан, I, 1958, 99); Цілий тиждень по тому Яшко робив квітку. Схуд, хочажи спав три-вжко. А робота туго йшла: ножа не було (Головко, I, 1957, 130).

2. у знач. присудк. сл. Важко (про труднощі в чомусь, нестатки і т. ін.). Ростом я, знаєте, нижчий за мого першого номера, то на глибоких місцях мені доводилося зовсім туго (Гончар, Південь, 1951, 6).

ТУГОВУХИЙ, а, е, рідко. Який погано чує; глухуватий. Як людина, що звикає говорити з туговухим чи

під великий шум, поряжений нерозмірено голосно відповів: — Чотири атаки відбили сьогодні (Головко, I, 1957, 286); // у знач. ім. туговухий, хого, ч. Той, хто погано чує; глухуватий.

ТУГОВУХІСТЬ, хості, ж., рідко. Часткова втрата слуху. Найбільш помітним результатом тривалого перебування людини в умовах інтенсивного шуму в професійній туговухість, а іноді й глухота (Наука..., 12, 1960, 43).

ТУГОДУМ, а, ч., розм. Те саме, що важкодум. — Почекай, потім... — каже він і схилиється над аркушем, на якому видно лише кілька рядочків. Георг — тугодум. Непокірливі слова чомусь тікають од нього (Жур., Нам годі..., 1968, 11).

ТУГОНЬКА, в, ж., нар.-поет. Пестл. до туга. [К о з а к:] Зірко-дзичко! Треба нам розстатись... Серденьку скучно, душею дома жити, Іду по степу тугоньку розбити (Бор., Тв., 1957, 140); — Розваж, розвій, соловейку, Мою тугоньку; Чи забуду прикру людську Я на тугоньку? (Габ., I, 1959, 111).

ТУГОПЛАВКІЙ, а, е, спец. Який плавиться при дуже високій температурі. Тугоплавкий метал; Тугоплавкі матеріали.

ТУГОПЛАВКІСТЬ, хості, ж., спец. Властивість за знач. тугоплавкий. Скло, виготовлене з базальтових порід, характеризується підвищеною тугоплавкістю (Наука..., 9, 1961, 30).

ТУГОРОСЛИЙ, а, е. Який повільно, погано росте. Поряд з такими важливими рибами, як короп, осетер, севрюга, стерлядь.. тут [у басейні Дніпра] водяться тугорослі хижі та смітні: верховодка, щипавка, бобир тощо (Наука..., 10, 1960, 31).

ТУГУВАТИЙ, а, е. Дещо, трохи тугий. — Тугуватий [Снявів], оригінал, але, щоб зовсім чужий, це ще треба перевірити (Ле, Міжгір'я, 1953, 49).

◇ Тугуватий на в'ухо — дещо, трохи глухий; глухуватий. І Круж упевнився — не слід йому сівати. Не мав-бо він ні голосу, ні слуху, Та ще до того і на праве в'ухо Був тугуватий (Дор., Літа..., 1957, 179).

ТУГУВАТО. 1. Присл. до тугуватий. Не мавши нікого справи з машинами, а із озвізанням, він тугувато засвоював спочатку закони механіки (Кочуба, Нові береги, 1959, 107).

2. у знач. присудк. сл. Важкувато (про труднощі в чомусь, з чимось, нестатки). — Люди будуть, Григорію Петровичу. Ось із струментом доведеться тугувато (Ткач, Плем'я..., 1961, 22); — А я, по правді сказати, за декілько боявся. Признайтесь, нелегко важ на початку було та, мабуть, і зараз тугувато (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 127).

ТУДИ, присл. 1. У той бік, в те місце; протилежно с ю д и. Дивилась [Евген] туди, вниз, на білі оселі серед ровкиних гай (Кочуб., I, 1955, 287); Туди, на залиту вогнем Україну, летить мов серце, летить (Сос., II, 1958, 182); // У місце, вказане, назване раніше або відоме з ситуації. Був гай, такий густиий, пуці такі за річкою — все вона туди ходить (Вовчок, I, 1955, 194); Ці думки завдали Панькові такого страху, що він не важився заходити до сіней, тільки нацирці заєздав туди (Март., Тв., 1954, 163); О друже добрий мій, допоможі старому Цей меч пощерблений, недобиток шолому І щит, мій добрий щит, повісити на стіні. Візьми туди ж і лук (Зеров, Вибр., 1966, 468).

І не туди — не звертати уваги на що-небудь.. [Х и м к а:] Що ж се є? Забалакався в вами, та й не туди, що сажогар зовсім погас (Мирний, V, 1955, 223); — Батеньку! — аж руками сплеснув Чистогоров. — А я й не туди, хто це в тобою. — І вся його увага одразу ж перейшла на Надію (Баш, Надія, 1960, 372); [I] туди, і

сюді; То туді, то сюді; Туді, сюді — то в один, то в інший бік; взад і вперед; в різні місця, в різних напрямках. *І сюди й туди, і одвож і вперек знай шведять люде. Гомін такий, як у тих бджіа у ульні [вульку] (П. Куліш, Вибр., 1969, 139); Сидить [Андрийко]. Не плаче... Тільки перелякані блискучі очі бігають то туди, то сюди... (Кочуб., I, 1955, 443); Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці... Люди метушаться,— ті сюди, ті туди, аж в очі миготить! (Л. Укр., III, 1952, 490); Не туді: а) зі сл. п о т р а п и т и, понасти і т. ін.—в інше місце, не в те, що треба, можна. В хату вступила біденько зодягнена дівчина, та бачачи, що не туди попала, стала мовчки біля порога (Мирний, I, 1949, 375); б) зі сл. г н у т и, д у м а т ь і т. ін.—говорити, думати не те, що слід.— Не гармоніст — шахтар мени, шахтар потрібен з тебе.— Я думаю...— Думаю не туди (Дор., Три богатирі, 1959, 18); Ні туді, ні сюді — ні з місця; вікувати.— Ну, проходите ж! Що ви двері загоріли?! — звияються пасажири. А дівчина роззубилась — ні туди, ні сюди (Головко, I, 1957, 494); Туді до ліха див. ліхо!; Туді й дорога див. дорога; Туді ж! — вигук на адресу людини, яка намагається щось робити, як інші, але не має для цього підстав або права. [Лі у б о в:] І сей туди ж, докоряя! Зрадили, бачте, його набої! Хто ж просив надіятись! (Л. Укр., II, 1951, 77); Туді й назад — в обидва кінці. Кілька колон перевезіть за цей час на Литовський півострів, перетинаючи Гілле море під артилерійським вогнем туди й назад (Гончар, II, 1959, 428).*

2. також зі сл. о в, о с ь, г е н. Саме в тому напрямку, куди показує той, хто говорить. [Т і р п а (показує на возник, що вадніє з далеких руїн):] Іди туди, там є живі люди, вони тобі дадуть вогню живого (Л. Укр., II, 1951, 151); — Однеси лист... Он туди, два вікна видно. Оддай до рук пані (Кочуб., I, 1955, 411); Весь вигін — ярмарковище — був запруджений волами, аж ген туди за вітряки (Головко, II, 1957, 183); — Я хотів дострелити ом туди, — сміючись, показував пустун рукою вгору (Гончар, III, 1959, 422).

3. Уживається як співвідносне слово в головному реченні при підрядному місця з сполучниками де, з в і д к и, к у д и тощо. — Коли ж згинув чорнобривий, То й я погибув. Тоді неси [вітре] мою душу Туди, де мій милий; Червоною каліною Постав на могилі (Шевч., I, 1963, 10); Він біжить напростець, без стежки, туди, звідки чує голос (Кочуб., II, 1955, 330); Здалека чути переплеск весла, Падають листки позовклі і червоні І тихо кличуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла (Рильський, II, 1960, 270); — І Катря з ним їде? — спитав Зозуля.— Куди голка, туди й нитка, — пояснила Уляна (Кучер, Трудна любов, 1960, 422).

ТУДІ-СЮДІ, присл., розм. 1. То в один, то в інший бік; взад і вперед; в різні місця; в різних напрямках. Христя метнулася сюди-туди, знайшла два отвори, одривала шматок хліба і подала хлопцеві (Мирний, I, 1954, 242); Довго на річці не будуть вони. Переплинуть річку туди-сюди та й прибіжать (Головко, I, 1957, 189).

2. перев. із сл. ш е, у знач. присудок. с.я. Нічого, можна стерігти; сяк-так. Коли б же то поговорив [з дівчиною], таж би ще туди-сюди; а то тільки побачив... вже.. і полюбив, і вбивається за нею... (Кв.-Осн., II, 1956, 306); — Солдат з тебе, батьку, ще туди-сюди, а кузар—нікудишній (Зар., Нап., світки, 1967, 40).

ТУДОЮ, присл., розм. 1. Тією стороною, дорогою, тим шляхом; у тому напрямку. Удень Корнієві трапилося йти через ерелю. Ідучи він тудою, помітив, що в одному

місці крізь неї дзюрчить вода (Гр., I, 1963, 412); Мурашкова пішла садком. Селаброс пішов слідком за нею. Кудою йшла вона, тудою йшов і він (Н.-Лев., V, 1966, 106); Ти сюдою, я тудою — зійдемося горою (Тич., I, 1957, 212).

Тудію й сюдою — тією й цією стороною, дорогою; скрізь. Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає лікіє (Вовчок, I, 1955, 355).

ТУЄВИЙ, а, е. Прикм. до тўя. Тувва звоя; В парку безлюдно.. Тунелями потяглася тувва алея, аліцева алея (Гончар, Тронка, 1963, 45); // Власт. тўї. Тувейй вапак.

ТУЇР, а, ч. Річкове буксирне судно, що проводить навантажені судна вгору проти течії річки або в порожистих чи з швидкою течією місцях.

ТУЇРНИЙ, а, е. Прикм. до тўєр.

ТУЖАВІЙ, а, е. Щільний, тугий, не м'який. По збляклих тужавих лужах передими вже пролягли свіжі сліди наших танків (Гончар, III, 1959, 165); Глина тужавими брусками лежала на широкій литовій дощі і ждала доторку пальців (Загреб., Диво, 1968, 33); // Налитий, пружкий. Пахучі, тужаві Наші абука й груші — найкращі сорти! (Дор., Єдність, 1950, 45); Тиша перевозданна, тільки жайворонки відзвонюють у вишині та шелестить тужавий колос (Цюпа, На крилах..., 1961, 329).

ТУЖАВІННЯ, я, с. Дія за знач. тужавіти. Новий будівельний клей теж містить цемент. Але до нього додається рідке скло, завдяки чому цегла або панелі намертво з'єднуються поміж собою, а також ацетон, що сприяє швидкому тужавінню (Наука., 10, 1969, 5).

ТУЖАВІТИ, іє, недок. Висихаючи, робитися твердим, щільним, тугим; тверднути. Після весняної поводи спадали річки, нересизали ручаї і тужавили болота (Ле, Наливайко, 1957, 427); Сонце пробилось крізь туман, гріло землю, і вона парувала стиха, тужавила: дороги просивали (Тют., Вир, 1964, 356); // Наливатися, робитися пружким. Рання волинська осінь особливо принадна. В таку пору в озерат асіншають води, наливаються соком антонівки, тужавіє на городях капуста (М. Ол., Чувеш., 1959, 3); Ледь облетів з нього ніжнозолотий пил цвітіння, і колос уже тужавіє (Мирк., II, 1957, 396); Шадро гоїлася рана. Тужавіли м'язи (Сміл., Зустрічі, 1936, 195).

ТУЖАВЛЕННЯ, я, с., буд. Процес перетворення рідкої маси (розчинів алебастру, цементу і т. ін.) в тверду. Коли цемент змішується з водою, то спочатку утворюється густе і в'язке, як смола, тісто, яке через кілька годин стає більш щільним і, нарешті, перетворюється в тверду масу. Такий процес називається тужавлінням (Тасма, вапва, 1957, 64).

ТУЖАВО, присл., рідко. Те саме, що тўго. Ударом шайба розсікла Тужаво скручений аркан (Бажан, Роки, 1957, 235).

ТУЖБА, й, ж., рідко. Те саме, що тужіння. Занудився я тужою,— Ні душі нема: Горі нерозважне Та тужба сама! (Граб., I, 1959, 218); Плач і тужба в саті. У головах над труною схилилась Лезейдиха, перша на всю слободу плачниця (Головко, II, 1957, 319).

ТУЖЕНЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестля до тўга. Забриніли голоси дівчат, Галиних дружок: «Співайте, подружки, не сидіть, На мене ся, молоденьку, не дивіть, Бо в мене туженька немала: Від рідної нельки відстала» (Фр., VIII, 1952, 62).

ТУЖИТИ, жу, тужити, недок. і. Дуже сумувати, журитися, переживати яесь горе, якусь невдачу і т. ін. Опасувалися, щоб не заподіє [Павло] собі смерті, бо дуже він вже тужив (Вовчок, I, 1955, 178); Чом тобі хоч вітер не розкаже, Як тужу я й плачу?! (Крим., Вибр., 1965, 288); О перша сивино осінніх днів! Як ту-

жить той, кому твій час наспів, Мов біла провість життєвого стаду (Зеров, Вибр., 1966, 48); Ой чим же я завирила, Що нелюба стала? Дні і ночі я тужила, Та вже й перестала (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 21); *Образно. Вітер віє, вітер віє, Серце тужить, серце мліє (Рудан., Тв., 1956, 36); // за ким—чим, рідко по кому—чому. Мати глибокий жаль, великий смуток, тугу, викликані відсутністю когось, чогось, тим, що хтось (щось) знаходиться десь далеко. Згорні я, амарні я, попід гавк ходячи, За тобою, мов серденько, тужачи, тужачи (Барв., Опов., 1902, 452); Важко зникає Михайло до життя в горах. Син степів, він тужив за рідними просторами (Гжацький, Опришки, 1962, 120); Тут, над морем цим погідним, Я тужу тепер за вами, Любими осокорами (Вороний, Вибр., 1959, 89); Тужив [Дмитро]. Смертельно тужив. По тім нектарі полонинськім, на котрім єріс, жиське повітря давило йому груди (Хотк., II, 1966, 103).

2. Плакати, примовляючи; голосити (див. **голосити**¹). Баба Сикліта одно тужила: — За що ж це мене господь покарає отакими дитьми? (Григ., Вибр., 1959, 31); Припала [баба] головою до помудрабка й починала тужити: — А куди ж це ми ідемо, куди од'їжджавмо! (Вас., I, 1959, 115); Плакала, тужила мати. — Ну, годі скигати, стара, — сказав Бульба (Довж., I, 1958, 219); *Образно. Сердитий вітер тоскно завивав під стріхою старої Голубареві гати.. Вітер той і досі тужить і свище у вулах, в серці Марії (Цюпа, Наустріч., 1958, 45); // перен. Сумно звучати (про голос, пісню і т. ін.). Тужив далеко десь жіночий одиноко голос (Головко, II, 1957, 70); Пацуться на стернах отари худоби, пазне дозрілим хлібам, і тило-тило всоди, тільки пісня тужить та скаржиться (Тют., Вир, 1964, 282); // перен. Жалібно квалити, кричати (про птахів). День був чудесний, десь двеніли кулики, тужила чайка (Рильський, Веч. розмов, 1964, 46).

ТУЖИТИСЯ, жуся, жпшся, недок., розм., рідко. Напружуватися, робити фізичні зусилля. — Або ще заставлять кнехти зрушувати з місця, так ти подивися пильніше: яка там основа... А то інший, довірливий, почне над тими тужбами тужитись, аж очі йому розом вилазять (Гончар, Тронка, 1963, 339); *Образно. Пробує рятуватись [кльоц], як може. Завертає убік, плетється, тужиться (Хотк., II, 1966, 330); // Докладати зусиль, намагачись що-небудь зробити. Чоловічок заклінав прокляти очимами, тужачись щось згадати (Панч, О. Пархом., 1939, 115).

ТУЖІЛЬНИЦЯ, і, ж., заст. У народному похоронному обряді жінка, що голосить над покійником.

ТУЖІННЯ, я, с. Дія за знач. тужити. Він [Онегін] із шукав без оп'яніння, А залишав із без тужіння, забувши і любов, і заїсть (Пушкін, Е. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 95); // Голосіння. — Одного сина вабрали, ганяпастили, та й другого тепер забирають!.. І тяжке материне тужіння озвалося знову по таті (Гр., II, 1963, 431).

ТУЖЛИВИЙ, а, е. Сповнений туги. Тужлива, безпорадна самотина обгорта голодом (Вас., II, 1959, 27); Йому здалося, що і в біціє був такий же настрий: і радісний і тужливий (Панч, О. Пархом., 1939, 160); // Який виражає тугу, сум. Тужлива пісня зринає в сопліх та не розважа сумного серця, невесело якось вогорить... (Кочуб., I, 1955, 181); Біля сотні озброєних мисливців-старовірів топотить коло тайгової дзвіниці. З розкритої церкви доноситься тужливий спів (Довж., I, 1958, 118); Тяжко було (Василеві Карповичу) зустрічати вдома погляд дружини з тужливим, ніжм запитанням (Доноч., VI, 1957, 292); У неділю із шляху долітали тужливі пісні (Панч, На калин. мості, 1965, 22); Горе

її [баби], анайшовши собі вихід в тужливому лементуванні, не знало вину (Ю. Ведзін, Полки., 1959, 142); // перен. Жалібний, протяжний (про крик птахів). Тужливий чайки крик Заєтє на кручу... зник (Мас., Сорок., 1957, 237); Знімається [лебідь] в тужливим яманням високо-високо в небо (Гончар, III, 1959, 179); // перен. Який навіває тугу, сум. Тож, як тужлива зима доливає всі інші потоки, Ніл зостається в своїй берегах (Зеров, Вибр., 1966, 364); Однієї ночі темної розтялися по селу численні нагабні постріли і собаки яняли тужливе довге завивання (Мик., II, 1957, 9).

ТУЖЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. тужливий.

ТУЖЛИВО. Присл. до тужливий. Тужливо і протяжно лалися звуки вічарської трембіти (Фро., III, 1950, 8); Гадали було дівки зрушити її [молоду], до сліз довести.. І співали тужливо, жалібно виводили — самі плакали (Хотк., II, 1966, 97); Він дивився тужливо своїми по-дитячому невинними очима на смужку неба в зааратованому вікноці (Збан., Єдина, 1959, 153).

ТУЖНИЙ, а, е. Те саме, що тужливий. Тужні ридання дружини почує Одісей богосвітлий (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 341); — Що за жалібна, тужна пісня? — подумала Ядзя (Кобр., Вибр., 1954, 99); Сиділа, дивилася на свого сина тужними очима (Чаб., Катюша, 1960, 143); Він лежав із заплющеними очима, тихо, немов прислухаючись до тужного завивання вітру в димарі (Зар., Світло, 1961, 78).

ТУЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тужний.

ТУЖНО. 1. Присл. до тужний. Голос трембіти розодитись тужно між горами (Коб., I, 1956, 497); Зіткнула мати. — Нема вже, діти, нашого батька. — А де ж? — хрипнув Артем. — Помер, діти! — і замовкла, тільки тужно хитала головою (Головко, II, 1957, 387); Марія тужно й ровпачливо заголосила (Мик., II, 1957, 314); Мовчать береги, віти додолу тужно вгуться (Гонч., Вибр., 1959, 27).

2. у знач. присудк. сл. Сумно, тоскно. Чогось жалко мені стало, тужно так, журно.. (Кочуб., I, 1955, 145); Петро Кокашевич відчуває, що тужно й скорботно їй у Києві (Тулуб, Людолови, II, 1957, 570).

ТУЖ-ТУЖ, присл., заст. Осль-ось, скоро, дуже швидко. — Ще тільки спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде; тоді.. мерщій справля весілля, та й нехай собі живуть (Кв.-Осн., II, 1956, 80); // Тільки що. [Н а д е ж д а:] Давайте ж бумагу, я вам прочитаю. [П р о х о р:] Це туж-туж приніс десятник, від урядника (Кроп., III, 1959, 177).

ТУЖУРКА, в, ж. Куртка для щоденного носіння або формений верхній одяг. Грищенко чорнявий, вусики невеличкі, в тужурці синенькій, гляну на книжку, та: — Читаєш? — до Оленки (Тесл., З книги життя, 1949, 110); Маленький кравець в чорній тужурці з круглими полами танцює з перукпою (Кочуб., III, 1956, 426); Всі гудяки тужурки були розстебнуті, а в трьох кишенях понакладено всього стільки, що вони випиралися, як торби (Ле, Право., 1957, 223); Знизу підіймаються два досить овражних старих: один, років 65, в залізничній тужурці, а другий, ще старший, з напісивою, напісурдою бородом (Коч., II, 1956, 277); Секретар воєркому — худощавий, витрیشуватий юнак у студентській тужурці — голосно читає з ганку закон (Гончар, II, 1959, 213).

ТУЗ, туза, ч. 1. Гральна карта з одним очком, зображенням посередні, яка в більшості карточних ігор вважається старшою в масті. — А ти бий вишином! — кричає знову Галці, котра намірювалася бити тузом. — Все же хоч одна язятка буде (Мирний, IV, 1955, 165);

Якір, обложившись пістолями, бере з них один за одним і садить кулю за кулею в червоного туза, що висить на стінці (Хотк., I, 1966, 66); / потяг він карту і витяг він винового туза, туза, що старший за короля (Ю. Янов., I, 1958, 128).

2. перек., розм. Поважна, впливова особа в якомусь колі людей, у якій-небудь сфері діяльності. Тутка про знищення гитайні як класу докотилася до Вагви, і її тузи почули себе не зовсім спокійно (Елік, Тв., 1958, 61); Ні літературних, ні громадських тузів, звичайно, не було на ній [вечірі], — складалась вона виключно з молоді читача — пролетарського студента, письменника (Вас., Незібр. тв., 1941, 203).

ТУЗ, туза, ч., мор., спорт. Двоєслова легенька шлюпка на одного весляра.

ТУЗАТИ, аю, аеш, недок., перек., розм. Штовхати, бити (звичайно кулаками). *Образно. Він [Г. Скворода]. пише Кріпацьким дітям викладати латину, Бенгетжити думками рабську кров.. Малою більший тузав й тусав — Правда це і вічне, як трава (Павл., Любов і ненависть, 1975, 184); Невабаром в'явилися інші хлопці з ланки, тували свого аначальника, оглядали з усіх боків, поздоровляли (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 366).

ТУЗАТИСЯ, аюся, аешся, недок., розм., рідко. Штовхатися, битися (звичайно кулаками). Жінка кричить: давай мені візжик! А я кажу: сам позаялтиж! Тузались отак собі обов, тувались (Сл. Гр.); Дітвора почала тузатися (Свидн., Люборацькі, 1955, 30).

ТУЗЕМЕЦЬ, мя, ч., рідко. Те саме, що тубілець. Болота, болота Гівани... туземці... хмари, москити... О валіана Британіє! І тут твої отруйні кетми (Сос., I, 1957, 271).

ТУЗЕМКА, и, ж., рідко. Жін. до туземець. Він сам був на роздоріжжю. Куди він їздить? Нащо йому було рятувати ці туземку? (Ю. Бедзик, Полак..., 1959, 174).

ТУЗЕМНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тубільний. Сні біля вогню у волохатій вовні Туземних бурок!.. Хто б віддати їх хотів За виходи місяць, такий червоєв сніг! (Зеров, Вибр., 1966, 110).

ТУЗІНЬ, ня, ч., заст. Дужежина, дванадцять штук. — На іменики ви одержите від мене в подарунок цілий тузінь чарок (Собко, Матв. затока, 1962, 170).

ТУЗЛУК, у, ч. 1. Розчин кухонної солі для соління риби, м'яса, ікри і т. ін.; ропа; // Солона юшка як приправа для деяких страв. Не емля ти [пане Потоцький] еси в Кам'яцькім Подільці пробувати, Печеного поросати, Курци з перцем та з шафраном [шафраном] уживати, А тепер не вумієш ти з нами, козаками, воювати і житньою соломахи з тузлуком (уплітати) (Укр. думи..., 1955, 102); А мати все пригожає сина: — Ось тобі зрощик... Ти ж лобшиш, — піджадає вона йому гарячої найніжнішої баранини, підсоєє юшку, де відварена цибуля плаває кільцями, і лютчик, засуючи тузлуком, солонючку густво шербою, шанобливо слугав батькомую Гончар, Тронка, 1963, 10).

2. розм., заст. Луг для зоління білизни. Положи сорочку в тузлук (Сл. Гр.).

ТУЙ, ТУЙ-ТУЙ, відісна. част., діал. Ось, ось-ось. Здавалося, що туй-туй виступлять слюзи на його старечий... очак (Фр., VIII, 1952, 142); — Ви сьогодні розсіяні, панно Наталю. Перше губили ви брошчу, а тепер не бачите, що колесо брички туй-туй захопить ващу сукню (Коб., III, 1956, 241).

ТУК, у, ч. 1. с. е., перек. жн. Мінеральні добрива. З розвитком лімічної промисловості виробництва туків день у день зростає (Хлібороб Укр., 1, 1964, 27).

2. заст. Перегній, органічне добриво. Є й нагорки там [на острові] виноградні. Є й для рілля рієнина, де

в засіє можна багатий Вчасно зібрати врожай, бо в ґрунті там досить є туку (Гомер, Одиссея, черекл. Б. Тена, 1963, 158).

3. заст. Жир, сало. Організм може втратити весь тук, половину білків і лишитися живим. Втрата ж води на 10 відсотків — смертельна! (Літ. Укр., 18. IX 1967, 2).

ТУК², ТУК-ТУК, виг. 1. Уживається як звуконаслідування для передачі коротких стуків. Вітерець гойдає сузу вілльачку клена, і вона стукала в шибку, немов дятел: тук-тук (Зар., Світло, 1961, 67).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тукати, тукнути. Ще — тук, тук, тук — узом припала [Зівка] до дверей, дихання спинила й почула тепер: десь глибоко, глухо застоєлась тось (Головко, II, 1957, 174); У осінню хмуру пору Хитрий жук зашиєсь під кору. Дятел галює, сіє на сук, Носом тук — і згинує жук (Стельмах, V, 1963, 353).

ТУКАН, а, ч. Птах ряду дятлоподібних з великим дзьобом і яскравим оперенням; живиться плодами дерев, а також дрібними тваринами. До числа найбільш поширених птахів незазимних лісів Бразилії слід віднести туکانів.. Усі вони відзначаються легким, але надзвичайно великим дзьобом, краї якого мають пілчасті зубці (Посібник з зоогеогр., 1956, 38).

ТУКАННЯ, я, ж., розм. Дія за знач. тукати і звуку, утворюючи пією дією. Ліс.. жив своїм життям — таємничі шереви, глузе туکانя, тоненький писк, жалібний зойк напоєювали його.. гаці (Юхвід, Оля, 1959, 187).

ТУКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Те саме, що стукати 1. Прийшов же я під віконце — тук-тук! «Вийди, дяченко, бо я вже тут!» — Ой не тукай, гульгало, не тукай! (Чуб., V, 1874, 173); З протилежного будинку тукав кулемет (Панч, На калин. мості, 1965, 72); Чуо, як серце в мене тукав й тукав (Вовчок, VI, 1956, 239); // Б'ючись об що-небудь, викликатися коротким, уривчастим звуком. Як дятел, тукують, зриваючись в замілих деревах, тузи, в краплинках ледве помітного застоєвня, киляці (Стельмах, Вел. рідня, 1954, 623).

ТУКНУТИ, ну, веш, док., розм. Однокр. до тукати. Зівка прискорила ходу. Вже на ганку була, а очі од газелеві — світ чула, як чайка києжнула. Серце тукнуло й наче спинилось (Головко, II, 1957, 176).

ТУКОВИЙ, а, е, с. г. Прікм. до тук¹ 1. Мінеральні, або, як їх іноді називають, туккові, добрива разом з органічними сприють поліпшенню обміну речовин та інтенсивному протіканню біохімічних реакцій у рослинах (Наука., 12, 1963, 42); // Признач. для внесення в ґрунт туків. Для внесення мінеральних добрив промисловість випускає навівні туккові сівалки (Колг. Укр., 4, 1961, 5).

ТУКОВИСІВНИЙ, а, е, с. г. Який висіває туки (мінеральні добрива) в ґрунт. Для безперервної роботи картоплесаджалою з туківісівними апаратами слід використовувати грануловані органічні мінеральні й мінеральні добрива (Картопля, 1957, 83).

ТУКОРОЗКИДАЧ, а, ч., с. г. Машина для розкидання, рівномірного розподілу туків (мінеральних добрив) на поверхні ґрунту.

ТУКОСУМІШ, і, ж., с. г. Механічна суміш туків (мінеральних добрив). У найбільшій роки в нашій країні випускають 30—35 форм мінеральних добрив, не рахуючи тукосумішей (Хлібороб Укр., 1, 1964, 24).

ТУК-ТУК див. тук².

ТУЛА, и, ж., заст. Сагайдак. Лучники-стріляці тримали в руках луки, за спиною у них висіли тули в стрілами (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24).

ТУЛИТИ, тулю, туляш, недок., перек. 1. Притискати, прикладати що-небудь до чогось або пригортати

кого-, що-небудь. Обіймала [Марічка] за шию Івана та, тулячи до його лица біляву головку, стиха співала йому над вухом (Кочуб., II, 1955, 316); *Вояк оглядаючись, тулячи до грудей плетені корзини в своїм добром селяни* (Збан., Сеспель, 1961, 164); *Мати тулить мене до своїх грудей і вкриває поцілунками* (Сміл., Сашко, 1957, 208); *До старої підбегла внучата і жалісно заглядали їй у вічі, а вона тулить їх до себе* (Стельмах, I, 1962, 6).

2. Розташовувати, поміщати що-небудь в тісному місці. Семен з'ясував новоприбулим, що їхні клапти [землі] будуть скраю, бо незручно тулити їх посеред громадського масиву (Ю. Янов., Мир, 1956, 189); *Пальмі необхідно багато повітря, тому тулити її на підвіконні не рекомендується* (Наука., 11, 1971, 42).

3. З'єднувати до купи. Вона вже щось різала, м'яла, тулила клейстером до купи (Л. Янов., I, 1959, 330); *Шипала [Тетяна] на обніжку блакитно-огневі черевички, вибирала з них найкращі й мезанічно тулила в букетики* (Вас., II, 1959, 103); // *розм. Ліпвти (вареники, цыргы).* — *Хіба то я вареники тулила?* (Мирний, IV, 1955, 365).

4. *перек., розм. Пов'язувати кого-, що-небудь із кимось, чимось.* — *Бога ви не боїтеся, отакої шкоди наробити!* — *Чого нас до тієї шкоди тулити?* (Мирний, IV, 1955, 247); *Кожен кидає цій дитині вулиці чи в ласки, чи в серця привіщє, кожен тулить їй який-небудь епітет, кожен лічи своїм обов'язком чи приголубити злезенка, чи штовхнути добре* (Л. Янов., I, 1959, 322); — *Не хочу, щоб ази якими тулили тебе до мене. Чувш? Лево знову двяється! — От ніяк не доберу в своїй голові; чого ти, дівоко, так в'їлася в мене?* (Стельмах, I, 1962, 206); // *Нав'язувати кому-небудь когось.* *Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, туляв йому за дружину свою придуркувату доньку* (Ю. Янов., II, 1954, 119).

ТУЛІТИСЯ, тулюся, тулішся, *недок.* 1. Притискатися до кого-, чого-небудь або пригоратися до когось. Доря все тісніше тулюсь до колін [матері], зовтаючи стрижену голову в чорній спідниці (Кочуб., II, 1955, 380); *Пес мій до ніг тулиться, лацється, ва браму бреше* (Ю. Янов., I, 1954, 37); *Люда.. ползла в кузов. Там лежали на соломі поранені й тулилися до бортів санітарки* (Перв., Дикий мед, 1963, 455); *До Саєчного плеча голубицею тулилася Орина* (Чорн., Пісн., 1958, 60); *Відчуши, що злопець дрижить у своїй майці, вона притулюється до нього, пригорнула, щоб вігріти:* — *Тулись до мене, тулись* (Гончар, Тронка, 1963, 247); // *перек.* Підтримувати дружні стосунки з кимось. [Г а н а:] *Воно вже й скрізь так повелося: багачі до багачів туляться* (Кроп., II, 1958, 20); *До них [дівчат], як до своїх найближчих друзів, тулилася Маруся-білоруска* (Хвжнник, Тамара, 1959, 222).

2. Міститися одне біля одного, близько до когось. Обабіч Пруту туляться одне до одного тісні села покутські (Козл., Ю. Крук, 1953, 5); *Густо стоять обдверті хати, туляться вірвими стрілками одна до одної* (Цюпа, На зустріч., 1958, 38); *На розвилці доріг, тулячись ближче до бережняка, стояв .. однопверховий будинок* (Коз., Сальвія, 1959, 16); *Воки [яблука] тулилися на гілках так густо, що обважніле дерево аж спускало під вагою вагою до землі* (Чаб., Тече вода., 1961, 69).

3. Стояти, сидіти в тісноті або в малопомітному місці. *Перепогані панянки тулились по кутках, як овечата розіганані овком отари* (Стор., I, 1957, 375); *Хлоп'ята — вуличні продавці дешевих цигарок — сирими воробцями туляться біля під'їздів високих будинків* (Донч., II, 1956, 258); *Новоприбулі так само тули-*

лися тісними купками повід нашої стіною, під уцілюю ще частиною даху (Коз., Гарячі руки, 1960, 23); // *Розміщатися на площі недостатнього розміру. Аж під самі тми розлиса ярмарок і навіть у вулицю вилупнулася вози. Далєбі, хоч і собі у вулиці ставати. Та Яким заперечив: мовляв, чи ж кращиз місць не заслужили, що будемо в пролоді тулитись* (Головко, II, 1957, 183); // *Жити в тісному приміщенні. Ми тулимося в холодних підземеллях: Там наші хати; носим лажмани...* (Граб., I, 1959, 495); *Дідова сім'я тулилася в тісному, присадкуватому фатєлі* (Збан., Сеспель, 1961, 172); // *Міститися в незручному місці. Стоячи на горі, згорда позирала Корнієва хата на поганеньку хатчину, що тулилася на дні в балці* (Гр., I, 1963, 403); *Мені випало жити в хаті, що тулилася під кручею і мене приросла одним боком до неї* (Хор., Ковила, 1960, 24).

ТУЛІЙ, ю, ч. Хімічний елемент — рідкісний метал, який в природі зустрічається тільки в сполуках. Тулій після опромінення в атомних реакторах сам стає джерелом рентгенівського проміння, яке застосовують у рентгенологічній та діагностичній (Наука., 2, 1959, 26).

ТУЛІЯ, і, ж. Верхня частина капелюха, кашкетка, шапка (без крисів, козирка і т. ін.). *Юра остулився і придавив ногою тулю капелюха* (Смолич, II, 1958, 103); *Пашке вийшов до гостей у високому, з неймовірно високою тулією сєсієвському кашкеті* (Коз., Гарячі руки, 1960, 100).

ТУЛУБ, а, ч. 1. Тіло людини або тварини (без голови й кінцівок). *Має [хлопець] малий тулуб і велику голову, довгі руки й ноги* (Л. Укр., IV, 1954, 211); *Цупко тримає меч Мефодій, та вже нічого не міг відтяти, руки були міцно прикручені до тулуба* (Хвжнник, Д. Галицький, 1958, 380); *Кові вгзували в драговину по самі тулуби* (Досв., Вибр., 1959, 64); *Нестір вільно підійшов до одного з птаків і лєгідно поглядив його по тулубу* (Гончар, Таврія, 1952, 311).

2. *перек.* Про корпус машини. *З правого боку серед гуркоти показуються червоні ліхтарні і чорний тулуб локомотива* (Фр., IX, 1952, 357); *Як нудно пахне тулуб літака розпеченим металом і мастилом* (Бажан, Політ., 1964, 3).

ТУЛУБЕЦЬ, бця, ч. Зменш. до тұлуб 1. *Незабаром горобенят не стало: залаялися тільки одні головки та тулубці...* (Мирний, I, 1949, 153).

ТУЛУБНИЙ, а, в. Стос. до тулуба; розміщений в тулубі. *Тіло безгвоздих земноводних коротке та широкє, число тулубних ребріць всього 7—9* (Визначник земноводних., 1955, 35).

ТУЛУБОВИЙ, а, в. Те саме, що тұлубний. *Тулубова мускулатура хребетних.*

ТУЛУК, а, ч., *рідко.* Ударно, що тулун.

ТУЛУМБАС, а, ч. Старовинний ударний музичний інструмент, що має форму мідної чаші (кааана), обтягнутої з відкритого боку шкірою, по якій б'ють кагаталом. *Хмельницький зійшов в помосту, і, розпинаючи повітря на тисячі дзвінких скалок, загравли сурми і вдарили тулумбаси* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 14); **Образно. Тне гроза у тулумбас, Буря — на басолі...* (Бичко, Сійся., 1959, 408).

ТУЛУН, а, ч., *рідко.* Мішок з козячої шкіри, знятої цілю.

ТУЛЯРЕМІЧНИЙ, а, в. Прикм. до туляремія.

ТУЛЯРЕМІЯ, і, ж. Гостра інфекційна хвороба тварин, якою можуть заражатися і люди. *Гризуни.. в носіяхи й розповсюджувачами багатьох інфекційних звороб: чуми, туляремії, бруцельозу, лищуру тощо* (Знавня., 3, 1976, 13).

ТУЛЯТИСЯ, яюся, йєшся, *недок., розм.* Тивятися, блукати. — *Я цвоєчора тутєнька туляюся, світлож*

пуджу та тужу... (Вовчок, I, 1955, 147); *Бачив я... Як сірома поїдтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Крова'ю обливалась* (Щог., Поезії, 1958, 55); // *Повенірятися. Ми тулятися мусимо в печалі, В чужих людей могла собі прогати...* (Кост., I, 1967, 130).

ТУЛЬКА, ж., розм. Те саме, що тулька. Коли рада скінчилась, з магазю викотили барило горілки, висели сугари, печеного чабака, тульки, оселдця (Добр., Очак. розмир, 1965, 125).

ТУЛЬНИК, а, ч., заст. Майстер, що виготовляв тулі. Відомий ряд професій ремісників, які займалися на Русі обробкою шкіри або застосовували її в своїй роботі, — це так звані *кожевники, усмошвеци* [шевиці], *сідельники, тульники* (атули) — *сагайдаки*, *щитники* (Нарвек стар. іст. УРСР, 1957, 429).

ТУМА, й, ж. 1. заст. Назва людини, в якій один із батьків турок або татарин, а другий — українець. *Козак-тума зведе з ума, не буде любити* (Барв., Опов., 1902, 222); *Ой козаче-тумо, горда-пишна думо! Не йме тобі мов серце віри. Мати говорила, що така в вас віра, Як на синім морі піна* (П. Куліш, Вибр., 1969, 326).

2. рідко. Темна хмара. *У порівн. *Стояв через поле сивий жмурич ляс, а понад тим лясом, з того краю, що приходила ніч, тумом насувала темна курява-мла* (Вас., II, 1959, 143); *Ужертви я права не маю, А жити охоти нема, І ось — пожіж людські блакука З нудьгою, мов тая тума* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 278).

3. перен. Про похмуру, мовчану людину. — *Якийсь нелюдний [Чіпка], неговіркий, якась тумма з його...* (Мирний, I, 1949, 147); // *перен. тумбою*. Про людину в похмурому, пригніченому настрої. *Роман сидів тумбою біля столу й дивився... в темний куток* (Панч, II, 1956, 404).

ТУМАК, а, ч. 1. Помісь зайця сірого (русака) і зайця-біляка.

2. Фарбоване хутро зайця.

3. діал. Хутряна шапка. *Головні убори у [казахських] чоловіків — смужкова або лисча шапка, що має вигляд шолома і називається тумак* (Нар. тв. та етн., I, 1957, 76).

ТУМАН², у, ч. 1. Скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим. *Сірі, ледве помітні в тумані плавні непритомні шумли* (Кочуб., I, 1955, 355); *Над долинами стоїть сивий легкий туман* (Н.-Лев., II, 1956, 263); *Понад ваєм, над водою стеляться тумани* (Бор., Тв., 1957, 90); *Було вже надвечір'я. Сутінки й густиий туман, за кілька кроків нічого не видно* (Ю. Янов., II, 1958, 237); *Над болотами курився туман* (Тют., Вир, 1964, 317); *У порівн. *Здогади, сумнівів, мов осінній туман, налягають, обкутують його, і з ними він падає в забуття* (Стельмах, II, 1962, 77); // *Хмара завислого в повітрі пилу, диму або інших твердих часточок. Три тумани куряє стояли на полях [полі] над Опором* (Фр., VI, 1951, 84); *Над селом туман — дим із димарів* (Сос., I, 1957, 170); *Тут [у лісі] ніколи не було того пилу, найдрібнішого сизого туману, що в низьких місяцях завжди зменшувало видимість* (Гончар, III, 1959, 91); // Скупчення пари, диму і т. ін. в приміщенні. *Вишила [Анютка] лаву гарячої води в ночі. Пара бугнула під стелею. Теплий туман затопив кімнату* (Тют., Вир, 1964, 475); *Важке повітря, насичене димом пашього тютюну, немов колишеться... Свічки на столі ледве-ледве світять серед того сизого туману, освічують червоні від задуги лиця* (Л. Укр., III, 1952, 558); // Утворювана спеціальними машинами маса завислих у повітрі крапельок якої-небудь речовини. *Масло, витікаючи із зазорів шаткунок підшипників, розбризкується*

на маленькі крапельки, утворюючи в катері двизгуну масляний туман (Автомоб., 1957, 63).

Сухий туман *диал. сухий*.

◇ **Мов** (немає, як і т. ін.) у т. мні: а) (із сл. бачити, пам'ятати, уявлятися і т. ін.) неясно, невиразно. *Бачити, мов у тумані*; б) (із сл. жити, іти, бути і т. ін.) неввіра но сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. *Ми [учні] жили весь час, мов у тумані* (Фр., IV, 1950, 225); *Думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться жити під одним дахом, Прозор, мов у тумані, підійшов до невисокого паркана* (Шнян, Балавда, 1957, 26); *Серце крав нестерпний біль... Мов у чаду, в тумані я...* (Сос., II, 1958, 479); *Напускаті (напустіти, підпускаті, підпустіти і т. ін.) туману (розм. туману)*; *Пускаті (пустіти) туман* (туману, розм. туману) [в бчі (у вічі)]; *Перті туманів в бчі, діал.* — говорити що-небудь неправдиве або невиразне, малозрозуміле, щоб приховати істину чи заплутати щось; робити що-небудь заплутаним, неясним. [Павленко:] *Березняк взагалі крутивертєвич [крутії], а тут, як на лито, такого туману підпустив, що на що вже я мастак на ці діла — протє нічогісінько не второпаю* (Крот., Вибр., 1959, 505); — *Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро. — Що за охота тобі мене морочити? То заговорили бучім щиро, то знов туман у вічі пустиш* (П. Куліш, Вибр., 1969, 149); *Туман в очах*: а) *хтось погано бачить*; б) у когось невиразний погляд. [Демко:] *Придивись мені в вічі гарненько і згадай, про віщо я думаю?* [Вареняк:] *Туман, туман в очах, не зрозумію ваших дум!* (Кроп., II, 1958, 222); *І в тих очах бажань без краю, І в тих очах туман і муть* (Сос., I, 1957, 406); *Туман застелив (застелів) бчі* — комусь темніє в очах від хвилювання, сильного болю, потьмарення свідомості тощо. *Спогади вилки, якийсь туман застелив очі, Софія низько похилилась і затумила очі хусточкою* (Л. Укр., III, 1952, 534); *Маруся почула, як крутиться у неї голова, як туман застелив очі...* (Хотк., II, 1966, 119); *Ніж, удавшись тіло, розірвав його далі. Очі мої застелив туман, але я бачу її — мою рану — і чую урадливий білз* (Ю. Янов., II, 1958, 128); *Туман у голові* — хтось відчуває легке потьмарення свідомості (через втому, недугу і т. ін.). — *Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко* (Кочуб., I, 1955, 208); *Сидиш, вилушчиши баньку, як дурна... у голові — туман, під серцем — мов лідко ворухиється* (Мирний, I, 1954, 86); *Укритися туманом*; *Тоніти в тумані* — ставати невиразним, нечітким, забуватися. *Минуло все, неначе снилось; Далеко десь туманом вкрилось, Не буде знов* (Гл., Вибр., 1951, 87); *Лиш іноді про дні атак Ти згадуєш у ніч безсонну... Але згадки уже сумні, Я минуло тоне в тумані...* (Сос., I, 1957, 468).

2. перен., чого, який і без додатка. Про те, що утруднює бачення, перешкоджає добре бачити. *Запалакана, кризь сліз туман заусміталась [Ганна] гоже* (Дор., Три богатирі, 1959, 68); // Про те, що перешкоджає правильному сприйманню дійсності (хвбні твердження, помилкові уявлення і т. ін.). *Щодо самого Ренана, то декі студентини його читають і що з того читання виносять, того не знаю..., але що те читання не всіх вирятувало від полієсько-розкольніцького туману, це я... знаю* (Л. Укр., V, 1956, 142); *Гайдамаки... — це ті ж самі солдати й офіцери російської армії... Тільки націоналістичний туман замутив їмню... свідомість* (Довж., I, 1958, 37).

3. перен. Про що-небудь невиразне, нечітке, заплутане (розповідь, думку, зміст твору, якісь відомості і т. ін.), яке важко зрозуміти, в якому важко розібратися. *2 книжка «Вісника» нечітка, особливо белетрис-*

тика. «Туман Кониського — справді туман (Коцюб., III, 1956, 190); Філософські концепції Гречкуна частенько віддавали туманом, було в них немало і дивацтва (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 107); У нас нема ще розробленої в деталях біографії Панааса Мирного, але туман, що оповиває колись його особу, розвіявся (Від давнин., I, 1960, 342).

4. розм. Івні або найдрібніші крапельки роси на металевій, дерев'яній та інших поверхнях, що з'являються від холоду. Кайло відкрилося туманом, і холодну дерев'яну ручку було чутти навіть крізь рукавиці (Тют., Вир, 1964, 481); // Слизкий пилор (на плодах, рослинах). Бубки [ягоди] дрібні, зелені, це ще тільки буде, що їхні виворогати туюо вилляються соком, .. туманом візьмуться, і вкнутимуть налітні грона весь куц/донизу (Гончар, Трощка, 1963, 50).

5. мн. туманій, розм. Те саме, що дурень. — Такі всі тумани, в найменшоу дрібницію до мене йдуть. Тут роздерлося, тут чогось бракує, тут се зробиш, там те, — ніколи жадне власним розумом не розбере, а все до мене! (Фр., VII, 1951, 168); Де зберуться два-три дурні, Безпросвітні тумани, Зараз кажуть, що на світі Наймудріші — то вони (Крим., Вибр., 1965, 214); — Певно, інші розумніші від мене. Їм вистачить раз прочитати та й умиють. А я йолою і туман. Де мені братися до науки?! (Март., Тв., 1954, 241).

6. мн. туманій, розм. Сорт кавунів. Хрипко перекупувалися засмаглі люди, що перекидали на берег неймовірні піраміди кавунів. Міцні, як дзвін, «тумани», цютливі «рабчикки», ніжні «монастирї» (Мик., II, 1957, 189); Комірникові довелося полізти на горище й одрити з сіна кавунів, темнокірих й соковитих «туманів» (Автом., Щастя., 1959, 130).

ТУМАН², а, ч. Грошова одиниця Ірану, що була в обігу до 1932 р.

ТУМАНЕЦЬ, нцію, ч. Зменш. до туман¹ 1, 4, 6. Ось і рібесенький туманець пав на річенку (Кв.-Оси., II, 1956, 41); З яру повеє туманець (Бабляк, Вишня, сад, 1960, 77); *У порвін. Кора [осокорій].. ледь-ледь бралася береженою світло-сірою, мов туманець на житі, прозеленню (Стельмах, I, 1962, 216).

ТУМАНІТИ, іню, аніш, недок., Perez. 1. Робити щось непрозорим або невиразним. Свічка зовсім нагоріла: довий зніт, кале палець, виглядає в сильної горошини світу і туманить і без того сумні померки тати (Мирний, III, 1954, 339); Ах, вітре осікний, Туманиш Недаюно ясний видвокруг (Дор., Серед степу., 1952, 93).

2. Застилати, заволікати очі або потьмарювати зір, погляд, очі (про слози і т. ін.). Сльози туманили їй очі, але вона гордо, болісно асунула брови і зважливо одвернула од вікна (Л. Укр., III, 1952, 583); Чад туманиє очі (Хотк., II, 1966, 193); Важкі спомини сирють у голові, туманять зір (Зар., Світло, 1961, 16); Віль стискує горло, туманиє очі (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 27).

3. Perez., Perez. у сполуч. із сл. г о л о в а, р о з у м. Позбавляти ясності думки, злегка потьмарювати свідомість (про хвилювання, сильний біль і т. ін.). Слова мішались в поцілунках і туманили обох так само, як і поцілунки... (Гр., II, 1963, 132); У нас там, на гордаз, нагне кропом У сиві ранки; конопляний дур Аж еолову туманив (Рильський, III, 1961, 294); Голову туманив легкий хміль (Ткач, Плем'я., 1961, 174); // Перешкоджати правильному сприйняттю дійсності, нав'язуючи, поширюючи хибні твердження, помилкові уявлення і т. ін. [С т е п а н:] В тежрялі бродить, і вас, як сніпце, напасники куди хтять плають, .. туманять ваш бідний розум страхами (Стар., Вибр., 1959, 385); — Мотрел! це туман те голови мові: розкажи по-люд-

ськи, — що там таке? (Мирний, I, 1949, 135); — Вони [робітники] починають розуміти, що їх дово дурили, туманили їм голову всякими казками (Кол., Терев., 1959, 354); // Дурити, морочити кого-небудь. Ми, дітчата, ізглядують: чого там панькоу нашої не наче-но! а найбільш, баця, людей туманити! (Вовчок, I, 1955, 105); Стяйть бідне циганятко, Холод каменить, А старий пішов до тати Людей туманити (Рудан., Тв., 1959, 170); // Робити невиразним, нечітким. Пошуки своєї манери несумісні з манірністю. Адже манірність не тільки туманить зміст, вона несе фальш, неприродність, кокетування словом (Літ. Укр., 22.X 1965, 3).

ТУМАНІТИСЯ, аніться, недок. 1. Покриватися, огортатися туманом, ставати туманним. Туманяться діброви, і примєрк виповня високий бір сосновий (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 33); // безос. З'являється (про туман). Озі змаритья, туманяться, став дощ накрапати (Україна., I, 1960, 342); Сіріє... Над озером туманяться... (Вишня, II, 1956, 217); // Бути туманним. Над далеким білим простором одноканітною повстиную туманяться тихий день (Панч, I, 1956, 221); Ще сонце тільки-тільки підвело свій вінець, ще сиво і сильне туманились роси, коли мене розбудив тато (Стельмах, Шедрий вечір, 1967, 78); // Виднітися в тумані; виднітися, як у тумані, як крізь туман. Вже обсина зоря свої вічки, на гори сходить вечір ніжнокрилий, туманяться далекі вітраки, і синню покриваються мовила (Сос., II, 1958, 346); Дніпро лежав під кручею, вшшу, і далі за ним туманилась (Перв., II, 1958, 193).

2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі). Орієт зскакує з лави, очі її туманяться слізьми, лице горить, як у сьвіні (Тют., Вир, 1964, 97); Антон Тимофійович повлітно підійшов до столика, обережно взяв коробочку, виїняв медаль, довог дивиться. Туманяться його зір (Зар., Антої, 1962, 246); — Недай же не стомляються ваші руки, не туманяться зір і буде ясним розум, щоб наш корабель завжди йшов заданим курсом (Логв., Давні рани, 1961, 26).

◇ В голові туманіється (туманілося), безос.; Голова туманіється (туманілася) — хтось втрачає (втрачав) ясність думки, здатність виразно сирійняти навколишнє (від хвилювання, сильного болю і т. ін.). Від випитого, а ще більше від пережитих страхів туманилося в голові (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 158); Уже відові нестает снаги, вже серце ступає в грудях важко і глузо, туманяться голова (Мик., II, 1957, 316); У Зільки туманилась голова. Вона відчувала його сильві гарячі доліві на своїх плечах, чула бестямний шеніт (Шаян, Балада, 1957, 128); Розум туманіється — те саме, що Розум туманіє (див. рбзум).

ТУМАНІЩЕ, а, ч. Збільш. до туман² 1, 5. Туманище розлієся такий, що на будинку по той бік вулиці й вікна позникали (Шовк., Людина., 1962, 47); — От іще туманище! — скрикнула паві, обертаючись оп'ять [знову] до нього (Фр., VII, 1951, 168).

ТУМАНІТИ, ію, ішч, недок. 1. Покриватися, огортатися туманом, ставати туманним. Потім краплі впади теплі, туманів далина (Рудь, Дон зорі, 1958, 106); Туманіє і губиться в долині село (Цюпа, Назустріч., 1958, 11); // Виднітися в тумані; виднітися, як у тумані, як крізь туман. Він зупинився, щоб іще трішечки помилуватися Бєвою горою, яка туманила у світлаковім примєрку (Тют., Вир, 1964, 110); Сонце туманло від димів (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 213); // Perez. Ставати невиразним, нечітким; забуватися. Він поглядає на біломармурове плече Зєсі, на профіль її лица і почу-

ває, що вона панує тепер в його серці, що вид Гані усе далі й далі одсувається, туманів (Н.-Лев., I, 1956, 298); Туманів образ бабусі... (Сос., I, 1957, 241).

2. Застілятися, заволодітися слізьми (про очі) або потягуватися (про вір, погляд, очі). Мати порасться коло печі, очі її тьмаряться, туманіють (Вас., I, 1959, 325); [Г а д ю к а:] І мої вже вука глухнуть, туманіють очі... (Кроп., V, 1959, 546); Очі в нього туманіють, дих [подих] гарячий і швидкий... (Сос., I, 1957, 386); // у сполуч. із сл. о ч і, безос. Пекла в серці скорботи, туманіло в очах (Кучер, Дорога..., 1958, 94); Від хвилювання спірало віддих, туманіло в очах (Гур., Через замети, 1961, 8).

3. перен. Втратити здатність ясно мислити; чманіти. Живу... Дивлюсь, як тата валиться; чую, що й сама я пилем припадаю — якось дурнішаю, якось туманію (Вовчок, I, 1955, 278); Туманію ще більше. Ні сліду думки (Копюб., II, 1955, 255); Він аж туманіє від повноти свого щасливого почуття (Гончар, Тронка, 1963, 105).

◇ В голові туманіє (туманіло), безос.; Голова туманіє (туманіла) — хтось втрачає (втрачає) ясність думки, здатність виразно сприймати навколишнє (від хвилювання, сильного болю і т. ін.). Мені почало здаватися, що мене опалювала якась тонка паутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіло (Л. Укр., III, 1952, 604); В ньому прокинувся голод, дикий, непогамовний, незборимий голод, від якого темніє в очах, туманіє в голові (Загреб., Європа 45, 1959, 37); Туманіли голови, плунались п'яні язички рибалок (Шиян, Переможці, 1950, 16); Розум туманіє двоє розум.

4. Робитися тьмяним, мутніти, покриваючись інесем, найдрібнішими крапельками роси від холоду (про металеву, дерев'яну та інші поверхні). Пенсне його туманіє від морозу (Тют., Вир, 1964, 541); Туманіли вагони червоні, чорний привид гарматами гує (Сос., I, 1957, 149).

5. перен. Ставати похмурим, невеселим. Лице Петра Івановича туманіє, змуриться ясне чоло (Думки про вєатр, 1955, 34).

◇ Тумію туманіти, заст.— бути в дуже похмурому, пригніченому настрої. — Пішла б краще в садок, подивилася по видноті на се місце, де ціле літо прийдеться літувати, ніж отут тумію туманіш (Мирвий, III, 1954, 313).

ТУМАННИЙ, а, е. 1. Прикм. до туман¹ і; який складається в туману, утворений туманом. Часами вітер прохи підіймає над морем туман, але швидко туманна мряка знову обернула все (Трубя., Хатина..., 1934, 29); Мокрий сніг повалив в туманної каламуті суцільною липучою масою (Мур., Свіжє повітря..., 1962, 93).

2. Покритий, оповитий туманом. Вже повасли неба чорні грані, потонуло десь крило зорі. Я віду на вулиці туманні, де жеврють жовті літтарі (Сос., II, 1958, 102); Ганка відсвіта палали по туманному полю, як овеснича кочовиків (Гончар, III, 1959, 272); // З туманом, туманами. У сірому туманному світланку загоріє бій (Ю. Янов., II, 1958, 228); Вечір спадає туманний (Смоліч, II, 1958, 30); // Насичений туманом. Чи то від незвички, чи від воєного, туманного повітря наморочитьсь голова (Збан., Єдина, 1959, 103).

3. Який видніється в тумані; який видніється, як у тумані, як крізь туман. З'явилися постаті туманні в полі, Пообіймались білими руками (Л. Укр., IV, 1954, 117); Присівши на пеньку, серед поляни, Я розглядав видобисько туманне (Рильський, I, 1960, 173); // Який невизначно, неявно уявляється (про мвнуле, майбутнє і т. ін.). Помертвого життя не хочу я собі. Туманне «тамо» подобатись не може, «Загробний світ» спірит-

ський — боронь боже! (Л. Укр., I, 1951, 98); Згадки маленької Лукії про її перші роки в притулку туманні й неясні (Донч., III, 1956, 20); З туманної далечини столять дійшли до нас відомості про емігратського фараона Рамесса II (Наука., 6, 1966, 45).

4. Позбавлений ясності; тьмянний, мутний. Над Петербургом туманний місяць недбало розсівав своє полем сніг до самого сонця, туманного, завичреного клубками сухої снігової куряви (Гончар, II, 1959, 129); // Потьмарений, позбавлений певного виразу (про вір, погляд, очі). Як радісно тила Оксана [дух повстанця, де громом в царський трон ударив береголь, бо бачила не раз в накурених шпиталі од болю і страждань туманний брата зор [вір]... (Сос., I, 1957, 290); Воно [дитя] тільки дивиться оєнятами, туманними від болю (Гончар, Тронка, 1963, 303).

5. перен. Невизначний, нечіткий. Поняття про нове соціальне й культурне життя має [Синявін] надто туманне (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); Про село вона мала досить туманне уявлення, бо бачила його лише з вікна залізничного вагона (Добр., Тече річка..., 1961, 8); // Який не має чітко вираженого змісту; неврозумілий, заплутаний. Він [роман] трохи розтажнений, єсть багато схожих між собою уступів, зайвих діалогів, де-не-де туманні, малозрозумілі і довгі речення (Л. Укр., V, 1956, 43); Спадає на думку Тоні трохи таємничі, туманні історія взаємин голови робіткому Лукії та капітана Дорошенка (Гончар, Тронка, 1963, 49); Безагметовна вишуканість слова, прагнення до туманних зєоротів... ніколи не були властиві майстрам (Рад. літ-во, 7, 1967, 40).

ТУМАННІСТЬ, ності, ж. 1. Скупчення туману (див. туман¹ 1). Волозатий туман стелився над Дніпром. І тільки там, де перегатки, розгортаючи туманність, ярко горіли огні (Копюба, Нові береги, 1959, 53); Сіра холодна туманність диміла над порожніми полями й лісами (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 96).

2. перен. Невизначність, нечіткість, заплутаність чогонебудь. Як примітивізм і натуралізм, мистецтвоу протипоказана і зайва ускладненість, туманність вираження думки (Літ. Укр., 7.IV 1964, 3); За живописною простотою, конкретністю та живописною виразністю, відсутністю будь-якої романтичної туманності... картини природи у творчості Шевченка можна порівняти лише з пухляцькими пейзажами (Рад. літ-во, 9, 1965, 51); // Неясне, заплутане місце у мові і т. ін. Говорив Старов на цей раз досить ясно, без властивих йому туманностей (Гльч., Серце жде, 1939, 197).

3. астр. Зоряна система, що знаходиться на дуже великій віддалі від Землі і має вигляд туманної плями на небі. Туманність Андромеди; // Скупчення газу й пилу в космічному просторі. Міжзоряний простір не пустий. Він заповнений частинками газу й пилу. При достатній густині газо-пилові частинки утворюють великі туманності, які бувають світлими і темними (Наука., 9, 1964, 52).

△ Позагалактичні туманності див. позагалактичний; Планетарні туманності див. планетарний².

ТУМАННО. 1. Присл. до туманний 2—5. Сніг падає безшалено й різно, Туманно танули огні (Рильський, I, 1956, 29); Масовий характер революційного руху туманно, загально, але вже намічає свої шляхи (Еллан, II, 1958, 65); Дуже мало, туманно пам'ятає Валерик своїх батьків (Гончар, Таврія, 1952, 75); Він любив туманно висловлюватись (Жур., Звич. турботи, 1960, 43).

2. безос. присудк. сл. Про наявність туману. Було вітряно, туманно, безлюдно (Ю. Бєдзик, Альма матер, 1964, 141).

ТУМАНОГРАФ, а, ч. Прилад для вимірювання густини туману.

ТУМАНОЧОК, чку, ч., нар.-поет. Пестл. до туман * 1. *А від того туманочку світа ве видати... Тяжко-важко на чужині Родину зібрати* (Укр. лір. Псіні, 1958, 432); *Ні, не дави, туманочку! Сховай тільки в полі, Щоб ніхто не знав, не бачив Моєї неволі!* (Шевч., I, 1963, 308).

ТУМАНУВАТИЙ, а, в, розм. Дурнуватий, придуркуватий. *Він.. штуркає підпасича, троха тумануватого хлопчика* (Фр., VII, 1951, 75).

ТУМБА, н, ж. 1. Стовпчик біля тротуару або дороги. *Я сидів на тумбі, дивлячись, як підстрибують джоржі* (Горький, Дитинство, 1947, 172); *Він.. прицілився кудись з-за кам'яної тумби, дає чергу і стрибнув через озерозу до поручня набережної* (Гончар, III, 1959, 286); **У порівн. Уперся Юз, неначе тумба* (Еллан, I, 1958, 196); // *Металевий або залізобетонний грибоподібний стовпчик для кріплення суден швартовими канатами. — Ще заставляють князти зрушувати з місця, так ти подивися пильніше: яка там основа... Інший, довірливий, почне над тими тумбами тужитись, аж очі йому рогом вилазять* (Гончар, Тронка, 1963, 339).

2. Кругла дерев'яна споруда для наклеювання афіш, оголошень і т. ін. *На пуватій афішній тумбі білялі нещодавно наліплені папірці* (Дмит., Наречена, 1959, 49); *На круглій тумбі наклеєно кілька оголошень* (Пегльов., Хотинці, 1949, 181).

3. Невелика шафка для різноманітного використання. *На високій тумбі, в якій заховава була складна апаратура, стояла ота кубічна скляна банка з препаративним людським серцем* (Смолян, Прекр. катастр., 1956, 181). // *Підставка, підніжжя. Тумба гармати: Стартова тумба*; // *Ніжка верстака, круглого стола і т. ін. Столи були круглі або овальні з однією тумбою та прямокутні* (Нар. тв. та епн., 2, 1957, 78); // *Нижня частина цесьмового стола, туалетного столика і т. ін., що являє собою невисоку шафку звичайно з кількома шухлядами*.

ТУМБЛЕР, а, ч. Деталь в приладах, механізмах тощо для вмикання, перемикання чого-небудь. *Натискаючи різні кнопки, поєртаючи тумблери, вони керують процесом різання* (Роб. газ., 15.VII 1965, 1); *Кукудки.. клацну тумблером телевізора, ввімкнув апарат, гай нагрівається* (Загреб., День., 1964, 311).

ТУМБОЧКА, н, ж. 1. Невелика, невисока шафка, яку звичайно ставлять біля ліжка. *Біля самого ліжка на тумбочці стояв маленький кошик з свіжими синіми квітами* (Гончар, III, 1959, 320); *Після обіду й відпочинку курсанти, взявши в тумбочок підручники, йшли знову до класу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); *Прокинувся* [Говтар], *коли в кімнаті вже всі спали. Тільки на обідній його тумбочці під зеленим абажурчиком блимала лампочка* (Баш, Вибр., 1948, 50).

2. Те саме, що тумба 1, 3. *Челкаш перейшов через дорогу і сів на тумбочку проти дверей шинку* (Горький, Опов., перекл. Хуторяна, 1948, 16); *Андрій не пам'ятає, як він дійшов до трибуни, схожої на високу тумбочку* (Гур., Наша молодість, 1949, 138); *За сигналом суддівського свистка на стартові тумбочки стають всім спортсменом* (Веч. Київ, 23.XII 1968, 3).

ТУНГ, а, ч. Субтропічне дерево, з насіння якого добувається олія для технічних потреб. *Ленкоранська нівогана стала другим за значенням у Західній Грузії районом субтропічних культур в СРСР. У ній культивують чай, тунг, цитрусові* (Ек. теогр. СРСР, 1957, 335).

ТУНГОВИЙ, а, в. Прикм. до тунг. *Тунгове насіння*; // *Який добувається з тунга. Тунгова олія*.

ТУНГУС *див.* тунгуси.

ТУНГУСИ, ів, мн. (одн. тунгус, а, ч.; тунгуска, п, ж.). Застаріла назва евенків. *Словаки везуть туристів на човнах назад сліве до самої Щавиці. Ці човни допотопної конструкції тут зумт малярськими, але достоту такими човнами і теперчки плавають тунгуси коло Іркутська на Ангарі* (Н.-Лев., II, 1956, 416).

ТУНГУСКА *див.* тунгуси.

ТУНГУСЬКИЙ, а, в. Прикм. до тунгуси. *Стародавні плодonoсні сади виявлено на Далекому Сході. На думку вчених, вони були закладені тунгуськими племенами 700—900 років тому* (Веч. Київ, 20.XI 1967, 4).

ТУНДРА, н, ж. Південна зона арктичного поясу земної кулі — безлісий простір з суворим кліматом, вічною мерзлотою, бідною рослинністю, серед якої переважають мохи й лишайники. *У тундрі ще лежав глибокий сніг* (Панч, Іду, 1946, 44); *Хто перемаже бездоріжжя, тисячі кілометрів тундри або непрохідної тайги?* Літак.. I (Донч., I, 1956, 66).

ТУНДРОВИЙ, а, в. Прикм. до тундра. *Тисячі гусей прилітають в теплий край і виводять гусенят у долині Воркути та по берегах тундрових озер і струмка* (Багмут, Опов., 1959, 47); // *Власт. тундрі, який живе або росте в тундрі. Тундрові овки вимжу передусім полюють на зворих оленів і тим самим проводять природний добір, оберігаючи фауну від виродження* (Наука., 9, 1968, 57); *Тундрова рослинність*.

ТУНЕЛЕБУДІВНИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює на будівництві тунелю. *Коли перед тунелебудівниками країни було поставлено завдання перейти від часових тюбінгів на збірний залізобетон, кияки першими почали цю справу* (Веч. Київ, 6.V 1958, 2).

ТУНЕЛЕБУДУВАННЯ, я, с. Спорудження тунелів. *У практиці тунелебудування прокладають підвідні, робочі, основні й головні полігонометричні ходи* (Інк. геод., 1959, 396).

ТУНЕЛЬ, ю, ч. Споруда у формі наскрізного проходу під землею або в горах (для транспорту, пішоходів, каналу, підземних комунікацій тощо). *Тунель і дим влетів мені в вікно гіркою змарою* (Л. Укр., I, 1951, 235); *Гримлячи в тунелях, наш ешелон пролітає ті самі міжгор'я, де торік були наші вояки* (Гончар, III, 1959, 339); *Микола йде.. довгим підземним тунелем на глибині п'ятисот метрів під землею* (Ткач, Плем'я., 1961, 209); *Вони минули портові шлагбауми, пройшли холодний гучний тунель поплід мостом, вийшли на річку вулиці* (Мик., II, 1957, 319); **У порівн. Доріжка ніби пірнала в густий старий садок, як у тунель, пробитий в густому гіллі* (Н.-Лев., IV, 1956, 89); // *перек. Довгий прохід, утворений чим-небудь. Провулок був вузький, дерева поспліталися над ним гілками, утворивши низкий зелений тунель* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 43).

ТУНЕЛЬНИЙ, а, в. Прикм. до тунель. [С т е п а н:] *Це ж він під час наступу наших військ першим проник сюди з того берега. Тунельним ходом* (Баш, П'єсв, 1958, 78).

△ **Тунельна піч** — промислова піч з робочим простором, схожим на тунель. *Вмілі руки.. укладають на транспортер цеглу-сирець, яка виходить суцільною стрічкою в преса. Її розрізують, сушать у тунельних печах і потім випалюють* (Веч. Київ, 27.IV 1961, 1).

ТУНЕЛЬНИК, а, ч. Фахівець у галузі прокладання тунелів.

ТУНЕЦЬ, нпб, ч. Велика промислова хижка риба роду тунцевих, що живе в теплих морях. *Особливо багато тунців водиться в екваторіальній частині Атлантики* (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4); *Тунець досягає 2—2,5 метра довжини, а важить 300—400 кілограмів* (Веч. Київ, 19.I 1968, 4).

ТУНІКА¹, и, ж. Одяг стародавніх римлян, вид сорочки з короткими рукавами або без рукавів. *Одичмяться двері, і сторожа вводить скованого Руфіна, в самій туніці, без тоги* (Л. Укр., II, 1951, 434); // *Про верхній одяг вільного крою. Отроки і Свічковасе приносять Яро-славої кольчугу, шолом, щит. Він знімає корону, верхню туніку і починає об'ягатись з допомогою отроків і Свічкова-са, який між іншим бинтує князю праву ногу* (Коч., П'єси, 1951, 99).

ТУНІКА², и, ж. 1. зоол. Складка шкіри у деяких безхребетних тварин, яка оперізує тіло.

2. бот. Зовнішній шар конусоподібної верхівки рослини, який складається з утворювальної тканини.

ТУНЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тунцець.

2. у знач. ім. тунцеві, вих, мн. Родина агравних риб, що живуть у теплих морях.

ТУП, ТУП-ТУП, ТУП-ТУП, виг. 1. Звукослідування, що означає звук від ходіння, бігу. *Аж чую: «туп-туп!» Шкандибають два мули* (Крим., Вибр., 1965, 40); *Щось щецетала Гашка ранково, потім побігла з циберками повними, ногами тими, як кізонька: туп-туп, туп-туп...* (Головко, I, 1957, 209); // у знач. ім. Тупання. *Розлога долина Вся червоніє од міді, від тупу численного люду Тяжко будити* (Зеров, Вибр., 1966, 167).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тупати, тупнути. *Ой приїзав [козак] під ворота, Кінь коюю туп, туп! «Вийди, вийди, чорнява, Бо я вже тут, тут!»* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 59); *Туп, туп ніженька-ками! Цок, цок підніжками!* (Барв., Опов., 1902, 445); *Цап відскочи... туп ногами!* (С. Ол., Вибр., 1959, 159); *Дай, Маринко, мамі ручку, тупу-тупу ніжками* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

ТУПА, і, ж., розм. Те саме, що ступа. *Тихо й рано було, як Остап уїзав у місто, так ще тихо, що його кінь вороний тупюво своєю обуджає людей* (Вовчок, I, 1955, 331).

ТУПАК, а, ч. 1. Велика тупа сокира; // Затуплене знаряддя (про ніж, сокиру і т. ін.).

2. перен., розм. Про тупу, розумово обмежену людину. — *Нечуї, обмежені тупаки. Сліпі кроти. Не зміють вони підійти до дитини!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354).

ТУПАНИНА, и, ж. Часте тупання або тупання багатьох. *Через який час до Василя виразно донісся крик па-ничів, тупанина ногами* (Мирний, IV, 1955, 198).

ТУПАННЯ, я, с. Дія за знач. тупати і звуки, утворювані цією дією. *Дитячі вигуки, регіт молоді, тупання здарових ніг у танці... зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму* (Кочуб., I, 1955, 233); *Зрештою на-рубок почує тупання сівки і вбиге відкрити ворота* (Галан, Гори..., 1956, 153); *Не могла [Тетяна Василівна] заснути цілу ніч, ждала... дрижала від лихомакко-вого очікування, прислухалася до тупання внизу, до гололіє* (Загреб., День..., 1964, 111).

ТУПАТИ, ак, асп, недок. 1. Бити ногою (ногами) об підлогу, землю. *Тунає [Лісовик] зо злості ногою і ламає в тріскок свого цінка* (Л. Укр., III, 1952, 250); *Орлик сердито заржає, ще й тупає копитом у землю* (Тич., I, 1957, 274); *Саранчук змерз уже так, що став на снігу кобіними тупати* (Головко, II, 1957, 353); *Було чути, як він старанно обтрушував сніг, тупаючи ваянками* (Жур., Звич. турботи, 1960, 95); *Танцював він, втягнувши голову в плечі, тунає ногою на одному місці або дригає то назад, то вперед, бажачи, очевидно, на-смішити* (Тют., Вир, 1964, 209); // на кого. Дуже сердитися, гніватися на когось, б'ючи ногами (ногою) об підлогу, землю. *Вимальовували його дужки розквітаючого Василя Семеновича, котрий тунає на його, Ларченка,*

ногами за те, що «впустив» бунт... (Мирний, I, 1949, 304).

2. Стукати ногами під час ходіння, бігу і т. ін. *Ні-хто не грюкає так дверима, не тунає черевниками, як Горбенко* (Грим., Подробиці..., 1956, 17); // Слупати з глухим звуком (про ноги). *Блакитні, білі й червоні майки колом заповнюють стрільбище. Миготять труси, і десятки голів ніг глухо тунають дерев'яним помостом* (Донч., II, 1956, 310).

3. розм. Іти, ходити взагалі. *Я хоч вже і притомля-лася, та не признаюсь,— тунаю...* (Вовчок, VI, 1956, 310); *І от Лисиче. Іду я пішки. Огни заводу простяглись. Це тут мої маленькі ніжки по рейках тупали колись* (Сос., II, 1958, 426); // Переступати з ноги на ногу (на одному місці). *Каленки тупає на місці, кри-вие сердито рот* (Кочуб., II, 1955, 200); // Бути на во-гах. — *Як день, як ніч,— раз у раз тупаю та працюю* (Барв., Опов., 1902, 193); *Невсипуца з неї хазайка була; цілісінський вона день було тупає — порастає коло гос-поди* (Вовчок, VI, 1956, 218).

4. коло (біля)кого — чого, розм. Доглядати кого-, що-небудь. — *Таке мале діча, возм той стучок перуо не-спілий, а мусить змалку тупати коло сточки...* (Кос., Новела, 1962, 122).

ТУПЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до тупій 1, 2. *Старшенька [дівчинка] — біленька, носик тупенький, а брів то й не видно* (Тич., I, 1957, 255).

ТУПЕЦЬ, пця, ч. Те саме, що тупак 1.

ТУПІЙ, а, б. 1. Який погано ріже, коле; не наго-стрений, недостатньо нагострений; протилежне го-с-т-р-и-й. *Такий тупий ніж, що й кисело не ріже* (Укр.-присл., 1955, 296); *Карпо ледве володає руками, морщина носа, кеначе сердися на свого важкого й тупого заступа* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Він пам'ятає шаблю гостру, а може, шерблену й тупу, блискучу й довгу, наче постріл у ночі тьм...* (Сос., I, 1958, 350).

2. Який не звужується або мало звужується, за-округлений на кінці. — *Ге-ге-ге! — вигинає білі крила Розбійник [гусак] і червоним тупим дзьобом халпає Давида за режінний гудзик свитини* (Стельмах, Хліб., 1959, 109); *Танк голосно заскреготав, підкинув довори тупе рило і... попово вперед* (Панч, В дорозі, 1959, 115).

△ **Тупий кут**, геом. — кут, більший 90°, більший від прямого.

3. перен. Який не має достатньої гостроти сприйняття, недостатньо розвинений (про розум, органи чуттів і т. ін.). *Що робить з тупим, як камінь, мізком, Чим розігнать нерушливість [непорушність] глузу?* (Граб., I, 1959, 595); *Тупий вір; Тупий слух; // із сл. г о л о в а. Нерозумний, дурнуватий. Знає також те загально, Що він [князь] і його підвладні.. мали вроду Голови тупі на диво* (Фр., XIII, 1954, 12).

4. перен. Розумово обмежений, некітливий, петя-муций. *Це синок дрогобицького крамаря, тупе, низько-лобе-створітня, з зашинок молодого бугая* (Кол., Тер-не..., 1959, 22); *В свій час царські тупі чиновники всіма засобами ставили перепони виїзду з народу Ломоно-сову* (Тич., III, 1957, 57); // до чого, в чому. Нездібний, нездатний до чогось. *Тупий до книжки, тяжкий на думання, він має велику өзоту до різних механічних праць* (Фр., VII, 1951, 296); *На співі, на привовори, на танці здатна [Савька]. А в роботі тупа* (Горд., Дівчина..., 1954, 201); // В якому проявляється розу-мова обмеженість. *Перед ним встав наче живий важкий директор з грубим застиглим обличчям, налитий ту-пою пизою* (Кочуб., II, 1955, 376); *Тупою самоповагою ваялося лице [Остапа]* (Горд., II, 1959, 214).

5. перен. Який характеризується притупленістю, не виражається бурхливо. *Дьяконов .. не знаходить у слов-*

му спустошеному серці нічого, крім тупого відчаю, зневіри у всьому й прокляття (Гончар, II, 1959, 439); Крайнюк давно вже забув, що таке страх. Його опанувала якась тупа голодна байдужість (Кучер, Голод, 1961, 161); // Який нічого не виражає, бездумний (про вираз обличчя, погляд і т. ін.). Демид сидів за столом, стиснувши голову руками, похлившись над листом, і тупим, нерозумним поглядом дивився в клаптик паперу (Гр., II, 1963, 36); Зінка.. стояла нерухома з німим і тупим поглядом (Головко, II, 1957, 176); Несла дивитися на кату: там за довгими столами сиділи безжальні, з тупими, п'яними обличчями куми (Кач., II, 1958, 14); // Який грунтується на нерозумності, обмеженості. Перед ними був грізний викривач (Т. Шевченко), який вращав словом жалюгідний у своєму мавпуванні усього чужоземного провінціалістичних панків і ліберальних на словах самодурів, здатних на будь-який глочин, на тупий і дикий деспотизм (Тулуб, В степу.., 1964, 48); Коли Калбіс у VI ст. до н. е. завоював Єгипет, його безглузда, тупа жорстокість не знала меж (Наука.., 10, 1965, 14).

6. Не гострий, ніякий (про біль). Нудьга в душі, ломота у кістках... Мене всього тупі обсіли боля... (Крим., Вибр., 1965, 69); Біля був такий тупий і неприємний, що Дорош не знав, як лягти, щоб заспокоїти його (Тют., Вир, 1964, 166); Він [поражений] ні про що не думає, нічого не відчуває, нічого, крім постійного тупого болю (Ков., Гарячі руки, 1960, 129).

7. Глухий, не давній (про звук). Вискотіла скрипка, узкалі легіниці [легіняки], витанцююючи й тупим звуком вибиваючи постолами (Хотк., II, 1966, 193); Нерчин.. не чує тупих ударів тенісних ракеток в м'ячі (Рябак, Час.., 1960, 18); Юрко прокинувся на якийсь незвичний для лісу тупий звук (Томч., Жмевяки, 1964, 276).

ТУПИК, а, ч. Північний морський птах з великим, стиснутим з боків дзьобом. Деякі.. птахи — люрик, чистик — єніздяться в щілинах поміж каміння, а тупики навіть ривть собі глибокі нори (Наука.., 8, 1966, 31).

ТУПИК, а́, ч. 1. Залізнична колія, що з'єднується з іншими коліями тільки одним кінцем, а з другого кінця обривається. Паровоз збив бар'єр, яким закінчувався тупик, врівався в землю й авалився набік (Донч., VI, 1957, 483); — Ешелон відправляється сьогодні, як тільки посунуться. Вдень його наказано тримати тут, бо це тупик (Загреб., Європа 45, 1959, 80); // рідко. Вулиця, провулок, що не мають наскрізного проходу, проїзду. В тупику приюкалаьної площі.. зводилась будівля наземної станції метрополітену (Хор., Місто.., 1962, 84); // рідко. Непроїждже, непрохідне місце; перешкода для проїзду, проходу. Ще до початку бою удари авіації було зруйновано всі колії... одразу перетворилася [станція] на величезний тупик (Гончар, III, 1959, 376); Хортиця була своєрідним природним тупиком на Дніпрі, вище за течією його перетинали грізні пороги (Наука.., 8, 1967, 45).

2. перек., рідко. Безвихідне становище; безвихідь. Тільки пролетарська, соціалістична революція може вивести людство з тупика, створеного імперіалізмом та імперіалістичними війнами (Ленін, 32, 1972, 138); Його життєвий шлях теж був уткнувся в тупик (Кучер, Голод, 1961, 433).

ТУПИКОВИЙ, а, е. Прикм. до тупик. Тупикові яйця. ТУПИКОВИЙ, а, е. Прикм. до тупіак 1. В душі тупиковий завалу.. стояли рядами парусинової, сляжі на карусельки, грибки (Гончар, Таврія, 1952, 80).

ТУПИТИ, тупілю, тупіти; мн. туплять; недок., перек. Робити тупим (у 1 знач.). Пострижемося ж у ласкє!

Та ревностно в новій лізрєї Заходимось царів любить Шкодє і оливо тупить (Шевч., II, 1963, 96); Шаблюку свою Козак Мамай гострив щодня. Гострив щодня, бо й тупив щодня, від квітєи усяких одбиваючись (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 8).

ТУПИТИСЯ, тупиться; мн. тупляться; недок. Ставати тупим (у 1 знач.); тупіти. В усіх закапелках вагона дрібно подвояювали збиті заробітчанські кости, що тупились і скошувались у чужих.. степак (Стельмах, I, 1962, 608); Щоб леза стругальних інструментів не тупились так швидко, рекомендується образу після правки.. постругати ними одну-п'ятори хвилини (Гурток «Умліи руки..», 1955, 65).

ТУПИЦЯ, і. 1. ж. Те саме, що тупіак 1. Як добре лезе, так і тупиця січе (Номис, 1864, № 7362).

2. ч. і ж., розм. Про тупу, розумово обмежену людину. Голова вдаяє собі разом тупиця і гординя (П. Куліш, Вибр., 1969, 294); Не розуміючи того, що це етома і що ця етома ослабила пам'ять, він нарікає на себе, обзиває себе тупицею, нездарою (Тют., Вир, 1964, 52).

ТУПИСТЬ, пості, ж. Якість за знач. тупий 1, 2 і властивість за знач. тупий 3—5. Фразерство тільки запорошує очі, засліплює свідомість, зміцнює стару тупість, косність, рутину капіталізму, парламентаризму, буржуазної демократії (Ленін, 38, 1973, 374); Салтиков-Щедрін, сатирично розкриваючи тупість і реакційність самодержавно-бюрократичного апарату царської Росії,.. створює алегоричні образи міста Глухова (Деякі п'ят. поет. майстри.., 1956, 26); Даша дивилась на його тонке, але гаряч проймає п'януватотою [п'януватотою] тупістю обличчя зі змішаним почуттям жалю, образи й екієу (Жур., Даша, 1961, 5).

ТУПИТ, поту, ч. Звуки від ударів ніг об землю, підлогу тощо при ходьбі, бігові і т. ін., а також самі ці удари. Кінський тупіт загмирав удалини і врешті зовсім затих (Кочуб., I, 1955, 346); Знову заграла музика й знову задуділа долізка від тупоту п'яних ніг (Хотк., I, 1966, 64); Хтось — чула — знаєся, кричав хтось. Уже й на вигоні вона, а вгаду тупіт чобіт і крик (Головко, II, 1957, 177); Тут усі почули неймовірний тупіт (Донч., VI, 1957, 41); Віжки блискулі й батіє у руки взяла Навсікая, Лунко зльоснула ним, і в тупотом мули побігли (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 115); Вся хата розлягалася від смігу, вереску і тупоту (Стельмах, I, 1962, 87).

ТУПИТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати тупим (у 1 знач.); тупитися. На радзьяському Далекому Сході росте берега Шмідта.. Березу не бере навіть куля, а найгостріша сакура тупіє після 2—3 ударів (Веч. Київ, 19. II 1969, 4).

2. перек. Переходите в став отупіня, ставати некмітливим, мало сприйнятливим, тупим. Поза цієї пиховитою дужкою роїлася друга.. від неї золонув мозок, тупіла голова (Ле, Навляйко, 1957, 263); Він задивлявся від муки і в кожному днєж все більше тупіє, іноді навіть здавалося, що підходить до порогу божевілья (Стельмах, II, 1962, 228).

ТУПИШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати тупим, тупішим.

ТУПКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Переступати з ноги на ногу на одному місці. Біля церкви зупинили всі. Старшини зайшли всередину, а воики тупкали ногами, ініи товпилися біля кузонь, грієся (Ірчан, II, 1958, 232).

ТУПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тупати. Гнат.. тупнує ногами об підлогу, оббиваючи грізюку (Тют., Вир, 1964, 33); Іван тупнує на місці, виставив ногу, струснує усім тілом і поплиє в легкім гуцульськїм танці

(Кочуб., II, 1955, 348); Баба раптом розгнівалася й тупнула на діда ногою (Ю. Янов., I, 1954, 110).

ТУПО. Присл. до тупий. *Твої слова мені, як ніж, що тупо так проходить в горло...* (Сос., I, 1957, 233); *Вчився [Шимек] зразу тупо: голова, забита змалечку тяжкою нуждою, не швидко могла приспособитись [присотсуватися] до приймання шкільної науки* (Фр., II, 1950, 142); *Остал вліп у вікно, нудно, тупо позирає на заболочене... подвір'я* (Горд., II, 1959, 320); — *Буду змирати в голоду... буду змирати з голоду, — тупо твердила [Маруся] собі в душі і не брала нічого до уст* (Хотк., II, 1966, 238); *У нього ревматизм крутих ноги, і дід болясно прислухався до німого ниття, до раптового поштрикування, яке то гостро, то тупо підпалювало боєм його тіло* (Гуц., Скулана..., 1965, 9); — *В кімнаті по-гадючому смичить старосвітський годинник і починає тупо відбивати години* (Стельмах, I, 1962, 415).

ТУПО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тупий у 2 знач., напр.: тупоконічний, тупокрільий, туполистий і т. ін.

ТУПОГОЛОВИЙ, а, е, розм. Нерозумний, некмітливий; туполобий. *Тупоголовий учень; // у знач. ім. тупоголовий, вого, ч. Нерозумна, некмітлива людина. — Любий товаришу, ваш винахід проб'є тім'я тупоголовим* (Довч., II, 1956, 335).

ТУПОГОЛОВІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. тупоголовий.

ТУПОДУМ, а, ч. Той, хто повільно думає, змірковує, вирішує.

ТУПОДУМНИЙ, а, е. Який повільно думає, змірковує, вирішує. *Навіть туподумні царські цензори... висловлювалися, що Голяк чим твором [«Мертві душі»], самою його темою повстає проти кріпосного права* (Рильський, III, 1955, 218).

ТУПОДУМНІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. туподумний. *Особливо намагався підкреслити свою тямучість, а його [Кавушевича] туподумність Бужало [Кочуба, Нові береги, 1959, 107].*

ТУПОКУТНИЙ, а, е. У геометрії — який має тупий кут. *Трикутники бувають гострокутні, коли всі кути гострі, прямокутні, коли серед кутів є прямих, і тупокутні... коли серед кутів є тупий* (Геом., I, 1956, 20).

ТУПОЛОБИЙ, а, е, розм. Нерозумний, некмітливий; тупоголовий.

ТУПОЛОБІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. туполобий.

ТУПОНОСИЙ, а, е. 1. Який має тупий, широкий ніс (про людину, тварину). *Тупоноси риби.*

2. Який має тупу, широку передню частину (про предмет). *Ходили вовводи... у добрих чоботях. Дружинники — в... тупоносах черевиких з довгими ремінцями, що закручувалися навкруг ноги* (Скл., Святослав, 1959, 121); *З гуркотом проповіла на тупоносах тязгача батарея гармат* (Перв., Дикий мед, 1963, 453); *Тупоносі, відліти в Австрії бандитські кулі вирвали душу з груди [Василія], і десь летить вона між білими остигшими змарками до самого сонця* (Стельмах, II, 1962, 10); *На коліях, найвищисше тупоносами кулеметами... стояли, наче якісь гимери, важкі, присадкуваті сіро-зелені споруди* (Юхвід, Оля, 1959, 290).

ТУПОНУТИ, ну, неш, док. Підсил. до тупнути.

ТУПОРЯЛИЙ, а, е. 1. Який має тупе, широке рило, тупу, широку морду. *Капітан посмігався і показує фото... тупорилого, клопачого здоровенного пса* (Рад. Укр., 20. VI 1962, 3); *Тупорила золота рибка з великими прозорими вусами підпливала до скла* (Собко, Зол. крила, 1950, 96).

2. перен., зневажл. Нерозумний, некмітливий, дурний. *Так оце то та богиня! Лишенько з тобою. А я,*

дурний, не бачивши Тебе, цяце, й разу, Та й виріш тупорилим Твоїм віршемазам [віршомазам] (Шевч., I, 1963, 244); [Печарця:] Та й Євдокія Василівна... (Затинається). [Храпко:] Що, і та, тупорила, проти мене? Куди ж уже тій з її курячим мозком (Мирний, V, 1955, 163).

3. розм. Який має тупу, широку передню частину (про предмет). *На самій верхівці валу бовваніла тупорила гармата* (Добр., Очак. розмір, 1965, 330); *Над морем, край високої кручі, стояли тупорилі німецькі танки з чорними павукастими хрестами* (Кучер, Голод, 1961, 209).

ТУПОТАННЯ, я, с. Дія за знач. тупотати і звуки, утворювані цією дією. *Чулося одне глухе тупотання... серед широкого майдану* (Мирний, IV, 1955, 60).

ТУПОТАТИ див. тупотіти.

ТУПОТІННЯ, я, с. Дія за знач. тупотіти і звуки, утворювані цією дією. *Здалека чутино рег юрби і тупотіння її ніг* (Л. Укр., III, 1952, 317); *Дзвенить земля од тупотіння, а повітря од гомону. В кімнату впирається цілий гурт шкільної молоді* (Вас., Невібр. тв., 1941, 235); *Долетіло тупотіння коней, зарипів віз, галляска батіє* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 64); *На ганку почулося тупотіння ніг* (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 71).

ТУПОТІТИ, очу, отіп і **ТУПОТАТИ**, очу, б'юш, недок. 1. Часто й гучно стукати ногами, йдучи або біжучи, ходячи або бігаючи. *Овечки мекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загораді...* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *Біля школи людей уже збиралося чимало. Тупотіли на ганку чобітьми, курили, гомоніли, словизали в коридор, з коридору* (Головко, II, 1957, 53); *Варак словизається гамором — стривають з ліжок жінки, тупотять дерев'яними колодками, біжать до виходу* (Хвиляк, Тамара, 1959, 180); // розм. Іти або бігти, часто й гучно ступаючи ногами об підлогу, землю. *Хтось грюкне звірточо, хтось тупотить по приступках ганку, і Віра пізнає Карпа* (Шиян, Баланда, 1957, 169); *Настя несточе виповзає з-під кожушка, вступає босоніж в материні чоботи і тупотить у сіни* (Речм., Весн. грозя, 1961, 9); *Грізно тупоче по трапту кіньота* (Гончар, II, 1959, 44).

2. Часто тупати, бити ногами (ногою) об підлогу, землю. *Маруся плескала в долоні, як дитина, і тупотіла ногами, регочучи, тішачися й скачучи від радості* (Хотк., II, 1966, 28); *Перегуда довего тупотить ногами в сінях, обтрушує з валлянок сніг* (Кучер, Прощай..., 1957, 267); // Такою дією виражати нетерпіння, роздратування і т. ін. *В залі тим часом ставало все неспокійніше. Гули, тупотіли ногами, вилагали світла* (Гончар, II, 1959, 180); *І інші свистали, ті кричали, ті тупотали* (П. Куліш, Вибр., 1969, 302); // на кого. *Дуже сердитися, гніватися на когось, б'ючи ногами (ногою) об підлогу, землю. [Г а л я:] Розсердився ж він [батько] — боже як! Кричить, тупоче на мене; а далі взяв і прогнав* (Мирний, V, 1955, 191).

ТУПОТНЯ, і, ж., розм. Сильний тупіт. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний [різний] гоїм з стукотнею, Скрізь клопінт, хапена, сто лих!* (Котл., I, 1952, 233); *Його тираду перервала тупотня ніг у коридорі* (Панч, На калин. мості, 1965, 209).

ТУПОТНЯВА, я, ж., розм. Сильний тупіт. *Ледве посідали за стіл, — почулася тупотнява в сінях і ввійшло ще трое товаришів* (Гр., I, 1963, 496); *В парку зяялася страшенна стрілянина, галас, тупотнява* (Кол., На фронті..., 1959, 69).

ТУПОУМНИЙ, а, е. Який відзначається тупоумством. *Він був собі чоловік досить заможний, але прибитий панцином, невчений і зроду таки трога тупоумний* (Фр., VIII, 1952, 19).

ТУПОУМСТВО, а, с. Розумова обмеженість. Мені призначалося не раз в житті боротися з вузькоглядністю, тупоумством (Коб., III, 1956, 574); В цій п'єсі «До мирового»... Гайбос намалював типову картину того-часного побуту українських поміщиків-хуторян, висміявши паразитичний характер їх життя, тупоумство, обмеженість їх духовних інтересів (Іст. укр. літ., I, 1954, 316).

ТУПОХОДІЙ, а, е, розм. Який має повільну ходу (про коня). Кінь тупоходий (Сл. Гр.).

ТУП-ТУП див. туп.

ТУПУВАТИЙ, а, е. Дещо тупий. Листки [турлячу] лінійно-ланцетні, тупуваті, багатожилкові (Лікар. рослини..., 1958, 55); Ніколи не образить [Віталій] товариша, навіть якщо той і тупуватий (Гончар, Тронка, 1963, 87); Тупуватий ніж.

ТУПУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тупуватий.

ТУПУ-ТУПУ див. туп.

ТУПЦЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. тупцювати і тупцюватися. Шість годин тривало це безглузде тупцювання по слабокому снігу (Тулуб, В степу..., 1964, 185); Після довгих вагань, тупцювання по кімнаті й покашлювання зважився [Костянтин Павлович] і тихо, удавано байдужить тоном, так ніби між іншим, обізвався (Коз., Сальвіа, 1959, 175).

◇ Тупцювання на [одному] місці — відсутність руху вперед, розвитку. Учений не має права жити минулою славою, вважати наукою ступінь самоїлля. Тупцювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого (Наука..., 12, 1962, 5).

ТУПЦЮВАТИ, юю, бєш і **ТУПЦЯТИ**, яю, яеш, недок. 1. Переступати з ноги на ногу; ходити в місця на місце на невеликому просторі. Тупцюють дворовуби, згають у руки, а носи сині, на бородах сніг (Гесл., З книги життя, 1949, 29); У відчинених навістіх дверях ставні тупцювали коні, згумжаючи корж (Гончар, III, 1959, 191); Коломієць уже деякий час... тупцював довкола професора і схилювався потрапити йому на очі (Смоляк, Прокр. катастр., 1956, 141); Баба тупцяє коло печі, — тільки оце палаючи повиймала (Барв., Опсв..., 1902, 123); Всі раби обернулися і втягли голови вниз до маленького чоловічка в свиті. Він ніяково тупцяє на місці й від сотні очей стрепенується, як від холодної води (Павч, II, 1956, 130).

◇ Тупцювати на [одному] місці див. місце.

2. розм. Гти, ходити. Малим ще, тямую, всі межі я знав. За мамою літком щодень тупцююва (Фр., X, 1954, 178); // Бути на ногах. — Сідай, дитя, поки баба ще тупцяє, — добрили очима дивиться на нього стара і зітхає (Стедьмах, Хліб..., 1959, 247); // Танцювати, притуплюючи; танцювати нешвидко, дрібними кроками. Старий грав, примовляв, Новами тупцює (Шевч., II, 1963, 329); Він бачив, як поміж столиками почали тупцювати пари (Загреб., Спєка, 1961, 213).

3. коло (б'як) кого-чого, розм. Доглядати кого-, щонебудь. Улітку... коло саду й коло пасіки тупцяє (Семен Денісович) (Гр., I, 1963, 545); // Унадати коло когонебудь, догоджати комусь. Край стола сидить Мотря та понуро, вдовкувато дивиться, а муженько мій зазирає й у вічі, розважав її, роздбєжув, тупцює коло неї, ресече (Кркм., Вибр., 1965, 383); — Це вони [батюшка й матушка] так тупцюють коло нас, щоб залучити женита для своєї Ваті (Н.-Лєв., IV, 1956, 61).

ТУПЦЮВАТИСЯ, ююся, бєшєся і **ТУПЦЯТИСЯ**, яюся, яєшєся, недок. Переступати з ноги на ногу; ходити з місця на місце на невеликому просторі. Цілий день тупцювалися та толпувалися обрадiani, не знаючи, що їм робити (Мирний, IV, 1955, 244); Любовно поляскає

[Панас] по шії коня, що не стояє, тупцювався на місці (Головка, II, 1957, 297); Приїжджали механіки аж із Самбора, тупцювалися біля неї, смикали за всілякі важелі, а машина стояла нерухома (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21); Тупцяє вояк, тупцяєся коло лизичиної хатки — не влізе (Укр. казки, 1951, 33); Солдати нетерпляче тупцялися на місці, ноги їх клякли (Тулуб, В степу..., 1964, 185).

◇ Тупцюватися на [одному] місці див. місце.

ТУПЦЯННЯ, я, с. Дія за знач. тупцювати і тупцюватися. — Я таки впрохав усіх, кого треба було, щоб місце дали вам. Моє тупцяння таки мало поспіх (Н.-Лєв., IV, 1956, 348).

ТУПЦЯТИ див. тупцювати.

ТУПЦЯТИСЯ див. тупцюватися.

ТУПЧАК, **ТОПЧАК**, а, ч., заст. Вітряк з кінним приводом. — Тепер уп'ять [знову] тупчак... То жди того вітру, коли він повійне, щоб у вітряку зломоти, а то тобі поваякач с... Слотів, загнає коня... Хай тупцюється... а майн меле... борошно сипається (Мирний, I, 1954, 197); Замішавшись між в'язнів, він дозго ходив, мовчазно приглядаючись до того, як тупцювали по кругу, жов коні на тупчаку, пари з важкими ношами (Збан., Єдина, 1959, 296); Дме патлатий у трубу, надуєся, топчється ногами, як коняка в топчаку, й веселим оком підморгує танцюром (Вас., I, 1959, 243).

ТУР¹, у, ч. 1. Один оберт по колу в танці. Коли скінчили тур, він підвів її на її крісло (Фр., VI, 1951, 242); Лише три тури протанцювали Лара з Васютою (Шовк., Інженєра, 1948, 348).

2. Етап якої-небудь гри, якогось змагання, ковкурсу, що становить окрему їх частину. Міське управління культури та Спілка архітекторів України провели три тури конкурсу на краю геральдичну емблему деревного і вічно юного Києва (Вєч. Київ, 13.І 1968, 1); // Етап розвитку якої-небудь події, окрема дія або захід як частина чого-небудь. З кінця 1925 року розпочинається новий тур шалених атак троцькістів проти партії (Ком. Укр., 6, 1969, 86).

3. Етап виборів при багатоступеневій виборчій системі.

4. с. з. Один із запланованих і задалегідь забезпечених строків опоросу свиней. Поросята другого туру, одержані в черні — лишні. до зими підрастають на дешеві корма (Колг. Укр., 7, 1957, 33).

ТУРА², а, ч. 1. Вимерлий дикий бик. — Ганялись наші діди, коли правда, що співають у піснях, і за золоторогими турами по Дніпрових борах (П. Куліш, Вибр., 1969, 123); Предком великої рогатої худоби вважають дикого тура, якого знищено всього близько 300 років тому (Зоол., 1957, 171); — Роки десять тому тут була пустеля, де блукали тури та вепри (Тулуб, Людолови, I, 1957, 96); З величчям споконм впливають із-за обрїю.. крутєроєї сірі воли — одомашнені нащадки могутні стенового турів (Гончар, Таврія, 1952, 34); * У порівн. — Сама дієка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля ступонить (Н.-Лєв., II, 1956, 265); // У народній поезії — символ, втілення велетенської сили й хоробрості. Ярий туре, Всеволоде славетній! На бороні [обороні] міцно ти стоїш (Забіла, У.. світ, 1960, 165).

2. Гірський кавказький кізель. На скелястій верховині Туріє вистежиє юнак (Перв., З глибини, 1956, 229); На альпійських луках ми помітили стадо турів (Вєч. Київ, 29.І 1968, 4).

ТУРА³, і, ж. Шахова фігура, що формою нагадує башту. Тура може пересуватися по горизонталі і вертикалі в усякий бік і на будь-яке поле (Перша книга шахіста, 1952, 23).

ТУРАТИ, аю, аеш, недок., діал. Звертали увагу; зважати. *Сьогодні ж із вирію вийде чубата Чайка, а з нею прилине і шпак. Та путній хазяїн на них не турас, Дарма, що щезету пошех садок (Мавж., Тв., 1955, 112).*

ТУРАТИСЯ, аюся, аешся, недок., діал. Втручатися. *Василеве поле всталоє Шмло, бо Василь.. ні до чого й не турася (Фр., I, 1955, 158).*

ТУРАЧ, а, ч. Птах родни фазанових. *Турач — Francolinus francolinus — безумовно виходець з Африки, де поширена більшість видів цього ряду куриних птахів (Посібник з зоогеогр., 1956, 117).*

ТУРБА, й, ж., заст. Турбота, клопіт. *Спать лжє [природа], втомившись Турбою такою (Шевч., II, 1963, 381).*

ТУРБАЗА, и, ж. Скорочення: туристська база.

ТУРБАНИНА, и, ж., розж. Багато турбот, клопотів. *Турбанина людська за Обмача наши пущі; Сила божья цілюща Тут престол собі знайшла (Мавж., Тв., 1955, 96); Село було Турбаї, тої турбації, турботи й турбаними повно жило (Ю. Янов., II, 1958, 186).*

ТУРБАЦІЯ, ї, ж., заст. Турбота, клопіт. — *Еней Анлизич, сідайте, Турбації не заживайте, Бог милостив для грішних всіх (Котл., I, 1952, 205); [В а с п л ь:] А скільки треба заплатити попові за те, що в хрест уеде? [З а х а р о:] Це вже не твоя турбація (Крп., II, 1958, 155).*

ТУРБІНА, и, ж. Лопатковий двигун, який перетворює енергію води, пари, газу на механічну енергію обертового вала. *Дніпрова синя глибина Покірни дегає турбіни, І летється електричний струм, Жадібні живлячи машини (Рильський, II, 1960, 105); Важлива особливість газової турбіни — «всесідність». Магут, газ, бензин, соляр, природний чи штучний газ, торф і вугілля — ось види палива, на яких вона може працювати (Наука., 10, 1961, 14).*

ТУРБІНКА, в, ж. Зменш. до турбіна; турбіна невеликої потужності.

ТУРБІННИЙ, а, е. Прикм. до турбіна. *Турбінний спосіб буріння; // Признач. для турбін. Турбінне масло; // Признач. для виробництва турбін. Турбінний цех; Турбінний завод; // Який діє за допомогою турбіни. Турбінний насос.*

△ **Турбінне буріння** — вид буріння, при якому заглиблення свердловин здійснюється турбобуром.

ТУРБІННИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює в галузі турбобудування або обслуговує турбіни.

ТУРБО... Перша частина складних слів, що відповідає слову турбінний, напр.: турбоагрегат, турбокомпресор, турбонасос і т. ін.

ТУРБОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до будування турбін. *Турбобудівна техніка.*

ТУРБОБУДІВНИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює в галузі турбобудування. *Перед війною радянські турбобудівники вийшли на світові рубежі (Наука., 4, 1973, 17).*

ТУРБОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь машинобудування, що виробляє турбіни. *Україна — один з центрів вітчизняного турбобудування (Наука., 7, 1962, 7).*

ТУРБОБУР, а, ч. Машина з гідравлічним двигуном (турбіною) для буріння глибоких нафтових та газових свердловин. *В усьому світі відомий турбобур, винайдений радянськими вченими та інженерами (Наука., 5, 1964, 22).*

ТУРБОВОЗ, а, ч. Локомотив, якому надає руху парова або газова турбіна.

ТУРБОГВИНТОВИЙ, а, е: Турбогвинтовий двигун — авіаційний двигун, в якому тяга утворюється перев. повітряним двигуном, що його рухає газова турбіна, а частково — реактивною силою; Турбогвинтовий лі-

так — літак із таким двигуном. *Нещодавно радянські авіабудівники створили ще одну машину «АН-24». Це новий турбогвинтовий пасажирський літак відомого українського авіаконструктора О. К. Антонова (Наука., 7, 1962, 17).*

ТУРБОГЕНЕРАТОР, а, ч. Генератор змінного або постійного струму, який діє за допомогою парової чи газової турбіни. *Радянська енергетика одержала унікальні турбогенератори потужністю 300 і 500 тисяч кіловат (Ком. Укр., 7, 1966, 56).*

ТУРБОГЕНЕРАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до турбогенератор; // Признач. для виробництва турбогенераторів. *Турбогенераторний завод.*

ТУРБОДИНАМО, невідм., с. Застаріла назва генератора постійного струму, який діє за допомогою турбіни.

ТУРБОПЛАВ, а, ч. Те саме, що турбохід.

ТУРБОРЕАКТИВНИЙ, а, е: Турбореактивний двигун — авіаційний двигун, в якому газова турбіна надає руху компресору, а тяга утворюється реактивною силою; Турбореактивний літак — літак із таким двигуном. *В результаті впровадження великих швидкісних турбореактивних і турбогвинтових літаків одним з головних видів пасажирського транспорту стане повітряний (Ком. Укр., 12, 1958, 3).*

ТУРБОТА, и, ж. 1. Неспокійні думки, міркування про забезпечення, здійснення чого-небудь, про задоволення якихось потреб і т. ін. — *Я люблю.. спокій; мої нерви не видержуть турботи (Н.-Лев., VI, 1966, 12); Весь час, всі думки займала турбота про сіно, про виходи маржинці (Коцюба, II, 1955, 332); Серед делегатів навіть турбота: не позаливала б повінь дороги назад, поналиває балки — не пройдеш (Гончар, II, 1959, 176); // Активні дії, справа, завдання, робота і т. ін., пов'язані з неспокоєм, клопотом. — Синоніми.. власне найменша своє передать і турботу державну (Зеров, Вибр., 1966, 331); Лишавється тепер одна турбота: поповнитись людьми (Гончар, II, 1959, 294); Він.. сів за стіл з тими почуттями заклопотаності і відповідальності, яке озолочувало його кожного разу, коли він поринав у турботи дня (Тют., Вир, 1964, 31); На нього поклали всі турботи переїзду (Досв., Вибр., 1959, 59); // Морока, клопіт. Я таки дуже була винна, завдавши тоді всім стільки турботи (Л. Укр., V, 1956, 408); — Одверто сказати, турбот він завдає немало (Шовк., Інженери, 1935, 364).*

◇ Не обкидається турбот діє. обкидатися².

2. Увага до чийось потреб; піклування про кого-що-небудь. *Життя Олени, як і кожної сільської жінки, проходило в щоденних клопотах по господарству, боротьбі за шматок хліба, турботі про дітей (Тют., Вир, 1964, 26); Благополуччя Південної Русі мислилось автором «Слова» як спільна турбота і спільна справа всієї Руської землі (Іст. укр. літ., I, 1954, 44); Народився син. Перша дитина, перша велика радість і турботи молодого подружжю (Кочура, Зол. грамота, 1960, 336); У них [птахів] єдина турбота — згальти здобич, наодуваати пташенят (Довч., VI, 1957, 63); У нашої партії немає вищої турботи, ніж турбота про народне благо (Ком. Укр., 10, 1967, 26).*

3. перек. Про того (те), хто (що) завдає кому-небудь хвилювання, є об'єктом чийогось піклування, вболівань. *Царствений хлопчик Аскарій, турбота моя найдорожча, Батьківський голі покірний, іде до сідонського міста (Зеров, Вибр., 1966, 241); Особлива наша турбота — це молодь. Ми усвідомлюємо, що їй належить проводити місце в основній новій технології виробництва, нової техніки (Ком. Укр., 8, 1969, 74).*

ТУРБОТЛИВИЙ, а, е. Який виявляє турботу (в 1, 2 знач.); уважний, дбайливий. *В тилу, на переформу-*

ванні, на відпочинку він був добрим господарем, турботливим батьком. Уболівав, чи добре розміщені солдати, чи не час би попрали білизну (Ю. Бедзак, Полки., 1959, 96); Привітно поспізналась [Настуся] йому назустріч, а він... був приємно вражений присутністю цієї турботливої дівчинки (Збав., Сеспель, 1961, 344); // Який виражає турботу. — Що з вами, молодичко? Не вже вас поранено? — задзвенів над Горникою турботливий Панасів голос (Тудуб, Людолова, I, 1957, 457).

ТУРБОТЛИВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. турботливий. Кузьмін був змушений підкоритись прояву турботливості за живу людину з боку.. загоспа (Збав., Сеспель, 1961, 150).

2. Те саме, що турбота 2. Мене вразила така турботливість цієї стрункої дівчини (Чаб., Стоїть явір., 1959, 107).

ТУРБОТЛИВО. Присл. до турботливий. Їй допомогли скинути важку мокру шмелю, її турботливо напували чаєм (Гончар, III, 1959, 190); — Спить, Микола Павловичу.. Перед нами завтра нелегка дорога. Вона сказала це так ніжно, по-материнському турботливо, як можуть говорити тільки жінки (Томч., Готель., 1960, 18); Галина бачить, як батькові очі турботливо зупиняються на зачинених дверях маминої кімнати (Донч., Вибр., 1948, 23); // Виявляючи увагу, дбайливо. Він підійшов до ліжка і позакривав їм [дітям] турботливо веретою ноги (Турч., Зорі., 1950, 223); Напосні липневими дощами, збільшують вагу корені цукрових буряків. Із, як і кукурудзу, турботливо доглядають механізатори й трудівниці колгоспів та радгоспів (Хлібороб Укр., 8, 1969, 2).

ТУРБОТНИЙ, а, е. Неспокійний, тривожний. У сні турботному, важкому і я отак колись лежав (Фр., IX, 1952, 202); Ти [Музо] приходиш до мене, як ліки, і заспокоюєш ти серце турботне моє (Зеров, Вибр., 1966, 336); Невичений урок породжував непримне, турботне почуття (Донч., II, 1956, 364).

ТУРБОТНО. Присл. до турботний. — Не радісно, а турботно забулось у мене серце, скоро побачи я дим в комині у селі рідному... Що там? Як там? (Коцюб., I, 1955, 143); Його [підсудного] очі турботно перебігали від судді до присяжних (Гр., II, 1963, 307); // Заклопотано. Він турботно почував голову й попраця на собі черес (Кубр., Вибр., 1954, 61); // у знач. присудк. с.а. Про стая неспокою, тривоги. Раптом стало мені чогось турботно (Вас., II, 1959, 306).

ТУРБОХІД, хбда, ч. Судно, якому надає рух парова або газова турбіна. Після завершення ходових випробувань дано в експлуатацію океанський турбохід «Фредерік Жоліо-Кюрі» (Рад. Укр., 6.I 1962, 1).

ТУРБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. турбувати і стан за знач. турбуватися. Я сплинувся, зробив у темряві знак, немов прохав вибачити за турбування (Вас., I, 1959, 378); — Годі ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбування (Кв.-Ося., II, 1956, 466).

ТУРБУВАТИ, ую, уш, недок., перех. 1. Викликати неспокій, хвилювання; непокоїти. Явдосі не спалося. Стару голову турбували важкі та нерадисті думки про Ясипову долю... (Мирний, IV, 1955, 52); До нашого села від двірця треба їхати 7 верст, а переїзд сей хай Вас не турбує, бо тепер як знаємо, коли прибудете, то вишлемо коні на дворець (Л. Укр., V, 1956, 50); Батькові крики його не турбують. Юра до них уже зник (Смолич, II, 1958, 16); // рідко. Мучити, бути відчутним (про біль, хворий орган і т. ін.). Я чую біль, але цей біль уже не турбує (Ю. Янов., II, 1958, 129).

2. Порушувати чий-небудь спокій. Нащо вже й бога турбують, Коли по-нашому не буде (Шевч., II, 1953, 23); Щоб не турбувати матері, вона взяла з собою ключ

(Донч., V, 1957, 340); [Л ю д м л а:] Андрій Григорович погано почував себе і дуже просив, щоб його не турбували (Мороз, П'єси, 1959, 280); Над нашим домом пролягає траса.. Шумливі пролітають літаки Вдень і вночі. — Це заважає вам. Турбує вас, тривожить, непокоїть? (Рильський, III, 1961, 222).

3. перен. Виводити що-небудь із стану спокою. Вечірній вітер турбував стареньку нашу ершу (Л. Укр., I, 1951, 458); Кругом мряка, кругом туман і мороз лютує, Наганяє вітер тучу, Деревя турбує (Дв. Чайка, Тв., 1960, 241); Інший турбує веслом простори моря небезпечних, Інший береться до зброї і важить на царські чертоги (Зеров, Вибр., 1966, 217).

ТУРБУВАТИСЯ, уюся, ушся, недок. 1. Бути неспокійним, хвилюватися; непокоїтися. — Не турбується, стара, не буде твоя Катруся в нарузі! (Вовчок, I, 1955, 98); — А я тут уже турбуюся. Обідати пора, а вас нема (Фр., VII, 1951, 63); Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (Коцюб., I, 1955, 365); — Не турбуйся, Марійко, не встигне вона [яблунька] втретє зазеленіти, як я прибуду (Цюпа, Назустріч., 1958, 44); // за кого-що, про кого-що, ким, чим. Виявляти занепокоєння стосовно когонебудь, з приводу чогось. — За дорогу не турбується, До некла напростець пражмійся Пішкою — не треба і коня (Котл., I, 1952, 109); — Пане ясновельможний! Про що ви турбуєтесь! — сказав козак Сердюк. — Та ми за вас усі голови положимо! (П. Куліш, Вибр., 1969, 183); [Г р и ц ь к о:] Коли ви, Ганно Василюк, тільки про гроші турбуєтесь... то... грошей можна знайти (Мирний, V, 1955, 157); Мнюю не турбується: я собі даю раду (Коцюб., III, 1956, 271); — За дочку, товаришу майор, не турбуєтесь... І сама здорова, і в здоровий колектив попала (Гончар, Тронка, 1963, 264); Ще довго лежала [Надійка] без сну й думала... про нього — Зідрида. Турбувалася ним, як маленьким (Коз., Листи., 1967, 229).

2. Виявляти увагу до чихось потреб, піклуватися про кого-, що-небудь. Гірко та трудно їй прихотилося жити. А проте вона.. не подавалася — турбувалася й про себе, й про дочку (Мирний, IV, 1955, 249); Катруся, дарма що невеличка, бігав, порастав, турбується проєсі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 8); Серей же як молодий господар. в обов'язок якого входило турбуватися за своїх гостей, не обійшов своєю увагою і Кузя (Тют., Впр, 1964, 158); З самого початку колгоспного руху партія і держава турбувалися про зміцнення колгоспів, .. надавали їм всебічну допомогу (Хлібороб Укр., 10, 1969, 3).

Не турбуєтесь! Можете не турбуватися: а) ввічлива відмова на якість запрошення, пропозицію і т. ін. [О р е с т:] Ви мені позволите провести вас? [Л ю б о в:] Не турбуєтесь, я не боюсь сама йти (Л. Укр., II, 1951, 38); — Може б, до мене хоч самі пішли на гостину?... — Я піду з бійцями, — одказує командир, — можете не турбуватися (Ю. Янов., I, 1954, 32); б) прохання не утруднювати себе, дбаючи про щось. Пришліть нам що-небудь з своїх теки; не турбуєтесь переписуванням (Коцюб., III, 1956, 200).

3. чим, біля (коло) чого і без додатка. Активно діяти, що-небудь робити, клопотатися. Літає пташечка по полю, Весь день турбується, не їсть (Гл., Вибр., 1951, 221); — Що се ти, любко, бог з тобою! Оце знає усім турбується! Та я все зроблю..! (Вовчок, I, 1955, 132); Мар'я з панєю турбувалися біля печі (Мирний, III, 1954, 223).

ТУРБУЛЕНТНИЙ, а, е, слец. Бурхливий, невпорядкований, по складних траєкторіях (про рух елементів рідини або газу). Значно частіше рідини течуть у трубах неспокійно: від стінок труби йдуть до її осі вихори. Це — вихровий, або турбулентний, рух (Цікава фізика., 1950, 143).

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ, ності, ж., спец. Форма руху рідини або газу, при якому окремі елементи їх рухаються бурхливо, невпорядковано, по складних траєкторіях. *Дельфіни мотють, очевидно, спеціальний пристрій, що дає їм змогу вчасити турбулентність, коли вони пливають з великою швидкістю* (Наука., 3, 1966, 18).

ТУРГОР, у, ч., фізл. Стан напруження клітинної оболонки рослин, який зумовлюється взаємним тиском оболонки і вмісту клітини і завдяки якому органи рослини набувають певної міцкості та стійкості. *Мозаїка — вірусна хвороба. Листя [цибулі] став гофрованим, сплюснутим, згодом втрачає тургор, звисає вниз і при сильному ураженні в період цвітіння відмирає* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 21).

ТУРГОТІТИ, очу, отіш, недож., розм. Сильно, з гуркотом стукати. *Раз уночі чув віт — тось турготить у віконце* (Стор., 1, 1957, 206).

ТУРГУН, у, ч., діал. Естрагон. Табака була добре заправлена: там до неї було й чемериці, й тургуну, й перцю додано для м'ячі (Україна., 1, 1960, 106).

ТУРЕЛЬ, і, ж., військ. Станок для кулемета і малокаліберної гармати, що забезпечує їх обертання в горизонтальній і вертикальній площинах. *Сидів [сержант] високо над ящиками аж під стелею літака, виткнувши голову в лок, в якому на турелі обертався спарований кулемет* (Перв., Дикий мед, 1963, 16).

ТУРЕЛЬНИЙ, а, е, військ. Прикм. до турель; // Який встановлено на турелі, який має турель. *Пліт вишшов великий і міцний... Поставили на нього кабінку розвізного грузовика. На ній закріпили турельного кулемета* (Кучер, Голод, 1961, 182).

ТУРЕЦЬКИЙ, а, е, 1. Прикм. до турки і Туреччина. — *І ви, молдавани, Тепер ви не пани; Ваші господарі — Наймити татарам, Турецьким султанам... Братайтесь з нами. Знами, козаками; Задайте Богдана, Старого гетьмана* (Шевч., 1, 1963, 97); *Турок оступився, побачивши, як палають очі в молодого козака, що так вправно і лагідно розмовляв турецькою мовою з кримчаками* (Ле, Хмельницький, 1, 1957, 379); *Сорок запорозьких чайок випливали в Чорне море до турецьких берегів* (Дождж., 1, 1958, 266); // Власт. туркам; такий, як у турків. *Ганить Ханко турецьку люльку, а проте кортить його; а нехай би з такої потягнути разок* (Вовчок, VI, 1956, 278); — *Ходім до турецької кав'ярні, там нас почастують чудовою турецькою кавою* (Тулуб, В степу..., 1964, 55).

Турецька кав'яра (софа); Турецький дав'ан — широка кав'яра, звичайно оббита килимом. В просторій, але низькій горничій століть коло двох стін широкі турецькі софи (Н.-Лев., V, 1966, 107); **Турецька шабля** — шабля з дуже вигнутим, серпастим лезом. *Шляхтичі й лицарі замовляли собі шоломи і шаблі, вибирали... коштовні ланцюжки чи то держакі й піхви до меча або до кривої турецької шаблі* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 7); **Турецька шаль** — шаль з особливим забарвленням і візерунками, які формою нагадують огірки. *Слухи та джури вже обкручували тогочасний поперецько обозному машиниш похсом з турецької едвобної шалі* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 23); **Турецький барабан** — тулумбас. *Літаври ляцять, аж відляски розходяться; турецький барабан стогне та озгає* (Мирний, III, 1954, 263); **Турецький килим** — килим з особливими візерунками й забарвленням. *Сіро-жовте поле... зливалось з морем далі, що блищали й переливались на сонці червоною, зеленою й сірою черепицею, немов турецький килим* (Кочуб., II, 1955, 122); *Великий курінь... Біля стін — лави, вкриті турецькими килимами* (Корн., I, 1955, 223).

◇ Гоблий, як турецький святій див. гоблий.

2. Уживається як складова частина ботаничних назв, термінів. *Наздивовижу всім турецький огірок* (Гл., Вибр., 1951, 79); — *Ось тобі, Данилку, і степовий турецький сльоз, — сказав правді і нахилився до квітки* (Ю. Янов., II, 1958, 188); *От би ще на мені галіфе було, то пишався б я, мов турецький біб у горосі* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 114).

ТУРИЗМ, у, ч. Подорожі, які здійснюються за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном; поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту. *Туризм — одне з джерел пізнання людиною світу. Він виховує почуття патріотизму, любові до рідної природи, до героїчного минулого народу* (Літ. Укр., 20.XII 1968, 4); *Туризм сьогодні — улюблений відпочинок молоді* (Знання., 10, 1967, 15); *Чудовим засобом оздоровлення і загартовування організму є туризм, основою якого є тривалі екскурсії і походи в найрізноманітніших природних умовах* (Метод. викл. анат., 1955, 81); *Екскурсійний туризм; Міжнародний туризм; Ліжний туризм.*

ТУРИСТ, а, ч. Той, хто займається туризмом. *По цьому шосе скрізь поставлені лавочки. Тут відпочивають туристи* (Н.-Лев., II, 1956, 415); *Як добре, що людей в чужій краї Нужда не гоїть з батьківської гати. Широкий світ побачити, пізнати Туристи ідуть — земляки мої* (Павл., Бистрина, 1959, 242).

ТУРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до туризму. *Туристичне бюро; Туристичний довідник.*

ТУРИСТКА, а, ж. Жін. до турист. *Може будуть коли щасливіші часи, тоді поїду в Європу туристкою* (Л. Укр., V, 1956, 410); *Галя нагадувала незможну туристку, що збиралась в далекий похід* (Збан., Між. людьми, 1955, 17).

ТУРИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до туриста, туристів. *Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться широке будівництво туристських баз, готелів, мотелів, кемпінгів* (Знання., 10, 1967, 15); *В далекому порту під чужим небом стоїть наш туристський пароплав* (Жур., Звич. роботи, 1960, 123); *Туристська група; Туристська путівка.*

ТУРИТИ, рю, рин, недож., **ТУРНУТИ**, ну, неш, док., переж., розм. Гнати, проганяти. *Нагоничі йшли в облогу, здіймали галас, колошкани вовка, підводили його з лгвища, туртили на мисливці* (Загреб., Шепіт, 1966, 222); — *Ото як турнули мене з кондукторів, загодився я торгувати* (Гр., II, 1963, 280); — *Тільки турнули тоді петроградці царя Микола., то за кілька днів і вся імперія його розвалилась* (Головко, II, 1957, 616).

ТУРИЦЯ, і, ж. Самця тура (див. тур²). *Іноді до одного тура збігалася аж надто багато туриць, а тицький не має жодної* (Загреб., Диво, 1968, 60); — *Не тур і туриця, — пояснив лектор. — Працуюри нашого бика і корови* (Вол., Місячне срібло, 1961, 289).

ТУРИЩЕ, а, ч. Збілий, до тур². *З другої стіни гляділа величезна голова тура — здобич самого Палія, котрого дикий турище трохи не підняв на свої криві роги* (Морд., I, 1958, 164).

ТУРІВ, рова, рове. Прикм. до тур²; належний турові. *Турові роги.*

ТУРКАННЯ, я, с. Дія за знач. туркати (у 1, 2 знач.) і звуки, утворювані цією дією (у 1 знач.). *Набридли і сивої жінчині туркання* (Чуб., II, 1878, 434); *Нерчин.. не чув тупих ударів тенісних ракеток в м'ячі, ні збудженні вигуків Ірми, ні голузиною туркання...* (Рибак, Час., 1960, 18).

ТУРКАТИ, аю, ашп і **ТУРЧАТИ**. чу, чіш, недож. 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голуба, горлицю); воркувати. *Голуби туркають..., жабуць, на*

даху (Рибак, Помилка., 1956, 229); *Ранкова іде від ставка прохода, І туркає горлиця десь лісова...* (Нех., Чудесний сад, 1962, 44); *В глухому закутку садка.. турчала горлиця* (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

2. *перен., розм.* Говорити, повторювати одне й те саме. *Туркає йому, туркає, поки він таки послужав мене* (Сп. Гр.); *Были його в лице каптали, туркали йому до уха слова німецької команди* (Хотк., II, 1966, 102); *Турчать [мати] та турчать щодня, щогодини: оженись та оженись* (Вовчок, I, 1955, 54).

ТУРКЄНЯ *див.* турки.

ТУРКИ, ів, мн. (*одн.* *түрок*, рка, ч.; *туркєня* і *рідко* *турчанка*, я, ж.). Народ, що становить основне населення Туреччини. *Заступила чорна жмара Та білуу жмару. Виступили в-за лимажу З турками татари* (Шевч., II, 1953, 160); — *Нам треба туркам і татарам га всі налоти одіст дати!* (Сос., I, 1957, 360); *Капітан сидів урочисто.. Це малий худорлявий турок із голеним обличчям* (Ю. Янов., II, 1958, 115); *Сидів він зимовником [зимівником] серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бражку туркеню* (П. Куліш, Вибр., 1969, 53); *Мигне часом циміндр, пономодний жіночий бріль — і рядом білий халат араба, чорне лице негра і фески, фески, чорні покривала турчанок* (Коцюб., III, 1956, 348).

ТУРКІТ¹, *кота*, **ТУРКУТ**, а, ч. Голуб особливої породи — чубатий, волохатий, який відзначається туркотанням, воркотінням. *Найкращі голуб'ятники у нас в Києві живуть на Подолі. Там можна.. подивитись на рідкісних поштовоків, вертунів, трубачів, туркотів...* (Коп., Як вони..., 1961, 159); *Козарюга* [Омелья] *дуже ручий, жвавий, голозатий, Позирав, зодив, як туркут — голуб волохатий* (Укр. поети-романтики..., 1968, 563); *На тополю прискі туркут і твердив своє: «Тур-тур...»* (Чорн., Красяві люди, 1961, 92).

ТУРКІТ², *коту*, ч. 1. Своєрідні передливчасті звуки, які видає голуб, горлиця. *Ще з дитячих років туркіт горлиці має для мене щось, а казав би, заворожливе* (Рельський, Дал. небосхили, 1959, 74).

2. *Торохтіння, шум.* *На подвір'ї почувся туркіт легкого вітка і голосний стук кітських копил* (Фр., VII, 1951, 68); *Зацупив туркіт мотоцикла, жалеча висипала на вулицю* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 591).

ТУРКМЄН *див.* туркмені.

ТУРКМЄНИ, ів, мн. (*одн.* *туркмен*, а, ч.; *туркменка*, я, ж.). Народ, що становить основне населення Туркменської РСР. *Туркмени не соромляться своїх традицій, пишуться мовою й одягом, великим братством з іншими народами і вростанням культури* (Знання., 2, 1968, 12); *Кульжан — сирітка. Мати її, родом туркменка, зовсім не була сжоза на казашок Приуралля* (Тулуб, В степу..., 1964, 57).

ТУРКМЄНКА *див.* туркмені.

ТУРКМЄНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркмені і Туркменія. *Широкі можливості для розвитку реалістичного живопису, графіки, скульптури туркменський народ дістає лише після встановлення Радянської влади* (Мист., 6, 1957, 27); *Доого розпитуєся [моряк] про туркменські степи* (Ют., Впр. 1964, 310); *Туркменська мова.*

ТУРКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. туркотати (у 1, 2 знач.) і звуку, утворювані цією дією (у 1 знач.). *Він.. втік із дому, щоб уникнути туркотання старої служниці* (Фр., VI, 1951, 257); *Лузи, струшуючи срібну росу, розлягалися співами своїх соловейків, голосним куванням синих зозуля, журавивим туркотанням горлиць* (Мирний, I, 1954, 318).

ТУРКОТАТИ, *очу*, бчеш і **ТУРКОТІТИ**, *очу*, отіш, небок. 1. *Видавати неголосні низькі передливчасті звуки* (про голуба, горлицю та деяких інших пта-

хів). *Вона ніби крізь сон чула, як десь у лузі туркотала горлиця* (Н.-Лев., III, 1956, 342); *Хіба не чуєте, як голуби туркочуть, Як краплі котяться і падають із стріз* (Олесь, Вибр., 1958, 220); *У верховітті туркотів дикий голуб* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 46); *Кус зозуля, Дятел туркотить* (Черн., Поезії, 1959, 290); *Все тес птаство в степу так дуже туркотило, крякало, щепетало.., пишало та співало, що птичий.. голін над степом не вгавав ніколи* (Львч., Козацьк. роду., 1958, 21); // *перен., розм.* *Довго і безперервно говорити; говорити лагідно, ніжно.* *Я вже ледве дочуваю, що він мені туркоче, а він не вгавав* (Хотк., II, 1966, 423); *Туркоче й туркоче* [Наталка], *мовби вирішила все йому за раз розповісти* (Гончар, II, 1959, 33); — *Він хоче після війни якусь дисертацію писати.. Цілі вечори туркотять про це з Кармазином* (Гончар, III, 1959, 336); — *Я ще збавна тебе люблю!* — *Піп її [їй] туркоче.* *Молодиця ї собі каже: — А я вас, панотче!* (Рудан., Тв., 1956, 125).

2. *перен., розм.* *Одноманітно торохтіти, стукотіти.* *Барaban туркоче, знову на ученя* (Мирний, I, 1949, 222); *Попід його вікнами туркотіли вози* (Фр., VII, 1951, 196); *Поїзд туркотів і летіли десь, мабуть, іскри з паровоза* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 121); *З раннього рана Туркочуть колбайни, Друзі колгоспних полів* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 59).

ТУРКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. туркотіти і звуку, утворювані цією дією. *Линуло далеко по лісу жрійливе й прижме туркотіння горлиць* (Шянн, Балада, 1957, 128); *Малий синок,.. сповнений уваги до туркотіння сестриці, неперушино сидів у Огел на колінах* (Досв., Вибр., 1959, 268); *Заколісаний різномірним туркотінням агрегату, [Байда] приплющує очі* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 100); **У порівя. Голос бринів ніжно і тихо, як туркотіння лісної горлиці* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 43).

ТУРКОТІТИ *див.* туркотати.

ТУРКОТЛІВИЙ, а, е. 1. Який туркоче, має властивість туркотати (туркотіти). *Отак би сидіти ї сидіти всю ніч, аж поки в небі не заграє світання і туркотливі горлиці у лузі не просуржлять горю: туур-тур-туурр...* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 75).

2. *Нязький, передливчастий* (про звуки, голос). *Стоїть [Яресько] з Наталкою.. і, мов зачарований, слухає її грудний, туркотливий, як у горлиці, голос* (Гончар, II, 1959, 33).

ТУРКОТЛИВО. Присл. до туркотлівий 2. *Телефон туркотливо урвав Титанові міркування* (Досв., Вибр., 1959, 330); *Жниварка знову туркотливо Заспівала рівно, без упишу На широкій і веселій ниві* (Мас., Сорок., 1957, 17).

ТУРКОФІЛ, а, ч. Прихильник турків і всього турецького; протилежке т у р к о ф о б.

ТУРКОФІЛЬСТВО, а, с. Напряж, склад думок і дій туркофіла.

ТУРКОФІЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркофіл і туркофільство.

ТУРКОФОБ, а, ч. Противник, ненавник турків і всього турецького; протилежке т у р к о ф і л.

ТУРКОФОБСТВО, а, с. Напряж, склад думок і дій туркофоба.

ТУРКОФОБСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркофоб і туркофобство.

ТУРКСІБ, у, ч. Туркестано-Сибірська залізниця. *Будівництво Маєнітки, Кузбасу, Турксибу, Дніпрогесу... — все це виявило нового, соціалістичного ставлення до праці* (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 17).

ТУРКУС, у, ч., *заст.* Бірюза. *Металеві [сагайдаки] звичайно робилися з благородних металів, камеризовані*

[оздоблені] туркусами., — а часом і дорожчим іще камінням (Хотк., Довбуш, 1965, 283).

ТУРКУСОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до туркусе.

ТУРКУТ див. туркіт¹.

ТУРЛИТИ, ді, ліш, недок., перех., діал. Гнати, проганяти. — Вони, бач, і робили б, що тільки б плутили на п'яльцях якесь своє драгтя. А я їх турляю до пекарні! Робіть, кажучи, діти, самі на себе, — на вас слуг не настають (Н.-Лев., I, 1956, 124).

ТУРЛЯТИ, яю, явш, недок., перех., розм. 1. Сильно штовхати, кидати. Два городовики по боках парадного турляють у сніг дуже цікавих (Вас., I, 1959, 313); Мов кішка, видирається [Орися] на прикладок і турляє звідти отетерілого Дениса (Тют., Вир, 1964, 273); Розалятовані, вони [стрільці] намагалися поставити драбини, щоб лізти вгору, але галчички турляли драбини дрочками (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 310).

2. Гаяяти, перемішати. — Куди вже його нечиста мати не турляла, чого з ним не траплялось! Був він і шинкарем, і наймитом, і пасичником (Стор., I, 1957, 152); Вона, як сказала, почала турляти мене на роботу в поле (Кучер, Прощай..., 1957, 411).

ТУРМА, и, ж., діал. Отара. Ватаз повеліває турмами овець, ботаями кіз, стадами коней (Хотк., Довбуш, 1965, 85); // рідко. Згряя птахів. Нараз вилетіла з печі змара малих чортенят. Зависли над бабою, як... турма ворон над лосом (Стеф., I, 1949, 45).

ТУРМАЛІН, у, ч. Мінерал кристалічної будови, різновид якого мають різний колір (чорний, бурий, рожевий, зелений та ін.); застосовується для виготовлення поляризаційних приладів і в радіотехніці, а гарні гатунки, що є дорожчими каменями, використовуються в ювелірній справі. Прозорий кварц і турмалін незмінні в спеціальних оптичних приладах (Наука..., 8, 1961, 33).

ТУРМАЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до турмалін. Турмалінової кристали; // Який містить в собі турмалін. Турмаліновий граніт; // Зробл. з турмаліну, оздоблений турмаліном. Турмаліновий перстень.

ТУРМАН, а, ч. Тесаме, що туркіт¹. Зарайка турманів купалася в теплому синьому небі (Перв., Дикий мед, 1963, 428); *У порівн. З радісною перемогою, турманом вилітає [хлопець] разом із торбиною з сіней на вулицю (Вас., Вибр., 1954, 286).

ТУРНЕ, невідм., с. Подорож, поїздка круговим маршрутом; // Поїздка артистів або спортсменів за певним маршрутом для гастрольних виступів, змагань. Велике гастрольне турне по Франції здійснене прославлений мистецький колектив — Державний заслужений український народний хор ім. Верьовки (Вітч., 9, 1969, 219).

ТУРНЕПС, у, ч. Кормова ріпа. Збирають маточні корки у тислі строки, до настання заморозків. Збирання починають з кормових буряків, а потім викопують моркву, турнепс та брунку (Хлібороб Укр., 12, 1968, 9); Гострий запах лікві змішався з запахом сухого сіна й водянистого турнепсу, що його жвакали вишу корови (Загреб., Європа 45, 1959, 426).

ТУРНЕПСОВИЙ, а, е. Прикм. до турнепс. Турнепсове поле; // Який складається з турнепсу. Турнепсовий корм.

ТУРНІК, а, ч. Гімнастичний снаряд, що складається з круглого металевого стрижня, прикріпленого горизонтально на двох стояках; перекидання. Від річки повернувся Карпо і одразу попрямував до турніка (Шиян, Балазда, 1957, 145); Хлопці робили вправи на реях і турніках (Бур., М. Гонта, 1959, 53).

ТУРНИКЕТ, а, ч. Пристрій у вигляді перехресних площин, що обертаються; встановлюється при вході в приміщення деяких установ, в громадські сади, на

стадіони, станції і т. ін. для пропускання відвідувачів, пасажирів по одному, до черзі. Пасков.- узяв з рук у Берестовського шинель і зник за скляним турнікетом готелю (Перв., Дикий мед, 1963, 156).

ТУРНИКЕТНИЙ, а, е. Стос. до турнікета, влаштований за принципом турнікета.

ТУРНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до турнік.

ТУРНІР, у, ч. 1. Військове змагання лицарів у середньовічній Західній Європі. [П р я х а:] Щось до того вже не йде принцеса наша. [Т к а л я:] Ще, значить, не скінчилися турніри, принцеса ж мусить бути до кінця, щоб найгіднішого нагородити своїм віцзем (Л. Укр., II, 1951, 190); Герольдом називали особу, яка напередодні турніру перевіряла «якість» його учасників, бо брати участь у ньому міг лише той рицар, в якого чотири покоління предків були вільними (Наука..., 10, 1965, 38).

2. Спортивне змагання, в якому учасники зустрічаються по одному разу. В школі йшов шаховий турнір (Ів., Вел. очі, 1956, 34).

ТУРНІРНИЙ, а, е. Прикм. до турнір. Турнірна таблиця; // Який в турніром. Турнірний матч.

ТУРНУТИ див. турити.

ТУРНЮР, а, ч., заст. Модня в кінці XIX ст. частина жіночого туалету у вигляді подушечки, яка підкладалася під сукню нижче талії для надання фігурі пишності; // Широка жіноча сідниця, признач. для того, щоб носити з такою подушечкою. Вона привезла на собі такий турнюр, що на його [нього] збігалась дивитись уся Шааниця (Н.-Лев., II, 1956, 394).

ТУРОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тур¹.

Туровий опорос, с. — запланований наперед і заздалегід забезпечений опорос (один з тих, які відбуваються у кілька строків, турів). Турові опороси дають змогу одержувати поросля у найвигодніші для господарства строки (Рад. Укр., 24.I 1969, 2).

ТУРОВИЙ², а, е. Прикм. до тур². По кружганках і бочках покочає стояли столи, засталаєні туровими розалими... і чарками з чистого золота (Стор., I, 1957, 371).

ТУРОВИЙ, а, е, шах. Прикм. до тура; // Здійснюваний за допомогою тури. Туровий залист; // Який стоїть на лінії тура. Туровий пішах.

ТУРОК див. турки.

ТУРПАН, а, ч. (Oidemia, або Melanitta). Птах родини качачик з чорним (у самців) або темно-бурим (у самок) забарвленням і широким дзьобом.

ТУРСЬКИЙ, а, е, заст. Турецький. Усі посли, по московському звичаю, з бородами, у парчевих соболєвих турецьких шубах (П. Куліш, Вибр., 1969, 168); Він [Хмель] говорив про тисячі негод і кривд від шляхти, турецького султана І зана кримського (Забашта, Вибр., 1958, 96).

ТУРҀН, а, ч. (Carabus), ент. Те саме, що жу́желиця².

ТУРУХТАН, а, ч. (Philomachus riphaeus). Болотний птах родини сивкових в темним забарвленням.

ТУРЧА див. турчені.

ТУРЧАНКА див. турки.

ТУРЧАННЯ, я, с. Дія за знач. турчати і звуки, утворювані цією дією. Довге і протяжне турчання не згадало (Мирний, I, 1954, 269); Жив він на першій першій зат від стелу, і сюди було добре чути турчаня машин, що працювали на еранці толоки (Добр., Тече річка..., 1961, 179).

ТУРЧАТИ див. туркати.

ТУРЧЕНЯ, яти, **ТУРЧА**, ати, с. Дитина турка. [Н а с т я:] Ти жіночка нечистого турка, вєрвєа нашої України, породила отих нечистих турченят, що, може, колись сплять не одиє раз наш Богуслав. (Н.-Лев., II, 1956, 454); Голопуві замурані турченята позвали

в поросі перед мурами султанського палацу (Рибак, Пересл. Рада, 1953, 383).

ТУРЧИН, а, ч., заст. Турок. — Тяжко, тату, із своєї хати До турчина позаного В сусіді прозатись (Шевч., II, 1963, 344); Ледає він [Остан] встиг забачити збровного [озбровного] турчина (Вовчок, I, 1955, 328); Ровас неситий турчин У ці гори ясні, І пішов проти ворога він Та й полє на віїні (Забашта, Вибр., 1958, 76); // збірн. Турки. Ой, не дивись, султано, За море к Аццуру: Там достав уже й достане Турчин добре в шкуру (Г.-Арт., Байки., 1958, 167).

ТУРЧИНКА, и, ж., заст. Турчанка.

ТУРЯТИ, яю, яеш, недок., перек., діал. Гняти, ганяти. Вічар вієці туряє (Чуб., V, 1874, 416); Стара пакі.. виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не їде паночка (Вовчок, I, 1955, 103).

ТУРЯЧИЙ, а, в. Прикм. до тур². Ніщо не порушувало спокую турячого царства, бо не мав сюди приступу жоден зижий звір (Загреб., Циво, 1968, 60); За часів Київської Русі турячі роги.. завжди були вельми майстерно оправлені золотом або сріблом і використовувалися як святковій посудини для вина (Нар. тв. та етн., I, 1969, 74).

ТУСАН, а, ч., розм. Стусан, штовхан рукою або ногою. Усяк хоче тусана або запотилишника [запотилчника] їй дати... (Кв.-Осв., II, 1956, 184).

ТУСАТИ, яю, аєш, недок., перек., розм. Штовхати, товкти рукою або ногою. На світі вже давно ведеться, Що нижчий перед вищим гнється, А більший меншого тусас та ще й б'є (Гл., Вибр., 1957, 70); Добре зодягнений воводський догорець.. когами тусас якусь дівчину (Ле, Наливайко, 1957, 8).

ТУСК, **ТУСОК**, ску, ч., діал. Туга, смуток. — Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови! (Стеф., Вибр., 1945, 50); Не раз находив на нього такий туск, що чорні руки кусас до крові (Грчач, II, 1958, 258); Він чує потребу опоеити їй.. про свій тусок за нею (Коцюб., II, 1955, 350).

ТУСКА, я, ж., діал. Туга, смуток. — Як хліба край, так і в хлібі рай; а як хліба ні куска, так і в горниці туска (Номис, 1864, № 1397).

ТУСКЛИЙ, а, в, рідко. Те саме, що тьмяний. Очі [Максіма] були червоні від диму й тусклі, мов скляні (Фр., VI, 1951, 101); Тусклій каганець не міг продертися через тежряє по кутах (Стеф., I, 1949, 159).

ТУСКЛО, рідко. Присл. до тусклий. На столі світло тускло горить (Фр., XIII, 1954, 118).

ТУСКНІТИ, іє, недок., рідко. Ставати тусклим, тьмяним. Западалися лиця бліді, І блискучі очі тускніли (Фр., XIII, 1954, 116).

ТУСОК див. туск.

ТУТ¹, присл. 1. У цьому місці; протилежне т а м. В'їтали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою (Коцюб., I, 1955, 308); Раптом з-за вога піднялася й схлилася над ним чудна якась жіноча постать. — Хто тут? — придушенням голосом промовив Андрій (Довж., I, 1958, 242); В кімнати було тепло, шкарчала куля, і тільки тут Шура відчула, що вона перемерзла до кісток (Гончар, II, 1959, 190).

Тут же — в цьому самому місці. — От спасибі вам, Катре, що прийшли. «Уже й ім'я знає, і на «ви..» — подумала Катря.. і глянула здивована на Макара Івановича, що сидів тут же в кімнаті біля вікна в газетю в рукав (Головко, I, 1957, 193).

◇ І тут і там див. там; Одна нога тут, [а] друга там див. нога; То там, то тут; То тут, то там див. там.

2. У даному випадку, при даних обставинах. Минає рік, і друєий минає, і четвертий, і десятий, А чутки [від сьня] немає. Нежа чутки; що тут робить? (Шевч., I, 1951, 234); [М е л х о л а:] Не розумію, Хусо, що

мала б я робити з тими вістьми! [Х у с а:] Та що ж тут розуміти? — привітати, віддати їм належну шану, й годі (Л. Укр., III, 1952, 150); Молоде ж воно, хочеться радості. А тут все сама та сама (Хотк., II, 1966, 62); Коли його [пораненого] довелося підіймати на санітарну ресорку, Шовкун кинувся допомагати Ясногорській: тут невисачало її дівочих сил (Гончар, III, 1959, 213).

3. У цей час, у цей момент. Занедужала Галя. Йшла якось по роботі з поля, удень душно було, а тут — де взявся вітер, буря, дощ ливний — заохолодилася вона та й занедужала (Вовчок, I, 1955, 154); Тут саме уїшла Христя за порожніми стаканами — і розмова стихла (Мирний, III, 1954, 145); Тут несподівано друга, грієний подія заговить.. Бачим: по тижому морю два змії пливають велепенські (Зеров, Вибр., 1966, 243).

Тут же — в той же час; одразу ж. Промінь надії раптом засвітився в полковничих очах, але тут же згас (Довж., I, 1958, 163); Самієв, вислуховуючи розвідника, тут же віддав офіцерам бойові накази (Гончар, III, 1959, 447).

4. у знач. частки. Уживається для підсилення вп-словленої думки. Що тут діяти в світі божому? (Коцюб., I, 1955, 257); — Тут від свого курія ніяк не видизаємо, так ще й від вас кюжай (Тют., Вир, 1964, 212).

ТУТ², а, ч. Те саме, що шовковиця.

ТУТА, присл., розм. Те саме, що тут¹. — Ой їду я в гай зелений, Посажу я руту. Якщо зійде моя рута, Останув тута (Шевч., II, 1963, 176); [Д я дь к о Л е в:] Лукашу, де ти? гов! [Л у к а ш (озивається з верби):] Я тута, дячку! (Л. Укр., III, 1952, 220).

Тута ж — у цьому самому місці. За столом сидить Кармелюк і його гості, селяни.. Тута ж кілька душ гайдамаки (Вас., III, 1960, 180).

ТУТЕНЬКА, присл., діал. Тутевьки. — То-то ж бо я наче нікого не бачила, а я цювечора тутенька тудяюся... (Вовчок, I, 1955, 146).

ТУТЕНЬКИ, присл. Пестя. до тут¹. — Чого се ти, Сижоне, тутеньки шукаши? (Барв., Опов., 1902, 176); — То йди, моя дитино. Я тебе тутеньки підожду (Вовчок, I, 1955, 123).

ТУТЕЧКА, присл., розм. Тутечки. — Тужили, моя возуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! Нема його тутечка (Кв.-Осв., II, 1956, 197).

ТУТЕЧКИ, присл., розм. Те саме, що тут¹. — Хто його зна, яке буде тутечки мов життя... (Н.-Лев., II, 1956, 53); — Вся земля тутечки була начинена свинцем. І досі вириваєм його з поля, наче дике м'ясо (Стельмах, Правда., 1961, 451); — Що ви, хлопці, — злякано захлипав Йонька. — Я тутечки ні при чім (Тют., Вир, 1964, 440).

ТУТЕШНИЙ, я, в. Найввій у даному місці, характерний для даного місця; місцевий. Вона [попада] ні на хвилинку не вгавала: то губила порядки тутешні, то загадувала губернію і вітхала (Мирний, III, 1954, 193); Розповів він Сазно навіть дещо з тутешніх значаїв (Смолчч, I, 1958, 48); З-за музичного павільйону назустріч їм іде учитель фізики тутешньої школи (Ів., Таємниця, 1959, 90); — Досить глянути ось на цю піщую, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство (Досв., Вибр., 1959, 39); // Який мешкає або працює в даному місці. Пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і пишна; за тутешніх парубків не хоче, а jede собі панича із-за моря (Кв.-Осв., II, 1956, 65); Стежкою підіймаються люди — це чужі, не тутешні йдуть на заробітки в Таєрїю (Ю. Янов., IV, 1959, 11); — А ви хто? — Садівник тутешній, Мурашко (Гончар, II, 1959, 385).

ТУТІ, невідм., мн., спец. Усі голоси хору або інструментів оркестру зразу (ремарка в вотах).

◇ Туті кванті, трон.— усі, які є.

ТУТІВНИЦТВО, а, с. Галузь шовківництва — розведення й вирощування тутового дерева (шовковця).

ТУТКА *див.* **ТУТКВ.**

ТУТКА, **ТУТКА**, присл., *діал.* Тут (*див.* тут¹). *Ось мигнує блиск — се в вартової будки. Ось тінь густіша — се дрімучий ліс. Ось шум глухий — ріка. Деся тутки (Фр., X, 1954, 195); — Чого оця [Анна] тутки хоче? — кликнула мати (Коб., II, 1956, 196); — Відай, до друого пришестья тутка нам гібити (Тют., Вир, 1964, 460).*

ТУТОВИЙ, а, е. Прикм. до тут². *Плантації бавовнику, оточені тутовими деревами, — типовий пейзаж зрошуваної зони Узбекистану (Ком. Укр., 10, 1965, 49); // Який живиться листям тута (*див.* тут²) і виробляє шовк. Тутовий шовкопряд виділяє шовк у стадії гусениці (Колг. енци., II, 1956, 768).*

ТУ-ТУ, *виг.* Звуконаслідування сигналу паровоза, автомобіля і т. ін. *По блому шосе пробіг автомобіль. — З дороги, гей! Агов, агов! Не утечеш. Я дожену, а дожену... знайду, знайду... ту-ту-ту-ту!... (Сос., I, 1957, 72).*

ТУТУКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. тутукати і звуки, утворювані цією дією. *Вистукує свій дріб дятел. Стурбована його тріскучим тупуканням, перелітає по верхинах молодих сосонок білка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 96).*

ТУТУКАТИ, аю, аеш, *недок.*, *розм.* 1. Утворювати розмірені уривчасті звуки; часто тукати, стукати. *Тутука дятел в сук (Пол., Вибр., 1968, 58); // Часто стріляти, утворюючи звуки, здалеку схожі на стукіт. Мов дятел, ... тутукає кукумет (Панч, В дорозі, 1959, 86).*

2. Утворювати звуки «ту-ту». *Паровоз тутукає; Автомобіль тутукає.*

ТУФ, у, ч., *геол.* Порпста гірська порода вулканічного або осадового походження; застосовується як будівельний матеріал. *Вірменія багата на різноманітні будівельні матеріали: туфи, пемза, базальти, мармур, вапняки, граніти. Всесोजне значення мають вулканічні за походженням рожевий туф і пемза (Ек. геогр. СРСР, 1957, 338).*

ТУФЕЛЬКА, в, ж. 1. Зменш. до туфля. *Дівчата-солдати замість елегантних, гарних кофточок надягли сірі важкі шнелі, замість туфельок — здоровецькі чоботи (Довж., III, 1960, 257).*

2. *зоол.* (*Paratsetis*). Одноклітинна тварина класу інфузорій, які поширені в прісноводних водоймах. *Туфелька за своєю будовою в одноклітинним організмом (Зоол., 1957, 6).*

ТУФЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до туфля, туфлі; // Признач. для виробництва туфель. *Туфельний цех.*

ТУФЛІ, фель, *мв.* (*одн.* туфля, і, ж.). Взуття, що закриває ногу на вище кісточок. *Він був в сорочці, в червоному шлафроці й в туфлях, вишитих квітками (Н.-Лев., II, 1956, 59); Туфлі [Зоя] стала носити на високому каблучці, хоча на аріст не могла поскаржитись: була вже височенька, гінка, як молода топалька (Гончар, Дорога..., 1953, 4).*

ТУФЛІЯ *див.* **ТУФЛІ.**

ТУФОБЕТОН, у, ч. Різновид легкого бетону, заповначем якого є туф.

ТУФОВИЙ, а, е. Прикм. до туф. *Туфова лава; Туфова порода; // Вигот. з туфу. Туфова плита.*

ТУФОЛАВА, и, ж. Вулканічна гірська порода, що складається з лави, попелу, пемзи, а також включень вулканічного скла. *При застосуванні легкого... бетону та залізобетону використовують... легкі гірські породи: пемза, туф, туфолаву (Компл. використ. вапняків..., 1957, 67).*

ТУФОВОДІВНИЙ, а, е. Схожий на туф. *Складні теоретичні розрахунки, що стосуються визначення мікрорельєфу місячної поверхні, показали, що наш природний супутник покритий туфоводібними гірськими породами (Знання..., 7, 1970, 2).*

ТУХЛИЙ, з, е. Зіпсований, з непримним різким запахом гниття, розкладу (про харчові продукти). *Після борщу подали [бурлакам] кашу. Каша була з тузлого пішона (Н.-Лев., II, 1956, 208); Хитрий сомище не йшов ні на яку принаду: ні на жабу, ні на кусок тузлого м'яса (Донч., VI, 1957, 214); // Затхлий, несвіжий (про воду і т. ін.). — У нас вода не тухла, будете свіжжу пити все літо! (Гончар, Таврія, 1952, 27).*

ТУХЛИСТЬ, лості, ж. Якість за знач. тухлий. *Тухлість м'яса.*

ТУХЛУВАТИЙ, а, е. Трохи тухлий. *Тухлувата риба.*
ТУХЛЯТИНА, и, ж., *розм.* Зіпсований харчовий продукт, протухла їжа; // Різкий запах зіпсованого, протухлого продукту. *Голова обертом йшла, коли доводилось влізати в здоросенну бочку, від якої відоміло тухлятиною, та вишкрібати її (Мур., Бук. повість, 1959, 82).*

ТУХНУТИ¹, не; *мин.* ч. тух, ла, ло і тухнув, нула, ло; *недок.* Переставати горіти, світитися; гаснути. *Ось у його хаті потухла [світло] зовсім. Дав і на другий вкнак стало тухнути (Мирний, I, 1954, 309); Стоять ото [люди] юрбами, дивляться, як тухне чи розгоряється заграда (Головко, II, 1957, 226).*

ТУХНУТИ², не; *мин.* ч. тух, ла, ло і тухнув, нула, ло; *недок.*, *розм.* Робитися тухлим, псуватися (про харчові продукти) або робитися затхлим, несвіжим (про воду і т. ін.). *Радити [бабько] вогити воду чистерною, а не отакими барильцями. — А ми назмисне такими барильцями, — відповідає той, що тив, молодий закіптюжений смаглії, і білкувати ці його по-циганському грають лукаво. — Бо привезли б чистерною, та й на три дні, та й тухнутьме вода!.. (Гончар, Тровка, 1963, 185).*

ТУЦ, *виг.* Звуконаслідування, що означає звук від стукну, біяки рогама.

ТУЦКАТИСЯ, ається, *недок.* Стукатися, битися рогама. — *Я лиш чую, — мовив Санчо, — Як блеють агята й віаці, Дзвонять двояники на шиях, Туцкаються барани (Фр., XII, 1953, 168).*

ТУЧА, і, ж. 1. Густа темна хмара, яка приносить дощ, град, сніг. *Як ніч, насувається туча і небо млою покрива, Грюкоче [грукоче] грім, а буря злюча Дуби з корінням вирива... (Стар., Поет. тв., 1958, 163); На небі громова туча. Блискає часом, але дощу нема (Л. Укр., II, 1951, 328); То сонце вигляне, то знову туча, і блискавка і дощ... (Тич., II, 1947, 195); Шалена віхола жете, Без краю мчать буремні тучі (Шер., Дорога..., 1957, 127); *У поріван. Одарка не здолаа опустити руки, та так і повисла вона над дитиною, як чорна туча над землею... (Мирний, I, 1954, 53).*

2. *кого, чого, перен.*, *рідко.* Велика кількість, маса когось, чого-небудь. *Пускали [ругульці] тучими к ним стріли, А деякі були так смілі, Що мали перескочити ріє (Котл., I, 1952, 216); Передня лава атакуючих одразу розсіялась, ніби етанула в землю, а натомість з'явилась, наближалась... туча сірих круторогих волів! (Гончар, II, 1959, 82).*

ТУЧИТИ, чу, чипш, *недок.*, *перен.*, *розм.* Робити гладким, відгодовувати (перев. про тварин). *У всьому відчувалась відсутність хазяйського ока. А відомо, що тільки хазяйське око товар тучить (Кол., Терен., 1959, 20).*

ТУЧИТИСЯ, чуся, чипшся, *недок.*, *розм.* Робитися гладким, відгодовуватися (перев. про тварин). — *Кров нашу п'єте! Шкіру з нас дерете! Шпінком нашим тучи-*

теся! — озвався окрик одного з юрби (Фр., III, 1950, 188).

ТУЧНИЙ, а, е, розм. 1. Добре вгодований, гладкий (перев. про тварин). *На торгі купив собі [десятилик] три коні: одного сірого, другого худого, а третього тучного* (Калив, Закарп. казки, 1955, 178); // *Густий, буйний, соковитий (про рослини). Сріблястими хвилями струменяться по луках тучні трави* (Коп., Вибр., 1948, 165); *Тучні жита стояли колоси тут у низині, відкриті гарячому південному сонцю* (Смолич, Мир., 1958, 155).

2. Жирний, родючий (про землю, ґрунт). *Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами... кличуть городи синім сочистим листом, тучна земля дига на неї теплою* (Коцюб., II, 1955, 42); *Людська кров чебніла скрізь на тучну й без крові землю* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 388).

ТУЧНИЙ, а, е, рідко. Великий, але короткочасний, з грозою (про дощ). *Дощ тучний давно вже перестав, а обложних змар сіяло, мов крізь сито* (Мирний, IV, 1955, 89).

ТУЧНІСТЬ, ності, ж., розм. Властивість за знач. тучний. *Вловив [Галаган] у Діденкових словах.. натх на його тучність* (Головки, II, 1957, 480).

ТУШ¹, і, ж. Рідка або суха фарба, звичайно чорного, дуже стійкого кольору, яка вживається для креслення, малювання пензлем, пером і т. ін.; виготовляється з спеціальної сажі й клею. *На стінах висіло кілька добрих малюнків, виконаних тушшю* (Вільде, Сестри., 1958, 312); *На сторінці, що мені її запропонував Професор, були намалювані тушшю деталі й розміри великого морського паруса* (Ю. Янов., II, 1958, 121).

ТУШ², а, ч. Невеличка музична п'єса, що виконується як урочисте привітання під час вшанування, вручення нагород і т. ін. *Оркестр грав тушу, а всі, стоячи, привітальними вигуками та бурхливою овацією зустрічали воляка* (Життя Саксаганського, 1957, 280); *Молоді встали з воза... музики вдарили тушу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 163).

ТУШ³, у, ч. У грі в більярд — ненавмисне торкання до шару, що вважається ударом.

ТУША, і, ж. 1. Обблотоване і вшпратане тіло забитої тварини. *На гіллях висіли обідрані волові й баранчі туші* (Стор., I, 1957, 397); *Сміливо розрізав [князь] шкуру на вбитій тварині, вправними рухами став свіжувати тушу* (Загреб., Діво, 1968, 245); *Коліти приготувалася членувати тушу* (Іщук, Вербівчани, 1961, 432); // *Мертве тіло якої-небудь великої тварини. Ще постріл, і хвіль піднесли тушу мертвого звіра* (Труבל., Хатина., 1934, 32); *По снігах густо чорніли трупи німецьких солдат.. та кіньські туші із задертими догори підковами* (Тют., Вир, 1964, 426).

2. розм. Про велике, гладке тіло людини. — *Кинув би усеюку суму мирськую та й пішов до вас на Запорожжє [Запоріжжя]! — Гм! — каже Кирило Тур, озирнувши його тушу. — Не багато таких потовпилося би в курені!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 90); *Величезна туша куратора Траскіна ледве зміщалась у кріслі* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 426).

ТУШЕ, невідм., с., спец. 1. Спосіб дотику до клавіш під час гри на фортепіано, що впливає на характер звучання. [П о л і в а:] *В дівчинки хист, почуття мелодії, туше, а вона й досі гам не знає* (Коч., II, 1956, 88); *М'яке туше; Сильне туше; // Звучання при такому способі виконання. Тембр оркестру, як тембр голосу у співака, туше — у піаніста, звук — у інструменталіста, можливо, те найвідчутніше, найіндивідуальніше, що властиве кожному хорошому музичному колективові* (Мист., 2, 1966, 24).

2. Спосіб накладання штрихів і фарб у живопису.
3. У спортивній боротьбі — момент, коли один з борців притиснутий лопатками до землі, що визначає його поразку.

ТУШЕВИЙ, а, е. Прикм. до туш¹. *Тушевї фарби; // Виконавий тушшю. Тушевий малюнок.*

ТУШИСТ, а, ч., спец. Майстер, який копіює оригінал на літографському камені.

ТУШИТИ, шү, пиш, недок., перех. Припиняти горіння чого-небудь; гасити. *Тижні у полам'ї корчився гутір.. Тижні тушили пекельну пожежу* (Олесь, Вибр., 1958, 229); *На Герасимові тїла сорочка в кількох місцях, і він тушив її, мнучи полотно чорними руками* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 314); **Образно. Узброїлись наші й погналі полки за полками обороняти австріяка од венгера, тушити пожежу, котра то там, то там прокидалася по Слово'яниці!..* (Мирний, I, 1949, 232); // *перен. Придушувати, приглушувати якесь сильне почуття (любов, гнів і т. ін.). Мовчанка.. гнів тушити* (Номис, 1864, № 1117).

ТУШІННЯ, я, с. Дія за знач. тушити. У випадку виникнення пожежі на автомобілі його необхідно ізолювати і одночасно вжити заходів для тушіння пожежі (Підручник шофера., 1960, 329).

ТУШКА, и, ж. Змеш. до туша (у 1 знач.); тіло убитої тварини, дичина і т. ін. невеликого розміру. *Він, натраючи щойно зарізаною білого гусака, сізачеж зрубав з тушки ліве крило* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 270); *Він хотче ваявся допомагати батьковї блуавати кроля; за обдерті ноги потяг до себе тушку, а батько — шкуру, і кроль виплигнув з неї голий* (Чорн., Потік., 1956, 336).

ТУШКАНЧИК, а, ч. Ссавець роду гризунів, з дуже довгими задніми ногами і хвостом; живе в степах і пустелях. *Чудернацькі тваринки тушканчики! Передніми кіньцями та ругами вони схожі на кецуру, рильце поросяє, хвіст із китицею, як у лева, а задні кіньціки вгадують пташині* (Званья., 2, 1970, 30); *Через дощову іноді перебігали земляні зайці — тушканчики* (Довч., Ю. Васюта, 1950, 190).

ТУШКОВАНІЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до тушкувати (у 1 знач.).

2. у знач. прикм. Приготовлений способом тушкування. *Тушковане китове м'ясо мало чим відрізняється від яловичини* (Веч. Київ, 28.VI 1968, 4); *Подавали дві повненькі, рум'яненькі.. жолодичи — свинarka і допрка. Клади тушковану капусту, холодець, ячню* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 17).

ТУШКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тушкувати і тушкуватися. *Баклажани споживають тільки після жарення та тушкування* (Овоч., 1956, 222).

ТУШКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Варити що-небудь (м'ясо, овочі і т. ін.) у закритому посуді, в дуже малій кількості рідини на слабкому вогні. *Більшість продуктів для яєсних страв обробляють кобїновано — спочатку м'ясо смажать, а потім тушкують* (Укр. страви, 1957, 22); *Коли траплялося на кузнї м'ясо — кидали його просто в борці або тушкували з картоплею* (Збав., Передзвнїв'я, 1960, 200).

2. Закривати щось, кутати. *Очарувала б і ченця, коли б прокляте покривало брівок її не тушкувало* (Сл. Гр.).

ТУШКУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Підлягати тушкунню.

2. Закриватися, кутатися. *Люди затулюлися, тушкувалися, захищалися від дощу й сувоїю* (Кундзич, Пов. і пов., 1938, 221).

ТУШОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до тушувати. *Тушований малюнок.*

ТУШОНКА, и, ж., розм. Консервоване тушковане м'ясо. Цяганко уже відкрив банку бичків у томаті, а тепер колупас фішкою бляшанку свинячої тушонки (Голов., Тополя., 1965, 463).

ТУШУВАЛЬНИЙ, а, е. Призвач. для тушування. Тушувальний олівець.

ТУШУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається тушуванням.

ТУШУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до тушувальник.

ТУШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тушувати.

ТУШУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Накладати тіні на малюнку, фотографії і т. ін. Перед початком завжди постає питання — а як же «тушувати» рисунок, як правильно класти штрихи олівецем? (Мист., 1, 1962, 39).

ТУШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. 1. Поводитися так, щоб бути непомітним. — Ви що ж, Хавцький, тушуетесь? — гримас Вася. — Чому затовалили під воза, коли транспортна рота чесала Острівського батогоми? (Говчар, III, 1959, 202).

2. Відчувати ніяковість; знічуватися. — Може, допомогти тобі чимсь треба?.. Говори, не тушуйся (Собко, Нам спокій.., 1959, 126); // Боятися, побоюватися. — Не тушуйся. Грошей твоїх я в тебе не візьму (Тют., Впр, 1964, 54).

3. Пас. до тушувати.

ТУЯ, туй, ж. Вічнозелене хвойне дерево або кущ родини кипарисових. На зеленому свіжому газоні скрізь темніли розкидані, нечаче ялинки, темно-зелені кущі туй (Н.-Лев., V, 1966, 152); Туя дурманить своїм запахом, аж голова чуманіє (Гончар, Тронка, 1963, 45).

ТХІР, тхора, ч. Хижий звірок родини куницевих з коштовним пухнастим хутром. У темнім лісі, за горами Зібравсь усякий звір: Вовки, лисиці з ховраками, Зайці дурні, шкідливий тхір (Гл., Вибр., 1951, 56); З зашищеного дупла вислизнув на полювання тхір (Донч., II, 1956, 7); *У порівн. Йонька швидко повернує сузе і хижє, як у роздратованого тхора, обличчя (Тют., Впр, 1964, 255).

ТХНУТИ, ну, неш, недок. і док. 1. Дихати, дихнути; повіяти, повіяти. Здавалось їй, що тільки вона тхне на свого чоловіка, то.. змив.. смюток із його серця (Барв., Опов., 1902, 158); — От і вокзал! Там вона [Маруся], певно, мене жде! — подумав Ломичський, і на його прищелець нерви нечаче тхнув свіжий, холодницький вітерець (Н.-Лев., VI, 1966, 74); // чим, безос. Йон зупинивсь. На нього тхнуло теплом з піддашшя (Копюб., I, 1955, 241); — Де ти, браток, служив? — Я не служив... Я зроду так, — відповів сліпий, і на Павла тхнуло міцним самогонним перегаром (Кучер, Прошай.., 1957, 59).

2. тільки 3 ос., недок., перех. чим, розм. Мати якийсь запах, сильно, різко пахнути чим-небудь, здебільшого неприємно. — А куди ви поїдете? — Та, мабуть, трохи покатаємось, — відповів червонооармієць, що тхнув лічками (Павч., Гарні хлопці, 1959, 85); Тхне бузок чудово, Туга ллється в слово (Рильський, Зим. записи, 1964, 86); *Образно. — Треба так організувати працю в колегоспі, — каже Дубковецький, — щоб наш зліб не тхнув потом... (Минко, Повна чаша, 1950, 59); // безос. Скрізь тхне вином, куди не повернись (Н.-Лев., III, 1956, 256); В хаті тхне фарбою та клеєм, аж дихати важко (Л. Укр., III, 1952, 491); Від оджежі [Порфірія] тхнуло кислятиною й димом (Стельмах, Гуся-беді.., 1964, 160).

3. недок., чим, перен. Мати якусь дуже помітну властивість, ознаку і т. ін. — Ваші погляди, Степане Гавриловичу, дуже цікаві. Тільки — чи не тхнуть вони давниною? (Чаб., Тече вода.., 1961, 82); // безос. Від нього

за цілу верству тхне козарлюгою, байдебурою степовим... (Львч., Козацьк. роду., 1958, 300); Може, мало порядку було на зборах осередку, які він проводив замолоду, але й казенциною — аби ви знали — там і не тхнуло (Жур., Опов., 1956, 74).

ТХОРЕВІЙ, а, е. Прикм. до тхір; // Належний тхореві. Тхорева нора; // Зробл. з хутра тхора. Тхоревий комір.

ТХОРЕНЯ, яти, с. Маля тхора. Тхір вибіг з своїми тхоренятами (Сл. Гр.).

ТХОРИК, а, ч. 1. Зменш. до тхір.

2. пестл. Те саме, що тхір. Хазяїн Тхорика піймав, І бідний Тхір з плачем озвався, І клявся, Що він з голубника — пір'їни не займав (Бор., Тв., 1957, 163).

ТХОРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тхір. Тхоряче хутро; // Належний тхореві. Тхоряча нора; // Зробл. з хутра тхора. Тхоряча шапка; // Такий, як у тхора. Його [арповома] маленькі тхорячі очиці шукали, куди б зловати (Донч., I, 1956, 94).

ТЮ, ТЮ-ТЮ, виг., розм. 1. Уживається при вираженні здивування, невдоволення, розчарування, наємінки і т. ін. Тільки що молодіці любовенько посідали і кожна з своїм крамом розташувалась, аж... тю! Москва нечистий і вродив (Кв.-Осн., II, 1956, 11); — Тю, як це він не примитив такої гарної дівчини? (Копюб., I, 1955, 234); [М а р' я в а:] Тю-тю!.. Та ще й козачки! Такий гурт, та так поповолялись! (Вас., III, 1960, 9).

Тю (тю-тю) на тебе (на вас і т. ін.)! — вигук, що має на меті зупинити або заспокоїти кого-небудь, хто сказав дурницю або розкричався, розгаласувався. — Ходім лишень до річки, чи не піймався часом заєць у ятір або в вершу! — Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? — каже Хвеська. — Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились? (Укр.-казки, 1951, 385); [П а л а ж к а:] О-о, це й третій племянничок знайшовся? Тю-тю на вас! (Мирний, V, 1955, 225).

2. Крик при переслідуванні звіра на полюванні, який означає «Держи його!»

ТЮБЕТЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тюбетейка. Вскочила [Юля] в човен і загребла на той берег.. Довго на голубій дніпровській хвилі червомила, як макієка, її тюбетечка (Тют., Впр, 1964, 449).

ТЮБЕТЕЙКА, и, ж. Маленька кругла або гостроверха шапочка з вишитими чи тканими візерунками — національний головний убір багатьох східних народів. Кучеряве, буйне волосся випорнуто з-під шовкової тюбетейки (Ле, Міжгір'я, 1953, 95); Сидіє [бай] в маленькій тюбетейці на лисій голій голові (Тулуб, В степу.., 1964, 37).

ТЮБИК, рідко ТУБИК, а, ч. М'яка трубочка для крему, зубної пастки, клею, фарби і т. ін., вміст якої добувають видавлюванням. У нього лежать сотні тюбиків фарб. Свій заробіток він залишає в магазині, вшукуючи нових кольорів (Ю. Янов., I, 1958, 133); Шевченко розклав на постелі малярське приладдя і, як дитина мляується своїми іграшками, мляується плитками акварелі, тюбиками олійних фарб, пензлями, етюдником, мольбертом (Тулуб, В степу.., 1964, 245); Жінка дістала із сумочки тюбик з азеліном, видушила на долоню блискучий кавалочок і ввлялася натирати йому шию, груди (Гуц., Скупана.., 1965, 58); Всередині [сумочки] я побачив шовкову хустинку з ініціалами Л. Ш., тубик в губною помадою, флакончик «Кримської троянди», гребінець (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 30).

ТЮБІНТ, а, ч., спец. Частина збірного водонепроникного циліндричного кріплення підземних споруд (шахт, тунелів і т. ін.), що являє собою чотирикутну криволінійну металеву або залізобетонну плиту великого діаметра. Ходжаєв.. побув у бетонному цеху, де

визтовлялися на каркасі з напівсталевих прутів локальних сектори — тюбінгу тунельного лічкування (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ТЮБІНГОВИЙ, а, е. Стос. до тюбінга. Тюбінгове кріплення.

ТЮГ, у, ч. Скорочення: театр юного глядача. Визначення ролі ТЮГУ: театр — зараддя комуністичного виховання, — поширене в роки його становлення, залишається вірним і тепер (Мист., 2, 1968, 10).

ТЮГІВЕЦЬ, вця, ч. Аргумент ТЮГУ. Виховуючи нашу зміну, формуючи її високі моральні якості та естетичні смаки, тюгівці віддають усі сили, уміння, знання, енергію «справі дитячої радості» (Мист., 2, 1968, 10).

ТЮЖИТИ, жу, жиш, недок., розм. 1. перех. Лаяти, бити, пмагати. Як полая же його батько в руки, як почав тужити. Тужив, тужив — поки аж проситись почав (Сл. Гр.).

2. Лаятися з силою, шумом (перев. про великий дощ). Надворі тужить дощ (Вас., II, 1959, 74); Вже третій день не вицутаючи тужив дощ (Довч., V, 1957, 153).

ТЮЖКА, и, ж., розм. Дія за знач. тужити 1; покарання. Дав же він йому тужки — буде пам'ятати, як лаялись (Сл. Гр.); Жовте лице батькове, його зривний погляд і ремінька тужка стояли перед його очима (Мирний, I, 1954, 270).

ТЮК¹, а, ч. Великий щільво упакований згорток чого-небудь (сіна, речей, товару і т. ін.). Куці... в'язали їм [верблюдам] на спину важкі тюки добра, здобутого в Каффі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 176); Перон гавалений купами тюків, чемоданів, ящиків, скринь та усього хатнього майна (Коч., II, 1956, 323); Найкраще степове сіно... пресувалося по таборах у тюки і вже в такому вигляді сплавлялося на казовську пристань (Гончар, Таврія, 1952, 215).

ТЮК², ви г., розм. Уживається як присудок за знач. тюкнути².

ТЮКАННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. тюкати¹ та звуки, утворювані цією дією. З галасом, тюканням та свистом воєни [діти] повискакували з своїх крижок (Коплюб., I, 1955, 272); Здавалося їй, що стрінуть її сміхом, тюканням, будуть знати й кидати камінням услід (Хотк., II, 1966, 231); Тюкання її вигукну почулись і в інших кімнатках лану. — Скільки цієї звірини? (Павч, Гомон. Україна, 1954, 122).

ТЮКАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. тюкати² та звуки, утворювані цією дією.

ТЮКАТИ¹, аю, аеш, недок., без додатка і на кого, розм. 1. Говорити, кричати «тю» (виражаючи здивування, невдоволення, розчарування, насмішку і т. ін.). [В і в д я:] Як посковзнуся, як шелесну сторч, так в болото і полетіла!.. Тут люде як зареочуть, як почали тюкати! (Кроп., II, 1958, 126); — Тю! Навісноголовий! Тю! Гал Дурний! — і пішли реготатись та тюкати на бідоного Вакулу (П. Куліш, Вибр., 1969, 201); Біг [Маруся] до Черемоша, в ліс, до коней, а йому услід свистали, тюкали (Хотк., II, 1966, 200); — Ні, Карне, не занедужав, а здуріти — здурів, бо чортова панянка всю душу перевернула. — Тю на тебе! — Не тюкай, брате, бо правду кажу (Іщук, Вербівчани, 1961, 37); // Кричати на тварину, птаха, проганяючи, полохаючи, на звіра при полюванні, переслідуючи. Радивон Михайлович.. випроводжав його аж до вулишніх воріт, тюкав на лютих псів (Епік, Тв., I, 1958, 433); Нікто в Асканії-Новій не половав птавів, не тюкав на них і не кидав грудками (Випня, II, 1956, 274).

2. Висловлювати осуд, засуджувати. — Так не годиться [співати] голові. Ова! Люди почують, будуть тюкати. Ви ж голова, — здержував Чабанця десятикий (Н.-Лев., VI, 1966, 357); — Он і люди тюкають: яка,

кажуть, дівега [діваха], а він у такому вбожестві держить її дома... (Тесл., З книги життя, 1949, 60).

ТЮКАТИ², аю, аеш, недок. Бити, стукати. Високо вищала пилорама, позронували рубанки й фуганки, тюкали сокири й молотки (Смолич, Дев'я., 1950, 123).

ТЮКНУТИ¹, ну, неш, док. Однокр. до тюкати¹ 1. — Я не зміг вишувати. — киццла, немоз з корінням із серця вирвала, Обарка. — Тю-ю! — тюкнув на весь степ Назар (Л. Янов., I, 1959, 425); Рип у хату — дві черниці. [К о п и с т к а (аж тюкнув):] Тю! Диви — тежна сила прилізла (М. Куліш, П'єси, 1960, 6); — А гушш! — залсно тюкнув багач на стадо курей (Козл., Ю. Крук, 1950, 9); Стояла напружена тиша. Хтось не витримав і тюкнув. І тоді блискавичним стрибком забув кинувся у воду (Веч. Київ, 29.I.1968, 4).

ТЮКНУТИ², ну, неш, док. Однокр. до тюкати². Тюкнула [корову] в тім'я... (Хотк., II, 1966, 321).

ТЮКОВИЙ, а, е. Прикм. до тюк¹.

ТЮКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тюкувати. Тюкування тютюну провадиться за допомогою спеціального ящика без дна в розсувцю стінкою (Техн. культ., 1956, 391).

ТЮКУВАТИ, ую, уеш, недок., перех., спец. Пакувати, в'язати у тюки (див. тюк¹). Після висушування тютюну сортують, тюкують (Колг. өпц., II, 1956, 634).

ТЮКУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тюкувати.

ТЮЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до тюль. Тюлеві тканини; // Вигот. з тюлю. Усе в них на старий взірць: У тітоньки князюк Поліни Той самий тюлевий гелець (Пущкін, 6. Овєгін, перекл. Рильського, 1949, 186); Моряки подарували щасливим батькам гарненьку поліровану коліску.. з величезним тюлевым пологом від машини (Тулуб, В степу..., 1964, 343); // Який виробляє тюль. Тюлева фабрика.

ТЮЛЕНБІЙНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з полюванням на тюленів (див. тюлень 1). Тюленбійний промисел; // Признач. для полювання на тюленів. Тюленбійне судно.

ТЮЛЕНБОЄЦЬ, бійця, ч. Той, хто займається промислом тюленів (див. тюлень 1). До півострова Мангашлак, де розташоване місто рибалок і тюленбійців, якось дві з половиною години [літаком] (Рад. Укр., 12.II.1964, 3).

ТЮЛЕНЕВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тюленьчий.

ТЮЛЕНИНА, и, ж. М'ясо тюленя (див. тюлень 1).

ТЮЛЕННИК, а, ч. Той, хто займається полюванням на тюленів (див. тюлень 1).

ТЮЛЕНЯ, яти, с. Маля тюленя. Підрісиш, тюленята починають самостійне життя (Знавця., 10, 1969, 14).

ТЮЛЕНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тюлень 1. В лоно широкого моря полинуєш, світла богиня Із глибини принесла нам чотири тюленьчі шкури (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 84); // Зробл. із шкіри тюленя. Тюленьчі чоботи; // Який добувають з тюленя. Асуар, отираючи сльози, намащував запали груди матері тюленьчим салом (Ірчаг, II, 1959, 94); Тюленьчий жир використовується у миловарній та шкіряній промисловості (Знавця., 10, 1969, 14).

ТЮЛЕНЬ, ня, ч. 1. Свавець ряду ластоногих, що живе в морях і деяких озерах; має велике промислове значення. Випливши з сивого моря, тюленів стада неопаленні Сплять навкрузи (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 83); Віде море.. займає перше місце в світі щодо промислу тюленя (Ек. геогр. СРСР, 1957, 171).

△ Вухаті тюлені — тюлені, які мають маленьку рудиментарну вушну раковину і задні ластви яких беруть

участь в пересуванні по суходолу; Гренландський тюлень — один із видів справжніх тюленів; Справжні тюлені — тюлені, в яких немає зовнішньої вушної раковини і задні ласти яких не можуть підтримувати тіло на твердій поверхні.

2. *перек., розм.* Про незграбну, неповоротку людину.

ТЮЛЬ, лю, ч. Прозора січаста тканина. *Крізь обтягнені тюлем вікна я бачу, як у залі сталося якесь замішання* (Кол., На фронті., 1959, 147); *Тюль гардин гойдався біля вікна* (Гонч., Вибр., 1959, 331).

ТЮЛЬКА, и, ж. Дрібна морська промислова риба родина оселедцевих.

ТЮЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до тюлька.

ТЮЛЬПАН, а, ч. Багаторічна декоративна трав'яниста рослина родини лілійних з великими квітками, що звичайно мають форму ковпачка і різне забарвлення. *Червоні та жовті дикі тюльпани ліснуть проти сонця* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Сплять старанно згоріті теплиці. Зеленіють в них паростки чудових тюльпанів і гіацинтів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 595); *У порівн. *Слава замкнулася в собі, як тюльпан з заходом сонця* (Вільде, Сестри., 1958, 97).

ТЮЛЬПАННИЙ, а, е. Те саме, що тюльпановий.

ТЮЛЬПАНОВИЙ, а, е. Прикм. до тюльпана.

Тюльпанове дерево — дерево, квітки якого подібні до квіток тюльпана. *Тут же* [в парку Олександрії] *росте цікавий поодинокий екземпляр тюльпанового дерева* (Парк Олександрія., 1949, 91).

ТЮЛЬПАНОПОДІБНИЙ, а, е. Який формою схожий на квітку тюльпана. *Тюльпаноподібні горшки*.

ТЮЛЬПАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тюльпана.

*У порівн. *Маші ероду, любий подих, Гарна в тебе кожна риса. Маші личко, як тюльпанчик, Стан — некаче в кипариса* (Крим., Вибр., 1965, 234).

ТЮНКА, и, ж. 1. *заст.* Верхня частина подвійної спідниці.

2. *театр.* Костюм танцівниці, що являє собою ліф і спідницю з тюлю.

ТЮП, ТЮП-ТЮП, *виг.* Звуконаслідування звуків, утворюваних під час тюпання. *Пливе човен, води повен, Та все хлоп-хлоп-хлоп-хлоп-хлоп!.. Іде козак до діточки Та все тюп-тюп-тюп-тюп!* (Укр. лір. пісні, 1958, 508).

ТЮПАННЯ, я, с. Дія за знач. тюпати і звуки, утворювані цією дією. *Здається, що далеко-далеко по багнистій дорозі йдуть перетомлені коні, і складний ритм їхнього тюпання відбивається в тиші легенькою луною* (Кол., На фронті., 1959, 113).

ТЮПАТИ, аю, ашп, *недок., розм.* 1. Бігти, нешироко ступаючи, дрібною рискою (про тварин). — *Поки золоток, зай тюпав, бо як сонце припече, то тоді й повагом важко... Но! — гукнув знову Яким, сжикнувши сердито за віжки* (Мирний, IV, 1955, 310); — *Нам чогось так весело, регочемося, борюкаємося на санях, конячку підхльоскуємо... а вона, знаєш, так жава головою потріпнує, тюпає собі...* (Вас., I, 1959, 80); *Конячка весело форкала, тупала, сани... немилосердно кидало з вибою у вибій* (Збан., Сеспель, 1961, 338); // *Швидко йти або повільно бігти маленькими кроками* (про людей). *І йде [Давид], ридючи до сина. Аж тюпає, немов біжить* (Шевч., II, 1953, 72); *Худенький, згорблений [директор], тюпає борзенько попід мур, аби де сховатися від напасті* (Март., Тв., 1954, 195); *Іде по воді молодичка, За нею тюпає хлоп'я...* (Рильський, II, 1960, 312).

2. *рідко.* Іти повільно, через силу; шлентатися. *Гутман змагує з чоло піт... і деякий час тюпає за мною мочки* (Кол., На фронті., 1959, 153).

ТЮПАЧИТИ, чу, чип, *рідко* **ТЮПАШИТИ**, шу, шип, *недок., розм.* Те саме, що тюпати. *Чорна постать «отаманова» плямля спереду. А ти пошмурий тюпачив за*

ним (Головко, I, 1957, 84); *Хоч овчиця з своїми вилодками й тюпачила за ним [вовком], але весь час коровила вона гризнути його за хляле стегно* (Загреб., Шепіт, 1966, 8); *Він ладен був зараз тюпашити куди завгодно, аби розвіяти свою нудьгу* (Тют., Впр, 1964, 39).

ТЮПАШИТИ *див.* тюпачити.

ТЮПКИ, присл., *розм.* Нешвидким бігом; дрібною рискою. [П и л я п:] *Гляди ж мені, не жени коней, їдь тюпки, по-хазяйськи* (К.-Карий, I, 1960, 465); [В у с т я:] *Мамо! Зараз кавали посесор, що бачили татка за селом, вже татко йдуть додому. Посесор тюпки..., а татко йдуть ходою, бо з кладдою!* (Кроп., II, 1958, 204); *Слідом тюпки рушила кінна розвідка* (Панч, В дорозі, 1959, 92).

ТЮП-ТЮП *див.* тюп.

ТЮПЦЕМ, присл., *розм.* Те саме, що тюпки. — *Я повинен точно знати, куди він іде, цей поїзд. Я вже накатався! — і метнувся тюпцем вздовж платформи* (С. Ол., З книги життя, 1968, 109); *Кілька чоловік похланцем почали пробиратися до дверей. За ними тюпцем подався і начальник штабу* (Стельмах, II, 1962, 88).

ТЮРБАН, а, ч. Чоловічий головний убір у деяких народів Азії і Африки, що складається із шматка легкої тканини, обмотаної навколо фески, тюрбетейки і т. ін.

На мармурові сходи пристані вибіли негри в червонобілих смугастих тюрбанах (Тулуб, Людолови, II, 1957, 232); **Образно.* *У вогкій синяві понад зеленим світом*

Підносів Арапат чепітливий світ тюрбан *Із шовку білого* (Рильський, III, 1961, 158); // *Високий жіночий головний убір такого типу; // Шо-небудь взагалі, пов'язане, як цей головний убір.* *На ній [трактористці] тюрбан шовковий, Червоний, як вогонь* (Гойда, Сонпе., 1951, 69).

ТЮРБО, *невідм., с.* Промислова морська риба ряду камбалоподібних.

ТЮРЕМНИЙ, а, е. Прикм. до тюрма. *Ні повіський тортураи, Ні тюремні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаптовані, Ні шпінське ремесло В гріб його [революціонера] ще не звало* (Фр., X, 1954, 7); *В'язниця обнесена високим муром, і від того тюремні двір здається глибоким і тісним* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 525); // *Який служать у тюрмі. Лазар неавидів тюремного смотрителя, якому тюрма дала прізвисьце «морда»* (Кочуб., II, 1955, 191); *Вранці тюремний конвоїр з гвинтівкою напоготові привіз до судового слідового діда Дуная* (Стельмах, I, 1962, 449); // *Власт. тюрмі, характерний для тюрми. Лице [Марусяка] було біде і носило сліди тюремних мук* (Холк., II, 1966, 294); *Він помітно осунувся на тюремному зарчі* (Збан., Єдина, 1959, 59); // *Пов'язаний з тюрмою, з перебуванням у тюрмі.* *Іа тюремних спогадів найсвітліша згадка осталася в мене про осетина Олексія Хостнава* (Вас., IV, 1960, 44); *Ми знаємо тюремні оповідання* (І. Франка, написані на основі тих же вражень, що й сонети [Від давнини., I, 1960, 449]).

ТЮРЕМНИК, а, ч. Наглядач у тюрмі. *Як мені хочеться взяти перо... і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував. Клапотай паперу, тільки клапотай паперу... Гей... ви, тюремники! Не можна?* (Кочуб., II, 1955, 183); *Тюремний вийняв з обилага розписочку, шанобливо віддав її слідчому* (Стельмах, I, 1962, 451).

ТЮРЕМНИЦЯ, і, ж. Жін. до тюремник.

ТЮРК *див.* тюркія.

ТЮРКИ, ків, мн. (одн. тюрк, а, ч., тюрчанка, и, ж.). Велика група споріднених за мовою народів (татар, узбеків, азербайджанців, казахів, киргизів, якутів, турків та ін.). *Крежений ставний тюрк щось сказав, поважно поглядивши свою пишну чорну бороду* (Досв.,

Гюлле, 1961, 15); *Вірші Сабіра були джерелом натхнення для волелюбних тюрків* (Літ. Укр., 12.VI 1962, 2); Тюрчанки з веселою гутіркою проходили мимо нього (Довж., II, 1956, 85).

ТЮРКІЗМ, у, ч. Слово або мовний зворот, запозичені ішними мовами з тюркських.

ТЮРКОЛОГ, а, ч. Фахівець з тюркології. Як тюрколог, А. Ю. Крижський досліджував, перекладав і публікував турецькі народні пісні, оповідання, казки (Нар. тв. та етв., 3, 1961, 77).

ТЮРКОЛОГІЯ, іі, ж. Сукупність наук, які вивчають мови, літературу і культуру тюркських народів.

ТЮРКСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тюрк і тюрки. *Сучасна наука вважає аварів народом тюркського походження* (Нарисні стар. іст. УРСР, 1957, 353); *Азербайджанський народ сформувалася із змішання місцевого давнього населення в кочовими, переважно тюркськими, племенами, які проникли сюди в VII—XV ст.* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 333).

ТЮРЮКАТИ, аю, аеш, недок. Видавати сюркотливі звуки (про коників, цвіркунів і т. ін.); сюрчатити. *У хаті спокійно й заковисливо тюрлюкає цвіркунець* (Ю. Янов., I, 1954, 290).

ТЮРМА, й, ж. 1. Місце ув'язнення, будівля, де перебувають особи, засуджені до позбавлення волі або які знаходяться під судовим слідством. *Знов люди гомонять на базарі, що вже ввіймали тих розбійників і що вони вже сидять в Кишиневі в тюрмі* (Н.-Лев., III, 1956, 278); *Настя.. поддалась з дитиною в город, одвідати Гята, котрий сидів у тюрмі, чекаючи суду* (Кочуб., I, 1955, 75); *І тепер нащадки пансєкі Тюрми міцні будують, А поетові нащадки Слово гострее гартують* (Л. Укр., I, 1951, 386); *Із воєких окопів, із тюрм сирих, Із шахт, із заводів, із лав трудових, У бурях, в пожарах прийшов він до нас, Той день, що збратав нас, що світ весь потряс* (Рильський, III, 1961, 237); *Це був молодий дезертир, жорстокий і безвольний, бандит і грабіжник, що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи.. покарання за свої злочини* (Довж., I, 1958, 297); *У порівн. *Рідко можна (можна) спіткати таку непривітну, смутну, темну, як тюрма, гату* (Барв., Опов., 1902, 31); // *збірн. Арештантв. — Вночі, коли я сам і ніхто мене не бачить, коли спить уся тюрма... — страждання стають невиносимими [пестерпимими]* (Хотк., I, 1966, 175); *І його повісили сірим світланком під жалюзи крики цілої тюрми* (Ю. Янов., II, 1958, 223).

◇ **Гніти в тюрмі** (по тюрмах) — перебуваючи в тюрмі, тюрмах, втрачати сили, здоров'я. *Я бачила, як гинуло найкраще, Як родичі мої гнили по тюрмах* (Л. Укр., I, 1951, 119); **Гноїти** (згноїти) в тюрмі (по тюрмах) — довгий час тримати кого-небудь у тюрмі (тюрмах). *Він [Т. Шевченко] пригадав би важ ті дні, коли в тюрмі його гноїли!* (Сос., I, 1957, 403); **Піти в тюрму** див. піти; **Поволочити** по тюрмах див. поволочити.

2. **перен.** Місце, проживаючи в якому, хтось зазнає утиски, гноблення. *Боже милий! Чи доведє тебе ще мені В оцій неважливій тюрмі, Понад оцим нікчемним морем Нудити світлом?* (Шевч., II, 1963, 130); *Нема вже старої Росії, нема тюрми народів — жили степи, озера, — новії слоди нова земля дала* (Тич., III, 1957, 19).

ТЮРЧАНКА див. тюрки.

ТЮРЯГА, в, ж., розм., зневажл. Те саме, що тюрма 1. *Січкар.. посміхається круглим видом, на якому ворухитись чорний пучок бороди, відрощеної в тюрязі* (Стельмах, II, 1962, 36).

ТЮРЯЖНИК, а, ч., розм., зневажл. Те саме, що арештант; // *лайл. — Якийсь тюрязник хоче мордувати мене й мого Павлуся, — обізвалася Настуся* (Н.-Лев., IV, 1956, 275).

ТЮ-ТЮ¹ див. тю.

ТЮ-ТЮ², **ТЮ-ТЮ-ТЮ**, виг. Вигуки, якими скликають курей, курчат. *Голосно викрикувала [молодиця] на всю околицю: тю-тю, курочки, тю-тю-тю-тю!* (Мирний, I, 1954, 236); *Виходить [мати] за хату, узявши з сіней підситок із верном. Незабаром чути, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-тю-тю-тю-тю!»* Ціпр...» (Л. Укр., III, 1952, 228).

ТЮТЮКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Те саме, що тюрвати 1. *Навздоєні йому свистіли й тютюкали* (Бойч., Молодість, 1949, 10).

ТЮТЮН, у, ч. 1. Трав'яниста рослина родини пасльонових, в листі якої містяться нікотин. *Тютюн вирощують розсадою в парниках і на ґрядках, а потім з настанням теплої погоди висаджують на полі* (Техн. культ., 1956, 353); *Запахла осінь в'ялим тютюном, Та яблуками, та тонким туманом* (Рильський, I, 1956, 63); // *Висушені й подрібнені листки та стебла цієї рослини, які використовуються для куріння, нюхання, жування. Стара циганка накладала червону лямку свіжим тютюном і вигідно мотилася на призьбі* (Кочуб., I, 1955, 375); *Курис він такий лютий тютюн, що коло нього ніхто не міг стояти* (Довж., Зап. Десна, 1957, 472).

Ніхальний тютюн див. ніхальний.

◇ **Проп'ясти** ні за поніюшко тютюну див. поніюшка.

2. Трав'яниста декоративна рослина з запашихими білими, рожевими або світло-фіолетовими квітками. В центрі відіймалася жумба, засаджена рогодою, матіолою, тютюном (Трубл., Глиб. шлях, 1938, 45); *Тютюн і маргаритки сіяла.. челядь для себе* (Смолян, II, 1958, 11).

ТЮТЮНЕЦЬ, нця, ч. Пестл. до тютюну 1. *Еней, по човну погоджася [походжаючи], Роменський тютюнець курис* (Котл., I, 1952, 164); *Яким Іванович починає крутити цигарку, шедро частуючи тютюном і Тургана* (Збан., Сеспель, 1961, 79).

ТЮТЮНІСЬКО, а, ч. Зневажл. до тютюну 1.

ТЮТЮНІШЕ, а, ч. Збільш. до тютюну 1. *Та й до тютюнища [єпископ] привержений, та й до чарки, старий собака, не байдужий* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 300).

ТЮТЮНКОВИЙ, а, е, заст. Тютюновий. Чоловік.. *смактав тютюнокві коріниці з коротенької лямочки* (Стор., I, 1957, 250); // *Настояний на тютюні* (див. тютюні 1). *Тютюноква горілка; // у знач. ім. тютюнкава, вої, ж. Горілка, настояна на тютюні. Ой, час би, Грицьку, нам, ой, час пошанується: Не все ж нам, братику, не все парубкувати; Не все в дівчатами есать і женихатись!* *І тютюнкову день і ніч в шинку круглять!* (Г.-Арт., Байка., 1958, 125).

ТЮТЮННИК, а, ч. 1. Той, хто вирощує тютюн (див. тютюні 1). *Харитина робить своє діло в городі... Хведір же в дворі, в полі, в садку, за тютюника стоїть* (Григ., Вибр., 1959, 262); // *Робітник на тютюнових плантаціях. В змагання за досягнення показників героїв.. праців. включилися.. овоочівники і картоплярі, тютюники й виноградарі* (Рад. Укр., I.VI 1963, 2); // *Фахівець з тютюництва. Тютюники багатьох країн світу прагнуть виростити тютюн в низьким емістом нікотину* (Наука., 8, 1968, 35).

2. *Робітник тютюнової промисловості. За два місяці від дня Лютневої революції перестраїкували вже і металісти на великих заводах.. і тютюники «Соломона Косенка», і броварі «Бродського»* (Смолян, Мир., 1958, 50).

3. *заст.* Торговець тютюном. *Перед.. возом з тютюниками розбіглося стадо курей* (Кобр., Вибр., 1954, 120); — *Щасливий Азмет..* — говорили поміж себе чуркунці, сидючи в голодочку під повіткою чайхани і випалюючи з мідного калюку на черзі тютюнець, що оце приніс його на спробу тютюник (Досв., Гюлле, 1964, 20).

ТЮТЮБНИЦТВО, а, с. Вирощування тютюну (у 1 знач.) а промисловою метою. *Південний берег Криму — район садівництва, виноградарства, тютюбництва* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 287).

ТЮТЮБНИЦЯ, і, ж. 1. Жін. до тютюбник. *Він празнує дочку «вивести в люди». Панею бачити, не віркою тютюбницею у дворі* (Козл., Сонце., 1957, 78).

2. Коробочка плоскої форми для носіння тютюну з собою; табакерка. *Стукнує два рази на чистий ніготь заткнутою тютюбницею і повернує її гетьману* (Ле, Україна, 1940, 337).

ТЮТЮБНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до тютюбництва. *Тютюбницькі господарства.*

ТЮТЮБОВІЙ, а, е. 1. Прикм. до тютю 1. *У всіх поках стоя шум та гажір, було майже темно від тютювеного диму* (Фр., VIII, 1952, 380); *Одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютю.. Велике тютювене листя.. обпугало [обпугало] мене* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Павло.. зняв з жовта сузого тютювеного бадилля і став дробити його сікачем у вербовому коритці* (Тют., Вир, 1964, 133); // *Пов'язаний з вирощуванням, обробкою, продажем тютюну. Таня працювала на тютювній фабриці* (Головка, II, 1957, 440); — *Розкажи мені, що ви позавчора ввечері біля тютювеного кіоска.. робили* (Собко, Звич. життя, 1957, 62); *Тютюнова плантація.*

2. Який має колір тютюну; зелено-коричневий. *Тютювові очі Погиби блиснули двома іскорками* (Стельмах, II, 1962, 54).

3. *рідко.* Який став жовтим від вживання тютюну (у 1 знач.). *Брови стиснулися на перенісці, цурпаки тютювових вусів прикривають лінію заокругленого рота* (Стельмах, II, 1962, 411).

ТЮ-ТЮ-ТЮ *див.* тю-тю².

ТЮТЯ, і, ж. 1. *дит.* Курка, курча.

2. *розм.* Про безвільну, непервотну, мляву людину. *В нього батько якийсь тютя* (Мик., Повісті., 1956, 4).

◇ *Тютя з подвійним носом див. ніс.*

ТЮФТЕЛЬКА *див.* тюфтельки.

ТЮФТЕЛЬКИ, льок, мн. (*одн.* тюфтелька, п, ж.). Страва, що являє собою підсмажені або гушковані кульки з м'ясного або рибацького фаршу. *Для котлет, буточків, тюфтельок.. рибу розрізають на філе, нарізають невеликими кусками і пропускають через м'ясорубку* (Техвол. пригот. їжі, 1957, 39).

ТЮХТІЙ, я, ч., *розм.* Про вайлувату, неповоротку людину. [О л е с я:] *Хіба ж не скучно з вами? От кавалери! Один похнюпа, другий тухтій..* (Кроп., II, 1958, 254); — *Та швидше, пане, повертайтеся!.. Який же бо ви тухтій..* (Кол., Терен., 1959, 334); — *Явдого, може, піти [за зерном]? Га? — О боже, він це питає. Ви бачте отакого тухтія? Люди біжать, аж падають, а він..* (Тют., Вир, 1964, 367).

ТЮХТІЙСТВО, а, с., *рідко.* Вайлуватість, неповороткість. *Вигодить, сугарем він тільки прикидається? Чи не для того, щоб нікому не впадало в очі його тухтійство?* (Шовк., Людина., 1962, 104).

ТЮХТЮВАТИЙ, а, е, *розм.* Вайлуватий, неповороткий. *Тут, на річці, Сирота не видавався таким тухтюватим. Спритно підтягнув човна, одним ударом увігнав у пісок короткого лозика, прип'яв човна* (Мушк., День., 1967, 85).

ТЮЧОК, чкá, ч. Зменш. до тюк¹.

ТЯГ, у, ч., *рідко:* ◇ *Дати тягу* — швидко втекти. *Троянці із-за стін дивились, Пан Турн як з військом тягу дав* (Котл., I, 1952, 220); *Скоро побачив [віт], що йдуть [пан], то зараз же, не дожидаючись служби божої, дав тягу в поле* (Фр., II, 1950, 363).

ТЯГА, в, ж. 1. Сила, яка тягне, рухає що-небудь, а також джерело такої сили (тварина, машина, пристрій). *У нього [Щорса] була артилерія — три гармати, але стояли ці гармати не на площадках ешелону, а розташовувалися на кінці тягу і враз могли з'явитися в самому несподіваному місці* (Скл., Легенд. надив, 1957, 28); *Льонокобайн [ЛК-7] працює на тракторній тязі* (Техн. культ., 1956, 110).

△ *Електрична (парова і т. ін.) тяга* — рушійна сила, яка створюється за допомогою електричної (парової і т. ін.) енергії. *У нашій країні електрична тяга використовується на тисячах фабрик, заводів і шазт* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 305); *На залізницях завершено в основному заміну парової тяги електричною і тепловозною* (Матер. XXIV з. КПРС, 1974, 265).

2. Рух газу, даму, повітря (в димарі, трубі, вентиляційному пристрої і т. ін.), який виникає внаслідок різниці тиску. *Коли вогонь розпалювався, тяга покращала* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 295); *Під припичком розклали [Катерина] дрова, відкрила у стелі отвір для тяги* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9); *У двигун подається пускове паливо, потім основне, починає розвиватися тяга, і ракета відривається від землі* (Наука., 8, 1958, 17).

3. *перен., рідко.* Те саме, що підтяг¹. *На заводі Захар.. відчув, як знову прокинулася в ньому велика тяга до книжки* (Ле, Право., 1957, 29).

4. *тежн.* Стрижень, призначений для передачі тягових зусиль від однієї частини механізму до іншої. *Кермова тяга автомобіля.*

5. *жисл.* Політ самців вальдшнепа, що відшукують самок у шлюбний період. *Бував я на весняних тягах вальдшнєпів. Немає нічого чарівнішого, коли на ті застави привалідного сонця пролетять. опустивши єніз довгого носа, сірий птах, закликає похоркувати* (Літ. Укр., 18. III 1969, 4); // *Половання під час такого періоду. Повертатися з весняної тяги.*

ТЯГÁ, й, ж., *розм.* Те саме, що вага 1. *Часом, граціозно схилляючись під тягою повних води відер, павою пропливала струнка дівчина* (Рильський, Бабине літо, 1967, 74); // *перен.* Те саме, що тягáр 3. *Як не бачу тебе, Кожна звила — тяга безконечна; Як побачу тебе, Відновляється рана сердечна* (Фр., XI, 1952, 33).

ТЯГАНІНА, п, ж. 1. Повільне виконання справи, супроводжуване зайвими формальностями; зволікання. — *В нас без усякої тяганини нізку вигляготали [виклопотали]. Уже й землеміри приїзали, плани складають* (Головка, II, 1957, 32); *Комуністична партія викорінює такі негативні явища в роботі радянського і господарського апарату, як бюрократизм, тяганину, кар'єризм* (Ком. Укр., 5, 1966, 22).

2. Справа, суперечка, яка виникає при зіткненні чий-небудь інтересів, завдає багато клопоту і розтягується на довгий час. *Балабуга стояв ні в сиз ні в тил. Він не сподівався такої притичини, щоб йому довелося мати тяганину з громадою* (Н.-Лев., III, 1956, 62); [А в д р і й:] *Ніколи ми не сварилися з тобою і ніякої тяганини прожеж нас не було* (Кроп., III, 1959, 142); // *заст.* Про судову справу. *Поїзав Василь до секретаря Чижика, повіз три мішки пшениці й десять рублів грошей. Завів тяганину* (Мірний, I, 1949, 218); *Не вигоріло діло раз, то, нажряд, щоб вигоріло вдруге після*

стількох років тяганини по судах (Стельмах, I, 1962, 303).

3. Шум, безладний рух, метушня і т. ін. В далекий призовий почуєш шум та тяганина роздягання (Н.-Лев., I, 1956, 622).

ТЯГАР, я, ч. 1. Вага; велика вага. Камінню властивий тягар, нечуйність — оццеві, Плиунність — воді (Зеров, Вибр., 1966, 137); Руки його слабші й тремтіли від тягара, що лежав на вилах (Тют., Впр, 1964, 116); *Образно. З юрби виходить похила бабуся. Тягар літ давить її до землі (Підс., Жарт., 1968, 11).

2. Важкий вантаж, важка поша. — *Бери, бери! — розсердився нан Стець. — Не носити ж мені тягар саможу!* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 209); Треба мати тист докера, щоб понести на собі такий тягар. Але всі п'ятеро, кречучи, завдали собі ящичи на плечі (Смолич, V, 1959, 35).

3. *перев. чого, перек.* Дуже важкі обов'язки, знегоди, клопоти. Життя мов було тягар (Крем., Вибр., 1965, 128); Боротьба смердів змусила пануючий клас піти на поступки і зменшити тягар феодальної експлуатації (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 462); Зустрічайте ж бурю, якщо посіяли вітер. Зазнайте тягара війни і на своїй землі (Довж., I, 1958, 360); // Гнітючі переживання. [Г а й д а й:] Скажіть мені, товариші, куди йти?.. Щоб силу мав я одрубати в собі тяжкий тягар, що душить, смокче серце і розриває мозок?.. (Корн., I, 1955, 76); Молодий хлопчєць вивозив в рідного села важкий тягар родовіа (Кол., Терен., 1959, 147).

◇ **Брати (взяти, прийняти і т. ін.) на себе (на свої плечі) [весь] тягар** — брати на себе обтяжливі обов'язки, братися за якусь дуже важку справу, важку роботу. Західна Європа була врятована від страгить татарської навали. Цим вона зобов'язана руському народові, який прийняв на себе весь тягар боротьби в татарамі (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 578); Сидів [Горецький] у своєму кабінеті і не вірив, що сам, добровільно, взяв на свої плечі тягар (М. Ю. Тарн., День., 1963, 255); Бүти (статі) тягарем для кого — завдати (завдати) кому-небудь клопоту, бути обтяжливим, вимагати уваги, турботи, витрат на утримання і т. ін. — *Із саїтанком у город я маю податись Жебрати, щоб тягарем не бути тобі і товариству* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 263); — *Друзі мене качуть в листах, але я поки що не хочу їхати, щоб не стати для них тягарем* (Тют., Впр, 1964, 163); *Одержане завдання не було для нього тягарем, воно скоріше було йому благословенням і перепусткою в царину бажаних подвигів* (Гончар, III, 1959, 432); *З плечей (з пліч) унів (звалився і т. ін.) тягар див. плечє; Лягати (лягті, налягати і т. ін.) [усім] тягарем на плечі; [Увесь] тягар чого ліг на плечі; Тягар чого лежав на плечах — ставати (стати) тяжким обов'язком для когось; сильно пригнічувати когось. Пацицна ж, своє господарство і діти усім тягарем лягли на одні материні плечі* (Стельмах, Хліб., 1959, 433); *Увесь страшний тягар соціального і національного поневолення ліг на плечі селянства і міської бідноти* (Цюпа, Україна., 1960, 19); *Велика, досі незнана відповідальність — чує [Сагайда] — лягає йому на плечі нещадним тягарем* (Гончар, III, 1959, 142); **Лягати (лягті, налягати і т. ін.) тягарем на серце (серця); Лежати тягарем на серці** — завдавати душевних страждань, гнітати, викликати тяжкий неспокій. Тут несподівано друєа, зрізніша подія заходить і на стурбовані наші серця тягарем налягає (Зеров, Вибр., 1966, 243); *Він уміє не просто слагати, а викликати у свого співрозмовника бажання висловити все, що важким тягарем лежало на серці* (Тулуб, В степу., 1964, 214); **Несті (вінести) [увесь] тягар чого, який на своїх плечах**

(на собі) — мати обтяжливі обов'язки, здійснювати якусь дуже важку справу, виконувати важку роботу. — *Я оце щойно прийшов з роботи і трохи втожлений... — О, розумію, розумію... Такий тягар нести на своїх плечах* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 97); *Основний тягар боротьби проти фашизму виніс на своїх плечах радянський народ* (Ком. Укр., 11, 1967, 75); *Несті тягар у серці* — завдати душевних страждань, тяжко переживати. *Ти [Г. Шевченко] в серці ніс тягар його [народу] великий, Святий тягар народної скорботи* (Сам., I, 1958, 137); *Скидати (скіннути) тягар з плечей* — позбуватися чогось важкого, обтяжливих обов'язків, здійснювати важку справу, закінчувати важку роботу. *Певно, довго знобила бідність його рід.. Як важко було скидати з плечей цей тягар* (Довж., I, 1958, 55); *Скидати (скіннути) тягар із серця (з душі)* — заспокоюватися, відчувати душевний спокій, полегкість. — *Відчуваю, як ви прагнете... скинути тягар з серця, що стільки часу внітиль вас* (Вільде, Сестри., 1958, 434).

ТЯГАРЕЦЬ, рпй, ч., зменш. Звичайно металева річ, що підвищується до чого-небудь для збільшення ваги (з метою натягнення, занурення і т. ін.). *Мішок [з тілом] був на дощці, і до ніг прикріплені залізні тягарці* (Ірчає, II, 1958, 190); *Канатик з тягарцем. Цей давній інструмент, що віками сумлінно служив людям, визначаючи нагли стіни, поступився місцем досконалому приладові* (Знання., 7, 1966, 31).

ТЯГАТИ, аю, аш, недок., *перек.* 1. Пересувати, переміщати що-небудь, не відриваючи від землі, підлоги і т. ін. *Надворі наймит гарманував піщеницю, тягаючи волами колодку чи вал по розкіданих і роз'язаних снопах* (Н.-Лев., II, 1956, 250); *Звалилася.. на нього [ноя] вся й важка й легка робота. Тягав він сани по розмоклій дорозі так, що аж груди тріщали, і плуга тягав* (Хотк., I, 1966, 128); *Прямно тягати копиці до стозу* (Довж., Зап. Десна, 1957, 474).

◇ **За п'ятлі тягати див. п'ятлі; Ледве (насилу і т. ін.) ноги тягати** — те саме, що **Ледве (насилу і т. ін.) ноги волочіти (див. волочіти)**. *Він сам на себе сердився і ходив по двору, ледве ноги тягаючи* (Мирний, IV, 1955, 61); *Ледь тягав по світу ноги [Сеспель], не підводив нізько сшленої голови* (Збан., Сеспель, 1961, 222).

2. Носити що-небудь важке, важкі речі, вантаж тощо. — *Та що ж ви робили?.. — Яксь дуби тягав* (Фр., II, 1950, 90); *Вони щиро працювали на земляних роботах, тягали каміння, качали воду* (Ю. Янов., II, 1954, 170); *Вже ось кілька днів тягав на собі такі мішки і Марко* (Цюпа, Наустріч., 1958, 99).

3. *розм.* Примушувати або спонукати кого-небудь іти з собою чи за собою. *Флегматичного Мокривського Фесенко скрізь тягав за собою.. для компанії* (Н.-Лев., V, 1966, 151); *Він увесь день тягав мене по обогі садку довола своєї батьківської хати* (Фр., IV, 1950, 277); // *Примушувати ходити, з'являтися куди-небудь у зв'язку з якимсь вчинком, якоюсь дією, провиною.* — *А Ніколку тягалимуть шандарі [жандарми] за волюютьво* (Март., Тв., 1954, 81); *Ще невідомо, винен він чи ні? Може, й справді даремно хлопця тягають?* — *роздумує Тимко* (Тют., Впр, 1964, 268); *Деякий час тягали на допити і Андрія-столяра* (Крот., Сєни., 1948, 22).

◇ **Тягати по судах див. суд.**

4. *розм.* Одягати, носити. — *Справив їй [жінці] святешкі чоботи, так вона їх, зявляйте, вже і в будень тягав* (Стельмах, II, 1962, 21); *Офіцери вже давно не носять цієї форми, а він і досі тягав союя гіжністьворку* (Собко, Срібний корабель, 1961, 129).

5. **Виймати, діставати** звідки-небудь, зсередини чогось; **піднімати** на поверхню. *Роблять людська, як ті коні в кираті, довбають святую землюшку, черпають*

кп'ячку, тягають віск (Фр., IV, 1950, 7); Біля колодязя зарипів звід — це Прокіп воду тягає (Головко, I, 1957, 198); Надсаджуючись, тягала [Кульжан] з колодязя важкі відра води (Тулуб, В степу., 1964, 62); // Ловити (рибу). Бувало, в цей самий час, восени, — які щуки тягає він «на живця!» (Рильський, Бабине літо, 1967, 28); Дніпровські плавані — це цілий край з низовими лісами, .. з тихими озерами, заводями та протоками, де ще валорозці тягали волоками рибу (Гончар, II, 1959, 372).

6. Скубти, смикати до болю (за волосся, вуха і т. ін.). Пасинок скинув з мене очінок та тягає двома руками за коси (Н.-Лев., II, 1956, 9); Мені сподобалося в школі. Зі мною тут говорили, як з дорослим, і не тільки не тягали за вуха, а й не лаяли за мій очінок (Сміл., Сашко, 1957, 7).

7. розм. Брати чуже; красти. — Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогоми — так і потягне (Гр., I, 1963, 357); — Як вони вже тільки не старалися ованьбити, відтерти мене цей рік! Савка і смужки тягає, Савка і фураж переполовинює (Гончар, Таврія, 1952, 45).

ТЯГÁТИСЯ, áюся, áвсься, недок., розм. 1. Ходити, йдти постійно або по багатьох місцях, без бажання чи вимушено. — Буде отак, безцасна, цілий вік тинятись та тягатись в економію на економію (Н.-Лев., I, 1956, 156); — Я тепер бачу, що не перероблю його на своє, а вчимо тягатися отак-о по лісах — та де! О тім ерзі навіть і думати (Хотк., II, 1966, 224); // Переходити, переїжджати з місця на місце, жити в різних місцях. — А я, — каже [Горпина], — вік ізгубила, усе тягаючись по чужих дворах (Бовчок, I, 1955, 260); Старша дочка [генеральші] десь далеко в Московщині; середня тягається по всіх усядах за полком (Мирний, I, 1949, 200).

2. Вчашати куди-небудь або до кого-небудь. Дід Грицай.. вже не так часто тягаєся по корчмах та по гостях (Н.-Лев., IV, 1956, 220); // Вести неморальний спосіб життя, мати інтимні стосунки з ким-небудь; волочитися (у 4 знач.). Не одно ж і лихо на мою голову. Чоловік тягається, п'янстає (Барв., Опов., 1902, 299); — Десь там тягалася по городах, може, не одно байстря вже мала, а сюди приїздить дівувати (Вас., I, 1959, 266).

3. з чим. Носити, возити що-небудь з собою, постійно мати при собі. На заставі таких розкошей, як роллі, ще ніхто не бовадаєся поставити, отож і доводиться.. концертмейстеру тягатися в акордеоном (Загреб., Шепіт, 1966, 230); // Переносити з місця на місце що-небудь; носитися з чим-небудь. Мусили тягатися [солдати] в тими кружалами дроту, носитися з телефонними апаратами (Збан., Сеспель, 1961, 223); — Голод скрізь, а в них [у куркулів] хліба.. хто зна й скільки! Як ніч, так і починають з мішками тягатися (Головко, I, 1957, 136).

4. Змагатися, суперничати. — З вами, молодими, мені вже тягатися не сила.. (Гончар, Таврія, 1952, 41); // Боротися. — Та хіба йому з оцими зливками бавитися? Йому на сцені з Піддубним тягатися! (Ваш, Надія, 1960, 201).

5. Скубтися, смикати до болю одне одного (за волосся, вуха і т. ін.). Тепер обидві разом прозвали себе послидніми словами й тягалися за волосся (Март., Тв., 1954, 316); Старий Гаркуша воює з.. старообрядцями, за бороди з ними тягається (Гончар, II, 1959, 33).

6. Вести судову справу, судитися. Давай [Овисько і Василь] судитися. Тягалися воєни, тягалися, вилотували з їх грошенята, вилотували (Мирний, I, 1949, 218); Три роки ми тягалися по судах та несли кривавий ерші адвокатам (Козл., Опов. I. Клева, 1950, 14).

ТЯГÁЧ, á, ч. Спеціальний автомобіль або трактор, які застосовуються для буксирування причепів з ваптажем, гармат і т. ін. Курять дороги за ністоратонками, тракторами-тягачами, бєатарками, простими мажками: все повністю переключилося на возіння зерна (Ю. Янов., II, 1954, 179); З гуркотом проповзла на тупоносих тягачах батарея гармат (Перв., Дикий мед, 1963, 453).

ТЯГЛЕЦЬ, я, ч., іст. Той, хто був обкладений тяглом (у 3 знач.). На трудове населення міста й села усім своїм тягарем лягло також «тягло» — державні податки й повинності. Усі, хто сплачував тягло, називалися «тяглецями» (Іст. СРСР, I, 1957, 150).

ТЯГЛО, á, с.; мн. тягла, тягол. 1. Робоча худоба в сільському господарстві (коні, воли і т. ін.). — Було в батька своє тягло (Барв., Опов., 1902, 222); — Орати не будеш же собою та жінкою, — тягала треба.. (Головко, I, 1957, 221); Хлібороби, які мають своє тягло, воза, накладають на нього гній і везуть на гору, на свій шматочок поля (Чорн., Визвол. земля, 1950, 8).

2. Лямка для тягнення вєвода, порома і т. ін. — Ану, разом!.. Ану-ну! — хрипіли нетяги, налягаючи на тягла (Тулуб, Людолови, II, 1957, 183).

3. іст. Феодальні державні податки й повинності селян та посадських людей в Російській державі XV — початку XVIII ст. Багаті посадські тяглеці.. займали виборні посади і старалися полегшити собі посадське тягло (Іст. СРСР, I, 1956, 174); // Кріпосна повинність. Старе й мале, від п'ятилітка, пішло в тягло, свій оброк понєсло (Морд., I, 1958, 43).

ТЯГЛОВИЙ, á, é. 1. Який використовується для роботи в сільському господарстві (про коней, худобу).

Тягловий сіла див. сіла.

2. Який має робочу худобу, тягло (у 1 знач.). Для тяглових господарств, тобто таких, що мали коней або волів, встановлювалось.. чотири дні паницимих робіт на тиждень (Іст. УРСР, I, 1953, 421).

3. іст. Який був обкладений тяглом, підлягав тяглу (у 3 знач.). Тяглови селяни.

ТЯГНЕНИЙ, ТЯГНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мн. ч. до тягнути, тягті. За моєї пам'яті вже не було славетної київської «конки» — незграбної споруди на колесах, що пересувалась по рейках, тягнена збудуючими шканами.. (Рильський, Веч. розмови, 1962, 7); // у знач. прикм. Тягнутий дріт.

ТЯГНУТИ див. тягті.

ТЯГНУТИЙ див. тягнений.

ТЯГНУТИСЯ див. тягтіся.

ТЯГНУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до тягнути, тягті; // у знач. прикм. Тягнучий гвинт; Тягнучий барбан.

ТЯГОВИЙ, á, é. Стос. до тяги (у 1 знач.); // Признач. для тягнення, переміщення чого-небудь. Тягові прилади; Тяговий трос; Тягові електродвигуни.

ТЯГОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання сили тяги (у 2 знач.) в тонках.

ТЯГОТА, я, ж. 1. Трудність, важкість. — Не стоїла, кажуть, нашої ділити тяготи! (Барв., Опов., 1902, 121); Вона.. в видимою тяготою несе труди свої професії (Хотк., II, 1966, 413); // переа. у мн. Труднощі, важкі обов'язки. На похідні нестатки й тяготи ви [цани] всі нездатні (Тулуб, Людолови, II, 1957, 213); У Програмі КПРС поставлено завдання.. знати з неї [жінки] тяготи домашнього господарства (Рад. Укр., 8.III 1963, 1); // Стан душевного невдоволення, відчуття тягара на душі, серці. Від юних днів, від нестощів і раю Нам тягота лишається сажа (Зеров, Вибр., 1966, 390).

2. діал. Вага. Треба взяти чоботи, в них тягота невелика (Сл. Гр.); З тяжким серцем, згорблений і похилений, ніби під якоюсь великою тяготою, вийшов ключник із каані (Фр., II, 1950, 279).

ТЯГТІ і **ТЯГНУТИ**, тягну́ти, тя́гнути, тя́гнути; мін. ч. тяг, ла, лб; тягну́в, в'ула, ло; недок. I. перех. Ухопившись, тримаючись за що-небудь, з силою переміщати в напрямку до себе або за собою. *Отаман причалив човна до берега, скочив на берег, намочивши ноги, зхопив за кодолу і гукнув голосно:— Тягніть разом!* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Палійчук витяг із бесагіа калач і простягав його Марці, але сам не пускає з рук, тримаючи на пальці. Маріка собі зачепила палець, і тягнуть калач, аж поки розломил (Хотк., II, 1966, 417); // Нести на собі чи в руках що-небудь важке або великого розміру, що звичайно торкається землі. — Я для чогось побився об заклад в парубками, що притягну з лісу деревицу.— І це ти, чоловіче, в самого лісу тягнеш отаке нещастя? — жагається Яків (Стельмах, I, 1962, 480); *Ватаг валки.. човгав далі, тягнучи по землі предозгий батів (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 28); // Тримаючи за щось, примушувати кого-небудь іти з собою чи за собою. Колісник ішов уперед і тяг за руку Рубця (Мирний, III, 1954, 271); *Всю ніч рота Сагайда пробивалася за нікотою через міжгір'я, тягнучи за собою коней, навічених мінами (Гончар, III, 1959, 125); // Захоплювати своїм рухом (про течію, воду і т. ін.). Лід ломився під ноюю... Я почував, як сильно тягне мене течія під лід (Досв., Вибр., 1959, 183); // Узнявись за що-небудь, смикати. Тягнула [дочка] маму за намисто і прикладала дрібненькі пучечки мамі до уст (Вовчок, I, 1955, 357); — Василько сьогодні вже одинадцять. А мені — десять буде. Платон тягне брата одинадцять разів за вуха і цілує в щоку (Зар., На. світлі, 1967, 239); // розм. Привносити з собою, на собі; вносити. — Нам не треба пампушок, медяників... маківників та всяких там пундиків! Тягни нам цілого барана (Довж., I, 1958, 219); — Ну, хлопці, — звернувся Паліюлька до своїх охоронців.— Тягніть суди і печене, і варене (Стельмах, II, 1962, 88); *Поки був [Микола] у молодших класах, то кожного разу [першого вересня] тягнув такого букета, що аж дивно було, як він його підіймав — не букет, а цілісний сніп (Збан., Курил. о-ви, 1963, 112); // за ким, перен., розм. Підтримувати кого-небудь, бути на чийомусь боці, діяти в чий-небудь інтересах. *Батько все тягне за Ромашком — своїм пестуничком (Коцюб., I, 1955, 102).*****

◇ В одній гуж тягті див. одні; За вуха тягті (тягну́ти) див. в'ухо; Лёдвє (насіду і т. ін.) тягті (тягну́ти) нбгі — те саме, що Лёдвє (насіду і т. ін.) нбгі водочітї (див. волочіти). *Ідуть [хлопці] дець, ідуть другий.. Насилу насилу ноги тягнуть (Вас., II, 1959, 157); *Натомлені, владні й побиті, ледве ноги тягнучи, повернулись ми до табору (Коз., Гарячі руки, 1960, 65); *Останні жили тягнучи див. жила¹; *Тягті (тягну́ти) волоком див. волоком; *Тягті (тягну́ти) д'ушу з кого; *Тягті (тягну́ти) за д'ушу кого: а) набридати чим-небудь нудним, одноманітним. *Десь гострився, кричачи, ніж на бруску, десь тягне за д'ушу попсована катеринка (Дн. Чайка, Тв., 1960, 191); б) мучити. *Та й інших на словах Добро творити прагне, А д'ушу з вас, була, Крізь ребра тягне (Гед., Заяча матем., 1961, 142); *Тягті (тягну́ти) жили див. жила¹; *Тягті за живіт див. живіт; *Тягті за печінкі — те саме, що Тягті за живіт (див. живіт). *Живіт уже йому так скавечить, за печінки так тягне його, їв би, здається, й сойчки (Тесл., З книги життя, 1949, 191); *Тягті (тягну́ти) за язык кого — примушувати сказати що-небудь; випитувати когось. *О. Катехит почав випитувати [учнів] одного по одному, почав, як то кажуть, тягти за язык (Фр., IV, 1950,**************

233); — Катю, не тягни його за язык.— Я вже колись сама доберуся до нього... (Гур., Наша молодість, 1949, 97); *Тягті (тягну́ти) на позбрище див. позбрище; *Тягті (тягну́ти) нбгу — не ступати пошкодженою або хворою ногою. *Повискуючи, з хати вискочила пороса, тягнучи задню ногу (Тют., Вир, 1964, 351); *Тягті (тягну́ти) руку за кого, за ким, рідко чюю — підтримувати когонебудь, бути на чийомусь боці, діяти в чий-небудь інтересах. — Чи вам же таки за лідівів руку тягнути! (Л. Янов., I, 1959, 48); — *Пострибай же ти, Соловейку!.. Я ж тобі оддачу ще й на цім світі, коли ти тягнеш руку за Параскою (Н.-Лев., II, 1956, 24); *Потім вийшов на ганок Григор і почав говорити, що староста тягне руку куркулів (Панч, II, 1956, 522); *Тягті рчу див. рчу; *Тягті сірка за хвіст (за хвост) див. сірко.********

2. перех. Рухати, переміщати що-небудь своєю тяговою силою (про робочу худобу, машини). *Шкапи.. ледве переступаючи тремтливими ногами, тягла нудний візок по курній дорозі (Коцюб., I, 1955, 371); *Гнідий кінь з темною гривею тяг дозгу ребристу гарбу (Дор., Не повторю., 1968, 134); *Весь поїзд склався з одного вантажного вагона, якого тягнув маневровий паровоз (Панч, Синів., 1959, 11); // *неперех. Рухаючи, переміщаючи що-небудь, працювати, діяти певним чином. *Гідко проти гори не вкаске, тягне тихою ходою (Мирний, IV, 1955, 312); *Молоді волики тягли шпоро, не лінувались (Коцюб., I, 1955, 110); *Як не дивно, але армійські коні тягнули краще, ніж фермерські круторогі (Гончар, II, 1959, 224).*******

3. перех. Виймати, діставати звідки-небудь, зсередини чогось; піднімати на поверхню. *Осколок, гострий і маленький, як овід, виліз у тіло. Денис Блаженко бере його пальцями.— Тягни! — командує Хома (Гончар, III, 1959, 278); *Я відчу, що канат ругається, і мене тягнуть нагору (Ю. Янов., II, 1958, 83); *Тягнути воду з криниці; // *Ловити (рибу). *Те і діло сак виймаю, Шуку й окуня тягну (Щог., Поезії, 1958, 143); *Я щоглилли тяг краснопірок, пліточок, а раз піймав навіть дивака окуня, що чомусь почепився на зліб (Досв., Вибр., 1959, 54).******

4. перех., розм. Примушувати або спонукати кого-небудь іти куди-небудь, з собою чи за собою. *Тягніть Петра на вечерю, Любіє дівчата, Ставте на стіл ви тетерю Та ріжете курчата! (Г.-Арт., Байки., 1958, 142); *Раїса рада була, коли Тася часом з самого ранку забігала до неї й тягла її в ліс або в поле (Коцюб., I, 1955, 320); [А р к а д і й:] *На засідання вас тягнути треба, а от за пайками бігаєте (Корн., I, 1955, 118); // *Примушувати когось іти, приходити куди-небудь у зв'язку з якимсь вчинком, якоюсь дією, провinoю.****

◇ Тягті до с'уду (на суд) див. суд.

5. перех. Викликати бажання бути де-небудь, піти куди-небудь. — *І мені не раз тут тісно, Серед гір отих сніжних, Тягне туга невоборна До стелів тих запашних (Фр., XIII, 1954, 361); *Революційна земля владно тягла нас на вулицю, на площі (Довж., I, 1958, 15); // *безос. *Мене дуже тягне на різдво поїзати на Русь (Стеф., III, 1954, 28); *В хаті нас нудило. Нас тягло до лісу, туди, де річка, де шелест дерев і пащоці лісової зелені (Досв., Вибр., 1959, 47); *Крайнюка нестримно тягло на фронт (Кучер, Голод, 1961, 162); // *Викликати потяг (див. потяг¹, 2) до кого-, чого-небудь. *У Вороничах був тоді молодий учитель, гарний мужчина. Та не краса його тягнула її до нього, але його вдача (Март., Тв., 1954, 234); [І в а н:] *Коли вже вас так тягне поезія, то краще читайте чужо, а писати я б вам не радів (Сам., II, 1958, 118); // *безос. *Відчувати потяг (див. потяг¹, 2) до кого-, чого-небудь. *Я відчувала, що мене тягло до нього (Ю. Янов., II, 1958, 91); [О л е к с і й:] *Я н'ю*************

ввичайності ради, самозит же мене до п'ятва ніколи не тягне (Кроп., V, 1959, 507); // *безос., на що, до чого.* Відчувати бажання робити що-небудь, займатися чим-небудь. *Мабуть, уже до старості дійшлося: На жемури тягне день при дні* (Рильський, II, 1960, 67); — *Я пригадав, що мене з дитинства тягло до малювання* (Збан., Єдина, 1959, 141).

◇ Тягне (тягло, тягнуло) на легкий хліб, *безос., кого* — хтось не має бажання працювати, намагається одержувати кошти без великої втрати сил, через різні комбінації і т. ін. — *Скільки його пам'ятаю, він завжди такий. Усе на легкий хліб тягне. Усе на дурника хоче прожити і чарку випити. Так і норовить, аби від роботи в колосі курнутись...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 432); Тягне (тягло, тягнуло) на сон (до сну), *безос., кого* — хтось відчуває сонливість, бажання спати. *Не тягнуло на сон і тит, хто мав отримати землю, не спали й ті, які мали позбутись частини своєї правдою і кривдою добутих урочищ і хуторів* (Стельмах, II, 1962, 91).

6. *перех.* Витягувати, протягати що-небудь до когось, чогось, в якомуся напрямку. *Мар'янка зацікавлено дивилася на дивний стовбур білоцвіття і тягла до абдулки свої маленькі, пухлячкі ручки* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 440); *Знову [Левко] тягне руки до Христини. Але та відходить від нього і зітхав* (Стельмах, I, 1962, 537); **Образно. До мене вишня жерулі гілку тягнула скорбно. День синів* (Сос., II, 1958, 428).

7. *перех.* Прокладати, проводити (дріт, кабель і т. ін.). — *Батько неадужити. Тягнули .. електропроводи на господарство, то впали із стовпа* (Гуц., Скупана..., 1965, 117); *Сюди [на командний пункт] вже несли на плечі боєприпаси, зв'язкіці тягнули кабель* (Гончар, III, 1959, 262).

8. *неперех., розм.* Іти (звичайно повільно). Один тільки сторож лишається [в церкві] — *куняє-куняє, а там і собі тягне додому* (Україна..., I, 1960, 125); — *З-за Буга я й далі... кудюю слоцх, тудюю й потягну...* — *Тягніть, тягніть на здоров'я!* — *глузує Демчица.* — *Аби Гапка не потягнула когось на розпаву...* (Вовчок, VI, 1956, 263); *Тягли [хлопці] улицею, мов справжні парубки, співаючи і курячи люльки* (П. Куліш, Вибр., 1969, 288).

9. *безос., неперех.* Мати тягу (у 2 знач.). — *Ваша високість, у кожному кладуть весь час гнізда граки, тому позано тягне* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 129).

10. *неперех.* Дути, в'ятати (про вітер). *Сонце гріє, як і гріло; З плавнів тягне вітер вільний* (Шог., Поезії, 1958, 258); *Холодний вітер тяє з піаночі.. і плується у дворі, в густих вітах акацій* (Кочуба, Перед грозою, 1958, 225); // *безос., чим.* Повітати, надходити струменями; обдавати теплом, холодом і т. ін. *Зскакую в ліжка, заглядаю в столову — звідти тягне сльозим, морозним повітрям* (Кочуб., III, 1956, 258); *Із степу тягло проголоду* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 51); *Від заболоченого лужка приємно тягнуло вологою* (Мур., Свіже повітря..., 1962, 41); // *безос., чим.* Доноситися (про запах). *Чухаю носом, розкожую — тягне не то кізяком, не то м'ятою...* (Вас., I, 1959, 376); *З городів тягло коноплями і розпареним гноєм* (Тют., Вир, 1964, 383).

◇ Пусткою тягне *див.* пустка.

11. *перех.* З насолодою, зі смаком пити або вдихати що-небудь. *А добрі молодці кружали, Поки аж піни заспівали — Що здужали, то все тягли* (Котл., I, 1952, 74); *Хоча Лихо припадає до вітра, довед тягне голодну чисту воду* (Горд., II, 1959, 198); *Оли сидів мовчки під піддашком чайдани і.. тягнув димок з череп'яного кальяну* (Досв., Гюлле, 1961, 92).

Тягті (тягнути) горілку (пиво і т. ін.) — *пяти, вживати хмільні паної. Знаю тебе, бурсо; знаю тебе здавна, Як по всім країнам та була ти слава; .. Правда, що тягла ти добре окошту, Іноді зарциством обрідала світу* (Шог., Поезії, 1958, 131); *Трапезуючи, добре тягнули братчики горілку, мед, пиво, однак ніхто не вишє* (П. Куліш, Вибр., 1969, 148); *Тягті (тягнути) тютюн* (махорку, цигарку, люльку, з лобків і т. ін.) — *курити. Рядочком італи* [Сагайдачний з Дорошенком] *гарнецько, З люльок тютюн тягли смаченько* (Котл., I, 1952, 195); *Кайт з силою тягне люльку, так що вона починає шкварчати* (Кол., На фронті..., 1959, 30).

◇ Тягті (тягнути) [всі] *сбки див.* сів.

12. *перех., розм.* Брати чуже; красти. *Бідний в убогого тягне сорочку із плота* (Кочуб., II, 1955, 233).

13. *перех. і неперех.* Говорити повільно, протяжно. *Піп тягне доволі і нудно про те, що жінка має болятися свого чоловіка* (Кучер, Голод, 1961, 292); // *Співаючи, довго тримати, протягувати звук* (звичайно на верхніх нотах). — *Заспівайте! Заспівайте! Кажуть, що ви добре вмієте тягнути* (Речи., Весн. грози, 1961, 126).

◇ Тягті (висміювати) *словз з рота див.* рот.

14. *перех. і неперех.* Довго робити що-небудь, затримувати завершення, вирішення чого-небудь. *Не знаю, чи вже скінчили вони друкування першого тому, чи й досі тягнуть?* (Мирний, V, 1955, 433); [К а р р о:] *Г з ділом тим не тягніть* (Собко, П'єси, 1958, 20); // *Зволікати із чим-небудь, не зважуватися зробити що-небудь.* — *Або ти зараз все розкажеш, або ми підемо додому, — недосвідено буржує нетерпеливий Данько.* — *Чого тягнеш?* (Мокр., Острів..., 1961, 9); // *у сполуч. зі сл. у я н з.* Погано працюючи, навчачись, знижувати загальні показники. — *Але як не зболівати?* — *питала себе Гринка.* — *Один погано працює — всієї уніз тягне* (Томч., Закарп. опов., 1953, 23).

◇ Тягті час — *зволікати із здійсненням чого-небудь.*

Певно, найкраще було б піти додому.. Тільки ж Пероцит навмисне тягне час, щоб прийти, коли вже спати-кут дружина й донька; не доведеться розмовляти (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 360).

15. *перех., перен., розм.* Віддаючи багато сил, наполегливо працюючи, долаючи труднощі, вести що-небудь (господарство, якусь ділянку роботи). [Г о р л е н к о:] *Вони [жіжки] тут без нас усе господарство тягнули стільки років. Мабуть, потомилась. Хоч у мене рука ще не зовсім в порядку, а я вирішив — завтра ж сідав на трактор* (Корн., II, 1955, 91); — *Сам один на своєму горбі всю газету тягну* (Головко, II, 1957, 552).

◇ Тягті (тягнути) *життя* *яке* — *жити у важких умовах, нестатках.* — *Та чи то ж то одна моя мати така?.. Хіба одні ми?.. Сотні, тисячі, тисячі тисяч отак тягли й тягнуть своє щоденне життя...* (Мирний, II, 1954, 253); *Щоб не тягти життя нужденне, Дали батьки нам гарту пай, — Нас кличе збурення натхненне І смерть у помсті за свій край!* (Ворошич, Вибр., 1959, 202); *Тягті лямку див.* лямка; *Тягті ярмо* *яке,* *чого* — *важко, безрадісно жити. Він знав, що небагато стрічатється по-справжньому щасливих родин. Навіть і ті, які побралися по козанням... через якийсь рік-два.. тягнули скрипуче родинне ярмо* (Стельмах, II, 1962, 147).

16. *перех. і неперех.* Мати якусь вагу; важити. — *Славний кабанчик, на пудів шість тягне* (Зар., На.. світі, 1967, 100); // *Відтягувати своєю вагою. У кожного за спиною тепається лантух, аж нагад тягнує* (Тют., Вир, 1964, 356); *Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сіє. Торбина з зерном тягне її дошугу* (Довж., I, 1958, 34); // *безос.* Примушувати опускатися під дією своєї ваги. *Тимка стало тягнути вниз, і это його знає, чим би*

це все закінчилося, та нагодився на ту звілю Джемелик на човні (Тют., Вир, 1964, 122).

17. *безос., перех. і неперех.* Боліти. Старий Папаяніс надужав. Ложити кости, тягнє в попереку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 497); Йому тягло хрижі, мабуто, він застудив їх, бо в обід полежав трохи на вогкій ниві (Мик., II, 1957, 81).

ТЯГТІСЯ І ТЯГНУТИСЯ, тягнуса, тягнушся; мин. ч. тягся, лася, лбся і тягнувся, нулася, лося; *недок.* 1. також ч.м. Випростуючись, витягаючись або пориваючись, рухатися в напрямку до кого-, чого-небудь, намагатися наблизитися. Рука тяглася до чарки (Мирний, III, 1954, 268); Малюк.. раптом тягнеться до поморщеної дідової шиї (Ю. Янов., II, 1954, 109); — *Мамол* — Руменята простягла [Марійка], тягнулася. А мати ніжно горнула до себе, і в очач її блищали сльози (Головко, I, 1957, 93); Кінь тягнувся до свіжої зелені, до води (Тулуб, Людолови, I, 1957, 42); На гілляці стояла на задніх лапах ведмідь, а передніми тягнувся до навислої над ним гадушки, де висіли жолуді (Гжицький, Опришки, 1962, 217); Сидячи край столу, він тягся ї собі ложкою до одної миски (Цюпа, Три явори, 1958, 7); // *рідко, розм.* Стояти виструнчившись, навитяжку. — *Ти садь, не тягнися, матросе Журба,* — поклав йому руку на плече командир (Кучер, Голод, 1961, 125).

2. Мати здатність розтягатися, збільшуватися в довжину, в ширину. Коли спробуати розірвати лист економії, він тягнеться, як резина (Літ. газ., 13. V 1958, 1); // *перех. у сполуч. із с.* в г'о р у. Ставати вищим у процесі росту, рости. Коли б був я дубом пишним, Простягав би я галуззя До проміння золотого І тягнувся б вгору, вгору (Олень, Вибр., 1958, 56); І тягнується пшениці пружні стебла До сонця вгору (Дор., Єдність, 1950, 7); Сонька тяглася вгору, давно переросла його [брата] (Перв., Материн.. хліб, 1960, 149); Борис підростає, тягнеться вгору (Хижняк, Тамара, 1959, 211).

3. Прилипаючи, в'язучи від дотику, переміщатися слідом за чьомсь. Вулиця Маршалькова перетворилася на сучільне басно, що липким елімпним місцевим тяглася за постоломи (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30).

4. Рухатися, поширюватися легкими, тонкими струменями. Порог од конопель, од мичок тягся в комин, неначе дим (Н.-Лев., II, 1956, 185); Кривь дощаний дах тяглася синюваті стрічки диму, що закурчавлявалися її розпльвалися в прозорому повітрі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 194).

5. Будучи прикріпленим, прив'язаним і т. ін. до кого-, чого-небудь, переміщатися за ним. Як приємно.. бачити, Як, з поля повертаючись, Воли ступають, а ва ними тягнуться — Зубцями вгору — борони (Зеров, Вибр., 1966, 264); Тягнеться пштка за голкою; // Занятися після чийогось руху (про слід). Дівча біжить в тяжкїм одчаї, Коса їй плечі устеляє, А сльози падають у брід, І кров'ю тягнеться твій слід (Стельмах, V, 1963, 8).

6. Іти, їхати услід за ким-, чим-небудь. На білому, лишньому рукаку, у многоцінній [дорогій] збруї, виїзав граф Поточкий...; за ним тягся поїзд потужного лицарства (Стар., Облога..., 1961, 34); Коли з другої вулиці вертались школярі на майдан, за ними тягнувся вже довгий хвіст. Діти, молодь, дядьки (Вас., II, 1959, 242); Праворуч їхали воли, тягнулася за возами худоба (Вільде, Сестри..., 1958, 110); // Повільно рухатися низкою, один за одним. Через село тягнеться військовий обоз (Головко, I, 1957, 352); В небі тягнулись на північ журавлі і лебеді, зрідка гублячи на землю своє притертє в дорозі пір'я (Стельмах, I, 1962, 185); // Взагалі повільно рухатися (їти, їхати). Стали на прощу люди сходитись. Звідки вже не тягнуться у той Київ цюесні!

(Вовчок, I, 1955, 17); Була вже північ. По темних дорогах тяглися з заходу визволені з неволи радянські люди (Довж., I, 1958, 380); Потяг ледве тягся (Досв., Вибр., 1959, 29).

7. Продовжуватися, тривати (перех. довго). Весілля тяглося тиждень (Н.-Лев., III, 1956, 82); Довго тягнеться казка, а там і друга (Гр., I, 1963, 282); Мокра осінь у 1919 році тяглася до грудня, а потім зайшла холодна зима (Панч, Гарні хлопці, 1959, 128); Йому неодмінно треба поговорити з нею. Так далі тягнутися не може. Сьогодні другий день не вийшла Надійка на роботу (Д. Бедак, Серце..., 1961, 33); // Мінати, проходити (одномаїтно, поволі — про час, життя). Час тягнеться помалу. Сонце наче спинилось на горизонті і глузує з нас (Кол., На фронті..., 1959, 96); Не любите Полікарп Чугай довгих злимових вечорів.. Вони тягнулись для нього вічність (Зар., На.. світі, 1967, 154); І серед цих чабанських небосхилів, то ясно-червоних уранці, то ще яскравіших — баєряних чи жовтогарячих — при заході, відтепер тягнеться твоє безбурне життя (Гончар, Тронка, 1963, 216).

8. Займати великий простір у довжину; пролягати. Село тяглося без кінця (Барв., Опов., 1902, 242); За селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники (Копюб., I, 1955, 265); Уздовж річки Ор тягся густий очерет (Тулуб, В степу..., 1964, 7); Понад горою тягнулася одна вулиця, безлюдна, тьма (Збан., Сеспель, 1961, 313); // Бути розташованим, пролягати довгою нязкою на якісь відстані один від одного. Під самими горами тяглися одна за другою рибальські хати в зелені садках та вербах (Н.-Лев., II, 1956, 381); По стилах, перетинаючи шосе, тяглися кількома ярусами траншеї, двоти (Гончар, III, 1959, 95); // Бути розміщеним у якому-небудь напрямку (про предмети, про їх можна протягнути на певну відстань — вірвоку, дріт і т. ін.). Від стола до дверей тяглася вірвока, і Микита зрозумів, що то за допомогою неї Карпо відчиняє двері (Тют., Вир, 1964, 385); Численні телефонні дроти, — тягнучись одні дець зі ступи, інші знизу, із Сивашів, — сходяться жмутком біля освітленого віконця, зникають у ньому (Гончар, II, 1959, 425); // Простягтися, простелатися (про тіні). Місяць уже сівав, зов'язує за татами й деревами. По землі тягнулися довгі густі тіні (Коз., Гарячі руки, 1960, 53).

9. *перех.* Прагнути до чого-небудь, намагатися здобути щось. Душа банувала за чимсь кращим.. тяглася в інші, кращі світи (Копюб., II, 1955, 345); Сумирна і чиста душа Чайчици усе життя тягнулася до того щастя, яке жевріло тільки в переказах і надіях (Стельмах, I, 1962, *292); // Відчувати потяг до кого-, чого-небудь. Вона тяглася до нього, як квітка до сонця (Копюб., II, 1955, 143); Я замлеку тягнувся до княз (Вільде, Вивен., 1959, 5); Багата наша земля на таланти, тягнуться наші люди до музичної творчості, до пісні (Тяч., III, 1957, 320); // Прагнути зрівнятися в чомусь з ким-небудь, не відстати в чомусь від когось. За багатими не тягтись (Номис, 1864, № 1415); Параска.. тягнеться стати нарівні з сизом багатого одкупника (Мирний, IV, 1955, 138).

10. Докладати багато зусиль, тяжко працювати, з труднощами знаходити кошти для чого-небудь (для свого існування, придбання чого-небудь і т. ін.). Гривцько незгавав... — Усе на громаду та на громаду. Що ж громада таке, як не ми? Кому приходиться тягтись, як не нам? (Мирний, III, 1954, 50).

Тягтіся (тягну́тися) з остянного (заст. остя́тнього) — докладати особливо багато зусиль, надто тяжко працювати, з великими труднощами знаходити кошти на що-небудь. — Громада тяглася з останнього [на су-

довий процес] (Фр., II, 1950, 49); — Тяжнемось, з останнього тяжнемось, щоб хоч якусь шапку придбати (Стельмах, II, 1962, 414).

11. Звучати протяжно і довго. *Надворі вис пес. Уперто, жалібно тяглась нота скарги в темряві* (Коцюб., I, 1955, 330); *З доли, мов нота довга і тривала, Хвилясто тягся кліч пугатара* (Бажає, Вибр., 1940, 180); *За стіною тягнеться жалібно мелодія, дбайливо виконувана майстрами музичної техніки* (Досв., Вибр., 1959, 364).

12. розм. Бути наявним. — *Навіщо тобі хліб купувати, коли, спасибі богу, й свій ще потроху тягнеться...* (Мирний, II, 1954, 167).

13. Пас. до тягті, тягучіти (у 1—3, 7 знач.).

ТЯГУЧЕ. Присл. до тягучий (у 3—5 знач.). *Матроси вийшли з автобуса й одразу почули, як.. тягуче співало розбурхане море* (Кучер, Прощай..., 1957, 18).

ТЯГУЧИЙ, а, е, 1. Здатний розтягатися, збільшуватися в довжину й ширину, не розриваючись. *Тягуче кісто [гісто] — коржа не можна розкачати: що розкачаю, то вона знов збіжиться* (Сл. Гр.); *Тягуча гума; Тягуча шкіра*.

2. Липкий, в'язкий, який тягнеться від дотику. *Соломля спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води. Була це густа, злила й тягуча рідинка* (Коцюб., I, 1955, 357); *Широнія усміхнувся. Ще міцніше потис руку полковника і по черзі переступив з ноги на ногу, витягаючи їх з рідкої, але тягучої твари* (Ле, Мої листи, 1945, 182); *Тягучий мед; Тягучий слиз*.

3. Який довго триває; надміру довгий, розтягнений. *Сидять купами вповодж усього ешелона [солдати], навпроти своїх вагонів, ведуть тягучі розмови* (Гончар, Людвиг..., 1960, 82).

4. Протяжний, повільний (про голос, звук і т. ін.). *Той голос, липкий, тягучий, живе в моїх вухах, обліпив мозок* (Коцюб., II, 1955, 189); *Знавору долітає тягучий дзвін, ніби кризь сон скаликаючи людей до служби* (Вас., I, 1959, 325); *Шоп'ятниці [татарки] довго грали на самобойній зурні тягучих татарських пісень* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 319); *Дід гостював у дочки, пив горілку за здоров'я своєї онукі, співав у зурті з родичами тягучих та голосистих пісень* (Гуд., Скупана..., 1965, 4).

5. перен. Одноманітний, нудний. *Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 183); *У кабінеті запала глуза, тягуча тиша* (Кучер, Прощай..., 1957, 276).

ТЯГУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. тягучий. *Висока електропровідність, теплопровідність, хімічна стійкість, коєкція, тягучість — ці цінні властивості міді зумовили її широке застосування* (Нариси розв. прикл. електр..., 1957, 1); *Добра пористість гліба буває тільки у випадку, коли клейковини в ній достатньо і вона хорошої тягучості* (Хлібороб Укр., 8, 1969, 10).

ТЯГУЧКА, и, ж. М'яка, тягуча цукерка, що виготовляється з молока й цукру. *Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок (Гашек, Пригоди... Швейка, перекл. Масляка, 1958, 476).*

ТЯЖ, а, ч. 1. Ремінь або мотузка, що з'єднує верхній кінець голоблі з віссю переднього колеса для врівнювання руху екіпажа.

2. Велике дерев'яне кільце, яким з'єднують плуг і колішню.

3. Частина м'язів, за допомогою якої вони з'єднуються з кістками і приводять їх у рух; сухожилля. *Кожний клітинний тяж відокремлюється від іншого кровоносними капілярами* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 41).

4. заст. Вагітність.

Зайті у тяж — завагітніти; **У тяжі (тяжкі)** — вагітна. *Імша молодиця у тяжу знідів, зчорніє..., а ця ще краща робиться* (Дя. Чайка, Тв., 1960, 82); *Як-то воно [дитя] миле, гарне, маленьке, як-то привітно коло нього ходити, але зате вже ж і берегтися треба, особливо в тяжі* (Хотк., II, 1966, 44).

ТЯЖА, і, ж., заст. Тягар. *Вернидуб.. наказав козакам покидати тяжку у воду, а самим листи через став до окопів* (Стар., Облога..., 1961, 55); *Що відчував? Чого хоч? Чи збуду тяжку світову?* (Грб., I, 1959, 283).

ТЯЖБА, и, ж., заст. Цивільна судова справа; позов. *Після смерті царя Олексія ще більше послалились своєкорисливі тяжби й суперечки бояр та дворян за владу, за землю, за селян* (Іст. СРСР, II, 1957, 4); *Гнат переконувався, що в судових тяжбах багатій завжди залишався правим, а бідак скривдjenним* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21).

ТЯЖЕЗНИЙ, а, е, розм. Дуже тяжкий (у 1—10 знач.). *В серці, хоч і як недолею прибитім, Надія крацяє живе [живе], — Так часто під скали тяжезної гранітом Нора холодна б'є* (Фр., X, 1954, 43); *«Чом теж лята ревути? Чом не поїш хика!» Ой тяжезна рука В куркуля Горбака...* (Гойда, Сонце..., 1951, 90).

ТЯЖЕННИЙ, а, е, розм. Дуже тяжкий (у 1—10 знач.). *У срібних тяжених, юрєнберзької роботи, шандалах горять десятками воскові свічі* (Стар., Облога..., 1961, 23).

ТЯЖЕНЬКИЙ, а, е, розм. 1. Досить тяжкий (у 1—10 знач.). *Заховайтеся [думки] в тумані, Розпльинітея россою. Щоб неначе грест тяженький Вас не двигає з собою!* (Фр., XIII, 1954, 96).

2. нестл. Те саме, що тяжкий. 1—10. *На тій долині драбиняк, і вогничок малий згасає, А коло нього парубчак Думку тяженьку гадає* (Рудан., Тв., 1959, 64); — *А гореньку тяженьке! — промовляє чорнява струнка молодця* (Вас., I, 1959, 110); *Розпука тяженька огорнула його душу* (Ков., Світ..., 1960, 123).

ТЯЖЕНЬКО, розм., нестл. Присл. до тяженький. *Для дівчати з синіми очима Я сім годів вислужив тяженько* (Крим., Вибр., 1965, 104); *Плакати і зітхати тяженько*.

ТЯЖИНА, и, ж., діал. Вибивне або смугасте полотно. *Та таки й одягнена [Явдох]. Кожух білих смужків під тяжиною* (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

ТЯЖИНОВИЙ, а, е, діал. Прикм. до тяжина; // Зробл., пошитий з тяжина. *Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжиновит широким штанях, каламайковим поясом нузо підперезане, а зверх китавва черкеска* (Кв.-Осн., II, 1956, 6).

ТЯЖИТИ, жіть, недок. 1. Обтяжувати своєю вагою. *Сніг тяжить, ялин зелене віття відл трує* (У. Кравч., Вибр., 1958, 74); *Ноги ніють маїсно і тремтять у колінах. Дитина тяжить на руках* (Тудор, Народження, 1941, 238); *Образно. [К а с с а н д р а:] *Годі, Андрюмахо, мене питати, щоб потім клясти. На голові мій вже й так проклявони тяжять, немов залізна діва* (Л. Укр., II, 1951, 293).

2. перен. Бути тягарем (у 3 знач.); викликати тяжкі почуття; гнітити, мучити. *Почуття вини тяжить на сумління, і я прошу вибачити мені* (Коцюб., III, 1956, 209); *Корисє [Олексія] ватагові, правда, але ватав — це ж та сама природа.. Тому любо було навіть виконувати той наказ, він не тяжив, не сердив* (Хотк., Довбуш, 1965, 133); *Зникає риба срібною стрілою, Як на затон примарю листкою Рибалки відджеркалення впаде — Але від думки де ставати, де, Від думки, що пече, тяжить і тисне?* (Рильський, II, 1956, 79).

3. перен. Панувати над ким-, чим-небудь, впливати на когось, щось. *Подія і факт не тяжать над впливом*

ником [О. Гончаром], автор подає життя в оригінальному художньому стилі (Літ. Укр., 13.III 1962, 2).

ТЯЖИТИСЯ, жу́ся, жи́шся, недок., ким, чим, відко. Вважати кого-, що-небудь неприємним, обтяжливим для себе; бути незадоволеним чимось присутнім, наявністю чого-небудь. *Згадалось їй, як колись вона сама, молода та здорова, тяжилася своєю слабючою матір'ю* (Григ., Вибр., 1959, 360); — *Він народився і виріс сизматиком, але вже довший час тяжився своїм оточенням і вірою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 103).

ТЯЖИ́ННЯ, я, с. 1. Властивість тіл притягатися одне до одного. *Взаємодія мас — тяжіння — вперше була сформульована в законі Ньютона* (Наука., 4, 1962, 16); — *Тяжіння розриваєи грати, людина має теж літати, щоб досягти небесних вєж* (Тер., Серце., 1962, 19).

△ **Земне тяжіння**, фіз. — явище, що полягає у властивості тіл притягатися до Землі. *В історії людства є дати, які змажують собою початок нової епохи. Одна з таких дат — 12 квітня 1961 року, коли людина вперше пододала земне тяжіння і піднялась у космос* (Літ. Укр., 10.IV 1964, 2); *Сила тяжіння, фіз.* — сила, з якою тіла притягаються одне до одного. *Сила тяжіння ми зобов'язані своїм існуванням на Землі* (Наука., 3, 1960, 9).

2. Потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. *Коли Микита жив сам собою й не дуже зважав на брата, — Грицько жия відбитим світлом і не міг змінити своєї орбіти, яка вимірлювалась його тяжінням до Микити* (Ю. Янов., II, 1954, 164); *Марія прагнула, щоб і син її відчув силу негасного тяжіння до Вітчизни* (Рабак, Час., 1960, 83); *Тяжіння до мистецтва існує в гарячці майже у кожній людині* (Мист., 1, 1966, 35).

3. Спрямування до чого-небудь; зв'язок з чимсь. *Тяжіння до пустої абстракції, яка нічого не виражає... — повсюдне явище в дезрадуційній літературі та мистецтві газідного декадансу* (Про багатство л-ри, 1959, 17); *Ціаком природним є постійне тяжіння стилу Остапа Вишні до метафор* (Рад. літ-во, 11, 1969, 15).

ТЯЖИ́ТИ, тяжію, тяжієш і тяжію, тяжієш, недок. 1. Притягуватися до чого-небудь під впливом сили тяжіння. *Всі речі природні У світовому просторі добуло тяжать прямючись* (Зеров, Вибр., 1966, 163).

2. Мати потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. *Всупереч усім переслідуванням і перешкодам демократична молодь тяжіла до революційної творчості Шевченка* (Рад. літ-во, 2, 1964, 46).

3. Мати потребу зв'язку з ким-, чим-небудь, мати зв'язок з чим-небудь як центром певного впливу. *Відривати міста від сіл і округів, що економічно тяжіють до них, через «національний» момент безглуздо і неможливо* (Ленін, 24, 1972, 144); *Своїми культурними традиціями Покуттям впродовж століть тяжіла до великих українських земель* (Мас., Під небом., 1961, 68).

4. Нависати над чим-небудь, височіти у просторі (про щось дуже велике, важке). *Море стелеться чорним важким оксамитом, Небо і чорне, і жарке тажє і гори* (Л. Укр., I, 1951, 245); *Образно. *Нападає гроза тяжіть над цілим краєм* (Зеров, Вибр., 1966, 391); // перен. Бути тягарем (у 3 знач.) для когось; гнітити, мучити. *Тажинця, що спершу приємно непокотила її, згодом почала невимовно тяжіти* (Вільде, Сестри., 1958, 12); [Р у ф і н:] *Ти забуваєш: на жені ще й інші обивнуачення тяжать* (Л. Укр., II, 1951, 470).

5. перен. Тримати у своїй владі кого-, що-небудь; панувати над ким-, чим-небудь. *Безпросвітна темрява тяжіла над трудовим людом. Можливість вчитися мали лише діти заможних* (Ком. Укр., 6, 1968, 24); *Ганця — мати Гната, над якою тяжіть приватна влас-*

ність, ворогує з рідними дітьми (Іст. укр. літ., I, 1954, 461).

ТЯЖКИЙ, а́, б́; вищ. ст. тяжчий, а, е. 1. Який має велику вагу, значний вагою; важкий; протилежне л е г к и й. *Дуже тяжким видалось Хариті те відро з водою* (Коцюб., I, 1955, 13); *Кайдани тяжкі на Самсоні, Сліпий, сумний він і без сили* (Л. Укр., I, 1951, 338); *Кінь.. був за'ючений боєприпасами і парував під тяжким вантажем* (Гончар, III, 1959, 122); *Варивон.. потягнув до себе ятір. — От, і тяжкий. Напевне, повно набилосся риби* (Стельмах, II, 1962, 206); // *Більший вагою, ніж звичайно мають подібні предмети. Дієчата й молодичі дбало сушать Під сонцем, на розпеченім асфальті, Тяжже, добіре зерно* (Рильський, III, 1961, 108); // *В якому відчувається велика вага через масивність, значні розміри і т. ін. Тяжкою баштою чорніє карагач* (Бажан, Вибр., 1940, 188); *А гори зіжмулились, як вєжі тяжкі навкрузі* (Гончар, IV, 1960, 14); // *Густий, щільний (про тканину, виріб з тканини). На вїкзат, мов чорні птвиці, розпласталися тяжкі з пацворками платки* (Стельмах, Кров людська., I, 1957, 100).

◇ **Тяжкий хрест нести** — те саме, що Важкий хрест нести (див. важкий). *Свиридові така уже фортуна випала: усі ці роки ходити у смертниках, то, хоч і жаль його, але тай сам несе свій тяжкий хрест* (Стельмах, II, 1962, 18).

2. Великий, масивний (про людину, тварину з частини їх тіла). *Перепелиця пурхнула.. і, тріпочучи коротенькими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло* (Коцюб., I, 1955, 18); *Біжать отари, коні ржуть, реве Тяжкий бугай на буйнім пасовищі* (Рильський, I, 1956, 96); *Він [гайдук] стояє тяжкий, кремезний, Склали руки* (Воронько, Коли я., 1962, 83); *Він владно пливе, на клекотіння водні Тяжкі долоні мірно кладучи* (Бажан, I, 1946, 141); // *Який здається значним вагою внаслідок утоми, слабості, болю і т. ін. З тяжкою од клопоту головою додив він од варті до варті* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159); *Ноги робляться такі тяжкі, що без фізичних зусиль їх не можна переставляти* (Тют., Вир, 1964, 198).

3. Позбавлений легкості, швидкості (про ходу, біг і т. ін.). *Як відгодили [панотчики], то червоний ступав тяжкою ходою, немаче ведмідь, блідий же вився лисом коло нього* (Март., Тв., 1954, 202).

4. Здійснення, проведення чи подолання якого потребує великих зусиль, крайнього напруження. *В тім гаю, У тій хатині, у раю, Я бачив пекло... Там неволя, Робота тяжкая, ніколи і помолитись не дають* (Шевч., II, 1963, 252); *Увечері, сжерком уже, вертаються з панцини люди, потомлені і варом сонячним, і тяжкою працею* (Вовчок, I, 1955, 110); *Між нащадками зялася Боротьба тяжка, заваята* (Л. Укр., I, 1951, 386); *Йде найкраща кіньота світу, якій після семисотверстного тяжкого переходу.. ніки стелеться поперед у осіннім світланні річкові, як море, таєрйський степ* (Гончар, II, 1959, 382); // *Який відбувається, проходить з напруженням, утрудненням, неспокійно, пов'язаний з неприємними фізичними відчуттями. Джемелі чув його тажже дигання..; той чоловік був уже налієжертовий* (Тют., Вир, 1964, 537); *Під сосною спить Олекса Завертайло. Сон у нього тяжкий, гнітючий, неспокійний* (Лев., Драма., 1967, 123).

5. Який несе з собою страждання, характеризується анегодами, груднощами, пошеваряннями і т. ін. *В тяжких обіймах білого терору тремтіло місто...* (Сос., I, 1957, 474); *Становище тажже Протівник насідає. Втрати величезні* (Гончар, II, 1959, 426); // *Пов'язаний з фізичним чи розумовим напруженням, великими турботами або неприємностями; несприятливий. Поне-*

ділок, що, як каже напівжартівливо народне повір'я, в тяжкий день, був для нас такий і справді тяжким (Збав., Єдина, 1959, 222); // Сповнений труднощів, нестатків, страждань, горя і т. ін. *Невеселою тяжким було Тарасове життя в далекій незолі* (Мирний, V, 1955, 313); *Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди* (Коцюб., II, 1955, 312); *Минулого розбиши тьму, Стоїть Кобзар перед очима; Його тяжка й велична путь.. У даль простерлася, видима* (Рильський, III, 1961, 34); *Жалілася [мати] на своє тяжке одиноке життя* (Тют., Вир, 1964, 74).

◇ Тяжка година — те саме, що Лиха година (див. *Лихий*); Тяжкий хліб — робота, пов'язана з великими труднощами, напруженням і т. ін. — *Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і тяжкий ваш [вчителя] хліб* (Стельмах, II, 1962, 99).

6. Значний за ступенем, інтенсивністю. *Чого ж смутний, невеселий Іде [козак] — чуть не плаче? Якусь тяжку недолецьку Віщує козаче [серце]. Чує серце, та не скаже, Яке лихо буде* (Шевч., I, 1963, 107); *Коли тут — а хто мені тяжке! — рознедужався Павло мій* (Вовчок, I, 1955, 4); *У горі тяжкому хто б тобі вітху подав?* (Зеров, Вибр., 1966, 310); // Значний за силою прояву; значний за глибиною (про почуття, душевні страждання). *Галич погляд світився тяжкою мукою* (Мирний, I, 1949, 391); *Тяжкій ридання Співачеві знялися у грудях* (Л. Укр., I, 1951, 346); *Я ж буду знов пісні складати, В пісні я буду виллювати Любов і розпач мій тяжкий...* (Рильський, I, 1960, 100); *Тяжку журбу понесли селяни й у свої доміжки, а другого дня прийшли до батюшки, щоб він відправив панатиду по безневинно убитих [убитих] людях, які йшли до царя* (Стельмах, I, 1962, 485); // Найгірший, найбільший. *Стали вони [Оницько і Василь] тяжкими ворогами. Кожен кожному робив перешкоди, кожен кожного судив між людьми* (Мирний, I, 1949, 218); *Та ось раз підвеліла Ворона, хто її ворог тяжкий* (Фр., IV, 1950, 74); — *Іноді просто аж кортить відкрити очі тому дурневі і показати йому, який він тяжкий ідіот!* (Вільде, Сестри., 1958, 514); *У тяжких, нелюдських злиднях жив пригнічений народ* (Забіла, Малім., 1958, 31); // Значний, великий, який несе з собою прикрощі, призводить до поганих наслідків. *Стала [Оксана] в'я'ять [знову] молитися і бога прозати, щоб простити їй сей тяжкий, смертельний гріх* (Кв.-Осн., II, 1956, 458); — *Усякий душегубець носить же до віку до суду тяжкий гріх свій* (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); [Р о м а н:] *Серденько мов, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провиня, і я мушу її вилуїти перед тобою...* (Кроп., II, 1958, 53); *Тяжку втрату в домашньому господарстві Йонька зустрів ніби спокійно* (Тют., Вир, 1964, 514); // Який глибоко, боляче вражає, викликає сильні переживання. *Слише їй на думку та проклята ніч, коли він [Чіпка] п'яний зневажив її, матір, тяжкий докорами...* (Мирний, I, 1949, 282); *Дурепан — це тяжка образа для Фросі* (Головко, I, 1957, 213); *Був час, коли Клава боялася зустрічі з Тарасом.. вона передбачала тяжку розмову, душевні страждання* (Ткач, Плем'я., 1961, 165); // Дуже серйозний, небезпечний, який завдає мук, страждань (про хворобу, рану, хворобливий став). *Паночка у тяжкому, мабуть, недугі — бо звела очі вгору і зчопилася за лівий бік — тільки не крихне* (Вовчок, VI, 1956, 244); *Після операції Шура деякий час лежала в тяжкому стані* (Гончар, III, 1959, 180); *Рана була тяжка, бо пролежав я, не встаючи з ліжка, майже півтора місяця* (Сміл., Сашко, 1954, 84); *Образно. *Возз'єднана Україна, спираючись на дружбу і братню допомогу народів СРСР, не тільки швидко загоїла тяжкі рани, завдані війною, але й добилася*

дальшого піднесення своїх продуктивних сил (Ком. Укр., 9, 1969, 8).

7. Дуже сумний, гнітючий, безрадісний (про думки, почуття, настрої і т. ін.). *Молюся, знову уповаю, І знову слюзи виллюю, І думу тяжкою мою Нічим стінам передаю* (Шевч., II, 1963, 303); *Люди якісь залюпані, сумні, жіжки в чорних кретах.. Тяжкі враження* (Коцюб., III, 1956, 354); *Зловісні снахи шаріли навколо, й така туга розлита була в цьому невірному світі!, такі недобрі звуки порушували нічну тишу, що вся, здавалось, земля стоїнала від тяжкого передчуття* (Довж., I, 1958, 283); *Йому було якось не по собі, і Тимко знав, що.. це тяжке почуття буде мучити його ще дуже довго* (Тют., Вир, 1964, 39).

8. Дуже густий, непроглядний (про туман, імлю і т. ін.). *У долині, мов у ямі, На багнищі город мріє; Над ним змарюю чорніє Туман тяжкий...* (Шевч., I, 1963, 243); *Грізний тупіт огнезвирів коней Будив луно серед тяжкої яли* (Рильський, II, 1960, 89).

9. Дуже густий, сильний і неприємний (про запах і т. ін.). *Ляда в чулан одчинилася, і звідти тьнуло тяжким, кислим дюзом* (Вас., II, 1959, 17); *В хаті було тяжке повітря. Вікно затулене ганчір'ям* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 104); // Який утруднює дихання. *Тризовжна ніч, тяжка задуха Кругом на поле налягла* (Тич., II, 1947, 62).

10. Який виражає суворість, похмурість. *Люди уникали тяжких Панквечевих очей, а він, як свердельський, вшався нижи в людські обличчя* (Д. Бездик, Студ. Воля, 1959, 156); *Його тяжкий погляд перейшов на дівчину* (Стельмах, I, 1962, 343).

11. тільки ж., ким і без додатка, розм. Вагітна (у 1 знач.). — *Жінка його тоді саме тяжка була отим сміттям.. кивнула Уляна на колицю, де хилилася маленька дитина* (Коцюб., I, 1955, 437).

Ходити тяжко — бути вагітною. — *Тяжкою я ходжу, Свириде Яковлевичу* (Стельмах, II, 1962, 102).

ТЯЖКІСТЬ, кость, ж. 1. Властивість тіл притягання до Землі.

2. Абстр. ім. до тяжкий 1—10. *Голова цукру як фізичне тіло має певну тяжкість, вагу* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 62); *Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають* (Гончар, II, 1959, 355); *Сама вона була лікарем і, безумовно, добре знала тяжкість свого стану* (Крот., Сини., 1948, 86); *Відзначалою всю тяжкість умов миру, що їх навіязав німецький імперіалізм, В. І. Ленін був.. сповнений віри в силу радянського народу* (Іст. УРСР, II, 1957, 99).

ТЯЖКО. 1. Присл. до тяжкий 1—10; вищ. ст. тяжче. *Шість осіб і тяжко напакостаний він був аж надто тяжкий на забідовані коні Мортка* (Кобр., Вибр., 1954, 78); *Рясні годяться сади На яснотканих гобеланах, Налиті пурпуром плоди Звисяють тяжко з віт зелених* (Рильський, II, 1960, 106); *Марійка змазнула слюзу з очей і вдалося тяжко винести свою понату в темний коридор* (Стельмах, II, 1962, 20); *Як ось двері одчинились, і лізе в хату, тяжко переступаючи через поріг, батько Пугач* (П. Куліш, Вибр., 1969, 134); *Я знаю, що він убогий, і згорий, і тяжко заробляє на хліб* (Л. Укр., III, 1952, 692); *Кожне тітчинне слово стримане немже поверталось у серці Гнатовому.. То він — Гнат — нероба, він, що так тяжко працював у своїм житті!* (Коцюб., I, 1955, 25); *Туго в хаті та сумно, тільки чути, як братова плаче, або брат тяжко.. вітне* (Вовчок, I, 1955, 42); *На тижчасово окупованій території України старі мої вчителі потрапили в біду: позбавлені пенсії, жили дуже тяжко* (С. Ол., З книги життя, 1968, 71); *Іванко тяжко плакав по смерті свого добродія*

(Фр., VIII, 1952, 280); Сидить батько кінець стола, На руки схилився; Не дивиться на світ божий: Тяжко зажурився (Шевч., I, 1963, 25); Тяжко мучиться Оксен і стовпе уві сні (Тют., Вир, 1964, 532); Тяжко ревули широкими горлами чагуни гармати (Довж., I, 1958, 259); Хорувала вона тяжко тижнів із три (Вовчок, I, 1955, 68); — Вітю, а ти що, дуже тяжко поранений був? (Головко, I, 1957, 477); // розм. Дуже, надзвичайно. Розжгерілось і загорілось, Пішов димок до самих ажар, Аж небо все зачервонілось, Великий тяжко був пожар (Котл., I, 1952, 103); Була удова Века Ведмедиза.. на усе село! Тяжко розумна була! (Кв.-Осн., Вибр., 1937, 312); Черевань був тяжко грошовитий (П. Куліш, Вибр., 1969, 49).

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Про відчуття великої ваги, що потребує значних зусиль або крайнього напруження в дії. — На плечах несете мливо? Тяжко? — Аби тільки було що нести (Стельмах, II, 1962, 69); Він переїзів її [Юлю] на другий берег Дніпра, і хоч як йому було тяжко для рук, перехопив її одним духом (Тют., Вир, 1964, 449); // Про наявність знегод, труднощів, страждань. В неволі тяжко, зоча й воли, Сказати по правді, не було (Шевч., II, 1963, 16); Час вмирати, Бо страшно, тяжко в світі жить (Фр., XIII, 1954, 144); Хлопці бачили, як тяжко живеться молодіці, і одностайно вирішили допомогти по господарству (Тют., Вир, 1964, 358); // Про почуття непрямго фізичного стану, втоми, болю і т. ін. — А я ледве додбала До вашої лати, Не хотілось на чужині Одній умирати! Коли б Марка дівчатися... Так щось тяжко стало! (Шевч., I, 1963, 319); // Про дуже сумний, безрадісний, гнітючий настрій, стан. — Тяжко мені. Тяжко, мамо! Нащо бала вроду? Нащо брови змалювала [замалювала], Дала карі очі? Ти все дала, тільки долі, Долі дати не хочеш! (Шевч., I, 1963, 153); Тува гнітила серце Олександрі.. Йй був так вірко, так тяжко на світі! (Копюб., I, 1955, 68).

◇ На серці (сердеченьку) тяжко див. серце, сердеченько; Тяжко на душі кому, у кого — хтось дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому душевному стані. Довго ївав Шрам, понуривши голову: тяжко стало старому на душі (П. Куліш, Вибр., 1969, 74); — Свирид приходить до мене, коли йому тільки дуже тяжко на душі (Стельмах, II, 1962, 101).

ТЯЖКОПОРАНЕНИЙ, а, е. Який має тяжку рану, тяжкі рани. Тяжкопоранений солдат; // у знач. ім. тяжкопоранений, ного, ч.; тяжкопоранена, ної, жс. Той (та), що його (її) тяжко поранено. Над полем висів тягучий стовпін залізних напризволяще тяжкопоранених (Кочура, Зол. грамота, 1960, 301); Павло з санітарями виносив тяжкопоранених на шлях (Кучер, Голод, 1961, 76).

ТЯЖКОТІЛИЙ, а, е. Який має масивне тіло; малорухливий (про людину, тварину). Відколи Степан Кушнір отримав поміщицьку тяжкотілу корову, то щоразу приносив на кожнезаяські збори загорнуту в гачірку грудочку масла (Стельмах, II, 1962, 7).

ТЯЖКОХВОРИЙ, а, е. Який тяжко хворіє. Тяжкохвора дитина; // у знач. ім. тяжкохворий, рога, ч.; тяжкохвора, рої, жс. Людина, що тяжко захворіла. — Я чергу в лікарні, там лежить тяжкохворий, залізшити його я не можу (Коп., Земля.., 1957, 98); В нього й справді був вигляд тяжкохворого, якого вже додала якась невидима хвороба (Збав., Бдина, 1959, 296).

ТЯЖКУВАТИЙ, а, е. Дещо тяжкий (у 1—10 знач.). Взхвилюючись рукою за гриву, він викинув своє тяжкувате тіло на коня (Стельмах, II, 1962, 240).

ТЯЖКУВАТО. Присл. до тяжкува́тий.

ТЯЖЧАТИ, аю, аеш, недож. Ставати тяжчим; набувати більшої ваги.

ТЯЖЧЕ, присл. Вищ. ст. до тяжко. [Е л а з а р:] Гнітьть нас гнібба тяжче від кайданів, гризе нас гірше, ніж залізні пуга (Л. Укр., II, 1951, 146); Печаль все тяжче залягала в Марійчині очі, іноді аж сизими робила їх (Стельмах, II, 1962, 234); // у знач. присудк. сл. Пам'ять серця, — о, вона жорстока, Та без неї тяжче, як при ній! (Рильський, III, 1961, 323).

ТЯЖЧИЙ, а, е. Вищ. ст. до тяжкий 1—7, 10. Природа води нетривала, Як і повітря легке, неспроможні падіння задержать, Скорше самі вони тяжчим режач поступаються місцем (Зеров, Вибр., 1966, 164); — Бачите, навіть ложки вирізує.. Тяжчої роботи поки що не може потягнути (Стельмах, I, 1962, 647); Зрада супутників, прикриті слух — що я згадувать маю? Лихо те тяжче було, аніж вигнання само (Зеров, Вибр., 1966, 335); Коли настав час вдруге його провіджати на фронт, то розлука була для неї тяжчою, ніж уперше (Гончар, Тронка, 1963, 98).

ТЯМ, у, ч., розм., рідко. Те саме, що тяма. Щоб я, буває, на пугі Не розгубила людський тям, Живила помисли святі Твоїм життям, своїм життям (Забашта, Вибр., 1958, 176).

◇ Без тяму — те саме, що Без тями (див. тяма). Чіпка без тяму поволік ноги далі (Мирний, I, 1949, 286).

ТЯМА, я, ж., розм. Здатність осмислювати щонебудь; кмітливність, тямушість; розум. — Сей Шелєвиле — брезунець, — дума Халко, — а проте... Тами йому не бракує: зна, що лишко, що ремінець... (Вовчок, VI, 1956, 280); Розлука поїмала господаря старого, Що весь йому горюк поїли край дороги. Як мати з того гріш? Людина не без тями, Надумався він горюк посіять за житами (Зеров, Вибр., 1966, 431); — Глядіть, люди! — погрожує Салоган. — Йдете [переселятися] в штанах набраних [з купованої матерії], а щоб не позбулись і вибітчані! Одумайтесь, хто має тяму! (Стельмах, I, 1962, 24); // рідко. Свідомість. Вона почувала, що якийсь туман налягав на її тяму (Н.-Лев., V, 1966, 287).

◇ Без тями: а) нічого не усвідомлюючи, з потьмареною свідомістю. Вона стояла німа, без тями, важко дишучи, безладна, нежов розбита (Фр., VII, 1951, 124); І ходжу я по місту без тями (Сос., I, 1957, 118); б) без пам'яті; в непритомному стані. Василь пішов двором. Шогейлини натикався то на перекинутий ослін, то на якогось без тями п'яного (Хотк., I, 1966, 118); Брати (взяті) до тями що — розуміти, усвідомлювати щонебудь. І я та вінженер почуву новину, Що з німцями зайшло в Росії на війну. Не зовсім ще тоді ми це взяли до тями (Рильський, Поема, 1957, 262); Доходити (дійти) до тями — осягати розумом щонебудь; розуміти, усвідомлювати. — Ятуше Калениковичу, — вигукне парубок.. — не стручайтесь до наших справ!.. — Бувай здоровий, коли так, — каже Ятух, — з вашими характериста ми ви ще дово до тями не дійдете! Сам батько сватав, а він пручається!.. (Ю. Янов., II, 1954, 190); Мати тяму до чого — мати здібності, уміння, хист до чого-небудь. Мав тяму до рижарства (Сл. Гр.); Немас (нема) тями до чого — немає здібностей, хисту, уміння до чого-небудь. Нема тями й вога помазати (Сл. Гр.); Не при тямі — а потьмареним розумом. — А що, Мирон Іванович? — говорить тоді голосно управитель. — Не поєно ума, не при тямі, — одказує йому той (Вовчок, I, 1955, 176); Повернути (вернути, привести і т. ін.) до тями кого: а) повернути до нормального, свідомого сприйняття дійсності. Рил возів, притишені балачки привели його до тями (Пач, На кажин. мості, 1965, 113); Вони підняли згору гвинтівки, тричі вистріляли,

і ці постріли привели Орісю до тямі (Тют., Вир, 1964, 388); б) вивести з стану непритомності; Повертатися (повернутися, приходити, прийти і т. ін.) до тямі: а) повертатися до нормального, свідомого сприйняття дійсності; опам'ятовуватися. [М о л и б о г а:] Воки ж зараз не при собі. Їх же морозить од спасіння життя. А як ми їх обгріємо та обласкаємо, тоді вони до тямі повернуться (Мик., I, 1957, 311); Через деякий час він з подивом зупиняється біля того ліска, де ще недавно богомільна каша людей кружляла й плакала навколо пройдисвіта-святого. Тут Дмитро трохи приходить до тямі і з дороги повертає на виточену четаертинку Мар'яни (Стельмах, II, 1962, 340); — Чого ж стоїш, Якиме? Сідай на канану, — запросив Терпило. — Не може прийти до тямі, Данило, — сказала Гузь, сідаючи (Бурл., М. Гончар, 1959, 15); б) опритомнювати. — Набрал [льотчик] висоту, кисню нема, став непритомити.. При зниженні знову прийшов до тямі, посадив літака, навіть не пошкодив (Гончар, Тронка, 1963, 21); При тямі й пам'яті — у повному розумі, свідомому стані. Він до неї говорив, як чоловік при добрій змислі, розсудливо, при тямі й пам'яті (Вовчок, I, 1955, 163); Утратити тямю: а) перестати нормально, свідомо сприймати дійсність. З розгону лобом грюкнувся [тамада] об підлогу. Коліна перегнув, спину зігнув, але тямі не втрапив: продовжував славити іменника (Ковінька, Кута., 1960, 138); б) знепритоміти.

ТЯМІТИ, млю, миш; мн. тямлять; недок., перех. і неперех., розм. 1. Усвідомлювати, розуміти що-небудь; виявляти кмітливість, тямущість у чомусь. Книга була Зінькою така зрозуміла, .. як ще ні одна в світі: кожне тобі словечко в її Зінько тямляв.. Звалася та книга «Кобзар Тараса Шевченка» (Гр., II, 1963, 327); [Д о р о ш (регове).] Як бачу, там у вас у бурсі Багато вчать, та мало тямлять (Кроп., V, 1959, 293); — I не слугайте його, тямлятелуватого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки! — затарабанила Олена (Стельмах, I, 1962, 572); Зовсім не тямля [мати], що робить, наче збожеволіла (Коз., Листи., 1967, 196); // у чому, на чому, що. Розумітися на чому-небудь, мати знання в якійсь справі. В однім селі був старенький піп, да мало що він тямив в писанні (Україна., I, 1960, 129); — Чи робоча ж твоя невістка? — спитала кума, — чи тямить хоч трохи в газетстві? (Н.-Лев., II, 1956, 288); [П а в л е н к о:] В мене дочка дуже, дуже любить ходити за теоріями. Крім того, вони й тямлять у цім ділі (Кроп., Вибр., 1959, 491); Ритор, граматик, різьбяр, землемір, цирковий танцюриста, Лікар, купальний прислужник і маж — він [грек] тямить на всьому (Зеров, Вибр., 1966, 349); // Уміти що-небудь робити. Як оженивсь, бачить, що жінка нічого не тямить. От раз молотить у кауні, а жінка дома місила, місила хліб, нічого не одіє (Барв., Опов., 1902, 323); Я грами емю, та нот записати не тямлю (Л. Укр., V, 1956, 296); Балабушила дуже любила ласощі й в куховарстві тільки й тямляла, що варити варення (Н.-Лев., III, 1956, 216); — Слааний хлопчина, — позваив Свирид Яковлевич. — Тільки такий самий мовчазний, хмурий, як і ти.. — То й добре. Що йому, з доповідями виступати? — знизав плечима Тимофій.. — А коло землі уже й тепер тямить, як інший дорослий (Стельмах, II, 1962, 178); // рідко. Те саме, що відчувати 1. Я перегоріла картки, часом поривалась читанням, аж мусила силоміць одвертати очі від них, тямлячи на собі.. погляд антикварія (Л. Укр., III, 1952, 741).

◇ Ні вуха, ні рила не тямити *див.* рило; Тямити сілу *див.* сіла; Тямити смак *див.* смак.

2. Тримати в пам'яті, пам'ятати. З кишені вийнявши пікілки, Шпурнув [Еней] в народ дрібних, як ріпки,

Щоб тямляти його обід (Котл., I, 1952, 91); Скажу: допись I дозмились, — До віку тямить буди! Ні в рот не брать, Ні коштувать [куштувати]. Не тільки що й до суду! (Г.-Арт., Байки., 1958, 137); Як нині Тямлю: день був літній (Фр., XIII, 1954, 336); По білих пролісках я йшла з тобою, і тямлю, як казав ти: «Втишне плач, і вбогит не здратиме багач..» (У. Кравч., Вибр., 1958, 102); Іван тямить, як сьогодні: сиділи ввечері біля зати: батько, мати, він... (Круш., Буденний хліб., 1960, 124); I [хрести] для проложих ставили Ксьондзи і базачі, Щоб про покору тямляти I вдень, і уночі (Павл., Бистрина, 1959, 74).

◇ Не тямити себе, також від чого — бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. На неї напала така лють, що сама себе не тямляла (Март., Тв., 1954, 131); [О р е с т.] Я не можу бачити сіз, а тоді сам себе не тямлю (Л. Укр., II, 1951, 91); Нерешті! Не тямлячи себе від радості, Шевченко обняв жаданого гостя (Тулуб, В степу., 1964, 184); Рука моя піднеслася в повітрі, і, не тямлячи себе від гніву, я удавря кулаком рибалку (Ю. Янов., II, 1958, 164); Тямити до нових віників — те саме, що До нових віників пам'ятати (*див.* віник). — Та провчу ж, провчу [Демка], титуску, так, що до нових віників буде тямити (Кв.-Осн., II, 1956, 192).

ТЯМІТИСЯ, млюся, мяшся; мн. тямляться; недок., розм. Усвідомлювати свої дії, нормально сприймати дійсність. Ой мій чоловік та п'яниця. Ой як нап'ється, то й не тямиться (Чуб., V, 1874, 1091); // на чому. Розумітися на чому-небудь, мати знання в якійсь справі. Своїми думи, безперечно, клопочуть літнє товариство, не лише на буденних справах вони тямляться [воно тямиться] (Горд., Дівчина., 1954, 172).

◇ Аж не тямиться; Не тямиться від чого — бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання і т. ін.; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. Антосью вже почина бояться різкі і вчився, аж не тямився (Свиди., Люборацькі, 1955, 114); Я згадувала, як справді плачуть від розлуки, що справді говорять на прощанні, як справді не тямляться від горя (Л. Укр., III, 1952, 704); Внутрішньо не тямляючись від щастя, що перепоцювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм (Гончар, III, 1959, 174); Нехай (хай) він (вона, воно) [собі] тямиться; Нехай (хай) вони [собі] тямляться; Нехай (хай) йому (їй, їм) тямяться; Нехай (хай) ти тямішися; Нехай (хай) ви тямітесь — висловлює, що виражають негативне ставлення до кого-, чого-небудь, роздратування, незадоволення кимсь, чимсь. — Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий проти мене бібоного (Кв.-Осн., II, 1956, 401); — Хоч би до тебе наш дядько ходив. Він усі гласи знає. — Нехай він собі тямиться з тими гласами (Барв., Опов., 1902, 197); — Хай йому тямиться, яке гаряче, — засичав Хожа, опікшися кулешем (Тют., Вир, 1964, 80); [В і т а л і й:] Віддай кайток! На тобі гроші, хай ти тямішися (К.-Карий, II, 1960, 175).

ТЯМКА, н, ж.; мн. тямкі, мбк; розм. 1. Те саме, що тямля. — Він працюючий, щиросердий, і в його в тямка в голові (Н.-Лев., VI, 1966, 365); Сподобалась чортяча мова хлопцю, Не відав він про чортову лукавність, Оддав Ібасі тямку, й серце, й душу (Крив., Вибр., 1965, 153); Тямка поволи вертала, а з нею і страшенна певність (Фр., I, 1955, 133).

◇ Без тямки — те саме, що Без тямі (*див.* тямля). Співав [Лукин] довог, без тямки, уже всі перестали співати, а він все ще співав (Кобр., Вибр., 1954, 202); Брати (взяти) в тямкі (тямку) що — розуміти, усвідомлювати що-небудь. — Чи можете у тямку взяти ви,

Що горя має я вище голови (Зеров, Вибр., 1966, 64); Не знає [дід] письма, а через те нічого не брав у тямки у тих мудрих книжках (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 14); Розшолопаши, що регочуть саме з нього, Данило Пришійкобілізівіст ніяк не міг узяти в тямки — чому регочуть (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 205).

2. рідко. Память, згадка. Любов до гарного, природа, Дівчата любі, друзяки, І найсвятіший дар — свобода. — По них самі тепер тямки! (Граб., I, 1959, 283).

◇ Даватися (датися) в тямкїй див. даватися; Довго буде тобі (вам і т. ін.) в тямкїй — хтось буде довго пам'ятати. — А вам, Олимеські зубоскалки, Моргути, дзиги, фігаларки, Березової дам припарки, Що дового буде вам в тямки (Котл., I, 1952, 242); І не тямка; І не в тямкїй кому — і на думку не спадає. Аж знов чогось дваякцудла кляжка. Хтось в сїнях говорить з мамим. Присяїхалась... Ії і не тямка, Що міг повернутися Клим (Перв., II, 1958, 255); Мати у тямці що — тримати що-небудь у пам'яті, пам'ятати. — Ти ще собі тото май у тямці, що ти найліпша газдиня в селі (Март., Тв., 1954, 156).

ТЯМКІЙ, а, е. 1. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий, тямущий. Проворний, жвавий, меткий, тямкїй, дотепний до всього.., [Іван] був з тих, що йому пальця в рот не клади (Григ., Вибр., 1959, 350); Дядько давно захоплюється його вдібнотями. «Тямкїй росте інженер» (Ваш, На.. дорозі, 1967, 198).

2. рідко. В доброму пам'яттю, пам'ятливий. Уривок той малий, гексаметра півчверта, перейняла в лозі тямка її прагмати, а нині ви його повторюєте дзвінку, мої цикади! (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 47).

ТЯМКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. тямкїй.

ТЯМКОВИТИЙ, а, е, розм. Те саме, що тямовітий. Багато тут [серед ополченців] робітничої молоді, сміливої, тямковитої (Гончар, Людина.., 1960, 234); Влаштував [офіцер] хлопцям справжній екзамен. Гурій, той відразу же провалився, а Михайло просто-таки заворожив офіцера — письменний дуже, тямковитий (Збан., Сеспель, 1961, 241); Він був хлопцев тямковитий і зрозумів, що футбол — це, значить, не його зірка, от і все. Став .. токарем (Гур., Через замети, 1961, 25).

ТЯМКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що тямити. — Ну, лянуло собі щось перед сном оце дрімало. Хіба воно, дуреньке, щось тямкує? — примирливо сказав батько (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 37); Не хоче більше Груня бути .. свекрушиною полизачкою.. Тепер вона доведе, чи зміє варити, вотовити. Чи тямкує на хазяїстві (Горд., II, 1959, 253).

ТЯМОВІТИЙ, а, е. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий, тямущий. За молодий літ баба (а не дід) тямовита була і рулява — старалась про дітей (Барв., Опов., 1902, 486); Дітлази виявилися тямовитими (Тулуб., В степу.., 1964, 307); — А Левка навчила читати? — Так то ж Левко. Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить (Стельмах, II, 1962, 107).

ТЯМОВІТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тямовітий.

ТЯМКО, мку, ч., розм. Те саме, що тямка. Лежала [дівчина] цілий день без пам'яті слаба, Але надвечір їй вернувся тямко (Л. Укр., I, 1951, 116).

◇ Без тямку — те саме, що Без тямки (див. тямка). Він стояв, наче чмелений, і якось без тямку дивився ениз своїми косими очима... (Мирний, II, 1954, 197); Повертатися (повернутися, приходити, прийти і т. ін.) до тямку — те саме, що Повертатися (повернутися, при-

ходити, прийти і т. ін.) до тямки (див. тямка). Машина рушила, а Андрій все ще ніяк не міг прийти до тямку (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 46).

ТЯМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що тяміти. Малим ще, тямую, всі межі я знав. За мамою літом щодень тупцював (Фр., X, 1954, 178).

ТЯМУХА, а, ч. і ж., розм., рідко. Спритна людина. ТЯМУЧИЙ, а, е. Те саме, що тямущий. Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернує увагу на розклад будинку, на весь його план (Фр., II, 1950, 35); Горпина була тямуча (Тулуб, Людолови, I, 1957, 289).

ТЯМУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. тямущий. І тут він [Герман] показав свою енергію та тямучість, свій бистрий розум (Фр., VIII, 1952, 384); Особливо намагався підкреслити свою тямучість.. Бухало (Кочуба, Нові береги, 1959, 107).

ТЯМУЩИЙ, а, е. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий. Книжки лежать, папери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодого головою знає... (П. Куліш, Вибр., 1969, 285); Дівчина одалась тямуча, то й навчилась [письма] (Гр., I, 1963, 405); [К а р п о:] Людина ви поважна, тямуча, багатом порада ваша у пригоді може стати (Собко, П'єси, 1958, 8); // Який гарно розуміється на чому-небудь, добре знає якусь справу. — Та от приводемо ковалів тямущих, Нехай скують важку булаву (Крим., Вибр., 1965, 174); — Агроном з району приїжджав. Ох і тямущий чоловік. Аж завидки беруть. Землю знає, як добра мати дитину (Стельмах, II, 1962, 333); // Який виражає розуміння чогось. Кидав [Володимир] на Мусю хитрувати багатозначні погляди, мовляв, ну й старий! Муся відповідала йому короткою тямучою усмішкою (Ткач, Арена, 1960, 238).

ТЯМУЩИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. тямущий. В трудні хвилини на виручку цілому класові приходила його догадливість, блиск його думки, його тямущість (Гончар, Тронка, 1963, 251); Дельфіни давно цікавлять людину. Тямущість, добродушність, грайливість — усе це привертало до них увагу дослідників (Веч. Київ, 18.I 1966, 4).

ТЯМУЩО. Присл. до тямущий. Саніструктор штабу.. тямущо й енергійно нагляддала за чистотою по бліндаж (Ю. Янов., II, 1954, 7); Завідуючий тямучо кивав на знак згоди головою (Бурі, М. Гонта, 1959, 185).

ТЯП, виг., розм.: ◇ Тяп-ляп; Тяп та ляп: а) швидко, але недбало, абияк; сяк-так. — Ну що, зляли [кулемет з розбитого танка]? — запитає їх Пузанов насмішкуювато. — Ви думали тут так — тяп-ляп? (Гончар, IV, 1960, 62); б) уживається як присудок на означення швидко та недбалої або повільної дії. — Доки ви своєю обушкою тяп-ляп, — я своєю ерубіакою тонку та тонку (Вишня, I, 1956, 257).

ТЯТИ і ТНУТИ, тну, тнеш; мин. ч. тяв, тял, тялб; мн. тялі; недок. 1. перех. Різати, рубати. Не раз зимко, як у полі Нема роботи, а в століні Все зрублено і ліс не тнуть — Щоб паничини не дарувати, Він [пан] каже було від орати (Фр., X, 1954, 272); Свідомо воля ї організована загальна поводженість [життя]! Інакше не варилася б сталь, блюмінац не м'яли б кількасотпудових уливанціє [зливків] і можиці не тляли б їх, як паперові бунди (Кундзач, Пов. і нов., 1938, 19); // Те саме, що косіти 1. — Було тобі брати остреньку косу, а вистім полі траву тяти! (Чуб., V, 1874, 1058); Десь за вибалком, в ярузі, продзвеніли вудила: чи запасся кінь у лузі, чи коса траву тяла... (Рудь, Дов. зорі, 1958, 107).

2. *перех. і неперех.* Бити, вдаряти. *Що ти так тнеш коми?* (Сл. Гр.); *Іван тья перишій, просто в чоло* (Коцюб., II, 1955, 343); // *неперех., перен.* Грати на якому-небудь музичному інструменті швидко, запально. *На призьбі ж сиділи й тріоті музики та й тья з усієї сили до танцю* (Гр., II, 1963, 379); // *неперех.* Бити по чомусь, подаючи якісь сигнали. *У бубни мідні тнуть, засурмили війська* (Міпк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 363).

3. *перех. і неперех.* Жалити, кусати (про бджіл, комарів і т. ін.).

ТЯТИВА, *й. ж.* Ремінь, мотузка, струна і т. ін., що туго стягує кінці лука. *Тут він спинився, і лука бере, і стрілу прудколетню* *На тятюву накладала* (Зорев, Вибр., 1966, 266); *Тятюва тило бринькнула, і чорна стріла хижо шунула вниз* (Загреб., Диво, 1968, 154); **У порівн. Уся її постать — легка, підібрана, виструнчена, як туго нап'ята тятюва* (Коз., Сальвіа, 1959, 44).

ТЬМА¹, *н. ж.* 1. Глибока, суцільна темрява. *Ніч чорна, мов туча, висить наді мною, Лякаючи тьмою своєю страшною* (Гр., I, 1959, 195); *Небо непомітно темніло разом із дощем, поки стріть не перейшла в тьму* (Хотк., II, 1966, 273); *Тишина кругом безкрая. Ми йдемо у тьмі алей. І заковано співає щось троянді соловей* (Сос., II, 1958, 52); *Все було окутане чорною, непроглядною тьмою* (Гончар, III, 1959, 191); **Образно. — Хоч зникла тьма в очей моїх, зате лягла на душу. Ти чорний камінь там поклав, — повік його не зруши* (Л. Укр., I, 1951, 413); // *Про темне, неосвітлене місце. Під скелею в тьмі, у печалі задумана квітка зросла* (Сос., II, 1958, 53); // *перен.* Невідомість, незнання. *Чужа душа, давно сказали. повіта тьмою для усіх* (Сос., II, 1958, 135).

◇ *Єгипетська тьма див. єгипетський; Із тьми віків — в глибокій давнині; Покріє вічна тьма; Покритися тьмою вічної нічі — про небуття, що настане (настало) після смерті. Як зникну і мене покриє вічна тьма, Заплав (П. Куліш, Вибр., 1969, 387); Рум'яні щокі поблідніли (поблідли), І білий цвіт в лиці пожовк; Закрилися і ясні очі, Покрилися тьмою вічної ночі, Навіки милий глас умок* (Котл., I, 1952, 229); *У тьмі віків — у глибокій давнині. Це питання [вникнення мови] стосується віддаленого від нас часу, у тьмі віків задованих відносин мов і племен* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 6).

2. *перен.* Неосвітченість, відсталість у культурному відношенні. *Я думаю про тьму, що в тих селах царить, Про бідність, про голод, про муку* (Фр., XIII, 1954, 174); *Взору наш прапор — прапор червоний! Хай ще ворожа сила буває, Хай проти нас ще тьма й забобони.. Гей, бо то прапор людськості всієї, То сяєте гасло, пісня повстання, То тріумф праці, святої ідеї, То поранкова зоря братанья!* (Вороний, Вибр., 1959, 203).

3. *перен.* Про лихі, ворожі сили, що поневолюють, притягують кого-небудь, душать щось. *Жизнь [життя] — живому; смерть — логілі; Взору водам не текти... Так не тьмі, не хижій силі Спільний труд перемоги!* (Гр., I, 1959, 309); *Б'ються вдень і вночі непоборні сини України з жорем тьми [з фашистами]* (Сос., II, 1958, 217); *І ми йдемо, прорвавши коло тьми, Ходою вільною, шляхом просторим Назустріч далям дишим, незорим, В одній сім'ї, як сестри і брати, До нашої прекрасної мети* (Рильський, I, 1956, 214); // *чого.* Про що-небудь важке, гнітюче. *Вперто я з старої голови старався тьму розпукки розігнати* (Фр., XIII, 1954, 56); *Немає між людьми тепла-привіту, Де висуку заусає чорна тьма* (Павл., Бистрина, 1959, 7).

Князь (цар) тьми — те саме, що **Дух тьми** (див. дух). [Спископ:] *Ми кесаря шануємо і владу, не повстаєм ні словом, ані ділом супроти них, а тільки князю тьми ні жертви, ні поклоні не даємо* (Л. Укр., II, 1951, 233).

ТЬМА², *н. ж.* 1. *іст.* У давньоруському рахунку — десять тисяч; // *Військо в десять тисяч чоловік.*

2. *розм.* Велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь. *Баранів тьма була варених, Курей, гусей, качок печених* (Котл., I, 1952, 91); *Сам урядник, видно, штуркар великий та балагур, знає тьму анекдотів* (Вас., Незібр. тв., 1941, 174); *Мовби листя зеленіх улітку дібров, Ще увечері мали тьми корогов, Мовби листя дібров, коли осінь подже, Все те вранці було і зів'яло й німе* (Зорев, Вибр., 1966, 439); *Ми танки спинали своїми грудьми — Заради життя, а не в пошуках слави. Коли ми лишали нічні переправи, То нас застава-лось — один проти тьми* (Перв., I, 1958, 336); *У полі гусей тьма, на просищі пасується* (Гончар, Тронка, 1963, 307).

ТЬМАВИЙ, *а, в, рідко.* Те саме, що **тьмянний**. *Мовчки пробиралася ловецька дружина.. у тьмавій гуцавині* (Фр., VI, 1951, 11); *За деревами виднілася крита машина бригадної раці, над нею коливалася, поблизкуючи тьмаїм металом, тонка хеоростинка антени* (Перв., Дикий мед, 1963, 416); *Ось перевела [Шура] погляд у поле, тьмаве, холодне, осіннє* (Гончар, III, 1959, 217).

ТЬМАВО, *рідко.* Присл. до **тьмавій**. *Над капаюю, на завішній килимом стіні, тьмаво поблизкує старовина козацька пицаль* (Гончар, II, 1959, 192); *Ії пальтєчко тьмаво біліло в темряві* (Загреб., Диво, 1968, 23).

ТЬМАРИТИ, *рю, рипш; наказ. сп. тьмар, тьмарте; недок., перен.* 1. Робити темним, затемнювати. *Хмари тьмарили небо, затуляючи землі сонце* (Гр., II, 1963, 477); *Голубіє небо, голубіє — Хай же дим не тьмарить далину!* (Гірник, Сонце., 1958, 91).

2. *перен.* Робити смутним, похмурим. [Д. Ж у а в:] *Спиніться! Не тьмарить [тьмарте] ясного спогаду про сю хвилину!* (Л. Укр., III, 1952, 374); *На тому місці, де стояв той квартал, чорні тепер сумна пожарина, серед ясного дня тьмарить світ...* (Вас., II, 1959, 18); — *Тило, Мері! Настрій не тьмар...* (Шер., Дружбою., 1954, 35); *Незаможники мовчки проходили повз Кушніра, бо його журба тьмарила ігні обличчя* (Стельмах, II, 1962, 8).

3. *перен., перен. у сполуч. із сл. свідомість.* Позбавляти ясності, чіткості сприйняття; доводити когось до стану, близького до запаморочення. *В зойкає, тріскотняві, страшному гармидері тонуло все навколо, тьмарило свідомість і надавало ногам небувалої прудкості* (Гончар, III, 1959, 140).

ТЬМАРИТИСЯ, *риться; наказ. сп. тьмарся, тьмартеся; недок.* 1. Ставати темним, темнішати. *Тьмарилось синє небо. Над землею насувались тилою задумою присмерки* (Вас., I, 1959, 287); *Бордови хмари понеміли, тьмарились* (Тют., Вир, 1964, 543); // *перен.* Втрачати ясність, свіжість. *Від.. побовів поволи тьмарилася її [Уляня] здорова сілська краса* (Тют., Вир, 1964, 7).

2. *перен.* Робитися смутним, похмурим. — *А може, якось обійдеться, Дмитре? — тьмариться погляд у чоловіка* (Стельмах, II, 1962, 323).

3. *перен., перен. у сполуч. із сл. свідомість.* Втрачати ясність, чіткість сприйняття; доходити до стану, близького до запаморочення. *Свідомість тьмариться від болю.*

Тьма́рится в оча́х (в голові), безос.; Тьма́рится в оча́х світ — хтось втрачає ясність, чіткість сприйняття;

перебуває в стані, близькому до заамороження. Хміль напочувався на нього гайлами. В голові то зовсім тьмарилось, то раптом децю прояснювалось (Коз., Блискавка, 1962, 5); В Сашка вже боліли і ноги, і руки, і спина, в очач жь тьмарилося (Смолич, Світанок..., 1953, 33); Гарасійь едвильється в риси знайомі, І раптом в очач йому тьмариться світ (Перв., II, 1958, 372).

◇ Розум тьмариться (тьмарився) див. розум.

ТЬМА-ТЬМЕННА див. тьма-тьмуша.

ТЬМА-ТЬМУША, тьми-тьмушої, рідко **ТЬМА-ТЬМЕННА**, тьми-тьменної, ж., розм. Величезна кількість, безліч. Щурів у класі була тьма-тьмуша, гуляли собі свобідно (Коз., Світ., 1960, 96); — Дивимось — коло яток людей — тьма-тьмуша, наче на великдень (Стельмах, I, 1962, 362); — Кризь його руки пройшла вже тьма-тьменна солдатів і старих, і молодих (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 210); На березі росли куці срібної лозини, а під берегом тьма-тьменна червоних з'яді в травиці (Козл., Ю. Крук, 1950, 83).

ТЬМИТИ, тьмить, недок., перек., заст. Робити щонебудь темним, затемнювати; закривати собою світло. Літ тридцять тому ся пустиня акрита Була скаженим криком бойовим, Іі орали кінськія копита, Скородили списи, тьжи сонце дим (Фр., XIII, 1954, 281); Чорні змари тривожно копчилися на небі, тьмили стежки й доріжки (Хотк., II, 1966, 102).

ТЬМИТИСЯ, тьміться, недок., заст. Ставати темним, темнішати. Зеленийкий берег тьміться, Річка срібная шумить (Метл. і Кост., Тв., 1906, 306).

Тьміться в очач, безос., заст. — те саме, що Тьмариться в очач (див. тьмариться). Не ставало душу в груді, тьмилося в очач (Фр., II, 1950, 127); Послабли [хлопи], не мали в собі сили й за малу дитину; ноги угиналися.. в очач тьмилося (Коз., Тв., 1958, 63).

ТЬМЯНИЙ, а, е. 1. Слабий, неясний (про світло, вогонь і т. ін.). При тьмяному світлі стіни це тісніше обступали Раісу (Коцюб., I, 1955, 311); Всі стіни в тьмяному світлі білої ночі здаються зовсім якими, ніж удень (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); Єдине віконце в сінях, заграгтоване, як і в канцелярії, звичайними тюрмними ґратами, ледве пропускало тьмяне світло місяця (Тулуб, В степу..., 1964, 25); Безлюдна вуличка прийшла в сутінках, брїжала, близькими тьмяними вогниками (Жур., Вечір..., 1958, 212); // Який дає мало світла, погано освітлює. Увійшовши у вбогу хатку Грицькову, освітнену позаченькою тьмяною лампою на стіні, трое товаришів побачили там усю сім'ю (Гр., II, 1963, 353); // Сірйй, похмурйй, не сонячний, хмарний. Тьмяний і короткий осінній день на очач згасав, але літтарів це не заплювали (Коз., Листя..., 1967, 226); // Слабо, погано освітлений, в який погано проникає світло; темний. Глянувши просто — печера тьмяна під навислим камінням (Зеров, Вибр., 1966, 226); Задалася йому бідна, тьмяна халушчина, і кравийй батько, і поморщеня мовчазна мати (Грчав, II, 1958, 29).

2. Без блиску, матовий. Актриса лежала тизо і поволі намотувала пасмо свого темного, тьмяного волосся на тонкий, блідий палець (Л. Укр., III, 1952, 709); Неспокоем і тривокою віє від тьмяного поліску зброї (Коз., Сальвія, 1959, 45); Ти пам'ятаєш? Деся іржали коні, і сонце падало за тьмяним морем трав, на землю маки кинувши червоні (Сос., Солов. далі, 1957, 11); Сода і мило роблять фарбу тьмяною. Вода з нашатирним спиртом надає фарбі блиску (Хлібороб Укр., 8, 1966, 46); // Мутний, непрозорий. Вікна тьмяні, мов очі слабого, В хаті порожній самотньо, убого (Л. Укр., I, 1951, 72); Кризь тьмяне скло дверей видно, як Маша бере душ (Мик., I, 1957, 220); Стоїть на могилі [кам'я-

ний богатир], дивиться великими очима в тьмяну далину (Скл., Святослав, 1959, 46); // Який втратив яскравість; бляклий. Від сонця акварельні фарби робляться тьмяними; // Не сильний, не різкий. Тьмяний блиск золота ударив у вічі (Рибак, Переясл. рада, 1948, 40); Чорні лакові черевики блищали тьмяним лиском (Смолич, IV, 1959, 196); // Темнуватий або темний. Я пам'ятаю вечір тьмяний над Петербургом голубим: морозний блиск, і вітер п'яний, і над Ісаком — сизий дим (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 40); Та насуває змара тьмяна, — нежеє на бурю, на грозу? (Тич., Зростає..., 1960, 31); // Позбавлений чіткості, невиразний, розпливчастий; погано видний. Над тьмяними обрисами далеких гір кучились низькі.. змарки (Коз., Вісімсот..., 1953, 109); У задимленому сьайі літтаря ледве можна було побачити, як біля кошиа вовтузилась тьмяні постаті (Стельмах, I, 1962, 146).

3. перек. Затьмарений, затуманений, невиразний (про очі, погляд і т. ін.). Наче труп, сухий та жовтий, Син лежав на лоні в неї; Мертва, широко розкриті, Тьмяні, смутні в нього очі (Л. Укр., IV, 1954, 181); У тьмяних очач Замули з'явилися якісь недобрі блиски (Вол., Озеро..., 1959, 94); — Читайте далі, батюшко, — простогнає Білоконь, прикипівши тьмяними очима до газети в руках отия Герасима (Довж., I, 1958, 71).

ТЬМЯНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тьмяний.

ТЬМЯНИТИ, іс, недок. 1. Ставати, робитися тьмяним. Зорі тьмянили від спалахів ракет, блиску гарматних залпів і пожеж (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 84); Сонце зайшло. Рудий край тьмяніє, охолоджується. Над далеким Дніпром встает туман (Бабяков, Літопис..., 1961, 122); Обличчя кованої зважди в розлуці тьмяніє, никне в знаних дорогах рисах (Смолич, Реве та стога..., 1960, 173); *Образно. Голос, інтонація — важливі елементи ораторської майстерності — без них найкращі думки блякнуть, тьмяніють (Наука..., 6, 1969, 40).

2. Виднітися невиразно, нечітко або бути позбавленим блиску, яскравості. Віддалік ледь помітно тьмяніли гори (Ткач, Жди..., 1959, 31); В руках моїх стертым глянцем тьмяніє фотокартка (Кол., На фронті..., 1959, 114).

ТЬМЯНИШАТИ, ас, недок. Ставати, робитися тьмяним, тьмянішим. Місяць хилився все нижче, золотавився, тьмянішав (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3); Коли функція.. щитовидної залози підвищена, волосся тьмянішає, стає лажким (Наука..., 3, 1967, 29).

ТЬМЯНО. Присл. до тьмяний. Тьмяно світляється вікна у маленькій халушці (Коцюб., I, 1955, 387); Дош посилювався, вогні в російському таборі тьмяно мерехтіли (Кочура, Зод. грамота, 1960, 304); Бля воріт парового млина тьмяно горів літтарик (Шиян, Балада, 1957, 49); Дорога круто завертала вбік, у долину, де тьмяно блищало озеро (Тулуб, Людолови, I, 1957, 69); На стінах.. тьмяно поблискували поїдені прогеленню шоломи, кольчуги, щити, списи (Скл., Святослав, 1959, 34); В кутку під стелею тьмяно виблискувало сусальне золото на образц (Панч, В дорозі, 1959, 73); Блищали тьмяно очі (Рильський, II, 1960, 57); Світло ще не горіло. В густих сутінках тьмяно виступали кострубаті постаті біля припічка, на лаві, коло столу (Головко, II, 1957, 282); // у знач. присудк. с. Недостатньо світла, освітлення. Тьмяно в халушці. Цідять морок маленькі вікна.. знітять низька стеля (Коцюб., II, 1955, 32); Надворі осінь. У класі тьмяно й непривітно (Тич., II, 1957, 30).

ТЬМЯНУВАТИЙ, а, е. Дещо, трохи тьмяний. Маленька свічка тьмянувата Тріскає і мружить над ним (Драч, Поезії, 1967, 51).

ТЪОП, ТЪОП-ТЪОП, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару, стукну, падіння чого-небудь. Люблю, коли березовий сік накрапає із жолобка, він так гарно вистукує: тьоп-тьоп (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 33).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьопати 1, 2. Тьоп його по щці (Сл. Гр.); — Почимчикую: тьоп, тьоп, да й на пошту, грошки й подав Петрусеві (Барв., Опов., 1902, 497).

ТЪОПАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і неперех. Бити, стьобати когось чим-небудь. В обличчя тьопала листям ліщина, струшувала холодні сльози мені на голову (Десняк, Опов., 1951, 59).

2. неперех., також трок. Іти (не швидко, повільно) по поганій дорозі або будувати дуже штовленим; плентатися. [М а р к о:] І так всю дорогу тьопала? [М о т р я:] Верстов з п'ятдесят (Мороз, П'єси, 1959, 14); Жора, обвішаний пакунками, зекаючи, тьопав ізвяду (Ковінька, Кутя..., 1960, 147); Дебелій рудовусий солдат сказав лишень: «Немає начальства!» та й по тому. Хочеш стій, хочеш додому тьопай (Ю. Бедзик, Поляки..., 1959, 138).

3. перех. і неперех. Жадібно їсти, сьорбаючи. В злопці аж очі забаличали — раптом почули в собі євочий голод. Постаєли кругом столу, тьопать (Вас., II, 1959, 233); Зголодніло налягає на обід бульдозерний Закарлюка, мочки жадібно тьопать з мисок їчні механізатори (Гончар, Тронка, 1963, 269); Розкудланий Тьох... тьопав дерев'яною ложкою якусь розбоєтану полизку (Загреб., Диво, 1968, 56).

ТЪОПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Іти далеко або по поганій дорозі. [К о н о а:] Піджеди [підходити] оєнь, чоловікові треба купити чоботи, от він і мусить тьопатися.. на ярмарок верстов з п'ятнадцять-двадцять (Кроп., III, 1959, 210); // Іти повільно; плентатися. — Та йди вже, тьопавися! — гукає Федір.. — Встигнемо..! (Ле, Ю. Кудря, 1956, 174); // зневажл. Іти, ходити куди-небудь, до когось без запрошення. [Х в е н ь к а:] Іван дома? [Х и м к а:] Чого ти до нас тьопавися? Чого тобі треба? (Мирний, V, 1955, 239).

ТЪОПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тьопати 1. [Г н а т:] Не смійся! Не вратуй мене, бо так і тьопну! (К.-Карий, I, 1960, 268).

ТЪОП-ТЪОП див. тьоп.

ТЪОТЯ, і, ж., розм. Те саме, що тітка. — Ось і Микола, — обізвалася Одарка. — Виспався, сину? Чому не поздоровкався з тьотєю Христею? (Мирний, III, 1954, 354); В лице привітний вітер віє. Лети, мій поїзде, лети! Там жеде мене моя Марія, і мати, й сестри, і брати. Там жеде мене моя бабуся і тьоті тилої любов (Сос., II, 1958, 425); Вечорами до мами приходило кілька тьоть (Смоляч, II, 1958, 21).

ТЪОХ, ТЪОХ-ТЪОХ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає спів соловейки. «...Тьох-тьох» — заляцає коло мене близенько Веселій, гульливий співун-соловейко (Крим., Вибр., 1965, 53); Гарно так було [у садку], та пах такий був. Ще соловейко як піде атьох-тьох-тьох» — аж дух радіє (Тесля, 3 книги життя, 1949, 59); // Уживається на позначення сильного раптового удару серця. Стук, стук заступом у дошовину; а в серці: тьох, тьох! (Барв., Опов., 1902, 212).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьохнути. Що рибка смик — то серце тьох! Серденько щось Рибалочці віщує (Г.-Арт., Байки., 1958, 76); Увійшла в клас Ганна Михайлівна, а в мене серце тільки — тьох! Поганій знак. Мабуть таки викличе (Донч., Пісня., 1947, 84).

ТЪОХКАННЯ, я, с. Дія за знач. тьохкати 1 і звуки, утворені цією дією. Лагідне сляння місяця, тихі роз-

мови, радісні мовчанки під дзвінке тьохкання соловейка... — все це промайнуло в одну мить в її запаленому мозку (Стар., Облога., 1961, 61); Тьохкання так напливало й заюпало з усіх боків, що хлопцеві здавалося, буцім у кожному куці каляки сидить соловей (Льв., Козацьк. роду., 1958, 334); З левади донеслося буйне соловейкове тьохкання (Речм., Весн. грози, 1961, 199).

ТЪОХКАТИ, ає, недок. 1. Видавати дзвінкі переливчасті звуки «тьох-тьох» (перев. про соловейка). А Соловей аж горло надривав І на всі збістаски співав: Щебече і свистить, І тьохкає, і торохтить (Гл., Вибр., 1957, 139); Солов'ї, ці невтомні співці весни і козаня, залуєвисто перетьохкуються у вербах, по садках, і коли вони тьохкають, здається, все на світі стихає (Гончар, II, 1959, 245); // перен. Утворювати дзвінкі звуки з присвистом. Дід займав свою ручку. Коса тьохкала, то шикала, то видаююювала (Гуц., Скупана., 1965, 11); Рвалися навколо ворожі міни... тьохкали кулі над головою (Ле, Мої листи, 1945, 121).

2. розм. Здригатися, стаскатися, завмирати, сильно битися від страху, радості і т. ін. (про серце). Явдога прислузгається, її серце радісно тьохкає. Вона ясно чує тепер плюскіт води (Донч., III, 1956, 53); Юрине серце тьохкає і підлизує в грудях, мов у порожнечі. Він на вулиці сам, без мамі (Смоляч, II, 1958, 52); // безос., у сполуч. із сл. в д у ш і, в с е р ц і, в г р у д я х. Пріймається раптовим тривожним почуттям. Говорю я до неї, а в душі в мене тьохкає (Н.-Лев., II, 1956, 22).

ТЪОХНУТИ, не, док. Однокр. до тьохкати. Увечері десь тьохнула соловейко на листатому клені (Вовчок, I, 1955, 183); На дереві спросоня тьохнула пташка, обриваючись з гілки (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 551); Шарангує постріл. Куля тьохнула в куці, збила сніжок (Тюг., Вир, 1964, 538); Серце в його [Грицька] якось болюсно тьохнуло... (Мирний, I, 1949, 277); Вона не когас його. Серце її ще ні разок не тьохнуло, не обізвалося на його ласкаві речі (Л. Янов., I, 1959, 229); — А ось і Зара! — вигукнула Божена. У Тамари тьохнуло з радості серце (Хижняк, Тамара, 1959, 209); Глягнув убик — одразу ж у грудях тьохнуло: ...ловила китицю горітів на пригнутий ліщині дівчина (Вас., Вибр., 1950, 29).

ТЪОХ ТЪОХ див. тьох.

ТЪФУ, ТЪФУ-ТЪФУ див. тьху.

ТЪФУКАТИ див. тьхукати.

ТЪФУКНУТИ див. тьхукнути.

ТЪХУ, ТЪХУ-ТЪХУ, рідко **ТЪФУ, ТЪФУ-ТЪФУ**, виг. 1. Звуконаслідування, що відтворює звук при плюванні. — Зинь, сатано! Щеани! Продади... Тьфу! Тьфу! Тьфу! — сплюювала баба Горпиница (Мирний, IV, 1955, 376); Яшко постояв, подумав і пішов пими... Плюєвся згодом: — Не вода, помий якісь. Тьху! (Головка, I, 1957, 170); — От, сину, здається, щастя само пливе в твої руки. Тьху, тьху, тьху, щоб не наврочити! (Стельмах, I, 1962, 532); — При здоров'ї ви, бачу, дівчата, при красі!.. Тьху-тьху, хоча б не наврочити часом, — весело сказав прикажчик (Гончар, Таврія, 1952, 103).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьхукати і тьхукати. — Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! (Коцюб., II, 1955, 11).

3. розм. Уживається для вираження здивування, незадоволення, досади і т. ін. — Тьху! Бий вас сила божя! — крикнуло скільки разом людей. — Тільки ранок згаяли! (Мирний, I, 1954, 260); Приснитися ж таке.. Тьфу!... (Коцюб., I, 1955, 162); [М о л о д и ц я:] Тьфу ти, нечиста сила! Злякає — насили на ногах вдержалася (Вас., III, 1960, 25).

4. у знач. присудк. сл., розм. Уживається для негативної характеристики когось, чого-небудь. — Кажає..

що добра чихонь [чехоня], аж вона — тьфу! — випльовуючи, мовив Яків (Мирний, I, 1954, 297); — *І хвалилися [варяги], що їхній бог найсильніший.., а наші боги — то просто тьфу!* (Загреб., Диво, 1963, 112).

ТЬХУКАТИ, ТЬФУКАТИ, аю, аеш, *недок., розм.* Вимовляти «тьху», «тьфу», виражаючи незадоволення, негативне або зневажливе ставлення до кого-, чого-небудь. — *Тьху на його голову! — Не тьхукай, козаче, все ж він ніп, — погрозилися Палій (Морд., I, 1958, 150); — Ти, мужичко, ти на кого тьфукави?* (Вільде, Повол. діти, 1960, 73).

ТЬХУКНУТИ, ТЬФУКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до [тьхукати, тьфукати. Хому Микитовича виступ газети сильно і прикро доїмля. А Варя тільки заклопотала губу і тьхкнула (Грим., Незакінч. роман, 1962, 250).

У

У¹, *невід.м., с.* Двадцять третя літера українського алфавіту на позначення голосного звука «у».

У² (В), *рідко УВ, УВІ* *див. в².*

У³, *У-У, виг. I.* Виражає різні почуття та душевні переживання: переляк, незадоволення, докір, погрозу, а також здивування, захоплення та ін. *А вже найпаче — як вздрят [дівчата] служивил!.. У! до цього торгу вони пішки (Кв.-Осп., II, 1956, 429); У! Які ж округи скелі та шпилі! Дніпро проривається, розбиваючи кручі між них (Вовчок, I, 1955, 321); У, благородна псина: тобі воля дорожча, ніж задоволена змість (Коцюб., II, 1955, 226).*

2. Звуконаслідування, що передає гудіння, завивання і т. ін. (звичайно вимовляється подовжено: у-у-у). *Бура стужнула снігом у вікно, заголосила жалібно, як по мерцелі: у-у-у!.. у-у-у!.. (Довч., III, 1956, 132).*

УБАВЛЯТИСЯ, уяся, яєся, *док., діал.* Вимагатися у що-небудь рідше. [В л а с:] *Сядьте ось сюди на сиду, а то в болото убавляється (Кроп., II, 1958, 285).*

УБАВИТИ *див. убавляти.*

УБАВИТИСЯ *див. убавлятися.*

УБАВЛЕНІЙ (ВБАВЛЕНІЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до убавити; // убавлено, *безос. присудк. сл.* [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Покійні отчеж мені не раз казали, що у метриці прибавлено мені годів. [І у к е р і я С т е п а н і в н а:] Та чи прибавлено, чи убавлено, а вже ніхто ні вас від мене, ні мене від вас не відіб'є (Кроп., II, 1958, 247).*

УБАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. убавити.

УБАВЛІННЯ, я, с. Дія за знач. убавляти.

УБАВЛЯТИ (ВБАВЛЯТИ), аю, аеш, *недок., УБАВТИ (ВБАВТИ)*, влю, виш; *мн. убавлять; док., перех.* Зменшувати розмір, об'єм, кількість і т. ін. чого-небудь, віднімаючи частину. — *Так воно й є: бояться, щоб сирота хліба не вбавила (Барв., Опов., 1902, 358).*

Убавляти (убавити) віку кому — те саме, що Укорочувати (укоротити) віку (вік, життя, *заст. животів*) (*див. укорочувати*).

УБАВЛЯТИСЯ (ВБАВЛЯТИСЯ), яється, *недок., УБАВИТИСЯ (ВБАВИТИСЯ)*, нтється, *док.* Зменшуватися в розмірі, об'ємі, кількості і т. ін.

Не убавиться кого — нічого не станеться з ким-небудь, не буде шкоди комусь. *В клубі зай співав... Від того й [Катрі] не убавиться, а на людях прославиться (Кучер, Прошай..., 1957, 195).*

УБАГНУТИ (ВБАГНУТИ), ну, неш, *док., перех., без додатка і з стол.* що, я, к, ч и і т. ін., *розм.* Те саме,

що збагнути. *Не знав же на яку ступити Еней, і тяжко горював, Чи тут остатись, чи поплити? Бо враг не всі човни забрав; І життя кинувсь до громади Просить собі у ней [ней] поради, Чого собою не вбагне (Котля., I, 1952, 106); Згадуючи, що довелося йому побачити уночі, він добре не тямив і не здужав убавнуть: чи то йому снилося, чи справді наяву усе те діялось (Стор., I, 1957, 343).*

УБАЧАТИ, УБАЧАТИСЯ, УБАЧИТИ, УБАЧИТИСЯ *див. вбачати, вбачатися, вбачити, вбачитися* і т. ін.

УБАЧЛИВИЙ (ВБАЧЛИВИЙ), а, е, *розм.* Який виявляє увагу до кого-небудь; уважний. — *То вже що багата та вродлива [жінка], а привітна та вбачлива до кожного! (Мирний, I, 1949, 365).*

УБГАТИ *див. вбгати.*

УБГАТИСЯ *див. вбгатися.*

УБЕЗПЕЧАТИ (ВБЕЗПЕЧАТИ), аю, аеш, *недок., УБЕЗПЕЧИТИ (ВБЕЗПЕЧИТИ)*, чу, чш, *док., перех., заст.* Запевнювати кого-небудь у чомусь, заспокоювати, вселяючи надію. — *А я тебе, мій Нечаю, Не обезпечую: Держи собі коня в сідлі Для свого звицаю! (Укр. думи..., 1955, 111); Катерина й питає: «Де ж дінем запорозьких козаків?» А він її обезпечив: «Знайдуть, каже, де дітись» (Сл. Гр.); Обридаю йому тут, узяв та й пішов, як завжди. І забув, що попадію словами обезпечив (Хотк., II, 1966, 269).*

УБЕЗПЕЧАТИСЯ (ВБЕЗПЕЧАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок., УБЕЗПЕЧИТИСЯ (ВБЕЗПЕЧИТИСЯ)*, чуся, чшся, *док., заст.* Покладатися на щось, заспокоюватися, мати надію. *Хто ж би подумав, що одною в матері сина візьмуть у москалі?.. Вдова Загірня обезпечилась, що в неї син одинчик, і молилася богові тільки, щоб він послав її Ігнатку хорошу пару (П. Куліш, Вибр., 1969, 271).*

УБЕЗПЕЧЕННЯ¹ (ВБЕЗПЕЧЕННЯ), я, с., *заст.* Дія за знач. убезпечити¹.

УБЕЗПЕЧЕННЯ² (ВБЕЗПЕЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. убезпечити².

Для убезпечення — для безпеки. — *Прибігаю до вокзалу, а навкруги факели палахкотять і бронзовики стоять для убезпечення (Панч., II, 1956, 295).*

УБЕЗПЕЧИТИ¹ *див. убезпечити.*

УБЕЗПЕЧИТИ² *див. убезпечувати.*

УБЕЗПЕЧИТИСЯ¹ *див. убезпечатися.*

УБЕЗПЕЧИТИСЯ² *див. убезпечуватися.*

УБЕЗПЕЧУВАННЯ (ВБЕЗПЕЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. убезпечувати.

УБЕЗПЕЧУВАТИ (ВБЕЗПЕЧУВАТИ), ую, уеш, *недок., УБЕЗПЕЧИТИ (ВБЕЗПЕЧИТИ)*, чу, чш, *док., перех.* 1. Защищати, охороняти від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці. *Козана! Не тремти перед мечем кривавим, Він радошчї землі обезпечує всім нам... (П. Куліш, Вибр., 1969, 375); Козацький одяг, добра шабля і слава цілком убезпечили його [Богуня] від усіляких несподіванок (Кач., Вибр., 1953, 42); Щоб убезпечити Київ від посягань інших князів, він [Юрій Долгорукий] у стратегічно важливіх пунктах — Вишгороді, Білгороді, Каневі і Переяславі — садить княжити своїх синів (Нарисв стар. іст. УРСР, 1957, 569).*

2. *чим, рідко.* Те саме, що забезпечувати 1. *Сподівався [Антін Андрійович], що за допомогою своєї майстерні він зможе убезпечити себе достатнім реманентом, щоб перегорнути ще не зрушені землі, на яких незабаром забуде благодатне море хлібів (Добр., Очак. розмир, 1965, 200).*

УБЕЗПЕЧУВАТИСЯ (ВБЕЗПЕЧУВАТИСЯ), уюся, уешся, *недок., УБЕЗПЕЧИТИСЯ (ВБЕЗПЕЧИТИСЯ)*, чуся, чшся, *док. 1.* Защищатися, охороняти себе від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці. *Раз ніп і дяк*

його [бога] обдурють, це означає: май троти проникливості й можна убезпечитися від еріза (Кач., II, 1958, 23).

2. чиж, рідко. Запасатися чим-небудь у потрібній кількості. — Проти турчина воювати, то треба, крім шаблі, і самопал, і коня доброго, і пушку мати, та й порохом убезпечитися (Ле, Україна, 1940, 157).

УБЕРЕГТИ *див.* **уберігати**.

УБЕРЕГТИСЯ *див.* **уберігатися**.

УБЕРЕЖЕННЯ (**ВБЕРЕЖЕННЯ**), я, с. Дія за знач. **уберегти**. Попід валом суцільним гребенем проготив нахилений наперед гостроїри з велетенських дубових колод, обпалених з двох боків для убереження від гнилизни й шашелі (Загреб., Диво, 1968, 159).

УБЕРІГАТИ (**ВБЕРІГАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УБЕРІГТИ** (**ВБЕРІГТИ**), ежю, ежеш, *док.*, *перех.*, від коєо — чого, *заст.* кого, чого, також без додатка. 1. Залишати що-небудь цілим, кого-небудь неушкодженим, запобігаючи руйнуванню, пошкодженню і т. ін. Рубін дивиться, і, як в казці, до нього доітають слова Каленика Романовича: пісок уберігав валом від горніня і разом з тим допомагає крашому його програванню (Сенч., Опов., 1959, 21); Фабрики виготовляли й розсилали солдатам відповідну маєз в виграного етикеткою про те, як вона чудодійно уберігав носи і вуза від російської зими (Ле, Мої листи, 1945, 181); // Захищати від небезпеки, не давати пропасти, захворіти тощо. В Головах завжди свої люди; хоч би й трапилося що, то вбережеш, споваять (Хотк., II, 1966, 249); А як ти вбережеш отару від лютої вовчої зграї? (Донч., I, 1956, 116); — Аби тільки вельможу руську уберести, щоб її чужі пси не розхалали (Хижняк, Д. Галлицький, 1958, 45).

2. *перех.* Запобігати неприємностям, шкідливому впливові чого-небудь і т. ін. Обрав [батько] для мешкання одне з південних міст, сподіваючись, що, змінивши мікросередовище, убереже сина від згубного впливу (Гончар, Бригантіана, 1973, 116); Сучасна поезія .. ставить своєю метою дати історичну оцінку подій, віднайти основне у складному плетиві аналогій та протиріч дійсності, уберегти й утвердити людську віру в торжество прекрасного на землі (Літ. Укр., 8.1 1963, 3).

УБЕРІГАТИСЯ (**ВБЕРІГАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок.*, **УБЕРІГТИСЯ** (**ВБЕРІГТИСЯ**), ежюся, ежешся, *док.*, від коєо — чого, *заст.* кого, чого, також без додатка. 1. Залишатися неушкодженим, ховаючись, захищаючись від кого-, чого-небудь. Хатнього ворога не вбережешся (Номис, 1864, № 11095); — Була в мене пропасниця. Чотири місяці мучила, і ноги понузли; ходила до лікаря, дав чогось, авелів застуди остерігатися; так зліба ж убережешся, як і води нікому подати (Л. Янов., I, 1959, 297); Легко їм [царничкам] бути білими у світлих, спробували б вберегтися отут, на вітрах, від нещадною зливою сонця... (Гончар, Таврія, 1952, 28).

2. *перех.* Запобігати неприємностям, шкідливому впливові чого-небудь і т. ін. Не вбереглася.. Катра своєї недолі (Мирний, IV, 1955, 296); Головний принцип історичного матеріалізму — розглядати всі явища у їхньому взаємозв'язку, в розвитку — дозволяє нам уберегтися від крайнощів, від суб'єктивізму (Рад. літ-во, I, 1961, 25).

УБИВАННЯ¹ (**ВБИВАННЯ**), я, с. Дія за знач. **убивати**¹. Деякі [монголи] попадали в правдиву манію вбивання та нищення (Фр., VI, 1951, 130); Убивання людей, братів по крові й кості — це півсвідомі вчинки, це страшний сон, в якому немає ані милосердя, ані повної свідомості, ані маленької гадки про мирне минуле (Ірчан, II, 1958, 219).

УБИВАННЯ² *див.* **вбивання**¹.

УБИВАТИ¹ (**ВБИВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УБИТИ** (**ВБИТИ**), уб'ю, уб'єш, *док.*, *перех.* 1. Позбавляти життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю і т. ін.); умертвляти. [П о л к с е н а:] Азіяєс тоді зовсім не знав, кого він убивав (Л. Укр., I, 1951, 258); Вбивав [бусел] гадюку одним ударом (Мал., I, 1956, 279); Не громом праведним, святим Тебе [Нерон] уб'ють, Пожем тупим Тебе заріжуть, мов собаку, Уб'ють обухом (Шевч., II, 1953, 276); Коли, коли зовали Уліба й Воїка, біля могили вбивали й кидали на дно ще й коня, але зараз всі про це забули (Скл., Святослав, 1959, 22); — А по-друге, — Яресько підвищує голос, — в директива Леніна: полонених не вбивати, а обмінювати через Червоної Хресті (Гончар, II, 1959, 66); // *безос.* Його убивало. А листи йому все йдуть... Дружина пише... (Сос., II, 1958, 294); — За гроші його зарізано чи, може, за зудобу? — питали вони, не зодягаючи шапок. — Деревом убивало, — похмуро відповідали троякиці (Тют., Вир, 1964, 153); // Колоти, бити на м'ясо (худобу, свійську птицю і т. ін.). Жреці молитви зачитали, Олімпський в жертву убивали Цапів, барани, поросят (Котл., I, 1952, 282); Чипка на полонки [Явдохи] заколов свиню, зарівав три овечки, убив великого бузівка (Мирний, I, 1949, 405); // Припиняти життєдіяльність живих клітин, тканин, органів, мікроорганізмів і т. ін. Потрібен був форсований рецепт, щоб за одним махом убити прокляту заразу [коросту] (Минько, Моя Мінківка, 1962, 69); У визначенні дозоз радіоактивне опромінення здатне вбивати мікроорганізми (Веч. Київ, 19.XI 1968, 3); Дбаємо і про підготовку насіння, прогріваємо його на сонці, щоб підвищити енергію схожості та убити грибкові захворювання (Хлібороб Укр., 3, 1969, 6).

◇ Бог менé вбий; Хай менé бог (грім) уб'є — вислів на означення клятви, запевнення в чому-небудь. Бог мене вбий! «А еріз так божиється!.. а як уб'є?» (Номис, 1864, № 6765); Убивати (убити) двох зайців (два зайці) *див.* *завць*; Убити мало кого — вираз обурення з приводу якогось вчинку, чиясь поведінки [Ю да:] Ні, не простив [Мессія]! Я пригадав — він докорив мені. [П р о ч а н и в (перекриляв, з оаидом):] «Він докорив!» — Тебе убити мало! (Л. Укр., III, 1952, 144); Убити [добрю] грінку *див.* грінка; Убити м'уху (чмелі) — вищити вища, горілки; Хоч убий (убийте) — вислів на запевнення про нерозуміння чогось, свою неозбизаність в чому-небудь або про невміння чи неможливість щонебудь зробити. Показував мені дяцько лист Окуневського, хоч убийте, нічого не розумію (Л. Укр., V, 1956, 162); — Тепло, затишно, привітно... А от не засну, хоч убий. Так до півночі провалявся (Тют., Вир, 1964, 105).

2. Доводити до перетому, знебилення, виснаження. Трудно стало старенькій по людаж жити. Бо на своїому [своєму] господарстві може в і заснула, а тут по н'ять раз уночі сполотється, чи не отелилась на морозі корірка. Сама себе вбивала, що доводити чужій таті (Баря., Опов., 1902, 371); Бавато, освоблюво жінок, постать страшно, декотрі і слабі і тиж чиним обивають себе (Стеф., II, 1953, 55); За цілий день отак уб'єш у сіці ноги, Що й залць [завць] той того, повір, не варт (Стельмах, Жито., 1954, 135); // Завдавати неоправної шкоди надмірною працею, перебуванню у важких умовах і т. ін. (здоров'ю, материнству і т. ін.). Страшно, коли у квітневій воді, що небом і райдугою розлітається, дівчата, мочачи коноплі економі, вбивають своє здоров'я, дівчатко і материнство (Стельмах, I, 1962, 200).

3. тільки *недок.*, *розм.* З силою бити кого-небудь. Небіжчик Лесь, повідають, убивав її тяжко за

молодого літ, прибивав кілком за косу до лави та бив... (Фр., I, 1955, 58).

4. *перен.* Дуже засмучувати, завдавати великого душевного болю. [Н а т а л я к а:] *Посватана... Що ж робити, не можна більше спротивлятися матері. — Я і так скільки одвільювалася [відкручувалася] і скільки раз убивала її своїм одказом* (Котл., II, 1953, 35); [П и с а р:] *Покажіть вірші, я зараз наведу критику*. [Г а л я:] *Тільки не дуже гостру, якщо вірші погані, не вбивайте поета відразу* (Сам., II, 1958, 146); — *Ні, ні, ні, я не сумніваюся, — пристрасно скликнула молода дівчина, — сама тінь сумніву убиває мене* (Фр., II, 1950, 71); — *І ти не можеш заспокоїтись? — Вірши, убивай мене, цілий тиждень не спатиму* (Ю. Яков., II, 1958, 120).

5. *перен.* Приводити до занепаду, зникнення чого-небудь. *Як сміючись ти убивала Чистую любов мою, Чи ти знала, що убиваєш Все, чим в світі я живу [живу]?* (Фр., XI, 1952, 16); *Капіталістичне оточення здатне тільки убивати народні талаанти* (Козл., Відродження..., 1950, 84); [А н д р о м а х а:] *Ти одірвала Гектору одвагу, злажала дух зловісними речами, убивала віру й певність* (Л. Укр., II, 1951, 264); — *Необережне стурчання загубить уся справу. Ми уб'ємо їхню ініціативу, охолодимо їх...* (Мокр., Острів..., 1961, 45).

6. *перен., розм.* Марно витрачати, губити (час, життя, сили і т. ін.). *На цих алеях стільки зрялось, стільки думалось людям, що на милиціях, на протезах, в перебіттованих руках змужніли були тут убивати дорогих часів* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 36); *На острів безлюдний приплив чоловік Том Ніл. От і все. Заготілося Тому Сажому, одному убити свій вік* (Драч, Поезія, 1967, 76); // *Маючи надмір часу, намагатися заповнити його якою-небудь дією, заняттям. Де дітися? Як убити час? А піду до Мартина* (Тесл., З книги життя, 1949, 87); *Народили з паперу фігур і граємо в шахи. А що ж? Треба ж якось убити час* (Кол., На фронті..., 1959, 122).

7. Ударяючи, робити щільнішим, твердішим; ушляковувати. *Потім скоро закину [Прокій] назад землю в викопану ямку, убив, утолочив і пригладив так, що і сліду годі було найти* (Фр., VIII, 1952, 294); // *тільки док. Протопгата, проклясти (стежку, дорогу). — Я до тебе не ходила, Ти до мене сам ходив; Ти до мене, молоді, Чорну стежку убив* (Чуб., V, 1874, 326).

УБИВАТИ ² *див.* **вбивати**.

УБИВАТИСЯ ¹ (**ВБИВАТИСЯ**), *бюся, ассяся, недок., УБИТИСЯ* (**ВБИТИСЯ**), *уб'юся, уб'юся, док. 1.* Розбиватися насмерть, умирати, впадати, вдарившись об що-небудь. [А н н а:] *Вбиваються і лицарі і коні, на гору добуваючись* (Л. Укр., III, 1952, 337); *З доброго кося не жаль впасти й убитися* (Номис, 1864, № 8910); *Поліз у поєрів я дуліки ще еточити (Дуліочка-первак — така смачна була!) ...Щоб іноді з возем біди не наробити, Поліз я поночі, хоча й п'яненський був... Що ж, пане-брате! Біс мене як пхнує — Я й покотився... Ще як не обшє — не знаю* (Гл., Вибр., 1957, 65); // *Позбавляти себе життя вогнепальною або холодною зброєю і т. ін. — І він один на всім світі, Один мене любить; А почує, що я убивалась, То й себе погубить* (Шевч., I, 1951, 133); *В правій руці була в нього [хлоп'яті] велика граната, яку він знайшов у борозні... — Не кидай! Уб'єшся! — гукнув Орлюк і побіг навздогін за хлоп'ям* (Довж., I, 1958, 391).

2. *тільки недок., без додатка і за ким — чим, заст. ким, чим, по кому — чому, об кому — чому.* Впадати у відчай, надміру віддаватися горю, стражданням, тужити за ким-, чим-небудь. — *Да чи журиться отець по мені? — Ох, журиться, убивається, І день при дні сподівається* (Чуб., V, 1874, 441); *Стали вони йому ото роз-*

казувати, як Зінька убивалась, почувши, що його десь на війні убилы (Стор., I, 1957, 362); *Вона [Галя] за ним [Чіпкою] убивалась, сумувала, плакала* (Мирний, I, 1949, 399); *Біля труни в головах стояли рідні й рясно тужили... Але найдужче плакала Наталка сердешна. Де в неї й сили було отак ридати та отак убиватися* (Головко, II, 1957, 339); // *Тривожитися за когось, рясно піклуватися, турбуватися про кого-, що-небудь; уболівати. — Ой сину, мій сину! Якій же ти вдаєся на виріст і на вроду — та важка недоля твоя буде! — І що рік мені прибуде, то мати віри мною убивається, а я таки гою, мов верба лугова* (Вовчок, VI, 1956, 220); — *Не дуже ханавися [Хомо] того хліба робити, не дуже об господарстві убивається* (Кв.-Осн., II, 1956, 234); // *розм. Кохати. — Та нежже той Хведір так убивається за мною? — думала вона* (Мирний, III, 1954, 40).

3. *тільки недок.* Робити що-небудь, напружуючи всі сили, перевтомлюючись. — *Пощо тобі так убиватися при сиз ділах?* (Фр., VIII, 1952, 403).

4. *тільки недок.* Пас. до **убивати**¹.

УБИВАЮЧИЙ ² *див.* **вбиваючий**.

УБИВАЮЧИЙ (**ВБИВАЮЧИЙ**), *а, е.* Дієпр. акт. теп. ч. до **убивати**¹. *Яка жорстока, самолюбна та ваша доброта, яка убиваюча, яка брутальна...* (Коб., III, 1956, 34).

УБИВЕЦЬ (**ВБИВЕЦЬ**), *впа, ч.* Те саме, що **убивця**.

УБИВСТВО (**ВБИВСТВО**), *а, с.* Дія за знач. **убивати**, **убити**¹. *Павло Гречаний, побачивши таке, зняв шапку і кричав, махаючи нею: „Уб'єте ж чоловіка! — Але його ніхто не слухав, і убивство продовжувалося* (Тют., Вир, 1964, 370); — *Хіба може бути краса в убивстві людей?* (Довж., I, 1958, 302); // *Насильницьке позбавлення життя як карний злочин. Адевокат розпитується, переглянув справу й позитав головою. Він сказав, що справа погана через те, що люди чули ще перед убивством похвалки Гната забити Олександрю* (Коцюб., I, 1955, 76); *Під яблуною сталося убивство* (Панч, Мир, 1937, 26).

УБИВЦЯ (**ВБИВЦЯ**), *і, ч. і ж.* Той, хто вбив когонебудь. *У слідчою не було ніякого сумніву, що убивця Якіма є злодій, який провертів у кожорі дірку* (Донч., III, 1956, 12); — *Відпасти підевою. Хай убивцю пішки женуть до повіту* (Стельмах, Хліб..., 1959, 452); *Чи знаєш ти, о краю мій, Що всі убиті діти Волають у душі жойі: Убивцяж відплатити!* (Рильський, II, 1960, 228).

УБИВЧИЙ (**ВБИВЧИЙ**), *а, е.* 1. Здатний позбавляти життя, вбивати. *І лише коли аероплан, ревноючи, шулікою шугонув згори просто на людей, несучись на них летючим, мигтючим, швидко виростаючим вихором пропелера, не одному з чаплинців майнула думка, що оце якраз воно і мигтить, оте вбище Філетова проміння, що несе людям погібель* (Гончар, II, 1959, 216); *Він глянув на мене так, що коли б людський погляд мав вбивчу силу, я мусив би впасти безвідданим трупом* (Грим., Подробіч..., 1956, 59); *Спить — не спить Софія. Автомобіль геєтанієвський у млу Пірнує, світавши світло в чорні вії, А в череві убивчу силу млу* (Воронько, Теню..., 1959, 166).

2. *перен.* Якій дуже вражас; нищівний, різючий. *Вбивча українська народна сатира і дотепний гумор відтворюють цілий світ відчуттів, настроїв, переживань, думок і сподівань найширших мас трудящих!* (Рильський, IX, 1962, 186); *Досі він давав собі волю лише при тиз, коєв потім легко приструнчити... А з тими, на кого слід впливати тільки залізною, обвучою логікою, Федір Іполитович умів себе стримувати* (Шовк., Людина..., 1962, 306); *Сатира починається там, де зкіане осудження сполучається з ідким гумором, з вбивчою іронією* (Рад. літ-во, 10, 1967, 38); *Вона кинула на*

нього такий убивчий погляд, що Жолківський спинився (Ле, Наливайко, 1957, 287).

3. перек. Незвичайний, надмірний у своєму прояві. *Лежачи запорожці коло озера і, полизуючи люльками, з убивчим спокоем дивилися на місто (Довж., I, 1958, 241); Почувся сигнал — їх надгоганяла автомашина. Шоферові, певно, набридло вести її з убивчою повільністю слідом за пішоходами (Жур., До них іде..., 1952, 143); // Дуже сильний, важкий або неприсмний. Невважаючи на обичу спеку, натопл позмурих степовиків у брилях.. жадібно й терпляче слухав свого кродового віщуна (Гончар, Таврія, 1952, 116); Прикро вражає нас Запах убивчий тюленів, що живляться тванню морською (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 84).*

УБІВЧІСТЬ (ВБІВЧІСТЬ), чості, ж. Якість за знач. убівчий.

УБІВЧО (ВБІВЧО). Присл. до убівчий. *Поет (Т. Шевченко) в убивчо сатиричній формі.. оголив і виставив напоказ усюму світові пороки царської монархії (Іст. УРСР, I, 1953, 426); На Миколу звістка (про одруження коханої) поділяла убивчо (Гжицький, У світ..., 1960, 165).*

УБИРАЛЬНЯ (ВБИРАЛЬНЯ), і, ж. 1. заст. Кімната, в якій однаються, надають належного вигляду своїй зовнішності; туалетна кімната. *Вона одгилала двері од третьої кімнати, з своєї вбиральні, виглядала звітки з розпуценим волоссям і з голими руками й кликала його до себе (Кочуб., I, 1955, 405).*

2. Кімната в театрі, де актори гримуються і переодягаються. *В проході між убиральнями розгоралася запалена і гучна суперечка (Смоляч, Театр..., 1946, 44); В убиральні, на широкім шклярнім крисілі, розкинувшись від втоми, напівлежав король Лір (Ільч., Серце жде, 1939, 387).*

3. Приміщення, признач. для відправлення природних потреб людини. — *Здрастуйте, доктор! Що то у вас вбиральні без дверей і стежки до них загиджені? (Ле, Міжгір'я, 1953, 168); Під час перерви підсудний водили по одному до вбиральні (Ю. Янов., Мир, 1956, 241).*

УБИРАННЯ¹ (ВБИРАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. убирати¹ 1—3 і убирати² 1. *Саме вбирання коло дверка було для сестер такою втіхою... що панни безперестанку реєоталися з своєї вигадки, з своїх театральних суконь (Н.-Лев., I, 1956, 196).*

2. Одяг. *Увійшли [чоловік і молодичка] у свою хату — вона боржій до вбирання, в краще переодягається (Вовчок, I, 1955, 171).*

УБИРАННЯ² (ВБИРАННЯ), я, с., розг. Дія за знач. убирати².

УБИРАННЯ³ див. вбiрання³.

УБРАТИ¹ (ВБРАТИ), аю, аєш, недок., **УБРАТИ** (ВБРАТИ), уберу, убереш, док., перек. 1. Одягати кого-небудь (рідко шось) взагалі або певним чином (відповідно до якоїсь події, якогось свята і т. ін.). *[К у к а:] Гей, свашки, приданки! Убிரайте молодих та споряджайте їх з богом до вінця! (Кроп., I, 1958, 221); Молодиці убирали свою їмостечку [попаду], як вильце, зі сміхом та жартами (Хотк., II, 1966, 13); Молодиці небіжичицю убрали (Вовчок, I, 1955, 165); На другий день, скоро світ, Шмідлеві помічники стягли з Якими насилу красне плаття, убрали його в якийсь червоний мішок із довгими рукавами (Ков., Світ..., 1960, 14); *Образно. — Як тільки владика згодиться, то ми, помянувши батька [на сороковинах, оженимо нашого Харитона та й уберемо його в ясу (Н.-Лев., III, 1956, 36); В колос землю убиремо, Ідемо в далекий шлях, Рідний Жовтень зустрічаємо Рястом, рунами в полях (Мас., Сорок., 1957, 296); // Одягати гарно, наряджати. Вбери й пенька, то стане за Панька (Номис, 1864,*

№ 11172); // Забезпечувати одягом. То була менша дочка, котру погано убирали й ховали од паричів в далекій кімнаті (Н.-Лев., III, 1956, 44); Тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирав мене гарно, купував мені все, чого я хотіла (Фр., III, 1950, 97).

УБРАТИ в шбрі див. шбрі.

2. Прикрасити чим-небудь, надавати гарного вигляду. *На другому столі убирали шишками та голубками здоровий та довший коровай: обтикали його мигдалем [мигдалем] та родзинками (Н.-Лев., III, 1956, 73); Щира і мила, сама з тою лялькою схожа, Гравися з лялькою ти, моя дівчинко гожа! Чорні їй коси розчешеш, у сукню одгаси; В стьожки червоні, в намисто ясне убиралеш (Щог., Поезії, 1958, 333); На весну аж з-за еракиці приїзав мляр його [палац] розписувати, убирати (Мирний, IV, 1955, 159); Простими польовими квітками убрали діти домовину свого учителя (Хотк., I, 1966, 135); Вбери невелику кімнату Ялинкою, світомвогнеж (Мал., II, 1956, 208); *Образно. Опіночі айстри в саду розцаїли.. І стали рожжевого ранку чекать, І в райдуу баретів життя убирати... (Олесь, Вибр., 1958, 15).*

3. розг. Одягати на себе або взувати що-небудь. *На другий день він убрав черевики, але щоб їх не було видно, ходив цілий день у найдощій реверенді [рясі] (Мак., Вибр., 1956, 334); По сніданку каже жінка Юркові, аби вбрав чисту сорочку (Март., Тв., 1954, 108); Убрала [дичиха] свій найліпший, зелений із жовтими лентами, капелюх, узяла рукавички, торбинку із срібними застібками, дві парасольки й — пішла (Хотк., II, 1966, 365); Аж ось коли я вбрати знову смію Не одганий од дня весілля стрій (Бажан, Роки, 1957, 254).*

4. тільки док., розг. Забруднити або обспати, вмазати чим-небудь, умочити в шось. *Убрав ноги в куряву (Сл. Гр.); Тільки хотіє [Явтух] сісти до стола записати деякі думки, трохи поконспектувати, як приймачка баба Явдоха зачепила його міркою і вбрала у борошно (Ю. Янов., II, 1954, 211).*

УБРАТИ² (ВБРАТИ), аю, аєш, недок., **УБРАТИ** (ВБРАТИ), уберу, убереш, док., розг. Збирати врожай. *Хліб убирав, хто його має (Номис, 1864, № 10121); Уберуть добрі люди з поля хліб (Греб., V, 1957, 321); Люди вбрали городину, позасівали шматки поля (Чорн., Визвол. земля, 1950, 222).*

УБРАТИ³ див. вбiрати³.

УБРАТИСЯ¹ (ВБРАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УБРАТИСЯ (ВБРАТИСЯ)**, уберуся, уберешся, док. 1. у що, до чого і без додатка. Одягатися взагалі або певним чином (відповідно до якоїсь події, якогось свята і т. ін.). *Смутна і невесела убиралася у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена (Кв.-Осн., II, 1956, 211); Озирнулася Наталія й бачить, що круг неї дівчата встають, убирються... (Гр., I, 1963, 435); — А що, дочко! Час тобі убиратися до віця (Н.-Лев., III, 1956, 75); — Чого це пан Купа заля чумаків так убираться? — попенки спитав Михайлик (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 23); // Одягатися гарно, наряджати. Хороша була та Катря. Було, оце, як убереться — вдичачка, то вже нічого не жалували для неї, — плаття на їй шовкова, зустка з золотими квітами, з золотом габою, — зав'яже, а з правого боку квіточка (Вовчок, I, 1955, 182); От і свято прийшло, великдень. Вимилась, висчалась я, убралася, — як та маківка серед огороду (Мирний, I, 1954, 81); *Образно. Так для сонечка осін убралася, моя царниця у свято аричистес, все, що є на сім світі найкращого, все збрала на пишній убір (Л. Укр., I, 1951, 226); // перек. недок. Мати звичку носити якийсь одяг, одягатися певним чином. Старий кавалер.. убирался по-старосвітському, носив превисокий циліндр на голові, трохи не до хмар, ще й якогось рудого, кофейного ко-*

льору, і все збиралася женитися (Н.-Лев., II, 1956, 400); [Ч о п о р і й:] Я завжди вашу Ольгу, мосьпаненьку, маю на своїм оці; вона буде добра невістка, мосьпаненьку! Любить чистенько убратися, красива, моторна!.. (Кроп., V, 1959, 122); // ким, за (в) кого. Одягати́ся певним чином, удаючи в себе когось. — Папа кажуть, що й вони грали, — сміливо обертуючись до Балабухи, промовила Олеся. — Та ще й убиралися за панку (Н.-Лев., III, 1956, 44); [Л і с о в и к:] Доню, давно готові шати для царівни, але вона десь бавилась химерна, убравшись для жарту за жеврачку (Л. Укр., III, 1952, 244); Ви-готовили й маски.. Хто козу нацепив, хто цапа, хто візця, а я собі вибрав хрюкало — убрався в свиню (Ковицька, Кутя., 1960, 107); Я навіть причепився був до бабусі: ким мені обратися? (Смід., Сашко, 1957, 213).

◇ Убiратися (убратися) з драпки в переперанку див. переперанка; Убiратися (убратися) у тогу див. тога; Убiратися в дурні див. дурень.

2. Прикрасити себе чим-небудь. — Було, як уберуся в квітки та в стрічки, то всі парубки на мене очі витріщали (Н.-Лев., II, 1956, 106); Да почне було [Духанка] прибратися, мов до віника, укітчається; як нічим, то хоч гіллячка наламе з сухих вгозди́ків або калиною звертеться (Барв., Опов., 1902, 103); — Я така рада. У квітки вбралась, у намісто, кожущанку наділа, стюжкою почепила — пішла (Тесл., Вибр., 1950, 28).

3. у що, чим, перен. Вкриватися листям, квітками і т. ін. Далекі скелі, всі у заламах, м'яко убралися в зелені і виглядали, наче старий, потертий місяцями оксамит (Кожуб., II, 1955, 290); — Розтануть сніги, Все оживе, загніпа навкруж... В цвіт уберуться і ниви, і луки, Тило залювають, забудуться жуки (Олесь, Вибр., 1958, 208); Як ото після чорної бурі, коли степ звертеться аж до виднокрайя в дикі тюльпани і наче вся планета цвіте красок, так було зараз на душі і Віталіка (Гончар, Тронка, 1963, 104); // Вкриватися шаром чого-небудь (снігу, інею тощо). Мороз береться, мабуть, дужче, бо вбралась в тій дерева (Забіла, У. світ, 1960, 27).

4. тільки док., розм. Забруднитися або обсіпатися, вимагатися чим-небудь. Зо всього маху вона зряжнулася на землю, розбіла ніс, убралася у куряву (Мирний, I, 1954, 66); // Торкаючись чогось лишчого, чіпкого і т. ін., набрати на себе. Підеш у сад — так в реп'яхи і зберешся, — колючий зроби́вся [сад], мов їжак (Барв., Опов., 1902, 54); Не ходити ж йому нетіпахою, бо тоді люди все на Катрю звернуть. Моєляв, жі́нка віжу місила, а чоловік у тісто вбрался (Кучер, Трудна любов, 1960, 323).

5. Споряджатися, лаштуватися кудись. Убирайся, молодий козаче, — Завтра, завтра похід буде! (Нарлірика, 1956, 27); Сонечко звернуло вже на полудень, як Мелашка та Горпина, поприязувавши шапки на копач, стали убиратися додому (Л. Янов., I, 1959, 142); Одного разу сиджу я — бачу, мій дяк їде; устаю і радію йому, та бачу, він у дорогу убрався (Вовчок, VI, 1956, 259).

◇ На все готове убратися див. готівий. УБІРАТИСЯ² (ВБІРАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УБРАТИСЯ (ВБРАТИСЯ), уберу́ся, уберешся, док., розм. Не гаючись іти, від'їжджати звідкись; забиратися. [Х о р:] Який соцький ти без бляхи! Геть же швидше на всі шляхи, Геть же, к бісу убирайся (Кроп., II, 1958, 103); [О л е к с а:] Та я казав йому [Сербину], щоб не смів він ходити за нами, щоб убрався своєю дорогою (Вас., III, 1960, 16); Еней же з бабово старою, То сяк, то так, похід рукою, Тихенько од бровка убрався (Котл., I, 1952, 134); — Та я й сам рад звідси задалегідь убратися (П. Куліш, Вибр., 1969, 187).

УБІРАТИСЯ³ див. вбiратися¹.

УБИТИ¹ див. убивати¹.

УБИТИ² див. вбивати¹.

УБИТИЙ¹ (ВБИТИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до убити¹ 1, 4—7. Може, вбитий чорнабривий За тихим Дунаєм; А може — вже в Московщині Другу кохав! Ні, чорнявий не убитий, Він живий, здоровий... (Шевч., I, 1963, 24); [Магістер:] Архімед убитий був рукою невігласа, не встигнув теорему докінчити (Л. Укр., III, 1952, 97); Він не був убитий, а тільки поранений (Тют., Вир, 1964, 527); Ой убита доріженська вгору під калину, Так я тебе, любку, люблю, що мало не гину (Коломийки, 1969, 166); // убито, безос. присудк. сл. Чоловік її давно помер; старшого сина в Туреччині вбито; менший при матері був, заглядував (Вовчок, I, 1955, 80); — Злочинство ясне... Людину вбито... Якийсь дивний збіг: каменем у голову, в спину ножем, — бурмотів хірург Храпков (Ле, Міжгір'я, 1953, 218); // у знач. і.ж. убитий, того, ч.; убита, той, ж. Той (та), кого позбавили життя. В будинок прийшли з носилками самітари і почали зносити поранених і вбитих на перший поверх (Гончар, III, 1959, 164); Тепер йому було добре видно, що там робиться. Убиті лежали в різних позах, в снігу вблискували стріляні гільзи (Тют., Вир, 1964, 536).

◇ Убитий горем див. горе; Як (на́че, пеня́че, мов і т. ін.) убитий: а) та сл. с п а т и — дуже міцно. Пані Олімпія спала як убита (Фр., VII, 1951, 154); Він сидів цілий день, як Микита-чорнокнижник, а вночі спав як убитий (Тют., Вир, 1964, 55); б) у стані пригніченості, відчаю, великого горя. Старий Трохим по надвір'ю, Мов убитий, ходить. Катерина ж з болящою і очей не зводить (Шевч., I, 1963, 320); Балабуха приїзжав додому неначе вбитий (Н.-Лев., III, 1956, 29).

2. у знач. прикм., перен. Пригнічений, засмучений. О господи! Дай мені хоч глянуть На народ отой убитий, На тую Україну! (Шевч., II, 1953, 191); // Який виражає пригніченість, засмученість. [Д е і ф о б і Г е л е н:] Ходи додому, сестро! [К а с с а н д р а (відпихає іа):] Гетьте, гетьте! Се ви його убили! (Раптом стихається і говорить зосім убитим голосом). Ні, се я... (Л. Укр., II, 1951, 277).

3. у знач. прикм. Угорований (про дорогу, стежку). Від моря до моря вбитая дорога (Чуб., V, 1874, 267); Вам здається, що ви їдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси та чару (Мирний, IV, 1955, 311).

УБИТИЙ² див. вбитий¹.

УБИТИСЯ¹ див. убиватися¹.

УБИТИСЯ² див. вбиватися¹.

УБИГАТИ див. вбігати.

УБИГАТИСЯ (ВБИГАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Довго бігаючи, натомитися.

УБИГТИ див. вбігати.

УБИЙНИЙ (ВБИЙНИЙ), а, е, діал. Убивчий. Ширив [переквашений луб] кислий, задушливий, убийний сопух (Фр., VIII, 1952, 330).

УБИЙНИК (ВБИЙНИК), а, ч., заст. Убивця. Казали їй руки ів'язати, Посадили між злодіями, між убійниками, молоду та добру (Вовчок, I, 1955, 249); [С т а р ш и й н а д в а р т о ю:] Коли убійник короля Завоювання до дванадцяти годин дня не буде виданий, то заручники, що сидять тут, всі без виключення, будуть покарані на смерть (Мам., Тв., 1962, 58); І надійшовши, від прорік: «Ти — злий і гордий чоловік. Законів наших ми не знаєм, Не знаєм крові і страхти, Ми не катуєм, не караєм, — Тож нам з убійником не жити.» (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 230).

УБИЙЧИЙ (ВБИЙЧИЙ), а, е. Те саме, що убивчий. [Т і р ц а:] Ти перекуй з убійчого меча робітне рало

й загартуй його (Л. Укр., II, 1951, 151); Мертва мовчанка стояла в зборі, — тільки огонь тріщав та лунало неспинне цюкання сокир, що майстрували убійчі прилади [метавки] на монголія (Фр., VI, 1951, 114); Немов дощ блискавок сипав той сміх, щось було убійче і смертельне в його переливах і наводило жаж (Копюб., II, 1955, 172); Атака вічарок справила на нього убійче враження (Смоляч, Сорок вісім., 1937, 337); Таді я теж посміхнувся і кинув на нього убійчий погляд (Мик., II, 1957, 54).

УБИЧІСТЬ (ВБИЧІСТЬ), чості, ж. Якість за знач. убійчий.

УБИЧО (ВБИЧО). Присл. до убійчий. Під брудними шматками лежав там другий кістак посеред убійчо смердючого повітря (Фр., II, 1950, 112).

УБІК див. вбкі.

УБІЛЕНИЙ (ВБІЛЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до убиліти. Ми непомітно .. прийшли до села.. Спирилися коло чепурничкої, гарно убиленої хати (Вас., II, 1959, 508); Ще ж влітку він звав її [Христину] за дрібний вріст рукавичкою. А це, дивись, скільки за одну зиму прибавилося росту і вималювалось принади на убиленому личку (Стельмах, I, 1962, 54); А рушники все гарні, біло-біло убилені, повишивані орлами та червоним хмелем (Н.-Лев., I, 1956, 94).

УБИЛИТИ див. убилювати.

УБИЛИТИСЯ див. убилюватися.

УБИЛЮВАТИ (ВБИЛЮВАТИ), юю, юєш, **УБИЛЯТИ (ВБИЛЯТИ)**, яю, яєш, *недок.*, **УБИЛИТИ (ВБИЛИТИ)**, убилію, убилієш, *док.*, *перех.* 1. Робити білим. Схувала озере вижа, .. вбілила простори сігалим (Гонч., Вибр., 1959, 275); *Образно. Я змляю свою Обстоював серцем юнацьким в бою.. В пекучі морози я плач через ріки, І наморозь чуб мій вбілила навіки (Стельмах, V, 1963, 145).

2. тільки *док.*, *розм.*, *рідко*. Вибілити (полотно). Як побарує було йому Мар'янка к Новому году сорочку (що було й конопель сама на неї втре, сама й випраде, сама й вбілити), то щасливий він тоді зовсім чоловік бував (П. Куліш, Вибр., 1969, 289); — Адже ж тітка казали, щоб ти полотню убилля, чого ж не робиш, як приказано? (Григ., Вибр., 1959, 181).

УБИЛЮВАТИСЯ (ВБИЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, **УБИЛЯТИСЯ (ВБИЛЯТИСЯ)**, яюся, яєшся, *недок.*, **УБИЛИТИСЯ (ВБИЛИТИСЯ)**, убиліюся, убилієшся, *док.* Стати білим; побілити. Ще зранку.. Київ убиллявся снігом (Сам., II, 1958, 325).

УБИЛЯТИ див. убилювати.

УБИЛЯТИСЯ див. убилюватися.

УБИЛЬШКИ (ВБИЛЬШКИ), присл., діал. Завбільшки. У привітного Калитки Вбільшки з міх була мошна, А в Мошни була калитка — Чорта з два відстанеш дна (Воскр., Цілком., 1947, 56).

УБІР (ВБІР), убору, ч. 1. Те, що одягають на себе; одяг взагалі або багатий, пишний одяг; убрання. Скинув він [Грегор] кожух, а на йому убір гарний та дорогий: синій суконний жупан з гудзиками, добрі чоботи, синя жилетка, а на жилетці аж чотири ряди зворових гудзиків так і сяють; шия зав'язана червоною хусткою (Н.-Лев., III, 1956, 272); Любила Параска уборами меншувати, коли б вона була багачка — на жодне [коже] день мала б новий убір (Мирний, IV, 1955, 33); Від давнього часу звертав на себе його увагу старий чоловічок у старосвітській міщанській уборі, який носять це декуди по малих, глухих містечках [містечках] (Фр., III, 1950, 55); Які були в його зрості, що міг би на парубочькій зборі витратити або що, — все віддавав за книги (Гр., II, 1963, 328); *Образно. Весь ліс — в іней, в крижкому, казково розкішному уборі (Гончар, II, 1959, 136);

// Спеціальне спорядження. Бойовий убір вдягають [друзі], — жати коні їхні реуться (Бажап, II, 1947, 144); // Збруя (перев. оздоблена чим-небудь). Ледаво [ледаво] Іван вишивав на вулицю, побачив пишну каруту [карату], запряжену четвернюю огнистим коней в багатих [багатих] уборах (Фр., III, 1950, 143); Каравани спустилися з гір, і двенці їх брязкачущий убір (Граб., I, 1959, 473); // *перен.*, *поет.* Те, що покриває собою щонебудь, зовнішній покрив чогось (про рослинистість, листя, сніг і т. ін.). Поїне тихий вітрець, потемніє й насується її [землі] зелений убір; затишке вітрець, убір зясніє, усміхаться... (Мирний, I, 1949, 150); В новім уборі скрізь кучерявіють Древа ніжні (Зеров, Вибр., 1966, 337).

Головний убір — предмет одягу, який надівають на голову (капелюх, кашкет, шапка і т. ін.). Перше що спадає в око, — це Романова шевелюра, на яку, здається, не налізе жодний головний убір (Підс., Жарти., 1968, 25).

2. Те, що служить як прикраса, оздоба. Сонце грає на золотих уборах, на дорогах кунтушах (Н.-Лев., III, 1956, 308); // Прикраса, перев. на голові. Червоний убір на голові, що скинувся на дівчачі квітки на кибалці, надавав їй вид сільської дівчини в квітках (Н.-Лев., I, 1956, 197); Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: .. на голові штучний убір з золотих обручків, шпильок, гребіниці і сітки (Л. Укр., III, 1952, 177).

УБІРЧИК (ВБІРЧИК), а, ч. Зменш.-пестл. до убір. А Маруся, притиснувши, слухала, як багата удова, злакомившись на червоній черевнички та на пишні убірчики, силою-неволю віддавала дочку свою, одиначку, за Янчика, великого розбійника (Хотк., II, 1966, 18).

УБЛАГАТИ (ВБЛАГАТИ), аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Благодячи, домогтися згоди виконати прохання, позитивного розв'язання чого-небудь. Після свят вона [Загнібідиха] не тільки ублагала чоловіка набрати наймички на одягу, а сама пішла й набрала разом на дві буденні і празничкову (Мирний, III, 1954, 100); [Р у с а л а П о л ь о в а:] Сестро! не будь як зима, що не ублагати її, не вжолити! (Л. Укр., III, 1952, 233); Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забору кайлувати руду (Гур., Наша молодість, 1949, 90); Для Дарки картка була ясна: айсоруби їхали без квіток і оце тепер збиралися ублагати реєвора (Вільде, Повнол. діти, 1960, 374).

2. *рідко*. Те саме, що умилостівити. [М и к и т а:] Скажи ж, навчи мене, чим зможу тебе ублагати!.. (Кроп., I, 1958, 99); Закупив [Рустем] по дорозі мало не шлу крамницю, щоб ублагати Айше (Копюб., II, 1955, 158).

УБЛАГОРОДИТИ (ВБЛАГОРОДИТИ), джу, диш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Те саме, що облагородити. Хоч пам'ять їх [борців за правду] загине у народі, То кров їх кров людства ублагородить (Фр., .XI, 1952, 279).

УБЛАГОТВОРИТИ див. ублаготворяти.

УБЛАГОТВОРИТИСЯ див. ублаготворятися.

УБЛАГОТВОРИТИ (ВБЛАГОТВОРИТИ), яю, яєш, *недок.*, **УБЛАГОТВОРИТИ (ВБЛАГОТВОРИТИ)**, рію, рієш, *док.*, *перех.*, *заст.*, *розм.* Повністю задовольняти чийсь вимоги, примхи, бажання, робити цілком задоволенням кого-небудь, робити приємність комусь. — Ну, й за одруби, звісно, стояли [селяни], за чорний переділ. Ну, взяти ж і те — усіх же не ублаготвориш (Головко, II, 1957, 32); Хіба Яремченко не мав більше діла, як Григорієву ублаготворити (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 148).

УБЛАГОТВОРИТИСЯ (ВБЛАГОТВОРИТИСЯ), яюся, яєшся, *недок.*, **УБЛАГОТВОРИТИСЯ (ВБЛАГОТВОРИТИСЯ)**, ріюся, рієшся, *недок.*, **УБЛАГОТВОРИТИСЯ (ВБЛАГОТВОРИТИСЯ)**, ріюся, рієшся, *недок.*, **УБЛАГОТВОРИТИСЯ (ВБЛАГОТВОРИТИСЯ)**, ріюся, рієшся, *недок.*

РИТИСЯ), рійся, рійся, док. Повністю задовольнятися, ставати цілком задоволеним.

УБЛАЖАТИ, аю, аєш, недок., **УБЛАЖИТИ**, жу, жий, док., перез., розм. Дотоджкою, задовольняти чийсь вимоги, привки, бажання. — Данила Бульбаша не знала? У божого чоловіка прикинувся — почав ходити і шлітку і взужку босий. Наші курчичи йому ноги мють, волоссям витирають, сальцем ублажають (Панч, На калин. мості, 1965, 165).

УБЛЮДКОВИЙ, а, е. Прикм. до ублюдок.

УБЛЮДОК, дка, ч., аневажл., лайл. Про неповноцінну, нікчемну людину. Ух, вона ненавидить його. Сміє називати [її] мужицьким ублюдком? Людожер (Кач., II, 1958, 34); // чого, перен. Про неповноцінний, нікчемний витвір, наслідок чого-небудь. Абстракціонізм — ублюдок сучасного западницького мистецтва (Талант., 1958, 102).

УБОВАТИСЯ, аюся, аєшся, док., розм. Забризкається болотом; забрюхотися.

УБОГЕНЬКИЙ (ВБОГЕНЬКИЙ), а, е. Досить убогий. Се був маленький, убогенький хиторець (Вовчок, I, 1955, 323); На горбочку притулилась убогенька церквіця (Барв., Опов., 1902, 136); Горить убогенька лажла (Вас., Неаібр. тв., 1941, 169).

УБОГЕНЬКО (ВБОГЕНЬКО). Присл. до убогенький. Не було ні срібла, ні золота, що тепер сіяє по Лаврі всюди; усе було тоді убогенько (П. Куліш, Вибр., 1969, 82).

УБОГИЙ (ВБОГИЙ), а, е. 1. Який живе в нестатках, злиднях; бідний; протилежне багатий. Він був убогий собі сирота, усе ходив по наймах, у чумака да в чабанак (Барв., Опов., 1902, 5); [В б о р н и й:] Тільки нігде правди дівати, трудненько тепер убогий дієць замуж [заміж] вийти (Котл., II, 1953, 20); Та царські упадуть чертоги, і правда кривду спелатиме, Коли навчитьсь люд убогий Громадою обух сталити (Рильський, III, 1961, 33); Іван і Франка, тримаючись за руки, стояли біля стіжка, найубогіші за всіх у Селі Руському своїм мастком і найбідгачі в світі вірністю своєї любові (Чорн., Потік., 1956, 306); // Недостатньо забезпечений матеріально; небагатий, незможний. Бідний вчитель, з убогої міщанської родини, визнаний з школи, він ніколи не сягав грішною думкою вище наймички або убогої панночки (Копюб., I, 1955, 405); Син убогого шляхтича, новогерудського адвоката, і дочки економа, доброї господині, щирої католички, люблячої матері, Адам [Міцкевич] зростає в обстановці, що її в якійсь мірі можна назвати патріархальною та ідилічною (Рильський, X, 1962, 48); // у знач. ім. убогий (убогий), гого, ч.; убога (убога), гої, ж. Бідна людина. У убогого щодня ніст (Укр. присл., 1963, 66); З багатого зоч я [Кармалюк] й візьму — убогому даю. Отак гроші поділивши, Я гріхів не маю (Укр. думи., 1955, 247); Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Шевч., I, 1963, 259); Незай стара не бурить голови ні собі, ані діюці; зазайський син не візьме убогої, — в такий світ тепер (Копюб., II, 1955, 8); // Старець, жебрак. Сидить, як убогий за дверима (Укр. присл., 1955, 300).

2. Такий, як у бідних, власт. бідним; недорогий, неясний, з поганого матеріалу і т. ін. В своїй цупці убогий вона Перед дзеркалом збитим стояла і гляділа на себе, сумна, Що краса молодая цезела (Фр., XII, 1954, 116); Вона [Мотря] глянула на матерію, набрану на спідницю; матерія була убога, тежненька, з червоними краплями (Н.-Лев., II, 1956, 293); Убога Демкова гата, звичайно повна самотності й суму, тепер здавалася йому царським палацом, бо в її було його кохання (Гр., I, 1963, 412); — Я, — кажу, — палац будую для

шпаків. Атож. Що твої вбогі шпаківні з трулявих дощечок! (Донч., VI, 1957, 250); І хай злидні видавали жили на його міцних руках, проглядали з убогої одези, але вони ще не добралися своїми зачерствілими моголями до молодого серця (Стельмах, I, 1962, 352); // Дуже простий, непоказаний, без прикрас. За тартанком небагата панська оселя, а проти неї костьол убогий, старий, без бані, немаче довший дім, оббитий драмицями (Н.-Лев., II, 1956, 392); Перед кожним приходом Олдріджа в убогій Тарасовій майстерні починалася генеральна чистка (Ільч., Серце жде, 1939, 338); Прийшла весна — сибірська, блискавична, Сашко збирав дрібні якісь квітки і матері в дарунок їх приносив, Вона ж йому подарувала книжку — «Кобзар» Шевченків, що сама в тюрмі Опрасила в обкладинку убогу... (Рильський, III, 1961, 40).

3. на що, чим. Який має або містить у собі мало. Недостатньо чого-небудь. Особливо в'язок з руськими громадами по угорським боці був дуже важним ділом для Тузольщини, ба й для цілої стрийської верховини, багаті воєною та кожухами, та гате досить убогої на хліб (Фр., VI, 1951, 38); — Наші полки, шановне панство, убогі на зброю (Ле, Україна, 1940, 157); Оленчук ділявся із своїм співрозмовником думками та загадками про своє життя, убоге radoцями, багате горем, трудне й трудове життя простої людини (Гончар, II, 1959, 407); // у сполуч. із сл. р о з у м, т а л а в т, д у х т а і в. Недостатньо розумний, мало талановитий і т. ін. Де ж вона [молодь] поділася? Невже ж вона така убога на талан або незначна на силу? (Мирний, V, 1955, 430); Серед тової закорючалого в формалізмі і убогого духом товариства Борис повертався самотім, і не як вищий, але як чоловік з іншого союту, як якийсь гість з чужих сторін (Фр., III, 1950, 354); [П р і с ц і л л а:] Та хіба ж усі такі, як той клієнт, умож убогий? (Л. Укр., I, 1951, 507).

4. Невеликий, незначний обсягом, кількістю; мізерний. Товариство почало виходити з куреня; здоровкалось з рибалками, котрі порались то коло снасті, то коло свого убогого добутку (Мирний, I, 1954, 349); Попереду стелився звичайний, порізаний на убогі гузенські смужки степ (Кач., Вибр., 1947, 115); Незатагнутий гетьманів пояс сковзнувся по ногах і впаав, ледь-ледь забрякотіючи убогим сріблом (Ле, Україна, 1940, 182); От завітали до мене в кімнату, У номер гостиниці [готелю], по Бродово, Ти, що убогу матиш оплату (Мал., За. морем, 1950, 45); // Скупий, не ситний. Уже він не запрошував до себе іеромонаха. А коли котрий і заходив до його непрозаний, то Копронідос подавав трапезу дуже вбогу (Н.-Лев., III, 1956, 391); Убогий куліш, яким шанувала люди гостей свого сина сторожиза-мати, здавався їм смачнішим, ніж домашні ласощі (Вас., I, 1959, 158); // Якому недостає багато чого для повноти вияву. Безжалісна муво! Невже тобі газдро, боище, на вбогості частя мого? Те частя, то був тільки сон (Л. Укр., I, 1951, 131); І здався він сам собі вперше в житті маленьким і немільним, що прожив, певно, дуже жалюгідне й убоге життя, зовсім не те, як треба було (Довж., I, 1958, 85); // З відноку рослинистію. Процай, убогий Коо-Арале. Нудьбує заклятую мою Ти розважає-таки два літа. Спасибі, друже (Шевч., II, 1953, 207); Убогий, дикий край! Весною бруд і волод; Улітку чорний степ; ні затишних гаїв, Ні виноградників, ні золочених нив (Зеров, Вибр., 1966, 104); *Обраано. Несказанно зачарований Вашою «Харитеєю», я почав розпитувати своїх знайомих: де се ввалялося таке добро на нашій убогій ниві? (Мирний, V, 1955, 378); // Слабкий у своєму прояві, дії. Очі [Ісен Джана] змілилися вбогою сльозою (Ле, Міжгір'я, 1953, 503); Там, де невільничі собі сіпнили очі

При світлі казанця убогим і чаднім, Де спмигнулися ще молоді жіночі, І розум тьмарився, і в зати слаєса дим, — Дорога стелеться, ясна і безупинна, Шлях із казанця у праці вим нежа (Рильський, III, 1961, 127).

5. перен. Який не має в достатній кількості належних ознак, бідний змістом. Яка ж убога в вас філософія... і нам такий вже не підходить крам (Сос., I, 1957, 396); Одна річ — чай з казанка і зовсім інша — із самовара, та ще за столиком, навіть застеленим, хоч і брудною, а все ж скатертиною. Убога ілюзія майже забутого за роки війни родинного зашишку (Головак, II, 1957, 529); Писака лише переказав.. розмову з художником. Убогим юмором [гумором] заквітчав він проект художника (Ю. Янов., I, 1958, 138); // Невизначний, одноманітний, з малим запасом чого-небудь (про мову, художні засоби і т. ін.). Не заперечую: тяжко учням Елади найтонші В вірші покласти латинські і все розповісти достоту. Силу зворотів нових, силу слів мені треба створити. Бо ж і предмети незнані, і вислови наші убогі (Зеров, Вибр., 1966, 127); // Небагатий на барви, неясковий. Сходилося село. Стряки і свитки перемішувалися з білими та червоними кожухами, в убогі фарби хусток молодичь вкраплялися квітчасті дівочі (Стельмах, I, 1962, 20).

6. Який має якусь фізичну ваду; покалічений. [Х р о м е ц ь:] Я чоловік убогий. Безсиллий в мене, а здорові в нього [сліпця] ноги, Не переліз би в сад я без його підмоги (Фр., XIII, 1954, 379); І дужав менший з них [братів]: навіщо жити таким Калікам немощним, убогим нетіпакам? (Рильський, Поеми, 1957, 27); // Непоказний, миршавий, який має жалюгідний вигляд. Мені ніде не доводилося бачити таких убогих, замлілих та захарчованих молодичь (Н.-Лев., II, 1956, 392); Між деревами, в наметах рудого листу, щось пазло нелевне, остіне небо нудьгувало понад бульваром — і все те сіре, слизке, убоге — ворони відкрили сіткою крил, засіяли грубим, скрипучим криком (Кочуб., II, 1955, 282); Без притулку плюц зеленій в'яне, Я не завіяну, з знайду руйні, Я одягну оберти, убогі стіни (Л. Укр., I, 1951, 97); Миришава убога фігура в подертій кожущині; ноги тоненькі, як стебельця, слезливі очі жалібно мружаться, рот запаллий і кривиться щохвилі в зигзагову скорботну лінію (Хотк., II, 1966, 358); Заплющити б очі і не дивитися на той убогий колос, що сучотними дитячими рученятами вигрибається в пирію, скаржиться своєю господареві: «Що ж ти забувся за нас?» (Стельмах, I, 1962, 409); // Який викликає жаль, співчуття; бідолашний. Душе моя, Чого ти сумуєш? Душе моя убогая, Чого жарне плачеш, Чого тобі шкода? (Шевч., I, 1963, 239).

7. перен. Духовно обмежений; нікчемний. А ви, святіх предтечі, По всьому світу розійшались І кришату аліба понесли Царя убогим (Шевч., II, 1953, 347); В найтяжчі для імперії дні її [цариці] агузистійний муж і вона на грандіозних придворних балах шикують у шатах Олексія Михайловича і його дружини, а сановники об'ягають бодріше вбранні. Маскарад убогих блазнів, що безнадійно відірвалися від древа історії (Стельмах, I, 1962, 620).

УБОГІСТЬ (ВБОГІСТЬ), гості, ж. 1. Матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; бідність. Од людей через свою убогість він і в гімназії і в університеті знавав був чимало кривд і образ (Крив., А. Лаговський, I, II, 1905, 400); — Ех, чого не було! — зітхнув важко [Канушевич], ніби оце вперше з такою невблаганною жемістю побачив усіх алідні і вбогість колишнього селянського життя (Кочуба, Нові береги, 1959, 166); Катерина міцно з'єднала свою долю з Антоновою долею.. і ділила з ним скупу радість і велику вбогість (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); Парубок вперше сам

доходить, що не вбогість, а багатство страшніше підтинає любов (Стельмах, I, 1962, 128).

2. Абстр. ім. до уббгій 1, 2, 4—7. Весь час [дружина] озиралася, чи все в домі гаразд, чи не помічають гості убогості їхнього життя. Часто зітхала і старанно стежила за ганчір'яним ґнетом казанця (Ле, Хмельницький, I, 1957, 146); Лежить воно [село Котельва] на березі річки Ворскли, нічим, крім убогості, раніше не було знамените (Цюпа, Україна..., 1960, 171); Твоя [автора] книга говорить йому [навчителеві] все, де ти лінувався, де ти поспішав, де твоя убогість думки за ливою слів, де чорно заздрив на чужу роботу, де ти нечесно працював (Ю. Янов., I, 1954, 16); Він знав скількість деяких товаришів надавати перебільшеного значення цьому атрибутиві гастролюючих службовців, які часом убогість свого авторитету надолужують лакованою галантерією з блискучими пражками, і вирішувати їти без портфеля (Добр., Тече річка..., 1961, 12); У водняних очах окупантів зяяла духова вбогість (Довж., Зач. Десна, 1957, 279).

УБОГО (ВБОГО). Присл. до уббгій 1, 2, 4—7. Вона була людина середнього віку, убрана убого, але дуже чистенько (Л. Укр., III, 1952, 543); Її батько був чоботар, мати заробляла на поденній, бо землі в їх не було. Жили вони вбого: село невеличке було, і кожен зяв латати чоботи сам, а купувати їх по ярмарках (Гр., I, 1963, 262); Живуть [робітники] убого, трудно їй нещасно [по робітничих кварталах, передмістях] (Головак, II, 1957, 368); Буйно сходила пшениця, Так, аж серце молоділо.. Як же вбого колоситься! Як стебло її змарніло! (Рильський, III, 1961, 67); // безос. присудк. сл. Зупинившись над великим столом з бутарформним полем, вони [студенти] ніби іншими очима розглядають муляжку пересічену місцевість з мініатюрними горбами та річками. Гіпс, пофарбована тирса, що авбразжас траву.. Як убого! (Гончар, Людина..., 1960, 10).

УБОГОДУХИЙ (ВБОГОДУХИЙ), а, е, поет. Убогий духом, духовно не розвинений, обмежений (у 2 знач.); // у знач. ім. Радуйтеся, обогодуді, Не лякайтесь дива (Шевч., II, 1953, 294).

УБОЖЕСТВО (ВБОЖЕСТВО), а, с., заст. 1. Убогість, убогість, бідність. — А я ж прожила свій вік за панщини, в убожестві... (Н.-Лев., III, 1956, 325); — Той же зостався у вбожестві, а йому фортуна на війні послужила, у старшинку, у значне козацтво усочив (П. Куліш, Вибр., 1969, 118); Чоловіки бідкаються своїм убожеством та лютьми морозами (Мирний, I, 1949, 162); То місячне сяйво одягає його [село] у святешний одяг, кудись ховає все убожество, лажміття, що муляє очі вдень (Стельмах, Хліб., 1959, 75); Вбожество нашого знання нам суміаєм серце турбує: Як учились те, що споруда всевітня подала, Як і коли їй настане кінець — і чи довог це можуть Стіни всевітні витримувати буйних стихій колотнечу? (Зеров, Вибр., 1966, 200); Маркс переконаливо показав, що панування капіталу привело до цілковитого відчуження праці, що воно фізично і духовно калічить і спотворює людину, породжуючи розумове убожество і моральну злиденність в середовищі панівних класів (Рад. літ.-во, 5, 1968, 8).

2. розм. Про бідну людину. — Боже мій! Я одразу догадалася.. Запроси якесь убожество.. (Вовчок, I, 1955, 132); // зневажл. Про духовно обмежену, нікчемну людину. Коли він [Іван] не приносив одповіді або приносив коротку і біду, вона [Антоніна] робила йому сцену, називала його нездарою, міщанським убожеством (Кочуб., I, 1955, 406).

УБОЖІННЯ (ВБОЖІННЯ), я, с. Дія за знач. уббжіння.

УБОЖИТИ (ВБОЖИТИ), ію, іеш, док. Ставати убогим. Згодом батько змірився, що йому й далі доведеться ебожити — продав корівчину, а я пішов учитися... (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 117); *Іду. А думка непокоїть, тривожить: «Чого менше води в криницях, чого міакишають ріки й убожують рибою?»* (М. Ол., Чуеш..., 1959, 57); *В міру розвитку капіталізму становище робітників ставало дедалі гіршим. Все більше й більше убожіли маси робітничого класу* (Нова іст., 1956, 109).

УБОЖІШАТИ (ВБОЖІШАТИ), аю, аеш, док. Ставати убогішим. Здавалося, він [Микула] жив по правді, вчасно приносив жертви богам, раніше, ніж самому щось з'їсти, кидав у вогнище перший кусень чурма, але ніхто тепер не допомагав, життя важчало, двір убожішав (Скл., Святослав, 1959, 97).

УБОЗТВО (ВБОЗТВО), а, с. 1. Матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; бідність. Цікавила мене історія сільського обзотва (Барв., Опов., 1902, 372); [Д а в ч е н к о:] *Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур* (Гр., II, 1963, 512); *В хаті Мар'яни з кожного кутка проглядав огайність і убозтво* (Стельмах, II, 1962, 275); *Відійшло в минуле дореволюційне українське село з його злиднями і убозством* (Ком. Укр., 11, 1967, 53).

2. перен. Брак потрібних реч, ознак, бідність змісту, невизначеність, нечіткість. Пишномовність Аркадія [у п'єсі «Платон Кречет» О. Корнійчука] — засіб маскування убозтва думки і корисливих розрахунків (Укр. літ., 10, 1957, 149); *Людямовичеве навіженство оуніціації не знало меж... І на таких інквізиторських підвалинах вони збиралися будувати свою «Україну!»* Це вже дійсно небувало убозтво ідей та сподівань (Мельн., Коли кров..., 1960, 123).

3. розм. Про бідну людину; // зневажл. Про духовно обмежену, нікчемну людину. Волобуєв став лаяти себе. На біса він зв'язався з цим монстром [Крамаренком]? З оцим широкотанним убозством? (Мур., Свіже повітря..., 1962, 110).

УБОЙСЬКО (ВБОЙСЬКО), а, с., розм. Те саме, що убоїще. Денщик один мав важдні цілу бляшанку консервів, тоді як на п'ятеро вояків припадала також одна.. Таке убойське увесь день жувало шоколад і жерло офіцерські сугарики (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 151).

УБОЙЩЕ (ВБОЙЩЕ), а, с., розм. Про неслухняну, уперту, задирялу людину. Вбойще таке — що хоч ти йому що хоч! (Номіс., 1864, № 2957); *То був паламарчук і на все училище убойще* (Свидн., Люборацькі, 1955, 96); — *Убойще він, а не інженер, — похмуро зауважує Явух* (Ю. Янов., II, 1954, 187); — *Що хочете, те й робіть з моїм Калеником, бо таке убойще росте, що коли не зупинити, то церкву колись спалить або попа заріже* (Збан., Доля, 1961, 231).

УБОЛІВАЛЬНИК (ВБОЛІВАЛЬНИК), а, ч. Той, хто непокоїться, турбується про кого-, що-небудь, співчуває комусь. Келмбет спробував запитати його про стан здорovia — Мезтодій Мезтодійович послава його к чорту.. Уболівальник тобі знайшовся, будь ти неладний (Ю. Янов., II, 1954, 102); // *Пристрастний любитель спортивних змагань. Іван з рахівником грають в шахи* [шахи], зібравши біля себе цілий гурт уболівальників (Головко, I, 1957, 395); *Ніяких особливих чоловічих звичок та пристрастей [батько] не мав: ні мисливець, ні рибалка, ні грибник, ба навіть не футбольний уболівальник* (Коз., Листи..., 1967, 109).

УБОЛІВАЛЬНИЦЯ (ВБОЛІВАЛЬНИЦЯ), і, ж. Жін. до уболівальник.

УБОЛІВАННЯ (ВБОЛІВАННЯ), я, с. 1. Гострі переживання, глибокий сум у зв'язку з чим-небудь, за ким-, чим-небудь. Софта зітхнув. У зітханні тому почуєся реєвий жаль за могутнім колись краєм, уболівання над занепадом одвічного народу (Коцюб., I, 1955, 293); *З жалості одружився [Свирид] на молодій удовиці, дізнався од неї про двох дітей та й поніс її на кладовище з уболіванням, але без сліз...* (Стельмах, Кров людська..., 1957, 15); *Образ Міцкевича — поета і мислителя, страдника за долю свого народу, жрильника і гуманіста з його уболіваннями і тривогами ми бачимо в книзі [М. Бажана «Міцкевич в Одесі»] як живого* (Мал., Думки..., 1959, 26); — *Тільки журба та нудьга за тобою, який Одиссею, Та уболівання за тебе солодий мій дух відібрали* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 196); *Ніна зрозуміла, що молодий хоче перевести розмову на щось інше, аби не жалити свого серця уболіванням за сином* (Шиян, Гроза..., 1956, 52).

2. Велика турбота, піклування про кого-, що-небудь, пов'язані з переживаннями, тривогами. Справжній поет не може бути двоїтим у своїх почуттях і тривогах душі, уболіваннях за людину і епоху (Вітч., 8, 1965, 140); *Нині чесна праця, уболівання за народне добро піднімає і звеличує у нас кожного, робить людину багатом, духовно красивою* (Ком. Укр., 11, 1962, 19); *В його синіх очах Даша бачила тривогу і уболівання, готовність зробити все, що велить сумління* (Жур., Даша, 1961, 24).

УБОЛІВАТИ (ВБОЛІВАТИ), аю, аеш, недок., без додатка і за ким — чим, за кого — що, заст. над ким — чим. 1. Гостро переживати у зв'язку з чим-небудь, глибоко сумувати за ким-, чим-небудь. Як і київський князь Святослав, він [автор «Слова о полку Ігоревім»] не співчував згубному поході Ігоря і уболівав з приводу його поразки, яка тяжко відбилася на благополуччі Руської землі (Іст. укр. літ., I, 1954, 46); *Уболівав з Миколаєм старий машиніст, коли був і не в дорозі, то однаково не спав ночами, дослухався до кожного кроку на вулиці, свиня все більше срібляла волосся на його голові* (Скл., Легенд. навчидв., 1957, 22); *«І чого б так уболівати?» — не раз запитував себе Митрофан. Адже відрізати у нього лише сім десятиків* (Стельмах, II, 1962, 95); *Дома її мучили мовчазні погляди мами, яка, ні про що не розпитуючи, все розуміла, зітхала і уболівала* (Жур., Даша, 1961, 20); *Повертаючись назад [з привнтаря], ішов [Левко] через усе село засмучений, наємники не надіаючи кашкета, щоб бачили люди і казали: — Бач, як уболівав син за матір'ю* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 65); // *без додатка. Виявляти співчуття кому-небудь. Під розпеченим дахом ридана було душно, і пан Дежид, уболівуючи, порозсібав на Роксолані все, що тільки зміг* (Ляць, Козацьк. роду..., 1958, 11); // *чим. Пристрасно віддаватися чому-небудь, гостро відчувати, переживати щось. Силу ж хорошого, теплого принесла і Гордієві Галя..., раділа його маленьким radoцям, безмір уболівала його болюнями* (Крот., Сніж., 1948, 19); *І [Індію] без тебе [Тагора] важко уявить, як Україну нашу без Тараса. Ішов з народом змученим своїм, Уболівав його одвічним горем* (Шер., Інд. вошит., 1958, 42).

2. Піклуючись, дуже турбуватися, тривожитися за кого-, що-небудь. Людину, яка думає, уболіває за загальнонародну справу, не може не цікавити те, що будь-якою мірою стосується цієї самої загальної справи (Головко, II, 1957, 559); *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських [колгоспників], щоб не дати їм знову зійти з рікової дороги* (Кучер, Трудна любов, 1960, 266); *На Січ ішли всі, хто дорожив свободою, хто уболівав за свій народ і не шкодував життя, захищаючи його добробут* (Добр., Очак. розмир, 1965, 20); *В тилу, на переформу-*

ванні, на відпочинку він був добрим господарем, турботливим батьком. Уболіває, чи добре розміщені солдати, чи не час би попрали білизну (Ю. Бедяк, Полкн., 1959, 96); // Гостро переживати за успіхи в спортивних змаганнях. Гра [футбольна] принесла перший успіх команді, за яку вболівав Микола (Збан., Курпн. о-ви, 1963, 259); Нині Микола прийшов подивитися на змагання й, напевне, привів всю свою бригаду, він зичить своїй помічниці повного успіху і на фініші вболівати саме за неї (Собко, Матв. затока, 1962, 15).

УБОЛІВАТИ *душею* (серцем) *за кого* — що, *заст.* *над ким* — чим — дуже непокоїтися, турбуватися, переживати за кого-, що-небудь. *Уболіваючи душею за брата, думала Ольга про Твердохліба: а що як і йому якусь капость тишу зробить* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 35); *Над долею бідних уболіває він [хлібороб] серцем, скарбам багатійським не задрить* (Зеров, Вибр., 1966, 217).

УБОРИСТИЙ, а, е. З вузькими, дрібними, близько розташованими літерами та невеликими проміжками між словами (про почерк, шрифт, друкований текст). *Сів [Кузьмін] біля дідуся, скопив очі на шпальти газети. То були сірі, видрукувані убористим шрифтом без жодної ілюстрації «Известия»* (Збан., Сеспель, 1961, 168).

УБОРИСТІТЬ, тості, ж. Якість за знач. убористий.

УБОРИСТО. Присл. до убористий.

УБОРОНИТИ² (ВБОРОНИТИ), оню, бниш, док., *перез.*, *рідко*. Оборонити, захистити. [П р і с ц і л а:] *Коли побачити хто й подасть до суду, що ти [Руфін] вчашаши на нічні збори громади потайно! — не оборонити тебе ні зброю, ні одвага знана, ні рід патриціанський* (Л. Укр., І, 1951, 344); *Біля ліжка п'ятого голеньких диток стала [тітка], загородила їх собою й відчувала, що не оборонить їх від злого Стародуба* (Ле, Мої листв., 1945, 223).

УБОРОНИТИ² (ВБОРОНИТИ), оню, бниш, док., *перез.*, *рідко*. Те саме, що заборонити. *Піп мене було не пускати, .. а я йому, що йду на богомілля, що того оборонити ніщо не повинен* (Вовчок, VI, 1956, 252).

УБОРОНИТИСЯ (ВБОРОНИТИСЯ), онюся, бнишся, док., *рідко*. Оборонитися, захиститися. *Але ті, немов орли загвати, не даються ворогам в неволю, Хоч і знають, що не оборонитись, не хотять заньбити ясну зброю* (Л. Укр., І, 1951, 388).

УБОЯТИСЯ (ВБОЯТИСЯ), убоюся, убоїшся, док., *заст.*, *уроч*. Побоятися. — *Вбоїться за небагатим бути, небога, чи що?* (Вовчок, I, 1955, 167); *Не вболясь ні наругу, не вболясь муки. Чорні тебе склаювали, чорні вбили круки* (Гач., II, 1957, 98); — *В цій келії щоліта гостювали купці Миронови: А вже цього літа не приїхали, уболялися, бо повсюди шаландуються таті та різні лихі люди* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 187).

УБРАНИЙ (ВБРАНИЙ), а, е. I. Дієпр. пас. мнв. ч. до убрати¹. *Сниться їй [Намидорі], що вона молода дівчина, в квітках та стрічках, підперезана вишиваним рушником, убрана, як до вінця* (Н.-Лев., II, 1956, 245); *І так лежала вона [Коновича] на лаві убрана й така гарна, якою ніколи в своєму життї [житті] не була* (Гряг., Вибр., 1959, 327); *У величій, розкішній убраній килимами хаті, зігнувшись над столом, сидів товариш прокурора Шестірний і, розбираючи Телепневі бумаги, писав* (Мирний, I, 1954, 365); *Танцюють вони [жерці], і до танцю Стружують всі головами, убраними в пір'я жадливе* (Зеров, Вибр., 1966, 177); **Образно. А меж ними; запеклими, В кайдани убраний Цар всевітній! цар волі, цар, Штежмо увітчаній!* (Шевч., I, 1951, 245); // *убрано (вбрано), безос. присудк. сл.* *Пекарню вбрано по святному [по-святковому]* (Барв., Опов., 1902, 327).

2. Який має на собі той чи інший одяг; який убрався певним чином. *Усі брати вибігли з затки проводити старшого брата, що, вбраний у чоботи та у велику хустку немчину, йшов у жісто* (Вовчок, I, 1955, 292); *Дорко глянює і побачив худорляву жітку, убрану в яскраву сукню, що — на його думку — зовсім не була їй до лиця* (Мак., Вибр., 1954, 21); — *Корню, бійтеся бога, та заведіть матір до нас. — загомоніла знамяцька якась маленька чорнява жіночка, убрана по-міщанськи* (Л. Укр., III, 1952, 559); *Мстислав Іванович заходить до Варламових. Він сьогодні вбраний по-весняному* (Собко, Матв. затока, 1962, 308); // *перен.* Який вкрився чим-небудь (листом, свігом, івеєм тощо). *Вбрані в сріблястий іній, виструнчилися високі тополі* (Хижняк, Килимок, 1964, 24).

УБРАННЯ (ВБРАННЯ), анія, с. I. Сукупність предметів, виробів із тканини, хутра, шкіри та ін., якими одягають, закривають тіло; одяг. *У скрині були плашти, намітки, оціпки — усе жіноче вбрання* (Вовчок, I, 1955, 164); *Вулиця була повна народу. Молодь у святочних убраннях поспішала на край села, де арка* (Хотк., I, 1966, 107); *Всі вони [жівки] були в легкому вбранні, запнуті кольоровими косинками* (Кучер, Чорноморці, 1956, 46); *Я побачив поблизу Аркадія Михайловича й Тараса в супроводі кременого, високого чоловіка в шагтарському вбранні* (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 167).

2. *рідко*. Внутрішнє обладнання приміщення; речі, що прикрашають його. *І на хатньому вбранні знаці осінь* (Барв., Опов., 1902, 122); [М и к и т а (огляда хату):] *Неначе кума або склеп? Неже ти тут живеш?* [Г е р ц и к:] *Нечелурна хата убранням, та щедра частуванням* (Кроп., V, 1959, 538); *Хата Гошинської, салон. Загальний тон убрання хати темно-червокий* (Л. Укр., II, 1951, 5).

3. *перен.*, *поет.* Те, що покриває собою що-небудь, зовнішній покрив чого-небудь (про рослинність, листя, сніг і т. ін.). *Осінь уже струсила з дерева частину їх літнього вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя* (Гр., II, 1963, 292); *Мало сонця в осінній дні та багато туманів, — і від того печальні пісні і гай в золотому вбранні* (Гонч., Вибр., 1959, 22); *Де-не-де проривалося снігове убрання, і нічим було ламати його* (Головко, I, 1957, 59); // *Про освітлення, що надає певного кольору, вигляду рослинності, поверхні землі тощо. День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи* (Кочуб., II, 1955, 319); *Стоне парк у місячнім убранні, жов лишилось жити йому так мало* (Сос., I, 1957, 130).

4. *рідко*. Те саме, що прикраса 1; оздоблення. *Убрана вона була гарно, але ексцентрично: в чорній сукні з ярочервоном убранням* (Л. Укр., III, 1952, 539); *Виблизкує вбрання на ялиці, під ялинкою парти* (Вас., III, 1960, 118).

УБРАННЯЧКО (ВБРАННЯЧКО), а, с. Зменш.-пестл. до убраній. [П о е т:] *От працювати мушу, щоб підживити душу, на вбраннячко дружині, на забавки дитині, собі ж хоч би на зліб...* (Л. Укр., I, 1951, 298); *За нігдовини, а може, й трохи пізніше мамина розумниця стояла вже перед матір'ю.. в легкому шовковому вбраннячку, в солом'яному брилі з розмашистими крисами* (Д. Бедяк, Серце., 1961, 135).

УБРАТИ¹ *див.* убірати¹.

УБРАТИ² *див.* убірати².

УБРАТИ³ *див.* вбірати¹.

УБРАТІЙ (ВБРАТІЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мнв. ч. до убрати¹. *Інші їй дивувалися, що ось така пишна, гарно вбрана папі та така приступна та приязна до селян* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 76); *Онде катафалок.. До землі шовковим килимом покритий, і труна на йому*

пишна та багата, В золото і синій оксамит убрата (Шог., Поезії, 1958, 116); *Каже Редька раз ледача, Лежачи у Мед убрата: — Ох, яка же я добряча Із тобою, Меде брате!* (Манж., Тв., 1955, 262).

УБРАТИ́СЯ¹ *див.* убірати́ся¹.

УБРАТИ́СЯ² *див.* убірати́ся².

УБРАТИ́СЯ³ *див.* вбірати́ся¹.

УБРЕСТИ *див.* вбресті.

УБРЕХАТИ́СЯ *див.* вбрехати́ся.

УБРИ́КНУТИ *див.* вбри́кнути.

УБРИ́Д *див.* вбри́д.

УБРУ́С, а, ч., *заст.* 1. Старовинний жіночий головний убір. Даянішим головним убором східнослов'янських жінок є намітка під назвою убрус (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 18).

2. *діал.* Скатерка. Сонце.. заглядало в блискучі келихи й чаші, що рвками стояли на столі, укритому убрусом, гаптованим золотом і сріблом (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 10); *Образно. Як медова сита, Всіх осіннь ситила. Отож на певнім тижні Убрус гаптований стелила всім земля — І річ заходила в людей про весілля (Рильський, Поема, 1957, 234); *У порівн. Він стояв, спершись обома руками на стіл, на якому, наче великий убрус з дивними візерунками, лежала військова карта (Перв., Невигадане життя, 1958, 253).

УБРЬОХАТИ́СЯ (**ВБРЬОХАТИ́СЯ**), аюся, ашся, док., розм. Ідучи, забризкатися бодотом, росою і т. ін.

УБУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **убувати**¹. Детальніше висвітлено (під час космічних досліджень) магнітне поле планети, характер його убування в міру віддалення від поверхні Землі (Рад. Укр., 18.VI 1963, 3).

УБУВА́ТИ¹, *а́с, недок.*, **УБУ́ТИ**, *убу́де; мин. ч.* убув, ула, улб; док. Зменшуватися в кількості, об'ємі, ступені вияву. — Я хочу, щоб у мене була повна гладшечка грошей і щоб цілий рік вони не убували, скільки б я їх не брав (Україна..., I, 1960, 111); Тож, коли б цілість есесвітля з воєнних складалася тільки; То чи вони прибували б чисельно, чи то убували, Чи відміняли свій лад і стосунки, чи то зберігали. — Все надаремне: вогонь би незмінно вогнем залишався (Зеров, Вибр., 1966, 144); Може, тому й не убував сили в Дунаї, що він вічно ружавий, що він завжди в боротбі (Чаб., Балкан. весна, 1960, 250); — Ну, сьогодні світу убуде! — обізвався знову Кирило.. — Іч, як драгліти став, — так водою і ваявся! (Мирний, III, 1954, 68); — Нехай побесідують люде, Доскочи медку пойдать, У мене його не убуде... (Манж., Тв., 1955, 40); // Знижуватися в рівні, спадати (про воду в річці, водоймищі).

УБУВА́ТИ² *див.* вбувати.

УБУВА́ТИСЯ *див.* вбуватися.

УБУ́ТИ¹ *див.* убувати¹.

УБУ́ТИ² *див.* вбувати.

УБУ́ТИСЯ *див.* вбуватися.

УБУ́ТНИЙ, а, е. Який убував (*див.* убувати¹). *Убут-ва вода; Убутний місяць.*

УБУ́ТОК, тку, ч., *рідко* 1. Зменшення в кількості, об'ємі, ступені вияву тощо. В цілому ж маса матерії жодних убуток не знає; Бо ж як утратить одна якась річ на кількості часток, Інша на стільки ж прибуде, узявши собі ті втрати (Зеров, Вибр., 1966, 159); Убуток льодовиків порівняно з їх живленням, особливо в країнах, багатих на опад, невначний (Курс. заг. геол., 1947, 143); Дуже мала вологість повітря спричинює швидке висихання, збільшення природного убутку, а іноді й посування таких продуктів, як плоди, ягоди, овочі та зелень (Техвод. пригот. їжі, 1957, 13).

2. *діал.* Збиття.

УБУ́ХАТИ, **УБУ́ХНУТИ** *див.* вбухати, вбухнути.

УВ *див.* в².

УВА́ГА, и, ж. 1. Зосередження думки або зору, слуху на будь-якому об'єкті; спрямованість думки на кого-, що-небудь. Смуляве личенько розчервоїлося, повні уста розтулилися — вся увага її була звернена на роботу (Коцюб., I, 1955, 14); Анничка слухала з увагою батькової бесіди (Черемш., Тв., 1960, 104); — Як спалося, як відпочивалося, Степане Васильовичу? — зовсім не сердячись, питає примає і з професійною увагою кишпорить очима по кімнати (Стельмах, I, 1962, 491); За столами люди вже всілися, директор школи, підвівшись, просить уваги, і в цей час з'являється ще один жданій всіма тут гість, по якого бігала ціла делегація дівчат випускного класу: капітан Дорошенко (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Цікавість до кого-, чого-небудь, вияв бажання роздивитися, арозуміти і т. ін. кого-, що-небудь. Помічала стара якусь особливу увагу до свого двора: все на вулиці стирчить хтось із панських слуг (Хотк., I, 1966, 105); Увага до нього була настільки велика, що Дорош почував себе дуже незручно і ще нижче схилив голову, і навіть Оксен, який саме говорив, зупинився і, щоб встановити порядок та задовольнити цікавість громади, сказав уголос, що це новий працівник ферми, товариш Дорош (Тют., Вир, 1964, 118); // Настрійність на сприйняття, фіксування чого-небудь органами; чуття, пам'яття, розумом. Спинивши дух у грудях, гнат весь обертає в увагу... (Коцюб., I, 1955, 24); Впиваються [керманіччі плотів] очима вперед, доглять найменші ознаки будучої небезпеки і готовляться відпирати. Всіма жилами свого мускулистого тіла, всім скупленям своєї уваги (Хотк., II, 1966, 408); Скоро Вутанька, забувши про воєнкума, про сусідів, застигла в напруженій увазі (Гончар, II, 1959, 184).

Брати до уваги (на увагу) *див.* брати; Бути (стояти і т. ін.) в центрі уваги; Бути (стати і т. ін.) центром уваги — вважатися головним, основним, викликати загальний інтерес. Він нараз почує, що перестав бути центром загальної уваги, і се боляче його диткнуло (Хотк., II, 1966, 197); Тарас Григорович (Шевченко) опинився в центрі уваги літературної й мистецької громадськості країни (Слово про Кобзаря, 1961, 132); Вартий уваги; Заслужове уваги (на увагу) — важливий, цінний чимось, заслуговує того, щоб бути об'єктом турботи, клопоту, якихось зусиль тощо. Ви вже нас, шанований Іване Семеновичу, не забудьте, бо наша мета двічі варта уваги (Коцюб., III, 1956, 237); Запорожець спосеред селікласників, після тридцятих спостережень, виділив двох юнаків своїх літ, які здалися йому вартими його уваги (Бурд., Напередодні, 1956, 11); — Цілий ряд спроб в селекції й віддаленої гібридизації заслуговує, безумовно, найсерйознішої уваги. Це збагачує практику садівництва взагалом і, зокрема, на півночі (Довж., I, 1958, 447); Випадати (випасти) з уваги — не помічати чогось, забувати про щось. Не треба тільки випускати з уваги, що удар революційних мас на Україні спрямований і проти безпосереднього ворога Радянської Радянської Республіки, а саме — проти німецького імперіалізму, через що цей удар не може не позначитись якнайсприятливіше і на зміцненні Радянської влади на півночі (Компартія України в резолюції і рішен., 1958, 9); Відвергати (відвернути) увагу *див.* відвертати; Відволікати (відволікти) увагу *див.* відволікати; Віддавати (віддати) увагу *див.* віддавати; Відтягати (відтягти) увагу *див.* відтягати; Відхиляти (відхилити) увагу *див.* відхилити; Загострювати (загострити) увагу *див.* загострювати; Залишати (лишати) без уваги кого-, що — не зважати на кого-, що-небудь, нехтувати кимось, чимось. Він же .. сказав мені, що дивується, чому досі лікарі всі вважали тільки на мою ногу, а зовсім ли-

шали без уваги мої нерви (Л. Укр., V, 1956, 225); Загрімувати (затримати) ува́гу *див.* затримувати; Зверта́ти (зверну́ти) на себе ува́гу; Привертáти (приверну́ти, притяга́ти, притягну́ти) [до себе] ува́гу: а) зацікавлювати собою, своєю поведінкою тощо, викликати у когось бажання роздівитися, зроуміти і т. ін. себе. Вони [Остап і Соломія] йшли то шляхом, то стежками напростець, намагаючись не звертати на себе уваги (Коцюб., I, 1955, 352); Бараболя скочив з вікна, оминув зціпленого розпачем начальника штабу, підбіг до столу. Його округла фігура відразу звернула на себе увагу (Стельмах, II, 1962, 87); Жодна з морських тварин не привертала до себе такої уваги, як дельфіни (Рад. Укр., 17. I 1965, 3); Несподівано, у найневідповіднішу мить, перед вікном раптово виник молодий хлопцеві і стовбичиз хвилуни, намагаючись привернути до себе увагу весільчачам (Ю. Янов., II, 1954, 90); б) вимагати зосередження думки, зору, сил на собі. Нудна робота проходила й її гаряче серце і притягла до себе всю її увагу (Н.-Лев., II, 1956, 99); Зверта́ти (зверну́ти) ува́гу на кого — що: а) помічати кого-, що-небудь, цікавитися ким-, чим-небудь. Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні од вітру, лягав на землю й засипав Соломію, але вона не звертала на те уваги (Коцюб., I, 1955, 383); Юра вклонився а дзвоні і стреті — уклонами ще ширшими і ще глибшими. Потроху на нього почали звертати увагу (Смолич, II, 1958, 20); б) (чим) вказувати кому-небудь на когось, щось, змушувати помітати. — Звертаю вашу увагу, що говорю з вами не як служачий [службовець], а як людина, що теж має душу й серце, як і ви (Хотк., I, 1966, 172); З ува́ги на (до) кого — що — зважаючи на кого-, що-небудь, рахуючись з кимось, враховуючи щось. Паничі перемерзувалися межі собою, але ніякої критики взагалі не вимовляли, може з уваги до панночок (Л. Укр., III, 1952, 674); [Г о л о с п о к л и к а ч а.] Префект ясносельожений Кай Летіцій гадає, що зменшити кару можна.. з уваги на покірність (Л. Укр., II, 1951, 534); Ма́ти на ува́зі кого, що: а) думати про кого-, що-небудь, не називаючи прямо. Чи має на увазі Котляревський яке-небудь село, писавши «Наталку Полтавку», — триндо сказати (Мирний, V, 1955, 407); Правда сказала Ганка, було кому стояти над її душею. Мала вона на увазі своїх дядьків — Онкія та Левонкія Сердюкія (Гончар, I, 1959, 41); б) враховувати щось, зважати на що-небудь. Тут хочеться сказати кілька слів про редагування класиків.. Передусім треба мати на увазі тип видання (Рильський, III, 1956, 79); — Ма́йте на увазі, товариші, що на плацдармі нам не минути зустрічі з танками (Гончар, III, 1959, 350); в) у поєднанні з інфінітивом означає: мати намір зробити, виконати, здійснити те, що виражається інфінітивом. Має на увазі прочитати цю книжку; Інсторювати (насторю́жати) ува́гу *див.* насторюжувати; Ну́дь ува́ги *див.* ну́дль; Обертáтися (оберну́тися) в (на) ува́гу *див.* обертáтися; Оволодіва́ти (оволодіти) ува́гою *див.* оволодіва́ти; Приділя́ти (приділяти) ува́гу (бага́то ува́ги) *див.* приділяти; Приєнпля́ти (приспáти) ува́гу *див.* приспáти; Притяга́ти (притягну́вати, притягну́ти, притягну́ти) ува́гу *див.* притяга́ти; Пропуска́ти (пропустáти) мі́мо ува́ги *див.* мі́мо²; Ува́га! — прохання, наказ зосередитися на чомусь, вислухати щось і т. ін. Звучать, як музика, в ефірі слова: «Увага! Увага! Говорить Москва!» (Сос., Щоб сади.., 1947, 164); Яким уже посеред гати стоїть і руку підняв. — Товариші, увага! Дівчата, киньте, доспіваєте потім! (Головно, II, 1957, 95); Узáти до ува́ги (на ува́гу) *див.* узяти.

2. Прихильне, доброзичливе ставлення до кого-, чого-небудь, турбота про когось, щось. Бачили [вартів], як вся сім'я оточила Усмана увагою, як сам господар,

всадовивши майбутнього зятя за стіл, частував його якоюсь налішкою (Гончар, Маша.., 1959, 8); — Це, мамо, вам.. привіз ластіку на сачок, — небало подає [Дмитро]. — Спасибі тобі, сину, — аж затремтіла вона. «Нічого ж не казала — сам догадався. Син. Не так дорогий набір, як увага твоя» (Стельмах, II, 1962, 334); «Ох, як же тобі тіло зім'яло та покалічило, а душа в тебе, видать, кріпка, наша, вихорівська, — перекоштуючи жаль, подумав Тимко і прикрив братові простирадлом ноги, — і це було першим знаком уваги до нього за все життя (Гют., Вир, 1964, 349); Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою (Ю. Янов., II, 1958, 141).

3. рідко. Коротке висловлення, зауваження, примітка. Дехто кинув увагу про дощ, дехто обізвався жартом, тихим сміхом (Коцюб., I, 1955, 178); Одну [кореспонденцію] по одній прочитував Навчо уважно, робив на берегах знаки, криски [риски] або уваги червоним олівцем (Фр., VI, 1951, 258); Викалаши до найменших дрібниць зміст «Стани в бочці» й зробивши деякі уваги щодо костюмів та поведінки на сцені, Галя почала роздавати ролі (Вас., I, 1959, 119).

4. *перев. мн.* Доновнення, пояснення до тексту типу передмови, післямови. Цих кілька загальних уваг [про поезію незаможника М. Крисі] ми вважали за потрібне дати наперед для того, щоб ясніші стали наш підхід до теми й наше завдання (Еллан, II, 1958, 87).

◇ **Передні ува́ги *див.* передній.**

5. *заст.* Честь, шана, виявлені кому-небудь. — Чи ти знаєш, блазень, що колись і я був січовиком, колись за велику увагу ставили моє товариство? (Стор., I, 1957, 338).

УВАЖА́ТИ (ВВАЖА́ТИ), аю, а́спш, *недок. і. неперез., перев. із спол.* щ о. Мати якусь думку; думати, гадати. Вона [мама] уважала, що мені треба вийти на свіже повітря (Коцюб., II, 1955, 360); Андрій Бурма вважав, що він найкраще за всіх уміє бігати на лижах (Донч., Ю. Васюта, 1950, 122); Ми, радянські перекладачі, прийшли до одностайної твердої думки: ми вважаємо, що переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий, — незалежно від того, на якому субалі розвинути та чи інша мова стоїть (Рильський, IX, 1962, 60).

2. *перез., ким, чим, яким, за кого — що, за якого.* Визнавати якимось, прирівнювати до кого-, чого-небудь, давати якусь оцінку. Дійшло до того, що ніхто вже Вареника не вважав і за чоловіка, а так-таки за самісінького куцоного... (Мирний, I, 1949, 138); Двірський економ.. уважав Василюну майже за двірську наймичку (Март., Тв., 1954, 64); Участь в збірнику наших кращих молодших письменників я уважав дуже і дуже бажаною (Коцюб., III, 1956, 220); [Р у ф і в:] Я б за щастя вважав, якби ти в мене оселився (Л. Укр., II, 1951, 357); Франці, перед сніданком, примусили її випити якийсь гіркий чай. З цього дізналася Дарка, що її вважають за згору (Вільде, Поввод. діти, 1960, 4); Командири й товариші вважали Уралова людиною впертою, вольовою, настійливою, людиною, для якої почуття обов'язку понад усе (Гончар, Тронка, 1963, 309); Вважати неможливим, як дехто цього вимагав, щоб автор поетичного перекладу, отже й сам поет, цілком забув про себе, цілком підкорився індивідуальності іншого поета (Рильський, IX, 1962, 21); Гуро не вважав за потрібне відповідати на таке глузуливе запитання (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 104).

3. *неперез.* Спостерігати, уважно дивитися з якоюсь метою або обирати що-небудь предметом своєї уваги. Він [Олекса] догадався, що се його власні сини, вернувши до них і вліве їм тіти під ліс і уважати, щоб товариші

песподівано не надійшли (Фр., VIII, 1952, 203); — *Паскудна трава! — буркнув Яким, — паскудна трава!* Треба буде при волочинні уважати, аби й корінчика не лишилося (Кобр., Вибр., 1954, 45); Дід посадив його [Петрика] на коліна і уважав, аби в печі горшки не позбігали (Черемш., Тв., 1960, 34); // на кого — що, діал. Слідкувати за ким-, чим-небудь. [П у б л і й:] Воно то правда, що жінці, ще й матроні, випадає на кожний крок свій уважати пильно (Л. Укр., III, 1952, 171).

4. *неперез.*, на кого — що. Зважати на кого-, що-небудь, надавати значення чомусь, рахуватися з ким-, чим-небудь. *Не уважай на врозай, а жито сій, — то хліб буде* (Укр. присл., 1955, 98); *Косаря уночі Зостричуть [зустрічають] сичі, Тне косар, не спочиває, Й ні на кого не уважає, Хоч і не проси* (Шевч., I, 1951, 394); — *До французької мови і до музики добре і я брала; до танців тож... На се вже кожен уважає, кожен і похваляв* (Вовчок, I, 1955, 104); *Князь Ігор очі до землі звів І бачить: сонце під покровом тьмяним; Далека Русь за обрєм багряним, І горе чорний накликає Див. Та не уважав князь на віщій спів* (Зеров, Вибр., 1966, 51); [Л и з о г у б:] *Нам потрібен такий гетьман, що об'єднає увесь народ, щоб на нас уважали у Варшаві* (Корн., I, 1955, 210); // Брати до уваги, враховувати щось. — *Уважай, яка мати смутна, та й у якій вона тривога!*... (Вовчок, I, 1955, 207); *Корабелю, уважай, знову помять тебе В море хвилі буйні... Що ти?.. Вертай назад* (Зеров, Вибр., 1966, 268); — *Уважай, найбільше можна заробити у ніжній-колоністів, але ті й силу твою вибиватимуть, мов горстку конопель* (Стельмах, I, 1962, 472); // Пильнувати, бути обережним, уважним. *Місяцям остерігався Олекса Якима, щоби уважав і не впає до якої ями* (Ков., Світ., 1960, 25); [Б а б у с я:] *Уважайте, крижотки [каченятка], уважайте! Як лиса владите, — атікайте!* (Олесь, Вибр., 1958, 476); // діал. Слухати, бути уважним. — *Але-бо ти, Грицю-небоже, нічого не уважаш, — крикнув на нього професор і покритий його за вухо* (Фр., II, 1950, 58); — *Слухайте ж, — говорив далі Стрибог, — та нехай же мені ніхто вже не перебиває, а уважайте добре, аби ви мене порозуміли* (Март., Тв., 1954, 136).

Не уважати на що — не звертати уваги на щось, не рахуючись з чимось. *Він.. наговорив синяж сім мішків гречаної воли, не уважаючи на святу п'ятницю* (Н.-Лев., II, 1956, 266); *Не уважаючи на все, що було, у неї [Левантинні] в серці завсіди жеврля іскра козанья до Романа* (Гр., II, 1963, 285); *Уважати на що — беручи до уваги, враховуючи щось*. [П р е ф е к т:] *Я ошцди його, уважаючи на молодощі міжні* (Л. Укр., III, 1952, 455); *Уважаючи на вармидер бойовий, що стоє над берегом озера, вершники під'їзали знарядом близько й почали розглядати жури й окопища* (Стар., Облога., 1961, 60); *Уважай сам (самб); Уважайте самі — зважай, вирішуй сам (сама), зважайте, вирішуйте самі. Чи добра кобеля? — Уважайте самі* (Сл. Гр.); *Як уважаш (уважаша) — вживається у відповіді з відтінком перестороги, має значення: як хочеш (хочете)*. [С а н я:] *Та тоди ж і ти, Любочко! [Л і у б о в:] Ні, я не можу*. [С а н я:] *Ну, як уважаш...* (Л. Укр., II, 1951, 53).

5. у знач. *вставн. сл.* уважай, уважайте. Уживається у значенні, близькому до слів м о ж н а с к а з а т и, м а б у т ь. — *Що то вначить — Батьківщина!*.. Доки маєш її, ти багатий, ти й дужий, ти й усім потрібний, Романие... А не дай би бог її втратив, отоді вже, уважай, нема в тебе нічого (Гончар, III, 1959, 192); — *Старісте, Антоне Андрійовичу, — зауважила Уляна Григорівна... Нічого не вдієш, матінко; уважай, за половину шостого десятка перевалило* (Добр., Очак. розмір, 1965, 31); *Давно те було — літ, уважай, з*

п'ятдесят, Як ми посадили чудесний цей сад (Нех., Чудесний сад, 1962, 5).

УВАЖАТИСЯ (ВВАЖАТИСЯ), аюся, а́бшся, недож. 1. *Визнаватися ким-, чим-небудь, якимсь, прирівнюватися до когось, чогось. Вона [Войцехова] в ціл закнутку уважалася знаменитою лікаркою* (Фр., VI, 1951, 166); *Коли ж.. в сінях загудів самовар, прийшла черга на питання про хліб, бо коли надія роздобути цукру уважалася всіма безнадійною, то бусанець разового, хислого, невипеченого хліба можна б було дістати* (Кочуб., II, 1955, 435); *Він [Воронцов] справедливо уважався найкращим оратором в дивізії і полку* (Гончар, I, 1954, 111); *Голубів на Горі ніхто не ціпав, не їв, вони уважались божою птицею, вільно виводились, зграями літали над зеленою горою* (Скл., Святослав, 1959, 69).

2. *кому, рідко. Те саме, що здаватися² 1. Те, що йому уважалось найпростішим, найнатуральнішим — дочекався з сина.. гідного наступника його капіталів, подавало мало надій на справедження* (Фр., VIII, 1952, 394).

3. *розм. Рахуватися, бути записаним десь. Знову вишла стара історія: уважався на одному факультеті, а лекції слухав на іншому* (Довж., I, 1953, 21).

4. *також безос., перев. із спол. щ о. Бути загальною думкою, судженням з приводу чогось; існувати (про поширену думку, судження). Уважалось, що переконання образів, метафор, порівнянь, фонетичної музики тощо з однієї мовної стихії до іншої — річ зовсім неможлива* (Рильський, IX, 1962, 59); *Звідси було туди [до передової лінії фронту] кількост метрів, але це уважалось смертельно далеко* (Гончар, III, 1959, 401).

5. *тілцьки недож. Пас. до уважати 1—4. — Як що-небудь не так, зараз Марту кличуть — і ну вичитувати, а іноді і власним пальцем ує око ткнуть, щоб краще дивилась і якіше бачила! Не уважалось на те, чи Марта тому вицюю, чи я [Мирний, IV, 1955, 336].*

УВАЖИТИ (ВВАЖИТИ), жу, жиш, дож., розм. 1. *перез., із спол. щ о. Узяти до уваги що-небудь, погодитися з чим-небудь, визнаючи щось переконливим. Еней Евандрові сказав: «Хоть ти і Грек, та цар правдивий, Тобі Латинці вороги; Я твій товариш буду щирий, Латинці і мені враги. Тепер тебе я сулицю Мою уважити долю зуму І постійно за Троян»* (Котл., I, 1952, 202); *Інший то, може б, не уважив, що панотець не благословить і що вже вона заручена друмом; манує би, може, з нею в дикі степи, на Хорольські дупори, да й насміяєсь би над лишою долею* (П. Куліш, Вибр., 1969, 130); // *Зародовольнити (чтись бажання, прохання). Уважте мою останню просьбу* (Ряб., Жайворонки, 1957, 58).

2. *неперез. Зважити, зглянутися на когось, щось*. [Х р а п к о (сам):] *Ну, заразд же. То яби уважив на слово [млодиці] — пропав б мої 200 рублів з процентом, а то грошики дома будуть...* (Мирний, V, 1955, 131); *Прогнала пані Катрю з двора на панцину: не уважила й на її чоловіка-візника* (Вовчок, I, 1955, 130); // *Зробити кому-небудь приемність. — Мамо, — каже Петро, — заспівайте мені тої пісні, якої співали, коли я маленьким приходив від череди щовечора з побитими ногами, а ви змазували мені ноги сметаною, гладили по голівці, співали й плакали. Уважте мені, мамо!* (Павч, В дорозі, 1959, 136); // *Поступитися кому-небудь у чомусь з поваги. Поспішають чарівниця: Жартувать на вечерниці; А я ялжому не уважу: Рано встану, рано й ялжу* (Шог., Поезії, 1958, 146); *Воно можна б і ранише [справити весілля], та гетьман просив відкласти до зими, поки невідкладні справи вирішиться.. Доеглось уважити гетьманові* (Кач., Вибр., 1953, 97); // *Звешпити, спустити ціну при продажу. — Купець купав для прибутку, на те він і купець! — вужчають счі Терентія. — Ну, якись десять карбованців ще*

уважу, а більше, вибачай, ніяк не можу (Стельмах, I, 1962, 179).

УВАЖИТИСЯ (ВВАЖИТИСЯ), ажуся, ажишся, док., розм. Те саме, що **уважитися**.

УВАЖЛИВИЙ (ВВАЖЛИВИЙ), а, е. Те саме, що **уважний**. Старші сестри вже взажувались, притихли і були дуже уважливі до Зосі (Н.-Лев., I, 1956, 209); Денис був з дитинства трудний син, неслужняний, свавільний... Але хлопцеві вилюднів, виріс і став уважливим сином (Сенч., На Бат. горі, 1960, 139); В таких обопільних... проявах уважливого, теплого ставлення одного до одного, по-моєму, повинні скрашуватись ще більше взаємини людей, міцніти їхній зв'язок (Крот., Сини..., 1948, 299).

УВАЖЛИВІСТЬ (ВВАЖЛИВІСТЬ), вості, ж. Те саме, що **уважність**. Максим Беркут, який аж нині... почув себе вповні самим собою, вповні начальником сєї невеличкої армії [ловців], заряджував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла (Фр., VI, 1951, 10); Перед очима всієї нерухокої, заляканої в уважливості до капітана шеренги Микола Шеніт зробив два кроки вперед: раз і два (Загреб., Шепіт, 1966, 27).

УВАЖЛИВО (ВВАЖЛИВО). Присл. до **уважливий**. То як він виглядає того ясна! Як ждав на тепло! Як же вчора виходив і дививсь пильно та уважливо окурузи на небо! (Вовчок, I, 1955, 226); Обидві тітки в останній час уважливо слідкували та назирали за Настусею (Н.-Лев., IV, 1956, 252); Брат майструє з мідної дудки пістолет, мовчки, уважливо (Вас., II, 1959, 549).

УВАЖНИЙ, а, е. 1. Який сирний або робить щось з увагою (у 1 знач.). Він зробив над собою зусилля, старався бути занадто уважним, обдумував слово, перше ніж мав сказати (Коцюб., II, 1955, 236); Ти грав би краще за мене, коли б ти був уважнішим (Багмут, Цасл. день..., 1951, 104); Творець мовчав, на грядях склавши руки, здавався, замріявся та й годі, Але уважний і старанний учень Побачив те, що іншим не під силу (Гірник, Стартують..., 1963, 10); І вже сидить оточений партизанами Митько під дубом — а у штабі». Командир загону, коваль, кулеметник, предстваник з піпільного комітету уважні й зосереджені (Головко, I, 1957, 372); // Який виражає увагу. Проходячи біля дошки, вона кинула на неї уважний погляд (Л. Укр., III, 1952, 502); Обличчя в Чубенкових бійців були зосереджені й уважні, їм наче не до серця ота врочистість зустрічі (Ю. Янов., II, 1958, 219); Цей ставний червонощокий їнак з розумними, уважними очима з першого дня зацікавив Черниша (Гончар, III, 1959, 343); // Який виконується з увагою (у 1 знач.). Прикладів уважної і ретельної роботи радянських перекладачів над уже видрукуваними перекладами можна навести чимало (Рильський, IX, 1962, 28).

2. Який виявляє увагу (у 2 знач.) до кого-небудь; прихильний, доброзичливий, турботливий. Людмила була своєодні до нього, як ніколи, уважна і прихильна (Головко, II, 1957, 486); Гай-гай, уже й життя минуло їхнє, та й досі мої старі жили наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 185); // Люб'язний, привітний. Парася, як і годиться уважній господині, послізно витерла рюшничок і без того чистого стільця (Збан., Переджив'я, 1960, 168).

УВАЖНІСТЬ, пості, ж. 1. Вияв уваги (у 1 знач.). Шліфувальниця знала, що її робота вимагає великої уважності й точності (Доңа., VI, 1957, 211); Вивчаючи текст, читець повинен з найбільшою уважністю поставитись до синтаксичної структури мови, уяснити собі значення кожного розділового знака (Худ. чит..., 1955, 96).

2. Уважне ставлення до кого-небудь; прихильність, доброзичливість, турбота про когось. [X у с а:] Я безмірно вдячний за уважність до мене й до згичає моего люду (Л. Укр., III, 1952, 182); Чужність і уважність пана Адама додавали їй такої сили й енергії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикромті, на які давніше тяжко б було здобутись (Кобр., Вибр., 1954, 144); У пам'яті я збережу навк і вчительки уважність обережної, і з другом батька бесіду бентежну про те, яким є справжній більшовик (Бажан, Політ..., 1964, 10).

УВАЖНО, Присл. до **уважний**. Замфір... знав з цього рушницю, дістав із скрині порох та шріт і почав уважно надивити її (Коцюб., I, 1955, 214); Зал дуже уважно і напружено слухав. Хіба що стримано, в кулак прокашляється хтось (Головко, II, 1957, 550); З-за довгих білих вій уважно дивляться голубі, без блиску очі (Гончар, III, 1959, 24); На заводі Яворський уважно придивлявся до нових робітників, які з села приходили на пилорами та склади (Чорн., Визвол. земля, 1959, 55); Всі на кораблі ставилися до нього по-дружньому — уважно, привітно і ввічливо (Тулуб, В степу..., 1964, 266).

УВАЛ, у, ч. Видовжена височина з пологими схилами; косогір. Над коричневими, спустошеними подимом осені донецькими увалами почало ледве помітно сірпті небо (Собко, Справа..., 1959, 302).

УВАЛЕНИЙ, УВАЛИТИ, УВАЛИТИСЯ, УВАЛЮВАТИ, УВАЛЮВАТИСЯ див. **увалений, увалити** і т. д.

УВАР, у, ч., спец. 1. Дія за знач. **уварити** 1, 2.
2. Кількість, об'єм, на які зменшилось що-небудь, варячись.

УВАРЕНИЙ (ВВАРЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до **уварити**. Уварений сік з каууніє називається каууновим медом або мардеком (Укр. страви, 1957, 298).

УВАРЕННЯ (ВВАРЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **уварити** й **уваритися**.
2. Кількість, об'єм, на які зменшилось що-небудь, варячись.

УВАРИТИ див. **уварювати**.

УВАРИТИСЯ див. **уварюватися**.

УВАРЮВАЛЬНИЙ (ВВАРЮВАЛЬНИЙ), а, е. Стос. до уварювання.

УВАРЮВАННЯ (ВВАРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уварювати** й **уварюватися**. Карамельну масу приготують уварюванням цукру з патокою (Укр. страви, 1957, 323).

УВАРЮВАТИ (ВВАРЮВАТИ), ю, юєш, недок., **УВАРИТИ (ВВАРИТИ)**, уварію, уваріш, док., **перез**. 1. Варячи, робити повністю готовим.

2. Варячи, зменшувати кількість, об'єм чого-небудь. 3. рідко. Те саме, що **заварити** 1. — Старий уже у нас сирівець став. Пора б нового уварити, — докладала вона (Мирний, I, 1954, 242).

УВАРЮВАТИСЯ (ВВАРЮВАТИСЯ), юється, недок., **УВАРИТИСЯ (ВВАРИТИСЯ)**, уваріться, док. 1. Варячись, ставати повністю готовим. [X о т и я а:] Страва вся вже вварилася, а коровий печеться у куми Ганни, спасибі їй, допомага! (Кроп., II, 1958, 67); [П л а т о в Г а в р и л о в и ч:] Іди ось покуштуєш, чи гарно варення уварилось (Вас., III, 1960, 138); — Баранина не дуже й уварилась, — тільки жвакаючи цербатими зубами, промовив Іван Іваненко (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 432).

2. розм. Варячись, зменшуватися в кількості, в об'ємі. **УВАРЮВАЧ (ВВАРЮВАЧ)**, а, ч. Робітник, що займається уварюванням чого-небудь.

УВАРЮВАЧКА (ВВАРЮВАЧКА), и, ж. Жін. до **уварювач**.

УВЕДЕНИЙ, УВЕДЕННЯ, УВЕДЕННЯ, УВЕЗЕННЯ, УВЕЗТИ, УВЕРГАННЯ, УВЕРГАТИ, УВЕРГАТИСЯ, УВЕРГНУТИ, УВЕРГНУТИЙ, УВЕРГНУТИСЯ, УВЕРІТИ *див.* **увѣдений, увѣдѣння** і т. д.

УВЕРЕД, у, ч., *розм., рідко*. Пошкодження від надмірного напруження; // Біль від дотику до рани, нариву і т. ін. *Образно. *Перейшов по душі дошкульний уверед; Знав я поезію надій та віри* (Граб., I, 1959, 382).

УВЕРЕДИТИ, еджу́, едіш, *док., перек., розм., рідко*. 1. Пошкодити, надірвати.

2. Торкнути (рану), нарив і т. ін.), завдавши болю. **УВЕРЕДИТИСЯ**, еджу́ся, едішся, *док., розм., рідко*. Завдати собі шкоди, надірватися. *Еней і сам так розгодишся, .. Що трохи не увередився, Пішовши з Гандаєю в танець* (Котл., I, 1952, 73).

УВЕРНУТИ *див.* **увертати**.
УВЕРНУТИСЯ¹ *див.* **увертатися**¹.
УВЕРНУТИСЯ² *див.* **увертатися**².
УВЕРСТАТИ, УВЕРСТАТИСЯ, УВЕРСТКА, УВЕРСТУВАННЯ, УВЕРСТУВАТИ, УВЕРСТУВАТИСЯ, УВЕРТАТИ *див.* **увертати, увертатися** і т. д.

УВЕРТАТИСЯ¹ (**ВВЕРТАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок., УВЕРНУТИСЯ (ВВЕРНУТИСЯ), уверну́ся, увѣрнешся, док., розм.* Швидким рухом звертати, відхилитися вбік, уникати удару, поштовху і т. ін. *Вона ухопила п'ять карт і націлилася вдарити. Григорій Петрович увертнувся. — Цур! не увертатися! — Боляче ж! — замовився він* (Мирний, III, 1954, 195); *Георг простягнув бие руки, щоб обійняти молодичу, та вона ловко увертнулася* (Шиян, Балайда, 1957, 9).

УВЕРТАТИСЯ² (**ВВЕРТАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок., УВЕРНУТИСЯ (ВВЕРНУТИСЯ), уверну́ся, увѣрнешся, док., діал.* Управлятися (з роботою). *Маруся була така робоча, що встигала увертатися за двох* (Н.-Лев., III, 1956, 175).

УВЕРТІТИ, УВЕРТІТИСЯ, *див.* **звертіти, звертітися** і т. д.

УВЕРТЮРА, и, ж. 1. Оркестрова п'еса, що є вступом до опери, балету, драми, кінофільму тощо. *Із відкритого вікна гарного .. домика в малому містечку розливалися смичкові тони скрипки з акомпанементом фортепіано. Грали увертюру до «Вільгельма Телля»* (Кобр., Вибр., 1954, 207); *Уже перші акорди могутньої увертюри до «Князя Горя» переносять нас у сучу давнину* (Рильський, III, 1955, 368); // *перен.* Початковий етап, вступна, попередня частина чого-небудь. — *Налишу епопею.. Увертюру до прийдешніх класових боїв, да, да!* (Кач., II, 1958, 56); *Перед видимою смертю чоловік оглядає світ. Він для чоловіка остільки новий, незнайомий, що минуле життя здається лише прологом, увертюрою до чогось більшого* (Ю. Янов., I, 1953, 126).

2. Самостійний оркестровий твір сонатної форми. *Патріотичні почуття і думки, пов'язані з героїчними трудовими подвигами радянського народу, відображені в великою силою і виразністю в «Героїчній увертюрі» В. Косенка, в Другій симфонії Л. Ревуцького* (Мист., I, 1956, 3).

УВЕРХ, УВЕСТІ, УВЕСЬ, УВЕСЬДЕНЕЧКИ, УВЕРЧЕРІ.

УВИВАТИ (ВВИВАТИ), аю, аєш, *недок., УВИТИ (ВВИТИ), ув'ю́, ув'іш; мн.* ув'ють; *док., розм.* 1. Те саме, що **обвивати**. *Кинулась, засяяла Маріка, в очай і надія, і жагуче блавання; як легенький папірець до магніту, вилупа до материних грудей, шую ручицями увела* (Вас., II, 1959, 214); *Волам роги, як те вільце, червоними та блакитними широченними стрічками ввкли* (козак), *вінки з дубового листа та з золотих гвоздиків на ший волам повішали* (П. Куліш, Вибр., 1959, 267).

2. Звивати, сплітати. *Ой увели вінок з зеленої рутти;*

Ой кого я вірне [вірно] люблю, з тиж мені не бути (Пісні та романси.., I, 1956, 267); *Образно. *А раяк не забарився. Такий умитий та веселий, через гори перекочується, на туманах гойдається, сжеречи прибирає красно, вінокчи увиває з хмар* (Ю. Янов., I, 1954, 38).

УВИВАТИСЯ¹ (**ВВИВАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок., УВИТИСЯ (ВВИТИСЯ), ув'ю́ся, ув'ішся; мн.* ув'ються; *док., розм.* 1. тільки *недок.* Вигинатися то в один, то в інший бік; звиватися; // Звивитися пролягати, протікати (про дорогу, річку і т. ін.). *Від хутора один шляк вився-увивався до ... гаю* (Вовчок, Вибр., 1937, 216).

2. *перев. док.* Стати обвитим чим-небудь. *Окіп поріс чорнобиллю, шипшиною, увився березкою, хмелем, а дно рову укривалося широколистою лопушиною, зеленою бугаєю* (Мирний, IV, 1955, 14).

3. тільки *недок.* Перебуваючи де-небудь, біля чогось, весь час рухатися в різних напрямках. *Табунком увивалися [голуби] коло хати, і він залюбки годував їх цюранку* (Круп., Буденний хліб.., 1960, 135); *В повітрі літає, увиваєся короткокрилий літак* (Собко, Шлях.., 1948, 89); // Швидко рухатися, переміщатися з місця на місце. *Піді мною звільня плавали грубі, червонопері клени, увивалися срібні уклії, ліниво в глибині дримали товсті корони* (Фр., III, 1950, 107).

4. тільки *недок., біля* (коло, навколо) кого, перен. Постійно бути у когось на очах, вертітися біля когось, домагатися уваги або виявляючи її. *Ястшембському вона [панна Броніслава] сподобалась, а її тисячі якраз підходили під його пачки.. Тітка Ястшембського увивалась коло панни Броніслави з усієї сили* (Н.-Лев., II, 1956, 77); *Злилася він [Тит Назарович] на Лідію Гризюрену, яка не звертала на нього уваги, а весь вечір увивалась то біля Миколи Івановича, то біля Кужеля* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 140); // Догоджати кому-небудь, підлепуватися до когось, домагатися прихильності, чекаючи вигоди, користі. *Панські синки увивалися коло нього, ластили йому, бо Франко був їм дуже потрібний* (Кол., Терен., 1959, 29); — *Хто ж вас просив хвалити мене? Хвалити отих вертлявих приспичників, які біля вас і вдень, і вночі увиваються* (Стельмах, I, 1962, 523); // також за ким. *Залипатися до кого-небудь, упадати за ким-небудь. Чи на музикат, чи на весіллях увивається коло Марини чорнобривий ткач Микола* (Н.-Лев., I, 1956, 87); *Біля Ліни наперевій увивалися хлопці, змагаючись між собою в доматах, жартах, кожен намагався заволодіти її увагою* (Баш, На.. дорозі, 1967, 157).

УВИВАТИСЯ² (**ВВИВАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок., УВИНУТИСЯ (ВВИНУТИСЯ), ну́ся, нѣшся, док., біля* (коло) чого, з чим, а також без додатка, діал. Управлятися (з роботою). *Стара баба якось мусила увиватися, мусила встигати: і топила, і варила, і сорочки прала в ополонці на холоді та на вітрі* (Н.-Лев., VI, 1966, 410); *Олеся вже калачі пекла дожмижкові, увивалася біля печі, а він стежив за нею й задоволено посмігався, яка з нього жінка...* (Томч., Жменяки, 1964, 228); *Хвіра не увивється з тим топільням, варільням, шиттям та полотням. Відомо, стара людина* (Н.-Лев., IV, 1956, 217).

УВИДЖУВАТИСЯ (ВВИДЖУВАТИСЯ), ується, *недок., діал.* Увижватися. *Ватя задумалась, зодячи по порожній світлиці.. Келійка старої черниці незвичайно ясно увиджувалась їй* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); // *безос.* *«Невже ж то сон був?» — думала Христя, згадуючи про вчорашнє. — Мабуть, що сон, бо мені увиджувалося, — я стояла біля вікна, а прокинулася — лежу на постелі»* (Мирний, III, 1954, 307).

УВИДІТИ, джу, дши, *док., перек., діал.* Побачити. — *Наперед хочу трохи увидіти світу та й знайти дівчину по собі* (Три золоті сл., 1968, 118).

УВИЖАТИСЯ (ВВИЖАТИСЯ), аюся, а́шся, недок.

1. Поставати в уяві, уявлятися. *Де б він не був, що б не робив — усе йому ввижались палкі, чорні, з синьою поволокою очі дітячині, її ривкі брови, пишний стан (Коцюб., I, 1955, 235); Сяду за діло — нічого не робиться, Стану гадати — чомусь не гадається, Все щось безарядісно, все щось горобиться, Все мені образ твоїй любий ввижається (Граб., I, 1959, 379); Василькові доводило ще ввижатись картини весняного дня, переповненого птахами, ввижались чудні сайливі оті ластівки, що мають прилетіти сюди, мов із казки (Гончар, II, 1959, 162); // безос. Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі Старий дідусь навчав своїх онуків, Про давнину справдешні байки править. Про те, що діялось на наших світі (Л. Укр., I, 1951, 52); // Бачитися, верзтися, маритися (у снах, галюцинаціях). Дрімая [Богущ], і ввижається йому десь у лісі горлий пень, а коло його в'ється золотий метелик (Вас., II, 1959, 116); Йому навіть уяві сні ввижались оці горна, парові молоти, обжимні преси (Сенч., Опов., 1959, 6); Вона так ослабла, що мішала сон із дійсністю. Ввесь час їй ввижались дракони, що лазять по стінах (Тют., Впр., 1964, 451); // безос. Привиджуватися. Що не день, то гірше ставало Катрі.. Але це гірш булово ночами. Увижатися стало (Головко, II, 1957, 362).*

2. Сприйматися ким-небудь так чи інакше, мати в чиемусь сприйнятті той чи інший вигляд; бути в чийсь уяві схожим на кого-, що-небудь, якого-небудь; здаватися (див. здаватися²). Зморишся весь, аж повіки змиляються, Трохи не падаєш з ніг; Білими рожі червоні ввижаються, Білими, наче той сніг (Граб., I, 1959, 491); Пропушені крізь гаряче горно юнацької фантазії, вони [факти з історії революційної боротьби] тепер ввижались йому ще більше опуклими та наснаженими пристрастю, якими, можливо, й були в житті (Вільде, Сестри., 1958, 231); Грому і близькаві він боїться, а веселку любить, вона йому ввижається діточкою, яка вбрала сесті вінок, як молода, різнобарвними стрічками (Стельмах, II, 1962, 125); // безос. Йому ввижалося, що всі стежили за кожним його рухом, ловили найменший його подих (Епик, Тв., 1958, 186); Тимко лежав, заклавши руки за голову, дивився на сине зримаддя змар суворим ханським поглядом, і ввижалося йому, що то вже не жари, а сині темні гори, і там, за горами, Крим (Тют., Впр., 1964, 472).

УВИНУТИСЯ див. увиватися².

УВИРАЗНЕННЯ, я, с. Дія за знач. увиразнити. З навколишнього життя, з побуту черпає письменниця [Марко Вовчок] різного роду зображувальні засоби з метою увиразнення своїх думок, їх образного втілення (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 394); Серед багатьох об'єктів наукового дослідження мови художньої літератури питання синтаксису, стилістичного використання багатоманітних синтаксичних структур діля увиразнення, підкреслення певного змісту, ідеї твору, створення мовної естетичної тональності і т. д. посідають одне з найважливіших місць (Мова і стиль «Вершників», 1955, 47).

УВИРАЗНИТИ див. увиразнювати.

УВИРАЗНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УВИРАЗНИТИ**, ню, ниш, док., *перех.* Робити виразнішим, підкреслювати. Вибір героя став для Франка одним із способів увиразнити, підсилити звучання ідеї, надати їй більшої ваги і впливовості (Рад. літ-во, 6, 1966, 58).

УВИРАЗНЮВАТИСЯ, юється, недок. Ставати виразнішим, підкреслюватися. Розуміння народу як категорії вічності дедалі увиразнюється на сторінках Гончаревих творів (Рад. літ-во, 4, 1968, 49); У повсякденні с в я т е, о г н е н н е с л о в о підкреслюється висока оцінка слова

правди. Стилістична роль цього прикметника увиразнюється, коли він виступав в художніх повторах [у творах Т. Шевченка] (Мовознав., XVII, 1962, 87).

УВИСЬ див. ввись.

УВИТИ див. увивати.

УВИТИЙ (ВВИТИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до **УВИТИ**. Тин увесь увитий змелем, що довгими батогами перевищував на шлях, та колючою березкою, що, як прядиво, спускалася сюди своєю мичкою (Мирний, I, 1954, 219); Широка веранда, вся чисто увита густими лозами дикого винограду, і дві невеличкі кімнати... — оце й усе кафе (Собко, Скеля., 1961, 78); Дрібні сили вмій до купи збити, А й найтруднішого вони докажуть; Таж посторонком, з трав увитим, Вола в нас в'яжуть (Фр., XIII, 1954, 155); *Образно. А чи, може, йому [серцю], горем увитому, Вже й надії нема — недобитому?.. (Манж., Тв., 1955, 131).

УВИТИСЯ див. увиватися¹.

УВИХАТИСЯ (ВВИХАТИСЯ), аюся, а́шся, недок., діал. 1. Посплено працювати, поратися. Ярини по півтори, А озми — колу [жати]. Треба добре увихатись. Хоч якому хлопцу (Нар. лірика, 1956, 97); В глибині серця в'язала її [Домніку] щира прихильність до оцей [опієї] родини. Тому й увихалася безперестанку, прикладала руки без наміслу, де лиш опаздалася потреба (Коб., II, 1956, 217); Макар, злигавшись з тим дуристом Кіндратом, повіявся десь, і Юстина мусить тепер ввижатися і за Макара, і за наймитів (Ішук, Вербічани, 1961, 324).

2. Перебуваючи де-небудь, біля чогось, весь час рухатися в різних напрямках. Куди не кинув [Юра] очима — всюди по царинках увихаються, як мурашки, дрібні постаті мужчин, челяді (Круш., Буденний хліб., 1960, 171); Над нею, коло неї увихається.. безліч дрібосеньких [дрібнесеньких] комахок (Коб., I, 1956, 495).

УВИШЕНЬ, присл., діал. Догори, угору. Сим не хотів вклонитися й угорно драв золітку увишень, як мати називала (Вовчок, I, 1955, 324).

УВИШКИ див. ввішкв.

УВІ див. в².

УВІБГАТИСЯ, УВІБРАНИЙ, УВІБРАННЯ, УВІБРАТИ, УВІБРАТИСЯ, УВІГНАТИ, УВІГНАТИСЯ, УВІГНУТИ, УВІГНУТИЙ, УВІГНУТИСЯ, УВІГНУТИСТЬ, УВІД, УВІДНИЙ, УВІЗ див. увібгати, увібраний і т. д.

УВІЗВАТИ (ВВИЗВАТИ), зв'у, зв'єш, док., *перех.*, розм. Закликати в якое приміщення, в межі чогось.

УВІЗНИЙ, а, е. Те саме, що **ввізний**.

УВІПТИ див. вхідити.

УВІК див. ввік.

УВІКОВІЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **увіковічати**. Скільки у мой Вітчизні є Місць, людською славою відмічених, Вдячними нащадками увіковічених (Дор., Серед степу., 1952, 24).

УВІКОВІЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. увіковічати. То був сніг урочистий, сповнений возвеличення подвигу та увіковічення світлої пам'яті загиблих бойових товаришів (Смоляк, Мир., 1958, 69).

УВІКОВІЧИТИ див. увіковічувати.

УВІКОВІЧИТИСЯ див. увіковічуватися.

УВІКОВІЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. увіковічати.

УВІКОВІЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **УВІКОВІЧИТИ**, чу, чиш, док., *перех.* Те саме, що **увіковічати**. Життя саме підказало Дмитрові, як увіковічити пам'ять бойового друга (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 697).

УВІКОВІЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **УВІКОВІЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док. Те саме, що **увіковічати**.

УВІЛЛЯТИ *див.* вливати¹.

УВІЛЛЯТИСЯ *див.* вливатися¹.

УВІЛЬНЕНИЙ (ВВІЛЬНЕНИЙ), а, е, *розм., рідко.*
Діспр. пас. мнп. ч. до увільняти.

УВІЛЬНЕННЯ (ВВІЛЬНЕННЯ), я, с., *розм., рідко.*
Дія за знач. увільнити. А чи не буде помилкою увільнення старого від голосування? (Логв., Літа..., 1960, 142); — Це ненадоого, — говорить Пузанов так, неначе мова йде про тимчасове увільнення його з корабля в якійсь справах (Ткач, Моряки, 1948, 38).

УВІЛЬНИТИ *див.* увільняти.

УВІЛЬНИТИСЯ *див.* увільнятися.

УВІЛЬНЯТИ (ВВІЛЬНЯТИ), яю, яеш, *недок., увільняти (ВВІЛЬНЯТИ), увільню, увільняш, *док., перех., від чого, розм., рідко.* Те саме, що звільняти¹ 1, 5, 6. — Отже, що я тобі, Федоре, скажу, — почав Олексій Іванович. — я тебе навіки від панцици увільню (Мирний, IV, 1955, 227); Од роботи домашньої мати її увільняє було (Тесл., Вибр., 1950, 99); Івася Юзю увільнив від роботи, і Антін хоче найняти його на поденну працю (Чорн., Визвол. земля, 1950, 26).*

УВІЛЬНЯТИСЯ (ВВІЛЬНЯТИСЯ), яюся, яешся, *недок., увільнитися (ВВІЛЬНИТИСЯ), увільнюся, увільнишся, *док., розм., рідко.* Те саме, що звільнятися 2—4. Ольга увільнилась від його руки, відійшла вбік, зберігаючи пристойний віддал від нього (Вільде, Сестри..., 1958, 528); Нарешті, якось увільнившись від господаря, він почав поступати на той кутюк, де стояла нова каналка (Л. Укр., III, 1952, 502); І от тільки вчора увільнився од тої скучної роботи [редагування], а сьогодні вже пишу до Вас (Кожуб., III, 1956, 368).*

УВІМКНЕНИЙ, УВІМКНЕННЯ, УВІМКНУТИ, УВІМКНУТИЙ, УВІМКНУТИСЯ *див.* звімкнений, звімкнений і т. д.

УВІНЧАННИЙ, а, е. Діспр. пас. мнп. ч. до увінчати. Зустрічайте його ви литаврами. Він сьогодні закиданий квітами, він сьогодні увінчаний лаврами (Тич., II, 1957, 37); Купала був увінчаний тою славою, яку достойно заслужив (Рильський, III, 1955, 402); Мільйони і мільйони юних лекіців, вихованих на славних традиціях, стали під увінчане п'яття орденами знамено Ленінського комсомолу (Мист., 3, 1962, 21); Волосся на її голові, розчесане на дві половини, було перетягнуте ниткою перлин і увінчане діамантовою діадемою (Полт., Повість..., 1960, 464); Тільки ген далі, обабіч Дніпра, шуміли нісками кучугури, увінчані купками сосен (Скл., Святослав, 1959, 333); Розпарена нічною задухом, гостро і нудливо смерділа боліголовка, яка то тут, то там здіймалася вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, сложими на віття кропу гіллячками (Тют., Вир, 1964, 230); Лежать вони [сини Вітчизни] за тижим переліском під віковим куряном степовим, увінчаним гранітним обеліском, поставленим навіки вартовим їх мужності і слави бойової... (Гонч., Вибр., 1959, 216).

УВІНЧАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. увінчати.

2. Те, чим увінчується, закінчується зверху якась споруда, будова тощо. І тягнуть невтомні лебідки Фігурні увінчання башь (Бажак, I, 1946, 174).

УВІНЧАТИ *див.* увінчувати.

УВІНЧАТИСЯ *див.* увінчуватися.

УВІНЧУВАТИ, ую, уеш, *недок., увінчати, яю, яеш, *док., перех.* 1. Класти вінець кому-небудь на голову як знак високої шани, високого звання чи нагороди за заслуги тощо. Кладе [Евфрозіна] братові лаври на голову... [А н т о ї:] Се Ніке увінчала свого поета (Л. Укр., III, 1952, 424); Музична громадськість відзначала тридцятип'ятиріччя творчої діяльності Миколи Лисенка.. Трупа українських мандрівних акторів по-*

казала «Чорноморців» і увінчала голову свого великого друга срібним вінком... (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 146); Вістря списа кожен воїн увінчував листком лавра... (Гончар, Бригантіна, 1973, 86); // *перен.* Будучи нагородою, уславлювати що-небудь. Найвищі досягнення молоді увінчує комсомольська премія імені Миколи Островського (Рад. Укр., 24.I 1971, 1); Орден Леніна труд увінчає і професора, й коваля (Мас., Поезія, 1950, 114).

◇ **Увінчувати (увінчати) лаврами** кого — прославляти когось. Хоча С. Крушельницька, О. Мишуа, М. Менцінський і не мали змоги на рідній землі демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилити до себе серця.. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків з України (Вітч., 1, 1969, 194); **Увінчувати (увінчати) славою** кого-небудь — прославляти когось. І за труд на вічні нас літа Увінчає славою героя Серп і Молот — Зірка Золота (Дор., Єдність, 1950, 28); Безсмертною славою кобзарської думи увінчає народ вірних синів своїх — Богдана Хмель та Івана Богуня (Цюпа, Україна..., 1960, 23); Слава увінчує (увінчала): а) (кого) хтось прославився; б) (що) щось принесло славу кому-небудь. Заслужена слава увінчала перші успіхи нового лікаря, і до нього почали приходити пацієнти (Дмит., Наречена, 1959, 15).

2. Прикрашати (про вінок з чого-небудь або щось, схоже на вінок). Брови довгі і тонкі підкреслювали близьку кругого дівочого чола. Доріжкою пролягав прудіа зачіски, і все це увінчували туго заплетені, викладені короною коси (Цюпа, Назустріч..., 1958, 104); *Образно. Вечір увінчає поле довшими рядами вишнурованих високих кіп і густими обмолоченими купами соломи з-під комбайнів (Кач., Вибр., 1947, 78).

3. Бути у верхній частині чого-небудь, закінчувати собою верхню частину чого-небудь. Кленки та липи увінчують високі горби і прямовисні кручі (Донч., IV, 1957, 39); Наземню станцію «Дніпро» увінчують білі статуї, що символізують мир і працю... (Рильський, Веч. розмови, 1962, 9); Більше ніж сто років тому поблизу скелі, яка увінчувала акрополь Пантімапея, було викопано, щоправда, дуже ушкоджену, мармурову статую богині Кібели, святилище якої містилося, як гадали, в печері під скелею (Вітч., 11, 1968, 216); // *перен.* Достойно закінчувати, завершувати що-небудь. Кожну нову справу він [Максим] виконував так легко і швидко, наче це не вимагало від нього жодних зусиль. То було торжество сили, краси, пластички, грації. Кожна нова поза звучала мов акорд, що завершує, увінчує складну гаму попередніх рухів і поз (Ткач, Арена, 1960, 174); Особливе враження справила останній, найбільш вивершений з усіх поглядів роман «Буймир». Він згідністю увінчує всю епопею письменника [К. Гордієнка], найбільш повно показує вирішальну роль народних мас у боротьбі за свободу й незалежність (Вітч., 2, 1970, 153); Лише глибоке розуміння найскладніших, найрізноманітніших процесів, що відбуваються у ґрунтах, в рослинах, може увінчати справжнім успіхом працю землероба (Наука..., 1, 1964, 5); Великі діла здійснює в нашій країні людина радянська, і вона неодмінно хоче успіхи свої в боротьбі за післявоєнну п'ятирічку гідно увінчати святом пісні й танцю (Тич., III, 1957, 318); // *перен.* Нагороджувати чим-небудь. Ніби помолоділа наша земля за останні роки. Все більше й більше добра дає вона людям, щедро увінчує хліборобську працю рясними врожайми (Хлібороб Укр., 1, 1969, 9); Пішов сіяч на поле й сім'я сіяє, Та вітер сім'я десь-кудись розвіє.. Найбільша ж часть [частина] на ґрунт лідний упала і труд багатим плодом увінчала (Фр., XI, 1952, 343).

УВІНЧУВАТИСЯ, уюся, уешся, *недок.*, **УВІНЧАТИСЯ**, аюся, аешся, *док.* 1. Бути нагородженим за заслуги, удостоєним високої нагороди; приймати нагороду. — *Золотий не хочу лаврів, З ними щастя не здобуду. Як я ними увінчаюсь, То поетом вже не буду* (Л. Укр., 1, 1951, 333).

2. Прикрашатися вінком з чого-небудь або чимось, схожим на вінок.

3. Закінчуватися вгорі чим-небудь. *Верхні частини будівлі [собору] відзначаються уступчастим розташуванням арок і склепінь, які плавко піднімаються вгору і увінчуються мальовничим п'ятиграв'ям пірамідальної будови* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 514); // *перен.* Закінчуватися, завершуватися чим-небудь; знаходити своє втілення в чому-небудь. *Жадоба боротьби увінчується знаменитим поединком [Мцпрі] із барсом* (Рильський, III, 1955, 207); *Вони.. призналися, що в результаті подорожі їх увінчалась добрим успіхом* (Фр., VI, 1951, 203); *Електрозид, уже відчутно зримий, На ватмані окреслений астає, Конструкціями смілими, новими Безсоння увінчалось твоє* (Забашта, Нові береги, 1950, 31); *Після переможної битви на Курській дузі стратегічний наступ Радянської Армії успішно тривав і увінчався великими перемогами* (Ком. Укр., 2, 1969, 61).

4. тільки *недок.* Пас. до увінчувати.

УВІЮЛЕВИЙ, а, е, *фів.* Здатний пропускати ультрафіолетову частину сонячної радіації. *Увіюлеве скло.*

УВІПХАТИ, **УВІПХАТИСЯ**, **УВІПХНУТИ**, **УВІПХНУТИЙ**, **УВІПХНУТИСЯ** *див.* **ввіпхати**, **ввіпхатися** і т. д.

УВІРВАНИЙ (**ВВІРВАНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **увірвати**.

УВІРВАТИ *див.* **увірвати**¹.

УВІРВАТИСЯ¹ *див.* **увірватися**¹.

УВІРВАТИСЯ² *див.* **ввірватися**².

УВІРЕНИЙ *див.* **ввірений**.

УВІРИТИ¹ *див.* **увіряти**¹.

УВІРИТИ² *див.* **ввіряти**.

УВІРИТИСЯ¹ *див.* **увірятися**¹.

УВІРИТИСЯ² *див.* **ввірятися**.

УВІРУВАТИ (**ВВІРУВАТИ**), ую, уеш, *док.* Те саме, що **повірити**¹. *Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може поспішити Гашицу* (Кожуб., 1, 1955, 245); — *Ой-ля! Цей садочок нагадує мені старі байки про едем.. прищожував він.. — Я був би ладен увірувати в бога, коли б після смерті мене запроторили в таку розкіш* (Смолич, Прекр. кастр., 1956, 20).

УВІРЧЕНИЙ, **УВІРЧУВАТИ**, **УВІРЧУВАТИСЯ** *див.* **ввірчений**, **ввірчувати** і т. д.

УВІРЯТИ¹ (**ВВІРЯТИ**), аю, аеш, *недок.*, **УВІРИТИ** (**ВВІРИТИ**), аю, аеш, *док.*, *діал.* Вірити. *Не увіриш, поки сам не зміриш* (Номис, 1864, № 6831); — *І ви зараз увірили, що я маю з ним якісь ближчі зв'язки!* (Фр., II, 1950, 333).

УВІРЯТИ² *див.* **ввіряти**.

УВІРЯТИСЯ¹ (**ВВІРЯТИСЯ**), аюся, аешся, *недок.*, **УВІРИТИСЯ** (**ВВІРИТИСЯ**), аюся, аешся, *док.*, *діал.* Переконуватися. [Д а н и о:] *Увірилась я, Палазю: Мар'яна мене любить. У що неділю весілля наше буде безпремінно!* (К.-Карий, I, 1960, 188).

УВІРЯТИСЯ² *див.* **ввірятися**.

УВІССАТИ, **УВІССАТИСЯ**, **УВІСЬМОХ**, **УВІТКНЕННЯ**, **УВІТКНУТИ**, **УВІТКНУТИСЯ**, **УВІТКНУТИЙ**, **УВІТКНУТИСЯ**, **УВІХОДИТИ**, **УВІЧ**, **УВІЧЛИВИЙ**, **УВІЧЛИВІСТЬ**, **УВІЧЛИВО** *див.* **ввіссати**, **ввіссатися** і т. д.

УВІЧНЕНИЙ (**ВВІЧНЕНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **увічнити**. *Все приходить до одного краю, Знає роз-*

квіт свій і забудуться... І лише ніколи не вмирає Генієм увічнене життя (Шер., Щастя., 1951, 74); *Культурна спадщина — це джерело пізнання досвіду багатьох поколінь, це увічнені історичні факти, події, процеси* (Ком. Укр., 2, 1967, 19); // **увічнено**, *безос. присудк. сл.* Безперечно, найвищим видом мистецтва, найталановитішим, найгеніальнішим є народне мистецтво, тобто те, що увічнено народом, що народом збережено, що народ проніс крізь століття (Рильський, III, 1955, 147); *Ім'я Котляревського увічнено не тільки в назвах культурних закладів, шкіл, вулиць, колегієв тощо, а — ослownie — в серцях мільйонів шанувальників* (Рад. літ-во, 5, 1969, 39).

УВІЧНЕННЯ (**ВВІЧНЕННЯ**), я, с. Дія за знач. **увічнити**. *Завдання і зміст монументальної скульптури — увічнення значних історичних подій і ушляхення діяльності видатних людей* (Наука., 6, 1963, 56); *З метою увічнення пам'яті великого Кобзаря.. уряд Української РСР у травні 1961 року прийняв постанову про встановлення щорічних премій імені Т. Г. Шевченка, які присуджуються за видатні досягнення в галузі літератури і мистецтва* (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 7); *Робітничий клас — єдиний в історії клас, який не ставить собі за мету увічнення своєї влади* (Програма КПРС, 1961, 88).

УВІЧНИТИ *див.* **увічнювати**.

УВІЧНИТИСЯ *див.* **увічнюватися**.

УВІЧНЮВАТИ (**ВВІЧНЮВАТИ**), аю, аеш, *недок.*, **УВІЧНИТИ** (**ВВІЧНИТИ**), аю, аеш, *док.*, *перен.*

1. Робити пам'ятним навіки, зберігати для пам'яті нащадків. *За три роки до смерті великого Кам'яра відомий галицький скульптор М. Парашук увічнює його образ у бронзовому погрудді* (Мист., 4, 1956, 5); *Не всі [стародавні греки] були афродітами, геркулесами, аполлонами, але в них був ідеал краси, і вони бачили її в різних проявах, увічнювали її* (Довж., III, 1960, 15); *Тут же [на пероні] приладував свій апарат фотограф, що збирався увічнити першу зустріч комунарів* (Мик., II, 1957, 426); *Теоріям життя у пісні нашій жити, так, як живе їх запал молодий, і зали з бронзи, мармуру й граніту увічнять труд їх в глибині земній* (Сос., Близька далина, 1960, 81).

2. Зберігати навіки, робити вічним, непохитним. *Королева відчувала невідчу стійкість наслідуючого нею престолу і увічнювала свою коронну власність покордонною фортецею* (Ле, Прав., 1957, 194); *Робітничий клас — єдиний в історії клас, який не ставить за мету увічнити своє панування* (Ком. Укр., 4, 1965, 28).

УВІЧНЮВАТИСЯ (**ВВІЧНЮВАТИСЯ**), аюся, аешся, *недок.*, **УВІЧНИТИСЯ** (**ВВІЧНИТИСЯ**), аюся, аешся, *док.* 1. Ставати пам'ятним навіки, зберігатися у пам'яті нащадків. *Олівець, туш, рідше акварель — ось з допомогою чого в короткі хвилини між боями на аркушах позидних блокнотів увічнювався побіг воїнів-однопольців* (Літ. Укр., 5.XI 1974, 2).

2. Продовжувати своє існування в віках; залишатися навіки, надовго. *Вам [Ленінові] треба усіх прийняти, Вам треба усе прийняти. Увічнися, душе Ваша, Що вміщує цілий світ!* (Кор., Вогонь, 1968, 46).

УВІЧЧЮ *див.* **ввіччю**.

УВОДИТИ¹ *див.* **вводити**.

УВОДИТИ², джу, дшп, *недок.*, *діал.* Зволікати. — *Так як же ти думаєш: коли ми зможемо справити весілля?.. — Ну, що ж: я думаю нема чого дового уводити* (Л. Укр., III, 1952, 505).

УВОДИТИСЯ¹ *див.* **вводитися**.

УВОДИТИСЯ², джуся, дшпся, *недок.*, *діал.* Зволікати. [В а л е н т:] *Сьогодні запишусь в легіон. [М а р т і а в:] Сьогодні?.. [В а л е н т:] Що ж уводитись? на-*

віщо? Когорта має вирушити завтра (Л. Укр., III, 1952, 292).

УВОЗИТИ *див.* ув'язити.

УВОЗІТИСЯ *див.* ув'язитися.

УВОЛЕНІЙ (ВВОЛЕНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ув'язити. Воля українського народу на Закарпатті вволена: Закарпаття ввійшло в склад областей УРСР (Смолчя, Після війни, 1947, 120).

УВОЛИТИ *див.* ув'язувати.

УВОЛІКАТИ, УВОЛОКТИ, УВОЛЮ *див.* вволікати, вволокати і т. д.

УВОЛЮВАТИ (ВВОЛЮВАТИ), юю, юєш. **УВОЛЯТИ (ВВОЛЯТИ)**, яю, яєш, *недок.*, **УВОЛИТИ (ВВОЛИТИ)**, олю, блиш; *наказ. сп.* уволь; *док.*, *перех.* Виконувати, задовольняти (чяєсь водою, банання тощо). *Боляє* [Сивоок], що разом в пустими словами витруситься йому з серця все те, що так неждано-негадаю прилинуло, тому без спротиву вволюєв бажання Лучукове (Загреб., Диво, 1968, 109); — Ви маєте право жити по своїй волі, вволюти свою волю (Н.-Лев., V, 1966, 147); *Управа.* прикро наказувала, щоб.. волюсть увольяла справедливу волю вчителю (Гр., Без хліба, 1958, 27); *Увольили твою волю Українські діти: На Чернечу кесуть гору, Де ти [Т. Шевченко] хотів жити (Пісні та романси., II, 1956, 134); — Даліло, мила, за твоє козання Чим можу я тебе надгородити? Скажи, повідай, моя зоре, те бажання, Хоч би загинуть — мушу я вволюти!* (Л. Укр., I, 1951, 333); *Перші дні Ляля, вволювши благами хворої матері, нікуди не виходила з дому [Гончар, IV, 1960, 47].*

УВОСЕНИ, присл., розм. Те саме, що восени. *Озиме увосени через засуку не стодило* (Кв.-Ось., II, 1956, 124).

УВОСТАННЄ, присл., розм. Те саме, що востаннє. *У замріяні, зоряні ночі десь у затишку темних садів увостаннє обійми'дівочі, — проводжали на бій юнаків [Гонч., Вибр., 1959, 95].*

УВОСЬМЕРО *див.* восьмеоро.

УВСЕБІЧ, присл., *рідко.* У всі бокн; навсібіч, уріз-нобіч.

УВУЛІРНИЙ, а, е, *лінгв.* Який вимовляється за допомогою активної участі м'якого піднебіння та язичка (про звуки мови). *Увулярні приголосні.*

УВ'ЯЗАНИЙ (ВВ'ЯЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ув'язати². *На довгих ногах [Лукаша] не було чобіт: він уже давно їх пропав із горя і тепер ходив так, що одна нога була в резиновій калоші, а друга обгорнена оцукую та ув'язана мотушкою* (Гр., II, 1963, 276); *Запасні бочки з пальним, ув'язані металевими тросами, стояли зверху на кожному танку [Гончар, I, 1954, 157]; Навіть у темряві, по обрису, видно характерну сутулуватість Січкаря, яку ще збільшує ув'язана за плечима торба з гарчаванням [Стельмах, Кров людська., I, 1957, 201].*

УВ'ЯЗАТИ¹ *див.* ув'язувати¹.

УВ'ЯЗАТИ² *див.* ув'язувати².

УВ'ЯЗАТИСЯ¹ *див.* ув'язуватися¹.

УВ'ЯЗАТИСЯ² *див.* ув'язуватися².

УВ'ЯЗКА, и, ж., *діал.* Зав'язка. *Раз-два, випоров зо стріхи кілька китичок, зубами кусаючи ув'язки, і тим отвором протисся надвір* (Фр., II, 1950, 24).

УВ'ЯЗЛИВИЙ, а, с, *розм.* Який в'язне до кого-небудь, докучає комусь. *Галля одганяла від себе, як ув'язливу мушу, алу думку [Мирний, I, 1949, 406].*

УВ'ЯЗНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ув'язни-ти. *Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходить він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів [Тич., III, 1957, 126]; Ізяслав увійшов у Київ, Ігор потрапив до нього в полон і був ув'язнений у Вишубецький монастир, а Святослав естив етекти [Нариси стар. іст. УРСР,*

1957, 568]; // у *знач.* *прикм.* *Кілька гайдмаків вивели з сарая ув'язнених Оляжку й діда, повели на допит* (Головко, Літа., 1956, 36); *Перед ним був той непримиренний знаменитий учений, відомий Максим Грек, що близько тридцяти років сидів ув'язненим і з них двадцять два роки був у ланцюгах* (Ів., Тасмниця, 1959, 170); // у *знач.* *і.м.* *ув'язнений, ного, ч.; ув'язнена, ної, ж.* *В'язень. — Ми невинні люди, — благаєльним голосом закликали ув'язнені, — ми йшли суцільно дорогою, коли вони зловили нас* (Фр., II, 1950, 103); *По дорозі він лише торкнув до зачинених дверей ув'язненої і злегка поторохкає по них зігнутих пальцем* (Досв., Гюлле, 1961, 36).

УВ'ЯЗНЕННЯ, я, с. 1. Дія за *знач.* ув'язнити. *Суди [у Київ] такима з-під батьківської влади, з-під хрипача і від важкої праці, від ув'язнення і борги або просто шукаючи заробітків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

2. Покарання через позбавлення волі; перебування під арештом. *Через два тижні суд засудив Сергія Петровича Боровика за умисне тілесне пошкодження до двох років ув'язнення* (Собко, Справа., 1959, 154); *За читання прогресивної літератури юнака [Б. Грінченка] було виключено з гімназії, він зазнав переслідувань, ув'язнення* (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 58).

УВ'ЯЗНИТИ *див.* ув'язновати.

УВ'ЯЗНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* ув'яз, ла, ло і ув'яз-нув, вула, нуло; *док.*, *розм.* Пристати, причепитися до кого-небудь, набридаючи, не лишаючи в своїй. — *Чого ти лізеши до мене? Чого ти [Горпина] ув'язла? — гримів Яків [Мирний, I, 1954, 209]; // Попрямувати за ким-небудь, невідступно супроводжуючи, переслідуючи.* *Віжимо серед шляху, немов тіткамо, а зверху за нами ув'яз блискучий клубок, гониться, через нетрі спотикається* (Вас., I, 1959, 187); // *Мимоволі виринувши в пам'яті, не зникати (про нав'язливу мелодію, думку і т. ін.). З самого рання ув'яз до мене мотив якоїсь пісні* (Вас., I, 1959, 248).

УВ'ЯЗНЮВАННЯ, я, с. Дія за *знач.* ув'язновати.

УВ'ЯЗНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УВ'ЯЗНИТИ**, нію, ніш, *док.*, *перех.* Позбавляючи волі, поміщати у в'язницю. *Складаючи до шухляди нові і нові зшитки, Гоголь почував себе мов тюремник, що ув'язнює з примусу власних дітей* (Полт., Повість., 1960, 439); — *Добродію! — сказав Гельє, — зробіть мені велику ласку: звільте мене ув'язнити* (Коцюб., III, 1956, 9); *А якщо він [бурлака] не скориться, треба знов його бити прилюдно, ув'язнити й віддати до якоїсь мануфактури в робітники* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 596).

УВ'ЯЗНЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до ув'язнювати.

УВ'ЯЗУВАННЯ¹ *див.* ув'язування¹.

УВ'ЯЗУВАННЯ² (ВВ'ЯЗУВАННЯ), я, с. Дія за *знач.* ув'язувати².

УВ'ЯЗУВАТИ¹ *див.* ув'язувати¹.

УВ'ЯЗУВАТИ² (ВВ'ЯЗУВАТИ), ую, уєш, *недок.*,

УВ'ЯЗАТИ (ВВ'ЯЗАТИ), ув'яз, ув'язеш, *док.*, *перех.* 1. Щільно обв'язувати що-небудь або кого-небудь, стягуючи мотузками і т. ін., прив'язувати до чого-небудь. *Коли піднялися [на скелю] всі білці і витягли озброєння, тоді підійшов, нарешті, і Хома.. Він дбайливо ув'язував себе якомога міцніше, щоб не зринуть з петлі, не зірватися* (Гончар, III, 1959, 102); *Ось уже дуплянка на дереві, дід її емоцує на товсту гілляку, міцно ув'язує навколо стовбура* (Стельмах, Хліб., 1959, 227); *Зневажаєного, скрученого в путо Цар гада [Зогака] показав есьому народові. Тоді його накиннули на спину Верблюдові та й міцно ув'язали* (Крим., Вибр., 1965, 186); *Миттю ув'язали мене до заднього колеса отаманської брички так, що й матінка моя рідна, галубка,*

так колись не сповідала (Збан., Малин. дзвін, 1958, 254); Ув'язав Тригубенко валізку шворкою (Головко, I, 1957, 328); Георг старанно ув'язав поклажу мотузками, і коні рушили від станції (Шиня, Балайда, 1957, 195); // Зібравши що-небудь разом, зв'язувати або, помістивши у що-небудь, зав'язувати. Він дивився стомленими очима, як ув'язували його папери (Мирний, I, 1954, 320); У цю ніч вони зовсім не лягали, сонні ходили з світлиці до світлиці, велили ув'язувати і розв'язувати речі (Скл., Святослав, 1959, 122); Федір Іванович кінчив ув'язувати мотузком пакунок (Головко, II, 1957, 580); Потім бере (Джмелік) торбіну, кидав туди шматок сала і окрасць хліба, по-господарськи ув'язує її мотузкою (Тют., Вир, 1964, 191); Пішла до ворожки, так вона мені дала тільки сім'я конопляного, звісно, примовиши: — На, — каже, — піди до схід сонця по воду, намочи не надовго, а послі [потім] і ув'язи в кінець запаски: чи проросте? (Барв., Опов., 1902, 276).

◇ Ув'язувати руки й (та) ноги в дві руки.
2. розм. Прив'язувати, прикріплювати до чого-небудь. Третій [семінарист] мочекі струну ув'язував до скрипки (Свидя., Люборазькі, 1955, 157).

УВ'ЯЗУВАТИСЯ¹ див. ув'язуватися¹.
УВ'ЯЗУВАТИСЯ² (ВВ'ЯЗУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УВ'ЯЗАТИСЯ (ВВ'ЯЗАТИСЯ), ув'язуюся, ув'язежся, док. 1. за ким, розм. Невідступно їти, бігти і т. ін. за ким-, чим-небудь. Іде мати на город або до сусіди, — і Оксана за нею, як клубочок, котиться. Треба старому в поле, — дочка ув'язежеться за татом (Вовчок, I, 1955, 85); То люде й оступлять, і оступлять крувом віз, бо вже взнали, що за тижне втавоє тії братчики. А як которий ув'язежеться за возом, то й самого косяю або засмаленим колякою огріють, що тут і зов'ється ледащо (П. Куліш, Вибр., 1969, 175); Як ваяжди, Куцак і цього разу ув'язався за своїм господарем (Донч., VI, 1957, 26); До Безакієської нічого не трапилось, потім за Шалово ув'язався шпик (Бурл., М. Гонга, 1959, 193); // також до кого. Настійливо, настирливо залізятися або приставати з чим-небудь. Отже не думали, не гадали — накинлось лихо: побачив Оксану наш пан оконом та й ув'язався за бідною дівчиною (Вовчок, I, 1955, 87); Ув'язались [студенти] до мене, щоб я вірші свої читала (Л. Укр., V, 1956, 302); — Ну, от і сьогодні приплеталось Чорне сало. Люба зговалася в хату, а він до мене з хусткою ув'язався: «Візьми та й візьми..» (Степльмах, Хліб., 1959, 270); Шла дочці Вусті, що була вже на виданні, а Дажко — найменший — пристає, ув'язався в одну душу: — Пошійте й мені (Гончар, I, 1959, 5).

2. тільки недок. Пас. до ув'язувати². Спереду сидла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в тороках ув'язувалася бурка і інше до треба козакової (Стор., I, 1957, 265); Усе це ув'язувалося, бичувалося, обмозувалося, щоб ніде ніщо не стунулося по дорозі, не сштувалося, не розплескалося, не потроцилося (Тют., Вир, 1964, 181).

УВ'ЯЗЬ, і, ж. Ремінь, який скріплене било ціпа за його держакон. Ціп на ув'язі довгий (Сл. Гр.); Сергій поліз на горище, дістав ціпа. Розв'язав шмат старої талая, вирізав капіцію, накраяв реміння на ув'язь (Мухк., Чорний хліб, 1960, 30).

УГАВ (ВГАВ): Без угаву — не переставачи, без перерви. Шепотіння, шелест, як той струмок, що туркоє без угаву десь за кущем (Вас., Вибр., 1944, 125); Битим шляхом без угаву все мали вантажні автомобілі (Кучер, Зол. руки, 1948, 40); Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених сучів білими молодими зубами (Гончар, III, 1959, 54); Перекинула шаланду зойдалася на хвилях, шторж лотував без угаву (Ю. Янов., II, 1958, 192).

Не знати угаву — не зменшуватися, не припинятися, не зникати. Жаль у материнім серці не має спину, не знає угаву... (Мирний, II, 1954, 187); Немас (нема) вгаву (угаву) — немає спину, немає перерви. У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема угаву... (Вовчок, I, 1955, 376); — Як ідеши біля того некла — там крик, і стовін, і вгаву нема, і дьозом'ї іде, і смола кипить (Степльмах, Хліб., 1959, 294); Немас (нема, не було) вгаву (угаву) кому, на кого — хтось не перестас робити що-небудь, не може заспокоїтися, угамуватися. Не було дівчатом вгаву: Чайченко — як на мислі, як на язичі (Вовчок, I, 1955, 189); Як та вода по весні, розізвавши греблю, знай біжить та клекотить — так я: ані вгаву, ані атоми мені немає... (Мирний, I, 1954, 71).

УГАВАТИ (ВГАВАТИ), аю, аєш, недок. 1. Припиняти робити, виконувати що-небудь. Отсе було вона виспитися, бо ляже раніше [раніше] за нас, а ми робимо — руки й ноги не вгавають (Барв., Опов., 1902, 4); Великий годинник, не вгаваючи, ніс час далі і оповіщав про те тихим цоканням... (Хотк., I, 1966, 36); Юля засміялася і, зірвавши лісову ромашку, валоскотала Дениса по шиї. Він одмагнувся, як од в'їдливою кожарою, але вона не вгавала (Тют., Вир, 1964, 246); // Переставати говорити, кричати, сміятися, видавати звуки і т. ін.; замовкати. Молодик ніби все ще згору підвішався, словеско не вгава — щебече... (Вовчок, VI, 1956, 274); Власов не вгавав усю дорогу. То він сміявся, що добре б оце, коли б насіння у руки: ішли б та луцили (Мирний, IV, 1955, 140); Дівчата несли в руках свої беретки, порозтібали легкі пальта і, не вгаваючи, сміялися (Коп., Десятикласники, 1938, 275); Я вже ледве дочувало, що він мент туркоє, а він не вгавав і просторо оповідав, як то у них у поліції все мудро виражено і на все єсть свій спосіб (Хотк., II, 1966, 423).

2. Переставати виявлятися; припинятися, зникати. Там [у місті] життя ніколи не вгаває: одно спить до півдня, друге — з півдня (Мирний, III, 1954, 140); Довго не вгавала колотнеча в замку (Ле, Україна, 1940, 39); // Переставати звучати, лунаати; переставати чути; затихати. Кум скочив мерцій з огороди і побіг до хати. Крик не вгавав (Мирний, I, 1954, 157); Там вилузу музика дика не вгавав на долину (Фр., XI, 1952, 185); Вранці все село було в Жменьковому дворі. Вовк, великий, мов теля, лежав у сітву посеред двору. Тутні ніг, гамір не вгавав (Томч., Жменьяки, 1964, 259); На великі води у долину Стрия прилетіли гуси-лебеді. І на березі з вечора до пізньої ночі не вгавав їхній пташиний легіт (Чорн., Визвол. земля, 1950, 100); — Трень, трень, трень! — попливало городями і не вгавало над сонною Ташанню, ніби там запрацювала чиясь весела кузня (Тют., Вир, 1964, 223); // Упухати (про явища природи). Всі мовчали і чуно було, як шумів дощ, то на хвилину вгаваючи, то знову припускаючи (Мирний, I, 1954, 307); Чортів вітер не вгавав, та наперекір йому припорошеним снігом тополі ще завязтіше бігли з гори (Жур., Вечір., 1958, 405); // перек. Ставати слабшим за ступенем вияву; слабшати. [М а р у с я:] Морю я її [плоть] постом, голодом — а жага моя не вгавав, ще більше розгоряється... (Мирний, V, 1955, 97); // Переставати поширюватися, зникати. Шум пересудів не вгавав і надовго ще стане.. о чім говорити (Хотк., II, 1966, 307).

УГАДАНИЙ (ВГАДАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угадати; // угадано (вгадано), безос. присудк. са. Пораючись у хаті, Ганна раз по раз поглядала на них [паланиці] і радіє, що хліб удаєся: і не глезкий, і не підгорів, і на смак вгадано (Зар., На.. світі, 1967, 363); А за плечі тоді рукою хтось схватив його [Костю] і тягнуть, і регочуть — угадано Костю (Головко, II, 1957, 95).

УГАДАТИ *див.* угадувати.

УГАДНИК (ВГАДНИК), а, ч. Той, хто вміє вгадувати що-небудь.

УГАДНИЦТВО (ВГАДНИЦТВО), а, с., розм. Уміння вгадувати що-небудь. — *Ти ж, князю, хочеш, щоб було все, як у ромеїв, а Київ щоб став, як Царьгород.* — *Звідки відаси?* — *здійчуєш Ярослав угадництву старого* (Загреб., Диво, 1968, 554).

УГАДНИЦЯ (ВГАДНИЦЯ), і, ж. Жін. до угадник.

УГАДУВАННЯ (ВГАДУВАННЯ), я, с. Дія за знач. угадувати.

УГАДУВАТИ (ВГАДУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УГАДАТИ (ВГАДАТИ)**, аю, аеш, *док.* 1. *перех.* і *неперех.*

Ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, робити правильні висновки про що-небудь; адогадуватися. — *Бачу... Ліс, видно, буде, а може — і слобода над річкою розтяглась, бо зайти проголодою таяне,* — *угадує Яким* (Мирний, IV, 1955, 313); *Цариця подивилася той угадує з очей* (Зеров, Вибр., 1966, 29); *Купці в сукняних чумарках і чоботях пляшками обмацували поглядом в'юки, угадуючи за обсягом і упакуванням їх вміст, якість і навіть асортимент* (Тулуб, В степу..., 1964, 52); *Михайло швидше угадував, ніж чув її слова* (Собко, Шлях..., 1948, 66); *Угадала стара мати, Та не все вгадала, Знать, забула, що колись-то Сама дієвала* (Шевч., I, 1951, 157); *Його загонив азарт бригади. Він поглядав на бригадира, бажючи по його очах угадати, що треба робити* (Ю. Янов., II, 1954, 149); // *Доходить до певної думки на підставі суб'єктивних почуттів, інтуїтивно.*

Молода дівчина вгадала душею, як угадують малі діти, що Василь каже правду, й аякалася (Н.-Лев., II, 1956, 61); *І все ж художник якимсь внутрішнім, якимсь шостим почуттям угадує, що ці картини їй подобаються менше* (Коз., Сальвія, 1956, 86); // *Розгадувати* щось загадкове, таємниче, незрозуміле для інших. *По тому коржі, що плавав поверх води у місці, угадувала знагурка, від чого те літо приключилося* (Мирний, III, 1954, 58); *Ще згадувалося мимоволі, як отоді колись Лукії, ще під війну германську, ворожила Упирка і вгадала ж, що вбито її чоловіка* (Головко, II, 1957, 148); // *Розгадувати* чийсь таємницю, прихований зміст чого-небудь.

— *Про що ви говорите? Не доберу,* — *сказав Прозор, справді не угадуючи потайних намірів тестя* (Шиян, Баланда, 1957, 68); *Ти від мене пішла, ти від мене пішла, Де сріблитись над полем холодно їмла, Де берізки сиріткі безмовно стоять... Тажніди не сміє, не уміє я вгадати* (Рильський, I, 1960, 177); // *Дізнаватися* наперед, передбачати що-небудь. *Данило угадував, що твердод рукою зайти, з ростово-суздальської сторони, почнуть руські землі збирати* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 561); [Д е і ф о б.] *Якщо кажу, то, значить, варто слухати, а ти хоч і вісунка, та сама своєї долі, видно, не вгадаєш, то я тобі скажу* (Л. Укр., II, 1951, 280); *Рисопис еріате моїх — чорний, Та кидать надію — шкоча: Того, що присуджено буде, Нікто наперед не вгада* (Крим., Вибр., 1965, 275); // *Давати* правильну відповідь на загалку; відгадувати. *Хоч набрався трохи муки, А вгадав, що сестри — руки* (Гл., Вибр., 1951, 230).

2. *перех.* Розпізнавати, розкривати справжню суть кого, чого-небудь. [А п т е й:] *О, вони [співі] були потужній натхненням, а не гуком. І в стриманім зіттанні тихих струн Ми вгадувати зміли урагани, що нуртували в грудях у співця* (Л. Укр., III, 1952, 428); *Тарасові подобалось угадувати людей за зовнішністю: хто цей? а хто он той?.. І коли потім виявлялося, що вгадав, то радів з цього* (Ткач, Плем'я..., 1961, 143); [М а р у с я:] *Тепер прощай. Прости мене, Кіндрате, Що я душі твоєї не вгадала* (Сам., II, 1958, 91); *Одна весела молодичка в яскравім намисті не жартала за-*

козалася в Багірова. Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись (Гончар, III, 1959, 189).

3. *перех.* і *неперех.* Пізнавати знайому людину чи щось уже бачене, знайоме або відгадувати відому людину чи щось відоме. *Між музикантами шепотіння, розглядають гостей. Угадують між ними Кармелюка* (Вас., III, 1960, 184); *Юнга поглядав на постать попереду, угадуючи, хто б то міг бути* (Трубл., Шхуна..., 1940, 3); *Припавши до вагонного вікна, Ната схвилювано вгадувала знайомі краєвиди* (Донч., VI, 1957, 127); *Він ще віддалік вгадує Катрину ходу, і поступово на його лиці наче розвидняється* (Гуц., З горіха..., 1967, 204); — *Та й я не вгадаю, що воно за людина,* — *говорив старий Петро* (Н.-Лев., III, 1956, 288).

4. *перех.* і *неперех.* Намагатися навмання дати правильну відповідь; випадково виявитися правим у чому-небудь. [Я в д о х а:] *Ми сьогодні з Приською правимося та й давай угадувати: а ну, чи приїде Галка? Я кажу: приїде, а вона — ні* (Мирний, V, 1955, 133); *Спочатку йому було просто цікаво стежити за грою, угадувати, кому поведе, а кому ні* (Гончар, Таврія, 1952, 67); *Підполковник Бережний найбільше не любив, коли хтось говорив навмання, пробував угадати* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 54); — *Тепер тжніди,* — *звернуся він до Тайга, показуючи їй із жмені кінички двох сирітків,* — *вгадайте того, що з сіркою* (Ю. Янов., II, 1958, 162).

УГАДУВАТИСЯ (ВГАДУВАТИСЯ), ується, *недок.* 1. Відчуватися, виявлятися, уловлюватися за якимись ознаками, прикметами, особливостями. *«Синок» ступив у хату, пригнувшись під одвіркю, рослий, широкоплечий. Зразу вгадувалася материна порода* (Вол., Самоцвіти, 1952, 11); — *Ну, що нас небагато, це я й сам знаю! — сказав Артем. І хоч не видно було в темряві його обличчя, а вгадувалось, що брови у нього суворо насуплені* (Головко, II, 1957, 539); *На будівництві було безлюдно.. Тільки одинока постать сторожа угадувалася у темному затишку, між цегляних кладок* (Собко, Зор. крила, 1950, 153); *За віконцем угадувалось світання* (Мур., Свіже повітря., 1962, 102); *Образу ж за деревами, що тільки вгадувалися обабіч стежки, починалася темрява* (Перв., Дикий мед, 1963, 262); *Небо все в летючих змараз, то синил, то аж голубуватим — кризь них все дужче просочується світло місяця, який вгадується десь там, за ними...* (Гончар, II, 1959, 367); // *безос.* *Якраз в'їздили в село. Чи, власне, яке ж це село тепер! Було колись. А зараз обабіч вулиці в поруділах призмаллих сабах курились пожарища, і лише по чорних димарях, що стовбичили на руїнах, угадувалось, що тут стояли хати, люди жили...* (Головко, I, 1957, 283).

2. *Пас.* до угадувати 1, 3.

УГАДЧИК (ВГАДЧИК), а, ч. Те саме, що угадник.

УГАДЧИЦЯ (ВГАДЧИЦЯ), і, ж. Жін. до угадчик. *Нестямний регім привітав угадчицю* (Мирний, III, 1954, 33).

УГАДЬКО (ВГАДЬКО), а, ч., розм. Те саме, що угадник або угадниця. — *Ти б краще считалася, чого це Демид приїхав. — Авжеж чого: мабуть, попросяться.. — От же й не вгадала, стара! Просяни ти угадько...* (Гр., II, 1963, 57); [К о н о в:] *Не те ти, Юрку, кажеш, не те у тебе на думці! [Ю р к о:] Не вже? Який ти угадько!* (Кроп., III, 1959, 263); — *Батько ж твій, хлопче, мабуть, козацького роду? — Не інакше, — Колосовський важко спромігся на слово. — От бач, який я угадько...* (Гончар, Циклон, 1970, 44).

УГАЙКА (ВГАЙКА), и, ж., розм. Те саме, що за-
трамка. *Ноги починали дуже боліти, але вона не сміла*

спинитися. Кожна хвилина вгайки могла занепасти всю справу (Гр., II, 1963, 293).

УГАМОВАНИЙ (ВГАМОВАНИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мін. ч. до угамувати.

2. у знач. прикм. Який угамувався. *Гнат виявив перед Настєю все, що так довго гнітило його серце, труїло його життя, і йому наче легше стало на серці. Але та стріча розбуркала в йому спомини давнього щастя, розжовила вгамоване козання (Коцюб., I, 1955, 26); Про його (Гната Гордєєва) гуляню в місті виникали легенди, його суворо осуджували, але ніхто ніколи не відмовлявся від його запрошення на орені. Так він жив цілі тижні. І несподівано з'явився додому ще весь пропаллий запахом шинків, але вже вгамований і тихий (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 301).*

УГАМУВУВАТИ (ВГАМУВУВАТИ), уо, уеш, недок., **УГАМУВАТИ (ВГАМУВАТИ)**, ую, уеш, док., перекл. 1. Заспокоювати кого-небудь, розвіювати чийсь тривоги, хвилювання і т. ін. *Зінка стоїть коло неї [Параски] та все уговорює та угамовує (Мирний, IV, 1955, 65); Іванка все плакала, припавши синуві на плече, дедалі однак тихі сивієві речі немов її троти вгамували, вона відступила від нього і почала збирати йому децю в клунок на дорожу (Л. Укр., III, 1952, 554); // Примушувати кого-небудь затихнути, поводитися, триматися тихо, спокійно. — Тизше, тизше, — вгамовувала кузину Ольга. Було непримно, що вже її сторонні звертали увагу на розв'язну поведінку Марушки (Вільде, Сестри..., 1958, 463); Мирон Багатур вгамовував Анто-на, який над міру розійшовся і нічого вже не хотів знати, тільки душа бажала пісні (Чорн., Потік..., 1956, 215); Яків пригортовав його (Гриця), шикав, зойдав — не помагало, та вже Настя, узявши до себе, угамувала малого (Мирний, IV, 1955, 48); Хтін Бертольд розумним словом Люте військові вгамувати, Та воно дедалі гірше Почало репетувати (Л. Укр., I, 1951, 376); // Примушувати кого-небудь слухатися, робити покірним, слухняним; приборкувати. І не таких хороших молодиків Валентин Модестович угамовував. Прибере і цього до рук, зробить в нього тактовного й культурного інженера (Шовк., Іжженери, 1956, 140); *Образно. П'ятеро дорослих людей у човні? Але хіба їм під силу вгамувати, приборкати оцей розгнуданий їм Балатоні! (Гончар, Новели, 1954, 56).*

Угамувати себе — примусити себе заспокоїтися, стриматися. — *Слухай-но, вгамує себе: за нами горять, тобі час їти... (Стар., Облога..., 1961, 89); Відчував [Захар], що червоні й біліде позмінно. Ледве вгамував себе (Ле, Право..., 1957, 84).*

2. Повертати у стан спокою, рівноваги (нерви, серце і т. ін.). *Маруся сиділа й мочала і тільки дивилась в вікно на небо, немаче шукала в йому поради. А небо мочало і пишню сляю, поради не давало, тільки вгамовувало її роздратовані нерви (Н.-Лев., VI, 1966, 70); Скажу вам одверто — дуже страждала я, не маючи вісток від свого чоловіка... І ніяк не могла вгамувати свого серця (Коп., Навколо полум'я, 1961, 186).*

3. Стримувати, припиняти вияв чого-небудь (перев. почуття). *Лодженко приязно дивився на начальника будівельного відділу і ледве вгамовував дух протесту. Але тримався (Ле, Міжгір'я, 1953, 143); Щоб угамувати гнів пана станового, я повернувся до його і почав стиха казати (Мирний, IV, 1955, 374); Не згинайся, угамує своє горе; Знай — надії твої чарівні згоють разом аневірення зворе, Розувітуть, мов квітки запашні (Граб., I, 1959, 335); Хома бачив, що розпалюється пристрасті, і не знав, як угамувати їх (Тулуб, Людо-лови, I, 1957, 194); // Примушувати припинити вияв чого-небудь, якусь дію. Так на чолі батрацької бойової*

*дружини і літав [Яресько] по асканійському степу, вгамовуючи розгул куркульської ненажерливості, що не щадила нічого: навіть дерев'яні зруби витягували з колодязів (Гончар, II, 1959, 33); Вгамуєте, заглушіть непрошене ридання (Зеров, Вибр., 1966, 277); Хоч Катюші і вдалося вгамувати біжку, але гра вже не клеїлась (Чаб., Катюша, 1960, 36); // у словц. із сл. х р о в, с л ь о з ь и. Припиняти тексти. Жадне прозання близьких приятельок не вгамувало її сліз (Н.-Лев., I, 1956, 144); Іде собі [циган] дорогою, Свіжий хрін смакує; Вертить свердлов йому в носі, А сліз не вгамує... (Рудан., Тв., 1956, 116); — Дивись на хусточку мою, Узористі сліди. Бува, поранять у бою, До рани приклади. Вгамує кров гарячий шок (Мал., I, 1956, 208); // Послаблювати або знімати (біль, хворобливі явища). *У порівн. Пронизливо зойкнув паровоз і замовк, немовби хтось одразу ж угамував його пекучий біль (Жур., Даша, 1961, 21).*

4. Зменшувати, задовольняти (голод, спрагу і т. ін.). *До голоду долучилася спрага. Володя знайшов соковите листя. Воно нагадувало на смак капусту.. Юнак жував його, листя хрумтіло на зубах, сік сповнавав рот. Але це мало вгамовувало спрагу (Донч., III, 1956, 236); Я переліз через паркан, помацки нарав сива, щоб угамувати голод, і ліг в садку на лаві (Панч., На калин. мості, 1965, 43); Вона в небувалою насолодою спочатку угамувала спрагу, а тоді замурила обличчя з запаленими повіками в свіжу й холодну вологу (Тулуб, В степу..., 1964, 94).*

УГАМУВУВАТИСЯ (ВГАМУВУВАТИСЯ), уюся, уешся, недок., **УГАМУВАТИСЯ (ВГАМУВАТИСЯ)**, уюся, уешся, док. 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися і т. ін. *Чим ближче підобили прапорності, тим помітніше вгамовувався командир полку (Гончар, I, 1954, 337); Підняли голос і обидва [Кирило та Іван] кричали.. Розбіглися сердиті, обидва сгальвовані. Кирило довго блукав, поки вгамувався трохи (Коцюб., II, 1955, 221); Хлопеч до того потім не міг угамуватися, пригадуючи все, що бачив у трамі мистецтв (Ляль., Серце жде, 1939, 208); Від дотуку руки козачого Докія вгамувалася (Чорн., Визвол. земля, 1959, 225); — Гетьте, брудні думки; угамуєш, серденько!.. розвага сама себе Оксана... (Л. Янов., I, 1959, 33); // Замовкати, починати поводитися, триматися тихо, спокійно. — Не змагайтесь!.. Я зараз доведу вам! Я зараз покажу! — покрив таночу весь галас дзвінкий голос, і на ганку миттю вгамувалося, стихло, наче тієї сутерчки й не було (Л. Янов., I, 1959, 360); Оратор, отяжши волю в плечі, спідлоба поглядав у вируючий зал, терпляче перчікував, доки вгамується (Гончар, II, 1959, 189); Со-ломка підходить до колиски, агукає, усміхається, настає рижками пальці, потім поправляє постіль. Ди-тина вгамувалася (Гуц., З горіха..., 1967, 77); // Ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні і т. ін. *Не спалося Гайдимові. Довго ходив він по селу. Бачив, як поволі вгамувалося воно, вкладалося на сон (Цюпа, Грозн., 1961, 10); Настав вечір, і в'яні рибалки ще довго танцювали, співали та пили.. Опівночі все затихло і вгамувалося (Н.-Лев., II, 1956, 232); Микола закинув через плече свою торбинку в хлібом, глянув на землекоп-ський табір, що вже вгамувався (Кучер, Чорноморці, 1956, 113).**

2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. *Ти покажеш в даль рукою, де, немаче буревій, за широкою рікою угамується бій (Гонч., Вибр., 1959, 139); Високе небо незнаймого підня, терпкий аромат близького поля діють на бій-ців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тизіші (Гончар, III, 1959,*

31); Її тривоженість одразу вгамувалась (Н.-Лев., VII, 1966, 119); Сиволап дивувався сам собі: чомусь він не відчуває зараз до Лобанова такої неприязні, як досі, і гайсть та заздрість ніби вляглися, вгамувалися в його серці (Ткач, Плем'я., 1961, 60); Вранці Гарасим змайшов на городі бараболу, наскріб заліззякою і приклав до обличчя. Біля вгамувався, і Гарасим повеселішав (Кочура, Зол. грамота, 1960, 315); Трохи вгамувався вітер, по небу низько сунули змари, але дощ вже не йшов (Збан., Між. людьми, 1955, 174); // Переставати звучати, чутися. Одарка сама не менше зраділа: раз — що вгамувався дитячий крик та докучливе допитування про батька, а друге — в з ким і самій словом перекинутись, позомоніти (Мирний, III, 1954, 35); Вулицею вздовж села пройшла череда худоби. Вгамувалися вигуки пастухів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 152); Вулиця вже притихла. Не лускались міни, не вибузали снаряди. Тільки де-не-де попереду і позаду зрідка зривались короткі автоматні черги. Поволі й вони вгамувалися (Баш, На.. дорозі, 1967, 26); Надвечір угамувалася стрілянина за селом (Ле, Ю. Кудря, 1956, 8); // у сполуч. із сл. к р о в, в д л о в и. Переставати текти. Не менш раділа й Пріська, сидючи сама собі в хаті... З серця немаче хто камінь зняв, слези вгамувалися... (Мирний, III, 1954, 31); // Слабшати, стихати (про біль або інші хворобливі явища). Біля у голові почав угамоуватися (Шовк., Ішженери, 1956, 340); Кашель угамувався, гоч у грудях все-таки сопо, хрипів, огненний пая трохи пройшов (Мирний, I, 1954, 305).

3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу і т. ін.). Спогади в передачний день, коли трохи вгамоувалася вічний голод, починалися завжди з того, що змось із аматорів попоісти розповідав, які справи йому були свого часу найбільш до вподоби (Збан., Єдина, 1959, 159).

4. Переставати бушувати, робитися спокійнішим, тихим (про море, річку і т. ін.). Угамувалося море. Владика глибин і безодень Остеронь гострий тризубець поклав (Зеров, Вибр., 1966, 309); В долині за кілька соляних днів відшумів і вгамувався Стрий (Чорн., Визвол. земля, 1959, 10); *Образно. Його вдача, як велика річка після весни, почала вводити в свої береги; але часом вряди-годи знов несподівано виходила з берегів і розливалася бурляцтвом, доки зовсім вгамувалася на старість (Н.-Лев., II, 1956, 258); // Припинятися, ушухати (про явища природи). Дощ вгамувався десь за північ (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 206); На ранок вітер утих, угамувалася хуртовина, тільки на гребенях кучуєур усе ще курився легенький пилоч (Кочура, Зол. грамота, 1960, 394).

5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Прочупавши подвір'я і нічого не знайшовши, він, нарешті, вгамоується (Гончар, III, 1959, 128); [Х р а п к о:] Що ж вони вас шукали? [П е ч а р и ц я:] Пошукали трохи та й угамувалися (Мирний, V, 1955, 162); // Ставати урівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися. [П а л а ж к а:] А ти ще не вгамувалася?.. Не надолужило тобі отак по всіх усядах тямляється? (Мирний, V, 1955, 209); На той час уже й батько вгамувався, осів на одному місці (Кучер, Дорога., 1958, 46); Той самий він, чи вгамувався? Чи зрав й досі дивака? (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 199).

6. тільки недок. Пас. до угамбувати.

УГАМУВАТИ *див.* угамбувати.

УГАМУВАТИСЯ *див.* угамбуватися.

УГАНЯТИ¹ *див.* вганяти¹.

УГАНЯТИ² (ВГАНЯТИ), *яю, яєш, недок. і рідко* УГНАТИ (ВГНАТИ), *ужену, уженеш, док., розм. 1. ва ким — чим.* Бігати, гнатися. Аж до нього козак про-

мовляв: «Старий татарине бородатий, Чого ти за мною уганяєш?» (Думи., 1941, 21); *Образно. Давно колись, кажуть, на острів той дикий прибув чоловік з невідомих країв. Десь доля лихая вганяла за ним по всім світі, що він не знайшов куде інде притулку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 158); // за чим, перен. Прагнути, домагатися чого-небудь. [З о л о т и ц я:] Не будь нерозумний і не вганяй за дурницями. Цяцьками бавишся та бармами полотистими! (Гр., II, 1963, 533); — Інший іще скаже, що такий чоловік, як твій панотець, уганяє за славою! Химера! Слави треба мирові, а не тому, хто слави (П. Куліш, Вибр., 1969, 196).

2. за ким. Бігати, упадаючи, залицяючись. [М а т и:] Не випадася па парубком так дівці уганяти (Л. Укр., III, 1952, 225); — За той час багатея добре та й не вганяйте дуже за дічатами, — казала й погрозила йому пальцем (Март., Тв., 1954, 264).

◇ Уганяти коло роботи, розм. — працювати з запалом, з завзяттям. Він почав уганяти і кидатися коло роботи, моя коло своєї (Фр., V, 1951, 333).

3. Підніматися вгору. Сумно чорніє город між зеленими вербами. Тільки що соняшники неоквані, непрохані ростуть собі, уганяють одно перед другим вище та вище... (Вовчок, I, 1955, 169); Орел високо вгору вганяє (Сл. Гр.).

УГАНЯТИ³ (ВГАНЯТИ), *яю, яєш, недок. і рідко* УГНАТИ (ВГНАТИ), *ужену, уженеш, док., розм.* Те саме, що заганяти². [Х а р и т в а:] А, бодай він тобі луснув! Вже й підошов не чуо: так угнали (К.-Карий, I, 1960, 228).

УГАНЯТИСЯ¹ (ВГАНЯТИСЯ), *яюся, яєшся, недок., розм., рідко. 1.* Бігати, ганяти. — Бавиш, я немічний, кашляю, вже навіть іноді кров'ю кашляю. Значить, не мені вже вганятися по лісах (Фр., VIII, 1952, 385); Рум'яний від утоми і вдоволення, [хлопчик] уганяється за красним метеликом, зриває барвисті квіти і слідкує за скоками польового кохика (Кобр., Вибр., 1954, 29); // ва чим, перен. Прагнути, домагатися чого-небудь. [Є л с е й:] Доки люде не так уганялися за землею, доти і одводили широкі шляхи (Кроп., III, 1959, 316).

2. за ким. Бігати, упадаючи, залицяючись. Вона вгнала ту Варвару, пиячку, що чіплялася кожного злопа. Невже ж до тої зурми п'яних мужчин, що вганяються за Варварою, належав би й Славоко? (Март., Тв., 1954, 295).

3. Підніматися вгору (перев. про рослини). О, той сад!.. А коло нього високі тополі, що вночі з-поміж овоочивих дерев, мов справдішні сторожі, у висоту вганялися... (Коб., III, 1956, 11).

УГАНЯТИСЯ² (ВГАНЯТИСЯ), *яюся, яєшся, док., за ким — чим, розм.* Те саме, що угнітися¹. — Ніяке око не вганяється за мною (Барв., Опов., 1902, 535); [В а с и л ь:] За черницями не вганялися. [С е с т р а С е р а х в и м а:] Чому? Швидкі такі? (Мирний, V, 1955, 103).

УГАНЯТИСЯ³ *див.* вганятися¹.

УГАР, у, ч., спец. 1. Зменшення в кількості, у вазі чого-небудь (при плавленні, горінні, термічній обробці) і т. ін. та деяких природних процесів). Марганець має здатність окислятися і переходити з металу в шлак; при цьому визначити процент угару майже неможливо (Наука., 1, 1957, 8); Найчастіше втрапи поживних речовин при зберіганні картоплі відбуваються за рахунок проростання бульб, угару (природна втрата органічних речовин та води при процесі дихання і транспірації) та зніття (Картопля, 1957, 239); Для усунення втрати соку від трамбування і зниження втрат силосу від так званого угару як добавку вносимо подрібнену соломку (Хлібороб Укр., 7, 1970, 13).

2. Втрати сировини при переробці в текстильній промисловості.

УГÁРА, и, ч. і ж., розм. Відчайдушна людина, яка нічого не боїться, яку не спинять ніяка небезпека. *Тетяна, сідаючи [у літак], весело й свільовано до людей: — Прощайте, люди добрі, не згадуйте лихом! Кружком заговорило: — Це родимий літун. Вона й дівою була угара! (Вас., Вибр., 1954, 218); Чи не Сенька Черв'як? Зовсім такий голос... Матрос пам'ятав його ще з тих часів, коли вони разом чистили на пароплавах казани. Черв'як був добрий угара! (Мик., Повісті., 1956, 102).*

УГÁРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до угáр.

УГАСА́ННЯ (ВГАСА́ННЯ), я, с. Дія за знач. угасати.

УГАСА́ТИ (ВГАСА́ТИ), áю, áеш, *недок.*, **УГАСНУ́ТИ (ВГАСНУ́ТИ)**, ну, *неш, док.* 1. Переставати горіти, жевріти або світити, світитися; гаснути, згасати, потухати. *Лежить попіл на розпущті, А в попелі тліє Іскра огню великогого. Тліє, не вгасає (Шевч., I, 1951, 262); У одному тільки здоровенному будинку, посеред міста, світло не вгасало і досі (Мирний, I, 1954, 364); Тарас уже не озирався на заараву. Пожежа потроху вгасала (Льв., Серце жде, 1939, 34); На сході вгасали зорі, близився світанок (Десняк, Вибр., 1947, 145); *Образно. В серцях у наших слово Леніна горить і не вгаса (Тич., Зростає., 1960, 49).*

2. *перен.* Припинятися, закінчуватися. *Між сватами не вгасає суперечка (Кучер, Трудна любов, 1960, 46); // Припиняти своє існування. В селаз Живан чує немає розмов про воду, чує нарікання, що висихають маленькі річки, вгасають джерела (Земляк, Гвінтий Стратіон, 1960, 318); // Ставати слабшим, зникати. [А в д р о м а х а:] Якби ти тільки їх [слів] не вимовляла і не труїла нас, то й не було б лихої правди. Не вгасає би дух (Л. Укр., II, 1951, 264); При цій думці вгасала помішка, холод полів під одяз (Льв., Україна, 1940, 359); Він [Тарас Бульба] був, здавалося, у відчай. Та надія не вгасала в ньому (Довж., I, 1958, 269); // Затихати (про звуки). Крики ненависті, злоби, цікавості і жорстокості супроводжували їх, то зростаючи, то вгасали. Часом вони йшли серед мертвої тиші (Довж., I, 1958, 271).*

УГАСИТИ *див.* угашати.

УГАСЛИ́Й (ВГАСЛИ́Й), а, е. Дієпр. акт. мнв. ч. до угаснути.

УГАСНУ́ТИ *див.* угасати.

УГАТИТИ *див.* угачувати¹.

УГАЧЕ́НИЙ *див.* вгачений.

УГА́ЧУВАТИ¹ (ВГА́ЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УГАТИ́ТИ (ВГАТИ́ТИ)**, ачу, áтиш, *док.*, *перех.* 1. Робити гатку, прокладаючи дорогу через болото або бачнисте місце; // Насипати греблю. — *Я поробив так, що ізроду довіку не вгатять греблі (Укр., казки, легенди., 1957, 254).*

2. *тільки док.*, у що, розм. З силою встроити якийсь гострий предмет у що-небудь; усадити. *Він підскочив до сани і з розмаху вгатив сокиру в ражен, знову пробіг, і знову з усієї сили вдарив сокирою (Стельмах, Хліб., 1959, 79); // також по чому. Ударити когось чим-небудь з усієї сили. Та цей [Никола] загнув камінь.. і зблизжаючи так вгатив ним Льва по носі в саму кістку (Козл., Ю. Крук, 1950, 81); Хтось позаду так вгатив його кулачищем у бік, що в повітрі перед очима полісовишка замигали темні мурашки (Стельмах, I, 1962, 440); *У порівн. — А я, знаєте... це слово почула, то так, якби мене хто довбнею по голові вгатив (Март., Тв., 1954, 71); // Влучити в що-небудь (кулею, снарядом і т. ін.). *Сеня, вийнявши наган з кобури, не цілячись, з того місця, де стояв, вгатив три кулі в центральний**

кружок (Бурл., М. Говта, 1959, 53); // безос. Ганок П'ятої гімназії раптом наче вдарило молотом, а вгору порснуло димом та курявою: снаряд вгатило прями́нько в параднийхід гімназії (Смолич, Реве та стогне., 1960, 431).

УГА́ЧУВАТИ² див. вгачувати¹.

УГАША́ТИ (ВГАША́ТИ), áю, áеш, *недок.*, **УГАСИ́ТИ (ВГАСИ́ТИ)**, апу, áсиш, *док.*, *перех.* 1. *тільки док.* Припинити горіння чого-небудь; погасити, загасити. *Криком огню не вгасили! (Укр., присл., 1955, 222); Пожежу вгасили, люди розійшлися (Коцюб., I, 1955, 123); *Образно. Скільки б заборон не вгадували царські сатрапи, а вгасити пам'ять про великого поета [Т. Шевченка], приглушити звучання його слова їм не вдалося (Вітч., 3, 1969, 165).*

2. *перен.* Заглушати, послаблювати, угамовувати (почуття, переживання тощо). *І ти, найкраща жінко, героїчна, прекрасна Ольга! Духа не вгаси, як не вгасала ти ніколи! (Тич., II, 1957, 46); Нащо ті слюзи, картання доремне? Помста лиш може вгасити печаль (Л. Укр., I, 1951, 336); // рідко. Задовольнати (голод, спрагу). Всі калюжі, стави, озера і болота повисихали: Слони не мали де не тільки купатися, але навіть раз угасити свою спрагу (Фр., IV, 1950, 100).*

УГА́ЮВАТИ (ВГА́ЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УГА́ЯТИ (ВГА́ЯТИ)**, áю, áеш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Затримувати кого-небудь довше, ніж треба; барити. *Будь ласка, не вгаюйте, бо далеко їхати додому (Сл. Гр.). Угаювати (угаяти) сон, діял. — не давати, заважати комусь спати. — Ні, покинь ті мрії не потрібні. Спи і нам не вгаюй сну по праці! (Фр., XII, 1953, 299).*

2. Випрачати марно, марнувати (час); гаяти. — *Раз постарасться [чоловік], потім занедбає, забуде, як і що йому чинити, час уяє дорогий, нагоду добру втеряє (Барв., Онов., 1902, 163).*

УГА́ЯТИ *див.* угаювати.

УГВИ́НТИТИ, УГВИ́НТИТИСЯ, УГВИ́НЧЕНИЙ, УГВИ́НЧУВАТИ, УГВИ́НЧУВАТИСЯ *див.* вгвинтяти, вгвинтяться і т. д.

УГИБА́ТИ (ВГИБА́ТИ), áю, áеш, *недок.*, **УГИБНУ́ТИ (ВГИБНУ́ТИ)** і **УГИБТИ (ВГИБТИ)**, бну, бнеш, *док.*, *діал.* Гинути, пропадати (про тварин). [З а о н и с т и й:] *Вовкових пара волів угубила, то я йому за се п'ять-двадцять у довіі (Фр., IX, 1952, 156).*

УГИБНУ́ТИ *див.* угубити.

УГИБТИ *див.* угубити.

УГИ́Н *див.* вгин.

УГИ́НА́ННЯ *див.* вгінання.

УГИНА́ТИ¹ (ВГИНА́ТИ), áю, áеш, *недок.*, **УГНУ́ТИ (ВГНУ́ТИ)**, ну, нєш, *док.*, *перех.* Нагинати, нахилити що-небудь донизу, до землі. — *Чом ти, чом ти, горотарю, Зля намісто дорогее, Що мою вгинало ший? (Фр., XII, 1953, 266); Синіють сливи, червонобокі повні персики вгинають гілля... (Гончар, III, 1959, 128).*

УГИНА́ТИ² див. вгінати¹.

УГИНА́ТИСЯ¹ (ВГИНА́ТИСЯ), áюся, áешся, *недок.*, **УГНУ́ТИСЯ (ВГНУ́ТИСЯ)**, ну́ся, нєшся, *док.* 1. Набувати зігнутого положення, хилитися, гнутися донизу, *перев.* під дією якої-небудь ваги, якогось тягаря. *Озали, стогнали та, вгинаючись під важкими кошиками, поспішали [люди] додому (Коцюб., II, 1955, 175); Товка шия [молодички] вгиналася під разками кольористого намиста й дукачів (Гр., II, 1963, 330); Молода крона аж угиналася від плодів, на яких пробивалися перші промічки рум'яню (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 512); Аж двоє брало, звідки така поворотність і жвавість у перетовщеного Кокори, під яким аж угинався могутній гнідий жеребець (Загреб., Диво, 1968, 144); Максим бо-силь проворно лізе далі й далі. Гілляка тоншає і все нижче*

вгинається під вагою тіла, купаючи у воді свої коси (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 44); Коли б дійти до того краю, під вагою людини ялиця неодмінно мусила угнутишся долу (Мур., Бук. повість, 1959, 27); // Схилатися у низькому поклоні. Перед князинею.. низько вклоняються вововоди й бояри, до самої землі вгинаються тіуни (Скл., Святослав, 1959, 35); // із сл. н о г и. Згинається, підгивається (від утому, нервового напруження тощо). Вона [Раїса] біжить щосили, хоч ноги під нею тремтять і вгинаються (Коцюб., I, 1955, 328); Обвіяні теплим горішнім вітром, послабли [шварги], не мали в собі сили й за малу дитину; ноги угиналися, дилькотіли, в очах тьмилосся (Ков., Тв., 1958, 63).

2. тільки з ос., від кого — чого, перен. Бути запевненим ким-, чим-небудь, засталеним чимось у надзвичайно великій кількості. Коли гості зайшли в їдальню, в них розбігаєся очі. Столи угиналися від срібла, порцеляни і котлів (Вільде, Сестри..., 1958, 180); Тут в кімнаті вгинаєся стіла від страв та пляшок (Стельмах, II, 1962, 255); Весілля почалося так, як вимрія Степан. Від закусок вгиналися столи (Гжицький, Опришки, 1962, 248); Зазирнув Івасик у кухню й здивуваєся: і стіла, і довга лава аж угиналися від білих паляниць (Довч., Вибр., 1948, 96); У кутку стояла шафа з скляними дверцятами, в ній повно книг. Вгиналася від книг і почорніла лозова етажерка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 18).

3. перен. Завважаючи надмірних труднощів, знегод, втрачати силу, енергію, стійкість. Була [пані Грозицька] одвосою по якімсь збанкрутованим купці; зі свого скупенького поштового зарібку мусила виховувати тров дрібних дітей. Тим-то й не диво, що вгиналася під тягарем гризотий і праці (Фр., II, 1950, 312); Життя накладає на мене надто важкі тягарі, і я, вгинаючись під ними, все же таки не відстаю від перших радів великого погоду (Грчак, II, 1958, 436); // Виявляти слабість, покірність. Гнає себе [Степан] вперед з сорому, що так угнуєся перед ворогами (Круп., Буденний хліб..., 1960, 66).

4. тільки недок., перен., розм. Ухилитися від чого-небудь; огинатися, упрятатися. — Велике діло твоєї гроші! Пхе! — угинається дядько, нібито він по самі вуза у грозах сидів (Вовчок, VI, 1956, 289); Яким, видно, помітив гнідкову думку й почав його докоряти: — А, не хочеш? Угинаєся?.. (Мирний, IV, 1955, 310).

5. розм. Те саме, що вигинатися. Дід положиє Лескові на спину руку і почав гладити. Леско вгинаєся, потім ліг (Мирний, I, 1954, 171); Недалеко від дороги, що, вгинаючись, спускалася в переярок і знову здіблювалася на гору, сховані в чагарях, лежали бандити (Цюпа, Назустріч..., 1958, 298).

УГИНАТИСЯ² див. вгнати́ся¹.

УГІДІЯ (ВГІДІЯ), я, с. Ділянка орної землі або частина природних багатств, придатних для господарського використання. В один край від табору тяглися поля, в інший — залігав річковий, як море, од віку неораний степ, тисячі десятин сінокісних угідь... (Гончар, Таврія, 1952, 215); Всі землі і мисливські та рибальські угіддя були давно розподілені між старшиною та багатими статечними козаками (Тулуб, Людолюв, I, 1957, 403); Пугачов від імені імператора Петра III випускає маніфести, в яких обіцяє віддати народові орні землі, ліси, сіножаті, води, рибні ловлі, солані джерела та інші угіддя (Іст. СРСР, II, 1957, 64); // перен. Зручне, сприятливе для чого-небудь місце (для життя людей, зростання рослин і т. ін.). Тут саме угіддя для винограду, звідси бере він [Замфір] таке вино, як спирт (Коцюб., I, 1955, 190); — Що ж, хлопці, крути-верти, а переселятися доведеться, — гомонили в юрбі.. — Такого угіддя, як тут мали, навряд чи дадуть (Тют., Вир, 1964, 180).

УГІДНИЙ (ВГІДНИЙ), а, е, діал. Приємний. Дивлюсь, такий парубійка хороший: угідний, повновидий та чорнявий такий... (Тесл., Вибр., 1936, 53).

УГІЛЛЯ, я, с., заліз. Вугілля. Огонь у печі потуває; перегоріле угілля тліло, та вже не давало того світу (Мирний, I, 1954, 341).

УГЛАДИТИ (ВГЛАДИТИ), джу, дити, док., перен., розм. Зробити гладким, рівним. — Чого стала свічкою перед очима? — гримнула [свекружа]. — Ич, доліваку пожазала, вісті знати, рідко глину розвела, чорний діл. А там рубці не вгладила (Горд., II, 1959, 235); Угладив, як бог черепазу.

УГЛЕДІТИ (ВГЛЕДІТИ) і рідше УГЛЯДІТИ (ВГЛЯДІТИ), джу, дити, док., перен., розм. 1. Сприйняти зором; побачити, помітити. Дівчата вгледіли на леваді кущ калини (Н.-Лев., II, 1956, 173); Він угледів, як з комиші виліз човен і попрямував задовж берега (Десняк, Десну..., 1949, 454); Протор нічого не міг угледіти, крім дощу, який періцця по візнах, застилаючи їх суцільними патьоками (Шиян, Балайда, 1957, 61); Гострим поглядом вона перша вгледіла, що в долині польовою дорогою йшло кілька хлопців (Стельмах, На землі, 1949, 155); Несподівано хлопчик угледів за десяток кроків від себе зайця (Довч., Ю. Васюта, 1950, 17); // Роздивитися кого-, що-небудь. Здалося йому, ніби він Мав'янку своїми очима до себе тягне, ніби тільки тепер добре її вгледів, бо справді була вона така, як у пісні співався (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); // Пізнати, примітити кого-, що-небудь. Сподіваюсь, що й мама і Ви мені вибачите мое самоуправство, але ж я, вгледівши Ваш почерк та намацавши фотографію, не в силі була згодитись чекати два тижні до маминого приїзду (Л. Укр., V, 1956, 74); // Стати свідком чогось бажаного, давно очікуваного. Я іншо тебе [Україно] вгледжу в народі привольному колі, Де завжди набиралася могуття і слави й снаги (Мал., II, 1956, 10); // Уявити кого-, що-небудь. І ось раптом Воронцов своєю спокійною дуболою рукою немовби підняв троти той запаморочливий серпанок, і Хома на мить угледів за ним, у далекій габині післявоєнності, охопленій тривогами світ (Гончар, II, 1959, 429).

2. Спостерігаючи кого-, що-небудь, зрозуміти, усвідомити щось, прийти до певного висновку. Вистре око її не помилилася, вгледіло зразу, що Катрі треба, і вона, як стріла, полинула до пенька, на котрому сидів Пилипо (Мирний, IV, 1955, 306); [С е р б и н:] Повеселій же, повеселій — не будь такою зрушеною, а то по одному виду можна угледіти, що маєш щось на душі... (Вас., III, 1960, 41); Упаде роздірана маска, і сполохана вгледіши ти, Скільки в тиші тлілося ласки, Скільки в зруботі — теплоти (Сям., Земле тяжіння, 1964, 73); // Виявити, убачити щось у кому-, чому-небудь. Пензар цілком резонно виправдовуваєся тим, що, мовля, усі ці «чудеса в решеті» написані так, що в них дуже трудно угледіти випаді проти глади (Бурл., Напередодні, 1956, 294); В саду Мічуріна він [Берд] угледів великий бізнес і вже навіть прикинув у думках усі можливості цього сміливого починання для фермера і Пенівних Штатів і Канаді (Довж., I, 1958, 404); Хто в час пожежі край свій кине і, як боюн [бойгуз], в чужий втече, Того весь вік огонь пече і проклін рідної країни. Не знайде той ніде притулку, Не стріне усміху ніде, Не вгледить в бружах порятунку, Коли знеслаений впаде (Олесь, Вибр., 1958, 411); Критика давно угледіла прикмети загального, масового «походу» літературних сил за поглиблення правди життя... поглиблення відповідальності літератури за пропоновані нею висновки і присуди (Рад. літ-во, 5, 1966, 12); // із запереч. не. Пропустити повз увагу. Воркувала Горлиця у садку,

У куточку тишенькому, на бузку; Жалкувала сизокрила, що вона не зчулася, як минула і весна, Не вгляділа, як одцвієся і садок, І черешні, і вишеньки, і бузок (Гл., Вибр., 1951, 52); — Тут в матір'ю щось подіялось — упали відолу. Я коло їх возилася та й не вгляділа, де діли бідного Йосипа (Мирний, IV, 1955, 46).

3. за ким — чим. Доглянути за ким, чим-небудь, по-турбуватися про когось, щось. — Призначили мене головою троянівської армії. — Олена сплеснула руками, очі зайнялися тривогою: — Може б, ти відмовиєся, доки не пізно? В тебе одна пара очей. За всім не вгледити (Тют., Впр., 1964, 24).

4. Уберетти кого-, що-небудь. Як не вгледів [вглядів], а не вгледієш груш у садку, — зтоє обтрисив (Сл. Гр.).

УГЛЕДІТИСЯ¹ (ВГЛЕДІТИСЯ), джуся, дпшся, док., розм. Убереттисся від кого-, чого-небудь. Не вгледієся од пожежі (Сл. Гр.).

УГЛЕДІТИСЯ² див. вглядатисся.

УГЛІВ, УГЛІВАТИ, УГЛІВИТИ, УГЛІВИТИСЯ, УГЛІВЛЮВАТИ, УГЛІВЛЮВАТИСЯ, УГЛІВЛЯТИ, УГЛІВЛЯТИСЯ, УГЛІВШКИ див. вглиб, вглябати і т. д.

УГЛЯДАТИСЯ див. вглядатисся.

УГЛЯДІТИ див. углядіти.

УГЛЯДІТИСЯ див. вглядатисся.

УГНАТИ¹ див. уганяти².

УГНАТИ² див. уганяти³.

УГНАТИ³ див. уганяти¹.

УГНАТИСЯ¹ (ВГНАТИСЯ), уженуся, уженешся, док., за ким — чим. Наздогнати кого-, що-небудь, порівнятися з тим, хто рухається попереду. Всі з його сміються, діти дражняться, а він [Хомка] їм свариться кістками переломити. Оце скаче і кинеться... Та куди йому, кривому, угнатися за прямоногим побігачем? (Мирний, IV, 1955, 189); Семенів кінч пірнує у темряву, і верзівець не зміг би все одно вгнатися за ним на своєму замореному коні (Сміл., Зустрічі, 1936, 220); // перек. Велигнути за ким-небудь у роботі, у будь-якій справі. Коли брала [Горпина] кісея в руки й заводила косити, — її рука була найширша, і нікто за нею не міг угнатися (Ю. Янов., Мир, 1956, 147); [Н і а:] І не соромно вам, — завоювали таку принадну дівчину, а ще скаржитесь! [Х л а м у ш к а (зітхав):] Еге... завоювали. Завоюєш таку валькірію. Вона ось на хрос іде в Париж, — де вже за нею угнатися (Коч., II, 1956, 42); [П а в л о (говорить по телефону):] Випередив ти нас усіх, випередив.. За тобою не вженешся (Корн., II, 1955, 149).

УГНАТИСЯ² див. вганятисся¹.

УГНІВАТИСЯ (ВГНІВАТИСЯ), аюся, аєтся і УГНІВИТИСЯ (ВГНІВИТИСЯ), вліюся, вїшся; мн. угнівлятьсся; док., рідко. Те саме, що розгніватися. — Слухай лиш, Катре, чого-бо ти гнівилась? Я правду тобі виказала, та я ж тобі і в природі стану (Вовчок, I, 1955, 198); Він угнівася й забув свою звичайну ввічливість (Крим., II, 1972, 28).

УГНІВИТИ (ВГНІВИТИ), влію, вїш; мн. угнівлять; док., перек., рідко. Те саме, що розгнівати. — Та на кого ж се ви гніваетесь, голубонько? З ким сваритесь? — пита [дялько Володько]. — Та хто ж се вас угнівие? (Вовчок, VI, 1956, 283).

УГНІВИТИСЯ див. угніватися.

УГНІВІДЖУВАТИСЯ див. вгнівіджуватисся.

УГНІЗДІТИСЯ див. вгніздитисся.

УГНОЄНИЙ (ВГНОЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угноєти. Відремонтований трактор котиса по угноєному полю, залишаючи за собою широку борозну (Збав., Передзвон'я, 1955, 380); // угноєно, безос. присудк. сл. Ділянку, виділену під горох, зорано на зяб і угноєно (Рад. Укр., 26.XI 1961, 2).

УГНОЄНИСТЬ (ВГНОЄНИСТЬ), ності, ж. Насиченість ґрунту гноєм як добривом.

УГНОЄННЯ (ВГНОЄННЯ), я, с. 1. Дія за знач. угноєти. — Виснаження ґрунту як компенсація звичайними заходами угноєння (Смолич, I, 1958, 69).

2. Те саме, що гній. Вони [лавкові] з осені обробили ділянки, вивезли добрива, угноєння, провели снігозатримання, затримали вологу, підготували насіння (Ю. Янов., II, 1954, 128).

УГНОЄТИ див. угноєвати.

УГНОЄВАЛЬНИЙ (ВГНОЄВАЛЬНИЙ), а, е. Признач. для угноєння.

УГНОЄВАНИЙ (ВГНОЄВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до угноєвати.

УГНОЄВАННЯ (ВГНОЄВАННЯ), я, с. Дія за знач. угноєвати. Новий метод угноєвання.

УГНОЄВАТИ (ВГНОЄВАТИ), юю, юєш, недок., УГНОЄТИ (ВГНОЄТИ), бію, бієш, док., перек. Вносити в ґрунт гній для підвищення врожайності сільськогосподарських культур, кращого росту, пвітіння рослин. — Так я в нього був, у січового батька, і ось чими самими руками йому на панцині робив: і орав, і угноєвав землю, і під рілля ліси корчував (Тулуб, Людолови, I, 1957, 81); — А слає чим? — Сіллякою! — А вгноєвав? — Угноєвав! (Вишня, I, 1956, 130); Добре ґрунт угноєш — Угноєвай (Укр. присл., 1955, 370).

УГНОЄВАТИСЯ (ВГНОЄВАТИСЯ), юється, недок. Пас. до угноєвати.

УГНОЄВАЧ (ВГНОЄВАЧ), а, ч. Те, чим угноєють ґрунт.

УГНУТИ¹ див. угнінати¹.

УГНУТИ² див. вгнінати¹.

УГНУТИЙ див. вгнутий.

УГНУТИСЯ¹ див. угнінатися¹.

УГНУТИСЯ² див. вгнінатися¹.

УГНУТИСТЬ див. вгнутість.

УГОВКУВАТИ (ВГОВКУВАТИ), ую, уєш, недок., УГОВКАТИ (ВГОВКАТИ), аю, аєш, док., перек., розм.

1. Умовляти, переконувати в чомусь, схилиючи до чогось. — Але стій, хлопче, стій, не радуйся передчасно! — уговкував його Борис (Фр., III, 1950, 425); Шаланда товариша Данила, залишивши марні спроби уговкати ескадру, пішла напролом на берег, стріляючи з усіх гвинтівків (Ю. Янов., I, 1954, 275); — Перестань уже, Миколюцю, бо мене вуха болять! — уговкувала його Галл (Март., Тв., 1954, 453).

2. Те саме, що угамовувати 1. — Ти маєш бути весела, то й полегшення матимеш. — Не вговкуй мене, Андрійку, най викажу (Март., Тв., 1954, 153); — Це вам так не минеться, — побліє Бережан. — Не таких уговкали... (Мур., Бук. повість, 1959, 247).

УГОВОР, у, ч., розм. Те саме, що домовленість. Оселиєся Грицько на зиму в чужій сім'ї, в котрої купив город в уговором, що вони житимуть до весни у проданий хаті (Мирний, II, 1954, 79); — Тялько бач: Брюзовецький, по уговорі, пішо і без оружжя веде свою сторону, а Сошко на коняч, шатло і при оружжю. Хочє, кажуть, в гармат бити, як не по його рада станеться (П. Куліш, Вибр., 1969, 164).

УГОВОРІТИ див. угворювати.

УГОВОРЮВАТИ (ВГОВОРЮВАТИ), юю, юєш і рідше УГОВОРЯТИ (ВГОВОРЯТИ), аю, аєш, недок., УГОВОРІТИ (ВГОВОРІТИ), орю, бриш, док., перек., розм. 1. Переконувати, схилиючи до чого-небудь; умовляти. А мати — як мати! Вона почне його угворювати, пестувати: «Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику!» (Кв.-Осн., II, 1956, 421); Старий Джеря й Джерита знов почали угворювати сина женитись цібі

осені (Н.-Лев., II, 1956, 179); Завідувач довго зговорює Христю й старого, щоб узяли сполов'язалку (Ле, Вибр., 1939, 50); Ну, ні, він зумів її зговорити, вона теж поїде! (Довч., V, 1957, 380).

2. Заспокоювати, утішати. І чує вона поміж гомоном, говіркою та сваркою — чийсь голос її зговорює: «Не плач, діточко, і не бійся!» (Вовчок, I, 1955, 359); Часто еримає на неї [Марусю] батько і ласково уговорює, щоб не журилася, щоб у тузу не вдавалася (Кв.-Осн., II, 1956, 79); Він [Лаврін] пригорнув її [Мелашку] до себе, зговорює ласкавими словами (Н.-Лев., II, 1956, 326); Всі ми, хто був у таті, повибігали подивитися, що там таке. На вигоні вже стояли люди, озали, зацитькували та зговорювали когось (Фр., I, 1955, 264).

УГОВОРЯТИ *див.* **уговорювати.**

УГОВТАТИ *див.* **уговтувати.**

УГОВТАТИСЯ (ВГОВТАТИСЯ), аюся, аєшся, *док.*, *розм.* Те саме, що **угамуватися** 1, 4. [К о н о н (хана її [Же-ню] за руки):] Не скаженій! Уговтасися, ще й спасибі скажеш, що проачив! (Кроп., II, 1958, 473); Григорій Химочка зачекає, доки наповні трохи уговтасися й стихне (Епик, Тв., 1958, 94); [Х векла Гавриловна:] Пора б вже вам і зговтасися! Дітки вже підрастають, старшенькому сикоти сімнадцятий годок, а вам і досі вальоти на думці... (Кроп., V, 1959, 61); Маламужиха, така ж, певно, як і Ганна, колось цокотула була, та за дітми і чоловіком-п'яницею уговталася трохи (Ів., Тарас. шляхя, 1954, 22).

УГОВТУВАТИ (ВГОВТУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УГОВТАТИ (ВГОВТАТИ)**, аю, аєш, *док.*, *розм.* 1. Умовляти, переконуючи, схилиючи до чогось. — То така. Вона ково хочеш уговтає, — засміялася Христя (Кучер, Трудна любов, 1960, 54).

2. Те саме, що **угамбувати** 1. — Ніж не зговтаю татуса. Лементус, приндится, а спитати б чого? Бач, спалила його старий костюм (Логв., Давні рани, 1961, 154); Насилу мати згамбувала, зговтала сина, вклала в постіль, приспала (Вирган, В розп. літа, 1959, 282); — Атож! Вони в мене слухняні, — гордо промовила Дюкія. — Та й на очах у свекрухи. Коли що, то Чумачиха їх швидко зговтає... (Кучер, Трудна любов, 1960, 53).

УГОДА (ВГОДА), и, ж. 1. Взаємна домовленість про що-небудь. — Годі співати, співак. — А от не покину, — розсердився Терентій. — Що за кара господня. Не ходи, не ерюкай, не дитай, не співай, не пивай! Не було такої угоди (Довж., I, 1958, 413); Марії він ні в чому не перечив, по добрій згоді вони розділилися господарством (Чорн., Пісні..., 1958, 35).

Приставати на угоду *див.* **приставати.**

2. Договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] Хан і мурзи гомонили довго. І змушені були скласти угоду з нами (Корн., I, 1955, 228); Радянська Україна на виконання економічних угод між Радянським Союзом і зарубіжними країнами поставляє велику кількість і різноманітну номенклатуру виробів на експорт (Ком. Укр., 9, 1967, 18); // Згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди. Марксист, який... забуває свої обов'язки тепер, коли селянство їде на угоду з буржуазією, перетворився б у дрібного буржуа (Ленін, 31, 1973, 132); Петрушевичу легше було приймати з рук Денікіна галицьке губернаторство у складі «єдиної, неділимної», ніж приставати на угоду з Пилсудським (Стельмах, II, 1962, 48).

△ **Джентльменська угода** *див.* **джентльменський.**

◇ **Угода з совістю** — вчирок, який суперечить власним переконанням. — Ех, тату, тату, — з жалем зітхнує Олексій, — очините погане, а я повинен йти на угоду з совістю (Логв., Літа..., 1960, 26).

3. *заст.* Згода. Пильно батько їй у вічі поглянув.

— А що се хвалиш, — змовив, — неначе б зять? — Як воля божа та твоя згода, мій голубе! — обкаже йому тижо [мати] (Вовчок, I, 1955, 201); // Догода. — Говори! Хіба я тобі втри пійму, що ти з своєї охоти усе на угоду їй робив? (Вовчок, I, 1955, 187); Зять мусив змовчувати: робив усяку угоду Джерзі, бо він був у приймах і потерігав, що Джерзі п'є з горя (Н.-Лев., II, 1956, 258).

УГОДИТИ (ВГОДИТИ), джу, дши, *док.*, *кому*, *на кого*, *рідко*. Те саме, що **догодіти**. Десять разів угодиш, а одинадцятий не угодиш — і все твоє пропало (Укр. присл., 1963, 81); Як добру жінку не любиш, Що чоловікові уміє угодити? (Бор., Тв., 1957, 179); — На вас, тату, як мені здається, нічим не угодиш! — накупився Тимофій (Стельмах, II, 1962, 31).

УГОДНИЙ (ВГОДНИЙ), а, е. 1. *рідко*. Який відповідає волі, бажанню, смакам когось-небудь; прийнятний, до вподоби комусь. Мати тим тільки свою журбу тишить, що сее безталання Катрине буде батьковий вгодне (Вовчок, I, 1955, 224); — Там що людина невісточка в мене, так її вже й не знайти такої! Прааду кавав сват: «На мою дитину не зажаляєтьє, каже. Я годував її, щоб вона і богові, і людям угодна була» (Тесл., З книги життя, 1949, 22); — Та стривай! Не гарячкуй! Не вгодний той купець, знайдемо іншого! (Головко, А. Гармаш, 1971, 538).

2. *заст.* За релігійними уявленнями — прийнятний богові, гідний заступництва бога. [В а с и л ь:] Здорові були, святі угодники. [Сестра Серахвима:] То це як господь сподобить бути йому вгодними, а поти тільки черниці (Мирний, V, 1955, 102).

УГОДНИК, а, ч., *церк.* За релігійними уявленнями — той, хто прийнятний богові своєю святістю, безгрішним життям; святий. Розтираючи другого дня ноги графині, дівчина спитала в неї: — Пані, чи не дали б ви мені книжечку почитати про страждання якогось угодника божого? (Довч., III, 1956, 46); Мечеться у вічі золотий хрест на бані церкви, горять фарбами три угодники божі — Володимир святий, князі Борис і Гліб (Кос., Новели, 1962, 80).

УГОДНИЦЯ, і, ж., *церк.* Жін. до угодник. [В а с и л ь:] Та вже як черниця, то й угодниця. Не кому ж ви себе посвятити, як не богові. До людей же вам байдуже (Мирний, V, 1955, 102).

УГОДНИЦЬКИЙ, а, е, *церк.* Прикм. до **угодник**. — І тоді я впає на коліна і звернувся з молитвою до Миколая-угодника, щоб він мені розказав, як розуміти моє видіння. І на високих небесах, і на білих хмарах з'явилися озненні титла, і почувся угодницький глас (Стельмах, II, 1962, 312).

УГОДНО (ВГОДНО), присудк. *сл.*, *рідко*. Бажано, до вподоби. — Не я виганяє невістку з сина, не я буду їз її просити. Вгодно — нехай живуть (Н.-Лев., I, 1956, 243); — Так, мій добрий ака, заробітки нікчемні. Перебачається, як аллахові угодно — з копійки на копійку (Ле, Міжгір'я, 1953, 107); — Батьку, якогось дня наша церква з усіма людьми і вами уїде в землю, — не раз делікатно розмовляли з панотцем церковний попечителі. — Як буде боже вгодно, — смиренно відповідав панотець і задирав підборіддя вгору (Стельмах, I, 1962, 412).

УГОДОВАНИЙ (ВГОДОВАНИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мн. ч. до **угодувати**. Свині були великі, але худі, позано згодовані (Оров., Зел. повінь, 1961, 39); Мар'ян Хомаца, вираждаючи Юрка в науку, заколов згодованого кабана й половину туші дав сивові (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

2. *у знач. прикм.* Який угодувався, ситий (про тварину). Через дорогу, прямуючи на кукурудзякий масив,

перебіг лінійний, вгодований, рудуватий на боках завць (Ряб., Жайворонки, 1957, 22); Дикун відчинив браму, дівчина сінула віжками — і вгодовані коні визором ви-летіли з двору (Добр., Очак. розмір, 1965, 207); // розм. Товстий, гладкий (про людину). Вгодований економ, що весь час вертиться і завилує тут перед пані, запозирливо дивиться по черзі на панку й юняка (Вас., II, 1959, 59); Це був молодий ще, але напотпанний чоловік, круглолидий і вгодований (Мик., II, 1957, 284); В чайхані на нарах.. вели інтимну бесіду трох дорідних, вгодованих мусульман та один приїжджий (Ле, Міжгір'я, 1953, 64).

УГОДОВАНІСТЬ (ВГОДОВАНІСТЬ), ності, ж. Стан і якість за знач. угодбаній. Її корови виділялися серед інших і вгодованістю, і чистою (Вишня, II, 1956, 87); Ваза характеризує часту тіла.. і до деякої міри може характеризувати вгодованість організму (Шк. гігієна, 1954, 40).

УГОДОВЕЦЬ, впа, ч., політ. Той, хто провадить політику угодовства з класовим ворогом. Були часи.., коли народовці [галицьких] скоріш можна було назвати угодовцями — так багато вони говорили про згоду з польськими магнатами та австрійсько-польськими урядниками (Драг., I, 1970, 346); Під впливом більшовиків і натиском революційних мас Ради [у 1917 році], долаючи опір угодовців, вводили на фабриках і заводах 8-годинний робочий день, встановлювали контроль над виробництвом (Ком. Укр., 12, 1966, 53).

УГОДОВСТВО, а, с. і. політ. Змова, зговір з класовим ворогом, примиренське ставлення до ворожого табору. Угодовство меншовиків і есерів з капіталістами відбувалося під час усіх періодів російської революції то в одній, то в іншій формі (Ленін, 34, 1973, 59); В миру настання суперечностей між трудящими і їмущими класами й загострення класової боротьби всередині країни національна буржуазія проявляє все більшу схильність до угодовства з імперіалізмом і внутрішньою реакцією (Програма КПРС, 1961, 41).

2. рідко. Не принципова поступка в чому-небудь, примирливе ставлення до того, хто його не заслуговує. Хлопці, що раптом покинули Мусю й оточили Варю, нізащо не хотіли їй прощати угодовства (Кир., Вибр., 1960, 39); Павлик засвоїв собі тон диктата і.. почав гостро критикувати їх за ослабість, лінивість і навіть угодовство (Кол., Терен., 1959, 348).

УГОДОВСЬКИЙ, а, е, політ. Прикм. до угодовець і угодовство 1. Звичайно, безпринципність і угодовство пояснюються не тим, що опортуністи не знають законів логіки. Вони порушують ці закони через те, що провадять угодовську політику (Логіка, 1953, 87); По суті, сам роблячи газету «Громадський голос», Лесь Мартович прагнув викувати з неї гостру зброю, яка б поцілала у вороже, морально знищувала панських лакуз, угодовських політиків (Літ. Укр., 16. II 1971, 1); // Який провадить політику угодовства. — З якого це часу революційні демократи.. спитає солдат із залу, розуміючи в даному разі дрібнобуржуазні угодовські партії — меншовиків, есерів.. з якого це часу стали вони так боятися солдата з винятковою? (Головка, II, 1957, 546); Комуністична партія під керівництвом В. І. Леніна провела велику роботу, спрямовану на ізоляцію угодовських партій і мобілізацію трудящих мас на боротьбу проти буржуазного Тимчасового уряду, за владу Рад (Ком. Укр., 1, 1966, 43).

УГОДОВУВАННЯ (ВГОДОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. угодовувати. Він говорив про зразкове утримання худоби, методи роздоювання і вгодовування тварин, про раціони (Добр., Тече річка.., 1961, 109).

УГОДОВУВАТИ (ВГОДОВУВАТИ), ую, уеш, недок., **УГОДУВАТИ (ВГОДУВАТИ)**, ую, уеш, док., перег. Посилено годуючи, доводити до потрібної або значної ваги, жирності (свійську тварину, свійського птаха). В Круло-Запарієці, як і повсюди на фермах колгоспів і радгоспів, навчилися одержувати приплід і від так званих «расових свиноматок»: пісотні молодих свинок поросляється, а потім їх вгодовують на м'ясо (Літ. Укр., 19. VI 1962, 1); // розм. Посилено харчуючи, робити товстим, гладким (людину).

УГОДОВУВАТИСЯ (ВГОДОВУВАТИСЯ), уюся, уешся, недок., **УГОДУВАТИСЯ (ВГОДУВАТИСЯ)**, уюся, уешся, док. 1. Набирати вагу, гладшати від добрих кормів (про тварину, птаха). — Свики.. їдять це [штучний корм] залюбки і вгодовуються швидше, як на кукурудзі, висівках чи мелясі (Смодич, Прекр. катастр., 1956, 37); — Перепілки літають низько.. — говорив Шамба, — вгодувались на хлібах, обважніли, і яструбові легко ловити їх (Трубл., III, 1956, 22); // розм. Посилено харчуючись, товщати, гладшати (про людину).

2. тільки недок. Пас. до угодовувати.

УГОДУВАТИ див. угодовувати.

УГОДУВАТИСЯ див. угодовуватися.

УГОЛОС див. вблос.

УГОМОН (ВГОМОН): Немá угомону (вгомону) чому — щось безперервно триває, не зменшуючись, не припиняючись.

УГОМОНЯТИ див. угомонювати.

УГОМОНЯТИСЯ див. угомонюватися.

УГОМОНЮВАТИ (ВГОМОНЮВАТИ), юю, юеш, і **УГОМОНЯТИ (ВГОМОНЯТИ)**, яю, яеш, недок., рідко, **УГОМОНЯТИ (ВГОМОНЯТИ)**, юю, яеш, док., перег., розм. Те саме, що угомобувати 1, 2. [Химка:] От і гаразд, що ви налучились, — угомонить її (Мирний, V, 1955, 250); — Е, стрюкчи! Замовчати, а то вас обог угомоню! На деякий час запала мовчанка, яка обіцяла ще більшу сварку (Тют., Вир, 1964, 36); І як було не повірити, як зретики надзвичайного щастя, відіпхнути Олексія, не слухати його речей солодких? Де знайти було їй ту силу, яка вгомонила б її серденько? (Л. Янов., I, 1959, 35); Взяв його [хворого] обидві руки в свої і на диво присунув по черзі поцілував їх. Потім вгомонив свої нерви й почуття остільки, що міг говорити (Ле, Міжгір'я, 1953, 371); *Образно. Тиха ніч вгомонила все навколо (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 207).

УГОМОНЮВАТИСЯ (ВГОМОНЮВАТИСЯ), ююся, юешся і **УГОМОНЯТИСЯ (ВГОМОНЯТИСЯ)**, яюся, яешся, недок., рідко, **УГОМОНЯТИСЯ (ВГОМОНЯТИСЯ)**, ююся, яюся, док., розм. Те саме, що угомобуватися 1, 2, 4, 5. Йосип не вгомонювався. Прихилившись до брата, почав він йому жалітися на жінку, на долю, на свій дурний розум... (Мирний, IV, 1955, 51); Угомонились гуси білі на птахофермі край села... (Гонч., Вибр., 1959, 359); Нарешті, все угомонилось (Еллан, II, 1958, 13); Тихі стояли дерева. Тихі були й лози. Тільки розбурханий вітром Дніпро все ще не міг вгомонитися (Шняв, Гроза., 1956, 738); Завірюха, понамітавши за ніч гори снігу, вгомонилася (Бурл., М. Гонта, 1959, 100); — Ну, як сьогодні ваше змагання? — спитала Катерина Канушевича.. — Чемериця ніяк не вгомонитися, зарубав собі, що має дійти до ста двадцяти бетоньєрок за зміну (Коцюба, Нові береги, 1959, 230).

УГОМОНЯТИ див. угомонювати.

УГОМОНЯТИСЯ див. угомонюватися.

УГОН, у, ч., зал. Поздовжнє зміщення рейок, спричинюване рухом поїздів.

УГОНИТИ див. вганяти¹.

УГОНИТИСЯ див. вганятися¹.

УГОРЕЦЬ *див.* угорці.

УГОРІ *див.* угорі.

УГОРІТИ *див.* угоріти.

УГОРКА, *н. ж.* 1. *Див.* угорці.

2. Сорт сливи, плоди якої мають видовжену форму, переважно темно-синього кольору, з кісточкою, що легко відділяється від щільного соковитого м'якша. *Щосє, обсаженє старими сливами угорками, здоровими й гіллястими, як у нас яблуні, в'ється по широкій долині понад самим Дунайцем (Н.-Лев., II, 1956, 388); // пер. мн.* Плоди такої сливи.

УГОРНЕНИЙ *див.* угорнутий.

УГОРНІ, *присл., діал.* Те саме, що угурні. *Син не хотів вклонитися й угорно драг голівку увиснешь, як мати нахилала (Вовчок, I, 1955, 324).*

УГОРНУТИ *див.* угортати.

УГОРНУТИЙ (ВГОРНУТИЙ), УГОРНЕНИЙ (ВГОРНЕНИЙ), *а, е.* Діспр. пас. мин. ч. до угорнути. Було чотири копійки, лежали аж у кутку на полиці в папірчик угорнути (Тесл., 3 книги життя, 1949, 173); *Пиши квіти, угорнути в газету, Мати притискала до грудей (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 145); Димком зеленим угорнути, дерева Зелелись в полях, як затри запашні (Бажан, Вибр., 1940, 94).*

УГОРНУТИСЯ *див.* угортатися.

УГОРОДЖУВАТИ, УГОРОДЖУВАТИСЯ, УГОРОДИТИ, УГОРОДИТИСЯ *див.* угоріджувати, угоріджуватися і т. д.

УГОРСЬКИЙ, *а, е.* 1. Прикм. до угорці і Угорщина. *В горах майже не було населених пунктів. Лише колине-коли траплялись убогі вистілки угорських та славацьких лісорубів (Гончар, III, 1959, 307); Деся ділою в низині, в угорській долині, багряне сонце поволі котилося в Дунай (Жур., Вечір..., 1958, 275).*

2. *у знач. ім.* угорське, кого, с. Сорт виноградного вина. — Угорське, шампан благородний, портвейн, бордо — от мої трюнки (Кожоб., I, 1955, 138).

Угорська слива — те саме, що угорка 2. *По щосє ваялись зборної гілки угорських слив, окритих зеленими сливками (Н.-Лев., II, 1956, 390).*

УГОРТАННЯ (ВГОРТАННЯ), *я, с.* Дія за знач. угортати.

УГОРТАТИ (ВГОРТАТИ), *ію, ієш, недок., УГОРНУТИ (ВГОРНУТИ)*, угоруа, угорнеш, *док., перез.*

1. Добре вкривати чим-небудь з усіх боків, загортати, закутувати в щось, захищаючи від холоду, вітру і т. ін. — *Ви б, дячку, підждали трохи, просушилися, — райла Христа, — а то як його в мокре ноги обгортали. — Як? Отак! — скрикнув Кирило, угортаючи ногу (Мирний, III, 1954, 71); Мене й забрали на коня; верзи ішли, взяли мене, посадили, у мішок угорнули, так і довели додому (Барв., Опов., 1902, 62); Мене справді тривожило її лице, застигле в холоднім трагізмі, і холодні пальці, якими занадто поспішно вихопила в мене верхню одягу, в яку я хотів її добре угорнути (Кожоб., II, 1955, 437); Забігають вслід дічата, Крайня двері зачина: — Ти угорни йому [синуві] пальчата, Щоб не мерзло рученя (Мал., Звенигора, 1959, 181); // рідко. Обгортати чим-небудь, замогутувати у щось, роблячи згорток. *Розкуйовдивши волосся, Не одну писав я пічку, — І в чудовну поему Лойову угорнули свічку! (Сам., I, 1958, 149).**

2. *тільки 3 ос., перен.* Щільно оповивати, затягувати, роблячи невидним (про дим, туман і т. ін.). *Величезна шуга пожеж над Росією, Білорусією, Україною угорнула її [землю] в дим (Довж., I, 1958, 389); Угорнула ліс волога мла, Згасила кленів жар (Перв., I, 1958, 54); // Охоплювати, заповнювати собою навколишній простір (про світло, темряву, морок і т. ін.). Дунали*

постріли, і падав шріт на воду, Немов нежданий град з ясного небозводу, Відлуння на лугах, стихаючи, гуло. А присмерки уже угортали землю, сиві, І, настрілявши-ся, вертались ми чаславі, Дарма що промахів чимало в нас було (Рильський, III, 1961, 186).

УГОРТАТИСЯ (ВГОРТАТИСЯ), *іюся, ієшеся, недок., УГОРНУТИСЯ (ВГОРНУТИСЯ)*, угорнуся, угорнешся, закутуватися в щось, захищаючись від холоду, вітру і т. ін. *Вгортаючись в шинелю, він дивився на захід, на смугу світла, що ледве миготіла з-під темної змари (Перв., Атака..., 1946, 26); Пані Софія щільніше угорнулася в зутровий шлагфрок, чолом притулилася до лутки (Ле, Хмельницький, I, 1957, 166); *Образно. У садки слобідка весело угорнулася, В вишні і калину вкутались затки (Щог., Поезії, 1958, 394).*

2. *тільки 3 ос., перен.* Щільно оповиватися, затягуватися чим-небудь (димом, туманом і т. ін.). *І танки здибались перед житами, Вгортаючись в густий клубчастий дим (Стельмах, V, 1963, 69); // Охоплюватися, заповнюватися чим-небудь (світлом, темрявою, морок і т. ін.). Все поволі затихало, Ночі мороком угорнулось (Ус., Листя..., 1956, 48).*

УГОРУ *див.* угору.

УГОРЦІ, *ів, мн. (одн.* угоріць, *рця, ч.; угорка, н. ж.).* Народ, що становить основне населення Угорщини. *Угорці, або мадяри, за своєю належністю до фінно-угорської групи народів (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 26); У закарпатському колосні молодому Пишеничне поле простягалося до кордону. А потім і в угорці зникли киви кволі, І спів хліб артільний в їх і в нашій полі... (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 22); Угорки, пропущивши Черниша, про щось жваво заговорили поміж себе (Гончар, III, 1959, 268).*

УГОРЯТИ (ВГОРЯТИ), *іє, недок., УГОРІТИ (ВГОРІТИ)*, *рїть, док., спец.* Зменшуватися в об'ємі при горінні, плавленні тощо. *Де б те золото дівалося, якби не угоряло? (Номис, 1864, № 14058); Така дережина, що не піднести, — а угоріла, мов тріска! (Хотк., II, 1966, 392).*

УГОСТИТИ *див.* угодцати.

УГОСТИТИСЯ *див.* угодцатися.

УГОТОВАНИЙ (ВГОТОВАНИЙ), *а, е.* 1. *книжн.* Діспр. пас. мин. ч. до уготовити 1. *Витримавши паузу, біскуп казав далі... — І ще тут, на землі, зазнасте ви прообразу пекельних мук, уготованих діяволові і ангелам його (Тудуб, Людолови, I, 1958, 34); І знову всі радянські тесляри Бійцями встануть, і нога, що ступить На міст наш вільний, ступить на вогонь, І в уготовану самим же ним Безодню чорну упаде наш ворог (Рильський, III, 1961, 10); // уготовано (вготовано), безос. присудк. сл. Багато чого хорошого і незабутнього наслуцався біля дідового вітряка, а от про те, що мені уготовано долею не скоро потрапити в ці батьківські місця, тоді нікто не сказав (Логв., Давні рани, 1961, 178); Перемога чи, може, загин ім всім там уготовано? (Гончар, Таврія..., 1957, 336).*

2. *розм., рідко.* Діспр. пас. мин. ч. до уготовити 2. *Напишеш чаю та позомоніти трохи з дїтьми, він простував до кабінету, де вже лежала уготована йому одяга та біла сорочка заля клубу (Л. Янов., I, 1959, 235); Голос тримався, уста говорили, а тіло здригалося, розлялюючи не князу вготований напій (Ле, Наливайко, 1957, 137).*

УГОТОВЛЯТИ (ВГОТОВЛЯТИ), *ію, ієш, недок., УГОТУВАТИ (ВГОТУВАТИ)*, *ію, ієш і УГОТОВИТИ (ВГОТОВИТИ)*, *влю, виш; мн.* уготовлять (вготовлять); *док., перез.* 1. *книжн.* Заздалегідь готувати, забезпечувати що-небудь. *Яка дорога стелеться, мій*

краю, *Перед тобою в світлу далечинь, В яких садах, в якім палкім розмаю Поллється стіє градуцих поколінь, Які слова ти світові промовиш, Який бенкет народові уготовиши?* (Рильський, II, 1960, 276); *Поет [А. Малишук] посів своє місце в пантеоні незабутніх, його він уготовував натхненним трудом і талантом* (Вітч., 5, 1970, 173).

2. *перев. док., рідко*. Те саме, що приготувати. *От уготови собі дещо, та як його їсти? Хліб у нас..., спечений на продаж,— гідота!* (Барв., Опов., 1902, 24); *Ій було ще чимало діла: треба було скликати товарок [товаришок], нараати квіток, бур'яну, повити вінки, уготовувати очерету, соломи задля купального вогнища* (Л. Янов., I, 1959, 143); *Краще прослави того, хто серед дітей та уників Стріле у затнік теплі старість повіявню саюю. Хто за отарою в горах блукає і певен, що вдома Вірна дружина йому теплу вготує купіль* (Зеров, Вибр., 1966, 286).

УГОЩАННЯ (ВГОЩАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. угощати. *Деякі з бійців стали смажити над вогнищем десь роздобутий ячмінь. — Бері! Чорний рис! — траєся біля Яреська жерстиною з підгорілим ячменем червоноармієць-китасць.. Весело стало від цього угощання, позаїдалися, губи чорні, зрумтити у кожного на зубат чорний перекопський рис* (Гончар, II, 1959, 422); *Чарському остогидли нудотні виляви обивательської пошани до нього як до поета, він уникає приїтань, альбомів, угощання декламаціями його ж віршів* (Кундзич, Дієзв., 1956, 110).

УГОЩАТИ (ВГОЩАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГОСТИТИ (ВГОСТИТИ)**, ошу, бєстїш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Те саме, що частувати. *Мати будуть угощати сотами, Мед ямтарний, а в нїм бджола...* (Мал., Звенигора, 1959, 300); *— Гості мої милі, чим же вас угощати, чим приймати?* (Григ., Вибр., 1959, 33); *Він готувався, скуповувався, щоб угостити Власова на славу* (Мирний, IV, 1955, 144); *Він присів біля Дьяконова, угостили кримськими цигарками з портсигара* (Гончар, II, 1959, 290); *Швидко ст'ягнувши тисячі чарки, Гришка почав хвастатись: — Я колись сам угощав. Вірите? Жив паном* (Шиян, Балада, 1957, 86).

2. *перех.* Запросивши когось куди-небудь, платити за розвагу, взагалі робити комусь приємність. *Він уже обивається потож, тернється цюкою об плече, і знов гребе, Тоню аж жаль бере, що він так старасться... — Може, тебе валянтиш, Віталіку? — Сиди, — відказує він. — Я угощаю* (Гончар, Тронка, 1963, 234); *// перех. у сполуч. із сл. стусанами, куліями і т. ін.* *Бити когось, стріляти в когось, робити якусь неприємність. Від заграв півнеба поруділо, Кулі прокляляли за лиманом. Посміхається сніпий Ребеда: — Бач, Павло башиличника угощав!* (Мал., I, 1956, 306).

УГОЩАТИСЯ (ВГОЩАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УГОСТИТИСЯ (ВГОСТИТИСЯ)**, угощуся, угбстїшся, *док.*, *розм.* Те саме, що частуватися. *Там на диво бенкет розпочався. Вихиляють до дна Повні кулі вина, Мочки з військом гетьман угощаєся* (Граб., I, 1959, 296); *Кинулись брати в обійми, один одному раділи, Угощатись посідали* (Тич., III, 1947, 154); *Офіцер закури надворі з дядьками, угощаючись самосадом із їхніх доброголивно простягнутих кистів* (Гончар, II, 1959, 37).

УГОЩЕННЯ (ВГОЩЕННЯ), я, с. розм. 1., Дія за знач. угостити, угощати. *По полудню, весь час аж до вечора, йшло в панській дворі велике угощення цілої ґрушатицької громади* (Фр., VIII, 1952, 108); *Якнязь.. зелів розпочинати угощення.. Столи бистро заставилися мисками, пирогами, м'ясом, кашею* (Хотк., I, 1966, 114).

2. Страва, напої, якими пригощають, частують. *Музика ніколи не відмовлялася від чарки, пив з усіма, хто запрошував, а потім співав за угощення* (Шиян, Балада, 1957, 85).

УГРЕБТИ див. вгрібати.

УГРЕБТИСЯ див. вгрібатися.

УГРИ, ів, мн., *іст.* Назва стародавнього кочового племені. — *Угри нападуть, заберуть, що можна, і підуть* (Фр., VI, 1951, 49); *Угри, яких печеніги тіснили з причорноморських степів, куди угри перекочували з Приуралля, мирно пройшли мимо більшої частини східнослов'янських земель, зокрема мимо Києва, і вторглись в Закарпаття* (Іст. УРСР, I, 1953, 48).

УГРИЗАТИ (ВГРИЗАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГРИЗТИ (ВГРИЗТИ)**, зү, зєш, *док.*, *перех.* 1. Грізачи, відкушувати, їсти; бути спроможним гризти що-небудь взагалі. *Узяв Тюрін [ковбасу], понюхав: — А-а-а... Красота! Ще й в часничком!.. — Спробував угризити з одного, другого кінця. — Диви, як замерзла!.. Зараз ми її підсмажимо!* (Б. Кравч., Квіти., 1959, 34); *— От настав великдень. З гробків хурами почали возити попові паски та крашанки. Замкнула їх попада на замок в коморі, а нас ще рідвяними книшами душить. Позасидали вони, як залізо, позаціотали — не вгриєш* (Стельмах, II, 1962, 326).

2. *перех. із запереч., перех., розм.* Бути неспроможним обробити якусь тверду поверхню відповідним знаряддям. — *Земля затужавіла, дощі заллескали, сапачкою не вгриєш* (Горд., II, 1959, 335); [Гончар]: *[рубас місток топірцем] Проклятий місток! Хіба угриєш його топірцем?* (Мокр., П'єса, 1959, 86); *// Не моги розв'язати надто складне завдання тощо. — Завдачу з геометрії поможеш розв'язать. Така трудна, не вгризу сама ніяк* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 72); *// тільки кого. Завдавати неприємності кому-небудь. — А Василь м... не вгриєш! Василь колись вертів цілим повітом!* (Мирний, I, 1949, 249).

УГРИЗАТИСЯ див. вгрізатися.

УГРИЗНУТИ (ВГРИЗНУТИ), ну, нєш, *док.*, *перех.* 1. Однокр. до угризати 1. — *Бачте, яка буйна [картопля]! А вгризайте, яка крута!* (Барв., Опов., 1902, 428).

2. *рідко*. Те саме, що укусити. *Після того, як один поклонник в припадку екстазу прокусив патлафлю й угригнув палу за палець, — почали в носок підкладати стельку* (Вішня, I, 1956, 457).

УГРИЗТИ див. угризати.

УГРИЗТИСЯ див. вгрізатися.

УГРІБАТИ див. вгрібати.

УГРІБАТИСЯ див. вгрібатися.

УГРІВАТИ (ВГРІВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГРІТИ (ВГРІТИ)**, ію, ієш, *док. 1. перех.* Гріючи, робити теплим; зігрівати. *І на півслові рещ ти муки і голодність тяжкіє слова — Твоя любов, любов жива, А не слюва вгріває руки Твоїм нажмуреним синям* (Стельмах, V, 1963, 60); *А сонце гріє все да гріє помаленьку, Угріло божий світ* (Греб., I, 1957, 61); **Образно. Не посмітється темний ум, Не вгріє серця й жарт кришлатий* (Пушкін, 6. Онєгин, перекл. Рильського, 1949, 187).

2. *неперех., рідко*. Виділяти тепло; гріти. *Сонце вгрівало, сиза земля парувала* (Гончар, Земля., 1947, 100); *Сонце дедали все вище та вище підпливало... — Ач, як угріло! — обивався він [дід]* (Мирний, I, 1949, 153).

3. *перех., розм.* Робити гарячим, доводити до потіння, завдаючи важкої роботи, фізичного напруження. *Угріти коня* (Сл. Гр.).

4. *тільки док., перех., розм.* З силою вдарити. *Як угріє змя, то той по шию і ввійшов у мідний тік* (Чуб., II, 1878, 238); [К у к с а:] *Що це ви, бодай вас, мало*

мене дубиною не веріли? [Д р а н к о:] Та то я шуткував! (Кроп., I, 1958, 205).

УГРІВАТИСЯ (ВГРІВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УГРІТИСЯ (ВГРІТИСЯ)**, аюся, аєшся, *док.* 1. Зігрівати себе, своє тіло, позбавлятися відчуття холоду. *А Маруся дримала вже, уявляючись під легеньким ліжничком, усміхаючись крізь сон* (Хотк., II, 1966, 48); *Василько спростоняя позитав. Йому перебили сон, а він же як уявляється на печі в хаті* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 302); *Від ходьби вона трохи верілася* (Кочура, Родна..., 1962, 148).

2. Робитися гарячим, вкриватися потом від важкої роботи, фізичного напруження. — *Копав я та й копаю, вже аж уявляється, аж ніт з лоба крапає. Коли чую, під заступом розколина* (Н.-Лев., VI, 1966, 335); [Т и м і ш:] *Копав я сьогодні річкаж на городі та, уявляючись, випив куваль води холодної, то оце, мабуть, од того і кашель напав* (Вас., III, 1960, 64); *Невеселе обличчя жінки вдається заплаканим. Над її поголою головою пробивається відпар — видно, добре уявляється, перекопуючи свою четвертинку* (Стельмах, II, 1962, 269).

3. *тільки док.*, *розм.* З силою вдаритися. *А дурень? Крейдюю магляю, Знай, коники все на печі, Або із жита робить згреблю, Або... Як з неба, веріється об землю!* (Укр. поезія-романтика..., 1968, 275).

УГРІТИ *див.* угріва́ти.

УГРІТИЙ (ВГРІТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до угрїти. Повільним кроком, довго йдучи, вигодила Маруся ген на високий верх, аякала на угрїтій сонечко царинці і, утопивши очі в бездонну глибину небес, лежала так цілими годинами (Хотк., II, 1966, 43); *Чи ти ласкою маши угрїтій Під негодю спокійний кутюк? Чи ти їла слізими неполютий А хоч раз того хліба шматок?* (Манж., Тв., 1955, 69).

УГРІТИСЯ *див.* угріва́тися.

УГРОБИТИ (ВГРОБИТИ), блю, биш; *мн.* угрблять; *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Убити, довести до смерті. [О г н е в:] *Мій начпоарма Орлик. От діявол, учора його мало не уробили. Осколками руку поранило. Лізе завжди в саме пекло* (Корн., II, 1955, 39); — *Да, з таким папашою каші не зварить. Та він тебе [Мусія] колись уробить*, — *кип'ятиться Ярошенко* (Речм., Весн. грози, 1961, 25).

2. *перен.* Завдати чому-небудь значного пошкодження; вивести що-небудь з ладу, виявитися вивуцатим пошкодженням; // *Невміло діючи, завдати шкоди чому-небудь, не довести до кінця (якусь справу, захід).*

УГРОБИТИСЯ (ВГРОБИТИСЯ), блюся, бишся; *мн.* угрбляться; *док.*, *розм.* Загинути внаслідок аварії, нещасного випадку і т. ін. [М и р о н:] *З Москви я висвітлю добре. А у вас — думає, уроблюсь. Сів я за тридцять кілометрів звідси, а потім машиною* (Корн., II, 1955, 19).

УГРОБЛЕНИЙ (ВГРОБЛЕНИЙ), а, е, *розм.* Дієпр. пас. мнв. ч. до угрбїти. — *Ну й троголодит! Думає, його то голіці поглядять за уроблений елеватор* (Мур., Свіже повітря..., 1962, 111).

УГРО-ФІННИ, ів, *мн.* Група народів, що мають споріднені мовні риси, до них належать угорці, ханти, мансі, фіни, карели, естонці, саамі, марі, комі та деякі інші; *фінно-угри.*

УГРО-ФІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *угро-фінни*. *На піаночі і піанічний слоді вони [венеди] потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фінів, карелів, мордав, марі та інших народів* (Іст. СРСР, I, 1957, 23).

Угро-фінські мови — група мов, споріднених з самодійськими мовами, разом з якими вони утворюють уральську сім'ю мов; *фінно-угорські мови.*

УГРУБШКИ, УГРУЗАННЯ, УГРУЗАТИ, УГРУЗЛИЙ, УГРУЗНУТИ, УГРУЗТИ *див.* вгрубшкн, вгрузання і т. д.

УГРУПОВАННЯ, я, с. 1. Група осіб, об'єднаних на основі спільності поглядів, діяльності, творчих інтересів тощо. *Наприкінці 1918 року київські символісти разом з літераторами, що прижили до них, створили літературне угруповання «Музагет» (Поезія..., 1956, 74); // Скупчення збройних сил на певній території. З'єднавшись, війська обох Українських фронтів наглухо замкнули кільце навколо кишинівського угруповання противника* (Гончар, I, 1954, 59).

2. Сукупність предметів, речовин, явищ і т. ін., подібних своїми властивостями, ознаками тощо. *Широкі діалектні угруповання мови народу, до складу яких входять, як правило, різні говори (діалекти), що об'єднуються спільними фонетичними, граматичними і лексичними рисами, вступяє діалектними групами* (Нариси з діалектології..., 1955, 3).

3. *біол.* Група рослинних або тваринних організмів, що постійно чи тимчасово співіснують де-небудь. *У Карпатах підбілюх альпійський виявляє велику мінливість в плодоношенні. Різниця в кількості плодів у кошику спостерігаються як серед індивідумів одного угруповання, так і серед індивідумів різних угруповань* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 49).

УГРУПОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УГРУПУВАТИ**, ую, уєш, *док.*, *перех.*, *рідко.* Об'єднувати в групу (в групи), розмішувати групами; групувати.

УГРУЩАТИ (ВГРУЩАТИ), аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Умовляти кого-небудь суворо, з докорами. *Я її не бив, а так було все уявляю. А вона іншої мені каже: — Ти б краще мене побив, ніж отак дорікати* (Барв., Опов..., 1902, 203); // *Взагалі умовляти. — Ото ж як перед Спасом я був у вас і стали ви мене уявляти, щоб не сумував, загомоніли до мене ласкаво, трохи 'д серця 'длагло* (Барв., Опов..., 1902, 341).

УГУ, *част.* Уживається при вираженні згоди, підтвердження; значенням відповідає слову та к. — *Ей, вороно, вороно, знає я твого батька і твою матір: слави люди були! — Угу, — зугути ворона, а рака кріпенько держити* (Стор., I, 1957, 29); *Коло неї [Олені] висія Марусяк. Щось шепотів... Олена лиш угукала. — Угу... Угу... А так, так* (Хотк., II, 1966, 188).

УГУДЗЯНИЙ, а, е, *розм.*, *рідко.* Вєсь у гудзиках. *Небаваю перед ним зринує, як із землі виріє, удузяний джигунець, якийсь акціанний чиновник* (Вас., I, 1959, 88).

УГУКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. *угукати* 2 і звуки, утворювані цією дією. *Вдень тут.. співали солов'ї. Тепер лише зрідка долинали ємоєте угукання пугача* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 262).

УГУКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* 1. Погоджуючись із співрозмовником чи потверджуючи його слова, говорити часто «угу». *Новий знайомий розповідає мені про Херсон, а я слухаю та угукаю собі, щоб не мовчати, а розмову як-так підтримувати* (Вишня, II, 1956, 401).

2. Вивадати звуки, схожі на «угу» (про птахів). [М о т р я:] *А оту ніч так сова те й зна — літа коло хати та все угука. [К а т е р и н а:] Щось воно та е! Мотря, далєбі, се недаром!* (Кост., I, 1967, 194).

УГУКНУТИ, ну, неш, *док.*, *розм.* Однокр. до *угукати*.

УГУРНИЙ (ВГУРНИЙ), а́, е́, *діал.* Упертий, поровний, зухвалий. *Ті, що крізь помилки до правди добираються, Мудрецькими називаються; А ті, що в своїх помилках угурні, То справжні дурні* (Фр., XI, 1952, 330); — *Ти, небоже Петре, не будь угурний, та же знави, що молодий мусить старшому мовчати* (Стеф.,

Вибр., 1945, 62); // Який виражає зухвалість. — *Може, я вам котрому егурне слово скаже, може, я вам котрому зле діло зробив. Прощайте мені* (Март., Тв., 1954, 85).

УГУРНО (ВГУРНО), діал. Присл. до угурний.

УДАВ, а, ч. Велика хижа неотруйна змія, яка живе переважно в тропічних країнах. Нападаючи на свою жертву, удави обвивають її, душать і ковтають цілком (Фіа. геогр., 5, 1956, 148); *Відома, що велетенські удави можуть бити головою свою жертву з страшною силою* (Наука..., 5, 1966, 26); *Образно. *Та Ленінграда блиск і слава Без міри, без кінця зросли у стисках чорного удава [фашизму], У муках голоду і мли* (Рильський, П, 1960, 236).

УДАВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто удає що-небудь.

УДАВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до удавальник.

УДАВАНИЙ (ВДАВАНИЙ), а, е. Умисно роблений, неприродний, напускний (про чийсь поведінку, манеру триматися тощо). *Вона... дивиться так поважно і просто в очі кожному, без тої звичайної дівочої соромливості, трошки щиро, а трошки й удаваної* (Л. Укр., III, 1952, 664); *Здавалось, пригрозив би Волю батько, без сліду зникла б і злоп'яча зухвалість, і всі пустоці, й удавана брутальність* (Іл'яч., Зв'язч. хлопець, 1947, 15); *Йому [Я. Купалі] була чужою найменша поза. В ньому не було й тіні чогось удаваного чи надуманого* (Мас., Життя..., 1960, 13); // Нещирий, яким маскують справжні почуття, ставлення до кого-небудь і т. ін. *На обличчі пана канцлера відбився удаваний спокій дипломата, готового до всяких несподіванок* (Кач., II, 1958, 450); *Антон свою ненависть до Хомази затамовував удаваною чемністю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 205); *Досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лиси очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним сліпотством* (Стельмах, II, 1962, 11); // Штучно викликаний, збуджений, награний (про стан, почуття). *Зникла з Катиного обличчя удавана заклопотаність* (Коз., Вибр., 1947, 26); *Удаваний жаж, що відобразив «отець» на своєму обличчі, потім театральний жест руки, якою заслонив очі, додали Нелі відаваги*. «Комедіант, — подумала, — клоун. Я його не боюсь» (Вільде, Сестри..., 1958, 431); *Мудрість — річ не напоказ. Хто справді мудрий, той не жмуриць лоба, Не жмуриць очі — це лише подоба Глибоких дум, удаваний екстаз* (Бичко, Простота, 1963, 119); // Підроблений під що-небудь справжнє. [К л і є н т:] *Якби на мене, я б їх [християн] присудив оддати до театру, — цікавіше, коли на сцені справжня смерть буває, а не удавана* (Л. Укр., II, 1951, 514); *Підпільники організували удаване кінозімнання, щоб ближче підібратися до табору* (Ю. Янов., II, 1954, 31); // Розрахований на створення певного враження. *Черники знав, що застра вони загомонять інакше — сьогодні артилерія ще тільки приміряється, б'ючи з удаваною безсистемністю та скупістю, щоб не наклакати завчасно підозри противника* (Гончар, III, 1959, 391); *В центрі міста — удавана безчечність, спокій, а тут, на околиці, наче під час облоги* (Кол., На фронті..., 1959, 55); // Який удає з себе кого-небудь, несправжній. *Хто підкаже загарбникові, що цей удаваний поліцій виконує спеціальне доручення, внаслідок чого на певному залізничному перегоні зупиниться в призначений час рух німецьких поїздів?* (Ю. Янов., II, 1954, 21); // Який не існує в дійсності, а створений в уяві кого-небудь; вигаданий, уявний. *Василь некаважно виклав історію звороби — удаваної своєї й Ніколавна, запитає, чи можливо вилікуватися. Стара сказала: «Будете здорові, коли сточете...»* (Ю. Янов., II, 1954, 104).

УДАВАНИСТЬ (ВДАВАНИСТЬ), носгі, ж. Якість за знач. удаваний.

УДАВА́ННЯ¹ (ВДАВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. удавати 1—3. *Він знав, що той екстаз, та приємність, та жвавість були в його [о. Артемія] більше виявом жвавості ероди [вдачі], а може й умисного удавання, ніж щирого привіту* (Н.-Лев., IV, 1956, 64); *Він був добрий ученик [учень] і добрий товариш, загальнолюблений завдя своїм доброму гумору, дару удавання різних голосів* (Фр., IV, 1950, 273).

УДАВА́ННЯ² (ВДАВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. удаватися 6,7.

УДАВА́НО (ВДАВА́НО): Присл. до удаваний. — *Ти вже заручена з ним? — питає мене Оксана тим удавано байдужим тоном, що ним деякі жінки орудують не менш вправно, ніж шевці шилом* (Вільде, Сестри..., 1958, 538); *Від уваги Жолківського не приходило удавано молодеча моторність його давнього друга, Яна Замойського* (Ле, Наливайко, 1957, 15); *Марко презирливо глянув на ворога і пустився йти далі. Але Тодосько вдарив його рукою по плечі і зареготався удавано: — Га-га-га-га!* (Козл., Весн. шум, 1952, 84).

УДАВАНОХВО́РІЙ (ВДАВАНОХВО́РНИЙ), а, е. Той, хто удає з себе хворого.

УДАВА́ТИ (ВДАВА́ТИ), удаю, удаєш, недок., **УДА́ТИ (ВДА́ТИ)**, уда́м, удаси́, док., *перез. 1. кого, якого*. Поводитися, триматися як хто-небудь, надавати собі якогось вигляду з певною метою. *І не втікає я, і, як вона [жінка] кликала, не едавав глузого, а побрався собі спокійненько* (Вовчок, VI, 1956, 261); — *Знаю я вас, як заговоріли! Удаєте тільки з себе хворого, — каже Пицимуха, ледве просуваючись у двері* (Мирний, IV, 1955, 361); *Вони оба: і Володко і Гринько, якби могли, то втіпали б мене в ложці води*. *Я їх так само! Але поки що едаємо приятелів* (Март., Тв., 1954, 242); *Я не втірався, але, йдучи, почав удавати престараного діда, який гнувся до землі, і робив це так смішно, що мої глядачі, дивлячись мені вслід, голосно ризотали* (Сміл., Сашко, 1957, 39); *В ресторані [лікар з дружиною] замовляли пиво, морозиво, якусь воду, аби тільки сидити тут у прохолоді й чекати вечора, що от-от надзодив. Обов едають щасливих і безтурботних* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); *Сама вона удала з себе дуже здивовану* (Григ., Вибр., 1959, 33); // *ким, рідко*. Надавати кому-небудь певного вигляду, образу, робити подібним до когось. *Недоліток зовсім ще був Ігнат удовиченко, тільки що батьківський вірст і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господар на своїй батьківщині, — от його що ніби дорослим паробком удавало* (П. Куліш, Вибр., 1969, 272).

◇ **Дурня (дурника) вдавати** — те саме, що **Дурня ваяти** (клетіти, стробіти і т. ін.) (див. дурень). — *Ну, досить дурня едавати!* — *сказав Яків суворо.* — *Коли вносите гроші?* (Шиян, Гроза..., 1956, 360); — *Слухайте, Перожек, — Філіпчук почуває, що йому самому починає в пультях бити.* — *Ви нарешті перестанете едавати дурника?* (Вільде, III, 1968, 283).

2. *із спол. що, ніби і т. ін.; рідко без додатка*. Робити вигляд, прикидатися (звичайно в якійсь дії). *Упала [Одарка], а вони режотяться.* — *Удає, — кажуть, — удає!* (Вовчок, I, 1955, 45); *Так смішно почав удавати, ніби й він плаче, що вона мусила засміятись, а далі й зовсім розвеселилась* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Легала [Гайка], зціпивши зуби, і мовчала. Удавала, немов спить* (Гр., I, 1963, 398); [Г е р а с и м:] *А щоб було тобі зручніше поводитися, то ти удає, ніби приїзав на завод купувати савинку і кнуриця...* (К.-Карий, I, 1960, 383); *Гуро удає, що він дуже незадоволений з такої пропозиції* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 65).

3. *Наслідувати, копіювати* (голос, рухи, міміку і т. ін.). — *Івал.. мо-ой!* — *зукали на Івана од зати, але*

він того не слухав, збирає малини, пухав з листочки, робив свистілку або нищав у травинку, намагаючись едавати голоси птахів та всі ті звуки, що чує у лісі (Коцюб., II, 1955, 307); *Безтурботно подивився [Прображенський] у вікно, постукав об стіл пальцями, удаючи барабанну трель маршу, і встав з-за столу (Ле, Міжгір'я, 1953, 271); Валерій так впрядно й до-стеменно едав манеру та інтонації Павла Григоровича, що всі мимозит усміхнулися (Ільч., Звич., хлопцеві, 1947, 93); // Зображати, відтворювати. — Здається, ні-який майя не едав би такого лютого рум'янцю на люд-ським тілі, як тут природа намалювала на щоназ еруші! (Н.-Лев., I, 1956, 185); / щонайнишніші дами з при-дворних Вдавали на сцені субреток мотарних, Щоб слави і вітхи зажити (Л. Укр., I, 1951, 171); Кроне-ницький був перший кавалер на весь Бобринець, мав чудовий голос і стішив нас надзвичайно, коли розкудо-чить було волосся, надме щокви й почне едавати Шель-менка (Думки про театр, 1955, 29).*

4. тільки док., розм. Добре зробити, змайструвати, виготовити і т. ін. що-небудь. «А сила йде, і спина гнеться, репаються руки, і гине хист... Уже б тепер не едав різьби такої, хоч би хто й замовив, минулося...» (Л. Укр., I, 1951, 442); Три літа гуртом — з волами, з машинами й так, самотужки — Грбарювало старе й мале.. Зате ж озеро славе як едали! Води — як у мо-рі! (Вирган, В розп. літа, 1959, 193); // Майстерно ви-конати; утнути. Гарно емів грати Олекса. І так якось по-особливому едав, що от багато зміють хлопців і собі на флюрі, а ніктож так не едасть (Хотк., Довбуш, 1965, 318); // також з інфін., діал. Змогти, зуміти. — Та я собі зложу [скриньку], — говорю я, а сам аж тремчу, що не едам (Фр., II, 1950, 40); Чи едасть любити так пана Славака панночка молодая, .. що потребує ще сама проводу й опіки, то за це не можу ричити (Марг., Тв., 1954, 447); — Вмієш зліб пекти? — Вмію, але... з пит-льованої муки; з разової не знаю, чи едам. Давно не пе-кла, — відповіла неслівиво Касандра (Коб., III, 1956, 502); — То як кладеш у поруку ціле своє маство [мас-тність], — то який тобі сміх? То таки треба доброї голови, щоб удати, аби не зробити з усіх нас торбар в! (Корш., Буденний хліб.., 1960, 192).

УДАВАТИСЯ (ВДАВАТИСЯ), удайся, удаєшся, не-док., УДАТИСЯ (ВДАТИСЯ), удаймося, удайся, док. 1. тільки з ос., також кому. Здійснюватися, успішно завершуватися. За все береться, та не все едається (Укр. присл., 1955, 232); Йоньку озгопило те ожваєлен-ня і доброта, яка запановувала ним завжди, коли добре едалося діло (Тют., Вир, 1964, 232); Все, що ми задумали, — все нам, друзі, едається! (Нех., Дивлюсь.., 1949, 77); — Ти про смерть не думай, ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися (Головко, II, 1957, 539); // безос., у сполуч. з інфін. Бути, виявлятися можливим (про здійснення чого-небудь). Сивоусий грек та молодий наймит-дангалак [вєсляр].. вибиаалися із сил, налягаючи на весла, однак їм не едалося розігнати човен на береговий пісок (Коцюб., I, 1955, 390); Понюхає пирога, та не едалось покуштувати (Номис, 1864, № 14329); Оксен зрозумів, що степом продертися не едається, і завіз своїх людей у порослу хащами глибоку яругу (Тют., Вир, 1964, 530); // перев. док. Виявлятися вдалим, гар-ним (про те, що утворилося внаслідок якогось процесу або про сам процес). Вже перед вечором вийняли з печі коровай, котрий і справді дуже едався (Н.-Лев., III, 1956, 74); Коли мов життя не едалось, не можу ж я осолодити його цукерком у розмальованій обгортіці... (Коцюб., I, 1955, 325); Родича жирна галицька земля; і жито на ній удалось буйне, рославе (Мушк., Серце..,

1962, 306); // перев. док. Видатися яким-небудь, випасти. За тиждень перед весіллям було якесь свято; день удався погожий, хоч уже листя падало, осінню пахло, а проте тепло та ясно (Мирний, IV, 1955, 38).

2. Уродитися за певними якостями, особливостями вдачі (про людину). [Недоросток:] Бач: у людей буває удається й маленьке, та розумньєнке, щустреньке, а тебе вигнало, як сьому верстау, а ти й за малого не справиш! (Вас., III, 1960, 92); — Не часто такі молоді, як оце й ти, хлопче, едаються розумними (Збан., Малин. дзвін, 1958, 6); Він з рамку до вечора порався по господарству — хазяйновитий едався (Стельмах, II, 1962, 326); // до чого, який. Мати певні нахили, здіб-ності, пристрась до чого-небудь. Еней був парубок мо-торний і хлопець зоть куди козак, Удався на все але проворний, Завяжіший од всіх бурлак (Котл., I, 1952, 65); — Вже того не знаю, який він до діла, — каже бать-ко, — а що до танців, то едасть: дічатами, як музами, уєवास (Вовчок, I, 1955, 200); — Хіба його не видно й спершу було, що він [Чіпка] чоловік пугающий? Чи до роботи, чи до майстерства — до всього едався! (Мирний, II, 1954, 246).

Не вдатися, розм.: а) (без додатка) бути безгалан-ним, певдахою в житті. Ой біда, біда, що я не едався: Бріє через річєнку та й не емиався (Чуб., V, 1874, 88); б) (ким) не змогти набути певної професії, квалифі-кації і т. ін. Ба, та що робити, — публіцистом не еда-лася, а белетристика така зимерна штука (Л. Укр., V, 1956, 59); в) (чим) бути позбавленим якоїсь риси, властивості і т. ін. Марко хлопець душевний, здатний, так не едався красою! (Горд., Дівчина.., 1954, 202).

3. перев. док., у кого, рідко на кого. Народитися, ви-рости схожим на кого-небудь, успадкувати чийсь риси, особливості, якості. На виріст, і на силу, й на личко у батька удався [Андрій] (Вовчок, I, 1955, 277); Настя едалася на свою матір і була невєсипуца господиня (Н.-Лев., VI, 1966, 396); — Хай би їх у мене десятеро, то одно в одно не едається; а то ж він [Чіпка] у мене один, як порошина в оці! (Мирний, II, 1954, 178); Ха-рактером Іван уєвсь едався в батька, і нехай каміння летить в очі, а він стоятиме на своєму (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9).

4. у що. Впадати в якийсь стан (звичайно важкий); переїматися якимсь настроєм. Не едавайся в розгач, друже, — Во в годину ту страшно Я розвіє самотину, Здала серцем прилину (Дн. Чайка, Тв., 1960, 267); Матрона Іванівна жінка вразлива, чутлива, не дає далі Остапові слова вимовити, блава його не едаватись у журбу (Горд., II, 1959, 300); — Дочко моя, знає мені смився твій батько і так страшно!.. — казала Нимидора дочці, і од того часу вона стала журитися і едалась в сум (Н.-Лев., II, 1956, 247).

Удаватися (удатися) в панику див. паника; Удаватися (удатися) в шух — заноситися, зазнаватися. Офіцери поводились делікатно, облодилися з товариством про-сто, не едалися в столицну низу, жартували (Н.-Лев., III, 1956, 139); Удаватися (удатися) в тугу див. туга.

5. у що, рідше до чого. Зосереджувати свої дії, діяль-ність, увагу на чому-небудь, займатися чимось. Не еда-вайся в сварку, бо будеш битий (Номис, 1864, № 3284); Еней по частю без помізи Вдавався в жарти, іери, сміхи (Котл., I, 1952, 175); У батька і коріє'як [корі-вок] дві, і коней четверо. Зимом столарує, літом у хліборобство едається (Барв., Онов.., 1902, № 407); У Львові [Юрась] на одну ногу з професорами.. В полі-тику едався (Чорн., Визвол. земля, 1950, 26); До пере-кладів і перестівів з східних мов А. Кримський едався дуже рано, фактично тоді, коли почав перекадати і з російських поетів та писати свої перші вірші (Рад.

літ-во, 6, 1967, 46); *Усе своє життя від Митро мрія розбагатіти. А як його розбагатіти, коли землі — кіт наплакав. Тоді він удався до комерції* (Минко, Моя Минківка, 1962, 13).

Удаватися (удатися) в подробиці (тонкощі) — приділяти багато уваги найменшим деталям чого-небудь, дорукорядним обставинам і т. ін. *Легіжник ображався і платив тою ж самою монетою, негречно вдаючись в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Хотк., II, 1966, 162); *Удаватися в хімєри див. хімєра; Удаватися (удатися) до крайнощів (крайності) див. крайнощі, крайність; Удатися навтіки (до втечі і т. ін.) — утекти. — Видно, знала [Юліана], чим та пахне справа, і це нічого навтіки вдаєася!* (Фр., XII, 1953, 333); *Проте, ради справедливості, треба сказати, що Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятиох* (Гончар, III, 1959, 187).

6. до кого. Звертатися до кого-небудь (з якимсь проханням, у якій-небудь справі тощо). *До брата його мені не радили вдаватися, бо, кажуть, вони були посварені здавна і славе не зналися* (Л. Укр., V, 1956, 247); *Весною знов починалися приступи кашлю, Чуплак вдавався до лікаря* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 181); — *Скрутіть мені, голубе, цигарочку, — вдаєася він до мене, забачивши, що я збираюся закурити* (Вас., Вибр., 1954, 86); *Товариші не пішли до суду, а вдалися до президії об'єднаних профспілок, і там справу було вирішено на їхню користь* (Вільде, Сестри., 1958, 119); — *Ми до команди куреня, — удаєася Смирнов до старшого варту* (Головко., II, 1957, 531); // *у сполуч. із сл. до дух і, до серця, до честі тощо. Звертаючись до кого-небудь, намагатися вплинути на його почуття. [В а л е н т:] Здається, промова та була з найкращих.. І що ж? Кому ж ти розсипав ті перли ясного розуму? Якісь діди, засушені в пергаменті, шукали паразитів по кодексах в той час, як ти вдаєася до душі та серця!* (Л. Укр., III, 1952, 290); — *На соймї вимагали, щоб до миз [козаків] поставилися як до ворожого війська, але король видав тільки універсал, вдаючись до їх громадського почуття і честі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 31).

7. до чого, рідко на що. Використовувати, застосовувати що-небудь як засіб для здійснення чогось. *Під час наступу Щорс вдаєася до виробленої ним уже тактики: заходив до ворога з тилу і флангів, наносив блискавичний удар, не даючи противникові опам'ятатися, продовжував бій до повного розгрому* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); *Якщо, перекладаючи китайський, японський, індійський авторів, ми дозго ще будемо примушені вдаватися до цього лукавого паліативу — підрядника, то слов'янський письменникі росіяни, українці, білоруси повинні переключити з оригіналу при зміні користуватися словником* (Рильський, IX, 1962, 70); *Глоба боявся їх [піонерів], маляньких і беззатисних, коли вирішив едатися до зброї* (Собко, Скеля., 1961, 140); *Доведеться едатися до прапорців. — Якш прапорців? — Звісно якш! Червоних! Вовки лякаються червоного* (Тулуб, В степу., 1964, 209); *Остан вирішив удатися на шитроці* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 363).

8. у що, рідко. Глибоко впливатися, вриватися в що-небудь. *Місце над морем. Море вдаєася затокою в скелестий берег* (Л. Укр., I, 1951, 157); *Частина суші, яка вдаєася в воду, називається півостровом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 55).

9. тільки док., куди, розм. Відправитися, податися куди-небудь. *Комісія удаєася на місце злочину до лісу* (Коб., II, 1956, 204); — *Треба йти, пане Кузьмо. До Переклава удаєася, хлопця до матері одведу...* (Ле, Побратими, 1954, 6).

10. *дів. Здаватися. Зразу й не розібрати було, чи є хто живий на веранді, бо обличчя людей, набравшись незвичайного відтінку од зеленого сльва, удавалися мов які примари не з цього світу* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 44); — *Мені вдалося, що зтось зомонів у саду!*.. (Вас., II, 1959, 61).

УДАВИТИ¹ (ВДАВИТИ), удавлю, удавши; мн. удавлять; док., перех. Умертвити, стиснути горло; задупити. *Не смер Данило — болячка вдавила* (Номис, 1864, № 8043); [Г р и в а:] *І тепер ще така кипить у грудях змість, коли згадаю Саву, що сам себе, здається б, удавив* (К.-Карий, II, 1960, 281); // *перен. Припинити вияв чого-небудь. — Загірного? — стига обов разом перепитали вони, не маючи змоги удавити лижкої радості* (Вас., IV, 1960, 29).

◇ **Удавили сльози кого** — від плачу комусь стиснуло горло. *Удавили сльози Оленку, не знає, що вже й робити* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 134).

УДАВИТИ² див. вдавлювати.

УДАВИТИСЯ¹ (ВДАВИТИСЯ), удавлюєася, удавшиєася; мн. удавлятьєася; док. 1. Забити собі горло великим шматком їжі; подавити. *Соловейко вдаєася ячмінним шматком, а зозуля мандрикою вдаєася* (Номис, 1864, № 471); *Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася. З тим устала із-за столу* (Мирний, III, 1954, 47); *Раз який удавилася [ба] глевким хлібом. Дід Ірокін, щоб урятувати її, почав щосили гупати в плечі* (Панч, На калин. мості, 1965, 6); * *У порівн. Він зустрієася з лютиком поглядом свого Василя і замовк, як удавився картоплиною* (Чорн., Потік., 1956, 274); *Ніколи Таня не бачила його таким. Губи біліди, надриано дихав, щось хоче сказати й не може — наче вдаєася* (Гончар, Людина., 1960, 8); // *Задихнутися (від диму). Лука вдаєася димом і дозго відкашлюєася* (Чорн., Потік., 1956, 384).

2. розм. Заподіяти собі смерть, повисившись. *Тільки не лайсь Та не знищайсь* (Бо кельська вийде справа, Як зашморенує Та й удаєася Стрічкою Станіслава)... (Г.-Арт., Байки., 1958, 160); *Коли б не жин чоловік надією, то давно б удаєася* (Стельмах, I, 1962, 588); // *наказ. сп., сульє. Уживається як лайливе побажання. — На! з'їж оце своє писання та хоч вдаєася ним!* *Іди перепиши зараз наново* (Н.-Лев., IV, 1956, 313); *Згадай я зозульничків дурних. — Бодай вони мандрикою вдаєася, — Як кукувала я — за мною волочилися, Тепер хоч би один на сміх...* (Гл., Вибр., 1951, 134).

УДАВИТИСЯ² див. вдавлюватися.

УДАВКА, в, ж., рідко. Те саме, що зашморг.

УДАВЛЕНІЙ¹ (ВДАВЛЕНІЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до удавити¹.

УДАВЛЕНІЙ² див. вдавлений¹.

УДАВЛЕННЯ¹ (ВДАВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. удавити¹ і удаватися¹.

УДАВЛЕННЯ², УДАВЛЮВАННЯ, УДАВЛЮВАТИ, УДАВЛЮВАТИСЯ, УДАЛЕЧ, УДАЛЕЧИНІ, УДАЛЕЧІНЬ, УДАЛИЙ, УДАЛИНІ, УДАЛИНУ, УДАЛО, УДАЛІ див. вдавлення, вдавлування і т. д.

УДАНИЙ¹ (ВДАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до удати 3, 4. [К е м б л ь (Придивляється до фігурки):] *Ха-за-за-за! Та й здорово ж уданий! Як аилитий наш батько Говдінсон!* (Л. Укр., III, 1952, 31).

2. у знач. прикм., рідко. Неширий, награний. — *Добрий день вам, пампо Макю!* — обізваєася я з уданим супокєм і подає їй руку (Коб., III, 1956, 27); *На обличчі Віри Павлівни грала усмішка, не знати тільки, чи удана, чи правдива...* (Хотк., I, 1966, 38).

УДАНИЙ² (ВДАНИЙ), а, е, на що, до чого та без додатка, заст., рідко. Здібний. *Він до всього уданий*

(Сл. Гр.); *Наш рід не заможний, не кудлатий, як там кажуть, да уданий* (Барв., Опов., 1902, 425); *Уданий на залюти*.

УДАНІСТЬ (ВДАНІСТЬ), ності, с., рідко. Абстр. ім. до уданий¹ 2. *Мені тут все чує, розгадане і знане, / Під шатром золотим нема Ні тайства, ні дару, ні омани, — Лише нічєв'я слів, уданість тайн сама* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 13).

УДАР (ВДАР), у, ч. 1. Різкий спільний поштовх, що утворюється внаслідок короткочасного зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом. *Лигар ударом макогона Дух випустиє із Емфіона* (Котл., I, 1952, 236); *Юра має вже скалічену руку, але щасливим ударом ритом главав надвоє Іванову бартку* (Кочуб., II, 1955, 343); *Невроворний на вигляд, він у бою гасає на коні, як чорт, і не раз тішив самого Богуна своїми дужими і хвацькими шабельними ударами* (Рибак, Перекл. Рада, 1953, 218); *Гуркіт прибою доливає до «Константина», і, вторюючи йому, гуло в трюмі при кожному новому ударі хвилі* (Тулуб, В степу., 1964, 394); *Під його ударами двері аж вгинались, і гуркіт котиться луною на чотири квартали довкола* (Смолиць, Театр., 1940, 253); *Навіть дуже сильний удар воротар може відбити, коли він його чекає* (Наука., 5, 1968, 45); *У порівн. *Його [М. Драгоманова] статті і листи — то були для великої більшості галичан мов удари батого* (Кочуб., III, 1956, 32); // *Поштовхоподібне коливання (серця, пульсу). Ти йшла, мов пісня, до вібрів Під вдари серця, рокіт грому. А може, це не ти — любов йшла у образі твому* (Стельмах, V, 1963, 284); *Шістсот ударів на хвилину, або десять на секунду, — з такою незвичайною частотою скорочується серце голуба, коли він летить* (Хлібороб Укр., 3, 1966, 47); // *перен.* Швидко, разюча дія чого-небудь (перев. про стихійні явища). *Під удари вітру зісні, що летить над морем нив, відчинив вікно я пісні, серце пісні відчинив* (Сос., II, 1958, 127); *В коєсь із переселенців знайшлася свічка-громолиця, що оберігала селянську оселю від удару блискавиці, може, вона врятує її життям селянці від нагадї смерті* (Стельмах, I, 1962, 168); *Чума, віспа, холера... Від їхніх ударів гинули цивілізації, розваливалися імперії, зникали з лица землі цілі народи* (Наука., 12, 1966, 20).

△ **Вільний удар** *див.* вільний; **Кутовий удар** *див.* кутовий.

◇ **Удар у спину** — підступний вчинок, зрадницькі дії кого-небудь. *Врангелівський удар у спину революції, загроза Донецькому басейнові заставили всіх по-новому оцінити кримську небезпеку* (Гончар, II, 1959, 302).

2. Звук, що утворюється внаслідок зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом. *Чути глухі удари великого бубна, мов далекий гуркіт грому* (Фр., II, 1950, 73); *А молота удари із кузнї аж до туч Гули, і грали, грали З грожами обіруч* (Ус., На. берегах, 1951, 22); *Чути два удари дзвона, потім сеисток і гуркіт поїзда* (Коч., II, 1956, 241); // Звук, що утворюється пострілом, розривом міни, снарядом, вибухом бомби і т. ін. *Од гарматних ударів гриміло змарне небо* (Сос., II, 1958, 472); *Дим... вогонь... удари бомбові... З острова Сарпінського гармати б'ють на центр* (Гонч., Вибр., 1959, 200); *Чакляючі удари мінометів, лунки постріли сорокап'яток губилися в важкому позізанні фортечних гармат-еелетнів* (Гончар, III, 1959, 415); // Звук, що утворюється годинниковим механізмом на позначення часу. *Полічила [Мирослава] удари: п'ять годин* (Головко, II, 1957, 593); *Коли згодом зажер дванадцятий удар, мірошник вийшов із своєї схованки й попрямував до млина* (Шиян, Баланда, 1957, 109).

Удар грóму — звук, утворюваний електричними розрядами в атмосфері. *Гриміли грому розкотисті удари* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 94).

3. Стрімкий напад, атака. — *Другий взвод буде в заставі, за квартал від казарми. Щоб в разі якої несподіванки прийняти на себе удар* (Головко, II, 1957, 507); *Перед рішучим ударом Білогрудові доведеться з частинкою свого взводу піти в глибоку розвідку в тил ворога* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 99); *Побачиши, що любовим ударом застави не взяти, вже десь опідні Шпунь наказав припинити безглузді атаки* (Збан., Між., людьми, 1955, 47); // *перен.* Рішучі дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь. *Ми чудово зуміли використати українське поєстанство для повалення гетьманату, для розгрому німців, для нанесення смертельного удару по хижаків світового імперіалізму* (Гончар, II, 1959, 115); *Фашизм спрямовує свій удар насамперед проти комуністичних партій, як найбільш послідовних, стійких і невідкупних захисників інтересів робітничого класу і всіх трудящих* (Програма КПРС, 1961, 46); *Головним об'єктом сатиричного удару [поет] В. Самійленко обрав самодержавство* (Рад. літ-во, 4, 1971, 62); // *перен.* Велика шкода, втрата, занодіяні кому-, чому-небудь. *Комісар ходив мов отропний [отрушений]. А вже се відкриття [обгорілі люди в сіні] — страшний удар для репутації столиці краю* (Фр., IV, 1950, 48); *Загарбання турками узбережжя Чорного моря в кінці XV ст. завдало торгівлі між Заходом і Сходом [через Україну] сильного удару* (Іст. УРСР, I, 1953, 126).

Бути (перебувати і т. ін.) під ударом: а) бути в такому становищі, коли можуть напасти, атакувати. *У вересні сорок першого неподалк Азовська провалився гітлерівці. Завод під ударом* (Рудь, Гомін., 1959, 7); б) бути під загрозою чого-небудь, у критичному становищі; **Одним ударом** — швидко, рішуче, з одним разом. — *Тільки ми, більшовики-ленінці, розрубали все одним ударом — роздали землю трудовому народові* (Гончар, II, 1959, 228); **Ставити (поставити) під удар** (ударі) кого, що — доводити кого-, що-небудь до загрозливого, критичного становища.

△ **Любовий удар** *див.* любовий.

4. *перен.* Раптова неприємність, несподіване горе, важке потрясіння. *Суд лікарів був страшним ударом для родини* (Кобр., Вибр., 1954, 38); *У відділі народівити його нікто не докоряв. Лише сказали, що в думка від педагогічної роботи його звільнити. Боженок здригнув. Такого жорстокого удару він не ждав* (Дор., Не повтор., 1968, 148).

Удар долі (життя і т. ін.) — важке горе, нещастя, яке доводиться переживати кому-небудь.

5. *розм.* Важкий хворобливий стан, викликаний кроволивом у мозок або закупоренням мозкової судини. *У начальника одного разу вже був удар, тому курити йому лікарі заборонили категорично* (Собко, Біле полум'я, 1952, 103); // Тяжке ураження центральної нервової системи, супроводжуване важким станом усього організму. *Вся дрижала [Маруся]. Зараз же уваяла собі, як здають маленьку дитиночку за ніжку, б'ють голіку об камінь.. О-о-о!.. була близькою нервового удару* (Хотк., II, 1966, 203).

△ **Сонячний удар** *див.* сонячний; **Тепловий удар** *див.* тепловий.

◆ **Бути в ударі** — перебувати у стані піднесення, натхнення, мати піднесений настрій. *Діденко був особливо сьогодні в ударі* (Головко, II, 1957, 486); **З ударом, рідко** — з піднесенням, натхненно. *На біду, хлопчишка [хлопчєнськo] якийсь струже собі щось за платом і в ціє горло витинає опришкєтєвoї стіванки.. І то так різко, двієнко, з ударом!* (Хотк., II, 1966, 190).

УДАРЄМНИТИ, ю, ниш, док., перех. Зробити дарємним, марним. За наказом Галія-паші відбудовано висаджений у повітря під час облоги «старий замок». Саме це ударємницю заміри Собєського повернути Кам'янець-Подільський Річі Посполитий (Наука., 7, 1970, 42); Власті розкрили організований в найменших деталях замах, ударємнивши його в останній хвилині (Галляв, I, 1960, 525).

УДАРЕНИЙ (УДАРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ударити 1—3, 5. Сердито ударений нагаєм кінь скочиє (Ле, Хмельницький, I, 1957, 8); *У порівн. Обидва здригнулися, немов ударені громом (Мик., II, 1957, 193); // ударено, безос. присудк. сл. Двох селян добре вже було ударено камінням, а третій був у крові після Ярошевого шверня (Гр., II, 1963, 297); Скоро бовкнули в двох до церкви, стояв він [Олексій], випроставшись, зовсім зготовий. Ударено вдруге у двох — вже він їде селом (П. Куліш, Вибр., 1969, 300); // у знач. ім. ударений, ного, ч. Той, кого ударили чим-небудь. Ударений вийшов з хати, а йдучи, грозив Іванові, що ще з ним десь стрікнеться (Март., Тв., 1954, 282); Ударений застогає і надлюдським зусиллям звієє на коліна (Ле, Наливайко, 1957, 84).

УДАРИТИ див. ударять.

УДАРИТИСЯ див. ударяться.

УДАРНИЙ¹, а, е. 1. Стос. до удару, ударів (у і знач.). Ручне клеймування здійснюють ударним способом за допомогою ручних клейм і молотка (Технол. різального інстр., 1959, 196); 6 у фізіології таке поняття — ударний об'єм серця. Під цим терміном розуміють кількість крові, яку викидає серце в аорту за одне скорочення (Знання., 12, 1966, 4); // Признач. робити удар, удари. Ковалі дого прожарудились біля замка, в якому не було ролика, що відтягує ударний механізм, потім до замка уміло приклепали чималу залізку (Стельмах, II, 1962, 191); Основною робочою частиною черепашковолювачів є коритоподібний кіш з передньою, так званою ударною, рейкою (Шкідн. і хвор., рослин, 1956, 58); // Який здійснюється за допомогою удару. Ударне буріння; Ударне штампування.

△ Ударна хвіля див. хвіля; Ударні інструменти — музичні інструменти (барабан, бубон і т. ін.), звуки з яких відобувають за допомогою ударів. Найстаріші писемні пам'ятки та предмети матеріальної культури народу свідчать, що ударні інструменти за часом виникнення є найдавнішими (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 9).

2. Признач. завдати вирішального удару по ворогові. Ударна танкова армада генерала Родова наавпрестець поспішала степом, назустріч дивізіям наступаючого Сталінградського фронту... (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 434); Ударні групи повинні були несподівано і навально вірватися на Керченський берег, відкинути німецьких фашистів в глб півострова і утримувати плацдарм до підходу головних сил (Ткач, Крута хвиля, 1956, 169); Збираючись в ударний кулак, уцілюючись, полки готувались до вирішального штурму (Гончар, III, 1959, 388).

УДАРНИЙ², а, е. 1. Пов'язаний з масовим рухом ударників, з передовими методами соціалістичного змагання. Річ у їхній ударній роботі. Проценту виконання норм вони дають тризначні (Вишня, I, 1956, 338); І ось ударна бригада комсомольського батальйону [бетонарів] встановила світовий рекорд (Цюпа, Україна., 1960, 61); // Який виконується прискореними темпами; терміновий, негайний. У лабораторіях ударним порядком аналізувалися проби трансфузованої та живої крові першого пацієнта, його лімфи, слини, поту (Смолич, Пріскр. катастроф., 1956, 235).

2. Першочерговий, особливо важливий, який виконується найпереводішими методами і в найшвидшому темпі праці (перев. про будову). На ударних комсомольських будовах десятки тисяч юнаків і дівчат проходять хорошу школу виховання, вчать переборювати труднощі, набувають навички господарювання (Ком. Укр., 5, 1963, 19); XVIII з'їзд ЛКСМУ оголосив спорудження гірничозбагачувальних комбінатів ударними комсомольськими будовами (Знання., I, 1969, 16); // Який виконує першочергові і найважливіші завдання; спрямований на виконання таких завдань. Комсомол, говорив Ленін, повинен стати ударною групою, яка в усякій роботі подає свою допомогу, виявляє свою ініціативу, свої почин (Біогр. Леніна, 1955, 223); В дні напруження боротьби на фронті, боротьби з бандитизмом — ударною робилася політ-агітробота освітніх органів (Еллан, II, 1958, 80).

УДАРНИК¹, а, ч. 1. Частина затвора вогнепальної зброї, признач. для розбивання капсуля патрона під час пострілу. Павло націлився й вистрілює. Цокнув ударник (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 47).

2. Деталь, спеціальне пристосування в механізмі, інструменті, за допомогою якого здійснюється удар з певною метою. Бувало, що зіпсується на міні ударник або вининеться зімична реакція в гримучим живим сріблі капсуля. Візьмуть розв'язатися тоді міни на пароллаві (Ю. Янов., II, 1958, 33); Щоб привести огнегасник в дію, його знімають із стіни й ударяють загостреним кімцем до підлозу. Ударник розбиває склянку з сірчаною кислотою і вона стикається з содою (Уроки. хіміка, 1956, 44).

3. розм. В оркестрі — виконавець партій на ударних інструментах.

4. Боець військового підрозділу, призначеного завдати вирішального удару по ворогові.

УДАРНИК², а, ч. Активний учасник соціалістичного змагання і руху за комуністичну працю, передовик виробництва. Ти, хто оголосив себе ударником або підписав договір на соцзмагання, закликали присутніх наслідувати їх приклад (Шовк., Інженери, 1948, 262); Я хочу ударником бути, як і ти, бо світять нам зорі одної мети (Сос., I, 1957, 448).

Ударник комуністичної праці — передовий учасник масового руху трудящих СРСР за комуністичне ставлення до праці, за створення матеріально-технічної бази комунізму й виховання людини комуністичного суспільства. На ряді підприємств ударники комуністичної праці становлять переважну більшість працюючих (Ком. Укр., 6, 1975, 64).

УДАРНИЦТВО, а, с. Одна з форм масового соціалістичного змагання трудящих СРСР за підвищення продуктивності праці і високі темпи розвитку виробництва; праця ударними методами, прискореними темпами. Сафарову завжди була ясна кінцева мета цієї боротьби з морем, соцзмагання й ударництва, боротьби за кожну нову сєрдловою (Донч., II, 1956, 93); У другій половині 1929 р. соціалістичне змагання почало переходити від початкових форм до вищих. З ініціативи комсомольців виникло ударництво, яке швидко поширилось по всій Радянській країні (Іст. УРСР, II, 1957, 345).

УДАРНИЦЯ, і, ж. Жін. до ударник². Зварниця-ударниця у косинці білій — Бронзова обличчя, руки загрубілі... (Забашта, Нові берега, 1950, 41).

УДАРНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до ударник², ударництво. Громадянська війна, відбудова народного господарства, ударницький і сталаносський рух... — ось на чому зосереджували свою творчу увагу українські прозаїки в останнє десятиріччя перед Великою Вітчизною війною (Вітч., 7, 1967, 175).

УДАРНИСТЬ¹, ності, ж. Абстр. ім. до ударний¹.

УДАРНИСТЬ², ності, ж. Якість за знач. ударний².
З метою вмесення більшої ясності в справу визначення ударності підприємств зобов'язати Промбюро і Радтрударм перелазити групи ударних підприємств УРСР (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 83).

УДАРНО. Присл. до ударний². Працюй ударно — житимеш гарно! (Укр. присл., 1955, 346); Та й подумав, що ж я не марно Ремісника скінчив у місті, Діло знав, і робив ударно, І виконував план на двісті (Забашта, Нові береги, 1950, 48).

УДАРУВАТИ (ВДАРУВАТИ), ую, уєш, док., перек., рідко. 1. ково чим. Те саме, що обдарувати. Та коли твоя велика ласка Чим слугу svojого дарувати, То даруй мені одного бранця з тих, що там за містом в плузі орють (Фр., XII, 1953, 326).

2. кому що. Те саме, що подарувати. Де твої кіснички подівав: Чи в гай, чи в Дунай покидав, Чи заміс до міста та продав, Чи молодший сестриці вдарував? (Нар. пісня).

УДАРЯТИ (ВДАРЯТИ), яю, яєш, недок., **УДАРИТИ (ВДАРИТИ)**, рю, рийш, док. 1. перек. і неперек., по чому, у що, об що. Чинити удар, удари; бити. — Ні! Не діжде. І — сербляв старенька пані, ударяючи кулаком об кулак (Мирний, I, 1949, 373); Могутнім тво-стом ударяв [кит] пароплав по бонах і зоваяв в воду, пірнав під пароплав і підносив його на своїй спині (Трубл., I, 1955, 186); [С п і в е ц ь:] Як його [пророка] в залізному армі виводили в полон з Брусаліму, він об аруйнований жертвовник вдарив со арфу й кинув строцену додолу (Л. Укр., II, 1951, 154); — З чого ж починають? — вдарив Денис по молодому дубкові сокирою так, що аж лиса на ньому затремтіла (Тют., Впр, 1964, 243); І зараз з усіх восьми копит реонцли коні й гаркнули колеса. Холодні скалочки мерзалої дороги, як дробом, ударили в лице, обсилали всього (Головко, II, 1957, 186); // у сполуч. із сл. о п л е ч і. Плескати по плечах, виражаючи доброзичливе ставлення до когось. — Та ще ти й не бачив, москалю, наших славних діал! — одкаже Лушма, ударяючи пушкаря по плечі рукою й опускаючись коло його на лаву (Мирний, II, 1954, 228); — А ти, Мироне, тримайся свого, то не пропадеши. Живи, — вдарив полісовщика кітлявою рукою по плечі, наче дозволяючи йому жити на світі (Стельмах, II, 1962, 45); // Спричиняти удари, поштовхи внаслідок зіткнення з чим-небудь (перев. про вітер, хвилі і т. ін.). Сильний прибий ударяє у берег (Трубл., Вовки., 1936, 17); Я вийшов на вулицю. В обличчя мені ударили вітер, штормовий визор (Ю. Янов., II, 1958, 57); Хвиля саме вдарила в борт і каскадом зазуркотіла по палубі гзори (Смолич, Сваток., 1953, 573).

3-за плечя (плечей) ударили див. плечі; Межі плечі ударили див. плечі; Навіддіт ударили рукою див. навідліт; Ударяти в долоні — голосно плескати в долоні, аплодувати. Потім конференсьє повідомив про черговий виступ, і всі моряки, що сиділи в залі, вдарили в долоні (Кучер, Чорноморці, 1956, 63); Ударяти [себе] в (об) груди [руками, кулаком] — бити себе руками в груди, запевняючи кого-небудь у чомусь або виражаючи каяття, розпач і т. ін. Як ударили Василь, вислухавши все, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче (Кв.-Осн., II, 1956, 64); — Як ви гадаєте, мушу я жалкувати за чим усім? — Роман ударив себе кулаком у груди і внівся очима в генерала (Довж., I, 1958, 344).

◇ Не вдарили обличчям у грязь (болото) — те саме, що Не вдарили лицем у грязь (болото) (див. лиці). Природний артист, дотепний сгірозмовник, до того ж ще й бандурист і негований співак, він мобілізував усі

свої мистецькі здібності, щоб не вдарити обличчям у грязь перед високими панями (Добр., Очак. розмир, 1965, 409); Палець об палець не вдарили див. палець; Ударити об (у, в) полі [руками] див. поліа; Ударяти (ударити) кулаком об (в) кулак див. кулак; Ударяти (ударити) по руках див. рука.

2. перек. і неперек. Навмисне завдавати кому-небудь ударів, намагаючись заподіяти біль або убити. От він люляку покурає, Злегка коника вдаряє. Дуже коника вдаря І говорить до царя (Перв., Казка., 1958, 27); Десь хлопчик недалеко був, На його [голубу] цуркою шпурнув І в голову якраз ударило дуже... (Гл., Вибр., 1951, 77); Роман похитнувся, а Гервасій ще міцніше вдарив хлопця прапачею в друге вухо (Стельмах, I, 1962, 464); Хорунжий люто замануся нагам на курінного Хліба... але Хліб так ударило ланцюгом хорунжого, що той тільки несамовито зойкнув і упав мертвим на землю (Довж., I, 1958, 250); // у сполуч. із сл. о б з е м л ю. Кинути з силою на землю кого-, що-небудь. — Бий його лиха година! — скрикнув з розпучкою Семен і вдарив шапкою об землю (Кочуб., I, 1955, 127); Утопив Маруся Андрія, здавив полонинською сідлкою обізаню і, піднявши догори, вдарив об землю (Хотк., II, 1966, 199); // перек. Завдавати образи, болу, неприємності кому-небудь. Мені хотілось чим грубим словом ударили читача (Кочуб., III, 1956, 371); Вона [репліка] боляче вдарила по гострому Ятучовому самолюбстві, але заперечити щось проти цілого наповну він не звачувався (Епік, Тв., 1958, 279); // кого, по кому — чому; перек. Спрямовувати які-небудь дії, заходи проти когось, піддавати гострій критиці кого-, що-небудь. Треба сказати просто: коли зараз же не буде зжито надзвичайних заходів — то нас можуть дошкучливо ударили (Еллан, II, 1958, 250); — Аркадію Аркадійовичу, а кого ж там критикувати? — Можете по санітарках, по трибуральниціх проїзатись, — пояснив директор. — Ударте й мене за те, що й досі не збудував нового корпусу (Г. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 107); [В і т р о в и й:] Схликайте, Іване Петровичу, загалні збори колгоспу і починайте бити ледарів і тих, хто їх покривав, а коли не хочете сваритися з ними, то підставляйте свою спину і тоді не ображайтесь, — вдарити так, що на весь район хвиля піде (Корн., II, 1955, 238).

Немов (мов, ніче і т. ін.) хто вдарив, перек. чим кого — уживається для вираження великого подиву, приголомшення, розгубленості тощо. Наче хто келепом ударили Йосипа по голові... Ва! він сам невільний, він москаль! Його візьмуть, одірвуть від рідного краю, поженуть у чужу сторону, почнуть муштрувати... (Мирний, IV, 1955, 36); І хтозна-чого Юлдаш раптом відчу, що ці слова шипнули його в самісімейне серце, наче вдарив хто гострим ножем (Донч., I, 1956, 136); Ударити по кбнях — шмагнути коней нагайкою, багатом і т. ін., спонукаючи до негайного швидкого руху; швидко поїхати звідкись. Старі нещорошани.. розібрали, до чого воно доходитьсь. Вдарили по коняч і покрились за газм (Барв., Опов., 1902, 153); Довідавшись на ярмарку в Борні, що дома діти загубили з невідомої звороби, батько ударило по коняч (Довж., Зач. Десна, 1957, 477); Як (ніче і т. ін.) обухом (малотком, добвнено і т. ін.) ударили [по голові, в голову] кого — дуже вразити неприємною несподіванкою. Одно невеличке сляце «Дін», як молотком, ударило її [Мотрю] в голову (Мирний, I, 1949, 240); Наче обухом ударила ця звістка Гривцька (Головко, II, 1957, 515).

◇ Ударяти (ударити) ліхом об землю див. ліхо¹.
3. перек. і неперек., перек. Дуже впливати на кого-небудь; сильно вражати. Прикро вдарили нас у Вашій примітці до статті Лук[іановича] слова про те, що

Драгоманов «смертельно хорий» (Л. Укр., V, 1956, 177); *Цей здогад аж вдарив Майбороду* (Смолч., VI, 1959, 18); // *у сполуч. із сл. в серце, по серцю, по первах і т. ін.* З особливою силою діяти на свідомість, почуття, викликаючи зворушення, жалю, роздратування тощо. *Іде, виграваячи міддю, в серце ударяючи, марш* (Бажаєв, Вибр., 1940, 91); *Промова від перших речень Вдарила всіх зібраних по серцях* (Фр., VII, 1951, 432); *У школі почувся розгонистий сміх, він боляче вдарив у серце Бараболі* (Стельмах, II, 1962, 85); *Раптом важкий стоєти боляче вдарив Марію по нервах* (Ю. Бездик, Полкв., 1959, 124); // *перев. у сполуч. зі сл. в голо- в у.* Несподівано з'явитися (про яку-небудь думку). *І араз ясно, виразно вдарила йому в голову думка: «Згоріла хата, згорів і хліб...»* (Коцюб., I, 1955, 124); *Оксана так і обмерла. Як блискавка, вдарила думка — «пропало все!»* (Головко, I, 1957, 115); // *безос.* — *Ану, покажи свої руки!* — *Одразу вдарило в голову: усе пропало!* (Минко, Моя Минківка, 1962, 73).

◇ **Вино́** (горілка і т. ін.) ударяє (ударило, ударила і т. д.) в голову кому — вино (горілка і т. ін.) викликає (викликало, викликала і т. д.) став сп'яніння. *Вино розбирає, вдаряє в голову, на очі навертаються сльози* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 179); *Гаряча варенуха трохи вдарила йому в голову* (Н.-Лев., I, 1956, 193); *Кров ударяє (ударила) в голову (до голови, в обличчя і т. ін.) див. кров; Ніби (мов, наче, неначе і т. ін.) параліч (розм. родимець, грець) ударив кого — хто-небудь не може рухатися, впау у стан заціпеніння. Він [Бородавка] став червоний, наче його вдарив грець* (Тулуб, Людолова, I, 1957, 435); *Параліч (розм. родимець, грець) ударив кого — когось раптом розбив параліч, вразив апоплексичний удар. Неосудного вдарив параліч. Він упав, озлоплений теаринним жахом і скутий немічю* (Мик., II, 1957, 377); *Трясця вдарила кого — когось почало трясти. Вони пішли в заплив. Все було добре, а назад, коли Андрощук побачив віддаля між ним і дівчиною, його вдарила трясця: він почав тонути* (Рудь, Гомін., 1959, 7).

4. *перев. док., неперех., розм.* Вистрелити або почати стріляти (з вогнепальної зброї). *У труби затрубили, У дзвони задзвеніли, Вдарили з гармати, Знаменами, бунчугами Гетьмана укрили* (Шевч., II, 1963, 159); *[О дна а ра б ка:] Вставайте, брати, бороніть волю! Станьте за скелі! Підійміть шаблі! Готуйте рушниці! Вдарили, я розніс вітер дим і з димом — наших ворогів* (Н.-Лев., II, 1956, 448); *Хату обляли [фашисти] якоюсь сумішшю, піднесли до стріхи смолоскипи, а по вікнах вдарили з автоматів... (Стельмах, Правда., 1961, 312); // безос.* *Бережись, Тарасе мій козаний! Нахиляється нижче, козакі! Це ж по вас ударило з гармати, полоснула гулом і огнем... (Сос., I, 1957, 373); // Вистрелили або почати стріляти (про вогнепальну зброю). *Ворожий автомат ударив з-за ріки... (Сос., II, 1958, 466); Перехресним вогнем ударили кулемети* (Трим., Снн., 1950, 46).*

5. *перех. і неперех.* Влучати, вражаючи (про кулю, снаряд, блискавку і т. ін.). *Свєгешка згадає, що блискавиця найчастіше ударяє в рушничі речі* (Донч., VI, 1957, 82); *Тут його вдарила куля* (Ю. Янов., I, 1954, 65); *Десь ворожий шухмі броньовик, кулеметів гула стрілянина... Там, де біла мела хуртовина, в груди вдарилася куля, як крик* (Сос., I, 1957, 149); *Страшений гуркіт задушив його: снаряд ударив просто в палаючу скірту* (Гончар, II, 1959, 326); // *безос.* *Другим упав Шередєга, його вдарило в шию* (Тют., Вир, 1964, 535).

Грім би менé вдарив; Хай менé грім [серед чистого поля] вдарить — уживається як задоволення в правдивості своїх слів, щирості намірів. *Хай мене грім се-*

ред чистого поля вдарить, як я тобі зла зичу... (Зар., На., світі, 1967, 242); Н́аче (нен́аче і т. ін.) грім удари́в кого, в кого; Н́аче (нен́аче і т. ін.) грім з яснóго неба удари́в — уживається для вираження великого подиву, приголомшення, розгубленості тощо. В Моска- коєського та в вільшаницьких віді́в неначе вдарив грім. Вони стояли й дивились слідком за Балабузою (Н.-Лев., III, 1956, 50); — *Пробачте, — наче грім з яснóго неба ударив над Пааловою головою: нечутно по килимі підійшла Людмила* (Головко, II, 1957, 488); *Хай лихб́ година вдарить тебе́ (вас, їх, на вас і т. ін.)* — лайливе побажання комусь вешастя. *Хай на вас лиха година вдарить* (Номис, 1864, № 3740).

6. *перев. док., перех. і неперех., по кому — чому, на кого—що, а також без додатка.* Раптово атакувати ворога. *Одна в його думка — ударити на Іванку табір* (П. Куліш, Вибр., 1969, 170); *Гей, нумо, до зброї!.. Вдаримо на татар і турків* (Пісні та романси., II, 1956, 179); *Ударили третє — і знову поля Всі трупою шотландським укриті* (Л. Укр., I, 1951, 355); *Молодця втрутилась до розмови: «У них [німців] од цього краю варта стоїть, — ви вдарте їх од великого лісу, там безпечніше»* (Ю. Янов., I, 1954, 61); *Щоб знесилити свого противника, Андрій вирішив ударити по Києву* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 54); // *по кому—чому, перен.* Почати енергійно боротися з чимось негативним. *Перед тим, як вдарять по контрреволюції, пройдімось безлюдними вулицями Києва, прислухаймось до перешиптвань, зазирнімо в оселі багатих і бідних* (Довж., I, 1958, 52); *[І в а н:] Я знаю те поле, сам колись мучився на ньому бригадиром. Там буде там завжди, доки не вдарите по сухоп'ях* (Лев., Марія, 1958, 56); // *перех.* Спрямувати якісь заходи або гостру критику проти кого-, чого-небудь. *Насамперед ударили вони [католики] на руський, а властиво староримський (юліанський) календар, якого держалася православна церква* (Фр., XVI, 1955, 415).

7. *перев. док., перех. і неперех., розм.* Швидко, енергійно розпочати якусь дію або зробити, виконати і т. ін. що-небудь. *Піде́м з Галею до клубу, вдарять нам музики, Подарую їй на свято нові черевичи* (Забалта, Квіт., 1960, 128); // *перев. док., також у сполуч. із сл. г о п а к, т р о п а к, м е т е л и ц я і т. ін., розм.* Почати швидко, з запалом танцювати. *Посадила вража баба на тропак хіццх гусака, Сама вийшла на улицю та вдарила тропака* (Україна., I, 1960, 343); — *А нуте, діти, отакої! — І старий піднявся, Як ударить, як ушкаврить, Аж у боки зляєся* (Шевч., II, 1963, 330); *Біля столу Максим звацько вдарив насприсядки, талець затягнув його під самий стіл і там обірвався* (Стельмах, I, 1962, 213); // *фам.* Швидко піти, побігти. *Маючи все-таки деякий життєвий досвід, я, побачивши лєнінградку із шлангом в руках, зразу вдарив швиденько на той бік вулиці* (Вишня, I, 1956, 305).

◇ **Ударити вєслами** (у вєсла) — почати швидко і сильно веслувати. *[Б а й д а:] Пани-товариші! Сідаймо тепер на воєни та вдармо вєслами* (Н.-Лев., II, 1956, 467); **Ударити в закаблукі див. закаблук; Ударити з копінта** — зразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). *Коні вдарили з копінта, і під ними задзвеніла і бризнула соком безрезнева земля* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 242); **Ударити навтікач** — почати швидко тікати. *Відінавши їх за річкач, ми повернулися і знову вдарили навтікача. Поки солдати не одумалися або не нарobili гвалту!* (Смолч., I, 1947, 15); **Ударити поклін** (покло́на, покло́ни), *заст.* — низько вклонитися. *Перехрестились, ударили по три покло́ни, дивлячись на святу церкву, і пішли* (Баря., Опов., 1902, 240); *Далі поставив гість чарку і вдарив*

поклона, а за ним і всі (Свидя., Люборацькі, 1955, 55); Ударити телеграфу, розм.— надіслати телеграму. А перед тим ударимо додому телеграму, тато вийдуть на станцію і заберуть вас [бабусю] (Вишня, I, 1956, 324); — То я Васка заберу до себе, — сказав Мизей. — Чого ж ти, коли Платон нам телеграму вдарив, — заперечив Сніп (Зар., На., світі, 1967, 157); Ударити чвалом — помчати, понестися чвалом (про коней). Гурт зв'язав тарпанив за шиї своїм поясом і відпустив їх у поле, тарпани з місця вдарили чвалом, в несамовитості розшарпали пояс (Загреб., Диво, 1968, 597); Ударити чолом, заст.: а) низько вклонитися кому-небудь, шанобливо привітати когось. — Просимо вас, дячку, до вітальні, на Шевченків вечер, — низько вдарили чолом Леся (М. Ол., Леся, 1960, 145); Їнягня Ольга не стала й перед імператрицею на коліна, вона тільки вклонилась, за нею схиляли голови, вдарили чолом всі руські жони (Скл., Святослав, 1959, 152); б) звернутися до когось-небудь з уклінним проханням про щось, із скаргою на когось. Тоді ж Стадницький, розуміючи прикми настрою і часу, вдарив чолом цариці на дворянство (Стельмах, I, 1962, 15).

8. *перех. і у що*. Ударом, ударами по чомусь, у щонебудь створювати звук. На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий дзвінкий гук задржав і розлився по селі на всі долини (Н.-Лев., II, 1956, 267); На перомі з осик тижо падало листя жовтаєє, чоловік у червонім картузі вдарив у дзвінок двічі, пройшли двічата юрбою по перону за станцію (Головко, II, 1957, 9); — Коли з Ічаньки відступали австрійці, не слотів чоловік, щоб переходили через його село. Заїзів у берег і вдарив ложкою в порожнє відро. Та так ударив, що навіть австрійські кулеметники не відрізняли дудніння вібра від кулемета (Стельмах, II, 1962, 214); *У порівн. Заспівав [Назар], як у дзвін ударив (Вовчок, I, 1955, 131); Всі трое загомонили, мов у дзвони вдарили (Барв., Опов., 1902, 84); // у сполуч. із сл. в бубон, в струни, по струнах і т. ін. Почати грати (на деяких музичних інструментах — ударних і струнних). От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїзали, тільки пил їх покриє! (Кв.-Осн., II, 1956, 292); Посідали. Розв'язав торбинку, Вийняв кобзу, разів до два Ударив по реванж (Шевч., I, 1951, 155); А струни плакали. Не в бій, — вони нас кликали в утому... Та от — прийшов стівець новий і в струни вдарив по-новому, і ми здригнули! (Сос., I, 1957, 231); *Образно. Рівно вдар смичком По людських серцях, Щоб ніхто кругом Не згасав у снах (Рильський, I, 1960, 276); // Голосно заспівати. Дуже голосно вдарили чумацьку пісню (Н.-Лев., III, 1956, 314); Чутно, як зовсім близько хлопці голосно вдарили парубочької [пісні] (Мяк., I, 1957, 244); // без додатка. Почати видавати характерні уривчасті звуки (про деяких птахів). Півень вдарив утретє, почало край неба червоніти, а його [Федора] немає, немає (Мирний, I, 1954, 314); Перепел ударив, неба край біліє (Манж., Тв., 1955, 110); І стала хороша у птаха питати, Чи дозго ще в світі їй весни стрівати? Зирнула їй пильно зозуля у вічі, Розв'язила ротика й вдарила трічі (Щог., Поезія, 1958, 294); // в що, на що, до чого, що. Сповідати про щось, давати якийсь сигнал за допомогою звуків. Тільки що вдарили в дзвін до утреті, ажє він [сотник] і скочив, і розбудив пана писаря Пістряка (Кв.-Осн., II, 1956, 213); Тільки що Яків вишшов з тату, як вдарив дзвін на пожежу (Мирний, I, 1954, 229); Як же вдарили в казани до обиду, тоді ціла купа заборожці кинулась до Кирила Тура; одв'язали од стосна (П. Куліш, Вибр., 1969, 146); Ну що ж, музико, вдар відбій, і не в жалі оті свайбові [весільні], а в мужність смюток перелій мові першої любові (Гонч., Вибр., 1959, 32).

Ударити на гвалт (на спблех) — подати сигнал тривоги, сповістити про небезпеку ударами в дзвін, по металевих предметах тощо. Пожежа була недалеко од Романової оселі. Вдарили в дзвін на гвалт (Н.-Лев., VI, 1966, 415); Коли ж добіг до церковної огорожі, драгуни вже з кількох боків оточували село. Парубок щосили ударив на гвалт (Стельмах, I, 1962, 641); Нарешті залунав дзвін на імтернати. Хтось додумався вдарити на сполох (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 308); Так і жив Ярьсько, місяцями не злазячи з коня оздороняючи з хлопцями степ, аж поки чаплинський дзвін не вдарив оце на сполох (Гончар, II, 1959, 33); Ударити тривбгу див. тривбга.

9. *неперех.* Звучати різко, сильно; лунати, розноситися. От вдарє акорд. Папа заграв! Як сразу стає спокійно і затишко (Смолич, II, 1958, 13); Коли сонце стало високо, вдарив із дзвіниці дзвін; зитнує повітря і можеж пройшов в серце (Кощоб., II, 1955, 178); Деся далеко у вечірньому тижому повітрі весело вдарили святкові бубни (Гончар, Новели, 1954, 37); В тиші зоряній Гарматні вдарили салюти На честь, на славу, на вшалу (Мал., Любов, 1946, 41); // Давоном позначати час (про ритмічні удари годинника). Аж ось на ратуші вдарила перша година (Фр., VII, 1951, 258); // безос. Вже вдарило північ (Н.-Лев., III, 1956, 162); Вдарє дванадцять На башті Кремля!.. (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 123); // із сл. грім. Раптово і з великою силою гриміти. Коли тут як ударити грім, як хрясне! так усі й заціпали (Барв., Опов., 1902, 220); Різнула байскавиця, мов крикнули сразу всі простори і гори, і — вдарив грім! (Хотк., II, 1966, 220); // безос. Відтіля ударило громом і посило градом! (Мирний, V, 1955, 334).

10. *неперех., рідко перех.* Маючи значну інтенсивність, дуже освітлювати, сильно звучати, чутися, зничайно з силою діяти на органи чуттів людини (про світло, звуки, запах і т. ін.). Проміння місяця вдаряло йому просто в лице, і в цит променях ясно видно було бридку пилу (Смолич, I, 1958, 79); Кризь голубий морозний туман Трави посоголо ударив запах милий (Рильський, Поеми, 1957, 23); Зупинився коло мартенівської печі, спека його вдарила із засипних вікон, пітитор тисячі градусів спека (Ю. Янов., II, 1958, 241); Широкий майдан ударив гамором, дзвінками трамваїв, вигуками продаєць газет (Чаб., Балкан. весня, 1960, 306); // безос., чим. Як тільки я перейшла стіни, ще мокрі після вчорашньої зливи, і відчинила двері в шкільну кімнату, на мене вдарило холодною вільгістю, мов з льоту (Лі. Укр., III, 1952, 572); Коли відчинила двері, з світлиці вдарило міцним самосадом, самогоном, яблуками і розпареним їдким потом (Стельмах, II, 1962, 368); // у що, по чому. Проникати кудись, досягати чогось, яскраво освітлювати щось (про світло). Очі з червоного наміста [у роблених годубів] світили на всю тату, коли вдаряв у них сонячний промінь (Мирний, I, 1949, 359); Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих татах (Вовчок, I, 1955, 24); Сонечко вдарить по тих дукачах препишиш.. сяє Маруся — квітка квіткою! (П. Куліш, Вибр., 1969, 265); В щільну дверей ударив промінь, і раптом засвітилося в льоту (Ле, Україна, 1940, 409).

◇ Ударити в ніс див. ніс; Ударити в бчі (у вічі): а) яскраво освітлити, засліплюючи (про світльє, різке світло або блиск). Шумом, горіючою, паленим чимсь дигнуло на мене, коли я відчинила двері. Світло вдарило мені в очі, і я деякий час нічого не могла розібрати (Хотк., I, 1966, 65); Надійна зупинилася над обривою, над безбережжям засніженої даліни, що вдарила їй у вічі салпучим іскристим блиском (Коз., Листи., 1967, 232); б) вразити своїм виглядом, різко привер-

нути до себе увагу. Хата вдарила Чіпці в віці своєю неозайністю (Мирний, II, 1954, 143); Івана кинуло в жар. Червоні літери [стіногазети] вдарили вогнем у очі, й він мало не позитпнувся (Кучер, Трудна любов, 1960, 394); «Будував академік Бекетов», — вдарив йому в віці забризканий кров'ю напис, вирізьблений на стіні (Багмут, Опов., 1959, 75).

11. *перев. док., неперез.* Початися, настати раптово або з великою силою (про явища природи). Пішов він [Котигорошко] підземним світлом. Іде та іде, коли на-сунули змари, як ударить дощ та град (Укр. казки, 1951, 103); — А вже б час їхати, поки не вдарила спе-ка, — сказав Мавродін трохи згодом (Н.-Лев., V, 1966, 146); Ще не вдарив мороз, а вже втомлнений лист в'яне, жовкне... (Л. Укр., I, 1951, 229); Весна того року, забарившись, ударила дружно; вода з польських берегів почала прибувати з небуваючою силою (Коцюба, Нові береги, 1959, 370); // *безос., чим.* Розвіялись низькі змари, певно, до кінця пересіли своє холодне мливо, випо-годилось на світанок, зазорилося, вдарило скрипучим морозом (Збан., Сеспель, 1961, 299); // Раптово увійти в чеськ життя (про горе, біду і т. ін.). Все казало, що удар одна-друга негода — і вона [Параска], як зламана, зігнеться (Мирний, IV, 1955, 114); Але минали дні за днями тихо; Здавалося, минуло наше лихо, Та нагло вдарило воно, мов грім (Фр., XIII, 1954, 296); // Вибу-хати, спалахувати (про війну, повстання тощо). І стро-ки минули — вдарила війна. І друг подав про себе вістку (Тяч., II, 1957, 146); Швидко вдарить повстання, мов крик, світова революція гряне (Сос., I, 1957, 495).

Удар'ив (удар'яти) час — те саме, що Настав (наст'єне) час (див. час). Вдарив час, я душею поставала сама проти себе, і тепер вже немає мені вороття (Л. Укр., I, 1951, 268).

12. *неперез.* З силою вириватися назовні (про рідину, повітря і т. ін.); бити сильним струменем. Напередодні з нової свердловини вдарив фонтан (Довч., II, 1956, 71); Старе джерело вдарило з-під землі раптово і неспо-дівано, але так, що тепер зупинити його вже не могла ніяка сила (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 37); Мій друг у рік отой важкий Заинув на війні... І кров із серця в ковалю Ударила струмком (Гірич, Стартують..., 1963, 53); Раптом велика брила породи сама відвалилася, і з земних грудей могутнім струменем вдарила вода (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 99); // Рвучко, з силою підійматися вгору (про вогонь, полум'я). Жар-ке полум'я вдарило вгору, осяваючи купи сонних хат і де-рев (Гр., II, 1963, 294); Земля розкололася і вдарила вгору пружним полум'ям (Гончар, III, 1959, 86).

13. *у сполуч. із сл. у п і т, в жар і т. ін., безос., перез., розм.* Раптово викликати певний стан. [Р я б и в а:] Так ось воно як! Аж в п'ят мене вдарило (Фр., IX, 1952, 82).

Удар'ило (удар'ило) в сон кого — комусь захотілося спати. Одного разу ліг після обіду відпочити..., взяв собі газету (рискину) і розгорнув... Як ударило ж мене в сон! (Вишня, I, 1956, 83).

14. *тільки недок., на що, неперез., перен., розм.* Звертати увагу на що-небудь, зважати на щось. Як грім, гуркотів регіт по хаті, та Тимофій на те не вда-ряв (Мирний, II, 1954, 88); Багато ходило з поклоном до графа Скаржницького, але граф мало вдаряв на му-жицькі поклони й прохання (Донч., III, 1956, 99); // Розраховувати на що-небудь, мати на увазі щось. Він не вдаряв на один обід, а він ударяв на всі зразу (Мирний, I, 1954, 156).

15. *у що, об що, неперез.* Те саме, що удар'ятися (у 1 знач.). Лопасті [корабля] люто вдаряли об воду, і білясті вали крутилися в зеленій глибині (Досв., Вибр.,

1959, 288); Пхнув щосили прогонич. Залізний болт з бря-зком ударив у віконницю, аж луна пішла попід високу стелею (Коцюб., II, 1955, 173); Глухо вдарили в берег фарбовані сходи (Перв., I, 1958, 209).

16. *неперез., заст., різко.* Робити наголос на яко-мусь складі. Народ говорить доволі чистою галицькою вимовою.. Акцентують слова трохи по-польському, вдаряючи на передостанній склад (Н.-Лев., II, 1956, 409).

УДАР'ЯТИСЯ (ВДАР'ЯТИСЯ), яюся, яшся, недок., УДАР'ИТИСЯ (ВДАР'ИТИСЯ), рюся, ршся, док. 1. Наптовхуючись під час руху на кого-, що-небудь, спричиняти удар, удари. От величезний камінь при бе-резі. Ударяючися об нього, вода викрутила дно, і там тепер глибоко (Хотк., II, 1966, 401); Балабуха ввійшов у пасіку. Одна бджола вдарилася в його лице, немаче хто її кинув з усієї сили (Н.-Лев., III, 1958, 21); Вда-рившись буферами, шарпнувся, зрушився з місця еше-лон (Гончар, II, 1959, 172).

2. Наптовхуючись на кого-, що-небудь, зіптовхую-чись з кимось, чимось, зазнавати болю від ударів; забиватися. Марія спіткнулася і з усієї сили ударилася об п'єч лобом (Н.-Лев., II, 1956, 116); Бригадир дав Мишуні перше доручення — допомогти кріпильникам. Хлопець так рвонується, що вдарився головою об покрівлю (Ю. Янов., II, 1954, 148); — Де ж Іван? — Хай його кат бере! — сердито тріпнула рукою і боляче вдарилася пальцями об... осіні (Стельмах, II, 1962, 24); *Образно. Шумів ліс, іще раз ударилася грудьми об нього буря і вдруге труснула, і стрепе заула, дожидаючи своєї пори (Ю. Янов., I, 1958, 317); *У порівн. Ступивши швидко додому ступніє а десяток, зупинився [Петро] ізнов, наче об стіну вдарився (П. Куліш, Вибр., 1969, 101); // Сту-катися (черев. головою) об щось, навмисне завдаючи собі ударів. — Моя ти доленько! Без його Що я робитиму? До кого Я прихилися? ... — І небога Кругом зир-нула, і о мур, Об мур старою головою Ударилася, і тру-пож пала Під саму браму (Шевч., II, 1963, 292); Плу-таюся я між могилами та й плутаюся. Двічі вдарилася лобом об кам'яні хрести, аж синяки собі понависала (Н.-Лев., III, 1956, 258); Ударилася об землю ластівка — перекинулася старою бабою та й стала під вікном у Олені (Вовчок, I, 1955, 53).

Удар'итися в (об) груди [рука́ми] — те саме, що Уда-рити [себе] в (об) груди [рука́ми] (див. удар'яти). Сер-дешна Оксана так вдарилася у груди, та впала в по-душки, щоб мати не почула її голосіння (Кв.-Осн., II, 1956, 442); Палажка так і вдарилася у груди (Барв., Опов., 1902, 139); Удар'итися об (у) поли [рука́ми] — те саме, що Удар'яти об (у, в) поли [рука́ми] (див. по-лі). Увійшов у хату, Ударився об поли: Лазть діти у запічку Голодні і голі (Шевч., II, 1953, 120); Стара Подорожника вдарилася у поли: — Ой, та куди ж ви так швидко? (Збан., Доля, 1961, 71); Кинулися [Орлик з Ластівкою] у такі об'їми, що навіть дід Деж'ян уда-рився руками об поли, а бабуся заилася радісними сліза-ми (Лев., Драма..., 1967, 168).

3. до кого, розм., заст. Звертатися до кого-небудь звичайно з яким-небудь проханням. З чим проганям удареюся і до велимишановного Марка Лукича (Мир-ний, V, 1955, 398); Я вдарилася оце до вас, моя госпожень-ко: усі люди кажуть, що ви... багато вже декому запома-гали (Барв., Опов., 1902, 157); — Такий-то був мені сон, козаче! Проходить день, другий — ніяк його не забуду. Ударилася я до ворожки (П. Куліш, Вибр., 1969, 68).

4. *тільки док., розм.* Відправитися, податися куди-небудь. Вдарився я в Криж з чумаками (Щог., Поезії, 1958, 82); Хазький, обкрутившись на перехресті,

ударився із своїм транспортом на північну околицю станції (Гончар, III, 1959, 378); Самі вороги доконали, весь світ повний лютих звірів. Мов у темному, страшному лісі заблукала [Маруся] глупої півночі, куди ударився, не знає (Хотк., II, 1966, 95).

Ударитися бігти — швидко побігти. Яків раєв траву, ламає гілля, вертієся між собаками, одолюєся — далі ударився бігти (Вас., II, 1959, 64); Ударився врозтіч — розбігтися у різні боки, утекти. Чижала валька парубків показалася з вулиці.. Дівчата вдарився врозтіч (Мирний, III, 1954, 42).

5. тільки док., на кого. Кинутися на кого-небудь; атакувати когось. Та й затягла [Мотря]: «Ой чумаче, чумаче, зрештатий бараньку!» Дівчата ї собі підхопили, а чумачи йдуть та тільки поглядують, а далі як ударяться на нас! Ми врозтіч (Вовчок, I, 1955, 59); Тільки Сивоок мужньо вдарився на ромеїв, сподіваючись пробитись, і таки завалив кількох (Загреб., Диво, 1968, 287).

6. у що, розж. Почати з захопленням робити що-небудь, займатися чим-небудь. А князь тим часом ударився в історію, почав пояснювати причини, що породили опришківство (Гжицький, Опришки, 1962, 44); Син теж любив птицю і в дитинстві собі майстрував крила, а тепер для чогось вдарився в невідому політику (Стельмах, I, 1962, 430); Короткочасна робота вантажником на базі тільки навела його на думку ударитись у комерцію з картками (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 140).

Ударитися в горілку (до горілки) — почати пиячити. Ото як народився Христос, так, значить, святому Йосипу досадно стало. Все ж таки жінка його, а дитинча від святого духа. От він у горілку й ударився (Україна., I, 1960, 95); Думав [Мартин Прокопович] — до горілки вдаритись, та чистота душі втримала (Коп., Навколо полум'я, 1961, 125); Ударитися в мандри — почати мандрувати. Мені нужна, що вона в мандри вдарилась? (Мирний, III, 1954, 115); Ударитися в сльози (плач, рідко в плачі) — почати плакати. Знов дрочаться діти, поки він [Івась] не удариться в сльози (Григ., Вибр., 1959, 126); Жінка знеможено присіла біля столу, безсила дати раду двом малцям, які на знак протесту проти неарозумілого для них прижису — не лізти до батька, дружно вдарився в плач (Досв., Вибр., 1959, 236).

7. у що, розж. Впадати у якийсь стан. Не плач, не плач, дівчинонько, не вдаряйся в тугу, Веля тобі заміж іти, бо я знайшов друзу (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 286); У гнів, дуремь, ударився: ні губами, ні зубами не достане [зірки] (Ковінька, Кутя., 1960, 65).

◇ **Ударитися в образу (амбіцію)** — дуже образитися. — Так що ж я здирих, чи що? — ударився в образу Дюбоа (Мирний, I, 1954, 299); — Що?! — Кажу — поженимось... Я ж не малолітній, — вдарився Остап в амбіцію (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 263); Ударитися в крайнощі (крайність) — те саме, що **Впасти в крайнощі (крайність) (див. крайнощі, крайність)**. Із промови д. Глушкевича.. можна би догадуватися, що в таку крайність ударилися ті молоді люди з властивою всім малоосвіченим людям категоричністю тому лише, що перед тим держалися іншої крайності (Фр., XVI, 1955, 348).

УДАТИ див. удавати.

УДАТИСЯ див. удаватися.

УДАТНИЙ (ВДАТНИЙ), а, е. 1. Який має певні здібності, уміє і може робити що-небудь; адібний. — Що то за парубок? хорошиий, роботящий, удатний, — се матері вітха від бога, а не син! (Вовчок, I, 1955, 200); Один, ще змалку удатний, Шпак у Щиглика спідає

навчився (Гл., Вибр., 1951, 41); В роботі [Оленка] проворна, удатна, нарівні з дорослими поле (Горд., II, 1959, 121); Кажуть люди, що я удатна, Бо ще юна, а вже знатна (Воскр., 3 перцем, 1957, 79); // до чого, на що, а також з інфін. Який має хист до чого-небудь конкретного. А дід дуже був удатний рибу ловить (Україна., I, 1960, 320); Дивуються люди, що Чинка до зайзиста такий удатний! (Мирний, I, 1949, 163); — Я не удатний до науки й буду господарем! (Коб., II, 1956, 268); [О ля (сміється):] До вагу? Ще втечеш, гляди, з весілля. Ні разу не сказав мені: люблю. Не удатний ти до справжнього кохання (Підс., Жарти., 1968, 79); // Гарний у всіх відношеннях — вродливий, міцний, здоровий. Марко виводить з-за столу, розправляє плечі, розмахує руками, земля під ним топиться, удатний такий молодець, показаний хлопець (Горд., Дівчина., 1954, 170); [Старшина:] Ти, дурочко, подумай краще, чим же я не удатний з себе? (Кроп., I, 1958, 512); — Один ти, Ятуше, на цілому блому світі. Не який там удатний, і стражденний, і нещасний, але мій... (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 205).

2. Який закінчився удачею; успішний. Дехто розказував про свої удатні чи не зовсім удатні останні екзамени (Н.-Лев., I, 1956, 618); Вчора був у мене день не з дуже удатних (Коцюб., III, 1956, 334).

3. Який цілком відповідає певним вимогам. Вони [генеральні репетиції] виходять кращі і удатніші, ніж концерти (Н.-Лев., III, 1956, 304); Сердечно дякую за Ваш [О. Кобилявської] лист і фотографію, хоч вона і не дуже удатна, та все ж нагадує трошки Вас (Л. Укр., V, 1956, 328).

4. Який точно й виразно передає суть явища; влучний. Передражнювання вийшло таке добре та удавне, що всі в хаті аж реготались (Н.-Лев., IV, 1956, 124); Скоро вже перестать задовольати [задовольняти] звичайні слова, співаки починають добирати щось моцнішого [чогось міцнішого] — і при удавній присоленій рими вибухає корчма реготом, мов десь вистрілили з гармати поблизу (Хотк., II, 1966, 416).

УДАТНІСТЬ (ВДАТНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. **УДАТНИЙ**. Таки погоди точа спершу, й будили якийсь сум і острах у душі Максимовій неправдою, крадіжкою, грабунком... отже при гульні та вигвалках одного перед другим своєю силою, своєю удавністю стирали ту чорну думку (Мирний, I, 1949, 230); Складанням д. П. Думки не можна відмовити таланту і удавності (Фр., XVI, 1955, 157).

УДАТНО (ВДАТНО). Присл. до **УДАТНИЙ** 2—4. Оповідання написані не дуже удавно, мова їх вражає значно локальним характером (Коцюб., III, 1956, 206); Іван присів, засидів, а далі давай регати так удавно та химерно, що всі аж лягали од сміху (Н.-Лев., III, 1956, 318).

УДАЧА, і, ж. Позитивний, бажаний результат чого-небудь, шасливий збіг обставин для когось; успіх. Удачею Турн ободився (Котл., I, 1952, 240); Удача під Кумейками, на Говтві і Стариці зав'язала їм [полякам] очі; не бачили вони, що наокрузи їх діствся, і в голову собі не каали, яке лизо стереже (Стор., I, 1957, 367); — Оце так рубина! — вирвалося у Костянтина. — Ще не було нам такої удачі! (Стельмах, I, 1962, 435); Козки робили набіги на татарські й турецькі володіння на Азовському й Чорному морях і в разі удачі захоплювали добру здобич (Іст. СРСР, I, 1956, 150); // Творча знахідка, досягнення в праці. Письменницька робота випадковою складна, творча. Тут можливі і свої удачі. здобутки, можливі і невдачі, зриви (Рад. літ-во, 3, 1966, 14).

◇ **Пробувати удачі** див. пробувати.

УДАЧЛИВИЙ, а, е. Такій, якого супроводжує удача, якому все вдається (про людину). [П а н М а р к е л:] Розумний [Кармелюк], хитрий, дужий.. Сміливий, удачливий, співець, поет, можна сказати... (Вас., III, 1960, 231); // Який закінчив удачею; успішний. Цей день Надії і на заводі випав удачливий (Баш, На.. дорозі, 1967, 210).

УДАЧЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. удачливий. Трофеї не тільки свідчать про удачливість мисливців, а, насамперед, є своєрідним показником багатства і культури мисливських господарств (Веч. Київ, 10.VIII 1971, 4).

УДАЧНИК, а, ч., розм. Людина, яку супроводжує удача, якій усе вдається.

УДАЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до удачник.

УДВАДЦЯТЕ, **УДВІЙЗІ**, **УДВІЙКУ**, **УДВІЙЦІ**, **УДВІЧІ**, **УДВОЄ**, **УДВОХ** *див.* двадцятьє, вдвійзі і т. д.

УДВУКОНЬ, присл., розм. Парою коней. Було скоро сонечко вийметься, лікар і котить удвуконь (Вовчок, I, 1955, 113).

УДБ, мн. (одн. удб, ч. і ж.), невідм. Те саме, що удегейці.

УДЕВ'ЯТЕ, **УДЕВ'ЯТЕРО**, **УДЕВ'ЯТЬОХ** *див.* вде-в'яте, вдів'ятеро і т. д.

УДЕГЕЄЦЬ *див.* удегейці.

УДЕГЕЙКА *див.* удегейці.

УДЕГЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до удегейці.

УДЕГЕЙЦІ, ів, мн. (одн. удегейць, ейця, ч.; удегейка, и, ж.). Народність, що живе по обох схилах хребта Сіхоте-Алінь у Приморському та Хабаровському краях РРФСР.

УДЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до удб.

УДЕНШИЙ, **УДЕНЬ** *див.* вденішний, вдень.

УДЕРЖАВЛЕННИЙ, а, е. Дієпр. пас. мня. ч. до удержавити; // удержавлено, безос. присудк. сл. Київські стаціонарні театри у ті роки [1919—1920] було реорганізовано і удержавлено (Мист., 1, 1959, 39).

УДЕРЖАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. удержавити. Радянський уряд провів націоналізацію театральних приміщень, здійснюючи удержавлення.. театральних колективів, що виникли за післявоєнного часу (Нар. тв. та етн., 7, 1967, 4).

УДЕРЖАВЛЮВАТИ, юю, юеш, *недок.*, **УДЕРЖАВІТИ**, влю, виш; мн. удержавлять; *док.*, *перез.* Зробити власністю держави, державним.

УДЕРЖАННИЙ (**ВДЕРЖАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мня. ч. до удержати¹. Тепер влада взята, удержана, зміцнена в руках однієї партії, партії пролетаріату.. (Левін, 43, 1974, 198); Двір був великий, старий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком (Кобр., Вибр., 1954, 84).

УДЕРЖАННЯ (**ВДЕРЖАННЯ**), я, с. Дія за знач. удержати¹ і удержувати. Для польотів на високіх швидкостях велика площа крила не тільки не потрібна, але й шкідлива, бо підіймана сила, достатня для удержання літака в повітрі, досягається зменшенням крилом у результаті збільшення швидкості (Наука., 1, 1959, 25); Пролетаріат не може не боротися проти насильного удержання пригноблених націй у кордонах даної держави, а це і значить боротися за право самовизначення (Левін, 27, 1972, 241); Палац був значно занедбаний і обшарпаний, — видно, що дуже слабо бдали про його удержання (Фр., VIII, 1952, 89); Як тільки збувся [Іван] котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на удержання (Март., Тв., 1954, 227).

УДЕРЖАТИ¹ *див.* удёржувати.

УДЕРЖАТИ² (**ВДЕРЖАТИ**), жу, жиш, *док.*, *перез.* і *неперез.*, звичайно із *запереч.* част. н е, розм. Те саме,

що витримати 1—4. Летять могуті відгуки свободи В міста, гаї, на села, на луки... Старого грама налі трухлі сходи, Не вдержали міцних ступнів ноги (Граб., I, 1959, 562); Віа не вдержалі... загубу — Трісну до розвори! (С. Ол., Як ми кажем..., 1951, 67); «Пустить!» — кричить Рябоко: — не будь я песький син, Коли вже вдержу більші!..» Рябоко наш хоч не бреше, Так що ж? А тут Рябока знай все по жижкал чеше (Г.-Арт., Байки., 1, 1958, 51).

УДЕРЖАТИСЯ *див.* удёржуватися.

УДЕРЖУВАННЯ (**ВДЕРЖУВАННЯ**), я, с. Дія за знач. удёржувати і удёржуватися. Залежність між еміс-том насіння, розвитком плодів та їх удержуванням на деревах в літературі пояснюється здатністю насіння посилено притягувати до плоду поживні речовини (Бот. ж., X, 3, 1953, 16).

УДЕРЖУВАТИ (**ВДЕРЖУВАТИ**), ую, уеш, *недок.*, **УДЕРЖАТИ** (**ВДЕРЖАТИ**), жу, жиш, *док.*, *перез.* і. Держати, піддержувати кого-, що-небудь, не даючи упасти. Таке слизьке, таке слизьке, що й обома не вдерж-жав (Номис, 1864, № 14233); Малий хлопчик.. не вдерж-жав куля в руках, упустив та й розбив (Н.-Лев., II, 1956, 361); Мене чийсь схопили руки, але не вдержали... Я впа... (Сос., II, 1958, 417); // Схопивши за що-не-будь, не відпускати від себе, не давати можливості рухатися комусь, чомусь. Нартаа ханаа за стола куля і замірається на Крусту. Люцій удержує його за руки, Круста нагинається під стіл (Л. Укр., II, 1951, 405); Кінь зарний, расовий, басує, що й не вдержки, сказано — згир (Коцюб., I, 1955, 303); Ганна наче знала, що буде: вона дітей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до когачого їх дядька (П. Куліш, Вибр., 1969, 285); Метушилися з дрючками люди, ганяючись за бугаєм. — Направляй сюди, — відважно кричав Озрім, розмазуючи візками. — Я його.. удержу (Тют., Впр, 1964, 114).

2. тільки *недок.* Бути опорою чому-небудь; підтримувати. Ми у сьомій лаві.. Вздож грудей забою — транспортер з комбайном. Відкрити покрівлю над ними вдержують широкі сталеві верхняки (Наука., 11, 1964, 31).

3. Тримати в певному положенні. Голова його не держалася на в'язі, як він не мотав нею, як не силкувався вдержати (Мирний, III, 1954, 94).

◇ Удёржувати (удержати) рівновагу — те саме, що Утримувати рівновагу (*див.* рівновага). Сідас [Славко] на осліні і передовсім намагався вдержати рівновагу, бо безногий осліні хилитався (Март., Тв., 1954, 229).

4. Стримувати, витримувати дію, напір чого-небудь. Тільки надвірні двері вдержували ту силу води, що так би й линула в хату, скоро двері відчинилися в (Гр., I, 1963, 419); // *перен.* Стримувати прояв чого-небудь (плачу, сміху і т. ін.), якесь висловлення, слово тощо. Гая, сидячи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючи вдержувати сльози, що так і сипалися з карих очей і текли по білому слудлому видочку (Гр., Без хліба, 1958, 72); Олеса ледве вдержала сміх, аж губи прикусила (Н.-Лев., III, 1956, 58); — Здоров, Самсон! Твоя мила Тебе вітає! — Гая мова Самсона серце вкрай вразила, Не вдержав він гіркого слова (Л. Укр., I, 1951, 339).

Удёржати язика: а) промовчати. Ну, нехай тепер сама на себе ремете [Катря], коли ображена Соломія сказитися і не вдержити свого язика... (Кучер, Трудна любов, 1960, 165); б) стриманіше висловитися. Балабу-ха скаменуєся, що він говорить не в академії, а в сль-ській церкві перед мужиками, й вдержав язика... (Н.-Лев., III, 1956, 62); Удёржувати (удержати) язик (язика) [за зубами (на прив'язі)] *див.* язик.

5. Змушувати кого-небудь залишатися, перебувати де-небудь; не відпускати. [Ф е н о г е к:] Не знасте ви

тата! Ніхто його не вдержить в ліжку, поки ноги дивають (К.-Карий, II, 1960, 371); — *Не вередуй!* — крикне [Квасюк жінці]. — *Через тебе наймички не вдержиш. Щомісяця нова* (Гр., II, 1963, 262); *Мабуть, вона могла б його стримати, вдержати тут силою свого почуття, своєї любові, але Тоня не зробила цього, бо хіба може вона прикувати його до себе, коли перед ним відкривається океан!* (Гончар, Трояк, 1963, 326); // Зберігаючи, підтримуючи чин-небудь кохання, прихильність, не допускати розриву. — *Не я покинула тебе, а ти не зумів вдержати мене* (Фр., IV, 1950, 354); *Вона бачила, серце її правду казало, що не вдержати її уже Чіпки біля себе, що йому остогидло таке життя* (Мирний, I, 1949, 398).

6. Змупувати кого-небудь утриматися від якихось дій, вчинків і т. ін. *Було тут військо волонтирів [воловтерів], То всяких юрбиця [юрба] людей.. Чи вкрасти що, зяк достати, Кого живцем чи обідрати, Ні сто не вдержить із гармат* (Котл., I, 1952, 188); — *Що хоч звели, на край світа пошлю.. та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любові до тебе* (Кв.-Осн., I, 1956, 337); [С е р б в н:] *Вона така скажена діва, що і ціле пекло не вдержить її, коли що задумала* (Вас., III, 1960, 23).

7. Зберігати цілим, не витратити. *Він був добрий стельмаз, робив панам і селянам вози, борони, пауги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках* (Н.-Лев., II, 1956, 268); — *Життя через низ.. немає, — аж скрикнув Грицько.* — *Нічого в хазяїстві не вдержиш за ними [кріпаками].. Так і держи все під запором* (Мирний, I, 1949, 306); // *перен.* Зберігати незмінним, підтримувати у тому ж стані, положенні. *Щоб хоч скільки-небудь вдержувати свій престиж між слугачами, приватних розмов уникали [вихователі] з ними* (Вас., Незібр. тв., 1941, 191); *Нехай Еней сідла Рутульця, Нехай сніжа Латина з ступуця, Нехай поселить тут свій рід. Но тільки щоб Латинське плем'я Удержало на вічне рем'я Імення, мову, віру, вид* (Котл., I, 1952, 292); *Гордій.. екидався увесь у клопіт про Ганнине здоров'я, змагався з нею за те, що вона не береже його, бажалою хоч яким-небудь способом вдержати своє єдине добро — її вроду — на можливо довгий час* (Гр., II, 1963, 90); // *Не віддавати ворогові (місто, позицію і т. ін.), не відступати. Удержувати переправу; // Змупувати перебувати когось, щось в якому-небудь стані, положенні. Щоб вдержати в покорі рабів і неміцце населення, потрібна була спеціальна збройна сила, яка замінює б собою колишні племінні ополчення* (Іст. СРСР, I, 1956, 11); [А н н а:] *Трудно вдові самотній вдержати в господі той лицарський порядок, що потрібен для честі дому* (Л. Укр., III, 1952, 403).

Удѣржувати (удѣржати) в голові — думати, пам'ятати про що-небудь. *Лейбуньо не чув від неї ніколи ласкавого, нещечного слова, а коли, може, й чув, то це, певно, в той час, коли пам'ять його не могла довше як годину вдержати в голові ніякої споминки* (Фр., II, 1950, 78); Удѣржувати (удѣржати) в тасмніці — те саме, що Тримати в тасмніці (див. тасмніця).

8. рідко. Не віддавати, не сплачувати, відраховувати (перев. гроші).

9. тільки *недок., діал.* Забезпечувати засобами для життя; утримувати. *Була то.. проста перекупка, що з свого нужденного зарібку вдержувала п'ятеро власних дрібних дітей* (Фр., III, 1950, 49); — *Син має тебе вдержувати та й похорон тобі справити, бо я йому найбільше відказав [майна]* (Март., Тв., 1954, 85).

10. тільки *недок., діал.* Мати за власність якій-небудь заклад.

УДѢРЖУВАТИСЯ (ВДѢРЖУВАТИСЯ), уюся, уешся, *недок., УДѢРЖАТИСЯ (ВДѢРЖАТИСЯ), жуся, жшся, док.* 1. Докладаючи зусиль, зберігати рівновагу; не падати від поштоху, удару або внаслідок ослаблення, першого струсу тощо. — *Що се... ви... заше... благородіє, — та з сям словом мерції ухопилась* [Галочка] *за стіа, щоб вдержатися, а то зовсім би впа-ла* (Кв.-Осн., II, 1956, 337); *Запізно в пана совість Порухилась, Грижа й торжа його здоров'я підточила, Так що заледво [заледве] на нозах Міг вдержатися* (Фр., X, 1954, 365); // *Залишатися десь (звичайно на слизькій поверхні, на дуже обмеженому просторі і т. ін.), не зсовуючись, не зіскакуючи тощо. Славо не міг дого на плоті вдержатися, пошунує і впає на землю* (Кобр., Вибр., 1954, 152); *Не держалися на горі, а під горою не вдержилися* (Номис, 1864, № 13518); // *Ухопившись за щось, не падати. Так шість раз той паук обривався, І шість раз він на стелю злізав, Але осьоме таки вдержався І до стіни свою нитку приля* (Л. Укр., I, 1951, 357); *Мати з жагу зашпалась, За гілки берез халалась; Не вдержалась — упала, Та й куцем калини стала* (Щог., Поезії, 1958, 382).

2. Залишатися десь, зберігаючи місце свого перебування або проживання. *Діло [сватання] догодило до Ониси. Вона насилу вдержалась на місці. Йї затилося сполитися і втекти в садок* (Н.-Лев., III, 1956, 36); *Не вдержитися на місці Ні одної він гаулими* (Рильський, Мости, 1948, 109); *Зустрінемо Новий рік, одсьянкумо рідво, тоді коженат у гарбу, все, що в зати, на гарбу та в район. Бо після зборів наеряд чи тут вдержусь* (Вишня, I, 1956, 394).

Удѣржуватися (удѣржатися) в тасмніці (в тайні) — залишатися невідомим, не розголошуватися. *Зальоти доктора не вдержалися в такій тайні, як цього собі всі бажали* (Кобр., Вибр., 1954, 97).

3. Утримуватися від якихось своїх дій, вчинків тощо. *Аж і тепер не вдержує від саіз...* (Барв., Опов., 1902, 101); — *Вибач мені, Петре!.. вибач за мій регіт! О-о-зі! не зможу ж я вдержатися, дивлячись на те, що ти таким благим оком та добрим серцем поглядаєш на діла миру сього...* (Мирний, I, 1954, 352); *Вона не вдержилача в? Може б я в тоді у вас і не стала, а деінде шукала служби* (Гр., II, 1963, 260).

4. у кого. Зберігатися цілим, не витратитися.

5. тільки *недок., чим., з чого, діал.* Забезпечувати себе засобами для життя. *Він хінчив школи круглим сиротом, без вітця, без матері, вдержуючись власною працею* (Фр., I, 1955, 292).

УДѢРТИ (ВДѢРТИ) і УДРАТИ (ВДРАТИ), удеру, удереш, *док., переш, і рідко непереш., розм.* 1. Зробити щось несподіване, незвичайне або недоречне; устругнути. *Оттаке весілля удрали за Костем і Марфушою!* (Кв.-Осн., II, 1956, 393); *Дивується народ та й дума: «От удрали! Теперчи ж усі пропали: Повішають дурних»* (Гл., Вибр., 1957, 61).

Удѣрти (удрати) штуку — зробити щось несподіване, незвичайне. *Пам тільки таку штуку удер, аби парубків поляжат і віддати Фрузуну* (Свидя., Люборацькі, 1955, 49); *Постійте ж, думаю, я вам удеру штуку!* (Барв., Опов., 1902, 225).

2. у сполуч. із сл. п і с н я, т а н е ц ь і т. ін. Виконати (пісню, тавець і т. ін.) енергійно, з запалом; утпугти. *Ану, мехай і я [Осел] почую, Яку там пісню ти [Соловей] вдереш — Веселую чи жалібну якую* (Гл., Вибр., 1951, 105).

3. діал. Ударити кого-небудь. — *А ти незугарний! — крикнула Горпина, удравши долонею по губах смілого [парубка]* (Мирний, I, 1954, 217).

УДѢРТИСЯ¹ (ВДѢРТИСЯ) і УДРАТИСЯ (ВДРАТИСЯ), удѣру́ся, удѣре́шся, док., розм. Сильно удрашнутися.

УДѢРТИСЯ² див. **вдиратися**.

УДЕСЯТЕ. УДЕСЯТЕРО, УДЕСЯТЬОХ див. **вдесяте**, **вдесятеро** і т. д.

УДЖИГНУТИ (ВДЖИГНУТИ), ну́, не́ш, док., розм. 1. *перех.* Те саме, що **ужблвити**. *Гедь уджигнуе.*

2. *перех. і неперех.* Ударити, хльоснути. *Уджигнуе батіжком по спині* (Сл. Гр.).

3. *неперех.* Побігти, утекти. *Уджигнуе з зати* (Сл. Гр.).

4. *перех. і неперех.* Зробити, сказати, влаштувати щось незвичайне. *Тоді до війська обернувся [Еней], Прокашлявся і раз смаркнувся [всіякався], І річ таку їм уджигнуе: — Козацтво! рицарі! Трозні! Храбрійте! наша, бач, бере (Котл., I, 1952, 267); [Б он да р:] Та й уджигну ж весілля я на славу! (К.-Нарий, I, 1960, 158); // Потанцювати з запалом. [Степанида:] Мати казала, що весілля швидко.. От уджигну еже та браану піджаками (Стар., Вибр., 1959, 190).*

УДИВИТИСЯ, УДИВЛЮВАТИСЯ, УДИВЛЯТИСЯ, УДИРАТИСЯ, УДИВЕЦЬ, УДИВОНЬКА, УДИВСТВО див. **вдивитися, вдивлюватися** і т. д.

УДИЙ, удю́, ч. Кількість молока, наданого за один раз або за певний відрізок часу. *Вона подала докладні відомості про її [корови] годівлю, корови, кількість удою та якість молока (Коцюб., I, 1955, 263); Стоїть [тітка] біля мене, поки не здою. Вслід за мною йшла до мірниць, разом з обліковцем перевіряла удій (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 91).*

УДИЙНИЙ, а, е. Який дає великий, підвищений удій молока (про худобу). *Скоро всі побачили Маркові здатності: виходив удійний коріє, що славили ферму (Горд., Дівчина., 1954, 13).*

УДИЙНІСТЬ, ності, ж. Здатність худоби давати певний удій; молочність. *Встановлено, що ультрафіолетове випромінювання добре впливає на продуктивність тварин.. Систематична «обробка» ним худоби збільшує приріст ваги тварин і удійність корів (Наука., 11, 1963, 23); Колгосп вважає недоцільним тримати корів з річною удійністю менше 2 тисяч кілограмів (Колг. Укр., 1, 1958, 5).*

УДИЛ, у, ч., зах., заст. Участь. *А пора збирання винограду? — пригадує Замфір.— Ну, це вже легка, правникова робота. Ціла родина бере удіа в тій праці (Коцюб., I, 1955, 191); На той час зближалася пора живішого народного розбудження; прибуточу і пригніченому народові позелено.. брати чинний удіа у загальних справах (Кобр., Вибр., 1954, 39).*

УДИЛ¹, у, ч. 1. іст. Князівське володіння в давній Русі. *По смерті Данила Галицького його син Лев отримав перемишльський удіа (Наука., 8, 1969, 42); [Володимир:] Я — Новгородський князі.. І мушу я свій город захищати!.. [І н г і г е р д а (гладить його по голові):] Хлопчик бідний! Нелегкий цз припає тобі удіа... Бо Новгород не те, що Київ рідний... Там житимеш в осиному нїзді. Серед мужів суворих і савільних... (Коч., П'єси, 1951, 102).*

2. У дореволюційній Росії — верухома (земельна) власність царської родини.

3. *уроч.* Заст. Доля, призначення. *Невже повік уділом буде твоїм Укрита злість, облудлива покїрність..? (Фр., XII, 1953, 481); [Чернишевський:] Так, це удіа борця і демократа Життя прожити з посомом в руках... (Коч., III, 1956, 192).*

УДИЛ² див. **вдіа**.

УДИЛЯТИ див. **уділяти**.

УДИЛИТИСЯ див. **уділятися**.

УДИЛЯТИ (ВДИЛЯТИ), яю, яеш, недок., **УДИЛИТИ (ВДИЛИТИ)**, уділію́, уділіши, док., *перех.* 1. Виділяти для кого-небудь частину чогось, ділитися чим-небудь. *Хай поруч з ділами героїства й відаги Прославлять поети в віках назажди Ту жить, яко нам із похідної фляги Солдат незнайомий вділяє води (Перв., II, 1958, 413); — Недай поберуться.. Я й зату їм збудую, і гороба вділю (Барв., Опов., 1902, 327); Він пішов за братом і сказав: — Я тобі, брате, уділю половину свого маєтку (Кааки Буковини., 1968, 76); Любка стояла під віконцем. Лузала гарбузове насіння, яке всю осінь не виводилося в її кишенях, то зотіла і Коропову вділити жменьку (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 132); *Образно. [Маруся:] Чи тямши же ти, що то таке козанне [кохання]? Ти мене жалієш? Ти так баата цастям, що й мені хочеш частину його уділити? (Кроп., I, 1958, 95); [Перелесник:] Потім ми заглянемо до зорі в віконце, зірка-пряжа вділить срібне волоконце, будемо гаптувати оксамитну тїнь (Л. Укр., III, 1952, 207); // Заощаджувати, відкладати що-небудь з метою зберігання. *І справді, — думаю я, — що чоловік заробив — то його вистача тільки на те, щоб сяк-так прозаричитися та кінці докупити звести... Уділити ж з заробітку яку дециму про чорний день — не вистачить... (Мирний, IV, 1955, 359); // Давати у розпорядження (місце), приділяти (час) і т. ін. кому-, чому-небудь. *Як бачите, задля свого отділу [відділу] «Рідний Край» не може багато місця вділити (Мирний, V, 1955, 421); [Марта:] Так, брате, докладу всієї [всєї] снаєш, всю ніч до ранку буду працювати,.. Але тепер вділі мені годину. Дозволь поклакати моїх дітей.. і свого ж вечора, коли достойні, введи їх у громаду (Л. Укр., III, 1952, 295).***

2. *перех.* Наділяти, обдаровувати чим-небудь; передавати у спадок якісь якості і т. ін. — *Мати ж моя, матусенько, Нащо ж мене на горе вродила, Нащо мені чорні брови вділила? (Чуб., V, 1874, 467); «Та одна ж нас матінка уродила, Та не одну долю нам уділила: Тобі уділила — нануцати, А мені уділила — горювати» (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 127); Цісі уваги до всього доброго, красивого вділила мати й мені (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 10).*

3. *заст.* У сполуч. з деякими іменниками, *перех.* дієслівного походження, означає дію, зміст якої визнає частіше значенням відповідного іменника. *Нїкто їх [співців] не брав під свою оборону, Нїкто не спускався з високого трону, Щоб їм уділяти звали (Л. Укр., I, 1951, 172); Він [Аркадій Петрович] хрестив і вінчас, дарував снаш, уділяв ради, його кликали «татком» (Коцюб., II, 1955, 384).*

УДИЛЯТИСЯ (ВДИЛЯТИСЯ), яється, недок., **УДИЛИТИСЯ (ВДИЛИТИСЯ)**, уділиться, док. 1. діал. *Передаватися. Жваєєтьє маленьких ручаєв уділялася і потокові, і тоді він шумів і виливався з берегів, забирає усе, що по дорозі попадає, і ніс до свого багатого сусіда Пруту (Кобр., Вибр., 1954, 83); Побачили [тухольці] Максима, як вириває із води.. Радість їх живо уділялася цілій громаді (Фр., VI, 1951, 137).*

2. тільки *недок.* Пас. до **уділяти**.

УДИЛЬНИЙ, а, е, іст. Стос. до уділу (див. **уділ¹** 1—2). *В давній Русі, а опісля і в Литовсько-руській державі був такий порядок, що, крім головного князя, було там багато менших князів, т. зв. удільних (Фр., XVI, 1955, 414); Спочатку загоплені Литовським князівством руські землі були на становищі автономних удільних князівств, на чолі яких стояли члени литовського великокнязівського роду або місцеві руські князі (Іст. УРСР, I, 1953, 109); Автор «Моленія» — пристрасний прихильник сильної, централізованої влади і рішучий про-*

тивник князівсько- боярської удільної політики (Нарпис стар. іст. УРСР, 1957, 510); Частина експропріованих Радянською владою поміщицьких, удільних, монастирських та інших земель була виділена для організації соціалістичних с/господарств — радгоспів (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 103).

Мов (немів, нече і т. ін.) удільний князь — про того, хто, зловживаючи своїм службовим становищем, діє самовправно, не рахуючись з іншими.

УДІЯТИ (ВДІЯТИ), удію, удієш, док. 1. *перех. і неперех.* Бути спроможним щось зробити. *Де одна [рука], там друга буде, І усюди добрі люди Звикали бачить їх обох; Як одна чого не вдіє, Зараз друга підоспіє — І пороблять діло вдвоє* (Гл., Вибр., 1957, 318); — *Де чорт не вдіє, туди бабу пошле, — сказала Христина* (Н.-Лев., VI, 1966, 78); *Лютиться стара, а вже нічого не годна вдіяти — безсила боронитися* (Хотк., II, 1966, 43); *З Мазар-Дизанової долини воду взяти неможливо, бо вона далеко нижча за весь степ. Але її поводитись інженерою-будівельнику, що тут нічого вдіяти не можна, це те саме, що й відмовитись від своєї професії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 101); // *перех.* Зробити, адієснити, створити що-небудь. — *Моя ж вам думка, щоб ви знали, — Варт про ученого нам обав: Як він те вдіє, що невчений, То його дуже одшмагати* (Мирний, V, 1955, 290); *Так усе колись минеться, Все, що вдіє людський дух, Неодмінним зістається Лиш невпинний, вічний рух...* (Сам., I, 1958, 80); *І раптом Василюк захотілося приклеїти одну ленточку на списі котаря. Він буде не він, як такого не вдіє* (Турч., Зорі., 1950, 74); // У сполуч. з деякими іменниками уживається в знач.: адієснити, зробити, учинити те, що виражено відповідним іменником. [Р у ф і н:] *Я певен, що пожар великий Рима не християни вдіяли* (Л. Укр., II, 1951, 349); *Хитрощі не вдіють чуда, Бо що папське — це облуда!* (Фр., XIII, 1954, 396).

Вдійте (вдії) ласку, заст. — зробіть (зробі) добру послугу, будь ласка. — *Небагацько вік мій ліче [лічить], Через день мине... Вдії ж ласку, чоловіче, Не ворух мене [метелика]* (Граб., I, 1959, 454).

2. *перех.* Досягти, домогтись чого-небудь. [С е м е н:] *Слухай же! Поки там що вдіємо, зоставайся ти у мене!* (Кроп., I, 1958, 115); [Б у р л а к а:] *Ви старшини вбрали, ви його й змінити можете. Тільки ж, як ви будете сваритись, то нічого не вдієте* (К.-Карий, I, 1960, 52); *Лазидність голубина, погляд зясий, Патриція спокій — не личить нам. Щб вдіє раб прикижений, нещасний, Як буде проповідь читать своїм панам?* (Л. Укр., I, 1951, 113); — *Однією громадою нічого не вдіємо. Треба навалою, краєм цілим. Аж тоді наша буде* (Головко, VI, 1957, 221); // *чим, рідко з чим.* Досягти, домогтись чого-небудь завдяки чомусь, за допомогою чогось. *Баба Зінька ні докірливого словечка не сказала синові. Вона знала, що було б надаремно і докоряти, і нарікати і що докорами вона нічого не вдіє* (Н.-Лев., VI, 1966, 408); — *Слазьки не поможеш горю. Слазьки нічого не вдієш. Тільки голову наплачеш* (Мирний, IV, 1955, 176); — *Та сполоски їх [коней] батогом гарзді! — розгризався пан. — Чого ти їх жалієш? А то все: «айо, айю!» Багато з війоканням удієш!* (Крим., Вибр., 1965, 397); // *Подіяти на кого-, що-небудь. Ні, відьмо! Нічого не вдіють твої чари* (Н.-Лев., III, 1956, 257); — *До речі, агрономові вже казали, що отрута нічого не вдіяла?* (Донч., I, 1956, 103).

3. *перех. і неперех.* Зробити що-небудь, повестися певним чином. [Б и ч о к (один):] *Одначе Мартин почина ніби до розуму доходити, хтось-то вже його навча проти мене!*.. Треба буде щось інше удіяти, щоб часом він не випорснує з моїх рук (Кроп., I, 1958, 445); *Що дія-*

лося в душі цієї могутньої людини, — ніхто не знав; і що він [Юршган] удіє тепер, — також ніхто не знав, але всі якось відчували, що буде щось страшне (Хотк., II, 1966, 255); *Хтось запитає, неначе сам до себе звертаючись: «Що ж удіємо далі, адже це правда все?»* (Ле, Побратими, 1954, 18); *А матушка ігуменя ще довог ходила повітрям поміж кочичками й зудобою і думала свою думу: чи гарзді вона вдіяла, що впустила за святу озорожу стільки грішного миру* (Стельмах, I, 1962, 636); // *з ким — чим, проти кого — чого.* Вжити якихось заходів, повестися певним чином щодо кого-, чого-небудь. *Стали люди жалітися батькові, що Махамед синів їх розпоже [спокує], стали радити, щоб здержував сина. Та що батько одіє з таким велетнем?* (Мирний, I, 1949, 214); *Що могла, скажіть, людина вдіяти проти того напад?* (Горд., Буяв, 1938, 20); *Юсуп Ахмат Алієв і не замислювався над тим, що має вдіяти з копією.. завдя Любоє Прохорівни* (Ле, Міжгір'я, 1953, 486); — *Від прокляття мого емерла твоя дитина!* Проти мого прокляття ніхто нічого не вдіє (Донч., I, 1956, 125); *І все ж, як не б'ються офіцерські його полки, яку зброю не пускають у хід, досі нічого не можуть вдіяти з тією незрозуміло живучою масою сірих та босих армій* (Гончар, Таврія., 1957, 663); // *кому, переа. у сполуч. із сл. л и х о, ш к о д а і т. ін.* Заподіяти кому-небудь якусь неприємність, учинити але щодо когось. *«І людська злість та неправда не вдіє мені ніякої шкоди», — думає Комашко, дивлячись на Саню* (Н.-Лев., V, 1966, 216); [С а м р о с ь:] *І буду бунтувати! А що ти мені вдієш?* [Р о м а н:] *А те, що й щоразу! Візьму на обережок та й укинну у хургона* (Кроп., II, 1958, 28); — *А шкода.., вчений чоловік, та й нікому нічого злого не вдіє, спокійний* (Фр., I, 1955, 280); — *Гадала-сь, багато мені лиха вдієш, аж це: прийшла коза до воза* (Март., Тв., 1954, 41).

Ліху (гору) нічого не вдієш — уживається на позначення неможливості зарадити якісь біди. — *Розгоди-тись, соколи мої ясні! — промовеє стара, плачучи: — вже нашому ліху нічого, мабуть, не вдієш!* (Вовчок, I, 1955, 25); *Нічого йому не вдієш; Що [ж ти] йому (з ним) вдієш — уживається на позначення неможливості справитися з ким-небудь, вплинути на когось.* *Найблиш його [пава] боялись дівчата. Не один вік дівочийкий веселий він стратив. А що йому вдієш?..* (Вовчок, I, 1955, 41); — *Нащо ж ти оддав [посуд?] — А що ж ти з ним [корчмарем] удієш?* (Барв., Опов., 1902, 29); *Нічого не вдієш; Що влієш; рідко* **Що вдіяти** — уживається на позначення безпорадності, неможливості щось змінити, вимушеного примирення з тим, що є. *Що погано, те й лишиться поганим, але вже пізно, нічого не вдієш, дай «На віру» [оновідання] іде* (Коцюб., III, 1956, 387); — *Трудно мені! — простягне поладя стила. — ..То що вдіяти! Відомаріч, що недуги не тішаєть* (Вовчок, VI, 1956, 221); *Він усією шкирою відчував, як зневажливо дивляться всі йому еслід, вважали його за дезертира. Неприємно, та що вдієш!* (Шовк., Інженери, 1956, 196); *Так хотілось би [Галині] в одну мить перелетіти туди додому, та нічого вже не вдієш* (Крот., Свини., 1948, 41); *І раді б пособити, щоб росло краще, та, що вдієш, не в їх сил.* *Смутні стоять глібороби* (Цюпа, Науєспрїч., 1958, 40).

УДМУРТ див. удмурти.

УДМУРТИ, ів, мн. (одн. удмурт, а, ч.; удмуртка, д, ж.). Народність, що нині становить основне населення Удмуртської АРСР.

УДМУРТКА див. удмурти.

УДМУРТСЬКИЙ, а, в. Прикм. до удмурти.

УДМУХАТИ, УДМУХНУТИ, УДМУХУВАТИ див. вдмухати, вдмухнути і т. д.

УДОБРЕНИЙ (ВДОБРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до удобрити. Деревя були дбайливо підчищені. Зріли взошлих гілок обліплени глиняним пластиром, земля біля конарів скопана і удобрена, а купки попелу свідчили про господарські запобіжні заходи (Вільде, Сестри., 1958, 436); Весняні і дощові каламутні потоки з гір збирають торішній опалий лист бука, суху траву, маз в узгір'я, розпушені та вдобрені верхні шари ґрунтів і несуть їх в долину, відкладають на берегах річки.. То ж, мабуть, тому такий родючий ґрунт в долині (Чорн., Визвол. земля, 1950, 52); Основна умова високого врожаю картоплі озимої пшениці — розміщення її по удобреному, добре і своєчасно обробленому пару (Хлібороб Укр., 12, 1968, 7); Добре росли перші мічуринські щепи. ґрунт під ними був добре перекопаний і удобрений (Юнем мічур., 1955, 12).

УДОБРЕНІСТЬ (ВДОБРЕНІСТЬ), ності, ж. Насиченість ґрунту, водоймища добривом, добривами.

УДОБРЕННЯ (ВДОБРЕННЯ), я, с. Дія за знач. удобрити. Зрошення створює хороші передумови для ефективного удобрення. Добрива, в свою чергу, сприяють продуктивному використанню рослинами польової води (Хлібороб Укр., 6, 1970, 18); Систему удобрення в овочевій сівозміні треба запроваджувати не шаблононо, а з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов даного району, наявності добрив тощо (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 117).

УДОБРИТИ див. удобрювати.

УДОБРИТИСЯ див. удобрюватися.

УДОБРЮВАЛЬНИЙ (ВДОБРЮВАЛЬНИЙ), а, е. Який сприяє поліпшенню росту і розвитку рослин. Щоб підвищити удобрювальні якості ґною, дуже важливо правильно кагатувати і компостувати його з мінеральними добривами (Колг. Укр., 10, 1958, 22).

УДОБРЮВАНИЙ (ВДОБРЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до удобрювати. У сівозміні горох найкраще розміщувати після удобрюваних попередників, в іншому разі добрива треба вносити безпосередньо під горох (Хлібороб Укр., 4, 1964, 16).

УДОБРЮВАННЯ (ВДОБРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. удобрювати. Паряд з використанням торфу як палива його можна широко використовувати для удобрювання (Вісник АН, 4, 1949, 11).

УДОБРЮВАТИ (ВДОБРЮВАТИ), юю, юєш, недож., **УДОБРИТИ (ВДОБРИТИ)**, рю, рив, док., перех. Вносити в ґрунт, водоймище добрива — речовини, що підвищують поживні властивості ґрунту, водоймища (для поліпшення росту і розвитку сільськогосподарських рослин, мікроскопічних водоростей тощо). Він нам розповів, як треба доглядати молодий сад, як вдобрювати землю, як формувати крону (Донч., V, 1957, 204); Бригада удобрює стаки ґноєм, вносячи його по 5—10 тонн на гектар (Колг. Укр., 2, 1957, 30); Удобривши землю маслом, вродить вона рясно (Рад. Укр., 7. IV 1961, 2).

УДОБРЮВАТИСЯ (ВДОБРЮВАТИСЯ), юється, недож., **УДОБРИТИСЯ (ВДОБРИТИСЯ)**, иться, док. 1. Насичуватися добривом, добривами (про ґрунт, водоймище).

2. тільки недож. Пас. до удобрювати.

УДОБРЮВАЧ (ВДОБРЮВАЧ), а, ч. 1. Пристрій для підживлення рослин добривом, добривами. Удобрювач встановлюється на задній рамі культиватора (Механ. і електриф., 1953, 105).

2. Те (речовини, рослини і т. ін.), що використовуються як добриво. Як показують досліди, в районі Полісся на бідних піщаних ґрунтах як удобрювачі краще використовувати бобові рослини, зокрема люпин (Колг. Укр., 2, 1958, 31).

УДОВА, УДОВАТИ, УДОВАТИСЯ, УДОВБУВАННЯ, УДОВБУВАТИ, УДОВБУВАТИСЯ, УДОВБЕНКО, УДОВЕЦЬ, УДОВЖ, УДОВЖКИ, УДОВИЙ, УДОВИН, УДОВИНИЙ, УДОВИЦЯ, УДОВИЦЬКИЙ, УДОВИЧЕНКО, УДОВИЧИЙ, УДОВИЧКА, УДОВІВНА, УДОВІТИ див. вдова, вдовбати і т. д.

УДОВОЛЕНИЙ (ВДОВОЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до удовольняти 1—3. Ми з товаришем одягнулись та загримувались жebraками-п'яницями.. Нам подавали копійчку.., а сторожі виганяли нас з перону станції. І що гірше з нами поводилися, то більше було вдоволене акторське почуття (Моя життя в мист., 1955, 50); Глушук, вдоволений тим, що довідався про добру новину, стісний порадувати свою Катерину і сусідів з Села Руського (Чорн., Визвол. земля, 1950, 95); Купка трісочку уже розгорілася, почали обгоряти й товщі шматки дерева. Людина була вдоволена з своєї роботи. Підвелася, шукаючи обабіч пальних речей (Ю. Янов., II, 1958, 155); Коли взявся, то вже його не відірвеш, до пізньої ночі звідти [з роботи] не відключеш, прийде потім, як вичащений, проте вдоволений, що діло своє зробив (Гончар, Трояк, 1963, 280).

2. у знач. прикм. Який відчуває удоволення (у 2 знач.); який удовольнився чим-небудь. Андрій Маркоич зареготася, удоволений (Вас., II, 1959, 81); Я віддалася приватній філософії, щоб казати вже словами доброї Марко, і живу собі спокійно, цілком вдоволена (Коб., I, 1956, 249); // Який виражає удоволення. Хатні дивилися на Захара вдячними, вдоволеними очима (Горд., Чужу виву., 1947, 267); Відразу його похмурілице стало вдоволеним (Шовк., Івженери, 1956, 124); — Оце так всади! — в захваті загомоніла молодь. — Ось так влучати — повчитися треба! Біля гармати це довог стояв вдоволений годин (Гончар, II, 1959, 81).

УДОВОЛЕНІСТЬ (ВДОВОЛЕНІСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до удоволення 2.

УДОВОЛЕННЯ (ВДОВОЛЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. удовольняти 1—3.

2. Почуття і стан приємності, втіхи від чого-небудь. Тихий шепіт вдоволення і радісної рішучості пройшов по громаді (Фр., VI, 1951, 46); Галинка Сосна не стримала посмішки вдоволення, але цього ніхто не помітив (Енік, Тв., 1958, 577); Хоч за роботою він добре стоївся, зате на душі в нього з'явилася почуття справжнього вдоволення своєю працею (Чорн., Визвол. земля, 1950, 109).

УДОВОЛЕНО (ВДОВОЛЕНО). Присл. до удоволення 2. Визначивши так докладно поведінку [поведінку] панни Мані, пан директор віймає папіросу з кишені, закурює і вдоволено розглядає гостей (Мак., Вибр., 1954, 24); Він [о. Олександр] вдоволено засміявся й поглянув свою бороду, на яку я не міг уже дивитись (Мік., Кадильниця, 1959, 57); Коваль потер вдоволено свої широкі важкі долони (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 33).

УДОВОЛИТИ див. удовольняти.

УДОВОЛИТИСЯ див. удовольнятися.

УДОВОЛЯТИ див. удовольняти.

УДОВОЛЯТИСЯ див. удовольнятися.

УДОВОЛЬНИТИ див. удовольняти.

УДОВОЛЬНИТИСЯ див. удовольнятися.

УДОВОЛЬНЯТИ (ВДОВОЛЬНЯТИ), яю, яєш, недож., **УДОВОЛЬНИТИ (ВДОВОЛЬНИТИ)**, ню, ніш і заст. **УДОВОЛИТИ (ВДОВОЛИТИ)**, лю, ліш, док., перех. 1. Виконувати чий-небудь вимоги, бажання, прохання і т. ін.; задовольняти. Верткий Ваню кружиться між столами, ставио і прибирає пляшки і куллі, вдовольняв нескладні потреби своїх гостей (Рибак, Помилка., 1940, 158); — Хіба я не гідна того, щоб він [Сагайдачний] удоволь-

ння мов бажання? (Тулуб, Людоловн, II, 1957, 247); Я вдовольня його бажання, обіцяючи визичити потрібну книжку (Коб., III, 1956, 17).

2. Давати кому-небудь щось потрібне, бажане в достатній кількості, до повного задоволення. — *Гамазеї, ті, що по його [царя] повелінню [повелінню] нам давно треба було поповнити, а ми об тім і не думали та уєсь хліб поїдали, чи могли б нас удовольнити, хоч би і зовсім повні були?* (Кв.-Осв., II, 1956, 148); *Всіх приймали, всіх вітали, Всіх уміли удовольнити, Тільки нашого поета Пан забувся запросити* (Л. Укр., I, 1951, 373); // Відповідно дією угамовувати, заспокоювати якесь почуття, прагнення і т. ін. *Оточений в тісній купі шаяхти, бився, удовольнюючи свою жадобу помсти, зветляжний полковник уманський Ганджа* (Кач., II, 1958, 443); — *Вірно, сину мій! Пий! Удовольняй справу свою, — підливає йому [колишньому невільникові] сивобородий сеїд, залишаючи свою чарку порожньою* (Тулуб, Людоловн, II, 1957, 78); *Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили, Згадують всіх і оплакують стали сугутників кілоб, Що з корабля попала і поїла зажерлива Скляла* (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 219); *Серцем своїм розуміла [мати] його допитливість дитячу, хоч і не завжди могла ту допитливість удовольнити* (Кол., Терен., 1959, 8).

3. Робити приємність кому-небудь, викликати почуття задоволення в когось. *Галя стирала носа, чухала там, де свербило, або ще чим іншим удовольняла дітей...* (Гр., I, 1963, 280); *Соломія усе старалася одбачити чиганам за рятуюнок і захист; однак те, що вона робила, не вдовольняло старого чигана — вона ще помічала з його лизих поглядів, з його бурчання* (Коцюб., I, 1955, 372); *Потім Мезентія доспізи На пень високий насадив [Евей], І се робив не для потіхи, А Марса щоб удовольни* (Котл., I, 1952, 267); — *Пиріжками його [онука] це, може, й не вдовольниш, хоч би вони й з кишмишем* (Мик., II, 1957, 28); // Догоджуючи кому-небудь, задовольняти. *Кожний старшого прикажчика поспішаєсь удовольнити* (Крот., Свнн., 1948, 15).

4. Бути, виявлятися відповідним до члїх-небудь вимог, сподівань. *Одна та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцічку і слугав інших мелодій, що жили в ньому, нежсти і невловими* (Коцюб., II, 1955, 308); *Галя не жалувал ані рук, ані ніг, ані горла.. А тим часом заробіток сей уже не вдовольня його* (Фр., III, 1950, 55); *Менш за все нас [письменників] повинна вдовольняти роль фотографа народної мови* (Довж., III, 1960, 168).

УДОВОЛЬНЯТИСЯ (ВДОВОЛЬНЯТИСЯ) і *заст.* **УДОВОЛЯТИСЯ (ВДОВОЛЯТИСЯ)**, *яюся, яєпся, недох.,* **УДОВОЛЬНИТИСЯ (ВДОВОЛЬНИТИСЯ)**, *ноєся, вієся і заст.* **УДОВОЛІТИСЯ (ВДОВОЛІТИСЯ)**, *люєся, лієся, док. 1.* Угамовувати свій голод, спрагу і т. ін. *Зеліє [хорунженко] снідати подавати, їсть і дума. Не вдовольняє і не надумався, забажав обідати, обїда і дума* (Кв.-Осв., II, 1956, 207); *Іа Вовчик, іа — аж утомився; Гараздненько удовольнився* (Гл., Вибр., 1951, 23); *Вона жадібно пила воду і, вдовольнившись, сказала: — Я полежу трохи... Не бійтеся за мене, тату* (Шияв, Баландя, 1957, 248).

2. *чим, з чого, заст. на чому.* Відчуваючи задоволення від чого-небудь, обмежуватися ним у своїх потребах, бажаннях. *Нехай собі Володимирове чуття не таке сильне, як у нього, — в усім разі Володимир — його щирий приятель, і Лаговський на тому вдовольняється* (Крим., II, 1972, 105); *Ходили, мало розмовляючи, просто вдовольнюючись тільки присутністю одне одного* (Собко, Шлях., 1948, 11); *Бери, купуй, коли тільки є за ці!* *Однак не дуже розговиня купувати заробітчани-*

ський люд, вдовольнюючись більше витрішками, безкоштовно користуючись видовиськом численних ярмаркових спокус (Гончар, I, 1959, 38); *Він [новий учитель] був навіть неслухняний і неввічливий до начальства. Замість, щоб удовольнитися з двох помаланч лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером, він намагався, щоб йому пороблено нові партки, засклено вікна* (Гр., Без хліба, 1958, 19); *Баба Зінька не вдовольнялася тим, що їй говорив батюшка про Соломію. Вона зайшла ще до матушки* (Н.-Лев., VI, 1966, 327); *Тижий стогін вирвався з вуст Шафіге. Вони такі бідні. А Гусейн-ага не удовольниться кошком риби* (Тулуб, Людоловн, I, 1957, 399).

3. *тільки недох.* **Пас. до УДОВОЛЬНЯТИ, УДОВОЛЯТИ. УДОВОВАННЯ, УДОВОВАТИ, УДОГІН, УДОГОНЬ** *див. УДОВОВАННЯ, УДОВОВАТИ і т. д.*

УДОГІТИ *див. удбювати.*
УДОЛІНИ, УДОЛІНУ, УДОМА, УДОСВІТА *див. вдоліни, вдоліну і т. д.*

УДОСКОНАЛЕННИЙ (ВДОСКОНАЛЕНИЙ), *а, е. 1.* Дієпр. пас. мн. ч. до **удосконалювати**. *Спосіб його [зеленого воску] чищення і приготування для фабрикації свічок був удосконалений* (Фр., VIII, 1952, 407); — *Це, бачите, невеличкий (я не казатию «кишеньковий», бо він ще мало вдосконалий для таких розмірів) радіотелеграф* (Смолич, I, 1958, 64); // **удосконалено, безос. присудк. сл.** *Завдяки копїткій праці багатьох майстрів форму, стрій та діалазон бандури було вдосконалено* (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 56).

2. *у знач. прикм.* З досконалішими якостями, особливостями. *На тачанці стоє кулет, удосконалий і пристрійаний, служнякий і повороткий, вигерений, надійний максим* (Ю. Янов., II, 1958, 222); *«Запорожець» призначений для експлуатації в різні кліматичні умови, в основному на дорогах з твердим покриттям. Остання вдосконала модель ЗАЗ-966 має ряд технічних переваг над своїми попередниками* (Наука., 8, 1965, 10); — *Виснаження ґрунту я компенсаю звичайними заходами угноєння, тільки більш удосконалим способом* (Смолич, I, 1958, 69).

УДОСКОНАЛЕНІСТЬ (ВДОСКОНАЛЕНІСТЬ), *ності, ж.* Абстр. ім. до **удосконалювати** 2.

УДОСКОНАЛЕННЯ (ВДОСКОНАЛЕННЯ), *я, с. 1.* Дія за знач. **удосконалювати** і **удосконалюватися**. *Створення матеріально-технічної бази комунізму вимагає постійного вдосконалення господарського керівництва і планування* (Програма КПРС, 1961, 75); *Найкращих наслідків в удосконаленні скрипки домогся геніальний Антоніо Страдіваріус* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 141); *Протягом кількох років Соєнко безпосередньо керував художнім удосконаленням Шевченка* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 18).

Інститут (курси) удосконалення кого — інститут (курси) для підвищення кваліфікації спеціалістів. *В 1940 р. у Харкові функціонує 17 науково-дослідних інститутів, два медичних, стоматологічний та фармацевтичний інститути, інститут удосконалення лікарів* (Матеріали. охор. здоров'я., 1957, 174).

2. *Зміна в чому-небудь у бік поліпшення; результат такої зміни.* *Стає [Зінько] заробити не гірше од покойного батька, зробиє невеличке технічне удосконалення й заходьєся працювати одразу коло декількох верстатів* (Ю. Янов., II, 1954, 18); *Завалиє [Іван Кіндратович] стїя хитромудрими кресленнями і — не чіпай.. Там народжується якесь нове удосконалення* (Ткач, Арена, 1960, 204).

УДОСКОНАЛІТИ *див. удосконалювати.*
УДОСКОНАЛІТИСЯ *див. удосконалюватися.*

УДОСКОНАЛЮВАННЯ (ВДОСКОНАЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. удосконалювати і удосконалюватися. *Москвичі передають українцям свій досвід організації та удосконалювання виробництва* (Тич., III, 1957, 296); *Формування і вдосконалювання психіки відбувається на основі розвитку кори великих півкуль і за безпосередньою їх участю* (Шк. гігієна, 1954, 50).

УДОСКОНАЛЮВАТИ (ВДОСКОНАЛЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОСКОНАЛІТИ (ВДОСКОНАЛІТИ)**, лю, лиш, *док.*, *перез.* Робити досконалішим, кращим. *Партія безперервно удосконалюватиме форми й методи своєї діяльності* (Програма КПРС, 1961, 120); *Плацдарми жив своїм життям: будували, вдосконалювали лінії оборони, вчилися, допомагали населенню* (Гончар, II, 1959, 366); *За найбільшу свою заслугу Каргат вважав те, що його робота значно удосконалила й спростила спосіб добування піридинових основ* (Шовк., Інженери, 1956, 285).

УДОСКОНАЛЮВАТИСЯ (ВДОСКОНАЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УДОСКОНАЛІТИСЯ (ВДОСКОНАЛІТИСЯ)**, люся, лишся, *док.* 1. Ставати досконалішим, кращим. *Мова розвивається і удосконалюється протягом усього існування народу, життя суспільства* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 126); — *В тому і полягає одна з переваг нашої армії, що ми швидко і безупинно вдосконалюємось, зростаємо, міцніємо* (Гончар, III, 1959, 347); *Продовжуючи удосконалюватись у ході розгорнутого будівництва комунізму, соціалістичний спосіб життя наочно демонструє свої переваги над буржуазним, викликає у радянських людей почуття законної гордості, прагнення працювати ще краще* (Ком. Укр., 6, 1975, 65); // *Збагацувати свої знання, поліпшувати своє вміння, підвищувати свою майстерність у чомусь і т. ін.* *Ширяєв відіграв і певну позитивну роль у розвитку здібностей Шевченка. Виконуючи складні живописні роботи, молодий художник-кріпак, безперечно, удосконалювався в мистецтві* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 16); *Корнійчук уміло показує, як Огнев без всякого зазнайства і самозапобожня продовжує вчитись і удосконалюватись, перевіряючи свої теоретичні знання практикою* (Іст. укр. літ., II, 1956, 256).

2. *тільки недок.* **Пас.** до удосконалювати. **УДОСКОНАЛЮВАЧ (ВДОСКОНАЛЮВАЧ)**, а, ч. Той, хто удосконалює що-небудь. *Народ — творець і вічний, невтомний удосконалювач своєї мови* (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 35).

УДОСКОНАЛЮВАЧКА (ВДОСКОНАЛЮВАЧКА), и, ж. Жін. до удосконалювач.

УДОСТАЛЬ, УДОСТАЧУ *див.* вдосталь, вдостачу.

УДОСТОЄНИЙ (ВДОСТОЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до удостоїти. *Радою Академії Шевченко був удостоєний звання неklasного художника* (Корн., Разом із життям, 1950, 8); *Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінюють роботу голів колективів. Багато з них удостоєні урядових нагород* (Хлібороб Укр., 1, 1967, 21); // *удостоєно, безос. присудж. сл.* *Незабаром у житті могому трапилися такі події, про які ніяк не можу не розповісти. Мене було обрано депутатом Верховної Ради Союзу РСР. А трохи пізніше удостоєно високої нагороди — Героя Соціалістичної Праці* (Б. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 174).

УДОСТОЄННЯ (ВДОСТОЄННЯ), я, с. Дія за знач. удостоїти і удостоїтися.

УДОСТОЇТИ *див.* удостоювати.

УДОСТОЇТИСЯ *див.* удостоюватися.

УДОСТОЮВАННЯ (ВДОСТОЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. удостоювати і удостоюватися.

УДОСТОЮВАТИ (ВДОСТОЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОСТОЇТИ (ВДОСТОЇТИ)**, бю, біш, *док.*, *не-*

рег. 1. *чого.* Визнавати кого-, що-небудь гідним високої оцінки, нагороди, звання і т. ін. *Оточена любовною увагою народу, Комуністичної партії, Радянського уряду, який першу її удостоїв звання народної артистки республіки* (1922 р.), *згасла ця яскрава зоря* [М. К. Заньковецька] *українського театру* (Рильський, III, 1956, 349); *Дипломну роботу Васильківського — пейзаж «По Дніпру» (1885 р.) — Рада Академії удостоїла найвищою нагородою: великою золотою медалю* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 66).

2. *чим* або *з інфін.*, *рідко* *чого.* Виявляти до кого-небудь свою увагу, прихильність. *Пріор не удостоював Гаудентія ні одного слова, розмовляв з тими, що сиділи поруч нього* (Фр., II, 1950, 180); *Зграв крижніє крізь туман прозорий Пролітає колесом життям. Я сусіда ухопив за лікоть — Не вдостой і поглянуть він!* (Рильський, III, 1961, 320); // *у словц. із сл. по г л я д о м, с л о в о м і т. ін., ірон., жарт.* Виявляти свою увагу до кого-небудь зверхньо, поблажливо; пріділяти комусь недобррозичливу увагу. *Олександр Семенович удостоїв ще одним покровительським поглядом усіх присутніх* (Шовк., Людина., 1962, 259); *Вчитель перший вибухав щирим, безтурботним сміхом, і зовсім не вірився, що на цього двадцятичотирирічного вилученого хлопчину вже двічі летіли до губерндатора «бажати», що удостоїв його своєю увагою і жандармерське управління* (Стельмах, I, 1962, 249).

УДОСТОЮВАТИСЯ (ВДОСТОЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УДОСТОЇТИСЯ (ВДОСТОЇТИСЯ)**, бюся, бішся, *док.* 1. *чого.* Одержувати високу оцінку, нагороду, звання і т. ін. *Якого розвитку досягла українська радянська література, можна бачити вже з того, що багато хто з-поміж наших письменників удостоївся звання лауреата* (Тич., III, 1957, 308); *Дев'ятнадцятирічний юнаком він [М. М. Боголюбов] став кандидатом, а ще через два роки — доктором математики і удостоївся Міжнародної премії Болонської академії наук* (Знання., 1, 1968, 10).

2. *чого* або *з інфін.*, *а також без додатка.* Одержувати що-небудь як знак поваги, прихильності, схвалення тощо; заслужувувати. *Іван IV позований у сім'ю — чорному чернецькому одязі, якого удостоюються лиш ченці, що повністю зреклись світського життя* (Рад. Укр., 6. II 1964, 4); *Врешті скінчила [повість], прочитала в товаристві, удостоїлась похвали* (Лі. Укр., V, 1956, 131); // *ірон., жарт.* Одержувати який-небудь знак уваги, але зверхньої, поблажливої або недобррозичливої. — *Я вас не бачив, Свириде Яковлевичу. — Де там було побачити! Дрібний в очах став. Голова занаморочилась: адже на бричці самого Варчука удостоївся прокататися. Це ж честь яка!* (Стельмах, II, 1962, 376); — *Ти що, заколаний? — А тіба я не маю на це права? — Ага! Нарешті! Хто ж це удостоївся, Ольга чи учарашня практикантка?* (Собко, Срібний корабель, 1961, 85).

◇ **Удостоюватися (удостоїтися)** *честі* — заслужувати повагу, шану, яка виявляється у якихось вчинках, діях і т. ін. *Кращі колективи художньої самодіяльності палаців культури і робітничих клубів удостоюються честі виступити на його [Запорізького телетеатру народної творчості] сцені* (Роб. газ., 8.VII 1977, 4); *Три письменники удостоїлись честі побачити столицю в перший же день її визволення від гітлерівських загарбників* (Ю. Янов., V, 1959, 168).

УДОЧЕРИТИ *див.* удочеряти.

УДОЧЕРІННЯ, я, с. Дія за знач. удочерити. У найближчій п'ятницю з'явилися до старої суктани догобороді і поважні улеми [турецька інтелігенція] скласти акт про Настине удочеріння (Тулуб, Людолови, II, 1957, 284).

УДОЧЕРЯТИ (ВДОЧЕРЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УДОЧЕРЯТИ (ВДОЧЕРЯТИ)**, рю, ріш, *док.*, *перез.* Брати на себе батьківські права і обов'язки стосовно до дитини жіночої статі; брати за дочку. — *Я вирішив, — раптом сказав лісничий, — удочерити Ульянку. Їй буде в мене непогода* (Донч., IV, 1957, 63).

УДОЮВАТИ (ВДОЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОЇТИ (ВДОЇТИ)**, удою, удоїш, *док.*, *перез.*, *розм.* Те саме, що надюювати.

УДРАТИ *див.* дерті.

УДРАТИСЯ *див.* удертися¹.

УДРУГЕ *див.* вдруге.

УДРУЖИТИ, ружу́, руживш, *док.*, *розм.* Зробити дружню послугу кому-небудь, прислужитися чимось. *Курять ці [бурсаки], а хто не курить, кашпук розгладдає. — А це вже якась попієна удружжя? — кажуть* (Свидн., Люборацькі, 1955, 160); — *Я тут привів тобі децю, — загадково зашепотів Федот і розв'язав великий важкий мішок. — Маю на складі хлопців знайомиз, от і удружили, спасибі їм* (Тют., Вир, 1964, 215); // *ірон.* Зробити кому-небудь неприємність, шкоду, завдати якоїсь прикрості. *Зосталась [Солоха] голомоза, боса, сорочка чорна, дірява, розхристана.. От усе убрання на ній! Оттак то йому [сочнику] удружила Яєдоха Зубиза, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй на річці і над річкою при усій громаді зробив* (Кв.-Осн., II, 1956, 217); — *А хто ж то ніс тобі подряпає? — Се так Чайченко удружив* (Гл., Байки., 1959, 307).

УДРУКОВУВАТИ, УДРУКУВАТИ *див.* вдрукувувати, вдрукувати.

УДРЯПНУТИ (ВДРЯПНУТИ), ну́, нєш, *перез.* Док. до дряпнати¹. — *Ага, злодій!.. — Нечипір скочив і кинув на Хведора ножем, що Марта покляла на столі картоплю чистити. Ніж попав у руку Хведорові і трохи удряпнув її* (Григ., Вибр., 1959, 271); *Натала побачила, що він руку вдряпнув об камінь, і враз дістала бинт з торбинки і перев'язала виразку* (Донч., VI, 1957, 35); — *Синь! де ти? — спитала. — Гарр... — загаркав Пиликко з-від полу, вдряпнувши матір за чобіт* (Мирний, IV, 1955, 290).

УДРЯПНУТИ (ВДРЯПНУТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до удряпнути. *Гордій часом по кілька днів не озивався до Ганни, не казав їй тих навіть нічого не вартих фраз: про синів ніс удряпнутий або про чай абоцю... (Гр., II, 1963, 108); Оглянувши удряпнуту візю, отаманка деякий час мовчки дивиться на німця* (Гончар, Таврія, 1952, 153).

УДУД, а, ч., *діал.* Оду́д. Врешті удуд прилетіє, Шкутильгає, підлітає, Засміявся та до мене: «Чи пізнає Гут-Гута друга?» (Л. Укр., IV, 1954, 189).

УДУШЕННЯ (ВДУШЕННЯ), я, с. Дія за знач. удушити і удушитися. *Головна основа теперішньої дипломатії, це і в фінансовій операції, які зводяться до пограбування й удушєння слабих народностей* (Левін, 31, 1973, 373); *Після удшєнняя непу настає ще складніша пора* (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 107).

УДУШИТИ (ВДУШИТИ), ушу́, ушивш, *док.*, *перез.*

1. Заподіяти кому-небудь смерть, здавивши горло, насильно припинивши дихання; задушити. *Де б і не добачила вона [Анна] його [Саву]... тут і кидалася на нього звірюкою й силувала [силувалася] вдушити* (Коб., II, 1956, 242); — *Ой, який же бо ти дужий! Коли б це трохи дужче — задушив би мене навіки! — Удушив би, кажеш?* (Вовчок, I, 1955, 158); *Навіть приречений на смерть до останньої хвилини, поки його не скосить куля або не вдушить на шні петля, надіється на якусь чудо* (Д. Бедзак, Дніпро., 1951, 154); // *Налаягти, налягнути на кого-, що-небудь або стиснути когось з усіх боків. Знов кидасться у бій [гуцул] і валить топірцем*

направо-наліво, аж поки не седуть [сядуть] на нім десть [десять] души, не скрутять в'язи, не вдушать, навалившись всіма тілами (Хотк., II, 1966, 356).

2. Утруднити дихання або отруїти (димом, газом і т. ін.).

3. *перен.* Довести до знемоги, смерті, загину; знищити. — *Люди добрі! — гукнув Карпо, наблизжаючись до громади... — Тепер він [Притяка] умер, — хто, як не громада, за нього повинна платити? — Брешиш! Не вмер, а околів! — гукнув Грицько. — Не вмер Данило, так болячка вдушила! — хтось сказав з громади* (Мирний, III, 1954, 50).

4. *перен.* Силою покласти край розвитку, діяльності, існуванню чого-небудь; // *Не дати можливості виявитися; загамувати, відігнати* (почуття, біль, думки і т. ін.). *Вдушив [Храпков] принишклий було біль виразки й зовсім спокійним тоном лікаря повідомив: — Ні, не повернулася вона [Любов Прохорівна], Саїд Алі [Ле, Міжгір'я, 1953, 471].*

УДУШИТИСЯ (ВДУШИТИСЯ), ушу́ся, ушашся, *док.*

1. Заподіяти собі смерть, здавивши горло, насильно припинивши дихання; задушитися.

2. Задохнутися, вмерти від нестачі повітря, отруїтися димом, газом і т. ін. *Він, сіромата, трохи не вдушився, сидючи там [у шафі] і ковтаючи той дим* (Чуб., V, 1874, 203); *Десятник затулює їй [молодиці] уста своєю шапкою і держав.. — Вдушиться, — зазвонили люди. Десятник шапку одняв* (Вовчок, VI, 1956, 233); *Не договоришши, задушила [Андрій] так сильно, що майже не вдушився* (Коб., III, 1956, 304).

УДУШЛИВИЙ, а, е. 1. Із жарким, перегрітим повітрям, насиченим випарами; душним, задушливим. *Випає вдушливий день саме серед жарячої пори живи* (Мирний, II, 1954, 269).

2. Який не дає дихати, перешкоджає диханню, душити. *Ціла хмара такого удушливого нафтового сопугу лягла на Борислав, немов убожество і недоля придавили його своїми широкими грудьми* (Фр., I, 1955, 160); *Уже Ієвє заліває удушливим кашлем; а Карпо знай верга жменями сміття, знай віє його по хаті* (Мирний, I, 1954, 270).

3. *перен.* Який давить, пригнічує. *Я міг би виражтися з удушливої, поліцейської держави в цивілізований світ, яким малювалася мені тоді Швейцарія* (Козл., Сонцє., 1957, 90).

4. Який хворіє на астму; який буває у хворого на астму. *І справді він був з виду страшний: з кривим оком, нечислим лицем і удушливий* (Григ., Вибр., 1959, 199).

УДУШША, я, с., *діал.* Астма. *Всякі немочі під старість до його чіплялись. Спишу іноді [іноді] ломило, ноги опухали, Стиски мучили й удушшия, руки набрякали* (Укр. поети-романтики., 1968, 571).

УДЯГАНКА, УДЯГАННЯ, УДЯГАТИ, УДЯГАТИСЯ, УДЯГНЕНИЙ, УДЯГНУТИ, УДЯГНУТИСЯ, УДЯГНУТИЙ, *див.* вдяганка, вдягання і т. д.

УЖ, а, ч., *діал.* Вуж. *Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать* (Гл., Вибр., 1951, 22); *Приймнує, як ужів вилами* (Номис, 1864, № 6787); *У порів. *В нег було лице біле, немаче обмачан крейдюю; чорні товсті брови чорніли, як ужів* (Н.-Лев., III, 1956, 389).

УЖАКА, а, ч., *діал.* Вуж. *У порів. *Як ужака той, золотий і слазкий, він [Загнїбїда] обивався кругом Христиного стану* (Мирний, III, 1954, 96).

УЖАЛЕНИЙ (ВЖАЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до ужалити. *Гетьман підскочив до ліжка, влад на нього і, як ужалений стонадцятьма гадюками звір, відкинувся назад* (Ле, Наливайко, 1957, 240); *Образно. *Глянув додолу й відскочив, ужалений страхом, — Під*

ногами у нього лежала гадюча голівка (Л. Укр., I, 1951, 424); Стрепенулась [стара], вжалена смертним болем у саме серце (Цюпа, Назустріч., 1958, 47).

◇ **Мов (як, наче і т. ін.) ужалений** — дуже швидко, різко, рвучко. *Ольга переступила поріг, підняла над головою саїчку. Але в ту ж мить, мов ужалена, відскочила назад* (Мик., II, 1957, 298); *Марія, як ужалена, якотомо заверещала й вискочила з тати* (Панч, В до-рові, 1959, 44); *Степан Васильович прокидається і, мов ужалений, вискакує з ліжка: хтось міцно тарабанить у двері* (Стельмах, I, 1962, 438).

УЖАЛИТИ (ВЖАЛИТИ), алібі, аліш, *перез.* Док. до жалити; // Укусити, впившись жалом у тіло (про бджолу, комара, змію і т. ін.). *Співаки [комарі] тоні-сінько, уласливо, наче просили пробачення за те, що зараз ужалять* (Донч., V, 1957, 93); *Бджола ужалала ворога, і її сородичі відчудли сигнал тривоги* (Хлібороб Укр., 7, 1969, 47); *Кузьма.. ненароком наступив на гадюку, і вона вжалила його в ногу — ох, як він галасував!* (Гончар, Тронка, 1963, 31); **У порівн. Нараз [Яць] зірвався, немов гадюка його вжалила* (Фр., II, 1950, 230); *Гіст мало не до стелі підскочив, наче його вжалює у ногу скорпіон* (Хижняк, Килимок, 1961, 36); // **Поцілити**, впитися в тіло (про кулю, стрілу і т. ін.). *Ще дві стрічки вистріляв Кравцов, але третю набити не встиг. Його вжалила куля* (Ю. Бедзак, Полкн., 1959, 321); *На спалах прилетіла ще одна куля і тепер уже вжалала в бік Ілька* (Панч, I, 1956, 599); // *перен.* Уразити допшкульним словом, поглядом і т. ін. — *То скажить своєму Вольдемарові, може, посунеться, — вжалила прикаж-ка Настя. — У них же сто тисяч десятин...* (Гончар, I, 1959, 35); *Він ужалив недобрими очима з-під насупле-них брів Євгена Шульгу* (Рибак, Час., 1960, 388); *Від неї [насмішки] ніде не заговарився, нічим не одкупишся. Найпаршивіше з закутка вжалить тебе, і нічого не відіш* (Стельмах, Хліб., 1959, 115).

◇ **Ужалити в [са́ме] серце** — боляче вразити; спри-чинити душевний біль. — *Ти згадай, серце, які Дубці дозідні! Молодий аж іздринувся і дивиться на неї, — ніби його щось.. у серце вжалило...* (Вовчок, I, 1955, 117).

УЖАРИТИ *див.* ужалювати.

УЖАРИТИСЯ *див.* ужалюватися.

УЖАРЮВАТИ (ВЖАРЮВАТИ), юю, ювш, *недок.*, **УЖАРИТИ (ВЖАРИТИ)**, рю, рях, *док.*, *перез.* 1. Добре, до готовності просмажувати. *Добре вжарила гуску* (Сл. Гр.).

2. *тільки док.*, *перен.*, *розм.* Виконати що-небудь (існую, танок і т. ін.) з запалом, пристрасно. *Дід Григорій понапускав на двіницю парубків, так вони як ужарять польки, ну, не можна встояти в вітарі* (Мик., II, 1957, 165); — *Ану, вжар що-небудь! Лупастий зло-чик діловито підтяг іштанці і вдарив по ступах* (Зем-ляк, Гнівний Стратіон, 1960, 207).

3. *тільки док.*, *перен.*, *розм.* Ударити кого-, що-небудь; завдати удару комусь, чомусь. *Він її аж ужарив, то вона... на дванадцяті сутки здохла* (Сл. Гр.); [С а - в а:] *Німці режуться на міст, щоб утекти, а товариш Мартиненко з армією.. як ужарив по них з танків!* (Мороз, П'єса, 1959, 233).

УЖАРЮВАТИСЯ (ВЖАРЮВАТИСЯ), юється, *не-док.*, **УЖАРИТИСЯ (ВЖАРИТИСЯ)**, иться, *док.* 1. Добре, до готовності просмажуватися.

2. Смажачись, зменшуватись в об'ємі, вазі.

УЖАТИ (ВЖАТИ), ужу́в, ужніш, *док.*, *перез.*, *діал.* Жгати. — *Господи помагай! — сказала Лесига і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита* (Фр., I, 1955, 60).

УЖАТИСЯ *див.* ужніятися.

УЖАХАТИСЯ (ВЖАХАТИСЯ), аюся, аєтсья, *недок.*, **УЖАХНУТИСЯ (ВЖАХНУТИСЯ)**, нуся, нєшсья, *док.* Відчувати переляк, жах, дуже лякатися. — *Ой лишень-ко! — ажгається тітка. — Багато людей вбито?* (Вов-чок, VI, 1956, 307); *Подиїлась пані на ружку [дити-ни], і вже червоне та опух пішов за долоню, мало не до ліктика. Пані аж ужажнулась!* (Барв., Опов., 1902, 530); *Вернувся Микола. Аж вжажнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткій час!* (Кв.-Осн., II, 1956, 357); *Побожний фельдкурт ажажнувся, побачивши на столі три пляшки* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 128).

УЖАХНУТИ (ВЖАХНУТИ), ну́, нєш, *док.*, *перез.* Викликати в когось почуття переляку, жаху; дуже ляка-ти кого-небудь. *Спинилась [Юрися] й одеревеніла від жаху; але не від смерті її ажажнує, а свідомість своєї зхилевої легкодушності* (Стар., Облога., 1961, 65); *Роз-пухле, почорніле від синяків лице старого Мартинчука ажажнуло Бронка* (Вільде, Сестри., 1958, 272).

УЖАХНУТИСЯ *див.* ужахатися.

УЖВА́, й, ж., *діал.* Мотузка з лозв; вуживка. *І пригадалось дитинство, коли він із батьком, старим лісорубом, гонив міцно скручені ужвою плоти по Десні і Дніпру* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 593); **У порівн.* *В сінях дід старий при жорнах Меле гречку на крути. Сива борода по пояс, Позилась голова, — Але плечі наче двері, Руки крепкі [міцні], мов ужва* (Фр., X, 1954, 236).

УЖЕ (ВЖЕ). 1. *присл.* Указує на остаточне здійснен-ня чи настання дії, явища, ознаки, стану. *Уже і сонечко зійшло, Уже й зайшло, смертати стало* (Шевч., II, 1963, 116); *Уже шістнадцятий годок минав Олесі, вже її свати почали в хату навертатись* (Вовчок, I, 1955, 21); *Уже сьогодні їх заручають, А через Іван був уже леґінь, стрункий і міцний, як смерічка* (Кочуб., II, 1955, 313); *Троянівка ще спала, хоч по деяких затах уже світлилося* (Тют., Вир, 1964, 8); *Сад стоє уже під сон-цем, як рожевий дим, Вже на вітах стало тісно гронам восковим* (Вирган, В розп. літа, 1959, 37); *У битві кри-ваві всі тоне, хитається проклята мла... То Армія наша Червона у наступ уже перейшла* (Сос., II, 1958, 461); *Глухо, вже по-осінньому гули дерева* (Гончар, II, 1959, 191); *В Обухівку Давид прийшов зарані.. Село вже жило. Дружно курились димарі хат, рипіли жу-равлі біля крилиць* (Головко, II, 1957, 182); // *розм.* Ужи-вається у функції стверджувального речення. *При-йшлося Івасеві жмуритись. Не всіє він очі закрити, як Грицько крикне: «Уже!»* (Мирний, IV, 1955, 8); // *Указує на певну зміну якоїсь дії, ознаки або пред-мета, місця, часу і т. ін.* — *А що, Хмелинонько, уже не жаль кілочка? Недавнечко у тебе красуває, Тепер прилипла до дубочка?..* (Гл., Вибр., 1951, 144); — *Що ти там думаєш? — зовсім уже розсердився козак* (Довж., I, 1958, 236); — *Не забулдися в степу, то-вариш старшина? — уже приєтніше запитуєв іздовий, що ніс варту* (Гончар, III, 1959, 193); *Ти пішов лейте-нантом, де тана далечніє у холодній ознях. Може, в чні уже капітана ти прогодиш грозвий свій шлах* (Сос., II, 1958, 446); *Улас поїзав додому. Уже дома він одер-жав кілька листів від товаришів* (Тют., Вир, 1964, 63); *Уже потім призналася [Зінька], що сама боялася дуже і вартувала надворі весь день* (Головко, II, 1957, 180).

2. *присл.* Уживається для підкреслення тривалості відрізка часу, названого в реченні. [П а л а ж н а:] *А давно ти з дому? [Х и м к а:] От уже третій рік на покрову кінчиться* (Мирний, V, 1955, 220); *Соломії докучав голод. Уже другу добу вона нічого не їла* (Кочуб., I, 1955, 363); *Ліг велет, — думав, на часок, та й*

спить уже століття (Л. Укр., I, 1951, 459); // З діє-
словами наказового способу вживається при вираженні
нетерпіння, незадоволення і т. ін., що стосується ви-
словленого в реченні. — *Та пий уже!* — крикнула Гор-
пина (Мирний, I, 1954, 240); *Потім загадаються зоряні
літні ночі та буйні жита... аж поки прийде нечутно
біла сестра з тонким профілем і покладе руки на гаряче
чоло. — Спить уже!* (Головко, II, 1957, 167).

3. *підсил. част.* Уживається для підкреслення, під-
силення названої дії або ознаки, обставини і т. ін.
*Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже гріш-
на душа його тривожилась* (П. Кудіш, Вибр., 1969,
185); — *Ну, вже й мороз!* *Ще такий цю зиму й не
було...* (Мирний, I, 1949, 162); *Тепер тільки дещо про
турецьку кріпость скажу... От уже страшна будова,
нехай їй цур!* (Л. Укр., V, 1956, 11); — *Воля? Може,
й буде коли, тільки нам її не видать. Може, ти це й
побачиш, а вже мені то не доведеться* (Хотк., I, 1966,
95); // Уживається для підкреслення кількості чо-
небудь. *Роман уже не раз і не два виходив в той зелений
закуток огороду і нагадывав з-за тину: він знав, коли
молоденька Соломія виходить до криниці по воду*
(Н.-Лев., VI, 1966, 303); *Василь протанцював уже три
влучки* (Довж., I, 1958, 89).

А що вже — а скільки. — А що вже мати наплакалась
та набралась лиха, то, мабуть, нікому не доводилось
так бідувати (Н.-Лев., II, 1956, 258); *Куди вже йому!*
(ім і т. ін.); *Де вже (йому), їм і т. ін.* — хто-небудь
нездатний, неспроможний на щось або до чогось. *Прок-
ів блідий, аж зчорнілий, од вітру валиться... Куди вже
йому жєнитися* (Коцюб., II, 1955, 29); — *Де вже тобі
малювати? Спершу од'їстися треба, оклягати* (Добр.,
Очак, розмир, 1965, 184); *На що вже — навіть. На що
єе горобці — і ті попригнали і прислухались стали*
(Гл., Вибр., 1951, 105); *Та вже ж; Ужє ж — звичайно,
справді. — Та вже ж важко за нелюбого йти!* (Вончок,
I, 1955, 228); — *А Явдогу хто з світа звіз? — питає
гостро Чіпка... То це я, сину?.. — Уже ж не я...* (Мир-
ний, I, 1949, 410); — *То Василько живий? — скрикнули
разом Аким і Олена. — Та вже ж живий...* (Коцюб.,
I, 1955, 84); *Та й ужє — і все, і кінець. — Що там!
Постріляти [людей] та й вже* (Коцюб., II, 1955, 98);
— *Не відаю, як з кінми...* *Зайmemo, та й уже!* (За-
греб., Диво, 1968, 150); *Чи вже ж — певже. — За що
ми будемо платити такі скажені гроші? Чи вже ж за
ті листі гори!* (Н.-Лев., II, 1956, 260).

УЖИВАНИЙ (ВЖИВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас.
теп. і мин. ч. до **уживати**. Тут розбита бочка нафтової
ропи, *уживаної до випалювання* (Фр., III, 1950, 186);
Особливо шкідливі для поезії так звані традиційні об-
рази, *уживані без будь-якого переосмислення* (Рад. літ-во,
4, 1967, 31); // Який має широке застосування; розпо-
суджений. *Очіпочок на їй вишневий, самий уживаний то-
ді* (Барв., Опов., 1902, 510); *Поруч із дрезжом прапора
висіла на стіні проста учнівська полотняна сумка, так
широковживана по наших сільських школах* (Ю. Янов.,
II, 1954, 8).

2. у знач. прикм. Який був у користуванні; припо-
снений, не новий (про одяг, речі). *І флейту я візьму,
уживану і обогу. Уста мої смутні, Немов цілунками,
втішати будуть нею* (Зеров, Вибр., 1966, 489); — *Як
зовсім свіжий руйник, то ще твердий, рапавий, а як
уже вживаний, то м'який, податлигий* (Март., Тв.,
1954, 311).

УЖИВАНІСТЬ (ВЖИВАНІСТЬ), носіт, ж. Здат-
ність уживатися, бути вживаним. *Вживаність сло-
ва — одна з найважливіших його ознак, яку треба
враховувати в перекладі* (Кундзич, Дієзи., 1956,
83).

УЖИВАННЯ (ВЖИВАННЯ), я, с. Дія за знач.
уживати і **уживатися**. *Менделєв за недогляд і уживання
перержавної лінви покарано* (Фр., I, 1955, 111); *Брудні,
замусолені карти розузли від дозогого вживання* (Тулуб,
Людолови, I, 1957, 463); *Царизм проводив жорстоку
політику національно-колоніального вживання... Було за-
боронено вживання української мови в літературі, шко-
лі, театрі* (Укр. літ., 9, 1957, 6); *Інші виносять Це-
рерине зерно, водою поспуте..., і, що надається До ужи-
вання, сушать в огні, і мелють на жорнах* (Зеров,
Вибр., 1966, 226); *Увійшов молодий панок... з певною
і передчасно постарілою фізіономією, що носила виразні
слідки... надмірного вживання гострих напиків [напоїв]*
(Фр., VI, 1951, 260).

УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ), аю, аєш, недок., **УЖИТИ**
(**ВЖИТИ**), *уживію, уживеш, док., перек., що, рідше
чого*. 1. Користуватися чим-небудь для своїх потреб,
застосовувати що-небудь завжди, постійно. В їх печці
на той час мусили *уживати люлечки, як наперсточки*
(Вовчок, VI, 1956, 278); *Мала [Неля] анемічні, блідю-
вати уста, але ніколи... не вживала помади* (Вільде,
Сестри., 1958, 347); *Була вона [рушниця] старенька,
іржавя, давно вже не вживав її бай* (Донч., I, 1956, 128);
*Пани теж не вживали виділок, і чужоземці не раз диву-
валися, як поруч із сліпучою розкішною магнатських
прійомів на них не додержувалося звичайнісньких пра-
вил пристойності й чистоти* (Тулуб, Людолови, I,
1957, 97); // Використовувати в своїй мові, діях (слова,
жести і т. ін.). *Вона [баба] вживала старинні слова, яких
діти не розуміли* (Коцюб., II, 1955, 273); *Дядько Ок-
сенцій дуже любляв нові слова, які густо пішли в на-
род від дня революції, і в розмові вживав їх для солід-
ності* (Смолич, Мир., 1958, 43); *Диригент уживав в
тактуванні вертикальних і горизонтальних жестів*
(Осв. диригув., 1960, 13).

2. Використовувати або застосовувати що-небудь з
якоюсь метою. [К а й Л е т і ц і й:] *Доносів не цураєся
і Катон, та й Цицерон їх уживав в потребі* (Л. Укр.,
II, 1951, 361); *Вживала [вдова] щодня бодай годинку
часу, щоб допилювати їх [снів] науки* (Фр., VI,
1951, 166); *Тактика Сташки полягала в тому, що вона,
налядавши собі жертву, доти кружляла біля неї, доти
уживала різних штучок, доки врешті «він» не заговорю-
єє з нею* (Вільде, Сестри., 1958, 379); // Знаходити
кому, чому-небудь певне застосування. *Всім було ці-
каво, як ведеться застійство... Всім поясняли, водили на
тік, на обори, радялись, на що ужити будинки* (Ко-
цюб., II, 1955, 84); *Миколай належить до людей з іні-
ціативою, Тимофія уживають як силу* (Хотк., II, 1966,
410).

Уживати (ужити) всі заходи (ряд заходів і т. ін.) —
енергійно діяти, робити що-небудь для досягнення чо-
гось. *Я постараюся ужити всі заходи, щоб дістати
книжку* (Коцюб., III, 1956, 242); *Вовки за одну ніч
забили по кілька тварин. Треба було негайно вживати
рішучих заходів* (Донч., I, 1956, 173); *В останні роки
наша партія вжила ряд ефективних заходів для успіш-
ного розвитку сільського господарства* (Рад. Укр., 19.IV
1967, 1); **Уживати (ужити) силу** — діяти силою на ко-
го-небудь.

3. Споживати взагалі (їсти, пити, курити тютюн
і т. ін.). *Чим вінен Вовк, що сіна не вживав, Трави не
їсть, м'ясяц бажає? А де ж того м'ясяця узять?* (Гл.,
Вибр., 1951, 157); *Добрий тютюн пани вживають,
аж пахне. Наш так смердить, а цей як ладанець*
(Гр., I, 1963, 472); *Чи то не мав ваги, що змалку пили
ми повітря Римських священних горбів та сабінських
маслин уживали?* (Зеров, Вибр., 1966, 349); *Вживаю-
чи страви з риби, ми поповнюємо свої запаси калію,*

фосфору, кальцію, заліза... і особливо йоду (Наука., 10, 1962, 44); // розм. Істи (у певному конкретному випадку). Уживаючи і собі качку, я знову гадаю про Василена (Мирний, IV, 1955, 364).

УЖИВАТИСЯ¹ (ВЖИВАТИСЯ), а́юся, а́ешся, *недок.* 1. Мати застосування; використовуватися. Я хочу видіти, як має добро *уживатиметься* (Сп. Гр.); Читала я раз-переклад «Тараса Бульби» по-французьки, взагалі він дуже гарний, але в тих місцях, де *уживаються* народні вирази, то дуже смішно виходить в дослівнім перекладі (Л. Укр., V, 1956, 10); По правді скажу: не подобалися мені всі ті [вірші], де *уживаються* нові слова, викопані з чужих мов (Мирний, V, 1955, 377).

2. Пас. до **уживати**. *Вздовж стін [світлиці] стоять широкі осони, застелені різноманітними, дуже красивими килимцями місцевого виробу (власного, плахти, котрі *уживаються* жінками як спідниці)* (Коцюб., III, 1956, 45).

УЖИВАТИСЯ² (ВЖИВАТИСЯ), а́юся, а́ешся, *недок.*, **УЖИТИСЯ (ВЖИТИСЯ)**, уживу́ся, уживе́шся, *док.* 1. з ким. Живучи, працюючи, перебуваючи певний час разом, звикати один до одного; звикатися з ким-небудь або між собою, налагоджувати мирне життя. — Чула я, що й по три невістки з дитвором *акупі *уживаєлись** (Барв., Опов., 1902, 316); *Ніхто не віриє, що Груня *оживеться* з *свекрухою** (Горд., II, 1959, 224); *На велику досаду цариці і панства — *Сковорода* не міг *ужитися* з ними* (Тяч., III, 1957, 214); *Минулого року вона *вийшла* *заміж*. Та з чоловіком не *ожилася* (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 215); // без додатка. Співіснувати (про тварин, рослини і т. ін.). В [Білозевській] *Пущі *уживається* 856 видів *деревних*, *чагарникових* і *трав'яних* рослин* (Наука., 1, 1966, 32).*

2. *де, у що*. Звикати до життя на новому місці, в нових умовах; пристосовуватися. *Незважаючи на якусь *невидиму* *стіну*, що *виникла* між ним і мешканцями *Дорнау*, *капітан* *звикав* до цього *міста*, *оживався* в нього (Собко, Запорука., 1952, 8); *Вона *відразу* *ожилася* в *гвірську* *атмосферу* і *вела* в неї *дітей** (Хотк., II, 1966, 12); — *Сумуєш, *господине?* — питає *циганка* і *сідая* *біля* її *ніг*. — *Важко *ужитися* *орлиці* в *неволі** (Тудуб, Людолюби, II, 1957, 25); *Вона *подумала*, чи не з *лебаріє* *хлопець*, що, не *оживившись* на одній *роботі*, *шукає* *іншої*, *легшої*, як то *часом* *здається* *збоку** (Коцюба, Нові береги, 1959, 193).**

3. *перек.* Існувати поруч, не виключаючи одне одного, взаємодіяти з чим-небудь або між собою. *Слухалися нові *церковні* *закони* з *звичаями* *старими*, *одні* *одних* *доповнювали* і *уживалися* *поруч** (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 517); *В *кремезному*, *дужому* і *загартованому* *тілі* *матроска* *уживалася* *мужня* *душа* і *ніжне* *серце** (Смоляк, VI, 1959, 15); *Ослівана в *піснях* *гордість* [циганів] *якось* *неймовірно* *уживається* *з* *постійним* *приниженням** (Тяч., Арена, 1960, 12); — *Сього *вечора* я *допевнилася*, що *концерти* і *сповнення* *обов'язку* не *можуть* *разом* *ужитись** (Л. Укр., III, 1952, 536).

УЖИК, а, ч., *діал.* Зменш. до **уж**.

УЖИН, у, ч., *рідко*. Те саме, що **ужинюк**. *Образно. *Гриміли *врубові* в *низай* його [Довбасу] *підземний*, *Покосіє* *чорних* *там* *складаючи* *ужин** (Ус., Дорогами., 1951, 227).

УЖИНАТИСЯ (ВЖИНАТИСЯ), а́юся, а́ешся, *недок.*, **УЖАТИСЯ (ВЖАТИСЯ)**, уживу́ся, уживе́шся, *док.*, *розм.* Під час *жнив* захоплювати частину сусідньої ділянки.

УЖИНОК, нку, ч. Загальна кількість з'ятого на ниві хліба. *Звозили *снопи*, *сіно*, *славний* *ужинюк* цього *літа* *взяли* *люди* з *панського* *поля!** (Горд., Чужу ниву., 1947, 298); *Образно. *Високий *татарин*, *здоровий*, як*

бик, *випріщив* *очі* й *поводив* *ними* *навколо*, *немов* *збирає* *по* *обличчя*х *ужинюк* *гніву* (Коцюб., II, 1955, 153).

УЖИТИ¹ *див.* **уживати**.

УЖИТИ² (ВЖИТИ), уживу́, уживе́ш, *док.*, *розм.* **Зуміти**, змоти *зжитися* з ким- або де-небудь. — *Тим і *втікав* *молода* *жінка* *від* *свекрузи* *до* *матері*, *поки* *об-
вине* в *чоловіка*. — *Ні *одна* *без* *утеків* не *оживє** (Барв., Опов., 1902, 319); *Не *ожив* у *Михайла* *старий* *через* *Палажку*, *що* *й* *до* *його* *свуро* *була* (Тяч., Вибр., 1950, 95); — *З *землі* не *вилазимо*. Так *уже* *до* *неї* *позивали*, *що* *тепер*, *чого* *доброго*, *коли* *й* *додою* *повернешся*, *то* *в *хаті* не *оживеш** (Гончар, III, 1959, 214).***

УЖИТИЙ (ВЖИТИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до **ужити¹**.

2. у *знач.* **прикм.** Який був у **житку**, використовувався. *Сірко.. *забирає* з *кухні* і *випосив* *відро* з *ужитого* *водою** (Севч., Опов., 1959, 194).

УЖИТИСЯ *див.* **уживатися²**.

УЖИТКОВИЙ (ВЖИТКОВИЙ), а, е. Який має *практичне* *застосування*. *Майстри *гончарного* *мистецтва* *спочатку* *виробляли* *ужитковий* *посуд* *лише* *для* *потреб* *місцевого* *сільського* *населення* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 110); *Демонструвалося [на виставці].. *ужиткове* *мистецтво* — *кераміка*, *текстиль*, *металопластика** (Вітч., 6, 1967, 185).*

УЖИТКУВАННЯ (ВЖИТКУВАННЯ), я, с., *діал.* Дія за *знач.* **ужиткувати**.

УЖИТКУВАТИ (ВЖИТКУВАТИ), у́ю, у́еш, *недок.*, *перек.*, *діал.* 1. Використовувати, застосовувати що-небудь, користуватися чим-небудь. — *Письма-то* *я* *знаю* *не* *знаю*, *але* *окуляри* *ужиткую* (Март., Тв., 1954, 235).

2. *Витрачати*, *проживати* (гроші). — *Ми*, *робітні* *люди*, *продукуємо* *гроші*, *а* *ви*, *легкобити*, *ужиткуєте* (Март., Тв., 1954, 72).

УЖИТОК (ВЖИТОК), тку, ч. 1. Використання, застосування чого-небудь; користування чим-небудь. *Порог*, *який* *приніс* *капітан*, *лишився* *без* *ужитку* (Фр., VI, 1951, 159); *Водички* *з* *джерела* *лиш* *на* *потреби* *ожитку* *ледве* *вистачає* (Ле, Міжгір'я, 1953, 102); *Тут [в МТС] *стільки* *машин* *стоїть* *без* *ужитку*, *і* *в* *той* *же* *час* *в* *одно-*
му *Кам'яному* *Броді* *непочатий* *край* *роботи!* (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 180); *Одесь* *Гончар* *тяжів* *до* *надання* *слобу* *більшого* *значення*, *ніж* *те*, *що* *вона* *має* *в* *буденному* *ожитку*, *він* *робить* *його* *місткішим*, *гагомішим* (Рад. літ-во, 4, 1968, 46).*

Бути в *ужитку* — *бути* *в* *користуванні*, *застосуванні*; **Виходити (вийти) з *ужитку*** *див.* **виходити**; **Предмети (речі) *домашнього* (*хатнього*) *ужитку*** — *предмет* (речі), якими *повсякденно* *користуються* *в* *побуті*; **Предмети (товари) *ширбоного* *ужитку*** — *предмет* (речі), які *мають* *широке* *використання*, *застосування*. *Небаченні* *тепліми* *розвиватиметься* *виробництво* *продуктів* *харчування*, *одягу*, *взуття* *та* *інших* *товарів* *широкого* *ужитку* (Ком. Укр., 8, 1964, 8); **Увійти в [широкий, щоденний] *ужиток*** — *почати* *широко* *використовуватися*, *щоденно* *застосовуватися*. *Все* *гребла* [Соломія] *в* *свою* *скриню*, *складала* *в* *торбину* *срібні* *полтиники* *й* *карбованці*, *що* *тоді* *вийшли* *в* *ужиток* (Кучер, Трудна любов, 1960, 136); *В* *щоденний* *ужиток* *радянського* *народу* *все* *більше* *входить* *правдою*: *«Всі* *за* *одною* *і* *одну* *за* *всіх»* (Ком. Укр., 6, 1960, 51).

2. *перек. мн.*, *заст.* **Майно**, *добро*; *достатки*. *Великі* *болога-багнюки* *Поганськими* *ожитками* *затили* [русины]. — *І* *саками*, *й* *опанчами*, *й* *кожухами*, *І* *всьяким* *добром* *половецьким* *Мости* *мостили* (Мирний, V, 1955, 264); — *Хіба* *ж* *ви* *не* *знаєте*, *що* *на* *мушійських* *ужитках* *хирляв* *та* *кволі* *оживрають* (Стельмах, Хліб., 1959, 381).

3. розм. Користь, вигода. В млині робота не важка, Та не який од неї й вжиток (Щог., Поезії, 1958, 363); Вона ще вчора надумала, що з нашого закоханя нічого не буде — ні щастя, ні вжитку (Вовчок, VI, 1956, 276); Все треба було зрозуміти й зробити в одну хвилину, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду, і там уже в неї нема вжитку (Хотк., II, 1966, 396).

УЖИТТЯ (ВЖИТТЯ), я, с. Дія за знач. **ужити**¹. Завданням республіканського, революційного уряду було визнано відразу вжиття серйозних, рішучих заходів для усунення розрухи (Ленін, 34, 1973, 150).

УЖІВ, ужева, ужеве, діал. Прикм. до уж; належний уживі. Ужева голова.

УЖІВКА, я, ж., діал. Вужівка. Микола парить березове пруття і крутить уживки (Фр., IX, 1952, 109).

УЗАВТРА (ВЗАВТРА), присл., розм. Те саме, що **завтра**. Іди, мила, в луз зеленій, Йди, моя Ганнусю: Взаवтра рівно пополуноді До тебе яляюся!.. (Рудан., Тв., 1959, 56); Спать, спать пора, роботи-бо чимало Узавтра: лаштуватись до весни Завдалегідь, як казали годиться (Рильський, III, 1961, 119); Старший говорить: — На сьогодні досить, докінчиш узавтра (Ю. Янов., IV, 1959, 53); — Приходить же заавтра до мене на свіжину (Зар., На. світі, 1967, 193).

УЗАГАЛЬНЕНИЙ, а, е. I. Діспр. пас. мнв. ч. до **узагальнити**. Колосальний досвід соціальної і політичної історії, узагальнений Леніним в його працях, послужив йому основою для розроблення теорії, програми і тактики більшовицям на різних етапах революції (Ком. Укр., 9, 1965, 12); В основу сонати Михайло Луки поклає власні переживання, звісно, певною мірою доповнені та узагальнені (Дмит., Розлука, 1957, 104); // **узагальнено**, **безос. присудк. сл.** У Програмі КНРС.. узагальнено корінні питання будівництва комунізму, актуальні проблеми світового робітничого і національно-визвольного руху (Ком. Укр., 9, 1964, 20).

2. у знач. **прикм.** Який увібрав у себе характерні риси, властиві багатьом предметам, явищам. Гоголь був одним із найбільших у світі творців типових, узагальнених образів (Рильський, III, 1956, 217).

УЗАГАЛЬНЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **узагальнений** 2. В художньому творі кожна деталь повинна нести в собі якусь узагальненість (Вітч., 6, 1969, 203).

УЗАГАЛЬНЕННЯ, я, с. I. Дія за знач. **узагальнити**. Партія завжди вчилася і вчиться у Леніна майстерності аналізу і узагальнення... умінню виділити в складному сплетенні економічних, політичних і ідеологічних явищ основні тенденції (Ком. Укр., 9, 1966, 2); Типізація є одним з головних законів художньої творчості. Вона є властивим мистецтву специфічним способом узагальнення явищ життя (Іст. укр. літ., II, 1956, 29); Узагальнення — це мислене об'єднання спільних властивостей однорідних предметів (Логіка, 1953, 16).

2. Загальний висновок, загальне положення, що ґрунтується на порівнянні окремих предметів, фактів, явищ і виявленні їх спільних рис. Організацію бою він завжди сприймає як процес невипинної творчості, матеріал для все нових узагальнень (Гончар, III, 1959, 52); — У сюжеті важливо, щоб людина він вільно сам, прагнучи, як мала вода до великої води, від малих окремих думок до великих узагальнень... (Донч., VI, 1957, 620); // Те, що створено на основі поєднання спільних характерних рис, особливостей. Комічний герой є узагальненням негативних проявів дійсності, своєрідним художнім вираженням певних рис людей (Мист., 5, 1966, 12).

УЗАГАЛЬНЕНО. Присл. до **узагальнений** 2.

УЗАГАЛЬНИТИ *див.* узагальнювати.

УЗАГАЛЬНИТИСЯ *див.* узагальнюватися.

УЗАГАЛЬНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УЗАГАЛЬНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* 1. Порівнюючи окремі предмети, факти, явища і т. ін., виявляти спільні риси, особливості й на їх основі робити висновки у формі загальних положень. Узагальнюючи величезний досвід революційного руху, Ленін у працях «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад» та інших розробив струнке вчення про пролетарську партію нового типу (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 9); Свій досвід, свої експерименти й спостереження він намагався узагальнити й зафіксувати (Гончар, III, 1959, 114); Знати життя — це не тільки уміти побачити той чи інший факт і зафіксувати його, але й уміти узагальнити типові життєві явища, розкрити їх, зробити певні висновки (Мист., 5, 1961, 10).

2. Виявляючи характерні риси, особливості окремого предмета, факту, явища і т. ін., сприймати їх як загальні й поширювати на інші предмети, явища. — А я за що стою? — вирячився Гнат. — Не за правду? Ти що, контрреволюціонера за мене хочеш зробити? .. Доки я на своєму посту, я нещадно буду присякати кожному, хто захоче зробити наклеп на радянських керівників. — Не узагальнюйте. Тут справа йдеться про одного вас (Тют., Впр, 1964, 152); Обов'язок керівників партійних та радянських органів, інспекторських груп районів — швидко узагальнити передовий досвід і впровадити його в усіх господарствах (Рад. Укр., 1.VIII 1958, 1).

3. Відбирати й об'єднувати однакові характерні риси, особливості; створювати на їх основі що-небудь загальне, типове. Вірний принцип реалістичного методу відображення життя, Мирний проводить старанний відбір явищ і фактів, узагальнював і типізував їх відповідно до ідейного спрямування теорії (Рад. літ-во, 8, 1955, 125); Справжнього творчого успіху поети досягали лише тоді, коли вони не просто «фотографували» риси конкретної людини, а художньо узагальнювали їх (Іст. укр. літ., II, 1956, 235); Щоб узагальнити картину міського життя в області, Крайнюк забіг і в Комітет оборони (Кучер, Голод, 1961, 154).

УЗАГАЛЬНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УЗАГАЛЬНИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Ставати загальним для якоїсь групи предметів, фактів, явищ і т. ін.

2. тільки *недок.* Пас. до **узагальнювати**.

УЗАГАЛЬНЮЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до **узагальнювати**. Одним з узагальнюючих показників, який найповніше відбиває всі сторони виробничо-господарської діяльності підприємства, є прибуток (Ком. Укр., 7, 1964, 21); Франко не обмежується самим описом, самою констатацією фактів, а дає й широкі узагальнюючі штрихи (Рильський, III, 1956, 271); Реалізм Тичини далекий від безкритичної описовості, майже кожна деталь у його віршах пройнята узагальнюючою думкою, має чітку ідейну спрямованість (Іст. укр. літ., II, 1956, 368).

УЗАД, присл., діал. Назад.

УЗАКОНЕНИЙ, а, е. Діспр. псв. мнв. ч. до **узако- нити**. Ще й сьогодні ми «теоріємно» на недооцінку теорії переказу; вона, як і критика переказу, поки що не узаконена як галузь літературознавства (Літ. Укр., 25.IV 1969, 4); — Візьміть її до себе, Марино Михай- лічю, — все ще усміхаючись, сказав майор Стрелец, — у вас там знайдеться місце. Так було узаконене перебування Насті Корнієнок у танковій бригаді (Собко, Кавказ, 1946, 9); // **узаконено**, **безос. присудк. сл.** — Треба тісніше об'єднатися бідноті з батраками економії. Щоб не куркулі вершили справи у вас там на селі, а ви, біднота.. Тим більш, що це тепер уже ленінським декретом узаконено (Головко, II, 1957, 501).

УЗАКОНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. узако́нити. *Одним з важливих завдань Інституту мовознавства є фіксування і узаконення у словниках всього нового, що вносить у мову розвиток народного господарства, культури, науки (Кундзіч, Діези., 1956, 119).*

2. Урядове розпорядження, що має силу закону. *Основні узаконення її [«Руської Правди»] торкалися головним чином майнових відносин і кримінального права (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 492).*

УЗАКОНИТИ див. узако́нювати.

УЗАКОНИТИСЯ див. узако́нюватися.

УЗАКО́НЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. узако́нювати.

УЗАКО́НЮВАТИ, юю, юєш і рідко **УЗАКО́НЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УЗАКО́НИТИ**, юю, юєш, *док.*, *перез.* Надавати чому-небудь сили закону, охоплювати, підтримувати що-небудь законом. *За Марксом держава в органі класового панування, орган пригноблення одного класу іншим, є створення «порядку», який узаконює і зміцнює це пригноблення, стримуючи зіткнення класів (Ленін, 33, 1973, 7); Польські магнати захоплювали на Придніпров'ї і Брацлавіщині величезні земельні володіння. Польський уряд узаконював цей грабіж (Іст. УРСР, I, 1953, 157); Старий Кухта й сам дамаєнько вже думає над тим, як би узаконити за собою Гарасимову садибу (Ішук, Вербівчани, 1961, 114); // *перез.* Уводити в загальний обіг; вважати правильним, погоджуватися з чим-небудь. *Таких експериментів [мовного штуркарства] не міг узаконити реалістичний художній смак (Талалт., 1958, 33); Настала пора узаконити в республіканському масштабі відроджене і збагачене новим змістом Свято врожаю — гімн трудової перемоги колгоспного селянства (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 92).**

УЗАКО́НЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УЗАКО́НИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Набувати сили закону; // Входити в загальний обіг, вважатися правильним. *Є форми і відповідники, які вже остільки узаконились, що перекладач, хоч би й чув в їх усю неточність звучання, не може заповісти (Кундзіч, Діези., 1956, 12).*

2. *тільки недок.* Пас. до узако́нювати. *Протягом багатьох років у колгоспах штати зростали і узаконювалися виробничо-фінансовими планами. Нині в цій справі з'явилися чіткі й суворі межі (Рад. Укр., 5.XII 1962, 3).*

УЗАКО́НЯТИ див. узако́нювати.

УЗАКО́НЯТИСЯ див. узако́нюватися.

УЗАПЕРТІ, присл. Те саме, що **взаперті**. — *Се ж, може, бідний робітник, його арештують і пару днів передержать взаперті, а його сім'я тимчасом буде гинути з голоду (Фр., IV, 1950, 304); — То ж послухайте старого: Не держити взаперті Цього щоглика малою, Бо загине в самоті! (Граб., I, 1959, 141); *У порівн. — Ви тепер ось вчитеся, скрізь вам дорога, — рівним, спокійним голосом заговорила жінка, — а я у ваші роки далі своєї хати ніде не була. Жила, як взаперті (Гончар, Новели, 1954, 81).*

УЗБЕК див. узб́екі.

УЗБЕКІ, ів, мн. (обн. узб́ек, а, ч.; узб́ечка, н, ж.). Народ, що становить основне населення Узбекистану, Узбецької РСР. Середня Азія населена в основному тюркськими та іранськими народами. До тюрків належить давнє осіле населення — узбеки (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363); — *В кожному селі полтавські матері переходять як не одного, то кілька оточенців — і росіяни, і білоруси, і узбеки, і грузини!.. (Гончар, IV, 1960, 76); Узбецьку [до революції] купували і продавали, як річ. До весілля вона не бачила навіть обличчя свого майбутнього чоловіка (Ком. Укр., 10, 1965, 53).*

УЗБЕРЕ́ЖЖЯ, я, с. Берег; смуга землі, місцевість уздовж берега моря, озера, великої річки. *Висока земля підіймалася на поверхні моря, котилась до берега, тут розсипалась і далеко заливала узбережжя (Трубл., I, 1955, 273); Розовидне море по всьому узбережжю викидало на ісок рештки розбитих під час шторму рибальських суденечів (Гончар, I, 1959, 4); Ще пройшли трохи, і біля зарослого кущами верболозу узбережжя помітили багато слідів (Стельмах, II, 1962, 215); Антиєні дії радянських флотів не дозволили німецько-фашистському флоту висадити жодного десанту на наше узбережжя (Ком. Укр., 5, 1970, 63).*

УЗБЕРЕ́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до узбере́жжя. *Узбережна зона моря; // Розміщений біля берега, на березі. Над пливом алей узбережних, В нурті біля Красних воріт, Уступі домів біловезних Підносились плавно в землі (Бажан, Роки, 1957, 261); Всі узбережні села вишишли в цю ніч на Сиваш на роботи (Гончар, II, 1959, 429).*

УЗБЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до узб́екі. *Хіба не варті найширшого розголосу літератури грузинська, вірменська, азербайджанська, узбецька, казахська, таджицька та інших народів нашої Батьківщини? (Рильський, IX, 1962, 13).*

УЗБЕ́ЧКА див. узб́екі.

УЗБІ́Ч, присл. Збо́ку, осторо́нь. *Паго підвіся, тихо стає узбіч, — мовчить, ладнає ремені наспинні (Бажан, Політ., 1964, 26); // у знач. прийм. Біля, коло. Хижі кібиці, що сидли по узбічю, аж доки не наближались до них коні, лінкуають перелітали далі і знову сідали узбіч дороги (Панч, На кадин. мості, 1965, 50).*

УЗБІ́ЧНИЙ, а, е. Який міститься збо́ку стосовно чого-небудь. *Спустившись з узбічної на головну алею, повільно зодого проступав [Канушевич] селищем (Кочуба, Нові береги, 1959, 147); //Який міститься, розташований вздовж дороги, шосе і т. ін. Дорога.. захрисла танками, тягачами, автомашинами. Поволі все це розстувалося в узбіччі ваї та улововини (Гончар, III, 1959, 404).*

УЗБІ́ЧЧЯ, я, с. 1. Бокова частина дороги, шосе і т. ін.; місце, простір вздовж дороги, шосе і т. ін. *Брук був такий розбитий, що шофер об'їжджав його узбіччя (Коп., Земля., 1957, 39); З відзвоном проносяться танки, обганяючи ваки піших-пішаниць, що погмуро бредуть узбіччям понад шляхом (Гончар, Таврія, 1952, 34); Хоча була й північ, спати не хотілось. І він рушив від вагончика узбіччям шляху в степ, щоб віддатися його тиші (Цюпа, Країна, 1971, 63); // Край лісу, поля і т. ін. *На узбіччі біля самого лісу присіла ступа (Стельмах, I, 1962, 290).**

2. Схил гори, височина, наспу тощо. *Він сідав десь на узбіччю гори, височай денцику.. і вгаравав немудрі пісні (Кочуб., II, 1955, 308); Гріє нас далеке трепетання Возника серед гірських узбіч.. (Рильський, III, 1961, 45); Куші й дерева, що ростуть на узбіччя гір, палають життям і пурпуровим полуз'ям (Томч., Готель.., 1960, 37).*

УЗБО́ЧИНА, н, ж. Те саме, що узбі́ччя. *Пролюнали перші постріли, комі шаралнулись на узбочину (Кочура, Зол. грамота, 1960, 375); Не по інших законах той вибор летить і руйнує, Як і спокійний струмок, що, набравшись води дощової, Буйно з узбочин гірських течією могутньою рине (Зеров, Вибр., 1966, 131).*

УЗБРО́СНИЙ, а, е, *заст.* 1. Дієпр. пас. мн. ч. до **узбро́їти**. *На рамок узброєне військо було; Кому ж не дісталось зброї, Тому не забракло сокири, коси Та в грядях одваги міцної (Л. Укр., I, 1951, 354).*

2. у знач. *прикм.* Який має при собі зброю, забезпечений зброєю. *Посеред узброєних пасіпаків іхав віз, а на*

ньому, прикований, сидів чоловік, блідий, змучений і перед часом зів'ялий (Фр., II, 1950, 317).

УЗБРОТИ *див.* узбрóвати.

УЗБРОЇТИСЯ *див.* узбрóватися.

УЗБРОЇВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УЗБРОЇТИ**, бою, б'єш, *док.*, *перех.*, *заст.* Узбрóювати. — *Ось що, пане Матею: мечі кувати раджу, народ узбрóювати слід* (Ле, Наливайко, 1957, 112); **Образно. Гей, ви, грізні, чорні-чмари! Я на вас збираю чари, Чарівку добуду зброю і пісні свої узброю* (Л. Укр., I, 1951, 48).

УЗБРОЇВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.*, **УЗБРОЇТИСЯ**, боюся, б'єшся, *док.*, *заст.* Узбрóюватися. *Опришки.. борзо почали збиратися, узбрóюватися* (Хотк., II, 1966, 269); *Узбрóїлись наші й погнали полки за полками обороняти австріяка од венгера* (Мирний, I, 1949, 232).

УЗВАР, у, ч. 1. Солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот. *Після печені мюлициї подали узвар* (Н.-Лев., IV, 1956, 104); *Найбільш поширеною солодкою стравою є узвари із сушених фруктів — яблук, груш, вишень, слив, ізюму* (Укр. страви, 1957, 277); *Біля комори Марія ножем розрізує яблука-падалицю.. І така падалиця згодиться взимку на узвар* (Шиян, Баландя, 1957, 180); // *заст.* Солодкий відвар із сушених фруктів, що готувався напередодні церковних свят — різдва і хрещення — як обрядова страва. *На покуті — горщик з кутею та узваром у сіно глибоко варились, у місці — сєята вода з кропилом* (Вас., I, 1959, 304).

2. Сушені фрукти і ягоди. *Він дякував старій за сєє — за повну торбу, де лежала тепер ціла ще сєва паляничка, за узвар, якого екинула Устя до торби, за сало...* (Кос., Новели, 1962, 114).

УЗВАРЕЦЬ, рцю, ч. Пестл. до узв́ар. — *Ізварю я тобі узварцю?* *От горщик наварила, двічі напоїла* (Барв., Опов., 1902, 98).

УЗВАТИ *див.* узв́ати.

УЗВИЧАЄНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мін. ч. до узв́ачіти. *Кожний, хто користується літературною мовою, добирає.. різні лексичні засоби літературної мови, стараючись додержуватися узвичаних у ній лексичних (як і морфологічних та інших) норм* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 66).

2. у *знач. прикм.* Який став загальноприйнятим, звичайним, широковживаним, усталеним. *Лисенко, за звичайною формулою, — основоположник української класичної музики* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 206).

УЗВИЧАТИ, аю, аїш, *док.*, *перех.* Зробити звичайним, широковживаним; усталити. *Словник.. перекладів, зроблений з художнім почуттям, узвичаїє би надбаня наших перекладачів у сучасній літературній мові* (Шит. перекл., 1957, 8).

УЗВИЧАТИСЯ, аюся, аїшся, *док.* 1. розм. Здобути навик, уміння у чому-небудь; навчитися чого-небудь; призвичаїтися. *Всього, кажучи, було, нім Маса узвичаїлась по-польськи балакати* (Свидн., Люборацькі, 1955, 61).

2. Зробитися звичайним, набути широкого вжитку, усталитися.

УЗВИШНЯ, я, с. 1. Гора, височина, будь-яке підвищення на місцевості. *Всміхається з узвишся дітям Кобзар, мов світоч, над Дніпром* (Тер., Щедра земля, 1956, 12); *Хвилясто здіймалися легісні китєські узвишся, порозрізувані спадистими ярами* (Загреб., Диво, 1968, 84); *Перед невеликим узвишсям, густо присипаним сітєм, Максим став і зняв шапку* (Рибак, Час., 1960, 239); // *Спеціально зроблене підвищення (поміст, постамент, майданчик і т. ін.). На узвишші кам'янім, Мов живий, — товариш Ленін* (Мур., Хороші сусіди, 1948, 51);

На узвишші серед собору поставили гробницю (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 23).

2. рідко. Простір високо над землею. *В позазмарах сонце, там літак проліта, Летючі співає з синього узвишся* (Ус., Дорогами., 1951, 53).

УЗВІЗ, вбзу, ч. Крутий підйом; вулиця, дорога, що мають підйом. *Загони головних потуг стояли за вузьким та стрімким узвозом сажнів за двісті від греблі* (Стар., Облога., 1961, 51); *Боричів узвіз уже проїхав і вступає в Київ Ігор-князь* (Забіла, У. світ, 1960, 178); *Місцевість поблизу нашого дому була нерівна, з горбами й ямбуками, з крутими узвозами на вулицях* (Сміл., Сашко, 1954, 14); *На кожному узвозі притишував [поїзд] і без того повільний хід* (Шовк., Інженери, 1948, 124).

УЗГІР'Я (ВЗГІР'Я), я, с. 1. Невисока гора, невелика височина тощо. *Скоро вїхали [козаки] з гаю, зараз заглядали на узгїр'ї наших рубак* (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); *Ген-ген здіймалися зелені узгїр'я, освітлені сонцем, ніби казкові собори* (Цюпа, Країна, 1971, 337); *На узгїр'ї видно було Богуслава, засипаний золотим тихим світлом сонця* (Н.-Лев., III, 1956, 131); *Здалека над могилою новою, Що Канієське узгїр'я засмутила, Полянською схилює головою: Преславна будь, Тарасова могило!* (Зеров, Вибр., 1966, 437).

2. Схил гори, височини тощо. *Над ставом по узгїр'ю — темний сад* (Головко, I, 1957, 451); *В війні за правду ти гримихи, як грім, В труді шумиш, як по узгїр'ях води, — І всевіст весь у подиві палкім Тебе навів прославив, наш народ!* (Рильський, II, 1960, 332); *Доцільно безперестанку; чмари загнули вершину Казбеку, сповзали на узгїр'я* (Дмит., Наречена, 1959, 112).

УЗГІР'ЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до узгїр'я 1. *Папський будинок з білого каменю стоїть, немов палац над усім сєлом, на узгїр'ячку* (Вовчок, I, 1955, 351); *Вони підналися на невисоке узгїр'ячко і знову стали* (М. Ол., Леся, 1960, 227).

УЗГЛЯДНИТИ *див.* узгляднювати.

УЗГЛЯДНЮВАТИ, юю, юєш і *діал.* **УЗГЛЯДНІТИ**, аю, аєш, *недок.*, **УЗГЛЯДНІТИ**, яднію, яднієш, *док.*, *перех.*, *заст.* Брати до уваги, враховувати. *Коли узгляднювати життя, ечинки і слова батька.. то справді треба дивуватися, що він [син] ще й таким еийшов у світ* (Круш., Буденний хліб., 1960, 122); *Ви даєте еказівки: як треба відтисувати слова. Також кожен з учасників [укладання словника] напише Вам, що, по його гадці, треба узгляднити* (Крим., Вибр., 1965, 565); *Чи зносила я стільки горя на те, щоб не узглядняти настроя хориз? Ні, я стала терпелива і лагідна* (Коб., I, 1956, 248).

УЗГЛЯДНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, *заст.* Пас. до узгляднювати.

УЗГЛЯДНЯТИ *див.* узгляднювати.

УЗГОДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мін. ч. до узгóдяти; // *узгóджено, безос. присудк. сл.* *Програми історії [для шкіл] узгóджено з програмами літератури, географії та інших суміжних предметів* (Укр. іст. ж., I, 1960, 91).

2. у *знач. прикм.* Якому надано відповідності до чого-небудь, єдності з чим-небудь.

△ *Узгóджене означення, грам.* — означення, що виражається прикметниками, дієприкметниками або прикметниковими словами (займенниковими прикметниками та порядковими числівниками) і узгóджується з означуваним словом у роді, числі та відмінку або особі.

УЗГОДЖЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до узгóдженій 2. *Допомагаючи передовим робітникам різних країн створювати свої партії, К. Маркс і Ф. Енгельс добились узгóдженості і єдності їх дій* (Ком. Укр., 5, 1969, 12).

УЗГОДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. узгодити і узгодитися. *Комуністична дисципліна праці і ставлення до неї викикає на основі поєднання і узгодження інтересів окремих трудівників з інтересами всього суспільства* (Ком. Укр., 12, 1969, 38); *Особливої уваги комуністи країн соціалістичної співдружності надають узгодженню позицій у розв'язанні актуальних проблем сучасності* (Наука., 1, 1974, 7); *Дісприкетним подвинується з означуваним словом (іменем) шляхом його узгодження в роді, числі та відмінку* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 298).

2. *грам.* Зв'язок слів у реченні, при якому залежне слово ставиться в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово.

△ **Зворотнє узгодження** *див.* зворотний.

УЗГОДЖЕНО. Присл. до узгоджений 2.

УЗГОДЖУВАТИ, ую, уеш, *недок.*, **УЗГОДИТИ**, джу, душ, *док.*, *перех.* 1. Надавати відповідності до чого-небудь, єдності з чим-небудь; встановлювати відповідність, єдність між чимось. *Усвідомлення непослідовності, незавершеності, однобічності старого матеріалізму привело Маркса до переконання в необхідності узгодити науку про суспільство з матеріалістичною основою і перебудувати її відповідно до цієї основи* (Ленін, 26, 1972, 49); *Вирішуючи питання організації праці в садівництві, слід чітко узгоджувати площу садів з наявною робочою силою* (Хлібороб Укр., 12, 1969, 29); — *Так і я думаю — треба нам узгоджувати дії* (Чаб., Стоїть віпр., 1959, 149).

2. *грам.* Ставити залежне слово в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово. *Узгоджувати прикметник з іменником; Узгоджувати дієслово з займенником.*

УЗГОДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **УЗГОДИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Характеризуватися відповідністю до чого-небудь, єдністю з чимсь. *Новгородський літопис правильний усіма своїми визначеннями, що стосуються астрономічних явищ. Вони узгоджуються з сучасними науковими даними* (Знання., 1, 1966, 11).

2. *грам.* Стоять в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово. *Присудок узгоджується з підметом у роді, числі, особі.*

3. *Пас.* до узгоджувати 1. *Мануфактури [у XVIII—XIX ст.] випускали килими певного призначення: домікові і настінні. Художнє оформлення їх часто узгоджувалося з загальним стилем архітектури і декоративного оздоблення приміщення* (Нар. тв. та етн., 2, 1963, 63).

УЗГОДИТИ *див.* узгоджувати.

УЗГОДИТИСЯ *див.* узгоджуватися.

УЗГОЛІВ'ЯЧКО, **УЗГОЛІВ'ЯЧКО**, а, с. Місце на постелі, куди лягають головою. *Покотом сплять пологачани, Ніч — жов криниця без дна... Клонить обличчя козани До узголів'я жона* (Рильський, II, 1960, 156); *Ніщо не говорило про те, що тут хтось мешкав, бо на ліжках не видно було навіть подушок в узголів'ї* (Загреб., Європа 45, 1959, 42); *Він сягнув рукою на нічний столик, що стояв біля узголів'я його ліжка* (Фр., VI, 1951, 245); // *Взагалі будь-яке місце біля голови того, хто лежить де-небудь. Мизайлина заметушилась по хаті, шукала склянку, яку вона перед цим поставила на вікні в узголів'ї хворої* (Збан., Між. людьми, 1955, 166); *Спалакани і зі'ялені горем, стоять в узголів'ях домовин сім'ї полеглих* (Мельн., Коли кров., 1960, 25); *Звизаючись мучликим тілом, вона надрично голосила біля Василевого узголів'я* (Стельмах, II, 1962, 10); // *Підвищення, яке намоцнується під голову для лежання, спання. Служники відв'язали від сиділа ведмежі шкури й, укритиши ними сіно, помостили узголів'я* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 407).

УЗГОЛІВ'ЯЧКО, **УЗГОЛІВ'ЯЧКО**, а, с. Пестл. до узголів'я, узголів'я. *Потомкеному, побитому наймиту малому спилося, що усі ті птиці... в'ються, б'ються, кружляють над його узголів'ячком* (Вовчок, I, 1955, 297).

УЗГОЛІВ'Я *див.* узголів'я.

УЗГОЛІВ'ЯЧКО *див.* узголів'ячко.

УЗДА, й, ж., *рідко*. Те саме, що вуздечка. *Не раз безсонною здається Серед тяжких душевних мук, Що підо мною кінь несеться, Й узда вискоковується з рук* (Фр., XIII, 1954, 153); *Як вітрові, нема йому спокою, Своє він серце сам і розрива, В безодню рине буйна голова — І кінь двенить уздою золотою* (Рильський, II, 1960, 271).

УЗДЕЧКА, н, ж., *рідко*. Те саме, що вуздечка. *Та ж уздечка, що на коня, що на кобилу* (Номис, 1864, № 7996); *Які торкнув уздечкою, і кінь понів його в село* (Стельмах, I, 1962, 481).

УЗДЕЧКОВИЙ, а, в, *рідко*. Прикм. до уздечка.

УЗДОВЖ¹ (**ВЗДОВЖ**), присл. У довжину, у напрямку по довжині. *Покинув [Остап] воли на зворотах, а сам увійшов у борозну і глянув уздовж на довгі гони* (Головко, II, 1957, 211); *Він взяв шкурки, дмухнув на них, став гладити їх вздовж і проти шерсті* (Тулуб, В степу., 1964, 330); *То пропадає вода між камінням... то знов вискочить, засміється і мє пласке каміння, тріпає гілкою, що упала вздовж* (Хотк., II, 1966, 44).

◇ **І вздовж і впоперек**; **Уздвжж** і **впоперек**: а) у довжину і в ширину; по всіх напрямках. *Цариця сходила світ уздовж і впоперек, але не знаходила джерела сала нїде* (Казки Буковини., 1968, 94); *Все життя його пройшло на Сиваші, вздовж і впоперек сходив він оте мертво Глибе море...* (Гончар, II, 1959, 395); б) на всі лади (сварити, лаяти). *Саул прочувався, та й ну, Як той москаль, у батька, в матір свою ріденьку волохату [ріпню] І вздовж і впоперек хрестить* (Шевч., II, 1953, 353); **І вздовж і вшир**; **Уздвжж** і **вшир** — у довжину і в ширину; по всіх напрямках. *Розбуджує, буйнесенька, Вона [весна] увесь засклялий мир, І пісня голосесенька Злила усе і вздовж і вшир* (Манж., Тв., 1955, 38); **То вздовж, то впоперек** — то в довжину, то в ширину; то в одному напрямку, то в іншому. *Мірже він хату — то вздовж, то впоперек, б'є по полю руками* (Мирний, I, 1949, 241).

УЗДОВЖ² (**ВЗДОВЖ**), *примж.*, з *род. в.* Уживається при вказівці на рух або розміщення кого-, чого-небудь, на спрямованість дії по довжині чогось. *Знову закипіло Синє море; вздовж байдака Знову похажав Пан-отар та на хвилю Мовчки поглядає* (Шевч., I, 1963, 67); *Уздож стін лази, покриті полавочниками [покривалами] з червоного сукна* (Гр., II, 1963, 532); *Щорз зашміявся і весело пішов уздовж шеренги* (Довж., I, 1958, 138); *Довгі чорні руки були схожі на дубове коріння й безпорадно висіли вздовж постаті* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8); *Скоро ворона протоптала вздовж води справжню мережану стежечку* (Донч., V, 1957, 30).

УЗДОГІН (**ВЗДОГІН**), присл., *діал.* Навздогін. *Ішла [Василіна] зовсім спокійно, так, начеб [начеб] нічого й не сталося. Варвара кричала ще й уздогін* (Март., Тв., 1954, 61); *Можє, таки треба було плагати за борт і кинутись вплає за човном уздогін?* (Гончар, Тровка, 1963, 242).

УЗДОРОВИТИ *див.* уздороблявати.

УЗДОРОВИТИСЯ *див.* уздоробляватися.

УЗДОРОВЛЕНІЙ, а, е, *діал.* Діспр. пас. мнн. ч. до уздоробити. *Він [Флавіан] з несвітським криком кинувся сам на коліна перед чудесно уздоровленою дівчиною* (Фр., IV, 1950, 155).

УЗДОРОВЛЮВАТИ, юю, юеш, *недок.*, **УЗДОРОВИТИ**, ровлію, ровляш; *мн.* уздоробляти; *док.*, *перех.*, *діал.* Зці-

ляти, виліковувати. Він [святий Пантелеймон] не так лічив, як інші лікарі, а уздоровлював тільки дотихом і молитвою (Фр., XVI, 1955, 49).

УЗДОРОВЛЮВАТИСЯ, жуся, жуєся, *недок.*, **УЗДОРОВИТИСЯ**, ровдіся, ровніся; *мн.* уздоровляється; *док.*, *діал.* Зцілятися, ставати здоровим.

УЗДРІВАТИ (ВЗДРІВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЗДРІТИ (ВЗДРІТИ)**, рію, ріш, *док.*, *перех.* Бачити, помічати. Скрізь [Турні] ярим оком окидав, Енея з військом уздрівав і рететує до своїх (Котл., I, 1952, 254); Аж ось і генеральною писаря уздріли (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); Зарас при світлі й [левницю] авілоянна Тіза уздріла, — Вздріла і, вся тремтячи, у печеру погмуру побігла (Зеров, Вибр., 1966, 322); Микола на осіці раптом знідо заєчє вздріє — бриля од землю і, як кішка, на оту осіку (Головко, I, 1957, 220); Ми йшли, сходили на горбки все вище й вище, доки, нарешті, уздріли, на яких ми високі місця (Ю. Янов., V, 1959, 130).

УЗДРІВАТИСЯ (ВЗДРІВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УЗДРІТИСЯ (ВЗДРІТИСЯ)**, ріюся, рішся, *док.* 1. Зустрічатися. Ми ходимо обоє з чоловіком на роботу, та як уздрілося вночі, прийшовши з роботи, та знов уночі й розійдемося на роботу (Сл. Гр.); [А н т о п і О р і ш к а:] О, як же людо Серце забилось, Як мої очі з твоїми уздрілись! (Кроп., I, 1958, 199).

2. *бевос.* Здаватися, ввижатися. Уже він хотів повернути поза хатю до дверей, коли це (уздрілось йому) немоць щось мелькнуло... (Мирний, I, 1949, 312); Христя підійшла й скаала: — Чи мені привиділось, — щось наче за ставком перед самим носом перебігло. Ваші всі тут? — Тобі то вчувається, то вздрівається, — відказав Верига (Панч, Гомон, Україна, 1954, 131).

УЗДРІТИ *див.* уздрівати.

УЗДРІТИСЯ *див.* уздріватися.

УЗЕЛЕНЕНИЙ (ВЗЕЛЕНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. *мн.* ч. до **узеленіти**. У синяю підносять чолом Тут бугами узелені Карпати... (Рильський, Зграя., 1960, 24); Я бачив узелені поля, врожаями завітчані простори (Гонч., Вибр., 1959, 295).

УЗЕЛЕНИТИ (ВЗЕЛЕНИТИ), нію, ніш, *док.*, *перех.* Зробити зеленим; покрити зеленню; прикрасити зеленню. Квітами узеленимо Ми портрета Леніна! (Нек., Ми живемо., 1960, 14).

УЗЕЛЕНИТИСЯ (ВЗЕЛЕНИТИСЯ), віюся, вішся, *док.* Зробитися зеленим; покритися зеленню, зазеленіти. Не почорніло [поле] — узеленилось, ожолоділо, ожило (Гонч., Вибр., 1959, 361).

УЗЕЛЕНІТИ (ВЗЕЛЕНІТИ), іє, *док.* Покритися зеленню, зазеленіти. Ще синій ліс не узеленіє, але квіток прорієт уже підняв і розрізняє торішній злеглий лист (Тяч., I, 1957, 102).

УЗЕНЬКИЙ, а, е, *рідко*. Зменш.-пестл. до **узенький**. Крізь сузі вті обачалося церковне віконечко, узеньке й догеньке (Вовчок, I, 1955, 302); Улиці були узенькі, лутались то сюди, то туди (П. Куліш, Вибр., 1969, 69).

УЗИ, уз, *мн.* 1. *заст.* Окови (*див.* окуба 2). І за що Його, святого, мorduвали, Во узі кували; І главу його четстну Терно увінчали? (Шевч., II, 1963, 280).

2. *уроч.* Зв'язки, відносини, єдність, що існують між ким-, чим-небудь. КІПРС зв'язана тісними узами інтер-національної солідарності з братніми марксистсько-ленінськими партіями (Резол. XXIII з., 1966, 18); — Чи обіцяєш мені, Несторід, товариське прогання Виконать? Ми-бо пов'язані узами дружніми здаєна (Гомер, Одисей, перекл. Б. Тена, 1963, 260); Ім'я Міцкевича пако люблять і глибоко шанують не тільки в Польщі. Ним захоплювався й був його другом Пушкін, узі братерства зв'язували його з декабристами Рилевим і Бес-

тужевим (Маст., 5, 1955, 41); Під керівництвом нашої партії українська радянська література кровними узами зв'язана з народом (Довч., VI, 1957, 599).

УЗИ Гіменей — шлюбні зв'язки. Нерідко трапляється, що узі Гіменей рауться, як тонке паутиння (Звання., 3, 1971, 32).

УЗИВАТИ (ВЗИВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЗВАТИ**, узв'ю, узв'єш, *док.*, *розм.* 1. *перех.* Іменувати кого-, що-небудь; називати, звати. — Як же тебе зивають, рибонько? (Барв., Опов., 1902, 76); Жила удова з дітьми у хатці, — навіть би й хаткою зивати не годилося — хижкою (Вовчок, I, 1955, 288); — А не будеш же мене б'яльи зивати Барабашем? — питає Черевань (П. Куліш, Вибр., 1969, 177); Море Нептуню ми інколи всі зиваєм Або пашню іменем Цереро; Вака найменням Справжнє наймення вино раз у раз заступати воієм (Зеров, Вибр., 1966, 177); За молодечий літ на сеймах чи при жбанку Мечем він [Гервазій] ворога як на капусту сік, — І сам Рубакою себе зивають навік (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 66); — Хіба на миз [дітей] розсердиш? І бабуню зивають, і лацатся... (Головко, I, 1957, 248).

2. *перех.* Характеризуючи певними словами, виявляти своє ставлення до кого-, чого-небудь, давати свою оцінку комусь, чомусь. — Стає бурмистер їх [козаків] докоряти, злодіяками, розбихаками зивати (П. Куліш, Вибр., 1969, 176); Леся сама не раз чула, як Федоська зивала чоловіка неподобними словами (М. Ол., Леся, 1960, 82); Пани своїм згословієм не обличали Сквороду навіть і після його смерті: вони пускали в пам'ять його асілкі ядовиті стріли, зиваючи його неаживчим і гордим (Тяч., III, 1957, 215); Він [дід Кияшків] категорично відмовлявся від передач. Його в камері.. зивали божевільним, непоправним дурнем (Зван., Єди-на, 1959, 119); Хааяін не долічилось свого ліку і зляв бучу: узав [найміта] і злодієм, й пройдисетом, і золотю (Вовчок, I, 1955, 311).

3. *перех.*, *діал.* Кликати, закликати. Зивають її в хату, питаю: — Чи підеш, чи ні? (Сл. Гр.).

4. *неперех.*, *заст.* Просити, молити, благати, звертатися до кого-, чого-небудь за допомогою, порадою, розрадою і т. ін. Узиведши [увійшовши] Наум у церкву, так і пав перед образами та.. знай узивав: — Господи милосердний! (Кв.-Осв., II, 1956, 88); І тільки дяк, старий гуцульський дяк, зивав до небес, випрошуючи помилування й благодієни для узасного заступника народного (Хотк., Довбуш, 1965, 415); — Довбуше! — зивав мати. — Дай-но сили одиноким, Дай-но блиску в нашу хату! (Мал., II, 1956, 234).

УЗИВАТИСЯ (ВЗИВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, *розм.* Іменуватися, мати ім'я, назву; називатися, зватися. Вислала б серце — нікто не чує, Вислати б слово — нащо слова. Кажуть, і пошта вже не працює Та, що зивалася польова (Мал., II, 1956, 393); // *чийм*, *яким*. Своїми особливостями, якостями відповідати якійсь назві, якомусь поняттю. Батько, вінець променистий зможешчи, Синові ближче казав приступити і, ніжно обявши, Мовив йому: — Так, ти мій... І годен моїм зиватись (Зеров, Вибр., 1966, 313).

УЗИМІ (ВЗИМІ), присл., *діал.* Узимку. — Раз якось паслисько [ми пасли] вієці та й зв'яз студений вітер, гейби озимі... (Кюбюб., II, 1955, 352); — Узимі якось... тісно в горах: усе пов'язане, поплутане стежечками, від стежки ані руш (Хотк., II, 1966, 12); Без плодів ніколи сілля тих дерев не лишалось — Взимку то буди чи важи — цілорічно (Гомер, Одисей, перекл. Б. Тена, 1963, 128).

УЗИМКУ (ВЗИМКУ), присл. У зимовий час; зимою. Зосталась Нижидора ніби довою. Взимку вона з сєк-

рухою пряла панське прядиво, а влітку ходила на панцирку (Н.-Лев., II, 1956, 244); Подолати швидку течію [річки] влітку.. й то тяжко, взимку ж неможливо (Тют., Вир, 1964, 122); Перепитували селян: чи не замерзас [Сиваш], мовляв, узимку та чи є надійні броди, по яких можна було б військам пройти... (Гончар, II, 1959, 409).

УЗИМУ (ВЗИМУ), присл., діал. Узимку. У косовицю став [Чіпка] за косаря, викосив дванадцять копичь сіна. Є чим овечок узиму годувати (Мирний, I, 1949, 163); Восени, чи влітку, Взиму, чи весною, Борба [боротьба] без просвітку З долею сумною (Граб., I, 1959, 374).

УЗІР див. взір.

УЗЛИК, а, ч., діал. Зменш. до *узол*. Галя щебетала жваво й весело і виїмала щось із узлика (Вас., I, 1959, 177).

УЗЛИТИСЯ, лібся, ліпся, док., розм. Пройнятися сильною злобою проти кого-небудь; озлитися. — Господині вже як на кого узліться люди, то до краю вже дойдять, до кінця догризуть! (Мирний, I, 1949, 319).

УЗЛІСНИЙ, а, в. Прикм. до узлісок, узлісся. — Розгулявся таврійський сирок... Перші найжорстокіші його удари приймає на себе оцей зелений узлісний мур (Гончар, Таврія, 1952, 245).

УЗЛІСОК, ску, ч. Те саме, що узлісся. — Михайлику, гов-гов! — пролунав із лісу голос... — А хто там вигукується? — голосно питаюся в діврови і поглядом обшукую порюгу узлісок (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 24).

УЗЛІСНЯ, я, с. Смуга на краю лісу. Провесна. По узлісся і на галяві зеленіє перший ряс і цвітуть проліски та сон-трава (Л. Укр., III, 1952, 186); Парубок зрозумів, що він збився з дороги, і, замість того щоб заглиблюватися в ліс і йти до ярів, виїшов на узлісся (Тют., Вир, 1964, 244); Вранці полк виїшов на відкрите узлісся і, вражений, зупинився в німому зачаруванні: далеко на горат уже видно було їм золотавий Київ! (Гончар, Таврія., 1957, 435).

УЗЛОСТІТИСЯ, уалошціся, уалоштішся, док., діал. Озлитися. Шток усе вигадував що-небудь таке, щоб витиснути з людей побільше поту. І дуже улоштілися на нього калюжинецькі люди (Бурл., О. Вересай, 1959, 37).

УЗЛУВАТИЙ, а, в, діал. Вузлуватий. Узлувати сучки та гілки стриміти вгору, наче розчепірені пальці рук (Н.-Лев., III, 1956, 142); Дід витяг узлуватими руками Якись дбайливо складені листки (Рильський, I, 1946, 202).

УЗМОР'Я, я, с. Частина моря, близька до берега. Мружитья дівчина від яскравого сонця, бачить, як миготять на узмор'ї дельфіни, наче чорні камені-кружальки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358); У Вилкові розташований відомий на всю Україну риболовецький когосп імені Леніна. Щоранку від його причалів на рибні промисли в дельту і на узмор'я відходить сотні рибальських човнів (Рад. Укр., 17.V 1961, 3); // Морське узбережжя. Будинки теорості на Ризькому узмор'ї.

УЗНАВАННЯ (ВЗНАВАННЯ), я, с. Дія за знач. *узнавати*.

УЗНАВАТИ (ВЗНАВАТИ), наб, набеш, недок., УЗНАТИ (ВЗНАТИ), наю, набеш, док., перех. і неперех. 1. Одержувати відомості, дізнаватися про кого-, що-небудь. Багато узнавала Катерина од дівчат про людей, ще більше говорили вони про себе (Григ., Вибр., 1959, 195); Жили [князь і дружинники] в Кремльці тихо, про всі події визнавали пізно (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 454); // Довідуватися про кого-, що-небудь, розпитуючи, вивідуючи, спостерігаючи і т. ін. Зада-легідь узнавши всі ціни і на чорнозем, і на суглинок, і на

супісок, вона твердо вирішила продати дві п'ядесятини (Стельмах, II, 1962, 234); Я визнає у одного з дипломатів застрашений порядок денний зустрічі комісара з міністром (Ю. Янов., I, 1958, 98); Юлдаш.. не спускає очей в батька. Кортіло злощеві визнає — куди ж він ідів уночі (Донч., I, 1956, 148); Дарина глянула на гостя, намагаючись прочитати на його обличчі якусь новину, але нічого не узнала (Собко, Срібний корабель, 1961, 8); // *перев. док.* Виявити або викрити що-небудь. Ховайся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди знали, кого ти, молода, покозаго! (П. Куліш, Вибр., 1969, 274); П'яніше, коли дорогому узнали в поле та в ліс, — то й не вилазили з їх. І за ділом і без діла (Вас., IV, 1960, 12); — Тільки ж ти глады..: узнають, що в мене той лист, — уб'ють гади, і не писну. Щоб ні душа не знала (Головко, II, 1957, 29).

2. Вивчати, пізнавати кого-, що-небудь. Вивчаючи художні твори Льва Толстого, російський робітничий клас узнає краще своїх ворогів.. (Ленін, 20, 1971, 66); Колись грузинський письменник Казбеги, щоб добре знати народ... пішов у чабани (Тич., III, 1957, 72).

○ **Узнати по́бому (почім) ківш (пуд, фунт, корець і т. ін.) ліха; Узнати, де ліхо живе див. ліхо¹.**

3. *перев. док.* Зазнати особисто, пізнати на власному досвіді, пережити, відчутти щось. — І що їй за тиж Юркою? В наймах ні сонечка, ні літечка не знає. А за мною господиною буде (Стельмах, I, 1962, 548).

4. Розпізнавати кого-, що-небудь за якимись ознаками, даними. Мулла-дежман виїшов до контори поважно і нескоро звернувся до Синяєйна. Досвід життя причив уже визнавати, де начальство (Ле, Міжгір'я, 1953, 102); // Виявляти, розкривати сутність кого-, чого-небудь. В лиху годину узнавши вірну людину (Укр. присл., 1955, 141).

5. *рідко.* Визнавати когось, щось; вважати яким-небудь. Лікари порадили їй змінити оточення і виїхати на село в якусь родину, де.. твора узнавала б чийсь авторитет (Л. Укр., V, 1956, 416); Професор уже готов був знати його дуже пильним і адібним злощаком і, зотячи ще ліпше перекопатися про се, переставив букви (Фр., II, 1950, 58).

УЗНАВАТИСЯ (ВЗНАВАТИСЯ), набється, недок., УЗНАТИСЯ (ВЗНАТИСЯ), набється, док. 1. Ставати відомим; виявлятися.

2. *тільки недок.* Пас. до *узнавати* 2.

УЗНАКИ (ВЗНАКИ), присл. 1. Відчутно (перев. з негативним відтінком).

Давати (да́тися) *взнакі кому:* а) ставати для когось дуже відчутним, будучи важким, неприємним. Шляхтова лежить од Шавниці всього-на-всього за три версти, але ті три версти далися нам добре ознаки (Н.-Лев., II, 1956, 400); Микола задував окремі епізоди, які, мабуть, дались найбільш йому ознаки (Панч, В дорозі, 1959, 198); б) *(тільки док.)* показати себе; запам'ятати, зробивши щось неприємне. Коли так, вона знайде суд на низ, вона ще дасться їм ознаки (Коцюб., I, 1955, 56); Українські буржуазні націоналісти добре далися ознаки трудящим Західної України (Мельн., Поріддя., 1959, 3).

2. у *знач. присудк. сл.* Бути знайомим. З ненавистю розглядав [Когут] почерк. Ой, ознаки йому ця рука! (Цюпа, Назустріч., 1958, 426).

УЗНАТИ див. узнавати.

УЗНАТИСЯ, див. узнаватися.

УЗОЛ, узла, ч., діал. Вузол (див. *вузол¹* 1—4). Забиши вікно, дід складає в узли затні речі (Вас., III, 1960, 489).

УЗОЛОТІТИ (ВЗОЛОТІТИ), очу, бітиш, док., перех. Надати кольору або відтінку золоту чому-небудь,

прикрасити чимсь золотим або золотистим. Самий верх струменя ззолотило сонце, що десь уже виглянуло з-за обрїю (Смїл., Сад, 1952, 39).

УЗОЛОТІТИСЯ (ВЗОЛОТІТИСЯ), лїтнїтєся, док. Набути кольору або відтїнку золота. Сонце вже зїшло, бо на верхївї дерев ззолотилося листя (Цюпа, На крилах., 1961, 148).

УЗОЛОЧЕНИЙ (ВЗОЛОЧЕНИЙ), а, е. Дїспр. пас. мнв. ч. до узолотити. Чудесна наша крайна: колосом ззолочена; лїсами вззеленена; рїчками, озерами розпрозора (Тич., ІІ, 1957, 71).

УЗОР, у, ч. Малюнок, що становить певне поєднання лїній, фігур, кольорів та їх відтїнків і т. ін. (звичайно на вишивцї, мереживї, орнаментї тощо); візерунок. Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різнїх елементів узору (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72); Пояси їх усіх [знатних жїнок], уставки на грудях і мечач, намїтки на головах ткали чудовї київські майстри, що брали узори з квітїв, трав, дивних звірїв (Скл., Святослав, 1959, 148); Мати показала їй новий узор, обцяла дїстати заповоки, щоб його вишити (М. Ол., Леся, 1960, 12); Очі збирали заробїтчанкам розписанї барвистими узорами миски та полумиски (Гончар, Таврїя, 1952, 26); // Мальовниче розмїщення наморозї на шибцї, світла й тїней на якїйсь поверхнї і т. ін. Він одвернувся до вікна і якїсь час дивився крїзь морозний узор на шибцї у тьмяний, завірюхою закамалучений нічний степ (Головко, ІІ, 1957, 429); Мережить на землї сонячне сїяю, пробиваючись прихмливими узорами поміж розмїлїлим листям (Стельмах, Вел. рїдїя, 1951, 536).

УЗОРЕНИЙ (ВЗОРЕНИЙ), а, е, розм. Дїспр. пас. мнв. ч. до узорити. Ой, що гуде ізрану-порану На ниву, бажбами розриту, Ясними зорями не взорену, Грозою-квіткою не вміту? (Мал., ІІ, 1956, 63).

УЗОРЕЦЬ див. взорець.

УЗОРИСТИЙ див. взористий.

УЗОРИТИ (ВЗОРИТИ), рїть, док., перех., розм. Освітїти (про вірку).

УЗОРИТИ (ВЗОРИТИ), рїб, рїш, док., перех., діал. Побачити. Як узорив він свою мїлицю, обнявся з нею, поцїлувався (Чуб., ІІ, 1878, 19); [В а р в а р а:] Клянусь тої нашою дружбою, що коли мое серце виживеться слїпим, то очї мої валяшатся зрячими, й вони наїть у найтемнїшу нїч узорять потрібну мїшень (Галав, І, 1960, 500).

УЗОРНИЙ, а, е. З узорами, узорчастий. Твоїх плїч неповторні овали акрилу шалї узорні краї. І від сонця пїдденного стали ще синїшими очї твої (Сос., ІІ, 1958, 112); На вистроченї узорнї груди святкових свиток по-виставляли дукачї дїчата, а з-під кїтїчастих хусток маківють обличчя (Головко, ІІ, 1957, 125); У хатцї прибрано, пїдметено — ні порошинки по кутках, узорнї вишивки та плетива на рушниках, на подушках (Забїла, Променї, 1951, 150); *Образно. Осїнь знімала останнє узорне листя з жєнїв (Вол., Озеро., 1959, 83).

УЗОРЧАСТИЙ див. взїрчїстий.

УЗОРЧАТИЙ див. взїрчатий.

УЗРІТИ (ВЗРІТИ), рїб, рїш, док., перех., рїдко. Те саме, що побачити. Вона вже матїр'ю ходила, Уже пишчалась і любила Своє дитя. І дав дожить Господь їй радостї на світї. Узрїть його, поцїлюват' Своє єдинє дитя (Шевч., ІІ, 1963, 27); З хати вийшов Іван, Іванїза й кїлька жїнок, а урївши віз, зачали пласкати в долонї (Кобр., Вїбр., 1954, 152); Марїя відкрила обережно конверт, припала, мов до живого, наче взірла самого Марка (Цюпа, Назустріч., 1958, 91).

УЗУАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Який впливає з узусу; загальноприпятий, звичайний.

УЗУВАННЯ, я, с. Те саме, що взування.

УЗУВАТИ див. взувати.

УЗУВАТИСЯ див. взуватися.

УЗУРПАТОР, а, ч. Особа, яка незаконно захопила владу в країні або привласнила чужї права на що-небудь. [К р у с т а:] От я знаю сам таких, що цезаря готовї зневажати — для них він, бач, тиран та узурпатор (Л. Укр., ІІ, 1951, 403); На прикладї державного перевороту, здїйсненого у Францїї узурпатором Луї Бонапартю., Маркс усюму світовї розповїс огидну правду світу буржуазїї (Ком. Укр., 5, 1965, 42).

УЗУРПАТОРСТВО, а, с. Дїя, поведїнка узурпатора; узурпація. Невпинна битва проти узурпаторства глїтала на селї, буття, подвиги ратників на фронтах — стають провідними в ідейно-тежатицьких мотивах усіх спектаклїв (Знанн., 8, 1967, 28).

УЗУРПАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до узурпатор: //Власт. узурпаторовї.

УЗУРПАЦІЯ, ї, ж. Незаконне захоплення влади в країні або привласнення чужих прав на що-небудь. чїньсь досягнєнь і т. ін. Обїйжємось та пїдемо в левади, В поля, в луги, в гаї широкошумнї, Чи не розвіємо тяжкої там досади На узурпацїї, на захвати безумнї (П. Кулїш, Вїбр., 1969, 366); Міжнароднї обставини того часу — після узурпацїї їтлерїцямї влади в Нїмеччинї — були особливо складнї (Смолиць, VI., 1959, 135).

УЗУРПОВАНИЙ, а, е. Дїспр. пас. мнв. ч. до узурпувати.

УЗУРПУВАТИ, ўю, ўсп, недок. і док., перех. Незаконно захоплювати владу в країні або привласнювати чужї права на що-небудь, чїньсь досягнєння і т. ін. Досягнутий прогрес у розвитку продуктивних сил, в усунївленнї працї сучасна капїталїстична держава узурпує в інтересах монополїї (Програма КПРС, 1964, 25); Вони [торговцї] захопили вїдїддя навколо мїста, прибрали до рук усі його промисли, покаали до своїх кишень його трудовї заощаджєння — узурпували владу над ґрунтами, водами і, здавалось, над самими стихїями (Смолиць, V. 1959, 8).

УЗУРПУВАТИСЯ, ўється, недок. Пас. до узурпувати. В процесї складання класового суспїльства право збирати данину і розпоряджатися нею узурпується родою знатю (Нарис стар. їст. УРСР, 1957, 386).

УЗУС, у, ч., книжн. 1. Те, що стало загальноприпятим, звичайним; звичай, правило.

2. Використання, вживання.

УЗҀТИ див. взути.

УЗҀТИЙ див. взутий.

УЗҀТИСЯ див. взутїся.

УЗЯТИ (ВЗЯТИ), візьмў, візьмеш; мнв. ч. узїв, лї, лїб; наказ. сп. візьмї; док. 1. перех. Ухопити рукою (руками) або яким-небудь знаряддям. Мельникова дочка.. узла шитоє своє й сїла оддалїк (Вовчок, І, 1955, 352); Взїла я те відро та й кинула в крїпку; негай, думаю, Палажка трохи пожалить литки (Н.-Лєв., ІІ, 1956, 13); Батько узав хлопчика за руку і став виводити з хати (Мирний, І, 1954, 323); Відпустило від серця троги. Смілише вертав [Марусяк] до коня. Знов узав його за повід, пїшов далї (Хотк., ІІ, 1966, 246); Як тїльки Оксен узав ложку, всі інші також озброїлися ними і поближе пїдсунулися до страви (Тют., Вїр, 1964, 80); Сїє [Ант] білї воєнища, узав нїж, заходився.. стругати (Скл., Святослав, 1959, 8); Узяти м'ясо видлою.

Узяти на рўки (на плечї, на колїна) — пїднявши, помїстити, посадити на руках, на плечах, на колїнах. — Постїй, я тебе перенесу, — сказав я ї, взявши дївичину на руки, ступив у калюжу (Фр., ІІ, 1950, 14); Узяти мїшок на плечї; Узяти пїд руку (пїпїд рўки) — три-

маючи, не дати кому-небудь посковзнутися, упасти; підтримати. *Молоденький москаль.. підбіг, узяв стару під руку* (Мирний, I, 1954, 362); *Бійці узяли його попід руки і перевезли в готель* (Гончар, III, 1959, 264).

◇ [I] в рот не узяти чого — не з'їсти або не вжити чого-небудь. — *Став лишень нам око вина та вари мамалигу, — каже Хаброня. А я кажу:— Як хочете, то ставте, про мене, й десять ок, а я і в рот не візьму...* (Н.-Лев., III, 1956, 255); *Узяти бика за роги див. бик*¹; *Узяти меч у руки див. меч; Узяти м'яч, спорт.— вловити, відбити або не пропустити м'яч у ворота; Узяти під (побід) сіялу (сіяли) див. сіяла.*

2. *перех.* Здобути, дістати. *Батько з сином думає, думає, де б то узяти грошей, і набуває продати кабана* (Н.-Лев., II, 1956, 187); *Треба землі, і то кимче треба. А де ж її узяти?* (Коцюб., I, 1955, 141); — *Де ж такий копачів узяти, заїдки їх скаликати, аби вони мені доленьку мою відкопали?* (Хотк., II, 1966, 265); // *Купити, придбати.* — *Не знаю, чи синього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго* (Кв.-Осн., II, 1956, 475); *Був же вчора [Тихін] в кооперативі, а гасу забув узяти* (Головко, II, 1957, 153); // *Прийняти, одержати або привласнити собі у володіння, для користування.* *Немало панських корів пішло людям з його [Свирда] рук, а от собі посовістися узяти* (Стельмах, II, 1962, 104).

◇ *Узяти з ббю (ббем) — здобути, переборюючи труднощі; Узяти у спадщину див. спадщина.*

3. *перех.* Захопити, зайняти якусь територію, стратегічний об'єкт, населений пункт і т. ін.; завоювати. *Сиваш перейшли [червоні]. Перекоп узяли. Врангеля за море турнули!* (Рудь, Гомін., 1959, 31); *Командування розраховувало узяти село комбінованим ударом* (Тют., Впр, 1964, 497); // *кого.* *Перемогти, захопити в бою.* — *Тут на нас напали з усіх боків, в забиті, в й поранені, та не так легко було нас узяти* (Ю. Янов., II, 1968, 218).

Узяти в полон див. полон; Узяти штурмом див. штурм.
4. *перех.* Позичити в когось. [Х р а п к о:] *А двісті рублів узяв [Тихоненко], як одну копійчку взяв, та три роки ні кує, ні має* (Мирний, V, 1955, 130).

5. *перех.* Стягнути з кого-небудь (податки, гроші за товар тощо). *Прикидається [Деніс], мов бідний, щоб більшу ціну узяти* (Кв.-Осн., II, 1956, 403); *І щоб за шкурку має [лимар] п'ять золотих узяти, То за габелька [габелка] він не хоче й десять брати!* (Г.-Арт., Байк., 1958, 44); // *Одержати плату за роботу.* *Однесли ми останні відра та коновки з виноградом, викидали в бочки, узяли плату та й вертаємось додому* (Н.-Лев., III, 1956, 266); — *Ти ж йому платиш сяку-таку копійчину? — Де там, хоч би шеляг узяв! Леся Якубенка вчить теж задурно* (Стельмах, I, 1962, 419); // *Загарбати, привласнити.* *Лязи були, усе узяли, Кров повишували!* (Шевч., II, 1963, 343).

6. *перех.* Ідучи, ідучи куди-небудь, захопити когось або щось з собою, для себе. *Всі.. утікали в поле або в ліс. Лишилась тільки сліпа Естерка, яку забули узяти з собою* (Коцюб., II, 1955, 181); — *Поснідав, пішов таку ув обход. Ще й собака із собою узяв* (Хотк., I, 1966, 88); *В дорозу Григорій узяв чимало всякого тарчу, але більше єсього тютюну* (Довж., I, 1958, 76); // *Забрати когось звідки-небудь, від чого-небудь.* *Взяв мене батько од череди й почав вчити крацювати* (Н.-Лев., I, 1956, 55).

Узяти за дитину (за сина, за дочку) — заступити дитині батька, матір, почати доглядати, виховувати її як свою власну; усиповити, удочерити. *А може й так Узяв собі старий козак Чию сирітку за дитину Та й доглядав в затишку, Як кеточку, чужу дочку* (Шевч., II, 1963, 187); [К н у р и х а:] *Найшли до нас з Січі*

запорожці і невеличкого хлопчика привезли з собою, накинули нам за сина узяти (Мирний, V, 1955, 91).

◇ *Узяла вода (річка) кого, що — течія.* *вода затягнула кого-, що-небудь, утопила когось, щось.* *Із степу перекопило Рудим язвоточком біжить До річечки собі напитись. А річечка його узяла Та в Дніпр широкий понесла* (Шевч., II, 1953, 208); *Набаремно Іван постилав а полонини: він не застає Марічки живою. За день перед сном, коли брела Черемош, взяла її вода* (Коцюб., II, 1955, 331); *Узяла могйла див. могйла.*

7. *перех.* *Прийняти, найняти, поставити на роботу.* *Взяли мене на всадує до молодої панії* (Вовчок, I, 1955, 259); *Що губернатку треба узяти іншу, на тому згоджувалися всі* (Л. Укр., III, 1952, 645); *Взяли наймичку — тляжко: раз те, що нічим платити, а друге — що наймичка не догляє господарства як слід* (Коцюб., I, 1955, 67).

8. *перех.* *Схопити, силою затримати кого-небудь; заарештувати.* *Взяли Петруса молодого Та в город в путах одвезли* (Шевч., II, 1963, 249); *Вирядили [багачі] шукачів та свідців і обіцяли велику їм плату й нагороду: «аби ви нам того отамана уявили»* (Вовчок, I, 1955, 364); *Узяли Чипку п'яного, силоміць посадили в чорну* (Мирний, I, 1949, 264); — *І знаєш кого узяли тої ночі в Зодоркової хаті? Григорія Нестеренка* (Ле. В свопі..., 1960, 71).

Узяти під арешт (під варту) кого — позбавити на певний час свободи; заарештувати. [С т а р ш и я:] *Візьми ти Олексу зараз під арешт [арешт], у мене кочі на тій неділі покрадені* (К.-Карий, I, 1960, 40); *Килигій наказав узяти офіцера під варту* (Гончар, II, 1959, 27).

◇ *Живцями узяти див. живцем.*

9. *перех., заст.* *Женитися.* *Сказано, шарпак, То й одружився собі так: Узяв хорошу та убогу, — Заичайке, наймичку* (Шевч., II, 1953, 105); — *В тебе діти, а жінок не маєш. Візьмеш мене й побачиш, як добре тобі буде* (Три золоті сл., 1968, 95).

Узяти за дружинку (жінку, жонку); Узяти за себе — женитися. [К а л е б:] *Так, брате Джошує, хай прийде Дженні і скаже нам, чи обіцяв їй Річард її узяти за жону* (Л. Укр., III, 1952, 66); — *Нене, — каже [Тиміш], — полюбіє я дівчину, хоч її за себе узяти; благословіть мене!* (Вовчок, I, 1955, 51); *Закінчать [війну] і придуть до Росі два брати, Нові покладуть собі хати-палати І візьмуть за себе ласкавих дівчат* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 33); *Узяти рушник, заст.— засвататися; Узяти шлюб, заст.— одружитися.* *Справили йому [королевику] все, що було потрібно... і королівна з ним шлюб узяла* (Укр. казки, легенди..., 1957, 91); [О л е с я:] *Дівоча воля до шлюбу; а шлюб узяла — волю віддала* (Крон., II, 1958, 258).

10. *перех.* *Подолати якусь ділянку шляху, перешкоду і т. ін., справитися з тим, що вимагає певних фізичних зусиль.* *Був виявився не таким уже й габюкким, люди й коні легко узяли плавом середину* (Загреб., Диво, 1968, 513); // *Перемагаючи труднощі, виявляючи вміння, підготовленість, домогтися певного результату (в змаганні тощо).* [Т а н я:] *Візьу я не боюсь, а от зі списом у мене неважно. Але я добує. Ви знаєте, скільки я сьогодні узяла? — 28,4* (Коч., II, 1956, 23); [Г а л у ш к а:] *Він [Часник] кар'єрист, усе за рекордами гониться і, правда, набрав їх багато, і по теариництву, і по технічних культурах, але по зернових ніяк не міг узяти* (Корн., I, 1955, 295).

11. *неперех., розм.* *Змінити напрям руху, відхилитися від попереднього напрямку; повернути.* — *Ну, верни На праву руч, — мій саат гукає. Узяв я вправо* (Мирний, V, 1955, 286); *Соломії здавалось, що вона дуже відхилилась уліворуч. Вона узяла трохи у праву*

руку (Коцюб., I, 1955, 361); Фрунзе, взявши праворуч, незабаром вибрів з товаришами на ще не залитий піщаний острів (Гончар, II, 1959, 427).

12. *неперез.*, чим. Мати перевагу в чомусь. — А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати [гетьманувати] (П. Куліш, Вибр., 1969, 56).

Усім узяв (узяла, узялі) — має всі переваги. Усім узяла дівця: і стаюм пишним, і обличчям рожевим, і багатством великим... (Мам., Тв., 1962, 270).

13. *перез.*, *перен.* Охонити кого-небудь, опанувати кимсь (про певні почуття, душевні хитання, слабості і т. ін.). Гнат обійшов увесь двір, заглядав по всіх кутках — тежати нема. Гната взяла тривога (Коцюб., I, 1955, 31); Холодний жал пройняв мені всю душу, Непевність узяла: — чи се ж ті чисті, Мов катка чистій уста Марії (Л. Укр., IV, 1954, 117); Огидне безволля взяло молоду жінку, втрачала певність, віру в свої сили (Горд., II, 1959, 236).

Досада взяла кого — комусь стало досадно. Дивлюся я на неї та думаю: чого вона розпинається? Чи жалюко то їй так?... Досада мене узяла (Мирний, I, 1954, 87); Дрижкакі взяли див. дрижкакі; Жаль узяв див. жаль!; Завидки взяли див. завидки; Злість узяла див. злість; Зло взяло див. зло!; Нетерплячка взяла див. нетерплячка; Одур узяв див. одур; Острах узяв див. бстрах; Охота взяла кого — виникло бажання; Сміх узяв кого — стало смішно. Ії аж сміх узяв від чудних комашич [комашич] викрутасіе (Мирний, IV, 1955, 123); Смерть узяла див. смерть; Сон [не] узяв кого — хтось (не) заснув. Ще до світу махну старий у нову дорогу; десь його й сон не взяв (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); Страх узяв див. страх!; Сум узяв див. сум; Сумнів узяв; Сумнів взяли кого — хтось засумнівався. Знадобилися їй товариші на етечу, і Маруся на початках був зрадів, але потім.. взяли його сумніви (Хотк., II, 1966, 103); Узялі думки та гадки (думки-гадки) див. гадка; Узялі смішки див. смішки; Узяло за серце див. серце.

14. *неперез.* Уживається при дієсловах у значенні початку виконання дії. От узяла та й полетіла [Гава], Щоб недалечко, у ярку, На самоті посидіть до сляку (Гл., Вибр., 1951, 90); До молодої вдови взяв залицятися один акціонний чинковник (Крым., Вибр., 1965, 336); // Уживається із спол. та й наступним дієсловом для вираження раптової або несподіваної дії. Тут би тільки жити та бога хвалити, а вона візьми та й умри! — гомоніли люди (Мирний, IV, 1955, 229); Сама ж [Христиня] не раз говорила, що він не буде її сватати. А він узяв — та й посаватав (Стельмах, I, 1962, 535).

15. *перез.*, *діал.* Одягати, взути. Плащем з клеїонки обернувся [Латин], Циновим гудзем застібнувся, На голову взяв капелюх (Котл., I, 1952, 171); Для такого празника зачайніш узяти на голову очілок (Кв.-Осн., II, 1956, 238); Узяв [хлопець] на себе чоботи та й уйшов — іде та все овладяється.. раз у раз, наче його хто пита цоцхалинки: «Чий ти парубок, чий парубок у чоботи, чий-бо ти?» (Вовчок, I, 1955, 292).

16. *перез.*, *рідко.* Прийняти за кого-, що-небудь. На колагоспному повір'ї.. люду було стільки, що зборище це на перше око можна було взяти за зачайніш сільський ярмарок (Епік., Тв., 1958, 273); — Я узяв вас, бачте, За хлопчину (Вирган, В розп. літа, 1959, 163).

17. *перез.* Впіймати, вловити (рибу). Суди та пересуди почалися, як заєжди, з спогадів про те, як Іван взяв сома на вісім пудів (Смолич, Мир., 1958, 61).

18. *перез.*, *розм.*, *рідко.* Те саме, що запросити¹. Швидким кроком підійшов він до одної гарячкової моторної чашочки і взяв її в танець (Л. Укр., III, 1952, 586).

19. *в інфін.* і *наказ. сп.*, *перез.* Уживається при видленні, називанні в розповіді кого-, чого-небудь як прикладу, як такого, хто (що) вартий (варте) розгляду, уваги. [К и р и л о:] Та на що краще: узяти наше містечко. Хіба воно таке було за моїх молодих літ? Село, та й годі (Мирний, V, 1955, 143); А привикнути може чоловік навіть до пенька. Хоча б узяти Матвія Боцюна: наче п'ять пальців знав усі навколишні ліси, всі закапелки й закутки. А відпочивав тільки на одному дубовому пенькові (Стельмах, I, 1962, 530).

◇ Біс (кат, чорт) би йогб (її і т. ін.) взяв, лайл. — вислови, які виражають обурення, незадоволення, досаду і т. ін. — Іванов, де ти? — кричав хтось у темряві. — Де ти, чорт би тебе взяв! (Гончар, III, 1959, 133); З місяця узяти див. місце; Морбз узяв — почався мороз; побільшав мороз. У нас завірюха. То була відлига, а тепер зараз мороз узяв і сніг сипле (Коцюб., III, 1956, 187); На поруки взяти див. порука; Наша взяла — ми перемогли. — Хвала богу! Хвала богу! Наша взяла! (П. Куліш, Вибр., 1969, 172); Не взяти гріха на душу див. гріх; Не узяв йогб (її, їх) біс (кат, чорт) — вислови, які виражають схвалення чогось, захоплення ким-, чим-небудь. — Вже де полявиться [Василь], то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс (Кв.-Осн., II, 1956, 34); Узяти акорд — натиснувши пальцями одночасно кілька клавішів або вдаривши по струнах, викликати їх звучання. На фортеп'яно взяли остатній гучний акорд (Л. Укр., III, 1952, 526); Узяти верх (гору) див. верх, гора; Узяти в глобу див. голова; Узяти в зашморг див. зашморг; Узяти відпустку — те саме, що Іти (піти) у відпустку (див. відпустка). — Я все літо казала йому: візьми відпустку, їдь на Кавказ до сонця й тепла (Тулуб, В степу..., 1964, 186); Узяти в прийми див. прийми; Узяти в роботу кого — розправитися в ким-небудь; влягати, висварити когось за грубе слово, за якусь провину тощо. — Хтось із мужиків грубо: «Не твоє, бабське, діло це». Ти спалачнула вся та як узяла його в роботу.. Так говорила, що аж дядьки оторопіли (Головко, II, 1957, 102); Узяти в [свої] руки (до [своїх] рук) див. рука; Узяти в тямки (тямку) див. тямка; Узяти в шпори див. шпори; Узяти голами руками; Узяти голіруч див. голій, голіруч; Узяти гріх на душу див. гріх; Узяти до відома див. відома; Узяти [близько] до душі (до серця); Узяти в серце що — глибоко сприйняти, надаги чомусь великого значення; поставитися співчутливо до кого-небудь, чибісь біди, чийогось лиха і т. ін. Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши, Спробував прозу писати (Зеров, Вибр., 1966, 333); Коли дід Омелько розповів їм своє лихо, вони взяли його справу до серця (Тулуб, Людолови, I, 1957, 119); Тамара взяла близько до серця Вандине горе (Хвињак, Тамара, 1959, 81); Узяти до уваги (на увагу) що — зважити на що-небудь, врахувати щось. [П р о к у р о:] Ваш протест ми візьмем до уваги й негайно надішлемо наказ, щоб здіняти ланцюги з Петрослана (Лев., Драма., 1967, 32); Узяти за барки див. барки; Узяти за вірець кого, що — наслідувати кого-, що-небудь. Сеген Гребінка і трохи пізніше Леонід Глібов.. взявши за вірець творчий досвід Крилова, наповнили байку живоотрешетним сучасним змістом (Рад. літ-во, 5, 1963, 13); Узяти за горло див. горло; Узяти за душу (за серце) — дуже схвалювати, розчутити, зворушити. Приємним, дівинким тенорком заспівав Іван Шасний... Саме життя, те, яке в нас уже лишилось позаду, немовби завітало в гості, взяло за душу (Збан., Єдина, 1959, 153); Ніжними материнськими руками взяла за серце пісня (Грим., Незакінч. роман, 1962, 193); Узяти за живі див. живий; Узяти за живіт див. живіт;

Узяття за зйбра див. зйбра; Узяття за правило див. правило; Узяття за приклад див. приклад¹; Узяття зобов'язання — зобов'язатися що-небудь зробити, виконати, прийняти себе певний обов'язок; Узяття курс: а) (куди) відправитися до чогось, кудись, в якому-небудь напрямку. *Недалекій той час, коли космічні кораблі з пасажирами на борту візьмуть курс на інші планети* (Наука., 9, 1961, 10); *Хоча зміряв поглядом цю пустиню і взяв курс на південь* (Гончар, III, 1959, 358); б) (на що) обрати якийсь певний напрямок у діяльності, політиці тощо. *З молодими державами, що взяли курс на соціалізм, у нас установилися тісні й дружні відносини* (Ком. Укр., 4, 1966, 14); Узяття мбду див. мбда; Узяття на буксир див. буксир; Узяття на глум (на глуза, на кпінна, на сміх) кого, що — почати насміхатися з когось, чого-небудь, висміювати когось, щось. *Дізнається найясніший [князь] про його хворобу і візьме на глум. Який же ти, мовляв, лікар, коли сам собі ради не даси...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 149); *Чи не думає [Марта] взятти його на глуза?* (Стельмах, II, 1962, 336); *Вона змінила тон, взяла уже й на кпінна, — А він, немов його жало впеколо осине, Схилився, дзиглика ногою обігнув, На неї в лютистю чудною позирнув* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 164); *В'їдливий злопець [Тиміш],... кожного норовить на сміх узятти* (Грим., Незакінч., роман, 1962, 7); Узяття на думку див. думка; Узяття на зуб (на зуби, на зубок) кого — почати гудити, обмовляти когось-небудь. *Господина звивалася, як вузівка, старіючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості не взяли потім на зуб* (Хотк., II, 1966, 70); *На селі було так, як уже візьмуть на зуби — до смерті не випустять* (С. Кравч., Квіти..., 1959, 94); *Не візьме вона любийка і на зубок стороннього узятти* (Мирний, III, 1954, 191); Узяття на м'яшку див. м'яшка²; Узяття на п'яшку див. п'яшка; Узяття на рбзум див. рбзум; Узяття на себе що — прийняти особисто для виконання, запланувати що-небудь зробити, виконати самому. *Все, що я на себе взяла, я зробила* (Л. Укр., V, 1956, 19); *Я думаю, що вам, комсомольцям, ... треба взятти на себе цей великий обов'язок — стати ініціаторами й організаторами піднесення творчого життя в загальнодержавному масштабі* (Довж., III, 1960, 13); *Він, як найдосвідченіший з молодших командирів, узав на себе командування ротой* (Гончар, III, 1959, 155); Узяття на тортурі див. тортурі; Узяття на ум — те саме, що Узяття на рбзум (див. рбзум); Узяття на язика (на язик) кого — почати гудити, обмовляти когось-небудь. — *Якби її другі жінки взяли на язик за газету, то вона би з сорому, відай, під землю провалилася* (Март., Тв., 1954, 71); *Скажи кому, що пішов парубок дивитись увечері на березу — так і візьмуть на язика* (Стельмах, I, 1962, 263); Узяття ноги на плечі — почати бігти, тікати. — *Ой, а як же я верну зі школи без кожуха?.. Візьми, синку, ноги на плечі та й біжи зупко, то загорієшся* (Фр., III, 1950, 198); Узяття нбту — відтворити той чи інший звук на музичному інструменті або голосом. — *Браво, Козловський! — гукнула йому хтось згори. Він ще вищу взяв нбту* (Ю. Янов., II, 1954, 107); Узяття опит див. опит; Узяття очі на (в) себе — привертати до себе погляди, увагу, привабити. *Як надіне Марина сорочку тонку ланку, затягнеться постром шовковим та обстебне на собі керстку, ... то хто отверпить не глянути на неї? Чиїх очей не візьме на себе?* (Мирний, IV, 1955, 231); Узяття під захист див. захист; Узяття під козирок див. козирок; Узяття під свою рўку — те саме, що Прийняти під свою рўку (див. рўка); Узяття під сўмнів див. сўмнів; Узяття приклад див. приклад¹; Узяття реванш див. реванш; Узяття розгін див. розгін; Узяття рўки в бб-ки — опертися долонями в свої боки, зігнувши руки.

Шотландки в центрі стали в позі і в боки руки узяти... (Тич., II, 1957, 251); Узяття своє: а) оволодіти ким-небудь, здолати когось. *Утома взяла своє. Соломія навсидячки задрімала* (Коцюб., I, 1955, 358); б) одержати для себе якусь користь; домогтися своєї мети. — *Ов-рам, а тобі скажу, добрий чоловік... Звісно, своє візьме, не грошима, так роботою...* (Мирний, I, 1949, 270); Узяття себе в рўки (до рук) див. рўка; Узяття свої слова назад див. слово; Узяття єрце чие — викликати почуття кохання. [С е р б и я:] *Взяла ти, Мар'яно, мое серце, і не буде йому покою до самої могили* (Вас., III, 1960, 32); *Зустріє я дівчинку люблю У платтячку голубім. Навіки вона в ту хвилину Серце мое взяла...* (Перв., II, 1958, 45); Узяття слово — зголоситися на виступ в обговоренні чого-небудь; виступити з словом. *Узяв я на урочистих зборах після доповідача слово... та й розійшовся хвилину на п'ятнадцять* (Мур., Бук. повість, 1959, 133); Узяття слово з кого — зобов'язати когось-небудь до чогось; примусити когось пообіцяти виконати що-небудь. *Зізнався я їй про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це ані гу-гу* (Логв., Давні рани, 1961, 94); Узяття участь у чому — стати учасником чого-небудь. *Він [В. І. Ленін] взяв найактивнішу участь в житті і роботі петроградської організації більшовиків* (Біогр. Леніна, 1955, 160); — *Прошу нама гетьмана також взятти участь у розмові* (Ле, Наливайко, 1957, 22); Узяття ціль — влучити в ціль.

УЗЯТИЙ (ВЗЯТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до узятти 1—10, 16—18. У кожного з них чи обрїз у рукав, чи наган, чи невідомо де взятий пістолет (Шиян, Балайда, 1957, 12); *Місто було взятте без бою* (Пачч, Іду, 1946, 74); *Матня та Пацюк узятт в дїр ще малими підлітками* (Мирний, I, 1949, 261); *Вона [Явдоха] узята була у Липці аж із самісінького Харкова* (Кв.-Оса., II, 1956, 11); *Взяттий партійне курс на створення найпередовішого в світі суспільного виробництва... забезпечує найповніше використання переваг соціалізму* (Літ. Укр., 10.XI 1970, 1); // узятто, безос. присудк. сл. Катеринка як довідалася на другий день, що Дмитриха взято, — мов скам'яїла, мов заніміла (Хотк., II, 1966, 90); *За кілька хвилин «бій» скінчено. Висоту взято* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 80); *О, сей ранок буде мій! Від життя так мало взято, А я хочу ще багато У дорозі життєвій!* (Вороний, Вибр., 1959, 142).

Рбзум узятт (узятте) — уживається при виділенні, називанні в розповіді когось, чого-небудь як єдиного цілого. — *Буктують наші мужики [проти поміщиків]. На Кавказі — війна з горцями. Усе це, разом узятте, так налякало наш уряд, що він ще дужче затягнув зашморг на шії нещасної Росії* (Тулуб, В степу..., 1964, 413); *Буде кохатися [Тадей] в природі і чути себе набагато щасливішим за всіх разом узяттих Стадницьких* (Стельмах, I, 1962, 36).

УЗЯТИСЯ (ВЗЯТИСЯ), візьмўся, візьмешся; мин. ч. узївся (взївся), лїся, лбся; наказ. сп. візьмїйся, візьмїться; док. 1. Охочити що-небудь рукою (руками). *Встала мати, Кругом оглянулася, взялася За бити голову руками* (Шевч., II, 1953, 278); *Піп постутився з свого місця далі у куток, узївся за бороду і дивився на попадаю* (Вовчок, VI, 1956, 245); *Вона рїшує взїтись за дверну ручку і ступила в хату* (Головко, II, 1957, 171).

Узяттєся в (під) боки див. бік; Узяттєся за рўки — узятти один одного за руки. *По садочку собі ходять, За руки візьмуться, Розмолюють та радяться, Коли поберуться* (Л. Укр., I, 1951, 321); *Взявшись за руки, блукали* (Семен та Уляна) *понад Дніпром, уелос мрїучи...* (Д. Ведзик, Дніпро..., 1951, 23).

◇ Узятися за розум *див.* розум; Узятися за голову — збентежитися або удатися в розпач.

2. *за що.* Почати діяти певним знаряддям; приступити до роботи над чим-небудь. *Народ з самого ранку узявся був за лопати, щоб прогортнути хоч стежку* (Мирний, III, 1954, 10); *Настя мусила знов узятися за своє жито* (Коцюб., I, 1955, 57); *Зінька знов за посуд узялась: перетирає біля столу* (Головко, II, 1957, 53).

◇ [I] за холодну воду не взятися *див.* вода.

3. *за що, до чого, а також з інфін.* Почати що-небудь; приступити до якоїсь справи, виконання чогось. *Я дістала якусь книжку і взялася читати* (Фр., IV, 1950, 370); *З великим запалом узявся він до праці* (Коцюб., I, 1955, 223); *Він спішно взявся за обробку своїх зйомок і за складання карти остроів* (Тулуб, В степу..., 1964, 326); *Оленчук з першого ж дня взявся до роботи на авнограднику* (Гончар, II, 1959, 58); // *Зголоситися, погодитися на що-небудь, на якусь роботу, справу.* — *Узявся я бруси з міста перевозити,* — сказав Семен жінці увечері (Хотк., I, 1966, 128); *Січкар узявся трохи провести Супруна* (Стельмах, II, 1962, 112).

◇ Узятися за книжку *див.* книжка; Узятися за перо *див.* перо; Узятися за своє — почати діяти по-старому. *Вони знов узялися за своє? Гадають, що й цього разу їм минеться?* (Шовк., Інженери, 1956, 33).

4. *до кого, за кого.* Застосувати до кого-небудь рішучі дії, заходи. — *Отак узялися за панів: це вже третю червоною піною підніскають!* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 26); *Після розгрому Петлюри одразу влада взялася за отаманів і батьків, які не склали зброю* (Стельмах, II, 1962, 245); // *Почати картати когось, докоряти комусь.* *Годі тепер пестити Мизаса, а треба до нього добре взятися, щоб не пустував* (Мак., Вибр., 1954, 84).

5. *перен., на що, до чого, рідко.* Удатися до чого-небудь, до яких-небудь дій, заходів. — *Тут, кужоночі, силою нічого не зробиш, тут треба на хитрощі взятися* (Фр., IV, 1950, 75); *Капітан узявся до красномовства, щоб до краю розчулити людську душу* (Ю. Янов., II, 1958, 205).

6. *заст.* Одружитися. *А як така любов та народиться меж [між] парубком і дівкою і возьмуться [взьмуться] вони меж собою, так от благодать господня!* (Кв.-Осн., II, 1956, 308); *Хіба було коли в саїті, Широ що коталися, Розійшлися, не взялися Й живими осталися?* (Шевч., I, 1963, 149).

7. *З'явитися, виникнути.* *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось?* (Шевч., I, 1963, 71); *Умилася Марина, причепурилася, нарядилася... Де їй і старість ділася, де їй краса взялася!* (Мирний, IV, 1955, 252); // *Переміщаючись, ідучи, ідучи, летячи, з'явитися де-небудь.* *Коли десь узялась орлиця над високими скелями* (Н.-Лев., III, 1956, 300); *Десь взялася легесенька сніжинка, крутнулася перед очима і лягла на пересохлих губах* (Кол., На фронті..., 1959, 167); *Зайди він [Пальоха] узявся, нікто не знає.. Подейкували, що забрів він сюди з Чернігівщини* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

Де не взявся (взялась, взялось і т. ін.) — хто-, що-небудь несподівано з'явився (з'явилось). *Де не взялась Свиня і стала чухати об драбини Вагном обляпаню спину* (Гл., Вибр., 1951, 159); *Коли їхня тура звертала на шосе, де не взявся ворожий літак* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 13).

8. *до чого, за що.* Прилягнути, пристати. — *Тільки тоді бетон добре візьметься за граніт... коли скеля буде чисто вимита* (Коцюба, Нові береги, 1959, 197); *Замазка міцно взялася до скла.*

9. *чим.* Покритися або оповитися чим-небудь. *Дівчина, побачивши його, узялась рожевим рум'янцем* (Вовчок, I, 1955, 353); *Оце зима! Вікна аж снігом узялись...* (Тесл., З книги життя, 1949, 187); *Дерева ні зруби взяли льодом, біла колодагів було ковзко* (Кир., Вибр., 1960, 301); *Куц узявся весняними бруньками й пухом і через те — прозорий* (Ю. Янов., I, 1958, 149).

10. *чим.* Пройнятися чим-небудь; набути певного виразу (про обличчя, очі і т. ін., в яких відбиваються якісь почуття). *Остан метушливо підводиться. Досадою взялося лице* (Горд., II, 1959, 208); *Великі, наліті сталою очі, смагляве, ще красиве обличчя [матері] взялися зажурую* (Стельмах, I, 1962, 135).

11. *на що, безос., розм.* Наблизитися до певного віку, часу і т. ін. *Саме на світ узялося* (Ю. Янов., I, 1954, 36).

12. *перев. з ос., розм.* Впійматися на вудку (про рибу). *Добра риба взялася.*

◆ *Узявся мороз; Узялося на мороз* — почався мороз. *Взявся перший мороз* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 38).

УЗЯТОК (ВЗЯТОК), тку, ч., с. г. Здобич, яку беруть бджоли з квіток медоносних рослин. *Цілий день клопочуть бджоли, з лип узяток беручи* (Забіла, У. світ, 1960, 80); — *Коли бджола де-небудь візьме гарний узяток, то прилетить у вулик і неодмінно вкаже те місце іншим* (Гуц., З горіха..., 1967, 4); // *Кількість меду, зібраного в пасіці або в окремому вулику за певний проміжок часу.* — *Тепер у мене в пасіці рай... Бджоли гудуть... Узяток добрий... Пахне...* (Коцюб., I, 1955, 461).

УЗЯТТЯ (ВЗЯТТЯ), я, с. Дія за знач. узяти 3,10. «Арсенал» першим на Україні підняв прапор повстання — через три дні після взяття Зимового палацу (Ком. Укр., 7, 1968, 38); *Взяття Чернігова було справжньою катастрофою для гетьманського уряду* (Скл., Легенд. начдив., 1957, 56).

УЗЬКІЙ, а, є, рідко. Те саме, що вузький. *Дзеркало узяке та довге* (Вовчок, VI, 1956, 244); *Кінь шов узякою степовою доріжкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23); *Письменникові, на мою думку, не слід захоплюватися виключно своєю роботою, робитись узяким професіоналом* (Вас., IV, 1960, 59).

УІДАТИ, УІДАТИСЯ, УІДЛИВИЙ, УІДЛИВІСТЬ, УІДЛИВО *див.* в'їдати, в'їдатися і т. д.

УІДЖАТИ¹ (В'ІДЖАТИ), аю, аєп, недок., **УІХАТИ (В'ІХАТИ)**, уїду, уїдеш, док., розм., рідко. Додати якусь відстав. *Можна було б верстов з десяток уїхати* (Кв.-Осн., II, 1956, 471).

УІДЖАТИ² див. в'їжджати¹.

УІДЖЕНИЙ (В'ІДЖЕННИЙ), а, е. Дієпр. пас. м'яв. ч. до уїздити. *Перед нею в синьому сьвіті біліли сніги, блищала в'їжджена дорога* (Коцюб., I, 1955, 329); *Віз м'яко покотилася ще не в'їждженою дорогою* (Стельмах, Правда..., 1961, 358).

УІЖНО *див.* в'їжно.

УІЗД *див.* в'їзд.

УІЗДИТИ (В'ІЗДИТИ), уїжджу, уїздиш, док., *перев.* Багато, довго їздити, уковувати, робити рівним, твердим (дорогу, шлях і т. ін.); уторувати. *Дорогу ще не в'їздили, і дідові довелося брести по коліна в заметах* (Донч., VI, 1957, 376); *Дорогу таку накопили, так уїздили, що тверда, як лоб* (Збан., Мор. чайка, 1959, 6).

УІЗДИТИ див. в'їжджати¹.

УІЗНИЙ *див.* в'їзній.

УІСТИ¹ (В'ІСТИ), уїм, уїсі, док., розм. Поїсти доволі, досхоту; наїстися. *Ні в'їв, ні в'їв, а драгтям світить* (Номис, 1864, № 1869).

УІСТИ ² *див.* в'їдати.

УІСТИЯ ¹ (В'ІСТИЯ), уїмся, уїсія, *док.*, *розм.*
1. Поїсти доволі, досхочу; паїстися. *А ні я в'їся, а ні я опіся* (Номис, 1864, № 1558).

2. Поглядати, поповіти від споживання великої кількості їжі. *Бдине, що зміє Санько робити з успіхом, — це їсти.. Так уїся.., що й очіці, круглі, жовті, погналивали жиром* (Збан., Єдина, 1959, 64).

УІСТИЯ ² *див.* в'їдатися.

УІХАТИ ¹ *див.* уїжджати ¹.

УІХАТИ ² *див.* в'їжджати ¹.

УЙГҀР *див.* уйгҀри.

УЙГҀРИ, ів, мн. (*одн.* уйгҀр, а, ч.; уйгҀрка, н, ж.).

Народність, що становить основне населення деяких західних районів Китаю, а також живе на території Казахстанської, Киргизької і Узбецької радянських соціалістичних республік.

УЙГҀРКА *див.* уйгҀри.

УЙГҀРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уйгҀри. *УйгҀрська мова.*

УЙМАТИ, аю, аеш, *недок.*, **УЙНЯТИ**, уїмҀ, уїмеш, *док.*, *перех.*, *діал.* Зменшувати що-небудь, робити не таким помітним, відчутним. *Дрібні риси лица.. буйна волосся уїмали їй [Паві] літ* (Март., Тв., 1954, 346); *Хай плещуть хлялямі пісню моїх слова, Хай кожного рима рани обмива, Хай кожний спів уїма народний біль..* (Одесь, Вибр., 1958, 67); *Клопоті передсяточні уїняли трохи неспокую Марусі: не було часу* (Хотк., II, 1966, 34); // *Відїматї, відїбратї. Козакові мою уїмаю не тільки зворушення зустрічі.. але і... страх перед козаною* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 322).

Уїматї *честї* кому — принижувати кого-небудь; порочити. [Р у ф і н:] *Прїсїцїлла чегна, батьку, їй честї не уїматї* (Л. Укр., II, 1951, 457).

УЙМАТИСЯ, аюся, аешся, *недок.*, **УЙНЯТИСЯ**, уїмҀся, уїмешся, *док.*, *діал.* 1. *за ким — чим.* Заступатися (у 1 знач.). [П а с і ч н а:] *Нїхто за нами [бідногою] на світочку божім не уїметься* (Фр., IX, 1952, 172).

2. Зменшуватися. *Краньцовська дожидала, аж сльота трохи уїметься* (Март., Тв., 1954, 427).

УЙНЯТИ *див.* уїматї.

УЙНЯТИСЯ *див.* уїматїся.

УЙТИ *див.* ухїдити ².

УКАЖЧИК, а, ч., *розм.* Особа, яка вказує іншим, що і як робити, яким члном діяти. — *Ось йому!.. Зась!.. Який він мені укажчик?.. Нїхто тепер до мене не мїшайся.. Я сама собі — голова..* (Мирний, IV, 1955, 57).

УКАЖЧИЦЯ, і, ж., *розм.* Жін. до укажчик.

УКАЗ, у, ч. Постанова, розпорядження найвищого органу влади або глави держави, що має силу закону. *Од матушки-цариці, Таки із самої столицї Прїшшов указ лоби голить* (Шевч., II, 1963, 272); *Указом Президїї Верховної Ради СРСР особовий склад підводного човна відзначений високими урядовими нагородами* (Рад. Укр., 22.VII 1962, 1); *По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Полїцуквої звання Героя Радянського Союзу* (Гончар, III, 1959, 35); // *розм.* Наказ, вказівка. — *Тодї звалї ці новосїлїці великими золотими хуторами, поки не послїдував указ, щоб поруйнуватї всі хутори, а хуторяк повиводитї на великі шляхи* (Стор., I, 1957, 228).

◇ *Не указ, у знач. присудк. сл., кому — хто-небудь не є авторитетом для когось; що-небудь не може бути підставою для чогось, вказівкою для когось. Сама собі господиня! що спотїла, те й зробила — .. нїхто менї не указ* (Барв., Опов., 1902, 6); — *Справдї ти від нас відбився, І не сором се для нас, І слова твої для тебе* *Ще народа не указ* (Фр., XIII, 1954, 360); *Хлопцєві б*

промовчати, а він відеризнувся: — Ви менї не указ (Гончар, Тронка, 1963, 28).

УКАЗАНИЙ (ВКАЗАНИЙ), а, е. Дїспр. пас. мнн. ч. до **указати** 1. *їдучи по шляху, вказаному великим Ленїним, Радянська Україна в сім'ї братніх народів СРСР досягла небачених успіхів* (Ком. Укр., 6, 1966, 59); *Галантно вклонївшись дамам, він сїв на вказане господарем місце* (Головко, II, 1957, 484).

УКАЗАТИ *див.* указувати.

УКАЗІВКА *див.* вказівка.

УКАЗІВНИЙ *див.* вказівний.

УКАЗКА, и, ж. 1. Довга паличка, якою що-небудь показують, укааують. *Водячи укакою по картї, він розповїдав, якї ріки зустрінуться під час мандрївки* (Донч., IV, 1957, 383); *Гетьманова рука твердо провела сїбною укакою рису від Вінниці до Ужани* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 323).

2. *розм.* Який-небудь знак (напис, стрїлка, віха і т. їв.), що повідомляє про щось, показує напярм кудись, до чогось топо. *Осадчий розпорядився поставити з обох боків греблі указки, фанерні щитки, на яких чорною фарбою писалося про заборону переїзду* (Чаб., Тече вода., 1961, 167); — *Ходив я сьогодні, братцї, по обїд через трамшеї першого батальїону. Ой лелї Там ціле підземне місто спорудили. Якви не указки, заблудився б, як у лісі* (Гончар, III, 1959, 32).

3. *розм.* Вказівка, розпорядження, порада. *її Микола повинен сам усе бачити, сам усе розумїти, він не потребує указки..* (Хотк., I, 1966, 44).

УКАЗНИК (ВКАЗНИК), а, ч., *розм.* Те саме, що **указчик**. *Сьогодні не празник, а ти нам не вказник* (Номис, 1864, № 187).

УКАЗУВАТИ (ВКАЗУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УКАЗАТИ** (ВКАЗАТИ), укажҀ, укажеш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Жестом, рухом, спрямованим кудись, ва когось, щось, привертати до кого-, чого-небудь увагу; показувати. — *За кужом нїчого бігати, коли куж у затї, — жартїливо промовила Пїстїна Іванївна, укажучи на Григорїя Петровича* (Мирний, III, 1954, 191); *Челадники.. указували кожному гостевї місце за станом і за багатством його* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95); *Усі гялянули туди, куди вказував Меджїнов* (Донч., I, 1956, 134); *Мовчки подала [Любов Прохорївна] газету, вказуючи пальцем на замітку* (Ле, Міжгїр'я, 1953, 320); *Подала [дївчина] води напїтись, указала шлях на брїд, знову рушили машини* (Гонч., Вибр., 1959, 115).

◇ **Указувати доробҀгу** (шлях, шляхї) — бути зразком для здійснення чого-небудь. *Росїйська революція вказала єсьому світовї шляхи до соціалїзму.* (Ленїн, 37, 1973, 28).

2. *неперех.*, *на що.* Відзначати, видїляти, називати що-небудь, роблячи відомим, помітним. — *Нам доводиться не раз бачити вас у земськїм собранїї [зїбраннї] як гласного, як члена земства, котрий першїй указував то на наші помилки, то на наші це новї нужди* (Мирний, III, 1954, 284); — *Чи не можна було б сказати про все це тихо, без сїдївї, указати просто по-дружньою на помилки?* (Донч., V, 1957, 496).

3. *неперех.*, *на що і з спом.* щ о. Звертати увагу на що-небудь, пояснювати, розкривати його сутність. *Всі визначні теорї.. вирости ї ростуть із народного Ҁрунту. На це не раз указував Горькїй* (Рильський, IX, 1962, 193); *К. Маркс указував на винятково важливе значення козацтва в історїї України* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 5).

4. *неперех.*, *кому, розм.* Наказувати кому-небудь, робити зауваження, давати розпорядження, повчати. — *Ти менї не вказуй! — закривав Гнат і ступнув здоровою рукою по столу* (Тют., Вир, 1964, 189); — *ї чого*

це Мстислав буде нам указувати? Самі знаємо, що робити. — *галасували гості* (Хижняк, Д. Галльський, 1958, 374); — *Відомий вчений природи Іван Володимирович Мічурін правильно казав, що жититися треба досягненнями нового життя!* (Довж., I, 1958, 458).

5. *перех.*, на що. Свідчити про що-небудь. Ніщо не *вказувало* на присутність лоського життя на цих суворих самітних берегах (Довж., III, 1956, 342).

УКАЗУВАТИСЯ (ВКАЗУВАТИСЯ), ується, *недок.* Пас. до *вказувати* 1.

УКАЛІЧІТИ (ВКАЛІЧІТИ), ію, ієш, *док.*, діал. Скалічити. В *відичевій* лісі на нього [Дьорку] *впала* підтята смерека і *поламала* йому ноги. *Вкалічив* небо-рака (Казки Буковини., 1968, 44).

УКАПАТИ¹ *див.* *вказувати*¹.

УКАПАТИ² *див.* *вказувати*¹.

УКАПНУТИ *див.* *вказувати*.

УКАПУВАТИ¹ (ВКАПУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УКАПАТИ** (ВКАПАТИ), аю, аєш, *док.*, *перех.* По-кривати що-небудь краплями; *обкапувати*.

УКАПУВАТИ² *див.* *вказувати*¹.

УКАРАНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мін. ч. до *укарати*. *Всяка кривда мусить бути укарана* (Фр., V, 1951, 313).

УКАРАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. *укарати*.

УКАРАТИ, аю, аєш, *док.*, *перех.*, діал. Покарати. — *Я вас із неба послухаю, і до того вас укараю, що пасти будете свиней* (Котл., I, 1952, 242).

УКАРБОВАНИЙ, **УКАРБОВУВАТИ**, **УКАРБОВУВАТИСЯ**, **УКАРБОВАТИ**, **УКАРБОВАТИСЯ** *див.* *вкарбований*, *вкарбовувати* і т. д.

УКАЧАНИЙ (ВКАЧАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до *укачати*. *Прийде [син] укачаний увесь, побитий* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 21).

УКАЧАТИ *див.* *вказувати*.

УКАЧАТИСЯ *див.* *вказуватися*.

УКАЧУВАННЯ (ВКАЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. *вказувати*.

УКАЧУВАТИ (ВКАЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УКАЧАТИ** (ВКАЧАТИ), аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Качаючи, *обвалювати* в чомусь; // *Качаючи* по чомусь, *убирати* в щось, *забруднювати*.

2. *Подавати* газ, *рідину* куди-небудь за допомогою помпи, насоса.

УКАЧУВАТИСЯ (ВКАЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УКАЧАТИСЯ** (ВКАЧАТИСЯ), аюся, аєшся, *док.* 1. *Качаючись*, *обвалюватися* в чомусь, *убиратися* в щось. *Візь десь в пір'ячку вкачалась* (Бор., Тв., 1957, 141); *Кайдашиха вкачалась у сіно та в пил і тільки обтрушувалась* (Н.-Лев., II, 1956, 317).

2. *тільки* *док.*, *розж.* *Почакаються* доскочу, *вволю*. *Він [ведмідь].. як почне вихочуватись [вказуватися]* та *свалюватись по траві.. Укачавшись, увалювшись, устас, струшує патли* (Вовчок, I, 1955, 383).

3. *тільки* *недок.* Пас. до *вказувати*.

УКВІТЧАНИЙ (ВКВІТЧАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до *уквітчати*. *Сидить Олена між дружок, як поена рожка, хороша, уквітчана* (Вовчок, I, 1955, 53); *Сонце.. весело і ясно озирав виметні двори, вибілені гати, уквітчані зеленим клечанням* (Мирний, IV, 1955, 137); *І поїзди летять, уквітчані стрічками... Куди просялася щаслива Ігна путь?* (Сос., I, 1957, 246).

УКВІТЧАТИ *див.* *уквітчувати*.

УКВІТЧАТИСЯ *див.* *уквітчуватися*.

УКВІТЧУВАТИ (ВКВІТЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УКВІТЧАТИ** (ВКВІТЧАТИ), аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. *Убирати*, *прикрашати* квітками, віллям, *зеленню*. *А пани все по покоях ходять. Молода у кожний куток зазирає, що й як. Забачила зіллячко за образами:— Що це*

таке? — *Се баба божничок уквітчала* (Вовчок, I, 1955, 121); *І кожну картку уквітчала Фрося із чорнобривців сплетеним вінком* (Бажан, Роки, 1957, 356); *Стіни [у класі] прикрасили відібраними Орісею картинками, уквітчали із ялинковим віттям* (Юхвід, Оля, 1959, 232); **Образно. Встала й весна, чорну землю Сонну розбудила, Уквітчала [уквітчала] її растом, Барвінок украла* (Шевч., I, 1963, 131); // *Взагалі прикрашати чим-небудь. Коня залізного уквітчали ми у червоної стрічки..* (Сос., II, 1958, 339); [П а л а г д а:] *І все село наше чекало [Радянську Армію]. Червоною китайкою гати люди уквітчали* (Мокр., Острів., 1961, 84); **Образно. Вона [жінка] уквітчала своє обличчя солоденькою усмішкою* (Досв., Вибр., 1959, 206).

2. *Бути* *прикрасою* чому-небудь (про рослини). *Поез зірлянди велені, що уквітчували взід, проходили купками й поодилиці в довгих саитках, кожушках, куртках делегати [з'їзду]* (Досв., Вибр., 1959, 377); *Життя — живим побідний сурмиць збір, Могили мертах уквітчує барвінок* (Нех., Під.. зореку, 1950, 130); *Кипарис уквітчала зірляндами Чайная рожка* (Крим., Вибр., 1965, 59); *Тече, мов голува ріка, Що лілії уквітчала, Шевченка слово і Франка До Коласа й Купали* (Рильський, III, 1961, 234).

УКВІТЧУВАТИСЯ (ВКВІТЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УКВІТЧАТИСЯ** (ВКВІТЧАТИСЯ), аюся, аєшся, *док.* *Убиратися*, *прикрашатися* квітками, віллям, *зеленню*. *То заплете [панночка] коси, то розвіляє, то стрічками перев'є, то уквітчається..* (Вовчок, I, 1955, 107); *Вона сиділа у гаті і дожидала весни, коли земля уквітчається квітком, а дерева — листом* (Мирний, III, 1954, 297); *Весна, гей дівиця-веселиця, цвітом уквітчалась* (Черемш., Тв., 1960, 345); *Жінки, уквітчавшись хрещатим барвінком, садовили короля в піч* (Смолян, Мир., 1958, 38); **Образно. Великі шибі уквітчалися голчастою [голчастою] сосниною.. шовковою травою і всякими іншими дивовижними візерунками, що вишиє та вимержевав славний морозенко* (Вас., I, 1959, 79).

УКИДАТИ, **УКИДАТИСЯ**, **УКИНУТИ**, **УКИНУТИ**, **УКИНУТИСЯ** *див.* *вкидати*, *вкидатися* і т. д.

УКИПАТИ (ВКИПАТИ), ає, *недок.*, **УКИНІТИ** (ВКИПІТИ), пійть, *док.* 1. *Доходити* до готовності під час *кипіння*, *варіння*. *Як почав борц укипати, то.. як вона не кріпилася, а не видержала..— Пиликту! Синочку мій! Що ми будемо завтра їсти!* (Мирний, IV, 1955, 288); *Поки в казанку пісно вкипало, хлопечь нашвидку в дорогу лагодився* (Мисик, Верховіття, 1963, 87); *Чужаки.. запалюють огонь, заварюють кашу, а поки вона вкипить, сідають перед огнем, запаливши цигарки* (Сам., II, 1958, 361).

2. *перен.*, *розж.* Раптово *робитися* *непорушним*. *Той аж у землю вкипіє — так вразили слова Мірошніченка* (Стельмах, Їров людська., I, 1957, 221).

УКИПІТИ *див.* *укипати*.

УКИСАТИ (ВКИСАТИ), ає, *недок.*, **УКИСНУТИ** (ВКИСНУТИ), не, *док.* *Закисаючи*, *доходити* до готовності.

УКИСНУТИ *див.* *укисати*.

УКІЛЬКАНАДЦЯТЕРО, **УКІНЕЦЬ**, **УКІНЦІ** *див.* *вкільканадцятєро*, *вкінець* і т. д.

УКІНЧЕНИЙ, а, е, діал. Який має належну підготовку, *віннє*, з *належною* освітою. *Ії мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати музику.. і бути колись укінченою піаністкою!* (Коб., III, 1956, 301).

УКІНЧЕННЯ, я, с., діал. Дія за знач. *укінчити*. *Але цілої поеми Тоньо аж до укінчення гімназії не жіє* *якось дістати в руки* (Фр., III, 1950, 361).

УКІНЧИТИ, чу, чинш, док., діал. Закінчити. Укінчилиши учительську семінарію, граля [Аглая-Феліцітас].. і класичних музиків (Коб., III, 1956, 301).

УКІС¹ (ВКІС), укосу, ч., с. г. 1. Дія за знач. уклісти. 1. Старий Затарко, закачавши штани аж за коліна, робив другий укис осики (Ішук, Вербівчани, 1961, 34); Зеленили луки. Сіно першого укосу вже вивезли, і сінокоси вкрилися свіжою травою (Томч., Готель., 1960, 254).

2. Кількість скошеного хліба, сіна за один раз, за день, за сезон і т. ін. Суданська трава.. навіть у посушливих районах дає не менше двох укосів (Хлібороб Укр., 4, 1965, 12); Хто із косами, той з укосами (Ус., Листя., 1956, 5).

УКІС² (ВКІС), укосу, ч. Похила, спадиста поверхня; схил гори, берега; бічна поверхня насипу залізниці, дороги і т. ін. Вони вже підбігали до ровів і по розвалених та підбитих ядрами й картечами [картечю] укосах легко здирались нагору (Стар., Облога., 1961, 74); Даж-гора утворювала ледь позилу стіну у вигляді величезного укосу (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 196); До протічка укосом спликала свіжа глина (Ле, Мої листи, 1945, 56); Росте [бузина трав'яниста] при дорогах... на укосах залізниць (Лікар. рослин., 1958, 174).

◇ Ітї (пітї), легітї і т. ін.) під укїс — зазнавши аварії під час руху, падати по схилу насипу залізниці (про поїзд). — Поїзд піде під укїс, — подумав чоловік (Коз., Зол. грамота, 1939, 106); У битві кривавий все тоне, як скручених свастик хрести, летять під укїс ешелони, і в небо — розбиті мости... (Сос., II, 1958, 461); Пускати (пустити) під укїс поїзд (ешелон і т. ін.) *див.* пускати.

УКІСНИЙ¹ (ВКІСНИЙ), а, е, с. г. Прикм. до укїс¹. Укїсна площа; Укїсна маса.

УКІСНИЙ² (ВКІСНИЙ), а, е. Прикм. до укїс².

УКЛАД, у, ч. 1. Порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі і т. ін.). Молоді Радюкові товариші з надзвичайною сміливістю перетрушували весь уклад життя (Н.-Лев., I, 1956, 448); Уклад життя в семінарії був загалом досить ідилічний (Вас., Незібр. тв., 1941, 165); Для кожної суспільної формації властивий свій особливий побутовий уклад (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 19); В умовах соціалізму наука змінює не тільки характер праці людини, але й весь матеріальний і духовний уклад її життя (Ком. Укр., 9, 1967, 15).

2. Тип, форма господарства певної суспільно-економічної формації. В економіці країни [СРСР в 1920 р.] тісно перепліталось п'ять суспільно-економічних укладів: 1) натуральне господарство; 2) дрібногосподарне виробництво; 3) приватногосподарський капіталізм; 4) державний капіталізм; 5) соціалістичний уклад (Іст. УРСР, II, 1957, 217); В результаті колективізації одноосібних селянських господарств і широкого розвитку радгоспів дрібногосподарний та капіталістичний уклади на селі поступилися місцем соціалістичному (Хлібороб Укр., 4, 1970, 3).

3. заст. Умова, угода, договір. — Я сватав Лесю за свого Петра, не значучи про ваш уклад. А тепер лучче [краще] я свого сина оддам у ченці, ніж би став тобі з їм [внук] на дорозі! (П. Куліш, Вибр., 1969, 86); Прийшла [Прися], Юноні розказала, Енея як Латинь приймала, Який між ними єсть уклад (Котл., I, 1952, 175).

4. діал. Зовнішній вигляд; зовнішність. В його укладі, голосі та руках пробивалася поперед усього якась жіноча м'якість та лагідність (Фр., I, 1955, 192).

УКЛАДАЛЬНИЙ, а, е, слец. Стос. до укладання.

УКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Той, хто укладає що-небудь;

фахівець з укладання чого-небудь. Укладальний паркету; Укладальник залізничної колії.

УКЛАДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до укладальника.

УКЛАДАННЯ¹ (ВКЛАДАННЯ), я, с. Дія за знач. укладати¹. 1, 2, 5—7. Відповідальність і ініціатива профспілок і господарств при обговоренні і укладанні колективних повинні бути значно розширені (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 290); Для укладання загальнонародних, діалектологічних та деяких інших типів словників автори використовують різні джерела (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 54); Його думка, сильним зусиллям волі скерована в інший бік, працювала вже над укладанням нового розділу статті (Фр., VI, 1951, 259).

УКЛАДАННЯ² *див.* укладання¹.

УКЛАДАТИ¹ (ВКЛАДАТИ), аю, аеш, недок., УКЛАСТИ (ВКЛАСТИ), аду, адеш, док., *перез.* 1. Поміщати де-небудь, складати кудись. Весь отой крам треба мити, шурувати, сушити і — знов укладати на давнє місце (Вільде, Сестри., 1958, 456); Відкинулась [Ганва] на спину і незручно вклала голову на тверду качалку дивана (Коз., Сальвія, 1959, 6); // Складати, пакувати речі, збираючись або збираючи когось у дорогу. Вона почала вкладати свої речі, щоб завтра виїхати (Л. Укр., III, 1952, 575); // Класти, розмішувати, розташовувати що-небудь у певному порядку. Соломія зупинилась на мить, щоб подивитись здалеку, як дикий гусак старанно укладав пір'ячко на голові самички (Коцюб., I, 1955, 361); Левоко і Марія на самому краю лану закінчували складати копи. Левоко укладав останні снопи, приладнував шапку (Цюпа, Назустріч., 1958, 78); Колгоспівська бригада будівельників допомогла укласти солоку (Донч., V, 1957, 117); // Будувати що-небудь, складаючи з окремих частин. Добра сотня козаків працювала на будовах, укладаючи розпочаті зруби (Добр., Очак. розмир, 1965, 284).

Укладати волобеса (кбси і т. ін.) — причісувати волосся певним чином; робити зачіску. Цілими годинами уклдала [Ядзя] волосся... примірювала сукні, чистила й формувала нігті (Кобр., Вибр., 1954, 90).

2. Примішувати когось-небудь або допомогати комусь лягти для сну, відпочинку і т. ін. Марія ніжно вклдала сонну Тамару на збиті нею батькові подушки (Ле, Міжгір'я, 1953, 485); Чайчица.. уклала на гарячу житню постіль малечу, щоб їзні тільця пройшли розім'ялим дужом пашні (Стельмах, I, 1962, 210); Мотя примустила подругу негайно роздягнутися, насильно вклала її в ліжку і викликала лікаря (Коз., Сальвія, 1956, 334).

3. тільки док., розм. Убити. Сивий запрожець Безвузлий уже чотирьох шляхтичів пишних шаблею вклала (Стар., Облога., 1961, 57); Я бій з фашистами веду — уклає я їх немало (Гонч., Вибр., 1959, 148).

4. *перез.* док., розм. Істи; дуже багато з'їсти. — Він собі спробав глину та пригощається десь у молодиці, укладає пухленькі вареники з вишнями... (Гончар, Тровка, 1963, 268); — Бач, проклятий бурсак! — скрикнув [Шестірний].. — Уклає за двох, та мерцій і настьюки! (Мирний, I, 1954, 331).

◇ Укласти в копи, заст. — дуже багато з'їсти. Бонковський уклає у копи піпоросати (Н.-Лев., III, 1956, 99).

5. тільки з початковим у. Офіційно домовлятися про що-небудь, визначаючи умови, складати (угоду, союз і т. ін.). Папа римський.. хотів укласти союз з татарськими ханами, щоб.. підкорити Русь папству (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 579); Укласти договір про соціалістичне змагання.

6. тільки з початковим у. Складати, упорядковувати (словник, збірник і т. ін.), створювати що-небудь

певним чином. На те людям книги мудрі укладали, Щоб людські страсті вони гальмували (Фр., XI, 1952, 321); При аналізі словників дожовтневого часу слід пам'ятати, що словники укладають живі люди, отже, на їх роботі позначаються не тільки суб'єктивні смаки, а й класові, групові інтереси (Рильський, IX, 1962, 125).

7. тільки з початковим у. Накреслювати, намічати (план і т. ін.). Під буркотання старої матушки велись безконечні бесіди про Тасю.. Вони [Раїса і о. Василі] укладали плани її виховання, мріяли про її долю (Коцюб., I, 1955, 323); // Робити здогади, намагатися передбачити. Мати уважно наглядає за козанням своєї донечки. Її стара, розважлива голова, котра має так багато досвіду з життя.., укладає наперед, яке має бути життя її дитини (Фр., XVI, 1955, 55); // Проводити певним чином. Ах, коли б же то нам, Марціале любий, Довелося діждати хоч на старість щастя: По впадобі своїй укладати дозволя, У правдивиз тонуть життєвих вигодах (Зеров, Вибр., 1966, 342).

УКЛАДАТИ² див. вкладати¹.

УКЛАДАТИСЯ¹ (ВКЛАДАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УКЛАСТИСЯ (ВКЛАСТИСЯ), адуся, адєшся, док. 1. Складати, пакувати речі, збираючись у дорогу. Скінчивши укладатися, товариші стоять, пригадуючи, чи не забули чого (Вас., III, 1960, 336); — А куди це ти укладався? — поглянув Гаєрши на спаківані речі (Коцюба, Нові береги, 1959, 195); Еней прочумався, проспався і голодравця позбирав, Зовсім зібрався і укладся, I, скільки видно, почурав (Котл., I, 1952, 70).

2. Розташовуватися на відпочинок, готуватися до сну. Найждж гості укладатися стати (Мирний, III, 1954, 257); Чумаки ще донево ватузились.., перешиптувались, зітхали, поки й почали укладатися (Кучер, Трудна любов, 1960, 367); Вже давно стихло зелотіння гусей і крикання качок. Вдалося птаство на сон (Цюпа, На крилах.., 1961, 320).

3. тільки з початковим у. Утворюватися з окремих елементів, виникати на основі чогось; розміщуватися в певному порядку. Начко писав без перерв, і під час писання одного речення друге вже укладалося й заокруглювалося в голові (Фр., VI, 1951, 259); З тих же знаків [букв] укладаються назви дерев, суходолу, моря, тварин: і машини, і сонця (Зеров, Вибр., 1966, 188); // Змінюючись, розвиваючись, набувати якоїсь форми; вироблятися, встановлюватися. Період 1862—1904 років був саме такою епохою логки в Росії, коли старе безповоротно, у всіх на очі рушилось, а нове тільки укладалося.. (Ленін, 20, 1971, 96).

4. тільки недок. Пас до укладати¹ 1, 2, 5—7. Зберігання кукурудзи вимагає, щоб качани обов'язково укладалися на дерев'яні щити буртами не ширше за п'ять і не вище за п'ятора метра (Рад. Укр., 12. X 1962, 1).

◆ Не вкладатися в голову — важко зрозуміти, допустити що-небудь. — Не вкладатися у мене в голову: отака слава дівчина і ледарство (Головко, I, 1957, 446); — У вас, напевно, і в голові не укладається, чому вас треба замкнути через таку маленьку непоказну грібничку, як гудзик, якого бракувало на мундирі при огляді (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 154).

УКЛАДАТИСЯ² див. вкладатися¹.

УКЛАДАЧ, а, ч. Той, хто що-небудь укладає, упорядковує. Доля книжок, отже її словників, дуже різна і по-своєму не менш цікава, ніж для людей — їхніх упорядників і укладачів (Літ. Укр., 12. V 1964, 2).

УКЛАДАЧАКА, и, ж. Жін. до укладач.

УКЛАДЕНИЙ¹ (ВКЛАДЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мн. ч. до укласти¹. Різким рухом руки Гаєм розкидає старанно укладену купку книжок (Кол., Терен.., 1959,

333); Заплетені коси, що вкладені на голові тугими витками, роблять її ще вищою (Гончар, Тронка, 1963, 79); Княгиня Ольга встала з крісла.. Та зіб'я ж можна встати ряд з тогарами, укладений ще Ігорем? (Скл., Святослав, 1959, 40); Чималої популярності набув українсько-російський словник, ..відредагований, а великою мірою і укладений, Борисом Грінченком (Рильський, III, 1956, 66); Речення в мові дійшов осіб п'єс Кропивницького укладені по-різному (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 357); // укладено, безос. присудк. сл. Всі постішали, метушилися, по кілька разів перевіряли, чи.. добре все зв'язано і укладено (Тулуб, В степу.., 1964, 39).

УКЛАДЕНИЙ² див. вкладений¹.

УКЛАДЕННЯ¹ (ВКЛАДЕННЯ), я, с. Дія за знач. укласти¹. Імперіалістська війна, як давно передбачала наша партія, не могла кінчитися не тільки справедливим миром, а й взагалі простим укладенням хоч трохи стійкого миру буржуазними урядами (Ленін, 38, 1973, 110).

УКЛАДЕННЯ² Те саме, що вкладення¹.

УКЛАДИСТИЙ див. вкладистий.

УКЛАДКА див. вкладка.

УКЛАНДАТИ, аю, аєш, док., перек., діал. 1. Убити. — Як се так? Через таку погань, повію, та нашим дітям таку наругу терпіти? Ми і її, і його [паняча] укландасмо! (Мирний, IV, 1955, 34); // Розірвати (про звіра). Там певно вже ведмеді укландують його (Сл. Гр.).

2. перен. Умовити. Лушня та Пацюк укландали й його пристати на Чіпичну раду (Мирний, II, 1954, 213).

УКЛАСТИ¹ див. укладати¹.

УКЛАСТИ² див. вкладати¹.

УКЛАСТИСЯ¹ див. укладатися¹.

УКЛАСТИСЯ² див. вкладатися¹.

УКЛЄСНИЙ, УКЛЄТИ, УКЛЕЙКА, УКЛЕПАТИ, УКЛЕПАТИСЯ, УКЛЕПУВАТИ, УКЛЕПУВАТИСЯ, УКЛЕЮВАТИ, УКЛЕЮВАТИСЯ див. вклєсний, вклєти і т. д.

УКЛИКАТИ, аю, аєш, недок., УКЛИКАТИ, ічу, ічеш, док., перек., розм., рідко. Закликати, запрошувати. — Уклич її [Галю].. Братуку! голубчику!.. — Добре. Укличу (Мирний, IV, 1955, 130).

УКЛІНЕНИЙ, УКЛІНЕННЯ, УКЛІННИТИ, УКЛІННИТИСЯ, УКЛІНЮВАННЯ, УКЛІНЮВАТИ, УКЛІНЮВАТИСЯ див. вклінений, вклінення і т. д. УКЛІН, лону, ч. 1. Нахилиння голови або верхньої частини тулуба на знак вітання, пошани і т. ін. Коли Володко з салонним уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернулася від нього (Фр., II, 1950, 77); Я ще раз вклонися їй. Вона відповіла мені на уклін і опустила очі (Грим., Подробці.., 1956, 155); Помітивши директора, завідувач лабораторії привітав його легким уклоном голови (Шовк., Інженери, 1956, 69).

Відавати (віддіати, класти, покласти і т. ін.) уклін: а) (кому) кланятися. Студентом ведений, на сцену він пішов, Нязький оддав уклін громаді незнайомій (Рильський, Поема, 1957, 215); б) (чому) відвідувати що-небудь, виявляючи свою пошану; Доземній (земній, низькій, низенькій, глибокій) уклін: а) дуже низьке нахилиння верхньої частини тулуба або голови для вираження пошани. Служилиї люди, схилювши перед гетьманом у доземному уклоні голови, пронесли собою на рундук (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 60); Сажно схилюлася в глибокому, шанобливому уклоні (Смолич, I, 1953, 57); б) словесне вираження глибокої пошани, вдячності кому-, чому-небудь. Ти породила у простій колябі і виростила сина коваля — Каменяра, — за це тобі спасибі, низький уклін, дробобицька земля! (Гонч., Вибр., 1959, 295).

2. Вітання кому-небудь, передане письмово, у листі, або через іншу особу. *Маму, Юрася й Лідю цілую. Знайомим уклін (Кочуб., III, 1956, 178); — Романе, тобі низенький уклін від Плачинди (Стельмах, Хліб..., 1959, 60); — Ви не помилалися, я привітала уклін від Яремчука (Цюпа, Назустріч..., 1958, 145).*

УКЛІННИЙ, а, е. Який виражає пошану; шанобливий. *Москва, Москва! Тобі привіт уклінний Від Києва (Забашта, Вибр., 1958, 97); // Який виражає покору, смиренність. Несуть жерці.. Німим богам свої дари уклінні: Прозорий мед і соковитий сир (Бажан, Роки, 1957, 19).*

Уклінне прохання, заст. — ввічлива форма прохання. *Від імені редакційного комітету.. звертаюся оце до Вас (Н. Кобринської).. з уклінним проханням доволити нам помістити у тому збірнику оповідання Ваше «Виборець» (Кочуб., III, 1956, 200).*

УКЛІННІСТЬ, ності, ж., заст. Шанобливість; // Покірливість. — *Старий січовик Грицько Нечоса не вимагав від свого побратима такої рабської уклінності... (Добр., Очак. розмпр, 1965, 9).*

УКЛІННО. Присл. до уклінний. *Він.. схилив уклінно голову, запрошує мене ласкаво заходити (Кол., На фронті..., 1959, 137); І до них Кобзар підходить, привітається уклінно (Гур., Друзі..., 1959, 10); *Образно. Білим туманом виднілася праоруч нескошена гречка, а попереду уклінно хитали бронзовими головами соняшники (Цюпа, Назустріч..., 1958, 375).*

Уклінно прощу (прохання), заст. — шанобливо-ввічлива форма прохання. — *Уклінно прошу покуштувати моєї кулінарії (Донч., V, 1957, 474); Уклінно дякую, заст.* — шанобливо-ввічлива форма подяки. [Юркевич:] *Ось візьміть. (Дає йому гроші). (Н о с и л ь н и к:) Уклінно дякую (Коч., П'єса, 1951, 283).*

УКЛОН, у, ч., спец. 1. Частина залізничної колії, яка лежить під кутом до горизонту і залежно від напрямку руху поїзда називається спуском або підйомом. *Злякався машиніст: — Дамі не поведу, товариші. Тут уклон. Гальма лопнули (Довж., I, 1958, 38); // Взагалі похила частина шляху.*

2. У гірничій справі — похила підземна виробка, яка не має безпосереднього виходу на земну поверхню і призначена для підіймання вантажів за допомогою різних пристроїв.

3. У геодезії — перелом профілю земної поверхні у напрямку вниз.

УКЛОНИТИ, лоню, лоніш, док., перег., заст. Схилити, нахилити. *Як се прочитали, так народ і вжачнувся від радощів, а Тихон стоїть, уклонивши голову, і не пам'ятає себе, чи він в раю, чи де? (Кв.-Осв., II, 1956, 150).*

УКЛОНИТИСЯ див. уклонятися.

УКЛОННИЙ, а, е, спец. Прикм. до уклон. *Перехід на суцільну систему розробки пластів.. вимагав переглянути питання про розміри виїмкових ділянок, бремсбергових уклонних та шаттних полів (Розв. науки в УРСР..., 1957, 405).*

УКЛОНОМІР, а, ч., геод. Прилад для вимірювання величини уклону.

УКЛОНОМІРНИЙ, а, е, геод. Стос. до уклономіра.

УКЛОНОПОКАЖИК, а, ч. Шляховий знак, що показує наявність уклону та його величину.

УКЛОНЯТИСЯ (ВКЛОНЯТИСЯ), яюся, яєся, недок., **УКЛОНИТИСЯ (ВКЛОНИТИСЯ)**, лонюся, лонішся, док. 1. кому і без додатка. Нахилити голову або верхню частину тулуба на знак вітання, пошани і т. ін. [А п н а:] *Ви — дон Жуан? [Д. Жуан (уклоняється);] До вашої послуги (Л. Укр., III, 1952, 338); Стає [гість] на порозі і, уклонившись, вітає Марію тихо*

(Шевч., II, 1953, 309); *Впізнавши пана Бжеського, він шанобливо вклонився і допоміг йому злізти з коня (Тудуб, Людолови, I, 1957, 7); Співачка юна на естраді Вклонилась козацям громаді (Рильський, Братерство, 1950, 107); // чому. Відвідувати що-небудь, виявляючи свою пошану. *Мені вдалося, що ця стіна [паризьких комунарів] Вся — з бронзи, мармуру й граніту. Вона ж — вичайна, кам'яна... Та посланці з усього світу Священній уклоняються стіні (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 107); 1843 року Шевченко відвідав рідні місця на Україні, побував у Кирилівці.., уклонився могилам батьків (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 34).**

Уклонятися (уклонітися) до землі (низько) кому, чому — дуже схилитися, виражаючи пошану. *Шрам стає поруч із Череванем; діти їм уклонились до землі; вони їх і благословили (П. Куліш, Вибр., 1969, 86); Під взаємні оплески йде й стає на трибуну представник селян. Низько вклоняється всьому театру (Довж., Зап. Десна, 1957, 19).*

2. *перед ким — чим.* Бути великим прихильником, шанувальником кого-, чого-небудь. *Де юнаки, що колись Перед тобою уклонялись? (Щог., Повії, 1958, 404); — Я не зрікаюся його, — визвалявся він, — я низько уклоняюся перед усім тим, що козацтво доброго зробило (Мирний, III, 1954, 259).*

3. *кому.* Вітати кого-небудь письмово, у листі, або через іншу особу, виражаючи пошану. *Прозав він своїз товаришів, як будуть повертати у край рідний, уклонитися від нього отцю-неньці й вірній дружині... (Кочуб., I, 1955, 182).*

4. *кому, перед ким.* Принизуватися, запобігати перед ким-небудь; покорятися комусь. *Він не з таких, щоб уклонятися перед багатіями (Багмут, Опов., 1959, 5); — Руські люди потреби не мають уклонятися тим [римським] папам (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 577).*

УКЛЮНУТИСЯ (ВКЛЮНУТИСЯ), петься, док., розм. Несподівано стати наявним, з'явитися, завестися. *Уклонились злидні на час, а не виженеш і за рік (Укр. присл., 1955, 31); То бувало святий хліб аж комин колише!.. Ідна [одна] тільки нам біда, Що вклонились миши (Рудан., Переслія, 1958, 21).*

УКЛЯКАТИ (ВКЛЯКАТИ), аю, аєш, недок., **УКЛЯКНУТИ (ВКЛЯКНУТИ)** і **УКЛЯКТИ (ВКЛЯКТИ)**, кну, кнеш; мін. ч. укліяк, ла, ло і укліякув, нула, ло; док. 1. Ставати, падати (на коліна). *А на колінах важко перед ним Вклякала жінка, поглядом смутним Вдильючись у риси заголола! (Перв., II, 1958, 192); Маланці забавля дузі.. Не спускаючи очей з вишневого села, тихо осідає вона на коліна. Поруч укліяють діти (Бабляк, Виша. сад, 1960, 12); Ледве протиснулася [Марія] крив'я натовп.. і зараз укліяла на обидва коліна на мокру од крові землю (Кочуб., II, 1955, 102); — Ставай!.. суди ставай!.. — кивала [Федору Пилиповичу] головою Христя, вклякнувши на коліна перед батьками (Іщук, Вербівчани, 1961, 346).*

2. Взагалі опускатися на землю, припадати до неї. *Вклякнули [козаки] на холодний сніг і прикипіли (Кач., II, 1958, 274).*

3. Дерев'яніти, терпнути від холоду, незручного положення і т. ін. *Стало сонце примеркати, Стає Зміра укліякати (Манж., Тв., 1955, 177); І сам не зрозумів [Умар] у мить, коли запле утопленика, з якого боку влопити, — а влопив як слід, аби тільки б не вклякнули ноги (Ле, В сніпі..., 1960, 83); Кирило Смолярчук аж шиєю укліянув, слухаючи Мічугіна (Кос., Новели, 1962, 198).*

4. Хилитися, викнутити (про злаки); робитися сухим, негнучким (про рослини взагалі). — *Наше жито*

вже сиплется; через день, через два воно вже вклякне! (Н.-Лев., II, 1956, 186).

5. Втрачати енергію, бадьорість, впадати в пригнічений настрій. Хмельницький якось укляк, випустив нагайку з руки і, відійшовши до лави, сів біля столу (Ле, Хмельницький, I, 1957, 21).

6. Ставати верухомим, завмирати (від несподіванки, страху і т. ін.). Учта, яку виявили Хмельницького сповборники, зворушила запорожців. На якийсь час вони зсважніли, розправили плечі, розгадали вуса і уклякли, мов на молитві (Панч, III, 1956, 295); Ганна, як стояла, так і вклякла на тому ж місці, наче окопана. Оця дивна зустріч і розмова вразили дівчину, справді, як блискавка (Коз., Сальвіа, 1956, 309).

7. тільки док., розм., рідко. Те саме, що замбвнути. Так він і вклякнув, наче води в рот набрав (Сл. Гр.).

УКЛЯКЛИЙ (ВКЛЯКЛИЙ), а, е. Діспр. акт. мив. ч. до уклякати 1—6. Геннадій добре бачив, як укривають вибухи його снарядів вкляклий до землі цеп фашистів (Смил., Пов. і опов., 1949, 269); Притишені пісні козаків поривалися і поривалися на далекі пороги, до укляклих вишняхів, до червоних калин і чорних пожарищ (Стельмах, II, 1962, 28).

УКЛЯКНУТИ див. уклякати.

УКЛЯКТИ див. уклякати.

УКМІЧАТИ (ВКМІЧАТИ), аю, аєш, недок., **УКМІТИТИ (ВКМІТИТИ)**, ічу, ітпш, док., перек. і з спол. що, діал. Помічати. А далі і я укмічаю, що й справді не та вже наша Катря, що була (Вовчок, VI, 1956, 325).

УКОВУВАТИ див. вкбовувати.

УКОЇТИ¹ (ВКОЇТИ), бю, біш, док., перек., розм. Учинити що-небудь, перев. недобре. — А що се коїє, псевтро? (Барв., Опов., 1902, 190); — Знаєте, — каже кобзар, — а чи чували, що.. коїє Іванець? (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); «Читати чужий лист, хоч би він був і загублений, — се пібло, підло!.. І я коїла нечесне діло...» (Хотк., I, 1966, 48); Хтось хлопнув їй за ший володі. Подумала, що це зтось із хлопців. Ба ні! Варка. Як і завжди, щось укоїть (Гуц., Скупана., 1965, 115).

УКОЇТИ² (ВКОЇТИ), бю, біш, док., перек., діал. Заспокоїти, угамувати. Лиш уяв [бранець] кобзину в руки та й зачає співати, А коїєши своє серце, ляг з кобзиною [ліг з кобзаною] спати (Федьк., I, 1960, 59).

УКОЇТИСЯ¹ (ВКОЇТИСЯ), бітсья, док., перек., розм. Те саме, що скбїтсья. — Отак потроху та помалу все оце й коїлося (Мирний, IV, 1955, 330).

УКОЇТИСЯ² (ВКОЇТИСЯ), бісья, бісья, док., діал. Заспокоїтися, угамуватися.

УКОЛ, у, ч. 1. Втикання чого-небудь гострого, що подразнює, завдає болю або ранити. Він знав: це його хлопці, меткий укол шаблі його оцінивши, так весело брязнули сміхом (Тич., I, 1957, 270); Вікозуб міцно потер рукою щок, відчув легенькі уколи щетинок (Собко, Біле подум'я, 1952, 70); *У порівн. Раптом він кинувся на кріслі, мов від уколу (Фр., VI, 1951, 258).

2. перен. Слова, вчинок, що прикро вражають, ображають. В серці я на все життя Болючий той укол поніс... (Фр., XI, 1952, 428).

3. Підшкірне, внутрішньом'язове і т. ін. впорскування лікувальних речовин; ін'єкція. Лікарка забинтувала рану, зробила зворому укол (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 17); Оля вже витирала місце для уколу ваткою, намоченою в спирт (Перв., Дикий мед, 1963, 314).

УКОЛЕНИЙ див. вколений.

УКОЛІСАНИЙ (ВКОЛІСАНИЙ), а, е. Діспр. пас. мив. ч. до уколісати. Валя, вколіваний співом, дримає (Гжицький, Опрішки, 1962, 101).

УКОЛІСАТИ див. уколісувати.

УКОЛІСУВАТИ (ВКОЛІСУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОЛІСАТИ (ВКОЛІСАТИ)**, ишү, йшеш і рідко аю, аєш, док., перек. 1. Колишучи, присипляти, примпушувати заснути дитину. Я досі вколосує рабина Алья своїм маялток, ляжючи із їм'ям Сагайдачного (Тудуб, Людолови, II, 1957, 16); // Легким одноманітним погойдуванням, похитуванням, одноманітними звуками, музикою наганяти сон, дрімоту. Одноманітний рух трамвая вколосує його (Круш., Буденний хліб., 1960, 93); Годинник вколосуєа, і Зозуля, схилившись на стіл, задрімає (Довч., Дочка, 1950, 85).

2. перен. Втішати, заспокоювати; // Заглушати, та мувати. Може, пишка блакить і широке море Зможуть боля втишить, Вколосат мов горє? (Гр., I, 1963, 147).

УКОЛОТИ¹ див. уколювати¹.

УКОЛОТИ² див. вкболовати¹.

УКОЛОТИЙ¹ (ВКОЛОТИЙ), а, е. Діспр. пас. мив. ч. до уколотий¹. *У порівн. Самотній шершень.. падав на сиві купи коров'яків і, ніби вколотий колючкою, підіймав під себе бархатисте череце (Кол., Терев., 1959, 53).

УКОЛОТИЙ² див. вкболотий¹.

УКОЛОТІТИ див. уколюватися¹.

УКОЛОШКАТИ (ВКОЛОШКАТИ), аю, аєш, док., перек., фам. Те саме, що убити¹. — А заради чого ж ти, приятелю, — спитає Швейк, — уколошкав свою дядину? (Гапек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 322); Одного шпигуна вже вколосишка, а другий ще живий, його міліція розшукує (Збан., Мор. чайка, 1959, 42).

УКОЛУПАТИ див. уколупувати.

УКОЛУПНУТИ (ВКОЛУПНУТИ), ну, нєш, док., перек., розм. Однокр. до уколупувати. — Біда мужикова і, з співчуттям промовив рибалка. — Уже й земля є, а п'ятьма пальцями не околупнеш її (Стельмах, II, 1962, 238).

УКОЛУПУВАТИ (ВКОЛУПУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОЛУПАТИ (ВКОЛУПАТИ)**, аю, аєш, док., перек., розм. Колупаючи, відділяти частину від чогось; набрати колупаючи. [М а р у с я:] Може, скажете, не було чого — ..не ходили самі медку вколупати? (Вас., III, 1960, 96).

◇ Уколупав би серця [свогб] див. серце.

УКОЛУВАТИ¹ (ВКОЛУВАТИ), юю, юєш, недок., **УКОЛОТИ (ВКОЛОТИ)**, олю, блеш, док., перек. 1. Подразнювати, завдавати болю або ранити, встромляючи що-небудь гостре. Що Остап уколоє заду полковникового коня своїм клинком, цього нікто з козаків не помітив (Панч, Гомон. Україна, 1954, 405); *Образно. Мороз уколоє пальці, і довелося сховати руки в кишені (Жоп., Десятикласники, 1938, 190).

2. перен. Прикро вражати, ображати кого-небудь якимись словами, вчинок. Маруся користує з кожної хвилі, коли можна було чимось уколоти попаду (Хотк., II, 1966, 264); Нагадування про старий борг около брата (Шнян, Гроза., 1956, 97); // Раптово викликати неприємне гостре відчуття. Щось укололо сотника, коли в думці постає Радівіал і зустріч з ним (Ле, Навляйко, 1957, 75); Задка про Аустерліц боліє около Франца (Кочура, Зол. грамота, 1960, 364).

УКОЛУВАТИ² див. вкболовати¹.

УКОЛУВАТИСЯ¹ (ВКОЛУВАТИСЯ), юєся, юєшсья, недок., **УКОЛОТИСЯ (ВКОЛОТИСЯ)**, олєся, блєшсья, док. Уколювати себе чим-небудь. Отже ж щодня я і голюся, Аж пасока юиштє із бородин; То гребінчик чєсавишсья уколєся, То, глянь — витягую з води Гарячої свій палець, Вже перетоплений на смалець (Г.-Арт., Байки., 1958, 145); *Образно. Макар Підієртий про-

йшов усі терни, що були на життєвських дорогах, і навіть не подряпався ні разу, не сколовся (Зар., На.. світі, 1967, 105).

УКОБ'ЮВАТИСЯ ² *див.* **вкоб'юватися** ¹.

УКОБ'НУТИ (ВКОБ'НУТИ), ну, нѣш, *док., перек.* Однокр. до **укоб'ювати** ¹. *У порівн. — *Хто ж тобі стане дурно чуже добро доглядати? — запитає Грицько. Христю — як хто голкою укоб'ює (Мирний, II, 1954, 173).*

УКОМПЛЕКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до **укомплектувати**. Кожній санаторій обладнаний досконалою медичною апаратурою, укомплектований кваліфікованими лікарями (Наука., 9, 1962, 36); // у знач. *прикм.* Повний, з повним складом кого-, чого-небудь. *Решко вирішив не розпарошувати укомплектованої бойової одиниці (Смоліч, V, 1959, 270); // укомплектовано, безос. присудк. с. Команди торгового флоту вже укомплектовано (Кучер, Прощай., 1957, 291).*

УКОМПЛЕКТОВУВАННЯ, я, с. Дія на знач. **укомплектувати** і **укомплектуватися**. *Укомплектування штатів.*

УКОМПЛЕКТОВУВАТИ, ую, уєш, *недок., УКОМПЛЕКТУВАТИ, ўю, ўєш, *док., перек.* Комплектуючи, повністю забезпечувати працівниками, особовим складом; робити повний комплект. *Тренерська рада Федерації легкої атлетики УРСР укомплектувала збірну команду республіки, до якої увійшли понад двісті молодих спортсменів (Рад. Укр., 4.XII 1962, 4); Укомплектувати військові частини; // Забезпечувати, споряджати чим-небудь до комплекту. В недалекому майбутньому наша промисловість зможе повністю укомплектувати новозбудовані житлові будинки недорогими зручними меблями (Ком. Укр., 7, 1962, 38).**

УКОМПЛЕКТОВУВАТИСЯ, ується, *недок., УКОМПЛЕКТУВАТИСЯ, ўється, *док. 1.* Комплектуючись, повністю забезпечуватися працівниками, особовим складом; ставати повним комплектом. *Пристапили до роботи діяльнічці механіки і аерономи, укомплектовуються тракторні бригади (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).**

2. *тільки недок.* Пас. до **укомплектувати**.

УКОМПЛЕКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **укомплектувати** і **укомплектуватися**. *Величезне значення для успішного ходу партійного навчання має правильне укомплектування сітки партійної освіти (Рад. Укр., 20.VIII 1958, 1); Укомплектування бібліотеки.*

УКОМПЛЕКТУВАТИ *див.* **укомплектувати**.

УКОМПЛЕКТУВАТИСЯ *див.* **укомплектуватися**.

УКОНТЕНТОВАНИЙ (ВКОНТЕНТОВАНИЙ), а, е, *заст.* Дієпр. пас. мнн. ч. до **укоментувати**. *Максим, що висиплявся в кліні..., виїшов добре укоментований і був в добрій настрої (Кач., II, 1958, 139).*

УКОНТЕНТОВУВАТИ (ВКОНТЕНТОВУВАТИ), ую, уєш, *недок., УКОНТЕНТУВАТИ (ВКОНТЕНТУВАТИ), ўю, ўєш, *док., перек., заст. 1.* Задовольняти, вдовольняти. — *Нехай же так буде, як шеєць каже; перемалюю, щоб і його укоментувати (Кв.-Осн., II, 1956, 20); — А поки своїх [замовців] укоментую, то вже, гляди, і в дальших сіл... чекають (Фр., II, 1950, 130).**

2. Щедро пригощати, годувати, напувати. [З і в ь к а:] *Вже поблаговословили молодих? Чи сподівалися гостей, чи ні, а мусите укоментувати (Кроп., II, 1958, 68); — Добрих послав тобі господь гостей, та чим-то їх укоментуєш! (П. Куліш, Вибр., 1969, 134); Він укоментував їх так добре, що поїзали вони від його цілком задоволені (Гр., II, 1963, 74).*

УКОНТЕНТУВАННЯ (ВКОНТЕНТУВАННЯ), я, с., *заст.* Дія за знач. **укоментувати**.

УКОНТЕНТУВАТИ *див.* **укоментувати**.

УКОНТЕНТУВАТИСЯ (ВКОНТЕНТУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *док., заст. 1.* Задовольнятися, вдовольнятися.

2. Пригоститися, наїстися, напиться досхочу. *Пієтори суїї видудили воли, поки укоментувалися так, що, коли несли за молодими в зату скриню, то ледве держалися на ногах (Бурл., О. Вересай, 1959, 175).*

УКОПАНИЙ¹ (ВКОПАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до **укопати** ¹. *Укопана кермиченька на саме полудне, Щоби з неї воду пили подорожні люде (Коломийки, 1969, 48).*

УКОПАНИЙ² див. **вкопаний** ¹.

УКОПАТИ¹ див. **укопувати** ¹.

УКОПАТИ² див. **вкопувати** ¹.

УКОПУВАТИ див. **вкопуватися**.

УКОПУВАТИ¹ (ВКОПУВАТИ), ую, уєш, *недок., різко, УКОПАТИ (ВКОПАТИ), ўю, ўєш, *док., перек., розм.* Викопати, вирити з землі що-небудь, накопати чогось. *Вкопай бараболі на борці (Сл. Гр.); — Ходімо хоч глини вкопасмо (Панч, II, 1956, 35); // Викопати, вирити в землі (яму, криницю і т. ін.).**

УКОПУВАТИ² див. **вкопувати** ¹.

УКОПУВАТИСЯ, УКОРЕНИТИ, УКОРЕНИТИСЯ, УКОРІНЕНИЙ, УКОРІНЕННЯ, УКОРІНЮВАННЯ, УКОРІНЮВАТИ, УКОРІНЮВАТИСЯ, УКОРІНЯТИ, УКОРІНЯТИСЯ див. **вкопуватися, вкоренити і т. д.**

УКОРОТИТИ див. **укоб'ювати**.

УКОРОТИТИСЯ див. **укоб'юватися**.

УКОРОЧАТИ див. **укоб'ювати**.

УКОРОЧЕНИЙ (ВКОРОЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до **укооротити**. *Одноюкий Сергій... прикладав до вузкуватого напівсгузлого вуха вкорочені машинкою кілочки пальців (Стельмах, I, 1962, 112); *Образно. «Чого нав'яз?» — говорила вся його постать, якомусь арау вкорочена і ствердла (Кочуб., II, 1955, 191).*

УКОРОЧЕННЯ (ВКОРОЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. **укооротити** і **укооротитися**.

УКОРОЧУВАННЯ (ВКОРОЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **укоб'ювати** і **укоб'юватися**. *Щороку, поряд з проріджуванням і вкорочуванням наземної частини дерева, вирізають зворі, сузі, підсизаючі й поламані гілки (Хлібороб Укр., 3, 1970, 29).*

УКОРОЧУВАТИ (ВКОРОЧУВАТИ), ую, уєш і *заст.*

УКОРОЧАТИ (ВКОРОЧАТИ), ўю, ўєш, *недок., УКОРОТИТИ (ВКОРОТИТИ), очу, őтиш, *док., перек. 1.* Робити що-небудь коротшим, меншим за довжиною. — *Ох лишенько! Це ж вийде ціле впосланіє! Треба вкоротити, — подумав о. Артемій. І він почав вкорочувати (Н.-Лев., IV, 1956, 164); З-від рук у батька вкопила [Тоня] його чабанські ножиці і вже замазнула їх обстригати, вкорочувати свої вії (Гончар, Тронка, 1963, 65); // Робити коротшим, меншим за довжиною, ніж звичайно, ніж потрібно. Мошка посадила шити сукні в себе в покоях, щоб він часом не вкрає матерії та не вкоротить шлейфів (Н.-Лев., III, 1956, 244).**

2. Робити що-небудь менш тривалим у часі. *Боже милий, Чому ти не хочеш Укоротити свої темні, Тяжкі мені ночі!.. (Шевч., I, 1963, 235); Співали другі пісні, вкорочували й так недогої ночі (Ю. Мушк., Чорний хліб, 1960, 162).*

Укоб'ювати (укооротити) віку (вік, життя, заст. животів) — зменшувати тривалість життя, ставати причиною чьієсь передчасної смерті. *Його сивуза запалила і живота укоротила (Котл., I, 1952, 90); — Помирить-ся з Олександром та жити, як люди, у згоді! Не край-те мого серця на старість, не вкорочуйте мого віку (Кочуб., I, 1955, 36); — Придавало, причаляю пана, мого змію підолодну! — і руками показав [Роман], як вкоротить життя Стадницькому (Стельмах, I, 1962, 439);*

Укорочувати (укоротити) ходи (ходу, крок і т. ін.) — збавляти крок, сповільнювати ходу, іти повільніше. Христя трохи укоротила ходи. Кирило, порівнявши з нею, витяг люльку і почав набивати (Мирний, III, 1954, 68); **Укорочувати** (укоротити) шляху (шлях, дорогу і т. ін.) — ідучи навпростець, зменшувати відстань. Пішоходці укоротили собі дорогу: замість ходити битим шляхом, вони здавна стоптали вузьку стежку напроши (Крим., Вибр., 1965, 337); Я йшов на снідання, хтіє шляху укоротити (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 95).

◇ **Укорочувати** (укоротити) язика (язик): а) (кожу) примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити. Сама аж кинула. Рада б і на довітки її послати, щоб укоротити цокотузм язика (Барв., Опов., 1902, 296); б) (собі) не говорити зайвого. — Раджу панові укоротити свій язик! — Я, здається, тут начальник? — спалачну Заславський (Кач., II, 1958, 445).

УКОРОЧУВАТИСЯ (ВКОРОЧУВАТИСЯ), ується, недок., **УКОРОТИТИСЯ** (ВКОРОТИТИСЯ), біється, док. 1. Ставати коротшим, меншим за довжиною. Шведи круяться колеса, укорочується путь... (Шер., Дружбою., 1954, 30); Коли тінь укорочувалась до кроку, випрягли коней (Мущк., Чорний хліб, 1960, 182); Пан Адам стоїть, наче ще дума. Та ось тіпнула в нього права рука, наче укоротилась трохи, на мить замерла — і раптом влетіла, як ціп на току (Коцюб., II, 1955, 259).

2. Ставати менш тривалим у часі. А життя укорочується кожним днем, кожним вимовленим словом, кожним кинутим поглядом (Загреб., Диво, 1968, 657); Відному жениться, то день укоротиться (Укр. присл., 1955, 114).

УКОСИТИ (ВКОСИТИ), ошу, босиш, док. 1. Perez. і без додатка. Косячи, одержати, здобути трохи або якусь кількість. — Ой, — каже батько, — як же ми мало вкосили! (Україна., I, 1960, 218); Маржинки якось пара хвостів, та й той годувати нічим: десь по узбіччя насликає влена, та Олена десь вкосить агроляючи — ото й усе (Хотк., Довбуш, 1965, 7); Приїзавши на ярівий клин вкосити коням мішанки, Карпо побачив Оксану (Ішук, Вербічани, 1961, 34); *Образно. Хто борось, горів і натерпієсь горя, Той по праву достаток і щастя вкосить (Мал., Любов, 1946, 17).

2. *неперех.*, за ким, з ким, розм. Косячи, ветигати за ким-небудь, бути нарівні з кимось. — Тоді вільні степи були, — скільки хто закосив, те й твоє... Так ніто було за мною не вкосить (Вишня, I, 1956, 34); Всі ж бо знають, що за заважтій робітничк з Остапа. Не вкосить нікто з ним (Горд., II, 1959, 298).

УКОСИТИСЯ *див.* **вкочуватися**.

УКОСЬКАНИЙ (ВКОСЬКАНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мнп. ч. до **укосякати**. Побачивши в кімнаті Байду, гайдамака зі'яв і вже тіло покійно, як укосяканий кінь на повідку (Панч, I, 1956, 486); Хлопця вивели на берег, цулко тримаючи за руки... Укосяканий, нарешті став Кульбака перед ясні очі Марисі Павліани (Гончар, Бригантина, 1973, 97).

УКОСЬКАТИ *див.* **укосякувати**.

УКОСЬКАТИСЯ *див.* **укосякуватися**.

УКОСЬКУВАТИ (ВКОСЬКУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОСЬКАТИ** (ВКОСЬКАТИ), аю, аєш, док., *перех.*, розм. 1. Приборкувати, заспокоювати (тварину, перев. коня). — Чого ти бойся? — вкосякує його [коня] Макар (Гуц., З горіха., 1967, 123); Ярина засала на коні, доки його не вкосякала (Панч, Гомон. Україна, 1954, 346).

2. *перех.* Умовляючи, втихомирювати (людину) або знаходити шляхи для порозуміння, згоди і т. ін. — Та

годи ж бо, годі! Навіщо гніватися? — укосякував він Романа (Коцюб., I, 1955, 108); [Степан Демидович:] І чого се дочці так не сподобався писар! Ну, та це в неї вивітрилась. Молода же дуже; ми її вкосякамо (Сам., II, 1958, 135); — То вона для годиться сердиться, а її укосякав. Мелашка духи любить. Я пообіцяв їй «Красну Москову» подарувати (Хижняк, Невгамовна, 1961, 173); — Я тут вже дечого досяг... такого дикого гурвалюця, як Антін Шаблій, укосякав, — повіз його за собою, домігся того, що ми тепер стали з ним чесними суперниками в праці (Д. Бедзик, Серпе., 1961, 154); // Страхаючи, діючи силою, примушувати стати покійним, слухняним. [К р у с т а:] Які тепер нахабні плєбей стали. Розпустилась чернь. Щра б укосякати. Та що робити, коли патриції самі призводять до того (Л. Укр., II, 1951, 403); — Я знаю Студені Води ще здавна. Це найбільший закуток у всій Східній Галичині. Віят Пірунчик укосякав його добре. А тепер самі бачите, — село прокидається (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 144); // тільки док. Убитий. Мертве лице Стальського з примералом на ньому окріком блолю лежало на доліці... — Що тут сталося? — перший прошенгас Шнадельський, обертаючись до Шварца. — Укосякали його, — мовив Шварц (Фр., VII, 1951, 423).

УКОСЬКУВАТИСЯ (ВКОСЬКУВАТИСЯ), уюся, уєсья, недок., **УКОСЬКАТИСЯ** (ВКОСЬКАТИСЯ), аюся, аєсья, док., розм. Заспокоюватися, втихомирюватися. [П і с а р:] Я так думаю, що Бурака, як насидиться в острозі, то укосякється (К.-Карий, I, 1960, 66).

УКОТИТИ¹ *див.* **укобчувати**¹.

УКОТИТИ² *див.* **вкобчувати**¹.

УКОТИТИСЯ¹ *див.* **укобчуватися**¹.

УКОТИТИСЯ² *див.* **вкобчуватися**¹.

УКОХАНЕЦЬ, иця. ч. Той, кого надзвичайно кохают, люблять; улюбленець. Данило поклав його [жайворонка з тіста] перед себе на парті і, пишучи у зошит, одно мигався із свого укоханця (Ю. Янов., II, 1958, 182); — Козак! Козаче мій... — пестила [мати] укоханця, повертаючись із ним садовими доріжками до хати (Ле, Хмельницький, I, 1957, 12).

УКОХАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнп. ч. до **укохати**. Свято веселе нас привітало, Свято, найбільш укохане в народі (Сам., I, 1958, 103); Ганна!.. Колись його [Гордія] укоханий у мріях ідеал!.. Що від його тепер зосталося? (Гр., II, 1963, 107); Тигін ситий, п'янений, веселенький гарною дівчиною укоханий і при грошак (Горд., Дівчина., 1954, 95); // у знач. прикм. Який викликає до себе любов, користується любов'ю; улюблений, любий. Брем'я... весь свій вільний час оддавав своєму укоханому військові (Н.-Лев., VII, 1966, 94); З глибоким звичованям розповідав він тепер, як це було значуще для нього пролити кров за Угорщину, укохану батьківщину Мате Залжа, який колись пролив кров за Україну, укохану батьківщину Юрка... (Смолич, VI, 1959, 40); Укоханий князіє зять Криштоф Радзівілл прислав з Литви на ці свята свою дружину близзавету (Ле, Наливайко, 1957, 37).

2. у знач. прикм. Який свідчить про постійний добрий нагляд і піклування. Голова [у Тетяні] не зануцта, дві укоханий коси вінком клалися по ній (Ле, Історія радості, 1947, 16); На вікнах і просто на підлозі багато розкішних укоханий вазонів (Коз., Сальвіа, 1959, 203).

УКОХАНКА, и, ж. Жін. до **укохавець**. Укоханка публіки.

УКОХАТИ, аю, аєш, док., *перех.*, розм. 1. Покохати, полюбити. — Галочко!.. чого ти боса гийшла?.. Тепер доц, калюка... покаляш свої білі ніженята... — А тобі що за діло? Хіба ти із козак? — Хоч не козак, так укохав (Мирний, II, 1954, 226).

2. Те саме, що **вішлекати**. *Війт у нас у громаді Горнорого [багато] вбраний. Та й укохас таке сало, Що годі ходити* (Укр. думи., 1955, 435).

УКОХАТИСЯ, **уюся**, **аюся**, **а́шся**, **док.**, **розм.** Те саме, що **закохатися**. *Укохалася [Текля] в уроду [Тихова] (Горд., Дівчина..., 1954, 212).*

УКОЧЕНИЙ¹ (**ВКОЧЕНИЙ**), а, е. 1. Діспр. пас. мнв. ч. до **укочити**¹. *Чорно-бура земля, змішана ніби з побитим склом та дрібненькими камінцями, була екочена котками (Досв., Гюлле, 1961, 60).*

2. у **знач. прикм.** Без вибоїв, грудок, із гладкою поверхнею. *Сашко віа машину вправно і швидко. Вона летіла весело, то плавно спускаючись з дороги на екочені узбіччя, то вилітаючи знов на рівний грейдер (Кучер, Трудна любов, 1960, 268); Дорога стелилась рієна і екочена (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 47).*

УКОЧЕНИЙ² **див.** **вкочений**¹.
УКОЧУВАННЯ¹ (**ВКОЧУВАННЯ**), я, с. Дія за **знач. укочувати**¹ і **укочуватися**¹. *Для укочування ґрунту найкраще застосовувати причіпні котки (Довідник сіль. будівельника, 1956, 152).*

УКОЧУВАННЯ² **див.** **вкочування**¹.
УКОЧУВАТИ¹ (**ВКОЧУВАТИ**), **ую**, **уєш**, **недок.**, **УКОТИТИ** (**ВКОТИТИ**), **очу́**, **отіш**, **док.**, **перез.** Робити рівною, гладкою поверхню дороги, шляху і т. ін., їздючи або обробляючи котком. *Парові котки укочували на вулиці чорний з полиском асфальт (Панч, Ерік., 1950, 52); Тепер ось не той став шлях. Укотили його колеса автомашин, і став він немовби ширший (Цюпа, На крилах..., 1961, 269).*

УКОЧУВАТИ² **див.** **вкочувати**¹.
УКОЧУВАТИСЯ¹ (**ВКОЧУВАТИСЯ**), **ується**, **недок.**, **УКОТИТИСЯ** (**ВКОТИТИСЯ**), **отіється**, **док.** 1. Ставати рівною, гладкою від їзди або оброблення котком (про поверхню дороги, шляху і т. ін.).

2. **тільки недок.** Пас. до **укочувати**¹.
УКОЧУВАТИСЯ² **див.** **вкочуватися**¹.
УКОШУВАТИСЯ **див.** **вкошуватися**.

УКРАДАТИСЯ **див.** **вкрадатися**.
УКРАДЕНИЙ (**ВКРАДЕНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до **укра́сти**. *За кражу, за войну, за кров, Щоб братню кров пролити, просять і потім в дар тобі [Христу] приносять З пожуру вкрадений покров!* (Шевч., I, 1963, 327); *Уваляється йому, як вони з Марком ідуть з роботи і їдять кашуна, вкраденого на баштані (Тют., Впр, 1964, 283); Слова [алодій] украдену річ у безпечне місце, а сам нахабно домагається, щоб перетрусили йому кишені (Вільде, Сестри., 1958, 564); *Образно. На клаттиках паперу завжди в короткі вкрадені хвилинки щось малював Тарас (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 67); // **украдено**, **безос. присудк. сл.** — *Не кричи, Василю, — каже Петро, — а буди козаків: украдено Червасяніну з покої!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 102); — *Ой, лишечко, біда, — коня вкрадено (Кочуб., I, 1955, 303).**

УКРАДЛИВИЙ (**ВКРАДЛИВИЙ**), а, е. Який підслесливостю, хитрощами і т. ін. намагається викликати довір'я, прихильність до себе. *Ібас переробився на молодця, Украдливого, хитрого вродилиця (Крим., Вибр., 1954, 156); Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тизий та слизький, влєсливий та вкрадливий (Чаб., Балкан. весна, 1960, 295); // Який виражає підслесливостю, хитрість, нещирість (про голос, манери і т. ін.). Було щось неприємне, вкрадливе в його словах (Донч., II, 1956, 530); // Який відбувається непомітно, обережно, таємно. *Не постукавши, тихою, вкрадливою зодю уейшов до вітальні брат (Шиян, Гроза., 1956, 164); // Проникливий, м'який. — Хто там? Йі голос! Тизий, вкрадливий, повний надії, повний радості й любові!... — Це я, мамол!.. (Збан., Єдина, 1959, 12).**

УКРАДЛИВІСТЬ (**ВКРАДЛИВІСТЬ**), **вості**, **ж.** **Властивість** за **знач. укрáдливий**. *В голосі [Данила Омеяновича] вже не почувалося ніякої вкрадливості (Полт., Повість., 1960, 351).*

УКРАДЛИВО (**ВКРАДЛИВО**). **Присл.** до **укра́дливий**. *Мати вкрадливо випитувала в сина його наміри (Хижняк, Килимок, 1961, 92); Вони.. йшли вкрадливо, пригинаючи (Д. Бедзик, Дніпро., 1954, 186).*

УКРАЇНА, **и**, **ж.**, **заст.** Територія уздовж меж держави, біля її краю. [З а в а д а:] *Чи судили її? Якби судили, то було би чутно, адже Самбір не така далека україна (Фр., IX, 1952, 346); Вовода Сеєнлєд не раз говорив, що мир для Русі страшніший нині від брані, що на українзах соїх і в полі Русь проливає крові більше, ніж на брані (Скл., Святослав, 1959, 52).*

УКРАЇНА, **и**, **ж.**, **заст.** Країна, край. *Ой по горах, по долинах, По козацьких українзах Сив голубонько літав, Собі пароньки шукав (Укр. нар. пісні, I, 1964, 328); Блукав наш предкопрацур козак Савалк по горах, по долинах, по усяких українзах, шукаючи — чого, я не знаю, та, може, і сам козак Савалк не знав (Вовчок, VI, 1956, 219); Він на всі козацькі україни за лицаря знаний, а вона зросла в степу, як трава (Панч, Гомоя. Україна, 1954, 34).*

УКРАЇНЕЦЬ **див.** **українець**.
УКРАЇНІЗАЦІЯ, **і**, **ж.** Впровадження української культури, мови, звичаїв. *ЦК КП(б)У і Раднарком України твердо і послідовно проводили [у 1920—1925 рр.] українізацію школи (Іст. УРСР, II, 1957, 282); Вже йшла мова про українізацію установ, і Сашенька виявила охоту знайомитися з українською мовою (Гжицький, Вел. надії, 1963, 27).*

УКРАЇНІЗМ, **у**, **ч.**, **лінгв.** Слово або мовний зворот, запозичені з української мови. *З метою створення історичного і локального колориту в ряді історичних творів.. використовуються лексичні українізми (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 201); Нема нічого диєного, і що зустрічаємо ми українізми — свідомі, звичайно, і художньо-цілеспрямовані — в «Шолтаві» Пушкіна чи в його «Гусарі» (Рильський, III, 1956, 90).*

УКРАЇНІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до **українізувати**; // у **знач. прикм.** Який українізувався. *Українізованих родин було тоді [у 80-х роках XIX ст.] в Києві надто мало (Сам., II, 1958, 408).*

УКРАЇНІЗУВАТИ, **ую**, **уєш**, **недок.** і **док.**, **перез.** Проводити українізацію.

УКРАЇНІЗУВАТИСЯ, **уюся**, **уєтсья**, **недок.** і **док.** 1. **Сприйма**ти, **запроваджувати** у себе українську культуру, мову, звичаї. *Окремо повинні бути відзначені успіхи в справі українізації преси. Окружні селянські газети перейшли на українську мову, ряд робітничих газет українізувався (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 368).*

2. **Пас.** до **українізувати**.
УКРАЇНІКА, **и**, **ж.** Сукупність чого-небудь, що стосується історії, економіки, культури і т. ін. України. *Відділ україніки в бібліотеці.*

УКРАЇНІСТ, а, ч. Фахівець з українства. *Зростання міжнародного авторитету української літератури нині є безперечним. Про це свідчить.. збільшення кадрів україністів за рубежом, посилення уваги до поглибленого вивчення української літератури (Рад. літ-во, 8, 1963, 29).*

УКРАЇНІСТИКА, **и**, **ж.** Сукупність наук, які вивчають мову, літературу та культуру українського народу. *Він [О. О. Потебня] працював у галузі теоретичного мовознавства, слов'язнавства, русистики, україністики, фольклору, етнографії (Літ. Укр., 21.IX 1965, 2).*

УКРАЇНІСТКА, и, ж. Жін. до україніст. Коло п'янь, досліджуваніх румунською україністкою, надзвичайно широке — від лексику Памви Беринди і рукописів Г. Сковороди до лірики Лесі Українки (Літ. Укр., 21.VI 1966, 4).

УКРАЇНКА див. українці.

УКРАЇНОФІЛ, а, ч., іст. Прихильник українців і всього українського; протилежне у к р а ї н о ф і б. Імена двох визначних поляків-українофілів [Т. Рильського і В. Антоновича] добре відомі всієї інтелігенції українській (Л. Укр., VIII, 1965, 242); Відомий.. російський учений, замолоду українофіл-романтик І. Срезневський.. палко доводив, що «мова українська є мова, а не наріччя російської та польської» (Від давнини.., I, 1960, 21).

УКРАЇНОФІЛКА, и, ж., іст. Жін. до українофіл. В 70-ті роки [XIX ст.], саме коли в Росії молодіж бра-лася гаряче до радикально-народницьких думок, українофілок майже зовсім не було (Драг., II, 1970, 188).

УКРАЇНОФІЛЬСТВО, а, с., іст. Напрямок, склад думок і дій українофілів.

УКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до українофіл і українофільство. Змальовуючи життєво правдиві образи політичних борців за інтереси пригнобленого народу, Панас Мирний представляв їх типам українофільської інтелігенції (Іст. укр. літ., I, 1954, 394).

УКРАЇНОФІЛ, а, ч., іст. Протівник, ненависник українців і всього українського; протилежне у к р а ї н о ф і л.

УКРАЇНОФІЛСТВО, а, с., іст. Напрямок, склад думок і дій українофілів. У статті «Літературні дрібниці» Салтиков-Шедрін виступав проти українофільства (Рад. літ-во, 8, 1965, 49).

УКРАЇНОФІЛСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до українофіль і українофільство.

УКРАЇНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до українка. Вдома моторна Даша, що завжди все знала раніше від усіх, стрічала їх [дітей] новоино: — А у нас новенька, малесенька зовсім, україночка (Ів., Тазмниця, 1959, 81).

УКРАЇНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до українці і Україна. Вплив народної української пісні, Шевченка. Гоголя — це основні, здається, впливи, під якими я сформувався як український письменник (Вас., IV, 1960, 48); Мати підносила гостей горілку. За добрим українським звичаєм гості відмовлялися, а мати ласкаво припрошувала (Довж., I, 1958, 155).

УКРАЇНЦІ, ів, мн. (одн. українець, пня, ч.; українка, и, ж.). Один із трьох східнослов'янських народів, що винні становити основне населення Української РСР. — Ви самі українці і, здається, херсонський, земляк моєї мами? — спитала Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 14); Вона про братство й дружбу говорила... Про день новий Шевченковий дітей І про поета, що в гіршому віці, У тьмі квітучій царської неволі Єднав серця грузинів, росіян І українців (Рильський, III, 1961, 107); Біла шия в разках наміста, Наче шовк, шелестять слова. Де ти, зірко моя промениста, Українко моя степова? (Гончар, IV, 1960, 9); — На мене величезне враження справило наказ Червоної Армії, підписаний Леніним, де писалось, щоб Червона Армія, йдучи на Україну, була записницею і українців, і української культури (Стельмах, II, 1962, 161).

УКРАЙ, **УКРАПИТИ**, **УКРАПИТИСЯ**, **УКРАП-ЛЕННЯ**, **УКРАПЛЮВАННЯ**, **УКРАПЛЮВАТИ**, **УКРАПЛЮВАТИСЯ** див. вкрай, вкрівати і т. д.

УКРАСТІ (ВКРАСТІ), яду, а́шш, перек. Док. до кра́сти 1. Схопили його, привели до царя. — Звідки ти, злодій? Та ти хотів украсти мого коня? (Казки Буковини.., 1968, 202); — Хлопці! Денис у мене сало вкра-

(Тют., Вир, 1964, 288); *Образно. Вороги! І люті люті! Ви ж украли, В багно погане заховали Алмаз мій чистий, дорогий, Мою колісь святу душу! (Шевч., II, 1963, 262); Наша зустріч єдина була. Ти пройшла, ти навіть пройшла, І твій образ украли сніги, Що летять і плывуть навкруги (Рильський, I, 1960, 134).

УКРАСТИСЯ див. вкрадітисся.

УКРАЯТИ (ВКРАЯТИ), а́ю, а́шш, док., перек. Краю-ча, ріжуча, відокремляти частину від цілого. Укряти хліба.

УКРЕСАТИ (ВКРЕСАТИ), укресу́, укресеш, док., перек. Кресучи, видобути (вогню). Треба вогню окресати на люльку (Кв.-Осн., II, 1956, 145); Миттю окресала [Явдох] вогню (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 31).

УКРИВАЛО (ВКРИВАЛО), а, с. Легке покривало (шовкове, мереживне і т. ін.), яким накривають постіль удень. — До завіс, до рожевого шовкового укрияла я попришивала б тонесеньке кружево [мереживо], як павутиння (Н.-Лев., I, 1956, 201); // Те саме, що ковдра. Він поправив мені укрияло в ногах, і я зразу заснула (Тудор, Народження, 1941, 179); — Живуть вони в теплі, кожному окреме ліжко, укрияло (Кучер, Трудна любов, 1960, 19); *Образно. Майнула блискавка, на мить зірвала над лісом чорне укрияло (Вас., II, 1959, 329).

УКРИВАЛЬЦЕ (ВКРИВАЛЬЦЕ), я, с. Зменш.-пестл. до укриявало. Вихопила [Леся] з ліжечка Грицижа, що продовжував мирно спати, завернула його.. в укрияльце, міцно притиснула до грудей (Крот., Свини.., 1948, 321).

УКРИВАННЯ (ВКРИВАННЯ), я, с. Дія за знач. укрити і укритися. Василя намічено [помішено] на старім тапчани, застеленим.. чистою веретом, подушкою і коцом для укрияння (Фр., I, 1955, 172); Штамбові троянди перед укриянням [на зиму] злегка підкопують (Колг. Укр., 10, 1960, 33).

УКРИВАТИ (ВКРИВАТИ), а́ю, а́шш, недок., **УКРИТИ** (ВКРИТИ), а́ю, а́шш, док., перек. 1. Накладати, натягати зверху на кого-, що-небудь якесь накриття для тепла, захисту від чогось. Обом вона стелила на канапі, вкладала їх спати й укрияла ковдрою, щоб не замерзали (Чорн., Визвол. земля, 1959, 22); Дядьки в кудлатих чабанських шапках товпляться край дороги, укрияють брезентом дерев'яного воза (Гончар, II, 1959, 11); Сяк-так старі удвоє затопили піч, укрияли її [Марусю] кожухами... (Кв.-Осн., II, 1956, 81); Джантєміроєві коні прийшли до фінішу змляені та отмолені. Джиґіти одразу вкрили їх повстяними попонами (Тулуб, В степу.., 1964, 322); *Образно. На ранок мороз сивийно укрияв землю, стріхи, дерева... (Головко, I, 1957, 156).

2. Розміщуючись на якомусь просторі, покривати, заповнювати його. Лиман човки вкрили (Шевч., I, 1963, 66); Вихали на узлісся, аж любська юрма усе поле вкрила (П. Куліш, Вибр., 1969, 163); // Устилати шаром, густо покривати поверхню чого-небудь (про сніг, пил і т. ін.). Свіжий перший сніг укрияв гори і долини ніби тонким дорогим полотном (Н.-Лев., II, 1956, 300); Бурлякати рос укрияли луг шовковий, відбились верби в дзеркалі ріки (Сос., Щастя.., 1962, 81); *У порівн. Вишні ціли так ясно й буйно, неначе вкрив їх пухнастий сніг... (Ю. Янов., II, 1954, 143); // Заволікати, застилати, затягати що-небудь (про хмари, туман і т. ін.). Хуга завилла Сумна та зла: Все небо вкрила Білава зла (Граб., I, 1959, 287); На хвилях змарка вкрила місяць. Село поринуло в темряву (Сміл., Крила, 1954, 10); // Густо рости, квітнути, покриваючи собою що-небудь (про рослинність). Густим килимом вкривають теплу землю фіалки (Смолич, II, 1958, 11); Настане літо; жовтий цвіт Укрияв липу до вершини (Щог.,

Поезія, 1958, 302); *Стареньку стріху мох уквив зелений* (Фр., XIII, 1954, 52); // *Виступати, з'являтися суцільно або густо* (на обличчі, тілі і т. ін.). *Тарас спинився. Піт уквивав йому великий лоб* (Льч., Серце жде, 1939, 216); *Солдати, що йдуть зі мною поруч, озирються, обличчя їм уквивав блідість* (Кол., На фронті., 1959, 67); *Гала чула, як у неї серце зразу чогось забилося і густа краска окрила лице* (Мирний, IV, 1955, 141); *Настане час. зів'януть очі, і зморшки уквирють це чоло* (Сос., II, 1958, 95).

3. Робити дах або яке-небудь інше накриття над будівлею і т. ін. *Йому до зарізу треба кулі: клуні й нові хати синам уквивати* (Кос., Новели, 1962, 168); *Нова хата стояла вже майже готова — біла, чиста, весела, як секто. Почали уквивати її легким, череличним дахом* (Кол., Хата хлопчика., 1957, 15); *Відкладував [відкладав] Хома під осінь хату уквирти, Та на зиму ввійшов в некриту хату жити* (Бор., Тв., 1957, 183).

4. Ховати від кого-, чого-небудь, роблячи непомітним. *У гуцині непроглядній, в западині скель прямокутних Судна свої уквивав [Еней] (Зеров, Вибр., 1966, 230); // Надавати пригукло кому-небудь, допомагати сховатися тому, кого переслідують. — Ігумен прийняв [приймав] мя [мене] милосердно і уквивав в сій кімнаті* (Фр., VIII, 1952, 143); // *Охороняти, уберігати, рятувати від чогось. І хто заступить? Хто уквиве Од за людського в час лихий?* (Шевч., II, 1963, 259); *Від спек, від бур свої квіткі Уквирють в затишку садки* (Граб., I, 1959, 487); — *Хто уквив людей від муки, Де той смілий богатир?* (Воровько, Три покоління, 1950, 20); // *Приховувати, утаювати що-небудь від когось. Тяжко мені було уквирти своє зворушення перед паннами* (Фр., III, 1950, 103).

5. Розлягатися за силою в кінці чийогось виступу, висловлювання, промови і т. ін., заглущаючи їх (про вигук, оплески і т. ін.). *Схвальні вигуки окрили слова Букана* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 118); *Буря оплесків укрила Костеві слова* (Донч., I, 1956, 71).

◇ **Мокрим радіом укрити див. радіо**; **Укривати** (укрити) ганьбою (неславою, сбрмом і т. ін.) — якимись діями, вчинками наклікати на себе або на кого-, що-небудь ганьбу, безчестя, сором. [Г о д в і н с о н:] *Час мені шукать деінде місця, де б голову тружденну прихилити, бо тут її неславою оквирати усякий блазень може безборонно* (Л. Укр., III, 1952, 69); *Не оквив ганьбою а лишу громаду вашу. Я горе пив щодня і лиха знав я кашу, Але до зрадницьких не долучився [прилучився] лав* (Зеров, Вибр., 1966, 387); **Укривати** (укрити) кістками шлях див. кістка; **Укривати** (укрити) славою — робити прославленим, знаменитим себе або кого-, що-небудь. *Воляняни, які були прославленими воїнами, часто виступали проти турків, татар та оквивали славою українську зброю* (Мельн., Коли кров., 1960, 8); *Я чую: пошепки десь розмовляють Стареньких деоє — і одно увесь час Повторюють ім'я якесь ласкаве, Дитяче... Може, саме те ім'я, Що оквило славою їх скрохну хату* (Рильський, II, 1960, 204); *Безсмертною славою окрила себе підпільна комсомольська організація.. «Партійнаська іскра»* (Рад. Укр., 25. I 1969, 1).

УКРИВАТИСЯ (ВКРИВАТИСЯ), аюся, аєтся, недок., **УКРИТИСЯ** (ВКРИТИСЯ), аюся, аєтся, док. 1. Накладати, натягати зверху на себе якесь накриття для тепла, захисту від чогось. *Другого дня Кайдашица знов збудила рано невістку, а сама оквилась з головою на печі й загола* (Н.-Лев., II, 1956, 284); *Я — на пів та у куточку Зігнувся, прилягсь, І щоб птах той не надивав — Ряденцем уквивсь* (Гл., Вибр., 1951, 198); *Мирон лежав, уквившись сіраком з головою, і дрібно трусивсь* (Головко, I, 1957, 137); *Галина лежала на ліж-*

ку, уквившись пухкою ковдрою (Зар., Світло, 1961, 22); **Образно. — У нас голя виростала, Дніпром умивалась, У голови гори слава, Степом уквивалась!* (Шевч., I, 1963, 332).

2. Покриватися, заповнюватися ним-, чим-небудь. *Вранці увесь лан уквився жінцями та косарями, ожив од вомону й сміху* (Стельмах, I, 1962, 575); *За ділами ва зачайними Наші ти визнава труди: Поле оквилось комбайнами, Сотні верст — куди не йди* (Шпорта, Ти в серці., 1954, 50); // *Встелюватися шаром чого-небудь* (снігу, пилу і т. ін.), густо покриватися чимсь. *Діла гвинтівок, багнети, світло-зелені шоломи тьмяляють, оквиваються дрібними крапельками роси* (Кол., На фронті., 1959, 25); // *Заволікатися, застигати, затягатися і т. ін.* (хмарами, туманом тощо.). *Сонце тим часом зайшло, і тіннями оквилось дороги* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 53); *Війнує вітрець; легкою пеленою, Туманом раннім оквилась поля* (Бічко, Простота, 1963, 79); // *Густо або суцільно заростати якою-небудь рослинністю. Розвалилися редуты, І роси густою Від низів і до вершини Вкривили травою* (Щог., Поезії, 1958, 221); *Долінка біля гір оквилась розсилами кульбаби і курячої сліпоти* (Сміл., Сашко, 1954, 34); // *Ставати густо або суцільно покритим чим-небудь* (про обличчя, тіло і т. ін.). *Вої [воїни] тяжко страждали від.. невідомої звороби, від якої тіло оквивалося струпом...* (Скл., Святослав, 1959, 625); *Обличчя Каринського оквилось зморшками й тіннями втоми* (Шовк., Інженери, 1948, 323).

3. Ховатися від кого-, чого-небудь. *Наче в твердині якій, я на хуторі в горах уквивав* (Зеров, Вибр., 1966, 259); // *Охороняти, уберігати себе від чогось; рятуватися. Вона бігла усе вперед, понята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від нагадої смерті* (Кочуб., I, 1955, 356); // *перев. із запереч. част. н е. Приховуватися, таїтися; лишатися непомітним. — Від мене ніщо не оквирється! — відкажу він* (Мирний, IV, 1955, 366).

4. тільки недок. Пас. до уквивати 1, 3—5.

◇ **УКРИВАТИСЯ** (укритися) ганьбою (неславою, сбрмом і т. ін.) — своїми діями, вчинками наклікати на себе ганьбу, безчестя, сором. — *Краще смерті в битві без меча, Ніж окритися ганьбою вітикача* (Бажан, I, 1946, 301); **УКРИВАТИСЯ** (укритися) славою — ставати прославленим, знаменитим.

УКРИВДИТИ (ВКРИВДИТИ), джу, диш, док., *перез., діал.* Скривдити. [Р я б п в а:] *Люди Добрі! Кліне [кліно] вас прошу (клянється), даруйте мені всі, кого я чи то згрідним словом образив, чи сам чим-небудь уквивдив..!* (Фр., IX, 1952, 86).

УКРИТИ *див. уквивати.*

УКРИТИЙ (ВКРИТИЙ), а, е. 1. Дієпр. час. мнв. ч. до **укрити**. *Посеред двору на снізі, на килимі, укритий баранячим кожухом, хронів Тарас* (Довж., I, 1958, 222); *Укрита людом там була Низу гора зелена, А вище єсть Роберт стоє, У ніг його знамена* (Л. Укр., I, 1951, 360); *Дереця молоді, укриті білим пухом, Тизенько сплять над Волгою в снігу...* (Забашта, Вибр., 1958, 128); *Поле було окрите густою пеленою диму* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 299); *Широкий вигін перед сільрадою, окритий буйним зеленим споришем, стелився привабливим.. килимом* (Кочуба, Нові береги, 1959, 380); *На кінчику його носа, окритого мастовинням, виступило дві крапельки поту* (Довж., I, 1956, 71); *Гуцула, горда тим, що вона мати, порядна жінка, гадина, з мало укритим презирством поглядала на опришківську любаску* (Хотк., II, 1966, 166); **У порівн. Весна. Садочки зацвіли, Неначе полотном укриті* (Шевч., II, 1963, 171).

2. у знач. прикм., рідко. Прихований; таємний. В його плаксивім голосі і в тім щохлипа повторюванім «паночку» жандарм добачав укритий наміх (Фр., II, 1950, 30); [Н е р і с а:] Вже я же не такцієнціца. [А н т е й:] Хіба ж то мало — бути в нашій хаті укритим скарбом, але дорогим, таким, що й цезар ліпшого не має? (Л. Укр., III, 1952, 431).

УКРИТИСЯ *див.* укриватися.

УКРИТТЯ (ВКРИТИ), *я, с.* 1. Дія за знач. укріти і укрітися. Феодальний замок під час воєнної небезпеки був місцем укриття навколишнього населення (Археол., 8, 1953, 26).

2. тільки з початковим у. Місце, яке служить або може служити кому-, чому-небудь захистом, прикриттям. Здаду заговорю кулемет. Куці попереду здалися Варварі рятівним, недосажжним укриттям (Перв., Дікий мед, 1963, 245); // Спеціальна споруда, окоп і т. ін., зроблені для захисту людей, техніки від бомб, снарядів тощо. Деся в укриттях озивалися окремими пострілами важкі далекобійні гармати (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 341); Тепер уже й полігона нема, і безмежні степові його простори нині вільно відкриті для чабанських отар, і Тоня, заглибившись в ті простори далеко, надibuє часом лише на міцні укриття у землі (Гончар, Тронка, 1963, 317).

УКРИШІТИ (ВКРИШИТИ), *ишү, йшиш, док., перс.* Кришачи, ріжучи, відокремляти кілька частинок від цілого; нарізати шматочками. [Г и р я:] Галушки ж либонь холодні... Краще достань огірків, укриши сала абоцю (М. Куліш, П'єси, 1960, 25).

УКРІП¹, *укрпбу, ч., розм.* Те саме, що кріп. Галина поставила на стіл велику миску смачної юшки, заправленої пережареною цибулею та посипаною молодим укрупом (Шияв, Партыз. край, 1946, 115).

УКРІП², *укрпбу, ч., діал.* Окріп.

УКРИШТИ *див.* укріплювати.

УКРИТИСЯ *див.* укріплюватися.

УКРИПЛЕНІЙ, *а, е.* 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до укріпити. У самому кінці бронзового віку з'являються перші городища — поселення, укріплені валами і розами (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 92).

2. у знач. прикм. Який має оборонні споруди. Під ранок розпочався штурм укріпленого міста (Кач., Вибр., 1953, 400); — Одержали ми завдання викурити німців в одного укріпленого пункту (Ткач, Моряки, 1948, 82).

УКРИПЛЕННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. укрішити. Боярин, обдарований такими широкими правами... дбає про побільшення й укріплення своєї сили (Фр., VI, 1951, 39); Паюгаєвський обер-лейтенант в своїй хлопській заподадливості вибазікає неабиякої ваги військової таємниці щодо укріплення Дніпра (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 199).

2. Оборонна споруда. По обидва боки від застави понад річечкою були споруджені непомітні для стороннього ока земляні та залізобетонні укріплення (Збан., Між. людьми, 1955, 14); Деся у другій половині дня плацдарм вже не можна було візнати: дротяні укріплення порвано, поламано, окопи порозвалювано, позиції поруйновано (Гончар, II, 1959, 377); // Місце, територія з оборонними спорудами. На початку серпня 1857 р. Шевченко був звільнений з Ново-Петровського укріплення, де він витерпів вірку долю рядового солдата (Рад. літ-во, 3, 1957, 80); Стотисячна армія Барклая вузенькою річкою вливалася в укріплення (Кочура, Зол. грамота, 1960, 74).

УКРИПЛЮВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. укріплювати. Ледеє звернує [Калинович] з ринку в цю вуличку, з бідою протискуючись через товпу, зайняту будуванням і укріплюванням барикади, як нараз залунає крик із ратуші (Фр., VI, 1951, 156).

УКРИПЛЮВАТИ, *юю, юєш і УКРИПЛЯТИ, *яю, яєш, недок., УКРИПІТИ*, *плю, піш; мн. укріплять; док., перек.* 1. Робити міцнішим, надійнішим, таким, що менше піддається руйнівній дії чого-небудь. Це було те небезпечне місце, про яке колись казав Ігорів батько. Берег тут не раз укріплювали камінням, але він не витримав шаєного натиску бурунів (Донч., IV, 1957, 32); Укрити греблю; // Міцно, надійно прикріплювати до чого-небудь або на чомусь. Укріпиши знамено на високій вежі, біля нього гордо стоє радянський воїн (Цюпа, Нааустріч..., 1958, 129); // перек. Робити постійним, стійким (почуття, переконання і т. ін.). Він любить Ольгу і всіх сил докладає, щоб зберегти, укріпити.. її любов до себе (Кол., Терев..., 1959, 185); Стражданія українського народу, викликані зрадливою навалою німецьких фашистів, ще більше укріпили у чесних людей почуття патріотизму (Панч, В дорозі, 1959, 248).*

2. Робити здоровішим, сильнішим, витривалішим. Пожива ростить наше тіло і міць укріпляє (Зеров, Вибр., 1966, 149); [Валентина:] Мамо, ляж.. [Гаяна Андріївна:] Справді, мабуть, ляж.. Може, сон укріпить мене (Мокр., П'єси, 1959, 144); // рідко. Робити стійкішим, твердішим душовно. — Укрити мене, господи! щоб я не согріших перед тобою! (Кв.-Осв., II, 1956, 87).

3. Робити міцнішим, більшим, впливовішим. Всі народи Союзу РСР прагнуть ще більше укріпити своє братерське єднання (Рад. Укр., 1.І 1954, 2); Укріплювати сили демократії й соціалізму.

4. Посильовати оборонну здатність чого-небудь, створювати оборонні споруди в якому-небудь місці, на якійсь території. Данило укріплював городи, весь час нагадував воговам про татарську небезпеку (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 580); Галицькі та перемиські князі старалися коли не зовсім замкнути, то, бодяй, укріпити.. входушу браму своєї границі (Фр., VI, 1951, 38); В Індії ж дальній.. така їх [слонів] невидана сила водиться скрізь, що з їх білих кісток палисади збивають, Щоб укріпити міста і від ворога їх захистити (Зеров, Вибр., 1966, 174).

УКРИПЛЮВАТИСЯ, *ююся, юєшся і УКРИПЛЯТИСЯ*, *яюся, яєшся, недок., УКРИПІТИСЯ*, *плюся, пішся; мн. укріпляться; док.* 1. Ставати міцнішим, стійкішим. Нарешті настала жадана зима. Вже напередодні укріпився морозець, снував зяжю і висуших вулиці (Збан., Переджнів'я, 1955, 3).

2. Ставати здоровішим, сильнішим, витривалішим. 3. Ставати упевненішим в чому-небудь. Бастерт так доводив право фірми звільнити його, що полковник тільки укріпився в своєму підозрінні (Собко, Запорука..., 1952, 113).

4. перек. док. Посилити свою оборонну здатність, створити оборонні споруди в якому-небудь місці, на якійсь території. Петро постіпав укріпитись на р. Неві, яка відкривала вихід у Балтійське море (Іст. СРСР, II, 1957, 13); Війська з зоду пішли на штурм, настільки великим був їхній порив, бажання не дати ворогові укріпитись у Криму на зиму (Гончар, II, 1959, 402).

5. тільки док., заст. Підкріпитися (у 2 знач.). Найшов Опріснок Йосип у торбині, Дав та й каже: — На, моя дитино, Поки що буде, укріпись (Шевч., II, 1963, 362).

УКРИПЛЯТИ *див.* укріплювати.

УКРИПЛЯТИСЯ *див.* укріплюватися.

УКРОЇТИ (ВКРОЇТИ), *юю, біш, док., перек., діал.* Відрізати. Корній сів, укроїв хліба і почав їсти (Л. Укр., III, 1952, 563).

УКРУПНЕНИЙ, *а, е.* 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до укрупувати. — Із кількох колосків став у нас один укрупнений (Ю. Янов., II, 1954, 197).

2. у знач. прикм. Більший, ніж звичайно. Докля.. рознесла доценту бригадирів і агронома, Зарубу і все правління за те, що й досі не скожлектували укрупнених ланок (Кучер, Трудна любов, 1960, 482); Монтаж підкранових балок, кров'яний ферм та інших елементів виконувався укрупненими блоками (Роб. газ., 10. VII 1965, 2).

УКРУПНЕНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. укрупнений 2. *Образно. Піднесеність, укрупненість, конденсованість.. образів у романі Яновського («Вершники»).. мають глибоке смислове обгрунтування і призначення (Про багатство л-ри, 1959, 272).

УКРУПНЕННЯ, я, с. Дія за знач. укрупнити і став за знач. укрупнитися. — А чому правління й досі не затвердило укрупнення ланок? Паюці під буряки вблизшили, а ланки осталися дрібні (Кучер, Трудна любов, 1960, 468); Часом буває так, що легше провести укрупнення колоску, ніж добрати для нього відповідального керівника — голову (Вашня, 1, 1956, 441).

УКРУПНИТИ див. укрупнювати.
УКРУПНИТИСЯ див. укрупнюватися.
УКРУПНЮВАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з укрупненням. Укрупнювальне складання конструкції.

УКРУПНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. укрупняти і став за знач. укрупнятися.

УКРУПНЮВАТИ, юю, юшш, недок., **УКРУПНИТИ**, ніб, віш, док., перех. Об'єднуючи, робити більшим за розміром, об'ємом, складом. Коли почали укрупнювати колоски, Сосонку призначили до Яворецької армії (Зар., На.. світі, 1967, 14).

УКРУПНЮВАТИСЯ, юється, недок., **УКРУПНИТИСЯ**, ніється, док. 1. Ставати більшим за розміром, об'ємом, складом. — Почекайте, от як почне укрупнюватися землеробство... Яка революція піде по полях! (Довж., 1, 1958, 474); На Україні міжколосні будівельні організації укрупнилися (Хлібороб Укр., 2, 1967, 23).

2. тільки недок. Пас. до укрупнювати.
УКРУТИТИ¹ див. укрусувати¹.
УКРУТИТИ² див. вкрусувати¹.
УКРУТИТИСЯ¹ див. укрусуватися¹.
УКРУТИТИСЯ² див. вкрусуватися¹.
УКРУЧЕНИЙ¹ (ВКРУЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до укрусувати¹. Надворі, коло високої фури, укрусуваної сірими попонами і укрусеної вірвоками, поралоса двоє слуг (Кочура, Зол. грамота, 1960, 176).

УКРУЧЕНИЙ² див. вкрусуваний¹.
УКРУЧУВАНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. теп. і мнв. ч. до укрусувати¹.

УКРУЧУВАНИЙ² див. вкрусуваний¹.
УКРУЧУВАТИ¹ (ВКРУЧУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКРУТИТИ** (ВКРУТИТИ), утї, ўтїш, док., перех. 1. Міцно обмотувати чимсь, умотувати в щось. — Та й малий же ти з біса. Ану, давай я тебе поміряю. Та як укрусить [кравець] у хвіст руку — і давай міряти [Вовка] аршином! (Україна., 1, 1960, 118); // Закрусуючи, прив'язувати. Прив'язав його плечима до того стовпа. Добре вкрусив його (Сл. Гр.).

2. Прикрусуючи, зменшувати світло, звук і т. ін. (у лампі, приймачі тощо). Лежала [Явдошка] на лежанці й чекала. Хоч знала, що ждати доведеться догого, лампи не погасила, а лише вкрусила гніт (Підс., Вічна-віч, 1962, 85); Петро Сидорович на мов запитання догого мовчав. А тоді пережірав некавалієвими кроками кімнату, трохи вкрусив динамік і мовив: — Це цікавий чоловік (Мухк., Серце., 1962, 210).

◇ **Укрусити рого** див. ріг; **Укрусити в'язи** — те саме, що **Скрусити в'язи** (див. в'язи). Що вам сказати доброго? — Про себе одно тільки: ніколи та й ніколи, бо дай тому ніколи укрусить в'язи який-небудь добрий ви-

падок! (Мирний, V, 1955, 402); Деда [батько] казали, що укрусити би жайворонкам в'язи за того [те], що дитині ворожать жайворонячу долю, а мати до дитини лебеділи (Черемш., Тв., 1960, 291); Укрусити хвоста див. хвіст.

УКРУЧУВАТИ² див. вкрусувати¹.
УКРУЧУВАТИСЯ¹ (ВКРУЧУВАТИСЯ), ується, недок., **УКРУТИТИСЯ** (ВКРУТИТИСЯ), ўтїється, док. 1. Обмотуватися чим-небудь, умотуватися в щось.

2. тільки недок. Пас. до укрусувати¹.
УКРУЧУВАТИСЯ² див. вкрусуватися¹.
УКРУВАТИ див. вкрусувати.
УКРУПІ, **УКРУПОЧЦІ**, **УКРУПЦІ** див. вкрупі, вкрупочці і т. д.

УКУС, у, ч. 1. Дія за знач. укусити 1, 2. Три дні тому на постійній потрапила вона ногою в тарантулову нору, і від його укусу нога розпухла (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 181).

2. Укушене місце. Якщо отруйна змія укусує людину, слід затиснути місце трохи вище від укусу, надіграти ранку і якнайшвидше висати кров (Наука., 2, 1967, 42).

УКУСИТИ (ВКУСИТИ), ушї, ўсїш, док., перех.

1. Поранити, завдати болю, впившись зубами, жалом, хоботком. Ой ти, гарний Семене, Не ходи ж ти до мене: бсть у мене лиха сука, Як укусує — буде мука (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 76); Під дубом у гаю жила Гадюка, Непросипуща злюка: Усе було сичить-сичить, Щоб кого-небудь укусує (Гл., Вибр., 1951, 61); Галя взяла Грицька за ухо і, незважаючи на те, що він, як тільки міг, упирався, брикався ногами та приlochався укусути її за руку, повила назад до класу (Вас., 1, 1959, 118); Жеребчик застоявся.. і якось, граючись, укусує Йоньку за плече (Тют., Вир, 1964, 514); Скільки я не намагався, як не дражнив їх [бджіл], так ні одна чомусь мене й не укусила (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Образно. — Знавиш Оленчиного Андрійка? Вкусив [мороз] бідного за пальчик, аж ногтик [вігтик] побілів, пучка опухла (Мирний, IV, 1955, 286).

◇ **Гедзь** (гедз) укусив; **Дрік** укусив (укусить) див. гедзь, дрік²; **Укусенть** і **меду дасть** див. мед; [Яка] муха укусила див. муха.

2. **перен.** Зачепити дощукльним словом. — Там [в Америці] гроші лопатом гребуть. — То й зашли, Марку, лопату із собою, оту, що голову одвізати, — укусив парубка Якубенко (Стельмах, 1, 1962, 194).

3. **розм.** Те саме, що відкусити 1. Мати сіла край стола, урзала пирога. Укусила рибки, послудала скрипки (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 125); Старець трошки проголодався — зіп той бузанець, укусує та, не розжувавши гаразд, хотіє прококтнуть (Стор., 1, 1957, 34); Івась укусує пирога (Мирний, 1, 1954, 179).

4. **діал.** Поїсти. Неділя святга, людял радість, відпочинок, а у неї з дрібними дітьми нема що раз укусити! (Фр., VII, 1951, 34).

УКУСИТИСЯ (ВКУСИТИСЯ), укусується, укусиється, док.: ◇ **Укусиється** за язик, **розм.** — утриматися від висловлювання; раптово замовкнути. Мені слова промовити не вільно при батьку: тільки наменусь [почув говорити], усі моргають і кивають, що треба мені за язик укуститися! Та колиш-таки я з батеньком погомоню! (Вовчок, 1, 1955, 187).

УКУТАНИЙ (ВКУТАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до укутати. В Переяславі на велику Раду Ішли козацькі вдови, несучи У рядна образи сиріт-малаток (Забашта, Вибр., 1958, 96); *Образно. З мого вітка видніється хатина, Закидана сузоблістом рудим, І голій клен, в калюжі по коліна, Лиш головою укутаний у дим (Бичко, Простота, 1963, 153).

УКЎТАТИ *див.* укृतувати.

УКЎТАТИСЯ *див.* укृतуватися.

УКУТИ *див.* вкृतувати.

УКЎТУВАННЯ (ВКЎТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. укृतувати. Вологе укृतування має жарознижувальне і заспокійливе діяння. Застосовують його при гарячкових станах (Заг. догляд за хворими, 1957, 155).

УКУТУВАТИ (ВКЎТУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УКУТАТИ** (ВКЎТАТИ), аю, аеш, *док.*, *перех.* 1. Накриваючи, обгортати чим-небудь для захисту від холоду, для зігрівання і т. ін.; закутувати. Вона підходить до ліжка, знімає вовняну ковдру і.. екутує нею коліна Миколи (Галан, I, 1960, 478); Щожвилити треба було їй [графіні] *услугувувати*. То ноги екутати теплою хусткою, то.. збігати аж на кухню (Донч., III, 1956, 59); // *перен.* Огортати, обволікати, оповивати (про туман, дим і т. ін.). *Все екутає розриві розхристаній дим...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 164).

2. *перен.*, *розм.* Істи або пити зі смаком, жадібно, багато. Писар оселедець укृतував,.. сторож графин *виполіскував* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 3); [В и б о р н и п і:] *Випили по одній, по другій, по третій, холодуєм та ковбасою закусили, та вишнівки з кварту укृतали* (Котл., II, 1953, 10); *Поки Параска прибирала печене та непотрібний посуд, Пищуха ести цілу тарілку вареників укृतати* (Мирний, IV, 1955, 365).

УКУТУВАТИСЯ (ВКЎТУВАТИСЯ), уюся, уешся, *недок.*, **УКУТАТИСЯ** (ВКЎТАТИСЯ), аюся, аешся, *док.* 1. Накриваючись, обгортаючись чим-небудь для захисту від холоду, для зігрівання і т. ін.; закутуватися. Він обгорнув її плечі одною рукою поверх здорової теплої хустки, а яку вона укृतувалась (Григ., Вибр., 1959, 390); У приміщенні було досить тихо, аось порожньо. Лиш де-не-де на ліжках, *екутавицись одежиною чи ковдрами, лежали пожилці* (Кочуба, Нові береги, 1959, 72); // *перен.* Огортатися, обволікатися, оповиватися (туманом, димом і т. ін.).

2. *тільки недок.* Пас. до укृतувати.

УКУШЕНИЙ (ВКУШЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до укусіти 1. *У порівн. Пан аж *кинувся, мов укушений гадюкою* (Фр., VIII, 1952, 32); Як *кушений звір, рвонуєся Косієський* (Ле, Наливайко, 1957, 88).

УЛАГОДЖЕНИЙ (ВЛАГОДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до улагодити.

УЛАГОДЖЕННЯ (ВЛАГОДЖЕННЯ), я, с. Дія за знач. улагодити. Довго Метислав і Данило тисяцьким і соцьким давали накази про улагодження війська (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367).

УЛАГОДЖУВАТИ (ВЛАГОДЖУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УЛАГОДИТИ** (ВЛАГОДИТИ), джу, диш, *док.*, *перех.* 1. Доводити до бажаного, успішного результату (яку-небудь справу). З'явилась надія, *що мати прийме [старостів] і все улагодить* (Бовчок, Вибр., 1937, 163); *Гаркуша.. обцяє все улагодити, все зробити* (Гончар, Таврія, 1952, 365); // Доводити до доброго, мирного кінця (суперечку, сварку і т. ін.). *Якось старий Іван сим та не тим та й улагодив сварку* (Стеф., I, 1949, 77); — *Постарайся улагодити все ладком, а я не забуду твоєї послуги...* Не *готілося б знову марудитись по судад* (Стельмах, I, 1962, 289).

2. Упорядковувати що-небудь, налагоджувати щось. — *Дістаньте шкатулку з бриліантами [брильєнтами], знайдіть бінокль, улагодьте несеєр* (Л. Укр., III, 1952, 541).

3. *заст.* Заспокоювати, робити лагіднішим. [Т е т я н а:] *Злого ласкою більше улагодиш, як сваром* (Котл., II, 1953, 56).

УЛАГОДЖУВАТИСЯ (ВЛАГОДЖУВАТИСЯ), уеться, *недок.*, **УЛАГОДИТИСЯ** (ВЛАГОДИТИСЯ), иться,

док. 1. Успішно закінчуватися. [В і т т і н г:] *Старий Бавмерт бытму!* [Старий Бавмерт:] *Та ні, бачиш, Віттинг, я такий, як і був. Я ж і тепер кажу, що якби улагодилось по доброті, то б ліпше* (Л. Укр., IV, 1954, 228); // Доходить до доброго, мирного кінця (про суперечку, сварку і т. ін.). *Не раз між двома митцями виникали творчі суперечки, які улагоджувались тут же, біля роляя* (Вітч., 6, 1967, 181); *Як би добре було, щоб все улагодилось без нових судів* (Стельмах, I, 1962, 353).

2. *тільки док.*, *рідко.* Відбутися. *Настя розпитувала, чи улагодиться гулянка на завтра* (Л. Укр., III, 1952, 589).

3. *заст.* Заспокоюватися, лагідніти. — *Ти сіпна, — крикнула, епадаючи в алість, Горпина, але, сейчас [зраз] улагодивишись, додала: — ні, ти боязлива, триеожна* (Фр., VIII, 1952, 150).

УЛАГОДИТИ *див.* улагоджувати.

УЛАГОДИТИСЯ *див.* улагоджуватися.

УЛАД *див.* влад.

УЛАДНАТИ *див.* уладнувати.

УЛАДНАТИСЯ *див.* уладнуватися.

УЛАДНУВАТИ (ВЛАДНУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УЛАДНАТИ** (ВЛАДНАТИ), аю, аеш, *док.*, *перех.* Те саме, що улагоджувати 1, 2. [Л ю ц і й:] *Я все уладнаю, а ручусь за теб* (Л. Укр., II, 1951, 466); *Олексій сповицає, що сам прибуде в [Іскру] і вони ще матимуть з цього приводу [організації курсів трактористок] конкретну розмову. От тоді можна буде все й уладнати з неговірливим головою* (Логв., Літа.., 1960, 54); [Р е п а:] *Не турбуєся, доюю, а ця справа уладнаю,— покладись на мене* (Голов., Драма, 1958, 360); *Де щось станеться — кличуть батька: «Порфіровишу, допоможи». І сам він без запрошення уладнував конфлікти* (Рад. Укр., 13.VIII 1962, 3).

УЛАДНУВАТИСЯ (ВЛАДНУВАТИСЯ), уеться, *недок.*, **УЛАДНАТИСЯ** (ВЛАДНАТИСЯ), ається, *док.* Те саме, що улагоджуватися 1, 2.

УЛАЗІТИ *див.* влзятити.

УЛАЗЛИВИЙ *див.* влзливий.

УЛАМАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до уламати. У Гутмана *якоєсь вимяткової будови ніс.. Короткий, широкий у кінці, наче уламанний важким ударом кулака — на перенісі* (Кол., На фронті.., 1959, 17).

УЛАМАТИ *див.* уламувати.

УЛАМКОВИЙ, а, е, *геол.* Який складається головним чином з уламків давніших порід. *Уламкові гірські породи.*

УЛАМОК, мка, ч. 1. Відбитий, відламанний шматок чого-небудь або частина чогось розбитого, поламаного, зруйнованого. *Хата, грубо збита з колод; великий коминок, на ньому бюст; статуєтки і кілька уламків античної скульптури* (Л. Укр., III, 1952, 7); *Стояла [Пріська] у чорній похмурій кузні, серед кіптяви, диму і залізних уламків* (Гр., I, 1963, 288); *По річкаках загеримли гірські потоки, волочачи уламки скель* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 373); *Крига ламалась тут на дрібніші шматки, і ті уламки, холодні, сиюваті й блискучі, проливали від мостом, не завдаючи вже йому ніякої шкоди* (Шиян, Балавца, 1957, 61); *Кожна руїна, здіймаючи гору обоєрілі уламки стін, таврувала війну* (Жур., Вечір.., 1958, 238); **Образно. Шура не хотіла запати уламків щастя. Вона прагнула повного щастя, великого, красивого* (Гончар, III, 1959, 398).

2. *перен.* Залишок чого-небудь віджилого, зниклого або знищеного. *Будувати комунізм ми мусимо з уламків капіталізму, і тільки той клас, що загартований у боротьбі проти капіталізму, може це зробити* (Ленін, 38, 1973, 192); *Леонід Загрива* [в драмі М. Кропивни-

цького «Олесія» — уламок дворянства, нащадок колишніх владних уласківачів (Іст. укр. літ., I, 1954, 436).

УЛАМОЧОК, чка, ч. Зменш. до уламок 1. *Поклав [Артем Спидорович] на широку долоню якісь білі уламочки в такій самій білій пилюці* (Коп., Вибр., 1953, 246).

УЛАМУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УЛАМАТИ**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. *тільки док.*, *рідко*. Поламати, зламати.

2. *розм.* Умовляти згодитися на що-небудь, схилити до чогось. *А може йому таки вдасться уламати її (Мирний, IV, 1955, 181); Уламати старого Зубківського було не легко (Панч, II, 1956, 12).*

УЛАН, а, ч. У царській і деяких іноземних арміях — солдат або офіцер легкої кінноти. *Вістка про напад уланів на виборців в Городенці розбрелася по цілїм повіті (Стеф., II, 1953, 66); Немов у тумані, не торкаючись землі, пролетіли ескадрони кінної гвардії... а вже потім пішли нескінченним потоком улани, драгуни... (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211); Материні очі метнулися на шлях із села, по якому йшло у поле двоє вершників, мабуть, польських уланів (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16).*

УЛАНКА, я, ж., *заст.* Особливий мундир та головний убір у уланів. *Грицько тяжко зітхнув, насунув уланку і повільно поплівав попілді ліс (Ірчап, II, 1958, 79).*

УЛАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до улап. — *Василю Назаровичу! В Хомутицькх уланський полк білополяків. Що робити? (Довж., I, 1958, 202); Ще кілька місяців тому цієї нижньої чин... стояв би перед ним струнко і «те» би його, блискучого уланського офіцера, очима (Головко, II, 1957, 533).*

УЛАР, а, ч. (*Tetrao gallus*). Птах родини фазанових; гірська індичка.

УЛАСКАВІТИ *див.* уласкавлювати.

УЛАСКАВІТИСЯ *див.* уласкавлюватися.

УЛАСКАВЛЮВАТИ (ВЛАСКАВЛЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УЛАСКАВІТИ** (ВЛАСКАВІТИ), влю, виш; *мн.* уласкавлять; *док.*, *перех.*, *розм.* Ласкою, умовлянням спонукати згодитися на щось, із чимсь, схилити на свій бік. *Він утретє спитався її, і багав, і уласкавлював, і всю образу попередню, відмови двані вважав уже за добре (Вовчок, Вибр., 1937, 162); От до того царя і вдалася покірно Юнона.— Боле! Влади твоєї господар лютий і безсмертний Хемлі віддав — і уласкавлювать їх, і здіймати вітрами (Зеров, Вибр., 1966, 223); Тільки задалегідь добре заплатити попові за хрестини, можна було його уласкавити: дочка буде не Євистинія чи Каздоа, а просто Марія (Донч., VI, 1957, 53); — Ця корова з порожом... З незвички затримала молоко. Ніяк не могла її уласкавити (Горд., Цвіт'я., 1951, 40).*

УЛАСКАВЛЮВАТИСЯ (ВЛАСКАВЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УЛАСКАВІТИСЯ** (ВЛАСКАВІТИСЯ), влюся, вишся; *мн.* уласкавляться; *док.*, *розм.* Ставати поступливим, добрішати. *Нарешті дядечко ніби уласкавився.— Що маю з тобою робити! Незай вже постарайся тобі на вітку (Вовчок, VI, 1956, 289); А ж до вчора... за дітвкою з сирівцем просидів. Тільки ввечері уласкавився трохи Лукерка; підходить, одчиняє погрібника: — Сидиш? — Сидю, — кажу. — Іди ж хоч галушок попоїж, а то охлянеш! (Вишня, I, 1956, 255).*

УЛАШТОВАНИЙ (ВЛАШТОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до улаштувати. *Увечері в парку на честь монтажників був влаштований великий концерт (Баш, Вибр., 1948, 153); Під носовою частиною [човна] був влаштований «трюм» — там переховувалися харчі (Смолич, II, 1958, 43); // улаштовано, безос. присудк. сл. Цього вечора в господі старого Гасана... довго блищало світ-*

ло, — і мешканці знали, що там улаштовано багату вечерю для Азмета, Режо-Сайфеддіна і мулли (Досв., Гюлле, 1961, 92); В спустілих будинках мастку цієї весни в почину чекістів було влаштовано дитячу комуну для безпритульних сиріт (Гончар, II, 1959, 264).

УЛАШТОВУВАННЯ (ВЛАШТОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. улаштувати 1—5 і улаштуватися. *Треба було влаштовуватися на новому місці. Це влаштовування та дитина брали в Гамні увесь час (Гр., II, 1963, 90).*

УЛАШТОВУВАТИ (ВЛАШТОВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УЛАШТУВАТИ** (ВЛАШТУВАТИ), ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Організувати, здійснювати який-небудь захід. *Стефан Потоцький часто влаштовував урочисті бенкети й польовання (Тулуб, Людолова, I, 1957, 93); Кожної суботи в училищному клубі показували нові кінофільми або влаштовували концерти (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); — Добре було б улаштувати такий цікавий, жвавий диспут про вибір професії (Донч., V, 1957, 462); // Робити що-небудь недобре, неприємне для інших; учиняти. *У суботу, після вечірні, дяк для всіх своїх учнів влаштовував «субітчи» — годував різками (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 20); Не раз куркульна влаштовувала на нього замахи та засідки (Гончар, II, 1959, 249).**

2. Обладнувати, пристосовувати для чого-небудь. *В деяких селах влаштовують під ринвами спеціальні цементовані ями-басейни для збирання дощової води (Гончар, Таврія, 1952, 29); Я влаштував майстерню у себе на квартирі і в ній працював три роки (Довж., I, 1958, 19); — Спочатку треба влаштувати літній майданчик, і, я вважаю, слід це зробити у садовому парку (Шиян, Балайда, 1957, 195); Пані Софія знайшла собі іншу, що більш личила новому часові, забаву: влаштовувала в мастку «для солдатів» лазарет (Гончар, II, 1959, 29); // *рідко*. Лагодити що-небудь поламане, розбите і т. ін. *Була осінь 1921 року. В село Цибуляку я приїзав з повіту влаштовувати згисовані бандами телефон (Ле, Опов. та нариси, 1950, 126).**

3. Налагоджувати, робити прийнятним (життя, умови існування і т. ін.). — *Воля-воленько! святя та тиша, прийди до нас! — волав я.— Хай до нас прийде правда святя й допоможе влаштувати наше гірке життя! (Мирний, IV, 1955, 332); Думка влаштувати якось своє життя пова Безбородьком і Катериню від якогось часу досить дошкуляла Олі (Вільде, Сестри., 1958, 527); // Доводити до бажаного, успішного результату (справу). *Давид довго не барився вже, улаштував уже деякі свої справи й рушив додому (Головко, II, 1957, 82).**

4. Забезпечувати житлом, місцем для тимчасового перебування і т. ін.; оселити. *Артамоню влаштував Тасю з сином в готелі й пішов до управління шукаати фронтового друга (Дмит., Розлука, 1957, 291); // Посадивши, поклавши, поміщати де-небудь. *Найперше, звычайно, подбали про Гайового. Його — хворого —...поцщастило влаштувати на верхній, що для речей, полиці (Головко, II, 1957, 429); // *рідко*. Зручно розміщати де-небудь (предмети). *На протилежному нижньому дивані влаштовувала чеходяничик і вузлик молода жінка (Десняк, Опов., 1951, 70).***

5. Допомогати стати на роботу, вступити до навчального закладу і т. ін. *Заремба влаштував її з допомогою Ковіньки в конторі дело (Донч., I, 1956, 461); — Я зараз напишу записку до відділу кадрів, щоб тебе влаштували (Ткач, Плем'я., 1961, 30).*

6. *перев. недок.* Бути, виявлятися відповідним чим-небудь вимогам, сподіванням; задовольняти. — *Як вас влаштовує квартирка? (Ле, Міжгір'я, 1953, 418); Такий заступник його [голову] цілком влаштовував.*

Він знав добре людей, одразу бачив, хто чим дише (Кучер, Трудна любов, 1960, 531); — Турки, чого доброго, ще повернуть назад, а це нас зовсім не влаштує (Добр., Очак. розмир, 1965, 75).

УЛАШТОВУВАТИСЯ (ВЛАШТОВУВАТИСЯ), уяс-ся, уєшся, *недок.*, **УЛАШТУВАТИСЯ (ВЛАШТУВАТИСЯ)** уюся, уєшся, *док.* 1. Налагоджувати своє життя, створювати прийнятні умови побуту і т. ін. — Ну, сьогодні Каргат, мабуть, влаштуватиметься, працювати почне завтра (Шовк., Інженери, 1956, 7); — Ну-ну, покажіть, які тут у вас торони, — говорила Ольга Іванівна, обходячи кімнати. І хвилька: — Добре. По-людськи влаштувалися (Ткач, Плем'я., 1961, 171); Шість місяців від нього не було чути й слова, потім написав, що влаштувався як слід (Сенч., Опов., 1959, 39); Вони.. допомагали Варварі влаштуватися на зиму (Кучер, Чорноморці, 1956, 355).

2. Забезпечувати себе житлом, місцем для тимчасового перебування і т. ін.; оселятися. Влаштувався Дорош на квартиру до Сергія Золотаренка (Тют., Вир, 1964, 121); // Розташовуватися, сідаючи, лягаючи де-небудь. Софія, влаштувавшись на дивані, з нахабною цікавістю розглядала дівчину (Шияв, Гроза., 1956, 144); Дорошенко допоміг їй забратися в передок безтарки, й вона мовчки влаштувалася там, поруч з Варкою (Говчар, Тронка, 1963, 243).

3. Ставати на роботу, вступати до навчального закладу і т. ін. — Хочу на роботу влаштуватися. На яку-небудь, але сидити вдома не буду (Гур., Новели, 1951, 63); Арсен влаштувався в аспірантуру при консерваторії (Дмит., Розлука, 1957, 306).

4. *тільки недок.* Пас. до **улаштувати** 1, 2. Тепер на Іподромі, який колись гримів і сяяв, але який за Никифора почав заростати бур'янами, знову влаштовуються змагання, ігри (Скл., Святослав, 1959, 492).

УЛАШТУВАННЯ (ВЛАШТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **улаштувати** і **улаштуватися**. Вийшовши з контори, кріпко задумалася Люба над влаштуванням виставки (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 267); Протока, яка відділяла Малу Хортицю від правого берега Дніпра, була дуже зручна для влаштування тут пристані (Наука., 9, 1967, 38).

УЛАШТУВАТИ *див.* **улаштувати**.

УЛАШТУВАТИСЯ *див.* **улаштуватися**.

УЛЕЖАЛИЙ (ВЛЕЖАЛИЙ), а, е, *рідко*. Те саме, що **улежаний**. На столі в глиняних мисках і полушквард стоїть пісна вечеря: вареники з дикими грушками, гречани, на олії печені млинці, розламані щільники меду і влежали з блякими рум'янцями яблука (Стельмах, 1, 1962, 387).

УЛЕЖАНИЙ (ВЛЕЖАНИЙ), а, е. 1. Який остаточно дозрів внаслідок тривалого лежання, будучи зірваним, опалим (про фрукти, деякі овочі). Улянка любила ласувати.. влежаними грушками (Донч., IV, 1957, 56); Сінешні і хатні двері відчинені. Пахне борошном і влежаними яблуками (Тют., Вир, 1964, 428).

2. Який від тривалого лежання осів, ущільнився; алежаний. Наоколо, до самого неба, коливалася, мінусва срібнозернистий, з голубою прозеленню перелив улежаний снігів (Стельмах, 1, 1962, 150); В курені чудодійно падало влежаним сіном (Земляк, Гвінвий Стратіон, 1960, 474); Тільки переступила [Лукія] в сусідського картопляща на своє коноплице, — аж на снігу під куполом зноу чоловік лежить. Покровище [покривавив] улежаний сніг десь, мабуть, аж з діброви (Ле, Мої листи, 1945, 47).

УЛЕЖАТИ (ВЛЕЖАТИ), жу, жши, *док.*, *перех.* із *запереч. част.* н в. Лежати протягом якогось часу. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати. Як прилетче сонце, так місяць не знайдуть (Кв.-Осн.,

II, 1956, 411); — Ляж, поспи по обіді, — сказав Сергій Іванович. — Та чи ж я вляжусь! — відповів Петро (Головко, I, 1957, 446).

УЛЕЖАТИСЯ (ВЛЕЖАТИСЯ), житисья, *док.* 1. Остаточно дозріти внаслідок тривалого лежання, будучи зірваним, опалим (про фрукти, деякі овочі). Груша добре влежалась (Сл. Гр.); Під деревом, пересипані опалими листям, товстим шаром лежали жовті дутямні грушочки. Деякі з них уже влежались, стали брунатними, м'якими (Донч., IV, 1957, 56).

2. Від тривалого лежання осісти, ущільнитися; злежати. Там, де була ямка, завсіди стояла купка.. Пісок мусив сам своїм тягарем улежатись, аби земля вирівнялася (Март., Тв., 1954, 230).

УЛЕСЛИВИЙ (ВЛЕСЛИВИЙ), а, е. 1. Схильний пестити. Улесливий чоловік схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає (Укр. присл., 1955, 152); Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тихий та слизький, влесливий та скрадливий (Чаб., Балкан. весна, 1960, 295).

2. Який містить у собі лестощі, обіцянки, умовляння. Оряса виступила наперед і гордо підняла голову: — Не здаватись ні на які улесливі слова ворогів, а вмерти всім при зброї, боронячи до останнього наші святоти! (Стар., Облога., 1961, 86); — Гарний [спокусник], молодий, майстер володіти улесливим словом, обманув вас сіткою свого чару, як паук свою жертву, а ви, наївне, невинне дитя, довірившись йому (Вільде, Сестри., 1958, 434); // Нециро шанобливий. Тепер Юра уважніше оглянув цього чоловіка і помітив, що обличчя в Бяккана хитре, улесливе (Багмут, Шасл. день., 1959, 168); Його неприємно гравив цей западто влесливий тон: наяряд чи можна з такою людиною розмовляти щиро (Шовк., Інженери, 1956, 365); — Та й балакучий він, — подумав Артем Петрович і відчує, як, немаче навушником, гість обмотує його своєю улесливою ввічливістю (Хвицький, Килимок, 1961, 30).

УЛЕСЛИВІСТЬ (ВЛЕСЛИВІСТЬ), вості, ж. Властивість за знач. **улесливий** 1. — Зовнішня улесливість не завжди свідчить про доброту людини (Гур., Друзі., 1959, 88); Хай що заведно криється за влесливістю дружжини головного інженера, а для Лари найголовніше зараз — не показати свого занепокоєння (Шовк., Інженери, 1956, 437).

УЛЕСЛИВО (ВЛЕСЛИВО). Присл. до **улесливий** 2. — Як у вас із гнітком? Я хотів би купити візок-два, — влесливо заговорив Антон (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13); Худик голосно заревав, і всі, хто були поблизу, теж улесливо засміялися (Мур., Бук. повість, 1959, 116).

УЛЕСТИТИ *див.* **улещувати**.

УЛЕСТИТИ *див.* **влітати**.

УЛЕЩАННЯ (ВЛЕЩАННЯ), я, с. Дія за знач. **улещати**. І день іде [Бвмен] та й іде. Начебто й принадив її всякими улещаннями (Барв., Опов., 1902, 520); [Катерина:] Ох, моя пані козана!.. [Галля (перехоплює):] Годі тобі, стара воркотухо! Твої улещання ще гірші засмутили пані (Стор., I, 1957, 290).

УЛЕЩАТИ *див.* **улещувати**.

УЛЕЩЕНИЙ (ВЛЕЩЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до **улещати**. Угорець зачудовано дивився на білицеву роботу. — У вас золоті руки, — захоплено сказав він. — У вас руські руки! — Хасцький, улещеним такою похвалою, глянув на свої шарубки, відкриті мозолями, долоні (Говчар, III, 1959, 226).

УЛЕЩУВАТИ (ВЛЕЩУВАТИ), ую, уєш і **УЛЕЩАТИ (ВЛЕЩАТИ)**, аю, аєш, *недок.*, **УЛЕСТИТИ (ВЛЕСТИТИ)**, уєщю, уєстип, *док.*, *перех.* Лестощами, обіцянками, умовлянням схилити до чого-небудь,

примушувати згодиться на щось. / *ті були там* [у печлі] *лигоминці* [лагоминці], *Піддуровали* *що дівок...* *Що будуть святать їх брехали, Підманювали, улещали* (Котл., I, 1952, 137); — *От такі всі мужчини. Бігас, запобігас, улещас...* *одружитися* — *тікає від дружини, як чорт од ладану* (Кол., Терев., 1959, 118); // *Привертати до себе лестощами, занобіганням, похвалями і т. ін.; задобрювати. Хто коло неї впаде, улещас, той ласку має, на роботу важку не ходить* (Коцюб., II, 1955, 113); *Патер Алозії розповідав йому про інших учнів... і непомітно улещував хлопчика, кажучи, що він швидше засвоє латинську мову* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 146); // *Умовляти ласкаво. — І старе, і мале похпалося на війну, пішов і мій батько. Моя мати дуже його хотала, душі в собі не чула; що вже батько не робив, як її не улещав, а не стоміла зостаться одна, і разом з ним похпала битися з татарами* (Стор., I, 1957, 347).

УЛІВАННЯ *див.* **влівання**.

УЛІВАТИ¹ (**ВЛІВАТИ**), *яю, аєш, недок., УЛІТИ (**ВЛІТИ**), *улію, улієш; мн. уліють; док., перс.* *Ллючи* або *ллючесь*, *обливати, заливати* що-небудь. *Кров, що вливала руки... холодила* (Вовчок, I, 1955, 325); // *перен., рідко. Охолопувати, огоргати чим-небудь* (звичайно світлом). *Місяць світить наді мною, Стріли приязно влива* (Граб., I, 1959, 319).*

УЛІВАТИ² *див.* **влівати**¹.

УЛІВАТИСЯ¹ (**ВЛІВАТИСЯ**), *яюся, аєшся, недок., УЛІТИСЯ (**ВЛІТИСЯ**), *уліюся, улієшся; мн. уліються; док., розм.* *Обливатися* (сльозами). *Він уєсь затрусився і слюзками влився* (Вовчок, I, 1955, 173).*

УЛІВАТИСЯ² *див.* **вліватися**¹.

УЛІК, *а, ч., рідко.* Те саме, що **вүлік**. *В пасіці гуді в уликах бджоли густим гулим гуком* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Чоловік... виймає з улика рямця з стільником* (Вас., III, 1960, 329).

УЛІНУТИ, *уліну, улієш, док., поет., рідко.* *Влетіти кудя-небудь або полетіти геть.*

2. *Піти кудись. Не вернувся козаченько — помер на чужині... А дівчина як зачула — у садочок улінула, Туржить, в'яне, гірко плаче* (Пісні та романси..., II, 1956, 181).

УЛІПАТИ *див.* **вліпати**.

УЛІПНУТИ *див.* **вліпати**.

УЛІТИ¹ *див.* **улівати**¹.

УЛІТИ² *див.* **влівати**¹.

УЛІТИЙ¹ (**ВЛІТИЙ**), *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до **уліти**¹. *Гупас виструганій, випалений, улитий водою тік, важке зерно, мов дріб, бризкає з колоса під замашнім ударом ціпа* (Ю. Янов, Мир, 1956, 100); *Мир сміється, влитий сонцем...* (Граб., I, 1959, 512); // *уліто, безос. присудк. с. Боже! Ціту того, цвіту! як молоком уліто!* (Барв., Опов., 1902, 89).

◇ *Мов* (як і т. ін.) **улітий** — *гарбо попийтій, ціпляво пригнаний* (про одяг).

УЛІТИЙ² *див.* **влітій**¹.

УЛІТИСЯ¹ *див.* **уліватися**¹.

УЛІТИСЯ² *див.* **вліватися**¹.

УЛІТТЯ *див.* **вліття**.

УЛІЦЯ, *і, ж., рідко.* Те саме, що **вүлиця**. *По улиці вітер віє Та сніг замітає. По улиці попідишник Вдова шкандибає* (Шевч., II, 1963, 143); *Вигляну за ворота вздовж улиці — тихо й мертво* (Головко, I, 1957, 71); *У зеленіх садках білі затки тонуть, і висін зеленіє, де ми на улицю збиралися...* (Мирний, I, 1954, 72).

УЛІЧІ, *ів, мн.* Стародавнє східнослов'янське плем'я, яке жило у пониззі Дніпра, Побужжі й на берегах Чорного моря. *Деся у V столітті н. е. на території нинішніх Бессарабії, Галичини, Буковини і Тран-*

сільванії з'явилися слов'янські племена — уличі й тиберці (Наука..., 3, 1969, 43); *Східні слов'яни напередодні утворення древньоруської держави і на початку її існування ділилися на ряд племен... Між Південним Бугом і Дністром жили уличі* (Іст. УРСР, I, 1953, 41).

УЛІЧКА, *в, ж., рідко.* Зменш.-пестл. до **улиця**. *Між пірамідальною горою та Шевченковою глибока узка долина, а в тій долині йде узенька уличка з хатами по обидва боки* (Н.-Лев., II, 1956, 383).

УЛІВО, **УЛІВОРУЧ**, **УЛІЖНО**, **УЛІЗАННЯ**. **УЛІЗАТИ**, **УЛІЗЛИВИЙ**, **УЛІЗЛИВІСТЬ**, **УЛІЗТИ** *див.* **вліво**, **вліворуч** і т. д.

УЛІВ, *улія, ч., діал.* *Вулік. Восени... починається на якийсь час голосне, гамірливе життя в уліях* (Фр., V, 1951, 368); *Щось мало бутим цікаве в театрі, бо люди йшли. Веселі, жваві, з бринінням, немов рої метли в улії* (Коцюб., II, 1955, 189).

УЛІВІТИ, **УЛІПЛЕНИЙ**, **УЛІПЛЮВАТИ**, **УЛІТАТИ**, **УЛІТЕЧКУ**, **УЛІТИ**, **УЛІТКУ** *див.* **влівіти**, **вліплений** і т. д.

УЛОВ (**ВЛОВ**), *у, ч. 1.* *Наловлена риба; кількість наловленої риби. Рибалок стомлена ватага Улов опівнічний везла* (Мал., Віщій голос, 1961, 24); *Прибули з моря рибалки з свіжим уловом* (Гончар, Тронка, 1963, 335); *Прямо в торбу із ріки Попадають щупаки, — У Івасика торбина Підростає щогодини. Хоч малий наш риболов, — Немалий у нього влов!* (Стельмах, Живі огні, 1954, 11).

2. *рідко.* *Ловлення риби. — Заєць орендар свій невід, сітки, снасті, понаймав робочих і не пускає нікого на своїй часті [частині] ловити... Він купив право на улов; а ти хоч і здихай!* (Мирний, I, 1954, 351); *Улов був невдалий, але вистачило й на юшку, й підсмажити рибки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 230); *Тільки слодило сонце, як ми починали улов* (Драч, Поезії, 1967, 133); // *Те саме, що полювання. Не тоді пси годувати, як на улов їти* (Номис, 1864, № 7778).

УЛОВИ (**ВЛОВИ**), *ів, мн. 1.* Те саме, що **лові** 1. *Вибігли гончі собаки й сини всі Автоліка виїшли На полювання. Із ними тоді й Одисей бозосітлий Вийшов на лови* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 332); — *Ми на влови тут ходили, — На весілля вєпра вбили!* (Перв., Слов. балади, 1946, 118).

2. *рідко.* Те саме, що **улов**. — *Дай боже й вам улови добрі! — зичить [парубок] рибаку* (Вовчок, VI, 1956, 234); *Так загопиєся [Павло] вловами, що й не помітиє, як зашторжмає* (Кучер, Голод, 1961, 429).

УЛОВИМИЙ (**ВЛОВИМИЙ**), *а, е, перев.* у *сполуч. із сл. л е д в е, л е д ь і т. ін.* *Який можна сприйняти органами чуттів; відчутний, помітний. Він чує далеке дитиння отари, ричання корів і ледве вловимий голос пісень* (Коцюб., II, 1955, 320); *Коли Володя вранці виїшов на палубу, його вразив колір моря. Він був ясно-зелений з безліччю ледве вловимих відтінків* (Донч., III, 1956, 216); *На ранок ліс наповнився ледве вловимим запахом соснової кори, жилиці, листя і хвої* (Чорн., Потік., 1956, 285).

УЛОВИСТИЙ, *а, е, спец.* *Який дає добрий улов. Уловистий період; Уловисте місце.*

УЛОВИСТИСТІТЬ, *тості, ж., спец.* *Властивість за знач. уловистий. Уловистість водоїмища.*

УЛОВІТИ *див.* **уловлювати**.

УЛОВИТИСЯ (**ВЛОВИТИСЯ**), *уловлюся, уловішся; мн. уловляться; док.* *Потрапляти у пастку, на гачок тощо. — А що у вас уловилося? О! Гарні коропці, на фунт кожен...* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 137); **Образно. Коли дівчина з таємничою міною кинула, що вода щось знає про нього, Бронко не вловився на цього «живця»* (Вільде, Сестри., 1958, 380).

УЛОВЛЕННИЙ (ВЛОВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до **уловити**. Вони *чатували* один на одного, як два хижі, *уловлені* в одну яму, барсуки (Кач., I, 1958, 444); // *уловлено, безос. присудк. са.* [П р о л е т а р і й:] Так от його [утікача] *уловлено* й розп'ято. Товариші зробили з нього бока, та вигадка й пішла собі по людях... (Л. Укр., II, 1951, 519).

УЛОВЛЮВАНИЙ (ВЛОВЛЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. і мнн. ч. до **уловлювати**.

УЛОВЛЮВАННЯ (ВЛОВЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уловлювати**. Провідники, які спеціально служать для *вловлювання* електромагнітних хвиль, що надходять, називаються *приймальними антенами* (Курс фізики, III, 1956, 241); — Тут би побудувати станцію для *вловлювання* сонячної енергії (Донч., II, 1956, 281).

УЛОВЛЮВАТИ (ВЛОВЛЮВАТИ), юю, юєш і рідко **УЛОВЛЯТИ (ВЛОВЛЯТИ)**, яю, яєш, *недокл.*, **УЛОВИТИ (ВЛОВИТИ)**, уловлю, уловивш; мн. уловлять; док., *перев.* 1. Сприймати, розпізнавати, помічати що-небудь органами чуттів. *Іноді крізь тупотіння копит ужо вловлювало далекий гуркіт грому* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 409); *Платон підставляв вітрові лице і вловлював п'янки запахи осіннього поля* (Зар., На. світі, 1967, 7); *Вухо вже вловляло з далекого краю озера шум годоспаду...* (Сміль, Сад, 1952, 39); *З тямніз вікон ясно чути Рудикові, плаче й приказує щось Христа. За вітром не чути саів, не вловити їх...* (Кос., Новели, 1962, 152); // *Сприймати, осягати розумом або помічати щось підсвідомо, інтуїтивно. Якимсь тійким їй вловистим чуттям, чуттям солдатки вловлювала вона біль Надії* (Баш, На. дорозі, 1967, 14); *Після проповіді читали псалми. Даша прислудалася, але не могла вловити змісту* (Жур., Вечір..., 1958, 217); *Левко вловив у його тоні призовану іронію і ще більше скипів* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 293).

2. *перев. док.* Скопити, затримати того, хто тікає, ховається. *Дидона вигадала грицте, Еней щоб веселіший був, і щоб вертівся з нею ближче, і лиха щоб свого ваву: Собі очіці зав'язала і у панаса грати стала, Еней б тійко уловить* (Котл., I, 1952, 77); [П а с т у х:] Тут вирвався якийсь бурлака-волоцюга... *Либонь давно ховався тут... і втік. На бога, браття, допоможіть вловити* (Л. Укр., II, 1951, 203); *Вводять побитого польського шпигуна. [К о з а к:] Вловили, гетьмане. Україв він човна і тікає у плаєні* (Корн., I, 1955, 231); *Юля скинула косинку, зав'язала очі і, простягнувши руки, весь час сміючись, намагалася вловити його* [Отто] (Тют., Впр, 1964, 458).

3. *перев. док.* Скопити що-небудь на льоту. *Листя ж ми руками ловим — та куди там уловити! Мов із сміхом кольоровим все воно кружля й летить...* (Тич., Зростаї..., 1960, 43).

◇ **Уловити момент** — зуміти використати слушний момент для здійснення чого-небудь. *Треба вловити момент, коли рибина вперше відчує небезпеку і ніби закам'яніє, спаралізована страхом* (Кол., Терен., 1959, 38).

4. *перев. док.* Скопити або піймати в пастку, яму яку-небудь живу істоту як здобич або з якоюсь іншою метою. *Ведє його [кота] лисичка до своєї хати, — так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе* (Укр. казки, 1951, 34); *Уловив [Вася] і терпеливо, ласкаво наєвич дикувате пташеня усяким штурковинам* (Ковівька, Кута..., 1960, 28); — *Я он того мишастого вловлю, — тицьнує [козак] пучкою на герболаі, де нікає чи то турецький, чи козацький неосвідланий кін* (Добр., Очак. розмір, 1965, 235).

◇ **Уловити гаву** — те саме, що **Піймати гаву** (див. гаву). *Нетерплячі ступнями міряли землю — дізнатись, по скільки припаде на душу, та одразу й оком накинути,*

де яка нива: чи солонці, чи вівсюгувата дуже, щоб, як буде парізка, та не вловити гаву (Головко, II, 1957, 254).

5. *перев. док.* Витягти, вибрати, дістати що-небудь з води (р'ябу і т. ін.). *З подвір'я, гагаєючи, дівчора вивосить великий рибальський сак і пряме до річки. — Мамо, і я побіжу з ними, — прохає Ксеня. — Може, щось і вловимо на вечерю* (Стельмах, I, 1962, 517); *Повернувшись з школи, він сказав татові, що піде на ставок, може раків уловить* (Автом., Коли розлуч. двое, 1959, 140).

6. *перев. док.* Застати, затримати когось на місці здійснення чого-небудь недозволеного. (Б е р т а:) *Тепер місячно, то ми підемо в кущі, візьмемо Августа з собою, та й принеємо в'язочку змизу. [С т а р а м а т і:] Еге, щоб ще лісничий вловив!* (Л. Укр., IV, 1954, 213); — *Мене раз піп уловив на яблуці* (Мик., II, 1957, 191).

◇ **Уловити на гарячому** — те саме, що **Впіймати на гарячому** (див. гарячий). — *То у вас книжки? — сідаючи, спромігся [Лодженко] запитати, неначе вловив* [Юсупа Ахмат-Алі].. на гарячому (Ле, Міжгір'я, 1953, 224).

7. *спец.* Відбирати з якого-небудь середовища певним апаратом, приладом (хімічні продукти, пил тощо); // *Виявляти і приймати радіосигнали, виявляти і збирати магнітні хвилі, нагромаджувати сонячну енергію і т. ін.*

УЛОВЛЮВАЧ (ВЛОВЛЮВАЧ), а, ч., *спец.* Апарат, прилад для вловлювання чого-небудь. *Вивчаючи проблему стійкості, вони [вчені] математично визначили такі форми магнітних уловлювачів, які здатні навично утримувати заряджені частинки* (Знання..., 9, 1965, 23).

УЛОВЛЯТИ див. уловлювати.

УЛОВНИЙ (ВЛОВНИЙ), а, е. Те саме, що **уловимий**. *Завжди сцени проводів і зустрічей на вокзалах збуджували в Марка почуття ледве вловного жалю* (Кир., Вибр., 1960, 281); *Ледь ледве двистіння [палуби] передавалося йому в тіло, пронизувало гарячим струмом* (Кучер, Чорноморі, 1956, 55).

УЛОВЧИЙ (ВЛОВЧИЙ), а, е. 1. Признач. для ловцтва. — *А ти, Уласе, доглядатимеш моїх вловчих собак, моїх коней* (Н.-Лев., III, 1956, 295).

2. у знач. ім. **уловчий**, чого, ч. Те саме, що **ловчий** 2. *Було виїжджав син старого гетьмана Браніцького на влови... а з ним їде сила панів та вловчих з собаками* (Н.-Лев., VII, 1966, 282).

УЛОГОВИНА (ВЛОГОВИНА), и, ж. Велике заглиблення в рельєф місцевості, западина з пологими схилами. *Воно [село] заводалося в улоговині. Круг його були ліси* (Гр., I, 1963, 344); *Всі полки дивізії розташувались поруч, витягнувшись біля підніжжя гір на цілі кілометри вдовож улоговини* (Гончар, Новели, 1954, 63); *Врешті Режо вгледів зелену улоговину, що коритом вивчалася поміж гір* (Досв., Гюлле, 1961, 107); *Викликає подив ставок, що має улоговину не менше як десять гектарів, але ні краплі води* (Добр., Тече річка..., 1961, 13); *Вони йшли поміж чагарями, обминали заболочені улоговини* (Гуп., З горіха..., 1967, 5).

УЛОГОВИНКА (ВЛОГОВИНКА), и, ж. Зменш. до **уловівна**. *Ось невелика улоговинка біля річки. Вона єсть густо встелена високим білим роменом і пишним цвіттом великих жовтогогарячих карпатських маків!* (Мас., Під небом..., 1961, 217).

УЛОГОВИННИЙ (ВЛОГОВИННИЙ), а, е. Прийм. до **уловівна**.

УЛОЖЕННЯ, я, с., *заст.* Збірник законів, положень про щось.

△ **Собірне уложення див. собірний.**

УЛОЖИТИ¹ (ВЛОЖИТИ), ожі, бжипш, док., *перев.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **укласти¹** 1—3. *Витягнув*

Георгій з-під постелі скриньку, а в ній чорний, старий кружок, витер його рукавом і вложив на грамофон (Ірчан, II, 1958, 131); Микола післав [послав] двірника за лікарем, затопив піч, уложив Любку як міг краще на постелю і сам сів біля неї (Хотк., I, 1966, 61).

2. діал., заст. Скласти, укласти. Вона уложила собі наперед ту промову (Фр., VII, 1951, 90); // Вирішити. Поки що уложив собі од Лесі якомога одбігати і на самоті перемагати тієї нещасної любові (П. Куліш, Вибр., 1969, 130).

УЛОЖИТИ² *див. вложити*¹.

УЛОЖИТИСЯ (ВЛОЖИТИСЯ), ожўся, бжышся, док.

1. розм., рідко. Те саме, що укла́стися¹ 1—3. Торбо, торбо, укладайся! Вона й уложиться (Сл. Гр.); Вона вже уложилася слабая і стогне (Сл. Гр.).

2. діал. Скластися, накреслитися. План воєнний в Германовій голові швидко уложився, і він зараз же виступив наперед світлиці і попросив зібраних о згилю уваги (Фр., V, 1951, 429).

УЛОМИТИ (ВЛОМИТИ), омлю, бмиш; мн. улбмлять; док., *перез.*, розм. 1. Ламаючи, відокремити частину від цілого; відламати. Перекусить би чого. Вложив хліба — чого ж би до хліба? (Тесл., З книги життя, 1949, 29).

2. Поламати, зламати. Ой сиві воли, сиві ярмо уложили, Чи от, мамко, ноги, гей, сюди ходили? (Коломийки, 1969, 142); — Та чого ж ти мовчиш? — скрикнула [пані] ще голосніш. — Мені мало рук не вложили, а ти мовчиш! (Вовчок, I, 1955, 136); Кому [з робітників] вложило падаюче дерево ногу або руку, того відвозили; а кого забили на смерть, того закопували тут же в кущах (Ірчан, II, 1958, 255).

◇ Як (на́че, немб́в і т. ін.) нб́гу (нб́ги) вломив — дуже швидко побіг. А Максим — як ногу вложив: з хати та на вулицю, а там у шинок... (Мирний, I, 1949, 214); Діденко нічого не додав більш, повернувся і наче ногу вложив — зник у сутінках (Головка, II, 1957, 491).

3. рідко. Різко змінити (напряму руху). Рушила [Одарка] в напрямі до Шарани. Але життю вложила напрямом, швидко пішла геть (Ле, Ю. Кудря, 1956, 172).

УЛОМИТИСЯ¹ (ВЛОМИТИСЯ), бмигься; мн. улбмлять; док., розм. Поламатися, зламатися. — Як ішли через наше село в цеглою на церкву, дак вісь йому [возові] вломилась (Барв., Опов., 1902, 177); Гілочка під івасем уложилася, й він полетів з самого верхечка молодієї верби прямо на колодки (Л. Яков., I, 1959, 415); Враз вложився під ногами кружкий і вже уентий лід... В воді Микола... (Сос., Близька далина, 1960, 271).

УЛОМИТИСЯ² *див. вломитися*¹.

УЛУПИТИ (ВЛУПИТИ), улушлю, улўпиш; мн. улўпять; док., *перез.*, розм. 1. Колупаючи, відокремити, відірвати частину від цілого. Мій кінч сивенький на камінь не ступити, каменя не влупити (Сл. Гр.).

◇ Улушыв би сёрца [свогб] *див. сёрце*.

2. З силою ударити. Він [благочинний] зграва з гвіздка кадилицю і... влучив отця Олександра по голові (Мик., Кадилиця, 1959, 63).

3. рідко. Дуже швидко побігти, тікати. Побіг спочатку губернатор Фишер, за ним утупила українсько-німецька дуже самостійна делегація (Вишня, I, 1956, 277).

4. рідко. Взяти дуже дорогу ціну, плату. Хотіла [Свилла] мізок закрутити, Щоб ерошей більше улупити, Хоть бідний був Еней і так (Котл., I, 1952, 158).

УЛУС, у, ч. 1. Стійбище кочовиків або селище тюрко-монгольських народів у Центральній і Середній Азії та Сибіру. Виглянуло над Чигрином Сонце із-за хмари, Петягли в свої улуси З турками татаре [тата́ри] (Шевч., II, 1963, 182); — Сходи хоч весь улус — ніде

не знайдеш ти такого килима (Тулуб, Людолови, I, 1957, 394); Ширинська орда вийшла з вимових улусів і вчинила наїзд на сторожові курені та прикордонні села (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 278).

2. іст. Володіння монгольського хана на території Центральної Азії і Східної Європи. Після смерті Чингіс-хана його держава розпалась на кілька великих володінь, або улусів, які були поділені між його синами та онуками (Іст. СРСР, I, 1957, 70).

3. Адміністративно-територіальна одиниця Якутії, що існувала до 1926 р. і відповідала районів. Улус — це район в Якутії — республіці, що займає великі простори далекої півночі (Трубл., Крила., 1947, 60).

УЛУСНИЙ, а, е. Прикм. до улус. В Улаалайському улусі йде засідання улусної ради разом із мисливським активом (Трубл., Крила., 1947, 60).

УЛУЧАТИ *див. влучати*.

УЛУЧИТИ *див. влучати*.

УЛЮБИТИ *див. улюбляти*.

УЛЮБИТИСЯ *див. улюблятися*.

УЛЮБЛЕНЕЦЬ, ня, ч. Той, кого дуже люблять, цінують. [Ю да:] Учитель мав улюбленців між нами, — Ми, зуби зціпивши, їм догоджали, Щоб припобитись йому хоч тим (Л. Укр., III, 1952, 140); Щоб Тарас менше був на очах лизой мацукі, батько часто брав свого улюбленця «чумакувати» (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 10); З перших днів перебування в зазоні Гриць став улюбленцем усіх партизанів (Зван., Ліс. красуна, 1955, 118); Панський улюбленець, він [орел] чудно одержував з ласки пані Софії щедрий раціон — живу, взятую з отари віцею (Гончар, II, 1959, 31); Міноносець став його улюбленцем. Михайлові навіть шкода було, що настане хвилинка і доведеться розпрощатися з оцим гарним, напрочуд динамічним кораблем (Собко, Шлях., 1948, 5).

◇ Улюбленець долі (фортуни і т. ін.): а) щаслива в житті людина; б) людина, щедро обдарована природою.

УЛЮБЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до улюб'яти. Чолові тобі [Лесе Українко], улюблена в народі, Як люблені борці лиш і співці! (Рильський, Зім. запн. 1964, 55); Дяк них [учнів] це улюблена ізньою вчителькою стоюць було, мов парол, мов захлик до веселюців (Гончар, Тронка, 1963, 38); Мій жених (як величає його Катря) — тип, улюблений сількорями (Кач., II, 1958, 48); Дуже давній улюблений народом вид озеленення громадських територій — обсаджування деревами вулиць та шляхів (Озелен. колг. села, 1955, 10).

2. у знач. прикм. Який викликає почуття любові, користується любов'ю. Про давніх своїх знайомих Обринських і саму колишню улюблену дівчину чував я від хвилі розлуки небагато (Коб., III, 1956, 88); — Ти дяк мене тепер не лише улюблений поет, ти мені рідний, як батьчишина... (Тулуб, В степу., 1964, 489); Вранці діти, йдучи до школи, тримали в рученятах букетики синіх пролісків та рожевого ястру, щоб піднести їх улюбленим вчителькам (Шниа, Балазда, 1957, 60); // Якому віддають перевагу, який подобається більше, ніж інші. В майбутньому — в широкому різноманітному репертуарі Панаса Саксаганського улюбленими ролями стануть образи простих людей (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 32); Юра горлає свою улюблену пісню (Смолич, II, 1958, 12); Стояла спека. І ми вирішили знову йти в ліс до свого улюбленого місця на річці (Досв., Вибр., 1959, 56).

3. у знач. ім. улюблений, ного, ч., рідко. Той, кого дуже люблять; коханий. Вона бачила Ольгу.. на тасних сходинах з улюбленим (Фр., II, 1950, 317).

УЛЮБЛЕНИК, а, ч., рідко. 1. Те саме, що улюбленець. Дитячі літа мої пройшли дуже щасливо: первак —

я був улюблеником у сім'ї (Коцюб., III, 1956, 232); *Ось уже два дні, як не був онучок у бабусі і вона так скучилась за ним, що, здається, вічність не бачила свого улюбленця* (Шиян, Переможці, 1950, 250).

2. *зневажл.* Той, хто користується чиясь любов'ю, заступництвом на шкоду іншим. *Оточив [пан Гердлічка] себе цілою евардією пушкарів, в кожній селі понаставив нових капюг, а в сусідні Стебни отаманом пушкарським настановив праву свою руку, головного свого помічника і улюбленця — Юру Павличчука Тихонокового!* (Хотк., II, 1966, 95).

УЛЮБЛЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до улюблениць. *Він був радий, що має в ким поговорити про свою улюбленицю [дочку] (Коцюб., I, 1955, 318); Ляна була улюбленицею всього дитячого будинку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 315); У період найвищого розквіту свого таланту Оксана Петрусенко була зіркою першої величини на українському солов'їному небосхилі, стала всенародною улюбленицею (Вітч., 7, 1970, 188).*

УЛЮБЛЕНКА, и, ж. Жін. до улюбленик. *Назлі-зачум знаєвиділа Настю. Тепер вона не помічала нещодавно улюбленку (Тулуб, Людолови, II, 1957, 239).*

УЛЮБЛЕНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до улюбленик 1. *Бабуся не знає вже, чим свого козаного улюбленчика шапнувати (Барв., Опов., 1902, 502).*

УЛЮБЛИВИЙ (ВЛЮБЛИВИЙ), а, е, розм. Який легко, швидко закохується. *Непокоїла [Деміда] ота клята щербинка [між зубами], яка аж промовляла, що дівчина вийшла з влюбливого роду (Стедьмак, I, 1962, 302).*

УЛЮБЛИВІСТЬ (ВЛЮБЛИВІСТЬ), вості, ж., розм. Властивість за знач. улюбленивий.

УЛЮБЛЯТИ (ВЛЮБЛЯТИ), яю, яеш, *недок.*, **УЛЮБИТИ (ВЛЮБИТИ)**, улюблю, улюбшиш; мн. улюблять; *док.*, *перез.*, *розм.* Любити, кохати. *Пригадалася знов і така, що любила, та ніколи не кавала [про це] і знов друга, що казала багато, та не дуже влюбляла... (Вовчок, I, 1955, 379); Докіля за останній час дуже влюбила гарне дічатко, і дічатка любила її (Гр., I, 1963, 342); // тільки *док.* Уподобати. *Вельми влюбили вони прегарну колісь, та давно вже зруйновану й понівечену Волинь (Барв., Опов., 1902, 28); — Дає [Б. Хмельницький] нам привілей осягти під город поля, гаї і сіножаті, які самі улюбимо (П. Куліш, Вибр., 1969, 127); Почав писати новели. Улюбив їх друкувати в газеті, в якій одразу ставав перед великою аудиторією (Вас., IV, 1960, 45).**

УЛЮБЛЯТИСЯ (ВЛЮБЛЯТИСЯ), яюся, яешся, *недок.*, **УЛЮБИТИСЯ (ВЛЮБИТИСЯ)**, улюблюся, улюбшиш; мн. улюбляться; *док.*, *розм.* Те саме, що за́буватися. *Тікай, Грицю, Марусеньки, Бо в тебе влюбився — Бо не дурно Марусенька Ворожити очілась... (Бор., Тв., 1957, 92); — Я пам'ятаю, як у свою кріпачку.. так улюбився, що задумував женитись (Мирний, III, 1954, 269).*

УЛЮЛЮ, *виг.* 1. Крик мисливця при цькуванні звіра собаками.

2. Глушливий вигук.

УЛЮЛЮКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. улюблювати і звуки, утворювані цією дією. *Лісом біжить сполохана дика коза. Здалеку чути улюлюкання і гавкіт панських псів (Цюпа, Назустріч..., 1958, 84); Перший раз він таки добрий десяток лежебокте назбирив по заті і привів їх на поле. Кажуть, там їх зустріли з улюлюканням і свистом (Кучер, Прощай..., 1957, 390).*

УЛЮЛЮКАТИ, аю, аеш, *недок.*, *розм.* 1. Нацькувати собак на звіра, кричати «улюлю»; // *рідко.* Нацьковуючи собак на людину, кричати «улюлю». *Лукія з жажом дивилась на великого сірого пса, який перший підскокив до парубка. За ним мчала вся собача зграя, а*

зграду біг Сашка, дико улюлюкаючи (Донч., III, 1956, 51).

2. Глушливо вигукувати що-небудь.

УЛЯГАННЯ (ВЛЯГАННЯ), я, с. Дія за знач. улягати¹. — *А ми вже й чекали, — озвався [Коповий], вирізавши в темряві показаний силует Перехреста з помітним уляганням на поранену ногу (Ле, В снопі..., 1960, 23).*

УЛЯГАТИ¹ (ВЛЯГАТИ), аю, аеш, *недок.*, **УЛЯГТИ (ВЛЯГТИ)**, уляжу, уляжеш; мн. ч. уліг, улягла, лб; *док.* 1. *діал.* Підкоритися, піддаватися кому-, чому-небудь. *Він легко улягав усякому проявові енергійної [енергійної] волі (Фр., III, 1950, 75); Дехто з наших перекладачів, особливо з мов далеких, так улягав оригіналові, що виходить з поетичний переказ, а підрядковий (Рильський, IX, 1962, 56); Вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Парасинка улягла її майже розпучливим мольбам, що виходила за нього (Коб., II, 1956, 19).*

2. *перез.* *недок.*, у сполуч. із сл. н о г а, рідко. Припадати на ногу; накульгувати. *Поруч з ним ішов Карпо, влягаючи на одну ногу (Мирний, I, 1954, 261); Агроном підвісяв і теж пішов у ті дверці, що й діччата, злегка улягаючи на ліву ногу (Ле, В снопі..., 1960, 191).*

УЛЯГАТИ² (ВЛЯГАТИ), аю, аеш, *недок.*, **УЛЯГТИ (ВЛЯГТИ)**, уляжу, уляжеш, *док.*, *рідко.* Дуже швидко бігти. — *Чую — завалявся мої чуцики на щось, та ще добре так улягають. — Невже, — думаю, — звіра якого підняли? (Хотк., I, 1966, 89).*

УЛЯГАТИСЯ (ВЛЯГАТИСЯ), аюся, аешся, *недок.*, **УЛЯГТИСЯ (ВЛЯГТИСЯ)**, уляжуся, уляжешся; мн. ч. улігся, уляглася, лбся; *док.* 1. Лягати, влаштуватися для сну, відпочинку і т. ін. *Мати й дочка улягалися поруч на полу й тихо зашепотіли про щось між собою (Вас., I, 1959, 200); Я взяв Рєкса за ремінець, наказав йому лежати спокійно, і Рєкс слузняво влігся на траву (Збан., Мор. чайка, 1959, 166); *У порівн. Курява і дим клубочились над станцією, наче зловісна жмара. Окремі її частини важко перевалювалися, немовби улягаючись зручніше, і повільно осідали (Голов., Тополя..., 1965, 221).*

2. Розташовуватися, поміщатися яким-небудь чином (про предмети). *Бочки добре струхнуть, щоб огірки щільно вляглися, прикривають їх останньою третинною пряноців і закупорюють (Укр. страви, 1957, 407); // Злягатися, упільнюватися. Коли зупинилась метіль, проти потепліло і сніг утаєся, то ми вилазили на тату аж до димаря і звідти спускались на саночках (Збірник про Кроп., 1955, 19); Прибиті дощем і притоптані війною борозни майже вовсім уляглися (Голов., Тополя..., 1965, 10); // Переставати висіти в повітрі, осідати (про куряву, пил і т. ін.). *Курява на вулицях влягалася (Н.-Лев., IV, 1956, 276); Стопки пилляж [у залі] ще не вляглися (Ле, Міжгір'я, 1953, 257); // у що, перен. Мати ту чи іншу форму вираження, відповідаючи чомусь. *Вона, Яринка, ніколи не дослухалась чиясь думки. Мабуть, тому, що має власну. Ії не бентежить, що та думка часом не влягається в звичку, прийнятну всім мірку (Мупк., Серце., 1962, 75); Помиляється теорія, яка свідчила, буцитьто всі українські пісні влягаються в один лад (Літ. Укр., 25.VI 1968, 2).***

3. *перен.* Ставати менш свільним, стихати, припинятися (про явища природа). *Ось став вітер утихати, і хвилі троти улягалися (Котл., I, 1952, 159); М'який лапастий сніг не переставав падати, але вчорашня зуртовина влягалася (Мик., II, 1957, 289); Вітер уліся (Тют., Вир, 1964, 470); // Слабшати, зникати (про рух), зати-*

хати (про звуки). *Досвітля метушня по двораз та вулицях вже вляглася* (Дп. Чайка, Тв., 1960, 109); *Стрилянина зовсім уляглася, запала тиша* (Баш, Надія, 1960, 345); // *Проходити, мивати* (про почуття і т. ін.). *Заспокоюється серце, дівоча туза влягається*. — Катерина сміється вже з своїх страхів (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 51); *Збудження Сенькове вляглося, рум'янець з обличчя почав сходити* (Коз., Близкавка, 1962, 213); *Пристрасті в нас уляглися* (Фр., XIII, 1954, 306); *Хай посердиться чоловік, злість перекипить, вляжеться, тоді він сам заговорить* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 443).

УЛЯГТИ¹ *див.* уляга́ти¹.

УЛЯГТИ² *див.* уляга́ти².

УЛЯГТИСЯ *див.* уляга́тися.

УЛЯПАТИ (ВЛЯПАТИ), аю, аеш, док., перех., розм. Забризкати, обляпати що-небудь.

УЛЯПАТИСЯ (ВЛЯПАТИСЯ), аюся, аешся, док., розм. Забризкатися, обляпатися чим-небудь.

УЛЬТИМАТИВНИЙ, а, е. Який має характер ультиматуму; категоричний. [Б а л т і є ц ь:] *Наша делегація у Бресті відповіла... «...ми негайно підписуємо подачу нам ультимативну угоду...»* (Корн., I, 1955, 59).

УЛЬТИМАТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ультимативний.

УЛЬТИМАТИВНО. Присл. до ультимативний. *За умовами Брестського миру Німеччина ультимативно вимагала від Радянського уряду повернення Чорноморської ескадри з Новоросійська в Севастополь* (Іст. укр. літ., II, 1956, 558).

УЛЬТИМАТИЗМ, у, ч. Лівоопортуністична теція, різновид одзвізму, яка утворилася в РСДРП у період стоїлипської реакції. *Політично ультиматизм тепер нічим не відрізняється від одзвізму і лише вносить ще більшу плутанину і розбрід прикритим характером свого одзвізму* (Ленін, 19, 1971, 35).

УЛЬТИМАТИСТ, а, ч. Прибичник, послідовник ультиматизму. *Віддаючи належне в цілому правильній оцінці творчості В. Стефаніка в ранній статті Г. Александровського (в основі своєї марксистської), водночас не можна забувати, що незабаром після поразки революції 1905—1907 років, з настанням епохи реакції останній сповз на позиції одзвістів, ультиматистів, богошукачів* (Рад. літ-во, 5, 1971, 61).

УЛЬТИМАТИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ультиматист і ультиматізм.

УЛЬТИМАТУМ, у, ч. 1. У міжнародних відносинах або при воєнних діях — категорична вимога, невиконання якої загрожувє розривом дипломатичних відносин, застосуванням сили і т. ін. *Уряд Австро-Угорщини направив сербському уряду ультиматум, включивши в нього... такі неприйнятні вимоги, які Сербія напевне повинна була відхилити* (Нова іст., 1957, 143); *Радянське командування, щоб уникнути непотрібного кровопролиття, поставило оточеним [німецько-фашистським] військам ультиматум — скласти зброю* (Ком. Укр., 2, 1969, 67).

2. Взагалі якась категорична вимога, що супроводжується погрозою. — *Ви помиляєтесь, Михайле Амалейовичу, — відповіла їм на ультиматум зауча. — Ї ще третій викид... Покажемо райвно ту цифру успішності, яка в нас є* (Збан., Малин. давн., 1958, 238).

УЛЬТРА... Перша частина складних слів, що означає: який знаходиться поза межами; найбільший, крайній або гранично, дуже, надзвичайно, напр.: у л т р а к а с т і в н и й, у л т р а і м п е р і а л і з м, у л т р а л і в н и й, у л т р а м о д е р н и й, у л т р а м о б д н и й, у л т р а п р а в и й, у л т р а р е а к ц і й н и й, у л т р а ф і л ь т р, у л т р а ф і л ь т р а ц і я, у л т р а ц е н т р и ф і г а і т. ін.

УЛЬТРА, невідм., ч. і ж., розм. Про людину, групу людей, які дотримуються крайніх політичних поглядів (перев. реакційних); про партію крайнього реакційного напрямку.

УЛЬТРАВІСОКИЙ, а, е, спец. Дуже високий. *Одним з перших в країні інститут [кліматології] почав вивчати механізм дії електричного поля ультрависокої частоти* (Наука..., 1, 1957, 14).

УЛЬТРАЗВУК, у, ч. Звук, який створюється коливаннями дуже високої частоти і не сприймається вухом людини. *Ультразвук народжується з коливань, частіших, ніж 20 000 на секунду* (Знання..., 5, 1968, 14); *Область застосування ультразвуку в різних галузях промисловості надзвичайно широка* (Рад. Укр., 27.1 1965, 3).

УЛЬТРАЗВУКОВИЙ, а, е. Прикм. до ультразвук. *Ультразвукові коливання, тобто нечуткі звуки, існують в природі так само, як і чутні* (Наука..., 11, 1956, 19); // *Який ґрунтується на застосуванні ультразвуку. Ультразвукова діагностика; Ультразвуковий локатор; Ультразвукова терапія.*

УЛЬТРАКОРОТКИЙ, а, е, спец. Дуже короткий. *Ультракоткі хвилі застосовуються в телебаченні, радіолокації, радіонавігації, радіозв'язку, місцевому радіомовленні... радіотелемеханіці, радіоастрономії тощо* (Наука..., 7, 1957, 7).

УЛЬТРАКОРОТКОХВИЛЬОВИЙ, а, е. В основі якого лежать ультракоткі хвилі. *Ультракоткохвильовий діапазон; Ультракоткохвильове радіомовлення; // Який працює на ультракотких хвилях. На Землі для зв'язку з космічним кораблем використовувалась спеціальна сітка ультракоткохвильових і короткохвильових наземних пунктів* (Рад. Укр., 9. IX 1961, 4).

УЛЬТРАМАРИН, у, ч. Мінеральна яскраво-синя фарба. *З товченого лазуриту виготовляють найкращий якістю ультрамарин для живопису* (Рад. Укр., 21. II 1965, 3); *Малює [Т. Шевченко] чистими, по-весняному життєрадісними барвами: світлою зеленню... нижнім ультрамарином* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 10); **Образно. І скрізь — наскільки вистачило зору — на всіх вертєгах синь, ультрамарин* (Тяч., II, 1957, 154).

УЛЬТРАМАРИНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ультрамаріан.

2. Який має колір ультрамарину; яскраво-синій. *До болю глибоко запала У серце втомлене мені Ультрамаринові канали І зламані у них вогні* (Рильський, III, 1961, 226); *Над головою розгорнулось по-остинньому вже густо-синє, ультрамаринове, оксамитове небо* (Коп., Земля..., 1957, 258).

УЛЬТРАМІКРОСКОП, а, ч. Оптичний прилад для виявлення наявності, концентрації та руху найдрібніших часточок, яких не можна побачити за допомогою звичайного світлового мікроскопа.

УЛЬТРАМІКРОСКОПІЧНИЙ, а, е. Такий, якого не видно в звичайний світловий мікроскоп; з розмірами, меншими довжини хвилі видимого світла. *Ультрамикроскопічні часточки; Ультрамикроскопічні процеси; Ультрамикроскопічні дефекти скла.*

УЛЬТРАМОДЕРНІЗМ, у, ч. Модернізм у його крайніх проявах.

УЛЬТРАМОНТАНСТВО, а, с. Релігійно-політичний напрям у католицькій, прихильники якого відстоюють ідею необмеженої верховної влади папи римського і його право втручання в світські справи будь-якої держави.

УЛЬТРАСУЧАСНИЙ, а, е. Який відповідає вимогам, смакам найостаннішого часу. *В 20-ті роки візний вірш користувався симпатіями ряду українських поетів як форма нібито ультрасучасна і новаторська* (Поетія..., 1956, 233); *Центр бразильської столиці Бразіліа... яв-*

ляє собою комплекс ультрасучасних будинків (Роб. газ., 4.XII 1974, 3).

УЛЬТРАСУЧАСНІСТЬ, ності, ж. Відповідність вимогам, смакам найостаннішого часу.

УЛЬТРАФІОЛЕТОВИЙ, а, е. Пов'язаний з ультрафіолетовим промінням (див. ультрафіолетове проміння). Ультрафіолетова лампа; Ультрафіолетова мікроскопія; Ультрафіолетове опромінення; Ультрафіолетова радіація.

Ультрафіолетове проміння — невидиме для ока людяни електромагнітне проміння, яке в спектрі міститься між фіолетовим і рентгенівським промінням.

УМ, а, ч. Те саме, що розум. Роботящим умам, Роботящим рукам Перелого орать, Думать, сьять, не ждять І росіане жать Роботящим рукам (Шеняч, II, 1963, 386); Висока ідейність і глибока народність нашої літератури — от що вабить до себе чесні серця та світлі уми на світі (Ряльський, IX, 1962, 15); Соціалізм, про який мріяли країні уми людства і неминучість якого провістили основоположники марксизму, став у нашій країні реальною дійсністю (Ком. Укр., 3, 1965, 25).

◇ **Брати на ум** див. брати; **Вживати (вжити)** з ум — те саме, що **Вживати (вжити)** з розуму (див. вживати). Люди не звертали уваги на ті Уласові речі. — Старий став — з ума вживи... (Мирний, IV, 1955, 230); Як не кричав Софрон, Митрич таки переконав людей, що.. треба заходжуватись біля перебудови, а Софрон уже вживи із ума (Панч, II, 1956, 77); **Добирати (добрати) ума** див. добирати; **Доводити (довести) до ума** див. доводити; **Задній умом жити** див. задній; **Звихнутий умом (з ума) див. звихнений; Звихнутися умом (з ума) див. звихнутися; Зводити (звесті) з ума** див. зводити; **З ума не сходити (не йти і т. ін.)** — те саме, що **Не сходити (не виходити, не йти і т. ін.) з думки (див. думка)**. Мені він усе з ума не сходить, все перед очима (Мирний, I, 1954, 81); **Дівчина з ума не йде**. Перебує день Кармель з своїми думками — важко ї солодко; перебує другий день — це важко, це солодко (Вовчок, I, 1955, 353); **Набирати (набратися) ума (уму-розуму)** — те саме, що **Набирати (набратися) розуму (уму-розуму)** (див. набирати). — Хлопцеві найкраще молодому Ума набратися, потершись між людьми (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Ряльського, 1949, 104); — Нам треба хати-читальні, щоб поліський дурман розвіювати, уму-розуму набиратися (Речм., Весн. грози, 1961, 201); **Читати Горького, слухати Горького** — уму-розуму набиратися (Ком. Укр., 3, 1968, 80); **Наводити (навести) на ум** див. наводити; **Навчати (вчити, навчити) уму-розуму** — учити поводитися, діяти розумно, відповідно до ustalених правил, звичаїв. Хієря з серця вичрала Наталю бити — уму-розуму вчити (Григ., Вибр., 1959, 113); — Може й навчати його [Юрка] там уму-розуму (Козл., Ю. Крук, 1957, 412); **На умі** — на думці, у думках. — Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередує, чи сердиться? (Н.-Лев., VI, 1966, 19); [О д а р к а:] У тебе щоразу сміх та глум на умі, а в нього праця — і за те я його люблю! (Крош., I, 1958, 74); — Я.. Семена, людина проста. У мене що на умі, те й на язиці. Може, це й не подобається кому, я не знаю (Хотк., I, 1966, 123); — Оце ж такі тепер учениці пішли. Екзамени заводять, а їй хоч би що, дівування вже на умі... (Гончар, Тронка, 1963, 18); **На ум класти** — заважтовувати або усвідомлювати що-небудь. Хто величається і другий зневажає, Нехай про Дуба казочку читає, На ум собі кладе: Наука в ліс не заведе (Гл., Вибр., 1957, 203); **Не вашого (твого, його і т. ін.) ума діло** див. діло; **Не йде на ум:** а) немає бажання думати про що-небудь, робити щось,

займатися чимось. Не йде на ум ні їда, ні вода, що перед очима біда! (Кв.-Осн., II, 1956, 203); б) не засвоюється, не запам'ятовується, не сприймається щось; [Не] при [своєму] умі — те саме, що [Не] при [своєму] розумі (див. розум). Хорувала вона тяжко тижнів ізо три. Якось господь помилював, вернув здоров'я, та розум не вернувся! Така вона стала, яка не при умі (Вовчок, I, 1955, 84); **Завданням його життя було** — знайти якусь комору, аби розбагатіти відразу. І коли він був при своїм умі, то тільки й говорив, що про всякі комори, схованки, печери з грошима і т. ін. (Хотк., II, 1966, 163); **Неспівна (не повно) ума** — те саме, що **Неспівна розуму (див. неспівна)**. — Хіба ж ти не помітив по ній, що вона ї здавну навіжена була?.. — І справді, — встопице пан за те слово, — не повно в неї ума було! (Вовчок, I, 1955, 130); **Прикидати (прикинути) в умі** див. прикидати; **Приходити на ум** див. приходити; **Рішати (рішитися) ума** див. рішатися; **Своїм (чужім) умом жити** — те саме, що **Своїм (чужім) розумом жити (див. розум)**. — Оце накрутив, — промовив Килигей уніволося, прочитавши Куликів меморандум. — І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? Кулик несподівано образився: — Своїм умом живу (Гончар, II, 1959, 55); **Собі на умі хто** — хтось хитрий, потайний, не відкриває своїх думок, намірів. Він показав себе ще в студентські роки: користувався репутацією хитрої пронози, людини собі на умі... (Бойч., Молодість, 1949, 201); **Спадати (спіпати, спливати, сплисті, спливати, сходити, збредіти) на ум** — з'являтися на думці, у думках. От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрєде, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... (Кв.-Осн., II, 1956, 42); **Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі** (Н.-Лев., VI, 1966, 97); **Сходити (зійти) з ума** див. сходити; **Тримати в умі** див. тримати; **Узяти на ум** див. узяти; **Узятися за ум** — те саме, що **Узятися за розум (див. розум)**; **Ума вивідувати (ввідати) у кого, заст.** — намагатися дізнатися про чийсь потаємні думки, наміри, одержати якісь відомості і т. ін. Про це все удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума; чи не вишляла мені чого наймичка (Барв., Огов., 1902, 388); **Ума не зібрати; Ума не прикласти:** а) не дати собі ради, не могли вирішити щось. Радилась люди... що їм у такій біді робити? Радяться і ума не зберуть (Кв.-Осн., II, 1956, 125); **Чужу біду руками розведу, а до своєї ума не прикладу** (Укр.. присл., 1963, 43); б) не могли адогадатися, зрозуміти; **Ума пала́та див. пала́та; Ум відста́рів див. відста́рїти; Ум за розум заходить (зайшов) у кого** — втрачається здатність розумно, тверезо мислити, діяти. — В мене вже аж ум за розум заводить од високих нематеріальних любощів (Н.-Лев., IV, 1956, 234); **Умом зносити (звесті) див. зносити.**

УМАЗАНИЙ¹ (ВМАЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до **умазати¹**. Усміх осяйнув умазане в сажу чорне обличчя Пашькове (Гр., I, 1963, 369).

УМАЗАНИЙ² див. умазаний¹.

УМАЗАТИ¹ див. умазувати¹.

УМАЗАТИ² див. умазувати¹.

УМАЗАТИСЯ див. умазуватися¹.

УМАЗУВАННЯ¹ (ВМАЗУВАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. **умазувати¹**.

УМАЗУВАННЯ² див. умазування².

УМАЗУВАТИ¹ (ВМАЗУВАТИ), ую, уєш, недож., **УМАЗАТИ (ВМАЗАТИ)**, ума́жу, ума́жеш, док., перек., розм. Забруднювати або намазувати щось чим-небудь. — Ох! Чом не звір я, чом не лвиця [левниця]? Чом не скажена я вовчиця? Щоб мні [мені] Рутульців розідрать: Щоб серце виривать з требухом [тельбухами], Умазать

морду їм мажкою, Щоб маслаки їз посмоктать (Котл., I, 1952, 233); А лисичка тым часом ускочила в одну хату, — нікого нема, хазяйка.. діжу немішану покинула. Вона умазала голову в тісто — та в поле... (Укр. казки, легенди..., 1957, 32).

УМАЗУВАТИ ² *див.* **вмазувати** ¹.

УМАЗУВАТИСЯ ¹ (**ВМАЗУВАТИСЯ**), уюся, уєшся, *недок.*, **УМАЗАТИСЯ** (**ВМАЗАТИСЯ**), ума́жуся, ума́жешся, *док.*, *розм.* Забудрудоватися або намазуватися чим-небудь. *Круг нього з співчуттям гомоніли: — Добрий журан. — Шкода було б, якби умазався в кров* (Коцюб., II, 1955, 103).

УМАЗУВАТИСЯ ² *див.* **вмазуватися** ¹.

УМАІТИ *див.* **умаювати**.

УМАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **умаліти** і став за знач. **умалітися**.

УМАЛІТИ *див.* **умаліти**.

УМАЛІТИСЯ *див.* **умалітися**.

УМАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **умалювати** і став за знач. **умалюватися**.

УМАЛЮВАТИ *див.* **умаліти**.

УМАЛЮВАТИСЯ *див.* **умалітися**.

УМАЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **умаліти** і став за знач. **умалітися**.

УМАЛЯТИ, яю, яєш і **УМАЛЮВАТИ**, юю, юєш, *недок.*, **УМАЛІТИ**, алю, аліш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Зменшувати. *Умалити вино; // Укорочувати (вік, життя). От тобі наука, не ходи надвір без дрюка, — свиня звалить і віку умалить* (Номис, 1864, № 7094).

УМАЛЯТИСЯ, яюся, яєшся і **УМАЛЮВАТИСЯ**, ююся, юєшся, *недок.*, **УМАЛІТИСЯ**, алю́ся, алі́шся, *док.*, *рідко*. Зменшуватися. *Умалюлася щирих серед людської громади* (Сл. Гр.); **Образно. Македонські Філіппи від братньої крові амокріють. В водах Сікулського моря умалються славе наймення* (Зеров, Вибр., 1966, 330); // *Дрібнішати, ставати худішим, меншим. Боже мій! як та краса скоро зминяла!.. Умалюлась Устя, волос змінився і сама змарніла...* (Барв., Опов., 1902, 513).

УМАСТИТИ *див.* **умащувати**.

УМАСТИТИСЯ *див.* **умащуватися**.

УМАХ (**ВМАХ**), присл., *діал.* Вмить. *Одежу всю цвітку порвала* [Лавинія], *А чорну к цері прибирала, Мов галка нарядилась амах* (Котл., I, 1952, 290).

УМАЩЕНИЙ (**ВМАЩЕНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **умащити**.

УМАЩУВАТИ (**ВМАЩУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМАСТИТИ** (**ВМАСТИТИ**), ащю́, ащіш, *док.*, *перех.*, *розм.* Замазувати або натирати чим-небудь масним, жирним; // *Взагалі забруднювати чимось. Дурна Мишка [собака] наче зрадла такій перспективі. Скакала йому на ногу і умастила землею штани* (Коцюб., II, 1955, 394); — *Сорочки у дьоготь не умасти* (Донч., VI, 1957, 254).

УМАЩУВАТИСЯ (**ВМАЩУВАТИСЯ**), уюся, уєшся, *недок.*, **УМАСТИТИСЯ** (**ВМАСТИТИСЯ**), ащю́ся, ащі́шся, *док.*, *розм.* Замазуватися або натиратися чим-небудь масним, жирним. *Умаститися олією; // Взагалі забруднюватися чимось. — Підходь-но сюди! Не умастися глиною!* (Бажа, II, 1947, 54).

УМАЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УМАІТИ**, аю, аїш, *док.*, *перех.*, *діал.* Прикрашати квітами, зіллям. [І у к а ш:] *А це он як уміла* [Мавка] *квітками попіді-конню — або подицати!* [Л. Укр., III, 1952, 225]; *Скатеркою стіл накрив* [Бассім], *Умаїв його квітками, І заставив тарілками* (Фр., XII, 1953, 406).

УМБРА, и, ж. Природна мінеральна речовина коричневого, червоноувато-коричневого або зеленоувато-коричневого кольору, яку використовують для виготовлення фарб; // *Фарба такого кольору.*

УМГУ, *виг.* 1. Уживається для вираження ствердження чого-небудь. *Провела* [Юля] *руками по щоках, стурбовано запитала: — Я червона? — Умгу* (Тют., Вир, 1964, 246).

2. Уживається для вираження сумніву, недовір'я, невпевненості і т. ін. — *Умгу!* — *прожимриє бокрич. — А чи доводилося вам, панове посланці, раніш бувати у його величності на прийомі, чи чували вже монаршу розмову...* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 98).

УМЕБЛЮВАННЯ (**ВМЕБЛЮВАННЯ**), я, с. 1. Дія за знач. **умеблювати**.

2. Меблі, якими обставлене приміщення. *Найняв* [приїжджій] *дві кімнати з умеблюванням для себе й своєї жінки* (Коб., III, 1956, 343); *В кабінеті було прохолодно, приємно. Умеблювання кабінету було просте, але вигідне* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 255); *Простий селянський стіл, ослін, піл, два трикошх стільці — ото й все умеблювання більш ніж скромної резиденції кошового* (Добр., Очак. розмир, 1965, 263).

УМЕБЛЮВАТИ (**ВМЕБЛЮВАТИ**), юю, юєш, *док.*, *перех.* Обставити меблями (приміщення). *Умеблював* [однопопчанні] *квартиру — дай боже кожному!* (Папч, На калин. мості, 1965, 116).

УМЕБЛЮВАНИЙ (**ВМЕБЛЮВАНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **умеблювати**. *Він ходив по умеблюванню із великим смаком кабінеті* (Фр., V, 1951, 99); *Помешкання Мержинського в Мінську. Середня, бідно умеблювана кімната* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 30).

УМЕНТ *див.* **вмент**.

УМЕНШАТИ (**ВМЕНШАТИ**), аю, аєш і **УМЕНШУВАТИ** (**ВМЕНШУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМЕНШИТИ** (**ВМЕНШИТИ**), шу, шіш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що **зменшувати**. — *Влітку.. я часом за день нажебраю два або й три карбованці. Ваажку буває в кишені та торбі багато женше. Але загалом маю, не вменшай, боже, добрі заробітки* (Н.-Лев., IV, 1956, 308); // *Укорочувати. Не співайте, піониченьки, Не вменшайте ноці, Бо ще ж мої не виспались Каренькі очі!* (Укр. лір. пісні, 1958, 331).

УМЕНШАТИСЯ (**ВМЕНШАТИСЯ**), а́ється і **УМЕНШУВАТИСЯ** (**ВМЕНШУВАТИСЯ**), ується, *недок.*, **УМЕНШИТИСЯ** (**ВМЕНШИТИСЯ**), ші́ється, *док.*, *розм.* Те саме, що **зменшуватися**. *Тетрява почала вменшати і праліс починав рідшати* (Фр., II, 1950, 95); *Наче вменшилася її жах і страх; вона пильнішш подивлялась округи* (Вовчок, I, 1955, 325).

УМЕНШЕННЯ (**ВМЕНШЕННЯ**), я, с., *розм.* Дія за знач. **уменшити** і став за знач. **уменшитися**.

УМЕНШИТИ *див.* **уменшати**.

УМЕНШИТИСЯ *див.* **уменшатися**.

УМЕНШУВАТИ *див.* **уменшати**.

УМЕНШУВАТИСЯ *див.* **уменшатися**.

УМЕРЕЖАТИ ¹ *див.* **умережувати** ¹.

УМЕРЕЖАТИ ² *див.* **вмережувати** ¹.

УМЕРЕЖИТИ *див.* **вмережувати** ¹.

УМЕРЕЖУВАТИ ¹ (**ВМЕРЕЖУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМЕРЕЖАТИ** (**ВМЕРЕЖАТИ**), жу, жиш, *док.*, *перех.* 1. Вичищати мережку або мережкою; прикрашати візерунком.

2. *перен.*, *розм.* Їсти із смаком, жадібно, багатю; умінати. *Сім пирогів умережу та ляжу — полежу* (Сл. Гр.).

УМЕРЕЖУВАТИ ² *див.* **вмережувати** ¹.

УМЕРЗАТИ *див.* **вмерзати**.

УМЕРЗЛИЙ *див.* **вмерзлий**.

УМЕРЗНУТИ *див.* **вмерзати**.

УМЕРЛИЙ (**ВМЕРЛИЙ**), а, е. Діспр. акт. мин. ч. до **умерти**. *Близько ліжка своєї умерлої немки І дівчатко й хлоп'ятчко, дітки маленькі, Усміхаючись, стали в колісці удвох. Мати, чуючи смерть, їз укрила обов*

(Л. Укр., IV, 1954, 265); // у знач. ім. **умерлий**, лого, ч. Небжичик, покійник. *Мов із тісної дошовани На той остатній страшний суд Мертеці [мерці] за правдою встають. То не змерли, не убиті, Не суда просити! Ні, то люди, живі люди, В кайдани залиті* (Шевч., I, 1963, 241); *Тремтячи від нервового напруження руками почав [Маруся] стягати з умерлого ремінь* (Хотк., II, 1966, 291); *У порівн. *Микола Прач ішов селом, мов сновида, а жінка йшла за ним, ридючи та заводячи, мов за змерлим* (Фр., I, 1955, 363).

Ні живий ні змерлий, рідко — те саме, що Ні живий ні мертвий (див. **живий**). — *Жінка в плач, діти в плач, а я стаю ні живий ні змерлий* (Март., Тв., 1954, 67).

УМЕРТВІТИ див. **умертвіляти**.

УМЕРТВІННЯ (**УМЕРТВІННЯ**), я, с. Дія за знач. **умертвіти**. *Принижене становище жінок [у скіфів] підкреслюється існуванням жорстокого звичаю насильственого умертвіння жінок в разі смерті чоловіка* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 151).

УМЕРТВЛЕНІЙ (**УМЕРТВЛЕНІЙ**), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **умертвіти**.

УМЕРТВЛЯТИ (**УМЕРТВЛЯТИ**), яю, явш, *недок.*, **УМЕРВЯТИ** (**УМЕРВЯТИ**), влю, вйш; мн. умертвлять; *док.*, *перез.* 1. Пообавляти життя, убивати. *Час від часу.. Ковозь одного з тиз, хто жив у домі, Своім отруйним зубом умертвляла [гадюка]* (Фр., XI, 1952, 335); *Хто він [Коломійцев з «Останніх» М. Горького]?.. Садист і цинік, він тиранить дружину, дітей, повільно умертвляє брата, поширює довкола себе відвротний сморід зниття і смерті* (З глибин душі, 1959, 60); *Допитував [Острозький] у Радзівілла, чи не умертвили драгуни заарештованої вчора жінки* (Ле, Наливайко, 1957, 349).

2. *перен.* Припиняти розвиток чого-небудь; придушувати, ослаблювати вияв чогось. *До суперечок між течіями [в літературі] треба підходити з одним критерієм: настільки та чи інша форма передає зміст;.. чи жива вона й еластична, щоб не змертвити творчої думки митця* (Еллан, II, 1958, 72).

УМЕРТИ див. **умаряти**.

УМИВАЛЬНИЙ (**УМИВАЛЬНИЙ**), а, е. Який служить для вмивання, признач. для вмивання. *Умивальна кімната; Умивальний таз; // у знач. ім. умивальна, вої, ж.* Те саме, що **умивальня** 1.

УМИВАЛЬНИК (**УМИВАЛЬНИК**), а, ч. Раковина з краном або спеціально висяча посудина з краном, носиком і т. ін., яка служить для вмивання. *В ній [хаті] два вікна,.. два столи, шафа, комода, умивальник* (Л. Укр., V, 1956, 208); *Висів коло дверей в ідальні.. великий блискучий умивальник, завжди повний води* (Крот., Спви., 1948, 53); *Людя змивалася біля мідного позеленілого умивальника, в якому треба було натиснути гвинт на чопик, щоб полилася вода* (Перв., Дякий мед, 1963, 452).

УМИВАЛЬНИЦЯ (**УМИВАЛЬНИЦЯ**), і, ж. 1. рідко. Те саме, що **умивальник**.

2. *заст.* Велика миска, таз для вмивання. *Вода стояла готова у великій скляній умивальниці ще від учорашнього вечора, і Целя з правдивого розкішшу нурила в ній свої руки, мила лице* (Фр., II, 1950, 289).

УМИВАЛЬНЯ (**УМИВАЛЬНЯ**), і, ж. 1. Приміщення, кімната, де вмиваються. — *На горющі стоїть казан з водою, а з казана вода проведена в крани і в пекарні, і в умивальні, і скрізь по дворі* (Н.-Лев., I, 1956, 612); *Привбулай.. оговлявся до поля і рушив до умивальні* (Ю. Янов., I, 1958, 535).

2. *заст.* Велика миска, таз для вмивання. *Срібна умивальня*.

УМИВАНИЙ (**УМИВАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. теп. і мнв. ч. до **умивати**. *Стіл був дощаний.. Старий стіл, не раз окроплений вином, залитий борщем, змиваний дощами* (Дмит., Обпалені., 1962, 189); *Інші дні вставали по тому. Змивані росами тихі ранки* (Рибак, Зброя., 1943, 173).

УМИВАННЯ (**УМИВАННЯ**), я, с. 1. Дія за знач. **умивати** і **умиватися**. *Треба було довго змивати його [Василька], поки він згодився на змивання та на чесання* (Гр., I, 1963, 277); *Раптом великі, холодні од умивання руки лягли йому [Дорі] на груди та ребра і підняли кудиись угору* (Кюкюб., II, 1955, 373); *З хати, допідлаючи косу, вибігав Настечка, обличчя її свіже од сну і змивання* (Стельмах, II, 1962, 129).

2. *розм.* Те, чим умиваються. *Уже тобі готове змивання*.

УМИВАТИ (**УМИВАТИ**), аю, авш, *недок.*, **УМИТИ** (**УМИТИ**), яю, явш, *док.*, *перез.* 1. кого. Мити кому-небудь обличчя, руки і т. ін. *Цицан сей страх не любив води, а ротмістр звелів Олексію щоранку водити його до криниці і добре змивати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 297); — *І ти вже встав? — спитала вона, умиваючи Одарочку, котра одвертала своє личко від води, не давала змивати* (Мирний, I, 1954, 239); // *що*. Мити кому-небудь або собі (обличчя, руки і т. ін.). *Цариця змила ноги Іванкові й обтерла рушником* (Три золоті сл., 1968, 180); *Від гмиляних стін віяло вологою, джуркотів потік із чистою джерельною водою. Тимко підійшов до нього, змив лице* (Тют., Вир, 1964, 217); *Я до струмка серед битви тривожної В ніч приповзу, пересиливши спрагу, Змив лице від пилуки дорожньої, Двічі ковтну і напоюю баклагу* (Мал., I, 1956, 290).

2. *перен.* Змочувати, освіжати вологою (про дощ, росу і т. ін.). *Тільки вітер тизесенько Поєте над ними [могилами], Тільки роси ранесенько Сльозами дрібними Іх уміють* (Шевч., I, 1963, 106); *Землю нашу, землю сонцелику Дощі уміють молоді* (Нагв., Вибр., 1950, 5).

◇ **Піт умивав** (**умивав**) *кого*, що-небудь. *Щелепи мені зводять, холодний піт змивав чоло..* (Кюкюб., I, 1955, 418); *Не дрімали, робили ми, Піт обличчя змивав..* (Рильський, II, 1960, 25); *Умивати (уміти) руки* *див.* **рука**; **Умивати (уміти) слізми** (**сльозами**) *кого*, що — гірко, невтішно плакати. *Воно [дитя] не знає, Чого наймичка слізьми Його умиває* (Шевч., I, 1963, 314); *Чого свої очі, чого свої мимі Змиваєш гіркими слізьми?* (Стар., Поет. тв., 1958, 28); *Як (мов і т. ін.) вода уміла див. вода*.

УМИВАТИСЯ (**УМИВАТИСЯ**), аюся, авшся, *недок.*, **УМИТИСЯ** (**УМИТИСЯ**), яюся, явшся, *док.* 1. Мити собі обличчя, руки і т. ін. *Гаясь почував голову, узяв незота рукав і почав умиватись* (Мирний, I, 1954, 240); — *Може, умитесь з дороги? Саранчук подякував і став умиватись* (Головка, II, 1957, 442); — *Змивайся, змивайся, хлопче, — кляпуть мене дід..* *Час весті коняку* (Стельмах, Гусь-лебеді., 1964, 141).

2. *перен.* Змочуватися, освіжатися вологою (дощем, роскою і т. ін.). *І все то те, вся країна, Повита красою, Зеленим, змивається Дрібною роскою* (Шевч., I, 1963, 239); *Опівночі айстри в саду розцвіли.. Умилась роскою, вінки одягли* (Олесь, Вибр., 1958, 15).

◇ **Кривавим потом умиватися** (**умитися**) *див.* **кривавий**; **Пасокою умитися** *див.* **пасока**; **Умиватися (умитися) потом** — густо вкриватися потом. *Голі до пося тіла, як чапун, виблукнували проти некучого світла, змиваючись потом* (Ле, Міжгір'я, 1953, 246); — *Гей, налягай [на весла]! Ох, давай, браточкі! — важко видихав із себе Фрол Каблук, змиваючись гарячим потом* (Кучер, Голод, 1961, 224); **Умиватися**

(умітися) слізьми (сльозами, слізками, слізоньками і т. ін.) — гірко, невтішно плакати. — *Будьте ласкаві, будьте милосердні!* — благала Горпина, умиваючись слезами (Л. Янов., I, 1959, 49); *Не журиться Катерина — Вмиться слезою, Возьме відра, опіючі Пиде за водою* (Шевч., I, 1963, 22); {Д р у ж к и, р і д і в о ї з д:} *Приступи, Марусе, близьенько.. Отцю-неньці низенько уклонися, Дрібенькими слізоньками умийся* (Н.-Лев., II, 1956, 432); *Проводжали Лукію баба Федора та нес Ісідор. За селом баба Федора попрощалась, джмилася слізьми і, похитуючись, повернулася додому* (Донч., III, 1956, 164); *Умітися кров'ю* (мазкою, їшокою і т. ін.) — залитися кров'ю, будучи побитим, пораненим. *Підійшов [Василь] до неї, а вона з усього мазу як дасть йому по носі — так мазкою і емився* (Мирний, IV, 1955, 72); *Наркис тільки повів рукою, — і., емившись кров'ю, Данило покотився долі* (Смолич, Мвр., 1958, 14).

УМИЗГÁТИСЯ, áюся, áспся, *недок., діал.* Упадати, увиватися біля кого-небудь. [Д а н и л о:] *Слухай, ти. Пазано мені, що ти коло гойдалки дуже умизгалася біля моєї небоги..* (Кроп., IV, 1959, 276); *Ціла ватага лицарів, магнатів умизгалася біля її ніжок* (Стор., I, 1957, 369).

УМИКА́ННЯ¹, я, с., *етн., діал.* Дія за знач. умикати¹. *На завершення параду іноземним гостям був приготований сюрприз: джигиткування з «умиканням» козаками дівчини-нареченої* (Говчар, II, 1959, 365).

УМИКА́ННЯ² *див.* **вмика́ння**.

УМИКА́ТИ¹, áю, áш, *недок., умикнути*, ну, неш, *док. 1. перек., етн.* Викрадати дівчину, жінку, щоб узяти її за дружину. *Князь Георг був мудрий і сміливий.. Він судив і карає, коли умикали жону не по любові, коли син не корився батькові, коли муж одного роду убивав мужа іншого роду* (Скл., Святослав, 1959, 52).

2. неперек., діал. Утікати. *Ставайте отам, бо тудюю вовк умикатиме* (Сл. Гр.).

УМИКА́ТИ² *див.* **вмика́ти**.

УМИКА́ТИСЯ¹, áсться, *недок., етн.* Пас. до умикати¹.

УМИКА́ТИСЯ² *див.* **вмика́тися**.

УМИКНУ́ТИ *див.* **умикати**¹.

УМИ́ЛЕНИЙ (ВМИ́ЛЕНИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до умілити.

2. у знач. прикм. Якій дуже спітнів, покритвся ніби мильною піною (про коня). *До гетьмана на вмиленому коні підсковжу джюра* (Ле, Наливайко, 1957, 92).

УМИ́ЛИТИ *див.* **умілювати**.

УМИЛОСЕРДИТИ (ВМИЛОСЕРДИТИ), джу, дшш, *док., перек., заст.* Зробити милосердним. — *Чого це ви, Катре, так надкаетесь, без спочинку? — кажку їй. — Робитиму, робитиму, поки сили.. Може, вгоджу [пані], може, емилосерджу!* *Отже, не вгодила й не емилосердила* (Вовчок, I, 1955, 129).

УМИЛОСЕРДИТИСЯ (ВМИЛОСЕРДИТИСЯ), джуся, дшся, *док., заст.* Стати милосердним. *Суддю у некло не послали, Умилосердилися, сказали, Що тим Суддя не злий, Що зовсім був дурний* (Бор., Тв., 1957, 153); — *Умилосердяться над бідними сиротами, — благала стара вісімдесятилітня бабуся* (Ков., Світ., 1960, 61).

УМИЛОСТІВТИТИ *див.* **умилюствіяти**.

УМИЛОСТІВТИТИСЯ *див.* **умилюствіятися**.

УМИЛОСТІВЛЯТИ (ВМИЛОСТІВЛЯТИ), áю, áшш, *недок., умилостівляти*; *док., перек., заст.* Робити милостивим. [М и л е в с ь к и й (витагає білета і подає їй):] *Чым маю умилостивити розгніване божество?* (Л. Укр., II, 1951, 33).

УМИЛОСТІВЛЯТИСЯ (ВМИЛОСТІВЛЯТИСЯ),

áюся, áшся, *рідко, недок., умилостівитися* (ВМИЛОСТІВТИТИСЯ), влюся, вишся; *мн.* умилостівляться; *док., заст.* Ставати милостивим.

УМИ́ЛЮВАТИ (ВМИ́ЛЮВАТИ), юю, юшш, *недок., умилити* (ВМИ́ЛИТИ), лю, лиш, *док., перек.* Доводити (коня) до сильного потіння, до появи на шкірі ніби мильної піни. *Умилиши добре коня, і поверта [Прокіп Іванович] до нас вже рясю* (Стор., I, 1957, 184).

УМИНА́ННЯ (ВМИНА́ННЯ), я, с. Дія за знач. уминати¹.

УМИНА́ТИ¹ (ВМИНА́ТИ), áю, áшш, *недок., ум'яти* (ВМ'ЯТИ) і *діал.* УМНЯТИ, умну́, умнеш, *док., перек.* 1. Мнути, робити м'яким. *Ум'яти жменьку прядива*.

2. розм. Їсти швидко, із смаком, жадібно, багато. *Скоро їжа була готова, і зголоднілий козак почав вечеряти, уминаючи все, що ставили на стіл* (Добр., Озак. розмир, 1965, 186); *Лисиця десь м'яса дістала. Тигренсько прибігла під стіжок — Ум'яла більшенький шматок, А менший у сімце словала..* (Гл., Вибр., 1951, 11); *Він видудлив молоко, умняв булочку* (Ю. Янов., II, 1954, 113).

◇ *За обидві щокі уминати див.* щокá; Уминáс (умнáв, уминáють), умнáли і т. ін.), аж за вухами лщачло (ляцáло) — їсть (ів, їдять, їли і т. ін.) з великим апетитом, жадібно. *Він.. уминяв яєшню, аж за вузлами ляцáло* (Мирний, I, 1954, 297); *Діти так уминали піску траву, що аж за вузлами ляцáло* (Стельмах, I, 1962, 207); *Уминати на всі заставки — їсти з великим апетитом, жадібно. Мале дівча, повертаючись, навіть усмігнулось, зиркнувши на його і побачивши, що він на всі заставки уминяв принесену їжу* (Досв., Гюлле, 1961, 26).

УМИНА́ТИ² *див.* **вминáти**¹.

УМИНА́ТИСЯ¹ (ВМИНА́ТИСЯ), áсться, *недок.* Пас. до уминати¹.

УМИНА́ТИСЯ² *див.* **вминáтися**¹.

УМИРА́ННЯ (ВМИРА́ННЯ), я, с. Дія і стан за знач. умирати. *Поступова втрата клітинного плазмової здатності до хімічної регуляції є причиною старіння клітинних колоїдів, а з ними — старіння та вмирання організму* (Вибр. праці О. О. Богомольца, 1969, 298); *Жінки ближче стоять до речей остаточних — народжень, умирань* (Загреб., Диво, 1968, 291); *Простягають кáти уостанке до сонечка розтулені уста.. Як можу я співати про вмирання, коли життя із нього вироста!* (Сос., Щастя., 1962, 83); *Опалям істок.. вона [осінь] лише намагатиметься скрасити невблаганне вмирання літа* (Ле, Міжгір'я, 1953, 65).

УМИРА́ТИ (ВМИРА́ТИ), áю, áшш, *недок., умерти* (ВМЕРТИ), умру́, умреш, *док.* 1. Переставати жити, існувати; проталенне ж и т. й. *Я умру, то позовайте Мене на могили, Серед степу широкого, На Країні милій* (Шевч., I, 1963, 354); *Він не хоче вмирати. Він хоче жити* (Коцюб., I, 1955, 367); *Глянув [дід] ще раз на всі, склав руки на грудях і, прокашавши з усмішкою: — Ну, прощайте, вмираю, — тигенько ліг і умер* (Довж., I, 1958, 67); // *за кого — що. Гинути, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь. — Палавти мій ваш єсть Атаман. За його бійтєсь, умирайте, Енесєш єраєє карайте, Еней мій сват, — а ваш Гетьман* (Котл., I, 1952, 210); *Ніколи більш його я не почув!* *Під Ленінградом у могили чесної Лежить мій друг, що умер за Ленінград* (Рильський, II, 1960, 325); *Вона умерла, як жила, за Батьківщину* (Сос., II, 1958, 276).

◇ *Умерти не своєю смертю див.* свій; *Умерти своєю смертю див.* свій; *Умерти смертю хоробрих див.* смертъ; *Умирати від страху див.* страх; *Умирати (умерти) на плáсі див.* плáха; *Хоч умри — те саме, що Хоч убий (див. убивати).* *Треба було її заспокоїти, але прокляті*

слова! Завжди.. юрбою товпляється на кінчику язика. А тут — хоч умри! (Жур., Нам тоді.., 1968, 96).

2. *перен.* Проходити, закінчуватися; безслідно зникати, пропадати. Умирає зажурене літо. Так прозора.. покора і тиш... (Сос., I, 1957, 226); Відолашна! Вона забувала, що силою не вернеш почування, коли вже воно змерло (Гр., I, 1963, 398); Поет не боїться від ворога смерті, Бо віальна пісня не може умерти (Л. Укр., I, 1951, 111).

3. *тільки недок., за ким — чим, перен., розм.* Дуже кохати кого-вєбудь, любити щось. Так, як він за Настусю, так за ним умирала сусідка Маруся (Барв., Опов.., 1902, 449); Хлопець бує у селі — Коломийченко, осяк його знає: як ударити «Катюшу», — умирають дівчата за ним! (Голов., Поезії, 1955, 114).

4. *у сполуч. з прийм. від, з (зо) та ім. сміх, страх, нудьга і т. ін., перен.* Зазнавати того, проймається тим (великою мірою), що виражає іменник. Умирала [Галка] зо сміху. Вона засіди зазирала крізь дірочку від ключа до тої вузької кімнати, де пересиджуєв Славок з Бронєю,.. чула найсердечнішу розмову й сміялася до зазми (Март., Тв., 1954, 454); Саме тоді була [Уляна] на полі й умирала від страху, чи не пересічуть австрійці кулеметом її і дядька Семена (Стельмах, II, 1962, 214); — Оце недавно була я в гостях в однієї знайомої.. Я трохи не змерла з нудьги! (Н.-Лев., VI, 1966, 26); — Оце таке село? Я тут умру від нудьги (Тюг., Впр., 1964, 214).

УМИРАЮЧИЙ (ВМИРАЮЧИЙ), а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до умирати. Серед казовських піщаних кучугур, край армарку.. вона сиділа над умираючою матір'ю (Гончар, II, 1959, 342); Умираючий промінь сонця падає на березу, кривавить білу кору (Шиян, Переможці, 1950, 145); // у знач. ім. **умиряючий**, чого, ч.; **умиряюча**, чої, ж. Той (та), хто вмирає. Вмираючий важко закашлявся (Тулуб, В степу.., 1964, 19).

УМИРОТВОРЕННИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до умиротворити. Умиротворена своїм оновленням природа теплим вітром виколисувала на земних грудях плоди весняного зачаття (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 209).

2. *у знач. прикм.* Який умиротворився. Гурій Степанович Комаренко зайшов у добре знайому ідальню якийсь особливо просвітлений, спокійний : умиротворений (Собко, Срібний корабель, 1961, 200); // Словенний умиротворіння. На обличчях матері й дочки відбивався душевний спокій і тиша умиротворена радість (Добр., Очак. розмир, 1965, 295).

УМИРОТВОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. умиротворити і стан за знач. умиротворітися. Усамітнюючись у печері серед скель, щоб звершити аскетичний подвиг,.. Іван Вишенський спочатку знаходив спокій, умиротворення. Але згодом його починають гризти сумніви (Рад. літ-во, 8, 1967, 61).

УМИРОТВОРИТИ *див.* умиротворити.

УМИРОТВОРИТИСЯ *див.* умиротворітися.

УМИРОТВОРИННЯ, я, с. Стан повного спокою.

УМИРОТВОРЯННЯ, я, с. Дія за знач. умиротворити.

УМИРОТВОРЯТИ, яю, яшч, *недок.*, **УМИРОТВОРИТИ**, рб, рпш, *док.*, *перех.* Робити мирним, спокійним; заспокоювати.

УМИРОТВОРЯТИСЯ, яюся, яшчся, *недок.*, **УМИРОТВОРИТИСЯ**, рбся, рпшся, *док.* Ставати мирним, спокійним; заспокоюватися.

УМИРУЮЧИЙ (ВМИРУЮЧИЙ), а, е. 1. Який не може жити вічно; смертний. На який же чорт ці зорі — довічні, немируючі, цей місяць, ця земля — все це німе, жертве — і немируюче, а я — вмируючий, а — живий, тямуючий? (Гр., II, 1963, 54).

2. Який умирає. Вмируючий лебедю, співай! Хай лише Теїй скорбний голос, таїй солодкий спів! (Мисик, Біля криниці, 1967, 269); // у знач. ім. **умируючий**, щого, ч.; **умируюча**, щої, ж. Той (та), хто вмирає. Що краплина роси для вмируючого. Для того, хто конає без сил? (Гр., I, 1959, 556); // *рідко.* Те саме, що **вмирець**. Заанібіда казав, що не любий він [протопіп] усім парафіанам, з живого й вмируючого дере (Мирний, III, 1954, 87).

УМИСЕЛ, слу, ч. Заздалегідь обдуманий план, намір, перев. таємний, вартий осуду. [Т е т я н а:] Ох, мені горел! Пропаде Филтих даром; і я без умислу буду виною його смерті... (Котл., II, 1953, 61); — На престол севейський не сьогодні-завтра сяде герцоґ Карл-Густав. Гетьман Богдан Хмельницький описав нам приятою.. які злодійські умисли того герцоґа (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 265); Баґратіон послав листи і Барклаю, і Аракчєву з умислом, що їх читатиме й цар і, нарешті, вживє загодів, щоб спинити французів (Кочура, Зол. грамота, 1960, 96).

УМИСЛИТИ *див.* умисляти.

УМИСНЕ (ВМИСНЕ), присл. Те саме, що **умісно**. [О р е с т:] Ви якось чудно поводитесь зі мною останнього часу. Ви немов умисне етікасте від мене (Л. Укр., II, 1951, 43); Зінюю умисне прийшов у громаду дуже рано, бо при йому [ньому] не так вільно було Денисовим прихильникам збивати людей (Гр., II, 1963, 357); Угорець.. взявся за сокиру. Уже з того, як він її тримає, було видно, що цей дроворуб небагато врубав. А Гриша умисне підмовив йому таки дебелу колоду (Гончар, III, 1959, 226).

УМИСНИЙ (ВМИСНИЙ), а, е. Зробл., вчинений з певним наміром, свідомо; навмисний. Мене почало драґувати це умисне інтригування (Досв., Вибр., 1959, 411); Через два тижні суд засудив Сергія Петровича Боровика за умисне тілесне пошкодження до двох років ув'язнення (Собко, Справа.., 1959, 154).

УМИСНІСТЬ (ВМИСНІСТЬ), вості, ж. Абстр. ім. до **умисний**.

УМИСНО (ВМИСНО), присл. З певною метою, з певним наміром; навмисно. Умисно широко дихаючи, нерейшов він невеличкий клаптик безлісного шляху і вступив у гай (Гр., II, 1963, 83); — Ще не знаючи, що ви перед твоїм шлюбом були знайоми, я умисно запросив його до себе, надіючись, що ти закохався в нім (Фр., VII, 1951, 392); Коли почула [Маруся] шум багатоголосів і, оглянувшись, побачила, що до неї наблизжуються опришки усією громадою, — одразу перелякалася, серце сильно забилося в грудях. Але умисно не встала, хоч бігти хотілося (Хотк., II, 1966, 208).

УМИТИ *див.* умивати.

УМИТНИЙ (ВМИТНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до **умити**. Хоч на ньому [сотнику] і череска синя.., і пика амита, і борода виголена, і на голові шапка, та як йому були очі запані й надуті, то й видно було, що він цілу ніч гуляв (Кв.-Осн., II, 1956, 177); Обличчя біючі, блискучі, амиті, насичені дощами, здавалось, були весь час залєґа осянкі зєйдиксь невидимим сонцем (Гончар, III, 1959, 307); Весна. Садочки зацвіли, Нєначє полатком укриті, Росою божою умиті, Біліють (Шєвч., II, 1963, 171); Стояла [яблуня] свіжа, амита світанковою росою (Цюпа, Назустріч.., 1958, 439).

2. Який умився. Перед ним стояла Ониса, амита, убрана й причєсана (Н.-Лєв., III, 1956, 86); Дорошенко підходив до заїртки, дивиться на Лукію, свіжу, щойно амиту (Гончар, Тронка, 1963, 200); Додоמו повернувся він пізно вночі і застав Огея вже амитого, прибраного (Досв., Вибр., 1959, 358); Туман розтанув, садки стояли амиті й святково мовчазні (Гуц., Скупана..,

1965, 131); *Образно. *Іржаву каску вкрис житом Долоня теплої землі, і забриняла у небі змітін Ширококрилі журавлі* (Мал., II, 1956, 133).

УМІТИСЯ *див.* **умиватися**.

УМІТЬ *див.* **вміть**.

УМИШЛЯТИ, *яю, яеш, недок.*, **УМИСЛИТИ**, *лю, лиш, док., перех. і з інфін.* Задумувати зробити щось (перев. таємне, варте осуду). *Троянці зле умисляють, Щоб преч [геть] із крпості вітати* (Котл., I, 1952, 241); — *Юда ти беззаконний!* — кричить Петро. — *Тебе обнімають і цілують за вечерю, а ти умисляєш ізраді!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); [Журейко (кричить):] *Ти сам на князя зубу з княгиню умислив!* (Коч., III, 1956, 81); — *Добре діло умислив! Добре. Золоті нам потрібні! Не все купляти у краях заморських* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 87).

УМИШЛЯТИСЯ, *яється, недок.* Пас. до **умишляти**.

УМІЛЕЦЬ (**ВМІЛЕЦЬ**), *льця, ч.* Той, хто добре знає свою справу, володіє умінням; вправний майстер. *З чолом, як лук, напнутим, з тавром трикутним влиць, з кривим, розвитим носом, а покрученим зрботом, — Якби не був цей муляр [Мікеланджело], робіт камінних умілець, Таким безмежно любощим, він був би божеством* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 12); *Коли приїздили в Холм, Леву не терпілося, він образу подався до Авдія [будівничого]. Старий умілець сидів з жінкою за столом, вони вечеряли* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 524); *В на Київщині село із красивою назвою — Веселинівка. Славився воно колись своїми килимами, які ткали народні умільці* (Веч. Київ, 17.VI 1968, 1).

УМІЛИЙ (**ВМІЛИЙ**), *а, е. 1.* Який володіє умінням, має добрі навички до чогось; вправний. *В домі ж у батька мого [мого] була фінікіянка гарна, Росла й стала, в рудоділлях жіночих майстриня уміла* (Гомер, Одисей, перекл. Б. Тена, 1963, 266); *Вдивляючися пильно в путь, від міста і до міста по рейках поїзда ведуть умілі машиністи* (Забіла, У. світ, 1960, 120); // у знач. ім. **умілий**, *лого, ч.* Той, хто володіє умінням, має добрі навички до чогось. *В умілого і долото рибу ловить* (Номес, 1864, № 6019).

Умілі руки; **Уміла рука** — з добрими навичками до чогось; вправні руки. *Руки були в нього умілі, зрозумів він усе швидко, і робота в нього завжди кипіла* (Вас., II, 1959, 234); *Летить сонячною курявою Сенька-кулеметник і — строчить умілою рукою по ворожих лавах...* (Кос., Новела, 1962, 9).

2. Який здійснюється, виконується з умінням, вправно. [С е р г е в:] *Товариші, війська нашого фронту, в результаті навальної атаки піхоти і вмілого обхідного маневру бронетанкових з'єднань, оволоділи містом Житомир* (Дмит., Драм. тв., 1958, 168).

УМІЛИЦЯ, *і, ж.* Жін. до **умілець**. *Умілиць-гуцульки ткали чудові рушники, верети* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 68).

УМІЛИСТЬ (**ВМІЛИСТЬ**), *лості, ж.* Властивість за знач. **умілий** 1. — *Сонце, великий, прясний володарю світа!.. Поможі нам у тім страшній бою! Дай нам твердість, і вмілість, і згоду!* (Фр., VI, 1951, 118); *Треба було неземної любові, неземної вмілості, щоб, не боячися спричинити біль, підійти до розкритої рани та хоч трохи її загоїти. А на землі, окрім часу, нема таких лікарів* (Хотк., I, 1966, 126); *І почав йому [знайомому] вичитувати [перелічувати] все, що я вмію робити, загадав вмілість педагогічну, музику* (Сам., II, 1958, 273); *Іноді аж диву дається, як його Настечка справляється з усім. І де тільки в неї вмілість береться?..* (Стельмах, II, 1962, 105); *В бою козаки виявляли стільки вмілості й завзяття, що під прикриттям свого та-*

бору сотня їх могла відбитися від тисячі поляків і ще більшої кількості татар (Укр. іст. ж., 1, 1960, 113).

УМІЛО (**ВМІЛО**). Присл. до **умілий**. *Учитель.. такий симпатичний, так просто і зм'яло обходиться з учениками, що ми всі, хоч незнайомі з ним, дуже його любимо* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Підскакували колеса, цохишлини була загроза перекинутись. Та вміло правила кінями Софія* (Шиян, Вибр., 1947, 8); *Верстак легко розколюється на четвертинки, і Тимофій уміло починає витісувати з них ніжки* (Стельмах, II, 1962, 34).

УМІННЯ (**ВМІННЯ**), *я, с.* Здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь. *Вершити сіно. — се артизм, на те треба спеціального уміння* (Хотк., II, 1966, 340); *Напружив зиргусь все уміння, весь зист, Виймаючи кулю* (Нех., Хто сів вітер, 1959, 180); *Партія відзначається умінням бачити життя в усьому його обсязі, широко підходити до будь-якого питання* (Ком. Укр., 4, 1970, 11).

УМІННЯЧКО (**ВМІННЯЧКО**), *а, с.* Пестл. до **уміння**. **УМІРКОВАНИЙ**, *а, е, рідко.* Те саме, що **поміркований** 1. — *Не жадай більше, ніж треба. Молоді хлопці повинні привикати до уміреного, скромного життя* (Фр., III, 1950, 380).

УМІСИТИ *див.* **умішувати** 1.

УМІСТ, **УМІСТИЛИЩЕ**, **УМІСТИТИ**, **УМІСТИТИСЯ**, **УМІСТИЩЕ** *див.* **вміст**, **вмістилище** і т. д.

УМІТИ (**ВМІТИ**), *ію, іеш, недок., перев. з інфін.* 1. Володіти умінням робити що-небудь. *Зоя внала стільки веселих.. краков'яків, уміла так гарно танцювати* (Л. Укр., III, 1952, 647); *Кульжан вміла і шити, і варити, і влати поєсть, і вишивати* (Тулуб, В степу.., 1964, 59); — *Нам, товаришу Оленчук, зараз потрібні люди, які досконало знають Сиваш, уміють орієнтуватися на ньому не тільки вдень, а й вночі* (Гончар, II, 1959, 398); // *Мати здібність, здатність до чого-небудь. Марічка і сама зм'яла складати пісні* (Кожоб., II, 1955, 314); *Умія Юрчик оповідати як ніхто! Славився тим* (Хотк., II, 1966, 153); — *Герентію, я мушу тобі сказати, ти зовсім не вмієш розмовляти з людьми* (Довж., I, 1958, 478); // *Бути в змові, мотти зробити що-небудь. Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (Шевч., I, 1963, 25); *Він заляк, як та худобина, якій болить щось усередині, а сказати вона про те не вміє* (Тют., Вир, 1964, 295).

◇ **Не вміти слова** (двох слів) **вміювати** (сказати) *див.* **слово**; **Уміти повернутися** *див.* **повертатися** 1.

2. *розм.* **Знати**. — *Хлопці, чутно, співають, — цокоче дівчина. — Та таких гарних пісень! Наші хлопці таких і не вміють; мабуть, то байрачани...* (Мирний, I, 1949, 317); *Батюшчин мажтавір був колись у сабатах [солдатах] і вміє багато слів, що й учительша їх не чула* (Мик., Кадильниця, 1959, 6).

УМІШАТИ 2 *див.* **умішувати** 1.

УМІШАТИ 3 *див.* **вмішувати** 1.

УМІШАТИСЯ *див.* **вмішуватися** 1.

УМІШУВАТИ 1 (**ВМІШУВАТИ**), *ую, уєш, недок.*, **УМІСИТИ** (**ВМІСИТИ**), *ішу, ієши, недок.*, **УМІШАТИ** (**ВМІШАТИ**), *яю, яєш, док., перех. 1. док.* тільки **умісати**. Місяць, доводити до готовності (тісто, глину, замазку і т. ін.). *Образно. *Зазарко так уміє чоловіка умісати, як тісто* (Григ., Вибр., 1959, 152); // *Місяця, додавати що-небудь*. *Образно. *На грелбі колони, Як пам'ять держав, Як пам'ятник гордої сили. А скільки пісень, Та врівільких світанів В бетон ви навіки вмісали!* (Нагн., Пісня.., 1949, 123).

2. *док.* тільки **умішати**, *рідко.* Добре перемішувати якусь масу.

УМІШУВАТИ 2 *див.* **вмішувати** 1.

УМІШУВАТИСЯ¹ (ВМІШУВАТИСЯ), ується, *недок.*
Пас. до умішувати¹.

УМІШУВАТИСЯ² *див.* вмішуватися¹.
УМІЩАННЯ, **УМІЩАТИ**, **УМІЩАТИСЯ**, **УМІЩЕ-**
НИЙ, **УМІЩУВАТИ**, **УМІЩУВАТИСЯ** *див.* вміщання,
вміщати і т. д.

УМЛІВАННЯ (ВМЛІВАННЯ), я, с. Стан за знач.
умлівати 1, 2 і дія за знач. умлівати 3. *З безперестанни-*
ми огами, сапанням та умліванням Прозіра розказу-
вала (Коцюб., I, 1955, 262); *Давно сердечко умлівання*
У груди стиснені милою, І ждала дівчина... когось
(Пушкін, С. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 70).

УМЛІВАТИ (ВМЛІВАТИ), *аю, аєш, недок.*, **УМЛІ-**
ТИ (ВМЛІТИ), *ію, ієш, док.* 1. Знемагати від якого-
небудь сильного переживання, враження, відчуття вели-
кої втоми і т. ін. *Сама вміваючи в тригого... старалась*
[Регіна] його [Владка] піддержати (Фр., VI, 1951, 317); *Чугайстир отомляється.. Іван і сам умлівав од втоми*
(Коцюб., II, 1955, 349); Яким же він дивом здивувався,
коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відом-
остями..! (Март., Тв., 1954, 237); *Я умлівала над*
зворим. Палакала я, що безцясна Тая душа (Дн. Чайка,
Тв., 1960, 338); [В а р в а р а:] *Купи собі гітару, ти ж*
колись так грав, що всі дієчата умлівали... (Корн., II,
1955, 302); // *тільки недок.*, за ким. Страждати від ко-
хання. [Л е д а ч и й:] *Якби ви знали, скільки за мною*
дівчат умлівало! (К.-Карий, II, 1960, 20); *Кому ж не*
видно, що Юрко навіть не підходить до неї, а вона чо-
вечора умліває і согне за ним (Стельмах, I, 1962, 279);
// *Перебувати у стані розслабленості, млості. Усім*
було душно, усі аж умлівали од духоти (Н.-Лев., IV,
1956, 104); *Знеможені пасажирів поховалися в хо-*
лодок, але й там умлівали від спеки (Панч, Ерік.,
1950, 30); **Образно. Припорошена пороком стерня вже*
другий місяць умлівала від сонця і живилася тільки
росою (Панч, На калін. мості, 1965, 252); // *Втрачати*
свідомість, непритомніти; зомлівати. І що тільки в церк-
ві дяк «Іже» заснівав, Бідна баба у кутку Мало не
вмілає (Рудан, Тв., 1956, 147); *На той зойк вибіє Яць*
з хати і підняв жінку: мала вибите одно око і на чолі
кроваву рану.. Не кричала, не стогнала багато, тільки
умлівала раз за разом (Фр., II, 1950, 203); *Прибігла*
[Дмитриха] з лісу просто до Павла Раєвого та й трохи
не вміла з переляку на порозі.— Ей, вучку..! — кри-
чала, ледве переводячи дих.— Гринько повісився! (Март.,
Тв., 1954, 372); // *Завмирати, ціпеніти. Вона [Настя]*
припала до Гната, обіймала його, умліла на його гру-
дах (Коцюб., I, 1955, 74); // *Нити, завмирати* (про
серце, душу). *Співай, нецько, тигесенько, бо сон утікає,*
не сплять очі, серце в'яне, душа умліває (У. Кравч.,
Вибр., 1958, 38); *І її [Хмине] серце умлівало з жалю*
за тими голодними, хоч невідомими їй людьми (Коцюб.,
I, 1955, 94); *Пий, серце, найсолодшу з насолод — поцілю-*
нок першого позання, умлівай від незнаного щастя
(Речм., Твій побратим, 1962, 123).

Умлівати (умліти) *серцем* (душею) — дуже пережи-
вати, хвилюватися з якогось приводу. — *Сава! —*
зойкнула [мати], умліваючи душею.— Сава уби його
[сина]! — і упала на доліжку (Коб., II, 1956, 239); *Вона*
[матушка] довог стояла під дверима, слухала [суперечку
Франка і Рощкевича] і умлівала своїм добрим серцем
(Кол., Терев., 1959, 296).

2. Ставати нечуливим через порушення кровообігу;
терпнути (про частини тіла). *В опівночі очі слабнуть,*
пальці умлівають, а нітку мусить [жінка] прости
дальше (Стеф., Вибр., 1949, 224); *Іванко не хоче заснути*
без співу. Мусить вона носити його й співати. Руки
вмівають, але дитина без присиплювання [присипля-
ня] не засне! (Круш., Буденний хліб., 1960, 30); [Х о р

к о с а р і в:] *Коси нам не затупіють: Клепані гаразд,*
Руки наші не умліють, Скосим луг зарад! (Кроп., V,
1959, 131).

3. *розж.* Доходити до готовності повільно, на слаб-
кому вогні, на жару (про страву); упрівати. *Що казати,*
розвідники люблять помріяти в лісовій тишині, біля
вогнища, на якому умліває запашна яловичина (Земляк,
Гнівний Стратон, 1960, 80); *В печі вже напалено і борщ*
умліває, обгорнутий попелом (Гуц., Скупана., 1965,
178); *А чи знаєш ти, хлопче, що зварений у кастрюлі*
на плиті борщ — це не борщ. Як слід не вкипить, не
вміє (Цюпа, Крайни, 1971, 144); // *Розжарюючись,*
ставати придатним для обробки (про залізо). Поки на
вугільні умлівало залізо, Шаповал гукнує доньку з городу
(Стельмах, II, 1962, 153); Поспіши [Михайлик] до
кузні, де вже вміло в горені [горні] залізо, щоб мерщій
уяглись до роботи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 291).

УМЛІЛИЙ (ВМЛІЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч.
до умліти. *Умлілий від поту й азарту, ..він зробив*
удар. сильно й втевнено (Ле, В снопі., 1960, 278); *На-*
лівала [Харитина] у миски умлілий куліш, розіклала
хліб на скатертині (Цюпа, Грози., 1961, 260).

УМЛІТИ *див.* умлівати.
УМНОЖАТИ, *аю, аєш, недок.*, **УМНОЖИТИ**, *жу,*
жиш, док., *перех.* Збільшувати кількість кого-, чо-
небудь. [К у п е ц ь:] *Селям-алекуж, слашний воводол!..*
Нехай алаах твої умножить літа У всякому привілі
і добрі (Коч., П'єси, 1951, 161); — *Якщо Очеретянка*
дасть воду,— сказав Осадчий,— розведемо рибу, качок,
гусей..— Не якись там сотню птиць, а тисячі. Для
першого року кілька тисяч, а там умножите цифру
відвічі, утричі (Чаб., Тече вода., 1961, 126); // *Збіль-*
шувати силу, ступінь вияву чого-небудь; нарощувати,
розширювати, посилювати. Колоєс умножив наші сили:
З шкани на кривих ногах — На трактора ми пере-
сіли! (Нех., Дивись., 1949, 25).

УМНОЖАТИСЯ, *ається, недок.*, **УМНОЖИТИСЯ**,
ється, док. 1. Збільшуватися кількісно. *І як стали*
мішатися сини з роду Сифового з родом Каїновим, от
і умножилися ериси на землі (Кв.-Осп., II, 1956, 344);
// *Наростати, розширюватися, посилюватися. Вона*
[КПРС] послідовно проводить принцип демократичного
централізму.. В результаті ще більше умножились
і зміцніли її зв'язки з масами (Рад. Укр., 23.IV 1959, 2).

2. *тільки недок.* Пас. до умножати.
УМНОЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до умно-
жити. *Прийдіть, якщо зможете, У вересні в наш край.*
Побачите умножений Колоєспний урожай (Гірник, Сов-
ц., 1958, 36).

УМНОЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. умножити і стан
за знач. умножитися. *На основі розвитку продуктивних*
сил, умноження матеріальних і духовних багатств ра-
дянського суспільства неухильно відносяться
соціалістичні суспільні відносини (Резол. ХХІІ з.,
1961, 17).

УМНОЖИТИ *див.* умножати.
УМНОЖИТИСЯ *див.* умножатися.
УМНЯТИ *див.* умняти¹.

УМОВА, и, ж. 1. Взаємна усна чи письмова домовле-
ність про що-небудь; угода, договір. — *Годі глузувать*
з чортами, Слова — не полова: Чи забув, яка між нами
З тобою умова? (Г.-Арт., Байки., 1958, 70); *Підписавши*
умову з ораданями, Башкиренко, як тільки запоу-
чив [одержав] викуп, зразу й майнує за границю (Мир-
ний, IV, 1955, 240); — *Ви забули про мої попередження*
ї порушуєте умову, яку вчора підписали, пані! — обу-
рено затупотів він ногами (Смолич, I, 1958, 76).

◇ **Держати умову** *див.* держати; **Робити** (зробити)
умову — домовлятися про що-небудь. [К о с т ь:] **Зробив**

таку умову: через сім років з'їхатися нам усім до свого села (Вас., III, 1960, 174).

2. Вимога, пропозиція, які висувуються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору. Вона наймається за наймалішу плату з такою умовою, щоб одвідувати нездужую (ведучу) матір (Вовчок, I, 1955, 315); *Написав* [Мержинський] мені на сіх днях з Мінська... що туди має приїхати Кропивницький з трупкою і що я добре б зробила, коли б послала йому, Мержинському, свою драму, а він би дав Кропивницькому для постанови і наглянув, щоб мої умови, які я поставила, були достатньо виконані (Л. Укр., V, 1956, 204); *Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення, — радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); — *Де я сало взяв — скажу. Але умова: щоб ні одна душа про це не знала* (Стельмах, II, 1962, 99); // *перев. мн.* Взаємні зобов'язання сторін, що домовляються, запропоновані для укладення, додержання угоди, договору. *Військовий писар подав йому умови миру, і гетьман Остряниця, взявши гусяче перо, підписав його до пераменту і на мить задумався* (Довж., I, 1958, 274); // *перев. мн.* Як-небудь пропозиції щодо оплати, пільг і т. ін., які висуває особа або організація, що надає кому-небудь роботу, приміщення тощо. *Я перейшла в іншу, гіршу трупу, на менш вигідних умовах* (Л. Укр., III, 1952, 702).

3. чого, рідше для чого, заст. до чого. Необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. *Ще з того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання, потреба розумної, живої, корисної праці сталася для нього безпреміною умовою життя* (Коцюб., I, 1955, 222); *Створення, поряд з могутньою промисловістю, процвітаючого, всебічного розвинутого і високопродуктивного сільського господарства — обов'язкова умова побудови комунізму* (Програма КПРС, 1961, 66); *Скажу ще раз, стремління вперед ніяк не означає забуття того, що дали жинкулі віки і колишні генії. Сприймання минулого — доконечна умова розвитку мистецтва й літератури в сучасному і дальшому зростанні їх у майбутньому* (Рильський, IX, 1962, 179); *Для утворення графіту і алмазу потрібні різні умови* (Наука..., 9, 1956, 5).

За цих умов (за цієї умови) — при наявності певних сприятливих обставин, чинників; після здійснення чогось. *Всі, хто вступає в полк, повинні добре володіти зброєю і розуміти політику Комуністичної партії. Тільки за цих умов ми будемо страшні для ворога* (Довж., I, 1958, 39).

4. *перев. мн.*, які або чого. Обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь. *Неважачучи на тяжкі умови життя (особливо по смерті батька, коли велика родина лишилась на моїх руках) — я завжди був великим оптимістом* (Коцюб., III, 1956, 281); *Ходив би* [Захар] *за ними* [паростками росляни], *прищеплював би їм нові звички, прищиплював би до суворіших кліматичних умов, збагачував би ними флору північної країни* (Ле, Право..., 1957, 71); *Профспілки дбають про поліпшення умов праці, побуту і організації відпочинку трудящих* (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 38); *В умовах комуністичного будівництва науковий світогляд впливає на всі сторони суспільного життя, на всі сфери життєвої активності людей* (Ком. Укр., 10, 1968, 57).

Природні умови *див.* природний.

5. *мн.* Правила, які існують або встановлені в тій

чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь. *У цьому особливо відчувалися втрати металу через те, що багато профілів [прокату] в результаті неточної настройки станів виходили важчими, ніж передбачено державними стандартами і технічними умовами* (Ком. Укр., 10, 1960, 27); // *Правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь. Товариство згоджується прийняти до себе таку премію і заснувати окремий фонд з тими умовами, які будуть зроблені статутом, і заснувати жорі заклад присуду премії* (Мирний, V, 1955, 425); *При прийомі [в партію] потрібно додержувати не тільки встановлених формальних умов, але також потрібно обов'язково з'ясувати по суті здатність нового члена партії на ділі допомагати партії і органам пролетарської диктатури* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 247).

6. Сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь. *Гетьман Іванівна не відпустила Гриця на місце. Вона розгорнула задачник і почала читати умову нової задачі* (Збан., Старший брат, 1952, 27); *В усякій теоремі можна розрізнити дві частини: умову і висновок. Умова виражає те, що береться за дане* (Геом., I, 1956, 17).

7. *заст.* Умовляння. *Ні батькова грізба, ні материна умова нічого не подіють з таким гульвісою, шибеником...* (Мирний, I, 1949, 214).

УМОВИВІД, воду, ч. Логічна дія, за допомогою якої з одного або частіше кількох суджень виводиться нове судження. *Висновки, здобуті в результаті абстрактних умовиводів, ще не можна вважати остаточно істиню* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 21); // *Результат такої дії; висновок. Наші відчуття, уявлення, поняття, умовиводи є образом зовнішнього світу* (Талант., 1958, 49).

УМОВИНИ, *вин, мн., заст.* Умови (*див.* ум'ова 2—5). *Ви запитуєте, на яких умовах я згоден продати Вам видання «Дітський казок»* (Мирний, V, 1955, 424); *Умови до творення нема — і це моя трагедія* (У. Кравл., Вибр., 1958, 252); *Чи не холодно тоді ще у Криворіччя? Чи могли б Ви* [В. М. Гватюк] *так рано виїздити туди, бо сам я не зважусь туди поїхати, не цікаво, та й умовин життя там я не знаю* (Коцюб., III, 1956, 345).

УМОВИТИ *див.* умовляти.

УМОВИТИСЯ *див.* умовлятися.

УМОВКА, *п, ж., заст.* Умова (у 1 знач.). — *Я з вами не роблю умовки, Люблю я дуже ваш народ* (Котл., I, 1952, 205).

УМОВКАТИ (ВМОВКАТИ), *áo, áesh, недок., УМОВКНУТИ (ВМОВКНУТИ), ну, неш; мн. ч. умбкв, ла, ло і умбкнув, нула, ло; док. 1.* Переставати говорити, припиняти розмову; замовкати. *Хоч і розгеселився [Грицько] за роботою, та чогось умовкав посеред розмови і каче про щось думає* (Барв., Опов., 1902, 154); *Він говорив майже не змовкаючи, і мав про що говорити* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 116); *Гульнуло так, що задвигтіла халупа. Всі здригнулись й умовкали на хвилину...* (Вас., Незібр. тв., 1941, 214); *Присутні розступилися, даючи вільний прохід старшому, урочисто умовкнувши* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 87); *Не знайшовши відповідного їдкого за змістом і все ж таки делкатного за формою слова, змовкла [Ольга]* (Вільде, Сестри., 1958, 376); // *Переставати співати, кричати, сміятися, грати на музичному інструменті і т. ін., припиняти спів, крик, сміх, гру на музичному інструменті тощо. Може, не один наймит гіркий... поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, що «немає гірше так нікому, як бурлаці молодому, почувши Кармелеву пісню, змовкнув і повернувся до гайки-*

ської хати задуманий (Вовчок, I, 1955, 356); Умовк кобзар сумуючи: Щось руки не грають (Шевч., I, 1963, 45); Стіл повалився, шкло забряжчало на доліці, музики змовкли (П. Куліш, Вибр., 1969, 302); Соловейки притихли на хвилуку, теж змовкли. Все кругом уже спало (Л. Укр., III, 1952, 479); Місяць світить... видно, як удень. Варка зразу була почала кричати та пручатися, а потім чогось змовкла (Вас., I, 1959, 269).

2. Переставати видавати, утворювати які-небудь звуки. З гір потоки! Скільки їх!.. Чистих, холодних, ясних.. Ледеє змовкає один — вперді [попереду] вже чується ласкавий заше другого (Хотк., II, 1966, 300); Коли змовкала скрипка, під вікном зчинявся галас. Кортіло всякому загальнати в цю глиняну шкаралучу, звідки лилася звуки (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); [А м-ф і о н:] В тернах лежить покинута кітара [кітара], дар від бога Пана, змовкла (Л. Укр., I, 1951, 445); Коли.. радіола змовкла, ілюмінація погасла, хтось зненавчука задзвонив шкільним дзвоником, отим, що нагадує тронку чабанську... (Говчар, Тронка, 1963, 161).

3. Переставати звучати, затихати (про голос, спів, музику і т. ін.). Чим ближче присувається до горстки людей тежний, невідомий ліс, змовкають голоси (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 205); Веселий гоїмн умовк (Фр., V, 1951, 260); Ще не вдарив мороз, а вже стовмлений лист в'яне, жовкне... Спів чикади двітійкий перейшов в тишій світ — зутко змовкне... (Л. Укр., I, 1951, 229); Вона [Анна] підняла руки, щоб подати їх йому, та в тій хвилі змовкла музика (Коб., II, 1956, 26); Одного дня гарматні постріли пролунали цілком близько. Здавалось, що зразу за лісом... Однак постріли швидко змовкли (Гжвцький, У світ., 1960, 104).

УМОВНУТИ *див. умовкати.*

УМОВЛЕНИЙ (ВМОВЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до умовити; // умовлено, безос. присудк. са. А от і шлюбний день! Умовлено було не справляти дуже бучного весілля (Л. Укр., III, 1952, 506); Хлопці зустрілися з Наталею, як і було умовлено, на терасі ялт-клубу (Собко, Шлях., 1948, 9).

2. у знач. прикм. Такий, про якого умовилися заздалегідь. Настав умовлений день першого поцілуку (Н.-Лев., IV, 1956, 258); Групу для зустрічі з підпільниками на умовленому місці також було визначено наперед (Ю. Янов., II, 1954, 30); Обидві поестри, Марія і Анна, стрінулися на умовленім місці (Ков., Світ., 1960, 102); — Заробив! Намалював портрет одного новопризначеного офіцера, а він мені, крім умовленого гонорару, подар'вав оце й чудову рамку для акварелі (Тулуб, В степену., 1964, 328); // Відомий, зрозумілий тільки тим, хто умовився; умовний. Підпустивши їх [жаңдармів] на 40 кроків, Грицько дав умовлений знак (Козл., На переломі, 1947, 130).

УМОВЛЯННЯ (ВМОВЛЯННЯ), я, с. Дія за знач. умовляти. [П р и в е с а:] Але ж тут, пожалє, бже, знову жде тюрма! [Л и ц а р:] Умовляння не може, — вороття нема (Л. Укр., II, 1951, 205); Ніякі змовляння на нього не впливали: своїх намірів він ніколи не мінєв (Сміл., Пов. і опов., 1949, 12); На умовляння Наді лягти і заспокоїтись вона [Клава] гарячково відповідала: — Ні, ні, Надійко (Ткач, Плем'я., 1961, 54).

УМОВЛЯТИ (ВМОВЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УМОВИТИ (ВМОВИТИ)**, влю, вши; мн. умовлять; док., перех. 1. також із прямою мовою, додатковим підрядним реченням, інфін. або чим, рідко на що. Переконувати кого-небудь, схилиючи до чогось. Всі змовляють [Олесю] та просять: — Не йди за кріпака, не йди! (Вовчок, I, 1955, 23); Треба було довог змовляти його [Василька], поки він згодився на змивання та на чесан-

ня (Гр., I, 1963, 277); На превелику силу одному знайомо му Мирного вдалося узяти рукопис з цензури і умовити, щоб авторові не чинили галєпи (Кожуб., III, 1956, 215); — Віддайте за мене Христинку. Олена зітнула: — Що ж тобі, Леанку, відкавати? Я з радюю душею віддала б свою одиначку за тебе.., але як тепер віддаси? — А ви її умовте і словами, і сьвозами. Ви ж рідна мати! (Стельмах, I, 1962, 547).

2. *перех. недок.* Заспокоювати, утішати словами. Обійма [Тішко] її та все змовляє: — Не журітєсь, жамо, не плачте, Семенко вернетєсь (Вовчок, I, 1955, 34); Як жати не змовляла його, як не пестила — не змогла утинити (Мирний, I, 1954, 151); — Ну, нічого, у вас бааєто знайомих, кого-небудь знайдемо, — почала змовляти її, коли заважила, що вона мене не слухєв, а дивитєсь кудись у глибину східної алеї розпалєнням поглядом (Л. Укр., III, 1952, 607); — Заспокойєсь, Доринко, — змовляє дівчину Андрійко (Цюпа, Назустріч., 1958, 316).

УМОВЛЯТИСЯ (ВМОВЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УМОВИТИСЯ (ВМОВИТИСЯ)**, влюся, вишєся; мн. умовлятєся; док. Ведучи попередні розмови, переговори з ким-небудь, досягати певної умови; домовлятєся. Почали [Чайчиха та Пилициха] умовлятєся та почали прититєсь... почалося за віно, за весілля... (Вовчок, I, 1955, 236); Бєтя самє умовлялась з учителем про свою лекцію в школі, коли загрукотіли перші гарматні постріли (Трубіл., I, 1955, 69); Обідати му .. у Катюші, зєичайне, за плату, — я вже так і змовишєся (Л. Укр., V, 1956, 221); — Давай, Федю, умовимось, що з сьогоднішнього дня ти прихотитимеш до нас. Зєодати? (Цюпа, Назустріч., 1958, 165); Давно Петра Марійка жде, умовились на п'ять (Говч., Вибр., 1959, 331); // Спільно вирішувати що-небудь. Дорікали [хлопці] Петрові Ткачєнкої, що не додержєв слова: умовлялись поки що мовчати про свої заміри — він не вдержєвєся, роздзвонив уже всім у сєлі (Вас., II, 1959, 224); Умовились [звірі] гуртом робити Облаву потайну, і хто добуде що — все нарієно ділити; Лев був за старшим (Іл., Байки., 1959, 177); // Укладати ділову, торговельну і т. п. угоду. Богдан через своїх посланців ще на сейм просєе в сьвоему листі панів, щоб вони прислали комісарєв гєоворити з ним, змовитєсь і постановити мир (Н.-Лев., VII, 1966, 226); Пак зотів умовитєсь з ними на ціле літо, до покрови; але бурлаки зєодились стати на роботу тільки на недоовгий час, щоб заробити трохи грошей на дорогу (Н.-Лев., II, 1956, 218); Пакєв затьєся, що не продать землі нікому, опрїч Семена, бо Семен змовиєся та дав заєдаток (Кожуб., I, 1955, 106).

УМОВНИЙ, а, е. 1. Встановлений або визначений за домовленістю між ким-небудь; зрозумілий, відомий тільки тим, хто домовився. Коли з того двору вишєв двірник і почав з відра поливати тротуар, — це був умовний знак, що можна остаточно кидати пости (Ю. Янов., II, 1954, 23); Сьєодні Митайло Назорний не зайшов до школи, тільки умовним стуком викликаєв учителя з тісної кімнатки (Стельмах, I, 1962, 456); Турки знали, що умовним сигналом до штурму в рєстєвє ма бути червона ракета (Добр., Очак. розмир, 1965, 345); // Який виробився в якомусь соціальному або професійному середовищі; пругний. Умовна гєврірка зьогєво соціальнього середовища (групи, гуртка і т. п.), в якій є слова, незрозумілі для сторонніх, зветьєся арєо, аротичним жаргоном (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 94).

2. Викликаєний, сирчєненний конкретними обставинами, умовами. Тимчасовий (умовний) зв'язок — найбільш універсальне явище в роботі кори головного мозку (Психол., 1956, 7).

△ Умовний рефлекс, фізіол. — рефлекс, вироблений, набутий під дією навколишнього середовища, під впливом певних умов (на відміну від безумовного, вродженого). Великий російський фізіолог Іван Петрович Павлов установив наявність рефлексів — умовних, або *набутих, рефлексів* (Заг. догляд за хворими, 1957, 8).

3. Який має силу тільки при наявності яких-небудь умов, обмежений якоюсь умовою.

△ Умовний вклад — вклад, який вноситься в ощадну касу на строк до настання певної умови; Умовне засудження — за радянським кримінальним правом, рішення суду про несправлення вироку до виконання при умові, якщо засуджений протягом іспитового строку не вчинить нового злочину.

4. Який визначається ставленням кого-небудь до чогось; який в інших обставинах, у сприйнятті когось іншого може вважатися не таким; відносний. *Розуміння краси дуже часто буває умовним* (Гр., Перед., світом, 1907, 7); *Почуття в мене вельми умовні: я тільки по звичці люблю чи не люблю когось, поважаю чи не поважаю певний учинок* (Ю. Янов., II, 1958, 13); *Виставкою одного хуліганського вискоку Мартинчука, як і авторитет церкви і релігійні традиції народу стали раптом умовними речами!* (Вільде, Сестри., 1958, 36); // *Який є відповідіа реальній дійсності, не такий, яким є насправді; формальний. Трапляються в нас літератори, в яких знання народу має переважно теоретичний, умоглядний характер, — чи ж дивно, що й малювати ними робітники та селяни виглядають посталями книжними, умовними* (Про багатство л-ри, 1959, 231); // *Несправжній, фіктивний. Щоб примусити розповісти про розташування наших частин, мене піддали умовному розстрілові* (Довж., I, 1958, 17).

5. Який не існує в реальній дійсності, а лише мислиться; уявний. *Саме тут [на Поділлі] сходяться Правобережна і Волино-Подільська височини, умовна межа, яка проходить західним схилом Українського кристалічного масиву* (Цюпа, Україна., 1960, 243); // *Який є символічним позначенням, зображенням якогось реального предмета. Твори первісного мистецтва дуже реалістичні. Тільки в поодиноких випадках зустрічаються умовні (схематичні) зображення* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20); *Умовність властива також науці, але тут зовнішній вигляд умовних позначень не відповідає формі відображуваних явищ та процесів. У мистецтві ж вони відображаються в їхніх конкретних формах і проявах* (Рад. літ-во, 1, 1966, 39).

△ Умовний знак — прийнятий у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва графічний знак, символ, який має певне значення.

6. Який створює художнє зображення за допомогою засобів, прийнятих у даній галузі мистецтва, в даному жанрі літератури. *Кожному зрозуміло, що написати добре про труд куди важче, чим якусь мініатюру про природу, де будуть присутні всі компоненти умовної поетики* (Мал., Думки., 1959, 110); *Відомо, що такі великі реалісти, як Шевченко й Некрасов, ніколи не нехтували умовними образами і символами ораторського стилю* (Талант., 1958, 29); // *Вироблений відповідно до умов, особливостей якоїсь фахової діяльності. Ми визначили тактування як раціонально побудовану систему умовної жестикуляції. Під цією умовною жестикуляцією розуміють зміле і цілеспрямоване орудування правою та лівою руками, обличчям, очима, верхньою частиною корпусу — словом, усім тим, що утворює зовнішню, фізичну частину диригентського мистецтва* (Осн. диригув., 1960, 189).

7. Який відповідає загальноприйнятим правилам, нормам поведінки, звичаям, що склалися традиційно,

але доцільність яких не завжди виправдана. *Він використовує коли не своє людське право гідності, то умовне і ще страшніше для цих офіціальних людей виключне право посланця...* (Ле, Наливайко, 1957, 32); *Гідуть вони в тачанці понад осіннім Сивашем і, не думаючи про свою різницю у званих та чинах, про умовну ту далеч, що ніби б то мусила відділяти селянина від полководця, почувають себе рівними, як людина з людиною, і серйозна, вдумлива течє між ними розмова* (Гончар, II, 1959, 407).

8. грам. Який виражає умову (у 3 знач.), вказує на умову або містить у собі умову.

△ Підрядне умовне речення — підрядне речення, що вказує на умову, при якій могло або може відбутися те, про що йде мова в головному реченні; Умовний спосіб — граматична категорія, що виражає не реально виявлену дію, а лише бажану або можливу при певних умовах.

9. спец. Який встановлюється, виводиться логічно із заданих умов, припущень. *Умовна величина.*

10. спец. Який береться за вихідну величину при обчисленні середньої величини чого-небудь. *Трактор його передовий у бригаді, і подивимось, що осінь скаже. На чий машину припаде більше гектарів умовної оранки* (Ю. Янов., II, 1954, 129); *Основним показником використання тракторного парку в наші дні є середньодобовий виробіток на умовний трактор* (Хлібороб Укр., 7, 1968, 15).

△ Умовне паливо — уявне паливо, на яке перераховуються фактичні витрати різних видів палива, щоб порівнювати їх ефективність. *Передача однієї тонни умовного газоподібного палива по трубопроводах у вісім разів дешевша, ніж перевезення однієї тонни вугілля залізницею* (Наука., 12, 1957, 3).

УМОВНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. умовний 1—6. *Схематичність і умовність жіночих статуєток та фігурок тварин, деяка стандартність сюжетів та способів виготовлення зображень, що походять з віддалених одне від одного поселень, свідчать про єдність релігійного світогляду трипільських племен* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 62); *Комедія «Фараони» цікава тим, що елемент умовності, допущений драматургом [О. Коломійцем] у сюжеті, не завдяки йому створює цілком життєві характери людей козацького села* (Рад. літ-во, 3, 1962, 28); *Глядач завжди бачить на сцені кімнату з трьох стін, бо драматург не може показати, що робиться в тій кімнаті, якщо не піде на цю неминучу умовність* (Життя К.-Карого, 1957, 172); *Сила впливу кіно обумовлюється не лише його масовістю, але і його більшою перекональністю порівняно з театром, у якому існує умовність сцени, декорацій* (Мист. кіно, 1955, 53); *Кращі балетні вистави останніх років, що утверджують яскраву танцювальну образність і узагальнену зоографічну умовність, сприяють дальшому художньому збагаченню славетних традицій нашого балету* (Вітч., 3, 1965, 180).

2. Загальноприйняте правило, норма поведінки, звичай, що склалися традиційно, але доцільність яких не завжди виправдана. *Були звичини, коли вона була близька до того, щоб плянути на всі умовності світу, на все те, що владно стримувало її дії, прийти до нього, висуваючи заглянути в очі, одним поглядом сказати: «Не сумуй, усміхнися, я назіки твоєї»* (Збав., Сескель, 1961, 181); *Вони говорили вільно, про все, не обтяжуючи себе ані глибокодумними мовчанками, ані умовностями* (Мушк., День., 1967, 105).

УМОВНО. Присл. до умовний 1, 3—6. *Ванда не знала точно дня свого народження. Умовно за цей день приймалась дата, коли професор Врублевський увечеря її (Трубл., Мандр., 1938, 139); Я цілком розумію Вас,*

коли пишете, що не маєте охоти дати рецензію на книжку Жука. Я і тоді висловив прогання своє умовно (Коцюб., III, 1956, 436); Марію Кожушну присудили на три роки умовно і з-під варту звільнили (Головка, II, 1957, 185); Транспорти лінозетних рот назвати тилом можна лише умовно. Де тільки є змога, цей «тило» стоїть укупі з вогневою (Гончар, III, 1959, 203); Психологію вивозання можна тільки умовно відділити від психології навчання (Рад. психол. наука., 1958, 423); Загально-визнаним є твердження про те, що О. Довженко — один із найвидатніших представників української крималогії прози: так умовно називають романтичну стилізовану течію в українській радянській літературі (Вітч., 9, 1969, 162).

УМОВЧАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. умовчати; // Те, що лишилося навмисно недоговореним, неповідомленим. Створюючи правдиві картини минулого, автор «Виру» [Г. Тютюнник] без умовчання і без побільшень розповів про довісне життя колгоспної Троянівки з усіма труднощами й прикрощами, болями й радіщами того життя (Рад. літ-во, 7, 1965, 53).

2. літ. Стилістичний прийом, при якому висловлювана думка обривається з розрахунком на здогад читача про недоговорене.

△ Фігура умовчання — те саме, що умовчання 2. У Шевченка такі монологи-пісні, що складаються з розірваних речень, повторів, фігур умовчання, з пісенних рядків, які перебиваються питально-окличними реченнями, створені за принципом контрасту (Рад. літ-во, 5, 1963, 54).

УМОВЧАТИ *див.* умовчувати.

УМОВЧУВАННЯ (ВМОВЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. умовчувати.

УМОВЧУВАТИ (ВМОВЧУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УМОВЧАТИ** (ВМОВЧАТИ), чу, чип, *док.* 1. *перех.* про кого — що та з підрядним додатковим реченням. Не розповідати, не згадувати про що-небудь, замовчувати щось. — А в мене в перша картопелька, ще дрібна вона, як біб, — сумно говорить Василина, а про свої млинці умовчує: думає, що ніхто нічого не знає (Стельмах, Хліб..., 1959, 539); Вона умовчала, що той.. голос був для неї сжогим на Савин (Гончар, Новели, 1954, 176); // Навмисно не договорювати, приховувати що-небудь, не повідомляти про щось. Ми певні, що колись продажимо її [розмову], і тоді вже полковник докаже їй те, про що мусив умовчати, коли ще триєка опір озвірилих фашистських орд (Ле, Мої листи, 1945, 40).

2. тільки *док.*, *неперех.*, *розм.* Не сказати, не заперечити, промовчати; змовчати. Горі не умовчить (Укр. присл., 1963, 36); — Кожне тобі не умовчить, кожне допитується, правди вивіряє... (Вас., I, 1959, 271); Павлик таки не може змовчати. — А то кажуть, ніби вони [шпигуни] виходять просто з води. У водозапаному костюмі (Збан., Мор. чайка, 1959, 193).

УМОГЛЯД, у, ч. 1. книжн. Здатність до теоретичних узагальнень, а також до абстрактних міркувань про уявлювані чи гадані предмети, до висновків з теоретично прийнятих принципів.

2. Характерний для ідеалістичної філософії спосіб осягати істину, не звертаючись до досвіду, фактів дійсності, а на підставі самого лише «чистого мислення». Відомо, що форми зв'язку філософії з іншими науками історично змінювалися. Тривалий час вона впливала на розвиток наукового пізнання, так би мовити, натурфілософським шляхом, коли джерелом нових наукових ідей була сама філософія. До цих ідей вона приходила не на основі досвіду, а умоглядно (Наука., 7, 1965, 4).

3. Міркування, яке ґрунтується на спогляданні, абстрактному уявленні про дійсність.

УМОГЛЯДНИЙ, а, е. Який ґрунтується на спогляданні, абстрактному уявленні про дійсність. Філософська картина природи може створюватися тільки на основі даних природничих наук, а не шляхом умоглядних спекуляцій, як це мало місце в натурфілософії (Ком. Укр., 3, 1967, 76); Справжня ідейність художника полягає не в умоглядному утвердженні певного комплексу ідей, а в самостійному відкритті глибинної суті життєвих явищ, що по-новому розкриває й збагачує відомі йому істини (Літ. Укр., 2.VI 1967, 3).

УМОГЛЯДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до умоглядний. Перед читачем, який є разом з письменником свідком і учасником одного і того ж життя, важко приховати те, наскільки влучно і глибоко охоплено психологію індивіда, всяка приближність, умоглядність.. відразу помічається (Вітч., 1, 1962, 152).

УМОГЛЯДНО. Присл. до умоглядний. Ленін підкреслював, що коли автор судить про важливі явища життя не на основі власних життєвих спостережень, а чисто формально, умоглядно, книжно, то й твір його буде безплідним по суті і суцям за формою (Рад. літ-во, 12, 1967, 45); Він уперше не умоглядно, а живим серцем зрозумів оту німотну муку Шевченка, художника-невільника (Вол., Озеро., 1959, 85).

УМОГОРІЧИТИ, чу, чип; *наказ. сп.* умогоріч; *док.*, *перех.* Задобрити кого-небудь могоричем.

УМОЖЛИВИТИ *див.* уможливлювати.

УМОЖЛИВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. уможливити. Він прохав про уможвлення йому відвіду до санаторію (Круп., Буденний хліб., 1960, 100).

УМОЖЛИВЛЮВАТИ (ВМОЖЛИВЛЮВАТИ), юю, юеш, *недок.*, **УМОЖЛИВИТИ** (ВМОЖЛИВИТИ), влю, влпш; *мн.* уможливлять; *док.*, *перех.*, *також* з *інфін.* Робити можливим, забезпечувати можливість здійснення чого-небудь. — Якщо вичитати всі ті елементи, що уможливляють ведення мас, то ми можемо розрізати між ними два голови, себто: ідею і організацію (Загреб., Шепіт, 1966, 62); Конвейер дає високу продуктивність праці і уможвляє механізацію і повну автоматизацію виробничих процесів (Знання., 8, 1966, 10); Коли вступили до університету, їх обставини ще поправшалис: обидва [брати] дістали крайові стипендії, що, побіч приватних лекцій, уможвили їм порядне утримання (Фр., VI, 1951, 203); Як же я день і ніч дякую нашій владі за те, що змоглишца мені, простій сільській дітячині, стати свідомою й освіченою людиною на нашій вільній землі! (Козл., Сонце., 1957, 27).

УМОКНУТИ (ВМОКНУТИ), ну, нещ; *мн. ч.* умок, ла, ло і умокнув, нула, ло; *док.* Стати мокрим, вмокнути. Накинула рядно на ніч на переріз, щоб висло, а край узяв та й умок (Сл. Гр.).

УМОКНУТИ (ВМОКНУТИ), ну, нещ, *док.*, *перех.* Однокр. до умочати 1. Роман Петрович дістає заготовлений аркуш паперу, не поспішаючи умокнує перо в чорнило і, трохи стиливши голову набік, .. почав писати (Шиян, Балада, 1957, 40).

УМОКРІТИ (ВМОКРІТИ), ію, іеш, *док.*, *розм.* Стати мокрим від поту; вкритися потом. Мчить мене не своя сила поєм по ріалі, по бакурах; біжу, мов той чорт, .. А ж умокріла (Барв., Опов., 1902, 236).

УМОЛИТИ (ВМОЛИТИ), олю, ольш, *док.*, *перех.* Молячи, благаючи кого-небудь, схилити на свій бік, домогтися позитивного вирішення чого-небудь. [М о л о д и ц я:] Хіба такого ірода упростиш, хіба його умолиш? Хай жере нежажерливий! зай їсть, тріскає! І вас [дітей], і мене стріскає!.. (Мирний, V, 1955, 131); [Р у с а л к а П о л ь о в а:] Сестро! Не будь як зима, що не вбавати її, не вмолиши! (Л. Укр., III, 1952, 233); Гаврило бачив, що батька вмолити не можна, зробив

інакше: від'їзав кобилячину та й повів.. з двору (Тют., Впр., 1964, 395).

УМОЛОТ (ВМОЛОТ), у, ч. Кількість зерна, одержана після молотби; обмолочене зерно. — Служитиму я вам год, служитиму два й три, і що году прибавлятиму запораної толоки і ярини, а ви карбуйте собі копи, снопи і емолот (Барв., Опов., 1902, 307); — На зріст то вона [пшениця] й добра, та на умолот — не тес... (Мирний, II, 1954, 254).

УМОЛОТИ (ВМОЛОТИ), умелію, умелеш; мн. умелять; наказ. сп. умелі; док., перех. 1. Подрібнити певну кількість зерна, перетворивши його на борошно, крупу тощо. Вмели гречки хоч на галушки (Сл. Гр.); Він підходить до сина, який, спочиваючи, сперся спиною на ясен. — У вітраку бує, Дмитре? — У вітраку. Мама послала трохи пшениці емолоти (Стельмах, Кров людська..., I, 1957, 40).

2. перен., розм. З апетитом з'їсти багато чого-небудь. Як я молодю була, по 40 вареників їдала; а тепер хамелю, дамелю, насилу 50 емелю (Номис, 1864, № 8146).

УМОЛОТИСЯ (ВМОЛОТИСЯ), умелеться, док., розм. Зменшитися у вазі під час помелу.

УМОЛОТИТИ *див.* умолочувати.

УМОЛОТНИЙ (ВМОЛОТНИЙ), а, е. Який дає багато зерна після молотби; багатий на зерно. Чорний овес умолотніший (Сл. Гр.); Вже до того люди зникли... Не кажуть — у першого бригадира врожай... — А в Остапа, мовляв, просто таке рясне! Волотки як калина! Вмолотна пшениця (Горд., II, 1959, 340).

УМОЛОЧУВАТИ (ВМОЛОЧУВАТИ), ую, уеш, недок., **УМОЛОТИТИ (ВМОЛОТИТИ)**, очу, отиш, док., перех. 1. Обмолочувати частину чого-небудь. — Віска чи жита продати можна б, кажу. Ще не все поїли, — умолоти (Барв., Опов., 1902, 289).

2. тільки док., перен., розм. З апетитом з'їсти багато чого-небудь. Бачила, дуже мало їм було місі їжі. Ці дітки амолотили б кожний утрочи більше, аніж вона принесла на двох (Збан., Сеспель, 1961, 345).

3. тільки док., перен., розм. Дуже побити кого-небудь. — Положи свою паньку [панянку] вздовж лавки, візьми два дубці, та здох як емолотимо її, наче сирий сніп, одразу покине перебендувати, шовковою і гречною стане (Стельмах, I, 1962, 278).

УМОНАСТІЙ, рою, ч., книжн. Настрояність розуму, спрямованість інтересів. Революційність його [Т. Шевченка] умонастрою пояснюється не тільки тим, що він народився кріпаком і на собі відчує увесь жах кріпосного права, але й тим, що свої молоді роки прожив він у Петербурзі... серед передової російської інтелігенції (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 50).

УМОНТОВАНИЙ, УМОНТОВУВАТИ, УМОНТУВАТИ *див.* умонтований, умонтовувати і т. д.

УМОРІТИ (ВМОРІТИ), орбі, бриш, док., перех. 1. Довести до смерті. Хвороба коли не уморить, то скривить (Номис, 1864, № 8150); Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він [пан] руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лас: — А щоб вас! а бодай вас!.. от уморять мені друга! (Вовчок, I, 1955, 127); Вітну 1892 р. мене напала холера та й ледве мене не уморила (Крим., Вибр., 1965, 584); // Дуже виснажити. Пйду [піду] в черницю, уморю себе голодом, присвячує молитвами (Барв., Опов., 1902, 249).

2. розм. Дуже стомити, змучити. Аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай в'ять жаліться, як він її руки повикручував, як її уморив (Кв.-Осв., II, 1956, 34).

УМОРІТИСЯ (ВМОРІТИСЯ), орбіся, бришся, док., розм. Дуже стомитися, змучитися. Уже попадає так уморилась, що аж ногами плута, а ще таки тіка (Укра-

їна., I, 1960, 154); [Х р а п к о (кладучи перо):] Х-ту! уморися!.. Ні, не далось мені це письменство, та й годі! Що я тут написав, а от аж пальці не розведу, — натрудив руку (Мирний, V, 1955, 121); Ну, уморився я в очеретях, Таж поїду у гаї І на чистому закину Сіті прядені мої (Шог., Поезії, 1958, 143).

УМОСТИТИ *див.* умощувати.

УМОСТИТИСЯ *див.* умощуватися.

УМОТАТИ *див.* умотувати.

УМОТАТИСЯ *див.* умотуватися.

УМОТИВОВАНИЙ (ВМОТИВОВАНИЙ), а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до умотивувати. В гострому і цікавому сюжеті повісті [«Таємниця Соколиного бору» Ю. Збанацького] наявні пригодницькі елементи. Майстерно введені в сюжетну тканину і добре вмотивовані, вони допомагають глибше розкрити основну ідею твору (Іст. укр. літ., II, 1956, 336); Шевченко розумів вимоги часу і відчував, що на порядку денному сучасного йому літературного життя стоять роман і повість, в яких можна глибше, повніше розкрити дійсність: і економічні відносини тогочасного суспільства, і поведінку героїв, умотивовану соціальними умовами життя (Рад. літ-во, 3, 1963, 36).

УМОТИВОВАНИСТЬ (ВМОТИВОВАНИСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до умотивованій. Борючись за високу ідейність та художність, Леся Українка насамперед відстоювала психологічну достовірність і вмотивованість образу, логіку почуття й думки (Рад. літ-во, 2, 1965, 21).

УМОТИВОВУВАТИ (ВМОТИВОВУВАТИ), ую, уеш, недок., **УМОТИВУВАТИ (ВМОТИВУВАТИ)**, ую, уеш, док., перех. Наводити аргументи, докази, які пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо або доводять їх необхідність; обгрунтовувати. Письменник [Г. Квітка-Основ'яненко] робить перші в українській прозі спроби розкрити внутрішній світ героїв, приділяє велику увагу їх переживанням, вчинкам, які здебільшого психологічно вмотивовує (Іст. укр. літ., I, 1954, 175); Спохвату лякнувши про дитину, він одразу ж і завагався був, бо факт, який мав він на увазі, був ледо непереконливий і недостатній, щоб посягти сумнів у Грицьковою серці. Треба було якось мудро обставити, умотивувати той факт (Головко, II, 1957, 553); Бородавці й самому хотілося вижити: і свято, і товариство веселе, і кобзар прийшов. Але треба було якось вмотивувати свою незвичну стриманість (Тулуб, Людолова, I, 1957, 460).

УМОТИВУВАННЯ (ВМОТИВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. умотивувати. Найголовніша якість «Безталанної» [І. Карпенка-Карого] полягає в особливому психологічному вмотивуванні поведінки дійових осіб, у глибокому проникненні в сутність подій, у правдивому відтворенні закономірностей процесів, які драматург розгортає перед читачем (Життя К.-Карого, 1957, 94).

УМОТИВУВАТИ *див.* умотивувати.

УМОТУВАТИ, УМОТУВАТИСЯ *див.* умотувати, умотуватися.

УМОЧАТИ¹ (ВМОЧАТИ), аю, аеш і **УМОЧУВАТИ (ВМОЧУВАТИ)**, ую, уеш, недок., **УМОЧИТИ (ВМОЧИТИ)**, очу, бчип, док., перех. Робити мокрим, торкаючись ріднини; змочувати. — Узляг умочив перо та й розчеркнувся: Яків Карпович Бородавці (Мирний, I, 1954, 202); Ти не лякайся-бо, що свої ніженки Вмочиш в холодної росу: Я тебе, вірная, аж до хатиновки Сля на рука однесу (Стар., Вибр., 1959, 7); У роті согло, душа просила хоч закротитись, хоч раз ковтнути, хоч умочити уста, сухі од смаги (Коцюб., II, 1955, 92); Я вертався лісом тям з розвідки, У крилицю умочив рукав (Нех., Під. зорею, 1950, 90).

◇ **І ложки не умочити** — не доторкнутися до страви; нічого не з'їсти. *Василь їсть через силу, Ганна й ложки не вмочила, стара мати на обід і не глянула* (Н.-Лев., I, 1956, 90); **Умочити руки** — те саме, що **Нагріти руки** (див. нагрівати). *Матвій Гура не сміявся, бо знав: Гуаир лізе туди, де можна вмочити руки...* (Чорн., Пісні., 1958, 66).

УМОЧАТИ² див. **вмочати**¹.
УМОЧЕНИЙ¹ (**ВМОЧЕНИЙ**), а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **умочити**¹. *У порівн. Червоні, як у кров умочені, черешні полум'ям горіли на сонці (Кочуб., I, 1955, 57).

УМОЧЕНИЙ² див. **вмочений**¹.
УМОЧИТИ¹ див. **вмочати**¹.
УМОЧИТИ² див. **вмочати**¹.
УМОЧУВАТИ¹ див. **вмочати**¹.
УМОЧУВАТИ² див. **вмочати**¹.
УМОЧАТИ див. **вмочувати**.

УМОЩАТИСЯ див. **умощуватися**.
УМОЩЕНИЙ (**ВМОЩЕНИЙ**), а, е, розм. Діспр. пас. мин. ч. до **умощати**. В задуку з-під брезента виглядають старанно вмощені.. зелені труби (Гончар, III, 1959, 171); **Вмощений** господарем убогої хатини на печі, **Євген** вигригався (Рибак, Час., 1960, 356); // **умощено**, **безос.** **при-субк. сл.** *Все було умощено, Мар'яна стала коло возу [воза], ... задумавшись на годину* (Вас., I, 1959, 290).

УМОЩУВАТИ (**ВМОЩУВАТИ**), ую, уеш і діал. **УМОЩАТИ** (**ВМОЩАТИ**), аю, аеш, **недок.**, **УМОСТИТИ** (**ВМОСТИТИ**), ошу, бстиш, **док.**, **перез.**, **розм.** Розташовувати кого-небудь або розміщати, укладати що-небудь десь, намагаючись улаштувати найзручніше, найвигідніше (перез. на невеличкому, тісному просторі, у незвичному, незручному місці). *Христина вносить подушку, тихо вмощує Кармелюкові в голові* (Вас., III, 1960, 458); *В залі заплескали в долоні й виразно загуркали лавами, умощуючи їх для глядачів* (Епик, Тв., 1958, 424); *Він [кучер] вмощує малюк в задку [воза], а сам поки що йде, тримаючи віжки* (М. Ол., Лесь, 1960, 9); *Довго вмощав Іван під лапою свого коника, щоб часом не перекинувся* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 58); *Степан умостив весла в укладочини, гіднитоахнувся, і човен птицюю полетів униз по річці* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 64); *Ольга вмостила Лелюка під снопами, пожувала чорного гліба, заглянула його в ганчірку і дала дитині* (Хижняк, Д. Галлицький, 1958, 32).

УМОЩУВАТИСЯ (**ВМОЩУВАТИСЯ**), уюся, уешся і діал. **УМОЩАТИСЯ** (**ВМОЩАТИСЯ**), аюся, аешся, **недок.**, **УМОСТИТИСЯ** (**ВМОСТИТИСЯ**), ошуся, бстишся, **док.**, **розм.** 1. Розташовуватися (сідати, лягати) де-небудь, намагаючись влаштуватися найзручніше, найвигідніше (перез. на невеличкому, тісному просторі, у незвичному, незручному місці). — *Ох! оце ти мене неначе на світ народила!* — *простогнавши, мовила вона й почала знову умощуватися-лягати* (Мирний, III, 1954, 131); *Тарас, мугикаючи пісню, вмощується на камені коло руїн Златоверхатської брами і весь поринає в роботу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 381); *В вишняку, між густих .. аперсувчих кущів, воли вместилися кружка [кружком]* (Смоляк, I, 1947, 156); *Подружжя тісно посідали на диван, умостилися на нього з ногами* (Довч., V, 1957, 276); // з **інфін.** *Готуватися, лаштуватися до чогось, розташовуючись найзручніше, найвигідніше. Десь через годину чи, може, й більше, вже після того, як ми встигли трохи озвертатися та почали вмощуватися спати, розчинилися двері, і до нашої камери не зайшов, а, поточившись, алетів якийсь чоловік* (Збан., Єдина, 1959, 89); *Всюди юрмиться, гомонить, весело перекикається делегатський люд.. Доки одні регструються, інші вже несуть звідкись казанки з паруючим окропом, по-домаш-*

ньому вмощуються по кутках підкріплятися (Гончар, II, 1959, 177).

2. **тільки недок.** **Пас.** до **умощувати**. *Після сніданку стали збиратися на ковочію.. Біля порога стояв візок, і туди вмощувалося все необхідне: обережок сузих дров, відерний казаночок, пишно в торбинці, цибуля на приправу, сіль, паллячки* (Тют., Впр, 1964, 226).

УМУДРЕНИЙ (**ВМУДРЕНИЙ**), а, е. Який став мудрим, збагатився знаннями, досвідом. *Загартована й умудрена в запеклих боях проти експлуататорських класів, проти зрадників і ворогів народу.. партія Леніна веде дружну сім'ю радянських народів до комунізму* (Тяч., III, 1957, 436); *Умудрена нелегким досвідом останніх місяців, [Ганна] сприймала все навколишнє ясніше, чіткіше* (Коз., Сальва, 1959, 226).

УМУДРИТИ див. **умудряти**.
УМУДРИТИСЯ див. **умудрятися**.
УМУДРУВАТИ (**ВМУДРУВАТИ**), рую, рұш, **док.**, **перез.** і **без** додатка, **розм.**, **рідко**. Те саме, що **придумати**. *Так усе добре, спасибі за ласку, добродії умудрували* (Сл. Гр.).

УМУДРУВАТИСЯ (**ВМУДРУВАТИСЯ**), рұюся, рұшся, **док.**, **розм.**, **рідко**. Те саме, що **умудритися** 2—4. — *Бач, чортка!.. бач, падлюка!.. Як умудруєєся!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 71).

УМУДРЯТИ (**ВМУДРЯТИ**), аю, аеш, **недок.**, **УМУДРИТИ** (**ВМУДРИТИ**), рю, рұш, **док.**, **перез.** Робити розумним, надавати мудрості. *Сидить стара.., слухає його та дивується великій милої господині, що проявила себе на Трохимові. Що от Трохим і неграмотний, а з святого письма не гірше діла читає..* *Сказано, господь умудряє й невидючого!* (Мирний, I, 1954, 215); — *Умудриє господь твою саїлоту, то співай же добрим людям, не прогніваючи господу; так співай, щоб чоловік на добре, а не на зло почувся!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 60).

УМУДРЯТИСЯ (**ВМУДРЯТИСЯ**), аюся, аешся, **недок.**, **УМУДРИТИСЯ** (**ВМУДРИТИСЯ**), рұся, рұшся, **док.** 1. Ставати мудрим, збагатитися знаннями, досвідом. *В біді чоловік умудряється* (Укр.-присл., 1963, 41); *Умудритесь, немудрі: Хто світ оглядає, Той і серце ваше знає!* *І розум лукавий* (Шевч., I, 1963, 343).

2. **перез.** з **інфін.** Бути в змові, могти, уміти зробити що-небудь, незважаючи на труднощі. *Коли ж Микитка умудряєся підвестися, держачись за колыску, Загар усміхався* (Григ., Вибр., 1959, 153); *Збачкрутілий промисловець Михайлово умудряється залучити до своєї авантюри навіть дуже обережного Пузиря, і це загрожує гитасві судом* (Іст. укр. літ., I, 1954, 458); — *Ой, відьма ж! Шевно, родима відьма! Умудрилася причепити під возом гарбуза!* (Н.-Лев., III, 1956, 28); *На обіцянки вона не дуже наділася і при своїх злиднях умудрилася зібрати кілька десятків явчок і пішла на базар купити бобу та сірників* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33); // **ірон.** Робити щось небажане. *Копонельський та його дружки захоплювалися механічною майстернею. Через те захоплення вона простоювала кожного разу, як вони працювали біля станків. Коли не один, то другий умудряєся перепалити пробки* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 150); *Хоч має він голову не штур, А умудряєся якось сам В дитинстві впасти на макітру, Страшний дістати шрам!* *І стати рицарем у дам!* (Олесь, Вибр., 1958, 297); *Забувши основні закони діалектики, актори нерідко умудряються грати надpositивних, бездоганих героїв, позбавляючи образ боротьби, протиріч і переборення недоліків* (З глибин душі, 1959, 71).

3. **розм.** **Придумувати** що-небудь, додумуватися до чогось. *Еней один за всіх не спав; Він думав, мислив, умудряєся* (Бо сам за всіх і одвічав), *Як Турна-ворога побити, Царя Латина усхромити І успокоїти народ*

(Котл., I, 1952, 253); Мій Клим подумав — і смудрився. Хотів Кобиляку Клим не їсти приучить, і Шкапа му-сила постить (Бор., Тв., 1957, 149).

4. тільки док., розм. Набути уміння, навичку, вправності у чому-небудь; наволчатися. Один, ще змалку едатний, Шпак у Щиглика співає навчився. Канальський Шпак так умудрився, що як почне було співать — Диковина й казати! (Гл., Вибр., 1951, 41).

УМУРОВАНІЙ, УМУРОВАВАННЯ, УМУРОВАВАТИ, УМУРОВАВАТИСЯ, УМУРОВАВАННЯ, УМУРОВАВАТИ *див.* умурований, умуровування і т. д.

УМФОРМЕР, а, ч. Електрична машина для перетворення постійного струму однієї напруги на постійний струм іншої напруги. Гудуть умформери, блідо горять радіолампи (Ткач, Моряка, 1948, 131).

УМФОРМЕРНИЙ, а, е. Прикм. до умформер.

УМ'ЯТИ¹ *див.* умипати¹.

УМ'ЯТИ² *див.* вм'ятити¹.

УМ'ЯТИЙ¹ (вм'ятити), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до ум'яти¹.

УМ'ЯТИЙ² *див.* вм'ятити².

УМ'ЯТИНА, УМ'ЯТИНКА, УНАДЖУВАТИСЯ, УНАДИТИСЯ, УНАДЛИВИЙ, УНАДНО *див.* вм'ятина, вм'ятинка і т. д.

УНАНІМІЗМ, у, ч. Декадентська теза у французькій літературі 1906—1914 рр., що пропагувала реакційну ідею одностайності всього людства, незалежно від класів і реальних економічних умов, ідею єдиної, спільної душі, в якій повинна розчинитися окрема особа.

УНАНІМІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник унанімізму.

УНАНІМІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до унанімізму. Один з вождів унанімізму Жюль Ромен серією романів, об'єднаних назвою «Люди доброї волі», довів, що в структурі унанімістського роману не залишається місця для людини, що особа тут випадає із сфер історичної і соціальної необхідності і перетворюється лише на пасивну частку «колективного образу» (Рад. літ-во, 2, 1971, 7).

УНАОЧНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до унаочнити. У фольклорі відображаються, насамперед, ті життєві явища, предмети та події навколишньої дійсності, які мають більш-менш конкретний унаочнений вигляд, які є близькими й зрозумілими кожній простій людині (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 16).

УНАОЧНЕННЯ, я, с. Дія за знач. унаочнити. Начальний вулик необхідний для унаочнення викладання учням матеріалу про бджіл (Бджільн., 1956, 20).

УНАОЧНИТИ *див.* унаочнювати.

УНАОЧНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УНАОЧНИТИ**, юю, пиш, *док.*, *перех.* Робити начним що-небудь, показувати начно. Після опрацювання запланованих тем козаченки проглядають сільськогосподарські фільми, які унаочнюють вивчений теоретичний курс (Рад. Укр., 6. I 1962, 2).

УНАПУСК, УНАПУСТКУ, УНАПУСТОК, УНАСПЛІДОК *див.* внапуск, внапустку і т. д.

УНДЕВІТ, у, ч., фарм. Полівітамінний препарат. Ундевіт — профілактичний і лікарський засіб (Хлібороб Укр., 5, 1970, 47).

УНДЕРВУД, а, ч. Марка друкарської машинки; друкарська машинка такої марки. Вона вела його у простору кімнату в перегородкою, за якою великий канцелярський стіл шкірявся на одеїдувачі темінню великого ундервуда, на якому щось виступував червоноармієць з перебитою головою (Стельмах, II, 1962, 156).

УНДИНА, и, ж. У середньовічних повір'ях — дух води у вигляді жінки; русалка. Вода зрадливо плескалася в береги. Здавалося, ось-ось вона розступиться і з

неї вийде не українська русалка, а справжня закордонна ундина (Полт., Повість., 1960, 400); // *перен.* Про діячину чи молоду жінку, яка справляє враження загадковості, таємничості.

УНЕМОЖЛИВИТИ *див.* унеможливлювати.

УНЕМОЖЛИВИТИСЯ *див.* унеможливлюватися.

УНЕМОЖЛИВЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УНЕМОЖЛИВИТИ**, влю, вип; мн. унеможливлють; *док.*, *перех.* Робити що-небудь неможливим. Перегласський акт унеможлилював дальший успіх унії (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 109); Суцільною лавою тоді полилися важкі сваряди на міст, на залізничний вузол, на річку, щоб унеможливити будь-яку переправу контрабанди... (Ле, Право., 1957, 192); 1896 року Кримському запропонували кафедру української філології в Львівському університеті, на що він і дав принципову згоду. Та інтриги місцевих націоналістичних ретроградів унеможливили цей крок А. Кримського (Рад. літ-во, 6, 1967, 40).

УНЕМОЖЛИВЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УНЕМОЖЛИВИТИСЯ**, иться, *док.* Ставати неможливим. Під час штурмія, коли робота транспорту ускладнюється чи й зовсім унеможливується, життя на промислах не припиняється (Наука., 11, 1967, 32).

УНЕСТИ *див.* вибєсти.

УНЕСТИСЯ *див.* вибєстися.

УНИЗ *див.* вниз.

УНИЗАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до унизати.

В сабу.. посхилялися пругами віти, мов добірним намістом унизані доводжалию садовоною (Вас., II, 1959, 65); Він з дитинства любив маяки, що ними був унизаний острів (Загреб., Європа 45, 1959, 165).

УНИЗАТИ *див.* унизувати.

УНИЗУ *див.* внизу.

УНИЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УНИЗАТИ**, вжү, іжеш, *док.*, *перех.* 1. Покривати густо або суцільно (намвстом, бісером і т. ін.), напшавючи, напшавуючи. 2. *перен.* Покривати чим-небудь густо або рядком, подібно до низки. Шойно почало світати. Все було в сивій росі — на гошу днину. Трава так і бризкала нею, обливаючи Ганині ноги, унизуючи тугенські литочки тьмяними перлинами (Дім., I будуть люди, 1964, 30); Коло високих стовпів.. зойдається довга вервечка малих непримітних казанчиків, немов згочки спустилися з темного неба і унизали собою оті високі стовпи (Мирний, III, 1954, 261).

УНИКАННЯ, я, с. Дія за знач. уникати. Не в унікальні класової боротьби чекає свого порятунку пролетаріат, а в її розвитку, у збільшенні її широти, свідомості, організованості, рішучості (Ленін, 11, 1970, 94); Уникання питань музики під час аналізу художнього твору порушує систему зображальних засобів, знижує естетичну силу образу (Літ. Укр., 25. VI 1968, 2).

УНИКАТИ, аю, аєш, *недок.*, **УНИКНУТИ**, ну, неш; мнв. ч. унік, ла, ло і унікнув, нула, ло; *док.* 1. кого, чого або з інфін. Намагатися не спілкуватися з ким-небудь, цуратися когось, не бажати чогось. Йон, чуючи свою провинку, унікав Гашиці, але вона таки перейняла його якість (Коцюб., I, 1955, 248); Ольга й бажала, й унікала вуличних зустрічей з Завадкою лице в лице, які завжди приносили їй чимало нерозумного хвилювання (Вільде, Сестри., 1958, 514); Георг унікав зустрічатися з ним (Багмут, Шасл. депь..., 1959, 5); Заважди після таких роздумів йому [Дорошеві] робилося легше, і якщо раніше він унікав людей і тримався одинаком, то тепер, напшакі, горнувся до них (Тют., Вир, 1964, 199); [А в д-р і й:] Ви [лікар] все якось унікаєте розмовляти про те, що мене найбільш хвилює! (Мороз, П'єса, 1959, 338); // Намагатися відсторонитися від якихось дій,

участі в якійсь справі, роботі. З перших днів командування знало, що справ нема складних і небезпечних, Яких би уникав солдат Качура і виконать які не був би здатен... (Рильський, Мости, 1948, 16); А по сгилу вярба все глибше зходили в землю ординарці, телефоністи, спостерігачі сусідніх батарей. Навіть Маковейчик, який завжди уникав земляних робіт, сьогодні натер собі чесні моголі (Гончар, III, 1959, 390); // З певних причин не вживати, не використовувати чого-небудь, утримуватися від чого-небудь, обходитися без чогось. Безпосередньо перед сном треба уникати галасливих ігор, пов'язаних з різкими рухами, посиленою розмовою праці, читання книг, які викликають тяжкі переживання (Шк. гігієна, 1954, 58); Звертається [Яцуба] до випускників з розважливим напученням.. не бекитувати, бути дисциплінованими та працюючими, уникати по можливості алкоголю й тютюну (Гончар, Тронка, 1963, 143); Надаючи великого значення музичності мови, Коцюбинський вдавався до алітерацій, асонансів, епіфор, звукових анафор та повторів, уникав трудних або непривіємно вражаючих слух словосполучень (Літ. Укр., 26.IV 1963, 2).

Уника́ти по́гляду (по́глядів) ко́го; Уника́ти о́чей чи́х — навмисне не дивитися в очі кому-небудь. Печенівський казан, уникаючи пронизливого погляду Святослава, почав кривчуватися (Скл., Святослав, 1959, 427); Вже третій день він [Антіп] уникає мовчазних Катерининих поглядів-докорів (Чорн., Визвол. земля, 1950, 39); Ждала [Катерина], що він щось скаже їй, спитає, або хоч подивиться на неї, але Іван тільки мовчав ливою віточку й уникав її очей (Шиян, Переможеці, 1950, 33).

2. чо́го. Беретгися (у 2 знач.), рятуватися від чого-небудь. Мені в Швейцарії лікарі казали, що мені дуже мало бракує до цікавого видужання... треба уникати простуди, виїхати зимою знов десь на полудне, та вже можна сподіватися, що буду цілком здорова (Л. Укр., V, 1956, 415); До островів скелястих повіє Телемат корабель свій: Думає одно лиш — уникає він смерті чи зовсім загине (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 263); // також після спол. щ о б. Запобігати чому-небудь, позбавлятися чогось. — Не знаю, що робити з лишеньком твоїм — Що робити ти сама, щоб уникати зла?.. (Еллан, I, 1958, 242); Пан обозний, щоб униканути глузування, таки сьорбнув борщу (Льч., Козацьк. роду., 1958, 429); Лежу в ямі, щоб уникати кулі чи снаряда, або перебігаю назад до села, шукаючи безпечнішого місця (Ле, Мої лєсти, 1945, 110); // перев. док. Не допустити якихось небажаних наслідків, результатів. Програми історії узагальнено з програмами літератури, географії та інших суміжних предметів. Автори намагалися униканути дублювання історичного матеріалу (Укр. іст. ж., I, 1960, 91); Автори фільму «Сон», не припиняючи величі Кобзаря, уникали канонізації його образу. Молодий Тарас — смертний серед смертних і живий серед живих (Мист., I, 1965, 8).

УНИКЛВІЙ, а, е, рідко. Непрямий, ухльпвий. Уникає відповідь.

УНИКЛИВО, рідко. Присл. до унікльвий. Манери і розв'язний тон Козловського драгуєвали і коробили Тараса Григоровича, і він відповів уникливо і неясно: — Та так, знаєте... Децю написав, а декому і не сподобалося... (Тулуб, В степу..., 1964, 30).

УНИКНЕННЯ, я, с. Дія за знач. унікнути. Уникнення натуралістичних деталей.

УНИКНУТИ див. унікати.

УНІШКНУТИ, ну, неш; мин. ч. унішк, ла, ло; док., розм. Те саме, що затіхнути. Потім Дидона мов унішкла, Звелла, щоб і Гандзя вийшла, Щоб їй насумоватись [насумуватись] есмак (Жотл., I, 1952, 85);

Розмова знов унішкла. Вона [дівчина] кудись ееть-геть дивилася, а він [Чіпка] — на неї (Мирний, II, 1954, 70); Як доц піде, то вітер унішкне (Сл. Гр.)

УНІАТ, а, ч. Послідовник унії (у 2 знач.). Як та галич поле криє, Ляжи, уніати Налітають, — нема кому Порадоньки дати (Шевч., I, 1951, 64); Для оформлення унії Сігізмунд III скаликає у 1596 р. в м. Бресті церковний собор, який і проголосив унію православної церкви з католицькою. Уніати визнали своїм главою папу, прийняли основні догмати католицької церкви (Іст. УРСР, I, 1953, 161).

УНІАТКА, я, ж. Жін. до уніа́т. Так і ти, бабуся, була уніаткою? (Сл. Гр.)

УНІАТСТВО, а, с. Віросповідання та віровчення уніа́тів. Правда, і присяжний тайєся супроти властей зі своїм уніатством (Фр., II, 1950, 154); Взагалі в історії римської церкви, а також підвладних їй церков, як, наприклад, колись на наших землях уніатська, лукраво поєднувалися релігійні догми і найжорстокіші злочини. Досить згадати про криваву інквізицію, яка є вічною ганьбою католицькому, про насадження на українських землях уніатства, яке розповсюджувало засобами зброї, шантажу, насильства (Мельн., Поріддя., 1959, 28); По селах і містах [у 1768 р.] шастала до зубів озброєна шляхта, силоміць врядалася у православні церкви, погрозами й катуваннями змушувала священників і парафіян приймати уніатство (Веч. Київ, 25.VI 1968, 2).

УНІАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уніа́т та уніа́тство. На західноукраїнських і західнобілоруських землях у той час [напередодні першої імперіалістичної війни] панувала уніатська церква (Іст. укр. літ., II, 1956, 585); Протягом століть уніатське духовенство було не тільки класовим, а й національним ворогом закарпатських трудящих (Нар. тв. та етн., I, 1962, 94); // Стос. до уніатства. Голоси і кроки лунали в тих хатах, як в церкві, і здавалось, що тут господарі.. оті темні уніатські образи та дерев'яні ангели, що дивились на нас із стін (Л. Укр., III, 1952, 574).

УНІВЕРМАГ, у, ч. Скорочення: універсальний магазин. — Я сьогодні був в універмазі. Вистяг готовий чудесні костюми. Сам піду з тобою, виберем найкращий (С. Ол., З книги життя, 1968, 43); Ліда в матір'ю їздила до Києва, де купили в універмазі справжню шлюбне плаття — білосніжне, в фатю (Дмит., Наречена, 1959, 198); Діти на рік колектив універмагу «Україна» приймає в свої лапи молоде покоління — випускників школи продавці, що функціонув на базі магазину (Веч. Київ, 9.XII 1970, 1).

УНІВЕРСАЛ¹, у, ч., іст. 1. Розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру польських королів та українських гетьманів (іноді представників генеральної старшини) у XVII—XVIII ст. Мисте [муєив] Тетеря прислати Шражові універсал на полковництво (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); За пропозицією польських послів король [Сігізмунд II Август у 1569 р.] видає ряд універсалів про відторнення від Литовського князівства Підляшшя, Волині, Брацлавщини та Київщини і про вклячення їх до складу Польщі (Іст. УРСР, I, 1953, 155); Богдан Хмельницький після визволення Києва видає колегії [Києво-Братській] спеціальний охоронний універсал (Вітч., 6, 1966, 172); Читає [пан Стадницький] добутий з фамільного архіву універсал головного реґиментаря Стемпкоєського до українського селянського стану, даного в обози під Кодню в місяці серпні 1768 року (Стецьмах, I, 1962, 296).

2. Звернення декларативно-програмного характеру, опубліковані в 1917—1918 рр. контрреволюційною українською Центральною радою. [Представник

«Стремительного»: Чому вважає Центральна рада Чорноморський флот своїм? Хто дав їй право?.. [Полковник:] За п'ятим універсалом Чорноморський флот зі своєю базою Севастополем належить нам (Корн., I, 1955, 28).

УНІВЕРСАЛ², а, ч. 1. Людина, яка володіє багатьма спеціальностями свого фаху; людина різнобічних, багатопланових знань, навичок. — Вона молодиць. Універсал. На тому тижні заміняла математика, тепер фізика, хоч сама філолог (Кучер, Трудна любов, 1960, 431); — Я навіть і горю опилюю, і по виноградниках хімікатами віймути — це теж моє амлау... Ви ж не забувайте, що перед вами людина найширшого трудового профілю — лютчик-універсал (Гончар, Тронка, 1963, 71); — Ви знаєте, що значить лікар із фельдшерів? Це вам не який-небудь вітрогон, що закінчив інститут та й за практику. А цей пройшов все — універсал, одним словом (Збан., Малін, дзвін, 1958, 72); Величезні духовні багатства лежать перед нами в творях Франка. В своїх знаннях він був універсал (Наука., 5, 1966, 8).

2. астр., геод. Інструмент для вимірювання кутів у горизонтальних і вертикальних площинах.

УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Надання універсальності чому-небудь. Універсалізація машин, які здійснюють процеси керування, є найістотнішим, надзвичайнішим досягненням кібернетики, що відрізняє її від попереднього етапу автоматизації, коли для кожного окремого процесу необхідно було споруджувати свою машину (Роб. газ., 21.X 1962, 2); Надзвичайно актуальним завданням у галузі розроблення є зміцнення вже досягнутих багатосторонніх угод, із універсалізація (Рад. Укр., 6.X 1974, 3).

УНІВЕРСАЛІЗМ, у, ч. Різновісність, багатоплановість у знаннях, навиках і т. ін. Інтернаціональна.. тематика багатьох його [І. Франка] віршів, оповідань і повістей — доказ не лише універсалізму письменника, а й його інтернаціоналістських позицій як художника слова і мислителя (Рад. літ-во, 3, 1963, 65); Часто, коли на зміну хуртовині приходить інший вітер — ожеледь, стає в пригоді універсалізм водіїв-асів, які досконало водять багато типів машин (Веч. Київ, 16.II 1966, 1).

УНІВЕРСАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який охоплює все або багато чого у якійсь ділянці, галузі життя; всеосяжний. Порівняння психіки людини і психіки тварини не є для нас образом. Воно лише свідчить про те, що закони природи є універсальними (Наука., 9, 1968, 61); У наш час бурхливого розвитку і справжньої революції в усіх галузях наук письменник-фантаст повинен бути одночасно математиком, фізиком, астрономом, хіміком, медиком, фізіологом, бактеріологом тощо. Він повинен мати воістину універсальні знання (Вітч., 8, 1961, 204); // Придатний для всього або для багатьох чого; який має різноманітне призначення. Ліс — джерело деревини, надзвичайно цінного універсального матеріалу (Ком. Укр., 6, 1968, 33); Ковч. масичної будови тіла найбільш універсальні щодо використання (Конярство, 1957, 61); Репродукування провадять.. малоформатними, універсальними і дорожними фотоапаратами (Довідник фот., 1959, 78).

Універсальний магазин — великий магазин, який торгує різноманітними промисловими товарами. Село оновилося, вирросло. Є в ньому.. дитячі ясла і садки, універсальні магазини і соціально-побутові підприємства (Цюпа, Україна., 1960, 172).

2. Який має різноманітні знання, навички і т. ін.; різнобічний. М. Максимович, феноменально різносторонній і глибокий ечений, літератор, стоїть в ряду найбільш універсальних мислителів не тільки України і Ро-

сії, а й всієї Європи (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 117); Робітники комбайнових бригад на шасті оволоділи машинними професіями, стали універсальними трудівниками лав і спільно виконують всі операції, які надаються на аміну (Рад. Укр., 11.X 1956, 1).

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. універсальний. Щоб досягти універсальності, тобто можливості практично розв'язувати будь-яку задачу, будують універсальні цифрові обчислювальні пристрої (Вісник АН, 1, 1971, 15); Вони говорили про Вашу [І. Франка] «універсальність» і радилі, що у нас є такий талан — белетристичний, науковий, поетичний, публіцистичний, практичний і т. д., все в одній особі (Л. Укр., V, 1956, 433).

УНІВЕРСАЛЬНО. Присл. до універсальний 1. У світовій торгівлі товари універсально розгортають свою вартість (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 145).

УНІВЕРСАМ, у, ч. Великий магазин з самообслуговуванням, який має продуктовий, промтоварний, господарський відділи. Універсам має три торговельних зали-магазини: промтоварний, продуктовий і господарський (Рад. Укр., 31.XII 1971, 4).

УНІВЕРСИТЕТ, у, ч. 1. Вищий навчальний заклад, наукова установа з різними гуманітарними та природничо-математичними факультетами. — До нашого писаря приїде брат його жінки, студент університету (Н.-Лев., III, 1956, 43); Брати Калиновичі сніжили саме перед роком університет (Фр., VI, 1951, 201); Микола.. теж вступає в університет, тільки не на літературний, а на біологічний факультет (Тют., Вир, 1964, 54); // Будинок, у якому міститься цей заклад. З будинків найбільше подобались мені університет і академія (Коцюб., III, 1956, 351); // перен. Про те, що дає досвід, знання поза навчальним закладом. — Ось тут, в рибарті, як стає сторожувати, — тільки й начитався волю. Влітку.. отам у затоці цілий університет пройшов (Гончар, Тронка, 1963, 337); Вісімнадцять років, перебути Товбіевичем в Єлисаветграді, — це період величезного творчого і ідейного зростання майбутнього драматурга... — своєрідні його університети (Мист., 5, 1955, 31); Важкі життєві університети пройшов.. Дмитро Іванович Бедзих (Літ. Укр., 1.XI 1968, 3).

2. Назва навчальної установи для підвищення загальноосвітніх, спеціальних та політичних знань. Університет культури — одна з форм культурно-освітньої роботи в СРСР серед трудящих, яка має на меті допомогти їм без відриву від роботи збагатити свої знання з естетики, літератури і мистецтва, ознайомитись з досягненнями науки і техніки (Рад. Укр., 26.VI 1961, 3); В областях республіки [УРСР] є сотні університетів сільськогосподарських знань, художнього виховання, здоров'я та інші (Звання., 6, 1967, 13); Вечірній університет марксизму-ленінізму.

УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ, а, е. Стос. до університету. Молодий Лімбах був слухачем університету, має дуже добру лекцію у одного з університетських професорів (Фр., IV, 1950, 252); В XVI—XVIII століттях на новому етнічному ґрунті розпочався період відродження вищої школи в Москві, Києві, Львові, яка продрожувала і розвивала університетські традиції, що склалися ще в Київській Русі (Наука., 6, 1975, 36); // Пов'язаний з перебуванням, навчанням в університеті. Під вікном стоїла чималий стіл, на ньому були розкидані книжки та розтріпані зшитки університетських лекцій Нестиного брата (Л. Укр., III, 1952, 582); Університетське життя вилучило його з тісної шкларалупи гімназиста. Повіяло іншим життям (Кобр., Вибр., 1954, 30); Більше аже нічого не зміщалося [в ящику]. Проте треба було ще вкладати і вкладати. Твори Лесі Українки,

Лялині університетські конспекти (Гончар, IV, 1960, 46); // Який має на своїй території університет. Коли це бачу у Львові, в університетському місті.. столи з картами і за ними сидять звісні патріоти, професори, літератори, політики, для них покидають усяку розмову про найбільше пекучу справу патріотичну, народну, літературну... (Драг., II, 1970, 194).

УНІВЕРСИТАНТ, а, ч., заст. Студент університету; людина з університетською освітою. [1 - ий шведць:] А гадайте, хто найрозумніший у Києві: чи семінарист, чи академіст, чи універсітант? (Н.-Лев., II, 1956, 489).

УНІВЕРСІАДА, в, ж. 1. Студентські спортивні змагання. Одеські студенти були основним ядром збірної команди СРСР на всевітній універсіади в Софії, де наші волейболістки здобули золоті медалі чемпіонів (Рад. Укр., 25.X 1961, 4); Універсіаду іноді називають молодшою сестрою олімпіади, бо за кількістю учасників і видів спорту вона поступається лише перед олімпійськими іграми (Веч. Кнів, 7.II 1966, 3).

2. Студентські змагання з чого-небудь взагалі; конкурс. Перша на Україні універсіада відкрилася у Харківському державному університеті. Тут зібрались студенти..., щоб визначити переможців виконання концертних номерів художньої самодіяльності (Рад. Укр., 26.IV 1967, 4).

УНІВЕЦЬ див. внівець.

УНІКАЛЬНИЙ, а, е. Надзвичайний у якомусь відношенні; рідкісний, винятковий. Всередині собору [Софійського] збереглися всевітньо відомі софійські фрески та мозаїки, які яляють собою унікальну за значенням пам'ятку образотворчого мистецтва XI ст. (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); Гостям показали справді унікальний вистір — перший глобус місяця з усіма шпандинами та рельєфами на його лицевій і тильній сторони (Вол., Місячне срібло, 1961, 352).

УНІКАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. унікальний.

УНІКАТ, у, ч., рідко. Те саме, що унікум. Що житіє св. Володимира в перекладі на народну мову в XVII в. не було унікатом, на се маємо доказ (Фр., XVI, 1955, 322); Виходив він з цього будинку, з квартири на третьому поверсі, великої професорської квартири з багатьма кімнатами, які всі заганені були книжками,.. унікатами (Загреб., Диво, 1968, 125).

УНІКУМ, у, ч. Рідкісний, єдиний екземпляр чого-небудь. Ліля була зламана при самому корені.— Який жаль! Це фіалкова ліля, панове, унікум. Бачите... А запахи! Відкопи світ існує, люди не знають запаху лілії (Довж., I, 1958, 405); Буквістичні унікуми; // перен. Про людину, незвичайну в якомусь відношенні.— Ваші видавці мою друкарню не цікавлять. Що їм Батайль? Для них потрібні фабрики книжок, а я тепер, пане, антикварний унікум (Рибак, Помилка.., 1956, 270).

УНІСОН, у, ч. Співзвучність, яка досягається одночасним відтворенням двох або кількох звуків однієї висоти і однакових звуків у різних октавах (кількома голосами чи інструментами). Як і в народній музиці, хорові твори, а також хорові обробки композитора [Б. Лятошинського] часто закінчуються октавами і унісонами (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 55).

В унісон (з ким — чим, кому, чому або без додатка): а) співзвучно. Скрипач грає, звичайно, в унісон із кларнетом (Рильський, Бабине літо, 1967, 112); В унісон пісні вряди-годи бриніла тільки балааайка (Кос., Новеля, 1962, 168); Народ на Україні, особливо Лівобережний, любить співати народні пісні євртою, хором, але не в унісон, лише так званими підголосками (Муз. пра-

ці, 1970, 490); б) в однаковій манері, в однаковому тоні з ким-небудь.— Ясно,— теж по-військовому, в унісон йому відказала Надія (Баш, Надія, 1960, 102); в) однаково, узагоджено з ким-, чим-небудь. Тасі було трохи ніяково, болясь зустріти знайомих, та Сачко заговорив в унісон її думкам, і вона стала уважно слухати (Дмит., Розлука, 1957, 34).

◇ Серця б'ються (біється) в унісон див. серце.

УНІСОННИЙ, а, е. Який звучить одночасно (про звуки однієї висоти або однакові звуки в різних октавах); побудований на такому звучанні. Унісонний спів.

УНІТАЗ, а, ч. Раковина для злиття калу та сечовини в убіральних каналізаційній системі. Він спустиє в унітаз воду й пішов геть, золоско ляскаючи капцями по цементній підлозі (Ю. Янов., II, 1954, 79).

УНІТАРНИЙ, а, е. Об'єднаний, єдиний, який ставовить собою одне ціле. Унітарна держава; // Спрямований на об'єднання; об'єднующий. Унітарні перетворення.

УНІФІКАТОР, а, ч. Той, хто здійснює уніфікацію чого-небудь; прихильник уніфікації.

УНІФІКАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до уніфікатора.

УНІФІКАЦІЯ, і, ж. Зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів. Непрааильно було б думати, що може бути якийсь один, єдино вірний переклад художнього твору. Ні, жодна уніфікація, жодна канонізація тут неможливі (Рильський, III, 1956, 129); Професійна ж підготовка робітників дедалі більше набуває політехнічного характеру, тобто йде по лінії уніфікації знань (Ком. Укр., 4, 1961, 34); Стандартизація, нормалізація і уніфікація сприяють прискоренню технічного прогресу і підвищенню ефективності нової техніки на всіх етапах її створення і використання (Вісник АН, 4, 1971, 56).

УНІФІКОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до уніфікувати. Твердо уніфіковані нормативи.

2. у знач. прикм. Який має єдину форму, систему, єдині нормативи. Уніфіковані двигуни СМД-14 Харківського деієнобудівного заводу «Серп і молот» застосовуються в багатьох типах машин (Наука.., 11, 1963, 21); Важливе значення має розробка системи уніфікованих електроприводів для всіх галузей сільськогосподарського виробництва (Хлібороб Укр., 10, 1969, 14).

УНІФІКУВАТИ, унію, ўш, недок. і док., перег. Зводити що-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів.— Як по-зову, то треба більше уніфікувати машини, виготовляти необхідні вузли, які б легко можна було ставити замість спрацьованих (Цюпа, Краєви, 1971, 199).

УНІФІКУВАТИСЯ, ўється, недок. і док. 1. Ставати, стати уніфікованим. Професія робітника дедалі більше уніфікується, стає багатогранною (Ком. Укр., 11, 1962, 16).

2. тільки недок. Пас. до уніфікувати.

УНІФОРМА, в, ж. 1. Формений одяг. При обіді родина рішила, що годі вже дозрілому чоловікові ходити в гімназійний [гімназичний] уніформі; тому по полудні, коли батько спав, мати пішла з Ромком купити йому одягу (Мак., Вибр., 1954, 260); Її старший брат Гриць, в уніформі пілота, дивився в другій картки (Панч, Іду, 1946, 23); Страшенно важко сидіти в сукняному вічмундирі в тісним прозмальним комірцем, але день буденний, час службовий, а при виконанні службових обов'язків належить бути одягненим за встановленою уніформою (Тулуб, В степу.., 1964, 25).

2. збірн. У цирку — одягнений у спеціальні костюми персонал, який обслуговує арену під час вистави. **УНІФОРМІСТ**, а, ч. Працівник, що належить до уніформи цирку. На це притемнену арену раз у раз ви-

бiгали унiформiсти, поправляли килим, перевiряли гiмнaстичнi прилади та апаратдiя (Ткач, Арена, 1960, 103).

УНIЧИЮ *див. вiчнiю.*

УНIЯ, *ї, ж.* 1. Об'єднання, союз двох або кiльких монархiчних держав пiд владою однiєї династiї. У 1385 році литовський князь Ягайло уклав з польськими панами договiр про унiю (об'єднання) Литви з Польщею (Іст. СРСР, I, 1957, 93).

2. Об'єднання православної церкви з католицькою пiд владою римського папи (зi збереженням православною церквою своїх обрядiв), що проiснувало в Польщі та в залежних вiд неї державах з 1439 до 1946 року. *Пан Пулавський на вербував полк шляхти і насунув у чигиринське староство приєвловивши народ до унії* (Стор., I, 1957, 163); [Г а в р и л о:] *До унії не приставай? Віру християнську не зраджувай?* [П е р ш и й:] *Ні, панотче* (Корн., I, 1955, 217); *Польський уряд провадив політику полонізації і покатоличення українського народу. Основним заходом здійснення цієї політики була релігійна унія — примусове об'єднання православної і католицької церков під зверхністю римського папи* (Іст. укр. літ., I, 1954, 63).

3. Назва міжнародних адміністративних союзів.

УНОРМОВАНИЙ (ВНОРМОВАНИЙ), *а, е, і.* Діспр. пас. мпн. ч. до унормувати. Для кращого виконання своїх важливих функцій у різних сферах людського життя і літературна мова, особливо коли вона вживається в письмовій формі, повинна бути по зможі унормована в усіх своїх елементах — лексичі, фразеології, синтаксисі, морфології і т. в. (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 65).

2. *у знач. прикм.* Який відповідає встановленим нормам, стандартам; нормований. *Унормований робочий день.*

УНОРМОВУВАТИ (ВНОРМОВУВАТИ), *ую, уєш, недок., УНОРМУВАТИ (ВНОРМУВАТИ)*, *ую, уєш, док., перех.* Визначати, запроваджувати норму в чому-небудь. *Незаперечною заслугою О. Пааловського є те, що він першим спробував обґрунтувати та практично застосувати фонетичні принципи українського правопису і взагалі унормувати українську літературну мову* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 67); — *У суспільстві відбуваються такі неосяжно-великі процеси, людина поширила свої інтереси до грандіозного, людина виросла... а себе не опанувала, не внормувала, не освоїла... нутра* (Кундич, Пов. і нов., 1938, 17).

УНОРМУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. унормувати. *В радянський час, з унормуванням літературної мови, з піднесенням її на високий рівень розвитку, діалектні особливості втратили своє колишнє значення і зустрічаються тепер як залишки минулих епох* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 9).

УНОРМУВАТИ *див. унормувати.*

УНОРМУВАТИСЯ (ВНОРМУВАТИСЯ), *ується, док.* Увійти в норму, стати звичайним, нормальним. *На залізничну станцію день і ніч прибували військові вантажі. В цьому відчувалася якась лихоманка, хоч, на перший погляд, здавалося, що життя на залізниці внормувалося* (Ле, Клен. лист, 1960, 150).

УНОСИТИ, УНОСИТИСЯ, УНОЧИ *див. вибiсати, вибiсатися і т. д.*

УНТ *див. унти.*

УНТЕР, *а, ч., заст., розм.* Те саме, що унтер-офіцер. *Колиш він був унтером і забрав у голову, що він дуже великий птах* (П. Куліш, Вибр., 1969, 294); *Атака допотопилась до окопу. Зупинились здивовані. В окопах пусто. В одного унтера випала з рук гвинтівка* (Довж., I, 1958, 36).

УНТЕР-ОФІЦЕР, *а, ч., військ.* Звання молодшого командного складу із солдат в дореволюційній російській та деяких сучасних іноземних арміях; // *Особа, яка має це звання. Незабаром Максимом зробили унтер-офіцером* (Мирний, I, 1949, 230); *Оточений людьми, сидить руськоучубий Марко, вчорашній унтер-офіцер лейб-гвардії Преображенського полку* (Стельмах, I, 1962, 367).

УНТЕР-ОФІЦЕРСЬКИЙ, *а, е, військ.* Прикм. до унтер-офіцера. *Баба остала, взялась у боки й прийняла на себе унтер-офіцерську постань* (Кочуб., I, 1955, 455).

УНТЕРСЬКИЙ, *а, е, заст., розм.* Прикм. до унтера; // *Власт. унтерові. Старий солдат, батько й досі — ще з японської — зберг унтерську бравість: весь, як дружина* (Гончар, II, 1959, 11).

УНТИ, *унт і унтів, мн. (одн. унт, а, ч.; унта, и, ж.).* Хутряне взуття з м'якою підшовою, пошпоре здебільшого у народів Півночі та Сибіру. — *Справжній орок! — схвально промовив Гаєрило, поки Юра зав'язував вище колін розшиті червоним і зеленим шовком унти* (Багмут, Щася. день., 1959, 146); *Ноги блаженствують в кудлатих унтах* (Перв., Дикий мед, 1963, 3); // *Хутряне взуття льотчиків. Він був одягнений в дублений кожух і в льотчицьких унтах* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 44); *На сцені Олега і Іван. Він є льотному комбінезону і унтах* (Собко, П'єси, 1958, 351).

УНУК, УНУКА, УНУЧА, УНУЧАТКО, УНУЧЕНА, УНУЧЕНЬКА, УНУЧЕЧКА, УНУЧКА, УНУЧОК, УНУЧЧИН *див. внук, внічка і т. д.*

УНЦІЯ, *ї, ж.* 1. Міра ваги в Стародавньому Римі, а також в ряді європейських країн, що застосовувалася до введення метричної системи (в англійській системі мір, напр., дорівнює 28,35 г); аптекарська міра в різних країнах (напр., в Росії дорівнювала 29,86 г). — *Ви так допитустесь, як пишеться, так просите, неначе перепишу на тістечка, кiлькo унції чоґо дати, щоб удались* (У. Кравч., Вибр., 1958, 348).

Унція трієцька — одиниця ваги дороговцієвих металів; дорівнює 31, 1035 г.

2. Монета в Стародавньому Римі, пізніше — в Іспанії, Італії та деяких інших країнах.

УНЯТЛИВИЙ, *а, е, розм., рідко.* Те саме, що уважний. *Став він ніби на виду позмурніший, а ласкавіший [ласкавіший]; мовчущий, як перше, а унятливий* (Вовчок, I, 1955, 226); *На порозі в масці став стрункий матросик... кожне унятливе око відразу б розпізнало: це ж зовсім не юнак, а... дівчина* (Смолич, Рече та стогне., 1960, 293).

УОДНОМАНІТИТИ *див. уодноманітнювати.*

УОДНОМАНІТНЕННЯ, *я, с.* Дія за знач. уодноманітнити. *Радянська школа, безперечно, — один з найвпливовіших чинників уодноманітнення літературних наголосів* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 482).

УОДНОМАНІТНЮВАТИ, *ую, уєш, недок., УОДНОМАНІТИТИ, *ічу, ітиш, док., перех.* Робити що-небудь уодноманітним.*

УОРУЖЕНИЙ, *а, е, діал.* Озброєний. *Булицею надійшли, одна за другою, при звуках труб та дерев'яних трембіт аж три громади уоруженої молодіжі* (Фр., VI, 1951, 90).

УОРУЖИТИСЯ *див. уоружуватися.*

УОРУЖУВАТИСЯ, *жуся, жуєшся, недок., УОРУЖИТИСЯ*, *жуся, жиєшся, док., діал.* Озброюватися. *Пастухи з сусідньої полонини прибігли без душу до села, голосичи, що бачили якусь білку коло боярського дому... і чули... рощираючі крики. Майже вся тижольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою* (Фр., VI, 1951, 89); *Вона таки прийшла...! І, ох боже, яка змішана, немов те дитя! Я мусив уоружуватися*

всіма уймаючими прикметами, щоб її настроїти спокійніше (Коб., I, 1956, 420).

УОСЕНИЙ, рідко. Те саме, що **восеній**. Неначе степом чужаки **Уосени версту** проходять, Так і мене минають годи (Шевч., II, 1963, 186); Як я любля **уосени** в стіжках Хліб коло хат (Стар., Вибр., 1959, 41).

УОСОБИТИ *див.* уособлювати.

УОСОБЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уособбити**. Суперечливі оцінки викликала головно дійова особа драми «Осіньна казка» Л. Українки — Принцеса. Одні критики вважали, що в образі Принцеси уособлене селянство, інші — інтелігенція (Рад. літ-во, 4, 1964, 59).

УОСОБЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **уособбити**.

2. *чого*. Про того (те), хто (що) найповніше, найдосконаліше втілює в собі якісь властивості, якості і т. ін. В багатьох піснях виступає образ В. І. Леніна, і це цілком зрозуміле й природне в художній творчості **уособлення** волі народу, мудрості Комуністичної партії (Рильський, IX, 1962, 213); В що мить він [комісар] аесь був **уособленням** влади й сили (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 110).

3. *літ*. Художній засіб — зображення тварин або предметів, явищ природи як живих істот, наділених людськими почуттями, думками, мовою тощо. В народно-пісенній символіці.. найчастіше зозуля є **уособленням** самотньої жінки, яка оплакує чоловіка, коханого, брата тощо (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 33); Окремою формою розгорнутої метафори є повна персоналіфікація — **уособлення** (Рад. літ-во, 7, 1965, 37).

УОСОБЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **уособлювати**.

УОСОБЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УОСОБИТИ**, блю, биш; *мж.* уособлювати; *док.*, *перек.* 1. Виразити явища природи, предмети в образах живих істот. Численні **фантастичні істоти**, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, — *Діа, русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін.*, — усе це стародавні божества, які **уособлювали природу** (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

2. Надавати чому-небудь конкретного вираження, реального образу, матеріальної форми. В образі Кармалюка народ **уособлює** титаничну силу, що знищує на своєму шляху ворожі полчища (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 90); Розповідаючи про те, як у Миколи Задорожного вкрали його особисте щастя [«Украдене щастя» І. Франка], я намагався **уособити** в цьому образі мільйони простих селян моєї батьківщини, народ, у якого було **украдено щастя** (З глибини душі, 1959, 80).

3. *ким, чим*. Найповніше, найдосконаліше втілювати в собі якісь властивості, якості і т. ін., бути виявом, вираженням чого-небудь. Радянський партизан **впевнено стоїть перед** **натоптом** і **всім своїм виглядом уособлює** таку силу, що, **мабуть**, **багато присутніх, дивлячись на нього, дивувалися** (Петльов., Хотинці, 1949, 207); **Головний персонаж комедії** [«Приезжий із столиці» Г. Квітки-Осноров'явенка] «**партикулярний**» радник Пустолобов.. **уособлює** всі негативні риси чиновництва (Іст. укр. літ., I, 1954, 170); **Партія комуністів.. уособлює собою найсвітліші ідеали людяства** (Ком. Укр., 7, 1963, 62); Про Тараса Григоровича Шевченка, що так повно **уособлює** поетичну душу і героїчну долю свого народу, можна писати **безкінечно** (Вітч., 3, 1967, 200).

УОСОБЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* і *док.* 1. Проявлятися в конкретному вираженні, реальному образі, в матеріальній формі. В моїй уяві всі радянські дикпур'єри **уособлювались** в образі **Нетте й Махмастала** (Кулик, Записки консула, 1958, 224).

2. *тільки* *недок.* Пас. до **уособлювати** 1, 2.

УОСТАННЄ, присл., рідко. Те саме, що **востаннє**. Ще два тижні тому він **уостаннє жерманичував** [жермував]

(Фр., IV, 1950, 384); [М и к и т а:] І ти, місяцю, **зради мені?** ..Світи ж, світи, **зраднику, уостаннє, а там ..заговайся за хмари!**.. (Крон., I, 1958, 117).

УПАД (ВПАД), у, ч. 1. *заст.* Падиня. Скрізь **оточала його** [Жирала] **атмосфера густа й своєрідна.. А атмосфера гаряча, тривожна, вся — небезпека і боротьба, вічний упад і підойма** (Коцюб., II, 1955, 208); **Плач і лемент у столиці; німіці йдуть, жажнуєсь уряд і зійшовся мерщій на раду, як би їх прогнать.. Та не вразили міністри, чим відсунуть своїй упад** (Сам., I, 1958, 246).

◇ До **упаду** — до знемоги, знесилення. **Ніколи вона** [Маруся] **так швидко рум'янцем не спалає, як от Катря наша.. не заплаче; до упаду не затанцюється** (Вовчок, I, 1955, 185); **До упаду розмистив усіх старий колосник.. З насолодою і дуже виразно прочитав він гумористичні оповідання** (Хлібороб Укр., 2, 1969, 23).

2. *дал.* **Горе, нещастя.**

УПАДАННЯ¹ (ВПАДАННЯ), я, с. Дія за знач. **упадати**¹ 1, 4, 5. **Розпещена** **упаданням** за нею місцевий **кавалері, дівчина** **не мало була здивована, що столичний гість не звертає на неї уваги** (Панч, На калин. мості, 1965, 152).

УПАДАННЯ² *див.* **впадання**¹.

УПАДАТИ¹ (ВПАДАТИ), аю, аєш, *недок.* 1. *заст.* **Падати**. **Багато** **громіть** **упадало з неба, Багато** **земля** **натворила чудес** (Мал., Звенигора, 1959, 24); **З грізним білим шумовинням** **Упадав** **річка з скель** (Шер., У день.., 1962, 9).

◇ **Упадати в ноги** (до ніг) — робити земні уклони комусь. **Руками обхопила** [Варка] **тим коло хати, цілує та плаче, та кричить;.. людям дякує, усім до ніг упадає** (Вовчок, I, 1955, 177).

2. рідко. **Втрачати** **силу, значення; занепадати**. **Ремесло** **ковальське** **упадає, люди** **ходять до куані, але вже не для** **ковальської роботи** (Кобр., Вибр., 1954, 177); **Дочка** **повдовіла і вернула назад додому, господарство** **упадало і марніло** (Фр., III, 1950, 443).

◇ **Упадати на сім'ї** *див.* **сімля**; **Упадати** **серцем** — **сильно переживати, переходити в стан крайньої безнадії**. — **Посивію, занидію, а не здамся** **лиху. Я** **нездатний зроду. Будь же** **і ти мужня до краю і не впадай** **серцем. Перебуде** **лиху годину, і знов для нас ясно засвітить сонце** (Н.-Лев., VII, 1966, 210).

3. **Працювати** **старанно, з великою сумлінністю**. — **Звісно, я** **там** **більше** **впадаю, там** **дітей** **куток** (Барв., Опов., 1902, 133).

4. *коло* (біля) *кого, над* *ким, за* *ким*. **Турбуватися, піклуватися. Хоть як** **не гордує** **було** **козак** **любошаму** **перед товариством, а як** **вернеться до господи, як** **загне** **коло його** **упадати** **ластівкою** **мати, як** **стане** **голубити** **сестра.. то** **й** **тверде, як** **залізо, серце** **пом'якшає** (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); **Хазяйка** **упадала** **біля** **гостя, не** **знаючи, чим** **це** **почастувати** **його, як** **прислухатись** (Тулуб, В стову.., 1964, 90); — **Ну, що** **болить** **тобі, донечко, що?** — **упадає** **він** **над** **немолям** (Гончар, Тронка, 1963, 303); **Наступає** **упадала** **за** **хорою** **Оленою** **так, немовби** **це** **була** **її** **рідна** **сестра** (Коп., Вибр., 1953, 382).

5. *коло* (біля) *кого, за* *ким, перед* *ким*. **Домагатися** **чиєсь** **прихильності, запобігати** **ласки** **в** **когось**. **В** **новій** **і** **незвичній** **ролі** **гостя** **довелося** **Шевченкові** **побувати** **і** **в** **мастках** **українського** **панства, яке** **напередіб** **упадало** **біля** **знаменитого** **поета** (Слово про Кобзаря, 1961, 47); — **Та** **гай** **дядина** **не** **думає, що** **ми** **перед** **нею** **упадаємо** (Вагмут, Опов., 1959, 4); // *коло* (біля) *кого, за* *ким, рідко* *до* *кого*. **Маючи** **почуття** **симпатії, кохання** **до** **когось, виявляти** **увагу, залицятися**. [П а л а ж к а:] **То** **ти** **так** **думаєш, а** **вона** **інше** **гадає.. Чого, бач, до** **тебе** **упадає** **Іван, а** **не** **до** **неї!**.. **От** **її** **зло** **і** **розбира** (Мирний,

V, 1955, 220); *Зараз Вуляниці подобалось, що він так упадає кола неї* (Гончар, II, 1959, 181); *Колісь, тільки вона почала діювати, за нею упадав Євдоким* (Стельмах, Хліб., 1959, 233).

◇ Сліпма упадати за ким — палко кохаючи когонебудь, залипятися, намагатися невідступно бути поряд. [О д а р к а:] *Парубки за нею сліпма упадають, а їй тільки б жартувати!*.. (К.-Карий, I, 1960, 197).

6. *заст.* Припадати, випадати комусь. *Упадає некрутська черга на його, Ізната, котрому, кажє, сповнилось вісімнадцять літ* (П. Куліш, Вибр., 1969, 272); *На день упадає заробітку по пікарбованця* (Барв., Опов., 1902, 423); // *безос.* Траплятися, доводитися. *Щоправда, — пером, чорнилом Сковорода між писати свої твори десь, або ж у вчителів в селі, на пасіці, але ж обмірковуюати їх, виношувати і на людях перевіряти — завжди упадало йому тільки в мандрівках* (Тич., III, 1957, 102).

Не впадіє, безос. — не можна, не вдається через несприятливі, невідповідні умови. — *Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете? — Чого б то й бажати, та не впадає* (Вовчок, I, 1955, 116).

7. у знач. *встаєн. сл.*, *заст.* упадіє. Уживається в значенні, близькому до слів *о т ж е, в и х о д и т ь*. *У старосвітщину* [старосвітщину] *знаєте, які люде були: здорові, сильні, великі, от і він, упадає, з тих-то людей велетенського роду* (Барв., Опов., 1902, 424).

8. *діал.* Личити, валежати. — *Ярина вже дієка, то їй впадає йти на музики, а я це мала* (Л. Укр., III, 1952, 652).

УПАДАТИ² *див.* **впадіти**¹.

УПАДАТИСЯ (**ВПАДАТИСЯ**), *аюся, а́єшся, недок., упа́стися (**ВПА́СТИСЯ**), *упаду́сь, упаде́шся, недок., розм., рідко.* 1. Попадатися кому-небудь. [А н д р і ї:] *Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не впадайся тобі в руки: живець облуяши!* (Кроп., I, 1958, 458).*

2. *безос.* Винадати, доводитися, траплятися. — *А чи упадеться нам цієї пшениці хоч покуштувати? Пан продасть усю пшеницю...* (Л. Янов., I, 1959, 423).

УПАДИНА *див.* **впадіна**.

УПАДЛИВИЙ, *а, е, діал.* Запопадливий (у 1, 3 знач.). [Д з в о н а р и х а:] *Слава в мене, Дмитре, дочка: і хороша, і моторна, і упадлива* (Стар., Вибр., 1959, 187).

УПАДЛИВО, *діал.* Присл. до **упадливий**. *Слуєи мутушаться упадливо та улесно* [улесливо], *підносячи більше та більше і взагдливий страє, і цілющого трупку* (Стар., Облога., 1961, 23).

УПАДОНЬКО, *а, ч., діал.* Зменш.-пестл. до **упад** 2. [М а т р і:] *Ой, мій упадоньку! Що ж ти робила?* (Л. Укр., III, 1952, 235).

УПАКОВАННИЙ (**ВПАКОВАННИЙ**), *а, е.* Дієспр. пас. мин. ч. до **упакувати**¹. *У Криличного в руках постіль, упакована в червону ватяну ковдру* (Голов., Драма, 1958, 136); *Упаковану сушкию зберігають в сухому приміщенні* (Сад. і ягідн., 1957, 285).

УПАКОВКА, *и, ж.* Матеріал, в який упаковане щонебудь. *Від матері Васи прийшов лист до Марії і починає, еге ж, в конченому шмочку, з упаковкою разом вісім кілограмів* (Вільде, На порозі, 1955, 247); *Зелень, яка перебувала у холодильниках у поліетиленових упаковках, мала вигляд як щойно зірвана* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 20).

УПАКОВУВАННЯ (**ВПАКОВУВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. **упакувати**². *Визначили [робітники] свої завдання: стежити за безперебійною подачею сировини для виготовлення добрив, за їх виробництвом, упаковуванням, складанням, навантаженням у вагони* (Роб. газ., 12. II 1963, 1).

УПАКОВУВАТИ¹ (**ВПАКОВУВАТИ**), *ую, уєш, недок., упаку́вати (**ВПАКУВА́ТИ**), *ую, уєш, док., перех.* Складати, зв'язувати у пакунок, згорток, тюк.*

УПАКОВУВАТИ² *див.* **впакувати**¹.

УПАКУВАННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. **упакувати**¹. *Створюються автоматичні поточні лінії для відліку, формування і упакування періодичних видань* (Знання., 7, 1970, 4).

2. Те саме, що **упаковка**. *Купці.. обмачували поглядом в'юки, вгадуючи за обсягом і упакуванням їх вміст* (Тулуб, В степу., 1964, 52).

УПАКУВАТИ¹ *див.* **упакувати**¹.

УПАКУВАТИ² *див.* **впакувати**¹.

УПАЛІЙ¹ (**ВПАЛІЙ**), *а, е.* 1. Дієспр. акт. мин. ч. до **упасти**¹. *Чи є хто такий, щоб у нього не стислося серце... Як пересохла улітку земля задегнеть від упалих Стріл блискавиці...?* (Зеров, Вибр., 1966, 200); *Я раптом приходив до пам'яті, відставив упалу п'янку* (Ю. Янов., II, 1958, 118).

2. у знач. *прикм.* Тихий, слабкий, понижений від смутку, розчарування і т. ін. (про голос). [Н е о ф і т р а б (упалим голосом):] *І знов нічого я не розумію. Боротися в покорі — що се значить?* (Л. Укр., II, 1954, 233).

УПАЛІЙ² *див.* **впалий**¹.

УПАМ'ЯТКУ *див.* **впам'ятку**.

УПАРЕНИЙ (**ВПАРЕНИЙ**), *а, е.* Дієспр. пас. мин. ч. до **упарити**.

УПАРИТИ *див.* **упарювати**.

УПАРИТИСЯ *див.* **упарюватися**.

УПАРЮВАННЯ (**ВПАРЮВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. **упарювати**.

УПАРЮВАТИ (**ВПАРЮВАТИ**), *юю, юєш, недок., упари́ти (**ВПАРИ́ТИ**), *рю, рши, док., перех.* 1. Піддавати дії пари, окропу з метою розм'якшення, доведення до готовності (перев. струву); // Зменшувати кількість, об'єм чого-небудь, випаровуючи рідину.*

2. *розм.* Доводити до потіяня тяжкою роботою, надмірним напруженням і т. ін.

УПАРЮВАТИСЯ (**ВПАРЮВАТИСЯ**), *ююся, юєшся, недок., рідко, упари́тися (**ВПАРИ́ТИСЯ**), *рюся, ршися, док.* 1. Розм'якшуватися, доходити до готовності під дією пари, окропу (перев. про струву).*

2. *розм.* Покриватися потом від тяжкої роботи, надмірного напруження, спеки і т. ін. — *Геть-чисто впарися, сину, — жалієся він Цигулі. — Коли ж мало не всю худобу звели* (Головко, II, 1957, 331); *Найдюнов упарився. Важкий кулет, важкі з водою чоботи і такий навальний біг* (Ле, Мої листи, 1945, 143); — *Ти б, Степане, свитку знав, бо пече немилосердно, упарився. Піт градом котиться...* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 213).

УПАСАТИ (**ВПАСАТИ**), *аю, а́єш, недок., упа́сти (**ВПА́СТИ**), *сү, сєш, док., перех., розм.* Пасучи худобу, птияє, давати їм можливість добре наїстися; моти, уміти добре пасти, напастися. — *Синку, чи впасеш свинку?* (Номис, 1864, № 12729); *Значить, перша наука [на селі] — це гуси. Пасти гуси, власти їх так, щоб у чужі копи не вбраєся, пригнати домоти всіх до одного — це була програма нашого «технікуму»* (Вишня, I, 1956, 9).*

УПАСТИ¹ (**ВПАСТИ**), *упаду́, упаде́ш, док.* 1. Досягти якоїсь поверхні, валячись згори вниз взагалі або з якогось предмета під дією власної ваги. *З його п'яч упав дров зв'язок грубий* (Фр., XIII, 1954, 135); *Яблоку упало м'яко в траву* (Довж., I, 1958, 67); *З доброю коня не шкода і пасти* (Мур., Бук. повість, 1959, 30); // *Вишасті у вигляді опадів* (про свіг, дощ і т. ін.). *Однії [одніє] осені, ще не зарадд листя опало, як упав*

сніг (Мирний, V, 1955, 336); *Набігла змара.. Великі краплі упали вже на картуза, на руки і на лице* (Коцюб., II, 1955, 396); *Мабуть, бути завірюсі, Сніг напевне упаде* (Мал., Серце..., 1959, 150); *Весна видалася засушливою.. Як не упадуть дощі — пропаде зерно», — журився Оксен* (Тют., Вир, 1964, 73); // Виділитися з атмосфери, осісти (про туман, росу і т. ін.). [О р ф е й:] *Вже вечоріє! Вже роса упала!* (Л. Укр., I, 1951, 457); *На білу гречку упали роси* (Рильський, I, 1960, 123); // Зайти, сісти (про сонце). *Насувався вечір. Сонце уже упало десь за степом* (Коцюба, Нові береги, 1959, 386).

◇ Голці віде **упа́сти** *див.* голка; З плечей (з пліч) упав тигр *див.* плечей; [Наче (мов, як і т. ін.)] з неба упасі *див.* небо; [Наче (неначе, мов і т. ін.)] гора з плечей (з пліч) впала *див.* гора; Не давати [і] порохіні (порошиці) **упа́сти** *див.* порохіна, порохінка; Ні сіло ні впало *див.* сідати; Пиліні (пилінці) не давати (не да́ти) **упа́сти** *див.* пиліна, пилінка; Полуда з очей упала *див.* око¹; Серце упало у кого — у когось з'явився почуття страху, розчарування і т. ін. *Коли він згадав про фотграфію, серце в мене зовсім упало* (Вільде, Сестри..., 1958, 310); — *Просто серце в мене упало при ваших словах* (Хотк., I, 1966, 148); *Смуток упав* *див.* смуток; *Упав віхоть* *див.* віхоть; *Як (мов і т. ін.) у воду упасі* *див.* вода.

2. Звалитися, перекинутися на землю, втративши рівновагу, опору. *Змагався довго Дуб, стогнав, не подався, А далі затричав, зломився і — упав...* (Гл., Вибр., 1951, 150); *Закрутилась, залобила кругом моя голова, захиталась нога... чую — от-от упаду...* (Мирний, I, 1954, 94); *Здавалося, вони [коні] ось-ось упадуть, не витримавши цього шаленого гону* (Тулуб, В степу..., 1964, 23).

Упа́сти в но́ги (до ніг) *кому, чий;* *Упа́сти на коліна* (навіблишки, няць) *перед ким* — чим: а) стати на коліна перед ким-, чим-небудь, благаючи про щось, просячи що-небудь. *Одні питали, чи не краще б вийти назустріч війську з хлібом та сіллю, упастися в ноги, скоритися* (Коцюб., II, 1955, 97); — *Я батькові до ніг упаду.. Як не віддасть мене батько за тебе, я вкру!* (Вовчок, I, 1955, 205); б) певним чином виявити глибокі, сильні почуття (вдячність, захоплення і т. ін.). *Я місця не знайду.. Почервоніла, зраділа, ледве у ноги не впала дядина* (Барв., Опов..., 1902, 83); *Я бачу... ти ідеши прекрасна, як любов, Я упаду до ніг твоїх...* (Рильський, I, 1960, 89); *Все упало ніць перед могутністю Юришана* (Хотк., II, 1966, 113).

3. Схилитися, опуститися вниз. *Нимфидора.. схилилась на стіл, голова упала на руки* (Н.-Лев., I, 1956, 194); *Я певен того, що вона злякаючись і спустить свої очі додолу. Темні вії тоді важко упадуть униз* (Кол., На фронті..., 1959, 15); *Приклала [Олена] руку до серця, але вона відразу безсило впала донизу* (Стельмах, I, 1962, 559); // Повиснути (про волосся, одягу). *Мавка знов позилась, довгі чорні коси упали до землі* (Л. Укр., III, 1952, 243).

4. Раптово з'явитися на кому-, чому-небудь, десь, укрити собою кого-, щось (про світло, тін і т. ін.). *Од місяця промені упали Йому на обличчя стріляки срібними* (Л. Укр., I, 1951, 347); *Вже раккові тині на стіні впали* (Сос., II, 1958, 331); *Світло перонного ліхтаря упало в купе, освітило постать Людмили* (Голово, I, 1957, 456); *Образно. *Задумка упала на його чоло. Він позилу голову і мовчав* (Н.-Лев., VI, 1966, 341); // Стати спрямованим на кого-, що-небудь (про погляд). *Погляд її упав на красець [окрасець] хліба* (Мирний, I, 1949, 247); *Погляд упав на скриню, і Харкевич відразу ж лобачив папірець* (Голов., Тополя..., 1965, 17).

5. *перен.* Раптово настати, васукуватися, огорнути собою що-небудь. *Здавалось, ніби сонце на небі одразу позасало, ніби на море упала темна ніч* (Н.-Лев., VI, 1966, 67); *Раптовий світак не раз упав на просторі бульвару* (Нагн., Вибр., 1950, 96); *Спека й задумка упали на степ* (Ю. Янов., II, 1958, 172); // *перен.* Раптово заавчати. *Дзвони несподівано впали* (Коцюб., II, 1955, 86).

6. *перен., на кого* — що. Спіткати кого-, що-небудь, випасти на чийсь долю. *Як змара, лихо на нас упало* (Укр. присл., 1963, 32); [М і р і а м:] *О, горе! Впала вже на мене кара* (Л. Укр., II, 1951, 112); *Ковчогри гнали взятю під арешт Гаркушину наймичку, на яку впала підозра, що це вона повиснула в сарая вночі бранців* (Гончар, II, 1959, 349); — *Горе велике упало на нашу землю, — почав Мстислав. — І не чули ми, і не відали про татар* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 366).

7. *перен.* Припасти, дістатися кому-небудь. *Кожному упала нарізна дорога, — Смілому багата, смирному убога* (Щог., Поезія, 1958, 273); // *безос.* *Упало і їй ліпнати молодим пиріжжю* (Сл. Гр.); *Одного .. літа упало, Що на трьох братів упало Ту сторожу обдубати* (Мажн., Тв., 1955, 168).

8. Зменшитися в силі вияву, втратити силу, ослабнути. *Тиск упав; Напруга упала; // Зникнути, перестати проявлятися*. *Вітрець упав* (Стар., Поет. тв., 1958, 25); *Упали білорунні хвилі, Замокло море* (Рильський, I, 1960, 255); // *Припинитися*. *Розмова одразу впала. Усі в столовій замовкли* (Н.-Лев., IV, 1956, 72).

Упа́сти дху́хом *див.* дух.

9. Зменшитися, стати нижчою (про ціну); втратити попередню вартість (про гроші). *Зразу не міг [Прокіп] найматися, бо народу найшло більше, ніж треба, і ціни впали* (Коцюб., II, 1955, 29); *Правда, на той час дев'ять карбованців дуже впали в ціні, та все ж то були гроші* (Минько, Моя Минківка, 1962, 95).

10. Загнути в бою, поєднку; бути вбитим взагалі. *Вічна слава братам, що упали в бою, щоб життя розцвітало й шуміло* (Сос., Солов. далі, 1957, 25); *Упав від руки підліт запроданців автор нещадно-гнєтний памфлетів і глибокодумних драм Ярослав Галак* (Рильський, IX, 1962, 160); // *Припинити опір, оборону* (про укріпленний пункт); *здатися*. *Звістка про падіння Перекату приголомшила весь світ. Неприступний білий Верден, який, сподівались, зможе триматись роками, упав протазом трьох дів* (Гончар, II, 1959, 438).

Тру́ном **упа́сти** *див.* труп; **Упа́сти** *бездиханням* [трупом] *див.* бездиханням.

11. *перен.* Опуститися морально. *Ти вступиш у хор панегіристів? В тую зраду запроданців, злочинців проти хисту? О, краще б ти навки занімів, позбувся рук, олуз, ніж так упастися..* (Л. Укр., III, 1952, 419); — *Ну, відповидай... як ти міг так низько упастися?* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 451); // *Припинити свою гідність*. — *Упав до того, що й координати цієї Суламиф вичив... он у тому будинку мешкає...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 42).

УПА́СТИ² *див.* упада́ти¹.

УПА́СТИ³ *див.* упада́ти¹.

УПА́СТИСЯ¹ *див.* упада́тися.

УПА́СТИСЯ², се́ться, док. 1. *Пасучись, наїстися до-схочу* (про худобу); *напастися; // Відродуватися, стати гладким*. *Почав [Василь] кабана на продаж годувати, — кабан перед тим жав, що-небудь, як упасся, — здох* (Григ., Вибр., 1959, 109).

2. *зневажл.* *Погладшати, розтовстіти* (про людину). *«Упаслася, як льозга!» — думала собі Гандзя про Паю...* (Марг., Тв., 1954, 393).

УПАСТИ́СЯ, су́ся, се́шся, док., розм. Те саме, що **урагува́тися**.

УПА́ЮВАТИ *див.* **впа́ювати**.

УПА́ЯТИ *див.* **впа́яти**.

УПЕВНЕНИЙ (**ВПЕВНЕНИЙ**), а, е. 1. Дієпр. пас. мив. ч. до **упевнити**. *Чи то вже так упевнена була тими чарми стара Чайчица, чи що Катря так свої слова вимовила невозможно [твердо], Чайчица тільки сказала: «така вже доля!»* (Вовчок, I, 1955, 222).

2. у *знач.* *прикм.* Споვნений віри в свої сили, можливості, знання. *О віро в рід людський напружений, палкий! Як я з тобою в небезпеці залій І в славі, що життя на пай мені віділило, Стаю упевнений і смілий!* (Зеров, Вибр., 1966, 479); *Він завагавіддлю у Харківським парткомі, як і тоді, працює без втоми, як і тоді, упевнений, стрункий...* (Сос., I, 1957, 477); **Образно.* *І в найдіркіший час, упевнена і строга, У всесвіт кинула ти [Москва] слово: перемога* (Рильський, II, 1960, 291); *// Якій виражає переконаність у своїй правоті; спокійний, рішучий. Сива волова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри... — все викривало в ньому людину столичну, мислячу* (Довж., I, 1958, 441); *Він говорить голосом твердим і певним* (Гончар, II, 1959, 404); *// З певними навичками, звичний. Впевнені із [лісорубів] руки і сміливий ізній вір* (Сос., Солов. далі, 1957, 41); *Широким, певним рухом він наповнив іскристі кришталеві бокали* (Собко, Справа., 1959, 40).

3. у *знач.* *прикм.*, у *кому* — *чому і в спол.* щ о. Який має тверде переконання в чомусь, щодо чогось, віру в кого-, що-небудь. — *Я певнений у своєму винаході, але ось працюю, ще хочу запровадити деякі удосконалення* (Донч., I, 1956, 476); *Перший екзаме... Улас склав успішно, і це підбадьорило його, але не заспокоїло: як і раніше, він ще не був упевнений у собі і посилено готувався до наступних екзаменів* (Тют., Вир, 1964, 55); *Він був упевнений, що цієї людини ніколи не бачив* (Хижняк, Календар, 1961, 30).

УПЕВНЕНІСТЬ (**ВПЕВНЕНІСТЬ**), ності, ж. 1. Усвідомлення своєї сили, своїх можливостей. *В його поведінці поступово зникли деяка запобігливість і острах, а натомість з'являлась горда рішучість, упевненість* (Гончар, III, 1959, 201); *Робітники ідуть. Послухай ізні кроки. Яка упевненість в ході швидкій гримить* (Сос., Поезії, 1950, 306).

2. Тверде переконання в чомусь, щодо чогось, віра в кого-, що-небудь. *Нестерпно уразливим був цей раптовий переїзд від надії, майже певненості, до краху* (Донч., V, 1957, 511); — *В медичній школі мене вчили за всяких умов поводитися з творчими так, щоб ні на секунду не зникала в них упевненість у своєму обужанні* (Шовк., Людiana., 1962, 185); *Він, дійсно, після вчорашніх балачок а паровозним майстром, що не пригодував свого скептичного ставлення до цього удосконалення, атратив попередню упевненість і на запитання сина.. розвів руками* (Панч, II, 1956, 470); *Суворов сам безроздільно віриє у перемогу і свою віру та упевненість зміє прищепити кожному офіцерові, кожному солдатові* (Добр., Очак. розмир, 1965, 329).

УПЕВНЕННЯ (**ВПЕВНЕННЯ**), я, с. Дія за *знач.* **упевнити**. *Все, що було, це омана. Всі його поцілунок та певнення — се дуриння, брехня* (Гр., II, 1963, 138).

УПЕВНЕНО (**ВПЕВНЕНО**). Присл. до **упевнений** 2, 3. *Тайжан не вперше бував у цих тіснилах і упевнено ізнав попередю* (Тулуб, В степу., 1964, 120); *Денис твердо і упевнено виконував свої нові обов'язки, зрештою, добре знайомі для нього* (Гончар, III, 1959, 155); *Він говорив спокійно і певнено. В усьому — в руках, у тоні, в словах була ця переконаність у справедливості своїх думок* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 401); *В селі вже стало сім*

комуністів, які послідовно і певнено проводили в життя політику Комуністичної партії (Кучер, Дорога., 1958, 10).

УПЕВНИТИ *див.* **упевняти**.

УПЕВНИТИСЯ *див.* **упевнитися**.

УПЕВНЮВАТИ *див.* **упевняти**.

УПЕВНЮВАТИСЯ *див.* **упевнитися**.

УПЕВНЯТИ (**ВПЕВНЯТИ**), яю, яеш і **УПЕВНЮВАТИ** (**ВПЕВНЮВАТИ**), юю, юеш, недок., **УПЕВНИТИ** (**ВПЕВНИТИ**), ню, виш, док., *перез.*, в *чому, і в спол.* щ о або без додатка. Вселяти певність, переконувати кого-небудь у чомусь. — *Впевнала Чубатка, що ті гайдамаки не забаряться, — кажу тітці* (Вовчок, VI, 1956, 337); *Враження наші щоденні на прикладі нас упевняють...*; *Що створіння жиєт в нечуттєвих походять начаткі [зачатків]* (Зеров, Вибр., 1966, 184); — *Вона також певнювала мене, що її тато дармо турбується* (Фр., ВН, 1951, 58); *Постать пригнобленої віком та журбою людини ще більш упевнювала його в сумних прочуттях* (Круш., Буденний хліб., 1960, 141); [Р у ф і н:] *Чому я хтіє упевнити себе, що й я повинен так служити Риму, як Люцій?* (Л. Укр., II, 1951, 508); — *Говорити більше не хочу, бо завжди так буває, що тебе не певниши* (Гр., II, 1963, 109).

УПЕВНЯТИСЯ (**ВПЕВНЯТИСЯ**), яюся, яешся і **УПЕВНЮВАТИСЯ** (**ВПЕВНЮВАТИСЯ**), ююся, юешся, недок., **УПЕВНИТИСЯ** (**ВПЕВНИТИСЯ**), нюся, нишся, док. 1. Здобувати певність, переконуватися в чому-небудь. *Безпосереднім чуттям упевнялось ми в існуванні Часток матерії* (Зеров, Вибр., 1966, 136); — *На правому задньому колесі, здається, Свириде, три скобочилась шина? Свирид Яковлевич присідав над слідом і певнюється, що, справді, пересунута шина залишила свої прмжі на відтиску* (Сгельмах, II, 1962, 215); *Мольфар сильніший. Іван навіть упевнявся у тім* (Кочуб., II, 1955, 343); *Малар упевнявся, що у Тараса Григоровича є хіст до малювання, і погодився його вчити* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 10); *Бабуся дріботила поперед нього до хати, весь час озиралючись, немов хотіла певнитись, чи офіцер справді-таки йде* (Гончар, III, 1959, 319).

2. на *кого* — *що, рідко.* *Надіятися, покладатися.* — *Ей, Взякуне, не певняйся ти так дуже на свою силу! — гитаючи головою, сказав менший [чоловік]* (Фр., III, 1950, 17); — *Ви не вірили в нього? — Ні, не те, щоб... Ну, звісно, на себе певнявся більше* (Л. Укр., III, 1952, 700).

3. *кому, чому, рідко.* *Довірятися.* *Вірю я в правду свого ідеалу, і коли я тую віру зламала, .. власним очам я б не вірила й служу, я б не певнялась ні тілу, ні дуку* (Л. Укр., I, 1951, 271).

УПЕКТІ *див.* **упікати**.

УПЕКТІСЯ *див.* **упікатися**.

УПЕ́НЬ, **УПЕРВЕ**, **УПЕРВІНУ**, **УПЕРВЕЖКУ**,

УПЕРЕГІН, **УПЕРЕД** *див.* **впевн**, **вперве** і т. д.

УПЕРЕДЖА́ТИ, яю, аеш і **УПЕРЕДЖУВА́ТИ**, ую, уеш, недок., **УПЕРЕДИТИ**, джү, даш, док., *перез.*, *діал.* 1. Випереджати. *Пустися він так скоро, що й упередити передній* (Сл. Гр.); *// Вгадуючи час-небудь бажання, намір, робити щось наперед, раніше. Він услагував мені, упереджав мої бажання* (Фр., IV, 1950, 373); *Шпаківський зрозумів, що кмітливо намісниця.. легко упереджує його наміри, не дожидаючи, поки він уважить із висловити* (Вол., Місячне срібло, 1961, 31).

2. Заздалегідь попереджати кого-небудь про щось небезпечне, небажане; застерігати. [Т р о х и м:] *Чого ви на мене наступаєте? Чи не хочете стопить за зуби або вдарить? То я вас упереджаю: не наважайтесь того*

робить, бо я можу забути, що ви мені батько! (Кроп., IV, 1959, 227); *Десто.. упереджав Дороша: — І з ким то ти боротись насміливсь, проти кого пішов?* (Крот., Синь., 1948, 44); [Р у ф і н:] Я думаю хоч тебе порастувати, упередити... [П р і с п і л я:] Як? Мене саму? І ти міг думати — я на се пристану? Нізачо в світі! (Л. Укр., II, 1951, 387); «Можже, треба було упередити Казимира про Стасині погані думки?» — міркував (Мур., Бук. повість, 1959, 70).

УПЕРЕДЖЕННИЙ¹, а, е, діал. Діспр. пас. мін. ч. до **упередити**. *Хто знає, може, невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої і певної [надійної] засідки?* (Фр., II, 1950, 29).

УПЕРЕДЖЕНИЙ², а, е. I. Який почуває упередженість (у 2 знач.) стосовно до кого-, чого-небудь. — *Ви.. упереджені проти нас, хоч мені не зрозуміло, з яких причин* (Коб., III, 1956, 209); — *Він щось упереджений до тебе. Отже, ти мусиш бути дуже обачним* (Кол., Терен., 1959, 87).

2. Який склався щодо кого-, чого-небудь наперед, до озайомлення з ним; необ'єктивний. В. І. *Ленін рішує засуджувати суб'єктивізм в оцінці подій і всілякі спроби змалювати сучасне чи минуле в прикрашеному чи прикритому вигляді відповідно до упередженої точки зору* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 32); *Нетерпимо, коли в своїй оцінці критики виходять з упереджених і по суті естетських уявлень. Така критика не дає користі розвитку літератури й мистецтва* (Літ. газ., 19.VII 1960, 1).

3. Негативний, несправедливий, який складається щодо кого-, чого-небудь наперед. *Лагузький уважно слухав жінку-інженера.. Від її скарги на упереджене ставлення до неї йому стало зовсім ніяково* (Коцюба, Нові береги, 1959, 41); *Самий вигляд її, ота ніжна материнська усмішка, коли говорила про свого Василя, наче спростувала більшість.. упереджених уявлень про неї* (Головки, А. Гармаш, 1971, 512).

УПЕРЕДЖЕНІСТЬ, ності, ж. I. Властивість за знач. **упереджений**². *Упередженість оцінки чого-небудь.*

2. Упереджене ставлення до кого-, чого-небудь. *Партії чужі упередженість у підході до діячів мистецтва, огульне недовір'я до одних або покровительське ставлення до інших* (Літ. Укр., 12.I 1965, 4); *Потрогу вона змінила.. своє ставлення до Береговецька. Від колишньої упередженості не лишилося і сліду* (Гур., Життя., 1954, 85); *Ії нерувала Сергієва позмуристь, його надто велика до неї підозрілість і, як їй здавалось, упередженість* (Епик, Тв., 1958, 320).

УПЕРЕДЖЕННЯ, я, с. I. Хлібна думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без озайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення. *Частенько зустрічається у початківців упередження, ніби для того, щоб друкуюватися в газетах чи журналах або добитися видання окремої книжки, треба мати якусь «протекцію»* (Рильський, III, 1956, 415); *Ленінська аграрна програма ламала упередження деяких соціал-демократів, які вважали селянство реакційним класом і твердили, що пролетарська партія не повинна підтримувати боротьбу селян за землю* (Ком. Укр., 7, 1963, 46).

2. Негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, та пов'язане з нею відповідне ставлення. [М о р д о в е ц ь:] *Ні, я бачу, ти до мене з упередженням підходиш, і смілий, багатородний вчинок мій — тобі байдужий і чужий...* (Тич., I, 1957, 297); *Він боявся, що в серці баби Федори народиться підсвідоме упередження проти дівчини-приймачки* (Донч., III, 1956, 90).

УПЕРЕДЖЕНО. Присл. до **упереджений**² 2, 3. *Торонський, який завжди упереджено ставився до Франка.. змінив оцінку його поведінки* (Кол., Терен., 1959, 33).

УПЕРЕДЖУВАТИ *див.* **упереджати**.

УПЕРЕДИТИ *див.* **упереджати**.

УПЕРЕЗАНИЙ (**ВПЕРЕЗАНИЙ**), а, е, розм. Діспр. пас. мін. ч. до **уперзати** 1. *Катрусю привели до двору у грубий сорочці й уперзану запаскою* (Кобр., Вибр., 1954, 87); *Ще зовсім дитячий стан, тісно вперзаний вузькою крайкою, одкинувся назад* (Л. Укр., III, 1962, 660); *Доли, на глици, даї молодіці.. сидять, .. хустками вперзани, бронзоволиці* (Драч, Поезії, 1967, 101).

УПЕРЕЗАТИ *див.* **уперізувати**.

УПЕРЕЗАТИСЯ *див.* **уперізуватися**.

УПЕРЕКИДЬ, **УПЕРЕМІЖ**, **УПЕРЕМІЖКУ**, **УПЕРЕМІШ**, **УПЕРЕМІШКУ**, **УПЕРЕХРЕСТ** *див.* **вперіть**, **вперіти** і т. д.

УПЕРІЗУВАТИ (**ВПЕРІЗУВАТИ**), ую, уеш, *недок.*, **УПЕРЕЗАТИ** (**ВПЕРЕЗАТИ**), ежү, ежеш, *док.*, *перез.* 1. *Перев'язувати, затягувати кого-небудь по талії, стегнах поясом або чимсь іншим.* *Образно. *Плачі горами стеляться, дугами гори уперізують* (Черемш., Тв., 1960, 33).

2. *тільки док.*, *фам.* З'їсти жадібно, багато. *Становє [становить] їм вареники. Уперзали вони макітру* (Сл. Гр.).

3. *тільки док.*, *розм.* Сильно ударити кого-небудь. [С о з о в т:] *Зовсім безневинних били. Я людина стара, а й мене якийсь бузувір уперезав по спині* (Мокр., П'єси, 1959, 313); [Я с ь к о:] *Касю, мовчи.. бо так тебе вперезу, що пам'ятатимеш до нових віників* (Ірчан, I, 1958, 79).

УПЕРІЗУВАТИСЯ (**ВПЕРІЗУВАТИСЯ**), уюся, уешся, *недок.*, **УПЕРЕЗАТИСЯ** (**ВПЕРЕЗАТИСЯ**), ежүся, ежешся, *док.* *Перев'язувати, затягувати себе по талії, стегнах поясом або чимсь іншим.* *Майстер Никифір уривав роботу, уперізуються і теж бере свічку в руки* (Черемш., Тв., 1960, 89); *А Оляна гарно вбралась, Завинулась, вперезалась і пустилась до села..* (Рудан., Тв., 1959, 50); *Чом писаря не любить? Писар буде паном: Обується в личаки, Вперезється валом* (Україна., I, 1960, 88).

УПЕРІЩИТИ (**ВПЕРІЩИТИ**), щу, щип, *док.*, *розм.* 1. *перез.* Сильно ударити когось, по чомусь. *Микола задумався і з усієї сили так уперіщив снопа, що.. бич одскочив* (Н.-Лев., II, 1956, 185); *Прибіг Хома .. і, не говорючи ні слова, вперіщив Гната батурою по спині* (Тют., Вир, 1964, 332).

2. *неперез.* Піти, полити з смюлою (про дощ). *Серед жита уперіщив дощ, рівний, густиий. Григор спинив коней, заліз під воза* (Гуц., Скупана., 1965, 20); *Дощ, як несподівано вперіщив, так швидко й перестав* (Збан., Переджнив'я, 1960, 61).

УПЕРТИ¹ *див.* **упирати**¹.

УПЕРТИ² *див.* **впірати**¹.

УПЕРТИЙ¹ (**ВПЕРТИЙ**), а, е. I. Який намагається все робити по-своєму, настоює на своєму, інколи навіть перекір здоровому глузду; неуступливий. *Йосип ще малечку удався короваїстим злопцем.. і підріс — вередливий та упертий такий!* (Мирний, IV, 1955, 44); *Як булово вогме собі [Іван] що в голоєу, то гадас, що таки на його мусить бути, аби не знати що, — дуже упертий був* (Федьк., Буковина, 1950, 59); — *Була в нього дочка — не дічина, а справжнє чортеня. Швидка, як куля, язиката, еперта, вєредлива* (Збан., Єдина, 1959, 139); [С е р г і й:] *Не зговорюй мене, Катрусю! Мушу ізати зараз.* [К а т р у:] *Ну, ти ж і впертий!* (Мороз, П'єси, 1959, 53); // *Який виражає неуступливість. З-нід свих, вислих, як острішки, брів грають заєзяті й уперті очі* (Стельмах, I, 1962, 219); *Упертий лоб збігся на перемісі жмутком товстих зморщок* (Кол., На фронті..

1959, 27); // Власт. непоступливій людині. *Ежен побачив, що з таким упертим характером годі що вградити без довгої боротьби, а до того він не має тепер ні сили, ні охоти* (Фр., I, 1955, 343); *Кожного брата під захист, за кожного заступатись — ця уперта язичка доньчика і дивув, і трохи насторожує Ящубу* (Гончар, Тронка, 1963, 164).

2. Наполегливий, настирливий. *А життя — дивись — шумує, кличе.. Йди, міцний, упертий і активний, Буде все, як бути мусить* (Еллан, I, 1958, 96); *Народився [Святослав] й жив таким, як і батько його Георг, — упертим, твердим, зухвалим, коли треба було боронити отчизну, боронив її до кінця, до загины* (Скл., Святослав, 1959, 487); — *Знаю, завдання важке, але знаю й те, що ти епертий хлопець* (Донч., I, 1956, 433); // *Стійкий, твердий. Я хочу познайомити вас з одним з найкращих українських письменників — з Іваном Франком.. Сильна, уперта натура, яка цілою вишшла з житейського бою* (Коцюб., III, 1956, 26); — *Ох, нелегко буде поатавців покатоличити. Уперті натурю!* (Гончар, II, 1959, 194); // *Запеклий, невиправний. [П о к л и к а ч:] Утікача-вигнанця Теофіла, упертого потворного злочинця, суд присудив на хрест* (Л. Укр., II, 1951, 536).

3. Який здійснюється, виконується з наполегливістю, вимагає тривалих зусиль. *Уперта праця все переможе* (Укр. присл., 1955, 379); *Мені було дуже важко вчитись самому, та в мене була.. глибока зпвненість, що років через десять-п'ятнадцять упертої роботи я вироблюю на хорошого художника* (Довж., I, 1958, 19); *В боях упертий перед блім гадом із них [комісарів] нікто не покивав чолом...* (Сос., I, 1957, 483); *Почався довгий і епертий штурм гранітної стіни* (Гончар, III, 1959, 99).

4. перен. Який триває довгий час, затяжний. *Лікарі самі дивуються, що слабкість така уперта* (Коцюб., III, 1956, 440); *Уже рудіють на газонах трави, І дощ упертий по дахах шумить* (Рильський, III, 1961, 306); // *Довгий, пильний (про погляд). Чийсь упертий погляд змусив Дробота повернути голову.. Обіч стояла дівчина* (Жур., Нам тоді..., 1968, 146).

УПЕРТІЙ² (ВПЕРТІЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **уперті**¹. Знімали [кедрові] шишки «колотою». *Дєопудова довбня на довожу держанні, епертому в землю, з розгону глухо била по стовбуру* (Донч., III, 1956, 55).

УПЕРТИСЯ¹ див. **упиратися¹**.

УПЕРТИСЯ² див. **випиратися¹**.

УПЕРТИСТЬ (ВПЕРТИСТЬ), тості, ж. Властивість за знач. **упертій**¹. *Упертисть зяма й сестри того дня трохи роздратувала його нерви* (Н.-Лев., IV, 1956, 176); *Мені здавалося, що найкраще буде, коли Волицьук, перборавши дрібне самолєство й упертисть, сам визнає свою помилку* (Жур., Звич. турботи, 1960, 48); — *Сказав — не піду, доки не залаатите, що слід, — залаєє з настирливою епертистю колишній мірошник* (Шиян, Баландя, 1957, 103); *Павло Чкалов намагався вивозити в хлопча характер, спостережливість, гостре око, допитливий та ясний розум і, насамперед, упертисть* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 71); *Просто-таки дивуєатись доводилось тій упертості, з якою червоноармієць здобував знання* (Збав., Сесепа, 1961, 288).

УПЕРТО (ВПЕРТО). Присл. до **упертій**¹. — *Скажіть, скажіть! — уперто жебонів Прокіп* (Фр., II, 1950, 250); *Пожмуру й уперто він кинує знову: — Я не піду* (Коцюб., II, 1955, 205); *Семиволоє уперто шукає нових методів буріння* (Панч, В дорозі, 1959, 257); *Згодом виявилось, що отець Вікентій самотужки еперто вивчає медицину* (Стельмах, I, 1962, 251); *Вітер.. обдав нас крижаним холодом людей, але вони еперто йшли*

далі (Шиян, Баландя, 1957, 14); *Незважаючи на обстри, колона уперто, верста за верстою рухається далі* (Гончар, II, 1959, 121); *Дрібно-дрібно просіває дощ, але не встигну, уперто* (Хотк., II, 1966, 271).

УПЕРТЮХ, а, ч., розм. Уперта людина. *Завтра він побачить сина! Аж руки зяло судомою від бажання щосили, до хресту в кістках обняти цього нав'язеного бунтівника й упертюха* (Шовк., Людина..., 1962, 60).

УПЕРШ, УПЕРШЕ див. **вперше**.

УПЕЧЕНИЙ (ВПЕЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **упекті**. *Картоплі, ані кукурудзи перед їх [братів] приходом нікто не сміє їсти: упечені шматки відкладають набік* (Фр., VI, 1951, 148).

УПИВАТИ див. **впивати**.

УПИВАТИСЯ¹ (ВПИВАТИСЯ), аюся, а́впся, *недок.*, **УПІТИСЯ (ВПІТИСЯ)**, уп'юся, уп'єшся, *док.* 1. П'ючи вино, горілку і т. ін., п'яніти, ставати п'яним. *З того часу щовечір вона була й п'яна; а вирве вдень годинку, то і вдень уп'ється* (Вовчок, I, 1955, 267); — *Коли б не впиться, — сказала Кайдашиха і оддала залийці чарку* (Н.-Лев., II, 1956, 281); *Хропє сторож, що упився за нагоди приїзду панчиків* (Довж., I, 1958, 222); *А гості впилися, сидять посовілі* (Перв., II, 1958, 387); **Образно. Десь з середини серпня дощі почали лити через день, земля так впилає вологою, що лежала п'яна, сита, зружилась* (Збав., Курил. о-ви, 1963, 177).

2. *перен.* Насичуватися чим-небудь, вбирати щось у великій кількості. *Лежать неозорі колосопні лани, — і озимі, і арі, — лежать колосистою любов'ю викохані, сонцем упиваються...* (Вишня, I, 1956, 371); *О змари, не пливть... зелені Поля ще не впились, Хай лютяться ще стружками студені* (Рильський, I, 1960, 94).

◇ **Упиватися (упітися) крб'ю** (крб'ві) див. **кроб.**

3. *чим, рідко чого і без додатка, перен.* Дуже втішатися чим-небудь, мати насолоду від чогось. *Я люблю тебе, пташино. Як щєбечеш між квітками, — Мовчки слухаю й радію, Упиваючись піснями* (Гр., I, 1963, 109); *Йди ж, Насичуйся весною, упивайся, Вбирай у себе голоси та барви* (Рильський, I, 1956, 77); *Права співач, даєнить, тріумфує, впиваючись радістю весни й перемоги* (Гончар, III, 1959, 458); *Лови летючку мить життя! Чаруйсь, змілай, впилайся І серед мрій і забуття В розкошай закохайся* (Олесь, Вибр., 1958, 41); [Х в о р а:] *Якби вдалось мое велике діло. Я б упилясь щастям перемоги, — Не спогадом, надією жила б* (Л. Укр., I, 1951, 120); *Ти жити стів зоть зялою так, як друзі, Хоть капельку солодоці життя Закоштувати, дійхнути свєбідно Хоть раз, упитись жару й забуття* (Фр., XIII, 1954, 407).

УПИВАТИСЯ² див. **впиватися¹**.

УПИЛЬНУВАТИ (ВПИЛЬНУВАТИ), ую, ўєш, *док.*, *перез. і неперез.*, розм. Пильнуючи, підстерєгти. *Не минала кара і недбалоє лісника, що не приміє впилювати малого злочинця* (Вовчок, VI, 1956, 301); // *Зберєгти. [С т е п а н:] Сама Хведоска покохала Романа, сама й талам свій пильнуватиме; а не впилює, сама й пошкодує!* (Кроп., II, 1958, 68).

УПІН (ВПІН): ◇ **Без упину** — не роблячи зупинку у русі, просуванні, дії і т. ін.; безупинно, безперервно. *Ряди [монголів] тислися за рядами, без кінця і вину* (Фр., VI, 1951, 94); *Блідий панотчик балакає без упину* (Март., Тв., 1954, 215); *Десь б'ють гармати без упину, там ніч у пломені заграв* (Сос., II, 1958, 230); *Нема (не вилі, не буде) упину кому — не втримати, не зупинити кого-небудь. — Парубки дуже вже розібрались, нема їм упину* (Н.-Лев., III, 1956, 351); — *Коли не буде їй [Мар'яні] упину, — за нею друга почне так робити, далі — третя, та й що з того буде?* (Вас., I, 1959, 266); *Владно впливали [кінногняки] з імли степового світлан-*

ня, насуваючись все ближче на перешийок, і не було їм ні ліку, ні опору (Гончар, II, 1959, 82); **Не мати** (не знати) упінку — бути нестримним у діях, вчинках, вияві чого-небудь. *Розходившись, Олдрідж, як дитина, вже не має упінку* (Ільч., Серце жде, 1939, 342); *Образно. *Людська радість сильніша за повідь. Вона не знає упінку* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 211).

УПІНАТИ, УПІНАТИСЯ *див.* **впінати, впінатися.**

УПІНІТИ *див.* **упінити.**

УПІНІТИСЯ *див.* **упінятися.**

УПІНЯТИ (ВПІНЯТИ), *яю, яеш, недок., УПІНЯТИ (ВПІНЯТИ),* упіню, упінюш, *док., перех., розм.* 1. Зупиняти когось, утримувати від певних дій, учинків і т. ін. *Батько навіть не спитав у дочки, де вона була: він зник до .. її никиння по всіх усюдах і не впицяє ні в чому* (Н.-Лев., IV, 1956, 246); *Він так зрадів, що мусили його аж упиняти від гукання* (П. Куліш, Вибр., 1969, 295); *Як мати не змовляла його, як не пестила — не змогла упинити, одвін тільки сон знеможив його, і він проснав аж до вечора* (Мирний, I, 1954, 151); *Хієря страх не любила того плачу дитячого.. Нічим його не впиниш!* (Григ., Вибр., 1959, 110).

2. Стримувати, зупиняти (слъози). — *Дитино моя кохана! Як же мені слъози упинити, коли самі в очей ринуть?* (Вовчок, I, 1955, 49); *Страшний переказ Карпіва упини Івасеві слъози* (Мирний, I, 1954, 271).

УПІНЯТИСЯ (ВПІНЯТИСЯ), *яюся, яєшся, недок., упінятися (впінятися),* упінюся, упінюшся, *док., розм.* 1. Переставати, стримуватися; // Припинятися. *Звечора, як знялась хуртовина — не дай боже! — і досі ще не упинилась* (Григ., Вибр., 1959, 29).

2. Переставати текти (про слъози). *Упинились-таки слъози в Горпни, щокі просохли, хоч і червоили* (Мирний, I, 1954, 224).

УПІР, я, ч. Те саме, що **вапір** 1, 2. — *Я Тибр старий! — ось придивись. Я тут водою управляю, Тобі я вірно помагаю, Я не прочвара, не упир* (Котл., I, 1952, 200); *Гуцуля ялявся не тільки пана і жандарма, він хаявся на кожному кроці відьми, упира, молдбара і всякого іншого чортовиння* (Козл., Совце., 1957, 4).

УПІРА́ННЯ¹, *я, с.* Дія за знач. **упирати**¹ і **уширати**¹.

УПІРА́ННЯ² *див.* **впірання.**

УПІРА́ТИ (ВПІРА́ТИ), *яю, яеш, недок., УПЕРТИ (ВПЕРТИ),* упріу, упреш і увіпріу, увіпреш, *док., перех.* 1. Щільно притискати що-небудь одним кінцем, краєм, створюючи опору. *Решта [людей] закладала камінням ворота, прикотила колоду.. і уперла її в ворота* (Ю. Янов., IV, 1959, 57); // Щільно притискати що-небудь до чогось, маючи його за опору. *Згодом зітхав [Любов], становить скриньку долі, підпирав голову руками, а лікті впирав в коліна й задумується* (Л. Укр., II, 1951, 48).

Упірати (уперти) *оці* (погляд, зір і т. ін.) *у (на) кого* — що — спрямовувати очі, погляд на кого-, що-небудь, довго або пильно вдивлятися у когось, щось. — *Он, ото Наташка. Середня. Дивіться. Дивіться-бо!* — *крикує Коаліник, упираючи очі на середню дівчину* (Мирний, III, 1954, 272); *Мусій неохоче глянув на її постать.. і впер погляд у землю* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 150).

2. *діал.* Настійно вказувати на когось, щось як на причину чого-небудь. *Якби зломалося колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванові.. Упирав би в Івана, що він їзав через ліс наймисне* (Март., Тв., 1954, 221).

УПІРА́ТИ² *див.* **впірати**¹.

УПІРА́ТИСЯ (ВПІРА́ТИСЯ), *яюся, яєшся, недок., УПЕРТИСЯ (ВПЕРТИСЯ),* упріюся, упрешся і увіпріюся, увіпрешся, *док.* 1. Упірати в що-небудь руку, по-

гу, плече і т. ін. або якийсь предмет для опори чи відштовхування. *Сани йшли у затоки, стукалися копитами, а він [Потап] одставляв ногу і упирався в тверді краї дороги, як зник се робити, коли вивозив гній* (Коцюб., II, 1955, 278); *Тут [у рівчаку] було неглибоко, і ми попицали свої човники, упираючись веслами в дно* (Досв., Вибр., 1959, 407); *Петро мчався на його [розбишаку] з шаблею. Уже близько. Як ось кінь — тиць! Зупинивсь над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп* (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); *Дівчинка уперлася рученятами в підлогу й зіп'ялася на ноги* (Донч., III, 1956, 18); // Бути щільно притиснутим до чогось, маючи його за опору (про предмет).

2. **Наштовхуватися** на яку-небудь перешкоду, міцно притискуватися до чогось. *В тату увійшов височенного росту москаль. Голова його трату не в осажу випиралась* (Мирний, III, 1954, 369); *Таки заузвзяк й тут. Дараба стала поперець ріки, упершися в оба береги, і загатила ріку* (Хотк., II, 1966, 393); *Образно. *Струнки сосни велично впираються вершинами в небо* (Збан., Малив. дзвін, 1958, 95); // Доходять до певної межі, закінчуються; бути перегордженим чимось. *Дорога впирається в земляну стіну* (Ю. Янов., IV, 1959, 11); *Наступної ночі батальйон врізався в новий квартал, який упирався роєм в перехрестя вулиць* (Гончар, III, 1959, 247); // *перех.* **Гальмуватися** чим-небудь, мати щось на перешкоді. — *Візьми і організуй з бригадирів, трактористів гурток по виченню агротехніки.* — *А як вони не зачочуть? — От бачиш, усе впирається в хотиня* (Мушк., Серце., 1962, 133); — *Видно, анову діло в бандитизм впирається. Прямо нема тобі ну ніякого спокою* (Стельмах, II, 1962, 189).

Упіратися (упертися) *оціма* (поглядом, збором і т. ін.) *у (на) кого* — що — спрямовувати очі, погляд на кого-, що-небудь, довго або пильно вдивлятися у когось, щось. *Сидів [Іван] і поглядом своїм незрячим упирався в курний шлях* (Кол., Терев., 1959, 66); *Закинув [Юра] назад біде обличчя і вперся пошмуриж оком у хмару* (Коцюб., II, 1955, 340); *Румун.. уперся бачками на Маковейчика* (Гончар, III, 1959, 58).

3. *перех.* **Опіратися, пручатися, чинити опір** певним діям. *Гая взяла Грицька за уло і, незважаючи на те що він, як тільки міг, упирався, брикався ногами та приловчался, щоб укусити її за руку, пове-ла назад до класу* (Вас., I, 1959, 118); *Іх [мавпочок] узали на мотузочки й потягли на пароплав. Звірята впирались, вищали, мотали головами.. — не хотіли залишати негра* (Труבל., II, 1950, 61); *Тагириню.. уперся, як віл, і мусили вести до підводи сілою* (Головко, II, 1957, 185); // **Уперто відмовлятися** від чогось, не погоджуватися з ким-, чим-небудь. *Розказав [Лушня] і про останню розмову з Чіпкою; радив пристати [вайнятися на службу]... Пацюк образу згодився, Матня втиралася* (Мирний, I, 1949, 320); *Знесиленого Мар'яна жінки повели в другу половину хати, щоб там хоч трохи відпочив. Він упирався, віднікувався, але через якийсь час знав у тяжке забуття..* (Стельмах, I, 1962, 171); *Не раз, бував, дитина мала упертись, сама не знає чому: не хочу того та й не хочу! і чого не хоче і чому не хоче — і питати дарма* (Фр., I, 1955, 157); // **Наполягати на чомусь, стояти на своєму.** — *Вже ж я тебе, доню, ніколи не побачу!.. Та й там буде гірше, ніж тут, — ось вір мені!.. — Хоч гірше, аби інше, — упиралась Лисавета* (Григ., Вибр., 1959, 292); *Взяла мене така думка: жати підожде та побачивши, що я вперлася та й з літ уже виходжу, то й не буде мене неволити, оддасть мене за москаля, як вернеться* (Барв., Опов., 1902, 237).

УПІРА́ТИСЯ² *див.* **впіратися**¹.

УПИРЦЯ, і, ж. Жін. до упір. [Л у к а ш:] Се ти?.. Ти упирцею прийшла, щоб з мене пити кров? (Л. Укр., III, 1952, 267); — Ще стара упирця [пані] прийде та наробить крику (Фр., VII, 1951, 24).

УПИСАНИЙ (ВПИСАНИЙ), а, е, заст. Дієпр. пас. мн. ч. до уписати¹.

УПИСАНИЙ² *див.* **вписаний**².

УПИСАТИ¹ (ВПИСАТИ), *упиш'ю, упишеш, док., перек., заст.* Написати; пишучи, вмістити. Це наказали, що на воловій шкурі не опишеш! (Номис, 1864, № 5604); Почав [Мар'ян] читати по складах. — Оце написано! — вираєлось у Матвія Боцюна. — Я ж казав, що на вербчу неділю поганого люди не опишуть, — позитую головою Майборода (Стельмах, I, 1962, 459).

УПИСАТИ² *див.* **вписувати**².

УПИСАТИСЯ, **УПІСУВАННЯ**, **УПІСУВАТИ**, **УПІСУВАТИСЯ** *див.* **вписатися**, **вписування** і т. д.

УПІТИ¹ (ВПІТИ), *упіт'ю, упітеш, док., діал.* Написати доскоху. Ні є'їє, ні єпис, а дрантям світить (Номис, 1864, № 1869).

УПІТИ² *див.* **впівати**².

УПІТИСЯ¹ *див.* **упіватися**¹

УПІТИСЯ² *див.* **впіватися**².

УПІХАННЯ, **УПІХАТИ**, **УПІХАТИСЯ**, **УПІВГОЛОС**, **УПІВГОЛОСА**, **УПІВБОБЕРТА**, **УПІВОКА**, **УПІВСІЛИ** *див.* **впихання**, **впихати** і т. д.

УПІДЛЕГЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до упідлеглити; // у знач. *прикм.* Підпорядкований комусь; // у знач. *ім.* упідлеглений, ного, ч. Службова особа, яка є підлеглою старшому за посадою.

УПІДЛЕГЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. упідлеглити.

УПІДЛЕГЛИТИ, лю, лаш, *док., перек.* Поставити кого-, що-небудь під безпосереднє керівництво когось, чогось, підпорядкувати комусь.

УПІЗНАВАННЯ (ВПІЗНАВАННЯ), я, с. Дія за знач. упізнавати.

УПІЗНАВАТИ (ВПІЗНАВАТИ), *наю, набеш, недок., упізнати (ВПІЗНАТИ), *наю, набеш, док., перек. 1.* Виявляти в кому-, чому-небудь когось знайомого або щось знайоме. — Іду вулицею, зустрічають мене, упізнають, розпитують, де пробував (Коцюб., I, 1955, 143); Тепіва безсило присів на покрителі дерев'яні сідці біля ганку і зазмер, дивлячись на жінку, — він упізнавав і не упізнавав (Жур., Вечір., 1958, 370); З-за розірваних змар вкочисляється місль, і лісничий упізнав місцевість (Донч., IV, 1957, 118); Він щось крикнув, махнувши рукою. Я упізнав голос Богдана (Ю. Янов., II, 1958, 124); До шатра зайшов сухий, чорний і закунений козак, в якому тяжко було упізнати Піня (Панч, Гомон, Україна, 1954, 325); // *по чому.* Розпізнавати кого-, що-небудь за якоюсь ознакою. Степан упізнавав людей по голосу, перекидався жартами (Вол., Садн., 1950, 21); Юрко по очах упізнав ту дівчину, що вдила його кругом озера в лісі (Н.-Лев., III, 1956, 295); Геан Остапович не забарився пробити. Я упізнав його одразу по довгих вусах (Мивко, Півна чаша, 1950, 162); // Знаходити, виявляти в кому-небудь або в собі вже відомі звички, риси вдачі і т. ін. Русевич не упізнавав Каринського. Ранти директор неодмінно розпитав би про все.. А сьогодні йому вистачило коротенького повідомлення про остаточний результат (Шовк., Інженери, 1956, 163); Я сам себе не упізнавав, як починав із своїм словом до виборців звертатись (Гач., III, 1957, 71).*

Не [можна] впізнати кого, чого — хтось (щось) дуже змінився (змінилося). Сімнадцять років тому король Візмунд III переніс сюди з Кракова столицю і свою резиденцію, і з того часу Варшаву не можна було впізнати (Тудуб, Людолова, I, 1957, 6); Зараз не упізнати наших сіл, змінився їх зовнішній вигляд. Виросли

нові чудові школи, будинки культури, кінотеатри (Ком. Укр., 11, 1969, 32).

◇ **Своїх не впізнаєте** (не впізнаєш і т. ін.) — уживається як погроза. — Ага! Тікайте! — Душа Ярецькова налітається лютотою радістю. — Не стечете! Ми вам дамо залізницю! Своїх не впізнаєте! (Гончар, II, 1959, 123).

2. *тільки док.* Одержати правдиве уявлення про кого-, що-небудь. Коли мене друг не жаліє І чинить образи страшни, То звідки я можу впізнати, Хто друг, а хто ворог мені? (Крим., Вибр., 1965, 241); // *Виявити, відкрити.* Батько ніколи не пестив Терезку, зібав тоді, коли повертався з дороги, а вона вже стала. Терезка, впізнавши цю батькову звичку, завжди прикидалась, що спить, коли він відмикав своїм ключем двері (Томч., Готель., 1960, 219).

3. Розкривати щось невідоме за допомогою здогаду. — Зараз я не маю свідка. Він залишився десь за дверима і, коли я вийду — буде впізнавати по мені, що зі мною було і що я говорив без нього (Ю. Янов., I, 1958, 184).

УПІЗНАНИЙ (ВПІЗНАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до упізнати. Сивявін визадкував з мечеті й почував себе як шпик, упізнаний державними мужами (Ле, Міжгір'я, 1953, 71); До неупізнання змінений військовим мундиром і все ж одразу впізнаний строганицями молодий Фальцфейн іде понад шеренгою сляк-так вишикуваних селян (Гончар, II, 1959, 275).

УПІЗНАННЯ (ВПІЗНАННЯ), я, с. Дія за знач. упізнати. Раз уже бачені барвисті малюнки будили в серці радість упізнання, але разом з тим еражали чимсь новим, може, просто непримітними тоді якимись деталями (Головко, II, 1957, 392); Завідуюча мимовільно гаянула на гостя уважніше і рятмом задигнула від упізнання і жазливого спогаду (Загреб., Шепіт, 1966, 358).

УПІЗНАТИ *див.* **упізнавати**.

УПІЙМАНИЙ (ВПІЙМАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до упіймати 1—4. Впіймані рибки догого і гаузо стукали в човні (Донч., V, 1957, 8); У ту клітку від упійманого перепела пускають (Вішня, II, 1956, 168); // у знач. *ім.* упійманий, *них, мн. (одн. упійманий, ного, ч.; упіймана, ної, ж.)*. Ті, кого впіймали. Кімі козати робили облави і вже кілька дезертирів упіймали. Впіймані підлягали воєнно-польовому суду (Донч., III, 1956, 123); // *упіймано, безос. присудк. с.* Сонце вже впіймано об'єктивами 5-метрового коронографа та збільшувальною установкою.. Затежнення почалося (Веч. Київ, 23.XI 1968, 3).

УПІЙМАТИ (ВПІЙМАТИ), *аю, аєш, док., перек. 1.* Зловити, підхопити що-небудь або когось на льоту, під час падіння і т. ін. Кирило озопив Демиса на руки, підкинув узору і знов упіймав (Коп., Тв., 1955, 431).

2. Наздогнати, зловити того (те), хто (що) рухастяся, віддається. Птиця спускалась все нижче та нижче. Миколі заманулось її впіймати... (Н.-Лев., II, 1956, 169); Тоді вона [Шура] була легка, жвава, летюча, як кішка. Юрась ніколи не міг упіймати її, бистроною (Гончар, III, 1959, 175); // *Схопити щось або кого-небудь за щось.* Незнайомий у кеці підійшов ближче й, упіймавши Юдашеву руку, твердо потиснув її (Донч., I, 1956, 157); Шура, сміючись, впіймала за голову Макоєва, що, пробігавши мимо, саме повернувся їй під руку (Гончар, III, 1959, 396).

◇ **Упіймати облизня** — те саме, що **Облизня спіймати** (*див.* **облизень**); **Упіймати хворобу** — несподівано захворіти.

3. Зловити, схопити яку-небудь істоту як здобич. — Не ловилася, бач, мені риба, та й дичини.. не потраплю впіймати (Н.-Лев., I, 1956, 67); Яринка дивилась на окуля, на сіро-зелені переличасті увори на ньому,

на його круту горбату спину, й дивувалася, якого великого окуня упіймав дядько Йона! (Донч., IV, 1957, 155); Кіт підкрася і амить Спритним рухом ловця Упіймав горобця (Нех., Казки., 1958, 3).

4. Вислідивши, розшукавши кого-небудь, затримати, заарештувати. Коли чую, знов люди гомонять на базарі, що вже впіймали тих розбійників і що вони вже сидять в Кишиневі в тюрмі (Н.-Лев., III, 1956, 278); Понад сто п'ятдесят заכותників було розстріляно, і лише вояк Ієній.. стиг випорснуту — цього разу його не впіймали (Гончар, II, 1959, 252); // перен. на чому, перен., розм. Викрити кого-небудь в якихось негативних вчинках, заставши десь, за чим-небудь і т. ін. Вчора мене і ще двоє учнів впіймали на тому, що ми замість школи три дні ходили на ковзанку (Сміл., Сашко, 1957, 8); Всі комунари були певні, що серед них є шкідник, ворог. Але як його впіймати, як його виявити? (Донч., I, 1956, 91); // на чому, також у сполуч. із сл. с е б е, перен. Раптово помітити, виявити що-небудь в когось або за собою. Раптом Данило впіймав себе на тому, що майже наказує (Коп., Лейтенанти, 1947, 127).

◇ Упіймати на гарячому див. гарячий; Упіймати на слові — те саме, що Піймати на слові (див. піймати).

5. розм. Застати, побачити кого-небудь десь. Оніса в'їзла в дєр і впіймала Олесю на ганку (Н.-Лев., III, 1956, 176); // Зуинити попутчу машину, таксі і т. ін. Пробував [Боровий] упіймати таксі. Нічого не вийшло (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

6. перен., розм. Вдаючись до різних хитрощів, примусити кого-небудь женитися на собі.

7. перен., розм. Сприйтияти (слухом, зором), збагнути (розумом). В його голові мигтіли якісь шматки думок, просувалися якісь неясні образи, та він ніяк не міг впіймати їх, з'являти докупи (Кочуб., I, 1955, 123); Стоїть мати в гурті, не ворухнеться, — очі широко відкрилися, лице напружене: здається — хоче щось упіймати ухом знакове, рідне (Вас., I, 1959, 321).

8. перен. Направивши фотоапарат, прожектор і т. ін. точно на об'єкт, зафіксувати його; // Будучи точно направленим на об'єкт, зафіксувати його. В глибокому небі два промені прожектора впіймали ворожий літак (Кучер, Чорноморці, 1956, 31).

УПІЙМАТИСЯ (ВПІЙМАТИСЯ), аюся, аєшся, недок. 1. Потрапити у пастку, сітку і т. ін. (перев. про тварин). А тіба не було такого, що величезний сом, упіймавшись на гак, стяг діда Олофїра з човна? (Донч., III, 1956, 103).

2. перен. на чому, перен., розм. Бути викритим в якихось негативних діяч, вчинках. Тижцем збував торгівцям хліб.. Сичкар ні разу не впіймався на цьому гендлі, але Мірошниченко притиснув його за втаємничі у лісах носів (Стельмах, II, 1962, 36); — Чи на глині, чи на земельці, а діло поверну, — шахраювато осмітається бешта. — І постараясь не впійматись ні обхещівцям, ні рідному своєму начальству (Гончар, Тривка, 1963, 257).

◇ Упійматися на гарячому — бути викритим, спійманим на місці злочину.

УПКАТИ (ВПКАТИ), аю, аєш, недок., УПЕКТИ (ВПЕКТИ), упечу, упечеш, док., перех. 1. Добре пропикати, випикати до готовності (перев. виробів з тіста).

2. тільки док. Заподіяти травму, обпикаючи щось. Не впеци руки коло жару (Сл. Гр.); *У порівн. Щось каже впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку і побачила на пальці кров (Кочуб., I, 1955, 17); // перен. Уражати кого-небудь словами, діями і т. ін. — Ти вчора вислав Вевеллі до турків, і я й не питаю, чого й навіщо. Мені казали, що Вевеллі дає про те, аби ви нас зрадили. Впїк Сагайдачний Ходкевича добре: той аж за-

тремтів з досади, але стримав гнів (Мак., Вибр., 1956, 521); — Глянула [Марія] на мене глибокими очима й упекла мене тим поглядом... у саме серце впекала... (Кочуб., I, 1955, 145).

3. розм. Відправляти куди-небудь проти волі, проявляючи сваволлю, підступність, хитрощі. [С т о р о ж:] Я тебе ще й мітлою звідси почастиую.. [К и р п а:] Ну, я ж не я буду, коли всіх вас не впеку (Кроп., IV, 1959, 217); — Він і зроду таких грошей при собі не носив. То йому хтось підкинув, щоб було за що під суд упекти (Кучер, Трудна любов, 1960, 527).

4. тільки док., розм. З силою ударити. — Покиньте мотовило, бо так і впеку обох по спині кочергою! — крикнув він на всю хату (Н.-Лев., II, 1956, 297); Устав тихо обди з наймитів, взяв товчакку, як упече його [пава] по голові (Україна., I, 1960, 51).

УПІКАТИСЯ (ВПІКАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УПЕКТИСЯ (ВПЕКТИСЯ), упечуся, упечешся, док. 1. Добре пропикатися, ставати готовим (перев. про виробів з тіста). Хліб ще не впікся (Сл. Гр.).

2. тільки док., перен., розм. Набриднути кому-небудь. — Мабуть, уже той жарпак дуже їм упікся, що одреклися од нього! (Григ., Вибр., 1959, 247); Коли вже він, Максим, так впікся матері, то можна і щезнути на якусь часину з очей — він чоловік не гордий (Стельмах, I, 1962, 213).

3. Проникати всередину чого-небудь (про розжарену, нетверду речовину). Вугляр скрививсь — впекався в живе смюла (Стельмах, V, 1963, 15).

УПІМНЕННЯ (ВПІМНЕННЯ), я, с., діал. Дія за знач. упінуїти. Упїмнення та карі, які накладали на нього вчителі за слабкі поступи в науці..., ще тільки гірше роздрознювали його (Фр., III, 1950, 73); — Я прийшов пригадати тобі стовити свою обцянку. Себто отверезити тебе упїмненням, щоб шов ти до лікаря (Коб., III, 1956, 274).

УПІМНУТИ див. упоминати.

УПІМНУТИСЯ див. упоминатися.

УПІРНАТИ, УПІРНУТИ, УПІЛВ див. впірнати, впірнути і т. д.

УПЛАТИТИ див. уплатувати.

УПЛАЧ див. плач.

УПЛАЧУВАТИ (ВПЛАЧУВАТИ), ую, уєш, недок., УПЛАТИТИ (ВПЛАТИТИ), ачу, атиш, док., перех., рідко. Віддавати, вносити плату за що-небудь. — Так і нам тепер треба якомога кинутиесь та заробляти, та подушине зносити, та недоїмку, на кому є, уплачувати (Кв.-Осв., II, 1956, 149); А ще як пішла чутка, що треба вплачувати нові паї — ніхто.. не сказав єне дам (Круш., Буденний хліб., 1960, 184).

УПЛЕСНУТИ див. упліскувати.

УПЛЕСТИ¹ див. уплітати¹.

УПЛЕСТИ² див. вплітати¹.

УПЛЕСТІСЯ див. вшлітатися¹.

УПЛЕТЕНИЙ¹ (ВПЛЕТЕНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мнн. ч. до уплесті¹.

УПЛЕТЕНИЙ² див. вплетений¹.

УПЛИВАТИ¹ (ВПЛИВАТИ), аю, аєш, недок., УПЛИВТИ (ВПЛИВТИ) і УПЛИСТИ (ВПЛИСТИ), ипю, ивеш; мнн. ч. уплів, упливлі, лб і уплів, уплилі, лб; і рідко УПЛИНУТИ (ВПЛИНУТИ), ву, вєш, док. 1. Пливаючи по воді, віддалятися. Пада листя в бистру воду, Шайдко уплива.. (Граб., I, 1959, 334); Хотіла б я уплисти за водою, негов Офелія уквітчана, безумна (Л. Укр., I, 1951, 192).

◇ Багато (чимало) воді упливло (упливів) — те саме, що Багато (чимало) воді утекло (утечів) (див. вода). Багато з того часу уплило води в Черемоші, багато разів приходить сюди [до схованки] Марусяк ізсипати

свою здобич (Хотк., II, 1966, 283); Кризь палець (поміж палецями) упливати (упливати) *див.* палець; Упливати (упливати) за водою — зменшуватися, слабшати, зникати. *Поволі вся лють Рідкодуба танула, за водою кудись упливала* (Кир., Вибр., 1960, 231); *Упливало за водою його здоров'я* (Сміл., Сад, 1952, 248).

2. *перен.* Минати, проходити (про час). *Упливає місяць за місяцем* (П. Куліш, Вибр., 1969, 298); *За звичайними господарськими турботами не помічали [люди] короткого дня, а він упливав* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 338); *Багато літ упливало...* (Барв., Опов., 1902, 412); *Вже стільки днів уплинуло від приїзду доньки вашої Мані, що аж прикро мені, що досі я ще не повідомила вас про її тутешнє життя-буття* (Коб., III, 1956, 146).

УПЛИВАТИ² *див.* впливати¹.

УПЛИВАТИ³ *див.* впливати².

УПЛИВТИ *див.* впливати¹.

УПЛИГАТИ *див.* вплигати.

УПЛИГНУТИ *див.* вплигати.

УПЛИН *див.* вплин.

УПЛИНУТИ¹ *див.* впливати¹.

УПЛИНУТИ² *див.* впливати².

УПЛИНЬ *див.* вплин.

УПЛИСТИ¹ *див.* впливати¹.

УПЛИСТИ² *див.* впливати¹.

УПЛІСКУВАТИ (ВПЛІСКУВАТИ), *ую, уєш, недок., плескати, брызкати, рідною, впливати її куди-небудь.*

УПЛІТАТИ (ВПЛІТАТИ), *аю, аєш, недок., УПЛЕСТИ (ВПЛЕСТИ), ету, етеш, док., перек., розм.* Плетучи, виготовляти, робити яку-небудь річ. *Батога з півку не вплетеш* (Сл. Гр.).

УПЛІТАТИ² *див.* вплигати¹.

УПЛІТАТИСЯ *див.* вплигати¹.

УПЛІТКА, *к, ж., заст.* Стрічка для кіс. [Д р у ж к и:] *Ой, брат сестрицю розплати. Де ж тіі уплітки подіва?* (Н.-Лев., II, 1956, 431).

УПЛУТАТИ *див.* вплитувати.

УПЛУТАТИСЯ *див.* вплитуватися.

УПЛУТУВАТИ *див.* вплитувати.

УПЛУТУВАТИСЯ *див.* вплитуватися.

УПНУТИ *див.* впливати.

УПНУТИСЯ *див.* впливатися.

УПОВАННЯ, *я, с., рідко.* Тверда надія. — *Знайшов чим вихвалитися. Чи не оте уповання на Саву Петровича призвало тебе до краху, до розбитого корита?* (Ряб., Жайворонки, 1957, 89).

УПОВАТИ (ВПОВАТИ), *аю, аєш, недок., рідко.* Твердо надіятися, покладати надію, розраховувати на когось, що-небудь. *Молюся, знову уповаю, І знову слозви виллюю* (Шевч., II, 1963, 303); — *Важко за нелюбого йти!* — *Та чого ж дождитимеш? На яке добро уповаєш?* (Вовчок, I, 1955, 228); — *Уповала я, мати, на кирю, Дужала бути попадею* (Чуб., V, 1874, 609); [Д о м к а:] *Я уповала, що ти й сьогодні верховодитимеш на вечорницях і весело буде, а ти розкавила губи та й...* (Кроп., III, 1959, 7); — *Недобре чинити таке, гетьмане, — з докором проказав Демид, — уповали на тебе, як на батька рідного...* (Рыбак, Переясл. Рада, 1953, 505); — *Солдати! Ваше почесне завдання важке. Але я уповаю на вашу витривалість і непохитну силу волі, солдати!* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 519).

УПОВЗАТИ *див.* впливати.

УПОВЗТИ *див.* впливати.

УПОВІВАТИ (ВПОВІВАТИ), *аю, аєш, недок., УПОВИТИ (ВПОВИТИ), в'ю, в'єш, док., перек. 1.* Замоту-

вати, щільно обгортати (звичайно немовля пелюшками); сповивати. — *Що ж там, голубе Іване? Як там бідна дочка? — А нічого, уповила Хлопця, як личочка!* (Рудан., Тв., 1959, 160); // *Обвивати або обплітати. Кошки муртом спов'ю, муртом прикрашу чоло* (Зеров, Вибр., 1966, 286); *Золотою окрайкою гарною стан свій Підпирезала* [Еос], *чоло сповила дорогим покривалом* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 187).

2. *тільки з ос., перен.* Щільно огортати, затягувати (про дим, туман і т. ін.). *Туман встас по долині, Село сповиває* (Рудан., Тв., 1959, 73); **Образно. Тяжкий стогін сповие горбкуваті землі галицького Покуття* (Ірчан, II, 1958, 69).

УПОВІВАТИСЯ (ВПОВІВАТИСЯ), *аюся, аєшся, недок., УПОВІТИСЯ (ВПОВІТИСЯ), в'юся, в'єшся, док. 1.* Замотуватися у щось, щільно обгортатися чим-небудь.

2. *тільки з ос., перен.* Щільно огортатися, затягуватися (димом, туманом і т. ін.). *Велике місто оповилося мрякою* (Ірчан, II, 1958, 13); *Підвів [Сергій] очманілу голову і побачив, що вікна вже оповилися світло-синім серпанком* (Гур., Друзі..., 1959, 167).

УПОВИТИ *див.* уповивати.

УПОВІТИЙ (ВПОВІТИЙ), *а, е.* Дієпр. пас. мнн. ч. до уповіти. *То Клеаріста йде у шлюванні нив; Блакить очей горить із-під дугастих брів, Вузьке чоло її пов'язкою сповиє* (Зеров, Вибр., 1966, 463); *Лежала земля густими дімами сповита, снарядами зрита, освіжена кров'ю земля* (Дмит., Присяга..., 1937, 47); **Образно. Ввіреється думка сужовита, Тривоги змаркою сповита* (Фр., X, 1954, 14).

УПОВІТИСЯ *див.* уповиватися.

УПОВІДАТИ (ВПОВІДАТИ), *аю, аєш і УПОВІДУВАТИ (ВПОВІДУВАТИ), ую, уєш, недок., УПОВІСТИ (ВПОВІСТИ), ім, ієш, док., перек. 1.* рідко. Звіряти (*див.* звіряти¹), повіряти (у 1 знач.). *Жаль мені з тобою [другом] звикає я ділатися журбою, Вповідувать думки, веселі і сумні* (Л. Укр., I, 1951, 32).

2. *діал.* Розповідати, говорити. — *Так і так, — уповідав [Аниця], — змагає мій чоловік* (Март., Тв., 1954, 39); — *Йой, що то весна!.. що то за любовіть — годі сповісти!* (Хотк., II, 1966, 21).

УПОВІДУВАТИ *див.* уповідати.

УПОВІЛЬНЕНИЙ (ВПОВІЛЬНЕНИЙ), *а, е.* Зі зменшеною швидкістю; повільніший, ніж звичайно. *Раптово почуєся страшенний гуркіт, ята похитнулася, потім знову випрямилася і пішла уповільненим ходом* (Собко, Скеля., 1961, 64); *Він стуниє вперед непевним, уповільненим кроком* (Грим., Син., 1950, 81); *Крім трояниці, що виділялася своїм високим ростом і децю уповільненою вимовою, сказаною ніби між іншим лінкуватою фразою, були приземкуваті, шустрі і говеркі маніації* (Тют., Вир, 1964, 170); *Ставились міни електричні і зімічні, раптово і уповільненої дії* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 142).

УПОВІЛЬНЕННЯ (ВПОВІЛЬНЕННЯ), *я, с.* Дія за знач. уповільнити. *Однакові початки рядків (анафори) — один із звичайних засобів творчій дум.* Таким самим звичним засобом є і ретардація, нависне уповільнення розповіді (Рильський, IX, 1962, 227); *Гальма необхідні для уповільнення руху автомобіля, а в разі потреби для швидкої його зупинки* (Автомоб., 1957, 6).

УПОВІЛЬНИТИ *див.* уповільнювати.

УПОВІЛЬНИТИСЯ *див.* уповільнюватися.

УПОВІЛЬНЮВАННЯ (ВПОВІЛЬНЮВАННЯ), *я, с.*

Дія за знач. уповільнювати і уповільнюватися.

УПОВІЛЬНЮВАТИ (ВПОВІЛЬНЮВАТИ), *ую, юєш, недок., УПОВІЛЬНИТИ (ВПОВІЛЬНИТИ), ню, япш, док., перек.* Робити повільнішим, зменшувати швид-

кість чого-небудь. *Наближається до полустанка Поїзд, уповільнюючи рух* (Шер., Дорога., 1957, 47); *Один ворон уповільнив літ, ніби замер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз* (Тют., Вир, 1964, 139); *Гречаний з друзями, уповільнивши роботу, прислухався до радіопередачі* (Гончар, Партиз. іскра, 1953, 11); *Час немовби уповільнив свій плин* (Шовк., Людина., 1962, 323).

Уповільнювати (уповільнити) *кроки* (ходу і т. ін.) — іти повільніше, зі зменшеною швидкістю. *Кароль знічев'я псуєчку на коней, коли ті уповільнюють ходу* (М. Ол., Леся, 1960, 45); *Княгиня Ольга уповільнила кроки, з сіней долітав шум людей, що ждали там князю* (Скл., Святослав, 1959, 35).

Уповільнюватися (вповільнюватися), юється, *недок.*, **уповільнитися (вповільнитися)**, яться, *док.* Ставати повільнішим. *Бур спочатку йшов легко, але незабаром його робота уповільнювалась, немов щось там, усередині, його тримало* (Ткач, Плем'я., 1961, 132).

Уповільнювач (вповільнювач), а, ч., *спец.* Пристрій або речовина для уповільнення дії чого-небудь. *На певних ділянках вагони потрібно гальмувати. В багатьох місцях.. під колеса підкладають важкі сталеві клинки — башмаки. На інших станціях застосовують спеціальні пристрої — уповільнювачі* (Веч. Київ, 12.V 1961, 1); *Добре відомо, що графіт застосовується в ядерних реакторах як уповільнювач* (Наука., 9, 1956, 8).

УПОВІСТІ *див.* уповідати.

УПОВНІ *див.* вповні.

УПОВНОВАЖЕНИЙ (ВПОВНОВАЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до **уповноважити**. — *Я не уповноважений з вами вести про це розмову. — А я з вами уповноважений говорити про все, що є в душі моєї більшовицькій* (Гончар, II, 1959, 405); // у знач. прикм. *Який має певні повноваження. — Як ви смієте?! Я уповноважений емісар від головного командувача..* (Ерлава, II, 1958, 16); // у знач. ім. **уповноважений**, його, ч.; **уповноважена**, пої, ж. Довірена особа, яка діє за наданими їй повноваженнями. *Потроху сторонні розсуються з контори. Зостаються лише правліниці, уповноважений та агроном* (Логв., Літа., 1960, 14); *Народні збори обрали його Народним уповноваженим до Москви на сесію Верховної Ради* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 211).

УПОВНОВАЖЕННЯ (ВПОВНОВАЖЕННЯ), я, с. Надати кому-небудь право, дозвіл діяти, говорити від чийого-небудь імені. [Внутрішній політик:] *Перепрошую, я не давав уповноваження говорити в моє ім'я* (Фр., IV, 1950, 31); *Озоче посилаю Вам уповноваження на право перекладати мої оповідання* (Коцюб., III, 1956, 359).

УПОВНОВАЖИТИ *див.* уповноважувати.

УПОВНОВАЖУВАННЯ (ВПОВНОВАЖУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уповноважувати**.

УПОВНОВАЖУВАТИ (ВПОВНОВАЖУВАТИ), ую, ушш, *недок.*, **УПОВНОВАЖИТИ (ВПОВНОВАЖИТИ)**, жу, жипш, *док.*, *перех.* Надати кому-небудь певні повноваження, доручати зробити щось від свого імені або від імені колективу. — *Уповноважує мене ізати до міста з нашим проханям?* (Мик., II, 1957, 369); *Яке він має право затримувати людей? Хто його уповноважував? А затримати таки треба* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 59).

УПОВНОВАЖУВАТИСЯ (ВПОВНОВАЖУВАТИСЯ), уюся, ушшся, *недок.* Пас. до **уповноважувати**. *Він не уповноважувався фірмою.. платити німецьким оченим гроші* (Рибак, Час., 1960, 61).

УПОДІБНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до **уподібнити**.

УПОДІБНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **уподібняти** і **уподібнитися**.

2. У стилістичній — риторична фігура порівняння. *Властивістю поетичного стилю Рильського є багатство тропів — метафор, символів, алгорій, уподібнень* (Крик., М. Рильський, 1960, 179).

3. *лінгв.* Те саме, що асиміляція 3. *Асиміляція (уподібнення) .. — більше чи менше дорівнювання звука до сусідніх звуків як в умовах його творення (артикуляції), так і в акустичному відношенні* (Сл. лінгв. терм., 1957, 18).

УПОДІБНИТИ *див.* уподібнювати.

УПОДІБНИТИСЯ *див.* уподібнюватися.

УПОДІБНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **уподібнювати** і **уподібнюватися**.

УПОДІБНЮВАТИ (ВПОДІБНЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УПОДІБНИТИ (ВПОДІБНИТИ)**, ню, ниш, *док.*, *перех.*, *кому, чому, до кого — чого*. 1. Робити подібним до кого-, чого-небудь.

2. *Прирівнювати до когось, чогось. В поемі «Кавказ» Шевченко уподібнює народ легендарному Прометеві* (Корн., Разом із життям, 1950, 17).

УПОДІБНЮВАТИСЯ (ВПОДІБНЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УПОДІБНИТИСЯ (ВПОДІБНИТИСЯ)**, нюся, нишся, *док.*, *кому, чому, до кого — чого*. 1. Ставати подібним до кого-, чого-небудь, схожим на когось, щось. *Це була Кучуран-річка, що тліє ранньою весною, коли плинули талі води, уподібнювалась до справжньої річки, а влітку оберталася на ледве помітний струмок* (Добр., Очак. розмир, 1965, 284).

2. *лінгв.* Змінюючись під впливом суміжного, близького звука, ставати подібним до нього за певними якостями.

3. *тільки недок.* Пас. до **уподібнювати** 2. *Символічне значення має в усній народній творчості.. образ сокола; він втілює в собі силу, мужність.. До нього часто уподібнюється воїн, наділений чимй позитивними рисами* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 33).

УПОДОБА (ВПОДОБА), и, ж. Почуття приємності, задоволення, симпатії, вподобане ким-, чим-небудь. *Збіга мені на думку, з чого-то береться часом, чим держиться та, мовляв, уподоба, чи любва?* (Вовчок, VI, 1956, 287); *Пан Зефирин з уподобою повіт очима по столі* (Фр., II, 1950, 367); // Смак. — *Ну і уподоба в убранні в тутешніх дам! неначе в Константинополі абоцо* (Н.-Лев., V, 1966, 136).

Бути (статі, *припадати, припасти і т. ін.*) до **вподоби** *кому* — подобатися. *Відколи парубкував [Зінько], тільки одна дівчина й припала йому була трохи до вподоби — то була наймика Леантіна* (Гр., I, 1963, 324); — *Треба сказати тобі, Павлушо, по щирості, чимбачі більш ти мені до вподоби. Що напористий отакий* (Головка, II, 1957, 274); *Бути не до вподоби кому* — не подобатися. — *До якого ж часу, батьку, будемо отак сидіти? — питаєся Андрій, якому таке життя було лаяно не до вподоби* (Довж., I, 1958, 241); *По своїй уподобі — за власним смаком, бажанням. Я собі шапку таки по своїй уподобі вибрав* (Сл. Гр.); *Непереможне бажання потягло її [Гюлле] туди, в ті дивні країни, де жінка.. може прокладати шляхи по своїй уподобі* (Довж., Гюлле, 1961, 102).

УПОДОБАНИЙ (ВПОДОБАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до **уподобати**. *У Маті найбільш уподобана творча пора — ранок. З ранку до обіду невтомно працював* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 120); *Біля вудок на складаному стільчику сидів Хвиль. Видно, це було уподобане ним місце* (Мухк., День., 1967, 84).

УПОДОБАННЯ (ВПОДОБАННЯ), я, с. Схильність до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь як таким, що відповідає смакам, бажанням, настроям і т. ін. Вона [естетика].. аналізує чуття естетичного уподобання (Фр., XVI, 1955, 292); Знайоство Міцкевича з Пушкіним.. незбаром перейшло в дружбу. Основи цієї дружби були спільністю літературних інтересів та уподобань, любов до народу й до народності в літературі (Рильський, III, 1956, 304); [Ф р а н ц и ш к а:] Скажіть мені лишень, мій пане, що за людина цей граф? Як і його, азагалі, уподобання?.. (Коч., I, 1956, 44); Я знав її уподобання і завжди привозив з Московії гарну пудру (Ю. Янов., II, 1954, 8); Оглянула [Ляля] товаришів. Які різні люди сиділи перед нею! З різними нахилами, з різними уподобаннями... (Гончар, IV, 1960, 66).

Бути до уподобання кому — подобатися.

УПОДОБАТИ (ВПОДОБАТИ), аю, аеш, док., перек. Виявити схильність до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь як таким, що відповідає смакам, бажанням, настроям і т. ін. Нашій Іззі полегшало на душі, що суддя уподобав її бублики і сьогодні все діло зробить (Кв.-Осн., II, 1956, 279); Черевань більш од усіх уподобав Кирила Тура; все реєтає із його вигадок (П. Куліш, Вибр., 1969, 98); [М е ц е н а т:] Ти її [ліру] дістанеш в дар від мене, коли втробаєш. Торкни її струни (Л. Укр., III, 1952, 460); Він так уподобав фая розвідника і так досконало вичув свою справу, що міг пробратися до самої стоянки ворога (Скл., Орл. крила, 1948, 31); // Проїнятися симпатією до кого-небудь, почуттям, близьким до кохання. Не втробав козак дівки, пішов до едолиці (Чуб., V, 1874, 169); Ще й сімнадцяти років не минуло їй, як нагледів десь біля криниці дівчину парубок Степан, уподобав, сам сподобався, висватав та й повів у село (Л. Янов., I, 1959, 309); Уподобала [дівчина] Гайсина з першого погляду (Панч, На калиності, 1965, 152); // Вважаючи придатним для чого-небудь, обрати. Козак Савлук ходив, ходив — і набрів оцей низькоділ [низькоділ], де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги одходив, оселився тут (Вовчок, VI, 1956, 219); На вокзалі Галочка уподобала місце, звідки кожен, хто виходив з поїзда, міг її помітити (Ю. Янов., I, 1958, 626).

УПОДОБАТИСЯ (ВПОДОБАТИСЯ), аюся, авшся, док. Припасти кому-небудь до смаку, стати прийнятним. Під ногами шестіями цілі замети сулого покрученого листа. Насті уподобався той шестет (Коцюб., I, 1955, 57); Спокійна і повна гідності відповідь Коржа уподобався козакам (Тудуб, Людолови, I, 1957, 55); До старого Галагана став [Павлуша] ще шанобливіший. І все но очак крутитися, щоб уподобатися (Головко, II, 1957, 279); // Викаликати почуття симпатії, близьке до кохання. Така дівка, як наша Оксана, неже ж то не уподобався парубкам? (Кв.-Осн., II, 1956, 427); Солода викликала Пріську в сіни й призналася, що це той самий парубок, Дамило, про которого вона їй не раз казала. Пріські він уподобався (Л. Янов., I, 1959, 166).

УПОДОВЖ див. вновдвж.

УПОСЕНІЙ (ВПОСЕНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до упоїти. Целя, упосна тим блиском, тим теплом, тою фізичною розкішню життя, весни і молодості, есміянута і рум'яна (Фр., II, 1950, 290); Ми впали несподівано, мов блискавка, на голови упоєних своєю перемогою панів (Кач., Вибр., 1953, 323);* Образно. Упоєні на бєжкетах кривавих невідьники-народи спали довог у спільній віковій своїй темниці (Л. Укр., I, 1951, 269); Сонце падало в долину, наче збита голова. Нахилалася, червоніла кров'ю впоєна трава (Нерв., I, 1958, 266).

УПОІТИ див. убюватис.

УПОІТИСЯ див. убюватися.

УПОКІЙ (ВПОКІЙ), юю, ч. 1. гаст. Спокій. За дурною головою нема ногам упокою (Номис, 1864, № 6682); Як прийшла неділя, то нема йому [Денисові] упокою: муляє його той Чорний яр. Чи йти, чи не йти? (Гр., II, 1963, 251).

З упокоєм — спокійно. Уста стиснула [Чайченко] і голову підняв гордо, і очі блиснули... Та все те потайши у собі, ніби з упокоєм помалу устає... (Вовчок, I, 1955, 204); — Ей, пане полковнику!.. Держись за його [Сомка]; то ще й сам, і всі ми поживемо з упокоєм (П. Куліш, Вибр., 1969, 153).

2. церк. Дія за знач. упокоїти 2.

За упокій [душі] — молитися за покійного, поминати його і т. ін. Батько світити увечері в гати, читав псалтир за упокій душі, мати голосить (Тесл., З книги життя, 1949, 140); — Наливай, Лукаше, за упокій діда Дуная. — А що, Октаве, з ним? Нещастя яке? — загомонили люди (Стельмах, I, 1962, 436).

◇ Вічний упокій — те саме, що Вічний спочінок (відпочінок) (див. вічний); Почати за здоров'я, а кінчати (звесті) за упокій — почати що-небудь весело, добре і т. ін., а закінчити сумно, погано тощо (про розмову, спів і т. ін.).

УПОКОІТИ див. упокрівати.

УПОКОІТИСЯ див. упокріватися.

УПОКОРЕНИЙ (ВПОКОРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до упокріти. Було [селянство Галичини] бідне, забите, упокорене, залякане католицькими полами (Гжицький, Вел. надії, 1963, 50); Знеможено схилялась [Ніна] на каміну, притиснувши до вуст мержану тютючку і, упокорена, лежала, прислугаючись до приглушеного стукоту серця (Досв., Вибр., 1959, 233); Україна, яка вважалася упокореною, тепер нагло і несподівано переплутала всі справи. Ім'я Богдана Хмельницького виникло, як лийий вісник для володарів Заходу і Сходу (Рибак, Переяс. Рада, 1953, 116); // у знач. прикм. Який виражає упокорення. Перед нами мала [Зоня] упокорений вид, а тімці своїй не зміла в очі дивитись (Л. Укр., III, 1952, 662).

УПОКОРЕННЯ (ВПОКОРЕННЯ), я, с. Дія за знач. упокріти і стан за знач. упокрітисся. Деся Українка розвінчала християнство як релігію упокорення (Рад. літ-во, 18, 1955, 218); Суліман переконаний, що коли б він цієї землі наказав панні впасти перед ним на коліна.., вона вмовила б його волю. Та навіщо Рафалові Суліману упокорення цієї негарної руді панни? (Вільде, Сестри., 1958, 160); Удалось йому [отаманові] на решті сьм-так заспокоїти побратимів і змусити до проби порятунку всім разом.. А старий Марусяк дивився на це упокорення сина, і слюзи крутились йому в очі (Хотк., II, 1966, 240).

УПОКОРЕНО (ВПОКОРЕНО), рідко. Присл. до упокорений. Ви усмігнулись ясноворно Холодним поліском очей, — І я схилюсь упокорено, Діткнутий легком двоє мечей [мечів] (Вороний, Вибр., 1959, 63); Славо реєє. Заорнувши руки, упокорено стоїть ображена, трагічна Віра (Кач., II, 1958, 31).

УПОКОРИТИ див. упокрівати.

УПОКОРИТИСЯ див. упокріватися.

УПОКОРЮВАННЯ (ВПОКОРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. упокрівати.

УПОКОРЮВАТИ (ВПОКОРЮВАТИ), юю, юєш, не-док., **УПОКОРИТИ (ВПОКОРИТИ)**, рю, рши, док., перек. 1. Робити кого-, що-небудь покірним, слухняним, впливаючи погровою, умовлянням, ласкою і т. ін. З Деревлянської землі вийшов чоловік.. Упокорював лютих звірів так, що хвости їм закручувалися собачим блиском (Загреб., Диво, 1968, 538); — Тепер хоч

[Петрій] *еще [ще] бути великодушним, щоби мене тим більше упокорити!* (Фр., VIII, 1952, 118); — *Суліман тепер, коли ми банкрути,.. хоче упокорити нас* (Вільде, Сестри., 1958, 356).

2. Силою примушувати коритися; придушувати повстання, збройний опір і т. ін. — *Пани тільки те й думають, як би нас вознех і межем упокорити, а ми що ж, чекати можемо, доки знову Потоцький й Вишневецький нашими головами шляхи обсаджуть?* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34); *Лютус гестапівський катюга.., розстрілами і тортурами думає упокорити дніпродзержинців* (Хижняк, Тамара, 1959, 18).

УПОКОРЮВАТИСЯ (ВПОКОРЮВАТИСЯ), юся, юється, *недок.*, **УПОКОРИТИСЯ (ВПОКОРИТИСЯ)**, рюся, ршся, *док.* 1. Ставати покірним, слухняним, коритися чийсь волі. *Шашка просила прощення, хоч не почувала за собою жодної вини, хоч зроду-віку так не упокорювалася ні перед ким* (Вільде, Сестри., 1958, 549).

2. тільки *недок.* Пас. до упокрювати.

УПОКОЮВАТИ (ВПОКОЮВАТИ), бюю, бюєш, *недок.*, **УПОКОЮТИ (ВПОКОЮТИ)**, бю, біш, *док.*, *перез.* 1. *заст.* Дати повний спокій, відпочинок кому-, чому-небудь. *Сильний зове тебе [ніч] сили упокоюти, Хаорій — щоб врази забудуть* (Шог., Поезії, 1958, 316); // *Заспокоювати, розраджувати. Часом і при достатках лицо: як нема долі, нема талану, то й достатких упокоють* (Мирний, III, 1954, 106).

2. *церк.* У релігійних увеленнях — давати кому-небудь вічний спочинок (пробога, смерть). — *Що ж, паметьо, бог таке нещасному судив, — Сопліца впає у річ, — хай бог його упокоють...* (Мішк., Пан Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 292).

УПОКОЮВАТИСЯ (ВПОКОЮВАТИСЯ), бююся, бюєшся, *недок.*, **УПОКОЮТИСЯ (ВПОКОЮТИСЯ)**, бюся, бішся, *док.*, *заст.* 1. Віддаватися повному спокою, відпочинку; // *Заспокоюватися. Од щирих слів любові жінки серце його упокоювалося* (Мирний, II, 1954, 253).

2. Умирати. *Я ж кажу, що якби устає хто-небудь в діві наші, що годів сімдесять як упокоюєся, то і не плакав би.., не розібрав би, де город самий* (Кв.-Осн., II, 1956, 309); *Упокоюєся кандидат на кошового Запорозької Січі від кулі з власного його нагана* (Вишня, I, 1956, 274).

УПОЛОВІНУ *див.* вполовіну.

УПОЛУДНЕ *див.* вполудне.

УПОЛЮВАТИ (ВПОЛЮВАТИ), бюю, бюєш, *док.*, *перез.* Добути на полюванні (тварину). — *А ми з Мундльом бач, якого звіра упольовали! — І показав [Тоньо] клена* (Фр., III, 1950, 353); *Одного разу, теж на облаві в Жорніаському лісі, недалеко від Боярки, впольовав я.. хорошого зайчуку [зайця]* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 210); *Нарешті вчора Іван оленя впольовав* (Гжицький, Опрішки, 1962, 212).

УПОЛЬОВАНИЙ (ВПОЛЬОВАНИЙ), а, е. Дієпр. *пас. мнн. ч.* до упольовати. *За кам'яної доби у гратах.. палатотіли веселі воєнички, над якими первісні мисливці смажили м'ясо упольованих тварин* (Рад. Укр., 19.IV 1964, 3).

УПОМИНАТИ (ВПОМИНАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УПІМНУТИ (ВПІМНУТИ)**, ну́, нєш, *док.*, *діал.* 1. *перез.* і *неперез.* Нагадувати, застерігати. — *Панно Наталю, доктор Обринський стоїть через вас у воді, а я ферментуюте!* — *упімнує удруге доктор Роттер роздрознено* (Коб., III, 1956, 255).

2. *перез.* Умовляти. — *Тито, ачадав, тито... незадоого отворю [відчиню] вам, — умоминає нанашко Кжетик школярю* (Ков., Світ., 1960, 114).

УПОМИНАТИСЯ (ВПОМИНАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УПІМНУТИСЯ (ВПІМНУТИСЯ)**, ну́ся, нєшся,

док., *діал.* 1. Нагадувати, домагаючись чого-небудь. *Вже хоч і грошей не буде — зможуть обійтися. А як хто упіметься за борг, — відкладуть до найближчого місяця* (Круш., Буденний хліб., 1960, 79).

2. Турбуватися за кого-, що-небудь. — *Та нащо його, того посла? — запитала Якимиха. — Нащо! — Аби ставав за народом, аби за свій нарід упоминався* (Коб., Вибр., 1954, 56); — *Немає кому упінутися за бідним селянином* (Фр., VI, 1951, 197); — *Хіба люди не мають права упінутися про себе?* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 215).

УПОМКИ (ВНОМКИ), УПОМКУ (ВПОМКУ), *присудк. сл.*, *діал.* Впам'ятку. *Чи тобі упомку — як ми із тобою Над Дніпром сиділи літньою добою* (Манк., Тв., 1955, 108); *Ще й досі була Хавцькому впомки та перша ніч його незвичного старшинування* (Гончар, III, 1959, 308); *Все впомку, нічого не забув* [Мироченко] (Голов., Тошопля., 1965, 166).

УПОМКУ *див.* упомки.

УПОНЕРЕК *див.* упоберек.

УПОР, ч. 1. *род. у.* Дія і став того, що упрягаться (*див.* упрятися 1). *Підбіжи до кулєта, Яреско радсько азопия його, крутнуь сюди-туди — небочений, новісінський! — і, не знайшовши поблизу нічого придатного для упору, розластаєся просто на землі, націлюючись услід етікачеві* (Гончар, II, 1959, 24).

◇ **В упор:** а) прямо в обличчя, не відводячи очей. *Прижурюючи від його цуарки, він майже в упор прикруже зливо гляню на Іраклія* (Головко, I, 1957, 281); б) зовсім близько, прямо по цілі. *Кулєтми.. в упор різонули по гітлерівцях* (Коз., Гарячі руки, 1960, 148).

2. *род. а, техн.* Пристрій, предмет, який підтримує що-небудь, служить для упирання в нього. *У випадку необхідності вигишування [піднімання] автомобіля на дожкраті або гідравлічному підйомнику забороняється проведення робіт без підставлення колів і упорів, що запобігають самовільному опусканню автомобіля* (Підручник шофера., 1960, 323); *Для торцювання дощок.. влаштувають упори, які можна установлювати на певні розміри* (Стол.-буд. справа, 1957, 103); // *Підпирки, опора, яка підтримує що-небудь. Упори ерєблі.*

3. *род. у, діал.* Упертість. *Параска в упором, властивий тупий та лінійний натурі, не покидала свого звичаю* (Фр., VII, 1951, 8).

УПОРАТИ (ВПОРАТИ), аю, аєш, *док.*, *перез.*, *розм.*

1. Надати кому-небудь належного вигляду, задовольнити його потреби; довести до ладу що-небудь, зробити порядок десь, у чомусь. [З а х а р к о:] *Іди ж, стара, в хату, поможи бабі онука впорати* (Кроп., II, 1958, 151); *Зупинилися [панн] в готелі недалеко від Прієцьк і який послали до неї чималий бунт сорочок. Мало-диця не забарилася впорати його* (Л. Янов., I, 1959, 279); — *Ач, скільки наказала: і те зроби, і друге зроби; де ж його усе впорати?* (Україна., I, 1960, 215); *Абиж упорала [жінка] дітей помацки в темяві, не світлячи світла, а потім зразу й сама знеможена впала ниць* (Головко, II, 1957, 361); *Понапувай, погичищай, упорай корови та свині.. Так іноді й день зійде* (Гончар, II, 1959, 218).

2. Зібрати (урожай). — *Батько тут і сами хліб упорать — у нас хазяйство невеличке* (Гр., II, 1963, 95); *Користуючись передишкою, червоноармійці добровільно викликалися допомогти селянам швидше впорати ержежай* (Гончар, II, 1959, 366).

3. З'їсти. *Він може по два-три рази на день обідати.. Почати з морозива, а потім впорати.. десяток яєць, приплюсувати кільце ковбаси* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 146).

УПОРАТИСЯ (ВПОРАТИСЯ), аюся, аєшся, док. 1. з ким — чим, коло кого — чого і без додатка. Надати кому-небудь належного вигляду, задовольнити його потреби; довести до ладу що-небудь, зробити порядок десь, у чомусь. *Самжу не байдуже було й про Петра. Упоравшись коло [пораненого] запорожця, кинувся і сюди: — Що пан Петро? (П. Куліш, Вибр., 1969, 109); Вона швидко упоралася в халязівством, поприбирала в хаті, поспідала (Коцюб., I, 1955, 266); Упоравшись коло поросяти, Борис знову повернувся в хату (Коп., Подарунок, 1956, 18); // Закінчити прибирати, варити і т. ін. (звичайно про домашню роботу). Тітка, упоравшись, сидить на хатньому порозі (Вовчок, VI, 1956, 319); Закибідиха і Христа самі дома. Упоравшись коло печі, посідають рядком, роблять що, ведуть по душі розмову (Мирний, III, 1954, 101); Марта упоралась по господі.. Витопила піч; покликкала батька обідати (Вол., Самоцвіти, 1952, 40); // Закінчити робити будь-що взагалі. Легко так і зробив. Упоравшись із своїм ділом, і пішов у світличку (Кв.-Осн., II, 1956, 259); Співали дружно, як одна, Дівчата наші й молодичі, Упоравшись завидні І йшли додому в косовиці (Шер., Дружно., 1954, 17); Данило і Харитон з Флегонтом упоралися з усіма справами ген після полудня (Смолич, Мир., 1958, 43); // Зуміти, спромогтися зробити що-небудь, виконати потрібну роботу десь, справитися з чимсь. Ніхто з усієї компанії не зміг ліпше від них [Начка і Владка] упоратися в городі ці серед фруктових дерев (Фр., VI, 1951, 141); — *Поспітайте, бо не до зими — до весни йдеться. Поламається крига, тоді навпростець не пройдеш. — Упоражкося, хазяїне, аби нам добра плата та добрий був морозич (Шпан, Балавда, 1957, 50); [Х р и с т и н а А р х и ц і в н а:] Ідїть спокійно. Сама упоражь. Колиш на цілу сотню готувала обід і справлялась (Корн., I, 1955, 137); Іван хвилювався, як то він упоратється в робітничим гуртком (Кол., Терен., 1959, 302); // Порозумітися з ким-небудь, дійти до згоди. З старим Трохимом Макузом теж лагодиться [писар] упоратись (Кв.-Осн., I, 1956, 266); // Подолати в собі прояву якогось почуття, стану. Мабуть, і години не продрімав Друг перед світанком. Усе няк не жїг упоратися зі збудженням після розмови в Черемашком (Шовк., Людина., 1962, 236); [Я н і в а:] І не боїтеся ходити в чужому місті пізно вночі. [Л е с я:] З своїм почуттям страху я вже давно впоралась (Сміл., Черв. троянда, 1955, 33).**

2. Зібрати (урожай). *Ось, як піду в живна пшениці й жита жать,.. Скошу і свій гороз, в копиці поскладаю, То й з ним упоражь і разом жмив не згаю (Г.-Арт., Байки., 1958, 62); Від того, чи впоратється часно комужна з живнами, залежало все (Донч., I, 1956, 77); Люди готувалися до зими, поспішали впоратися на городі (Кочура, Зол. грамота, 1960, 338).*

3. З'їсти все, нічого не залишивши. *Упорався Хома і з вечерю; доволік усе, що поставила жінка (Кв.-Осн., II, 1956, 478); Гор швидко упорався з будочками і кашею (Багмут, Щасл. день., 1951, 31); — Хочете? Оце все, що на столі, я поїм.. Справді, за кілька хвилин Важкий упорався з окостом вареної телятини, рибою й салатом (Досв., Вибр., 1959, 264).*

УПОРНИЙ, а, е, техн. Признач. для ушпрання в нього, підтримування ним чогось. Упорну різьбу застосовують при передачі великих осьових зусиль, як, наприклад, у гвинтових пресах, домкратах (Допуски., 1958, 215); *Марійка так захопилася бумжою про маленьку машину, яка буде літати, що не пошкодувала свого намистечка, оддавши з нього бусинку для упорного підшипника (Вас., II, 1959, 229).*

УПОРОЖНІ див. *впорожні*.

УПОРОТИ (ВПОРОТИ), орю, бреш, док., розм. 1. *перех. і неперех. Зробити не те, що слід, що бажано, або не так, як треба. Як зайшли в хату, Сазновський скривив до Матюхи обличчя, сказав незадоволено: — Ти знов, Корнюшо, дурницю, мабуть, якусь упоров? (Головко, II, 1957, 146); — Ну, ось і вчудили твої чадацькі телеграфістки! — озався Лодиженко, стримуючи сміх. — З'єднаю двоє слів у одне: «вісім — десять чоловік, а не «вісімдесять»... Ой, упорала ж якась чадацька Суламифі! (Ле, Міжгір'я, 1953, 12); // неперех. Допустити перебільшення в чомусь. — А може б ти хоч поцікавився книжкою Гельвеція «Про розум»?.. А може б ти хоч поцікавився «Економічною таблицею» Кене?.. А то: Сократ на сніданні, Сократ на обід, ще й на вечерю — хіба ж так можна? Це дійсно упоров так упоров!.. (Тач., II, 1947, 78).*

2. *перех. З'їсти багато, все. Упороти миску вареників.*

3. *перех. Із силою ударити. Замість батога Николая упоров Юрка раптом пужалном по лиці (Козл., Ю. Крук, 1950, 81).*

УПОРСКУВАННЯ, УПОРСКУВАТИ, УПОРСКУВАТИСЯ, УПОРСНУТИ див. *впёрскування, впёрскувати і т. д.*

УПОРУ див. *впёру*.

УПОРЯДЖАТИ (ВПОРЯДЖАТИ), аю, аєш, недок., **УПОРЯДІТИ (ВПОРЯДІТИ)**, джү, дїш, док., *перех. 1. Давати лад чому-небудь, забезпечувати всім необхідним. Усе своє життя княгиня Ольга упоряджала Русь, дбала, щоб була вона ціла й нехитна (Скл., Святослав, 1959, 54); // Прибирати, готувати що-небудь. Ви.. славно благовате господарку швидко вирядити за якм-небудь приводом своїх давніх мешканців двох кімнат та впорядити їх задля нового (Л. Янов., I, 1959, 432).*

2. *Влаштовувати, організовувати що-небудь. Енея веде [Дидона] до палацу, Упоряджає обіри безсмертним богам одночасно (Зеров, Вибр., 1966, 239); Другий рік уже, як міська інтелігенція лагодиться впорядити спектакль (Вас., I, 1959, 345).*

УПОРЯДЖАТИСЯ (ВПОРЯДЖАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок., УПОРЯДІТИСЯ (ВПОРЯДІТИСЯ)*, джүся, дїшся, док. 1. *Розташовуватися, розміщатися де-небудь. Парубки, дівчата плуться наошпильки, зазирають у вікна. Над ними другим ярусом впорядилися на паркані.. діти (Вас., I, 1959, 345); // Діяти словословно кого-, чого-небудь на свій розсуд; розпоряджатися (у 3 знач.). — Ти от, Шраме, упорядись з жіноцтвом: ти ж коло цього діла ходити зварний! (Стар., Облога., 1961, 32).*

2. *Упорядковувати своє житло, свій побут; влаштовуватися. Я вже упорядився в своїй хаті і можу тепер поїхати до Вас (Стеф., III, 1954, 239); [М и х а й л о:] Щоб поїхати поїхатися, впорядитися як-небудь, треба грошей; то як же я обійдуся без батька? (Стар., Вибр., 1959, 182).*

УПОРЯДЖЕНІЙ (ВПОРЯДЖЕНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упорядити. *Типи цих [адміністративних] будиноків і планувальний ансамбль треба вирівнювати так, щоб сільські центри набули нових рис маленького, але упорядженого сучасного міста (Довж., III, 1960, 91); Ялинка була упоряджена напроцуд багато. Вона сіла огнями у великій залі, різко обципана пазліткою [ползліткою] (Бурл., Напередодні, 1956, 15).*

УПОРЯДЖЕННЯ (ВПОРЯДЖЕННЯ), я, с. 1. Дієзв. знач. упорядити. *Неправильно.. те, що впорядження і поліпшення людського життя він [Нев-Сагор] бачив тільки в біологічному оновленні людського організму (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 431).*

2. збірн. Меблі; // Устаткування, обладнання. Приміщення Палацу [культури] обладнано всіма видами інженерного упорядження (Літ. Укр., 26.II 1971, 3).

УПОРЯДЖЕНІСТЬ, ності, ж. Наявність ладу, порядку в чомусь, а також наявність усього необхідного для нормального життя, праці і т. ін. (у житлі, місті тощо).

УПОРЯДИТИ *див.* упоряджати.

УПОРЯДИТИСЯ *див.* упоряджатися.

УПОРЯДКОВАНИЙ (ВПОРЯДКОВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мив. ч. до упорядкувати. Словник українсько-російський... зібраний редакцією «Киевской старини» і упорядкований Б. Грінченком, свого часу заслужив чималу славу (Рильський, IX, 1962, 138).

2. у знач. прикм. Який має належний порядок, лад. Традиційна книжна літературна мова, як і раніше, не мала [на кінець XVII ст.] єдиних, упорядкованих правил (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 109); // Який має все необхідне для нормального життя, праці і т. ін. Створення для людини впорядкованого життя — це створення для неї умов збільшення тривалості життя, поліпшення її здоров'я (Ком. Укр., 10, 1967, 30); З кожним днем все красивішим і упорядкованішим стає місто-герой Київ (Веч. Київ, 7.VIII 1971, 1); // Добре організований, налагоджений. [Л і к а р:] Спокійне, упорядковане життя — найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб (Л. Укр., II, 1951, 49); // спец. Який характеризується певною послідовністю, черговістю чогось, в якому виражається являється закономірність і т. ін. Упорядкований рух електричних зарядів.

УПОРЯДКОВАНІСТЬ (ВПОРЯДКОВАНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. упорядкований 2. Структурна упорядкованість — найхарактерніша, невід'ємна властивість усього живого утворення (Наука..., 8, 1965, 8).

УПОРЯДКОВУВАННЯ (ВПОРЯДКОВУВАННЯ), а, с. Дія за знач. упорядкувати.

УПОРЯДКОВУВАТИ (ВПОРЯДКОВУВАТИ), обую, обуєш, *недок.*, **УПОРЯДКУВАТИ (ВПОРЯДКУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Доводити до ладу що-небудь, робити належний порядок у чомусь. Це була звичайна розмова про те, як він у госпіталі упорядковував записи Брянського партизан, як послили їх в чаркомат (Гончар, III, 1959, 231); Хмельницький день і ніч упорядковував полки (Кач., II, 1958, 456); Він того ж дня упорядкував найголовніші справи (Л. Янов., I, 1959, 378); Дорогою силкувалася [Целя] упорядкувати свої думки, зупинити їх на чімоє однім (Фр., II, 1950, 309); // Гарно, добре влаштовувати, забезпечувати всім необхідним для нормального життя, праці і т. ін. (житло, місто тощо). Надто втомлений був [Каргат], щоб упорядкувати своє нове житло (Шовк., Інженери, 1948, 4).

2. Систематизувати, складати, підбирати в певному порядку (який-небудь матеріал). Він зібрав чимало етнографічного та лексичного матеріалу і тепер упорядкував його (Гр., II, 1963, 78).

УПОРЯДКУВАТИСЯ (ВПОРЯДКУВАТИСЯ), обується, *недок.*, **УПОРЯДКУВАТИСЯ (ВПОРЯДКУВАТИСЯ)**, ується, *док.* 1. Налаштовуватися, встановлюватися в належному порядку. [П е т р о:] А от як упорядкується воно [життя] на інших поставах, — то тоді вже інша річ буде (Мирний, V, 1955, 147); // Розташовуватися, розміщуватися. Цей найдрібніший пилкок, відокремлено взятий од інших, .. Прагне до інших таких порошинок пристати і разом Впорядкуватися мудро (Зеров, Вибр., 1966, 141).

2. тільки *недок.* Пас. до упорядкувати. Неділя була [для гуцула] єдиним днем, коли можна було полагодити всі справи .. Купувалася сіль, олій [олія], усечина [усячина]; упорядковувалися відносини з властями

(Хотк., II, 1966, 14); Першотравенськ — місто шахтарське, молоде. Виросло буквально на очах, швидко упорядковувалося, мужніло (Рад. Укр., 22.IV 1971, 4).

УПОРЯДКУВАННЯ (ВПОРЯДКУВАННЯ), а, с. Дія за знач. упорядкувати. Впорядкування оплати праці підвищило трудову активність колгоспників, їх виробничу дисципліну (Хлібороб Укр., 12, 1963, 20); Зелене будівництво в СРСР є важливим і невід'ємним елементом упорядкування соціалістичних міст (Бот. ж. Х., 1, 1953, 108); Вона [Олена Пчілка] разом з Старицьким одібрала в редакторський комітет задля упорядкування альманаху (Мирний, V, 1955, 374).

УПОРЯДКУВАТИ *див.* упорядкувати.

УПОРЯДКУВАТИСЯ *див.* упорядкуватися.

УПОРЯДНИК (ВПОРЯДНИК), а, ч. 1. Той, хто організовує, влаштовує що-небудь. Впорядники вистави можуть їх [ісценівки] скорочувати, збільшувати, замінювати іншими (Вас., III, 1960, 274).

2. Той, хто створює що-небудь (збірник, словник і т. ін.), систематизуючи, складаючи, підбираючи в певному порядку якийсь матеріал. Рукописні збірники пісень XVII—XVIII століть зробили велику послугу нашій фольклористиці. Це, по суті, найперші фольклорні записи, а їх упорядники — перші записувачі (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 63); При аналізі словників дожовтневого часу слід пам'ятати, що словники укладають живі люди, отже, на їх роботі позначаються не тільки суб'єктивні смаки та уподобання, а й класові, групові інтереси та симпатії — і виниклий на ґрунті цих інтересів та симпатій світогляд упорядників (Рильський, IX, 1962, 125).

УПОРЯДНИЦЯ (ВПОРЯДНИЦЯ), і, ж. Жін. до упорядник.

УПОРЯДНИЦЬКИЙ (ВПОРЯДНИЦЬКИЙ), а, е. Прикм. до упорядник. Характерною рисою Максима Рильського було те, що він не робив самої тільки упорядницької чи редакторської роботи. Часто-густо результатом її була не лише упорядкована збірка, а й змістовне дослідження (Рад. літ-во, 7, 1971, 60).

УПОСЛІДЖЕНІЙ (ВПОСЛІДЖЕНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мив. ч. до упослідити. Щодо знання психології, соціальної природи упослідженого капіталістичним ладом трудового селянина, то навряд чи знайдеться в народів світу рівний Стефаников житець (Рад. літ-во, 5, 1971, 56); // у знач. прикм. Жалюгідний. Серце її повне було співчуття навіть для горя того бідного, упосліджено (як їй здавалося) безумця (Фр., II, 1950, 320); Ситник привів злонця до.. закіптюженої упослідженої жижки (Загреб., Диво, 1968, 56).

УПОСЛІДЖЕНІСТЬ (ВПОСЛІДЖЕНІСТЬ), ності, ж. Стан за знач. упосліджений. Як глибоко вросла в нього [Дмитра] свідомість своєї немочі, прикиженості й упослідженості! Навіть тепер, коли бачить усе власними очима, коли сам вірно виконує всі накази біляничкої владди — не вірить, що житиме краще (Ірчан, II, 1958, 402).

УПОСЛІДЖУВАТИ (ВПОСЛІДЖУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УПОСЛІДИТИ (ВПОСЛІДИТИ)**, джу, дши, *док.*, *перех.*, *заст.*, *діал.* Принижувати, зневажати, ставити вище себе. — Не оддам, — каже [батько]. — Настусі [за убогого]. — не упосліджує моєї дитини, моєї одиначки (Барв., Опов., 1902, 448).

УПОСЛІДИТИ *див.* упосліджувати.

УПОТІТИ (ВПОТІТИ), ію, ієш, *док.* Спітніти, покритися потом. Употіє [сотвіє], ніби у гарячій бані (Кв.-Осн., II, 1956, 261); Мати з меншою дочкою шнурували корсет, силкувалися, аж употіли, а корсет все таки не сходився (Н.-Лев., III, 1956, 42); — Хху! аж употіє, бігаючи, — і, вийнявши хусточку з кишені під'ясника, кілька раз промокнує [піп] собі шию (Тяч., I, 1957, 248).

УПОТУЖНИТИ *див.* употужнювати.

УПОТУЖНЮВАТИ (ВПОТУЖНЮВАТИ), нюю, нюеш, *недок.*, **УПОТУЖНИТИ** (ВПОТУЖНИТИ), ню, ниш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Робити потужнішим; зміцнювати. *Я теж цілину піднімаю у полі, Впотужнює силу козання мов* (Нагн., Вибр., 1957, 301).

УПОЮВАТИ (ВПОЮВАТИ), бюю, бюєш, *недок.*, **УПОЮТИ** (ВПОЮТИ), ою, біш, *док.*, *перех.* 1. Робити кого-небудь п'яним, напоюючи горліркою, вином і т. ін. *Герман на radoшах упоює їх пивом* (Фр., VIII, 1952, 348); — *А я не сп'янів, не думай, що мене упоює, Судиславе* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 73).

2. *перех.* Доводити до стану, схожого на сп'яніння. *І гладиатор і патриції, Обидва п'яні. Крім і дим їх упоє* (Шевч., II, 1953, 276); *Мозумля картина весняного кригоходу, як хмелем, упоєла Ярьська* (Гончар, II, 1959, 203).

3. *рідко*. Напувати. [Н а с т я:] *Я би не знати що дала, що вона його якимось зіллям упоєла* (Фр., IX, 1952, 139); **Образно. Впоєє землю голодна волога, Тече жабуринням і могом з узлісь* (Бажан, Роки, 1957, 203).

УПОЮВАТИСЯ (ВПОЮВАТИСЯ), бююся, бюєшся, *недок.*, **УПОЮТИСЯ** (ВПОЮТИСЯ), оюся, бієшся, *док.* 1. Ставати п'яним, напившись горілки, вина і т. ін. 2. *перех.* Доходити до стану, схожого на сп'яніння; // *Втішатися, одержувати насолоду, бути в захваті. Одна молода залюблена дівчина, вічно розмріяна, неначе кам'яна з якоїсь розкоші коло тих рож, що ціли в червні... Дивилася поважними очима на них, упоювалася їх запахом* (Коб., III, 1956, 10).

УПРАВА¹, *я, ж.* 1. *іст.* Установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами. *Од пона побігла [Палажка] в управу до волосного* (Н.-Лев., II, 1956, 22); *Громадська управа була на послугах у поміщика і його службовців* (Фр., XVI, 1955, 143); — *Він теж по земству служить: бугаатерує у губернській управі, — одкавав Кніш* (Мирний, III, 1954, 266); — *Усяжмо звісно, що оті молоді панички, которі земська управа нам покасилала, нічого не знають* (Гр., Без хліба, 1958, 20); // *Будинок, в якому містилася така управа. З повітря видно все, що діється коло управи* (Кач., II, 1958, 219); *В той же вечір біля сільської управи була слодка* (Павч., В дорозі, 1959, 169).

Волосна управа *див.* волосний².

2. *іст.* Керівний орган певної установи, організації, якогось підприємства і т. ін.; правління. *Маленький на зріст, щуплявий, голова управи [колгоспу] завжди говорив рівно, спокійно* (Кир., Вибр., 1960, 316); *В которі [рудні] згрудились люди... Тут були численні комісії з міста й рудної управи, завідателі шахти і декілька осіб технічного персоналу* (Досв., Вибр., 1959, 340).

Лікарська управа *див.* лікарський.

3. *розм.* Сила, здатна зупинити кого-небудь в його неадекватних діях, сваволі і т. ін.; можливість справитися з кимсь. — *Поїду в Петроград. Там знайду і правду, і управу!* (Донч., VI, 1957, 457); — *Я тобі цього не забуду... Ні, не забуду! Я знайду на тебе управу!* *Ще ти мене згадаєш, — погрожував Жигай* (Шиян, Баланда, 1957, 12).

Нема́ [немас] управи *на кого* — не можна справитися з ким-небудь.

4. *діал.* Керування (у 1 знач.). *Аж в р. 1780 приїхала до Львова перший раз польська трупа театральна під управою Трускальського* (Фр., XVI, 1955, 232); *Він, зайнятий управою школи, часто потребував заступства [замісництва] або хоч догляду над дітьми, а я його поради* (У. Кравч., Вибр., 1958, 381).

УПРАВА², *я, ж.*, *діал.* Обробіток (землі). *Ті [монахи], що сиділи в монастирях, займалися управою рілля, торговлею та промислом* (Фр., XVI, 1955, 420).

УПРАВДІ *див.* виправді.

УПРАВІТЕЛЬ, *я, ч.* У дореволюційній Росії — особа, яка керувала справами, розпоряджалася фінансами поміщицького господарства, заводу, фабрики і т. ін. *Вокковський тепер був управителем в одному селі багатого графа* (Н.-Лев., III, 1956, 167); *Що тільки робиться в селомі? Управитель уже трьох огирів заганає, два повіти вздожє і епонерек з'їздив, та нікто не прийшов із косами і серпами на лан* (Стельмах, I, 1962, 565); *Тут, біля ставка, любила збиратись молодь. Хоч управитель мавтку Гарецький і лаявся, щоб не толочили трави... але хлопці й дівчата не поступалися* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 10); // *заст.* Керівник, голова чого-небудь. — *Ви — управитель масонської ложі «Любово до істини»!* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 250).

УПРАВІТЕЛЬКА, *я, ж.*, *заст.* 1. Жін. до управителя.

2. *розм.* Дружина управителя. — *Писаря й писаршу можна попросити до себе в гості не кінечне ж тоді, коли в нас буде протопиша та управителька, а коли-небудь іншим часом* (Н.-Лев., IV, 1956, 44).

УПРАВІТЕЛЬСЬКИЙ, *а, е, заст.* Прикм. до управителя. *Одного разу Павло робив у дворі в управителя, і управительська дочка маленька гралася з утятком, жалуючи та пестячи, поки аж утятко не вдушилося* (Вовчок, I, 1955, 178); *Вся управительська спритність завертілася дзигою навколо назмуреного лісовика... Знаю ж треба обережно підбирати ключика до чужої душі* (Стельмах, I, 1962, 299).

УПРАВІТЕЛЬША, *і, ж.*, *заст.*, *розм.* Те саме, що управителька 2. — *Добру оце завітку несеш в нашу хату, Ганно Хведоровно! Я згадував, що ви будете щасливі за Ясем. На мов й вийшло... Поздоровляю вас управительшею маєтності князя в Кам'яного!* (Н.-Лев., I, 1956, 157); — *Управительша з дочками поїхала в гості до свого брата, а управитель поїхав кудись по ділу в фабрику* (Н.-Лев., IV, 1956, 46).

УПРАВИТИ¹ *див.* управляти¹.

УПРАВИТИ² *див.* виправляти¹.

УПРАВИТИСЯ *див.* управлятися¹.

УПРАВЛЕНИЙ¹ (ВПРАВЛЕНИЙ), *а, е, розм.* Дісп. пас. мн. ч. до управління¹. — *Додоум прийшов — обід зварений, сорочка чиста, скот вправлений* (Горд., Дівчина., 1954, 268); *Бачив я в думці безмежні поля: Управлена спільним трудом, та рілля Народ гудувала щасливий, свободний* (Фр., X, 1954, 181).

УПРАВЛЕНИЙ² *див.* виправлений¹.

УПРАВЛІННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. управління² 1. — *Так отже те, що сталося ще під час мого управління... політичні ждають мої одставки...* (Хотк., I, 1966, 172); *Соціальне управління не зводиться до політичного керівництва. В суспільстві є багато таких видів управління, які не мають безпосередньо політичного характеру* (Ком. Укр., 6, 1970, 34); *З ростом колгоспного виробництва удосконалюється і управління ним. Нині керівні посади в колгоспах займають грамотні, досвідчені люди* (Хлібороб Укр., 2, 1967, 21).

2. Адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. *Козинець знав іншу трубку й подзвонив у житлове управління* (Дмит., Розлука, 1957, 295); // *розм.* Працівники такої установи або відділу. *Управління готувало ще одну експедицію* (Жур., Звич. турботи, 1960, 161); — *Все управління гідрометслужби його вже знає!* (Донч., V, 1957, 443).

3. Те саме, що керування 2. Він і зараз не знає, чи то його кулі пошкодили управління літакові (Мухк., Серце., 1962, 182); Молодий, енергійний, він стояв біля пульту управління велетенської марменівської пещи (Роб. газ., 27.VII 1965, 2); Водії перевірять залма, рульові управління. Рівно о п'ятій автобуси виходять на лінію (Веч. Київ, 2.IX 1967, 3).

△ Утрачати (утратити) управління — те саме, що Утрачати (утратити) керування (див. керування). Штурм був такий сильний, що легеньке, хоч і швидкохідне суденце майже втратило управління (Собко, Скеля., 1961, 85).

УПРАВЛІНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до управління 2. Наукова система господарювання вимагає особливо продуктивної і чіткої роботи планових органів, міністерств і відомств, усього управлінського апарату (Ком. Укр., 2, 1969, 83); Гасанбай поглянув на управлінського шофера (Ле, Міжгір'я, 1953, 202).

2. Стос. до управління (у 1 знач.). Вже не один рік учені та інженери працюють над проблемою автоматизації не тільки виробничих процесів, але й розумової, управлінської праці (Знання., 12, 1966, 2).

УПРАВЛІННЯ¹ (ВПРАВЛІННЯ), я, с., розм. Дія за знач. управліти¹ і управлітися¹. Схопився Тугокопильний як ошпарений. Схопився та мерцій до вікна, чи світла? Чи пора у двір зукати, сонливі робітники на управління з худобою підіймати? (Ковінька, Кутя., 1960, 115).

УПРАВЛІННЯ² див. вправління¹.
УПРАВЛЯТИ¹ (ВПРАВЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УПРАВИТИ** (ВПРАВИТИ), влю, виш; мн. управлять; док., перек., розм. 1. Виконувати, завершувати якусь роботу, справу; надавати кому-небудь належного вигляду, задовольняти його потреби; доводити до ладу що-небудь. — Таточку-голубчику, — сказала Галочка, як увійшов батько, управиши батрака, — се мені наддивовижу! (Кв.-Осн., II, 1956, 318); Добре хлопці наші скоро Все управили проворо [проворно], Змія зараз там забили (Маяк., Тв., 1955, 213); Потім зайшов [Гордій] у конюшню — коня управив (Головко, II, 1957, 323).

2. Збирати (урожай). Коситься легко... за день і управили ті п'ятдесят, чи що, десятим (Сл. Гр.); Своєю микю швидко управили... Загар з Грицьком, Павлом взяли коси, подалися знов до хазяїна (Горд., Чужу пиву., 1947, 256).

3. діал. Обробляти (землю).
УПРАВЛЯТИ², яю, яєш, недок., ким, чим і без додатка. 1. Спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати. Щоб управляти, треба мати армію загартованих революціонерів-комуністів, вона є, вона називається партією (Левін, 42, 1974, 246); Почули голос виразніше, і він Енею так сказав: — Енею годі вже журитися, Од його мав розплодитись Великий і завязтий рід; Всім світом буде управляти, По всіх усядах воювати, Підверне всі собі під спід (Котл., I, 1952, 155); Одна з найважливіших переваг соціалізму — можливість... науково управляти виробництвом (Роб. газ., 14.I 1976, 2).

2. Користуючись кермом та іншими регулюючими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь. Біля паровозної топки вже зчинили бійку солдати: як управляти паровозом? Куди повертати ручку? (Довж., I, 1958, 40); Гамові дуже хотілося бути робітником, стояти біля пилорами або управляти машиною (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18); // Спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь. — Наша молодь прагне опанувати мистецтвом управляти природою, перетворювати її.. (Гончар, Зустрічі., 1950, 6).

УПРАВЛЯТИ³ див. вправляти¹.

УПРАВЛЯТИСЯ¹ (ВПРАВЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УПРАВИТИСЯ** (ВПРАВИТИСЯ), влюся, вишся; мн. управляться; док. 1. Встигати або мотти своєчасно зробити, виконати, здійснити що-небудь. Управлятися з усім чим було дуже-таки важко — не вистачало часу, отже, всяку канцелярську роботу я виконувала по-чому (Минуле укр. театру, 1953, 29); У жива він не тільки косив, але ще й допомагає мачусі в'язати снопи..., бо не аправлялась вона за двома косарями (Головко, II, 1957, 513); — А що ж, пора, може, і рушати? — питає він, швидко упоравшись. — Якщо ти зо сім управиєся, то й рушимо (Мирний, IV, 1955, 320); [М а р т а:] Спочиньте, мамо. Роботи тут не скільки, то я й сама аправляюся (Вас., III, 1960, 77); — Алааю, чи справиєш ти без мене доглянути табун? Я мушу хутко-хутко ітати зараз в аул (Донч., I, 1956, 177).

2. Справлятися з ким-, чим-небудь, перемагати, долати когось, щось. З вартовими біля воріт управились, навіть не пустивши в діло фінок, просто забили кляпами кожному з них рота (Головко, II, 1957, 567); Іванко згадав, що довог борюкатися з чим бундючним вововою не можна, бо не аправитися з його військом своїм маленьким законом (Хижняк, Д. Галицький, 1953, 123).

УПРАВЛЯТИСЯ², яється, недок. Пас. до управліти². Суспільство завжди так чи інакше управилося і буде управлятися. Без.. управління соціальними процесами воно існувати не могло й не може (Ком. Укр., 6, 1970, 34).

УПРАВЛЯТИСЯ³ див. вправлятися¹.
УПРАВНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що вправний¹. Дід аж бриля знає і перебільшено, як не зосім управний артист, заклопотано чухав потилицю (Головко, I, 1957, 366).

УПРАВО, **УПРАВОРУЧ** див. вправо, вправоруч.
УПРАВСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до управа¹, 2. Дуже мені не до смаку отакі ечинки управські (Коцюб., II, 1956, 191).

УПРЕДМЕТНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до упредметнити.

УПРЕДМЕТНЕННЯ, я, с. Дія за знач. упредметнити.
УПРЕДМЕТНИТИ див. упредметнювати.

УПРЕДМЕТНИТИСЯ див. упредметнюватися.

УПРЕДМЕТНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. упредметнювати.

УПРЕДМЕТНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УПРЕДМЕТНИТИ**, ню, ниш, док., перек. Те саме, що уречевлювати.

УПРЕДМЕТНЮВАТИСЯ, юється, недок., **УПРЕДМЕТНИТИСЯ**, иться, док. Те саме, що уречевлюватися.

УПРИВІЛЕЙОВАНІЙ, а, е, заст. Прівілейований. Хоч і стала Маруся в церкві на упривілейованім місці, але за кілька хвиля вже почула, що не годна стояти: нічим було дивити (Хотк., II, 1966, 65).

УПРИКЪСКУ, **УПРИПУСТ** див. вприкѣску, вприпуст.

УПРИСКУВАННЯ (ВПРИСКУВАННЯ), я, с., рідко. Дія за знач. уприскувати. Роблять вприскування йодоформу. Се процедура дова., та.. не викрутилася від неї, бо нога за останній час все одно зовсім не хотіла мені служити (Л. Укр., V, 1956, 185).

УПРИСКУВАТИ (ВПРИСКУВАТИ), ую, уєш, недок., **УПРИСНУТИ** (ВПРИСНУТИ), ну, неш, док., перек., рідко. Те саме, що впріскувати. [Груїчева:] Я вприскую йому морфій, коли він мучиться (Л. Укр., II, 1951, 31).

УПРИСКУВАТИСЯ (ВПРИСКУВАТИСЯ), ується, недок., рідко. Пас. до уприскувати.

УПРИСНУТИ див. уприскувати.

УПРИТІСК, УПРИТУЛ *див. впритіск, впритул.*

УПРІВАТИ (ВПРІВАТИ), *аю, аєш, недок., УПРІТИ (ВПРІТИ)*, *ію, ієш, док.* 1. Пітніти, покриватися потом. *Всі дивилися зі співчуттям на писаря, що аж упрівав, чітаючи якийсь письмо від старости (Март., Тв., 1954, 64); Він упрівав від спеки, раз по раз витирив піт на обличчі великою хусткою (Мяшко, Моя Милківка, 1962, 67); [Лукерія Степановна:] Вірши, лапнула себе за голову, аж волосся змокло, так упріла (Кроп., II, 1958, 298); Поки Корній прокопав перший рівчачок упоперек греблі, то добре впрів (Гр., I, 1963, 417); Аж у коридорі Артур відчує, як він упрів, стоячи в кабінеті біля самої гробки (Хор., Місто., 1962, 120).*

2. Доходити до готовності повільно, на легкому вогні, на жару (про страву). — *А чого ж вона така добра? — Польова каша завжди добра. Може, через те, що не в печі упріває, а серед вільного повітря (Мирний, IV, 1955, 320); Тепло ніякого [у хаті]. Борц, і той — стоїть день у печі, а квасоля так і не впрів, тверда, як дуб (Збан., Єдина, 1959, 20).*

УПРІЛИЙ (ВПРІЛИЙ), *а, е.* Дієпр. акт. мін. ч. до упріти. *Замфір витер рукавом упріле чоло (Коцюб., I, 1955, 189); Іноді зсередини [із залу суду] на свіже повітря вилазили упрілий, а розтебнутім кожусі котрийсь із слабогрудих, що вже не міг сидіти більш у духоті (Головко, II, 1957, 184); Петро Якимович заглушив мотор. . . Потім, етерши залапане грязюкою обличчя рукавом ватяник, закурич цигарку і, впрілий та стомлений, пристів відпочити на сидіння (Коз., Сальвіа, 1956, 320); Пахне рідно хлібною скоринкою, добре впрілим у печі борщем, чебрецем і м'ятю (Збан., Єдина, 1959, 12).*

УПРІТИ *див. упрівати.*

УПРОВАДЖЕНИЙ, УПРОВАДЖЕННЯ, УПРОВАДЖУВАТИ, УПРОВАДЖУВАТИСЯ, УПРОВАДІТИ, УПРОГОЛОДЬ, УПРОДОВЖ *див. впроваджений, впровадження і т. д.*

УПРОСИТИ *див. упробшувати.*

УПРОСИТИСЯ *див. упробшуватися.*

УПРОСТ, УПРОСТЯЖ, УПРОТЯЖ *див. впрост, впротяж і т. д.*

УПРОХАТИ *див. упробхувати.*

УПРОХАТИСЯ *див. упробхуватися.*

УПРОХУВАННЯ (ВПРОХУВАННЯ), *я, с.* Дія за знач. **упробхувати**. *Не звачивши на упробхування жінки та дітей, так і не перейшов [Оленчук] до хати, такі лежав тут на городі над Сивашем (Гончар, II, 1959, 280).*

УПРОХУВАТИ (ВПРОХУВАТИ), *ую, уєш, недок., УПРОХАТИ (ВПРОХАТИ)*, *аю, аєш, док., перех.* Те саме, що **упробшувати**. — *А може, ти передумаєш, може, залишишся, Марку, — впрохувала його, аж уміла [Марія] (Цюпа, Назустріч., 1958, 44); Можна впрохати тітку Мотрю, вона це діло облагодить (Коцюб., I, 1955, 50); Катерина виїхала на роботу тільки у відторок та й то з запізненням, упрохавши сусідку навідуватися до Соньки й дати їй ліки (Перв., Материн., хліб, 1960, 154).*

УПРОХУВАТИСЯ (ВПРОХУВАТИСЯ), *уюся, уєшся, недок., УПРОХАТИСЯ (ВПРОХАТИСЯ)*, *аюся, аєшся, док.* Те саме, що **упробшуватися**. *Народ мерщій шаранжує на ярмарок: хто має скотину — свою, а хто не має — упробшується в сусіди (Мирний, III, 1954, 8); Тарас.. почав розповідати про те, як того літа упробшується переночувати в школі якийсь мандрівний ченчик (Вас., Вибр., 1950, 216); Стукав-стукав, грюкав-грюкав Нікіт, та й упробшується до сусіди ночувати (Л. Янов., I, 1959, 340).*

УПРОШУВАННЯ (ВПРОШУВАННЯ), *я, с.* Дія за знач. **упробшувати**.

УПРОШУВАТИ (ВПРОШУВАТИ), *ую, уєш, недок.,*

УПРОСИТИ (ВПРОСИТИ), *ошу, бєш, док., перех.* Настійно просити кого-небудь про щось; дуже просячи, домагатися чий-небудь згоди на щось. — *Заспівайте, Наталочко, — попроси [Сєспель]. Вона не прижмула себе впрошувати (Збан., Сєспель, 1961, 420); — Тебе, наша княгинє, ні впросити, ні вблагати, — не стоглянеш, не подивися (Барв., Опов., 1902, 208); Як почали просити старого Палату та й ерешті упросили, аби отовіє їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з сєлянського життя (Стеф., I, 1949, 257); Зрозумівши, що комітетчиків все одно не впросиш, .. Пишненко знає серед поля і, скинувши шапку, довго дивився єслід неможливицьким землемірам (Цюпа, Грози., 1961, 212); Нарешті Андрій упросив батька піти в яр, щоб побачити старе Городище (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 509).*

УПРОШУВАТИСЯ (ВПРОШУВАТИСЯ), *уюся, уєшся, недок., УПРОСИТИСЯ (ВПРОСИТИСЯ)*, *ошуся, бєшся, док.* Настійно просячи, домагатися чий-небудь згоди, дозволу піти, поїхати з ким-небудь, куди-небудь. *«Піду в базар, може кого з своїх сєлян побачу, — упробшуся, щоб підвєсти додому» (Мирний, III, 1954, 121); Старий машиніст Коропов упросився поїхати до Уч-Наргала для зустрічі (Ле, Міжгір'я, 1953, 357); Хтось із робічник переказав матері, щоб негайно йшла в Кованки, бо заворіла бабуся Ульяна. Упросився і я (Є. Кравч., Квіт., 1959, 48); // Просити дозволу залишитися в когось, переночувати десь і т. ін. *Дід каже: — Не знати, кілька ще цього лісу буде, чи його перейдемо до вечора, літше, аби в цій гатчині упросилися на ніч (Укр. казки, легенди., 1957, 366); Прочани йшли день, упросилися в одному сєлі на ніч до добрих людей, переночували й раненько знов пішли в дорогу (Н.-Лєв., II, 1956, 331); * Образно. — Кажуть... — обіваляся [Наталє], вірко єсмїталоючися, — що попри двері кожного жинає раз у житті частя, впрошується в хату. А коли ми ту ховильку не достережемо, кажмо цілій вік (Коб., III, 1956, 293); // Просити включити себе до складу якоїсь групи, загону і т. ін. *На одному з таких засідань [губкому] було поставлено питання про роботу на сєлі в умовах денікінщини. Угвалювали виділити групу мандрівних агітаторів. До складу цієї групи упросилася Маруся Гонта (Бурл., М. Гонта, 1959, 206); Незабаром комсомольський єсердек виділив кількох комсомольців для посилки юнгами на пароплав. Стєпона упросився в число відряджуваних (Трубл., I, 1955, 479).***

УПРУГ, *а, ч., заст.* 1. Міра площі, ділянка землі (дорівнює $\frac{1}{8}$ або $\frac{1}{4}$ десятини), яку можна зорати однією упряжкою волів. — *Вся земля наша, одвіку, бо кожна єрдка, кожен упруг полоти потом, погноєні кров'ю трудящих (Коцюб., II, 1955, 72); * Образно. Може викую я з його [слова] До старого плуга Новий лємиш і черсєло. — І в тяжкій упруги... Може зор'є перелєг той (Шевч., I, 1963, 224).*

2. Міра часу, що дорівнює четвертій частині робочого дня.

На (в, о, об) вечірньому упрузі — перед заходом (про сонце). *Як же сонєчко вже стало На вечірньому упрузі, Стихли сурми, гомін, крики, Тихо стало скрізь у лузі (Л. Укр., I, 1951, 366); Кінчився літній день, і сонєц на упрузі Вечірньому було (Вороний, Вибр., 1959, 105); На (в, о, об) трєтьому упрузі — після полудня. Вже так як об трєтьому упрузі назирє єін конєна (Єл. Гр.).*

УПРЯГАТИ, УПРЯГАТИСЯ, УПРЯГТИ, УПРЯГТИСЯ *див. впрягати, впрягатися і т. д.*

УПРЯЖ, *і, ж.* 1. Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та ін. тварин. *Мужики ставали з плугами. й поправляли упряж на конях (Март., Тв., 1954, 98); Мчали санки, покрикували візники, тен-*

дитно двезені дрібні двіночки на упряжі (Збан., Сеспель, 1961, 258); *Врогати метнулись коні, порвали — сполохани — упряж; Нарізно мчать без дороги і порвані віжки лишають* (Зеров, Вибр., 1966, 321); // *перем., розм.* Про важку, здебільшого примусову працю, службу. — *Я затягнувся, так сказати, в своїй канцелярській упряжі* (Фр., VII, 1951, 214); // Спосіб запрягання. Упряж для волів на всій території [України] була ідентична — ярмово-війова. Один з її різновидів — упряж бовкуном, що призначалася для одного вола (Нар. тв. та етн., 5, 1975, 65).

2. зал. Зчінний пристрій у вагонах.

УПРЯЖЕНИЙ *див.* **впряжений**.

УПРЯЖКА, *я, ж.* 1. Кілька коней (волів, оленів, собак і т. ін.), запряжених разом. *Ятух Каленикович ободить упряжку, поправляє перекрученого посторонка, вуздечку, пересуває наритника. — І коли вже вас [школярів] учитимуть по школах, як запрягати коні, га?* (Ю. Янов., II, 1954, 217); *Біля школи, де відбувалися вони [вибори], стояли упряжки: кіські, оленячі, собачі* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 105).

2. Перебування в упряжі, в запряженому стані. — *Чи важко причити оленів до упряжки? — запитуємо старика. — Ні, — відповідає пастух. — Основне — теорину заарканити* (Знання., 6, 1965, 25); *Взяти мам. Колись в упряжці цілий день крутили воли великі жорна. А тепер — знову ж електрика. Встигай тільки підвозити тишеницю* (Рад. Укр., 26.V 1961, 3); // *перек.* Про спільне перебування де-небудь, спільні зусилля, дії кого-небудь. — *Що ж, братеніку рідненький, як не крутись, а, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* (Стельмах, I, 1962, 594); *Український народ тернів ще від так званогосього панства типу Бобринських, Аячевських, Терещенків, які завжди йшли в одній упряжці з царськими міністрами* (Цюпа, Україна., 1960, 38).

3. Те саме, що **упряж 1**. *Бився коник з останніх сил у своїй бичів'яній упряжці, виїзав із свого дамлатого хомута* (Хотк., I, 1966, 129); *Старий стих, встав з воза, підійшов до коней..., попрацює упряжку та натягне віжки, готовий рушати в дорогу* (Д. Бедзик, Студ. Водн, 1959, 22).

4. *заст., вірн.* Робоча зміна. *Обробить [шахтар] дві упряжки і до казарми спить* (Сос., I, 1957, 333).

УПРЯЖНИЙ, *а, б.* 1. Прикм. до упряж. *Перейсними знаряддями упряжного зв'язку в ярмака, посторонки, дишло, голублі* (Нар. тв. та етн., 4, 1976, 70).

2. Який ходить в упряжці, не верховий (про коня); запряжний. *За своїм характером робота упряжного коня різноманітна* (Ковярство, 1957, 163).

УПУРХНУТИ *див.* **впурхувати**.

УПУРХУВАТИ *див.* **впурхувати**.

УПУСКА́ННЯ (ВПУСКА́ННЯ), *я, с.* Дія за знач. **упускати**¹.

УПУСКА́ТИ¹ (**ВПУСКА́ТИ**), *аю, а́вш, недок., УПУСТІТИ (ВПУСТІТИ)*, *ущу́, у́стип, док., перех.* 1. Не могли втримати, випускати з рук, даючи можливість упасти. — *Мені принесли їсти — я [хоч був сліпий] не дозволяв нікому допомогти, обливався гарячим супом і чаєм, упускав на підлогу котлету і в її потім з гірком* (Ю. Янов., II, 1954, 78); *Маріора як держала гарзку у руках, так і впустила його доволу, почувши заїтку* (Коцюб., I, 1955, 215); *Опанас.. поліз поставити глечик на полицю й упустив з рук, глечик упав, розбився, і мед розлився по діляці* (Триг., Вибр., 1959, 151); // *Переставати тримати. Він раптом упустив мою руку, спинився проти мене і, певно, відвалився в моє обличчя. Було темно* (Сміл., Сашко, 1954, 191); // *Безсило опускати*

вниз. Альоша вийшов на вулицю і, впустивши на груди голову, побрів у порт (Мик., II, 1957, 202).

◇ **УПУСКА́ТИ (УПУСТА́ТИ)** з рук — те саме, що **Випускати (випустити)** з рук (*див.* **рука**). [П а л а ж к а:] *Шукай вітра в полі! Що з рук упустила — попрощайся з тим навкі* (Мирний, V, 1955, 252); *Як тепер вона [Левантіна] не вийде, він [Роман] подумає, що вона й зовсім одкинулася од його, та й облишиться. І впустисть вона з рук те, що могла б мати* (Гр., II, 1963, 269).

2. Виявляючи неухважність, недогляд, невміння і т. ін., давати кому-небудь можливість втекти, зникнути. — *Хто його [коня] одв'язував? То твої діти іздило по дворі та й упустили його* (Н.-Лев., II, 1956, 374); *Уперше за своє життя падишах упустив дичину, і впер промчав повз нього, ламаючи сухий хліб і куці* (Тудуб, Людолови, II, 1957, 361); **Образно. Упустила я долю, упустила щастя, Та вже ж його не піймаю* (Укр. лір. пісні, 1958, 270).

Не упускати з очей — те саме, що **Не випускати з очей** (*див.* **випускати**). *Що то вже за молодця була красовиця! .. Змалювати б таку та дивитись, не опускаючи з очей, та самому всміхатись на ту красу сміливу та веселу* (Вовчок, I, 1955, 243).

3. Не уміти, не встигати скористатися доброю нагодою, слушним моментом для чого-небудь. *От-от озимі, посіяні на корм, особливо на Півдні, досягнуть такого стану, коли можна буде де косити, а де випасати на них худобу. І тут важливо не упустити момент* (Рад. Укр., 2. IV 1961, 4); // *Не скориставшись вчасно, втрачати що-небудь*. [Г о р н і т:] *Ти таки свого нігде не впустиш, що казати. [В і г а н д:] Хто двав, той мас* (Л. Укр., IV, 1954, 224); // *Не уміти втримати кого-небудь біля себе*. [М а л ь в а н о в:] *Вашим Сергієм вся країна пишасться. [Г а в я:] Моїм... Не зуміла я його «моїм» зробити. Упустила* (Коч., II, 1956, 71).

4. Не надавати значення чому-небудь. *У великому господарстві не можна упускати і такої невеликої глаузі, як бджільництво* (Рад. Укр., 18. I 1954, 3).

УПУСКА́ТИ² *див.* **впускати**¹.

УПУСКА́ТИСЯ¹ (**ВПУСКА́ТИСЯ**), *а́ється, недок.*

Пас. до упускати¹ 4.

УПУСКА́ТИСЯ² *див.* **впускати**¹.

УПУСТІТИ¹ *див.* **упускати**¹.

УПУСТІТИ² *див.* **впускати**¹.

УПУЩЕ́НИЙ¹ (**ВПУЩЕ́НИЙ**), *а, е.* Діспр. пас. мн. ч. до **упустити**¹. *А сонце в плесі пламеніло, Нежов упушено відро* (Стельмах, V, 1963, 192); // *упушено, безос. присудк. сл.* *Нам час вимагав нового [шевченківського] бібліографічного покажчика. До того ж покажчика М. Комарова і М. Яшека стали раритетом, не кажучи вже про те, що там упушено деякі важливі джерела* (Вітч., 4, 1964, 203).

УПУЩЕ́НИЙ² *див.* **впущений**¹.

УПУЩЕ́ННЯ, *я, с., рідко.* Те, що упушено, не зроблене, не виконане вчасно; недогляд, недолік. *Своє упущення я підправляю тим, що пропоную Разусву провести цей час зоча б тут, у місті* (Логв., Давні рави, 1961, 12); *Господарі не поспушили на лакеїв та подавальниць, і гості не мали на що скаргитися за якість упущення по етикету* (Ле. В снопі.; 1960, 264).

УПХА́ТИ, УПХА́ТИСЯ, УПХНУ́ТИ, УПХНУ́ТИЙ, УПХНУ́ТИСЯ *див.* **впхати, впхатися і т. д.**

УП'Я́ЛИТИ (ВП'Я́ЛИТИ), *лю, лиш; мн. уп'ялять; док., перех., у кого — що, у сполуч. зі сл. очі, погляд*, з ір. Довго або пильно, уважно вдивлятися. — *І ти не бачилася більше з ним? — спитала я. — Ні. Лише три рази стрілася. Розминаючись, уп'ялив на мене очі* (Коб., I, 1956, 528); [С е м е в:] *Про це не можна*

завувати, Параско.— Параска схопилася й оп'ялила очі в Семена (Галап, I, 1960, 508).

УП'ЯСТІ, УП'ЯСТІСЯ, УП'ЯТЕ, УП'ЯТЕРО *див. вп'ясті, вп'ястися і т. д.*

УП'ЯТЬ, присл., діал. Знову.— Старшина тут? — знов питаю його.— Він уп'ять глянув на мене (Тесл., 3 книги життя, 1949, 3); *Пішов [Гордій] у свою світлицю і хотів був уп'ять лягти, але загада, що сьогодні неділя і що має йти до Орист* (Гр., II, 1963, 130).

УП'ЯТЬОХ *див. вп'ятьох.*

УРА, виг. 1. Бойовий заклик під час атаки. *І подав команду.. Грянула батарея!.. — Ура-а! — кричали вершники праворуч і ліворуч* (Довж., I, 1958, 154); *// у знач. ім., с., невідм. Праворуч, зовсім близько, перекиваючи кілька кілометрів, лише могутні ура* (Кач., Вибр., 1953, 410); *На білому снігу зачорніли постаті бійців, вони бігли і кричали «ура»...* (Тют., Вир, 1964, 498).

На ура: а) рішучою атакою з криками «ура»; б) без підготовки, з надією на випадковий успіх. [О г н е в:] *Ніякого держання у цьому наказі нема, воно тут і не ночувало. Тому, що немає у нього мислі. есе береться на «ура»* (Корн., II, 1955, 22); *Піднімати (підіймати, підняти, підійняти) на ура* *див. піднімати.*

2. Уживається для вираження загального схвалення, захоплення, радості. *Та як реануть: «Гуля наш батюшка, гуля! Ура!.. ура!.. ура!»* (Шевч., I, 1963, 245); *Його проста невеличка річ [промова] подобалася усім найбільше, всі закричали: ура-ура!* (Миряні, III, 1954, 288); [О к с а в а:] *Ура, товариші! Життя наші збори ухвалили: всім, як одній, увійти в колгосп* (М. Куліш, П'єса, 1960, 157); — *Ура! — несподівано загавола Маковей, притискуючи трубку до вуха. — Іптан прийшов!.. Іптан! Винищувальний протитанковий артилерійський полк... Гроза німецьких танків* (Гончар, III, 1959, 363); *// у знач. ім., с., невідм. Голосним «ура» ми підтримали оратора* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 92).

УРАГАН, у, ч. 1. Вітер великої руйнівної сили (до 12 балів). *Завтра ж рано Заєць голодний Звір в пустині, і повіт Ураган холодний* (Шевч., II, 1963, 184); *Вітер цогулини міцнішає, переходить в ураган. Тепер не тільки пісок, але й каміння летить вибором і боляче било людей та худобу* (Тулуб, В степу..., 1964, 72); *Ураган гує, віє, свистить, — і це ревіння було дужче за всі інші звуки* (Смолич, Світанок..., 1953, 566); **У порівн. Даніло налетів, як ураган, несподівано й люто* (Зе, Вибр., 1939, 32).

2. *чого, перем.* Про велику силу, напруженість проходження чого-небудь. *Свищуть урагани класових боїв на Заході* (Кач., II, 1958, 104); *Герої мої розлучились в ці дні, Війни ураган все закутає, як жмара...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 210); *// Стрімкий розвиток, бурхливий вияв чого-небудь.* [О л г а:] *Це була буря, шторм, ураган почуттів... Як жалю, що тепер нема таких...* (Корн., Чому посміх. вори, 1958, 82).

УРАГАННИЙ, а, е. 1. Крики до ураганів 1. *Ураганний вітер зняв шалену сімгову завірюгу. Він віє, наче тисячі диких голодних звірів* (Трубл., I, 1955, 227); *// Стос. до урагану (у 1 знач.). Сержант Орлюк шов до операційного стола, хитаючись і заточуючись, як на палубі корабля в ураганному морі* (Довж., I, 1958, 320).

2. *перем.* Своєю силою схожий на ураган, шалений. *Весь день гримить артилерія. Перші голи атакуючих, притиснуті до землі її ураганним вогнем, лежать уже десь перед самим валом* (Гончар, II, 1959, 420); *[Броненосець] «Відмінник» почав ураганну стрільбину в усіх своїх ґраніж батареї* (Донч., II, 1956, 516).

УРАГОВИЙ, а, в, заст., лайл. Чортів, бісів. *А вона, урагова баба, і не дума [поринати]; плава поверх води* (Кв.-Осн., II, 1956, 183); [П а с т у х:] *Чого ти тут з*

безрогими воєш? [С л у ж е б к а:] *Коли же урагові такі прокляті,— як вируться, не заженеш ніяк* (Л. Укр., II, 1951, 199).

УРАДЖЕНИЙ (ВРАДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до урадити; *// ураджено, безос. присудк. с.* [Я к в м:] *Ураджено послати попереду в степ дванадцять тисяч війська* (Гр., II, 1963, 538); *Було враджено між мною й обома матерями, що просто в церкві я заберу свою жінку в свою хату* (Коб., III, 1956, 290).

УРАДИТИ (ВРАДИТИ), джу, дпш, док., перем., неперем. і з інфін. 1. Дати пораду, допомагати радою. *Розпитувався, що йому робить? Ніхто нічого не врадив* (Сл. Гр.).

2. Радячись, дійти до якого-небудь спільного рішення; домовитись, вирішити. *І так між собою урадили, щоб їхав він із дочкою під Ніжнем до свого шурака* (П. Куліш, Вибр., 1969, 112); [Т е о ф і л (підходить до Руфіна):] *Ти чує? Ми врадили одного [персня] дати єпископу...* [Р у ф і н:] *А нас ви поспитали?* (Л. Укр., II, 1951, 495).

3. *перем. перем., розм.* Допомогти, знайти вихід із скрутного становища; зарадити. *Закежджала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не врадить* (Вовчок, I, 1955, 66).

УРАДИТИСЯ (ВРАДИТИСЯ), джуся, дпшся, док., розм. Радячись, дійти до якого-небудь спільного рішення; домовитись, вирішити. *Був один ксьондз і дав; але що були дуже убогі, не мали на утримання свого життя і урадилися, щоби якесь чудо створили* (Україна., I, 1960, 174).

УРАДУВАНИЙ (ВРАДУВАНИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мнв. ч. до урадувати. — *Живий, живий! — крикнув урадуваний злопець* (Фр., III, 1950, 13); *Урадуваний метушню, сточив [пес] Славкові на груді* (Марг., Тв., 1954, 232); *Я, врадуваний такою несподіваною стрічкою, поставив колишньому любимої нараз кілька питань* (Коб., III, 1956, 90).

УРАДУВАТИ (ВРАДУВАТИ), ую, уеш, док., перем., діал. Викликати у кого-небудь почуття радості. *Остан розпачують очі. Це так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво* (Коцюб., I, 1955, 370); *Її врадувало те, що він [Степан] дістав вищу посаду* (Круш., Буденний хліб..., 1960, 67).

УРАДУВАТИСЯ (ВРАДУВАТИСЯ), уюся, уешся, док., діал. Зрадіти. *Дід врадувався, що не буде дальше їздити, і швидко дав коням їсти* (Черемш., Тв., 1960, 250); *Урадувався Кметик, врадувалися й школярі пернатими гостями* (Ков., Світ..., 1960, 120).

УРАЖАННЯ (ВРАЖАННЯ), я, с. Дія за знач. уражати¹.

УРАЖАТИ¹ (ВРАЖАТИ), аю, азіш, недок., УРАЖИТИ (ВРАЖИТИ), ажу, азіш, док., перем. 1. Ранили або убивати. *Раптом за меч тут спочивш, тремтячи перед привидом ерізним, Вийняте лево Еней на ці зустрічні тині наставив. Кинуся б він і даремно мечем уражав би прижари* (Зеров, Вибр., 1966, 246); *Герод-хліб сокирою вражав коней, бив рицарів по ногах* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 444); *Мисливець справді стріляв у дикого кабана, але куля рикосетувала і, змінивши траєкторію польоту, уразила іншого мисливця* (Наука., 3, 1971, 50); *Дехто припускає, що тітку Пріську теж уразило громом* (Юхвід, Оля, 1959, 57); *// Влучивши, пошкоджувати що-небудь. Незабаром по радіо надійшло повідомлення: ракета уразила ціль* (Рад. Укр., 30.VII 1967, 2); **Образно. В роки Великої Вітчизняної війни художнє слово українських радянських письменників і поетів як гострий багнет уражало ворога* (Ком. Укр., 12, 1969, 27); *// Торкатися рани, ушкодженого місця, завдаючи болю, нового пошкодження. Нога отерпла,*

вогнем являлася. Стережись — не стережись, а здається, що всі грудочки, всі скибки борозен, всі стеблики спрямовані, щоб уразити йому рану (Ле, Мої листи, 1945, 154); Артем обережно, щоб не вразити [поранену] руку, протиснув у саму середину натовпу (Головко, А. Гармаш, 1971, 271).

2. Порушувати життєдіяльність, нормальний стан організму, його частин, органів і т. ін. (про хвороби). Атеросклероз пов'язують із старістю, бо ця хвороба найчастіше вражає людей похилого віку (Знання., 5, 1965, 6); Інфекційна жовтяниця являє собою гостре заразне захворювання, що уражає весь організм, особливо печінку (Наука., 1, 1959, 36); // Пошкоджувати сільськогосподарські культури та інші рослини, викликаючи у них хворобливі зміни, паразитуючи на них (про хвороби, шкідників). Хлібні злаки пошкоджуються різними видами тріжі: стеблова — уражає пшеницю, жито, ячмінь та овес, жовта — пшеницю, ячмінь і жито (Колг. енци., I, 1956, 527); Філоксера — страшний шкідник виноградників, що уражає коріння лози (Наука., 2, 1957, 22).

УРАЖАТИ² *див. вражати*¹.

УРАЖАТИСЯ¹ (**ВРАЖАТИСЯ**), *ається, недок.* Пас. до уражати¹. Вологі качани [кукурудзів] легко уражаються цілком та іншими грибками і бактеріями (Наука., 9, 1956, 20).

УРАЖАТИСЯ² *див. вражати*¹.

УРАЖЕНИЙ¹ (**ВРАЖЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уражати¹. Блиснув його карабін, — їм, мов громом уражений, я покотився між трупи (Фр., II, 1950, 65); — Ще не вгнутися козакі, — гукнув з воза старий Бовдого і впає, уражений кулею в самісіньке серце (Довж., I, 1958, 261); Грудки з мокрого сітгу були так дошкуляно, що кожен з нас хапався за вражене місце (Сміл., Сашко, 1957, 23); Збер.. зиркнув на визнуту, навіть для недосвідченого ока помітно вражену хворобою спину [Пакришнія] (Збан., Сеспель, 1961, 52); Повітря важке, густо насичене димом овечої сірки, скипидару, дьогтю, яким заливають уражені коростю місця шкіри (Гончар, Таврія, 1952, 151); То надзвичайно жальне видовище — плододий сад, уражений яблуневою плододжеркою (Наука., 10, 1969, 23).

УРАЖЕНИЙ² *див. вражений*¹.

УРАЖЕНИСТЬ (**ВРАЖЕНИСТЬ**), ності, ж. Стан за знач. уражений¹. Врожай люпину часто знижується через ураженість його патогенними бактеріями (Хлібороб Укр., 11, 1966, 8).

УРАЖЕННЯ (**ВРАЖЕННЯ**), я, с. Дія за знач. уражати¹. Ні один інший вид збройних сил не мав такої надійності доставки засобів ураження до намічених цілей, як ракетні війська (Веч. Київ, 9. XI 1966, 1); У випадку ураження блискавкою людини необхідно негайно побити їй штучне дихання (Наука., 9, 1962, 41); Великою кількістю спостережень доведено, що гостра променева хвороба — це загальне захворювання з ураженням усіх систем організму (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 76).

УРАЖЕНО *див. вражено*.

УРАЖУВАНІСТЬ, ності, ж. Здатність уражатися, уражуватися. На дослідних ділянках виведено кілька цікавих форм виноградних сіянок, що відзначаються високою холодостійкістю і низькою уражуваністю дуже поширеною хворобою винограду — мильдю (Наука., 2, 1955, 21).

УРАЖУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех.* Те саме, що уражати¹. Понад 230 видів рослин, в тому числі тютюну, помідорів, перцю уражує вірус тютюнової мозаїки (Колг. Укр., 2, 1962, 47).

УРАЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до уражувати. Пошкоджені морозами виноградники значно більше ура-

жуються різними хворобами (Хлібороб Укр., 5, 1967, 31); Перевага літніх посівів [люцерни] перед весняними полягає ще й в тому, що вони менше уражуються шкідниками, більшість яких закінчує масовий літ у першій половині літа (Колг. Укр., 6, 1961, 14).

УРА́З *див. враз*.

УРА́ЗА¹ (**ВРА́ЗА**), и, ж., *заст.* Рана. [І г у м е н я:] Ми ж тебе хворого до себе прийняли, коло тебе додла, врази твої голяи. А ти от чим нам за це заплатиш? (Мирний, V, 1955, 115); Птиця упала, травою побігла, Вразу забула свою (Щог., Поезії, 1958, 299).

УРА́ЗА² *див. враз*¹.

УРА́ЗИТИ¹ *див. уражати*¹.

УРА́ЗИТИ² *див. вражати*¹.

УРА́ЗИТИСЯ¹ *див. вражатися*¹.

УРА́ЗКА, и, ж., *заст.* Пошкодження. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка... (Коцюб., I, 1955, 207); // Ранка. *Образно. Вона простить йому враду, загоїть як-небудь ті уразки, що поробив він, необачний, на її серці (Л. Янов., I, 1959, 261).

УРА́ЗЛИВИЙ¹ (**ВРА́ЗЛИВИЙ**), а, е. 1. Дуже чутливий до дотику, подразнення і т. ін.; болючий. Почав [Павло] переж'якувати Званцева.. Рана була не глибока, але вразлива, під самою лопаткою, і боляче озивалася на кожен рух (Кучер, Голод, 1961, 230); // на що. Чутливий до чогось, який легко піддається дії, впливові чого-небудь. Віда була тільки в тому, що та ніжна рожева шкіра [ліночного облкччя] була дуже вразлива на веснянки (Вільде, Сестри., 1958, 378).

2. *перен.* Слабкий, погано захищений. Наші підрозділи зуміли цілком несподівано з'явитися на уразливий фланг німців і навіть у них в тилу (Ле, Мої листи, 1945, 39).

◇ **Уразливе місце** — найбільш слабка сторона кого-чогось-небудь. — На жаль, Обручов такий обережний, що важко намацати у нього вразливе місце: хабарів не бере.. заходи та накази виконує (Тулуб, В степу., 1964, 492).

3. Дуже відчутний, сильний. Очі мої застилає туман, але я бачу її — мою рану — і чую уразливий біль (Ю. Янов., II, 1958, 128); Прикинувши всі ці «за» і «проти», я зрозумів, що на цей раз приціл Мауца виявився уразливішим, ніж перше (Збан., Малін. дзвін, 1958, 248).

4. Несамовитий, нестямний (про крик, плач і т. ін.). Пріська не слухала — голосила. Її страшний уразливий лемент гіркими плачем розливався по хаті, важкою тугою бігав об стіни... (Мирний, III, 1954, 126).

УРА́ЗЛИВИЙ² *див. вразливий*¹.

УРА́ЗЛИВІСТЬ *див. вразливість*.

УРА́ЗЛИВО *див. вразливо*.

УРА́ЛЕЦЬ *див. уральці*.

УРА́ЛІТ, у, ч. 1. Мінерал волокнистої будови; різновид рогової обманки.

2. Спеціальна суміш, яка застосовується для виготовлення вогнестійкого картону, електроізоляторів і т. ін. Ураліт застосовують у трипроцентному розчині для обробки дерев'яних опор (Довідник сіль. будівельника, 1956, 225).

УРА́ЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до ураліт.

УРА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уральці та Урал. В окопах сиділи кізальські гірники, уральські робітники, сибірські партизани — переможці Колчака (Ю. Янов., II, 1958, 228); А він [робітник] засвітив Дніпрогес, В надра уральські промки (Нагн., Вибр., 1957, 133); // Зробл. на Уралі. На одному з міських майданів вільні руки пращан воздвигнуть високий п'єдестал і занесуть на нього цей радянський обстріляний танк, вилитий

з уральської переможної кричі (Гончар, III, 1959, 459); // Який існує на території Уралу, який зустрічається на Уралі. Повільно пливало довге оповідання про золото, про уральські самоцяти, про роботу в мідних руднях (Донч., II, 1956, 39).

УРАЛЬЦІ, ів, мн. (одн. уралець, льця, ч.). Населення, яке живе на Уралі або походить родом з Уралу. — Ти, значить, — уралець? — питали солдати. — З Свердловська. З Уральських розложистих гір (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 291); Дивізія, в якій служив Тимко з Марком, була сформована з сибіряків та уральців, людей поважних, мовчакуватих і надзвичайно стійких у бойових обставинах (Тют., Вир, 1964, 485).

УРАН, у, ч. Радіоактивний хімічний елемент. У кінці минулого століття було виявлено, що сполуки урану випускають невидиме для ока проміння (Хімія, 9, 1956, 21); Золото, мідь і уран здобуває рука робітничка (Сос., Щоб садн..., 1947, 58).

УРАНІТ, у, хім. Сіль уранової кислоти.

УРАНИЙ, у, ч. Радіоактивний мінерал, уранова і радієва руда.

УРАНІЙНИЙ див. **вранішній**.

УРАНОВИЙ, а, е. Прикм. до **урбн.** Уранові ядра діляться під дією нейтронів, що мають швидкість близько 2200 метрів за секунду (Наука..., 5, 1962, 28); Найважливішим джерелом радіо в уранові руди (Цікава хімія, 1954, 83).

УРАНОГРАФІЯ, і, ж., астр., заст. Опис зоряного неба, зірок і сузір'їв, які можна бачити неозброєним оком.

УРАНІЙ див. **враніці**.

УРАРТИ, ів, мн. Найдавніші племена, які населяли в XV—XVI ст. до н. е. територію Передньої Азії і Південного Закавказзя. Країна Урарту була заселена племенами урартів (Іст. стар. світу, 1957, 46).

УРАРТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **урартів** і **урарту**. Урартська мова.

УРАРТУ, невідм., ч. Те саме, що **урартів**.

УРАХОВАНИЙ (ВРАХОВУВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до **урахувати**.

УРАХОВУВАТИ (ВРАХОВУВАТИ), ую, уєш, недовк., **УРАХУВАТИ** (ВРАХУВАТИ), **ую**, **уєш**, **довк.**, **перех.** Брати до уваги, зважати на що-небудь. Щорік говорив весело і голосно, урахувуючи значення кожного слова для бійців (Довж., I, 1958, 207); Мати прекрасно враховувала тонкі психологічні особливості складної натури сина (Донч., VI, 1957, 13); — Часу у нас не так багато. Самі знаєте, електростанція працює лише до дванадцяти. Прошу промовити урахувати це (Головко, II, 1957, 545).

УРАХОВУВАТИСЯ (ВРАХОВУВАТИСЯ), **ується**, **недовк.** Пас. до **урахувувати**. При складанні планів враховуються пропозиції її критичні зауваження, висловлені комуністами і безпартійними (Ком. Укр., 3, 1968, 71).

УРАХУВАННЯ (ВРАХУВАННЯ), **я, с.** Дія за знач. **урахувати**. Успішне розв'язання завдань революційної боротьби і будівництва нового суспільства вимагає творчого застосування марксизму-ленінізму з урахуванням особливостей епохи (Мур. Укр., 5, 1969, 83); Революційна фраза є повторення революційних лозунгів без урахування об'єктивних обставин... (Ленін, 35, 1973, 329).

УРАХУВАТИ див. **урахувувати**.

УРАЯТИ (ВРАЯТИ), **аю**, **аєш**, **довк.**, **перех.** і **неперех.** Те саме, що **урадити**. Івась занедужав. Як божевільна ходє [ходить] Уляна, не знає, що їй робити, що їй почати. Усіх бабок понакликала, і нікто нічого не врає (Мирний, I, 1954, 301).

УРБАНІЗАЦІЯ, і, ж. Історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст та підвищення їх-

ньої ролі в економічному й культурному житті суспільства. За умов соціалізму питання урбанізації розв'язується у відповідності до соціальних завдань нашого суспільства і рівня технічного прогресу (Знання..., 7, 1975, 15); Бурхливо зростання міст, процес прискореної урбанізації — явище всесвітнє. Майже третина всіх людей світу живе в містах (Наука..., 10, 1970, 2); // Надання чому-небудь рис, особливостей, характерних для міста. Урбанізація ландшафту.

УРБАНІЗМ, у, ч. Напрямок в архітектурі та містобудівництві ХХ ст., за яким міста повинні розвиватися без будь-яких територіальних обмежень і щільно забудовуватися великими будинками.

УРБАНІСТ, а, ч. Послідовник урбанізму.

УРБАНІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до урбанізму, власт. йому.

2. Пов'язаний з великим містом взагалі. Найзначніші теорії Ю. Шовкопляса живляться темами її мотивами індустріального розвитку, життя міської інтелігенції, науковців, поетизації урбаністичної обстановки (Рад. літ-во, 5, 1967, 14).

УРБАНІСТКА, и, ж. Жін. до урбаніст.

УРВАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **уривчастий** 1. Якісь короткі, урвані слова, Собі самому нагади якісь, За того часу, певно, зрозумілі, Тепер — забути, як туманний сон... (Рильський, Мости, 1948, 12).

УРВАТИ див. **уривати** 1.

УРВАТИСЯ див. **уриватися** 1.

УРВІГОЛОВА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що **зірвіголова**; // Бешкетник. Здається ж, надворі майже сухо, але ось розхристаний урвіголова з другого класу Володя Сидоренко лізе в двері забрьоханий мало не по коліна (Коп., Тв., 1955, 290); *Образно. Що ж — урвіголова [потік]. До такого й не підступиш близько, та нікто й не пробує.. А слочеш пити — оббрижає все лице, за шийо налетється. Просто сав'яльник! (Хотк., II, 1966, 301).

УРВІСТИЙ, а, е. Який має дуже стрімкі, прямовисні схили, береги. Довкола гули рідним шумовинням придеснянські бори, зривався на урвістих берегах терпкий вітер (Кучер, Дорога..., 1958, 128); Кожному, хто під їздить до Києва з боку моста ім. Є. О. Патона, владає в око висока урвіста гора над стародавнім Видубецьким монастирем (Веч. Київ, 7. II 1970, 4).

УРВІСЬКО, а, с., розм. Стрімкий, прямовисний схил чого-небудь; провалля. [П р и в с а:] Одвага в серці жєвріла, мов племін, їй не страшні були ні гори-кручі, ні урвіська-яри... (Л. Укр., II, 1951, 217); Коли діти пили воду із джерела, що було в урвіську з-під корчів, зоча [Івана] теж пила (Гуц., Скупана..., 1965, 81).

УРВІТЕЛЬ, я, ч., розм. Те саме, що **бешкетник**. — Чекай, чекай, ти, урвітелю, будеш ти тепер знати, кому показувати язик! (Фр., VI, 1951, 153); [С т е п а н:] Не дівчина, а якийсь хлопець-урвітель (Собко, П'єси, 1958, 277).

УРВИЦЕ, а, с. Стрімкий, прямовисний схил чого-небудь, глибоке провалля, звичайно між горами. Стала [Маруся] над якімось урвищем. Широко безмежно панорамою розложився перед нею простір (Хотк., II, 1966, 154); Сивіють, сивіють [Карпати] удаліні, стримлять вершинами над головою, звисають під ногами скелястими урвищами (Мур., Бук. повість, 1959, 26); Правий берег був високий, з кам'яними урвищами (Донч., II, 1956, 24); Вершник вибрався з глибоких урвищ, низин і глянєч на світ (Чорн., Визвол. земля, 1959, 160).

УРДУ, невідм., ж. Одна з державних мов Індії та Пакистану. У самій Індії одні вважають, що гінді й урду — дві різні мови, інші вважають їх двома стилями

однієї і тієї ж мови (Мовознав., XVIII, 1963, 79); Державними мовами в Пакистані є урду й англійська мова. Останню знає невелика кількість жителів (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 195).

УРЕГУЛЮВАННЯ (ВРЕГУЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **урегулювати**. Зроблено перші кроки в справі обмеження гонки озброєнь. Тривають пошуки шляхів урегулювання існуючих міжнародних конфліктів між державами (Ком. Укр., 6, 1975, 38); Врегулювання стоку Дніпра, створення каскаду великих водоймищ дозволить зрошувати на півдні України великі масиви родючих земель (Наука..., 7, 1961, 30).

УРЕГУЛЮВАТИ *див.* **урегулювати**.
УРЕГУЛЮВАТИСЯ (ВРЕГУЛЮВАТИСЯ), лобяться, *док.* Стаття урегулюванню. Настрій міністерських ешелонів надовго урегулювалася (Кач., II, 1958, 373).

УРЕГУЛЮВАНИЙ (ВРЕГУЛЮВАНИЙ), а, е. Діспр. пас. мн. ч. до **урегулювати**. Перед ним [молодим Лімбахом] стелилася дорога до життя, щоправда, повного праці, але достатнього та урегульованого (Фр., IV, 1950, 252).

УРЕГУЛЮВУВАТИ (ВРЕГУЛЮВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРЕГУЛЮВАТИ (ВРЕГУЛЮВАТИ)**, юю, юєш, *док.*, *перех.* Робити певний порядок в чому-небудь, налагоджувати щось. — Електрики нема, металісти шлязовищі воріт не працюють, доводиться руками регулювати все... А як ви його регулюєте, коли сорок шість кілометрів ступи та бескетня тягнеться від головної споруди до центрального розподільника! (Ле, Міжгір'я, 1953, 262); — Наш шановний зоотехнік забув і дорогу на ферму. — Подивимось, чи так це... Врегулюємо, — кинув Шокуєн (Грим., Незакінч. роман, 1962, 14).

УРЕЗОНИТИ *див.* **урезонювати**.
УРЕЗОНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **урезонювати**.
УРЕЗОНЮВАТИ, нюю, нюєш, *недок.*, **УРЕЗОНИТИ**, ню, виш; *наказ. сп.* урезонь; *док.*, *перех.*, *розм.* Умовляти, переконувати, доводячи що-небудь. — Що це таке, я вас питаю? Ви хочете роззалити мені бригаду, позабирати від мене найкращих трактористів? — Не трактористів, а тракториста, — спокійно урезонює Олександру агроном (Гончар, Дорога..., 1953, 21); Наїть коли батько або мати урезонюють її, вона здатна таке вожнути, від чого немов кістка стає тобі поперек горла (Шовк., Людина..., 1962, 109).

УРЕКТИ¹ (ВРЕКТИ), уречі, уречіш; мн. ч. урїк, урїклá, лó; *док.*, *перех.*, *заст.* За марновірними уявленнями, особливим магїчним поглядом наклїкати нещастя, хворобу на когось, завдати шкоди кому-, чому-небудь; зурочити. Кажали, що дитина їсть багато, аж бач і врекли: воно ї їсти перестало (Сл. Гр.); Він [Іван] сам дивувався тїй змінї. Що сталося з ним? ..Чи йому поробило що, чи хто урїк? (Коцюб., II, 1955, 342).

УРЕКТИ² *див.* **урїкати**.
УРЕМІЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до уремїї.
УРЕМІЯ, ї, ж., *мед.* Хворобливий стан людини, який викликається самоотруєнням організму азотистими продуктами обміну речовин внаслідок порушення діяльності нирок.

УРЕПІЖИТИ (ВРЕПІЖИТИ), жу, жиш, *док.*, *перех.*, *діал.* З силою ударити, хльоснути. Як я урепїжив його батогом, то він аж скрутився (Сл. Гр.).

УРЕТАН, у, ч. Лікарський препарат, етиловий ефір парбамінової кислоти, який застосовують як заспокійливий і спотворний засіб. При виченні обміну речовин в головному мозку в станї гальмування наркотичний сон викликали за допомогою мєдиналу або сумїші уретану і мєдиналу (Розв. науки в УРСР., 1957, 284).

УРЕТРА, в, ж., *анат.* Те саме, що сечівник.

УРЕТРАЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **урєтра**.

УРЕТРИТ, у, ч., *мед.* Запалення слизової оболонки уретри.

УРЕТРОСКОП, а, ч., *мед.* Оптичний прилад для огляду внутрішніх стінок уретри.

УРЕЧЕВІТИ *див.* **уречевлювати**.

УРЕЧЕВІТИСЯ *див.* **уречевлюватися**.

УРЕЧЕВЛЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мн. ч. до **уречевити**. Отже, споживна вартість, або благо, має вартість лише тому, що в нїй уречевлена, або матеріалізована, абстрактно людська праця (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 44); Підвищення продуктивності праці передбачає економію як живої, так і уречевленої праці (Ком. Укр., 1, 1963, 48).

УРЕЧЕВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **уречевити**.

УРЕЧЕВЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **уречевлювати**.

УРЕЧЕВЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УРЕЧЕВІТИ**, влїб, вїш; мн. уречевлять; *док.*, *перех.* Втілювати у чому-небудь матеріальному.

УРЕЧЕВЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УРЕЧЕВІТИСЯ**, їться; мн. уречевляться; *док.* Втілюватися у чому-небудь матеріальному. В робочій силі щодня уречевлюється половина дня суспільної середньої праці, тобто потрібна половина робочого дня для щоденного виробництва робочої сили (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 174).

УРЕЧЕННЯ, я, с., *заст.* Дія за знач. **уректі¹**.
Уречення дитини.

УРЕШТИ *див.* **врєшті**.

УРИВАНИЙ (ВРИВАНИЙ), а, е. Те саме, що **уривчастий** 1. Гафїйка смїялася дзївїнким, уриваним смїхом, мов намісто низала (Коцюб., II, 1955, 65); Віддих зробився скорий, нервний, уриваний, лице покрива смертельна блідість (Фр., II, 1950, 74); Горло йому стиснуло спазма, і він продовжував уриваним голосом: — Я... я... просто вбив би себе зараз за те, що не послухав вас тоді... (Багмут, Шасл. день..., 1951, 93).

УРИВАНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **уриваний**.

УРИВАНО. Присл. до **уриваний**. За Дністром на полі знаходилася справді багатотисячна громада людей, що зводила крик і плач, який уривано доводив з вітром аж сюди (Мак., Вибр., 1956, 525).

УРИВАТИ¹ (ВРИВАТИ), áю, áєш, *недок.*, **УВІРВАТИ (ВВІРВАТИ)** і **УРВАТИ**, вў, вєш, *док.*, *перех.* 1. Тягнути, смікаючи, відокремлювати частину від цілого; відривати. Наяккане звїратко [ящїрка] з усієї сили перлося наперед. Аж нарешті урвало притиснену часть [частину] хвостика й утікало просто перед себе (Март., Тв., 1954, 293); Вона урвала пряжу, і, кинувшись до Малашки, почала з удаваною злістю штурхати її веретенком попід боки (Добур., Очак. розмир, 1965, 99); // Надломивши, відокремлювати від стебла, кореня і т. їв. (листок, квітку, плід тощо); аривати. — Урвіть по листочку, вломїть по гіллячці (Рудан., Вибр., 1937, 74); [Д і в ч а т а (хвилю мовчать, потїм починають стїгати):] Урву розжувїтку та й пуцу на воду (Фр., IX, 1952, 94); // Переривати, розривати що-небудь навпїл, на частини. — Музика, ша! — зукнув раптом голос Качковського, та так зично, що скрипка й басола зараз замовкли, мов урвали струни (Л. Укр., III, 1952, 671).

2. *перем.* Рїзко прийняти що-небудь (дію, процес і т. їв.). «Ви, певно, теж уже догадалися, хто він такий...» Я одразу уривав читання: — Хто ж це? (Вас., Вибр., 1950, 41); Майстер Никифїр уривав роботу, уперїзується і теж бере свїчку в руки (Черемш., Тв., 1960, 89); Вїт урвав бесїду й оглянувся по хатї. З його

слів та погляду можна було зміркувати, що він хоче щось більше казати, лише здержується (Кобр., Вибр., 1954, 59); Гарасько урвав сміх, мовчки плуганився за Тимком (Тют., Впр, 1960, 41); // *тепереш.* Зупинялися раптово, несподівано (звичайно в розмові, бесіді і т. ін.). Вона говорила майже весело, хоча по кожному реченню уривала і важко дихала (Фр., IV, 1950, 301); [Л ю б о в:] Колиш ми були друзі, пожалуйте ж тепер... (Уривас) (Л. Укр., II, 1951, 90); Сажно з цікавістю слухала господаря, але той раптом урвав. — Я втомлюю вас... (Смоліч, Прекр. катастр., 1958, 38).

◇ Уривати (урівати) терпéць *див.* терпéць.

3. З труднощами знаходити, виділяти для якої-небудь мети (час). Цілий тиждень Христа за приходом газийки, наче в каторжній роботі, коло печі крутилася, уриваючи післяобідній зайвий час на підмазування (Мирний, III, 1954, 81); За тим наповном, жапотом та трусою, то я не урвала й годинки з людьми попрощатися (Вовчок, I, 1955, 118); Тайжан урвав на світанку хвилину і прибіг допомогти Кумиш (Тулуб, В степу., 1964, 40).

4. Диставати, захоплювати, одержувати що-небудь нечесним шляхом, діючи хитрістю, силою і т. ін. — *І чом я ще не служила? От і сама б прохарчилась і дітям би перепало: коли овірочки, коли м'яса, сиру, сальця, а така б урвала!* (Григ., Вибр., 1959, 31); [О с т р о ж и в:] Та змилюйтесь! Чи один же цілий вік клацає зубами даремно, а ви одразу такий шматок урвали... (Л. Укр., II, 1951, 85).

◇ Уривати (урівати) шматок *див.* шматок.

5. Зменшувати. Най знає, як бідному робітничкові уривати платню! (Фр., I, 1955, 118).

6. Надривати, пошкоджувати. — *Як вам не соромно? Серце своє тут урвав* [голова колгоспу], а ви отак дякуєте (Кучер, Трудна любов, 1960, 486).

7. тільки *док.*, *розм.* Ударити, хльоснути. — *Оцею якби урвал!* — каже Ковинський, простягаючи свою різку (Свидн., Люборацькі, 1955, 103).

8. діал. Вігтати, утікати. За що продав, аби б довго не стояти, та й уривай додому (Кв.-Осн., II, 1956, 9); Йому гукають: *тривай!* а він чимдуж урива (Сл. Гр.).

УРІВАТИСЯ ² *див.* вриватися ¹.

УРІВАТИСЯ ¹ (ВРІВАТИСЯ), аюся, а́впся, *недок.*, УВІРВАТИСЯ ¹ (УРВАТИСЯ), в́уся, вéшся, *док.*

1. Відокремлюватися від чого-небудь цілого внаслідок ривка, поштовху або під дією власної ваги; відриватися. — *Якось мені самій казала* [Лукіяніха], *що якби й Марину ланцюм прив'язав, то урвалася б та й пішла б на танці* (Кобр., Вибр., 1954, 164); // Перериватися, розриватися навпіл, на частини. Уривається туго натягнена струна, коли по їй бренькне необережно рука (Л. Янов., I, 1959, 326); Встають та й встають у пам'яті цілі картини з недавнього минулого... Не раз за цей час у Катрі й нитка урветься, і шмури на прядці спадуть (Головко, II, 1957, 191).

◇ Бас урив́вася *див.* бас; Ув́ривалася нítка *див.* нítка; Урв́алася (уврив́алася) в́удка *див.* в́удка.

2. *перен.* Раптово, несподівано припинятися, перериватися (про дію, процес і т. ін.). Сидять вони собі та й прядуть, розмовляють; та розмова ведеться по-малу, щораз уривається (Л. Укр., III, 1952, 469); Музика уривається. Над стадіоном — цілковита тиша (Собко, Стадіон, 1954, 400); Зненацька скажений чвал коня уривався біля воріт (Тулуб, Людолюва, I, 1957, 106); Стрілянина урвалася, із оточив крик і галас (Панч, В дорозі, 1959, 62); // *кому що.* Вичерпуватися, припинятися. Біля, досада бурилася в грудях, наростає гнів. Синоєй уривалася покора (Горд., II, 1959, 208); І подумалось раптом: — А Яшкові пасба урвалася тепер. Ажжеж, прожене газійка (Головко, I, 1957, 139); — Прийшов

на роботу, — сказав Брунька. — Хіба там зарібки урвалися? (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 105).

◇ Терпéць урива́ється (урв́вася, увр́в́вася) *див.* терпéць.

3. Раптово обриватися, не мати далі продовження. Сторінка рукопису була списана до половини, і рядок уривався: професор писав, коли Ласточкин потурбував його (Смоліч, Світанок., 1953, 455); Та ось стежка повернула вбік, перебігла ще дві-три сіможаті, перескочила два-три перелазу і урвалася на зарінку перед самим Мошковим бродом (Фр., IV, 1950, 422); Ще раз гукнули заводи, і низка робітників біля прохідної будки урвалася (Панч, На калин. мості, 1965, 118).

4. *заст.* Падаати, зриватися з чого-небудь, звідкись. *Антосю.* роздичалася на гори та жавася, як люди лавили по них, ступаючи з прискалка на прискалок. Якби котре урвалось, то цілої кісточкі не зосталось би (Свидн., Люборацькі, 1955, 148); Катря очі нашла на стязу, що мальовниче маяє в повітрі й ніби гнає переляканого ворога. Але цієї ж миті доровий стяз уривався а кручі й щез в проваллі (Стар., Облога., 1961, 84); // *тільки недок.* Мати стрімкий, прямовисний схил. Круча сажнів у два заввишки круто уривалася згори і спадала у воду (Гр., I, 1963, 352).

5. тільки *док.*, *розм.* З труднощами звільнитися від чогось, знайти можливість, час, щоб піти кудись-небудь, до кого-небудь; вирватися. [Т е т я в а:] Я давно збиралася до вас, та не можна було покинути господарства... [Г а н в а:] Отак і я нікуди не урвусь (Кроп., V, 1959, 128); [П а н а с:] Хотілось би до вечора справитися, щоб точ на хвилину до Маруці урватися (К.-Карий, I, 1960, 223); // *також недок.* Переставати щось робити, відриватися від якогось заняття. Їм можна працювати, вони не фазіці... мусять писати, уриваючись від іншої роботи (Л. Укр., III, 1952, 691).

6. рідко. Підіймаючи щось важке, завдавати шкоди своєму здоров'ю; підриватися.

◇ Серце урв́алося *чиз, у кого* — хтось дуже злякався, стривожився. Серце у Ганни урвалося, і тривога побігла м'ястю в ноги (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 92); Серце урива́ється (урв́валося) за ким — хтось дуже журиться, тужить за ким-небудь. Хтомочко, мій дорозий, не знаю, як мов серце уривалося за тобою.. Буду просити, щобись відписував мені щотижня і не забував, господарю мій далекий... (Гончар, III, 1959, 204).

УРІВАТИСЯ ² *див.* вриватися ¹.

УРІВАТИСЯ ³ *див.* вриватися ².

УРІВІСТІЙ, а, е. 1. Те саме, що уривчастий 1. Каті адалося, що вона визлосила не тільки довгу, але й глибоку змістом промову. А насправді вона витисла лише кілька уривистих, плутаних фраз (Вол., Місячне срібло, 1961, 306).

2. Який має дуже стрімкі, прямовисні схили, береги. Гониззя балок і долини, затоплені Казовським водозлищем, перетворилися на вузькі, глибокі і довгі затоки водозлища з крутими, часом уривистими берегами (Укр. бот. ж., т. XVII, № 1, 1960, 4).

УРІВІСТІТЬ, тості, ж. Властивість³ за знач. уривистий 1.

УРІВІСТО. Присл. до уривистий 1. Уривисто запитати.

УРІВКАМИ, присл. Час від часу, нерегулярно. Сумно, що я тільки уривками довідуюсь про ваші справи (Л. Укр., V, 1956, 98); Вчителі в цих умовах випадало лише уривками (Гончар, Таврія., 1957, 627).

УРІВКОВИЙ, а, е. Те саме, що уривчастий. Якогось заокругленого знання, ясного світогляду у Лімбах не було; те, що він знав, було одностороннє, припадкове [випадкове] та уривкове (Фр., IV, 1950, 247).

УРЙВКОВО. Присл. до урйвковий. Вона казала урйкково, не доказуючи, але Гордій все ж зроумів про Андрія, що Андрій не вертається, запевне він її покинув!.. (Гр., II, 1963, 116).

УРЙВОК, вка, ч. 1. Відірваний шматок або обірвана частина чого-небудь. На лівій руці висів у неї [жінки] перепиляний ланцюг, а на обох нозах урйвки залізних пуг бражчали (Мирний, IV, 1955, 332); Михайло підійшов до стовпа, що за нього було прикріплено троса.. На урйвові троса помітний був глибокий слід терпуза (Трубл., I, 1955, 99); Підлога в урйвках паперу, недопурка і різному смітті була така брудна, що не можна було розгледіти на ній окремих дощок (Тулуб, В степу.., 1964, 104).

2. Позбавлена зв'язку з підлем частина фрази, думки і т. ін. Вітер доносив звідти урйвки жвавої коломийки (Копюб., I, 1955, 188); Піано ввечері Зимогорова приходить додому. В голові урйвки розмов, недоказані речення, строкатий калейдоскоп облич (Донч., II, 1956, 256); В пам'яті миготіли якісь урйвки — сорок шостий барак, прихід Зари, потім... потім... що ж було потім?.. (Хижняк, Тамара, 1959, 206).

3. Частина тексту літературного твору, п'єси і т. ін. Вчитель почав читати якийсь урйвок з книги, а школяр писав на класовій таблиці (Гр., I, 1963, 246); До нас не дійшли його [Г. Шевченка] переклади, якщо не рахувати урйків із Слова о полку Ігоревім (Рильський, III, 1956, 186); Читав. Спершу урйвок із поеми, а потім ще два вірші (Головко, I, 1957, 167); Він давав їм [хлопцям] грати нескладні діалоги й урйвки з п'єс (Тулуб, Людолови, I, 1957, 148).

УРЙВОЧОК, чка, ч. 3. Емешл.-пестл. до урйвок. Тонкий голосок її [Одарочки] то бринів, як струна... то редівся, переливаючись, то низьче, то вище, і вона складала з тих голосних урйвочків довгий разок пісні (Мирний, I, 1954, 252).

УРЙВЦЕМ, присл., розм. Те саме, що урйвками. Зараз крутилки хлопці майструють. Кипить робота, зов і урйвцем працюють. Бо весна: грядки, сад, навання (Головко, I, 1957, 191).

УРЙВЧАСТИЙ, а, е. 1. Який переривається через короткі проміжки, не суцільний; який різко обривається. Пішла [Настя] до таніно і, стоячи, програвала одною рукою урйвчасті мелодії (Л. Укр., III, 1952, 588); Розповідь його була урйвчата. Раз по раз він замовкав і, зазмерши, дивився в простір, наче вимірював на око швидкість корабля (Трубл., Шхуна.., 1940, 85); Урйвчасті дзвінки внутрішньої сигналізації емить піднімають усіх [підводників] на ноги (Логв., Давні рани, 1961, 42); Здала почувалися його короткі, урйвчасті слова (Собко, Шлях.., 1948, 61).

2. Який містить у собі неповні дані. Ізольовані від життя, в'язні все ж довідувалися про те, що робиться в світі, до них доходили урйвчасті відомості про перекожене просування Червоної Армії (Хижняк, Тамара, 1959, 151).

УРЙВЧАСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. урйвчастий. У поемі «Політ крізь бурю» [М. Бажана] часта наузність у середині рядка, позначена крапками, добре передає урйвчастість мови, її схвильованість (Рад. літ-во, 2, 1967, 66).

УРЙВЧАСТО. Присл. до урйвчастий. Грім гримить якось урйвчато, неначе з руйниці гуркає (Н.-Лев., II, 1956, 390); Пароплаз прогудів трічі — коротко, урйвчато, потім ще раз — протяжно (Жур., Звич. турботи, 1961, 131); [Лі да:] Я говорив з лікарями. На запитання відповідають механічно, урйвчато — «так», «ні», «невідомо»... (Корн., I, 1955, 92).

УРЙНА, н, ж., діал. Те саме, що сеча.

УРЙНУТИ, УРЙСТЬ, УРЙТИ, УРЙТИЙ, УРЙТИ-СЯ див. врйнути, врйсть і т. д.

УРЙХТОВАНИЙ (ВРЙХТОВАНИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мнп. ч. до урйхтувати. Софія стояла перед великим дзеркалом і кінчала причісування: лютости кучері були вже врихтовані, майстерно-зальотно підшпилени над чолом (Л. Укр., III, 1952, 498).

УРЙХТОВАТИ (ВРЙХТОВАТИ), ую, уєш, недок., **УРЙХТУВАТИ (ВРЙХТУВАТИ),** ую, уєш, док., переж., діал. Улаштувати, упорядковувати. Не прийшло до пуття Врихтувати життя. Як бажалося вільному серцю (Дн. Чайка, Тв., 1960, 281).

УРЙХТОВАВАТИСЯ (ВРЙХТОВАВАТИСЯ), уюся, уєся, недок., **УРЙХТУВАТИСЯ (ВРЙХТУВАТИСЯ),** уюся, уєся, док., діал. Улаштуватися, упорядковуватися. Орест помагає їй врихтуватись, Любова згодом починає малювати (Л. Укр., II, 1951, 35).

УРЙХТУВАТИ див. урйхтовувати.

УРЙХТУВАТИСЯ див. урйхтовуватися.

УРЙВЕНЬ, УРЙВНІ див. врйвень, врйвні.

УРЙВНОВАЖЕНИЙ (ВРЙВНОВАЖЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнп. ч. до урйвнобжати. Гачанка, ні без того не урйвнобажена пасажирями, жалібно черкалась під Гаркушею об колесо (Ряб., Золототисячник, 1948, 167).

2. у знач. прикм. Який умів володіти собою, відзначається витримкою; стриманий (про людину). Зажди урйвнобажений і терплячий, капітан Чумаченко ставав нещадним, коли виявляв, що якась рота знала марних втрач людьми (Гончар, III, 1959, 282); Хлопець явко стримував себе, намагався бути врівноваженим і спокійним, а в душі його все кричало і обурювалося (Собко, Нам спокій..., 1959, 51); // Який виражає витримку, спокій. Мама писала своїм гарним, врівноваженим почерком про все, що діялося дома (Вільде, Повнол. діти, 1960, 93); Настрій у нього був спокійний, урівноважений, як у людини, що довозь борсалася в хвлях бурливої річки і нарешті дісталася берега (Добр., Ол. солдатки, 1961, 26).

УРЙВНОВАЖЕНІСТЬ (ВРЙВНОВАЖЕНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. урйвнобажений 2. Літня і опаста вже жінка, вона втратила звичку свою урйвнобаженість, металась по вузні (Кол., Терен.., 1959, 96); Лікар посмігнувся приємною теплою посмішкою, що відбила його душевну врівноваженість і певність своїх сил (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 11); Мотря добре чує, що Олин голос втрапив свою звичайну врівноваженість (Вільде, Пов. і опов., 1949, 220).

УРЙВНОВАЖЕННЯ (ВРЙВНОВАЖЕННЯ), я, с. Дія за знач. урйвнобжати. — Таким чином, — говорить І. П. Павлов, — великі пікулі є органом.., який спеціалізований на те, щоб постійно здійснювати дедалі більш досконало врівноваження організму з зовнішнім середовищем (Шк. гігієна, 1954, 5).

УРЙВНОВАЖЕНО (ВРЙВНОВАЖЕНО), присл. до урйвнобжати 2. Було б найкраще, якби я могла, поки зовсім поправляюсь, жити спокійно, врівноважено і щоб ніщо мені не натягало нервів (Л. Укр., V, 1956, 289); — Не роби таких гримас, Зоно, — врівноважено застергла її Олена (Вільде, Сестри.., 1958, 288).

УРЙВНОВАЖИТИ див. урйвнобжувати.

УРЙВНОВАЖИТИСЯ див. урйвнобжуватися.

УРЙВНОВАЖУВАННЯ (ВРЙВНОВАЖУВАННЯ), я, с. Дія за знач. урйвнобжувати. Першою і найбільш загальною відомою нам властивістю, на основі якої здійснюються процес взаємодії, процес урівноважування організму із середовищем, є властивість подражності, яка в міру ускладнення живої матерії поступово переходить спочатку у відчуття, а потім і в свідомість (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 444).

УРІВНОВАЖУВАТИ (ВРІВНОВАЖУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРІВНОВАЖИТИ (ВРІВНОВАЖИТИ)**, жу, жиш, *док.*, *перек.* 1. Робити рівним чому-небудь за вагою, зводити до рівноваги. Ядро будь-якого елемента несе позитивний заряд. Навколо рухаються електрони, від'ємний заряд яких ніби ерівноважує позитивний заряд ядра (Наука... 12, 1956, 4); — А що як спробувати ерівноважити шпиндель? — несподівано сам себе питає вголос Петро (Донч., VI, 1957, 348).

2. *перек.* Доводити до відповідності з чим-небудь, зрівнювати у якому-небудь відношенні. Стільки широких обов'язків не можна сполучити і ерівноважити (Л. Укр., III, 1952, 684); // Заспокоювати, доводити до нормального стану. Яремченко зрозумів, що жартом не доймеш дівчини, що треба якимось іншим способом ерівноважити її, може, добрим ласкавим словом, а може, логікою фактів... (Д. Бездик, Дніпро..., 1951, 54); — Давайте цигарки запалимо. Це ерівноважує нерви (Хижняк, Невгамовна, 1961, 39).

УРІВНОВАЖУВАТИСЯ (ВРІВНОВАЖУВАТИСЯ), уся, уєся, *недок.*, **УРІВНОВАЖИТИСЯ (ВРІВНОВАЖИТИСЯ)**, жуся, жиєся, *док.* 1. Ставати рівним з ким-, чим-небудь у вазі, приходити у рівновагу. Корабель пролітає майже вісім кілометрів кожної секунди. Завдяки такій великій швидкості польоту він утримується на круговій орбіті. Сила тяжіння його, до Землі при цьому урівноважується відцентровою силою (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3).

2. *перек.* Доходити до відповідності з чим-небудь, ставати рівним у якому-небудь відношенні. Туга за домівкою у Лариси ерівноважувалась радістю, що вона їде з Сергієм (Гур., Други..., 1959, 51); Сили царям і революції ерівноважилися, писали ми тиждень тому, на підставі перших звісток про есеросійський політичний страйк. Царям уже не в силі придушити революцію (Ленін, 12, 1970, 25); // Заспокоюватися, набувати нормального стану. — У дівчат це часто буває — бушує, шумує, аж поки не вийде заміж. А тоді відразу... вона ерівноважується (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 174); Шевченко, що майже весь шлях пройшов пішки, скуп і застига, фізично втомився, але був бадьорий і веселий; Нерви його ерівноважилися (Тулуб, В степу..., 1964, 259); Після того, як Бучиний повернувся з заупеватки, минуло вже тиждів зо три, а він все ще не міг ерівноважитись (Ткач, Моряки, 1948, 66).

УРІЗАНИЙ¹ (ВРІЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **урізати¹**. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла ерізане місце землею і почала жати (Коцюб., I, 1955, 17); Буржуазна демократія навіть в найдемократичнішій республіці являє собою урізану, наскрізь лицемірну і облудну демократію (Біогр. Леніна, 1955, 172).

УРІЗАНИЙ² див. **врізаний¹**.

УРІЗАТИ¹ див. **урізувати¹**.

УРІЗАТИ² див. **врізувати¹**.

УРІЗАТИСЯ¹ (ВРІЗАТИСЯ), іжуся, іжешся; *наказ.* сл. уріжся; *док.* 1. Поранитися чим-небудь гострим, ріжучим. Місяць-молодик, гострий такий, що ерізатиь можна, блискотів на чистому небі (Гончар, Тронка, 1963, 225).

2. *розж.* Те саме, що удіритися. А інший [хлопець], голову, мов той москаль, задравши, Пряменько витягнувся та й скопав через тил, Та як же ерізався об землю, еражий син (Греб., I, 1957, 80).

УРІЗАТИСЯ² див. **врізуватися¹**.

УРІЗАНІВЧІ див. **врізанівчі**.

УРІЗНОМАНІТНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **урізнаманітнити**. Збагачення поетичної семантики, постійне впровадження засобів суміжних мистецтв, урізнаманітнен-

ня ритмічної структури, — все це було новою сторінкою в історії української прози, яка з появою Коцюбинського знову продемонструвала можливості українського письменства (Рад. літ-во, 4, 1964, 90).

УРІЗНОМАНІТНІТИ див. **урізнаманітнювати**.

УРІЗНОМАНІТНИТИСЯ див. **урізнаманітнюватися**. **УРІЗНОМАНІТНЮВАТИ**, юю, юєш, *недок.*, **УРІЗНОМАНІТНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перек.* Робити різноманітним, надавати різноманітності чому-небудь. В сучасній українській літературній мові, як і в мовах інших соціалістичних націй, посилилася роль публіцистичного і наукового стилів, елементи яких проникають в структурну тканину всіх інших стильових і жанрових різновидів, урізнаманітнюючи й збагачуючи їх виразні можливості (Мовозн., XVIII, 1963, 6); Вони [ліричні відступи] значно пожававлюють твор, урізнаманітнюють його художню та ідейну палітру (Вітч., 1, 1964, 138); Використовуючи додаткові конструктивні елементи, архітектори можуть урізнаманітнювати інтер'єр (Образотв. мист., 1, 1974, 24); Він [Т. Шевченко] умів сюжетно поведнати пісенні мотиви, урізнаманітнити їхні смислові відтинки (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 42).

УРІЗНОМАНІТНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УРІЗНОМАНІТНИТИСЯ**, ниться, *док.* Робитися, ставати різноманітним. Взаємозв'язок і взаємовідносини між виробництвом, споживанням і людськими потребами в розвитку виробництва все більше розширюються й урізнаманітнюються (Ком. Укр., 5, 1969, 52); З початком навчального року у вузах Києва урізнаманітняється технічні спеціальності (Веч. Київ, 2.VIII 1971, 2).

УРІЗОК, зка, ч., *рідко*. Частина, шматок чого-небудь відрізаного; відрізок. І вдога з Марисею Юля почала обходити дівчат, наділяючи кожну урізком стрічки (Л. Укр., III, 1952, 676); Робітники посідали на каменях та урізках з диминня і балакали (Фр., V, 1951, 384).

УРІЗУВАННЯ¹ (ВРІЗУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **урізувати¹** 1, 3. Довгий час Шевченко був під суворою заборону, а потім видався за обмеженням та урізуванням (Рад. літ-во, 2, 1961, 88).

УРІЗУВАННЯ², я, с. Те саме, що врізування¹.

УРІЗУВАТИ¹ (ВРІЗУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРІЗАТИ (ВРІЗАТИ)**, іжу, іжеш; *наказ.* сл. уріж; *док.* 1. *перек.* Ріжучи, відокремлювати частину від цілого. Жениться проби, а хліба ерізати не вміє (Номіс, 1864, № 13777); — Дожго, еріж нам сала! (Стельмах, I, 1962, 115); // Відрізаючи частину, вкорочувати, зменшувати що-небудь. Він полатав чоботи, ерізавши халляя (Кучер, Голод, 1961, 364); *Образно. Посмирніше! Надилляють тобі зуби, уріжуть кігтів, начеплять каганець. Плакати будеш, Черемоше (Хотк., II, 1966, 321).

◇ Дуба врізати див. дуб; Поліи (полу) вріжати див. поліа; П'яти врізати — косячи, догнати косаря, який косить попередю; Урізати (врізати) язик див. язик.

2. *тільки док.*, *перек.* Поранити чим-небудь гострим, ріжучим. Ще ж так недавно я палець урізав собі, і вона [мати] так бідалася і... заєязувала мені його (Тесл., Вибр., 1936, 113); — Що, пучку ерізала, сичиш з болю... (Коцюб., II, 1955, 27); Застерігав Павло... що при необретному рухові мантачки по косі можна ерізати пальці (Тют., Вир, 1964, 249).

3. *перек.*, *перек.* Зменшувати, скорочувати обсяг, кількість чого-небудь. Він [капітал] краде час, необхідний робітникам для того, щоб користуватися своїм повітрям і сонячним світлом. Він урізує обидній час і по змозі еключає його у самий процес виробництва... (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 265); А адміністрація шахт знахатніла і вирішила урізати платню навіть за проро-

блені вже два тижні (Кол., Терен., 1959, 62); // Забрати частину від цілого для когось, з якоюсь метою. Сімейним інженерам, які жили лише на свій оклад, в ті часи справді було не тільки тяжко, а часом і неможливо урізати щось для батьків (Сенч., Опов., 1959, 110).

4. тільки док., перек. і неперек., розм. Енергійно виконати що-небудь (зіграти, станцювати тощо). [Н е д о р о с т о к:] Як вийду було на вулицю та вріжу в скрипочку, так усі й обступлять (Вас., II, 1960, 79); — Перед такою дівчиною я й сам урізав би оце гопака (Ле, Прав., 1957, 37); // фам. Що-небудь зробити, здійснити вагомо, результативно або швидко. — Чули? Провокатором обзиває.. Ось я тобі вріжу протокола за брехливе свідчення (Кучер, Трудна любов, 1960, 504); Пилип Максимович провів аж до воріт і неголосно гукнув: — Подумайте! Може, таки вріжете статейку в газету? (Б. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 181).

5. тільки док., перек. і неперек., розм. З силою ударити. Як же вріже їх [школярів] на сім слові пан Симеон ріакою (Кв.-Осн., II, 1956, 175); — Він як схопиться та як вріже мене у вухо, так вірите, я аж заточився... (Перв., Материн.. хліб, 1960, 53); [О л е к с і й:] Ой, ти знову по руці вдарила [палицею]!.. Ой, ще раз врізал! (Корн., I, 1955, 311).

◇ Урізати гарячих — те саме, що Вейпати гарячих (див. гарячий). — Нічого не відіш — знімаю [одяг]. Знову врізали гарячих (Збан., Єдина, 1959, 167).

6. тільки док., неперек., розм. Дуже швидко побігти, втекти. Джурило, замість кидатися на порятунк своїм, врізав подалі від страшного місця (Загреб., Диво, 1968, 154).

7. тільки док., перек. і неперек., фам. Напитися або випити вина, горілки і т. ін. [Б о р и с:] Мене-таки батько й мати здорово примушували: «Який ти, кажуть, мужчина, що не хочеш пити?» Я і урізав (Кроп., I, 1958, 423); — От клятий Бариляка! І тут своєю не пропустив. Таки напросився... — Тепер він уріже! (Кучер, Трудна любов, 1960, 162); — Чи сто грам в буфеті можна врізати? (Б. Кравч., Квіти., 1959, 142).

УРІЗУВАТИ² див. врізувати¹.

УРІЗУВАТИСЯ¹ (ВРІЗУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до урізувати¹ 1—3.

УРІЗУВАТИСЯ² див. врізуватися¹.

УРІКАТИ (ВРІКАТИ), яю, яєш, недок., УРЕКТИ, уречу́, уречу́ш, док., перек. і неперек., кому, кого і без додатка, діал. Докоряти. — Чи тобі жалко божої водиці, Матейко, — уріка тітка Мокрина (Вовчок, VI, 1956, 326); [В а с и л ь (до Горпини):] От, ти мене раз по раз урікала, що я полохливий і несліпий, ану, нехай хто сміливий таку штуку вигайда (Кроп., I, 1958, 197).

УРІЧЛИВИЙ (ВРІЧЛИВИЙ), а, е, заст. 1. Здатний зурочити. Урічливий оці.

2. Якого можна зурочити. Я не врічлива (Сл. Гр.).

УРЬЛОП, у, ч., діал., заст. Відпустка. Він одержав кількодинний [кількаденний] урьлоп для спочинку і весь час просиджував у мене (Фр., III, 1950, 107); — На третій року [служби при війську] насладав я так сім десятків. Але йду вже на урьлоп додому, а фельдфебел [фельдфебель] мені тицькає три десятки (Март., Тв., 1954, 280).

УРЬЛОПНИК, а, ч., діал., заст. Солдат у відпустці. Зацає [корчмар] намовляти урьлопників, щоби нас біли (Фр., V, 1951, 452).

УРНА, и, ж. 1. Посудина, звичайно у формі вази, для зберігання праху померлого після крематії. [К а й Л е т і ц і й:] Позамикались дома, наче в урни замазались, іще й не споглевівши, обличчя в них [філософії] позитягались навіть (Л. Укр., II, 1951, 366); Те ж,

від кострів що зосталось, в єдиній упокоїлось урни... (Зерв, Вибр., 1966, 324); Можна припустити спалювання трунів родичів [у пізнюотрипільський час]. Можливо, попіл померлих деякий час зберігаєся в урнах вдома, в сім'ї померлого (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 69); І от ялини, що стоять на варті Священних урн, де зложено останки Синів народу, вірних до кінця! (Рильський, II, 1960, 314); // Надмогильний пам'ятник або його деталь, що має форму такої вази. Пам'ятник зводився в молодому саду над дорогою, уєсь витесаний з карпатського каміння, по краях оздоблений мармуровими урнами (Кучер, Зол. руки, 1948, 93).

2. Скринька з вузьким прорізом, в яку опускаються виборчі бюлетені при тасному голосуванні. Щоб простежалося в віки життя погоже та безбурне, — Ідіть, дівчата й юнаки, Усі до виборчої урни.. Я разом з вами бюлетень За Батьківщину опускаю (Рильський, II, 1960, 285).

3. Кругла посудина для сміття, що встановлюється на вулицях і в громадських приміщеннях. Черкашин підняв недокурок і кинув до урни (Дмит., Розлука, 1957, 61); З дверей приміщення прибиральниця виносить урну із сміттям (Головка, I, 1957, 477).

УРОБИТИ¹ див. уробляти¹.

УРОБИТИ² (ВРОБИТИ), облію, обіш; мн. уроблять; док., розм. Забруднити чимось, вимазати у щось. — І топлянка нема доброю... хіба кізяком, дак сирій, — не хочеться рук уробити... (Григ., Вибр., 1959, 29); — Нащо керсет у глину уробила? Глядіть треба (Тесл., 3 книги життя, 1949, 124).

УРОБИТИ³ див. уробляти¹.

УРОБИТИСЯ¹ див. уроблятися¹.

УРОБИТИСЯ² (ВРОБИТИСЯ), обліюся, обішся; мн. уробляться; док., розм. Забруднитися чимось, вимазатися у щось. — Як ти уробилась у сир, які в тебе вуса білі, за-за-га! Телянка почала викручувати очима, щоб побачити, які то у неї вуса (Григ., Вибр., 1959, 224).

УРОБЛЕНИЙ див. вроблений.

УРОБЛЯТИ¹ (ВРОБЛЯТИ), яю, яєш, недок., УРОБИТИ (ВРОБИТИ), облію, обіш; мн. уроблять; док., перек. і неперек., розм. 1. Виконувати певну роботу. — Хіба я барюся? Я й так он скільки зробив! — виправлявся наймит, оббавяючи мітку (Гр., I, 1963, 264); // тільки док. Зробити що-небудь. А тим часом підсушував [Марусяк] собі сузарів з комісника [назва хліба], уробив постолі, бо знав, що у чоботах далеко не зайде (Хотк., II, 1966, 403); Випорядив [Юра] її [комірчину], вибілив, поклав грубку, невеличку піч, щоб ватру можна розкласти, зробив собі два ослапи (Круш., Буденний хліб., 1960, 176).

2. Те саме, що заробляти. Спочив би на старість. Сини і онуки Вробили б на хліб і до хліба доволі (Мал., II, 1956, 16).

УРОБЛЯТИ² див. вробляти¹.

УРОБЛЯТИСЯ (ВРОБЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., УРОБИТИСЯ (ВРОБИТИСЯ), обліюся, обішся; мн. уробляться; док., розм. Утомлюватися від роботи; перероблятися (у 2 знач.). — А хто ж робить у Чумаків? — Та хто ж, як не Докія, невістка їхня. Ще як Петро був живий, то не дуже вроблялася, а як він не вернувся з війни, то на ній твої Чумаки й виїжджають (Кучер, Прошай., 1957, 68).

УРОДА див. врода.

УРОДЖЕНЕЦЬ, нця, ч. Людина, яка народилася в якому-небудь місці, родом з якої-небудь країни, області, міста, села і т. ін. У кожного народу є свої боляки, свої пропагандисти пісні.. Одним з таких пропагандистів української народної пісні є уродженець славнозвісного Миргороду бандурист Дмитро Вовк (Нар. тв.

та етн., 6, 1968, 63); Уродженець Харківщини, І. Ю. Рєпін з дитячих років добре знав побут, народні звичаї, мистецтво українського народу (Наука., 7, 1964, 46).

УРОДЖЕНІЙ (ВРОДЖЕНІЙ), а, е. 1. Дівир. пас. мін. ч. до уродіти. Уроджений у 1856 р. в Нагуєвичаях, Дрогобицького повіту, ходив я протягом двох років до сільської школи в Ясениці Сільній (Фр., Публіцистика, 1953, 112); На волі вроджену пташину бідну Взяла чиясь рука жорстока в плім (У. Кравч., Вибр., 1953, 203); // тільки ж. р. Уживається при називанні дівочого прізвища заміною жінки. Турман, уроджена де-Пурезер, кахикала сужим кашлем, як тільки стрічалась з людьми (Н.-Лев., I, 1956, 422); Дядько Оксентій не був у дворі чужий. Бує він братом Мелані Брилевої, уродженої Нечипорук, з села Бородянки (Смолич, Мир., 1958, 15).

2. Властивий кому-небудь від народження; природжений. З натури була Неля несміливою. Дехто пояснює це надмірною вродженою делікатністю (Вільде, Сестри., 1958, 349); В обох [Олесі і Гуренка] прекрасні волоси і вроджене вміння співати (Довж., Зач. Десна, 1957, 573); // Який володіє природним даром в якій-небудь галузі. Леонтій Жержеля міг відтворити навіть голоси бубаї в артіальній ферми.. Уроджений артист! (Вол., Місячне срібло, 1961, 175).

△ Уроджений (вроджений) рефлекс — те саме, що Безумовний рефлекс (див. безумовний). Рефлекси можуть бути безумовними, або вродженими, і умовними, або набутими (Наука., 9, 1960, 42).

УРОДЖЕНІСТЬ (ВРОДЖЕНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. уроджений 2.

УРОДЖЕНКА, и, ж. Жін. до уродженець. Уродженка Донбасу, секретарка ще прикро сумувала за рідною стороною (Ю. Янов., II, 1954, 131).

УРОДЖЕННЯ (ВРОДЖЕННЯ), я, с., діал. Народження. — Відставимо його.. на місце вродження і накажемо громадській власті, щоб.. мала над ним пильний догляд (Фр., IV, 1950, 44); Гуцул від самого уродження коло сокири (Хотк., II, 1966, 354).

УРОДЖУВАТИСЯ (ВРОДЖУВАТИСЯ), бджуюся, бджуюся, недок., рідко, УРОДИТИСЯ (ВРОДИТИСЯ), оджуся, бднпша, док. 1. тільки док. Те саме, що народитися. Живуть вони собі удвох тихо та мирно... Через рік уродися їм син Іовас (Мирний, III, 1954, 21); І вродилась і вироста, а розуму не внісела (Номис, 1864, № 6356); // Виявитися яким-небудь за своїми якостями, особливостями від народження. — Нехай мені та пані й не сниться! — одмовив парубок, сідаючи проти мене. — Де вона й вродилась така неспрязна! (Вовчок, I, 1955, 125); Уродилась Настуся — Любо подивитись, із личенка рум'язного Хоч води написиш (П. Куліш, Вибр., 1969, 332); Над Пуволовком Жабя поглумилась: І в кого ти таке гудженке уродилась?.. (Сим., Земне тяжіння, 1964, 107); — Порядку, звісно, мало в мене, — з жвавістю закивав [Григорій] головою. — Таким я вже перекотиполею вродися (Стельмах, I, 1962, 231).

2. перен. З'являтися, виникати. Коли Саїд відчував утруднення, читаючи той чи той напис на мозаїчній кафеїній стіні, на допомогу йому вроджувалася Юсуф Ахмат-Алі (Ле, Міжгір'я, 1953, 538); Так уродилося багато сіл і хуторів кругом Гетьманського. Де був колись бір, стало велике село Бірки (Мирний, I, 1949, 179); В душі раба, що зріс в тяжкій неволі, Вродилась мрія і запанувала Над ним (Л. Укр., I, 1951, 422); Спереду їм [розвідникам] ніщо не загрозувало, там уже діяли танки. Небезпека могла вродитися тільки з флангів, дець зліва або справа (Гончар, III, 1959, 433).

◇ Так і уродився; Тут і уродився; Як (немоб) уродився — з'явився раптово, несподівано. «І чому хоч

Прокіп не прийшов вечеряти» — думаю. Коли він так і вродися перед очима моїми! (Вовчок, I, 1955, 127); Аж ось і пан наш раптом немов уродився перед нами (Фр., II, 1950, 53); На рундуці коло крамниці, як уродися, дід Маркіян; розмахує руками, щось доводить людям (Вас., II, 1959, 185); Уроджуватися (уродитися) там, де [ї] не сіяли див. сіяти; Як (наче, немоб і т. ін.) уродитися з-під (з) землі див. земля.

3. тільки док. Вирости, дозріти. Посуха та й посуха. Жита запалило, хліб уродивсь рідкий та безсилый (Кочуб., II, 1955, 28); На тій [ниві].. не знати, чи й гречка уродиться (Март., Тв., 1954, 226).

УРОДИНИ (ВРОДИНИ), ін, мн. День народження кого-небудь. Завтра коєий рік і заравом сорокової роковини моїх уродин (Фр., IV, 1950, 344); І вродини, і хрестини, і весілля й похорон — усе це було в обов'язковій присутності енергійного голови... (Вишня, II, 1956, 47).

УРОДИТИ (ВРОДИТИ), оджү, бднш, док. 1. перен. Народити. — Та одна ж нас матінка уродила, Та не одну долю нам уділила (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 127); Швидко по весіллю вона загорувала і вродила синка (Фр., II, 1950, 114).

2. неперех. Дати урожай. На біду того літа грюша вродила, та ще й дуже рясно (Н.-Лев., II, 1956, 377); Ой сонечку-батечку, Догоди, догоди, А ти, земле-матінко, Уроди, уроди (Олесь, Вибр., 1958, 233); Ідется про те, що на сипучому піску не може бути збудований ніякий дім і що на голому камені не вродить ніяка пшениця (Рильський, Веч. розмови, 1964, 265).

3. неперех. Вирости, дозріти гарним, в добрій кількості (про злаки, овочі, плоди фруктових дерев і т. ін.). Сія гречку, а вродив мак (Укр. присл., 1955, 235); Коли не буде добрива, то не вродить ні овес, ні картопля, ні біб... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14); // безос. А вродило цього року — листу не видно. Посеред саду старезна яблуня, всилана райськими яблуками, аж гілля кіллям підважені (Вас., II, 1959, 183).

УРОДИТИСЯ див. уроджуватися.

УРОДЛИВЕЦЬ, УРОДЛИВИЙ, УРОДЛИВИЦЯ, УРОДЛИВІСТЬ див. вродливець, вродливий і т. д.

УРОЖАЙ (ВРОЖАЙ), аю, ч. 1. Загальна кількість злаків, овочів, плодів фруктових дерев, ягід, грибів і т. ін., що уродилися. — Урожай маємо гарний, сіно такоже гарне (Фр., II, 1950, 115); Стирчать сухі лососки. Мізерний урожай (Довж., I, 1958, 35); І трудилися люди волю, І давали добрива полю — Вийшов добрий урожай! (Бойко, Ростіть..., 1959, 56); На величезних плантаціях, де стояли обороню батальйони, виноград було зібрано лише частково. Решта урожаю пріла на пні (Гончар, III, 1959, 208).

2. Велика кількість, багатий збір вирощеного зерна, різних плодів і т. ін. Ідуть дощі. Ідуть травневі. В народі кажуть: — На врожай! — Пшениці, — кажуть, — Буть, як гай (Брат., Пора., 1960, 17); Трудіники усіх країн Я в рік Новий поздоровляю. Хай миру буде роком він, Хай буде роком урожаю! (Рильський, III, 1961, 167); // на кого — що або який, перен., розм. Взагалі про значну кількість кого-, чого-небудь. — Кажуть, у Ніжені [Нижній] під раду великий урожай на кармазини... (П. Куліш, Вибр., 1969, 132); І словами, повними любові, він повідав про осінні влови, про багатий рибний урожай (Гонч., Вибр., 1959, 271).

УРОЖАЙНИЙ (ВРОЖАЙНИЙ), а, е. 1. Стос. до урожаю. Будеш, Лідо, ти з нами і сіяти, й жати, на урожайному святі накриши столи... (Нагн., Пісня., 1949, 9).

2. Який дає добрий урожай; родючий. Що досить в саду і що вродить рілля урожайна, — Досить йому

{хліборобові} на життя (Зеров, Вибр., 1966, 217); Я люблю наш край веселий, Край радянський, рідний, І міста його, і села, Степ врожайний, півдний (Мур., Піонер. слово, 1951, 3); // Який характеризується високим урожаєм. В урожайний рік садovina дає чималу користь (Н. Лев., II, 1956, 28).

3. Який відзначається адатністю давати високий врожай. На насіння залишено добірне зерно найурожайніших сортів (Колг. Укр., 2, 1957, 13); Інститут генетики і фізіології Академії наук Увбецької РСР передав на державне сортопробування сорт бавовнику Мутант I, догволокнистий і врожайний (Хлібороб Укр., 10, 1968, 30).

4. перен. Багатий на що-небудь, на когось. Період, що минув між двома оглядами передового кіномистецтва світу... виявився досить врожайним на нові хвилюючі кінотвори (Мист., 5, 1961, 30).

УРОЖАЙНІСТЬ (ВРОЖАЙНІСТЬ), ності, ж. Здатність рослини, ґрунту і т. ін. давати певний урожай. Урожайність цукрових буряків великою мірою залежить від якості насінного матеріалу (Колг. Укр., 12, 1958, 25); Врожайність одного дерева [абрикоса] — 100 кг плодів і більше (Колг. енци., I, 1956, 1); Зросла культура землеробства, врожайність полів (До 40-річчя Вел. Жовтн. сов. рев., 1957, 31).

УРОЗБИВКУ, УРОЗБРІД, УРОЗГІН, УРОЗДРІБ, УРОЗКІЗ, УРОЗКИДКУ, УРОЗКИДЬ, УРОЗЛІТ, УРОЗРІЗ, УРОЗРЯДКУ, УРОЗСИП, УРОЗТІЧ, УРОЗТЯЖ див. врозбивку, врозбрід і т. д.

УРОЗУМІТИ див. урозумліти.

УРОЗУМІТИ (ВРОЗУМІТИ), ію, іеш, док., васт. 1. Збагнути, зрозуміти. [С т а р ш и в а:] Пишіть протокол! Чули, що він казав? [П и с а р (підіймається, витріщив очі і дивиться):] Не урозумів! (К.-Карий, I, 1960, 46); [О л е в а:] Не знаю, нічого не знаю, нічого не урозумію!.. (Кроп., I, 1958, 463); — Що таке сталося, Яша, я не урозумію тебе? — спитала вона, здивована і занепокоєна... (Вас., II, 1959, 65).

2. заст. Порозумішати, дійти до розуму; почати щось усвідомлювати. От, як трошки урозуміло [дівча], мати і почала їй показувати, як що робити (Кв.-Осн., II, 1956, 364).

УРОЗУМЛІАТИ (ВРОЗУМЛІАТИ), ію, ієш, недок., **УРОЗУМІТИ (ВРОЗУМІТИ)**, млю, мши; мн. урозумлять; док., перен. Переконувати в чому-небудь, наставляти, доводити до потрібного розуміння чогось, до певного знання. Надія Марківна врозумляла дочку: — ..Ще рано ходити в літньому, вдягай тепле пальто (Горд., Буян, 1938, 74); Дорогою Козут думав про млинок. Слава бже, допоміг він врозумити Ратушняка. Продав-таки він млинок недорого (Цюпа, Назустріч... 1958, 77).

УРОУІТИ див. врбіти.

УРОУІТСЯ див. врбітисся.

УРОК, у, ч. 1. Завдання, навчальна робота, які даються учневі для підготовки до наступного заняття. — Ану, хто знає урок? — спитався учитель. Ще стало тихше у класі (Мирний, IV, 1955, 110); Страж яке [Микола] до книжки було: читав, одно читав, а особливо як «на урок» загадають щось таке — чи про луку, чи про ліс... Ну й любив це! (Тесл., З книги життя, 1949, 36); Зінаїда Федорівна викликала його відповідати урок з арифметики (Донч., V, 1957, 445); Боря завжди готує уроки разом з Юрою (Ков., Вибр., 1953, 534).

2. перен. чого. Навчальне заняття; певний проміжок часу, відведений для заняття з окремого предмета. Пішла перерви був урок української мови (Панч, Іду, 1946, 110); Поліна Карпівна і Жура за піаніно. Урок музики (Коч., II, 1956, 85); Докія Петрівна сиділа спокійно-су-

вора, як бувало в школі на уроках (Головко, II, 1957, 251); Уроки ковальської справи віє Каленик Романович Лукійченко (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); // перен. у мн. Приватні навчальні заняття, робота репетитора. Кажуть, тут [у Ялті] легко знайти уроки тощо (Л. Укр., V, 1956, 197).

БРАТИ УРЬКИ див. брати; **Відкритий урбк** — заняття в школі, на яке запрошують інших вчителів для обміну досвідом; **Давати урбк** — заробляти викладанням у школі або вдома, приватно. [Н а с т я:] Він [Максим] буде уроки давати, а я буду шити та прати студентам білизну, та так і проживемо якось, поки повиучеємось (Вас., III, 1960, 155); **Жіти (перебиватися і т. ін.) урбками** — заробляти засоби для прожиття, навчаючи приватно за гроші. Моя підготовка до інституту була недостатньою.. Тому вчився я поганаенько. Нерівно. Через те мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками (Довж., I, 1958, 13).

3. заст. Робота, визначена, доручена для виконання на певний час. Князь же судить щотижня еранці на торгу, визначає кари, уроки вірникам (Загреб., Диво, 1968, 637); Усю землю розбила [княгиня Ольга], усталила волости, погости, кожному дала урок і устав (Скл., Святослав, 1959, 54).

4. перен. Подія, звичайно неприємна або важка для кого-небудь, взагалі те, з чого можна зробити певний висновок, збагатитися досвідом на майбутнє. Хто б ти не був, для всіх урок Дає життя, — то знай же ти: — Хто відстає хоча б на крок, Тому в епоху не йти! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 53); // Висновок, логічний підсумок чого-небудь, що має значення у майбутньому.

Урбк ієтбрії — історичні події, наслідки цих подій, які допомагають глибше зрозуміти, правильно оцінити аналогічні процеси сучасності. Уроки ієтбрії вчать, що без пролетарської солідарності, без взаємної виручки неможливо перемогти класового ворога — капіталізм (Ком. Укр., 2, 1966, 53).

УРОКІ (ВРОКІ), ків, мн., етн. За марновірними уявленнями — наслання хвороби кому-небудь поглядом. Марина сказала, що дітка від уроків занедужала (Л. Янов., I, 1959, 40); Пішла блена до баби. Понесла признаку — сорочку стару Олексину. Баба почала шепотіти... — Вроки! А наврочила білєва [білява] молодича (Хотк., Довбуш, 1965, 10).

◇ **Вилівати (вилити, вилити) урбк** див. вилівати.

УРОЛОГ, а, ч. Лікар-фахівець з урології.

УРОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до урології. Урологічне відділення лікарні.

УРОЛОГІЯ, і, ж. Галузь медицини, що вивчає хвороби сечостатевого органів, їх лікування та профілактику. Науково-дослідний інститут урології.

УРОСЛИЙ¹ (ВРОСЛИЙ), а, е, діал. Діспр. акт. мнв. ч. до **УРОСТІ¹**. Двір був великий, урослий розкішним зеленим деревом (Вовчок, VI, 1956, 253).

УРОСЛИЙ² див. врослий¹.

УРОСТАННЯ див. вростання. **УРОСТАТИ¹ (ВРОСТАТИ)**, ас, недок., **УРОСТІ (ВРОСТІ)**, тє, док., діал. 1. чим. Заростати. Стала стежка травкою вростати, Я не стала милого стрівати (Щог., Поезії, 1958, 122); Гори вже ті травою зеленіють, уросли шклями густими (Вовчок, I, 1955, 180).

2. З'являтися, вростати. Хто побачить було вербу тую, то кожен спитав, як вона зросла тут сама, поміж дубів величних (Вовчок, I, 1955, 338); На тім місці уросла би квітка біла (Хотк., II, 1966, 121).

УРОСТАТИ² див. вростати¹.

УРОСТИ¹ див. уростати¹.

УРОСТІ² див. вростати¹.

УРОТРОПІН, у, ч. Ліки, які вживаються як проти-мікробний засіб при лікуванні деяких захворювань (холестивіту, мепінгіту, енцефаліту та ін.).

УРОЧЕННЯ (ВРОЧЕННЯ), я, с., *етм.* Те саме, що **урок**. — *Пресаята богородиця, велика помічниця, і свя-тий Миколай, великий угодник, одведіть хвороби і уро-чення від.. тіла..* (Стельмах, I, 1962, 210).

УРОЧИЙ¹, а, е, *діал.* 1. Чудовий, прекрасний. *Мрії передсвітні.. Чи є весна, яка б могла квітками дорівня-тись урочим барвам вашим?* (Л. Укр., I, 1951, 269).

2. Чарівний, який характеризується надприродною силою. — *А де ж твій кубок золотий і те дання уроче? Тепер свідомо я до дна його доп'ю охоче!* (Л. Укр., I, 1951, 413).

УРОЧИЙ², а, е, *поет.* Знаменний, урочистий. *Уза-тра буде день урочий і великий — Трьох пар заручини* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 320).

УРОЧИСТИЙ (ВРОЧИСТИЙ), а, е. 1. Пов'язаний з торжеством, знаменною датою, подією, присвячений їм, влаштований з їх приводу. *Врочисте святонько було* (Рудан., Тв., 1959, 61); *Обід мав бути далеко пізніше і дуже парадний, а потім забави, танці та урочиста вечеря* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Ось уже призначено й день розширеного урочистого засідання фабричного комітету. Той день вирішили приурочити до сорока'я-тиріччя Ленінського комсомолу* (Коз., Листи.., 1967, 164); *На площі мав відбутися урочистий мітинг. Дяч цього тут була спеціально збудована трибуна* (Баш, На землі.., 1957, 18); *Невдача в засті зіпсувала їм день, який мав бути найурочистішим у їхньому житті* (Дмит., Розлука, 1957, 17); *Урочистий шевченківський ювілей, що за узголом Всесвітньої Ради Миру відзна-чався в усіх країнах світу, викликав величезну, досі не бачену кількість публікацій, зв'язаних з іменем великого поета* (Рад. літ-во, 4, 1962, 105); // *Який супроводжується певним церемоніалом. Особливо урочистий і склад-ний був ритуал похорону царя.. Набавлямоване тіло ца-ря возили на спеціальній колісниці по всіх підвладних йому племенах* (Нарисистар. іст. УРСР, 1957, 160); *В юртах жінки витрушували все з скринь і окремо складали по-трібне влітку, відбирали собі і дітям найкращі оздоби і святкової одяг для урочистого виступу в путь* (Тулуб, В степу.., 1964, 38).

Урочисті збори *див.* збори.

2. Який відзначається значимістю, важливістю. [Р і ч а р д:] *О, Джонатане!.. Якби ти був житцем справ-дешнім зроду, ти б чисту мав фантазію і думку, ти б знав, що в урочистий час роботи ми не на грішнім світі живемо* (Л. Укр., III, 1952, 47); *Коли над площами сто-лиці луна салюту загримить і прудкокрилі блискавиці осяють зоряну блакить, — в цю урочисту мить свят-кову перед солдатом пройде знову, як уві сні, прифрон-това, вночі затемнена Москва* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 52); *Хоч він [Тарас Бульба] почував, що вже тверді духом його козаки, йому захотілося цієї урочистої в житті величчю [перед бозм] сказати своїм лицарям все, що було в нього на серці* (Довж., I, 1958, 258).

3. Сповнений величі; який викликає почуття підне-сеності, небуденності. *Глибоке небо немов промовляло до моря огнисті слова, а море співало урочистій ночі свою могутню, величну, вічну поему* (Л. Укр., III, 1952, 623); *Щось урочисте було в трепеті короги, в тихою сумі осіннього сонця, в тривожно-ясних обличчях* (Ко-цюб., II, 1955, 76); *Тиша, тиша довкола — повна, урочиста. Не шелестіє ліс* (Гончар, II, 1959, 137); *Він полюбив Карпати за їхню урочисту суворість і величну красу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 163); // *Сповнений величності, дуже серйозний, поважний. Яким, урочис-тий сьогодні, гукну на хористів* (Головко, II, 1957,

128); *Вони, випускниці, були в білих нарядних платтях, святкової, урочисті, славильовані* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 389); // *Який виражає таку величність, серйозність, поважність. Старий [чоловік] підходить з якимсь урочистим лицем* (Вас., Незбір. тв., 1941, 169); *В хаті біля столу.. стоїть у чистій полотняній сорочці брат і урочистими рухами нарізає цільники у велику дерев'яну миску* (Стельмах, II, 1962, 246); // *Пристрасний, па-тетичний. Там, де потребується піднесення, урочистий тон.. архаїзми можуть вірно служити своєю службою* (Рильський, III, 1956, 74); *До їхнього слуху десь з-під гори доноситься спів — урочистий, повільний, вірний.. Вони не розбирали слів, але ж знали цей мотив, рідний з дитинства, з піонерських загонів, мотив, з яким вони росли, вигодувались і мужніли, — «Інтернаціональ!»* (Гончар, III, 1959, 92).

4. Особливо серйозний, значущий, важливий (про обіцянку, клятву і т. ін.). *Схвилюваний і радісний, глибоко відчуваючи вагу моменту, він стояв коло «діда» і складав урочисте обіцяння [обіцяння] товариству на вірність* (Вас., II, 1959, 298); *Урочиста присяга при-мусила задуматись не самого лише Валерія [Ільч., Звич. хлопець, 1947, 95]; На прапорах, як полум'я, червоних Врочиста клятва воїнів горить* (Дмит., Вірші.., 1949, 7).

Урочиста обіцянка юних піонерів; Урочиста піонер-ська обіцянка — обіцянка, яку дають школярі в над-звичайній обстановці при вступі в піонерську органі-зацію. *Кожен, хто вступає до піонерського загону, повинен насамперед дати Урочисту піонерську обіцянку* (Багмут, Шасл. день.., 1959, 244).

УРОЧИСТІСТЬ (ВРОЧИСТІСТЬ), тості, ж. 1. Абстр. ім. до урочистий. *З великою урочистістю й теплою пройшло там [у Грузії] у 1951 р. святкування 80-річчя з дня народження Леєї Українки* (Рильський, IX, 1962, 115); *Вутневич кінчив промову дуже скоро, — дощ зривав усю урочистість зустрічі* (Мик., II, 1957, 563); *Вечера набрала родинної святковості й врочистості* (Баш, На.. дорозі, 1967, 87); *Дехто почевши піонерського галстука просто поверх фуфайки або пальтечка: нехай усі бачать урочистість сьогоднішнього дня* (Кучер, Прошай.., 1957, 221); *Відчувалась якась урочистість, всіх охопило загальне піднесення. У наше життя ввійшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав складатися в один кулак* (Збав., Малин. давні, 1958, 178); *Порівняння вносять то елементи вузурю, то на-дають мові урочистості й поважності* (Укр. літ., 9, 1957, 60); *Довкола відчувалось піднесення, відчувалась урочистість прощання, кришталеє почуття дружби й любові* (Сміл., Зустрічі, 1936, 208).

2. *перев. у мн.* Урочисті заходи, дії на відзначення якоїсь знаменної дати, події і т. ін. *В ніч перед великими урочистостями князь Ярослав однаково вибрав час, щоб прийняти в еридичці Ситника* (Загреб., Диво, 1968, 695); *Ювілейні урочистості завершувалися в парку, на багатотисячному стадіоні* (Літ. Укр., 2.VII 1968, 3).

УРОЧИСТО (ВРОЧИСТО). Присл. до урочистий. *Піднесено й урочисто ознаменував український народ дні сотих роковин з дня смерті свого великого сина — Тараса Шевченка* (Літ. гаа., 24.III 1961, 1); *Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. Коли ж вони повертались увечері додому, їх стрічали старі й малі* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 37); *В хаті так ясно, світло горить якась надзвичайно весело і разом урочисто* (Л. Укр., III, 1952, 472); *Бі-лим, неказанно чистим світлом урочисто квітнуть виш-неві садки* (Коз., Гарячі руки, 1960, 107); *У Дюна урочисто спалахують очі, А Томас не вірить: — Ми в шахті, чи де? (Воскр., З перцем, 1957, 270); Кля-немось урочисто ми нині, Що під цим знаменом дорогим*

Будем вірно служити Батьківщині (Бичко, Вогнище, 1959, 36).

УРОЧИЩЕ (ВРОЧИЩЕ), а, с. 1. Те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.). Мар'ян підходить до самого Вугу, звідси рівними кроками починає міряти панське поле. Він міряє землю не поспіль, а по урочищам, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини (Стельмах, I, 1962, 376).

2. Ділянка, яка відляється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу і т. ін.). Сей рік коло них ярини не було близько, то він свою пасіку.. поставив за гаєм, над ярком, на вочищі Солодка Вода (Барв., Опов., 1902, 144); Побачивши рідне урочище, старий дуже гравіє і, простягаючи до лісу руки, закричає: — Здорово був, батьку, Великий Лужє! (Стор., I, 1957, 252); Нісочковє відділяє троянієскі луци від урочища Радькієщина, і для того щоб добратис до того урвища, треба переходити потік (Тют., Вир, 1964, 227).

УРОЧНИЙ, а, е. 1. заст. Який встановлювався за певними умовами відповідно до уроку (в 3 знач.). Воялися [дівчата] лишній [зайвий] ступінь дужити од урочної роботи (Мирний, I, 1949, 204); Все ширше застосовувалась [у ХІХ ст.] урочна система папичинних робіт: поміщик давав селянам на день завдання («урока»), причому таке важке, що його не можна було виконати і за два-три дні (Іст. УРСР, I, 1953, 387).

Урочне полібження — застаріла назва зібрання будівельних норм і правил для складання кошторису на будівництво споруд.

2. Заздалегідь умовлений; визначений. [М о л о д ш и й л і к а р:] Годинника стрілка ще ніколи так мляво не міряла час. О, я знаю: вона урагану скоріше буде мчати, як година урочна проб'є! (Лев., Драм., 1967, 65).

УРСР, невід., ж. Скорочення: Українська Радянська Соціалістична Республіка.

УРУБАТИ¹ (ВРУБАТИ), аю, аєш, док., перех. 1. Рубаючи, заготовити яку-небудь кількість чогось (перев. дров). [Ю л і я:] Та треба дров урубати. Хотіла розпалювати, та не наїшла ані полінця дрібноко (Фр., IX, 1952, 154); Дем'ян і Костянтин.. вийшли того ранку до лісу врубати дров (Загреб., Диво, 1968, 254).

2. Рубаючи, відокремити частину від цілого. *Образно. [П а л а ж к а:] Не раю я тобі, парубче, астрявати до неї.. [Х в е н ь к а:] Хвоста, кажу, врубавати! (Мирний, V, 1955, 214).

3. Розсікти що-небудь чимось гострим. [Д і в ч и н а:] Ганно Семенівно, там батько прийшли.. На порозі сидять... Сокирою ногу врубали, дак приказували, щоб дали тієї плічки, що у вас є, що одразу кров припиняє (Григ., Вибр., 1959, 463).

4. Мати здатність або можливість розсікти когось, щось. Неврад чи ї сокира врубав той лід (Крим., Вибр., 1965, 98); — А сам він.. такий, що його, мати божа! — ні куля не бере, ні шабля не врубав, мов залізо або тую кричу (Морд., I, 1958, 98); Михайлик шаблею врубати його вже не міг, але ще відставав гостраком до правої п'яти (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 234).

УРУБАТИ² див. врубувати.

УРУБАТИСЯ¹ (ВРУБАТИСЯ), аюся, аєшся, док. Рубаючи, поранитися. Чоловік ногу врубав — ..робив до воза люшню і врубався (Гр., II, 1963, 63).

УРУБАТИСЯ² див. врубуватися.

УРУБЛИТИ (ВРУБЛИТИ), лю, ліш, док., перех., розм. Укріпити на возі і т. ін. рублем снопи, сіно, солону тощо для перевезення. Врубали добре снопи (Сл. Гр.); Вони по-господарськи широко вкляли і врублили сіно (Стельмах, Правда., 1961, 247).

УРУБЛЬОВАНИЙ (ВРУБЛЬОВАНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мін. ч. до урубляти. Зненацька його погляд упав на воза з люцерною. Мабуть, привезли пізно, та так і полишили до ранку урубльованим (Мушк., Чорний хліб, 1960, 27); Біля надібраної шкурти стояли готові врубльовані підводи (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 177).

УРУБНУТИ (ВРУБНУТИ), ну, неш, док., перех. Те саме, що урубати¹. Урубни дровець.

УРУБУВАННЯ, УРУБУВАТИ, УРУБУВАТИСЯ див. врубування, врубувати і т. д.

УРУГВАЄЦЬ див. уругваїць.

УРУГВАЙКА див. уругваїця.

УРУГВАЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уругваїці і Уругвай.

УРУГВАЙЦІ, ів, мн. (одн. уругваєць, айця, ч.; уругваїка, и, ж.). Основне населення Уругваю.

УРУКОПАШ, УРУКОПАШНУ, УРУНА, УРУНАС-ТИЙ, УРУНІСТИЙ, УРУНІТИ, УРУНІТИСЯ, УРУ-НІТИ, УРУЧНУ див. врукопаш, врукопашну і т. д.

УРУЧАННЯ, я, с. Дія за знач. урчати і звуки, утворювані піско дією. Шум немов наближається. Було в ньому щось подібне до далекої зливи, до глузого урчання звірів (Кочуб., II, 1955, 168).

УРУЧАТИ, чу, чіш, недок. Видавати або утворювати неспільні переливчасті звуки низького тону. Хлопцеві незручно було лежати, подушка заважала вільно дихати і він урчав (Грим., Син., 1950, 171); *Образно. Черемош, як приборканий звір, ледве чути урчав під ногами (Мур., Бук. повість, 1959, 34).

УРЮК, у, ч. 1. Плоди абрикосу, висушені з кісточкою. Коли ж зимою плод запалкотить з урюком, що палає, мов жаринки, Він візьме в пучку рису — і на мить Відчує літній присмак соломинки (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 86).

2. Місцева назва абрикосу (у 1 знач.). Це вже й не було міжгір'я, а неглибока долина з пологістими схилами, зарослими урюком, ліщиною.. та буйними гачками малини (Тулуб, В степу., 1964, 151).

УРЮКОВИЙ, а, е. Прикм. до урюк. Урюковий компот; Урюковий цвіт.

УРЯД, заст. **УРЯД¹**, у, ч. 1. Найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади, який здійснює управління державою. Царський уряд, узявшиши Леніна в тюрмі, не зміг припинити його кипучу революційну діяльність (Бюгр. Леніна, 1955, 33); — Я прочитав вам закон робітничо-селянського уряду про землю від п'ятого лютого тисяча дев'яносто двадцятого року (Стельмах, II, 1962, 133); Демократичний уряд; Буржуазний уряд; // Член такого органу. Свій уряд вітає Москва робітничка, Радянського краю столиця нова (Бажан, Роки, 1957, 247).

△ Відставка уряду див. відставка.

2. Іст. Місцеве правління. Як же смер наволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, .. зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); [І з о г е в:] Я поки що вже виготовив листи, .. щоб розіслати по всіх церквах, урядах, громадських і державних установах (Л. Укр., III, 1952, 298); Розтовів наш чоловік усю свою біду: як у сільському уряді засли багачі, як він з ними борювався за бідних і його ненависті (Три золоті сл., 1968, 211).

УРЯД² див. вряд.

УРЯД³, у, ч., заст. 1. Правління як діяльність, дія. Пан Хоцінський розказував про маєтності князя.. про цілі череди волів, коней, про корисний уряд управителя (Н.-Лев., I, 1956, 157); А Гринько Книси хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з пошуття обов'язку (Март., Тв., 1954, 375).

2. Посада, що дає право керувати людьми. Виробили [звуйти] таке право, що жоден «іновірець» не міг займати найвищих урядів державних, не міг бути сенатором, канцлером, воєводою і т. п. (Фр., XVI, 1955, 415); — Почає [Іванець] гроші збирати, почав усякому годити, почав прохати уряду в гетьмана. Той і настановив його хорунжим (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); [Г р и н ь к о:] Не хочу я зістатися позаду, і я дійду високого уряду (Сам., II, 1953, 45).

3. діал. Державна установа. Головна дорога веде попри магістрат, старство, жандармерію, поштовий уряд (У. Кравч., Вибр., 1958, 310).

УРЯДЖАТИ (ВРЯДЖАТИ), аю, аєш і УРЯДЖУВАТИ (ВРЯДЖУВАТИ), ую, уєш, недок., УРЯДИТИ (ВРЯДИТИ), яджу, ядиш, док., перек. 1. діал. Улаштувати що-небудь, здійснювати якийсь захід. Він ще ніколи не уряджав такого велелюдного вечора «склячки чаю» (Досв., Вибр., 1959, 254); Горобин висипало на пічходю стільки, що здавалося, ніби вони уряджували організовану демонстрацію (Епік, Тв., 1958, 204); [Х і л о н:] Я вступлю до школи... [А н г е й:] До якої? [Х і л о н:] До той, що врядив тут Меценат (Л. Укр., III, 1952, 417).

2. діал. Обладувати, прикрашати. Ярина згадала, що в полі сьогодні мусили бороду уряджати. Вона вишолася на коня й посакала до байраку (Панч, Гомон, Україна, 1954, 66).

3. розм. Гарно, пишно одягати кого-небудь. УРЯДЖАТИСЯ (ВРЯДЖАТИСЯ), аюся, аєшся і УРЯДЖУВАТИСЯ (ВРЯДЖУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УРЯДИТИСЯ (ВРЯДИТИСЯ), яджуся, ядишся, док. 1. діал. Улаштуватися. Писала мені якбсь Маргарита і закликала їхати до неї жити на зиму, але сей лист прийшов тоді, коли я вже так-сяк в Ялті врядилася (Л. Укр., V, 1956, 203); Куди «на південь» хотіла б ти перетягти п. Кривинюка? Коли у Францію, то як же він врядиться з французькою мовою, не знаючи з неї нічого? (Л. Укр., V, 1956, 381).

2. розм. Гарно, пишно одягатися. — Фі, який пан! — кликнула Дора, не взявши моїх слів за жарт. — У такому разі я не знаю, для чого ти вже відтепер так коштовно уряджуєшся (Коб., III, 1956, 125); — Чом ти, Микола, не урядишся у ту самоту, що тобі тєсть подарував? І жупан було одягти (Кв.-Осн., II, 1956, 353); Гей, гей! Та дай меду-пива нап'юся Та в жупан синій вряжуся [вряджуся] (Укр.. лір. пісні, 1958, 527).

3. тільки недок., діал. Пас. до уряджати, уряджувати 1, 2; // безос. Кімната уряджена так, як бувало уряджувалося за першої половини XIX століття, — пишно, але непривітно (Л. Укр., IV, 1954, 233).

УРЯДЖЕНИЙ (ВРЯДЖЕНИЙ), а, е, діал., розм. Дієпр. пас. мін. ч. до урядити. Перед святим вечером [вечором] вдень грала музика в саду міському, а в церквах були вряджені вертепи (Л. Укр., V, 1956, 384); Коли піп в гостем посідали на лавак у хаті, уряджений, як і селянські, Тихович оповів свою пригоду (Копюб., I, 1955, 225); Город був уряджений на англійський лад, на веленіз газонах виднілися клуби всіляких квітів (Кобр., Вибр., 1954, 84); — Іде [удова] хороша, уряджена та весела, і дивиться, чи нема його [Якова] де (Вовчок, I, 1955, 220).

УРЯДЖЕННЯ (ВРЯДЖЕННЯ), я, с., діал. 1. Дія за знач. урядити, уряджати 1, 2 і урядитися, уряджатися 1. Коли він лишиється у Львові, то сподіваюсь, що Ви не відмовите допомогти йому своєю порадою при урядженні (Л. Укр., V, 1956, 378).

2. Речі, меблі. У мене урядження старосвітське, бо ще від родичів (Коб., III, 1956, 8); Покірно підписав [Софрон] зобов'язання, що він відповідає за цілість бу-

динку і всього затнього урядження (Рибак, Час., 1960, 85).

УРЯДЖУВАННЯ (ВРЯДЖУВАННЯ), я, с., діал. Дія за знач. уряджувати 1, 2 і уряджуватися 1. Адже то відомо, що віршої каторги нема, як уряджування всяких спектаклів (Л. Укр., V, 1956, 391).

УРЯДЖУВАТИ див. уряджати.

УРЯДЖУВАТИСЯ див. уряджатися.

УРЯДИ-ГОДИ див. вряди-годі.

УРЯДИТИ див. уряджати.

УРЯДИТИСЯ див. уряджатися.

УРЯДНИК (ВРЯДНИК), а, ч. 1. У дореволюційній Росії — нижній чин повітової поліції. — От нехай лиш побачу, що він тут ману пускати та книжки людям читає, — зараз руки назад та й до врядника (Копюб., II, 1955, 12); Селяни довели їх до міста й здали поліцейським урядникам (Н.-Лев., IV, 1956, 273); В цей час до громади чаалом підлетів на емиленому коні урядник і, козируючи, подав пакет справникові (Стельмах, I, 1962, 633).

2. дореа. Те саме, що урядовець. Вуйко був бідний магістратський урядник (Фр., III, 1950, 97); — Та я... що я? — м'явся комісар. — Я не правник. Я канцелярійний урядник (Март., Тв., 1954, 387); — Ти не маєш мамо для мене на прижіті когось вже іншого.. багатира або високого урядника, — подумала Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 21).

УРЯДОВЕЦЬ, вця, ч., дореа. Службова особа, чиновник. Родився я 5 вересня ст. ст. 1864 р. в м. Вінницьі на Поділлі, в родині урядовця (Копюб., III, 1956, 280); Документи, які того ж дня зібрав Синельников, свідчили про те, що Кільчевський був лише синож поштового урядовця нижчого рану (Сенч., Опов., 1959, 208); Судові урядовці оселились у домі Базилевських (Гончар, Таврія, 1952, 193).

УРЯДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до уряд 1. Коли уряд переїзав до Києва, я, що жив на той час у Москві, був введений до урядової комісії по реконструкції міста (Довж., I, 1958, 25); Вони робить нам бутти обережними, оскільки урядовим колаж наш візит не до смаку (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 13); Робітники, колазосники та інтелігенція по праву пишатиється тим, що на державному прапорі України виблискє найбільша урядова нагорода — орден Леніна (Наука., 12, 1957, 1); — Урядових екавіжок ще немає, а в моїх руках тільки твоя приятна телеграма (Ле, Міжгір'я, 1953, 11).

Урядова кріза див. кріза.

2. заст. Стос. до уряд³. — Трапился Каралаєв, заможний чоловік на доброму урядовому місці.. І я зломилла своє серце.. вийшла за Каралаєва (Н.-Лев., VI, 1966, 18); Староста, крім того, був строгий в тім, що називав своєю урядовою службою (Фр., II, 1950, 150); Я пишу тепер щось небагато. Моя урядова праця забирає у мене весь час (Копюб., III, 1956, 256).

3. заст. Офіційний. Скоро ми ввійшли в обруб міста, жандарм відступив від мене і, відповідно до припису, йшов о крок за мною зі строго урядовим виглядом (Фр., III, 1950, 233).

УРЯДОВО, присл., заст. Офіційно. [Т е о ф і л (до Руфїна урядово):] Тепер тебе питаю, хочеш взяти [персня]? [Р у ф і н:] Мені його не треба (Л. Укр., II, 1951, 496); Ми знали перед кінцем шкільного року, що його [Гутовського] шкільна рада перенесе або цілком звільнить зі служби; це й належалося йому за небайлівість.. Тепер.. управитель повідожє про те наш збір урядово (У. Кравч., Вибр., 1958, 376).

УРЯДУВАННЯ, я, с. 1. рідко, заст. Дія за знач. урядувати 1, 2. Коли [суддя] побачив, що не зможе через адвокатів нагнати сторони [Семена і Юрка]

додому, рад-не-рад узявся до урядування (Март., Тв., 1954, 109); *П'ятого квітня вранці — о дев'ятій, тобто в годину, коли починається урядування в міській управі — до особняка думи.. підкотило два вантажних автомобілі!* (Смолич, V, 1959, 777).

2. *діал.* Орган правління. За конституцією панської держави польської, готувалися до.. виборів до місцевих урядуваль (Чорн., Визвол. земля, 1950, 19).

УРЯДУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *рідко.* Правити, керувати. *Запитання одне: а хто ж там урядувє, Без уряду держава як живе?* (Еллан, I, 1958, 285); — *І що ж цей Хмельницький, пане Кузьмо? Не чути, буде обростати панськими іклами, чи по-людському урядувати лагодиться?* (Ле, Побратимі, 1954, 5).

2. *заст.* Виконувати службові обов'язки. *Виймає [Степан] годинник, дивиться на нього.. Одинадцята.. Годину ще треба урядувати* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 86).

3. *діал.* Розпоряджатися. *За намовою своєї тещі, яка здавна марила про те, щоб мати свій склеп і урядувати за його прилавож, він заложив склеп з блаватними товарами* (Фр., VIII, 1952, 391).

УРЯТОВАНИЙ (ВРЯТОВАНИЙ), а, е. Діспр. пас. мнн. ч. до урятувати. *Один євкний погляд урятованої дівчини проляг Максима наскрізь* (Фр., VI, 1951, 19); *Інші люди сидли край шляху на сундучках і клунках — очевидно, рештках, урятованих з вогню, — і мовчки дивилися на азарища рідних домі* (Смолич, II, 1958, 40); // у знач. ім. урятований, ного, ч. Той, кого урятували, звільнили від чого-небудь. *Капрал обіцяє урятованому нежуну погалав за такий смільй уцинок* (Фр., II, 1950, 264); // урятовано, *безос. присудк. с.в.* *Прагу було врятовано від зруйнування, а мешканці її — від загибелі* (Гончар, III, 1959, 445).

УРЯТОВУВАТИ (ВРЯТОВУВАТИ), бую, буюеш, *недок.*, **УРЯТУВАТИ (ВРЯТУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перез.* Діючи відповідним чином, відвертати якусь загрозу, небезпеку, загибель від кого-, чого-небудь; визволяти когось з дуже важкого, скрутного становища. *Погода минулого року була несприятлива для куркудаюводів. Але люди.. своєю працею врятували посіви* (Хлібороб Укр., 3, 1969, 6); *Маричку несла ріка, а люди дивилися, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати* (Кожоб., II, 1955, 331); *Нарешті стало відомо, що привалило [в шахті] Надю Волошко з усією бригадою. Тепер треба було зробити все, щоб урятувати людей* (Гкач, Плем'я., 1961, 114); // *перен.* Допомогати уникнути чогось небезпечного, неприємного, прикрого, якихось утруднень. *Данте називає іній сестрою снігу, бо по-італійськи іній — жіночого роду. Російського та українського перекладачі можуть урятувати лише приблизні відповідники — «пяморозь», «шаморозь»* (Рильський, IX, 1962, 97).

Урятувати (урятувати) життя кому, чие — відвертати від кого-небудь загрозу смерті. *А ось бачте, той нікчемний терен Врятував життя живій людині* (Фр., XIII, 1954, 455); *По дорозі він потрапив під огнєвий наліт німецької артилерії, був тяжко поранений, і медицина вже не мала шансів урятувати йому життя* (Дмят., Наречена, 1959, 120); **Урятувати (урятувати)** ставбище *див.* ставбище¹.

УРЯТУВАТИСЯ (ВРЯТУВАТИСЯ), буюся, буюєшся, *недок.*, **УРЯТУВАТИСЯ (ВРЯТУВАТИСЯ)**, уюся, уєшея, *док.* Діючи відповідним чином, позбавлятися, уникати якоїсь загрози, небезпеки, загибелі; виходити з дуже важкого, скрутного становища. *Іх [месників] попередили, та пізно... Рятунку не було вже їм од смерті пазурів залізних... Урятувалось тіль-*

ки сім... (Сос., II, 1958, 494); *Загинув у бою командир Ізнього загону більшовик Іван Петриченко, а вони оце лише чудом врятувалися в морі* (Гончар, II, 1959, 75); // *перен.* Звільнитися від чогось небажаного, неприємного, уникати того, що завважа, притіснює, мучить. *Хотіла в роботі забути, урятуватися, щоб не одразу забнути весь жах дійсності* (Головко, II, 1957, 505).

УРЯТУВАННЯ (ВРЯТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. урятувати. *І коли виник план урятування греблі, він викликав Рудя і командувати взводом забезпечення призначив його* (Голов., Тополя., 1965, 62); *Довідавшись про врятування отари, арабій Джантемир розщедрився і подарував Шакірові, крім двох баранів, тонконоге лоша* (Тулуб, В степу., 1964, 8).

УРЯТУВАТИ *див.* урятувати.

УРЯТУВАТИСЯ *див.* урятуватися.

УС *див.* вуса.

УСАДЖЕНИЙ¹ (ВСАДЖЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мнн. ч. до усадити.

УСАДЖЕНИЙ² *див.* всаджений¹.

УСАДЖУВАТИ¹ (ВСАДЖУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УСАДІТИ (ВСАДІТИ)**, усаджу, усадити і розм. **УСАДОВИТИ (ВСАДОВИТИ)**, овлю, овьш, *док.*, *перез.* Пропонувати, допомагати кому-небудь або примушувати когось сідати. *Прозоренька, веселенька, скрізь жотастя [Івга], сюди зазирає, туди загляне і збирається дружечок усаджувати* (Кв.-Осн., II, 1956, 303); *Олексій Іванович запрошує панотця сідати, силоміць усаджує їй кума з кумою* (Мирний, IV, 1955, 226); *І полескає юнака він по плечі рукою ніжно. Усадив його на камінь, сам же на стіну оперся* (Тич., II, 1957, 19); *Тут господаря підійшла І дуже ввічливо й ласкаво Його всадила до стола* (Воскр., I всерйоз., 1960, 73); *Через хвилину, прикуривши від лажли, він всадовив мене на м'якій каначі. Сам сів напроти* (Збан., Малін. дзвін, 1958, 19).

УСАДЖУВАТИ² *див.* всаджувати¹.

УСАДЖУВАТИСЯ¹ (ВСАДЖУВАТИСЯ), уюся, уєшеся, *недок.*, **УСАДОВИТИСЯ (ВСАДОВИТИСЯ)**, овлюсь, овьшея, *док.* Сідати, зручно влаштуватися. *Одного дня Зогак усадовився На троні, зробленим з кісток слонових* (Крим., Вибр., 1965, 170).

УСАДЖУВАТИСЯ² *див.* всаджуватися¹.

УСАДІТИ¹ *див.* усаджувати¹.

УСАДІТИ² *див.* всаджувати¹.

УСАДКА, и, ж., *техн.* Зменшення об'єму, розмірів при висиханні, охолодженні, застиганні і т. ін. *Відомі до цього часу в будівельній практиці цементи.. при тужавинні і твердінні зменшуються в об'ємі, тобто дають усадку* (Тавмн. вапна, 1957, 67).

УСАДОВИТИ *див.* усаджувати¹.

УСАДОВИТИСЯ *див.* усаджуватися¹.

УСАДОЧНИЙ, а, е, *техн.* Стос. до усадки; // *Утворений в результаті усадки. Сталь звичайно розливають у виливничі. Застигає вона повільно і поки стане твердою, у злитку відбуваються великі зміни. У верхній його частині утворюється так звана усадочна раковина, в якій збираються усі.. домішки* (Роб. газ., 27.I 1965, 1).

УСАМІТНИТИСЯ *див.* усамітнюватися. **УСАМІТНЮВАТИСЯ** і **УСАМОТНЮВАТИСЯ**, нююся, нююєшся, *недок.*, **УСАМІТНИТИСЯ** і **УСАМОТНИТИСЯ**, нюся, нюшея, *док.* Прагнучи до самоти, залишатися одному, уникати спілкування з людьми. *Виливає у листях до нього своєю тугу: «Усамітнюючись довсім від усіх, не знаходячи тут жодного, з ким міг би злитися довічесні думи свої, залишився я осиротілий...»* (Полт., Повість., 1960, 333); *Усамітнювався у печері серед скель, щоб звершити аскетичний подвиг.. Іван Вишенський спочатку знаходить спокій, умиротворення. Але згодом його починають гризти сумніви*

(Рад. літ-во, 8, 1967, 61); // Відокремлюватися від інших, намагатися зостатися наодинці з ким-небудь. Анничка з тривогою розповідала, що останнім часом і Блоха, і княгиня Баа щось дуже веселі, часто усамітнюються (Гжицький, Опрішки, 1962, 115); *Залишили гостей за кавою та сигарами, генерал д'Ансельм тим часом усамітнюється в своєму кабінеті з полковником Фредабером, капітаном Ланжероном і адміралом Боллардом (Смолич, Світавок..., 1953, 250).*

УСАМОТНИТИСЯ *див.* усамітнюватися.

УСАМОТНЮВАТИСЯ *див.* усамітнюватися.

УСВІДОМИТИ *див.* усвідомлювати.

УСВІДОМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до усвідомити. *Виравшизе з центра міста, Іван швидко біг спорожнілою околицею. Його гнав як слід ще не усвідомлений страх (Кол., Терен., 1959, 52); Правдивість як усвідомлений творчий принцип стала для Франка основою художнього бачення дійсності вже з перших його кроків у літературі (Рад. літ-во, 4, 1964, 42); Свідомість того, що мій Казимир у Березі Карпузькій, збудила в мені всі приспани чи не усвідомлені раніше сили (Вільде, Ті в Ковальської, 1947, 72).*

УСВІДОМЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. усвідомити. *Черкашин радіє, але справжнє усвідомлення успіху пришло до нього поволі (Дмит., Розлука, 1957, 153); Велич наростаючих подій і усвідомлення того, що ці неймовірні події якують мірою залежать від нього безпосередньо, сповнювало Хому новою, незвіданою досі гордістю (Гончар, III, 1959, 414); Інженер і апаратник повернулись до нього. На їх обличчях не було й сліду усвідомлення своєї вини (Шовк., Інженери, 1956, 33).*

УСВІДОМЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усвідомлювати.

УСВІДОМЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УСВІДОМЛЯТИ**, млю, мнеш; *мн.* усвідомлять; *док.*, *перех.* і з підрядним додатковим. *Осягати розумом, сприймати свідомо, розуміти значення, сенс чого-небудь; осмислювати. Першу мить він просто усвідомлював, що це перед ним (Ле, Вибр., 1939, 80); — Підводними снарядами по торпеді — вогонь! — Той наказ був несподіваний для вахтового. Ще секунду панувала тиша: пісескунди артилеристи усвідомлювали команду, секунду наводили гармати. І враз загризли постріли (Трубл., Шхуна..., 1940, 215); Марина, певно, ще не усвідомлювала, що Анатолий їй подобається (Жур., Вечір..., 1958, 74); І тут Юрко усвідомив, що кинути зараз сход, це не просто вийти з лав, а поставити себе окремо від селян, коли не проти (Багмут, Опов., 1959, 22); // До кінця повністю розуміти що-небудь, проникати в його суть, правильно оцінювати щось. Неосудний, не усвідомлюючи своєї поведінки, вбіг у коридор, відчинив двері своєї кімнати (Мик., II, 1957, 376); Данило розумів дії Олександра Невського щодо татар та папи. Знав і добре усвідомлював, яку неочінену поміч подав йому Олександр (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 579); // у сполуч. зі сл. с б е. Вважати, відчувати себе ким-небудь або яким-небудь. Леонідові радісно усвідомити себе знову бійцем (Гончар, Земля..., 1947, 68).*

УСВІДОМЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до усвідомлювати. *Розуміння опису відбувається успішніше, якщо наперед усвідомлюється його тема (Рад. психол. наука..., 1958, 146).*

УСЕ... *див.* все...

УСЕ¹ *див.* весь¹.

УСЕ² *див.* все².

УСЕБІЧНИЙ, **УСЕБІЧНИСТЬ**, **УСЕБІЧНО**, **УСЕВИДУЧИЙ**, **УСЕВИДУЮЧИЙ**, **УСЕВИЩНИЙ**, **УСЕВЛАДЛЯ**, **УСЕВЛАДНИЙ**, **УСЕВЛАДНІСТЬ**, **УСЕВЛАДНО**, **УСЕЗНАВЕЦЬ**, **УСЕЗНАЙКО**, **УСЕЗНАЙСТВО**, **УСЕ-**

ЗНАННЯ, **УСЕЗНАЮЧИЙ**, **УСЕЗРОСТАЮЧИЙ**, **УСЕІДНИЙ**, **УСЕІДНІСТЬ**, **УСЕІ**, **УСЕЛЕНИЙ**, **УСЕЛЕННЯ**, **УСЕЛЕНСЬКИЙ**, **УСЕЛИТИ**, **УСЕЛИТИСЯ**, **УСЕЛЮДСЬКИЙ**, **УСЕЛЯННЯ**, **УСЕЛЯТИ**, **УСЕЛЯТИСЯ** *див.* всебічний, всебічність і т. д.

УСЕМЕРО (**ВСЕМЕРО**), *присл.* У сім разів.

УСЕМІРНИЙ, **УСЕМІРНО**, **УСЕМОГІТНИЙ**, **УСЕМОГІТНІСТЬ**, **УСЕМОГОУЧИЙ**, **УСЕНАРОДНИЙ**, **УСЕНАРОДНІСТЬ**, **УСЕНАРОДНО**, **УСЕНОШНА**, **УСЕНЬКИЙ**, **УСЕОСЯЖНИЙ**, **УСЕПЕРЕМАГАЮЧИЙ**, **УСЕПЕРЕМОЖНИЙ**, **УСЕПЕРЕМОЖНО**, **УСЕПЛОДУЮЧИЙ**, **УСЕПЛОДУЮЩИЙ**, **УСЕРЕДИНИ**, **УСЕРЕДИНУ**, **УСЕРІОЗ**, **УСЕРОСІЙСЬКИЙ**, **УСЕСВІТ**, **УСЕСВІТНИЙ**, **УСЕСИЛЛЯ**, **УСЕСИЛЬНИЙ**, **УСЕСИЛЬНІСТЬ**, **УСЕСЛОВ'ЯНСЬКИЙ**, **УСЕСОЮЗНИЙ**, **УСЕСПАЛЕННЯ**, **УСЕСТОРОННИЙ**, **УСЕСТОРОННЬО**, **УСЕ-ТАКИ**, **УСЕУКРАЇНСЬКИЙ** *див.* всемірний, всемірно і т. д.

УСИДІТИ (**ВСИДІТИ**), джу, дшш, *док.* 1. Сидячи, утриматися або залишитися в цьому положенні, не устати, не встати при штовханні, ударах, тісноті і т. ін. [Горпина:] *Що це ми сидимо, п'явемо коло стола!.. Сядьмо, куми, домі!* [Б у б л е й н и ц я:] *І я з-за того не есиджу на стільці, аж коливаюсь. Леопольд Давай килма! (Н.-Лев., II, 1956, 507); Море так розсердилось, так хвилями кидало, що на тому місці, де злось звичайне сидить, уже не можна есидіти (Л. Укр., V, 1956, 386).*

2. Примусити себе спокійно сидіти на місці, не зважаючи на свої бажання, почуття і т. ін. *Сопілка й коби всі як нам заголосили, Та в мідні тарілки Як брязнули [брязнули], загрозотіли, То будь я песький син, Коли в світлиці хоч один Усидів на ослиці! (Г.-Арг., Байки..., 1958, 152); Мабуть догадувалась [Палажка], що я тут недалеко. Я насилу есиділа в коноплях, троти не вискочила, та вже мене Левадиха придержала за спідницю (Н.-Лев., II, 1956, 13); Пан Темницький, що досі ледво [ледве] міг есидіти з нетерплячки, звернувся до сина (Фр., II, 1950, 293); Він не міг есидіти спокійно в сидлі від обурення (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 275); // Залишитися де-небудь, не виходячи, не від'їжджаючи і т. ін. *А Ганна тим часом дожджувалась чоботаревого злочя... і, не мігши есидіти в хаті, одяглась і пішла йому назустріч (Гр., II, 1963, 35); // Бути якийсь час у спокої, у бездіяльності. Денис ні улежить, ні есидить, і не постоїти на одному місці. Ходить, перебігає з-під одного дерева під друге (Кв.-Осв., II, 1956, 413); — Я б і не есиділа без роботи і навіть світом нудила б, хоч би в мене було і три наймички (Н.-Лев., I, 1956, 149).**

3. *розм.* Надовго залишитися, улаштуватися де-небудь жити, працювати. — *Де ж та правда? — өперше спитав себе Наливайко і відчув, що не есидіти йому в замку озоронцем князя (Ле, Наливайко, 1957, 49); [К о с т я К в а ч:] Я матрос... хоч і сучопутний... Не можу я доуго на одному місці есидіти (Мокр., П'єси, 1959, 204); // перен. Втриматися при владі, зберегти свої позиції за несприятливих умов. *Найстрашніше почалося, коли інтервенти побачили, що вже не есидіти їм тут... з боку Миколаєва наближаються червоні, в самому місті почали вибухати робітничі повстання (Гончар, II, 1959, 35).**

УСИДЛИВИЙ (**ВСИДЛИВИЙ**), а, е. Здатний ретельно, терпляче, довго займатися яким-небудь роботою, що вимагає посидючості.

УСИДЛИВІСТЬ (**ВСИДЛИВІСТЬ**), вості, ж. Властивість за знач. усідливий.

УСИДЛИВО (**ВСИДЛИВО**). *Присл.* до усідливий. *На жаль, досить поширена думка, нібито працювати*

усидливо і методично властиво тільки «нездібним людам», а «здібним людям» можна працювати лише за натхненням. Це помилковий і шкідливий погляд (Наука., 10, 1956, 16).

УСИЛИТИ *див.* всїяїтв.

УСИЛИТИСЯ *див.* всїяїтв.

УСИЛКОВУВАТИСЯ (ВСИЛКОВУВАТИСЯ) і **УСИЛОВАТИСЯ (ВСИЛОВАТИСЯ)**, уся, усяся, *недок.*, тільки з *інфін.*, *діал.* Намагати́ся зробити щось; докладати певних зусиль для здійснення чого-небудь. У *кузні* почувся *гоміт*, — *хтось усуловувався* пройти у *горниці*, *слуга* не *пускала* (Мирний, I, 1954, 305); *Свідка Бовкуна* і *справді* допитувати не *усиловувалися* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 136).

УСИЛОВАТИСЯ *див.* усуловуватися.

УСИЛУ (ВСИЛУ), *присл.*, *діал.* Насилу. *Уся* мене до себе *соцький*, поки *бумагу* *вишлють*. *Всилу* п'ять місяців *пробула* в них (Барв., Опов., 1902, 368); *Щур* *столменний*, *усилу* *голоче* *ноги* (Вас., I, 1959, 233).

УСИЛУВАТИ (ВСИЛУВАТИ), ую, уєш, *док.*, *перез.*, *діал.* Примусити виконати, здійснити що-небудь, стати до якоїсь роботи. [Т о в к а ч:] *Як* *схоу*, *то* *буду* *робити*, а *ні*, *то* *війт* *мене* *не* *усилує* (Фр., IX, 1952, 157); *Думки* [Ганни] *перелїтаються*, *відричають* її *раз* у *раз* *від* *молати*. *Хоч* і *як* *намагається* *усилувати* себе, *не* *може* (Круш., Буденний хліб., 1960, 90).

УСИЛЮВАТИ *див.* всїяїтв.

УСИЛЮВАТИСЯ *див.* всїяїтв.

УСИЛЯННЯ *див.* всїяїтв.

УСИЛЯТИ *див.* всїяїтв.

УСИЛЯТИСЯ *див.* всїяїтв.

УСИНОВІТЕЛЬ, я, ч. Той, хто усинює або усинює кого-небудь. *Закон* *охороняє* *права* і *інтереси* *як* *усиновлених*, *так* і *усиновителів* (Рад. суд на охороні прав., 1954, 56).

УСИНОВІТЕЛЬКА, и, ж. Жін. до усинювитель.

УСИНОВІТИ *див.* усинювати.

УСИНОВЛЕНИЙ (ВСИНОВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до усинювати. *Спадкоємцями* *за* *законом* *є* *діти* (*є* *тому* *числі* *усиновлені*), *дружина* *й* *непрацевдатні* *батьки* *померлого* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 69); // у *знач.* *ім.* *усиновлені*, *них*, *мн.* *Ті*, *кого* *усиновили*.

УСИНОВЛЕННЯ (ВСИНОВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. усинювати. — *Всі* *документи* *на* *право* *усиновлення* *дає* *міськрада* (Дор., Не повторя., 1968, 120).

УСИНОВЛЯТИ (ВСИНОВЛЯТИ), їю, їєш, *недок.*, **УСИНОВІТИ (ВСИНОВІТИ)**, влю, віш; мн. усинювлять; *док.*, *перез.* Прийма́ти у сім'ю дитину з наданням їй прав рідних дітей. — *Ще* *не* *пізно*, — *озирнувся* *до* *кабіни* *Заруба* і *показав* *на* *Сашка*. — *От* *беріть* і *усиновляйте*. *Хороший* *злоглець*, *Гнате* (Кучер, Трудна любов, 1960, 232); *Кузьма* *довідався*, *що* *білі* *доценту* *спалили* *Стародубове* *подвір'я*, а *Василькова* *мати* *пішла* *десь* *у* *найми*. *Саме* *є* *ці* *дні* *Кузьма* *й* *вирішив* *усиновити* *Василька* (Павч., II, 1956, 209).

УСИНОВЛЯТИСЯ (ВСИНОВЛЯТИСЯ), їється, *недок.* *Пас.* до усинювати.

УСИПАЛЬНИЦЯ, и, ж. Те саме, що усипальня. *Кирилівська* *церква* *задумана* *була* *як* *родова* *усипальниця* *для* *чернігівської* *династії* (Веч. Київ, 8.VI 1968, 3).

УСИПАЛЬНЯ, и, ж. Споруда (склеп, гробниця, мавзолей і т. ін.) для поховання членів одного роду, однієї сім'ї, видатних діячів і т. ін. *Мавзолей* *мав* *бути* *споруджений* *з* *каменю*. *І* *почалися* *пошуки* *найцінніших* *порід* *мінералів* *для* *ленінської* *усипальні* (Наука., 7, 1969, 7).

УСИПАНИЙ¹ (ВСИПАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до усипати¹. *Стежечки*, *що* *завалилися* *змією* *поміж* *крузами* *цвітників*, *були* *свіжо* *усипані* *сіяним* *піском*

(Мирний, III, 1954, 261); *Глибоке* *синє* *небо*, *усипане* *зірками* (Вл., Аргон. Всев., 1947, 71).

УСИПАНИЙ² *див.* всїпанний¹.

УСИПАТИ¹ *див.* усипати¹.

УСИПАТИ² *див.* всїпати¹.

УСИПАТИ¹ (ВСИПАТИ), їю, їєш, *недок.*, **УСИПАТИ (ВСИПАТИ)**, плю, плєш; мн. усипають; *док.*, *перез.* і. *чим*. Розкидаючи, сиплючи що-небудь, покривати яку-небудь поверхню. *Псович*. *зганяв* *цілі* *юрми* *кріпаків* *до* *парку*, *де* *воки* *є* *ранку* *до* *ночі* *косили* *трави*, *прорізували* *нові* *стежки*, *алеї*, *всипали* *їх* *піском* (Гжицький, Опришки, 1962, 32); *І* *вітають* *Купер'яна* *з* *його* *волями*, *Як* *героя*, *всю* *дорогу* *Всипали* *квітками* (Фр., XI, 1952, 267).

◇ *Ніче* *жяром* *усипало* *кого* — *хтось* *раптово* *дуже* *розхвилювався*. *Мене* *наче* *жяром* *всипало*. — *Сорому* *не* *маєш*, *Мотре*, — *кажу* *їй* (Вовчок, I, 1955, 60); *Усипати* (*усїпати*) *поцілунками* — *цілувати* *багато* *разів* *підряд*. *Тільки* *ловила* [мати] *діток* *коло* *себе*, *стоплювала* *та* *й* *поцілунками* *всипала* *та* *усе* *голосніш* *ридала* (Вовчок, I, 1955, 294).

2. *перен.* Заповнювати собою якийсь простір, скупчуючись у великій кількості. *Купи* *старців* *потяглися* *відусуди*, *Всипали* *двір* *голодуючі* *люди*. *Але* *на* *зміні* *та* *горе* *чуже* *Жмикрут* [зпископ] *отой* *споглядав* *бай-дуже* (Граб., I, 1959, 240).

УСИПАТИ² *див.* всїпати¹.

УСИПАТИСЯ¹ *див.* всїпатися¹.

УСИПАТИСЯ¹ (ВСИПАТИСЯ), їється, *недок.* *Пас.* до усипати¹.

УСИПАТИСЯ² *див.* всїпатися¹.

УСИПИТИ *див.* усипляти¹.

УСИПИЩЕ *див.* всїпище.

УСИПЛЯННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. усипляти¹.

УСИПЛЯТИ¹ (ВСИПЛЯТИ), їю, їєш, *недок.*, **УСИПІТИ (ВСИПІТИ)**, плю, піш; мн. усиплять; *док.*, *перез.*, *розм.* Те саме, що присипляти. [С т о л я р е н к о (до Воронова):] *Йй* [хворий] *сходить* *сонна* *терапія*. *Хвора* *примічена*. *У* *таких* *випадах* *треба* *створювати* *середовище*, *яке* *збуджувало* *б*, а *не* *усипляло* *її* (Голов., Драми, 1958, 153); *Бабуся* *он* *дрімотою* *Всипляє* *внука*: *бай!* (Бичко, Сїсія., 1959, 206).

УСИПЛЯТИ² (ВСИПЛЯТИ), їю, їєш, *недок.*, *діал.* Спати. *Закохали* *дитятко*, *схилилися* *до* *його* *Маруся* *гойдати*, а *Пилипка* *блискучими* *очима* *є* *в* *обоз* *здивляється*. *Вона* *не* *всипляла* *ночей* і *звилиночки* (Вовчок, I, 1955, 242).

УСИПНИЙ, а, є, *заст.* Який присипляє.

УСИРОТИТИ (ВСИРОТИТИ), очу, отїш, *док.*, *перез.*, *розм.* Те саме, що осиротіти. — *Хочеш* *власну* *душу* *погубити*, *Молодий* *свій* *вік* *запамятати*, *Нас* *стариз* *наїки* *всиротити!* (Фр., XII, 1953, 299).

УСИРОТІЛИЙ (ВСИРОТІЛИЙ), а, е, *розм.* Дієпр. акт. мн. ч. до усиротіти.

УСИРОТИТИ (ВСИРОТИТИ), їю, їєш, *док.*, *розм.* Те саме, що осиротіти 1. — *І* *чи* *я* *ж* *сьогодні* *всиротіла?* *Чи* *є* *тепер* *тільки* *зубожіла?* (Вовчок, I, 1955, 199).

УСИСАТИ *див.* всєсати.

УСИСАТИСЯ *див.* всєсатися.

УСИСНИЙ *див.* всєсний.

УСИТІТИ *див.* усїчувати.

УСИХАННЯ (ВСИХАННЯ), я, с. Дія за знач. усихати.

Шкідливі *комахи* і *грибні* *хвороби* *при* *масовому* *поширенні* *можуть* *завдати* *величезної* *шкоди* *колегоспним* *лісам*, *приводячи* *до* *усихання* *насаджень* (Лісівн. і полєзах. лісорозв., 1956, 132).

УСИХАТИ (ВСИХАТИ), їю, їєш, *недок.*, **УСОХНУТИ (ВСОХНУТИ)** і **УСОХТИ (ВСОХТИ)**, хну, хнеш і *діал.* **УСХНУТИ (ВСХНУТИ)**, ну, нєш, *док.* і. Ста-

вати сухим, втрачаючи вологу (про рослини або їх частини). *А коли ще й гостик почав усихати, то вже вірна ознака, що кавун готовий* (Донч., V, 1957, 143); // *Сохудува, гинеути від несприятливих умов, пошкоджень і т. ін. Не прийняли три ясени, Тополя есидала* (Шевч., I, 1951, 388); *Дерево, об'їдене шовкопрядом, есидає або ослаблюється настільки, що на ньому оселяються стовбурні шкідники* (Колг. Укр., 5, 1962, 40); *Тиміш не довго мався по світу: нудьга його з'їла. Хата розвалилась, двір заріс бур'яном, і садок усох, і глибока криниця засипалась* (Вовчок, I, 1955, 56); *Настала весна, зацвіли сади. А в діда Данила всі дерева есошли* (Мокр., Сто., 1961, 132).

2. Ставати маловодним або зовсім позбавлятися води (про річку, ставок і т. ін.). *Не есидає річка, де трава в долині* (Мал., Полудень., 1960, 81); // *перен.* Вичерпуватися повністю, кінчатися. *Даєт течії членого красновоєства есошли, а він став, не знаючи, що казати* (Гр., Без хліба, 1958, 16).

3. Зменшуватися в розмірі, об'ємі, у вазі. — *Не бійся, естане Геодосій, от тільки права рука усохне* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 592); — *Людина, — думає Павліна, — теж заки умре, то насамперед зморщуться, наче жили есидають в ній та стягують тіло* (Вільде, Сестри., 1958, 336).

УСИЧУВАТИ, ую, ушп, *недок.*, **УСИТІТИ**, усичу́, усити́ш, *док.*, *перех.*, *діал.* Вбратити ¹. *Він [вігер] летить здалеку... есичує в себе і тишу села, і клеті міста* (Коцюб., I, 1955, 388).

УСИВАТИ¹ (**ВСИВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСИЯТИ** (**ВСИЯТИ**) ію, ієш, *док.*, *перех.* 1. Покривати чим-небудь якийсь простір, якусь поверхню. *Висої коні... кресали ясеними підковами об кам'яну мостову і есвали її невеличкими іскорками* (Мирний, III, 1954, 256).

2. Заповнювати, займати собою весь простір, всю поверхню. *Тут німія били ми, і трупи їх доконала есиали бугри й засніжені поля* (Гонч., Вибр., 1959, 176).

УСИВАТИ² (**ВСИВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСИЯТИ** (**ВСИЯТИ**), ію, ієш, *док.*, *перех.* Сіяти щось серед чого-небудь. *Образно. *Може б, Шрам і до кінця козаків ухищорив; так... за Шрамом паволоцьким слідом ходив диявол і есиав плевели в пшеницю. А той диявол не хто був, як полигає Брюзовецького — Вуязевич* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159).

УСИВАТИСЯ¹ (**ВСИВАТИСЯ**), ається, *недок.*, **УСИЯТИСЯ** (**ВСИЯТИСЯ**), іється, *док.* Покриватися певною кількістю кого-, чого-небудь на якомусь просторі, якийсь поверхні. *Так думяно пагне в полі жито І всі шваги есиваються зерном* (Стельмах, V, 1963, 214); *Хлопці йшли, як боги! Вєсь обрїй есиєся тими сірими богами. Одні підїмались пологим стилем, інші еже аникали за горбом* (Гончар, III, 1959, 218); // *безос.* *Образно. *Залїзним шротом, а не зерном есиалося тут землю, зорану не ралом, а дрїбним скаллям бомб* (Смоліч, Мир., 1958, 400); // *З'являтися, виступати на чому-небудь, густо вкриваючи поверхню.* *Ну, зараз він [батько] йому есипле, аж не знатиме, яким місцем сидати — не подинається, що в нього еже есиваються еуса!* (Смоліч, Світанок., 1953, 16).

УСИВАТИСЯ² (**ВСИВАТИСЯ**), ається, *недок.* Пас. до усивати².

УСИДА́ННЯ (**ВСИДА́ННЯ**), я, с., *діал.* Дія за знач. усидати.

УСИДАТИ (**ВСИДАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСИСТИ** (**ВСИСТИ**), усяду, усїдеш, *док.*, *діал.* Сідати. *Максим поздрастувався, усїда на лавці* (Вовчок, VI, 1956, 306); *Самі випали з рук панових граблі, самі опустилися руки, він усїє на тім місці, де стояв* (Фр., II, 1950, 114).

УСИДА́ТИСЯ (**ВСИДА́ТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок.*, **УСИСТИ́СЯ** (**ВСИСТИ́СЯ**), усїдуся, усїдешся; *наказ.* сп. усїдсьє; *док.*, *розм.* 1. Сідати, звичайно зручно влаштувувачись, надвоєго і т. ін. — *Скинь автомат, на час роботи дозволяю, — змилосердїєся подояка, есїдаючись зручніше в сїдлі* (Гончар, III, 1959, 417); *Перед вечором гарнецько усїаєсь вони на ганку, що виходить в невеличкий садок, і смотали рожок з солодким чаєм* (Мирний, III, 1954, 141); *Калюжна запросила молодю жінку сїдати і, коли та есілаєся наспроти, ще раз оглянула її вдиваюче* (Збан., Передзвнїв'я, 1960, 38).

2. Опускатися вниз, осідати; анижувати рівень своєї поверхні, ущільнюючись, переміщуючись і т. ін. *А він — .. мовчить, кузля до вуст не підносить, лєвно, чекає, поки есїдеться біле шуровиння* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 3); // *перен.* Угамовуватися, сгикати. *У грудїх Остапа есїдалася розбуржана лють. Він був задоволений собою* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 206).

3. Зменшуватися (про мороз). *Удень мороз усїєся.* **УСИКА́ТИ**, аю, аєш, *недок.*, **УСИКТИ**, ічу́, ічєш, *док.*, *перех.*, *заст.* Ударом гострого апаряддя чи холодної зброї відокремлювати частину від цілого; відрубувати; // *із сл.* голова. *Карати смертю, відрубуючи голову.* — *Панове громадо, усїчїть менї голову на порозї, як гадїні сорокатїї, коли б я громаду зрадїв* (Марг., Тв., 1954, 178).

УСИКНОВЕННЯ, я, с., *заст.* Дія за знач. усика́ти. *Мало не чюдїя дїчатко підстерїгає [у графськом притулку] якийсь однокенний піст — чи то усїкновення голови Івана Хрестителєя, чи то есїдвїження зрєста, чи просто серєда й п'ятниця...* (Донч., III, 1956, 23).

УСИКТИ *див.* усика́ти.

УСИЛЯ́КИЙ *див.* есіля́кий.

УСИЛЯ́КО *див.* есіля́ко.

УСИМО́Х (**ВСИМО́Х**), присл. У складї сімох осіб.

УСИ́СТИ *див.* усїдати.

УСИ́СТИСЯ *див.* усїдатися.

УСИ́ЧЕНИЙ, а, е. 1. *заст.* Дїєпр. пас. мін. ч. до усїкти.

2. у знач. прикм., лїнгв., лїт. Скорочений. *Усічена основа дієслова.*

УСИ́ЯНИЙ¹ (**ВСИ́ЯНИЙ**), а, в. Дїєпр. пас. мін. ч. до усїяти¹. *Виткнулось ясне сонєчко з-за гори і обдало своїм світлом безкраї поля, усїяні, мов слєвожами, ранньою росєю* (Мирний, III, 1954, 114); *Надходила осїнь, але сонєце пєкло ще по-лїтньому, силно, і щовєчора пляж був усїяний людями* (Собко, Скєля., 1961, 5); *А надворї ніч есємяна, тепла... А над головою розляглося таке широкє, бездонне, есієне зірками небо* (Шиян, Баландя, 1957, 102).

УСИ́ЯНИЙ² (**ВСИ́ЯНИЙ**), а, е. Дїєпр. пас. мін. ч. до усїяти².

УСИ́ЯТИ¹ *див.* усивати¹.

УСИ́ЯТИ² *див.* усивати².

УСИ́ЯТИСЯ *див.* усиватися¹.

УСКА́КУВАТИ *див.* еска́кувати.

УСКА́Ч *див.* ескач.

УСКІ́ПЛИВИЙ, а, е, рїдко. Те саме, що прїскїпливий. [А н т о н і о:] *Се ж критика, а критика заичайно ускїплива, часами то й надїру...* (Л. Укр., III, 1952, 118).

УСКЛ́АД *див.* есклад.

УСКЛ́АДНЕНИЙ, а, е. 1. Дїєпр. пас. мін. ч. до ускладнити. *Образ у П. Тичини прозорїй, ясний, ні в якому разї — не спрощений чи неамисне ускладнений* (Рад. лїт-во, 7, 1967, 40); // у знач. прикм. *Складніший, ніж звичайно, ніж інший. Ускладненї пологи.*

△ Ускладнене речення, *лінгв.* — речення, до складу якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, модально-вставні утворення. *Обмеження дії, вираженої формою умовного способу, може передаватися простим ускладненим реченням* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 328).

2. До якого додалося ускладнення (у 2 знач.). — *Грип я перележу й дома. — У вас грип дуже ускладнений... І там [у лікарні] ми взагалі вас підлікуємо. Вам потрібне клінічне лікування* (Мушк., Серце., 1962, 183).

УСКЛАДНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ускладнений 1. Як примітивізм і натуралізм, мистецтву протипоказана і зайва ускладненість, туманність вираження думки (Літ. Укр., 7. IV 1964, 3); *Історія свідчить, що кожна нова епоха в порівнянні з попередньою відзначається більшою ускладненістю, бурхливішим темпом громадського життя* (Рад. літ-во, 1, 1967, 34).

УСКЛАДНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ускладнити і стан за знач. ускладнитися. В дальших дослідженнях ми стали на шлях ускладнення експериментів при вивченні синтетичної діяльності кори великих піскуль головного мозку в регуляції відновних процесів (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 22); [Ч у м а к:] *Що трапилось? [П о т р е б а:] Несподіване ускладнення. Монахи прийшли читати псалтир над партизанами* (Мик., I, 1957, 322); *Хоча він і говорить, що у нього всі сім раз одміряно, але, як людина тверезого розуму, він припускає, звичайно, можливість всяких ускладнень та несподіванок* (Головки, II, 1957, 567).

2. Нове захворювання, яке виникло як наслідок іншої, попередньої хвороби. *Після запалення легенів у нього з'явилось якесь ускладнення* (Донч., V, 1957, 531); *В тринадцять років малого Олексу спіткало нещастя: перенесена скарлатина дала ускладнення на барабанні перетинки, і він повністю оглух* (Не ілюстрація., 1967, 230).

УСКЛАДНИТИ *див.* ускладнювати.

УСКЛАДНИТИСЯ *див.* ускладнюватися.

УСКЛАДНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ускладнювати.

УСКЛАДНЮВАТИ, нюю, нюєш і **УСКЛАДНЯТИ**, няю, няєш, *недок.*, **УСКЛАДНИТИ**, нію, нієш, *док.*, *перез.* 1. Робити складнішим, різноманітнішим, насиченішим (за складовими частинами, характером особливостей, зв'язків і т. ін.). А *Максим все ускладнював і ускладнював акробатичні вправи, прискорюючи темп виконання їх* (Ткач, Арена, 1960, 175); [Ю р і й:] *Значить, ти як артистка вважаєш, що любов треба ускладняти, бо інакше вона не цікава?* [Г а л я:] *По-перше, я говорю не про любов, а про п'єси. А потім, я ще не артистка, а лише студентка* (Лев., Марія, 1953, 12).

2. Вносити додаткові труднощі, робити важчим, таким, що потребує більших зусиль для здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь. *Тривожні відомості про бої вже під Одесою, про танкові клини — прориву ворога в глибокі Вітчизни — дедалі ускладнювали евакуацію дітей* (Ле, Клев. лист, 1960, 24); *Те, що Яремченко мусив іти з доми і ховатися по людях, набагато ускладнило його, як керівника [підпілля], діяльність* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 162); // *Робити напруженим, обтяжливим. У 1453 р. турки захопили Константинополь і поклали край існуванню Візантійської імперії. Це ускладнило економічну і політичну обстановку в Криму* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 597).

УСКЛАДНЮВАТИСЯ, нюється і **УСКЛАДНЯТИСЯ**, няється, *недок.*, **УСКЛАДНИТИСЯ**, ніється, *док.* 1. Ста-

вати складнішим, різноманітнішим, насиченішим (за складовими частинами, характером особливостей, зв'язків і т. ін.). *В міру розвитку кори головного мозку розвивається і ускладнюється психічна діяльність* (Наука., 11, 1958, 30); *Ускладнилося життя, немірно зросла людина, мистецтво небувало заглиблювалось у людські душі* (Рад. літ-во, 9, 1966, 6).

2. Набувати додаткових труднощів, ставати важчим, потребувати більших зусиль для здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь. *У Домжи становище ще більш ускладнилось. Щоб поїхати до міста, потрібні були гроші, а позичити було ні в кого, і вона пробала корову* (Панч, II, 1956, 30); *Становище, справді, з кожною хвилиною ускладнялося. На кушетку Булгакова вороги звернули увагу* (Ле, Мої листи, 1945, 121); // *Ставати важчим, серйознішим (про хворобу). У другій половині 1902 р. недуга все ускладнювалася і поглиблювалася, але поет [П. Грабовський] зперто чинив їй опір* (Рад. літ-во, 1, 1965, 63).

УСКЛАДНЯТИ *див.* ускладнювати.

УСКЛАДНЯТИСЯ *див.* ускладнюватися.

УСКОКИ *див.* вскоки.

УСКОЧИТИ *див.* вскокувати.

УСКРОМЛЯТИ *див.* ускромляти.

УСКРОМЛЯТИ, яю, яєш, *недок.*, **УСКРОМИТИ**, млю, мійш; *мн.* ускромлять; *док.*, *перез.*, *діал.* Приборкувати, примушувати підкоритися. *Він думав, мислив, умудрявся, .. Як Турна-ворога побити, Царя Латиня ускромити* (Котл., I, 1952, 253).

УСКУБНУТИ (ВСКУБНУТИ), ну, нєш, *док.*, *перез.* 1. Узв'язавшись за що-небудь, схопившись щось, різко смикнути. *В ставочку Пліточка дрібненька Знів'єя гуздрила на удці черв'яка, І так була раденька! Ну, дейко! до його швиденько! То збоку ускубне, То спереду поцупить* (Г.-Арт., Байки., 1958, 80); *Марина погладдила його [пуденя], ускубнула трохи за вухо, потягла за хвіст, і вони подружили* (Сенч., Опов., 1959, 345); // *Смикнути за волосся, прір'я і т. ін. Дивися, як там Лев здигає... Нізто його вже не бідняк, Усяк безпечно йде дивиться; Хто схопе — добре ускубне За вражий чуб його зубами* (Гл., Вибр., 1957, 41); *Нудно став [Василеві], коли сестра його чим завагиться, — він піділає до неї та або ущипне стиза, або ускубне* (Мирний, IV, 1955, 71).

2. Висмикуючи, скубучи, узяти частину чого-небудь. *А зимою разів скільки січня вскубну та воликам піджоу* (Барв., Опов., 1902, 307).

УСЛАВИТИ *див.* уславлити.

УСЛАВИТИСЯ *див.* уславлитися.

УСЛАВЛЕНИЙ (ВСЛАВЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до уславити. *Уславлений [будинок Павлова у Сталинграді] не висотою, ні, не дивом чарівним архітектури, ніщо його не красить голі мури — простої кладки стіни цегляні* (Гонч., Вибр., 1959, 244); *Жалкував лиш, що не брав Берліна (Молодим хлопчатком був поді) І не знав, що він — прекрасна зміна Шахтарям, уславленим в труді* (Шпорта, Тв в серці., 1954, 141); *В уславлений Миколою Гоголем Диканьці, на Полтавщині, відбулося урочисте відкриття картинної галереї, створеної за допомогою київських митців* (Веч. Київ, 16.XI 1967, 1); // *уславлено, безос. присудк. сл.* *Уславлено було мене за потайного п'яницю* (Вас., Невібр. тв., 1941, 199).

2. у знач. прикм. Знаменитий, славетний. *«Дуже мені до сподоби п. Крушельницька на портреті», — писала Леся Українка. Уславлена поетеса мала налже багачка листуватися з уславленою артисткою, зустрітися з нею особисто* (Мист., 1, 1966, 30); *На третій рік він був уже майором, уславленим вишнучачем, і борт*

його літака прикрашало дванадцять зірок (Рибак, Опов., 1949, 88); «Українським Чапаявим» називають у народі ушавленого героя громадянської війни Миколу Щорса (Веч. Київ, 20.III 1967, 1); // Про якого багато говорять, якого хвалять, відомий всім, звичний. Грім, ухоплений рукою, Світить далі голубій. Геть, ушавлений спокої! Ми в труді, у боротьбі! (Рильський, I, 1960, 293); Відчувалася осімь з ушавленою печеною картоплею (Вільде, Сестри., 1958, 371).

УСЛАВЛЕННЯ (ВСЛАВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. **уславіти**. *Драматична поема Кочерги* [«Світчине весілля»] *приваблює своїм щирим демократизмом, ушавленням благородних почуттів, піднесенням ідеї відданого служіння народові* (Рад. літ-во, 12, 1968, 68); *Завдання і зміст монументальної скульптури — ушавлення значних історичних подій і ушавлення діяльності видатних людей* (Наука., 6, 1963, 56).

УСЛАВЛЮВАТИ *див.* **ушавляти**.

УСЛАВЛЮВАТИСЯ *див.* **ушавлятися**.

УСЛАВЛЯТИ (ВСЛАВЛЯТИ), яю, яеш і **УСЛАВЛЮВАТИ (ВСЛАВЛЮВАТИ)**, юю, юеш, *недок.*, **УСЛАВЛЯТИ (ВСЛАВЛЯТИ)**, влю, виш; *мн.* **ушавлять**; *док.*, *перех.*, *уроч.* 1. Робити знаменитим, славнозвісним, сприяти величі когось, чогось. *І ось прокотилася слава По всьому донецькій краю, Що йде поперед Потапа, Вшавляючи область свою* (С. Ол., Вибр., 1959, 222); *Щепкін у малих ролях створював незабутні образи, ушавляючи цим і авторів маловідомих п'єс* (Збірник про Кроп., 1955, 83); *Яким величезним почуттям відповідальності має перейнятися кожен з нас [митців] у змалюванні наших людей, щоб не здрібнити, не применшити їх, ... щоб, віддаючи належне забавності та цікавості, не втратити головного, того, що в житті ушавило і звеличило нашу людину* (Довж., III, 1960, 314); *Шаштовбудівельники Донбасу ушавили себе, встановивши світовий рекорд швидкості прохідки вертикальних стволів* (Цюпа, Україна., 1960, 187).

2. Високо оцінювати, прославляти когось, що-небудь. *Самому ж себе ушавляти — не приходитьсь, та й не личить* (Мирний, V, 1955, 400); *Той не співець, хто не кличе на бій, Хто в пісні народ не ушавлює свій* (Криж., Кален. міст, 1940, 93); *А Христу всі славаля — в класі перша красуня!* (Грім., Незакінч. роман, 1962, 6); *«Лау» [вірш П. Тичини] був твором, що ушавляє революцію* (Поезія., 1956, 81).

3. розм. Поширювати негативні відомості про когось, плітки, які ганьблять, засуджують. — *Та він [Тарас] у нас і не такий уже розвіяк, як його ушавили: як до нього добре — він удвічі добрий* (Вас., II, 1959, 361).

УСЛАВЛЯТИСЯ (ВСЛАВЛЯТИСЯ), яюся, яешся і **УСЛАВЛЮВАТИСЯ (ВСЛАВЛЮВАТИСЯ)**, ююся, юешся, *недок.*, **УСЛАВЛЯТИСЯ (ВСЛАВЛЯТИСЯ)**, влюся, вишся; *мн.* **ушавлятьсся**; *док.* 1. Ставати знаменитим, славнозвісним; прославлятися. *Хай живе, хай ушавляється радянська жінка, жінка вільна, жінка-творець, жінка-мати* (Вишня, I, 1956, 326); *Найбільше славиася Карл Маркс, німецький учений, та його ученик, теж німець, Фрідріх Енгельс, що багато начала робітників словом* (Л. Укр., VIII, 1965, 25); *Ми матимемо найкращого майстра корабля, що славиася на підденних морях* (Ю. Янов., II, 1958, 151); *В ній [школі] учився школяр, який тепер славиася на весь Радянський Союз* (Донч., V, 1957, 463); *Уславиася кобзар Микита на всю округу невольницькими плачами* (Бурл., О. Вересай, 1959, 19); // Виділятися серед інших якимись якостями, особливостями тощо. *Найбільше трапляється маржурів у Криму, Донбасі, та особливо славиалися ними Карпати* (Знання., 2, 1967, 7).

2. розм. Ставати відомим своїми негативними діями, вчинками. *Вельможа Теплово.. ушавлясся своїми доносами на Ломоносова* (Тич., III, 1957, 107).

3. *тільки недок.* **Пас.** до **ушавляти**, **ушавлювати** 1, 2. *Змістом своїм історичні пісні в яскравим вилює світлоглядю волелюбного українського народу. В них ушавлюються героїчні подвиги кращиз його синів, із патріотизм* (Рильський, IX, 1962, 221).

УСЛАТИ *див.* **ушлатіти**.

УСЛАТИСЯ *див.* **ушлатітсся**.

УСЛІД *див.* **вслід**.

УСЛІДКУВАТИ (ВСЛІДКУВАТИ), їю, їеш, *док.*, *розм.* Те саме, що **простежити** 1. *Не встигли ваші очі вслідкувати за тим, де він [кібчик] спуститсь, як він знову знявся азору* (Мирний, IV, 1955, 308).

УСЛІПУ *див.* **всліпу**.

УСЛУГА (ВСЛУГА), н, ж., *заст.* 1. Послуга. *Раїса справді була вдячна йому за незчисленні дрібні услуги та ради* (Кочуб., I, 1955, 322).

2. Виконання обов'язків слуги, наймички. *Ожениася наш пан, і вгяли мене на службу до молодої панії* (Вовчок, I, 1955, 259).

УСЛУГОВУВАТИ (ВСЛУГОВУВАТИ), бую, буюеш і **УСЛУГУВАТИ (ВСЛУГУВАТИ)**, юю, їеш, *недок.*, **УСЛУЖИТИ (ВСЛУЖИТИ)**, ужу, ўжш, *док.*, *заст.* 1. Робити кому-небудь послугу, що-небудь присмає, бажане, потрібне, щоб задовольнити когось або викликати прихильність до себе. *Іванові Петровичу вже мало услугоував [Кирило Іванович], зате ниць падав перед Гаврилом Федоровичем, секретарем* (Мирний, I, 1954, 156); *Дождала стара невістки, не нарадується: яка ж то до неї щира та покірна! І услужить їй що треба, і пожалує, і догодить, як рідна дитина* (Вовчок, I, 1955, 54); // ірон. *Своїми діями, втручанням у щось робити кому-небудь неприсмає, зло і т. ін.* *Щира товаришка услужила своїй подрузі, і всі, далекі і близькі сусіди розказували та реготалися, як Параска горшки товкла від невдачі* (Мирний, IV, 1955, 65).

◇ **Службу услужити** *див.* **служба**.

2. *тільки недок.* Виконувати обов'язки слуги, наймички. *Веселий Явтух до столу услугоував, а ще веселіш позирала на його Фрузіна (Свидн., Люборацькі, 1955, 46); Щозвеличили треба було їй [графині] услугоувати* (Донч., III, 1956, 59); *Вона надзвичайно любила каву, а не можучи її собі купити, готова була й цілий день услугоувати за той присмак* (Кобр., Опов., 1954, 19).

УСЛУГУВАТИ *див.* **услугоувати**.

УСЛУЖИТИ *див.* **услужувати**.

УСЛУЖЛИВИЙ (ВСЛУЖЛИВИЙ), а, в, *рідко*. Який з готовністю робить послугу; послужливий. *Услужливий Абрашко вже ніс хупро й шапку Ступосянського* (Фр., VI, 1951, 306); *До мене будь лиш ти ласкава, Услужлива і недужка, Мене до батька поведи* (Котл., I, 1952, 121); *Услужливий Сьома дереце називає і для утіхи «культурної» подрузи зелену гілку троцистсь-ламає* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 13).

УСЛУЖЛИВО (ВСЛУЖЛИВО), *рідко*. Присл. до **услужливий**. *Журно плюскала вода в Пслі, пастух приніс риби, хлоп'яки услужливо пособляли, назбирали дров, розвели огнище* (Горд., Дівчина., 1954, 200).

УСЛУЖНИЙ, а, е, *заст.* **Послужливий**. *Усюди Гриць умів бути паничею пожиточним і услужним* (Фр., III, 1950, 267); *Обідали мочьки, хоч намагались говорити. Пан Микола був вчливий, услужений, занатто, може* (Кочуб., I, 1955, 412).

УСЛУЖНО, *заст.* Присл. до **услужливий**. ***Образно**. *Як тільки вгдоху поміж дерева, рябенські пні, що так услужно простягають до мене свої галузки, мов кожна*

рада мене гоїдати, зміст висіває з мене коротким смішком (Коцюб., II, 1955, 268).

УСЛУХАННЯ *див.* вслухання.

УСЛУХАТИСЯ *див.* вслухатися.

УСЛУХАТИСЯ *див.* вслухатися.

УСЛУХОВУВАТИСЯ *див.* вслухатися.

УСЛУХУВАТИСЯ *див.* вслухатися.

УСМАЖИТИ *див.* усмажувати.

УСМАЖИТИСЯ *див.* усмажуватися.

УСМАЖУВАТИ (ВСМАЖУВАТИ), *ую, уєш, недок., усмажити* (ВСМАЖИТИ), *жу, жиш, док., перег.*

1. Смажити до повної готовності (смажу).

2. тільки *док., діал.* Смажачи, приготувати.— *Хоч курятко одно йому всмаж* (Фр., VII, 1951, 28).

УСМАЖУВАТИСЯ (ВСМАЖУВАТИСЯ), *ується, недок., усмажитися* (ВСМАЖИТИСЯ), *иться, док.* Смажачись, доходить до повної готовності. *М'ясо усмажилось.*

УСМАК *див.* всмак.

УСМИКНУТИ, *ну, неш, док., перег.* Те саме, що ускубути.— *Оце вечері вернувся б із степу — орали, чи що. Хазяїн воли випрагає, а ти швиденько січня усмикнув, підклав* (Головка, I, 1957, 121).

УСМИРИТЕЛЬ, *я, ч., рідко.* Те саме, що каральник. *На Чернігівщині [у 60-х роках XIX ст.] лютував усмиритель контр-адмірал Унковський, який.. пройшов по губернії, нещадно розправляючись з селянами* (Іст. УРСР, I, 1953, 484).

УСМИРИТЕЛЬКА, *я, ж., рідко.* Жін. до усмиритель.

УСМИРИТИ *див.* усмирити.

УСМИРИТИ, *ряю, рієш, недок., усмирити*, *рю, ріш, док., перег., рідко.* 1. Силою примушувати когонебудь коритися; придупувати заколот, бунт і т. ін.

Бунти жазали Олександра Романова, що послав вірних своїх сатрапів усмиряти їх (Рильський, III, 1956, 184); *Щоб вас, бублейниць, враг побрав! Не буду вас карать громами; По п'ятах виб'ю чубуками, Олимп заставляю висітати; Я вас умію усмирити* (Котл., I, 1952, 249).

2. *перен., рідко.* Зменшувати, послаблювати силу вияву чого-небудь; заспокоювати. *Бий покломи! І плоть старечу усмиряй* (Шевч., II, 1953, 37); *Тепер, наприклад, коли мене голова так шалено болить, ти б, певно, усього спробувала, щоб лише мій біль усмирити* (Коб., I, 1956, 419).

УСМІЛИТИСЯ (ВСМІЛИТИСЯ), *люся, лишся, док., діал.* Насмілитися. *Коли б воля, заспівав би так, щоб і на селі лунало... Не всмілюсь!* (Вовчок, I, 1955, 103).

УСМІХ, *у, ч.* Те саме, що усмішка 1. *Вона прийняла [подарунок], подякувала і усміхнулася. Василькові здався той усміх дуже ласкавим* (Л. Укр., III, 1952, 485); *На якусь мить Нея глянула мені у вічі, і враз її очі спалазнули, а цокає заграв рум'янець, а на устах розвіє усміх — ширий, теплий, привабливий* (Збан., Незабуттє, 1953, 16); *Облицер прикусив губу, стримуючи скептичний усміх* (Гончар, Таврія., 1957, 367).

◇ **Кривий усміх** *див.* кривий; **Пускати (пускати) усміх** *див.* пускати.

УСМІХАТИСЯ (ВСМІХАТИСЯ), *аюся, аєшся, недок., усміхнутися* (ВСМІХНУТИСЯ), *віўся, вієшся, док.*

1. Усмішкою виявляти певні почуття (перев. радість, задоволення і т. ін.). *Як же то зрадів Василь Невольник, побачивши Шраменка!.. І божий чоловік [сліпий] зрадів: аж усміхався, облапуючи кругом Петра* (П. Куліш, Вибр., 1969, 195); *Хто б не прийшов до гати — старий, малий, хорий, здоровий, багатий, — кожний виходить усміхаючися, з радістю в серці: вже якось уміла* (Олена) *кожному сказати щось таке пріємне, чим-небудь поті-*

шити (Хотк., II, 1966, 183); *Тарас бачив лише брови, очі, усмішку, — і раптом сам усміхнувся щиро й радісно* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 56); *Дивляться [жівки] мовчки на гірського свого гостя, на батька Пузача, не скаже він зоть словечка м'якшого, чи не всміхнеться до них* (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); **Образно. Минулася буря — і сонце засяло, Веселка всміхнулася в ясных небесах* (Рильський, I, 1960, 86); *// Усмішкою виявляти своє ставлення до кого-, чого-небудь, відповідати на що-небудь. Старий пугіловець — начитабу — лише усміхався, «партизанщина», казав він вибачливо й водночас лагідно* (Ю. Янов., II, 1958, 233); *Вона [Лукія] не всміхається до робітників запобігливо, як це часом буває з іншим начальством, їй не треба до них так усміхатися* (Гончар, Тронка, 1963, 79); *Дай же руку, любий друже, усміхнись мені!* (Сос., II, 1958, 225).

◇ **Усміхатися (усміхнутися) аж до вух** *див.* в'ухо.

2. *перен.* Сприяти, допомагати кому-небудь в успіху, удачі; обіцяти щось приємне, радісне. *Христя молода, до неї все усміхається; їй здається все таким приєтним та гарним...* (Мирний, III, 1954, 199); *Прийдешме усміталось йому рожевими картинками, поривало до поезії* (Кач., II, 1958, 354); *// із сл. щ а с т я, д о л я. Щастати, таланити комуся. Щастя усміхнулось йому і відтоді вже його не покидало* (Фр., V, 1951, 284); *Нарешті нам таки усміхнулось щастя. Зійшовши на якесь узгір'я, ми побачили літари, почули близький гудок паровоза* (Гур., Друзі., 1959, 25); *А жоме, й справді — у Києві, у тій художній школі, нарешті усміхнеться йому доля, може, сам там він стане значентим або хоч би хорощим художником* (Збан., Сеспель, 1961, 154); *// Бути можливим у недалекому майбутньому. — Він покинув столицю з її присмюстями і забавами, покинув навіть школу, де йому вже от-от усміалось екзамен і дипломи* (Фр., II, 1950, 370); *— Селесте, які сподівання тобі усміхаються в Римі, Мавш надії які? Чи тобі жріється що?* (Зеров, Вибр., 1966, 340).

УСМІХНЕНИЙ (ВСМІХНЕНИЙ), **УСМІХНУТИЙ** (ВСМІХНУТИЙ), *а, е.* Який усміхається, усміхнувся.

Та сама брчка, що влодило одозвала заплакану стару ніжку до залізничці, привезла увечері скромно усмінену молоденьку панну Зою (Л. Укр., III, 1952, 647); *Славко ступав за нею широкими кроками. Вона усмінена, а він сумний, нахмурений* (Март., Тв., 1954, 232); *Зашарена, усмінена, стояла вона напереді, перебираючи запуску пальцями, і дійсно, було на що залюбуватися* (Хотк., II, 1966, 15); *// З усмішкою, який криє в собі усмішку.*

Вона окинула о. Нестора лукаво усміхнутим поглядом (Фр., VII, 1951, 39); *Щасливий, як ніколи, Галаганчик сидів за столом поряд з матір'ю, дивився на її обличчя, на усміхнені очі* (Донч., VI, 1957, 112); *З дзеркала визирає бад'яре, помолодіє радісно усмінене обличчя* (Шовк., Інженери, 1956, 359).

УСМІХНУТИСЯ *див.* усміхатися.

УСМІШЕЧКА, *я, ж.* Зменш.-пестл. до усмішка 1.

А Віталік цей вартий більшої уваги, дарма що ото ніяково щупиться біля Гонті та ховає роззублену усмішечку в долоню (Гончар, Тронка, 1963, 28); *Обступили вони його з вгидними усмішечками, віталіся дуже весіливо* (Вас., I, 1959, 89).

УСМІШКА, *очей, ж.* 1. Особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху.

В Христі забігала усмішка на устах, вона одвернула, щоб не зареготатися (Мирний, I, 1954, 265); *Шопена вальс...* *Ну хто не грав його і хто не слухав? На чітх устах Не виникала усмішка пригліва* (Рильський, II, 1960, 21); ** У порівн. І вітає пісня, молода, крилата, як твоє усмішка, як зоря в гаю* (Сос., II, 1958, 56);

// перев. чого. Цей порух як вираження чого-небудь. Усмішка щастя розліялася по обличчю в старій (Кодюб., I, 1955, 88); По застиглих обличчях пробігала усмішка печальної радості (Ірчан, II, 1958, 9); // Такий порух як вираз глумування, кепкування і т. ін.; посмішка. Я бачу, погляд твій падає від погорди, Усмішка на устах немов змія (Л. Укр., IV, 1954, 83); — Так за чим же діло стало? — сказав військовий, і в його голосі очулася Галичі легенька усмішка (Крот., Сянч., 1948, 11); Вона посмігнулася, але в той же час погасила усмішку, поправила волосся (Тют., Вир, 1964, 425).

◇ Крива усмішка див. кривий; Обдаровувати (одарбовувати) усмішкою див. обдаровувати, одарбовувати; Обмінюватися (обмінятися) усмішками див. обмінюватися; Подарувати усмішку див. подарувати; Пускати (пустити) усмішку див. пускати.

2. Гумористичний художній твір (перев. невеликий за розміром). Цікавий оригінальним явищем на Закарпатті є сатира та гумор. Тут чимало казок, анекдотів, усмішок (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 62); Найбільше мене вабили і чарували і понині чарують народні веселі усмішки, перекази, лакомічні вислови і стилі коротенькі оповідання, із побуту народного життя (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 77); Семитомник — це перше, найбільш повне на сьогодні видання вибраних усмішок Остапа Вишні (Рад. літ-во, 4, 1966, 84).

УСМІШКУВАТИЙ, а, е, розм. З усмішкою; схильний усміхатися. У Кузьки були розумні, усмішкувати очі і хоч сусоре, але симпатичне обличчя (Багмут, Щасл. день..., 1959, 167).

УСМІШЛИВИЙ, а, е, розм. З усмішкою; схильний усміхатися. Черниш оглядається і не бачить уже тих знайомих, благодунних, лукаво усмішливих облич (Гончар, III, 1959, 41).

УСМІШЛИВО, розм. Присл. до усмішливий. Та через мить очі його усмішливо прижмурились (Шовк., Інженери, 1956, 26).

УСМОКТАНИЙ див. всмоктааний.

УСМОКТАТИ див. всмоктувати.

УСМОКТАТИСЯ див. всмоктуватися.

УСМОКТУВАЛЬНИЙ див. всмоктувальний.

УСМОКТУВАНИЙ див. всмоктуваний.

УСМОКТУВАНІСТЬ див. всмоктуваність.

УСМОКТУВАННЯ див. всмоктування.

УСМОКТУВАТИ див. всмоктувати.

УСМОКТУВАТИСЯ див. всмоктуватися.

УСМОКТУВАЧ див. всмоктувач.

УСНИЙ, а, е. Виражений у звуковій формі словами, що вимовляються, а не пишуться. Він прочитав козацьку грамоту і тепер дає до неї усні пояснення (Тулуб, Людолови, II, 1957, 496); // Викладений словами, розказаний, а не написаний, на підтвердження знань з певної галузі (про іспит). Було у нас усний іспит в української мови (Донч., V, 1957, 209).

Усна народна творчість — те саме, що фольклор. Метафори, виразно споріднені з усною народною творчістю..., поєднуються з такими, в яких зміст розкривається через політичну, до деякої міри піднесену лексику (Мова і стиль «Вершників», 1955, 35); Усний журнал — тематично об'єднані виступи, виголошені зі сцени по радіо на підприємстві, в установі і т. ін. Поетичною лєнініанкою відкрився в палаці культури Київського трамвайно-тролейбусного управління усний літературний журнал «Трибуна лектора» (Вітч., 2, 1969, 220).

◇ Усна газета див. газета.

УСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до усний. Давнішими дослідниками визначались, як істотні ознаки фольклору, масовість його побутування і усність його творення та передачі (Рильський, III, 1956, 153); Усність тво-

рення і анонімність, як важливі ознаки дожовтневого фольклору, перестають бути характерними для сучасного (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 47).

△ Усність судового процесу — усне ведення, усний розгляд справи в суді. Гласність, усність і безпосередність судового процесу роблять самий розгляд справ у суді засобом вивчення, громадського впливу на порушників закону (Рад. суд, 1951, 52).

УСНО. Присл. до усний. Радянський народ творить і усно? Так, можемо порадувати прихильників обов'язкової усності фольклору: здебільшого усно (Рильський, IX, 1962, 208).

УСНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову усний, напр. у с н о м б в н и й.

УСНОПОЕТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що фольклорний. Міркування К. Маркса про фольклор містять у собі ключ до розкриття типових процесів та явищ в уснопоетичній творчості різних народів світу (Рад. літ-во, 7, 1968, 93); Уснопоетична мова народу (урички пісень, дум, прислів'я, приказки та ін.) органічно влітається в єдину жанристичну тканину роману [П. Пача «Гомоніла Україна»] (Іст. укр. літ., II, 1956, 459).

УСОБИЦЯ, і, ж. Те саме, що міжусобиця. Справді, се [село Тухля] була величезна гірська криїлка, .. але такі були в тих часах ненастанні війни, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, озоронити своє свобідне, староруське громадське життя (Фр., VI, 1951, 22); В.. творі [«Почуєнь»] Мономах закликає своїх синів припинити князівські усобиці (Іст. УРСР, I, 1953, 79); // рідко. Вагали ворожнеча, незгоди, чвари. — Чого ж ви сієте усобиці у своїй рідній хаті? Га? Щоб повстав брат на брата, син на батька? (Кол., Терен., 1959, 353).

УСОБНИК, а, ч. Той, що своїми діями створює незлагоду, сіє ворожнечу між якими-небудь суспільними групами або окремими особами в державі (перев. феодальній). Ні, ні... Не ви [гори] прокляті... а гетьмани, Усобики, язи погани!.. (Шевч., II, 1963, 42).

УСОБНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до усобиці, усобника. Ні гострі лега згубного металу, Ні зазд усобицьких туман запалий, Що тьмою криє твою, о Риме, нуть... Не збили гордої твоєї вроди (Зеров, Вибр., 1966, 447).

УСОВІСТИТИ див. усовіщати.

УСОВІСТИТИСЯ див. усовіщатися.

УСОВІЩАННЯ (ВСОВІЩАННЯ), я, с. Дія за знач. усовіщати. — Приймай честь..., коли тобі дають її! — Останні слова козаки промовили вже поза курнем, підштовхуючи Кирдягу заду кулаками, стусанами і усовіщаннями (Довж., I, 1958, 234).

УСОВІЩАТИ (ВСОВІЩАТИ), аю, аєш, недок., УСОВІСТИТИ (ВСОВІСТИТИ), ішү, ієтіш, док., перев. Умовляти зрозуміти свою неправоту, хибність поведінки, намагатися викликати докори сумління, спонукати до каяття. Почала [мати] усовіщати. — І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? (Вас., I, 1959, 324); Дід Савка собі усовіщав сина, щоб не карав дочку... (Горд., Чужу ниву..., 1947, 154); — Господи добродію! — усовіщав усї [наглядач]. — Прошу не бунтувати (Кач., II, 1958, 322); [С в и р и д и х а:] Тявнїть його до суду! [К о л о м і й ч и х а:] Правда, може, хоч усовістили б, чи мене, бідну вдову, захистили! (Стар., Вибр., 1959, 342).

УСОВІЩАТИСЯ (ВСОВІЩАТИСЯ), аюся, аєпся, недок., УСОВІСТИТИСЯ (ВСОВІСТИТИСЯ), ішүся, ієтіпся, док. Розуміти свою неправоту, хибність поведінки, відчувати докори сумління, каятися. — Ой, силючку мій, усовістися: Козака я тебе із малости (Чуб., V, 1874, 874).

УСОБУВАТИ *див.* всубати.

УСОБУВАТИСЯ *див.* всубатися.

УСОЛИТИ, іє, док., розм. Достатньо, в міру просо-
литися. Губи [гриби] як усоліють, то такі гарні
(Сл. Гр.).

УСОЛОДА, и, ж., *гаст.* Насолода. Вона одразу по-
казала його гаряче; палко, як казють дуже нервові
особи, з усолодою й навіть муками серця (Н.-Лев., IV,
1956, 230); Але все те лиш приблизшувало гострість
усолоди — і левиники радістю стріли намір Марусяка
(Хотк., II, 1966, 185).

УСОЛОДЖУВАТИ (ВСОЛОДЖУВАТИ), джую, джу-
еш, *недок.*, **УСОЛОДИТИ** (ВСОЛОДИТИ), джу, діш,
док., *перех.*, *рідко.* Втішати кого-, що-небудь чимсь
приємним, відрадним; робити що-небудьприємнішим.
І не добереш: чи то жebra, чи то дереш, а може і
маїрїаний перський какар, що усолоджус слух знавців
старовини легендами й дивовижними казками (Тулуб,
Людолови, II, 1957, 66); — О, бачите, ся не всолодить
нікому життя в світі!.. (Вовчок, I, 1955, 377); Тому я
й волю Висновки думки мові у вірші зложити піерійські,
Медом, мовляв, поетичним вірку всолодити науку
(Зеров, Вибр., 1966, 194).

УСОЛОДЖУВАТИСЯ (ВСОЛОДЖУВАТИСЯ), джую-
ся, джуєшся, *недок.*, **УСОЛОДИТИСЯ** (ВСОЛОДИТИ-
СЯ), джуся, дішся, *док.*, *рідко.* 1. Втішатися чимсь при-
ємним, відчувати насолоду, задоволення від чого-не-
будь. Але чоловіки не дали їм доволена балакать та усоло-
джуватись жузкою небес (Н.-Лев., IV, 1956, 272);
— Так оце ж Настя й надумала: «Гайда у Чорну Дібро-
ровку [шо ягоди]! Хоч далеченько, та вже там уякомож-
нось, усолодимось донечочу..» (Вовчок, VI, 1956, 336).

2. тільки *недок.* Пас. до усолбджувати.

УСОЛОДИТИ *див.* усолбджувати.

УСОЛОДИТИСЯ *див.* усолбджуватися.

УСОРОМІТИ (ВСОРОМІТИ), млю, мпш; *мн.* усоромі-
лять; *док.*, *перех.*, *розм.* Викликати в кого-небудь по-
чуття сорому, змусити кого-небудь відчуття сором,
ніяковість і т. ін.

УСОРОМІТИСЯ (ВСОРОМІТИСЯ), млюся, мпшея;
мн. усоромілять; *док.*, *розм.* Відчуття сором, ніяко-
вість і т. ін. від чогось, зніяковіти перед ким-небудь.
Одного разу Зоя навіть хотїла сказати їй щось злостиве,
зухвале, але стрималась — поруч було багато людей, —
а потім всоромилась своєї неприязні (Земляк, Гвінний
Стратіон, 1960, 316).

УСОТАТИ, **УСОТАТИСЯ**, **УСОТЕ**, **УСОТУВАННЯ**,
УСОТУВАТИ, **УСОТУВАТИСЯ** *див.* всотати, всотатися
і т. д.

УСОХЛИЙ (ВСОХЛИЙ), а, е. Діспр. акт. мін. ч.
до усохнути. Він [чоловік] був заклопотаний роботою —
діймає й випрямляє усохлі й поламані вітром дерева
(Казки Буковини.., 1968, 96); Він хоче цю кату згорілу,
і кауню, і даль, і дуби, Березу од вибуху всохлу, тепло
від батьківського дому і Катрю у серце вмістити (Мал.,
II, 1956, 56); Липи, каштани і клени вже скинули своє
всохле листя (Смолич, Рече та стогне.., 1960, 272);
Ось-ось гримне, розітне блискавицею небо, і поллється
на землю чиста вода, сповнить всохлі криниці (Мур.,
Бук. повість, 1959, 111).

УСОХНУТИ *див.* усихати.

УСОХТИ *див.* усихати.

УСОЧИТИСЯ, **УСОЧУВАТИСЯ** *див.* всочуватися.

УСПАДКОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мін. ч. до ус-
падкувати. Гостро сатиричною, викривальною в картин-
на, де змальовано, як Марта і Степанида [в творі
«Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького] ділять
успадкуване від батька майно (Іст. укр. літ., I, 1954,
380); У хребтних тварин поряд з успадкованими фор-

мами поведінки спостерігається багато набутих реак-
цій, навичок (Наука.., 11, 1958, 30); З перших же зраз-
ків українська радянська романістика виявила успадко-
вані нею від класики гостре соціальне бачення й аналі-
тичний дар (Рад. літ-во, 11, 1971, 10).

УСПАДКОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. успадкбу-
вати. Мічурін старанно вивчає онтогенез (індивідуаль-
ний розвиток) і філогенез (історичний розвиток) бать-
ківських пар, у результаті чого йому вдалося розкрити
закономірності успадковування гібридами ознак бать-
ків (Наука.., 9, 1956, 28).

УСПАДКОВУВАТИ, ую, усш, *недок.*, **УСПАДКУ-
ВАТИ**, ую, усш, *док.*, *перех.* 1. Одержувати, діставати
як спадщину (у 1 знач.). Деякі держави є монархіями.
Глава монархії — король або королева — успадковує
владу (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7).

2. Сприймати від батьків, від предків які-небудь
спадкові риси, особливості, якості. Були вдержані
зброїди — гібриди зебри із звичайним конем, які ус-
падкують форму тіла, голови, зріст коня і силу та
вигривалість зебр (Наука.., 7, 1965, 34); — Тато мій —
тамановий конструктор, ну і... Я думаю, що від
нього успадкувала здібності (Донч., V, 1957, 245);
Власне, це від матері успадкувала Катя вугляно-чорні
очі та різне, майже синє.. волосся (Перв., Дикий мед,
1963, 31).

3. Переймаючи що-небудь, засвоювати, робити своїм
надбанням як спадок від чого-небудь. Усатівські пле-
мена, успадкуючи, можливо, східні традиції, мали
жіночі фігурки в поховання (Нарвси стар. іст. УРСР,
1957, 69); Своє ремесло вона успадкувала від матері
(Добр., Тече річка.., 1961, 214); Од великих письменни-
ків минулого успадкувала радянська література дорого-
цінну рису — служіння народу, почуття відповідальності
перед народом (Рильський, IX, 1962, 183).

УСПАДКОВУВАТИСЯ, вбується, *недок.* 1. Переда-
ватися, прийматися у спадок. Відомо, що робота мозку
є цілісною органією спрямовується впливом зовніш-
нього середовища і регулюється біологічними потреба-
ми — голодом, спрагою, рефлексом самозахисту і роз-
множення, що успадковуються (Фізіол. ж., VI, 4, 1960,
455).

2. Пас. до успадкбувати. Образ Прометея як ор-
ганією входить в нашу літературу, успадковується
нею як абсолютне надбання художнього освоювання людь-
ми світу (Рад. літ-во, 2, 1957, 12).

УСПАДКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. успадкувати.
Успадкування ознак, набутих організмом у процесі
його життя, не тільки можливе, але й необхідне (Нау-
ка.. 3, 1957, 2).

УСПАДКУВАТИ *див.* успадбувати.

УСПІВАТИ (ВСПІВАТИ), аю, аеш, *недок.*, **УСПІТИ**
(ВСПІТИ), ію, іеш, *док.*, *розм.*, *рідко.* Те саме, що
устигати. Випав удушливий день саме серед гарячої
пори жнив.. Пішениця оспилася: люди не встигали зго-
пити (Мирний, I, 1949, 379); — Е, нежа чого капити-
ся, — сказав він, — успіємо заїхати (Фр., II, 1950,
51); — Літо збіжить тобі, як одна година, — оглян-
тиш не встиг (Стельмах, II, 1962, 393).

УСПІТИ *див.* успівати.

УСПІХ, у, ч. 1. Позитивний наслідок роботи, справи
і т. ін.; значні досягнення, удача. Недавно тому увін-
чалася праця фізіологів величаєм успіхом: винайдено
древній римський рукопис, котрий.. розповідає про наш
край.. (Март., Тв., 1954, 52); Ми ж про тебе знаємо,
як ти по охоті іспізу великого досягла в роботі! (Гич.,
II, 1957, 262); Успіхи синтетичної хімії лікарських
речовин дали величезний поштовх фармакології та фі-
зіології (Наука.., 11, 1965, 25); // Сприятливий резуль-

тат у воєнній операції. Тільки сміливий, неймовірно сміливий удар може забезпечити успіх його атакуючим бійцям. Перемога чи, може, загиб їм всім там сьогодні? (Гончар, II, 1959, 45); Дивлячись на жаршові кололи, що, посліваючи, наддоганяли фронт, який рухався на захід, на веселих бійців, на ряди автомашин, що підвозили боєприпаси, командуючий розумів, що це успіх, що наступ розгортається (Тют., Вир, 1964, 503); // тільки мн. Досягнення в навчанні, у вивченні чогонебудь. В навчанні Захар виявляв такі успіхи й такі поривання все знати, що вчителі пророкували йому велике майбутнє науковця (Ле, Право., 1957, 14); [Ю л я:] У мене в інституті такі успіхи... Грамотою нагородили (Мороз, П'єсв, 1959, 218).

Запаморочення від успіхів *див.* **запаморочення**; **Сп'яніти від успіху** (від успіхів) *див.* **сп'яніти**.

2. тільки одн. Громадське визнання, схвалення чогонебудь, чийось досягнень. Моя книжка в російському переказі має деякий успіх, принаймні в російських літературних сферах. Дістаю листи од російських письменників, особисто не знайомих мені, які позивляють і запрошують до співробітництва (Копюб., III, 1956, 381); Десять разів виходила актриса на виклики, успіх був надзвичайний (Смоліч, Театр., 1946, 55); Успіх теорії радянських письменників пояснюється насамперед їхнім сміливим зверненням до сучасної теми, висвітленням найважливіших сторін нашої дійсності (Вітч., 9, 1968, 154); // Визнання кимось чий-небудь позитивних якостей, особливостей; захоплення з боку осіб іншої статі. Ти, кому довелося його бачити, оповідали, що Марусяк був просто красавець [красень], отже, не дивно, що має успіх серед представниць прекрасного полу (Хотк., II, 1966, 71).

3 **Успіхом** — легко, без перешкод; 3 **однаковим успіхом** — так само, з таким же результатом. Міна, викинута під потрібним кутом, з однаковим успіхом може збити ворожий кулемет на високий гребені і дистанти ворога на дні найглибшої складки, закритої від усіх інших видів вогню (Гончар, III, 1959, 113).

УСПІШАТИСЯ, **юся**, **зешся**, **недок.**, **УСПІШТИСЯ**, **шүся**, **шшся**, *док.*, *діал.* Устигати. У погребі, куди Іванька поліз разом із кударкою, він успішився таки поза спиною в неї схопити собі двойкою огірочки (Григ., Вибр., 1959, 36).

УСПІШИТИСЯ *див.* **успішатися**.

УСПІШНИЙ, а, в. Який супроводжується або завершується успіхом, який дає позитивні наслідки. Хворий повинен безастережно вірити своєму лікареві — це вірно, це одна з передумов успішного лікування (Шовк., Людина., 1962, 86); Тільки підтягнувши артилерію, нашим військам вдалося розгорнути успішний наступ (Тют., Вир, 1964, 486); За роки Радянської влади багато зроблено для успішного розвитку вітчизняної науки (Ком. Укр., 11, 1968, 68); Успішний виступ; Успішні гастролі.

УСПІШНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до успішній; наявність успіхів у чомусь. На куртіці [Івана] — знак за успішність в стрільбі (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 8); Нам приклади свідчать ясні й красномовні: Попішність — успішності ворогом є, В ній те, що здається досягненням зовні, Недоліком внутрішнім часто стає (Перв., II, 1958, 358).

2. Ступінь засвоєння учнями знань, навиків. — У списку зазначено, яка успішність кожного в школі і хто яке навчання виконує (Ів., Вел. очі, 1956, 92); В Марка сяяли очі. — Це ось свідомство, що я закінчив дев'ятий клас на «відмінно», а це позвольна грамота за гарну успішність (Козл., Весн. шум, 1952, 80).

УСПІШНО. Присл. до успішний. На своєму ділі вона, видно, зналася, бо хворих лікувала успішно (Збан., Єдина, 1959, 200); В перші години після форсування наступ розгортався досить успішно. Поляк, рішучим ударом вибиши німців з лісу, викинув їх геть за дамбу (Гончар, III, 1959, 361); Перший екзамен — диктант з української мови — Улас склав успішно (Тют., Вир, 1964, 55).

УСПОКОЄНИЙ (**ВСПОКОЄНИЙ**), а, е, *заст.* Дієпр. пас. мін. ч. до **успокоїти**. Успокоєний тиж, Недоварений казав запрогати віз і.. поїхав до її сестри (Фр., II, 1950, 216).

УСПОКОЇТИ *див.* **успокоювати**.

УСПОКОЇТИСЯ *див.* **успокоюватися**.

УСПОКОЮВАТИ (**ВСПОКОЮВАТИ**), **юю**, **юєш**, *недок.*, **УСПОКОЇТИ** (**ВСПОКОЇТИ**), **бю**, **біш**, *док.*, *перех.*, *заст.* Заспокоювати (у 1—3 знач.). Отой твердий, здоровий сон дівчини почав звільня **успокоювати** її пам'ять Олімпію (Фр., VII, 1951, 8); — Я ж не маю зам'ру зроби ти вам прикрість... — *говорив я далі, силкуючись успокоїти зворушену дівчину* (Коб., III, 1956, 40); — А хіба ж давно були іншими люди? — *перебив озлоблений Петро*. — *По-но-но-но... успокоював Гриць*, — *не за тебе байка, а за других* (Март., Тв., 1954, 59); *Він думає, мисляє, умудряєся, .. Як Турна-ворова побити, Царя Латуна успокоїти і успокоїти народ* (Котл., I, 1952, 253).

УСПОКОЮВАТИСЯ (**ВСПОКОЮВАТИСЯ**), **юся**, **юєшся**, *недок.*, **УСПОКОЇТИСЯ** (**ВСПОКОЇТИСЯ**), **бюся**, **бієшся**, *док.*, *заст.* Заспокоюватися (у 1—3 знач.). Максим **успокоювався**, не кричав уже (Стеф., I, 1949, 204); Та й село **успокоїлось**: не світиться ніде... *все заснуло* (Мирний, III, 1954, 22).

УСПОСОБЛЕННИЙ, а, е, *діал.* Настроний. — Давніше не був ти ніколи проти мене так критично й різко **успособлений** (Коб., II, 1956, 348).

УСПОСОБЛЕННЯ, я, с., *діал.* Настрій. Пані, бачилось, була в добрім **успособленню**, говорила, оповідала, навіть жартувала (Фр., VII, 1951, 63).

УСПРАВЕДЛИВИТИ *див.* **усправедливувати**.

УСПРАВЕДЛИВЛЮВАТИ, **юю**, **юєш**, *недок.*, **УСПРАВЕДЛИВИТИ**, **влю**, **виш**; *мн.* **усправедливають**; *док.*, *діал.* Виправдовувати (у 1—3 знач.). Нарешті Войцехова відібрала їх [хлопців] із школи зовсім, **усправедливаючи** цей крок перед сусідами тиж, що а чей же не **виховуватиме** їх на полі, а найкраще буде від нового року віддати їх до ремесла (Фр., VI, 1951, 167); Згодом той грабунок [Софії Київської] **пробувано** **усправедливити** гарячим бажанням Боголюбського **зосередити** найбільші святощі в заснованій ним столиці Володимирі (Загреб., Диво, 1968, 366).

УСПРАВЖКИ (**ВСПРАВЖКИ**), *присл.*, *діал.* **Насправді**, **серйозно**. От же ви **всправжки**, ..а я тільки **пожартував** (Сл. Гр.).

УСТА (**ВУСТА**), *уст*, *мн.* Губи, рот. *Жде його Марія, І ждучи плаче, молодії Ланіти, очі і уста Марніють зримо* (Шевч., II, 1963, 359); *Франчуків підносити чарку до уст, половину випиває* (Хотк., II, 1966, 421); *Коли я ввійшла до канцелярії, шеф саме скінчив снідати і витирав серветкою уста* (Вільде, Троянди., 1961, 224); // Губи, рот як орган мови. В його серці щось **пекло**, щось **бунтувалося** і кричало, але уста мовчали (Фр., IV, 1950, 43); *Тоді уста мої тобі щось говорили, І ти щось odmовляла* (Рильський, I, 1960, 96); *Уста, що, як відомо, є частиною артикуляційного апарату, мають бути в хорového диригента втренновані в дикційному відношенні, щоб він умів беззвучно говорити* (Осн. диригув., 1960, 191).

◇ В уста́х чи́ж залува́ти (зазвуча́ти і т. ін.) — виходити від когось (про сказане, написане). *Те. слово.. воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широких сїтах* (Коцюб., III, 1956, 247); *Вклада́ти (вкла́сти) в уста́ див. вклада́ти*¹; *Ва́шими (твоїми) [б] уста́ми та мед пїти див. мед; З ме́дом на уста́х див. мед; Заку́га́ти див. див. за́кубувати; Замика́ти (замкну́ти) уста́ див. замика́ти; Замурува́ти уста́ див. заму́ривувати; Запи́шати уста́ див. запи́шати; Загу́ляти (загу́ляти) уста́ див. загу́ляти; Заці́пило уста́; Заці́пити уста́ див. заці́плювати; Зву́жувати (звужа́ти) уста́ див. звужува́ти; Зімкну́ти уста́ наві́к (наві́к) див. змика́ти; Золо́ти уста́ — хто-небудь добре, гарно говорить. — Полю́бла наша Дома́ха чумаче́нка молодого пережогого. — Так і ест!.. О, та й хороши́й же еда́ся! та який жарти́ливи́й, гові́ркий! золо́тій уста́!* (Вовчок, I, 1955, 60); *Зрива́тися (зрива́тися) з уст див. зрива́тися; Зрива́ти (зрива́ти) з уст див. зрива́ти*²; *З уст в уста́ (рідше від уст до уст) пере́ходити (передава́тися, полети́ти і т. ін.)* — пере́ходити, переда́тися від однієї людини до іншої, поши́рватися (про новини, повідомлення, розпорядження і т. ін.). *Зміст п'єси, окремих подій пере́ходив із уст в уста́* (Коцюб., II, 1955, 142); *Бачимо, тягну́ть саперні знаряддя, занепоко́їлись команди́ри, полети́ла команда від уст до уст: форсува́ти рі́чку* (Гончар, Новели, 1954, 39); *З уст чи́ж почу́ти (дізна́тися, довіда́тися і т. ін.)* — від когось-небудь почу́ти (дізна́тися, довіда́тися і т. ін.). — *Я хоті́ла почути лише з твої́х уст, що робиться з батьком* (Коб., II, 1956, 300); *Я бачи́в та́й [О. Пумкіна] портрет у дру́га-вірмени́на, із уст яку́тових я чу́в твоє́ слова, І в'є то́бі вінок Радя́нська Украї́на, В братерський во́льності жи́ва* (Рильський, III, 1961, 38); *Зці́пити уста́* — щільно стуля́ти уста, губи; *Криві́ти уста́ див. крива́ти; Кутю́к уст див. кутю́к; На уста́х у кого, рідше кого — хто-небудь часто говорить про щось, повторює що-небудь. Су́ха [Килина Іванівна] як сугар, жовта як стигле́ жито, завжди ро́зкувана, завжди з свята́ми в руках і лайкою на уста́х, не боя́лася Кири́ла Івановича* (Мирний, I, 1954, 148); *Край мій, що в есені найтя́жчим, на уста́х наро́дів світу* (Тич., II, 1957, 170); *Не сходи́ти з уст див. сходи́ти; Ні па́ри з уст див. па́ра*²; *Па́ри з уст не пу́стити див. пу́скати; Покла́сти па́лець на уста́; При́клада́ти до уст па́лець див. па́лець; Розмика́ти (розі́мкну́ти) уста́* — почина́ти говори́ти. *Почува́ла [Га́їнка], що му́сить щось сказа́ти, відпові́сти на ці слова, та не могла розі́мкнути уста́* (Гр., II, 1963, 400); *Уста́ зі́мкну́лися (зі́мкну́ться) наві́к див. змика́тися; Уста́ми чи́жи говори́ти (промовля́ти і т. ін.)* — говори́ти від чийого-небудь імені, чийми-небудь словами. *Упевне́но — го́стриє лез — в лице́ но́вій війни́ уста́ми Франці́ї Торез рі́зуче ки́ну: «Ні!»* (Гонч., Увбр., 1959, 345); *Уста́ми ді́да промовля́ла пова́жна му́дрість* (Донч., VI, 1957, 7).

УСТА́В¹, у, ч. 1. *заст.* Правила поведінки, розпорядок життя. *В чужий монасти́р з свої́м уста́вом не годи́* (Номис, 1864, № 9605); // *Зведення́ правил дія́льності чо́го-небу́д (цеху, школи і т. ін.). Нас [ложка́рів] ра́птом о́цею цехово́й уста́в підрі́зав* (Фр., II, 1950, 136); *Перши́й шкільни́й уста́в, ви́датний пам'я́тник украї́нської педа́гогічної думки XVI ст., має пункт про небу́дність виховува́ти в ді́тей любов до батькі́вщини і рідної мо́ви* (Літ. Укр., 17. X 1967, 4).

2. *рідко.* Те саме, що *ста́тут* 1. *Прочита́в [Тоня] на стени́ді напі́рогзмі́ти до́щеє слова: «Вої́н! Викону́й Уста́в бездога́нно, смі́ливо і чесно!» І ці слова, хоч адре́совані і не їй, торкнуть і в її ду́ші яку́сь ра́нш не торка́ну стру́ну...* (Гончар, Тронка, 1963, 317).

УСТА́В², у, ч., *лінгв.* Один з типів письма в старовинних грецьких, латинських і слов'яно-руських рукописах, за яким кожна літера вписувалась окремо, відірвано від сусідніх, прямо і чітко. *Найда́внішею з кни́г, що збере́глися до на́ших часі́в, є «Остро́мирове єванге́ліє».. Це рукопи́с вели́кого формату (в арку́ші), пи́саний кру́пним пи́сьмом, так званім уста́вом, і прикра́шений ко́льоровими малю́нками та узорни́ми за́ставка́ми* (Іст. укр. літ., I, 1954, 27).

УСТАВА́ННЯ (ВСТАВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. *устава́ти* 1, 2. *Слу́жа [Солоха] й чу́є глибо́ке зі́тхання, ломотку [хря́к] кі́сток.. од уста́вання* (Мирний, I, 1954, 63); *З хати чу́тно крі́зь розбу́ту шибку ру́ти уста́вання ма́тері, поті́м її го́лос* (Л. Укр., III, 1952, 254); *Аж на зорі́ зварилася ве́черя. По́ки го́сті попо́їли, трембі́танники загра́ли вже́ на уста́вання* (Гжи́ський, Опрішки, 1962, 28).

УСТАВА́ТИ (ВСТАВА́ТИ), устаю́, уста́єш, *недок.*, УСТА́ТИ (ВСТА́ТИ), уста́ну, уста́неш, *док.* 1. Підводи́тися, ставати на ноги. *Який час дивиться [Лукаш] на во́гонь, поті́м уста́в, відходи́ть да́лі від огни́ща і по́ложжає по га́ляві* (Л. Укр., III, 1952, 212); — *Щога́лини він уста́вав і пив во́ду* (Ю. Янов., II, 1958, 105); *Учні́ разом уста́ли, дру́жно відпові́ли на привіта́ння вчи́тельки* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 176); // *Підводи́чись, зали́шати певне́ місце, злазити, пере́ходити куди́-небу́д. Батько́ сі́в біля́ я́тля, а ма́ти, зві́сно, поралася́, са́ма і стра́ву на сті́л пода́вала, бо́ вже́ Ма́рці не годи́лося з поса́ду уста́вати* (Кв.-Осн., II, 1956, 73); *Мотрі́ зробило́сь холо́дно. Уста́ла вона́ з печі́, щоб хоч дзе́рті зачисти́ти* (Мирний, I, 1954, 162); *По́срі́паний, роззри́станий, підскака́в [Козаків] до «га́зі́на», допові́в, не вста́ючи з сі́дла* (Гончар, III, 1959, 361).

Уста́ти з колі́в: а) підня́тися на ноги́ після́ стоя́ння на колі́нах; б) *див.* колі́но; Уста́ти на колі́на — опу́ститися до́долу, ставши́ на колі́на. *Вста́в [Пота́п] на колі́на, просто́ у сні́г, і ткну́вся ли́цем в зложе́ні ру́ки* (Коцюб., II, 1955, 279).

2. Прокину́вшись, підводи́тися з постелі́. — *Вста́вай, Е́нею, годі́ спа́ти* (Котл., I, 1952, 200); *Уста́вала Ме́леса́ ра́нш од усі́х і ля́гла од усі́х пі́зній, бо.. було́ їй, вже́ ка́зано ва́м, тако́го ді́ла, що ой-ой!* (Вовчок, I, 1955, 340); *Це́ було́ в неде́лю.. Він уста́в ра́но і мочки́ поча́в спра́вля́тися бі́ля ха́ля́ства* (Гр., I, 1963, 259); *Цього́ весня́ного ра́нку Оксє́н уста́в, як за́вжди, ра́но, тільки́ проспівали́ тре́ті пі́сні* (Тют., Вир, 1964, 25).

◇ Уста́ти не на ту но́гу *див. нога́*.

3. *перен.* Повста́ти на боротьбу́ з гно́бителя́ми, підня́тися на захист чо́го-небу́д. *Поло́вайте та вста́вайте, Кай́дани поро́йте І вра́жого́ зло́у кро́в'ю Во́ло кро́піте* (Шевч., I, 1963, 354); *Дарма́, ка́ти о́скаже́ні! Ва́м пере́жого не ді́ждат! Наза́стріч ва́шій темні́й силі́ Уста́ла про́мениста ра́ть* (Рильський, II, 1960, 171).

4. Зді́яматися вгору́ (про ку́ряву, туман, хвилі́ і т. ін.). *Сиді́ли лі́рники та гра́ли По́ шля́гу за та́нець. Кру́гом аж ку́рява вста́вала. Ді́чата та́нцювали І па́рубки...* (Шевч., II, 1963, 98); — *Що́ то, ді́ду, ку́рити у доли́ні? — слита́в хлопчик. — То́ туман уста́в* (Мирний, I, 1954, 170); *В бу́дні та́лювання́ було́ не таке́ сильне́, як на мо́рі. Але́ й тут уста́вали висо́кі хви́лі* (Тру́бл., I, 1955, 178); // *Підня́тися, займа́ти по́ложення, бли́зьке до верти́кального. Па́луба уста́вала ди́бки кру́тою го́рою, перетво́рювала́ся на кру́тий схил, на яку́му чу́дом утримува́лися ма́троси* (Тудуб., В степу́.., 1964, 393); // *Сходи́ти, з'явля́тися на ве́бі (про небесні́ сві́тла). Сі́м'я ве́черя коло́ хати́, Ве́чі́рня зі́ронька вста́в* (Шевч., I, 1951, 390); *Над мо́реж уста́вало*

яскраве.. сонце (Донч., II, 1956, 142); Сонечко встало, прокинулось ясне, Грає вогнем, променів (Л. Укр., I, 1951, 15); // Почиватися, наставати (про ранок, день і т. ін.). Із перацшого тужаюч При яснім моім вікні Устає піснотний ранок, Гасить зорі і вогні (Ряльський, II, 1960, 41); Устане ще день яснobarений (Мал., Чотири літа, 1946, 137).

5. **перен.** Показуватися, ставати видним. Коні вийшли фаєтон на гору. З-за гори разом устало все Кам'яне (Н.-Лев., I, 1956, 160); Бійці поспішали досягти вершини і глянути вперед: що там? Чи не рівнини, чи не степи?.. А перед ними знову вставала панорама гір, нижчі і вищі кряжі (Гончар, III, 1959, 112); // З'являтися в процесі роботи, будівництва і т. ін. Скрізь робота кипить.. Там ристують, а там Вже новий устає терикон (Бойко, Про 17 літ, 1958, 26); Устає Севастополь з руїн, Мов пам'ятник на п'єдесталі, На скелі красується він (Нагн., Вибр., 1957, 370); Не дієш цвітуть, не бежомі,— то залізо залізо гризе, то в колишньому дикому полі корпусами устає ХТЗ (Сос., I, 1957, 238); // Виникати, поставати з чогось, через щось. Вона тільки судила та сварила, що мати кориться чоловіку, що з того усе лихо устає (Вовчок, I, 1955, 223); Пісня з серця мого устає (Л. Укр., I, 1951, 349); Як росло в ті хвилини у душах яснє відчуття величезних обов'язків, що перед нами вставали (Голов., Поезії, 1955, 21); Гостре обурення однак скоро пройшло, і крики поволи затихли. Знов устало питання — те саме, що і спочатку,— що ж мають робити? (Коцюб., II, 1955, 176); // рідко. Охоплювати кого-небудь (про почуття). Прослушала туга, устала некависть... (Мирний, III, 1954, 95).

6. **перен.** Поставати в уяві, пам'яті. Перед очима в Малаанці встала левада — зелена, весела, над річкою.. Вони з Гафійкою плоскінь беруть (Коцюб., II, 1955, 15); Перед Данилом устає прадід, забулений на цій рівнині, встають спогади дитинства; топчу, топчу ряс'я, шепотить він. Прадід згадувався ладній і старий (Ю. Янов., II, 1958, 232); Вірші [О. Пушкіна] ллються, як двійкий прозорий струмок. Встають засніжені верховини гір (Донч., II, 1956, 400).

Як (мов і т. ін.) живий устає (установка і т. д.) — дуже виразно з'являється хто-небудь в уяві, свідомості, пригадується з усіма подробицями. Дядько Тимоха.. Як живий устає він у мене перед очима... Здоровенна кублата голова з рудою бородою, з обличчям, умазаним у кіптяву й сажу, з голубими очима (Гр., I, 1963, 283); Сей Довбуш мов живий вставав в оповіданнях Юрчина в усіх своїх могутній красі, чарівній лицарській одачі (Хотк., II, 1966, 153).

7. Те саме, що **оживати** 1. Вже усі тії, що полягли, вони не устануть — нехай же над ними земля пером! (Вовчок, I, 1955, 337); Його метка чекіста куля десь наздогнала у кутку. Уж не встане отаман (Сос., I, 1957, 422).

УСТАВИТИ ¹ *див.* **установка** 1.

УСТАВИТИ ² *див.* **установка** 1.

УСТАВИТИСЯ *див.* **установка** 1.

УСТАВКА, *ж.* ж. Вишита вставлена смуга на плечах живої сорочки. Сорочки шили з уставами, густо збирали зубчиками на шії та по низу рукавів. Рукава теж пришивалися зборами до уставок (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 105); Дуже до лица їй був гуцульський одяг: і сорочка вишивана з уставами, і кептар писаний (Гжицький, Опришки, 1962, 74).

УСТАВКА (ВСТАВКА), *ж.* ж. Те, що вставлене.

УСТАВЛЕНИЙ ¹ (ВСТАВЛЕНИЙ), *а, е.* Діспр. пас. мин. ч. до **установити** ¹ 1. Здовж усіх чотирьох стін просторої зали установлені були крісла щільно одно коло

одного (Фр., VI, 1951, 220); Хата була стародавньої краси, усталева лавами й скринями, на полицях повно цяцькованих тарілок (Ю. Янов., II, 1958, 215); За кілька хвилин стіл був усталенений стравою (Шия, Вибр., 1947, 102).

УСТАВЛЕНИЙ ² *див.* **установка** 1.

УСТАВЛЕННЯ *див.* **установка**.

УСТАВЛЯНИЙ *див.* **установка**.

УСТАВЛЯТИ ¹ (ВСТАВЛЯТИ), *яю, явш, недок., УСТАВИТИ (ВСТАВИТИ)*, *влю, виш; мн.* *установка*; *док., перех.* 1. Ставити, поміщати що-небудь десь, на чомусь. Уставили [люди] шість відер води рядком перед Стрибогом (Март., Тв., 1954, 138); // Ставлячи, густо покривати щось.

2. *розм.* Спрямувати кудись, на кого-, що-небудь (погляд, очі). Всі [жінки] стали сумні-жовчазні, а найбільше Параска. Усталева вона свої чорні очі у землю і наче закаж'яла (Мирний, IV, 1955, 103); Пантелеймон Демчук змовк, вставивши кудись своє єдине око (Цюпа, Назустріч..., 1958, 103).

3. *заст.* Запроваджувати (у 1 знач.), устанавлювати. Пильно до праці взялися тірійці: ті мури мрують.. Треті суди усталевають, сенат та уряди найвищі (Зеров, Вибр., 1966, 233); Заверховодили нами Польські в Гетьманському.. Василь Семенович у себе й прийомі царські усталеви (Мирний, II, 1954, 103); Усю землю розбила [княгиня Ольга], усталева волості, погости (Скл., Святослав, 1959, 54).

УСТАВЛЯТИ ² *див.* **установка** 1.

УСТАВЛЯТИСЯ ¹ (ВСТАВЛЯТИСЯ), *яюся, яєшся, недок., УСТАВИТИСЯ (ВСТАВИТИСЯ)*, *влюся, вишся; мн.* *установка*; *док.* 1. *розм.* Спрямувавши кудись, на кого-, що-небудь погляд, очі, невідривно дивитися якийсь час. Оприса зіскакує з лави.. своїми голубими очима, в яких горить нескорена рішучість, як роздратована кішечка, всталевається на батька (Тют., Вир, 1964, 97); Христа наблизилася все ближче та ближче, уже скільки цікавих очей в-під чорних брів усталелися у неї (Мирний, III, 1954, 296).

2. *за кого, за ким, діал.* Заступатися (у 1 знач.). — Куме, я тобі по добру кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я всталеваю за тобою, аби тебе високий суд не повісив (Фр., II, 1950, 43); // Підтримати когось у його проханні, висловитися на чиюсь користь тощо. Проси [Гринько] Пазю, щоби всталелася за ним у Варварі. Нехай Варвара вийде за нього заміж. Пазя всталелася, а Варвара не хотіла й слухати (Март., Тв., 1954, 314).

УСТАВЛЯТИСЯ ² (ВСТАВЛЯТИСЯ), *яється, недок.* Пас. до **установка** 1 1, 3.

УСТАВНИЙ ¹, *а, е.* Прикм. до **установка** ¹. Залишилися [у лісі] тільки ті [люди], що мали свої споконвічні.. сажу, що були закріплені за ними «інвентарними пращавими» 1848 р., а потім вписані і в уставні грамоти (Стельмах, I, 1962, 232).

УСТАВНИЙ ², *а, е, літєв.* Прикм. до **установка** ². У східних слов'ян кирилицький, або уставний, алфавіт панує до кінця XIV ст. (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

УСТАВНИЙ *див.* **установка**.

УСТАЛЕНИЙ, *а, е.* 1. Діспр. пас. мин. ч. до **установка** ¹. — Я... току знайти в собі сили зламати ці віками усталені традиції... (Вільде, Троянди..., 1961, 126); Характер Корнія Івановича, здавалося, вже усталений до кінця днів його, все ж помітно мінявся (Вол., Місячне срібло, 1961, 245).

2. *у знач. прикм.* Сталий, стійкий, який закріпився у певній формі. Життя він прожив під знаком цього «так треба». Старий солдат, він добре знає, як багато часом ховається за цим усталеним висловом і скільки

вожить для людини її обов'язок (Гончар, Тронка, 1963, 66).

УСТАЛЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. усталений 2. На кінець XVI ст. чеська мова досягла небудь якої усталеності і єдності (Мовознав., XIII, 1955, 131).

УСТАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. усталити. При кінці своєї праці над «Кобзарем» він [М. Драгоманов] побачив, що.. немає ані перодруків [першодруків], ані автографів, ані засобів до усталення хронології Шевченкових творів (Фр., XVI, 1955, 370).

УСТАЛИТИ див. усталювати.

УСТАЛИТИСЯ див. усталюватися.

УСТАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усталювати.

УСТАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УСТАЛЮВАТИ**, лю, лиш, док., *перез.* 1. Робити сталим, без відхилень, змін. Якесь тривога чи надмірна цікавість до цієї людини не давала [Саїду] усталити настрою, бодай би оволодіти собою (Ле, Міжгір'я, 1953, 334); // Зміцнювати, робити надійнішим. З часом може трапитись їй якийсь жених, що буде до її мастку відповідний і таким способом усталить своє буття (Коб., III, 1956, 212).

2. Формувати що-небудь, надаючи йому чітко окреслених якостей, виразних рис. Хамза, наперекір бажаням батька, залишив медресе і самоосвітню поповнював знання, усталював світогляд (Ле, В сніщі., 1960, 345); В результаті використання різноманітних мовних джерел кожний із стилів і жанрів зокрема усталює свій, специфічний, склад лексики та фразеології (Мовознав., XVIII, 1963, 16).

УСТАЛЮВАТИСЯ, юється, недок., **УСТАЛЮВАТИСЯ**, литься, док. 1. Робитися сталим, без відхилень, змін, переставати докорінно змінюватися. Тисячоліття змінилася тирса в степах, тисячоліття пішли на утворення чорнозему.. Розвивався рослинний і тваринний світ степу, усталювалися кліматичні умови (Наука., 5, 1967, 8); Як тільки усталювалась погода, художник Ломов до схід сонця вирушав верхи з дому і їзав сюди (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 147); Вже ні сірчаніх злив, Ні пополу нема в прапрадідного часу, І лава, кров землі, застигла в темну ясу, Шпичі усталювались і гуркіт заніміє (Зеров, Вибр., 1966, 471); // Зміцнюватися, ставати надійнішим. Міцна дружба в боях ще більше усталювалась, з одного погляду навчили друзі розуміти один одного (Собко, Зор. крила, 1950, 323).

2. Формуватися в що-небудь сталі, з чітко окресленими якостями, виразними рисами. В молодого подружжя росте хлопчик, спільні усталюються в обох ідеали (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 23); Сергій дивувався, як вона [Лариса] виросла за цей місяць, змужніла, як помітно усталюється її характер (Гур., Друзі., 1959, 78).

3. З'явившись, утверджуватися на довгий час, ставати тривалим, постійним. З давніх-давен усталюється в Кривіях зейчай: ..уєсь щедро дарований природою лист віддавати художньому ткацтву (Наука., 3, 1969, 49).

УСТАНОВА, и, ж. 1. Організація (з певним штатом службовців і адміністрацією), що відає якою-небудь галуззю (галуззями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працею в цій галузі (галузях). — Ну, ходімо ж, — кажуть [люді], — подивисяш же на наші громадські установи (Мирний, IV, 1955, 328); Півстоліття тому, в буремні дні 1919 року, на Україні була заснована найвища наукова установа — Академія наук (Вітч., 6, 1969, 172); // Будинок, приміщення, де розташована така організація; місце роботи кого-небудь. Та Карпові сьогодні не сиділося в душоному кабі-

неті. Приймавши двох-трьох відвідувачів, він.. пішов з установи додому (Шиян, Балайда, 1957, 200).

2. розм. Умова, домовленість. — Тільки знай, у нас така установа: все, що не добує, на рівні часті паювати (Мирний, I, 1949, 329).

3. заст. Закон, правило. — Положи гроші, то й бери товар, така є мене установа (Фр., III, 1950, 60); [Рахіль:] Ніхто не може літери змінити Твоїх міцних обвічних установ (Л. Укр., I, 1951, 421).

УСТАНОВИТИ див. установлювати.

УСТАНОВИТИСЯ див. установлюватися.

УСТАНОВКА, и, ж. 1. Дія за знач. установлювати, установити 1. Установкою називається процес закріплення деталі на верстаті чи в лещатах для обробки (Практ. з машинозн., 1957, 236); Застосовується також установка девиуна в шарнірі: напрям полютю змінюється завдяки його повороту (Наука., 8, 1958, 16).

2. Пристрій, механізм, за допомогою якого виконують певні операції або одержують щось. Над головами їм туркотіла вітрової установка, що добувала електроенергію для електричної радіостанції (Панч, В дорозі, 1959, 242); Великі площі газонів краще поливати дощувальними установками (Озелен. колг. села, 1955, 164); Завідувач лабораторій стояв на пожості коло продувальної установки (Шовк., Інженери, 1956, 174).

3. розм. Бойова гармата. Комісар сам стріляє з передньої установки (Ю. Янов., I, 1954, 53).

4. В артилерії — регулювання, наведення прицілу і ціліка в цифрах. Присвічуючи шкалу цигарками і ліхтариками, наводники востаннє перевіряли установки (Гончар, III, 1959, 155).

5. фізл. Зумовлена попереднім досвідом готовність людини до виконання певної діяльності; спрямованість діяльності організму або якогось його органу. У підслідного, якому демонстрували різні за величиною кружки, вироблялась фіксована установка на нерівність об'єктів (Рад. психол. наука., 1958, 30).

УСТАНОВЛЕНІЙ (ВСТАНОВЛЕНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до установити. Грізні жерла гармат, установлених на самім валу, були спрямовані на пілкі, і відкритий таверійський степ (Гончар, II, 1959, 389); На початку січня і в Городні, і в Сновську після кривавих сутичок з зайдамаками встановлена була радянська влада (Скл., Легенд. начдив, 1957, 24); Ще злить мене .. культ вітчанин у людей, що ніби-то не вірають в те, во ім'я чого встановлені і свята, і обряди (Л. Укр., V, 1956, 426); Моя кібець, стежис [Мірошник] своїми жаєвими розумними очимами за кожним селянином і зривав на тих, хто порушував встановлений порядок (Шиян, Балайда, 1957, 22); // встановлено, безос. присудко. сл. Зв'язку з другим батальйоном досі не встановлено. Послали туди двох зв'язкових. Один повернувся, не знайшов нічого. Другого нема й досі (Трубл., I, 1955, 45).

УСТАНОВЛЕННЯ (ВСТАНОВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. установити і установитися. 30 липня [1918 р.] Раднарком під головуванням В. І. Леніна обговорив питання про встановлення пам'ятників великим діячам .. науки, літератури і мистецтва (Мист., 5, 1957, 4); Послани товариші для встановлення втраченого зв'язку не поверталися (Епік, Тв., 1958, 377); Діждавшись встановлення зимового шляху, геодезисти вїхали в Тобольськ (Видатні вітч. географи., 1954, 22); Комуністична партія очолила революційну боротьбу робітників і селян за встановлення Радянської влади на Україні (Цюпа, Україна., 1960, 46).

УСТАНОВЛЮВАНИЙ (ВСТАНОВЛЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до установлювати. Біла кожного

шліфувального круга в поворотний стіл, установлюваний під будь-яким кутом (Технол. різального інстр., 1959, 183).

УСТАНОВЛЮВАННЯ (ВСТАНОВЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **установлювати 1**. Фіксація основного корпусу проектора при установлюванні... на триногу (штатива) поліпшена, що усуває вібрацію проектора при демонструванні фільму (Пересувні кінопр., 1959, 48); При установлюванні верхини різця нижче від лінії центру передній кут зменшується, а кут різання збільшується (Різальні інстр., 1959, 92).

УСТАНОВЛЮВАТИ (ВСТАНОВЛЮВАТИ), юю, юеш, **УСТАНОВЛІЯТИ (ВСТАНОВЛІЯТИ)**, яю, яеш, **недок.**, **УСТАНОВИТИ (ВСТАНОВИТИ)**, вовлю, новиш; мн. установлять; **док.**, **перез.** 1. Ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, підготовлюючи до використання. Артилеристи в самих гімнастерках котили на руках протитанкові гармати, установлюючи їх за рогом готелю і на перехресті в кругляку, виритому німцями для своєї зенітки (Гончар, III, 1959, 262); Вечір. Група бійців розташувалася на короткий відпочинок. Трохи осторонь Орлик установлює польовий телефон (Лев., Драма., 1967, 93); Мельник з мотористом... клопоталися, де тут і як краще установити генератора (Кучер, Трудна любов, 1960, 417); // Споруджувати що-небудь на певному місці. Щоб прискорити роботу, монтували [монтажники] блоки конструкцій на землі і потужним краном установлювали всю споруду на належне місце (Кач, Плем'я., 1964, 59); // Взагалі ставити зручно, надійно. Музики установлюють амфору, угородивши її в пісок, і лагодять зграї (Л. Укр., II, 1954, 318).

2. Організовувати, здійснювати, налагоджувати. Через Юзефу Рубанюк незабаром установився зв'язок з бойовою групою своїх товаришів (Цюпа, Назустріч., 1958, 29); — Ви маєте рацію, — не відразу відповів Каргат. — Постараюсь установити між собою й головним інженером нормальні стосунки (Шовк., Інженери, 1956, 146).

3. Визначати, розпізнавати за певними ознаками. Перший млинець найчастіше буває неадалим. Однак по перших млинцях установлюють, скільки тіста слід наливати на сковорідку, щоб млинці були рівними і тонкими (Укр. страви, 1957, 258); Вони [розвідники] мали точно установити розташування нових вогневих точок (Кучер, Чорноморці, 1956, 427); Причину доньчиної смерті так установити й не вдалось (Гончар, Тронка, 1963, 309); // Відкривати або стверджувати що-небудь, довівши, обгрунтувавши. Копернік установив, що центром руху Землі і планет є Сонце (Астр., 1956, 63); Астрономи іноді допомагають історикам установити, коли відбулися деякі давні події (Астр., 1956, 4).

4. Створюючи, утверджувати, узаконювати що-небудь. Робітничий клас і селянська біднота, поваливши владу експлуататорів, установили диктатуру пролетаріату (Ком. Укр., 12, 1966, 58); // Уводити в дію, визначати що-небудь якимись заходами. [П а л а ж к а:] То ти так і кажи, що це мода, а не закон... А що мода, то кожному не заборониш свою моду установляти (Мирний, V, 1955, 211); Я відразу установив той порядок робочого дня, який надає релігіям ділового тону (Мое життя в мист., 1955, 200); З великими труднощами установили чергу для тих, хто бажає висловитися (Донч., I, 1956, 170).

5. розм. Те саме, що **втілювати**. Як установить [Семен Іванович] на неї свої карії очі, дивиться, забуде, що й говорить (Кв.-Осн., II, 1956, 329).

УСТАНОВЛЮВАТИСЯ (ВСТАНОВЛЮВАТИСЯ), юється, **УСТАНОВЛІЯТИСЯ (ВСТАНОВЛІЯТИСЯ)**, яється,

недок., **УСТАНОВІТИСЯ (ВСТАНОВІТИСЯ)**, вівиться, **док.** 1. Поміщатися певним чином, займати потрібне положення. Шарикові і роликові підшипники... легко й досить швидко установлюються у призначені для них місця (Допуски., 1958, 5).

2. Робитися постійнішим, переставати різко змінюватися. Справжній зимовий сезон розпочинався, звичайно, в січні, коли встановлювалася зима з снігом і морозами (Коз., Сальвіа, 1959, 132); Встановлюється дні жнив'яні і позожі! (С. Ол., Вибр., 1959, 125).

3. Складатися, певним чином налагоджуватися. Я не знала роду-племіні своєї знайомої, ледве знала імення — се була літня хвилева знайомість, така, що встановлюється і потім зупинити згубиться з очей без жалю (Л. Укр., III, 1952, 598); // Формуватися, набирати якихось рис. Ось уже певний час у Сілаїт'єва з механіком установилися відверто ворожі відносини (Донч., II, 1956, 82); // Наставати. Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення. Але спокій у хаті ніяк не міг встановитися (Тют., Вир, 1964, 18); / в залі, і на сцені досить швидко встановилася серйозна атмосфера найщирішої взаємoprизимильності (Грим., Неакція. роман, 1962, 140).

4. Створюючись, утверджуватися, узаконюватися. — А коли вже почав установлюватися колектив, дід привів свою пару [коней] до голови і сказав, що здає її добровільно (Стельмах, Правда., 1961, 21); / звякне з нами rado в світі кожен трудівник: в день оцей Радянська влада встановилася в нас навек (Забіла, У... світ, 1960, 83); // Закріплюватися. Справді, не знаю, заідки встановилася за мною слава альтруїстки! (Л. Укр., V, 1956, 231).

5. тільки **недок.** Пас. до **установлювати, установляти**. На дзвіниці й на мурах установилися гармати (Кач., Вибр., 1953, 115); На великій сільській площі красивими рядами встановлюються мальовничі ятки — позідні культури прибувають на свято торговельних організацій (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 108).

УСТАНОВЛІЯТИ **див.** **установлювати**.

УСТАНОВЛІЯТИСЯ **див.** **установлюватися**.

УСТАНОВНИК, а, ч. Той, хто встановлює що-небудь.

УСТАНОВНИЦЯ, і, ж. Жін. до **установник**.

УСТАНОВЧИЙ, а, е. Який має завданням організацію чого-небудь, призначений заснувати що-небудь. К. Маркс особисто написав основні програмні документи Інтернаціоналу — «Установчий Маніфест Міжнародного Товариства Робітників» і «Тимчасовий Статут Товариства» (Ком. Укр., 9, 1964, 32).

Установчі збори **див.** **збори**.

УСТАРАТИ, яю, яеш, **док.**, **перез.**, **діал.** Дістати. Аж просилося жалуватися щодня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати (Март., Тв., 1954, 359); П'ять років буде в м'ясиці, як віддавав [Юра] доньку. Що встарав грошей, то встарав, а таки треба було позичити (Круш., Буден. хліб., 1960, 179).

УСТАТИ **див.** **установити**.

УСТАТКОВАНИЙ (ВСТАТКОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **устаткувати**. Полк затримався на зимньому приміщенні: табори ще не зовсім були встатковані (Сміл., Зустрічі, 1936, 49); Став Варенчук завідувачем новою свинофермою, щойно збудованою із залізобетону, устаткованою водопроводом (Жур., Звнч. турботи, 1960, 214); В тісній землянці, устаткованій всілякими хатними речами (тут було навіть люстра), було тепло й привабливо (Досв., Вибр., 1959, 180).

УСТАТКОВАННЯ, я, с., **рідко**. Те саме, що **устаткування** 2, 3. Андрій Гордійович, заживши всі обставини,

пришов до висновку, що коли рибалки допоможуть, то протягом двох днів устаткування можна вивантажити (Трубл., Шхуна., 1940, 97); Різні нафтові устаткування, що валляло скрізь без догляду й обліку, складалося в купі (Донч., II, 1956, 304); Не знаю, кому він [губернатор]... волів раніше показати нам зразкове устаткування в'язниці (Кулик, Записки консула, 1958, 100).

УСТАТКУВАННЯ (ВСТАТКУВАННЯ), я, с. Дія за знач. устаткувати.

УСТАТКУВАТИ (ВСТАТКУВАТИ), бую, буюш, недок., **УСТАТКУВАТИ (ВСТАТКУВАТИ)**, ю, уєш, док., *перех.* Те саме, що **обладнувати** 1. А брати тим часом устаткували в своїй спальні все, що було потрібне, щоб звільно [м'ятво] перетворити її на елегантну курильню (Фр., VI, 1951, 204); Бригада Яремчука дала слово устаткувати кисневу станцію і виступила зустрічний план (Трубл., I, 1955, 131).

УСТАТКУВАТИСЯ (ВСТАТКУВАТИСЯ), обустеляється, недок. Пас. до устаткувати.

УСТАТКУВАННЯ (ВСТАТКУВАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. устаткувати; обладнання. Технологія приготування їжі тісно зв'язана з рядом суміжних дисциплін — товарознавством, фізіологією харчування, санітарією та гігієною, з курсами устаткування підприємства громадського харчування і організації виробництва (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

2. Сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь; обладнання. Щодня з ранку до вечора.. він вештався по цехах, мочки придивляючись до їх устаткування, до того, що та як там робиться (Шовк., Інкенери, 1956, 7); Всіляний вогняни, він [Урал].. гримів ешелонами, приймав верстати, устаткування, евакуйоване з України (Гончар, III, 1959, 178); Одночасно з будуванням шхуни заготовляли тарчі, одяг, все внутрішнє і зовнішнє устаткування корабля, ліки, морехідне приладдя (Тулуб, В степу., 1964, 240).

3. Меблі, речі, якими обставлено яке-небудь приміщення. Багатство устаткування цієї низенької порожньої хатинки ще збільшувало чорний камінок у кутку (Досв., Гюлле, 1961, 17).

УСТАТКУВАТИ *див.* устаткувати.

УСТАШ, а, ч. Член хорватської фашистської організації, що існувала в Югославії у 20—40-х роках ХХ ст.

УСТЕЖИТИ (ВСТЕЖИТИ), жу, жипш, док. Уважно стежачи за ходом, розвитком, станом чого-небудь, не випустити з очей жодної подробиці. Партоменко тепер не міг устежити за кожним рухом [матросів-анархістів] і, щоб прикрити себе з тилу, притулювся спиною до стінки поїзда (Панч, II, 1956, 270).

УСТЕКЛИЙ (ВСТЕКЛИЙ), а, е, *діал.* Скажений. Оба мужчини стали хиліше, мов задеревілі, не знаючи, що сталося Рифці і відки взялася у неї така встекла заість на Леона (Фр., V, 1951, 282).

УСТЕКЛИСТЬ (ВСТЕКЛИСТЬ), лості, ж., *діал.* Стан і якість за знач. устеклий. — Доведу його до встеклості і люди будуть умирати зі страху (Стеф., Вибр., 1945, 55).

УСТЕКЛО (ВСТЕКЛО), *діал.* Присл. до устеклий. **УСТЕЛЕНИЙ (ВСТЕЛЕНИЙ)**, а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до устеляти. Колись бити каменем та устелені пісочком стежечки поваростали спорихом (Мирний, III, 1954, 293); Суміжні з спочивальнею кімнати устелені раднами, старими килимами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 240); Ось невелика улоговинка біля річки. Вона вся густо встелена високим білим рожемом і пишним цвітом великих жовтогарячих карпатських маків!

(Мас., Під небом., 1961, 217); // устелено, *безос. присудк. сл.* Землю біля нього встелено патронами (Ю. Янов., I, 1958, 204).

◇ **Шлях, устелений квітами**, чий — про чий-небудь життєвий шлях, сповнений успіхів, радощів і т. ін. Його шлях не був устелений квітами (М. Ю. Тарн., День., 1963, 21); Шлях, устелений терном *див.* терен.

УСТЕЛИЦОЛЕ, я, с. (*Ceratocarpus* L.). Однорічна трав'яниста рослина родини лободових, яка після дозрівання плодів стає перекотиполом. *Устелицолем піщане.*

УСТЕЛИТИ *див.* устеляти.

УСТЕЛІТИСЯ *див.* устелятися.

УСТЕЛЮВАТИ *див.* устеляти.

УСТЕЛЮВАТИСЯ *див.* устелятися.

УСТЕЛЯТИ (ВСТЕЛЯТИ), юю, яєш і рідко **УСТЕЛЮВАТИ (ВСТЕЛЮВАТИ)**, юю, юєш, недок., **УСТЕЛІТИ (ВСТЕЛІТИ)**, елю, еліш, док., *перех.* 1. Класти що-небудь на якусь поверхню, рівномірно вкривати її, пошити шаром чогось; стелити. Присівши на ярському гіллі паучої хвої, що ним кожен партизан устеляв собі постелю, він ніби забув про сон і їжу (Кучер, Дорога., 1958, 131); Підлогу галереї устеляють дошками і з двором сполучають одним-двома сідницями, розміщеними проти входу в сіни (Дерев. зодч. Укр., 1949, 14); Шкільний зал, де мали відбуватися збори, встелили килимами (Зар., На. світі, 1967, 417); * Образно. [М а в к а:] Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то — матуся. Вона мене на зиму прийняла і порохом м'якецьким устелила для мене ложе (Л. Укр., III, 1952, 200); // Густо покривати собою якусь поверхню. Всю долину встеляло пахуче гірське сіно (Кучер, Чорноморці, 1956, 345); Кленовий цвіт устеляє дороги (Стельмах, V, 1963, 218); Мох грубо встеляє землю ж'яким килимом (Хотк., II, 1966, 316).

◇ **Устеляти стіжку до кого** — намагатися зблизитися, всупити у близькі стосунки з ким-небудь. «Ну, хвалить бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька.. — Нехай же тим часом устеляє в думках стежку до милого вишиваними рушниками, незай бавиться вишиванням..» (Н.-Лев., VI, 1966, 366); **Устеляти (устеляти) стіл (столі)** — те саме, що **Накривати (накріти) [на] стіл (див.** накривати). *Вернувшись ми з фронту, додому прийшли, Дівчата, святково встеляйте столи (Нех., Сонце., 1947, 23).*

2. рідко. Те саме, що розстелити. *Втер встеля під ноги каштанів оббитий квіт (Забашта, Квіт., 1960, 16); Сніжок летить. На чорні ріллі, на узеленені лани озимки — полотно білі зима устеляє (Гонч., Вибр., 1959, 347).*

УСТЕЛЯТИСЯ (ВСТЕЛЯТИСЯ), яюся, яєшся і рідко **УСТЕЛЮВАТИСЯ (ВСТЕЛЮВАТИСЯ)**, ююся, юєшся, недок., **УСТЕЛІТИСЯ (ВСТЕЛІТИСЯ)**, елюся, елішся, док. 1. Густо покриватися чим-небудь по всій поверхні. *Шлях устелявся шаром тонкого порогу (Ле, Історія радості, 1947, 286); [Х о р к о с а р і в:] Ми в луз підєм всі з косями, І як станем ярд, Він устеляється травами, Скошеними влад (Кроп., V, 1959, 131); Ой ще квітлом не встелилась ярдка барвіночку, Ти вже ведеш під віночок багачку дочку (У. Кравч., Вибр., 1958, 120); // Поширюючись, лягати на поверхню чого-небудь. *Світло місяця млялося вікном, устеляючись срібними, матовими пасмами на помості й стіні (Коб., I, 1956, 137).**

2. рідко. Пролягати. *Лиш біля нижніх уст устелилась легка лінія втоми (Коб., III, 1956, 109).*

3. тільки недок. Пас. до устеляти, устелювати.

УСТЕНЯТА, ят, жн. Зменш.-пестл. до уста. З її [дівчачки] вишневих устеняк сонячні зайчики тільки — *плив! плив! плив!* (Вишня, I, 1956, 398)

УСТЕРЕГТИ (ВСТЕРЕГТИ), еж, ежеш; мин. ч. устеріг, реглі, лó; док., перек. 1. Стережучи, зберегти цілим, незайманим. — *Тільки бувалий комокрад, який уже добре знає улоків [хитроші] своїх братії, може надійно встерегти табун (Гончар, Таврія, 1952, 133); // Стежачи за ким-небудь, не дати втекти, зникнути. [Горнов:] І як ви не встерегли її [Оксану] тоді, як увели з подвір'я хату? (Кроп., I, 1958, 435); // Оберегаючи, допомогти уникнути небезпеки, неприємностей, згубних впливів і т. ін. Людину легше встерегти від шкідливого впливу, ніж пізніше боротися за чистоту її. психіки (Літ. Укр., 2. II 1965, 2).*

2. розм. Помітити. — *Вже тринадцятий годочок в літа йде [доці], не встережеш, як пробіжить п'ять років, а там — дівка... (Кач., II, 1958, 22).*

УСТЕРЕГІСЯ (ВСТЕРЕГІСЯ), ежўся, ежўся; мин. ч. устерігся, регліся, лóся; док. 1. Будучи пильним, уважним, уникнути небезпеки, неприємностей, згубних впливів і т. ін. *Ходили вони [погайці] на нас великими загонами, проривалися через границю і часом багачко робили шкоди... Щоб устерегтись од цих набігів, запорозжці посилали в степи в розвідку козаків (Стор., I, 1957, 262); Не дізнав [Іван] ані одної з тих прикостей, яких годі устерегтись кожному сільському простакові, котрий попаде на службу в панськїм дворі (Фр., III, 1950, 145); Не встерігся зничей горобець, не встиг і цєтрїнькнути востаннє, як накрав його кіт своєю пазуристою лапою (Мирний, IV, 1955, 300); // рідко. Те саме, що уберегтїся (у 1 знач.). Потім батько захворів — кажуть пізньої осені кологоспний млин на річці лагодив з людьми, не встерігся й промок (Ле, Мої листи, 1945, 56).*

2. розм. Помітити. [Ч у м а к:] *Протри-бо мерщій очі та гарненько доглядай, бо народу сила і не встерезешся, як рибу з возів порозтягають (Кроп., V, 1959, 330).*

УСТИГАТИ (ВСТИГАТИ), аю, аеш, недок., **УСТИГНУТИ (ВСТИГНУТИ)** і **УСТИГТИ (ВСТИГТИ)**, гну, гнеш; мин. ч. устїг, да, до; док. 1. з инфін. і без додатка. Бути спроможним зробити що-небудь за певний проміжок часу. *На ходу він устигав набирати повні пригорці яєд і гостинно простягав нам (Ільч., Вибр., 1948, 31); Ця машина за літо встигає накосити цілі гори пазучого сіна (Донч., I, 1956, 135); [К р у с т а:] Я зустріє Прісціллу на вулиці, кудись так поспішала, що я не встиг і привітатись гідно (Л. Укр., II, 1951, 392); В перерві я устиг перелаяти деякі болгарські газети (Тич., III, 1957, 427); // Набувати якого-небудь стану за певний проміжок часу. Там [у пана Адама] застали сусідні дідиці, грекочії, що світлими білими лобами при смаглих обличчях, з яких не встигла зійти ще літня смага (Кочуб., II, 1955, 253); Усе подвір'я заросло високою кропивою, яка ще не встигла посїртіти від кур'як (Донч., Шахта..., 1949, 3); // Бути спроможним робити що-небудь так само швидко, як хтось інший. Маруся мусила йти. Від внутрішнього якогось страху колохотилося серце, і вона ледве встигла йти за опришком (Хотк., II, 1966, 228); Резерви й тилові частини не встигали підтягатися до діючих лав (Еллан, II, 1958, 246); // Прибувати куди-небудь вчасно. Йому чогось здалося, що він вже опізнився. — Поганай швидше! — гукнув він до погонича. — Ще рано! Встигнемо (Н.-Лев., VI, 1966, 74); Бажає [Улас] тільки одного, щоб.. він сьогодні встиг на вечірній поїзд (Тют., Вир, 1964, 60); Князеві все нетерпеливилося, він підганяє та підганяє коня, хотів устигнути скрізь (Загреб., Диво, 1968, 234).*

Не встигас (не встиг, не встигла і т. д.) зробити що-небудь, як (аж)... — про швидко зміну однієї дії іншою. *Хлопчик не встигас відповісти, як чує голос сестри: — Вустижму! Де ти? (Багмут, Опов., 1959, 10); Не встиг я ще відхилити їх [двері] до половини, аж ось крізь оту прогалину зазирає до мене сам адвокат (Марг., Тв., 1954, 205); Сядеш [у перукаря], не встигнеш оглянутись, як чуб уже злетів, і вже ти голомозий (Гончар, Людина..., 1960, 62).*

2. Успішно здійснювати що-небудь, досягати успіху в чомусь. — *Слухай та вчися, як слід робити. Ти ще молодий. Багато ще можеш устигнути (Кочуба, Нові береги, 1959, 348); // тільки недок. Успішно навчатися, не відставати. До екзаменів допускаються всі учні, що встигають (Веч. Київ, 24.IV 1961, 2).*

УСТИГНУТИ див. устигати.
УСТИГНУТИСЯ (ВСТИГНУТИСЯ), неться, док., без ос., розм. Не треба поспішати, в час. *Навіщо будити людей вночі? Буде на все день. Встигнетесь (Скл., Шлях..., 1937, 269); — Акселі треба взятись до роботи, а не міркувати про козання. То ще встигнетесь (Досв., Вибр., 1959, 267).*

УСТИГТИ див. устигати.
УСТИД (ВСТИД), у, ч., діал. Стид. *Маня.. зблідла була, не знати чи з устиду, чи з обурення, чи з гніву (Фр., I, 1955, 322); Набралась старости встиду, Трохим нещасний похилився, Ідуть і жати, — й на біду, Гарбуз за ними покотився!.. (Рудан., Тв., 1959, 64); Вона ж [Тодоська] певна у собі, походить [походжає], мов тая краля, ані тобі встиду, ані сорому (Дн. Чайка, Тв., 1960, 84); // у знач. присудк. сл. Стидно. Вона чула щось про нервову кров, але ніколи до пуття не могла довідатися, що то за хвороба.. А запитатися було встид (Хотк., II, 1966, 366).*

УСТИДАТИ див. устигати.
УСТИДАТИСЯ (ВСТИДАТИСЯ), аюся, асься, недок. і док., без додатка, чого і рідко чим, розм. Те саме, що соромитися. *Чим мудрий встидається, тим дурний величається (Номмс, 1864, № 6177); — Встидайся, фел Такий великий вирів, А плакати хочеш (Фр., X, 1954, 50); Максим не знав, де подітися, що з собою робити в такім клопоті. Він встидався, як діточина (Стеф., I, 1949, 164); Дах в опереті.. був такого дешевого сивого кольору, що його встидався б і заєклубом (Ю. Явов., I, 1958, 93).*

УСТИДЖАТИ (ВСТИДЖАТИ), аю, аеш і **УСТИДАТИ (ВСТИДАТИ)**, аю, аеш, недок., розм. Те саме, що соромити (у 1, 3 знач.). *Посилає мене мати Та п'яниченьку шукати. Ані в полі, ні в дорозі, А в шинкарки на порозі. Ой я стала приступати, Стала його устиджати (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 148); — А ти школяр та й цього не знаєш, — встидала мене бабуся (Вас., II, 1959, 471); Вона [сорочка] була досить-таки брудна, і це ніби трохи встидало сержанта (Гончар, III, 1959, 8).*

УСТИДЛИВИЙ (ВСТИДЛИВИЙ), а, е, розм. Те саме, що сором'язливий. *Хоть одіж на нім не багата, То йї.. зробилося так, Мов великий йї скарб може дати Той убогий, встидливий хлопак (Фр., XIII, 1954, 118).*

УСТИДНО (ВСТИДНО), у знач. присудк. сл., кому, діал. Соромно. — *Хоч і встидно мені, а мушу признатися, що не читав [газети] (Фр., II, 1950, 380).*

УСТИЛАТИ (ВСТИЛАТИ), аю, аеш, недок., **УСЛАТИ (ВСЛАТИ)**, устелю, устелеш, док., перек., розм. Те саме, що устеляти. *Кімнати йї він устелав килимами (Шпян, Вибр., 1947, 5); В огороді жмелинонька Грядки устилає (Чуб., V, 1874, 280); Пада листя із тополі, устилає темний дол [діл] (Гонч., Вибр., 1959,*

116); *Образно. Довго тмарами небо покрите було, Довго землю устиліали тумани (Олесь, Вибр., 1958, 70); Квітає парк червоном листом Карнизи, літтарі, дрони, Встилає килимом барвистим Майдани, вулиці, мости... (Виргав, В розп. літа, 1959, 35).

УСТИЛАТИСЯ (ВСТИЛАТИСЯ), ається, недок., **УСЛАТИСЯ (ВСЛАТИСЯ)**, устелється, док., розм. Те саме, що устелітисся. Лице [Хрвсті] устелоса синими плямами (Мирний, III, 1954, 386); Тільки під ранок узгір'я.. всталося поскорчуваними тілами сонних (Ле, Міжгір'я, 1953, 253).

УСТИЛКА, и, ж. Підстилка з шкіри, повсті, соломи, тканини, картону і т. ін., яку кладуть під ступню у взуття. На Миколі була чорна, мов земля, сорочка, поберта свята, старі шкарбани з дірками, звідкіль виглядали соломяні устілки (Н.-Лев., II, 1956, 200); Перекочую (Дмитро) через пліт, загнуваючи по пояс в снігу. Чує, як сипкий холод посипався в халлях і почав розпавати на устілці під тонкою ошучою (Стельмах, II, 1962, 384); Устілка — шкіряна, м'яка, добре пригнана, без зморщок; шнурки — з.. ремінці із сириці (В дорогу, 1953, 21).

УСТИЛКОВИЙ, а, е. Примк. до устілка.

УСТКА, ұстқ, мн. Зменш.-пестл. до усті. Здається, й гарна дівчина, і говорини з нею, як із другом, а тут ні тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово (Фр., IV, 1950, 347).

УСТОІ, їв, мн. Те саме, що підвалина 2. Могутня звиля національно-визвольних революцій майже цілком змела ганебну систему колоніалізму і тим самим підірвала устої імперіалізму (Ком. Укр., 11, 1965, 7); Авторитет батьків в очах дітей залежить від характеру стосунків між батьком і матір'ю, від родинних устоїв (Хлібороб Укр., 1, 1970, 36).

УСТОНЬКА, ньок, **УСТОНЬКИ**, їв, мн. Зменш.-пестл. до устіка. Усе червоною на їй [ній], а більш усього щічки та устонья червоні (Грег., Вибр., 1959, 97); Якає пишна та делікатна панянка.. з рожевими устоньями щось шепоче йому (Стар., Облога.., 1961, 44); Мале — дурне: пхикає собі, оченятами блискучими поводит, устоньки випинає, рученята випручує (Мирний, I, 1954, 88).

УСТОНЬКИ див. ұстонья.

УСТОЧКИ, чок, мн. Зменш.-пестл. до ұстка. З рожевих усток зирваєш окрик тривоги (Фр., III, 1950, 89).

УСТОЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. устоюватися 2. Шляхом устоювання, фільтрування і перегонки можна очистити воду та інші рідини від деяких домішок, що містяться в них (Підручник шофера.., 1960, 6).

УСТОЮВАТИ (ВСТОЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УСТОЯТИ (ВСТОЯТИ)**, ою, біш, док. 1. Утримуватися у вертикальному положенні, не падати. Вітер дув з моря. Він був сили надзвичайної. Люди не встоявали на носях (Трубл., I, 1955, 178); — А ви, діду, сідайте, бо довго не встоїте (Тулуб, Людолови, I, 1957, 193); Пробігаючи по палубі, він ухилився за ручки зенітного кулемета, бо встояти вже не міг (Кучер, Чорноморці, 1956, 58).

Не встоїти на [одному] місці — перебувати весь час у русі, маючи жваву вдачу або виявляючи хвилювання, веселіє і т. ін. Одарка не встоїть спокійно на місці, крутиться, крутиться, підстрибує, плеще в долоні (Вас., III, 1960, 251).

2. Зберігатися цілим, не піддаватися руйнуванню. Так надовго і розпався [палац].. Одна тільки якось стіна, що і тепер ще стоїть, устояла (Мирний, I, 1954, 192).

3. тільки док. Витримати натиск, напад. Ще, може, віку не сходились на сиз полях такі дві рубаки.. Чи встоїть же Петро против здорового, широкопле-

чого козарюги Кирила? (П. Куліш, Вибр., 1969, 106); У праці, в муці стиснуть зуби, В болях устоять, як граніт... (Рильський, I, 1960, 293); [Пересада:] Ви ж бачите, що в обринутих болях не устояти нам перед ворогом! Значить, один шлях: по лісах та байраках! (Мам., Тв., 1962, 176).

4. Виявляти витримку, не піддаватися впливові кого-, чого-небудь. Таке в мене серце хибке, що й не встою, як знов проситимуть та молитимуть (Вовчок, I, 1955, 13); Недовірливо зиркнула [Марта] на Миколу, а він уже підійшов до дитини й замилувався. Хіба встоїть мати, коли відчує в погляді іншої людини те саме тепло, яке гріє й її власну душу? (Полт., Повість.., 1960, 342); Ех, ці ночі, сині, полтавські, хто може встояти перед їхніми таємничими чарами! (Гончар, II, 1959, 245); // Виявляти силу, стійкість у боротьбі за існування.

5. за кого — що, заст. Заступатися. — Вже ми за вас будемо встоювати, як за рідного батька! — говорить десятицький і трічі поцілувався з писарем (Н.-Лев., IV, 1956, 156); // перев. Відстоювати. Це вона [кацягня Ольга] в люту зимову стужу об'їздила на санях всю землю аж за Верхній Волок, доходила до в'ятської землі, устояла руську землю (Скл., Святослав, 1959, 54).

6. тільки недок., заст., рідко. Настоювати, наполягати. Вона дуже любила гусятину, любила м'які пухові подушки й усе встоювала, щоб Терлецька дала Олесь багато гусей (Н.-Лев., III, 1956, 55).

УСТОЮВАТИСЯ (ВСТОЮВАТИСЯ), юється, недок., **УСТОЯТИСЯ (ВСТОЯТИСЯ)**, бітється, док. 1. Ставати спокійним (перев. про рідину). Знову прищунуть [діти], дивлячись, як вода в криниці встоюється і сонячне проміння, зламане в ній, перестане гойдатися (Гончар, Тронка, 1963, 222).

2. Стоячи певний час, давати осад (про рідину); відстоюватися. Дзвінка набрала одне відро, почекала хвилину, доки вода в криниці встоїться, налилася за другим (Грицький, Опришки, 1962, 83); // Стоячи протягом тривалого часу, набувати готовності. В суліз, макітрах, барильцях — встоюється наливка (Мушк., Серпе.., 1962, 291).

3. перен. Установлюватися. До дванадцяти годин дня на широчезному колі будівництва почала встоюватися тиша (Вол., Озеро.., 1959, 86); На ніч устоїться година. Не падає сніг, притихає і вітер (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 85); // перев. док. Остаточно визначитися, сформуватися. *Образно. Ти надто молода, і серце твоє ще бродить, не встоялася в ньому ота сила, що тягне капітана швидше вести корабель (Кучер, Чорноморці, 1956, 61).

УСТОЯНИЙ (ВСТОЯНИЙ), а, е. 1. Який устоявся (див. устобятисся.) По лицю, як.. вітерець на востаньому ставку, язгли брижі сжукку (Ле, Міжгір'я, 1953, 228); Знайомай вібрующей сувист снаряда розіткнув вечерове встояне повітря (Гончар, III, 1959, 403).

2. перен. Який остаточно визначився, сформувався. Звертаючись до мотивів і прийомів народної творчості, до встояних національних форм, він [П. Тичина] дуже рідко використовує їх в готовому, незмінному вигляді (Поезія.., 1956, 88).

УСТОЯТИ див. устобювати.

УСТОЯТИСЯ¹ див. устобюватися.

УСТОЯТИСЯ² (ВСТОЯТИСЯ), оюся, бішся, док., діал. Устояти (у 3, 4 знач.). Я вже тоді почула, що не устоюся против сеї першої в моім життю [житті] покуси (Фр., III, 1950, 105); Кожне створіння має свої окремі способи, щоб у боротьбі за існування устоятися (У. Кравч., Вибр., 1958, 270).

УСТРЕЛИТИ (ВСТРЕЛИТИ), лю, лиш, док., перек., роам. Убити пострілом. *Устрель же Кончака, Ярослав, за святую землю Руську* (Мирний, V, 1955, 271); *А я вже втрапив усяку надію що встрілюти. Цілий на табунці, затив на одиночки, і мої постріли розривали повітря, не пошкодивши ані одну летючу тварину* (Досв., Вибр., 1959, 437); // Стріляючи, поранити. — *Тебе зранено, синку, чи не з ляками бився? — Ні, відусто, то мене моткаль встрілює, як я кордон переходю* (Коцюб., I, 1955, 365).

УСТРЕМЛІННЯ, я, с. Цілеспрямоване прагнення до чого-небудь. *Пафос соціалістичних перетворень, устремління в майбутнє — ось на чому ґрунтується потреба романтики у наших людей* (Талант., 1958, 38).

УСТРІБАТИ див. встрібати.

УСТРІБНУТИ див. встрібати.

УСТРІБУВАТИ див. встрібати.

УСТРИЦЯ, і, ж. Істинний морський моллюск, що має двостулкову черепашку. *Ніхто у ті роки не зміг попити Так, як Монтан, і ніхто не вгадав би, як він, скрутувавши, Звідки привезено устрицю — чи від Пірцейського рогу, Чи від луркінського берега* (Зеров, Вибр., 1966, 359); *Учені.. успішно розв'язують проблему штучного розведення устриць — постачальників делікатесного, багатого на білки й мінеральні солі, м'яса* (Рад. Укр., 6.VI 1971, 4).

УСТРИЧНИЙ, а, е. Прикм. до устриця. *Устрична черепашка; // Такий, на якому водяться устриці. В Чорному морі здавна були відомі досить значні устричні банки* (Наука., 11, 1964, 17); // Признач. для розведення й обробки устриць. *Пили.. французькі шампані, а заїдали живими хорляньськими устрицями, що їх пані Софія спеціально розводила неподалік від порту на власному, так званому устричному заводі* (Гончар, II, 1959, 44); // Пов'язаний із добуванням устриць. *Устричний промисел.*

УСТРИЙ, роу, ч. Установлений суспільний порядок, система організації чого-небудь; лад. *Під самим поняттям соціалізму мислять такий устрий, при якому всяке насильництво людини над другою буде неможливе* (Еллап, II, 1958, 214); *Земний уклін тобі, Хмельницький! Ми з братом в дружбі віковій Громили устрий кріпосницький, За волю йшли на смертний бій* (С. Оп., Вибр., 1959, 31); *Радянський Союз — країна найпередовішого в світі соціального ладу, найпередовішого в світі політичного устрою* (Рильський, IX, 1962, 12).

УСТРИНУТИ (ВСТРИНУТИ) і УСТРИТИ (ВСТРИТИ), іну, інеш; мин. ч. устринув, нула, ло і устрив, ріла, ло; док., діал. Зустріт. *Марина, де не встріне хлопця, до себе на вечорниці закликає* (Н.-Лев., I, 1956, 97); *[Сестра Серахвіма (убік):] Ну, вже ця й Марха. Аби встріла якого мирянина — зараз і зуби до його вискалить* (Мирний, V, 1955, 103).

УСТРИНУТИСЯ (ВСТРИНУТИСЯ) і УСТРИТИСЯ (ВСТРИТИСЯ), інуся, інешся, док., діал. Зустрітися. *Другого дня Маруся встрілася на улиці в Ломичцях* (Н.-Лев., VI, 1966, 50).

УСТРИТИ див. устринути.

УСТРИТИСЯ див. устринутися.

УСТРОМИТИ див. встромяти.

УСТРОМИТИСЯ див. встромятися.

УСТРОМЛЕНИЙ див. встромялений.

УСТРОМЛЮВАТИ див. встромяти.

УСТРОМЛЮВАТИСЯ див. встромятися.

УСТРОМЛЯТИ див. встромяти.

УСТРОМЛЯТИСЯ див. встромятися.

УСТРУГАТИ (ВСТРУГАТИ), аю, аєш, док., перек. Зняти стружку з поверхні дерева, металу і т. ін. за допомогою спеціального інструмента; стругаючи, зробити.

Ні стругом не встругати, ні сокирою не врубати (Сл. Гр.); // Стругаючи, відділяти частину чогось; настругати. *Марині кинувся в вічі хрест, що батько напав на севолюці, як із страсті вернувся. Устругали того хреста, роззолотили з водою, дали [Хіврі] випити* (Мирний, IV, 1955, 223).

УСТРУГНУТИ (ВСТРУГНУТИ), ну, нєш, док., перек. 1. Те саме, що устругати. *Плизав жавий молоко, зубата тьозка пилка, той змайстрував собі свисток, той устругнув сопілку..* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 92).

2. перен., роам. Зробити, сказати що-небудь незвичайне, несподіване, таке, що може здивувати інших. — *Ходім лучче [краще] до мене та на робочах вип'ємо моворича. А вже ж і могорич встругну!* (Н.-Лев., III, 1956, 348); *Ех, чому він не поет! Таку б поему встругнув, що тільки прочитай!* (Головко, I, 1957, 165); *Дим під грушею осідає на землю попелом і густиє шаром укрив зелену траву.. Кузьма задер голову на грушу. Поміж листям визирала винувата Василькова мордочка. — Це ти, мабуть, щось устругнув?* (Панч, II, 1956, 211).

◇ **Устругнути штуку** — зробити щось невичайне, несподіване. [Д м и т р о:] *Стійте, стійте! Дієчата йдуть! Постригайте ж, а їм.. штуку встругну!* (*Бере коцери й роцарі й підпирас ними двері*) (Стар., Вибр., 1959, 257); *Вона з недохрою подивилась на мене, потім оглянула стілець — вона думала, що я хочу устругнути їй якусь штуку, — і не сідала* (Сміл., Сашко, 1957, 52).

УСТРЯВАТИ див. встрявати.

УСТРЯГАТИ див. встрягати.

УСТРЯГТИ див. встрягати.

УСТРЯНУТИ див. встрявати.

УСТРЯТИ див. встрявати.

УСТУП, у, ч., книжн. Частина тексту; уривок, абзац. *Я наведу ще.. два славі уступу з Гомерової «Іліади» — опис Пандарового лука і Ахіллового щита* (Фр., XVI, 1955, 289); [В а в л ь:] *Я хочу, щоб ти прочитав оцей уступ у газеті* (Сам., II, 1958, 95); *Цілі уступу «Гараса Бугль» безпосередньо навіяні козацькими думами* (Рильський, IX, 1962, 216).

УСТУП, у, ч. 1. Виступ або ввімка в чому-небудь, що нагадує східець. *З вір аж до моря уступу сягають, Люди прозвали їх «Чортові сходи»* (Л. Укр., I, 1951, 69); *Звичайна чотирисхила форма солом'яного даху поділяється на два основних види: дахи з уступами на ребрах і з розвиненою формою гребеня і дахи рівної, обтічної форми* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 63); // спец. Частина вибою. *Володимир вперше взяв у руки відбійний молоток, вперше спустився в уступ* (Роб. газ., 14.I 1962, 1).

2. у знач. присл. уступом, уступами. *Нерівно, нагадуючи східець, східці. В задній стіні, яка йде уступом, кілька дверей в інші кімнати* (Коч., II, 1956, 452); *Вони знайшли граніт, який крутими уступами виходив на поверхню* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 213).

УСТУПАТИ¹ (ВСТУПАТИ), аю, аєш, недок., **УСТУПИТИ (ВСТУПИТИ)**, уплю, ұшпш; мн. уступлять; док. 1. *неперек.* Те саме, що поступатися 2. *Горлина ж була таки старіша.. та й уступати не любила* (Григ., Вибр., 1959, 121); *Диво дивне сталося в Воспоп: то бувало нікому на світі не вступити, не послужало нікого, а то хоч у вузо бгав* (Мирний, IV, 1955, 36); *Старий Сокира не хотів віддавати сина в кадетський корпус, але змушений був уступити дружині* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 386).

2. *перек.* Звільняти для іншого (місце, дорогу, прохід і т. ін.). *Вони [жінки].. уступали місце другому*

гурточку, що вже надходить з сіней (Коцюб., I, 1955, 282); *Сидів він, сстрепивши ноги... навпроти входу, на почесному місці, яке лише зрідка уступав найважнішим гостям* (Гудуль, В степу..., 1964, 37); *Іван Тимофійович ішов, як завжди, трохи незграбно, намагався уступити всім дорогу і загорджував її* (Мушк., День..., 1967, 84); // *неперех., розм.* Задкуючи або ступаючи вбік, віддалятися, відходити від кого-, чого-небудь. *Була між ними [братами] як стіна залізна. Чи той підніметься, другий уступає геть, місце дає, — доторкнись стережеться* (Вовчок, I, 1955, 237); *Стрічні люди уступають [перед стадом] із розмаклої дороги і туляться позад плотами* (Хотк., II, 1966, 267).

3. *неперех., розм.* Проходити (про стан людини). [П с и х а т р:] *Якщо безсоння і біль голови не уступити перед бромом, тоді попросимо морфій...* (Л. Укр., II, 1951, 66); *Він почав дикати рішніше, повільніше; дроз уступила* (Фр., VII, 1951, 79); *Як чує Веселе «цвірінь», То живе кров зарає, Уступає лінь* (У. Кравч., Вибр., 1958, 199).

4. *перех. і без додатка, розм.* Продаючи, знижувати ціну на яку-небудь суму. *Се така, що не вступити нікому й п'ятака!* (Укр., присл., 1955, 163); *Дружина любить поторгуватися. Стане біля прилавка і почне: — А дешевше не буде?.. А карбованця не уступите?..* (Ткач, Арена, 1960, 204).

УСТУПАТИ² *див.* вступати¹.

УСТУПАТИСЯ (вступатися), *аюся, а́ешся, недок., УСТУПАТИСЯ* (вступатися), *у́плюся, у́пшися; мн. уступля́ться; док. 1. за кого і без додатка.* Захищати, боронити кого-небудь від нападу, ворожих дій і т. ін.; заступатися. — *Йй-богу, правда, йй-богу, правда!*... — *перебила його [губернатора] Івага, уступаючи за Лева* (Кв.-Осн., II, 1956, 296); — *Товаришу гвардії старший лейтенант! Він випадково! — уступається за ефрейтора Черниш* (Гончар, III, 1959, 276); — *Ми вернеж вам ваше добро десятицею [вдесятеро]. — О, спасибі ж тобі, батьку, що хоч ти а нас уступився!* — *кажуть жіщане [міщани]* (П. Куліш, Вибр., 1969, 128); — *Хлопці, вступіться!* — *верескнула дієчина, зованоюся за плечі Громийчука і Василяка. Ажатори забрали від баби сукувату палицю* (Вол., Місячне срібло, 1961, 317).

2. *розм.* Відходити, відступати від кого-, чого-небудь, звідкись. *А дітки як очепилися [учепилися] за ший жєні, то й не уступаються, цілують та просять: — Ідьте з нами, тіточко наша кохана, їдьте!* (Вовчок, I, 1955, 12); [Г а р н и ш:] *Вступися, жінко! Адже можеш хвилю Заждати в сінях* (Фр., IX, 1952, 207); *Вона дивилась повя нього, кам'яно-долодна, виразно домагаючись своєю повою, щоб уступився в дороги. Суліман, ставши збоку, по-лакейськи відчинив їй двері* (Вільде, Сестри..., 1958, 367); **Образно. Вступіться, нелюдю, з пуні Народові, що в темноті Зорю побачив полум'яну* (Павл., Бистрина, 1959, 15).

3. *місця не уступатися* (не уступітися) — залишатися нерухоми, не рушати з місця. *Комісар не вступався з місця, стояв мов причарований чимось страшним* (Фр., IV, 1950, 47); — *А на селі десь, здається, пожежа, — кажу я, не уступаючись з місця* (Кол., На фронті..., 1959, 193).

3. *кому, діал.* Поступатися¹ (у 2 знач.). — *Така вже в обох [у Мотрі та Явдохі] натура, кожна кожній не хоче й на крихту вступитись...* (Мирний, I, 1949, 398); *То здавалося йому, що для святого спокою найліпше буде поступитися жінці, то знов задував слова своєї матері* (Мак., Вибр., 1954, 281).

УСТУПАТИ¹ *див.* уступати¹.

УСТУПАТИ² *див.* вступати¹.

УСТУПИТИСЯ *див.* уступатися.

УСТУПНИЙ, а, е. Прикм. до уступ.

УСТУПОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий своєю формою на уступ (у 1 знач.).

УСТУПЧАСТИЙ, а, е. Який має уступи, з уступами. *Багато районів лісового степу [України] характеризуються... своєрідними формами уступчастого, солом'яного даху* (Дерев. водч. Укр., 1949, 12).

УСТУПЧАСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. уступчастий.

УСТУПЧИК, а, ч. Зменш. до уступ 1.

УСТЯ, я, с. 1. *рідко.* Те саме, що гірло 1. *Відходжу не в розпучі... Відходжу, сину мій, щаслива. Так перейшла я, як руслом ріка, Що від джерел своїх ген в темній борі Шумить, співає пісню споконвічну Ген аж до устья, в безконечне море...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 231).

2. *спец.* Вихідний отвір чого-небудь. *Інститут електрозварювання Академії наук УРСР імені В. О. Патона... виготовив необхідне устаткування для зварювання обсадних колон безпосередньо над устьям свердловини* (Роб. газ., 18.IX 1963, 2).

3. *бот.* Отвір між клітинами в шкірці листя рослин, через який відбувається випаровування вологи та обмін газами.

УСТЯЖ *див.* встяж.

УСТЯЧКО, а, с., *бот.* Те саме, що устя 3.

УСУВАННЯ¹, я, с. Дія за знач. усувати¹. *Добір працівників та їх переміщення і усунення є в руках керівників господарських органів необхідною умовою дійсного жертвенництва промисловості* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 213).

УСУВАННЯ² *див.* усування.

УСУВАТИ¹, *аю, а́вш, недок., УСУНУТИ, ну, *неш, док., перех. 1.* Доводити що-небудь до звичкєння, припиняти існування; ліквідувати. *Суспільна власність на засоби виробництва при соціалізмі назавжди усуває класові антагонізми* (Ком. Укр., 5, 1969, 55); *Добре організований контроль за виконанням завдань дозволяє виявляти і своєчасно усувати недоліки в роботі* (Хлібороб Укр., 12, 1968, 25); *Підлива з м'яги усуває специфічний запах і присмак баранини* (Укр. страви, 1957, 137); — *Я постаює усунути всі завади, що стоять в дорозі нашому щастю!* (Фр., V, 1951, 445); — *Я вгаєє усунути обрив [проводів], не вимикаючи струму. Ви улаєєте, що це значить?* (Гончар, III, 1959, 281); // *Виключати, вивкдати звідкись. Він [М. Коцюбинський]... усував із своїх творів ті іншомовні слова, які негативно позначалися на доступності мови «для широкої публіки»* (Мовозн., XIII, 1955, 113).*

2. Так чи інакше позбавлятися когось (відстороняти від якоїсь діяльності, справи, звільняти з роботи і т. ін.); позбуватися. [Г у р а л ь с ь к и й:] *Від завтра беріться до енергійної роботи... Стоїть вам хтось на перешкоді — покажіть, ми усунемо його* (Ірчан, I, 1958, 172); *До Безаківської нічого не трапилося, потім за Шалвою уя'єєєєє шпик... Маруся вирішила усунути його. Пішла підбігом [підбігцем] і наздогнала шпика. — Колего, — шепнула, беручи шпика під руку. — Він мій...* (Бурл., М. Гонта, 1959, 193); *Попереду йшли Палій і Бойчук. Мали усунути вартових. Наскочили на них так раптово, що ті й крикнути не встигли* (Гнищкий, Опрышки, 1962, 157).

УСУВАТИ² *див.* усувати.

УСУВАТИСЯ¹, *аюся, а́ешся, недок., УСУНУТИСЯ, нуся, *нешся, док. 1. від чого.* Облишати виконання чогось, якісь справи, обов'язки і т. ін. *Драгоманов сердиєєєє за те, що його статтю про Костомарова в ч. 1 і 2 подано без його підпису, не тільки усунуєєєєє від дальшого**

співробітництва, але лаяв «Світ» (Фр., XVI, 1955, 368).

2. діал. Сходити, зникати. Паралізуюча повага усу-
нулася з її душі (Коб., II, 1956, 62).

3. тільки недок. Пас. до усувати¹. При капіталізмі
мільйони трудівників міста і села усуваються від участі
в управлінні державою (Рад. Укр., 29.XI 1957, 3).

УСУВАТИСЯ² *див.* усуватися.

УСУВНИЙ, а, е. Якого можна усунути (*див.* усувати¹).
УСУКАТИ (ВСУКАТИ), усукати, усукатиш і усучу,
усучивш, *док., перек., васт.* Виготовити, зробити (свіч-
ку). *Ой устав, устав, три свічки усукав* (Сл. Гр.); *Бур-
лак свічки до церкви не усуче* (Укр. присл., 1963, 215).

УСУКУВАТИ (ВСУКУВАТИ), ую, уєш, *недок., УСУ-
ЧИТИ (ВСУЧИТИ), усучу, усучивш, *док., перек., розм.*
Давати кому-небудь щось проти його бажання або не-
якісно, неспішно. — *Чого це ви, Онопрію Сидоровичу,
балду йому [Сергієві] усучили? Тут же єсть струмент*
(Кочуба, Перед грозою, 1958, 47).*

УСУМІШИ *див.* всуміши.

УСУНЕНИЙ¹, **УСУНУТИЙ**, а, е. Дієпр. пас. мн. ч.
до усунути¹. Жінка [в царській Росії] була усунена
від участі в громадсько-політичному житті (Рад. суд
на охороні прав., 1954, 3); // усунено, усунуто, *безос.
присудж. сл.* [Зорін:] *Де Гривач? .. [Степан:]*
*Хіба ви не знаєте? Його вже усунуто з посади старшо-
го...* (Баш, П'єси, 1958, 124).

УСУНЕНИЙ² *див.* всунений.

УСУНЕННЯ, я, с. Дія за знач. усунути¹. *Пора мені*
*для усунення всяких недорозумінь [непорозуміння] і за-
кидів сказати тут кілька слів про характер і наміри*
панотця (Фр., I, 1955, 164); — *Товариш Крига, — ска-
зав новий комісар спокійно, — інтереси Революції ви-
магають вашого усунення* (Ю. Янов., I, 1958, 106).

УСУНУТИ¹ *див.* усувати¹.

УСУНУТИ² *див.* всувати.

УСУНУТИЙ¹ *див.* усунений¹.

УСУНУТИЙ² *див.* всунений.

УСУНУТИСЯ¹ *див.* усуватися¹.

УСУНУТИСЯ² *див.* всуватися.

УСУПЕРЕЧ *див.* всупереч.

УСУСПІЛЬНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до усуп-
сільняти. Нові члени колгоспу привели конячки й
здавали їх в усупсільнену стайню (Ле, Опов. та нариси,
1950, 169); // у знач. прикм. У випуску товарної про-
дукції сільського господарства збільшується питома вага
усупсільненого сільськогосподарського товарного вироб-
ництва — радгоспів і колгоспів (Ком. Укр., 10, 1960,
78).

УСУСПІЛЬНЕННЯ, я, с. Дія за знач. усупсільнити.
Соціалістичне усупсільнення найповніше виражає го-
ловні тенденції розвитку сучасних продуктивних сил
(Наука., 9, 1969, 4); *Статут сільськогосподарської*
*армії 1930 р. сприяв дальшому усупсільненню вироб-
ництва одноосібних господарств, які об'єднувалися в*
колгоспи (Іст. УРСР, II, 1957, 369).

УСУСПІЛЬНИТИ *див.* усупсільнювати.

УСУСПІЛЬНИТИСЯ *див.* усупсільнюватися.

УСУСПІЛЬНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усупсіль-
нювати.

УСУСПІЛЬНЮВАТИ юю, юєш, *недок., УСУСПІЛЬ-
НИТИ, ню, виш, *док., перек.* 1. Зливати багато роз-
дроблених процесів виробництва в один суспільний
процес. Збираючи на фабриках і заводах мільйони ро-
бітників, усупсільнюючи процес праці, капіталізм
надає виробництву суспільного характеру, але резуль-
тати праці привласнюють капіталісти (Програма
КПРС, 1961, 7).*

2. Перетворювати приватне, індивідуальне (засоби
виробництва, будівлі, худобу і т. ін.) в суспільно-колек-

тивне. *Землю Сірошанки усупсільнили і недооці ж на-
ділили з неї і Валадам, і Кожушим* (Земляк, Лебедина
згряя, 1971, 8); [В а с ю т а:] *От бачиш, говорила я*
раніш, Все усупсільнять — землю, полонини, Коней,
худобу. Добре, що татусь.. пішов одним із перших До
їзнього колгоспу (Забашта, Пісян., 1961, 135).

УСУСПІЛЬНЮВАТИСЯ, юється, *недок., УСУ-
СПІЛЬНИТИСЯ, иться, *док.* 1. Ставати усупсільненою.
До суцільної колективізації переважачою формою
колгоспного будівництва були товариства спільного
обробітку землі, в яких усупсільнювалась праця і земля
(Іст. УРСР, II, 1957, 367).*

2. тільки *недок.* Пас. до усупсільнювати.

УСУХОМ'ЯТКУ *див.* всухом'ятку.

УСУЦІЛЬ *див.* всуціль.

УСУЧАСНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до усуп-
сільняти. У дні Великої Жовтневої соціалістичної рево-
люції, в дні громадянської війни і запеклої боротьби з
інтервентами особливо широко побутували серед тру-
дящих мас революційні пісні — спочатку дожовтневі,
іноді в дуже цікавих усучаснених варіантах, а потім і
новостворені (Рильський, III, 1955, 156).

УСУЧАСНИТИ *див.* усучаснювати.

УСУЧАСНЮВАТИ, юю, юєш, *недок., УСУЧАСНИ-
ТИ, ню, виш, *док., перек.* Робити схожим на щось (ко-
гось) сучасне (сучасного).*

УСУЧИТИ *див.* усукувати.

УСУШКА, я, ж., *слец.* Кількість, величина, на яку
зменшується вага або об'єм, розміри чого-небудь при
висуванні. Старший млинар ненавидить свого помічни-
ка мизгою ненавистю, бо при Ярославі менше відходить
з тих жалюгідних відходів ана пил, на усущку та на
розтруску» (Вол., Місячне срібло, 1961, 192); *Усушкою*
*називається величина, на яку зменшується об'єм і роз-
міри деревини при висушуванні* (Стал.-буд. справа,
1957, 23).

УСУХНУТИ *див.* усихати.

УСУЮДИ *див.* всюди.

УСУЮДСУЩИЙ *див.* всюдиусущий.

УСУЮДИХІД *див.* всюдихід.

УСЯ *див.* весь¹.

УСЯК *див.* всяк.

УСЯКАТИ *див.* всякати.

УСЯКИЙ *див.* всякий.

УСЯКНУТИ *див.* всякати.

УСЯКО *див.* всяко.

УСЯКЧАС *див.* всякчас.

УСЯЧИНА *див.* всячина.

УСЬОГО *див.* всьоб.

УСЬОГО-НА-ВСЬОГО *див.* всьоб-на-всього.

УСЬОМЕ (ВСЬОМЕ), *присл.* У сьомий раз. *Таж шість*
раз той павук обривався, і шість раз він на стелю злізав,
Але всьоме таки удержався й до стіни свою нитку
прип'яв (Л. Укр., I, 1951, 357).

УТАБОРИТИСЯ (ВТАБОРИТИСЯ), рюся, рипся,
док. Те саме, що отаборитися. *По тій річці серед ночі*
Огнища палають.. Втаборились сіромахи, Потоцького
ждучи (П. Куліш, Вибр., 1969, 308); *Повернує [Яким]*
на пишну поляну, щоб самому відпочити і свого гнідка
покласти! Он уже він має дужку утаборитись там,
бач — розп'язав (Мирний, IV, 1955, 316).

УТАЄМНИЧЕНИЙ (ВТАЄМНИЧЕНИЙ), а, е. Дієпр.
пас. мн. ч. до утаємничити. *Отак малась ціла та*
справа, в котру я хоч не утаємничений самою матір'ю,
знав і розумів її тепер нараз доволі сам... (Коб., III,
1956, 215); *Катерина просила родичів, які вже були*
утаємничені у заговорювання Аркадія, поки що тримати
язики за зубами (Вільде, Сестри., 1958, 95); *Біля судок*
на складаному стільчику сидів Хейля. Видно, це було

уподобане ним місце, не утаємничене й од Сироти (Мушк., Дев'я., 1967, 84).

УТАЄМНИЧЕННЯ (ВТАЄМНИЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. утаємничити. Боротьба тиза, без таємничення кого-небудь у розпучливі борювання [борювання] з чуттям, якому не вільно піддатися, більше скриває мук, як божевільний крик, погроза, сміх... (У. Кравч., Влбр., 1958, 298).

УТАЄМНИЧИТИ *див.* утаємничувати.

УТАЄМНИЧУВАТИ (ВТАЄМНИЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТАЄМНИЧИТИ (ВТАЄМНИЧИТИ)**, чу, чий, *док.*, *перех.* 1. кого у що. Відкривати кому-небудь таємницю, прилучати когось до неї, до чогось прихованого. Коли *атаємничуємо* іншу людину в життєві нашої душі, зміняємо: *трамимо* багато, *трамимо* себе... (У. Кравч., Влбр., 1958, 280); Коли я *атаємничив* у свої справи Лялю, вона почала просити мене одразу ж виринути з нею до Городища (Літ. Укр., 14. XI 1967, 1).

2. що, рідко. Тримати в таємниці. * Образно. Тепер [після відкриття атомної енергії] можна було вірити, що *настане день*, коли людина зуміє оволодіти первинним джерелом енергії, яку природа *так дого утаємничувала* і *зовала* від допитливого розуму (Рибак, Час., 1960, 624).

УТАЄМНИЧУВАТИСЯ (ВТАЄМНИЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.* 1. Проникати в таємницю. Старий чоловік *любив* *пазоці* *вєсяної* *землі*.. Вони *обіцали* *нові* *роzkоші*, що *їх* *матиме* *він*, *пораючись* *біля* *своїх* *тронд*, *плакючи* *кожен* *листочок*, *атаємничуючись* у *незбаженні* *процеси* *народження* *чарівних* *квіток* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 15).

2. Пас. до утаємничувати; // *безос.* — Се *трапляється* *часто-густо*, що *батьки* *суть* *остатні*, *котрих* у *такі* *справи* *атаємничується*... (Коб., I, 1956, 80).

УТАЄНИЙ (ВТАЄНИЙ), а, е. Діспр. пас. мив. ч. до утаїти. Учив [Вольф] його,.. як *віднаходити* *уваєні* *тиби* *і*, з *другого* *боку*, *уваювати* у *проданої* *скотини* *тиби* (Фр., VIII, 1952, 358); Мірошниченко *притиснув* *його* *за* *атаєний* *у* *лісах* *посів*. *Норовистий* *дукач* *навідріз* *відмовився* *оплатити*.. *і* *сів* *за* *це* *в* *губернську* *тюрму* (Стельмах, II, 1962, 36).

УТАЄННЯ (ВТАЄННЯ), я, с. Дія за знач. утаїти.

УТАІТИ *див.* утаювати.

УТАІТИСЯ *див.* утаюватися.

УТАМОВУВАТИ (ВТАМОВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТАМУВАТИ (ВТАМУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Переборювати, стримувати, припиняти вияв якого-небудь почуття або відчуття. *Сліз* *не* *можу* *атамувати*, *щасливий*, *гордий* *сліз*.. *Все* *гладжу* *плечі* [сина] (Сос., II, 1958, 474); *Він* *ніж* *не* *міг* *атамувати* *тремтіння* [Бойка, Молодість, 1949, 35]; *Втамовуючи* *страж*, *Василько* *шов* *між* *ними* [жандармами] *вперед* (Турч., Зорі., 1950, 78); // Ослаблювати, заглушати. *Йшла* [Надія], *спотикаючись*, *мало* *не* *бігла*. *І* *хотілося* *їти* *ще* *швидше*, *неж* *це* *могло* *хоч* *трохи* *атамувати* *той* *біля* [Баш, Надія, 1960, 88].

2. Задовольняти голод, спрагу і т. ін. *Утамувала* *левиця* *жагу*, *із* *джерела* *напилися* (Зеров, Влбр., 1966, 323).

УТАМУВАТИ *див.* утамбовувати.

УТАСКАТИ *див.* втаскувати.

УТАСКАТИСЯ *див.* втаскуватися.

УТАСКУВАТИ *див.* втаскувати.

УТАЮВАТИ (ВТАЮВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТАІТИ (ВТАІТИ)**, аю, айш, *док.*, *перех.* Зберігати в таємниці, приховувати від інших. [К о в о н:] *В* *наших* *товариських* *умовах* *сказано* *ясно*.. *нічого* *не* *атаювати*, *щирість* *і* *одвертість* — *наш* *принцип!* (Крош., III, 1959, 262); *Щорс* *кашлем* *заходивсь* *різким* *І* *зупинився*

серед *хати*; *Не* *міг* *він* *більше* *утайть* *Свого* *важного* *неодоров'я*... (Шер., Дорога., 1957, 126); — *Я* *йому* [судді] *все* *розкажу*, *все* *повідая*, *мій* *батьчку* *рідний*, *нічого* *не* *уваю* (Кучер, Прощай., 1957, 434); // *Таємно* *привласнювати*. *Сердюки* *теж* *вєстряли* *в* *розмову*, *намагаючись* *околицю* *вивідати* *в* *земляка*, *чи* *в* *змога* *чабанам* *уваювати* *від* *прикажчиків* *ягнят* *або* *готові* *смушки* (Гончар, Таврія, 1952, 232).

УТАЮВАТИСЯ (ВТАЮВАТИСЯ), аююся, аюєшся, *недок.*, **УТАІТИСЯ (ВТАІТИСЯ)**, айєся, айшєся, *док.* 1. Залишатися непоміченим, невиявленим; приховуватися. *Чути* *було*, *що* *до* *вільки* *підійшли* *трос*. *Ступали* *м'яко* *й* *обережно*, *але* *від* .. *слуху* *малих* *лісовиків* *не* *міг* *ніхто* *атаїтися* (Загреб., Диво, 1968, 148); *Від* *нього* *не* *атаїлася* *безмовна* *туга* *сестри* (Чорн., Красиві люди, 1961, 57).

2. Робити щось таємницею для інших. *Дуже* *б* *мене* *уразило*, *коли* *б* *хто* *сказав*, *що* *це* *я* *вже* *про* *славу* *дбаю*. *Не* *атаюся*; *про* *славу*, *тільки*.. *про* *славу* *самого* *діла* (Мирний, V, 1955, 362); — *Сафрон* *Андрійовичу*, *а* *хтось* *бачив*, *як* *ви* *виїжджали*? — *Хіба* *від* *села* *з* *чимсь* *уатаївся*? — *адригнувся* *Сафрон* (Стельмах, II, 1962, 184).

3. тільки *недок.* Пас. до утаювати.

УТАЮВАЧ, а, ч., *розм.* Той, хто утаює щось.

УТАЮВАЧКА, и, ж., *розм.* Жін. до утаювач.

УТВЕРДЖЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мив. ч. до утвердити.

УТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. утвердити і утвердитися. *То* *були* *часи* *утвердження* *радянського* *ладу* *в* *робітничо-селянській* *Росії* (Смолич, V, 1959, 9); *Шлях*, *що* *його* *пройшли* *письменники* *Співки* *радянських* *письменників*, — *це* *шлях* *боротьби* *за* *консолідацію* *літературних* *сил*, *за* *утвердження* *методу* *соціалістичного* *реалізму* (Вітч., 10, 1967, 167).

УТВЕРДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. утверджувати і утверджуватися.

УТВЕРДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УТВЕРДИТИ**, джү, дїш, *док.*, *перех.* 1. рідко. Міцно укріплювати, встановлювати на чомусь. *Хто* *її* [ялину] *утвердив* *на* *кремїні?* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 24).

2. Установлюючи що-небудь, робити міцним, непопорушним; остаточно зміцнювати. *Люди* *утверджують* *свою* *владу*, *своє* *торжество* *над* *землею* *і* *стихіями*, *підкоряють* *розумному* *контролеві* *природу* (Вол., Садн., 1950, 204); *Від* *комсомольських* *часів* *це* *збереглися* *в* *ній* *бурзлива* *запальність* *і*.. *чиста* *віра* *її* *молодості* — *віра* *в* *те*, *що* *життя*, *яке* *вона* *будує*, *яке* *зі* *всією* *пристрастю* *утверджує*, *це* *життя* *можє* *й* *повинно* *бути* *досконалим*, *давати* *людині* *повноту* *радості* *й* *щастя* (Гончар, Тронка, 1963, 81); *Се* *письмо* *мало* *бути*.. *документом*, *котрий* *можє* *або* *утвердити* *його* *любов*, *або* *знієчити* *її* *до* *самої* *основи* (Фр., III, 1950, 458); *Утвердивши* *радянську* *владу* *і* *завоювавши* *право* *на* *землю* *і* *на* *комуністичну* *мрію*, *Микита* *Гонченко* *прибув* *до* *свого* *села* *ранньої* *весни* (Ю. Янов., II, 1954, 156); *Творчість* *Шевченка* *утвердила* *реалізм* *в* *українській* *літературі* (Укр. літ., 8, 1957, 218).

Утвердити *себе* *як* *хто*, *що* — *зміцнити*, *проявити* *себе* *певним* *чином*. *Наше* *мистецтво* *утвердило* *себе* *як* *мистецтво* *життєвої* *правди*, *і* *тому* *воно* *оптимістичне* *за* *свою* *суттєв* (Літ. Укр., 12. I 1965, 1).

УТВЕРДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **УТВЕРДИТИСЯ**, джүся, дїшся, *док.* Установлюючись, робитися міцним, непопорушним; остаточно зміцнюватися. *Публіцистика* *як* *вид* *літературної* *діяльності* *сформувалась* *і* *утверджувалась* *протягом* *досить* *тривалого* *історичного* *періоду* *і* *завжди* *займала* *значне* *місце* *в* *творчості* *багатьох* *майстрів* *художнього* *мислення* (Ком. Укр., 6, 1967, 60); *В* *життя* *увійшли* *й* *утверди-*

лиш провісники світлого майбутнього — бригади комуністичної праці (Рад. Укр., 5.V 1959, 2); // Закріплюватися за ким-, чим-небудь. *Прізвисько Голови за ним утвердилося міцно* (Збан., Бдiana, 1959, 145); // Установлювати свою владу, зміцнювати своє становище. — *В житті такий закон: старе відживає, а молоде утверджується* (Вільде, Сестри..., 1958, 492); *Ми утвердились на землі Не на роки, на віки!* (Воскр., Ціломом..., 1947, 38).

Утвердітисся як хто, що — проявити себе певним чином. *Своїми творами радянського часу Васильченко остаточно утвердився як письменник, що пише для дітей* (Рад. літ-во, 5, 1965, 59).

УТВЕРДИТИ *див.* утверджувати.

УТВЕРДІТИСЯ *див.* утверджуватися.

УТВІР, вору, ч. 1. Те, що створене ким-небудь, що становить наслідок творчої діяльності, якоїсь праці. *Писар переписав свій утвір церковними буквами* (Н.-Лев., IV, 1956, 190); *Він не може заахититись випустити її [комедію] в світ, не почувши задалегідь думки тямучих людей про вартість твору* (Коцюб., III, 1956, 123); *Так, утвір тям красніший, чим ваятий матеріал трудніший: вірш, мармур чи метал* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 248); — *От.. подарунок [меч і щит] тобі від Вулкана, Утвір мистецький його* (Зеров, Вибр., 1966, 255); *Вилазить мляво диригент із ями і чути звичну шамотлю музик, Але на цьому не кінець, — на цьому Початок подолання самоти, Коли зумів ти в утвори чужому Цілющу силу спільності знайти* (Бажан, Роки, 1957, 284).

2. Те, що виникло як наслідок певних природних процесів. *Квіткова брунька — невеликий, але складний морфологічний утвір* (Наука., 10, 1968, 58); *Надзвичайно цікавими творами місячної поверхні є так звані світлі промені, що радіально розходяться від деяких кратерів* (Знання., 4, 1966, 2).

УТВОРЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мнв. ч. до утворити. *Ось місце, де, утворений уявою поета, стоїть «на самісіньких скрути біломаймурий [біломармуровий] леґінь»* (Хотк., II, 1966, 408); *У суходолі глибока западина є там, і острів Супроти неї, і ватишна гавань, утворена ними* (Зеров, Вибр., 1966, 225).

УТВОРЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. утворити і утворитися. *Хлопчик чув десь розмову про нову теорію утворення Землі* (Донч., V, 1957, 497); *Збагачення мови іде, безперечно, не тільки шляхом прямого утворення нових слів, неологізмів, а й шляхом переосмислення слів давніх* (Рильський, IX, 1962, 142); *Усю свою енергію й знання він вклав у справу утворення хору* (Кір., Вибр., 1960, 74); *Тут же [на нараді делегатів-більшовиків] прийняли ухвалу — про ставлення до Центральної ради та про утворення на Україні партійного і радянського центрів* (Головко, II, 1957, 432).

2. Те, що виникло як наслідок певних природних процесів. *Всесвіт живе своїм бурхливим життям, у ньому одні матеріальні утворення народжуються за рахунок смерті інших* (Ком. Укр., 3, 1970, 28); *З погляду хімії, білки — це дуже складні утворення з великими молекулами* (Наука., 6, 1962, 34); // Те, що в'явилось як наслідок творчої діяльності, творчого процесу. *Усі ці дієслівні утворення, — особові форми, дієприкметник, дієприслівник та інфінітив, — «об'єднуються в одну частину мови — дієслово* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 298).

УТВОРИТИ *див.* утворювати.

УТВОРИТИСЯ *див.* утворюватися.

УТВОРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до утворювання.

УТВОРЮВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теж. і мнв. ч. до утворювати.

УТВОРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. утворювати і утворюватися.

УТВОРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УТВОРИТИ**, орбі, орбиш, *док.*, *перг.* 1. Робити що-небудь в процесі праці, творчості. *Удосвіта ж, чуть засірів,.. сапери, разом з стрільцями, візьмуться утворювати зону загоробження* (Труби., I, 1955, 64); *Мені здається, що якби ти мала літературний талант, ти б утворила на свої основі щось палкіше* (Л. Укр., III, 1952, 688); *Співала [Маруся] пісню... Чи снила її в тихім передранішнім сні, чи зараз утворила в це свято натхнення — не знала сама, але співала* (Хотк., II, 1966, 149); *Для гордості немає слів, Коли нові назвемо ми моря, Що їх народ радянський утворив, Споряючи природу* (Рильський, III, 1961, 113); // Робити що-небудь в процесі якоїсь дії, руху і т. ін. *Деїр запрудили вози, вози і вози як на ярмарку. Нескінченим чорним потоком розтікались вози в різні кінці дворища, утворюючи пробки* (Тют., Вир, 1964, 145); *Намагались [печеніги] забігти наперед, стиснути із [руських воїнів] з боків, утворити нове коло...* (Скл., Святослав, 1959, 638).

2. Викликати появу, виникнення чого-небудь. *Вода ринула широкою пеленою з суцільного каменя, підпертого чотирма мозутніми високими колонами, утворюючи внизу озерце* (Сміл., Сад, 1952, 40); *На противлегність рослинам тваринні організми, як правило, можуть утворювати білок тільки з білкових речовин* (Наука., 1, 1957, 11); *Куці в одному місці зовсім сплелись верховіттям, утворивши просторий купол* (Смолич, II, 1958, 47); *Уламок снаряда, розткнувши бійцеві ружку вище ліктя, утворив дві рівні губи, і з них, як із джерела, вилла ясна кров* (Гончар, III, 1959, 43); // Об'єднуючись, складати єдине ціле. *Іноді кілька сімей [вовків] збираються в гурт, утворюючи вочу зграю* (Наука., 2, 1959, 46); // тільки *недок.* Являти собою або якимсь своїм елементом, дією що-небудь. *Недавно я почує цей голос [гордяці] у чудесному лісі, де буки й тополі та інші листяні дерева нижчим шумом своїм утворювали для нього щонайкраще тло, і зрадів йому, як голосові друга* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74); *Бальні сукні біачат утворювали жимерний карнавал яскрава барв і кольорів* (Донч., III, 1956, 17); *Між двома глиняними скелями, що утворюють вузькі ворота, згорі — голубе небо, внизу — чиста, як слюза, вода* (Тют., Вир, 1964, 227).

3. Засновувати, організувати що-небудь. *Робітники починають з того, що утворюють коаліції проти буржуа; вони виступають спільно для захисту своєї заробітної плати* (Комун. маніф., 1947, 23).

4. тільки *док.* Зробити щось несподіване, незвичайне. *Не придумав, що б його тут утворити таке, щоб у чумака гроші вкраси* (Сл. Гр.).

УТВОРЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УТВОРИТИСЯ**, оряться, *док.* 1. Зароджуватися, починаючи своє існування внаслідок певних природних процесів. *Повітря з місця, де тиск великий, переміщується в сторону меншого тиску, тобто утворюється вітер* (Фіз. геогр., 5, 1956, 86); *Неймовірно, що в безмірах тих неосяканих,.. Де утворилася наша земля і покрови небесні, — Інших світів не постало б з запасів матерії вічних* (Зеров, Вибр., 1966, 189); *Заширнув [Ігор] у щоденник, у ньому записано: «Як утворилося кам'яне вуґілля»* (Донч., VI, 1957, 120).

2. Ставати наявним, виникати де-небудь. *Середина човна — три метри завдовжки — перекида від борту до борту. Таким чином утворювалася невеличка — три метри на два — горішня палуба* (Смолич, II, 1958, 43); *Королів цвіт та кручені паничі, в'ючись по лозі, сядали навислого гілля [груші] і чіплялись за нього*

своїми пагінциями. Так поступово під грушею утворювалася круела жива альтанка (Гончар, IV, 1960, 40); То береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка (Л. Укр., III, 1952, 185); В'язні розступилися, утворилося посеред камери коло, і пішов по ньому вибивати кабардинку наш Сашко Коваль (Збан., Єдина, 1959, 158); // Наставати. Серед сонного безгомілля утворилася така тиша, і стільки злагоді розкрилось у всьому від землі до зірок, немовби ніколи, скільки світ існує й існуватиме, не жав і не матиме тут місця жоден злочин (Довж., I, 1958, 88); // З'являтися, виникати внаслідок об'єднання кого-, чого-небудь. Ще в 1899 році соціал-демократичні гуртки і групи Одеси об'єдналися в «Агітаторський збір», на базі яких утворився Одеський комітет РСДРП (Ком. Укр., 6, 1969, 23). 3. Засновуватися, організовуватися. На будові утворився міцний здібний колектив механізаторів і будівельників (Наука..., 12, 1958, 39).

4. тільки недок. Пас. до утв'рювати 1—3.

УТЕКА (ВТЕКА), ж., заст. Утеча. Я з його уст дізналася, що мій батько три місяці по моїй утеці вмер (Фр., IV, 1950, 369); — Ой боже мій! знов забилла мені паморочи оця бісамина та оці утеки, — крикнула баба Ганна з воза (Н.-Лев., VII, 1966, 206).

УТЕКЛИЙ (ВТЕКЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до утекти. Утеклий кричав; // у знач. ім. **утеклий**, лого, ч.; **утека**, лої, ж. Людина, яка втекла. Там [у двірних плавнях] від ярма, а то й від плахи Утеклий заступив шукав (Рильський, III, 1961, 143); Хтось приніс чутку, що втекла була вчителькою (Загреб., Шеніт, 1966, 101).

УТЕКТИ *див.* утікати¹.

УТЕЛЮЩИТИ *див.* втелющити.

УТЕЛЮЩИТИСЯ *див.* втелющитися.

УТЕМНУ *див.* вте́мну.

УТЕПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утеплити; // у знач. прикм. Новенькі трактори й плуги, нові утеплені вагончики з душами і кімнатками для бригадирів. Все привезене з степові глибинні райони за тисячі кілометрів (Хор., Коввіла, 1960, 73).

УТЕПЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. утеплити і утеплитися. Для утеплення вулиці будь-якої конструкції використовують: кляччя, вату, поветь, копріцію (Бджільн., 1956, 19); Утеплення рослин затриманим снігом.

УТЕПЛИТИ *див.* утеплювати.

УТЕПЛИТИСЯ *див.* утеплюватися.

УТЕПЛЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для утеплення. У заводських умовах можна забезпечити високі експлуатаційні якості будинку: зручне планування приміщень і добре утеплення самого будинку, застосування утеплювальні матеріали (Стал.-буд. справа, 1957, 206).

УТЕПЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. утеплювати і утеплюватися.

УТЕПЛЮВАТИ, юю, юєш і **УТЕПЛЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УТЕПЛИТИ**, еплю, епліш, *док.*, *перез.* Робити теплішим, таким, який зберігає тепло. Дослідами встановлено, що п'ятисантиметровий шар пухкого снігу утеплює поверхню ґрунту на 8—10 градусів (Хлібороб Укр., 12, 1965, 20); Більше 300 бійців врятувались приготувати і утеплити собі землянки (Шер., В партії. загонах, 1947, 61); Утеплити хату; Утеплити кагати; Утеплити корієник; // Запобігати охолодженню, забезпечувати зберігання чого-небудь у теплі. Взимку радіатор і калот необхідно утеплювати чохлами, прикривати жалюзі, щоб двигун під час роботи не охолоджувався (Автомоб., 1957, 60).

УТЕПЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і **УТЕПЛЯТИСЯ**, яюся, яєшся, *недок.*, **УТЕПЛИТИСЯ**, еплюся, епліш-

ся, *док.* 1. Робити своє житло теплішим, таким, яке краще зберігає тепло; // Одягатися в тепліший одяг. Болгарин щиро радіє з того, що його друг, нарешті, хоч трохи утеплюється і тепер уже не хататиме брижаків на морозі (Кучер, Голод, 1961, 364).

2. тільки *недок.* Пас. до **утеплювати**, **утепляти**. На період стійлового утримання худоби обладнуються і утеплюються приміщення.

УТЕПЛЮВАЧ, а, ч. Те, що служить для утеплення. Як утеплювач застосовано пінобетон, який наноситься на готову панель покриття (Роб. газ., 18.IX 1965, 1); При їдї верти в дуже холодну погоду слід одягати теплі штани з нашитими на колінах утеплювачами з хутра чи сукна (В дорогу, 1953, 40).

УТЕПЛЯТИ *див.* утеплювати.

УТЕПЛЯТИСЯ *див.* утеплюватися.

УТЕРЕБИТИ *див.* втерєбити.

УТЕРЕБИТИСЯ *див.* втерєбитися.

УТЕРПІТИ (ВТЕРПІТИ), плю, пип; мн. утерплять; *док.* 1. Стримати себе від якихось дій, вчинків, від вияву яких-небудь почуттів, здійснення якихось намірів. Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки уже піймає (Воно вніздо його назвало — Так як утерпіть, щоб не ваять?) (Гл., Вибр., 1951, 22); Хоч було й розсердиться [Соломія] чого на Романа, але через одну-другу звилину не втерпіть, щоб не заговорити (Н.-Лев., VI, 1966, 378); Та й до річки, тіба ж утерпиш, щоб не гайнути, коли товариш з горба з криками, зі сміхом летять стрімголов у береги (Головко, I, 1957, 191); — Та помовч уже, Трохиме, — не втерпіла бабуся (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 84).

2. діал. Постраждати (у 1, 2 знач.). І Дрогобича не минула холера. Особливо Лан утерпіє від неї більше, як інші передмістя (Фр., VIII, 1952, 333).

УТЕРТИ¹ *див.* утирати¹.

УТЕРТИ² *див.* втирати¹.

УТЕРТИЙ (ВТЕРТИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **утерти**¹. Коні шпарко рушили з місця, і колеса покотилися по сугії, утертий дорозі (Гжицький, У світ..., 1960, 16).

◇ **Утерта дороза (стежка)** — звичний, легкий жвтевий шлях. Він любив сина, але надто сильно привик ходити утертою стежкою, жити в старім традиційнім ладі і світогляді, щоби міг зрозуміти подиви нового часу і його потреби (Фр., III, 1950, 279).

2. тільки *утертий*, у знач. прикм., *перен.* Позбавлений оригінальності, самобутності, яскравих індивідуальних особливостей, ознак. Тат'яна слухав в вітальні Гостей розмови голосні, Та все слова такі загальні, Такі утерті та мудні (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 187); *Набір утертих, заялужених фраз не може справити враження. Люди слухають із байдужою* (Наука..., 10, 1969, 43).

УТЕРТИСЯ¹ *див.* утиратися¹.

УТЕРТИСЯ² *див.* втиратися¹.

УТЕРТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **утертий** 2.

УТЕРТО. Присл. до **утертий** 2.

УТЕРЯТИ, яю, яєш, *док.*, *перез.*, розм. Те саме, що **утратити**. — Де се ви, батьки, блукали, що й не обідали єкунд? — питає Іванець. — Та от бачі — кажуть. — За цим ледацом і обід утерляли (П. Куліш, Вибр., 1969, 179); [О л е в а:] Ой, мамо моя, матусенько, коли б же ви знали, як то тяжко той вечір сподіваний утеряти (Вас., III, 1960, 65).

УТЕСАТИСЯ (ВЕСАТИСЯ), ешүся, ешешся, *док.*, розм. 1. Заглибитися, врізатися у що-небудь. В тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалось у сучкову голову (Фр., IV, 1950, 26).

2. перен. Зайти, звернутися куди не слід. У кого набачили [школярі] у садку добрі яблука, стиглі груші — як коти ті і вдень утешуться у чужий садок і повиностять усе з гілками (Мирний, IV, 1955, 78).

УТЕЧА (ВТЕЧА), і, ж. 1. Швидкий відхід, біг, від'їзд і т. ін. з метою уникнення небезпеки, неприємного становища тощо. В очертах залотити [птахи] крилами, полпескалась вода від утечі лисок..., курочок (Досв., Вибр., 1959, 411); *Вже двічі на слід банди натрапляє червоноармійський загін, але банда ухилялась від бою, рятуючись утечею* (Цюпа, Три явори, 1958, 17); *Треба сказати, що Вася Багіров ніколи не вдавався до галенної для гвардійця утечі, а бився точ один проти десятиох* (Гончар, III, 1959, 187); *Він якусь мить спостерігає утечу сполоханих звірів* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 87); *Образно. *Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідентичності, аполітизму, утечі в чисту лірику, особливо шкідливі в той час, коли на країну все більше насувалася тінь війни, готованої світовим імперіалізмом* (Про багатство л-ри, 1959, 134).

2. Таємний самовільний відхід, від'їзд. Хоч і між сумнівами Маруся у тім, що вість про його утечу випередила його самого, але — хто ж його знав! (Хотк., II, 1966, 105); *Втечі селян від феодалів були найпоширенішою формою класової боротьби при феодалному ладі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 461); *Любов до волі... Пушкін бачив яскравий вияв цієї любові: утечу з катеринославської тюрми двох прикованих один до одного арештантів... Цей епізод став, як відомо, за основу поеми «Братя-разбойники»* (Рильський, X, 1962, 35); *Яричина утеча ставлювала школярів... Обзоровавши дуже детально, що робитиме Яричка в незнайомих краях, куди вона подалася* (Донч., IV, 1957, 235).

УТИКАНИЙ (ВТИКАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до утікати. Її більше приваблював монастирський сад, оговоржений широким червоним муром, утиканим зверху битим склом (Вільде, Сестри..., 1958, 426).

УТИКАННЯ див. втикання.

УТИКАТИ див. утікати¹.

УТИКАТИ¹ (ВТИКАТИ), аю, аеш, *недок.*, **УТИКАТИ (ВТИКАТИ)**, аю, аеш, *док.*, *перех.* Прикрашати або покривати що-небудь, застромлюючи багато чогось. *Божеми квітками утикала* [Зіня], *лавки зміла* (Барв., Опов..., 1902, 80).

УТИКАТИ² див. втикати¹.

УТИКАТИСЯ див. утікатися¹.

УТИКАТИСЯ¹ (ВТИКАТИСЯ), аюся, аешся, *недок.*, **УТИКАТИСЯ² (ВТИКАТИСЯ)**, аюся, аешся, *док.* 1. Прикрашати або покривати себе чим-небудь, застромлюючи у волосся, одяг і т. ін. багато чогось.

2. тільки *недок.* Пас. до утікати¹.

УТИКАТИСЯ² див. втикати¹.

УТИЛІЗАТОР, а, ч. 1. Машина, пристрій і т. ін. для переробки яких-небудь відходів. *Важливе значення в мартенівському виробництві мають випарне охолодження печей і парові котли-утилізатори* (Наука..., 4, 1957, 13).

2. Працівник утилізаційного виробництва.

УТИЛІЗАТОРСТВО, а, с. Робота, пов'язана з утилізацією чого-небудь; прагнення до утилізації чогось.

УТИЛІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до утилізатор.

УТИЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до утилізації; // Признач. для переробки яких-небудь відходів або лшків. *Утилізаційний завод.*

УТИЛІЗАЦІЯ, і, ж. Використання чого-небудь для переробки. *Вітамін В₁₂ бере участь у процесі кровотворення, активізує білковий обмін, сприяє утилізації ткацинами амінокислот, що циркулюють у крові* (Наука..., 12, 1956, 19); // Використання будь-яких

відходів або лшків як сировини, напівфабрикатів, палива, добрива і т. ін. *Будується експериментальний.. завод, де будуть відтворені всі найновіші прийоми переробки винограду, починаючи первинним виноробством і кінчаючи утилізацією відходів* (Знання..., 9, 1965, 7).

УТИЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до утилізувати.

УТИЛІЗОВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перех.* Використовувати що-небудь для переробки, знаходити застосування чомусь. *Людина не тільки широко утилізує продукцію вирощуваних і дикоростучих рослин, а й добуває як викопні горючі речовини кам'яне вугілля, нафту, газ, торф, сланці та інші органічні сполуки* (Хлібороб Укр., 10, 1965, 10); *Мікроскопічні водорості — хлорели утилізують для фотосинтезу в 10—20 разів більше сонячного проміння, ніж інша рослинність* (Колг. Укр., 2, 1958, 47); // Використовувати будь-які відходи або лшків як сировину, напівфабрикати, паливо, добриво і т. ін. *Широко були відомі свого часу портативні генератори, які утилізують надлишки тепла... Такі генератори давали живлення для радіоприймачів* (Знання..., 9, 1967, 21).

УТИЛІЗОВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до утилізувати. *Дуже важливо поліпшити використання вторинних ресурсів сировини, а також відходів виробництва. Поки що утилізуються лише невелика частина відходів гірничо-облаштувальних комбінатів, золи і шлаків, які утворюються на електростанціях* (Рад. Укр., 19.1.1971, 1).

УТИЛІТАРИЗМ, у, ч. 1. Ідеалістичне філософсько-етичне вчення, згідно з яким в основі людських вчинків лежить принцип вигоди.

2. Намагання мати з усього користь.

УТИЛІТАРИСТ, а, ч. 1. Послідовник утилітаризму (у 1 знач.).

2. Людина, яка намагається з усього мати користь. — *Ну, та й утилітарист же він! — сказала не то з усміхом, не то з докором Густа. — Все б тільки користі, плоди та пожитки!* (Фр., III, 1950, 408).

УТИЛІТАРИСТКА, і, ж. Жін. до утилітарист. *Надсилайте скоріш Ваше оповідання до «Кіевск[ой] Стар[иш]и» і майте на увазі, щоб не давати його gratis.. Чи бачите, якою я утилітаристкою стала?* (Л. Укр., V, 1956, 317).

УТИЛІТАРИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до утилітарист; // Власт. утилітаристові.

УТИЛІТАРНИЙ, а, е. Пов'язаний з практичним застосуванням, використанням. *Я не торкався досі утилітарного боку справи, — а безперечно ж річ, що вирощування фруктів, ягід, городини на пришкольній, приміром, ділянках не може не дати чималого безпосередньої користі* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 128); *Не мають цюнайменшого утилітарного значення й зберігаються лиш як чудове творіння давньослов'янської архітектури «Золоті ворота» у Києві* (Наука..., 11, 1967, 53).

УТИЛІТАРНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до утилітарний. *Ніна купила, сама не знаючи для чого, позолочену пудреницю, кришталеву вазу... не турбуючись про їхню утилітарність, а лише через те, що вони були оригінальні* (Добр., Тече річка..., 1961, 77); *Сезонність, утилітарність — перші вимоги до сучасного одягу* (Наука..., 3, 1967, 53).

2. Утилітарний підхід до чого-небудь, намагання з усього мати користь. *Художньо-естетичне освоєння дійсності митцем — це образне, цілісне, позбавлене безпосередньої утилітарності духовне відношення його до життя* (Рад. літ-во, 18, 1965, 15).

УТИЛІТАРНО. Присл. до утилітарний. Освоєння океану з самого початку шло двома шляхами: по-перше, людина намагалася безпосередньо, утилітарно використовувати його багатства, по-друге, всіляко прагнула зрозуміти фізичну суть процесів, які в ньому протікають (Наука., 10, 1967, 24).

УТИЛЬ, ю, ч. Непридатні для вжитку речі, які можна використати як сировину (металевий брухт, ганчір'я, папір і т. ін.). Ми були і чорноробами, і вантажниками, і збирачами утилю (Жур., Звич. турботи, 1960, 39); — Тепер шукаю чоловіка, щоб збирав тим конем утиль, заготовлювачем нашим був (Кучер, Трудна любов, 1960, 254).

УТИЛЬЗАВОД, у, ч. Завод, який переробляє утиль-сировину.

УТИЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до утиль. Утильний цег. 2. Стос. до утилю. [П а л а ж к а (підходить до Тишка):] А в мішку що? [Т и ш к о:] Утиль. [П а л а ж к а:] Який утиль? [Т и ш к о:] А такий... нікому не потрібний... Я ж старший бригадир по утильних справах (Мам., Тв., 1962, 467).

УТИЛЬНИК, а, ч. Той, хто збирає утиль.

УТИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до утильник.

УТИЛЬСИРОВІНА, і, ж. Те саме, що утиль.

УТИЛЬСИРОВІННИЙ, а, е. Прикм. до утильсировини.

УТИНАННЯ (ВТИНАННЯ), я, с. Дія за знач. утинати.

УТИНАТИ (ВТИНАТИ), аю, аєш, недок., **УТНУТИ (ВТНУТИ) і УТЯТИ (ВТЯТИ),** утну, утне́ш, док., *перез.* і без додатка. 1. Відрізувати, відсікати, відрубувати що-небудь гострим знаряддям. Усподі утинають, а го́ри втинають (Номис, 1864, № 988); Знаю я, де козам роги втинають (Номис, 1864, № 3630); Одна чорна курка... заїляла пінем, і треба було голозу втяти (Коцюб., I, 1955, 58); * Образно. Мрія полине із думкою вкупці Геть у далекі світа, — Крила не втинай сизокрилий голубці, Хай вона вільно літа (Л. Укр., I, 1951, 61).

◇ Утнути хвостá див. хвіст.

2. тільки док. Ударити, врубати, врізати чим-небудь гострим. Там, піднявши зверху сокиру, Хлоп уже на нозю [Лиса] ждав, Розмахнувся, змірив добре і щосили разом втяв (Фр., XII, 1954, 268); Дуже заболіла той палець, що втяла [Харитя] серпом (Коцюб., I, 1955, 18).

3. тільки док. Відрізати, відсікти, відрубати з метою зробити що-небудь. [Л у к а ш:] Та я хотів собі сопліку втяти, — хороший тутá вельми очерет (Л. Укр., III, 1952, 194).

4. тільки док., розм. Майстерно зробити що-небудь. То так і я тепер пишу: Папір тільки, чорнило трачу... А перш!.. То так утну, що аж заплячу (Шевч., II, 1963, 77); — От ясла втяв! Таких нікто не має! Чи так? — у жінки він питає (Гл., Вибр., 1951, 162); Вона неслиливо підійшла і сіла біля мене. — Ось ба, якого я во́за спале, — утнеш такого? — похвалився я, показуючи воза (Гр., I, 1963, 295); // Виконати велику роботу. — А глянь-но, Назариску, скільки ми з тобою за цей місяць утнули. Дивись! Скільки оком докинеш, усе чорніє та й чорніє наша рілля, — мовила Одарка (Л. Янов., I, 1959, 419); // Бути спроможним зробити щось. [Х р а п к о:] Нуте лиш, я вж оце дільце припоручу. [Ш е ч а р и ц я:] Я з дорогою душею; та чи втну його? (Мирний, V, 1955, 171); — Ти гадаєш, що я.. без окулярів утну цю записку, писану курячим почерком мого Івана? (Чаб., Катюша, 1960, 88); — Хто ж, Лєсю, напише нам приговор причету? — питається на вулиці Мирон.. — Усі такі грамотії зібралися, що більше хрестика нічого не утнуть (Стельмах, I, 1962,

392); // Заспівати, заграти і т. ін. енергійно, старанно. А музики знов втяли коачка: скрипка знов заспіала, а решето знов забряжчало (Н.-Лєв., II, 1956, 30); — А ну заводь, Максиме! — І ми такої враз гучної утнали, Що аж заможлили в життя перепели (Рильський, Поема, 1957, 275); // *перез.* із сл. ш т у к а, в е с і л я. Зробити щось несподіване, незвичайне. Його несподівано звидтіав [з бурси] вигнали за те, що він раз утнув штуку в класі (Н.-Лєв., III, 1956, 317); Годилося б, до речі, в поємі під кінець утнуть бучне весілля, пустити у танець, якщо не все, то, може, хоча би пісела (Гонч., Вибр., 1959, 337); * Образно. Хіба не буває так, що за ціле літо не випадає ні одного холодного дня? А якщо й цього року природі забаченється втяти таку штуку, тоді — що? (Вільде, Повнол. дітв., 1960, 7).

◇ Утяти (утну́ти) до гапчиків див. гапчик; Утяти січки див. січка.

5. тільки док., розм. Зрозуміти що-небудь. Сказали [тронні:] «Люди тут бормочуть, язиком дивним нам сокоцуть, і ми їх мови не втнемо.» (Котл., I, 1952, 168).

УТІНОК (ВТІНОК), нка, ч. 1. Що-небудь обрубане, обрізане, вкорочене. Усьому коро́ва як коро́ва — і ноги на місці, і роги круті, а ось хвіст — куций. Не хвіст, а утинок (Донч., VI, 1957, 143); Тут кишла людей на долянях низ У зеленіх втинках тополь і платанів (Перв., I, 1958, 109).

2. діал. Обріз (див. обріз²). Бандити зривають з плечей карабіни та втинки і роз'їжджаються на дві сторони (Стельмах, II, 1962, 197); Свій утинок він уже естив віддати Степанові Кушніру, що лежав поруч у другій борозенці і немилосердно лаявся після кожного пострілу: кулак сильною віддачею мало не виривав чоловіка із землі (Стельмах, II, 1962, 192).

УТИРАННЯ¹ (ВТИРАННЯ), я, с. Дія за знач. утирати¹. Кругом стола на краях послали довгі рушники для втирання губів та рук (Н.-Лєв., IV, 1956, 104).

УТИРАННЯ² див. втирання.

УТИРАТИ¹ (ВТИРАТИ), аю, аєш, недок., **УТЕРТИ (ВТЕРТИ),** утру, утреш, док., *перез.* 1. Випираючи, знімати, видаляти (сльози, піт і т. ін.). — Та мені життя моє і не шкода.. — Що ти, що ти, мого безталанна? — кинулась бабуся обнімати Орису, утираючи дрібні сльози (Стар., Облога., 1961, 21); Думає [босць] про діток в неволі, втираючи кров і піт (Мал., II, 1956, 138); «Як же душю!» — він хусткою піт утирає (Зєров, Вибр., 1966, 350); Увечері посушую, А вранці заплячу. Зійде сонце — утру сльози, — Нікто не побачить (Шевч., I, 1951, 10); * Образно. А літо вже на перевалі: Перепочило після жнив, Утерло піт і — далі, далі, До вересневих щедрих днів (Мур., Осінні сурми, 1964, 15).

◇ Кулаками сльози утирати див. сльозá; Утирати (втирати) сльози (сльозу) див. сльозá.

2. Робити що-небудь (звичайно обличчя, піс, губи і т. ін.) сухим або чистим, стираючи щось із нього. Рання пташка носик утирає, а пізня очіці жмуриць (Номис, 1864, № 11309); — Ломичький припав їй [матері] до душі, — думала Маруся, доповаючи кофе і втираючи свої повні. уста маленькою салфеточкою (Н.-Лєв., VI, 1966, 30); Оксана хлинула ще і раптом затиля. Стала старанно стирати красочком хустки очі (Головко, I, 1957, 395); Гашіца, червона й задихана, розгорнула білу хустинку.., щоб утерти впрілій вид (Коцюб., J, 1955, 234); Скинув [Цигуля] шапку й обтрусив сніг з неї,.. втер вуса й постукав у двері (Головко, II, 1957, 299); Коли який-небудь наймихтійший карапуз, утерши рукавом носа, брався до сусідового чуба, вона тільки вичитувала винуватому (Вас., I, 1959, 118).

◇ Утерти носа див. ніс;

3. Тручи, подрібнювати або розм'якшувати щонебудь. *Втри сім'я* (Сл. Гр.); *Було й конопель сама на неї [сорочку] втре, сама й випряде* (П. Куліш, Вибр., 1969, 289); // *Перемішувати, розтирати гісто. Одарка утирає галушки* (Мирний, III, 1954, 134).

◇ **Кабаків втерти** *див.* кабаків; **Утерти маку** *див.* мак.

4. В'їжджувати, робити рівним (дорогу, шлях).
5. *розм.* Випивати, з'їдати велику кількість чогонебудь. *Є в його [козака] щонебудь краще робити, ніж сидіти отут та втирати млинчики. А млинці важні!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 133); *Не здужає [Еней] голови звести, поки не випив півакартієки з їмбером [їмбиром] пінної горілки і кудля сирівцю не втер* (Котл., I, 1952, 92); *Як не було — все втерли [солдати], А дітки миркають без свитки й постолія, Канючать зліба шмат під вікнами з торбами...* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 128).

УТИРАТИ² *див.* втирати¹.

УТИРАТИСЯ¹ (**ВТИРАТИСЯ**), *аюся, аєшся, недок., УТЕРІАТИСЯ (**ВТЕРІАТИСЯ**), *утірюся, утрємся, док.*
1. Утирати своє обличчя, тіло. *Вже й потовмились [дівчата], вже і хусточками утираються, вже б їм і годі, вже і дружим хочеться потанцювати... так що ж бо? — музика гра та й гра!* (Кв.-Осн., II, 1956, 30); *Він це раз лине води на голову, підівся, узав рушник і почав утиратись* (Мирний, I, 1954, 325); *Дівчата біжать стріжоголов умитися з криничі і втертися червоним поясом — на красу* (Ю. Янов., II, 1958, 182); *Першої хвилини Юра заліз під канану і почав був плакати. Але враз ж утерся і пошкандибав до себе* (Смолнч., II, 1958, 19).*

2. В'їжджуватися, робитися рівним (про дорогу, шлях).

3. *тільки недок.* Пас. до **утирати**¹ 1—4.

УТИРАТИСЯ² *див.* втиратися¹.

УТИРИТИ¹ (**ВТИРИТИ**), *рю, риш, док., перех., розм.* З силою кинути в щось. [Н п ч и п і р:] *Нечиста сила на все підводить. Чи випив там чоловік чарку, чи не випив, а вже воно тебе втирить у калюжу* (Гр., II, 1963, 564).

◇ **Утирити очі** *в кого* — що — втупити очі. *Ганя, позончи, наймичка і сам Ясь втирили очі в золоті башти, колони* (Н.-Лев., I, 1956, 161).

УТИРИТИ² (**ВТИРИТИ**), *рю, риш, док., перех., фам.* Украсти.

УТИРИТИСЯ (**ВТИРИТИСЯ**), *рюся, ришся, док., фам.* Увійти кудя-небудь із шумом або без дозволу, нахабно. *Облатаєся, обшився [Середиський], став на панка стожий, тоді почав до мене підступати, та все сміливіше, та все сміливіше. Потім діялось, — вже і втиривсь у мою хату!* (Н.-Лев., I, 1956, 123); [Ф е д ь к о:] *Не наближайсь! Не наближайсь! Чи се запущи, чи що сюди утирилось!* (Укр. поети-романтики..., 1968, 470).

УТИСК, *у, ч.* Насильне, несправедливе обмежування чийх-небудь прав та дій. [В а с и л и я:] *Так упеглися мені його [чоловіка] знущання, його утиски та катування, що я не то його, а всіх, хто до його прихильний, ненавиджу* (Гр., II, 1963, 536); *Перше «Лихо» — оповідання про лихо давне — кріпацтво, а його утисками, серед котрих скніли і ниділи людські душі* (Мирний, V, 1955, 405); *В мужді та в утисках ми бились, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глузились, А ми... корилися їм знов* (Вороний, Вибр., 1959, 200); *Жодна легальна революційна або прогресивна газета не знала стільки переслідувань та утисків, як «Правда».* Царям всім раз закривав Ї (Ком. Укр., 5, 1962, 43).

УТИСКАННЯ¹, *я, с.* Дія за знач. **утискати**¹.

УТИСКАННЯ² *див.* втискання.

УТИСКАТИ¹ *див.* утискувати¹.

УТИСКАТИ² *див.* втискати¹.

УТИСКАТИСЯ¹ *див.* утискуватися¹.

УТИСКАТИСЯ² *див.* втискатися.

УТИСКУВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мнп. ч. до **утискувати**¹. *Віками утискуваний німецькими феодалами й буржуазією чеський народ відстоював свою політичну, економічну та культурну неваалезність* (Вітч., 5, 1956, 139).

УТИСКУВАННЯ¹, *я, с.* Дія за знач. **утискувати**¹. *Великопанську знесагу до народних низів і, тим паче, утискування їх доктор .. категорично засуджував* (Смолнч., Мир., 1958, 59).

УТИСКУВАННЯ² *див.* втискування.

УТИСКУВАТИ¹, *ую, уєш і УТИСКАТИ, *аю, аєш, недок., УТИСНУТИ*, *ну, неш; мин. ч. утіснув, нула, ло і утіс, ла, ло; док., перех.* Піддавати утиску. — *Хіба не багаті вас [бідних] утискають? Хіба не вони тьнуть вас на суди? Хіба не вони зневажають ваше добре ім'я..?* (П. Куліш, Вибр., 1969, 140); — *До Нездобри заяву пиши. Так, мовляв, і так. Бідняка утискують; неправильно розкладку [продподатку] роблять* (Шиян, Баланда, 1957, 151); *Стрілецькі начальники з дворян утискували стрільців і примушували їх працювати в своєму господарстві* (Іст. СРСР, II, 1957, 5); *Спражнім демократичним ладом є тільки той лад, який не боїться утискути мізерну меншість ледарів і дармодіїв* (Елпав, II, 1958, 249).*

УТИСКУВАТИ² *див.* втискати¹.

УТИСКУВАТИСЯ¹, *уюся, уєшся і УТИСКАТИСЯ, *аюся, аєшся, недок.* Пас. до **утискувати**¹.*

УТИСКУВАТИСЯ² *див.* втискатися.

УТИСКУВАЧ, *а, ч.* Той, хто утискує (*див.* **утискувати**¹) кого-небудь. *Робітники повстали проти утискувачів і здобули перемогу* (Ленін, 2, 1969, 58).

УТИСКУВАЧКА, *н, ж.* Жін. до **утискувач**.

УТИСНЕНИЙ¹, **УТИСНУТИЙ**, *а, е.* Дієпр. пас. мнп. ч. до **утиснути**¹; // *у знач. ім.* **утиснений**, *впх, мн.* (одн. **утиснений**, **ного, ч.**). *Ті, кого утискують. — На кого надіялися слабії, біднії і утиснені? На Довбуша* (Фр., VIII, 1952, 115).

УТИСНЕНИЙ² *див.* втиснений¹.

УТИСНИК, *а, ч.* Те саме, що **утискувач**. *Отак-то, голубе мій, ляхе! Тобі — рудник, мені — тайга... Та це належить серце наше До пут утисника-врага. Віддавна руки нам невільні, Душі ж неволя не скує* (Граб., I, 1959, 158).

УТИСНУТИ¹ *див.* утискувати¹.

УТИСНУТИ² *див.* втискати¹.

УТИСНУТИЙ¹ *див.* **утиснений**¹.

УТИСНУТИЙ² *див.* **втиснений**¹.

УТИСНУТИСЯ *див.* **втискатися**.

УТИХАТИ (**ВТИХАТИ**), *аю, аєш, недок., УТИХНУТИ (**ВТИХНУТИ**), *ну, неш; мин. ч. утіхнув, нула, ло і утіх, ла, ло; док. 1.* Переставати говорити, співати і т. ін.; замовкати. — *Не балакай один із другим, але роби! — гримав Петрусь, удаючи наставника. Хлопці втихали й забиралися щиро до роботи* (Март., Тв., 1954, 150); *Гримнув [Кирило] на пса. Пес утих* (Ішук, Вербівадан, 1961, 15); *Дорошенко вже був на трибуні. Вже ждав, поки втихне зал* (Загреб., Спекта, 1961, 148); // *Ставати спокійним, без звуків, шуму. Вулиця втихла*.*

2. Ставати тихим, тихшим; переставати звучати, лунаати (про звук, шум і т. ін.). *Сіло сонце за верстами, пташенят втихає спів* (У. Кравч., Вибр., 1958, 35); *Гомін поволі стає утихати. Шевчук не послішає, чекає, поки стихне зовсім* (Головка, II, 1957, 618); *В домі Гендалі почали один по одному гаснути вогні, втихла музика* (Гжицький, Опрішки, 1962, 156).

3. Ставати слабшим, ушухати (про явище природи). *Буря не втихає. Скриплять на хаті крокви* (Вас., II, 1959, 330); *Доц утихав. З мокрого гілля — Коли стріпне його студений вітер — Ще краплі падають, — А в небесах Крізь дим просвічують озера лазурові* (Рильський, II, 1966, 60); *Вітер утих на звилю* (Фр., IV, 1950, 339); // Зменшуватися в силі вияву; переставати відбуватися, припинятися. *Ворожнеча ніколи між ними не втихав, щодня вони за що-небудь та й погризуться* (Мирний, IV, 1955, 24); *Стрілянина на шосе не втихала* (Головко, II, 1957, 571); *Від бою, що утих, туце не охолота опечена воєном, роатерзана земля* (Гонч., Вибр., 1959, 176); // Ставати менш відчутним (про біль), угамовуватися (про почуття). *Ти мужній, наша сило й завзяття! Не втихай, чуття помсти святе!* (Тяч., II, 1957, 184); *Бережан поклав мене в ліжку, надіючись, що біль втихне* (Л. Укр., V, 1956, 255); *Й по цей час живе в наробі добра слава про Василя Трубенка. Утих лише смуток за ним і жаль, поступившись місцем вдячності* (Довж., I, 1958, 95).

УТИХЛИЙ (ВТИХЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до утихнути. *Прийде [Катря] до Чайченкової хати, подивиться на двері позачинювані, на втихлий двір, постоїть та й додому вертасється...* (Вовчок, I, 1955, 218).

УТИХНУТИ *див.* утихати.

УТИХОМИРЕННИЙ (ВТИХОМИРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утихомірити. *Для творч. вечір минує спокійно. Утихомиренні безодиними розмовами в рідними, прикуті до ліжок, майже не затримували вродливу медсестру коло себе* (Шовк., Людина..., 1962, 36); *Утихомиренні бджоли почали влізати в вічко* (Н.-Лев., IV, 1956, 193).

УТИХОМИРЕНІСТЬ (ВТИХОМИРЕНІСТЬ), ності, ж. Стан спокою, умпротворення.

УТИХОМИРЕННЯ (ВТИХОМИРЕННЯ), я, с. Дія за знач. утихомірити і стан за знач. утихоміритися. *Текля.. сповістала, що то в полковим оркестром на чолі прогарцював ескадрон драгунів, присланий у Стародуб на утихомирення* (Смолич, II, 1958, 38); *Злетів спокій на душу, утихомирення* (Хотк., II, 1966, 128); *Заспокоєння, утихомирення, тимчасовий відпочинок від тяжких думок і переживань Шевченко передає порівнянням із станом нагородованої... вдволеної дитини* (Мовозн., VII, 1949, 38).

УТИХОМІРИТИ *див.* утихомірювати.

УТИХОМІРИТИСЯ *див.* утихомірюватися.

УТИХОМИРНИК, а, ч. Той, хто утихомірює когось, що-небудь; // ірон.. *Микола І послав проти маленької Угорщини 140-тисячне військо на чолі з утихомірником Польці Паскевичем* (Іст. СРСР, II, 1957, 170).

УТИХОМІРЮВАННЯ (ВТИХОМІРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. утихомірювати.

УТИХОМІРЮВАТИ (ВТИХОМІРЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УТИХОМІРИТИ (ВТИХОМІРИТИ)**, рю, рип, *док.*, *перез.* 1. Заспокоюючи, умовляючи когось, що-небудь, припиняти бурхливий вияв якихось почуттів. — *Мамо! Господь з вами! чого ви вбиваетесь?.. — утихомірював Корній матір, — от ліпше лагодьте мені лаба на дорожу та вирядте...* (Л. Укр., III, 1952, 554); *Бабу годі було утихомірити.. Горе її, знайшовши собі вихід в тужливого лементуванні, не знало вину* (Ю. Бедзик, Поджк..., 1959, 142); *Ся ласкава промова зовсім утихомірювала її ображених жінок і артистів* (Мак., Вибр., 1956, 376); // Впливаючи певним чином, примушувати когось, що-небудь припинити якісь дії, намагатися створити мирний настрій, привести в спокійний стан. *Тут налагою, Там окриком утихомірюють [поліцаї] людей* (Фр., XIII, 1954, 311); *Люда й Володя вже почали би-*

тися, і тьотя Галя кинулась їх утихомірювати (Коп., Подарунок, 1956, 66); *Може б, Шрам і до кінця козаків утихомірує; так .. той потайний зрадця [зрадник] Вуляевич розсипав гіркі слова в козацькі душі* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159); *Нелего було утихомірити народ. Навкруги були погроми, пожежі* (Копюб., II, 1955, 80); *В темряві зачорніла людська постать, притишеним голосом утихомірила собак* (Тют., Вир, 1960, 89); // ірон. Силою припиняти вияв незадоволення когось, що-небудь. — *Козаки утихомірювали село.. крох летіла аж на стіни зборні* (Стельмах, I, 1962, 608).

2. Послаблювати, усувати що-небудь; впливати за-спокійливо, угамовувати. *Спускалася ніч на землю, утихомірювала людські клопоти* (Мирний, I, 1949, 395); *Вже укладав [Редліх] собі в голові якнайделікатніші, якнайбільше приятельські фрази, якими хотів утихомірити справедливого гнів капітана* (Фр., VI, 1951, 421); // Робити спокійним (серце, нерви, душу). *Він намагався говорити спокійно, хоч це йому кепсько вдавалось. Навіть сон не утихомірує розбурханих нервів* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 89).

УТИХОМІРЮВАТИСЯ (ВТИХОМІРЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УТИХОМІРИТИСЯ (ВТИХОМІРИТИСЯ)**, рюся, рипся, *док.* 1. Ставати спокійним, заспокоюватися, припиняти бурхливий вияв якихось почуттів. *Савенко утихомірюється... вмоцнюється за столом* (Чаб., Катюша, 1960, 14); *Соломія утихомірилась, заспокоїлась. Життя в хаті знов плінulo, як тиха невеличка річка, тихо й рівно* (Н.-Лев., VI, 1966, 386); *Сагайдачний зліз з бочки, а на його місце виліз Дорошенко. Стояв деякий час, поки козаки утихомірились* (Мак., Вибр., 1956, 465); *Коли .. Мічурін опустився в крісло, зал довго ще не міг утихоміритись, довго ще гукали йому славу молоді голоси* (Довж., I, 1958, 496); // Припиняти якісь свої дії, ставати мирно настроєним. *Гайвороння, що весь день б'ється в лісі за гнізда, утихомірюється і всю ніч навіть не зойкне* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 8); *Вони виїдять тихо, пси утихомірились давно* (Фр., VIII, 1952, 341); // Припинятися, затихати (про бійку, бій, воєнні дії і т. ін.). *Загодіть [богине], щоб година спокою до нас завітала, Щоб на землі і моряч утихомірились війни* (Зеров, Вибр., 1966, 124); // *безос.* Як уже утихомірюлось, *Тиміш Лозина став під війном і поклав обидві руки на держак довбні* (Козл., На переломі, 1947, 139).

2. Ставати слабшим, ушухати (про явище природи). *Вітер трохи стих, вже не крутило так дрібним снігом, але завірюха ще не утихомірювалась* (Збан., Ліс красуна, 1955, 20); // *безос.* Я лютувався не менш за негоду, і хоч сьогодні утихомірилось надворі, навіть обдига, а в серці жому [моєму] таки лишився жаль за страченим часом (Копюб., III, 1956, 127); // Ставати спокійним (про серце, нерви, душу). *День випав напроцуд голий.. Серце раділо, і утихомірювалась душа* (Смолич, Мир..., 1958, 304); *Якесь недобре почування заворушилось в його серці й не давало серцю утихоміритись* (Н.-Лев., III, 1956, 100).

УТИХОМІРЮВАЧ (ВТИХОМІРЮВАЧ), а, ч. Той, хто утихомірює когось, що-небудь. — *Тільки підійди котрий, щелепу розтроцу! — застеріг їх [панських слуг].. Шмалко.. Справник зрозумів, що взяти цього відчайдушного рибалку навряд чи пощастить.. і він не виконає своїх місій як наглядач порядку і утихомірювач цієї гайдамацької ватаги* (Добр., Очак. розмпр, 1965, 56); *Отакий він [Г. Державін] був завжди: подивитися — кріпосник з кріпосників, царю підпора, утихомірювач Пугачовського бунту. А копнути глибше — нікого не ненавидів він так, як дворянство* (Полт., Повість..., 1960, 104).

УТИХОМІРЮВАЧКА (ВТИХОМІРЮВАЧКА), н, ж. Жін. до утихомірювач.

УТИШАТИ *див.* утишувати.

УТИШАТИСЯ *див.* утишуватися.

УТИШИТИ *див.* утишувати.

УТИШИТИСЯ *див.* утишуватися.

УТИШУВАТИ (ВТИШУВАТИ), ую, уєш і **УТИШАТИ (ВТИШАТИ),** аю, аєш, *недок., УТИШИТИ (ВТИШИТИ),* шу, пиш, *док., перек.* 1. Впливати на когонебудь якимсь чинном (умовляти, робити жест і т. ін.), закликаючи поводити себе тихше, спокійніше. *Треба заспокоїти жінку. Я її обіймаю, втишую, говорю якісь слова* (Кочуб., I, 1955, 418); *Рукою утишує [Теофіл] Парвеса, що мав сказати щось гостре* (Л. Укр., II, 1951, 463); — *Я сам скажу, мамо, я сам, — намагався втишити її й Михайлик* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 48); *Даніло сповився з крісла, побліів. «Утишити треба, а то ще едарить панського посла», подумав Андрій* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 597).

2. Робити менш відчутним (біль, переживання, хвилювання і т. ін.). *Старого рицаря ми бережливо взяли на руки, в келій внесли, Кликнули брата Агапіта живо, Що.. рани змів гоїти, біль втишають* (Фр., XII, 1954, 283); *Вона набрала повні груди повітря, щоб утишити своє хвилювання* (Донч., VI, 1957, 369).

◇ **Утишити (втишити) серце** *див.* серце.

3. Угамовувати, зменшувати (голод, спрагу). *Кусень печеного м'яса втишила його голод* (Фр., VI, 1951, 102).

УТИШУВАТИСЯ (ВТИШУВАТИСЯ), уюся, уєшся і **УТИШАТИСЯ (ВТИШАТИСЯ),** аюся, аєшся, *недок., УТИШИТИСЯ (ВТИШИТИСЯ),* шуся, пишся, *док.*

1. Ставати спокійнішим, поводити себе тихше, спокійніше. *Люди втишуються і засідають на лавках та колодах* (Фр., IX, 1952, 67); *Утишились трого Чінка, сяде на коліна у баби, або приляже головою* (Мирний, I, 1949, 142).

2. Ставати слабшим, переставати звучати, лунаати. [Голос покликача:] *Народе римський, спокую просить суд!* (Сурми. Галас по малу втишується) (Л. Укр., II, 1951, 530).

3. Зменшуватися в силі вияву; переставати відбуватися; припинятися. *І в мійшому [моєму] серці біль втишувався лютий* (Фр., X, 1954, 181); *Туза у серці досі не втишилась...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 48); [Г а н н а:] *Оце вже як Роман прийшов додому, то, кажуть, колотичка втишилась?* (Кроп., II, 1958, 21).

УТІК, УТОК, утѳку, ч., *спец.* Поперечні нитки ткацтва, які переплітаються з поздовжніми (основою). — *Певно, вони й мене посадять за верстат, щоб я день і ніч торкала руками підніжки та гонила ногами уток з цівкою* (Н.-Лев., IV, 1956, 266); *Вона перезаряджала човник. І замість золотистого утку ввіткнула бежевий* (Веч. Київ, 21.VIII 1961, 2).

УТІК², утѳку, ч., заст. Утеча. *Утік не славен* (Номис, 1864, № 4400).

УТІКАННЯ (ВТІКАННЯ), н, с. Дія за знач. утікати¹. *Все її життя стало разом перед її очима, неначе спалнуло вогнем: й Ястшембський, й втікання з Жураєвки, й страшна пещера над Россою* (Н.-Лев., II, 1956, 140).

УТІКАТИ (ВТІКАТИ), аю, аєш, *недок., УТЕКТИ (ВТЕКТИ), утѳчу, утѳчеш; *мин. ч.* утік, утекля, лб; *док. 1.* Швидко відходити, відбігати, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування і т. ін. — *Чого це ти, Денисе, так заспаная?* Чи втікає од кого? Чи за тобою хто знався? — *спитав Роман* (Н.-Лев., VI, 1966, 351); *Враз від греблі почувлося вовче виття. Дівчата зависли не своїми голосами, кинулись**

утікати (Стельмах, I, 1962, 57); *Ви не знаєте самі, що се втекло від вас: чи зайчишок стрибує, чи пташечка пургнула, чи дівчинка зникла* (Вовчок, I, 1955, 339); *Плаваї з горіли.. Коли швидше побігти — можна ще втекти* (Кочуб., I, 1955, 364); *Вліснувши чорною сталлю, ринув [ворон] головою вниз в кількох десятках метрів від дороги. — Добивай! Утече! — закричав Сергій* (Тют., Вир, 1964, 139).

2. Поспішно відступати. *Розбите польське військо утікало з поля* (Кач., II, 1958, 423); *Зловісно посмітався Бенедикт і ввел в почати бій. Але руські не втікали* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 242); // *Рятуватися втечею, відчуваючи страх перед кимсь, чимсь. — Три якісь багати памі втікали од гайдамаків та загорожців з України в Польщу та й закопали своє добро* (Н.-Лев., VI, 1966, 334); *Прийшов до Києва Радзівілл із литвинами, усе попалив і пограбував, а міщани, сівши на байдаки, мусили до Переклава втікати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 69); — *Бійся бога, милий побратиме! Що за слово ти оце промовив? Чи на те ж браталась я з тобою, аби мала так ганебно зрадити? Коли хочеш, утікаймо екупі, — дужий кінь мій нас обох врятує* (Л. Укр., I, 1951, 387).

◇ **Хоч утікаї з хати** — те саме, що **Хоч з (із) хати тікаї** (*див.* тікаї). *Пан як пан, та памята — зоч утікаї з хати* (Укр.-присл., 1963, 110).

3. Самовільно, погай іти, від'їжджати і т. ін. звідкись кудись, до когось; здійснювати втечу з тюрми, каторги, з-під варті і т. ін. *І згадав сирота Степан в неволі Свою далеку Україну.. Кайдани ламає, Утікає на волюнку волю..* (Шевч., II, 1963, 340); *Торік у ярмарку баба схопила на чужий віз та за Буз утікала* (Вовчок, VI, 1956, 263); *Доля Грузії своєї Оспівав великий син [Гурамішвілі]; Як утік він із полону, Як блукає голодний він* (Рильський, III, 1961, 109); *В минулому році хлопчак хотів був утекти до червоних козаків, так не взяли його — не доріс* (Стельмах, II, 1962, 168); *Цей [хлопець], звичайно, втікати зі школи не буде* (Гончар, Бригантина, 1973, 64); // *Залишати своє місцеперебування, направлятися кудись і т. ін. через певні обставини. — Куди ти підеш? — гукнули на неї дієчата. — Ше тільки розігралися, а ти вже і втікати* (Кв.-Осп., II, 1956, 322); *Олександра.. сварила з чоловіком. У хати в них було пекло. Гнат втікає до корчки* (Кочуб., I, 1955, 27); *Там [у Львові] було холодно і сніг ішов, отже, хотілося скоріш утікати, тим більше, що справ не було багато* (Л. Укр., V, 1956, 413); // *перек., розм.* Збігати (про справу). [Г а н н а:] *Нема часу. борц вибіжить. [С т е п а в Д е м и д о в и ч:] Та не бійся, не втече твій борц* (Сам., II, 1958, 121).

4. *перек.* Швидко перемищаючись, віддалятися. *Сердечню щось рибалоці віщує: Чи то тузу, чи то переполоз. Сумує він, — аж ось реве, Аж ось гуде, — і таля утікає.. Аж — гульк!.. з води дівчинонька пливе* (Г.-Арт., Вайкн., 1958, 76); // *Зникати. День устас. Із сходу день іде. Коротшають і утікають тіні* (Рильський, I, 1956, 402); *Пазло вєсною. З першими променями сонця почав непомітно втікати мороз* (Збан., Сєцєль, 1961, 300); *Погасли живі іскорки в її очах, сміх утік із уст* (Фр., II, 1950, 111).

◇ **Земля утікає з-під ніг** — те саме, що **Земля тікає з-під ніг** (*див.* тікаї); **Сон [дєсь] утік див. сон¹.**

5. *від кого — чого, заст. чого, перек.* Позбавлятися когочого, чогонебудь неприємного, небажаного, уникати когочого. *Тепер стояла справа так, що як-небудь викрутитись, щоб утекти зустрічі з інтелігенцією, Вові не можна було: сьогодні в народній чайній обідеться перша народна читанка* (Вас., I, 1959, 84); *Потім ізнов прости*

стане [мати], але й у роботі тепер уже від спогадів не втече — встають та й встають у пам'яті цілі картини з небажного минулого (Головко, II, 1957, 191); Вам [ворогам] не втекти від правди суду (Сос., II, 1958, 257); Люди, втікаючи згуби, одні по горах притулюлись; Інші човнами пливають (Зеров, Вибр., 1966, 308).

6. тільки док., перен., розм. Деся подігся, пропасти. — Не плач, дочко, не журися. Твій талан од тебе не втече (Н.-Лев., VI, 1966, 364); — Ех, утік наш могорич з-під самого носа. Варавя, тільки Варавя заговяв заодіє! (Стельмах, I, 1962, 88); — Не втече од тебе ні завод, ні шатра. — Завод не втече, та життя, мамо, не стоїть на місці (Головко, II, 1957, 422).

7. Припиняти своє спільне життя з ким-небудь, покидати свого подружжя. Іван озоче оповідає про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він.. од люті жінки (Коцюб., I, 1955, 347); — В селі лаяками плещуть, що теті Михайло втік від Юлки (Томч., Жменька, 1964, 131).

8. тільки док., рідко. Спливти (про воду).
 ◇ Багато (чимало) воді утекло (утече) див. вода.
 УТІКАТИ², ає, недок. Те саме, що впадати¹.

УТІКАЧ (ВТІКАЧ), а, ч. Той, хто втікає, втік звідкись. Пороснули і Рутуляни, Як од дощу в шатер цигани, А тільки Турн один оставсь, Утікачів щоб перейняти (Котл., I, 1952, 219); Кукса кинуся бігати. Затрицяє тин. Але в ту саму хвилину, коли втікач збираєсь переманути на той бік, у поле, Кульгавий стрибнув, і в його зубав лишись добрий кланьт Куксиної штанини (Донч., I, 1956, 70); Жирондист-утікач ходить по містку над глибоким ярм (Л. Укр., II, 1951, 178); Легейдин робич — утікач із Князівки — зібрав цілий натовп. Який уже раз розповідає він історію про свою втечу (Головко, II, 1957, 294); — Тут не раз ступала нога мисливця, тут проходили і бродяги, і колишні втікачі-каторжани (Донч., III, 1956, 203).

УТІКАЧКА (ВТІКАЧКА), и, ж. Жін. до утікач. Гей, сусіди дорогі! Наш куточок — запустів!.. Утекла дочка лози... Тра втікачку здоганяти... (Крим., Вибр., 1965, 274); Дуже спокушала думка поступати в вікно і попросити притулку. Але хто зна, чи добра душа зустріне втікачку (Хижняк, Тамара, 1959, 260); Здавалось їй, що як тільки ступить в це світло [від ліхтарів], то гражу, жє все село побачить: ось вона, утікачка (Зар., Світло, 1961, 15).

УТІКИ (ВТІКИ), ів, мн., заст. Утеча. Остан зміркуєва, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним наздогін (Коцюб., I, 1955, 341).

УТІЛЕНІЙ, УТІЛЕННЯ, УТІЛИТИ, УТІЛИТИСЯ, УТІЛЮВАНИЙ, УТІЛЮВАТИ, УТІЛЮВАТИСЯ, УТІЛЮВАЧ, УТІМ див. втілений і т. д.

УТІРНИК див. утірник.

УТІХА (ВТІХА), и, ж. 1. Почуття радості, задоволення, викликає ким, чим-небудь. У очах втіха заясніла; Усмішка грає гордовита (Л. Укр., I, 1951, 338); Настя глянула на Гната чистими, щасливими очима, і в них побачив він втіху та вдячність... (Коцюб., I, 1955, 54); Чи дійду до мети з потом я на чолі і словами втіхи умиюсь? (Рильський, I, 1956, 24); Миронич в утіхою стежив, як оживав хлопцев, рум'яніло зажовкле лице, блискотіли очі (Горд., II, 1959, 117).

На втіху — викликаючи почуття радості, задоволення. От і вироста їм на втіху. Та що ж то за діака була! (Кв.-Осн., II, 1956, 25); Ти [ліс] рости на втіху людям, Отиний козання чисте, Бережи нам світлі ріки, Що полям несуть вологу, Що запліднюють сади (Рильський, III, 1961, 155); Собі на втіху — для свого задоволення. Трьох синів годує мати Ще й дочку собі на втіху (Грб.,

I, 1959, 267); Ціле літо робили люди на своїх клантях, порпались у землі, пхали за плугом і сіяли, і раптом прийшов чужинець і запалив це собі на втіху... (Д. Бедзик, Студ. Вода, 1959, 24).

2. Той (те), хто (що) викликає в комусь таке почуття. — Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! (Кв.-Осн., II, 1956, 45); Батько хоч і журився, що синів нема.., а все ж тільки й втіхи було в його, що вона [дочка] (Гр., I, 1963, 314); Невже йому одна втіха: стоять зі склом коло горна, і вже не сниться річка тиза, земля не сниться вороною? (Рудь, Дон. зорі, 1958, 7).

3. Забава, розвага. Не ярмарку тебе [кобзарю] гучному зрозуміти Серед своїх тривога або пустих втіх (П. Кулиш, Вибр., 1969, 366); Після обідю мама раптом озоолосила, що до міста прийла звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями і вона вирішила зробити дітям втіху і повести їх туди (Смоляч, II, 1958, 102); На роду мені написано: Не цуратися втіх (Крим., Вибр., 1965, 296); — Так і хочеться піти під ці верби, заспівати з парубками якось тизої, задуманої пісні.. — Невже, вас, отче, на таку грішову втіху спокушає біс? (Стельмах, I, 1962, 250); // Радість, насолода. — Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дічиною, звичністю і знання любовних втіх залишаться в ній, як заєдка про давно читану, небозволену книгу (Ю. Янов., II, 1958, 51).

4. Те, що заспокоює кого-небудь, полегшує горе, сум, неспокій, хвилювання і т. ін. У пісні чоловік знайшов Утіху від нудьги лизої (Сам., I, 1958, 68); У гори тьожкому Хто б тобі втіху подав? І я, коли б ти потонула, Я б за тобою пішов, потону в неситому морі (Зеров, Вибр., 1966, 310).

5. рідко. Те саме, що утішання. Чуючи, як важко Чіпка зітхав, а не озивається, Галя знову почала плакати. Замість втіхи, Чіпка похвалився їй своїм горем та трохи сам не заплакав (Мирний, I, 1949, 396); Зітхання і слези перемішуються з словами втіхи і надії (Стельмах, I, 1962, 30).

УТІХОНЬКА (ВТІХОНЬКА), и, ж. Пестл. до утіха. — Марусечка наша... Одним одна ж зосталася вона в нас, втіхонька моя (Юхвід, Оля, 1959, 244).

Собі на втіхоньку — те саме, що Собі на втіху (див. утіха). Гуляє панство, зустрічає Собі на втіхоньку весну... (Стар., Поет. тв., 1958, 30).

УТІШАННЯ (ВТІШАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. утішати. Він знав: про що б не почав мову, все їй болятише, бо все так чи інакше буде стосуватися Юрія.. Втішати? Але, здається, вона не з тих, що приймають втішання (Гончар, III, 1959, 217).

2. рідко. Забава, розвага. Хоч я сжаменуся тепера вовсім, Дурну тую гру покидаю. Я в смертю в грудях гадіатора граю, Що смерть удав. Яля втішання (Л. Укр., IV, 1954, 103).

УТІШАТИ (ВТІШАТИ), аю, аєш, недок., УТІШИТИ (ВТІШИТИ), шу, шнш, док., перен. 1. Приносити втіху кому-небудь, робити когось радісним, задоволеним. Зажурилась тьажко Іва, .. ходить похмура, і дитинька її не втішав (Вовчок, I, 1955, 95); — Ви скажіть йому від мене, Що я досі пам'ятаю, Як пісні його втішали. Нас колись в чужому краю (Л. Укр., I, 1951, 382); Діточкак спасибі за листи, дуже мене втішили (Коцюб., II, 1956, 336); [Г а л я і Ю р і я:] Просимо вас... наша рідна бабуся... завтра до нас на весілля. [М а р ф а:] Діточки мої хороші... Оце справді втішили... (Лев., Драмат., 1967, 302); // Розважати, веселити. Княжецький син в гуслі грає, Дічиноньку забавляє, Забавляє й утішає (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 103); Нема в їх [них] ні забавок, ані іграшок дитячих..

і мати вернутися — нічого не принесе, щоб їх звеселити, щоб утішити своїх дітей! (Вовчок, I, 1955, 30).

◇ Утішати око (зір) — те саме, що Тішити око (зір) (див. тішити). Я й Середземне бачив море У Провансальському краю... Усі вони етішали зори і душу наділи мою (Рильський, III, 1961, 255); Утішати (утішити) серце див. серце.

2. Умовляючи, допомагати кому-небудь позбутися суму, неспокою, хвилювання і т. ін. Його ніхто не етішав; тепле слово привіту не виривалося з уст його товариства (Мирний, I, 1954, 338); — Василю Назаровичу, не плачте, — утішав старого Черняк (Довж., I, 1958, 195); Руза як уміла етішала дівчину. Але як тут утішити, коли в неї самої стискалося від страху серце? (Довж., III, 1956, 63); Нема кому його ні пожалити, ні етішити... (Стецьмах, Правда..., 1961, 18).

УТІШАТИСЯ (ВТІШАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УТІШІТИСЯ (ВТІШІТИСЯ), шуся, шисся, док., ким, чим, без додатка і заст. на кого — що. 1. Відчувати втіху, ставати радісним, задоволеним. Еней побідой утішався (Котл., I, 1952, 267); Старий Корній утішався онуками... (Гр., I, 1963, 430); Яка радість — наші діти. Весела й дзвінка радість. Втішаються, радіють батьки: чудесна зміна росте (Ковінька, Кутя., 1960, 51); [Р і ч а р д.] Я так утішився, як ти приїхав до нас в колотні! Вітавай друга в тобі, мій Джонатане! (Л. Укр., III, 1952, 48); // рідко. Вяляляти, висловлювати радість, задоволення. Горпина утішався перед Христею своїми дітьми, котрі на полу напхувалися пирогами (Мирний, III, 1954, 330); // Розважатися, веселитися. Недовго й ти, моя панно, Будеш утішатись Та по балах у веселих Таночках звиватись (Л. Укр., I, 1951, 7).

2. Переставати відчувати сум, неспокій, хвилювання і т. ін. Мати почала його еговоряти та тішити якомога... Тільки що Кармель нічим не етішався, нічим не успокоюється (Вовчок, I, 1955, 348); Спершу таки була пожурилася мати та й утішався: живе [Артем] непогано і матір таки не забував — хоч зрідка, а приїздить у гості (Головко, II, 1957, 233); Чоботи були великі, але він відразу ж утішався: «Перешую» (Тют., Вир, 1964, 422).

УТІШЕНИЙ (ВТІШЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мін. ч. до утішати. [К ай Летицій:] Панотче відний, радий а спіткати тебе так несподівано. [А е ці й П а н с а:] І я випадком сям утішений немало (Л. Укр., II, 1951, 359); Уляна Григорівна, етішена доччиною радістю, безтурботно спала (Добр., Очак. розмир, 1965, 205).

УТІШИТИ див. утішати.

УТІШІТИСЯ див. утішатися.

УТІШКА, в, ж., розм. Те саме, що утіха. Дітки гомонять самі одні, і вже така їм утішка з того, як горобці прилетять — зацеїринькають або голуб попогуде (Вовчок, I, 1955, 249).

УТІШЛИВИЙ (ВТІШЛИВИЙ), а, е. 1. Який виражає радість, задоволення. Всі його знали, усі дивували, Чув він хвалу собі скрізь, Бачив, як усміжи етішливі грали, — Тільки не бачив він саіз (Л. Укр., I, 1951, 342).

2. Те саме, що утішний 1. Сад тихо шешестів листям, наче шепотів йому [Горленкові] щось утішливе (Тулуб, Людолюбо, I, 1957, 40); Є люди щедри на етішливе слово... І хоч яке в тебе горе, вони неодмінно почнуть запевняти, що в тому нічого жального немає (Баш, На.. дорозі, 1967, 8).

УТІШЛИВІСТЬ (ВТІШЛИВІСТЬ), вості, ж. Абстр. ім. до утішливий.

УТІШЛИВО (ВТІШЛИВО). Присл. до утішливий. Жвавий голосок Серафима, побрязкуючи словами, утіш-

ливо виспівував: — Ти не дивись, хто який, поганий, гарний, це не міцно стоїть — вчора було добре, а сьогодні — погано (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Баркентін, 1950, 141).

УТІШНЕНЬКИЙ (ВТІШНЕНЬКИЙ), а, е. Пестл. до утішний.— А я оце дітлазям у дитячий садок пишучи роблю. Такі ж утішненькі дітоньки! (Вишва, I, 1956, 256).

УТІШНИЙ (ВТІШНИЙ), а, е. 1. Який сприяє заспокоєнню, приносить полегшення. Як не мучились вони [Мотря з Оришкою] цілу ту ніч, що вже не думали, а все-таки не відумали нічого для себе утішного (Мирний, I, 1949, 137); Йому потрібне їй етішне слово і дружина ласка (Смл., Сад, 1952, 144); За п'ять хвилин Чіпаріу повернувся [з розвідки] з утішними новинами. Над урвищем не було нікого (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 73); Радіо й сьогодні не принесло етішних вістей (Кучер, Чорноморці, 1956, 253).

2. Який приносить втіху, радість, здатний розважити, розвеселити. Була й йому утішная Весна колись за давніх літ (Манж., Тв., 1955, 38); — Не дав начитатись уволю. А шкодо: етішна була книжка! (Вас., I, 1959, 70); Принесли його [іжачка] додому, а він відразу почав лаяти, всюди зазирає, приножеться до кожної речі. Ох і етішний який! (Коп., Сон. равок, 1951, 109); Марко хлопець утішний, дідовим усом бавиться, розважає діда (Мик., II, 1957, 316).

3. Який виражає радість, задоволення. Як багато народу зібралось... і всі вони прийшли на неї дивитись. При сій думці очі Софії грають гордим етішним вогнем (Л. Укр., III, 1952, 507); Олена поглянула на Петра. А побачивши його.. утішне лице, усміхнулася й собі (Март., Тв., 1954, 125).

УТІШНИК (ВТІШНИК), а, ч. Той (те), хто (що) утішає, заспокоює. В чорнім кожущу, В узатій шапці хлопчик гостроокий Із батьком рушив у морозну путь, В оббитій повстю Тулячись кибитці. Сніги, сніги, та вітер крижаний, Та чорні сосни, Та печаль німотна, Та полозів рипіння ненастанне, Та сон-утішний, що маяє кріпиво... А далі — бездоріжжя... (Рильський, III, 1961, 39).

УТІШНИЦЯ (ВТІШНИЦЯ), і, ж. Жін. до утішний. Мені виспівує вона, Моя пташиночка ясна, Моя утішниця в журбі (Граб., I, 1959, 406); Прісіцїлла — це етішниця; вона має добре серце (Рад. літ-во, 18 1955, 213).

УТІШНІСТЬ (ВТІШНІСТЬ), вості, ж. Абстр. ім. до утішний.

УТІШНО (ВТІШНО). Присл. до утішний. Мені б нічого й стояти тут, так утішно дивитись, коли доросла людина, громадянин, мов заць той, пологаеться абичого (Коцюб., I, 1955, 165); Як же бучно, як же етішно Всім гулялоє на веселі! (Л. Укр., I, 1951, 373); Пилипко вчепився за материну шию руками, приляв до неї головою і так утішно на всю хату залювся! — Не маючи з ким погратися, він пустував тепер хоч із матір'ю (Мирний, IV, 1955, 280); // у знач. присудк. сл., кож. Про почуття заспокоєння, задоволення, радості, яке когось охоплює. Втішно було мені добре слово почути (Сл. Гр.); В душі він пишається своєю матір'ю, йому етішно знати, що її шанують робітники (Гончар, Тронка, 1963, 101).

УТКАНИЙ (ВТКАНИЙ), а, е. Діспр. пас. мін. ч. до уткати¹. *Образно. Тричі мені являлася любов. Одна несміла, як лілея біла, З вітхання й мрій уткана (Фр., XI, 1952, 42).

УТКАТИ¹ (ВТКАТИ), утчу, утчеш, док., перез., розм. Виготовити способом ткаання (килим, тканину і т. ін.). Учора як воно [дитя] успалоє, то так дозго

спало: цілу губку [міра полотна] я уткала (Сл. Гр.);
// Покрити візерунком під час ткання.

УТКАТИ² *див.* **втка́ти**¹.

УТКНУТИ *див.* **втки́нути**¹.

УТКНУТИЙ *див.* **втки́нутий**.

УТКНУТИСЯ *див.* **втки́нутися**¹.

УТЛИЙ, а, е. Те саме, що в'ютлий. Утлу шляпку кидало з хвилі на хвилю, несамовито жбурляло в прірву (Кучер, Голод, 1961, 264); — За візцями походити днину нелегко, а ще коли не дуже ситий і одержина на тобі утла. Звісно, батрацьке щастя... (Гжицький, Опришки, 1962, 133); Левантіна хоч і була собі утла й тендітна, але не боялася ніякої праці (Гр., II, 1963, 260).

УТЛІСТЬ, дості, ж. Властивість за знач. утлий. Утлість її тіла й жаєві.. руки робили її зовсім млодою (Март., Тв., 1954, 346).

УТЛУВАТИЙ, а, е. Трохи утлий. — Вояка з вас, Остане, будемо справедливі, утлуватий, надаремно в шляхтичі пнеться (Ле, Наливайко, 1957, 414).

УТЛУМАЧИТИ *див.* **втлумачувати**.

УТЛУМАЧУВАТИ *див.* **втлумачувати**.

УТНУТИ *див.* **утнівати**.

УТОВКМАЧЕНИЙ *див.* **втовкмачений**.

УТОВКМАЧИТИ *див.* **втовкмачувати**.

УТОВКМАЧУВАТИ *див.* **втовкмачувати**.

УТОВКТИ¹ (**ВТОВКТИ**), вчу́, вчѐш, *док.*, *перез.* Потовкти в належній мірі. І син, і невістка, було, її усе лають, то за молоко, що бєсь ділось, то за пшоно, що не добре втовкла (Барв., Опов., 1902, 369).

УТОВКТИСЯ *див.* **втовктися**¹.

УТОВКТИСЯ (**ВТОВКТИСЯ**), вчѐтєсь, *док.* Потовктися в належній мірі.

УТОВПНТИСЯ *див.* **втовпнитися**.

УТОВШКИ (**ВТОВШКИ**), *присл.*, *розм.* Те саме, що завтовшки. Як уледіли Невакіплого на порогі — по-чорнілого, худого, в костуром, як рожен утовшки, в руці, всі так і замовкли одразу (Головко, II, 1957, 259).

УТОК *див.* **уткі**¹.

УТОКМАЧИТИ *див.* **втовкмачувати**.

УТОКМАЧУВАТИ *див.* **втовкмачувати**.

УТОКОВИЙ, а, е. Прикм. до **уткі**¹, **убк**.

УТОЛОЧЕНИЙ (**ВТОЛОЧЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до **утолочити**. Плац був гладко **утолочений** (Фр., V, 1951, 383).

УТОЛОЧИТИ *див.* **утолобчувати**.

УТОЛОЧУВАТИ (**ВТОЛОЧУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УТОЛОЧИТИ** (**ВТОЛОЧИТИ**), очу́, бчаш, *док.*, *перез.* 1. Те саме, що **виглобчувати**. Коні **утолочили** траву (Сл. Гр.); Вдерлися у село поганці-фашисти. Розграбували армія, корів під ніж пустили, молоденький садок танками **утолочили** (Літ. Укр., 4.V 1962, 4).

2. Тисвучи, вдаряючи, ущільнювати яку-небудь масу; вирівнювати, утоптувати якусь поверхню. Закинує (Сенько) навад землю в викопану ямку, убіє, **утолочить** і *приглади* (Фр., VIII, 1952, 294).

УТОМА (**ВТОМА**), и, ж. 1. Послаблення сил, викликане напруженою фізичною або розумовою працею, тривалим рухом і т. ін. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони [Остап і Соломія] просто впали (Кочуб., I, 1955, 351); Ольга відчула втому в усюму тілі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 37); Люди насилу пересували ноги, коні хиталися від втоми (Тулуб, В степу., 1964, 71); Нехай не знає втоми та рука, Що добре зерно в добру землю сіє (Рильський, Зим. записи, 1964, 48).

Без втоми: а) не стомлюючись, не відчуваючи втоми. Голублячи таку думку [про хату теплу, жінку любови та малу дитинку] в серці, непримітно переходив він

безкраї степи без втоми, безводні довгі шляхи без пекучої згаги (Мирний, I, 1949, 172); б) безперестанку, безперервно. Б'ють гармати без втоми просто в галич навісну (Сос., II, 1958, 211).

2. *мет.* Те саме, що **утомленість**.

УТОМИТИ *див.* **утомлювати**.

УТОМИТИСЯ *див.* **утомлюватися**.

УТОМЛЕНИЙ (**ВТОМЛЕНИЙ**), а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до **утомити**. [Неофіт-раб:] Утомлений своїм довичним рабством, вони [раби] гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї (Л. Укр., II, 1951, 238); Почуваю себе краще, хоч **утомлений** силою нових вражень (Кочуб., III, 1956, 269); **Втомлений** далекою дорогою, юнкер з насолодою опустився на чисте ліжко у відведеній йому кімнаті (Кочура, Зол. грамота, 1960, 204).

2. у знач. *прикм.* Який **утомився**, відчував **втому**, проїнятий **утомою**. І спочинуть невольничі Утомлені руки, І коліна одпочинуть, Кайданами куті! (Шевч., II, 1963, 324); Утомлений, сумний і нещасливий, Скінчив Валентій вечором свою Роботу (Фр., XIII, 1954, 203); Він раптом відчує себе надзвичайно **утомленим**, кволим (Ткач, Арева, 1960, 91); Пізнім смерканням, **утомлена** і сумна, вона вечеряла з усією сім'єю (Стельмах, I, 1962, 323); // Який **виражає втому**. Марія з тихим усміхом **подивилася** на нього **довгим** **утомленим** поглядом (Головко, II, 1957, 113); На околиці міста учитель **несподівано** зустрічається з Назорним. Той **байдуже**, **утомленою** **зоду** **наближається** до Степана Васильовича (Стельмах, I, 1962, 588).

УТОМЛЕНІСТЬ (**ВТОМЛЕНІСТЬ**), ності, ж. 1. Став за знач. **утомлений** 2. Стіни, підлога й устаткування пофарбовано в кольори, що сприяють зменшенню **утомленості** робітників (Ком. Укр., 7, 1966, 60).

2. *мет.* Зменшення міцності металу, раптове його руйнування після багаторазової дії змінлив навантажень. На якомусь етапі навантаження, в якійсь певній момент, **відпрацювавши** своє, **голка** **вийде** в ладу. І **вбуде** **саме** **через** **так** **вгану** **утомленість** **металу**, **тобто** **його** **руйнування** **внаслідок** **багаторазового** **стиску** і **розтягу** (Наука., 7, 1971, 13).

УТОМЛЕНО (**ВТОМЛЕНО**). *Присл.* до **утомлений** 2. Вона **утомлено** **прижмурила** **очі** (Л. Укр., III, 1952, 708); **Білий** **йшли**, **утомлено** **переставляючи** **ноги** **в м'якій** **глибокій** **пильці** (Тют., Вир, 1964, 307); **Від** **греблі** **утомлено** **вилгають** **круторогі** **воли**, **а** **біля** **них** **поволі** **ступав** **селянин** (Стельмах, I, 1962, 125).

УТОМЛИВИЙ (**ВТОМЛИВИЙ**), а, е. 1. Який **утомлює**. Схуд [старий] за цю **утомлює** **подорож** (Ле, Наливайко, 1957, 129); З усіх кінців лісу **поверталися** **підворділи**, **розбурхані**, **розпалені**, **бодьорі**. **Мовби** **не** **з** **утомлює** **вою** **виходили**, **а** **тільки** **оце** **вбуралися** **в** **бій** (Гончар, III, 1959, 452).

2. *рідко*. Який **швидко** **втомлюється**. **І** [Ваті] **повний** **організм** **був** **зроду** **нервовий**, **млягий** і **утомливий** (Н.-Лев., IV, 1956, 122).

УТОМЛИВИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **утомливий**.

УТОМЛЮВАНІСТЬ (**ВТОМЛЮВАНІСТЬ**), ності, ж. 1. Здатність **утомлюватися**. **Згадайте** **свій** **стан**, **коли** **ви** **вперше** [після хвороби] **почали** **вставати**. **Слабість**, **ванаморочення**, **серцебиття**, **швидка** **утомлюваність** (Рад. Укр., 7.I 1971, 4); **Світло** **люмінесцентної** **лампи** **близьке** **до** **денного**, **м'яке**, **рівномірно** **розсіяне**, **зменшує** **утомлюваність** **очей** (Наука., 7, 1968, 65).

2. *мет.* Здатність **переходити** в стан **утомленості** (*див.* **утомленість** 2). **Утомлюваність** **деталей**.

УТОМЛЮВАТИ (**ВТОМЛЮВАТИ**), ую, уєш і *рідко* **УТОМЛЯТИ** (**ВТОМЛЯТИ**), яю, яєш, *недок.*, **УТОМИ-**

ТИ (ВТОМІТИ), омлб, бмиш, док., Perez. Доводити до втоми, знесилювати кого-, що-небудь; стомлювати. *Дорога морем нітрошки не втомяю мене, навпаки, я весь час спочиваю* (Коцюб., III, 1956, 352); *Ця остання сповідь, здавалося, не тільки не втомяла її, а навпаки — додавала животворну силу вмираючому тілу* (Л. Янов., I, 1959, 56); *Спочивають добрі люди, Що кого втомило: Кого — цясть, кого — сльози, Все нічка покрила* (Шевч., I, 1963, 29); *Дуже я було втомила свою ногу.. годинням* (Л. Укр., V, 1956, 138); *Багатьох пастухів, переважно молодших, втомила довга дорога лісом* (Гжицький, Опришки, 1962, 21); *Присіли [бійні] в траншеї. Враження бою і тяжка нічна робота втомили їх* (Гончар, III, 1959, 48); // Викликали почуття незадоволення, досади; набридати. *Розмова з Аламо Михайлівною почала втомяти мене, теми у нас мінялись часто, швидко й без мети* (Л. Укр., III, 1952, 607); *Аж утомив [ківорежисер] компліментами. Я ще раз потиснув йому руку й лишився самоті* (Ю. Янов., II, 1958, 9).

УТОМЛЮВАТИСЯ (ВТОМЛЮВАТИСЯ), ююся, ююся, я рідко **УТОМЛЯТИСЯ (ВТОМЛЯТИСЯ)**, яюся, яешся, недох., **УТОМИТИСЯ (ВТОМИТИСЯ)**, омлбюся, бмишся, док., без додатка, чим, від чого або з інфін. Доходити до втоми, знесилюватися; стомлюватися. *Ім доводилося часто гулятися, бо слабкий утомлювався й потребував спочинку...* (Коцюб., I, 1955, 359); *Ішов я, ішов і не оглядався, і не втомявся* (Вовчок, VI, 1956, 229); *Копас собі й Семен. Утомиться — саде, спочине* (Хотк., I, 1966, 127); *Ось і північ прокричали пісні. Він сидів — і писав. Спина заболіла; рука утомилася* (Мирний, I, 1954, 319); *Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік* (Л. Укр., III, 1952, 578); *Коли перо.. знайшлося, Антон Антонович так утомився шуканням, що про роботу не могло бути й мови* (Полт., Повість..., 1960, 441); [Гострохвостий:] *Може, ви втомились, несучи відря? Дайте, я вам трошки піднесу* (Н.-Лев., II, 1956, 491); *Я дуже втомився, ведучи дозву розмову* (Ю. Янов., II, 1958, 132); *Втомившись від біготні, сідали [пастухи] над урвищем* (Цюпа, Три явори, 1958, 4); *Утомившись годити, він ліг на ліжко* (Мирний, IV, 1955, 125); *Радісний, енергійний людина не втомяювався припрошувати своїх бажаних незчислених гостей* (Гончар, III, 1959, 423).

УТОМЛЯТИ див. утбілювати.

УТОМЛЯТИСЯ див. утбілюватися.

УТОМНИЙ (ВТОМНИЙ), а, е. 1. Те саме, що **утомлюваний** 1. *Для дічат наших буде корисно пробути тут тижнів два, шкода тільки, що шлях сюди такий довгий і втомний* (Л. Укр., V, 1956, 231); *Праця була застатична, утомна і нецікава* (Вас., Незібр. тв., 1941, 185); *Це були довіг й важкі дні, сповнені тривоги і втомного чекання* (Кучер, Чорноморці, 1956, 197).

2. рідко. Те саме, що **утомлений** 2. *Іде з лісу брат Ульян.. Сестра його зустрічає, Втомні коні випрагає* (Перв., З глибини, 1956, 209); *Саме під вітряком стояла Зінка, як ішли [заарештовані] додому. Перестріла — побиті всі, у синяках, і зоч втомні, а й не спинились* (Головко, II, 1957, 173).

УТОМНІСТЬ (ВТОМНІСТЬ), ності, ж. 1. Властивість за знач. **утомний** 1.

2. Стан за знач. **утомний** 2.

УТОМНО (ВТОМНО), 1. Присл. до **утомний**. *Мати раптово спитала: — Що це ти швидко так вернувся? — Нічого не вишло.. — утомно сказав батько* (Головко, I, 1957, 116); * *Образно. Налилося і втомно бригадиру на плече Зягяє огрядне, важке колосся* (Мисик, Верховіття, 1963, 29).

2. у знач. **присудк. сл.** Про відчуття утоми ким-небудь. *В Петербурзі було мені добре і цікаво, тільки трошки втомно* (Л. Укр., V, 1956, 299).

УТОНЕННЯ, УТОНУТИ, УТОПАТИ, УТОПАЮЧИЙ, УТОПИТИ, УТОПИТИСЯ див. втбнення, втонути і т. д.

УТОПІЗМ, у, ч. 1. Абстр. ім. за знач. **утопічний**. *У Маркса нема й краплинки утопізму в тому розумінні, щоб він вигадував, сфантазував «нове» суспільство* (Лєвін, 33, 1973, 46); *Лєвін живив слово «романтизм» як синонім утопізму, нереальності певних ідей* (Вітч., I, 1959, 156).

2. Теорії, погляди утопістів.

УТОПІСТ, а, ч. 1. Автор якої-небудь утопії (у 1 знач.); послідовник утопічного соціалізму. *Утопіст нашої доби.. вже не стоїть одиоко, як Томас Мор* (Л. Укр., VIII, 1965, 169); *Попередники наукового соціалізму, утопісти були передовим етапом в широкому значенні цього слова* (Рильський, Вєч. розмов, 1962, 147); *Як соціаліст-утопіст Чернишевський вважав, що тодішня селянська поземельна община дасть можливість Росії перейти безпосередньо до соціалізму, минувши капіталізм* (Іст. СРСР, II, 1957, 206).

2. Той, хто захоплюється утопіями (у 2 знач.); мрійник, фантазер.

УТОПІСТКА, я, ж. Жін. до **утопіст**.

УТОПІЧНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на утопії (у 1 знач.); ненауковий. *Старе російське революційне народництво стояло на утопічній, наівнардичній точці зору* (Лєвін, 9, 1970, 171); *Домарксовський гуманізм мав ту корінку гибу, що він був утопічний, лишався добрим побажанням* (Наука., 7, 1969, 2).

Δ **Утопічний соціалізм** (комунізм) — донауковий етап у становленні вчення про суспільний лад, який ґрунтується на соціальній рівності, відсутності експлуатації і спільній праці всіх громадян. .. *первісний соціалізм був утопічним соціалізмом. Він критикував капіталістичне суспільство, осуджував, проклинав його, мріяв про знищення його, фантазував про кращий лад, переконував багатих у неморальності експлуатації* (Лєвін, 23, 1972, 45); **Утопічний соціаліст див. соціаліст**.

2. Те, що є утопією (у 2 знач.); нездійснений, нереальний. *Справді, єдиний дощч такого батька.. даремно було б доводити, що її «принципи» утопічні і не годяться в наші обставини* (Л. Укр., III, 1952, 686); — *Показаймо тебе з таким же навіженням мрійником, як і ти. Дожовтєся і потім уже покажете мені сєй фантастичний план. Фантастичний? Ні, утопічний...* (Чаб., Тече вода..., 1961, 50).

3. Те, що є утопією (у 3 знач.). *Мрія про ідеальний суспільний лад, про щасливе життя людей виливалася в утопічний художній літературі* (Ред. літ-во, 4, 1964, 68).

УТОПІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **утопічний**.

УТОПІЯ, і, ж. 1. Учення про соціальну перебудову, про ідеальний суспільний лад, яке не ґрунтується на науковому розумінні об'єктивних закономірностей суспільного розвитку. *Що таке утопія? В науковому значенні се — якась така теорія впорядкування громадського життя, що не має ніяких шансів на здійснення і через те їй «нема місця» в реальному світі* (Л. Укр., VIII, 1965, 134); *К. Маркс і Ф. Енгельс вперше перетворили соціалізм в утопію в науку, заклали основи теорії наукового соціалізму* (Ком. Укр., 4, 1962, 52).

2. Фантазія, нездійснена мрія. — *Цє зовсім не утопія, треба тільки вперто боротися за довогліття* (Донч., V, 1957, 437); *Вони [люди] цілком примітивно мислили, сприймаючи.. реальність, як далеку фан-*

пастуку. Ізній мозок не відокремлює ще утопії від реальності (Ю. Янов., I, 1958, 136).

3. Літературний твір, в якому зображується ідеальний суспільний лад майбутнього. «Сон» Панаса Мирного — єдина в світовій літературі соціалістична утопія революційної селянської демократії (Рад. літ-во, 4, 1964, 72).

УТОПЛЕНИЙ, УТОПЛЕНІК, УТОПЛЕНИЦЯ *див. втоплений, втопленик і т. д.*

УТОПТАНИЙ¹ (ВТОПТАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мн. ч. до *утоптати*¹. Корній натиснув на лопату. Суха, втоптана та прибита ногами й колесами земля була тверда (Гр., I, 1963, 417); Проти куєні — добре утоптаний майданчик (Кол., Тереп., 1959, 18); Ясно-жовта земля здаля вирівнялася на чистому, ще не втопаному смігу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 159); Любо до вітчизни починається в любові до берізки біля рідної хати, до стежки на городі, втоптані дитячими ногами (Рильський, Веч. розмови, 1964, 148); Чому ж до нього втоптані стежини? Людські серця курган цей вавть чим? (Гонч., Вибр., 1959, 243).

◇ **Утоптаний шлях** — легкий, звичний життєвий шлях. Не йди утоптанім шляхом, Віддай життя на вищі цілі (Граб., I, 1959, 557).

2. у знач. прикм., перен., рідко. Те саме, що **натоптаний** 2. Федір Прохорович — середній на вріст, втоптаний, крижастий, а свіжими і рум'яними, як у дівчини, щоками (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 24).

УТОПТАНИЙ² див. втоптаний¹.

УТОПТАТИ¹ див. утоптувати¹.

УТОПТАТИ² див. втоптувати¹.

УТОПТУВАННЯ¹ (ВТОПТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. *утоптувати*¹. При ранніх строках закладання парників шар ґною після утоптування повинен дорівнювати 45—50 см (Техн. культ., 1956, 319).

УТОПТУВАННЯ² див. втоптування¹.

УТОПТУВАТИ¹ (ВТОПТУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТОПТАТИ (ВТОПТАТИ)**, опчу́, опчеш, *док.*, *перех.* 1. Ущільнювати яку-небудь масу, вирівнювати якусь поверхню, топчучи ногами. [К у к а:] Я утоптував сьдечки землю, бачте, якась чортяка покоїрсила?.. (Кроп., I, 1958, 191); Скоро полк звернує від залізничної колії в степ.. В темряві рудяться тисячі ніг, утоптуючи сніг на нескінченних степових просторах (Багмут, Записки., 1961, 45); Кругом підіймаються копички, а дівчата товчуться на них.. ногами втоптують сніг (Стельмах, I, 1962, 524); Він говорить про те, що от він, Василь Гаєриш, із своєю бригадою в семи душ за сьогоднішню ажіур вклала сто кубометрів [бетону], сто кубометрів утоптали очими ногами! (Кочуба, Нові береги, 1959, 207).

2. *рідко*. Щільно заповнювати, набивати щось; *на-топтувати*. Кожен в них [уланів] плаз ва пазуху добути гостинці, втоптував кишені різним дріб'язком (Д. Бедзик, Студ. Вода, 1959, 22).

3. *тіл'яки док.* Прокласти стежку, дорогу і т. ін., часто ходячи по тому самому місцю. Утоптала стежечку Через яр. Через гору, серденько, На базар (Шевч., II, 1963, 165); Утоптала доріженьку, гей, Перестав ходить, та гей, гей, гей, гей! Зробив зуду славонок, Покинув любити (Укр. лір. пісні, 1958, 227); Пішоходиці вкортити собі дорогу: замість ходити битим шляхом, вони здавна втоптали вузеньку стежечку наврошки, через город Химченків (Крим., Вибр., 1965, 337); Недаром понад лугом, через міст утоптав до неї [дівчини] ярм дозгу стежку гармоніст (Гонч., Вибр., 1959, 60); * Образно. Ти досягнув становища високого і чини,.. Та не втоптав ти стежечки, поете, До людських душ (Забашта, Вибр., 1958, 46).

◇ **Утоптувати (утоптати) стежечку до серця див. стєжечка.**

УТОПТУВАТИ² див. втоптувати¹.

УТОПТУВАТИСЯ¹ (ВТОПТУВАТИСЯ), ується, *недок.* Пас. до *утоптувати*¹. У ліщині затишно-затишно. Утоптується навкруги сніг, щоб зручно було на всі боки повертатися, бо лищина може вискочити.. і спереду, і ззаду.. (Вишня, II, 1956, 124).

УТОПТУВАТИСЯ² див. втоптуватися¹.

УТОР *див. утори.*

УТОРГОВАНИЙ (ВТОРГОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до *уторгувати*. Трохим виходив до світлиці, дїставав скриньку, зовав срібло, оторговане від продажу цигарок (Шия, Гроза., 1956, 438); Зайця ж не було де подіти, і Кузьма додавав зв'язати йому задні ноги ремінчиком калитки, де лежали оторговані гроші за корову (Стельмах, II, 1962, 298).

УТОРГОВУВАТИ (ВТОРГОВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТОРГУВАТИ (ВТОРГУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* Торгувати, одержувати якусь кількість грошей. — Де ж у нас гроші? Хіба ті п'ять рублів, що за овечат оторгували... (Мирний, I, 1949, 241); Катерина оторгувала якогось карбованця за яєчка (Чорн., Потік., 1956, 13); Він дбає, щоб зайбу копійку оторгувати для колгоспу, бо з тих копійок, каже, складаються колгоспні тислячі (Мянюк, Ясні зорі, 1951, 145).

УТОРГОВУВАТИСЯ (ВТОРГОВУВАТИСЯ), ується, *недок.* Пас. до *уторгувати*.

УТОРГУВАТИ див. уторбувати.

УТОРИ (ВТОРИ), ів, *жн. (одн. утор, а, ч.)*, *спец.* Пазн на краю бочки, діжки, барила, в які вставляють дно. Виріже [бондар] утори.., зіб'є туго дно, — ваєтра в нього вдарить жмільно молоде вино (Рудь, Дон. зорі, 1958, 62); // Крайня частина клепок бочки, діжки, барила, в якій прорізано такий паз. Мартинко припав унизу біля дна діжки, рачкував біля неї. Діжка гажко сьитнулася, потім утори дна відірвалися від кам'яної підлоги, діжка нахилом зводилася (Ле, Хмельницький, I, 1957, 34).

◇ **Слабій (слабкий) на утори** — невтриманий, неврівноважений (про людину). Богині в гніві.. на утори слабі, З досади часом і брегнуть, І, як перекутні, горляють, Одна другу бевчестять (Котл., I, 1952, 249).

УТОРІК *див. вторік.*

УТОРНИК, УТІРНИК, а, ч., *спец.* Бондарський інструмент для вирівнювання уторів. [Ф о к а:] А в бондаря залізне все: струєи, Уторники яксь там, молотки (Коч., П'єси, 1951, 243).

УТОРОВАНИЙ (ВТОРОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до *уторувати*. От уже шлях уторований, битий покинули коні (Зеров, Вибр., 1966, 316); Дорога біжить поміж високих трав.. знайома і вторована дорога (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 237); Машина швидко котилася підмороженим степом, підстрибуючи на уторованому грейдері (Голов., Тополя., 1965, 12).

◇ **Уторований шлях; Уторована стєжка (доріжка)** — легкий, звичний життєвий шлях; легка, звична, за відомими, усталеними зразками діяльність, творчість і т. ін. — Пам'ятайте, що не вторований шлях відкривається перед вами.. Будуть розчарування і падіння. Готові ви до цього?.. (Ткач, Арена, 1960, 110); Ходіть уторованими стєжками (уторованою стєжкою) *див. стєжка.*

УТОРОВАВАННЯ (ВТОРОВАВАННЯ), я, с. Дія за знач. *уторбувати*.

УТОРОВАТИ (ВТОРОВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТОРУВАТИ (ВТОРУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Прокладати, утворювати (шлях, дорогу, стежку і т. ін.), часто ходячи, їздячи. Того дня, коли Павло знайшов

троянди в чагарниках, він забув сеї спокій. Думка, що доріжку до троянди утворює той, хто її прищепив, Павлові не подобалася, бо проти такого претендента він не міг виставити своєї права (Томч., Готель., 1960, 36); * Образно. Праця єдина нам шлях утворює, Довгий той шлях і важкий, Що аж до щастя і долі прямує (Гр., I, 1963, 6).

2. Часто їздячи, ходячи, робити рівним, гладким (шлях, дорогу, стежку і т. ін.). *Клопочеться [хлібороб] біля сонного ще поля. Щоб його енергію примножити, дбає про добрива. Автомобільними скатами утворює смігові пугівиці* (Рад. Укр., 29. I 1964, 2); [Р і ч а р д.] Ти ж, певне, довго проблукав у пущі? Тяжка дорога? [Д ж о в а т а в:] Ні, тепер не дуже, за старіми часу сторувані люди (Л. Укр., III, 1952, 103); // *перев. із сл. Ш л я х, перен.* Робити легким, звичним, створювати сприятливі умови. *Серед видатних митців, які утворювали шлях нашому кіномистецтву, почесне місце належить і видатному кінооператору Данилу Порфирівичу Демуцькому* (Мист., 6, 1967, 31); *Поет [І. Франко] висловлює непохитну віру в те, що каменярі-революціонери розвіють скеля капіталізму і «крово у власно і власними кістками» створюють твердий шлях, по якому впридє нове життя, добро нове у світ»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 520).

УТОРОВАТИСЯ (ВТОРОВАТИСЯ), ується, недок. 1. Утворюватися від частоті їзди, частотою ходіння (про шлях, дорогу, стежку і т. ін.).

2. Пас. до уторбувати.

УТОРОПАТИ (ВТОРОПАТИ), аю, ашп, док., *перез.*, без допитка і з спол. — о, розм. 1. Сприйняти розумом, зрозуміти. *Йосип — цікавий хлопець, талановитий; зразу далася йому грамота, зразу він не тільки второпав її, а ще й полюбив* (Мирний, IV, 1955, 35); *Скільки він не читав тієї проклятої теорії словесності, — ніяк не міг уторопати її розібрати, чим обрізняється амбод амфібрація або хорей од анапеста* (Гр., I, 1963, 557); // *Сприйняти зміст чого-небудь сказаного, написаного і т. ін.* *Стоїть Оксана проти нього, як дерев'яна, і не второпа, що він їй каже* (Кв.-Осп., II, 1956, 436); *Я б усе второпала, бо я вже тепер по-болгарськи трохи тямлю* (Л. Укр., V, 1956, 157); — *Такого наговорила твоя мати, що я їй не второпав. Може, піду ще розпитаю* (Хижняк, Невтамовна, 1961, 279); *Заговорив якийсь у шкряпці, чорний, мов у кузні закурений, чоловік... Забалакав по-простому, так, що найзатурканіший мужик второпав, що і як* (Резм., Весн. грози, 1961, 6).

2. Спостерігаючи за ким-, чим-небудь, враховуючи певні ознаки і т. ін., здогадатися про щось. *Він глянув на тітку, що поралась коло печі, і сів на лавку, протираючи очі. Він ніяк не міг второпати, звідки взялась тут тітка, що вона тут робить* (Коцюб., I, 1955, 32); *З'їв [Петро] вареник, взявся за другий і тільки тоді второпав, що вишні — без кісточок* (Загреб., Спека, 1961, 78).

УТОРОПИТИ (ВТОРОПИТИ), илю, пшп; мн. утороплять; док., діал. Втупити. *Він було як стоїть перед панією, то... руки спустить, очі второпить на неї* (Вовчок, I, 1955, 130).

УТОРОЧИТИ (ВТОРОЧИТИ), чу, чіш, док., *перез.* 1. *заст.* Обшири торочками.

2. Ув'язати, припасувати в тороки (у 1 знач.). *Мій лицар метнувся скоро, Притаскав оті якорі Чи страшенні гаки, Уторочив в тороки* (Мавж., Тв., 1955, 194).

УТОРУВАННЯ (ВТОРУВАННЯ), я, с. Дія за знач. уторувати.

УТОРУВАТИ *див.* уторбувати.

УТОЧИТИ *див.* уточнювати.

УТОЧНЕНИЙ, а, в. Дієпр. пас. мін. ч. до уточнити. *Вивчено рельєф дна моря, які омивають північне узбережжя Сибіру, уточнені їх глибини* (Видатні геогр. відкр., 1955, 11); // *уточнено, безос. присудк. сл.* *В результаті обробки інформації, яка регулярно надходить у координаційно-обчислювальний центр, уточнено орбіту корабля* (Рад. Укр., 12.VIII 1962, 2).

УТОЧНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. уточнити. [А л ь о ш а:] *У вас меточні дані, громадяночку. Приїздили ми не вночі, а ще ввечора.* [Н а т а ш а:] *Дякую за уточнення!* (Баш, П'єсп, 1958, 81); *Життям, розвитком продуктивних сил поставлені також питання удосконалення структури управління господарством і уточнення функцій окремих органів* (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 77); *Зв'язок між земними і сонячними явищами складний і потребує дальшого уточнення* (Наука., 2, 1957, 14).

2. Поправка, пояснення, доповнення, внесені з метою надання більшої точності чому-небудь. *Готуючи «Кобзар» до видання, Я. Купала уважно переглядав сеїй переказ і вносить деякі корективи, уточнення, вставляє пропущені в журнальному варіанті строфи* (Рад. літ-во, 5, 1958, 65).

УТОЧНИЙ, а, е. Стос. до утоку. *Дружина ткала.. За кожним ударом берда лягала уточна нитка в якоесь дивне плетиво, що згодом сталося скатертиною, чи.. рушником, чи пількою* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 45).

УТОЧНИТИ *див.* уточнювати.

УТОЧНИТИСЯ *див.* уточнюватися.

УТОЧНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. уточнювати.

УТОЧНЮВАТИ, юю, юєш і **УТОЧНЯТИ**, яю, яєш, недок., **УТОЧНЯТИ**, нрю, нїш, док. 1. *перез.* Робити точнішим, надавати більшої точності чому-небудь. *Він дорогою уточнює свій план, і на його обличчя лягають то сумні, то хижуваті риси* (Стельмах, II, 1962, 280); — *Я прошу слова, мене не так зрозуміли, очевидно. Я повинен уточнити свої думки. — Не треба уточняти! — кинув Тесленко. — Все ясно* (Головко, II, 1957, 464); // *Зіставляючи з чимсь, перевіряти точність чого-небудь, відповідність чомусь і т. ін.; установлювати, з'ясовувати що-небудь з більшою точністю.* *Він [штурман] щозахилини уточнює положення літака по зірках, по наземних радіоточках, вивіряє швидкість літака* (Рад. Укр., 7.III 1963, 4); — *Чи не можете все ж таки уточнити, де саме [знайшли] скульптуру; чи у Венеції, чи в Римі? — спитав секретар* (Донч., VI, 1957, 530); *Надія не питала, хто «війшов»? По очах матері бачила, що Василь. І не уточнювала, куди пішов: знала, — на пристань* (Баш, Надія, 1960, 21); *Розвідники уточнили відомості про чисельність німецького гарнізону і корпусу гетьманців у місті, довідались, яке ворог має озброєння* (Скл., Легенд. нацив, 1957, 55).

2. *неперез.* Виправляти, пояснювати або доповнювати сказане, називати з більшою точністю. — *Які племена тут жили до нас — ось що хотілось би з'ясувати, — роздумливо мовить Брага. — Племена таєрів чи хто? — І кімерійці жили, — уточнює професор. — Сучасники Гомера* (Гончар, Тронка, 1963, 273); — *А діточат тут хватат! — сказав кореспондент. — Триста сімдесят шість на свободні. Саміж сезонники. На збірранні. Вісім бригад, — уточнив Сергій Іванович* (Головко, I, 1957, 444); — *А мені тільки шістдесят сім, — повагаюшсь, збрехав старий. — Шістдесят дев'ять з гаком, — безсербчно уточнила діточина* (Вол., Місячне срібло, 1961, 128); — *Він що у вас, мисливець? — Ні, гицель, — уточнив Сергій. — А як попадеться завць, то й зайця об'є* (Тют., Вир, 1964, 139).

УТОЧНЮВАТИСЯ, юється і **УТОЧНЯТИСЯ**, яється, недок., **УТОЧНЯТИСЯ**, їється, док. 1. Ставати точнішим, набувати більшої точності. — *Вийде постановою*

про будівництво у Донбасі тридцяти п'яти комсомольських шахт, може, їх навіть буде тридцять сім, пізніше уточниться (Собко, Нам спокій..., 1959, 9).

2. тільких **недок.** Пас. до **уточнювати, уточняти**. У багатьох колективних раціоналізаторські пропозиції обговорюються на загальних зборах, уточнюються, доповнюються там і лише після всебічного висвітлення впроваджуються у виробництво (Укр. іст. ж., 4, 1960, 6).

УТОЧНЯТИ *див.* **уточнювати.**

УТОЧНЯТИСЯ *див.* **уточнюватися.**

УТОЧУВАТИ *див.* **вточувати.**

УТРАДИЦІЙНИТИСЯ, *в*тсья, *док.* Стати традицією. У гімназії Науменка, де вчився Максим [Рильський], утрадиційнилися літературні вечори, і молодий поет бере в них участь, читає там власні твори (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 49); // *безос.* Щороку «Відкриття полювання» буває двічі: першого серпня на північ, а першого листопада на зівра, але якось уже так утрадиційнилися, що за урочисте, коли хочете, свято серед мисливців вважається перше відкриття (Вишня, II, 1956, 114).

УТРАКВІСТ, *а, ч.* Представник правого поміркованого крила гуситського руху в Чехії в XV ст.

УТРАКВІСТСЬКИЙ, *а, е.* Прикм. до **утраквіст**.

УТРАКТУВАТИ (**ВТРАКТУВАТИ**), *у*ю, *у*еш, *док.,* *перез.,* *діал.* Добре почастувати; досхочу нагодувати, напоїти.— Ви були такі добрі і втрактували мене току чудового наливкою... (Фр., VII, 1951, 260).

УТРАМБОВАННИЙ (**ВТРАМБОВАННИЙ**), *а, е.* Діспр. пас. мін. ч. до **утрамбовувати**. Впіймали крота і пустили його в довгий дерев'яний ящик, новий міцно утрамбованою землею (Коп., Як вони..., 1948, 12); Вона розв'язала снопи..., допомогла перекинути їх на туго утрамбовану землю (Тулуб, Людолови, I, 1957, 139); Біля міських воріт була утрамбована валяковою кришкою площа (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 210); Над Сяном висів новий дерев'яний міст на дебелих бивках, а до нього по високій земляній дамбі котилися гладенький, утрамбований дубинним камінням шлях з близьки стовпцями кілометрів (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 29); Звідси видно далеко: тік утрамбований на узвишші. Куди не глянеш — безкінечні степові гони, скирти, квадрати чорного пару (Літ. Укр., 14, IX 1965, 1); Поки колісниця [Княгині Ольги] котилася утрамбованими шляхами Фракії й Македонії, все йшло добре (Скл., Святослава, 1959, 213).

УТРАМБОВУВАЛЬНИЙ (**ВТРАМБОВУВАЛЬНИЙ**), *а, е.* Те саме, що **трамбувальний**.

УТРАМБОВУВАННЯ (**ВТРАМБОВУВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. **утрамбовувати**. Для збільшення запасів волози в ґрунті велике значення має затримання снігу і талих вод на полях за допомогою штилів... утрамбовування снігу (Зерн. боб. культ., 1956, 98).

УТРАМБОВУВАТИ (**ВТРАМБОВУВАТИ**), *у*ю, *у*еш, *недок.,* **УТРАМБУВАТИ** (**ВТРАМБУВАТИ**), *у*ю, *у*еш, *док.,* *перез.* Натискуючи зверху, ударяючи, ущільнювати, робити твердою, вирівнювати яку-небудь масу, поверхню і т. ін. (іноді укріплюючи додаванням чогось). На подвір'ї Ігор замітає мітлою, утрамбовує нерівні місця, посипав піском (Ю. Янов., IV, 1959, 148); Працюють пліч-о-пліч селяни і армійські сапери, рийуть вподоєж бродів канава, нагортають дамбу з багноюки, утрамбовуючи її соломом, комшиєм, камінням... (Гончар, II, 1959, 429); Сузани обирає собі майданчик на чистому білому піску, утрамбовує його долонями і починає виводити патчинок те, що бачив перед собою (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 7); Він поздоровкався з Гуцалюком, що, на превеликий його подив, власноручно засипав глиною і утрамбовував вибоїсту долівку в про-

ході між станками (Добр., Тече річка..., 1961, 159); Щоб силос був доброякісний, треба не допустити розриву між косовицею та закладанням маси в сховище, добре утрамбовувати її, своєчасно і вміло закрити сховище (Рад. Укр., 9.VIII 1962, 1); // Робити твердим, рівним (дорогу, вулицю і т. ін.), часто проїжджаючи, проходячи. Вузький провулок міцно утрамбовували колеса самоскидів. Машини тут проходять одна за одною — з піском, цеглою, бетоном (Знапня., 11, 1971, 2).

УТРАМБОВУВАТИСЯ (**ВТРАМБОВУВАТИСЯ**), *у*тсья, *недок.,* **УТРАМБУВАТИСЯ** (**ВТРАМБУВАТИСЯ**), *у*тсья, *док.* 1. Ущільнюватися, твердішати, вирівнюватися від натискування, ударяння. При силосванні сузі стебла і листя поано утрамбовуються, силос може зіпсуватися (Рад. Укр., 22. VIII 1958, 1); * *Образно.* Бронхо вирішив поки що дати утрамбовуватись Перожековим думкам, а завтра серйозно обговорити з хлопцями в цеглу пропозицію «шефа» (Вільде, Сестри..., 1958, 494).

2. Пас. до **утрамбовувати**.

УТРАМБУВАННЯ (**ВТРАМБУВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. **утрамбовувати**. Колгоспні й радгоспні раціоналізатори багато зробили для механізації трудомістких процесів: вивантаження машин, утрамбовування й накривання зеленої маси (Рад. Укр., 1.VIII 1958, 1).

УТРАМБУВАТИ *див.* **утрамбовувати.**

УТРАМБУВАТИСЯ *див.* **утрамбовуватися.**

УТРАПІТИ *див.* **утрапляти.**

УТРАПІТИСЯ (**ВТРАПІТИСЯ**), *в*тсья, *док.,* *розм.* Статися, здійснитися; // *безос.* Взяли [жеребні] всі, і я за ними вибираю, Та не втрапилося — часяого не взяв (Щог., Поезії, 1958, 108); Не вже через кілька місяців він, живий, невбитий Хома, крохуватиме ланами рідного Поділля, повертаючись додому? Гай-гай, аби ж то так втрапилося! (Гончар, III, 1959, 406).

УТРАПЛЯТИ (**ВТРАПЛЯТИ**), *у*ю, *у*еш, *недок.,* **УТРАПАТИ** (**ВТРАПАТИ**), *плю,* *пш;* *мн.* *утраплять;* *док.* 1. Знаходячи правильний шлях, опинитися там, де потрібно.— І я просто-таки цією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, стоячи.— Просто втрапите (Вовчок, I, 1955, 316); — *Хочете, заходьте, Катре, — разом тоді поїдемо.. Катра подякувала, сказала, що заїде. Бо сама й до станції, мабуть, не втрапить (Головки, II, 1957, 381); Ізали вони догого, ще більше крутилися та петляли, все ніяк не могли втрапити, куди треба було (Збан., Сеспель, 1961, 246).*

2. тільки *док.,* *перез.* з *інфін.*, *розм.* Змогти, зуміти зробити що-небудь так, як треба; знати, як учинити.— А що, Федоре, панів куме! — ледве вороваючи язиком, вимовляв Федір.— Дожися? Здибало тебе щастя, що не втрапиш, як і відкаракатися від нього? (Мирний, IV, 1955, 233); Не втрапиш неборак вибрати добре пісню: вона ще більш завдала туди старій козацькій кеньці.. Сіла сердешна мати кінцею столу да так же те гірко почала плакати (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); Тільки хай-но ворог встане, то й не втрапить де тікати! (Тич., II, 1947, 12).

Утра́пати *зробити* во йогоб (її, їх) — зробити що-небудь відповідно до чийогось бажання, смаку, звичаю і т. ін. Наталія стидя скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити по її (Вас., II, 1959, 57).

УТРАТА (**ВТРАТА**), *в, ж.* 1. Дія, внаслідок якої хтось лишається без кого-, чого-небудь, втрачає когось, щось. Той дарунок неогінний В білий аркуш він вложив І від втрати догів роки І стерів, і боронив (Щог., Поезії, 1958, 327); *Мас* [Іван] такий завязток, що навіть на припадок втрати служби не стернів нікому (Март.,

Тв., 1954, 227); Черевіки Рубін заробив у радості, але батько в останній день украв і пропив. Хлопець дуже переживав втрату (Севч., На Бат. горі, 1960, 3); // Чия-небудь смерть, загибель, яка є відчутною, болючою для когось. [П р і с ц і л а:] Могла б я ї смерті, ти мусив би й ту втрату пережити (Л. Укр., II, 1951, 377); Першою найбільшою втратою для нього була смерть Юрія Брянського (Говчар, III, 1959, 131); З усіх вітей Артем найтяжче, найбільшціше переживав втрату батька (Головко, II, 1957, 388).

2. Той (те), хто (що) втрачений (втрачене); що-небудь загублене, вкрадене, розбите і т. ін. О. Мойсей так смутно, так жалібно подивився на графин, неначе він жалкував за якоюсь великою втратою, неначе в його.. комі вкрадено (Н.-Лев., I, 1956, 118); // перев. у жн. Кількість живої сили, яка вибула з ладу під час бою, війни, а також втрачені військова техніка, допоміжні засоби і т. ін. Він був стомлений, але й задоволений: операція проведена добре і майже без втрат, якщо не рахувати двох поранених (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 479); Ворог зазнав величезних втрат, наші захопили до двадцяти тисяч полонених, понад сто гармат, безліч кулеметів, близько ста паротягів і дві тисячі вагонів тч майже всі обоби й величезні запаси постачання з десятками тисяч снарядів і мільйонами патронів (Ю. Янов., II, 1958, 235).

3. Зменшення кількості чого-небудь. Знесилившись від втрати крові, він шов наче в сні, ледве переставляючи ноги (Перв., Дикий мед, 1963, 255); Утрата тепла організмом через випромінювання відбувається тим інтенсивніше, чим нижча температура зовнішнього середовища (Шк. гігієна, 1954, 88).

4. Марне, без користі витрачання чого-небудь. Боротьба в непродуктивному втратою води при поливах, запобігання фільтрації — були й в основних заходах захисту ґрунту від швидкого погіршення (Хлібороб Укр., 4, 1967, 24); Змагання за скорочення втрат робочого часу не чергова кампанія.., а курс на глибокий аналіз організації праці (Ком. Укр., 11, 1969, 14).

5. жн. Гроші, кошти, витрачені на що-небудь. Тоді хобіла [до панів] Маланка. Просила, благала — не помоглося. І так, казубі, великі втрати: за лікарню платили, н'ять рублів дали (Коцюб., II, 1955, 49); // Кількість чого-небудь, не використаного за призначенням, марно витраченого, небереженого і т. ін. — Треба лиш обміркувати, Як зібрати цей урожай — Як скосяти, змолотити, Щоб втрат не допустити (Позв., Ми зростаєм., 1960, 69); // Збитки. Загуде-заклекоче вода, ламаючи містки, зносячи хисткі перепони, несучи за собою людям шкоди та втрати (Мирний, III, 1954, 66); Чималої шкоди завдали вони [морози] й Мічурінському саду. Але якими б значними не були втрати, мороз привів Мічуріну й свої відкриття (Довж., I, 1958, 473).

◇ Завдавати (завдати) втрати (втрат) див. завдавати.

УТРАТИТИ див. утрачати.

УТРАТИТИСЯ див. утрачатися.

УТРАТНИЙ (ВТРАТНИЙ), а, е. 1. розм. Який зазнав, зазнав матеріальних втрат. Ніхто з них не мав відваги пристати на те, щоби за війта заплатити [штраф], бо боявся нарікання від других, що: «А дивіть! дивіться!», куме, через вас та жи тільки втратні» (Март., Тв., 1954, 174).

2. Який завдав, завдав матеріальних втрат; невігідний; протилежне п р и б у т к о в и й. Втратним було також [у деяких господарствах] виробництво м'яса птиці і кролів. Виходило досить дешево явище: чим більше господарство виробить і продасть державі

м'яса, тим більше матиме збитків (Рад. Укр., 8.VI 1962, 2).

УТРАТНО (ВТРАТНО). Присл. до утратний 2. Важливо звернути особливу увагу на ті господарства, які ведуть виробництво втратно (Рад. Укр., 13.XI 1962, 1).

УТРАЧАТИ (ВТРАЧАТИ), аю, аеш, недок., УТРАТИТИ (ВТРАТИТИ), ачу, атиш, док., перех. 1. Залитися без когось, чогось (унаслідок різних причин). У світі найживі багатіші промислової й фінансової тижи і, наопаки, стають безробітними і втрачають шматок хліба трудящі маси (Тич., III, 1957, 313); Операція була дуже складна. Хлопчик втратив багато крові (Коп., Земля., 1957, 51); — Полк, який втратив прапор, — розформовується! Не існуватиме більше! (Говчар, IV, 1960, 58); По степу тут і там паслося справді кілька коней, що в битві скинули або втратили свої іздціє (Мак., Вибр., 1956, 459); // Губити кого-, що-небудь. Ант вдивлявся навкруг,.. втрачає слід, знову знаходить його, знову втрачає (Скл., Святослав, 1959, 15); Явдога прокинулася і зразу ж задала, що вже три дні, як вона втратила напрямок [у тайзі] (Донч., III, 1956, 52).

Нічого втрачати кому — хтось може йти на будь-який ризик, оскільки його становище таке погане, що від невдачі не може стати гіршим. На світову арену виїшла нова сила — робітничий клас, якому нічого було втрачати, крім власних кайданив (Кучер, Дорога.., 1958, 3); — Життя — нам [робітникам]! Ми не боїмося калюж крові.. Нам нічого втрачати, тіба що калюжи! (Головко, I, 1957, 63).

2. Залишатися без когось-небудь унаслідок його смерті, загибелі. Я не спав три ночі... мене грзеє горе, я втрачаю єдину й козану дитину... (Коцюб., I, 1955, 415); Писати про підпала — це ж оживляти друзів, боротися з ними поруч і це раз втрачати, переживаючи з ними їхні смертні муки (Ю. Янов., II, 1954, 86); Журно походились дітки Обік німої труни: Втратили неську сирітці (Грб., I, 1959, 136); Вже два роки, як Устина втратила свого чоловіка. І коли хто нагадував про нього, вона починала оповідати, який ладний був до господарства її Стефан (Чорн., Визвол. земля, 1950, 10); // Залишатися без когось, чого-небудь під час бою, війни. — Дозволь мені одночасно з батьком наступати з кіннотою через Літин.. — Ну, добре, — сказав Щорс, — бери [Жмеринку] сам, тільки пам'ятай мою умову: якнайменше втрачай людей (Довж., I, 1958, 178); Вони бігли, як старі фронтовики, пригнувшись, петляючи, відстрілюючись,.. і вони не втратили жодного чоловіка за час свого відступу (Ю. Янов., II, 1958, 220); // Залишатися без когось-небудь через розходження в поглядах, сварку і т. ін. Утратити дівчину через ревності.

3. Частково або повністю позбуватися яких-небудь своїх якостей, особливостей, ознак стану і т. ін. Плакала [Маланка], що робить на чужих, що сонне, втрачає силу (Коцюб., II, 1955, 13); Військові кораблі, валентіше, втрачали чіткість обрисів, зливалися кольором з морськими зливами (Дмт., Обпалені., 1962, 212); Через жакливу подію, що трапилася з ним [Бевгеном] у лісі, він втратив будь-які ознаки хоробрості (Донч., VI, 1957, 23); Українська «Енеїда» не втратила в російському перекладі своїх барв, свого звучання (Рильський, IX, 1962, 107); Леєрт за його спиною нараз розчинилися. Директорів погляд, утративши свою привітність, зупинився на комусь ззаду Гюря (Шовк., Людина., 1962, 276).

Багато втрачати (втрратити): а) позбуватися чогось значного, істотного. Цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думав

ще й без супроводу кобзи, багато втрачають (Рильський, IX, 1962, 205); 6) пропускати щось цікаве, важливе. — Ви були в Москві? Ні? Багато втратили!.. (Л. Укр., III, 1952, 600); — Ви багато втратили, Терезко, що не були з нами вчора. Ми бачили стадо оленців (Томч., Готель..., 1960, 255); Втра́тити пам'ять див. пам'ять; Втрача́ти (втрача́ти) терпіння (терпе́ць, терпели́вість, терпильо́вість) див. терпіння, терпе́ць, терпели́вість, терпильо́вість; Втрача́ти (свій) спокій див. спокій; [Не] утрача́ти (утра́тити) [останню] надію див. надія; Утрача́ти (утра́тити) людський образ див. образ²; Утрача́ти (утра́тити) мову — від хвлювання, розгубленості і т. ін. на якийсь час позбуватися здатності говорити. Сажно.. довго не могла опанувати свого звиклового.. Вона просто втратила мову (Смолич, I, 1958, 60); Тоді, як інженер усіх питає: — Хто на машину? — він розгубився враз, притих, утратив мову, як на гріх (Дор., Три богатирі, 1959, 51); Утрача́ти (утра́тити) свідомість (притомність) — непритомніти, зомлівати. Данилко не дочекався санітарки.. Він стомився і знову утратив свідомість (Панч, Співі..., 1959, 105); При кожному порусі почувалась такий біль, що вона мало не втрачала притомність (Бурл., М. Гонга, 1959, 248).

△ Утрача́ти (утра́тити) керува́ння див. керува́ння.
 ◇ Втра́тити совість (сумління) див. совість, сумління; Втрача́ти (втрача́ти) розум див. розум; Глобову втрача́ти (втрача́ти) див. голова; Не втрача́ти ґрунту [під нога́ми] див. ґрунт; Утра́тити тьму² див. тьма; Утрача́ти (утра́тити) владу над собою — губити самовладання; Утрача́ти (утра́тити) пра́во слова див. сло́во; Утрача́ти (утра́тити) смак див. смак.

4. Марнувати, гаяти, проводити без користі (час). Як досвідчений командир в армії, Кримський не втрачає жодної хвилини часу (Ле, Опов. та нариси, 1950, 183); Транспортер підведено зарани. Ото бі і починать тепер у дружньому старанні, щоб часу не втрачатъ дарма (Дор., Три богатирі, 1959, 44); — Діжду весни, піду на заробітки. Там, може, знайду добре місце, то й вас переведу... — А як же не найдеш? — на це йому.. Мотря.. — Літо втратиш... (Мирний, I, 1949, 134).

УТРАЧА́ТИСЯ (ВТРАЧА́ТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УТРА́ТИТИСЯ (ВТРА́ТИТИСЯ), аюся, аїшся, док. 1. Губитися, пропадати, зникати. Кожного разу, коли спускається він цією кліткою, ніяк не може втіяти секунди, коли втрачається відчуття, куди летить — униз чи вгору (Ткач, Плем'я..., 1961, 209); Гадали, що вся суть, вся принада української «перелицьовки» Вергілієвої поеми [«Енеїда»] полягає в тому, що «перелицьовка» як написана українською мовою. З перекладом (Рильський, IX, 1962, 106).

2. Витрачати багато грошей, коштів; робити зайві витрати. [М а р у с я:] Нащо ти, Хомо, на нас так утрачаєшся? Коли ми тобі повернемо ту позичку? Мати старі, а я нездужаю... (Сар., Вибр., 1959, 271); — Чого я буду втрачатися на чужого? (Мирний, IV, 1955, 328); — Що дає? — Сім ніп. — А за що продає? — За п'ять ніп. — Нащо ж так багато втрачаєшся? (Номис, 1864, № 10570); — Хоч дорога дальня, а не втратилися. Ще й з барнишем втіхали (Кучер, Трудна любов, 1960, 22).

УТРА́ЧЕНИЙ (ВТРА́ЧЕНИЙ), а, е. Діспр. пас. мнн. ч. до утра́тити. Втрачені пригадуються друзі, Цвіт одувілий, промінь, що погас... (Рильський, III, 1961, 312); Тарас.. став переортати так давно втрачені м'якоти (Ільч., Серпе жде, 1939, 303); Втрачена за час війни сім'я мовби поверталась йому нині у вигляді іншої великої рідні, у вигляді могутніх єдинокровних поляків (Гончар, III, 1959, 328); Прошу не гніватися

на мене, що так опізнився з присилкою рукопису. Постараюся надолужити втрачений час (Коцюб., III, 1956, 220); В суху весну один втрачений день може завдати великої шкоди (Хлібороб Укр., 8, 1969, 12).

УТРЕ́НЯ, і, ж. Церковна служба, що правиться рано-вранці; заутрення. В Братському монастирі зазвонили на утрєню (Н.-Лев., I, 1956, 361).

УТРЕ́ТЕ див. втрєте.

УТРИ́ДЕШЕВА (ВТРИ́ДЕШЕВА), присл. Утрічі дешевше, ніж звичайно; дуже дешево. Поміщик виступав при відробітках як лихвар, який користується нуждою сусіднього селянина і купує його працю втридешева (Левін, 17, 1971, 68).

УТРИ́ДОРОГА, УТРИ́КО́НЬ див. втрідорога, втріко́нь.

УТРИ́МАНЕ́ЦЬ, нця, ч. Людина, яка перебуває на чьому-небудь утриманні (див. утримання² 1). — Щоб одружитися, треба подумати, на які кошти утримувати дружину.. А ви ще, студенте Передерій, самі утриманець (Рибак, Час..., 1960, 280); — Я ще нічого не знаю, ще нічого не вирішив, але бездарним актором або утриманцем твого батька не буду ніколи (Собко, Нам спокій..., 1959, 47).

УТРИ́МАНКА, и, ж. Жін. до утриманець.

УТРИ́МАННЯ¹ (ВТРИ́МАННЯ), я, с. Дія за знач. утримати¹. Розроблено проект парашута для утримання кліти при обривах (Рад. Укр., 10. I 1948, 2); Боротьба само розвиває у спортсмена гостре почуття рівноваги і необхідної координації у найрідкоментніших положеннях тіла: при кидках, збиваннях, переворотках, утриманнях і т. д. (Знання..., 4, 1968, 30).

УТРИ́МАННЯ², я, с. 1. Те саме, що утримування². Він говорив про зразкове утримання худоби..., про раціони (Добр., Тече річка..., 1961, 109); На утримання і оздоблення Десятинної церкви витрачалися великі кошти (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 513).

Бути на утриманні в кого, чьому — мати засоби для існування, живучи, харчуючись у кого-небудь. Вони [брати] були пізніше на утриманні в простого селянина (Фр., VI, 1951, 202).

2. заст., спец. Кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування; взагалі плата за службу, роботу. Утримання кожній корові йшло з дня її виступу в похід (Гулуб, Людолови, II, 1957, 505); Не один мисляць збирає він гроші, відкладаючи від свого сержантського утримання (Собко, Нам спокій..., 1959, 14).

УТРИ́МАНСТВО, а, с. 1. Перебування на утриманні (див. утримання²).

2. Сложивацькі настрої, прагнення жити на всьому готовому, за рахунок чужої праці. Гідові переланулися.. — Ну, добре, — обігавалися, врешті, неохоче. — Поїдемо... Але ж і ви зрозумійте: це не діло. Одно за ним зроби, друге.. Навіщо нам заохочувати таке утриманство? (Ряб., Жайворонки, 1957, 70).

УТРИ́МАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до утриманство 1.

2. Власт. тому, хто прагне жити на всьому готовому, за рахунок чужої праці. Індивідуалізм по своїй суті — ідеологія споживацька, утриманська (Ком. Укр., 3, 1965, 59).

УТРИ́МАТИ див. утримувати¹.

УТРИ́МАТИСЯ див. утримуватися¹.

УТРИ́МУВА́ННЯ¹ (ВТРИ́МУВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. утримувати¹. Токар-налащик Коропов сконструював спеціальний патрон для утримання фрези (Автом., Шаста..., 1959, 82).

УТРИ́МУВА́ННЯ², я, с. Дія за знач. утримувати².

УТРИ́МУВА́ТИ (ВТРИ́МУВА́ТИ), ую, уєш, недок., УТРИ́МАТИ (ВТРИ́МАТИ), аю, аєш, док., перез.

1. Держати, тримати кого-, що-небудь, не даючи упасти. *Солдати стояли непорухно і похмуро супилися. Мерзлі руки в подертих рукавицях, насилу утримуючи рушницю* (Тудуб, В степу., 1964, 185); *Марина зіп'ялась нашіпильки й зірвала яблуко. Але не втримала — опустила. Чуті, як гупнуло* (Головко, I, 1957, 452); *І сам ти втає був од тяжкої рани, Та прапор полку у руці втримає* (Рильський, II, 1960, 250).

Утрїмувати (утрїмати) рівновагу див. рівновага.

2. Перешкоджати чимусь рухові, уповільнювати, гальмувати просування кого-, чого-небудь або зупиняти зовсім. *Чайчица підбитою птицею впала на край саней, намагаючись втримати, спинити їх безсилимими руками* (Стельмах, I, 1962, 32); // *Тримаючи, притримуючи кого-небудь, перешкоджати щось зробити. Кассандра поривається кинутися за муру на поле, сестра утримує і бореться з нею* (Л. Укр., II, 1951, 276); *Це був Юлій. Я ступнув був до нього, але Жабі утримала мене за руки* (Досв., Вибр., 1959, 159); // *Стримувати кого-небудь від якихось дій, вчинків. Вакуленко зрозумів бажання молодого матроса, але єдине, що його утримувало від остаточного рішення — це екзальтованість Бучного* (Ткач, Моряни, 1948, 121); *Яремченко не втримує старого. Служа його мову — пристрасну, залу* (Д. Вєдик, Дніпро., 1951, 16).

◇ Утрїмати язик (язиків) за зубами (на прив'язі) див. язик; Утрїмувати (утрїмати) єрце — те саме, що Здержувати (здержати) єрце (див. здержувати). *Коли доля велить полягти за мій край В несподівану ранню моголу, Ти, мій батьку святий, єрце скорбне втримай: Моя смерть дасть відвагу і силу!* (Стар., Поет. тв., 1958, 99).

3. Просити або змушувати кого-небудь залишатися де-небудь; не відпускати. *Алла Михайлівна вже не втримувала мене, навіть не глянула на мене, прощаючись* (Л. Укр., III, 1952, 607); — *Зле-бо однакою — в путь випроводжувать гостя, що хтїв би Ще залишитись, чи втримувать тих, що від'їхати прагнуть* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Теза, 1963, 257); — *О, коли б то знаття! За руки б його схопила, силоміць би утримала, не пустила б у ту.. Америку* (Цюпа, Назустріч., 1958, 124); *Віщувало єрце, що як тільки зміцніють синові крила, — не втримати його в хаті, знову гайне по світах* (Гончар, II, 1959, 198).

4. Не віддавати ворогові якоїсь позиції, якогось рубежу, військового об'єкта і т. ін. — *Взвод утримує сектор біля мосту. Вармаш вступив у бій просто з дороги* (Коз., Гарячі руки, 1960, 139); *Ми мали наказ утримувати задінський плацдарм* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 337); — *Ти знави, коли ми не втримаємо отой переправи, значить, пиши — наша сторона програла маневри* (Трубл., I, 1955, 71); — *Під загрозою — заїзниця на Миколаїв. Партиїний комітет покладає на вас, таврійські комунари, будь-що втримати залізницю* (Гончар, II, 1959, 105).

5. Зберігати що-небудь однаковим, незмінним. — *Державу тільки на одному мечі не втримаєш. Тут мислити треба* (Хижняк, Д. Галицький, 1953, 531); *Дивно було: бригади втримати не міг* [Муравіов], *а тут ще більшими людськими масами розпоряджається* (Гончар, II, 1959, 283); *Мало збудити інтерес до теми, про яку повинен розповісти [науково-популярний] фільм. Його слід ще утримати, не дати йому загаснути* (Мист., 5, 1961, 36); // *Залипати у себе, в своєму користуванні, не віддавати іншому. — Ми хочемо тільки одного: щоб земля наших дітів залишилась ва нами. А пан знову хоче її відібрати.. То розумнай [дівчався], як нам утримати землю в своїх руках і кому бити чолом* (Стельмах, I, 1962, 247); // *Тримати в собі, не випуска-*

ти. Горщечки та кубики повинні бути добре прониклими для коренів, здатними утримувати велику кількість води та розчинів мінеральних солей (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 73).

6. Відраховуючи певну частину якої-небудь суми (зарплати і т. ін.), не віддавати її з якихось причин.

УТРИМУВАТИ², ую, уєш, недок., перег. 1. Забезпечувати кого-небудь засобами до існування. *Тільки клас пролетарів, що утримує все суспільство, спроможний здійснити соціальну революцію* (Ленін, 16, 1971, 66); *Залишитись у цей скрутний час без людини, яка, сказати правду, утримує весь дїм, це рівнозначно тому, що загинути взагалі* (Вільде, Сестри., 1958, 345); // *Доглядати, годувати (тварин) де-небудь. Довгий час на свинарських фермах.. тварин на відгодівлі утримували в станках* (Колг. Укр., 9, 1959, 24).

2. Бути власником, господарем якого-небудь закладу, підприємства. *Дитинство своє провела* [Докія Григорівна] *в притулку, який утримувала вдова-поміщиця* (Донч., IV, 1957, 161).

3. Тримати в певному стані. *Колективи, які утримують робочі місця в аразковому порядку, заохочуються морально і матеріально* (Ком. Укр., 2, 1966, 15); *Утримувати плантації в розпушеному і чистому від бур'янів стані.*

УТРИМУВАТИСЯ¹ (ВТРИМУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УТРИМАТИСЯ (ВТРИМАТИСЯ), аюся, аєшся, док. і. Докладаючи зусиль, тримаючись за кого-, що-небудь, зберігати рівновагу, не падати від поштовху, удару і т. ін. *Сотню разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом ажкось утримувалася в сідлі* (Хотк., II, 1966, 137); *Підвішався на весь зріст, він розкручує над головою кінець віжок, здригається, хилиться на вибоїх і невідомо яким чудом втримується на санях* (Стельмах, I, 1962, 76); *На палубі біля люка товаришів зустрівся Олег. Він теж подає руку льотчикові, допоміг утриматися в першу жуть на хисткій палубі* (Ле, Клен. лист, 1960, 222); *Він хапається руками за сосну, але втриматися не може і падає обличчям у сніг* (Тют., Вир, 1964, 198).

2. Стримувати себе від вияву якого-небудь почуття, від якоїсь дії, вчинку. *Один Гаріфулін ніколи не втримувався, щоб не зачепити бая якимсь гострим словом* (Донч., I, 1956, 115); *Ніхто не втримувався, щоб не кинути в її карнавку золотого* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 84); *Горобчик аж отерз по стражу: хотів уже етікати, та якось утримався. Вилітала сова з дупла, глянула на горобчика* (Л. Укр., III, 1952, 482); *Пройжджаючи потім від станції Князівки додому повз Чумаків хутір, Павло не втримався, щоб не заїхати до товариша* (Головко, II, 1957, 414); *Напосідалися такі лихі та в'їдливі кожарі, що не можна було втриматися* (Збан., Сєспель, 1961, 110).

3. Не відступати під натиском ворога, триматися на якій-небудь позиції. *Майор певен, що найкращий полк будь-якої іншої армії світу не втримався б на цій проклятій дамбі в таких умовах. Але ж його полк — радянський* (Гончар, III, 1959, 368); *А тримала [гарвінці] одна думка, один наказ: вистояти, утриматися, відбивати, аж поки не підійдуть свіжі частини* (Коз., Гарячі руки, 1960, 140).

4. Зберігатися однаковим, незмінним або в цілості. *Поширюються вони [заморозки] на велику територію і утримуються протягом кількох дів* (Хлібороб Укр., 10, 1965, 13); — *Коли я вперше запитає старого, скільки він знає пісень, то почує: «Та, мабуть, стов.. І як ото стільки може в голові втриматися?»* (Стельмах, I, 1962, 386); // *розм. Залишатися на попередній роботі, посаді і т. ін., незважаючи на певні обставини. — Так і не*

утримався він у нас. А так хлопчина добрий. Клим Степанович зіткнув, ніби шкобуючи того молодика з дипломом (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 188); Щоб утриматись на роботі, він таку пішов до директора цирку (Ткач, Арена, 1960, 170); // Уникнути покарання, переслідування і т. ін. Революція розіграла їх [Шамраїв], розположала. Утримався лише Кукряян Шамрай і то через те, що в червоній кінноті служив (Тют., Вир, 1964, 414).

5. Не голосувати за кого-, що-небудь. [Д у д а р:] За кого ж ти голосував? [Р о м а ш к а:] Утримався (Мик., I, 1957, 70); За скликання об'єднаного засідання Рад голосували всі, крім Поповича, який утримався (Головко, II, 1957, 465).

6. тільки недок. Пас. до утрїмувати¹. Проходить кіннота, займає плацдарм... який такою дорогою ціною утримувалася для неї тут протягом майже двох місяців (Гончар, II, 1959, 383).

УТРИМУВАТИСЯ², уюся, уєшся, недок. 1. Мати засоби до існування. Його жінка в нужді й недостатку утримувалася то шиттям, то даванням лекцій крою (Фр., VI, 1951, 237).

2. Пас. до утрїмувати².

УТРИРОВАКА, и, ж. Те саме, що утрїрування. І Лесюга і Шекспір засуджували утрировку й радили додержуватись [на сцені] більш спокійного, природного тону (Думки про театр, 1955, 133); Шарж, утрировка, карикатура, допустимі в сатири, можуть виконати цілком протилежну функцію в епічному або ліричному творі (Іст. укр. літ., II, 1956, 29).

УТРИРУВАНИЙ, а, в. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до утрїрувати.

УТРИРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. утрїрувати. Художня манера [Бранко] Шотра відзначається підкресленим прагненням до експресії, якої митець досягає шляхом утрирування форми (Мист., 3, 1959, 29).

УТРИРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і неперех. Занадто перебільшувати; спотворювати, доводячи до крайнощів. Утрируючи кожен рух — почував [чоловік] потилицю, аж зовсім козирком очі закривши, потім поправив кашкет, похитав головою (Головко, I, 1957, 300).

УТРИЧІ див. втричі.

УТРИШИЯ (ВТРИШИЯ): Гнати (вігнати і т. ін.) втришия — грубо проганяти кого-небудь звідкись. Вільшисть прагнула негайно розправити в попом, який обікрав існі душі... — Та що там дового говорити! — вигулькнув в-поза бідняцького гурту Теліжка, піднявши над головою костюр. — Гнати його втришия (Речч., Весн. грози, 1961, 442); Перший раз торе закінчився недало: у нього відібрали рибу і виштовгнули втришия з казино (Тют., Вир, 1964, 454).

УТРИЙКУ див. втрийку.

УТРОБА, и, ж. 1. Внутрішня частина живота тіла людини або тварини. [А л в б і н а:] Я кидала те творе немовлятку для служби віри, а його труїла своїм переогрілим молоком. Ой, а її [довку] струїла ще в утробі своєю кров'ю (Л. Укр., III, 1952, 314); Як мати мріє про зачатку у своїй утробі дитину, уявляючи її перед очима, так брати Річчиєвські... мріяли і уявляли собі той майбутній санаторій (Вільде, Сестри..., 1958, 41); Значний період свого розвитку тваринний організм проходить в утробі матері (Колг. енд., II, 1956, 413); Голуба акула — риба живородна. В її утробі розвивається 30—50 яєць, але на світ появляється лише кілька акулєнат (Знання..., 9, 1970, 32).

2. заст. Живіт, черевно взагалі. Важ тільки б латочку трави, Знайдете, наб'єте утроби — і ситі, і блаженні ви! (Зеров, Вибр., 1966, 422); — Мерзений п'яницю! — вигулькнув він... — Винним зелієм [зіллям]

утробу свою услаждаши [тішиш]? (Довч., III, 1956, 148); — Не подобає воїну, не учинишиш подвигу...; утробу свою насищати (Баш, На землі..., 1957, 62).

◇ **Ненаситна утроба**: а) про ненажерливу людину або тварину; б) про того, кому важко чогось настанити. — Баби — це ж ненаситна утроба. Колись моя і на великдень у верзумах ходила. Справис її святешні чоботи, так вона їх.. вже і в будень тягає (Стельмах, II, 1962, 24).

3. перен. Про внутрішній світ людини, її потаємні думки, почуття і т. ін. Яга, під пелену підкравшиш, Гадюкою [гадюкою] в серце поповзла... В Амати рай собі найшла. В отравлену її утробу Нахлала злості (Колг., I, 1952, 177); Бажання куці, та неситі й злі Дарма тайть їх немічна утроба (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 73).

4. перен. Про внутрішню частину чого-небудь. Я чую, як гуде в диму земна утроба (Сос., I, 1957, 66); Бантажна машина.. проскочила поов нього і зупинилася, випускаючи з своєї утроби дрипле, простуджене гарчання (Жур., Звич. турботи, 1960, 3); Здавалося, пливку заманює їх все дальше й дальше, щоб навіки стовтати [прохідників] в своїй слизькій холодній утробі (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 232); Начиняє пароплавів утроби смертоносним вогнем капітал (Гонч., Вибр., 1959, 96).

УТРОБНИЙ, а, е. 1. Стос. до утроби; // Який відбувається, протікає в утробі. Скелет у дитини утворюється ще в ранньому утробному періоді і складається переважно з хрящової тканини (Шк. гігієна, 1954, 68); Дослідження показали, що будь-які порушення утробного розвитку [людини] пов'язані з генетичним апаратом живого організму (Знання..., 1, 1971, 11).

2. Який виходить з середини, з глибини утроби; // Глухий, визький (про голос, крик і т. ін.). Козак Мітла видобув із себе такий утробний крик, що навіть Пісень, який теж щось кричав, шаралнувся від нього (Панч, Гомон. Україна, 1954, 249); Засміявся Турчинович знайомим утробним сміхом (Кол., Терен., 1959, 67).

УТРОБНО. Присл. до утробний 2. Десь збоку корова парко дила мало не в саме лице, зіткла тяжко, утробно (Горд., Заробітчани, 1949, 24).

УТРОЄ див. втрє.

УТРУДНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до утруднити. Невже ж вода дового буде ще змагатися? Коли дійде до пояса, то тоді всякий рух буде утруднений (Фр., VI, 1951, 127); При зберіганні автомобілів на відкритих площадках пуск двигуна за умов низької температури утруднений у зв'язку з загусненням масла (Підручник шофера..., 1960, 292).

2. у знач. прикм. Трудніший, ніж звичайно. Утруднене дигання.

УТРУДНЕНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. утруднений 2. Деяка утрудненість і ускладненість мови, якими відзначалися його [М. Тихонова] ранні поетичні твори, поступилися місцем простоті й ясності (Рильський, III, 1956, 388).

УТРУДНЕННЯ, я, с-1. Дія і стан за знач. утруднити і утруднітися. Кожне болісне відчуття або якийсь легке ненормальне утруднення в якійсь органічній функції супроводжується в істерика емоцією страху серйозної хвороби (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 156).

2. Перешкода, яку переборюють за труднощами. Без будь-яких утруднень гуртом прочитали каракулі, якими був записаний лише один куплет з «народної» пісні (Ле, Мої листи, 1945, 78).

УТРУДНИТИ див. утрудняти.

УТРУДНИТИСЯ див. утруднітися.

УТРУДНЮВАТИ *див. утрудняти.*

УТРУДНЮВАТИСЯ *див. утруднятися.*

УТРУДНЯТИ, *яю, яеш і УТРУДНЮВАТИ*, *юю, юеш, недок., УТРУДНИТИ*, *пїю, пїш, док., перек.* 1. Робити важчим або складнішим. Віддалення від пошти утрудняє комунікацію (У. Кравч., Вибр., 1958, 458); Вже сягає [ворог-вода] монополам до колін, утруднював їм хід (Фр., VI, 1951, 127); Ця тиша набагато утруднила їм шлях — доводилося посуватися вперед на вслахи (Скл., Святослав, 1959, 133); Зоотехнік обвів стомленим очікуючим поглядом правлініце, роздумуючи, чи все він висловив, що мав сказати, і чи нема в його словах якихось суперечностей, що можуть утруднити їх дохідливість (Добр., Тече річка., 1961, 110).

2. *розм.* Завдаючи клопоту кому-небудь, турбувати когось. — Незручно утруднювати Кіндрата Івановича, — зауважила Ніна (Коп., Земля., 1957, 32); Артему Петровичу навіть не треба було утруднювати себе зағадками про якусь зустріч на Володимирській гірці, він був упевнений, що цієї людини ніколи не бачив (Хижняк, Килимок, 1961, 30).

УТРУДНЯТИСЯ, *яється і УТРУДНЮВАТИСЯ*, *юється, недок., УТРУДНИТИСЯ*, *ніється, док.* Ставати важчим або складнішим. Тепер він умирає. Дихання все більше утруднюється; очі немаче застигли (Хотк., I, 1966, 135); Боротьба з вірусами боових культур утруднюється тим, що вони передаються з насінням (Вісник АН, 2, 1971, 8); Скоро настала зима.. Робота на ереблі утруднилась, позіршало постачання (Довж., II, 1959, 164).

УТРУНОК, *жка, ч., діал.* Шлунок. — Ти б в булкою чай пила, а то тільки утрунок попечеш, — мовила Приська (Л. Янов., I, 1959, 250).

УТРУСИТИ *див. утрушувати.*

УТРУСИТИСЯ *див. утрушуватися.*

УТРУСКА, *в, ж., спец.* 1. Зменшення ваги сицих речовин при пересипанні, перевезенні і т. ін.

2. Кількість сицикої речовини, яка втрачається при пересипанні, перевезенні і т. ін.

УТРУТИТИ, **УТРУТИТИСЯ**, **УТРУЧАННЯ**, **УТРУЧАТИ**, **УТРУЧАТИСЯ** *див. втрутити, втрутитися і т. д.*

УТРУШУВАННЯ (**ВТРУШУВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. утрушувати і утрушуватися.

УТРУШУВАТИ (**ВТРУШУВАТИ**), *ую, уеш, недок., УТРУСИТИ (**ВТРУСИТИ**), *утрушу, утрусись, док., перек.* 1. Струшуючи, трясучи щось дрібно, сицике, ущільнювати його, аменшувати об'єм.*

2. *розм.* Трусячи дерево, збивати з нього яку-небудь кількість плодів. Втрусити грушок (Сл. Гр.).

УТРУШУВАТИСЯ (**ВТРУШУВАТИСЯ**), *уюся, уешся, недок., УТРУСИТИСЯ (**ВТРУСИТИСЯ**), *уоб'єся, ўсисься, док.* 1. Від трясіння аменшуватися в об'ємі, ущільнюватися (про щось дрібне, сицике). Сициле Скибиза зерно в мішок: уше повний.. Але Іван набив мішок, — утрусився, — сип іще! (Головко, I, 1957, 331).*

2. *перек., розм.* Уміщатися, займаючи місце в тісному приміщенні. — Ти, Сенько? — запитав Матрос. — Та я ж. Ти мене трохи придумив. — Нічого, втрусимось, — заспокоїв він Черв'яка (Мик., Повісті., 1956, 105); Мало-помалу у вагоні люди утрусилися. Вже не стало чути розмов про місце (Автом., Щастя., 1959, 96).

3. *тільки док., розм.* Змінитися на краще, поліпшитися, поправитися (про справу, становище, яке склалося, і т. ін.). Поки Орися не одужав зовсім, про те, щоб вірку правду сказати їй, нема що й думати. Бреґата треба для цього.. А тим часом утруситься трохи (Головко, А. Гармаш, 1971, 456).

УТРИСАТИ (**ВТРИСАТИ**), *яю, яеш, недок., УТРИСТИ (**ВТРИСТИ**), *сү, сбш, док., перек., розм.* Змінювати*

на краще, поліпшувати, поправляти (справу, становище, яке склалося, і т. ін.). Потім ставить [питання], дебатувє, Утрясає, комплектує [керівник] (С. Ол., Вибр., 1959, 226); — Продавай к лийтї години лївокта купуй такиж, щоб телїалися. Норми по набою ми не виконуємо, а корма йдуть. — Добре. Ми це питання утрясемо (Тют., Вир, 1964, 131).

УТРИСАТИСЯ (**ВТРИСАТИСЯ**), *ається, недок., УТРИЯТИСЯ (**ВТРИЯТИСЯ**), *сється, док., розм.* Змінюватися на краще, поліпшуватися, поправлятися (про справу, становище, яке склалося, і т. ін.). — Мовляє, перший день, ще не все втряслося, от нехай застра... Застра ми покажемо рекорди... (Кучер, Трудна любов, 1960, 107); Заспокоюєся [Євген] себе: це перебування у таборї — прикрє непорозуміння військового часу. Все утряється, і всім дадуть волю (Рибак, Час., 1960, 364).*

УТРИЯТИ *див. утрясати.*

УТРИЯТИСЯ *див. утрясатися.*

УТРИХО *див. втрихо.*

УТУЛИТИ, **УТУЛЮВАТИ**, **УТУЛЯТИ**, **УТУПИТИ**, **УТУПИТИСЯ**, **УТУПЛЕНИЙ**, **УТУПЛЮВАТИ**, **УТУПЛЮВАТИСЯ** *див. втуліти, втулювати і т. д.*

УТУХАТИ (**ВТУХАТИ**), *ає, недок., УТУХНУТИ (**ВТУХНУТИ**), *ве, док.* Те саме, що затухати³ 1. Коли згодом побачив [Стах], що полум'я почало втухати, відчув, як закалатало схвильоване його серце (Ле, Україна, 1940, 360).*

УТУХНУТИ *див. утухати.*

УТУШКОВАНИЙ (**ВТУШКОВАНИЙ**), *а, е, рідко.* Дієпр. пас. мив. ч. до утушкувати. Жінка стала, почувши до себе слово, пильно придивалася на втушковану кожухом людину (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 85); — Куди поїдемо — до сїльради чи до школи? — обернуєся виконкомїєський візник — аизуваий дяцко, втушкований в чорний.. кобеняк (Речм., Весн. грози, 1961, 112).

УТУШКОВУВАТИ (**ВТУШКОВУВАТИ**), *ую, уеш, недок., УТУШКУВАТИ (**ВТУШКУВАТИ**), *ую, уеш, док., перек., рідко.* Добре укутувати, загортати в щось, вкривати чим-небудь, захищаючи від холоду, вітру і т. ін.; // Обкладати на зиму (будівлю). Господарі дбали про тепло і на зиму двоє вікон разом із стїнами втушкували околотом (Ле, Мої листи, 1945, 52).*

УТУШКОВУВАТИСЯ (**ВТУШКОВУВАТИСЯ**), *уюся, уешся, недок., УТУШКУВАТИСЯ (**ВТУШКУВАТИСЯ**), *уюся, ўешся, док., рідко.* 1. Добре укутуватися, загортатися в щось, вкриватися чим-небудь, захищаючись від холоду, вітру і т. ін. Юхим утушковувався в зрижлий сїряк, повертався в задку на возї, шукаючи затишку (Ле, Ю. Кудря, 1956, 81).*

2. *тільки недок.* Пас. до утушкувати.

УТУШКУВАТИ *див. утушкувати.*

УТУШКУВАТИСЯ *див. утушкуватися.*

УТЮГ, *а, ч.* 1. Те саме, що прїєкка. Електричний утюг не виключаєся ні на мить; він розжарився так, що, здавалося, шпїлї навіть від погляду (Собко, Стадіон, 1954, 240).

2. *спец.* Пристрїй для вирівнювання, згладжування ґрунтових дорїг, полів і т. ін. Для згладжування поверхні поливового поля застосовують також металевї і дерев'яні утюги — кїнні і тракторні (Меґан. і електрїф., 1953, 310); Вирівнюють поверхню [зрошуваної площї] тракторними утюгами, ґрейдерами (Овоч., 1956, 126).

УТЮЖЕННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. утїожити 1.

2. *спец.* Дія за знач. утїожити 2. Утїоження ґрунтових дорїг.

УТЮЖИЛЬНИЙ, *а, е.* Признач. для утїоження.

УТЮЖИЛЬНИК, а, ч. 1. Те саме, що прасувальник. 2. спец. Робітник, який вирівнює, згладжує ґрунтові дороги, поля і т. ін.

УТЮЖИЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до утюжильника.

УТЮЖИТИ, жу, жиш, недож., перех. 1. Те саме, що прасувати¹.

2. спец. Вирівнювати, згладжувати ґрунтові дороги, поля і т. ін.

УТЮЖИТИСЯ, яться, недож. 1. Пас. до утюжити 1. 2. спец. Пас. до утюжити 2.

УТЮЖКА, и, ж. Те саме, що утюження. Систематично провадимо [шляховики] ґрейдерні роботи, утюжку ґрунтових шляхів, не допускаючи вибоїв та інших пошкоджень (Рад. Укр., 29.VII 1962, 2).

УТЮЖНИЙ, а, е. Те саме, що утюжильний.

УТЮЖНИК, а, ч., спец. Те саме, що утюжильник 2. **УТЯГАННЯ**, **УТЯГАТИ**, **УТЯГАТИСЯ**, **УТЯГНЕТИ**, **УТЯГНЕННЯ**, **УТЯГНУТИ**, **УТЯГНУТИЙ**, **УТЯГНУТИСЯ**, **УТЯГТИ**, **УТЯГТИСЯ**, **УТЯГУВАННЯ**, **УТЯГУВАТИ**, **УТЯГУВАТИСЯ** див. втягання, втягати і т. д.

УТЯЖЛИВИЙ (ВТЯЖЛИВИЙ), а, е, діал. Який вимагає великого напруження, великих зусиль для здійснення, проведення, подолання і т. ін.; важкий. Паска його була в лісі, і кожної погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, точ дорога була утяжлива і досить далека (Фр., VI, 1951, 35).

УТЯЖЛИВО (ВТЯЖЛИВО), діал. Присл. до утяжливий. Віз рушив.. Поволі, утяжливо йшла їзда (Фр., I, 1955, 50).

УТЯМИТИ (ВТЯМИТИ), млю, миш; мн. утямлять; док., перех. і без додатка, розм. 1. Зрозуміти щось, осягти суть чого-небудь. — Ви розкажіть мені, а чого і як скілось ваше лихо, нехай я усе подрібницію утямлю (Вовчок, VI, 1956, 267); Молодиця не зміла до пунтя спекти хліб та паляниці. Баба Зінька показала їй раз-другий, і розумна.. Соломиць швидко утямляла цю хазяйську справу (Н.-Лев., VI, 1966, 348); — Малий він ще... Виросте, утямить усе... (Мушк., Чорний хліб, 1960, 134); Все це були злоп'ята не старші п'ятнадцяти років, а ними серйозної розмови не почнеш — нічого не утямлять (Бурл., Напередодні, 1956, 11); Юхим почув про це в кунах. Що це не пуста балака [пожежа економії], він зразу ж утямив, тільки-но сказала йому, що повернувся Некипільий із своїх мандрів (Головко, II, 1957, 281); // Дійти до певного висновку, усвідомити що-небудь. — Тепер і сам найясніший утямив, що козак — то сала! (Добр., Очак. розмир, 1965, 33).

2. Зберегти у пам'яті, зятимити. — Втямте собі: всюди, де вас не будуть допитувати, маєте говорити одно: ви хотіли тільки налякати пана, побити, попрощити йому зі ласки вікна (Стельмах, I, 1962, 451).

3. Виявивши кмітливість, здогадатися про що-небудь. Юхим таки одвив гвинтіякою перший удар — клинок даякнуче об гвинтіяку й одскочив, але козак утямив це: замазнувшись ніби рубати, він натомість несподівано шменув клинком Юхима в груди (Головко, II, 1957, 355).

УТЯМКИ (ВТЯМКИ), присл., розм. 1: \diamond Взяті втямки: а) зрозуміти. Жінка Гелле та двох дорослих синів його не могли взяти втямки, чому такий працюючий чоловік кине роботу (Кочуб., III, 1956, 8); — Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди? (Скл., Карпати, II, 1954, 353); б) запам'ятати. — Все це мусите назавжди взяти втямки та й тримати голову високо (Гончар, III, 1959, 326); Дітися (врізатися) втямки — запам'ятатися. — Ми живемо в Лубнах... — обізвалась Маєра. — Щось ви мені не-

втямки, точ я знаю багато людей в Лубнах, — сказав Бремля. — Бо ми маленькі людиці, то тим ващій милості, князю, і не далися втямки, — сказала Тодозя й засміялась (Н.-Лев., VII, 1966, 101); А солов'ї! Щось неймовірно! Особливо мені врізаєся втямки одим (Вишня, II, 1956, 141).

2. кому, у знач. присудк. сл. Зрозуміло. — Постояв я трохи, постояв, а потім подрався далі, а куди, й сам не знаю, тільки втямки мені, що переді мною вже не гора, а стіна (Тют., Вир, 1964, 17); Тепер Сашикові втямки, чого це знавидів до батька останнім часом якийсь невідомий зайда (Смоляч, V, 1959, 24); // Пам'ятається, не забувається. — А вам, Олімпські зубоскалки... Берегової дам припарки, Що доведє вам втямки (Котл., I, 1952, 242); Послухай, Грицьку, лиш чі це тобі втямки, Як зійдуться було до тебе нарубки, А ти було й зелеші граматку ім читати (Г.-Арт., Байки.., 1958, 46).

УТЯТИ див. утинати.

УТЯТИЙ (ВТЯТИЙ), а, е. Діспр. пас. мін. ч. до утяти. З обрізаними вухами, утятими носами чи обрубаними руками вони [наліки] сиділи окружно під церквою (Панч, Гомон. Україна, 1954, 95); В звичайні метри і традиційні стробічні побудови він [Б. Плузник] умів внести.. багато свого, індивідуального (вільна «текучість» ритміч., а часто й зовсім обрубана, утяті рядки) (Неплюстрація.., 1967, 321); // утято, безос. присудк. сл. Олю, Олю, — чуєш? — свято! Вже ми вільні! Сонця блиск! Гідрі волову утято, зник фашистський чорний тиск (Тич., II, 1957, 197).

УХ, виг. 1. Уживається при вираженні якого-небудь сильного почуття (обурення, незадоволення, здивування, захоплення і т. ін.). [Настуся:] Замірилася! Ух! який сердитий! Та не вдарить... (Шевч., II, 1963, 196); Давид не втернів, — зів скривавлене, збите обличчя, очима блиснув: — Ух ти ж, падало! (Головко, II, 1957, 160); [Книш:] Смієся! Та я Шевченкового «Кобзаря» напам'ять знаю. Ух, і написав... (Мир., I, 1957, 30); Гаєрило Романович помітив ці жадібні погляди [гостей]. Пустотливий вогник блиснув у його очах. Ух, як несподівів він цю цікавість (Полт., Повість.., 1960, 102); // Уживається при вираженні реакції на щось несподіване, раптове. Галя виїхала на рундук... а доц, їй пороснув прямо в вид. — Ух! — задрижавши, скрикнула вона, — яке холодне... (Мирний, I, 1949, 334); [Саня:] Добра ніч, Олімпіадо Іванію.. Бувайте здорові. (Одчиняє середні двері). Ух, як темно, я болтимусь! (Л. Укр., II, 1951, 37); — Ух! яка холодна вода! Семен шубовснув у воду (Кочуб., I, 1955, 41); // Уживається при вираженні почуття втоми, знесилення і т. ін. [Лубов] (кидається в крісло.. й приймає втомлену позу). Ух, скільки ми гребли! (Л. Укр., II, 1951, 8); // Уживається як вигук при важкій ритмічній роботі. — Ух! Ух! — наче сичі ухали вони [чоловіки], б'ючи довбнею по стовбуру (Донч., III, 1956, 55).

Ух ти! — уживається при вираженні здивування, захоплення і т. ін. Чиж блиснув очима і врізно поправив неслухняну шаблю здоровою рукою. — Ух ти! — здивувався Черняк, не пзнаючи Чижка (Донж., I, 1958, 189).

2. Уживається як звуковаслідування для вираження сильного й глухого звуку (від удару, падіння, пострілу, крику сича і т. ін.).

УХА, й, ж., діал. Юшка в риби. Її товариш-рибалки сиділи на березі довкола казана, ласуючи свіжою ранковою ухою (Гончар, I, 1954, 509).

УХАННЯ, **УХКАННЯ**, я, с. Дія за знач. ўхати, ўхкати і звуки, утворені цією дією. Інші панянки, заохочені Ольгою, шубовснули в воду, і почався новий тур енергійного обхлюпування, реготу, сеєреску і уханья (Цуцк,

Вербівчани, 1961, 30); В хаті Кіндратовій — ухання... крик!.. Став проти вікон, дивалося у світлицю. Там же — танцює старе й молоде! (С. Ол., Вибр., 1959, 100); Хата Онищучки.. ступоїла.. за північ веселою гульменою — співають та танцюють та буйним уханням парубоцтва (Речм., Весн. грози, 1961, 118); З глибини лісової хащі долинуло ухання пугача (Наука., 6, 1960, 22); Дід прислухався до глузого ухання далеких гарматних пострілів і зитав головою (Донч., VI, 1957, 117).

УХАТИ, *ухаю*, *ухавш* і **УХКАТИ**, *ухкаю*, *ухкавш*, *недок.*, **УХНУТИ**, *ухну*, *ухнеш*, *док.* 1. Вигукувати «ух». «Ух, гарно! Ух, гарно!» — тільки ухав Христа, плецивши воду в розширене личко (Мирний, III, 1954, 349); Я згопила відро з водою та й линула їй [Палажці].. межі очі.. А вона стоїть.. та тільки: ух! ух! ух! ух! — Ухай, — кажу, — серце, ухай на здоров'ячко. Водиця холодненька, як з льодом (Н.-Лев., II, 1956, 14); Вони [танцюристи] від часу до часу ухкали з розбурзаної, майже дикої веселості (Коб., I, 1956, 459); Колись же не так було, як тепер. Хто не змів ухати — той і не парубок! (Є. Кравч., Квітн., 1959, 94); Вищали пилки, ухкали лісоруби (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 152); Хтось у кінці голосно ухнує, голоси пішли вгору, — усі зареготалися (Вас., I, 1959, 101); Вітер надимає поли, наче вітрила, підіймає Темара над землею. Хлопець од страху тільки ухнує і випустиє поли (Трубл., I, 1955, 179); // Видавати глухий низький крик (про сича, сову). Десь зловісно ухкали сичі (Шер., Інд. зопит., 1958, 39).

2. *перен.* Утворювати сильний і глухий звук. В землянці стало тихо.. Тільки надворі тупо татакає кулемет і десь у горах ухкала одинока гармата (Кучер, Голод, 1961, 121); Як ухают, працюючи навізівди, мотори! (Бажан, Політ.., 1964, 3); Три глухих вибухи один за одним ухнули під землею (Донч., II, 1956, 37); Поїзд ухнує, мов парубок напідпитку (Вільде, Повнол. діти, 1960, 187); Важко ухкають вальцівні і врубові машини (Кач., II, 1953, 95).

УХАТИЙ, а, е. Те саме, що вухатий. — Ну, молодця! — сказав суддя ухатий (Гл., Вибр., 1951, 105); Цікаво для зайців, видно, ніч пройшла: Після гододних днів жорстокої завіюги Пожирували тут ухати ледацюги..! (Рильський, III, 1961, 187).

УХВАЛА, і, ж. Рішення з'їзду, конференції, зборів, наради і т. ін., прийняте внаслідок обговорення яких-небудь питань; резолюція. — Краса не є метою артистичної творчості. І не думайте, що се тільки тепер десь на якійсь конгресі запала така ухвала! (Фр., XVI, 1955, 293); Терешко розповів.. про ухвалу загальних зборів звернутися до сільської громади з заявою, щоб при розподілі землі та майна поміщицького врахували і їхні, наймитські, інтереси (Головко, А. Гармаш, 1971, 437); Саїд Алі Мухтаров прибує на засідання уже в час обговорення розпорнутої ухвали обкому про організаційні заходи на допомогу будівництву (Ле, Міжгір'я, 1953, 46); // Взагалі колективне рішення. Тут же народилась ухвала негайно йти до Павлика (Донч., VI, 1957, 15); // Розпорядження органів державної влади; постанова. [Г а н н а:] Товариші, ухвалу уряду про відбудову сіл усі читали. Зараз поговоримо, як що ухвалу в життя запровадити, як наше Дзюнкове відбудувати (Корн., II, 1955, 80); // рідко. Рішення якоїсь особи. Ухваливши раз більше не говорити з нею і не доторкатися до щоденника, Сергій при першій нагоді одкидав цю ухвалу і знову читав щоденник, додаючи до нього, що думає (Епик, Тв., 1958, 201); — Силу богині, яка в твоїм серці зринає ухвала? (Зерв, Вибр., 1966, 238).

УХВАЛЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до **ухвалити**¹. Іванов, присвічуючи кишеньковим ліхтариком, читав сам собі текст відозви до всіх робітників міста Славгорода, ційно ухваленої на спільному засіданні партійного комітету та заводського партійного осередку (Головко, II, 1957, 617).

УХВАЛЕНИЙ², а, е, *заст.* Дієпр. пас. мнв. ч. до **ухвалити**². — А в вашому ухваленому замку лишилась жонота [жіноцтво] сама (Стар., Облога., 1961, 25); Усмішка надзвичайно красива її всю, робила її принадною од ухвалених еродливиць (Дн. Чайка, Тв., 1960, 44).

УХВАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **ухвалити**¹. Комуніст повинен не тільки виявляти готовність виконувати рішення партії, а ще й подавати ініціативу свою перед ухваленням цих рішень (Тич., III, 1957, 497).

УХВАЛИТИ¹ *див.* **ухвалювати**¹.

УХВАЛИТИ² *див.* **ухвалювати**².

УХВАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **ухвалювати**¹. **УХВАЛЮВАТИ**¹, юю, юєш, *недок.*, **УХВАЛИТИ**, алію, аліш, *док.*, *перех.* і з *інфін.* Приймати колективне рішення, вирішувати. — Властиво, тут діло не в грошах, а в депутації, — казав він далі. — Ми ухвалили вибрати трьох-двох молодших і одного старшого (Кочуб., I, 1955, 167); [С т р о ж е в ь:] Ні, ні. Не турбуйтеся, адміраде. Комітет ухвалив нікого на берег не пускати (Корн., I, 1955, 55); Архівом вона дуже зацікавилась. Ухвалили працювати в ньому втроях — Павлуся, Панкратов і Чернясева (Донч., II, 1956, 19); — А що ухвалив сойм? — спитав з місця Потоцький (Трудуб, Леодолови, I, 1957, 30); Десь позаду промова, нагуляв, резолюція, шужи юрби. Ухвалили на з'їзді багато (Сос., I, 1957, 336); // Підтримувати, схвалювати. [В а с и л ь:] Так ти ухвалюєш мій сміливий замір [написати драму]? [П е т р о:] Цілкою ухвалюю й благословляю (Сам., II, 1958, 97); Морщили лоби й говорили багачки й гаряче. План ухвалили врешті Матушин та Гнидюк (Головко, II, 1957, 146).

Ухвалювати (**ухвалити**) рішення (резолюцію, постанову і т. ін.) — приймати ухвалу. Далше ухвалило віче резолюцію в справі загального голосування і доходу податків (Стеф., II, 1953, 59); IX з'їзд партії ухвалив спеціальну постанову про випуск першого зібрання творів В. І. Леніна (Рад. Укр., 21. I 1965, 2).

УХВАЛЮВАТИ², юю, юєш, *недок.*, **УХВАЛИТИ**, алію, аліш, *док.*, *перех.*, *заст.* Дуже хвалити, вихвалити. Човник був так чепурно.. так гарно зроблений, весельце так лагідно лежало, що всі ми.. в один голос ухвалили його найдужче (Л. Янов., I, 1959, 330).

УХВАЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **ухвалювати**¹. Для організації дійової перевірки виконання необхідної насамперед, щоб ухвалювалися рішення, виконання яких можна контролювати (Ком. Укр., 7, 1965, 7).

УХВАЛЬНИЙ, а, е. Який виражає згоду, схвалення. Мало не кожний рух субординатора він [лікар] обзначав ухвальним кивком (Шовк., Людина., 1962, 257).

Ухвальний гблос — право голосувати, приймати ухвалу на з'їзді, конференції, зборях і т. ін. На XXIV з'їзді КПРС обрано всього 4963 делегати, в тому числі 4740 — з правом ухвального і 223 з правом дорадчого голосу (Матер. XXIV в. КПРС, 1971, 134).

УХВАЛЬНО. Присл. до **ухвальний**. Він підтакував, ухвально кивав головою (Смолич, Сорок вісім., 1937, 341).

УХВАТИТИ, ачү, атиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що **ухопити**. Ухватила відеречко — Та до броду по воду (Чуб., V, 1874, 569).

УХВАТИТИСЯ, ачүся, атишся, *док.*, *розм.* Те саме, що **ухопитися**. Як під хвалити [яклицей] опишися

[Евей].—*За вілку зараз ухвѣтяться* (Котл., I, 1952, 124); *Мирон тепер ухвѣтяться за свого товариша Митра Пинчука.. Він так умів умовляти.. От цього Пинчука Мирон і напустив на Данила* (Григ., Вибр., 1959, 252).

УХЕКАТИ (ВХЕКАТИ), аю, аеш, док., перек., розм. 1. Те саме, що **УТОМІТИ**. — *Не затівай, Микола, бо нічого не вийде з твоєї молотби. І машину спалиш, і людей ухєкаши* (Кучер, Дорога., 1958, 23).

2. діал. Убити. *Василь поглянув на діда: «Чи не ухєкав і ти, віддусю, свого поміщика, що тобі ім'я перемінили?»* (Хотк., I, 1966, 98).

УХЕКАТИСЯ (ВХЕКАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Те саме, що **УХЕКАТИ**. — *Здрастуйте! — до Сергія. Велосипед похитнувся, і він зсочіюся.. — Ху! Ухєкався так... катаюся... Вийняв платок з кишені, утирає лоба* (Тесл., З книги життя, 1949, 126); *У порівн. *Гнат важко дихав, наче ухєкавшись від догвої біганини* (Коцюб., I, 1955, 73).

УХИБИТИ¹ (ВХИБИТИ), блю, биш; мн. ухїблять; док., діал. Допустити помилку; схибити. — *Поможи мені це вивратися з сєї западні, щоб я міг хоч раз диньнути своєїдно, про напругу того, що я ухїбив цілим своїм життям!* (Фр., VII, 1951, 85).

УХИБИТИ² (ВХИБИТИ), блю, биш; мн. ухїблять; док., діал. Непомітно взяти щось чуже; украсти. *Таки, признатися, з мірку жита в старого вхїбила* (Сл. Гр.).

УХИБИТИСЯ (ВХИБИТИСЯ), блюся, бишся; мн. ухїбляться; док., вєст. Сховатися. *Горить [стець] страшно, вхїбється нїде* (Сл. Гр.).

УХИБНУТИ (ВХИБНУТИ), нў, нєш, док., перек., вєст. Завзяти. *Той кум таки чимало спав їй [жінці] на душу, вхїбнув-таки немилу куминої ласки* (Україна., I, 1960, 250); *Підбиті чи підстрілені козаки лежали чи сиділи, а ті козаченки, що всякого лиха вхїбнули, поралися коло чайок своїх чи коло порубаного оружжя* (Вовчок, I, 1955, 337).

УХИКАННЯ, я, с. Дія за знач. **УХИКАТИ** та звуки, утворювані цією дією. *Де ви чули, щоб гурт молоді вночі та це й у лісі йшов мовчки?.. Свист, ухикання покотилося лісами-борами* (Речн., Весн. грози, 1961, 250).

УХИКАТИ, аю, аеш, недок. Вигукувати «ух».

УХИКНУТИ, ну, вєш, док. Однокр. до **УХИКАТИ**. *Потім ухопив [Юхим] за обидві руки Дожку Стельмахову, що стояла скраю, і вона, дзвінко ухикнувши, пішла за ним дріботити* (Кучер, Трудна любов, 1960, 161).

УХИЛ, у, ч. 1. Пошла поверхня. *Дал робиться з двох ухилів* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); // *Нахил. Щоб створити напір на рівнинних річках, які мають невеликий ухил, споруджують греблі* (Наука., 7, 1955, 14).

2. політ. Відхід від основної лінії партії. *Ніяких розгвозжень з партійною програмою в головних питаннях життя в того не було. Ніяких ізмів, ніяких ухилів* (Довж., II, 1959, 149); *Вивчення життєвого прикладу Леніна зміцнює у нас волю активно проводити партійну політичну лінію... вєсти рішучу боротьбу проти всяких антипартійних ухилів і течій* (Рад. Укр., 31.VII 1957, 1); *Керуючись ленінськими вказівками, партія розвирмила ворожі нашому народові ухили в національному питанні* (Наука., 10, 1960, 2).

3. певний напрям діяльності, інтересів; спеціалізація. *Всялякої підтримки васлуговує ініціатива республіканського Хорошого товариства щодо створення так званих «музичних класів» — неповних середніх музичних шкіл з хоромим ухилом* (Мист., 6, 1966, 1).

УХИЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **УХИЛЯТИСЯ**.

2. Відступ від головного, правильного, прийнятого, порушення чогось; відхилення. *Використовування воєрами пролетаріату всяких ухилень від строго витри-*

маної комуністичної лінії мабуть чи не з найбільшою наочністю показало себе на прикладі кронштадтського заколоту.. (Лєвін, 43, 1974, 79).

УХИЛЯТИСЯ див. **УХИЛЯТИСЯ**.

УХИЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **УХИЛЯТИСЯ**. *Він [В. І. Лєвін] ненавидів ідейну плутанину, ухилання від прямої і відкритої боротьби, вважаючи це особливо шкідливим для партії* (Біогр. Лєвіна, 1955, 114).

УХИЛЯТИСЯ, аюся, яєшся, недок., **УХИЛИТИСЯ**, плясья, ілпшся і **УХИЛЬНУТИСЯ**, нўся, вєшся, док., від кого — чого і без додатка. 1. Відступати, відхилитися, відскакувати тощо назад чи вбік від кого-, чого-небудь. *Пробігає [Любов] біля Ореста, умисне чіпляє його вуалем [вуаллю]. Орест хоче затримати її, вона зречно ухилється і збігає на веранду* (Л. Укр., II, 1951, 62); *Маруся висмикнула.. пужало й почала ним штурхати козака в спину, ганяючи його з сенок. Той жартома ойкає, ухиллючись од дівочих штурханів* (Добр., Очак. розмир, 1965, 207); *Корабель ішов.. переважаний до краю. А йому ж ще належить маневрувати в морі, відстрілюватись зенітками від літаків, ухилитись від ворожої торпеди* (Кучер, Голд, 1961, 22); *Гримнув, не пам'ятаючи себе, Гарасим і зівів рушницю, щоб прикладом похастувати сина. Сидір ухилився і спишно подався в саму гуцуващину* (Л. Янов., I, 1959, 355); *Хоче [Іван] обняти її; Хвєнька.. ухилнулася і, граючи очима, стала біля порога* (Мирний, V, 1955, 244); *Замігтівши дзвігою, ухилнувся [Яцько] від смертельного удару..* (Крот., Сини., 1948, 188).

2. від чого, перен. Намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось; уникати. *Раїса виразно бачила, що він ухилється од давніх бесід та суперечок* (Коцюб., I, 1955, 329); *[Данильченко:] Як ви думаєте, чому це вона, видимо, ухилється від зустрічі зі мною?* (Коч., II, 1956, 445); *Вже дівчі на слід банди натрапляв червоноармійський загін, але банда ухилалась від бою, рятуючись втечею* (Цюпа, Три явори, 1958, 17); — *Каргат нічого не розказав мені про себе. Дипломатично ухилився від цього* (Шовк., Інженери, 1956, 26); *Столяк перед ним не просто один з полонених, а той, що насмілює ухилитись від наказу* (Коз., Гарячі руни, 1960, 71).

Ухилїтїся (**ухилїтїся**) від [прямотї] відповідї — навмисно не давати відповіді на запитання або говорити про щось інше. — *Старшина Разувєв тричі бував у мене вдома, вечеряв. Я всіляко намагався вивязити його рідповід, та Разувєв ухилїявся від відповідї* (Лєвн., Давні рани, 1961, 24); — *І мені треба з Артемом побачитись.. Накоїв уже, мабуть, щось? — краючи хліб, глянув Юхим.. Та знаєте... — ухилилась од відповідї ДокіяПетрівна, — недарма ж і приказка є: малі діти — малий клопїт...* (Головко, II, 1957, 249); — *Чень, ви чули про мене щось погане? — Не зовсім, — ухилилась від прямої відповідї Оая* (Гур., Новели, 1951, 101).

УХИЛЬНИЙ, а, е. Який не висловлює своїх думок, переконав відверто; // Який не виражає відвертості, ширості. *Панас Карпович довірливо похитував головою, підтакував і зрідка вставляв ухильні слівця* (Стельмах, Вел. рїдвя, 1951, 596); *В самїй ітнотнації голосу, в ухильному поглядї, в тривозї, що її не змів Карпо як слід приговати, старий Шумейко відчує, що розмова має бути серйозною* (Шиян, Балавда, 1957, 201).

УХИЛЬНИК, а, ч., політ. Прибїчник ухилу (у 2 знач.). *Були й такі, які заважали нам працювати й творити.. — троцькісти, праві ухильники і всякі інші недружї* (Цюпа, Україна., 1960, 63); *Життя переконливо підтвердило правильність ленінської генеральної лінії партії і довело неспроможність позиції ухильників* (Ком. Укр., 8, 1969, 82).

УХИЛЬНИЦТВО, а, с., політ. Дії, діяльність ухильника.

УХИЛЬНИЦЯ, і, ж., політ. Жін. до ухильник.

УХИЛЬНИЦЬКВІ, а, е, політ. Стос. до ухильника і ухильництва.

УХИЛЬНИСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до ухильний.

Ухильність або безпринципність у теоретичних питаннях якраз в революційну епоху різноманітні цілковитою ідейною банкрутством.. (Ленін, 10, 1970, 43); *Об'єктивний, бережний підхід до художнього явища.. не має нічого спільного з ухильністю, двозначністю, з намаганням обійти гострі кути* (Літ. Укр., 14. II 1969, 3).

УХИЛЬНО, Присл. до ухильний. *Йосип Васильович навіть не натякає на організацію і на Тамарине запитує ухильно відповіді, що йому нічого не відомо* (Хижняк, Тамара, 1959, 36); — *Де ж ви дістаєте таку розкіш [цигарки]?.. — Дістаємо помаленьку, — ухильно відповів Оксен, затягуючись запашиим димом* (Тют., Впр, 1964, 439).

УХИЛЬНУТИСЯ (див. ухилітисся).

УХИСТІТИСЯ (ВХИСТІТИСЯ), ищүся, истішся, док., розм., рідко. Те саме, що ухитритися. *Ухистився так залісти на полицю, що й руками ні за що не брався* (Сл. Гр.).

УХИТРИТИСЯ див. ухитрятисся.

УХИТРУВАТИСЯ див. ухитрятисся.

УХИТРИТИСЯ (ВХИТРИТИСЯ), яюся, яешся, недок., **УХИТРИТИСЯ** (ВХИТРИТИСЯ), рюся, рішся, ищүся і **УХИТРУВАТИСЯ** (ВХИТРУВАТИСЯ), уюся, уешся, док., розм. Бути спроможним робити що-небудь, проявляючи спритність, меткість, хитрощі та ін. *Якось ухитрявся [Хведір] і служити ї газийкувати* (Григ., Вибр., 1959, 264); *Хіба ж отим обережком соняшничинна напийши у хаті? І як ті мати узитряються!* (Головко, А. Гармаш, 1971, 275); *Землю під ухитрявся обробляти й збирати урожай бідняцькими відробітками за хрестини, похорони та вінчання* (Козл., Сонце., 1957, 6); — *Добре, — промовив пан сотник, — так ми до світу геть-геть улаштуємось і взитримося ще й відпочити* (Стар., Облога., 1961, 32); — *Мені не цікаво, в кого і за яку ціну ви ухитрялися придбати мій кровний вєраш* (Ле, В споні., 1960, 115); *Напередодні 7-го листопада 1917 року Рід ухитрявся взяти інтерєю у міністрів Тимчасового уряду, а потім разом з революційними солдатами і матросами штурмував Зимовий палац і був присутнім при арешті тих же міністрів* (Знання., 10, 1967, 8).

УХІД, ухóду, ч., іст. Місце для промислу. *Козаки й січовики провадили оборону.. але мали й суходив, місця для промислів (рибні, мисливські і т. ін.)* (Л. Укр., VII, 1965, 251); // **ухóди**, ів, мн. Промисли. *Дехто з козаків пішов на ухóди за Ворсклу у степ.* Одні рибалчили, інші полювали, треті — солили й сушили, в'ялили й задимлювали рибу та птицю на зиму (Тулуб, Людолова, I, 1957, 242).

УХІДЧИН див. вхідчин.

УХІТТЯ, я, с., діал. Бажання, охота. — *Уже вчителюш? — Поки що ні. — Ухиття не маєш?* (Стельмах, Хліб., 1959, 339).

УХКАННЯ див. ўханья.

УХКАТИ див. ўхати.

УХЛЮПНУТИ див. ухлюпувати.

УХЛЮПНУТИСЯ див. ухлюпуватися.

УХЛЮПУВАТИ (ВХЛЮПУВАТИ), ую, уеш, недок., **УХЛЮПНУТИ** (ВХЛЮПНУТИ), ну, веш, док., през. Хлюпаючи, впливати куди-небудь (рідину).

УХЛЮПУВАТИСЯ (ВХЛЮПУВАТИСЯ), ується, недок., **УХЛЮПНУТИСЯ** (ВХЛЮПНУТИСЯ), нється, док. Хлюпаючись, впливатися куди-небудь (про рідину).

УХМИЗУВАТИ (ВХМИЗУВАТИ), ую, ўеш, док., *перех., розм.* Обкласти хмизом будівлю. *Двоє тут із бур'яну Курінець такий, що й ну — Згонобили, вхмизували, Щоб дощі не заливали* (Манж., Тв., 1955, 172).

УХНАЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що **вухналь**. Там [продавався] — залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, узнали (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *Б'є-кєс цілий день Бравий коваленко. Тут цявх, там узналь — Все уміє коваль!* (Нех., Казки., 1958, 76); *У порівн. *Стерня.. стирчала тверда і гостра, мов розсіпані безкінця узнали* (Гончар, Таврія, 1952, 318).

◇ **Кувати узнали зубами** див. кувати¹.

УХНУТИ див. ўхати.

УХНЮПІТИСЯ, плюся, пшеся, мн. ухнюплятисся; док., діал. Похнюпитися. *Він ухнюпився, замовк, як води в рот набрав, та й мовчки приплетався домів [додому]* (Март., Тв., 1954, 36).

УХО, а, с., розм. Те саме, що **вўхо**. *«А що, як, вкрасавиш подалу, Забратися в Рутульський стан? — Шептав Низ в ухо Евріалу: — То каші наварили б там»* (Котл., I, 1952, 221); *В очал — жовто, чорно; а в ушз — пишало, стогнало, вило..* (Мирний, I, 1949, 393); *Крова біла цівкою з-під пахов. Гай приклав ухо до грудей* (Гончар, III, 1959, 51).

Аж за (пóза) ўхамн (ушамн) ляпцять див. ляпцати; Западати в ўхо див. западати; Надставляти (надставити) ўха (ўші) див. надставляти; Нам'яти ўші див. наминати; Наставляти (наставити) ўхо див. наставляти¹; Насторбувати (насторожити) ўші див. насторожувати; Нашорбувати (нашорожити) ўші див. нашорбувати; Об'їсти ўші див. об'їдати; Пропускати мимо ушей див. мімо²; Тихо, як в ўсі див. тихо; Уші насторожилися див. насторожуватися.

УХОДИТИ¹ див. вхóдити.

УХОДИТИ², джу, диш, недок., діал. 1: Не ухóдять (не ухóдили), *безос. — не личить, не годиться.* *Побачивши страшиного ворога тут же перед собою, вони збїгли й затрептіли. Але скритися, тікати не ухóдило, — треба було ставити чоло, будь-що-будь* (Фр., VI, 1951, 15).

2: за кого — що. *Вважатися. Коли йшла [Обривська] вулицею, їй кланялися всі. Не тим, щоб була, може, краще або багатше одіта від других видніших дам міста, а радше тому, що ухóдила за вєрцєву матір, поговдила, як казали, з «доброго дому»* (Коб., III, 1956, 11); *Дурний, коли мовчить, то за мудрого ухóдить* (Номис, 1864, № 6496).

УХОДИТИ³, джу, диш, недок., **УЙТИ**, уйдү, уйдеш, док., *перех., діал.* Проходити певну відстань. — *Прому спати, бо затра встасмо дуже рано, щоб за холоду уйти добрий шмат дорож!* (Фр., IV, 1950, 260).

УХОДИТИ (ВХОДИТИ), оджү, бдиш, док., діал.

1. Походити досхочу. — *Ні чоловік в'їв, ні впис, ні красно вхóдило* (Фр., IV, 1950, 193).

2. Довго носячи, робити старим, непридатним для користування (одяг, взуття і т. ін.).

УХОДИТИСЯ див. вхóдитися.

УХОДНИК, а, ч., іст. Те саме, що **вхідник**¹.

— *Старого майстра нашого ломаюку до смерті забили [грабїжники] та нарубка-ухóдника..* (Тулуб, Людолова, II, 1957, 143).

УХОДНИЦТВО, а, с., іст. Те саме, що **вхідництво**. *Втечі селян [у XVI ст.], а також мїської бідноти, розорваної купецькою лизварською верхівкою, у степи і були головною причиною виникнення тут вільного озброєного населення — козацтв, яке займалося землеробством і ухóдництвом, тобто мисливськими і рибними промислами на середній течїї і в низов'ях Дніпра* (Іст. УРСР, I, 1953, 136).

УХО́ЖНИЙ *див.* вхо́жний.

УХОПІТИ (ВХОПІТИ), оплю, опши; мн. ухоблять; док., перек. 1. Швидко, рвучко взяти кого-, що-небудь, схопити. *Скочив Тиміш, сам не свій, ухопив рушницю, та й устрелив чорного ворона* (Вовчок, I, 1955, 55); *Мокрина сіла на човні, вхопила весло, одіпхнула ним полеглий очерет і посунула вперед свого човна* (Н.-Лев., II, 1956, 239); *Ухопив [Чіпка] маленьку дівчинку Парасю, четвертий годок пішов, та й несе...* (Мирний, I, 1949, 282); *Черниш вхопив його обома руками, радісно затряс: — Маковейчик!.. Соловейчик!..* (Гончар, III, 1959, 214); *Тимко вхопив Маркову торбу з зарчами і приніс її дядькові* (Тют., Вир, 1964, 248); // *Швидко й міцно взяти кого-, що-небудь за щось. Де не взявся сизокрилий Голубок — Як ухопить Горобчика за чубок!* (Гл., Вибр., 1957, 88); *Я наздоенав його, ухопив за піджачок* (Хотк., I, 1966, 162); *Я вже хотів був злазити з вікна на карниз, як раптом вікно відчинилось, чийсь руки вхопили мене за попереk і стягли до кімнати* (Сміль, Сашко, 1954, 5); *Вона рішуче вхопила хлопця за плечі й труснула його* (Кир., Вибр., 1960, 286); // *Наздогнавши або приловчившись, ухопити кого-небудь. Незчумась [мати], як зуспіли Дніпрові дівчата — Та до неї, ухопили. Та й ну з нею гратись, Радісінські, що піймали* (Шевч., I, 1963, 359); *Він скочив на коня да й почав його крутити да кидати на всі боки, що ні мати, ні сестра не одважилась ухопити коня за поводі* (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); *Вже біля хвіртки Юрко ухопив Франку за лікоть* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 109); // *Узявши кого-небудь, помістити на щось або повезти, забрати з собою. — О ти, моя щебетушкочка малая! — промовив дід, прикро дивлячись на онуку. Ухопив на руки, підняв, поцілував у гаряче її личко* (Мирний, I, 1954, 286); — *Коли хоч, ухопимо дівочку [дівоньку], та й гайда в Чорну Гору!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 81); *Мерцкі ухопили Давида на підводу й на станцію* (Головко, II, 1957, 180); // *Підхопити. Бистра вода вхопила човни й понесла їх стрілою* (Н.-Лев., II, 1956, 416).

Ухо́пити в обійми кого — швидко обійняти когось. *Мати вже чекала на нього там. Без слів ухопила вона його в обійми, тісно притулила до себе* (Л. Укр., III, 1952, 558); *Він ронюєся назустріч бабусі, але її вже вхопили в обійми відразу з підюжини тонконогих дівчаток* (Загреб., Спекта, 1961, 253); **Ухо́пити го́лову в ру́ки** (в долоні) — рвучко обхопити голову руками, тужачи, переживаючи і т. ін. *Як прийшов він додому, як сів, як ухопив голову в руки, то так і просидів есю ніченьку до самого світа* (Н.-Лев., I, 1956, 538); *Ухопивши голову в долоні, цілими годинами сидить безщасна дівчина мепорушно, потонувши в безрадісних думках* (Хотк., II, 1966, 90); **Ухо́пити пові́тря** — дихнути, вдихнути. — *Небезпечна річ — ці тайгові пожежі.. Тоді єдиний рятуюнок — у воду! Впірнує з головою й висувай носа тільки для того, щоб ухопити повітря* (Донч., II, 1956, 67); *Це гавань, а нам хочеться ухопити повітря з вільного моря* (Ю. Янов., II, 1958, 50).

◇ **За гаряче й студіне ухопити *див.* гарячий; Ухо́пити на гарячо́му [вчінку]** — те саме, що **Впійма́ти (спійма́ти, зловити, застукати і т. ін.) на гарячо́му** (*див.* гарячий). [Р у ф і н:] *Так, я довідався, що ваші збори вже викрито, і що туди сьогодні пошлять в'язнів із центуриною, щоб вас вхопити на гарячій вчінку* (Л. Укр., II, 1951, 386); **Ухо́пити на зуб** (на зуба) — те саме, що **Узя́ти на зуб** (*див.* узя́ти). — *Він же як ухопити на зуба, то й до нових в'язнів пам'ятатимеш* (Кучер, Труда любов, 1960, 254); **Ухо́пити шило́м** (на шило) *па́тока *див.* па́тока; Ухо́пив, як собака обме́тви́ *див.* обме́тви́ця; Хапун ухопів *див.* хапун; Як хап ухопів *див.* хап* 2.

2. *розм.* **Заволодіти** ким-, чим-небудь, одержати щось. — *Та се то ми знаємо, — каже Гвинтовка, — що ви того тільки й пасли, як би вхопити щонайкращий шматок із козацької здобичі!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 128); — *Треба святаги Гризельду, бо цей князь Домінік очевидячки вхопить її перед самісіньким моїм носом, — подумав Бремля* (Н.-Лев., VII, 1966, 51); // **Одержати незадовільну або гіршу, ніж хотілося, оцінку на уроці, екзамені. — Бачили? — зітхнув Юрко. — Он яка йому почесть, а я, дурень, двійку вхопив... (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 90); *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіного сина... який перед самим фінішем на чомусь спіткнувся, вхопив пару четвірок* (Гончар, Тронка, 1963, 136).**

◇ **Ухо́пити ляца́** — дістати ляпаса. *А якщо ж хто думає, що.. до неї можна буде залізатись, — ох, дуже той ризикує вхопити від неї ляца!* (Гончар, Тронка, 1963, 326); **Ухо́пити облизня *див.* облизень; Ухо́пити сторчака́** (*сторчакі́*) *див.* сторча́к 1.

3. *перен.* **Осягнути, зрозуміти. Високі й кременні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвикле вухо не могло аразу вхопити суть розмови (Коцюб., I, 1955, 253); *Яксь думка свердлить йому мозок, але він ніяк її не впіймає, ніяк не ухопить* (Хотк., I, 1966, 60); // **Спри́няти** щось нюхом, слухом, зором. *На мить Андріїві ніздрі вхопили знайомий запах олії, пари, сузого жару вогняної печі* (Коцюб., II, 1955, 90); // **З виразу обличчя, очей дізнатися, здогадатися про щось. — Хочемо вдійняти вас, діду, на карточку. — А це ж нащо? — чозось стурбувався дід. — Це вже ви, діду, скоро вмерте, то щоб була про вас пам'ятка, — жартує з дідом жвава невістка, вхопивши в його очач турботу (Вас., II, 1959, 520).****

◇ **Скі́льки (до́ки) обо́ вхо́пити** — скільки можна побачити, скільки доступно зорові. — *Завітружить, видно, завтра, — каже Корній.. — А ось для нас ці прикмети вже не дієсні, — зауважує льотчик.. — Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети мають силу* (Гончар, Тронка, 1963, 16); **Ухо́пити очі́ма** — побачити, помітити. [К і л и н а:] *Як з'явилася вона [барипня] на святках між дічатами, так Конон як вхопив її очима і вже відтоді і не зводє [зводить] їх з неї* (Кроп., II, 1958, 427); *Він злеєка повернув голову, ухопив очима плечі й коротку шю Касія* (Мик., II, 1957, 517); **Ухо́пити тропі́ *див.* тропі́**.

4. **З'їсти, випити** що-небудь похашцем. *Віаця не слухає Грицькового покрику: біжить швиденько до зеленого моріжку вхопити свіжої травиці* (Мирний, II, 1954, 55); *На стелу росте багато їстівного зеля, треба лише знати, яке його можна їсти, щоб бува блякоти не вхопити* (Ю. Янов., II, 1958, 180); *Вхопивши гуляшю, Гриня кривиться: стільки в ньому перцю, що в роті горить* (Гончар, Тронка, 1963, 126).

5. **Охопити, з'явитися** (про почуття, став). *Хотілося лякнути шапкою об мостину та й наляпати свою бурлацку долю собакою — такий чозось жаль ухопив* (Вас., I, 1959, 250); // **безос.** *Несподівано уразити* (про хворобу, біль). — *Я випила чарочку, з'їла пиріжка, подякувала, пішла собі... Коли це ввечері як ухопить мене.. Горенько!* (Л. Янов., I, 1959, 85); // **безос.** *вугля.* **Померти.** — *Чи доведеться нам коли вернутись додому? — спитає Кавун наче сам до себе. — Як ухопить нашого пана, то, може, й повертаємось, — промовив Микола* (Н.-Лев., II, 1956, 208); — *Щоб тебе вхопило! — скрикнула Онілька з серцем* (Григ., Вибр., 1959, 45).

◇ **Ді́дько** (*чорт і т. ін.*) **ухопі́в** (*ухопи́ть і т. д.*) *кого, вугля.* — *помер* (помере) *хто-небудь. — Завтра або позавтра, може, дідько вхопить мене!* Гуляймо, хлопці,

поки час, поки наше! (Фр., IV, 1950, 8); — Живий? — торсонує за плече побратима Чоботар. — Ще мене чорти не взопили, — грубо озвався Шмалко (Добр., Очак. розмир, 1965, 168); Жаль ухопів за серце — стало дуже жаль, дуже шкода. [Г а п к а:] Як ухопив мене жаль за серце, як ухопив, що Василь тебе взяв, а не Степаниду (Кроп., II, 1958, 175); Жар ухопив козо — комусь стало жарко. Так мене жар ухопив (Номис, 1864, № 8192); Мороз ухопів за плечі кого — про неприємне відчуття холоду від несподіваного сильного переляку, переживання тощо. — Витріщила [Параскіца] на мене очі, аж мене мороз взопив за плечі (Кожуб., I, 1955, 263); Ухопі́тв за серце: а) дуже схвилювати, зворушити. — Забув князь і про свою челядь, і про те, що забавдив у пущі: взопила його за серце тая чудовная краса (П. Кулиш, Вибр., 1969, 249); б) (безос.) з'явилось хвилювання, зворушення. Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене взопило (Вовчок, I, 1955, 10).

б. з інфін. Почати. Як ухопив її мороз ципати — і голова закрутилася, і серце забилося, і сльози з очей (Вас., II, 1959, 214).

УХОПІТИСЯ *див.* ухоблюватися.

УХОПЛЮВАТИСЯ (ВХОПЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок., рідко*, **УХОПІТИСЯ** (ВХОПІТИСЯ), оплюся, опився, *док.* 1. Швидко й міцно взятися рукою (руками) за кого-, що-небудь. — І не задавайся! — підходить Люба до мене і взоплюється рукою за мотузок від санчат (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 125); Галя зірдалася, побігла, догнала, ухопилася за меншого брата, не пускала й ридала (Вовчок, I, 1955, 312); Син ухопився за полудрабок та давай перекидати воза (Н.-Лев., II, 1956, 24); Раз мало не впає [Іван], та взопився за виступ скелі і повис на руках (Кожуб., II, 1955, 351); Уранці вони [брати] впає, взопившись за гривні коней, перепливали через Буг (Скл., Святослав, 1959, 412); Старовійтенько першим ухопився за борт і, ставши на забіне колесо, поліз у машину (Ле, Клен. лист, 1960, 145); // Міцно притулити руку (руки) до чого-небудь. — Ох, — застогнала дівчина, ухопившись за шокну, — як же ти мене опік!.. Так од тебе пеклом і несе (Стор., I, 1957, 83); Уляна ухопилася за груди, мов хто ударив її ножем у серце... (Мирний, I, 1954, 306); Баба скричала, скільки було гласу, ухопилася за голову — з-під пальців капала кров (Хотк., II, 1966, 66).

◇ [Обомá] рука́ми ухопі́твся *див.* рука́; Ухопі́твся за соломі́ну *див.* соломі́на; Ухопі́твся [рука́ми] за гбо́ву — дуже розхвилюватися, удатися в розпач. На призьбі під будиночком Бриліє товариші побачили гурт ранніх гостей. Харитон зразу ж ухопився за голову (Смолич, Мир., 1958, 45).

2. Виявити особливе зацікавлення ким-, чим-небудь, маючи на меті використати в своїх інтересах. От раз і кажу йому: «Гдь, Андрію, з Іваном!..» Він так і взопився. — Поїду, поїду, — каже (Тесл., З книги життя, 1949, 24); Він, видно, вже давньому вичікував, за що б його взопитись та перевести розмову з мрійливого тону на жарти (Збан., Сеспель, 1961, 129); А чого ж він з такою радістю й надією і взопився був за хлопця? (Мик., II, 1957, 322); Хтось подав думку, що.. треба тікати в села у ліси чи монастир. І за це взопилися дячки, а Бедовиким Юренко першим почав запрогати воли, щоб скоріше їхати до монастиря (Стельмах, I, 1962, 637); — Нехай він краще про ультиматум скаже! — викрикнув Кузін. — Еге ж, — зраділо взопився Гудіві за цю репліку. — Одвертітися вам, Кузнецов, есе-таки не вдатися. Доведеться сказати про ультиматум (Головка, II, 1957, 548).

◇ Ухопі́твся за сло́во (за сло́ва) — охоче скористатися чийсь словами як приводом до чого-небудь.

— Хороший килим, гарний. Кульжан, дочка моя, ткала... Треба подумати про її частя, — взопився Бутаков за ці слова, які давали змогу повернути розмову в потрібному напрямку (Тулуб, В степу., 1964, 377); — Сяде, безпреміжно сяде! — взопився за слово Максим. — Он і квартира у вас прочинена. А коли протяг у хаті, коровий неодмінно зісподу буде глевкий! (Смолич, Мир., 1958, 42).

3. за що, діал. до чого, перен. Енергійно почати робити що-небудь. Віаєє, мотавється стара Векла по хаті і не знає, за що ухопитись (Кв.-Осн., II, 1956, 438); — Я чув, що ви міцно за справу взопилися. Обома руками. З'явилася така думка, щоб допомогти вам (Донч., I, 1956, 414); Були часи, коли він зовсім не пив, як же взопився вже до п'янства, то пропадав в дому на два-три тижні (Марг., Тв., 1954, 245).

УХОРКАНИЙ (ВХОРКАНИЙ), а, в, *діал.* Дієпр. пас. мнв. ч. до ухоркати. Вийшли в Слобожанські простори. Тут легше — війна вже така відстала від них, хоч і Харків бомблять постійно. В колгоспаз Павлик роздобуде кілька мішків борошна та круп на куліш, можна залишити геть ухоркану дорожку корошу (Літ. Укр., 15. X 1974, 2); *Образно. Що ж пак тепер, серед простору — воленьки, Сумно маячущи ти (молодосте), мовби приборкана, Бродить самотно, шукаючи доленьки, Хора, підтата, понура, ухоркана? (Граб., I, 1959, 322).

УХОРКАТИ (ВХОРКАТИ), аю, аєш, *док., діал.* Утомити. Ну і взоркав же коня! (Сл. Гр.); — Ви мене взоркаєте, тітко Мелашко, — пожартувала Рудикова невістка (Кос., Новели, 1962, 145).

УХОРКАТИСЯ (ВХОРКАТИСЯ), аюся, аєшся, *док., діал.* Утомитися. На велику силу Пріська з Христею одхилили двері, прогортаючи руками сніг.. Обидві ухоркались, аж ніт пройняв (Мирний, III, 1954, 10); Допомогаєш [Оксен], як міг, по господарству: поправиє тин, витесає і закопає нові стояки на ворота, вирив яму на картоплю... — Не гони так. Ухоркаєшся, — просила Олена (Тют., Вир, 1964, 24).

УХРЯСАТИ (ВХРЯСАТИ), аю, аєш, *недок., УХРЯСТИ (ВХРЯСТИ), сну, спеш, *док., розм.* Те саме, що закрясати 2. Снаряд гунає десять кроків від вираи, і Дем'ян аж взрясав в землю (Смолич, Мир., 1958, 155).*

УХРЯСТИ *див.* ухрясати.

УЦІТЬКАТИ *див.* уцитькувати.

УЦІТЬКУВАТИ (ВЦІТЬКУВАТИ), ую, уєш, *недок., УЦІТЬКАТИ (ВЦІТЬКАТИ), аю, аєш, *док., перен.* Те саме, що зацитькувати. — Мій батько уцитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду (Фр., VI, 1951, 24); Жалібно плакали немовлята, матері в досадою в голосі вцитькували їх (Збан., Таємниця., 1971, 53).*

УЦІДИТИ (ВЦІДИТИ), ілжу́, ідиш, *док., перен.* 1. Налити, випускаючи цівкою, якусь кількість рідини; націдити. — Припрошуй [гостей], Ганю. А я ліду та вціджу з барилка... (Зар., На.. світі, 1967, 197). 2. вугль. Ударити. Чоловік обернув мішок на другий бік та як уцідить Вовка по голові, та й забив його на смерть (Фр., IV, 1950, 56).

УЦІЛЕНИЙ, **УЦІЛИТИ** *див.* вцілений, вцілити.

УЦІЛІЛИЙ (ВЦІЛІЛИЙ), а, в, *Дієпр. пас. мнв. ч. до уцїліти.* В самому кінці ешелону стояло кілька уцїлїлїх вагонїв, не знищенїх катастрофою (Кол., На фронтї., 1959, 98); Люди, уцїлілі від фашистської розправи, приїждили в лїс, просили вцїлїтїки (Шер., Молоді месники, 1949, 72); Майже усі села і хутори, що були поблизу шляху, яким пересувалися французи, — спалені. А уцїлілі оселї переповнені пораненими (Кочура,

Зол. грамота, 1960, 313); *Поверталися уцілілі востокчанці з фронтів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 3).

УЦІЛИТИ (ВЦІЛИТИ), ію, ієш, док. Залишитися цілим, неушкодженим, зберегтися від руйнування, загибелі і т. ін. *Листя майже осыпалося з нього [винограду], але те, що уціліло, було таким яскраво-багряним, наче живила його земля не вологою, а гарячою кров'ю* (Шиян, Гроза., 1956, 44); *На вулицях робилися завали, барикади. Якимсь чудом уцілів маленький будиночок* (Ів., Тасмунія, 1959, 100); // Не загубитися, не пропасти. *В одному зошиті якийсь уціліла записка від Сергія Малюганова. Катя негайно знищила її* (Гур., Життя., 1954, 201); // Залишитися живим, не загинути. — *Князь Мстислав просив мене, щоб я все військо вивів, — продовжував Данило. — Нам кожен воля дорогий. Ми добре вийшли з Галича — всі уціліли* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 333); *Порівня після нічної купелі загін, а ті, кому судилось уціліти, західані, знесилені, до ранку вибридали на березі у Козачому* (Гончар, II, 1959, 287).

◇ Дівом уціліти див. діво.

УЦІЛУВАТИ, ую, уєш, док., перек., діал. Поцілувати. *Він вповні отямився аж тоді, коли дикнув рідним гірським поєтврем, уцілував руки батька і матері* (Фр., III, 1950, 325).

УЦІЛЯТИ див. вціляти.

УЦІНКА, и, ж., розм. Зменшення, зниження попередньо призначеної ціни. *З метою.. розпродажу неходових товарів торговельні організації змушені робити уцінку* (Ком. Укр., 2, 1965, 22).

УЦЮКАТИ (ВЦЮКАТИ), аю, авш, док., перек., розм. Те саме, що урубати¹. *Дров можна й лопатою цюкати* (Кач., I, 1958, 380); *Земля так промерзла, що лопатою і не цюкаєш* (Ваш, На.. дорож., 1967, 77).

УЦЮКНУТИ (ВЦЮКНУТИ), ну, неш, док., перек., розм. Ударити сокирою. *Образно. — *Хочу щось почитати. — Тепер усі чогось хочуть, навіть ось така дрібнота, — цюкнув мене словом і пропик очима панчик* (Стецьмак, Гуся-лебеді.., 1964, 114); // Те саме, що урубати.

УЦЯЦЬКОВАНИЙ (ВЦЯЦЬКОВАННИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнн. ч. до уцяцькувати. *Сяде.. король-неборак Та лєстивців і склочників слуга. Уцяцькований щедро копанк Навоєва на самісінькі уха* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 256).

УЦЯЦЬКОВУВАТИ (ВЦЯЦЬКОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЦЯЦЬКУВАТИ (ВЦЯЦЬКУВАТИ)**, ую, уєш, док., перек. Прикрашати, оздоблювати.

УЦЯЦЬКУВАТИ див. уцяцькувати.

УЧАВИТИ, УЧАВЛЕНИЙ, УЧАВЛЮВАТИ див. вчавити, вчавлений і т. д.

УЧАДЛИЙ (ВЧАДЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мнн. ч. до учадіти. *Невже оце та сама Наталка, яку він знає ще дівачьком, яку на руках виносив зомлілу, вчаділу від сірки з овечих фальштейнівських сараїв?* (Гончар, II, 1959, 27); *Нахинуєся [Яшко] на газети, на журнали.., аж поки бібліотекарка зазначила: — Зараз бібліотека зачиняється. Тоді нідеєва, вчаділий, і, зитаючись, вибієш на вулицю* (Головко, I, 1957, 168); *У порівня. *Його зарахували студентом.. Кілька днів він ходив мов учаділий від успіху, від частя* (Збан., Сєспель, 1961, 161).

УЧАДІТИ (ВЧАДІТИ), ію, ієш, док. 1. Отруїтися чадом, димом до головного болю, запаморочення або смерті. *Тії [тієї] ночі нездорово так було.. мені: попошуміло в ухах, у голові; учадів ще вдені* (Тєсл., 3 книги життя, 1949, 81); *Дим Марковий цигарок смердіє так, що можна було вчадіти* (Коп., Десятикласники, 1938, 44); *«Невже учадів [командант] так, що більше й не підведеться?» — подумав Василь* (Автом., Так народж.

зорі, 1960, 274); *У порівн. *Чіпка гляну на діда, підвівся й попентаєся стороною, позад отари, немов п'яний, наче учадів...* (Мирний, I, 1949, 160); // Отруїтися, довгий час вдихаючи якийсь сильний запах або сморід. *Крихіткі болотні трави сходять соком, пахнуть, учадіти можна* (Горд., II, 1959, 195); *Він лежав на полі битий в крові й бруді, вчадівши від трупного смороду* (Довж., I, 1958, 288).

2. перен., розм. Втратити здатність розумно міркувати, ясно сприймати і розуміти навколишнє. [Ч а с н и к:] *Ти що, вчадів, захворів, сказався, тіба ти не знаєш, хто я такий?* (Корн., I, 1955, 284); [С а ш к о:] *Світлано, виходь заміж!* [С в і т л а в а:] *Ти що, вчадів?* (Зар., Антєй, 1962, 254).

УЧАРОВАНИЙ (ВЧАРОВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до учарувати. *Учителю, стою перед тобою, Малий, вчарований до німоти* (Павл., Бєстрина, 1959, 163); *Вчарований припадністю й людюлиством письменника* [М. Коцюбинського], лікар допізна зачитувався вдома його книгами (Літ. Укр., 9.IV 1968, 4).

2. у знач. прикм. Який виражає захоплення. *Двітри хвилини знайоства.. вчарована усмішка у відновідь на твою репліку — і ти вже ніколи не забудеш його* (Літ. Укр., 16.IX 1969, 1).

УЧАРОВУВАТИ (ВЧАРОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЧАРУВАТИ (ВЧАРУВАТИ)**, ую, уєш, док., перек. 1. Те саме, що зачарувати 1. — *Ти вчарувала його. Дала йому якусь дання* (Фр., I, 1955, 88).

2. Те саме, що зачарувати 2. — *Хіба я гірша за ту вашу західнячку? Не розумію, чим вона всіє вас вчарує?* (Гончар, Циклон, 1970, 143); *Линієва Полтава приваблює, вчарує* (Літ. Укр., 11.VII 1969, 1); *Чи тебе так вчарували її чорні брови, чи тебе так приманили воли та корови?!* (У. Кравч., Вибр., 1958, 119); *Не знаю, що мене до тебе тягне, Чим вчарувала ти мене* (Фр., XI, 1952, 7).

УЧАРУВАТИ див. учарівувати.

УЧАСНИК, а, ч. Той, хто бере або брав участь у чому-небудь. *Сі [літературні] вечори тільки й цікаві для самих учасників* (Л. Укр., II, 1951, 32); *Семен Ларишович був учасник Вітчизняної війни, визначний герой* (Ю. Янов., II, 1954, 129); *Учасники зборів гукали, стевляючи ідею Іванова* (Смолич, Мир., 1958, 223); *Учителі часто ходили з молоддю за місто.. Іван був неодмінним учасником цих прогулянок* (Кол., Терен., 1959, 32); *Коли життя ти не учасник, А тільки свідок віддала, — Дарма чекатиме прекрасних Від тебе подвигів земля* (Рильський, III, 1961, 85); // Той, хто входить до складу якої-небудь організації, об'єднання і т. ін. *Він щиро заприятелював зо всіма учасниками експедиції* (Тулуб, В степу.., 1964, 305).

УЧАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до учасник. *Нехай вона по стежці життєвоїй Іде з ним спільно, думав і вчиться, Учасниця всіє твудіє, втіє, надій* (Фр., XI, 1952, 423); *Віля його [кола] стояла стовик і сидів суддя, викликаючи учасницю [змагання]* (Собко, Стадлон, 1954, 8).

УЧАСТИТИ (ВЧАСТИТИ), тійть, док., рідко. Стати частішим. *Участиве дощ.*

УЧАСТИТИСЯ (ВЧАСТИТИСЯ), тійтєся, док., рідко. Те саме, що участити.

УЧАСТОК, тку, ч., заст. Відділення міської поліції в дереволоційній Росії. *Він написав замітку про селянина, що поліція вєгла в участок, придушивши дошкою, а губернатор образився* (Коцюб., III, 1956, 190); *Перед нами палала арка Нарвської застави, ліворуч горів поліцейський участок* (Панч, В дорозі, 1959, 281).

УЧАСТВУВАТИ (ВЧАСТВУВАТИ), ую, уєш, недок., перек., розм. Те саме, що почастиувати. *Так участувє усіє, що довго гадують Настусю* (Кв.-Осп., II, 1956,

471); Відьма добре нагодувала діда, учасувала запіканкою і терніевою (Стор., I, 1957, 93).

УЧАСТЬ, і, ж. Виконання разом з ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність кого-, чого-небудь. *Подоба свій авторський голос за участь Лілі і Оксани Ст. в моїй драмі* (Л. Укр., V, 1956, 202); *Участь в збірнику наших краєвих молодших письменників я уважаю дуже і дуже бажаною* (Коцюб., III, 1956, 220); *Григор сидів у в'язниці аж три роки за участь в селянському повстанні, коли розбились панські маєтки в 1902 році* (Панч, В дорозі, 1959, 167); *На кілька кілометрів по фронті розгорівся важкий бій з участю танків і самоходів* (Гончар, III, 1959, 432); *Комуністична ідейність, активна участь письменників у житті — участь, яка так прекрасно виразилася особливо в дні Великої Вітчизняної війни, — от риси нашого письменства, які характеризують його в першу чергу* (Рильський, IX, 1962, 11).

Брати участь див. брати; Заперечувати свою участь див. заперечувати; Узяти участь див. узяти.

УЧАЩАННЯ (ВЧАЩАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. учащати.

УЧАЩАТИ (ВЧАЩАТИ), аю, аєш, недок., розм.

1. Часто ходити до кого-небудь, часто бувати десь. *Стала взна до діброви учащати* (Вовчок, I, 1955, 194); [Т е т я н а:] *А я ж важ тіба бороно тобити до мене, хоть би і не годилося вам так учащати?* (Котл., II, 1953, 47); — *Все-таки він знав хоч нові п'єси, бо... учащав у театр* (Л. Укр., III, 1952, 708); *Коли влітку Даша сіла на трактор, Тіна почала учащати до неї. Осимі сіяли вони разом* (Збан., Передзвон'я, 1955, 93); *До Герні вчашало багато знайомих* (Тулуб, В степу..., 1964, 418).

2. Частіше повторювати. *Дмитренко дедалі стає учащати: «так» та «бачите», — видно, він гаразд і сам ні бачи, ні знає того, про віщо розказував* (Мирний, II, 1954, 266).

3. Діал. Систематично відвідувати що-небудь. *Окремо посвідчувала учителька, що Петро Гарасимія учащав три роки до сільської школи і скінчив її* (Фр., IV, 1950, 30).

УЧБОВИЙ, а, е. Те саме, що навчальний. *Він щойно закінчив свій перший учбовий рік, як почалася війна* (Ю. Янов., II, 1954, 10); *Київ тепер є найбільшим культурним центром республіки, в ньому працює Академія наук і Академія архітектури, десятки вищих учбових закладів і наукових інститутів* (Панч, В дорозі, 1959, 264).

УЧВАЛ див. вчвал.

УЧЕНИЙ (ВЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **учати**. *І руки ті, не учені до зброї, Що досі так довірливо відкрили Шукалі тільки дружньої руки, Тепера зводяться від субороги, злості* (Л. Укр., I, 1951, 108); *Спершу дуже трудно було: молодий-таки, небувалий, не учений як слід. Що ті три зими в школі* (Головко, II, 1957, 404); *Левко полегшено зітхав, з вдячністю дивиться на Вараву, не знаючи, як і вклонитися йому: на це парубок не дуже учений* (Стельмах, I, 1962, 79); *// учено, безос. присудж. сл. Перше говорив [пан], що й хати нові поставляю у три віконця, а потім — то й старі розвалилися! Може, його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробив!* (Вовчок, I, 1955, 66).

УЧЕНИЙ (ВЧЕНИЙ), а, е. 1. Який має широкі й глибокі знання взагалі або в якій-небудь галузі науки. *Б на світі багато учених людей, а поетів мало. Треба мати талан* (Коцюб., III, 1956, 277); *Дорошенко і сам захопився роботою експедиції, брався часом за те, що зовсім не входило в обов'язки капітана. «Давно вже щось*

ми не тралили», — скаже вченому своєму другові — начальникові експедиції, і коли той накаже класти судно в дрейф і спустити прилади в глибину океану, Дорошенко сам стає до ледічки (Гончар, Тронка, 1963, 198); *Нічого не пошкодувало село для знатної доярки та її не менш відомої дочки, для дорогого зятя — інженера, людини вченої і роботящої* (Дмит., Наречена, 1959, 198); *Мар'янові хочеться схилити від цієї людської ласки, яку має від ученої людини* (Стельмах, I, 1962, 30); *// Який одержав спеціальні знання, пройшов спеціальну виучку. [П а с т у х:] Тюрма для божевільних! Добра штука! Се вигадав один учений лікар і написав про те грубезну книгу, а наш король йому дав надгороду* (Л. Укр., II, 1951, 202); *Та тріпеза з зичайних страє, Не з тих, що учений кутар повилимає Про ласого господаря* (Зеров, Вибр., 1966, 383); *// розм. Який учився; освічений. — Я вже не знаю, що далі ї буде на світі. Які тепер парубки стали! Ой господи! Вони, бач, учені, в школі вчилися* (Н.-Лев., VI, 1966, 361); — *Я, бідний, невчений пастух, та обстав сильно за громадою. А що би то було, якби я був учений та й маючий господар* (Марг., Тв., 1954, 180); *// Дресирований, навчений (про тварин). Чи нема ж собак учених? Або коней, що разують, Мов купці?* (Л. Укр., IV, 1954, 144); *З далекого краю привезли полковникові вченого ведмеда на цепу* (Рибак, Пересел. Рада, 1953, 29).

2. у знач. ім. **учений**, ного, ч. Висококваліфікований фахівець з якої-небудь галузі науки. — *Як залоче молоді ще й далі навчатись, то задля чого заведена при школі вища установка, де справжні учені розповідають дрібніше й докладніше про всячину* (Мирний, IV, 1955, 328); *Навіть за часів чорної реакції не можна було погасити полум'я правди, що палає в трудах Сеченова, Павлова, Менделєєва, Тімірязєва, і імена цих і інших учених супроти волі царських сатрапіє стали гордістю світової науки* (Рильський, IX, 1962, 149); — *Може, ти й сам з чумаків? — Та знаю, почому хліб і сімь. — Оце добре, оце добре! — зрадіє учений. — А чумацьких пісень багато знаєш?* (Стельмах, I, 1962, 49); *Вчений опублікував результати своїх дослідів* (Вол., Озеро..., 1959, 53); *Сучасний учений — це людина з широким колом інтересів, людина великої ерудиції і культури, комуністичної моралі, умілий організатор, справжній вихователь молоді* (Вісник АН, 12, 1975, 8).

3. Пов'язаний з наукою (у 1, 2 знач.). *З 1892 р. удалось мені якось вступити на урядову службу до вченої філокерної комісії, що вела боротьбу з філокерою на Бессарабії* (Коцюб., III, 1956, 281); *Молодий Вахуті брав активну участь у різних вчених і учбових комісіях і в державних справах* (Видатні вітч. геогр., 1954, 24); *// Який присвоюється за успішну науково-дослідну або педагогічну роботу. Учений ступінь кандидата філологічних наук; Учений ступінь доктора медичних наук; Учене звання професора; // Який керує науковою діяльністю, організовує наукову діяльність. [В а с я:] Та ж говорю про вченого секретаря. Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зв'язана громадська думка інституту* (Мик., I, 1957, 357); *Після голосування вченої ради по останній піднесено висловлений фразі молоді жінки в залі вибухнули дружні аплодисменти* (Ле, Право..., 1957, 10); *// розм. Серйозний, складний за змістом; який характеризується ученістю або претендує на ученість. — Я думала, що ви привезете новинки з світу вищого, з світу науки. Може, там вийшла яка нова вчена цікава книжка, або що?* (Н.-Лев., VI, 1966, 63); *Статистик.. вслякко набивається на вчену розмову з учителем* (Стельмах, I, 1962, 329).

◇ **Учене слово** див. **слово**.

4. розм. Який має досвід у чому-небудь, який назвав покарання; провчений. — Ох, хлопче, — предостерегали [перестерегали] його учні дворові, — говори, та не договориш (Мирний, IV, 1955, 169).

УЧЕНИК, а, ч., заст. Учень. Минув рік, настає екзамен — і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником (Кожуб., III, 1956, 28); — Ану, хто знає урок? — спитався учитель. Ще стало тихше у класі, — нечаче покаменіли ученики (Мирний, IV, 1955, 110).

УЧЕНИЦТВО, а, с. Те саме, що **учнівство**. Книги переважною більшістю молодих авторів.. несуть на собі в більшій чи меншій мірі відбиток різних впливів. Це і зрозуміло, бо період літературного учеництва — це один із щаблів опанування літературною майстерністю (Рад. літ-во, 3, 1957, 13); Значну роль у справі піднесення культурно-технічного рівня труваючих відіграють учбово-курсова мережа на підприємствах, бригади індивідуального учеництва, вечірні школи (Ком. Укр., 8, 1960, 33).

УЧЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до учень. Ученья моя добре йде, деякі учениці, що поступили разом зі мною, одітали од мене (Л. Укр., V, 1956, 134); Настя й Василь рядом, — коло їх гурт учнів і учениць (Вас., III, 1960, 311); Пожмуриць Стюпа Шемишур мід пишати свою колишню ученицю (Довч., VI, 1957, 160).

УЧЕНІСТЬ (ВЧЕНІСТЬ), ності, ж. Наявність у когонебудь широких і глибоких знань взагалі або в якійсь галузі науки. [А н т о н і о:] Коли доріслого ученість ваша ввічливості — а в тім нема сумніву — то ся нова земля пишати може великими, дивним світотчем науки (Л. Укр., III, 1952, 112); Юрю, ніби непомітно, всюди виявляє свою ученість та звертність над Василем і Михасем (Чорн., Визвол. земля, 1959, 215); — Розкажи щось людям, Пантелеймоне Лукичу!.. Скрипка поблажливо поспізнюєся. Йому лестить це визнання його вченості (Мокр., Сто., 1961, 80); Лука почував себе скуто біля сина і з іншої причини. То батькова темнота і простота губиться перед синовою вченістю і освіченістю (Мушк., Серце., 1962, 41).

УЧЕННЯ (ВЧЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **учити** і **учитися**. Підбільшала Оленка. Оддав Михайло в школу її. Страх очо до вчення була! (Тесл., З книги життя, 1949, 103); Товариш часом були не од того, щоб пожартувати з нього, проте мали за вірного товариша, допомагали йому в ученні, приволокали навіть братись за книжку (Вас., Вибр., 1954, 105); От закінчилося й учення, знову вернулася до дядька Пашка (Хотк., I, 1966, 123); // Заявлять з військової справи окремих підрозділів в армії, авіації та флоті. Пообідають [некрути]. Сонце вже повернуло з полудня. Барабан туркоче, знову на учення (Мирний, I, 1949, 222); При стрільбі створив і натхненний [командир]. Повторяє приказку свою: — Прикро помилялись на ученні, Страшно помиляються в бою... (Гірник, Сонце., 1958, 116); Бадьоро, як на солдатському вченні, кличу [Йовька] на плече карабін (Тют., Вир, 1964, 399).

2. Сукупність теоретичних положень в якій-небудь галузі знань, система поглядів на щось. Ленінізм — пряме продовження вчення Маркса і Енгельса в нових історичних умовах, новий, вищий етап в розвитку революційної теорії (Ком. Укр., 4, 1968, 13); Вчення про будову речовини, в основі якого лежать уявлення про молекули та їх рух, називається молекулярно-кінетичною теорією (Фізика, II, 1957, 17); Своім вченням Коперник поклав початок розвитку астрономії на цілком нових основах (Астр., 1956, 60); Безсмертне Партії учення — яка це мудрість, глибина! (Тич., II, 1957, 215); // чие. Система основних поглядів когонебудь. Протест

мільйонів селян і їх відчай — ось що злилося у вченні Толстого (Ленін, 20, 1971, 36); Не заперечую: тяжкою учення Еллади найтонші В вірші покласти латинські і все розв'язати достоту (Зеров, Вибр., 1966, 127); // Сукупність основних положень, догматів якої-небудь релігії; віровчення. Християнське вчення.

3. розм. Порада, настанова. Я, глядячи на тебе, частінько плачу та думаю: коли б то він схаменуся та покинув таке робити, та слугав би батькового вчення (Кв.-Осв., II, 1956, 421).

УЧЕНЬ, учня, ч. 1. Той, хто вчиться в загальноосвітній або спеціалізованій школі, що дає початкову й середню освіту. Тим часом зал наповнявся учнями, їх матерями, батьками, вчителями (Хотк., I, 1966, 161); В ремісничі училище Рубін приїзав босий.. Незабаром хлопчик видали форму. Рубін одягся, як і всі учні (Сенч., На Бат. горі, 1960, 3); Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів. Це вже немолоді люди різних професій (Довж., I, 1958, 14); — Корабель цей — для учнів морської школи. Вони вийшли в практичне плавання (Ю. Янов., II, 1958, 78).

2. Той, хто навчається певному фаху, ремеслу і т. ін. Тесаари пахли тесаним деревом, шевські учні — шкiрою, муляри — вапном, ті, що мостять дороги, — смолою (Томч., Готель., 1960, 100); У повітових лікарів були помічниками — так звані лікарські учні (один-два). Це були молоді люди без всякої медичної освіти (Матеріалі.. охор. здоров'я., 1957, 24); От досі жаль, що я в онуларовці Бує учнем недбайливим... (Рильський, II, 1960, 70); Валентин працював уже учнем механіка на міській електростанції (Гончар, IV, 1960, 79).

3. Послідовник чим-небудь поглядів, учення. Ми — учні Леніна, єдині в боротьбі, що виклик кинули і злидням, і журбі, чотири більшовицькі покоління!.. (Сос., I, 1957, 484); — Не смію бути докучливим, пане професор, але в мені ви маєте найцирнішого друга. Я — ваш палкий учень (Довч., II, 1956, 76).

УЧЕПІТИ (ВЧЕПІТИ), еплію, епішш; мн. учеплять; док., перех., розм. 1. Повісити, прикріпивши за щонебудь. — Виростеш, Мартинку, козаком станеш. Таку зібав шаблю вчепити до бока! Налашайкою, побратимську... (Ле, Побратими, 1954, 3); — Я бідона вчепив за мотузку (Кучер, Чорноморці, 1956, 121); Любаша видала цементне тісто у залізку діжку, Які учениця ту діжку до гака (Вол., Озеро., 1959, 6); // Прикріпити до чого-небудь шпилькою і т. ін. Солдат повернувся додому.. зірку вчепив на кашкет дитині і став до роботи по тому (Голов., Поезія, 1955, 143).

2. Торкнути когонебудь, щонебудь під час руху. Одна зірка зірвалася і покотилася так низько над Ларьком, що він аж прищулюєся, щоб по щойі не вчепила (Вас., I, 1959, 107).

◇ Щось учепило когонебудь — хтось де-небудь затримався, застряг. [Л е в.] (До Лукаша): А тут іще й тебе щось учепило, — кричу, гукаю, кличу — хоч ти згини і де ти даявся? (Л. Укр., III, 1952, 209).

УЧЕПІТИСЯ (ВЧЕПІТИСЯ), епліюся, епішшся; мн. учепляться; док. 1. Міцно взятися руками за когонебудь, щонебудь. Коло неї і хлопчик.. учепиєся за її юбочку, як рак клешню (Вовчок, VI, 1956, 230); — Будуть тягти — за одвірок учеплюся, а не поїду з своєї батьківщини! (Вас., I, 1959, 115); Мати.. кинулася до Дениса і вчепилася за його: — Денисе! Що ти робиш? Не пушу я тебе! (Гр., II, 1963, 257); Василькові хотеться міцно вчепитися за щось надійне: за стовп чи за товстий ланцюг... (Довч., V, 1957, 122); Олена догнала його, вчепилася за рукав: — Як же я буду одна з дітьми, Оксеночку? (Тют., Вир, 1964, 330); // Схопитися чим-небудь за щось, повисаючи на ньому. Схопиши шапку, зотіє

[Нау] було віткати надвір, так Маруся так і вцепилася йому на шию (Кв.-Осн., II, 1956, 60); На ґратках вікон вцепилися ніжками дві ластівки і щебетали на усю світлицю (Н.-Лев., VII, 1966, 46); // Схопитися за що-небудь зубами, пазурами і т. ін.; залябитися в щось (про зуби, пазури і т. ін.). Мельхиседек почувив, що в його ногу вцепилися міцні зуби, скочив з місця й крикнув (Н.-Лев., III, 1956, 80); Великий рак вцепився йому в палець! (Коцюб., I, 1955, 469); Хома плачє у юрбу, вісчарка гайнула за ним, вцепилася зубами в штани (Тют., Вир, 1964, 408); Дикий котиче, невідь звідки влязав, учепився пазурами в спину одному з козаків (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 10); // Пристати, прилипнути до чого-небудь (про щось колочне, в'язке, лишке тощо). Легкий, збитий жмуток брудного волосся вцепився до рукава (Коцюб., II, 1955, 366); *Образно. Як реп'ях той, учепитися [доля] За латані поли Та й збирася колосочки На чужому полі (Шевч., II, 1963, 328); // З'явитися в кого-небудь. Де біда вродилася, що до мене вцепилася (Укр. присл., 1963, 40); Не дуже налягайте на дядька з роботою... треба пам'ятати, що він тепер погано масться, відколи його вцепився той кашель (Л. Укр., V, 1956, 161).

◇ Учепитися в горлянку (у вічі і т. ін.) — роздліється, висловлюючи найдошкульніші речі, категорично вимагаючи відповіді тощо. На першій же сладці, згуртувавши фронтівиків, місцевим базачам в горлянку вцепився [Шляховий]: — Гади, установич зборів ждете, щоб згнали нам не дати?! (Гончар, II, 1959, 248); Учепитися за слово (за слова) — те саме, що Ухопитися за слово (за слова) (див. ухопитися); Учепитися поглядом (очима) — затримати, зосередити свій погляд на чому-небудь. Поет перший вцепився поглядом у гілочку, що несміливо стриміла збоку (Загреб., Диво, 1968, 9).

2. перен., розм. Прискіпатися до кого-небудь, виявити незадоволення, висловити якесь звинувачення і т. ін. Найперше до Мачі вцепилася [паніматка]: — то ти, каже, окрала [гроші]? — Та ця не далася: зараз віддерилася (Свидн., Люборацькі, 1955, 126); Він ходив від стола до стола, також відсапуючи, чіпаючися до кожного..., але нікто спровокувати не дався. Моя згода мовчазна зайшла у корчмі — не дати Франчуковому ні до кого вцепитися (Хотк., II, 1966, 420); Зараз нема за що вцепитися до нього, то треба, щоб і надалі ні до чого не можна було присткати (Стельмах, II, 1962, 221); За її горлатість весь вагон уже величав бабу комендантом, і їй, видно, сподобалася ця роль.. Вона вцепилася до Цимбала, наче й справжній комендант: — Тебе, довгоногого, ми заженем он туди під хмару, — показала вона на верхню полицю, що ледь виднілася з своєї змари тютюнового диму (Гончар, II, 1959, 166).

3. перен., розм. Приєднатися до кого-небудь, піти за кимсь без його згоди, запрошення. Якось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году (Кв.-Осн., II, 1956, 418); — На сьому ото ніч пішов я, а за мною йде онук мій учепився — в одну душу: піду та й піду (Хотк., I, 1966, 86); // Прискіпатися до кого-небудь; пристати, докучаючи розмовами, залицянням і т. ін. — Накажіть кому-небудь провезти мене.. Бо він [стражник] за мене знову вцепився, як учепився було тоді, як сюди йшла! (Мирний, IV, 1955, 380); Я сам вцепився до дівчини, мов реп'ях кожуха. Чимсь вона поломила мене (Вільде, Вишен., 1959, 6).

4. перен., розм. Зацікавитися ким-, чим-небудь, взяти, використати для досягнення своєї мети. Він приєднав собі, що лишило у Тоня якусь книжку. За ту книжку він і вцепився цілою душею, — вона мала бути тою стелбінкою, що повинна не дати йому потонути (Фр.,

III, 1950, 436); Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби напаста на Остапові сліди (Коцюб., I, 1955, 381).

УЧЕСАТИ (ВЧЕСАТИ), ешү, епешт, док., перен., розм. 1. різко. Те саме, що розчесати.

2. перен. Зробити щось енергійно, швидко. Музику вчесали металіці. Марина, як стояла з розгачем у руках, так і повилася і потягла за собою Ганну (Н.-Лев., I, 1956, 98); Тут уже баби не витримали. — Рятуйте! Та за дрюччя! Та за трактором... Трактор.. як учеше по городу... (Вишня, I, 1956, 131).

3. З силою ударити. [Х о м а]: Яремо, не лайся! А то так учешу, що аж у вузах задзвенить (Кост., I, 1967, 271); — Врешті дійшло до того, що тєсть якось мене вчесав через плечі режінною потягачкою (Збан., Єдина, 1959, 140).

УЧЕТВЕРО див. вчєтвєро.

УЧЕТВЕРТЕ див. вчєтвєрте.

УЧИЛИЩЕ, а, с. Навчальний заклад, школа в до-революційній Росії. Це і є школа, або училище, куди Василь прохи не підтюпцем побіг з дому (Мирний, IV, 1955, 107); Завезли Якіма в духовне училище, що стояло за кільки верстов, на другому боці того ж таки міста, — і покинули одного між чужими людьми (Н.-Лев., I, 1956, 175); Пригадалося Валентинові Модестовичу далеке дитинство. Він — учень реального училища — сидить над хитрою алгебраїчною задачею (Шовк., Інженери, 1956, 310); // Тепер — спеціальний навчальний заклад, що дає середню або неповну середню освіту і певну професію. Люба була в інтернаті. А потім закінчила ремісничє училище і стала муляром (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 21); Очевидно, то була помляка, що він не послужав батька — старого полковника у відставці — і не подав заяву до військового училища (Гур., Друзі., 1959, 27); Олександр до Вишніці в художнє училище ходити почав (Мур., Бук повість, 1959, 134).

Двоклásне [початкóве] училище див. двоклásний; Спархіальне училище див. спархіальний; Комерційне училище див. комерційний; Нахімовське училище див. нахімовський; Суворовське військове училище див. суворовський.

УЧИЛИЩНИЙ, а, е. Прикм. до училище. Кожної суботи в училищному клубі показували новий кінофільм (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24).

УЧИН (ВЧИН), у, ч., уроч., заст. Діяння. Не словом — ділом ти життя За брата щиро поклала, Йому, як добра сестра, Усі скарби свого добра Ти без жалю офірувала... І за високої той учин Вінок за робиш ти з терням! (Стар., Вибр., 1959, 44).

УЧИНЕНИЙ (ВЧИНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до учинити 1, 3, 4. Він став говорити про нічні арешти, учинені гайдакаками (Головко, II, 1957, 628); Диверсія в тилу французьких військ, учинена за розпорядженням Кутузова, мала неабияке значення для подальшого ходу баталії (Кочура, Зол. грамота, 1960, 300); Кожну несправедливість, учинену товаришам його по перу... відчуєв він [Ю. Яновський], як власний біль (Рильський, Веч. розмови, 1964, 194); // учинена безос. присудк. с.а. — У мене, панове, було учинено ревізію, — тизо, стримуючи згаювання, проговорив Рошкевич (Кол., Терен., 1959, 269); — Що свалено на великій Раді у місті Переяславі — се учинено на віки вічні, за це наші нащадки нам не раз дякуватимуть (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 554).

2. у знач. прикм. Виготовлений на дріжджах. Він добує з торби десяток учинених, пухкиз селянських піржіків (Коз., Гарячі руки, 1960, 15).

УЧИНИТИ див. учиняти.

УЧИНІТИСЯ *див. учинітися.*

УЧІНОК (ВЧІНОК), нку, ч. Окрема дія когонебудь, те, що здійснене, учинене кимсь. *Серце її чуло.., що Септар не має за собою вини, не заробив презирства за свої вчинки* (Коцюб., I, 1955, 287); *Чомусь він мені подобався.. Чомусь завжди мені здавалось: «От людина, здатна до благородних учинків»* (Хотк., I, 1966, 164); *Пульба почав бити її шпурляти горшки і пляшки. Відна мати, звишки вже до таких вчинків свого чоловіка, сумно дивилася, сидючи на лаці* (Довж., I, 1958, 220); *Ясногорська, затоплена його мужнім вчинком, кладе йому руку на плече, усміхаючись, зазирає, вражена, в очі: «Тя ось який ти, Маковеню!.. Ти, виходить, герой!»* (Гончар, II, 1959, 408); *Вершник, не відповідаючи, зліз з коня, дужою рукою легко відсторонив Тимка від коня і розвернувшись підвів назад. Його вчинок був такий несподіваний і наглий, що всі були приголомшені* (Тют., Впр, 1964, 91).

◇ **Впіймати (спіймати, зловити, застубати і т. ін.)** на гарячому вчійку — те саме, що **Впіймати (спіймати, зловити, застубати і т. ін.)** на гарячому (*див. гарячий*). *Знайшли вони барильце в печі, взяли барильце, а його, впіймавши на гарячому вчинку, зв'язали та й повели в тюрму* (Н.-Лев., III, 1956, 286).

УЧИНЯТИ (ВЧИНЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УЧИНЯТИ (ВЧИНЯТИ)**, вню, янш, *док. 1. перез.* Робити, здійснювати що-небудь. *Ще сонце не зійшло, а вже пташина Гучний концерт за вікнами вчиняє* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64); *Він не соромився власноручно пелюшки прати, більше того, проробляв це з таким виглядом, ніби вчиняв якийсь безмежно важливий ритуал* (Гончар, Тронка, 1963, 301); [Сестра Серах вим а:] *А, одступався? Ховався?.. Кажи, що учинила.. Боїшся?* (Мирний, V, 1955, 67); *Надто-бо вже неподобно діляти вона [Клітемнестра] учинила, Шлюбному мужеві смерть заповідати* (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 202); *Це обурило старого запорожця, і він учинив страшний розгاردіш* (Добр., Очак, розмир, 1965, 35); // У сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати, робити, виявляти те, що виражають ці іменники. [Я р о с л а в (гнєно):] *Хто смів тут крاملу учиняти І сеарми бензешити наряд?* (Коч., III, 1956, 42); *Аркадіці галас підняли, Клялася учинить одплату, Хоча би трупом всі лягли* (Котл., I, 1952, 259); — *Спасибі вам, панове-молодці, Преславні запорожці, За честь, за славу, за повагу, Що ви мені учинили* (Шевч., II, 1963, 159); — *Здається, нікому я й мила не бажую, а хтось мені вчиняє таку капість [капость], — сказав засмученим голосом Филін* (Н.-Лев., VI, 1966, 332); [В і т р о в и й:] *Разівник мені казав, що ти йому цілу ревізю вчинив. Всі книги переглянув* (Корв., II, 1955, 220).

Учиніти вбю чю — здійснити те, чого хтось хоче, бажає. *Ой, циганомко та воріженько [вороженько], Учни мою волю, Ой причаруй та козаченька, А щоб жив ізо мною!* (Барв., Опов., 1902, 236); *Максим екінці замовк і мусив учинити її волю* (Фр., VI, 1951, 13); **Учинити допэт** — допитати. *Новим утікачам [Наливайко] увечері прилюдний допит учинив* (Ле, Наливайко, 1957, 186); **Учинити бліпр див. бліпр**; **Учинити слідство див. слідство**; **Учинити суд** — а'ясувати провину і встановити відповідне покарання. [М а т у ш к а г у м е н я:] *Ведіть і запріть її у локх на кріпкі забори. Завтра ми суд над нею учинимо* (Мирний, V, 1955, 115); *Обуренню не було меж.. Тут же було вирішено чинити суд над злочинцем* (Кол., Терен., 1959, 195).

◇ **Славу учиніти див. слава.**

2. *неперез.* Діяти певним чином, способом. *Вирішив їам їти тільки на сід, нікуди не звертаючи. Так і вчи-*

нив (Казки Буковини., 1968, 159); *От погано він учинив, що не зробив ніякої прикмети на тому місці, де вода тече, а тепер як його поночі знайдеш?* (Гр., I, 1963, 416); *Лєся здригнулася і знов благально глянула на батька. — Не треба так хвилюватися, — заспокоїв той, голублячи дочку. — Вчинила ти вірно* (М. Ол., Лєся, 1960, 37); *Може, воно вам [дітям] уже й ні до чого. Все ж учиню так, як тато звелів* (Павл., Бистрина, 1959, 108).

3. *перез., заст.* Подавати, справляти (позов). [К о н с т а н ц і й:] *Пробач.. я хтів сказати, в відомість, що Туляля вже позов учинила у суд на половину всіх маєтків, — се нібито належить їй від тебе* (Л. Укр., II, 1952, 272).

4. *перез. і неперез.* Заправляти дріжджами, запарювати розчин борошна (для виготовлення тіста на хліб і т. ін.). — *Мені здається, що й та страва не буде йому смачна.. і навіть той хліб не буде смачний, що я не своїми руками вчиняла* (Н.-Лев., I, 1956, 148); — *Тільки ж твою роботу знаєш? У такі дні раз учиняти ні хліб, а під ярмарок — двічі* (Мирний, I, 1954, 74); *Оксана саме учиняла хліб, коли до хати повернувся Бровко* (Добр., Тече річка., 1961, 59); — *Мамо, хлібинуку на завтра. Іду в далеку дорогу.. Мати тиво зітхнула й прядку одставила: — На хліб на дорогу треба вчинити..* (Головка, I, 1957, 181); *Скільки клопоту і праці треба докласти, щоб випекти хліб. І тісто вчинити, і замісити, і піч нагріти* (Рад. Укр., 11.VI 1959, 2).

Учиняти (учиняти) діжу див. діжа.

УЧИНЯТИСЯ (ВЧИНЯТИСЯ), яюся, яєпся, *недок.*, **УЧИНЯТИСЯ (ВЧИНЯТИСЯ)**, внюєся, яншєся, *док. 1.* Ставатися, відбуватися. *Роберт тоді вийшов до люду й сказав: «Шотландці! вчинилася зрада!»* (Л. Укр., I, 1951, 353); [Я п и х а:] *Чи ти знаєш, що вчинилось, Я з Мусієм зараз билась!* (Кроп., II, 1958, 99); — *Завтра страва повстанців, хай учиниться над ними вирок правосуддя* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 25); *Чи то, може, ранкова проголода пробилася в балкона через вікриті двері, чи, може, що інше йому вчинилось, а тільки весь бився в дрібному ознобі* (Збав., Сеспель, 1961, 103); // Піднімати, здіймати (про галас, крик, шум і т. ін.). *Кілька разів у той час, коли бій шув біл самими стінами Преслави, в стані ромеїв вчинялась тривога* (Скл., Святослав, 1959, 555); *Тим часом надорі учинився заколот: Ноч Галчан гаряче боронив свої авторські права й поривався до хати* (Коцюб., I, 1955, 283); *Що то за шум учинився на базарі? Куди так весело поспішає базарна громада?* (Довж., I, 1958, 76); *Тепер вчинився гармидер, якого не знала досі Бородянка за пам'яті й найстарших дідів* (Смолч, Мир., 1958, 188); // *тільки док.* Початися. *З тих часів, як війна учинилася, ніякої торгівлі з Річчю Посполитою не було* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 154).

Череполбх учинився див. череполбх.

2. *тільки док., діал.* Зробитися, стати. *Там токи, повні збіжжя, там овечі кошари. Дивоваєсь [дивувався], розглядаючи все те, Черевань: який-то його шуряк учинився дука!* (П. Кулш, Вибр., 1969, 160).

3. *тільки док., діал.* Опинитися. *Вона так несподівано вчинилася обік Фрузі, що ся, зирнувши обік, аж злякалася, побачивши її* (Фр., I, 1955, 87); *Цими гадками Панько так зайнявся, що й не стямився, коли вчинився в місті* (Март., Тв., 1954, 159).

4. Заправляти дріжджами, запарювати (про тісто). *Млинець той сам і мелеться, сам і вчиняється, сам і міститься* (Сл. Гр.); *Щось у мене дома діється: На решето мука сіється, А на сито підсівається, Сама діжа учиняється* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 431).

5. *тільки недок.* Пас. до учиняти 1, 4.

УЧИСТИТИ (ВЧИСТИТИ), іщуп, істнш, док., перез., і неперез., розм. 1. Зробити що-небудь уміло, гарно. Звічкали молодих, та як учистили весілля, так ну! (Кв.-Осн., II, 1956, 304); // Рішили закінчити його [обід] тією горою з мороженого. Найкращий городський повар мусувався два дні, поти вишпня те диво. Та й учистив же на славу! (Мирний, III, 1954, 289); // Заграти, затанцювати і т. ін. швидко, енергійно, старанно. [С о т в и к:] А ти вже й скрипку принесла? Яку ж ми учистимо з тобою? (Шевч., II, 1963, 190); [Ю л і а н:] У кого кров козацька грає, хто товариство любить., вже учистить так, щоб аж земля стогнала і вітер щоб свистав від зверстві ногами., від того але тікає і весело йому! (К.-Карий, II, 1960, 65); // З'їсти без залишку. Учистив Хома якраз [макітру вареників], масличком поливаючи та у сметану обмокуючи (Кв.-Осн., II, 1956, 478); // Швидко пройти яку-небудь відстань. Верстов сім учистили [подорожні] з полудня (Кв.-Осн., II, 1956, 412).

2. Почати йти із значною силою (про дощ, град і т. ін.). Не оспіла я од'їзати й верстув від міста Луцька., як учистив страшенний дощ (Л. Укр., III, 1952, 570); Набігла хмарка — як учистить град., всю пше-ницю до стебла вибив (Стор., I, 1957, 33).

3. З силою ударити. Баран як розженеться, як учистить у лоб! Вовк — беркиць у яр... (Україна., I, 1960, 117).

УЧИТАТИ (ВЧИТАТИ), аю, ашп, док., перез., розм. 1. Змогти прочитати що-небудь написано. Роман сам дивується, що він.. не читав букваря (Вас., I, 1959, 63); А кому я записку zostавлю? Батькові, чи Мартинюві, що наряд чи й учителю її? (Тесл., 3 книги життя, 1949, 89); Взяла [мати] листа, покрутила його в руках, віткнула: — Може, ти, Хомо, читавши його? — А чого ж! Коли тут по-людськи написано, то читаю! (Стельмах, I, 1962, 511).

2. перен. Зрозуміти, виявити що-небудь з виразу очей, обличчя і т. ін. Іздець не підганяє його [коня], віддавши думка. Проте нічого не читавши у нього на обличчі (Ю. Янов., I, 1958, 148); Постає бояр, воевод і тіпніє стали виразнішими, на обличчях їхніх можна було читати триого й рознач (Скл., Святослав, 1959, 39).

УЧИТАТИСЯ див. вчїтуватися.

УЧИТЕЛІВ (ВЧИТЕЛІВ), лева, леве. Прикм. до **учитель**; належний учителю. — А що це ви робите? — роздаєся над їх головами.. учительа голос (Мирний, IV, 1955, 108); Незабаром від Гордій стояв на порозі учительової кімнати з великим узлом у руці (Вас., I, 1959, 83); Ромко встив протиснутися до самої трибуни. Він жадібно ловив кожне учительове слово (Донч., I, 1956, 92); — Ці троянди на сонці не бліднуть, — сказала Пекельник те, що знав з учительових вуст (Гуц., 3 горіха., 1967, 47).

УЧИТЕЛЮВАННЯ (ВЧИТЕЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **учителювати**. Цієї весни я скінчив учительську семінарію, і тепер день у день дожидаю призначення в народну школу на учительовання (Вас., Вибр., 1950, 28); Вже його учні учительями поставали, інженерами, лікарями, а він усе не кидав учительовання, хоча й пенсію давно мав (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 61); Після закінчення уроків того першого дня свого учительовання він пішов з малюками на річку (Цюпа, Добротворець, 1971, 25).

УЧИТЕЛЮВАТИ (ВЧИТЕЛЮВАТИ), юю, юєш, не-док. Працювати вчителем (у 1 знач.). — Я їх знаю, я вже п'ять літ учителюю в тому селі... (Коцюб., II, 1955, 167); Син Береви закінчив Ужгородський університет і учителює у середній школі (Томч., Готель.,

1960, 150); — Незабаром відділ народної освіти збирається відкрити якісь курси для перепідготовки учителів. Підучитесь — підете учителювати (Стельмах, II, 1962, 162).

УЧИТЕЛЬ (ВЧИТЕЛЬ), я, ч. 1. Особа, яка навчає, викладає який-небудь навчальний предмет у школі. — А там у школі в учитель; учити буде? — Буде, моя дитино, аби учився (Мирний, I, 1954, 322); Він чомусь нагадував генералові Петренку гімназичного учителя географії (Кучер, Чорноморці, 1956, 81); Скільки радощів материнському серцю від того, що він добре вчиться, що вчителі його хвалять, кажуть, що в нього в математичні здібності! (Гончар, Тронка, 1963, 86).

• Народний учитель див. народний; Провізоричний учитель див. провізоричний.

2. Людина, яка є авторитетом у якій-небудь галузі, яка впливає на інших, передає свій досвід, знання, служить для них прикладом. Старші письменники — учителі наші (міде правди діти), більш прислухалися до живої народної мови (Коцюб., III, 1956, 261); Як не згадати, що саме Римський-Корсаков був учителем нашого Лисенка, а Чайковський — його другом (Рильський, IX, 1962, 150); Подоляк твердо пам'ятає, що, беручи новачка в іздові, запрявся зробити з нього людину. І треба сказати, що бессарабець виправдував надії свого учителя (Гончар, III, 1959, 384); Всі пригноблені народи світу вважали і вважають Леніна своїм великим учителем, найбільшим і щирим другом (Ком. Укр., 5, 1960, 29).

УЧИТЕЛЬКА (ВЧИТЕЛЬКА), и, ж. Жін. до **учитель**. — Збрасуй... одчини школу.. а прийшла до нас за учительку (Коцюб., I, 1955, 310); Артем зівів голову і, одверто дивлячись учительці в лице, сказав: — Я вже тепер більше не буду ніколи [лятисся] (Головко, II, 1957, 251); Тут же учителька проєкзанува-ла Бориса і пішла з ним до директора (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

УЧИТЕЛЬНИЙ, а, е, заст. Який містить у собі повчання, пораду. Учительний-бо, всеорічний характер російської літератури становить її прикметну рису (Рильський, IX, 1962, 10).

УЧИТЕЛЬСТВО (ВЧИТЕЛЬСТВО), а, с. 1. збірн. Учителі. Радянське вчительство, виховане Комуністичною партією, стало великою культурною і політичною силою країни (Ком. Укр., 8, 1965, 15); Портрети Чернишевського, Писарєва, Добролюбова, Ушинського, Шевченка, на кому виховувалися цілі покоління народного вчительства, шанували в його родині, як і портрет Леніна (Довж., I, 1958, 292).

2. заст. Те саме, що **учителювання**. Я чує слова: учительство — то в благородна міста, учитель — то трудівник чесний (Вас., Незібр. тв., 1941, 189); На вчительство дав згоду [Михася] (Воскр., I, всеоріоз., 1960, 71).

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ (ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ), а, е. 1. Прикм. до **учитель**. Рада при мені виїзала до Парижа складати іспити з французької мови і літератури, аби мати офіційний учительський диплом (Л. Укр., V, 1956, 414); Вже який раз питала [мати], що йому дасть учительська кар'єра. Скільки років доведеться чекати пристойної посади та чи й дочекаєшся? (Хижняк, Килимок, 1961, 92); Здається їй, нема в світі вищої науки за вчительську: це ж і книжки читатимеш, скільки заочетєся, і людських дітей розуму будеш навчати (Стельмах, II, 1962, 107); // Власт. учителів. В його [учителя] великих, трохи в косяй проріз хариз очай іскрилось тепло учительське (С. Кравч., Квіти., 1959, 7); — Не квітайся на мене. Це не я говорю так — земля говорила. — На добраніч, брате, — за вчитель-

ською звичкою запам'ятовує братове «земля говорила». Може, в майбутньому, якщо залишиться живим, доведеться йому написати про владу землі (Стельмах, II, 1962, 76); // Який готує учителів. Цієї весни я скінчив учительську семінарію (Вас., II, 1959, 292); Я вступив до Глухівського учительського інституту в 1911 році, не маючи повних шістнадцяти років (Довж., I, 1958, 13).

2. у знач. ім. учительська, кої, ж. Кімната для вчителів у школі, училищі. Корній Іванович не поривав в'язки з педагогічним колективом, вряди-годи забігає до кабінету директора школи, до завуча, до учительської (Вол., Місячне срібло, 1961, 294); Школа жила своїм звичним життям. В учительській цюкав на стіні годинник, в класх стояв тихий, схожий на бджолиний шум (Збан., Курял. о-ви, 1963, 12).

3. Повчальний. — Ні, серденько, — додав молодий чоловік поважним, учительським тоном, — так не можна робити! (Фр., II, 1950, 72); Дидактизму, учительського характеру багатьох речей цього ряду («З вершин і низин», «Мій Ізмарад») не приховував сам Франко (Рильський, III, 1956, 271).

УЧИТЕЛЬЧИН (ВЧИТЕЛЬЧИН), а, е. Прикм. до учителька; належний учительці. Взяти [хлопці] учительчини речі — чеходан і кілька пакунків (Мокр., Острів..., 1961, 77).

УЧИТЕЛЬША, і, ж., розм. 1. Те саме, що учителька. Доведеться витерпіти від батька який десяток різок чи від учительши знову тям десяток-літтора лінійок (Мик., II, 1957, 110).

2. Дружина учителя. В дверях гостиниці [вітальні] з'явилася висока, гарна постать горобцізького учителя школи, а за ним слідком увійшла його жінка. Вчительша обернулася до столу і вгляділа коло стола на стільці писаршу (Н.-Лев., IV, 1956, 67); Панасикова он інакше й не зве себе, тільки учительшею. Сердитися, коли хто інакше до неї звернеться (Збан., Малин. дзвін, 1958, 215).

УЧИТИ (ВЧИТИ), учу, учиш, недок., Perez. і непerez. 1. чого, чому, з інфін. і без додатка. Передавати кому-небудь які-небудь знання, навички; навчати. Заробила Чи то позичила вдова Нівекопи тую на буквар. Сама б учила [сина], так не знала ж Вона письма того. Взала Та в школу хлопця одбела (Шевч., II, 1963, 368); На широкому майдані Єремія сам очив своє нове військо, показував, як битися на шаблях та на списах, гарцювати на конях (Н.-Лев., VII, 1966, 22); Я змію вімки плести. Мене нікто не очив, а сама вичилася (Ю. Янов., I, 1958, 266); — Ну, я буду учити тебе пласати! — сказав Карпо, підходячи до його [Івана] (Мирний, I, 1954, 249); — Вчить дітей садівництву по всіх школах країни, так само, як вчить їх рідної мови й арифметики (Довж., I, 1958, 491); З дитячих літ нестимі він княжича, переклазе йому все, що знає, вчить тому, що сам зміє (Скл., Святослав, 1959, 43); // із стол. щ. о, я к. Говорити, показувати і т. ін., яким чином, способом робити що-небудь. Я їй вишиваю сорочки, учу, як мережку шити (Мирний, I, 1954, 75); Мене не треба вчити, як себе поводити з дітьми (Ю. Янов., II, 1958, 70); — Блаженко!.. — Слухаю, товаришу лейтенант гвардії! — Скільки я вас учив, що не лейтенант гвардії, а гвардії лейтенант! (Гончар, III, 1959, 46); // Надавати можливість учитися, давати освіту. — Я ж тебе, сину, очив, а ж тебе до ума доводив, у люди вивів,.. нежеж ти тепер не постарася за мене? (Мирний, I, 1954, 159); — Все той старий виробляє.. Бач, яке вигадав: дітей вчити, а пани виводити!.. (Коцюб., I, 1955, 102); // Збагачувати досвідом, розумінням чого-небудь. Біда учить, а пан мучить (Укр. присл., 1963, 100); — Ви куркуля

вчилися по книжках ненавидіти, а мене — саме життя очило. Так хто ж тобі сильніше їх ненавидів: ви чи я? (Тют., Вир, 1964, 29); // Впливати в певному напрямку, виховувати, прищеплювати що-небудь. Нетлінним ввійшло «Слово о полку Ігоревім» в золоту скарбницю людства, бо.. вчить нас любити Вітчизну (Рильський, X, 1962, 12).

УЧИТИ МУАНКИ див. муанка.

2. розм. Давати поради, настанови, повчати. — Гляди вже ти краще за своїми дітьми, а не прийшов чужих учити... — образливо одказала вона (Мирний, III, 1954, 16); — Ох, Іване Володимировичу, так же не можна. Навіщо ж ви?.. — Любий мій, не вчить мене... — Та я не вчу. Я тільки кажу (Довж., I, 1958, 462).

3. перен., розм. Карати. — Так от як він!.. — Лютувє Лев, — відумуєте танці? Так я ж вас проучу, коли нікто не очив! (Гл., Вибр., 1951, 113); Нажмуриєся Роман і красномовно поклав руку на пряжку ременя. — Здається, я давно тебе очив. Чого там, у корчмі, не бачив? (Стельмах, I, 1962, 304).

4. із стол. щ. о. Обґрунтовувати якусь думку, теорію, розвивати янєс положення; знайомити з якими-небудь ідеями. Марксизм-ленінізм вчить, що для переходу до комунізму необхідна не тільки потужна матеріально-технічна база, але й високий рівень свідомості всіх громадян соціалістичного суспільства (Наука., 1, 1959, 2).

5. Засвоювати, опановувати, намагатися запам'ятати; вивчати. Трудно було [Максимові] заучувати ази та букви. Та що робити? — очив (Мирний, I, 1949, 231); Вони починають учити європейські мови і інтересуватися європейською літературою (Л. Укр., V, 1956, 25); — Вона вже й телеграфську азбуку очив (Головно, II, 1957, 249); Ловив [Улас] себе на тому, що такий-от розділ знає гірше, ніж інший. Він насідав на той розділ, очив його до туману в голові (Тют., Вир, 1964, 52); — Що ж ви тепер вчите? — Про Жовтневу революцію (Стельмах, II, 1962, 72).

УЧИТИСЯ (ВЧИТИСЯ), учуся, учишся, недок., чого, чому. Засвоювати які-небудь знання, вивчати що-небудь. Учїтесь, читайте, і чужому научайтесь, Я свого не чурайтеся (Шевч., I, 1963, 334); Підблїшила Оленка. Оддав Михайло в школу їй. Страх хоча до вчєння була! Одно вона.. вчиться собі (Тесл., З книги життя, 1949, 103); Мила [Катерина] посуд і сама до себе посмігалася — недаремно сказано: вік живи — вік учись (Збан., Переджнів'я, 1960, 266); — Обіцяй, що вчитимешся на «відмінно», і проси, — почав на ходу Коля (Тют., Вир, 1964, 58); // з інфін. Опановувати навичками у певній конкретній галузі, набувати уміння робити що-небудь. Хай молоді у старих на очах учаться хазяйнувати (Мирний, III, 1954, 22); Я перше училась грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала (Л. Укр., V, 1956, 6); У другій хаті, де стояв столарський станок, вчився майструвати сімнадцятилітній невисокий сирота Григорій Шевчик (Стельмах, II, 1962, 388); Художником Залеський ніколи не був, але любив живопис і вчився малювати ще з шкільної лави (Тулуб, В степу..., 1964, 420); // Бути учнем, студентом якого-небудь навчального закладу. — Я сподіваюсь, що він матиме спрможність далі вчитись у вашій колеєї, бо латину знає вже добре (Н.-Лев., VII, 1966, 13); — Я трохи знаю агрономію і тваринництво. До армії я вчився в сільськогосподарському інституті (Тют., Вир, 1964, 101); Учився я в Сосницькій початковій, а потім у вищій початковій школі (Довж., I, 1958, 12); Першим прийшов Борис Серєв. Він учився разом з Далею в Харківському університеті (Гончар, IV, 1960, 65); // у кого. Переймати які-небудь знання, досвід і т. ін. у кого-небудь. Вчитьсья ви, дітки, у мене робити; Вивчитесь — будете добрі

ткачи (Щог., Поезії, 1958, 104); [Я р о с л а в:] Людей учу я страхом і книжками, Але і сам я у людей учусь (Коч., П'єси, 1951, 31); Є жінка, що її ми зємо ніжно: Паша. Стержни трактора, законна гордість наша, І пишуть їй листи, захоплені та ніжні, І в неї учаться подружки зарубіжні (Рильський, III, 1961, 126); // чого і з інфін. Виробляти у собі які-небудь навички, якість, уміння і т. ін. В маленьке дзеркальце дивилась [Лавнінія], Кригнись жалабно училась (Котл., I, 1952, 290); І от з душі славе чуття — В словах припасти до могили. Во на гробах людей святих, Що твердо гинули від ката, Шукає кожен з нас утіш, Любові учиться до брата (Грб., I, 1959, 160); Учися чистоти і простоти.. Забудь про вези темної гордіни (Рильський, I, 1956, 63); //на кого. Набувати якогось-небудь фаху. Зберуться буваало до Семена гості, такі ж студенти, як і він, що на докторів вчаться, на вчителів... (Коцюб., I, 1955, 447).

Учітиса музики див. музика.

УЧІТУВАТИСЯ див. вчитуватися.

УЧІННЯ, я, с., заст. Навчання. Товаришка моя помалу завела річ про те, що от уже весна, учіння скінчене і час би вже їй їхати додому (Л. Укр., III, 1952, 575).

УЧІПЛЮВАТИСЯ (ВЧІПЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., рідко. Те саме, що діпаятися 2.

УЧКОМ, у, ч. Скорочення: учнівський комітет. — А тебе, Грицку, ми послугаємо на учкомі, — Сава Йосипович казкує у руку і вишює. Учні розгублено перезирналися (Автом., Коли розлуч. двох, 1959, 23).

УЧЛЮТ, а, ч., заст. Учень льотної школи, аероклубу і т. ін. [Ш т о л ц:] Начальник льотної частини затвердив порядок іспитів. Починає друєа ланка. Учлюти на місці? (Мик., I, 1957, 493).

УЧНІВСТВО, а, с. 1. Перебування в стані учня. За чотири роки учнівства казків випустив злочця майстром шевської справи (Хозл., Сонце..., 1957, 98); Для підготовки кадрів кваліфікованих продавців .. використовуються бригади форма учнівства (Ком. Укр., 11, 1964, 20); Не в 30 років треба помітити талановиту людину і навіть не в 20, а раніше. Тільки в такому разі вона зуміє ще замолоду завершити період учнівства і перейти до творчої роботи (Наука..., 8, 1966, 23).

2. перен. Несамостійність, невірність. Ранні поетичні спроби Кобиланської мають на собі сліди учнівства і наслідувань (Рад. літ-во, 1, 1958, 43); В кожній літературі і на кожному етапі її історії є письменники, які переживають добу учнівства (Рад. літ-во, 10, 1971, 11).

УЧНІВСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до учень 1. Разом з старшими на збирання багатого врожаю вийшла й учнівська молодь (Рад. Укр., 28.VI 1959, 3); Основною формою виробничого навчання в школах сільськогосподарського профілю є учнівська виробнича бригада (Ком. Укр., 11, 1962, 29); Що там таке? Сміються всі: «Знов над верстаком Зоз дримає...» Шумить учнівська сім'я... «От соня», думаю і я (Сос., II, 1958, 372); // Признач. для учня, учнів; належний учневі, учням. Я звернує увагу на те, що поруч із дреком прапора висіла на стіні проста учнівська полотняна сумка, так широко ежівана по наших сільських школах (Ю. Янов., II, 1954, 8); Тільки були зібрані обидві [вчителі] за учнівські зошити, як за вікном просигнали мотоцикли, почувися знайомі кроки на егеранді... (Гончар, Бригадиня, 1973, 140); З-за розу показався Кость Мовчан, а за ним сержант з клунком учнівських чобіт для ремонтування (Багмут, Щасл. день..., 1951, 34).

2. Прикм. до учнівство 1. Учнівський період; Учнівські роки; // перен. Який не відзначається самостійністю, наслідувальний. [Л ю б а:] Я не смотіла, щоб ти

бачив мої учнівські вправи (Мик., I, 1957, 473); Збірка «На білих островах» [М. Рильського] має учнівський характер, і лише в любовно змальованих картинах рідної природи.. видно неабияке обдарування молодого автора (Іст. укр. літ., II, 1956, 380)

УЧОРА див. вчбра.

УЧОРАШНІЙ див. вчорашній.

УЧОРНИТИ (ВЧОРНИТИ), нію, виш, док., перен., розм. Зробити чорним, темним. Злоба й журба ечорнили йому обличчя: сидів на возі розлютований, лаявся (Кос., Новели, 1962, 136).

УЧОРНІЛИЙ (ВЧОРНІЛИЙ), а, е. Діспр. акт. мивч. до учорніти. Видно перший двір, Димар на хаті, з диму, певне, й сажі: Увесь вчорнілий (Мал., II, 1948, 27); Саломан переможним поглядом обводив засмаглих, вчорнілих дядьків (Стельмах, I, 1962, 563).

УЧОРНИТИ (ВЧОРНИТИ), ію, іеш, док., розм. Зробитися чорним; почорніти. Потоптана пишениця золота. Сади вчорніли. Попіла і руїни (Гонч., Вибр., 1959, 208); // Зробитися темним. Теердий, вічно незгодний з чим-небудь, Фроа вчорніє і наче потріскався, мого той камінь на морському дні (Кучер, Голод, 1961, 251).

УЧОТИРЬОХ див. вчотирьох.

УЧТА¹, и, ж. Урочистий обід, сніданок або вечере, що влаштовується на честь когось-небудь або на відзначення якоїсь події; взагалі багатолюдний банкет. По учті рушили [стрільці] на лови в тухольські ліси (Фр., VI, 1951, 8); Обід мав бути далеко пізніше і дуже парадний, а потім забави, танці та урочиста вечеря. Юзінні родичі не жалували коштів на учту, на ушанування 16-літньої роковин дочки-одиначки (Л. Укр., III, 1952, 666); Щастя наше — дружні учти, Товаришке частування... (Крим., Вибр., 1965, 123); Розповідаючи.. на пароплаві про пишну учту, Микола Іванович дого перелічує запрошених (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 83); Прочан кликало на учти князів, місця їм відводилися коло Ярослава, подавано багато грибних потрав (Загреб., Диво, 1968, 375).

УЧТА², и, ж., рідко. Посана. Учта, яку виявили Хмельницького споборники, зворушила запорожців (Панч, III, 1956, 295).

УЧТІВИЙ, а, е, рідко. Чемний, ввічливий. — Чуси, Мілечку, що за скромна дитина? — Добра і учтивя дитина, — відповідає вуйко (Коб., I, 1956, 161); І гарні обое [Катруся та Павло], хоч з лиця воду пий, і розумні та слухняні в батьків, учтиві до старших (Кучер, Прошай..., 1957, 73).

УЧТІВО, рідко. Присл. до учтійви. — Я вас слухаю, шановна, — Зав підвівсь учтиво (С. Ол., Вибр., 1959, 288).

УЧУВАТИ (ВЧУВАТИ), аю, аєш, недок., УЧУТИ (ВЧУТИ), ую, уєш, док., перен. 1. Сприймати слухом, чути. В тій тиші Марія лено вчувала, як за долиною шумить море (Кучер, Чорноморці, 1956, 423); — О, якби та юрба неправдива Вчула, як я тепер засніваю! — Скаж'ягла б з нестямю та дива! (Л. Укр., I, 1951, 343); Війт був чоловік гордий і гострий. Учувши оці звернені до себе слова, він.. почервоніє зі злости (Кобр., Вибр., 1954, 49); Пізніше до Юрка прийшов Петрусь. З кузні, де мила посуд, вчула [мати] їхню розмову (Дор., Не повторі.., 1968, 227); * Образно. Крізь стогін зуги, крізь сміх весни, крізь регіт грому і плюскіт зливи я все вчуваю: — Самотній!.. самотній!.. (Коцюб., II, 1955, 107).

2. Сприймати органами чуття, відчувати. Ідучи з Личковим поруч, він мовчав, Плечем вчуваючи рамено друєа (Перв., II, 1958, 202); Проте і тут.. — у палочках кори, гілок так само вчуває [Васпл.] зогріте променям тим пилком сонця дихання весни (Грим., Незакінч. роман, 1962, 95); Вона підвелася і тепер тільки вчула,

як щемли її коліна (Мирний, I, 1954, 214); // тільки док. Розпізнати що-небудь органами чуття. I *круторогі, вчуши свіжу воду, Та сіно, та жадану прохолоду, Самі звертають у широкий двір...* (Рильський, II, 1956, 65); *Прикриті пополами, тиснуться коні. Вони вже чули чужинців, шулять вуза, сторожко витягують шій* (Тют., Вир, 1964, 494).

3. *перен.* Підмічати що-небудь приховане, здогадуватися про щось за певними ознаками. *Чую спокійний, як завжди, голос простуджений твої. Тільки незвичне звучання я учуваю у нім...* (Гонч., Вибр., 1959, 167); *Пастух не змовчить, не стерпить, тяжко образив голову і загоспа, зіб'я ж так минеться? Серце чува загрозю...* (Горд., Дівчина..., 1954, 148); *Вона була, як завжди, мила у своїх листах..., однак Бахура вчував у її словах і тінь тривоги, і розчарування* (Чаб., Тече вода..., 1961, 110); *За чими словами Стадницький вчував щось недосказане, ідже, неприємне* (Стельмах, I, 1962, 47); *Жандарм Баглаї щось часто стає проходжується мимо хати, чи не чує чогось негідник?* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 73); // *Уявляти собі що-небудь. Він мимозіть згадував слова Флора, привітні усмішки, ласкаві погляди, вчував її ладний голос* (Коцюба, Нові береги, 1959, 148); *В його [колосося] голомі я вже вчуваю веселий дзвін першої коси, гучну пісню комбайна* (Ткач, Жди..., 1959, 61).

◇ *Серце учуває (учуло) — хто-небудь помічає (помітив) щось, здогадується про щось підсвідомо, інтуїтивно; Учувати (учути) серцем — помічати що-небудь, здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно. Серце мое поривалося з ним [генієм] лінуть. Він же поглянув журавлю на мене і серцем я чула, Що у небесні простори не сила моя полинути...* (Л. Укр., I, 1954, 23).

УЧУВАТИСЯ (ВЧУВАТИСЯ), ається, *недок.*, **УЧУТИСЯ (ВЧУТИСЯ)**, ується, *док.* I. *кому і без додатка.* Бути чутливим, чутися, доноситися. *Тизо було увечері, коли чулася ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця* (Вовчок, I, 1955, 248); *Бігла вона навання поночі, ноги самі, привичайні до місцевості, несли куди треба, коли на одному оберті стаєжики... учулося важке втожене дихання й нерівна хода* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 50); *I раптом зникло все. Ні горобців немає, Ні бистрих кроликів: все щезло, як мапа, Бо чулася хода і мова голоска В повітрі* (Міцк., П. Тадеуш, церква. Рильський, 1949, 209); *На останній варті стояли два досвідчені опришки... I раптом одному з них, Павлові Бойчуку, вчується якийсь рух у долині* (Гжицький, Опришки, 1962, 184); *Лукія, що спала на веранді, прокинулася, їй вчується підозрілий шерхіт у садку* (Гончар, Тронка, 1963, 226).

2. *Здаватися, з'являтися в уяві (про які-небудь звуки). Що не день, то вірше ставало Катрі. Бувало нагло схопитися на постелі й мерщій припаде на полу до вікна. Все їй ніби горить десь. Дзвін учувається* (Головко, II, 1957, 362); // *безос.* *Чи ти чуєш, діду, щось наче грукє?* — *Та то, — каже дід, — жабуть, так учувається* (Укр. казки, легенди..., 1957, 202); *Враз ніби хтось заплакав. Вчулось? Ні, таки плакало* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 197).

3. *Відчуватися, бути помітним, доступним спостереженню, сприйманню. Майбутнє вже стелилось їй — вже учувався його дотик — аби тільки не зстибла голова* (Кач., II, 1958, 34); *Калітан підівє позилує голову й просто в очі глянує Ковалеві. Його погляд був прямим і чесним, але вчувався в ньому ватамований біль і гіркота* (Собко, Срібний корабель, 1961, 229); *Весна вчулася молодій ланковій в усюмо: в яскравий барвах, що згасала на заході, в рожевому димку над лугом, ба навіть у льодових бурмках, що вишикувалися оздовж стріги* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 3); *В її голосі вахтерів чулося*

щось таке, що він сам раптом посерйознішав (Ткач, Арена, 1960, 60).

УЧУДНЕНИЙ, а, е, *літ.* Незвичайний. *Учуднений план оповідання* (Ю. Янов., IV, 1959, 52).

УЧУДНЕНІСТЬ, ності, ж., *літ.* Властивість за знач. *учуднений. Ті стильові течії... в яких на перший план висуваються суб'єктивістські формальні експерименти, гонитва за... незвичайністю, «учудненістю» образів, е чужими, а то й просто ворожими естетичні соціалістичного реалізму* (Про багатство л-ри, 1959, 17).

УЧУДНЕННЯ, я, с., *літ.* Виділення шістьменником якого-небудь елемента в тексті художнього твору з метою сприйняття його не в звичайних асоціаціях, а як щось незвичайне. *О. Корнійчук абсолютно відмовляється від модного тоді [в 1925—1928 рр.] імпресіонізму, орнаментальності, учуднення* (Рад. літ-во, 5, 1965, 35).

УЧУТИ *див.* **учувати.**

УЧУТИСЯ *див.* **учуватися.**

УША́НКА, и, ж. Те саме, що **уша́нка**. *Одним поранений, у якого з-під ушанки біліла на голові пов'язка, зівів на лікті* (Тют., Вир, 1964, 492).

УШАНОВАНИЙ (ВШАНОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мип. і теп. ч. до **ушанувати**. *Вшанований чином герой (бронзестер — називали його товариші) сидів за столом на почесному... місці* (Гончар, II, 1959, 346); *Наскільки популярний і ушанований Максим Рильський в Болгарії, ми бачили і по тому, як тепло зустрічали його болгарські поети й ечені* (Вітч., 10, 1964, 182); // *ушановано, безос. присудк. сл.* *Його [Я. Купала] було вшановано званням народного поета Білорусії* (Вітч., 6, 1967, 161).

УШАНОВУВАННЯ (ВШАНОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **ушанувати**. *Після кожного етапу змагання підсумки підводять безпосередньо в ланках і бригадах. Це роблять... урочисто, з квітами, подарунками, з вшануванням кращих* (Хлібороб Укр., 2, 1965, 11).

УШАНОВУВАТИ (ВШАНОВУВАТИ), ую, уеш, *недок.*, **УШАНУВАТИ (ВШАНУВАТИ)**, ую, уеш, *док., перех.* 1. *Виявляти пошану, повагу до кого-, чого-небудь; поважати.* [С е м п р о в і й:] *Ні. Я ж не кажу зрестися християнства. Вшануйте римський звичай, і нікто вам не заборонить кланятися богу, якому хочете* (Л. Укр., II, 1951, 476); *Це ж його приятель, що й на зграму з ним стрівався і на ярмарку у Вільшаній. Підійшов [дід], признався, привітався, вклонився, — хоч і сліпий той, а треба й сліпого вшанувати* (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 16); *Надюшенка виявилась дуже турботливою і дуже уважною до людей. За це люди полюбили її, вшанували* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 479); // *Виявляти пошану, повагу до кого-небудь, влаштовуючи урочисте зібрання (збори, засідання і т. ін.) на його честь. У вересні 1934 року вся країна святкувала вісімдесятиріччя життя й шістдесятиріччя творчості Мічуріна. Понад тисячу колгоспників усіх братніх республік прийшло вшанувати Героя Праці* (Довж., I, 1958, 494); // *чим і без додатка.* *Оцінюючи заслуги, нагороджувати кого-небудь чимось*, в знак пошани, відзначати, обдаровувати або обирати ватажком, керівником і т. ін. *Кожен побег народ помічав, Всіх вшановує рідна земля: Орден Леніна щедро вінчав I професора, й ковала* (Мас., Срібна дорога, 1946, 6); *М. Т. Савіла від імені александрійців вшанувала Кропивницького на виставі «Наталя Полтавська» золотим лавровим вінком* (Життя Саксаганського, 1957, 47); — *Та коли вже мене [кошопово] вшанували, то моя рада: не гаяти, товариші, часу і знатися за татариним* (Довж., I, 1958, 254); *Сумлінно й ретельно підтримував Петро Конашевич тих, хто його вшанував гетьманською булавою* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 573).

Ушанбувати (ушанувати) [світлу] пам'ять чю, кого: а) виявляти чимось свою пошану до пам'яті когось. — Сьогодні вночі, — лунав голос з трибуни, — гайдамаки по-звір'ячому забили нашого дорожого товариша.. Вшануймо його світлу пам'ять мовчанням! (Головко, II, 1957, 627); Взвисявши за руки, ми обоє стояли мовчки в глибокій зажурі, вшановуючи світлу пам'ять того, кого по праву обоє могли назвати своїм батьком (Цюпа, Три явори, 1958, 25); б) відзначати пам'ятку дату, річницю когось померлого. До Великої Жовтневої соціалістичної революції грузинська громадськість урочисто вшановувала пам'ять Т. Г. Шевченка у 1911 році (півстоліття з дня смерті) та в 1914 році (століття з дня народження) (Вітч., 3, 1964, 199).

2. чим. Своєю увагою, присутністю і т. ін. робити честь кому-небудь. Всі запрошені радо дали згоду вшанувати своєю присутністю їх рідниме торжество (Смолич, Мир., 1958, 39); Помітивши Ліну, що з книжечками під пахвою стеблясто сутулилась осторонь біля газетної вітрили, Гриня мимохідь вшанував її своєю увагою: — Здавати принесла? (Гончар, Тронка, 1963, 175).

3. тільки док., чим і без додатка, розм. Пригостити, почастувати когось-небудь. [П и щ и м у х а:] Ми до тебе, як та татарка, цілою ордою. [І в а н С т е п а н о в и ч:] Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей... (Кроп., V, 1959, 66); Малакка з матір'ю.. ламали голову, як вшанувати дорогого гостя (Горд., Чужу виву..., 1947, 157); // ірон. [Б і й ц і:] Як ти думаєш, чим би його найкраще вшанувати, оце фашистське опудало? — Куля? — Жаль металу... (Лев., Драма., 1967, 133).

УШАНОВУВАТИСЯ (ВШАНОВУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до ушанбувати.

УШАНУВАННЯ (ВШАНУВАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. ушанбувати і ушанувати. Юзими родичі не жалували коштів на учту, на ушанування 16-літніх роковин дочки-одиначки (Л. Укр., III, 1952, 666); Все більшого розповсюдження на Україні набувають колегостні свята Трудової слави. Вони влаштовуються для вшанування передових виробничників (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 111); Вшанування пам'яті поета-революціонера Т. Г. Шевченка; Вшанування міст-героїв; Вшанування передовиків полів.

2. діал. Повага, пошана. Минаючи попри нас, вона спаленіла і, кланяючись з ушануванням перед моєю матір'ю, вдарила коня й майнула далі (Коб., III, 1956, 51).

Моє [вам] ушанування — ввічлива формула вітання. [П с и х і а т р:] Головне, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине. Ну, моє вшанування ще раз (Л. Укр., II, 1951, 66).

УШАНУВАТИ *див.* ушанбувати.

УШАНУВАТИСЯ (ВШАНУВАТИСЯ), уюся, уєтся, док., розм. Уникнути спокуси, небезпеки; уберегтися. Дядько почував під брилем. — Повів пшеницю у город, та дала мороза земляк побачити. Ну, звісно, у погріб... Ну, звісно... понализувались.. Без капійки вернеться. Не вшанувався, знаєш (Тесл., Вибр., 1950, 24).

УШЕЛЄЦАТИСЯ, УШЄСТЕРО, УШЄСТЯ *див.* вшелєцатися, вшєстеро і т. д.

УШИВАЛЬНИЙ (ВШИВАЛЬНИЙ), а, е. Признач. для ушивання (*див.* ушивання).

УШИВАЛЬНИК (ВШИВАЛЬНИК), а, ч. 1. Вузький ремінець для зшивання окремих деталей виробу. Проколом [лімар] швайкою дірку у капиці, слинчить у роті кінець шивальника, крутить його пальцями, всилає у дірочку (Збірник про Кроп., 1955, 304); — А ремісло? Вчитьсє ж [Сашко]? — Вчитьсє! Нарізує з сириці ушивальники (Юхвід, Оля, 1959, 114).

2. Робітник, який покриває дах соломою.

УШИВАЛЬНИЧОК (ВШИВАЛЬНИЧОК), чка, ч. Зменш. до ушивальник 1. Верхній замасований гудзик з сириці тримаєтьсє тільки на одному ушивальничку й теліпаєтьсє, як пересліда азідка (Ле, Наливайко, 1957, 144).

УШИВАННЯ¹ (ВШИВАННЯ¹), я, с. Дія за знач. ушивати¹. Почали [Лукия і Малакка] класти стодолу, вже і зводили зробили, пожали візу, лиш би це вишити, але ще збіжжє змолотити б, щоб сніпки для вшивання були (Кобр., Вибр., 1954, 195).

УШИВАННЯ² *див.* вшивання¹.

УШИВАТИ¹ (ВШИВАТИ¹), аю, аєт, недок., **УШИТИ (ВШИТИ)**, аю, аєт, док., *перез.* 1. Шиючи, робити вузьчим, зменшувати ширину; шиючи, підкорочувати (одяг). *Приміряють* [плаття] — широке, ушивають (Вовчок, VI, 1956, 220).

2. Покривати соломою, очеретом тощо (дах, будівлі і т. ін.). *Бкупи з матір'ю він день у день пораяєтьсє коло хати.. Нові кроки становить; околотож, ушиває... (Мар'ний, I, 1949, 324); Він послає Зою зганяти на нічліг телєт, а сам взявсє вшивати курінь (Земляк, Гвівний Стратіон, 1960, 214); Кайдаш з Карлом закидав стіни, шиває покрівлю, а Мотра валькувала стіни (Н.-Лев., II, 1956, 305); Ним [очеретом].. можна вишити і продірявлену стрізу (Рудь, Гомін., 1959, 158); // Покривати, облицьовувати що-небудь чимось по поверхні.*

3. тільки док. Виготовити способом шиття; пошити. Не гаючи часу, він ушив собі довгий і вузький мішок з мотузком через плечі (Фр., III, 1950, 50); Без голки кожула не вишиєш (Укр., присл., 1963, 95).

УШИВАТИ² *див.* вшивати¹.

УШИВАТИСЯ¹ (ВШИВАТИСЯ¹), аюся, аєтсєся, недок., **УШИТИСЯ (ВШИТИСЯ)**, аюся, аєтсєся, док. 1. фам. Спіншно залишати місце свого перебування; гікати. Коли він з своїм запитанням звернувся біля кошари до зоотехнічки Тамари.. по реакції Тамари була для Грині авсім несподіванкою. — Вшивайся ти звідси! — викрикнула вона, і Гриня тільки після цього помітив, що обличчя в неї було мокре й червоне від сльіз (Гончар, Тронка, 1963, 119); Сагайдакові не лишилося нічого іншого, як перепросити за турботи і вишитись (Добр., Тече річка., 1961, 291).

2. тільки недок. Пас. до ушивати¹ 1, 2.

УШИВАТИСЯ² *див.* вшиватися¹.

УШИВКА *див.* вшивка.

УШИВНИЙ *див.* вшивний.

УШИКОВАНИЙ (ВШИКОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до ушикувати. * Образно. Ранішній промінь грав на полив'яних мисках, що стояли в миснику, ушиковані, як військо (Копюб., I, 1955, 71).

УШИКОВУВАТИ (ВШИКОВУВАТИ), ую, уєт, недок., **УШИКУВАТИ (ВШИКУВАТИ)**, ую, уєт, док., *перез.*, розм. Те саме, що вшивкувати.

УШИКОВУВАТИСЯ (ВШИКОВУВАТИСЯ), ується, недок., **УШИКУВАТИСЯ (ВШИКУВАТИСЯ)**, ується, док., розм. Те саме, що вшивкуватися. Ушикувавшись на греблі.. наші залєкли шибайголови наблизилися потай до гармашні [гармашів] (Стар., Облога., 1961, 53).

УШИКУВАТИ *див.* ушикувати.

УШИКУВАТИСЯ *див.* ушикуватися.

УШІР, УШІРШ, УШІРШКІ *див.* вшір, вширш і т. д.

УШИТИ¹ *див.* ушивати¹.

УШИТИ² *див.* вшивати¹.

УШИТИЙ¹ (ВШИТИЙ¹), а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до ушити¹. [М а р т и в:] Не журись, у нас вози лубками вишиті! (К.-Карий, I, 1960, 333); От пішов я Город озирати.. Дивлюсь: Палати, палати Понад тизою рікою; А берег ушитий Увесь каменєж (Шевч., I, 1963, 246).

УШИТИЙ² *див.* вшитий¹.

УШІЙТИСЯ *див.* упива́тися¹.

УШИТТЯ (ВШИТТЯ), *я, с.* Дія за знач. уші́ти¹.

УШІСТЬОХ *див.* вшістьо́х.

УШКАЛ *л, а, ч., заст.* Річковий розбійник. *То не верби лугової зашуміли, як безбожні ушкали налетіли, Хведора Безрідного, отамана куріного, постріляли, порубали* (Сл. Гр.); *Верига нарешті перся спиню в рублену стіну. На нього наступало трос ушкалів з шаблями* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 132).

УШКВАРИТИ (ВШКВАРИТИ), *рю, рш, док., перек. і неперек., розм.* 1. Зробити що-небудь енергійно, спритно. *Опуюк з гори — аж вітром зашуміло — Ореа ушкварив на ягня* (Греб., I, 1957, 66); *Віля нашої груші припали з кулеметом два червоних воїни, ушкварили вогнем по загараченій чужими мундирами вулиці* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 103); *А як вона.. виступила перед молодими, як руку з чаркою піднесла воору, промову до молодих ушкварила.., то гості заплескали на її слова і не дали вже докінчити весільної промови* (Вільде, Троянда., 1961, 265); // *Заграти, затанцювати і т. ін. швидко, енергійно, старанно. Зрадів старий, моя маленькій, аж за кобзу взявся, Хотів ушкварити метелицю З усієї сили Та не ушкварив...* (Шевч., II, 1963, 342); *А тут як ушкварять музики джінджиризу! — та й гарно ж гралі* (Стор., I, 1957, 147); *Тоді козачка як ушкварили [гості].. А за козачком — метелиці. Танцювали молоді, та пішли насприядки і старі* (Ковінька, Кутя., 1960, 110); *Митрохін глянув на Мазотку і враз весело ушкварив нестримно-бурзливу польку* (Збан., Міжж. людьми, 1955, 13).

2. *неперек.* Почати іти з великою силою (про щод, град і т. ін.). *Незабаром і дощ ушкварив такий, що ну!* (Свидн., Люборацькі, 1955, 199); *Іде [чоловік] далше, а тут як набіжить друга хмара з громом, з блискавкою, як ушкварить град з куряча яйце* (Стор., I, 1957, 64).

3. З силою вдарити. *По голові ложкою як ушкварить* (Сл. Гр.); *— А-а, коваал б тебе гнули хліцями! — ушкварила Мокрина Юрка разів кілька* (Козл., Ю. Крук, 1957, 73).

УШКВАРНУТИ (ВШКВАРНУТИ), *нү, нэш, перек. і неперек., розм.* Те саме, що ушкварити. *Запряжє [Максим] із [братів] у гринджолята, як зимою, сяє сам за пана й батогом поганяє.. поки не ушкварне так, що реви на устó улицю..* (Мирний, II, 1954, 113).

УШКО, *а, с.* Те саме, що вушко.

УШКОДЖЕНІЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мив. ч. до ушко́дити. — *Невже справді відморозив? — І хааїм уже не гримає ні на кого, а з довірою позирає на вгору, на його червоні від снігу, вправні руки, що нижи він розтирав ушкоджені ноги* (Шяян, Балайда, 1957, 17); *Молоді соснові деревця, коліс майже ясно-зеленої і блискучої барви, були поламани й навсіки ушкоджені* (Коб., I, 1956, 463); *Сортують згоди під час збирання, не допускаючи наявності в товарній продукції зелених та ушкодженних шкідниками чи аворобами* (Колг. Укр., 7, 1957, 39).

УШКОДЖЕННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. ушкóдити. *Підвищені дози променевої енергії спричиняються до тяжких ушкодженнь очей* (Наука., 8, 1967, 40); *Воля, упавши боком на його тіло, крім вивизнення лівої руки та значного перестрау, не поніс ніякого ушкодження* (Фр., II, 1950, 263).

2. Ушкоджене місце. *Біль унаслідок вивизнення ноги, як і ушкодження на голові й тілі.. засудили звичайно енергійну [енергійну] й рудливу жінку на кількатижневє лежання* (Коб., III, 1956, 189); *Оглянувши комірку і не знайшовши ушкодженнь, Степан сів під хатину відпочити* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 84).

УШКОДЖУВАТИ, *ую, уеш, недок., УШКОДИТИ*,

джу, диш, док., перек. 1. Завдавати шкоди, ранили, уражати і т. ін. — *Ії кім.. впає, однак вона, на щастя, не ушкодила себе* (Коб., III, 1956, 82); *Денис Ісакович ушкодив своїм нарис, і на носі йому прикинулає загнрана* (Рильський, Поеми, 1957, 258); // *Викликали захворювання, надгризати, над'їдати і т. ін.* — *Ну, мої грибочки, лізте в козубочки!.. А слимачка всередині не жасте? Як же би ні? В, е! Ну, та ще не ушкодив* (Кол., Терев., 1959, 11).

2. Робити непридатним для користування, вживання; псувати, ламати і т. ін. *Піджидали [конкуренти] огонь у його магазини, ушкоджували його апарати* (Фр., VIII, 1952, 394); [Ф е д о в:] *Він статую купив недавно в мене, то я її до нього відпродавив, щоб не ушкодили раби, несучи* (Л. Укр., III, 1952, 435).

УШКОДЖУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до ушко́джувати 1. *Ранні посіви озимих культур значно ушкоджуються зворобами [іржею] та шкідниками* (Колг. Укр., 7, 1956, 14).

УШКОДИТИ *див.* ушкóджувати.

УШКОДИТИСЯ, *джуся, дишєся, док.* Завдати собі шкоди, поранитися, ударитися і т. ін. *Наша компанія щасливо зібралася коло огнища.. Ніхто не скалічився, не ушкодився* (Фр., IV, 1950, 266).

В голові ушко́дилось кому, безос. — *хтось схитнувся розумом, збожеволів. Дивлюсь на Гриця — змарнів, очі позапалали. Чоловікові в голові щось ушкодилось* (Жур., Вечір., 1958, 322).

УШКРЯБИНА, *и, ж., розм.* Те саме, що подряпина. *Ушкрябина взялася болячим, спудлим струпом* (Ле, В снопі., 1960, 51).

УШКРЯБНУТИ (ВШКРЯБНУТИ), *нү, нэш, док., перек.* 1. Зробити подряпину, шкрябнувши; // *розм.* Поранити (звичайно не сильно). — *Хто поранив? — запитає інженер Данилко в трубку. — А чорт їх розбері! Нашого Мухтарова теж ушкрябнули* (Ле, Міжгір'я, 1953, 238).

2. *перек.* Образити, викликати невдоволення. — *Будь ласка, — згодився я, хоч така підкреслена спритність скрипала мене трохи ушкрябнула* (Ле, В снопі., 1960, 171).

УШКРЯБНУТИСЯ (ВШКРЯБНУТИСЯ), *нүся, нэшся, док.* Зробити собі подряпину, зачепившись за що-небудь; // *Поранитися* (звичайно не сильно). — *А ваша голова? — запитає Саїд. — Пусте. Я ж надміру важкий і, падаючи, ушкрябнувся об колесо* (Ле, Міжгір'я, 1953, 110).

УШКУВНИК, *а, ч., заст.* Те саме, що ушкál. *Ушкуйники нападали на жителів Піночі, грабували їх, відбирали гутра* (Іст. СРСР, I, 1956, 64).

УШЛЯХЕТНЕНИЙ (ВШЛЯХЕТНЕНИЙ), *а, е.* Дієпр. пас. мив. ч. до ушляхétнети. — *Може бути, твоя вдача з ґрунту витончена й ушляхетнена вже твоїми предками, що відна спокійно, а радше пасивно дивинсь, як рівночасно з тобою ходить і другий мужчина до того ідеалу [коханой дівчини]* (Коб., III, 1956, 149).

УШЛЯХЕТНИТИ *див.* ушляхétнювати.

УШЛЯХЕТНЮВАТИ (ВШЛЯХЕТНЮВАТИ), *юю, юеш, недок., УШЛЯХЕТНИТИ (ВШЛЯХЕТНИТИ), *ню, виш, док., перек.* Робити шляхетним; облагороджувати.*

УШМОРГНУТИ, *нү, нэш, док., перек., розм.* Просунути що-небудь крізь якийсь отвір (переважно нитку в голку); висилити.

УШНАПИТИСЯ, *плюся, пишєся; мн.* ушні́пляться; *док., діал.* Втупитися. *Ізню розмову перебив телеграфіст, який ушніпався очима в білу стрічку, ще, вишнїаючись, соталась із телеграфічного апарата* (Панч, I,

1956, 347); Редактор розірвав конверт, жадібно ушпурбується очима в папірець (Рудь, Борвігер, 1969, 129).

УШНУРОВАТИ (ВШНУРОВАТИ), ую, уеш, недок., **УШНУРОВАТИ (ВШНУРОВАТИ)**, ую, уеш, док., *перех.* 1. З'язувати що-небудь міцно, стягуючи кінці мотузка, шнурка і т. ін. *Чувай ушпурбує солому, зав'язує на рубелі міцні вузли, щоб не порозтрушати (Зар., На., світі, 1967, 91); [Х а р ь к о:] Мене на ланцюга? Не, не дозволю!.. [К о в о н:] Не басуйте! Як скрутять назад лопатки... [Л е в к о:] Та як ушпурують! (Кроп., III, 1959, 215).*

2. Стягувати шнурками що-небудь, просовуючи їх крізь спеціальні дірочки, зроблені з двох боків розрізу (на вузті, одязі і т. ін.); // *кого.* Стягувати туго шнурками корсет на кому-небудь. — *Чи зумів ж хто з вас [дівчат] мене зачесати, ушпурувати? (Вовчок, I, 1955, 105).*

УШНУРОВАТИСЯ (ВШНУРОВАТИСЯ), уюся, уешся, недок., **УШНУРОВАТИСЯ (ВШНУРОВАТИСЯ)**, уюся, уешся, док. 1. Стягувати туго шнурками корсет на собі. — *Он пані, — боже мій, зранку як ушпурувалася! А сукня, а капелюш! (Л. Укр., III, 1952, 525).*

2. тільки *недок.* Пас. до ушпурбувати. **УШНУРОВАТИ** *див.* ушпурбувати. **УШНУРОВАТИСЯ** *див.* ушпурбуватися. **УШОСТЕ** *див.* вшосте.

УШПАРИТИ (ВШПАРИТИ), рю, риш, док., *розм.* Ударити за силою; зробити щось за силою, швидко, енергійно. — *Тут лейтенант як вшпарить по гітлерівцяз з одного боку, ну, а я з другого (Стецьмак, Вел. рідня, 1951, 527); // Заграти, засвітити і т. ін. завзято, з запалом; // Почати йти з великою силою (про дощ, град і т. ін.). — Хоч би добрий дощ ушпарив на їхні мундири! (Гончар, II, 1959, 358).*

УШПИГНУТИ (ВШПИГНУТИ), ну, неш, док., *перех.*, чим і без додатка, *розм.* 1. Уколоти чим-небудь товквим, гострим, ужалити і т. ін. *Еней од Турна утікає! І Турні вдогонку поскакав. Той не етече, сей не догонить, От тільки-тільки не вшпигне (Котл., I, 1952, 263); Пан з великою бородою віраває з місяця, немов його вшпигнула гадюка (Фр., IV, 1950, 172).*

2. *перех.* Дошкулити комусь, образивити зауваженням, натяком. — *Мосє Дулькевич забув, що він розповідає про мосє Марчинського, — ушпигнує поляка француз (Загреб., Європа 45, 1959, 400).*

УШПИЛИТИ (ВШПИЛИТИ), лб, лбш, док., *перех.*, чим і без додатка, *діал.* Уколоти. *Так-то нас судив Бурмило! Гірко се мене вшпилило! (Фр., XII, 1953, 33).*

УШПОРИТИ (ВШПОРИТИ), рю, риш, док., *перех.* Стиснути острогами, пришпорити. *Після кількохгодинного житингу полк знову рушив уперед, не зменшуючи темпу маршу, а, навпаки, ще міцніше вшпоривши коней, радісно салютуючи на скаку (Гончар, III, 1959, 440).*

УШТОВХНУТИ *див.* вштбхувати.

УШТОВХУВАННЯ *див.* вштбхування.

УШТОВХУВАТИ *див.* вштбхувати.

УШТРИКНУТИ *див.* вштрикнути.

УШУЛА, и, ж., *заст.* 1. Стопв, до якого прикріпляються ворота. *А ворота в Череваня не прости.. Замість ушула — рублена башта під гонтовим щитом, і під башту єже дубові ворота (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); Тітка Марія стоїть, прихилившись плечем до ушули (Збан., Тасмича..., 1971, 492).*

2. Стопв у паркані, в паз якого вставляються дошки. **УЩАСЛИВИТИ** *див.* ущасливлувати. **УЩАСЛИВИТИСЯ (ВЩАСЛИВИТИСЯ)**, влюся, виш-

ся; *мн.* ущасливлється; *док.* Зробитися щасливим. *Як фашизм удавиться — всесвіт ущасливиться (Тич., I, 1946, 240).*

УЩАСЛИВЛЕНИЙ (ВЩАСЛИВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. *мін.* ч. до ущасливити. *Ми заговорили про Нестора. Вона була, як бачив я з цілої її істоти, ущасливлена його від'їздом на полудне, де мусив остаточно відпочити й виликуватись (Коб., III, 1956, 275); Початковий капітал подвійно ущасливленого аття нараз виніс понад десять тисяч (Фр., VI, 1951, 237).*

УЩАСЛИВЛЮВАТИ (ВЩАСЛИВЛЮВАТИ), юю, юеш, недок., **УЩАСЛИВИТИ (ВЩАСЛИВИТИ)**, влю, виш; *мн.* ущасливлять; *док.*, *перех.* Робити щасливим кого-небудь. — *Я вдячний вам навіть за ті ілюзії, котрі хоч ніяк не ущаслилювали мене (Фр., III, 1950, 422); Кучевич належав до тих, хто більше брав собі, ніж давав іншим. Причому, беручи собі, він умів робити вигляд, що ущаслилює інших (Рибак, Час., 1960, 424); — Когось любити і не послужити голосу серця, не ущасливити самої себе і інших, цього я не розумію (Коб., I, 1956, 236); // чим. Робити честь кому-небудь своєю присутністю. Молодий кінорежисер із повагою потиснув мені руку й захоплено подивився в вічі.. Він радий, що бачить мене здоровим, і запрошує до себе в ательє.. Він перекаже товаришам про роботу, що велика людина (це я) ущасливить їх візитом (Ю. Янов., II, 1958, 9).*

УЩЕДРЯТИ (ВЩЕДРЯТИ), яю, яеш, недок., *перех.*, *рідко.* Щедро наділяти. **Образно.* *Вищедряв землю сирій дощ, Росте життя на бруку площі (Рильський, II, 1960, 52).*

УЩЕЛИНА, и, ж. Вузька і глибока западина між горами. *У сходах гірських доріг немаю, знаю всі ущелини і кручі (Нагв., Пісня., 1949, 80); — Неприступні для людини урвища. Туди ще не ступала людська нога. Там є такі ущелини.., що здалека лякають своїми кручами (Донч., II, 1956, 47); Він турячі — когза гірського — рози Прубив у себе на причілку, — може, На сповід про колишні полювання, Про скелі та ущелини вузькі (Рильський, III, 1961, 162).*

УЩЕЛИСТИЙ, а, е. З ущелинами.

УЩЕМІТИ *див.* ущемляти.

УЩЕМІТИСЯ *див.* ущемлятися.

УЩЕМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. *мін.* ч. до ущеміти. **УЩЕМЛЕННЯ**, я, с. Дія за знач. ущеміти і ущемлятися. *Тая, вона одна знає про нього все, зна, як страждає від цих нескінченних підозр та ущемлень гордість його, гідність його людська (Гончар, Людина., 1960, 23); Комуністична партія своєю політикою не допускає ущемлення інтересів будь-якої соціальної групи (Ком. Укр., 12, 1965, 52).*

УЩЕМЛЯТИ (ВЩЕМЛЯТИ), яю, яеш, недок., **УЩЕМІТИ (ВЩЕМІТИ)**, млю, мйш; *мн.* ущемлять; *док.*, *перех.* 1. Затискувати що-небудь між чимсь; // *безос.* *А от один чудає якийсь. Так-таки прамісненько зжирив [ковбок] у щілини між двома каменями.. І тоді лише схаменувся, як ущемило його порядно. Та так порядно, що нема як уже й ворухнутися (Хотк., II, 1966, 329).*

2. тільки *док.*, *перех.* Викликати душевний біль; образити кого-небудь. *Боже! коли б хто, а то се батько говорить. Так мене ущемив, що й хата мені неавадна стала (Барв., Онов., 1902, 239).*

◇ **Ущеміти [за] серце кого** — глибоко вразити, схвильовати кого-небудь. *[О л е с я:] Візьму книжку читати, який-небудь факт так.. ущемить за серце, що годі вже й читати: зрадливі думки налопом обгорнуть душу, і давають її, і реють на шматки (Кроп., II, 1958, 267); І жура якась ущемить серце кожного, хто чує ці невидимі звуки. Стане, тихо зітхне.. (Хотк., II, 1965, 55).*

3. *перен.* Завдавати кому-небудь шкоди, неприємностей, утискувати кого-небудь; обмежувати, урізувати щось. Польський уряд ущемляє матеріальні інтереси його родини (Вільде, Сестри., 1958, 65).

УЩЕМЛЯТИСЯ (ВЩЕМЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УЩЕМІТИСЯ (ВЩЕМІТИСЯ)**, мяюся, мяішся; мн. ущемляться; док. 1. Виявлятися затиснутим, здупеним з двох боків.

2. *тільки док., перен.* Заболіти, занити (від переживань). Ущемлює серце Довбушев... Втратився смисл власної діяльності (Хотк., Довбуш, 1965, 301).

3. *тільки док., діал.* Ученитися. Він кішку одірав та кине, а вона знов до його, та так і вщемиться (Сл. Гр.); Професор своєю пальцями в свої дикі защі [волосся] й засіпає своєю воловою з такою експресією, що страшно було, як би він її собі не відірає (Смолич, Сорок вісім., 1937, 195).

УЩЕНТ *див.* вщент.

УЩЕПІТИ *див.* вщепіти.

УЩЕРБ, у, ч. Положення місяця, при якому освітлена частина його поступово зменшується до серця і на решті зовсім зникає.

Місяць на ущербі — місяць у такому положенні, щербатий місяць. І місяць на ущербі, мовби притуває (Морд., I, 1958, 228).

УЩЕРБЯТИ *див.* ущербляти.

УЩЕРБЯТИСЯ *див.* ущерблятися.

УЩЕРБЛЕНИЙ (ВЩЕРБЛЕНИЙ), а, е. 1. *заст.* Зменшений. Та нужденна їх плата, яку побирають до сі., має на цілий квартал бути ущерблена! (Фр., III, 1950, 194).

2. Який поступово зменшується, убиває (про місяць); щербатий. Сонце ще не зайшло, а з протилежного краю неба вже викотиться ущерблений диск місяця (Гур., Життя., 1954, 296); Наполовину ущерблений місяць, швидко проринаючи крізь хмари, давно скотився вже за подніпровські кручі (Ле, Право., 1957, 154).

УЩЕРБЛЯТИ (ВЩЕРБЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УЩЕРБЯТИ (ВЩЕРБЯТИ)**, блю, бліш; мн. ущерблять; док., *перех.* 1. *заст.* Зменшувати.

2. *рідко.* Надщерблювати. *Образно. Хотілося б сказати йому хоч слово, йому, що бурі не взяли на фронті, у бою, йому, що серце не щербив (Ус., I сьогодні., 1957, 83).

УЩЕРБЛЯТИСЯ (ВЩЕРБЛЯТИСЯ), яється, недок., **УЩЕРБИТИСЯ (ВЩЕРБИТИСЯ)**, биться, док. 1. *заст.* Зменшуватися.

2. Поступово зменшуватися, убивати (про місяць).

УЩЕРТЬ *див.* вщерт.

УЩІПЛИВИЙ (ВЩІПЛИВИЙ), а, е. 1. Який любить говорити гостро, допкульно, так, щоб уразити, примусити відчувати докір, насмішку і т. ін. Яедоха Купер'яниха.. в сварці не так груба, як ущиплива (говорить здебільшого в іронічно-вечіливому тоні), і через те її всі бояться (Л. Укр., III, 1952, 722); // Який характеризується гостротою, допкульністю. Вірші його вийшли насмішувати й ущипливі, але зовсім недоладні (Н.-Лев., IV, 1956, 189); Досі ущиплива та доктралива розмова стизла (Мирний, III, 1954, 28); «Чер'як ти», — думаю я.. І ще багато різних ущипливих слів прикладаю до цього задавачи (Мик., Повісті., 1956, 6); На деякий час запала мовчанка, яка обіцяла ще більшу сварку. Тимко сидів згорбившись, підшукуює ущипливі слова (Тют., Вир, 1964, 36).

2. *перен.* Дуже відчутний, сильний, пронизливий (про холод, вітер, мороз і т. ін.). Наввотрі січень. Ущипливий мороз ліз під пальто, натирав веселковим кольорож ніс і чоки (Кач., II, 1958, 256); З тіночі подирав пронизливий вітерець. А проте Лагузький не звертає

на нього уваги. Він просто його не помічав. Чи ж має яке значення цей вітерець, бодай і ущипливий, коли на душі стало так легко? (Коцюба, Нові береги, 1959, 317).

УЩІПЛИВІСТЬ (ВЩІПЛИВІСТЬ), вості, ж. Властивість за знач. ущипливий 1. Лімбах засіди називав Золя якось ущипливо «пан Золя», мабуть, покритуючи тою ущипливістю симпатію, яку в глибокій душі почував до цього письменника (Фр., IV, 1950, 253); Він не міг відмовитися хоч від невеличкої іронії, хоч від крапельки ущипливості (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 145).

УЩІПЛИВО (ВЩІПЛИВО), Привсл. до ущипливий 1. [Н і в а (ущипливо):] Кепсько ви доглядаєш вашу дружину, Семене Пилиповичу. Курорт — безпечна річ (Коч., II, 1956, 207); Мені зоглісо відповісти Безбородковій ущипливо, ідоко, але я відчула на собі застережливий, занепокоєний погляд Катерини (Вільде, Сестри., 1958, 297); — зерно он возити треба. Картопля на полі... — Було б раніш думати, — ущипливо зауважив Недокус (Збан., Малюв. давін, 1958, 56).

УЩІПНУТИ (ВЩІПНУТИ), ну, нєп, док., *перех.* 1. Ухопивши за шкіру тіла (кінчиками пальців, дзьобом і т. ін.), стиснути сильно, боляче. Левантина почала совати розачем у лєчі, а він [Квасюк] тим часом ущипнув її за руку (Гр., II, 1963, 264); Оленка спробувала було жартувати, але.. Галя боляче ущипнула її за коліно під столом, що вона одразу примовкла (Кучер, Прошай., 1957, 54); Старий поглядив птлицю, а вона, чекаючи потрави, закинула голову на спину, а потім ущипнула господаря за палець (Стельмах, I, 1962, 426).

2. *перен.* Пронизати, викликаючи відчуття пощипування (про холод, вітер, мороз і т. ін.); // безос. Подихнуло на Пилипка вільним холодним повітрям, ущипнуло за ніс (Мирний, IV, 1955, 299).

3. *перен., розм.* Сказати кому-небудь щось гостро, допкульно; вразити словом, словами. — Де ж твої, царіаню, дороги убрання та діаманти?.. — знов ущипнув Пажіру раджижа (Н.-Лев., IV, 1956, 30); Сергій зрозумів його слова, як шпильку під бік. І заворушилася в ньому каламутна неприязнь ущипнути Тимка якнайболочіше (Тют., Вир, 1964, 341).

4. Щипаючи, відірвати, відокремити частину чого-небудь. Тут ущипне [овечка] травку, там ущипне та й далі, та й далі (Фр., IV, 1950, 25); За два дні перший раз ущипнув Роман кришту хліба і через силу її прокоєтнув (Панч, II, 1956, 406).

УЩІПНУТИСЯ (ВЩІПНУТИСЯ), нуся, нєпся, док. Ущипнути себе. Йому здавалося, що грубіі чорні жури бібліотечної зали зотіли.. відпочити і положитися на нього, мов на подушку, знєтучи його страшно своїм тягарем.. Монах навіть дуже часто впадає на думку, що се все сон, ущипнувся навіть в худу ногу (Фр., VIII, 1952, 142).

УЩІЛЬНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до ущільняти. Взимку корисно періодично обтоптувати сніг навколо дерев. Під ущільненим снігом мишам важко добратися до дерев (Колг. Укр., 10, 1960, 33); Генерал пропсукає своїх у першу чергу. «Гості» поки що мусили чекати осторонь, із заздрістю поглядаючи на ущільнену до краю лавину кіннотників, господарів переправи (Гончар, III, 1959, 356); // ущільнено, безос. присудк. сл. Рільничі бригади на значних площах підєвівають ущільнюючі культури. Зокрема.. кормовими гарбузами ущільнено кукурудзу (Колг. Укр., 9, 1960, 29).

2. у знач. прим. З більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ. Роботи на робітфаку було сиаа. Лекції, завдання, опрацювання різних тем. Години були дуже ущільнені (Коцюба, Нові береги, 1959, 319); Директор школи не залишав своїх вихованців без діла

Шкільний день був ущільнений, кожному вистачало роботи (Збав., Курид. о-ва, 1963, 224); // З меншими проміжками, частіший. Гарматний вогонь турків був настільки ущільнений, що атакуючі падали десятками (Добр., Очак. розмир, 1965, 348); // с. г. Заповнений або розміщений тісніше, густіше. На частині площі кукурудзи запровадили ущільнені посіви з горохом, гарбузами та іншими культурами (Колг. Укр., 3, 1959, 9); // с. г. Важкий, твердий (про ґрунт). На виноградниках з ущільненими ґрунтами куці мають погано розвинену кореневу систему (Наука., 2, 1957, 23).

УЩІЛЬНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. ущільнення 2. Ущільненість посівів.

УЩІЛЬНЕННЯ, я, с. Дія за знач. ущільнити. Якійсь силосом залежить від ущільнення зеленої маси (Хлібороб Укр., 7, 1972, 29); Значна кількість опадів в передгірних районах Карпат сприяє швидкому ущільненню ґрунту (Колг. Укр., 2, 1957, 18); Вирощування на одній і тій же площі протягом теплового періоду року двох і більше культур називається ущільненням посівів (Овоч., 1956, 92); Творче ставлення до праці і максимальне ущільнення робочого дня дали позитивні наслідки (Наука., 2, 1959, 37).

УЩІЛЬНИТИ див. ущільнювати.

УЩІЛЬНИТИСЯ див. ущільнюватися.

УЩІЛЬНЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для ущільнювання. Металокерамічні ущільнювальні вставки у парових і газових турбінах підвищують на один-два проценти коефіцієнт корисної дії (Наука., 12, 1963, 15).

УЩІЛЬНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ущільнювати.

УЩІЛЬНЮВАТИ, юю, юш, недок., **УЩІЛЬНИТИ**, ільню, ільниш, ільниється, док., перех. 1. Робити щільнішим, стискуючи, утрамбовуючи. Силос у траншеях ущільнюють за допомогою трактора з навісними вілами (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 1); При посіві сочевиці в недостатньо вологий ґрунт його слід ущільнити кільчастим або гладеньким котком (Зерн. боб. культ., 1956, 67).

2. Заповнювати простір, якусь ділянку більшою кількістю чого-небудь або тісніше, густіше розмішувати що-небудь. Ущільнювати з успіхом можна... посіви озирів, "капусту ранньої, кукуруду... і багато інших культур (Колг. Укр., 1, 1957, 40); Дослідження науково-дослідних установ та передових господарств свідчать про те, що можна одержувати значно більше плодів, ущільнюючи сади. Це не пошкодить основним плодовим насадженням (Хлібороб Укр., 7, 1967, 32); // Робити частішим. Ущільнювати вогонь артилерії; // с. г. Вирощувати дві і більше сільськогосподарські культури на тій самій площі для ефективного використання землі; висівати, висаджувати іншу культуру разом з основною на тій самій ділянці. Квартали яблунь і груш літніх сортів слід ущільнювати саджанцями літніх сортів, осінніх — осінніми, зимових — зимовими сортами (Хлібороб Укр., 9, 1963, 32).

3. Заповнювати більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ і т. ін. (час, проміжок часу). — Не в часі справа. Справа в уміні людини ущільнювати цей час (Головко, II, 1957, 564); Соціалістичне змагання навчило радянських людей ущільнювати час (Рад. Укр., 24.I 1969, 1); // Скорочувати час виконання чого-небудь. Останній процес перед випуском, коли визначається якість сталі, теж забирає чимало часу. Чи не можна і його потроху ущільнити? (Собко, Біле подум'я, 1952, 256); Ущільнювати строки польових робіт.

УЩІЛЬНЮВАТИСЯ, юється, недок., **УЩІЛЬНИТИСЯ**, ільниється, док. 1. Робитися щільнішим. Негораний, скритий стернею ґрунт швидко висихає... ущільнюється і розтріскується (Хлібороб Укр., 1, 1967, 8);

Запізнення з оранкою завдає великої шкоди. Ґрунт не встигне осісти, ущільниться, буде бідний на вологу (Рад. Укр., 4.VII 1957, 1).

2. Заповнюватися більшим числом, більшою кількістю чого-небудь або розмішуватися тісніше, густіше. Збираючись в ударний кулак, ущільнюючись, полки готувалися до вирішального штурму (Гончар, III, 1959, 388); // Ставати частішим.

3. Ставати заповненим більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ (про час, проміжок часу). На пусковою об'єкті 1971 року — Ровенському заводі азотних добрив — затверджено остаточний і останній графік робіт. Час, згідно з ним, ущільнився до граничної напруж (Рад. Укр., 21.XII 1971, 2).

УЩІЛЬНЮВАЧ, а, ч. 1. техн. Пристрій для ущільнювання чого-небудь. Солома в середині візка розрізняється і ущільнюється за допомогою гидравлічного реверіювача-ущільнювача (Хлібороб Укр., 8, 1966, 12).

2. с. г. Сільськогосподарська рослина, плодове дерево і т. ін., які висаджують між основними культурами для підвищення врожайності. Міжряддя цибулі доцільно використовувати для вирощування такої цінної культури, як морква, що є добрим ущільнювачем, бо має невелике листя (Колг. Укр., 7, 1957, 42).

УЩІЛЬНЮЮЧИЙ, а, е, спец. Який ущільнює, служить ущільнювачем. Карликові дерева висаджують окремими масивами або розміщують між високорослими деревами зерняткових порід як ущільнюючу культуру (Сад. і ягідн., 1957, 182).

УЩУХАТИ (вЩУХАТИ), а́в, недок., **УЩУХНУТИ** (вЩУХНУТИ), не; жин. ч. ущух, ла, ло і ущухну, нула, ло; док. 1. Ставати слабшим, затихати, припинятися (про явища природи). Ось став вітер ущухати, і хвилі трохи уляглися (Котл., I, 1952, 159); Ущухла буря. Розійшлися хмарки і скрізь панувати тиша урочища (Вороной, Вибр., 1959, 139); Хуртовина не тільки не вищукала, а ще розгулювалась. Поривний вітер шарпав голе гілля куців під вікном (Головко, II, 1957, 557); Дощ ущух. Небо стало чисте, мов виमितе (Кол., Терек., 1959, 31); Кожного ранку солдати перш за все кидалися до вікон подивитися, чи не вищула наразі металіця (Тулуб, В степу., 1964, 186); // Зменшуватися в дії, в силі її вияву; припинятися. Вогняний ураган дійшов до наваленого лісу і вищу (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 78); В гарячу пору збиральної роботи на токах не вищував круглу добу (Гончар, Новели, 1954, 140); // Робитися спокійним. Ущухнуло море, і хвилі уляглися (Греб., I, 1957, 83).

2. Переставати звучати, лунати, чути. Гучна розмова укривала гату. Вона ущухла тільки тоді, як Недора одчинила двері, щоб унести сажовар (Мирний, III, 1954, 210); Стрілянина не вищукала (Довж., I, 1958, 146); Гамір на передовій поступово вищував. Лише зрідка де-не-де постукували контрольні кулемети (Гончар, III, 1959, 411); Сомко звелів ударити своїм тилпанником у срібні бубни. Ущухнуло трохи галас (II. Куліш, Вибр., 1969, 167); Рвонулося розкописте «ура-а!» і вищуло враз (Вичко, Сієса., 1959, 388).

3. Робитися менш відчутним; угамовуватися (про відчуття, почуття і т. ін.). Юлдаш перелетів через кінську голу. Прикрий біль шпигону у ногу. З зусиллям хлопця підвієся. Біль у носі не вищував (Донч., I, 1956, 178); В міру того, як Савченко говорив, запав у Валі став потроху вищувати (Собко, Запорука., 1952, 56); [М е л е ш к о:] Спробуйте поки ці таблетки — ручусь, біль моментально вищує (Коч., II, 1956, 493).

4. Замоквати, затихати. Довго ще, далеко за ніччю, розбуркана молодь не вищукала (Вас., Вибр., 1950, 124); Він знову підводить руку... але майдан не вищував (Ваш,

На землі.., 1957, 19); Грожада зовсім ущухла, дожидаючися, що скаже старшина (Гр., II, 1963, 358); Пташки ущушли, звірина причаїлась (Коцюб., I, 1955, 176); // перен. Заспокоюватися, переставати виявляти щонебудь (гнів, роздратування і т. ін.). Бжеський ущуз так само швидко, як і скипів, і бучно розреготався (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9); — Що новенького у волості, Якове? — запитає Євген Панасович, коли Ярошенко трохи ущуз і, сердито сопучи, почав роззувати розглябані, заболочені чоботи (Речм., Весн. грози, 1961, 82).

УЩУХЛИЙ (ВЩУХЛИЙ), а, в. Дієпр. акт. мнн. ч. до ущухнути. *Одвернувся [Річард] до статуї, щоб схватити свою ще не зовсім ущузлу стурбованість* (Л. Укр., III, 1952, 91).

УЩУХНУТИ *див.* ущухати.

УЯВ, присл., поет. Найву. *Я бачив сон... ні, марилось уяв — Він і тепер стоїть перед очима* (Стар., Поет. тв., 1958, 179).

УЯВА, п, ж. 1. Здатність образно створювати або відтворювати кого-, що-небудь в думках, свідомості; відтворення кого-, чого-небудь в думках, свідомості. *Я був дуже мрійливим хлопчиком. Мрійливість і уява були такими сильними, що іноді життя, здавалося, існувало в двох аспектах, які змагалися між собою — реальному і уявному* (Довж., I, 1958, 13); *Надзвичайно важливим у теорії Станіслаєвського є розвиток уяви в актора* (Міст. кіно, 1955, 48); // *Думка, свідомість, фантазія. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїх малюються люди, події й природа — я почуваю себе щасливим* (Коцюб., III, 1956, 282); *Нараз серед тої сутоложності гадок змалювала його уява перед його очима кударку Пазю* (Март., Тв., 1954, 243); *Тим часом його уява працює незалежно, розвертає перед ним усі нові образи* (Фр., IV, 1950, 28); *Знову стук, та вже чутніш. Думка: тріснуло де-небудь, Ворухнулося що-небудь, Вітер б'є в шибки буйніш... Таємниця? Ніякої... Відки взятись, як і з чого? Під уяви навісної...* (Граб., I, 1959, 462); *Село Чуртанка було в уяві мандрівників започинаним куточком, закинутим у дикі нетрі глухої тайги* (Довж., II, 1956, 28); *І зоставала тоді в дитячій уяві слава бойових козацьких походів, оживали грізні січі, що коліс точилися на цій землі* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 6); *Робочий стіл. В уяві — моря гладь, Пісок і галька, вимита до блиску... На рейді кораблі, а ген — чайки летять, Гойдає язту хвиля, моя коліску* (Забашта, Вибр., 1958, 51).

Залишатися (залишитися, зоставатися, зостатися) в уяві див. залишатися, зоставатися; *Піднісється (підніється) в уяві див.* піднісється; *Складатися (складалася) уява див.* складатися; *Складати (скласть) уяву див.* складати; *Спливати (спливти) в уяві див.* спливати.

2. *рідко.* Те, що відтворене в свідомості; образ. [Йонові] *здадалася сцена з хустинкою. Уява була така жива, така яскрава, що Йон мимозіть сплониса рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию* (Коцюб., I, 1955, 235).

УЯВИТИ *див.* уявляти.

УЯВИТИСЯ *див.* уявлятися.

УЯВКІЙ, присл., діал. 1. Найву. *От вона неначе бачить уявки перед собою зелені ниви, високі жита та пшениці* (Н.-Лев., III, 1956, 325).

2. Не таючись, відкрито, неприховано; явно. *Уяв тій гроші уявки сперд його очей* (Сл. Гр.).

УЯВЛЕНІЙ, а, в. Дієпр. пас. мнн. ч. до уявити. *Без дороги, без напрямку йшла [Маруся] явив, рівнобіжно уявленому потокові* (Хотк., II, 1966, 272); *Перед зруйнованим будинком дитячого театру Фелікс і Воля за-*

жди купували уявлене морозиво (Ю. Янов., II, 1954, 41); *Всю ніч Калиновський майже не спав і все стережачся з уявленим Потоцьким* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 269).

УЯВЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. уявити 1. *Уявлення — один з найбільш істотних прийомів літературної техніки, що створює образ* (Горький, Про л-ру, 1949, 205); *Збоку, правда, здавалося, що він надто м'явий і спокійний, не поспішаючи запускатися трактора, не кваплячись сідає, — та на цьому й кінчалася неправильне уявлення* (Ю. Янов., II, 1954, 135); *Факт, переходячи із уст у вухо, обростає, набирає соку з жіночих буйних уявлень, грав, переливався барвами* (Головко, II, 1957, 113); *Все помутилося в очах Віри, здійнялися в душі її страшному бурю. Ніякі уявлення не давали їй того відчуття, яке налянуло на неї зараз, перехопивши подих, стиснувши їй серце* (Шиян, Баланда, 1957, 230); *Численні асканійські строковики вивжаються їм [закордонним приятелькам] якимись покірними, чужими, мальовничими жовбоями... Наївні уявлення!* (Гончар, Таврія, 1952, 140).

2. Розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, якихось даних і т. ін. *Людські уявлення про простір і час відносні, але з цих відносних уявлень складається абсолютна істина, ці відносні уявлення, розвиваючись, ідуть по лінії абсолютної істини, наближаються до неї* (Ленін, 18, 1971, 166); *Часто буває, що наукові відкриття, ідеї винахідників вражають нас несумісністю з існуючими уявленнями* (Наука., 8, 1963, 15); — *У тебе зовсім невірне уявлення про інтелекцію. Ти ніяк не можеш зрозуміти, що без інтелекції, без науки неможливіший розвиток суспільства* (Тют., Вир, 1964, 42); *Я хочу показати, яка то нелегка справа — дати іншомовним читачам, читачам інших країн, уявлення про художній твір, написаний на певному місцевому матеріалі* (Гальський, IX, 1962, 98); *Пейзажі живописця [С. Васильківського] завжди емоційні, різноманітні за мотивами і настроєм... дають повне та широке уявлення про українську природу* (Міст., I, 1966, 25).

◇ *Мати уявлення яке, про кого — що — знати, уявляти кого-, що-небудь у якийсь мірі. Нарешті Каргат завяв, що має більш-менш точне уявлення про зміст своєї роботи на заводі, та попросив аж два тижні на обдумування свого остаточного рішення* (Шовк., Інженери, 1956, 7); *Про село вона мала досить туманне уявлення, бо бачила його лише з вікна залізничного вагона* (Добр., Тече річка., 1961, 8); *Не мати жодного (найменшого, ніякого) уявлення; Не мати [ї] уявлення про кого — що — не знати про кого-, що-небудь навіть приблизно. Не має Бородавка жодного уявлення про тактику і стратегію* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 432); — *Я вважаю за недоцільне приймати на філологічний факультет людину, яка не має жодного уявлення про філологію...* (Тют., Вир, 1964, 62); *Що за землі там [на схід і північ] лежать, у Константинополі, не знали, що за люди живуть там, — уявлення не мали* (Скл., Святослав, 1959, 129); *Багато його товаришів бачили... тисячі речей, про які Гриша й уявлення не має* (Собко, Скеля., 1961, 25); *Складати (скласть) уявлення див.* складати.

3. *псих., філос.* Чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуттів. *Ряд досліджень було спеціально спрямовано на вивчення різних видів уявлень* (Рад. психол. наука., 1958, 113); *Але я [осліпнувши] ще не встиг одивити від зорових уявлень, я сидів коло столу й бачив себе із обпаленим обличчям* (Ю. Янов., II, 1954, 74).

УЯВЛЮВАНИЙ, а, в. Дієпр. пас. теп. і мнн. ч. до уявляти. — *Ти так захопилася своїми уявлюваними*

успіхами, що навіть не поцікавилась, як працюють інші заводи (Донч., V, 1957, 496); Вона говорила в думці з уявлюваним директором чи заучем (Кучер, Трудна любов, 1960, 200).

УЯВЛЯТИ, яю, яєш, недок., **УЯВИТИ**, уявлю, уявиш, док., перех. 1. Викликати у своїх думках, своїй свідомості якій-небудь образ, картину, дію і т. ін. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить, хворий і самотній у пущі й вигляда її з очеретів (Коцюб., I, 1955, 363); Артем, хоч ніколи не був у Попівці, але з розповідей Христі, ще тоді, у Таврії, досить виразно уявляв собі це невеличке — дворіє на сто — сілце в двома рядами хат обабіч курного битого шляху (Головко, А. Гармаш, 1971, 462); Слово: дім. При цій слові уявляв собі чоловік, що зріс у великій жисті, кількаповерхову каменицю, а мужик нагадає собі низьку хату, соломою пошиту (Март., Тв., 1954, 84); Він являв чомусь уявлю чоту тоненьку мрійну дівчину трохи поважнішою (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 232); Уявляв собі юнака — невисокого й стрункого, з сірими очима й енергійним ротом, погляд насмішкуватий і еперний, руки, що люблять доторкнутись до забороненого й відчутти присяжність там, де страшно (Ю. Янов., II, 1958, 32).

2. Розуміти, усвідомлювати, знати. Вона певно не уявляла собі, як я її колаю. Довести силу мого чуття могла б лиш смерть (Коцюб., II, 1955, 262); Мистецтво, поезія рухають уперед таланти. Але ми навіть не уявляємо, скільки таких талантів є у нас серед нефахових поетів, нефахових співиць, танцюристів (Рильський, IX, 1962, 21); Сашко взагалі не уявляв собі, як можуть жити люди на світі без моря (Смолич, Світанок., 1953, 21); Я взявся усунути обрив, не викидаючи струму. Ви уявляєте, що це значить? Струм іде по мережі напружено в тисячі вольт. Коли б десь ледь звизгнув — за секунду з мене був би поплаець (Гончар, III, 1959, 282).

3. тільки 2 ос. одн. і м. Уживається в значенні вставного слова для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чим-небудь. — На квартирі в мене телефон, це ж так належить директоріві, і, уявляю, всі довгачі — чи з бригади, чи з району. — всі через тебе! (Гончар, Тронка, 1963, 337).

Уяві (уяв'їть) [собі] — вставне слово, словосполучення, що вживається для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чим-небудь, більшого переконання в чомусь. — Спокійна, розсудлива, прихильна [Варвара]. І, уяв'їть собі, бере всього-на-всього три харбованці на місяць... Ми звикли до неї, вона до нас... І дітей любить... (Коцюб., II, 1955, 169); [К і ч у н о в:] Одна тільки людина вступилася. [К а р т а ш о в:] Хто саме? [К і ч у н о в:] Інспектор Марфін. Уяв'їть, приїжджав з Тамбова [Довж., I, 1958, 426]; — Та от, уяві собі, і не довелося [погостювати]. А де тільки не буває: в Криму відпочивав, на Урал з бригадою їздив, на новому заводі верстати встановлював. А от у вас, на Кавказі, і не довелося (Головко, I, 1957, 282).

4. заст. З'являтися, виходити, ставати видним. «А ось я її либонь і побачу», — подумав [Павло], коли вона йому назустріч, з-за дерева, з-за сосни уявля (Вовчок, I, 1955, 149).

УЯВЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **УЯВИТИСЯ**, уявлюся, уявишся, док., кому і без додатка. 1. Постановити, з'являтися в думках, у свідомості. Уявлявся їй самотній, весільний вечір й маа, й свіжість, і зорі мріють... (Вовчок, I, 1955, 318); Цілий день потім Артемові батько не слодив а думки і все уявлявся йому найяскравіше саме отаким, як оце в сні бачив — у кузні (Головко, II, 1957, 391); // безос. Йому ясно уявлювалося, як лютуватиме пан, дізнавшись застра, що Остап утік (Коцюб.,

I, 1955, 339); Її рідні раптом уявилися. Та ще юнак Іван. Так сумно очі їх дивились... Туман... (Тяч., Зростає..., 1960, 34); // Здаватися; сприйматися так чи інакше, вважатися таким чи інакшим. — Що ви верзете нісенітницю! Які там полози в нашому садку? Полози плазують в степах. Може, то важ так уявилось? — сказала Гризельда (Н.-Лев., VII, 1966, 196); Він [Демид] був звичайною людиною, такою самою, як і вона. Не такий уявлявся їй Гордій Рабенко: це було сонце, що світило і все навкруги скоряло своїм могутнім сявом... (Гр., II, 1963, 28); У Гоголя в «Тарасі Бульбіві» син звертається до батька на «ти», що суперечить українським звичаям. Український перекладач (А. Хуторян) цю форму звертання залишає, — мені таке рішення не уявляється єдиним (Рильський, IX, 1962, 78); Кожному з відступаючих Дніпро уявлявся в ці дні тим рятівним рубежем, що затримає денікінську козачню (Гончар, II, 1959, 85); // Бути в чийсь уяві схожим на кого-, що-небудь.

2. заст. З'являтися, виходити, ставати видним. Тут [на ярмарку] уявляються і молодіці повнови́ди і трощі озмури, — усе вони цінюють і на все кажуть, що дорого (Вовчок, VI, 1956, 230); З-за куців уявлялась височенька, але тонка Дарчина постать (Л. Укр., III, 1952, 660); Справді, чудні та небувалі се розбійники уявилися і чудний і небувалий вони теж розбійні правила: що попадався їм багач у руки — вони його обцирали, попадався вбогий — вони його наділяли (Вовчок, I, 1955, 358); В Генуї переночувала, щоб не в'являтися до Садовських серед ночі та не збивати тривоги (Л. Укр., V, 1956, 419).

УЯВНИЙ, а, е. Який не в дійсності, а створений уявою, в уяві. Найвиразніше відчувається запах лозової кори. Хоча він, можливо, і не реальний, а уявний. Назряд чи пригомонить вітер гіркуватий подих розлілого верболозу аж з дніпровського берега (Вол., Місячне срібло, 1964, 14); Говорила [Зоня] до своїх уявних слугачів (Вільде, III, 1968, 102); Оксен, не відкриваючи очей, тріпав головою і, тиснувши руку в кулак, п'яною вярзукає [верзе]: — Р-рису... Ма-арш!... — І починає шукати правою ногою уявне стремено (Тют., Вир, 1964, 135); // у знач. ім. уяв'їне, ного, с. Те, що створене уявою, в уяві. Зрештою, між уявним і дійсним завжди існуюватиме якась невідповідність! (Рибак, Час., 1960, 13).

Уяв'їне число, мат. — корінь парного степеня з від'ємного числа.

УЯВНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. уявний.

УЯВНО. Присл. до уявний. Та не встиг я Сулою навітшатися уявно, Як ось вона сама з-межи лози Поперед мене блиснула стрілою, Аж я спинився (Вирган, Квіт. береги, 1950, 108); Посередині між полюсами на поверхні Землі уявно можна провести лінію, яка називається екватором (Фіз. геогр., 5, 1956, 70).

УЯРМИТИ див. уярмлювати.

УЯРМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мн. ч. до уярмити. Приклад, славна дійсність нашої Радянської держави запалують на боротьбу за своє національне визволення поневолені капіталізмом народи. Колись без'язикі, німі, забиті і уярмлені народи піднімаються на весь зріст, заявляючи про свої людські права (Чаб., Шляхами., 1961, 129); Гірку правду про злиденне життя уярмленого селянина, який бився, «мов риба в саку», сказав у своїх творах великий український революціонер-демократ Іван Франко (Укр. літ., 9, 1957, 8); Уже з перших віршів поета [М. Вороного] постає перед читачем образ знедоленого краю, уярмленого царизмом вітчизни, скутої духовно і фізично трудової людини (Рад. літ-во, 12, 1971, 41); Величезні зміни сталися на цій [Закарпатський] прекрасній, колись уярмленій землі (Цюпа, Україна., 1960, 281).

УЯРМЛЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. уярміти. *Капіталізм не може існувати без національного гніту і поневолення, без уярмлення і закабалення народів, без розпалювання національної ворожнечі* (Вісник АН, 11, 1953, 11); *Слово твоє в уярмленні Люті кати держали* (Бичко, Простота, 1963, 41).

УЯРМЛЮВАТИ, юю, юєш і **УЯРМЛЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УЯРМІТИ**, млю, мійш; *мн.* уярмляти; *док.* перек. Позбавляти свободи, незалежності; підком підкоряти своїй владі; поневолювати. *Були часи, коли Но-*

вому Риму — Візантії частило захоплювати в Європі, Азії, Єгипті великі простори землі, поневолювати цілі народи, забирати їх багатства, уярмлювати людей (Скл., Святослав, 1959, 144); *Ви хочете нас уярмити? Дарма! Дарма вас вавлять наших надр принади!* (Бажан, Роки, 1957, 106).

УЯРМЛЮВАТИСЯ, юється і **УЯРМЛЯТИСЯ**. *яється, недок.* Пас. до уярмлювати, уярмляти.

УЯРМЛЯТИ *див.* уярмлювати.

УЯРМЛЯТИСЯ *див.* уярмлюватися.

Ф

Ф, *невідм.*, с. Двадцять четверта літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «ф» (вимовляється «еф»).

ФА, *невідм.*, с. Четвертий звук музичної гамми, а також нота, що позначає цей звук. *Концерт для фортепіано з оркестром фа мінор.*

ФАБЗАВКОМ, у, ч. Скорочення: фабрично-заводський комітет. *На всіх великих підприємствах України (за незначними винятками) [після Лютневої революції] фабзавкомами керували більшовики* (Іст. УРСР, II, 1957, 24).

ФАБЗАВУЧ, у, ч., *заст.* Скорочення: фабрично-заводське училище — школа для підлітків при підприємстві, що готувала робітників масових професій (тесларів, штуркатурів, мулярів і т. ін.); у 1940 р. була замінена ремісничим училищем і школою ФЗН. *Перемагаючи книжкову премудрість допомагає йому син, який, закінчивши фабзавуч на тому ж заводі, готувався до вступу в інститут* (Шовк., Інженери, 1956, 283).

ФАБЗАВУЧНИК, а, ч., *заст.*, *розм.* Учень фабзавучу. *Я залишив у Кам'яниці добрих друзів: редактора окружної газети Саву Божка, молоденького робкора нашої газети, фабзавучника Володю Бєляєва* (Мас., Життя., 1960, 94).

ФАБЗАВУЧНИЦЯ, і, ж., *заст.*, *розм.* Жін. до фабзавучника.

ФАБЗАЄЦЬ, зайця, ч., *заст.*, *фам.*, *жарт.* Те саме, що **фабзавучник**. *Ще до Великої Вітчизняної війни прийшов він на завод. Зовсім хлопчиськом був, «фабзайцем». Потім став слюсарем* (Рад. Укр., 25.VII 1962, 3).

ФАБІАНЕЦЬ, няч, ч. Прихильник, послідовник **фабіанства**. *Обіч громадається, мчатся в безвихідь Тіні правдивих століть. Ось вони — Герцоги, лорди, ділячі, фабіанці* (Бажан, Роки, 1957, 204).

ФАБІАНСТВО, а, с. Реформістський буржуазний рух кінця XIX ст. в Англії, що заперечував класову боротьбу та проповідував мирні, поступові перетворення капіталістичного суспільства в соціалістичне.

ФАБІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до **фабіанства** й до **фабіанця**, **фабіанців**. *Фабіанський рух; Фабіанське товариство.*

ФАБКОМ, у, ч. Скорочення: фабричний комітет.

ФАБЛЮ *див.* **фабляб**.

ФАБЛЬО, **ФАБЛЮ**, *невідм.*, с. Невелике гумористичне або сатиричне оповідання з життя селян, духівництва тощо, а також відповідний жанр, що виник і був поширений у середньовічній французькій літературі. *Сюжетом інтермедій дуже часто були міжнародні, мандрючі анекдоти, фабліо та новели* (Фр., XVI, 1955, 218); *Не тільки середньовічні фабльо, але й лицарські романи черпали свої мотиви із фольклорної скарбниці* (Рильський, IX, 1962, 191).

ФАБРА, я, ж. 1. Речовина, що застосовується в косметичці для фарбування в чорний колір бороди та вусів, а також щоб надати вусам певної форми.

2. *заст.* Фарба. *Чималі вікна й двері, віконниці, томальовані зеленюю фарбою, ганок коло дверей — все те дуже одрізняло Леміщину хату од других* (Н.-Лев., I, 1956, 172).

ФАБРИКА, и, ж. 1. Промислове підприємство, що обробляє сировину машинним способом і якому властивий розподіл праці за операціями. *За городом тільки якась фабрика журіла [виділялася червонястим кольором], бо до цегли не так дим приставав...* (Мирний, I, 1949, 220); *Фабрика [тютюнова] велика. Працюють 130 душ, є кілька машин, одна з них робить гіллязи* (Коцюб., III, 1956, 185); *У нас текстильна фабрика перевиконує план...* (Ю. Янов., I, 1954, 57).

2. *чого, перен.* Про місце, де що-небудь виробляється, продається тощо у великій кількості. *Балабушиха задукала в березі під вербами справдішню фабрику варення, щоб догодити своєму вчителеві й запобігти в його ласки* (Н.-Лев., III, 1956, 223); *Вона [битва за ліс] розгортається на велетенському просторі нашої великої країни, це — битва за перетворення степу на зелену фабрику вологи...* (Рудь, Гомін., 1959, 113).

ФАБРИКА-КУХНЯ, ~п-~і, ж. Велике підприємство громадського харчування з масовим механізованим приготуванням їжі. *Повернувшись на правий берег, оглянувши теплову станцію, фабрику-кухню, Горький несподівано попросив знову переправити його на протилежний берег* (Баш, На землі., 1957, 25).

ФАБРИКАНТ, а, ч. 1. Капіталіст — власник фабрики (у 1 знач.). *Він був у засмалцovanім кашкеті і ще більш засмаленому сурдуті...* Проте — це таки був безперечно фабрикант. *Він мав у Вушиці сирникової фабрики* (Досв., Вибр., 1959, 55); *Фабрикант дитячих іграшок пан Круський прийняв мене з примруженим оком* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 18).

2. *чого, перен.* Про того, хто займається виготовленням і поширенням чого-небудь у великій кількості. *Образно. *Своєю художньою творчістю він [мороз] порушує цілу гаму людських почувань. Не меншої слави зажив він як будівничий і фабрикант льоду* (Коцюб., II, 1955, 434); // *ірон.*, *зневажл.* Про того, хто створює, вигадусь та поширює брехливі чутки, наклепи.

ФАБРИКАНТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **фабрикант**; дрібний фабрикант.

ФАБРИКАНТИХА, и, ж., *розм.* Дружина фабриканта (у 1 знач.).

ФАБРИКАНТІВ, това, тове. Прикм. до **фабрикант** 1; належний фабрикантові. *Фабрикант із дружиною кинулися складати покуйовжене своє майно... та капрал тицьнує на них, щоб сиділи й не рипались, і фабрикант-*

тове добро так і лежало посеред хати (Досв., Вибр., 1959, 67).

ФАБРИКАНТКА, я, ж. Жін. до фабрикант.

ФАБРИКАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фабрикант 1; належний фабрикантові, фабрикантам. [Е г е р:] Один попри одному [в Білаві] фабрикантські палаци (Л. Укр., IV, 1954, 219); // Власт. фабрикантові, фабрикантам.

ФАБРИКАТ, у, ч. Готовий фабричний виріб, завершений продукт виробництва, придатний для споживання без додаткової обробки. З кукурудзи виготовляють понад 200 різноманітних фабрикатів і напівфабрикатів (Рад. Укр., 4.VII 1958, 3); Текстильні фабрикасти.

ФАБРИКАТОР, а, ч. 1. Той, хто займається виробництвом фабрикатів, бере активну участь у цьому процесі. Начебто й непомітна робота у старшого фабрикатора. Але без нього прокатники ніколи не розпочнуть працювати. Гляне він на зливок сталі — і враз визначить, на що його пустити: на лист, на рейки (Роб. газ., 2.II 1965, 1).

2. перен. Той, хто фабрикує (у 2 знач.) що-небудь.

ФАБРИКАЦІЯ, і, ж. Те саме, що фабрикування. Германові не хотілося для фабрикації черезу будувати нову фабрику (Фр., V, 1951, 398); Ми вважаємо доцільним розроблення заводів, які зменшують імовірність випадкового виникнення або навмисної фабрикації воєнних інцидентів і їх переростання в міжнародні кризи, у війну (Матер. ХХІV а. з. КПРС, 1971, 34).

ФАБРИКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнч. і теп. ч. до фабрикувати.

ФАБРИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фабрикувати. Фабрикування шовку; [Н о р м а:] Іншими словами, ви пропонуєте мені співпрацю у фабрикуванні ренегатів? Так? (Галан, I, 1960, 438); Фабрикування наклепів.

ФАБРИКУВАТИ, ую, усьн, недок., перех. 1. Виробляти, виготовляти щось фабричним способом. Фабрикувати сукно.

2. перен. Виробляти, випускати й т. ін. що-небудь (переважно у великій кількості). — Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгонення воробців із пшениці, проса та конопель (Фр., II, 1950, 344); Сто корів одна за одною статечно і поважно вигодять на свіже повітря жувати жуйку, сито зітхати, мріяти і фабрикувати молоко (Вол., Місячне срібло, 1961, 286); // ірон. Виробляти, створювати що-небудь за шаблоном, механічно, здебільшого у великій кількості. Пише [поет] вразу, швидко, по декілька віршів за один вечір, він їх фабрикує (Деякі цит. поет. майстерн., 1956, 63); // зневажл. Робити, створювати що-небудь ганебно, підле, брехливе; сприяти формуванню чого-небудь (звичайно негативного). Вони [куркулі] цькують революціонери, допомагають переслідувати їх, фабрикують широки проти революційно настроєних бідняків (Іст. укр. літ., I, 1954, 702); Фабрикувати наклепи, чутки.

ФАБРИКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фабрикувати. Дома ж вишалаєли свічі, варилося м'ясо, сочилися меди й вироблялося пиво, сушилося м'ясо, риба, з бузики фабрикувався атрамент (Хотк., Довбуш, 1965, 228).

ФАБРИТИ, рю, рияш, недок., перех. 1. Фарбувати фарбою (у 1 знач.) вуса, бороду; чорнити. Генерал Букалов сидить перед дзеркалом і закінчує свій туалет, пудритися, фарбить вуса, чистить нігті (Мам., Тв., 1962, 366).

2. заст. Фарбувати.

ФАБРИТИСЯ, рюся, рияшся, недок. Фарбувати собі фарбою (у 1 знач.) вуса, бороду.

ФАБРИЦЬКИЙ, а, е, заст. Фабричний. А тут і Василь вступив в хату в новім чорнім каптанці з фабри-

цького сукна, підперезаний зеленим поясом (Н.-Лев., I, 1956, 85).

ФАБРИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фабрика 1. Кожеранти, торговці зночу виїзали з своїх щілин [за непу]. Приватні підприємці організовують артілі, фабрики (Мист., 1, 1964, 5).

ФАБРИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фабрика 1. Від того джерела директор кавав вибудувати сунт (ризу) аж просто на фабричне подвір'я (Фр., I, 1955, 367); Великий, на два яруси, зал фабричного Палацу культури був переповнений (Коз., Листя., 1967, 169); Тема виховання виробничника, боротьба за честь фабричної марки були одними з провідних у доповіді секретаря парткомю (Веч. Київ, 6.XII 1967, 3); // Вигот., зробл. на фабриці; не кустарний. Уподоже дорого гуля мідянство: дієчата у стрічках, у стовжках, а козацтво у брилях, у чуйках фабричного сукна (Стор., I, 1957, 76); Вона повік буде його любити і вже навіть йому хустинку фабричною заповолюю вишила (Стельмах, II, 1962, 106); Взутий він був у фабричні черевики (Чорн., Визвол. земля, 1959, 35); // Признач. для переробки на фабриці, на підприємстві. В основній зоні бурякозяння вирощуванням фабричних буряків повинні займатися всі господарства незалежно від їх виробничого напрямку (Хлібороб Укр., 7, 1976, 21); // Такий, як на фабриці; власт. фабриці. Ресторани й кав'ярні, де їда для нас стала тільки досадною потребою тіла, де противними були чужі апетити і ті фабричні, сказати б, форми годинвання людей, .. виклакали часом в нашій увазі напівабуті картини (Коцюб., II, 1955, 356); Останнім часом з трави почали виготовляти фабричним способом сушені брикети (Хлібороб Укр., 2, 1967, 43).

Фабричне виробництво; Фабричний виріб — промислове, не кустарне виробництво. В одній руці він тримав фабричного виробу фляору (Досв., Вибр., 1959, 416).

2. Такий, де є багато фабрик; промисловий. Тут сорок літ тому ішли більшовики. Ці посланці робочих мас Росії, її обдертих сіл, її фабричних міст (Бажан, Рокі, 1957, 214).

3. у знач. ім. фабричний, ного, ч., заст. Робітник фабрики. Фабричні та вахтажники з пристані подеїкували, що сгодка матиме для заробітчан неабияке значення (Гончар, Таврія, 1952, 87).

ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКИЙ, а, е. Стос. до промислових підприємств (фабрик і заводів). Значно зрбсла чисельність фабрично-заводських осередків і наявність серйозного політичного піднесення в робітничих масах створюють нові умови у взаємодіюваннях між партійними осередками і фабрично-заводськими комітетами (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 246).

Фабрично-заводський комітет: а) (іст.) виборний робітничий орган на промислових підприємствах у Росії 1917 р.; б) виборний орган первинної профорганізації фабрики чи заводу.

ФАБУЛА, и, ж., літ. 1. Хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі; канва, схема розвитку життєвих подій, подана в художньому творі в послідовному порядку. Побачимо, що буде. У мене вже й фабула складається (Коцюб., III, 1956, 166); Актори, задалегідь домовившись про розвиток сюжету, про фабулу й інтригу, створювали в ході вистави все те, що мовили з кону (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 196); Фабулу поеми «Княжна» Шевченка використав згодом у повісті російською мовою «Княгиня» (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 297); Фабула і композиція оповідання «Ніч перед боєм» [О. Довженка] нецитрі, і чим підкреслюється природність, правдивість епізоду (Рад. літ-во, 2, 1958, 35).

2. заст. Байка, побрехенька. Приклад, заснований

на вижислі оповідача, чи взятій з літературного або фольклорного, зокрема міфологічного джерела, — такий приклад можна назвати побреженкою, чи, як казали в старовину, *фабулою* (Рад. літ-во, 3, 1965, 19).

ФАБУЛЯРНИЙ, а, е, літ. Те саме, що *фабульний*. У новелі «Випадкова сміливість» [О. Слісаренка] *фабулярна* гострота повидиється з іронічною оповіддю (Вітч., 12, 1969, 169); // Такий, як у *фабулі*; *власт. фабулі*. *Перші 15 байок Г. Сковороди, справді, характеризують фабулярний спосіб викладу моралі* (Рад. літ-во, 8, 1965, 27).

ФАБУЛЬНИЙ, а, е, літ. Стос. до *фабули*. *Це були жерці слова: Івась, Самко, Юник і Ливар. Всі вони вважали себе за експерименталістів у галузі фабульних комбінацій* (Досв., Вибр., 1959, 222); *Поєма [Т. Шевченка] «Марія» (1859), в якій використано окремі фабульні елементи євангельської легенди про народження Христа, спрямована проти християнських догматів і має революційний характер* (Іст. укр. літ., I, 1954, 206); *Фабульна основа лібретто*.

ФАБУЛЬНІСТЬ, ності, ж., літ. Властивість за знач. *фабульний*; наявність розгорнутої *фабули*. *Фабульність п'єси*.

ФАВЕРОЛЬ, і, ж. Французька порода курей, що відзначаються м'ясністю.

ФАВН, а, ч. У староримській міфології — бог полів і лісів, покровитель отар і пастухів. *Фавни і сатири можуть собі бути які хочуть брудні, а проте ми любимося ними в скульптурі* (Фр., XVI, 1955, 296); *«Єсть у нас всякої сили в лісах, на полях і по водах: Німфи, Сатири, і Фавни, й лісів озоронці Сільвани; Не ушановані правом з богами селитися в небі, Мають від нас на землі оселю вони і притулок.»* (Зеров, Вибр., 1966, 305); *У порівн. *Речоче [опришок], як фавн, розбризкуючи заклики, мов воду русалкову під промінь місяця* (Хотк., II, 1966, 119).

ФАВНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *фавн*; // *Власт. фавнів*.

ФАВОР, у, ч., книжн. Прихильність до когось-небудь, підтримка, заступництво якоїсь впливової, знатної особи.

◇ *Бути в фаворі в когось* — користуватися прихильністю, підтримкою, заступництвом того, хто має силу, вплив. *Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги, вимотуючи жили в Маковейових напарників-телефоністів* (Гончар, III, 1959, 331); *Не в фаворі сто в когось* — не користується хто-небудь успіхом, прихильністю в когось.

ФАВОРИЗУВАТИ, юю, уєш, недок. і док., перех. Виявляти прихильність, добре ставитися до когось, підтримувати когось, заступатися за когось.

ФАВОРИТ, а, ч. 1. Той, кому протегує знатна, впливова особа; улюбленець такої особи. *І хоча управитель ненавидів Гаркушу всією своєю пруською ненавистю, але викрити перед заязкою його, панічезого фаворита, не міг* (Гончар, Таврія, 1952, 149); // Той, кому віддають перевагу перед іншими, ким більше цікавляться. *Образно. [О р е с т:] *А ви думаете, що свого вже досить для того, щоб уважати себе фаворитом долі?* (Л. Укр., II, 1951, 85); // Коханець знатної, високої становищем жінки (напр., *цариці*), який отримує від неї великі багатства й майже необмежену владу над людьми. *Фаворита Катерини II Григорія Потьомкіна народ глузливо саркастично «Катериничем»* (Наука., 12, 1965, 28).

2. *Спорт*. На перегонах — кінь, вершник і команда, що мають найбільше шансів на першість; // Улюбленець публіки, уболівальників. *Аутсайдери футбольних турнірів бувають інколи небезпечніші, ніж визанані фаворити* (Веч. Київ, 10.VII 1971, 3).

ФАВОРИТИЗМ, у, ч., книжн. Становище, при якому все зумовлюється впливом, ролю фаворитів (у 1 знач.); // Висування, підтримування фаворитів. *Фаворитизм у театрі*.

ФАВОРИТІВ, това, тове. Прикм. до *фаворит*; належний фаворитові. *Моложаві й приємні обличчя високостваленого кур'єра сяяло чарівною усмішкою, за якою спостережливий Потьомкін добре помічав знайомі риси старої неприязні фаворитового брата (Добр., Очак. розмвр. 1965, 246).*

ФАВОРИТКА, я, ж. Жін. до *фаворит*. *Олексія, ця клопітлива арзірєйова фаворитка, поставилась до неї дуже тепло й щиро* (Мвк., II, 1957, 294).

ФАВОРИТНИЙ, а, е. Якпів фаворитом; улюблений. *Ассесор в Ресентож, як двоє ворогів, Сперечку почали про фаворитних псів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 44).

ФАВОРИТСТВО, а, ч. Перебування у фаворитах. *В січні 1789 року він [Зубов] був тільки секунд-майором кінної гвардії, а за два роки свого фаворитства одержав стільки чинів і титулів, що іншому не вистачить і двох життів* (Добр., Очак. розмвр. 1965, 417).

ФАГ, а, ч., бакт., мед. Те саме, що *бактеріофаг*. *Поява антибіотиків, позитивні якості яких відомі, мабуть, усім, викликала зменшення інтересу до фагів як до терапевтичного заходу* (Знання., 5, 1967, 18); *Вперше в лабораторних умовах професор Олексій Соснов виявив вплив сонячної активності на розмноження фага, тобто бактеріальних вірусів* (Веч. Київ, 6.VIII 1971, 2).

ФАГОТ, а, ч. Дерев'яний духовий музичний інструмент низького тембру з конічним каналом і подвійною тростиною. *Голоscopic покотилися тонкі та різучі вигуки флейт та кларнетів; протяжно загули сурми та фаготи...* (Мирний, III, 1954, 263); *Аж несподівано із зали Фагот із флейтою бринять* (Пушкін, Є. Онсгін, перекл. Рильського, 1949, 135).

ФАГОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Лікування та профілактика за допомогою бактеріофагів.

ФАГОТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на фаготі.

ФАГОТНИЙ, а, е, муз. Прикм. до *фагот*. *Фаготний клапан*.

ФАГОТОВИЙ, а, е, муз. Прикм. до *фагот*. *Фаготове звучання*.

ФАГОЦИТ, у, ч., біол. Клітина тваринного або людського організму, здатна активно захоплювати та перетравлювати чужорідні частинки, у тому числі й бактерії. *Значення відкриття Мечниковим ролі фагоцитів у боротьбі організму з мікробами і ролі їх у звільненні організму від відмерлих клітинних елементів — величезне* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 188).

ФАГОЦИТАРНИЙ, а, е, біол. Стос. до фагоцитозу. *Під впливом блокуючих доз фагоцитарна здатність лейкоцитів морської свинки дуже зменшується (часом до 0)* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 339); *Потрапляючи в кров'яне русло, лейкоцитини руйнують лейкоцити і пригнічують їх фагоцитарну активність* (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 66).

ФАГОЦИТНИЙ, а, е, біол. Прикм. до *фагоцит*. *Фагоцитний епітелій*.

ФАГОЦИТОЗ, у, ч., біол. Захисне пристосування організмів, що виражається в захопленні й перетравлюванні фагоцитами чужорідних частинок, у тому числі бактерій та залишків відмерлих клітин. *Фагоцитоз є однією з найважливіших захисних властивостей організму від сторонніх тіл, у тому числі і від патогенних мікробів* (Наука., 3, 1962, 7).

ФАЕТОН, а, ч. 1. Легкий чотирьколісний екіпаж з відкидним верхом. *По середині [вулиці], битій каменем, гуркотали карети, коляски, фаетони...* (Мирний,

1, 1949, 170); У відкритих фаєтонах, здіймаючи куряву, проїздили чиновники (Рибак, На світанку, 1940, 157).

2. Легковий автомобіль з відкритим кузовом.

ФАЕТО́ННИЙ, а, е. Прикм. до фаетон. Фаєтонний верт.

ФАЕТО́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фаетон. За фаєтоном летів знов фаєтон... а за ними новий, гарненький фаєтончик з баскими кіньми (Н.-Лев., I, 1956, 143).

ФАЄЧКА, я, ж., діал. Зменш.-пестл. до файка. Він сідає на лавці під іконами, дістає фаєчку, натоптує тютюном (Загреб., Шеніт, 1966, 343).

ФА́ЗА, я, ж. 1. Період, стадія в розвитку якогось-небудь явища, процесу тощо. Я змінив свого «манеру» і се дивувало моїх знайомих та критиків, що шукали усяких «ромадських» причин до моєї «нової фази творчості» (Л. Укр., III, 1952, 690); Ми — могутні! Воєнній країні під проводом Комуністичної партії вже побудовано соціалізм, першу фазу комуністичного суспільства (Тич., III, 1957, 306); Виробництво і споживання, як відомо, — різні фази суспільного відтворення (Ком. Укр., 9, 1967, 55); // блм. Певний етап в індивідуальному розвитку якогось організму. У процесі побуду катини та ядра умовно намічають чотири фази (Практ. з анат. рослин, 1955, 50); Розпізнали рослини вики в посівах сочевиці можна в будь-яку фазу її розвитку, а особливо під час цвітіння (Зерн. боб. культ., 1956, 68); На силос ми збираємо кукурудзу тільки у фазі молочно-воскової стиглості (Хлібороб Укр., 10, 1963, 9); Фаза гусениці; Фаза статевої зрілості.

2. спец. Положення, певний момент у зміні форми або стану чогось. Зміна його [Місяця] фаза відбувається від того, що Місяць займає різні положення відносно Землі і Сонця, яке його освітлює (Астр., 1956, 70); Вилітання базальтової лави на Місяці відбувається у вакуумі. Тому її зовнішня її від газової фази, пари води відбуваються трохи інакше, ніж на Землі (Веч. Київ, 11. II 1966, 1); // Величина, що характеризує стан коливального процесу в даний момент. Фаза коливання маятника.

△ Фаза Місяця див. місяць.

3. зім. Однорідна частина якої-небудь неоднорідної фізико-хімічної системи. Окремі однорідні частини гетерогенної системи називаються фазами (Заг. хімія, 1955, 173); Фаза сплаву; Рідка (тверда) фаза.

4. геол. Найменший період, якому відповідає певний характер порід.

5. ел. Одна з обмоток генератора багатofазного струму, а також один із проводів, по якому йде такий струм. Статор генератора трифазного струму має три обмотки (які називаються фазами генератора), зміщені на 120° своїми початками (або кінцями) одна відносно одної (Курс фізики, III, 1956, 199); Чимало клопоту на вітських ліній завдає заземлення однієї фази. Зірвало вітром один провід, а струм продовжує йти, і прошкодження відразу не дізнаєшся. А це може призвести до нещасного випадку (Веч. Київ, 1. IV 1961, 1).

ФА́ЗАН, а, ч. Великий промисловий птах ряду курячих із яскравим оперенням. І жирафу [показав Жюльетті], й кедр ліванський, і верблюда дромадера, Золотих фазанів, зебру (Л. Укр., IV, 1954, 200); Перекази та літописи оповідають, що батьківщина фазанів — Мала Азія. Там, на березі річки Фазіс, уперше зустріли європейці цього барвистого птаха. Тож і назвали його так (Наука..., 8, 1966, 33).

ФА́ЗАНАРІЙ, ю, ч. Розплідник фазанів. Поблизу міста Виноградова створено фазанарій на площі 240 гектарів (Веч. Київ, 2. II 1970, 4).

ФА́ЗАНЕНЯ, яти, с. Пташа фазана. Через 7—8 тижнів, коли фазанята починали літати, їх випускали на волю (Веч. Київ, 2. II 1970, 4).

ФА́ЗАНІНА, я, ж. М'ясо фазана.

ФА́ЗАНІХА, я, ж.-р. ром. Фе саме, що фазанка.

ФА́ЗАНКА, я, ж. Самця фазана.

ФА́ЗАННИК, а, ч. Приміщення для фазанів. При освоєнні цієї території [парку Олександрія] було відгороджено кілька гектарів для зівринця.. Влаштовано фазанник (Парк Олександрія., 1949, 8).

ФА́ЗА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фазан. Фазанове м'ясо.

2. у знач. ім. фазанові, вих, мн. Родина птахів ряду курячих, до якої належать фазан, цесарка, перепел, пустельга куріпка, павич та ін.

ФА́ЗАНЧА́, яти, с. Те саме, що фазаненя. Підсипали квочок [яйцями фазанів], і кури висиджували до двадцяти, а индикі — тридцять-тридцять п'ять фазанчат (Наука..., 8, 1966, 33).

ФА́ЗАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фазан.

ФА́ЗАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до фазан. Фазанячий хвіст; // Признач. для розведення фазанів. У фазанячому розпліднику [в Криму] ведеться наукова робота, зоотехніки спостерігають поведінку птахів (Рад. Укр., 15. II 1968, 4).

ФА́ЗИС, у, ч., рідко. Певний момент у розвитку якогось-небудь явища. Партія Вакули [в опері «Черевички»] розкриває не різноманітні риси його характеру, а лише різноманітні сторони його одного почуття, різноманітні фазиси і нюанси (Укр. клас. опера, 1957, 173).

ФА́ЗИСНИЙ, а, е, рідко. Стос. до фазису.

ФА́ЗНИЙ, а, е, ел. Стос. до фази (у 5 знач.). Напруга між початком і кінцем якої-небудь обмотки статора називається фазною напругою (Курс фізики, III, 1956, 200); Фаза ізоляція.

...**ФА́ЗНИЙ**, а, е. Друга частина складних слів, що має значення: стільки разів, скільки зазначено в першій частині слова, напр.: три фазний, шестифазний, багатofазний.

ФА́ЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фазовий, напр.: фазокомпенсатор, фазопоказчик.

ФА́ЗОВИЙ, а, е, спец. Стос. до фази. Самонавіювання найкраще вдається у фазових станях мозку — проміжних поміж сном і неспанням (Наука..., 11, 1969, 43); Основним радіолокаційним методом спостереження за супутником в фазовий метод виміру відстаней, який дає велику точність (Радіолокація..., 1958, 39); Він [В. М. Свечников] заклав основи вивчення фазових перетворень у сталі при швидкісному її нагріванні (Вісник АН, 1, 1971, 97); Фазові обмотки.

ФА́ЗОМЕТР, а, ч., ел. Прилад для вимірювання коефіцієнта потужності в установках змінного струму або зсуву фаз, тобто різниці між фазами струму та напругою в ланцюгові. Вперше у нашій країні в [політехнічному] інституті створено цифровий фазометр, який за своїми характеристиками стоїть на рівні кращих світових досягнень (Веч. Київ, 15. XI 1967, 1).

ФА́ЗОРЕГУЛЯ́ТОР, а, ч., ел. Пристрій для регулювання зсуву фаз між двома напругами чи струмами або напругою та струмом.

ФА́ЗОТРО́Н, а, ч., фіз. Прискорювач руху заряджених елементарних частинок (протонів, дейтронів, альфа-частинок), що застосовується при дослідженні атомного ядра; синхротронотрон. Особливо цікаві можливості виникають у симетричному кільцевому фазотроні... що складається з ряду цілком однакових секторів магніту, розташованих по колу (Наука..., 5, 1960, 15).

ФАЙ, ю, ч. Цупка тонка однокольорова тканина з шовку або шерсті з поперечними рубчиками.

ФАЙДА, й, ж., діал. Батіг, канчук, пуга. — Аби файда в руках була, А злопа, як того вола, У плуг голодного запряжиш (Шевч., II, 1963, 126); — Візьми ж хоч нагайку на спадок, бо ти ні до якої роботи не здатний, а здатний тільки файдою когось приганяти (Н.-Лев., III, 1956, 303).

ФАЙДЕШИН, у, ч. Високоякісна тонка шовкова тканина, один із різновидів фаю.

ФАЙДЕШИНОВИЙ, а, е. Пошитий із файдешину. Файдешинова сукня.

ФАЙКА, н, ж., діал. Люлька (див. люлька). Знов тихо стало, тільки чути було какання файки в зубах діда Панька (Фр., I, 1955, 289); Берник запис між зубами набиту тютюном файку, а в руках тримав сірники (Мур., Бук. повість, 1959, 27).

ФАЙКАТИ, ає, недок., діал. Розлітатися, розвіватися. Йде здалека парубок, поли від вітру так файкають на боки (Сл. Гр.).

ФАЙНЕНЬКИЙ, а, е, діал. Пестл. до файний. Ой дивися, дівчинонько, який я файненький (Коломийки, 1969, 112).

ФАЙНИЙ, а, е, діал. 1. Гарний. Гори наші, гаї наші, файна полонина, Нема ліпшої від тебе, наша Верховина (Коломийки, 1969, 47); Господар дожу чужо запросив нас сидати. Тримався він з великою статечністю, має рівну поставу. Добре поволений, одягнений у.. файний кептар (Мас., Під небом., 1961, 29); Баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи файна.. І тут вражіння (враження) було добре: попадає виглядала, як квіточка (Хотк., II, 1966, 7); Недурно в його Карпатах такі файні співаочки співають про цей широкий край (Д. Бедзак, Дніпро., 1951, 223); Погода тут файна. Хоч часами вітер приносить дощі (Кочуб., III, 1956, 406).

2. Добрий (у 5, 8 знач.). [Ю р а с и к:] А в хаті наша баба умирає. У неї тиф... і лікаря немає. Допоможіть, у вас є файні ліки (Воронько, Казка., 1957, 23).

ФАЙНО, діал. 1. Присл. до файний. — Але ж бо ти файно виглядаєш! (Фр., IV, 1950, 9); — Файно голосить... — жваві головами старі сусіди (Кочуб., II, 1955, 352).

Файно дякувати — широко, вельми дякувати. Я вам дуже файно дякую за лист (Стеф., III, 1954, 88).

2. у знач. присудк. сл. Гарно, приємно. Ледє чути, як бідний хлоп коло гати у трембіту трембітає, так файно кругом і тихо (Ю. Янов., I, 1954, 36); — Поприсідай разів із стол! Помахай руками, і стане файно, тепло, як у живца, — порадиє посміхаючись Роман (Автом., Так народж. зорі, 1960, 211).

ФАЙОВИЙ, а, е. Прикм. до фай; // Пошитий з фаю. Файова блузка.

ФАКЕЛ, а, ч. {1. Те саме, що смолоекіп. Сотник з охорони спускає з Барбарою каміними сходами глибоко вниз, освітлюючи дорогу тріскотливим і смердючим факелом (Ле, Наливанко, 1957, 443); Тримачи в одній руці засвічений факел, а в другій пляшку з газом, він набирає його якнайбільше собі в рот і потім з усієї сили випускає на вогонь (Шпиг., Балада, 1957, 7); * У порівн. Кіньський щавель, зруділий на сонці, куряє брунатним димом, як похоронний факел (Кочуб., II, 1955, 215); Розгромажиши (панський) дім, опришки.. відійшли в ліс. За спиною в них величезним факелом палав двір (Гжичкий, Опришки, 1962, 147).

2. чого, перен. Про те, що містить у собі, несе із собою істину, знання, освіту, свободу тощо. З щирим серцем і безтрепетною рукою засвітили вони [декабрис-

ти] факел боротьби з самодержавством, запалили ту іскру, з якої розгорілося полум'я революції (Рильський, IX, 1962, 148); Тепер увесь світ бачить, на яку небувалу височину піднесли факел соціалізму Комуністична партія, радянський народ (Ком. Укр., 2, 1967, 3).

3. спец. Конусоподібне полум'я, а також потік рідини, що має форму конуса. Освоєно також застосування кисню у факел полум'я з допомогою спеціальних форсунок, установлених поруч із кесоном у головиці печі (Наука., 5, 1956, 21); Буріння свердловин часто не обходиться без утворення газових фонтанів, без факелів, у яких жарно згоряють мільярди кубометрів голубих скарбів (Наука., 6, 1963, 5).

4. перен. мн., астр. Яскраві ділянки фотосфери біля краю сонячного диска. Крім темних плям, поблизу від країв сонячного диска спостерігаються і світлі зони — факели. Це змари нагрітих газів, які плавають у сонячній атмосфері (Бесіди про всевіт, 1953, 92).

ФАКЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до факел. Факельне полум'я; Якщо уважно придивитися до фотографії Сонця, то крім плям можна помітити світліші, ніж сонячна поверхня, місця — факельні поля (Наука., 2, 1957, 12); // Із факелами. Не сила було їм [стражникам] стримати цю стиглійку факельну демонстрацію заробітчанського берега (Гончар, Таврія, 1952, 97).

ФАКЕЛЬНИК, а, ч. 1. заст. Людина в спеціальному траурному одязі, що несе факел у похоронній процесії. — Заїзав я раз одному факельникові з похоронного бюро по пиці, а він жєні (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 43).

2. Той, хто підпалює що-небудь за допомогою факела; палій. На мотоциклеті з вогняними вітками гасяють [фашистські] факельники і підпалюють стріжи (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 76).

Факельник війни — те саме, що Палій війни (див. палій). Міжнародна обстановка сьогодні така, що Радянський Союз, всі соціалістичні країни, миролюбні народи здатні оголодити надто запонадливих факельників війни (Рад. Укр., 7. XI 1960, 2).

ФАКЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до факельник.

ФАКІН, а, ч. Те саме, що факію.

ФАКІНО, невід. м. ч. В Італії — носильник вантажів. Блакитні факіно (носії), в широкій блузат, ходять а місця на місця, закладавши руки в кишені: ще нема парохода [пароплава] (Кочуб., II, 1955, 412).

ФАКІР, а, ч. 1. Мусульманський або індуїстський мандрівний чернець, що дав обітницю жити з жебрацтва; дервіш. [І ю б о в:] Я їм розказала одну дуже смішну історію... а вони важурилися. У нас же факірів немає, Джангеернаут в Індії, се просто все одно, що пташка... (Л. Укр., II, 1951, 63); В далеких джунглях свіє факір, Під сонцем розжевіє Гополулу, І дальніх арів незаний перебрів Поетовей торяма душу чулу... (Рильський, Поєми, 1957, 15).

2. Європейська назва мандрівного фокусника, який демонструє нечутливість тіла до болю, незвичайну силу, вміння приборкувати гадюк тощо. Він говорить про факірів, що зміють чарувати кобр і знають наперед долю людей (Собко, Любов, 1935, 122); * У порівн. — В цьому збранні, Саїд Алі, ти просто як факір, — з острахом вимовила [Любов Прохорівна], намагаючись надати словам жартівливого тону (Ле, Міжгір'я, 1953, 86).

ФАКІРСТВО, а, с. 1. Спосіб життя факіра (у 1 знач.); // Аскетичний спосіб життя з граничними обмеженнями. [І ю б о в:] У мене аскетичний погляд? Ну, не знаєте ви мене! (Палко). Мені усякий аскетизм, уське факірство глибоко протичне (Л. Укр., II, 1951, 23).

2. Заняття факіра (у 2 знач.).

ФАКІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до факір; // Такий, як у факіра; власт. факірові. *Факірське споглядання; Факірський спокій.*

ФАКЛЯ, і, ж., діал. Смолоскип. А глибоко влоху під церквою блимала факля, уїткнута в землю, де Оруся, тріпочучи серцем, дожидала Антося (Стар., Облога..., 1961, 91).

ФАКОЛІТ, у, ч., геол. Лізоподібне магматичне тіло, що містяться у верствах осадових порід.

ФАКСИМІЛЕ, невідм., с. 1. Точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (креслення, рукопису, малюнка, документа, підпису тощо) фотографічним способом, печаткою чи іншою репродукцією. *Перед очима присутніх на постаменті з чорного лабрадориту відкриваються дві пологірвані брили габроту. На нижньому вишарбувано факсиміле «Павло Тичина», а на верхньому — барельєф замисленого у творчому пориві поета (Вітч., 3, 1971, 219).*

2. Кліше, печатка, за допомогою яких можна багаторазово відтворювати власноручний підпис. *Факсиміле Лесі Українки.*

3. у знач. прикм. і присл. Точно відтворений, у точному відтворенні.

ФАКСИМІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до факсиміле (у 1 знач.). *Науковці зробили й новий факсимільний приймально-передавальний телеграф на напіпровідникових елементах. Ним можна приймати телеграми, написані будь-яким чорнилом (Знання., 7, 1970, 5); // Який являється собою факсиміле. Широко кола [цінятелів] .. літератури мають у своїх бібліотеках відтворення руки видатних митців завдяки факсимільним виданням, розпочатим у повоєнний час (Вітч., 7, 1971, 215).*

ФАКТ, у, ч. 1. Дійсно, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. *Сортуючи листи, Целя пригадала собі факт з перших тижнів своєї бурової служби (Фр., II, 1950, 314); Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а й в своїх відносинах до фактич життя, які він малює (Коцюб., III, 1956, 36); [С т р и ж е в ь:] Моряки! Трапився нечуваний факт в історії Чорноморського флоту. Офіцери не вишили на прапор (Корн., I, 1955, 43); // Приклад, випадак. *Войчук оповіє друзів подібний факт — як в Ростокх Середніх теж двоє таких аматорів пішли грабувати один одного. Та ще й стрінулися десь на перелазі (Хотк., II, 1966, 187); Важливо, що Міцкевич-юнак знає про факти політичного свавілля, деспотизму, жорстокості (Рильський, X, 1962, 53); // Те, що є матеріалом для певних висновків і відповідей об'єктивній дійсності. *Жадаєте біографічних звісток? Подаю вам кілька фактів (Коцюб., III, 1956, 218); Книга Вахушти цікава як перша географія Грузії, як довідник, у якому зібрано велику кількість фактів (Видатні вітч. географи., 1954, 25).***

Докбаний факт див. докбаний.

◇ **Ставити (поставити і т. ін.)** **перед фактом** кого — повідомляти когось про те, що вже відбулося. — *Гай будемо садити. В Тихій долині. Я поставлю товариша Гризоту.. перед фактом (Речм., Твій побратим, 1962, 17).*

2. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. *Так уже мене вивозано і треба се приймати як факт! (Л. Укр., III, 1952, 685); — На кораблях брудні, сірі, обвітрені паруси, і саме цей факт мені злило кров (Ю. Янов., II, 1958, 40); // чого. *Наявність, існування чого-небудь. — Да, — сказав слідчий, — справи ваші незагідні, товариші коваліці. Факт злочину й махінацій на долоні (Кучер, Трудна любов, 1960, 337).**

3. у знач. присудк. сл. Справді, безперечно, безсумнівно. *Доводиться просто дивуватися, коли цей борець, поет, белетрист і публіцист знаходить ще час для*

серйозної наукової роботи! А тим часом це факт (Коцюб., III, 1956, 35); — У тебе після кожного бою ціла хмара ідей, — зауважив Сагайда, який, видно, уже звик до цього. — Факт, що мої вусачі дали жару. А ти все кричав, що партачимо (Гончар, III, 1959, 62).

Факт [в, лишється] фактом — незаперечна річ. *Кому-кому, а мені то се навіть непростимо: адже я, очевидно, на «ідеолога» не здався, бо я не публіцист (тут уже нічого не поробиш, факт фактом!) (Л. Укр., III, 1952, 693).*

4. у знач. част., розм. Уживається для вираження згоди, ствердження; справді, дійсно, звичайно, безсумнівно. — *Відмовився [І. В. Мічурін] іхати. Чи ви бачили щось подібне? — Що ви кажете? — Факт (Довж., I, 1958, 470); — Хоч і боягуз у тебе (гусака) заязін, а все ж таки він тебе викозав.. Кожму пір'їну твою пригаджував. Факт (Довч., VI, 1957, 76).*

◇ **Факт той, що...** — справа в тому, що... *А факт тим часом той, що я страшенно боюся сеї постановки, і в Києві більше, ніж де (Л. Укр., V, 1956, 205); — Думавши — дерлася [на скелі] хто як попало? Помилажися, брате... Для цього в нас є така штука — альпійський канат.. Факт той, що як один зирється, то всі підтримають... (Гончар, III, 1959, 224).*

ФАКТАЖ, ў, ч. Сукупність фактів (у 1 знач.). *Читай це більше любить чудову.. повість О. Кобилянської «Земля» саме тому, що вона написана на фактажі, що вона, власне, не вигадана (Рад. літ-во, 3, 1966, 62).*

ФАКТИЗМ, у, ч. Захоплення чистими фактами, без їх аналізу, узагальнення.

ФАКТИК, у, ч. Зменш. до факт 1.

ФАКТИС, у, ч., спец. Продукт з олії, обробленої хлористою сіркою; додається до каучуку для пом'якшення гумових виробів.

ФАКТИЧНИЙ, а, е. Стос. до факту (у 1, 2 знач.). *Та що вона знає? Може, це лише домисли, позбавлені фактичної основи? (Фр., VI, 1951, 256); Працюючи деякий час інженером іригаційного будівництва в Ферзани, Іван Ле зібрав для майбутнього твору багатий фактичний матеріал (Іст. укр. літ., II, 1956, 99); // Дійсний, справжній. *Комуністичні суботники надзвичайно цінні, як фактичний початок комунізму.. (Ленін, 39, 1973, 21); Учителі часто зодили з молоддю за місто.. Іван був неодмінним учасником цих прогулянок і фактичним організатором їх (Кол., Терев., 1959, 32); // Який відповідає фактам, дійсності; насичений фактами. *«Рада» умістила фактичну замітку про вихід перекладів (Коцюб., III, 1956, 385); Завтра напишу мамі фактичного листа, а сьогодні щось я не так настроєна (Л. Укр., V, 1956, 224).***

△ **Фактичний шлюб; Фактичні шлюбні відношення, юр.** — шлюб, шлюбні відношення не оформлені відповідно до встановленого законом порядку. *Суддя оголосив, що слугається цивільна справа про визнання фактичних шлюбних відносин громадянки Шевко Ольги Тарасівни з громадянином Руженком Мирославом Левковичем... (Дор., Не повтори..., 1968, 90).*

ФАКТИЧНІСТЬ, ності, ж. Вірогідність, відповідність дійсності; насиченість фактами.

ФАКТИЧНО. Присл. до фактичний. *Я уже дрімаю тяжко, бо то не можна назвати сном. Крізь дрімоту ніби чую, як дійсно поліціян хоче фактично доказати свою силу, приказує засити світло (Хотк., II, 1966, 423); Він став у Ричинських нібито за кухаря, а фактично був і камердинером, і лакеєм, і взагалі метрботелем (Вільде, Сестрин., 1958, 319).*

ФАКТОГРАФ, а, ч. Той, хто описує факти без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. *Вивчаючи історичні матеріали і втілюючи минуле ук-*

раїнського народу в образах, Карпенко-Карий не був фактографом, не йшов наосліп за джерелами, а вносив своє розуміння подій (Життя К.-Карого, 1957, 149).

ФАКТОГРАФІЗМ, у, ч. Манера опису фактів без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. Фактографізм був у свій час значною перешкодою для реалістичного відображення життя села, зокрема показу колективізації (Рад. літ-во, 4, 1958, 6).

ФАКТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на описі фактів без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. У книзі [Ю. Мартича] немає звичайного розвитку сюжету з послідовним викладом подій. Є фактографічний художньо коментований матеріал (Літ. Укр., 8, VIII 1969, 2).

ФАКТОГРАФІЧНІСТЬ, пості, ж. Абстр. ім. до фактографічний. Фактографічність, яка у воєнній темі сама своєю драматичністю надає віршесві значну емоційну силу, у творах про мирний час, про трудові будні вишляла своє естетичне безсилля (Вітч., 5, 1963, 209).

ФАКТОГРАФІЧНО. Присл. до фактографічний. Всякий реалізм не просто фотографічно чи фактографічно, дзеркально-пасивно відображає в художньому образі навіть прототип. Всякий реалізм бере й від того, що буде (Вітч., 8, 1958, 140).

ФАКТОГРАФІЯ, і, ж. Опис фактів без аналізу, узагальнення, без їх художнього осмислення. Протокольна об'єктивність бачення — це фактографія, це звичайнісінький натуралізм (Літ. Укр., 27, XI 1970, 2).

ФАКТОР, а, ч. 1. Умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник. Наша доба є добою роактиту культури, національних формою і соціалістичних змістом. Ми живемо в час буйного цвітіння національних мов — і це цвітіння, безумовно, є прогресивним фактором (Рильський, IX, 1962, 123); Саме вона [праця] є могутнім фактором у розв'язанні проблеми довголіття (Наука., 7, 1960, 39); Світова соціалістична система — найважливіший фактор у боротьбі за мир (Наука., 2, 1972, 48).

2. У дореволюційній Росії — керівник технічної частини друкарні, що здійснював безпосередній зв'язок між друкарнею та замовником. Сьогодні пішов [М. Гоголь] до друкарні довідатися, як ідуть справи. Фактор зустрів його в конторі, закиданій гранками й заставлений гравірувальними дошками (Полт., Повість., 1960, 488).

3. Посередник, дрібний комісіонер, маклер. Позаймали на дощаних лавах місце багаті купці, час від часу приймаючи рапорти від своїх факторів (Фр., VIII, 1952, 362); — Ми не потребуем, — кажуть [люди], — факторів до господа-бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не поможє (Март., Тв., 1954, 417); Французи напитували фактора, якому б зіпнути безмитний товар (Смолич, Світанок., 1953, 20).

4. мат. Кожне з перемножуваних чисел; співмножник. Добуток двох факторів.

ФАКТОРІАЛ, у, ч., мат. Добуток натуральних чисел від одиниці до якого-небудь заданого натурального числа.

ФАКТОРІЯ, і, ж. 1. Торговельна контора й поселення іноземних купців на території слаборозвинутих країн і напівколоніальних країн. — І тепер у нашій столиці люди гинуть з голоду і від морозів, а постанні юрби троцять склади і факторії невірних крамарів (Тулуб, Людолюби, II, 1957, 556); Півтори тисячі років тому з'являються у приазовських степах грецькі факторії (Дмит., Наречена, 1959, 23).

2. Державний заготівельно-постачальницький пункт у віддалених північних районах СРСР. — Продавати

зупро забороняється, взагалі продавати можна тільки в факторію — кооперативний магазин (Багмут, Щасл. день., 1959, 146).

ФАКТОРКА, и, ж. Жін. до фактор 3.

ФАКТОРНИЙ, а, е. Те саме, що комісійний; // у знач. ім. факторне, ного, с. Гроші, які хтось одержує за факторство. [Р а х м і л ь:] Грунтєць, що вїт на нього напосівся, ви йому відступить.. [К а з я б р і д:] А ти багато факторного візьмеш при такій угоді? (Фр., IX, 1952, 42).

ФАКТОРСТВО, а, с. Посередництво в укладанні торговельних і біржових угод; маклерство.

ФАКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фактор 2, 3.

ФАКТОРУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися факторством. [К а з и б р і д:] А ти багато факторного візьмеш при такій угоді? [Р а х м і л ь:] Я? А мєє яке діло? Хїба я тут факторую? (Фр., IX, 1952, 42).

ФАКТУРА, и, ж. 1. Особливості побудови та оздоблення поверхні якого-небудь предмета. Якщо паркан не тинькують, значну роль в його рішенні відіграють колір і фактура каменю, а також характер кладки (Жилий буд. колгоспника, 1956, 21).

2. спец. Своєрідність художньої техніки у творах мистецтва; // В образотворчому мистецтві — характер поверхні мистецького твору, його обробка; один із засобів художньої виразності (напр., характер мазка в малярстві тощо). Побачив [Мажария] на стіні портрет Неї і забув про жиші. — Чудовий портрет... Що за приєма, м'яка фактура... Але оригінал ще краший... (Вільде, Сестри., 1958, 300); Його [А. Наседкіна] принцип роботи з натури має ту перевагу, що фактура зображеного ним відчувається зримо й переконливо: ми відчуваємо теплоту тіла і грубість шинелі, опуклість скрипучого колеса і холодну сталь гвинтівки (Мист., 6, 1968, 17); // В архітектурі — декоративні властивості поверхні будівельних матеріалів, що використовуються як засіб художнього оздоблення будівель і споруд. Фактура стін і загальний колорит будівель карпатських гірських районів визначалися широким застосуванням гонту і шкпи (Дерев. зодч. Укр., 1949, 63); // У музиці — сукупність засобів музичного викладу, що становлять технічний бік твору. Краще, якщо приспіє написано в іншому розмірі, ніж пісня, це збагачує ритмічну і музикальну фактуру пісні (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 161); Співучість, мелодизація і поліфонічна наснаженість оркестрової фактури [Другої симфонії П. І. Чайковського] також значною мірою залежать від характеру народної пісенності (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 24).

3. Рахунок за проданий товар із зазначенням його кількості та вартості. Поштучні й тарні вантажі приймаються за супроводжуючими документами (накладними, рахунками або фактурами) (Матер.-техв. постач., 1959, 69).

ФАКТУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до фактури (у 1, 2 знач.). Велика група львівських художників провадить пошуки переважно в неопливленій кераміці.. У їхніх виробках досягається фактурний ефект завдяки різноманітній обробці матеріалу (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 60); Саянський мармур уже використовується для оздоблення фактурного шару панелей житлових будинків (Веч. Київ, 11. VI 1968, 4); Досить часто в його [Л. Ревуцького] фортепіанних творах побудовано акордово-октавні фактурні побудови, що виконують найрізноманітніші завдання (Мист., 1, 1969, 24).

2. Який має яскраво виражену фактуру (у 1, 2 знач.). Для надання будинку привабливого вигляду використовують кольорову штукатурку з фактурною обробкою поверхні стін (Хлібороб Укр., 8, 1966, 27).

3. Прикм. до фактура 3. *Фактурні записи; Фактурна книга.*

ФАКТУРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фактурний 1, 2. *Поетичне мислення змушувало (художницю) шукати своєрідні засоби втілення, і такими стали емоція баро, фактурність письма і гнучка виразність лінії* (Літ. Укр., 26.VII 1968, 2).

ФАКУЛЬТАТИВ, у, ч. Понадпрограмний, необов'язковий навчальний курс, необов'язкове для відвідування заняття. *Факультатив у школі сприяє самовизначенню учнів, прищеплює їм любов до трудової діяльності, до вчення, нехай елементарних, наукових досліджень* (Знання., 6, 1970, 12).

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ, а, е. Який відвідують або вивчають за бажанням; необов'язковий. *Для шестикласників організували факультативний урок з хімії. Хто хоче — нехай залишається* (Наука., 8, 1971, 13); *Факультативні заняття сприяють визначенню учнівських інтересів до певної галузі знань* (Знання., 6, 1970, 12); *Факультативний семінар.*

ФАКУЛЬТАТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до факультативний.

ФАКУЛЬТАТИВНО. Присл. до факультативний. *Факультативно вивчати іноземну мову.*

ФАКУЛЬТЕТ, у, ч. Підрозділ (частина, відділ) вищого навчального закладу, де викладається певний цикл споріднених наукових дисциплін і готують фахівців відповідного профілю. — Я. півшов на юридичний факультет (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 93); *Деякі дисципліни я зовсім не вчив; навпаки, інші, що подобалися мені, наприклад, фізика, викладалися на іншому факультеті* (Довж., I, 1958, 17); *Фізико-математичний факультет; Філологічний факультет; // Студентсько-викладацький склад такого відділу. Увесь факультет знає, що вони — це з першого курсу — закохана пара* (Гончар, Людина., 1960, 7).

Робітничий факультет див. робітничий.

ФАКУЛЬТЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до факультет. *Він.. подав заяву до факультетського партійного бюро про прийом до партії* (Панч, В дорозі, 1959, 56); *// Який є або навчається на факультеті. Її факультетські подруги.. сиділи поруч* (Гончар, III, 1959, 174).

ФАЛ, а, ч. Трос, мотузка для підняття вітрил, сигнальних прапорів і т. ін. *Зустрічний вітер висувує в фалах і вантах, збиває з ніг* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); *// Трос-пляж, за допомогою якого здійснюється зв'язок між космонавтом, що перебуває за бортом космічного корабля, і космонавтами на борту корабля. Перебуваючи за бортом космічного корабля, космонавти підтримують постійний зв'язок із командирами корабля через фали, що з'єднують скафандри з кораблем* (Рад. Укр., 18.I 1969, 2).

Авіаційний фал — мотузка для розкриття парашута без участі парашутиста, яку прикріплюють одним кінцем до спеціального стрижня в кабіні літака, а другим — до витяжного кільця парашута.

ФАЛАНГА, и, ж. 1. У Стародавній Греції та Македонії — шикуння до бою щільно зімкнених шерг важкоозброєної піхоти; також військове з'єднання. *Стоїть фаланга в бойовому строю.*

2. *перен.* Про групу осіб, що діють у певній галузі. — *Яку він мав фалангу корреспондентів у найрізноманітніших околицях краю!* (Фр., VI, 1951, 232); *Я міг би перерахувати ще багато імен і творів, міг би екапати на ту справді талановиту фалангу українських композиторів середнього і молодшого віку, яка становить одну з найблисучіших сторінок української радянської культури* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 209); *// Ряд, шервга кого-, чого-небудь. На всякий випадок імпера-*

тор Костянтин велів вислати за Босфор у Руське море фалангу шведких хеландій (тип суден) з легионерами й грецьким вогнем, надійно охороняти входи до Босфору (Скл., Святослав, 1959, 133).

3. У системі утопічного соціалізму Ш. Фур'є — трудова громада, комуна. *Фур'є пропонував перебудувати капіталістичне суспільство. Він закликав влаштовувати фаланги (громади) і спорудити для них нові будівлі за розробленим ним планом* (Нова іст., 1956, 120); *Вночі фаланги смяться, господарства* (Тяч., I, 1957, 108).

4. Назва іспанської фашистської партії до 1958 р. *У своєму прагненні реалістично змалювати Іспанію періоду громадянської війни Хемінгуей, сам очевидець і учасник тих подій, не був і вухько-тенденційний в осуді франкістської фаланги* (Вітч., 6, 1971, 158).

5. анат. Кожна з трьох трубчастих кісток, що утворюють скелет пальців хребетних тварин і людини. *Процес скостеніння фаланг пальців руки закінчується у 9—11 років* (Шк. гігієна, 1954, 71).

6. Отруйна навукоподібна тварина. — *Сину! Ти накликаєш лихо на наш дім. Фаланга смертельно вкусила нашу Тої-тон* (Ле, Міжгір'я, 1953, 207); *Особливо багато [в пустелях] плазунів: ящірок, змій, черепах. Багато і навукоподібних: фаланг, скорпіонів* (Фіз. геогр., 5, 1956, 136).

ФАЛАНГІСТ, а, ч., іст. 1. Вояк фаланги (у 1 знач.).

2. Член фаланги (у 3 знач.).

3. Член іспанської фашистської партії до 1958 р. **ФАЛАНСТЕР**, у, ч. Палац для фаланги (у 3 знач.). *Члени фаланги повинні жити в спільному будинку. Такий будинок, де живе фаланга, Фур'є називає фаланстером* (Нова іст., 1956, 121); *В думка [Т. Шевченко] сперечається з ним [Ш. Фур'є] з приводу організації фаланстерів, — вважає це чимсь надто далеким від життя* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 329).

ФАЛАТТЯ, я, с., збірн., діал. Ключця, лахміття. *У порівняні і вислови, мов нужденне фалаття (Фр., IV, 1950, 305).

ФАЛДА, и, ж. 1. Трубоподібна складка на одязі, портъерах і т. ін. *Марія обтягувала на собі стідничку, поправляла яскні фалди* (Н.-Лев., II, 1956, 104); *Настя примірювала червону, як жар, матерію і беала її в дрібненькі фалди* (Кодлюб., I, 1955, 54); *За солдатською звичкою оправив [Іванов] гімнастерку, обшивнув її фалди під пояс заду* (Смолич., 1958, 232); *Здивувався [Яремченко], побачивши у фалдах портъери голови з роговими окулярами на носі* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 81).

2. Боковий або нижній край чоловічого одягу з розрізом; пола. *Від шмеклі хлястик відірвався і заду фалди бовталися* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 133); *На ньому зелений чиновницький мундир з довгими фалдами* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 244); *Біжу, скільки духу, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу. А батюшка, піднявши фалди, шпарит навозгін* (Ковівька, Кутя., 1960, 31).

◇ **Приєсти фалди**, газ. — не відриваючись працювати. *Оля була переконана, що «мала» не дістане ніде двадцять п'ять золотих і повинна буде через те приєсти фалди* (Вільде, Вишен., 1959, 27).

3. геол., рідко. Складка на місцевості, у надрах землі тощо. *Було цікаво, наприклад, знати, що територія басейну колиш була окрита фалдами — кроквоподібними згинами на земній поверхні, залишками великих гір* (Гур., Наша молодість, 1949, 126); — *Вона [руда] тляється в надрах підземними смугами, часом перериваючись або розходяться згилястими фалдами вниз чи вгору* (Досв., Вибр., 1959, 301).

ФАЛДІСТИЙ, а, е. Який має багато фалд (у 1, 3 знач.). *Дворик сповняється юрбою маскованих і немаскованих, розмаїто убраних гостей.. Одна маска в чорному, широкому, дуже фалдистою доміно* (Л. Укр., III, 1952, 348); *Фалдиста місцевість.*

ФАЛДОЧКА, в, ж. Зменш.-пестл. до фалда. *Дарка взяла в руку фалдочку.. «маринарської» [матроської] спіднички* (Л. Укр., III, 1952, 642).

ФАЛЕРІСТ, а, ч. Колекціонер значків.

ФАЛЕРІСТИКА, п, ж. Колекціонування значків.

ФАЛЕРН, у, ч. Те саме, що Фалернське вино (див. фалернський). *Знав він [промовець] давніші розкоші двірські і Геронові учти аж до опівночі, й другу неситість, коли від фалерну Кров клекотіла* (Зеров, Вибр., 1966, 359).

ФАЛЕРНСЬКИЙ, а, е. Фалернське вино — сорт італійського виноградного вина.

ФАЛІНЬ, я, ч. Трос на носі або на кормі шлюпки, канат, яким прив'язують шлюпку до пристані або до борту судна.

ФАЛІЧНИЙ, а, е, *етн.* Пов'язаний з обожнюванням фалоса. Фалічний культ.

ФАЛЛОПІВ, ієва, ієве: Δ Фаллопіїв канал; Фаллопєва труба, *анат.*— маткова труба, жіночий яйцепровід.

ФАЛОС, а, ч. Чоловічий статевий орган, а також його зображення, обожнюване деякими народами як символ розмноження, продуктивної сили природи.

ФАЛРЕП, а, ч. Захисний трос, що замінює поруччі на трапах суден. *Подати фалрепи.*

ФАЛРЕПНИЙ, а, е. Прикм. до фалреп. *Фалрепний трос.*

ФАЛУДИНА, п, ж., *діал.* Стеблина, прутик.

ФАЛУДИНКА, п, ж., *діал.* Зменш.-пестл. до фалудина. *Сидів [Стефан] весь день у тижі, помагав плести роگیжки: ..принюс лезехуваті сніпки, а з них витягав цюнайдовші, цюнайкращі фалудинки і пхав дідуневі в руки* (Ков., Світ., 1960, 135).

ФАЛЯ, і, ж., *діал.* Хвіля (*див.* хвіля¹). *А на чайці одинокий Без весла рибак сидить і спокійно, мов бай-дужко, На триголю хвиля глядить. Його серця не тривожить Образ смерті серед фаль* (Фр., XI, 1952, 469).

ФАЛЬКОНЕТ, а, ч. Старовинна дрібнокаліберна гармата. *В важку було адосталь порозу, кілька екіпанців, фальконетів, ядра, мушкети, пістолі* (Рибак, Переспл. Рада, 1953, 27); *На чайку вантажили 4—6 невеличких гармат-фальконетів, ядра, порох* (Знання., 3, 1970, 29).

ФАЛЬКОНЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до фальконет; // Признач. для фальконета. *Фальконетові снаряди.*

ФАЛЬСИФІКАТ, у, ч. Підроблена річ, яку видають за справжню; підробка. *Гадку, висловлену якось Іваном Франком, що саме душі цього циклу [XVII століття] були фальсифікатами, ми ніяк не можемо прийняти, коли погодимось, що фальсифікат — це свідомо підробка пізнішого походження...* (Рильський, IX, 1962, 205).

ФАЛЬСИФІКАТОР, а, ч. Той, хто займається фальсифікацією. *Фальсифікатори історії дозго зовали від людських очей для великих синів російського народу* (Рильський, III, 1956, 14); *Фальсифікатори спадщини Толстого здавна вже намагалися спотворити справжню обличчя письменника на догоду правлячим класам* (Рад. літ-во, 1, 1961, 51).

ФАЛЬСИФІКАТОРСТВО, а, с. Те саме, що фальсифікація 1, 2. *Історія підробок, мабуть, така ж давня, як і самі речі. Ще в рабовласницькому Римі були дуже поширені різноманітні фальшивки, але особливо розквіту фальсифікаторство досягло в сучасному буржуазному суспільстві* (Наука., 4, 1967, 46); *Передові фольк-*

лористи [XIX ст.] все активніше звертаються до суцільної народної творчості, виступають проти фальсифікаторства, за наукову точність записів (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 49).

ФАЛЬСИФІКАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фальсифікаторства; власт. фальсифікаторів, фальсифікаторам. *Класики марксизму-ленінізму цілком викрили фальсифікаторські прийоми буржуазних ідеологів, які жонглюють словом «свобода»* (Ком. Укр., 3, 1962, 58).

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ, і, ж. 1. Підроблення чого-небудь. *Працював Арапников погано.. Зрештою Арапников уніймався на фальсифікації цифр спостережень. Це була серйозна провина* (Трубл., I, 1955, 89); *Фальсифікація документів; // Погіршення з корисливою метою якості чого-небудь при збереженні зовнішнього вигляду. Фальсифікація вин.*

2. Умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій, фактів. *Кропивницький борювався проти галтури... фальсифікації жистецьки* (Укр. клас. опера, 1957, 95); *Викриваючи антиісторичність поглядів буржуазних істориків, вони [радянські вчені] рішуче виступили проти фальсифікації історії* (Ком. Укр., 4, 1965, 54); *Закордонні літературознавці широко користуються методологією фальсифікації фактів* (Рад. літ-во, 10, 1971, 61).

3. Підроблена річ, яку видають за справжню; підробка; // Замінник чого-небудь. *Андрій не стільки полюбляв справжній чай, як різні фальсифікації, що із спеціальною готував для нього Марко* (Трубл., Шхуна., 1940, 103).

ФАЛЬСИФІКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до фальсифікувати. — *Це той підпис, Маню,.. котрого однак я ніколи в житті своєю рукою не виконував, бо він фальсифікований* (Коб., III, 1956, 214); *Палеографічний аналіз допомагає встановити місце, де написано документ, оригінальність рукопису: чи він справді стародавній чи фальсифікований* (Наука., 2, 1973, 44).

ФАЛЬСИФІКОВАНІСТЬ, пості, ж. Підробленість, фальшивість чого-небудь.

ФАЛЬСИФІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фальсифікувати.

ФАЛЬСИФІКУВАТИ, *ю, уш, недок. і док., нер. Здійснювати фальсифікацію (у 1, 2 знач.). *Його**

[А. Міцкевича] листи, висловлювання, окремі факти біографії, публіцистичні статті, особливо останніх років,— призовували, спалювали, препарували, фальсифікували заповодливий шанувальники поета із шляхетського табору (Рильський, X, 1962, 46); *Зусилля ідеалістів, які фальсифікують дослідження сучасної фізики,.. приречені на провал* (Ком. Укр., 3, 1962, 68).

ФАЛЬСИФІКУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до фальсифікувати.

ФАЛЬСТАРТ, у, ч., *спорт.* Передчасно взятий старт ким-небудь із учасників змагання.

ФАЛЬЦ, а, ч., *спец.* 1. Шов на місці з'єднання тонких металевих листів, який утворюється при загинанні та обтисканні їхніх крайок.

2. Прямокутна канавка (паз) уздовж краю скріплюваних дощок, цегли в т. ін.

3. Смужка тканини, якою обклеюють форзан для приєднання до внутрішніх країв аркушів книжки, яку череплітають.

4. Місце згибання друкованого аркуша.

ФАЛЬЦЕБЕЛЬ, я, ч. Вид рубанка для вистругування фальца (у 2 знач.). *Мельнице-Подільська фабрика господарських виробів.. виготовляє доброякісні фуанки, напісфуанки, ..шерхебелі, фальцгебелі* (Рад. Укр., 7.1 1972, 4).

ФАЛЬЦЕТ, у, ч. Один з високих регістрів співацького голосу, переважно чоловічого, що вимагає особливого

виконавського прийому; // Манера виконувати високі звуки, користуючись лише головним резонатором (ізолювано від грудного). Високим фальцетом кінчав Тимоха останній куплет... (Вишня, I, 1956, 19); За стіною була по клавішах піаніно й фальцетом співала якась модні пісні Інна... (Ткач, Жди., 1959, 66); // Дуже тонкий голос, схожий за тембром на жіночий. — А! Таки повернувся, — вискмує він пронизливим фальцетом (Тулуб, Людолов, II, 1957, 260).

ФАЛЬЦЕТНИЙ, а, е. Прикм. до фальцет. Фальцетний голос; // Який містить звуки фальцету. Фальцетні ноти.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до фальцювання; // Признач. для фальцювання. Фальцювальна машина.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник, що займається фальцюванням.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до фальцювальник.

ФАЛЬЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фальцювати.

ФАЛЬЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. 1. Робити фальц, фальці (у 1, 2 знач.).

2. Згвинати друковані аркуші в певній послідовності.

ФАЛЬЦЮВАТИСЯ, юється, недок., спец. Пас. до фальцювати.

ФАЛЬЦЮВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мив. ч. до фальцювати.

ФАЛЬШ, і, ж. і у, ч. 1. Підробка, обман, шахрайство.

— І я, братику, їду з тобою вчитися! — гордовито, ще з порога, сказав [Василенко] Юркові. — Одержав папірця без фальші! (Стельмах, II, 1962, 363); Він, Козаків, якого на тактичних навчаннях ніякою силою не вдавалось командирам змусити повзати по-пластунському щиро, без фальшу, тут повз так, ніби це з дитинства було його найулюбленішою справою (Гончар, III, 1959, 106); Не терплять [радянські люди] напівафабрикатів, підробок, фальшу, а вимагають повнокінних полотен про наше чудове життя (Мист., 1, 1959, 6).

2. Удавання, нещирість, лицемірство. Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов в гості до їх в піджаку, немаче до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лає Ломицького за той фрак. «Що це за знак, що сьогодні на маму напала якась пропасниця фальші?» — побудмала молода дівчина (Н.-Лев., VI, 1966, 27); У нещадному гарячому круговороті панської Асканії.. все було наскрізь прийняте фальшю, прораженістю (Гончар, Таврія, 1952, 244); У удаваній делікатності супутника він своїм тонким і вразливим сприйняттям безпоміжково відчув фальш (Жур., Вечір., 1958, 156); Бронко зараз же вловив фальш в Оліному манірному вигукі (Вільде, Сестри., 1958, 515); // Відсутність природності, правдивості в чому-небудь; надуманість. В комедії.. накреслив п. Цеглинський.. людину з сильним почуттям своєї особистої гідності і з погордою до всякого фальшу та поверховості (Фр., XVI, 1955, 115); Пошуки своєї манери не сумнісні з манірністю. А вже манірність не тільки туманить зміст, вона несе фальш, неприродність, кокетування словом (Літ. Укр., 25.X 1965, 3).

3. Нечестність, спотворення звуків, мелодії тощо під час співу, гри на інструменті. — Мені так хочеться навчитись грати... — Я не відмовляюсь бути вашим навчителем. Але попереджаю: навчитель я вимовливий, — фальші не зношу (Добр., Очак. розмир, 1965, 39).

ФАЛЬШБОРТ, у, ч., мор. Бортова огорожа палуби на судні, а також легка обшивка борту вище верхньої палуби. Я стою на палубі без шапки, роздязнений, міцно стискає руками фальшборт (Трубл., III, 1956, 262); В повітрі майнули.. трапи, по фальшборту загризли залізні й дерев'яні драбини (Ткач, Крута хвиля, 1956, 173).

ФАЛЬШИВИЙ, а, е. 1. Який являє собою підробку (про річ, продукт і т. ін.), виготовлену, сфабриковану з метою шахрайства. Глуха чутка ходила по базару, що стіймако великого ворога темних людей, котрий виробляв фальшиві гроші... (Мирний, I, 1954, 320); Катерина, не довіряючи дійсності, бере з купки акцій один папірець і розглядає його з усіх боків, як банкнот, на який є підозріння, що він фальшивий (Вільде, Сестри., 1958, 102); Одні говорили, що він судився за вбивство, але в це ніхто не вірив, і всі сміялися такій вигадці; інші твердили, що він займався підробкою фальшивих документів (Тют., Вир, 1964, 464); // Штучний, зроблений на зразок справжнього, натурального. — А! І ви зазначили, що в неї теперечки є коса? То фальшива (Крим., Вибр., 1965, 347); Олтар складався з трьох частин з дуже вже фальшивою позолотою (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 123).

2. Який містить обман, уводить в обман. В Бенедя прокидалася не раз.. думка, що без нього ціла справа могла би легко зійти на фальшиву дорогу (Фр., V, 1951, 385); За Острополем Вишневецький зваля палити фальшиві огнища по степу і тим присилати пильність упевнених у собі дозорних з табору Косінського (Ле, Наливайко, 1957, 56); — Тепер дзвонить, — казав далі Гарбер, — викликайте поліцію, хай вам подякують за фальшиву тривогу (Кулик, Записки консула, 1958, 79); Галчиза боїться кривопристра, як смерті. Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карає (Вільде, Сестри., 1958, 85); // Показний, несправжній. І смішно, і сумно було бачити, як тьмяні отой фальшивий лист звертності над людьми і як на виду починає проступати [в Гривоті] людське (Речм., Твій побратим, 1962, 162); Саме життя стягло з декадентів фальшивий, бутфорський одяг безідейності, міщанського індивідуалізму та еротики (Рад. літ-во, 1, 1958, 119).

3. Удаваний, нещирий, лицемірний. Сміється [Сабіна] фальшивим сміхом (Л. Укр., II, 1952, 156); Свідомість того, що вона необхідна для Річинських, розбурхала в ній приспану під оболонкою фальшивої покори владну вдачу (Вільде, Сестри., 1958, 512); Якою затишно було на душі з цим Коломійцем. Він не вдався до фальшивої гри в панібратство, а наближував душу людини веселою щирістю (Речм., Весн. грози, 1961, 64); // Який виражає нещирість, лицемірство. Коли Герасій кинувся за ними [циганамі] навздогін, вони, виблискуючи фальшивими очима, заторожкотіли одно: — А боженьку наш, а спасителя милій! (Стельмах, I, 1962, 565); // Який нещиро висловлюється, лицемірно діє, вдається до облуди, фальшу (про людину). — Ти здавна був кепський, не хочу казати — фальшивий, пророк (Фр., IV, 1950, 321); Фальшиві друзі, наче птахи перелітні, Ні в кого не питають шляху, Летять до нас в пожежу днину, А відлітають у ліху (Воскр., З перцем!, 1957, 308); Вони [солдати] проженуть звідси й панів, і таких всіх фальшивих «соціалістів», що.. обманювали народ Актантою та реформами (Козл., Ю. Крук, 1957, 348).

Фальшивий пафос, е. пафос.

4. Який виникає, з'являється без достатніх, об'єктивних підстав; викликаний суб'єктивними причинами; безпідставний, невинуватий. Вона ж нащо рішуче відкинула нашу пропозицію. Фальшива амбіція перемогла, вона рішилася, будь-що-будь, перейти тиз пару кроків між собою й берегом... (Коб., III, 1956, 254); І в інших молодиків були хвилини вагання і сумніву, та фальшивий сором і застовиата легковажність і острах стати смішним не давали заговорити (Тулуб, Людолов, II, 1957, 175); Фальшива гордість; // Який не відповідає чимось характерові, природі чогось; нещир-

родий. Ніколи не попадає [Борис] у таке фальшиве положення, де би мусів крутити, вибрігуватись, як то кажуть, милити очі (Фр., III, 1950, 41); Я ніколи не витриму до кінця фальшивого або принижуючого мене становища, і коли не можу просто встати і піти, то вириваюся, реучи своє серце (Л. Укр., V, 1956, 436).

5. Спотворений під час співу, гри на інструменті (про звуки, мелодію тощо). Де він навчився такої тонкої гри, як умів не взяти ні одного фальшивого тону (Хотк., II, 1966, 122); Як [Келембет] переживав боляче, коли вони не так вели, коли фальшива нота вислизала з їхньої горлянки, коли співак впускав пієкля чи заводив уперек (Ю. Янов., II, 1954, 97); // Який спотворює, перекурчує мелодію. Назмуривши брови, Андрій Петрович запієвав фальшивим тенорком (Вас., I, 1959, 295).

◇ Фальшива нота див. нота¹.

ФАЛЬШИВИТИ, влю, виш; жн. фальшивлять; недок., розм. Те саме, що фальшувати 2. Юнаки й дівчата співали добре. Не було такж, хто б фальшивив і порушував мелодію (Нар. тв. та етн., I, 1961, 91); // Липемірно поводитися, ставитися до когось. — Ніколи на світі, одним поглядом, одним спогадом не дуряч я тебе, не фальшивив перед тобою! (Фр., III, 1950, 421).

ФАЛЬШИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. фальшивий. В монографіях «Наан Сусанин» і «Куликівська битва» показав він [М. І. Костомаров] фальшивість казок, котрі служили для слави московських царів (Драг., II, 1970, 142); Дрянула Бурка по серці така фальшивість приятеля, завзявся відлатити йому (Фр., IV, 1950, 83); Ворог всякої фрази, всякої фальшивості і ненатуральності, Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан.. відлучує їх од пустої фразеології і трати часу, будив охоту до реальної роботи (Коцюб., III, 1956, 31).

ФАЛЬШИВКА, в, ж., розм. Фальшивий, підроблений документ, а також підробка чого-небудь. Історія підробки, мабуть, така ж давня, як і самі речі. Ще в рабовласницькому Римі були дуже поширені різноманітні фальшивки (Наука., 4, 1967, 46); // Те, що вводить в обман. — Брудна фальшивка [анонімний лист] запорожила вас усіх.. А мені байдуже (Рибак, Час., 1960, 817).

ФАЛЬШИВО. Присл. до фальшивий 2—5. — Шоб левіе же княжих назад залучить — Він буде фальшиво в болото палити! (Стар., Поет. тв., 1958, 214); Вуйко Григорій свідчив фальшиво на тата й сидів за те кілька місяців у арешті (Коб., II, 1956, 29); — Я не знаю, про що ти кажеш? — промови Триш фальшиво здивованим голосом (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 240); Вася слухав, як фальшиво й плутано виводила скрипка циткоритмічну мелодію фокстрота (Собко, Скеля., 1961, 84).

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИК, а, ч. Той, хто виготовляє фальшиві гроші. Підробка грошових знаків та інших цінних паперів віддавна примушувала вживати різні контрафакти. Грізнам «протизником» фальшивомонетників є водяний знак. — Це — добре видно на провіт зображення слова, рисунка, цифри (Наука., 10, 1966, 45).

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦЯ, і, ж. Жін. до фальшивомонетник.

ФАЛЬШИВНИК, а, ч., заст. Фальсифікатор, підроблювач. — Чи то я розбийник, чи фальшивеник монет, чи, може, який касієр [касієр]-утікач, щоб у мене були гроші на розкидування? (Фр., VI, 1951, 391).

ФАЛЬШКІЛЬ, я, ч., мор. Додатковий кіль, прикріплений до головного кіля для захисту останнього під час посадки судна на мілину, на каміння, а також щоб надати судну більшої стійкості.

ФАЛЬШОВАНИЙ, а, е, розм. Те саме, що фальшивий 1. Фальшовані грошей ходило вже досить між

народом (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516); // Вигаданий. На таких фальшованих цифрах Поцілуйко одного разу мало не спікся (Стельмах, Правда., 1961, 184).

ФАЛЬШОВАНІСТЬ, пості, ж. Якість за знач. фальшований.

ФАЛЬШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фальшувати. В одній крамниці мене трохи не побили, як я заплатив срібного семигривенника, і хотіли віддати під суд за фальшування грошей. Виялось, що семигривенник був зовсім не срібний (Сам., II, 1958, 256); — Одно ясно — трапилося фальшування: замість отрути агроном дав якийсь звичайний порошок... (Донч., I, 1956, 102).

ФАЛЬШУВАТИ, ую, уеш, недок. 1. перех. Підробляти, фальсифікувати. — Ви в процесі фальшували свідоцтва (Фр., VIII, 1952, 97); Папа Іоанн ХХІІІ, з метою власного збагачення, фальшував християнську релігію, витлумачував її і пристосовував відповідно до своїх потреб (Мельн., Папи., 1960, 39).

2. неперех. Спотворювати звуки, тональність, мелодію, ритм і т. ін. (під час співу, гри на інструменті). Спів не йшов йому доладно. Тому Болотневич визирився на нього і шепнув сурито: — Не фальшуйте! (Март., Тв., 1954, 198); // Видавати спотворені звуки, спотворену мелодію. Що таке? Фальшуют струни? Але ж він недавно настроював роаль! (Мокр., Сто., 1961, 35).

ФАЛЬШУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фальшувати 1. Думати, що можлива справжня комуністична партійність у творі, де фальшується дійсність... так само безглуздо, як думати, ніби може бути... правдивим твір «чистого мистецтва» (Рад. літ-во, 1, 1964, 6).

ФАЛЬШФЕЙСР, а, ч., спец. Картонна гільза з піротехнічною сумішшю, що дає яскраве полум'я, яке використовуються для освітлення або сигналізації. Через корні півгодини лунає команда, грім двадцяти гармат, вогонь фальшфейсерів (Довж., Зач. Десна, 1957, 397); Пересуваючись повільно, судна прожекторами, ракетами і фальшфейсерами прорізали імлу (Наука., 5, 1958, 56).

ФАМІЛІЙКА, в, ж., діал., ірон. Зменш.-пестл. до фамілія 3. Тільки-но стало ясно, що Денис не дотягне вже до м'ясиць, як злетілася вогками до хати вся Смолякова фамілійка (Козл., Ю. Крук, 1957, 464).

ФАМІЛІЙНИЙ, а, е, заст., діал. Те саме, що фамільний. Панські расові вертєві, якими величався грушатицький двір, перші впади жертвою завидючих очей...; такою ж дорогою пішло й панське «фамілійне» срібло (Фр., VIII, 1952, 29); Фамілійний замок.

ФАМІЛІЯ, і, ж. 1. розм. Те саме, що прізвище 1. — Він якось пана підписаря підписар, чи що! Фамілія його — Серединський (Н.-Лев., I, 1956, 122).

2. заст. Рід (у 2 знач.). Одружився він із дочкою.. здригнутого князя, бажаючи додати аристократичного блиску своїй фамілії (Рильській, Бабине літо, 1967, 98); Ми всім селом у дивізію пішли, а на селі у нас якраз дві фамілії: Довгоруки та Семиволоси (Смолиць, Театр., 1940, 122).

3. діал. Родина, члени родини. — Бувай здоров. Орлюче! Кланяйся від нас своєму дому і всій фамілії (Довж., I, 1958, 323); // Рідня. — Гринько повісився! — Душогуб, — обізвався спокійно Гаввій. — Та мара би його брала, але такого сорому наробиє цілій фамілії! (Март., Тв., 1954, 372).

4. У стародавньому Римі — родина разом із клієнтами та рабами.

ФАМІЛЬНИЙ, а, е. 1. заст. Прямк. до фамілія 2; родовий. Це була натура добра зроду, але зовсім попсована фамільними традиціями панства (Н.-Лев., II, 1956, 39); Найпоширенішими в минулому були герби особисті й фамільні (Наука., 6, 1973, 40); // Належний

фамілії (у 2 знач.). Десять коломийських возів було вивершено фамільярним посудом — золотими келихами, срібними блюдами, розшитими обрусами (Панч, Гомон. Україна, 1954, 354).

2. діал. Прикм. до фамілія 3; належний фамілії (у 3 знач.); родинний. Вона сердито кинула на підлогу товстий фамільярний альбом з старовинними бронзовими застібками (Чаб., Балкан. весна, 1960, 90).

ФАМІЛЬЯРНИЙ, а, е. Надміру невимушений, розв'язний, безцеремонний; панібратський. Фамільярним тоном обірає його присадкуватий офіцер і рубонку у повітрі рукою. — Стояти й квати! (Ю. Бедяк, Полки..., 1959, 17); // Який виражає приятельські, близькі стосунки з кимось. Шавловський шовк попереду Кардаша на два курси, і це теж давалося взнаки. Одне слово, фамільярне студентське «ти» було сьогодні недоречним (Жур., Вечір..., 1958, 41).

ФАМІЛЬЯРНИЧАТИ, аю, аеш, недок., розм. Поводитися фамільярно, дозволяти собі фамільярність, панібратство стосовно когось. Вітрова виїхала з Запорожцем на вулицю і взяла його під руку, зауваживши з сміхом: — Двоюрідні сестри люблять фамільярничати з двоюрідними братами (Бурл., Напередодні, 1956, 86).

ФАМІЛЬЯРНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. фамільярний. Побачивши мене, вона (бабуся) зараз вдалася до мене з фамільярністю, властивою старим слугам (Л. Укр., III, 1952, 603); — Не ображайте главу міста, батьку, хоч ви і вчений, — сказав з грубуватою фамільярністю справник Хремов (Довж., I, 1958, 441); Чималу групу емоційно забарвлених слів становлять слова з відтінком фамільярності, тобто слова, властиві розв'язній, безцеремонній розмовній мові (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 79).

2. Фамільярний учнюк, жест, розв'язне, безцеремонне звернення до когось і т. ін.; панібратство. — А вас не бентежать надто добросудські стосунки вчителя з братами-селянами? Він гуляє в них, а в себе навіть трактує із кофієм з молоком. Для чого бо це таке панібратство і фамільярність? (Стельмах, I, 1962, 268).

ФАМІЛЬЯРНО. Присл. до фамільярний; по-панібратському. — Чого ж ти товпишся! — сказав нан до Лейби вже зовсім не фамільярно. — Геть, оступишся! (Н.-Лев., II, 1956, 42); — Дорогий мій! — обмя фамільярно Артема Петровича гість (Хижняк, Килимок, 1961, 36).

ФАНАБЕР, а, ч., розм. Людина, що відзначається фанаберією; надто горда, пихата, чванлива особа.

ФАНАБЕРИСТИЙ, а, е, розм. З фанаберією; пихатий, чванливий.

ФАНАБЕРТИСЯ, рюся, ришся, недок., розм. Триматися з фанаберією, пихато. Ян перебив йому мову. — Лайдаче, попом козакову горляку, та ще й фанаберишся? (Панч, Гомон. Україна, 1954, 131).

ФАНАБЕРІЯ, і, ж., розм. 1. Недоречна гордість; пиха, чванливість. — Хіба ж ти не бачиш, що син молодий, набрався трохи фанаберії од тих двоюрязких дітей у школі, а дійде до зросту — й до розуму дійде (Н.-Лев., I, 1956, 178); — Гріють часом і в райкомі добре. Так за діло ж гріють, щоб краще робив. А він почав, бачите, свою фанаберію на людях показувать (Кучер, Трудна любов, 1960, 314).

2. Безглуздий, невмотивований учнюк; примха, дивацтво. З порога пошкітається [Кузьма] жінці, а та ручку обертає від нього головою й починає так орудувати розажем в печі, що звітти летять на припічок голівешки і вулячки. Але чоловікові не переина ці бабські фанаберії (Стельмах, II, 1962, 297); — Що, мабуть, Зосим Наумович розпівав? Терпи, козаче, отамамом будеш. Це в нього вже така фанаберія (Реч., Весн. грози, 1961, 66).

ФАНАБЕРКА, и, ж., розм. Жін. до фанабер. **ФАНАБЕРСТВО**, а, с. Поведінка фанабера; чванливість, пиха.

ФАНАРІОТ, а, ч. 1. Представник грецького духівництва.

2. Багатий, знатний грек в Османській імперії. Поема [Г. Раковського] закликає до збройної боротьби за остаточне вигнання турецьких гнобителів, грецьких фанаріотів (Літ. Укр., 24.Х 1967, 4).

ФАНАРІОТКА, и, ж. Жін. до фанаріот. Зневажливо поглядала [Катерина] на прекрасну фанаріотку мадам де Вітт, що останнім часом все настурливіше пред'являла свої права на князя Таврійського (Добр., Очак. розмир, 1965, 318).

ФАНАРІОТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фанаріот; // Власт. фанаріотів, фанаріотам.

ФАНАТИЗМ, у, ч. 1. Сліпа, пристрасна відданість своїй вірі й нетерпимість до інших вірувань, до іновіричів. Ненавидів [Суліман] бідноту свого народу за релігійний фанатизм, який засліплював очі на дійсні причини його мізерного існування, за сліпу, глупу віру в місію вибраного народу (Вільде, Сестри..., 1958, 358); Для підтримання фанатизму у віруючих адвентистські проповідники час від часу проголошують «день пришествя Христа» (Наука..., I, 1958, 43).

2. перен. Безрозсудна одержимість якимись ідеями, поглядами, поєднана з нетерпимістю до будь-яких інших ідей, поглядів. Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолеранцію [нетерпимість] (Фр., XII, 1954, 279); Блискучість ідей, а то навіть форми, могли захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і багато треба було сторонніх критичних впливів, щоб злоч-так показати й задню сторону медалі (Хотк., I, 1966, 144).

ФАНАТИК, а, ч. 1. Надзвичайно релігійна людина, що нетерпимо ставиться до інших вірувань, іновіричів. Стрибайло був, як і Боболій, запеклим католицьким фанатиком, ніщо його не спиняло, ніщо і не лякало (Стор., I, 1957, 383); Малювати доводилося потай, бо мусульманський закон забороняє зображувати тварин і людей, і фанатики-бухарці, ввіймавши його на гарячому, могли б і штрикнути його кинджалом або придушити (Тулуб, В стецу..., 1964, 180).

2. перен. Людина, пристрасно віддава якій-небудь справі, захоплена якоюсь ідеєю, що нерідко робить таку людину односторонньою, обмеженою. За змишину перед Овсєм сиділа вже не прибита нещастям мати, а людина діла, фанатик великої справи і знавець юнацької душі (Досв., Вибр., 1959, 243); Фанатиків Сокорина не любив за їхню упертість і небажання глянути на життя зрячими очима (Кочура, Родина..., 1962, 269); Кажали, що Сафарова ніщо не цікавило, крім дорученої йому справи. Це — фанатик будівництва, людина кам'яної волі (Довж., II, 1956, 278).

ФАНАТИЧКА, и, ж. Жін. до фанатик. Мати Григорієвого батька Романна, фанатичка із секти євангелістів, вклала всю душу, щоб зробити таким же свого сина (Ле, В своці..., 1960, 140).

ФАНАТИЧНИЙ, а, е. 1. Сповнений фанатизму, який діє і мислить, як фанатик. — Відомо вам, яко фанатичному проповідникові релігійно-ідеалістичних ідей, що видів атеїзму існує стільки ж, скільки було волосин на голові патлатого якого-небудь мінезівера середніх віків (Хотк., I, 1966, 51); Цей фанатичний молодик [Карпат] перестарався. Нічого загрозового в його паперях нема (Шовк., Інженери, 1956, 188).

2. Власт. фанатикові; фанатикам. Сзутити й нині відзначаються фанатичною релігійністю, відстоюють непорушність церковних догм (Веч. Київ,

21. XII 1968, 4); Людина з такою фанатичною вдачею та ще з причепливою ідеєю хоч кому завдасть клопоту (Шовк., Інженери, 1956, 140); // Проїнятий величезною пристрасстю. Розумів [Олес], що ту дівчину можна було любити якось аж фанатичною любов'ю, якою, здається, і любив її Нестор (Коб., III, 1956, 160); Чубенко пізнав серед них сучасного солдата, очі його горіли фанатичним вогнем (Ю. Янов., II, 1958, 221).

ФАНАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фанатичний 2. Наші ідеологічні вороги з шаманською фанатичністю кричать про придушення волі й індивідуальності мільярд партією (Рад. літ.-во, 3, 1958, 7); Фанатичність переконали.

ФАНАТИЧНО. Присл. до фанатичний. [Настя (фанатично, піднявши руки вгору):] Настав-таки мій час! Діждалась я таки хоч перед смертю свого великого дня! Тепер я оддачу своїм ворогам за все горе, за всі сльози! (Н.-Лев., II, 1956, 465); Воронцов, наче за власним сином, стежив, як зростає цей молодий обдарований офіцер, фанатично відданий справі, завжди в полоні своїх бентежних, неспокойних думок (Гончар, III, 1959, 123); Він побачив: дружньої розмови й тепер не вийде. Надто фанатично поблизкують очі Каргата (Шовк., Інженери, 1956, 179).

ФАНГ, у, ч., спец. Трикошаний матеріал, виворіт і лицьовий бік якого однакові; використовується для пошиття теплих спортивних виробів.

ФАНГОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фанг. Фангове переплетення; // Признач. для виготовлення фангу. Фангова машина; // Пошитий із фангу. Фанговий костюм.

ФАНДАНГО, невідм., с. Іспанський народний танець, який виконується під акомпанемент гітари й кас-таньєт.

ФАНЕРА, н, ж. 1. Деревинний матеріал у вигляді тонких пластин, якими обклеюють столярні вироби для їх оздоблення. — А нам би на Тур'ї треба свою фабрику для меблів. Ми думавмо про це. Горізи садимо для фанери (Томч., Готель., 1960, 255); Найбільше ціниться фанера з капію і напливіє карельської берези, володського горіха, береста. Нею оздоблюють найцінніші столярні вироби (Стол.-буд. справа, 1957, 50).

2. Деревинний матеріал із кількох склеєних тонких пластин із перехресним розташуванням волокон. Крізь нещільно забиті фанерою вікна раєвся у кімнату молодий вітер (Рибак, Час., 1960, 160); Комбінат «Буддеталя» випускає березову фанеру, просочену фенольною смолою. Від цього вона стає водостійкою, міцною, надійною в експлуатації. З такої фанери роблять різні види меблів (Наука., 11, 1964, 29).

ФАНЕРКА, и, ж. Невеликий шматок фанери. Написав [свекор] води з дерев'яної чеберки, вкритої чистою фанеркою (Перв., Дикий мед, 1963, 454).

ФАНЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фанера; пов'язаний з виготовленням фанери. Казівні чини, при відповідній його обробці, дає дуже цінний клей, що використовується у фанерній, авіаційній, текстильній та інших галузях промисловості (Зерн. боб. культ., 1956, 158); // Зробл. із фанери. Гулко тарабанить дощ у фанерні стіни будки (Десняк, II, 1955, 332); Фанерна скринька; Фанерне облицювання меблів.

ФАНЕРНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє фанеру. **ФАНЕРОВАНИЙ**, а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до фанерувати. Фабрика [чернігівська] випускає планіно чотирьох моделей, з них дві — чорнополіровані і дві — фанеровані цінними породами деревини: горіхом, червоним деревом та ін. (Наука., 4, 1961, 25).

2. у знач. прикм. Облицьований фанерою (у 1 знач.) або зроблений з фанери (у 2 знач.). Використовується

вона [деревина смереки] для виготовлення масивних і фанерованих меблів, для внутрішніх дверей і дверних коробок (Стол.-буд. справа, 1957, 40).

ФАНЕРОПІЛЬНИЙ, а, е. Який виготовляє фанеру способом пиляння. Фанеропильний завод; // Признач. для виготовлення фанери таким способом.

ФАНЕРОСТРУГАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для виготовлення фанери способом стругання. Стругання в механічній обробці деревини виконується на стругальних, фанеростругальних та інших верстатах (Стол.-буд. справа, 1957, 101).

ФАНЕРУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фанерування. Фанерувальні роботи на меблевій фабриці.

ФАНЕРУВАЛЬНИЙ, а, ч. Робітник, що займається фанеруванням (у 1 знач.). Нові верстати [для фанерування] зручніші.. На них уже працюють усі фанерувальники (Веч. Київ, 11. XI 1968, 1).

ФАНЕРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фанерувальник. **ФАНЕРУВАННЯ**, я, с. 1. Дія за знач. фанерувати. В Ровно використовують для фанерування меблів теж дубову фанеру (Роб. газ., 29. IX 1965, 2).

2. Фанерне облицювання меблів. Пошкодити фанерування.

ФАНЕРУВАТИ, ую, ўш, недок., перех. Облицьовувати фанерою (у 1 знач.). Фанерувати меблі.

ФАНЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фанерувати.

ФАНЗА, и, ж. Китайське або корейське глинобитне чи вальковане житло сільського типу. Як же зрадів юнак, коли побачив на узгір'ї сопки невеличку хату, фанзу, затовану в тайговій хаці (Донч., III, 1956, 364).

ФАНЗА, й, ж. Китайська шовкова тканина, що нагадує тафту.

ФАНЗОВИЙ, а, е. Прикм. до фанза.

ФАНТ, а, ч. 1. перев. мн. Гра, учасники якої виконують як штраф які-небудь, звичайно жартівливі, завдання, визначені жеребкуванням. Стояли [ми] біля входу. Про Жорж Занд розмова долетіла... Ці пройшли — вже друга пара: х-ха, невже у фант не зміте?... (Тич., I, 1957, 218); Юра проходить до парку. Там гімназистки грають в горілки, [городуба] фанти, попсоваий телефон (Смолич, II, 1958, 47).

2. Предмет, який дає учасник гри як штраф для визначення жеребкуванням завдання. Коли цього разу почали збирати фанти, Бронко вирішив, що тільки-но почнуть грати у «монастир», він шмигне з залу (Вільде, Сестри., 1958, 234); // Завдання, яке виконують учасники гри як штраф. — Наші дами просто при людях обнімаються й цілуються з кавалерами при фантах, в іграшках (Н.-Лев., III, 1956, 140).

ФАНТА, и, ж., діал. Одежина. Купюк брудні, старії фанти Нааалені (Фр., XI, 1952, 135).

ФАНТАЗЕР, а, ч. Той, хто любить фантазувати (у 1, 2 знач.). Лабораторний працівник з нього, мовляв, непоганий, але ж він перш за все — мрійник, фантазер (Шовк., Інженери, 1956, 40); — Ви ще не знаєте мого Вову. Він великий фантазер і мрійник. Як щось вигадав, то потім певен, ніби так і справді було (Трубл., I, 1955, 105).

ФАНТАЗЕРКА, и, ж. Жін. до фантазер. Катя була мрійниця й фантазерка (Ільч., Серце жде, 1939, 78).

ФАНТАЗЕРСТВО, а, с. Захопленість фантазіями; фантазування.

ФАНТАЗЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фантазер; // Власт. фантазерові, фантазерам. Фантазерська вигадка.

ФАНТАЗІ, невідм., прикм. Особливого, не традиційного крою, вигляду (про одяг, його деталі). Мені — де-в'ятнадцятих. Сорочка в мене крамля, «фантазі», шнурочок із рожевими китицями (Вас., II, 1959, 292).

ФАНТАЗІЙНИЙ, а, в. Стос. до фантазії (у 1, 2 знач.). *Якось раз читав її чоловік у газеті, що «теперішня молодь віддається фантазійним мріям»* (Кобр., Вибр., 1954, 14); *Образно. *А поет сидів тим часом За верста- том фантазійним: Він старанно, едвєнь і снічку, Ткав співучий, довгий килим* (Крим., Вибр., 1965, 132).

ФАНТАЗІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фантазій- ності. Чимало його [В. Діденка] вірше сповнені фантазій- ності, умовної асоціативності (Літ. Укр., 24.V 1966, 3).

ФАНТАЗІЯ, і, ж. 1. Творча уява. *В Настусі рано заворушилася фантазія* (Н.-Лев., IV, 1956, 228); *Витво- ри наукового, розумового думання зичайно не обходяться без праці чуття та фантазії, і навпаки — витвори фантазії неможливі без праці розуму* (Фр., XVI, 1955, 383); *З інтонації її голосу буйна фантазія юності зіт- кала виразний портрет дівчини* (Трип., Дорога., 1944, 53); *Народна фантазія оточила його [Кармелюка] орео- лом вишуканої краси, сили й мудрості* (Від давнини., I, 1960, 268).

2. Витвір уявлення; мрія. *Якби ті його фантазії справдилися, то хто знає, чи Краньцовська осталася б між живими?* (Март., Тв., 1954, 351); *Я в казку дивую свою Усю фантазію всіляю* (Олесь, Вибр., 1958, 84); *У невичерпній ти наказі, Вітчизно, рушила у путь, Щоб давне мареве фантазій В прекрасну дійсність обернула...* (Рильський, III, 1961, 95); *У порівн. *Ті сизі далекі гори, та сиза далеч човось тягне до себе душу, як щось невідоме, невідане, як фантазія, як мрія* (Н.-Лев., II, 1956, 397).

3. Нічим не обгрунтована думка; вигадка. [Л а з а - р е в:] *Більш того. Я стверджу, що ми вже досягли Антарктиди. [З а в а д о в с ь к и й:] Фантазія! [Л а з а р е в:] Фантазія?! Ви подивіться.. До полюса рукою подати. Земля Антарктида... (Довж., Зач. Десна, 1957, 412); [Ф р о с я:] Ну й дались вони тобі, ті остро- ви! (Пауза). Ти це серйозно, Костю? Чи знов фантазія? (Мокр., П'єса, 1959, 204); // Про те, що існує лише в уяві, у мрії, а не в дійсності. *Розповідь гам все по правді, зосім без фантазії, Що ся стало в місті Л'юві, у руській гімназії* (Фр., XIII, 1954, 44); *Батько мій був сангвінік, з вічними фантазіями, які ніколи не здій- нялися* (Коцюб., III, 1956, 286); [О р е с т:] Я знаю тільки одно право, право на щастя! А яке ж ти маєш право віддавати мене в жертву якійсь фантазії, якійсь фікції (Л. Укр., II, 1951, 58).*

4. Дивний учинок; примха, химера. *Селяни за той час оглядали машину..; старші позитували головами, деколи тільки муркочучи уривані слова, як: «панська фантазія»* (Фр., II, 1950, 368); *Пані Констанція має свої фантазії — в неї топлять соломою* (Коцюб., II, 1955, 254); *Пужально, теж одна з фантазій Аркадія, було дороге, зі шкіри й лаку, щедро інкрустоване сріб- лом та міддю* (Вільде, Сестри., 1958, 208); *Образно. *Мило було продиратися між кущами ліщини, крилатими буками, колючим смерічком, любючи на кожнім кроці все новими й новими фантазіями вибагливого пото- ку, малими водоспадами, озерцями, заточинами* (Хотк., II, 1966, 44).

5. Музичний твір (інструментальний або вокальний) вільної форми, виконуваний переважно експромтом; імпровізація. *Він зотів подивитись на ноти, але ба- чи, що вона грала без нот: це була її фантазія* (Хотк., I, 1966, 53); *А Штогаренко написав фантазію на україн- ські теми для шкільного оркестру* (Мист., 6, 1958, 22).

6. Літературний твір казкового, незвичайного змісту. *Якби до Вашого збірника мої «Бєипетські фантазії» не придалися, то дуже прошу прислати мені їх назад* (Л. Укр., V, 1956, 341).

ФАНТАЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фантазувати. — *Не може бути ні великого інженера, ні видатного хіміка, ні славетного лікаря, якщо вони не обдаровані здатністю до фантазування...* (Трубл., III, 1956, 204); — *Ви не уявляєте навіть, до чого може призвести фан- тазування й хлопчача запальність* (Ю. Бєдзик, Полки., 1959, 105).

ФАНТАЗУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *неперех.* Порп- нати у фантазії, віддаватися фантазіям; мріяти. *Тер- лецький ходив по світлиці й фантазував* (Н.-Лев., III, 1956, 47); — *А може, ти боїшся, що до мене зійде мі- сяць? Не бійся, — фантазує молода дівчина. — Він, ге- нерал небес, зв'язаний з своїми зірками навіки, а я сама* (Коб., III, 1956, 406); *Сев почав фантазувати про да- лекі острови* (Ю. Янов., II, 1958, 52).

2. *перех. і неперех.* Вигадувати, уявляти собі те, чого немає в дійсності, що не відповідає дійсності. *Фан- тазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й при- повідав їй: «Оце тобі за те, що так мене обдурила!»* (Март., Тв., 1954, 351).

3. *неперех.* Граючи на музичному інструменті, ім- провізувати, створювати фантазії (у 5 знач.).

ФАНТАСМАГОРИЧНИЙ, а, в, книжн. Стос. до фан- тасмагорії; який є фантасмагорією. *Одно слово, це фан- тасмагорична особа* [Хлестаков], *що.. занеслася разом із трійкою бозна-куди* (Про мист. театру, 1954, 31); *Коли подивитись навколо крізь окуляри екзистенціалі- ста, то перед нами постає фантасмагорична картина морю й розпаду* (Мист., 3, 1963, 12).

ФАНТАСМАГОРІЯ, і, ж., книжн. 1. Світлова карти- на, химерно-фантастичне зображення, одержуване за допомогою оптичних приладів. *У порівн. *Гори мріють, наче пишна фантасмагорія* (Н.-Лев., II, 1956, 399); // *перех. чого.* Химерне, незвичне подивання, переце- лівня, змішування чого-небудь. *Аж тепер устие роз- дивити [Калинович] добре досить незвичайну навіть у тій невольній [пекельній] фантасмагорії картину* (Фр., VI, 1951, 342); *Переморжуються на тротуарі літари. Із матові відблиски разом з неоновими река- лями редакцій газет справді створюють дивну фан- тасмагорію світла* (Рад. Укр., 5.V 1963, 4).

2. *Примарне, фантастичне уявлення про що-небудь; фантазія* (у 3 знач.), вигадка. *Слід лише примусити Каргата говорити прилюдно.. Це враз показало б усю безпідставність його фантасмагорій тим, хто при- слухається до його балаканини* (Шовк., Інженери, 1956, 179); *Апокаліпсична література.. містила без- ліч загадок і сумбурних фантасмагорій* (Наука., 6, 1967, 20).

3. Химерні видіння; щось нереальне, що існує лише в мрії, в уяві, уві сні. *Розплавшись, пливуть в його [Амедея] уяві творці Червоні літари зашарених облич; Піднімається шляхетні шлагги сніг; Рушає карнавал ні- чних фантасмагорій* (Бажан, Рокн, 1957, 30).

ФАНТАСТ, а, ч. 1. Людина з дуже розвиненою фан- тазією (у 1 знач.). — *Віаже, ви чудовий фантаст. Із вас вийшов би непоганий Шерлок Холмс* (Досв., Вибр., 1959, 121); *Наді і мрії фантасте малювали картини майбутнього щасливого суспільства десь далеко за рубе- жами й перевалами ХХ віку* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2); // *Той, хто захоплюється фантазуванням, не зважаючи на реальну дійсність.* [Б е н т л і:] *Я вас ненавиджу, майоре! [Е т е р с о н (із здивуванням підводить голо- ву):] А хіба це має якийсь значення в нашій службі? Ви неповправний фантаст, Венглі! [Галан, I, 1960, 397]; // розм.* Той, хто завзято, настирливо намагається здій- снити свої фантазії. *Вона [Сахно] була в руках цього бо- жевільного фантаста, злочинного і жорстокого ворога* (Смоліч, Прекр. катастроф., 1956, 93).

2. Письменник, художник, який у своїх творах зображує, амальовує фантастичні сюжети. Великі світлими, видатні очені і фантасти.. писали про те, що настане такий час, коли люди житимуть в «Місті Сонця» (Цюпа, Україна., 1960, 286); Вім [К. Е. Ціолковський] відомий не тільки як конструктор космічних літальних апаратів, а й як письменник-фантаст (Наука., 10, 1965, 34).

ФАНТАСТИКА, я, ж. 1. Поняття, образи, створені уявою, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. *Записав од осетина Олексія Хостнаєва.. серію осетинських казок, які мене вражали буйною фантастикою* (Вас., IV, 1960, 47); *Найскладніші завдання з математики.. або найзахопливіші мрії з подорожувань та фантастики завжди в товаристі казкедмія Захара і за його допомогою вирішувалися просто й приємно* (Ле, Право., 1957, 15); *Світ постає перед ним то як могутня соковита реальність, то як жагучо-приваблива фантастика* (Дмит., Наречена, 1959, 91); // *Зображення подій, явищ у надприродному вигляді, не існуючих у дійсності; казкова основа містечкового твору. Невадтна претензія на реалізм гірше псує правдоподібність твору, ніж щира фантастика* (Л. Укр., VIII, 1965, 158); *Залишаючи деяку фантастику і таємничість у зображенні подій, поети-класики в основу своїх балад кладуть цілком реальні факти з народного життя* (Деякі пит. поет. майстерв., 1956, 168).

2. збірн. Жанр літератури, а також твори, що описують явища, події нереальні, не існуючі в дійсності, які містять казкові образи. *Художня література взагалі, а отже й фантастика, — це насамперед пізнання через образне узагальнення* (Літ. Укр., 18.V 1971, 4); *Жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр* (Смолич, Перша книга, 1951, 78).

3. Щось видумане, нереальне, пов'язане з фантазією. *Фантастика в науково-фантастичному творі повинна бути здійсненою, корисною, а не безглуздою, непотрібною нам* (Довч., VI, 1957, 594); *Штучний супутник Землі запущено! З галузі фантастики він перейшов у сферу реальності й точний досліджень* (Веч. Київ, 7.X 1957, 1).

ФАНТАСТИЧНИЙ, а, е. 1. Який є витвором фантазії (у 1 знач.), уяви. [О р е с т.] *Недарма люди завжди старалися заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним, вимареним* (Л. Укр., II, 1951, 52); *З наукової точки зору фантастична ідея може бути неправильною, але цінність її від цього не втрачається, бо вона нашою на роздуми, спонукає шукати шляхів її втілення в життя* (Знавн., 1, 1971, 21); // *Створений творцюм фантазії; казковий, чарівний. Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків* (Стор., I, 1957, 99); *Звичайно, спогади, почасти й фантастичні, Розмови нашої гостки лаяла вісь* (Рильський, II, 1946, 235); // *Пов'язаний з фантастикою (у 1 знач.). — Це ж напевно мої думки на фантастичний лад отой навіжений Червінський* (Н.-Лев., IV, 1956, 332); // *Який належить до фантастики (у 2 знач.), має казкову основу. В половині 1876 р. він [І. Франко] виступав з першими не фантастичними, а реальними оповіданнями: «Пещинка челядь» і «Два приятелі»* (Коцюб., III, 1956, 32); *Погано стоїть справа із створенням шкільної повісті. Але з науково-фантастичною книжкою — ще гірше* (Довч., VI, 1957, 594); *Лисенко написав лірично-фантастичною оперу «Утоплена»* (Муз. прані, 1970, 482).

2. Який не існує в дійсності; вигаданий, уявний. *Неначе реальний світ крадькома міняється на фантастичний*, змінюється на легку мрію й тоне десь в сизій далечі (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Йому здалося, що він іде сам через фантастичні степи, іде як тіль од свого життя* (Ю. Янов., II, 1958, 206); *Характерною рисою петриківської орнаментики є передусім перевага рослинного, найчастіше квіткового, орнаменту, в основі якого лежить уявне спостереження природи, а потім створення фантастичних, не існуючих у природі форм квітки* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 95).

3. Який не спирається на реальну дійсність; необґрунтований, неможливий, нездійснений. *Працювала [думка] сильно, творячи фантастичні плани, як би то і де би то зоватися* (Фр., VI, 1951, 151); *Яких тільки фантастичних проектів не придумував Швед! Одного разу — це був не більш, не менш як морський десант* (Ю. Янов., II, 1958, 233); — *Я плакала в подушку, мріяла про фантастичні зустрічі з ним...* (Довч., V, 1957, 278).

4. Який нагадує витвір фантазії, не схожий на щось реальне; химерний, казковий. *Фантастичне освітлення тило заасало* (Н.-Лев., IV, 1956, 140); *Низма, що приймала вночі фантастичні, нелепі форми, видавалась удень дуже гарною* (Коцюб., I, 1955, 352); *Я набрала рюкву води, підкинула гору, і блиснув фантастичний фонтан холодного вогню* (Л. Укр., III, 1952, 623); *Казкове авто вилітає на брук. Розсипає сніпуче срібло. Стеле дорожу — фантастичну, незмірно прекрасну* (Мик., II, 1957, 72); *Місяць рівно розливає своє блідосіле світло, окриваючи фантастичним мереживом плодючі колгоспні поля* (Кач., Вибр., 1953, 262); *Ростуть [водорості] по дну якійсь мережасті, гіллястій — фантастична, неземна рослинність* (Гончар, Трощка, 1963, 224).

5. Який виходить за межі звичайного, ймовірного, який вражає, приголомшує чимось; надзвичайний, дивовижний, різочий. *Мог у казці!.. Очі протерти хочеться — чи дійсність це, чи фантастичний сон* (Хстк., II, 1966, 145); *Неймовірні чутки розколузують тіні людей, вселяють їм крихти надії повернутися на Україну чи хоча б щось правдиве почути про неї. А поки що ця правда топиться повільно фантастичної брезні* (Стельмах, II, 1962, 254); *Гелій і водень у галузі будівництва виявили майже фантастичні можливості, що не поступаються якостям дерева, металу, бетону* (Знавн., 9, 1965, 8); *Популярність футболу в Бразилії досягла нині фантастичних розмірів* (Веч. Київ, 29.I 1963, 4); // *Дивний, чудний; недоладний (про предмети, одяг і т. ін.). Її струнка фігура зігнулась од напрузи, як тугий лук, а фантастичний синій плащ і червона спідниця не могли скрити міцних форм молодого тіла* (Коцюб., I, 1955, 368).

ФАНТАСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фантастичний. *Горький відстоював думку, що народний світогляд, при всій фантастичності окремих творів народної творчості, в основі своїй реалістичний* (Рильський, IX, 1962, 171); *На стежках парку походжають, як дома, набудючені фазани, виласкуючи на сонці важким пурпуром, алмазами,.. накладуючи на все доколишне колорит фантастичності* (Гончар, Таврія, 1952, 125); *Само сильувалася розважити себе, доводячи, що все це дурниці, просто збіг випадкових подій, які через свою несподіваність набирали якоїсь фантастичності* (Смолич, I, 1958, 86).

ФАНТАСТИЧНО. Присл. до фантастичний. *Мені трудно добратись толку в тих різних пророчих книгах, в тих фантастично-туманних образах та чудній міфології* (Л. Укр., V, 1956, 81); *Ватра палала, розкидаючи фантастично вирізаними плямами докола, шохвали їх мінляючи, творячи нові* (Хотк., II, 1966, 27); *Сьогодні все навкруги було іншим, неповторним, фантастично*

прекрасним... (Гончар, III, 1959, 439); Висока концентрація енергії в лазерному промені і його слабка розбіжність дають фантастично високі температури (Знання..., 2, 1971, 7); Хата Гоциньської, салон. Убраний не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії (Л. Укр., II, 1951, 5); // у знач. присудк. са. Ну скажи — зба це фантастично, що у цьому хаосі доріг Під суворим небом, Небом вічним, Я тебе зустрію і не зберію? (Сим., Земле тяжіння, 1964, 75).

ФАНТАСТКА, и, ж. Жін. до фантаст. — Бачиш, яка я фантастка, романтичка (Фр., IV, 1950, 359).

ФАНТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фанта.

ФАНТИНА, и, ж., діал. Одежинна (у 1 знач.). Росло то все [діти], як бур'ян на полі, .. часом фантину.. пощастило стягти. От і поворостало... (Хотк., II, 1966, 390).

ФАНТОМ, ч. 1. род. у, книжн. Привид, примара, ілюзія. Пішла [Маня] спішилим кроком за братом., оглянувшись ще раз за мною, мов у бажанні переконатись, чи бачила вона справді колишнього адоратора [поклонника] свого, чи з'явився, може, якийсь фантом перед її очима (Коб., III, 1956, 110); Боже мій! Які фантоми!.. Подійміться навкруги: Замки з баштами, луки, Фей, рицарі і знами... (Вороний, Вибр., 1959, 167); *У порівн. Понад голови люду тогб Йдуть есесівні бурі, Панства, царства встають і падають, Мов фантоми понури (Фр., XII, 1953, 523); // Що-небудь нерезальне, що існує лише в уяві. Невже ж усі ті декламації про спокій душі — пуста видумка, ілюзія, фантом? (Круш., Буденний хліб., 1960, 148); Туза за фантомом часта — се щастя. Досягнення приносять розчарування (У. Кравч., Вибр., 1958, 279).

2. род. а, спец. Модель людського або тваринного тіла (чи його частини) натурального розміру, що служить починним приладдям у навчальному закладі, в експонатом у музеї тощо.

ФАНТОМНИЙ, а, е. 1. Стос. до фантому.

2. спец. Прикм. до фантом 2.

3. фізл. Уявний, несправжній.

△ **Фантомний біль** — уявне відчуття болу, що іноді виникає в тій частині тіла людини, яка вже ампутована; **Фантомне відчуття** — відчуття неіснуючої кінцівки (або частини її) після ампутації. Існують так звані **фантомні відчуття**: скажімо, після операції людина протягом багатьох років відчуває свою ампутовану руку чи ногу (Наука..., 3, 1968, 27).

ФАНТУВАТИ, фю, феш, недок., перез., діал. Описувати та спродувати чиясь майно за борг. [Р я б и п а:] Фантує його [хлопа], остатнє дреш [дереш], і міг би заробити, і не руйнується! (Фр., IX, 1952, 51).

ФАНТЯ, я, с., збірн., діал. 1. Одяг, білизна. В одну хвилину виросла перед Марусею ціла купа всякого жіночого фантия (Хотк., II, 1966, 147); Весною двадцятого року з боєм у серці отримував [Погиба] од поляків для своїх козаків недоношене фантия колишньої австрійської армії (Стельмах, II, 1962, 50).

2. Лакхміття, подертий одяг, старі непотрібні речі тощо. *Образно. Годі мандрувати [архівам] залізнячки. Тепер це фантия все вантажили на бендою (Кач., II, 1958, 381).

ФАНФАРА, и, ж. 1. Духовий музичний інструмент, вид видовженої труби без вентилів, яку використовують для сигналів або для виконання музичних фраз урочистого або бойовничого характеру. Кожісар зіштов сіддучки аж до води і привітно чекає міністра — доки той ступить ногою на берег. Оркестр грає турецького гімна. Фанфари пронизливо співаали (Ю. Янов., II, 1958, 110); А скрилки шаліють і гримлять фанфари,

летячи на плеса темного Дніпра (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 97); [З о р і п:] А, скелі реуть! (Фанфара сурмить «відбій»). Як присямно, що бойова фанфара вже кличе не в бій, а до мирних подвигів (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 6); Гучно й дрібно вдарили барабани, протяжно й голосно заспівали блискучі фанфари (Кучер, Трудна любов, 1960, 557).

2. Музична фраза урочистого або бойовничого характеру, виконувана на цьому інструменті. Ішла героїчна п'еса про Сталінград, з фанфарами в увертурі і громом канонади за кулісами (Дмит., Наречена, 1959, 128); Вітальна фанфара; // Короткий грубий сигнал.

ФАНФАРИСТ, а, ч. Трубач, що виконує фанфари (у 2 знач.). Двадцять фанфаристів сповістили про початок свята (Мист., 6, 1967, 40).

ФАНФАРНИЙ, а, е. Прикм. до фанфара. Хіба ж у такому тумлі, в фанфарному шумі й громі Зможе тривожний Томі.. Жінку свою й дитину вгледіти між людей? (Бажан, Роки, 1957, 193); // Виконуваний на фанфарі (фанфарах). Велику роль у метричній структурі концерту [Л. М. Ревуцького] відіграє тріольність: фанфарні заклики в першій частині і у вступі до фіналу (Мист., 3, 1966, 35).

Фанфарний марш — урочистий стройовий марш, який виконують на фанфарах. Під звуки фанфарного маршу прапороносці несуть прапори піонерських організацій (Рад. Укр., 26.I 1954, 2).

ФАНФАРОН, а, ч., розм. Пихатий, говоровитий, зарозумілий базіка; хвальчок.

ФАНФАРОНАДА, и, ж. Учнюк, поведінка фанфарона; хвалькуватості-зарозумілі висловлення; хвастощі. Він поспіє і трясся за толоду, але з фанфаронадою справжнього вуличника пробував свистати (Фр., VI, 1951, 169).

ФАНФАРОНИТИ, ню, ниш, недок., розм. Бути фанфароном; вихвалитися, хвастати.

ФАНФАРОНСТВО, а, с., розм. Поведінка фанфарона; хвастощі, похвалляння. ..ми найважче становище повинні зміти знести без фанфаронства (Ленін, 36, 1973, 14).

ФАНФАРОНСЬКИЙ, а, е, розм. Власт. фанфаронові; хвалькуватий.

ФАРА¹, и, ж. Електричний ліхтар із рефлектором на середній частині автомобіля, трактора, локомотива тощо для освітлення дороги. Від грейдера до їхнього табору повернуло дві сліпучі фари (Ю. Янов., II, 1954, 139); З глибини вулиць трамваї погазуть із синіми фарами (Гончар, Людина..., 1960, 15); В комбайна сяють фари. Наче світлі очі (Мур., Хороші сусіди, 1948, 55); *У порівн. Вечоріло, але безжарне небо, як величезна фара, відбивало еденішне світло, кидало його в міжгір'я (Ле, Міжгір'я, 1953, 74).

ФАРА², и, ж., діал. Будинок, у якому живе священик. Капітан Ендревді трюхи заспокоїся тільки на фарі о. Федора, куди намісник запросив його поспішити й перепочити (Скл., Карпати, II, 1954, 344).

ФАРАДА, и, ж. У міжнародній системі одиниць — одиниця виміру електричної ємності, позначувана літерою F.

ФАРАДИЗАЦІЯ, і, ж., спец. Метод лікувального та діагностичного застосування змінного струму низької частоти. Максимум збудження досягається.. також тривалою фарадизацією тваринки (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 75).

ФАРАНДОЛА, и, ж. Французький (провансальський) старовинний народний хороводний танок у швидкому темпі. Низько гудуть тамбури, як бджоли, І плинуть у піну і в блиск фарандоли, І прокурор, і книгар, і пастух, і жіноцтво (Рильський, I, 1960, 191).

ФАРАОН, а, ч. 1. Титул царя в Стародавньому Єгипті. За ними [сфінксами] На голому піску стоять Пішинуру піраміди вряд, Мое фараонова сторбжа, І ніби фараонаж знати Вони дають, що правда божа Ветас еже, встала на землі. Щоб фараони стереглися (Шевч., II, 1963, 365); До злого дуза мовие фараон: «Будь ти мені порадиж і спомога, Щоб мій народ мене без перепон Вважає за бога» (Фр., XIII, 1954, 258); Колекціонери розглядають зображення скрабейв на численніх прикрасах фараона Тутанхамона (Знання..., 2, 1966, 27).

2. змеваж. Прізвисько поліція. Пролунав прокизливий свист.— Фараоні! — крикне Михайлов.— Рятуйся, хто в бога вірує! (Бурл., Напередодні, 1956, 30).

3. заст. Вид азартної гри в карти (звичайно без великих ставок). *Образно. Цей вал, надгробки (іх зосталося трохи!) — Застиглий шум пістрячої епохи, Що тут метала бистрий фараон, Епохи тьми, неволі і азарту (Зеров, Вибр., 1966, 94).

ФАРАОНІВ, нова, пове. Прикм. до фараон 1, 2; належний фараонові. Отець Харитин вгиздився на подушках і Іхав пишно, немаче прекрасній Іосиф на фараонській колісниці (Н.-Лев., III, 1956, 168); Та ось він і сам починає чупотливей танок. Його бачить.. фараонова дружина (Ю. Янов., II, 1958, 21).

△ Фарабнова міша — хижий довгохвостий ссавець, що знищує шурві і мишей; поширений у Північній Африці та на Близькому Сході.

ФАРАОНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фараон 1, 2.

ФАРБА, а, ж. 1. Речовина для забарвлення предметів у той чи інший колір, для малювання картин. Дівчата ходили од однієї матерії до другої, лалали руками, слинили крадькома й терли в пальцях, щоб спробувати, чи не одстав фарба (Н.-Лев., II, 1956, 45); Єгиптянин бере відро з фарбою і качає, лагодячись їти малювати мура (Л. Укр., II, 1951, 247); — Я дуже люблю малювати. Мені маж обіцяла фарби подарувати, акварель називається (Ю. Янов., I, 1954, 43); // Шар такої речовини на поверхні предмета. Облулена, облущена фарба бортів. Іржа... Ілюмінатори засновані паутинням (Гочар, Тронка, 1963, 236).

△ Водяні фарби див. водяний; Емалеві фарби див. емалевий; Кубова фарба див. кубовий; Олійна фарба див. олійний.

◇ Згущувати (згущати, згустити) фарби див. згущувати; Малювати (зображати і т. ін.) рожевими фарбами (у рожевих фарбах) кого, що — висвітлювати, зображувати, уявляти кого-, що-небудь кращим, ніж є (ніж буде) насправді; ідеалізувати. Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані темними фарбами (Хотк., II, 1966, 132); Півбадворений обіцянками Потьомкіна, Головатий все малював у рожевих фарбах, передбачаючи, що і сам він матиме можливість дослужитися до високого чину (Добр., Очак, розмир, 1965, 32); Малювати (зображати і т. ін.) темними фарбами кого, що — надавати кому-, чому-небудь негативних рис, змальовувати непривабливо, непринадно. Навіщо ж автор надає їй [матері] якийсь хист зводниць? ..Та й далі він малює її темними фарбами (Мирний, V, 1955, 424).

2. перев. мн., рідко. Те саме, що барва 1. І фарбами й золотом з сяючих крил Пишався метелик, аж вивбєсь із сил (Щог., Поезії, 1958, 337); Іноді поманить [море] ласкавою синьою фарбою, іноді воно в небом зійдеться й почне чарувати (Ю. Янов., II, 1958, 41); Аеродром. Ліворуч — гайок, прибраий першими золотавими фарбами осені (Мик., I, 1957, 493).

3. тільки мн., перен., рідко. Виразальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва; барви (у 2 знач.). Найгарячіші фарби взяв Гоголь для свого дніпровського

пейзажу (Рильський, III, 1956, 26); Поезія В. Маяковського — грізне і бойове знаряддя, бо поет зуміє знайти фарби, художні засоби для життєвого виразу ідей соціалізму (Мист., 2, 1956, 18).

4. тільки одн., рідко. Те саме, що рум'янець 1; краса (у 2 знач.). Фарба поволи сходила з її й так блідих щіж (Коп., Лейтенанти, 1947, 206); Тодоска не розібрала, що сказав парубок, але гла фарба спалахнула на її щечини щокал (Стецьмак, I, 1962, 84).

◇ Заливатіся (залітисся, заліятисся) фарбою див. заливатіся; Наливатіся (налітисся, наліятисся) фарбою див. наливатіся.

ФАРБАР, я, ч. Те саме, що фарбувальник. — Там якісь слави, дивні чарівники фарбарі перефарбували, перемалювали мов бідне пожевокле листя (Н.-Лев., IV, 1956, 232).

ФАРБАРКА, а, ж. Жін. до фарбар.

ФАРБАРНЯ, і, ж. Те саме, що фарбувальня. — Аж тепереньки, як я тебе вгляділа, я ніби оддала своє пожевокле, пожелоблене листя в славу берлінську фарбарню (Н.-Лев., IV, 1956, 232).

ФАРБИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що барвістий. Між чоловіками квітали святкові керсетки молодих куркуль, вид'язаних фарбистими зухтаками (Мик., II, 1957, 359); Вона стежила в нім [дзеркалі] за своєю годою, бачила себе таку, як щодня оці два останні роки. Пава. Пишна, фарбиста, красива пава (Досв., Вибр., 1959, 231).

ФАРБО... Перша частина складних слів, що віднодіє слову фарба в 1 знач., напр.: фарбомаскуванія, фарбопульт, фарборозцілювач і т. ін.

ФАРБОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнв. ч. до фарбувати. Блищать фарбовані сріблом військові літаки (Уп., Вірші., 1957, 45); // фарбовано, безос. присудк. сл. Тхне свіжою фарбою — недавно фарбовано мостину (Вас., I, 1959, 359).

2. у знач. прикм. Помальований, покритий або просочений фарбою. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Таж се Лис! Простісінський фарбований Лис! (Фр., IV, 1950, 96); Поклава [Фатьма] з фарбованим нігтем пальце на поені й рожеві уста (Кочуб., I, 1955, 397); В одному кутку стояла величезна полицяна макітра з усіким шматтям, з клубками фарбованої вовни (Головка, II, 1957, 563).

ФАРБОВАР, а, ч. Робітник текстильного виробництва, що займається виготовленням фарб для фарбування тканин.

ФАРБОВАРНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з виготовленням фарб для фарбування тканин.

ФАРБОВАРНЯ, і, ж., спец. У текстильному виробництві — приміщення для виготовлення фарб.

ФАРБОВИЙ, а, е. Прикм. до фарба. Фарбове виробництво.

ФАРБОТЕР, а, ч. Товкач для розтирання фарб.

ФАРБОТЕРКА, а, ж. Машинка, дошка або чашка для розтирання фарб. На фарботеркаж конче потрібно встановити валки з охолодженням, що запобігатиме пригоранню фарби (Веч. Київ, 24.XI 1966, 2).

ФАРБОТЕРНИК, а, ч. Робітник, який розтирає фарби; // заст. Підмайстер у художника, який розтирає фарби.

ФАРБУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фарбування. Фарбувальне виробництво; // Признач. для фарбування. Старанно виводить малюк [арію] і сам собі дирижує фарбувальним пістолетом (Рад. Укр., I.XII 1960, 3); Фарбувальна ванна; // Який є фарбою або містить фарбу. Навряд чи знайдеться кині людина, яка б не чула про ультрамарин — один з найбільших поширених

фарбувальних пігментів (Рад. Укр., 8. II 1967, 2); Фарбувальні рослини.

ФАРБУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається фарбуванням; фахівець із фарбування. У головному цеху заводу — суєнірному — працюють робітники багатьох спеціальностей: токарі по дереву, складальники, фарбувальники, гравери, художники (Рад. Укр., 22. I 1969, 4).

ФАРБУВАЛЬНЯ, і, ж. Майстерня або цех, де фарбують тканини.

ФАРБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фарбувати й фарбуватися. Підштукатурний шар захищає стіну від зволоження досить добре. Тому в рік будівництва будинку слід обмежитись тільки вапняним фарбуванням стін по цьому шару (Колг. Укр., 4, 1958, 15); Спосіб фарбування деревини на пні відносно простий — у просвердлені отвори, на рівні майбутнього пенька, подають з бочки по шлангах розчин барвника. Дерево вбирає його і таким способом фарбується стовбур, гілки і навіть листя (Хлібороб Укр., 4, 1965, 47).

ФАРБУВАТИ, ую, уєш, недок., перек. 1. Покривати чи просочувати щось фарбою або речовиною, що містить фарбу. [П р і с ц і л а:] А се прийшла зо мною.. Дівчина, що в нас нитки фарбує (Л. Укр., II, 1951, 403); Поставила [Ага] дзеркало на чеходан і почала пудритись, фарбувати губи (Корн., Калин. гай, 1950, 76); Металеві вироби фарбують нітролаками двічі (Гурток «Умілі руки..», 1955, 100); *Образно. Хороша осінь золотом надходить спровола. В червоні й жовті кольори зона фарбує лист (Забіла, У. світ, 1960, 9).

Фарбувати в (на) якийсь колір — фарбою надавати чому-небудь певного кольору. Кобила піднім аж горіла золотом мастю, де він її ховав, отаку красуню, від людського ока? Я його запитає про це, а він одпові, що фарбує на захисний колір (Ю. Янов., II, 1958, 246).

2. Забарвлювати собою (про рідину певного кольору). Там, де відриваєся звостин, з'являлася червона кислосолодка краплинка звишевого соку, фарбувала хінчики пальціє (Шнян, Балада, 1957, 142); * Образно. По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, таме вдалині й обертається в цятку... за ним несе вода друєий, порожній [човен], хлопця в його білі боки й фарбує їх в червоний колір... Тихо в повітрі... (Кощоб., I, 1955, 387); // Робити червоним, надавати червонятого відтінку чому-небудь (про сонячні промені, вогонь і т. ін.). Сонце сідало за горизонтом, фарбуючи води моря в такий.. колір, що навіть золото перед ним поблякло б (Ткач, Жди., 1959, 36); Червоні язичи полуж'я лизали вуста нечі, вогонь фарбував на червоно поєні сестрині руки (Загреб., Шеніт, 1966, 28).

3. розж. Бруднити фарбою (про фарбовані речі). Тканина фарбує.

ФАРБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Покриватися або просочуватися фарбою. Екстракт з листя скупній використовується в шкіряній промисловості для вироблення еластичної і міцної шкіри вищих сортів, яка легко фарбується в світлий колір (Наука., 7, 1956, 24); Об'ємні нитки відзначаються високою міцністю і теплозахисними властивостями. Порівняно з шерстяними вони краще перуться і легше фарбуються (Веч. Кнів., 21. I 1963, 1).

2. Фарбувати собі волосся, обличчя, губи; малюватися. Пані в покоя — пудриться коло дзеркала, фарбується... (Вас., III, 1960, 347).

3. тільки 3 ос. Пас. до фарбувати 1. Залізо на дагу фарбувалося колісь: .. може, в кого в пам'яті збереглося, якою саме фарбою (Головка, II, 1957, 92).

ФАРБ'ЯР, а, ч., діал. Фарбувальник. [Й о г а н н а:] Волосся я не фарбувала, пані. [М а р ц і я:] Я власне

не про те ж і говорила. Лише завважила, що сеї барви аби який фарб'яр не може вдати, та рідко де трапляється й в натурі (Л. Укр., III, 1952, 178).

ФАРВАТЕР, у, ч. 1. Найзручніший і найбезпечніший водний пляк для плавання суден, позначений сигнальними знаками. Барки щасливо пройшли через Ненастиць, а одим із плятів, збившись з бистрини (Фарватеру), трапив між каміння (Стор., I, 1957, 241); Середньою ріку по асному спокійному фарватеру ще де-не-де снували своїми легкими човниками бакеницьки, гашили пожерки вже ледве помітні сигнальні вогні (Гончар, Новели, 1954, 80); Поперед «Тоболу» йшли легкі човни на веслах і виміряли фарватер (Видатні вітч. географі., 1954, 30).

2. чого, перек. Головна лінія, напрям діяльності, події і т. ін. Його [М. Рильського] лірика розсуває рамки вузького світу інтимних переживань і виходить на широкий фарватер суспільних тем, став широко відомою великому колу читачів усіх народів нашої Вітчизни (Криж., М. Рильський, 1960, 5); Київський ордену Леніна Інститут кібернетики АН УРСР.. Нині тут працює понад 170 докторів і кандидатів наук, які скеровують у фарватер досліджень великий науковий колектив (Вітч., 4, 1970, 177).

Іти у фарватері кого, чого; Триматися фарватеру — дотримуватися в своїй діяльності, поведінці, у своїх вчинках якоїсь або чийсь позиції, певного напрямку. Куліш [Пантелеймон] ішов у фарватері консервативного романтизму (Вітч., 8, 1969, 182); Київська студія іде у фарватері створення нового напрямку в науково-популярній кінематографії (Наука і культура., 1971, 247).

ФАРВАТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фарватер 1. Фарватерна глибина.

ФАРЕНГЕЙТ, а, ч. Термометр із шкалою, на якій точка танення льоду позначена 32-м градусом, а точка кипіння води — 212-м градусом (уживається в Англії та США).

ФАРИНГАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що гортанний. Фарингальна порожнина, або порожнина глотки, завжди відкрита, проте вона теж може змінювати свою форму й розмір через скорочення м'язових тканин її стінок і кореня язика (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 51); Фарингальний резонатор.

△ Фарингальні приголосні — приголосні звуки, які утворюються внаслідок зближення кореня язика з задньою стінкою зівя. За активним мовним органом приголосні поділяються на губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові і глоткові, або фарингальні (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 131).

ФАРИНГІТ, у, ч. Хронічне або гостре запалення слизової оболонки глотки в людини та деяких тварин.

ФАРИНГОСКОПІЧНИЙ, а, е. Стос. до фарингоскопії.

ФАРИНГОСКОПІЯ, і, ж. Огляд глотки та зіву за допомогою спеціального дзеркала.

ФАРИСЕЙ, я, ч. 1. У Стародавній Іудеї — послідовник релігійно-політичної течії, що виражала інтереси заможних іудеїв і відзначалася фанатизмом та надмірною увагою до зовнішніх проявів релігійності. Аж глядь, Межи раввінами дитина, Її хлоп'яточко, сидить і навчає, неповинне, Як в світі жито, людей любить, За правду стаять за правду згинуть! Без правди горе! — Горе вам, Учителі аристері! — І дивувались фарисей і книжники його речам (Шевч., II, 1963, 369); Надбігла юрба іудеїв, фарисей та садукеев, почувши гомін на майдані (Л. Укр., II, 1951, 127).

2. перек. Лицемірна людина; ханжа. Вона заночувала в одного чоловіка, цілий вечір навчала не ходити до церкви, молитись дома, звала понів фарисеями

(Н.-Лев., IV, 1956, 156); *Хіба не пробували спалити його [Ш. Руставелі] поему двісті-триста років тому свої ж церковники і фарисей?* (Тич., III, 1957, 61); — *Підеш та хоч покажешся людом у церкві. А то вже за тебе пальцем на мене показують фарисей усякі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 370).

ФАРИСЕЙКА, ж. Жін. до фарисей 2.— *Що я скажу? Я скажу, що такий фарисейок, як ви, я більше не хочу бачити* (Л. Янов., I, 1959, 376).

ФАРИСЕЙСТВО, а, с. 1. іст. Учення фарисейів.
2. перен. Поведінка фарисея (у 2 знач.); лицемірство, ханжество. *Догадуючись, що перед ним сидить його таємний ворог і шпигун, він зважився говорити з ним попросту, без звичайного фарисейства* (Фр., II, 1950, 173); *Не в того тіста було замішане воно [серце Т. Шевченка], щоб розм'якнуту від фарисейства кріпосників* (Слово про Кобзаря, 1961, 48).

ФАРИСЕЙСТВУВАТИ, ую, уеш, недок. Бути фарисеєм (у 2 знач.); лицемірити.

ФАРИСЕЙСЬКИЙ, а, е. 1. іст. Прикм. до фарисей (у 1 знач.). Фарисейська секта.

2. перен. Властивий фарисейві (у 2 знач.); лицемірний, ханжеський. *Ще дзвенить мені його масний, фарисейський голос в ушах* (Коб., I, 1956, 178); *Він не міг витримати цього фарисейського спійчуття, сього поганого скритого задоволення, що світилося в очах усіх цих милых добрих сусідів* (Хотк., II, 1966, 178).

ФАРКАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. ф'аркати та звуку, утворювані цією дією. *Горлав від машини шофер, намагаючись перекричати і гудіння мотора, і фаркання власної машини* (Вітч., 12, 1948, 92); *Ввечері на заході чеплоному стигало фаркання крил* (Головко, I, 1957, 229).

ФАРКАТИ, аю, аш, недок., діал. Утворювати низькі перверивчасті шумові звуки (перев. про машину, мотор, собаку тощо). *Машина фаркала мотором* (Смоліч, Реве та стогне..., 1960, 52).

ФАРКНУТИ, ну, неш, док., діал. 1. Одвокр. до ф'аркати. *В цю мить на руці в Наркиса повис Данило. Фаркнувши, як пес на музу, Наркис тільки повів рукою, — і вдруге за перший день свого одруження змішився кров'ю, Данило покотися долі* (Смоліч, Мир..., 1958, 14).

2. Спалхнути. *І тоді ж раптом фаркнуло нечутно світло — налило коридор, залило сходи...* (Головко, I, 1957, 164).

ФАРМАКОГНОЗІЯ, і, ж. Наука, що вивчає речовини рослинного й тваринного походження, які мають лікувальні властивості. *В нашій країні розвиток фармакогнозії почався понад двісті років тому* (Знання..., 6, 1965, 11).

ФАРМАКОЛОГ, а, ч. Фахівець із фармакології. *Після відкриття І. П. Павловим озоронної й лікувальної ролі сонного гальмування ця проблема привернула широку увагу клініцистів і фармакологів, фізіологів і біохіміків* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 37).

ФАРМАКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фармакології. *Здійснені дослідження з метою з'ясування терапевтичного ефекту кофеїну, нітроглицерину та інших фармакологічних засобів виявили їх неоднакову дію* (Наука..., 5, 1959, 27); *Зміна трута є цінною сировиною для фармакологічної промисловості* (Вісник АН, 2, 1971, 59).

ФАРМАКОЛОГІЯ, і, ж. Наука, що вивчає дію ліків на організм і встановлює методи та принципи їх застосування. *Наука про дію ліків на організм — фармакологія — молода, вона існує лише сто років* (Вітч., 12, 1964, 174); *З дедалі більшим успіхом застосовуються синтетичні речовини у фармакології* (Наука..., 2, 1959, 33).

ФАРМАКОПЕЙНИЙ, а, е. Стос. до фармакопейі. *Фармакопейний комітет Міністерства озорони здоров'я СРСР дозволив застосування [солодово-кукурудзяного] екстракту як висококалорійного й біологічно активного продукту.. зарчування для дітей і дорослих* (Наука..., 7, 1970, 16).

ФАРМАКОПЕЯ, і, ж. Збірник загальнодержавних стандартів і положень, якими керуються фармацевти при виготовленні, перевірці, зберіганні ліків, а також перелік лікарських речовин, які повинні бути в аптеці. *Багато засобів народної медицини уже ввійшли в сучасну фармакопею й використовуються в усіх країнах* (Наука..., 4, 1956, 37).

ФАРМАКОТЕРАПІЯ, і, ж. Лікування лікарськими препаратами, а також вивчення лікувального впливу ліків у клініці. *Метод лікування ліками (фармакотерапія) в комплексі з іншими методами займає одне з провідних місць у системі лікувально-профілактичних засобів* (Наука..., 2, 1955, 11).

ФАРМАКОХІМІЯ, і, ж. Вчення про хімічну будову та хімічні властивості лікарських речовин; фармацевтична хімія.

ФАРМАЦЕВТ, а, ч. Аптечний працівник із фармацевтичною освітою, який виготовляє ліки. *Фіалка знайома кожному. Але нікого вона так не цікавить, як медика та фармацевта* (Дмит., Наречена, 1959, 24); *Вдень і вночі відчинені двері аптеки, вдень і вночі готують фармацевти ліки, тисячі різних ліків* (Веч. Київ, 5.II 1958, 4).

ФАРМАЦЕВТИКА, и, ж. Те саме, що фармація.

ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фармацевтики. *Оліфа широко використовується в...милитарній і фармацевтичній промисловості* (Техн. культ., 1956, 8); *// У якому готують фармацевтів. Фармацевтичний інститут; // Лікарський. Опроміювання можна застосовувати також для холодної стерилізації харчових продуктів і фармацевтичних препаратів* (Наука..., 3, 1961, 34).

ФАРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до фармації. *Фармаційна освіта; Фармаційний довідник.*

ФАРМАЦІЯ, і, ж. Наука, що вивчає питання добування, обробки, виготовлення, стандартизації, зберігання та відпускання лікарських засобів. *Зове він [цирулик] себе магістром фармації і хірургії, але проте по ярмарках пускає лопом кров і рве зуби, як курить* (Фр., II, 1950, 376); *В Інституті експериментальної фармації проводяться великі дослідження з синтезу нових лікарських засобів та їх стандартизації* (Наука..., 2, 1959, 57).

ФАРС, у, ч. 1. У країнах Західної Європи XIV—XVI ст. — комедія легкого, жартівливого змісту з зовнішніми комічними ефектами; вистава такої комедії на сцені.

2. У бурлескному театрі XIX—XX ст. — безмістове, часто малопрстойне комедійне видовище. *Старожинський стігав шляхту до театру, силкувався притягати і зацікавлювати її легкими фарсами свого складання* (Фр., XVI, 1955, 225); *Єсть то [народна п'єса] сумішка етнографії й маскарару, мелодрами і фарсу* (Л. Укр., VIII, 1965, 267); *В силу матеріальних і цензурних умов часто доводилось вдаватися до компромісів, і тому поряд з класичною драматургією побутував евідель, фарс чи оперета* (3 глибокі душі, 1959, 24); *// Манера акторської гри, при якій комічний ефект досягається зовнішніми, трохи грубуватими засобами, а також зовнішніми прийомами, за допомогою яких досягається комізм. Усі біографи й дослідники творчості К. Т. Соленика сходяться на думці, що характерними особливостями його гри були простота, невимушеність, при-*

родність, веселість, яка не мала нічого спільного з фарсом (Життя К.-Карого, 1957, 201); — Ви знаєте, що, крім хвилиної веселості, фарс нічого не залишає в душі, а продовжений і часто повторюваний виставляє акторів в публіці, замість поваги, почуття протилежне (Про мист. театру, 1954, 95).

3. перек. Грубий жарт, блазеньська витівка. — А як тебе забавляють його комічні оповідання, в яких він [Боккаччо] такий безцеремонний? — Деякі забавні, але загалом ці оповідання нудні, як і кожен.. фарс (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 393); Гамебкий фарс мерикальній реакції з відлученням Толстого від церкви викликав обурення й протест у широких колах інтелігенції та робітників (Рад. літ-во, 4, 1965, 21).

ФАРСЕР, а, ч. Актор, що грає у фарсах; актор, що створює комічний ефект тільки зовнішніми засобами. ФАРСОВИЙ, а, е. Стос. до фарсу, який є фарсом. У комедії «На сьомому небі» [М. Зарудного] мова, як і зміст п'єси, поєднує в собі та значні філософські мотиви, то водвільні, а часом фарсові ноти (Вітч., 6, 1969, 167); // Притаманний фарсу; блазеньський, вульгарно-комічний. Фарсові витівки.

ФАРТИНГ, а, ч. Найдрібніша англійська бронзова монета, що дорівнює 1/4 пенса. Раптом фартинг на панелі вологу Десь зеруку падав з дзенькотом глухим (Бажав, Рокв, 1957, 189).

ФАРТУХ, а, ч. 1. Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх. З голосним плачем побігла вона [Гашіпа] до села, але скоро опам'яталась, обтерла слюзи фартухом і подалась додому (Коцюба, 1, 1955, 249); Зняли [діти] писк, хто тікав, хто хлипав, хто ханає мамі за спідницю і ховає голову під фартухи (Смоляч, Мир., 1958, 10); // Предмет одягу різного крою, з різного матеріалу, який одягають під час роботи, щоб запобігти забрудненню одягу спереду. Річард і Деві уйдуть у гату потомкні. Річард при фартуху, з мулярським знаряддям (Л. Укр., III, 1952, 7); На носі в нього [шевця] окуляри, Колодка біла у руках, І чорний фартух через груди, Й цешок забутий у губах... (Нех., Ми живемо., 1960, 118); В білому фартузі і з блискучим пінуцетом у руці вона була схожа на лікаря (Донч., V, 1957, 238); Спец-одяг для робітників при обирискуванні [рослин отрутою]; брезентовий фартух, гумові чоботи і такі ж рукавички (Шкідн. і хвор.. рослини, 1956, 83).

2. Шкіряна, полотняна й т. ін. запона в колясці, візку тощо для захвсту їздки від болота, пилу. Кукса праує, Левко Обозний як член сільради сидить у колясці, закритий до половини пластмасовим фартухом (Кучер, Трудна любов, 1960, 498); // техн. Назва різного виду запон біля механізмів. За другим бітером шарнірно підвищено чотири фартухи; вони затримують зерно, що його викидають барабан і бітери [молотарки] (Зерн. комбайн, 1957, 35).

3. спец. Деталь верстага, у якій розміщені механізми для передавання руху. Ходовий звинт і ходовий валік передають рух супорту за допомогою механізмів, які містяться у фартузі (Токарна справа., 1957, 23).

4. заг. Спідниця з ситцю або цофарбованого полотна. Ой на горі воли в ярмі, коні в колісниці, Ліпша дівака у фартузі, ніж котра в спідниці (Коломийка, 1969, 371).

ФАРТУХОВИЙ, а, е. Прикм. до фартух.

ФАРТУШКА, н, ж., розм. Те саме, що фартух 1, 2. Дарка встала ї собі, струснула фартушину, перев'язала інакше хустку і подалась геть від Ярини (Л. Укр., III, 1952, 740); Чорними руками в голубих пацінцях жила розправляла [мати] фартушину на колінах (Тют., Вир, 1964, 402); На вулиці показався в білій картузі міліціо-

нер, він пові невідомого громадянина ковальської нації, який шарпав на собі шкіряну фартушину, ляєся (Ю. Янов., V, 1959, 140); Вікна в ньому [ридвані] зачинені та ще й фартушинами завішано (Мирний, IV, 1955, 251).

ФАРТУШИНКА, н, ж. Зменш.-пестл. до фартушкіна. — Я сьогодні червова! — хвалиться Маринка. — В мене, бачите, нова біла фартушинка! (Забіла, Веселіми малюкам, 1959, 112).

ФАРТУШОК, шкв, ч. Зменш.-пестл. до фартух. Маруся почепила білий фартушок і наливала чай (Н.-Лев., VI, 1966, 86); Дівчатка були в новеньких темних платтяках, у білих фартушках (Коз., Листи., 1967, 6).

ФАРФОР, у, ч. 1. Мінеральна маса з суміші каоліну, пластичної глини, кварцу й польового шпату (перев. білого кольору), яка після відповідної обробки просвічується в тонкому шарі; використовується для виготовлення тонкого посуду, виробів декоративного та прикладного характеру, ізоляційних матеріалів і т. ін.; порцеляна. Сьогодні на ринку, в вітрині, зустріє я Багато чудесних пташок... Все з мармуру, фарфору... (Олесь, Вибр., 1958, 333); Найбільш поширеним ізоляційним матеріалом в побутовому електрообладнанні є фарфор — суміш каоліну, кварцу та польового шпату (Монтаж і ремонт., 1956, 13); Грузинські спеціалісти... вперше одержали чорний фарфор (Веч. Київ, 5.III 1969, 4).

2. збірн. Вироби з такої маси. Вона ще добре зміла малювати квітки на фарфорі (Н.-Лев., IV, 1956, 228); Подивися ще мечеть — Ені-Джаме, всю виложену малюванним фарфором, дорога і гарна будівля (Коцюба, III, 1956, 348); Волокитинський художній фарфор або, як інколи кажуть, «фарфор Миклашевського» став явищем мистецтва, відомим далеко поза межами нашої республіки (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 89).

Саксонський фарфор див. саксонський; Сіврський фарфор див. сіврський.

ФАРФОРИСТ, а, ч. Майстер фарфорових виробів. Ще до революції майстри-фарфористи, незважаючи на загрозу заляг-підприємців іноземними формами виробів, не були звичайними копіювальниками. Вони на свій лад, відповідно до місцевих традицій народного мистецтва, створювали нові форми посуду, мотиви розпису, скульптури (Мист., 5, 1960, 42).

ФАРФОРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фарфору; порцеляновий. Фарфорова маса; Фарфорове виробництво; // З якого виробляють фарфор (у 1 знач.). Фарфорова глина; // Який виробляє фарфор (у 2 знач.). Один із найстаріших у країні фарфорових заводів — Бараніський (Роб. газ., 29.I 1965, 1); // Зробл. із фарфору (у 1 знач.). На здоровому миску вино біло кілька фарфорових тарілок (Н.-Лев., II, 1956, 408); У затишній чайхані.. люди пили чай у білих фарфорових піалах (Тулуб, В степу., 1964, 53); Фарфорові ізолятори.

2. перен. Схожий на фарфор кольором, властивостями тощо, який чимось нагадує фарфор. Агнеса зашарілася, засміялася, блискаючи фарфоровими зубками, і сміливо цокнула за Поточиком (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98); Обдружуючись з Безбородьком, вона покаже явля всім отим яляям з фарфоровими очима, які йшли об захад.., що Безбородько тоді оженився з найстаршою з Річинських, коли рак свисне (Вільде, Сестри., 1958, 104); Слух його зловив кришталю дзвін і тарілок фарфоровий мотив (Гочч., Вибр., 1959, 335).

ФАРФОРОВИК, а, ч. Робітник, зайнятий у фарфоровому виробництві. Протягом миншого року фарфоровики республіки порабували покуція багатства новинками, якими з смаком можна сервірувати стіл (Рад. Укр., 30.XII 1971, 4).

ФАРШ, у, ч. Подрібнене м'ясо, з якого виготовляють котлети, ковбаси, паштети тощо. *Поліція зробила вночі наліт на ковбасню, але, крім приготованого для фаршу м'яса й кишок, нічого там не знайшла* (Скл., Легенд., начдів, 1957, 15); — *Коли я був удома, то завжди сам робив ліверні ковбаси і так напилався фаршем, що мало не лускав* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 349); // Будь-яка подрібнена начинка для страв. *Овочевий фарш.*

ФАРШЕВИЙ, а, е. Прикм. до фарш; // Пригот. з фаршу, у вигляді фаршу. *Фаршеві концерси.*

ФАРШИРОВАННИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до фарширувати. *Ви вже бачите цього коропа або фаршированим, або жаренованим, або просто смаженим, а з голою — жуку...* (Вяшня, II, 1956, 246); *Для литовської кухні характерні такі страви, як оселедець солоний із смаженою цибулею, огірки, фаршировані овочами, паштет* (Технол. пригот. їжі, 1957, 5).

2. у знач. прикм. Приготований фаршируванням. *Що я більше люблю: печену індичку чи фаршировану гуску?* (Коцюб., II, 1955, 358); *Фаршировані кабачки; Фарширований перець.*

ФАРШИРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фарширувати. *М'ясистий смачний сорт (солодкого перцю).. вирощують для фарширування* (Колг. Укр., 4, 1958, 44).

ФАРШИРУВАТИ, їю, їеш, недок., перех. Начиняти фаршем. *Крім звичних страв, з неї [риби] готують рибні котлети і фарширують* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 79); *Фарширувати помідори.*

ФАРШИРУВАТИСЯ, їється, недок. Пас. до фарширувати.

ФАС, у, ч. 1. Вигляд обличчя, предмета тощо спереду. *Нарешті прийшов Качук, високий, дуже худий, — серед студентів годів дотеп, ніби в Качука взагалі немав фасу, а в тільки профіль* (Собко, Стадіон, 1954, 166); *Образно. — *Ти хочеш знати, що я за обид? — Спитає потворний бескид. — Ось мій профіль... А ось мій фас* (Мур., Осінні сурми, 1964, 38).

У фас — обличчям до того, хто дивиться. *Композиційна побудова портрета може бути у зріст, поколінна, поясна, позрудна і голозна... а поворот голови — у фас — прямо на фотоапарат, у три чверті і в профіль (збоку)* (Довідник фот., 1959, 74).

2. заст. Фасад (у 1 знач.). *Фас будинку.*
3. спец. Прямолінійна ділянка оборонної споруди, повернена до противника й з певним напрямом вогню.

ФАСАД, у, ч. 1. Зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю. *Церква без бань, подовжаста... на фасаді піднімається двіничка оригінальної архітектури* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Сонце б'є у вікна будинків, де повід самими датами на оздоблених барвистою керамікою фасадах виноград зелений в'ється і золотисті соняшники цвітуть, як живі!* (Гончар, II, 1959, 175); *Фасад крамниці з двома великими загартованими вікнами виходив на головну вулицю* (Кучер, Трудна любов, 1960, 443); // *Кожен із зовнішніх боків будівлі. Зовнішнє оформлення храму визначали технічна кладка й декоративні прийоми оздоблення фасадів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); *Воковий фасад будинку.*

2. спец. Вертикальна проекція об'єкта.
3. перек., ірон. Про обличчя, вигляд людини спереду. [Г о р л о в:] *У всякі фасад мінються не роки, а багнет, куля, осколок* (Корн., II, 1955, 14); — *Водяй ця мавта була хоч з фасаду гарна, а то чистісінько чорногуз: ніжки, немов ті дві тички, сама як з хреста знята* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 433).

ФАСАДНИЙ, а, е. Прикм. до фасад 1; розміщений на (у) фасаді, який є фасадом; чільний. *Повертає [Годоска] до будинку з фігурними фасадними окрасами в стилі барокко* (Стельмах, I, 1962, 78); *Зовнішні розписи Софії — це зображення, виконані у фасадних нішах собору, розписи зовнішніх частин віконних та дверних прорізів* (Наука..., 1, 1971, 17); *Фасадні двері; // Признач. для оздоблення фасаду. Фасадна облицювальна керамічна плитка.*

ФАСЕТ, а, ч., спец. Те саме, що фасетка. *Фасет дзеркала; Фасет каменя.*

ФАСЕТКА, и, ж., спец. 1. Зрізана навскіс бічна грань чого-небудь. *Фасетка дзеркала.*

2. Відшліфована грань коштовного каменя.

3. Частинка складного ока багатьох членистоногих. *Очі комах мають складну будову: поверхня їх складається з великої кількості базатогранних або округлих вічок, так званих фасеток, що становлять зовнішню частину окремих кожірок, з яких складається око* (Захист рослн., 1952, 12).

ФАСЕТКОВИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до фасетка 1. *Фасеткова грань.*

2. Який складається з фасеток (у 3 знач.).

△ **Фасеткові бчі** — очі багатьох членистоногих, що складаються з окремих дрібних вічок — фасеток.

ФАСЕТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фасет.

ФАСЕТОЧНИЙ, а, е, спец. Те саме, що фасетковий.

△ **Фасеточні бчі** — те саме, що Фасеткові бчі (див. фасетковий). *Більшу частину голови [мухи] займають великі фасеточні очі, які часто мають різні кольорові відблиски* (Шкідл. поля., 1949, 101).

ФАСКА¹, и, ж., спец. Навкісна частина ребра чи крайки на металевих, дерев'яних і т. ін. виробках. В'комбіновані різці, за допомогою яких можна без зміни інструмента послідовно обробляти кілька поверхонь, підрізувати торці, розточувати отвори, знімати фаски, проточувати канавки (Різальні інстр., 1959, 32); *Під час обробки деталей з уступами, фасками.. на токарних верстатах доводиться робити базато технологічних переходів* (Веч. Київ, 18.XI 1968, 2).

ФАСКА², и, ж., діал. Невеличка діжечка для масла, сиру. *Кланяється незнайомий Василеві раз, кланяється два, кланяється й три. Потім ставить на стіл велику бутлю [великий бутель] горілки.. Фаску масла кладе, бринзи* (Хотк., Довбуш, 1965, 200).

ФАСКОВИЙ, и, е, спец. Прикм. до фаска¹. *Фаскова площина; // Признач. для зрізування фаски. До фасонних різців належать також радіусні, фаскові* (Різальні інстр., 1959, 62).

ФАСОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до фасувати; // у знач. прикм. Розважений у певних дозах, певній кількості. *Однією з найважливіших умов досвіжого розвитку торгівлі та піднесення культури обслуговування покупців у продовольчих магазинах є розширення продажу фасованих товарів* (Рад. Укр., 21.VII 1962, 1).

ФАСОВИЙ, а, е. Прикм. до фас 1. *Фасове зображення.*

ФАСОЛИННЯ, я, с., діал. Квасолиння. — *Прошу, сідайте, — відсуває [Ільчиха] фасолиння з призьби, робить йому місце* (Вільде, На порозі, 1955, 331).

ФАСОЛЯ, і, ж., діал. Квасоля. *На полях сходять фасоля, біб, пшениця* (Коцюб., III, 1956, 406); *Чекай, моя миленька, най продам фасолю, Та я тобі за фасолю куплю парасолу* (Коломийки, 1969, 147).

ФАСОЛЬКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до фасля. *Ой ходила коло плуга, фасольку садила* (Чуб., V, 1874, 93); *Журавель наварив м'яса, буряків, фасольки* (Фр., IV, 1950, 57).

ФАСОН, у, ч. 1. Крій, модель, зразок, за якими шикють (або пошито) одяг, взуття, головні убори тощо.

Її хотілось порадитись добре про матеріал і фасони дитячих курток (Коцюб., II, 1955, 286); На вихристій голові казна-як тримається картуз старого фасону — тугим колесом (Довж., I, 1958, 79); Її цікавила не стільки хлопці, як дівчата, і не стільки дівчата, як фасони їх сукенок (Вільде, Сестри., 1958, 463); // Зовнішній вигляд, форма предмета, виробу, будівлі тощо; зразок, модель предмета, виробу, будівлі й т. ін. Потім потяглась ціла валяка повозок.. усякого фасону і всякої масті (Н.-Лев., I, 1956, 143); Каналка вже стояла в салоні, — новісінька, модного фасону, обита [оббита] рожевим атласом (Л. Укр., III, 1952, 500); Михайло Денисович Хруль розшукав насамперед частину саме тих гіпсових моделей, по яких у 1922 році робилися чашки, чайник і сливочник [сметанник] для подарунку [В. І. Ленінові], форму інших речей він склапонував, орієнтуючись на загальний фасон сервізу, на характерні для нього пропорції (Вол., Дні., 1958, 25).

2. *перек., розм.* Певний спосіб, певна манера вдягатися, ходити, поводитися тощо. Старі баби ойкають, головою хитають, дивлячись на Марійчину роботу, бо з її легкої руки всі наші дівчата повбиралися по міському фасону (Мур., Бук. повість, 1959, 140); Сподобався йому фасон Співати іншим в унісон (Ющ., Люди., 1959, 240); Пройшовся [Гопченко] подевір'ям так браво, незалежно, молодцюватю, ніби скинув з себе якийсь непосильний тягар. Але поки отаким фасоном дійшов додому — захихався, впріє (Земляк, Гвінний Стратіон, 1960, 171).

3. *перек., розм.* Показний шик; хизування, форс, фразитство. Хлопці для фасону спробували колпунати картоплю виделками (Мик., II, 1957, 428); — Хіба це козацьке діло пити бабське питво? Нам оковиту треба! — з фасоном наливав [Погиба] самогонку в склянки (Стельмах, II, 1962, 63); Славинський скривився і поправив модне з синіми скельцями пенсне, яке носив скоріш для фасону, ніж з необхідності (М. Ол., Леся, 1960, 131).

◇ **Фасон держати** (тримати, гнати і т. ін.): а) поводитися з показним шиком; хизуватися, форсити; б) дотримуватися певних норм поведінки для підтримання гідності, репутації когось, чогось. Обступили [рибалки] зніяковілого Віталія, стали давати хлопцеві різні поради. — Ти ж там не осором нас! — Держи фасон! (Гончар, Троща, 1963, 338).

Фасонистий, а, е, розм. 1. Гарного, модного фасону. Фасонистий одяг; // Який має химерну форму, химерний фасон.

2. *перек.* Якому притаманні показний шик, хизування, форс, фразуватість.

Фасонисто, розм. Присл. до фасонистий 2. Шумейко заміг біля кулемета так фасонисто і впевнено, наче давно тут лежав (Гончар, III, 1959, 150).

Фасонити, ню, ншш, недок., розм. Поводитися з показним шиком; хизуватися, форсити, фразуватися. Учень паралельного десятку [класу] фасонить перед дівчатами в новому дорогому костюмі (Ряб., Жайворонки, 1957, 224); На голові ціла шапка наполовину сивого волосся. Воно вилося густим смужком, і хто бачив Воровика вперше, міг подумати: фасонить старий, завсиками захоплюється (Збан., Передзвнів'я, 1955, 54).

Фасонний, а, е, спец. 1. Зроблений за певним зразком, фасоном (у 1 знач.). Ливарне виробництво — це процес одержання фасонних відливок шляхом заповнення рідким металом заготовлених заздалегідь форм, у яких метал затвердіває (Слюс. справа, 1957, 23); Фасонні різці; Фасонна стрижка; // Пов'язаний з виготовленням виробів за певним зразком, фасоном. Автомати для фасонного і поздовжнього точіння застосовують для

обточування виробу із прутка (Технол. різального інстр., 1959, 127); Фасонні роботи; // Признач. для виготовлення таких виробів. Переверіє [Максим] циліндричну фрезу, куткову, фасонку (Ткач, Арена, 1960, 177); Обточування на токарному верстаті виконується прямим і фасонним інструментом (Стал.-буд. справа, 1957, 163).

2. Рельєфний або тиснений, який має складну конфігурацію (про тканини). В легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. шотландка, крп-молодіжний, крп-український, тафта фасонна (Наука., I, 1957, 4).

ФАСОННИК, а, ч. Робітник, що займається фасонними роботами.

ФАСОНИЦЯ, і, ж. Жін. до фасонник.

ФАСОННО, присл. Із фасоном (у 2 знач.). Широкий, пружиною натягнутий картуз колесом височить над головою, фасонно приплюснутий козирок врізається в переміси (Стельмах, II, 1962, 36); // Із шиком, із форсом; хвацько, фасонисто. Яша Кривов зутко й фасонно пробіг пальцями по гудзиках кларнета (Мик., II, 1957, 538).

ФАСОННОЛИВАРНИЙ, а, е. Пов'язаний із фасонним литьям, відливанням деталей машин і виробів. Фасонноливарний цех.

ФАСОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестя. до фасон 1. Сором дивитися: костюм дорогий, ленінградське трико, а фасончик?.. Карикатура, гідна олівця Кукринікіє! (Мур., Свіже повітря., 1962, 110).

ФАСУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фасування. Фасувальна робота; // Признач. для фасування. Роздрібні торговельні організації самі фасують товари. Ми, наприклад, організували у себе навіть спеціальний фасувальний цех, обладнали його дозуючими та пакеторобними автоматами (Рад. Укр., 25.III 1971, 2); Колектив заводу.. виготовив дослідний зразок нового фасувального автомата (Веч. Київ, 3.IV 1958, 4).

ФАСУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що займається фасуванням. Фасувальники цеху мийних засобів.

2. Прилад, автомат, що фасує що-небудь. Фабрика освоїла випуск ще одного вартового уваги апарата — автоматичного фасувальника джему (Веч. Київ, 20.XII 1968, 4).

ФАСУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фасувальник 1. **ФАСУВАЛЬНИЙ**, і, ж. Приміщення, цех і т. ін. для фасування чого-небудь.

ФАСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фасувати 1. Витрати паперу на одиницю товарів у торговельних підприємствах вдвоє більші, ніж при фабричному фасуванні (Ком. Укр., 11, 1965, 40); Фасування масла.

ФАСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Розважувати, розкладати та упакувати що-небудь у певних дозах, кількостях. Роздрібні торговельні організації самі фасують товари (Рад. Укр., 25.III 1971, 2); Прилад без втручання людини фасує та пакує хімічні реактиви на великих промислових підприємствах (Веч. Київ, 2.IV 1968, 1); Фасувати цукор.

2. дал. Складати. Марія ж еть весь заробіток обертали на коври, платки та зупра й фасувала їх до скрині (Чорн., Пісні., 1958, 33).

ФАСЦІАЦІЯ, і, ж., бот. Виродлива деформація стебла або окремих гілок рослини, при якій вони стають плескатиими, стрічкоподібними.

ФАСЦІОЛЬОЗ, у, ч. Хвороба тварин (інколи людини), спричинена плоскими червами, які потрапляють в організм із кормом або з водою. Щоб запобігти поширенню фасціольозу й уберегти від нього тварин, ..є січки — лютому провадять дегельмінтизацію овець і кіз (Профіль захвор., 1955, 23).

ФАСЦІЯ, і, ж. Сполучнотканнина шлівка, що обгортає кожний м'яз окремо, групи м'язів, окремі органи або вистилає внутрішні порожнини тіла. При позаплевральному пневмоторакі видаляють кусок одного ребра. Через утворений отвір тупим способом відокремлюється частина легень з прирощеною ребровою плеврою від грудного м'яза й фасції (Хвор. дит. віку, 1955, 255).

ФАТ, а, ч. 1. розм. Самовдоволенний франт, джигун; особа, що любить похизуватися. [М я к о л а:] От бестія, вже до полковника доп'явся. Мій кореш [товаришок].. Фат вищої марки (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 64).

2. заст. Роль самовдоволеного франта, коханця-повера в театральній п'єсі; актор, що виконує таку роль.

ФАТА, й, ж. Легке, звичайно довге, покривало з тютюлю або мережива як весільний головний убір нареченої. — Давай лишень гроші, не теревень! Треба купувати фату, гірлянди, букети, стрічки, кокарди, набирати на вінціальну сукню (Н.-Лев., V, 1966, 304); І от з'являється юна наречена. У довжелезній фаті, білих рукавичках, білій сукні старовинного покрою (Ю. Янов., IV, 1959, 133); *Образно. Беріака причепурилася, озорнувшись зеленою прозорою фатою першого листа (Бойч., Молодість, 1949, 37); *У порівн. Вітер шелестів соншиками, виліскував листям кукурудзи по городах, і вся Чаплинка була у вітряних шумат, в легкому текучому сайві, що переливалось на ній, як весільна фата (Гончар, II, 1959, 90).

ФАТАЛІЗМ, у, ч. Віра в пібито наперед визначену, невідворотну долю, у фатум. В боротьбі проти фаталізму, який пріриває людей на пасивне вицікування й покірність долі, марксист-ленінізм підкреслює активну роль суб'єктивного фактора: люди самі творять свою історію (Ком. Укр., 1, 1960, 53); // Невідворотна доля, фатум. В тім-то й наше нещастя, що від довгих сот літ усі гарні початки нашого розвою рвалися і нові покоління.. мусили бож здобувати терени, завойовані вже давно із предками, а потім знов утрачені бог зна яким фаталізмом (Фр., XVI, 1955, 329).

ФАТАЛІСТ, а, ч. Людина, що вірить у наперед визначену, невідворотну долю, у фатум. Я усього менше фаталіст, проповідник того, щоб механічні сили кланяться (Драг., II, 1970, 462); Ідеалісти усіх мастей твердили про свободу волі видатних осіб, фаталісти — про фатум і долю, проти яких люди безсилі (Ком. Укр., 5, 1966, 23).

ФАТАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фаталізму; який ґрунтується на фаталізмі. — За найбільше від'ємний бік нашого галицького життя ми уважимо апатію до публічних справ, неохоту до критики й аналізу цих справ і якусь фаталістичну покірність волі долі (Фр., VI, 1951, 212); Радянські психологи віддали критиці фаталістичні концепції здібностей, поширювані в буржуазній психології (Рад. психол. наука., 1958, 348); // Перейнятий фаталізмом. Фаталістичні погляди.

ФАТАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фаталістичний.

ФАТАЛІСТИЧНО. Присл. до фаталістичний. Фаталістично дивитись на світ.

ФАТАЛІСТКА, н, ж. Жін. до фаталіст. Мені часом здається, що з мене вишов би далеко кращій музика, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт» ... шкода, справді, що я не фаталістка (Л. Укр., V, 1956, 33).

ФАТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Неминучий, невідворотний. Заперечуючи роль «виключних» осіб, волюнтаристський культ героїв, Толстой виходить за рамки необхідного й доцільного, приходять до утвердження фатальної зумовленості, «вічності» історичних закономірностей

(Рад. літ-во, 11, 1961, 49); Так само, як нині немає фатальної неминучості воєн, так само немає і фатальної неминучості миру. За мир треба боротися, мир треба відстояти (Ком. Укр., 7, 1962, 4); // Визначений наперед, призначений долею. Ольга не знала, якими дорогами, коли і де дійде до цієї зустрічі, але навіть в цю хвилину відчула всю її неминучість. Це фатальне зближення між ними не може не прийти так, як не може не прийти смерть до людини (Вільде, Сестри..., 1958, 587); // Який виражає приреченість, покірність долі, нещастю, лихові. Обдивляється [учитель].. фатальними очима поламаним кафедрі (Кач., II, 1958, 296).

2. Який зумовлює, визначає характер (звичайно негативний, небажаний) наступних дій, перебігу подій. Даремне гадаєте, що наш публіцистичний контроверс мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас (Л. Укр., V, 1956, 210); Жевріла в ньому все ж таки надія, що Сергій Павлович заговорить з ним так, як бувало до того фатального дня, коли на заводі почав працювати Каргат (Шовк., Інженери, 1956, 227).

3. Який приносить горе, нещастя, страждання; згубний. Зміст його [роману «Трістан та Ізольда»] — фатальне та нещасливе кохання лицаря — васала Трістана і його королеви Ізольди Златоносої (Л. Укр., I, 1951, 409); Наливайко ніколи не забував свого л'ятківського боргу низовикам. І щоразу готувався, коли й не до виправдування, то принаймні до пристойних пояснень своєї поведінки під П'яткою, фатальної для Косинського (Ле, Наливайко, 1957, 340); [М а л ь в а н о в:] Через тиждень виважено експедицію, а він закозується здумав. [С п и ч а к о в с ь к и й:] Фатальний збіг (Коч., II, 1956, 32); // Позбавлений удачі, щастя; приречений на невдачу; нещасливий. Що сталося з моїм торішнім перекладом? Фатальна робота! (Л. Укр., V, 1956, 206); // З яким пов'язані спогади про щось сумне, неприємне. Лежу сьогодні в ліжку, бо розтягла собі трохи якийсь мускул в нозі, впаши порядно (таки все коло того фатального місця, де й при Вас падала) (Л. Укр., V, 1956, 365); Колгоспники показують густий сад, де колись стояла фатальна корчма (Кучер, Дорога., 1958, 209); // Який призводить до нещоправних наслідків, до загибелі, спричиняє смерть. Кричуща радіція, чуття Ти чарочко зрустальна! Ожано дум, мого життя Ти помилко фатальна! (Фр., XI, 1952, 32); Відколи вони оселились в Італії, чоловікові значно поліпшало і навіть з'явилась якась надія, що се й не така фатальна хвороба (Л. Укр., V, 1956, 387).

ФАТАЛЬНИЙ КІНЕЦЬ — загибель, смерть. Я боюся твого ока, твоїх уст, твого лица, як страшного суду свого, як фатального кінця (Фр., XI, 1952, 149); В першій частині оповідання [І. Бунина «Брати»] увазу читача прикуто до образу рикши, його почуттів, настроїв і переважань, до тих складних колізій, що привели героя до фатального кінця (Рад. літ-во, 2, 1962, 74).

ФАТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фатальний 1; неминучість, невідворотність. — Це якась фатальність. Калинович і Калинович! Від самого нового року переслідує мене це ім'я (Фр., VI, 1951, 234); Свіжа рана життя, вона заступила йому все, що було і що є, боєм своїм ятрить його і ятрить. Фатальність? Якщо це фатальність, то він і її некавидити! (Гончар, Тронка, 1963, 308).

ФАТАЛЬНО. Присл. до фатальний. Поскакав земець на вороній лошиці. За ним стрибнули найманці в сірих жупанах. Поскакали й шомполами замалали. Фатально вірили: махнемо, зукнемо — й бідна слобода покірно впаде ниць (Ковінька, Кутя., 1960, 130); Обставини так фатально склалися, що він змушений був шукати заробітку (Кол., Терен., 1959, 348).

ФАТА-МОРґАНА, и, ж., рідко. Вид міражу, при якому зображення наземних предметів (озера, гори, дерева тощо), що лежать за горизонтом, здебільшого спотворені та швидко змінюються; // *перен.* Що-небудь примарне, нерелевне, оманливе. *Так, моя кохана, / Фата-морґана, / Що промиготіла в чепурних рядках, / В пам'яті затреться, / Але знов озветься* Образом коханья у дівочих снах (Вороний, Вибр., 1959, 171); *У порівн. Країна була жоствогаряча, дивна, безмежно сонячна і приваблива зір, наче казкова фата-морґана (Мас., Роман., 1970, 118).

ФАТА-МОРґАННИЙ, а, е, рідко. Стос. до фата-морґани. *На жаль, всі мрії зводились тільки до фата-морґанних видінь* (Вільде, Сестрп., 1958, 40).

ФАТИГА, и, ж., діал. Турбота.

ФАТИГУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, діал. Турбуватися. — *Але не фатикуйтеся, пані Микейтишова, а лише на хвилиночку, бо я не маю часу* (Хотк., II, 1966, 365).

ФАТИВСТВО, іствá, с. Поведінка, вчинки, вигляд фата.

ФАТИВСЬКИЙ, á, é. Власт. фатові. *Фатівський вигляд.*

ФАТУВАТИЙ, а, е. Схильний до фатівства, із рясми фатівства. *Коло неї — якийсь невідомий для Лаговського молодик, польського типу, чорнявенький з закрученими вусянками, фатуватий* (Крим., II, 1972, 275).

ФАТУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. фатуватий. *В «поетичній» Костянтині є чималенько й фатуватості, й фразистості* (Крим., II, 1972, 288).

ФАТУМ, у, ч. Наперед визначена, невідворотна доля; у давніх римлян — таємнича сила, що нібито наперед визначає долю всього існуючого; неминучість. [Л ю б о в:] *І я раз була щаслива, така щаслива... Нащо мені перебили се щастя... Ах, що я дурницю говорю? Хіба се можна перебити, чи одвернути? Се фатум, се майра!* (Л. Укр., II, 1951, 70); *Трагізм древніх був побудований на ідеї непереможної долі, невідкличного фатуму, неблаганної Мойри, на ідеї сили, котрі підвладні були не тільки люди, а й боги грецького Олімпу* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 89); *У порівн. *Обидва ераці й не ворухнулися. Куля, як фатум, виринувала долю чемпіона біля самого краю щастя* (Ле, В сюпі., 1960, 278).

ФАУНА, и, ж. Сформований історично тваринний світ, сукупність усіх видів тварин даної місцевості, країни або певного геологічного періоду. — *Фауни тайгової ми ще досконало не знаємо* (Донч., II, 1956, 33); *Діти поприносили всі свої юннатівські здобутки, експонати майбутнього клубу: гербарії, засушену і заспиритовану фауну* (Мокр., Острів., 1961, 86); // *Про сукупність тварин певного типу, класу тощо. На Україну завезено чимало нових видів мисливської фауни — 55 тисяч особин, які належать до 24 видів ссавців і 6 видів птахів* (Наука., 1, 1970, 37); *Флотилії «Радянка України» і «Слава».. вичають підводну фауну в районі шостого континенту* (Рад. Укр., 4.III 1964, 3).

ФАУНІСТ, а, ч. Фахівець із фауністики.

ФАУНІСТИКА, и, ж. Наука про фауну взагалі та розміщення тварин на певних територіях земної кулі; зоогеографія.

ФАУНІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фауністики. *Флористичні і фауністичні дослідження у заповідниках використані при написанні багатотомної «Флори УРСР», .. а також для «Фауни УРСР» та інших наукових і науково-популярних видань* (Вісник АН, 3, 1971, 32).

ФАУСТПАТРОН, а, ч. Ручна реактивна зброя для стрільби по танках, військових укріпленнях, спорудах

і т. ін. *Хтось вигукнув, що на проспекті знову вирвався німецький танк. Шокую наготував фаустпатрон для пострілу* (Гончар, III, 1959, 266); *У порівн. *Чернишеві з його спостережного пункту відкривалась уся панорама великого міста. Під молочним промінням тьмяно полискували численні дахи, куполи, водонапірні башти, що височили над кварталами, немов велетенські фаустпатрони* (Гончар, III, 1959, 238).

ФАХ, у, ч. 1. Вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; професія. *А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодиться Славо* (Март., Тв., 1954, 332); *Кобзарі пишались своїм фахом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 343); — *Ви така ще молода і вже лікар, — голос подумала Марґеті і вперше за всю дорозу всміхнулася. — Який хороший ви масте фах: рятувати людей!* (Гончар, Новели, 1954, 53); *У порівн. *Салер тримає смерть в руках / І з нею розмовляє, / Мов то його одвічний фах* (Перв., I, 1958, 389); // *Будь-який вид занять, що є основним засобом до існування. Бує батько й писарем, і діти учив по селах. Шахтарем на рудні бує, визнає на світі багато фахів* (Сос., II, 1958, 365); *Стоять вони удвох коло отари в ступу — .. один з гурлицюю, жемлом пастуза, що засаїчує приналежність до найдавнішого фаху людського, а другий з емблемою у вигляді крил на кашкеті* (Гончар, Тронка, 1963, 5).

2. Основна кваліфікація, спеціальність. *Секретар райкому за фахом агроном* (Вол., Сади., 1950, 162); *Катря вибрала собі на майбутнє фах інженера-електрика* (Рибак, Час., 1960, 454); *Брався [Грибовський] робити есе, нічого не вміючи, не маючи жодного людського фаху* (Довж., I, 1958, 293); // *перен.*, розм. Справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист. *Він так уподобав фах розвідника і так досконало вивчив свою справу, що міг пробратися до самої стоянки ворога* (Скл., Орл. крила, 1948, 31).

ФАХВЕРК, а, ч., буд. Каркас огороджувальної конструкції, перев. стіни промислової споруди, в якій проміжки закладено цеглою.

ФАХІВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокi знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст. — *Ім можна пробачити, вони не фахівці, вони се мусять писати, уриваючись від іншої роботи* (Л. Укр., III, 1952, 691); [С л ь о з к и:] *Нам потрібні фахівці, добре освічені люди, культурні, ділові* (Мак., I, 1957, 174); — *Поет справжній з тебе росте, Павлушо..! — Пригадав [Галаган], що після першого вірша, як тільки прочитає.., уже й відчує це.., не помилиться. Ось і шановний добродій.. фахівець цієї справи, теж пережлянув із [вірші] (Головко, II, 1957, 378); *Те, що старому професорові геофізики коштувало дванадцятирічної праці, радянські фахівці виконали за два роки* (Донч., II, 1956, 79); *Без знання мови не можна стати високоосвіченою людиною, не лише фахівцем-словесником, а й інженером, агрономом, біохіміком чи геологом* (Знання., 10, 1965, 18).*

2. Той, хто зробив якесь заняття своєю професією. — *Чого ви хочете від нас? — хрипко запитає плот.. — Дивимось, де вас краще повісити, — без будь-якої злості, з садиштинним спокоем убивці-фахівця промовив один з німецьких поліцаїв* (Ю. Бедзик, Полкі., 1959, 121).

ФАХКОТИТИ, тить, *недок.*, діал. Палахкотіти. *На комині маленьким жовтим язичком квіпає і фажкотить каганчик* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787).

ФАХНУТИ, не, *док.*, діал. Однокр. до фажкотіти; // *безос.* Люди пробували гасити вогонь, але де там, коли ж стріха соломяна. *Фажнуло — і вже кінець* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 273).

ФАХОВИЙ, а, ё. 1. Стос. до фаху, пов'язаний з якоюсь фахом. — *Мая майже розпочав [розпочав], що не може. виїхати за границю й віддатись вищим фаховим студіям* (Коб., III, 1956, 18); *Навчання в художніх школах провадиться тільки в фахових дисципліні* (Мист., 1, 1966, 22); *Із зростанням темпів технічного прогресу поглиблюється фаховий поділ праці між селянами* (Ком. Укр., 4, 1967, 66).

2. Стос. до фахівця. Йі слухачі, нарешті, почули повідомлення, що входило вже безпосередньо в коло їхніх фахових і творчих інтересів (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 174); // *Власт. фахівцеві. Вона люто замірилась, і стусонула б, знавсіньки, коли б лицедій з фаховою евангелією не одлились геть* (Львч., Козацьк. роду., 1958, 468); *Досі він вважав, що володіє фаховим даром журналіста — з першого погляду розгадувати і визначати людей* (Гончар, Земля., 1947, 64); // *Який є фахівцем. Бачинський враз з своєю жінкою, також артисткою драматичною з непосліднім талантом, були зразу одиницями фаховими акторами тої початкущої сцени* (Фр., XVI, 1955, 97).

ФАЦЕЛІЯ, і, ж. (*Phacelia J u s. s.*). Трав'яниста, рідше чагарникова рослина родини водолистих, деякі види якої є медоносами. Сонце грає в зеленому од трав і синьому од цвітю фацилії обважнілому саду (Степьях, На .. землі, 1949, 472); *У поліських районах Київської області в суміші з люпином на зелене добриво сіють фацилію. Такі посіви охоче відвідують бджоли, в результаті значно збільшується медозбір* (Колг. Укр., 4, 1958, 33).

ФАЦЕТ, а, ч., спец. 1. Скошений край стереотипу або кліше, призначений для кріплення їх на підставі чя формному циліндрі.

2. Дефект відлятань рядків.

ФАЦІЯ, і, ж. Гумористично-сатиричне оповідання, часто антиклерикального змісту, поширене в Західній Європі в епоху Відродження, а в Росії — в кінці XVII ст. Вона [ідеалістично-догматична естетика] нагадує ту бабу в народній фациції, що жила в темній таті і силкувалася внести до неї світло, ловлячи сонячне проміння решетою (Фр., XVI, 1955, 292); *Як правило, сюжетні фациції викладаються з максимальною лаконічністю. Стисло змальовується ситуація і подається умовитована цією ситуацією зитра, дотепна, крутіїська витівка героя, яка й виконує роль пунту* (Рад. літ-во, 3, 1965, 25).

ФАЦІАЛЬНИЙ, а, е, геол. Стос. до фації. Докембрійські залізисто-кремністі утвори відзначаються ще однією особливістю. Вони майже всюди мають близький, подібний фаціальний профіль, дуже подібні літологічний склад порід і стратиграфічний розріз (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 4).

ФАЦІЯ, і, ж., геол. Шар осадової гірської породи, що має однаковий склад, фізико-хімічні властивості та однакову виконшу фауну й флору. Під сучасною фацією розуміють частину земної поверхні, яка на всій площі свого поширення має однакові фізико-географічні умови — флору та фауну (Курс заг. геол., 1947, 156); *Видкладі нижнього девону на всій території Волинської Поділля виявлені у фації червоного пісковика* (Геол. Укр., 1959, 277).

ФАШИЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. фашизувати й фашизуватися. Зміст буржуазної демократії в своїй основі не змінився, якщо не вважати, що в радї країн все більше й більше посилюється фашизація (Рад. літ-во, 4, 1965, 10); *Для сучасного імперіалізму характерна широка фашизація в усіх сферах* (Наука., 8, 1970, 40).

ФАШИЗМ, у, ч. Політична течія, що виникла в капіталістичних країнах у період загальної кризи капі-

талізму й виражає інтереси найбільш реакційних і агресивних сил імперіалістичної буржуазії, а також терористична диктатура монополістичного капіталу, для якої характерним є розгузданий шовінізм, расизм, знищення демократичних свобод, розв'язування загарбницьких воєн. — *Ненависть і презирство пошу я в своєму серці до фашизму, бажаю добра народам* (Довж., I, 1958, 345); *В незнамих світові боях фашизм долали ми* (Гонч., Вибр., 1959, 310); *Прогресивне людство ніколи не забуде великого ратного і трудового подвигу радянського народу у Вітчизняній війні, в розгромі найлютішого ворога людства — фашизму* (Вісник АН, 11, 1957, 5).

ФАШИЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до фашизувати. Фашизована поліція.

ФАШИЗУВАТИ, үю, үеш, недок. і док., перех. Запроваджувати фашизм. *Фашизувати країну*; // *Організувати що-небудь згідно з фашистськими правилами, наставовами. Фашизувати поліцію*; *Фашизувати пресу*.

ФАШИЗУВАТИСЯ, үється, недок. і док. Ставати фашистським. *Країна фашизується*.

ФАШИНА, в, ж. В'язка хмизу, лози, очерету циліндричної форми для укріплення насипів, гребель, доріг і т. ін.; тарас. *Та ось нарешті газик еривається на високу греблю, укріплену мистецьки зробленими фашинами* (Загреб., Шепіт, 1966, 307); *Сувороє віддав розпорядження заготувати тридцять драбин і тисячу фашин, що могли здатися при штурмі фортеці* (Добр., Очак. розмпр, 1965, 327); // *збірн. Гілля, лоза тощо, з яких роблять такі в'язки. На Поліссі.. багато фашини й жердини* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ФАШИННИЙ, а, е. Признач. для фашин. *Фашинна лоза*; // *Зробл. із фашин. Фашинні і п'ятові перепади можна експлуатувати лише до 3—5 років* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 97); *На Подолі провадиться будівництво другої черги міської набережної.. Зараз її закріплюють так званими фашинами матрацами* (Веч. Київ, 19. II 1958, 4).

ФАШИННИК, а, ч. Робітник, що зв'язує фашини. *Бригада фашиників.. в'язє з лози квадратні матраци. Потім 2000 квадратних метрів таких матраців будуть заповнені каменем і затоплені* (Веч. Київ, 19. II 1958, 4).

ФАШИННЯ, я, с., збірн. Гілля, лоза тощо, з яких в'язують фашини. *Вербоє фашиння*.

ФАШИНОВИЙ, а, е. Те саме, що фашичний. *Нічого чекати дорогого гончарного дренажу, коли можна закласти дешевий фашиновий чи жердиновий* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ФАШИСТ, а, ч. Прибічник, прихильник фашизму; член фашистської організації. *В лютому місяці на вулицях Відня вони билися на барикадах за диктатуру пролетаріату, але їх зрадили ватажки, і фашисти перемогли* (Панч, В дорозі, 1959, 97); *Наші війська розгромили фашистів під Москвою* (Тют., Впр, 1964, 529); — *Людство не знало більшої жорстокості, ніж та, яку довелися відчувати на собі радянським людям на тимчасово окупованій зітлярівцями території. Фашисти з особливою лютою намагалися зломити волю наших людей, витравити з їх свідомості все найдорожче, що дала Радянська влада* (Ком. Укр., 6, 1975, 20).

ФАШИСТВУВАТИ, ую, үеш, недок. Виявляти риси, властиві фашистам: деспотизм, жорстокість і т. ін.; діяти по-фашистському.

ФАШИСТІВСЬКИЙ, а, е. Те саме, що фашистський. *Ще багато клопоту, стільки ще турбації: глянть, як викривляються фашистівські ерації* (Тич., I, 1957, 186); *До холодного лютого брощу він доводив фашистівський*

гав... Не одну батарею ворожу він огнем у полях розметав... (Сос., II, 1958, 473).

ФАШИСТКА, ж. Жін. до фашист.

ФАШИСТСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до фашизму; власт. фашизмові. *З дня на день усі чекали закінчення війни. В Берліні над рейхстагом уже майорів радянський червоний стяг. Від краю до краю тріщала фашистська імперія, валалася в прірву на очах у народів* (Гончар, III, 1959, 387); *Боротьба проти фашистського режимів є істотною частиною дій проти імперіалізму, за демократичні свободи* (Ком. Укр., 7, 1969, 33).

2. Прикм. до фашист, фашисти. *Солдати фашистської армії не витримали атаки червоних і побігли* (Панч, В дорозі, 1959, 119); // *Належали фашистові, фашистам. З усіх кінців лісу поверталися пірроділі, розбурхані, розпалені, бадьорі... Гнали косяками полонених, несли якісь трофеї; волоско тріумфуючи, волоски по землі фашистські знамена* (Гончар, III, 1959, 452).

ФАЯНС, у, ч. 1. Мінеральна маса з особливих сортів глини з домішками гіпсу та інших речовин, що використовується для виготовлення керамічного посуду, статуєток і т. ін. *Ось і кладовище з невисокими надгробними ктменями з жовтого вапняку або блакитного фаянсу* (Тудуб, Людолови, I, 1957, 416); *Керамічний цех випустив досить великий асортимент декоративних ваз, вазочок для квітів, глечиків і попільниць з глини, виготовлених на гончарному круті або відлитої з глини і фаянсу* (Матеріали з етногр., 1956, 15).

2. збірн. Вироби з такої маси, обпалені та вкриті поливою. *Європейські гончарі виготовляли красивий глиняний посуд, уміли робити й білу поливу (глазур). Особливо майстерно виготовляли такий посуд в італійському місті Фаєнца, якому фаянс і зобов'язаний своїм найменуванням* (Розповідь..., 1970, 7); *Саме керамікою називають всі речі з обпаленої глини — фарфор, фаянс, гончарні вироби* (Знання..., 1, 1965, 14).

ФАЯНСОВИЙ, а, е. Прикм. до фаянс. *Фаянсова маса; // З якого виробляють фаянс* (у 1 знач.). *Фаянсова глина; // Який виробляє фаянс. Фаянсовий завод; // Зробл. з фаянсу* (у 1 знач.). *Пливе виглястий дим з фаянсових люльок* (Бажан, Вибр., 1940, 67); *Фаянсовий посуд заповняє заглибини в різблених стінах* (Ірчан, II, 1958, 42).

ФАЯТИ, фayo, фaеш, недок., діал. Колихати, розвіяти. *Стоїть верба над водою, нею вітер фаяє* (Сл. Гр.).

ФЕ, виг. Уживається для вираження осуду, огиди, незадоволення, несхвалення й т. ін. — *Ех, як не скочить моя мегера, як не вишопит діжку в мене перед носом, як не забелькоче!* «Фе, — кажучи, — мадам, навздогяд так злилюватися?» (Копцюб., I, 1955, 200); «*Фе!* який тут сморід! заткнути можна!» — сказала пані до панни і подалась до свого благо двору (Л. Укр., III, 1952, 730); — *Фе, Професоре, які у вас думки про мене!* (Ю. Янов., II, 1958, 56).

ФЕД, а, ч. Марка фотоапаратів, а також фотоапарат такої марки; лейка. *Він спритно вкинув касету з плівкою у свій ФЕД* (Перв., Дикий мед, 1963, 79).

ФЕДЕРАЛІЗМ, у, ч. 1. Федеративна система державного ладу. *Костомаров мав велику силу в освічених громадян у всій Росії... він зворушив думки про народоправство, про союзність (федералізм)* (Драг., II, 1970, 81); *Був [шеф секційний] чоловік мудрий, бувалий... Проїшов озон абсолютизму, воду федералізму і мідяні труби централізму* (Фр., II, 1950, 396); *В. І. Ленін створив теорію радянського федералізму, був творцем державного об'єднання народів нашої країни в Союз Радянських Соціалістичних Республік* (Рад. Укр., 30.V 1971, 3); // *Організаційна структура чого-небудь, заснована на принципі федерації* (у 2 знач.).

2. У ряді країн — політичний рух на користь федеративного державного ладу; політичні погляди, що відстоюють такий лад.

3. Дрібнобуржуазна течія анархістського типу, представники якої проповідували необхідність утворення суспільства на засадах союзу окремих самостійних виробничо-споживчих комун. *З дрібнобуржуазних поглядів анархізму федералізм впливає принципово* (Ленін, 33, 1973, 50).

ФЕДЕРАЛІСТ, а, ч. 1. Прибічник, послідовник федералізму. *Будучи федералістом, він [М. Драгоманов] виступав проти централістських тенденцій у народницькому середовищі* (Вітч., 5, 1967, 177).

2. іст. Представник політичної партії в США початку 1790—1816 рр., що виражала інтереси великої торговельної буржуазії та рабовласників і спрямовувала політику на посилення федерального уряду.

ФЕДЕРАЛІСТКА, ж. Жін. до федераліст.

ФЕДЕРАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до федералізму й до федераліста, федералістів. *Відстоюючи інтернаціональний принцип побудови й діяльності марксистської партії, В. І. Ленін рішуче відкидав сепаратистські і федералістські спрямовання бундівців та інших націоналістичних елементів* (Ком. Укр., 9, 1965, 13); *Федералістські погляди.*

ФЕДЕРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до федерації (у 1 знач.); пов'язаний з федерацією; федеративний. *Федеральна республіка; // Загальнодержавний* (у США, ФРН). *Федеральний уряд; Федеральне бюро розслідування.*

2. Який входить до складу федерації (у 2 знач.); який складає федерацію. *Федеральні профспілки.*

ФЕДЕРАТ див. федерати.

ФЕДЕРАТИ, ів, мн. (одн. федерат, а, ч.), іст. 1. Поселенці на кордонах Римської імперії, яких у IV—V ст. використовували для оборони прикордонних районів імперії.

2. У період Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. — добровольці революційної армії.

3. Бійці та офіцери збройних сил Паризької комуни 1871 р.

ФЕДЕРАТИВНИЙ, а, е. 1. Стос. до федерації (у 1 знач.), пов'язаний з федерацією. *Увесь край од Карпат до Волги був у живих федеративних взаєминах* (Драг., I, 1970, 103); *Спільність робітничого руху Росії і України, існування єдиних професійних організацій диктують необхідність об'єднання народних комісаріатів праці в єдиний федеративний Народний комісаріат праці* (Компартія України в резолюції рішен..., 1958, 48).

2. Те саме, що федеральний 2.

ФЕДЕРАЦІЯ, і, ж. 1. Державне об'єднання, що складається з кількох держав; об'єднання племен, родів і т. ін. із спільною верховною владою; створення, організація такого об'єднання. *Всіх учасників [Кирило-Мефодіївського] товариства об'єднували спільні цілі — ліквідація кріпосного права, об'єднання слов'янських народів в єдину республіканську федерацію, — але ідейної єдності між ними не було* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 245); // *Союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень. Російська федерація — це численні автономні республіки, області й національні округи* (Літ. Укр., 6.X 1967, 2).

2. Спілка товариств, організацій і т. ін. *Найбільше запам'яталося їй лице старого пожежника, що статечно походжав по коридорі палаци, де зібралися представники Міжнародної федерації демократичної молоді* (Жур., Вечір., 1958, 239); *Наприкінці мене запросили на конгрес місцевої федерації профспілок* (Кулик, Записки консула, 1958, 42).

ФЕДЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. федерувати.

ФЕДЕРУВАТИ, ую, уєш, недож. і дож., перех. Об'єднувати в єдину державу на федеративних засадах. *Летіть, летіть, до сонця керуйте, керуйте в круглий дах! Скажітьте всім і федеруйте, розносьте гасла по світах!* (Тич., I, 1946, 147).

ФЕЄРИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до феєрії (у 1 знач.); який в феєрії. *Феєрична драма; Феєрична вистава.*

2. перен. Який являє собою незвичайне, фантастичне видовище; казковий, чарівний. *Коли напівдорозі спалахнує ралло з правого берега ворожий вогневий вал і все осяєло феєричне світло, побачив Орлюк, який зрісний Дніпро був перед його хатою* (Довж., I, 1958, 317); *Грім і феєрична мінлива ріка, що замиготіла в залі, наче виводили Черниша з тяжкого жарення* (Говчар, III, 1959, 156).

ФЕЄРИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. феєричний 2.

ФЕЄРИЧНО, Присл. до феєричний 2. *Село світилося не так уже й феєрично* (Ю. Янов., Мир, 1956, 283).

ФЕЄРИЯ, і, ж. 1. Театральна або циркова вистава з фантастичним казковим сюжетом, з широким використанням сценічних ефектів і трюків, а також твір із таким сюжетом. *В 1911 р. Леся Українка створює драму-феєрію «Лісова пісня»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 669); *І. Кочера створює сатиричну феєрію «Марко в пеклі», в якій гостро викриває й зло висміює пережитки капіталізму* (Про мист. театру, 1954, 371); *Краєч здобути російського балету, починаючи з часів його заснування і до наших днів, використав професор Л. Лааровський у своїх льодових феєриях* (Мист., 2, 1961, 33).

2. перен. Незвичайне, фантастичне видовище. *Після одноманітного гуцульського танцю повний життя, рухів і жестів запорозький козак здавався феєрично блискучою* (Холк., Довбуш, 1965, 366); *Скромні свята дитбудинку здавалися їй феєриями, а коробка цукерок... — найдорожчим подарунком* (Собко, Нам спокій..., 1959, 20).

ФЕЗ, а, ч. Те саме, що фєска. *Там було возко й холодно, і татари піднімали фези, щоб освіжити големі голови* (Копюб., I, 1955, 399).

ФЕЄРБАХІАНЕЦЬ, вця, ч. Прихильник, послідовник феєрбахіанства.

ФЕЄРБАХІАНСТВО, а, с. Філософське вчення, засноване на системі поглядів німецького філософа-матеріаліста Людвіга Феєрбаха.

ФЕЄРБАХІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до феєрбахіанства й до феєрбахіанця.

ФЕЄРБАХІВСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з ученням, світоглядом філософа-матеріаліста Людвіга Феєрбаха. *Феєрбахівський матеріалізм.*

ФЕЄРВЕРК, а, ч. 1. Кольорові декоративні вогні від спалювання порохових піротехнічних виробів під час свят, карнавалів тощо. *Дворецький Жегмонт з своїми прислужниками клопотає над феєрверком. З вікна флігеля стемжє за вогненною грою управитель Кароль Рібєак, Помилка...* (1956, 123); *Образю. [К о р ш у н.] *Все гаразд, товаришу командире! Ешелон пустили до господя бога. Сорок цистерн бензину... Дивися б без кінця на той феєрверк* (Мокр., П'єса, 1959, 165); *У порівн. *Десь били зентки (немов феєрверк!) Тривога у домі...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 301); // Розважальне видовище з такими вогнями. *Феєрверки коштували 2000 лір — це було щось таке, чого я в своєму житті не бачив* (Копюб., III, 1956, 326); *Вечері на Олександрівському бульварі мало відбутися величезне всенароднє гуляння — ілюмінація, лотерея-алеєри, феєрверк* (Смолич, II, 1958, 114); *На закінчення [свята] відбувся великий святковий феєрверк* (Мист., 6, 1967, 40); // Порохові піротехнічні вироби, при спалюванні яких

утворюються кольорові декоративні вогні. *Порох давно винайшли китайці, але вони його використовували тільки для феєрверків* (Іст. середніх віків, 1955, 96).

2. чого, перен. Безперервний потік, швидка зміна чого-небудь яскравого, виразного, що справляє сильне враження. *Дзвінки феєрверки іскор зриваються над кошами із сталлю* (Ю. Бедяк, Полки..., 1959, 314); *Багато це дечого почувте ви від одесита, коли він заб'є вашу молодість феєрверком сенсаций* (Ю. Янов., V, 1959, 118); *Спершу він роанерується, вибухне феєрверком гнівних слів* (Шовк., Інженери, 1956, 395).

ФЕЄРВЕРКЕР, а, ч., дорев. Гармаш, майстер стрільби з гармат; унтер-офіцер артилерії. — *Щоб майор Сайка цього не пронохав, ми сховапи порося в артилеристів, годину дороги від нас, де я маю одного знайомого феєрверкера* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 437).

ФЕЄРВЕРКОВИЙ, а, е. Прикм. до феєрверк 1. *Феєрверковий возок; Феєрверкові снопи іскор; // Признач. для феєрверка. Феєрверкова ракета; // Схожий на феєрверк. Феєрверковий зліт.*

ФЕЄЛЕТОН, у, ч. 1. заст. Розділ газети (спочатку додатковий аркуш, а потім підвал сторінки), в якому друкувались статті на побутові теми, про мистецтво, літературу, а також художні твори.

2. заст. Критична стаття про мистецтво, музику, літературу. [О с т р о ж и в:] *А треба, знаєте, як скінчити феєлетон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує своєї жертви...* (Л. Укр., II, 1951, 15).

3. Невеликий літературно-публіцистичний твір, у якому висміюється та засуджуються якісь недоліки, повторні явища суспільного життя. *Було в газетях чимало й феєлетонів, в яких картали нечистих на совість людей* (Грим., Подобиці..., 1956, 127); *Великого поширення набув у нас феєлетон на фактичному матеріалі* (Рад. літ-во, 9, 1968, 68).

ФЕЄЛЕТОНІСТ, а, ч. Той, хто пише феєлетони. *Володимир Самійленко був одним із перших феєлетоністів в українській літературі* (Рад. літ-во, 8, 1965, 16); *Популяризації української радянської преси сприяла наполеглива і невтомна праця дотепного феєлетоніста Остана Вишні* (Мас., Життя..., 1960, 96).

ФЕЄЛЕТОНІСТКА, и, ж. Жін. до феєлетоніст.

ФЕЄЛЕТОННИЙ, а, е. Прикм. до феєлетоніст. *Феєлетонна література; Феєлетонний герой; // Власт. феєлетонові. Сатира на сильних світу цього, гумор і гуманістичне співчуття «маленьким людям», феєлетонна гострота новели, притаманні Неруді, — все це імпонувало Гашеку* (Рад. літ-во, 1, 1964, 93).

ФЕЄЛЕТОНЧИК, у, ч. Зменш.-пестл. до феєлетоніст.

ФЕЄЛХОА, невідж., ж. 1. Рід деревних або кущових субтропічних рослин родини миртових. У центральній секції оранжереї просто в ґрунті і в діжках ростуть плодів субтропічні рослини — лимони, феєлхоа, мушмула японська, інжир, гранат (Наука., 7, 1967, 43).

2. Плід цієї рослини з сильним запахом, що нагадує аромат суніці, ананаса чи банана.

ФЕКАЛІЙ, ій, мн., спец. Суміш твердих і рідких ескрементів людини, що йде на угноєння. *На темнісірих ґрунтах добре діють органічні добрива — гній, компости, фекалії тощо* (Нариси про природу..., 1955, 244).

ФЕКАЛЬНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фекалій; який є фекаліями. *На підживлення [льову] широко використовуються в першу чергу місцеві добрива — сеча, гноїтка, пташиний послід, фекальні відходи і попіл* (Техн. культ., 1956, 43); *Фекальна маса; // Який містить фекалії. Фекальні воби; Фекальний компост; // Признач. для фекалій. Фекальна цистерна.*

ФЕКАТИ, аю, аш, недож., розж. Говорити «фе».

ФЕЛАСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фелэх.

ФЕЛАХ, а, ч. Осілий селянин-землероб в арабських країнах Близького Сходу та Північної Африки. *Феллах працює мовчки, тихий, тилюний...* (Л. Укр., I, 1951, 304); *Письменник [А. Стіль] зосереджує головну увагу [у творі «Обвалі»] на викритті злочинного характеру алжирської боїни. Солдат-доброволець колоніальних військ Бернар Давен... бере участь у спустошливих набігах на мирні селища феллахів* (Вітч., 11, 1961, 207); *У порівн. *Ліна клопочеться біля своїх гладіолусів, а батько, голий до пояса, в чалмі якійсь, мов феллах, пропояв сапою картоплю* (Гончар, Тронка, 1963, 164).

ФЕЛАХІВ, хова, хове. Прикм. до фелэх; належний феллахові. *Вбоєі феллахові діти пустують безжурно навколо* (Л. Укр., I, 1951, 307).

ФЕЛЕМА, и, ж., бот. Вторинна покривна тканина дерев'янистих та окремих трав'янистих рослин, з якої (деяких видів дерев) виготовляють корки, рятувальні пояси тощо; корок (у 1 знач.).

ФЕЛОГЕН, у, ч., бот. Вторинна твірна тканина в рослин, що відкладає назовні клітини фелеми, всередину — клітини фелодерми; корковий камбій. *Фелоген утворює не тільки корок, а й нові клітини в напрямі до центру від себе* (Практ. з анат. рослин, 1955, 72).

ФЕЛОДЕРМА, и, ж., бот. Внутрішній шар покривної тканини в рослин.

ФЕЛЮН, а, ч., церк. Те саме, що різь 1. О. Крайний, не чекаючи, поки він [о. Нестор] усе скінчить, убрався в фелон (Фр., VII, 1951, 44); У XVII ст. широкого розвитку набував розкішна українська рослинна орнаментика, зразки якої у великій кількості дійшли до наших часів на підризниках, фелонах, скатертях та ін. (Нариси в іст. укр. мист., 1969, 22).

ФЕЛЮГА, и, ж. Невелике безпалубне вітрильне судно на Середземному, Чорному й Каспійському морях. *Ближче і далі по морю видніють судна... фелюги, байди і ледве примітні при воді каюки, баркаси — всі вилізуть у відкриті моря!* (Гончар, Людина..., 1960, 280); *Міцно прикріпив до рибальської справи Андрій. Плавав на фелюгах, мотоботах, дрібних сейнерах* (Рад. Укр., 11.1 1969, 6).

ФЕЛЮЖНИЙ, а, е. Прикм. до фелюга. *Фелюжні вітрила*.

ФЕЛЮКА, и, ж., заст. Фелюга. *По затоці снували байдарки, оддалек біліли фелюки, мов зграя лебедів* (Л. Укр., III, 1952, 622); *Струнки венеціанські й даматські бригантини... турецькі фелюки... стояли асуміш із сирійським* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188).

ФЕЛЬД'ЄГЕР, я, ч. Військовий або урядовий кур'єр для доставляння важливих, перев. таємних паперів. *Гляючи поштової окані через день стинялися біля корчми, фельд'єгер випивав склянку горілки, закусував і знов вирушав у путь* (Рибак, Помилка..., 1956, 165); *Фельд'єгер доставив рапорт губернатора міністрові внутрішніх справ* (Бурл., Напередодні, 1956, 352).

ФЕЛЬД'ЄГЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельд'єгер. *Фельд'єгерський мундир*.

Δ Фельд'єгерська пошта — спосіб зв'язку, який полягає в пересиланні важливих, перев. таємних паперів військовими кур'єрами. — *Від кого лист? — Від поварихи Ладнова. Прийшов з фельд'єгерською поштою* (Мик., II, 1957, 487).

ФЕЛЬДМАРШАЛ, а, ч. У царській армії та в деяких сучасних іноземних арміях — найвищий генеральський чин; особа, яка має цей чин. — *Частіше, частіше нагадуйте бійцям слова фельдмаршала Суворова: «Де олень пройде, там і наш солдат пройде. Де олень не пройде, і там наш солдат пройде!»* (Гончар, III, 1959, 98); *Руки піднявши вже не для погроз, З льотів сталінград-*

ського універсагу Німецький фельдмаршал пройшов на мороз (Перв., II, 1958, 427).

ФЕЛЬДМАРШАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельдмаршал; належний фельдмаршалові. *Фельдмаршальський жезл*.

ФЕЛЬДФЕБЕЛІВ, лева, лева. Прикм. до фельдфебель; належний фельдфебелеві. *Новітніські чобітки на маленькіх фельдфебелевих ніжках виблискували* (Загреб., Європа 45, 1959, 377).

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬ, я, ч. У царській армії та в деяких сучасних іноземних арміях — чин старшого унтер-офіцера; особа, яка має цей чин. *Пішли вони втрох до фельдфебеля. Той зараз же пові їх до ротного* (Мирний, I, 1949, 225); *Муштра замучує: ходиш і ходиш, витягнувши носки... А щось не так — заганяє тебе фельдфебель* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 99).

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельдфебель. *Фельдфебельський чин; // Належний фельдфебелеві. Ми... роздивляємось стіпніле червоне обличчя, фельдфебельські погони, зброю* (Багмут, Опов., 1959, 67).

ФЕЛЬДШЕР, а, ч. Особа з середньою медичною освітою; помічник лікаря в лікувальних закладах. *Санітари та фельдшери вже жетухилися в темряві, підбираючи поранених* (Гончар, III, 1959, 353); *Фельдшер зробив укол* (Кучер, Вогник, 1952, 39).

ФЕЛЬДШЕРИЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що фельдшерка. *Шляхом прогуля машина з хірургом Храповиком та старшою фельдшерцею Тосєю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 209).

ФЕЛЬДШЕРКА, и, ж. Жін. до фельдшер. *Фельдшерка розклала свою сумку-аптечку* (Головко, Літа..., 1956, 165); *Фельдшерка — збуджена, розпалена, в розхристаній шинелі — саме поралася біля КП над пораненим піхотинцем* (Гончар, III, 1959, 213).

ФЕЛЬДШЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до фельдшер. *Фельдшерські обов'язки; // Належний фельдшерові. Фельдшерський халат; // Пов'язаний з діяльністю фельдшера, його лікувальною практикою. В селах, розташованих більш як за 10 км від діяльної лікарні або амбулаторії, організуються фельдшерські чи фельдшерсько-акушерські пункти* (Заг. догляд за хворими, 1957, 21); *// Який готує фельдшерів. — Знаєте, одна моя кузина ходить на фельдшерські курси...* (Л. Укр., III, 1952, 616); *Усі [випускники] намірялися роз'їздитися по школах: по фельдшерських, по семінарії, по технічних* (Вас., I, 1959, 182).

2. у знач. ім. *фельдшерська, кої, ж. Приміщення для фельдшерів. У фельдшерський, куди привезли Ганну, її вже чекали старичок-фельдшер у білім халаті і панч Вольдемар* (Гончар, Таврія, 1952, 322).

ФЕЛЬДШЕРУВАТИ, ую, уеш, недок. Працювати фельдшером. *Фельдшерувати мені пощастило з одним дуже освіченим лікарем* (Вишня, II, 1956, 356); *Фельдшерує [дружина] в радгоспі, а з часом буде в сім'ї ще й своя лікарка: оця сама Ліна* (Гончар, Тронка, 1963, 165).

ФЕМІНІЗАЦІЯ, і, ж., біол. Розвиток в особі чоловічої статі та в самців хребетних тварин жіночих вторинних статевих ознак (напр., голосу, молочних залоз, пропорції скелету тощо).

ФЕМІНІЗМ, у, ч. У буржуазних країнах — політичний рух за зрівняння жінок у правах з чоловіками.

ФЕМІНІЗОВАНИЙ, а, е, біол. Дієпр. пас. мнв. ч. до фемінізувати.

ФЕМІНІЗУВАТИ, ую, уеш, недок. і док., перек., біол. Спритняти фемінізацію.

ФЕМІНІЗУВАТИСЯ, уюся, уешся, недок. і док., біол. Набувати жіночих вторинних статевих ознак.

ФЕМІНІСТ, а, ч., політ. Прихильник, послідовник фемінізму.

ФЕМІНІСТІЧНИЙ, а, е, політ. Стос. до фемінізму, до фемініста. *Феміністичний рух; Феміністична діячка.*

ФЕМІНІСТКА, п, ж., політ. Жін. до фемініст. *Кобиланська була дуже захоплена ідеєю жіночого руху, бувши дуже під впливом феміністки-письмелики [псьменниці] Д. Кобринської (Лі. Укр., VIII, 1965, 257); Тетяна і зворушила дружба Лесі Українки й Ольги Кобиланської — активної феміністки у творчості й діяльності — безперечно давала ґрунт для озавомовлив (Рад. літ-во, 4, 1964, 61).*

ФЕН¹, у, ч. Сухий, теплий вітер, що дме з гір у долини. *До 5—6 годин ранку — найменший рівень води, і саме в цей час слід передодити брід. Змінюють цю картину тільки проливи дощів та інтенсивне розтанання снігу в час спеки й фену (В дорозу, 1953, 59).*

ФЕН², а, ч. Електричний прилад для сушіння волосся, рук і т. ін. струменем нагрітого повітря.

ФЕНАЦЕТИН, у, ч., фарм. Лікарський засіб, що застосовується при невралгіях і головних болях, а також для зниження температури.

ФЕНІКС, а, ч. 1. У міфології деяких стародавніх народів (єгиптян, фінікійців та ін.) — чарівний птах, який, проживши кілька сот років, спалював себе, а потім воскресав з попелу молодим. *Фенікс має крила кольору сапфіра, смарагда й інших коштовних каменів і вінець на голові (Загреб., Диво, 1968, 460); *У порівн. Сто літ минуло, як те замедбале й закинуто під сільську стрізу слово, мов фенікс із попелу, воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широким світах (Кощоб., III, 1956, 247); // перен. Символ безсмертя, немирущості, відродження. [К л а в д і я:] Я не знаю, що це за люди. [Л е с я:] Це наші молоді сміливі друзі... казковий фенікс, що знову народжується на попеліщі революції (Сміл., Черв. троянда, 1955, 103).*

2. Одне з сузір'їв Південного неба.

ФЕНІЛАЛАНІН, у, ч. Одна з незамінних амінокислот, виявлена в організмі людини, тварин і рослин у вільному стані та в складі різних білків. *У літературі є свідчення, що меланіни, які утворюються в шкірі людини при загарі, під впливом ультрафіолетової радіації, виникають із тирозину й фенілаланіну (Укр. біох. ж., XXVII, 1, 1956, 102).*

ФЕНІЛКЕТОНУРІА, і, ж. Спадкове захворювання, що призводить до розвитку недоумства й пов'язане з порушенням обміну фенілаланіну в організмі. *У минулому столітті теорії на фенілкетонурию був причетний на божевілля й загибель, тепер ознаки цього захворювання можна звести нанівець з допомогою певної дієти (Наука..., 10, 1971, 7).*

ФЕНОГЕНЕТИКА, п, ж. Напрям досліджень у генетиці, пов'язаний з вивченням прояву дії генотипу в онтогенезі.

ФЕНОЛ, у, ч., хім. Органічна сполука, похідна бензолу, що використовується для дезінфекції, як антисептик, у виробництві синтетичних смол, барвників, вибухових речовин; карболова кислота. *Фенол, або кристалічну карболову кислоту..., одержують у результаті перегонки кам'яновугільного дьогтю (Підручник дезінф., 1953, 122); Феноли йдуть на виготовлення барвників, медичних препаратів (Рад. Укр., 24.II 1965, 1).*

ФЕНОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до фенол; // Який має у своєму складі фенол, феноли. *Фенолові смоли.*

ФЕНОЛОГ, а, ч. Фахівець із фенології; людина, що займається фенологією. *Відомо, що хороші біологи й фенологи раз у раз і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці раз у раз вдумливі й ненаситно цікаві біологи*

та фенологи... Допомога їх науці — неоціненна (Рильський, Веч. розмови, 1964, 215).

ФЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фенології. *Нині центром фенологічної роботи в країні в Географічне товариство СРСР (Веч. Київ, 5.IX 1968, 4); Фенологічні спостереження.*

ФЕНОЛОГІЧНО, Присл. до фенологічний. *Фенологічно літо починається на початку червня, тоді, як зацвітає озиме жито (Веч. Київ, 8.VII 1961, 3).*

ФЕНОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біології, що вивчає періодичні явища, які відбуваються в рослинному й тваринному світі у зв'язку зі змінами пір року (строки цвітіння рослин, прильоту й відльоту птахів і т. ін.). *Фенологія — наука про зміну сезонних явищ — відраховує зимові дні з часу замерзання водоймищ, припинення росту рослинності (Наука..., 11, 1961, 60).*

ФЕНОЛОТАЛЕН, у, ч., хім. Органічна сполука, що застосовується в медицині, хімічній промисловості. *Якщо до водного розчину аміаку додати безбарвного розчину фенолфталеїну, то розчин набуває малинового забарвлення (Хімія, 10, 1956, 58).*

ФЕНОЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що фенбловий. *Ось бачимо замурений у воду електромотор, і хоч вода омиває його деталі, мотор, завдяки ізоляції з фенольних смол, працює безвідмовно (Колг. Укр., 8, 1958, 6).*

ФЕНОМЕН, а, ч. 1. Рідкісне, незвичайне, виняткове явище. *Досі я гадаю про свого хлопчину як про невияснений для мене психологічний феномен (Фр., IV, 1950, 227); — Я на сні та їх толкування ніколи й нічого не покладав і не покладаю. А ще менше вірю в силу надземних об'явленн, феноменів (Коб., III, 1956, 168); Феномен екстраокулярного зору, тобто бачення без допомоги очей, підтверджено серією дослідів, проведених радянськими вченими (Рад. Укр., 24.I 1964, 4); // який або чого. Про когось надзвичайно видатного, про те, що в особливо визначним, винятковим, що дуже рідко зустрічається. *Шевченко — це такий літературний феномен, історичну роль якого не можна зрозуміти, якщо розглядати ізоляовано від історії українського народу не тільки його доби, а й наступних часів (Рад. літ-во, 3, 1968, 54); Звертаючись до образу Лесі Українки, до цього феномену людської стійкості, це раз переконують, якою силою може стати в людині високість її помыслив, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу (Рад. Укр., 27.II 1971, 1); Феномен праці, вечний надзвичайно широкого профілю, поліглот, що знав понад 60 мов, Агатангел Кримський викликав подив і захоплення у своїх сучасників (Наука і культура..., 1970, 296); // Про людину з рідкісними здібностями, властивостями, нахилами. [П а н М а р к е л:] Зловий, розбійник, але справді людина незвичайна. Можна сказати — феномен (Вас., III, 1960, 231); О, скільки доповідей може вміститися в одній-одній людській голові! З цього погляду товариш Мбржев був безперечний феномен (Смолич, Театр..., 1940, 70).**

2. *філос.* Явище, єдине в своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів.

3. У філософії І. Канта — явище, що осягається досвідом і протиставляється ноумену як «речі в собі», нібито недоступній людському пізнанню.

ФЕНОМЕНАЛІЗМ, у, ч., *філос.* Суб'єктивно-ідеалістичне вчення, за яким можливе пізнання лише явищ, феноменів, що існують у свідомості, а не сутності речей об'єктивної дійсності; різновид агностицизму.

ФЕНОМЕНАЛІСТ, а, ч., *філос.* Прибічник, послідовник феноменалізму.

ФЕНОМЕНАЛІСТИЧНИЙ, а, е, *філос.* Стос. до феноменалізму, до феноменалістів.

ФЕНОМЕНАЛЬНИЙ, а, е. 1. Рідкісний, незвичайний, винятковий; визначний за своїми якостями, властивостями, за силою вияву тощо.— *Viris [Янош] на путях [пустках], пасуки коні! Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині.. пісні складає, на гітарі грає. Пале, то феноменальний чоловік!* (Фр., III, 1950, 226); *У всіх дітей був слух музикальний. Але жайже феноменальний був він у обох сестер* (Коб., III, 1956, 297); *Ад'ютант має феноменальну пам'ять і виключну хоробрість* (Тют., Вир, 1964, 504); *Феноменальні здібності дельфінів давно привернули увагу вчених* (Знання., 1, 1966, 6).

2. філос. Стос. до феномена (у 2 знач.).

ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. феноменальний 1.

ФЕНОМЕНАЛЬНО. Присл. до феноменальний 1. *М. Максимович, феноменально рівносторонній і злибкий вчений, літератор, стоїть у ряду найбільш універсальних мислителів не тільки України і Росії, а й всієї Європи* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 117); *20-літня дівчина [С. Крушельницька] поїхала до Італії. Феноменально обдарована співачка працювала дуже наполегливо* (Мист., 1, 1966, 30).

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е, філос. Стос. до феноменології. *Президент Міжнародного феноменологічного товариства й редактор журналу «Філософія і феноменологічні дослідження» американський філософ Марвін Фарбер піддає критиці феноменологію Гуссерля з матеріалістичних позицій* (Ком. Укр., 1, 1965, 54).

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, і, ж., філос. 1. Ідеалістичне вчення Гегеля про феномени свідомості й форми розвитку духу.

2. Суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, представники якого вважають, що свідомість має свій, не залежний від матеріальної дійсності, зміст, а предмети об'єктивної дійсності (феномени) є лише символами цього змісту. Другим напрямом буржуазної філософії, ряд представників якого еволюціонізує до матеріалізму, в феноменологія (Ком. Укр., 1, 1965, 54).

ФЕНОПЛАСТ, у, ч. Пластична маса, що використовується в електро- й радіотехніці, літакобудуванні, у виробництві товарів широкого вжитку та ін.

ФЕНОТИП, у, ч., біол. Сукупність ознак і властивостей організму, що склалися в процесі його індивідуального розвитку. *Фенотип складається з ознак і властивостей, які потенціально закладені були вже в зародковій плазмі майбутнього організму* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 148).

ФЕНОТИПІЧНИЙ, а, е, біол. Стос. до фенотипу. *Фенотипічні пошкодження в більшості випадків проявляються в патологічних процесах* (Знання., 6, 1970, 9).

ФЕНХЕЛЬ, ю, ч. Дво- або багаторічна ефіроолійна рослина родини зонтичних, олію якої використовують у харчовій і парфюмерній промисловості, а також у медицині. *Коріандр, тмин та фенхель вирощують для одержання насіння [зерна], з якого добувають ефірну та жирну олію* (Ол. та ефір. культ., 1956, 261).

ФЕОД, у, ч. У Західній Європі в період феодалізму — земля, а іноді посада та прибутки, які одержував васал від свого сеньйора в спадкове володіння з умовою виконання певних обов'язків (військової служби, грошової допомоги тощо); лен. *Васал одержував від сеньйора своє земельне володіння — фео* (Іст. середніх віків, 1955, 35).

ФЕОДАЛ, а, ч. 1. Представник панівного класу у феодальному суспільстві, власник феоу. *Пануючий клас — великий землевласників-феодалів, який зосередив*

у своїх руках владу над масою східнослов'янського населення, склалася з князів і бояр (Іст. УРСР, I, 1953, 48); *Одна з давніших дум, знаменита дума про Самійла Кішчу, виявляє в авторі неабиякого знавця.. умов турецької неволі, форм боротьби козаків з турецькими феодалами* (Рильський, IX, 1962, 205).

2. — Писецький завод, — повторює урочисто Панкратов.. — Скільки канчукі полосували тут спини кнесулянихи буттарів». *На їхніх скатованих тілах купці, феодали Строганови, робили собі мільйони* (Донч., II, 1956, 61).

ФЕОДАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Формування феодалізму; запровадження феодалізму. *В першій половині і в середині I тисячоліття н. е. слов'яни відіграли важливу роль в історії Східної Європи, зокрема в поваленні рабовласництва у Східноримській імперії й у феодалізації Візантії* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 348).

ФЕОДАЛІЗМ, у, ч. Суспільно-економічний лад, який змінив рабовласництво й передував капіталізмові; основою його була власність феодала на засоби виробництва, насамперед на землю, і неповна власність на основних виробників (кріпаків), а також право здійснювати державну владу на своїй території. *Капіталістичної стало тісно в старих національних державах, без утворення яких він не міг повалити феодалізму* (Левін, 6, 1972, 295); *На аміну рабовласницького ладу прихвилював феодалізм, а рабство лишалося, змінивши свою форму* (Кучер, Дорога., 1958, 3).

ФЕОДАЛКА, в, ж. Жін. до феодал. — *Строганова — це ж відома феодалка цього краю. Мала вона де-які з половиною мільйонів гектарів землі..* (Донч., II, 1956, 13).

ФЕОДАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до феодалізму, до феодалів. *Сучасне буржуазне суспільство, яке вийшло з надр загиблого феодального суспільства, не знищило класових суперечностей* (Комун. маніф., 1963, 31); *У багатьох країнах ще збереглися феодальні пережитки і в велика кількість безземельних селян* (Ком. Укр., 7, 1969, 28); *// Який ґрунтується, заснований на принципах феодалізму. На кінець XIX століття феодальна або кріпачницька земельна власність дворянства і далі обіймав величезну більшість усієї приватної земельної власності..* (Левін, 17, 1971, 57); *Ярослав Мудрий очолював феодальну країну, до того й наполегливо боровся за владу не тільки з ворогами, а й зі своїми братами* (Знання., 12, 1969, 19); *Про панування феодальних відносин на Русі з IX ст. цілком певно свідчать писемні й археологічні джерела* (Археол., VIII, 1953, 10); *// Власт. феодалізові, феодалам. Тайпінське повстання було спрямоване.. проти феодального ґніту* (Вісник АН, 3, 1957, 28).

ФЕОДАЛЬНО. Присл. до феодальний. *Держелом збагачення власників феодальних маєтків треба визнати працю феодально залежних смердів* (Археол., VIII, 1953, 24).

ФЕРАЛЬНИЙ, а, е, заст. Несчастливий, фатальний. *Феральне число.*

Феральний день — важкий, нещасливий день. *Ой було то в понеділок, в самий день феральний, Ксьондз-директор пробудився дуже щось печальний* (Фр., XIII, 1954, 46); *Коли є справді феральні дні, то є й щасливі* (Л. Янов., I, 1959, 128).

ФЕРДИНАНД, а, ч., розм. Німецька самохідна гармата, що застосовувалась під час другої світової війни. [С т е п а н:] *З «фердинандами», з «тиграми» не боявся зустрічатись, а з дівчиною..* (Баш, П'єсп, 1958, 83).

ФЕРДІЛЬ, і, ж., діал. Міра синких тіл — четверик. *Досить поширеною народною мірою місткості в Закар-*

патті було віко або фереділь — дерев'яна діжечка з одним вухом (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

ФЕРЕДЖЕ, невідм., с. Вид плаща, у який жінки-мусульманки, виходячи з дому, закутуються з голови до ніг, залишаючи відкритими тільки очі. Висунула (Фатьма) з-під фередже білий випещений вид (Коцюб., I, 1955, 397); Жінки в білих фередже, із закритими обличчями приходили до фонтана (Тулуб, Людолова, I, 1957, 214).

ФЕРЕДЖІЯ, і, ж., заст. Фередже. Буду того вороття дождитися, В чорну смутну фереджію повитая (Л. Укр., I, 1951, 152).

ФЕРЗЕВИЙ, а, е. Прикм. до ферзь. Ферзевий дебют; Ферзевий планг.

Ферзевий гамбіт — гамбіт, у якому жертвують пішаком, що стоїть перед ферзем. Віктор робив гід. Максим відповів. Супротивники швидко зробили ще кілька ходів. Яременко зауважив: — Наш початок, здається, називається в теорії ферзевим гамбітом?.. (Автом., В. Кошик, 1954, 42); **Ферзевий пішак** — пішак, що стоїть перед ферзем. Пішаки прийнято розрізняти за назвами тих фігур, перед якими вони стоять у початковій позиції. Пішаки, які стоять на вертикалі «е», зветься «королівськими», на вертикалі «д» — «ферзевими» (Перша книга шахіста, 1952, 30).

ФЕРЗЬ, я, ч. Найсильніша фігура в шаховій грі, яку можна пересувати на будь-яке число клітин по прямій лівій або по діагоналі в усіх напрямках; королева. Ферзь — найсильніша з усіх фігур. Він ходить в усі боки — по вертикалі, горизонталі й діагоналі, сполучаючи в собі властивості тури і слона (Перша книга шахіста, 1952, 24); [К р у г ь:] Пішак, воно, здавалося б, ніщо, а пройде у ферзі — уже фігура (Підс., Жартів., 1968, 21).

ФЕРИТ, у, ч. 1. зім. Твердий розчин вуглецю в альфа-залізі; хімічно майже чисте залізо. Гаряча вода цілком гідролізує ферити з утворенням окису заліза й відповідного луку (Заг. хімія, 1955, 612).

2. фіз. Феромагнітний напівпровідник. Ферити — це напівпровідникові матеріали, що мають яскраво виражені магнітні властивості. Їх одержують у результаті спікання при високих температурах окису заліза з окисами двовалентних металів. — цинку, магнію, марганцю, кобальту, нікелю та інших (Наука., 10, 1964, 26).

ФЕРИТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до феріт. Електронне «ушко», створене спеціалістами електротехнічного інституту, ... складається з феритових і діелектричних елементів (Веч. Київ, 26. XI 1968, 4); // Зробл. з фериту. Феритова антена.

ФЕРІ, ій, мн., заст. Канікули. Панство починає роз'їжджатися на фері або до купелів (Фр., II, 1950, 310); За кілька днів наставали фері, і вона вже більше цього семестру не піде до університету (Коб., III, 1956, 337).

ФЕРМА¹, в, ж. 1. Приватне капіталістичне сільськогосподарське підприємство на власній або орендованій землі. Ось він найнявся на фермі і вже молотить (Коцюб., II, 1955, 249); Блукаючи від ферми до ферми по присипаних коричневим порошком безлюдних битих шляхах Аризони, бачив Софрон перед очима свою рідну і далеку землю (Рибак, Час., 1960, 89); Нале стародівні кораблі, мрії в просторі до самого обриву одинокі ферми хуторян-угорців (Гончар, III, 1959, 173).

2. Господарське спеціалізоване підприємство радгоспу або колгоспу, що займається певною галуззю тваринництва. — Оце вічарня... — А оце наша ферма свинарська... (Вишня, I, 1956, 373); Семен розставляє вартових на молочній фермі, що була винесена в поле кілометрів за три (Сміл., Зустрічі, 1936, 210); Надвечір

він признав гусей на колгоспний двір, здав їх уст... Вічатом на ферму (Кучер, Пов. і опов., 1949, 273).

ФЕРМА², и, ж., спец. Інженерна споруда, що складається зі стрижнів, балок і т. ін., міцно з'єднаних (зварених, склепаних тощо) між собою у вузли; застосовується в будівництві мостів, гідротехнічних споруд, будинків і т. ін. Він закріплює мотузку від сходинки, що тепер уже звалила просто з ферми підкранового мосту (Голов., Тополя., 1965, 241); Ритм ходи може розгойдати міст до того, що залізні ферми не витримують і провалюються (Собко, Граніт, 1937, 152); Вони [монтажники] піднімались все вище й вище, складаючи в споруду залізобетонні плити, колони, балки, ферми (Роб. газ., 11. II 1965, 1).

ФЕРМАТА, и, ж., муз. Знак у вигляді дуги з крапкою під нею, що означає подовження звука або паузи за розсудом виконавця. Фермата — це... значок, який ставлять над або під нотою чи паузою, що дає змогу продовжити їх у музичному виконанні (Осн.. диригув., 1960, 134); // Подовження звука або паузи відповідно до такого знака. З відчиненого вікна було чути голос Алли Михайлівни, що виводила з притиском на ферматах (Л. Укр., III, 1952, 603); Микула то він до треміти наче вроджений. Як набере душу, то може дудити без кінця. Довго тягнуться у нього фермата, красиво переливаються могутні звуки (Хотк., Довбуш, 1965, 93).

ФЕРМЕНТ, у, ч. 1. біол., зім. Складна білкова речовина тваринних і рослинних організмів, що сприяє прискоренню хімічних процесів, які відбуваються в них; ензим. В людині чудовий набір ферментів травлення, які розкладають білки, жири і вуглеводи (Знання., 12, 1966, 18); Зерно кукурудзи багате на вітаміни.. Чимало в ньому ферментів — важливих органічних активаторів (Наука., 7, 1970, 16).

2. перен. Про те, що сприяє розвитку, посиленню чого-небудь. Додошу привозим з катання морозні цокли і еру вогні в оці. Якийсь фермент. Панна Анеля жвавіше водить по таті (Коцюб., II, 1955, 255); Моєні елементи народно-поетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури (Рильській, III, 1956, 68).

ФЕРМЕНТАТИВНИЙ, а, е, біол., зім. 1. Який відбувається з участю ферментів. Сік редьки посилює роботу серця, покращує апетит і травлення, прискорює перебіг ферментативних процесів в організмі (Мікр. ж., XXII, 5, 1960, 67); Протікання ферментативних реакцій в організмі залежить від багатьох факторів (Знання., 7, 1971, 11); // Який є ферментом, який містить у собі ферменти. М'ясокомбінати України поставляють на експорт таку ендокринну й ферментативну сировину, як спинний мозок, підшлункову залозу, жовч і наднирки (Знання., 3, 1965, 17); Серед інших галузей легкої промисловості, де широко використовуються ферментативні препарати, можна назвати виробництво текстилю, паперу, хутра, клею та ін. (Наука., 2, 1962, 15).

2. Стос. до ферментації. Забезпечення рослин калієм підвищує його активність протеаз, внаслідок чого ферментативний синтез переважає над гідролізом (Вісник АН, 9, 1957, 42); Ідея Баха про ферментативну активацію кисню в процесі дихання лишається неопозитивною (Наука., 2, 1957, 29); // Який відбувається під час ферментації. Можливість елімінації з клітин білкової частин її плазми, що її блокують, зв'язана з осадженням цих часток і дальшим їх ферментативним розщепленням (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 320).

ФЕРМЕНТАЦІЙНИЙ, а, е, зім., біол. Стос. до ферментації. Надзвичайно важливе питання регуляції фер-

ментатійних процесів у перебілунках може бути вичено дослідженням процесів всмоктування і секреції їх стінок (Наука., 9, 1957, 19); // Признач. для ферментації. Ферментатійний завод.

ФЕРМЕНТАЦІЯ, і, ж., хім., біол. Бродіння органічної речовини за участю ферментів, які потрапляють ззовні або розвиваються під впливом тепла. Вітаміни В₁₂ створюються під час ферментації хліба (Наука., 5, 1959, 23); Всі відходи тютюнової сировини під час і після сушіння, ферментації й перероблення.. треба спалювати, не допускаючи викидання їх на смітники, у стави й річки (Колг. Укр., 7, 1961, 24); *Образно. — Може, що пишете? — спитав я. — Поважний який твір? — О, тепер ще ні. Щось подібне знаходиться поки що ще в стані ферментації на дві душі (Коб., III, 1956, 97).

ФЕРМЕНТНИЙ, а, е, хім., біол. Стос. до ферменту (у 1 знач.). Мечников створив основи ферментної теорії імунітету, вважаючи фагоцити за внутрішньоклітинне тварини (Вибр. праці О. О. Богомольца, 1969, 310); // Який відбувається з участю ферментів. Дослідженнями останніх років встановлений ряд особливостей хімічного складу й ферментної активності м'язів при експериментальній м'язовій дистрофії (Укр. біох. ж., XXVII, 4, 1955, 477); // Який в ферментом. Саме ферментні білки — каталізатори всіх реакцій обміну речовин — приводять у рух найскладнішу машину життя (Наука., 3, 1967, 36).

ФЕРМЕНТОВАНИЙ, а, е, хім., біол. Дієпр. пас. мн. ч. до ферментувати; // у знач. прикм. Який зазнав дії ферментації. Молдавія посилас на Україну фрукти, виноград, вино,.. ферментований тютюн (Рад. Укр., 3, I 1971, 2).

ФЕРМЕНТОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біохімії, який вивчає ферменти.

ФЕРМЕНТУВАННЯ, я, с., хім., біол. Дія за знач. ферментувати. Ферментування відрізняється від яровизації насіння зернових культур (Ол. та ефір. культ., 1956, 274).

ФЕРМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок., хім., біол. 1. переш. Піддавати ферментації. Субкультура, виділена з пінки, ферментувала повільно глюкозу й маніт (Мікр. ж., XVII, 4, 1956, 45).

2. непереш. Перебувати в стані ферментації. *Образно. Салчук дивиться на світ ще тільки через вікно, але ненависть в ньому ферментує (Мельн., Поріддя., 1959, 20).

ФЕРМЕНТУВАТИСЯ, ується, недок., хім., біол. Те саме, що ферментувати 2. При сушінні мажорки звичайним способом її ферментує її часто пересушують, після чого вона вже нездатна розігріватись і ферментуватись (Колг. Укр., 8, 1959, 14).

ФЕРМЕР, а, ч. Орендар або власник ферми (див. фєрма¹). Дрібна й середня земельна власність фермерів, основа всього її [Америки] політичного ладу, переборюється мало-помалу конкуренцією величезних ферм (Комун. маніф., 1963, 7); В Англії осіб, які ведуть сільське господарство на власній або орендованій у лендлордів землі, називають фермерами (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 68); Фермер [угорський] зотів з уст радювого біця, такого ж, як і він, хлібороба, почути правду про радянську державу (Гончар, III, 1959, 220).

ФЕРМЕРКА, в, ж. Жін. до фермер.

ФЕРМЕРСТВО, а, с. 1. Фермерська система господарювання. Націоналізація [землі] прискорила б смерть кріпосництва і розвиток сучасного буржуазного фермерства на вільній від всілякого середньовічного мотулоу землі (Левін, 17, 1971, 121); Домініон залишався країною дрібного й середнього фермерства (Кулик, Записки консула, 1958, 207).

2. збірн. Фермери. Ще в період боротьби в Канаді в 1854 р. в США утворилась республіканська партія, партія блоку (союзу) промислової буржуазії й фермерства (Нова іст., 1956, 183).

ФЕРМЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до ферми (див. фєрма¹); який характеризується наявністю, переважанням ферм. Канада почала вивозити значну кількість пшениці. В країні розвинулось фермерське господарство, схоже з тим, що склалося у суміжних з нею Сполучених Штатах (Нова іст., 1957, 42).

2. Прикм. до фєрмер; належний фермерові, фермерам. Вирвався з міста останній трамвай.. і кинувся по залитих рейках на фермерські хутори (Ірчан, II, 1958, 91).

ФЕРМІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фєрма¹. Фермівські будівлі.

ФЕРМІЙ, ю, ч. Штучний радіоактивний хімічний елемент із порядковим номером 100.

ФЕРМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фєрма². Фермові кріплення.

ФЕРМОВІЗ, а, ч. Автомобіль для перевезення будівельних конструкцій — ферм. Свалення заслугує фермовоз для транспортування великих конструкцій завдовжки 24 метри (Роб. газ., 17. I 1965, 1).

ФЕРМОЧКА, и, ж. Земш.-пестл. до фєрма².

ФЕРМУАР, а, ч. 1. Застібка-оздоба на дорожньому намісті; // Дороге намісто з такою застібкою. Мар'я Олексівна на другий же день подарувала дочці фермуар (Черн., Що робити?, перекл. Дукіна, 1936, 37).

2. спец. Долото для художнього різблення, а також для витискування орнаментів на шкірі.

ФЕРНАМБУК, а, ч. 1. Бразильське дерево родини бобових із твердою жовто-червоною цінною деревиною, яка під час висихання стає темно-червоною; червоний сандал.

2. Червона фарба, яку добувають із цього дерева.

ФЕРНАМБУКОВИЙ, а, е. Прикм. до фернамбук. Фернамбуковий стовбур.

Фернамбукове дерево — те саме, що фернамбук 1.

ФЕРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову залізо, напр.: фєро а л ю м і н і й, фєро т и т а н і т. іт.

ФЕРОВАНАДІЄВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фєрованадій.

ФЕРОВАНАДІЙ, ю, ч., спец. Сплав заліза з ванадієм. Звичайно з руд добувають або сплав ванадію з залізом, так званий фєрованадій, або солі ванадієвої кислоти (Заг. хімія, 1955, 584).

ФЕРОВОЛЬФРАМ, у, ч., спец. Сплав заліза з вольфрамом.

ФЕРОВОЛЬФРАМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фєровольфрам.

ФЕРОМАГНЕТИЗМ, у, ч., спец. 1. Магнітні властивості феромагнітних тіл. Відомо, що залізо й його сплави при низьких температурах виявляють сильні магнітні властивості; для них характерний також фєромагнетизм (Наука., 9, 1956, 7).

2. Вчення про магнітні властивості феромагнітних тіл.

ФЕРОМАГНЕТИК, у, ч., спец. Сильно магнітна речовина у твердому (кристалічному) стані (залізо, шкель, кобальт та сплави їх між собою і сплави хрому, марганцю з іншими елементами), здатна намагнічуватись навіть у слабких магнітних полях. Атоми багатьох кристалів, як відомо, є автономними носіями магнетизму. Під дією потужного зовнішнього магнітного поля ці елементарні магнітики шикуються в одному напрямку. Речовини з такою властивістю називають фєромагнетиками (Наука., 3, 1970, 10).

ФЕРОМАГНІТНИЙ, а, е, спец. Який має сильно виражені магнітні властивості. Залізо феромагнітне — воно притягується магнітом і саме стає магнітним під впливом електричного струму (Хімія, 10, 1956, 41).

Δ Феромагнітні тіла — елементи: залізо, нікель, кобальт; сплави: сталь, чавун і т. ін.

ФЕРОМАРГАНЕЦЬ, нцю, ч., спец. Сплав заліза з марганцем. Феромарганець полетів у мартен весь до останньої грудочки (Собко, Біле полум'я, 1952, 206); Для виготовлення феромарганцю, який використовується для виробництва сталі спеціальних сортів, проплавляються багаті марганцеві руди (Чорна метал. Укр., 1957, 94).

ФЕРОМАРГАНЦЕВИЙ, а, е, спец. Прикм. до феромарганця.

ФЕРОСИЛІЦІЙ, ю, ч., спец. Сплав заліза з кремнієм. Міцність сірих чавунів можна підвищити так званим модифікуваням — шляхом добавки в рідкий чавун невеликої кількості феросиліцію та інших сплавів (Фреа. справа., 1957, 51).

ФЕРОСПЛАВ, у, ч., спец. Сплав заліза з якимсь іншим елементом. Якщо в чавуні підвищити вміст марганцю або кремнію, то вийде спеціальний чавун, або феросплав (Слюс. справа, 1957, 5); Виробництво феросплавів значною мірою характеризує загальний рівень розвитку сучасної металургії (Веч. Київ, 22.III 1971, 4).

ФЕРОСПЛАВНИЙ, а, е, спец. Прикм. до феросплавів. Феросплавне виробництво; // Який виробляє феросплави. Введено в промислову експлуатацію першу чергу комлексу флюсоплавильного виробництва на Нікопольському феросплавному заводі (Роб. газ., 13.IV 1966, 1); // Признач. для одержання феросплаву. В пусковий період вступили мартен № 3 на заводі імені Ілліча і нова феросплавна піч (Роб. газ., 30.IV 1962, 1).

ФЕРОСПЛАВНИК, а, ч. Працівник, що займається виготовленням феросплавів. Плавильний гігант вносить вагомий вклад у загальну лавину надплавного металу, що його випускають запорізькі феросплавники (Знання., 4, 1965, 8).

ФЕРОТИПІЯ, ї, ж., спец. Утворення фотографічних зображень на металі (брошки, медальйони тощо).

ФЕРОХРОМ, у, ч., спец. Сплав заліза з хромом. При відновленні хромистого залізняку вугіллям в електричних або регенеративних печах утворюється сплав хрому з залізом — ферохром (Заг. хімія, 1955, 587); Створено новий метод силікоtermічного виробництва ферохрому (Веч. Київ, 22.III 1971, 4).

ФЕРОХРОМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ферохромів.

ФЕРТ, а, ч. 1. Стара назва літери «ф».
2. у знач. присл. **фэртом**, розм. На зразок літери «ф», подібно до неї. Руки фэртом, вираз строгий, Широко розкариє [розкарятив] ноги Та й бурчить собі Бассім (Фр., XII, 1953, 443).

3. *зневажл.* Самовдоволенна, розв'язана людина; франт, джигун, жевжик. На приступку Сашкового ящичка поставив ногу в елегантному шеврому чоботі з лакованими закатами під коліними якийсь ферт у сірих бриджах (Смолиць, Світанок., 1956, 30); А Іван — теж ферт! Закрутив дівчачі голови, а тоді назад! (Кол., Терен., 1959, 312).

Фэртом ходити (дивіться і т. ін.) — мати молодецький, самовдоволенний вигляд.

ФЭРТИК, а, ч., *зневажл.* Те саме, що ферт 3. Ласошохлисти походжали, Всі фертники і паничі, На пальцях ногтики кусали, Розприндивились, як павичі (Котл., I, 1952, 143); На гачок вибіє кирпатий фертник у коро-

тенькому.. піджаку на телячому хутрі (Збан., Бдина, 1959, 86).

ФЕРТИЛЬНИЙ, а, е, спец. Здатний давати нащадків, плоди. Плод такж кайток [пелюстки яких зростає з пильяками на $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{8}$ частини своєї довжини] цілком нормальний (фертильний) (Хлібороб Укр., 4, 1972, 27); Фертильний гібрид.

ФЕРТИЛЬНІСТЬ, ності, ж., спец. Здатність зрілого організму давати нащадків, плоди. Фертильність і стерильність у різних представників гетеростильних рослин не однакова (Бот. ж., X, 3, 1953, 8).

ФЕРУЛА, и, ж. Багаторічна трав'яниста рослина родини зонтичних. Де-не-де над усім виструнчились ферули — зонтичні рослини з порожнистим стеблом та суцвіттям, схожим на наш кріп (Знання., 3, 1966, 28).

ФЕРУЛА, и, ж., *заст.* 1. Лінійка або палиця, якою в давнину карали учня за провину.

2. Гнітючий і пильний нагляд, суворий режим. Лікар знаходить,.. що против торішнього багато ліпше. А все-таки тримає мене під ферулою (Л. Укр., V, 1956, 427).

ФЕРШАЛ, а, ч., *заст.*, розм. Фельдшер. Два дні недуужала та мучилась бідна Соломія. Роман хотів ітати по доктора до Білої Церкви, але фершал сказав, що вже й доктор нічого не поможє (Н.-Лев., VI, 1966, 416); — Його Ксеня напоролась ногою на залізні граблі, і треба фершала кликати... (Коцюб., II, 1955, 386); — Ми встанемо ще дужчим полком, фершале, губити людей нам не випадає, а тифозних ізолой від загону (Ю. Янов., I, 1954, 284).

ФЕРШАЛІВ, лова, лове, *заст.*, розм. Прикм. до фершалів; належний фершалові. Юзя не любить, що до Зони стала ходити фершалова сестра панна Октуся (Л. Укр., III, 1952, 656).

ФЕРШАЛКА, и, ж., *заст.*, розм. 1. Жін. до фершалів. Мама перев'язувала мене сама, ходила ще старенька фершалка (Ю. Янов., II, 1954, 19).

2. Дружина фершала. По чоловікові люди її фершалкою і досі зуть.

ФЕРШАЛЬСЬКИЙ, а, е, *заст.*, розм. Прикм. до фершалів; // Признач. для підготовки фершалів. Тепер я живу не сама, найшла собі компанію, слугачку московських фершалських курсів (Л. Укр., V, 1956, 197).

ФЕРЯЗЬ, і, ж. Староруський верхній народний одяг (чоловічий і жіночий) без коміра й без перехвату в поясі. Патріарх Никон дав своє патріарше благословення. Ближні бояри туго підперезали фєрязі, ладналися вступати (Рибак, Перейсл. Рада, 1953, 309); Ярославові забрало повітря в грудях, стало м'ясно, він підняв руку, щоб розкрити фєрязі (Загреб., Диво, 1968, 674).

ФЕС, а, ч., *рідко*. Те саме, що фєска. Видно було гребця грека в червоній куртці, в червоному фєсі з китицею (Н.-Лев., V, 1966, 288).

ФЕСА, и, ж., *заст.* Феска. *У порівн. На голові її надіта була, трохи набіж, якось-то, ніби на китлат турецької фєси, червоненька шапочка з золотистою китицею (Морд., I, 1958, 134).

ФЕСКА, и, ж. Шапочка, звичайно червона, у формі зрізаного конуса з китицею; чоловічий головний убір такого зразка — належність національного костюма в деяких східних країнах. На важких косах черсоніла фєска з синьою китицею (Н.-Лев., III, 1956, 389); Знов Азія, знов мінарети, мечеті, фєски і оригінальні костюми крітлан (Коцюб., III, 1956, 352); З-за чотирикутного дерев'яного столика підводиться елєтєський араб.. з схожою на чеберку фєскою на голові (Загреб., День., 1964, 231).

ФЕСОЧКА, п, ж. Зменш.-пестл. до феска. — *Ідуть! Ідуть!* — раптово закричала з порога десятирічна Сибан, небога Шафіге, красива й метка дівчинка в малиновій фесочці (Тулуб, Людолови, I, 1957, 374).

ФЕСТИВАЛЬ, ю, ч. Масове свято, на якому показують досягнення певного виду мистецтва; показ, огляд досягнень якого-небудь виду мистецтва. У великому ж працюючому у всесвітнім залі — перельоти і змагання, матчі, фестивалі (Тяч., I, 1957, 208); Скільки спієш на Україні, Напилаєш двоном далі... Гей-бо, друзі, це ж бо нині Молодіжний фестиваль! (Бичко, Сійся., 1959, 255); Піднесенню творчої активності працівників театрального мистецтва значною мірою сприяв фестиваль під час якого театри республіки показали 130 кращів вистав (Мист., 6, 1957, 4).

ФЕСТИВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фестивалю. Розквітла дружба у Москві У фестивальному промінні (Павл., Бистрина, 1959, 14); Фестивальний поїзд доставить радянських делегатів у Ленінград, звідти на теплоході «Грузія» вони вирушають у Хельсінкі (Рад. Укр., 27.VII 1962, 4); Фестивальний тиждень; // Який відбувається на фестивалі, виконуваний на фестивалі. І линула пісня гучна, фестивальна (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 114); Фестивальний конкурс; // Який демонструється або демонструвався на кінофестивалі. Перегляд фестивальних фільмів настроєно на урочистий лад. Адже вони, очевидно, — кращі з тих, які продукуються останніми роками (Літ. Укр., 31.V 1966, 1).

ФЕСТОН, а, ч. 1. Невеликий, зубчастий або округлої форми, виступ, низкою яких оздоблюють краї чого-небудь (завіси, скатертини, сукні тощо). Надіваєш [панючка] на Андрія серпанковку шемізетку з фестонами, гаптованими золотом (Довж., I, 1958, 224); // Такого вигляду оздоба на чомусь. — Ліс недалеко, зеленіх гілляк там багато, можна наробити дубових вінців та фестонів. Браму треба буде обвішати прапорами [прапорами] (Фр., III, 1950, 190); Орнамент складається з трьох трикутних фестонів із зрізаними вершинами, що йдуть по тілу посудинки і зроблені борозенкою (Археол., II, 1948, 75); *У порівн. Біле павутиння фестонами висіло гори, зойдалось од найменшого руху повітря (Коцюб., I, 1955, 353).

2. Живописна, ліпна й т. ін. оздоба, що має вигляд зубчастого або хвилястого візерунка, гірлянди тощо; один із виступів, зубчиків такої оздобы. Не менш цікаві в соборі св. Юра дияконські двері. Двері обрамлені рокайлевим орнаментом з воєниками і фестонами квітків (Укр. декор. різьба., 1970, 162); *Образно. У праву руку їздив дахами та коминами фабрич задимлений город, наліво стелились зелені луки і вигинались фестони лісу (Коцюб., II, 1955, 210).

ФЕСТОННИЙ, а, е. Те саме, що фестончастий. Фестонний абажур.

ФЕСТОНЧАСТИЙ, а, е. Із фестонами, з виступами у вигляді фестонів. Фестончаста крайка.

ФЕТ, а, ч. У стародавній Греції — представник бідної, неможливої частини вільного населення. Багато з них [общинників] вже втратили свої наділи. Вони змушені були ставати на роботу до багатих сусідів. Їх називали фетами (Іст. стар. світу, 1957, 75).

ФЕТИШ, іпід, ч. 1. За уявленнями первісної людини — предмет, наділений надприродною, чудодійною силою, що був об'єктом релігійного обожнювання.

2. перен. Річ або людина, яку обожнюють, перед якою сліпо схиляються. Таким чином, загадка грошового фетиша в загадка товарного фетиша взагалі; в грошах вона лише сильніше вражає нас своїм сліпучим блиском (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 97); До культурної спадщини підходить він [пролетаріат] із крити-

цизмом., що не визнає жодних фетишів, жодної метафізики, жодної нелогічності (Еллаш, II, 1958, 83); Спорт це був наш світ, наш фетиш (Смолич, I, 1947, 7).

ФЕТИШИЗАЦІЯ, і, ж. Те саме, що фетишизування. Відкидаючи об'єктивні закономірності мистецтва, реакційна естетика стверджує випадковість як вирішальний фактор художньої творчості. Звідси — фетишизація хаосу, дисгармонії, аритмії, алогічності, пусто-порожнього формалістичного трюкацтва (Літ. Укр., 26.III 1963, 4).

ФЕТИШИЗМ, у, ч. 1. Одна з ранніх форм релігійних вірувань — обожнювання предметів неживої природи, фетишів (у 1 знач.).

2. перен. Сліпе схиляння перед чим-небудь. В. І. Ленін, викривляючи «фізичний» ідеалізм, показав, що суть їх поглядів зводиться до математичного фетишизму й релятивізму (Вісник АН, 4, 1957, 4).

ФЕТИШИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фетишизувати.

ФЕТИШИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фетишизувати. В архітектурних колах нема згоди щодо ролі конструкції. Одні запевняють, що саме конструкція має визначати форму будови. Інші вважають таке фетишизування конструкції поверненням до конструктивізму (Вітч., 9, 1964, 199).

ФЕТИШИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перен. Перетворювати що-небудь у фетиш, ставитися до чого-небудь як до фетиша. У давнину люди фетишизували дорожочні каміння, вважали, що воно наділене чарівною силою і може допомогти людині позбутися хвороб і лиха, досягти бажаного, принести щастя (Наука., 5, 1962, 37); Для Коцюбинського народна творчість не була примітивною. Однак він не поділяв і просвітянської ідеалізації фольклору, не фетишизував його (Рад. літ-во, 1, 1958, 59).

ФЕТИШИЗУВАТИСЯ, їється, недок. Пас. до фетишизувати. Етнографічний, побутовий матеріал фетишизується [П. Кулішем] як головне, визначальне джерело специфіки народності того чи іншого твору (Укр. літ. критика., 1959, 220).

ФЕТИШИСТ, а, ч. 1. Прибійник, послідовник фетишизму (у 1 знач.).

2. перен. Той, хто сліпо вірить у що-небудь, схиляється перед чим-небудь.

ФЕТИШИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фетишизму й до фетишистів. Фетишистичне ставлення до чогось.

ФЕТИШИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до фетишизму й до фетишистів; власт. їм. Цей фетишистський характер товарного світу породжується, як уже показав попередній аналіз, своєрідним суспільним характером праці, що виробляє товари (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 78).

ФЕТР, у, ч. Тонка щільна повсть найвищого сорту, з якої виготовляють капелюхи, вальянки тощо. З коротких волоконних [бавовняних], або підпушку, виробляють вату для медичних потреб та одягу, штучний фетр (Техн. культ., 1956, 217).

ФЕТРОВИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням фетру й виробів з нього. Фетрова фабрика; // Пошитий, зробл., вигот. з фетру. Він одразу помітив вдаліні середнього на зріст чоловіка в круглому фетровому капелюсі і сірому фракку (Тулуб, В степу., 1964, 42); Чирва-Воздвиженський стоїє на снігу в білих фетрових вальяках (Коз., Сальвія, 1959, 151).

ФЕХРАЛЕЄВИЙ, а, е, спец. Вигот. з фехрало. Ремонт пальників — складна справа, бо важко підібрати потрібної товщини нітровоий чи фехралеєвий тонкий дріт для намотування нової спіралі (Монтаж і ремонт., 1956, 68).

ФЕХРАЛЬ, ю, ч., спец. Жаростійкий сплав із заліза, хрому та алюмінію. *Фехраль — сплав з 80% заліза, 15% хрому і 5% алюмінію (приблизно); .. він витримує температуру нагрівання до 850° (Монтаж і ремонт., 1956, 167).*

ФЕХТМЕЙСТЕР, а, ч., заст. Учитель фехтування.
ФЕХТУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фехтування. *Закінчилися фехтувальні змагання; // Признач. для фехтування. Фехтувальний зал.*

ФЕХТУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто фехтує, хто займається фехтуванням. *Кращий фехтувальник війська Поточогого, поручик Манцевич бився на шаблях з Андрієм (Тулуб, Людолов, I, 1957, 110); // Спортсмен, що займається фехтуванням. Фехтувальники столиці України завоювали золоті медалі чемпіони V Спартакіади України, вигравши поединки на шаблях і шпагах (Веч. Київ, 27.V 1971, 4); *У порів'я. Вона почувала себе, як фехтувальник, що з першого ж удару збив зброю з рук свого супротивника (Шовк., Починається юність, 1938, 86).*

ФЕХТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фехтувальник.
ФЕХТУВАННЯ, я, с. 1. Мистецтво володіння холодною зброєю (рапірою, шпагою, еспадроном і т. ін.); вид спорту, який полягає в єдиноборстві на шпагах, рапірах, еспадронах і т. ін. *О, який він [Михайлик] вдячний світлу: вони назвали його фехтування і боротьби! (Тулуб, Людолов, II, 1957, 379); Уроки фехтування починаються тільки в старших класах, і малі забороняються навіть доторкатися до рапір (Багмут, Шасл. день., 1951, 99); *Образно. — Ти кажеш, талант у тебе. Але ти далі фехтування скальпелем не пішов (Рибак, Час., 1960, 150).*

2. Змагання, поєдинок на шпагах, рапірах, еспадронах і т. ін. *Переможцями з фехтування на штиках вийшли фехтувальники інженерно-будівельного інституту (Веч. Київ, 6.IV 1957, 4).*

ФЕХТУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися фехтуванням. *Олексіє, негажуєш на величезну й товсту фігуру... знаменито фехтуєш багнетом і шаблею (Думки про театр, 1955, 38); [М а к с:] Хіба ви не краще за мене фехтуєте? Запропонуйте на рапірах тій же Тамарі — хто кого (Коч., II, 1956, 290); *Образно. Ніч. Фламан у морі.. З бойової рубки синіми шпагами прожекторів м'яко фехтує сигнальник (Корн., I, 1955, 43).*

ФЕШЕНЕБЕЛЬНИЙ, а, е. Який відповідає вимогам найкращого смаку й моди; випуканий, елегантний. *На початку грудня в фешенебельному готелі «Валдорф-Асторія» мав відбутися нобелівський обід (Рибак, Час., 1960, 522); Якщо ти був людиною в житті, Уміш же і добре відрізнити, — Ти не розгубиш серед отих реклам, Мод фешенебельних, автомобілів (Забашта, Пісня., 1961, 47).*

ФЕШЕНЕБЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фешенебельний.

ФЕШЕНЕБЕЛЬНО. Присл. до фешенебельний.

ФЕЯ, і, ж. У міфології деяких західноєвропейських народів — істота жіночої статі (звичайно доброзичлива), вдатна творити чудеса; чарівниця. *Призиджується мені, ніби феї, побавишся за руки, легко пливуть в місячному світлі понад водою (Н.-Лев., III, 1956, 312); — Не варто журитися тиж, коханий Трістане! Хрещена мати моя мені те доставе. Бо мати хрещена моя, то фея Морвана (Л. Укр., I, 1951, 411); Добрі феї ранками мають сніжно-білі свої шати (Хотк., II, 1966, 305); *Образно. Слова — полова, Але огонь в одезі слова — Безсмертна, чудотворна фея, Правдаها іскра Прометей (Фр., XI, 1952, 240); *У порів'я. І будеш «світлі ти, Як фея, як царівна, Кудись у казку йти, Чудовій казці рієна (Одесь, Вибр., 1958, 151); // перен. Про жінку, яка чарує своєю грацією, красою і т. ін.,*

яка робить добро, привносить щастя тощо. [Б ж о с т о в с ь к и й:] Не кидайте ж мене., моя люба діточино... Будьте моєю назавжди, моя мила фея гіркого мєдалю... (Коч., I, 1956, 112); — Ваша добра фея має рацію, коли клопочеться за вас (Кач., II, 1958, 330).

ФЗН, невідм., с., заст. Скорочення: фабрично-заводське навчання. *Тут, на суднобудівному, закінчили він школу ФЗН, став кваліфікованим виробничником (Рад. Укр., 25.VI 1962, 3).*

ФЗУ, невідм., с., заст. Скорочення: фабрично-заводське учнівство; школа фабрично-заводського учнівства. *Справою.. освіти (робітничі курси, ФЗУ, профшколи і вечірні робітничі технікуми) повинні керувати органи освіти при безпосередній участі ЛКСМУ, а також господарських і професійних органів (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 316).*

ФІРК, вис. 1. Звуконаслідування, що означає уривчастий глухий звук від польоту чого-небудь.

2. розм. Уживається як присудок за знач. **фіркнути**¹.
ФІРКАННЯ, я, с. Дія за знач. **фіркати**¹ та звуки, утворювані цією дією. *Знадоору доноситься крик: їдуть, їдуть! — чутні гуркіт, фіркання... (Мирний, I, 1954, 306); Він дивився на сонце, на свої ниви, .. збирав у себе гамір пташок, фіркання коней (Коцюб., II, 1955, 400).*

ФІРКАТИ¹, аю, аєш, недок. 1. Вивадати уривчасті звуки, випускаючи повітря з ніздрів, рота (про тварин). *Батьк ляснує серед гнідкової спини, зоставляючи на ній довшу смугу. Гнідко, мов опечений, кикує — стрибнує і, фіркаючи, пішов дрібною додою (Мирний, IV, 1955, 310); Семен уже не кричить, бо нема на кого, і тільки кінь фіркає та плюскоєть гумові колеса в калюжах та ямках (Хотк., I, 1966, 58); // Вивадати такий звук, відсапуючись, віддихуючись і т. ін. (про людину). *Перегуда довоє тупотить ногами в сінях, обтрушує в валянок сніг і голосно фіркає (Кучер, Прошай., 1957, 267); Минула злизна, поки з води показався кулак, а потім голова хлопця. Він одсапуєвся, фіркає і шукає очима своїх товаришів (Труבל., Шхуна., 1940, 55); // розм. Сміятися, видаючи уривчасті звуки носом, ротом.**

2. тільки 3 ос. Переривчасто, з шумом випускати повітря, пару, відрацьований газ і т. ін. (про машину, мотор, паровоз і т. ін.). *Весело фіркаючи, машина впралась на пагорок, поччала у видолинок (Збан., Між. людьми, 1955, 18); Паровоз, що мав відвезти його батька, вже питтів, фіркає, наче кінь перед бігом (Томч., Готель., 1960, 76).*

3. перен., розм. Сердитися, висловлювати незадоволення.

ФІРКАТИ², аю, аєш, недок., діал. Брикати (у 1, 4 знач.). — *Ти ж Коні та Воли в стаді не вміють добре боронитися.., одні стаючи до середини головами і фіркаючи задніми ногами, а другі стаючи назверх рогами? (Фр., IV, 1950, 127).*

ФІРКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Уширатися, сердитися. [В і й т:] *А коли пак шанбар не цурається вєсти її в танець, то ви не маєте права нею цуратися. Ну, ну, не фіркайтеся (Фр., IX, 1952, 126); — Та як пан до тебе галляється, — говорив Іваниса, — то чого ти, дурна, фіркаєшся? Ти йому годи, як можеш (Март., Тв., 1954, 337).*

ФІРКНУТИ¹, ну, неш, док. Однокр. до **фіркати**¹. *Жуок [пес] недоволено фіркнує (Мокр., Острів., 1961, 12); Фіркнує кінь, триозожно пиргнула свиня — і всі звірі зникли в лісовій заці (Веч. Київ, 10.I 1957, 3); Степаніда зирк на батька, та як фіркне — трохи кавуном не подавилася (Л. Янов., I, 1959, 336); Машина.., фіркнувши кілька разів і обдавши цикавих гостей сизуватим димком, рушила з місця... (Цюпа, Назу-*

стріч.. 1958, 155); — Потрібна мені ваша Окуніока, моя зайцевої бубоні — презирливо фіркнує Левко й одвернувся до вікна (Стельмах, I, 1962, 532).

ФІРКНУТИ, ну, пещ, док., діал. Однокр. до фіркатити. *Ледво Герш положило на нього [коня] руку, аж той зірвався на рівні ноги, фіркнув ногами* (Фр., VIII, 1952, 273).

ФІЦАТИ, аю, аєш, недок., рідко. Те саме, що брикати 1, 4; хвицати. *Я сів верхи на паличку й поскакав по провулку, вдаючи, що об'їжджаю норвистого коня, тому басував, ставав цапа, фіцав задом і бив копитами землею* (Панч, На калин. мості, 1965, 14).

ФІЦАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко. Те саме, що брикати; хвицатися. *Раптом заграв в ньому якась радісна сила, буйна й непокірна. Зірве хлопця із призьби, і помчить він круг майдану жеребчиком, іржучи й фіцаючись...* (Вас., II, 1959, 354).

ФІЦКАТИ, аю, аєш, недок., рідко. Те саме, що брикати 1, 4. *Він, закусивши зуби, почав фіцкати ногами* (Фр., IV, 1950, 229).

ФІЦКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко. Те саме, що брикати; хвицатися. *Від самого коня на цій половині [ярмарку] вимагалось небагато: доброї робочої сили, апетиту.., аби не фіцкався* (Вільде, III, 1968, 351).

ФІЦНУТИ, ну, пещ, док., рідко. Однокр. до фіцкати, фіцкати. *Образно. *Машина, як норвиста коняка, фіцнула задком, в розгону забігла вбік, ударилася в прихляжові бетонні стовпці і стала* (Ле, Клен. лист, 1960, 239).

ФІАКР, а, ч. Легкий найманий екіпаж у містах Західної Європи; карета. — *То вже хіба ти, козаний Павлуся, проведеш Настую додому, бо в нас у Києві не Париж і не Рим: фіакрів нема* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); *Іноді ляскала підкова об підкову, фіакр підскакував на вибоїнах, і Семю, гнівно покрикуючи, ляскав екіпажи* (Хотк., I, 1966, 58).

ФІАЛ, а, ч. 1. У Стародавній Греції — широка плоска чаша з тонкими стінками й злегка загнутими всередину вінцями. [X у с а:] *Сьогодні в мене будуть гості з Риму.. Не забувай, що треба подавати фіали грецькі та етруські вази* (Л. Укр., III, 1952, 146); [Е л и з а в е т а:] *У тата в фіал дорогоцінний, Неначе мед прозоро-золотий* (Коч., Я. Мудрий, 1946, 18).

2. *заст., поет. Келих.*

ФІАЛКА, и, ж. Трав'яниста рослина родини фіалкових із фіолетовими, рідше жовтими, білими або різвоколірними квітками. *Фіалки акривали долину круглими, як п'ятаки, листками* (Н.-Лев., II, 1956, 137); *З фіалки й конвалії пагоці димуть* (Крим., Вибр., 1965, 72); *В кущиках свіжої трави між деревами розцвіли фіолетові фіалки* (Коп., Соц. ранок, 1951, 145); *В березні — квітні розцвітають.. пагучі гірські фіалки з дуже великими ліловими і триколірними квітками* (По заповідних місцях.., 1960, 145); **У порівн. Які очі у неї? Не встиг роздивитись. Невже не побачу?.. Протискаюся плечем і стрілюся з нею. Наче фіалки після дощу. Темні, м'які, блискучі* (Коцюб., II, 1955, 418).

Дічій фіалка — назва ряду трав'янистих рослин із зацвілими квітками, що належать до родини орхідних, хрестоцвітних і т. ін. *Ось тут, де пахне горіхом, степом, ніжною фіалкою, і спати можна надворі, не залазячи в жинок...* (Гончар, Трояк, 1963, 178); *Триколірна фіалка* — те саме, що братки. *Фіалка триколірна* — трав'яниста одно- або дворічна рослина.. *Кіткати великі, віночок значно більший за чашечку, дві верхні пелюстки звичайно темніо-фіолетові або сині* (Лікар. рослин.., 1958, 200).

ФІАЛКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фіалка. *Фіалковий запах.*

2. *Кольору фіалки; фіолетовий. А така жінка в фіалковій сукні.. була коліс єродлива, Моя кіттка гарна, любая Маріє!* (Л. Укр., IV, 1954, 117); *Вечори падали на Дніпро в усієї сили, вечори фіалкові, вечори смоляні* (Ю. Ялов., II, 1958, 197); *Стояв невеличкий селянський коник з веселими фіалковими очима* (Стельмах, II, 1962, 236).

3. *у знач. ім. фіалкові, вих, мн. Родина рослин, до якої належать різні фіалки.*

Д Фіалковий корінь — корепевнище деяких видів рослин із роду ірису, що містять ефірну олію.

ФІАЛКОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до фіалковий 2. *Весняним клекотом бурунуть, мерезтять, мінитесь вогнями велике місто. Вгорі — в густій фіалковості неба, ніби відпромінені зливу, в землі, мерезтять зорі* (Коз., Листи.., 1967, 318).

ФІАЛКОВО. Присл. до фіалковий 2. *Розцвітала вода фіалково, коли ранком повожиш, ясином.. над рікою зустрілася з ним...* (Гонч., Вибр., 1959, 95); *// у знач. присудк. сл. Димно Ніч над дахами громадиться. В теплому небі Так по-весняному високо, так фіалково!* (Мисик, Віля криниці, 1967, 25).

ФІАЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фіалка. *У садку поміж зеленою вишиною.., серед зеленої трави росли різні квіточки — і жовті проліски, голубі фіалочки* (Мирний, I, 1954, 252); — *Ось.. Азалиї є запашині, Конвалії свіжі, фіалочки гожі...* (Л. Укр., I, 1951, 46); *Знов фіалочка на себе Синю вбрання наділа* (Крим., Вибр., 1965, 226).

ФІАСКО, невідм., с., книжн. Невдача, неуспіх, провал. *Насмішка його зернена до.. цих двох приборканих радіоарте, що, поспілявшись лобами, жваво шепочуться, видно, обмірковують вчорашнє своє фіаско* (Гончар, Трояк, 1963, 109); *По всіх закутках заводу тільки й розмов, що про цілковите фіаско головного інженера* (Шовк., Інженери, 1956, 394).

Зазнавати (заяніти) фіаско — зазнавати невдачі, провалу.

ФІБРА, и, ж. 1. Жилка, нерв, волокно живої тканини. *Півліч. Ше нема його, а тим часом біль, мука дійшли до найвищого пункту. Кожда частина, кожда фібра її тіла були напружені незвичайно* (Хотк., I, 1966, 48).

2. *перев. мн., перен. Уживається як символ душевних сил, що в сукупності становлять суть людської істоти. Серця тайні фібри хорі, Сам душі вузла [вузол] недуж* (Фр., XIII, 1954, 142).

Всім фібрами душі (серця, істоти і т. ін.) — дуже сильно, у найвищій мірі. *Не люблю [панночки] рішуче і безповоротно і то саме через те, що я єстє всіма фібрами своєї істоти* (Л. Укр., III, 1952, 744); *Було чути, як у глутий глибини чулаку всіма фібрами своєї вільної душі протестував новоприбувший [новоприбулий] вість* (Вас., II, 1959, 17); *Була це та сама правда, яку вона передчувала, а водночас боролася проти неї всіма фібрами душі* (Вільде, Сестри.., 1958, 160).

3. Хімічно оброблена та спресована паперова маса, що використовується як ізоляційний матеріал і як замінник шкіри.

Фібра листовіа — паперова (ганчіркова) маса, просочена міцним розчином хлористого цинку та спресована.

ФІБРИЛА, и, ж., спец. Тонке волоконце в середині клітини або в міжклітинній речовині, що є структурним елементом тваринного організму. *Фібрила — це елементарне м'язове волокно. Проте м'яз не однорідна речовина. Відповідно фібрिला складається з ряду різних молекул* (Наука.., 6, 1962, 240).

ФІБРИН, у, ч., фізл. Нерозчинний білок крові, що утворюється під час її зсідання. *Учені всього світу*

шукать методів лікування тромбозів крові. Це небезпечно й досить поширене захворювання спричиняється згустком кров'яного білка — фібрину (Веч. Київ, 28. I 1966, 4).

ФІБРИНОВИЙ, а, е, фіал. Прикм. до фібрин. Фібринові волокна.

ФІБРИНОГЕН, у, ч., фіал. Розчинний білок плазми крові, який під час її зсідання перетворюється на фібрин. Зсідання крові настає в результаті перетворення розчинного в плазмі фібриногену в нерозчинний фібрин (Анат. і фізіол. люд., 1957, 49).

ФІБРИНОЗНИЙ, а, е, мед. Пов'язаний із запальним процесом, який супроводжується виділенням поту, що містить фібрин. Фібринозна пневмонія. характеризується типовістю перебігу: наявністю постійної гарячки й послідовною зміною п'ятох стадій хвороби (Профіл. захвор., 1955, 161).

ФІБРИННИЙ, а, е. Те саме, що фібриновий. Широке застосування (як кровоспинні засоби) знайшли гемостатична губка, фібринна губка з тромбіном та ін. (Наука., 7, 1965, 38).

ФІБРОВАЛІСТ, а, ч., фіал. Клітина сполучної тканини хребетних тварин і людини.

ФІБРОВИЙ, а, е. Прикм. до фібра 3. Фіброве виробництво; // Зробл. з фібри. Фібровий чехол.

ФІБРОЗ, у, ч., фіал. Патологічний процес розвитку в якому-небудь органі волокнистої сполучної тканини. Діють [ангіотія] не тільки на чужорідні, а й на змішні клітини. Внаслідок цього виникає фіброз — на тканині з'являються рубці (Знання., 7, 1965, 8).

ФІБРОЗНИЙ, а, е, фіал. Який складається з волокнистої сполучної тканини. Фіброзна оболонка.

ФІБРОІН, у, ч., спец. Білкова волокниста речовина, що є найважливішою складовою частиною натуральною шовку.

ФІБРОЛІТ, у, ч., спец. Будівельний теплоізоляційний або конструкційний матеріал у вигляді плит, що його виготовляють пресуванням суміші деревної стружки, костриці кенафу, конопель та інших волокнистих матеріалів із в'язучою речовиною. Вводячи в .. цемент домішки (пісок, тирсу, соломку та ін.), можна одержати міцні вогнетривкі й теплоізоляційні матеріали — біоліт, ксилоліт, фібrolіт та ін. (Наука., 11, 1956, 13).

ФІБРОЛІТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фібrolіт. Фібrolітове виробництво; // Зробл. з фібrolіту. Фібrolітова стіна.

ФІБРОМА, и, ж., мед. Доброякісна пухлина з волокнистої сполучної тканини. Фіброма — опух, що складається із зрілої волокнистої сполучної тканини (Курс патології, 1956, 164).

ФІБРОМІОМА, и, ж., мед. Доброякісна пухлина, що складається з м'язової та сполучної тканини.

ФІБРОЦИТ, а, ч., фіал. Не здатна до поділу клітина сполучної тканини хребетних тварин і людини.

ФІБУЛА, и, ж. Металева застібка для одягу, що з'явилася від бронзового віку до раннього середньовіччя. Фібули є важливим, а іноді і єдиним матеріалом при датуванні древніх пам'яток (Археол., VIII, 1953, 76).

ФІГА, и, ж. 1. Те саме, що Фігове дерево (див. фіговий). На тежних лапатолистих фігах зав'язано, мов сотні тріскачок, до одури, до самозабуття тріщать цікади (Коцюб., I, 1955, 285).

2. Плід цього дерева; інжир. І фіг і родзник — Всею мені попадає [гетьманця] (Шевч., I, 1963, 292); Кейлить горлиця в садочку; Висять фіги в зеленочку... (Крим., Вибр., 1965, 35); А за подвір'ям.. був сад плодоносний,.. Груші дорідні, гранати і яблуць ради рясноплідні, Фіги солодкі (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 128).

3. розм. Те саме, що дүля 3. Коли Василь.. підійшов до шинкасу та простягнув руку, Шміло показав йому фігу (Фр., I, 1955, 159).

◇ Фігу [з маком] дістати (одержати, здобути і т. ін.) — абсолютно нічого не дістати, не одержати. Свартіться, панове! На те ви й зійшлись, Як сонце стояло під раком; То цей нам щасливо в виборах нових Здобудете фігу з маком! (Фр., XI, 1952, 407); — Побував [Янсон] тричі в районі, дістав фігу, десять обіцянок та одне положення про колектив (Кач., II, 1958, 130).

ФІГАРО, невідм., с. Коротка вільного покрою жіноча кофта, яку одягають на плаття або блузку.

ФІГЕЛЬ, гля, ч. 1. заст. Завіток (архітектурна оздоба); розчерк (на письмі).

2. перев. мн., перен., розм. Витівки, штуки, трюки. [Старостина:] Ми знаємо давно, що граф на жарті і на фіглі здатний, і нас нічим він не здивує (К.-Карр., II, 1960, 48); Вся рота реготала від тих фіглей, які я вигадував (Думки про театр, 1955, 37); — Це ти, Юрку, і фігувати не змієш? З ними, з фіглями, і працювати легше (Томч., Жмењяки, 1964, 211).

Фігли (фігля) робити (зробити, викладати і т. ін.) — вдаватися до жартів, пустощів, трюків, щоб насмішити або обдурити когось. — Вона любить фігли робити і опісля на все горло сміється (Коб., III, 1956, 393); Бачать діти, що старий батько з ними фігля зробив (Сл. Гр.).

◇ Заводити фігли з ким — залізятися до когось, мати з кимось любовні пригоди. А Маріка, як тільки Тимофій куди відвернеться, заводить фігли з його братом Палійчуком (Хотк., II, 1966, 417).

ФІГЛІ-МІГЛІ, ~ів-~ів, мн., розм. 1. Витівки, штуки, хитрощі для досягнення чого-небудь. Жолкевський люто грюкне кулаком по столу. — Знає якісь фігли-мігли! Знов узилляються [старшини] від певних зобов'язань! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 224).

2. Залицання, женихання, любовні справи, пригоди; зальог. [Тітка Настя:] Так і знала, що ви тут з Нечатами фігалі-мігалі! А я всю більницю вдовж і впоперек вибгала. Платформ нема!.. (Вап, П'єси, 1958, 98); З великою неохотою йшов Захарко до Кирила говорити про фігалі-мігалі наймолодшої невістки Оксани, яка.. крадькома знаходила собі втішу з Карпом... (Шук, Вербічани, 1961, 33).

ФІГЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. перек., заст. Оздблявати різними завітками що-небудь. Фіглювати стелю.

2. неперек., перен., розм. Вдаватися до різних витівок, пустощів, робити різні штуки, трюки, вивертити, щоб насмішити або обдурити кого-небудь. — Це ти, Юрку, і фіглювати не змієш? З ними, з фіглями, і працювати легше (Томч., Жмењяки, 1964, 211).

ФІГЛЯР, а, ч., розм. 1. Акробат, фокусник, блазень. 2. перен. Кривляка, позер; // Пустун, витівник.

ФІГЛЯРИСТИЙ, а, е, рідко. Який має риси, вдачу фігляр.

ФІГЛЯРКА, и, ж., розм. Жін. до фігляр.

ФІГЛЯРОЧКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до фіглярка. Він.. все з панамі руку тля, Бо до одного приблизися, В якого донечка була — Не одиначка, та ердила, При тім весела і жартлива, ..Отак фіглярочка мала (Фр., X, 1954, 284).

ФІГЛЯРСТВО, а, с. 1. заст. Праця, професія фігляр (у 1 знач.).

2. Поведінка або витівка фігляр (у 2 знач.); кривляння, позерство. З втішним фіглярством він розповідає Гуменному, які там, у далекій губернії, були хороші дієчата (Гончар, I, 1954, 437).

ФІГЛЯРСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до фігляр. *Фіглярські штуки*; // Власт. фіглярєві. *Фіглярська витівка*.

ФІГЛЯРУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. фіглярувати.

ФІГЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Діяти, поводитися як фігляр (у 2 знач.); кривлятися, позувати. *Таку розмову Балзак передбачає. Він не заважає Гослену фіглярувати* (Рябак, Помилка..., 1940, 194).

ФІГОВИЙ, а, е. Прикм. до фіга 1. *Фігова гілка*.

Фігове дерево — субтропічне дерево родини шовковичників; фіга (у 1 знач.).

Фіговий листок (лист): а) зображення листка (найчастіше фігового) на місці статевих органів оголених фігур на картині або скульптурі; б) те, чим прикривають, маскують або печенею, ганебне й т. ін. *Важді Рад і партій соціалістів-революціонерів і меншовиків, а Церетелі і Черновим на чолі, остаточно зрадили справу революції, віддавши її в руки контрреволюціонерів і перетворивши себе та свої партії і Ради в фіговий листок контрреволюції* (Ленін, 34, 1973, 2); *Тему творчості, тему призначення життя розвиває в комедії «Золота рама» Л. Дмитерка й образ Тимофія, який прикриває своє внутрішнє убожество та нікчемність фіговим листком неоніцистства* (Літ. газ., 8. IV 1958, 3).

ФІГУРА, в, ж. 1. Те саме, що постать¹ 1—4. *В зареві з'являється у змарах фігура Кармелюка на коні* (Вас., III, 1960, 488); *З усієї його фігури вляло силою* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 108); *Леонід Семенович згоняє обома руками за ніжки, підбигає ноги і в одну мить перекинує свою легку фігуру на другий бік тилу* (Н.-Лев., IV, 1956, 84); *Сажмо своєю міцною фігурою й рвучкими руками нагадував молоді левеня* (Досв., Вибр., 1959, 222); *Бажання кожної жінки мати гарну фігуру прожитковане не тільки естетичними міркуваннями. Адже від цього залежить багаторість і працездатність — найважливіші життєві фактори* (Наука., 3, 1970, 60); *По полях біля вікон бовваніли якісь темні фігури і мислиш похід паркані, коли на них звертали увагу* (Кочуб., II, 1955, 165); — *Вам ніде не доводилось зустрічатися з цим чоловіком? — показав очима на Підпригорю... — Такої фігури ніде не бачив, — виділя [дядько] з рота мольку, підозріливо з ніг до голови оглянув Підпригорю* (Стельмах, II, 1962, 229); *Од вікна чути голос: «Любов Олександрівно! ви дома?» В вікні з'являється жіноча фігура* (Л. Укр., II, 1951, 67); *Я так мало сказав про нього [І. Франка]. Така колосальна фігура заслуговує на більшу увагу, потребує більшої праці* (Кочуб., III, 1956, 42); *Де ж, пак, було йому тоді до цього! У нього ж, бач, справи державної ваги. Фігура!* (Головко, II, 1957, 525); *Пропагандист є центральною фігурою партійної освіти, від його підготовки і майстерності, вчує В. І. Ленін, головним чином залежить рівень партійної пропаганди* (Рад. Укр., 27. VIII 1959, 1).

2. Скульптурне зображення когось-небудь; статуя. *Останні проміння вечірнього сонця... лисіло на дорогах випалених фігурах та розетках карнизів* (Н.-Лев., VI, 1966, 74); [Р і ч а р д.] *А що ж би я зробити міг для вас? З охотою зроблю й без відробітку.* [Б р у к л і:] *Чи не дали б мені отсю фігуру?..* (Показує на статую) (Л. Укр., III, 1952, 90); **Образно.— Нарешті ми досягли берегів Пао. Прекрасна бухта, похилий берег, червокий, як найкраща фарба, і дві живих бронзових фігури на березі: жінка й дівчина* (Ю. Янов., II, 1958, 85); **У порівн. Перед нею... мов камінна фігура, височить пропечена сокцем постать чабана* (Стельмах, I, 1962, 43).

3. мат. Частина площини, обмежена замкненою лінією, а також сукупність певним чином розташованих точок, ліній, поверхонь і тіл. *Сукупність будь-яких*

точок, ліній, поверхонь або тіл, розміщених певним способом у просторі, називається взагалі геометричною фігурою (Геом., I, 1956, 3); *З гімназії він виміс апевеністсь, що квадрат — це геометрична фігура* (Вільде, Сестри..., 1958, 493); *П'ятикутна зірка, яку звали пентаграмою, тобто фігурою з п'яти прямих рисок, служила їм [піфагорійцям] також за символом здоров'я* (Знання., 4, 1966, 22).

4. Зовнішній вигляд, обрис, форма чого-небудь. *Виверження космічної сили може... стати початком тривалого періоду вулканізму, пов'язаного з процесом перебування фігури землі* (Наука..., 7, 1961, 21); // *Форма, контур, узор, які утворюють певним чином розташовані предмети, постаті. Лев відвертає голову і... відходить під загальні описки. Зайнявши місце в спортивній фігурі, лев не витримує образи. Він голосно кричить* (Ю. Янов., II, 1958, 137); *Новоутворення клітин мозкової речовини відбувається досить швидко, проте фігур поділу в ядрах авторів ніколи не спостерігали* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 61).

5. Комплекс рухів, який становить необхідний елемент, частину танцю. *Коли замірні фігури кадрили веліли їй подавати руку іншому чоловіку, зараз легка хмарка зависла на її чолі* (Фр., VI, 1951, 243); *Недовго думаючи, пустився в танок і Зірченко, з блискавичною швидкістю виробляючи карколомні фігури* (Воскр., Весна., 1939, 17); // *Певний комплекс рухів у фігурному ковзанні. Наче вчора ще я... катався, всякі фігури на кризі виробляв, а сьогодні — глянь, скрізь уже трава зелена* (Донч., VI, 1957, 249); // *Політ літака з різними поворотами, виражами. Фігура вищого пілотажу*.

6. муз. Мелодійний або ритмічний елемент, що укладає, прикрашає основу музичного твору. *Фігура акомпанементу в мазурці*.

7. шах. Предмет певної форми, який є складовою частиною комплекту шахів. *Обринський сягнув за шахівницею, що десь на столі між книжками лежала, і почав укладати фігури* (Коб., III, 1956, 36); *Було помітно, що програш Іванові неприємний. — Коли б не зробив того дурацького ходу... — Він переставив фігуру* (Головко, I, 1957, 426); // *Назва короля, ферзя, тури, слона, коня на відміну від пішака. Фігури й пішаки двох кольорів зчепилися між собою, ніби білі й чорні комахи* (Собко, Біле полум'я, 1952, 104); [К р у т ь:] *Пішак, воно, здавалося б, ніщо, а пройде у ферзі — уже фігура* (Підс., Жартг., 1968, 21).

Важка фігура — тура або ферзь на відміну від коня та слона; **Легка фігура** — кінь або слон на відміну від тури й ферзя. *Залежно від їх сили, слонів і коней прийнято називати «легкими фігурами», а тури і ферзі — «важкими фігурами»* (Перша книга шахіста, 1952, 46).

8. лінгв. Особлива форма, стилістичний прийом, словесний зворот, які використовують для підсилення виразності мовлення. *Скворостів в задусі режиму тодішньої царської Росії нічого іншого не залишалось, як тільки говорити символами, порівняннями та фігурами* (Тич., III, 1957, 213); *Рима у Рильському завжди точна і звучна. Особливо сильний поет у фігурах — в анафорах і епіфорах, фігурах паралелізму, в риторичних запитаннях і окликах, інверсіях і т. д.* (Іст. укр. літ., II, 1956, 400); *Фігури стилістичні — незвичайний порядок слів у реченні, що відбиває незвичайний хід думки* (Наука., 2, 1969, 50).

Риторичні фігури див. риторичний.

9. заст. Хрест із зображенням розп'яття або статуя святого, які ставили на великих дорогах, переважно на роздоріжжі. — *Розумні ви люди, А нічого не знаєте! То понаставляли Ті фігури он для чого: Щоб люди не*

кращі Води з річки — та щоб нишком Піску не обрали (Шевч., I, 1951, 305); — *Тала вода джорчить по дорозі та пригадає, що казала Марія торік під фігурою...* (Коцюб., I, 1955, 142); *Через усе село мовчки тягнулася невесела валка.. На розстані, біля фігури, якось похалцем і майже водночас переплелися руки з руками, вітер тріпотує простоволосими головами дядьків* (Стельмах, I, 1962, 31).

10. *заст.* Піраміда, зроблена з якого-небудь підручного матеріалу, для подання сигналу на відстань вогнем. Біля кожного радута [редута] стояли фігури, щобто маяки, дуже хитромудро збудовані... щоб разом оповістити увесь край (Стор., I, 1957, 263); *Це була так звана фігура, піраміда з обмалених діжок, мабуть сузою травою і клоччям* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 138).

11. *заст.* Старша гральна карта (туз, король, дама, валет) або зображення на ній. *Кинув [Госька] з рукава на сміг пом'яту колоду карт, на яких уже не можна було пізнати фігур* (Тют., Вир, 1964, 484).

ФІГУРАЛЬНИЙ, а, е. 1. *лічк.* Який має багато фігур (у 8 знач.). *Фігуральна й символічна мова.*

2. *Переносний, образний, алегоричний.* — *Ти говори ясніше, бо я тебе таки не розумію. Я вже зовсім відвклка від алегорій та фігуральних висловів* (Вільде, III, 1968, 418); *Фігуральне значення слова.*

ФІГУРАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фігуральний. *Фігуральність вислову.*

ФІГУРАЛЬНО. Присл. до фігуральний. *Він любить висловлюватися фігурально* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 123); *Герої Гете чи Марка Таєна, Бернса чи Сервантеса, фігурально кажучи, відстають українське громадянство завдяки.. перекладам* (Літ. Укр., 8.VIII 1969, 2).

ФІГУРАНТ, а, ч., *заст.* 1. Артист балету, що бере участь у групових виступах (на відміну від соліста балету).

2. *Драматичний актор, який виконує ролі без слів; статист.* *Потім вийшов високий фігурант в чорній ліхрей і касці з високим хрестом у руках* (Смолич, II, 1958, 122).

3. *перек.* Кривляка, позер.

ФІГУРАНТКА, и, ж., *заст.* Жін. до фігурант.

ФІГУРАЦІЙНИЙ, а, е, *муз.* Із фігурацією. *Переважну більшість фігураційного матеріалу в Концерті [Л. Ревуцького] побудовано на трансформуваних основних мелодичних послідовк, звороті, чим досягається інтонаційна цільність, органічність розвитку матеріалу* (Мяст., 3, 1966, 34).

ФІГУРАЦІЯ, ї, ж., *муз.* Ускладнення, прикрашання основи музичного твору шляхом введення фігур (у 6 знач.). *Композитор [А. Штогаренко] велими обережний щодо чистої квітти в фігураціях флейт: кожного разу вона не створює з основним третім голосом повного тризвучжя або його обернення* (Нар. тв. та етн., I, 1964, 28).

ФІГУРИСТ, а, ч. Спортсмен, що займається фігурним ковзанням. *У фігуристів чудово повднюються артистичність з атлетичністю, і навіть оцінки виставляються, так би мовити, двоє видів: за красу виконання і за спортивну майстерність* (Рад. Укр., 18.XI 1961, 4).

ФІГУРИСТКА, и, ж. Жін. до фігурист. *Фігуристки закінчили виконання обов'язкової програми* (Рад. Укр., 10.II 1968, 4).

ФІГУРКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фігура 1, 2, 7, 9. *Ії суза фігурка в білій одежі метушилася по заті, як на вітрі пір'їнка* (Коцюб., I, 1955, 317); *У спалахах тих вогнищ, мов на возняній стіні, виринали яляжкові фігурки людей і знову безслідно щезали* (Кол., Терен., 1959, 55); *Відчиняю перші-ліпші двері — порожньо. Від-*

чиняю другі — вискакує якась фігурка. — Кого треба?.. (Хотк., II, 1966, 370); *Побачив [ад'ютант] обтягнуту вузькою спідничкою фігурку, з широким ременем на тоненькій талії* (Тют., Вир, 1964, 504); — *Ну, вже й фігурка той Наполеон, панове! Нам без Суєрова із ним тяженька мова* (Мицк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 43); *Віна замряно оглядала кімнату. Пил із локенських гранітових фігурок, слонової кості.. витерто, в кімнати бездоганно чисто, приваблює...* (Досв., Вибр., 1959, 231); * *Образно. Ми — фігурки в шахівниці, Круг небесний — наш ігравч [гравч]* (Крим., Вибр., 1965, 232).

ФІГУРНИЙ, а, е. 1. Зроблений у формі якоїсь тварини, птаха, квітки, візерунка тощо; який має складну форму. *Годоска.. повертає до будинку з фігурними фасадними окрасами в стилі барокко* (Стельмах, I, 1962, 78); *Вироблявся в Каневі й покритий кольоровими поливами фігурний посуд — переважно барани з рельєфною воною, а також леви та пієні* (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 62); *Посередній кімнати.. стояв на тоненьких фігурних ніжках круглий стіл* (М. Ол., Леся, 1960, 10); *Особливий інтерес викликала фігурна або лекальна цегла, яку знайшли в будівельному розвалі* (Літ. Укр., 12.X 1965, 2); // *Який має частини, деталі складної форми. Фігурні меблі; // Признач. для надання складної форми. Фігурні різці; // Який створює складну форму. Для фігурної нарізки [бураків] використовують спеціальні ножи* (Укр. страви, 1957, 44); *Фігурна обробка деревини.*

2. Який виконується з фігурами (у 5 знач.). *Фігурним танком проходила [Любка] по нерівних мостинах* (Ле, Мікгр'я, 1953, 14); *З фігурного віражу фашистська машина ніби падала просто на приплюсних у воронці танкістів* (Ле, Мої листи, 1945, 119); // *Признач. для ковзання з фігурами. Фігурні ковзани.*

Δ **Фігурне ковзання** (катання), спорт. — ковзання з виконанням певного комплексу рухів, а також танці на льоду. *Віртуози фігурного катання приїхали до них [рижак] у гості* (Рад. Укр., 17.XII 1971, 4); **Фігурне плавання** — групові гімнастичні вправи на воді.

3. Який зображає людину або тварину (про живопис); // *Пов'язаний з відтворенням людини або тварини у скульптурі. У гіпсовому класі молодий художник змалював голову Люція Вера... а в фігурному класі — Германіка і танцюючого фавна* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 21).

4. *шах.* Який відбувається за допомогою важких фігур. *Фігурна атака на ферзевому фланзі.*

5. *заст.* Фігуральний (у 2 знач.). **Фігурний вислів.** **ФІГУРНІСТЬ**, ності, ж. Властивість за знач. фігурний 1, 2, 5. *Фігурність вислову.*

ФІГУРНО. Присл. до фігурний 1—3, 5. *Умер фігурно небораж!* (Котл., I, 1952, 225); *Сказати фігурно.*

ФІГУРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фігурка.

ФІГУРУВАТИ, ю, уєш, *недок.* Бути наявним, присутнім де-небудь. *Назва села була старовинна і на карті нашої Батьківщини фігурувала здавна* (Смолич, День., 1950, 123); *Варто б було скласти гербарій квітте Параски Василенко за її малюнками. Тут би фігурували і волошки, і сок, і рожа* (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 22); // *Бути відзначеним, позначеним, згаданим де-небудь. На окладинці [обкладинці] Ви не поставили свого імення, а вже ж мали на то право, бо ж Ваша робота — трохи чи не половина книжки.. Щиро Вам признаюся, що мені припадніше було б фігурувати поруч Вас, ніж самому* (Крим., Вибр., 1965, 596); *На ярмарку ходило вже кілька версій вчорашньої події — Параскіца фігурувала як родима відьма* (Коцюб., I, 1955, 269); // *Бути зображеним. Це має бути незвичайна повість. В ній*

фігуруватимуть «нові люди» при ділі, люди з духом Радметова (Кол., Терен., 1959, 345).

ФІДЕІЗМ, у, ч. Ідеалістичний напрям у буржуазній філософії, що намагається підмінити знання релігійною вірою й підпорядкувати науку релігії. І. Франко йде проти напливу агностицизму і фідейзму, проти буржуазної ідеалістично-релятивістської моди (Вісник АН, 4, 1949, 48).

ФІДЕІСТ, а, ч. Прибічник, послідовник фідейзму.

ФІДЕІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фідейзму.

ФІДЕІСТКА, и, ж. Жін. до фідейст.

ФІДЕЛЬ, я, ч. Старовинний струнний смячковий інструмент.

ФІДЕР, а, ч., спец. 1. Провід, по якому йде електроенергія до пунктів живлення або який з'єднує радіопередавач (радіоприймач) з антеною. Далі зайшов [Саїд] у приміщення станції, мильуючись фідерами (Ле, Мікгір'я, 1953, 379).

2. Пристрій, що автоматично подає в машину сировинний матеріал для переробки.

ФІДЕРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фідер. Фідерна лінія; Фідерна мережа.

ФІЄСТА, и, ж. Релігійне свято в іспанців. Фієсти тривають (Мас., Роман., 1970, 333).

ФІЖМ див. фіжми.

ФІЖМИ, фіжмів і фіжм, мн. (одн. фіжм, у, ч.). Предмет жіночого модного одягу у XVIII — на початку XIX ст. — каркас з китового вуса у формі обруча, який одягали під спідницю, щоб надати пишності фігурі, а також спідниця з таким каркасом. — *А це моя дружина, — мовив Вяземський, підводячи Головатого до худорлявої пані з сивими буклями, яка, сидючи в кріслі, безнадійно потопала у своїх рясних фіжмах* (Добр., Очак. розмир, 1965, 410).

ФІЗ... Перша частина складних слів, що відповідає слову фізичний: а) у 1 знач., напр.: фізика біоіт; б) у 4 знач., напр.: фізпідготовка.

ФІЗАЛІС, а, ч. Трав'яниста рослина родини пасльових, плоди якої використовуються в кондитерській промисловості, кулінарії та в медицині. Фізалис, або суничні помідори, — рослика в родині пасльонових (Колг. енци., II, 1956, 177).

ФІЗАРЯДКА, и, ж. Скорочення: фізична зарядка. Разом з іншими він ерванці вибігав на фізарядку, перед відбоям ставав на вечірню перевірку (Ткач, Гриць., 1955, 13).

ФІЗИК, а, ч. Фахівець із фізики. На основі робіт наших фізиків споруджується один із найбільших у світі лінійних прискорювачів електронів (Наука., 3, 1960, 2); // Учитель фізики. — *Я в захопленні від сьомого! — збуджено ходить по вчительській Мартин Петрович, фізик* (Зар., Світло, 1961, 28).

ФІЗИКА, и, ж. 1. Наука про будову, загальні властивості та закони руху матерії. Фізика — одна з найдавніших наук про природу. Слово «фізика» походить від грецького.. «φύσις», що значить природа (Фізика, I, 1957, 3); Фізика в широкому розумінні є наука про загальні властивості матерії (Фізика і с. г., 1948, 3); // Відповідний навчальний предмет, який викладають у школі. Я був учителем вищої початкової школи.. Викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику (Довж., I, 1958, 14); Віталік.. не раз втягував Тою.. по фізиці та математиці... (Гончар, Тронка, 1963, 28); // розм. Підручник, який висвітлює цю науку. Проїшла вже ніч, — день зближався. А я сидів, не розділяясь, Сидів та фізику читав (Фр., XIII, 1954, 49); [Л ю б а:] Уж, як чудово надворі! Ти був? Здрасстуй. Я тобі фізику принесла... [І в а н:] Дякую... А я вже дістаю... (Мнк., I, 1957, 441).

2. Будова, загальні властивості й закони руху якої-небудь матерії; знання про таку будову, такі властивості, закони. Предмет фізики високих енергій — дослідження структури елементарних частинок та законів їх взаємодії на дуже малих просторово-часових інтервалах (Знання., 1, 1972, 5); Значче місце займають роботи в галузі надпрвідності й фізики твердого тіла (Рад. Укр., 8. II 1966, 3).

△ **Нейтронна фізика** див. нейтронний.

3. заст. Фізична будова і стан організму. Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою, і, вір мені більш ніж кому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) допомагають часами і з душею своєю справитись краще (Л. Укр., V, 1956, 223).

ФІЗИКАЛІЗМ, у, ч. Ідеалістична теорія, за якою істинність положення будь-якої науки залежить від можливості перекласти його мовою фізики.

ФІЗИКО... Перша частина складних слів, що означає: стосовний до фізики, пов'язаний із фізикою (у 1, 2 знач.), напр.: фізико-географічний, фізико-математичний, фізико-хімічний й.

ФІЗИЧКА, и, ж., розм. Жін. до фізик.

ФІЗИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фізики (у 1 знач.), пов'язаний з нею. — *Я часто думала над тим, — говорила далі Марійка, — яких зусиль докладало людство, щоб досягти в науці якоїсь істини. Ну, щоб відкрити нову теорему, новий фізичний закон* (Донч., V, 1957, 241); Фізичні дослід; // Признач. для вивчення фізики, для підготовки фахівців із фізики. Він [працює] лаборантом при фізичному кабінеті (Л. Укр., V, 1956, 140); Фізична лабораторія; Фізичний факультет.

△ **Фізична географія** див. географія; **Фізична геологія** — наука, що вивчає процес, які змінюють склад і будову земної кори та рельєф земної поверхні; **Фізичне поле** — особлива форма матерії, що здійснює взаємодію між частинками. Досліджуючи розподіл температури в довільній точці тіла, розподіл швидкостей у тілі, що рухається, або в рідині, математики прибили до відкриття надзвичайно важливого поняття, яке стало основним у сучасній фізиці, — поняття фізичного поля (Наука., 6, 1964, 15); **Фізична хімія** — наука, що вивчає хімічні явища методами фізики. Здійснюючи величезну роботу для потреб прогресуючої промисловості, Ломоносов разом з тим робить широкі теоретичні узагальнення і засновує зовсім нову науку — фізичну хімію (Ком. Укр., 4, 1965, 79); **Фізичний ідеалізм** — суб'єктивно-ідеалістичний напрям у філософії природознавства, що виник наприкінці XIX — на початку XX ст. внаслідок кризи фізики; заперечує існування матерії як об'єктивної реальності, а єдиною реальністю проголошує відчуття, логічні конструкції тощо.

2. Стос. до будови, загальних властивостей та руху матерії. Для вивчення фізичної природи небесних світил застосовуються різні телескопи (Астр., 1956, 49); Бувало й так, що дробовий набій мав наслідки цілком невідповідні своїй фізичній структурі (Хотк., I, 1966, 85); Особливо велике значення торфокломсти мають на піщаних ґрунтах, у яких внесення органічних речовин сприяє поліпшенню фізичних і хімічних властивостей (Овоч. аккр. і відкр. ґрунту, 1957, 122); Фізичні явища.. не змінюють природи тієї речовини, з якої складається предмет (Підручник дезинф., 1953, 6).

△ **Фізична атмосфера** — одиниця виміру тиску, що відповідає атмосферному тиску; **Фізичний маятник** — тверде тіло, здатне здійснювати коливання навколо однієї нерухокої точки, що не збігається з центром його ваги.

3. Стос. до предметів і явищ матеріального світу; матеріально-відчутний, речовий. *Фізичний світ існував раніше ніж могло з'явитися психічне, як вищий продукт вищої форми органічної матерії* (Ленін, 13, 1971, 220); *Цей [Завадка] існує сам по собі, як фізичний протокол пам'яті, як витвір молодого нагромадженої, а не витраченої енергії* (Вільде, Сестри..., 1958, 514).

△ **Фізичне знищення основних фондів; Фізичний знос** — утрата основними фондами споживної вартості й первісних технічних властивостей, зумовлена використанням їх у процесі виробництва, а також під впливом атмосферних умов і т. ін.

4. Стос. до організму людини, до його будови, до зовнішнього вигляду людини. *Слід би було, взагалі кажучи, нашим художникам звернути увагу й на зовнішню, фізичну красу кнатури — на ту зовнішню красу, яка у наших людей, будівників комунізму, гармонійно поєднується з красою внутрішньою* (Рильський, IX, 1962, 166); — *Мені прикро, коли фіксують увагу на моїй фізичній ваді* (Головка, I, 1957, 448); *Рекорд — це не випадок і не щасливий збіг обставин, а заичайні фізичні дані пласк напружена доволішня самовіддана робота* (Собко, Стадіон, 1954, 113); // *Пов'язаний із станом організму, його відчуттями. Я була тоді в стані хворобливої апатії, фізичної і моральної переваги* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Вітя стогне й в'ється од подвійного болю — морального й фізичного* (Вас., III, 1960, 332); *Вітчизняна війна була вирішальною перевіркою духовних і фізичних сил нашої молоді* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 58); // *Пов'язаний із м'язовою діяльністю організму, його м'язовою силою. Він бажав зайнятись бодяй фізичною працею, щоб не допускати собі до голови настирливих думок і згадок* (Фр., VI, 1951, 255); *Він наостанку поради не забувати про фізичні вправи, що загартовують тіло* (Досв., Вибр., 1959, 122); *Драглисте bagno огидно чекало під ногами, і кожен крок вимагав затрати страшних фізичних зусиль* (Тют., Вир, 1964, 321); // *Пов'язаний з яким-небудь діянням на тіло, організм. Воляга голова, нестерпно нилы напружені ноги, і в душі з безсилою люттям биєся розпач від свідомості того, що він ровований на фізичне і духовне отупіння* (Тулуб, В. ступу..., 1964, 110); *Чимось він нагадував зараз схижника, що з властивим йому фанатизмом завдає собі фізичних тортур* (Ю. Бедзик, Полк., 1959, 128).

Фізична зарядка — комплекс фізичних вправ, які виконують із метою оздоровлення організму; **Фізична культура** — всебічне вдосконалення й загартовування людського тіла за допомогою фізичних вправ при дотриманні правильного режиму в житті. *Величезне місце в житті радянського суспільства займала фізична культура й спорт як джерело багаторості, життєрадісності, працездатності й довголіття* (Ком. Укр., 6, 1961, 57).

5. Пов'язаний із природними, біологічними ознаками живого організму; не духовний. *Ху! Я маю фізичну потребу відпочити чистим повітрям* (Коцюб., II, 1955, 362); *Фізичне життя людини*.

6. Стос. до статевих зносин, пов'язаний із ними. *До цього всього треба додати, що автор дуже підчеркує [підкреслює] фізичний бік любові Саніної до Савського* (Мирний, V, 1955, 424).

ФІЗИЧНО. Присл. до фізичний 2—6. *Хотілося бути в його очах незвичайною красунею і фізично, і в поведінці* (Гончар, IV, 1960, 68); *Обмацую ноги — ну, так і в, згуби калашу. І я страждаю не стільки фізично, як естетично* (Коцюб., II, 1955, 240); *Серце фізично стислось. Він глибше насунув свого кашкета і зотія повернути назад* (Рильський, Бабине літо, 1967, 102); *Вертаєся*

Крига ранком, знесилений фізично, з порожніми очима й порожнім револьвером (Ю. Янов., I, 1958, 108); *Дорош знав, що працювати фізично йому буде тяжко, бо здоров'я його ще слабе* (Тют., Вир, 1964, 110).

ФІЗІАТР, а, ч., мед. Те саме, що фізіотерапевт. **ФІЗІАТРИЧНИЙ**, а, е, мед. Стос. до фізіатрії. *Фізіатричне лікування; // Признач. для лікування фізичними методами. Фізіатричний кабінет.*

ФІЗІАТРИЯ, і, ж., мед. Те саме, що фізіотерапія. **ФІЗІОГРАФІЯ**, і, ж., заст. Фізична географія.

ФІЗІОКРАТ, а, ч. Прибічник, послідовник буржуазного політико-економічного вчення XVIII ст., згідно з яким тільки землеробська праця є продуктивною працею, що створює додаткову вартість.

ФІЗІОКРАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до фізіократ. *Фізіократична теорія.*

ФІЗІОЛОГ, а, ч. Фахівець із фізіології (у 1 знач.). *Видатний російський фізіолог І. М. Сеченов вперше дав наукове пояснення психічного життя людини і тварин* (Наука., 11, 1958, 30).

ФІЗІОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фізіології (у 1 знач.). *Величезне значення для розвитку радянської медичної науки має фізіологічне вчення академіка І. П. Павлова, яке ґрунтується на матеріалістичному розумінні світу* (Заг. догляд за хворими, 1957, 7); *Такі фізіологічні дослідження, які одночасно є лікувальною процедурою, дають можливість вивчити поряд із фізіологічною дією і терапевтичний ефект* (Мед. ж., XXIII, 4, 1954, 75).

2. Пов'язаний з життєвими функціями організму, його життєдіяльністю. [Г у н а:] *Ви обоє і жама, ви для нього... [А н д р і й:] Чужі — хочеш сказати? Хоча се факт, сказати б, фізіологічний, але психологічно се могло б бути інакше* (Л. Укр., III, 1952, 719); *Мої слюзи так само, як і сміх — це фізіологічні процеси, що їх звалики буджувати в мені певні обставини* (Ю. Янов., II, 1958, 43); *Сезонні фізіологічні ритми спостерігаються майже у всіх рослин, комах і тварин. Із року в рік вони настають в даній місцевості в одні і той же час* (Знання., 12, 1968, 7); // *Необхідний для життєдіяльності тваринного й рослинного організму. Фізіологічні соли; Фізіологічне тепло.*

△ **Фізіологічна акустика** — розділ акустики, що вивчає утворення й сприймання звуків живими істотами; **Фізіологічна оптика** — розділ оптики, що вивчає сприйняття світла живими істотами та їх зорові відчуття; **Фізіологічний розчин** — штучно приготовлений водно-сольовий розчин, за осмотичним тиском і сольовим складом близький до плазми крові. *Затримка води в організмі здійснюється найкраще тоді, коли її вводять у вигляді сольового розчину, близького за своєю концентрацією до крові* (так званий фізіологічний розчин) (Наука., 8, 1959, 25).

ФІЗІОЛОГІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фізіологічний 2.

ФІЗІОЛОГІЧНО. Присл. до фізіологічний 2. *Природна потреба хворих із змиженою секрецією в таких продуктах, як квашені помідори, цілком обґрунтована фізіологічно* (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 71).

ФІЗІОЛОГІЯ, і, ж. 1. Біологічна наука, що вивчає функції живого організму та процеси, які відбуваються в ньому, їх закономірності. *Починаючи з 30-х років минулого століття від анатомії відокремлюється й бурхливо прогресує наука про життєдіяльність організму — фізіологія* (Наука., 10, 1958, 27); — *Щоб бути психологом, треба внаати анатомію й фізіологію нервової системи* (Довч., II, 1956, 202).

△ **Патологічна фізіологія** див. патологічний; **Фізіологія рослин** — наука, що вивчає процеси життєдіяль-

ності рослинного організму, взаємозв'язки їх одного з одним і з навколишнім середовищем. Дослідження Тимірязєва мали велике значення для дальшого розвитку фізіології рослин (Вісник АН, 8, 1949, 61).

2. Життєві функції живого організму або його частин, процеси, що відбуваються в ньому та закони, що ними керують. *Мозок у мене стоїть над фізіологією. Він знає, що слова й радість — це невід'ємні частки людського щастя* (Ю. Янов., II, 1958, 43); // Характер, особливості яких-небудь життєдіяльних функцій, процесів. *Клінічні спостереження й експериментальні дані вказують на важливе значення надкиркових залоз у фізіології кровообігу* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 34).

△ Фізіологія звуків мовлення — розділ фонетики, що вивчає будову та діяльність мовного апарату.

3. *перен.* Груба чутливість.

ФІЗИОНОМІКА, и, ж. Мистецтво визначати за зовнішнім виглядом і мімікою обличчя внутрішні властивості, психічний стан людини; // Учення про зв'язок психічного стану людини з рухами, мімікою обличчя. *З давніх-давен існує мімічна фізіономіка, яка вивчає визначні рухи обличчя як засіб вираження психічних процесів людини* (Знання., 7, 1966, 6).

ФІЗИОНОМІСТ, а, ч. Той, хто вмів розпізнавати за зовнішнім виглядом і мімікою обличчя внутрішні властивості, психічний стан людини. *Психологи-фізіономісти твердять, буцімт наш інтимний світ, як і триб мислення, характер та фаз лишають карб на нашій зовнішності* (Літ. Укр., 11.VI 1968, 2).

ФІЗИОНОМІСТИКА, и, ж. Те саме, що фізіономіка.

ФІЗИОНОМІСТКА, и, ж. Жін. до фізіономіст.

ФІЗИОНОМІСТНИЙ, а, е. I. Стос. до фізіономіки.

Фізіономічний метод; Фізіономічні ознаки.

2. *Примк.* до фізіономія 1. *Були тут головно статечні постаті.. з менш або більш обвислими нижніми губами — фізіономічна риса, що характеризує більшу частину галицької шляхти* (Фр., VI, 1951, 220).

ФІЗИОНОМІЧНО. Присл. до фізіономічний. *Шатрух і Мірош-шах [свнн Тимура] схожі один на одного фізіономічно* (Наука., 1, 1966, 38).

ФІЗИОНОМІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що обличчя 1. *Перед очима в Балабуги стояли, як намальовані, дві свіжі фізіономії.. обидві веселі, рум'яні* (Н.-Лев., III, 1956, 100); *Ми з ним критично розглянули всі руйнації, які завдав вогонь моїй фізіономії, і він вирішив, що треба зробити дві-три пересадки шкстри* (Ю. Янов., II, 1954, 80); // в означ. *Вираз обличчя, гримаса. Прийшов нині листоноша і ще здалеку, з кислотою фізіономії його дізнався я, що нічого для мене нема* (Коцюб., III, 1956, 130); *У мене була, мабуть, дуже глупа фізіономія в сю звало, бо Маріка почала реготатися* (Хотк., II, 1966, 399).

2. *розм.* Про яку-небудь людину, постать. *А там далі виглядали якісь фізіономії, не то дітки з розпущеними кісьми, не то парубки* (Н.-Лев., III, 1956, 24); *Звідки вглядає ці солодкі фізіономії з усиками.. які підсінують дівчині в музичному магазині?* (Мист., 1, 1959, 21); // *Особа, особистість. І. Франко сказав про Ю. Федьковича, що це «безперечно одна з найоригінальніших літературних фізіономій в нашій літературі»* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 51).

3. *перен.* Індивідуальний образ, характерні риси кого-, чого-небудь. *Хоч сам розмовляв мало, але зручними репліками розговорише товариство і дізнався од кожного, чого тільки мені треба було, щоб краще з'ясувати фізіономію бесідників* (Коцюб., III, 1956, 154); *Відсвітував [капітан] собі в тямці фізіономію міста, його жильця, їх інтереси і уподобання* (Фр., VI, 1951, 417); *Скажи мені, хто твої політичний союзник, хто за тебе голосує, — і я тобі скажу, яка твоя політична фізіономія*

(Левін, 8, 1970, 318); *По селу про нього ходило багато всяких переказів і легенд. Із цих оповідань фізіономія його вималююувалась, як фізіономія сільського чудака в гіршому разі і оригінала — в кращому* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 234).

ФІЗИОТЕРАПЕВТ, а, ч. Лікар, фахівець із фізіотерапії. *На столі лежить термометр, слуховий апарат, вимірювач тиску — все необхідне для лікаря-фізіотерапевта* (Літ. Укр., 27.VI 1969, 1).

ФІЗИОТЕРАПЕВТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фізіотерапії. *В деяких випадках [при гастритах] добре допомагають.. фізіотерапевтичні методи лікування* (Наука., 8, 1959, 27); // *Признач. для лікування фізіотерапією. Розвиток електрифікації в колоссах і МТС створив можливість для організації рентгенських і фізіотерапевтичних кабінетів* (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 122); *Фізіотерапевтичне обладнання.*

ФІЗИОТЕРАПІЯ, ї, ж. Галузь медицини, що вивчає дію на організм природних факторів (води, світла, повітря, електрики, променевої енергії тощо) і застосування їх для лікування хворих. *Відомо, що фізіотерапія — порівняно молода галузь медицини* (Наука., 1, 1957, 15); *Засоби, які застосовуються при рахіті, можуть бути поділені на три групи: 1) фізіотерапія (повітря, сонце, водянні процедури, масаж і гімнастика); 2) дієтичне лікування; 3) медикаментозна лікування* (Хвор. дит. віку, 1955, 128).

ФІЗИЯ, ї, ж., розм. Те саме, що обличчя 1. *Я їду.. і осядаюся, аби не паізаю авто, і загадюю, як мені.. трохи не набили фізії* (Сос., I, 1957, 88).

ФІЗКЕРІВНИК, а, ч. Той, хто керує заняттями з фізкультури; керівник із фізкультури. *На уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомаңдував їм: «Ліворуч!»* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

ФІЗКУЛЬТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову фізкультурний, напр.: **ФІЗКУЛЬТ-ЗАРЯДКА**, **ФІЗКУЛЬТПАУЗА**.

ФІЗКУЛЬТУРА, и, ж. Скорочення: фізична культура. *Записався в гурток фізкультури мій колишній веселий пацан* (Сос., I, 1957, 332); *Фізкультура і спорт міцно входять у побут трудящих* (Веч. Київ, 25.XII 1970, 2); // *Фізичні вправи, зарядка. Тарас на своєму балконі займався фізкультурою* (Трубл., Глиб. плях, 1948, 152); // *Шкільна дисципліна, що має на меті фізичне виховання учнів. Коли на уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомаңдував їм: «Ліворуч!» — то ніхто в них не міг виконати команду, бо п'яти попримпнали до підлоги!* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

ФІЗКУЛЬТУРНИЙ, а, е. Стос. до фізкультури, фізкультурників. *Рік у рік зростає масовість фізкультурного руху в нашій країні* (Рад. Укр., 9.VIII 1959, 1); *Фізкультурні паузи впливають і на зниження виробничого травматизму* (Наука., 8, 1960, 40); // *Признач. для фізкультури, фізкультурників. Черговий збір влаштували у фізкультурному залі* (Донч., V, 1957, 452); *Входить Маша, оджнена по-спортивному. Робить фізкультурні вправи* (Мик., I, 1957, 220); // *Власт. фізкультурникові. Фізкультура вправність.*

ФІЗКУЛЬТУРНИК, а, ч. Той, хто систематично або професійно займається фізкультурою; спортсмен. *У нього був такий вигляд, наче він усе своє життя тільки те й робив, що вправлявся на турніку.. Проте він і справді був кращим фізкультурником* (Донч., IV, 1957, 132); *На поле виходять фізкультурники. Сила, молодість, краса відчувається в кожному русі юнаків і дівчат* (Мист., 6, 1967, 40).

ФІЗКУЛЬТУРНИЦЯ, і, ж. Жін. до фізкультурник. *Всі вже дивляться туди, звідки показалася колона юнів*

фізкультурниць у голубому шовковому одязі (Чаб., Балкан. весна, 1960, 328).

ФІЗМАТ, у, ч., розм. Скорочення: фізико-математичний (факультет). Після лекцій вони, студенти-першокурсники фізмату, пішли братися на комсомольський облік (Гончар, IV, 1960, 37).

ФІКОЕРИТРИН, у, ч. Червоний пігмент червоних і деяких синьо-зелених водоростей. Від бактерій синьо-зелених водоростей відрізняється тим, що протопласт у них забарвлений у характерний синьо-зелений колір, який залежить від наявності в протопласті, крім хлорофілу, ще додаткових пігментів — фікоціану та фікоеритрину (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 7).

ФІКОЛОГІЯ, і, ж., заст. Наука про водорості; альгологія.

ФІКОМІЦЕТИ, ів, мн. Клас нижчих грибів.

ФІКОЦІАН, у, ч. Синій пігмент синьо-зелених і деяких червоних водоростей. Протопласт у них [синьо-зелених водоростей] забарвлений у характерний синьо-зелений колір, який залежить від наявності в протопласті, крім хлорофілу, ще додаткових пігментів — фікоціану та фікоеритрину (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 7).

ФІКС, у, ч., спец. 1. Встановлена ціна на товари. 2. Точно визначена сума винагорода, оплати за певний вид роботи.

ФІКСАЖ, у, ч. Хімічний розчин, у якому промивають після проявлення фотографічну плівку, пластинку (негатив) або відбиток із неї для закріплення зображення. Тіме розчинами проявників і фіксажів. Сожнуть плівку та фотокартки (Літ. Укр., 31.XII 1968, 4); Кислом називається фіксаж, до складу якого введена кислота силь або слабка кислота (Довідник фот., 1959, 140).

ФІКСАЖНИЙ, а, е. Признач. для фіксації. Фіксажний розчин.

ФІКСАТИВ, у, ч., спец. Розчин безбарвної смоли в ефірі, спирт або бензині, яким покривають малюнки (виконані олівцем, вуглем і т. ін.) та креслення, щоб вони не псувалися; розчин, що закріплює фарби. Збереглися фарби так довго завдяки чудовому фіксативу, який зотуляли із суміші сиру з клеєм (Наука., 8, 1970, 50); Запах фіксативу, олійних фарб. Підлогу застелено, завалено пензлями, тубиками з фарбою (Драч, Іду., 1970, 170).

ФІКСАТОР, а, ч. 1. Пристрій, пристосування, яким закріплюють що-небудь у потрібному положенні. Довільному виключенню передачі під час руху автомобіля запобігають фіксатори. Фіксатор складається з кульки і пружини, розміщених у каналі, висвердленому в кришці проти повзунів (Підручник шофера., 1960, 211); Монтажі зв'язки й фіксатори-упори на стрічці служать для точного встановлення низу поперечних несучих стін (Роб. газ., 22.VII 1965, 2).

2. фот. Те, що признач. для фіксування, сприяє фіксації чого-небудь. Кожен, хто має справу з фотографією, знає, що зображення на плівці і фотопері обов'язково треба фіксувати. Для цього існують спеціальні речовини — фіксатори (Наука., 8, 1963, 11).

3. Той (або те), що зафіксував, відзначає що-небудь. Наша література ніколи не була фіксатором, ілюстратором подій (Рад. літ-во, 5, 1962, 10).

ФІКСАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до фіксатор. Фіксаторний кронштейн; // Признач. для фіксатора. Фіксаторний ізолятор.

ФІКСАТУАР, у, ч. Помада для пригладжування волосся й надання йому бажаної форми.

ФІКСАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до фіксації.

ФІКСАЦІЯ, і, ж. Дія та її результат за знач. фіксувати й фіксуватися. Хай.. мої новели будуть фіксаці-

єю того, що пройшло чи проходить: милого німого фільму (Ю. Янов., V, 1959, 116); Необхідно добиватися найточнішої фіксації народнопоетичного твору, записувати текст без жодних амінів і додатків від себе, без перекручень і підробок (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 134); Процес фіксації полягає в тому, що малорозчинне бромисте срібло розчиняється в тіосульфаті натрію, утворюючи при цьому складну сполуку — тіосульфатний комплекс. Тільки тоді зображення стає чітким і стійким (Наука., 8, 1963, 11); Для фіксації культур застосовувався 20%-ний розчин формаліну (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 4); Процеси карбоксилювання, або фіксації CO₂, лежать в основі всіх найважливіших біосинтетичних процесів у живому організмі (Вісник АН, 12, 1970, 67).

ФІКСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до фіксувати; // у знач. прикм. Значно поліпшилась якість звучання [радіолю «Люкс»]. Для цього розробляють двоканалний підсилювач низької частоти, фісований перемікач тембру.. та нову акустичну систему (Наука., 1, 1958, 50); У процесі навіювання руйнується осередок фісованого збудження, що виникло в корі головного мозку під впливом якогось потрясіння (Наука., 7, 1970, 29); Мірою вартостей вони [гроші] є як суцільне втілення людської праці, масштабом цін — як фісована вага металу (Маркс, Капітал, т. I, кв. 1, 1952, 101).

ФІКСОВАНИСТЬ, носії, ж. Властивість за знач. фісований. Хоч фільм — твір мистецтва фісованого, проте його фісованість має якусь мірою ілюзорний характер. У фільмі скорочена координата часу, тобто буття його в часі обмежене (Довж., III, 1960, 182).

ФІКСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фіксувати, фіксуватися та стан за знач. фіксуватися. Конічні спряження, на відміну від циліндричних, забезпечують фіксування деталей не тільки в радіальному, а й в осовому напрямі (Допуски., 1958, 135); Батьки наші винайшли фотографію. Ми цю фотографію пристосували до фіксування руху (Ю. Янов., II, 1958, 10); Велику наукову роботу провела О. Л. Кульчицька по фіксуванню в чудових зарисовках і акварелях пам'яток народного мистецтва (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 177); Можна сподіватися, що нануний фотопері жокрий спосіб проявлення і фіксування фотопері через деякий час відійде в минуле (Наука., 12, 1969, 29).

ФІКСУВАТИ, ую, уєш, недож., Perez. 1. Встановлювати, закріплювати що-небудь у певному положенні. Фіксувати теору кіціціку.

2. Відзначаючи, виділяти, закріплювати що-небудь у свідомості, в пам'яті, у викладі тощо. Доконачна передумова для формування письменника: аміння скостеріаїти і точно фіксувати спостереженя (Рильський, III, 1956, 414); Усе фіксує наша увага: чужинські яскраві кольори, чужий, ворожий зміст, чужу мову (Ле, Мої листи, 1945, 43); Мертві малюнки на плівці оживають, і їх фіксує око, як знайоїм подихи життя (Ю. Янов., II, 1958, 98); Батько [І. Карпенка-Карого].. фіксував в своєму мозку все, що цікавого траплялося йому чути від батька свого, селян тощо (Життя К.-Карого, 1957, 276); // Відображати, закріплювати за допомогою запису, малюнка, фотографії тощо. Можна свідомо не вдаватися до багатьох можливостей кіно в тих випадках, коли воно, уподібнюючись друковій, фіксує на плівці театральну п'єсу (Довж., III, 1960, 161); Менше, ніж іншим жанрам, поцастило на виставці портрету. Він часто невиразний, банальний або просто фіксує натуру, не піднімаючись до загальнення, не розкриваючи характеру (Мист., 2, 1966, 7).

3. Зосереджувати на чомусь, спрямовувати на щось (погляд, увагу тощо). — Я — жінка. І мені прикро,

коли фіксують увагу на моїй фізичній ваді (Головко, I, 1957, 448).

4. Записувати, реструвати. З оповідань Київського літопису, які головним чином констатують факти, фіксують події, постає картина напруженого, сповненого суперечностей життя феодальної Русі незадовго перед страшною катастрофою — татарською навалюю XIII ст. (Іст. укр. літ., I, 1954, 36); Сучасна техніка створила такі прилади, які можуть фіксувати радіоактивний розпад одного окремого атома (Наука., 10, 1960, 14).

5. Визначати, встановлювати що-небудь. Командир ждав обчислень штурмана, який, нахилившись над пеленгатором, вимірював кут і фіксував секундоміром час проходження «Каймаком» різних точок, позначених ним на карті (Трубл., Шхуна., 1940, 273); Він [геологатор] дозволяє фіксувати глибину водолища й умови залегання порід та руд на глибини (Знання., 3, 1966, 6).

6. фот. Обробляти фіксажем. Зображення на плівці й на фотопарері обов'язково треба фіксувати (Наука., 8, 1963, 11).

7. мист. Покривати фіксаживом. Фіксувати малюнок (портрет).

8. фіал. Те саме, що засвоювати 3. Він [людин] має властивість фіксувати азот атмосфери, перетворювати його у ґрунті на легкокорозивні сполуки (Наука., 9, 1970, 34); У процесі фотосинтезу рослини фіксують вуглекислоту — її вуглець перетворюється на вуглець органічних сполук. Це основа життя на Землі (Наука., 9, 1974, 2).

ФІКСУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Встановлюватися, закріплюватися в якомусь положенні, стані. Деталь фіксується.

2. Відзначатися, виділятися, закріплюватися в свідомості, у пам'яті, на папері, у викладі тощо. Вони [вечори] нагадували товаришу Данилові дитинство й юність, народжувався біль, зростає страх до свого людського життя, фіксувалися слова ненаписаних книг (Ю. Янов., II, 1958, 197); Усе галлює художника й фіксується в його альбомі (Мист., 6, 1955, 18).

3. Зосереджуватися на чомусь, спрямовуватися на щось (про погляд, увагу тощо). Останнє, на чому фіксується увага, — це Олекса, який сидить з гармошкою на колінах (Ю. Янов., I, 1954, 180).

4. Пас. до фіксувати 1, 2, 4—6. Одержаний знімок потім обробляється (проявляється, фіксується і промивається водою) спеціальними розчинами (реактивами) для того, щоб зробити його нечутливим до світла (Курс фізики, III, 1956, 298).

ФІКСУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до фіксувати; // у знач. прикм. Фіксуючи проявники дають можливість проявляти й фіксувати одночасно в одному розчині (Довідник фот., 1959, 136).

ФІКТІВНИЙ, а, е. Який є фікцією; несправжній, вигаданий. Добивайтеся, товариші робітники, справжнього контролю, а не фіктивного, і всі резолюції та пропозиції такого фіктивного паперового контролю найришучіше відкидайте (Ленін, 32, 1973, 235); Він [критик] може, коли хоче, сперечатися з автором, супротивиставити його фіктивному світові свій власний ідейний або дійсний, реальний світ (Фр., XVI, 1955, 248); Про материну пораду влаштувати фіктивне весілля незабаром стало відомо і Вольдемаровим приятелям (Гончар, Таврія, 1952, 396); // Підроблений, фальшивий. Дав Семен Архипович фіктивну довідку про зворобу... (Рабак, Час., 1960, 216); Фіктивна накладна.

△ **Фіктивний капітал**, ек. — капітал у вигляді цінних паперів (акцій, облігацій і т. ін.), які не мають власної вартості, але дають право на певний дохід;

Фіктивний шлюб — несправжній шлюб, який беруть для того, щоб обійти певні закони, обмеження тощо. Вона [С. Ковалевська] вступила в фіктивний шлюб з В. О. Ковалевським, щоб позбутись опіки батька-генерала, який забороняв їй займатися наукою (Іст. СРСР, II, 1957, 251).

ФІКТІВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фіктивний. В Англії один процент населення володіє 48 процентами всього приватного капіталу, а 5 процентів власників звичайних акцій володіють 62 процентами всіх цих акцій. Хіба це не свідчить про несправедливість капіталістичного ладу, фіктивність буржуазної демократії, яка проголошує «рівні можливості» для всіх? (Ком. Укр., 6, 1975, 51).

ФІКТІВНО. Присл. до фіктивний.

ФІКУС, а, ч. Вічнозелена тропічна рослина родини шовковицевих. Особливо багату рослинність мають вологі тропічні ліси, в яких переважають велетенські вічнозелені дерева (до 80 м заввишки) — фікуси, макарани та ін. (Посібник з зоогеогр., 1956, 52); // Декоративна кімнатна рослина з широким овальним листям, що належить до цієї родини. На вітні зеленіли молоденькі листаті фікуси та герані (Н.-Лев., IV, 1956, 280); Дрімать в глянцях на балконі невеличкі з далекої чужини — засмучені фікуси й пальми (Вас., I, 1959, 338); Фікус рідко сам створює красиву кущову крону. Треба допомогти йому в цьому (Веч. Київ, 6. II 1969, 4).

ФІКУСНИЙ, а, е. Прикм. до фікус.

ФІКЦІЯ, ї, ж. 1. Те, що не відповідає дійсності, не існує або видаване з певною метою за дійсне; вигадка (у 3 знач.). — Так багато порядків думок губиться в масі фікцій і через те не переконує! (Л. Укр., III, 1952, 691); // Обман, підробка. — А що ж діяти? — розпалює Каліновський. — Невже всі наші постанови — фікція, мільна бульбашка? (Тулуб, Людолови, I, 1957, 94); // Вигадане положення, вигадана сукупність думок, положень, що видається з певною метою за дійсне. Створювати фікцію.

2. рідко. Те саме, що вінмисел 2. Вона [поема «Каме-няри»]. — не має автобіографічного характеру і... [її] треба вважати поетичною фікцією (Фр., XVI, 1955, 401).

...**ФІЛ**. Друга частина складних слів, що означає особу чоловічої статі, яка любить те, прихильна до того, що виражене в першій частині слова, напр.: біблїофіл, слов'янофіл і т. ін.

ФІЛА, и, ж. У Стародавній Греції — родова одиниця, що дорівнювала племені; пізніше територіальна одиниця.

ФІЛАНТ, а, ч. Оса з жовтим черевцем і чорними плямами, що живиться нектаром бджіл, яких убиває своїм жалом. Бджолиний вовк, або філант (представник риючих ос), побачивши бджолу, кидається на неї і, кілька разів ужаливши, умиротворяє (Наука., 9, 1964, 62).

ФІЛАНТРОП, а, ч. Той, хто займається філантропією; благодійник, добродійник, доброчинець. — Ми — командири, а не філантропи! Ніяких благодійнів за рахунок армії! — верескливо зітнали під стелею його слова (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 146).

ФІЛАНТРОПІЗМ, у, ч. Заняття філантропією.

ФІЛАНТРОПІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до філантропії. Передавав він мені сумну новину, що доктор Деріжанов умер., що були про нього некрологи.. з дуже прихильною оцінкою його медико-філантропічної діяльності в Ялті (Л. Укр., V, 1956, 298); Автор [І. Франко] уривав оповідання кінціцею, яка знищує філантропічний пориз Германа: переродження не сталося, тижак лишився тижаким (Від давнини., I, 1960, 398).

2. Прикм. до філантроп. В царській Росії боротьби з туберкульозом фактично не було, і лише деяка допомога туберкульозним хворим подавалася філантропічними організаціями (Шк. гігієна, 1954, 319); Філантропічне товариство.

ФІЛАНТРОПІЯ, і, ж. Заступництво, матеріальна допомога, яку подають північні класи експлуататорського суспільства незначній частині бідного населення; благодійність. Бідних, сиріт, що зголошувалися до неї за підмогою, вона ніколи не відправляла ні з чим, хоча все зміла так устроїти [влаштувати] діло, що з власної кишені на всю ту філантропію не видала ані крейцера (Фр., VI, 1951, 348); // заст. Людинолюбство. [О р е с т.] Роблю я се... не тільки з філантропії. Мені миліше ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже (Л. Укр., II, 1951, 28); — Свої вигоди я краще знаю, філантропією займатися не буду, — відрізає Юрій (Бурл., Напередодні, 1956, 392).

ФІЛАНТРОПКА, я, ж. Жін. до філантроп. Вона швидко, якось непомітно виробила собі ім'я великої філантропки, заступниці та помічниці всіх бідних (Фр., VI, 1951, 347).

ФІЛАРМОНІЙНИЙ, а, е. 1. Те саме, що філармонічний. Наші співаки й майстри філармонійного мистецтва, хори й ансамблі приділяють значну увагу популяризації найкращих творів (Мист., 5, 1956, 2).

2. Прикм. до філармонія 2. Філармонійний будинок; Філармонійна зала.

Філармонійне товариство — концертна організація (первісно об'єднання музикантів і шанувальників музики).

ФІЛАРМОНІЧНИЙ, а, е. Стос. до філармонії (у 1 знач.), пов'язаний з її діяльністю. Нещодавно громадськість України відзначала 100-річчя філармонічної діяльності в Києві (Мист., 1, 1964, 40); Філармонічний концерт; Філармонічний оркестр.

ФІЛАРМОНІЯ, і, ж. 1. Установа або товариство, що займається організацією концертів і пропагандою музичного мистецтва. У Львові працюють тепер чотири українські державні театри, театр ляльок, державна консерваторія, філармонія (Козл., Відродження., 1950, 68); Філармонії займають одні з чільних місць у боротьбі за підвищення культурного рівня трудящих. Застосовуючи різноманітні форми роботи, вони пропагують музичне мистецтво, сприяють розвиткові смаків та естетичних поглядів слухачів (Мист., 4, 1961, 14).

2. Будинок, приміщення, у якому відбуваються концерти, організовані цією установою. Вона раптом згадала, що в філармонії виступає Закарпатський народний хор, і чимдуж полетіла на концерт (Кучер, Трудна любов, 1960, 185).

ФІЛАРХ, а, ч. У Стародавній Греції — начальник кіногого загону філі.

ФІЛАТЕЛІЗМ, у, ч. Те саме, що філателія.

ФІЛАТЕЛІСТ, а, ч. Той, хто займається філателією; колекціонер марок. — Тьотю! Дайте мені чехословацьку марку! — звернувся до неї хлопчик. — А звідки ти знавиш, що це чехословацька? — здивувалася Люба. — Я всі марки знаю... Я філателіст! (Автом., Шастья., 1959, 140); Більшість філателістів збирає марки за темами (Наука., 10, 1967, 61).

ФІЛАТЕЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до філателії. У міському Палаці піонерів та школярів відкрилася перша Українська республіканська юнацька філателістична виставка. В експозиції — колекції й тематичні зібрання марок, конвертів, листівок, етикеток (Веч. Київ, 22.XI 1974, 1).

2. Прикм. до філателіст. Філателістичне товариство.

ФІЛАТЕЛІСТКА, я, ж. Жін. до філателіст.

ФІЛАТЕЛІЯ, і, ж. Колекціонування й вивчення поштових і гербових марок, конвертів і листівок із марками та штампамі, а також інших засобів оплати поштової кореспонденції різних країн. Можна без умих розповідати про марку. Цікаве й корисне це заняття — філателія — і для дорослих, і для дітей (Наука., 5, 1969, 34); Вилікла «космічна» філателія... Збирачі виявили, що космічні марки випускалися ще задовго до польоту Юрія Гагаріна (Веч. Київ, 9.II 1967, 4).

ФІЛЕ¹, невідм., с. 1. М'ясо найвищого сорту із середньої частини хребта туші; полядвця. Коли куховар поклав йому в казанок з юшкою порядний кусень вареного філе, Марек залюбу, що на війні всі солдати різні (Гашек, Пригоди... Швейка, перекл. Масляка, 1958, 494); Тонке філе; Товсте філе; // М'ясо з бокових частин тушки свійської птиці або дичини. Котлети з курячого філе; // Страва в такого м'яса. Філе з дичини.

2. Поздовжні половинки рибної тушки, очищеної від внутрішніх органів і луски, звичайно спресовані та заморожені. Морожене рибне філе відтає при кімнатній температурі без води (Укр. страви, 1957, 115); Для рибних заливних рекомендуються судак, осетер, філе коропа, окуня (Рад. Укр., 18.XII 1971, 4).

ФІЛЕ², невідм., с. Ажурне в'язання; виріб, вив'язаний таким способом; // Вшивка на сітчастій тканині; мереживо.

ФІЛЕЙ, ю, ч. Те саме, що філе².

ФІЛЕЙНИЙ¹, а, е. Прикм. до філе¹ й філей. Філейна вирізка; // Пригот. із філе, філею. Філейна ковбаса.

ФІЛЕЙНИЙ², а, е. Який є філе (див. філе²). Філейна вшивка; // Зробл. із філе або у вигляді філе. Філейний трикотаж; // Признач. для виготовлення філе. Філейні дротики.

ФІЛЕР, а, ч. Найдрібніша угорська монета.

ФІЛЕР, а, ч. Агент таємної поліції, що стежить за кимсь. — Надія Костянтинівна, — сказав Батишев, — я ж вас попереджав, а ви не зрозуміли, що в класі є філер (Бурл., Напередодні, 1956, 64); За допомогою густої сітки філерів, провокаторів та інших найманців царській жандармерії вдалося виявити членів «Київського союзу»... (Знання., 8, 1967, 7).

ФІЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до філёр. Філерський донесення.

ФІЛІАЛ, у, ч. Місьцеве відділення великої установи, закладу, підприємства, організації, що має деяку самостійність. У Львові створено філіал Академії наук Української РСР (Смолиць, VI, 1959, 487); Доцільну форму виробничих об'єднань являють собою великі головні підприємства з філіалами (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 194).

ФІЛІАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до філіалу, який є філіалом. Всі групи, ґуртки, підкомітети і т. д. повинні бути на становищі комітетських установ або філіальних відділів комітету (Ленін, 8, 1970, 241).

ФІЛІАЦІЯ, і, ж., книжк. Розвиток чого-небудь у послідовному зв'язку, у прямій залежності від попереднього. Філіація значень слова.

ФІЛІГРАННИЙ, а, е. 1. Стос. до філіграні; виконаний філігранню, у вигляді філіграні. Філігранна робота пов'язана з технікою витягування срібного дроту, для чого використовувався спеціальний верстат, який мав вигляд стола (Укр. золотарство., 1970, 40); Брошка була справді гарна, то була філігранна срібна голотка, немов лавровий вінок, над нею рубінова срібна залотка променем (Л. Укр., III, 1952, 485); В XVI ст. львівські ювеліри виготовляли золоті філігранні намиста, золоті ланцюжки з емаллю, різні персні (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 40).

Філігранний посуд — посуд, оздоблений скляними кольоровими нитками, що містяться всередині скляної маси.

2. *перен.* Продуманий або опрацьований до найменших деталей, дрібниць; старанно, тонко оброблений; майстерно виконуваний (виконаний). *Командир візь бездоганно. Філігранна техніка пілотування, точний розрахунок, блискавична реакція стали в пригоді й на цей раз* (Ком. Укр., 2, 1968, 28); *Ніна наполегливо працювала над усією програмою, добиваючись філігранної чіткості у виконанні елементів* (В ім'я Вітч., 1954, 26); *Саме поєднання філігранної різьби з різнобарвною гачкою інкрустацій є подальшим розвитком і удосконаленням гуцульської школи різьби на дереві* (Вітч., 6, 1963, 220); *Ніжка келишка така філігранна, що ледве містяться на ній зерубілі.. пальці* (Вільде, Троянда.., 1961, 316); // *Який потребує особливої майстерності, уваги. — Токар і той не відразу стає токарем, а в поезії.. це справа, я сказав би, філігранна* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 156); *У такій філігранній роботі, як переклад художнього твору, треба шліфувати кожну фразу, дбати про її милозвучність* (Вітч., 12, 1963, 195).

ФІЛІГРАННИК, а, ч. Фахівець, що виготовляє філігрань.

ФІЛІГРАННИЦЯ, і, ж. Жін. до філігранник.

ФІЛІГРАННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. філігранний 2. *В кінці конвейера вже готова до упаковки сорочка все ж не могла не привертнути Надійчиної уваги тонкою філігранністю, сказати б, вишуканістю крою, пошиття, відшліфовки найменшої деталі, шаа* (Коз., Листвн., 1967, 128); *Все, що творить у целу ця людина, відзначається філігранністю виконання* (Веч. Київ, 17.IX 1968, 2); *С. Чарнецький не досягнув Франкової філігранності й всеосяжності у передачі складного людського почуття — коханья* (Рад. літ-во, 7, 1966, 90).

ФІЛІГРАННО. Присл. до філігранний 2. *З воронової сталі кували шахові війська туляки, які філігранно прикрашали фігури крапельними намистинками, граничними від алмаз* (Веч. Київ, 18.I 1968, 4); *Чайковський уявляв вичає історію цих місць, музично-пісенну творчість.. щоб потім повернути народова його ж перлини, але філігранно відшліфованими* (Мист., 6, 1958, 37).

ФІЛІГРАНОВИЙ, а, е. Те саме, що філігранний. *Образно. *Вона така лагідна, ніжна. Голос у неї наче оксамитний, а сама дрібно, філігранова* (Коб., I, 1956, 141).

ФІЛІГРАНОЛОГІЯ, і, ж., іст. Наукова дисципліна, що вивчає історію паперу та водяних знаків на ньому.

ФІЛІГРАНЬ, і, ж. 1. Тонкий кручений золотий, срібний, мідний і т. ін. дріт, зігнутий у складний мереживний узор; ювелірний виріб із таким узором, узорами. *В орнаментації ювелірних виробів широко застосовували філігрань, або скань — візерунки, складені з дуже тонкого скрученого спіраллю дроту* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 419); *Вони [чоловіки] будуть вдячні за набори запонок з філігранню* (Веч. Київ, 24.VI 1971, 2); // *Техніка виготовлення таких узорів, виробів. Майстер [Володимир Виноградський] працює в різних техніках з матеріалом: різьба по кістці, тригранно-виїмчаста різьба по дереву та ювелірна філігрань* (Нар. тв. та етн., 6, 1975, 88); *Майстерність філіграні.*

2. *збірн.* Предмети, посуд із таким узором, узорами. *На полицях блищав срібний посуд, христалеві келихи, оздоблені золотом та сріблом, блюда венеціанської, швабської та чеської роботи всуніш із складною філігранню* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 298).

3. *Водяний знак на папері. Водяні знаки на папері — філіграні — розказують дослідникові історію документів, які досі не вдавалося повністю розкрити* (Літ. Укр., 2.IX 1969, 4); // *Папір із таким знаком.*

ФІЛІЖАНКА, и, ж. Те саме, що чашка. *Доктор, прихилившись над своєю філіжанкою, помалу, систематично пив кава* (Фр., II, 1950, 302); *Кава запарувала у малих філіжанках в руках у гостей* (Коцюб., I, 1955, 292); *Ласточкин наточив собі окропу із самовара, плеснув густо заварки з величезного чайника.., вкинув у філіжанку зернятко сахарину* (Смолич, V, 1959, 461); *Купрія.. дивиться на.. філіжанку чаю, що нару на столі* (Тют., Вир, 1964, 415).

ФІЛІПШКА, и, ж., книжн. Гвівна викривальна промова, виступ проти кого-, чого-небудь. *Він наглядно являвся, що в тієї жінки принаймні язикові м'язи були насправді античного складу та що на красномовство не перевершиш би її аніякий Демосфен, ані Цицерон з їхніми філіпшиками* (Крим., Вибр., 1965, 358); — *Боже, які громої філіпшики сиплете ви на нас, які огненні промови!* (Хотк., I, 1966, 40); *Серед старорецьких ораторів найвідатнішим був Демосфен, який.. обрушив на ворога вільної Греції Філіппа Македонського свої гніпні філіпши* (Наука.., 1, 1969, 41).

ФІЛІПШИНЕЦЬ див. філіпшиці.

ФІЛІПШИНКА див. філіпшиці.

ФІЛІПШІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до філіпшиці й Філіпши. *Перша земля, яку ми побачили, була земля Філіпшійських островів* (Ю. Янов., II, 1958, 82).

ФІЛІПШІНЦІ, ів, мн. (одн. філіпшинець, нця, ч.; філіпшинка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Філіпшів.

ФІЛІРУВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до філірувати.

ФІЛІРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. філірувати. *У практиці базатях наших педагогів вокалу.. всю увагу зосереджено тільки на техніці, тій чи іншій високій ноті, колоратурних пасажах, майстерності філірування, скоромоці і т. д.* (Про мист. театру, 1954, 421).

ФІЛІРУВАТИ, ую, уеш, недок., перех. і неперех. спец. 1. Тягти звук, поступово його послаблюючи, а потім, таким же чином послаблюючи, зводити нанівець (на музичних інструментах і в співах).

2. Підстригати волосся спеціальними перукарськими ножицями в напрямі від кінців до коренів. *Філірувати волосся.*

ФІЛІСТЕР, а, ч., книжн. Самоволодена, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенняцькою поведінкою; міщанин, обиватель. {К р и ш т о ф;} *Ти філістер, от що я тобі скажу* (Фр., IX, 1952, 362); *Філістери гарно вбрані По полях, лісах гуляють, Раді, скачуть, мов телята, Літо краснее вітають* (Л. Укр., IV, 1954, 85); *Сучасний буржуазний псевдо-Фауст, зображений Тичиною, — це самовдоволений філістер, пошлий скептик і цинік, що жокетує з релігією і жагається самого слова «бути»* (Поезія.., 1956, 205).

ФІЛІСТЕРКА, и, ж., книжн. Жін. до філістер. *Од ваги в тім нема, за що Ви мене звалите, так зробила б кожна — нефілістерка, а може навіть і філістерка одважилась би* (Л. Укр., V, 1956, 328).

ФІЛІСТЕРСТВО, а, с. 1. книжн. Погляди й поведінка філістера; обивательська зашкарублість, святенництво. *Продовжуючи традиції Гейне, братів Манніа та інших німецьких письменників, які гостро викривали бюжуальне філістерство німецького обивателя, Вайскопф показує, куди привели німецького інтелегента ці його якості в нових історичних обставинах* (Рад. літ-во, 4, 1965, 61).

2. збірн., розм. Філістери. Там [на острові] нема причалу злидням, Там не ходять парогоди [пароплави] З тим.. філістерством, Що табуку вічно смалять (Л. Укр., IV, 1954, 177).

ФІЛІСТЕРСЬКИЙ, а, е, кнжн. 1. Прикм. до філістер; // Власт., притаманний філістерові. Філістерська обмеженість.

2. Стос. до філістерства (у 1 знач.).

ФІЛІСТИМЕЦЬ *див.* філістимці.

ФІЛІСТИМКА *див.* філістимці.

ФІЛІСТИМЛЯНИ, ян, мн. (*одн.* філістимлянин, а, ч.; філістимлянка, в, ж.), *іст.* Народ, що населяв південну частину східного узбережжя Середземного моря в кінці 2-го — першій половині 1-го тисячоліття до н. е. Стрункий, високий стан, мов пальма в гаю, Мов у азелі, ясні очі чорні У філістимлянки (Л. Укр., I, 1951, 332).

ФІЛІСТИМЛЯНИН *див.* філістимляни.

ФІЛІСТИМЛЯНКА *див.* філістимляни.

ФІЛІСТИМЛЯНСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до філістимляни. Філістимляньські племена.

ФІЛІСТИМСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до філістимці.

ФІЛІСТИМЦІ, ів, мн. (*одн.* філістимець, мця, ч.; філістимка, и, ж.), *іст.* Те саме, що філістимляни. Ти задуши про свій славетний очинюк, як ти звалиє працює філістимця (Л. Укр., I, 1951, 430).

ФІЛІТ, у, ч., мн. Метаморфічна гірська порода, що характеризується дрібною зернистістю й тонкою сланцюватістю. Філіти. Глинисто-сланцівисті сланці являють собою перекристалізовані глинисті сланці. Вони тонколистуваті, мають геолог або легка хвилясту сланцюватість (Курс заг. геол., 1947, 69).

ФІЛІТОВИЙ, а, е, мн. Прикм. до філіт.

ФІЛІЯ, і, ж. Місцева відділення якої-небудь установи, підприємства, організації тощо; агентство. Чаєн відділу «Прогресив» Шульга (тепер він голова нижньської філії), як показалося, шпиг і донощик формальний (Кочуб., III, 1956, 313); У Слободі поштамту немає, є тільки невеличка поштова філія (Донч., II, 1956, 347); Створено Житомирську філію Спілки письменників України (Вітч., 12, 1966, 196).

ФІЛОГЕНЕЗ, у, ч., *біол.* Історичний розвиток як окремих видів і більших систематичних груп організмів, так і організму світу в цілому. Праця була головним фактором еволюції розуму у філогенезі людини (Вибр. праці М. Г. Холодного, 1970, 404); Мічурін старанно вивчає онтогенез (індивідуальний розвиток) і філогенез (історичний розвиток) батьківських пар, у результаті чого йому вдалося розкрити закономірності успадкування гібридами ознак батьків (Наука., 9, 1956, 28).

ФІЛОГЕНЕТИКА, а, ж. Розділ генетики, що вивчає перебудову генетичного матеріалу у філогенезі.

ФІЛОГЕНЕТИЧНИЙ, а, е, *біол.* Стос. до філогенезу й філогенії. Знання.. не передаються спадково. Успадковується тільки той психофізіологічний механізм.. з допомогою якого набуваються знання. Прогресивні зміни цього механізму протягом філогенетичного розвитку людини закріплювалися добром (Вибр. праці М. Г. Холодного, 1970, 406); Різні клітини і тканини неоднаково чутливі до кисневого голодування. Першими гинуть клітини, які з'являлися найпізніше на сходивкал філогенетичної градації — кора головного мозку (Наука., 7, 1970, 35); Філогенетичний зв'язок.

△ Філогенетичне древо — те саме, що Родовідне древо (*див.* древо).

ФІЛОГЕНІЯ, і, ж. 1. Наука, що вивчає закономірності розвитку тваринного й рослинного світу.

2. Те саме, що філогенез. Основними напрямками роботи відділу спорозив (Інституту ботаніки АН УРСР)

є вивчення флори різних груп спорозив рослин, опрацювання питань філогенії рослинного світу (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 122).

ФІЛОДЕНДРОН, а, ч. 1. Декоративна кущова або деревна рослина з повітряним корінням і пірчастим великим листям. І старі меблі, і філодендрон у кутку біля клаєсина, на якому, певно, давно ніхто не грав, — все було дорогим свідком минулого (Кочура, Зол. грамота, 1960, 21); На листах бразильського філодендрона іскрилася водяні краплі (Автом., Щастя., 1959, 190).

2. Те саме, що монстера.

ФІЛОЗОФ, а, ч., *заст.* 1. Філософ (у 1, 2 знач.). По їх січовому розуму ніщо на світі не стоїть ні радості, ні печалі: філософи вражі діти! (Сл. Гр.).

2. розм. Учень передостаннього класу духовної семінарії. Філософ! а кобили в томут не зміє запрягти (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІСТА, а, ч., *заст.*, розм. Те саме, що філозоф 2. Філозофіста найєв тіста, взяв коралі, пішов далі (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІЧНИЙ, а, е, *заст.* Філософський. Філозофічні... книжки (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІЯ, і, ж., *заст.* 1. Філософія. Його наука була філозофія (Сл. Гр.); — Бачите шаблю? Оце ваша мати. А академія і всі ті книжки, букварі й філозофія, все це казна-що, і чзав я на все це... (Довж., I, 1958, 218).

2. Передостанній клас духовної семінарії. Як скінчить філозофію, абись му [щоб ти йому] дав сей лист прочитати (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *заст.* Філософствувати. — Ой, ой, вельможний пане! Хіба в мене така не така, як у людей? За що ж вона одвічатиме за другал? — Ну, ну, не філозофуй у мене (Сам., II, 1958, 234).

ФІЛОКАКТУС, а, ч. Багаторічна тронічна рослина родини кактусових із короткими листкоподібними стеблами, на кінці яких під час цвітіння з'являються великі гарні квіти. Кактуси можна вирощувати також живцями — частинами стебла (такі, скажімо, їх види, як опунції, деякі цереуси, філокактуси... тощо) (Наука., 1, 1966, 45); // Плоди цієї рослини.

ФІЛОКАРТИСТ, а, ч. Той, хто займається філокартією. Дбайливо збирає філокартист листівки, присвячені Шевченку, випущені у Польщі, Чехословаччині, Канаді, Японії та інших країнах світу (Веч. Київ, 25. I 1969, 4).

ФІЛОКАРТИСТКА, а, ж. Жін. до філокартист. Побувавши в гостях у зазватої філокартистки, дистанш досить повне уявлення про скарби Ермітажу, Лувру, Дрезденської галереї та багатьох інших музеїв світу (Веч. Київ, 30. XI 1968, 4).

ФІЛОКАРТІЯ, і, ж. Колекціонування листівок. Помітне місце відводиться у філокартії лубковим листівкам із зображенням кобзарів (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 48).

ФІЛОКСЕРА, а, ж. Невелика комаха підряду попелиць, що паразитує на винограді та інших рослинах. Наприкінці минулого століття випадково завезена з-за кордону страшна комаха — філоксера — уразила виноградники (Наука., 2, 1969, 47); // збірн. Докопавшись до коріння, укрита філоксерою, вона реала їх (Кочуб., I, 1955, 217); Маса водоростей запобігала проникненню філоксери в корені винограду, тому дуже корисно вносити її в ґрунт виноградників (Хлібороб Укр., 8, 1964, 47).

ФІЛОКСЕРІЯ, і, ж., *заст.* Філоксера. — В вині слабість така є, філоксерія прозивається, — збретав він (Кочуб., I, 1955, 194).

ФІЛОКСЕРНИЙ, а, е. Прикм. до філоксєра. *Філоксєрна зараза*; // *Заражений філоксєрою. Філоксєрний виноградник*; // *Пов'язаний з філоксєрою. Тихович зрозуміє, що він має однакові з селянами погляди на філоксєрну справу* (Коцюб., I, 1955, 225); // *Признач. для боротьби з філоксєрою. Він довгий час працював в Одеській філоксєрній комісії, яка обслуговувала виноградники Молдавії і Криму* (Рад. літ-во, 3, 1957, 111).

ФІЛОКСЕРОСТІЙКИЙ, а, е. Стійкий щодо філоксєри, здатний протистояти філоксєрі. *Кущі підщепної філоксєростійкої лози відзначаються великою силою росту* (Хлібороб Укр., 12, 1965, 16).

ФІЛОКСЕРОСТІЙКІСТЬ, кость, ж. Властивість за знач. **філоксєростійкий**. *Гібриди [винограду] Берландієри.. відзначаються дуже сильним ростом пагонів, помітно посилюють ріст прищеплених до нього сортів. Філоксєростійкість висока* (Хлібороб Укр., 12, 1965, 16).

ФІЛОЛОГ, а, ч. Фахівець із філології. *Заговання фонетичної краси нашої мови я вважаю справою особливо важкою не для спеціалістів філологів, а для всіх, хто говорить і пише українською мовою* (Сам., II, 1958, 369); *І був один куток.. Де вчений Арістарх, філолог і естет, для покоління поетів, на глум зухвалій моді, Заглиблювався в текст Гомерових рапсодій* (Зеров, Вибр., 1966, 106); // *розм. Студент філологічного факультету у вищому навчальному закладі. Збились [у коридорі] історики, філологи, географи. Кожен почував себе так, як перед здачею важкого, найтруднішого екзамену* (Гончар, Людина., 1960, 25).

ФІЛОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до філології. *Треба сказати, що термін «перекладацька мова» в науковій і критичній літературі еживається як поняття не лінгвістичне, а філологічне, літературне* (Кундзич, Дієз., 1956, 47); — *Я вважаю за недоцільне приймати на філологічний факультет людину, яка не має жодного уявлення про філологію..* (Тют., Вир. 1964, 62); *Філологічний збірник*; // *Який ґрунтується на методах філології. Філологічні дослідження рукопису.*

ФІЛОЛОГІЧНО. Присл. до **філологічний**.

ФІЛОЛОГІЯ, і, ж. 1. Сукупність наук, що вивчають мову й літературу якогось народу; мова та література. *Уявім собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правомислом.. Я мало тямлю в філології, проте думаю, що тут щось треба зробити, в чомусь поводитись* (Коцюб., III, 1956, 261); — *Хлопець досить успішно склав екзамен з усіх предметів, у тому числі з української мови. Остання, як мені здається, теж належить до царства філології* (Тют., Вир. 1964, 62).

2. Факультет вузу, де вивчають ці науки. *Скінчивши гімназію в 1875 році, я переїзав до Львова на університет і записався.. на філологію класичну* (Фр., I, 1955, 23).

ФІЛОМЕ́ЛА, и, ж., заст., поет. Алегорично — соловей. *Так Філомєла в куцах.. Плаче щоніч на гіллі, незрівнянну виплакує пісню* (Зеров, Вибр., 1966, 220).

ФІЛОСОФ, а, ч. 1. Фахівець із філософії; мислитель, що розробляє питання світогляду. *Його [Теокрита] ув'язнено за те, що він «ширяв ересь», проповідуюв думки грецьких філософів* (Л. Укр., III, 1952, 728); *Я.. знав, що був колись на світі такий філософ Спіноза* (Хотк., I, 1966, 151); *Володимир Ілліч високо ставив особу, діяльність і творчість Сквороди як народного філософа-просвітителя* (Рад. літ-во, 2, 1965, 33); // *розм. Студент філософського факультету у вищому навчальному закладі.*

2. перен., розм. Людина, схильна до абстрактних міркувань, роздумів. *Дивно було, що Духнович, цей факультетський вільнодум і філософ, який залюбки сту-*

діював навіть позапрограми науки, так до ладу й не міг збагнути мудрість статуту караульної служби (Гончар, Людина., 1960, 10); *Отак філософ цей Підкова Частенько твердить сам собі: «От я, ніде лихого й слова Не чув про себе, дalebіть»* (Воскр., 3 перцем, 1957, 213); // *Людина, що розумно ставиться до життя, спокійно й стійко терпить злигодні, мінливість долі. Козак Мамун — мандрівний запорожець, воляка і гулятья, жар-тун і філософ* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 61).

3. заст., розм. Те саме, що **філософ** 2. *До Описі часто заїжджали женихи, а найчастіше од дружок вчашав Марко Павлович Балабуга, філософ* (Н.-Лев., III, 1956, 12).

ФІЛОСОФЕМА, и, ж. 1. Філософське штання, філософська проблема.

2. Філософський вислів, вірш. [Я р о с л а в:] *О, Фаустелі Зламавши схеми, пізнавши подобіт небуття, зверяє ти всі філософеми живою правдою життя* (Лев., Драма., 1967, 413); *Крім варіацій на теми народного анекдоту, серед ранньої прози Платонова можна зустріти й казку-філософему* (Рад. літ-во, 9, 1969, 45).

ФІЛОСОФІКА, и, ж. Зневажл. до філософії. — *Розумію, що того вечора ти не міг виступити. Розумію — і край. Але ти хочеш з цього якусь філософійку виробити* (Жур., Опов., 1956, 160).

ФІЛОСОФІЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **філософський**. *Я переїзав до Львова на університет і записався на факультет філософійний* (Фр., I, 1955, 23); *Наш інтелегентний читач.. базав би зустрітись в теораз красною письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і інших* (Коцюб., III, 1956, 239); *Матвій глянуч на розчервоніле обличчя Сергія і лагідно йому порадив відкинути геть філософічні роздуми* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 409); *«Отак на світі дзвоном, — Озвався Граф сужним, філософічним тоном, — Усе кінчається..»* (Мицк., II. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 112).

ФІЛОСОФІЧНІСТЬ, ность, ж., рідко. Абстр. ім. до **філософійний**. *Філософічність притаманна не тільки поетичній спадщині Франка, а й науковому та публіцистичному доробку письменника* (Рад. літ-во, 11, 1965, 86); *Літературі наших днів властиві глибокі пошуки думки й форми, тяжіння до філософічності й підтексту* (Літ. Укр., 11.VI 1965, 3).

ФІЛОСОФІЧНО, рідко. Присл. до **філософійний**.

ФІЛОСОФІЯ, і, ж. 1. Наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. *Задумав я, бачите, зробити ступні у ще ніким не затриману сферу — філософію, тобто написати філософську драму* (Мирний, V, 1955, 404); [Н а р т а л:] *А потім ти покавав мені ще інші скарби, — світ філософії, науки* (Л. Укр., II, 1951, 431); *Радянська наука оснащена зброєю величезної сили — філософією діалектичного матеріалізму* (Наука., 12, 1957, 18); // *Яке-небудь або чисте-небудь учення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Філософія марксизму є МАТЕРІАЛІЗМ* (Ленін, 23, 1972, 40); *Він відзначався глибоким знанням матеріалістичної філософії і своєю поум'яною антирелігійною агітацією* (Наука., 3, 1958, 45).

Δ **Позитивна філософія див. позитивний** 1.
2. чого. Теоретичні, методологічні принципи, що лежать в основі якої-небудь науки, галузі знань і т. ін. *Філософія математики; Філософія права.*

Δ **Філософія просвітництва див. просвітництво**.

3. розм. Абстрактні міркування відносно чого-небудь. *Відна ти, моя дитиночко, з усіма слабостями, турботами, напастями. Та вже без них не можна прожити, потішайся точ такою філософією* (Коцюб., III,

1956, 186); [Старший лікар:] *Що ж, покуту нести будуть хто вище за нас. Філософія тут ні до чого* (Лев., Драма., 1967, 14); // *Переконання, що склалося з приводу чогу-небуду; концепція. — Богдане, не майте мене за одну з тих жінок, яких ви взагалі бачили. І не стосуйте до мене вашої філософії* (Ю. Янов., II, 1958, 131); — *О, та ти й справді такий? Саятка Русь? Поругані свободи? Та кинь ти всі ці штучки Живи, поки живеш!* Гуляй, поки гуляєтья. — *Оце і вся твоя філософія?* (Гончар, II, 1959, 291).

◆ **Розв'язати (розвести) філософію** *див. розв'язати*.
4. *заст., розм.* Філософський факультет університету. *Там живе учитель її братів, молодий студент філософії, Нестор Дерезацький* (Фр., VII, 1951, 10).

5. *заст., розм.* Середній із трьох класів (риторика, філософія, богослов'я) духовної семінарії. *Мучились з ним «святі отці», жучились та й вигнали з філософії...* (Мирний, I, 1949, 371); *Йому заманулося женитись, і він, скінчивши риторику й філософію, покинув богослов'я [богослов'я] й поїхав шукати собі жінки* (Н.-Лев., III, 1956, 15).

ФІЛОСОФКА, *ж.*, *розм.* Жін. до філосеф 2.

ФІЛОСОФСТВУВАННЯ, *я*, *с.* 1. Дія за знач. філософствувати. *Кухар Юрайда цується у філософствування, і це дійсно відповідало його колишній професії* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 352); — *Справді, оцей лісорозсадник дав факти для філософствування...* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 108).

2. *перев. мн., розм.* Абстрактні, хитромудрі міркування. *В кінорепортажах не дуже розженешся: троніці днів не до твоїх суб'єктивних емоцій та філософствувань...* (Гончар, Циклон, 1970, 17).

ФІЛОСОФСТВУВАТИ, *ую, уш, недок.* 1. Займатися філософськими проблемами; міркувати, роздумувати на філософські теми.

2. *розм.* Розмірковувати на абстрактні теми; вдаватися до зайвого розумування; мудрувати, роздумувати. — *Краса страшна, — це правда; але так, як були страшні для людей давні боги, як страшний бог, — почав філософствувати Балабуха* (Н.-Лев., III, 1956, 19); *Людина глибокодушно філософствує про смерть, поки не бачить її біля свого двору* (Мухк., Серце., 1962, 50); *«Дивний світ, жмерний світ, і люди на ньому чудернацькі!» — філософствував біля вночі Кузь* (Тют., Вир, 1964, 113).

ФІЛОСОФСЬКИЙ, *а*, *е*. 1. Стос. до філософії (у 1 знач.), пов'язаний з найзагальнішими законами розвитку природи, суспільства й мислення. *Брати Каліноновичі скінчили саме перед роком університет, Владислав — правничий видля, а Гнат філософський* (Фр., VI, 1951, 201); *Чому у наших поетів нема середини між дитячою пісенною й політичним або філософським трактоматом?* (Л. Укр., V, 1956, 176); *Кінокартина стоїла перед нами, як конкретна ідея, що зажадала собою філософську систему* (Ю. Янов., II, 1958, 79); *«Фауст» Гете, який виник з народних сказань про еченого-чорно-книжника, узагальнює найбільші досягнення філософської думки свого часу* (Рильський, IX, 1962, 170); *Ленінська теорія відображення в філософською основою радянської естетики* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 9); *Філософський факультет.*

Філософський камінь — за уявленням середньовічних алхіміків — чудодійна речовина, здатна перетворювати метали в золото, виліковувати всі хвороби, повертати молодість, продовжувати життя тощо. *Не став [Іваненко] алхіміком у європейським розумінні цього слова: не шукав ні каменю філософського, ні великого еліксиру, ні пілюль безсмертя* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 407); *Не одне покоління алхіміків змарнувало*

своє життя на пошуки оманного філософського каменю, в допомозю якого начебто можна було одержувати золото з простих металів (Наука., 1, 1970, 8).

2. Який містить у собі глибоку ідею, світоглядну концепцію, перейнятій ними. *Повідаю Вам, що малася думка написати нашою мовою філософську драму...* (Мирний, V, 1955, 406); *Філософські, естетичні погляди Шевченка формувалися як погляди матеріалістичні* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 84); *Образи фольклору піднесені Лесею Українкою у «Лісовій пісні» до високого рівня поетичного філософського узагальнення та ідейного звучання* (Рад. літ-во, 2, 1962, 109).

3. *розм.* Пов'язаний з абстрактними міркуваннями; глибокодумний. *Слухайте, голубчику, здобудьтєся ерешті на філософську позицію..., не псуйте собі здоров'я* (Жоцюб., III, 1956, 444); *Слухаючи виступи, привітання своїх друзів — робітників по цезу, Захар несподівано пригадає і свої колишні філософські міркування про вибір професії на одруження* (Ле, Право..., 1957, 40).

4. *розм.* Власт. філософові (у 2 знач.). 1, *переходячи на свій філософський тон, Іван Антонович запитує уже цілком серйозно: — Скажи, ти замислювався над своїм вчинком?* (Гончар, III, 1959, 280); *Філософська натура Гречкуна, можливо, не всякому могла б припасти до впадоби* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 107).

ФІЛОСОФУВАННЯ, *я*, *с.* Дія за знач. філософувати. *Мрії — рефлексії, філософування — це мій світ* (У. Крач., Вибр., 1958, 256); *Початок «Гайдамаків» [Т. Шевченка] становить елібоке філософування поета про плинність і мимучість життя* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 213); *Уникайте загальних міркувань, загального філософування* (Тич., III, 1957, 145); *Павло й сам часом кепкує з надмірної поважності свого заступника, із схильності його до глибокодумності і ситого філософування* (Мухк., Серце., 1962, 117).

ФІЛОСОФУВАТИ, *ую, уш, недок.* Те саме, що філософствувати. *До кінця свого життя він [П. Тичина] почував себе молодим, любив усе молоде й зелене, любив годинами філософувати з юними, ще нікому не відомими поетами* (Наука і культура., 1971, 308); — *Я чую, що надієничий хоче, аби він покинув студії юридичні та й вступив на теологію. Воно й не було би але, — філософувала стара* (Коб., I, 1956, 148); — *Упертого коня приручили лише голодом, — філософував капітан* (Грчан, II, 1958, 200).

ФІЛОФОРА, *ж.* Істівна морська водорість червоного кольору. — *А знавиш, скільки пропадає в морі харчу такого, що чудова аж облизувалася би...* Про філофору чула? *Це оті червоні водорості, що їх повно в лиманаз...* (Гончар, Тронка, 1963, 232); *Промисловий запас філофори оцінюється в 5—6 мільйонів тонн. Одеський агаровий завод з цієї рослини виробляє агароїди — важливий продукт, що використовується в промисловості* (Рад. Укр., 5.VIII 1965, 4).

ФІЛОФОРНИЙ, *а*, *е*. Прикм. до філофора.

ФІЛУМЕНІСТ, *а*, *ч*. Той, хто займається філуменією. Слово «філуменіст» теж відоме — так називають колекціонерів сірникових етикеток (Наука., 10, 1971, 63).

ФІЛУМЕНІЯ, *ж.* Колекціонування сірникових етикеток. *Філуменія — багаторічне хоббі інженера Тукалевського* (Веч. Київ, 17.I 1972, 4).

ФІЛЬВАРКОВИЙ, *а*, *е*, *іст., заст.* Прикм. до фільварок; належний до фільварку. *Коли вищуло, сказав [Гарасми] ще кілька слів про поміщицьку землю й все інше фільваркове господарство* (Ішук, Вербівчани, 1961, 220).

ФІЛЬВАРОК, *рку, ч.* 1. У феодальній Польщі, Литві, Білорусії та на Україні — комплекс земельних угідь, на яких феодал-поміщик вів власне господарство.

2. У Польщі, Західній Україні та Західній Білорусії (до 1939 р.) — панський маєток із господарчими будівлями. На двійниці бовсає двін, заспані люди бігли гасити фільварок і думали, що Параска за панським добром так плаче (Ірчан, II, 1958, 81); На панському фільварку згуртував [Скиба] колгосп (Чорн., Пісні., 1958, 10).

3. заст. Хутір або виселок. Вони ще не бачились нім: Антоша недавно приїхав з фільварку, а Ліба до полудня спала (Коцюб., II, 1955, 385); Було ніз на дев'яту, а через бульвар ішли до гімназії всі, хто мешкав у новому місті або на фільварках (Смолич, II, 1958, 111).

ФІЛЬДЕКОС, у, ч. Шовковиста кручена бавовняна пряжа, з якої виготовляють трикотажні вироби. Шкарпетки з фільдекосу.

ФІЛЬДЕКОСОВИЙ, а, е. Вигот. із фільдекосу. Полотно [невода] в'яжеться з комоплярної або фільдекосової (бавовняної) нитки (Навч.-досл. робота., 1956, 54); Фільдекосові рукавички.

ФІЛЬДЕПЕРС, у, ч. Шовковиста пряжа, схожа на фільдекос, але спеціально оброблена, з якої виготовляють трикотажні вироби високої якості.

ФІЛЬДЕПЕРСОВИЙ, а, е. Вигот. із фільдеперсу. Фільдеперсові панчохи.

ФІЛЬБЕР, а, ч. 1. У прядильній машині пристрій у вигляді ковпачка або диска з отворами для одержання штучних ниток і штапельних волокон. Прядильні фільєри; // перев. мн. Про отвори в такому пристрої. Витікаючи через найтонші отвори — фільєри, вона [спінетична рідина] полімеризується, твердіє і перетворюється на еластичну й міцну нитку (Знання., 9, 1965, 4).

2. Металева або з іншого матеріалу платівка з каліброваними отворами для протягування, шліфування дроту. Алмазний фільбер, діячіно закріпленої у металевій матриці (приліп, що містять титан), може лудити й калібрувати дріт більш як півроку (Наука і культура., 1970, 145).

ФІЛЬБРА, и, ж. Те саме, що фільбёр. Зробити так звану фільбру, через яку проходить кабель, — лише піділа. Треба ще стежити за тиском і температурою, щоб рівним шаром ягала на дріт ізоляція (Веч. Київ, 10.IV 1968, 1).

ФІЛЬМ, у, ч. 1. Твір кіномистецтва; кінокартина. Її улюбленими фільмами були воведілі з участю Ліндери, Пренса і Глаушикіна (Смолич, II, 1958, 94); Переключаючись на роботу в кіно, я думав присвятити себе виключно жанру комічних і комедійних фільмів (Довж., I, 1958, 21); Доброзвучно звучання кольорового фільму в кінопересувках добились, переробивши звукостворювальну частину проєкторів (Пересувні кінопр., 1959, 38); Науковий фільм — це чисто якісний фільм, і якість його не в тому, що він відкриває, а саме в нафосі пізнання (Веч. Київ, 10.VII 1971, 2).

Документальний фільм див. документальний; Німий фільм див. німий.

2. Тонка прозора плівка з нанесенням на неї світлочутливим шаром, яку використали для фотографічного й кінематографічного знімання. Багато метрів фільму пройде перед примруженими очима, доки я дивлюся на надітку: бивень [мамута] «Віма» (Ю. Янов., I, 1958, 103).

3. Те саме, що фільмокопія. Ми поїхали вдвох із шофером і поехали фільм (Ю. Янов., II, 1958, 119); Перший же товарний поїзд доставив сюди незвичайний багаж — дорожчине для козломольців кіноапаратування і дві цинкові коробки з фільмами (Шиян, Баланда, 1957, 195).

◇ Крутіти фільм див. крутіти.

ФІЛЬМИК, у, ч. Зменш. або зневажл. до фільм. — Пресу читаю, і в фільмиках не раз бачив твоє прізвище (Гончар, Циклон, 1970, 177).

ФІЛЬМО... Перша частина складних слів, що відновідас словам фільм, фільмовий, напр.: ф і л ь м о г р а ф і я, ф і л ь м о с х о в и щ е, ф і л ь м о ф о н д і т. ін.

ФІЛЬМОВИЙ, а, е. Стос. до фільму (у 1 знач.).

ФІЛЬМОКОПІЯ, і, ж. Копія фільму для демонстрування в кінотеатрах. У кожному кінопроєкторі є механізм, який забезпечує відповідність кадру фільмокопії отвору кадрового вікна (Пересувні кінопр., 1959, 15); Вузькоплівкова фільмокопія.

ФІЛЬМОСКОП, а, ч. Проєкційний апарат для демонстрування діапозитивного фільму. Пильно відвляється колекціонер у кольорові знімки, які його друг може через фільмоскоп проєктувати на екран (Знання., 2, 1966, 27).

ФІЛЬМОСТАТ, а, ч. Металева шафа для зберігання фільмокопій.

ФІЛЬМОТАЙП, а, ч. Фотонабірна машина з ручною установкою шрифтового шаблону та фотоматеріалу.

ФІЛЬМОТЕКА, и, ж. Заклад або відділ установи, що збирає, зберігає та видає (для повторного демонстрування) фільми; зібрання фільмів. Мої романи вже написані, лежать по бібліотеках (а фільми-романи — по фільмотеках) (Ю. Янов., II, 1958, 30); Можливості екрана справді невичерпні. Тому фільмотеки мають стати методичними центрами щодо використання технічних засобів в навчально-виховній роботі (Знання., 2, 1971, 12).

ФІЛЬМОТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фільмотека. Фільмотечний матеріал.

ФІЛЬМОФОН, а, ч. Апарат, що записує звук на кіноплівку й відтворює його.

ФІЛЬМПАК, а, ч. Світлонепроникна коробка з негативною фотоплівкою.

ФІЛЬМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фільмувати. Режисер — цей чаклун фільмування — замислює надміру (Ю. Янов., V, 1959, 119); Задочимо, і фільмування довелося припинити (Гончар, Циклон, 1970, 172).

ФІЛЬМУВАТИ, ую, уєш, недож., перев. Знімати на кінострічку для фільму. Крізь засклені віконця на стінах визирають кіноапарати, що фільмують засідання (Ю. Янов., Мир, 1956, 239); Де нас із ним [Сергієм] тільки не носило! Фільмували археологічні розкопки. Фортецю Овідія над водами лиману (Гончар, Циклон, 1970, 4).

ФІЛЬБОНКА, и, ж. 1. Циток із тонкої дошки, фанери або іншого матеріалу в каркасі дверей, шафи тощо. Телеграфіст зник. Двері він причинив щільно, та все одно крізь фільбонки сразу стало чути постукування ключа на апараті (Смолич, Рече та стогне., 1960, 608).

2. Внутрішнє поле декоративних рамок на стінах і на архітектурних частинах і деталях.

3. Тоненька смужка, що відділяє пофарбовану панель від верхньої частини стіни.

ФІЛЬБОНКОВИЙ, а, е. Прикм. до фільбонка 1, 2; з фільбонками. Фільбонкова поверхня.

ФІЛЬБОНЧАСТИЙ, а, е. Зробл. із фільбонки, із фільбонками (у 1 знач.). Як внутрішні, так і зовнішні двері фільбончастого типу, які встановлюються в новому будівництві, відрізняються від таких же дверей міського типу тільки кольоровим рішенням (Жилий буд. колгоспника, 1956, 155).

ФІЛЬТР, а, ч. Пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок. Треба неодмінно в першому ж населеному пункті закупити свічки й сірники. Посуд с. Фільтр

для болотної води теж (Смолич, II, 1958, 44); Масло в процесі роботи двигуна безперервно забруднюється механічними домішками. Для очищення від них масла на двигунах комбайнів встановлено фільтри (Зерн. комбайни, 1957, 207); Матеріалом для фільтра беруть найчастіше спеціальний фільтрувальний папір (Цікава хімія, 1954, 123); * Образно. Атмосфера Землі в своєрідним фільтром, який затримує значну частину сонячного спектра й космічного випромінювання (Наука., 2, 1958, 14); * У порівн. Встановлено, що густе листя, хоча й навіть гілки дерев затримують дуже багато пилу, очищуючи повітря, немов фільтр (Озелен. колг. села, 1955, 9); // Пристрій, що пропускає або затримує електричні струми, електромагнітні або звукові хвилі певної частоти і т. ін. Лоширенин перешкод електричною сіткою можна запобігти шляхом вмикання спеціальних фільтрів, що складаються з конденсаторів і дроселів (Осн. радіотехн., 1957, 169).

ФІЛЬТРАТ, у, ч. Рідина, пропущена через фільтр. Суспензовані у воді тверді частинки лишаються в лійці на фільтрі, а рідина, яка пройшла крізь фільтр і називається фільтратом, буде або чистою водою, або розчином (Підручник дезинф., 1953, 6).

ФІЛЬТРАЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до фільтрації, признач. для фільтрації, який ґрунтується на фільтрації. Видалити солі з ґрунту можна, якщо він має добру фільтраційну здатність (Хлібороб Укр., 7, 1966, 20); Фільтраційні матеріали.

2. Який природно просочується, проходить через пористі речовини. Щоб вивчити особливості фільтраційних потоків, можна побудувати діючу модель майбутньої еркви (Наука., 2, 1964, 18).

ФІЛЬТРАЦІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що фільтрування. Замість застарілих фільтрпресів на II цукрових заводах обладнано вакуумфільтрацію, що повністю механізує важку роботу по фільтрації соку (Наука., 7, 1956, 10); Художнє моделювання повнокрокового, позитивного героя — це, по суті, фільтрація позитивних, прогресивно важливих рис суспільної людини (Рад. літ-во, 2, 1971, 10).

2. Природне просочування рідини або газу крізь пористе середовище. [С т е п а н:] Знову Дніпро піднімається. [Б е р е ж н и й (стурбовано):] За вечір — на цілий метр. Зараз кожна найменша фільтрація — козир для Світловодова (Ваш, П'єси, 1958, 115); Велика фільтрація води зрошувальних каналів помітно підвищує рівень ґрунтових вод, що сприяє заболочуванню угідь (Рад. Укр., 4 II 1972, 3).

ФІЛЬТРІВНИЙ, а, ё. 1. Який проходить крізь фільтр, не затримуючись у ньому. Збудник цього захворювання (поліомієліту) належить до числа фільтрівних вірусів, тобто таких малих мікробів, що вони проходять через бактеріологічний фільтр (Хвор. дит. віку, 1955, 228); Фільтрівні віруси на штучних поживних середовищах, що застосовуються для вирощування мікробів, не розвиваються (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 28); Фільтрівні бактерії.

2. Те саме, що фільтрувальний. Замулювання фільтрівного шару адсорбента привело б до різкого зростання опору фільтрації й уповільнення її швидкості (Вісник АН, 7, 1957, 32).

ФІЛЬТРІВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фільтрівний.

ФІЛЬТРОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мян. ч. до фільтрувати 1, 2. * Образно. З давніх-давен з'їздилися сюди на виноград, на дні, на фільтроване снігами й зеленню повітря (Ле, Міжгір'я, 1953, 71).

2. у знач. прикм. Звільнений, очищений від домішок, прощущений крізь фільтр. — Яку воду ви подасте

в житлові квартали?.. — Звичайно, фільтровану (Рибак, Час., 1960, 389).

ФІЛЬТРОВИЙ, а, е. Прикм. до фільтр.

ФІЛЬТРПРЕС, а, ч. Апарат, у якому фільтрування відбувається під високим тиском. В одному з відділень височить ряд кристалізаторів. Тут власне починається процес відокремлення парафіну від нафти. Викристалізований парафін іде на фільтрпреси, де від нього відокремлюють масло (Рад. Укр., 22. II 1964, 2).

ФІЛЬТРПРЕСНИЙ, а, е. Прикм. до фільтрпрес. Електродіалізатор [для знесолення води] роблять звичайно у вигляді апарата фільтрпресного типу (Вісник АН, 4, 1971, 20).

ФІЛЬТРПРЕСОВИЙ, а, е. Прикм. до фільтрпрес. **ФІЛЬТРУВАЛЬНИЙ**, а, е. Признач. для фільтрування, фільтрації. Скрізь валялись клатти фільтрувального паперу (Шовк., Інженери, 1956, 16); Очищається [вода] в спеціальній фільтрувальній станції, хлорується й потім уже подається споживачам (Довідник із будівельника, 1956, 12).

ФІЛЬТРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, фахівець із фільтрування.

ФІЛЬТРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фільтрувальник.

ФІЛЬТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фільтрувати й фільтруватися. Фільтрування — це відділення нерозчинних домішок від розчину (Цікава хімія, 1954, 123); Воду можна очистити від каламуті проціджуванням, або фільтруванням (Уроки. хіміка, 1956, 47); Природне фільтрування води.

ФІЛЬТРУВАТИ, їю, уєш, недок., переш. і без додатка. 1. Пропускати рідину, газ і т. ін. через фільтр, очищуючи, звільняючи їх від непотрібних домішок. Водопровід.. живився водами Дніпра, яких це не зміли фільтрувати (Видатні вітч. географ., 1954, 117); Відмитий ефір фільтрують у суху пробірку крізь фільтр із безводним фільтратом натрію (Укр. бот. ж., XXI, 3, 1949, 224); // Пропускати або затримувати електричні струми, електромагнітні або звукові хвилі певної частоти і т. ін. Деякі дослідники.. заперечують той факт, що ретикулярна формація фільтрує сигнали-імпульси, які надходять у мозок (Наука., 12, 1965, 19).

2. переш., розм. Те саме, що відбирати 4. У цих новинах цікавого було дуже багато, хоч Лоджиженко зміг фільтрувати його в фільтрі свого громадського досвіду й відбирати дійсні події, новини від чужого мотлоку (Ле, Міжгір'я, 1953, 436).

3. Пропускати крізь себе рідину. Перегатка котлована близько блока, де працювала бригада Малюки, ще ввечора почала фільтрувати. Вода невеличкими краплями почала просочуватись крізь пісок і каміння (Коцюба, Нові береги, 1959, 293).

ФІЛЬТРУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Проходити крізь фільтр, очищуючись, звільняючись від домішок. Дизельне паливо фільтрується; * Образно. Сонячне проміння фільтрується крізь прозорі, як марля, легенькі хмари (Коп., Тв., 1955, 225).

2. Просочуватись крізь природне пористе середовище. У каналі, виритому екскаватором.. багато води фільтрується крізь укоси (Знання., 12, 1971, 8); Після того як воду пускають каналами, половина її фільтрується, йде під землю, змішуючись із ґрунтовими водами (Наука і культура., 1972, 219).

3. Пас. до фільтрувати 1, 2.

ФІЛЬЦ, у, ч., спец. 1. Повстеподібний шар, що утворюється на поверхні суцільних тканин під час їх валяння.

2. заст. Технічні сорти повсті для прокладок у машинобудуванні.

ФІЛЬЧИН, а, е: \diamond Фільчина грамота *див.* грамота² 1.
ФІМІАМ, у, ч. 1. Пахуча речовина для обкурювання, ладан. «От мені [Землі] дяка за те, що трави дарую худобі, Людському племені — хліб і богам — запахи фіміама...» (Зеров, Вибр., 1966, 320); // Ароматичний дим, що виникає під час такого обкурювання. Ще за часів язичества наші предки на кострища клали чебрець, коли курили фіміам перед богами (Лікар, рослинн., 1958, 117); *Образно. Кедри Точаті свіжий бальзам; Понад бором повія Голубий фіміам (Крим, Вибр., 1965, 52); Прийди в мій сад, коли.. почнуть квітти курити Густий, пахучий фіміам (Олесь, Вибр., 1958, 374); *У порівн. Мені чогось сі дні.. все смілиним здається, навіть те, що в мойй заті дивання парув, мов фіміам (Л. Укр., V, 1956, 216).

2. перен. Захоплена похвала, лестощі. Трудящий люд — один його [Т. Шевченка] нащадок, що зневажає марний фіміам (Рильський, II, 1960, 113); Він був прощений, стриманий і не любив фіміама, хоч би ним кадили й найближчі друзі (Добр., Тече річка., 1961, 79).

\diamond Кадити (палити, курити і т. ін.) фіміам кому, перед ким — занадто вихвалити когось, лестити комусь. Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадити перед нею фіміама лестоців (Н.-Лев., IV, 1956, 250); Раби і підніжки всякої влади палат фіміам навіть земським начальникам (Коцюб., III, 1956, 154).

ФІМОЗ, у, ч., мед. Природжене або набуте внаслідок запальних процесів зруження отвору крайньої плоті. Справжнім фімозом можна вважати лише такий ступінь зруження крайньої плоті, коли з'являється утруднення в сечовипусканні і затримка сечі (Хвор. дит. віку, 1955, 196).

ФІН, а, ч., діал. Хрещеник.

ФІН... Перша частина складноскорочених слів, що відповідає слову фінансовий 1, напр.: фін в і д д і л, фін п л а н і т і в.

ФІНА¹, и, ж. Личинкова стадія розвитку стьожкового черв'яка.

ФІНА², и, ж., діал. Хрещениця. — То моя фіна, ваша Анничка (Черемш., Тв., 1960, 99).

ФІНАГЕНТ, а, ч. Скорочення: фінансовий агент — агент, що займається фінансовими питаннями. — Де ж ви тепер працюєте? — Знайшлася робота! Іду фінангентом у райфінавідділ (Автом., В. Кошук, 1954, 190).

ФІНАЛ, у, ч. 1. Закінчення, завершення якоїсь справи, події, явища; кінець. Ніхто з присутніх там Такого, знать, не надіявся фіналу (Фр., XII, 1953, 359); — Товаришу Тарас, — каже секретар обкому, — поклядіть на наших людей цей фінал [покарання зрадника]... — Ні, товаришу Федір, — відповідає зв'язковий спокійно, — до фіналу ще далеко. В мене є до нього розмова... (Ю. Янов., I, 1954, 234); Небезпечна гра, яку затіяла вона з Суліманом, силою обставин вимагала продовження і фіналу (Вільде, Сестри., 1958, 353).

2. Завершальна частина музичного або театрального твору, конструктивно виділена й призначена для великого ансамблю. Найпоширенішим явищем у шкільних драмах були горві фінали, в яких узагальнювалася ідея твору (Укр. клас. опера, 1957, 50); Не треба забувати, що фіналової геніальної Дев'ятої симфонії Бетховена.. дала могутню силу поезія Шіллера (Літ. газ., 17.III 1959, 2).

3. Завершальна частина спортивного змагання, на якій виявляються переможці. Сава Позітонов в Хістсайдом теж вийшли в фінал; завтра вони теж змагатимуться за звання чемпіона (Собко, Стадіон, 1954, 413); Змагання на Спартакіаді України складалися з двох етапів: зональних зустрічей і фіналу (Спорт., 1958, 12).

ФІНАЛІСТ, а, ч. Учасник фіналу (у 3 знач.). На старт виходять перші фіналісти легкоатлетичних змагань (Веч. Київ, 17.VII 1961, 1).

ФІНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до фіналіст.

ФІНАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фіналу, який є фіналом; завершальний. У фінальній сцені [п'єси «Кадри» Мікитенка] студенти, закінчивши виш, йдуть на роботу й зустрічаються на пероні з студентами нового набору (Укр. рад. драм., 1957, 64); Кода [увертюри до опери Лисенка «Чорноморці»] розвиває матеріал фінального урочистого хору і в нійби оптимістичним висновком з усього попереднього викладу (Укр. клас. опера, 1957, 171); Фінальний матч цього сезону нам довелося грати пізно (Смоляч, II, 1958, 377); Фінальний сеїстою; // Який бере участь у фіналі (у 3 знач.). Фінальні команди.

ФІНАНСИ, ів, мн. 1. Система грошових відносин у тій чи іншій державі, а також сукупність усіх грошових коштів, що є в розпорядженні держави. З часу війни за незалежність кожен штат [Півн. Америки] був окремою державою із своїми збройними силами, фінансами, із своїми митними кордонами (Нова іст., 1956, 38).

2. розм. Гроші, грошові справи. Багато вже на мені залежностей для «Зорі», але сподіваюся вирівняти їх, як тільки подішлю свої фінанси (Сам., II, 1958, 455); Єсть комбінація, щоб Ліля приїхала на зміну мамі, та ще не знаю, чи це так вийде, бо, може, фінанси стануть на заваді (Л. Укр., V, 1956, 259); Не планеться [Сев'ківський виконком] в хвості політичної і сільськогосподарської роботи,.. він, як бачите, і в фінансах справний (Вишня, I, 1956, 360).

ФІНАНСИСТ, а, ч. 1. Фахівець у галузі фінансових операцій. — Дивуюсь. Тоді, може, вас, Тадео Станіславичу, задовольняє проект Вітте? — ..І за ним, як мені здається, стоїть турбота не про судьбу хлібороба, а про більший обіг державного карбованця. — Фінансист вроді залишається фінансистом! (Стельмах, I, 1962, 17); // Фахівець із теорії фінансів, у галузі фінансових наук.

2. Капіталіст, який здійснює великі грошові операції; банкір.

ФІНАНСИСТКА, и, ж. Жін. до фінансист.

ФІНАНСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнв. ч. до фінансувати. Реакційне мистецтво, підтримуване й фінансоване імперіалізмом, антинародне як за своїм змістом, так і за формою (Ком. Укр., 2, 1963, 58).

ФІНАНСОВИЙ, а, е. 1. Стос. до фінансів; пов'язаний з організацією фінансів, грошового обігу й кредиту. Ті причини, як.. і фінансові клопоти, довели молодшу сцену до упадку [западу] (Фр., XVI, 1955, 101); Я довою думаю: мудра штука Оця фінансова наука.. (Олесь, Вибр., 1958, 291); Фінансовий звіт — звіт підприємства про надходження, зберігання та витрачання грошових засобів (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 390).

Фінансовий капітал — капітал, утворений внаслідок злиття або зрощування капіталів банківських і промислових монополій. Коли банківський капітал тісно зрощується з промисловим, він стає фінансовим капіталом (Нова іст., 1957, 125); Фінансова криза — характерний для капіталістичних країн розлад державних фінансів. Розумів [Брокко], що при сучасній фінансовій кризі «безробітний жених» — це жалюгідна фігура (Вільде, Сестри., 1958, 495); Фінансова олігархія — невелика група власників найбільших банківських і промислових монополій, що панує в економіці й політиці імперіалістичних країн. Утворення й зростання монополій приводять до безпосереднього втручання держави в процес капіталістичного відтворення в інтересах фінансової олігархії (Програма КІРС, 1961, 23).

2. розм. Те саме, що грошовий. Лілея моя! Будь ласка, скоріш наведи ту справку у «Вестнике всемирной истории», що я тебе просила; хотілось би мені хоч трохи вияснити свої фінансові перспективи (Л. Укр., V, 1956, 382); Щоб проговорити фінансові справи комуни, виробу сироварні вивозили до Глинська (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 29).

ФІНАНСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **фінансувати**. Кожний платник податків, зокрема с.-г. податку, знає, що ці кошти йдуть на фінансування соціально-культурних заходів, оздоров'я, народну освіту, видачу пенсій (Колг. енци., II, 1956, 328).

ФІНАНСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., Perez. Забезпечувати коштами, фінансувати когось, що-небудь. — Цікаво, хто фінансує його [А. Ейнштейна]? — спитав моводик у смюкіну. — Його власна мудрість, — не втримався Фітельберг (Рибак, Час., 1960, 523); Радянська держава.. щедро фінансує розвиток науки в країні (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2).

ФІНАНСУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Одержувати кошти, фінанси від якої-небудь установи, якогось закладу або приватної особи. Плановий приріст виробництва, що виходить за рамки звичайного, природного для підприємства збільшення, повинен фінансуватися в централізованій джерел (Ком. Укр., 8, 1969, 54).

2. Нас. до **фінансувати**. Лабораторії, які відвідав для своїх учнів Шульєв, це досі містилися на терені Інституту 202 і фінансувалися ним (Рибак, Час., 1960, 742).

ФІНАЛ, а, ч. Велика морська тварина-смавець із ряду беззубих китів. Полювання на фіналі, сейваліе, кашалотіе.. та інших китів має свої особливості. Тому гарпунер повинен володіти спеціальними знаннями, досвідом і умінням (Знання., 1, 1970, 9); Кожен кит-фінал, як відомо, важить приблизно стільки, як 300 корів (Рад. Укр., 7.II 1971, 4).

ФІНАЛДІЛ, у, ч. Скорочення: фінансовий відділ (місцевої Ради). [О л е н а:] Куди це він? [М о с я:] Діла у чоловіка. Певне, у фіналдділ побіг — податки платити (Мик., I, 1957, 119).

ФІНІК, а, ч. 1. Дерево родини пальмових із солодкими поживними плодами. Ось він [виноградар] піднявся, і червоний берет квіткою загорієся на синьві моря. З-поміж покручених лоз, папусти й фініків сяють до мене очі (Коцюб., II, 1955, 409); Фінік канарський — одна з популярних декоративних пальм чорноморського узбережжя Кавказу (Веч. Київ., 1.VII 1971, 4).

2. Плід цього дерева з червоно-брунатною шкіркою та соковитим нудно-солодким м'якушем. Одриваний фінік не вернеться знову На гілку свою (Крим., Вибр., 1965, 70); Тут і горізи, і фіга, і фініки сушені в зморшках, Слизь солодкі, пахучі, у кошику яблука стиглі (Зеров, Вибр., 1966, 327).

ФІНІКІЄЦЬ див. **фінікійці**.

ФІНІКІЙКА див. **фінікійці**.

ФІНІКІЙСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до **фінікійці** й Фінікія. Етруський і фінікійський тексти хоча і близькі за змістом, але все ж не зовсім відповідають один одному (Знання., 1, 1966, 29); В куряному похованні біля стан. Кримської виявлено ряд золотих прикрас фінікійської роботи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 140).

ФІНІКІЙЦІ, ів, мн. (одн. **фінікієць**, ійця, ч.; **фінікійка**, и, ж.), іст. Народ, що становив основне населення Фінікії.

ФІНІКІЯНИ, яв і ян, мн. (одн. **фінікійянин**, а, ч.; **фінікійянка**, и, ж.), іст. Те саме, що фінікійці. [К а с а н д р а:] Є в тебе [Андромахи] фінікійянка рабinya, ота, що амів змії замоляти (Л. Укр., II, 1951, 293); — Батьку Юпітері! Ти, що заважає гостинним з'єднан

ням! Хай у веселощах день цей минає троянцям прибулим і фінікійянам (Зеров, Вибр., 1966, 242).

ФІНІКІЯНИН див. **фінікійяни**.

ФІНІКІЯНКА див. **фінікійяни**.

ФІНІКОВИЙ, а, е. Прикм. до **фінік**. Фінікове дерево; Фініковий плід; // Вігот. із фініків. Із солодкого соку, який добувають із пальмових ствобурів, виготовляють високоалкогольне фінікове вино (Наука., 11, 1971, 42).

△ **Фінікова пальма** — дерево родини пальмових із кроною великого пірчастого листя; дає солодкі поживні плоди — фініки. Є чимало сортів фінікових пальм. Їхні плоди різняться між собою величиною, забарвленням, змістом тих чи інших сполук, швидкістю достигання (Наука., 11, 1971, 42).

ФІНІМЕТР, а, ч. Манометр із шкалою, який показує кількість і тиск газу в кисневих та інших балонах.

ФІНІНСПЕКТОР, а, ч. Скорочення: фінансовий інспектор — працівник фінансового відділу, що займається враховуванням і стяганням податків. — Головна має зуб на мене — факт — за те, що восени я викриє фінінспекторові мазінації його татуся (Кач., II, 1958, 18).

ФІНІТИЗМ, у, ч. Ідеалістична філософська концепція, що заперечує об'єктивно-реальний зміст категорії безконечного.

ФІНІФТЕВИЙ, а, е. Прикм. до **фініфть**; покритий фініфтью, із фініфтью. Фініфтевими медальйонами оздоблювалися паналії, срібні оправи книг та інші вироби (Укр. золотарство., 1970, 38).

ФІНІФТЯНИЙ, а, е. Те саме, що **фініфтевий**. Щоранку приходила Кайтмаза і про людське око приносила Насті чи то єреських горіхів, чи то мавританське мереживо.. або венеціанське дзеркальце у фініфтяній рамі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 23).

ФІНІФТЯР, а, ч. Майстер, що виготовляє фініфть. Щоб виконати якийсь сюжет чи портрет, фініфтьяр покривав однотонною емалевою маскою металеву пластинку, після чого вона випалюється в горні (Укр. золотарство., 1970, 38).

ФІНІФТЬ, і, ж. Емаль, якою покривають візерунки на металевих виробах та фарфору. Великого поширення на Україні набувають з кінця XVII ст. живописні емалі, які відомі в Києві під назвою **фініфть** (Укр. золотарство., 1970, 38); // Perez. мн. Металеві вироби, оздоблені такою емаллю. Українські фініфті відзначаються великою мальовничістю, яскравістю (Укр. золотарство., 1970, 38); // Техніка виготовлення таких виробів.

ФІНІШ, у, ч. 1. Заключна, вирішальна частина спортивних змагань на швидкість і витривалість. На самому фініші динаміці вдалось випередити Ніну на 0,3 бала (В ім'я Вітч., 1954, 26).

2. Кінцевий пункт дистанції в спортивних змаганнях. Ярина досягла фінішу у штишенім кроком пробігла ще кілька метрів (Десняк, Десну., 1949, 284); Лунає удар мідного дзвона, зразу ж другий і третій. Три воєни пройшли лінію фінішу (Собко, Матв. затока, 1962, 30); *Образно. — Скільки тут своєгдені народу проходить!.. Нече війна оце ще тільки починається! — Ти знаєш, мене теж це враило. Подумати: стільки було жертв, стільки втрат, а наближавсь до фінішу сильнішими, ніж стартували (Гончар, III, 1959, 419).

3. Певна відстань перед кінцевим пунктом спортивного змагання (у перегонах).

ФІНІШЕР, а, ч. 1. Машина для ущільнення та обробки цементно-бетонного покриття дороги, аеродрому тощо.

2. Той, хто подає сигнал на льотному полі про закінчення польоту.

ФІНІШНИЙ, а, е. Стос. до фінішу. *Фінішна стрічка; Фінішна пряма.*

Δ **Фінішний створ** *див. створ.*

ФІНІШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **фінішувати**.

ФІНІШУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док. 1.* Приходити

до фінішу (у 2 знач.). *Останні слова вже стосувалися Хівайсайда, який фінішував першим у своєму забігу (Собко, Стадіон, 1954, 412); Дворазовий олімпійський чемпіон... знову довів, що він — найсильніший стриптер планети:.. наш земляк утретє завоював золоту медаль чемпіона Європи в бігу на 100 м, фінішувавши з часом 10,27 сек. (Веч. Київ, 4.IX 1974, 3).*

2. Проходить у фініші (у 3 знач.).

ФІНКА¹ *див. фінки.*

ФІНКА², н, ж., *розг. 1.* Те саме, що **Фінеський піж** (*див. фінеський*). *Тагнурадню мочки з-за галлеи витяг фінку й перерізає вірвоки (Головко, II, 1957, 163); Тоська вийняв фінку з білою кістяною ручкою і спиритним рухом угнав її гострим лезом у стіл (Тют., Вир, 1964, 362).*

2. Те саме, що **Фінеська шапка** (*див. фінеський*).

3. Легка квільова шлюпка з гострим носом і кормом.

4. Північна порода коней, поширена у Фінляндії.

ФІНКА³, м, ж. Те саме, що **фіна**¹. *Через деякий час личинки перетворюються тут у білясті напівпрозорі міхурці завбільшки з горошину. Це — фінки; вони можуть дого залишатися у м'ясах (Зоол., 1957, 26).*

ФІНЛЯНДЕЦЬ *див. фінляндці.*

ФІНЛЯНДКА *див. фінляндці.*

ФІНЛЯНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фінляндці й Фінляндія. *Прочитав Вашу книжку про Фінляндію — і мушу признатися, що тільки тепер фінляндське питання стало для мене яким (Коцюб., III, 1956, 371).*

ФІНЛЯНЦІ, ів, мн. (*одн. фінляндець, дця, ч.; фінляндка, н, ж.*). Жителі Фінляндії.

ФІНН *див. фінни.*

ФІННИ, ів, мн. (*одн. фінн, а, ч.; фінка, н, ж.*). Народ, що становить основне населення Фінляндії. *Стримані фінни не поспішають виявляти свої почуття: змагання ще тільки починаються (В ім'я Вітч., 1954, 40); — Є у фіннів чудове свято — свято лісу. В цей день кожен фінн саджає деревце (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 86).*

ФІННО-УГОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фінно-угри.

Δ **Фінно-угорські мови** — група мов, близькоспоріднена з самодійськими мовами, з якими вона утворює уральську сім'ю мов.

ФІННО-УГРИ, ів, мн. Група народів із близькоспорідненими мовними рисами, до якої належать угорці, ханти, мансі, фінни, карелі, естонці, саамі, марі, комі та деякі інші.

ФІНОЗ, у, ч. Захворювання людини і тварин, спричинюване личинками стьожкових черв'яків — фінами. *З жетою профілактики ехінококозу, фінозу і трихинельозу, які можуть уражати і людину, слід провадити роз'яснювальну роботу серед працівників тваринництва й населення про суть цих захворювань (Профіл. захвор., 1955, 24).*

ФІНОЗНИЙ, а, е. Стос. до фінозу; вражений фінозом. *Фінозне м'ясо.*

ФІНОРГАН, у, ч. Скорочення: фінансовий орган — орган державного управління, що здійснює в плановому порядку мобілізацію та розподіл грошових коштів, а також контроль за їх використанням.

ФІНПЛАН, у, ч. Скорочення: фінансовий план — план утворення та використання грошових доходів і нагромадження соціалістичних підприємств та організацій, а також загальнодержавних грошових фондів.

ФІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фінни й Фінляндія. *Взагалі — любов до літератури у мене розвинулась до-*

воли рано, бо вже на 12 році я писав велику повість із фінського життя (Коцюб., III, 1956, 233); — Прапора рідного помаж вітальний З прапором фінським влився в імлі (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 115); // Такий, як у фінвін. — Дали гай сини риють [канали], а нам давай пенсію... Фінський особнячок на березі моря збудую (Гончар, Тронка, 1963, 268).

Фінеський будинок (**будівничок**) — дерев'яний стандартний будинок, якого складають із спеціально виготовлених і підігнаних на заводі деталей. *Недавно придбали для тракторної бригади складаний фінський будівничок (Рад. Укр., 28.IV 1959, 3); Фінеський ніж — короткий ніж із грубим лезом, який носять у піхвах. Бачу я їх [кореспондентів], як зараз. Пистолети, фінські ножи, сумки з паперами, поголені обличчя (Ю. Янов., I, 1958, 331); Фінеські сани (савки) — сани, які являють собою стілець, закріплений на довгих металевих полозах; Фінеський хід, спорт. — особливий вид ходи на лижах, коли лижник відштовхується обома палицями відразу, тримаючись руками за них на рівні паху; Фінеська шапка — кругла плеската шапка з хутрянною околицею, що опускається на вуха й шию.*

ФІНТ, у, ч., *спорт.* Обманливий рух, удаваний випад. *Віртуозні фінти, дотепні комбінації, карколомні стрибки воротарів, стрімкі прориси форвардів — усе це радує серця уболівальників (Веч. Київ, 27.IV 1966, 3).*

ФІНШАМПАНЬ, ю, ч. Сорт коньяку.

ФІОЛЕТ, у, ч., *поет.* Фіолетовий колір, фіолетовий відблиск чого-небудь. *Віжить шосе. Прозорим фіолетом Закам'янілі гали далніх гір Укрили підлі (Зеров, Вибр., 1966, 21); Ясна краса фіалок змінилася у темний фіолет — колір жалоби (У. Крач., Вибр., 1958, 288); Відцвіли вже по дворах соняшники; фіолетом беруться стовбури кукурудзи (Сенч., На Бат. горі, 1960, 54).*

ФІОЛЕТОВИЙ, а, е. Синій із червонуватим відтінком; темно-бузковий, фіалковий. *Засинили доггі смуги толоки, акриті синіми та фіолетовими квітками, неначе застелені синьо-фіолетовими шматками сукна (Н.-Лев., VI, 1966, 85); Зацвіли айстри, переливаючись синіми, рожевими, білими, фіолетовими барвами (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 135).*

ФІОЛЕТОВО. Прися. до фіолетовий. *Фіолетово нічки цвітуть.*

ФІОРД, у, ч. Довга й вузька морська затока, переважно з високими стрімкими берегами. *У сушу [Скандинавського півострова] далеко заходять глибокі, доггі і зовністі затоки з високими стрімкими берегами, так звані фіорди (Фіз. геогр., 6, 1957, 11); Наближаючись до фіорду Марти, «Ляхтак» потрапив у семибальну кригу (Труבל., Ляхтак, 1953, 197).*

ФІОРДОВИЙ, а, е. Прикм. до фіорд; із фіордами. *Фіордові береги.*

ФІОРИТУРА, н, ж. 1. Орнаментальний пасаж, що прикрашає мелодію. *Пісня («Ой у полі корчомка») має типічний волинський (чи взагалі правобережний) мотив: без фіоритур, мелодія просто починається і кінчається тією самою низькою нотою (Л. Укр., V, 1956, 72); Любив він музику. Коли, бувало, Десь на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — ..Усякі виторуючи форшлагги, Фіоритурі, викрути, окраси, Що в них сілські косяються артисти, — Аж стрепенеться Дмитрих і біжить На скрипки голос (Рильський, II, 1960, 304).*

2. *перен.* Про те, що подається для прикраси, поживлення чого-небудь. *Чого і ти навідаєся, Адаме, На цей базар фіоритур і поз? Невже тобі в цім галасливім храмі Дасть забуття заброда-віртуоз? (Бажан, Роки, 1957, 281).*

ФІОРИТУРНИЙ, а, е. Стос. до фіоритурни (у 1 знач.). *Фіоритурний стиль; // Який має фіоритурни. Фіоритурний спів.*

ФІРА, и, ж., діал. Віз, підвода. *Перед хатою стояла фіра й наш кінч (Коб., II, 1956, 298); Зносили з фір лантухи, наповнені колосним зерном, висипали в засіки (Цюпа, Нааустріч..., 1958, 420).*

◇ Хоч фірою заїжджай див. заїжджати¹.

ФІРАНКА, и, ж. Шматок тканини або тюлю, яким закривають вікно, двері тощо; занавіска. *Зачинив [Начо] вікно, поспускає фіранки (Фр., VI, 1951, 302); На вікнах почеплено тюлеві фіранки (Шиян, Переможі, 1950, 35); Проїхала старомодна карета з.. фіранками (Кучер, Зол. руки, 1948, 40).*

ФІРАНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фіранка. *Прикриті фіраночками вікна не пропускали сонячного проміння (Коз., Нові Потоки, 1948, 133).*

ФІРМА, и, ж. 1. У капіталістичних країнах — торговельне або промислове підприємство, що користується правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби. *Герман Гольдкремер стався одною з авторитетних і впливових фірм у нафтовій ділі (Фр., VIII, 1952, 394); Прийшов до Безбородька представник однієї великої фірми й запропонував панові докторові радіоприймач на виплату (Вільде, Сестри..., 1958, 55).*

2. У СРСР — об'єднання однорідних або суміжних підприємств. *В нашій країні було широко підтоплено почин лівівських підприємств по створенню виробничих об'єднань — фірм. Тепер ця нова форма управління міцно увійшла в життя (Рад. Укр., 28.II 1969, 2); Фірма грампластинок «Мелодія» записала у виконавці Русінова композицію за поезією Руставелі (Вітч., 12, 1968, 168).*

3. з означ. або кого, чого, перен., розм. Ім'я, або назва для прикриття чого-небудь. *Він з незвичайною готовістю й очевидною втіхою взявся до ведення тієї справи, — розуміється, під фірмою свого адвоката (Фр., VI, 1951, 247); Вивчайте сей каталог, де хочете, під якою хочете фірмою, ми в те не мішавсь (Л. Укр., V, 1956, 374).*

ФІРМАК, а, ч., діал. Дерев'яна форма для чого-небудь. *Технікою заглибленої різьби вузельські різьбярі виготовляли форми для сиру — фірмаки (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 77).*

ФІРМАН, а, ч., діал. Візник (у 1 знач.). *Втім, зирк, аж возик заїжджася.. Край фірманга гайдук куняє, А фірман луска батогом (Фр., X, 1954, 336); Ще й за фірманга сказала, що воляла би, якби він їзав у звичайній народній одезжі (Март., Тв., 1954, 256).*

ФІРМАН, у, ч. У деяких мусульманських країнах — указ правителя, звернений до його підданих. *Закінчивши читати султанський фірман, Осман-паша склепив повіки (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 405); — Турецький султан видає фірман, щоб її [каву] пили всі правдовірні, — поясняє Грозольський (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9).*

ФІРМАНТИТИ, ню, вищ. недок., діал. 1. Правити кінцями. — *Нема кому фірманити, — борониться дід. — Пожене невістка, — підсміхасться чорнявий панчик (Черемш., Тв., 1960, 234).*

2. Служити фірманом, візником.

ФІРМАНКА, и, ж., діал. 1. Візникування. *Гроші, зароблені фірманкою., протрачує (Петро) і вертає до неї з порожніми руками (Коб., II, 1956, 10); Він займає фірманкою й наймає перевозити все, чого хто хотів (Жобр., Вибр., 1954, 76).*

2. Дружина фірманга. — *А де ті ваші слодики бувають? — У старої фірманки, у Митризи (Фр., III, 1950, 276).*

3. рідко. Підвода. *Весь день був зайнятий [Герман] при будові та при фірманках (Фр., VIII, 1952, 387).*

ФІРМАЦІЯ, у, ч. Прозоре кварцове скло.

ФІРМОВИЙ, а, е. Стос. до фірма (у 1, 2 знач.). *Провідниці приїстно зустрічають пасажирів цього фірмового поїзда, який відправляється у свій перший рейс до Москви (Веч. Київ, 14.II 1966, 1).*

ФІРН, у, ч. Сніг, який внаслідок частого замерзання й розтавання набув форми льодяних крупнок; ущільнений грубоверхній сніг. *Сніг у холодних країнах злежується і часом набуває зернистої будови. Ці зерна зветься фірном (Курс заг. геол., 1947, 137).*

ФІРНОВИЙ, а, е. Прикм. до фірн. *Коли фірн змерзасться, утворюється фірновий лід. Фірновий лід утворюється в гірських країнах (Курс заг. геол., 1947, 137); Фірнова лінія на льодовику лежить у тій його зоні, де поверхня льодовика, що складається з чистого льоду, переходить у поверхню, що складається з снігу і фірну (В. дорогу, 1953, 153).*

ФІСГАРМОНІЯ, і, ж. Язичковий пневматичний клавішний музичний інструмент, звучання якого нагадує орган. *Який-то денний порядок мимішнього вечора з уложив собі? .. Роснісева увертюра до «Вільгельма Телля», виконана на фісгармонії (Фр., IV, 1950, 347); А у клубі звучить, без утоми звучить фісгармонія (Криж., Під зорями., 1950, 105).*

ФІСК, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — імператорська скарбниця.

2. У буржуазній юриспруденції — державна скарбниця.

ФІСКАЛ, а, ч. 1. У дореволюційній Росії (починаючи з XVIII ст.) — урядовець, що наглядав за діяльністю адміністративних установ і осіб з метою виявлення порушень законів та інтересів державної скарбниці — фіску.

2. перен., розм. Донощик, наклепник. *Дворянин Сельський був знаний як наклепник, фіскал і драпіжник (Панч, Гомон, Україна, 1954, 395).*

ФІСКАЛИТИ, лю, лиш. недок., розм. Робити доноси, наклепи.

ФІСКАЛКА, и, ж., розм. Жін. до фіскал 2.

ФІСКАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фіску, до інтересів фіску. *Фіскальні доходи.*

ФІСКАЛЬСТВО, а, с. 1. Діяльність, пов'язана з виконанням обов'язків фіскала (у 1 знач.).

2. розм., рідко. Поведінка фіскала (у 2 знач.); нашіптування, наклепництво. — *Досі я за ними ніякого фіскальства не спостерігав, — відповів він, — але розмова йде про таку серйозну справу, як заборонені книги, то треба перевірити спеціально... (Бурл., Напередодні, 1956, 12).*

ФІСТАШКА, и, ж. 1. Південна деревна або кущова рослина родини сумахових із перистим листям та плодами, схожими на горіхи. *На височині під фісташками залюбки обирають лігвища арцари. На вітах птахи будують гнізда (Знання., 3, 1966, 29); В Криму і на Кавказі можна побачити цікаву рослину — дику фісташку, відому ще під назвою терпентинного, або скипидарного, дерева (Наука., 5, 1958, 40).*

2. Істівний плід цього дерева — невеликий горіх, ядро якого має зеленувате забарвлення. *Училися ми у земській початковій школі. На перервах гралися, бо-рюкалися і бігли у крамницю — фісташок на копійку ваяти (Ковінька, Чому я не сокія., 1961, 67); У продаж надходять фісташки дикорослих і культурних сортів, які в невеликій кількості вирощують у Криму (Укр. страви, 1957, 319).*

ФІСТАШКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фісташка. *Є в Кушці свій колосп. Він славиться фісташковими гаями.*

В Радянському Союзі немає іншого місця, де б фісташки росли на такій великій площі (Рад. Укр., 7.1 1967, 4); Фісташкове ядро має зеленкувате забарвлення з фіолетовим боком, приємного солодкуватого смаку (Укр. страви, 1957, 319); // Вигот. із фісташок. Фісташкова олія; // Із фісташками. Фісташковий торт.

2. Який має колір ядра стиглої фісташки; блідо-зелений, зеленкуватий. Він повернувся до своєї лабораторії, [це] за стіла і обвіяв ніби прощальним поглядом пофарбовані у фісташковий колір стіни (Рибак, Час., 1960, 260).

Δ Фісташкове дерево — те саме, що фісташка 1. В більш пологих місцях ростуть.. фісташкові дерева. Висотою вони досягають семи метрів, вік триває до 400 років (Знання., 3, 1966, 29).

3. у знач. ім. фісташкові, вих, мн. Родина деревних двосім'ядольних рослин.

ФІСТАШНИК, а, ч. Те саме, що фісташка 1; фісташкове дерево.

ФІСТУЛА, и, ж., мед. Канал, що сполучає глибоку виразку в тканинах або органах тіла з поверхню шкіри; виразка з таким каналом; норичня (у 2 знач.); // Штучно зроблений протік з якого-небудь внутрішнього органа; трубка, що вживається для такого протіку. При операціях з приводу закупчення стравоходу деякий час згорого годують через операційну фістулу (Заг. догляд за хворими, 1957, 63); Дуже бажано провести екскурсію до фізіологічної лабораторії для огляду тварин з накладеними на їх органи травлення фістулами (Метод. викл. анат., 1955, 129).

ФІСТУЛА, й, ж. 1. Стара назва одноствольних, а пізніше й багатоствольних флейт.

2. Те саме, що фальцет. Це був високий, як тишина, тонконогий чоловік в драглистим бав'ячим лицем і своєрідним голосям, який співаці звичайно називають фістулою (Добр., Ол. солдатики, 1961, 38).

ФІСТУЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фістули (див. фістула).

ФІТА, й, ж. Тридцять четверта літера дореформеного російського алфавіту (Ф), що означала звук «ф» у словах грецького походження; в українській мові іноді вживалася у власних іменах, що походили з грецької мови.

ФІТІН, у, ч., спец. Органічна сполука фосфору, яка є в багатьох рослинах і застосовується як лікарський засіб при деяких захворюваннях нервової системи, при анеміях, рахіті тощо. З насіння конопель одержують харчову й технічну олію, а також лікувальну речовину — фітін (Наука., 10, 1956, 24); Фітину багато в пшеничних висівках, у добром люцерновому сіні сонячного сушіння (Хлібороб Укр., 6, 1969, 23).

ФІТИНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фітін; який має у своєму складі фітін. Фітинові таблетки.

ФІТО... Перша частина складних слів, що за значенням відповідає слову рослина, напр.: фітофізіологія, фітокарантин і т. ін.

ФІТОБІОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біології, що вивчає життя рослин.

ФІТОГЕОГРАФІЯ, і, ж. Розділ ботанічної географії, що вивчає закономірності поширення рослин та їхніх угруповань на земній кулі.

ФІТОГОРМОНИ, ів, мн. Фізіологічно активні речовини, що регулюють ріст, збільшують укорінення рослин і т. ін.

ФІТОКЛІМАТ, у, ч. Сукупність метеорологічних умов, у яких живуть рослини. Лісові трави, невідомі компоненти лісового угруповання, слугують доказом того, що фітоклімат.. розвивається в процесі формування лісового середовища (Бот. ж., X, 4, 1958, 51).

ФІТОНОМУС, а, ч. Жук-шкідник родини довгоносів, личинки якого живляться листям і квітками люцерни. Низьке підкошування люцерни обмежує розмноження й набагато зменшує шкідливість листового довгоногого довгоносика — фітономуса, який відкладає яйця в стебла люцерни (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 20).

ФІТОНЦИДИ, ів, мн. Бактерицидні речовини, що їх утворюють такі вищі рослини, як цибуля, часник, хрін, цитрусові та ін.; застосовуються для лікування багатьох хвороб. У часнику також виявлені фітонциди, які так само, як і фітонциди цибулі, мають сильну бактерицидну дію (Укр. страви, 1957, 207); Деякі дерева — горіх, ялівець, черешка, глід, береза та інші виділяють летючі речовини — фітонциди, які знищують шкідливі для людини мікроорганізми (Хлібороб Укр., 5, 1967, 28).

ФІТОНЦИДНИЙ, а, е. Стос. до фітонцидів. Препарати, створені з рослин із сильною фітонцидною дією, прискорюють розвиток росади, запобігають обпаленню гав'язей, із застосовують проти вірусних захворювань овочевих культур (Наука., 7, 1971, 25).

ФІТОПАЛЕОНТОЛОГ, а, ч. Фахівець із фітопалеонтології.

ФІТОПАЛЕОНТОЛОГІЯ, і, ж. Розділ ботаніки, що вивчає вимерлі залишки рослин.

ФІТОПАТОГЕННИЙ, а, е. Який спричиняє захворювання рослин. Чим краще живляться й ростуть рослини, тим меншої шкоди завдають їм фітопатогенні мікроорганізми і шкідники сільського господарства (Мікроорг. і родюч. ґрунту, 1955, 33).

ФІТОПАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із фітопатології.

Наука виступила проти хвороб рослин об'єднаним фронтом. Пліч-о-пліч ідуть у наступ злітки, ентомологи, фітопатологи і.. селекціонери (Наука., 9, 1970, 34).

ФІТОПАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фітопатології; пов'язаний з фітопатологією. При виюнкомах Рад у містах і селищах бажано було б організувати ентомологічну й фітопатологічну службу у вигляді станцій для захисту дерев від шкідників і захворювань (Літ. Укр., 9.1 1965, 1).

ФІТОПАТОЛОГІЯ, і, ж. Наука про хвороби рослин, збудників цих хвороб та засоби профілактики й боротьби з ними. [Р о м а н:] Це ж Науково-дослідний інститут ентомології і фітопатології (Мороз, П'єси, 1959, 139); Пошириць і овочів нерідко відносять до об'єктів фітопатології в зв'язку з тим, що вони є паразитами рослин (Бур'яни., 1957, 14).

ФІТОПЛАНКТОН, у, ч. Сукупність рослин (переважно водоростей), що вільно плавають у верхніх шарах водоймищ. На фітопланктон океанів і морів припадає 80 процентів усіх органічних речовин, утворених на землі і в воді в процесі фотосинтезу (Колг. Укр., 6, 1958, 45); У біологічних ставах розводять водорості — фітопланктон, куди входить, зокрема, злорела (Наука., 1, 1971, 16).

ФІТОПЛАНКТОННИЙ, а, е. Прикм. до фітопланктону. Рослини-невидимки належать до фітопланктонних одноклітинних водоростей, що відіграли істотну роль у становленні атмосфери землі і в утворенні підвищених концентрацій рідкісних елементів у земній корі (Веч. Київ, 28.1 1971, 4).

ФІТОТЕРАПІЯ, і, ж. Лікування різних захворювань лікарськими рослинами. Велику популярність у населення здобула фітотерапія (Рад. Укр., 9.1 1971, 2).

ФІТОТРОН, а, ч. Дослідна станція (комплекс споруд), де створюється штучний клімат для рослин. Експериментальний комплекс — фітотрон — споруджується в Харкові. Це найбільша в країні дослідна

станція, де можна буде створювати для рослин найрізноманітніші погодні умови (Знання., 3, 1970, 3).

ФІТОТРОННИЙ, а, е. Стос. до фітотрона. Томати вирощують з допомогою фітотронної установки (Веч. Київ, 16.VIII 1971, 2).

ФІТОФАГ, а, ч. Тварина, що живиться рослинною їжею. Фітофаги мають різний ступінь спеціалізації щодо кормових рослин, і залежно від цього розрізняють багатодітних, обмеженодітних і однодітних комах (Захист рослин..., 1952, 51).

ФІТОФТОРА, и, ж. 1. Рід нижчих грибів класу фікоміцетів, що паразитують на картоплі, помідорах і т. ін. Гриб фітофтора є внутрішнім паразитом рослин. Його міцелій, або грибниця, живе в тканинах органів рослин, живлячись вмістом із клітин (Колг. Укр., 4, 1959, 39).

2. Те саме, що фітофтороз. Фітофтора — небезпечна хвороба, яка завдає багато шкоди картоплі й помідорам. Уражує вона стебла, листя, плоди (Рад. Укр., 3.VII 1971, 4).

ФІТОФТОРОЗ, у, ч. Хвороба рослин, спричинена фітофторою (у 1 знач.). При сильному ураженні картоплі фітофторозом бульби слід перебрати в дуге через місяць після збирання врожаю (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 344).

ФІТОФТОРОСТІЙКИЙ, а, е. Здатний протистояти фітофторі. Наші вчені уперше в світовій практиці ввели фітофторостійкі сорти картоплі (Захист рослин..., 1952, 137).

ФІТОЦЕНОЗ, у, ч. Історично складена сукупність видів рослин, що існують на території з більш-менш однаковими кліматичними, ґрунтовими та ін. умовами й характеризується певним видовим складом, структурою та взаємодією рослин між собою і з зовнішнім середовищем. У безводних пустелях і на крижаних арктичних полях, навіть у космічних кораблях з рослинами й бактеріями. Розташовуючись в одному місці, вони утворюють так звані фітоценози (Рад. Укр., 8. I 1969, 4).

ФІТОЦЕНОЛОГІЯ, і, ж. Те саме, що геоботаніка.

ФІТЬ. 1. виг. Звуконаслідування, що означає пошвиств. Аж об поли вдарили руками та — фить, фить! пошвиствали та й пішли до возів (Кв.-Осн., II, 1956, 16); Легенький пошвиств. Тоді чотири пошвистві сходяться на середню могилаку. Чутно: фить! (Мик., I, 1957, 52).

2. розм. Уживається як присудок при вираженні раптовості або несподіваності настання чи виявлення чого-небудь. Бо смерть не дивиться, чи хто штаб-офіцер: Сьогодні ти живеш, а завтра — фить! Умер! (Міцк., С. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 268); // Уживається як присудок для підкреслення швидкості, моментальності якої-небудь дії, руху. — Гляди. Сьогодні тут, а завтра фить! Аж зашумиш на вулицю. Тільки жeni спробуй щось зробити (Мик., Повісті., 1956, 97).

ФІТЬКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Видавати свист або звук, схожий на свист. Де-де ятел довба, жовна фитькала, туркала горлиця, припунень гує (Свидн., Люборцацькі, 1955, 145).

ФІТЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до фитькати. Фитькнути в пальці.

ФІФА, и, ж., зневажл. Пуста, легковажна дівчина або молода жінка крикливо одягнена. Не змірати сили, відваги, Що в цьому змаганні кипить. Ви чуете, фіфи й стилиги, Як треба по-справжньому жити! (С. Ол., Вибр., 1959, 223).

ФІФОЧКА, и, ж., зневажл. Зменш. до фіфа. Ой серця у Полі ще не відлягло від недавньої неприємної розмови в Матенком, ще вона не заспокоїлася, а тут ще й ця фіфочка... (Автом., Щастя., 1959, 64).

ФІХТЕАНЕЦЬ, иця, ч. Послідовник, прихильник фіхтеанства.

ФІХТЕАНСТВО, а, с. Суб'єктивно-ідеалістичне філософське вчення, створене німецьким філософом Йоганном Фіхте.

ФІХТЕАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до фіхтеанства й фіхтеанця, фіхтеанців.

ФІШ, а, ч., спец. Одна із свастей на судні, за допомогою якої прибирають якір.

ФІШБАЛКА, и, ж., спец. Дерев'яна або металева балка для надання веретену якоря (при його прибиранні) горизонтального положення.

ФІШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестя. до фішка.

ФІШКА, и ж. Кружечок, кубик, квадратик і т. ін., що використовуються в деяких настільних іграх для рахування очок, взятюк тощо.

ФІШКОВИЙ, а, е. Прикм. до фішка; // Признат. для фішок. Фішкова скринька.

ФЛАВОН, у, ч. Складова частина деяких жовтих барвників.

ФЛАГ-КАПІТАН, а, ч., дорев. Начальник штабу флагмана (у 1 знач.).

ФЛАГМАН, а, ч. 1. Командувач великого з'єднання бойових кораблів, що має право підняти прапор на кораблі, на якому він перебуває.

2. Головний (ведучий) корабель (літак), де перебуває командир ескадри, загону, з'єднання кораблів (літаків) або флоту; флагманський корабель (літак). Прогриві салют з кораблів місту-герою, з флагмана ескадри долинули урочисті звуки (Кучер, Дорога., 1958, 110); Закінчи навігацію флагман криголажного флоту атомозоді «Ленін» (Рад. Укр., 25. II 1972, 2).

3. чого, перен. Про що-небудь велике, головне, ведуче серед подібних. Флагманом української науки з цілковитим правом вважають Академію наук УРСР, яка об'єднує понад 80 наукових закладів і 46 дослідних підприємств (Роб. газ., 5. XI 1974, 1); Ворошиловградський тепловозобудівний завод ім. Жовтневої революції по праву називають флагманом вітчизняного тепловозобудівання (Знання., 9, 1976, 4).

4. Персональне військово-звання осіб вищого командного складу у Військово-Морському Флоті СРСР у 1935—1940 роках (до запровадження адміральських звань). Флагман флоту 1-го рангу; Флагман флоту 2-го рангу; Флагман 1-го рангу.

ФЛАГМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флагаман 1, 2, 4. Флагманський прапор.

Флагманський корабель (літак); **Флагманська галера** — головний, ведучий корабель, літак у колоні кораблів, літаків, на борту якого перебуває флагман, командир; найкращий або найбільший корабель, літак якого-небудь флоту, пароплавання, флоталії. Рушила з місця флагманська галера, за нею — друга, третя (Тулуб, Людолови, I, 1957, 220); 21 травня піднявся в повітря і взяв курс на полюс флагманський літак з О. Ю. Шмідтом (Видатні вітч. географи., 1954, 149).

ФЛАГ-ОФІЦЕР, а, ч., дорев. Ад'ютант штабу флагмана (у 1 знач.).

ФЛАЖОЛЕТ, а, ч. Вертикальна жердина для прапора. Двоє бійців прив'язували червоний прапор до флажолета на шпиль думи (Смолиць, V, 1959, 779); На флажолетках полотнища стали кося на далеку дорогу, на дальній рейс (Голов., Перша книга, 1936, 96).

ФЛАГ-ШТУРМАН, а, ч. Штурман флагманського корабля або літака.

ФЛАЖОЛЕТ, а. ч. 1. род. а. Старовинний музичний духовий інструмент на зразок флейти.

2. род. у. М'який звук свистячого тембру, який одержують на струнних музичних інструментах легким

доторканням пальця до певних точок струни. *Комп'юстрація* [у IV симфонії Б. Лятошинського] є поява ліричної, задумливої теми — соло англійського річка, м'який оксамитовий тежбр якого гарно виділяється на фоні флажолетів розділених на дев'ять партій скрипок (Мист., 5, 1965, 10); Досить легко на бандурі виконувати октавний флажолет (ізольоване звучання гармонійного призвуча) (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 95).

ФЛАКОН, а, ч. Пляшечка (перев. для парфумів, ліків тощо). *Ляля, понюхавши і міцно заткнувши флакон, знову поклала його під голову і лягла* (Гончар, Земля., 1947, 149); *Біля діла треба бути, Коли бої навколо йдуть... А тут — дурної мікстури флакон з якоїсь повітової аптеки.. Лежи і слухай змарний клькіт, Бай-дужий до триого (Ус., I сьогодні., 1957, 86).*

ФЛАКОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до флакон. Ми матеріли в свіжоого беревоого віника «тютюноого» порошку, насипали його в маленький флакончик з-під духів (Сміл., Сашко, 1957, 225); *На туалетному столу стояло багато різних флакончиків* (Кол., Терен., 1959, 118).

ФЛАМАНДЕЦЬ *див.* фламандці.

ФЛАМАНДКА *див.* фламандці.

ФЛАМАНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фламандці. *Фламандці живуть на півночі [Бельгії]. Це нащадки германських племен. Вони говорять фламандською мовою, яка близька до голландської* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 96); *Фламандське мистецтво.*

Фламандська шкільна — нацрям у живопису Фландрії XVI—XVII ст., що відзначався увагою до тогочасного побуту в усіх його проявах. На стіні — два портрети на поєн зріст.. Малюнки фламандської школи (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 258).

ФЛАМАНДЦІ, ів, мн. (одн. фламандець, дця, ч.; фламандка, и, ж.). Народ, що становить одну з основних груп населення Бельгії, переважна більшість якого живе на її півночі та заході, а також у південних провінціях Нідерландів і північній частині Франції. *Фламандці живуть на півночі [Бельгії]. Це нащадки германських племен. Вони говорять фламандською мовою, яка близька до голландської* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 96); *В мові — ритміка Верхарна, Рубенс — мабуть в тому є, Що зирне фламандка гарна й вас до місяця прикує* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 113).

ФЛАМІН, а, ч. У Стародавньому Римі — почесна посада жерця якого-небудь божества, на яку обирали довічно; жрець, що займав цю посаду. *Фламіні тут у овняних шапках, там Марсови видно Скинуті з неба щити; там чисті жінки в колісницях Святощі містом провозять* (Зеров, Вибр., 1966, 256).

ФЛАМІНГО, *невідм.*, ч. Тропічний водяний птах із ніжно-рожевим оперенням, а дуже довгою вигнутою шиєю й довгими ногами. *Мої думки летять на Нігер... Де, може, в цей же час фламінго Дрімач-журиться самотній* (Олесь, Вибр., 1958, 252); *Граціозною групою застигли на острівку рожевокрилі фламінго* (Гончар, Таврія., 1957, 87).

ФЛАМІНГОВИЙ, а, е. Прикм. до фламінго.

ФЛАНГ, у, ч. Лівий або правий край лави, військового строю, бойового чи похідного порядку, оперативного розташування військ. *Бій київсь дець далеко на правому фланзі фронту* (Трип., Дорога., 1944, 43); *Дієчина пройшла і стала на правий фланг невеличкої шеренги спортсменок* (Собко, Стадіон, 1954, 219); *Під час наступу Щорс вдався до виробленої ним уже тактики: заходив до ворога з тилу і флангів* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); *Рота була вишикувана. Маслюк.. стояв на три кроки від лівого флангу* (Багмут, Щасл. день., 1951, 71); *Сотня козаків і рота солдатів з двома*

гарматами замикали похід, а ще одна сотня козаків з піками, шаблями та рушницями гарцювала праворуч і ліворуч транспорту, охороняючи фланги (Тулуб, В степу., 1964, 246); *Максим наказав висунути наперед з двох флангів по два кулемети та міномети і тримати підступити до плацдарму під кинджальним воєнем* (Рибак, Час., 1960, 51); // *Правий або лівий бік чого-небудь.*

△ Королівський фланг — права половина шахівниці, утворена вертикалями *e, f, g, h*; **Лівий фланг** *див.* лівий; **Правий фланг** *див.* правий¹; **Ферзевий фланг** — лівий бік шахівниці, утворений вертикалями *a, b, c, d*. *Рокіровка в бік королівського флангу вється короткою, в бік ферзевого флангу — довгою* (Перша книга шахіста, 1952, 31).

ФЛАНГОВИЙ, а, е. 1. Стос. до флангу, який перебуває на фланзі, який здійснюється з флангу, на фланзі тощо. *Можна вночі взяти Кардашин і піти флаңговою атакою на Олешки* (Ю. Янов., I, 1954, 272); *Іванченко наказав підсилити флаңгову охорону* (Сміл., Зустрічі, 1936, 155); *Завдання флаңгової групи, куди було призначено і мене, полягало в тому, щоб перевірити, чи немає німців у ближньому зупорі* (Багмут, Записки., 1961, 110).

△ Фланговий рух; Фланговий марш (маневр, марш-маневр) — рух (марш, маневр) уздовж фронту, який здійснюється з метою захоплення або обходу флангу противника.

2. *у знач. ім.* флаңговий, вого, ч. *Крайній на флаңзі лави, шеренги. Прибігають троє партизанів.* [С в а ш е в к о:] *О, й флаңгові наганяють* (Мак., I, 1957, 281).

ФЛАНЕЛЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до фланель. *Фланелеве виробництво; // Пошитий із фланелі. Зодягнутий [Гальванеску] був не так, як завжди, а в фланелевий костюм для подорожжування* (Смолич, I, 1958, 86); *Наче чалун, сидів він біля каміна у фланелевому теплому халаті* (Рибак, Помилка., 1940, 317).

Фланелева сорочка — форма магроська сорочка з фланелі з гострим вирізом на грудях. *На ньому був смугастий тільник, темно-синя фланелева сорочка і широкі флотські штани* (Ткач, Арена, 1960, 85).

ФЛАНЕЛІВКА, и, ж., розм. Те саме, що Фланелева сорочка (*див.* фланелевий). *Заскочивши в густі зарослі, Римар миттю скинув бушлат, фланелівку, широченні чорні штани кляюш — гордість моряків у жорні дні* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 251).

ФЛАНЕЛЬ, і, ж. М'яка шерстяна або бавовняна ворсиста тканина полотняного або саржевого переплетіння.

ФЛАНЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до фланель. *Фланельний склад; // Признач. для виготовлення фланелі. Фланельний цех.*

ФЛАНЕР, а, ч., *заст.*, розм. Той, хто часто прогулюється, ходить без мети; гультьай, нероба.

ФЛАНЕРСТВО, а, с., *заст.*, розм. Довільне, бездіяльне ходіння, гуляння без всякої мети; гультьайство (у 1 знач.), неробство.

ФЛАНЕЦЬ, ня, ч., *техн.* 1. З'єднувальна частина труб, валів і т. ін., що має форму плескатого кільця або диска з рівномірно розташованими отворами для болтів. *Під час вивантаження машини з платформ сталося нещастя. З валу великої машини сповз фланець і упав прямо на Олексія Левчика, притиснувши його до землі* (Автом., Щастя., 1959, 7); *Фланець — це диск з отворами для болтів; фланцями з'єднують трубопровод, вали, арматуру та ін.* (Слюс. справа, 1957, 265).

2. Відігнута під прямим кутом крайка металевого листа.

ФЛАНІРУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *заст.*, *розм.* Прогулюватися, ходити без діла, без мети. *Дзенькаючи шпорами і тягнувши величезні палаші на коліщатках, фланірували браї кавалергарди* (Бурл., Напередодні, 1956, 46).

ФЛАНК, у, ч., *військ.*, *заст.* Бічна частина фортеці або польового укріплення з міцними сховищами для прикриття фортеці з боків і для поздовжнього обстрілу підступів до даного укріплення.

ФЛАНКОВИЙ, а, е, *військ.*, *заст.* Стос. до фланку. *Фланковий вогонь.*

ФЛАНКУВАННЯ, я, с., *військ.* Дія за знач. фланкувати 1.

ФЛАНКУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перех.* і *неперех.* 1. *військ.* Вести вогонь уздовж лінії фронту, у фланг противникові, який вступає або обороняється; // Прикривати, підтримувати з флангу. *Міцні масивні квадратні bastioni [Ужгородського замку] трохи виступають уперед і фланкують річ вздовж кріпосної стіни* (Знання..., 5, 1966, 26); *Фланкуюати берег.*

2. Бути, перебувати, розташовуватися з боків чогонебудь.

ФЛАНКУЮЧИЙ: Δ *Фланкуючий вогонь* — вогонь, який ведуть збоку, з флангу. *Міномети, «катюші» і кулемети, що били десь фланкуючим вогнем, змели пілотний десант з танків і привадили його до землі* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 384).

ФЛАНЦЕВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до фланець; із фланцями. *Фланцеві труби; Фланцеві крайки*; // Зробл. за допомогою фланця, фланців. *Щоб полегшити встановлення лампи в корпусі рефлектора, тепер майже на всіх автомобілях застосовують лампи з фланцевим кріпленням* (Автомоб., 1957, 236); *Фланцеве з'єднання.*

ФЛАНЦЮВАННЯ, я, с., *техн.* Дія за знач. фланцювати.

ФЛАНЦЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, *перех.*, *техн.* Відгинати фланець (у 2 знач.).

ФЛАТ, у, ч., *друж.* Друкарський папір в окремих аркушах, не в рулонах.

ФЛАТЕР, а, ч., *техн.* Спонтанна вібрація крила або хвостового оперення літака, що може спричинити їх руйнування та аварію літального апарата.

ФЛАТОВИЙ, а, е, *друж.* Прикм. до флат. *Флатовий аркуш.*

Δ *Флатова машина* — друкарська машина, для якої використовують папір в окремих аркушах; *Флатовий папір* — те саме, що флат.

ФЛЕВІТ, у, ч., *мед.* Запалення вени.

ФЛЕБОГРАМА, и, ж., *мед.* Крива запису пульсових коливань вен у людини й тварин.

ФЛЕБОЛОГІЯ, і, ж. Розділ медицини, що займається вивченням хвороб вен і їх лікуванням.

ФЛЕГМА, и, ж. 1. Незворушний спокій, що межує з байдужістю, холоднокровністю. *Лише не сердься, не заламай рук, Котлячу флегму май усе в запасі* (Фр., XI, 1952, 294).

2. *розм.* Те саме, що флегматик 2.

3. *спец.* Згущена маса, що залишається після фракційного перегонки рідкої суміші в перегінному апараті. *Флегма, одержана з місцевої нафтової сировини, дуже дешева, активна. Вона ефективно захищає деревину* (Веч. Київ, 8.IX 1969, 4).

ФЛЕГМАТИЗАТОР, а, ч., *спец.* Рідка або пластикна речовина, за допомогою якої збільшують стійкість вибухової речовини стосовно до зовнішніх імпульсів механічної дії.

ФЛЕГМАТИЗАЦІЯ, і, ж., *спец.* Дія за знач. флегматизувати. *Флегматизація порогу.*

ФЛЕГМАТИЗМ, у, ч. Незворушний спокій, що межує з байдужістю; флегма (у 1 знач.).

ФЛЕГМАТИЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.*, *спец.* Збільшувати стійкість вибухових речовин стосовно до зовнішніх імпульсів механічної дії шляхом змішування їх з рідкими або пластичними речовинами.

ФЛЕГМАТИК, а, ч. 1. Людина з флегматичним темпераментом. *Це була типова блондинка з ямочками на щічках і ліктях, повнотіла, лінива в рухах, яку психологи відносять до типу флегматиків* (Вільде, Сестри., 1958, 317); *Флегматик — повільний, малорухливий, спокійний, без гри емоцій. Почуття у флегматиків змінюються досить рідко. Вони наполегливі в праці і часто досягають видатних успіхів* (Знання..., 11, 1971, 18).

2. Незворушно-спокійна, майже байдужа, холоднокровна людина. *В. компанії не було флегматиків. Всі, як кажуть, з вогником і гумором* (Рад. Укр., 17.VIII 1962, 3).

ФЛЕГМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Який характеризується повільністю, спокоєм, урівноваженістю, слабким виявленням емоцій (про нервову організацію, темперамент). *Флегматичний темперамент може зробити людину млявою, інертною, часто байдужою до всіх вражень життя* (Психол., 1956, 214); *Флегматичний тип людини.*

2. Який відзначається флегматизмом. *Цього флегматичного Мокрієвського Фесенко скрізь тягав за собою.. для компанії* (Н.-Лев., V, 1966, 151); *Це була людина спокійна, розумна, трохи флегматична* (Труба, II, 1956, 427); *І тут сталося щось непередбачене. Флегматичного й урівноваженого Недоуса мов тьох підіймою вибив з сидіння* (Збан., Малин. давн., 1958, 54); // *Власт. флегматиків. Флегматичний спокій*; // Який виражає неперорунний спокій, певну байдужість, млявість. *Спокійне, навіть дещо флегматичне обличчя Бровка з.. пухляки щоками і повним підборіддям враз пожаваило, і у відкритих очах спалахнув вогник невідомої радості* (Добр., Тече річка., 1961, 16); *За його нібито флегматичною зовнішністю криється людина залізної волі, рішучого характеру* (Мист., 1, 1959, 20).

ФЛЕГМАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. флегматичний.

ФЛЕГМАТИЧНО. Присл. до флегматичний 2. — *До нас догодила чутка, що ви й досі ще не оженились? — спитала в його Марта Кирилівна. — Ні, не оженився й досі, — обізвався флегматично Вичковський* (Н.-Лев., VI, 1966, 39); *Щоб розважити нудьгу, Митько почав дражити оттерівого від спеки цапа, що флегматично вимагував своєю бородою на закопі* (Панч, I, 1956, 82).

ФЛЕГМОНА, и, ж., *мед.* Гостре розлите гнійне запалення сполучної тканини. *Пополудні до них підсів якийсь вояка і запропонував зробити за п'ятірку флегмону або зараження крові. Шприц, мовля, при ньому* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 98); *При флегмоні — запалення підшкірної клітковици розлите, з наступним омертвінням тканини* (Лікар. експертиза., 1958, 124).

ФЛЕГМОНОЗНИЙ, а, е. Який має вигляд флегмони, який супроводжується флегмоною. *Ангіна може супроводжуватися утворенням нарізу в м'якотканинах і оточуючих тканинах (флегмонозна ангіна)* (Хвор. дит. віку, 1955, 160).

ФЛЕЙТА, и, ж. Духовний музичний інструмент високого регістру, що являє собою дерев'яну трубку з циліндричним або конічним каналом. *Флейта свистіла, мов вітер між кручами* (Фр., II, 1950, 73); *В кутку стояла величезна шафа, в котрій за склою були інструменти на цілий оркестр: і контрабаси, і валторни, і скрипки, й флейти* (Сам., II, 1958, 412); *Гучали дзвони і бубни, вистігували флейти і віоли* (Загреб., Європа.

Захід, 1961, 263); *Образно. *Флейта іволги в грабїні, Туркїт горлицї на кленї...* (Рильський, III, 1961, 129); *У порївн. *Голос був у нїз [ведмежат] надремний І виводїв, наче флейтаї* (Л. Укр., IV, 1954, 195).

△ **Флейта Пана;** **Панова флейта** — народний духовний інструмент у вигляді з'єднаних разом кількох сопілок різної величини та настройки. *Флейта Пана.* — інструмент, що має серйозне значення для історії музичної культури багатьох народів (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 59); [А м ф і о н:] *Тодї ти зїйдеш ом туди на гору і пустиш голос Панової флейти, і вїйдуться товаришї до нас* (Л. Укр., I, 1951, 449).

ФЛЕЙТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на флейті. *Сїмон заграв у флейту, потїм передає її флейтистовї, той провадить далї* (Л. Укр., II, 1951, 322); *Побачили на теорїї музикантї, що стояли перед ганком: лїтній скрипаль, молоденький флейтист, плечистий здоровань з басом* (Д. Беданк, Украденї гори, 1969, 239).

ФЛЕЙТИСТКА, и, ж. Жін. до флейтист.

ФЛЕЙТОВИЙ, а, е. Прикм. до флейта. *Флейтовї звуки;* // Признач. для флейти. *Флейтовї ноти.*

ФЛЕЙЦ, а, ч., спец. Плоский широкий пензель (щїтка) з м'якого волосу, яким у малярствї згладжують, вирівнюють свіжопофарбовану поверхню.

ФЛЕЙЦОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до флейц.

ФЛЕЙЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дїя за знач. флейцювати.

ФЛЕЙЦЮВАТИ, юю, юеш, недок., перек. і неперек., спец. Згладжувати, вирівнювати свіжопофарбовану поверхню флейцом.

ФЛЕКСАТОР, а, ч. Язичковий ударний музичний інструмент.

ФЛЕКСІЯ, і, ж., лїнгв. Спосїб утворення граматичних форм слів шляхом змїни їхнїх закінчень або звуків основи; змїне при відмінюваннї або дїєвідмінюваннї закінчення слова. *Двоскладовї прикметники на -кий, -ка, -же мають звичайно наголос на флексїї* (Курс сучасної укр. лїт. мови, I, 1951, 497); *З XIV ст. заявляють про себе вже цілком недвозначно риси специфічної української флексїї* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 42); **Флексїя** — термін, який широко живається в мовознавчїй лїтературї з таким же значенням, як і термін **закїнчення** (Сл. лїнгв. терм., 1957, 203).

△ **Внутрїшня флексїя;** **Флексїя особи** — змїна звуків у коренї (основї) слова, яка служить для утворення граматичних форм; звук, звуки, що зазнали таких змїн; **Нульовї флексїя** *див.* нульовий.

ФЛЕКСОР, а, ч., анат. М'яз, за допомогою якого відбувається згинання суглоба; згинач.

ФЛЕКСОРНИЙ, а, е, анат. Прикм. до флексор.

Флексорна група м'язів.

ФЛЕКСУРА, и, ж., геол. Ступїнчастий вигин верств гїрських порїд, який утворюється в результатї зсуву, деформації земної кори. *Прикладом некомпетентних складок можуть бути некомпетентнї флексури, областї поширення яких може бути дуже велика — від континентальних плато до океанїчних глибин* (Курс заг. геол., 1947, 202).

ФЛЕКТИВНИЙ, а, е, лїнгв. Стос. до флексїї, який утворює форми за допомогою флексїї.

△ **Флективнї мови** — один з основних типів мов свїту (за морфологічної класифїкацією), до якого належать мови, у яких граматичнї форми утворюються за допомогою флексїї. *Флективнї мови* — мови, які характеризуються наявністю флексїї основи (або внутрїшньої флексїї, тобто чергування звуків у коренї чи основи слова, яке має граматичне значення), відсутністю збільшеної однозначної відповідності між закінченням (флексїєю) і граматичним значенням, яке воно ви-

ражає, а також тїсною спайкою морфем у словї (Сл. лїнгв. терм., 1957, 203).

ФЛЕКТИВНІСТЬ, ностї, ж., лїнгв. Ознаки мови, у якїй форми слів творяться за допомогою флексїї.

ФЛЕР, у, ч. 1. Тонка, прозора, звичайно шовкова тканина.

2. перек. Напівпрозорий покрив; серпанок.

Прикривати флером чого — робити що-небудь невиразним або таємним, надавати чому-небудь певної загадковостї. *Поет [П. Воронько] не вмїє прикривати життя рожевим флером «прекрасної омани», не вмїє й дивитись на нього крізь чорний туман безвиходї* (Вїтч., 12, 1963, 136).

ФЛЕРДОРАНЖ, а, ч. Білі квіти помаранчевого дерева або шугучї квіти такого ж вигляду, якими прикрашають весільний убїр нареченої, а їнодї також нареченого. *На грудях у нього [Павла] такий, як і в Катрї, пишнїй флердоранж і золотий перстень на середньому пальцї* (Кучер, Трудна любов, 1960, 159).

ФЛЕРДОРАНЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до флердоранж.

ФЛЕРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до флер 1.

2. перек. Напівпрозорий, схожий на флер (у 1 знач.); серпанковий.

ФЛЕРЦ, і, ж. Верхівка молодого пагона чайного дерева.

ФЛЕШ², і, ж., вїйськ., васт. Польове укрїплення, що має форму тупого кута, вершина якого спрямована в бїк ворога. *Начив Самїїло ополченцїе ходити в ногу, навчив, як і флешї будувати і як їх штурмом брати, як відбиватись від кїнноти* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 217).

ФЛІБУСТЬЄР, а, ч. 1. У XVII — на початку XVIII ст. — морський розбїйник, пірат або контрабандист, який був членом особливої організації.

2. У XIX ст. — північноамериканський авантюрист, що брав участь у грабїжницьких нападах на країни Південної і Центральної Америки.

3. жн. У США — особи, що влаштовують обструкцію в конгресї.

ФЛІБУСТЬЄРСТВО, а, с. Заняття флібустьєра, флібустьєрів.

ФЛІБУСТЬЄРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флібустьєр.

ФЛІГЕЛЬ, я, ч. Житлова бїчна прибудова до головного будинку або будиночок у дворї головного будинку. *Визначено їм у флігелї на другїм поверсї двї скромнї кімнатки* (Фр., VI, 1951, 235); *Поблизу будинку стояли два флігелї. В одному жив управитель з родиною, а в другїм — затня прислуга: кухар, покоївки* (Головко, А. Гармаш, 1971, 378); *Дїдова сім'я тулилася в тїсному присадкуватому флігелї* (Збан., Сеспель, 1961, 172); *В 50-х роках XVIII ст. талановитий архїтектор, лаврський крїпак Семен Ковнїр збудував у садибї Лаври флігелї з високими барочними щитами* (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТАНТ, а, ч. Офіцер, що виконував обов'язки ад'ютанта при особї царя, імператора, або офіцер, що виконував доручення при командуєчому армїєю в царській Росїї.

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТАНТСТВО, а, с. Звання, чин флігель-ад'ютанта; виконання обов'язків флігель-ад'ютанта.

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флігель-ад'ютанта.

ФЛІГЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до флігель.

ФЛІГЕЛЬБОК, лькї, ч. Зменш.-пестл. до флігель. *Марно під вікнами флігелька, де жив професор із синомастрономом та онукою, лунали вечорами легковажнї звуки гітари* (Ю. Янов., II, 1954, 84).

ФЛІГЕЛЬЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до флігельбк. *А жила тоді при школі В флігельчочку у дворі Юна учителька* (Дор., Серед степу., 1952, 113).

ФЛІК, а, ч., спец. Шматок, обрізок шкіри для збір-ного підбора.

ФЛІНТ, у, ч. Те саме, що флінтглас.

ФЛІНТГЛАС, у, ч. Оптичне скло із значною кількістю окису свинцю, завдяки чому має великий показник заломлення. *Під час громадянської війни, три роки бувши навідником в артилерії, він не розлучався з грубеньким зошитом, занотовував туди всі свої припущення щодо складу крон- та флінтгласу* (Шовк., Інженери, 1956, 283).

ФЛІРТ, у, ч. Несерйозна любовна гра, залицяння, кокетування. [С а н я:] *Значить, ти признаєшся так званим гру в любов, флірт?* (Лі. Укр., II, 1951, 24); [Ю р к о:] *Виходить — ти всерйоз закоханий? А я весь час думаю, що між вами звичайний флірт* (Мам., Тв., 1962, 252).

ФЛІРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фліртувати. *Бажаю, щоб ми раз уяснили собі, чим власне має бути театр — чи підмогою поступу і просвіти, чи... місцем фліртування в антрактах* (Фр., XVI, 1955, 185).

ФЛІРТУВАТИ, ую, ўєш, недок. Займатися фліртом, залицятися, кокетувати (у 1 знач.). *Королеви — фліртують з пияками — закорсетованими офіцерами* (Ел-лав, II, 1958, 63); *Яким не помічає того, що його жартилива жінка фліртує з парубком Павлом* (Збірник про Крп., 1955, 304).

ФЛІЦИД, у, ч., спец. Прозора рідина темного кольору з різким запахом, що застосовується для боротьби з мухами, комарами та іншими комахами.

ФЛІШ, у, ч. Товща осадових гірських порід (морських відкладів), в якій групи верств, що залягають одна на одній завжди в тій самій послідовності, повторюються багато разів. *Більша частина карпатських гір складається з потужних товщ пісковиків і сланців, що ритмічно чергуються. Такі товщі називаються флішами* (Наука., 3, 1964, 56).

ФЛІШЕВИЙ, а, е. Прикм. до фліш. *Флішєві породи*.

ФЛОБАФЕНИ, ів, мн., спец. Органічні речовини червоноувато-бурого або темно-коричневого кольору, що містяться в корі та плодах рослин.

ФЛОГІСТОН, у, ч. За помилковими уявленнями хіміків XVIII ст. — особлива невагома речовина — «вогняна матерія», що нібито міститься в усіх здатних горіти речовинах і виділяється з них при горінні; теплець.

ФЛОГІСТОВНИЙ, а, е. Стос. до флогістону. *Флогістонна теорія*.

ФЛОЕМА, и, ж., бот. Сукушність тканин у рослині, по яких переміщуються органічні речовини від листків до коренів; луб (у 1 знач.). *У деревній рослині звичайно існують два основні потоки живильних речовин. Вгору по судинах деревини (ксилеми) від коренів до листя рухається висхідна течія води і розчинні мінеральні речовини. Друга течія живильних органічних речовин, що утворилась в листі у процесі фотосинтезу, рухається від листків до коренів по судинах лубу (флоеми)* (Наука., 2, 1963, 40).

ФЛОЕМНИЙ, а, е, бот. Прикм. до флоєма. *Флоємний провідний пучок в стеблі рослини*.

ФЛОБРА див. флойра.

ФЛОБРНИЙ, а, е. Прикм. до флобра. *Не знала [Маруся], чому палять її місячні ночі, чому зове невидимий голос, чому в журкотінню стружка чуються шепоти, а в шумах смерек сопілкові, флобрні ноти* (Хотк., II, 1966, 34).

ФЛОКЕН, у, ч., мет. Дефект внутрішньої будови сталі — тонка звивиста тріщина.

ФЛОКЕНИСТИЙ, а, е, мет. З флокеном.

ФЛОКС, а, ч. Одно- або багаторічна декоративна рослина з пахучими квітками на верхній стебла, зібраними у велике суцвіття. *Сука липнева теплінь линула у відчинені вікна разом з ароматом розквітлих флоксів і резеди* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 396); *Між колишніми чернецькими келіями і церковним горбом цілою поле прив'ялих темно-бузкових флоксів, колір яких гарно пасував до побілених стін* (Перв., Материн., хліб, 1960, 107).

ФЛОМАСТЕР, а, ч. Спеціальна ручка для малювання широкими лініями, що має стрижень з фетру або повсті, просочений тушшо або чорнилом. *Він [художник] спинився на фломастері. Різна жирна лінія оранжевого кольору сприяла Данченкові в досягненні лаконізму вислову* (Літ. Укр., 30.I 1970, 4).

ФЛОРА, и, ж. 1. Сукушність всіх видів рослин, що ростуть на певній території або росли на ній в минулі геологічні епохи; рослинний світ взагалі. *Збираю з останків осінньої флори децю до зільників і для себе і для школи* (У. Кравч., Вибр., 1958, 317); — *Наша експедиція була проведена за методом відомого еченого-географа Гумбольдта, — він далі Шевченку. — Ми вичапи Силс море з погляду геологічного. Вичапи і географію його флори та фауни, шукали поклади* (Тулуб, В степу., 1964, 464); *Самобутнє мистецтво петриківської орнаментики відображає захоплення народних майстрів місцевою флорою* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 95).

2. Сукушність бактерій, що постійно живуть у якомусь органі. *Кишкова флора*.

ФЛОРЕАЛЬ, я, ч., іст. Восьмий (весняний — з 20—21 квітня по 19—20 травня) місяць французького республіканського календаря, який мав чинність у 1793—1805 рр.

ФЛОРЕНТІЄЦЬ див. флорентієць.

ФЛОРЕНТІЙКА див. флорентійка.

ФЛОРЕНТІЙСЬКИЙ, а, в. Прикм. до флорентійці і Флоренція. *Суворий Дант, вигнанець флорентійський, Встає із темряви часів середньовіччя* (Лі. Укр., I, 1951, 174); *Флорентійський муніципалітет; // Який походить з Флоренції. Фермери висаджують між лозами флорентійські півники, які виділяють коренями ефірну олію з фіалковим запахом* (Знання., 11, 1965, 23); // *Зробл. флорентійцями, у Флоренції. Аркадій Валеріанович від дзеркала прямує до столу, сердито націлює перо у важкий каламар флорентійської роботи і складає своє роздратування в холодні вігчальні слова, під якими аж шипить презирство до шурина* (Стельмах, I, 1962, 283).

ФЛОРЕНТІЙЦІ, ів, мн. (одн. флорентієць, ійця, ч.; флорентійка, и, ж.). Мешканці Флоренції. *Життя дружини великого флорентійця [Данте] було тяжке, зрештою сльозами* (Рильський, III, 1956, 285).

ФЛОРИДІН, у, ч. Глина з домішками окисів кальцію, магнію та лугів, яку використовують при очищенні нафтопродуктів та переробці жирів.

ФЛОРИДИНОВИЙ, а, е. Прикм. до флоридін.

ФЛОРИЗМ, у, ч. Мистецтво комбінування засушених рослин для створення картин.

ФЛОРИМІЦІН, у, ч. Лікарський препарат, антибіотик, що використовується як протитуберкульозний засіб.

ФЛОРИН, а, ч. 1. Флорентійська золота й срібна монета XIII—XVI ст., за зразком якої ряд європейських країн почав карбувати монети з золота та срібла. *В державній скарбниці [короля] порожньо, як у кишені старця, що лежить на паперті собору святого Петра,*

тимчасом барони та неогоціанти набивають собі шкіряні гаманці різноталерами, гульденами, флоринами (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 532).

2. Колишня англійська монета у два шилінги.

3. Сучасна грошова одиниця Нідерландів, яка дорівнює 100 центам, а також монета цієї вартості; гульден.

ФЛОРИСТ, а, ч. 1. Фахівець з флористики. Українські флористи, працюючи над флорою УРСР, виконали також ряд робіт з флори інших частин Радянського Союзу (Розв. науки в УРСР., 1957, 325).

2. Той, хто займається флоризмом. Флористи вміють зображувати не тільки окремі предмети, але й передавати свій настрій і стан за допомогою неочікуваних «фарб». Ось із палітурою квіти, листки, ягоди, трави, шкуринки гладіолусових цибулин (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 107).

ФЛОРИСТИКА, п, ж. Розділ ботаніки, предметом якого є вивчення та систематичний опис флори будь-якої місцевості, країни, краю тощо.

ФЛОРИСТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до флора. Поруч із парком [Асканія Нова], на дендрологічній колекційній ділянці, проходять випробування ще 526 нових видів дерева і чагарників. Такий флористичний скарб — величезна рідкість (Наука і культура., 1971, 342).

2. Стос. до флористики. Найбільш капітальною флористичною працею сучасності, яка не має собі рівних у світовій літературі, можна назвати тридцяти томну «Флору СРСР», складану якої завершено в Ботанічному інституті Академії наук СРСР (Рад. Укр., 5.І 1964, 1); Флористичні і фауністичні дослідження у заповідниках використані при написанні багатотомної «Флори УРСР», «Рослинності УРСР», а також для «Фауни УРСР» та інших наукових і науково-популярних видань (Вісник АН, 3, 1971, 32).

ФЛОТ, у, ч. Сукупність суден однакового призначення або певної належності, району плавання і т. ін. Од злоті Турк осатанієши, Велиє багатти розводити, І військо к берегу привієши, Казає Троянський флот спалить (Котл., I, 1952, 216); Родом він із Гур'яки, приморського рибальського селища, яке, між іншим, славиться тим, що з нього вилотить багато першокласних матросів та капітанів на Чорноморський флот (Гончар, Таврія, 1952, 74); Він був важкий і дебелий — цей четвертий Половець, колишній моряк торговельного флоту й контрабандист (Ю. Янов., II, 1958, 176); Миколаївський суднобудівний завод спорудив багато кораблів, які вписали якраз сторінки в історію морського флоту нашої країни (Наука., 2, 1957, 16).

△ Повітряний флот див. повітряний.

ФЛОТАТОР, а, ч., спец. 1. Фахівець з флотації, кваліфікований робітник на флотаційній збагачувальній фабриці; збагачувальник.

2. Речовина, яку застосовують для регулювання процесу флотації.

ФЛОТАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до флотації; пов'язаний з нею. У виробництві калійних добрив являється інтерес передавати технологія та удосконалення флотаційного процесу добування хлористого калію з добривими фізичними властивостями (Хлібороб Укр., 7, 1965, 5); Роботи з фізико-хімічної механіки вже дали можливість розвинути й удосконалити в СРСР процеси флотаційного збагачення корисних копалин, дроблення твердих речовин, формування металокерамічних тіл (Вісник АН, 1, 1971, 22); // Який одержують у результаті флотації. Флотаційний коледж; // Признач. для флотації. Уварною працею зустріли новий рік калійники Стебника. Ні на землі не припинялася робота на збагачувальній флотаційній фабриці (Рад. Укр., 3.І 1969, 1).

ФЛОТАЦІЯ, ї, ж., спец. Відокремлення корисних копалин від порожніх порід; спосіб збагачення руд, заснований на властивості подрібнених частинок корисних копалин випливати на поверхню рідини з бульбашками повітря і на властивості порожньої породи до осідання. Принцип добування графіту відомий давно: подрібнення руди на кулькових чи стрижневих млинах до розмірів часточок 0,2—1 міліметр, потім багастопунича флотація в спеціальних машинах, де руда перемішується з сумішшю води, газу, соснової олії (Знання., 11, 1968, 16); Учені та інженери розробляють методи максимального вилучення цінних компонентів із так званих бідних руд. Один із нових методів — іонна флотація, технологію якої розробили московські спеціалісти (Веч. Київ, 13.VIII 1971, 4).

ФЛОТИК, у, ч. Зменш.-пестл. до флот.

ФЛОТИЛІЯ, ї, ж. 1. З'єднання військових суден; оперативне об'єднання сил військово-морського або річкового флоту. Оглядали лоцмани флотилію і донесли Потьомкінові, що ні одно судно через пороги не пройде, бо з довгими деменами (Стор., I, 1957, 242); Запорозькі козаки, озброєні звичайно рушницями, списами, пістолями і шаблями, добре бились у пішому строю.. Зберегло своє значення і запорозьке плаване військо — флотилія з так званих чайок (великих човнів) (Іст. УРСР, I, 1953, 341); [К о с т я К в а ч:] Наша Дніпровська флотилія стільки річок пройшла. Побували і на Дунаї, і на Одері, і на Шпрее (Мокр., П'єси, 1959, 204); Командувачем посилав його [І. Панаїна] в Ростов з дорученням організувати Азовсько-Донську військовою флотилію (Відатні вітч. географі., 1954, 148).

2. Тактичне з'єднання есмінів, підводних човнів, тральщиків у флотах Англії, США та деяких інших країн.

3. З'єднання промислових, експедиційних або спортивних суден. Вилялось, що Жорка будь-що хоче потрапити в гарпунери на китобійну флотилію «Слава» (Збан., Мор. чайка, 1959, 49); У 1932 році на Далекому Сході було створено першу радянську флотилію «Алеут» у складі одноїменної плаваючої бази і трьох китобійних суден (Наука., 3, 1958, 57); Цілі флотилії займаються виловлюванням риби і крабів, збиранням водоростей, полюванням на морського звіра (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); // Група, скупчення невеликих кораблів, човнів і т. ін. На морі ціла флотилія човнів, яхт — і все це з берега освітлювалось прожекторами (Коцюб., III, 1956, 326); Дивися з неба місяць, освітлюючи флотилію маленьких суден (Трубіл., Шхуна., 1940, 321); *У порівн. А тепер Вони [гуси] у нас лише переночують Та трошки погогоцуть про колишню, — І далі, як флотилія одважна, Пливають на пієніч (Рильський, I, 1960, 249).

ФЛОТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мнв. і теп. ч. до флотувати.

ФЛОТОВОДЕЦЬ, дня, ч. Командувач військово-морських сил або флоту, який своєю діяльністю зривав або робить значний внесок у розвиток військово-морської справи, в організацію флоту. Нахімом був прогресивним військовим діячем. Його талант як флотоводця і організатора воєнних дій на морі і на суші повністю розкрився під час Кримської війни 1853—1856 рр. (Наука., 7, 1955, 39); // Командувач флотилії. У вогні Великої Вітчизняної війни народилася козорта флотоводців, чие керівництво флотами й флотиліями разом з героїчними зусиллями матросів, старшин і офіцерів мало вирішальне значення у виконанні Військово-Морським Флотом бойових завдань (Ком. Укр., 5, 1970, 64).

ФЛОТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флот. Команда на міноносці була нова, взята з флотських екіпажів (Ку-

чер, Чорноморці, 1948, 6); *Повернувся з флотської служби старший брат і довгими вечорами розповідає про далекий край* (Видатні вітч. географи., 1954, 121); *У Севастополі відбулися творчі збори флотських літераторів* (Вітч., 7, 1969, 217); // *Такий, як у флоті, прийнятний у флоті. На ньому був смугастий тільник, темно-синя фланелова сорочка і широкі флотські штани* (Ткач, Арена, 1960, 85); *Поруч карти висіла полковникова флотська форма, новий синій кітель з натертими до блиску судзиками, мічманка, чорна шинель* (Кучер, Голод, 1961, 83); *Боцман Бутта десяти років плавав на бойових кораблях, полює свою буденку працю. Він не терпить тих матросів, які порушують флотську дисципліну* (Укр. літ., 10, 1957, 132); // *Власт. морякам. Пряжки, на яких вибиті якір і п'ятикутна зірка, начислені в флотським шином, до блиску* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 94); // *у знач. ім. флотецький, кого, ч., розм. Той, хто служить у флоті; матрос, моряк. — Нам якби щось [п'єсу] про чорноморських матросів, — заблизцала очима Вутанька. — Та пісень з нотами... — Про флотських наврод чи що буде, — висловив сумнів воєнком* (Гончар, II, 1959, 169).

ФЛОТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. флотувати.
ФЛОТУВАТИ, үю, үеш, недок. і док., Perez., спец. Піддавати флотації.

ФЛОЯРА, ФЛОЄРА, и, ж. Басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині. Дрімає берега, Заснула смерека, Чути лиш флюяру Вічарську здалека (Пісні та романси., II, 1956, 166); *І наплива з зелених полонин поміж смерек мелодія флюяри* (Сос., Солов. дали, 1957, 37).

ФЛОЯРНИЙ, а, е. Прикм. до флюяра.
ФЛОЯРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до флюяра. — *Я ще й грати змію. Вийди застра, я винесу флюярочку свою* (Хотк., II, 1966, 80).

ФЛУКТУАЦІЯ, ФЛЮКТУАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Випадкове відхилення якоїсь величини (фізичної, біологічної, соціально-економічної і т. ін.) від її середнього значення.

2. Відчутне під час доторкування коливання рідини, що зібралася в якійсь порожнині.

3. Те саме, що модифікація 1.

ФЛУКТУВАТИ, ФЛЮКТУВАТИ, үс, недок., спец. 1. Проявляти флуктуацію, флюктуацію (у 1 знач.).

2. Коливатися (про рідину, що зібралася в якійсь порожнині).

ФЛУКТУЮЧИЙ, ФЛЮКТУЮЧИЙ, а, е, спец. Дієпр. акт. теп. ч. до флуктувати, флюктувати.

△ **Флуктуюча** (флюктуюча) **увага**, псих. — незосереджена, мінлива увага, яка швидко переходить з об'єкта на об'єкт.

ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ, ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ, ї, ж., фіз. Один із двох видів люмінесценції, явище короткочасного світіння деяких речовин після припинення освітлювання їх, опромінювання рентгенівським промінням тощо. Якщо дивитись на розчин хлорофілу в пробірці під кутом до падаючого світла, то хлорофіл буде не зеленим, а червоним. Це флюоресценція хлорофілу — випромінювання поглинутих квантів (Знання., 7, 1966, 2).

ФЛЮОРЕСЦІЮВАТИ, ФЛЮОРЕСЦІЮВАТИ, үб, недок., фіз. Мати властивість короткочасно світіння після дії будь-яких променів. Ефект оптичного відбілювання [матеріалів] оснований на здатності деяких органічних речовин флюоресцювати, тобто перетворювати невидимі ультрафіолетові промені у видимі — блакитні або сині (Наука., 9, 1963, 31).

ФЛЮОРЕСЦІЮЮЧИЙ, ФЛЮОРЕСЦІЮЮЧИЙ, а, е, фіз. Дієпр. акт. теп. ч. до флюоресцювати, флюоресцювати; // у знач. прикм. Флюоресцюючі бактерії.

ФЛЮОРОГРАФ, ФЛЮОРОГРАФ, а, ч. Апарат для фотографування зображень з екранів, що флюоресціюють. Розроблено зразки нової рентгеноскопічної апаратури — флюорограф для виготовлення рентген-зніжків у весь арист людини, логотрон — прилад для читання рентгенограм, що збільшує їх розміри і контрастність (Рад. Укр., 10. II 1966, 2).

ФЛЮОРОГРАФІЧНИЙ, ФЛЮОРОГРАФІЧНИЙ, а, е. Який здійснюється за допомогою флюорографа. Особливо важливе значення надається виявленню захворювання [туберкульозу] в ранніх стадіях. З цією метою організується обстежування населення флюорографічним методом (Рад. Укр., 14. VII 1971, 3).

ФЛЮОРОГРАФІЯ, ФЛЮОРОГРАФІЯ, ї, ж. Фотографування зображень з екранів, що флюоресціюють; застосовується в медицині як один із методів діагностики захворювань деяких внутрішніх органів людини. Знімання рентгенівських зображень з екрана називають флюорографією (Наука., 1, 1959, 33).

ФЛЮОРОМЕТР, ФЛЮОРОМЕТР, а, ч. 1. Прилад для вимірювання тривалості флюоресценції.

2. Пристрій для вимірювання інтенсивності люмінесценції.

ФЛЮОРОСКОП, ФЛЮОРОСКОП, а, ч. Найпростіший прилад для спостереження люмінесценції.

ФЛЮВІОГЛЯЦІАЛЬНИЙ, а, е, спец. Нанесений талми льодовиковими водами. Найважливіші формації четвертинного періоду [в УРСР] представлені лесом, мореною, алювіальними та флювіогляціальними пісками (Розв. науки в УРСР., 1957, 266); // Який утворюється при розтаванні льодовиків. Крім морен, що їх відкладає льодовик, уламкові матеріали, які зносить льодовик у долині, можуть відкладатися спереду фронтальних морен з допомогою талих льодовикових вод — флювіогляціальних потоків (Курс аар. геол., 1947, 150).

ФЛЮГЕР, а, ч. 1. Пристрій у формі прапорця, пластинки, стріли і т. ін., що обертається на стрижні і служить для визначення напрямку вітру, а при ускладненій будові — і швидкості вітру. В базато видів флюгерів. Загальною їх особливістю є те, що вони вільно обертаються на осі і встановлюються в напрямку вітру (Фіз. геогр., 5, 1956, 87); *Маленький золотий флюгер на даху будиночка стоїть нерухомо — вітру нема* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); *У порів'я. Я віддаю на суд свої творіння Не вам, мерці, без думки і горіння, Не вам, не вам, Що, ніби флюгері, в дорозу всім вітрам Повернуться туди, куди подме сильніший, І моляться тому, хто впливовіший (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 95).

2. У давнину — прапорець на списі.

3. перен., зневажл. Про нестійку людину, яка часто міняє свої погляди, рішення, ставлення до когось.

ФЛЮГЕРНИЙ, а, е. Прикм. до флюгер.

ФЛЮГЕРОК, ркй, ч. Зменш.-пестл. до флюгер.

ФЛЮІД, у, ч. 1. Рідина або газоподібна речовина, що виділяються з магматичного джерела.

2. Уявна невагома рідина, якою до XVII ст. пояснювали теплові, електричні й оптичні явища, а також горіння.

3. За містичними уявленнями спиритів — якийсь «психічний струм», що його нібито висіла людина. [Б в к о в а:] Він ненавидить нас. Коли він проходить повз наш будинок, по мову тілу завжди пробігають якісь флюїди (Довж., I, 1958, 440).

ФЛЮІДАЛЬНИЙ, а, е. Який має вигляд застиглих потоків виверженої маги, лави.

ФЛЮІДНИЙ, а, е. Прикм. до флюїд. В товщаз, що диференціально переміщуються, в процесі складкоутворення відбувається розшарування порід і білий рузлик

магматичні флюїдні продукти гранітних маж перемищуються в безлічі каналів у розшированих породах (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 7).

ФЛЮКТУАЦІЯ *див.* флюктуація.

ФЛЮКТУВАТИ *див.* флюктувати.

ФЛЮКТУЮЧИЙ *див.* флюктуючий.

ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ *див.* флуоресценція.

ФЛЮОРЕСЦІЮВАТИ *див.* флуоресціювати.

ФЛЮОРЕСЦІЮЮЧИЙ *див.* флуоресціюючий.

ФЛЮОРІТ, у, ч. Мінерал з класу фторидів, жовтий, фіолетовий, зелений, іноді безбарвний; плавиковий шпат. — Його [мармур] прикрасили .. кристали піриту, флюориту і червоного залізняку. З цієї краси треба різати богинь і героїв (Стельмах, II, 1962, 56).

ФЛЮОРІТОВИЙ, а, е. Прикм. до флюоріт.

ФЛЮОРОГРАФ *див.* флуорбграф.

ФЛЮОРОГРАФІЧНИЙ *див.* флуорографічний.

ФЛЮОРОГРАФІЯ *див.* флуорографія.

ФЛЮОРОЗ, у, ч. Хронічне захворювання людини, що спричиняється тривалим діянням на організм спору фтору. Флюороз кісток.

ФЛЮОРОМЕТР *див.* флуорбметр.

ФЛЮОРОСКОП *див.* флуороскоп.

ФЛЮС¹, у, ч., *мед.* Набряк шоки від гнійного запалення тканини ясен, спричиненого захворюванням зубів. У жми тепер зривається флюс (Л. Укр., V, 1956, 5); [Т е т я н а:] Феді ці дні так болять зуби, а він навіть до лікаря не має часу зайти.. [Н а д і я (до Терещенка):] Мабуть, застудили. Чи не флюс? У вас ніби права щока підпухла? (Корн., II, 1955, 289); Шоки у хлопця роздулися від захворювання під ними монет; здавалося, що в нього на обох щоках флюс (Собко, Скеля., 1961, 12).

ФЛЮС², у, ч., *техн.* 1. Речовина (вапняк і т. ін.), яка додається до вихідних матеріалів під час плавлення металів для регулювання складу шлаку; плавень. Для того, щоб краще відокремити метал при плавленні руди від шкідливих складових частин, до руди почали додавати різні мінерали — кварц, плавиковий шпат, вапняк. Додавки ці служать плавнями, або флюсами (Тасмн. ванна, 1957, 90); Кран підхоплював великі жолоби — мульди, сповнені шматків металу і флюсів (Собко, Серце, 1952, 14).

2. Речовина (силікати, бура), яку наносять на поверхню з'єднуваних частин під час паяння, зварювання і т. ін. для видалення утворюваних окислів та забруднень при автоматичному зварюванні. При напаяванні як флюс застосовують буру (Різальні інстр., 1959, 84); В Інституті електрозварювання було розроблено новий ефективний спосіб швидкісного автоматичного зварювання під флюсом (Ком. Укр., 6, 1969, 46).

3. Речовина, якою заповнюють пори глиняних та фарфорових виробів під час випалювання для надання їм міцності. Малюнок, створений за допомогою спеціальних фотографічних процесів, переносять на керамічний виріб, покривають тонким шаром легкоплавкого флюсу (плавня) і закріплюють випалюванням (Розповідь..., 1970, 36).

ФЛЮСНИЙ¹, а, е, *мед.* Прикм. до флюс¹.

ФЛЮСНИЙ², а, е, *техн.* Те саме, що флюсовий.

ФЛЮСОВАНИЙ, а, е, *техн.* Діспр. пас. мин. і теп. ч. до флюсувати.

ФЛЮСОВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до флюс². Донбас багатий.. особливо на таку цінну сировину для металургійної промисловості, як флюсові вапняки, доломіти, каоліни, вогнетривкі глини, формувальні піски (Роб. газ., 29.VIII 1962, 2).

ФЛЮСУВАННЯ, я, с., *техн.* Дія за знач. флюсувати.

ФЛЮСУВАТИ, ую, уєш, *недек., перех., техн.* Здійснювати виробничий процес, застосовуючи флюс (*див.* флюс²).

ФЛЮТБЕТ, у, ч., *спец.* Штучний підводний підмурок греблі або будь-якої іншої гідротехнічної споруди. Флютбет є найбільш відповідальною частиною споруди [греблі], він повинен протистояти не тільки діянню поверхневого потоку,.. а також і тисковій фільтраційного потоку (Довідник сіль. будівельника, 1956, 58).

ФЛЮТБЕТНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до флютбет. Йому [Андрівці] потрібно було замовити залізобетонні коробчасті блоки, флютбетні плити на дно котлована, ребристі та плоскі плити для зміцнення берегів (Дмит., Наречена, 1959, 165).

ФЛЯГА, и, ж. 1. Похідна плоска переважно металева посудина, іноді обплетена або обшита чим-небудь, яку носять на поясі, через плече тощо; баклага. З фляги він пригубив Води краплину, щоб зростить язик (Бажає, Вибр., 1940, 174); Партизан відганяв кришечку, стріпнує флягою. Деся на денці щось ледве чутно хлопнуло (Збан., Тасмнця., 1971, 182); Кожен з курсантів був навчений повною викладкою, з флягою, протиазом, з достатнім запасом патронів (Гончар, Людина., 1960, 77).

2. Велика посудина з ручками, призначена для рідини; бідон. Молоко у флягах, пляшках зберігають у тарі, в якій воно надійшло (Технол. пригот. їжі, 1957, 16); Створено нові комплекси машин і для доїння корів та первинної обробки молока: стаціонарні і пересуєні установи з доїнням у фляги, відра і молокопровід тощо (Хлібороб Укр., 6, 1967, 19).

ФЛЯЖКА, и, ж. 1. Те саме, що фляга 1. Ляома був зовсім військовий — в зеленій гімнастерці з фляжкою на поясі і з рюкзаком за плечима (Ів., Тасмнця, 1959, 41); Їй [Варварі] запропонували сільнути з обшитої ворсистим сукном фляжки (Перв., Дикий мед, 1963, 16).

2. діал. Пляшка. А... очини ж мені ласку: Передай козаку меду-вина фляжку (Чуб., V, 1874, 373); Будучий свояк, який, певно, пристане до тих, що пана директора звуть єуйком, стисне палко йому руку і скаже їще подати фляжку вина (Мак., Вибр., 1954, 46).

ФЛЯЖНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фляга 1.

2. Який зберігають або перевозять у флягах (у 2 знач.). Фляжне молоко.

ФЛЯЖИ, ків, мн. Те саме, що флячки. Фляжи — їжа із гірших залишків м'яса, з тельбухів (Фр., I, 1955, 433).

ФЛЯНДРІВКА, и, ж. Специфічна система орнаменту в українській народній майоліці, що одержується певним способом при нанесенні фарб на сирій гончарний виріб. Є також у Дибинцях миски з фляндрікою, або, як їх там називають, — порані миски. За допомогою різка майстер проводить кілька концентричних кіл, найчастіше білого кольору (Мист., 6, 1964, 15); Мальовані канівські миски були червоного або білого кольору в залежності від області.. Розмальовувалися як свіжі, так і алежка підсушені вироби. Розпис по сирому, незалежно від малюнка, звався фляндрікою (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 63).

ФЛЯНДРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фляндрувати. Вже у XVII ст. фляндрування було загальновідомим і сформованим способом розпису [посуду] (Нариси з іст. укр.. мист., 1969, 44).

ФЛЯНДРУВАТИ, ую, уєш, *недек.* Розписувати (гончарний виріб), застосовуючи фляндрівку.

ФЛЯЧКИ, чок, мн. Свинячі або телячі тельбухи, порізані на шматочки і зварені в шпонавій каші. Пан староста проявляє преарний апетит і, заживши дві тарілки флячків, розпочав своє оповідання (Фр., III,

1950, 243); *Пані Марціновська теж величала себе шляхтякою, у неї було дві молочні кози, і вона ще прекрасно зміла варити «флячки», за якими аж змірав пан Бадювський* (Козл., Ю. Крук, 1957, 367).

ФОБІЯ, і, ж. Нав'язливий, непереборний страх при деяких психічних захворюваннях, іноді при перевтомі, після психічного зворушення.

Фойє, невідм., с. Приміщення в театрі, кінотеатрі, будинку культури і т. ін. біля глядачового залу, призначене для перебування глядачів перед початком вистави, сеансу та для відпочинку під час перерви, автракту. У фойє погасило світло. На арені починався новий відділ програми (Ю. Янов, II, 1958, 139); *Навіть в антрактах, коли збуджені глядачі сунули до фойє, він лишався на місці* (Ільч., Серпе жде, 1939, 261); *Десять років він [Арсен] зарав в душному, переповненому фойє кінотеатру* (Дмит., Розлука, 1957, 31); *В азалитому електричним світлом фойє, поблискуючи мідними трубами, гонили дві уже гримів колосальний дужокий оркестр* (Ряб., Жайворонки, 1957, 98); // Приміщення для відпочинку артистів між актами вистави.

Фок, а, ч., мор. 1. Невже саме вітрило на передній щоглі корабля або косе вітрило на однощогловому судні. *Наче електричний струм пронизує Лазарєва. Перед його очима виникає друга, на цей раз кастрофічна небезпека. — Фок розірвало! Розірвало парус на фок-щоглі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 401).

2. Те саме, що фок-щогла. *За термінологією старих морських боїв, відбувалося таке: хорвет нападного флоту втрапив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся вплає* (Ю. Янов, II, 1958, 200).

Фок-... (ФОКА-...), мор. Перша частина складних слів, що вказує на належність чого-небудь до фока (у 1 знач.), напр.: фок-ре́я, фока-бра́с, фок-щогла.

ФОКАЛЬНИЙ, а, е, фіз. Слос. до фокуса (див. фокус¹). *Площина, яка проходить через фокус перпендикулярно до головної оптичної осі, називається фокальною площиною* (Курс фізики, III, 1956, 272).

ФОКСТЕР'ЕР, а, ч. Невеликий собака групи тер'єрів, з яким можна полювати на лисців, борсуки та іншого дрібного звіра, що живе в норах. *Рипнули двері, і на нього [Аркадія Петровича] кинулася Мишка, любий пєсик, расовий фокстер'єр* (Коцюб., II, 1955, 384); *Джимі врас на роляі. Фокстер'єр Пік, білий з жовтими вушми, і кицька Муза.. сидять біля Джими і слухають* (Коч., II, 1956, 155).

ФОКСТРОТ, у, ч. Сучасний ритмічно-чіткий швидкий парний танець з розміром 4/4 такту. *У сусідній кімнаті шаріар джаз-банд, і охочі танцювати фокстрот* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 379); [С е р е д а:] *Звичайно, я не музикант, і не поет, і не прозаїк, і не змію танцювати фокстроту* (Мик., I, 1957, 483); // Музика до цього танцю; музичний твір у ритмі цього танцю. *Тріо-музики заєзлато витинали новітній фокстрот «Валєнсію», і звуки звабливої мелодії заглушала безуважний гомін публіки в кафе* (Досв., Вибр., 1959, 393); *Найбільше йому [Рубінові] подобалася музика швидка — польки, галопи, фокстроти* (Сенч., Опов., 1959, 41); *Бравурні тони фокстроту зміниє веселий переможний марш* (Ю. Бєдзик, Полки., 1959, 188).

ФОКСТРОТНИЙ, а, е. Прикм. до фокстрот. *Фокстротне па; Фокстротний ритм.*

ФОКУС¹, а, ч. 1. фіз. Точка, в якій збираються, перетинаються відбиті сферичним дзеркалом або заломлені лінзою паралельні промені, потоки. *Точка, в якій центральний промінь, паралельний головній оптичній осі дзеркала, після відбивання перетинає цю вісь дзер-*

кала, називається фокусом дзеркала (Курс фізики, III, 1956, 272); *Промені світла, відбиті будь-якою точкою А об'єкта, проходячи через збірну лінзу, перетинаються в точці А, яка називається спряженим фокусом* (Довідник фот., 1959, 5); *У порівн. *Очі всієї присутніх, немов у дивовижному фокусі, сходилися на місяць радянської делегації* (Собко, Зор. крила, 1950, 34); // Віддаль від заломлюючої або відбивної системи до цієї точки. *Короткий фокус.*

2. фот. Точка, в якій предмет, що його знімають, фотографують або розглядають за допомогою оптичного приладу, має найкращу чіткість, різкість. — *Ми будемо знімати з сіткою, — вирішує режисер, — воно буде красиво, неріже наводження на фокус дасть пригніченість* (Ю. Янов, II, 1958, 29); *Якщо правду сказати, не дуже вдалий знімок, глибоки немає, все змазалося, тільки танк пощастило взяти в фокусі* (Перв., Дикий мед, 1963, 320); *І ще довог бачив [Павло] Оксану, що стояла край дороги.. А потім вітер нагнав у очі сльозу, й Оксана почала двоїтися, пливати в якомусь тумані, як ото буває часом в кіно, коли механік не дотримав фокуса* (Кучер, Голод, 1961, 178).

3. мат. Така точка, що відношення віддалей від будь-якої точки на кривій лінії до неї і до певної прямої є сталою величиною. *Кожна планета рухається по еліпсу, в одному з фокусів якого міститься Сонце* (Астр., 1956, 64).

4. Місце, в якому найяскравіше, найсильніше виявляється будь-яка властивість, дія, ознака чого-небудь тощо; головна точка чого-небудь. *Фокус землетрусу; // мед.* Вогнище, осередок хворобливого процесу в організмі.

5. перен. Центр, осередок чого-небудь. *..всєбічна політична агітація є саме фокус, в якому збігаються насутині інтереси політичного вивозаня пролетаріату з насутиніми інтересами всього суспільного розвитку і всього народу..* (Лєвін, 6, 1969, 252); [М он т а н ь - я р:] *Хіба ж не краще дєсь в чужому краю зібрати в фокус розуму живою усі проміння вашої [жироудистів] ідеї і кинуті її перуном яєним на нашу Гору?* (Л. Укр., II, 1951, 175); *Максим [у фільмі «Юніє Максим»] часто буває не в фокусі. Мені здається, що в наступному фільмі, — якщо дозволите мені, як товаришеві, висловити свої міркування — треба зробити образ більш виразним і монументальним* (Довж., III, 1960, 198).

ФОКУС², а, ч. 1. Спритний прийом, трюк, що вражає глядачів своєю уявною надприродністю; грунтується на обмані зору завдяки вправності і швидкості рухів виконавця, а також на спеціальних пристосуваннях та маловідомих хімічних і фізичних явищах. *Старий Монтга став показувати фокуси з густочкою та в рукавичках* (Н.-Лєв., III, 1956, 234); — *Хіролант в екіпажі у мене показував фокуси на картах і патякав про сузір'я під тропіком Козєрага* (Смолич, Театр., 1940, 61); *Оля Козуб повідомила, що вона зміє робити фокуси* (Донч., V, 1957, 266); // Якесь дія, прийом, що вимагає особливого уміння, спритності, майстерності. *Він досконало, по-парубочьому, навіть з деякими фокусами, висвистував співачу в тутешніх селах пієню «Ти, дєчино-каліно...»* (Сміл., Сад, 1952, 119).

2. перен., розм. Подія, вчинок, дія і т. ін., що привертає увагу своєю незвичайністю, несподіваністю; // перен. мн. Вєредування, дивацтва.

◇ **Викидати** (викинути) **фокуси** (фбкує) — робити щось незвичайне, несподіване. — *Сагайдак знову фокуси викидав.. І що він собі думає, не знаю* (Добр., Тече річка., 1961, 301).

3. перен. мн., перен., розм. Хитрощі, виверти, удавання. *А потім — знову фокуси: На тонькому шпурі*

Метляє, балансує Уряд Пуанкаріє (Еллап, I, 1958, 201); — *Непримно, — сказав Сашико, — ми прийшли на кінець драми. Фашист узяв нашого на якийсь фокус* (Ю. Янов., I, 1954, 98); *Служняно слі буржуї кружком, похнюпившись, взялися виколупувати з мила буржуїєські свої витребеньки. — Тільки в мене без фокусів! — попередив Кильгей. — Помічу, що котрий валюту коєтне — одразу кендюк навиороті! З цієї хвиліми це не вам — це вже республіці належить* (Гончар, II, 1959, 74).

ФОКУСНИЙ¹, а, е, фіз. Стос. до фокуса (див. фокус¹ 1, 2).

△ **Фокусна віддаль** — віддаль від фокуса оптичної системи до вершини її заломлюючої або відбивної поверхні, тобто поверхні лінзи або дзеркала. *Головна фокусна віддаль фотографічного об'єктива виражається в сантиметрах або міліметрах і позначена на оправі об'єктива* (Довідник фот., 1959, 11).

ФОКУСНИЙ², а, е. Стос. до фокуса (див. фокус² 1). **ФОКУСНИК**, а, ч. 1. Той, хто показує фокуси; артист, який показує фокуси (див. фокус² 1). *Акробати в баянтістом закінчували свій номер, їх мав амініти жонглер-фокусник* (Дмит., Наречена, 1959, 177); *Скорожороги, музиканти, танцюристи, акробати і фокусники були дуже характерним явищем дренворського життя* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 524); *У порівн. Долеїн жонглюєва словами, як фокусник у цирку тарілками (Рибак, Час., 1960, 441).

2. *перен., розм.* Той, хто вдається до незвичайних дій, вивертів, хитрощів. — *Сюди [сторожувати громадське зерно] треба чоловіка такого, щоб у нього ні крихти не прилипало до пальців, щоб без фокусів. А фокусників у нас чимало, так треба подумати!* (Чаб., Катюша, 1960, 163).

ФОКУСНИЦТВО, а, с. 1. Зайняття, мистецтво фокусника (у 1 знач.), показування фокусів (див. фокус² 1).

2. *перен.* Дії, вчинки, властиві фокуснику (у 2 знач.).

ФОКУСНИЦЯ, і, ж. Жін. до фокусник.

ФОКУСНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до фокусник.

ФОКУСНИЧАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. фокусничати.

ФОКУСНИЧАТИ, аю, аеш, *недок., розм.* Робити фокуси (див. фокус² 2, 3).

ФОКУСУВАННЯ, я, с., *спец.* Дія за знач. фокусувати. *Магнітне поле спеціальної конфігурації має властивість повертати [атомні] частинки до заддаєгедь розрахованої орбіти, тобто магнітне поле фокусує їх. Чим сильніше фокусування, тим вужчим пучком рухаються частинки* (Наука., 5, 1960, 13); *При фотографуванні загальною нічного вигляду міста рекомендується поділяти видержку на дві частини. Першу, більшу частину видержки, роблять при максимально різкому фокусуванні* (Довідник фот., 1959, 69).

ФОКУСУВАТИ, ую, уеш, *недок. і док., перен., спец.* 1. Збирати (промені, електрони тощо) у фокусі (див. фокус¹ 1). *Система лінз, встановлена в ньому [мікроскопі], збирає світлові промені в один пучок — фокусує їх — і, спрямувавши на досліджуваний предмет, дає можливість побачити частинки розміром до двох стотисячних сантиметра* (Наука., 11, 1965, 4); // *Спрямовувати в якусь точку, якесь місце зібрані, зосереджені промені, електрони і т. ін. Щоб не порушувати здоров'я тканини, пучкину опромінують з усіх боків, фокусуючи пучок проміння в потрібне місце* (Знання., 2, 1966, 10).

2. Регулювати оптичну систему (фотоапарата, кіноапарата, телескопа і т. ін.) для одержання чіткого зображення; наводити зображення на різкість. *Близькаву краце фотографувати вночі, фокусуючи фотоапарат на нескінченність* (Довідник фот., 1959, 69).

ФОКУСУВАТИСЯ, ується, *недок., спец.* 1. Збиратися, перегинатися в одній точці (про промені, електрони і т. ін.), у фокусі (див. фокус¹ 1). *Вони [ультра-звуків промені], як і світлові, можуть відбиватися, заломлюватися і фокусуватися за законами оптики* (Веч. Київ, 22.VI 1957, 4).

2. *Пас. до фокусувати.* *В електронному мікроскопі замість світлових променів на досліджуваний предмет спрямовується пучок електронів, який фокусується електромагнітними лінзами, що діють на нього так само, як скляні лінзи на промені світла* (Наука., 6, 1963, 31).

ФОК-ЩОГЛА, а, ж., *мор.* Передня щогла на судні. *Кривавим пасмом тріпотить на фок-щоглі червоний прапор — сигнал тривоги* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 4).

ФОЛ, у, ч., *спорт.* Грубий характер гри; грубий заборонений прийом у грі, персональна помилка.

ФОЛІАНТ, а, ч. Книга, форматом у половину паперового аркуша (*заст.*); взагалі велика товста книга. *Попід стінами стояли шафи, заставлені здоровими старими книгами та фоліантами* (Н.-Лев., VII, 1966, 12); *Ох, арабські фоліанти! Вже несилла вас читати* (Крим., Вибр., 1965, 37); *Навколо стола на підлозі порозкидані важкі старовинні фоліанти в шкіряних оправах* (Гончар, III, 1959, 290); *І в папських мажках Тарас бачив величезні бібліотеки, де на корінцях різних фоліантів можна було прочитати французькі, німецькі, англійські назви* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 34).

ФОЛІАНТОВИЙ, а, е. Прикм. до фоліант.

ФОЛІЄВИЙ: △ **Фолієва кислота**. Вітаміи групи В, який має протинаемічні властивості, стимулює і регулює кровотворення; міститься в дріжджах, печінці людини і тварини, у зелених листках рослин. *Овоці містять багато фолієвої кислоти, що використовуються як ефективний засіб для лікування деяких видів недокріє'я* (Рад. Укр., 10.II 1972, 4).

ФОЛІКУЛ, а, ч., *анат.* Певний утвір, що має вигляд мішечка або пухирця в організмі людини і тварини. *Нижнім кінцем вони [м'язи] прикріплюються до стінки фолікула — заглиблення шкіри, в якому сидить волос, а верхнім — до волокон сосочкового шару* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 11); *Фолікули щитовидної залози; Фолікули яєчника.*

ФОЛІКУЛІН, у, ч., *фізл.* Статевий гормон жінок і самок ссавців, що виробляється фолікулами яєчників. *В олії молока містяться у великій кількості речовини, близькі до тваринного гормону фолікуліну, що відкривас широкі можливості використання цієї олії у фармацевтичній промисловості* (Ол. та ефір. культ., 1956, 327); // *Цей гормон як лікарський препарат.*

ФОЛІКУЛІТ, у, ч. Гнійне запалення устя волосного мішечка, що спричинюється тертям одягу, розчісуванням, забрудненістю шкіри.

ФОЛІКУЛЯРНИЙ, а, е. 1. *фізл.* Який виробляє або містить фолікуліни. *Фолікулярні клітини; Фолікулярний гормон.*

2. *мед.* Який утворюється в фолікулах мигдалей внаслідок хворобливих змін. *Спиртову настоячку нагідок, розведenu водою, можна вживати для ползєкання горла при фолікулярній ангіні* (Знання., 11, 1971, 29).

ФОЛЮ, невідм., с. 1. Книга або журнал, форматом в аркуш або половину аркуша.

2. *бузг.* Права і ліва сторінки в рахункових книгах, що мають той самий порядковий номер.

ФОбльга, а, ж. 1. Дуже тонкі блискучі листи або стрічки металів і сплавів (алюмінію, міді, латуні, олова, свинцю і т. ін.), які використовують для дрикрєса виробів, пакування харчових продуктів, тютюну, а

також для виготовлення конденсаторів, електродів. І влучає із ключочка Гостиниці виймала [Ганна]: І хрестики, й дукачки, й намиста разочок Яриночі, і червоний З фольги образочок, А Карпби соловейка Та коників пару (Шевч., I, 1963, 319); Кольористику обгортку вона [баба] кидала тут же, а сріблястий аркушик фольги, старанно розглабляючи на коліні, приносила додому і товала в спеціальну шухлядку свого комода (Смолич, II, 1958, 94); В радіотехніці застосовуються складні конденсатори. Обкладки в цих конденсаторах роблять з свинцево-олов'яної або алюмінієвої фольги (Курс фізики, III, 1956, 44); *У порівн. Шуби були заалати таким густим місячним сльвом, наче їх було обліплено фольгою (Шиян, Переможці, 1950, 135).

2. Матеріал (паперова калька або прозора плівка з шаром порошку бронзи або сухої фарби), який використовують в поліграфії для нанесення зображень на оправи книг. Рулонна фольга; Золота фольга.

ФОЛЬГІВНИК, а, ч. Робітник, який виготовляє фольгу.

ФОЛЬГІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до фольгівник.

ФОЛЬГОВИЙ, а, е. Прикм. до фольга; // Зробл. з фольги або вкритий фольгою. Висло на стрічках багато .. ячоч, фольгових і білих фарбованих з золотими словами (Вовчок, VI, 1956, 244); На стінах в світлиці висіли ради образів в фольгових та позолочених рамах (Н.-Лев., III, 1956, 138).

ФОЛЬГОПРОКАТНИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням фольги. Фольгопрокатний стан.

ФОЛЬКЛОР, у, ч. Народна творчість. Вона змалку тільки про те й мріяла, щоб побачити справжнє народне весілля — в усій його самобитності та багатстві фольклору й етнографії (Смолич, Мир., 1958, 43); Творчість Б. М. Лятошинського років Великої Вітчизняної війни позначена підвищенням інтересу до українського музичного фольклору (Мист., I, 1955, 30); Казка, анекдот, легенда, бувальщина, переказ та інші види фольклору обумовили появу в писемній літературі жанру оповідання (Рад. літ-во, 2, 1958, 18).

ФОЛЬКЛОРИСТ, а, ч. Фахівець у галузі фольклористики; той, хто збирає і досліджує фольклор. Теми Руданського — бродячі, і вони для фольклориста просто дорожочинні (Крим, Вибр., 1965, 598); Село Велика Писарівка на Сумщині здавна відоме було етнографам та фольклористам як значний осередок кобзарства (Вол., Сади., 1950, 34); Художник слова поводить нас у Г. Ф. Кейтці з етнографом та фольклористом, часто робив він фольклорні й етнографічні естаки у свої твори, а в художніх описах дотримувався точності й об'єктивності етнографа (Рад. літ-во, 1, 1970, 37).

ФОЛЬКЛОРИСТИКА, и, ж. Наука, що займається збиранням і дослідженням фольклору. Визначну роль в українській фольклористиці у 20—40-х роках відіграв професор Московського, а потім Київського університету М. О. Максимович (1804—1873). Він упорядкував і видав три збірки українських народних пісень (Іст. укр. літ., I, 1954, 136); Фольклористика вивчає народну колективну творчість в галузі мистецтва слова, пісні, музики, танцю, образотворчого мистецтва (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 7); М. Рильський збагатив українську фольклористику низкою статей про героїчний епос, про творчість і носіїв народної поезії, про фольклорно-літературні взаємини, специфіку уснопоетичної творчості радянського часу (Вітч., 6, 1969, 176).

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фольклористики. Про фольклористичне видання п. Франка я вже знаю з його листа (Л. Укр., V, 1956, 107); Справді: кожна фольклористична експедиція в будь-який із районів Радянської України щороку щоразу привозить дуже

щедрий «улов» нових пісень, частушок, коломийок, усних оповідань, приказок, прислів'їв і т. д. (Рильський, IX, 1962, 195); Фольклористична діяльність Опанаса Васильовича Марковича мала важливе значення для зміцнення позицій прогресивного напрямку української фольклористики третьої чверті XIX ст. (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 32).

ФОЛЬКЛОРИСТКА, и, ж. Жін. до фольклорист.

ФОЛЬКЛОРИЙ, а, е. Прикм. до фольклор. В Диканьці господарі.. познайомили їх [гостей] з етнографічним торгом козацтву імені Леніна. В складі хористок — самі літні жінки, носії невичерпних фольклорних багатств (Вол., Місячне срібло, 1961, 352); Вона [Ольга] захопилася збиранням і записуванням пісень і еського іншого фольклорного матеріалу (Кол., Терек., 1959, 163); Народнопоетична творчість постійно здійснювала величезний вплив на розвиток писемної літератури, яка не тільки засвоювала мовні традиції і образну систему фольклорних творів, а й відчувала вплив їх ідей, моралі, світорозуміння (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 24); // Стос. до фольклору. Роздумуючи про історію світової літератури, приходиш до висновку, що фольклорна основа притаманна всім справді видатним великим творам усіх віків і народів (Рильський, IX, 1962, 169).

ФОЛЬКЛОРИСТЬ, ності, ж. Наявність елементів фольклору в літературі, музиці, живопису і т. ін.

ФОМОЗ, у, ч. Грибкова хвороба рослин, яка уражає капусту, буряки, моркву, винограду лозу і т. ін.

ФОН¹, у, ч. 1. Основний колір, тон, на якому зроблено малюнок, візерунок, умовний знак і т. ін.; поле. З будинків найбільше подобалися мені університет і академія, в класичному стилі, з надвірними фресками на золотому фоні (Коцюб., III, 1956, 351); Блищали на червоному фоні ціпки, упевнені і стислі, енергій і сили повні добогих зведень горді числа (Руд., Дон. зорі, 1958, 61); Плаваючий лід зображається на блакитному фоні морів білими вугастими знаками (Фіз. геогр., 5, 1956, 119).

2. Другий план картини, малюнка, рельєфу, орнаменту, музичного твору і т. ін. як частина задуму для певного підкреслення або для виразнішого виділення основного. В сю хвилину він сидить на дворі і малює Аню Нежирову на фоні плазми (Л. Укр., V, 1956, 245); М. Лисенко написав «Запорозький марш» для фортепіано, який послужив колоритним фоном (супроводом) до створеного ним твору «Гей, за наш рідний край» (Мист., 6, 1955, 13); Природа для поета — щось незмірно більше, ніж простий фон подій, які він змальовує, ніж звичайний пейзаж: до неї, наче б до близького друга, він йде з своїми робочими і сумом (Поетизм., 1956, 24); У фільмі «Земля» немає байдужих або нейтральних фонів. Відтворення природи підпорядковано розкриттю почуттів героїв (Укр. кіномист., 1959, 27); // Задній план чогось, те, на чому виділяється хто-, що-небудь; тло. Проти сонця білі скелі надзвичайно ясно виступають на фоні чорно-сірого яликового та смерекового густого лісу (Н.-Лев., II, 1956, 396); На фоні рожевого неба знову з'явилася зоря чорних птахів (Шиян, Вибр., 1947, 37); Далекі місто на осіннім фоні, і спадає листя з золотих дерев (Сос., I, 1957, 132).

3. перен. Загальні умови, середовище, оточення, в яких відбувається що-небудь, загальна основа, де хтось, щось виділяється і т. ін. Андрій, що мав за свій обов'язок захищатися мало не в усіх учениць, скоро на фоні шкільного життя з'явилася значна постать Галі, зразу залишив свої перших коханок і став моститися до неї (Вас., Вибр., 1950, 140); Розглядаючи байки Г. Сковороди на фоні тогочасної літературної традиції, ми

повинні визнати, що письменник у принципі не відходить від байкарів-попередників, з яких найбільший вплив на нього справили А. Радивиловський (Рад. літ-во, 8, 1965, 30); *Всередині кабіни [космонавта] цілком можливо створити певний фізіологічний фон зонішніх подразників, які активізують коркову діяльність людини* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 9).

4. с. г. Якийсь основний спосіб діяння на ґрунт при його обробітці. Озима пшениця, вирощувана на мінеральному фоні, перезимувала найкраще (Хлібороб Укр., 6, 1969, 4).

ФОН², ч., спец. 1. род. в. у. Звукові перешкоди, шум, тріск в телефоні, гучномовці, апараті звукового кіно і т. ін.

2. род. в. а. Одиниця рівня гучності звуку.

3. род. в. у. Природний рівень радіації. Мутаційні зміни можуть мати стійкий характер і передаватися в покоління в покоління. Слід, проте, сказати, що небезпека від іонізуючих випромінювань для спадковості людини може бути лише тоді, коли дози випромінювання перевищують так званий фон — природний рівень радіації (Наука..., 3, 1961, 34): *Головними джерелами природного фону радіації є радіоактивні елементи — уран, торій, калій (ізотоп з атомною вагою 40) — мінерали, що залягають у верхніх шарах нашої планети* (Наука..., 11, 1967, 38).

ФОН³. Частина перед німецьким прізвищем, що вказує на дворянське походження.

...**ФОН**. Друга частина складних слів, що вказує на зв'язок із словом звук, напр.: грамофо́н, магнітофо́н, мегафо́н, телефо́н.

ФОНАСТЕНІЯ, і, ж. Розлад голосу, що супроводжується швидкою втомлюваністю, утрудненням вимови звуків, захриплістю.

ФОНАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до фонації. *Звуження при вимові [Г] не можна порівнювати зі щільною, що утворюється при артикуляції шиплячих, сеючасних і навіть задньоязикових... Фонаційний струмінь при цьому послаблюється й прискорюється, тобто за певну кількість часу проходить більше повітря* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 177).

ФОНАЦІЯ, і, ж., спец. Звучання голосу, утворення звуків та вимова їх; голосова мовна або вокальна функція мовного апарату людини. *При фонації, тобто звучанні голосу, голосові зв'язки, внаслідок повороту черпакватих хрящів, зближаються, а голосова щільна звужується або навіть щільно змикається* (Худ. чит., 1955, 22).

ФОН-БАРОН, а, ч., ірон., розм. Про чванливу, пихату людину. — *Ні, ні, не знає ще фон-барон Оленчука... заговорив ніби сам до себе... Думає, мабуть, що Оленчукові спина — це йому грифельна дошка... увесь вік щоб по ній шомполами писати... А може, годі?* (Гончар, II, 1959, 412).

ФОНД, у, ч. 1. Ресурси, запаси, нагромадження держави, підприємства і т. ін. *Радянське суспільство має в своєму розпорядженні величезні загальнонародні фонди. Тому зростає роль обліку і контролю за зберіганням і правильним використанням національного багатства* (Програма КПРС, 1961, 79); *На Україні половина земельного фонду має схили крутизною понад 2 градуси* (Наука..., 8, 1959, 28); *В кінці XIX і в першому десятиріччі XX ст. утворився основний фонд революційних пісень пролетаріату* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 14); *Кількість бібліотек та багатство їхніх фондів здавна вважалися показником культури міста, його жителів* (Веч. Київ, 23. IV 1966, 4); // *Матеріальні цінності, що здійснюють кругообіг у процесі соціалістичного виробництва. Основні фонди; Оборотні фонди.*

2. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення, використовуються з певною метою. *При формуванні фонду споживання [в колгоспі] основу увагу потрібно приділяти фонду оплати* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 26); // *Кошти, цінності, які нагромаджуються звичайно шляхом збирання для кого-, чого-небудь. Учора я бачився з Ганною Тимофіївною і балакав з нею про відозву в справі заснування фонду І. К. Карпенка-Карого* (Мирний, В, 1955, 426); *Лавровський... сам на першій початок жертвував значну суму на утворення «фонду театрального»* (Фр., XVI, 1955, 97); *До фонду оборони здали м'ясо й шерсть, облигації, срібний посуд, теплі речі* (Ю. Янов, I, 1954, 69); *У нашій країні з ініціативи багатьох колективів і окремих громадян створено Фонд миру* (Літ. Укр., 22.VII 1969, 2); // *ж.н., розм. Готів гроші. Люба Лілічко!.. Так, так, за все треба платити, а з яких фондів?* (Л. Укр., V, 1956, 240).

△ **Золотий фонд див. золотий; Неподільний фонд див. неподільний; Страховий фонд див. страховий; Фонд споживання див. споживання.**

3. *ж.н.* У капіталістичних країнах — цінні папери, що дають прибуток у вигляді точно встановленого процента.

4. Організація для надання всебічної допомоги творчим працівникам (письменникам, художникам і т. ін.). *Літературний фонд Союзу РСР.*

ФОНДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фонд у 1 знач., напр.: фондоо́відда́ча, фондоо́збро́єність, фондоо́сна́щеність.

ФОНДОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до фондувати.

ФОНДОВИЙ, а, е. і. Прикм. до фонд 1. *Якою ж мусить бути фонотека, щоб «догодити» кожному шанувальнику чарівних звуків? Відповідь на це запитання може дати фондова фонотека Київського будинку звукозапису, який існує вже понад 25 років* (Веч. Київ, 4.I 1972, 3).

2. Стос. до фонду (у 2 знач.). *Іноземні фондові цінності (акції, облигації, купони до них і т. д.) можуть становити предмет правочинів лише в порядку і в межах, зазначених спеціальними законами Союзу РСР* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 9).

ФОНДУВАТИ, үю, үєш, недок., Perez. Створювати фонди (у 1 знач.). *Фондувати товари.*

ФОНЕМА, я, ж., лінгв. Найменша звукова одиниця мови (чи діалекту), яка служить для творення й розрізнення слів та їх форм. *У протилежність конкретно мовному звукові, фонема — це не фізичне явище, а наукове узагальнення, поняття про звук у його функції в системі мови* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 220).

ФОНЕМАТИЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Прикм. до фонема. *Українське письмо алфавітне, в ньому кожна графема, або буква, відповідає, як правило, окремій фонемі. Його називають ще звуковим, фонематичним* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 402); *Фонематичний склад слова.*

2. Те саме, що фонологічний. *Фонематичний аналіз; Фонематична транскрипція.*

ФОНЕМНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до фонема. *Статистичне дослідження частотності і сполучуваності фонем сприяє, безсумнівно, глибшому розумінню закономірностей фонемної структури нашої мови* (Вісник АН, 3, 1971, 109); *Фонемний склад; Фонемний ряд.*

ФОНЕНДОСКОП, а, ч. Медичний прилад для вислуховання серця й легень з резонатором, що посилює звук.

ФОНЕТИКА, я, ж., лінгв. 1. Звукова будова мови як єдність її фізіологічного, акустичного та значеннєвого аспектів. *Йшли шумні дискусії про етимологію і фонетику* (Фр., VII, 1951, 296); *Шевченкоу фонетику*

(в історичному аспекті) від сучасної нам літературної відірваністю, взагалі кажучи, лише малозначні деталі (Пит. походж. укр. мови, 1956, 18).

2. Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови — способи утворення звуків та їх акустичні властивості. Фонетика вивчає умови і способи творення мовних звуків, їх акустичні, а також анатомо-фізіологічні властивості, різні зміни й чергування, взаємозв'язок і взаємозумовленість звукових змін, роль звуків у розрізнюванні значущих елементів мови (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 43); Синтаксична фонетика — розділ мовознавства, присвячений вивченню інтонаційної структури мови, зокрема речення та його складових частин (Сл. лінгв. терм., 1957, 156); Фонетика історична; Фонетика експериментальна.

ФОНЕТИСТ, а, ч. Фахівець у галузі фонетики. Акустичні явища безпосередньо випливають з фізіологічної природи творення звуків. Тому фонетисти, фізики і психологи вважали одним з актуальних завдань вивчення фізіологічних і акустичних властивостей звуків у їх щільному зв'язку (Мовозн., XVI, 1961, 67).

ФОНЕТИСТКА, ж, ж., розм. Жін. до фонетиста.

ФОНЕТИЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Прикм. до фонетика 1; пов'язаний зі звуками мови; звуковий. Фонетична система кожної мови являє собою, передусім, систему чітко розрізняваних (щодо смислової ролі їх) фонем, які реалізуються в живій мові у численних своїх варіантах, або відтінках (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 131); Очевидно, первісний етап розвитку древньослов'янської писемності характеризується застосуванням значків, які ще не являли собою фонетичного письма (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 499); Фонетичні закони — встановлювані за допомогою порівняльно-історичного методу звукові відповідності між окремими спорідненими мовами чи діалектами або окремими історично засвідченими періодами існування однієї і тієї ж мови (Сл. лінгв. терм., 1957, 206); Фонетичне чергування.

2. Прикм. до фонетика 2. Фонетична акустика.

ФОНЕТИЧНО. Присл. до фонетичний. Використовуючи всі засоби польської мови, такої відмінної фонетично від російської, Тузім добивається передачі «гермоносного» звучання [«Мідного вершника» О. Пушкіна] (Рильський, IX, 1962, 133).

ФОНІЗМ, у, ч. Виникнення слухових уявлень при оптичних, смакових чи інших неакустичних враженнях.

ФОНІКА, ж, ж. Виразові звукові засоби, які надають мові, насамперед віршованій, милозвучності, підсилюють її емоційність і виразність. «Спіраль» [вірш С. Крижанівського] — це напружений ліричний роздум, що за своєю ідейно-художньою структурою справді нагадує систему стрімких градаційних «витків» думки й почуття, майстерно витончених щодо ритміки й фоніки (Вітч., 1, 1971, 139).

ФОНІЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що звуковий. Він показав чудові зразки фонічного оформлення вірша (Вітч., 1, 1961, 188).

2. Який має звуковий сигнал (про телефонний апарат). У кімнати поруч неспокійно гудів фонічний телефон (Скл., М. Щорс, 1938, 40).

ФОНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слів звук, голос, напр.: фоноавтограф, фонологізація, фонотéкар, фонохрестоматія.

ФОНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фон¹ 1, 2. За кудласи вступає фоновий жіночий хор (Лев., Драма., 1967, 75); Прадидиє, життєві в н'єсі [«Генерал Ватутів» Л. Дмитерка] і другорядні образи. Їх, щоправда, хотілось би бачити в глибшому розкритті, — проте головний напрям н'єсі, визначений жанром портрета, для

всіх них призначає саме фонову роль (Рад. літ-во, 3, 1971, 49).

2. Однobarвний, без малюнка. Фонові шпалери.

3. Який зображується на пофарбованій основі, фоні. Фоновий малюнок на тканині.

ФОНОГРАМА, ж, ж. Звуки, записані на спеціальному матеріалі (плівці, платівці, валику, фотопапері і т. ін.), а також плівка, платівка, валик, фотопапір і т. ін. з таким записом. Фонограма [при широкоекранних фільмах] має не одну, а чотири звукові доріжки, з допомогою яких послідовно і відповідно відтворюється звук з трьох звучимовців, що знаходяться за екраном (Наука., 2, 1958, 21).

ФОНОГРАМНИЙ, а, е. Прикм. до фонограма; // Який є фонограмою. Фонограмний запис.

ФОНОГРАФ, а, ч. Апарат для записування і відтворення звуків механічним способом. У нас іще інша розкіш на сьогодні прилагоджена — цілий гарнітур нових валиків до фонографа з піснями і розмовами різних знаменитостей (Фр., IV, 1950, 348); За столом біля якихось паперів і фонографа сидів судовий слідчий Кость Іванович Чорнокнижний (Стельмах, I, 1962, 385).

ФОНОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до фонограф. Фонографічний валик; // Характерний для фонографа. Щодо народних оповідань, то їх виступи, які здебільшого мають характер імпровізацій, слід записувати з такою ж фонографічною точністю, як і пісні (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 8).

Фонографічне письмо — звукове письмо на відміну від ідеографічного.

ФОНОГРАФІЯ, ї, ж. Запис будь-яких звуків на фонограму. Фонографія звуків серця.

ФОНОГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фонографувати. Фонографування пісень за тих часів [кінєць XIX ст.] застосовувалось дуже обмежено і то тільки для фіксації їх сольного виконання. Лінгвіст пристосував фонограф для запису народної багатоголосної хорової пісні (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 71).

ФОНОГРАФУВАТИ, ую, ущо, недок., перех. Записувати звуки на спеціальному матеріалі (плівці, платівці, валику, фотопапері і т. ін.). Фонографувати пісню.

ФОНОЛОГІЧНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до фонологія. Крім фізичного, або акустичного та анатомо-фізіологічного, існує і третій аспект вивчення звуків людської мови — лінгвістичний, або фонологічний; іноді його називають ще соціальним (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 47); Наголоси вільний і ружомий виконують іноді фонологічну функцію: вільний наголос може розрізняти значення слів (пор. мука — м'юка, замбк — збмок, виносити — віносити), а ружомий — значення форм слова (пор. ноги — ноги, р'юки — рюкі) (Сл. лінгв. терм., 1957, 165).

ФОНОЛОГІЯ, ї, ж., лінгв. Розділ фонетики, що вивчає звуки з погляду їхнього значення й функції у мові. Фонологія загальна.

ФОНОМЕТР, а, ч., фіз. Прилад для вимірювання рівня гучності звукових коливань.

ФОНОМЕТРИЧНИЙ, а, е, фіз. Пов'язаний з вимірюванням рівня гучності звукових коливань. Фонометричні дослідження.

ФОНОМЕТРІЯ, ї, ж., фіз. Вимірювання рівня гучності звукових коливань.

ФОНОН, а, ч., фіз. Частина звуку, окрема порція звукового коливання пружного середовища; квант звуку.

ФОНОННИЙ, а, е. Прикм. до фонон. Фононне поле.

ФОНОСКОП, а, ч. Прилад для вивчення звукових особливостей мови та способів творення звуків з допомогою голосового апарата.

ФОНОТЕКА, и, ж. 1. Систематизоване зібрання фонограм. У наш час ведеться серйозне вивчення біологічної акустики моря. «Голоси» багатьох мешканців його вдалося записати на магнітну стрічку, з них створено цілу фонотеку (Наука., 10, 1962, 40).

2. Приміщення, де зберігають фонограми.

3. Заклад або відділ установи, що збирає, зберігає й видає фонограми в тимчасове користування.

ФОНОТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фоноте́ка. Фонотечний каталог.

ФОНТАН, а, ч. 1. Струміння води, який б'є вгору або витікає під тиском, а також спеціальний прилад, що забезпечує викидання води, і споруда, що його обрмляє. З слобід і хуторів назвали народу тисячами; різними дороги, підкачували греблі, у парку прощали підземні труби задля фонтанів і каскадів і рочищали доріжки (Стор., I, 1957, 370); Серед двору бризкала фонтани (Н.-Лев., III, 1956, 294); Стародавній фонтан постраждає мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем. Сухі роти тритонів умиралі од спраги (Коцюб., II, 1955, 403); Посередині бив фонтан, і вода збігала в маленькій басейн (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 117); * У порівн. А вітерець — ніякі гальма його не стримують! — вітне, всього охолодити мене і утіка тиуди, де пальма, немов застиглий той фонтан, коло шуди від спеки чазне (Тич., II, 1957, 212); // чого, який. Про масу чого-небудь, що з силою піднімається вгору. Із мотів бризнула у небо фонтан золотого пилу, мов із пороху, що, дозрівши, викидає вгору мільйони спор (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 58); Здіймаються вгору чорні фонтани збитої снарядми землі (Кач., Вибр., 1953, 410); Хвиля біла об саму скелю, високо здіймаючи фонтани білих бризок (Багмут, Шасл. день., 1959, 119); * У порівн. Реклами не тільки над дахами будинків, вони в'ються і звисають по стінах, вони різнобарвними світловими фонтанами спалахують у вітринах крамниць (Дмит., Там, де сяє., 1957, 72).

Бити (бризкати, вибиватися і т. ін.) фонтаном: а) текти, виливатися сильним струменем, розбризкуючись у різні боки. Саме серед греблі вода полилася через верш, впала на плоскоакий камінь нижче греблі і бризкала фонтаном навкруги каміння (Н.-Лев., III, 1956, 101); [Терлецький (тишо до Щура):] У Чорнолісі Порвало порхне. Стає мотор. Вода Фонтаном б'є. Все залито (Дмит., Драм. тв., 1958, 331); В багатьох артезіанських басейнах вода здебільшого перебуває під великим тиском і тому під час буріння свердловин вибивається фонтаном (Наука., 12, 1971, 16); б) (перек.) дуже активно виявлятися. Веселість б'є фонтаном.

2. Струміння нафти, газу, води і т. ін., що викидається на поверхню землі з свердловин здебільшого під природним тиском пластів. Увесь горизонт у воєністих спалахах газових фонтанів, які з шаленою силою б'ють з глибини, гублячи у воєні свою дику правічну силу (Цюпа, Краєзнав., 1971, 30); На Кос-Чагилі нафти б'ють фонтани, Виливають піски алданські золоті (Дор., Серед степу., 1952, 37).

3. Споруда з пристроєм для подавання води під тиском; водорозбірна колонка. Перед із очима за вітарями Братської церкви, серед монастиря, був колодязь з фонтаном (Н.-Лев., I, 1956, 343); Вони [хлопчики і дівчатка] все бігли з кудлями до фонтанів, із галасом, писком, звоном [дзвоном] посуди (Коцюб., II, 1955, 123).

4. перек., розм. Нестримний потік або вияв чого-небудь (слів, красномовства тощо). Максим прилинув фонтан красномовства Зубківського (Рибак, Час., 1960, 158); — Пробачте, — покепився він, боячись, що знову полється фонтан гостевих слів. — Не знаю, з ким маю

честь (Хижняк, Килимок, 1961, 29); Кров відливає її від обличчя, але зараз же щоби знову буряковіють, і вона вибухає цілим фонтаном чорної люті (Собко, Скеля., 1961, 21).

ФОНТАНА, и, ж., діал., заст. Фонтан. * У порівн. І раз, немов з незримої фонтани, Бурливі тони лютяться, клекотять (Фр., XI, 1952, 258).

ФОНТАННИЙ, а, е. 1. Прикм. до фонтанів 1, 3. Фонтанний басейн; Фонтанний кран.

2. Прикм. до фонтанів 2. Завдяки накачуванню води в надра, морським нафтовикам [Баку] вдалося одержати найдешевшу фонтанну нафту (Рад. Укр., 30.IX 1958, 1); // Стоє. до фонтана (у 2 знач.). При великому тиску гірських порід застосовують фонтанний спосіб видобутку нафти (Гірн. пром., 1957, 92); На широкому просторі то там, то тут виблискують сріблясті яскливі арматури фонтанних свердловин (Роб. газ., 5.VI 1966, 3).

ФОНТАНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фонтанувати. Славитися своїми гарячими джерелами, вигодами пари і гейзерами Ісландія. Саме тут уперше вивчалось явище фонтанування гарячої підземної води (Наука., 1, 1972, 46); Фонтанування нафти.

ФОНТАНУВАТИ, ус, недок. 1. Викидатися, підніматися на поверхню сильним струменем, фонтаном (про нафту, газ, воду і т. ін.). Маорі поробили перед своїми будиночками різної форми ями, де фонтанує або набирається тепла вода (Знання., 2, 1968, 17); * Образно. — Що я перед вами цілу прожому виголосив, — ви з того, Женю, не смійтесь. Це з мене роздратування фонтанувало (Шовк., Людина., 1962, 128).

2. Викидати на поверхню сильний струмінь, фонтан (нафти, газу, води і т. ін. — про свердловину або природну тріщину в землі). Зимогорова не помилилась. Фонтанувала свердловина № 326 (Донч., II, 1956, 332); Діві починала фонтанувати газом свердловина, і дівці її приборкували обважненим гематитом глинистим рочином (Роб. газ., 19.VIII 1965, 2); // Викидати струмінь води під тиском (про китів). Навіть неповороткі кити розгулялися. Вискакуючи з води стори майже на весь свій дивовижний зріст, і пірнаючи, і знову здіймаючись, і фонтануючи, наводять тугу на людей (Довж., Зач. Десна, 1957, 450).

ФОНТАНУЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до фонтанувати. Дизелі на буровій мочалі, люди працювали лопатами, ломами, інструментом обережно — найменша іскра, і газ спалає. А тоді вогнем охопити вшкву, фонтануюча свердловина перетвориться у справжній вулкан (Наука., 5, 1964, 46).

ФОНТАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фонтанів 1, 3. Зайшов [Липтак] у скверик і сів на лавцю.. Від фонтанчика час від часу вітер заносив на нього дрібненькі краплі води (Томч., Готель., 1960, 38); Кулі вишкостували навколо них воду фонтанчиками (Перв., Атака., 1946, 129); Найкращою гарантією від такої небезпеки [зараження] є застосування так званих фонтанчиків, при яких струмінь води потрапляє прямо в рот того, хто п'є (Шк. гігієна, 1954, 212).

ФОР-, мор. Перша частина складних слів, що вказує на належність до фок-щогли вище марсової площадки, напр.: ф о р - м а р с ь л ь, ф о р - с т ь е н ь г а.

...**ФОР**. Друга частина складних слів, що відповідає значенню «той, що несе», напр.: с в і т л о ф о р, с е м а ф о р.

ФОРА¹, и, ж., спорт. Наперед обумовлена кількість — якась кількість очок, ходів і т. ін., що її надає сильніший учасник змагань, гри слабшому або такому, який знаходиться у невідповідних умовах.

ФОРА², и, ж., виг., заст. Вигук схвалення, який уживається як прохання, глядачів повторити вигук;

біс (див. біс²). Установили рубя зверху пляшки копійку, і жорнет вцілило. Інші закричали фора і почали плескати в доломі (Збірник про Кроп., 1955, 23).

ФОРАМІНІФЕРА, в, ж., *перев. мн.* Назва ряду найпростіших тварин класу саркодових, а також назва самих тварин цього ряду, що поширені в усіх морях і океанах. В сучасних морських басейнах в прибережних зонах з пишною рослинністю форамініфер спостерігається масова кількість форм, розміщені на морських водоростях (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 64); Коренніжки, або форамініфери (від латинських слів форамен — дірка і фере — нести), — найпростіші організми (Тасмп. вапна, 1957, 14).

ФОРАМІНІФЕРОВИЙ, а, в. Прикм. до форамініфери. Форамініферові вапняки утворюються з черпаком мікроскопічних морських тварин отвірниць, або форамініфер (Курс заг. геол., 1947, 171).

ФОРВАКУУМ, у, ч., *спец.* Попереднє розрідження (перша стадія) при одержанні високого вакууму в дві стадії.

ФОРВАКУУМНИЙ, а, в, *спец.* Стос. до форвакууму. Зараз і термічні ділянки не ті, і праця терміста стала зовсім іншою. Йому на допомогу прийшли програмні пристрої, точні вимірювальні прилади, самописці, форвакуумні та бустерні насоси (Веч. Київ, 6.I 1969, 1).

ФОРВАРД, а, ч. Гравець футбольної, хокейної, бейсбольної та деяких інших команд, який атакує противника, щоб забити м'яч, шайбу в його ворота; нападаючий. — У футбольній команді я був форвардом. Ми стояли на першій лінії. Ми чекали, як яструби, — куди вдарить капітан. Тоді ми здіймали пил і топили в нього (Ю. Янов., II, 1958, 62); Динаміські форварди буквально бектежили шотландців легкістю своїх переміщень і змінням виконувати удари всіма частинами бутсів, тобто технічною імпровізацією (Веч. Київ, 12.X 1967, 3).

ФОРД, а, ч. Легковий автомобіль певного типу, який поставив Радянському Союзу в 30-і роки американський автомобільний трест; тип такого автомобіля. Петрусь говорив, що після закінчення курсів йому обіцяють «посаду» десь на легковому форді або на автобусі (Козл., Сонце..., 1957, 98).

ФОРДЕВІНД, у, ч., *мор. 1.* Попутний вітер, що дме в корму.

2. Курс судна (звичайно парусного) відносно вітру, коли напрям вітру збігається з напрямом руху.

3. Поворот парусного судна, при якому воно проходить лінійно вітру кормою.

ФОРДЗОН, а, ч., с. г. Трактор певного типу, який поставив у 20-і роки в СРСР американський автомобільний трест, а пізніше виготовлявся в СРСР; тип такого трактора. З малих літ, це як перший фордзон в'їхав у село, отоді я пропав, дівчата. Якби не той перший трактор, даюно вже був би десь загаром або кладовищом (Гончар, Тронка, 1963, 266).

ФОРДИЗМ, у, ч. Одна з систем капіталістичної організації та раціоналізації виробництва, для якої характерна стандартизація, автоматизація, конвейер, розчленування виробничих операцій з метою максимальної експлуатації робітників.

ФОРДИК, а, ч. Зменш.-пестл. до форд. Він якось на повному зоду налетів своїм фордиком на полісмена (Кулик, Записки консула, 1958, 164).

ФОРЕЙТОР, а, ч., *заст.* Верхіведь, що сидить на передньому коні при заїзді пугом. На шкани змурилі та худлаті Сидить форейтор бородатий (Пушкін, 6. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 180).

ФОРЕЙТОРСЬКИЙ, а, в, *заст.* Прикм. до форейтор.

ФОРЕЛЕВИЙ, а, в. Прикм. до форель. Форелева ікра дуже чутлива до світла і до того ж потребує чистої проточної води (Знання..., 12, 1969, 8).

ФОРЕЛЬ, і, ж. Спільна назва кількох прісноводних форм цінної промислової риби роду лосось благородний; струг. З нижнім сонячним промінням Туго грається форель, З грізним білим шумовинням Упадає річка з скель (Шер., У день..., 1962, 9); Найкрацю стравою була славетна гірська форель, а ця рибу дегто з нас із уперше в житті... (Мас., Роман., 1970, 352); Досліді показали, що вирощувати райдужну форель можна не тільки в гірських районах, але і в степових ставках (Хлібороб Укр., 11, 1967, 9).

ФОРЕЛЬНИЙ, а, в. Прикм. до форель; // Признач. для розведення форелі. — Оволодуємо цю райську місцину нашими форельними угіддями (Загреб., Шепіт, 1966, 305); На Закарпатті створено п'ятнадцять форельних господарств, у яких вирощуються мальки, а потім випускаються у струмки (Знання..., 12, 1969, 7).

ФОРЕСТЬБЕР, а, ч., *заст.* Іноземець-мандрівник в Італії. Вони вже встигли поставити тісні дерев'яні крамниці, наче короби з-під макаронів, і торгували картками для «форестьберів», хлібом і фруктами (Коцюб., II, 1955, 404).

ФОРЗАЦ, а, ч., *спец.* Подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також служить для оформлення книжки. В цій книжці («Пісні братерства») заслужовує похвали.. майстерно виконаний форзац із золотим лінійним рослинним орнаментом на зеленку фоні (Укр. рад. граф., 1957, 119).

ФОРИНТ, а, ч. Грошова одиниця Угорської Народної Республіки; дорівнює 100 філерам; // Монета такої вартості.

ФОРКАННЯ, я, с. Дія за знач. ф'оркати і звуки, утворені цією дією. Замфір сидів у садку, затоплений в задумі, і не помічав ані холодною, озкого подику пламени, ні форкання коней, що гризли оддалік траву (Коцюб., I, 1955, 213); Чуті тупіт кінських ніс, стомлене форкання ніздриж (Епик, Тв., 1958, 530).

ФОРКАТИ, аю, аеш, *недок., без додатка або чим.* Видати глухий уривчастий звук, випускаючи з шумом повітря з ніздрів, рота (перев. про коней). Залубеньки стояли на місці. Коні форкали і перебирали ногами, бажючи бігти до стайні (Фр., III, 1950, 276); На воєї сажайші запаший пирій. Конята, хрумачуци, форкали від задоволення (Кач., II, 1958, 115); Час від часу одинокі підкидав голосу, наставляя проти ніздрів вузд і стиха форкав м'якими ніздриж (Панч, Гомон. Україна, 1954, 198); Чумаки, поставивши варту, купалися в річці, форкали, плавали й радісно хлопоталися у воді (Тулуб, Людолови, I, 1957, 382).

ФОРКНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до ф'оркати. Раптом зовсім зблизья форкнула коняка (Коцюб., I, 1955, 350); Кінь невдоволено форкнув, ударив переднім копитом по воді, збив бризки (Рибак, Перевсл. Рада, 1953, 512).

ФОРМА, и, ж. 1. Обрис, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд. Легенькі тіні від диму швидко пересувалися по землі, безперестанку змінюючи фантастичні форми (Коцюб., I, 1955, 219); Посуд, в якому у великі саята подавали страви гостям, вряжав красою своїх форм (Донч., III, 1956, 42); Вона [юрта] була велика, простора і мала форму правильшого восьмикутника (Тулуб, В степу..., 1964, 164); Узля [Юра] клепку від розсохлого барильця з-під огрітків, обстрував її приблизно у формі скрипки, обив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дрот (Смолич, II, 1958, 16); Містечко розтанувалося у балці форми криулястого рогу і, мабуть, тому й прибрало назву

«Кривий Ріг» (Досв., Вибр., 1959, 297); // жн. Обрис частин людського тіла, людської фігури. Довгообразе, поєне лице її [Сусани Уласівни] не розплилося, до старості додержало свої делікатні форми (Н.-Лев., IV, 1956, 41); *Формі* на ній лиш підкреслює довершеність жіночої форми (Ю. Янов., II, 1958, 21); Він чує, як скриплять ворота, подаір'ям пролодити якась тінь, ось вона підвелась на перелазі, і підполковник пізнає виразно округлі форми Бараболі (Стецьмах, II, 1962, 81).

2. Прястрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь (перев. якийсь масі) надають певних обрисів, якогось вигляду. Розповідали, що він [професор] показував теслі, як тримати сокиру, а малював — пензель. Як зробити краще форму для пап'є-маше і як швидше виїняти звідти масу застиглою картоною (Ю. Янов., II, 1958, 27); У високій полиці'яній мисці лежав накраяний чорний хліб, печений у формі (Кучер, Трудна любов, 1960, 36); // У ливарній справі — пристосування, куди виливають розплавлений метал, який зберігає після затвердіння обрис цього пристосування. Тепер розтоплену сталю везуть у сталеливарний цех, знову піднімають кіш краном, розілають метал у форми, і стане він станинами блюмінзі чи валками для прокатки (Собко, Біле полу'я, 1952, 11).

3. Друк. Поверхня з рельєфним зображенням для друкування; друкарський набір, уміщений в раму. Новий шрифт (з пластмаси) стійкий у набірній формі, добре приймає і передає на папір фарбу (Наука..., 5, 1956, 40).

4. Тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. Коли перше, за панцими, експлуатація селянина була в стадії, так сказати, «натуральною» тиждатва, то при зрості капіталізму вона приймає форми гострої, смертельної боротьби (Коцюб., II, 1956, 37); Штаб полку поки що був єдиною радянською владою на селі у всіх її формах — і виконавчій, і законодавчій, і навіть судовій (Ю. Беззик, Полки..., 1959, 137); Виникла нова форма політичної організації суспільства — народна демократія, одна з форм диктатури пролетаріату (Програма КПРС, 1961, 17); // лог. Структура, спосіб побудови думки. Логічна форма; Силогічна форма.

△ **Форми (форма) життя** — будь-який вид органічного світу. Марс. Ця планета викликає великий інтерес, оскільки на ній є умови, за яких можливі найпростіші форми життя (Наука..., 1, 1959, 15); **Форми суспільної свідомості** — сторони духовного життя суспільства, що історично склалися: політичні і правові ідеї, філософія, мистецтво, релігія тощо.

5. філос. Спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз. Марксистсько-ленінська діалектика вчить, що дійсність існує лише в формі руху. Руху як в просторі, так і в часі (Ком. Укр., 8, 1968, 75); **Єдність форми і змісту**.

6. Видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи. Ще на новий рік наше з ним побратимство не було вже пустою формою, а потім ті страші і незабутні для мене часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінську, зробили його мені ще ріднішим (Л. Укр., V, 1956, 345); **Штамп** — це заздалегідь виготовлена форма вияву того чи іншого почуття, форма, яка копіює тільки зовнішній бік прояву почуття. Виконавець, який грає роль за допомогою штампів, ніколи не буде переконаливий, його поведінка виглядатиме штучною, глядач не повірить в щирість його переживань і почуттів (З глибин душі, 1959, 69).

◇ Для форми — для забезпечення формального боку справи. Од того часу Онися Степанівна тільки для фор-

ми інколи просила в батьюшки дозволу брати наймитів до своєї роботи (Н.-Лев., III, 1956, 106); — З такою владою, яку ми маємо в особі Гната, люди не погоджуються. Сесті проводить для форми, грубіянить, ображає людей, одним словом, залякнув, як хочє (Тют., Вир, 1964, 161).

7. Певна система художніх засобів як спосіб вираження змісту творів літератури й мистецтва. Франко являється новатором у галузькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя (Коцюб., III, 1956, 36); **Музична форма** — то не лише зовнішня оболонка твору, де ми розрізняємо окремі музичні мотиви, фрази, речення, каденції, модуляційні зміни і т. ін., — то самий твір, в якому живе душа художника, його творча думка, для котрої він знайшов відповідне реальне вираження (Іст. укр. музики, 1922, 27); // Сукупність прийомів, елементів техніки виконання, які використовуються при створенні мистецького твору. Метод пізнання один, а форми зображення світу, людей, взаємовідносин — різні; художні засоби, фарби і лінії письма — різні (Мал., Думки..., 1959, 7); **Завжди писав [Дмитро] тільки правду. Передаючи думку малюнка, старанно опрацьовував форму** (Коз., Гарячі руки, 1960, 38); **Новаторство й традиціоналізм у фарби йдуть на протязі віків поруч, як два могутні чинники в розвитку поезії і музики, і мистецтва взагалі** (Рильський, IX, 1962, 206); // Вид побудови, організації літературного, музичного твору. Цікавою формою написано цей твір: кінець першої строфи у ньому є в той же час і початком строфи другої, кінець третьої — початком четвертої і т. д. (Вітч., 5, 1956, 3); **Форма поезії Гравовського різноманітна. Він вживав різні віршові розміри: ямб, хорей, дактиль, амфібрахій та ін.** (Укр. літ., 9, 1957, 177); **Звичайно, форма ця нова для мене. Октавию поем я не писав** (Сос., II, 1958, 323); // Вид, жанр, різновид творів літератури й мистецтва. **Жадувала [Гая] чому я не змію виразити того всього в публіцистичній формі** (Л. Укр., III, 1952, 691); **Любіма форма, в яку Франко одягав свої прозаїчні твори — це короткі оповідання** (Коцюб., III, 1956, 39); **Шкільна драма як форма музично-сценічної вистави не була суцільно місцевим, українським явищем** (Укр. клас. опера, 1957, 44); **Оперні форми, як і всі інші мистецькі форми, не є чимось раз на завжди даним, непорушним, застиглим** (Мист., 2, 1961, 31).

△ **Великі форми (велика форма)** — види творів мистецтва, для яких характерні великий обсяг, монументальність, складність композиції. Чимало думок виникає при озайомленні із зразками великих ліро-епічних форм у нашій [радянській] поезії останнього часу (Мал., Думки..., 1959, 43); **Малі форми (мала форма)** — види творів мистецтва, для яких характерні невеликий обсяг і нескладна композиція.

8. Спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії. За незначні проступки повинні застосовуватися заходи партійного виховання і впливу у формі товариської критики, винесення партійного осуду, попередження або екзання (Статут КПРС, 1971, 9); А щоб обдурювання освіченої й поважної віком людини набрало більш прихованої форми, на той випадок, коли б вовода розкусив лукавство, — існував Паузі (Ле, Наливайко, 1957, 222); // Спосіб, характер викладу думки, пропозиції, повідомлення і т. ін. — **Се діло.. делікатне, і я нежано, в якій би формі вам сказати його** (Фр., II, 1950, 334); **Про ці критичні роки мама сьогодні вже натякнула раз, хоч іще досить делікатно, в формі поздоровлення: «Поздоровляю тебе, Надічко! от ти вже й повнолітня, — бажай ж тобі якнайкоріше певного щастя»...** (Л. Укр., III, 1952, 484); **У формі, доступній широкому колам**

читача, він [Галілей] пропагував вчення Коперника (Астр., 1956, 61); Повернувшись із відрадження, я запропонував в усній формі керівництву Українфільму визрілий в моїй уяві сценарій про наших героїв в Арктиці на матеріалі трагедії Нобіле і загибелі Р. Амундсена (Довж., I, 1958, 24); Правочини можна укладати на словах або в писаній формі (Цив. кодекс УРСР, 1950, 9); // Протікання, характер захворювання (інтенсивність, особливості перебігу і т. ін.). Та чи інша заразна хвороба проходить у більшості людей приблизно однаково або, як кажуть, у типовій формі (Підручник дерматол., 1953, 43); Розвиток хірургічної допомоги в лікарнях з кожним роком все більше впливає на склад хвориз, привносячи дозрівання питомої ваги хвориз з гострими формами захворювань (Матеріали .. охор. здоров'я., 1957, 70); Слід пам'ятати, що грип — підступна хвороба, тому навіть при легких формах перші три-чотири дні слід обов'язково перебувати в ліжку (Веч. Київ, 21.I 1963, 3).

9. Суворо встановлений порядок у будь-якій справі. [Д я к:] Як я давно служив ще в громадській суді, То зник усяку форму поважати (Сам., II, 1958, 85); Вона перевіряла особовий склад на знамениту «Форму 20», нещадно зайняла неохайних за немітні руки, за нестримні чуби, за брудні хазанки (Гончар, III, 1959, 194); // Встановлений зразок чого-небудь (заповнення якогось документа, словесного звертання, носіння одягу і т. ін.). Позаду, на певній відстані, йшло кілька наближених, а поряд, теж трохи позаду, царя супроводив одягнений за формою старий гладкий міністр землеробства і державного майна (Довж., I, 1958, 395); Форма протоколу; Форма бюлетеня; // Діловий, офіційний папір, заповнений за певним зразком; // перев. мн. Прийняті норми поведінки, манер, звертання тощо. — Досі вважав я тата чоловіком, який ніколи не забував про форми товариської чистоти (Фр., II, 1950, 305); Природа любови завжди прагне більшого, замість щоденних, одноманітних форм поводження, набору сія (Ле, Міжгір'я, 1953, 51).

За формою; По [всій] формі — як встановлено, як того вимагають певні правила. — Товаришу комбриг, дозволяйте... — почав був за формою руський командир, але комбриг нервово відмахнувся (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 8); [В а р е н и к:] Що ми діти, — чи як, щоб у таток гратись? Ми з тобою написали всі бумази, як слідює [потрібно] по формі (Кроп., II, 1958, 232); Незабаром відшукавши комбата, Сагайда по всій формі відрепортував, що в його німоетній роті вибує із строю через поранення командир взводу Євген Черниш, а крім цього, нічого особливого не трапилось (Гончар, III, 1959, 165).

10. Спеціальний однаковий за кольором, крім та іншими ознаками одяг для осіб певної категорії (військових, учнів, спортсменів та ін.). На руніж стоять Бережний і Зорін у формі генерал-майора (Ваш, П'єси, 1958, 75); День від'їзду Дарки припає на вісторок. Вона з самого ранку одягла нову, що не обносилася ще на ній, шкільну форму (Вільде, Повнол. діти, 1960, 27); При вгоді у сквері стояв Ребрик у формі лісника з шкільною сумкою при боці (Томч., Готель., 1960, 38); За столом перед шахматною дошкою сидів чоловік у формі командира військового флоту (Собко, Скеля., 1961, 94).

11. У біології — назва різновиду рослинного чи тваринного організму, зокрема одиниця, менших від роду, при невизначеному систематичному їх положенні, а також умовна назва видів і підвидів при їх вивченні і порівнянні. На запитання, чи можемо ми бути свідками виникнення нових рослинних форм у природі і, зокрема, серед злаків, слід дати позитивну відповідь

(Бот. ж., XI, 4, 1954, 10); Листові форми іржі часто бувають стільні для диких злаків і хлібів (Шкідл. і хвор.. рослин, 1956, 268); «Зубовидна» [кукурудза] дістала цілковите визнання. Після цього люди вже з меншим упередженням поставилися і до гібрида, куди вона ввійшла як батьківська форма (Вол., Дні., 1958, 112).

12. лінев. Видозміна того самого слова, яка надає йому додаткового відтінку значення або виражає відношення давого предмета думки до інших предметів думки того ж самого речення. Я розумію, що кожен, хто видає книжку якогось автора, особливо відомого і заслуженого, мусить ратуватися з його способом писання, навіть щодо граматичних форм та правопису (Коцюб., II, 1956, 261); Чималі труднощі являють для перекладачів і форми звертання. У Гоголя в «Тарасі Бульбі» син звертається до батька на «ти», що суперечить українським звичаям (Рильський, IX, 1962, 78); Форми множини виражають не механічно помножене значення відповідних форм однини, а певну невизначену і узагальнену множинність (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 69); // Видозміна того самого слова. Пристрасть до зменшених і пестливих форм взагалі характерна для української народної мови і для української пісні (Від давнини., I, 1960, 240).

△ Клічка форма див. клічний; Коротка форма прикметника див. короткий; Неозначена форма дієслова див. неозначений; Перифрастичні форми дієслова див. перифрастичний; Півні форми прикметників див. півний.

13. Став людини, який дозволяє повністю виявити свої сили, уміння, здібності. Добра спортивна форма; Належна вокальна форма.

Бути в формі — бути в такому стані, коли можна повністю виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). — Інша в чудесній формі. Я позачора бачив, як вона веслувала (Собко, Матв. затока, 1962, 9); Певно, не треба доводити, якою слагодженою, чіткою має бути робота міського транспорту, щоб доставити всія, хто користується його послугами, до робочих місць вчасно і, як то мовиться, в хорошій формі (Рад. Укр., 27.I 1971, 1); Бути не в формі — бути в такому стані, коли не можна повністю виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). Зіткнувши, він [академік Шульга] піднісся.. — Не в формі наш патрон, — сказав Хома (Рибак, Час., 1960, 806); Бути в півній формі — всебічно характеризуватися кращими показниками: добрим фізичним станом, належним комплектуванням, оснащенням і т. ін. (про який-небудь підрозділ, групу людей). Поляк був у півній формі (Ю. Янов., II, 1958, 253); Втрачати форму — переставати бути струнким у результаті надмірної повноти; втрачати спортивний став, підготовленість та ін. — Спортсмен, спортсмен треба займатись, — одразу ж зауважив професор. — Передчасно втрачає форму, ще дівчата подумують, що літють, а ви же трудяга, а певна (Гончар, Циклон, 1970, 66); Входити (ввійти) в форму — набувати такого стану, який дозволяє повністю виявити свої сили, уміння, здібності. Не може ж він зараз позорному отримувати. Що? Тільки прибадьорює старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть (Драч, Іду., 1970, 75).

ФОРМАЛІЗАЦІЯ, її, ж. У математичній логіці — метод, що полягає в заміні всіх змістових термінів символами.

ФОРМАЛІЗМ, у, ч. 1. Дотримання зовнішньої форми в чому-небудь на шкоду суті справи; формальне ставлення до чого-небудь. Законом найуважнішої професії медичного працівника є чуйне, уважне ставлення до твориз.. Формалізму і байдужості не повинно бути в

медичних закладів (Рад. Укр., 2.VII 1959, 4); *Формалізм і верховенство в роботі — порок, який тягне за собою і всі інші атрибути засуджених партією канцелярсько-бюрократичних методів керівництва господарством* (Ком. Укр., 5, 1961, 32).

2. Відрив форми від змісту в творах мистецтва, надання провідного значення формі або окремим її елементам. *Робота над формою, кінце потрібна для кожного поета, одразу стає формальним трюкацтвом, формалізмом, якщо вона беззмістовна, тобто якщо вона не спрямована на вираження смислу, думки* (Наука., 8, 1963, 56); // *Реакційний напрям у літературі, мистецтві, що нехтує ідейним змістом, вважаючи форму єдиною естетичною цінністю мистецтва; характерний для буржуазної культури. Мате [Залка] був переконаний і непримиренний поборник реалізму. Формалізм у мистецтві та літературі він палко ненавидів* (Смоляч, Розм. з чит., 1953, 64); *Мистецтво соціалістичного реалізму вживалося у боротьбі з формалізмом і натуралізмом, з потворними проявами буржуазної ідеології* (Рад. Укр., 10.III 1957, 1); *Метанично розтминаючи мистецтво на «ідеологію» і «фактуру», українські футуристи.. приходили до найодертішого формалізму в теорії і на практиці* (Про багатство л-ри, 1959, 121).

3. Ідеалістичний напрям у логіці, мистецтвознавстві та інших науках, що висуває на перше місце форму, нехтуючи ідейним змістом. *Справжньою науковістю і справжнім історизмом радянське літературознавство протиставить концепціям сучасної буржуазної науки, що обслуговують модерністські.. течії і спираються то на формалізм, то на фрейдизм, то на модні релігійні вчення* (Рад. літ-во, 5, 1971, 19).

ФОРМАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Який використовує лише форму (у 1 знач.), не надаючи значення змістові.

2. Записаний у вигляді формули.

ФОРМАЛІЗУВАТИ, *юо, уєт, недок. і док., перех.*
1. Робити формальним; надавати чому-небудь встановленої, прийнятої форми. *Перш ніж формалізувати ту чи іншу науку (в тому числі, звичайно, й естетику), треба переоцінити всі дотеперішні вартості, бо кожна з наук має свої усталені норми, категорії* (Наука., 9, 1967, 19).

2. *перех. док., спец.* Застосувати формальний метод дослідження.

ФОРМАЛІЗУВАТИСЯ, *ується, недок. і док.* 1. Стати формальним, набувати встановленої, прийнятої форми.

2. *тільки недок.* Пас. до формалізувати.

ФОРМАЛІН, у, ч. Водний розчин формальдегіду, безбарвна рідина з різким подразнюючим запахом, що використовується як засіб для дезінфекції, фіксації, дублення та ін. *Формалін широко використовується для пропорування насіння зернових культур проти різних видів сажки* (Захист рослин., 1952, 189); *Формалін є слабк (4%) концентрація застосовується для знищення дорослих муш, які озоце летять на його запах* (Підручник дезінф., 1953, 194).

ФОРМАЛІНОВИЙ, а, е. Прайм. до формалін.

ФОРМАЛІСТ, а, ч. 1. Той, хто виявляє формалізм (у 1 знач.) в якій-небудь справі. — *Він просто формаліст. Йому кортить, щоб були поставлені всі крапки над «і»* (Рибак, Час., 1960, 696).

2. Прихильник, послідовник формалізму (у 2, 3 знач.). *Дмитро Іванович, який знав ранні роботи [художника] Ломова, називав його поборником чистого мистецтва, формалістом тощо* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 159); *В кінематографії, як і в багатьох галузях мистецтва, різного гатунку формалісти не дбали про зміст творів* (Мист. кіно, 1955, 11).

ФОРМАЛІСТИКА, и, ж., розм. 1. Дотримання формальності (у 2 знач.) в якій-небудь справі. — *Випустити так вас [Ольго], без пояснення причин, не можна. Така вже, даруйте на цім слові, наша ідіотська формалістика* (Кач., II, 1958, 66).

2. Виявлення формалізму (у 1 знач.) в якій-небудь справі. *Усе в ній, від нерівного, покапного ходу і бистрого, але мисливого погляду, аж до методу начавня, приступного, живого .., а заразом прибраного в якісь педантичні форми, в якусь дрібничкову формалістику, — все, кажу, в ній було немов навмисне зложене з суперечностей* (Фр., III, 1950, 30); — *От що значить формалістика! — міркував собі Семен Семенович, виходячи з кабінету начальника. Йому важко [важливо] лише відкрити точку [транслативну] й рапортувати про виконання плану* (Баш, На землі., 1957, 82).

ФОРМАЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до формалізму (у 1 знач.); пройнятий ним. *Панас Мирний виступав проти столітньої науки, проти формалістичного навчання* (Вісник АН, 5, 1949, 23); *Формалістичне ставлення до справи.*

2. Стос. до формалізму (у 2, 3 знач.). *Новаторство форми не повинно бути самоціллю. Під виглядом новаторства нерідко виступали представники різних формалістичних напрямів у мистецтві, які оголошували всяке кривляння чимсь новим* (Іст. укр. літ., II, 1956, 35); *Саме в творчості Коцюбинського ми ясно відчуваємо глибоку нетерпимість до містики, еротики, формалістичного штучарства* (Вітч., 4, 1963, 158); *Формалістичні теорії були спростовані радянською філологічною наукою, що поступово виривляла терези літературознавчого аналізу* (Рад. літ-во, 5, 1971, 85); // *Створений на засадах формалізму (про твори мистецтва). Його [І. Івакевича] ілюстрації різко виділялись реалізмом і художньою майстерністю серед формалістичних ілюстрацій того часу [20-х років ХХ ст.]* (Укр. рад. графіка, 1957, 85).

ФОРМАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до формалістичний.

ФОРМАЛІСТКА, и, ж. Жін. до формаліст. *Не думаю, щоб вона була така формалістка* (Л. Укр., V, 1956, 110).

ФОРМАЛЬДЕГІД, у, ч. Безбарвний отруйний газ з різким, неприємним запахом, добре розчинний у воді, що застосовується в паперовій і текстильній промисловості, у виробництві пластмас і т. ін. *При окисленні метану одержують метиловий спирт та формальдегід як сировину для одержання цілого ряду синтетичних речовин і перш за все — пластмаси, штучного скла та ін.* (Нафта., 1957, 54).

ФОРМАЛЬДЕГІДНИЙ, а, е. Прикм. до формальдегід. *Внаслідок реакції фенолу з формальдегідом одержують фенолоформальдегідні смоли* (Наука., 3, 1958, 14).

ФОРМАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до форми (у 4, 5 знач.), обумовлений формою.

Формальна логіка — наука про форми мислення, правла і форми виведення одного судження з інших; Формальна освіта — в буржуазній педагогіці — напрям, прибічники якого вважають, що основною метою навчання є розвиток пам'яті, уваги, мови та інших розумових здібностей, а знання з основ наук мають другорядне значення.

2. Який дотримується лише форми (у 6 знач.), відбиває її, не рахуючись з суттю справи, з справжнім станом речей; пройнятий формалізмом (у 1 знач.). *Він [В. І. Ленін] був непримиренним ворогом всякої косності, тяганини і бюрократизму, формального і бездушного ставлення до роботи* (Біограф. Леніна, 1955, 253);

Перші дні він мало не збожеволів. Адже на цей раз ніяких, навіть формальних підстав для арешту не було (Кол., Терев., 1959, 363); Раяком Красноє довідується, що сідало з його коня зникло. Ми кидальмося на розшуки і швидко знаходимо його в старшини речового складу. На нашу вимогу повернути сідало старшина стає на формальну точку зору і сердито доводить, що у нішої полкової розвідки коней на озброєнні «не положено» (Багмут, Записки..., 1961, 76); // Який існує або зроблений лише для видимості. Інколи буває так, що авторська ремарка: «дія відбувається в наші дні» — є лише формальною відпискою (Мист., 1, 1959, 15).

3. Виконаний за встановленим порядком, офіційний; який ґрунтується на дотриманні форми (у 9 знач.). Сікли [Казанка] у волості за формальними присудами нібито за дерзку поведінку проти Самойловички та барона, сікли вже й без всякого присуду поліцаї та поміщицькі гайдуки (Крот., Сини., 1948, 44); — З переправи? — зустріє Самієв Хасцького, не чекаючи формального рапорту. Хома доповів скупо і невгаразд. Весь час він думає про Антоновича (Гончар, III, 1959, 361); // Здійснений за виробленим правилом, так, як прийнято. — Я не можу вертати додому! Адже ж нині мають відбутися мої формальні заручини з бароном (Фр., III, 1950, 162); Хоч в його листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я його вважаю за перший крок до згоди (Л. Укр., V, 1956, 212).

4. Пов'язаний з формою (у 7 знач.). Українська дума має яскраві формальні особливості. Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом, що інколи переходить у більш співучий мелодичний малюнок, під акомпанемент кобзи або бандури (Рильський, IX, 1962, 225); Образність літератури не є якоюсь формальною ознакою її, але виражає специфічну властивість цього роду людської діяльності, як форми, так і змісту її (Талант., 1958, 49).

5. Який надає перевагу формі (у 7 знач.), прийнятій ідеями формалізму (у 2 знач.); формалістичний. Стилізові течії, .. в яких на перший план висуваються суб'єктивістські формальні експерименти, .. є чужими, а то й просто ворожими естетичні соціалістичного реалізму (Про багатство л-ри, 1959, 17); Рекорди «сукостів» поставили розвідки приборників структуралізму і математично-статистичних методів у літературознавстві. Як відомо, у структуралістів художній твір зводиться в принципі до формальних прийомів (Радліт-во, 5, 1971, 20).

6. літве. Пов'язаний з формою (у 12 знач.). Граматичне значення слова разом з його формальним виражом, тобто з граматичною формою, саме і становить зміст граматичної категорії (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 290).

7. спец. Який передбачає заміну всіх змістових понять символами, а всіх змістових тверджень — відповідними формулами (про метод у математичній логіці).

8. заст. Справжній, дійсний. А в коршмах [корчмах] ішов формальний карнавал, гуляла молодіж (Фр., VIII, 1952, 386); Виляється це краці речі. Член відділу «Промісвіт» Шульєва (тепер він голова Ніжинської філії), як показався [виявилася], шпиг і донощик формальний (Коцюб., III, 1956, 313).

ФОРМАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Те саме, що формалізм 1.

2. Дія або умова, необхідна для виконання якоїсь справи відповідно до прийнятого порядку, законності. Майже нікто не слухав того молодого оборонця, що нагадував дзичжання мухи. Всі знали, що це тільки суза формальності (Трчай, II, 1958, 101); Потішає, що другого свідка він [священик] сам підшукає. Це звичайна

формальність, і може її виконати хто-небудь, навіть піддачий (Вільде, Сестри..., 1958, 570); — Хай кожен з вас усвідомить значення хвилини в нашій роботі й навчання і зрозуміє, що швидкість виконання команди — це не проста формальність (Багмут, Службу Рад. Союзу, 1950, 8); // Виконання якого-небудь традиційного звичаю, виробленого правила, що не має істотного значення. — Давайте я вас [сватів] до самих воріт підкочу! — кинув Павло. — Негоже так. А може, вони нам гарбуза підсунуть? — спитав Заруба. — Якого там гарбуза? Таке скажете!.. — зареготав Павло. — Це ж тільки для формальності [сватання] і через те, що вони дуже старосвітські, ці мої Чумаки... (Кучер, Трудна любов, 1960, 15).

3. перев. мн. Офіційні вимоги, умови, які обов'язково виконуються при оформленні чого-небудь. Злагодиши потрібні судові формальності, я продаю місцевому арендареві всю свою батьківщину (Фр., IV, 1950, 295); Що ж до формальностей, які треба буде виконати на пошті, то Валерик брав це на себе (Гончар, Таврія, 1952, 85).

4. літве. Властивість за знач. формальний 6. Формальність мови.

ФОРМАЛЬНО, присл. 1. Офіційно, дотримуючись встановлених правил, виконуючи необхідні формальності (у 2 знач.). [М а р т і а н:] Арденція батько був мій друг і поручив його моїй отіці, як умирає. [І з о г в е:] Формально ти не був опікуном (Л. Укр., III, 1952, 298); Петро Степанович формально став цивільним співробітником військової газети, а по суті — це блякче зійшовся з військовими (Кучер, Голод, 1951, 201); Олександр Юхимович Стадник формально не має відношення до вокального мистецтва (Дмит., Наречена, 1959, 145).

2. Дотримуючись лише форми (у 6 знач.), не вникаючи, не заглиблюючись в суть чого-небудь. Він узняє слово, критикував тих юнаків, що формально поставилися до навчання у вечірній школі робітничої молоді (Кочура, Родина..., 1962, 9); // Для видимості. — Я розповів вам про випадок у той наш рейс. Формально — ми забразтувалися перевезти вантаж, а фактично — шукали когось, щоб пограбувати (Ю. Янов., II, 1958, 152).

3. Маючи ту чи іншу форму (у 7 знач.); дотримуючись тієї чи іншої форми. Надзвичайно складна за своєю побудовою, формально, можливо, електичною, вона [«Звенигора»] дала щасливу можливість мені — виробничнику-самоукові — випробувати зброю в усіх жанрах (Довж., I, 1958, 22); Формально писати «від» Маяковського — річ частенько безплідна, як ми бачимо у деяких сучасних російських поетів (Рильський, IX, 1962, 76).

4. заст. Справді, по-справжньому. Деякі гості опинилися формально в клопітнім стані супроти цього проєкту [Начка] (Фр., VI, 1951, 213); Вже до кінця Йон не відступався від Гашіци: він формально залицяєся, а дика спотяжку дієчина дедалі розманішала (Коцюб., I, 1955, 235).

ФОРМАНТ, а, ч., літве. Частина слова, що змінює лексичне й граматичне значення кореня або основи; служить для словотвору і словозміни; афікс. При переході в клас службових слів прислівники втрачають здатність самостійно передавати ознаки й ознаки ознак і починають відігравати роль формантів, тобто вказувати на різного характеру зв'язки між повнозначними словами — носіями понять (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 469).

ФОРМАНТА, н, ч. 1. спец. Призвук, що надає звучанню музичного інструмента або голосу характерного забарвлення — тембру. Кожний голосний, залежно від

форми резонаторів (ротової порожнини і порожнини глотки), має певну кількість тонів, що називаються характерними тонами голосного (або його характеристикою чи формантою) (Сл. лінгв. терм., 1957, 36).

2. *лінгв.* Те саме, що **формант**.

ФОРМАНТНИЙ¹, а, е, лінгв. Прикм. до **формант**.

Диференціація так само потрібна для забезпечення комунікативної властивості мови, як і аналогія. Якщо аналогія діє звичайно в межах формантної синонімії, усуваючи не амотивовану певним внутрішнім чинником різницю форм, то диференціація усуває формантну омонімію, збіг форм, забезпечуючи мові різноманітність граматичних засобів (Мовозн., XVI, 1961, 27).

ФОРМАНТНИЙ², а, е, спец. Прикм. до **формант** 1.

Спектральний аналіз показує, що власні тони — це не одна частота, а зона частот, формантна зона, потрібна для утворення певного тембру голосного (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 68).

ФОРМАТ, у, ч. 1. Розмір книги, газети, аркуша, ілюстрації і т. ін. Робота зайняла тижнів три і розтяглась на 50 сторінок великого формату (Л. Укр., V, 1956, 424); Вона вваля до рук один з них [паперів], трохи відмінного від інших формату, і зупинилася на ньому довше (Епік, Тв., 1958, 466); Багатотиражка «На будові» виходила невеликим форматом і дівічі на тиждень, отже, роботи в ній було мало (Гур., Друзі..., 1959, 129); У рамках міжнародної системи передбачається проводити консультації експертів, з тим, щоб прискорити процес стандартизації кодів і форматів для представлення бібліографічних елементів у формі, придатній для читання машиною (Знання., 9, 1971, 32); // розм. Розмір кого-, чого-небудь. На каналі і sofaх лежали різного формату і фарб подушки (Кобр., Вибр., 1954, 97).

Δ **Портрет кабінетного формату див. кабінетний**.

2. *друк.* Довжина і висота полоси набору, довжина рядка.

ФОРМАТНИЙ, а, е. Стос. до формату.

ФОРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до формації. *Формаційні особливості*.

ФОРМАЦІЯ, ї, ж. 1. Тип, структура чого-небудь, що відповідають певному рівню, певній стадії розвитку. Вона [дума] без сумніву різної формації і зливає в собі найбільшу частку давніших дум того циклу (Фр., XVI, 1955, 17); Зерно набуло якись новиз, дуже тонкої формації якостей (Вол., Сади., 1950, 9); // Взагалі комплекс однорідних або близьких одне до одного явищ, предметів, поєднаних спільними умовами і характером утворення й розвитку.

2. Суспільство на певному ступені історичного розвитку з властивими йому способом виробництва, системою виробничих відносин і рівнем розвитку продуктивних сил. *Становлення робітничої формації супроводжувалося гострою політичною боротьбою, рішенням викорчуванням старих робітничих порядків і відносин (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 244); Історичний досвід вчить, що в умовах несоціалістичних, класових формацій завжди точилася і точиться непримиренна боротьба між експлуататорами і експлуатованими (Наука., 8, 1959, 2).*

Суспільно-економічна формація — те саме, що **формація** 2. *Кожна нова суспільно-економічна формація створює свою матеріально-технічну базу на тій виробничій основі, яку вона дістає в спадщину від своєї попередниці (Ком. Укр., 7, 1960, 50).*

3. *геол.* Сукупність геологічних відкладень, гірських порід одного часу й однакового способу утворення. *Крейдяна формація.*

4. *спец.* Рослинне угруповання, що характеризується одним або кількома спільними провідними видами. *На*

основі досліджень над плононошенням підбілика альпійського в Карпатах можна передбачити, що в міру заміни первинної рослинності щільнодеревистими формаціями умови для відновлення підбілика альпійського стаєтимуть більш несприятливими (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 56); Рослинність Південного берега Криму істотно різниться від рослинності Яйли. Вона має субтропічний характер і належить до формації середземноморського типу (Геол. Укр., 1959, 583).

ФОРМЕННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **форма** 10; яквй в формі або частинно форми. *На грудях [у панка] одтопурились [вистовбурчилися] верхні краї форменого сюртука, застібнутого внизу на два гудзика (Мирний, I, 1949, 253); Одягнений він був у моряцький білий формений костюм (Трубіл., Мандр., 1938, 136); Входить Сашко у форменому залізничному кашкеті, в білій сорочці (Зар., Антеї, 1962, 209); — Хлопці! — заклопотано заговорив Флегонт, поспіхом підперезуючись форменим лакованим поясом з мідною бляхою (Смолич, Мир., 1958, 31).*

2. *розм.* Справжній, дійсний. *Яка гарна річ — зима природа, коли вона формаєна (Ю. Янов., I, 1954, 48); — Вилізу на кляну — і то голова крутиться. А як підтягнуть під самі змари та попокрутять мертвими петлями? Що тоді з мене буде? Формаєна ганчірка (Тют., Вир, 1964, 344).*

ФОРМЕНКА, в, ж., *розм.* Матроська формаєна верхня сорочка з великим особливої форми коміром. До столу превадії пропизався жылавий, широкоплечий матрос у формаєні (Ле, Історія радості, 1947, 65); Братов шылає новенький бушлат з тонкого чорного сукна з гудзиками, що сліпіли очі... формаєнку, білу як сніг, з синім смугастим коміром (Ткач, Крута хвиля, 1956, 252); // Взагалі формаєна сорочка. *Квалливо пересікає стежку до управління поштарка Катя, діточка у синьому кашкеті, зі зустріченими близьаками на рукаві синьої формаєнки (Рибак, Зброя., 1943, 19); Було так тихо, і мово звучала так чудно, що голос урвався, і хлопчик ніяково обмикнув поли білої літньої формаєнки під поясом з бляхою (Смолич, II, 1958, 110).*

ФОРМЕНО, *розм.* Присл. до **форменний** 2. — *Вийшов я. Він айдеів мене в сосни і каже: «Хочеш Троянську побачити, то я тебе навчу, як це зробити». Я насторожився, думаю: «Тут формаєно діло це чисте» (Тют., Вир, 1964, 345).*

ФОРМІВНИК, а, ч. Те саме, що **формувальник**. *Два формівники формували сиру цеглу й складали її у довгі рядки на подвір'ї (Десняк, II, 1955, 468).*

ФОРМІВНИЦЬ, і, ж. Жін. до **формівник**.

ФОРМОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мян. і теп. ч. до **формува́ти**. *На озуттєвих фабриках починають широко застосовувати формовані деталі, які не потребують додаткових операцій (Ком. Укр., 10, 1964, 57); П. П. Гулак-Артемівський своєю творчістю сприяв зміцненню народної основи формованої нової української літературної мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 145).*

ФОРМОВИЙ, а, б. 1. Зроблений, виготовлений у формі (у 2 знач.), способом формування (у 1 знач.). *На конвейєрі нашій конструкції можна буде випікати формовий хліб будь-яких сортів (Наука., 7, 1962, 39); Відвантажував [Маркуша] з заводу своєму трестові вагони формової, різних профілів сталі (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 7).*

2. *сад.* Який набув штучної форми в результаті обрізування, прищиплення, згинання гілок (про дерево, кущ). *Формове дерево; Формовий кущ; // Пов'язаний з вирощуванням декоративних або плодкових дерев штучних форм. Формове плодівництво знає багато різних штучних форм, серед яких в озелененні найбільше*

значення жатимуть плоскі форми (Озелен. колг. села, 1955, 87).

3. Який використовується при відливанні, виготовленні виробів у формах. *Формова земля; Формова глина.*

ФОРМОВКА, и, ж., спец. Те саме, що формування 1. *Машинна формовка деталей.*

ФОРМОЗМІНА, и, ж. Зміна форми (у 1 знач.). *Формозміна металу.*

ФОРМОЗМІННИЙ, а, е. Прикм. до формозміна.

ФОРМОЗМІННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. формозмінний.

ФОРМОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість зберігати форму (у 1 знач.). *Формостійкість взуття.*

ФОРМОТВОРЕННЯ, я, с. 1. Утворення, поява нових форми. В історичному процесі формотворення народного зодчества, і зокрема, дерев'яного, природні умови відіграли значну роль (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7); *Взаємодія людини з природою в процесі доцільного, трудового формотворення з технічною стороною праці, а взаємодія між людьми становить її соціальну сторону* (Ком. Укр., 12, 1969, 34); *Формотворення рослинних організмів.*

2. лінев. Утворення граматичних форм того самого слова; словозміна. *Формотворення за аналогією полягає у зміні зовнішнього вигляду граматичних форм аналідох підсвідомої гаміни в них одного елемента іншими* (Мовозн., XVI, 1961, 24).

ФОРМОТВОРНИЙ, а, е. Те саме, що формотворчий.

ФОРМОТВОРЧИЙ, а, е. 1. За допомогою якого здійснюється формотворення, пов'язаний з формотворенням. Як образотворчий і формотворчий компонент у Драй-Харжі часто виступає народна поетична творчість (Літ. Укр., 28.X 1969, 3); *Як в українських, так і в інших слов'янських та неслов'янських коломийкових піснях величезну формотворчу роль відіграє мелодія* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 29).

2. лінев. Який бере участь у творенні форм слів. За допомогою граматичних, або формотворчих морфем (суфіксів, префіксів, флексій), утворюються граматичні форми слів (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 19).

ФОРМОТВОРЧИСТЬ, чості, ж. 1. Те саме, що формотворення.

2. Шукання нових форм у мистецтві, пов'язане з ідеями формалізму. *Відчуження мистецтва від політики, ізоляція його від суспільно значимих проблем створює митця на мачіці ідейної індивідуальності, порожньої формотворчості* (Рад. літ-во, 10, 1968, 31).

ФОРМОУТВОРЕННЯ, я, с. 1. Те саме, що формотворення. Ряд наукових доповідей [на з'їзді анатомів] присвячуються дослідженням в галузі впливу праці, фізичних вправ і спорту на формотворення тіла людини (Рад. Укр., 9.VII 1958, 4); *Крім індуkcії,— основного способу формотворення, при якій одна граматична форма повністю угодіюється іншої на підставі певної значеннєвої чи зовнішньої близькості,— слов'янська система відмінювання засвідчує також явища неповного угодіювання, так званої контамінації* (Мовозн., XVI, 1961, 28).

2. Те, що дістало певну форму, структуру.

ФОРМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з формотворенням. *Гам, де офарблення тварин має господарське значення, як, наприклад, у пушному звіринстві, темпи формотворювального процесу виявилися досить високими* (Вітч., 10, 1971, 153).

ФОРМОУТВОРЮЮЧИЙ, а, е. Який сприяє формотворенню. *Формотворюючий вплив факторів зовнішнього середовища на розвиток організму.*

ФОРМОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до форма 2. *Розкопана [у Вишгороді] майстерня ювеліра, в якій*

знайдені глиняні тигельки для топлення металів та формочки для відливання прикрас (Вісник АН, 8, 1949, 42).

2. Зменш.-пестл. до форма 10. **ФОРМУВАЛЬНИЙ**, а, е, спец. 1. Признач. для формування (у 2 знач.); пов'язаний з формуванням у ливарній справі. *Величезний формувальний відділ ливарного цеху було зібрано від будівельного мотолоху, щоб тут зібрати збори після суботника* (Ле, Міжгір'я, 1953, 403); *В обрубному цеху установили дві великі формувальні машини* (Роб. газ., 13.XI 1964, 2).

2. Який використовується при формуванні, відливанні виробів у формах (у 2 знач.). *А Сергій, мов чаклун, уперто Формувальну готує масу* (Забашта, Нові береги, 1950, 53); *Формувальний пісок, змочений смолою і наспаний на нагріту металеву модель, після прогрівання утворює на ній міцну оболонкову (шкаралупну) форму, придатну для лиття чорних і кольорових металів* (Наука., 10, 1958, 16); *Впроваджують.. нові формувальні суміші та.. фарби для покриття піскових форм, що сприяє зменшенню браку в литві і підвищенню якості відливіків* (Ком. Укр., 8, 1960, 20).

ФОРМУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається формуванням (у 2 знач.); фахівець із формування. *Він кричав на канавників і лавя формувальників, він жваво до печі майстра, сварився з шитовим двором* (Ю. Янов., I, 1954, 287); *Формувальників-хлопців ланка йде до цеху у повнім зборі* (Забашта, Нові береги, 1950, 52); *Протягом року формувальники здійснили ряд нових організаційно-технічних заходів: застосували новий спосіб кріплення моделей, ввели у дію спеціальний обприскувач для очистки моделей і плит* (Укр. іст. ж., 4, 1960, 5).

ФОРМУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до формувальник.

ФОРМУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. формувати і формуватися. Після висаджування саджанців у сад формування крони, розпочате у розсаднику, продовжується протягом 6—12 років (Сад. і ягідн., 1957, 216); *Борошно з великою кількістю клейковини.. має свої переваги, бо навіть при наявності великої кількості цукру і жиру тісто виходить більш зв'язаним і легше піддається формуванню* (Укр. страви, 1957, 320); *Радянське суспільство досягло великих успіхів у соціалістичному вихованні мас, у формуванні активних будівників соціалізму* (Програма КПРС, 1961, 101); — *Ви помітили, що на фронті люди живуть дружно? І мені здається, що навіть процес формування нової свідомості тут відбувається інтенсивніше* (Гончар, I, 1954, 258); *Формування нової української літературної мови якнайтісніше пов'язане з іменем Шевченка* (Рад. літ-во, 3, 1965, 32); *Якщо годіталі має винятковий вплив не тільки на продуктивність тварин,.. але і на формування породних властивостей* (Наука., 12, 1956, 18); *Часті сузові в період цвітіння і формування зерна задають великої шкоди сочевиці* (Зерн. боб. культ., 1956, 57); *Найбільш імовірно формування піщаної товщі району Придніпров'я тісно пов'язане з формуванням річкового ложа прадніпра* (Геол. ж., XVI, 1, 1956, 74); *При формуванні фонду споживання [в колгоспі] основну увагу потрібно приділити фонду оплати праці* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 26); *Комсомольці, молоді беруть активну участь у формуванні і роботі органів державної влади* (Ком. Укр., 4, 1970, 57); *Дивізія закінчила формування і вирушила на фронт* (Багмут, Записки .., 1961, 6).

2. спец. Виготовлення чого-небудь за допомогою відливання виробів у формах (у 2 знач.). *Ливарники замість формування вручну впровадили електричні плавильні печі, ливарні машини під тиском* (Веч. Київ, 2.XI 1966, 1).

3. Сформована військова частина. На чолі революційних українських військових формувань .. стояли прославлені герої громадянської війни на Україні (Цюпа, Україна., 1960, 46).

ФОРМУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок., перек. 1.* Надавати чому-небудь певної форми (у 1 знач.), вигляду тощо. Цілими годинами укладала [Ядзи] волосся, обшивала м'яким делікатним порошком і без того біле й гарне лице, примірювала сукні, чистила й формувала нігті (Кобр., Вибр., 1954, 90); Відцентровий насос.. нагнітає воду до гідромонітора. Це [гідромонітор] керує.., децю ускладнений тип пожежного брандспойта, на кінці якого конічна насадка формує струмінь, перетворюючи статичний напір у кінетичну енергію (Наука., 9, 1959, 13); // Підрізуючи, загиваючи і т. ін., надавати певної форми (дереву, кущу, трав'янистій рослині). Він нав розповів, як треба доглядати молодий сад, як вдобрювати землю, як формувати крону (Донч., V, 1957, 204); Щоб затримати і до деякої міри обмежити розростання вегетативної маси, рослини формують, прищипуючи верхівки та знищуючи ті пагони, які вже плодоносили (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 50); // Виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру і т. ін. Активна комсомольська робота розвивала самостійність, формувала ту внутрішню стриманість, за якою почувається воля людини, яка знає, що їй робити (Донч., II, 1956, 116); В дальшому зростанні освіченості і культури народу особлива роль належить школі. Вона формує людей майбутнього (Ком. Укр., I, 1969, 18); // Надавати чому-небудь завершеності, визначеності. Кожна епоха в розвитку суспільства відрізняється своїми естетичними ідеалами, які підказують мистецтву характер його вигол до життя, формують уявлення про те, яким воно повинно бути, живлять мрію про майбутнє (Талант., 1958, 22); Практика переконливо доводить, що здібні люди, які вступили в науку, найбільш ефективно формують своє творче обличчя в атмосфері визогливленості і уваги з боку старших, досвідчених колег (Рад. Укр., 24.I 1971, 1); Самодіяльне мистецтво формує художні смаки особистості, сприяє її естетичному розвитку (Нар. тв. та етн., 4, 1976, 18).

2. *спец.* Виготовляти що-небудь, відливаючи, використовуючи форму (у 2 знач.). Поховали його на високій горі,.. поклавши на могилі важку цавунку плити з написом, що її формували й одливали його учні (Кучер, Трудна любов, 1960, 230); // Робити зліпок або відливки (скульптури). Буває, що майстер, одливши скульптуру, Намово вершить і формує свій труд (Перв., II, 1958, 364).

3. Давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якість структури, організації, форми (у 4 знач.). Далі у кожній тварині вся цілість формується з суми різних частків [початків]; тут зародки плоти, тепла і волози, Жил і кісток, і формують усі вони органи різні, Що неоднакову службу у цілому тілі справляють (Зеров, Вибр., 1966, 178); У перший рік звичайно рослина [валеріана] формує розетку прикореневих листків, не виростаючи у квітконосне стебло (Лікар. рослини., 1958, 128); Якщо товща розчинних порід велика, вода поступово прорізає її, формуючи все нові й нові поверхні печери (Знання., 5, 1965, 10).

4. Організувати, створювати що-небудь (якийсь орган, підрозділ і т. ін.) з певної кількості учасників. В Німеччині уперто і слюкційно, Провівши вибори у парламент, Формує уряд енергійно Ії поважний президент (Еллан, I, 1958, 285); Йому відомо було, що комсомольська група учителів і учнів збиралася вже формувати підпільну бойову дружину, щоб при першій нагоді органі-

зовано піти в партизани (Довж., I, 1958, 291); Взвесь я формувати партизанський загін — вся влада радам (Ю. Янов., II, 1958, 245); // Створювати військову частину, комплектуючи людьми, спорядженням і т. ін. Формуючи полк в Унеці, Щоре докладав усіх сил, щоб червоноармійці були одягнені і взуті (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); Командири батальйонів знімали по черзі з переднього краю в тил окремі роту, формували штурмові групи, ганяли їх до сьомого поту (Гончар, III, 1959, 208); // Визначати, встановлювати, намічати що-небудь. Формувати новий туристський маршрут.

5. Складати (поїзд, караван і т. ін.), розміщуючи в певному порядку вагони, судна, плоти. З приходом весни у сплавщиків побільшало турбот. З ранку до пізнього вечора на рейдах вирує життя. Тут в'яжуть деревину, а потім формують її в каравани (Рад. Укр., 8.IV 1961, 4).

ФОРМУВАТИСЯ, *у́юся, у́єся, недок. 1.* Набувати якої-небудь форми, набирати якогось вигляду. Вони [монголи] зупинялися, вийшовши з тісного гирла [улоговини], формувалися в довгезні ряди (Фр., VI, 1951, 94); Пара ходить по воді. З неї формуються діяні примари (Ю. Янов., I, 1958, 175); // Набувати певної форми, якогось вигляду або якості в результаті розвитку, росту (про рослини та тваринні організми). Нервові клітини маленьких дітей мають просту веретеноподібну форму з дуже невеликою кількістю нервових розгалужень, а дентрити ще тільки формуються (Шк. гігієна, 1954, 50); Жук починають формуватися у серпні, але на поверхню ґрунту виходять наступного року (Зерн. боб. культ., 1956, 194); Як свідчать спостереження, якість зерна не є незалежною генетичною ознакою росту, вона формується і проявляється під впливом умов вирощування (Хлібороб Укр., 6, 1967, 6); // Набувати форми, будови дорослої людини (про підлітка, молоду тварину); // Стаючи носієм певних якостей, визначатися. Микола Зарудний формується як драматург під півдним впливом творчості Корнійчука і традицій української комедії характерів (Літ. газ., 11.III 1959, 3); Формується новий тип працівника, праця якого за своїм характером зближується з працею інженера, техніка, агронома (Ком. Укр., 1, 1971, 50); // Набувати рис завершеності, визначеності в результаті розвитку, змін. Мати бачила, що в хлопчика день у день уже формується свій власний характер (Довч., IV, 1957, 405); З однотомиків видно, як формувалося творче обличчя кожного поета, його художні засоби, манера письма, поетичне мислення (Мал., Думки., 1959, 40); Марксистське визначення змісту, походження і характеру економічних потреб формувалося в умовах напруженої класової боротьби (Ком. Укр., 5, 1969, 53).

2. *спец.* Виготовлятися у формі (у 2 знач.), виготовлятися внаслідок відливання. Куйся, сталь, біжи, формуйся — перекуйся на тверде! (Тяч., I, 1946, 238); Він зразу вийшов зі свого кабінету і рушив туди, де формувалися робочі колеса турбін (Собко, Біле подум'я, 1952, 214).

3. Починати існувати; утворюватися, набуваючи якість структури, організації, форми (у 4 знач.). Тож як упевнились ми, що з нічого ніщо не постане, Тим надійніше, вірніше спроможемося ми зрозуміти, Звідки і з чого формуються речі, і як воно саме Все виникає, росте без волі богів не смертельних (Зеров, Вибр., 1966, 127); Теорія художнього перекладу — наука молода, яка щойно починає формуватися (Літ. Укр., 14.I 1966, 2); Років 60—70 тому у верхній частині Дніпра (вище Києва), де формується до 85 процентів стоку всього басейну, промисловості майже не було (Наука., 12, 1972, 42); // Утворюватися, складатися в результаті

тривалих складних процесів. В добу пізнього палеоліту формується сучасний фізичний тип людини (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 17); Мільйони років формувалися природні багатства України (Наука., 5, 1967, 8); // Складатися, створюватися в результаті суспільного розвитку, соціальних змін і т. ін. Ще за капіталізму український пролетаріат виступив творцем нового побуту, передової культури. Саме в середовищі робітників у першу чергу зароджувалися і формувалися елементи нової, соціалістичної культури (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 15); Робітничий клас України формувався з представників українського, російського та інших народів Росії (Ком. Укр., 3, 1969, 90); // Визначатися, встановлюватися, намічатися. В умовах розширення прямих господарських зв'язків плани виробництва і постачання у дедалі зростаючій мірі формуватимуться на основі взаємних замовлень (Ком. Укр., 3, 1967, 44).

4. Організовуватися, складатися, створюватися (про орган влади, колектив тощо). Формується новий уряд; // Утворюватися шляхом комплектування людьми, спорядженням і т. ін. (про військову частину). В район Унечі, де формувалась Перша Українська радянська дивізія, і був відряджений Микола Щорс (Скл., Легенд. начдив, 1957, 38); У Петрозаводську всієї прибулих із заслання більшовиків зразу ж розподілили по заводах, там формувалися загони Червоної гвардії (Юхвід, Оля, 1959, 207).

5. Складатися в вагоні, суден, плотів, розміщених у певному порядку. Поки формувався поїзд, яким вони мали їхати до столиці, Ніколас та Кобру пішли вулицею невеличкою містечка (Чаб., Балкан. весна, 1960, 445).

6. Пас. до формувати. На стапелі тепер формується корпус судна не з окремих дрібних вузлів і деталей, а з великогабаритних секцій і блоків (Наука., 2, 1957, 17); Людина комуністичного суспільства — не штучний продукт лабораторій чи теоретичних побудов. Вона формується вихованням (Літ. газ., 18.VIII 1961, 2); Високі морально-політичні якості, гуманні принципи і норми моралі радянської людини формуються всім соціалістичним ладом (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 53).

ФОРМУЛА, ж. 1. Загальне коротке визначення якогось положення, відношення, закону і т. ін., яке можна застосувати до відповідного конкретного випадку. — Ну, Марійко, чи вийде з моєї дочки письменниця? Загадка, правда? А ти, Ніно, спробуй сама себе розгадати. Як у тебе, любов до слова — глибока? Знаєш, така, щоб усю душу в полон узяла!.. Формула тут проста: любов і двоїмільна праця (Довч., V, 1957, 248); Загальновідомою є формула: для того щоб продовжити життя, треба навчитися не скорочувати його (Наука., 1, 1972, 20); // Стилий, точний словесний вислів, визначення чого-небудь. Народилося нове почуття, і саме український радянський поет П. Г. Тичина знайшов для нього поетичну формулу, яка широко розійшлася по всій країні і перетворилася майже в гасло: «чуття єдиної родини» (Рад. літ-во, 10, 1949, 6); Його [В. І. Леніна] ідеї технічного переозброєння на базі суцільної електрифікації країни використувувалися у відому формулу: «Комунізм — це в Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» (Наука і культура., 1971, 29); // Встановлений, незмінний текст чого-небудь; усталена форма викладу. Комісар похилився над папером і, розмахнувшись, написав титул, номер і вступну формулу протоколу (Фр., III, 1950, 305); // Усталені, поширені в межах певної території чи соціального кола короткі побутові висловлювання (вітання, побажання, закликання тощо). — Спаси тебе Христос, — відповів він,

прикриваючи звичною формулою глибоке зворушення (Тулуб, Людолюба, I, 1957, 128); Йому подобається, що сі люди [гуцули] завжди так гечно одне до одного говорять, таке у них багатство всяких формул величавості й то агальною, щоденною життєвості (Хотк., Довбуш, 1965, 28); У всіх творах Квітки, особливо в повісті «Маруся», часто зустрічаються народно-розмовні формули — закликання чи побажання (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 167).

2. Виражене буквами, числами, знаками умовне позначення відношення будь-яких величин, елементів і т. ін. На певному ступені розвитку товарного виробництва гроші перетворюються в капітал. Формулою товарного обігу було: T (товар) — G (гроші) — T (товар), тобто продаж одного товару для купівлі іншого (Ленін, 26, 1972, 55); // мат. Вираження відношення між величинами, записане за допомогою математичних знаків. Задвоєлений собою, я думаю про перший урок, повторює алгебраїчну формулу квадрата суми двох чисел (Десняк, Опов., 1951, 64); Для обчислення інтегралів користуються однією з формул для чисельного інтегрування, як правило, найпростішою з них «формулою прямокутників» (Курс мат. анал., II, 1956, 350); Як фанатик-експериментатор, лежачи десь між гарячим камінням, виводив [Брянський] якісь додаткові формули для стрільби знизу вгору і інші — для стрільби вгору вниз (Гончар, III, 1959, 114); Серед титрих багатоповергових формул і обчислень в книжках були змінені портрети корифеїв науки (Ткач, Моряки, 1948, 91); // зім. Вираження якісного і кількісного складу молекули речовини, записане хімічними знаками і коефіцієнтами. За допомогою хімічних знаків можна скласти хімічні формули (Хімія, 7, 1956, 29); — Рідина, яку ви бачите в водозборі, не проста вода. Це насичений хімічний розчин. Формула розчину — мій секрет (Смолич, I, 1958, 69).

ФОРМУЛЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. формулювати.

2. Коротка і точна словесна форма вираження думки, поняття, завдання і т. ін.; сформульоване положення, сформульована думка взагалі. Ніякий винахідник не здатен вигадати таких формулювань, які увічнено в цих протоколах (Мик., II, 1957, 497); Максимо-вичу належить честь встановлення формальної відмінності кобзарських дум від історичних пісень, причому до більш-менш точного формулювання цієї відмінності він прийшов тільки в третьому своєму фольклорному збірнику 1849 р. (Рильський, IX, 1962, 220); [А р к а д і й:] Дійсно, невдале формулювання. (Викреслює). Здається, все. Підписуйте... (Корн., I, 1955, 122); Правильне формулювання задачі — це половина її розв'язання (Наука., 12, 1962, 18).

ФОРМУЛЮВАТИ, юю, юш, недок., Perez. Коротко і точно висловлювати, виражати, визначати що-небудь (думку, поняття, завдання тощо). Ще в того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання, потреба розумної, живої, корисної праці стала для нього безпреміною умовою життя (Коцюб., I, 1955, 422); Поняття про поверхню різання формулюють так: поверхня різання — це поверхня, що утворюється на оброблюваній деталі безпосередньо різальним лезом інструмента і є перетіною між оброблюваною і обробленою поверхнею (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 18); Головна особливість нової Програми КПРС полягає в тому, що вона дає розгорнутий план комуністичного будівництва в нашій країні і формулює найголовніші завдання нашого народу в боротьбі за комунізм (Ком. Укр., 9, 1961, 24); Що писати, для чого писати, як писати? — ці питання, що формулюють основні вимоги

художник поглядів, є вимоги суспільства, часу, і від них нікуди подітися художникові (Талант., 1958, 21); Картини допомагають школярам на перших етапах роботи над текстом узагальнено формулювати його зміст (Рад. психол. наука., 1958, 191).

ФОРМУЛЮВАТИСЯ, *кється, недок.* 1. Набувати короткої і точної словесної форми, словесного визначення. Він думає, що сказати, він гарячково працює можливо..., але думки тужавлі, формулювалися невизначено (Тют., Вир, 1964, 153); // Мати коротке і точне словесне визначення. В проекті Програми КПРС вказуються шляхи і засоби виховання комуністичної свідомості, вироблення високих моральних якостей, формулюється моральний кодекс будівника комунізму (Літ. газ., 1.VIII 1961, 1).

2. Пас. до формулювати.

ФОРМУЛЯР, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — послужбівний список чиновника, військовослужбовця. — Сидорчук! Відведи його до писаря Лаврентьова. Хай напише наказ зарахувати його на зарплату та інше поточання та хай складе на нього належний формуляр (Тулуб, В степу., 1964, 100).

2. спец. Бланк, картка, куди вносяться основні відомості про якусь споруду, механізм, про їх експлуатацію. [П р о н а ш к а:] Бригада Марії Шаниги формуляр вам не зіпсує, будьте певні (Мик., 1, 1957, 230); Формуляр порту; Формуляр геєтківки.

3. Бібліотечна облікова картка, що вкладається в книжку, з відомостями про цю книжку і відмітками про користування нею читачами; // Картка, що заповнюється на кожного читача бібліотеки, куди записуються відомості про видані йому книжки. Чим більше поважних журналів стоятиме в моєму «формулярі» професійно, тим легше буде мені надалі здобути собі повсякчас літературний зарплаток (Л. Укр., V, 1956, 424); Ксеня сиділа за своїм бібліотечним столиком і переглядала формуляри (Гуц., Скупая., 1965, 185).

ФОРМУЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до формуляр.

Формулярний список, заст. — те саме, що формуляр 1. До Орська Шевченко прибув 23 червня, на нього склали формулярний список, докладно описавши його зовнішність (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 259).

ФОРМУЛЬОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до формулювати.

ФОРНАЛЬ, я, діал. Конюха. А де наш мужик без землі міг тоді сісти? Ну, ясно де — в панському дворі, форналем (Козл., Совце., 1957, 54).

ФОРПІК, а, ч., мор. Перший носовий відсік на судні. Навіть уночі працюють слюсарі і зварники: рихтують палуби, стіни форпіка лицевої частини судна (Веч. Київ, 17.I 1967, 1).

ФОРПОСТ, у, ч. 1. Передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні. Оборонний форпост залізничного вузла радянські війська поставили з добре укріпленою мінами лінією (Ле, Право., 1957, 189); Коли стріляла ущузла, до форпостів буюшки козаків прибув парламентар трьохбунчужного паші з проханямь сказати про умови здачі фортеці (Добр., Очак. розмпр, 1965, 257); Запорожжя являло собою південний форпост Російської держави, який мав немало важке значення в умовах частин сутичок з Туреччиною і Кримським ханством (Іст. УРСР, I, 1953, 342); // Передня позиція на певній ділянці фронту.

2. перен. Про район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення. Спорудження потужних домен і мартенів зробили середнє Подніпров'я сталевим форпостом України (Цюпа, Україна., 1960, 199); Кримська астрофізична обсерваторія Академії наук СРСР — один з найбільших у

Європі наукових форпостів астрономії (Наука., 10, 1969, 46).

ФОРПОСТНИЙ, а, е. Прикм. до форпост. Форпостна служба.

ФОРС, у, ч., розм. Хизування, прагнення похваляти, виставити напоказ що-небудь, вразити чимось (розкошами, одягом, манерами і т. ін.). — Задаються тільки дурні... Можна й без форсу не гірше діло робити... (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 340); — А ти знаєш, — ревниво нашіптує Левко дружині на вухо, — це не його власна машина. Мені звідвар проговорився. Це він для форсу — довег гроші збирає, а потім напрокат відстає, аби мені намороки забити (Драч, Іду., 1970, 72); // Гордоці, пиша, чванливість. Тремтить з жаху гетьманський хижий злодій, Прусацький оберст губить лоск і форс, І чує він: гуркочуть першим плином Революційні грози над Берліном (Бажан, Вибр., 1940, 158).

ФОРСАЖ, у, ч., техн. Короткочасне збільшення тяги (потужності) двигуна. В моторобудуванні є таке поняття: форсаж, або форсування двигуна (Літ. Укр., 20.XII 1968, 2).

ФОРСАЖНИЙ, а, е, техн. Прикм. до форсаж.

ФОРСИНГ, у, ч., спорт. Форсований бій у боксі, безперервна атака противника.

ФОРСИСТИЙ, а, е, розм. Який любить форсити. Палди сафори — ягідки соковиті, ними можна чистити вузтя, блищити після них, мов наведене лаком — ось чого це, певне, тільки не знають ті форсисти сержанти з полігона що забирають з робкоопу весь гуталин... (Гончар, Тривка, 1963, 46).

ФОРСИТИ, ршү, рейш, недок., розм. Триматися з форсом, хизуватися, хвастатися, виставляти напоказ що-небудь, прагнути вразити чимось (розкошами, одягом, манерами і т. ін.). Була осінь, солом'яні брилі вже не йшли в сезон, але день випав зовсім літній, а вуличні гуляки тим і форсили, що починали літо першими, а зв'ичуцали останніми (Смолич, Світаюк., 1953, 25); — Ти носиш [зброю] з собою? Вдень? — І вдень, і вночі. — Леоніде! Щоб це було востаннє, — в голосі дівчини прозопились наказові нотки. — Навіщо форсити? Ти чусь? (Гончар, IV, 1960, 60).

ФОРС-МАЖОР, у, ч. У цивільному праві — обставина, надзвичайна подія (повіль, шторм, землетрус і т. ін.), який не могла запобігти особа, відповідальна за виконання зобов'язання.

ФОРСОВАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до форсувати. На півдні — форсована з ходу Десна! На Захід відходить війна (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 397); Гвардійці не зупинялися в них [у висітках лісорубів]. Доводилося мимати їх, несучи далі в набряклих шинелях воду численних гірських потоків, форсованих вброд (Гончар, III, 1959, 307).

2. у знач. прикм. Який відбувається, здійснюється швидше, ніж звичайно; прискорений. Виморене перерадою і форсованими обходами, військо Ружинського поступалося сміливості й завзяттю наливайківців (Ле, Наливайко, 1957, 313); На всіх з'їздах, конференціях і пленумах ЦК партії [КПРС] питанням форсованого розвитку чорної металургії приділяв велику увагу (Чорна метал. Укр., 1957, 65); Форсований виграючий варіант, зв'язаний з жертвою пішаків або фігур, називається комбінацією (Перша книга шахіста, 1952, 90); // Посилений, напружений. Дуже вуцільненея тремучання з великим навантаженням (форсоване) для жінок без достатньої попередньої загальної фізичної підготовки недопустиме (Фіз. вихов., 1954, 22).

Форсований марш — марш з тривалим добовим переходом, який вимагає великого напруження сил. Ввод

форсованим маршем вирушає назустріч ранку, до нових гірських боїв (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 203); В травні через Лівобережну Україну форсованим маршем з Північного Кавказу пройшла на захід Перша Кінна (Гончар, П, 1959, 233).

3. у знач. прикм., техн. З підвищеною потужністю, продуктивністю, більш напруженим, ніж номінальний, режимом і т. ін. Форсований режим буріння; Форсований режим роботи; Форсоване ведення охолодження.

4. у знач. прикм. З посиленням звучанням, голосніший, ніж звичайно. Головними прикметами і традиціями російської вокальної школи, що лягли в основу виховання радянських майстрів співу, є.. добір такого репертуару, який не викликає передчасного розширення діапазону і сили голосу, форсованого звучання і найбільше відповідає його природі (Мист., 1, 1959, 9); В небі зачує форсований виючий звук моторів (Перв., Дикий мед, 1963, 350).

ФОРСОВАНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. форсований 2—4.

ФОРСОВАНО, присл. до форсований 2—4. Кисень, що вводиться у факел, дає змогу форсовано вести нагрівання ванни, причому витрати палива на одну тонну сталі в цьому випадку значно знижуються (Наука., 9, 1962, 11).

ФОР-СТЕНЬГА, и, ж., мор. Стеньга фок-шогли.

ФОРСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. форсувати. Першорядне значення має технічного переозброєння всього народного господарства має розвиток машинобудування, всемірне форсування виробництва автоматичних ліній і машин, засобів автоматики, телемеханіки і електроніки, точних приладів (Програма КПРС, 1961, 61); Другим дуже важливим заходом для форсування ходу [доменної] печі є застосування підвищеного тиску газів (Розвиток науки в УРСР., 1957, 428); Форсування звуку призводить лише до крику, до голосового затиску на зуженому діапазоні (Худ. чит., 1955, 67); Форсування Дніпра під час Великої Вітчизняної війни ввійшло в нашу історію як грандіозна епопея (Рильський, III, 1956, 26).

ФОРСУВАТИ, үю, үеш, недок. і док., Perez. 1. Діючи певним чином, прискорювати проходження, здійснення, розвиток і т. ін. чого-небудь. Преображенський теж форсує роботу в південному тунелі (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); — Ви таки хочете форсувати справу... Значить, ми її пров'яємо (Кулик, Записки консула, 1958, 68); Всі ділянки гірничого виробництва йдуть в ногу. Раніш нерідко траплялося так, що видобувний процес форсували, а на гірничо-підготовчих роботах темпі не прискорювали (Рад. Укр., 1. IV 1959, 1); *Образно. В дворі, у лузі, на лану весна форсує посівну (Гонч., Вибр., 1959, 319); // Прискорювати час настання, здійснення чого-небудь. Форсувати виграш у шаховій партії.

2. техн. Підвищувати потужність, продуктивність або режим (двигуна, топки, механізму тощо) порівняно з номінальними. Форсувати двигун внутрішнього згоряння.

3. Посилювати звучання голосу (звичайно під час співу, декламації, гри у виставі). Театральному актору доводиться виділяти окремі сторони героя, децю форсувати голос і жест (Мист., 1, 1955, 38); Недосвідчені виконавці у незвичних умовах великого театрального приміщення отрачають свободу керування диханням і голосом, починають форсувати звук, доходячи до неприємної крикливості, або же, навпаки, — говорять надто м'яло і безбарвно (Худ. чит., 1955, 16).

4. військ. Долати значну природну перешкоду на місцевості (перев. водяну) звичайно з боєм. Поки пет-

люрівці підтягали і, карешті, зібрали сили для бою біля переправи, боєвці й таращанці вже обійшли їх з флангів, форсували Буг в іншому місці і серед білого дня залетіли до Вінниці (Скл., Легенд. начдп., 1957, 64); В кінці листопада 1944 року війська 3-го Українського фронту форсували Дунай на півдні Угорщини, під Югославією (Гончар, III, 1959, 224).

Форсувати крігу (кріжну перепону і т. ін.) — просуваючись, розбивати крігу (про кріголам).

ФОРСУВАТИСЯ, үсться, недок. Пас. до форсувати. Форсуються ремонтні роботи на станціях (Рад. Укр., 14.XI 1948, 1).

ФОРСУНКА, и, ж. Пристрій, за допомогою якого розпилюють рідину (перев. рідке паливо, воду). Довола турбіни з форсунками сновіагаи монтажники (Ваш, Вибр., 1948, 125); Обприскування з економічних форсунок проводили на другій швидкості (Колг. Укр., 4, 1956, 19); Машина [для фарбування] обладнана вертикальним розпилювачем циркулярної дії з форсунками, які мають пристрій для інфрачервоного випромінювання, що сприяє швидкому висиханню фарби (Наука., 3, 1962, 34).

ФОРСУНКОВИЙ, а, е. Прикм. до форсунка. Форсунковий паливник.

ФОРСУННИК, а, ч. Робітник, що обслуговує форсунок.

ФОРСУННИЦЯ, і, ж. Жін. до форсуник.

ФОРТ, у, ч. Окреме замкнуте укріплення (постійне або тимчасове), одиничне або як складова частина зовнішньої лінії оборонних споруджень фортеці та укріпленого району. Недурно говорив їй Петро, що з моря не прожмуться у Босфор, збіа що висісти дев'ять остононь та обійти його форти (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); У вікнах морського музею Бушти розливи ясні, І видно, — підвієся за нею Малахія хурган вдаліні. І форт, що стоїть на сторожі При виході в море сто літ (Нагн., Зустрічі., 1955, 15).

ФОРТЕ, присл., муз. Сильно, гучно (про звучання голосу, музичного інструмента при виконанні музичного твору); протилежне п і а н о. Щоб показати своє артистичне майстерство перед дамами, Гануш розпочав веселе шумну п'єсу. Він удариє форте (Н.-Лев., III, 1956, 218); // у знач. ім. **ФОРТЕ**, невідж., с. Сильне, гучне звучання голосу або музичного інструмента при виконанні музичного твору; місце в музичному творі, що вимагає такого виконання. Композитор схилився над роялем. Рука пробігла клавішами густого нижнього регістру, збуджуючи струни в громовому форте (Рад. Укр., 8.XII 1962, 3).

ФОРТЕЛЬ, я, ч., розм. Несподіваний вчинок, витівка. До фізичного болю в серці ранили згадка про поведінку Гринки. Адже він із своєї ласки годув єх з матір'ю — і раптом такий фортель (М. Ю. Тарн., День., 1963, 220); // Яка-небудь спритна дія, прийом, витратас. Куди йому до Романа! Не той він, не та сила. Але й він під газальний схвальний гоїмін пройшовся по колу, відбучує пару фортелів ногами (Ткач, Арена, 1960, 44).

♦ **Викидати (викинути) фортелі (фортель)** — те саме, що **Викадати (викинути) фокуси (фокусе) (див. фокус²)**. Тупий, брутальний, малоосвічений, він і на цей раз випикує фортель, за якого йому треба було, як мінімум, вліпнути сувору догану (Мур., Свіже повітря., 1962, 38).

ФОРТЕПІАННИЙ, а, е. Прикм. до фортепіано. Фортепіанні клавіші; Фортепіанні струни; // Признач. для виготовлення фортепіано. Фортепіанна фабрика; // Признач. для виконання на фортепіано. Фортепіанний доробок Льва Михайловича Ревуцького в мо-

тільки важливим здобутком на терені нашої національної музики, а й помітним вкладом до скарбниці загальнолюдської музичної культури (Мист., 1, 1969, 24); Я попрозав Лисенка, щоб заграв мені щось із своїх фортепіанних творів (Муз. праці, 1970, 520); // Пов'язаний з грою на фортепіано. Наші фортепіанна і скрипкова методики мають багато досягнень (Мист., 6, 1963, 22).

ФОРТЕПІАННИК, а, ч., спец. 1. Майстер, що виготовляє дерев'яні частини до фортепіано.

2. Настроювач фортепіано.

ФОРТЕПІАНО, невідм., с. Струнний ударно-клавішний музичний інструмент, сучасними різновидами якого є рояль і піаніно. За стінкою, тут же, в другій кімнаті, розлягаються тихі-тихі звуки фортепіано (Хотк., I, 1966, 43); Л. Ревуцькому належить цікава спроба створити сучасну думу в супроводі фортепіано на текст сучасного поета (Рильський, IX, 1962, 217); Пафосом дружби братніх слов'янських народів проіннятий слов'янський концерт для фортепіано з оркестром В. Лятошинського, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 144).

ФОРТЕП'ЯН див. фортеп'яно.

ФОРТЕП'ЯНО, невідм., с., **ФОРТЕП'ЯН**, а, ч., заст. Фортепіано. Вона почала вчитися грати на фортеп'яні в одній дами в пансіоні (Н.-Лев., III, 1956, 211); В одній куті стояв фортеп'ян з кнупою нот, в другій круглий столик, під вікнами софка (Фр., III, 1950, 434); Найбільше часу йшло на фортеп'яно, бо грали по кілька годин денно, і на читання (Кобр., Вибр., 1954, 89); — О пані! — сказав [поет]. — Господине кохана! Можливо, у вас і бажання нема, Але чорнобіла тропа фортеп'яна Блищить так печально нездаєж-на й німа, — Нехай оживе, забринить, зарокоче (Бажан. Роки, 1957, 277).

ФОРТЕП'ЯНОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до фортеп'яно і фортеп'яні; // Признач. для виконання на фортепіано. Концерти хору Лисенка відбувалися в залі Купецького зібрання, й публіка відвідувала їх дуже охоче... Сам Лисенко виконував свої фортеп'янові композиції (Сам., II, 1958, 406); Фортеп'яновий акомпанемент його був звичайно простий і прозорий, не затушовував мелодії..., а утворював для неї м'яке і вигідне тло, — проте визнавався рисами натуралістичного для Лисенка піанізму, барвистістю й рельєфністю (Рильський, III, 1956, 352).

ФОРТЕЦЯ, і, ж. 1. Укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, признач. для тривалої круглої оборони. «Ріжте, бийте!» на фортеці Кричить Гамалія (Шевч., I, 1963, 199); Під фортецею збереглися глибокі рови (Кучер, Зол. руки, 1948, 82); Вся е снігу і сонці, вирисовується на фоні небосхилу невисока гора, як короною увінчана зубчатыми мурами і баштатами руїн древної фортеці (Вол., Сади., 1950, 110); Мовчазна й негомінлива тепер Хотинська фортеця. А колиш тут, біля кам'яних мурів, зустрічалися шаблі, ламалися списи, падали ядра (Наука., 10, 1968, 39); *Образно. Піхота йшла, мітаки в вишині, Промчались танки — фортеці сталі, Здіймаючи всіді портовину широку (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 67); *У порівн. Серед залитою водою подвір'я височіє, мов фортеця, темний млин (Шияк, Балавда, 1957, 63).

△ Літаюча фортеця див. літаючий.

2. перен., уроч. Надійний захист, опора, твердиня. Фортеця всесвітю, ти, зоряна Москва, Уста затиснувши, над суходолі і води, Як щастя вартовий, у темряві негоди Незлажно зносила, суворя і жива (Рильський, II, 1960, 291); Радянський Союз став могутньою фортецею передової науки в усьому світі (Розв. науки

в УРСР., 1957, 7); Сьогодні наша країна, як ніколи сильна і могутня, є надійною фортецею миру і безпеки всіх народів (Ком. Укр., 5, 1970, 49).

ФОРТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фортеця 1. Далеко, далеко, серед нікві, майорили фортечні вали (Коз., Зол. грамота, 1939, 12); Чахлячі удари мінометів, луки постріли сорокап'яток губилися в важкому позіганні фортечних гармат-велетнів (Гончар, III, 1959, 415); Після приєднання Криму до Росії в 1783 році Перекоп як укріплення втрачав своє значення, його фортечні споруди поступово занепадають (Наука., 11, 1965, 2); *У порівн. Влаштувалися в маленькій кімнатці — колишній келії чоловічого монастиря, склепистій, з товстими, ніби фортечними, стінами (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 48).

ФОРТИФІКАТОР, а, ч. Фахівець із фортифікації. Розвиднялось. На магістратській башті — вартові і французький інженер-фортифікатор Боппан. Боппан дивився в підзорну трубу в бік лісу, куди подалися заповоїці (Довж., I, 1958, 258); Все на Перекопі було ретельно розміряно, все передбачили стратеги та фортифікатори, все врахували (Гончар. Таврія., 1957, 676).

ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до фортифікація. Запорізькі козаки підняли своє фортифікаційне містечко на небачену як на той час височину, ним захоплювалися навіть вороги (Наука., 8, 1967, 45); Фортеця й через два століття була майже неприступною спорудою. Численні кріпосні казарми, фортифікаційні вали, система ровів з водою, містки та споруди для двоготривалої оборони багатозбройного гарнізону... (Ле, В спої., 1960, 196).

Фортифікаційні споруди — оборонні споруди (окопи, траншеї, сховища і т. ін.) для успішного ведення бою і захисту від дій ворога. До відомих в історії діл Гітама Галагана належить, між іншим, будівництво української лінії укріплень і фортифікаційних споруд на річці Орелі проти татар і турків (Бурл., О. Вересаї, 1959, 90); Оборони Вишгорода сприяли природні умови місцевості та міцні фортифікаційні споруди (Вісник АН, 8, 1949, 46).

ФОРТИФІКАЦІЯ, і, ж. 1. Військова наука, що вивчає форми, засоби та способи укріплення місцевості для ведення бойових дій, а також способи захисту від засобів ураження. — Фудь — великий теоретик і знавець фортифікації... В його планах все було передбачено... Так він мене запевняє (Кочура, Зол. грамота, 1960, 75).

2. Галузь військово-інженерної справи, що розробляє конструкції та способи будівництва військових споруд, оборонних укріплень. Колиш завод був маленький. Виготовлені тут гармати стоять у музеї фортифікації в Ленінграді (Ком. Укр., 7, 1968, 37).

3. Зведення укріплень, оборонних споруд. Містечко фортифікації; // Укріплення, оборонна споруда. Нові фортифікації.

ФОРТІССІМО, присл., муз. Дуже сильно, гучно, голосніше, ніж форте (про звучання голосу, музичного інструмента при виконанні музичного твору). Грати фортіссімо; // у знач. ім. фортіссімо, невідм., с. Дуже голосне, сильне звучання голосу або музичного інструмента при виконанні музичного твору; місце в музичному творі, що вимагає такого виконання. Пісні жартівливого характеру Б. Козак... закінчує в швидкому темпі. В більшості з них головна кульмінація з'являється буквально в останній такт, причому переважно на динаміці форте або навіть фортіссімо (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 85); Зарокотали бандури... і здавалося, що хлопнув до залу, заревів .. страшний у своєму гніві старий Дніпро — здригнулися склепіння концертного залу

від нечуваного фортиссімо сімдесяти голосів (Літ. Укр., 31.XII 1968, 2).

ФОРТУНА, и, ж. 1. Богиня щасливої долі, талану в римській міфології, яку зображували молодою жінкою із зав'язаними очима, з рогом достатку в руках, іноді на колесі; символ щасливого випадку, удачі. За м.м. [Астуром] *Авиллас пливе на барці, Се родим нашій паламарці, — Недавно з кошельком ходив: Но, бач, безокая фортуна Здавила памом із чупруна* (Котл., I, 1952, 251); *Колись була сильніша за Нептуна Британія — володарка морів. Та згодом відвернулася фортуна від Альбіону білих берегів* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 110); // *Щасливий випадок, удача, успіх. [Н а т а л я:] Я питала себе, яка невідомо зірка веде цю людину [Ярчука]? Може, це випадкова фортуна, збіг обставин?* (Мик., I, 1957, 408); *Інститутська історія забулася, а прихильна фортуна незмінно сприяла щасливому Сачкові* (Дмит., Роздука, 1957, 25); // *розм. Доля, талан. Спілка з Клавдою була ніби змовою проти алим сил, якоюсь гарантією, що фортуна Клавди бодай тінню своєю захистить від злого й тих, що стоять поблизу обранки* (Вільде, Сестри..., 1958, 570); *Така, видно, фортуна чоловіку: не схотів Василько їздити на водах, а в заводі робить біля кораблів* (Стельмах, I, 1962, 339).

◇ **Кбіесо фортуни див.** колесо; **Пестій (пестунчик) фортуни див.** пестій, пестунчик; **Улюбленець фортуни див.** улюбленець; **Фортуна послужила див.** послужити; **Фортуна усміхалася (усміхалася, усміхнулася, усміхнеться) кому** — кому-небудь щастило (пощастило, пощастить). *Фортуна таки раз усміхнулася йому* (Фр., VII, 1952, 363); *В уяві зетьмана виник лисчій образ запорозького пройди, якому фортуна так усміталася в житті* (Ле, Наливайко, 1957, 179).

2. *заст. Майно, статок. По п'ятилітнім життю в Парижі він прибув з родиною до Галичини, де за останки колишньої фортуни закупив убоге гірське сільце* (Фр., III, 1950, 344).

ФОРТУНИТИ, нить, недок. 1. *безос. Щастити, удаватися. [Н е ч и п о р е н к о:] Фортунить вам, Маріє Кирилівно, просто інший раз аж не віриться. Кожна справа ніби сама в руки вам іде* (Лев., Драм., 1967, 281); — *Ох, не кажи, Грину... Не фортунить нам ні в любові, ні в облігації* (Гончар, Тронка, 1963, 128).

2. *Сприятя, допомагати. [К о с т ь:] Тепер часом мати хвастається: «Колі б не мати, з гармонікою по базарам волочиться б. Хай же тобі доля фортунить — і багатим і щасливим бути»* (Вас., III, 1960, 173).

ФОРУМ, у, ч. 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. [Н е р і с а:] *Чи думавши ти [Антей] Рим перемогти могильною нерушимістю такою? Тобою буши, я б його слідила всім блиском генія свого й Еллади, на всіх би сценах я запанувала, всі форуми і портики посіла* (Л. Укр., III, 1952, 443); *Роман Арстр'єтеж за тим, щоб Меса і всі форуми [Константинополя], по яких пройде триумфальна процесія, були прикрашені лаером і плющем* (Загреб., Диво, 1968, 310); *Відвідування Помпеї залишає незабутнім враження. Добре зберіся форум — центральна площа міста — і навколишні храми, і громадські будинки* (Знання., 9, 1966, 20); // *Народне зібрання на цій площі, суд і т. ін. Брат мій від літ молодих вінець красномовства впадає, форуму сварки гучні вабили серце його* (Зеров, Вибор., 1966, 333).

2. *перен. Широки представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес. Восени та навесні, доки діти в школі, в Комуні проводяться наради районного масштабу, форуми чабанів або жукурудководів* (Гончар, Тронка, 1963, 220); *Протягом 21—27 серпня 1973 р. у Варшаві*

відбувся великий форум дослідників слов'янських мов, літератур, фольклору, історії та культури — VII Міжнародний з'їзд славистів (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 96); *Форум кінематографістів обрав керівні органи Спілки. До складу правління увійшло шість українських кіномитців* (Мист., 1, 1966, 28).

ФОРШЛАГ, у, ч., муз. Мелодична прикраса з одного або двох швидко виконуваних звуків, які передують основному звуковій мелодії. *Любив він музику. Коли, бувало, Десь на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — скрипка та кларнет, Та барабан з тромбоном, та труба, Усякі витворяючи форшлаги, Фіортурми, викрути, окраси, Що в них сільські кохаються артисти, — Аж стрепенється Джитрик і біжить На скрипки голос* (Рильський, II, 1960, 304); *Найзручніше на сопілці виконувати меліами (мелодичні прикраси) — форшлаги, мордект, трелі та групетто, а також подвійне й потрійне стаккато* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 36).

ФОРШМАК, у, ч. Страва з меленого оселедця (м'яса та ін.), до якого додається цибуля, картопля та інші продукти. *Ікру і молочко використовують для паштетів і форшмаку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 40); *Гордкес і тут сиручив: приготував з баралячої печінки чудовий паштет і кілька салатів та форшмаків* (Тулуб, В степу..., 1964, 219).

ФОРШПАН, а, ч., *заст.* Великий довгий віз, підвода; мажара. *Форшпан — підвода, яку зобов'язаний був давати селянин на вимогу влади* (Фр., IX, 1952, 472).

ФОРШТАДТ, а, ч., *заст.* Поселення, що знаходиться за межами міста або фортеці; передмістя. *Всюди гамірно таборяться війська, іржуть коні, ревуть верблюди, а вечорами на висотах форштадта лунають розлогі, зі степів принесені пісні. В Херсоні килиєєвському загоні, що вступив до міста одночасно з іншими повстанськими військами, населення влаштувало бурзливу зустріч* (Гончар, II, 1959, 102).

ФОРШТАДТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прікм. до форштадт. **ФОРШТЕВЕНЬ**, вня, ч., мор. Крайня носова частина судна, носовий брус, що є продовженням кіля. *Тесляр теше дуба й бука з захватом. Стовбури цих бере відуть на зміцнення кіля й форштевеня* (Ю. Янов, II, 1958, 140); *Крейсер сів коржою глибоко в воду, одночасно піднявшись узору форштевенем* (Трубл., Шхуна., 1940, 127); — *В носовій каюті біля форштевеня протікає* (Довж., Зап. Десна, 1957, 448).

ФОСА, в, ж., діал. Канава, рів, рівак. *Ой у лісі під горішком Викопана фоса, — Туди забігла Ганнуса боса* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 201); *Над вузьенькою фосою, що виблискує в гущавині кущів і латаття, зіп'явся хиткий місточок* (Зар., Антеї, 1961, 42).

ФОСГЕН, у, ч. Отруйний безбарвний газ, що має запах цірлого сіна; використовується в хімічній промисловості при синтезі деяких барвників, фармацевтичних препаратів і т. ін. *Вперто завчала [Бетя], що форумула іприту буде [(CICH₂CH₂)₂ S] X, а фосгену (СОС₂)* (Трубл., I, 1955, 59).

ФОСГЕННИЙ, а, е. Прікм. до фосгєн; // *Стос. до фосгену. Фосгенне отруєння.*

ФОСГЕНОВИЙ, а, е. Прікм. до фосгєн. *Фосгеновий запаш.*

ФОСФАТ, у, ч. Сіль фосфорної кислоти, яку використовують звичайно як добриво. *Мінеральні фосфати у торфових ґрунтах представлені головним чином їх сполуками з кальцієм, алюмінієм і залізом* (Хлібороб Укр., 1, 1970, 10).

ФОСФАТИД, у, ч. Органічна речовина, що є основною складовою частиною клітинних структур організму людини, тварин та рослин і відіграє важливу

роль у фізіологічних процесях. При холодній фільтрації [одії] на фільтрах затримуються фосфатиди, білкові речовини та інші домішки (Екстр. метод доб. олії., 1958, 84); Багато важливі для життя процесів пов'язано з жирами і жироподібними речовинами (фосфатидами, стеринами) (Наука., 2, 1964, 30).

ФОСФАТНИЙ, а, е. Прикм. до фосфат. Ідеальним видом фосфатних добрив є потрійний суперфосфат. В ньому міститься вже 54 проценти корисних речовин, він майже повністю засвоюється рослинами (Роб. газ., 10.ІІ 1966, 2).

ФОСФАТОВИЙ, а, е. Прикм. до фосфат.

ФОСФАТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фосфатувати. Фосфатування води.

ФОСФАТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек., спец. 1. Здійснювати хімічний процес, в результаті якого на поверхні металевих (сталевих, алюмінієвих, цинкових і т. ін.) виробів утворюється тонкий шар фосфатів, стійких проти атмосферної корозії.

2. Обробляти воду фосфатами для її пом'якшення і зниження корозійних властивостей.

ФОСФАТШЛАК, у, ч. Лужний різновид фосфатних добрив, побічний продукт при плавленні сталі з чавуну мартенівським способом. Фосфатшлак в умовах кислих ґрунтів є економічно вигідним, високоективним добривом (Колг. Укр., 11, 1958, 26); Серйозним резервом збільшення виходу фосфатшлаку є зниження кремнезему в мартенівській руді (Роб. газ., 18.ІІ 1962, 2).

ФОСФІД, у, ч. Речовина, яка становить собою сполуку фосфору з металом. Для винищення водяного шуря розкопують його нарізати і кладуть в них прилади з дрібних шматочків картоплі, буряків, моркви і капусти, отруєних фосфідом цинку (Сад. і ягідн., 1957, 323).

ФОСФО... Перша частина складних слів, що відповідає словам фосфор, фосфорний, напр.: ф о с ф о г л і ц е р я н, ф о с ф о п р о т е ї н и і т. ін.

ФОСФОГІПС, у, ч. Речовина, яка становить сполуку фосфору з гіпсом. Для гіпсування ґрунту, крім гіпсу, може бути широко використаний фосфогіпс, який одержують як відходи при виробництві подвійного суперфосфату (Добрива., 1956, 131); Фосфогіпс нічим не поступається перед природним гіпсом. У нього навіть незаперечні переваги: фосфогіпс не треба подрібнювати, оскільки він має дрібнодисперсний вигляд, а, крім того, він набагато дешевший (Роб. газ., 28.ІІ 1965, 2).

ФОСФОР, у, ч. Хімічний елемент, речовина, що легко займається і світиться в темряві; має значне поширення в природі у складі деяких мінералів (фосфоритів, апатитів), а також становить одну з важливих складових частин організму людини, тварин і рослин. Руда, зільнена від кисню й фосфору, ставала ще сапунчишою (Тулуб, Людолови, ІІ, 1957, 316); В голові їм наморочилося від кількох пазощів, які сповнювали майстерню, а найдуже, мабуть, від винаріє фосфору (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 407); У ґрунтах звичайно є багато фосфору., однак рослинам часто не вистачає цього елемента живлення. Це пояснюється тим, що більша частина фосфору недоступна або малодоступна для рослин і знаходиться у формі органічних і труднорозчинних мінеральних сполук (Мікр. ж., XVII, 5, 1960, 25); Іжа, багата на вітаміни й солі, а також фосфор (м'ясо), сприяє дові до посилення обміну речовин і тим самим допомагає ліквідації рахіту (Хвор. дит. віку, 1955, 130); Білий фосфор; Червоний фосфор; Чорний фосфор; *У порівн. Йі витрічені очі і зблідлий, скупий зразу від світились у темряві фосфором (Копцюб., І, 1955, 316); — Стільки любові розглядали ми на хвилях моря, що вона й досі горить у тих місцях, як фосфор (Ю. Янов., ІІ, 1958, 101).

ФОСФОРЕСЦЕНЦІЯ, і, ж., фіз. Один із двох видів люмінесценції — свічення деяких речовин протягом тривалого часу після припинення дії на них якогось світла, рентгенівського проміння тощо; // Свічення органів деяких глибоководних тварин. На деяких островах Атлантики глибоководних риб ловлять, настромлюючи на гачок світні залози каракатиць. Снасть опускають на кілька сот метрів углиб, туди, де панує вічна темрява. Прибравлені фосфоресцентію тижжакі швидко заковують принаду (Наука., 3, 1973, 1); // Свічення, що викликається звичайно світними бактеріями. За стерном затремтіла блакитна фосфорична жмура, весла кресали вогонь. — Ти мені дарував сьогодні відомий феномен фосфоресценції моря (Драч, Іду., 1970, 95).

ФОСФОРЕСЦІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. фосфоресціювати.

ФОСФОРЕСЦІЮВАТИ, ює, недок., фіз. Мати властивість світитися після дії яких-небудь променів, перерв. протягом тривалого часу; // Світитися в темряві слабким голубувато-зеленим світлом; фосфорувати. Вимарюється красива картина майбутнього освітлення міст, коли почнуть світитися й фосфоресціювати в пустоті великі кристали алмазу (Наука., 12, 1960, 14).

ФОСФОРИЗОВАНИЙ, а, е. Вигот. із застосуванням фосфору; вкритий фосфором. Фосфоризовані стрілки показували друку годину (Трубіл., Мандр., 1938, 64).

ФОСФОРИЛАЗА, я, ж., зім. Фермент, який за допомогою фосфорної кислоти викликає розщеплення й синтезу деяких біологічно важливих сполук. Фосфорилаза синтезує крохмаль (Укр. біох. ж., 3, 1949, 244).

ФОСФОРИЛЮВАННЯ, я, с. Утворення фосфорнокислих ефірів в організмі людини, тварин і рослин. Умовою перетворення глюкози в м'язях є її фосфорилювання (Розв. науки в УРСР., 1957, 276).

ФОСФОРИСТИЙ, а, е, зім. Який містить фосфор; з'єднаний з фосфором. Переробка цих [керченських] руд у мартенівських печах дає не тільки метал, а й фосфористий шлак, який є цінним мінеральним добривом (Ком. Укр., 8, 1964, 27); Як фосфористий ангідрид, так і фосфориста кислота мають сильні відновні властивості (Зар. хім., 1955, 370).

ФОСФОРИСТИСТЬ, тості, ж., зім. Якість за знач. фосфористий. Однією з характерних особливостей кімерійських залізистих утворень є підвищена фосфористість (Геол. ж., XIII, 1953, 38).

ФОСФОРІТ, у, ч. Осадочна гірська порода морського походження, що містить фосфати кальцію і використовується головним чином як добриво. Велике значення для виготовлення мінеральних добрив має фосфорит (Цікава хімія, 1954, 93); Великі поклади фосфоритів знайдено на півдні Кубасу в районі Гірської Шарії (Роб. газ., 5.І 1961, 1).

ФОСФОРІТИСЯ, йться, недок., розм. Світитися фосфоричним світлом. Намети чистого снігу на клумбах наче фосфорилися, а нерухомі дерева, запарошені інєсж, були схожі на величезні кришталеві вази (Гур., Життя., 1954, 90); До віконця підійшов кий, виставив свою голову з предвагастою білою лискою і став розглядати по-люм'я в недові. Його очі так фосфорилися, що від них немовби посвітліло в хаті (Земляк, Гівний Стратіон, 1960, 18).

ФОСФОРІТНИЙ, а, е. Прикм. до фосфорит. Надешевше фосфорне добриво — це тонко подрібнений фосфорит — фосфоритне борошно (Хімія, 9, 1956, 97); Фосфоритне борошно та фосфатшлак доцільно застосовувати на ґрунтах з підвищеною кислотністю під такі культури, як гречка, люпин, горох, конопі тощо (Хлібороб Укр., 12, 1963, 9); // Признач. для переробки фосфоритів. Фосфоритний завод.

ФОСФОРІТОВИЙ, а, е. Те саме, що фосфоритний.

ФОСФОРІТОНОСНИЙ, а, е. Який містить фосфорит.

Значне поширення фосфоритонесних верств на подільському Придністров'ї і в басейні р. Горині розкриває перспективи розробки цього виду мінеральної сировини для потреб народного господарства (Геол. Укр., 1959, 270); Радянські і монгольські геологи виявили на півночі МНР величезний фосфоритонесний басейн, потенціально запаси якого обчислюються в мільярди тонн (Веч. Київ, 15.XII 1971, 2).

ФОСФОРІЧНИЙ, а, е. Який світиться мерехтливим голубуватим світлом подібно до фосфору. Було темно; тільки десь-десь на шпильці горбів або на стрімких берегах ярівся сніг синюватим фосфоричним блиском (Фр., III, 1950, 296); Вона здавалася такою, як і всі, доки не заговорить. Тоді її трохи скісні сірі очі спалахували фосфоричними вогниками (Вільде, Ти мене не любив, 1958, 11); Вони проходили саме повз струзлі пеньки, і Костецький на хвилину зупинився, щоб ще раз подивитися на фосфоричне паління струзлявілого дерева (Перв., Дикий мед, 1963, 230).

Фосфорична стрілка; **Фосфоричний циферблат** — стрілка, вкрита фосфором, циферблат з укритими фосфором позначками, завдяки чому вони світяться в темряві. Навіть не галушки на фосфоричний циферблат годинника, Дмитро сказав: — Пора (Жур., Звич. турботи, 1960, 179); **Фосфорична стрілка на Стасевому годиннику** ще не переповзла й своєю вечора, як він вийшов з дому (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 140).

ФОСФОРІЧНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фосфоричний.

ФОСФОРІЧНО. Присл. до фосфоричний. Я бачив, як від кожного мого слова розширені очі [публіки] фосфорично блискали (Мяк., II, 1957, 62).

ФОСФОРНИЙ, а, е. І. Прик. до фбсфор. Фосфорний запас; // Який містить, має в своєму складі фосфор; з'єднаний з фосфором. Велике значення в сільському господарстві як мінеральні добрива мають солі фосфорної кислоти (Хімія, 7, 1956, 109); Фосфорні добрива підвищують урожай цукрових буряків на всіх ґрунтах і особливо на звичайних, глибоких і вилугованих чорноземях (Хлібороб Укр., 1, 1964, 25); // Вигот. із застосуванням фосфору; вкритий фосфором. Устюжанін подивився на годинник. Фосфорні стрілки показували, що до ранку залишилось півтори години (Збан., Таємниця..., 1971, 321).

ФОСФОРНОКИСЛИЙ, а, е. Який містить фосфорну кислоту, зробл. із застосуванням фосфорної кислоти. Мінеральні добрива .. значно підвищують урожай помідорів. На чорноземних ґрунтах найефективнішими є фосфорнокислі добрива (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 167).

ФОСФОРОБАКТЕРИЙ, у, ч. Бактеріальне добриво, що містить бактерії, здатні перетворювати складні органічні фосфорні сполуки ґрунту на доступні для рослин мінеральні сполуки. Бактеріальне добриво — фосфоробактерин — сприяє поліпшенню живлення рослин (Ол. та ефір. культ., 1956, 48); У день сіви насіння кукурудзи обробляють азотобактерином і фосфоробактерином. Ці бактеріальні добрива збагачують ґрунт на корисні мікроорганізми і сприяють нагромадженню в ньому азоту та фосфору (Колг. Укр., 5, 1958, 18).

ФОСФОРУВАТИ, ус, медок. Те саме, що фосфоресцювати.

ФОТ, а, ч., фіз. Однією вимірювання густини світлового потоку або ступеня освітленості будь-якої поверхні.

ФОТАРІЙ, ю, ч. Світлолікувальний кабінет для проведення ґрунтового світлового і теплового опромінення

з лікувальною або профілактичною метою. На багатьох шахтах Донбасу створені фотарії — кабінети штучного гірського сонця і інгаляторії (Рад. Укр., 22.VIII 1951, 3); Ці лампи [ртутно-кварцові] використовуються не тільки з лікувальною метою, але й профілактично для опромінювання практично здорових дітей у дитячих яслах, дитячих садках і інтернатах (зимові соларії та фотарії) (Шк. гігієна, 1954, 113).

ФОТЕЛИК, а, ч., діал. Змеш. до фотель. Крім чорного блискучого роаяля, кількох покритих червоним оксамитом фотеликів, столика,.. шафи з кришталем, двох розложистих пальм і картин на стінах, — у салоні не було більше нічого (Вільде, Сестря..., 1958, 313).

ФОТЕЛЬ, ля, ч., діал. Крісло. Прибіг [Мілько] додому, сів на фотель і ховодився, магаючи капелюгом (Марг., Тв., 1954, 189); Фотелі з високими спинками, обтягнуті жовтою дамаською шкірою, стояли біля стін (Рибак. Переясл. Рада, 1948, 36).

ФОТЕЛЬЧИК, а, ч., діал. Змеш. до фотель. Віл покірмо сів на своому звичайному місці, на низькому фотельчику, край її ніг (Л. Укр., III, 1952, 698).

ФОТІНІЯ, і, ж. Дерево або кущ родини розових з вічнозеленими листками і червоними, схожими па дрібні яблук плодами. Густим листям окриті магнолія, лавровишня, самшит, фотинія (Рад. Укр., 30.I 1969, 4).

ФОТО, невідж., с., розм. Те саме, що фотографія 2. До столу вернувся кореспондент. Подав Олені кілька фото (Головко, I, 1957, 445); Якийсь фотограф побував у нашій землянці й потім у піонерській газеті з'явилось фото (Сміл., Сашко, 1954, 237).

ФОТО... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову фотографічний у 1—3 знач., напр.: фотовідбиток, фотовітраж, фотодокумент, фотоекспоніметр, фотоконплéкт і т. ін.; 2) слову фот, означаючи дію за допомогою світла, зв'язок з дією світла, напр.: фотонізація, фотоправління і т. ін.

ФОТОАЛЬБОМ, у, ч. Альбом, признач. для фотографій, який містить фотографії; фотографічний альбом. Сергій Сергійович обклає книгами, журналами, а я відкрив товстий фотоальбом (Є. Кравач., Квіти., 1959, 17); Фотоальбоми, путівники та різні довідники допомагають туристам краще уявити собі минуле й теперішнє Закарпаття (Літ. Укр., 8.VII 1969, 3).

ФОТОАМАТОР, а, ч. Той, хто займається фотографією (у 1 знач.) як аматор. Бертольд Венцель і його дружина фрау Марта були завзятими фотоамасторами (Минко, Вибр., 1952, 335); Багатьом фотоамасторам знайома це почуття: захоплення фотографією у перші дні після придбання апарата і потім поступове збайдуження до неї (Наука..., 2, 1965, 52).

ФОТОАМАТОРСТВО, а, с. Діяльність фотоамастора, фотоамасторів. Масове фотоамасторство.

ФОТОАМАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фотоамастора й фотоамасторства. Спрощене добирання фотопалеру в умовах фотоамааторської практики можна робити за двома характеристиками негатива: його загальною густиною і інтервалом зустини (Довідник фот., 1959, 160).

ФОТОАПАРАТ, а, ч. Фотографічний апарат. Кореспондент поривався за льотчиком, на ходу готуючи фотоапарат (Ле, В сполі., 1960, 262); Кукса розстебнув шинель й вийняв фотоапарата, що висів через плече в чоловічій шкірному футлярі (Кучер, Трудна любов, 1960, 373).

ФОТОПАРАТУРА, и, ж., збірн. Пристосування, апарати, необхідні для фотографування; апаратура для фотографії (у 1 знач.).

ФОТОАТЕЛЬЄ, *невідм.*, с. Ательє, де на замовлення виконують фотоградування та виготовляють фотографії (у 2 знач.); фотографія (у 3 знач.). *Його кликає у Сухмі дядько, обіцяючи влаштувати завідуючим фотоательє (Донч., V, 1957, 379); Ольга віддала в фотоательє для збільшення портрет Мирослава (Дор., Не повторн., 1968, 96).*

ФОТОБАКТЕРІЯ, і, ж. Бактерія, яка утворює речовина, що випромінюють при окисненні світло.

ФОТОВИСТАВКА, и, ж. Виставка фотографій (у 2 знач.), присвячена якійсь події, темі тощо; фотографічна виставка. *Зона.. як і раніше, закручує локони, ходить в кіно, затримується біля вітрин з галантереєю чи фотовиставкою (Вільде, Сестри.., 1958, 97); В Спілку письменників України відкриває ювілейна фотовиставка «Письменники Радянської України» (Літ. Укр., 12.XII 1967, 1).*

ФОТОВІТРИНА, и, ж. Вітрина, на якій вміщені фотографії (у 2 знач.); фотографічна вітрина. *Дівчата зацікавлено розглядали портрети вождів та фотовітрини будівництва (Донч., II, 1956, 223); Дуже ефективну роль у боротьбі за виконання соціалістичних зобов'язань на виробництві відіграла організація фотовітрини і світлових газет (Укр. іст. ж., 4, 1960, 24).*

ФОТОГАЗЕТА, и, ж. Газета, зроблена засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічна газета. *Великим успіхом користувалися фотогозети, «блискавки», які розповідали про кращих людей колгоспного села (Рад. Укр., 10.VIII 1949, 3).*

ФОТОГЕЛІОГРАФ, а, ч., *астр.* Прилад для фотографування Сонця; геліограф (у 1 знач.).

ФОТОГЕН, у, ч. Застаріла назва мінеральних масел, одержаних перегонкою нафти, смоли і т. ін., які застосовувалися для освітлення. *Відавна «Баку» і «нафта» пов'язані із словами «вперше в світі». Тут уперше в світі було одержано перший продукт переробки нафти — фотоген. Фотоген — сучасний газ — вивозили в Європу і Азію (Наука.., 11, 1967, 31).*

ФОТОГЕНІЧНИЙ, а, е. Який має властивість добре відтворюватися на фотографії або кіноекрані. — *Мені з Тамарою знімається не слід. Мало того, що вона красуня, — обличчя в неї надзвичайно фотогенічне (Грим., Подробинці.., 1956, 74).*

ФОТОГЕНІЧНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. фотогенічній. *Мені здається, що в кольоровому фільмі зовсім інший вигляд має кіноартист. Сподівання на його фотогенічність, на поправки «мудрих» операторів та інші способи підтримання його життя на екрані — цьому, мені здається, настав кінець (Довж., III, 1960, 135).*

ФОТОГРАВІРУВАЛЬНИЙ, а, е. Який служить для автоматичного виготовлення ілюстраційних друкарських форм (кліше) з застосуванням фотоелектричного ефекту.

△ **Фотографірувальна машина** — машина, на якій автоматичним способом виготовляють ілюстраційні друкарські форми (кліше) високого друку.

ФОТОГРАВІРУВАННЯ, и, с. Виготовлення друкарських форм (кліше) фотоелектричним способом.

ФОТОГРАВЮРА, и, ж. Репродукція картини чи фотознімка, одержана шляхом друкування з металеві або пластмасові пластинки, виготовленої фотографірувальним способом.

ФОТОГРАВЮРНИЙ, а, е. Прикм. до фотогравера.

ФОТОГРАММЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до фотограмметрії.

ФОТОГРАММЕТРІЯ, і, ж. Технічна дисципліна, яка розробляє способи визначення розмірів, форми та по-

ложення предметів у просторі на основі вимірювання їхніх фотографічних зображень.

ФОТОГРАФ, а, ч. Фахівець з фотографії (у 1 знач.); той, хто професійно займається фотографією. *Тут же [на пероні] приладнував свій апарат фотограф, що збирався увічнити першу зустріч комунарів (Мик., II, 1957, 426); Фотографи пролазили крізь натовп аж до комісара, перешкоджаючи кінооператорові працювати (Ю. Янов., II, 1958, 109); Він сидів картинно за своїм столиком, поклавши на нього суні, жовті.. руки, ніби позував перед фотографом (Збан., Єдина, 1959, 105); // Той, хто взагалі фотографує, вміє фотографувати. Коли ми під'їздили до села і я з гори глянув на різнобарвну орму, якою захряс майдан коло корчми, серце мов — серце завязлого фотографа — жвавіше затрималося у грудях (Коцюб., I, 1955, 255); Мистецтво фотографа відкривало Муні дорогу до кожного серця (Перв., Дикий мед, 1963, 306); // перек. Про художника, письменника і т. ін., для якого характерний фотографізм. Мистці не цуралися громадсько-політичного життя країни, не були пасивними фотографіями подій (Літ. Укр., 17.X 1967, 4).*

ФОТОГРАФІЗМ, у, ч. Дуже точне, буквально відтворення кого-, чого-небудь у художній творчості з надмірною дріб'язковою деталізацією, відсутністю узагальнень. *З реалістичного методу письменництва [О. Пчілка] подоколи збивалася на сирій фотографізм (Вітч., 1, 1964, 158).*

ФОТОГРАФІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фотографія 2. *Школярки виявилися досить-таки канючливими, напосіли, щоб Тоня дала для музею і свою фотографію: — Бо ви ж тепер чабанка, гордість школи, так про вас учитель сказав (Гончар, Тронка, 1963, 325).*

ФОТОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фотографії (у 1 знач.). — *Ви, певно, пам'ятає мою пристрасть до фотографічних екскурсій? (Коцюб., I, 1955, 255); За останні роки серед різноманітних методів наукового дослідження особливого значення набули фотографічні методи (Цікава хімія, 1954, 87); 27 серпня (1919 р.) В. І. Ленін підписав декрет про передачу фотографічної та кінематографічної промисловості і торгівлі у відання Наркомосвіти (Мист., 5, 1957, 7); // Признач. для фотографування, одержання фотографій, який служить для фотографування і виготовлення фотографій. *Кузьма вже не зводив очей з Муні, з його чорного бачка, з розкладеного на столі різного фотографічного причадила (Перв., Дикий мед, 1963, 78); Фотографічний об'єкти являв собою оптичний прилад, призначений для створення зображення на матовому склі фотоапарата або на світлочутливому матеріалі (Довідник фот., 1959, 10); Фотографічна плівка; Фотографічний папір; Фотографічна лабораторія.**

Фотографічний апарат — оптичний апарат, за допомогою якого одержують зображення кого-, чого-небудь на світлочутливому матеріалі. *Ніщо не захоплювало його глибоко; лиш одній фотографії віддавався він з дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордоцями (Коцюб., I, 1955, 253); Фотографічний апарат — необхідна річ для кожної туристської групи (В дорогу, 1953, 33).*

2. Одержаний в результаті фотографування. *На фотографічній картці, яку мені довелось побачити пізніше, він [Семеновос] сфотографований з своїми товаришами, які підтримали його ініціативу (Панч, В дорозі, 1959, 257); Загальновідомо, що фотографічне зображення передає значно більше деталей, ніж фототелевізійне (Веч. Київ, 2.XII 1968, 3).*

3. перек. Такий, як при фотографуванні; який дуже точно, буквально відтворює кого-, що-небудь. *І як*

тільки вчитель з жінкою вернулись од батьки, вона [баба] до словечка розказала їм, що говорили в писаря, з фотографічною докладністю (Н.-Лев., IV, 1956, 139); В наш час, як ніколи в історії мистецтва, художникам треба дбати про кордон своєї спеціалістики, оберегаючи її від навали театральщини та фотографічного натуралізму (Довж., III, 1960, 11).

ФОТОГРАФІЧНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фотографічний З. В боротьбі проти формалізму і стилізаторства, пасивної фотографічності і натуралізму книжкова графіка зробила великий крок вперед (Мист., 5, 1960, 16); *Правдиве відтворення дійсності для Квітки не означало фотографічності, письменник відображував життя з певних суспільних позицій і з певною художньою метою* (Рад. літ-во, 1, 1970, 39).

ФОТОГРАФІЧНО. Присл. до фотографічний. Наш зір має чудову властивість: око бачить світ не фотографічно, а образно (Рад. Укр., 2. II 1964, 3); Художник не фотографічно, бездушно, схематично відображав об'єктивно реальні речі та явища, а перетворює їх, переосвоює, судить про них — творить (Рад. літ-во, 6, 1965, 32).

ФОТОГРАФІЯ, ї, ж. 1. Спосіб одержання зображення когось, чого-небудь на світлочутливому матеріалі за допомогою спеціального оптичного апарату. За два тижні по тому запровадженні ще одного апарату фотографії, поклав на брочку апарат і гайда до гуцулі в гостину (Коцюб., I, 1955, 255); *Фотографія проникла до нас у 40-х роках минулого століття спочатку у вигляді так званої «дагеротипії» — знімки на металевих пластинках* (Цінава фізика., 1950, 252); *Кіно оперує способом фотографування, а фотографія — це документ. Це зображення дійсності, яка реально, об'єктивно існує* (Довж., III, 1960, 268); *Зараз жодна галузь науки не може обійтися без значної підтримки з боку фотографії* (Знання., 8, 1967, 4).

Жива фотографія, заст. — кінематографія. Коли кіно у своєму розвитку дійшло до виробництва ігрових (художніх) фільмів, його «перехрестили» з Живої фотографії у «Великого німого» (Мист., 4, 1969, 16).

2. Зображення, відбиток, одержаний таким способом: знімок, фотокартка. Цілими очі досить довго зупинилися на тих фотографіях (Фр., II, 1950, 288); *Праворуч, біля дзеркала, фотографія трьох виступаючих парубків* (Ле, Історія., 1947, 58); *Три роки тому в нього померла мати. Батько він пам'ятав лише з фотографії* (Мушк., День., 1967, 41); // *перен.* Те, що є точним відтворенням, точною копією когось, чого-небудь. Коли йдеться про живопис, слово «фотографія» часто вживають у негативному розумінні. Кажучи так про якийсь художній твір, мають на увазі холодний натуралістичний показ дійсності, загарячений дурорядними деталями, які перешкоджають усвідомити головне, суть твору, думку автора (Літ. Укр., 29. VI 1962, 1).

3. Майстерня для фотографічного знімання та виготовлення знімків, відбитків. Вчора я заходила у фотографію —.. нашої другої карточки вони не робили, бо в тій позі погано вийшло (Л. Укр., V, 1956, 220); *Фотографія містилася в двох кімнатах. В одній Жорж приймав клієнтів і фотографував, у другій жив сам* (Донч., V, 1957, 379).

4. *фам.* Обличчя. — *Що це з тобою? — жамуєся Максим Сергійович. — Хто це тобі так розмалював фотографію?* (Собко, Звчч. життя, 1957, 177).

5. чого, спец. Спостереження та хронометрована фіксація якихось дій, прийомів роботи, процесів і т. ін. з метою дослідження. Фотографія робочого часу є спосіб вивчення затрат робочого часу спостереженнями з послідовними замірваннями цих затрат по групах

затрат робочого часу протягом робочого дня або протягом кількох робочих днів (Стол.-буд. справа, 1957, 249).

ФОТОГРАФОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. та мнн. ч. до фотографувати; // у знач. ім. фотографований, ного, ч. Той, кого фотографують. Для одержання повного силуету пізно увечері або рано гранці фотографованого садовлять проти вікна, за яким немає будинків, дерева тощо (Довідник фот., 1959, 75).

ФОТОГРАФУВАНИЙ, я, с. 1. Дія за знач. фотографувати. На негативних фотопластинках і фотоплівках провадять фотографування різних об'єктів (Довідник фот., 1959, 22); *Щільна пиллова завіса, яку спостерігали на Марсі протягом жовтня — грудня 1971 року, значно ускладнила фотографування поверхні Марса з орбітальних станцій* (Знання., 11, 1973, 8); *Нема нічого більш шкідливого, ніж зводити поняття «сучасності» в мистецтві до беззмірного фотографування того, що ти бачиш навколо себе в даний момент* (Поєзія., 1956, 200); *При фотографуванні робочого дня спостереження провадять протягом однієї зміни, при фотографуванні циклу — протягом повного циклу* (Техн. нормув., 1958, 25).

2. рідко. Те саме, що фотографія 1. *Треба завжди пам'ятати, що поруч з їх мистецтвом [живопису] з'являється кольорове фотографування, репродукування, яке дає репродукції, буквально адекватні оригіналові* (Довж., III, 1960, 111).

ФОТОГРАФУВАТИ, ўю, ўсп, недок., перех. 1. За допомогою фотографічного апарату діставати зображення когось, чого-небудь на світлочутливому матеріалі (плівці, пластинці). Скінчивши фотографувати, він елантно шаркнув черевиком і кинувся подавати Юлі пальто (Донч., V, 1957, 222); *І в аматорських гуртках Палацу піонерів, і вдома Валя споруджував двизуңці, майстрував іграшкові електропоїзди, фотографував саморобним апаратом ровесників-шибайголів з усього Подолу* (Гончар, IV, 1960, 79); // *перен.* З дуже великою точністю відтворювати, копіювати когось, що-небудь (у художній творчості).

2. спец. Спостерігати і хронометровано фіксувати які-небудь дії, прийомі роботи, пропеси і т. ін. з метою дослідження.

ФОТОГРАФУВАТИСЯ, ўюся, ўшся, недок. 1. Ставати, позуючи, перед фотографічним апаратом для одержання відбитку, зображення на світлочутливому матеріалі (плівці, пластинці). Вона палала бажанням швидше фотографуватися для портрета в газеті (Ів., Вел. очі, 1956, 82); — *Не любите фотографуватись? Я теж. — Терпіти не можу. Сфотографують тебе і як навмисне всі зморшки повип'ячуть* (Довж., I, 1958, 487); *Після кожного виступу артистам підносили квіти. Потім їм показували цегли, ланч. З ними фотографувалися на згадку* (Ткач, Арена, 1960, 198).

2. Пас. до фотографувати. *Штучна комета може спостерігатися і фотографуватися оптичними засобами, обладнаними світлофільтрами, що виділяють спектральну лінію натрію* (Рад. Укр., 4. I 1959, 1); *Матерія є філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людям і відчуттям її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них* (Ленін, 18, 1971, 120).

ФОТОЕЛЕКТРИКА, п, ж., фіз. Явище переходу світлової енергії в електричну.

ФОТОЕЛЕКТРИЧНИЙ, а, е, фіз. Стос. до фотоелектрики. Внаслідок дослідження фотоелектричних властивостей сірчастого срібла в 1937 р. створено вентильний сірчато-срібний фотоеlement, який після удосконалення став широко застосовуватися в практиці (Розв. науки в УРСР., 1957, 134); *Фотоелектричні досліджен-*

ня ряду так званих червоних зірок .. виявили, що деякі з них змінні (Знання.., 7, 1965, 19); // Признач. для одержання електричної енергії з світлової. В останній час розроблено велику кількість фотоелектричних приладів, які з успіхом застосовуються в багатьох лабораторіях (Укр. біох. ж., XXI, 2, 1949, 185).

ФОТОЕЛЕМЕНТ, а, ч., фіз. Прилад, у якому внаслідок діяння світла виникає електричний струм. Останнім часом за допомогою надчутливих мікрофонів і фотоеlementів люди почали навчати електронні машини бачити й чути (Знання.., 1, 1966, 17).

ФОТОЕТЮД, а, ч. Етюд, виконаний засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічний етюд.

ФОТОЕФЕКТ, у, ч., фіз. Зміна яких-небудь властивостей речовини (напр., електричних) внаслідок діяння світлової енергії; фотоелектричний ефект. Втрата металевими тілами негативного електричного заряду при освітленні їх променями світла дістала назву фотоелектричного ефекту або просто фотоефекту (Курс фізики, III, 1956, 335); Задаймо відоме явище фотоефекту. Воно полягає в тому, що при опроміненні світлом напівпровідник значно збільшує свою електропровідність (Знання.., 2, 1968, 4).

ФОТОЖУРНАЛІСТ, а, ч. Журналіст-фотограф; фотокореспондент. Хвилюючий літопис нашого часу створюють радянські фотожурналісти (Рад. Укр., 27.II 1972, 4).

ФОТОЖУРНАЛІСТИКА, и, ж. Діяльність, фах фотожурналістів.

ФОТОЖУРНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до фотожурналіст.

ФОТОЗБІЛЬШУВАЧ, а, ч. Пристрій, за допомогою якого одержують збільшені фотографічні відбитки (позитиви), фотографії з негативів. Автоматизувати процес друкування можна за допомогою нескладного пристрою — реле часу, яке автоматично вмикає фотозбільшувач після певної експозиції (Знання.., 5, 1967, 31).

ФОТОЗЙОМКА, и, ж. Фотографічна зйомка; фотографування.

ФОТОЗНІМАННЯ, я, с. Фотографічне знімання; фотографування.

ФОТОЗНІМАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фотознімання; пов'язаний з ним. Космонавти Хрунов і Блисєв у спеціальних скафандрах перебували в умовах космічного простору близько години. У відкритому космосі вони виконали ряд монтажних операцій, кіно- і фотознімальних робіт (Рад. Укр., 19.I 1969, 1).

ФОТОЗНІМОК, мн, ч. Фотографічний знімок; фотографія (у 2 знач.). Знову переводить [Гордій] очі в газету, придивається до одного фотознімка в ній (Крот., Сивк., 1948, 12); На стіні висять, дбайливо оговорені вишневими рушниками... фотознімки — згорюлива пам'ятка про батька і брата (Жур., Вечір., 1958, 206).

ФОТОІЛЮСТРАЦІЯ, і, ж. Ілюстрація у вигляді фотографії; фотографічна ілюстрація. В розповідях про кіномистецтво важливу роль відіграють фотолілюстрації — оформлення обкладинок, ілюстрацій до текстів, де мова йде про окремі фільми (Мист., 4, 1961, 32).

ФОТОІНФОРМАЦІЯ, і, ж. Інформація, яка здійснюється засобами фотографії, представлена фотознімками; фотографічна інформація. Фототелеграф дасть змогу приймати фототелеграфію ТАРС та ряду зарубіжних агентств (Знання.., 1, 1972, 11).

ФОТОКАМЕРА, и, ж. 1. Частина фотоапарата, що становить собою світлощепроникну коробку з об'єктивом; фотографічна камера.

2. розм. Те саме, що фотоапарат. Київський завод «Арсенал» підготував до серійного виробництва нову

однооб'єктивну дзеркальну фотокамеру «Київ-6С» (Знання.., 2, 1972, 27).

ФОТОКАРТКА, и, ж. Картка з фотографічним зображенням кого-небудь; фотографічна картка, фотографія (у 2 знач.). Господиня.. взяла фотокартку, подала йому. — Оце найостанніша (Головка, I, 1957, 277); У мене збереглась старенька, пожовкла від давнини фотокартка брата Олександра (Ткач, Моряки, 1948, 30); Жорж почав працювати. Друкував фотокартки, промивав негативи (Донч., V, 1957, 379).

ФОТОКАРТЧКА, и, ж. Те саме, що фотокартка. Іноді, коли їй робилося дуже сумно, вона.. знімала із стіни Оксену фотокарточку і, нахилившись до каганця, довго розглядала його обличчя (Тют., Вир, 1964, 23).

ФОТОКАТОД, а, ч., ел. Катод, що випромінює електрони від діяння світла.

ФОТОКЕРАМІКА, и, ж. Одержання зображень на керамічних виробках фотографічним способом. Фарфорові й фаянсові вироби, декоровані за допомогою фотокераміки; // збірн. Зображення, прикраси, нанесені таким способом.

ФОТОКЕРАМІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотокераміки; // Признач. для виробництва фотокераміки. Фотокерамічний цег.

ФОТОКОНКУРС, у, ч. Конкурс на кращу фотографію.

ФОТОКОПІЯ, і, ж. Копія з будь-якого документа, рукопису і т. ін., зроблена фотографічним способом; фотографічна копія. В бібліотеці він знайшов багато цінних матеріалів.. З багатьох експонатів йому дозволено знати фотокопії (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 266); Незабаром на столі у Бачури вже лежало чимало книжок, фотокопій брошур, статей, присвячених проблемам річок (Чаб., Тече вода.., 1961, 61).

ФОТОКОРЕСПОНДЕНТ, а, ч. Фахівець-фотограф, працівник друкованого органу (газети, журналу), для якого він робить знімки. Останній фотокореспондент, якого бачив генерал, був молодим провінціальним хлопцем у розкішній кубанці (Перв., Дикий мед, 1963, 23); Військові фотокореспонденти завжди були і на передньому краї, і в далекому тилу ворога (Веч. Київ, 24.VI 1961, 1).

ФОТОКОРЕСПОНДЕНТКА, и, ж. Жін. до фотокореспондент.

ФОТОКСИЛОГРАФІЯ, і, ж., спец. Гравюра на дереві з перенесенням малюнка на поверхню дошки фотографічним способом з подальшим гравіруванням штрихів від руки.

ФОТОЛАБОРАТОРІЯ, і, ж. Спеціально обладнане приміщення, де обробляють фотографічні плівки, пластинки, виготовляють фотографії (у 2 знач.). — У мене тут як у справжній фотолaboratorії. Лампочка в червоному папері, слюшки, ванночки... (Донч., II, 1956, 324).

ФОТОЛІЗ, у, ч., фіз. Розклад хімічних сполук внаслідок діяння на них світла.

ФОТОЛІТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотолітографії. Фотолітографічний спосіб; // Зробл. способом фотолітографії. Фотолітографічне видання.

ФОТОЛІТОГРАФІЯ, і, ж. 1. Виготовлення літографської друкарської форми за допомогою фотографічного перенесення зображення на поверхню літографського каменя.

2. Відбиток, одержаний у такий спосіб.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬ, ля, ч. Той, хто займається фотографією (у 1 знач.) як любителем; фотоаматор.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬСТВО, а, с. Діяльність фотолюбителя й фотолюбительів; фотоаматорство.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до фотолюбителя й фотолюбительства. У фотолюбительській прак-

тиці застосовуються лише тверді світлофільтри (Довідник фот., 1959, 57).

ФОТОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, і, ж., фіз. Люмінесценція, спричинена дією світла. Принцип роботи лампи денного світла побудований на використанні двох фізичних явищ: фотолюмінесценції (коли невидиме випромінювання стає видимим або один колір світла перетворюється на інший) та на явищі світіння розріджених газів при пропусканні крізь них електричного струму (Знання., 5, 1966, 4); Звичайна картина фотолюмінесценції.. така: атом збуджується, скажімо, блакитним фотоном і випромінює зелений чи жовтий (Наука., 2, 1969, 10).

ФОТОМАГАЗИН, у, ч. Магазин фотографічного приладдя, фотографічних матеріалів.

ФОТОМАТЕРІАЛ, у, ч. 1. Матеріал, що використовується у фотографії (у 1 знач.). Фотоматеріали поділяються на негативні і позитивні (Довідник фот., 1959, 22); До якості фотоматеріалів ставляться дуже суворі вимоги. Кіноплівки повинні бути високочутливими до світла, чітко передавати зображення і природне забарвлення предметів (Наука., 9, 1963, 31).

2. Фотографії як ілюстрації для чого-небудь. Фотоматеріал для газети.

ФОТОМЕТР, а, ч., фіз. Оптичний прилад, яким вимірюють світлові величини (силу світла, освітленість, яскравість і т. ін.) і який використовується перев. у світлотехніці, фотографії, фізиці, астрономії. Третьми, наче в ліхоманці, стабілізатори напруження, і фотометри відтінювали на шкалах вузькі волосні зайчики (Рибак, Час., 1960, 501); В Києві виготовлено фотометр, який з великою точністю оцінює ступінь білості, а також відтінки речовин: борошна, фарб, хімікатів, лікарських препаратів тощо (Знання., 11, 1965, 8).

ФОТОМЕТРИЧНИЙ, а, е, фіз., астр. Стос. до фотометрії. Фотометричні зміцні методи аналізу в ближній інфрачервоній частині спектра почали розробляти зовсім недавно (Укр. біох. ж., XXI, 2, 1949, 191); //Який ґрунтується на фотометрії, який виконується за допомогою фотометрії. В останнє десятиріччя астрономи почали створювати багатоколірні фотометричні системи, тобто шукати в спектрах такі смуги, в яких за яскравістю зірки можна встановити фізичні властивості і величину міжзоряного почервоління (Наука., 4, 1972, 16).

ФОТОМЕТРИЯ, і, ж., фіз., астр. Вимірювання світлових величин (сили світла, освітленості, яскравості і т. ін.) при випромінюванні, поглинанні, розсіюванні світла; розділ метрології, що вивчає це вимірювання. Об'єкти в світлочутливі плівка дали змогу зробити новий стрибок вперед: виникла спектральна фотометрія, і в руках астрономів з'явилися паспорти зірок, віддалених від нас на мільйони й мільярди світлових років (Наука., 12, 1972, 27).

ФОТОМЕХАНІКА, в, ж. Сукупність способів одержання репродукцій у поліграфії за допомогою фотографічних і хімічних процесів.

ФОТОМЕХАНІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотомеханіки. Багато фотомеханічних способів репродукування зображень і способів друку знає сучасна поліграфія (Веч. Київ, 5.V 1961, 1).

ФОТОМИСЛИВЕЦЬ, вдя, ч. Той, хто висліджує звірів, птахів з фоторушницею, фотоапаратом.

ФОТОМИСТЕЦТВО, а, с. Мистецтво фотографії (у 1 знач.), фотографування.

ФОТОМИТЕЦЬ, тій, ч. Фотограф високого класу, майстер фотографування. Найвище поклонання фотомитця — допомагати народові в боротьбі за ідеали

життя, виховувати величчє і героїчне в його характері (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОМОНТАЖ, у, ч. Монтаж фотографічних знімків, що мають тематичну спільність, в одне фотографічне зображення; // Газета, реклама, плакат і т. ін., які містять такий монтаж. Недалеко від плантації, в кленовій лісогоспуді, розташувався штаб ланки (колгоспу). В агітбесіді — свіжі газети, журнали, висить технологічна карта, соціалістичне зобов'язання, фотомонтаж членів ланки (Хлібороб Укр., 9, 1964, 14); Виразні фотомонтажі, малюнки, діаграми найкраще сприймаються читачами (Рад. Укр., 12. IV 1959, 3).

ФОТОН, а, ч., фіз. Частинка світла, окрема порція електромагнітного проміння будь-якої частоти; квант світла. Зараз для нас єдиним джерелом інформації про Всесвіт є фотон (Наука., 9, 1966, 37); Поняття «народження частинок» вперше виникло у зв'язку з роботами Ейнштейна з квантової теорії.. Справді ж бо, якщо світло складається з окремих частинок — фотонів, то, відповідно, випускання чи поглинання світла є не що інше, як народження й загибель частинок (Знання., 6, 1973, 5).

ФОТОНАБІР, бору, ч., друк. Набір, зроблений із застосуванням фотографічного способу відтворення букв і знаків тексту; фотографічний набір. Фотонабір у сполученні з офсетним способом друку — така, на думку багатьох зарубіжних спеціалістів, перспектива газетного виробництва (Веч. Київ, 14.VIII 1971, 2).

ФОТОНАБІРНИЙ, а, е, друк. Стос. до фотонабору.

ФОТОНІКА, п, ж. Наука, що вивчає можливості зв'язку за допомогою світлових променів.

ФОТОНІЙНИЙ, а, е, фіз. Прикм. до фотонів. Фотонне поле; // Стос. до випромінювання та поглинання фотонів; який використовує ці явища для руху. За характером пального ракети і дістають назву атомна і фотонна (Наука., 2, 1959, 12).

ФОТООБ'ЄКТИВ, а, ч. Частина фотоапарата, складена з кількох лінз, які проєктують на плівку чи пластинку світлове зображення об'єкта, що фотографується; фотографічний об'єктив. При проходженні світлового потоку крізь фотоб'єктив частинка його поглинається масою скла, а частина відбивається поверхнею лінз (Довідник фот., 1959, 12); Обіймає гарячими зіїшились юнаки. Ми збрó тут [на фестивалі] не бачило — вона нам не з руки. Лиш фотоб'єктивами Друг друга поціляй! Хай мир шумує нивами Із краю в край! (Бітко, Сійся., 1959, 257).

ФОТООПІР, пору, ч. Напівпровідниковий прилад, який використовують для реєстрації й визначення інтенсивності та спектрального складу світлового потоку. Фотоелектричні датчики-фотоелементи і фотодиоди застосовуються для реєстрації та вимірювання різних видів випромінювання. Вони дозволяють автоматично включати або виключати різні механізми, керувати певним виробничим процесом (Наука., 3, 1962, 26).

ФОТОПАПІР, пєру, ч. Папір в нанесеною на один його бік світлочутливою речовиною, який застосовують для друкування фотографій; фотографічний папір. Він розгорнутий перед Варєю аркуш блискучого фотопапєру (Донч., V, 1957, 381); На позитивних фотоматеріалах — фотопапєрі, діапозитивних фотопластинках і позитивних фотоплівках — друкують з негативів позитиви — відбитки і діапозитиви (Довідник фот., 1959, 22).

ФОТОПЕРІОД, у, ч., спец. Тривалість денного освітлення.

ФОТОПЕРІОДИЗМ, у, ч., спец. Реакція рослин на співвідношення між тривалістю дня і ночі.

ФОТОПЕРІОДИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до фотоперіоду й фотоперіодизму. Фотоперіодичний стимул.

ФОТОПЛАКАТ, а, ч. Плакат, зробл. засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічний плакат. *В клубі створено фотоплакати про кращих людей села, проводяться бесіди про успіхи передовиків та їх досвід* (Ком. Укр., 4, 1961, 69).

ФОТОПЛАСТИНКА, н, ж. Невеличка скляна пластинка, вкрита з одного боку шаром світлочутливої емульсії, на якому одержують зображення когось, чогось-небудь. *Яскраві метеори можна фотографувати на високочутливу фотопластинку за допомогою світлосильних камер* (Наука., 5, 1963, 37).

ФОТОПЛІВКА, н, ж. Гнучка прозора стрічка, вкрита з одного боку шаром світлочутливої емульсії, на якому одержують зображення когось, чогось-небудь. *Увечері того самого дня Аня проявила фотоплівку, просушила її* (Трубл., II, 1955, 222).

ФОТОПОРТРЕТ, у, ч. Портрет, зробл. фотографічним способом; фотографічний портрет. *Обстановка звичайна для інтелігентної родини. На стінах великі фотопортрети Надії в ролях* (Лєв., Нові п'єси, 1956, 85); *Хто вже хто, а він добре розуміється на такій тонкій справі, як фотопортрет* (Перв., Дикий мед, 1963, 373); *Художній фотопортрет — складний щодо виконання вид фотографічного зображення* (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОПРИЙМАЧ, а, ч. 1. Апарат для прийому фототелеграфічних зображень по радіо або проводів ліній зв'язку.

2. Пристрій, який сприймає променеву енергію і перетворює її на електричні сигнали.

ФОТОРЕЛІЄ, невідм., с., спец. Прилад для автоматичного керування різними устатковками, в якому використовується здатність фотоелемента миттю реагувати на наявність світлового потоку або його інтенсивність. *Розжарені злитки металу вагою 7—8 тонн спостерігають за допомогою чутливих пристроїв — фотореле, які в процесі прокатки змикають ті або інші механізми* (Наука., 1, 1960, 9).

ФОТОРЕПОРТАЖ, у, ч. Репортаж, зробл. засобами фотографії (у 1 знач.).

ФОТОРЕПОРТЕР, а, ч. Фахівець-фотограф, співробітник періодичного видання, телебачення і т. ін., який здійснює фоторепортаж. *Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала в своїй уяві Зіна: багато народу... головне, багато фоторепортерів з усіх місцевих газет* (Ів., Вел. очі, 1956, 85).

ФОТОРЕПОРТЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фоторепортер.

ФОТОРУШНИЦЯ, і, ж. Фотоапарат з довгофокусним об'єктивом (телеоб'єктивом), укріплений разом з ним на держаку, що нагадує своїм виглядом рушницю; признач. для фотографування тварин на волі та віддалених об'єктів. *Перші «фоторушниці» з'явилися близько ста років тому... За їхньою допомогою робили серйозну айлоку рудозомого об'єкта* (Мист., 6, 1965, 11); *Фотоловцями часто «полюють» за птахами або тваринами, витрачають на це багато часу, а негативи одержують неякісні. От би фоторушницю!* (Знання., 5, 1970, 30).

ФОТОСАЛОН, у, ч. Салон, в якому фотографують; фотоательє.

ФОТОСИНТЕЗ, у, ч., бот., зім. Процес утворення зеленими рослинами органічних речовин з вуглекислого газу й води за допомогою світлової енергії, що поглинається хлорофілом. *Серйозний експеримент в розробку питання фотосинтезу зробили радянські вчені, які своїми дослідженнями продовжують справу, розпочату основоположником вчення про фотосинтез в нашій країні К. А. Тімірязевим* (Бот. ж., XI, 4, 1954, 114); *Фотосинтез, одне з найважливіших явищ на Землі, — це про-*

цес, в якому зелені рослини за допомогою сонячного світла засвоюють принесені із зовнішнього середовища біліни на енергію вуглекислоту та воду і перетворюють їх у складні органічні сполуки — вуглеводи та білки (Наука., 8, 1963, 39).

ФОТОСИНТЕТИЧНИЙ, а, е, бот., зім. Стос. до фотосинтезу. *Листя і стебла становлять фотосинтетичний апарат рослини* (Наука., 10, 1962, 30); *Триєвтимуть пошуки аналогів, які будуть стілювати лише найзагальніший принцип фотосинтетичних процесів* (Знання., 6, 1968, 8); // *Який утворюється в результаті фотосинтезу. Фотосинтетичний кисень.*

ФОТОСКЛАДАЛЬНИЙ, а, е, друк. Те саме, що фотонабірний.

Δ **Фотоскладальна машина** — поліграфічна машина, на якій текст відтворюють фотографічним способом, а не відливанням металевих літер або рядків.

ФОТОСКЛАДАННЯ, я, с., друк. Те саме, що фотонабір. *Впровадження фотоскладання в газетні виробництва тісно пов'язане із створенням друкарської форми для ротативної машини* (Веч. Київ, 14. VIII 1971, 2).

ФОТОСПАЛАХ, у, ч. 1. Короткочасне та інтенсивне освітлення за допомогою спеціального пристрою, що застосовується під час фотографування.

2. Пристрій для короткочасного та інтенсивного освітлення об'єктів, що їх фотографують.

ФОТОСПОСТЕРЕЖЕННЯ, я, с. Спостереження, яке ведеться із застосуванням фотографії (у 1 знач.). *Телескопічні камери, які застосовуються для фотоспостережень штучних об'єктів, короткофокусні: що короткий фокус, то більша світлосила об'єктива* (Наука... 8, 1970, 23).

ФОТОСТАТ, а, ч. Автоматичний апарат для копіювання документів, малюнків, текстів книжок і т. ін. фотографічним способом. *Пряме, не дзеркальне зображення утворюється за допомогою особливою репродукційного апарата фотостата, фотооб'єктив якого має обертову призму* (Довідник фот., 1959, 40).

ФОТОСТАТНИЙ, а, е. Прикм. до фотостат. *Фотостатний об'єктив.*

ФОТОСТРУМ, у, ч., фіз. Електричний струм, що виникає в фотоеlementі від дії світла. *Величина фотоструму насичення прямо пропорціональна падаючому на металеву пластину світловому потоку* (Курс фізики. III, 1956, 337).

ФОТОСФЕРА, н, ж., астр. Нижня частина атмосфери Сонця, що утворює його видимою яскраву поверхню. *Спостережувана поверхня Сонця, яка світиться, називається фотосферою* (Бесіди про всесвіт, 1953, 91); *Силі лінії магнітного поля сонячної плями направлені так, немов пляма — це один із полюсів постійного магніту, що стримить її поверхні сонячної фотосфери* (Знання., 11, 1965, 5).

ФОТОСФЕРИЧНИЙ, а, е. Прикм. до фотосфери.

ФОТОТЕКА, н, ж. Систематизоване зібрання фотографій чи негативів. *В державних архівах і в особистих фототеках фотожурналістів, фотхудожників є достатньо матеріалу [для фотолітопису воєнних років]* (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОТЕЛЕВІЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до передачі фотозображень за допомогою засобів телебачення. *Загальновідомо, що фотографічне зображення передає значно більше деталей, ніж фототелевізійне* (Веч. Київ, 2. XII 1968, 3); *Автоматична міжпланетна станція — космічний літальний апарат, оснащений складним комплексом радіотехнічної, фототелевізійної та наукової апаратури* (Рад. Укр., 26. IV 1961, 3).

ФОТОТЕЛЕГРАМА, н, ж. Зображення, передане за допомогою фототелеграфу.

ФОТОТЕЛЕГРАФ, у, ч. 1. Вид електричного телеграфного зв'язку, за допомогою якого передають і відтворюють на фотопапері нерухомі зображення (текстові рукописні й друковані матеріали, креслення, фотографії і т. ін.). З передачею газетних сторінок фототелеграфом відпадає необхідність перевозити матриці центральних газет літаками (Наука., 4, 1967, 29).

2. Пристрій, який здійснює такий вид зв'язку.

ФОТОТЕЛЕГРАФІЯ, і, ж. Те саме, що фототелеграф 1. Основне технічне застосування фотоелементи знаходять у фототелеграфії (передача зображення на віддалі по проводах), в телебаченні і в звуковому кіно (Курс фізики, III, 1956, 340); У фототелеграфії використовується властивість фотоелемента перетворювати світловий сигнал в сигнал електричний (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 362).

ФОТОТЕЛЕГРАФНИЙ, а, е. Стос. до фототелеграфа (у 1 знач.). Кращим способом телеграфного зв'язку без спотворень є фототелеграфний метод (Наука., 8, 1963, 55); // Який здійснюється за допомогою фототелеграфа. Москва має прямий фототелеграфний зв'язок з усіма столицями союзних республік (Рад. Укр., 7.1 1965, 1).

2. Прикм. до фототелеграф 2. Фототелеграфний апарат; Фототелеграфна лінія.

ФОТОТЕЛЕГРАФУВАННЯ, я, с. Здійснення способу зв'язку фототелеграфом (у 2 знач.). Від частотної смуги при фототелеграфуванні безпосередньо залежить швидкість передачі зображень (Наука., 8, 1963, 55).

ФОТОТЕОДОЛІТ, а, ч., геол. Інструмент, признач. для фотографування місцевості, розробок корисних копалин, різних споруд і т. ін. з метою складання планів, профілів тощо; теодоліт, що має фотокамеру.

ФОТОТЕОДОЛІТНИЙ, а, е. Прикм. до фототеодоліт. **ФОТОТЕОДОЛІТОВИЙ**, а, е. Прикм. до фототеодоліт. **ФОТОТЕРАПЕВТИЧНИЙ**, а, е, мед. Стос. до фототерапії.

ФОТОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Застосування в лікувальній та профілактичній меті ультрафіолетового, світлового (видимого) й ультрафіолетового проміння.

ФОТОТЕХНІК, а, ч. Фахівець з фототехніки.

ФОТОТЕХНІКА, и, ж. Техніка фотографічного виробництва.

ФОТОТЕХНІЧНИЙ, а, е. Стос. до фототехніки. На репродукційний фотопластинка або фототехнічних фотопластиках відстають (репродують) негативи з фотовідбитків, картин, рисунків і т. д. (Довідник фот., 1959, 22).

ФОТОТИПІЧНИЙ, а, е, друк. Стос. до фототипії. Вийшло в світ унікальне видання автографів поезій Тараса Шевченка, виконане фототипічним способом (Рад. літ-во, 11, 1967, 52); Фототипічним способом у 1964 році видано перший український словник «Лексис» Лаврентія Зиганя з 1596 року (Вісник АН, 1, 1971, 70).

ФОТОТІПІЯ, і, ж., друк. 1. Вид плоского друку з скляної або металевої пластинки, покритої світлочутливим желатиновим шаром, на яку фотографічним способом наноситься відтворюване зображення.

2. Відбиток, одержаний таким способом.

ФОТОТРОПІЗМ, у, ч., спец. Те саме, що геліотропізм. Рослинам не вистачає світла, і вони весь час тягнуться до сонця. Вчені називають це явище фототропізмом (Знання., 7, 1966, 17).

ФОТОФІНІШ, а, ч. Прплад, який складається з секвудоміра та кінознімального устаткування і призначений для точного визначення фінішу учасників спортивних змагань. Лише фотофініш визначив переможця фінального забігу на 110 м з бар'єрами (Веч. Київ, 15.VI 1971, 3).

ФОТОФОБІЯ, і, ж., мед. Те саме, що світлобоязнь. **ФОТОХІМІК**, а, ч. Фахівець з фотохімії. Фотохімік, поставивши за мету здійснити якийсь процес, повинен вміло підібрати джерело світла (Наука., 4, 1963, 27).

ФОТОХІМІЧНИЙ¹, а, е. Стос. до фотохімії. Фотохімічні явища; // Який ґрунтується на хімічній дії світлових променів. Промени сонця — своєрідні подразники. Вони викликають в організмі фотохімічні реакції, які змінюють обмін речовин і нервову регуляцію (Наука., 7, 1956, 17).

ФОТОХІМІЧНИЙ², а, е. Стос. до хімічних препаратів, що застосовуються в фотографії (у 1 знач.). Фотохімічні товари.

ФОТОХІМІЯ, і, ж. Розділ хімії, в якому вивчаються хімічні процеси, що відбуваються внаслідок дії світла на речовину.

ФОТОХРОМІЯ, і, ж., спец. Кольорова фотографія (у 1 знач.), особливою якої є передача природного забарвлення предмета.

ФОТОХРОНІКА, и, ж. Хроніка сучасних подій, відбита в фотографіях. Вчитуючись у цифри, переглядаю фотохроніку, придивляюся до людей і радій (Панч. В дорозі, 1959, 285).

ФОТОХРОНОМЕТРАЖ, у, ч. Один із головних засобів вивчення затрат робочого часу на виконання окремих елементів виробничої операції.

ФОТОЦІНКОГРАФІЯ, і, ж., друк. Те саме, що цвякографія. Книжки-брелки мали комерційний, «подарунковий» характер. Вони не набиралися спеціальним шрифтом у друкарнях, а були копіями, зменшеними за допомогою згравірування, літографії та фотоцинкографії (Знання., 8, 1970, 20).

ФОЯ, і, ж., діал. Хвоя. Тут Іван сів одпочити. Ніжно дзвеніла над ним фоя смерек, змішавшись з шумом ріки (Коцюб., II, 1955, 308); Чорно під смереками і повно тавмниць. Каміння пожовкло від осипаної фой, і виписалися на нім якісь незрозумілі письмена (Хотк., II, 1966, 317).

ФРА, невідм., ч. Скорочення від слова *frater* (брат), що придується до імені католицького ченця. [А в н а:] Я не збиралася до церкви завтра. [К о м а н д о р:] А все-таки ми мусимо піти, — казати казань має фра Іньяго (Л. Укр., III, 1952, 379).

ФРАГМЕНТ, а, ч. Окрема частина твору мистецтва, уривок тексту; уламок посудини, виконаної кистки і т. ін. / тепер мені ясно стоять ті фрагменти [манускрипта] і зложена з них картина (Л. Укр., III, 1952, 742); Лірика Тичини, його епічні фрагменти, що ввійшли в книгу «Вітер з України», були перейняті живим «вісчуттям епохи» (Поезія., 1956, 166); Було створено [М. Лисенком] лише окремі фрагменти опери «Гаркуша», і робота припинилася (Укр. клас. опера, 1957, 159); Стародавні міфи, народні пісні, фрагменти печерного живопису, які дійшли до нас, в основі своїй є реалістичними (Деякі птг. поет. майстерн., 1956, 19); Нарешті відкопую добре збережений фрагмент ведмежого черепа з величезними кінджалоподібними іклами (Наука., 12, 1971, 50).

ФРАГМЕНТАРНИЙ, а, е. 1. Який складається з фрагментів або є фрагментом, фрагментами. Уривок за уривком укладався в моїй думці в чудну фрагментарну картину (Л. Укр., III, 1952, 741); Незважаючи на свій фрагментарний, конспективний характер, «Філософські зошити» [В. І. Леніна] мають значення самостійного твору, який становить цілий етап в розвитку матеріалістичної діалектики (Ком. Укр., 4, 1962, 23).

2. перен. Уривчастий, неповний. Фрагментарна форма коломийок.

ФРАГМЕНТАРНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фрагментарний. В першій половині 20-х років П. Панич створює невеличкі повісті-хроніки, для яких була характерна фрагментарність розповіді, відсутність суцільної дії (Рад. літ-во, 1, 1963, 22).

ФРАГМЕНТАРНО. Присл. до фрагментарний. Писати фрагментарно; Зберегтися фрагментарно.

ФРАЄР, а, ч., розм., зневажл. Про франтувату, пусту, нікчемну людину. [Б у х т а:] Палуба фламанга гірша за конюшню. До чого довели!.. Сухопутні фраєри ви, а не моряки (Корн., I, 1955, 45); // У злодійському арго — новачок. — Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений «фраєр» (Фр., II, 1950, 341); — Фраєр ти...! І хороший ти, видать, парень, свой парень, а фраєр... (Вишня, I, 1956, 145).

ФРАЗА, и, ж. 1. лінгв. Висловлювання, що становить смислову та інтонаційну єдність. Слово.. в живому потоці мови входить, як відомо, до складу ритмічної групи як частина ще більшої ритмомелодичної одиниці (що становить певну семантично закінчену цілість) — т. зв. фрази (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 152); — Панич, допевне, залюблені, що все такі задумані, — заговорила Пазя. Вищлася цієї фрази в місті та й переїхала нею Славака ще дужче (Март, Тв., 1954, 231); — Ми переболіли сес горе, що спостигло нас так неждано. Тепер ми постановили ніколи більше о тім не говорити і дуже просили би вас не торкатися сєй не загеної ще рани. По такій фразі, сказаній спокійно, зречено, трудно вже було зачинати річ на сю цікаву і пікантну тему (Хотк., II, 1966, 178); — Від імені робітників Машинобудівного заводу завкаляю придбати до нас і надіслати з'їздові вітальну телеграму... Визуки схвалення і оплески не дали йому закінчити фразу (Головко, II, 1957, 630).

◇ Кідатися фразами див. кідатися; Кучерява фраза див. кучерявий; Обронити фразу див. обронювати; Пару фраз написати (сказати і т. ін.) див. пара¹; Пусті фрази див. пустий.

2. Стійкий умовний вираз, ходячий вислів. Олеся тиго промовила зичайну фразу, спустивши очі додолу: «Як батько та мати скажуть, — я згоджусь» (Н.-Лев., III, 1956, 54); «О, зупинися, мить, ти — чарівна!» — мимоволі, як це часто буває з Павлом у хвилини великого збудження, спливла у пам'яті готова фраза, що так точно відбивала зараз його душевний стан (Головко, II, 1957, 486); Живописці на Україні XVII—XVIII ст. об'єднувалися в ремісничі цехи. По закінченні навчання цеховий учень мусив відбутися мандрівку по країні, а то й за кордон з метою підвищення кваліфікації. Напучуючи його, майстер казав традиційну фразу: «Маєш вчитися, доки житимеш» (Вітч., 5, 1969, 185).

△ Крилата фраза див. крилатий.

3. Пиячюмований нещирий вислів, позбавлений внутрішнього змісту, або такий, що прикриває брехливість твердження, непорядність вчинку і т. ін. Розпустивши цілу річку фраз, гарних, але пустих, він аж заплющував очі, немаче пивень в час свого крику (Н.-Лев., I, 1956, 376); Бронка взяла огида. Огида до цього безсилового людського мішка, напханого високими, бундючними фразами про силу волі, про завойовництво, про благоденство духа, про боротьбу проти хвиля (Вільде, Сестри.., 1958, 492); Буржуазне гасло абсолютної свободи творчості, як маскє реальну залежність митця від грошового мішка (Рад. літ-во, 9, 1969, 9).

4. муз. Невелика, відносно завершена частина музичної теми. Характеристика турків подається в опері

[«Запорожець за Дунаєм»] в умовно-орієнтальному, загальному плані: пусті квітти в басі, коротка мелодична фраза, яка весь час повторюється, різкі реєстрові зіставлення (Укр. клас. опера, 1957, 137); На початку нової музичної фрази дієта виходять на сцену (Збірник укр. нар. танців, 1957, 18); // Невелика, відносно завершена частина іншого твору мистецтва (кіно, хореографії тощо). Монтажна фраза; Хореографічна фраза.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ, у, ч., лінгв. Усталений зворот, стійке поєднання слів, що вживається в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів. При найомленні з листами Т. Г. Шевченка спадає в око наявність у них великої кількості народних фразеологізмів (Нар. тв. та етн., 2, 1968, 67); Багато різних думок висловлюється .. з приводу перекладу фразеологізмів, прислів'їв, приказок, ідіом. Треба, мені здається, перекладати їх відповідними виразами своєї мови, якщо вони не мають специфічного національного чи історичного характеру (Рильський, IX, 1962, 79).

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИЙ, а, е, лінгв. Який став фразеологізмом або його компонентом. Серед прямих мислєвих конструкцій, що виражають спосіб дії, багато фразеологізованих, напр.: «Зігнувся у три погібелі» (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 480).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Стос. до фразеології. Фразеологічні дослідження.

2. Прикм. до фразеологізм. Фразеологічні вислови і ідіоми, часто являючи собою продукти мовної творчості, що склалися протягом віків, містять у собі яскраві вирази поглядів людини на різні явища життя або становлять дотепні, влучні вислови (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 105); Події, описані у «Вершиках», як відомо, відбувалися в роки громадянської війни, але лексичні і фразеологічні засоби мови твору ґрунтуються на кращих надбаннях, досягненнях української літературної мови як дереволіційних, так і радянських часів (Мова і стиль «Вершників», 1955, 100); // Який містить фразеологізми. Фразеологічний словник.

△ Фразеологічна єдність див. єдність; Фразеологічне зрощення див. зрощення; Фразеологічне сполучення див. сполучення.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фразеологічний 2.

ФРАЗЕОЛОГІЯ, і, ж. 1. Сукупність зворотів і висловів (словосполучень, речень), фразеологізмів, властивих тій чи іншій мові. Письменник (П. Панч) розширює сферу прикладання народної фразеології, застосовуючи її.. для характеристики певних політичних явищ (Рад. літ-во, 1, 1963, 19); У відборі й художньому застосуванні лексики, фразеології, певних типів словосполучень при зображенні персонажів-селян, персонажів із народу М. Коцюбинський є новатором стилю (Розвиток мов соц. націй, 1967, 265); // Сукупність прийомів словесного вираження, властивих певному періодові якоїсь мови, якісь особі і т. ін. Головні атрибути стародавньої утопії живуть до сєй пори в нашій мові: «деbere життя», «дерезо пізнання добра і зла», «цілюща й живуца вода» і т. п. — все це не тільки силоміцє вживається в нашу фразеологію, як тільки ми заговоримо на «утопічні» теми, але й стає це досі свідомо виврабним «мотивом» для новітніх («модерністичних») творів наших поетів (Л. Укр., VIII, 1965, 135); [Б о ж к о:] Пора вигнати з науки парубчаків, які прикривають своє неучство сучасною фразеологією (Голов., Драма, 1958, 199); Двадцятишестирічний капітан Берестовець навамісне думкоє вживає цих грубуватих висловів із стереотипної фразеології молодих офіцерів (Перв., Опов., 1970, 124); Основоположники наукового комуні-

зму водночас нещадно критикували авантюристичну тактику і псевдореволюційну фразеологію дрібнобуржуазних лівоопортуністичних течій (Ком. Укр., 9, 1964, 15).

2. Розділ мовознавства, що вивчає усталені звороти мови, фразеологізми.

3. Те саме, що фраза 3. *Тепер голос Владка, чистий і повний, мов голос дзвона, панував у залі. Ані сліду не певності, ані тіні фразеології або погоні за ефектом* (Фр., VI, 1951, 276); *З ясним, тверезим, трохи скептичним розумом... Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан старався причити їх читати, студіювати, відчувувати їх од пустої фразеології і трати часу* (Коцюб., III, 1956, 31).

ФРАЗЕР, а, ч. Той, хто любить говорити фрази (у 3 знач.). *Робітників чудово викривають фразери і бредуні* (Ленін, 9, 1970, 158); — *Ви мене дурили ідеалами. Ви фразер, гратесь гарними словами, високими ідеями, а я вже поійняла віри...* (Н.-Лев., V, 1966, 294).

ФРАЗЕРКА, п, ж. Жін. до фразер.

ФРАЗЕРСТВО, а, с. Пристрасть говорити фрази (у 3 знач.); марнослів'я. *Недостача видержки в діяння [діяння], страх перед критикою, перед аналізом і одвертим висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізму ще туманніший і неясніший вид* (Фр., XVI, 1955, 31); *Чому непійманий злодій — не злодій, замасковане безчестя — порядність, тупе фразерство — культурність... І голос, що йшов від самого серця, відповідає: багатство* (Кол., Терев., 1959, 227); *Партія відстояла чистоту свого ленинського прапора і завоювання Жовтня, розгромивши своїх ідейних противників, що прикривалися революційним фразерством* (Ком. Укр., 4, 1967, 4).

ФРАЗЕРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Виголошувати фрази (у 3 знач.). *Освобожденці фразерствують про «установчі» збори, соромливо закриваючи очі на збереження сили і влади в руках царя, забуваючи, що для встановлення треба мати силу встановити* (Ленін, 11, 1970, 18).

ФРАЗЕРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фразера й фразерства. *Поет [Т. Шевченко] викривав... словесний, фразерський характер поміщицького лібералізму* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 212).

ФРАЗІСТІЙ, а, е, заст. Який містить фрази (у 3 знач.), для якого характерні фрази. *Правда, нерідко між фразистово мраківною [мряковиною] з купою блідих, видуманих ситуацій можна натрапити на одну-другу реальну сценку* (Фр., XVI, 1955, 433).

ФРАЗІСТІСТЬ, тості, ж., заст. Властивість і якість за знач. фразістий.

ФРАЗНИЙ, а, е. Те саме, що фразовий. *Янояському... слід закрити деяке захоплення об'єднуванням образів різних площин в одну фразну єдність, що іноді приводить до відсутнього дисонансу* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 58).

ФРАЗОВАНИЙ, а, е, муз., лінгв. Дієпр. пас. мнн. ч. до фразувати.

ФРАЗОВИЙ, а, е. Прикм. до фрази 1, 4. *Елементами інтонацій у вірші, як і взагалі у мові, є фразові наголоси на головних словах, риторичні фігури, паузи, а також самий темп мови* (Рад. літ-во, 2, 1967, 61).

ФРАЗОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до фрази.

2. ірон. Висловлення, що негативно вражає змістом або формою. — *І ось, Олександрє Петровичу, вона мені раптом сказала таку фразочку, що я мало не знепритомнів* (Довж., III, 1960, 327).

ФРАЗУВАННЯ, я, с., муз., лінгв. Діп за знач. фразувати. *Він [Мішуга] підкоряє слухачів досконалістю співу, чіткою дикцією, виразним фразуванням, чудовою*

кантиленою і майстерною акторською грою (Званья., 1, 1972, 19); *Велике значення для музичної естетики може мати строфова будова української мелодії та її фразування* (Муз. праці, 1970, 463).

ФРАЗУВАТИ, ую, уєш, перек. 1. муз. Виконуючи музичний твір, чітко виділяти музичні фрази.

2. лінгв. Використовувати певні фонетичні засоби при виразному читанні: паузи, темп, динаміку і т. ін.

ФРАК, а, ч. Чоловічий двобортний одяг в талію, з вирізнаними спереду полами та довгими фалдами заду, який одягають в урочистих випадках, на офіційних прийомах, для виступу в концертах і т. ін. *Діждаючи неділі, Ложицький убрався в фрак, надів білий галстук, високий циліндр, ясні рукавички і перед обідом побіг з парадним візком до Каралаєвої* (Н.-Лев., VI, 1966, 24); *На естраді з'являється журі конкурсу — п'ять шановних старичків в чорних фраках, з нотами в руках* (Коч., II, 1956, 173); *Лисенко стояв поперед жору в чорному фракку з білосніжною краваткою* (М. Ол., Лесл. 1960, 95); *Славо слабенської комплекції. А яке це має значення для дипломата? На худорлявому краще лежатиме фрак, — посміхнувся мимоліть* (Вільде, Сестри... III, 1968, 23).

ФРАКІЄЦЬ див. фракійці.

ФРАКІЙКА див. фракійці.

ФРАКІЙЦІ, ів, мн. (одн. фракієць, їйця, ч.; фракійка, и, ж.). Група племен, що населяли Фракію. *Походження назви «Кілія» народні перекази пов'язують з Олександром Македонським, який у 334 році до н. е. на ознаменування перемоги над фракійцями збудував на одному з островів дельти Дунаю храм на честь міфологічного еллініського героя Ахілла* (Наука., 10, 1965, 40); *То ж не випадок, мабуть, що найперший літункриморобець Бує не фракієць, не скіф, а грецько [грек] з Афін найметкіший?* (Зеров, Вибр., 1966, 349).

ФРАКІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фракійці і Фракія. *Крім грецьких міст, скіфи підтримували мінові зносини з фракійськими племенами на Дунаї* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 142); *Фракійське походження позолоченого [вуздечкового] набору не викликає сумніву* (Наука... 6, 1971, 47).

ФРАКТУРА, и, ж., спец. Один з видів готичного шрифту, літери якого характеризуються гострими обрисами і надломленістю вправо, а також почерк такого малюнка.

ФРАКТУРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фрактура.

ФРАКЦІЙНИЙ¹, а, е. Прикм. до фракція¹. *Перехитий рік [1909] був роком нових фракційних дроблень, нової фракційної боротьби, роком загострення небезпеки розвалу партії* (Ленін, 19, 1971, 185).

ФРАКЦІЙНИЙ², а, е, спец. Прикм. до фракція². *Відомо, що чим вище октанове число бензину, тим кращий його фракційний склад* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 24).

ФРАКЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Наявність фракцій (див. фракція¹ 3). *Всякий прояв фракційності і групування несумісний з марксистсько-ленинською партійністю, з перебуванням у партії* (Статут КПРС, 1971, 4).

ФРАКЦІОНЕР, а, ч. Той, хто є членом фракції (див. фракція¹ 3).

*На конференції [IV КП(б)У] виступила антипартійна група так званого «демократичного централізму» («децистів»). Як фракціонери, «децисти», шлягом різних антипартійних способів і комбінацій, добились відхилення конференцією тез ЦК РКП(б) «Про чергові завдання господарського будівництва» (Компартія України в революції і рішен., 1958, 43); *Озброєна рішеннями XIV, XV з'їздів і конференцій ВКП(б), пленумів ЦК партій, що відбулись в 1925—1927 рр., КП України рішуче викривала опортунізм фракціонерів* (Ком. Укр., 9, 1969, 67).*

ФРАКЦІОНЕРКА, ж. Жін. до фракціонер.
ФРАКЦІОНОВАНИЙ, а, е, спец. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до фракціонувати; // у знач. прикм. Часто недостача фракціонованого щетиня змушує підприємства збирного залізобетону займатися неапативно їм роботою — його подрібненням і сортуванням (Роб. газ., 9. X 1965, 2).

ФРАКЦІОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фракціонувати. Щоб викликати істотне розділення ізотопів, потрібні спеціальні умови або багаторазове повторювані операції фракціонування (Наука., 5, 1959, 21).

ФРАКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек., спец. Піддавати що-небудь розподілу на фракції (див. фракція²); виділяти з чого-небудь фракцію.

ФРАКЦІОНУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фракціонувати.

ФРАКЦІЯ¹, і, ж. 1. іст. Група людей, об'єднаних професійними, цеховими інтересами. Фракція ремісників.

2. Організована група депутатів — членів якої-небудь партії — в парламенті чи іншій представницькій установі, яка звичайно проводить певну лінію, вироблену цією партією. Соціал-демократична фракція // Думи була арештована і віддана під суд, а потім вислана в Сибір (Іст. УРСР, I, 1953, 624); Об'єднане засідання обох Рад — робітничих та солдатських депутатів — було призначене на сім годин вечора. А вже пробило вісім, і воно все ще не починалось: засідали партійні фракції (Головко, II, 1957, 510); Андрій, гордий з того, що й він опинився в комуністичній фракції, пильно, з повагою стежив за шашковим рухом олігача в Маркових руках (Квр., Вибр., 1960, 335).

3. Угрупування у складі політичної партії, яке виступає з своєю власною платформою, що суперечить основним принципам положенням програми партії; антипартійне угруповання. Фракція в організації асердичні партії, об'єднана не місцем роботи, не мовою чи іншими об'єктивними умовами, а особливою платформою поглядів на партійні питання (Ленін, 20, 1971, 323); Що з радикалів певна частина виділяється в чисто соціал-демократичну фракцію, зого я давно ждала (Л. Укр., V, 1956, 258); Без розгору різних фракцій і груп партія не змогла б забезпечити монолітність своїх рядів, яка стала вирішальною умовою побудови соціалізму в СРСР, всесвітньо-історичних перемог нашого народу (Ком. Укр., 8, 1965, 5).

ФРАКЦІЯ², і, ж., спец. 1. Компонент складної ріднини, який кишить у вузькому проміжку температур. Розенберг просто прогавив, а головний інженер намісено не залучив до участі в цих дослідках контрольну лабораторію, не зобов'язав Петушка щопі години подавати експериментаторам найточніші аналізи кожної фракції (Шовк., Інженери, 1956, 32); З нафти виробляють бензин, лігроїн, гас, мастила, парафін, солярове масло, мазут (залишок після відгону всіх паливних фракцій) (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 31); // Компонент ріднини, що має певні особливості. Білкові фракції криві.

2. Частина зернистого матеріалу (сипких тіл і т. ін.) приблизно однакового розміру, виділена з маси цього матеріалу. Той, хто знайомиш з доменним виробництвом, знає, скільки непримностей завдає агломерат дрібних фракцій, який потрапив у піч (Наука., 6, 1960, 13); Щоб посягти кукурудзу вирієнням насінням високої якості, треба кожну партію насіння поділити за розміром — по ширині і товщині зерен. Такий поділ називається калібруванням, а насіння певних розмірів — фракцією (Колг. Укр., 3, 1956, 7); Зерно слід калібрувати і використовувати для себе ті фракції, які мають

більш високу абсолютну вагу (Хлібороб Укр., 1, 1967, 10).

3. Складова частина ґрунту, породи і т. ін.
ФРАМУГА, ж. 1. Верхня частина віконної рами або дверей, яка звичайно відчиняється. Ката рвучко відчинила на себе знайомі двері зі скляною фрамуюю (Гур., Життя., 1954, 217); Через оставлену над вікном підняту фрамую долітали окремі голоси та однонамітний рівний шум дощу чи гомоту сусоного бору довкола будинку (Панч, На калин. мості, 1965, 209).

2. діал. Ніша. I, схилившись удвоє, сторож уліз в якусь ніби нору, ніби фрамугу, вибиту в стіні (Фр., VI, 1951, 161); Часом з'являється несподівано у фрамугі стіни фонтан, вєєш покарбований написами з корану. обліпшений весь відтворю (Коцюб., II, 1955, 123).

ФРАНК¹, а, ч. Грошова одиниця Франції, Бельгії, Швейцарії та деяких інших країн, що дорівнює 100 саянтам. Продавали з нього [ведмеда] шкуру. За сто франків сторгував її кушнір (Л. Укр., IV, 1954, 199); Він без єдиного франка чи гульдена мусив заробляти шматок хліба, тягаючи на стіні вантажі в амстердамським порту (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 73); Він [Жан Жак Бабель] встановив, що вартість руйнувань, заподіяних військами, досягала 500 квінтальйонів швейцарських франків (Наука., 2, 1960, 7).

ФРАНК² див. франкі.

ФРАНКИ, ів, мн. (одн. франк, а, ч.). Група племен західних германців, які з перших століть нашої ери населяли територію в середній і нижній течії Рейну. Гомін, браквіт, люта чвара: Б'ються франки й сарацини (Л. Укр., IV, 1954, 140); Гомер, Вергілій та Паліній описують зображення на щитах у мережці Трої. Пізмісьць і хрест у готів, хрест над колом у франків, чорний кінь, лев і троянда у саксів, круг у датчан — усе це також зразки найдавнішої символіки (Наука., 10, 1965, 38); Французька нація утворилась в результаті змішання давніх тутешніх жителів — галлів (кельтів) з германськими племенами (франками, бурґундами), які вдерлися зі сходу в IV—VI ст. н. е. (Єк. геогр. заруб. країн, 1956, 87).

ФРАНКІАНА, ж. Сучасність літературознавчих, мовознавчих і т. ін. праць, присвячених висвітленню життя і творчості І. Франка. Ювілейна франкіана збагатилась каталогом літератури, складеним колективом працівників Львівської бібліотеки АН УРСР, публікою Львівського літературно-меморіального музею, книгою спогадів (Рад. літ-во, 4, 1958, 120); Доступна за побудовою, цікава за змістом і матеріалом, книга П. Колесника «Іван Франко» органічно входить у багатющу серію франкіани (Вітч., 4, 1967, 195).

ФРАНКЛІНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Один з методів електродіювання.

ФРАНКМАСОН, а, ч. Те саме, що масон. — Ви — франкмасон і вільнодумець, пане Новіков! Невже ви гадаєте — ніхто не знає, чому у вас на пальці отой дивацький знак? (Подт., Дят. Гоголя, 1954, 250).

ФРАНКМАСОНСТВО, а, с. Те саме, що масонство.
ФРАНКМАСОНСЬКИЙ, а, е. Стос. до франкмасова і франкмасовства. Франкмасонський руг.

ФРАНКО-, невідм., ек. Спеціальний термін, вживаний в торговельних угодах, який в сполученні з наступним іменником — назвою міста, пункту і т. ін. означає, що витрати, пов'язані з транспортуванням до цього міста, покладаються на постачальника (продавця). Франко-вагон; Франко-Київ.

ФРАНКОВАНИЙ, а, е, спец. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до франкувати.

ФРАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до франк¹; вартістю в один франк. Франкова монета.

ФРАНКОЗНАВСТВО, а, с. Галузь літературознавства, що займається вивченням життєвого шляху та літературної спадщини І. Я. Франка. *Вивчення естетичних поглядів Франка в процесі його становлення й розвитку — порівняно нова галузь франкознавства* (Рад. літ-во, 6, 1966, 24).

ФРАНКОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до франкознавства. *Академік М. Возняк протягом своєї 50-річної діяльності присвятив вивченню життя і творчості великого письменника понад 100 друкованих праць. Його франкознавчі праці друкувалися в Радянській Україні ще в середині 20-х років* (Від давнини..., I, 1960, 76).

ФРАНКОМОВНИЙ, а, е. Який має французьку мову як державну (звичайно про країни Африки — колишні французькі і бельгійські колонії).

ФРАНКСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **франка**. *Зваживши все, веліла вона [княгиня Ольга] готуватись у дорогу дванадцяти слам [послам], п'ятдесяти купцям, ще й п'яти тлумачам, які красно зміли говорити язиками грецьким, франкським і латинянським [латинським]* (Скл., Святослав, 1959, 116).

ФРАНКУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до франкування.

ФРАНКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **франкувати**. *Франкування листа.*

ФРАНКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Оплачувати наперед перевезення й доставку листів та інших поштових відправлень.

ФРАНТ, а, ч. Той, хто модно й парядно одягається; чепурун. *Наприкінці середніх віків панчохи швидко стали модними. Франти носили панчохи яскравих кольорів, причому різні на кожній нозі* (Наука..., 3, 1967, 51); // ірон. *Але найбільшим франтом був один: він мав розкішну сукнянку козацьку свиту, шаблю на снітці й пістоль, а під свитою — голе тіло й голі ноги* (Ю. Янов., V, 1959, 130).

ФРАНТИК, а, ч. Зменш. до **франт**. *Ми не хвалюки, не горді франтики. — Ми чесно змієм працювати* (Шпорта, Тв в серці..., 1954, 53).

ФРАНТИРЕР, а, ч. Французький партизан-доброволець, що боровся в тилу ворожих військ під час воєн у ХІХ ст. та під час другої світової війни (на відміну від партизанів регулярно діючих з'єднань). *Майже двадцять років тому, відразу після [другої світової] війни, було опубліковано невеличкий збірник, до якого ввійшли передсмертні листи французьких героїв, закатованих гестапо. — франтирерів і партизанів* (Ком. Укр., 5, 1965, 45).

ФРАНТЯТИ, нчу, нтіш, недок. 1. Модно й парядно одягатися; // Виставляти напоказ свій парядний одяг, зачіску тощо. — *Хай сам [Кирило Іванович] іде заісиди так само, як і суди йшов. Хай лиш йому підітнуть собаки новенькі штанці, щоб не франтив дуже* (Мирний, I, 1954, 162).

2. розм. Хвастатися, виставляти напоказ свої манери, поведінку і т. ін.

ФРАНТИХА, и, ж., розм. Жін. до **франт**. *Вона була франтиха на всю губу і дуже турбувалася про свою зовнішність* (Добр., Тече річка..., 1961, 87).

ФРАНТІВСТВО, а, с. Пристрасть до модного, парядного одягу; надмірна увага до своєї зовнішності, до свого одягу.

ФРАНТІВСЬКИЙ, а, е. Який має парядний, модний крій, фасон (на одяг, зачіску). *Заробляють вони, мабуть, непогано, але навард щоб справляли синові отакі франтівські черевички* (Донч., V, 1957, 358).

ФРАНТУВАТИЙ, а, е. 1. Який полюбляє франтити, який має вигляд франта. — *Стій! — крикнув франтуватий ротмістр з леопардовою шкурою за плечима*

(Тулуб, Людолови, I, 1957, 385); *Шеф організації Тодт, франтуватий, уже лисий і золотозубий панок, привіз з собою навіть якусь високу і страшенно худощу фрау* (Коз., Гарячі руки, 1960, 99); // Власт. франту. *Франтуватий вигляд.*

2. Те саме, що **франтівський**. *Якась з артисток натягнула поверх свого пальта франтуватий піджачок Голохвостого* (Мартвч, Півість про нар. артиста, 1954, 99); *Його [Настася Парамовича] франтуватий посріблений жмуток вусів зимерно, з підсміхом випинався вгору* (Баш, Надія, 1960, 59).

ФРАНТУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість і якість за знач. **франтуватий**.

ФРАНТУВАТО, присл. Як франт, як властиво франтові. *Дивно й смішно було дивитись на братів Клумаків, коли вони в неділю йшли до церкви. Франтувано зодянений Гааврило і, ніби лантуз, поруч нього Дмитро, що до того ж усе чухався й чухався* (Скл., Карпати, II, 1954, 96).

ФРАНЦИСКАНЕЦЬ, ня, ч., одн. Член католицького чернечого «жебрущого» ордену, заснованого на початку ХІІІ ст. в Італії Франциском Ассізієм.

ФРАНЦИСКАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **францисканець**.

ФРАНЦУЖЕНКА див. **француз**.

ФРАНЦУЗ див. **француз**.

ФРАНЦУЗИ, ів, мн. (одн. **француз**, а, ч.; **французька**, и, ж.). Нація, народ, що становить основне населення Франції. *Йшов 1848 рік. Заворушилися французи і матюки свого короля геть з престолу* (Мирний, I, 1949, 231); *Він був з походження француз, і має козацькі довіє вуса, і очі добрі та ясні* (Сос., II, 1958, 346); *Серед визволених найбільше було чехів та поляків, кілька рослянок та українок, кілька французів і навіть один араб* (Гончар, III, 1959, 382); *Якось, почувши ім'я Жанни д'Арк, вона весь вечір не давала матері спокою, аж поки та докладно не розповіла про подвиг юної французькини* (М. Ол., Леся, 1960, 33).

ФРАНЦУЗИК, а, ч. Пестл. до **француз**. *Процався [Прудивус] і з великим своєгоднім французиком Філіппом Сганарелем, який завше бував у журбі веселим і в radoцях — сумним* (Ільч., Козацьк. ролу..., 1958, 416).

ФРАНЦУЗКА, и, ж., заст. Француженка. *Тільки французка може дати панни відповіді виховання, до того ж Юзя вже досить зміє по-німецьки* (Л. Укр., III, 1952, 645); *Зовсім не подобала [бона] на ту французку, яку собі придумують у нас: худу та бліденьку. Хутше подобала на нашу чорняву дівчину з Буковини* (Мурт., Тв., 1954, 296).

ФРАНЦУЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **француз** і **Франція**; // *Належний французам, Франції. От синь Же-невське озеро, а над озером на південному французькому березі високі верхи гір біліють, вкриті снігами* (Н.-Лев., II, 1956, 399); *Тихо й сумно покидав я Землю славуно французьку, Рідний край святої волі І жинок, мені козаних* (Л. Укр., IV, 1954, 155); *Мемуари генерала майора Ковтака видані французькою, чеською, румунською та іншими мовами* (Рильський, IX, 1962, 14); *Придідали французькі винобари, зробили дегустацию, а потім забажали побачити людей, що такий виноград вирощують* (Рад. Укр., 22.VII 1967, 2); // *Такий, як у французів, у Франції; власт. французам або який походить з Франції. Високий, худий..., одягнений у синю французьку блузу, на котрій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидався на Дон-Кіхота* (Козюб., I, 1955, 195); *Чудесним вразком перенесення французьких звичаїв ХVІІ століття в українську мову стигло був «Тартюф» Мольєра у перекладі В. Самійленка* (1864—1925) (Рильський, IX, 1962, 69); *Сазно розгля-*

дала запорошені шкряні шоферові плечі... дивуючись з його гарної французької вимови (Смолич, I, 1958, 45); // Завезений із Франції. Горбатяться в сідлах вертлівці, ідуть тачанки, тягнеться шляхом поміж глібкими артилерія — добути в Криму французькі гаубиці (Гончар, II, 1959, 86); // Написаний мовою французів. Дієчина ледве дждалася тієї години, коли пані, солодко позитаючи, лягла в ліжку, притиснувши до грудей золочену французьку книгу (Стельмах, I, 1962, 350).

Французька булка — невелика біла булка подовженої форми. Крайняє назав дїрчасті кружечки французької булки маслом (Собко, Граніт, 1937, 105); **Французький замок** — вид внутрішнього автоматичного замка.

ФРАСНУТИ, ну, нещ, док., перех., дал. Ударити. Та в тій хвилі Осел як не замагне ногою, як не фрасне Воєка копитом у зуби (Фр., IV, 1950, 79).

ФРАТРИЯ, і, ж. У стародавніх греків — спочатку первісний рід, згодом об'єднання кількох родів, що мали спільного родоначальника.

ФРАУ, невідм., ж. Уживається при звертанні до замінливої жінки у німців, а також при називанні її імені та прізвища. — *Однаково, я не наважуся назвати Вас фрау, бо ваше серденько ще, безумовно, не пізнало справжнього жару кохання...* (Ю. Янов., I, 1954, 194); // розм. Про жінку при створенні певного колориту. *Шеф «організаціон Годт», франтувавший, уже лисий і золотозубий панок, криєвіз з собою навіть якусь високу і страшенно худушу фрау* (Коз., Гарячі руки, 1960, 99).

ФРАХТ, у, ч. Плата за перевезення вантажів морськими шляхами.

ФРАХТІВНИК, а, ч. Особа чи організація, що фрахтує судно.

ФРАХТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. нас. мін. ч. до фрахтувати.

ФРАХТОВИЙ, а, е. Стос. до фрахту. *Лютеві Тозан.. володів найбільшим турецьким концерном морських фрахтових суден* (Загреб., Європа 45. 1959, 199); *Фрахтова фірма; Фрахтова угода.*

ФРАХТУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. фрахтувати.

ФРАХТУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. Наймати судно для перевезення вантажів або пасажирів. *Для морських мандрівок чорноморські лайнери оточе фрахтують туристські фірми Італії, Франції.* ФРН (Рад. Укр., 4. II 1968, 1).

ФРАХТУВА́ТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрахтувати.

ФРАЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фрак. *Фрачне сукно; Фрачний гудзик;* // Признач. для носіння з фраком (за фракю). *У XIX столітті.. усталися особливий вид орденів для цияльного одягу — так звані фрачні ордени* (Наука..., 7, 1967, 25); *Фрачний жилет.*

Фрачна пара — костюм, що складається з фракa та відповідно пошитих штанів. *Капірал показав йому кілька різних суконь та фрачних пар і іншого чоловічого одягу акторського крою* (Досв., Вибр., 1959, 68); *Ювіляр був ставним, гарним, зодягнений у чорну фракчу пару, білий жилет і галстук* (Вітч., 11, 1962, 194).

2. *заст.* Одягнений у фрак. *Фрачні тіні лакеїв.. нечутно сновігали із стравами та пивом на підносах* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 53); *Дами, пайочки, гусари, Джигуни в вузьких штанцях, Дідичі, неогоціанти, Фрачні франти, пацкарі...* Скаче бистрий ритм мажурки (Бажан, Роки, 1957, 272).

ФРАШКА, и, ж., дал. Дрібниця, дурниця. Вічно нерви напружені. *Наприклад, перед кількома днями довелось стояти кілька хвилин перед рушницями козаків, виміреними в публіку, і чекати, що ось-ось ляжеш трупом.* Ну, та після вулкану це фрашки (Копюб., III, 1956, 274).

ФРЕБЕЛІВСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з методом ви-

ховання дітей дошкільного віку, що передбачає перебування дітей у дитячому садку, різнобічний розвиток за допомогою ігор, вправ і т. ін., регламентовану творчість дітей.

ФРЕГА́Т, а, ч. 1. У гребному флоті — легка галера, а у вітрильному — військовий трипогловий корабель з прямими вітрилами; також купецьке вітрильне судно (XVIII—XIX ст.). *Вітрила горять на фрегатах, Тіка турецький паша...* (Нагв., Вибр., 1957, 371); *У XIV столітті з'являються нові кораблі — фрегати.* Закладаються основи навігації як науки, кораблі стають багатокорусними, із складною системою парусів (Наука..., 1, 1964, 51).

2. Великий тропічний морський птах ряду веслоногих з чорним пір'ям, який живиться рибою і безхребетними тваринами. *Крила у фрегата міцні, довгі й загострені, хвіст вишкоподібно роздвоєний. Як і орел чи сарич, він вистежує здобич зіркими очима, описуючи круги в повітрі* (Званья..., 10, 1969, 15).

ФРЕГА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до фрегат 1.

ФРЕЗ, невідм., прикм. Рожевий з бузковим відтінком (про колір або предмет такого кольору). *Зразу впадає у очі одяг Марусі. Дорогий каракулевий жакет, товста сукняна спідниця і кофточка не з віскози, а таку з справжнісного шовку кольору фрез...* (Коп., Тв., 1955, 298).

ФРЕЗА, и, ж. 1. Багатозлезовий різальний інструмент, що складається з корпусу й різальних зубців з загостреними вершинами, яким обробляють площини, фасонні, гвинтові або спіральні поверхні. *Поставив [Максим] шестерню. Перевіряв циліндричну фрезу, кутвою, фасонну...* За величину верстат очив (Ткач, Арена, 1960, 177); *Зубчасті колеса фрезерують черв'ячними фрезами* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 148).

2. Грунтообробна машина, головним робочим органом якої є барабан, що обертається, з ножами або польовими гачками, за допомогою яких розпушують і перемішують ґрунт, знищують купини ва луках, підризають торф і т. ін. *Мінеральні і торфові ґрунти з міцною дерминою, закриті купинами, або слабо розкладені торфовища влітку найкраще обробляти фрезою в один слайд або важкою дисковою бороною в два-три слайди* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 9).

ФРЕЗЕР, а, ч. Те саме, що фреза 1. *Та ось уже лунає ритмічний стук штампувальних верстатів, дзвять різиці і фрезери на революверних, і приємний, м'який голос сирени сповіщає про новий день на заводі* (Автом., В. Кошик, 1954, 261); // Верстат, обладнаний фрезою (у 1 знач.).

ФРЕЗЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фреза, фрезер. *Фрезерна головка;* // Який має фрезу, фрезер; з фрезою, з фрезером. *Робота на фрезерному верстаті вимагала не лише практичних навичок, але й певних теоретичних знань* (Ткач, Арена, 1960, 208); *Аерозольні установки, фрезерні канавакопачі, ямокопачі.* Вони полегшать працю буряководам, дадуть змогу заощаджувати сотні тисяч трудовнів (Літ. газ., 25. I 1957, 1); // Пов'язаний із застосуванням фрези. *При проведенні уроків з фрезерної справи важливого значення набуває наочність* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 8); *Всю фрезерну обробку корпусу черв'ячно-модульної фрези, яка містить в собі 3 або 4 переходи, виконує один фрезерувальник* (Технол. різального інстр., 1959, 37); *Заліснено найкраще піддаються торфовища, де торф добували фрезерним способом* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 8); // Одержаний за допомогою фрези (у 2 знач.). *Грудівники колосисті і радіосисті високо оцінили торфомінерально-аміачні добрива. Головна складова частина їх — фрезерний торф* (Роб. газ., 10. III 1965, 2).

ФРЕЗЕРОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до фрезерувати.

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИЙ, а, в. Стос. до фрезерування, признач. для фрезерування. *Фрезерувальна справа.*

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИК, а, ч. Кваліфікований робітник, що працює на фрезерному верстаті. *При фрезеруванні комбінуванням поздовжньої і поперечної подачі фрезерувальник досягається того, що циліндрична частина фрези злегка дотикається до шаблона (Фрез. справа., 1957, 172); Фрезерувальником Дмитро працював ще в механічному цеху і вважався кращим спеціалістом (Автом., Пастя., 1959, 49).*

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фрезерувальник. *Дівчина озирнулася і побачила на порозі Галю Макогон, фрезерувальницю з механічного цеху (Собко, Матв. затока, 1962, 19).*

ФРЕЗЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрезерувати. *Фрезерування — високопродуктивний спосіб механічної обробки металів, який успішно заміняє стругання, а іноді і токарну обробку (Верстати-гіганти, 1958, 14); Регулювання глибини фрезерування, а також підйом фрези в транспортне положення здійснюється вручну з допомогою гвинтового механізму (Механ. і електриф., 1953, 303); Фрезерування ґрунту.*

ФРЕЗЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., *перез.* Обробляти фрезою, фрезером. *Фрезерують виробу з різних матеріалів: сталі, чавуну, бронзи, дюралюмінію та ін. (Метод. вилк. фрез. спр., 1958, 281); Верстат цей [фрезерний автомат] самостійно, без втручання людини може фрезерувати поверхні різноманітних деталей (Роб. газ., 8.І 1965, 1); Для оранки на важкому ґрунті рекомендують на поверхні лемеша фрезерувати заглиблення у вигляді канавок, які з'єднуються з висхідними отворами точок змащування (Наука., 7, 1958, 54).*

ФРЕЗЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрезерувати.

ФРЕЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрезувати. *На площах з слабою дервиною і на добре мінералізованих торфовищах як у першій, так і в наступні роки оранку звичайно проводять з повним перевертанням скиби плугом з передплужником, але без попереднього фрезування чи дискування (Хлібороб Укр., 7, 1965, 9); Фрезування деталей.*

ФРЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок., *перез.* Те саме, що фрезерувати.

ФРЕЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрезувати.

ФРЕЙДИЗМ, у, ч. Реакційне ідеалістичне вчення в буржуазній психології й філософії (з кінця ХІХ ст.), що намагається пояснювати явища психічного та суспільного життя людей підсвідомими інстинктами та потягами (особливо статевими). *Що ж до екзистенціалізму, фрейдизму, прагматизму та інших шкіл сучасної буржуазної філософії, то вони відверто заперечують розум і науку (Ком. Укр., 1, 1965, 52); Справжньою науковістю і справжнім історизмом радянське літературознавство протиставляє концепціям сучасної буржуазної науки, що .. спираються то на формалізм, то на фрейдизм, то на модні релігійні вчення (Рад. літ-во, 5, 1965, 19).*

ФРЕЙДИЗМ, а, ч. Послідовник, прихильник фрейдизму.

ФРЕЙДИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до фрейдизму та фрейдиста. *Найулюбленішим засобом буржуазних дослідників сатири, що прагнуть притупити її вістря, є використання фрейдистської гносеології та методології (Рад. літ-во, 10, 1971, 59).*

ФРЕЙЛЕЙН, невідм., ж. Уживається при звертанні до незаміжньої жінки у німців, а також при називанні її імені та прізвища. — *Я працюю фрейлейн Уляну...*

— *Я не потребую вашого прощення! — сказала Уляна (Довж., 1, 1958, 295).*

ФРЕЙЛІНА, и, ж. Придворна особа — дівчина-дворянка, яка перебуває у почті царяці, принцеси і т. ін., а також відповідне придворне звання. [Ч а ц ь к и й:] *А тітонька? В мінералх і домиці? У фрейлінах при першій Катерині? (Гриб., Лихо з розуму, перекл. Рильського, 1947, 32); Молоденькі фрейліни щецетали, як пташки літнього ранку (Кочура, Зол. грамота, 1960, 163).*

ФРЕКЕН, невідм., ж. Уживається при звертанні до незаміжньої жінки в скандинавських країнах, а також при називанні її імені та прізвища.

ФРЕНЗЛІ, ів, мн., діал. Торочки. *Над її головою блакитний намет з блискучими золотими китицями й френзлями, з довгими завісками (Тулуб, Людолови, II, 1957, 467).*

ФРЕНОЛОГ, а, ч. Фахівець з френології.

ФРЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до френології. *Френологічна система.*

ФРЕНОЛОГІЯ, і, ж. Антинаукове вчення про зв'язок психічних якостей людини з формою будови її черепа.

ФРЕНЧ, а, ч. Військовий одяг в талію, з чотирма накладними кишенями і хлястиком. *Славний чоловік був Петро Карпович. Ходив він у військовому френчі, в широченних галіфе (С. Кравч., Квітя., 1959, 115); До кімнати ввійшов відзначений у зеленому френчі, з нашитими на плечаз відзначками полковника (Петлюв., Хотинці, 1949, 159); Величко обсмикав коричневий френч з широким комірець з нашитими на ґрудях кишенями, замірявся (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 655).*

ФРЕНЧИК, а, ч. Змешп. до френч. *Студ чи виріс? Весь ніби витягся вгору за цей час, пасмо руського чуба хвацько вибивається з-під папахи, вилинялий в нагрудних кишенях френчик так гарно сидить на ньому (Гончар, II, 1959, 89); Віктора постригли, помилу в партизанській лазні, одягли в чисту білизну. Партизанські кравці пошили йому розкішне галіфе і френчик (Збан., Таємниці., 1971, 191).*

ФРЕОН *див.* фреони.

ФРЕОНИ, ів, мн. (одн. фреон, у, ч.). Технічна назва сполук, що містять фтор або його похідні і застосовуються у холодильних установках як холодильні агенти. *У найпоширеніших холодильниках.. замість води для безперервного віднімання тепла з холодильної камери застосовується спеціальна речовина — фреон-12 (Монтаж і ремонт., 1956, 198).*

ФРЕОНОВИЙ, а, е. Стос. до фреону. *Фреонові холодильні машини.*

ФРЕСКА, я, ж. 1. Картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. *Найстаршим і найцікавішим пам'ятником побуту скomorozів на Русі, крім частих згадок про них в різних писаннях церковних, є знамениті фрески на стінах.. притвора Софійського собору в Києві (Фр., XVI, 1955, 210); Саме проти дверей над столом, обставленим лавами-ліжками, приходить фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру (Л. Укр., II, 1951, 385); У фресках, якими здобив [оздобив] вежі, Сивоок намагався підсвідомо передати свої судження про світ і людей (Загреб., Диво, 1968, 678).*

2. Живопис фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. *Київський державний художній інститут почав вивчати кадри художників-монументалістів. Вони вивчають техніку мозаїки, фрески, сарафіто (Мист., 4, 1966, 3).*

ФРЕСКОВИЙ, а, е. Прикм. до фреска. *Одним з шедеврів архітектурного мистецтва древньої Русі є Со-*

Філевський собор у Києві. Тут збереглися мозаїчні настінні зображення і фрескові розписи світового значення (Іст. УРСР, I, 1953, 82); Прозомовано майже 3 тисячі квадратних метрів поверхні стін у Кирилівській церкві і під 800 з них виявлено фресковий шар (Літ. Укр., 22.V 1970, 2).

ФРИВОЛЬНИЙ, а, е. Легковажний, не зовсім пристойний. Я ж блазень її: мадам, Ох, простить, я не фривольний Гетеманець, я належу до моїх поетів швабських... (Л. Укр., IV, 1954, 186); Так поважно настроєний поет [М. Філянський] через 20 сторін впадає однак у доволі фривольний тон (Коцюб., III, 1956, 24); Бранець сузим скрипучим голосом натужно проспівав йому рідною мовою якийсь фривольний куплет, щось на зразок коломийки (Гончар, III, 1959, 108).

ФРИВОЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Якість за знач. фривольний.

2. Фривольний вираз, фривольне слово. В перекладі однієї сербської пісні і в тексті однієї української [в «Русалці Дністровій»] його [Венедикта Левицького] зірке око вгледіло обурливі фривольності (Від давнини., I, 1960, 223); Говорити фривольністю.

ФРИВОЛЬНО. Присл. до фривольний.

ФРИГАНА, я, ж. Росляниня угрубовання з колючих напівчагарників і трав, розповсюджена в крайніх Середземномор'я. На суших безлісних ділянках типові зарості фригани представлені різноманітними травами і квітучим гіллям (Геол. Укр., 1959, 583).

ФРИГОРІЯ, і, ж., сленг. В холодильній справі — одиниця холоду, що дорівнює калорії, але має протилежний знак.

ФРИЗ¹, а, ч. 1. арзм. Середня горизонтальна частина автаблементу, що міститься між архитравом і карнизом. Архітектура міста, оскільки вона відома з найдених фрагментів колон, архитравів, фризів, карнизів тощо, наслідувала головні архітектурні стародавні грецькі ордери (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 257); В текущих стрічках розкадрованих знаходив [Сергій] щось спільне з художніми фризами антики... (Гончар, Циклон, 1970, 16); Казні застосовували у вигляді прикрас для фризів [в Ассирії] (Веч. Київ, 11.III 1971, 3).

2. Декоративна смуга, що обрамляє площину підлогу, верх стіни, килим тощо. Підлога вестибюля та галереї вистелена мармуровими світло-сірими плитами з фризом із чорного мармуру, а панелі викладені зеленими керамічними плитами (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 82); У зовнішньому розписі сільського житла різних районів Поділля загальнопоширеним був фриз («жмелик») — широка горизонтальна кольорова смуга, окрита мотивом з ритмічно розложеною згладженою гілкою з квітами (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 95).

3. Виступ на верхній або нижній частині столярного виробу.

ФРИЗ², у, ч., заст. Товста ворсиста вовняна тканина.

ФРИЗ³ *див.* фриз.

ФРИЗИ, ів, мн. (одн. фриз, а, ч.). Народність, що живе переважно в Нідерландах.

ФРИЗЕР, а, ч., діал. Перукар. Дами з допомогою кріпосних фризів його превосходительства поробили собі пишні зачіски (Полт., Повість..., 1960, 98).

ФРИЗЕРКА, и, ж., діал. Жін. до фризёр.

ФРИЗОВИЙ¹, а, е. Прикм. до фриз¹.

ФРИЗОВИЙ², а, е, заст. Прикм. до фриз². Маленький чоловік у шкіряному картузі і фризівій шинелі зліз із воза (Пущікін, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 97).

ФРИЗУРА, и, ж., діал. Зачіска, завите волосся. Ніна не дивилася на нього, зайнята перед дзеркалом своєю пишною фризурою (Фр., III, 1950, 166); Симпатію в неї, як я догадалася, здобула тим, що не уживала пудру,

модної фризурі та яскравих декольтованих суконь (У. Кравч., Вибр., 1958, 358).

ФРИЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до фриз³ і фриз. Фризька мова.

ФРИКАДЕЛЬ, і, ж. Те саме, що фрикаделька.

ФРИКАДЕЛЬКА, и, ж. Кулька з м'яса або риби, зварена в бульйоні. — Сідай, будемо призволятися. Вачиш, товариші приготували для нас суп з фрикадельками (Панч, На кали. мосії, 1965, 122).

ФРИКАСЕ, невідм., с. Страва, приготовлена з дрібно нарізаного м'яса в підливі.

ФРИКАТИВНИЙ, а, е, літєв. Який утворюється тертям видихуваного повітря в щільні між зближеними органами мовлення (про звук); щільний. Звук [в] у типовій українській вимові звичайно губно-губний фрикативний дзвінкий приголосний, інакше, білабальний, «двогубний», тобто творений обома губами (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 387).

ФРИКЦІЙНИЙ, а, е, сленг. Прикм. до фрикціон. Фрикційні гальмові диски. виготовляються з порошків металів, металоподобних матеріалів, оксидів (Наука..., 3, 1959, 22); // Який діє за допомогою фрикціону. В усіх складних машинах. рух передається від однієї частини до іншої за допомогою передач: пасових, ланцюгових, фрикційних, зубчастих, гвинтових та черв'ячних (Фрез. справа..., 1957, 10); Холодне штампування виконують на ексцентрикових, кривошипних і фрикційних пресах (Слос. справа, 1957, 43).

ФРИКЦІОН, а, ч., сленг. Пристрій для передачі обертального руху між двома валами за допомогою сил тертя.

ФРИМЕР, а, ч., іст. Третій місяць (з 21—23 листопада до 20—22 грудня) революційного республіканського календаря, що діяв у Франції в 1793—1805 рр.

ФРИТРЕДЕР, а, ч. Прихильник фритредерства.

ФРИТРЕДЕРСТВО, а, с. Напрямок економічної теорії і політики промислової буржуазії, що характеризується вимогами так званої вільної торгівлі, невтручанням держави в економічне життя країни.

ФРИТРЕДЕРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фритредерства та фритредера.

ФРИГІЄЦЬ *див.* фрігієць.

ФРИГІЙКА *див.* фрігієць.

ФРИГІЙЦІ, ів, мн. (одн. фрігієць, їйця, ч.; фрігієцька, и, ж.). Малоазійська народність, що жила до н. е. на узбережжі Мармурового моря. Розпорядивши Турні як треба, Мазнув, засаду щоб зробити, На гору, що торкалася неба. І щоб фрігієцьів оточити [Котл., I, 1952, 279].

ФРИГІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фрігієць і Фрігія. О, Звас! О, батечку мій рідний! Оглянься на плач дочки своєї [своєї]: Спаси народ Фрігієцький бідний, Він діло єсть руки твоєї [твоєї]. Як маєш ти кого карати, Карай мене, — карай! я мати (Котл., I, 1952, 245); // Власт. фрігієцьям, такий, як у фрігієцьів. [К а с с а н д р а:] Ти наймудріший з усіх братів, гнучкий і тонкий розум у тебе, як вогонь. [Г е л е в:] Або як вуж? Фрігієцький розум, сестро! (Л. Укр., II, 1951, 294).

Фрігієцький ковпак; **Фрігієцька шапка** — у давніх фрігієцьів головний убір, що мав форму високого ковпака звичайно червоного кольору з вузьким загнутим наперед верхом; такий же убір носили звільнені раби в стародавніх Греції й Риму і як символ свободи — французькі патріоти буржуазної революції XVIII ст. А гості нові ще заходять у дім, — Недавно прибулий корсар із Мореї, У шапці фрігієцькій на чубі рудім (Бажан, Роки, 1957, 277).

ФРОНДА, и, ж. 1. Громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції середини XVII ст. Йому

[Філіпшу] *довелось тікати після кривавого приборкання фронди, яка за роки боротьби так і не спромоглась полатити абсолютизм* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 73).

2. *перен., книжн.* Взагалі будь-яка опозиція на ґрунті особистих мотивів, намір суперечити, досаждати ко- му-небудь, критикувати когось, щось.

ФРОНДЕР, а, ч. 1. Учасник фронди (у 1 знач.). 2. *перен., книжн.* Той, хто фрондує, виражає незадоволення ким-, чим-небудь; невдоволена, неадекватна людина. *Чудний дивак, фрондер завзятий і дуелянт, що ворогів йому набридло гамувати, за стіла він у задумі сів...* (Тер., Серце., 1962, 20).

ФРОНДЕРКА, ж. Жін. до фрондёр.
ФРОНДЕРСТВО, а, с. Дії фрондера, фрондерів.
ФРОНДЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фрондёр і фрондёрство.

ФРОНДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрондувати.
ФРОНДУВАТИ, ую, уєш, недок. Виразити незадоволення, ким-, чим-небудь, протест проти когось, чого-сь, бути в опозиції до кого-, чого-небудь. *Безперечно, в образі молодого Мамайчука О. Гончар зумів вловити і передати характерні риси тих окремих молодиків, які, в силу різних причин, забувають благородні батьківські традиції, маніричають [маніряться] і фрондують...* (Рад. літ-во, 5, 1963, 10).

ФРОНТ, у, ч. 1. У шикунанні військ — лицева сторона. *Капітан Косарев злізла на проїждюю вулицю по фронту роти, пильно перевіряючи бадьорий вигляд солдатських облич (Кач., Вибр., 1953, 459); — А виправка у вас поганенька, — зауважив штабс-капітан, обійшовши фронт (Добр., Ол. солдатика, 1961, 44); // Військовий стрій шеренгами. Повільно посувався кіш, тримаючись яруг і балок. Ішов фронтом на сто вершників, сплячучись на найкоротший час і не запалюючи вогниці (Тудуб, Людолови, I, 1957, 136); // перен. Лінія протягності чого-небудь. Вони [зелені насадження].. створюють кращі гігієнічні умови в будівлях по фронту вулиці, захищаючи їх від куряви, вуличного шуму тощо (Озелен. колг. села, 1955, 10); Вайські вогні в горах то пригасали, то розгоралися. Фронт вогнів переривався в деяких місцях (Перв., Невігдалеве життя, 1958, 71); В приміщеннях для порсят віком 2—4 місяці автономували також можна обладнати по фронту розміщення годівниць (Хлібороб Укр., 12, 1964, 30).*

◇ *На два фронти* — у двох напрямках. *А юний шофер? Цей тай собі запам'ятає: коли гадає вітрогонити на два фронти, то тут йому і кучерявий зуб нічогейсьмько не допоможе (Грим., Незакінч. роман, 1962, 47); Ставати у фронт* — ставати виступившись, навиятку. * *Образно. Міста, мов зранені, але нескорені воїни, ставали у фронт, і в честь їхнього визволення салютувала Москва (Цюпа, Наустріч., 1958, 252).*

2. У бойовому порядку — сторона військової частини, підрозділу, обернена до ворога, а також територія, зайнята такою частиною, підрозділом. *Чубенко стояв із стелею, розставивши біійці фронтом до села (Ю. Янов., II, 1958, 219); Розгорявся дев'ятий сталінградський удар. Всю ніч з 28 на 29 грудня і ранком 29 грудня армійські потужні радіомовні станції з передової лінії фронту безперервно передавали оточеним повідомлення радянського командування (Гончар, III, 1959, 235); — Он я чув у лісі радіо, так то брехня, що Красна [Червона] Армія розбита. Чув я голос із Москви: б'ються наші і фронт держать (Тют., Впр, 1964, 443).*

3. Місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані діючі війська під час війни; протилежне т. ч. *Все ближче спалахи червоні, і небо — як кривавий гонт... Іржуть осідлані коні, ми виступаємо на фронт (Сос., II, 1958, 407); За санітарною станцією відчувається*

страшне дихання фронту (Кол., На фронті., 1959, 5); — Пам'ятайте, хлопці, фронт великий, і щодня несподіванки. Кожне містечко, яке ми будемо брати, готове перетворитися на оточену фортецю, кожна хата в — засідку, кожне горіще — в кулеметне гніздо. Це і є обличчя громадянської війни (Довж., I, 1958, 157); Листи від Гриця приходили тепер із фронту і були повні турботи про матір (Панч, В дорозі, 1959, 103); // Одна з ділянок такого району. Він розповів, як прощається з батьком на призначеному пункті, як пішли вони на різні фронти (Кучер, Зол. руки, 1948, 41); Дивізія була відкликана з резерву і направлена на Північно-Західний фронт (Тют., Впр, 1964, 485); Коли навали орб — нових частів батальйонів Гасали у степаз Донбаських, на Дніпрі, — Я на Калінінському фронті, у Росії, Грудьми стояв за світло нашої гори (Нех., Чудесний сад, 1962, 59); // Восні дії в такому районі. З лавів, де далі гула фронтами, я повернувся до життя (Сос., II, 1958, 427); Фронт пришикнув, як перед бурєю, лише зрідка де-не-де ліниво гужжали гармати (Гончар, III, 1959, 391); // Лінія розгортання військ, які діють проти ворога. [Н а г а р:] Спокійно, товариші... Фронт прорвано, а далі що?.. Відступати пізно і нікуди йти (Корн., I, 1955, 26); Було їх [партизанів] у лісі сотні три, а до червоних як через фронт пробилася, шістьдесят три чоловіки прибуло (Головко, II, 1957, 19); Десять недалеко, може, за отими горами, а може, ще ближче проліг фронт (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 52); За мить по всьому фронту грізно і розкато чуралі могутнє буряно гримить (Гонч., Вибр., 1959, 371).

4. Найбільше військове з'єднання, що діє під час війни під командуванням одного воєначальника. *Перший етап ліквідації Врангеля закінчено. Кожбиновцями діяли всі армії фронту завдання оточити й знищити головні сили ворога на північ і на північний схід від кримських горловин виконано блискуче... (Ю. Янов., II, 1958, 235); Не чекаючи на повний склад підкріплення, командування фронту веліло солдатам і офіцерам армії Глазунова перейти Дніпро (Довж., I, 1958, 316); В машині їзав офіцер-парламентер з текстом уагтиматушу, підписаного командувачами обох Українських фронтів. Скрізь понад шосе, де проїздила машина парламентаря, наставала тиша: наші біійці ще задалегідь дістали наказ припинити вогонь у цьому районі (Гончар, III, 1959, 236).*

5. який або чого, перен. Місце, на якому одночасно виконуються кілька процесів, робіт; ділянка, галузь діяльності, що охоплює одночасно різні об'єкти. *Література наша переслідує міщанство на широкому фронті, — в ставленні до праці, в ставленні до власності і в розумінні краси і зашмижу (Талант., 1958, 219); По під'їзних дорогах ешелони Веали бетон, залізо і граніт. Вночі прожектори і лампони Освітлювали довгий фронт робіт (Перв., II, 1958, 63); Фронт поливки простягся саме туди, дець на пагорби, куди дує і вітер з села (Ле, В спої., 1960, 69); Партія, здійснюючи ленінську генеральну лінію, мобілізувала всіх трудящих на виконання завдань комуністичного будівництва по всьому широкому фронту великих робіт (Резол. XXII з., 1961, 3); Не марно газети друкують для всіх суворі і вперті обличчя. Хай знав країна героїв своїх, біійці на фронтах п'ятирічки (Сос., I, 1957, 457); // Галузь будь-якої державної, громадської, культурної і т. ін. діяльності. *Він на фронті трудовою Обгмаєслан і час (Бойко, Ростіть., 1959, 54); Конференція вважає, що ідейний фронт буде для партії ще на довгий період найважливішою командною висотою (Компартія України в резолюції рішен., 1958, 192); У свідомій і наполегливій праці**

робітників, селян, інтелігенції, наших партійних, радянських, профспілкових, господарських кадрів — запорука нових перемог на фронті комуністичного будівництва (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 81); Під впливом творчості Шевченка активізується фронт української літератури, розширювалась її географія (Вітч., 3, 1963, 152); Майстрів українського радянського образотворчого мистецтва слід показати як один з передових загонів радянського мистецького фронту (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 14).

Широким (розгорнутим) фронтom — повсюди, у значних масштабах. Праця йде на селі «розгорнутим», як-то кажуть, «фронтом». Між іншим, весняна сімба, це — не танці (Вішня, I, 1956, 344); Університет [Київський] широким фронтом готує наукові кадри, допомагає колективам інших вузів країни підвищувати їх кваліфікацію (Наука., 8, 1959, 42); Широким фронтом ведуться меліоративні роботи на Україні (Ком. Укр., 12, 1968, 6).

6. Найширше об'єднання яких-небудь громадських сил (політичних партій, профспілок та інших організацій) у боротьбі за спільні цілі. Єдиний фронт соціалізму міцніє з кожним роком (Ком. Укр., 1, 1959, 35); — Пан бізнес молодіть проти овець... А проти дружнього фронту народів він нічого не одіє... (Гончар, III, 1959, 429).

Народний фронт — об'єднання широких народних мас країни для спільної боротьби проти фашизму й війни, за мир, демократію, соціальний прогрес, національну незалежність і задоволення життєвих вимог народу.

◇ **Єдиним фронтом** — дружно, разом, згуртовано. Кавав він [солдат]: крізь кров і муки. Через дріт, гармати, штики Подавать один одному руки Селяни й робітники, Щоб разом — єдиним фронтом — Розбити єнотів фронт І піднести прапор червоної На висотах і між болат (Рильський, II, 1960, 59).

7. **метеор.** Перехідна зона між двома різними за властивостями масами в атмосфері. Різкі зміни погоди — посилення вітру, похля тмар, опадів, похолодання чи потепління — звичайно пов'язані з проходженням циклонів та атмосферних фронтів (Ком. Укр., 8, 1956, 41); З допомогою системи супутників можна безперервно спостерігати рух фронтів холодного і теплового повітря вздовж усієї поверхні нашої планети (Рад. Укр., 22, V 1962, 3).

8. **спец.** Передня, лицева частина чого-небудь. Фронт деталі; Фронт котла.

9. **диал.** Фасад. Камениця була з двома фронтами: один, одноповерховий, виходив на ринок, а другий, ..неначе флігель, виходив на бокову вулицю (Фр., VII, 1951, 355); Дім моїх родичів звертає на себе увагу. Не тим, що був особливо гарний, а тим, що відсувався від дороги, мав перед фронтом чудовий ґвінчик (Коб., III, 1956, 11); Мариня часто міркувала, чому доктор заходить з повітря, а не в фронті (Вільде, Сестри., 1958, 286).

ФРОНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Спрямований у бік фронту протилежним; любовий. На схилах — трашеї: З фронтальним вогнем, з перехресним вогнем, З кинджальним... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 256); [А в дрі й:] Алло! Так, так. Товаришу генерал! Ввірвались ми з фронтальної атаки в село (Лев., Драми., 1967, 155).

2. Який міститься на передній, лицевій стороні чого-небудь. З фронтального боку балкони вже давно були зруйновані, на їх місці стирчав тільки покручений метал (Гончар, III, 1959, 256); На збиранні гороху успішно можна використовувати також і трибунальні сінокосарки КНУ-6 з пристроями ПБ-2,1. Для цього на фронтальну секцію додатково виготовляють правий і лівий польові подільники (Хлібороб Укр., 6, 1964,

14); // мист. Спрямований обличчям до глядача (про фігуру в живопису та скульптурі).

3. **спец.** Розміщений переднім, лицевим боком паралельно до чого-небудь. Фронтальна турбіна камери.

4. **метеор.** Який знаходиться або відбувається в межах атмосферного фронту. Фронтальна зона; Фронтальна зжарність.

5. **перен.** Який поширюється на всіх, охоплює всіх; загальний. Фронтальна перепідготовка учителів — важлива умова успішного переходу на нові програми й підручники (Рад. Укр., 7-І 1971, 2).

ФРОНТАЛЬНИСТЬ, вості, ж., мист. Розміщення (фігури, фасаду, споруди і т. ін.) передньою, лицевою частиною до глядача.

ФРОНТАЛЬНО. Присл. до фронтальний 1—3, 5. Важливою особливістю самохідного комбайна є те, що жатка в нього розміщена проти молотарки, або, як кажуть, фронтально (Зерн. комбайни, 1957, 39); Лаботорні заняття можна провадити фронтально, коли кожний етап роботи за екавікою учителя виконує одночасно весь клас (Метод. вилк. анат., 1955, 22).

ФРОНТИСІС, а, ч. 1. **архт.** Головний фасад споруди, а також деталі, прикраси на цій споруді.

2. Малюнок або портрет на початку книги, поруч з титульною сторінкою або на верхній частині сторінки перед текстом. У квітні 1840 року в Петербурзі вийшло перше видання «Кобзаря». На скромній сиренківій обкладинці напис: «Т. Г. Шевченко. Кобзарь. На фронтисисі оформ: мандріський кобзар сидить на кришві з кобзою, поруч хлопчик-поводир (Вітч., 3, 1967, 170).

ФРОНТИСПІСНИЙ, а, е. Прикм. до фронтисіс.

ФРОНТИТ, у, ч. Запалена слизової оболонки лобних пазух. Слід мати на увазі, що гайморити і фронтити нерідко виникають у тиз, хто переносить так звану легку форму грипу на ногах (Рад. Укр., 9.ІІ 1969, 4).

ФРОНТОВИЙ, а, б. 1. Стос. до фронту (у 2, 3 знач.). Я п'ю новорічну кашу, З думкою п'ю якою За давню розмову нашу В лісах фронтових, під Москвою (Нагн., Вибр., 1957, 52); Тарас не міг довго затримуватися вдома. Його частина вже виходила за місто, і треба було її надозагляти. Мати тужно, з невдоволеною ніжністю дивилася на сина. Він знову піде важкими фронтowymi шляхами, знову кидатиметься в атаку, лежатиме десь з автоматом в руках, як ті білці з червоними зорями, що сьогодні вранці лежали в їхньому дворі (Ткач, Плем'я., 1961, 19); — Люблю фронтвий край! — піднесено вигукнув Козаков (Гончар, III, 1959, 17); // Який діє на фронті, у воєнній обстановці. Коли відрпортував [Захар] фронтвому кобатові про прибуття з повоненням, коббат якийсь час вичав його, вичуючи у папері політвідділу (Ле, Право., 1957, 112); Тоні чомусь задалася в цей час братові слова про те, що важко божити море в воряку ніч... Та це згадалась розповідь Петрового друга про війну, про те, як гинули льотчики фронтво (Гончар, Тронка, 1963, 253); Центральна рада, відчуваючи наближення кінця, всіляко прагнула ослабити народні маси, роз'єднати їх. З цією метою, зокрема, розроблювались і висилались з України революційно настроєні фронтво частини (Рад. літ-во, 3, 1957, 6); // Який проходить, відбувається або може бути в умовах фронту. Фронтво роки приєхали до того, що тиша — це зловісна попередниця бою; кожної хвилини вона може вибухнути і це дужчим громом, це палючим вогнем (Жур., Вечір.. 1958, 227); Хай відійде в минуле дорога воєнна і життя фронтво неспокоїне мого (Уп., Вірші., 1957, 25); Мусій розповідає про Вітроу Балку, а Остап — про своє фронтво поневіряння (Головко, II, 1957, 575); А дам я вам почути при цій нагоді—

першого топленья сталі після фронтових боїв — дам я почути трохи моїх спогадів про те, як я в числі авангарду робітничого класу адобував це право — лити сталь не в капіталістичний кіш, а в свій — робочий, труджений і заводський (Ю. Янов., II, 1958, 242); // Власт., характерний, притаманний фронту, такий, як буває на фронті. Почалися виступи делегатів з місць. Один за одним підіймалися на трибуну, рішучі, горласті, забіжувати, здебільшого у фронтових ще шмелях (Гончар, II, 1959, 187); Над степом залягла передсвітанкова коротка й зрадлива фронтова тиша (Коз., Серце матері, 1947, 174); // Признач. для умов фронту. Я все доводив: — Скрізь одні У айськ петлиці фронтові. Артилеристи ж ви чи ні? Це же — гордість, друзі бойові! (Гірник, Сонце..., 1958, 94); // Одержаний на фронті. Круті жиласті в'язи йому після фронтової контузії скрутило ото трохи набік, і голова на них майже не рухалась (Гончар, II, 1959, 13); // Який перебуває на фронті, обслуговуючи фронт, фронтовиків. — Не зліжайтесь, товаришу молодший лейтенант, на мою сорочку, — сказав сержант, заправляючись, — і повіки в нього нервово засталися. — Вачите, не мама її прала, а дівчата з фронтових пралень, а їм уже руки милом геть пороз'їдали... (Гончар, III, 1959, 8); У Вітчизняну війну М. М. Амосов, працюючи у фронтовому госпіталі, провів багато складних операцій, борючись за життя кожного пораненого воїна (Наука..., 8, 1961, 23); Ніхто з них не відав, що той синьоокий, з яким побраталась на хвилях затоки, хто він іх на битву у сльозі ракети, що він — журналіст фронтової газети (Нагн., Пісня..., 1949, 57); // Який виник на фронті; присвячений фронту. Віт слави дружбу фронтову Союз братів-народів (Мас., Поезії, 1950, 69); Фронтові нариси; Фронтові пісні; // З яким зв'язує перебування на фронті. Хто пройшов бої і пожарища, Той повік не забуде, ні, Фронтового свого товариша (Криж., Під зорями..., 1950, 13); Днів отих ніколи не забуди, друзі не забуди фронтових (Гонч., Вибр., 1959, 226).

2. Діал. Фасадний. Одного дня, коли я, як звичайно, сидів у вікні, поглядав на роботу, очинився нараз крик на самій фронтовій стіні (Фр., I, 1955, 227); Небавно надала тітка відчинити одно фронтове вікно (Коб., I, 1956, 145).

ФРОНТОВІК, а, ч. Той, хто перебуває або був на фронті (у 3 знач.). в діючій армії. — Може, тому, що фронтовик щодня зустрічається з смертю вічності, — уелос міркував зараз Антонович, — може, саме тому він пізнає, краще за інших, справжню ціну життя (Гончар, III, 1959, 282); Колишні фронтовики є на кожному підприємстві (Ком. Укр., 6, 1967, 24).

ФРОНТОВИЧКА, в, ж. Жін. до фронтовик. Жінки розподілялись трохи інакше. Фронтовичок три, всі медичні працівники — одна ще й досі лікар військового госпіталю (Ле, В сонні..., 1960, 187); Багато жінок-фронтовичок удостоєні високим урядовим нагород (Рад. Укр., 15. I 1948, 2).

ФРОНТОН, у, ч., архт. Верхня частина фасаду будинку, портика, колонади і т. ін., що становить собою трикутну площину, обмежену в боках відосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом. Годи́чник на фронтоні невеличкої станції показував рівно сьому (Коз., Сальвіа, 1959, 13); Ще двоє [теслярів] прикрашали фронтон будинку чудовими візерунками, вирізаними по дереву (Мокр., Острів..., 1961, 70); Основний прийом влаштування ганку, характерний для більшої частини Української РСР (переважно лісостепової та північної смуг), це відкритий, на легких, іноді різьблених, стовпчикав навіс з фронтоном або без нього (Жилий буд. колгоспника, 1956, 109).

ФРОНТОННИЙ, а, е, архт. Прикм. до фронто́н; // Який має фронто́н, з фронтоном. Хата не стара, під бляхою, з закленою верандою з фронтоного боку, виглядає зовсім непогано (Вільде, III, 1968, 261).

ФРОНТОНЧИК, а, ч., архт. Зменш. до фронто́н. Широ́кі, округлі вікна будівлі облямовані наличниками з піколонок, над якими в'язю випинаються дугові фронто́нчики (Стельмах, I, 1962, 78); Будівельники доводо щось там мудрували, доліпили до колишнього гаража якийсь фронто́нчик, якісь навіть колони (Загреб., Диво, 1968, 288).

ФРУ, невідм., ж. Уживається при звертанні до міжньої жінки в скандинавських країнах, а також при називанні її імені та прізвища. * Образно. Минули роки. Предієсний талан України розвіяли сучорі будні, і фру Турботи подихи облудні Діткнулися саду і густав алтан (Зеров, Вибр., 1966, 62).

ФРУКТ див. фрукта.

ФРУКТИ, ів, мн. (одн. фрукт, а, ч.). 1. Істинні плоди деяких дерев і кущових рослин. Прислужниця арабки, туркені, негртянки й українки розносять кофе, фрукти й шербети (Н.-Лев., III, 1956, 446); Карташов узля від отця Христофора... фрукт, вкусив його і вміть аж перекосився (Довж., I, 1958, 496); — Я сиджу за столом, бокали переді мною, фрукти: виноград, ананаси... (Шиян, Балада, 1957, 86); Зберігати сухі фрукти слід у щільно закритих ящиках або в мішках з паперу чи щільної тканини (Хлібороб Укр., 12, 1968, 33).

2. перен., вневжл. Про людину з негативними рисами; тип; суб'єкт. [У ді в і т е л ь н и й:] Я можу піти, щоб ваші делікатні нерви заспокоїлись. (Вийшов) [М и р о н:] От фрукт!.. (Корн., II, 1955, 26).

ФРУКТІВНИК, а, ч. Той, хто має фруктовий магазин або торгує фруктами.

ФРУКТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фрукти у 1 знач., напр.: фрукто́р і з ка, фрукто́с у ш і л ь н и й, фрукто́с х б в и щ е.

ФРУКТОВИЙ, а, е. Прикм. до фрукти. Фруктовий запах; Фруктовий сезон; // Який дає фрукти. Скрізь зеленю, деякі фруктові дерева в цвітю (Кодюб., III, 1956, 406); Мерзнула зелень людських садів... вже поначилась жовто-червоначими плямами. Це черешеньки криквються осіннім багречем. Може, тому, що перші серед фруктових дерев квітнуть, перші й відмирають (Вільде, Сестри..., 1958, 335); В селах Української РСР на присадібній ділянці найчастіше насаджують такі фруктові дерева, як вишня, черешня, слива, яблуна, груша, а на півдні України, крім того, — абрикос, іноді айву, горіх та ін. (Жилий буд. колгоспника, 1956, 20); // Який окладається з дерев, кущів, що дають фрукти. Квітла фруктові сади. Вишні цілі таж рясно й буйно, неначе акрих із пухнастий сніг... (Ю. Янов., II, 1954, 143); Сажно перейшла квітники вдовж палацу і зі саду вишля до фруктового садка (Смолич, I, 1958, 89); // Признач. для обробки фруктів. Рядом з вазами кладуть фруктові ножі і подають десертні тарілки, які відрізняються від закусочних тим, що мають посередній малюнок фруктів, квітні та ін. (Укр. страви, 1957, 397); // Признач. для торгівлі фруктами. Фруктовий магазин; // Який виготовляється з фруктів. Там [у Криму] я чував, не в'ють води, А все фруктові соки (Дор., Єдність, 1950, 91); І дійсно, там подавали лише фруктові вина не тільки без спирту, але взагалі без алкоголю (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 522).

Δ Фрукто́вий цукор — те саме, що фруктоза.

ФРУКТОВНИЦЯ, і, ж. Ваза для фруктів. Оригінальні зразки сучасних цукерниць і фруктониць роз-

робив львівський художник Микола Смирнов, використавши для декору природні кольори різних порід дерева та їх структуру (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 182); Наші предки користувалися з глиняного посуду... Сьогодні відра, бідони, миски, салатниці, тарілки, фруктовиці, цукерниці, чашки виготовляють ще й з пластмаси (Наука..., 1, 1970, 65).

ФРУКТОЗА, н, ж. Органічна речовина — вуглевод з групи моносахаридів, що міститься переважно в солодких плодах, меді. Разом з глюкозою в рослинах часто міститься фруктоза, яку інакше ще називають плодовим цукром... Фруктоза на смак солодша від глюкози (Практ. з анат. рослин, 1955, 36); У плодах айви три види цукру: глюкоза, фруктоза і сахароза (Знання..., 8, 1966, 31); Фруктоза — білий кристалічний порошок — використовується в медицині (Рад. Укр., 14.І 1969, 4).

ФРУКТОЦЕРЕРОБНИЙ, а, е. Признач. для переробки фруктів, для виготовлення консервів, соків із фруктів. Фруктоцераробний завод.

ФРУНТ, у, ч., заст. фронт (у 1 знач.). Паллант був першим раз на битві... По фрукту бігав, турбовався, Палигає, вертівся, ухлявся, Як огур в стаді, ярував Котля, 1, 1952, 256); Вони вишикувані були у фронт Пупкин, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 36); Як тільки Гнат почне відмирати двері та відвінчувати запори, відро й забряжчить. Кузьма тоді встає і зустрічає Гната «во фрукт» (Тют., Вир, 1964, 300).

ФТАЛАЗОЛ, у, ч. Лікарський сульфаніламідний препарат, що застосовується при дизентерії, колітах та інших шлунково-кишкових захворюваннях.

ФТИВАЗИД, у, ч. Протитуберкульозний синтетичний лікарський препарат. Смертність від туберкульозу різко знизилася після виготовлення у великих масштабах фтивазиду (Наука..., 8, 1959, 20); Паличка Коца була відкрита в 1880 році, але перемогу принесли стрептоміцин, фтивазид, паст, що з'явилися зовсім недавно, в наші дні (Вітч., 12, 1964, 178).

ФТИЗІАТР, а, ч. Лікар-фахівець з фтизіатрії. Туберкульоз очей часто призводить до сліпоты. Завдяки досягненням сучасної науки, спільним дослідженням офтальмологів й фтизіатрів розв'язано і цю проблему (Наука..., 1, 1959, 30).

ФТИЗІАТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до фтизіатрії.

ФТИЗІАТРІЯ, і, ж. Розділ медицини, що вивчає туберкульоз легенів і методи його лікування та профілактики. У фтизіатрії є небезпечний ворог — каверни — застарілі туберкульозні порожнини в легенях (Знання..., 5, 1965, 8).

ФТОР, у, ч. Хімічний елемент — газ блідо-жовтого кольору з різким запахом; токсичний, руйнівню діє на велику кількість речовин. Попадаючи в дизальні шляхи, на слизові оболонки і шкіру, препарати фтору подразнюють їх (Лікар. експертиза..., 1958, 153); У таблиці Менделєєва фтор очолює групу галогенів (це означає — ті, що породжують солі)... У природі фтор зустрічається тільки в сполуках, головним чином, з металлами (Знання..., 3, 1965, 3).

ФТОРИСТИЙ, а, е. Який містить фтор. Фтористий натрій використовується для боротьби з шкідниками в сільському господарстві і як консервуюча речовина для проसочування дерева (Заг. хімія, 1955, 202); [Ж у р а:] Чого ви кричите над самим вухом! Через вас фтористий амоній розлила (Коч., II, 1956, 111).

ФТОРОВИЙ, а, е. Прикм. до фтор; // Стос. до фтору. Одним з давно існуючих методів визначення геологічного віку викопних кісток є фторовий метод (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 39).

ФТОРОПЛАСТ, у, ч. Полімер ненасичених органічних сполук, що містять фтор. На Дніпровському титано-

магнієвому заводі освоєно виробництво фторопласту — нового матеріалу, який знаходить все ширше застосування в різних галузях промисловості (Знання..., 3, 1969, 7); Фторопласт може застосовуватися при низьких температурах як антифрикційний [з низьким коефіцієнтом тертя] матеріал (Вісник АН, 1, 1973, 54).

ФТОРОПЛАСТОВИЙ, а, е. Прикм. до фторопласт; // Зробл. з фторопласту. Зараз дніпровці вперше на Україні налагодили виробництво фторопластових ступок хімічного посуду (Знання..., 3, 1969, 7).

ФУ, виг. 1. Уживається для вираження презирства, досади, відразу, роздратування і т. ін.; ху, хху. «Шила в мішку не втаїш». Фу, які тривіальності лізуть в голову (Л. Укр., III, 1952, 680); «Фу, як гупно получається! — драгувався Павло, ледве стримуючи себе, щоб не оглянутись на собак. — Хоч би Людмила у вікно не побачила!» (Головко, II, 1957, 479).

2. Уживається для вираження почуття полегшення після втоми, важкої роботи або задоволення, захоплення і т. ін.; ух. [Ш м е т е л ю к:] Фу, це важче, ніж класти бетон. Думає, засиплює, але поки що ває. Безперечно ває... (Мик., I, 1957, 204); Але яка прешпшна постань! Фу! Фу! Справдішній вінець сотворіння (Н.-Лев., VI, 1966, 35).

ФУ ти; ФУ-ти, ну-ти — уживається для вираження подиву, досади, роздратування. Карпо Петрович яснує у пальці. Фу-ти, ну-ти! Його низьке чоло, що забігло у заросль волосся, як мілке плесо у лози, покрили зморшки (Кочуб., II, 1955, 369).

ФУГА¹, н, ж. Форма поліфонічного твору, заснована на послідовному проведенні в усіх голосах однієї або кількох тем за певним тонально-гармонійним планом. З вікон полилася весела мелодія, шумлива й бурхлива, неначе вода полилася водоспадом. Маруся заграла фугу, швидко й голосно (Н.-Лев., VI, 1966, 90); Граля [Аглая-Феліцітас], що хто бажав і хотів. Тамці, поважні сонати, мазурки, одну фугу Бала і свої мелодії (Коб., III, 1956, 401); Наприклад, у таких поліфонічних творах, як фуга, починає співати один хоровий голос, згодом до нього приєднується другий, потім третій голос і т. д., так що в кінці співає вже цілий хор (Осн. диригув., 1960, 106).

ФУГА², н, ж., стол. Шов між дошками, які щільно пригнані ребрами одна до одної; // Виїмка в будь-якій деталі, в якомусь предметі, куди вставляється виступ іншої деталі, іншого предмета. — Одної ночі, коли всі спали, швидко зістрував я фугу в одній стовпній комірці — виважив долотом дилину, вліз до комірці, взяв свої папери (Фр., II, 1950, 349).

ФУГА³, н, ж., діал. Хуга. Реве, свище заверюга [заверюха]. По лісу завіло; Як те море, біле поле Нізігом покотилось. Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядіти, Та де тобі! таке лихо, Що не видно й світа. «Еге, бачу, яка фуга! Цур же йому з лісом! Піти в гату...» (Шевч., I, 1963, 35); Сипле сніг, як з рукава; Крутить заверюга; В полі вітер завіва, Надуває фуга... (Бор., Тв., 1957, 64); Курява, завія й хуртовина, Заметіль і хвижа і фуга, — Не степи, а біла дожовина, Де людину чорт перемага (Перв., I, 1958, 169).

ФУГАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до фуганок. Фуганкова колодка.

ФУГАНОК, нка, ч. Теслярський інструмент, рубанок великого розміру з подвійним різцем, признач. для точного сругання великих площин і довгих кромки. В руках у нього заспіває, засвистіє фуганок, закрутиться над головою золоті стружки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 176).

ФУГАС, у, ч. 1. Заряд вибухівки у водонепроникній оболонці, який звичайно закладають у ґрунт або за-

пуркують у воду, щоб вибухом заподіяти ворогові втрат у живій силі й техніці; руйнівна сила зумовлюється дією вибухової хвилі. *Ворог вступає в село.. Вибухають фугаси, покладені і замасковані перед відступом* (Трубіл., I, 1955, 61); *Мушкетери перекололи турків.. але опозлу наскочили на фугаси. Несподівано гримнуло кілька одночасних вибухів, від яких полягло кілька десятків солдатів* (Добр., Очак. розмпр, 1965, 166).

2. *розм.* Розривний снаряд, що використовується переважно для руйнування укріплень. *Важкий фугас прошепестів над головами, глухо розірвався десь за горами* (Коз., Серпе матері, 1947, 9).

ФУГАСКА, п, ж., *розм.* Фугасна авіабомба; фугасний снаряд. *Лише громові вибухи фугасок по той бік річки раз у раз свідчили, що їй на літаках б'ються чиїсь напружені серця в унісон серцям наземних військ* (Гончар, III, 1959, 415); *Народжене у поїзді мая Прийшло у світ в тяжку воєнну днину. В цей час фугаски здарили здаля, і ми побачили вгнєць творинь — людину* (Забашта, Пісня., 1961, 27); *О 10-й годині ранку другого дня припорошена снігом оборона Загара Билини зазнала відчайдушного обстрілу снарядами, бронебійними фугасками, мінами й кулеметами, божжевічно безладним вогнем* (Лс. Право., 1957, 187).

ФУГАСНИЙ, а, е. 1. *Прямк.* до фугас. *І як мені ті дні забути, І як не виспіають мені Ті чорні ночі, в час осмоти, В грядущій світій далині, Де наш Дніпро і земля руги В фугаснім корчилися вогні* (Мал., Листн., 1961, 15).

2. Який діє вибуховою хвилею, газами, що утворюються при розриві (на відміну від ударної чи запальної дії). *Батарей стріляла вгору і, падаючи мов з високого неба, фугасний снаряд влучав у наперед визначену мету* (Смолич, III, 1959, 41); *Вони [діти] не чули бомб фугасних і не почують за життя. Багато років мирних, щасних Дня них готує майбуття* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 35).

ФУГАТО, *невідм., с.* Епізод у музичному творі, побудований в стилі фуги; є частиною сонати або симфонії, інколи — самостійна п'єса. *Серед багатьох мелодій короткого дихання у Лисенка можна навести тему фіналу кантати «Радуйся, ниво непопалая», побудовану на інтонаціях веснянок і майстерно розроблену у формі фугато (початок фіналу)* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 67).

ФУГЕТТА, п, ж. Невелика фуга (*див.* фуга¹).

ФУГІВКА, и, ж., *розм.* Фугувальний верстат, фугувальний пристрій.

ФУГУВАЛЬНИЙ, а, е. *Признач.* для фугування (*див.* фугування²). *До цієї групи верстатів [стругальних] належать фугувальні, рейсмусові і чотирибічні верстатки. За їх допомогою деталля надають гладкої поверхні і точних розмірів* (Стал.-буд. справа, 1957, 103); *Корпус [бандури] обробляють на фугувальному та двобальному верстатах* (Знання., 1, 1966, 16).

ФУГУВАННЯ¹, я, с., *муз.* Дія за знач. фугувати¹. **ФУГУВАННЯ**², я, с. Дія за знач. фугувати². *Стругання фуганком для дальшого склеювання називається фугуванням. При фугуванні там, де можна, стругають ребра деталей попарно, а при точних розмірах — і по три штуки* (Стал.-буд. справа, 1957, 90).

ФУГУВАТИ¹, *у́ю, у́єш, недок. і док., муз.* 1. *неперех.* Проводити в усіх голосах одну або кілька тем.

2. *перех.* Надавати музичному творові характеру фуги (*див.* фуга¹).

ФУГУВАТИ², *у́ю, у́єш, недок., перех.* 1. Стругати фуганком.

2. Вирівнювати поверхню деталей для щільного припасування їх однієї до одної при склеюванні.

3. Вирівнювати за висотою зубці пилки.

ФУГУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до фугувати². **ФУДУЛИТИСЯ**, *люся, лишся, недок., діал.* Поводитися гордовито, зарозуміло, пихато. — *Фудулилися [Анна], кажуть деякі жінки, що всяку роботу знає* (Коб., II, 1956, 142); *// на кого.* Ставитися до кого-небудь з презирством. *Най би тато не фудулився на Григорія; а то все на нього божом бивався, немов на гадину, а той і розлютився одного разу і уквус* (Коб., II, 1956, 29).

ФУДУЛІЯ, і, ж., *діал.* Гордовитість, зарозумілість, пихатість. *Свої люди вже знали тому його фудулію, то тільки всміхнеться бувало чоловік* (Фр., II, 1950, 84).

ФУДУЛЬНИЙ, а, е, *діал.* Гордовитий, зарозумілий, пихатий. — *Бідні люди не такі дуже перебірчиві [перебірливі] та фудульні. Хоч новий дім буде трохи недозілий, тут тикий, там темний або що, то їм і то буде аж надто добре* (Фр., III, 1950, 117); *Іван був глурний, невеличкий і дуже фудульний* (Федьк., Буковина, 1950, 59); *Ото пан був! Фудульний пан.. Нема нині таких. То бувало не приступай!* (Вишня, II, 1956, 29).

ФУДУЛЬНИСТЬ, ності, ж., *діал.* Властивість за знач. фудульний. *І Гершко почав діяти. Спершу вганяв його [Івана] у велику фудульність, а коли Іван повірив, що всі за нього, — рішився загрознити його надіям* (Круш., Буденний хліб., 1960, 201).

ФУДУЛЬНО, *діал.* Присл. до фудульний. — *Се, бачу, якийсь міщанин.. як він фудульно та розмашисто ступає* (Фр., VIII, 1952, 241).

ФУЕТЕ, *невідм., с.* У балеті — фігура в жіночому танці, що полягає в повороті на пальцях однієї ноги при одночасному круговому обертанні в повітрі другої. *Вона зробила.. кілька фуете й усміхнулася* (Ю. Янов., II, 1958, 151); *Театр.. покликаний донести до глядача не трюк, не майстерно виконане фуете, а ідею* (Веч. Київ, 24.VIII 1974, 2).

ФУЖЕР, а, ч. Великий келих на високій ніжці, що використовується звичайно для пишучих вин і прохолодних напоїв. *У склянку або фужер кладуть кульку верхнього морозива і заллюють холодною кавою* (Технол. пригот. їжі, 1957, 223); *При звичайному святковому сервіруванні для напоїв ставлять спереду тарілки (справа наліво) — горлячану чарку, чарку для вина і фужер* (Укр. страви, 1957, 399).

ФУЖЕРНИЙ, а, е. *Прямк.* до фужер.

ФУЗАРІОЗ, у, ч. Хвороба рослин, яку спричиняють різні види грибів роду фузаріум. *У творих на фузаріоз рослин [льону] різко змінюється якість волокна, вони в'януть і нерідко гинуть* (Техн. культ., 1956, 23); *Не можна, щоб попередником баштанних [культур] була картопля, тому що від фузаріозу гине майже половина рослин* (Хлібороб Укр., 5, 1968, 28).

ФУЗАРІОЗНИЙ, а, е. *Стос.* до фузаріозу. *Крім кеасолі, фузаріозне в'янення буває часто на горосі, люпині та інших бобових культурах* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 153); *Фузаріозна гниль поширена в підземних районах, оскільки для зараження рослин [цибулі] досить, щоб температура повітря була 28—32°* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 21).

ФУЗАРІОТОКСИКОЗ, у, ч. Хвороба свійських тварин, яка виникає через поїдання ними кормів, уражених токсичними формами грибів роду фузаріум.

ФУЗАРІУМ, у, ч., *біол.* Рід вищих грибів (сапрофітів і паразитів), багато видів якого викликають захворювання рослин і тварин. *Гриби.. фузаріум живуть у ґрунті на рештках заражених ними рослин* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 337).

ФУЗЕЯ *див.* фузія.

ФУЗИЛЁР, а, ч., *іст.* Солдат французької, пруської та інших армій в XVII—XVIII ст., озброєний фузією; // Піхотинець російської армії початку

XVIII ст., озброєний фузією. Гренадери й фузилери анову обернули свої багнети проти турків, завівавши наперед і вдарили по правому флангові турків донські козаки і легкокіньна кавалерія (Добр., Очак. розмир, 1965, 76).

ФУЗІЯ¹, **ФУЗЕЯ**, і, ж., *заст.* Старовинна гладкоствольна рушниця з кременем. Для сильної [сильної] армії своїй Рушниця, мушкетів, оружжия Наклали повні замазів, Гвинтівок, фузій без пружин, Булбарок, флант і яличарок (Котл., I, 1952, 188); На Сіні навіть у пана кошового не було такого набору аброї, яка прикрашала нашу стіну над канапою на перському килимі. Посередині висіла фузія, а по обидва боки мушкети, польські карабелі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 84).

ФУЗІЯ², і, ж., *лінгв.* Злиття морфем, що супроводжується зміною їхнього фонемного складу.

ФУК¹, а, ч. Шашка, яку знімає партнер за недогляд під час гри в шашки. Узяти фука.

ФУК², у, ч., *діал.* Крик, галас, дорікання, сварка. З фуком — з криком, галасом, докорами; сварливо. — Ну-ну! — розодились! От іще татуня спом'яніти! — озвалась Маса з фуком (Свидн., Люборацки, 1955, 190); Говорив [Юра] із нею [жінкою] часто з фуком, не раз і побивав (Фр., IV, 1950, 400); Виштовхув [Віра Славка] — за двері: з фуком, грюкотом, демонстративно одягається — на цілий день. Пішли (Кач., II, 1958, 20).

ФУКАННЯ, я, с., *діал.* Дія за знач. фукати 1, 2. Машиніст торкнув «черепазу». фу-фу-фу-фу! І пішло фукання часто, частіше, ще частіше (Фр., III, 1950, 329); Сенько і Ленюко ходили ціле пополудне слідом за нею [Горпиною] і не покидали її, помімо всякого крику і фукання з її сторони (Фр., VIII, 1952, 195).

ФУКАТИ, аю, аєш, *недок. 1. неперех., діал.* Пирхати, форкати. Вона [худоба] рикає, фукає і оглядається неспокоїними очима, коли чує дець смерть кола себе (Коб., II, 1956, 222); Одні [грибів] він [ведмідь] підбирає і їв, інші, неїстотні, потвав, злобно фукаючи (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 67); // З шумом випускати з ніздрів повітря, сопіти. Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чозось, як ковальський мих (Фр., I, 1955, 228); // Пахати, чакати (про паровоз).

2. *неперех., діал.* Кричати, галасувати, дорікати комусь, сваритися на кого-небудь. — Рожка, куди ти дивишся! — фукає на мене панна, коли я зустрінувся очима з поглядом якого молодого чоловіка (Фр., III, 1950, 100); Приніс Дорофтей із крамниці свічку і приліпив Микиті до носа. Коли свічка догоряла і добре припекла, вже фукає на всю зату (Казки Буковини., 1963, 40).

3. *перех., розм.* Брати фука при гри в шашки (*див.* фук¹).

ФУКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., діал.* Кричати, дорікати комусь, сваритися на кого-небудь. Судія такий добродушний, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не фукався, не бив мене так, як шандар (Фр., II, 1950, 348).

ФУКНУТИ, ну, неш, *док., діал.* Однокр. до фукати 1, 2. Скопив до корови й зазавкав. Краса корова.. фукнула! та і справила роги просто на собаку (Март., Тв., 1954, 248); — Давай сюди сідло! Кінь фукнув, і з сідла вся іржа пропала, а появилася дорожочіне каміння (Три золоті сл., 1968, 168); Перед ним [слідчине], закованим в броню мундира, цей юнак здавався жалюгідним створінням, на яке тільки фукни — і йому вже капут (Кол., Тереп., 1959, 259).

ФУКС, а, ч. Випадково влучний удар у більярдній гри; // *заст., розм.* Випадковість, несподіванка.

Фуком пройтій (проскочити) і т. ін. — потрапити випадково, без валежних підстав. — На вінику, як

та відьма на помелі, хоче [Перегуда] в комунизм фуком проскочити... (Кучер, Прошай., 1957, 150).

ФУКСИН, у, ч., *літм.* Яскраво-червона апілінова фарба, названа так за схожість із забарвленням квіток фуксії; використовується у виробництві складних кислотних барвників. В Інституті фізіології рослин.. розроблено метод швидкого визначення життєздатності озимої пшениці з допомогою фарбування конуса росту кислотним фуксином (Колг. Укр., 8, 1961, 19).

ФУКСІЯ, і, ж. Купова або деревна рослина родини онагрових з висякими червоними, фіолетовими або синіми квітами. В Європі фуксії стали відомі дець на рубежі XVII—XVIII століть. А вперше цю рослину знайшли у Південній Америці 1696 року. Тоді її назвали іменем ботаніка Фукса (Наука., 2, 1969, 66); Майже кожний ганочок був помальований у зелений колір, а у вікнах цілих фуксії (Вільде, Сестри., 1958, 290).

ФУКУС, а, ч. Дрібна бура морська водорість, яка використовується в сільському господарстві як добриво або на корм худобі.

ФУКУСОВИЙ, а, е. Прикм. до фукус.

ФУЛЕ, *невідм., с.* Вовняна пальтова тканина з саржевим переплетенням, з дещо ворсистим лицевим боком.

ФУЛЯР, у, ч. 1. Легка м'яка шовкова тканина з полотняним переплетінням.

2. *заст.* Головна, шийна або носова хустка з такої тканини. Він спитміє і анову витягнув червоний фуляр, щоб витерти ним масне обличчя (Полт., Повість., 1960, 133).

ФУЛЯРОВИЙ, а, е. Прикм. до фуляр. Фулярове плетіння; // Зробл. з фуляру (у 1 знач.). Фулярова хустка.

ФУЛЬГУРИТ, у, ч., *геол.* Тонка звивиста склоподібна трубка, яка утворюється в пісках із сплавлених від удару блискавки піщинок.

ФУЛЬМІНАТ, у, ч. Сіль гримучої кислоти, або гримуча ртуть.

ФУМАРОЛА, я, ж. Струмів гарячих газів і пари, що виділяються з тріщин біля кратера та на схилах вулкана. Крім вивержень, на схилах вулканів виділяються гази, температура яких кілька сот градусів, — фумароли (Знання., 2, 1968, 17); Засміжені сопки, мов наречені у білосніжній фаті, застигли в урочистому мовчанні. Перша праворуч — Кроноцька. Вона стоїть на березі гірського озера. Довгий час її вважали недіючою, і тільки чотири роки тому вулканологи виявили поблизу вершини велику паруючу фумаролу (Наука., 10, 1964, 45).

ФУМЕЛЬ, я, ч., *слец.* Шевський інструмент, що застосовується для згладжування та вирівнювання поверхні.

ФУМІГАНТ, у, ч. Хімічна речовина, пара або газ якої знищує шкідливих комах, діючи на них через дихальні органи і поверхневий покрив. До фумігантів належать хімічні речовини, які отрують шкідників через дихальні органи, потрапляючи в них у газо- або пароподібному стані (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 31); Спека і сильний вітер знижують ефективність фумігантів (Колг. еп., II, 1956, 558).

ФУМІГАТОР, а, ч., *с. г.* Пристрій для фумігації.

ФУМІГАЦІЯ, і, ж., *с. г.* Спосіб боротьби з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин, шкідниками продуктів рослинного походження, нашкодженими паразитами тварин, паразитами в приміщеннях за допомогою отруйних речовин у вигляді пари або газів. Найчастіше фумігацію застосовують для знезараження різних приміщень від комірних шкідників або дерев і кущів (під наметами) від щитівок та інших.. шкідників (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 23);

Відразу ж після збирання зерно вики відділяють від зерна пшениці, провадять фумігацію його (Хлібороб Укр., 3, 1973, 31).

ФУМІГУВАТИ, *уо, уеш, недок. і док., перех., с. в.* Здійснювати фумігацію. *Фумігувати ґрунт.*

ФУНГІЦИД, *у, ч.* Хімічна отруйна речовина, що застосовується для боротьби з грибковими, бактеріальними, вірусними хворобами рослин та грибами — руйнівниками дерев'яних споруд. *Посіви рису обприскують фунгіцидами. Першу обробку проводять перед викиданням золоті, другу — після цвітіння і третю — через 10 днів після другої (Хлібороб Укр., 4, 1967, 15).*

ФУНДАМЕНТ, *у, ч. 1.* Основа, звичайно підземна або підводна, з каменю, бетону і т. ін., на якій встановлюють будинки, конструкції, машини тощо. *Вода просочується з гір скрізь з ґрунту й стікає по камінцях по вулиці, і для того всі хати ставлять на кам'яному фундаменті (Н.-Лев., II, 1956, 401); — Коли ми форсували Дніпро, я побачив нашу славу щоглу Дніпрянку. Вона була змонтована на воді. Красуня, знаєте, була. Легка, струнка, на високому фундаменті (Гончар, III, 1959, 281); Обриси майбутніх ансамблів вимальовувалися дедалі чіткіше. Одні будинки вже було закінчено, другі пнулися своїми білими стінами вгору, для третій ще тільки закладали фундаменти (Собко, Стадіон, 1954, 139); Будинок у дядька чудовий — просторий, на цегляному фундаменті, з великими зеленими віконницями, скритий червоною черепицею (Збан., Тасмниці., 1971, 369); * Образно. *Тож піднімайся, піднімайсь, оновлений! На вічній ти [рідній край] фундаменті встановлений! (Тич., II, 1957, 166).**

2. *перен.* Головне, істотне, що лежить в основі чогонебудь, на чому ґрунтується, будується щось; база, підвалина. — *Всі ми, робітники й інженери, засукавши рукави, самовіддано працюємо над побудовою фундаменту соціалізму (Шовк., Інженери, 1956, 338); Дальше швидко збільшення виробництва металу й папала, що становлять фундамент сучасної промисловості, як і раніше, залишитись одним з найважливіших народногосподарських завдань (Програма КПРС, 1961, 60); Разом з І. Франком В. Гнатюк завдав в українській фольклористиці міцний науковий фундамент вчення про народну творчість, багато положень якого успадковані радянською наукою і уійшли в її золотий фонд (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 34); // Те, що може бути або є початком виникнення, організації чогонебудь. *Й везли туди [у колгосп «Червоный гігант»], з доручення нашої президії Спілки радянських письменників України, подарунок — бібліотеку, щоб закласти фундамент майбутньої великої колгоспної бібліотеки (Вишня, I, 1956, 342).**

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ, *а, е. 1.* Міцний, великий, зроблений на тривалий час. *Експедиція взяла курс на мис Челюскін, де спорудила фундаментальний знак (Відатні вітч. географі., 1954, 115); Фундаментальна споруда; // Значний вмістом. *З світовими класиками я ознайомився ще в часи, коли був за стипендіата при двокласовій [двокласній] школі. Два роки тоді було витрачено виключно на читання, а фундаментальна бібліотека при школі була прекрасна (Вас., IV, 1960, 49); // розм. Значний за величиною, обсягом. *Фундаментальна вечера: Фундаментальне прибирання кімнати.***

2. *перен.* Який є головним, основним. *Фундаментальними принципами історичного матеріалізму як науки є принцип первинності суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості та принцип класово-партійного підходу до оцінки суспільних явищ (Ком. Укр., 7, 1970, 22); З'їзд [XXIV Компартії України] надає великого значення дальшому розвитку науки, освіти і культури. Необхідно зосередити зусилля вчених на розв'язанні найважливіших фундаментальних і прикладних науково-технічних проблем (Матеріали XXIV з. Компартії України, 1971, 112); // Грунтовний, глибокий, капітальний. *Академія наук СРСР стала великим центром розвитку фундаментальних досліджень у галузі природничих і суспільних наук (Наука., 12, 1973, 3); Книга Б. П. Кирилюка «Г. Г. Шевченко. Життя і творчість» — одна з фундаментальних монографій у радянському шевченкознавстві (Рад. літ-во, 5, 1964, 74).**

Фундаментальний каталог, астр. — зоряний каталог, який містить дані, що виведені шляхом об'єднання численних спостережень за спеціально вибраними зірками у різних обсерваторіях в різні часи. *Будова зоряного світу і закономірності рухів зірок можуть вивчатися тільки на основі фундаментальних каталогів, що містять дані для багатьох десятків тисяч зірок (Наука., 10, 1960, 45).*

ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ, *пості, ж.* Якість за знач. фундаментальний. *При такій звичності [дівичини-прибиральниці] якось уживається фундаментальність у всьому — в роботі, в стилі хат і убрання (Л. Укр., V, 1956, 254).*

ФУНДАМЕНТАЛЬНО, *Присл. до фундаментальний.* — *Греблю вашого центрального ставка знову прорвало? А чому? Во не фундаментально буде (Логв., Літа., 1960, 56); Між тим, біологія повинна була стати основою медико-біологічної освіти. Це означало, що треба фундаментальніше зайнятися процесами обміну речовин (Знання., 12, 1971, 17); [Середа:] В будинку для прийжджних хоч і затишно, а все-таки не дома. Час улаштуватися фундаментально (Голов., Драми, 1958, 170).*

ФУНДАМЕНТНИЙ, *а, е.* Прикм. до фундамент 1. *Фундаментні стіни.*

ФУНДАТОР, *а, ч.* Той, хто поклав початок чомунебудь, заснував, організував, створив щось; засновник, основоположник. *Франко був одним із фундаторів українського літературознавства (Від давнини., I, 1960, 53); Маруся — голова їхнього «Веселого лану», найбагатшого колгосп колгоспу області. Голова і його фундатор (Мущ., Серце., 1962, 113); Значення і роль, які відіграє наука й техніка в житті суспільства, вперше були розкриті фундаторами наукового комунізму — К. Марксом і Ф. Енгельсом (Наука і культура., 1971, 29).*

ФУНДАТОРКА, *п, ж.* Жін. до фундатор. *(П р і с ц і л а а:) Ти помилуєшся. [С е м п р о н і й:] А... коли так... Се шкода... ми б інакше доказали, що ти [Груфін] зовсім не знає, які то збори, а був упевнений, що ся громада звичайно похоронне товариство і що твоя жона, як то буває, фундаторкою в ньому (Л. Укр., II, 1951, 468); — Але... — трохи запнувся Борецький, — чи здійсниться в нас рука суєвро карати єдиного сина нашої благодійниці, нашої велимишановної фундаторки?.. (Тулуб, Людолови, I, 1957, 314).*

ФУНДАТОРСЬКИЙ, *а, е.* Прикм. до фундатор. **ФУНДАЦІЯ**, *ї, ж., заст.* Пожертвування коштів на заснування чогонебудь. — *Це мій посяг, моя власність, так що пан Логко не зможе заперечувати фундації (Тулуб, Людолови, I, 1957, 157).*

ФУНДІРУВАНИЙ, *а, е, ек., фін.* Діспр. пас. мян. ч. до фундірувати.

Фундіровані позики — довгострокові позики, забезпечені певним джерелом державних прибутків, а також позики, утворені кредитною операцією, що перетворює короткострокові державні позики у довгострокові.

ФУНДІРУВАТИ, *уо, уеш, недок., перех., ек., фін.* 1. Одержувати від фондів (див. фонд 2).

2. Перетворювати короткострокові державні позики в довгострокові.

ФУНДУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок., перек., заст.* Засвоувати. *Ото дивачка! Замість вигадати щось цікаве — фундує монастирі та ще й хлопської віри* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 311); *На межі XVI і XVII століть у всіх більш-менш значних містах України виникають братства, котрі фундують школи й колежіуми* (Вітч., 9, 1971, 198).

ФУНДУВАТИСЯ, *у́ється, недок., заст.* Пас. до фундувати. *А на гроші, зложені народом у хвилях виняткового одушевлення чи забуття, фундується.. церква!* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 130).

ФУНДУК, *а, ч. (Corylus maxima)*. 1. Кущова або деревна рослина роду ліщини, що росте на півдні. Як лісгосподарська порода, фундук має велике народногосподарське значення. Його плоди споживаються у свіжому та підсмаженому вигляді (Хлібороб Укр., 6, 1967, 34).

2. Істівний плід такої рослини; горіх. *Важливими підсобними промислами в сільському господарстві окремих районів [Туреччини] є збирання горіхів (фундук, грецькі, мигдаль, фісташки) та шовківництво* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 234).

ФУНДУКОВИЙ, *а, е.* Прикм. до фундук; // Який складається з фундуків. *Для закладання фундукового саду вибирають рівні площі або невеликі схили (до 10 градусів), щоб можна було застосувати механізацію при обробітку ґрунту* (Хлібороб Укр., 6, 1967, 34).

ФУНКУЛЕР, *а, ч.* Залізниця з канатною тягою для перевезення пасажирів на крутих підйомах і спусках. *По обіді їду купатися, це доволі далеко і тим невідібно, бо доведеться підніматися на острів функулером* (Копюб., II, 1956, 327); *Вона тихо пройшла Площу Богдана, подивилася здалека на Софійський собор з його химерними старими банями, потім пройшла сквером, повз функулер* (Коп., Земля.., 1957, 7).

ФУНКУЛЕРНИЙ, *а, е.* Прикм. до функулер.

ФУНКЦІЯ, *і, ж.* Декоративна трав'яниста рослина родини лілейних з красивим великим листям, яке не втрачає зеленого кольору протягом літа.

ФУНКЦІОНАЛІЗМ, *у, ч.* Напрямок архітектурі 10—20-х рр. ХХ ст., для якого характерне підпорядкування архітектурних форм їхньому практичному призначенню (функції) і пектуванню національного своєрідності. *Що ж це таке — конструктивізм, або, як іноді в нас його називають, функціоналізм? Відповідь дає сама назва. Основою будь-якої споруди є її функція, її конст-рукція* (Наука.., 9, 1966, 14).

ФУНКЦІОНАЛІСТ, *а, ч.* Представник, прихильник функціоналізму.

ФУНКЦІОНАЛКА, *в, ж., розм.* Система управління підприємством або установою, а також організація праці, для яких характерні подрібнення функцій і розпорощення керівництва.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ, *а, е.* 1. Пов'язаний з виконанням певної функції (у 1, 2 знач.), залежний від діяльності, призначення, а не від структури, будови. *Перезідним типом одного знаряддя від зазначеного рало до плуга було так зване рало з положом, що мало багато функціональних і конструктивних рис плуга* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 401); *За функціональним призначенням видів убрання фонд [Львівського музею] розподіляється на такі групи: сорочки, косяний і львовий одяг, головні убори, пояс, взуття, прикраси і дрібне доповнення* (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 31); *Дісприсялієник за своїми функціями наближається до прислієніка. Функціональна близькість дісприсялієника і прислієніка зумовлює у деяких випадках перехід дісприсялієника у при-*

слівники (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 268); *Українська літературна мова в радянський період її історії.. досягла всебічного і гармонійного розвитку всіх своїх функціональних стилів* (Мовознав., XVIII, 1963, 3).

2. Пов'язаний з функцією, функціями (у 3 знач.), з виявом життєдіяльності організму, тканин, клітин, залежний від їх специфічної діяльності. *Позбавлений кров'яного живлення, організм втрачає свою життєву цілість, втрачає функціональні властивості* (Смоліч, Прекр. катастр., 1956, 173); *Розвиток процесу узагальнення зв'язаний у дитини з формуванням певних функціональних структур у корі великих півкуль* (Рад. психол. наука.., 1958, 181); *Підвищення кров'яного тиску [космонавта].. можливо, відбиало функціональні зрушення в центральній нервовій системі, зумовлені впливом фактора обмеження рухомості* (Фізіол. ж., VI, 1, 1961, 13); *Немає ніякого сумніву, що функціональний стан організму в багатьох випадках накладає надзвичайно характерний відбиток на його зовнішній вигляд* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 17).

3. Стос. до функції (у 4 знач.). *Радянська математична школа є однією з кращих у світі, а праці наших математиків в галузі теорії чисел, функціонального аналізу, математичної статистики вєє науковий світ визнає як видатні* (Ком. Укр., 2, 1968, 53).

ФУНКЦІОНАЛЬНО, *присл.* За функцією, функціями (у 1—3 знач.). Тип масового житла [на Україні] був характерний тим, що всі життєві процеси родини організовані в одному приміщенні. При цих умовах розміщення функціонально поділялося на три частини (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10); *Спільній бібліотеці її іншим установам, функціонально зв'язаним з інститутом, дали спеціальний величезний будинок* (Еллан, II, 1958, 186); *Під час народження дитини кора великих півкуль головного мозку, незважаючи на те, що вона ще далеко від свого повного розвитку, функціонально вже майже готова до утворення зовнішніх і внутрішніх кон-диціонуваль (Шк. гігієна, 1954, 51).*

ФУНКЦІОНЕР, *а, ч.* 1. *заст.* Службовець якої-небудь установи, підприємства. *Андрій Бродій і всі його функціонери були найпершими помічниками жандармерії* (Скл., Карпати, II, 1954, 206); *Одеська аристократія — фінансові «тузи», торговельні «шишки», земельні магнати і промислові володарі, яким стала належати тепер поверхня таерійської землі та її надра, і функціонери та праживаєлці аристократії, які робили свої достатки з повітря, вавжди аневажали корінного одесита* (Смоліч, В, 1959, 9).

2. *Партійний або профспілковий діяч, що виконує певні функції* (у 2 знач.). *Можливо, у радянських функціонерів є таьмо розповсюджені списки воєнних злочинців з портретами і точними життєписами і один з них упізнав його, доктора Кемпера* (Загреб., Шеніт, 1966, 368); *Вступивши до партії, він [Ю. Фучік] став, як це видно з книги Ю. Буряківського, блискучим її журналістом, агітатором, функціонером, бійцем, добре знаним серед пролетарських мас країни* (Вітч., 12, 1971, 195).

ФУНКЦІОНЕРКА, *в, ж.* Жін. до функціонер. *Таким чином моя бабуся Олена стала функціонеркою партії «Народна воля». І виконувала цю почесну роль більше року, доки не упіймав її на зарьякому царський урядник* (Мячко, Моя Мияківка, 1962, 12).

ФУНКЦІОНУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. функціонувати. *Вільне і повне функціонування мистецтва, як справедливе вважає Маркс, можливе у соціалістичному та комуністичному суспільстві* (Рад. літ-во, 5, 1968, 5); *У народному господарстві винятково важливу роль відіграє залізничний транспорт. Саме з ним зв'язана*

нормальна робота всіх галузей економіки, із функціонування (Наука., 1, 1960, 6); При перевтомі розладнується нервова регуляція життєвих процесів і, отже, порушується нормальне функціонування всіх органів тіла (Метод. викл. анат., 1955, 212).

ФУНКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. Виконувати свої функції; бути в дії, діяти, працювати. На багатьох заводах нині функціонують електричні транспортери рідких металів (Наука., 1, 1966, 7); В яблуні й груші плоди утворюються переважно на коротких плодових гілочках, які при правильному догляді за деревами функціонують досить довго (8—18 років) (Сад. і ягідн., 1957, 219); Людський організм може нормально функціонувати лише в умовах, які забезпечать прояв його розумової і фізичної активності (Наука., 7, 1961, 15); // у сполуч. із сл. як та деякими іменниками. Виконувати функцію, відігравати роль того, що названо відповідним іменником. Специфічний товарний вид, з натуральною формою якого сутіально зростається екаї-валентна форма, стає грошовим товаром, або функціонує як гроші (Маркс, Капітал, т. I, кв. I, 1952, 75).

ФУНКЦІОНУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до функціонува́ти. Функціонуючі тепер заповідники республіки розташовані в усіх її фізико-географічних зонах і виконують величезної ваги роль охоронців незаіманної природи з дуже цінними комплексами рослинного і тваринного світу, а також ґрунтового покриву (Наука і культура., 1972, 317); Основні ланки нашого народного господарства — великі державні та кооперативно-кооперативні підприємства, що ґрунтуються на передовій техніці, об'єднан. в цілісну, планомірно функціонуючу систему (Ком. Укр., 6, 1973, 33); Надлишок функціонуючої паренхіми, безперечно, шкідливий для організму (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 175).

ФУНКЦІЯ, і, ж. 1. кнжл. Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. У зв'язку з ліквідацією експлуататорських класів відмерла функція придумки і з опору. Всебічно розвинулись головні функції соціалістичної держави — господарсько-організаторська і культурно-виховна (Програма КПРС, 1961, 88); Видатний російський кліматолог О. І. Воейков учив, що ріки, а також значна кількість озер в функцію сучасного клімату (Наука., 5, 1967, 44).

2. кнжл. Робота когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Ігор Пантелейович сам взяв на себе роботу Діну, допомагаючи їй опанувати функції разівника (Дмит., Наречена, 1959, 11); Політвннн квітника враз приплинула, і водограї, виконавши свою функцію, плавно й дружно перейшли до виконання чисто декоративної ролі (Смолч, I, 1958, 65); У класичному сенсіському виначенні функції преси, визначенні, що стало крилатим, підкреслюється могутність і сила преси як колективного агітатора, пропагандиста і організатора мас (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 12); ґнат.. вже трохи прийшов до тями і вже міг вступити в свої службові функції (Тют., Вир, 1964, 179); // Призначення, роль чого-небудь. Але поки що ми знаємо тільки одну функцію грошей: служити формою прояву товарної вартості, або матеріалом, в якому величини товарних вартостей знаходять собі сусільний вираз (Маркс, Капітал, т. I, кв. I, 1952, 94); Увечері, після вистави, підвал Кривого Джиммі виконував [інші] функції (Смолч, Театр., 1940, 241); Займенник, співвідносний з іменником або прикметником, приймає на себе найосновніші синтаксичні функції із у реченні (Сучасна укр. літ. м., 1969, 284).

3. фізл. Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин. Вста-

новлено, що сполучення холодового подразника з фізичними вправами позитивно впливає на функції всього організму (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 133); Особливе значення для розладів обміну речовин має порушення функцій залоз внутрішньої секреції, які регулюють цей обмін (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 199).

4. мат. Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу). Всебічний розвиток в нашій країні одержала теорія функцій комплексного змінного (Вісник АН, 11, 1957, 34); Дослідження функцій, що в математичній формі відображують закони природи, дозволяє знайти ті максимуми і мінімуми, які характеризують єдність стійкості і мінливості фізичних об'єктів (Знання., 11, 1965, 11).

ФУНТ¹, а, ч. 1. Міра ваги, що дорівнювала 409,5 г і застосовувалася на території Росії, України і Білорусії в X ст. до запровадження метричної системи мір. — Забавлялось мені товченики з горошком. Візьми там, будь ласка, в крамницях трохи м'яса на коплетти та не забудься взгопити з фунт зявлено горошку (Н.-Лев., VI, 1966, 16); — Самого цукру до ванільного чаю треба було купити, — виразувала вона, — не менше, як фунтів з п'ять (Смолч, II, 1958, 39); Але в цьому році відділ народної освіти прислав у село завязного учителя, який недарма отримував щомісяця тридцять фунтів жита, один фунт цукру та дві пачки сірників (Стельмах, II, 1962, 97); // Що-небудь такої ваги. А наука розкаже — й посіявши фунт, Можеш сто пудів зібрати (Еллан, I, 1958, 100).

◇ Зп'ати (узп'ати, пп'ати і т. ін.), почому (почім) фунт ліха див. ліхо¹; Не вартый фунта ключа див. вартый; Як одін фунт — точно, рівно. [С и р о в а т к а:] Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістьсот двадцять п'ять пудів, як один фунт (Мик., I, 1957, 88).

2. Міра ваги в країнах з англійською системою мір (в Англії, Бельгії та ін.), що дорівнює 453,6 г.

ФУНТ², а, ч. 1. Грошова одиниця ряду країн (Австралії, Гани, Нігерії, Нової Зеландії та ін.).

2. Те саме, що **Фунт стерлінгів**. [Л и в с ь к и й:] Я готовий служити вам моім бичужим разуком. Назвіть лише суму. Дві-три тисячі фунтів, будь ласка (Коч., II, 1956, 121); Полковник.. не раз поривався зайняти [волю] із степових таборів у Крим, щоб перепродати в Севастополі корабельним закупщикам [закупникам]. Мав би за степову яловичину й долари, і фунти, і грецькі на всяк випадок драхми! (Говчар, II, 1959, 82).

△ **Фунт стерлінгів див. стерлінг**.

ФУНТИК, а, ч. 1. Пестл. до фунт¹. — Не турбуйтесь, барина [пані], тепер внесуть [за оренду] до фунтика (Павч, II, 1956, 393).

2. розж. Паперовий мішечок у формі лійки.

ФУНТОВИЙ, а, е. Прикм. до фунт¹ 1.

Фунтова мука, васт., діал. — борошно найвищого сорту, яке продавали на фунти. — Бувало, понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки (Стеф., I, 1949, 80).

ФУНТОВИК, а, ч., розж. 1. Гиря вагою в один фунт (див. фунт¹ 1).

2. Хто-, що-небудь вагою в один фунт (див. фунт¹ 1). **ФУНТОВИЧОК**, чк, ч. Пестл. до фунтовийк. Чи молоді, чи старі чоловіки затівають бійку, йому [Інокентію] байдуже: вривається з гиркою-фунтовичком у кулаці — і нішов скоростий направо й наліво (Тют., Вир, 1964, 21); В липні кожен бурячок був уже фунтовичок (Воскр., Недарма., 1950, 54).

ФУР, **ФУРР**, **ФУРРР**, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук, який черев. супроводжує політ пла-

хів. Рантом — фуррр!.. Перепелиця пургнула перед самою Харитєю (Коцюб., 1, 1955, 18).

2. Уживається як присудок за знач. **фуркнути**. * Образно. Дні летіли. В роботі, в русі й не помітили. А як роботи край, враз згорнув крила день і спомнено ховає голову під крило. На ранок знову — фур! І як учора — сонячний, погожий. Летить (Головко, 1, 1957, 193).

ФУРАЖ, *у, ч.* Сухі корми (сіно, солома), овес, ячмінь, картопля і т. ін. для свійських тварин і птвиці. — Чого це ти так пізно?.. Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема (Тют., Вир, 1964, 9); Невистачало фуражу для коней. Старшими, даремно обдасавши навколишні безплідні місця, нарешті мусили видавати коням, як і своїм гвардійцям, раціони розкислих сугарів (Гончар, III, 1959, 307); Генерали мовчки слухали імператора, стрижені, що з перших днів кампанії доводиться відступати, залишаючи територію противникові, паляти фураж і продовольство (Кочура, Зол. грамота, 1960, 74); У господарствах Полісся, Лісостепу і Карпат близько 40 процентів валового збору картоплі використовується на фураж (Хлібороб Укр., 11, 1968, 20).

ФУРАЖИР, *а, ч. 1.* Той, хто відав заготовлену, зберігану та видачу фуражу в армії. Максим Кривонос доручив йому [Мусію] бути за фуражира, він добре доглядав коней, а трепався бій, брався й за мушкет (Павч., Гомон. Україна, 1954, 366); За два-три дні після відвідання Котоським Білятики в село прийшов завіз денікінці-фуражирів і почав забирати в селян хліб та овес (Смолиц, V, 1959, 542).

2. Той, хто відав заготовлену, зберігану, видачу, підвезенням до ферми фуражу в колгоспі, радгоспі та ін. Після обідньої перерви фуражири лагодилися ізати на поле по траву (Добр., Тече річка.., 1961, 251); Фуражирами на фермі працюють Шамля та Колосовський — в така професія на світі (Гончар, Циклон, 1970, 54); Скурти сіна і соломи, казати кормових буряків і фуражної картоплі, трапиш з силосом здано фуражирам на зберігання за актами, і видаються корми за вагою у відповідності в прийнятими раціонами (Колг. Укр., 6, 1956, 26).

3. Сільськогосподарська машина, що готує фураж для згодовування. Подрібнюють солому в міру потреби біля тваринницьких ферм фуражиром ФН-1,2 (Хлібороб Укр., 8, 1965, 12); Фуражир ФН-1,2 — добрий помічник працівників ферм. Фуражир чумів взяти корм, не порушуючи щільності скурти (Знавця.., 9, 1965, 11).

ФУРАЖИРСТВО, *а, с.* Робота фуражира (у 1, 2 знач.). На другому місяці фуражирства Лука Зотович постриг під макітру свою сектантську занегадану кучму; почав голити бороду і корвалючо щіткою приладжувати вуса (Вол., Місячне срібло, 1961, 293).

ФУРАЖИРУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. фуражірувати. Понижена здатність до фуражування окремих порід курей.

ФУРАЖИРУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Добувати, заготовляти фураж; // Добувати собі корм, пастиря (про свійських тварин, птвицю). Дорослі кури і курчата інтенсивно фуражирують на необмежених вигулах (Птахи.., 1955, 28); На березі споруджують легкі навіси з очерету, під якими птвиці [качки] ночують або ховаються в непогоду. Решту часу вона перебуває на воді і фуражирує (Наука.., 3, 1961, 39).

ФУРАЖНИЙ, *а, е.* Прикм. до фураж. Всі господарства цілаком забезпечили себе насінням, створили необхідні фуражні й продовольчі фонди (Колг. Укр., 3, 1966, 34); // Який є фуражем, признач. для фуражу. Вика навіть при меншому врожаї, ніж інші фуражні

культури, дала удвоє більше білка (Зерн. боб. культ., 1956, 5); Без достатньої кількості фуражного зерна годі й думати про інтенсивний розвиток громадського тваринництва (Хлібороб Укр., 10, 1971, 6); Куркурудза є основною кормовою культурою, яка дає зелений корм, силосну масу і фуражне зерно (Колг. Укр., 2, 1958, 17); // Признач. для зберігання фуражу. Щоб вимкну не було перебоїв з кормами, не менш 70% із дозможно підвезти до тваринницьких ферм і скласти на оздоровлених фуражних дворах (Колг. Укр., 9, 1959, 22); // Який забезпечує фуражем. Створили спеціальну фуражну бригаду, яка за нормами доставляє корми з поля, готує до згодовування і розвозить по фермах (Хлібороб Укр., 1, 1964, 12).

△ **Фуражна корова** — дійна корова, що одержує додатковий фураж. — Я коротко... — заговорив він.. — Наш показник на фуражну корову на триста з чимось літрів нижчий від середньообласного (Ряб., Жайворонки, 1957, 26); Достроково, на місяць раніше, колосист виконав своє соціалістичне зобов'язання по надю молока на фуражну корову (Рад. Укр., 21. IX 1956, 2).

ФУРАЖУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. фуражувати. **ФУРАЖУВАТИ**, *ую, уєш, недок.* Добувати фураж. **ФУРАЖУВАТИСЯ**, *уюся, уєшся, рідко.* Забезпечувати себе, своє господарство фуражем. Так рантом армія, натомлена в бою, фуражується в ворожому краю Ретельно узялася, забувши небезпеку (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 255).

ФУРАЦИЛІН, *у, ч.* Лікарський антибактеріальний препарат, що використовується для антисептики та у лікуванні дизентерії. Фурацилін широко застосовується як антисептичний засіб при хірургічних операціях (Наука.., 7, 1960, 59); Дослідження ряду авторів говорять про те, що в екі підстави віднести фурацилін до високоефективних лікувальних препаратів при дизентерії (Мікр. ж., XXII, 1, 1960, 38).

ФУРГОН, *а, ч. 1.* Критий віз з кінною запряжкою. З-за вузла вилетіла пара коней, а за кінями з'явився довгий німецький фургон (Н.-Лев., II, 1956, 30); У червонокуватому світі надвечір'я.. [чоловіки] запрягали коней, у фугонах уже сиділи їхні жінки й діти (Скл., Карпати, II, 1954, 387); Наша брчка справді скидалася на циганський фургон (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 77).

2. Автомобіль або причеп з закритим кузовом для перевезення вантажу. До села під'їздала вантажна машина, фургон з загартованими віконцями (Собоко, Нам спокій.., 1959, 84); Солома подрібнюється на комбайні навісними подрібнювачами одночасно з збиранням зерна. Після цього вона надходить у саморозвантажний причеп-фургон місткістю 40 кубічних метрів (Рад. Укр., 3. II 1962, 4); Шура стрибнула з машини і пішла в голову колони. Дорогу заоробжував фургон-газик, що лежав боком серед шосе (Гончар, III, 1959, 182).

ФУРГОННИЙ, *а, е.* Прикм. до фургона. **ФУРГОННИК**, *а, ч.* Візник фургона (у 1 знач.). **ФУРГОНЧИК**, *а, ч.* Зменш. до фургона.

ФУРДЕЛИЦЯ, *і, ж., діал.* Хурделиця. **ФУРДИГА**, *в, ж., діал., рідко.* В'язниця. — Я з фурдиги. — Мокра і розпалена, страшніша за всі привиди, стояла [Ольга] в хаті і просилася (Кач., II, 1958, 73).

ФУР'ЕРІЗМ, *у, ч.* Одне з учень утопічного соціалізму, яке розробив французький мислитель Фур'є.

ФУР'ЕРИСТ, *а, ч.* Прихильник, послідовник фур'єризму. Оценісти в Англії і Фур'єристи у Франції виступають — перші проти чартистів, другі проти реформістів (Кому. маніф., 1963, 64); Перша утопія ХІХ в. належить Фур'єрестові Кабе (Л. Укр., VIII, 1965, 154).

ФУРІЯ, і, ж. 1. Кожна з трьох богинь помсти в давньоримській міфології. *Язидна фурія раденька, що по її все діло йшло; До людських бід вона швиденька, і горе мле їй було* (Котл., I, 1952, 180); * *Образно. З весною прийшли дві найстрашніші фурії: пошесть і війна* (Фр., VIII, 1952, 281); * *У порівн. Але свашечка зрозуміла, що пристиг час рішучого бою. Як люта фурія, вихопилася вона з зати і, нарочито додаючи своєму обличчю найсуворіший вираз, метнулася по всіх повітках невістки шукати* (Л. Янов., I, 1959, 391); *Гелгоцуни й кланучи все на світі, фуріями [тіточки] понесалися до сілради* (Мик., II, 1957, 400); // *Скульптурне зображення такої богині. Мистець нерівнянний Вирізбвив Гартар підвемний, Плутоніві брами високі і лизодівні призначені кару; тебе, Катліно, На височеннім уступі і фурій стражини проти тебе* (Зеров, Вибр., 1966, 257); *Міста ми бачили, де котиться з зубів Хвилястий виноград, де на стрімкому мурі Гірлянди ніжних німф і дикі зері фурій, Де, ніби музика, солодка летиться річ* (Рильський, II, 1960, 19).

2. *перен.* Про лиху, сьарливу або розлючену жінку. *Несподівано розчинилися двері й висока, чорна, якась довгобрана, довгорука, доконога фурія влетіла в хату* (Л. Янов., I, 1959, 327).

3. *Дуже отруйна змія, схожа на вужа, що розповсюджена в Австралії.*

ФУРКА, а, ж. *Пересувна площадка в театрі з наперед змонтованими на ній елементами декорації. Швидко подаваними окремими двері й висока, чорна, якась довгобрана, довгорука, доконога фурія влетіла в хату* (Л. Янов., I, 1959, 327).

ФУРКАЛО, а, с., *розм.* 1. Те саме, що *дзіга* 1. * *У порівн. А як почав акробат перекидатися на трапеції: то звисаючи головою вниз, то крутячись фуракалом на качалці, декотрі зашепотіли, що це він не своїм дугом, а наждада з тим, що в болоті* (Збірник про Кроп., 1955, 35).

2. *перен.* Те саме, що *дзіга* 2. *Запишалась перед дзеркалом, що вона вже така дівчина, а не яке-небудь фуракало* (Стельмах, I, 1962, 153).

ФУРКАЛЬЦЕ, я, с. *Зменш.-пестл.* до *фуркало*. * *У порівн. Крутитися, як фуральце.*

ФУРКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. *фуркати* 3 і звуки, утворені цією дією. *З писком та фуранням ганялися одна за одною, вертілися так швидко насколо стовбура, що інколи починало здаватися, ніби то й зовсім не білочки, а рудий шарф обвивається навколо сосни* (Збан., Куріл. о-ви, 1963, 232); *Ліс уже оживав, хоч сонце не розігнало сутні під деревами. Чулися голоси, фурання автомобільних моторів* (Перв., Дикій мед, 1963, 269).

ФУРКАТИ, аю, ашп, *недок.*, *розм.* 1. Пролітати, утворюючи крилами характерні звуки; пурхати (про птахів). *Ластівки протягалися чорною блискавкою й фуракали попри вуха* (Март., Тв., 1954, 113); // *Рухаючись, утворювати глухі, уривчасті звуки. Високий ватач, наче дух полонини, обводять з вогнем стоїще. Обличчя в нього поважене, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки фурака за ним крилатим змієм* (Коцюб., II, 1955, 320).

2. Швидко обертати що-небудь, крутити чимось, утворюючи ним своєрідне гудіння. *Марта стояла, наче експана, і мовчала, а пальці рухалися у неї, начеб сукали беззастановно вовну або фуракали веретенем* (Коб., III, 1956, 527); // *Швидко обертатися, крутитися, утворюючи своєрідне гудіння* (про веретено, прялку тощо).

3. *Форкати, пирхати. Бігла [Катерина], як від пожежі, а баби фуракали усвід* (Хотк., II, 1966, 113);

// *Уривчасто, з шумом випускати вихлопні газу, пару і т. ін.* (про машину, мотор і т. ін.).

ФУРКІТ, коту, ч. Звуки, утворювані крилами птахів при польоті або швидким рухом, дією чого-небудь. *Табунця горобця з фуракотом вилетів із клуні* (Стельмах, II, 1962, 403); *Тихо було навколо, спали стени. З фуракотом стурхували з придорожньої трави обважені жайворонки в туманоту* (Гончар, Таврія, 1952, 368); *Кайло відкрилося туманом, і лодочу дерев'яну ручку було чути навіть крізь рукавиці. Земля була мерзла і тверда, як бетон. Відбиті грудочки відлітали з фуракотом, як уламки гранати* (Тют., Вир, 1964, 481).

ФУРКНУТИ, ну, неш, *док.* *Однокр.* до *фуркати* 1, 3. *Дрозд тільки фуракнув, а по звилі сів на друге плече чоловікове* (Фр., IV, 1950, 62); *В ту мить табунця [куріпок] фуракнув і зник у блакитному небі* (Вагмут, Щасл. день., 1959, 152); *Дрібно фуракнувши, з-під ноги вилетіла просянка* (Стельмах, II, 1962, 359); *Подобав [Іван] на того вола, що коле. Буцім спокійно пасеться, а на кожного прозакого фуракне й рогом замазеться* (Март., Тв., 1954, 223); *Машина фуракнула Петрові в обличчя смердючим перегаром і повегла Олю світ за очі* (Загреб., Спека, 1961, 155); // *безос.* *Слідом за ним [зайцем] фуракнуло, порснуло снігом, закричало і закружалося. Це були куріпки* (Свєч., Опов., 1959, 318); *Як на лихо мотор не заводився... потім фуракнуло, заревло — і машина зникла в кінці вулиці...* (Перв., Материн., хліб, 1960, 139).

ФУРКОТАТИ, очу, бчеш і **ФУРКОТІТИ**, очу, отіш, *недок.*, *розм.* 1. Утворювати одноманітно-деревчливі звуки під час роботи (про механізми, машини і т. ін.). *Де-де в stodлі лопотять ціпи, в сінях хрупотять пили або фуракотуть коловороти, крутячи мотуззя* (Фр., IV, 1950, 189); *Хутко пересувалися паровози, падали пісок і каміння, невпинно фуракотів екскаватор, виризаючи сталевими зубами граніт* (Коцюба, Нові береги, 1959, 375).

2. *Підєвл.* до *фуркати*. *В'ється, фуракоче джмелем над долиною веретено* (Стельмах, II, 1962, 327); *Вгорі фуракотять уламки, один із них падає зовсім близько, і чути, як він шипить у снігу, вичагаючи* (Тют., Вир, 1964, 496).

ФУРКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. *фуркотіти* і звуки, утворені цією дією. *Білозруд сидів біля водія, молоденького беручого татарина, і, заколисаний одноманітним фуракотінням моторів, постилав думками вперед* (Ю. Бєдзак, Полки., 1959, 316).

ФУРКОТІТИ *див.* *фуркотати*.

ФУРМА, и, ж., *мет.* Пристрій, через який вдувають повітря або кисень у металургійні печі та агрегати; становлять собою наконечник (у доменних печах) або спеціальну трубку (у вагранках та конверторах). *Данило Туркенич навчив його працювати з високим тиском газу на колошнику, змінювати за три хвилини фурами [в доменній печі]* (Рудь, Гомін., 1959, 3); *Віля домни діють повітродувні машини, які з великою силою женуть по трубопроводах гаряче повітря. Вризаючись через фури в черево домни, завантаженої рудою, коксом і вапняком, струмені повітря під тиском проникають стовп шихтових матеріалів* (Вітч., 1, 1974, 137).

ФУРМАН, а, ч., *заст.* Візник (у 1 знач.). *Бідні створіння [коні] наче почувать, що фурманові шкодо їх бити, і здається, немов для подяки йому біжать самі, як можуть, потроху* (Крим., Вибр., 1965, 392); *Фурман гукнув на коней, тарантас виїзав з брами й заторокотів по нерівному бруку Садової* (Дмит., Наречена, 1959, 67).

ФУРМАНІТИ, ню, ниш, *недок.*, *заст.* Правити кінсьми. *Тільки Коропову нема спокою і в такий день. Він їде*

в райком. Сам фурманить (Земляк, Гніввий Стратіон, 1960, 163).

ФУРМАНКА, и, ж., заст. 1. Підвода.

2. Візницький промисел. — У фурманку з обіду поїхав (Стельмах, I, 1962, 350).

3. Невеликий фурго́в (див. **Фурго́в** 1). *Влітку 1827 року до воріт шляхтича Підзурського підлетіла нова фурманка* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 66).

ФУРМАНСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до **фурман**.

ФУРМАНУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, заст. Візникувати. *Гриць за яку тільки роботу не брався: і майстрував, і бондарював, і фурманував* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 15); *Бобийі могли крамарювати, фурманувати, чумакувати, промишляти, могли навіть бути значимими громадськими діячами* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 107).

ФУРМЕНІЙ, а, е, мет. Прикм. до **фурма**. *На ній [доменній печі] було зіврано [вибухом] вісім опорних колон, всю фурменю зону* (Рудь. Гомін..., 1959, 8).

ФУРМІВНИЙ, а, ч., мет. Робітник, який обслуговує **фурму**.

ФУРНИТУРА, и, ж. Допоміжний, підсобний матеріал у деяких видах виробництва. *У легкій промисловості вирішили випустити цілі модні ансамблі за допомогою фурнітури з художнього ораска — гудзика, пряжок, різних прикрас* (Рад. Укр., 5.II 1969, 4); *Меблева фурнітура; Годинникова фурнітура*.

ФУРНИТУРНИЙ, а, е. Прикм. до **фурнітура**; // Признач. для виробництва **фурнітури**. *Експериментально-фурнітурний завод виробляє нині до 125 різних найменувань предметів, які йдуть на оздоблення фабрики країни* (Веч. Київ, 24.I 1968, 1); // Який є **фурнітурою**. *Фурнітурні вироби*.

ФУРОР, у, ч. Гучний публічний успіх, який викликає палке схвалення. — *Вачили б ви, який фу́рор виглядало оте розпорядження серед учорашніх горлохвотів!* (Шовк., Інженери, 1956, 395).

Зробіть фу́рор — сильно вразити своїм надзвичайним виглядом, манерами, поведінкою і т. ін. *Вистава [«Запорожець за Дунаєм» з участю М. Кропивницького] зробила фу́рор у місті* (Збірник про Кроп., 1955, 241); *Прийшов чоловік, пустий, тупо зарозумілий панок, салонний лев, прийшов і зробив фу́рор!* (Гжицький, Черв. озеро, 1961, 353).

ФУРР, ФУРРР див. **фур**.

ФУРУНКУЛ, а, ч. Гостре гнійне запалення волосяного мішечка, сальної залози та оточуючої клітковини; чиряк. *Найпоширенішими захворюваннями шкіри є фурункули, карбункули... абсцеси, флегмони та ін.* (Знання., 7, 1965, 12).

ФУРУНКУЛЬОЗ, у, ч. Захворювання, що виявляється в утворенні численних фурункুলів на різних ділянках тіла одночасно або один за одним. Цілющі властивості має і березовий сік. *У народній медицині його застосовують як загальнозміцнюючий засіб при фурункулозах* (Хлібороб Укр., 3, 1968, 37).

ФУРУНКУЛЬОЗНИЙ, а, е. Стос. до **фурункулозу**; // Який хворіє на **фурункулоз**. *Фурункульозний тварий*.

ФУРФАНТЯ, я, с., збірн., діал. Дрантя. *Цілими кupaми йшли цигани..., окружуючи [оточуючи] невеличкі однокішки, де на купах брудного фурфантя сиділи купки чорних, як сажка, та майже вдих дітей* (Фр., VII, 1952, 360).

ФУРФУРОЛ, у, ч. Безбарвна рідина за приємним запахом, що добувається з відходів сільського господарства (висівок, качанів кукурудзи, соняшникової лугви і т. ін.) і є цінною сировиною для виготовлення каучуку, пластмаси, барвників, лаків тощо. — *Ви чули*

коли-небудь про фу́рфу́рол? Це така речовина, з якої виробляють нейлон... (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 101).

ФУРФУРОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **фурфурол**. *Фурфурольні смоли*.

ФУРЧА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **фурчати**.

ФУРЧА́ТИ, чу́, чу́ш, *недок.*, розм. Утворювати одноманітно-деревчлий звук крилами при польоті (про комах). *Я прислухався до гудіння жуків, котрі часто фурчали навкруги* (Збірник про Кроп., 1955, 6); // Швидким польотом, рухом утворювати подібний звук. *Неначе велетенський джміль, фурчить веретено* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787); // Утворювати деревчлий звук при роботі (про механізми). *Вузькі вулички роїлися робітничим людом, по коширак фурчали млинки, парові машини свистали* (Ков., Світ..., 1960, 24).

ФУС, у, ч., діал. Осад. — *Тут же не олія, а один фус на дні лишився* (Стельмах, Хліб..., 1959, 389).

ФУТ, а, ч. 1. Стара російська міра довжини, що становила близько 30,48 см і застосовувалася з XVIII ст. до запровадження метричної системи мір. *До нашого часу збереглися ще назви таких мір, як лікоть, аршин (приблизно дорівнює одному кроку), фут (англійське слово — нога) тощо* (Курс фізики, I, 1957, 12); *Матроси знов узялися за лопати. Під першим шаром спочатку пішла солонцювата сіра глина, потім жирна глина з різким запахом нафти і нарешті вугільний шар, понад фут затовшики* (Тулуб, В степу..., 1964, 275).

2. Міра довжини, що дорівнює 30,48 см в країнах з англійською системою мір (Англія, США), а також міра різної довжини в деяких інших країнах (Австрії, Нідерландах, Парагваї тощо).

ФУТБО́Л у, ч. Спортивна гра, у якій гравці кожної з двох команд б'ють м'яч ногами, головою або тулубом, намагаючись провести його у ворота супротивника якомога більше разів. *Футбол проник у гуцул народу, у всякому її тощув, без його вже життя нема!* (Вишня, День..., 1950, 128); *Хлопці грали у футболка. Воратарем був Василь...* *М'яч летів просто на ворота, Василь зробив карколомний стрибок і спочив його обома руками на льоту* (Доңч., IV, 1957, 184); *Можна просити заміну в футболі. Руки підняв, і дванадцятий номер Вийде у свіжій футболці на поле* (Б. Ол., На лінії..., 1972, 79).

ФУТБО́ЛИТИ, лю, лиш, *недок.*, *перех.*, розм. Підкидати що-небудь ногою. *Федь бере з підлоги й показує офіцерові старий ваялюк. Офіцер недбало футболить ногою ваялюк, який летить на плиту* (Ю. Янов., I, 1954, 159).

ФУТБО́ЛИСТ, а, ч. Гравець у футболі. *Футболісти вибігли на поле. Стали в два ряди, привітались і, розігравши поле, розійшлися на місця. Свисток — і гра почалась* (Томч., Готель..., 1960, 208).

ФУТБО́ЛИСТКА, и, ж. Жін. до **футболіст**.

ФУТБО́ЛКА, и, ж. Спортивна трикотажна сорочка з виложистим коміром. *Борис Кулик стояв перед своїми воротами в смугастій футболці і в якийсь спеціальних спортивних трусиках* (Чаб., Катюша, 1960, 33).

ФУТБО́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **футбо́л**. *У футбольній команді я був форвардом* (Ю. Янов., II, 1958, 62); *На стадіоні «Спартак» у Кривому Розі зотунався футбольний матч* (Ле, С. Голубар, 1950, 7); *Через репродуктор оголосили: «На спортивну площадку виходять футбольні команди — ужгородський «Спартак» і мучаківський «Буревісник»* (Томч., Готель..., 1960, 208); // Признач. для футболу. *Де ж таки їм [хлопчакам] дістати справжнього футбольного м'яча?* (Вишня, I, 1956, 402); *Раніше хоча хлопець і числився членом това-*

ристева «Спартак», проте спортом не особливо захоплювався, бо на футбольному полі його, маленького, завжди піднимали під ноги (Гончар, IV, 1960, 73); Довгі тіні трибуни, дерев, футбольних воріт простяглися через усю поле (Собко, Біле полум'я, 1952, 40).

ФУТЕРКО, а, с., діал. Зменш.-пестл. до **футро** 2. Мала намір [Леся] тепер улітку купити по дешевій ціні зимове футерко для Володка (Вільде, На порозі, 1955, 61).

ФУТЕРОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мив. ч. до футерувати. Установка завбільшки із стіл. В ній в резервуар, футерований вогнетривими, в який заливають 100—300 кілограмів рідкого металу (Наука., 11, 1971, 18).

ФУТЕРОВАКА, а, ж. Облицювання (вогнетривке, кислототривке або теплоізоляційне) на внутрішніх поверхнях металургійних печей і агрегатів, топок, трубопроводів тощо для захисту від діяння температури або агресивних хімічних середовищ. Футеровка з магнетитових вогнетривів витримує в мартенівських печах піварку (Рад. Укр., 13.І 1965, 2); Недостатня зносостійкість футеровки печей у чорній і кольоровій металургії та різних валях у гірничій промисловості завжди була вузьким місцем у виробництві (Веч. Київ, 14.І 1971, 2).

ФУТЕРУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для футерування. Футерувальний бетон; Футерувальні плити.

ФУТЕРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який здійснює футерування; фахівець з футерування. Ще підлітком приїхав він з Калузької губернії в Бердянськ шукати роботу. Влаштувався на заводі муляром, потім став футерувальником газарнок (Роб. газ., 6.V 1965, 1).

ФУТЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. футерувати. Матеріалом для виготовлення нетеплоємких печей служать листові сталі і чавун. Іноді застосовується футерування вогнетривкою цеглою (Довідник сіль. будівельника, 1956, 411); Необхідно розвинути виробництво емальованої, керамічної, гумованої апаратури, ширше впроваджувати пластмаси, каучук для футерування поверхонь, що торкаються агресивних середовищ, частіше використовувати біметали, титан, тантал та інші прогресивні матеріали (Роб. газ., 21.V 1965, 1).

ФУТЕРУВАТИ, юю, уєш, недок., перех. Облицьовувати внутрішні поверхні металургійних печей і агрегатів, топок, трубопроводів тощо вогнетривкими, кислототривкими або теплоізоляційними матеріалами для захисту від діяння температури або агресивних хімічних середовищ. Футерувати піч.

ФУТЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до футерувати. Частина внутрішньої поверхні топок [збірної печі] футерується плитами з жаростійкого бетону, які заміняють через отвір топковий дверець, не розбираючи печі (Довідник сіль. будівельника, 1956, 409); Чимало вузлів, по яких рухається подрібнена рудна маса, так звана пульпа, раніше футерувалися металом (Роб. газ., 18.XI 1964, 2).

ФУТЛІАР, а, ч. 1. Коробка, ящик або чохол, куди кладуть певну річ для зберігання, захисту її від пошкодження, запилення тощо. Кукса розстелбив шинель й вінняє фотоапарат, що висів через плече в новому шкіряному футлярі (Кучер, Трунда любов, 1960, 373); Скрипка лежала на столі в простому чорному футлярі (Собко, Скеля., 1961, 106); Дівчина метнула до туалетного столика — там лежав футляр з окулярами (Шовк., Інженери, 1956, 345).

2. техн. Оболонка, накрита і т. ін. для ізоляції або запобігання пошкодженню споруд, механізмів чи їх частин: кожух. Пічний футляр.

ФУТЛЯРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до **футляр** 1. Розквіт мініатюрної книжки припадає на XVIII сторіччя.. В Росії особливо багато таких книжок було видано

в XIX сторіччі. Деякі з них мали чудово оформлені золоті або срібні футляри із збільшувальним склою на верхній кришці (Знання., 8, 1970, 20).

ФУТЛЯРИК, а, ч. Пестл. до **футляр** 1. Батько дістався кларнет із футлярка і грає для нього одного (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 206).

ФУТЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до **футляр**.

ФУТЛЯРНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє футляри.

ФУТЛЯРНИЦЯ, і, ж. Жін. до **футлярник**.

ФУТЛЯРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **футляр** 1. Випиши чарку до дна, дістав [Сидір Сидорович] із бічної кишені невеликий гранчастий футлярчик, розкрив і підніс невеличкі мініатюрного золотого годинника з браслетом, викладеним блискотливими камінчиками (Коз., Листи., 1967, 116).

ФУТОР, а, ч., спец. 1. Шкіряна підкладка в халеві високого чобота; // Спеціальна шкіра або її замітники для підкладки у взуттєвому виробництві.

2. Накладка, що закриває будь-який невеликий отвір (звичайно отвір для ключа в замку).

3. Деталь різних механізмів, яка має вигляд втулки.

ФУТРО, а, с., діал. 1. Хутро.

2. Шуба. А стара Люборацька раз збиралась до міста: треба було Орісі футро справити (Свидь., Люборацькі, 1955, 126); Входить Володя, а за ним велетень у медвежій футрі (Фр., IV, 1950, 375).

ФУТРЯНИЙ, а, е, діал. Хутряний. На голові зимою мав [Сидір] бойківську футрянку шапку (Фр., IV, 1950, 466).

ФУТУРИЗМ, у, ч. Формалістичний заанападицький напрям в буржуазному мистецтві та літературі (перев. поезії) на початку XX ст., який заперечував реалізм, відкидав класичну спадщину, намагався зруйнувати всі традиції й прийомі старого мистецтва створенням нового стилю, нібито відповідного сучасності. Імпресіонізм, футуризм, символізм були зовсім не стилі, а становили певну філософську концепцію відношення мистецтва до дійсності, тобто мистецький метод (Рад. літ-во, 1, 1961, 26); * Образно. К чортам! Хай саліялий філософ мусолить кістку футуризму (Еллан, I, 1958, 122).

ФУТУРИСТ, а, ч. Послідовник футуризму. Шкідливу, руйнівницьку роботу провадили в нашій моєй лихоті пам'яті футуристи (Рильський, III, 1956, 65); Українські футуристи.. заперечували реалістичне мистецтво, не визнавали нізавальної ролі літератури, проповідували «літературу факту», відкидаючи художній вимісел і типізацію явищ (Рад. літ-во, 6, 1971, 22).

ФУТУРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до футуризму; // Який ґрунтується на засадах футуризму. Зародження й розвиток футуристичної поезії на Україні не можна відривати від напружено-бурхливого; часто суперечливого і плутаного літературного життя перших пореволюційних років (Рад. літ-во, 6, 1971, 19); Футуристичні вірші; // Характерний для футуризму. Футуристичний шеврст.

ФУТУРИСТКА, и, ж. Жін. до **футурист**.

ФУТУРИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до футуриста, футуристів. Футуристське угруповання; Футуристські смаки.

ФУТУРОЛОГ, а, ч. Фахівець з футурології; // Людина, яка здатна передбачати майбутнє, його риси. Справжній геній може розквітнути повною силою тільки тоді, коли пов'яже себе з прогресом, з кращим майбутнім, бо кожен справжній митець завжди має бути і футурологом, який прокладає шлях до майбутнього, яке завжди за народом, трудащими (Вітч., 12, 1971, 148).

ФУТУРОЛОГІЯ, і, ж. Галузь наукових досліджень, що охоплює перспективи соціальних процесів; наукове прогнозування майбутнього. *Футурологія стала важливим чинником сучасної науково-технічної революції* (Літ. Укр., 20.III 1970, 4); *Одним з найпоширеніших і найпростіших методів в арсеналі футурології є екстраполяція — аналіз максимальних або рекордних показників якогось параметра чи групи параметрів, що характеризують певну галузь промисловості чи якийсь конкретний вид продукції за останні роки* (Наука і культура..., 1972, 130).

2. В буржуазній соціології — псевдонаука про майбутнє.

ФУТШОК, а, ч., спец. Рейка або жердина з поділками, якою вимірюють рівень води в морі, озері, річці. *Силантьєз як старший... орудував футштоком* (Довч., II, 1956, 115).

ФУФАЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фуфайка.

ФУФАЙКА, и, ж. 1. Тепла плетена, вовняна або байкова сорочка чи безрукавка. *Фуфайки ж, сплетеної Раїсою, він не мав права скидати цілу зиму* (Копюб., I, 1955, 329); *Гвоздін, Буянов, Петушков... В їдальні на ніч полягали, А на долізці, у кутку — Трике в фуфайці й ковпаку* (Пушкін, Є. Овєгін, перекл. Рильського, 1949, 142); *Під сорочками ж на голому тілі вони носили бруднючі фуфайки, повні нуржі* (Ю. Янов., II, 1954, 37).

2. Стьобана куртка на ваті. *Явдоха перехрестилась, ватяну фуфайку на плечі — і з хати* (Тют., Вир, 1964, 523); *Бульдозеристи... й тут на фотографіях, веселі, безшабашні, а облянуті ще по-зимньому чи по-весняному — в фуфайках* (Гончар, Тронка, 1963, 185).

ФУФАЙКОВИЙ, а, е. Прикм. до фуфайка.

ФУХТЕЛЬ, я, ч. Віялка найпростішої конструкції для виділення з обмолоченого зерна легких та довгих домішок. *Для одержання посівного матеріалу з високою абсолютною вагою насіння пропускають через решета (для відокремлення дрібного), а потім кілька разів через фухтель* (Ол. та ефір. культ., 1956, 50).

ФУЯРА, и, ж., діал. Сопілка.

ФУЯРКА, и, ж., діал. Те саме, що фуяра.

ФЮЗЕЛЯЖ, у, ч. Корпус літаків, вертольотів, планерів, який служить для поєднання всіх їх частин та для розміщення екіпажу, пасажирів, вантажів. *Петро Михайлович взяв у руки олівець і почав пояснити план: — Оце має бути рама, або фюзеляж* (Вас., II, 1959, 228); *Літачок наш побував у бувальцях, шматки обшивки зеленими вимпелами тріпотіли на його крилах, крізь пробійни у фюзеляжі під ногами видно було землю* (Перв., Опов., 1970, 73); *«АН-22» навіть досвідчених спеціалістів вразив технологією спорудження — без жодної заклепки! Вперше в світі фюзеляж виготовлено спеціальним методом електрозварювання* (Літ. Укр., 9.VII 1965, 1).

ФЮЗЕЛЯЖНИЙ, а, е. Прикм. до фюзеляж; // Який має фюзеляж. [В а с я:] *Принцип же той самий, що й в звичайних фюзеляжних моделях* (Мик., I, 1957, 456).

ФЮІТЬ, виг. Звуконаслідування, що вживається на означення пташнього свисту. *Сидить на суку нерухожо попеляста кучухоста пташка, завбільшки з горобця, і на все горло свистить: фюїть... фюїть...* (Веч. Київ, 4.IV 1957, 4).

Ф'Ю, Ф'Ю-Ф'Ю, виг. 1. Звуконаслідування, що вживається на означення свисту. — *Ф'ю-ф'ю-ф'ю! — засміявся Савченко. — Хіба я дурний кидати службу, коли жєні за неї гроші платять!* (Копюб., I, 1955, 201).

2. Уживається для вираження здивування. {Д р о з д е н к о:} *Як пробитий [чемодан]? — Де? (Бере з підлоги чемодан) Ф'ю!* (Коч., II, 1956, 393).

3. Уживається як присудок на означення зникнення кого-небудь. {С т а р ш и н а (до Явдокіма):} *Де ж арештант? [Я в д о к и м:] Взяв в жєню грудочку землі, поплював, зіпнув коника, сіє на нього, тратнує гаранником і ф'ю!* (Кроп., II, 1958, 396); {К о с т я К в а ч:} *Сказав — одрубав! Беру роцот [розрахунок], підписую контракт, підйомні на акредитив і ф'ю!.. Прощай, Саксагань!* (Мокр., П'єси, 1959, 204).

Ф'Ю-Ф'Ю див. ф'ю.

Академия наук Украинской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени
Институт языковедения им. А. А. Потебни

Словарь украинского языка, т. 10

Т — Ф

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори *Л. К. Артемова, М. М. Друченко, І. І. Маркевич,
Л. П. Марченко, Н. С. Редичук, Л. В. Тиник, Н. І. Шаранова*
Художній редактор *В. М. Теляков*
Художнє оформлення *Г. М. Балюна*
Технічні редактори *О. М. Капустіна, І. М. Лукашенко*
Коректори *Л. В. Малуца, Н. О. Луцька, О. С. Улезко*

Інформ. бланк № 2275

Здано до набору 11.01.78. Підп. до друку 13.04.79.
Формат 84X108/16. Папір друк. № 1. Звич. нова гаря.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 69,3. Обл.-вид. арк. 112,39.
Тираж 26100. Зам. 9-381. Ціна 7 крб. 40 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Головне підприємство РВО
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
252057, Київ-57, Довженка, 3.

Надруковано з матриць Головного підприємства РВО
«Поліграфкнига»
на Книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе,
310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.